JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY,
BERTÓK LÁSZLÓ
FODOR JÓZSEF,
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KÁROLYI AMY,
PÁKOLITZ ISTVÁN,
SIKÓ ZSUZSA,
WEÖRES SÁNDOR VERSEI

•

INTERJÚ
PÁKOLITZ ISTVÁNNAL

BERTHA BULCSU:
TE JÖSSZ, LUPUSZ

BODRI FERENC:
KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRÓNIKA

FUTAKY HAJNA:
PÉCSI
SZÍNHÁZI ESTÉK II.

TUSKÉS TIBOR:
PÁKOLITZ ISTVÁNRÓL

VÁRKONYI NÁNDOR:
EGY MŰFAJ
SZÜLETÉSE

•

HÁRS ÉVA: A PÉCSI
KÉPZŐMŰVÉSZET
KISTUKRE

1

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BODRI FERENC
CSÁNYI LÁSZLÓ
DARÁZS ENDRE
DÉVÉNYI IVÁN
FODOR JÓZSEF
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GÁL ISTVÁN
HÁRS ÉVA
KÁROLYI AMY
KRÚDY ZSUZSA
LÁSZLÓ ANNA
PÁKOLITZ ISTVÁN
RÓNAY LÁSZLÓ
SANTARCANGELI, PAOLO
SIKÓ ZSUZSA
SIMON ZOÁRD
G. SZABÓ LÁSZLÓ
SZÁVAI JÁNOS
TÜSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK

FICZEK FERENC
GARÁNYINÉ
STAINDL KATALIN
GORKA GÉZA
HALÁSZ KÁROLY
KISMÁNYOKI KÁROLY
KOLOSVARY, SIGISMOND
MAJOROS HEDVIG
PINCZEHELYI SÁNDOR
SCHRAMMEL IMRE
SZELÉNYI LAJOS
VÖRÖS BÉLA
WEININGER, ANDOR

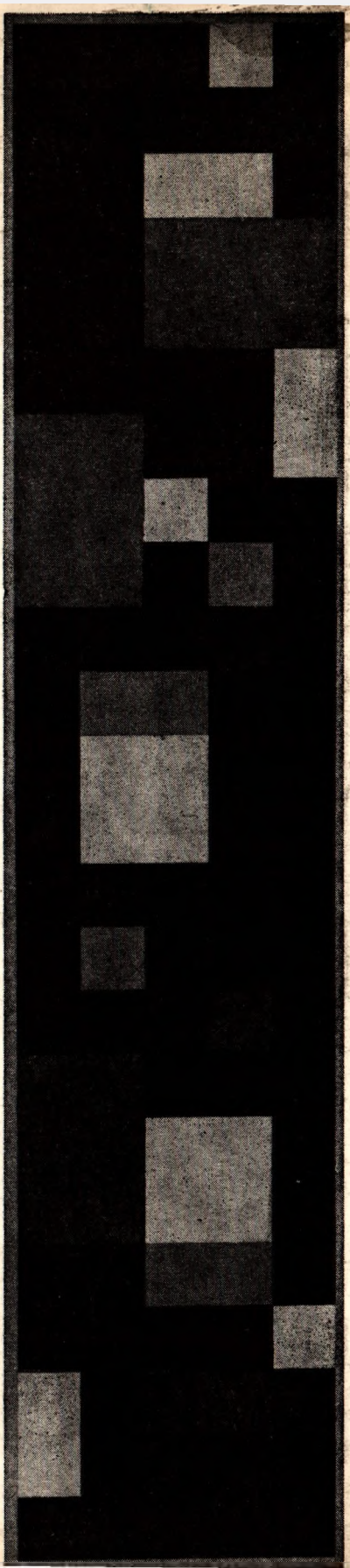

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM 1971. JANUÁR

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Pákolitz Istvánnal – – – – – – 3
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Gyertyagyújtás közben, Uriás, Zöldarany Betlehemi ekloga, Szerda – – – – – – – – – – – 11
TŰSKÉS TIBOR: Küzdelem a bizonyosságért *(Pákolitz István lírája)* 15
FODOR JÓZSEF: Badacsony (vers) – – – – – – – — – 25
LÁSZLÓ ANNA: A felvilágosultak, vagy talán inkább: a némák (elbeszélés) – – – – – – – – – – – – – – – 28
KÁROLYI AMY: Gyászbeszéd helyett (vers) – – – – – – 33
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Átfúj rajtam a szél, December, Arcok, betűkkel – – – – – – – – – – – – – – – 36
BERTHA BULCSU: Te jössz, Lupusz (regény, III. rész) – – – 38
G. SZABÓ LÁSZLÓ: Bűvölő (vers) – – – – – – – – 45
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Fölmetszett éj, Az idő mutatói, Oltalom ajtaja – – – – – – – – – – – – – – – 46
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika – – – – – – 48
DÉVÉNYI IVÁN: Jegyzetek a magyar származású XX. századi művészek tárlatáról – – – – – – – – – – – – – 53
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték II. – – – – – – – 56
ARATÓ KÁROLY versei: Zászló és tenger, Két jelenet – – – – 60
DARÁZS ENDRE versei: Csak egy villanás, Szétolvadt harangok – 61
GÁL ISTVÁN: Adatok Hevesi Andrásról – – – – – – – 62
KRÚDY ZSUZSA: Krúdy Gyula levelesládájából – – – – – 67
SIKÓ ZSUZSA versei: Napközi dal, Borostyánkőbe – – – – 71
VÁRKONYI NÁNDOR: Egy műfaj születése – – – – – – 73
SZÁVAI JÁNOS: Eugène Fromentin és a Dominique – – – – 77
RÓNAY LÁSZLÓ: Jankovich Ferenc: Csillagfényben – – – – 81
SIMON ZOÁRD: Bari Károly: Holtak arca fölé – – – – – 82
CSÁNYI LÁSZLÓ: Galambosi László: A kőliliom vára – – – – 84
PAOLO SANTARCANGELI versei: Újszülött, Zúzott holtat . . ., Habokkal övezett . . ., Komoly játék *(Weöres Sándor* fordításai) – 85

WEÖRES SÁNDOR: Két montázs (Összekevert újságcikkek, Múltszázadi ballada és mai törmelék) – – – – – – – – – 86
PÉCSI KÖRTÁNC – – – – – – – – – – – – – 88
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre I. – – – – – 93

KÉPEK

A pécsi Képzőművészeti Stúdió munkáiból

PINCZEHELYI SÁNDOR rajza – – – – – – – – – – 24
SZELÉNYI LAJOS rajza – – – – – – – – – – – 27
FICZEK FERENC rajza – – – – – – – – – – – 52
HALÁSZ KÁROLY rajza – – – – – – – – – – – 55
KISMÁNYOKI KÁROLY rajza – – – – – – – – – 76

Műmellékleten

A „XX. századi magyar származású művészek külföldön" c. kiállítás anyagából. A Pécsi Képtár új szerzeményei.

1. ANDOR WEININGER: Két alak (olaj, 41×45 cm)
2. SIGISMOND KOLOSVARY: „Lesconil 1967–1970." (acril, 100×81 cm)

A II. Országos Kerámia Biennálé díjnyertes alkotásai

3. GARÁNYINÉ STAINDL KATALIN: Sybilla
4. MAJOROS HEDVIG: Kerámia relief

A borítón

A „XX. századi magyar származású művészek külföldön" c. kiállítás anyagából. A Pécs Képtár új szerzeményei.

1. BÉLA VÖRÖS: Őrszem (gránit és bronz, 26 cm)
4. ANDOR WEININGER: De Stilj – kompozíció részlet (olaj, 101×22 cm)

A II. Országos Kerámia Biennálé díjnyertes alkotásai

2. GORKA GÉZA: Vázák
3. SCHRAMMEL IMRE: Kerámia plasztika

A fotókat *Nádor Katalin* készítette

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,– Ft.

70-13 951 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

BERTHA BULCSU

Interjú Pákolitz Istvánnal

Meghívtak halászlét enni. Mentem. Kíváncsi voltam. Este volt. Nehezen találtam meg a házat. Át kellett kelnem a bérház udvarán, mert Pákolitzék modernizált lakása külön épületként magasodott a sarokban, közel a fáskamrák sorához. Amint az udvarra léptem, kutyák rohantak rám. Háromezer kutya. Vicsorgattak, hörögtek, tépték az árnyakat. „Mi ez, sintértelep? A gyepmesteri hivatal már régen megszűnt..." – ijedten tűnődtem. A háromezer kutya acsarkodva kísért az ajtóig. Az ajtó szerencsére kinyílt. Megmenekültem. Előszoba, konyha, gőzök. Metélt tészta, halászlé. Külön, egyben. Arcok. A család. Egy legény fiú, egyben a fő halmester. A költő felesége, sok mosoly, kedvesség és kemény tartás, a kislány a szobában valamelyik zongoraiskola sötétségében tévelyeg. Csakhamar megkapja a felmentést. A nagyobbik lány már nincs a háznál, férjhez ment Zalaegerszegre. És Pákolitz Pista, ahogy akkurátusan bizonytalankodik konyha és szoba között, fontos mozdulatokat tesz, s csakhamar vele bizonytalankodom én is, mivel gyenge ember vagyok, soha nem tudom, kinek mit kell köszönni, mikor kell enni, mikor kell levetni a kabátot, az inget, a gatyát, a fejet... A költő felesége azonban óvónő... Így aztán megtalálja a megfelelő hangot, mondatot. Ezt értjük is... Meg vagyunk mentve. Esszük a halat, a konyhában. Sajnos, a nagyfiú megkérdi, hogy tésztával, vagy tészta nélkül? Erre nem tudok válaszolni. Kisebb ügyekben sem tudok dönteni. Így aztán eszem a jó halat tésztával, tészta nélkül, ahogy éppen döntenek helyettem. A sok erős halászlé után felvonulunk az emeletre, Pákolitz Pista dolgozószobájába. Pákolitzék lakása kétszintes. Három szoba, kettő az emeleten, egy a földszinten. És a földszinten van az előszoba, konyha, és a vizesblokk... Persze, az emeleten is van fürdőszoba. Jó lakás... Bepillantunk a hálószobába. Vidéki elrendezés. Az ágyak középen egymás mellett. A szomszédos dolgozószoba viszont modern. Minden kép, minden bútordarab... Ital. Már nem emlékszem rá, hogy mit ittunk, mivel ez nagyon régen történt. Legalább öt esztendeje. Viszont a szitára emlékszem, amiben a költő a dohányát tartotta. Pipázott... Beszélgettünk... Pákolitz Pista felesége fényképeket rakott az asztalra. A költő gyerekkorában, a költő mint tornász, a költő mint tengerész... Hitetlenkedve nézem a képeket. Pákolitz ifjabb korában kiváló tornász lehetett. Nagyszerű kézenállásokat örökítettek meg a háború előtti fényképezőgépek. S a matrózsapkás fej... Hihetetlen szinte... Pedig a háború alatt végig hajókon szolgált... Igaz, dunai hajókon... – Pákolitz mélázik, vagy talán alszik beszélgetés közben, nem tudom biztosan. Néha felriad, és mond valamit, ami viszont nagyon jellemző és érdekes. Főleg a felesége beszél helyette, aki megőrizte fénylő töretlenségét, őserejét, a hitét valamiben, valami közbeeső dologban,

amiről senki nem tudott, sem Marx, sem a papok ... Iszunk persze ... S egyszercsak ... Nem tudom, mi történt. Elfelejtettem. Valószínűleg hazamentem.

Pákolitz Pista akkoriban a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályán dolgozott, mint művészeti előadó. Nem tudom mit adott elő. Valószínűleg semmit. Mint újságíró, gyakran felkerestem a hivatalában is. Egy közbeeső irodában dolgozott többed magával, az irodáján átjártak az ügyfelek két irányban is. Pákolitz Pistának volt a legkisebb íróasztala a hivatalban, valószínűleg saját maga választotta ki a kicsi íróasztalt. Nem emlékszem, hogy valaha is ült volna az asztal mellett ... Állni, járkálni, pipázni szokott. Mint egy cári hivatalnok. Mogorva arccal, meleg szívvel. Tízóraira kolbászos kenyér ... Okos, érthető dolgokat nyilatkozott az újságnak. Úgy tűnt, hogy valójában ismeri az osztály ügyeit, döntéseit, munkáját. Akkoriban már az Írószövetség Dél-Dunántúli Csoportjának a titkára volt, s ilyen értelemben is pécsi hivatali méltóság. Talán ebben a minőségében szerezte a legtöbb ellenséget is ... Az írók, félírók azt várták tőle, hogy felkapja a telefont és intézkedik. Leteremti a pestieket, kiadatja a könyveket. Épületeket szerez, autókat, nyomdát, papírt, telket ... Lobog, felindul, lelkesedik. Pákolitz Pista pedig pipázott. Pipázott, telefonált, intézkedett is, de ismervén a körülményeket, nem minden aggályoskodás nélkül ... Azt meg lehet bocsátani a vezető embereknek, hogy nem intéznek el valamit, de azt, hogy indulat nélkül vesznek részt ügyekben, már nehezebben. Pákolitz Pista is így járt ... Bár azt hiszem, többen szeretik a pályatársak közül, mint amennyien neheztelnek rá, mégis kínos. A szeretetet nem érzi az ember olyan tisztán a bőrén, mint az ellenséges pillantásokat.

Mi azt hiszem, jóban voltunk. Lehetséges, hogy az ellentétes egyéniségek tényleg vonzzák egymást. Amikor Pákolitz Pista 1963-ban a Fény és árnyék című kötetéért József Attila-díjat kapott, én a Kassa utcában laktam. A díjosztás napján korábban feküdtem le, kilenc órakor már aludtam. Tíz óra tájban aztán lármára, redőny-döngetésre ébredtem. Pákolitz Pista és Arató Károly állt az ablakom alatt. Beseréglettek, felöltöztem. Mámorosak voltak és boldogok. Az esti gyorssal érkeztek Budapestről, s a vasútról egyenesen hozzám jöttek. Nagyon megörültem, hogy Pákolitz József Attila-díjat kapott, azonnal felzörgettünk egy közeli kocsmárost, és utcán át vásároltunk tőle öt üveg bort. Bandukoltunk a sötét utcákon, és Pákolitz egészségére ürítgettük az üvegeket. Én is, Arató is, az íróságnak annyira zsenge, ártatlan állapotában éltünk még akkor, hogy őszintén tudtunk örülni az idősebb pályatárs sikerének, kitüntetésének. Mi több, egy kicsit úgy éreztük, mintha a kitüntetés fénye minket, a barátait is beragyogna. Boldog, mulandó korszak ... – Pákolitz meghívott bennünket Meszesre, mivel akkor még a távoli bányászkerületben lakott. Meszesre valahogyan egyikünk sem kívánkozott, valójában még Pákolitz Pista sem. Így aztán sok vargabetű után leültünk a Zsolnay-szobor talapzatára, s a fél éjszakát átbeszélgetve iszogattunk, nevetgéltünk. Tavasz volt, s ígéretes jeleket véltünk felfedezni a messzeségben.

Sok év után, az idei nyáron újra elindultam Pákolitz Pistához ... Az utcai épület kicsit kopottassá vált, s úgy tűnt, hogy a falak máshová kerültek. Egy vékonyhangú daxli kísért át az udvaron. Becsengettem, hiába. Kopogtattam, hiába. Végül lenyomtam a kilincset, s feltárult az ajtó. Nyitva volt. Csend mindenütt. Beköszöntem, zörögtem. Nagy sokára előkerült Pákolitz Pista. Házikabátban, betegen, bizonytalanul. Hogyan kell az ilyen jeleneteket felidézni ...?

– *Hová lett az a háromezer kutya az udvarról?* – hunyorítok Pákolitz Pistára.

– Kutya ... Háromezer ...? – csodálkozik.

– *Amikor utoljára nálatok jártam ... Pontosan háromezer ...*

Legyint, beljebb húz. Be a konyhába ... Zsírt tesz egy serpenyőbe, aztán a vágódeszkáról az előre elkészített hagymát, kolbászt hegyibe zúdítja. Kolbászos tojást eszünk, borral is kínál. A konyha ridegnek tűnik. Felrémlik a régi halászlé evés, a gyerekek nevetése ...

– *Egyedül vagy itthon ...?*

– Betegeskedem ... Nem szabad pipáznom, innom, idegeskednem ... Tönkrement a szívem. Kicsit azért iszom majd veled. A kislányom kórházban van. Kivették a vakbelét. Feküdnöm kell, mert kimerített az izgalom – mondja.

Étkezés után felvonulunk a dolgozószobába. Pákolitz konyakot tesz az asztalra,

aprócska fémtalpas poharakkal. Koccintunk, sajnálkozom, nézem az arcát, számolok. Ötvenegy éves. Eljárt volna az idő? 1919-ben született Pakson. Kalocsán járt gimnáziumba, aztán tanítóképzőt végzett. Hosszú évekig tanítóskodott, majd Pécsett, a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályán dolgozott. Időközben a Pedagógiai Főiskolán is diplomát szerzett. Majd az egyetemen. Az írói pálya későn tárult fel előtte, talán ennek köszönhető, hogy egy kicsit megkeseredett. Most a Jelenkor olvasószerkesztője, s az Írószövetség Dél-Dunántúli Csoportjának a titkára. Az Írószövetség választmányának tagja. Számontartott, megbecsült ember. Művei: Három költő (Boda Istvánnal és Petrovácz Istvánnal; versek, 1954); Szüret (versek, 1958); Altató (gyermekversek, 1961); Fény és árnyék (versek, 1962); Esti dal (versek, 1963); Messzenéző (versek, 1965); Igazságos Mátyás (gyermekversek, 1966); Ami lehet (versek, 1969). 1959-ben lefordította Schiller Stuart Mária című darabját, amit bemutatott a Pécsi Nemzeti Színház, majd könyvalakban is megjelent. Pákolitz verseit minden folyóirat és újság szívesen közli.

Nézzük egymást. Pákolitz Pista rosszkedvű. Barázdált, sápadt, elgyötört az arca. Hajdani rémületek tétováznak a szeme alatt. Iszik a kedvemért. Talán jobb lenne, ha nem inna. Térdemre simítom a noteszomat, megszólalok:

– *1919-ben születtél, ugye . . .?*

– Nagyon régen születtem . . . Szeptemberben, a Szűz havában. Ha erre lehet valamit adni, ez determináló is. Ebből nem kívánok nagy ügyet csinálni, de van innen valami a mélabúmból. Hetedik gyermek voltam, vakarcsnak neveztek. Ez volt a szokás. Ez teljes tudattal élt bennem, s az is, hogy hajlamos vagyok a melankóliára. Magam is tetten értem magamat. Szinte előre megírva és megérezve azt a szomorúságot, hogy „mivégre vagyunk a világon?" . . . El kell pusztulni. De ez az, ami izgalmassá teszi az életet. Mint egyednek, egyszer élőnek jogom van a szomorúsághoz. Az embert nem kérdezik meg, hogy mikor akar születni, és kérdezés nélkül szólítják el. Ami közéje esik, arasznyi lét, addig valami hasznosat végez.

– *A szüleid mivel foglalkoztak?*

– Apám harangozó volt és kőmíves segéd . . . Valamikor az egyiket mertem csak mondani, mert gyanúsnak tűnt. Nem is volt alaptalan a gyanú. Engem papnak szántak. A családban az volt a szállóige, hogy nálunk sokkal szegényebbek is vannak. Ez a legbölcsebb filozófia volt a földes konyhában. – „Feljebb kell jutni. Legyen úr, ha lehet. Az apja harangozó, mi legyen a gyerekből? Pap . . ." – Papnak ingyen is lehetett tanulni. Apám a KUK hadseregben vöröskeresztes helyen teljesített szolgálatot. Nagyon intelligens volt, de nem kulturált. Honnét lett volna? Az anyám pedig írástudatlan volt. Apám a harangozás mellett építőmunkát is vállalt. Kriptaboltozást, kapufélfa-készítést . . . Engem eltiltottak a szolgai munkától. A templomot nem takaríthattam, mert azt végezték felőlem, hogy úr leszek. A technikai dolgokhoz ma sincs semmi érzékem. Ma már ildomtalannak tartom, hogy nem tudom megcsinálni a villanykapcsolót, mivel nem lehet pöffeszkedni a szellemi kizárólagossággal. Hazulról a művészetek irányában nem sok indítást kaptam . . . Egyszer regényt olvastam az ablakpárkányon . . . Rajtakaptak, s ahogy ismételgették, hogy „regény . . . regény", úgy hatott a szó, mint a naplopás.

– *Milyen utcában születtél? Mi volt az utca neve?*

– A Virág utcában születtem, és a Hunyadi utcában laktunk; öröklés, költözködés, mifene.

– *A Dunát lehetett onnan látni?*

– Az eperfáról lehetett. Onnan a kalocsai kéttornyú templomot is lehetett látni tiszta időben. Meg ami odafért a világból. Nem sok, de valami. Annyi, hogy a vágyat fölébressze . . .

– *A tyúkok hol laktak nálatok, ólban . . .?*

– A kőttes csibék a tapasztott ólban, a többi baromfi az eperfán.

Felhajtunk egy kupa konyakot, kipillantok az ablakon. Félkörben tetőket látok. Avétt cseréptetőket, tűzfalakat, egy ecetfát, ami a kémények derekáig ér. Néhol átsüt a nap az elmozdult téglák között. Idelátszik egy padlásajtó is, a falépcső és a korlát. Egy asszony mosott ruhával egyensúlyoz felfelé. Hajlanak a lépcsőfokok. Pákolitz követi a pillantásomat, aztán a kihűlt, szívatlan pipájával a falépcső irányába bök:

– A kutya oda szokott felülni . . .

Egy kutyát tehát már bevallott a háromezerből, gondolom magamban és várok egy kicsit. Több kutyával nem rukkol elő. Így aztán visszatérünk a múltba.

– *Az iskoláidat nagyobb részt Kalocsán végezted, ha jól tudom . . .?*

– Kalocsán . . . A jezsuiták gimnáziumába jártam, majd a képzőbe . . . Bögrés diák voltam. Az apám fizetése hatvanöt pengő volt, a kollégiumi ellátás pedig nyolcvan pengő. Így lehetetlenné vált ez az út . . . De a magasabb rendű papok, kanonokok vállaltak szegény diákokat. Az esti csavargás kiküszöbölésére délben elvittük a vacsorára valót is. A polgári családok is fogadtak kosztos diákokat, főleg, ha a gyermekük odajárt a gimnáziumba. Ez a sokfelé járás feszélyezett . . . Bár úgy tudtuk akkor, hogy „az Isten a szegények részét a gazdagoknál tette le". Így jogosnak éreztük a mászkálást. Néha aztán összetévesztettem a napokat, és a cseléd az ajtóban kiröhögött. Tizenegy évig éltem így, képzős koromban is. Akkor már instruáltam . . . Volt úgy, hogy pénteken nem akadt hely . . . Ugye papi város, böjti koszt . . . Mi a fenét főzzenek? Megtanultam a koplalást is.

– *Hány helyen étkeztél? Vissza tudsz emlékezni a családokra, arcokra?*

– Kosztoltam plébánosnál és zsidó földbirtokosnál hétfőn . . . Kedden egy törvényszéki bírónál. Szerdán egy malomtulajdonosnál. Ez a hely tíz évig tartott. A zsidónál hét évig ettem. Csütörtökön ügyvéd . . . Pénteken, ha volt helyem, egy özvegy parasztasszonynál. Istentelenül jó bablevest tudott főzni. Tóth Julcsa néni . . . Szombaton, éveken át az egyik kedves tanáromnál, vasárnap pedig a kórház főorvosánál. Ellenszolgáltatás csak annyi volt, hogy elvárták: tisztességes bizonyítványa legyen az embernek. Akinek nem sikerült ilyen bögrés megoldást találni, az abbahagyhatta a tanulást. Nagyon sok tehetséges ember elveszett. Akkoriban a gazdagabb parasztok papi pályára, esetleg ügyvédnek, vagy tanítónak szánták a gyermeküket. A lányok legfeljebb a négy polgáriig jutottak el. A gimnáziumban aztán volt egy újság, a „Regnum". Nyomdában előállított újság. Az alsósoknak „Kis Regnum", a felsősöknek „Nagy Regnum". Ide lehetett irka-firkálni ájtatosságtól dülöngélő versezeteket.

– *Pap mégsem lett belőled . . . Mikor végeztél?*

– Skrupulus természet vagyok. Nem vállaltam a papi pályát, amire talán predesztinálva voltam. Visszatartott a félelem és a matematika. Tanítóképzős lettem. Kalocsán végeztem 1942-ben. 1942 őszén már tanítottam. Maglódon, ahol az iskola ablakából arra a házra láttam, ahol Hruz Máriának, az evangélikus pap cselédjének mérte a húst Petrovics István. Nagyon silány körülmények között éltem. Megvolt már a jelölt . . . A józanabbak persze óvtak a nősüléstől, de ez, ahogy ma is, akkor is reménytelen ügy volt. A lány óvónő volt Madocsán. 1943-ban házasodtunk össze. Madocsáról jártam Maglódra. Hajóval, vonattal, plusz öt kilométeres gyaloglás . . . Akkor jelent meg az első versem országos folyóiratban, az Új Időkben. Herczeg Ferenc szerkesztette. Nagy élmény volt Ady Endre. Az egyik tanárom így beszélt róla: „Tudják ez az Ady Endre olyan, mint amikor a parasztember a taknyát kivágja . . ." Ekkor néztem utána, hogy mi is az a költő, író. A társadalmi vonatkozás és a megengedett lázadás akkoriban a szegények sajnálatában nyilvánult meg. Én belső világban éltem. A háború kellős közepén a felek összebékülését vártam. Ma is van ilyen nosztalgiám.

Kopogtatnak. Feltárul az ajtó. Csinos fiatal nő áll a küszöbön. A Pécsi Rádió riporternője. Pákolitz csodálkozik:

– Hát maga, hol jött be . . .?

– Lent, minden ajtó nyitva van . . . Kiabáltam, nem hallották?

Pákolitz könyveket dedikál a rádiós vetélkedő győzteseinek, aztán újra magunkra maradunk. Pontosabban . . . Marad bizonyos villamosság a szobában . . . Illatárnyak, mozdulatárnyak, nőárnyak . . . Pákolitzra meredek. Érzéketlennek látszik. Nem értem. Ha egy fiatal nő átmegy a szobán, én mindig kizökkenek a fásultságomból. Észreveszem, hogy nyár van, hogy tél van, hogy süt, hogy esik, hogy valami történik mégis . . . Ha egy nő átmegy a szobán . . . Kérem, egy írónak abban az évben már nyert ügye van. Élve marad. Néz . . . Talán ír . . .

– *A nőkről mondj valamit, Pista . . . Szereted a nőket? Mint a virágokat, nem . . .?*

Pákolitz Pista lehorgasztja a fejét. Mormog, dünnyög:

– Tartózkodom a nőktől... Ez a tartózkodás a céltalanság sejtése.... A házasságban mindent megtaláltam, amit a férfi–nő kapcsolat adhat... Ismeretségünk kezdetén feleségem tizenhárom éves, én pedig tizenhat éves voltam. Lehet, hogy ez az élet aztán leszűkítése volt a szerelmi életnek. Talán azért is alakult így, mert a családban elég szerelem és megértés volt. Nem hiányzott... Hogy ez aztán a költői indíték szempontjából javítás lehetett volna...? Nem tudom... Legénykoromban hülye helyzetekbe kerültem. Az előbb említett Maglódon magánháznál laktam. Fiatal lány is volt a családban. Akkor már vőlegény voltam, eszembe sem jutott, hogy bekalkulálhatnak. A feleségem kérdezte meg, hogy nem vettem észre...? Ilyen voltam. Egyik íróbarátom szerint: rideg-marha. A morális ügyek is végigkísérték az életemet. Mozgató erő is lehetne, bár ez nem valami modern dolog... Néha nosztalgiáim támadnak, hogy mi lett volna, ha a lírámat táplálja más élmény... Más szerelem. Mit tudom én...

– *Ismersz szép nőket...?*

– Rengeteget...

– *Mondj egyet.*

– A Kupferstein Ilona... Itt lakik a... De ezt úgy is fel lehet fogni, hogy...

– *Jársz színházba?*

– Járok.

– *Ki a legszebb nő ebben az évadban?*

— A Szabó Tünde meg a Tímár Éva... – mondja Pákolitz, aztán hirtelen az ajtóra néz és újra megszólal – Tessék!

– *Mi történt?*

– Valaki kopogtatott.

Az ajtóra meredünk. Hiába. Merev, zárt, mozdulatlan.

– Senki – csodálkozik Pákolitz.

– *Mondhatnál még valamit Paksról...*

– 1945-ben hazaköltöztem Paksra. Cseresnyéspusztán tanítottam. Az inflációs időben babért, krumpliért. Akkor kacsaneveléssel is foglalkoztunk, hogy megéljünk valahogyan. Egyik funkcióm volt a kacsaételek beszerzése. Fekete nadály, csalán. Naponta kerékpároztam hazafelé a kacsák élelmét is. Jól megtömtem egy zsákot. 1946 májusában aztán, ahogy hazafelé kerékpároztam, politikai sérelem ért. Egyéni sérelem, ami hat évi visszahúzódást eredményezett. Szembe jött két lovas. Egyik egyenruhában, a másik civilben. A két lovas között elmentem biciklivel. Köszöntem is nekik, ahogy ez falun szokás. Rám kiáltottak: „Hová-hová, kiskomám?" – „Kiskoma ám az öreganyja!" – kiáltottam vissza, mivel az ilyen kiskomázások nem túlságosan tetszettek. Igazoltattak, az egyik elővette a revolverét. A ló farkához akartak kötni. Öt pofont kaptam. Az egyik a kitelepítési kormánybiztos volt. Dunakömlődről akkor telepítették ki a svábokat. Az eredmény világos. Általánosítottam. Ha egy magyar tanító 1946-ban ennyit ér, akkor én ebben az egész ügyben nem vehetek részt. Jogorvoslatot kértem, de az elsikkadt. A két lovas olyan embertípus volt, amit én nem tudtam, hová tegyek... Egyéni túlkapás volt, de én általánosítottam. Azt mondtam: ha ez a demokrácia, akkor egye meg a fene! Pakson tanítottam 1954-ig. 1955-ben kerültem Pécsre.

– *Életformád a családi élet...Mi a véleményed a családról? A család mint alapközösség, életképes?*

– A család, az otthon megteremtése, létének biztosítása nélkül nehezen tudnám elképzelni a nemzet, a társadalom jelenét és jövőjét. A házasság, a család kötelékét nem lehet rendelettel megszüntetni, de rákényszeríteni sem lehet senkire. Fontosságáról elég sokat beszélünk, vitatkozunk, amit eddig tettünk érte, nem kevés, de nem is elég. Más nevében nem beszélhetek, már csak azért sem, mert rendkívül furcsának tartom az olyan megnyilatkozásokat, melyekben a megkérdezettek némelyike másokra akarja rákényszeríteni a véleményét. Néha már-már elkeseredve és átkozódva. – A családdal is úgy vagyunk, mint sok más fontos dolgunkkal, akkor hiányzik, ha nincs. Ha megvan, akkor megszokottá válik, s legtöbben a kétségtelenül fárasztó terhek, kötöttségek miatt szabadulnának béklyóiból. A családtalanok a fészekmeleget hiányolják. – A kis közösség, a család normális életét csak úgy lehet biztosítani, ha a családtagok, tehát a szülők és gyerekek, vállalják és következetesen teljesítik azt, mi rájuk van

bízva. Ez a felelősség és feladatvállalás felkészítheti a családtagokat a nagyobb családban, a társadalomban való normális életvitelre, a napjainkban annyira elharapózott önzés csökkentésére, sőt kiküszöbölésére.

– *Milyennek sejted a gyermekeid jövőjét?*

– Hogy aggódom, ez az aggódás a külső körülmények, a világ, az emberiség sorsa-alakulása miatt van. Hogy nem aggódom, ez sem azért van, mert önelégült vagyok, mondván, mindent megtettem értük. Erről szó sincs, de mindent megtenni nem is lehet és nem is kell. Értük sokat lehet tenni, helyettük azonban semmit se, mert akkor mivégre vannak ők? A lehetőség biztosítása a szülő feladata, a többi, vagyis, hogy miként él vele a gyerek, ez már az ő dolga. Ez nem azt jelenti, hogy magára hagyjuk, hanem azt, hogy jogaikat csakis a kötelességteljesítés arányában élvezhetik. Ezt az elvet igyekeztem-igyekeztünk megvalósítani családon belül. – Minden nemzedéknek megvan és meg is lesz a maga gondja, problémája, a gyerekek helyett ezeket soha senki meg nem oldja. A jövőjük végül is az ő dolguk, bízzuk ezt rájuk.

– *Ha azt mondom pénz, erre mi asszociál nálad?*

– A pénzügyek soha nem sértettek, de soha nem volt elég pénzem.

– *Hányszor jártál külföldön?*

– Berlinben kétszer. Jártam még Kievben, Moszkvában, Belgrádban, Szarajevóban, Krakkóban és Kassán.

– *Van külföldre vágyódásod, nosztalgiád?*

– Nincs. Nem is volt soha. Ide vagyok kötve. Köt a feladat megoldása. Részt kell vennem . . .

– *Azt hiszem, Balatonfenyvesen van egy telked . . .*

– Százhuszonkét négyszögöl a Nagyberek szélén. Egyszerű ház . . . Fákat kell ültetni. Diófát is . . .

– *Hány éve van meg az autód?*

– Pár éve . . . Az én dolgom az adófizetés, a karbantartás. A fiam vezeti. Szüksége van rá a munkájához, a téesz-ben. Én félek beleülni. Az zavar benne, hogy jobban kellene hozzá érteni, és az utakhoz is . . . Most mentünk a lányomat látogatni a kórházba . . . Autóval, mert zuhogott az eső . . . De én nem tudtam biztosan, hogyan lehet odakanyarodni a kórház elé. Így aztán elmentem gyalog megnézni. Bőrig áztam. Aztán hazajöttem és elvittem a feleségemet autóval. Ez a helyzet.

– *Mi a kedvenc passziód?*

– Nem volt még időm ezen gondolkodni. Pakson a horgászás, s Fenyvesen is. De annyi időm soha nem volt, hogy . . .

– *A közéleti szereplés hogyan érint?*

– Mit mondjak erre? Szerettem volna többet kiverekedni, mint amit lehetett. Írókat gyűjteni ide, segíteni az áthelyezésekben . . .

– *Mi lennél, ha újra kezdhetnéd?*

– Erre nem gondoltam még. Ez adott dolog.

– *Mondj valamit az írói munkádról, hitvallásodról!*

– Szabó Lőrinc szerint a költő hasznos akarat. Nem napi igyekezet . . . Aki olvassa a verset, több legyen. A prófétaság meghaladott dolog, de ma is figyelmeztet az író. Állandóan felszínen tartja azt a problémát, hogy a világot meg lehet menteni. A hivatásnak ez a legizgalmasabb része. Küszködés a mindig jobbra, emberibbre. Ez utóbbit háttérbe szorítottnak látom. Fájdalom, világviszonylatban. Az írás tiltakozás is az elmúlás ellen. Dokumentum, hogy itt voltam, mint a szikla. Vagy padba faragás, gyermeknemzés. – Az írás nem önmagáért való, hanem mindenképpen hatni akaró, tehát társadalmi, közösségi munka, számomra elsősorban érzelmi telítettségű. Ezzel persze semmiképp sem akarom lebecsülni a vers intellektuális indítékát, a jó versben ez a kettő együtt van jelen, illetve a költői alkattól függően kerül valamelyik túlsúlyba. – Az a dolgunk, hogy értelmes élettel, szép munkával töltsük ki az arasznyi létet. Minden emberi gesztus, minden jó szívvel végzett munka ilyen cselekvés, egyúttal gyönyörű lázadás is a múlás, a halál, a pusztulás és a pusztítás ellen. Valamiféle jel. A művészet, az írás is ilyen gesztus, de nem kell misztifikálni. Az is szépet művel – de még mennyire! –, aki az esztergapadnál fémet munkál, aki búzát vet, gyógyít, vagy tanít.

Csak jól csinálja! A művészi munka nem több vagy különb az egyéb hasznos, jó emberi tevékenységnél, de más természetű. És éppen ezért eredendően több, nagyobb tehetség kell hozzá, mint más szakmákhoz, melyeknél – a rátermettségen túl – mindenek előtt a megtanulható szakmai tudás a legfontosabb. Verseimben a problematikus, a kiélezett emberi helyzeteket, magatartást, a küzdelmet, a folytonos jobbratörés igényét, ennek megközelítését akarom megfogalmazni. Úgy, hogy másokban is rezonáljon, váltson ki másban is valamilyen indítékot a vers, esztétikai örömöt, erkölcsi ítélkezést, beleegyezést, vagy elvetést, igenlést, vagy nemtetszést, valamit nyújtson, amiért érdemes volt megírni.

– *Úgy tűnik, írói indulásod elég késői ... Hogyan érintett a késés, majd az életformaváltás, az írói, szerkesztői életforma?*

– Már jócskán túl voltam a huszadik életévemen, amikor országos fórumon publikáltam. Nem számítva a diákkori, a helyi újságban megjelent próbálkozásokat. Afféle őstehetségnek éreztem magamat, bár a tehetség megítélésében is, akárcsak egyéb dolgaimban, szinte már betegesen skrupulózus voltam és vagyok. A bajt csak tetézte az a fals hiedelem, hogy a tudás, művelődés, tehát a nagyobb erőfeszítés nélkül, a tehetség egyedül is elegendő az üdvösségre. – A magyar líra fővonulatának társadalmi elkötelezettsége, igazsága, az irodalom, a költészet lényegének fölismerése arra késztetett, hogy a felszabadulás után, felnőttként pótoljam azt, amit főleg a háború miatt, kényszeredettségből, de mégiscsak elmulasztottam. A művelődés, a tanulás új lehetőségeivel magam is éltem, nemcsak azért, mert nagy szükségét éreztem főiskolai, majd egyetemi tanulmányaim folytatásának, hanem ezért is, mivel tanítványaimba is beleplántáltam a kulturálódási igényt, s erkölcsi kötelességemnek tartottam a jó példaadást. Az iskolai munkán, a tanuláson túl az irodalmi élettel, a folyóiratokkal is kerestem a kapcsolatot. Néhány évi rendszeres publikálás után jöttem Pécsre, az akkori folyóirat, a Dunántúl munkatársainak, elsősorban Szántó Tibornak biztatására és hívására.

– *Milyennek tartod eddigi életutadat?*

– Életutamat nem mondhatom simának, de nem túlzom el a göröngyösségét sem. Nehéznek elég nehéz volt, főként a szegénység miatt. Zsúfoltság a földes konyhában, testvéreimtől öröklött holmik, esetleg szentidőben új ruha is. Az volt a legnagyobb baj, hogy a szegény–gazdag ősi ellentétet a világ megállapodott rendjeként szuggerálták belém, a följebbjutás egyetlen lehetőségét így fogalmazta meg a mezétlábas filozófia: „Tanulj fiam, hogy úr legyen belőled." Közvetlen és tágasabb környezetemben mindenki szolga volt, hát engem is szolgává kívánt csiszolni.

– *Van még beteljesületlen vágyad, terved?*

– Ezt úgy kérdezed, mintha a kétszerkettő biztonságával lehetne rá válaszolni. Ami beteljesedett: nagyon alapvető, egész életemre kiható. A diákkori szerelemből házasság lett. Olyan, amire azt szokták mondani, hogy boldog. Vagy inkább azt, hogy szerencsés. Persze, szokványos, kopott ez a jelző is, mint annyi más epiteton. A tartalma, a lényege viszont az, hogy az egyenjogúság-rangúság és a kötelesség kérdéseiben természetesen, magától értetődően már akkor meg tudtunk állapodni.

Amivel elégedetlen vagyok, az az írás. Nem külső körülményekre, kései indulásra, döcögésre, polgári foglalkozásra és elfoglaltságra, jó- és rosszindulatú észrevételekre, elismerésre, vagy annak elmaradására, méltánytalanságra, tedd-ide, tedd-oda fanyalgó kritikákra és emberi gyöngeségekre akarok most hivatkozni és hagyatkozni. Arról a legbelülről megszólaló, egészséges elégedetlenségről beszélek, ami nélkül aligha lehet dolgozni, alkotni. Szeretném, ha nem pillednék el az utolsó órámig. Nem szeretnék beteg, hasznavehetetlen tehertétel lenni. Se önmagamnak, se családomnak, se a társadalomnak. És szeretném, ha a halál is tetten érne. Értelmes, szép s jó munka közben.

– *Ismered a félelem, vagy a szorongás érzését? Mihez kapcsolódik nálad?*

– A félelem, a szorongás érzése a Treszl Hanziék deszkakerítés-marcangoló nagy szürke kutyájához, a templom–hodály–szürkület tériszonyatához, egy leány igenlő, vagy nemleges válaszához, később egyik dunai hídunk lebombázásához, több repülőgéptámadáshoz, föltartott kézzel a falhoz állításhoz, a hadifogságban a teljes kilátástalansághoz, az új világ kezdetén egy ordenáré országúti jelenethez: a teljes emberi megalázáshoz és kiszolgáltatottsághoz kapcsolódik. Így kicsit sok is talán. Azt akarom csak

érzékeltetni, hogy mindegyik életszakaszomra bőven futotta a félelem és szorongás érzéséből, legújabban – mivel az előszobájában figyelhettem a nyugtalanító-kihagyó szívveréseimet – a halálfélelem is bekerít olykor. Ez a legszemélyesebb „sérelmem". Kicsit korainak érzem. E legerősebb-hatalmasabb kiszolgáltatóval szemben csak egyetlen elégtételem van: fütyülök rá, mert mást nem tehetek. És dolgozom.

– *Milyen mostanában a közérzeted? Végigalszod az éjszakákat?*

– Közérzetem nem a legjobb. Hajdanában afféle éjszakai bagoly voltam, éjszaka dolgoztam, mert csak akkor volt rá időm. Most már nem megy az éjszakázás. Nem tudok elaludni, ha nagyon fáradt vagyok, így aztán a reggeli koránkelés sem megy, pedig erre kellene áttérnem. De a közérzetemmel nemcsak emiatt van baj. Lépten-nyomon azt tapasztalom, hogy a nemtörődömség, a közvagyon pusztítása, a könyöklés, az ököljog, az erőszakoskodás dudvaként terjed, hogy mérhetetlen energiákat emészt föl az emberi világot veszélyeztető fenyegetettség. Ha százszorosan naivság is, mégis felbőszít, hogy annyi keserves történelmi lecke, vérengzés, emberirtás, háború sem volt elegendő ahhoz, hogy a százmilliók akarata jusson érvényre, és ez az akarat kormányozza a világot az ámokfutó őrültekkel szemben. – Nyugtalanít az a rettenetes aránytalanság, hogy amíg az ember elröpül a Holdra, ugyanakkor milliók halnak éhen . . . – mondja Pákolitz István, aztán kinyújtja a kezét a pohár után. Én is iszom. Hallgatunk.

Ismeretségünk kezdetén még minden évben megérkezett a kis hordó fixlis bor költő barátom címére. Paksról küldte valaki. Jókat szoktunk belőle inni. Pákolitz Pista jó szívvel kínálgatta. Aztán egyszercsak nem érkezett meg a hordó. Nem tudom, ki küldte, amíg küldte . . . Paks mesebeli helynek tűnt. Aztán egyszercsak a mesebeli helyről nem érkezett több üzenet. Végetért valami, egy élet, egy életforma. Így járunk mindennel. Egymással is, Péccsel is. Hiába mesélgetünk a hatvanas évek aranyfüst ragyogásáról, ami akkor a házak homlokzatán mindig felderengett, ha odapillantottunk. Senki sem érti, nevetnek rajtunk. Még néhány józan, praktikus év, és mi sem értjük.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Gyertyagyújtás közben

A csillagszórók hibátlanul sziporkáznak
együtt vagyunk úgy nagyjából együtt vagyunk
ki-ki megkapja végre
a dugdosva is nehezen titkolt ajándékot
majd a csókolódzás következik nem összevissza
hanem szigorúan a családi hierarchia szerint
aztán jön a szokásos zökkenő
tavaly is elakadtunk a Miatyánk közepetáján
az Üdvözlégyet már csak a nagymama mondja végig
illenék énekelni is valamit egy népdalt talán
úgysem igen tüntetünk mostanában
azzal a jóféle paraszti származással
persze a jejejé-re is lehet örvendezni hogyne mért
ha annak idején megfelelt az ingyombingyom
mégis jobb lesz valami karácsonyi dolog
olyan pasztorálé-szerű hogyishivják
bár valószínű hogy nem morognának annyira
a Mennybőlazangyal miatt sem
különben is egész évben csak egyszer van Karácsony
de azért mégis demokratikusabb mondjuk az hogy
Csordapásztorok midőn Betlehemben csordát őröztek
a dallam még csak-csak de a szöveg a szöveg
mivelhogy teljes mértékben elvárosiasodtunk
és a folyton hallgatódzó leselkedő szomszéd
még utóbb holmi bevándorolt bugrisnak tartana
ámbár igaz hogy a sógor egy sültparaszt az is marad
mit csináljak vele most is a tölmosóvödörben hűti
a pezsgőt a karácsonyi pezsgőt
még ennyit se tud a tökéletlen hát én magyarázzam
mindazonáltal a pulykacomb mellé békesség és
még több jóakaratú ember kellene
valamint kevesebb tűzfészek szerte a világon

csöpög a gyertya az új terítőre Mennybőlazangyal
nagymama egy kicsit vigyázzon

Uriás

Én, a hettita Uriás,
királyi kelepcébe esett vakbolond,
nem koccinthatok a győztesekkel.
Se vitézségem, se halálom árán
nem válthatom meg magam.
Megbocsátok Betszabénak,
mert nincs hátra más, csak a megbocsátó mozdulat;
ahogy neki se volt más dolga, mint a vétke,
– ha ugyan bűn a király-könyörögte csók –
hiszen Dávid akkor is parancsol, hogyha kér;
és ellenállhat-e az a gyönge asszony,
kinek bolond férje Rabbáig vonult a haddal?!

De soha nem bocsátok meg a királynak,
aki a trónusán kurativá züllött!
Bolond voltam: hagytam, hogy hülyének nézzen.
És nem voltam gyáva,
csak nem éreztem magam elég erősnek,
s keményebb volt a fal, mint fejem lehetett volna!
Győztesként kívántam elébe állni,
nem adhattam alább,
ha már annyira kitüntetett kegyosztó aljasságával
és belelovalt a harcba
az ostrom legveszedelmesebb helyén:
„Hadd mutassa meg az eszetlen behemót,
méltó-e vajon a hősi nevezetre?"
Egyenlőként kívántam számonkérni csúfságomat,
kard-ki kard! és életre-halálra,
de úgy, hogy az Isten se védhesse!

Az ostrom szünetében, hazaugorva,
megjátszottam előtte a részeget,
hogy ne fogjon gyanút és higgye el:
hű kutyája maradt Betszabé f é r j e i s,
nemcsak a vitézlő katona!
De úgy látszik, jobb voltam mímesnek,
semmint férjnek, vagy katonának.

Azon az éjszakán már nem is esmértem Betszabét.
Nem azért, hogy tüntessek,
mennyire együttérzek bajtársaimmal,
kik vérben állnak Rabba falainál . . .
Azért kerültem el ágyát, mert neszét vettem,
hogy Dávid már túl van únszolt örömén!
Egy asszony ágyában második nem leszek,
ha nem maradhattam első.

Azon az éjszakán végighallgattam az óvatos Náthán
keserű-bölcs paraboláját,
de mérsékelnem kellett magamat,
sőt, okulnom illett a példabeszédből:
én voltam ama szegényember,
kinek egyetlen bárányát erőszakkal elvette a gazdag,
mert temérdek birkájából egyet is sajnált a vendégektől!

Megátkozom a dúsgazdag rablót:
száradjon le ágyékának vesszeje,
új ágyasának ne tudjon magot támasztani!
Szegüljön ellene saját kölke,
és lássa elsőszülöttjének pusztulását!
Forduljon el tőle a nagy Bosszúálló,
mikor a porban ülve bocsánatért esedezik!
Szép lassan rohadjon el Dávid, a fölkent,
évenként sorvadjon egy singnyit!
Ganyédomb legyen az ágya,
ha gyöngyök, selymek és bársonyok között
nem tudják már elviselni otromba bűzét!

Én, a hettita Uriás – –

(Joáb, a fővezér, nem is nagyon figyelt
a vérző, motyogó katonára.

Már a galambok elültekor készen volt a jelentés:
„Betszabé férjét, a hettita Uriást
parancsod szerint oda állítottam,
ahol legjobban dúlt a harc. Hősként esett el,
nyugodt lehetsz felőle, játékaidat nem zavarja . . .
Intézkedtem, hogy rangjához illendően temessék.
– Új nászodban dalolj, táncolj és örvendezz
Isten fölkentje, uram, Dávid király!")

Zöldarany

A sétány amatőr madárzenekarának
sevégesehossza-koncertje
biztatja a kisírt szemű tavaszt.

A világ négy sarkából összecsődült igricek
egyetlen zsoltárt énekelnek
a Gyülekezet Sátorában.

Szakadék szélén tántorgó Csillagunk
hátha visszahőköl.

Tagore és Quasimodo fája virágzik.

Megnyugtatóan nyugtalanít a zöldarany béke:
hálaisten, elég sok a féltenivaló.

Legalább tudjuk,
mivégre vagyunk a világon.

Balatonfüred, 1970.

Betlehemi ekloga

Szállásra seholse leltek,
maradt hát végül a pajta;
de nem tettek szemrehányást,
ha már az Úr így akarta.

Büdös van, hát nem is fáznak,
s a jászol szalmával bélelt;
kotyog még a kulacs alja,
könnyebben múlik az éjjel.

Mustrálják az újszülöttet,
kívánnak sokféle jókat:
„Na, erre igazán ráfér!
és hát jó az Isten, jót ad."

Jósolnak hírt, nőt, hatalmat,
ahogy már ilyenkor járja;
hisz sose került még pénzbe
a szegényemberek álma.

„Nem is én vagyok az apja"
– kezd bele József néhányszor.
„Nem baj, csak egészség legyen,
– mondja egy öregebb pásztor –

az ilyen ágrólszakadtnak
csak jobb lehet, rosszabb már nem:
forgassa meg a világot,
ha lesz rá ereje. Ámen."

Szerda

A piszmogó esőfelhők alatt
csipásszemű ködök gunnyasztanak

Tollászkodik a sármány vizesen
nem futja biccenő jámbusra sem

Lucspocs egeken vaksin tapogat
a szürkehályog-tekintetű nap

Ha a gólya kislányt pöttyentene
nem is lehetne más keresztneve

csak szerda-tompa hamuszín Bora
cirógatás nélküli mostoha

Sasról meditál a tökösveréb
gyöngyházgombról a tócsabuborék

Esik esik nem is áll el soha
és grízestészta lesz a vacsora

TÜSKÉS TIBOR

KÜZDELEM A BIZONYOSSÁGÉRT

Pákolitz István lírája

Még a megkésett költői pályakezdések idején is szokatlan, ha a lírikusnak harminckilenc éves korában jelenik meg első önálló kötete. A közhit azt tartja, hogy a költők korán érnek, legalábbis korábban, mint az epikusok vagy a drámaírók. Móricz Zsigmond már harmincadik évébe fordult, amikor a *Hét krajcár* a *Nyugat*ban megjelent, s kezdő drámaíró joggal vigasztalódhat azzal, hogy első jelentős színpadi művét nem lesz késő negyvenéves korán túl megalkotni. Ezzel szemben a húszéves Rimbaudnak már együtt van az útipoggyásza, mellyel a halhatatlanság kapujában jelentkezhet, s a mi Petőfink is huszonhét éves korában egy teljes, befejezett, érett és lezárt költői életművet hagyott ránk. Első verseskötete Adynak huszonkét, József Attilának tizenhét, Radnótinak huszonegy éves korában látott napvilágot. Ady 1913-ban, tehát mindössze harminchat éves korában papírra vetett önéletrajzában azt mondja, hogy átlépte már a „törvényes magyar költői korhatárt", mivelhogy – mint írja – „én szabálytalanul túlléptem a magyar lírikus valakiknek kiszabott legszélső harminchárom évet".

Mindezt azért kellett fölelevenítenem, hogy lássuk, mennyire szokatlan Pákolitz István pályakezdése. Nemzedéktársai közül alighanem ő indult legkésőbb. S ez egyik magyarázata annak is, hogy – bár különféle gyűjteményekben, így például a közismert *Tűztánc* antológiában (1958) együtt szerepelt másokkal – valójában máig kívülmaradt mindenféle nemzedéki csoportosuláson, írói „táboron". Az irodalmi köztudat és a kritika sokáig mint „fiatal költő"-t tartja számon – ezzel a jelzővel került a *Tűztánc*ba is, a nálánál sokkalta fiatalabb társak közé – holott amikor versei először folyóiratokban –, például az *Új Hang*ban, a *Vigilia*ban – megjelennek, 1949-ben, már harminc éves. Könyvalakban először 1954-ben adja ki a Szépirodalmi, az akkori könyvkiadás kissé furcsa ötletéből, két másik társával – Boda Istvánnal és Petrovácz Istvánnal – közös kötetben, *Három költő* címmel. Az „Istvánságok" kötetét az első önálló bemutatkozás 1958-ban követi, a *Szüret*. Ezután két-három évenkint rendszeressé válik versesköteteinek megjelenése: a *Fény és árnyék*ot (1962) követi az *Esti dal* (1963) a *Messzenéző*t (1965) az *Ami lehet* (1969).

Aki a verseket megjelenésük, kötetbeli publikálásuk sorrendjében olvassa, s ebből von le következtetést, talán úgy véli, hogy egy későn érő, s bizonytalan kezdés után meredek ívben felfutó költői pályával van találkozása. A *Három költő*ben megjelent versek – bár a két társnál már a közlés terjedelmében is nagyobb hangsúlyt kaptak, s amazoknál érettebb költőt sejtetnek – valójában kissé bágyadt hangon éneklik a családi élet apró intimitásait, a stoppolófa és a falusi katedra közé szorult világ apró jeleneteit. Mai szemmel nézve e versek zöme alig lépi túl az idilli nyugalom, a megelégedés, a múltat elmarasztaló és a jelenért lelkesedő hevület szabványos körét. Reményre leginkább a formakultúra biztonsága, a verselő készség kiforrottsága sarkall. A *Szüret* már többet elárul a költőből. Nemcsak mesterségbeli tudással, számos költői leleménynyel megírt versek gyűjteménye a kötet, hanem egy sajátos, egyéni költői világ bemutatkozása is. Az olvasóban, aki belelapoz a kötetbe, gyanú ébred, hogy talán nem is egy úgynevezett első kötetet tart a kezében. Semmi kamaszos mutálás, vagy hogy a cím keltette képnél maradjunk: semmi kiforratlanság, karcosság a versekben. Egy érlelő, gazdag költői nyár termését tartalmazza a kötet. Nemes és csillámló fénye, meleg és tompa színe van a verseknek, akárcsak a leszűrt, tiszta boroknak. Az újabb kötetek aztán mind határozottabb költői arcélt rajzolnak elénk. A versek hangja egyre erőteljesebb, egyre teltebb. A költő fontos emberi és társadalmi gondok fölött töpreng. Szemsugarába az élet apró tényei és a világot foglalkoztató kérdések egyaránt belefférnek . . .

Csak akkor bizonytalanodik el az olvasó, ha az újabb kötetekben, a *Fény és árnyék*ban, az *Esti dal*ban a versek alatt található évszámokra pillant. 1952, 1950, sőt 1949, de még 1944-es jelzésűt is talál. Pákolitznak 1962-ben és 1963-ban megjelent kötetei zömükben egy, sőt másfél évtizeddel korábban írt verseket tartalmaznak. Csak a *Messzenéző*ben (1965) marad el a versek keltezése: ekkor éri utol magát a költő, (nem készítettem statisztikát, mely az évenkint keletkezett versek számát tartalmazná, de alighanem épp ekkor egyszerre megnő a versíró kedv is) s kötetei most már a közvetlenül megelőző évek termését adják.

Aki tehát a kötetek megjelenési sorrendjéből akar valamiféle következtetésre jutni, könnyen csapdába esik, optikai csalódás áldozata lesz. Pákolitz az az író, akinél a valóságos költői pálya és a kötetbeli megjelenés, a költő belső érlelődése és a publikáció, az „érvényesülés" szembetűnő fáziseltolódást mutat. A kettő tulajdonképpen csak az utolsó fél évtizedben került egymással szinkronba.

Mit mutat a kép, ha már most megpróbáljuk a verseket keletkezésük sorrendjében végigolvasni, úgy, ahogy egy válogatott kötetben következni szoktak, s ahogy Pákolitz István közeljövőben megjelenő gyűjteményes kötetében az olvasó majd meg is találja?

A *Fény és árnyék*, valamint az *Esti dal* egy kötetre való, több mint félszáz olyan verset tartalmaz, amely 1958 előtt keletkezett, de az első önálló kötetben, a *Szüret*ben nem jelent meg. A versek között még 1944-es jelzésű darabokat is találunk. Meglepő kiforrottságot, érettséget, költői erőt mutatnak, s messze fölötte állnak a velük egy időben keletkezett s a *Három költő*ben és a *Szüret*ben publikált verseknek. Ha még hozzá is számítjuk, hogy kötetbeli megjelenésük idején ezeken a régebben írt darabokon javított-igazított a költő, akkor is meghökkentő a versek tisztasága, emberi és költői érettsége. Az első pillanatban szinte azt a benyomást keltik, hogy a költő 1944-ben jobb verseket írt, mint amilyeneket tíz év múlva publikált. Ám nincs okunk kételkedni a versek datálásában. Nem marad hátra más magyarázat, mint hogy a negyvenes évek végének, az ötvenes évek elejének légkörében lássuk okát a költő megkésett nyilvános indulásának. A korszak irodalompolitikája ítélte akkor kihagyásra ezeket a verseket. A valóságos költői pálya állomásaiból és a kötetek megjelenésének sorrendjéből kirajzolható ív ezért került messze egymástól.

Amíg a kötetek késői indulásról, megkésett fiatalságról vallanak, valójában egy huszonöt éves korában már kötetre érett költő áll előttünk. Amíg a kötetek egymásutániságából egy gyors, fokozott iramú költői érést sejt az olvasó, a valóságban az első megszólalástól a legfrissebb versekig egy eléggé keveset változó költészettel van dolgunk. Jellemzője nem az állandó növekedés és megújulás, a folytonos útkeresés, a lélek tektonikus mozgása, a kifejezés szüntelen forradalma, hanem az állandóság, a kezdetekhez, az „elrendeléshez" való hűség, a széltől hányatott nád példája, ahogy egyik korai, 1949-ből származó versében írja:

Azúr mezőkre nyíló útjaidnak
a láp-vidék csak bágyadt állomás;
kanyargó, titkos ösvényeid hívnak,
de rendelésed köt: nincs változás!

A tölgynek és a karcsú jegenyének
titkodból többet láttatsz, mint nekem;
és szent fülednek értelmetlen ének
az én hajlongó, nyűgös életem . . .

(Széltől hányatott nád)

„Hajótöröttként" kezdi pályáját, új Robinsonként, aki csak néhány fontos tárgyat tud partra menekíteni. De a zsákmány értékes, amit magával hoz a költészet ismeretlen szigetére: hit a tiszta családi életben, a szerelemben, az ifjúság eszményeiben; demokratikus-szociális érzés, a szegénység és a jogtalanság elleni indulat; a háború, az embertelenség, a kiszolgáltatottság nehéz élménye . . . A múló idő alig valamit tud hozzáadni ezekhez: a gazdagabb és árnyaltabb történelmi tapasztalatot, néhány külföldi utazás szembesítő hatását, a betegség és a halál döbbenetét, meditációra kényszerítő erejét. Ami e lírára alapvetően jellemző: a szemlélet állandósága, a vargabetűk, a csalódások

és megtérések, a válságok és megújulások hullámhegyeinek és hullámvölgyeinek a hiánya.

Az élet és a költészet biztonságot adó nyugalma azonban nem zárja ki, hogy változatai, fokozatai, módosulásai ne lennének e lírának. A sima, rezzenéstelen felszín belső erők drámáját rejti. A költészet állandósága, nyugalma, egyensúlya ellentétes törekvések feszültségéből születik meg.

Mi adja Pákolitz költészetének megszólító erejét? Honnét e líra belső feszültsége?

Anélkül, hogy a képletben valamiféle törvényszerűséget látnánk, s anélkül, hogy a megkülönböztetéssel minőségi fokozatot sugalmaznánk, napjaink lírájában a valóság megközelítésére – a tendenciák leegyszerűsítésével – három, egymástól eltérő utattörekvést figyelhetünk meg. Az egyik a „szenvedély hevében látomássá emelkedő világ megragadására" vezető csapást járja; erre a kép, a látomás uralma jellemző. A másikat kérdező költészetnek nevezném; eszerint a vers lényege a szüntelen önvallatás, a költő önmagával és az olvasóval vitatkozik; ezt általában intellektuális lírának mondják. A líra harmadik „útja" a benyomások visszaadására, a közvetlen élményszerűségre törekszik, a költő az átélt indulatokat fejezi ki, képei a természeti világhoz kötöttek.

Pákolitz alapvetően érzelmi alkatú költő. A körülvevő valóságból elsősorban azt veszi észre, amit szemével érzékel, fölfog. Lírája festői, leíró jellegű, a látvány megragadása jellemzi, a költő impresszióit, hangulatait fogalmazza meg. Itt a képzeletnek, a látomásnak kevesebb szerep jut. Ha a magyar költészet családfáján ősöket, „mintákat" keresünk, leghamarabb Petőfi, Juhász Gyula, Radnóti neve jut eszünkbe, mint ahogy Pákolitz is, ha költőt említ versében, őket idézi. Versépítése sajátosan impreszszionista jellegű. Vagy egyetlen kép, hangulat, érzés kibontása a vers, vagy ha elkanyarodik is másfelé, a leggyakrabban a tájból, az érzékelhető természeti képből indul ki, ezt hasonlattá fejleszti, s a hasonlat másik felébe beleszövi az emberi-gondolati vonatkozásokat, majd a vers kadenciaszerű lezárást kap, ahol az indító képek jelentése, tartalma, magyarázata „megvilágosul". A természeti képnek és a gondolatnak ez az összekapcsolása a népdal szerkezetére emlékeztet, de amíg ott a kép szimbolikus töltésű, itt megmarad a maga elsődleges jelentésében. Számtalan példát idézhetnénk e versalkotó módszerre; be kell érnünk eggyel:

Zölden-lilán esőz a fény a fákra,
a tóból száll a kénes, szürke pára.

A sarju-fűben boldog nászra vár
a vágyban égő szentjánosbogár.

Fehér felhő a holdra vonja fátylát.
Egy csöpp madár csipog s folytatja álmát.

Orgiát ül a szín, színárnyalat...

A kezdő természeti képek után most belép a versbe az ember: a kedves alakja és a költő. A képek egy hasonlat részeivé válnak:

s e káprázatban lenge árnyadat

látom lebegni, de a higgadt észnek
kevés az árny, ha nincs vele a lényed.

Éjtélre jár. A sűrű lomb alatt
a jázminok susogva hajlanak.

Hajolnék én is fehér asszonyvállra,
de messze vagy, a hetedik határba'.

Letört egy gally...

A képek helyét lassan átveszik a gondolatok. A természet leírását fölváltja az emberi érzések kimondása. Közeledünk a vers frappáns lezárásához:

A sóhajtásnyi nesz *Hogy ittasodna szép szavunk e fénytül!*
megremegtet: ó, mondd, velünk mi lesz? *de hiányoddal a varázs szegényül,*

s már lázadássá nő a rémület,
hogy egyedül vagy, én meg nélküled!

(Nélküled)

A valóság impresszionista megközelítése, a látványnak példázattá emelése különösen a bensőséges hangulatú szerelmes versekben, valamint a meleg színekkel megfestett, az életből ellesett pillanatképekben sikerül. A benyomásokhoz tapadó költői szemlélet szinte sugallja ezeknek a témáknak és műfajoknak előtérbe kerülését. A képek tehát vagy a szerelmi vallomás kimondásához vezetnek, vagy zsánerképpé, jelenetté állnak össze. Remek, hangulatos, árnyalatokban gazdag, szép akvarellek e versek. A látvány puszta megragadásával és visszaadásával azonban nem éri be a költő: a kedves arcának megrajzolásától a hűség, a magány, az elmúlás, a halál stb. érzésének-gondolatának kimondásáig jut el. S a hasonlatokból, villanásnyi megfigyelésekből fölépített kép is egy-egy évszak, az öregek, a pécsi Széchenyi tér rajzává, egy család, egy jellem portréjává kerekedik.

Az életből ellesett pillanatképek művészi megragadása mellett Pákolitz költészetében egyre nagyobb helyet kap gondolati fölismeréseinek, töprengései eredményének kimondása. Figyelmének hatósugara az idő múlásával, szemléletének gazdagodásával, életkörülményeinek változásával gyarapszik, tágul. A faluról, sőt tanyáról városba került ember kíváncsiságával és mohóságával néz körül a világban, s a környezet megváltozásával fokozatosan előtérbe kerülnek a társadalom, a világ, a lét kérdései. A jelenségekre való naiv rácsodálkozás helyett egyre növekvő érdeklődéssel veszi észre azokat a gondokat, amelyeket a változó világ tár a költő elé. Szemléletének érése, gazdagodása – az alapjában most is szenzuális érdeklődésű és alkatú költő figyelmét – fokozatosan a közéleti, társadalmi kérdések felé irányítja. „Az írás nem önmagáért való; társadalmi vonatkozású, tehát közösségi cselekvés, s számomra elsősorban érzelmi telítettségű" – vallja. A költői szemlélet változását Pákolitz jellegzetes egyszavas verscímeinek változásán is lemérhetjük. Míg a korábbi versekre az ilyen címek voltak jellemzők: *Domb, Sarokasztalnál, Isten háta mögött, Hazafelé, Paks, Vidéki, Tanyai intermezzó, Rög, Eperfa* ... Később effélékkel találkozunk: *Húsravárók, Népbüfé, Autóból, Recitatív, Egy szobra, Egy tsz-parasztnak, Változás, Sziréna, Isten, Homéroszoknak* ...

Hisz a költészet értelmében. Ahogy a virág nem önmagáért, hanem a termésért van, a művészi szép célja is túlmutat önmagán: a szó gondolatot érlel. A költészet: fegyver; s a költő: „hasznos akarat". Eszménye a közösségi élet és a cselekvő ember, a „messzenéző", aki „az emberi boldogulás beteljesedésére tette föl múló kis életét". Jelet akar hagyni, s a felelősség, a becsület, az igazság értékét hirdeti. Igénye: „benne élni a mában". Ha közügyekben szól, ha a humánumon esik sérelem, ha a megújuló világ dolgairól beszél, szava megsúlyosodik, indulatok törnek föl belőle. A költő az idő múlásával olyan gondok közelébe került, amelyek nem tűrik a képek virághímes köntösét, hanem kérdező-faggató megfogalmazásban lépnek elénk. E versekben a feszültséget már a kimondott gondolat okozza; izgalmat, szenvedélyt az eszme korbácsol. Itt a közvetlen élményszerűség és a gondolati tartalom szintézise valósul meg.

A megkésett pályakezdés miatt időzavarba kerül a költő. A belső önértékelés és a külső elismerés fáziskülönbsége fokozott érzékenységet alakít ki benne. A visszaszorítottság gátlásokat épít, görcsöket okoz. A messzetűnt ifjúság miatt panaszkodik; életének jelképévé korán a termést érlelő-betakarító évszakot teszi:

Beérik lassan pirosló nyaram, *mérlegre teszem már az éveket:*
fut az idő, nem áltatom magam, *vajon milyen gyümölcsöt érlelnek?*

(Szeptember)

Alaphangja a bánat, a szomorúság. Panasz, „hamuszín bánat" tör fel belőle a háború utolsó évében. Sötétedő árnyakkal viaskodik a hadifogolytábor drótkerítése mögött. Az elmúlásra gondol, amikor a kedves távolléte miatt a magány szakad rá. Gyakran jutnak eszébe a gyerekkor emlékei: a korábban ki nem írt élmények. Befelé élő költő, önmagát emészti, lelkét a gond rágja, csatáit belül vívja. Szinte maga is sokallja a múlton való töprengést:

Pityergő, sárga fák közt ballagok,
az éveimmel bajlódom megint.
A férfikorba rukkoló napok
skatulyás rendje bölcsességre int.

(Bölcsesség nélkül)

A lekésettség érzése beletörődővé, fáradttá teszi. „Kár, bolond" – mondja, s szinte látni a kéz legyintését, mellyel szavait kíséri. Másutt így jellemzi magát: „Megállsz, motyogsz, forogsz magad körül." A szenvedély helyett a józanságot ajánlja orvosságul; a lázadozás, az indulatok helyett a nyugalmat, a jóakaratú szeretetet hívja társul.

A lelki gátlásokra és görcsökre, a belső öregedésre és szomorúságra azonban megtalálja a feloldozást. A megkésettség érzése kitermeli ellenmérgét: az érzelmesség, a meghatódottság ellen rezignált bölcsességgel, fanyar beletörődéssel védekezik. Pákolitz költészetének alaphangjává így igen korán a puritán egyszerűség, a fanyar irónia válik. A késői költői indulás okozta gátlások ebben a „mindent megmértem, mindennel számot vetettem" hangulatban oldódnak föl.

Miért némul benned el a szó,
hogy igazadért szóljon?
panasszá higult szép dühöd
hullámverés a mólón;

bokáig érő félszeid
bölcs óvatosság őrzi;
rezignált tapasztalatod
önerődet emészti . . .

(Lecke)

Ez a kesernyés íz, az érzelgősség és nagyképűség ellen védekező fintorok és groteszk fordulatok adnak egyéni zamatot költészetének. Ami ölébe hull, amit könnyen meg lehet kapni – nem kell neki. Ami viszont nehezen adja meg magát – úgy érzi, nem tudja megszerezni. Ebből a tapasztalatból hogyan születne más, mint rezignált bölcsesség?

A meghatódottságot iróniával történő feloldásból, az önsajnálatot kézlegyintéssel elhárító mozdulatból fakad verseinek poentírozott befejezése, fanyar lezárása. Ez a hajlam magyarázza vonzódását a „kisplasztikához", a tömör, epigrammatikus megfogalmazáshoz. Gondolati felismeréseit szívesen zárja négysoros versek pántjai közé. („Belefér a lényeg egy tömör négysorosba.") Életképszerű megfigyeléseit merész képkivágással, a színét fonákjára fordító mozdulattal, léggömbpukkasztó ötlettel teszi hatásosabbá. („Sültkacsa – Kávé – Böfögés – Párnás asszonyi vállak – Bor – TV – pizsamában – És elszáll a vasárnap")

A fanyar alaphangnak sokféle változata alakult ki lírájában. A rezignációnak is árnyalatai lehetnek. A jóízű humortól a keserű szatíráig, az önirónától a cinkos összemosolygáson keresztül a megszenvedett férfibölcsességig ível. Az emberi gyengeségek és a társadalmi visszásságok egyaránt tolla hegyére kerülnek. A kényelemszeretet, a jóra való restség, az internacionalizmus hiánya, az autó-centrikus életszemlélet, az erőszakos pusztítás, a terebélyesedő szabadságot veszélyeztető erők hol csöndes fricskát, hol megbélyegző indulatot váltanak ki belőle.

Pákolitz a világ dolgaira figyelő, a társadalmi haladást szolgáló, az egyént megjobbító költészet híve. Valóság-igénye: a hétköznapi emberek hétköznapi gondjainak-örömeinek a kimondása. Érzékeny, igazságkereső költő. Jó füle van az időszerű „miért?"-ek meghallására és a rájuk adható válaszok megfogalmazására.

Ami az élet kusza dolgai közt a tájékozódásban segíti, ami a költészetében rejlő

feszültséget táplálja, az a költő dialektikus, a jelenségeket ellentétpárokra bontó látásmódja. Egyszerre érzékeli a dolgok színét és visszáját, egyszerre látja az igen-t és a nem-et, egyszerre veszi észre a van-t és a lehetséges-t. Minden jelenség mellett ott van annak tagadása, a jó mellett a rossz, az érték mellett a hiány. A teljes valóságot a két „tézis'' egysége alkotja, ahogy költő módján, képszerűen megfogalmazva, egyik kötetének címébe írja: a fény és az árnyék.

Már a *Szüret* egyik versében megjelenik ez az ellentétpár, egyelőre inkább öntudatlanul, tömör verslezárásnak szánva, s a költő személyes életére vonatkoztatva:

Nem is fájna most semmi sem
e nyárutói nap delén,
ha nem tudnám, hogy délután
több lesz az árnyék, mint a fény . . .

(Dél)

Ugyanebben a kötetben még egyszer fölbukkan a fény-árnyék motívum, most már az életszemlélet jelképeként:

Izgalmas, szép a játék?
Hangoskodók zavarnak!

Föllelkesít a szándék?
Lepittyed néma ajkad . . .

– – – – – – –
örök a fény s az árnyék.

(Örök)

Legkiérleltebb, szinte filozófiai síkra emelt megfogalmazását a *Fény és árnyék* mottójában olvashatjuk:

Bár buzgó, örök forrásod vagyok,
s az okozatnál több, nagyobb az ok;
külön-léted bár nincs, nem is lehet:
– vajon ragyoghatnék-e nélküled?

(A fény az árnyékhoz)

Mi az, ami a jelképből, a költői megfogalmazásból kihüvelyezhető? A valóságnak két arca van . . . A fény és az árnyék, a jó és a rossz föltételezi egymást . . . Elválaszthatatlanok . . . Nem lehetnek meg egymás nélkül . . . Létük örök . . .

Bármekkorát is bólintunk a költőnek erre a hitére, bárhogy is helyeseljük ezeket a rokonszenves gondolatokat, senki sem képzelheti, hogy a fény és az árnyék párhuzamos adagolása minden egyes versben sikerülhet, vagy akár a költői pálya egészén arányos elosztása megvalósítható. A hangsúlyátvetés, a nyomaték eltolódása szükségszerű. A költészet feszültségét éppen a szándék és a megvalósulás közti harc, a fény és az árnyék arányának alkalmankinti megoszlása adja.

Ha az igényt a költői pálya egészével szembesítjük, nagy általánosságban elmondható, hogy a hangsúly eleinte a fényre helyeződik. A versekben a mindennapi élet intim eseményei, a gyerekszoba, a szombat délután, az iskolai munka apró képei jelennek meg. Finom, halk érzelmi rezdülésekről, nyugodt idilli hangulatokról olvashatunk. A költő derűsnek, tisztának, szépnek látja az életet. A szólás öröme és vidámsága csattan fel a sorokból. Nyári kartont terít a szél a rétre, az égbolt felhőtlen, pacsirta szól a levegőben. Ami keményebb hang, árnyékosabb tónus jelentkezik, az a múlttal, a hajdani szegénységgel, a gyerekkor szociális igazságtalanságaival szemben szólal meg. A múlt: gond, tudatlanság, árnyék . . . „Heten ettük a kenyeret.'' A jelen: megnyílt a tudás megszerzésének kapuja, kacagó, kék gyermekszemek, öröm és erő, „zenét tanul a lá-

nyunk", tehát fény. Az ember, aki részeg és káromkodik, legfeljebb az ittfelejtett régi, csupán a múlt csökevénye.

A felszínes ítélkezésből az következne, hogy föltételezzük, a napfényes pályakezdő korszakot az árnyékos évek költészete váltja föl. Mivelhogy a „tézis" így kerül egyensúlyba... Ám ez csak a hamisan értelmezett dialektika szerint volna így. Nem erről van szó. Pákolitz költészetében a korábban csak deklarált szintézisigényt most a valóságos szintézis-keresés váltja föl. Nem azzal, hogy most a fény mellett több árnyékot lát, hogy a fehérbe több feketét kever. Költészete ma is alapvetően kiegyensúlyozott; derű és bizakodó hit fűti. „Ne nyafogj" – inti le magát. Ha kuszáltak is a dolgok, majd letisztulnak, a világ előre megy, „a titok kitapintható". Emellett azonban a valóság összetettebb látása, a jelenségekre való differenciáltabb reagálás válik uralkodóvá lírájában. Tekintete a felszín alá hatol, a lekerekített válaszokat súlyos kérdések váltják föl, az idillt kiszorítja a realista életkép. A magánélet érzelmi rezdülései helyett a mai világ ellentmondásai foglalkoztatják, a publicisztikából ismert kérdések helyett (nincs hús, piszkosak a népbüfék stb.) a megszenvedett, kikinlódott emberi igazságot keresi. Az idő bölcsességet érlel. A versekben megszaporodnak az emberi létezés értelmét, a társadalom jövőjét faggató kérdések. A világ bonyolultabb, összetettebb képét tárja a költő elé. A világot tükröző költészet is bonyolultabb, differenciáltabb lesz. Immár nem „kinyilatkoztatja", deklarálja a dialektikus szemléletre való igényét, hanem megvalósítja. Az *Ami lehet* egyik apró remeklésében például így:

Nyugszol fekszel
mozdulatlanul
Nézlek nézlek
tehetetlenül
Álmod csöndje
ébredéstelen
Éjed éje
pirkadattalan
Szólongatlak
lankadatlanul
Hallgatsz hallgatsz
reménytelenül

(In finem)

Pákolitz *Messzenéző* című kötetének felét egy tízrészes elbeszélő költemény teszi ki, az *Évgyűrűk*, ahogy a költő nevezi: „lírai rajz a gyerekkorról". A visszaemlékezésből sokat megtudunk a költő életének első tizegynéhány évéről, s még többet az egyéniségét, költői szemléletét alakító hatásokról. Maga vall itt érzékenységének és önérzetének okairól, félszegségének és gátlásainak első jelentkezéséről. A lírai rajzból egyetlen motívumot emelünk ki, de költészete megítélésében döntőnek vélt mozzanatot: a vallásos hittel történt találkozását. A hangsúlyelosztásból arra következtethetünk, hogy a költő is fontosnak tartja ezt az egyéniségét formáló erők közt.

A harangozó apa gyermekeként a vallásos nevelésnek még annál is töményebb közegébe kerül, mint amennyire egy falusi felekezeti elemi iskola tanulóját ezek a hatások érhették. A gyerekkor évei fölött folyton „az Angelus-ra konduló harangszó" száll, vasárnap délután „szűzmáriás litániákon" minisztrál, otthon alázatra, béketűrésre, rang- és tekintélytiszteletre intő szavakat hall. A katolikus liturgia szertartásai, a templomi és temetői énekek összekeverednek benne a baj és betegség elleni szenesvízzel védekező népi babonasággal, bűbájos ráolvasással. „Templomban nőttem Isten nevében" – írja. Anyja papnak szánja, így kerül a kalocsai gimnáziumba a jezsuita páterek elé. Egy kanonoknál kosztol három évig. A bűn és a bűntudat, a vétkezés és az elégtétel, a hiba és a jóvátétel fogalmai ehhez a gyerekkorhoz kötve alakulnak ki benne.

A költővé érett felnőtt lehetséges „válaszai" közül többfélét ismerünk. A Pákolitzéhoz hasonló gyerekkor élményei különféleképp épülhetnek a líra anyagába. A gyerekkorban megismert vallásos világkép és a költészetben megtalált önkifejezés szembesí-

téséből számos megoldás született már. Elég talán Babitsnak a katolikumban az egyetemesség és a humánum tartalmát megtaláló válaszára utalni, vagy Pilinszky költészetére hivatkozni, aki szerint „a művészet a képzelet morálja, hozzájárulása, verítékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására . . . akár az imádság vagy a szeretet . . ."

Pákolitzban sem maradnak meg a gyerekkor igazságai a naiv hit fokán, de nem is szublimálódnak vagy telítődnek misztikus tartalommal. Versei kételkedésről, belső tusakodásról, evangéliummal, istenhittel való vitáról számolnak be. Az igazságot keresi, meg akar bizonyosodni, de csak további kérdések születnek benne:

(De könnyű, kinek ölbepottyan
a miatyánkos tiszta hit;
s ha nem is látja, mégis látja
őrölni biztos malmaid . . .)

Kétkedő szívem ki formálta?
az én nagy vétkem mi lehet?:
hogy két marokra fogtam volna
lándzsával átszúrt szívedet?,

vagy az, hogy minden virágszirom
titkában lestem a nyomod,
és az evangéliumodból
vártam az örök programot?!

Sújthatsz-e boldogtalansággal,
mert az igazságot lesem?
Mért kínzol egy-egy mosolyomért
a harcban ezerszeresen!?

(Látni akartalak!)

Az évek múlásával nyugtalansága nő. Majd úgy érzi, belefáradt a keresésbe. Nem lát Bizonyosságot, kétségei szaporodnak. „Vigasztalan önmarcangolás" gyötri. A *Fény és árnyék*ban külön ciklust alkotó „istenkereső" versek sorát egy ilyen minden-mindegy válasszal zárja:

Isten, Sors, vagy mit tudom én mi:
az a jó, hogy el kell itt égni;
szép elmúlás legyen a végem:
még a halál is tettenérjen!

(Könyörgés szép halálért)

Ha akkor fogalmilag talán le is zárta magában a költő a kérdést, hit és művészet kapcsolata továbbra is eleven valóság maradt számára. Pákolitz lírájában a gyerekkor keresztény-katolikus élményvilága egészen sajátos módon szívódott föl. Újabb köteteiben a vitatkozó-tusakodó hang eltűnt, ugyanakkor megszaporodtak verseiben a vallásos eredetű jelképek. Néha csak egy kifejezés árulkodik a biblikus eredetről (lándzsával átszúrt szív, nyolc boldogság, Józsue, három angyal stb.), máskor egész verset átfonó motívummá lesz a Veronika-kendő, Péter virrasztása, Júdás árulása, a Getszemáné kert, az utolsó vacsora, a virágvasárnapi bevonulás, Pilátus, Magdolna alakja. Latin nyelvű, liturgikus szövegtöredéket sző a versbe. A gyerekkorban megismert vallásos szokásokat értelmez át. Stílusa gyakran vált a zsoltárok, halotti könyörgések hangjára.

Amíg azonban Pilinszkynél a hit és a költészet, az ima és a művészet teljes azonosulásából születik a vers (*Piéta, Ravensbrücki passió, Harmadnapon* stb.), míg Babits a bibliai történetben a múltat és a mát összekötő örök tartalmat keresi *(Jónás könyve)* s a gyerekkor emlékeit a felnőtt költő hitének kimondására használja föl *(Balázsolás)*, Pákolitz deinkarnálja, profanizálja a vallásos fogalmakat, aktualizálja a biblikus történeteket, a maga világi igazságainak változatává formálja át a liturgia képeit. A költő számára, aki a világ racionális értelmezésére, a kézzelfogható bizonyosságra törekszik, a hit költői szimbólummá lesz, a vers a biblia képeinek parafrázisává válik, a liturgia nélkülözi transzcendens tartalmát. A vallásban nem a művészet gyökerét látja, nem örök tartalmat talál benne, hanem jelképként, mottóként használja föl mai fölismerései kimondására: „a színén átüt a fonák". Például:

Mikor a bográcsban elsőt rottyan
a halászlé,
hókuszpókusznélküli szertartással
beleszórom a kalocsai paprikát,
s minden különértesítés helyett
előreszaladok az időben,
hol a legmesszibb messzire,
a Seholsincs-be is elhallatszik
profán nekrológtok:
SZEGÉNY, EZT HOGY SZERETTE
s míg körülleng
a rozsdás őszi csendélet-hangulat,
illat, zamat, rotyogás,
kóstolgatás közben
vörösborral köszöntöm
az eljövendő emberi tisztaságot
és békességet.

Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.

(Úrvacsora)

„Formaművész" – ezt mondani a költőről, nem olyan-e, mint a mesterembert éles szerszámáért, biztos anyagismeretéért megdicsérni? A mesterségbeli szabályok tudása, a nyelv tökéletes kezelése, a hibátlan verselés – a költészet alapfeltétele, nem pedig érdem. Egy lomposságra hajló, gyakran bőbeszédűségbe csúszó, laza költői gyakorlat idején azonban mégis inkább rang és elismerés, mint gáncs és elmarasztalás, ha valakire illik: formaművész. Amikor némelyek a hanyagságot és a tudatlanságot próbálják elvvé tenni, amikor a pongyolaság lesz úr a versen, akkor a kifejezés pontosságát vallani és védeni: a legmerészebb korszerűség.

Pákolitzról már a korai kritikák megállapították, hogy „kitűnő formaművész, aki a legnehezebbet is magáénak mondhatja: az egyszerűséget", „komoly művészi és emberi felelősség hatja át minden sorát", „kevés szóval is sokat mond". Nem tartja elavultnak a kötött formát, a rímet, az érthetőséget. A modernkedés, az újparnasszista irály ellenében vállalja a régi, a megszokott, a hagyományos jelzőt. Stiláris bizonyosságra törekszik, „a lényeget formáló fegyelem" híve. Nem lelkesedik a szabad gondolattársítás révén fölbukkanó asszociációkért, inkább a tiszta fényű, fölismerhető tartalmú, impresszionista hangulatú képeket kedveli. Verseit a rímek sűrű pántja fogja át, de a rím kedvéért nem ír le sorkitöltő félmondatokat. A gondolat és a kifejezés egységét vallja: a „jó tartalmat a szép forma" nemesíti.

Jó stiliszta, nagy verbális erővel formálja gondolatait. Természetes ékesszólása a retorikával rokon. Tágívű mondatokban építkezik, stílusát nagy nyelvi gazdagság jellemzi. A szépen szóló hang, a lendületes előadás a köznapi témát is megemeli. Bár a központozás nélküli, áradó versformát is kipróbálja, hogy a korszak nyugtalan-zaklatott hangulatát visszaadja, igazán a hangsúlyos-magyaros metrumokban van otthon. Kitűnő szerkesztő készséggel, jó arányérzékkel rendelkezik. Komponáló tehetségét megfigyelhetjük verseskötetеinek fölépítésében, verseinek szerkezetében, de egy-egy mondat arányos elrendezésében is. Biztosan kezeli a zárt szonett-formát; sőt lehetőségeit a szonettkoszorú írásában is kipróbálja.

Míg korábbi verseit minden költői szépségük mellett valamiféle „bőbeszédűség", a megtalált szó mámora jellemezte, a *Messzenéző* óta az egyszerűsödés, az elmélyülés igényét figyelhetjük meg. A korábbi, impresszionisztikus berlini útibeszámolót például – hogy azonos témában lássuk a különbséget – a jugoszláviai „szomszédoló" tömör, epigrammatikus pillanatfölvételei követték. A költő szűkszavúbb lett, ritkább ünnep számára a vers, „gyérül a verstermés", erre intik a klasszikusok. Szava megsúlyosodik, szinte szándékoltan „költőietlen" elemeket kever a versbe. Versépítő elvvé a gondolat válik. Újszerű formai megoldások, tört sorok kerülnek a költeménybe, le-

mond a strofikus szerkesztésről. A fanyar, ironikus hang előtérbe kerülése is a tömörebb megoldásoknak kedvez. Úgy érzi, megtalálta a kifejezésnek azt a mértékét, amikor a vers „se több, se kevesebb".

Különös „transzfigurációja" a lírának, hogy éppen attól nemesedik, amitől a költő legjobban fél: a szó elapadásától. A vers akkor izzik föl, amikor egyre nehezebb a szólás. A bizonyosság közelébe akkor kerül a költő, amikor az ismeretlennel néz szembe. A líra élete akkor kezdődik, ha a könyv csukott lapjai közül a szó kilép, s táplálékká lesz, mint a megszegett kenyér.

Belefáradsz a prédikálásba.
Mit érsz vele?

Nagyon makacs a gonoszság.
S a szónak alig van hitele.

De hallgathatsz, ha szólnod adatott?
Bólinthatsz a csalattatásra?

Ami látszatra fölösleges,
mégse történik hiába.

S az igaz is igazabb lesz,
ha szépen mondod.

Se több, se kevesebb:
ennyi a dolgod.

(Se több, se kevesebb)

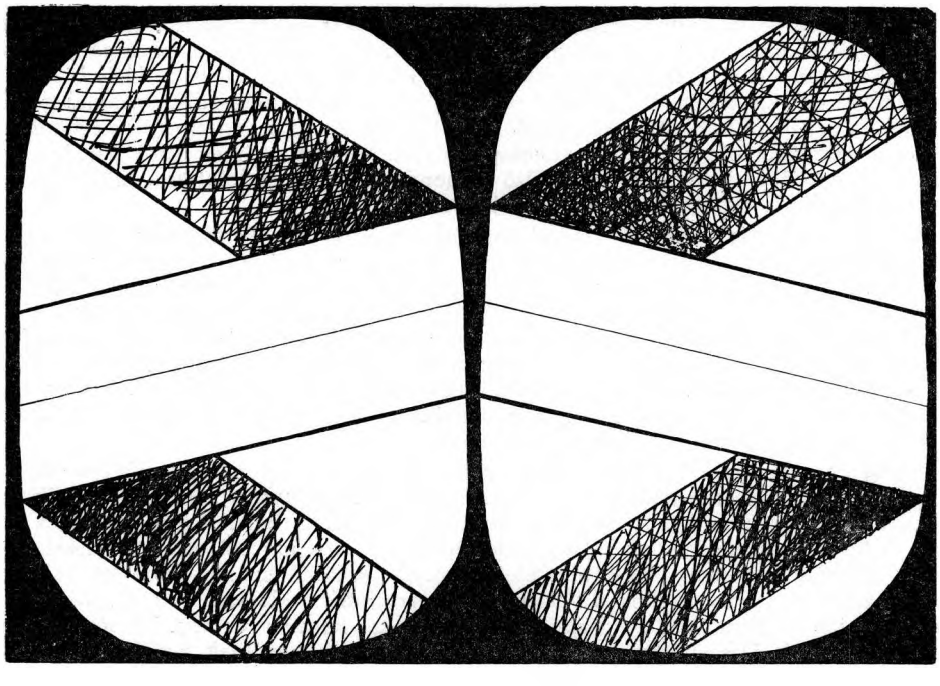

FODOR JÓZSEF

Badacsony

I.

Óh óriás koporsó, Badacsony-hegy!
Mint nézlek messziről, úgy tűnsz nekem,
Minthogyha száz, száz lágy-tompán lesújtó
(De élet-óvó) szeszedtől agyonvert
Víg boldogultnak készült volna jelkép,
Egy roppant ravatallal: míg a „holtak"
Kurjongva isszák a rőt s vörhenyes-zöld
Átlátszó kristályt és elmehüdött-víg
Önkivületben táncolnak a tágas
Koporsón: mit telt pohár közt rogyottak
Tiszteletére szánt minden időknek
Részegje! Büszke emlék! Te, egyetlen,
Víg mauzóleum! Szökj hát az égnek –
Mint iszonyú bárkához is hasonlón,
Roppant, vas-színű, gigászi bazaltok
Oszlop-csavarjával megtűzve állsz itt!
Hétszer-tömör bérc! Érdemes halandók
Emlékőrzői mellett így emelten –
Jelezve, hogy nemcsak szeszes poéták
Lenge-ledér rimében emelődhet
Mámorra méltón emlék-monumentum.
Méltóbb emlékmű vagy te, Badacsony,
Mint holmi horatiusi s adys vers,
S min csak átnéz a tökjózan biráló:
De magával a földdel egyidős hegy
Rettentő rengése csak, mely megingat!
Bazaltba írt vers! Hogy vaksi, tudákos
Rajtad fejét bezúzza, hogyha „nem lát",
Mint szokta egy s más. S emlékeztető –
S ha itt megy el, fejét gőggel emelje,
A szent szesztestvéri jelképre nézve,
Mielőtt összerogy büszkén a részeg!
Óh híres! Hadd köszönjek most én is rád,
Itt bukdosván Szigliget vadregényes
Buckái között, mint rázkódó elmém
Az „Országutak énekei" versem
Idézi, mit kerek tíz éve írtam –
Ballagtomban, hegyedről, Badacsony,

Utravalóm kortyolgatva, miközben
Kulacsomban, meg-megemelve itt-ott,
Csengetett a hegy lelke. Hadd köszöntlek
A vár mellett itt: elgondolva mélán,
Milyen méltóbb emlékművel dicsérnek
E világgal-egyidejű borisszák
Téged, mint mellyel a történelem
Tiszteli rendjét! Száz marcona hős
Vagy cselen kotló nagy politikus-mű
Hiú voltát csak rom mutatja itt –
Míg fönn dicséri Badacsonynak orma,
Szirtjéről intve, mely romolhatatlan,
A békén termő boldog kortyait.

II

Az isten víg patákkal peng a sírokon:
Bacchus és Hadés. A szőllők birokban
A temetővel. Itt s amott szorongva,
Az árként tóduló tőkék között
Egy-egy sírkő (mint útbanálló holmi
Tolakvó már) a szőllőt visszaűzni
Igyekszik: míg rá zöld szőllő-bozont
Csap le, bolyhos husánggal. Mily szivós harc,
Mely itt folyik! Míg a halál e m i n n e n
Zsákmánya hadját egyre még zsufolná
A szűk, kimért földbe, toppot se tágít,
S görcsös birokban küzd, feszül: a m o n n a n,
Száz-száz hullámban, – mint ostromra hajtott,
Rögről rögre, lábbal, konok könyökkel,
Szívós daccal, mindig előbbre ugró
Hódító, friss sereg, – nyomul előre
A szőlőtábor! Szűkül, szinte nyög már
A sír-világ: s fejfát, félig benyelt sírt
Ízről-ízre, zöld lánggal, mit nem olthatsz,
Ujjongó, vad, lobogó lombba gyűrve,
Ím, úr már a szőllő a temetőn,
Holtak halk halmain a víg, nagy élet.
Nézem a harcot: és csöndben fülelve
Még hallom is az isten dobogását,
Amint népét buzgón előbbre hajtva,
Vad tirzusát csapkodja ittasan,
S bacchusi tűzzel harsog: – „Még! Tovább!
Hej, diadalmas nép, ős, büszke tábor!
Szállj itt meg mindent! Verd, zavard, ki itt
A termő, jó földben rothadva fekszik.

Öntsd mélybe láng-sistergő szöllő-nedvét:
Egyetlen lobbal lobbanjon a rög.
Élet-varázstól szökjön mind, ki lent van,
S földhözcsapván keresztfát, sírkövet,
Tűzzön szőlőlevelet homlokára:
Meddő halálra az élet jelét!
Kapjon az új termésbe a szürettel,
S míg víg puskák dörögnek a hegyen,
Táncoljon a halott mind! Evoé! –"
– „Betelt az írás, megjelent az isten"
– Szól most egy új hang, nyelve az üvegből: –
„Ott áll lám a kapun: Feltámadunk!
Elmúlt, mi volt mind, itt a víg világvég,
Bacchus urunk tart végítéletet!
Ítélete: szöllő legyen a hegy mind,
És minden sír helyén egy tőke álljon
– Győző-jel: – s már pokolba senki sem jut,
Elég neki, ki egy halált kiállt,
(Ijesztésül, mindenre büntetésként)
S most új s víg népével imhol köszöntsd a
Víg istent, ki legyőzte a halált."

(Szigliget)

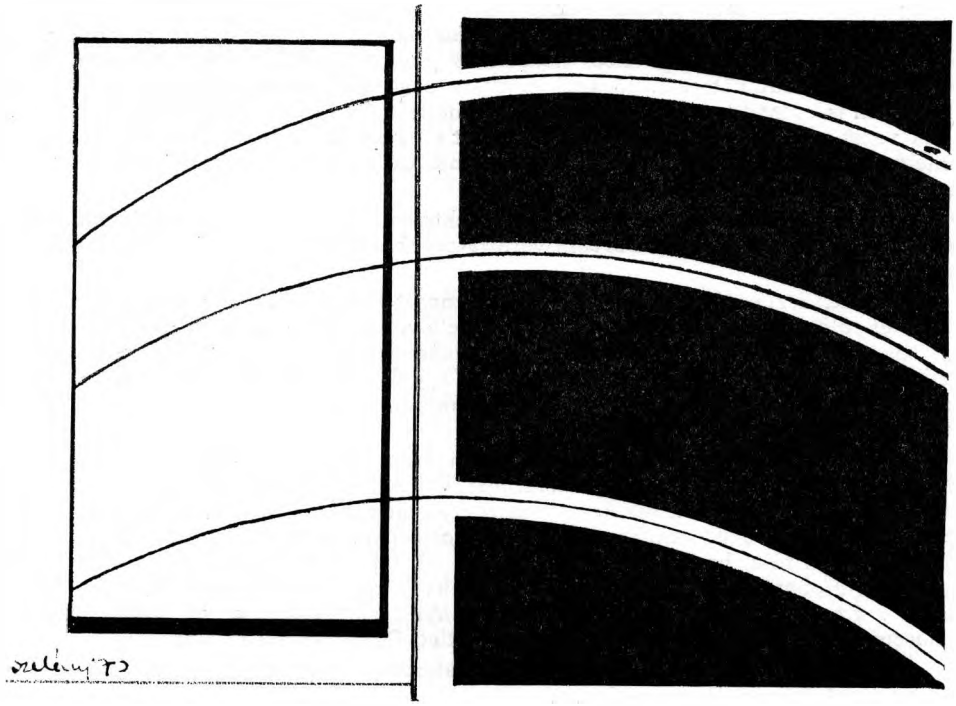

LÁSZLÓ ANNA

A felvilágosultak vagy talán inkább: a némák

Délelőtt *bent* Csobánc kolléga megint kikelt a pazarlás ellen. A nők szívesebben fogadták a huszonhat fokos hőséget, nyári blúzra, szandálra vetkőztek. Kint a természet vicsorítva tudatta, hogy tévesztme az egész – nem győzték le. Az utcákat jég fedte és a szélben is jégtűk szurkáltak. A legtöbb ember mogorvaságát szállította a város különböző pontjára.

Bori keramitkockás úttesten sietett volna. Meg-megcsusszant, nehezen egyensúlyozott. Izgalmában önkéntelenül dúdolt egyet. „Aki a babáját igazán szereti..." S máris a kontroll: istentelen hülyéje, ócska nő. De ez csak a nótának, meg az utcai dudolásnak szólt.

Szerda délben jobb, mint szombat este – gondolta vidáman. Szombat este van a szerelem-dömping, tömegemberek számára engedélyezve és kijelölve.

Állapotos asszonyt segített át a férje a síkos keramit-úttesten. Belé karolt, tartotta, vitte. Bori szánta magát, hogy ő még a randevúra is ilyen nagyon egyedül vergődik el. Úgy tetszett: a legértékesebb tartalmat az egymásba karoló párok élik meg és viszik a világ elé. Ahogyan vállalják egymást. És Guszti belé karolt, átfogta a vállát, a tóparton, a mólón egy nyári éjszakán, ahol éppen *mindenki* ott volt, mindenki nyaralt és más dolga nem lévén, számon tartotta, ki kihez tartozik. Ez persze érzelgős marhaság. Kivált a tó, meg a móló gyanús benne, már csak a telihold hiányzik.

Bent hazudozni kellett hivatalos elintéznivalókról, mint ilyenkor mindig. Ma sem ütközött ellenállásba. Pénzes Borbála az abszolút megbízható munkaerő. Ebben párhuzamosan fut két szál. Jó szál – rossz szál. Erényeket koszorúznak meg így, amik nem is erények, mert alkatiak, vele születtek. Őt ingerli, ha bármi elfelejt, tehát listát vezet rész-feladatairól is, nem felejthet el semmit. Őt büntetik szóteséssel a félbehagyott dolgok, tehát nem hagy félbe semmit. Célratörő és tömören, világosan rendszerező – ilyen a belső parancs benne.

Ugyanez – a másik szálon – kissé érdektelen. Kiszámítható és egytömbű. Amellett csak félig igaz. Pénzes Borbála változatosabb ennél, tarkább, irracionálisabb. Nő is.

Mit tud Eszterről? Semmit. Annyit, amennyit Guszti a legelején mondott. „Nem válok el tőle se most, se később." Meg kellett volna kérdezni, miért nem. A feleletből sok minden kiviláglott volna. Dehát nyilván éppen a választól félt. Beleegyezően bólintott. Guszti becsületes, igaz ember. Vagy kényelmes. Kockázat nélkül mondhatta... Akkor már érezte, hogy Borinak szüksége van rá. Túlságosan is. Mert klassz, mert izgalmas, mert jó szerető. Férfi.

Még azt tudja Eszterről, hogy ízlésesen és meghitten rendezte be a lakást. És alaposan kitakarítja kora reggelenként, mielőtt bemegy a textiltervezőbe. Még a festményt is tudja róla. Ha a rekamién fekszenek, oldalról rájuk néz... de nem zavaró, szerencsére. Inkább egy absztraháló festő gondolata, mint élethű portré. Annyit se lehet leolvasni róla, hogy Eszter szép-e, rút-e. A fiús, izmos asszony – valami efféle derül ki. Ő gömbölyűbb. Ezért kell Gusztinak? Vagy mert szereti? „Szeretsz?" „Szeretlek". Ez az alapkérdés már elavult? Ennyi is érzelgősnek minősül? Közöttük sohasem hangzott el. Nem szabad. Tabu. Esetleg Eszter köreit érintené.

A busz-megállóhoz ért. Már előbb elhatározta, hogy amint odalép, éppen begördül majd a busz. De nem jött...

Mi lesz, ha éppen ma leplezik le bent a hazugságát? Iszonyú lenne. Jó, hogy egy szélroham ürügyén szűkre húzhatta mellén a bundát, bebújhatott magas gallérjába, sőt, meg is görnyedhetett. A szorongás így kifejezte magát, s az már negyedig-meddig megkönnyebbülés.

Mi lesz, ha ma rosszul sikerül Gusztival? Ha például bosszús lesz, és ő nem tudja átszínezni a kedvetlenségét? Gusztit el lehet veszíteni. És az nem tragédia. Nem. Minden azon múlik, az ember mire számít. Akkor egyedül maradna egy darabig. Guszti előtt is magányos volt másfél évig. De ez fájdalmasabb magány lenne. Megnőne benne Guszti...

A megállóban egy öregasszony és egy fiatalember. Az öregasszony sokkal kevésbé veszélyes... Mégse hozzá pártol. A fiatalembertől kérdezi meg, régen vár-e már buszra. Ha undokul felel, akkor ő nagy bajra megy vissza délután... Ha azt mondja: régen vár, akkor nagy baj következhet be közöttük, Gusztival. De ha barátságos és nem vár régen...

– Elnézést, régen vár a buszra?

– Körülbelül három perce. Az nem idő a januári közlekedésben. Ha már ilyen jól összeismerkedtünk, megkérdezném, nincs-e tüze?

Boldogan adta az öngyújtóját. A fiatalember kinyitotta kabátját. Két szárnya között lobbant a gázláng és felperzselt a cigaretta.

Amennyiben mégis lelepleznék bent, egy pillanatig nem alakoskodik tovább. Igen kérem, randevúztam, mert nős férfiakkal csak munkaidőben lehet találkozni. Csupán akkor van szabad lakás-kapacitás. A szüleimmel élek egyszoba-hallban, oda mégse vihetem. Így harminc körül csak nős férfi adódik. Vagy házasember, vagy senki. Ehhez mit szólnak, kérem?! Azt különben tudják, hogy gyakran otthon is dolgozom este. Túlóradíj nélkül túlórázom, messzi a kötelezőn felül. Gondolom, morálisan teljesen mindegy, melyik napszakban végzem a munkát.

A busz nem jött.

Ezekben a percekben Móhr Gusztáv borzoltan kapkodott. Sürgős aláírnivalók, még sürgősebb telefonok... Míg egy tanácsi felettest kapcsoltak és várnia kellett, arra gondolt, hogy milyen átlátszó trükkel takarják el a végső céltalanságot a halálra ítéltek. Félóráról-félórára több mint fontos – halaszthatatlan a dolguk. Mindenből rohanás lesz és verejték...

Pedig reggel jókedvűen indult el otthonról. Örült, hogy délben hazatér és halkan bekoppint Bori. Mire kell tulajdonképpen? Legkivált arra, hogy nagyobb legyen a móka. Mert a rohanás ellenére kicsi a móka. Szürkés, egyoldalú móka... De Bori is csak rohanás. Miután elintézte a legégetőbb ügyeket, még felhívta Esztert is kötelező biztonságból, mint ilyenkor mindig.

– Hogy vagy, drága?
– Kösz, kitűnően. És te?
– Nyakig a melóban. Újság?
– Semmi, Gusztikám.
– Rendesen jössz haza?
– Rendesen, ötre. Csókollak.
– Csókollak.

Befutott Bori busza. Ülőhely nem került, de kényelmesen támaszkodhatott egy fémrúdnak. A döcögő és huzatos doboz is nyújtott némi védelmet az egyensúlyvesztő és szurkáló jegesedés ellen. A következő megállóban felszállt egy suhanc, végig mustrálta Borit és csettintett. Amilyen durva gesztus volt, olyan jóleső. A reggeli és délutáni csúcsforgalomban nem történik efféle. Ezek a kölykök kíméletlen kritikusok, ha csettintett, akkor Boriról fénylik valami. Guszti elkövetkező ölelése. Most nem vegyül a különböző ügyes-bajosok, hétköznapi gondokkal terheltek és kézbesítők közé. Az a foglalkozása, hogy csinos nő. Asszony ő is.

Erről bent elfeledkezik az ember. Nem mindenki, náluk is akadnak mindig-nők. Nem olyan abszolút megbízható munkaerők, mint Pénzes Borbála. A megbecsülés biztosítja a jó közérzetet. Tanmese-megállapítás, de azért igaz nagyjából. Vagy inkább

fölényt biztosít? A felek elől dugdosni kell. A felekkel készségesen, szívélyesen illik bánni. Gusztinak viszont hasznosabb fölényt mutatni... ha van, ha nincs...

A felek közül elenyésző kevesen képesek pusztán arról beszélni, amiről szó van éppen. Türelempróba folytonosan vissza-visszaterelni őket a főútvonalra. Az öregek elmesélik az élettörténetüket. Hogy fontossá váljanak évtizedek szenvedéseiben, vagy volt-eredményeiben. Hogy beszéljenek – mert kevesen figyelnek a szavukra. Ő, ha nagyon elfárad közben, az iratszekrényt nézi, a gépasztalt, a falon a rátarti grafikonokat... és már látja a többi majdnem ugyanilyen cellát is, kétszáztizet ebben az épületben. Muszáj, muszáj kirepülni néha, közben és külön, nem a délutáni fáradt tömegrajzásban.

Leszállt, iparkodott a jégpályán. Jó óra múlva ugyanitt csúszkál majd visszafelé. Másfél óra múlva már biztosan bent lesz. Ebből félóra a törvényes ebédidő. Ilyenkor nem ebédel. Visszafelé majd bekap egy szelet csokoládét. Már most is éhes lenne, ha az éhségét el nem fedné az izgalom.

Fülében ismerős dobolás – szignál Gusztihoz. A lépcsőn már meg is színeződött a dobolás, vörösre vált. Egyre hangosabbra, egyre vérszínűbbre. Guszti a negyedik emeleten lakik, de a liftet óvatosságból nem szabad használni. Ő nem hívhatja ki a házmestert. Csakhogy az óvatosság sem véd villámcsapások ellen. Ha Eszternek... Semmiféle Eszternek... Ápolt körme hegyével megkoppintotta az előszoba üvegablakát.

Guszti télikabátban nyitott ajtót. Hevenyészve mosolygott, hevenyészve csókolta arcon Borit.

– Rémes volt. Futottam volna, de lehet ezeken a jégmezőkön?! Neki-nekilódultam, kétszer majdnem elvágódtam. Ebben a percben értem haza. Azt magyarázd meg, miért nem kapni hétköznap délben taxit?! Örökké cikkeznek...

– Most speciel semmi kedvem a taxivállalattal foglalkozni.

– Elnézést. Csak rémes volt. Mi történik, ha te érsz ide előbb?! Ácsorogsz az ajtó előtt?!

Bori úgy vetette le magas bőrcsizmáját, hogy combját villantotta, a mini szoknya szélén túl is. Ezek kurvoid dolgok – gondolta – dehát... azonkívül szép a lábam.

Guszti nem törődött a combbal. Befordult a konyhába. Seszínű feltörlőrongyot hozott. Bori csizmája, meg a saját cipője alá igazította. Másként a talpak sáros nyomot hagynának az előszoba kövén.

Bori rövidujjas pulóvert viselt, megszokta bent a kánikulát. Az ízlésesen, meghitten berendezett szobában fázott. A radiátorok napközben ímmel-ámmal melegítettek, csak annyira, hogy rá lehessen fogni: egésznapos a fűtés.

A férfi észrevette, hogy Bori csupasz karját dörzsöli. Némi habozás után kinyitotta a bőségesen felszerelt bárszekrényt. Gint töltött. A lány Móhrék szombatesti vendégeit telepítette a bárszekrény köré. Olyankor szabad a vásár. Korlátlanul árulnak időt, harsogó nevetéseket, vagy lusta-löttyedt úgyismindegy-kedvet, kinek mi tetszik. És italokat. Habozás nélkül.

– Egészségedre, Borikám! Persze az is, hogy tőlünk képtelenség időben elszabadulni. Mondtam már neked, mi a legfőbb gyönyörűségem? Ha a határidő naplóból kipipálok egy ügyet – elintézve. Ennél csak egy még gyönyörűbb létezik. Amikor az egész oldalt áthúzom. Csakhogy addigra újabb oldalak telnek meg. Vágyaim vágya a tökéletesen üres, az anti-oldal lenne. Elő nem fordul. Szabadság alatt sem. Akkor egy kisebb noteszben az elolvasnivalók, a megnéznivalók, a...

Eszterrel – gondolta Bori, de mosolygott:

– Az ember azt hinné az ostoba fejével, másfelé kell keresni a vágyak vágyát.

Guszti elnevette magát, meglepő egészségesen, szinte diákosan:

– Egy hajszolt férfi sirámai. De nem végzetes...

Máris lehúzta Bori pulóverét. A lány egyszerűen folytatta a vetkőzést, mintha maga lenne. Eközben Guszti leterítette a rekamiét egy tarka takaróval, melyen a színek és minták egymásba folytak. Majd felkapta és a rekamiéra vetette Borit. Ezt az erőmutatványt sohasem engedte el. Hideg volt ruhátlanul. Guszti magukra húzta az előbbi takaró párját. Finom, majdnem vattapuha anyagból készültek, mégis, a boly-

haitól Bori kényes bőre mindannyiszor és azonnal viszketni kezdett. Guszti nem ágyazhat lepedővel... Hová tenné azután? Egyszer, még az elején, Bori hozott lepedőt az aktatáskájában. Amikor kiterítette, a spontaneitás hiánya felnyüszített... Szerdán félegytől félkettőig... Ahhoz készülődünk, ahhoz csomagolunk előző este, hogy majd holnap félegytől félkettőig... Negyed egykor még lehetetlen, háromnegyed kettőkor már lehetetlen. Mint az ágyrajárók nyomorúsága. Este tíztől reggel hatig tied a fekhely. Ha kiver a láz, akkor sem bújhatsz ágyba tíz előtt és ha fogva tartanak mély álmaid, akkor sem kelhetsz hat után. Amikor összehajtogatta és visszatette aktatáskájába a lepedőt, az meg oly kicsinyes volt, mint az elhasznált gyufaszálak gyűjtögetése, tűzelőpótlékul és oly ízetlen, mint vasárnapi ebédnek az üres kelkáposztafőzelék. Többé nem hozott lepedőt.

– Nagyon kívánlak! – súgta Guszti. – Nagyon!

Így kezdődött az ő hetenként egyszer ismétlődő futamuk, amely mindenek ellenére valódi volt. Az átkapcsolás tehetsége mentette meg őket egymásnak. A másik test önmagában és önmagáért is szólt hozzájuk. Elsüllyedtek a *nincs*-ek és az óramutatók.

A sallangok nem is kellenek – gondolta Bori –, az a fő, hogy két szikra összeösszecsap. Azután már nem is gondolt semmit.

Egy pillanatban megfeszültek, akár a veszélyre riadó állat. Izmaikban az elugrás terve... Mert fémesen zördült az előszoba felől valami. De a következő pillanatban már a kőre esett egy boríték. A postás dobhatta be a levélrésen. Istenem! Hála!...

Amint a testük különvált, Borinak rögtön eszébe jutott, hogy okos lenne felkelni, öltözködni. De most nem szorongatta semmiféle ellentmondás. Igen vágyott rá, hogy megpihenjen ebben a ritka állapotban. És legalább a lehetőségeken belül tartósítsa a percet. Gusztinak is eszébe jutott, hogy célszerű lenne felkelni, öltözködni. De úgy érezte: nem bánthatja meg Borit a gyors elszakadással. Csendben, lírai tartással hevertek, Bori feje a férfi vállán, a kar a karon.

Ismét fémesen zördült az előszoba felől valami.

– Másodszor nem a postás... – Guszti hirtelen berekedt hangjában pánik.

Kulcs fordult a zárban.

Vérkeringésük szünetelt. Íme: két megkövült test a XX. század második feléből. Az űzött idő is megszűnt. Éppoly fiatalon vagy öregen feküdtek ott, mint a tízezer éves fosszília. Azon múlik, honnan számoljuk.

Gyors lépés közeledett. Egy szaggatott vérlökés dühöt pumpált Boriba. Guszti gyáva lesz! A felesége mellé áll és őt eltaszítja! Azután ismét megkövült.

Belépett Eszter. Borival nézett farkasszemet. A kövesedés ellenére Bori látott. Egy fiúsan karcsú alakot és egy kitűnően szabott télikabátot.

– Mit mondhatok? – kérdezte Eszter. – Mit lehet mondani?

– S'il vous plaît... – tétovázott, ugyanakkor sürgetőzött egy férfihang a félig csukott ajtó túloldaláról.

Guszti összerándult. Bori teste vette át a rezgést.

– Attendez! – harsogott Eszter és kiszaladt.

Bori idegsérült nevetésre fakadt. Oly groteszk volt az ismeretlen férfi tapogatózása... a leggyakrabban használt, legbanálisabb francia formula... Guszti megütközve csodálkozott barátnőjére, majd szájára tapasztotta tenyerét. Meztelenségük a rekamiéhoz cövekelte őket, nem mozdulhattak ki az állig húzott takaró védőövezetéből, nem tudhatták, ki lép be és mikor.

Kintről suttogás hallatszott. Csukódott az előszobaajtó. Visszatért Eszter. Már egyetlen pillantást sem vetett Borira, kirekesztette, csakis a férjéhez beszélt. Halkan, fegyelmezetten.

– Azonnal észrevettem a női bundát és csizmát... Rögtön elküldhettem volna a fiút... És akkor te soha meg nem tudod, Guszti... Úgy látszik, elvesztettem a lélekjelenlétem. De amúgy sem stílusom, hogy hamis erkölcsi fölényt produkáljak. És felvilágosult emberek vagyunk... itt kibicsaklott a hangja. Utána nyomatékosabban, eltökéltebben folytatta: – Ami szabad neked, szabad nekem is! – választ várt,

de válasz nem jött. Bizonytalanul fűzte hozzá: – És ami szabad nekem, szabad neked is. Kimegyek a konyhába, majd szólj, Guszti...

A küszöbről visszafordult:

– Ha esetleg érdekel: ma először látogatott volna meg és eddig nem történt köztünk semmi.

Bori vitriolfürdőben feküdt. Eszter kiiktatta. Ez minden ordításnál, leköpésnél, sértésnél, vádnál maróbb. Nem öltözött fel idejében. Csak a pucér vetélytársat lehet így semmivé roncsolni. A pulóver–szoknya textilanyaga véd...

– Hallottad: az az alak először jött – szólalt meg Guszti –, Eszternek még soha sem volt szeretője, mielőtt összeházasodtunk, akkor sem. Én biztosan...

– Öltözzünk! – vágott közbe szigorúan Bori.

Tudatosan vigyázott rá, hogy öltözködő mozdulataiban ne legyen se szégyen, se kapkodás. Guszti pillanat alatt rántotta magára ruháját. Maradt ideje, nyakkendőt is kötött. Az ajtóban Bori már nem tudott eléggé vigyázni magára – a szeme kért. Szép búcsút... csak egy szót... A férfi kezet csókolt. A gesztus jól esett, érdemén túl is, szinte feloldotta Borit.

– Hozd be légy szíves a csizmámat, bundámat, nem akarom kint...

Most már megengedte magának, hogy nagyon gyorsan bújjék utcai holmijába.

Amikor elment, Guszti tárva hagyta a folyosóra vezető ajtót, hogy Bori tisztán hallja, mit kiabál be Eszternek:

– Ha tudsz adni valamit, ennék egy pár falatot, aztán sietek vissza az irodába...

De jó! A dolgok tovább gördülnek kerékvágásukon. Minden marad a régiben. Guszti ezt üzeni neki. Drága! Hálásan szerette. S nem gondolt rá, hogy más kategória ő, amíg jelen van a férfi tudatában... Amíg a kapualjhoz ér...

Az utca ridegen fogadta. A szél bolydult rajta és a számkivetettek... Mi lesz bent?! Ez a leleplezések napja. Igen, tapasztalati tény, hogy a bajok néha összecsomósodnak, egymáshoz ugranak. Némelyik nap megátkozott. Guszti mindig azt mondta: lehetetlen, hogy bárki is rájuk nyisson, ő tökéletes biztonságot teremt, nem hagy rést váratlan eseményeknek...

Nem megy be, nem bírja. Lesz, ami lesz. Most rögtön bent akar lenni, essünk túl rajta. Sikerült elfognia egy taxit. A hátsó ülés sarkában bundagallérjába temetkezett.

Az épületben nem nézett senkire, rohant.

Kolléginája, szobatársnője felkapta fejét az iratokból:

– Hamar végeztél.

Leste, hogy ez vágás-e.

– Kerestek?!

– Többezren.

– És?!

– Hogy-hogy *és*?! De furcsa vagy ma. Ki újra hív, ki visszahívást kér, ki elszaladt, ki vár kint, csak mint rendesen.

Boldog lett. Nyújtózott. Hatalmasat sóhajtott.

– Kint olyan dermesztő a hideg, hogy a lélegzet is belefagy az emberbe – magyarázta.

Leült és hintázott a székén. Körüljártatta szemét a szobán. Okos iratszekrény. Egyetlen odanyúlással megtalálja benne, amit keres. Gépasztal, rendkívül kényelmes és célszerű. A grafikonok a falon azt példázzák, hogy értelme van az egésznek. Forró szoba, mégis kellemesen hűvös, mint az agymunka. Kétszáztíz szobában hasonlóan... Ez közösség, összetartoznak. Kinek-kinek legális helye van benne. Senki sem foglal el fél helyet... negyedet...

Egész délután rendkívül szívélyesen bánt az ügyfelekkel, nagyon figyelt rájuk, pártolta őket. Azok csodálkoztak – némelyikük kivirágzott – nem szoktak hozzá ennyi velüktörődéshez. Bori megfogalmazatlanul folyton azt érezte: cudar veszélytől menekült meg.

Örült, hogy többször is elhangzott a teljes neve. „Pénzes Borbálát kérik." „Ügy-

intéző: Pénzes Borbála." Hizlalták ezzel. Senki sem porlasztotta levegővé. *Valaki* volt. *Bent* volt.

Bent maradt azután is, hogy a kollégái hazamentek. Csak öt óra körül, a megcsendesedett épületben kezdte latolgatni, mit csinálhatott ma délután Guszti. Hát Eszter? Guszti dolgozott, mint ő. A munkájára figyelt. Tagjaiban a jó ölelés emlékével. Eszter pedig... a textiltervezőben bizonyára eszébe járt az elmaradt randevúja... Bosszankodik szegény... A maga számára is váratlanul, Bori most rokonszenvesnek látta Esztert. Viszolyogtató botrányt is csaphatott volna. Szépen, higgadtan, tapintatosan viselkedett. Felvilágosult asszony. Ez a természetes és igaz szemlélet korunk nagy erénye. Eszter annyira okos és rokonszenves, hogy beszélgetni is lehetne voltaképpen vele. Még akár barátnők is lehetnének, ha úgy adódna. Eszter megérdemelné, hogy zavartalanul találkozhassék a szeretőjével. Hogy neki is jusson egy-egy szabadnak szerzett, felhangolt hétköznap dél. Ezt meg kellene oldani... Gusztival óvatosan... mert azért őelőtte talán kényes még egy kicsit...

Bori közérzete határozottan kellemes volt. Testi elégedettsége, meg az újonnan visszaszerzett biztonsága miatt. És mivel büszkélkedett is, hogy ilyen tárgyilagosságra képes Eszterrel... El is hitte magának: éppen úgy zajlott Guszti és Eszter ma délutánja, ahogyan ő véli. Más variációval nem foglalkozott.

Valójában Eszter nem ment vissza a textiltervezőbe. Amint egyedül maradt a lakásban, feltárcsázta a munkahelyét. Elesett a jeges utcán, egy bivalyerős sofőr hozta haza a karján, borravalóért. Orvos még nem látta, lehet: csak bokaficam, de az is lehet, hogy bokatörés. Akkor sokáig kell feküdni vele. Fáj-e? Üvöltően fáj, ne haragudjanak, nem is tud tovább beszélni.

Eszter beosztóan gazdálkodott a tartásával. Tovább nem futotta. Kattant a kagyló. Ráesett a rekamiéra. Zokogott. Azt kívánta: bár inkább bokája törött volna, s nem más. Gusztinak ki tudja, hány szajhája volt, s mióta? Mióta hazudik neki ocsmányul! Zokogott. Belehajszolta magát a mind tépettebb, mind cafatosabb zokogásba. Kihasználta egyedüllétét, Gusztit félhangosan szólongatta és dobálta is magát. A francia fiúra nem gondolt. De az felötlött benne, hogy rövid a délután. Guszti megint itthon lesz... Még fel-felcsuklott néhányszor, aztán abbahagyta a sírást. Addigra voltaképpen már el is fogyasztotta a könnyei nagyját és valamennyire lecsillapodott.

Matatott a szobában, idébb-odébb tolt egy-egy kisebb tárgyat. Meg-megnedvesedett a szeme, ám most már erélyesen le akarta győzni magát. Guszti nem találhat sírás-nyomokat. Ráébredt, hogy a tárgyak vigasztalják. Megterítette az asztalt vendégedényekkel. Zöld növényeik parányi száraz hegyét lecsippentgette. Rendet rakott a fehérneműs szekrényben. Birtokába vette az otthonát, melyet idegen szállt meg. Vajon miféle alja nő?! Majd ki kell találni, hogyan kerülhet betegállományba a bokájával. Egy darabig nem mozdul ki a lakásból. Védik egymást – az otthona őt és ő az otthonát. Letörölgette a könyveket, kifényesített egy rézhamutartót, beljebb vert egy laza képszöget. Elhatározta: úgy fogadja Gusztit, mintha nem történt volna semmi. Majd a szokott jelentéktelen, mindamellett unalmasnak éppen nem nevezhető témáikról beszélgetnek. Ez az értelmes.

Bori távozása után nem sokkal Guszti visszaindult a munkahelyére. Vélte: ha még külön szobája se lenne, s nem zárkózhatnék el egy iratköteg látszat-rácsai mögé, akkor talán kilépne a harmadik emeleti ablakon. Világpusztító és önpusztító kedve volt, meg egy adag fegyelme. Arra elég, hogy kirakja iratait és tűrhető hangnemben hárítsa el az ajtaján bekopogót. Ha ennél többet erőltetne magára, a túlnyomás bizonyára robbanáshoz vezetne.

Eszternek soha nem volt szeretője, ma feljött valaki, Eszter elküldte, de ha nincs ez a véletlen... Körbe-körbejárt benne a monoton, gondolatnélküli gondolat. Aztán egy villanás: Eszter hazudott! Ha most, akkor nyilván máskor is! A déli telefon... pontosan emlékezett. „Hogy vagy, drága?" „Kösz, kitűnően." Érthető, a remélt hentergés előtt. „Rendesen jössz haza?" „Rendesen, ötre. Csókollak." Nyugodt hang, könnyed hang, mit neki! Gyakorlott lenne?!

Ezen elgyötrődött jó sokáig. Saját hazugságai úgy belesüppedtek a feledésbe, mint például a csecsemőkori emlékei. Ha meg is élte azokat a történéseket, múlt-rész-

letként sincsenek már, elszöktek a tudat elől. Bori valahol felsőbb rétegben lappangott, de ő sem ölthetett alakot.

Ki volt az a „fiú"? Logikus agymunkával kisakkozta, hogy valószínűleg Eszter vállalatának külföldi vendége. További logikus agymunkával eltervezte, mint szerezhet róla információt anélkül, hogy Eszter gyanút fogna. Álnéven hívta fel az igazgatói titkárságot. Szakmai tapasztalatcserére szeretnék invitálni a francia vendéget, hogy is kell írni a nevét, ha lenne kedves és betűzné. A titkárnő sajnálkozott, már elkéstek, a francia úr holnap hazautazik.

Előbb módfelett örült ennek a hazautazásnak. Az eszének is, hogy ilyen gyorsan és tévedhetetlenül kinyomozta, akit keresett. Később megijedt: hátha több francia úr van... Majd még jobban megijedt: hiszen ezen nem múlik semmi. A közös életüket kell újra rendezni. A „fiú" biztosan fiatalabb nála. Ő már nem elég Eszternek, ha nem vigyáz. De vigyázhat is. Úgy látszik, lejárt a csapongások ideje.

A mai dél nem ismételhető Borival. Ez már úgyis megromlott... Meg kell mondani Borinak, hogy... Kínos lesz és fárasztó. Majd egyszer később... A jövő heti találka helyett... elfoglaltságaira hivatkozik... ilyen már előfordult, nem is feltűnő.

Eszternek pedig még ma... „Nézd, Eszterke, alaposan bebizonyosodott, hogy a kalandokat nem nekünk találták ki. Te legelőször hoztál fel valakit, én is legelőször és íme, rögtön összefutottunk." Ezen nevetni is lehet, a nevetés lenne a legjobb. Utána humorosan kidomborítaná, hogy intő jelről van szó, kár újra próbálkozni, ígérjék is meg egymásnak: nem próbálkoznak többé. Ennyi elég, felesleges a tárgyalást elnyújtani, csak felgyűlnének a kesernyésen, savanyúan bűzlő lelki csikkek, mint a valóságos csikkek az értekezletek végére. És füstös lenne a levegőjük. Így viszont lezajlik néhány perc alatt, aránylag friss levegőn, utána folytathatják megszokott magukat. Hadd higgye Eszter: nem történt semmi.

Bori még este kilenckor is *bent* volt, hol dolgozott, hol Guszti és Eszter járt a fejében. Már régen pótolta a délben elmulasztott időt, de nem akarózott haza indulnia. Nem kívánkozott a szülei után, az utcától meg egyenesen félt. Ha rideg volt délben, este még ridegebb. Ha számkivetetteket gúnyolt a szél és a jég, este még kietlenebb pusztaságba sodorja és csúsztatja a... a magányosokat... De ezek nem ésszerű félelmek, ő nem is magányos, több mint három éve Gusztihoz tartozik...

Nem alhat itt. Lassan-lassan gombolta bundáját, húzta fel csizmáját, igazgatta kalapját. Közben arra gondolt, hogy felvilágosult, értelmes emberek mindent megoldanak. Igen, a ráció a legfontosabb. Ma délben szörnyű ütések is érhették volna, s inkább valami tartósan jó maradt utána... De azért, amikor jövő héten felmegy Gusztihoz, megkéri: rendezze el biztonságosabban Eszterrel, máskor rájuk ne nyithasson. Ritkán mondják ki egymás között Eszter nevét, a jövő héten se lesz kényelmes, de erre szükség van, nehogy ezentúl nyugtalanságok zavarják meg benne Guszti ölelését.

Most már sietett, rámelegedett a bunda. Noha kora délután abbahagyták a fűtést, kilenc körül még mindig magasabb volt a hőmérséklet bent, mint Gusztiéknál délben.

KÁROLYI AMY

Gyászbeszéd helyett

Fülep Lajosnak

Tiszteletreméltó öregúr
IGAZAD VOLT
nem való neked temetés
megsértenéd a kerti illemet
nem való svéd és semmiféle gránit
és mégkevésbé mükő kotyvalék
és nem való úszó barokk koporsó
és rózsaszín vödör
egészségügyi tartály
urna

... „engedjetek az elemek közé" ...

Meglógtál profom hült helyed
lóvá tetted a gyülekezetet
talár mikrofon mindhiába
s kárbaveszett a sok jó nekrológ
mind elhangzatlan
mind mivégre
meglépett a holt

Engedjük hát az elemek közé

őz suta lépked porában
madár fürdik porában
örökre táncol ferde fényben

ki őt keresi
hajoljon porba
nézzen égre

BERTÓK LÁSZLÓ

Átfúj rajtam a szél

Átfúj rajtam a szél,
mint a rácson,
mint bekeritett nappalaimon,
porral dörzsöli bordáimat,
fényesedjenek át a bőrön,
belémakasztja a város
letépett plakátjait,
hogy emlékezzem a történelemre.

Átfúj rajtam a szél,
nekemsodor
lobogós papírsárkányt, szemetet,
tiszavirágot, talpalt könyőkőt,
tiszta lapot, rozsdabarna hitet,
háztáji napirendszereket,
hogy belegörnyedek,
mint rostát ütögető asszonyok.

Ideálltam
fák és nyitott ablakok közelébe,
átfúj rajtam a szél,
felfűz, mint a lombot, a házat,
felfűz a Nagy Paprikafüzérre,
s kiakaszt egy bolygó műemlék
ereszére.

December

December fehér paripák
sarkantyúzója
születésnapomra újra meg újra
virgácsvesszővel rábökő
tejúti Patyolat-reklám
a kikiáltott tisztaságot
susmusok centrifugáit
léteddel megszégyenítő
kapcsolataink gerendáihoz
megegyezésünk nélkül mérték
Európa családi asztalánál
nagyapó nosztalgia
üvegcsillár a gyerekkor egén
legendák lucaszékek
holdfogó pányvánk tanúja
keményíts magadhoz!

Arcok, betűkkel

B.

B. – mérnöki konstrukció. Ha valaki utánajárna, egy asztalfiókban vagy irattárban megtalálná a tervrajzát. De erre nincs szükség. Meg kell állni egyszer a túloldalon, meg kell figyelni, ahogy közlekedik.

B. nem figyel a mozgására, lépései mégis egyenlő hosszúak, könyökben kissé meghajlítva, ütemesen lóbálja karjait. Néha a térde irányából finom nyikorgást hallani. Kanyarban megáll egy pillanatra, átfordítja talapzatát, mint a katonák és a gépemberek, s bal lábát előrelökve megindul az új irányban. Aki nem tér ki előle, annak nekimegy. Mesélik, hogy magasabb régiókban sikkesen kanyarodik, de síkvidékinek ott sem tanácsos elébe állnia.

Nevezetes összeütközései idegenekkel történtek. Munkatársai félreállnak, háta mögött súgnak-búgnak, s titokban abban reménykednek, hogy egyszer elkopik benne egy csavar, vagy kimerül a telepe.

Más nem jut eszükbe.

H.

H. nem tudja elviselni, ha valaki belefeledkezik a munkába. Ostobának és strébernek tartja. Neki a munka csak kiegészítő elem, szükséges rossz, megélhetési lehetőség. Mérsékelt erőbedobással, gépiesen végzi, figyelmét a lazítási lehetőségekre összpontosítva. Képzeletében a munka utáni órák embrióit növeszti, a másik, az „igazi" élet térképét rajzolgatja.

Van néhány közmondás, mint például „A munka nemesít", vagy „Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra", amelyet H. szerint a munkáltatók és a felettesek találtak ki az ostobák ösztökélésére.

Amikor azonban a türelmetlenül kihordott, munka utáni újszülöttek sírnak, pólyába vizelnek, és H. a saját térképét összetépi, mert az nem a valóságot tükrözi, akkor kétségbeesetten kinyilatkoztatja, hogy az élet kibírhatatlan, nem ér egy kalap szarkatojást sem. Átlebeg egy másik paradicsomba, és hajszál híján földhözvágja a vekkert, amikor felébred.

Boldog szeretne lenni.

BERTHA BULCSU

Te jössz, Lupusz

A fekete trikósok sorra kiugrottak a vasfal szakadásán. Rátértek a keskeny gyalogútra, aztán a fák, telkek és családi házak között kigyalogoltak a Hungária körútra. Szemlélődve vonultak a Thököly út sarkáig. Libasorban mentek, mint a farkasok. Elöl Gonosz, mögötte Lupusz, aztán a fiatalabbak, kisebbek, s legvégül Tüske, a sánta gyerek. A járókelők kitértek útjukból.

– Italt is kell újítani – mondta Nudli és előre szaladt a két fővezér mellé.

– Rumot kell szerezni – bólogatott Lupusz.

– Én csak a whiskyt szeretem – jelentette ki Gonosz.

A Thököly úton több üzlet előtt is megálltak, lestek, sunnyogtak, készülődtek. A választásuk végül egy önkiszolgáló boltra esett. Valamennyien betódultak. Úgy helyezkedtek el, hogy a legkisebbek az ajtó közelében, és a küszöbön álltak. Lupusz és Gonosz tárgyalásba bocsátkozott az eladókkal. Válogattak, elégedetlenkedtek. Közben Manó elemelt két üveg whiskyt, Ökör pedig leméretett két rúd téliszalámit. A pénztárt megkerülték. A szalámi és a whisky kézről-kézre járt, s nem a kijárati, hanem a bejárati ajtón át jutott az utcára. Lupusz végül egy doboz sajtot vett nyolc forintért, s ezt az összeget ki is fizette. Egyenként surrantak ki az üzletből, aztán a Zichy Géza utca sarkán ismét falkába verődtek.

– Irány a liget – mondta Gonosz, és az egyik rúd szalámit a feje felett forgatta, mint egy kardot.

Útközben felbontották az egyik whiskyt és körbe adták. Mindenki nyelt belőle, még Nudli sántító öccse is. A Városligetbe már vidám, elégedett hangulatban érkeztek. Behatoltak a fák közé, aztán az egyik nyugalmasnak látszó sétány mentén letelepedtek a padra. Gonosz bicskát húzott és nekilátott az egyik rúd szaláminak. Lupusz és Manó a másik rudat kis darabokra vágták és szétosztották a fekete trikósok között. Mindenki rágcsált. Kenyér nélkül falták a téliszalámit. Lupusz a sajtot is szétosztotta, aztán saját maga is falatozni kezdett. Csámcsogtak, nagyokat nyeltek. Kétszer körbejárt a whiskys üveg, és kiürült. Javában tartott a falatozás, amikor egy őszhajú, szemüveges férfi jelent meg a sétányon. Tűnődve, lassan lépkedett. Botjára támaszkodott, meg-megállt, nézte a fákat, bokrokat. Amikor a fekete trikósok padjához ért, érdeklődve rájuk pillantott. Gonosz felordított:

– Mit bámulsz, öcsi?!

– De kérem... – szólalt meg méltatlankodva az idős férfi.

– Letegeztél, te disznó – ordított Gonosz, és fenyegetően felállt a padról. Egyik kezében a szalámit lóbálta, másikban a bicskát.

– Nem tudom mi van önökkel... – mondta az őszhajú.

– Nem hagyod abba?! – hörgött Gonosz, aztán hirtelen a sétányon termett, és a szalámival arcul vágta az öregembert.

– Ilyen atrocitást, kérem... – szörnyülködött az öregember, és a botját védekezően maga elé tartotta.

– Nesze te disznó, majd megtanítalak én viselkedni – mondta Gonosz és a szalámival agyba-főbe verte az öregembert.

– Mit vétettem? Mit vétettem – hebegett az őszhajú és a bokrok közé hátrált. Gonosz hirtelen kinyújtotta a kezét, és elkapta az öregember nyakkendőjét. A nyakkendőnél fogva odavonszolta a pad elé, mint egy tinót, s közben szitkozódott:

– Hogy mersz te engem tegezni, te disznó! Majd megtanítalak én téged a tiszteletre.

– Én... Én nem tegeztem önt...

– Hazudsz is, ganyé...

– Én semmit sem csináltam...

– Rámbámultál disznó! Azt hiszed én látványosság vagyok? Azt hiszed, engem csak úgy lehet nézni? Mit gondolsz ki vagyok én?!

– Nem tudom kérem, de én... Én... Teljesen...

– Megint hazudsz, te pöcegödör.

– Én kérem bocsánatot kérek...

Gonosz újra arculvágta a szalámirúddal és rárivallt:

– Azonnal adj száz forintot, mert megölünk másként!

– De miért...? Hiszen én...

– Mert rámnéztél, disznó! – mondta Gonosz és újra lesújtott a szalámival.

– Nyugdíjas vagyok...

– Akkor kettőt adj, te szemét! De gyorsan, mert agyonverünk...

– Nincs kérem nekem annyi pénzem...

– Mennyi van?

– Talán nyolcvan... Vagy nyolcvanhárom...

– Ide a nyolcvanhármat! – bömbölt Gonosz és a szalámival ismét nyomatékot adott a szavainak.

Az öregember belekotort a belső zsebébe, s a tárcáját átnyújtotta Gonosznak. Gonosz kivette belőle a pénzt, aztán újra az öregre förmedt:

– Az apró hol van?

– Adom kérem, csak vigye innen ezt a kést, még megszúr vele...

Gonosz elengedte az öregember nyakkendőjét és várt. Amikor az idős ember az aprópénzt is átadta, meglendítette a szalámit és jól hátba vágta:

– Takarodj innen! Mert rendre tanítunk! – mondta.

Az öregember zsebre dugta a tárcáját, aztán oldalazva elugrott. Ijedt, bicegő futásba kezdett. A fekete trikósokból kitört a röhögés. Utána kiabáltak kórusban:

– Pucolás... Pucolás...

Lupusz lebiggyesztette a száját. Tűnődve, kedvetlenül kinyitotta a második üveg whiskyt. Meglötyögtette, aztán nyelt belőle két hosszút. Amikor a whisky már a torkát égette, tovább adta az üveget. Gonosz előtte állt és a szalámit rágta. Lupusz rábámult, aztán megszólalt:

– Miért bántottad?

– Mert disznó... – szögezte le Gonosz.

– Nem értelek...

– Mit nem értesz? Nem láttad, hogy rámnézett?

– Na és? Nem olvadsz el...

– Nem tűröm, hogy énvelem bárki is szemtelenkedjen... És nem tűröm, hogy velem packázzanak!

– Miért?

– Mit miért?

– Miért vagy ilyen fontos, nézhetetlen személyiség?

– Csak... Mert nekem így tetszik.

– Értem – mondta Lupusz –, ez nagyon logikus.

– Gúnyolódsz velem? Azt hiszed neked lehet? Tőled sem tűröm el... Most vezér vagy, de ha én akarom, nem leszel vezér... – hadonászott a maradék szalámival Gonosz.

– Én nem vagyok vezér... De ha az öregember ideküldi a rendőrséget, téged is más kosztra fognak.

A fekete trikósok összesúgtak, aztán Manó és Nudli idegesen felállt. Lupuszra néztek.

– Na mi van? – kérdezte Lupusz.

– Át kellene menni a liget másik felébe...

– Menjünk – mondta Lupusz, aztán felállt.

A fekete trikósok falkába verődtek, s a bokrok között merőlegesen átvágtak a ligeten. Gonosz hallgatott. Nudli öccse a sor végén morgolódott:

– Én alig kaptam a szalámiból... Whiskyt sem adtok...

Gonosz megállt, aztán némán átnyújtotta a maradék szalámit a sántító gyereknek.

– Nekem adod? – kérdezte a fiú hitetlenkedve.

Gonosz nem szólt hozzá. Visszaballagott a sor elejére és némán vigyorgott. Nem lehetett tudni, hogy mit vigyorog, vagy mire gondol. Vigyorgott és engedelmesen lépkedett Lupusz mellett. Amikor a szökőkút túloldalán letelepedtek, mégiscsak megszólalt:

– Nem jutottunk valami messze ... Ha jön a fakabát, itt is megtalál ... Ha jön ... De nem jön ... Az öregember összecsinálta magát ... Talán már meg is halt ...

– Miért halt volna meg? – kérdezte Nudli.

– Mert szeretném, ha meghalna – mondta Gonosz, aztán kiült a szökőkút falára és lábat mosott.

A délutáni napfényben elégedetten sütkérezett a banda. Vakaróztak, kortyolgatták a whiskyt, némelyek ültükben elszundítottak. Lupusz is elmélázott. Eszébe jutott az építkezés, a munkásszállás, a gondnok, és a gondnok szemüvege. – „Nincs gondnok" – tűnődött – „Nincs munkavezető ... Csak liget van, szökőkút, ezüst vízzel ... Csak napfény van ... Csak jó italok vannak ... Csak lányok vannak, mellek, szájak ... Soha nem dolgozom többet az életben ... Nyáron majd elutazom a Tisza mellé ... Vagy talán a Balatonhoz ... Sütkérezem, és eszegetek ... Iszom valamit, alszom ... A legszebb életem lesz Európában ... Robot egy sem ... Csak szunya, jó nagy szunya ... Persze nyár van ..." –

Estefelé Gonosz is visszahúzódott a bandához. Felrángatta a szandálját, aztán megszólalt:

– Járkáljunk egyet ... Megrohadunk itt ...

Felkerekedtek, átvonultak a Dózsa György úton, aztán betértek a mellékutcákba és vizsgálódtak.

– Mit nézünk? – kérdezte Lupusz.

– Azt nézzük, hogy mihez lehetne kezdeni ... Mert kezdeni kell valamihez, annyi világos – mondta Gonosz.

Az utcák esti rendje hirtelen megváltozott körülöttük. Részegek tántorogtak a járdán, kötekedő legények huzakodtak a sarkokon. A zene szűrten, bizonytalanul érkezett a tűzfalak zűrzavarából.

– Itt van valami a közelben — élénkült fel Nudli, és előre nyargalt Lupusz mellé.

A harmadik mellékutcában találtak rá a vendéglőre. A kerthelyiségre meztelen villanykörték hullatták bizonytalan ragyogásukat. A táncplaccon nagy volt a tolongás. Rossz beatzene szólt, rossz hangszereken. Leeresztett dobok és repedt trombiták erőlködtek az ecetfák alatt.

– Letelepedünk? – kérdezte Lupusz.

– Jó nők vannak itt – suttogtak a fekete trikósok.

Bevonultak, leültek a kerítés közelében egy terítetlen asztal mellé.

– Sört – mondta Lupusz a pincérnek, aztán felállt és odalépett egy lányhoz. A lány rámosolygott, mondott valamit, aztán elment vele táncolni. Lupusz példáját többen is követték. Nudli, Ökör, Jimmy nagy táncot lejtettek. Csak Gonosznak nem volt szerencséje. Odament egy üldögélő lányhoz, de az a fejét rázta. Gonosz feldühödött:

– Nekem mered azt mondani, hogy nem?

– Na, tűnés innen – mondta a lány.

Gonosz körülnézett. Az ügyeletes rendőr bent állt a söntésben. Szép fehér tányérsapkája volt. Gonosz fenyegetően végigmérte a lányt, aztán visszaült az asztalához. Amikor a pincér meghozta a sört, azonnal lehajtott három pohárral. Dühöngött, nem tudta megérteni, hogyan fordulhat elő, hogy vele nem akar valaki táncolni? Ivott és szemmel tartotta a lányt. A lány nem sokáig őrizgette az asztalt, hanem egy szőke srácal ellejtett.

– A szőkével táncol, velem nem ... – mondta a fekete trikósoknak, és dühe tovább fokozódott. Amikor Lupusz visszatért az asztalhoz, azonnal kitálalta neki az ügyet:

– Ha főnök vagy, most megmutathatod mit tudsz ... Az a taknyos kurva nem

jött el velem táncolni... El kell rántani a nótáját... És a stricijének is... Majd megtanulják ezek, hogy kivel van dolguk...

Lupusz megszemlélte az asztalt, aztán megszólalt:

– Ki itta meg a sörömet?

– Én. Dühömben – mondta Gonosz.

– Helytelen – csóválta a fejét Lupusz. – Ha akarod én elmegyek veled táncolni...

Az asztalnál kitört a röhögés.

– Mit röhögtök, barmok?! – dühöngött Gonosz.

– Előfordulhat, hogy nem vagy a zsánere... Ezért még nem dől össze a világ... A nők különösek... – vélekedett Lupusz.

– Bosszút kell állnunk... Ha elindul a nő hazafelé, elkapjuk.

– Fölakasztanak – mondta Lupusz.

Amikor a lány fizetett, Lupusz a pincérért kiáltott.

– Ne fizessünk, mert lelép addigra – nyugtalankodott Gonosz.

Lupusznak azonban nem volt kedve utolérni a lányt. Fizetett, s mire kiértek az utcára, a lány éppen fellépett egy autóbuszra és eltűnt a kék szörny belsejében.

– A cafat... A cafat megúszta... – dühöngött Gonosz, aztán megpillantotta a szőke fiút, akivel a lány hajlandó volt táncolni. Dühe azonnal ellene fordult. A szőke legény gyanútlanul ballagott a Dózsa György út felé. Cigarettázott. Gonosz utána vetette magát:

– Állj meg, kurafi! – nyerített.

A szőke legény megállt, és érdeklődve várta, hogy Gonosz mit akar tőle.

– Leléptetted a menyasszonyomat! – vádaskodott Gonosz, aztán ököllel belevágott a szőke arcába. A legény elejtette a cigarettáját, de nem ijedt meg. Hátralépett és úgy szájon vágta Gonoszt, hogy az csaknem hanyatt esett.

– Szemtelenkedsz? – ordított Gonosz és újra ütött. Nudli, Ökör és Manó is a segítségére siettek. Nekiestek a szőke legénynek és agyba-főbe verték. Amikor összerogyott, a földön még percekig rugdalták.

– Most aztán paszta – hörgött Gonosz és futásnak eredt.

A fekete trikósok falkája mögötte nyargalt. Alig jutottak át a szomszédos utcába, már felbúgott a rendőrautó szirénája.

– Az utolsó pillanatban léptünk le – lihegte Lupusz.

– Te miért nem rúgtál? – kérdezte Gonosz.

– Tornacipőben vagyok... Ha belerúgok valamibe, megfájdul a hüvelykujjam.

– Ez puha volt...

– Néhol... Általában csontosnak látszott...

Kanyarogtak, váltogatták az utcákat. Gonosz még a verekedés után sem nyugodott meg. Szitkozódott, s ahol csak érte, fellökte a kukásládákat. A tartályok kongtak, bongtak, csattogtak. Ijedt járókelők ugrottak szét, és húzódtak be a kapuk alá. Robaj és szörnyülködés kísérte útjukat. Mire a Garay térre értek, már alig kaptak levegőt. Valamennyien ziháltak, izzadtak, nyögdécseltek. Lerogytak az egyik padra és hosszú percekig pihentek.

– Minek élnek az ilyen nők? – morgolódott Gonosz.

Lupusz cigarettára gyújtott és merengve nézte a házak falán motozó homályt, az elbizonytalanodó formákat, a párkányokat, és a világos ablakokat. Családok éltek a fénytócsákban. Mocorogtak a szobákban. Tárgyakat tettek odább, egymásra néztek. Leültek az asztal köré és kártyáztak, vagy ettek. Lupusz nem látta az asztalt, csak a falra rajzolódó árnyékokat.

– Olyan különösen élnek az emberek – mondta.

– Mit mondasz? – kérdezte Manó.

– Olyan különösek az emberek. Ott fenn, abban a kivilágított szobában esznek. Egy, kettő, három, négy... Négy ember eszik odafönt...

– Éhes vagy?

– Nem, csak olyan különös, hogy azok ott esznek.

– Mégiscsak éhes lehetsz... – próbálkozott Manó.

– Nem. Egyáltalán nem vagyok éhes. De mindenféle marhaság jutott az eszembe. Az én muteromat például feleségül vette egy bőrkereskedő.

– Mi ebben a marhaság?

– A marhaság a dinnyében van... Nagyon szerette a bőrkereskedő a dinnyét. Anyámat és a dinnyét szerette. Engem nem, mert én zabigyerek voltam. Azt hiszem a dinnyét anyámnál is jobban szerette. Mindig maga ment el a piacra, és sajátkezűleg választotta ki a legszebb görögdinnyéket.

– A görögdinnyét én is szeretem – szólt közbe Nudli.

– A bőrkereskedő is szerette. A dinnyét és az anyámat. De engem nem szeretett. A dinnyébe léket szokott vágni. A léken át beleöntött egy deci cukros rumot, aztán betette a jégszekrénybe. Várt vele estig... Akkor aztán nekilátott... Egyedül ette a dinnyéket. Sem az anyámnak, sem nekem nem adott a dinnyéből.

– Irigy volt?

– Irigy, és nem akarta, hogy rumos dinnyét egyek, mert a rum alkohol. Azt akarta, hogy én, meg az anyám a másik dinnyéből együnk, amelyik nem rumos. Egyszer aztán kitoltam vele. Zárás előtt belopóztam a konyhába és nekiestem a dinnyéjének. Mire feljött az üzletből, már a fele sem volt meg...

– Összevertek mi...?

– Nem...

– Azt mondtad, hogy nem szeretett a bőrkereskedő.

– Ez igaz. Nem szeretett, de nem is vert. Csendesen nem szeretett. Mozdulatlanul. Úgy nem szeretett, hogy a füle sem mozdult meg.

– Mit szólt a dinnyéjéhez?

– Elszomorodott...

– Ordított mi...?

– Nem... Semmit sem szólt. Csak nem evett belőle. Ott hagyta a másik felét is. Szótlanul visszament az üzletbe, és egész éjjel a könyvelésen dolgozott. Anyám meg sírt... Azt mondta, hogyan tehettem ilyen szörnyűséget? Mondtam neki, hogy szeretem a rumos dinnyét. Nem értette. Soha nem értett meg semmit. Saját magát sem értette. Csak ült a Szayer-féle cukrászdában és krémeseket evett. Járt neki az összes magazin. A régi magazinokat is összevette a könyvkereskedésekben... Azokat forgatta és ette a krémest. Rákja volt. Meghalt. Én meg azóta is iszom a rumot, ha hozzáférek... Nagyon sok rumot megittam már idáig... Gondolom öt-hat hordó rumot megihattam már.

– A dinnyét is eszed?

– Azt nem eszem... Egyszer később én is meglékeltem egy dinnyét, megtöltöttem rummal. De az nem lett jó. Egészen más íze volt, mint a bőrkereskedő dinnyéjének.

– Nem tettél bele cukrot... – vélekedett Manó.

– De tettem. Rendes adag cukrot és rendes adag rumot tettem bele. Le is hűtöttem. Mégis más íze lett... Ott, abban a városban mindennek más íze volt, mint errefelé. De a dinnyének különösen... Olyan sűrű, jéghideg íze volt. Olyan volt, amilyen semmi más nem lehet. Mint valami vörös jéghegy... Vagy felhő... Sűrű, jéghideg íze volt, s az ember feje furcsán könnyű lett. A harmadik szelet után már távoli dolgokra gondol az ember. Mintha jéghegyek ereszkednének le a konyhába.

– Valamit mégiscsak kifelejtettél a dinnyéből...

– Igen... Valamit kifelejtettem... És már soha nem tudom meg, hogy mit... Nem is baj... Csak most eszembe jutott... Olyan furcsa, hogy azok ott fenn a kivilágított szobában esznek.

Lupusz elhallgatott. A fekete trikósok is elhallgattak. Csak cigarettáik parazsa izzott fel időről-időre. Valahol a tér fölött kiáltozott egy madár. Ijedt hangja belezuhant a házak puha kéményébe. A korom megette a madár hangját. Megvastagodott a sötétség. Egy idő után a cigaretták is kialudtak.

Kiültek a Duna-partra. Bámulták az evezősök finom mutatványait. A Duna fatörzseket, leszakadt zöldellő ágakat sodort a tenger felé.

– Ha most beülnénk egy teknőbe, két nap múlva Újvidéken lennénk... Két nap múlva Újvidéken, négy nap múlva a tengernél... – mondta Lupusz.

– Csakhogy nem ülünk teknőbe... Holnap bemegyünk a városba, és jelentkezünk az előkészítő tanfolyamra... Tanulunk, okosak leszünk... Meggyógyítjuk az evezősöket, a nagy hasú csónakmestert, és a feketerigókat...

– Holnap...

– Igen Lupusz, holnap bemegyünk a városba és munkához látunk. Apunak is kell írnom a ház ügyében. Máshol én már nem tudnék élni soha életemben... Megírom nekik, hogy Lupusz a neved, és rokona vagy a híres Szayer cégnek...

– Nem tudom, mit szólnak majd...? – vonogatta a vállát Lupusz.

– Mit szólnának? Megnéznek majd... Anyu sír... Apu megkérdi, hogy tudsz-e tarokkozni?... Aztán kifizetik szépen a házat... Megrendezik az esküvőt... Teleisszuk magunkat pezsgővel...

– És az egyetem?

– Elvégezzük... Mit veszel nekem nászajándékba?

– Valami szépet...

– Mennyi pénzed van?

– Van még száz forintom...

– Húha... Azt jól kellene befektetni... Vegyél nekem egy műszempillát... Fekete legyen...

– Műszempillát...? Szép hosszú az igazi szempillád is. Minden igazi rajtad, minden szép...

– Műszempillát akarok...

– Vehetek éppen műszempillát is...

– Ha nem veszel nekem műszempillát, esténként összezárom a combomat... Hoppon maradsz...

– Megerőszakollak...

– Te...? Hahaha... Pont úgy nézel ki... Alig lehet beimádkozni az ágyba... Lupusz drága... Te még most is kisfiú vagy...

– Jó, akkor veszek neked műszempillát. Kettő műszempillát veszek... Egy ünnepi, és egy hétköznapi műszempillát...

– Holnap bemegyünk jelentkezni... Utána aztán megvesszük a műszempillát. Jó lesz így Lupusz?

– Jó lesz aranyos...

– Ne mondd nekem, hogy aranyos... Nem vagyok én szakácsné... Inkább bonstd fel ezt az üveg pálinkát, mert inni akarok.

Lupusz kiütötte a pálinkásüveg dugóját. Szentirmai Olga nagyot húzott az üvegből. Lupusz is ivott. Mélán nézték a vizet. Evezősök vonultak ár ellen. Sorban kiálltak a stégjük mellé és hátukra vették a csónakjukat. Uszályok sorjáztak elő az újpesti vashíd alól. Sirályok követték a hajókat. Csapongtak, halakat emeltek a magasba.

– Egyszer bele kellene ülni egy mosóteknőbe – szólalt meg Lupusz.

– Az apu első osztályú jegyet vesz nekünk a tengerig, ha akarod... A nászútra is gondolni kell...

Rájuk sötétedett a parton. Lupusz eltévesztette az utat, és csak kerülővel, bokrok és kidőlt kerítések között botladozva jutottak vissza a zsalugáteres házig.

Becsukódtak, ittak, aztán lassanként levetették a ruháikat.

*

Másnap délben fáradtan ébredtek.

– Mindenem fáj – panaszkodott Olga.

– Ennünk kell valamit – állapította meg Lupusz.

Felöltöztek és elmentek a Hableányba. Húst ettek és párolt burgonyát. A pincér rájuk mosolygott:

– Nászút... Ugye...? – kérdezte.

– Igen, nászút – mondta Olga és visszamosolygott a pincérre.

Vettek egy üveg pálinkát, aztán kimentek a partra. A sirályok követték az uszályokat. Az uszályok peremig süllyedtek a Dunába. A szél lobogtatta a zászlókat. A Duna még mindig áradt. A hullámverés súlyos fekete fatörzseket görgetett az alacsony pontonok között. Az uszadékfák előfénylettek, mint a szörnyek. Cuppogtak, csobogtak. Alámerültek, majd előbukkantak újra. Besötétedett. Nedves szél borzolta a Duna hátát.

– Haza kellene menni – javasolta Lupusz.

– Elmulasztottuk a tanfolyamot...

– Holnap új életet kezdünk... Menjünk haza, és bújjunk össze a pokróc alatt. Nem tudom mi van velem... De...

– Az egész éjszaka a miénk... Sétáljunk még egy kicsit... – mondta Olga, aztán Lupuszhoz hajolt és megcsókolta.

Átölelték egymást, és lassan andalogtak a folyóparton. Csobogtak a sötét törzsű uszadékfák. A Duna felett hazatérő madarak kiáltoztak.

– Holnap írok az apunak – mondta Olga.

– Beleírsz engem is? – kérdezte Lupusz.

– Megírok mindent.

Az újpesti vasúti híd közelében egy patak állta az útjukat.

– Nincs tovább? – kérdezte Olga.

– Ott jobbra van egy híd...

– Mi a neve ennek a víznek?

– Talán Ezüst patak, talán Arany patak...

A kerítések tövében mozgolódás támadt. Sötét alakok rajzottak elő az árnyékok közül.

– Ne siess annyira, Lupusz – kiáltotta egy hang.

Lupusz megremegett.

– Mi az...? – kérdezte a lány.

– Jár itt valaki. Gyere menjünk át a hídon – mondta Lupusz és előre ugrott. Olgát a kezénél fogva vonszolta maga után.

– Lupusz, hiányzol a muter ágyából – hallatszott a sötétből Gonosz hangja.

– Ki beszél hozzád? – kérdezte a lány.

– Siessünk – mondta Lupusz és futásra késztette a lányt. Átnyargaltak az Arany patak hídján. Az út megkerülte a vasúti töltést. Az újpesti vasúti híd tövében a régi hídfő szétrobbantott betontömbjei hevertek szerteszét. A betonmaradványok körül embermagasságú gaz feketedett. Lupusz a gázgyár felé igyekezett, de elkésett. Váratlanul derékszíj röpült a nyakába. Oldalra ugrott, rúgott. Minden hiába volt. Kezét a törzséhez szíjazták, aztán a lábát is összekötötték. Fölkapták, meglóbálták és bedobták a gazba.

– Engedjenek! Kicsodák maguk? – hallotta Olga rémült hangját.

– Friss hús! Friss hús! – énekelt a banda.

– Vetkőzz! – hallatszott Gonosz rideg, kíméletlen hangja.

– Rendőrt hívok... Rendőrt hívok – kiáltozott Olga.

– Nem értesz a szép szóból, ringyó! – sziszegte Gonosz.

Lupusz hallotta a pofonok irtóztató zuhanását. A fájdalom összeszorította a szívét. Kicsordultak a könnyei. Erőlködött, feszegette a kezére csatolt szíjat, de nem bírt vele. Tehetetlen volt. Lassan, percről percre elvesztett mindent, ami értelmet adott az életének.

A banda szuszogott, hörgött. Szentirmai Olga halkan sírdogált. Lupusz állandóan hallotta a lány sírását. Elkeseredett, mély hangon zokogott. Olyan hangokat adott ki, mint a bádogcsatornák az őszi esőzések idején.

Egyszer aztán felhangzott Gonosz hangja:

– Te jössz, Lupusz...

Odalépett hozzá egy sántító vékony alak. Leoldotta róla a szíjakat. Lupusz nem mozdult. Várt.

– Rúgj bele – hallotta Gonosz hangját.

Nudli öccse oldalba rúgta. Lupusz óvatosan mozgatta a karját a gazban. Amikor a jobb kezében felengedett a zsibbadás, felállt. Körülnézett. Gonosz a lány mellett állt csípőre tett kézzel:

– Te jössz, Lupusz – mondta gúnyos, rekedt hangon.

Lupusz odalépkedett a lányhoz. Olga szipogott, aztán megszólalt:

– Most haragszol...?

Gyerünk, Lupusz – szólalt meg Gonosz.

Lupusz engedelmesen letérdelt, matatott egy keveset a sötétben, aztán hirtelen felállt. Kezében kattant a kés. A meztelen penge Gonoszt kereste. Gonosz félreugrott és bizonytalanul felkiáltott:

– Ne szórakozz velem, Lupusz! Megjárhatod...

Lupusz hirtelen előrelépett, s a kést beverte Gonosz bordái közé.

– Nee... Ne bánts Luuuupusz – hörögte Gonosz, s a melléhez kapott.

– Vigyázzatok, kés van nála... – suttogtak a banda tagjai.

Lupusz kirántotta a kést Gonosz bordái közül, aztán újra szúrt. Aztán ismét újra, mígcsak az újdonsült vezér össze nem rogyott. A gazban nagy volt a csörtetés. A banda elszaladt. Lupusz körülnézett. Olgát kereste. Matatott a gazban, majd megszólalt:

– Olga... Olga...

Válasz nem érkezett.

– Úgy látszik mindenki elszaladt – motyogta. Visszabotorkált Gonoszhoz. Rábámult, belerúgott.

– Ne színészkedj... – mormogta.

Gonosz nem mozdult.

– Naaa... Hát ez... Ez... – hebegett, aztán hirtelen megfordult és futásnak eredt. Átugrálta a hídfő szétrombolt betonszikláit. Eszeveszett iramban nyargalt az új vashíd felé. Belezuhant egy huszonöt éves bombatölcsérbe. Éles fájdalom hasított a bordáiba. Összeszorította a fogát, és felugrott. Kimászott a szakadékból és futott tovább. Átvágtatott a vasúti híd alatt, és bekanyarodott a gázgyári útra. Csattogott a talpa a salakon. Az egyik alacsony felhő mögül előbukkant a hold. Hosszú, nyurga árnyékát kirajzolta az útra. Lupusz minden erejét beleadta a futásba.

G. SZABÓ LÁSZLÓ

Bűvölő

Szűzlány-szedte tavalyi mályva
megtörve legjobb ír a májra,
hogy holló-hágta öregasszony
rossz éjeiden ne riasszon.

Ha önmagaddal nem elégszel,
kigyó-bőrödből bújj ki hétszer
s ha tán nem lennél úgy se boldog,
végedből vess nyakadba hurkot.

Kinek a Krisztus nem komája,
tű fokán át hiába hágna
kinek mankóján nincs kalucsni
ázott bütyökkel tér aludni.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Fölmetszett éj

Weöres Sándornak

Tűzzel-teli éj
sekély
ingoványon.
Parázs
a földet-vesztett lábnyom,
üszök az omló mozdulat.
Kőfogú, békákkal-koronázott
kutya ugat
Istar mögött a mélyben.
Suhognak violavirágú mécsek,
kéken
imbolygó körmenet tükrét rajzolva
fátylak egére.
Füstölnek késekkel-csápoló karok;
a gyászoló hamut hint fölmetszett fejére.
Istar pokolra száll,
láng lopakodik a jégre.
Nyöszörgés rozoga hídján
fájdalom sercegése
magasba lendül, akár a fáklya;
megméretik a halhatatlanok
szabadulása.

Az idő mutatói

I

Szegény a kor. Az ember-angyalok
oly távolban, hogy márványhavasok
se messzebb.

II

Félénken tapogatsz, nehogy gödör
állja útunkat vagy csontvázököl.

III

Szorítsd kezem szögkoronás anya,
szép asszonyom; boldog a csecsemő.
Öled rózsája sugarakba nő.

IV

A mennybolt barna rom.
Templomnak hittem, hol a sasokat
megáldja minden hajnalban a fény.

V

Jó asszonyom, ki mosod
a lélek ingét, segits!
Emelj lángot. Láthassam az idő
mutatóit az árnyékalakon.

Oltalom ajtaja

Feleségemnek

Fölöttem már a Vivő sisakja.
Homlokomon fekete pántok
fekete vasrózsát fonnak.
Varrják a csipkét. Föllobog ezüstje
himzett nyakfodornak.
Lábam húsvéti gyertya,
hófehér selyemben.
Márványcsokor az asztalon,
jégalma kezemben.
Énekelnek az üstököshajú öltöztetők,
mellük viasza
Jézusnak jászol.
Kavarognak iszapba-öltözött arcok,
hullnak csillag-gyökerű fáról.
Forog az aranykoponyás könyv,
lapjai könyörgő szárnyak.
Virágra boruló jajok
zsoltár közt járnak.
Rejtsetek fájdalmatokba fényt,
halottért kiált a sir.
Ringasd a hollót szirtre-nőtt anyám,
száradó nyír.
Törnek a napraforgó-pajzsok,
kukoricacső korma
nővérem fátyolát bevonta.
Bátyám kristályagancsú szarvasai
zokognak fölöttem.
Nárciszból palást, hullámzik fiamon
fejfákkal kerített körben.
Kőrózsát cipelő asszonyom,
oltalmam ajtaja;
deret verítékezik a gyász,
lángokat lámpád sirató madara.
Halott a nász.
Csipő és ágyék
gyolcsán tört árnyék;
koszorút lomboz a Hold.
Énekelnek az üstököshajú öltöztetők,
gyújtják a szorongó gyertyasort.

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

MAGYAROK A NAGYVILÁGBAN

Hetvenöt esztendős lenne az idén *Moholy-Nagy László* (1895. július 20-án született Bácsborsodon), akinek élenjáró művészet-megújító szerepe a Bauhausban, később Berlinben, Londonban, végül a Chicagoban töltött évek során ma is ható és közismert, értéke már nem szorulhat bizonyításra az egykori honfitársak előtt sem. Két ízben emlékeztünk rá ezeken az oldalakon, előbb egy pár év előtti hollandiai kiállítás-sorozatról (Eindhoven, Hága, Wuppertal – 1967.), utóbb pedig „körének" székesfehérvári bemutatójáról szólva. Ma már itthon is ismerik és elismerik a két forradalom után külföldre szakadt magyar szociális fogantatású művészet-forradalmi szerepét, valóban csak a művek bemutatása hiányzik, mint ahogy ez hiányzott a fehérvári furcsa tárlatról is.

Ami egyelőre nem adatik meg itthon (tudjuk, nemcsak a szándékon múlik), az valósult meg a New York-i Solomon R. Guggenheim Múzeumban az év elején: szinte az egész nyugat-európai és amerikai földrész múzeumainak és gyűjtőinek összefogásából hatalmas Moholy-Nagy emlékkiállítást hoztak létre. Eddig talán a legteljesebbet, ahol közel másfélszáz műtárgy, könyvek és folyóiratcikkek, filmek és fotóalbumok, katalógusok és más dokumentumok bemutatásával, gazdag publikációkkal foglalták össze a bartóki méretű és hatású képzőművész tevékenységét. „Szinte leonardoinak mondhatjuk kora művészetéhez való hozzájárulását, annyira sokoldalú és sokszínű volt... Műve – tudom és hittel vallom – nyerni fog az idővel, amikor a gyengébb szemek az ő szemével tanulnak látni, tanítványai pedig fénylő lámpásait elviszik a jövőbe" – mondta Walter Gropius Moholy-Nagy temetésén (1946).

Az 1919 végén emigrált festő hazai gyűjteményekben lévő alkotásai (korai rajzok és későbbi fényképek) korántsem reprezentálják valóságos értékén, de a Bauhaus-Archiv, a müncheni Klihm-galéria, a hollandiai, a saarbrückeni és más közelibb múzeumok anyaga talán számunkra is elérhető, ha éppen a caracasi gyűjtőre (Villanueva, az ismert építész), az Amerikában őrzött művekre már nehezebben gondolhatunk. A mostani kölcsönzők sora egy teljes oldalt foglal a nagy alakú katalógusból, múzeumi képek és műtárgyak mellett sok magántulajdonból került a tárlatra, így pl. Walter Gropius, Sibyl Moholy-Nagy és mások gyűjteményéből.

A bevezető (Jan van der Marck, a chicagoi Museum of Contemporary Art igazgatója és Thomas M. Messer, a Guggenheim-múzeum vezetőjének közös munkája) és az életrajzi kronológia nem marad adósunk Moholy-Nagy hazai negyedszázadának adataival: említi szegedi és budapesti tanulmányait, katonaságát és sebesülését az első háborúban, odesszai, majd szegedi kórházi tartózkodását, Kassák és a MA körének pályanyitó szerepét (a folyóirat számai és az 1922-es Új Művészek Könyve láthatók is a kiállításon), bár a Juhász Gyula által ismertetett szegedi vagy az 1938-as budapesti bemutatkozások, a későbbi szegedi (és talán budapesti) előadások a jegyzékből kimaradtak. Elsőként az 1922-es berlini kiállítást jegyzik (Galeria Der Sturm), a Gurlitt-galéria korábbi bemutatóját nem. Mi tudjuk, ez a kiállítás és főleg Kassák hívta fel Moholy-Nagy műveire Herwarth Walden és később Walter Gropius figyelmét.

Címről bizonyosan ismertek itthon is Moholy-Nagy könyvei (Die Bühne im Bauhaus – 1925; Malerei, Fotografie, Film – 1925; Von Material zu Architektur – 1928; mindhárom Bauhaus kiadvány, először Münchenben jelent meg, később többször és többhelyütt újabb kiadásban), vagy a Chicagoban kiadott posztumusz Vision in Motion (1947). A remek összefoglalásnak 1965-ben jelent meg a második ediciója (Paul

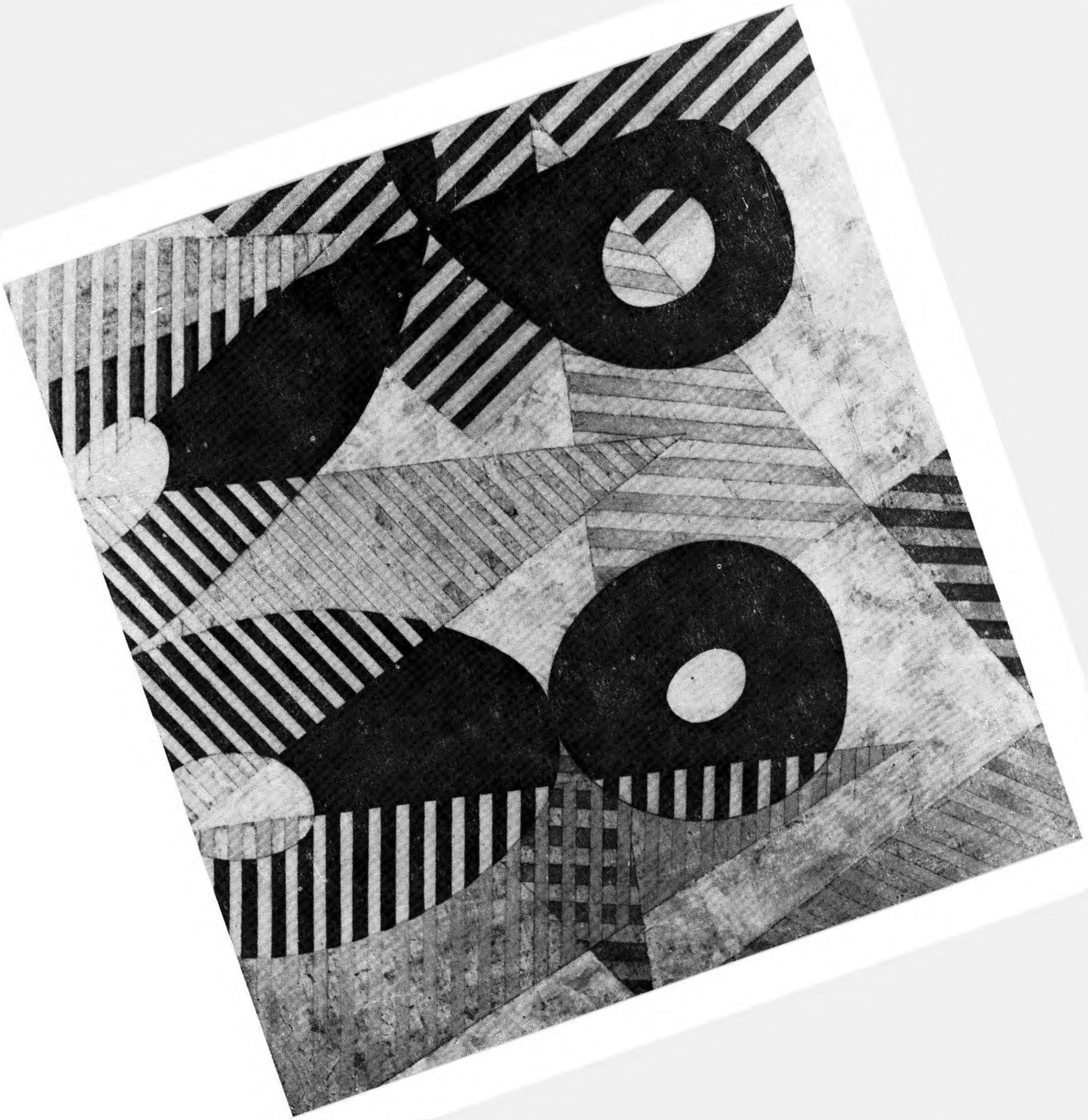

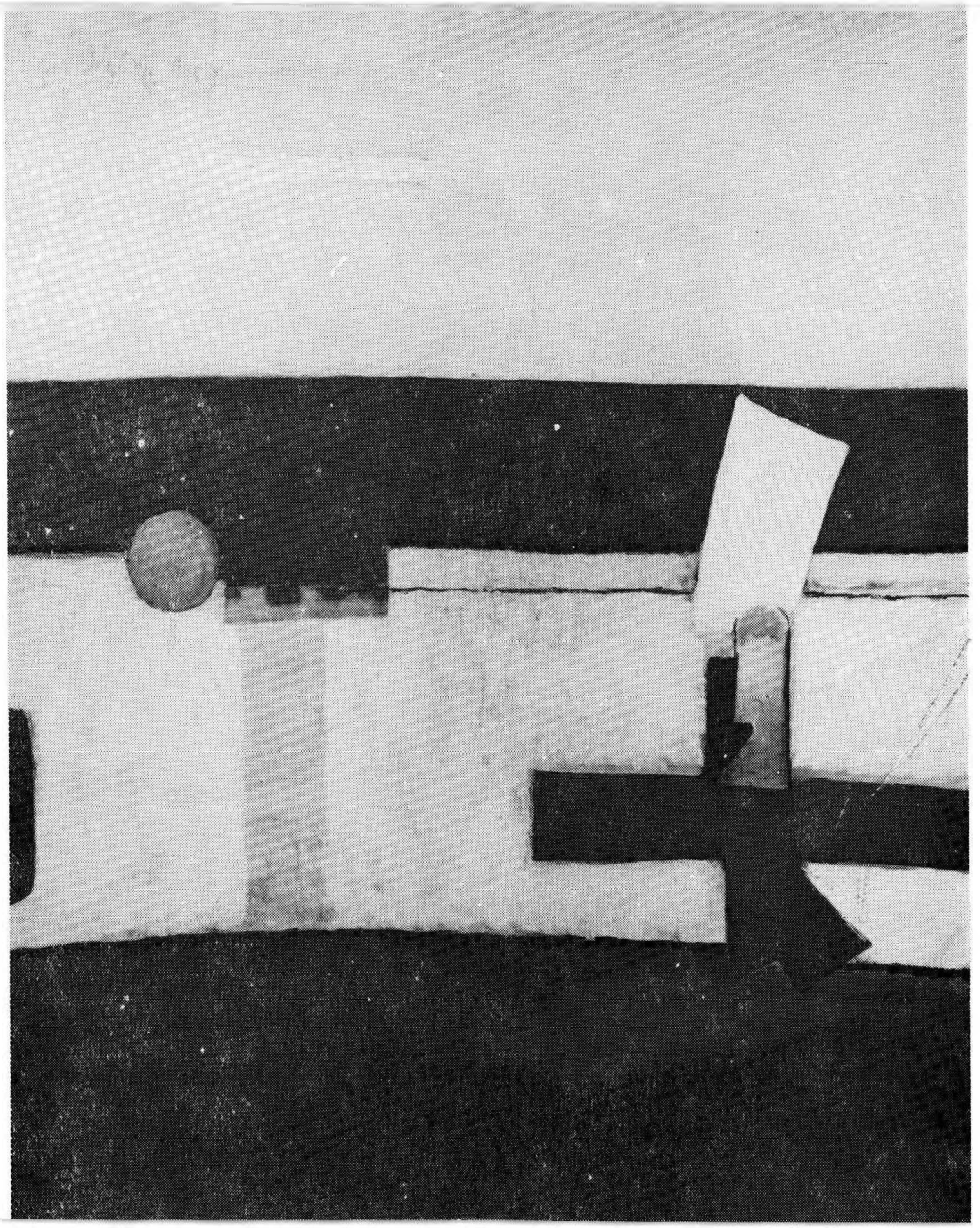

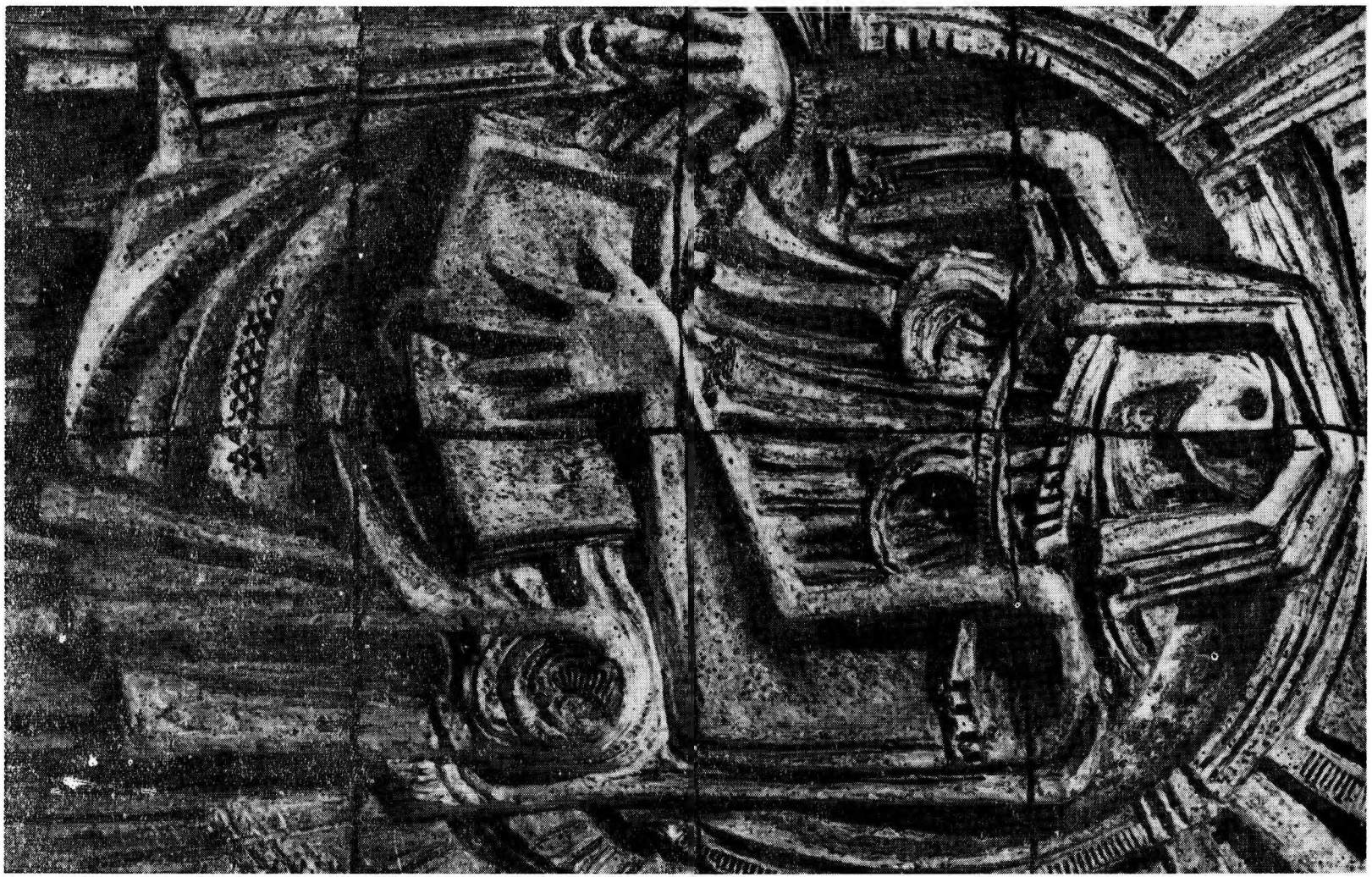

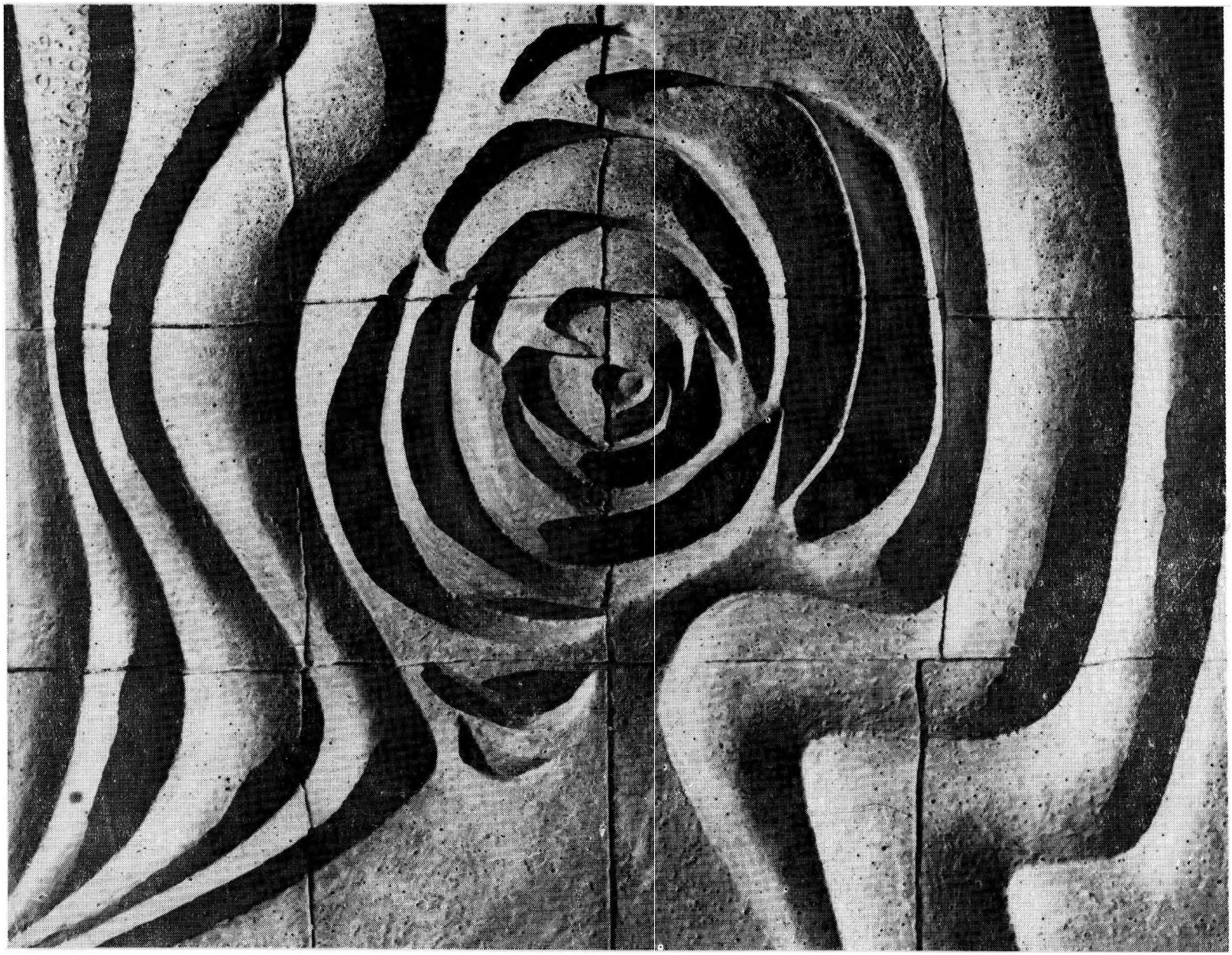

Theobald and Company, Chicago), melyből a Rajztanítás című hazai folyóirat részleteket is közölt, teljes fordítását az Iparművészeti Főiskolán sokszorosított változatban olvassák, de a szinte nélkülözhetetlen képek nagyon hiányoznak.

A New York-i katalógus illusztrációi között több eddig másutt nem látott reprodukciót fedeztünk fel, a hagyományosabban konstruktív („kassákos") festményektől (jórészt csak betűjellel és római számokkal címzettek), a későbbi „space" és „light modulator"-okig vagy egy dekoratív szépségű 1946-os alkotásig: egy durva felületű, egymásba törő színnyalábokat ábrázoló kompozícióig (Leu No. I.). A „space modulator" mozgatható ábrájú színes kép vagy hasonló artisztikájú plasztikai alkotás, a „light modulator" színes fényjátékokat közvetítő szerkezet.

Férje művészetéről a katalógusban Sibyl Moholy-Nagy írt kissé fellengős, olykor elfogult és szinte szándékoltan pontatlan tanulmányt. Félreértései és tájékozatlansága meglepő.

Hogy mi termett Kassák és Moholy-Nagy vetéséből, elveik és művészetük alkotó továbbfejlesztéséből, azt láttuk Vasarely emlékezetes budapesti kiállításán és bizonnyal láthatjuk idővel a Schöfferén is. Jó lenne egyszer illő bemutatásban szemügyre vehetni a forrásokat. Addig pedig szenzáció minden újabb hír és katalógus, minden felbukkanó reprodukció, új fénykép, kínnal megszerzett és nehezen fordított mondat Moholy-Nagy írásaiból vagy könyveiből, a róla szólókból egyaránt.

Májusban és júniusban a Versecen, 1900 augusztusában született és jelenleg Svájban jubiláló *Reiner Imré*nek volt emlékezetes kiállítása a milánoi Square Galleryben. Pár év előtti „Reiner-portrénkra" talán még emlékeznek a krónika olvasói (1968. 7–8. sz.). Most örömmel regisztráljuk az új kiállítást és gratulálunk a születésnaphoz: üdvözöljük ismét Reiner alkotó erejének friss lendületét, képeinek eleven témaés formavilágát, élénk és vidám színeit. Eddig úgy tudtuk és írtuk, hogy a költők mellett Reinert Flóra istenasszony teremtményei ihletik: Arüsztofanész, Chamisso, Voltaire vagy József Attila mellett gazdag fakoronák, virágzó almafák, az ősszel elhaló természet kusza rajzossága a fák ágbogaiban, felvöröslő színességében. Megőrizve a korábbi képvilágot (Hésziodosz körtéi, Esti csendélet, Gyümölcsök szürke alapon, A tavasz hírnöke stb.) a művész most más oldalairól is bemutatkozott; a dekoratív felületek színeket, formát és témákat váltanak: egy tengeri szirén változatai, élénk görbék, a Költő kapuja, skarabeusok, egy elszálló, gyors hírnök absztrakcióba hajló képmezeivel jelentkezett ezen a tárlaton.

Reiner Imrét is az első háború viharai sodorták külföldre, előbb Németország különböző városaiban, majd Amerikában, Párizsban és 1931 óta Svájcban, a luganoi tó partján él: kertje, a víz és a távoli hegyek, családja adott végre számára békét és nyugalmat. Egy-egy kiállítása nemcsak sikert és létalapot, de magányos békéjében és természetközeli elzárkózásában szokatlan mozgást, változást is jelent, ugyanígy az elérkezett jubileum. 1961 óta Luzern, San Francisco, Zürich, Lugano, Stuttgart, Chiasso és most Milánó közönsége előtt fodrozódott a festő körül zaj és érdeklődés. Ismerünk néhány róla szóló újságkivágatot, egy-egy új könyve (köztük kedvelt görög és francia szerzői, magyar népmesekötet is) a bibliofil német könyvpiac eseménye, mappái gazdag gyűjtőtársaságok illetménykötetei.

Kiállítása és jubileuma ürügyén kívánunk hasonló szép képeket és könyveket, egészséget és nyugalmat, „honfoglalást és felfedezést" egyszer talán végre idehaza is.

„Mednyánszkyról hallottam, hogy sokszor kapott festői ihletést – akárcsak Leonardo – egy-egy redves, kopott fal felületének szemléletekor. A különböző alakú és faktúrájú foltok bizonyos festői képeket, izgalmakat idéztek föl benbe, inspirálták egy-egy kép megfestésére, olyanra, amely benne már szunnyadt."

(Barcsay: Forma és tér)

Kevés a Barcsayéhoz hasonlítható töretlen, következetes és gyémántszóró pályát tudnánk a század magyar művészetében megjelölni (Derkovitsét? Egryét?), és nehezen találhatnánk sok hasonlóan egyívűt az európai kortársak közül is. Ezen a kiállításon első „bejárásra" úgy tűnik, mintha minden eddigi lépés a hatalmas mozaikhoz vezetett volna. De mégis: a nagyszerű nyugalmú és konstruktív tisztaságú békét sugárzó mű ismét csak állomás, és nemcsak alkotója útján a legnagyobb. Emlékezetes monumentalitásában, méreteiben és lefogott színességében mindenképpen az, „állomás", melynek „születéséről" már a tavalyi szentendrei tárlat (Ferenczy Károly Múzeum) is így tudósított. Az idei műcsarnoki tárlat mégis többet nyújt annál, mert a mozaikhoz vezető önálló és saját értékű vázlatokon (maguk is nagyszerű művek, a formák, a színek, az alapozások, a kölcsönhatások kísérletei), szénrajzokon és más grafikákon kívül bemutatja az elmúlt esztendők válogatott termését is.

Az első terem főfalán az elkészült muranoi üvegmozaik – divatosan „Hommage á Szentendre" címet viselhetné, minden egyes felrakott darabja felett féltőn a Mester ügyelt, talán 1949 óta tartó művészi tépelődés nagyszerű eredménye –, az oldalfalakon és a harmadik teremben a mozaik vonzásában született és az ezekkel egyidejű művek. És korábbiak, az elmúlt tíz esztendő legjelesebb és leginkább emlékezetes alkotásai. Szigorú szelekcióval: a Mester önmagával szemben a legkövetkezetesebb. A középső terem falain a mozaikról készült, kinagyított részlet- és műhelyfotók.

Az új képek pedig mintha már túlmutatnának a „Forma és tér" (a könyv 1966-ban jelent meg), az elkészült murális mű itt lezárt problémáin, és egy újabb könyv, diplomán túli stúdium elmélyült tanulmányainak darabjai lehetnének szinte. Amely most a festmény – a reprodukált látvány – belső szerkezetéről, a konstrukció, a képépítmény és a színek kölcsönösségéről szólhatna. És szól is már Barcsay műhelyében. „Umbrában sárgák, Képkonstrukció lilában, Rózsaszín-, Sárga kapu, Képarchitektúra vörösben, sárgában és barnában" – írta a művész a képek alá –, és az elmúlt esztendők születő tépelődéseinek új irányát már a címek is sejtetik. Barcsay ismét valami belső, lényegi kérdéshez érkezett a festészet önálló törvényeinek kutatása közben, az élmény már ott élt az egykori tájképeken. Az új szerkezetű művek pedig mégsem az önmagában feltárt törvény képvetületei, hanem élményes alkotások (élményt sugároznak és közvetítenek), az új szellemű tisztaság jegyein kívül magukon viselik a bizánci vagy görög ikonfestők, akár a trecento mesterek öngyötrő, szabaduló és szárnyaló mívességét, a megtalált anyag és születő forma ujjongó harmóniáit, a régmúlt elődök gazdag faktúrákra való vidám törekvéseit. Múlt és jelen ötvöződik itt, Barcsay művészetét közel érezzük a praereneszánsz vidám és emberi bizakodással tele festészetéhez éppúgy, mint elválaszthatatlannak századunk új igazságokra törő és forrongó esztétikáitól. Harmóniáiban az évszázadokból és a jelenből ötvözött nyugalom árad, szintézisről írnánk, ha nem lennénk bizonyosak afelől, hogy a Mester Adyval szinte mindig „új s új Vizekre" hajózik, a látvány és a törvény mélységei felé.

Nehéz a végletes nyugalmú mozaikról szólni – töprengő nőalakjai egy győzelmes képvilág hírnökei és megvalósítói egyben, architekturális mezői pedig párlata Szentendrének éppúgy, mint a tökéletes képegyensúlyra való százados törekvéseknek, a művön és a fotókon külön igazolt kézművi kidolgozás párját csak a középkori mesterek cizellációiban, illuminációiban és egyéb remekléseiben találhatnánk, figyeljük meg akár az aranyos háttér körbefutó vibrációit –, valóban főmű, valóban

összegzése az 1949 óta érlelődő eddigieknek, az útnak a miskolci és a Nemzeti színházi hasonlók már csak maradandó állomásai.

Számunkra az egész kiállítás (amely méltó folytatása a Picasso grafikákkal, Moore-ral, Léger-vel és Vasarelyvel megkezdett „nagysorozatnak" (nemcsak egy művészi és életszakasz lezárását jelzi, de a képarchitektúrákban, a kompozíciókban, a kapukkal és kapuívekkel (sorolhatnánk tovább) egy már korábban is formálódó, itt bemutatott és nagyszerű távlatú új szintézis első kiteljesedését.

Barcsay Jenő a századdal egykorú (1900. január 14-én született), 1930 óta a „szentendreinek" nevezett és napjainkban legtisztább horizontú iskola egyik programadója. És úgy hisszük, hogy ennek a futó pillantásra önmagába zártnak tűnő művészetnek (mint a századnak is) mindig lesz kitáruló csúcsa és tárulkozó mondandója is. Hisz a Mestertől legtávolabb éppen a „jóra való restség" áll. Idei kiállítása és egész művészete előttünk példája a munka mindig eleven, teremtő és egyre újabbra ösztönző erejének, ugyanígy a tiszta szellem ismétlődő győzelmeinek is.

MAJOR MÁTÉ: BREUER MARCEL

A nagyszerű építész nevét már a középiskolai tanulók is ismerik: a párizsi UNESCO-palota az érettségi előtt állók új műalkotás-könyvének bevezetőjében példa a képzőművészetek modern „gesamtkunstwerk"-jére, egyben a 20. századi architektúra esztétikai és funkcionális szemléletére is. Ismerjük még a másik magyar: Lucien Hervé remek fotósorozatát az építkezés fázisairól (1953–58), a tervezőtársak (Nervi, Zehrfuss), a konzultánsok (Gropius, Lucio Costa, Le Corbusier, Sven Markelius, Eero Saarinen) és a képzőművészek (Moore, Léger, Picasso, Miro, Arp, Calder stb.) jelenlétéről a munka elemzésében és folyamatában.

Major Máté könyvével most még közelebb hozta a Pécsről 1920-ban elszármazott Breuert – aki életének első 18 esztendejét a város falai közt és iskoláiban töltötte – az érdeklődő olvasóhoz, plasztikus portrét festve életéről és működésének jelesebb állomásairól. Major először talán Kassák Alkotásában mutatta be az Amerikába került magyart (1947), művészetét az Új Építészet c. folyóiratban (1949). Hosszú idő után írt újabb Breuer-tanulmányát éppen a Jelenkorban olvashattuk (1962), ennek bővebb változatát a szerző Az építészet új világa című esszégyűjteményében. A most megjelent album tehát része egy következetes munkának, amelyet Major professzor folytat Breuer – és a külföldre került más magyar építészek, képzőművészek – itthoni megismertetése érdekében. Jórészüket az ellenforradalmi korszak kényszerítette külföldre, tiltotta ki a hazai köztudatból – kár lenne folytatni annak gyakorlatát. Sok jele van ennek a felismerésnek, így ez az album is, amely éppen akkor jelent meg, amikor Breuer átvette a Budapesti Műszaki Egyetem „doctor honoris causa" oklevelét, melyet két év előtt szavazott meg számára az egyetem tanácsa. A pesti oklevél (és a könyv) nemcsak a nagyszerű művész és jelentős *„formaalkotó"* (a címet rajta kívül még tizenketten kapták meg a század építészei közül az American Federation of Artstól) munkásságának elismerése, de egy kissé elégtétel is: közismert, hogy a nácizmus birodalmából hazatért mestert (1934) a Mérnöki Kamara nem vette fel tagjai közé, így itthon megbízást nem vállalhatott. Előbb nyolc év a Bauhausban, a bútorokkal elért világsiker és sok épületterv, megnyert pályázatok, majd rövid angliai intermezzo után (közben a hazai „fiaskó") mesterével és munkatársával, Gropiusszal Amerikába kerül, a Harvard építészeti fakultásának professzora, majd 1944-től egy New York-i tervezőiroda vezetője és szellemi irányítója. Kollektívája irodát nyit később Párizsban is.

Szívesen idéznénk Breuer székeit, bútorainak modulrendszerét, családi házait és közösségi épületeit, a napvédelem és az Y-forma vagy az anyagkombinációk és lefedések „breueri karakterét" (kedvenc témánk lenne az 1930-ban megálmodott harkovi Aktív Színház terve), de mindez a tudós mérlegelésével és szakszerűségével megírt könyvben – a jól megválogatott fotókon ugyanígy – megtalálható. Végül még a mű-

vek – és munkatársak – (köztük Gropius, Beckhard, Gatje, Kenzo Tange és mások) sora is.

Breuer építész-szemléletének bemutatására Major egy 1934-es előadás (Wo stehen wir heute?, Zürich) gondolatmenetét idézi. Breuer „elfogulatlan szembenézésének elve" ma is irányt adó, hiszen mindig a kor legfejlettebb szellemi és technikai színvonalát tekintette tervei kiindulási alapjául. Majornak ezt a „megszólaltató-módszerét" (így tett már Nervi esetében is) nemcsak célravezetőnek tartjuk, de példaadónak is, hiszen kísérlet a modern építészet alapvető elvi dokumentumainak magyar nyelvű közreadására. És úgy tűnik: ideje jött már egy hasonló tárgyú antológia (a Bauhaus-kiáltványtól a legutóbbi építészkongresszusig) közreadásának. Benne Gropius 1934-es budapesti előadásával. És ennek összeállítására sem tudnánk méltóbbat a Breuer-tanulmányok írójánál.

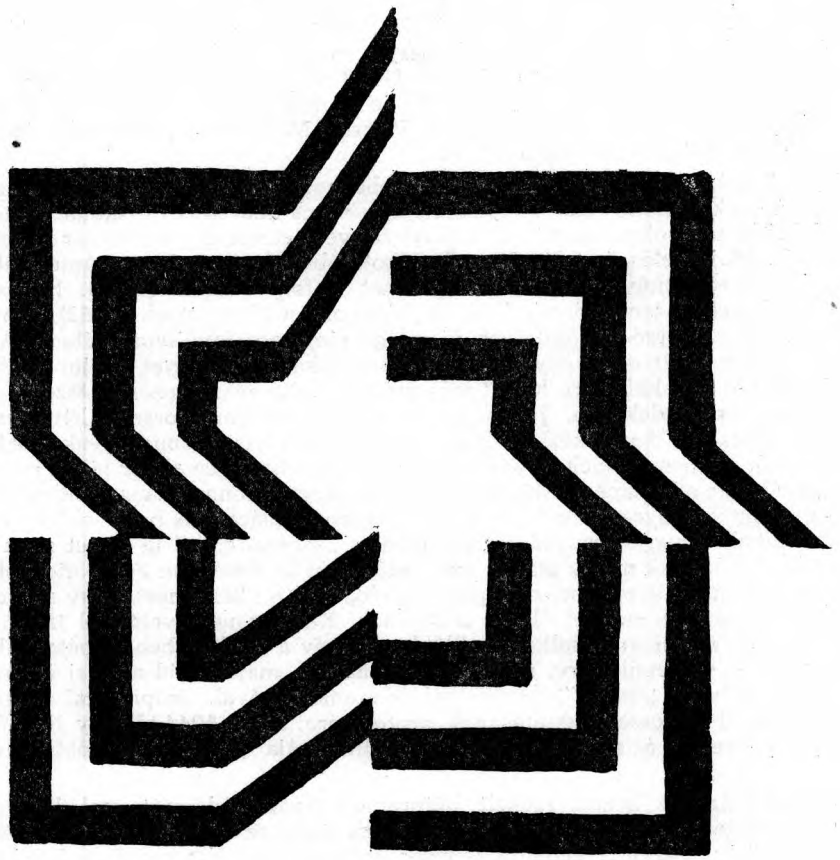

DÉVÉNYI IVÁN

JEGYZETEK A MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ XX. SZÁZADI MŰVÉSZEK TÁRLATÁRÓL

Az ország felszabadulásának 25-ik és a magyar államot megszervező István király születésének 1000-ik évfordulója alkalmából rendezett kultúrális események egyik legjelentősebbje az a műcsarnoki kiállítás volt, amelyen a magyar származású, XX. századi szobrászok, festők, grafikusok, építészek és fotoművészek munkái kerültek bemutatásra, s amelynek létrejötte a Magyarok Világszövetségének és az anyagot összegyűjtő dr. Passuth Krisztina műtörténésznek az érdeme.

A tárlattal szemben kétségtelenül joggal felmerülhetnek némely kifogások, így az, hogy *a)* több közepes kvalitású művész (Rosie Rey, Kónya Sándor stb.) túl sok művel szerepel, – hogy *b)* egyes élvonalbeli, méltán nagynevű művészektől (Réth Alfréd, Huszár Vilmos) csupán mutatóban van valami apróság, ami oeuvre-jüket távolról sem reprezentálja, s hogy *c)* több számottevő, külföldön élő (vagy élt) magyar művész, pl. Hajdú István, Eősze András, Székessy Zoltán, Beck András, a Saint-Tropezben lakó Barta László, Trauner Sándor, Reigl Judit, Fenyő György, Rozsda Endre, Reiner Imre, Bossányi Ervin, Domján József, Bíró Iván, Miklós Gusztáv vagy Varga Ferenc munkáit hiába kerestük a falakon, a tárlókban, a posztamentumokon. Pedig Fenyő György munkáit annakidején a magas színvonalú angol folyóirat, az *Apollo* méltatta („Mr. Fenyő has a good sense of space feeling in his landscapes and an admirable sense of character in portraits"), – Miklós Gusztávról (1967 tavaszán Franciaországban bekövetkezett halálakor) a *Progrès* című francia lap mint a kubizmus egyik kezdeményezőjéről emlékezett meg („un cocréateur du cubisme"), – Varga Ferenc munkásságának pedig Jean Cocteau is hive volt; Cocteau egyik – Vargához írott – levelében ezt olvassuk: „Minden jó festészet – titokzatos módon – alkotójához hasonlít... A te festészeted hozzád hasonlít, kedves Varga... Szerencsét kívánok Néked, hogy az igazságodat teljesen ki tudd mondani."

A hiányokért viszont bőséges kárpótlást nyújt a kiállított művek nagyobbik része. A látogató – belépve a budapesti Műcsarnok első termébe – *Tihanyi Lajos* remekműveivel találja magát szemközt; Fülep Lajos és Kassák Lajos portréit (mindkettőről a legutóbbi időkig úgy tudtuk, hogy elvesztek), valamint Tihanyi felvont szemöldökű, átható pillantású önportréját (1912, Nemzeti Galéria) a művész kései – nonfiguratív – kompozíciói veszik körül. A Kassák- és Fülep-arckép azt a meggyőződésünket erősítette meg, hogy a „Nyolcak", majd az aktivisták köréhez tartozott, az 1918/19-es forradalmak bukása után emigrációba vonult mester a modern egyetemes piktúra legnagyobb portréfestői közé tartozott. Tihanyi kubista és absztrakt munkái is értékesek, de ezek mégsem annyira originális és átütő erejű munkák, mint arcképei, amelyek Bölöni Györgyöt Dosztojevszkij jellemábrázoló művészetére emlékeztették.

Tihanyi nemzedéktársai közül a Szovjetunióban megtelepedett Uitz Béla markáns, szenvedélyes grafikái („Erdőrészlet 1919; „Madonna") és a Sidney-ben élő *Orbán Dezső* friss, fiatalos szellemű festményei („Fények a Balatonon", „Hommage à Kassák" stb.) nyújtották a legnagyobb élményt. Az 1884-ben született, 86 esztendős Orbán – találóan állapította meg róla nemrégiben Frank János – „ma is újat kereső, aktív, kutató, jó festő"; Ausztráliából hazaküldött lüktető lendületű munkái a Picasso-i paradoxon igazságát bizonyítják: „Sok idő múlik el, amíg az ember fiatallá válik..."

A *Ma* című folyóirat és Kassák személye körül csoportosuló művészek közé tartozott (Uitzon és Tihanyin kívül) az erdélyi *Mattis-Teutsch János* és a közelmúlt művészetének leginvenciózusabb egyénisége: *Moholy-Nagy László* is. Mattis-Teutsch „Kompozíció I." és „Kompozíció II." című munkái és Moholy-Nagy „Bátyám"-ja (1916.),

„Katoná"-ja (1917.), „Budai hegyek"-je (1918.) az első háború körüli magyar avantgarde időtálló produktumai. Moholy-Nagy néhány kis (1922-es) konstruktivista temperaképe már a „Bauhaus"-mozgalomba bekapcsolódott, s ott a korszerű művészet és az új látáskultúra alapelveinek kidolgozásában oly fontos tevékenységet végzett „maestro universale" műhelyébe enged bepillantást.

A kiállítás festői közül – az említetteken kívül – *Vasarely, Szász Pál, Kaszab Judit, Kepes György, Nemes Endre* és *M. E. Vieira da Silva* emelkednek még ki. Vasarely – aki oly mély barázdát szántott a XX. századi művészet talajába – java munkáiból („Marsan" stb.) küldött a kiállításra; Szász Pál az absztrakció érzékeny, jeles képviselője; az Ausztráliában megtelepedett Kaszab Judit éles szemű, biztos kezű, hivatott portréfestő (legsikerültebb műve az „Orbán Dezső festő arcmása"); Kepes György – aki Kassák tanítványa, majd Moholy-Nagy munkatársa volt, s aki évtizedek óta egy amerikai egyetem tanszékvezető professzora – gyengéd líra és konstruktív fegyelmezettség szintézisét teremti meg képeiben. A harminc esztendeje Skandináviában működő Nemes Endre (aki *Pécsváradon született* 1909-ben) nagyméretű, hatalmas mesterségbeli tudással kivitelezett, képzeletgazdag szürrealista kompozíciókat alkot; Nemes művészete (amellyel Svédországban monográfiák és disszertációk foglalkoznak . . .) Max Ernst, Francis Picabia, Pierre Roy és William Copley törekvéseivel látszik rokonságot tartani. A tárlat *egyetlen* nem magyar születésű művésze a portugál származású, Párizsban élő M. E. Vieira da Silva festőnő, Szenes Árpád festő felesége. Vieira da Silva már 1938-ban is kiállított Budapesten magyar kollégái (Gadányi, Martyn, Beöthy stb.) társaságában; öröm és megtiszteltetés, hogy egy nagyméretű, kiváló képének a tárlatra való eljuttatásával ismét kifejezte a magyar művészet és a magyar művészetbarát közönség iránti rokonszenvét.

A kiállítás szobrászati anyaga is igen gazdag. *Csáky Józsefről* a 20-as évek végén Maurice Raynal francia esztéta ezt írta: „Csákyt a modern szobrászat három-négy megújítója (Maillol, Despiau, Brancusi) egyikének tekintem." Raynalnak – Apollinaire és Picasso barátjának – e szavai talán kissé túlzottak ugyan, az azonban bizonyos, hogy Csáky a kubista szobrászat pionírjai közé tartozott, s neve az „École de Paris" történetét megörökítő annáleszekben gyakran felbukkan. Ugyancsak a kubizmushoz kapcsolódik a Sèvres-ben lakó *Vörös Béla*, akinek „Szerelmespár" című munkája emlékezetes, szépen proporcionált kompozíció.

A 30-as években a Szovjetunióba emigrált s ott a személyi kultusz áldozatául esett *Mészáros László* büsztjét dr. Madzsar József orvosról, *Beöthy István* artisztikus, zenei ritmusú szobrait (s finom, míves rajzait) és a keleti misztika igézetében alkotó *Prinner Antal* szimbolikus-vizionárius plasztikáit említenénk még az idősebb nemzedékhez tartozó szobrászok legjobb munkái között. A második világháború után kiformálódott szobrász-egyéniségek legtalentumosabbjai *Pán Márta* (akiben a „valódi rátermettséget" Rabinovszky Máriusz már 1947-ben felismerte), *Frank Magda* (akinek nemrégiben önálló kiállítása volt Budapesten), *Székely Péter* és felesége: *Székely Vera*, továbbá *Szabó László*, akinek „Tűzmadár"-a muzeális rangú munka. Merőben új név volt a szobrászok között *Val Aurélia*, aki absztrakt reliefeket készít, sajátos technikával, nagy műgonddal. *Mészáros Andor* (Ausztrália) és *Borbereki Kovács Zoltán* (Dél-Afrika) virtuóz mesteremberek, a fölényes technikai tudásnál azonban – sajnos – nem adnak többet.

A katalógus „szobrász"-ként jelöli meg a külföldi művészeti kiadványokban és folyóiratokban sokat tárgyalt *Schöffer Miklóst*, aki azonban aligha minősíthető szobrásznak; a hagyományos művészeti ágak egyikéhez sem lehet őt sorolni, – a gyors tempójú modern társadalom embere számára komplex szerkezeteket (fémtornyok stb.) készít, amelyek mozognak, s fényjátékot és bruitista zenét sugároznak. *Kemény Zoltán* viszont, aki néhány évvel ezelőtt a Velencei Biennálé szobrászati nagydíját nyerte el, vérbeli szobrász. Munkái (amelyek rézből és vasból alkotott absztrakt domborművek) rendkívül szuggesztívek és felkavaró hatásúak, – annak ellenére, hogy a külvilág jelenségeinek ábrázolásáról teljességgel lemondanak.

A grafikai művek közül szóltunk már Uitz és Beöthy István rajzairól. Dinamizmussal telítettek Tihanyi tusrajzai is (női aktok). *Szalay Lajos* külföldre költözése előtt

Racine-, Steinbeck- és Szabó Lőrinc-illusztrációival szerzett magának megbecsülést (egyik kötetét Kassák, a másikat Kállai Ernő látta el előszóval); Szalay művészete az utolsó két évtizedben (mióta idegenben él) tovább érett és nemesedett (Biblia-illusztrációk, „Anya", „Anya és gyermeke", „Pegazus").

A magyar származású nagy fotoművészek (Brassai, Lucien Hervé, Haár Ferenc stb.) munkásságáról is izelítőt ad a kiállítás. *Robert Capa* a spanyol polgárháborúról, az 1944-es normandiai partraszállásról és az indokínai dzsungelháborúról készítette világhírűvé vált riport- és dokumentumfotóit. Kertész Endre fényképei hasonlóan kivételes rangúak; Bölöni nem alaptalanul írta Kertészről: „Azok a fényképészek, akik nagy művészetté mélyítették a fotográfiát, nincsenek többen jó tucatnál az egész világon, – és Kertész közöttük van. Ezért, ha Párizsba vetődik egy idegen író, művész vagy újságíró, aki a mai Párizsnak rejtett, ismeretlen arcát igyekszik keresni, az Kertész műtermébe kopogtat be legelőbb..."

Az új építészet Magyarországról elindult atyamestereinek munkásságáról – elsősorban *Breuer Marcell Lajos*éról és *Forbát Alfréd*éről (mindketten Pécs szülöttei) – sem mulasztott el tájékoztatást adni a kiállítás, amely – a beszámolónk elején szóvátett hiányosságok és esetlegességek ellenére – stiláris és műfaji változatosságával az 1970-es év hazai képzőművészeti életének egyik csúcspontja volt, s – nem utolsósorban – felmérése, demonstrálása annak az impozáns művészi tevékenységnek, amellyel a magyar származású alkotók (Moholy-Nagy, Breuer, Vasarely, Schöffer stb.) hozzájárultak a modern művészet önmagára találásához, felnőtté válásához, kibontakozásához.

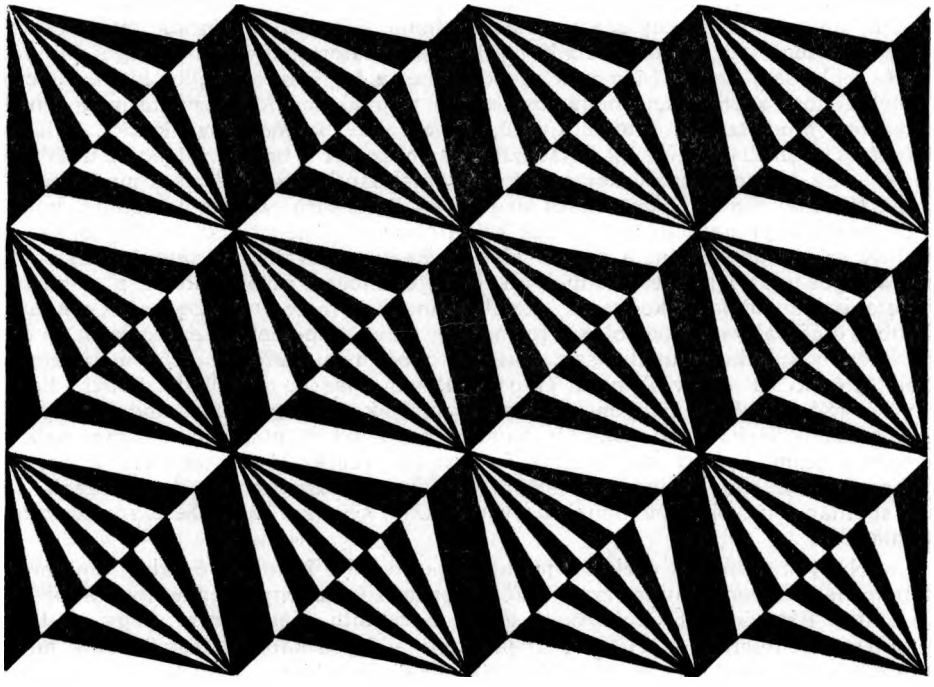

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK II.

Az egyik színházi estét délelőtt láttam a Gyermekszínházban. Samuil Marsak mesejátékát, a Tizenkét hónapot játszották *Bűvös erdő* címmel. Marsak a mesehagyomány különféle elemeit szintetizálta ebben a méltán népszerű művében (Grimm-mesét, népmesét, állatmesét) úgy, hogy megtoldotta a saját leleményével: a tizenkét hónap figurájában a természeti törvények azok, akik minden emberi akaraton uralkodnak. De a tiszta, igaz emberség előtt még ezek is meghajolnak, segítői lesznek. A bátor, tiszta ember megismerheti a „felsőbb hatalmakat", kezetfoghat velük.

A nagy látványosságot, mozgalmasságot ígérő darabot a kamaraszínház színpadára kellett zsugorítani, még így is alig fér el, pedig a rendező – *Sik Ferenc* – nagyon ügyes, szerves módon a nézőteret is bekapcsolja a játéktérbe. Nemcsak a színhelyhiányt enyhíti vele, hanem magával ragadja a gyermekközönséget és sokat megment a darab mozgalmasságából. A gyermekszínház rendezése – ha jól sejtem – külön szakma. Nem arról van szó, hogy a rendezőnek „le kell szállni" a gyermeki színvonalra, inkább arról, hogy mernie kell építeni a gyerekek sajátos, merész képzeletére, asszociációs készségére és számolnia kell különös hiszékenységükkel. Le kell gyűrnie azt a hagyományos előítéletet, hogy a gyerek nehezebben ért, mint a felnőtt (pedig csak másképp, de gyorsabban); éreznie kell a felelősséget azért, hogy sok gyerek ízlését, elvárásait a színháztól – talán elhatározóan – alakítja. Sik Ferenc rendezésének „komolyságát" az árulja el, hogy megpróbált kiformálni egy nagyszerű – mert adekvát – játékmódot: *megkezdte a gyermeki játékvilág bevonását a színpadi játékba.* Sok kellék „játszik" anélkül, hogy ténylegesen a színen lenne, pl. szánkót húznak, fatörzset cipelnek, diót rágnak stb:, de csak jelzik, mert szánkó, fatörzs, dió stb. nincsen. Mindenki elhiszi, senki sem keresi. Még csak az volna hátra, hogy ezt a nagyon hiteles, gyermeki játékmódot egyenletesen megvalósítsák. A tárgyak megléte-nemléte még nem következetes: nincs szánkó, fatörzs, gyűrű, de van akta, pecsétnyomó, kalács. A játék a jelzéses és naturális síkok közt ingadozik; a színészeket a beidegzettség az utóbbi felé vonná, – no meg a színpadi környezet is. A játékban keresett jelzéses megoldások és a képi, látványi elemek között nincs megfelelés. Bizonyára ezzel is összefügg, hogy az eszmei egyensúlyt megbillentik a játék különféleségei: a negatív szereplők sokkal élettelibbek, színesebbek, mint a pozitív alakok. Reális-naturális, részletező játékra főleg a mulatságos udvari jelenetek adnak alkalmat, ellenben a pozitív körök, pl. a hónapok jelenetei halványabbak, „kegyesek" (amiben annak is része van, hogy ezek a hónapok inkább prófétákat vagy apostolokat formáznak, mint természeti jelenségeket), ők fennköltek és makulátlanul unalmasak. Hasonló okból nem tudjuk igazán megszeretni a tökéletes és kicsit merev Tamarát *(Vári Éva)* sem, viszont mostoháját *(Bázsa Éva)* és testvérét *(Sólyom Kati)* nagyon jóízűen megutáljuk. Az ennivalóan undok kölyök-királykisasszony *Szabó Tünde* alakításában *az előadás ténypontja:* csupa humor, szikrázó temperamentum, komisz kis zsarnok és őszinte gyerek. Méltó partnere a portörlőszürkeségű, esetlenül hősies házitanító; *ifj. Kőmives Sándor.* Ők ketten azok, akik friss, spontán kapcsolatban vannak a gyerekekkel, készek a rögtönzésekre, az azonnali reagálásokra.

– Nagyon szeretjük ezeket a játékokat – mondta Kőmives Sándor, amikor gratuláltam neki. Eszembe jutott erről nézőtéri szomszédom, egy tizenkét éves kaposszekcsői kisfiú. Először volt színházban, ahogy bevallotta. Kérdésemre, hogy mi tetszik legjobban, azt felelte: – Jól lehet itt játszani! – Ilyen kapcsolatról álmodik minden színész, minden néző. A Gyerekszínház sikerének ez a biztos alapja.

A nagyszínházban Csehovot idézték. A rendező, Nógrádi Róbert szerint: „... megpróbáljuk felidézni a csehovi színházat, ... Csehov ember- és életszemléletét ..." Erre egy Csehov-dráma előadása látszik legalkalmasabbnak, a színház azonban más utat választott: egy Csehov-novellát dramatizáló, kompiláló művet tűzött műsorra, melynek eredeti ötlete és formája Gabriel Arout-é, az ő munkáját aztán *Czimer József* szinte gyökereig átdolgozta. Gorkij azt írta Csehov novelláiról, hogy azokban „mindig több a tartalom, mint a szó. Nem lehet tolmácsolni Csehov elbeszéléseinek tartalmát..., mert azok mindegyike, mint drága és finom csipke óvatos bánásmódot igényel ..." A vállalkozás roppant nehézsége épp ebből adódott, de csak úgy értékelhetjük hitelesen, ha épp ebből a – megkerülhetetlen – szempontból nézzük. Persze minden színház tudja, mikor dramatizálást, átdolgozást mutat be (ha csak nem brechti értelmű feldolgozásról van szó), hogy irodalmilag másodrendű anyaghoz nyúl, mégis lehet elég oka rá: a szokatlan vagy éppen *parádés rendezői és színészi feladat*, mozgalmas előadás reménye, *a játék sajátos izgalma*, a máshonnan-másképpen már *ismerős hősök megelevenedésének szuggesztiója* – és még sok egyéb. A pécsi színházat alighanem több efféle tényező is fellelkesítette, meg az a tét, hogy vajon sikerül-e így egy sajátos eredetiségű „csehovi" művet létrehozni.

Ha szokásos kritikai gyakorlatunk szerint – jelszavakkal és jelzőkkel – akarnám az előadást minősíteni, akkor beérhetném azzal, hogy *az előadás kitűnően szórakoztat.* Utána csak a jelzőket kellene ismételnem Karinthy „műkritikusa" szerint („És nagy, nagy, nagy.") Engedelmet kérek, hogy Csehovra és a produkció részeseire tekintettel az író (Csehov) és az előadás kapcsolatát is megkíséreljem nyomon követni.

Az előadás eszmei egységének megteremtésében a *keretjátéknak* szánták a legnagyobb szerepet. Kiinduló ötlete Csehové (Bezélgetés a kutyával), de szerkezetében, tartalmában, funkciójában Czimer műve. A pityókosan hazatérő férfi monológjába beleugat egy kutya, s ettől kezdve „dialógus" folyik köztük. A kutyának csak a hangját halljuk, mintha a férfi bensejében megszólaló ellenkezés lenne. Mindig akkor csattan fel, mikor az önsajnálat, önhazugság siránkozó magamentségeit hallja. Pl.: „Milyen nagyszerű volna élni. Ha lehetne! Az ember! Milyen nagyszerű lehetne az ember! De szerencsétlen ..." (ugat) Másutt: „Szeretem. Sajnálom. Nem ő tehet róla, hidd el. A körülményei. Azokat kellene megváltoztatni ..." (ugat) Pesszimizmusunk lenne a kutya? Akkor igen, ha a férfi „megugatott" szavait igaznak tarthatnám. De nem így van. Ezért érzem, hogy a szépítő önfelmentésekkel szemben *a kutya az ember belsejének megtéveszthetetlen, tiszta magva*, a dolgok igaz látására kényszerítő erő, a hazugságok és gyávaságok bozótja alatt élő igazság-áhítás kategorikus imperativusza. A harmadik – befejező – jelenetben szerepe jócskán megváltozik, itt már az embert kérlelhetetlenül elnyelő *pusztulást képviseli.* „Azt hiszed félek a kitátott, sötét torkodtól? Tudom, hogy végül fölfalsz engem, mindenkit ..." A változást mutatja a színpad is: az első két jelenetben egy konkrét kerítés mellett, egy konkrét személyiséget konkrét szituációban látunk; a harmadikban nincs kerítés, ugyanaz a férfi kívül került a konkrét téren és pillanaton, már csak a halállal viaskodik. Ilyenformán a keretjáték második és harmadik jelenete között éles cezúra van, *a jelkulcs megváltozik*, s ettől a keret két eléggé eltérő részre szakad. Az a szerepe, hogy egységbe, azonos sugárzásba vonja a közben lepergő epizódokat, – nem érvényesül tisztán. Az is hozzájárul ehhez, hogy az epizódoktól információs módszere (közlés) miatt elüt.

A keret puszta léte felkelti azt a természetes elvárást, hogy az egyes epizódok a maguk közvetlen jelentésén túl, *ebben az összefüggésben valami további közös jelentést* is hordozzanak. Hordoznak is, de csak úgy, ha egyet-kettőt kivételnek tekintek. *Hazugság és gyávaság útvesztőjében vergődünk mi emberek* – ebben adhatnám meg az élményt, amit az epizódok összeraknak. Az egyes alakok nem feltétlenül szándékos megtévesztők, sokszor *csak* sajátmaguknak hazudnak. Szégyenletes, üres életeket boldognak (Memória), hideg számítást érzelemnek (Leánykérés, Kutya nélkül), erkölcstelenséget tisztességnek (Kilencszáz rubel, Vasúton), gyengeséget végzetnek (Őszi légy). És gyávák ... Gyávák az egyszerű, tiszta és igaz dolgokra, beérik szánalmas pótlékokkal, látszattal, könnyebb megoldásokkal, s ezeket hazudják igazinak. De a kutya mindnyájunk lelkében ugat, a hazugság csak pillanatnyilag segít, a gyáva kitérés nem

ment meg – felőrli az embert és az életét. *Ez a kép az emberekről valóban csehovi.* Ebből az élményegységből azonban – s a még lehetséges hasonlókból is – mindenképp kilóg a *Fogfájás* c. epizód a maga másnemű helyzeti és nyelvi komikumával; nem illik bele az *Oljenka* sem, mert az ő boldogsága másnak tán szánalmas, de neki valódi, ő nem hazudik magának sem. – Az élmény egysége a kitérők ellenére lassan kialakul, ezért könnyen el tudnám képzelni, hogy a novellák kicsit következetesebb válogatásával, keret nélkül is, maradéktalanul érvényesülhet a csehovi világ arculata. Hisz máris jelen van.

A csehovi finomságokat invenciózusan viszi át színpadra sok epizódfeldolgozás, pl. a Vasúton, a Leánykérés, a Kilencszáz rubel, A nevelőnő, de kevésbé sikerült az Oljenka, melynek gazdagságát a monológ-forma elvérszegényíti: az Őszi légy történetének lényege nem játszódik le előttünk, csupán egy mellékszereplő elmeséli, ami nem színpadszerű. Bonyolultabb, szemléleti problémát jelent a terjedelemben, jelentőségben egyaránt súlyponti *Kutya nélkül,* A kutyás hölgy átdolgozása. A novellától jócskán eltér: itt Gurov még Annával való megismerkedése előtt saját eseteként meséli el Az óriáskígyó és a nyul c. novella storyját, amitől persze e novella szoknyapecér hősével azonosul, tehát messzebbről indul, hogy eljusson oda, ahol a nyári kaland nagy szerelemmé érik számára. Jó, mert többletet ad ez a megoldás, akárcsak az, hogy Annának itt nincs kutyája, s ezzel alkalom nyílik egy kedves-szellemes jelentre. A jaltai kaland megelevenítése követi a novellát, az elutazástól kezdve azonban eltér tőle. A hazatért Gurov lassan ráeszmél, hogy Anna igazi szerelem a számára, s ezért nem tud többé régi életével azonosulni. Ezen a ponton azonban megáll, hosszú monológokban elmélkedik tovább élete ürességén, értelmetlenségén. Pedig felismeri, hogy „Magamnak is hazudtam, hogy megpróbáljam elfojtani az igazságot...", meg azt „Ha volna bátorságom, hogy vállaljam, amit egyedül érdemes vállalni, azonnal elindulnék, hogy megkeresselek..." De nem indul el, csak sóvárog, vágyakozik, szenved. Anna erősebb, de ő is képzelgésekbe vész... arra gondol, hogy egy este majd Gurov leül melléje a koncerten... Maga sem hiszi, de nem tud másra gondolni. Ettől az önámító magábahullástól lesz szerelmük szentimentális. Csehovnál Gurov elmegy Anna után, leül melléje a színházban, s Anna rémülten küldi el: menjen, ne csináljon botrányt! Úgyük ezzel nem oldódik meg, szenvedéseik sem csökkennek, de igazak, hitelesek. Az átdolgozás nemcsak dramaturgiai szükségből változtat, és a változás szemléletbeli is. *Csehov soha nem érzékenyül el alakjain;* Gorkij szerint „hidegebb az emberek iránt, mint akár az ördög. Annyit sem törődik velük, mint a szél vagy az eső." Valóban soha nem próbálja „belopni" a szívünkbe szereplőit (talán elég, ha itt Másа és Versinyin búcsújára utalok). A feldolgozás viszont szituációban és szövegben – a jól kiszámított siker érdekében – felpiszkálja a nézők látens szentimentalizmusát és szenvelgő megértésben egyesíti őket a szenvedő szerelmesekkel. A darab ezen a ponton – sajnos épp a végén – ellágyítja, félreviszi a csehovi emberképet.

A siker igazabb *ütőkártyái – Csehovon kívül – a rendező és két színész kezében vannak. Nógrádi* Róbert rendezését a *kitűnő tempó* – bravúros teljesítmény ilyen mozaikszerű, heterogén drámai anyagnál! – a *pompás ritmus* dicséri elsősorban. Minden a kellő pillanatban történik. Nagyon szerencsés az epizódokat összekötő, kifejező hangeffektusok alkalmazása. Nógrádi mestere a szereplők értelmes, nagyon céltudatos mozgatásának (talán csak az Oljenka kivétel), a mindig ízléses, finom megoldásoknak. A keretjáték megvalósításában nem ártott volna, ha kevésbé tapad a szerzői instrukciókhoz és tisztább, egységesebb felfogást érvényesít. A novellák rendezésében a csehovi „szövegmélyé"-nek újrateremtése jelentette legnagyobb próbáját. A csehovi alakok és helyzetek pillanatra sem szűnő ambivalenciája, soha fel nem oldódó kétértelműsége, a felszín a maga tátongó mélységeivel – többször felsejlenek az előadásban. Leggazdagabban a Vasúton, a Leánykérés, A nevelőnő, a Kutya nélkül cselekményes részében. Ahol a dramatizálás lefaragta ezt a csehovi többletet (Oljenka, Őszi légy, Memória), ott a rendező sem hozhatta vissza.

A két főszerep – valódi színészálom: kilenc karakter, kilenc emberi sors megteremtése! Amilyen parádés, olyan bonyolult feladat. *Timár Éva alakítása valódi színészi trouvaille.* Az Oljenka gyenge kezdése után (mert merőben más figura ez a szelíd,

boldogságra született, ámuló libácska, mint az általa formált lelkendező, vidám, buta nő) a Vonaton „törvényes prostituált"-jában már érezni a csehovi gazdagságot, s ettől kezdve az összetett jellemformálás koncentrált szépségeivel bilincsel le. Egyetlen hangjával, a testtartásával teremt alakot a Zarándoknő „nevéből", a második rész három szerepében meg éppen remekel. Anjutocskának (Memória) alig van szövege, de némán eljátssza zavarát és édelgését a hajdani kalandokon. A nevelőnő száraz-félszeg alakjában érzem a humorát, a szánalmát amivel ezt a torz teremtést értékeli. A „kutyátlan" Annában meg tudja éreztetni egy őszinte, bátor nő erkölcsi fölényét, pedig a sorsa – a férfiak – nem hagyja kiteljesedni. – *Bánffy Györgynek* több nehézséggel kellett megküzdenie. A keretjáték tisztázatlanságai őt is befolyásolták, alakítás és meditáció között próbált egyensúlyt teremteni, a befejezésben egyszerűsége megmentette a csábító érzelmességtől. Az epizódok közül remek volt a Leánykérés gavallérjaként; gigerli manirjai ugyan kicsit idősebb fickóra utalnak, mint a kérő, de kitűnően jellemeznek, amikor pedig írói tehetsége a lebeszélésbe lovallja – tényleg ellenállhatatlan. A nevelőnőben el tudja játszani azt, hogy játszik, de csak a nézőtérnek és nem a nevelőnőnek. Gurovként bebizonyítja, hogy pompás társalgási színész, elegáns, könnyed, gáláns, még meg is tud öregedni. Az emberi szenvedés mélységeinek kibontásában azonban játéka némileg illusztratív maradt (Őszi légy, a Kutya nélkül végén). – Az epizódfigurákat megformáló Pásztor Erzsi és Paál László érdekes módon nem ott csillogtatták képességeiket, ahol erre legtöbb lehetőség látszott. *Paál László* az Őszi légy-beli elbeszélés halványságáért nem egyedül felelős, a Fogfájás jámbor ispánjaként kiváló és a többi részletben is pontos, hiteles. *Pásztor Erzsi* nagy lehetősége Kolpakova (Kilencszáz rubel) lett volna, de a szenvedő hitvest egészen egysíkúra, közönségesre formálta, holott Csehovnál Kolpakova alávalóságát épp az élezi ki, hogy szenvedő finomsága, előkelősége alól tör elő. Kisebb epizódjaiban ő is többet nyújtott.

A színházi megvalósítás néhány nagyon szép – valóban csehovi – pillanat emlékét hagyja vissza. Közvetíteni tudta azt a csehovi mondanivalót, hogy a hazugság és gyávaság tönkreteszi az életet. Márpedig erről beszélni kell ma is . . . Dehát erről Csehov drámáiban is szó van, – és a Sirályt meg a Cseresznyéskertet már emberemlékezet óta nem játszották Pécsett . . .

Hazudnék, ha letagadnám, hogy ez is eszembe jutott.

*

Mind a két előadásban zavartak a *színpadi látvány* elemei.

A *Bűvös erdő* színpadán a rendező nagyon jóirányú jelzéses törekvéseinek mond ellent az avatag színpadkép. *Pintye Gusztáv* díszletei hagyományosan illusztrálnak jelzés helyett, de ebben sem elég gazdagok (hely sincs hozzá); jelmezei mintha egy régi kiadású Grimm-meséskönyvből léptek volna elő, a marsaki hónap-figurák öltözékei meg – ki tudja miért? – bibliai reminiszcenciákat keltenek. A darab képi megjelenése csupa konvenció. *A kutyás férfi* színpadképében az okoz képzavart, hogy két homlokegyenest eltérő stílus- és ízléssík kerül ellentétbe; erősen stilizált és absztrakt háttérelemek (Pintye Gusztáv tervezte) előtt szobajelenetek folynak szigorúan századvégi bútorok közt, a szereplők az utolsó fodorig korhű ruhákban mozognak. A két sík élesen elválik, mereven üti egymást. Külön-külön jók, sőt szépek . . ., de mit keresnek *egy* képben? Megszoktuk már, hogy történeti korok stílusát merész jelzésekkel egyszerűsítsük, csak a közelmúlt ódivatját nem merjük háborítani? Pedig ezzel hozzá lehetett volna csiszolni a jelenetek kép-elemeit a háttér kép-nyelvéhez. A mondanivaló általános érvénye is nyert volna vele.

A színház látványosságát járulékos elemnek tartom, de a színpadi látvány szigorú átgondoltságát, egységét a többi színpadi hatáselemmel – elsőrendű kérdésnek.

ARATÓ KÁROLY

Zászló és tenger

Sós reggelekkel, oldott éggel
betröcsköl, fekhelyemről felver –
hanyattdőlve napozik a széttárt
izmos combú tenger.

A gubanc-szelet: összekuszált haját
kifésülve hosszan leengedi,
vállain olvadt-réz csurog
s éles cirmoktól izzanak át szemei.

Ha e bűbájost, megejtő ringyót,
ki sziklák között felkínálkozik,
ágyamba vinném, megtelnék-e habzó
kékkel: szabadsággal homlokomig?

Ha átölelném, nem tétovázva tovább
a döntő mozdulat előtt,
a bennem hegyet mászó kicsi vándor
vajon kapna végre több levegőt?

Ha rózsás bőrébe, húsába harapnék,
a rugdalt boldogság: a pöttyös gumilabda
itt pattogna, gurulna köröttem –
pörögve ujjamon maradna?

Csakhogy ilyesmi nincs! Állok – fekete rúd,
cingár pózna – beleverve a villogásba.
Rongyzászló lobog rajtam: életem.
De nem érdekli zászló a tengert. Ne is lássa!

Két jelenet

Nádhegyen ingó nap szívem
piros buborék
dagad kipukkan vérként
lövi sistergő melegét

A béke mellém döntött nőszobor
óriási torzó a fűbe'
Rajt Gulliver kapaszkodik fel
hogy zászlaját a mellcsúcsra kitűzze

DARÁZS ENDRE

Csak egy villanás

Az előbb még határok lobogók címerek
Zsömlye tej asszonyka kisgyerek
Öntudatos utcák vagány tetek
Most pedig már csak hamu hamu hamu
Hamu forró hamu hamu hamu hülő hamu

A sátán a csontos öklét rágja
Szívében gyűlölet és sírás
Gábriel főangyal kivont kardja
A nukleáris villanás

Szétolvadt harangok

A bazilika leégett
Orgonája valahogyan megmaradt
Sípjaiból füstök keringenek föl
Még kismadarak

A tegnapi zászlókból
Ma átizzadt kapca
Piszkos alsószoknya

Ma még dalol a győztes tél
Holnap már temet
Előbb még kifosztja
A tetemeket

GÁL ISTVÁN

ADATOK HEVESI ANDRÁSRÓL

A csekélyszámú visszaemlékezés rabelais-i figuraként örökítette meg az irodalmi köztudatban. Bármily érzékletes is Illés Endre kedvtelve írt esszéje, az „Egy dühöngő fiatal a harmincas években" (Gellérthegyi éjszakák. Budapest 1965.) életének csak négy-öt évére jellemző. Cs. Szabó László baráti nekrológja (Két part. Bp. 1946.) óta csak Sós Endre Jelenkor-beli cikke (1967.) próbálta alakját megidézni. A Hevesi András mostohaapjáról, a Nemzeti Színház nagy igazgatójáról írt monográfia pedig téves és hamis értesüléseket rögzít: „András sokat tanul Hevesitől. Tehetséges író volna, ha le tudná győzni a kiúttalanság félelméből eredő szertelenségeit, ha összpontosítani tudná magát az alkotómunkára. Értékes vonásokat mutat, csakhogy aránylag ritkán van ereje az íráshoz. Nevelőapa és fiú között abból adódik később az ellentét – mely sohasem mérgesedik el, mégis közéjük furakodik –, hogy Hevesi rosszallja a ritka „ihletett" percekre való tétlen várakozást. Az ő meggyőződése szerint a művészi alkotómunka szívós napi gyakorlatot igényel, nem nélkülözheti szorgalmát". (László Anna: Hevesi Sándor. Bp. 1960. 155. l.)

Írói körökben az a hiedelem él, hogy Hevesi András egy Székely nevű nyitrai földbirtokos fia és csak nagydiák korában került Pestre. Tolnai Klári unokabátyjaként is emlegetik, a művésznő azonban érdeklődésemre ezt megcáfolta. Hevesi András maga mondja el egy életrajzi vázlatában, hogy Pesten született és Pesten élte át gyerek- és diákkorát.

A Szabadság téren született. A történelmi és irodalmi legendák iránt fogékony gyerek ősélménye maradt a Bach-korszak országos börtönének emléke, amelynek helyén a Szabadság tér kialakult: „Az Újépület láthatatlan emléke gyakran kísértett, a torkomat fojtogatta és mikor Jókai regényét, a Kőszívű ember fiait olvastam, amelynek a vége az Újépületben, Haynau dolgozószobájában játszódik, hideglelős izgalommal találgattam, hogy merre lehetett a fejfájós szörnyeteg szobája. Hátha az én szobám helyén volt." Az elemit a Szemere utcában végezte, a gimnázium első hat osztályát a Trefort utcai mintában. „Abban a gimnáziumban, ahová jártam, pedagógiai elv volt, hogy a gyerekeket a tanárok szertartásos udvariassággal kezeljék. Már elsőosztálytól kezdve magáztak... Másban is különbözött a minta a többi iskolától. Nem volt feleltetés, a gyerekek az órákon többször szerepeltek, a tanár apróbb kérdéseket intézett az osztályhoz és felelt, aki tudott. Ilyen módon bizonyos talpraesettségre, szókészségre és lélekjelenlétre tettünk szert és rendkívüli mértékben kifejlett bennünk a versengés szelleme. Egy-egy magyar órán úgy „játszottuk le egymást", mint a színészek. Az ember boldog volt, ha egy sikerült feleletet elhalászhatott valamelyik osztálytársa elől". A mintát akkor Tanárképzőintézeti Gyakorló Főgimnáziumnak hívták; más iskolával ellentétben az órák itt 45 percesek voltak, így 12-kor vége volt a tanításnak, maradt egy óra csavargásra és Budapest megismerésére. (Egy budapesti gyermekkor. Tükör 1937. 477–480. l.)

Kamaszkorában a Józsefvárosba költöztek át. „Felfedeztem a Józsefvárost meg a Belváros legrégibb részét, azt, amely a Kossuth Lajos utca és a Vámház körút között terül el. Krúdy Gyula kedvenc kerületei ezek és miközben titokban olvastam a nagy író könyveit, engem is megcsapott a magánynak és a múltnak az a sajátosan kevert és édes hangulata, amely csak az ódon belvárosi utcákban fogja el az embert". „Nagy szenzáció, döntő esemény volt számomra a Nagykörút... Abban az időben már olvastam Balsacot és Dosztojevszkijt és a Nagykörút jelentette számomra a világváros démoni titkait, a nagyváros homályát. Olyan nagynak, olyan kimeríthetet-

lenül gazdagnak és fantasztikusnak éreztem a háborús pesti Nagykörutat, hogy mikor később Párisba kerültem, Páris csalódást keltett bennem. Közel sem volt olyan monumentális mint a körút". Az ún. körúti sajtó háborús szolgálataival ekkor ismerkedik meg, a napilap varázsa ekkor kapja el. A Szentkirályi utcából a Tisztviselőtelepre költöznek: „Új világtájjal ismerkedtem meg, új iskolába kerültem, külvárosi és környéki gyerekek közé és megcsapott valami a külvárosok rikító színeiből és borús zabolátlan szenvedélyeiből".

Hevesi Sándor a X. kerületi Szabóky utcában vásárolt vagy bérelt nagy kertes villát. Fiát a modern magyar színháztörténet legnagyobb alakjának otthonában egyedülálló színháztörténeti könyvtár vette körül. Nevelőapja révén szabad bejárása volt a Nemzetibe. Apja természetesen színházi és irodalmi kritikust, esztétikust akart nevelni belőle. Rengeteg idejét töltötte színházban, nemcsak a premierek délelőttjeit, de úgyszólván minden estéjét a húszas-harmincas évek fordulóján. A színházat belülről látta, írásaiban a színmű-szerkesztés precizitása és gondos elosztása mindig kinyomozható. Ahogy a Párisi eső-ben írja,. a színházat alapjában véve nem szerette. Mint kritikus helyesen a mindenkori társadalom vetületét vizsgálta benne. Reggeltől éjfélig a színház forgott körülötte, nemcsak a Nemzeti gépezete, de a kor sok nagy színésze is túlzott emberi közelségben, családi kapcsolataival, anyjához-apjához fűződő baráti összeköttetéseivel. A nagy színészekről és színésznőkről így tömérdek emberi adalékot tudott, ezeket ragyogó színészportréiban gondosan proporcionálva föl is használta. Édesanyja valódi századeleji grand dame volt, ragyogó háziasszony, aki a budapesti nagypolgári hagyomány őrzését nagy angol barátaik, a modern angol színház nagyjainak otthoni berendezkedésén finomitotta.

Hevesi Andrásnak a Trefort utcai mintagimnáziumban, ahová 16 éves koráig járt, osztálytársa volt Ignotus Pál és báró Brandenstein Béla. Jelen voltam amikor egy alkalommal diákkori, önképzőköri emlékeiket idézték vissza Ignotus Pállal. Élénk emlékezetemben van, micsoda gúnyt űztek a Horthy-korszak sokat futtatott filozófusából, Brandensteinből, aki Pintér Jenőéivel vetekedő terjedelmű műveket írt, és az ő emlékezetük szerint már ötödikes gimnazista korában is évente legalább öt drámát produkált.

A pesti bölcsészeti karon magyar és francia szakos hallgató lett. Itteni élményei közül azonban csak Gombocz Zoltánról emlékezett meg írásban. Gombocz halálakor ő írta a Nyugat nekrológját. Gombocz nagy és sokoldalú tudásával, latinos gondolkodásával, franciás fogalmazásával és játékos előadóművészetével nyűgözte le. Stíluseszménye szintén Gombocz tanításaira vezethető vissza; táplálta ezt szeretete Kazinczy, Kármán, Arany és Babits iránt. A Hunok Párisban kezdő jelenete a magyar kormány által rendezett centenáriumi Petőfi-ünnepély. Illyésék kommunista csoportja tüntetésével szétrobbantja Pekárék ünnepélyét és Hevesi Andrásék, ahogy Illyés egy évtized múlva Babitséknál ezt rekonstruálta, mint a magyar állam ösztöndíjasai óvatosan eltűnnek az ünnepélyről. A Párisi eső három fejezete visszatér a lázas munkára, amikoris Hevesi András „A magyar vonatkozású francia színdarabok bibliográfiája" c. doktori disszertációján dolgozott – az addig ismert 38 ilyen dráma helyett 70-et sikerült neki találnia. Ez a mintaszerű dolgozat tartalmi kivonataival és jegyzeteivel a Magyar Könyvszemlé-ben és különlenyomatban is megjelent. Hazatértekor egyidőre az Orsz. Széchényi Könyvtár tisztviselője. Első itthoni írása a Budapesti Szemle centenáriumi Petőfi-számában megjelent tanulmánya. Gombocz és Páris hatására ekkorra már eléggé mereven kialakulhatott esztétikai gondolat- és ízlésrendszere. Erre mutat legalább Szabó Dezső gyilkosnak szánt portréja a Segítségben:

„Kun Kelemen, Klein Sándornak, a hatalmas lapszerkesztőnek a fia, aki esztétának, kritikusnak és színházi rendezőnek készült és ezért illendőnek találta kiszagolni a maga részét a Csóka udvar levegőjéből ... Aki eddig udvarias figyelemmel, a fiatal író pózában mestere előtt, hallgatta az öregurat: most sajátos változatosan ment át. Nagy sötét szemei gyanakvással és gonoszsággal teltek fel, száján gúnyos mosolygás rángott végig, amely már a harapás mozdulata volt. Tisztelő hangon, de a lefojtott indulat forróságával mondta: – Az esztétikai termés terén egészen új törvények érvényesülnek. Helyesebben: végre érvényesülnek a törvények az eddigi anarkia he-

lyett. A zseni: a kapitálista ideológiának ez a fantasztikus és romántikus fogalma eltűnik. Akarat, tudás, gondolat termi a művészetet is, mint a gyárat, vámszerződést, a szérumot. Az irodalom és művészet ezentúl inkább kollektív termés: közös programú szolidaritások megvalósulása lesz. Mi már csak nevetünk azokon a beteg és homályos numeneken, melyeket zseninek, őserőnek s más efélének neveznek. Az esztétikai termés éppen úgy nem misztikum mint a kereskedelem vagy a géptan. Mi magyarok, kulturális fejlődésünk híján, még a romántikus zenebona késői visszhangjait énekelgetjük s azt hisszük eredeti nótát fujunk. Mi volt Ady? Egy érszentmihályi Baudelaire. Mi Móricz Zsigmond? Egy zsíros paraszt Strindberg". (Szabó Dezső: Segítség. Bp. 1925. I. k. 258. 269–271.)

Szabó Dezső egyetlen találkozásból és összezördülésből észrevette a fiatal író szögesen ellentétes gondolkozását, felfogását és azt ugyan karikírozva, de lényegére tapintva ábrázolta. A párizsi ösztöndíjas esztendő hozta össze azokkal a hasonló korú író barátaival, akik 1930-ban az ún. Hétfői Társaságba tömörültek. Halász Gábor, Ignotus Pál, Kerecsényi Dezső, Cs. Szabó László és Szerb Antal voltak Hevesin kívül törzstagjai. Az irodalmi életben több orgánum felé tapogatódzott, megjelent Szabó Lőrinc rövid életű folyóiratának, a Pandorának oldalain, és szeretett írni Zolnai Béla szegedi Széphalom c. folyóiratába. A Nyugathoz csak Babits hatalomátvétele után csatlakozott. Tüntetően dolgozott az ellenzéki folyóiratoknak, A Tollnak, a Századunknak, a Társadalmunknak, és később a Szép Szónak és az Apollonak, viszont sose írt a Magyar Szemlébe és a Napkeletbe.

Amikor 1927-ben kritikusi tevékenységét elkezdte, rögtön magára hívta a figyelmet. A Széphalomba írt első tanulmánya, „A Gare de l'Esten" frontális támadás Ady majmolói, tartalom nélküli utánzói és imitátorai ellen. Ugyanilyen tüntető vallomás a Pesti Naplóba írt cikke „Az irodalom dicsérete, A literátor jövője", a Babits-típusú író magasztalása. Spengler és követői ellen száll síkra Henri de Massis könyvét ismertetve „A Nyugat védelme" c. tanulmányában. A Bartha Miklós Társaság ideológiáját bírálja „Forradalmi reakció" c. elemzésében a Századunkban. A Hankiss–Juhász-féle Panorama de la leitterature hongroise c. francia nyelvű magyar irodalomtörténetet elemzi az Erdélyi Helikonban „Egy irodalmi botrány epilógusai" c. kritikájában. A Társadalmunk „Budapesti családfa" c. cikksorozatában a magyar Parnasszus elaggott rozmárait, Berzeviczy Albertet és Pekár Gyulát támadja kegyetlenül. Ugyanakkor kíméletlenül rátapint a magyar export-dráma és a körúti vígjáték gyöngéire is. Amikor pedig Németh László a Nyugatban Erdélyi, Illyés, Szabó Lőrinc, Tamási és Pap Károly arcképén keresztül az új nemzedék esztétikájáról ír, figyelmen kívül hagyva, hogy a baráti társaság legkonzervatívabb tagját, Halász Gábort is kiemeli, az esszéírók külön nézeteit fejti ki. Munkássága két-három év alatt olyan tekintélyt szerzett neki, hogy amikor Kuncz Aladár a Nyugat utáni nemzedék legjelentősebb fiatal íróit mutatja be az Erdélyi Helikonban, tőle is önvallomást kér. Budapestről rajta kívül Ignotus Pál, Illyés Gyula és József Attila, a Felvidékről Darkó István és Győry Dezső, Erdélyből Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Jancsó Béla és Ormos Iván, a Vajdaságból pedig Csuka Zoltán és Fekete Lajos nyilatkozik, Hevesi vallomása a Hétfői Társaság programjának nyilvánítható: „Az a generáció, melyhez tartozom s amely a háború és a forradalmak alatt járt iskolába, abban a kellemes helyzetben van, hogy nagyobb közhely-készlettel, tekintélyesebb kliségyűjteménnyel rendelkezik, mint bármely más előtte való nemzedék. A viharos események, az állandósult történelmi pillanatok, a kollektív extázisok túl okosokká neveltek bennünket és hozzászoktattak, hogy külalakjuk szerint osztályozzuk az emóciókat és stilárisan elemezzük a mámorokat. Megtanítottak arra, hogy az irodalmi élet éppoly szigorú törvényeknek van alávetve, mint a gazdasági élet; hogy az író minden inkább mint független... Magatartásunk az irodalom kérdéseivel szemben elsősorban kritikai... Egy magyar író él ma, aki kibékít a közelmúlttal és visszavezet a régmúltba, akit vállalunk, még akkor is, ha ő nem vállal minket: Babits Mihály".

A harmincas évek elején korlátlan lehetőségű cikkírója volt a Budapesti Hírlapnak és a 8 Órai Újságnak. Ez a két lap akkor a József körút 5. szám alatti sajtóházban székelt, ósdi, kopott környezetben. A BH-ban kerestem föl 1931 tavaszán. Illés

Endre megjeleníti a szerkesztőség feszült légkörét és a filozopter Hevesi elleni drasztikus akciókat. Diószeghy Miklóson kívül ott dolgozott még a nyelvészként is ismert Losonczy Zoltán és a zenekritikus Ottlik Pálma. A BH-t, Rákosi Jenő rossz emlékezetű lapját hiába próbálták életre galvanizálni. Ottlik György kísérlete is kudarcot vallott. A szerkesztőséget ugyan fölfrissítette Bertalan Istvánnal, Illés Endrével, ankétokat rendezett s ezekbe bevonta Németh Lászlót és másokat is, de csak nem kellett a lap. Más volt az eset a 8 Óraival, amely címével ellentétben délben jelent meg. Itt minden távirati stílusú rövid volt, még az irodalmi és színházi kritika is. Hevesi Andrásnak ez volt a rovata („Irodalmi, színházi hétköznapok"). Ezekben a rövid irodalmi és színházi kritikákban prózai szonettek remekeit produkálta. A BH-ba írt terjengős oldalnyi cikkei valóságos esszék ezekhez az apró prózai költeményekhez képest.

Édesanyja tragikus váratlansággal bekövetkezett halála után nevelőapja földadta tisztviselőtelepi villáját és a Rákóczi útra, a Rókus közelébe költözött két nővéréhez, akik háztartását vezették. Hevesi András a testvérek boldog családi közösségét idegenségével állandóan zavarta. Egyidőre Párizsba ment, ahonnan Voltaire össze műveivel tért haza. Előbb-utóbb be kellett látnia, hogy függetlensége és nyugodt munkája biztosítására saját lábára kell állnia. A Rózsadomb-penzióban bérelt lakást. Ez a felemás helyzet, ahol szállodai szobában lakott, a földszinten pedig kényelmes kiszolgálására ott volt a Rózsadomb-étterem, könnyű mozgási lehetőséget biztosított számára. Kora reggeltől 11 tájig a 8 Órai szerkesztőségében dolgozott a BH-vel ellentétben kétszemélyes, napsütötte szobában, itt kedélye is megváltozott. A nácik elől Dániába költözött Telcs Péter volt szolgálatkész szobatársa. Mikor 1935-ben Gömbösék szétrobbantották a kormánypártot, a 8 Órai lett Bethlen István híveinek hivatalos orgánuma. A német és nácibarát Gömbös-kormány ellenzékeként Bethlenék a 8 Órai hasábjain a polgári radikális, sőt szocdem politikájával párhuzamos nemzeti, függetlenségi hangnemet használtak. A nemzeti szocializmus képzavaraival és szóbombáival elegy zűrzavaros, új újságírói és parlamenti stílus alkalmas célpontja volt a francia-angol politikai stíluson nevelkedett tárgyiasabb és realistább szókincset használó ellenzéki sajtónak. Hevesi András teljes gőzzel belevetette magát az új stílus naponkénti támadásába. Kézai Simonból most Csongor lett, a magyar valóság kifejezője. A 8 Órai, nem utolsó sorban Hevesi András kapcsolatai révén, még irodalomtörténeti szerephez is jutott. Ő kérte el és helyezte el Bethlen András és Nagy Samu lapjába József Attila Levegőt c. hatalmas költeményét, a Gömbös-féle rendőrállam maró gúnnyal megírt ábrázolását és kritikáját. A Honvéd u. 10 alatt levő szerkesztőségben munkáját befejezve rendesen a házban levő sarki kocsmában ünnepelte önmagát, teljesítményével megelégedve, dagadó mellel, ahogy azt már párisi diákkorában is tette. Ezután fölváltva bejárta a Belvárcs könyvkereskedéseit, a Grillt, a Lauffert, a Cserépfalvit, a Bokor és Vajnát, a Pilvax-közben a kis francia könyvkereskedést. Benézett a Széchényi Könyvtárba, hogy Halász Gáborral és Rédey Tivadarékkal megbeszélje a cikkeihez nyújtandó adatszerű segítséget. Fizetése és fordításhonoráriumai révén bőségesen állt pénz rendelkezésére, úgy hogy míg filológus barátai iskolában és könyvtárban robotoltak, ő összefutó ismerőseivel rendszerint valamelyik belvárosi étteremben ebédelt. Ismert gourmet volt; ahogy Bóka László is megírta, de regényében sajátmaga is eldicsekedett vele; még az elő- és utóételeket is gondosan kiválasztotta, szerette vendégeit meglepni válogatott ételneműekkel és a hozzájuk gondosan szelektált italokkal. Nemzedékéből valószínűleg csak neki állt módjában mecénást játszani, és ezt nemcsak kisebb tehetségű újságíró kollégái használták ki. Irodalmi és színházi kritikusi tevékenységétől teljesen elvonta a napi politika kritikája, a harcias politikai újságíró korlátlan lehetősége a megváltozott helyzetben. Mégis ekkoriban fordította a francia és angol irodalom és tudomány számos modern klasszikusát. Ekkoriban dolgozik két regényén, ezek közül a Párisi eső a francia értelemmel való szövetkezésének fejlődéstörténete, az Irén pedig egy szenvedélyes szerelem képében az irracionális politikai mozgalmak képviselőjével való leszámolás. Köztudomású volt, hogy a népi mozgalom egyik vidéki szárnyának ifjú szociológus-

nője játszotta a Franklin igazgatójának, Péter Andrásnak álarcosbálján kalotaszegi ruhába öltözve a kísértő szerepét.

1933-ban gyakori pesti együttléteink után két napra vendégem lehetett szülővárosomban. Budapest, Bécs és Párizs után az addig csak a regényirodalomból ismert magyar kisvárossal ismerkedett. Móricz Zsigmond ábrázolása ellenében ekkor ismerte föl Krúdy élet- és emberábrázolásának sajátos érvényét. Akkor beszéltük meg azt a Krúdy-tanulmányát, amelyet az Apollo V. kötetében közöltem tőle. Bonyhádon, Vörösmarty és Illyés kisvárosában, két nagy magyar költő fiatalkori tartózkodásának színhelyén, egy nemzetiségi kisváros életébe nyert bepillantást. Forró vasárnapi délelőtt kirándultunk Börzsönybe, Vörösmarty házitanítóskodásának színhelyére, a hajdani Perczel-kúriához. A tornácos, oszlopos, napos központi kúria-épülettel szemben az udvar sarkában cselédházak folytatása volt Vörösmarty hajdani szobája, akkor éppen gabonát tároltak benne.

Hevesi András pár éve megjelent Párisi esője eléggé fölkeltette a figyelmet ahhoz, hogy válogatott tanulmányai iránt meglegyen az érdeklődés. Nem ártana azonban a napilapok és folyóiratok hasábjain rejtőző szociológiai és publicisztikai írásaiból, vagy irodalmi és színházi kritikáiból is egy-egy kötetrevalót kiadni. Hevesi nyilván párizsi professzorainak hatása alatt írásaiban mindig erősen érvényesítette a szociológiai szempontot. Szocialista természetesen nem volt, de tevékenysége túlnyomó részét ellenzéki lapoknál fejtette ki s vitán felül az antifasiszta publicisták közé tartozik. Külön tanulmányt érdemelne fordítói tevékenysége is. A közelgő változásokat éles szemmel figyelte, ezért is tudott idejében eltávozni második hazájába, amelynek háború utáni jövőjéről 1937-ben ezt a vágyálmot táplálta magában: „Csak annyit mondhatok, hogy az 1920-as évek aranyos jókedvének, rokokó szeretetreméltóságának, finom játékosságának alighanem befellegzett. Ma a Gráciák gyermekei helyett vaskos, mogorva lángelmét vár a világ, aki magába sűríti korunk minden zilált vágyát és borús szenvedélyét. Ha ez a lángelme francia lesz, akkor a művein mégis át fog ragyogni az, amit mindennél jobban szeretünk: az értelem mérséklete és a szellem derűje".

KRÚDY ZSUZSA

KRÚDY GYULA LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Krúdy Gyula, aki egész életében naponta hosszú órákig ült íróasztala mellett, rengeteget és rendszeresen dolgozott, csak akkor írt levelet, ha ez számára szükségszerű, elengedhetetlen volt. A szerelem, a pénztelenség, ellenfeleivel s hitelezőivel folytatott harca és baráti érzelmeinek közlése adta ilyenkor kezébe a tollat. – Viszonylag kevés levele maradt fent, ezért is becsesek ezek. Válogatott levelezése az Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai sorozatában fog napvilágot látni.

*

Amikor Krúdy 1896-ban, 18 esztendős korában vidékről a fővárosba érkezett, olyan lendülettel, szenvedéllyel kezdett publikálni, hogy a szakmabeliek csakhamar megismerték nevét. (Mégis temérdek munkájába került, és mintegy 1910-ig kellett várnia, míg országos hírű íróvá vált.) Számos napilapnak, folyóiratnak lett munkatársa, így az Egyetértésnek is.

Az alábbi levelet egy ismeretlenhez írta.

Budapest, 1897. deczember 28.

Igen tisztelt Uram,

pár hétig távollévén, Déri Gyula úr csak ma közölte velem, hogy igen tisztelt uramnak kifogásai vannak ellenem, illetőleg dolgozataimra.

A dolog úgy áll, hogy talán én vagyok az egyedüli, aki abban különbözik pályatársaitól, hogy keresve-keresi, sőt kéri a kritikát. Fiatal kezdő vagyok igen tisztelt uram, és belátom, hogy csak úgy haladhatok előre, ha tisztelettel tudomásul veszem a kritikát.

Igen természetes, hogy hálás köszönetemet nyilvánítottam volna önnek is, – akit hozzám hasonlítani nem is lehet, – ha becses levelében amit Déri Gyula úrhoz intézett kritikai megjegyzéseket hangoztatott volna. Én mindig nagyon kíváncsi voltam az ön véleményére, az öregebb és nagynevű íróéra, akivel szerencsés vagyok egy újságban dolgozni. Véleménye helyett, fájdalom, most tisztán csak annyiról értesültem, hogy munkálkodásom nem tetszik igen tisztelt uramnak.

Képzelheti, mennyire lehangolt ez az állapot. Midőn azt köllött tapasztalnom, hogy az akiről én a tisztelet csendes hangján szoktam beszélni, az ellenszenvvel van irányomban. Nagyon lehangoló valami ez, igen tisztelt uram!

Egyelőre azonban nem mondhatok le az Egyetértésről bármennyire érzem is méltatlanságomat. Nagyon rövid idő előtt ugyanis Csávolszky Lajos képviselő úrtól oly félreismerhetetlen biztatásokat voltam szerencsés kapni, hogy tisztára rávaló tekintetből is egyelőre nem vonulhatok vissza bármennyire tudom, hogy ez erkölcstelen eljárás tőlem. – Mikor még bocsánatot kérek azért, hogy élek vagyok alázatos szolgája

Krúdy Gyula

*

Hatvany Lajos 1919 után Bécsbe emigrált. Krúdy 1925-ben és 1926-ban volt vendége az irodalomszerető és pártoló Hatvany „Lacinak", ahogy őt barátai, ismerősei szólították. A levél első látogatása előtt íródott.

Kedves Laci, ön ma indul Gasteinba, ahol az öreg Ferenc József annyi jó időt eltöltött, mikor még azt hittük, hogy mindnyájan örökké élünk. Az Öregúr nem megy többé Gasteinba – vajon találkozik-e ön ott az ő szellem alakjával? Ha igaz: Gasteinban mindig esik és így ön majd ráér gondolkozni egy és más dolgokon, ezen a mi tönkrement magyar irodalmunkon is.

Mindnyájan meghaltunk, Kedves Laci: Ferenc Józseffel együtt. Furcsa de így van, hogy ez a magyarul sem elég jól tudó öregember jelentette a magyar irodalom többé soha vissza nem térő fénykorát is. Gőgösek voltunk az irodalmunkra, hencegtünk temérdek értékeinkkel és azt hittük, hogy a magyar irodalomnak éppen úgy vannak halhatatlanjai, mint akár a külföldi irodalmaknak. Talán az egy Adyn kívül senki se maradott meg a mi korszakunkból, ő is csak azért, mert idejében meghalt. Ha valaha feltámad még a magyar irodalom: ott kell folytatni, ahol 1918-ban abba hagytuk – nyomuk se marad meg ezeknek az esztendőknek. Betegségek, szegénységek, üldözések, kénytelen vértanúságok vették el az alkotásoktól az írók kedvét és aztán csak valljuk be, hogy nem is voltak olyan közlönyeink, mint például a régi Esztendő, az egykori Pesti Napló, ahová bizony ájtatossággal írtunk. És igyekeztünk kitűnni e kitűnő lapok kitűnő munkatársai között is. Én azt gondolom néha, hogy a régi Esztendőt kellene feltámasztani annak, aki egyben a magyar irodalmat is életre akarná gerjeszteni. Sokáig meddő küzdelmet kellene folytatni az Új Esztendőnek, de legalább történne valami e koldus tespedés helyett. Néha felírogatom az ötleteimet egy új, nekem kedves közlöny részére. Ha érdekli: majd elmondom egyszer Lainzban, hogyan gondolnám én az Új Esztendőt.

Egyelőre az útlevelemmel van baj, meg kell hosszabbítani. Azonkívül sem siethetek, mert Önt úgy sem találom otthonában, amelyről itt sokat hallottam. Ámde több mint valószínű, hogy még ebben a hónapban igénybeveszem az Ön szíves felhatalmazását és akár autón, akár vonaton Lainzba érkezem. Lehetőleg úgy intézem a dolgaimat, hogy egy-két napig odamaradhassak, találkozhassam mindenkivel, aki ott az idegen országban nekem kedves.

Szokta olvasni a Világot? Itt próbálkozunk még valamit átmenteni elmúlt életünkből; az igaz, hogy aztán néha olyan tarka is ez az újság, mint valami lexikon.

Mindenkit köszöntök, aki önnek kedves ... Ha addig is óhajtana velem érintkezni, amíg látjuk egymást, levelét megkapom a Margit-szigeten.

Az ön lekötelezettje és régi jó híve
Krúdy Gyula

1925. július 14.

*

A következő levélváltáshoz nem kell kommentár:

Nagyméltóságú Miniszter Úr,
Kegyelmes uram!

Alant írott magyar író már hosszabb idő óta folytat tanulmányokat Garibaldi József olasz tábornok életrajzának megismeréséhez.

Garibaldi József, aki megteremtette az egységes Itáliát, tudvalevőleg a szenvedő magyaroknak is barátja volt.

Most az olasz–magyar barátság felújulásának idején alkalmasnak látszana Garibaldi József hősi életét megismertetni a magyar ifjúsággal, még pedig egy ifjúsági regény alakjában.

Ennek a hazafias, úgy az olasz barátság, mint a magyar történelem megismerésére szolgáló ifjúsági regénynek megírására idő szükségeltetik.

A megfelelő képanyag és pontos történelmi adatok megszerzése ugyancsak fáradsággal és kiadással jár.

Ugyanezért Nagyméltóságú urat, mint a magyar Kultuszkormány vezérét tisztelettel kérem

500, azaz Ötszáz pengő írói segény kiutalására, hogy a Garibaldi-regényt még ebben az esztendőben megírjam és kinyomtassam.

Legmélyebb tisztelettel
Krúdy Gyula
Budapest, III. Templom u. 15.

Budapest, 1932. június 25.

M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi
Helyettes államtitkár

Budapest, 1932. július hó 19-én.

Igen tisztelt Barátom!

Miniszter Úr Ő Excellentiájához Garibaldi József olasz tábornok életrajzának Általad ifjúsági regény formájában leendő megírásának ügyében intézett beadványodra, tisztelettel a következőkről van szerencsém Téged értesíteni:

A kultuszminisztérium művészeti osztályának irodalmi célokra szolgáló fedezete az államháztartás rendkívül súlyos helyzete miatt, annyira összezsugorodott, hogy annak keretében őszinte sajnálatomra semmi módon nem találhatok támpontot arra, hogy a megírni készült Garibaldi-regényt az Általad óhajtott összeggel támogathassuk. Az irodalmi rovatból már évek óta nem tudunk ilyenféle segélyezéseket foganatosítani, mert hiszen az már arra sem elegendő, hogy a szó-szoros értelmében nyomorgó írók helyzetén segíthessünk akárcsak pillanatnyilag is.

Ezen okból kifolyólag, de még azért is, mert a fölvetett téma, a hős olasz tábornok révén, sok tekintetben katonai vonatkozásokat érint: véleményem szerint legjobb lenne, ha a fölvetett ötlettel a Honvédelmi Miniszter Úr Ő Excellentiájához méltóztatnál fordulni és kérésedet ott előterjeszteni, annál is inkább, mert Gömbös Gyula Ő Excellentiája a nemrégiben lefolyt Garibaldi-szobor leleplezés alkalmával nagy érdeklődést mutatott az olasz nemzet nagy hősének kultusza iránt.

Legszívélyesebb üdvözlettel őszinte híved:
Kertész K. Róbert s. k.

*

Az író gyakran kapott levelet olvasóitól, tisztelőitől. Ezeknek nagyrésze elismerő, köszönő levél, de akad köztük kritizáló, sőt gyalázkodó is.

Íme mutatóban kettő.

[Eredeti helyesírással]

[1926. ápr. 8.]

Nagyságos Krúdy Gyula úrnak,

Budapest.

A világ húsvéti számában megjelent Három Holló színjáték szereplőinek megrajzolásához mint érdekeltét, engedje meg nekem hozzászólásomat. Hogy eggy bár kicsinynek látszó de – engem kényesen érintő hibát kiigazíthassak. (Nevezetesen a pú-

pos korcsmáros karikatúráját.) Az egész irodalmi világ, már mint itt Pesten, anak-idején – tudta hogy a, Három Holló tulajdonossa én voltam. És megboldogult, Ady Endre látogatása csak, attol az időtől dotálodott, aki nekem nemcsak vendégem, de és ez egydüli büszkeségem személyes jóbarátom volt. Én pedig hála az Istennek sohasem volta és nem is vagyok pupos és ezen hamis megrajzolás ellen élénken tiltakozom. nevegye tőlem rosznéven érzékenységemet az ön grteczk megrajzolásával szemben, de mikor, eggy Ember mindenét elveszíti ami az anyagiakat ileti akor mem engedheti hogy a legértékessebet elvegyék tőle már pedig nekem minden vagyonnál értékeseb, az-az emlékem hogy nekem sikerült az Adi nagybecsü személyén keresztül eggy csokorba kötni és nálam vendégül látni az akkori idők legnemesseb íróit-költőit és művészeit, kik közül sokan nemcsak a borom és a korhelylevesem végett jártak hozzám hanem büszkén álithatom szerény személyemért is. Közöttük!! Révész Béla, Bölönyi Gyurka, a megboldogult Bányay Elemér, (Zuboly.) Iggnótus, Hatvani Lajos, báró Osvát, Szederkényi Anna, És még sok mindenkit kihagyva néha néha Krudi Gyula is. Amidőn mind ezeket önnek elmondtam, ajalva magam az ön nagyrabecsült jóindulatába, kérem hogy ettől a nemlétező kelemetlen testi hibától operáljon meg és ugy adjon át a halhatatlanságnak.

Maradok végtelen tisztelője,
Trenk Emil a Három Holló volt tulajdonosa
ezidő szerint Schmidt Ottó vendéglő, főpincére. Dob utca 49.

* [Világ, 1926. ápr. 4.]

*

Mélyen tisztelt Mester!

20 éves vagyok. 21 nem leszek. Rossz a tüdőm.
Egyetlen örömöm az olvasás.

Félórája, hogy befejeztem a „Szindbád"-ot. Nem tudom leírni a gyönyörűséget, amit e könyv számomra jelentett.

Csudás volt!

Kérem, Mester ne tagadja meg talán szerénytelen kérésemet. Küldjön Magától csak egy sort és nagyon nagyon hálás leszek érte Önnek.

Móricz Emil
Kosice, Rákóczi 50.

[4. X. 31]

SIKÓ ZSUZSA

Napközi dal

Kedvesem égek a reggel
Vad rohamában
Sietős ma a csókom
Sietősen bőg fel a jármű

Elmegyek és a lakásban
Összelohadnak a tárgyak –
Merre bolyongsz amig én ott
Sürgök a furcsa ügyekkel
Feltelitődve?

Reggel a ködbe-rohanva kilépek az ajtón –
Surrog a gáz meleg álmait önti a bojler
Halkan a kádba mögöttem
S mennek a dolgok a konyha az ágynemü könnyü szagában
Nőnek az ablak előtt a növények
S telnek a nappali órák

Merre bolyongsz mit ebédelsz –
Messzeszakadva az éjjeli mély tapadástól
Külön útra veretve
Nyúlnék telefonhoz a hangod izét kikeresni
A hang-sokaságból:

Éjjel a kábulat olt el az álom igáz kimerülten a hosszu napomtól
S nappal a dolgok erősek –
Pár ölelés mi marad mi megőriz a lángban
Éjjelek és a nap ingatag-árnyu határán

Így száll el időnk s rohamozva a percre rohannak a percek
Mi marad meg a szívben a létből
Hol az emlék
E messzire-hajszolt
Láncra ragasztva –

Tölts fel erősen: az áram a napba sugárzik
Egy percben a lét ki-kigyúlva erősebb
Mint másnak a hosszu nagy élet
S hány perc viselős örömünkkel

Most megyek: éget a hajsza –
Várj – és sohse tűnj el!

Borostyánkőbe

Kis dolgokkal nyomulnak ránk a percek
Az évszakok egykedvűn menetelnek
Hogy mondjam el fájdalmam egyszerűen
Mikor már minden jajt magamba gyűrtem
De szólni kell: ösztökél újra újra
Valami görcs rándulva meglazulva
Nem magamért: csak szólok épp a szóért
Ki meg se hall s talán ha lesz ki jól ért
Egy-életünk szorongat: kibeszélnem
Ez hajt ez űz túl minden szenvedélyen
A perc s a tett miben élünk suhanva
S e gondatlan végigjárt nagy futamra
Nem érzünk fel s így telnek mind az évek
Egy rezzenés és máris elenyészek
Nem nyúghatom:
borostyánkőbe zárva
Örökké tart a hangyáknak halála
Halála tán s utolsó rebbenése
A fényes szárny örökké mintha élne
Már így marad s a potroh gyönge bolyha
S a csáp is úgy mintha még élve volna
S fülelne még radarként halk neszekre
S nem volna íly mézgás halálba veszve
Így legyen hát minden percünk a versben:
Az évszakokkal hogyan meneteltem
S hogy él az mind két nagy titokba fogva
Ki szörnyű-szép létünknek itt a foglya
Ne múljon el egyetlen tiszta szándék
S egyetlen jaj míg csöndes kínja rág még
S a zöld levél ahogy tükrözve lobban
Szememben itt: mondja el hogy ki voltam

A szem kihúny – üres lesz szeme-gödre –
A kép mit lát: már megmarad örökre.

VÁRKONYI NÁNDOR

EGY MŰFAJ SZÜLETÉSE

A műfaj neve *essay*, azaz „kísérlet", apja és keresztapja Montaigne, születésének dátuma 1572. Ekkor tájt kezdte papírra vetni híressé lett gyűjteményének első darabjait, apai birtokán, Montaigne-ban. De természetéhez híven nem sietett, csak 1580-ban adott ki két kötetnyit, rögtönös és roppant nagy hatással. A mű teljes és végleges anyagát negyedszerre, 1588-ban tette közzé, két nagy nyolcadrét kötetben, kereken 400–400 lapon, négy esztendővel halála előtt, mely 59 éves korában érte utol.

A hatás, mondom, egészen rendkívüli volt mindkét irányban: dicsőítésben és gáncsban egyaránt részesült. Josephus Scaliger, a nagy olasz filológus, „hetvenkedő ignoráns"-nak minősítette; Descartes az ő kételkedéséből indult ki, az ókortudós Justus Lipsius „francia Thalész"-nek nevezte, a katolikus teológusok „szofistá"-nak, a protestánsok, Bernard, Leclerc, Beausobre, „istentelen"-nek. A nagyvilági du Perron bíboros szerint az *Essays* a „művelt emberek breviáriuma". Richelieu élvezettel olvasta őket, Mme Sévigné némelyeket csodálatosnak és felülmúlhatatlannak tartott, másokat gyermekesnek és különcködőnek. Malebranche megvetette, Pascal támadta a szerzőt, mint a francia szkeptikusok atyját; Voltaire és Rousseau csakugyan elődjüket tisztelték benne, noha mi sem állt tőle távolabb, mint Rousseau beteges exhibicionizmusa és Voltaire támadó heve. Angliába Bacon vezette be az esszét, Addison és Steele fejlesztették tovább. A XIX. században klasszikus művelői támadtak: Macaulay, Carlyle, Emerson, Sainte-Beuve, Taine, Brunetière. Nálunk Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Salamon Ferenc, de legkivált Péterfy Jenő; legutóbb pedig a nyugatosok utáni második (vagy harmadik?) nemzedék egy csoportja – melyet legszívesebben Szerb Antal nevével jelölnék – egyenesen „esszéista nemzedék"-nek nevezte magát, minthogy ebben a műfajban lelte meg leghívebb kifejező eszközét.

Mi magyarázza ezt a négyszáz éve tartó, sőt egyre növekvő sikert és elevenséget? Elsősorban az, hogy egy korszerű (pontosan: a Reneszánszban fellépő, de valójában örökéletű) típust testesít meg, s egyben ábrázol a remekíró művészetével. E típus legjellegzetesebb vonása, hogy igen markáns hajlamokkal bír, ám korántsem oly szilárd vagy makacs meggyőződésekkel; a függetlenség az eleme, s roppantul élvezi szelleme szabadságát. Mondhatnók úgy is, hogy Montaigne úr volt, nem grandseigneur, mint utódai, La Rochefoucauld és La Bruyère, hanem kívül-belül független nemesember, Michel Eyquem Seigneur et Sire de Montaigne. Kitűnően megértette ennek a természetnek és állapotnak becsét, és tudatosan kultiválta. „Ott tartok – írta magáról –, hogy az egészségen és az életen kívül nincs dolog, amiért hajlandó volnék a körmömet rágni [eszemet erőltetni], és amit szellemi kínlódással vagy kényszerítéssel akarnék megszerezni . . . Lelkem szabad és egészen magának való, ahhoz szokott, hogy a maga módján viselkedjék: mert mindez óráig nem lévén parancsolóm, se rámtukmált uram, addig mentem és olyan tempósan, ahogy nekem tetszett; ez elpuhított és alkalmatlanná tett a mások szolgálatára, és csupán a magam számára letten alkalmatossá miatta." Az utóbbi állítás kissé álszerény önkicsinylés, amibe szívesen burkolózik, de szemmel láthatóan kitetszik alóla az elégedettség. „És nem volt szükségem, – folytatja – hogy erőltessem ezt a nehézkes, lusta és semmittevő természetet, mert olyan vagyoni módban találván magam születésemtől fogva, hogy jó okkal megállapodhattam benne . . . csak arra volt szükségem, hogy beérjem a meglevővel és csendesen élvezzem a javakat, amikkel Isten bőkezűsége felruházott." – Tartományi képviselő volt és két ízben Bordeaux polgármestere, de őszintén beszél, amikor azt mondja, hogy hivatalát kényszerből viselte, s mihelyt lehetett, letette őket. „Menekülök a parancsolás, a kötelezettség, a kényszer elől; amit kedvvel s önként tennék, ha kifejezett és szoros paranccsal rovom magamra, máris nem tudom többé megcsinálni." Íme, Montaigne az első, aki felismerte

a nagy igazságot, hogy nem az az úr, aki parancsol, hanem akinek nem parancsolnak, még alulról sem, azaz aki nem szorul senkire.

Tökéletes szabadon tekint tehát körül a világban, s kedvvel szemléli, hogyan tükröződnek szemében a dolgok. Helyesebben, hogyan hatnak reá; ez a fontos: ketten vannak, ő és világ, s egyetlen témája, hogyan érzi magát benne. Ez szabja meg a véleményét. Mértéke az átlagos ember, az arany középszer. Úgy tudja, hogy ez a középszerű ember ő maga, minthogy azonban tudja, már nem az. De nem az objektíve sem. A különbség abban áll, hogy okos, szerfölött okos, ennélfogva szkeptikus. Majdnem bölcs, nem bölcselő, nem filozófus, túlsokat megért ahhoz, hogysem tudását rendszerbe foglalja, ez zavarná a szemlélődés élvezetében, s különben is, ha paranccsal róná magára, nem tudná többé megcsinálni. Azonban bírja a kételkedő mosoly bölcsességét.

Nem híres, szállóigévé lett mondása: „Que sais-je?" („Mit tudom én?") jellemzi legjobban, ez csak a szemlélődésből levont tanulságot foglalja össze; sokkal inkább illik reá egy Dantéból vett idézete „Non ci hadar, guarda e passa" („Ne add át magad a dolgoknak, tekints oda és menj tovább); pontosan ezt cselekedte egy életen át, s ez volt a filozófiája is. E csendes, „doulce" szemlélődésből születtek esszéi; műfajt teremtett, s mindjárt remekelt benne, ezeren követték, de azóta sem bírják utolérni. Ha olvassuk, úgy érezzük, mintha a Reneszánsz nagyszerű sikereinek, roppant erőfeszítéseinek, egetverő, brutális tülekedéseinek viharából szélcsöndes, derűs kertbe lépnénk, s valósággal fellélegzünk. Pedig mindjárt az alapállásával sem érthetünk egyet, elvégre a kétely terméketlen valami, legfeljebb érzelmi egyensúlyhoz segíthet, a szemlélődő értelem aligha nyughatik bele. Montaigne viszont igen okos ember, és ezért... Nos, hagyjuk a végszót kimondatlanul, mert épp az az érdekes, hogy kételkedő csapongásai közben milyen eredményre jut. Márpedig nagy eredményre jutott, vajon hányan mernék elmondani, amit ő: „Ha újra kellene kezdeni életemet, úgy élnék, ahogy éltem." És másutt: „Magamat tanulmányozom minden egyéb tárgynál jobban: ez az én metafizikám". S noha nyolcszáz lapnyi kalandozásai közben mindig saját becses énje körül röpdös, mégis jobban tükrözi a renaissance-ember központi problémáját, mint bárki más. Ez három okból lehetséges: az egyik, hogy tükrét a szellemi függetlenség s a lelki választékosság finommá csiszolja, a másik, hogy fényét a gazdag humanisztikus műveltség száz fazettára bontja, a harmadik, hogy a kétely teljesen szabad mozgást, kötetlenséget biztosít gondolatának.

Kételye nemcsak magából merít, átveszi az antik bölcselet hagyományait, a pürrhoni szkepticizmus egész eszköztárát. Rendszer persze nincs benne semmi, nézeteit viszonylag legtüzetesebben elhunyt barátjának, Raymond de Sabonde-nak *Apológiájá*ban fejti ki, de száz más helyen ismétli: Tudásunk semmit érő, öntelt képzelődés műve, a gőg, mellyel az ember a hit és a kinyilatkoztatás alapjaira tekint, merő hiúság, megsemmisítendő. Mert noha a világ közepének és céljának véli magát, valójában nyomorú, esendő lény. „Csodamód hívságos, változékony és hullámzó valaki az ember; fölöttébb nehéz megálló és egyszabású ítéletet alapítani reá." A nézet, hogy igazi ismeretet bír vagy egyáltalán szerezhet, valósággal pestise az emberiségnek, noha évszázadok óta mohón törekszik reá: „Ha néznem kell, vajon hatalmában van-e az embernek megtalálnia, amit keres, és vajon a kutatás, amit annyi évszázad óta reá fordított, meggazdagította-e valaminő új erővel és szilárd igazsággal: azt hiszem, ha bizodalommal szól, meg fogja vallani, hogy a nyereség, melyet e hosszas hajszából betakarított, nem egyéb, mint hogy megtanulta felismerni saját gyöngeségét... A legbölcsebb ember, ki valaha élt, midőn megkérdezték, mit tud, így felelt: csak azt tudja, hogy nem tud semmit." (Szókratész.)

Tudományunk a világról csak szofisztikus mesterkedés a szavakkal; okosabbak akarunk lenni a természetnél, mely mindnyájunk formálója, s ráerőszakolni eszünk törvényeit: „Elhagytuk a természetet, s mi akarjuk megtanítani saját leckéjére, őt, ki oly szerencsésen és biztonsággal vezetett minket." Holott az egyszerű szántóvető, sőt az állat is többet tud róla, és jobban alkalmazkodik törvényeihez." (Ezután szójátékkal él: beste = állat, bestise = butaság.) „Hiába látjuk... hogy tudományunknak még az állatoktól [bestes] is tanulnia kell igen hasznos tanításokat életünk legnagyobb és legszükségesebb dolgairól... Uram Istenem! ha így van, járjunk mostantól fogva a buta-

ság [bestise] iskolájába: ez a legfőbb gyümölcs, amit a tudományok nekünk ígérnek, s amihez a butaság iskolája oly simán elvezeti tanítványait."

A Reneszánsz másik újonnan fölfedezett ismeretszerző eszköze a tapasztalás (experience). Montaigne véleménye erről még rosszabb: „Kipróbálunk minden eszközt, mely előbbre vihet; ha az ész cserbenhagy, elővesszük a tapasztalást, mely sokkalta gyöngébb eszköz és még hitványabb ... Az észnek annyi alakzata van, hogy nem tudjuk, melyikhez kapjunk, – a tapasztalatnak sem kevesebb; a következtetés, amit a jelenségek összejátszásából akarunk leszűrni, szerfölött bizonytalan, mert a jelenségek mindig különböző természetűek."

Mind a tudás, mind a tapasztalat végelemzésben az érzékelés „gyümölcse", ám az érzékek csalfasága határtalan. „Ők a mi mestereink ... ők az emberi ismeret kezdete és vége ... Ami munkálkodásuk hamis és bizonytalan voltát illeti, mindegyikünk annyi példát hordhat össze, amennyit akar, oly mindennaposak a vétkek és csalások, amit rajtunk elkövetnek ..."

Mit véljünk hát mimagunkról, az emberről, a teremtés koronájáról? „Eképpen az ember mind kívül, mind belül telve van gyöngeséggel és hazugsággal ... és eme kezdetből indulván, a világ egész tudománya szétfolyik, mint a hab." Mindezt tetézi, hogy sem bennünk, sem a világban nincs semmi állandóság; Montaigne mintegy köznapi használatra átírja Hérakleitosz tételét: panta rhei. Minden szüntelenül születik, alakul, elenyészik körülöttünk, s e forgandóságban folyvást változunk magunk is. S ha valami bizonyosságra törekedve „netán arra erőlteted gondolatodat, hogy ragadja meg önmagát, sem többet, sem kevesebbet nem érsz el, mint aki a vizet akarná megmarkolni; mert mennél jobban szorongatja és nyomkodja azt, ami természeténél fogva szétfolyik, annál inkább elveszíti, amit fogni és megmarkolni kívánt."

A Reneszánsz embere természetesen elismerte, hogy ismeretszerző eszközei még nem tökéletesek, de hitt az ész mindenható erejében, mellyel megbízhatóvá finomíthatja őket, s munkájukból szilárd eredményeket bonthat ki. Mondani sem kell, hogy Montaigne másképp vélekedik: „Szellemünk elcsavargó, veszedelmes és vakmerő egy szerszám ... gyeplőzik és béklyózzák vallásokkal, törvényekkel, szokásokkal, tudománnyal, előírásokkal, halálos és halhatatlan büntetésekkel és jutalmakkal; mégis azt látjuk, hogy fürgesége és folyékonysága által kibúvik minde kötelékekből ... Sebző pallos az ész, még birtokosára nézve is, ha nem tud jórend szerint és megbízhatóan fölfegyverkezni vele, és nincs állat, melyre több joggal kellene szemellenzőt tenni, hogy tekintetét maga elé vetni kényszerüljön, és ne tévedjen ki jobbra-balra a kerékvágásból, melyet a szokás és a törvény eléje mér."

De már eleget idéztünk, látjuk, kivel van dolgunk, hadd összegezzünk. Nem csoda tehát, hogy ez a mindenre kiterjedő, mindenoldalú bizonytalanság, elégtelenség, csalfaság kellőképpen megmagyarázza Montaigne szemében a bölcseleti tanok, az erkölcsi szabályok s általában az emberi ítéletek anarchiáját. Nem tehetünk okosabbat, mint hogy alávetjük magunkat a kinyilatkoztatásnak, s a végső szó kimondását Istenre bízzuk; ez kibékít saját tudatlanságunkkal, s erkölcsi egyensúlyhoz juttat. Így beszél Montaigne, az Egyház hű fia. Igen ám, de okos ember is, tudja, hogy a Biblia a lélekhez szól, nem tudományos magyarázatát kívánja adni a világnak, és ha Isten nem adta meg nekünk a módot, hogy a magunk erejéből jussunk el a magyarázathoz, akkor a nyugtalan elme tudni szeretné, mi az oka és célja saját igazság-kereső ösztönének, mely szintén Isten adománya? Itt bújik ki Montaigne-ből a Reneszánsz embere, s váratlan hangokat hallat.

Így okoskodik: Tudatlanságunk az emberi természetből ered, ez tehát a természet törvénye az emberre nézve; nem a kételkedő Pürrhon volt az igazi bölcs, hanem Szókratész, ki tudatlanságának megvallásából szűrte le magatartásának erkölcsi szabályát, és Seneca, ki a tudatlanságba való belenyugvásával, ataraxiájával szerzett „rendíthetetlen" nyugalmat lelkének. A természet képességeinek törvényhozója, határai át nem törhetők, rendje föl nem bontható. Vele szemben az ember minden erőlködése, mesterkedése, kapálózása meddő. Hagyjuk tehát, hogy hatalmát rajtunk is szabadon gyakorolhassa, igyekezzünk fölismerni nagyságát, bölcsességét, méltóságát és gazdagságát. Mindnyájunknak adatott valamely uralkodó jellemvonás, ezt kell felfognunk

a természet megnyilatkozásának mibennünk, s igyekeznünk összhangba hozni törvényeivel. Ez legyen viselkedésünk, gondolkozásunk erkölcsi alapja, irányítója. Ami ismeretet, szokást, törvényt a kételkedés tévesnek minősít, az is a Természet akaratából lett, el kell fogadnunk, mint fennálló ismeretet, szokást és törvényt, – egyelőre, míg máshoz vagy jobbhoz nem jutunk, szintén a Természet akaratából. A természet, az ország, a közösség törvényei alá vetni magunkat – kötelesség. Éppígy a vallásnak is, melynek főkövetelménye az erény; a reá való törekvést a hitelvi harcok nem érintik, ezért az újítások kerülendők, mind vallási, mind politikai téren, mert épp ezt a törekvést zavarják. (Montaigne legsúlyosabb vádja Luther ellen, hogy az embert feloldotta az engedelmesség kötelessége alól, és utat nyitott a féktelenségnek.)

Végére értünk a vargabetűnek, s meglepődve látjuk, hogy Montaigne szemében épp a reneszánsz-ember legfőbb istensége, a Természet hiúsítja meg a reneszánsz-ember legfőbb törekvését és becsvágyát, azt ti., hogy a Természet fölé kerekedjék. Arra int, hogy maradjunk a Természet által kijelölt helyünkön, különben nem mi leszünk úrrá rajta, hanem az anarchia mirajtunk.

Az esszé pedig azért örökéletű, mert Montaigne, természete szavának engedve, akaratlanul feltalálta a kritikai szubjektivizmust. Ez a műfaj éltető ereje.

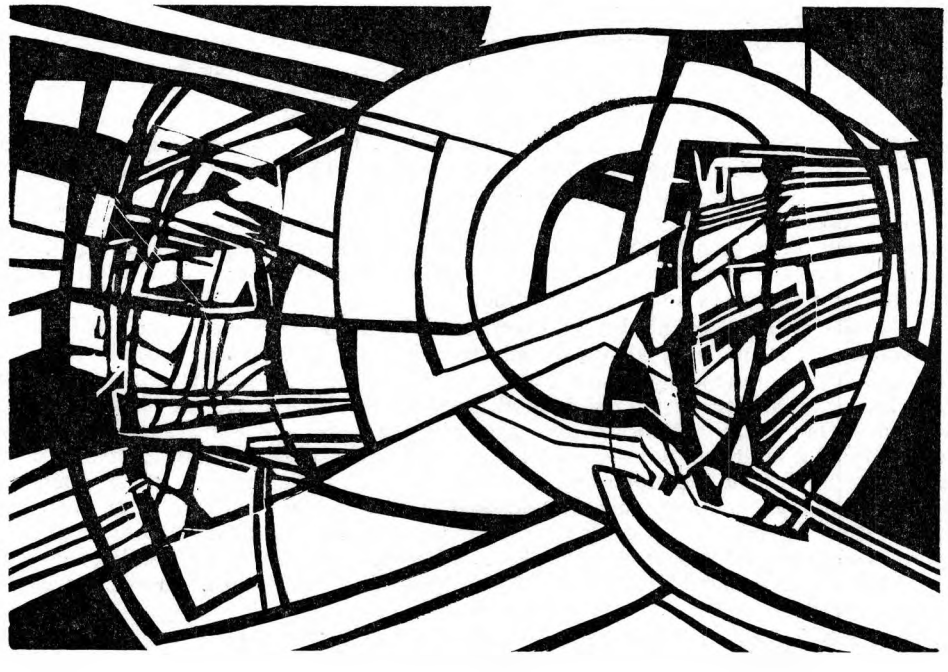

SZÁVAI JÁNOS

EUGÈNE FROMENTIN ÉS A DOMINIQUE*

Egy nem hivatásos író egyetlen próbálkozása a regény műfajában: íme a *Dominique*, e több mint száz esztendős remekmű helyzete és eredete. Különös történet a *Dominique*-é és írójáé, Eugène Fromentiné, kissé Benjamin Constant-nak és az *Adolphe*-nak a történetére emlékeztet: saját korában Constant-t mint politikust, Fromentint mint tájképfestőt ismerék, s mindketten csak mintegy mellékesen, különösebb becsvágy nélkül írták meg regényüket, amely végül elsősorban őrizte meg nevüket az utókornak. De míg Constant-t, a restauráció nevezetes ellenzéki szónokát, s Fromentint, a divatos festőt egy-két szakmabelin kívül ma már senki sem ismerné, a *Dominique* viszont – éppúgy, mint az *Adolphe* – bevonult az irodalomtörténetbe, és megjelenésének éve, 1862 óta mit sem vesztett elevenségéből, amit számtalan francia nyelvű, népszerű vagy díszkiadásán kívül, épp ez a második** (s az első után majdnem hetven évre következő) magyar kiadás is bizonyít.

Fromentin, bár a *Dominique* előtt és után is megjelent néhány könyve, lényegében mégis egykönyves író maradt, mert hisz – érdekes ellentmondás! –, ha a 19. század legnagyobb francia íróit idézzük, aligha jut eszünkbe az ő neve, viszont ha ugyanennek a kornak legszebb, legtökéletesebb regényeit keressük, minden bizonnyal az elsők közt emlegetjük a *Dominique*-ot. André Gide, amikor egy körkérdés során azt a feladatot kapta, hogy nevezze meg a tíz *legszebb* francia regényt, a *Pármai kolostor*, a *Bovaryné* vagy a *Clèves hercegnő* mellett habozás nélkül választotta többek közt Fromentin *Dominique*-ját.

Ki volt hát Eugène Fromentin?

Az Atlanti-óceán partján fekvő La Rochelle-ben született, 1820-ban, oly családból, amelynek férfitagjai többnyire vagy a jogászi, vagy az orvosi pályát választották. Szülővárosának kollégiumában tanult, és középiskolás korában nagy lelkesedéssel olvasta egyrészt az ókori, másrészt a 17. századi francia irodalmat, valamivel később pedig, minthogy ő sem vonhatta ki magát a diadalmas romantika hatása alól, a romantikus irodalmat is fölfedezte. És ugyanakkor rajzolni és festeni kezdett nagy buzgalommal. Fromentint tehát már kezdetben is szinte egyforma erővel vonzotta a képzőművészet és az irodalom; mégis, a család hagyományait követve, 1839-ben, amikor Párizsba került, jogi tanulmányokba kezdett. Tanulmányai végeztével egy hideig habozott, milyen pályát is válasszon, ügyvéd legyen-e vagy természete titkos hivatását követve: író. De azután, váratlanul, egy kiállítás hatására, mégis másképp határozott: 1844-ben megnézte Marilhat népszerű keleti témájú képeit, s úgy döntött, mégiscsak festő lesz, méghozzá tájképfestő. Egy közepes tehetségű festőművész, Louis Cabat műtermében sajátította el a mesterség fogásait. 1846-ban Algériába utazott, ahonnan elragadtatva tért haza: meghódították Afrika nyers és harsány színei. Afrikában festett képeit nagy sikerrel állította ki, 1847-ben már egy díjat is nyert a *Szalon*-ban, s a következő tíz évben Fromentin élete nem más, mint egy keresett és sikeres festő jól rendezett élete. Képeiből élt, méghozzá nagyon jól, s még két újabb utazást tett Észak-Afrikában. Fromentin tájfestményei, amelyek ma jórészt szülővárosának, La Rochelle-nek a múzeumában láthatók, s amelyekből még a mi Szépművészeti Múzeumunknak is jutott, nem túlságosan eredeti, nem eléggé erőteljes alkotások. Egy levélből (amelyet egyik barátjának írt) arra következtethetünk, hogy mindezt ő maga is látta: úgy érezte, képeiben nem tudott eleget elmondani abból, amit Észak-Afrikában látott, s talán ezért is fogott útikönyvek írásába. Két kötete jelent meg: *Egy nyár a Szaharában* (1865) és *Egy év a Sa-*

* *Fromentin születésének 150. évfordulójára.*

** *Fromentin regénye a közeljövőben jelenik meg az Európa kiadónál.*

helben (1858), s ez a két kötet már felvillantotta Fromentin írói tehetségét; a remek megfigyelőre, a fordulatos mesélőre, a tisztahangú stilisztára Sainte-Beuve, Michelet és George Sand is felfigyelt. Dicséreteik s főképpen George Sand spontán barátsága annyira felbátorították Fromentint, hogy csakhamar regénybe fogott, amelyben ifjúkori nagy élményének, beteljesületlen szerelmének kívánt emléket állítani. Fromentin szándéka eleinte talán csak az volt, hogy felidézze és megörökítse a korán elhalt, szép, fél-kreol nő, Léocadie C. emlékét, aki a regény Madeleine-jéhez hasonlóan egy-két évvel idősebb volt rajongójánál, s ugyanúgy máshoz is ment férjhez, viszont – Madeleine-től eltérően – egy számvevőségi tisztviselő felesége és háromgyerekes családanya volt, amikor huszonhat éves korában a halál elragadta családjától. A megvalósítás, maga a kész mű ezúttal azonban messzire felülmúlta a szándékot, mert a *Dominique* nem csupán Fromentin ifjúkori szenvedélyének állít emléket, hanem annál jóval több: az abszolutum felé törő romantikus szenvedély s azon át és azon túl a korlátait felismerő és rezignáltan elfogadó, kiábrándult romantikus hős egyik legszebb és legteljesebb rajza, mintegy végső számvetése, valóságos testamentuma.

A *Dominique*, amely előbb két folytatásban, folyóiratban, majd 1863-ban könyvalakban is megjelent, eléggé erős visszhangot keltett: szólt róla Sainte-Beuve, a szinte korlátlan tekintélyű kritikus, és George Sand, a kor legszebb romantikus regényeinek szerzője, így írt Eugène Fromentinnek: „Szép, nagyon szép könyv ez, egyike ama ritka dolgoknak, amelyeket olvasás után is tovább ízlelgetünk s újraolvasunk önmagunkban, s amelyekben, ahányszor csak újraolvassuk őket, mindig újabb felfedezéseket teszünk."

Fromentin sikere ellenére sem próbálkozott többé regénnyel. A műkritika felé fordult, s Belgiumban és Hollandiában tett utazásai nyomán megírta a *Régi mestereket*, amely halála évében, 1876-ban jelent meg, és amelyet még ma is a művészetkritika egyik mesterművének tartanak.

*

A *Dominique*-ot a kortársak s az első bírálók zöme egyrészt magában álló, a francia irodalomban társ nélküli regénynek, másrészt némiképp véletlen jelenségnek, Fromentin burkolt önéletrajzának, s ennek következtében egyszeri, megismételhetetlen alkotásnak tekintették. Pedig, ha összevetjük a regényt írójának életével (a harmincas években egy Fromentin-kutató vaskos könyvben tárgyalta, hogy kik a *Dominique* szereplőinek életből vett mintái, s hogy ezek a regényhősök mennyiben hasonlítanak eredetijükre), akkor rögtön megállapíthatjuk, hogy a *Dominique* írásakor Fromentin ugyanúgy járt el, mint a legtöbb regényíró: ha írás közben fel is használta fiatalkori emlékeit, olyannyira átformálta s megmásította őket, olyannyira összevegyítette megfigyelései és képzelete gyümölcseivel, hogy naivitás lenne Dominique életében az ő életét keresni; legföljebb egyes mozzanatait s főképp: a lehetőségeit találjuk benne. Ne törődjünk hát a forráskutatással, s egyébként is hamis az a nézet, amely úgy véli, hogy a nagy képzelőerejű írók – akik, mint például Balzac, teremtő képzeletüknek hála, könyveikben teljesen új világot teremtettek – jelentősebbek azoknál, akik regényeik nyersanyagát saját életükből és közvetlen megfigyeléseikből merítik. Csakis a végső eredmény számít, maga a mű – s a *Dominique*: remekmű, akár önéletrajzi, akár képzeletbeli alkotásnak tekintjük.

Fromentin regénye, mint említettük, 1862-ben jelent meg, öt évvel a *Bovaryné* után, héttel az *Érzelmek iskolája* előtt, s egyidőben a *Salammbô*val és Victor Hugo *Nyomorultak*jával; ugyanezekben az években láttak sorra napvilágot a Goncourt-testvérek, Émile Zola, Alphonse Daudet első regényei, nem érezhetjük tehát meglepőnek, ha ebben a környezetben, amely a naturalizmus előretörését mutatta, a *Dominique*-ot elszigetelt jelenségnek tartották. A *Dominique* alapvetően romantikus alkotás, de másképpen az, mint például kortársa, a romantika legszertelenebb szélsőségeit is felhasználó *Nyomorultak*: Fromentin könyve a romantika egy mértéktartóbb és tisztább műfajának, az én-regénynek utolsó hajtása. Igaz, megtaláljuk benne a romantika minden jellegzetes vonását: az én körül való központosítást, az érzelmek és szenvedélyek mindennél erőteljesebb szerepét, a művészi egyéniség egyoldalú nagyraértékelését, a természet és az ember összefonódásának ábrázolását, – de Fromentin regénye ugyanakkor

elkerüli azokat a túlzásokat, amelyek az 1830-as évek romantikus regényeit, a lángoló szenvedélyek s a kiúttalan kétségbeesés történeteit jellemezték. George Sand első regényeinek hősei és hősnői csalódásaik elől többnyire az öngyilkosságba menekülnek; Fromentin is fölvillantja ezt a lehetőséget, amikor leírja a mindenből kiábrándult Olivier d'Orselnek, Dominique legjobb barátjának sikertelen öngyilkossági kísérletét, de maga a hős, Dominique de Bray, soha be nem teljesedő reménytelen szenvedélye és végül is sikertelen írói becsvágyai ellenére sem választja ezt a könnyebb megoldást, hanem ehelyett beéri a korlátolt valósággal, a visszavonult élettel. S talán épp ennek a mértéktartásnak és a pusztító szervedélyek rajzának az ellentétében rejlik Fromentin könyvének egyik legfőbb, talán legfőbb varázsa.

Mert mi más magyarázná, hogy a *Dominique*-ot ma is szervesebb, elevenebb és korszerűbb alkotásnak érezzük, mint a legtöbb én-regényt (kivéve talán épp az *Adolphe*-ot) és mint talán általában a legtöbb romantikus regényt, amelyeknek szertelenségei a mai olvasó szemében sokszor már nagyonis gyermetegnek tűnnek? Persze ez a mértéktartás nem csak a de Bray választotta megoldásban érvényesül, hanem az egész könyv stílusában, hangütésében, modorában.

Az alaptörténet maga viszont legalább olyan szenvedélyes, mint George Sand akármelyik regényének a története, mert hisz Dominique életének szinte egyetlen eseménye a Madeleine iránt érzett szerelme: magányos és a természet közvetlen keretében töltött gyermekkora éppoly mértékben készíti ezt elő, mint unalmas és céltalan lázakkal eltelt kisvárosi diákoskodása, – az irodalom vagy a politika terén való kísérletezés pedig a feledés kísérlete csupán, s ugyancsak a feledés a célja a házasságnak és a látszólag zavartalan családi idillnek is, amely – Fromentin világosan utal erre a távlatra – sohasem kelt föl Dominique-ban olyan erejű érzelmeket, mint régi emlékeinek felidézése. Dominique is, éppúgy, mint Madeleine, nemcsak saját maga szenved, hanem szenvedélyének társát is kegyetlenül megsebzi. Mind a ketten elmondhatnák Baudelaire kegyetlen strófája szerint:

Az arc vagyok és az ököl
A tőr s a seb, melybe a tőr csap
A kerék s a kerékbetört tag
és a hóhér és akit öl:

(Szabó Lőrinc fordítása)

*

Fromentinhez intézett levelében George Sand kitért a *Dominique* hibáira is. „Majdnem remekmű – írta –, de van egy hiányossága. Hiányzik belőle valami, vagy talán csak nincs eléggé világosan kimondva. Még néhány lap a Madeleine-től való búcsúzás és Dominique házassága közt, s készen van a remekmű." S ugyanakkor meg is hívta nohant-i kastélyába Fromentint, hogy ott együtt vizsgálják meg, miképpen javíthatnának a regényen. Fromentin boldogan fogadta a „nohant-i nagyasszony" meghívását, és aztán Nohant-ból hazatérve hónapokon keresztül igyekezett tökéletesíteni alkotását, a kor talán legnépszerűbb, legnagyobb tekintélyű regényírójának tanácsait követve. De végülis meg kellett adnia magát: alig néhány mondaton változtatott, úgy érezte, csak ronthat az eredeti szövegen.

Jól tette-e? Gondoljuk, igaza volt, mert a *Dominique* nem egy kezdő alkotó első, bizonytalan próbálkozása, hanem egy eszközeivel tökéletesen rendelkező író remeklése, egy rendkívül következetesen megformált mű, amelynek szigorú szerkezetét egy „strukturális" elemzés is igen könnyen feltárhatná. George Sand formai kifogásainak tulajdonképpen az az oka, hogy ő is, akár a kortársak többsége, a középszerűség dicséretét vélte kiolvasni a *Dominique*-ból, holott maga Dominique – éppen ezért fogja közre egy kerettörténet az ő történetét – nem tekinthető egyszerűen az író regényített szócsövének. Fromentin és hőse semmiképpen sem hajlandók belenyugodni a középszerűségbe.

Ha figyelmesen olvassuk végig a regényt – emlékezzünk csak a kerettörténet de

Bray-ének különös, hosszú hallgatásaira, a tengerparton, vadászat közben –, világosan láthatjuk, hogy Dominique rendezett családi élete ellenére sem tudott szabadulni emlékeitől, és szinte azt mondhatnánk: emlékeit fontosabbnak érezte, mint a jelen valóságát.

De a *Dominique* nemcsak a szélsőséges szenvedélyek, hanem a leheletfinom árnyalatok és a nagyszerű tájleírások regénye is. Fromentin, aki festményein nem volt képes kellőképp kifejezni az afrikai táj szépségeit, a *Dominique*-ban a tájleírás szinte utolérhetetlen mesterének bizonyult. Nehezen lehet csak feledni a látszólag hálátlan és mégis oly gazdag tengerparti táj képét, azét a tájét, amely oly nagy szerepet tölt be Dominique de Bray életében, s amelynek közelsége vagy hiánya szinte meghatározza érzelmeinek állapotát. A természet képe és az érzelmek világa a romantikusokra oly jellemző módon szinte elválaszthatatlanul összefonódik, mint például a könyvnek abban a talán legszebb jelenetében, ahol a faluról városba került s a városban helyét nem lelő Dominique a tavasz első jelére szinte megrészegülten veti magát bele a természetbe, és csak utóbb ébred rá, hogy zaklatott s lázas állapota nemcsak az ébredő természet látványának, hanem Madeleine iránt fellobbanó szerelmének is köszönhető.

Fromentin rendkívüli érzékenységgel ábrázolja ennek a kamasz-szerelemnek minden fokozatát és rezdülését, s különösen olyankor remekel, amikor a még öntudatlan érzelmek leírására kerül sor. Olivier és Augustin alakja mintegy ellenpontul szolgál: a fiatal Olivier könnyelmű és felelőtlen, s az érettkorú Augustin kissé fakó, de mély és becsületes érzései a távlatot adják meg Dominique és Madeleine szerelméhez.

*

Ha mégis volna némi hiányérzetünk a *Dominique* olvasása közben, aggályaink, mind a George Sand-éi, semmiképpen sem vonatkozhatnak a mű formájára. Legföljebb azt mondhatnánk, hogy maga a műfaj – a kisregény – nemigen teszi lehetővé, hogy az író a korabeli társadalomnak azokra a valóságos problémáira is kitérjen, amelyek jónéhány kortársát ilyen vagy olyan módon foglalkoztatták. A kor hatása csak olymódon érvényesül, hogy Fromentin ugyanazt a témát választotta, mint a múlt század derekának nem egy kiváló írója (közöttük Flaubert az *Érzelmek iskolájá*ban): az illúziók elvesztésének a témáját.

Az érzelmek rajza annyira betölti a mindvégig egyenesvonalú, rendkívül összefogott elbeszélést, hogy az író semmiféle kitérőt sem engedhetett meg magának. Így a *Dominique* talán nem tartozik a kor legegyetemesebb, leggazdagabb regényei közé, de a műfaj korlátain belül érvényesülő tökéletessége, nagyszerű felépítése, rendkívüli árnyaltsága mégis a francia romantika legtisztább és legmaradandóbb alkotásai közé utalják.

Jankovich Ferenc

CSILLAGFÉNYBEN

Jankovich annak az alkotónak a gesztusával írja újabb verseit, aki az egész világ sorsáért érez felelősséget, s úgy írja őket, hogy mégis inkább a mikrokozmosz színeit és változatait ábrázolja. Igaz, egy-egy elejtett utalása, figyelmeztetése mégis elárulja: amikor a természet kis csodáját, a virágszirmot tartja tenyerében, akkor is úgy érzi: „szívem a világminden közepe: / töltött golyó, szűntelen robbanó, / de ágyúját nem hagyja el . . ." De némi szkepticizmussal azt is felismeri, hogy „egyoldalúan véres ütközet a költő harca, úgy nyer a világ, ha ő veszít, akár önmagát". Voltaképp hát két ellentétes gesztus teliti szűntelen feszültséggel ezt a költészetet: egyfelől az ember kicsiny voltának felismerése munkál benne, s arra készteti, húzódjék vissza a „fórumról", másfelől a jankovichi költészetet kezdettől áthevítő hivatástudat, közösségi érzés. Ezért nem kell csodálkoznunk, hogy a világtól való menekülés költői dokumentumai épp úgy elférnek új kötetében, mint az elhivatottság ódai vallomásai. Igaz, még kifejezetten természet-verseiben is tetten érhetjük a személyes vallomás kényszerét:

> Míg simogattam az éjt s a szél
> éjszín fekete suhogóját:
> csitt! a magasban fönn kerengtek
> lángra gyúlt szárnyakon a gólyák.
> . . . . . .
> Maradt az éj s a szél nyomukban:
> s én, kit a kínok tőből nyírtak . . .
> Elszállt verseim voltak ők,
> mit soha többé meg nem írnak.

Ebben a költeményben is megfigyelhetni költészetének egyik legnagyobb erejét: színteremtő fantáziáját és azt a készségét, ahogy megszemélyesítve a dolgokat egyenrangú társként léphet közéjük. S szüksége is van a társakra, hiszen gyakran bosszantja a világban jelentkező értelmetlenség, keserű legyintésekre készteti az itt-ott tapasztalható dehumanizáltság. Ilyenkor inkább a természetet választja, s ott találja meg az idill valóságát, amikor ismét egységes képpé áll összse benne a kusza, megoldatlan kapcsolatok tömkelege. Ilyenkor uralkodó formája, a jambus is átadja helyét a ringató dalformának, s az olvasó olyan érzésekkel halad előre e látomásokkal gazdagon illusztrált tájban, mintha csónakban hintáztatnák a lanyha hullámok. A *Színváltozás* című ciklusban végig az emberközpontú természetet járjuk: szépségeit, üde színeit vesszük számba, néha talán kissé pedagógikus részletezéssel, s akkor egyszerre beledobban a modern ember ebbe az idilli világba, a költő hangja átforrósodik, ismét a vallomásos ihletés szárnyalásának engedi át magát s olyan remek verseket alkot, mint a *Két összeütött kalapács*, melynek olvastán lehetetlen nem egy korai hasonló példára, Illyés *Cserepezőjére* gondolnunk:

> Házat húznak fel udvarunkban.
> Megy ez; varázsos gyorsaság:
> tegnap semmi, s ma félig itt van,
> mint növény, növekszik a ház.

Az egész ciklust s a természet- és emberközelben élni vágyó költő programját az *Örökóra* záró sorai összegezik: „míg csak fény csillagzik az égen, / míg le nem száll a földre az Éden, / a végtelenség csillagbokra: / dalt lehellni a homlokokra".

Az egyetemesség igénye különben is visszatérő témája Jankovich költészetének. A *Kérdések*ben az egész mai világ legszorongatóbb, legégetőbb problémáira keresi a választ, s mindezt egyetemes távlatban állítva is exponálja, amikor időtlenített témák egymásutánját villantja fel: a szerelmet, szeretetet, a vágyat – hátha talán ezek adják meg kérdéseire a teljes választ. De ahogy végigtekint ezeken az egyetemes emberi értékeken, megint csak a nagy babitsi kérdés tolul fel belőle:

> Miért is árnyallik az
> életbe a halál?
> Mért is, hogy erre szót
> ember-száj nem talál?

„Egyre jobban magához húz a rög" – riad fel benne a rémült felismerés, aztán megnyugszik, hiszen ki ismerné nála jobban ezt a „rögöt", amely a hőn szeretett természet kis darabkája, egy csodálatos, kimeríthetetlen birodalom szikrája. Ide, ebbe a világrendbe vezet az *Évszakok* ciklusban a nyolcvanegynéhány szonettben, amelyek nemcsak a verselő formai bravúrjai, hanem tulajdonképpen egy megzendített hang szűntelen, új és új színeket hozó variációi. Lírai pillanat-

képek sorakoznak egymás után, a nagy dunántúli költészet méltó folytatásaiképp. Elől a *Nyár* a pincézések jó ízeivel, a partközelben zöldellő virágos pázsitok látványával, a csobogó evezők zenéjével, a piros gyümölcsök illatával. Az egész tájban az az egyetlen esemény, hogy a távolban vonat kattog végig a síneken. Aztán már csak „a tücsökszó harangvirága szendereg az éjben", s mint egy csodálatos fényforás, kigyúl a tó:

Gyermekek pásztortüzet raknak
s lágy tüzén át a poharaknak
világítani kezd a tó.

„A gond teher, túlesni rajta jó" – írja a *Tavasz* című ciklus mottójaként, s egyszeriben kezünkbe adja a természeti képek magyarázatának kulcsát: ez a világ ajándékozza meg azzal a harmóniával és kiegyensúlyozottsággal, amelyért egész költészetét áldozta. Itt támaszthatja fel költői pályakezdésének kedvelt formáját, az antik idillt – persze egészen más jelentéstartalommal –, itt kedvére gazdálkodhatik költői leleményével, tetszése szerint rakhatja fel a színeket, s mindebből olyan képet alkothat, amelyben a természet lélegzetvételét is hallani véljük. Tavasszal a part előtt ledűl a jégkuliszsza, játékba kezd a szél, aztán egyszerre kigyúlnak a bokrok, s az embert valami végtelen, szavakkal ki sem fejezhető békesség és jóérzés fogja el. A természet ugyanis nemcsak kifejezési eszköz, nemcsak a képteremtő fantázia ihletője, hanem egy a valóságban is létező világrend allegóriája. Ezért ábrázolja olyan szeretettel és változatossággal Jankovich.

Be jó, hogy nem tanultam verset
sírni!
Vén fújtatóm ma is tüzet lehell:
s a könny már a kohóban légbe
kel –

– írja jogos büszkeséggel, arra célozva, hogy ezt a harmóniát, ezt a derűs alkonyi nyugalmat úgy harcolta ki magának, s egy élet küzdelme, tapasztalása szentesíti. Legszebb verseit talán az ősz ihleti, melyet „rokon" évszaknak érez. Ez az igazi világa: a „fanyar, dús őszi kert" látványa, a halvány ezüst neszezés, a hordók száján tajtékzó lepedék, a „derék kéknyelű és a szürkebarát csuhája" a kertben, s a mindenben érvényesülő „csillag-rend", amely erősebb az őszi kifosztottságérzésnél. Ez egyébként Jankovich költészetének másik, búvópatakként felszínre bukkanó sajátossága: a szűntelenül megidézett rend élménye, amellyel a jelenségek fölött érzékeltetni tudja az értelemmel telített tett dimenzióját is.

A világ rendje úgy kívánja, hogy eljöjjön az utolsó évszak, a pusztulás ideje, a tél is, amikor a költő maga is úgy érzi: „esténkint nekem már a holdban / kell ünneplőben megjelennem". A pusztulás érzésénél azonban sokkal erősebb benne a használni, segíteni tudás bizonyossága, hogy állandóan feltölti költészetét „a léti áram", amely szinte végtelen lehetőséget kínált eddig is neki, s ezzel az élménnyel ajándékozza meg ezután is:

Láthatatlan kiszikrázása széles
végtelenbe ható köröket ölt,
idők múlása nem fárasztja már.

A betakarítás gesztusa volna ez a perspektivikus tájékozódás? Vagy a lírai erőgyűjtés nagy pillanata? Ki tudná mindezt megmondani? Az bizonyos, hogy a *Csillagnéző*ben Jankovich újrateremtette, új jelentéstartalommal és kifejezési formákban, egy egész nemzedék ifjúságának műfaját, az idillt. S ezzel érzésünk szerint nagyon is korszerű tettet művelt.

(Szépirodalmi könyvkiadó)

RÓNAY LÁSZLÓ

Bari Károly:

HOLTAK ARCA FÖLÉ

Érdeklődéssel veszi kézbe az olvasó Bari Károly első kötetét: mert mindig rendkívüli dolog egy tehetséges fiatal költő bemutatkozása. S külön nyugtáznunk kell, hogy a verseket szokatlan gyorsasággal jelentette meg a kiadó. Az is példátlan, hogy a „Holtak arca fölé" könyvsiker lett, tizenegyezer példányban fogyott el napok alatt. Pedig a verses könyvek ritkán népszerűek, az első kötetek szinte sosem.

Bari Károly fiatalon de profundis jött. Érzésünk szerint ez a mélyből érkezettség, melyet a felfedezők kicsit túlzottan dramatizáltak, elsősorban nem a személyes sors útjára

vonatkozik, hanem a közösségi, etnikai múlt mélységére. Egyénileg ugyanis Bari már más társadalmi közegben járhatott, mint a hajdani alulról jöttek, mint pl. Sinka, a népi múlt, a paraszti lélek, ízlés és képzelet klasszikusa. Míg a „fekete bojtár" a Kökény-ér partján a pusztai élet és munka „szabadegyetemét" végezte, Bari előtt már kitárult az iskola kapuja; s Rinaldo helyett Nagy László, Dosztojevszkij nevelte, nem Halád-pusztáról, hanem gimnáziumból érkezett az irodalomba. Ez a történelmi különbség tény, de nem változtat azon, hogy ősi, irodalmilag felfedezetlen világról tudósít hitelesen, a cigánysors üzenetét tolmácsolja, nem az egzotikum szintjén, hanem a művészet rangján.

A jó költőt végső soron az önálló világ, a saját mondanivaló, és ezt a szuverén lírai világot megjelenítő, a nyelv anyagában megérzékítő hang megléte teszi. A Bari-versek kozmosza szinte kizárólagosan a cigány-sors képeiből, és az etnikai múltban feloldott gyermekkor megidézéséből áll össze szerves egységgé. Költői világa tehát szűknek is mondható, de zárt és mély, az időben meszszire világítanak vissza a szavak, képek, víziók. Saját múltja és a közösségi múlt gomolygó látomásban egyesül a versekben. Ezért kérheti-vallhatja jogosan: „hinnetek kell nekem; arcotokat hordom, arcomat hordjátok, tőletek tanultam naponta a sorsot". A cigányok fekete arcú sorsának, az évezredes szegénység életének lett tanúja, őrzője, megörökítője. Szavaiban élnek az ősök, „a régi öregek hétpecsétes íratlan törvényei", a pásztorok, akik „térdig gázolnak a virágok szomorúságában", „az ős-balladák befalazott asszonyai", a „csikorgó tengelyű égtájak között" kóborló hontalan vándorok, a „csupa-tűz ölű asszonyok . . . az utak tündérei", s éi a lány, aki „rőzsetűzzel csipkézi szoknyája szélét", és élnek a régholtak is, akik „észrevétlen mentek el a világból, / görcsös fák nőttek izmos karjaikból, / száraz lábuk csillagot lépett / a zuhogó felhő-mezőkre". Az ősökkel egy-szívű költő a múlttal együttélő jelen bemutatásával egyszerre állít maradandó emléket a változásra váró s lassan eltűnő életsorsnak, és tiltakozik e sors szenvedései ellen. Elsirat, és újért kiált. Legtöbb verse rekviem, s egyben fohász a jövő felé. Mert a holtak arca fölé majd egy új arcú új világ épül.

A költő nyelvét, hangját, lírai módszerét, mellyel világát megjeleníti, a Lorcától, Sinkától, Nagy Lászlótól tanult s asszimilált mitologikus, népi szürrealista stílus jellemzi. De az eszközöket, a technikát önmaga kifejezésére használja. Kizárólag szabad verset ír, a játékosságot nem ismeri. Hangjának tónusa komoly, szomorú, sötét, keserű; a versek képei leggyakrabban az éjszaka komorságát, a tél kegyetlenségét idézik fel. Kedvelt színe a fekete és a piros: fekete a délibáb, feketék a madarak, s a piros nem az örömöt jelenti, hanem a vér fájdalmát: „fekete tálban vér bugyborékol". A költő metaforikus, kép-hömpölygető, kép-gomolyogtató stílusa egyénien, láttatóan, nagy sugalló erővel funkcionál ott, ahol legmélyebb élményeit jeleníti meg. Mert itt teljesen egybeesik eredendő hajlama, képzeletének alkata a felhasznált formanyelv természetével. Főleg a gyermekkor, a cigány-sors megidézését látjuk, különösen az egyes részletekben, a legjobban megoldottnak. Ahol Bari elemi élményein kívüli tárgyat, szférát ábrázol, ott már kiütnek stílusának problémái, hangja erőtlenebb, nyelve színtelenebb, képzelete szegényebb (pl. a közhelyes megoldású „Radnótihoz" és az „Örökké szerelemben" c. vers). Ezen a helyen feltétlenül beszélni kell arról, hogy Barinál néhol az eredetiségre törekvés a modorosság veszélyét idézi fel, könnyen téved az üres nagyot mondás, a fedezet nélküli szép szavak divatrevüjének, a holddal-csillagokkal dobálózó mutatványosság, az erőltetett képek, hamvábaholt metaforák alkalmazásának területére. A nagyszerű telitalálatok mellett („hadifogolyok megfagyott lábait lopják el a drótkerítések: körüljárják vele a lágert") gyakorta találkozunk banális, felszínes, költőieskedő megfogalmazásokkal: „megátkozott szerelmek sárkányai csatáznak", „csókokkal koszorúzod átokkal-megbélyegzett homlokom", „extázisban rángatózó villany-gitárok húrjain eltörtük a csend láthatatlan kard-pengéit", „Éjszakáinkat megkoszorúzza fekete töviseivel a bánat", „az öröm virágait leszaggató átok", „kések borzongó agancsaiba kapaszkodó asszonynak sárga hold ugat homlokán" stb. Egy összehasonlító példából talán még világosabban látszik Bari hajlama a helyzetek, a versek túlírására: Sinka elemi egyszerűséggel ragad meg egy szituációt: „párnáinkra farkas fekszik"; ugyanezt Bari felhígítja, feleslegesen túlírja: „A magány néma farkasai kopogtatnak éjszakánként ajtaján; beengedi őket, maga mellé fekteti".

Észrevételeink nem akarják a fiatal költő eredményeit lerontani, letagadni. Amint kér-

te, hinnünk kell neki, hiszünk is a verseknek. A látomások megragadó, lenyűgöző ereje jelentős költőt ígér. Úgy látszik, korszerűsége nem afféle készpénz-modernség, ami oly gyakori napjainkban, hanem hiteles önkifejezés, és személyiségén keresztül egy közösség balladás sorsát, mítoszát, lelkét képes megragadni, érvényesen művészetté transzponálni.

SIMON ZOÁRD

Galambosi László

A KŐLILIOM VÁRA

A Kőliliom vára, ez a három egymásba folyó elbeszélő költemény, voltaképp epikus szándékot takar; Zrínyi és társai történetét mondja el, illetve csak annyit belőle, amennyit elégnek vél ahhoz, hogy felidézze a szigetvári eseményeket. Nem elbeszél, a műfaj XIX. századi szabályai értelmében; a történetre csak jelek utalnak, hasonlatok, merész képek s így a három elbeszélő költemény a látomás erejével hat: nem azt tudjuk meg belőle, hogy miként zajlott le Szigetvár megvétele, hanem azt, hogy négy évszázad múltán mit váltott ki a történelmi emlék egy költőből.

Galambosi költészete újrateremt mindent, a világ jelenségei csak arra jók számára, hogy elindítsák a képzeletet, mert mindennek kettős értelme van: nemcsak önmagát jelenti, hanem azt is, amivé az egymást tápláló asszociációk növesztik. Képei néha lírába hajlanak (A Mecsek csorba ormain holdhattyú föl-le bukdos; szárnyát teríti fény-puhán a hazafelé úthoz; A Mecsek gyönge falvai, völgy-fészkeken kő-fecskék), máskor – és inkább ez jellemzi – szinte lángot vetnek az egymásra torlódó merész képek. Mert képei valóban merészek, meghökkentő szókapcsolásait néha követni is nehéz, de látszólagos fegyelmezetlenségének szeszélyes rajzú ábrái az emberen túlit idézik, hogy a szigeti veszedelem ezzel kapjon kozmikus jelentőséget. „Szaturnusz ködbékákat ejt a szél-hínáros űrbe, Jupiter ugat trónusán, hullákat lök a tűzre, – hogy találomra két verssorát ragadjuk ki; – s mindez talán már sok is, hisz a képzelet alig bírja követni, de tegyük hozzá, mégsem hat hamisan, mert a túlzsúfolt képeknek hangulatteremtő erejük van; nem ábrázolni akarnak, hanem érzékeltetni.

Bár az alapot a nagy előkép, Zrínyi jelenti Galambosi számára, érintkezési pontot alig találunk. De ami ennél is fontosabb: látásmódjuk különbözősége. Zrínyi realistább, a tények igazságával akar hatni, Galambosi barokkosabb, ami ott szabályos elbeszélés, itt képek halmaza. Zrínyi, amikor már csak hasonlattal tudná kivágni magát, épp az elmondhatatlanságra figyelmeztet: Nem mondhatom, ha volna száz nyelv szájamban (XII. 110). Galambosi mindent érzékeltetni akar, mindenre van szava-hasonlata, képzelete egy pillanatra se fárad el, ha egyszer-kétszer botlik is. Mert az ilyen bizony félreérthető: Zrínyi . . . nem egyszer vasra verve táncoltattad a törököt, – még akkor is, ha jól tudjuk, hogy nem Zrínyi volt vasra verve.

Persze igazságtalanok lennénk, ha néhány pontatlan mondatszerkezet alapján ítélnénk meg ezt a terjedelemre is jelentős – több mint ezer sor – munkát. Galambosi határozott költői egyéniség, szándéka világos és egyértelmű: színekből-képekből kelt életre egy történelmi eseményt, de úgy, hogy a valóság minden eleme rögtön vízióvá válik.

Így és ezzel van hozzánk szava, mert nem újramondja a Zrínyiászt, hanem a történelmi eseményekből teremt új világot. Természetesen az olvasónak is be kell illeszkednie ebbe a mesebeli bőségbe, egyébként értetlenül tévelyeg az egymást váltó képek között. S ez egyben azt is jelenti, hogy Galambosi könyve tulajdonképpen nem könnyű olvasmány, meg kell találni a kulcsot sajátos világához. Megéri a fáradságot, mert ez a saját képére formált világ állandó meglepetéseket tartogat, s ami az első pillanatban meghökkentőnek tűnik, legtöbbször a megismerést segíti, még akkor is, ha ez a képet képpel illusztráló látásmód néha fáraszt s fárad maga is; a figyelem időnként szívesen megpihenne néhány sor erejéig, hogy erőt gyűjtsön.

A könyvet a Szigetvári Járási Tanács VB adta ki, s bár a négy évvel ezelőtt meghirdetett szigetvári évforduló pályázatára készült, a késés ellenére is örülnünk kell, hogy Szigetvár vállalkozott kiadására.

A szép illusztrációk Zágon Gyula tehetségét dicsérik, ő tervezte a kötést és a burkolót is.

CSÁNYI LÁSZLÓ

PAOLO SANTARCANGELI

Újszülött

A. M. M. D. S.-nek,
született 1949. július 21.

Titkot tudok, mit ti nem tudtok immár,
de nem-tudván tudok. Kékjét szememnek
távolba fordítom, ahol reám vár
egy csillag rezgő lobogása. Lengek

álomba rejtve. Látszatra üres bár
pupillám: benne boldogan pihen meg
leopárd és nyúl. Villogó kerék jár
zengőn az égen. Még eszméletemnek

emberi kínja soká ér el engem,
óvó Édenbe zárkózom magammal,
magamban, érzés nélkül; kis kezemben

kegyetlen ős-ütem parancsa, vad dal.
Mélytől s felszíntől tisztán, idegenben
vendég vagyok, csöpp húsom zár, e vak fal.

Zúzott holtat...

Zúzott holtat vittem végső határra
hol Oceán atyánk lassú körökben
a hiperboreus partot locsolja.

Terhemet a sötét habokba dobtam
hívén s remélvén hogy eltűnt örökre.
Sápadt madarak vijjogtak a légben

s hívtak közömbösen fakó vidékre.
Vártam hogy rég-ismert pályán haladva
Lassanként minden csillag újra keljen.

De hajnal jöttén – szorongás magamban
s reménygyilkos ütem az eseményben –
a mélyből visszakeringett a holttest.

Habokkal övezett...

Habokkal övezett, hajóknak félelmes,
halandóktól rejtett, kis szirtes szigeten
karjaidba zárva, melletted nyugodni
álmodtam, Kirké.

Kívántam, légy kicsiny, enyhén árnyas sziget,
minden nap mint egy év, minden év mint egy nap
boldog hajótörés, szerencsés nincstovább
az édes csöndben.

Évszakok váltakozása, sápadt idő...
Nem vágyódtam volna el onnan az ősszel,
mikor a fecskék földjükre térnek, Kirkém,
elszórt életem...

Komoly játék

Levelek zörgése,
habok suttogása,
ezerféle élet
születése, múlása,
élet, értelmetlen
ezer s ezer forma,
esztendők játéka,
korszakok játéka,
Isten játéka.

Weöres Sándor fordításai

WEÖRES SÁNDOR

Két montázs

ÖSSZEKEVERT ÚJSÁGCIKKEK

Tegnap éjjel Kecskeszálláson a kiskorú F. Mihály, 16 éves és 75 méter mély, naponta tízszer annyi áramot szolgáltat Japánnak, mint akácvirágzáskor a méhek, ezért a bíróság az enyhítő körülményeket figyelembe véve, bajszát pödörve gyönyörködött a fiatal szövőlányokban, akik lelkesen felajánlották, hogy Dániától vásároljunk vásznat és műanyagot. Ezután hálaadó

szertartás következett, maga az érsek végezte és a gyerekek kolompot kötöttek a farkára, ettől megvadult, összevissza rohangált, a kofák sátrait feldöntögette, alig birták szarvánál fogva megfékezni és az istállóba visszavezetni. A továbbiakban rámutatott, hogy Dakotában és Minnesotában együttvéve több óvónő lőtte fel a holdba cifra szűrét, melyet a debreceni híres-neves Beresta Gergő uram remekelt, a jóféle pálinkát tekintélyesen kortyingató gazdasági nehézség csak akkor orvosolható, ha fontolóra vesszük, hogy úgy erkölcsileg, mint anyagilag Icike-Picike megy Tapsi Nyuszihoz és nagy fülébe súgja, hogy Csiácska mától kezdve megmossa ám a fogacskáit a tagadhatatlanul súlyosbodott világhelyzetben, mikor a békéltető konferencia némi látszat-eredmény ellenére voltaképpen a visszahúzó erők sikere a Hegedü utcában, ahol a legtöbb házban se fürdőszoba, se vécé, a vízcsapok tánciskolába járnak szombat délután, legtöbbnek völegénye van, a múlt héten férjhezment egyszerre három. Az aranyhajú tündérkisasszony a csilingelő csodafa alá telepedett, ellene felvonult hetven harckocsi, harminc páncéltörő, több mint négyezer gyalogos, és helyzete, enyhén szólva, válságos. Több se kellett a vadásznak, vállához kapta puskáját, a tőle megszokott biztos, határozott mozdulattal meglőtte özv. Gereznyás Árminné 85 éves magánzót a mentők emelték ki a kerekek alól, de már ott is a termelés megkétszereződött, ezelől menekült a sivatagba, ott életében először lezuhant a huszadik emeletről, s a lelkes közönség annyira tapsolt, hogy meg kellett ismételni, ráadásul pedig a Kék Duna keringőt játszotta. Ez a bátor fiatal asszony azért mászta meg az Alpesek csúcsait, mert ott szabad leguggolni és ládáját kiüríteni, ára 80 fillér, vasár- és ünnepnap 2 forint.

MÚLTSZÁZADI BALLADA ÉS MAI TÖRMELÉK

Kopasz hegyormon régi zárda,
Oly búsak e komor falak!
Még búsabb, kinek búját zárja,
Panaszait fal ba ba ba ba
bbA bbA bbA bbA bbA
BA BA BA BA BA BA
a makogók biztassák a homoszexuálisokat
heverni heverni
a homoszexuálisok a dadogókat
hadarni darni hadarni
a heteroszexuálisok a homoszexuálisokat
hederni hederni ba ba ba
Kell még BAB BAB BAB BAB
Tompán visszhangzik erre – Nem.
S midőn az ájtatos barátok
A gyóntatást bevégezék,
Mindegyik oly csudásat látott:
Egy társuk székén ült. Nem élt.
S egy nő csókolta hűlt kezét.

Dáno 1970. nov. 9

1970. november 9-én rendezték Pécsett, a Doktor Sándor Művelődési Központban Csorba Győző szerzői estjét. Weöres Sándor mondott bevezetőt, majd Baracsi Ferenc, ifj. Kőmíves Sándor és Timár Éva, a Pécsi Nemzeti Színház művészei, valamint Abai Ilona előadóművész mutatta be a költő verseit. Közreműködött Bánky József zongoraművész. Az est befejezéseképpen Csorba Győző olvasott fel költeményeiből.

A nagysikerű est után Csorba Győző barátai és művésztársai beszélgetésre gyűltek össze szerkesztőségünkben. Az itt kialakult vidám hangulatban született az a játékos improvizáció, melyet Körtánc címen bemutatunk olvasóinknak. Az összejövetelen részt vevő költők „folytatólagos" verset írtak, s egy emléklapon örökítették meg a baráti találkozót. A „dokumentumokat" fakszimilében közöljük, de a verset a könnyebb olvashatóság kedvéért nyomtatásban is közreadjuk.

A Körtánc szerzői az egyes szakaszok sorrendjében: Weöres Sándor, Károlyi Amy, Csorba Győző, Pákolitz István, Lovász Pál, Takáts Gyula, Pákolitz István, Galambosi László, Arató Károly, Makay Ida, Bertók László, Fülöp Gábor (Újvidék), Marafkó László, Bebesi Károly, Csorba Győző, Weöres Sándor és Károlyi Amy.

Körtánc

A Széchenyi téren, a mecset tövében
köszöntjük itt Pécset Csorba Győzőjében

Csupa ragyogás a mecset!
Érzi milyen órjás áset
történik egy kis terembe':
drága Csorba Győzőnk estje.

Ahogy eddig látom: elterjedtem jócskán,
ahogy az olajfolt elterjed a tócsán.

Helyén van a kertész mája, szíve, agya,
így a drága termést nem veri a ragya!

Sanyit, Győzőt én mindig szerettem,
Ők nagyok, én kicsi öreg lettem.
Amíg szomorkásan a völgybe sétálok,
csillag por ködében egyre rájuk látok . . .

Kártánc

A Széchenyi téren, a mecset tövében
köszöntjük itt Pécset Csorba Győzőjében

Csupa nagyság a mese!
Ki milyen nagy eset
történik egy kis terembe':
dalja Csorba Győzink estje.

Alig eddig látom: eltűnődtem jószán,
ahogy az olajfát eltenyészti a tószín.
Helyén van a kerítés maja, szíve, agya,
úgy a drága természet nem veri a ragya!

Sanyi, Erzsi ott mindig ugrattam,
Ők nagyok, az kicsi étek bátyám!
Anyja homorításán a vízfolyás tétat
csillagfény kódítása nagyok sajnálkozások.

Verem, Etus épen elég!...
Kollégák alatt a padlón ég:

— Krumpli-pisum, te, pupák, most írhatsz hosszú sorok
tiszta fehér a papír, hát rójjad hexameterben!

Mint a kígyó magasba,
hogy ne egye meg a varangy
Kémények kiszállott a pára,
fejfedő, létaposó a lába.
Ami jó-,
nem vág Rupán a bará.

Dalritkus-lépteikkel,
ki éjfélkor kaszamegy ma
– bolondosse hátul kihegyezett pennal!
Ke nem-e még éjfél és len-e még mal
Reggeggel, mint az ódon gemma
Sült Marlec májában bikavér,
aki életben maradt harcaér

" WERRES-BORT ITTAM AZ ESTE "
S KANCSAL RÍMEK CSAP-NEREZTEK
GONOSZOKNAK ÉLESÍTGETVE
PATRIÓTÁN MENGANAK

de azt tudnám inkább, hogy kerültem bele,
de ha benne van már, ne forgódjon vele

Szellemessége csínos mód hogy itten,
felett e rendtalyt megrendrégtelenítem

Nagy sietve jöttem ide
hogy e verset befejezzem ...
Ha nem bírja "Győző" szive
majd a rímet ráhessentem

Nem hadem e sor elég-e ?

Vége

Vezuv, Etna éppen elég! . . .
Tollunk alatt a papír ég:

– Pimpili-pamm, te pupák, most írhatsz hosszi sorokban,
tiszta fehér a papír, hát rójjad hexameterben!

Azért se így; magyarosba,
hogy ne egye meg a rozsda.
Kéménylyukon kiszállott a pára,
feje furkó, létrafok a lába.
Inni jó,
nem vág kupán a bakó.

Daktilus-léptekkel,
ki éjfélkor hazamegy ma
– bökdösse hátul kihegyezett penna!

De van-e még éjfél és lesz-e még ma?
Ragyogjatok, mint az ódon gemma,

Sült malac szájában bikavér,
aki életben marad hazaér

„Weöres-bort ittam az este"
S kancsal rímek csáp-meresztve
Golyóstollam élesztgetve
Papírháton ringanak

Csak azt tudnám immár, hogy kerültem bele,
de ki benne van már, ne törődjön vele

Szellemességre nincs már hely itten;
félek: e szentélyt megszentségtelenítem

Nagy sietve jöttem ide
hogy e verset befejezzem . . .

Ha nem bírja Győző szíve
majd a rímet ráhessentem

Nem tudom e sor elég-e?

Vége

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

1

Szoptató anya

„A művészet minden alkotása láncszem, mely az elmúlt és a jövendő végtelennek »közepén« van, mint a működő gépezetnek szemem előtti alkotórésze, járása. A művészet összetevőinek, tulajdonságainak jellemzője a végesség, az értelem határozta méret. Ilyen méretismeret a külső világnak, mint negatív formának valósága, másszóval a helykitöltés célszerűsége, a fizikai szerkezetnek az egyénre szabott számtalan változatában az egyazon fogalma. Mindazáltal nem meglepő, hogy éppen e hatások között, a lehorgonyzottságban fogamzott meg a végtelennek szánt üzenet. A művészet tulajdonsága a kiemelt, behelyettesíthető idő. — Úgy is lehetne mondani, hogy a művészet időfogalmának e relativitása tulajdonképp az idő megállítása és ugyanakkor örökös mozgás. – Azt mondjuk: a művészet élő."

(*Martyn Ferenc* jegyzeteiből)

Szűkebb hazánk művészetének története az újabb kőkor (neolitikum, „csiszolt kőkor" i. e. 3500–2500) végén itt élt ember történetével egyidős. A Pécs határában feltárt leletekből kézzel formált agyagedények maradtak a késői utókorra. A kerámiaművesség virágzása, a művészi fokon művelt mesterség már az újkőkorból kilépő, „rézkori" ember sajátos kultúrája. A Pécstől mintegy 30 km-re elterülő Zengővárkony környékén kerültek napvilágra e korszak magas kerámia-műveltségét jelző edények és agyagszobrocskák. A képzőművészet e korban nem volt önálló, l'art pour l'art alkotás. Az agyagformázásnak, ábrázolásnak meghatározott célja, jelentése volt. Ennek megfelelően az ábrázolás és formázás e cél érdekében meghatározott törvényeket, vagy törvényszerűségeket követett. Mik lehettek e nép szellemi kultúrájának íratlan törvényei? – Küzdelem a létfenntartásért, félő tisztelet, vagy haragos ellenszegülés a titokzatos természeti erőkkel szemben? Vagy a felülemelkedés, a veszélyt jelentő állatok és emberi ellenség legyőzésének vágya, a születés–lét–elmúlás rejtelmes misztikuma? – Olyan emberi érzelmi és értelmi tényezők, amelyek – más szinten – a mai művészt is foglalkoztatják. – Vajon lehetne-e emberibb, érzelmi gazdagságában tartalmasabb művészi alkotást létrehozni, mint a zengővárkonyi lelet „szoptató anya" figurája? A csöppnyi szobrocska, mely voltaképp egy edény – fülének, vagy kultikus díszének szánt – töredéke, minden bizonnyal a termékenység-kultusz szimbóluma volt. Alkotója nem a látott formák, a test arányainak pontos, élethű megfogalmazására törekedett, hanem jelkép-teremtésre, az anyaság testi és érzelmi jellemzőinek megragadására. A kis szobor darabosan, elnagyoltan formált karjai védő bástyaként ölelik körül a táplálkozó csecsemőt, míg arca meleg, féltő, anyai kifejezést tükröz. Ez a kis szoptató anya, vagy „zengővárkonyi istenanya" figura – bár naiv szépségével egyedülálló – a korszak művészi kézjegyének nem egyetlen példája. Több hasonló, önálló figuratív igénnyel, vagy edény tartozékaként készült ember- és állatábrázolást tártak fel a korábbi évek Pécs környéki ásatásai.

A zengővárkonyi ember esztétikai igénye a mindennapos használatra szánt edények formálásánál és díszítésénél is érvényre jutott. Példaképül – miként a mai művészek legtöbbjének – a természet szolgált. Nagyméretű edényeik gyakran az erdei gombák alakját utánozzák, s mind statikailag, mind funkcióikat tekintve, nagyszerű arányokat, harmonikusan szép formát követnek. Díszítésükre vörösvasércből őröltek festéket. A II. évezredben itt élő zóki népcsoport kerámiája már különlegesen gazdag forma- és díszítésváltozatokban készült. Edényeik felületét mélyített, geometrikus vonalrajzzal díszítették, a bekarcolt vájatokat kagyló- vagy csontporból készített péppel tömítették, így a rajz a barnásvörös alapból fehéren kiemelkedett. Vitatható, hogy a szabályos rendben kiosztott vonalrajz díszítő, vagy szimbólikus jelentéstartalmú-e? Mindenesetre a két funkció szorosan összeolvadt s mi, a késői évezred szemlélői, akik az ábra tartalmát nem ismerjük — maradéktalan esztétikai örömet lelünk szépségében. A kelták (i. e. III. szd.) mesterei hozták a fazekaskorongot. Finoman iszapolt agyagból, kitűnő technikai tudással égették egyszerű, nemes formájú edényeiket. Művességük a római fazekasiparra is hatással volt. A kerámiamesterség mellett az őskor embere az ékszerkészítés művességében is bizonyította szépkereső hajlamát. Már az újabb kőkori sírleletekben találtak régészeink kőből, márványból, kagylóból csiszolt és font láncokat, függőket. A kora vaskor illyr, trák és kelta lakosságának fejlett vasművességével a ruha összefogására, a kar védésére szolgáló eszközök díszes, már művészi igényről tanúskodó kivitelben készültek.

Pécs – Sopianae – a római hódítás korában jelentős közigazgatási, s egyben kulturális központtá fejlődött. Az i. u. I. szd.-ban indult fellendülése, és a III. szd. végére Valéria tartomány székhelye lett. Vonzókörében – megyénk területén – számos villa épült, amelyek maradványai a helyi művészet virágzásáról, freskóval díszített falakról, szobrászati, plasztikai művességről tanúskodnak. Itáliával fenntartott állandó és szoros kapcsolata a római művészet számos termékét hozta Sopianae-ba. Ezek közvetlen példájára helyi alkotóműhelyek születtek, amelyek legszebb darabjai igényességükkel megközelítették a birodalom központjában készült alkotásokat. A szobrászat, festészet,

Bronzkori edény

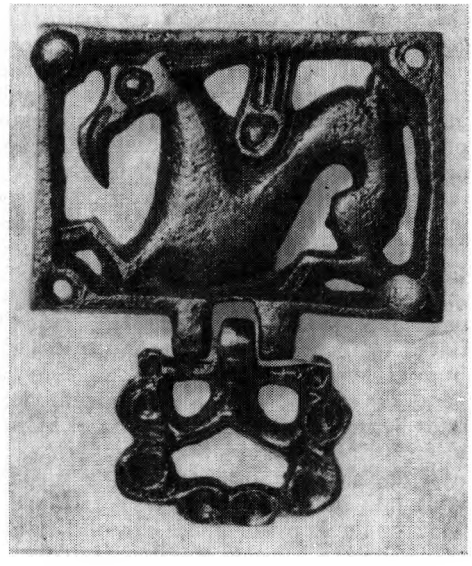

Késő avarkori övveret

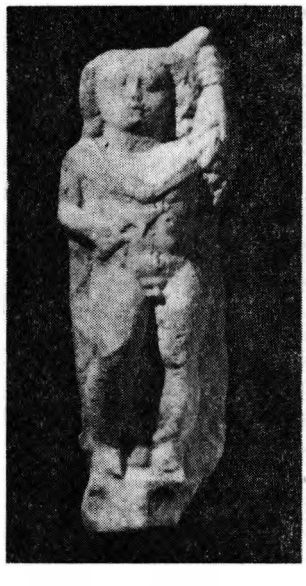

Római kori Bacchus-szobor

Cella trichora

építészet önálló műfaj lett, az iparművészet távoli vidékekről hozott nagyszerű ékszerei, üvegedényei nemcsak a hódító rómaiak, hanem a tehetősebb, vagy polgárjogot nyert bennszülött lakosság használati tárgyai. A művészi alkotás napi szükségletté vált. A római istenek szobrainak bronzöntéssel sokszorosított másolatai nagy példányszámban, közkézen jártak s terjesztették nem csupán az istenség tiszteletét, hanem a művészi igényt is. Pécsett és környékén számos ilyen bronz-, vagy kőszobor került napvilágra, így a finom abaligeti és kővágószöllősi Vénusz figurák, vagy a szentlőrinci Bacchus, a pécsi császárfej vagy a márványból készült Saturnus, a múzeum régészeti kiállításának remek darabjai.

A legújabb kutatások erdeményei megállapították, hogy Sopianae már a II. szd.-ban minden kényelemmel, központi fűtéssel (alfűtés – hypocaustum) ellátott, emeletes épületek városa volt, több fontos római út találkozásának központjában. Hihető a feltevés – bár írásos adatok nincsenek –, hogy a kereszténység terjedésével, a IV. szd.-ban esetleg püspöki székhely volt itt. Mindenesetre a Nyugat-Európában egyedülálló pécsi ókeresztény, festett sírkamrákhoz hasonlók csak a róma-városi katakombákban maradtak fenn. Az első festett sírkamrában (amely 1780-ban került elő) gazdag figurális ábrázolást találunk, magas művészi fokon megoldott alakokat, így Péter és Pál apostolt az északi falon, János próféta történetét a keleti oldalon s a Háromkirályokat a sírkamra nyugati részén, a középső képmezőben a karján gyermekét tartó Mária klasszikus szép fejével. A mennyezeten gazdag virág és indadísz között galamb- és páva-ábrázolások töltik be a felületet, amelyen négy medaillon-keretben ábrázolt négy remek arckép a főmotívum. A másik festett sírkamra (feltárása 1939-ben) fülkéjének falára egykori művészeink kecses korsót és poharat festettek, fölébe szőlőindát, fürtöket. A dekoratív térkitöltő minta a márványinkrusztációt imitálja, míg a sírkamra két hosszanti oldalát a paradicsomkertet szimbolizáló rácskerítésminta díszíti. A fejlett művészi érzékről, magas festői kultúráról tanúskodó sírkamrák mellett e korszak jeles értékei még az ókeresztény temetőkápolnák: a cella trichora és a cella septichora. (1922-ben és 1938-ban kerültek elő, a septichorát feltárása után visszatemették.) E kápolnák nagykiterjedésű temetőben állottak, amelynek részeként 1958-ban újabb festett sírok kerültek napvilágra. A legutóbbi években feltárt 100 sír leletanyagából Sopianae későrómai (ókeresztény) művészi kultúrájának igényes, magas színvonaláról győződhettünk meg. A sírok mellékletei – a finom formájú, füles üvegedények, színes kvarcbetéttel, domborúan díszített poharak, a valószínűtlenül karcsú, vékonytestű balzsamozó olajtartó üvegek – külföldről: Galliából, a Rajna mellékéről, Itáliából és a Keletről hozott tárgyak. Itteni használatuk mégis a helyi művészi igény és szükséglet jelképe.

A rómaiak művészetét területünkön az V. szd.-ban a népvándorlás különböző népeinek főleg harci jellegű, fegyvereken alkalmazott művészete váltotta fel. Az előkelő harcosok fegyverzetét és lószerszámait féldrágakő-berakások, aranyborítás díszítette. Ruháikat az ötvösmunka remekei: csatok, fibulák fogták össze, de viseltek nyakláncokat, díszes karpereceket, függőket is. Megyénk különösen gazdag avar temetőkben. E harcos, nomád törzsek dúsan díszítették ruházatukat: övekre, szíjvégekre bronz, ezüst, ritkábban arany lemezeket applikáltak, amelyeken stilizált növényi és állatmotívumokat látunk. Egymással viaskodó griffek, összefonódó, izgatott ritmusú indák – a mozgalmas életű, vándorló, portyázó nép életútjának és világszemléletének művészi vetületei.

A honfoglaló magyarság kultúrája azonos a népvándorlás-kori törzsekével. Az államalapításkor létrejött vármegye központja Baranyavár. Pécs 1009-ben, a püspökség alapításával nyerte el ismét e terület felett uralkodó szerepét. Művészi fejlődése is ezután következik.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

TAKÁTS GYULA 60 ÉVES
BORSOS MIKLÓS ÉRME
CSORBA GYŐZŐ VERSE
MARTYN FERENC RAJZA
POMOGÁTS BÉLA TANULMÁNYA
TAKÁTS GYULA VERSEI
TUSKÉS TIBOR TANULMÁNYA
WEÖRES SÁNDOR VERSE

•

POLGÁR ISTVÁN, TAKÁCS IMRE, VIDOR MIKLÓS, WEÖRES SÁNDOR VERSEI

•

ALBERT GÁBOR, DÉKÁNY KÁLMÁN, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL, PESTI JÁNOS ELBESZÉLÉSE

•

NAGY L. SÁNDOR: SZOVJET KRÓNIKA

SZABADI JUDIT: KÉPGYŰJTÉS ÉS HITVALLÁS

HÁRS ÉVA: A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET KISTUKRE

2

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ALBERT GÁBOR
BENKŐ ÁKOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BODRI FERENC
CSORBA GYŐZŐ
DÉKÁNY KÁLMÁN
HAJNAL GÁBOR
HÁRS ÉVA
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
LORÁND IMRE
MELIORISZ BÉLA
NAGY L. SÁNDOR
PÁLYI ANDRÁS
PESTI JÁNOS
POLGÁR ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SZABADI JUDIT
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TÓTH BÉLA
TÓTH EMIL
TUSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK

BOROS MIKLÓS
FESZT LÁSZLÓ
MARTYN FERENC

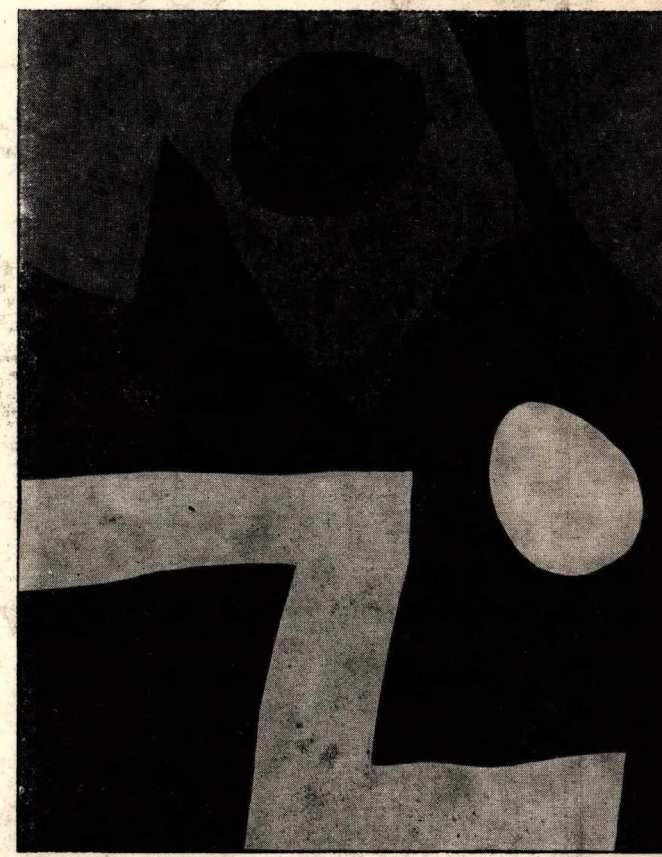

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM 1971. FEBRUÁR

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR: Psyché múltszázadeleji költőnő verse: Minutes volantes – – – – – – – – – – – – – – – 99
ALBERT GÁBOR: Az ezüst óriás (elbeszélés) – – – – – – – 101
DÉKÁNY KÁLMÁN: Arc a hálóban (elbeszélés) – – – – – – 105
PESTI JÁNOS: Tél (elbeszélés) – – – – – – – – – – 110
TAKÁCS IMRE versei: Élére fordul a mező, Tisztelgés isten előtt, A fejszével ütött harangok – – – – – – – – – – 117
RÓNAY LÁSZLÓ: Vallomás Bicskéről – – – – – – – 119
TÓTH EMIL: Családvédelem és felelősség – – – – – – 126

*

TAKÁTS GYULA 60 ÉVES

BORSOS MIKLÓS érme
CSORBA GYŐZŐ: Takáts Gyulának – – – – – – – – – 131
TAKÁTS GYULA versei: Jönnek felénk, Nem szemünk, lényünk, Rálép a Júra mészkövére, Utolsó niklai töredékek, A pillanat szikrain túl – – – – – – – – – – – – – – – 133
POMOGÁTS BÉLA: Antik örökség és modern világ *(Megjegyzések Takáts Gyula: Knósszosz romjain című verséhez)* – – – – 136
MARTYN FERENC: Takáts Gyulának (rajz)
WEÖRES SÁNDOR: Takáts Gyuszinak (vers)
TÜSKÉS TIBOR: Mint fán az évgyűrűk *(Takáts Gyula művészete)* – 139

*

VIDOR MIKLÓS versei: Szántó Tibor halálára, Család, Rabszolga – 150
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Művészbuli (szatíra) – – 151
POLGÁR ISTVÁN versei: Káin, Nyugtató – – – – – – – 157
SZABADI JUDIT: Képgyűjtés és hitvallás *(Dr. Rácz István magángyűjteménye)* – – – – – – – – – – – – – 158

BODRI FERENC: Képzőművészeti könyvszemle – – – – – 162
HAJNAL GÁBOR versei: Bezárt kapu, Felgyógyulás – – – – 166
NAGY L. SÁNDOR: Szovjet krónika – – – – – – – – 167
TÓTH BÉLA: Humor az ifjúsági irodalomban – – – – – – 171
MELIORISZ BÉLA versei: Vers alkonyi órában, Asztalnál – – – 175
BENKŐ ÁKOS: A Fórum regénypályázatáról – – – – – – 176
PÁLYI ANDRÁS: Mészöly Miklós: Pontos történetek útközben – – 181
LACZKÓ ANDRÁS: Simon István: Gyalogútról a világba – – – 182
LORÁND IMRE: Boldizsár Iván: Az angyal lába – – – – – 184
BERTÓK LÁSZLÓ: Évek, sugarak (Vasi írók antológiája) – – – 185
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre II. – – – – – 187
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 191

KÉPEK

FESZT LÁSZLÓ rajzai – – – – – – – – 104, 116, 118, 165

Műmellékleten

BORSOS MIKLÓS: Takáts Gyula (érem)
MARTYN FERENC: Takáts Gyulának (rajz)
WEÖRES SÁNDOR: Takáts Gyuszinak (vers)

A borítón

FESZT LÁSZLÓ: Maszk
Madárijesztő
Alkonyat
Z-kompozíció

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,– Ft.

71-14 431 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

WEÖRES SÁNDOR

Psyché múltszázadeleji költőnő verse

MINUTES VOLANTES

Bécsben, Pozsonyban és egyebütt, 1813. esztendő nyarán s őszén.

I.

Szinte megkövűlve ketten,
Nemlét mély ölébe hullítan
(Más is jő még, ez hihetlen)
Egy magánnyá összeforrtan,

Többé nem tudjuk mi voltunk,
S mint halunk, ha ez se holtunk,
Észt egymásba veszejtettünk,
Percenet érez helettünk.

Dobogván eredbe folynom
Múló csillag-fordulatban
(Már elhagylak) hagyj karodban
(Úgy is elhagysz) haldokolnom.

II.

Asszonyok békéje,
Thea gőze
Szállong a Salonban
Ölelődzve.

Zöld halmok közébűl
Őszi pára
Terjeng a bent ülők
Ablakára.

S akit emlegetnek,
Az egyetlen,
Hiányával vagyon
Jelen itten

Mind szemközt, de mégis
Háttal fordúl,
Mert a hiány, étlen
Kutya mordúl.

Megromolt szememben
Elmosódva
Mind egy képű nékem,
Zápor fótja.

III.

Jer a nagy városba, gyermek,
S tiéd a módi, a csín.
Nagy urak elcipelnek
Gyalog, lovag, kocsin.
Apolgatnak, megitatnak,
Champagner és Cognac,
Dolgod kegyesen s futólag
Kissé bódúlni csak.
Pislogsz könnyes karikáddal,
Szédűlsz és hányni kell,
S a Prinz megküzd ruháddal,
Hasadba térgyepel,
Eszelős szeme ködbe fúlva,
Nyögdel, velője forr,
S fogain, mint száz év múlva,
Kiviggyan a váz vigyor.

IV.

Most kell hogy elszaladj
És mindent félbe hagyj,
Mikor legédesebb,
Leghőbb, legkönnyesebb.
A mának múlatsága
Máris emlék tebenned,
Ha vonsz a vígasság ma,
Jobb szomorúnak lenned,
Az esdő ezer hangot
Máris sírodban hallod.
Most kell hogy elszaladj,
Tűz múltán össze fagyj,
Redőzet ingeden
Dermett márván legyen.

ALBERT GÁBOR

Az ezüst óriás

Itt a tengerben egészen más. A víz hűvös és végtelen, nem érhet meglepetés, nem kell tartanom semmitől, csak egyenletesen úszni, mindig előre és mindig mélyebbre. Valahogy ismerős minden, és mintha csak egykori magamat látnám, mikor apró levélszerű lárvákkal találkozom. Szembe jönnek, rám csodálkoznak, nem rebbennek szét, talán látszik rajtam, hogy már nem jelentek veszélyt, már nem falok fel senkit és semmit, régen túl vagyok ilyesmiken. Nekem már semmi mással nem kell törődnöm, csak úszni egyenletesen és kitartóan, mindig előre és mindig mélyebbre. Nekem már nincs gondom élelemre, pusztán az életemre kell vigyáznom, azt sem magamért, hanem hogy elérjem a célt. A hűvös, végtelen tengerben még gondolkozni is marad időm. Vajon sejtik-e ezek a levél alakú, formátlan kis lárvák, hogy ugyanezt az utat visszafelé is meg kell tenniök? De akkor nem így, libegve az árral, hanem mindennel szemben. Valamikor biztos, én is így engedtem, hogy sodorjon a víz, de erre nem emlékszem már. Gondolom, elégedett lehettem, mint ahogy ezek a milliárdnyi kis levél-állatkák is elégedettnek és boldognak látszanak. Gondjuk, de még gondolatuk sincs. Mindegyik önmagát láthatja a másikban, apró uszonyaikat éppen hogy csak meglebegtetik, és a jótékony tenger mindent elvégez helyettük. Táplálékról ő gondoskodik, ő szállít benneteket, megvédeni ugyan nem véd meg senkit, de annyian vagytok apróságaim, hogy elsötétülne tőletek a víz, mint ahogy el is fog sötétülni, ha kiértek a világosságra. Ide már csak halványan dereng a fény, de mikor közelebb értek a partokhoz, talán két vagy három év múlva, mikor átvágtatok már a végtelennek látszó, jóságos tengeren, akkor ti is felúsztok a felsőbb vizekre, mintha csak a különös ízű folyók csalogatnának titeket is. Erre már én is emlékszem. Az első bizsergő simogatásra. Az a víz puhább volt, délelgetőbb és hívogató. Nem lehetett ellenállni neki. Erre már nagyon jól emlékszem. Akkor már nem is a víz sodort bennünket, hanem mi siklottunk az árral szembe. Olyanok voltunk, mint a kristály, átlátszóak és győzhetetlenek. Elhagyva a sós tengert egyetlen vágy hajtott mindannyiónkat: meghódítani ezt az erős sodrú, partok közé szorított, jóízű vizet. Parányok voltunk, de úszni már tudtunk, és hiába volt átlátszó a testünk, milliárdnyi árnyékunk elsötétítette a folyók alját. Lehet, hogy már akkor is boldog voltam, de az mégiscsak más volt, mint a mostani érzés. Akkor csak annak örültem, hogy vagyunk, hogy annyian és olyanok vagyunk, amilyenek voltunk: ellenállhatatlanok, végtelenül erősek. Mert együtt azok voltunk, elsöpörtünk minden akadályt. Sokan elpusztultak közülünk, tudom, de ki gondolt arra, kinek jutott volna eszébe, hogy egy-egy merítőháló miatt megállhatna a csapat. Nekünk mennünk kellett és mi vonultunk feltartóztathatatlanul. Egyedül semmit sem értünk volna, de így együtt, végeláthatatlan oszlopban úsztunk szembe az árral. Ha egy-egy sziklafal előtt megtorlódott a csapat – mert ilyen is volt, emlékszem rá –, csak egy pillanatig tartott az egész. Itt úszni nem tudtunk tovább, de a sziklafalat síkossá lehetett tenni. Ezren és ezren, talán milliószámra is rátapadtak a durva sziklára, hogy mi, a többiek, a testükkel síkossá tett falon tovább jussunk. Azok ott pusztultak, de a csapat haladt tovább. Így kellett lenni, és éreztem, én is ezt tenném, az első sorban lévők csak ezt tehetik, ezt kell tenniök. A csapat a fontos, a végtelen tömött raj, amelyikben egy-egy vékony üvegpálcika – mert olyanok voltunk – semmit sem számít. Boldogság lett volna elpusztulni a csapatért, de boldogság volt egyre feljebb hatolni, mindig messzebbre jutni. A csapat egyre fogyott, az oldalágakba le-leszakadozott egy-egy raj, voltak olyanok is, akik eltévedtek, de ez csak véletlenül fordult elő. Fáradhatatlanul úsztunk mindig előre.

Egyszer aztán észrevettem, hogy erősen megfogyatkoztunk. Most is rengetegen

voltunk még, de már nem olyan beláthatatlanul sokan, és mintha mind más és más lett volna. Az első részük nem volt olyan átlátszó, némelyiknek a hátsó része is megszíneződött és egy idő után mindnek megsárgult a hasa. De akkor már nem is tartottunk annyira össze, a csapat felbomlott, mindenkinek megvolt a maga gondja. Gond is volt ez, de élvezet is. Persze most utólag éppolyan nevetséges, mint ahogy előtte is képtelenségnek éreztem volna. Akkoriban ugyanis enni kezdtünk. Eddig a csapatban mindenki egyforma volt. Egyforma színű, egyforma hosszúságú, egyforma erős, és mindannyian azt akartuk – csupán ezt az egyetlen egyet –, hogy a csapat együtt maradjon. Most, hogy rájöttünk arra, hogy enni is lehet, vagy hogy enni kell, mindannyian színesedni kezdtünk, kiváltunk a csapatból, ettünk szüntelenül, vadásztunk egész éjjel, volt aki nagyobb szerencsével, az kétszer akkorára nőtt, volt aki alig talált eleségre, az satnya maradt. Közülük sokan vissza is fordultak, és a védelmező tenger felé menekültek. De legtöbben tovább vándoroltunk. A nappalokat iszapba fúródva pihentük át, és csak a sötét beállta után, meleg és csillagtalan éjszakákon indultunk magányos vadászatra, mikor egyforma sötét lett minden, és a világosság elől rejtőző zsákmány benépesítette a folyót.

Boldogság volt, mérhetetlen boldogság. Mindent fel akartam falni; úgy éreztem, a világból annyi az enyém, amennyit megeszem. Az biztosan az enyém. Ügyes voltam az élelemszerzésben, végtelenül falánk, és falánkságommal boldog. Oktalanul, most már látom, de akkor csak megmosolyogni tudtam egykori magamat, azt a naiv kis üvegtestű állatkát, aki gondolkozás nélkül feláldozta volna magát a csapatért, aki magával mitsem törődött, csak bután úszott a többiekkel. Nem, akkor képtelen lettem volna erre, semmit sem engedtem volna át a másiknak, mindent magam akartam felfalni, a gyomromba akartam tömni az egész világot. Minden értem van, úgy éreztem, azért élnek az apró rákok, hogy megegyem, a halak azért ikráznak, hogy engem tápláljanak, hogy gyönyörűséget szerezzenek nekem. Mert erősödnöm kell, növekednem kell, hatalmassá kell lennem, hogy testem szélte szétvesse a folyót, hogy hosszú legyek, mint a kígyók. Mert győznöm kell, éreztem, és mikor repedésig telezabáltam magam és belefeküdtem az iszapba, elégedett voltam. Minél többet enni, nőni, erősnek lenni, ezt jelentette nekem a fiatalság. Semmi mást. És úgy éreztem, ezért érdemes élni. Vagy inkább, hogy egyedül csak ezért érdemes. És nem panaszkodhatom: hatalmas lettem, a teleket jól bírtam, nyáron nagyszerűen vadásztam, ettem eleget, nem kellett senkitől sem félnem. Egyre könnyebb volt a táplálékot is megszereznem. Szinte gyerekjáték. A negyedik évben díszes pikkelyek borították be a testemet, és értettem az élet minden csínját-bínját.

Sejtelmem sem volt, hogy ennél még több is jöhet; azt hittem, a hatalom, a zabálás, mindennek a bekebelezése, ez a legnagyobb boldogság. Hogy *ezért* volt eddig minden: lebegés a végtelen tengerekben, csapatos vándorlás a folyón, a többiek önfeláldozása, mind-mind ezért voltak. Énértem. Hogy hatalmas és boldog legyek.

De mindez a múlté már. Nem mintha megundorodtam volna eddigi életemtől, vagy beláttam volna, hogy haszontalan ostobaság volt az egész. Nem. Valahogy az az érzésem, hogy soha semmi megbánnivalóm nem volt. Úgy éltem mindig, ahogy élnem kellett, és a múlt csak ilyen távolról megmosolyogni való. Akkor halálosan komoly volt és halálosan gyönyörűséges. Ahogy ez a mostani is az, de egészen másképp.

Sok-sok falánk és hatalmaskodó év telt el, szüntelen gyönyörűségben, de nem haszontalanul. Vastag zsírréteg rakódott le a bőröm alatt, annyira, hogy a hideg nem árthatott, a pikkelyeim megerősödtek, a bőröm is megvastagodott és feszessé vált. Sose voltam olyan erős és egészséges, mint amikor észrevettem, hogy nem kívánom az ennivalót, nem kívánom a zsákmányt. A legízletesebb falatokat is futni hagyom, és még csak meg sem rezzenek, nem bánkódom, rá sem gondolok. És ez mind gyakrabban fordult elő.

A testem is elszíneződött lassankint. A hátam megsötétedett, majdnem feketévé vált, a hasam viszont fehér lett és ugyanolyan ezüstös fényt kapott mint az oldalam. Erős voltam, hatalmas és egészséges, de a nyugalmamnak vége lett. Éreztem, hogy valami különös történik velem. Nem betegség, hanem valami más. Enni már alig ettem, a szám összezsugorodott, a gyomrom, a beleim nem kívántak semmit, nem gyötörtek,

nem ösztönöztek zsákmányt kergetni, mintha elfonnyadtak volna a bensőmben. Különös, eddig ismeretlen tétovázás lett úrrá rajtam, már szinte rosszul éreztem magam, mikor egy fülledt, viharos éjszakán megéreztem, hogy mit kell tennem.

Azelőtt is láttam én ilyen hatalmas, ezüst óriásokat, de mindig sajnáltam őket. A szájuk elkeskenyedett, a legfinomabb halat is mozdulatlanul hagyták elúszni maguk mellett, nem ettek soha, és meg voltam győződve róla, hogy boldogtalanok. Ezek nem vadásztak, csak a folyó fenekére húzódva, kitágult szemmel várták a meleg éjszakákat, és csapatokba verődve vándoroltak. De sohasem az árral szemben, hanem mindig a sodrásban, visszafelé. Megcsodáltam ezüstös fényüket, hatalmas testüket és sajnáltam őket.

Most én is ilyen lettem, és egy fülledt, viharos éjszakán megéreztem, mit kell tennem. Többen is voltunk együtt, sokan, mint amikor fölfelé vándoroltunk, mindannyian ezüstösek és hatalmasak. És akkor a kínzó tétovázás után megkezdtük ezt a második vándorlást, amihez foghatót eddig el sem tudtam volna képzelni. Könnyű lettem és szabad. Megszabadultam a mindennapi vadászat terhétől, nem kellett ennem, és éreztem, hogy soha, de soha nem kell harapásra nyitnom a számat, nem kell bekebeleznem semmit, nem kell másokon uralkodnom, most már csak engedelmeskednem kell, és ez az engedelmesség az igazi boldogság.

Csapatba verődtünk újra, és nekivágtunk az egyszer már megjárt folyóknak. De most mennyivel más volt minden: a folyók és a csapat. A víz még segített is, sodort bennünket az ár, a csapat pedig tapasztalt, hatalmas és céltudatos ezüst óriások gyülekezete. Nappalonkint megbújtunk az iszapban, éjszakánként óvatosan folytattuk az utunkat tovább. Sok veszély fenyegetett, sokan elpusztultak közben, mintha az első vándorút ismétlődött volna meg. De akkor a csapat volt a fontos, a csapatért mindent vállalni kellett, most mindenki magáért küzdött, maga pusztult és maga menekült meg. Mert mindannyian egy egész világot menekítettünk. Mi már nem voltunk igazi csapat, és nem a többiekért, hanem magunkért, a ránk mért célért kellett életben maradnunk. Életben maradnunk? Most már úgy érzem, ez is olyan mint a falánkság: magától elmúlik egyszer.

Kimondhatatlan boldogság volt végigszáguldani a folyókon. Minden ismerős volt, és mindent magamba akartam gyűjteni. De nem úgy mint eddig, megzabálni és elpusztítani, hanem megőrizni és magamba raktározni. Mindent magamba akartam inni, és ahogy zsugorodott a szám, sorvadt a gyomrom, úgy nőtt óriásira a szemem, kiteljesedett és mindent magába szívott. Találkoztam fiatal sárgahasúakkal, láttam, milyen önhittek és milyen szánalomraméltó rabszolgák, a hasuk rabjai, mindent magukba tömnének, mintha ezzel meghódíthatnák a világot. Kedvem lett volna odaszólni nekik: „Egyetek csak, erősödjetek! Legyetek önzők, és tanuljátok meg őrizni magatokat az utolsó nagy célra." Találkoztam milliárdnyi átlátszó, üvegtestű apróságokkal. Annyian voltak, hogy elsötétítették a folyók alját, és kedvem lett volna odaszólni nekik: „Igyekezzetek csak felfelé, és tanuljátok meg az önfeláldozást, az önzetlenséget, hogy meg tudjatok felelni a nagy célnak." És akkor még nem is sejtettem, hogy valójában mi is a nagy cél.

Sokan elpusztultak vándorlás közben, de a mellékágakból is egyre özönlöttek az ezüst óriások, s gyarapodott a csapat. A folyók torkolatánál szinte elszédített a tenger különös, bódító íze, és kóválygva buktunk a mélybe. Itt, a tenger és a folyók egybeömlésénél találkoztunk azokkal, akik annakidején a folyók veszélyeitől megrettenve visszafordultak és a tengerbe menekültek. Kisebbek és gyengébbek maradtak, talán a veszély hiánya, vagy a kevesebb élelem miatt, nem tudom. Most ők is csatlakoztak hozzánk, és megkezdtük a tengerben a hosszú, hosszú utazást.

Hetek, hónapok óta úszunk, a testem még mindig erős, a szemeim hatalmasra nőttek, és minden pillanatban látom, érzem, hogy hazafelé tartok. A bensőmet millió zsibongó élet feszíti, de a tenger újra csak segít, még mélyebbre ereszkedünk, a víz gyógyítón szorítja oldalamat, a szemem az egyre homályosabb és titokzatos mélyben is összegyűjti a fényeket. Érzem, nem lehet már messze a beteljesülés, és ehhez képest minden, ami eddig történt velem, megmosolyogni való semmiség. Sokszor, mintha megint csapatban lennék, úgy érzem, fel kell áldozni magam, de most a csapat bennem

van, az feszíti a bensőmet. Értük kellett évekig libegnem a tengerben, vándorolnom a folyókon, értük volt az önfeláldozás, az önzés, a falánkságom, minden eddigi boldogságom értük volt; s a készülődés, a sötét mélység, úgy érzem, ez a végső cél.

„Az angolna teljes kifejlődését öt-hat év alatt éri el, és amint belső szerveinek állapotából következtethető, az ívóhelyre való vándorlás alatt – mely a folyók torkolatától mintegy 3600 kilométerre tehető – semmiféle táplálékot sem vesz magához. Így tehát nem valószínűtlen, hogy e nagy teljesítmény után, mely az ivartermékek kiürítésével zárul, teljesen kimerülve elpusztul. Még soha senki sem látott a tengerből kifejlődött angolnát visszatérni. Fogságban viszont – bár ivaréretté sohasem válik – hetven-nyolcvan évig is elélhet."

(A. E. Brehm: Az állatok világa. 14. köt.)

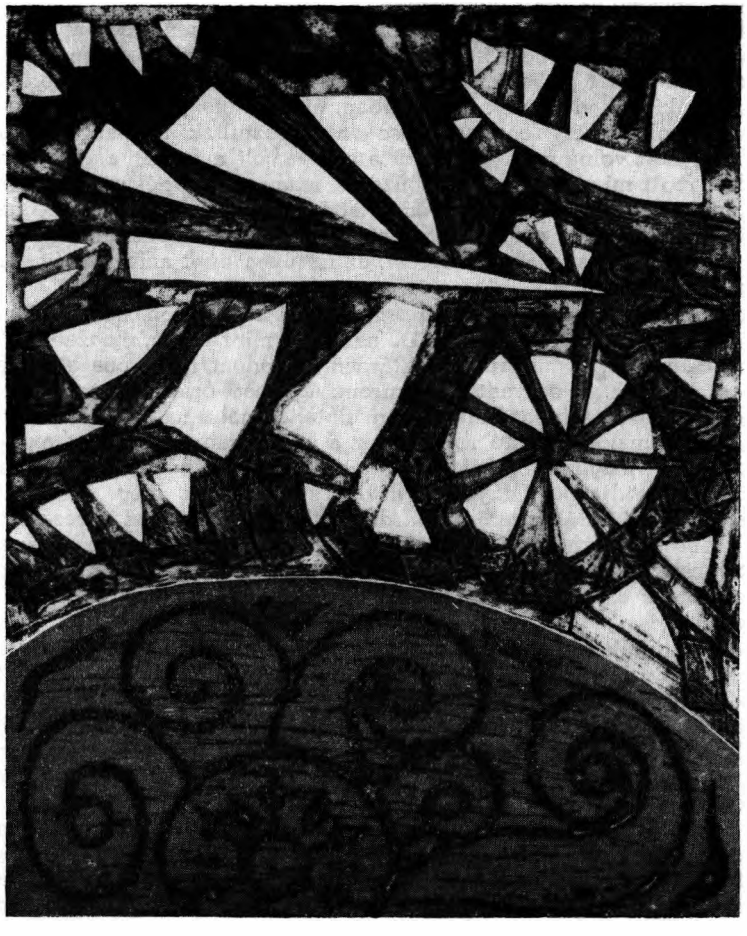

DÉKÁNY KÁLMÁN

Arc a hálóban

Szinte megérkezésükkel egy időben állt el a vigasztalan csurgás. Aznapi útszakaszukat végig esőben tették meg. Kora délelőtt indultak Genuából, ahol az éjszakát töltötték. Borús reggelre ébredtek s alig hogy kiértek a városból, eleredt. San Remon, amely az útitervükben „egy kicsit körülnézünk" megjelöléssel szerepelt, megszakítás nélkül átfutottak a zuhogásban.

Az olasz kilépő állomáson hosszasan vacakoltak az útlevelükkel, de a legbosszantóbb az volt, hogy az egyenruhás, aki a kocsi ablakán keresztül vette el az okmányaikat, el se rejtette a köpenye alá, takaratlanul vitte az irodába s persze eláztatva adta vissza. Miklós morgott. Mit szól majd otthon az illetékes hatóság? Magyarázkodniok kell, s vagy elhiszik, vagy sem.

A mentoni bisztrós, ahol az első francia kávéjukat hörpintették fel, együttérzően kimutatott az esőbe:

– Nem a legbarátságosabb fogadtatásban van részük. De én bízom benne, hogy Franciaország ezúttal sem feledkezik meg a kárpótlásról.

– Kitűnő volt a kávé – mondta Miklós hirtelen meghatódva. – Ön már el is kezdte a kárpótlást. – Felesége gyorsan lefordította, a bisztrós elégedett mosollyal nyugtázta a bókot.

A nyaralótelep bejárata fölött piros fénybetűk: Camp du Pylone. Begurultak a szélesre tárt kapun s a kocsi ablaktörlő csápjai már csak a szélvédőüvegen megült esőcseppektől tisztították a kilátást. Az utasok fellélegeztek. Kiszálltak a kocsiból, felpillantottak az égre. A felhők elvékonyodva foszladoztak. A telepirodában egy számmal ellátott táblácskát kaptak és indultak kiválasztani a sátorhelyet. Kavicsos sétautakon kanyarogtak a rendezett sátorvárosban. A telkeket bokorsövény különítette el. A tágas körletekben elfért a kocsi is. Nagy előny, ha kéznél van, nem kell mindent kirámolni, hogy bezsúfolják a sátorba. A sövény négy sarkán egy-egy sudártörzsű fa. Villanydobozok hálózati árammal, egyszál zsinórral a sátorba vezethetik a fényt. Étterem, televíziós szoba, üzletek. Sok-sok mosdó és toalett barakk. Konyhai tűzhelyek gázvezetékkel, melegvizes mosogató-vályúval. A civilizáció, a technika egész kelléktára a szabadban. Csodálatos sátorpaloták széthúzható nylon-verandával, osztott fülkékkel. Az ámuldozásban szinte megfeledkeztek a helyválasztásról.

– Micsoda összkomfort! – hajtogatta lelkesen az asszony. – A szálloda se nyújthat különb kényelmet. Nagyon-nagyon boldog vagyok! Biztos, hogy jól fogjuk érezni magunkat.

– Még nem tudod, hogy milyen árat kérnek – dünnyögte a férfi. – Nem kérdeztük meg.

– Nem is érdekel, szívem. Isteni környezet, ez mindent megér. Ha elfogy a pénzünk, felkerekedünk és hazamegyünk.

– Anyuka – szólalt meg a szülei között lépkedő kisfiú –, nem maradunk egy hónapig?

– Koplalni nem fogunk csak azért, hogy maradhassunk. Jól akarjuk érezni magunkat, ez a cél.

– Azért nem kell mindjárt hasraesni – mondta a férfi emelt hangon, hogy a lelkendező asszony figyelmét magára vonja. Jeleket adott le a szemével a gyerek feje fölött. Most először hozták magukkal Nyugatra. Korábban úgysem nyújtott volna számára maradandó élményt egy külföldi utazás, még nem tudta volna értékelni. Most meg már egy sereg ellenőrizhetetlen hatás is éri az otthonán kívüli környezetben. Egy

furcsa megjegyzése közvetlenül a vakáció előtt rádöbbentette a veszélyre. Nagy luxus halmozódik itt a szeme előtt s egy megalapozatlan értékrend szintjén ez megtévesztő.

– A jó közérzet nem a külsőségeken múlik – magyarázta felesége egyetértő bólintása kíséretében. – A jó emberi közérzetnek sokféle összetevője van. Hogy egyebet ne említsek: a belső tulajdonságok, a baráti érintkezés légköre. Majd ha megnősz, magad is rá fogsz jönni, bikfic.

– Apának igaza van – mondta az asszony. – A tenger miatt mozdultunk ki hazulról, mert az nekünk nincs. A tengert akarjuk élvezni, az egészséges, sós vizet.

– Igen, a tenger a fő – mondta a férfi szinte már versengve, hogy tömör intelemmé ötvözze fia számára beszélgetésüket. – Mindent a célnak kell alárendelni. A fő irányban csak úgy maradhat meg az ember, ha egyéb eltérítő dolgokról le tud mondani. Még akkor is, ha azok kellemesebbek. Teszem azt: a gyomor élvezeteiről is, ha általa meghosszabbíthatjuk a tengeri fürdőzést.

A gyerek egyikről a másikra nézett, szorongó kifejezés bujkált a tekintetében. Így szólt:

– Koplalni fogunk?

– Anyuka pongyolán fogalmazott – mondta gyorsan a férfi. – Az másra vonatkozott. – Zavart, száraz nevetéssel hozzátette: – Na, nem kell ijedezned, bikfic. Itt is megtömheted a bendődet, csak valamivel kevesebb finnyáskodást kérünk tőled. Okos fiú vagy már, fel tudod fogni, mi az, hogy kötött kassza. Ennyit kapunk, ez a rend. Valutaszegény ország vagyunk. – Felesége felé fordult. – Csupán erről van szó. Igaz, Zelma?

– Úgy van. – Az asszony aggodalmasan kémlelte az eget, fölfedve nyaka ívelt nyúlánkságát. Duzzadt, sötétszürke felhők vonultak odafent. – Mit gondoltok, holnapra kitisztul?

– Nyár van – mondta a férfi. – Jönnek-mennek a fellegek. Én nem törődöm velük. Így is, úgy is megfürdöm a tengerben. Még ma elkezdem.

– Miklós, ne vidd túlzásba.

– Minden percet ki kell használni, ha egyszer tengerhez jutunk. Ki tudja, lesz-e még valaha alkalmunk egy ilyen utazásra. Szeszélyesek még azok a sorompók.

A gyerek fölütötte a fejét, de anyja közbeszólása elejét vette a kérdezősködésnek.

– Nem szabad folyton a rosszra gondolni, szívem – mondta, s ezúttal ő küldött jeleket a férje felé. – A bezárkózás nem ismétlődhet többé.

– Helyes – mondta a férfi bűvészkedő hókusz-pókuszokkal. – Csupán az ellenfeleink kényszeríthetik ránk tulajdon módszereiket. Így helyes a mondat. Stop! – tette hozzá hangot váltva. – Lefetyelés befejezve. Még nem választottunk magunknak helyet. Elbámészkodtuk a drága időt. S ha zuhé jön, nem lesz fedél a fejünk felett.

– Ott – szólt felélénkülve a gyerek. – Azon a soron még alig van sátor.

– A franciáknál júliusban kezdődik a tömeges nyaralás – mondta az asszony. – Későn ér véget az iskola.

Nézegették az üres sátorhelyeket. A fákon kis táblák, névvel, dátummal. Előrefoglalás. Némi tanakodás után megállapodtak jövendő tanyájukban.

A gyerek újra elbámészkodott.

– Oda nézzetek! A bácsinak néger felesége van.

– Ne kiabálj! – intette az apja. – Idegenben tegyél hangfogót a lepényleső dre.

– Apa, úgyse értik, amit mondok.

– Néger, azt mindenütt megértik.

– És az mért baj?

– Miért? – a férfi a vállát vonogatta. – Talán mert sértő. Sértő, azt hiszem.

Munkához láttak. Kibontották a szerelékes zsákot, tartalmát a fűre borították. Vizes volt a gyep, nem valami ideális a sátorhoz, de ezen hiábavaló sopánkodni, az eső mindenütt föláztatta a talajt.

A férfi guggolva válogatta a vázcsöveket, az összeillő darabokat keresgélte elmerülten.

– Miklós – szólt le hozzá a felesége. – Mi addig mit csináljunk? Oszd ki a munkát.

– Egyelőre nincs mit. Ezt kell kiokumlálni, a többi már gyerekjáték lesz. – Töprengve csereberélgette a csődarabokat. – Megszámozhatták volna, amikor gyártották.

– Házilag is megszámozhattuk volna.

– Hát igen. Akkor most egykettőre felállíthatnánk az egészet. Egykettőre – beszélt a fűre kirakott csöveknek.

Még a télen vásárolták a sátrat egy kiárusítás alkalmával, s mindössze egyszer szerelték össze próbaképpen a ház udvarán. Semmi gyakorlatuk a kempingezésben, ezután akarnak rendszeresen sátorozni odahaza is. Miklós utoljára katona korában készített sátrat, de az egészen más volt, hevenyészett konstrukció, s háborús évek... Húsz esztendő! Úristen, hogy elszaladt az idő! Kocsi, meg külföldi utazás – álmodni sem mert akkoriban ilyesmiről. Csakhát most meg már oda a fiatalsága. Későn nyíltak meg a sorompók. Túlságosan későn.

Az asszony hajlongva segített a válogatásban. A gyerek tovább nézelődött. Valóságos paloták voltak körös-körül, a régi királyok lakhattak ilyen sátorpalotákban. Attila, István, a török szultán.

Kíváncsiskodó pár álldogált a salakos sétaúton egyforma melegítőben, lábukon tornacipő. A szőke férfi, meg a néger felesége. Az éppen rámosolygott. Látszott a hófehér fogsora.

– Apa, itt vannak – mondta karját kinyújtva.

– Ne mutogass, kisfiam – mondta az anyja fölegyenesedve, kissé sajgott már a dereka a hajlongásban.

Miklós felesége és a gyerek közötti résen a bámészkodó idegenekre látott. A férfi leplezetlenül őt nézte, s tekintetében volt valami gunyoros fennsőbbségtudat. Ez felingerelte.

– Ezek meg mit ólálkodnak itt? – mordult fel, s elhamarkodottan találomra egymásba csúsztatott két csődarabot. – Nem láttak még magyarokat?

– Ne törődj velük, szívem – mondta csillapítóan a felesége. – Egyébként lehet, hogy tényleg nem láttak.

– Engem zavar, ha bámulnak. A kézállás se sikerül egyből, ha nézőközönségem van, pedig az még ma is jól megy. Kíváncsi vagyok, hogy ez a mössziö utánam csinálná-e?

– Az már igaz – mondta büszkén a felesége. – Nem sok családapa akad, aki tótágast tud állni. Se itt, se a mi féltekénken. Ebben a korban már nem törődnek az alakjukkal.

– A mössziö fiatalabb. Tíz év különbség van, legalább tíz.

– Nem biztos, hogy mössziö. Szőke, nagydarab. Nem francia típus.

– Bánom is én, miféle, csak menne már innen!

A néger nő egymagában állt már, a férfi a bokorsövényt kerülgette, ahol a szutykos Opel parkolt. Az eső szétmázolta rajta az útiport. Szemmel láthatóan a rendszámot silabizálgatta. A felségjelet kereste a kocsin.

Miklós csínytevően kuncogott.

– Azt ugyan keresheted – mondta. – Sokan ráfizettek már Nyugaton a H betűre. Gyóllaiék csak egyszer hagyták őrizetlenül a kocsijukat és feltörték.

– Miért, apa?

– Bosszúból, kisfiam. Vadítja őket a szocializmus.

– Szép nő – mondta az asszony elmélázva. – Meglepően szép feketében.

– Valószínű, hogy már Európában született – mondta a férje. – Zelma, téged nem idegesítenek?

– Egy cseppet sem, szívem. Ne végy róluk tudomást.

– Unatkoznak – morgott a férfi. – Pont minket szurtak ki. Miért nem olvasnak? A nyugatiak rögtön unatkoznak, amint nem dolgoznak. A svédeknél tapasztaltam.

– Előkép – mondta tréfásan az asszony. – Nem gondolod?

– Badarság. Ez itt üres jólét, szellemileg üres. A miénk nem ilyen lesz, majd meglátjátok. Nálunk olcsó a könyv meg a színház. Szellemi űr – egy olvasó nemzet ilyesmit nem ismer. Sose fog ismerni. Neked is többet kellene olvasni, bikfic – pillantott a gyerekre. – A te korodban már többet.

– Hát nem olvasok apa?

– Többet, jóval többet. Én ebben a korban faltam a könyveket. Na, lássuk csak – megragadott egy ágas csövet, ez végre párjára talált.

Egyszerre ott állt előttük a nagydarab idegen. A néger nő eltűnt a környékről. Miklós guggoltából elutasító pillantást vetett a hívatlan látogatóra. Az a feleségét szólította meg, németül s felajánlotta a segítségét. Meg akarta neki mondani, hogy nincs szükségük segítségre, de Zelma megelőzte, elfogadta az ajánlatot. Aha! – gondolta. Szóval német. Most már csak az a kérdés, hogy melyik kategória?

Az tüstént rendelkezni kezdett, félreállította őket s ő egymaga válogatta össze a csődarabokat. Tüneményes gyorsasággal lelte meg az egymáshoz való részeket s máris fölemelkedett a tartóváz. Ők addig kibontották a ponyvás zsákot, befedték a vázat. Miklós vaskalapáccsal püfölte be a rögzítő alumínium cövekeket.

A német félrehúzódva figyelt. Ehhez már nem volt szükség a beavatkozására, de a szerszámot szóvátette:

– Nem praktikus. A cövekekhez fakalapács való. A vaskalapács ütései alatt elformátlanodik a kampó.

Miklós válaszra sem méltatta megjegyzését, háttal fordulva tette a dolgát, mintha amaz ott se lenne, a fia utasításai szerint előre leszurkálta a cövekeket.

– Nincs fakalapácsunk – válaszolt helyette Zelma. – Még nincsen.

– Hozok mindjárt – mondta a német.

– Elment? – tápászkodott föl Miklós, csapzott haját a keze fejével kotorta ki a homlokából. – Ideje volt már. Egyáltalán, ki hívta?

– Magától jött – mondta az asszony. – Egyszerűen nekilátott és összerakta a vázat.

– Rájöttünk volna magunktól is – szólt közbe a gyerek. – Ugye apa? Én már majdnem rájöttem.

– Azért rendes dolog volt tőle – mondta az asszony, küldözgetve az ismert morzejeleket, hogy itt most felül kell emelkedniök a személyes indulatokon. – Ez a segítőkészség. Már kicsi korban erre kell törekednie mindenkinek.

Miklós elhallgatta kikívánkozó megjegyzését. Még mindig, annyi év után sem tudta túltenni magát régi ellenszenvén, amely a háborús viszontagságokból táplálkozott. Katonaszökevény volt, hajszál híján elfogta egy náci járőr. Csak a szerencse mentette meg. Fanatizálható, kegyetlenkedő fajta. Nem tud felejteni. Megsanyargatott nemzedék az övé, már-már önvédelem a gyanakvó bizalmatlanság. Rossz és gyötrő, mégsem lehet kivetni. Belekeveredett a vérbe, mint egy kémiai vegyület. Csak a testtel együtt pusztul el. Egy generáció testével. Mit érthetne mindebből egy mai gyerek? Hogyan is érthetné . . . Dünnyögve csak annyit mondott:

– Fakalapács. Ki másnak jutna eszébe kétfélét hurcolászni?

Erőteljes ütésekkel verte a cövek fejét, hegye kemény talajt fogott a gyepréteg alatt. Felső szára elgörbült, mire átfúródott az akadályon. – Kíváncsi lennék, mire jutna itt egy fakalapáccsal – tette hozzá mérgelődve. Lengyelek – botlott meg a gondolatban. A lengyelek gerincesek. Vidor kerülő utakon jár külföldre, hogy még csak a határaikat se érintse. Kikerüli, mint egy fertőzött sebet. Vidor is gerinces.

– Jön – szólt a felesége furcsa, kapkodó lélegzettel. – Jön. Ide jön.

Miklós hirtelen ledobta a kalapácsot, előre jött, elállta a bejáratot.

– Hát csak jöjjön! – mondta keményen. – Várom.

Hangja, tekintete és az a különös mozdulat megriasztotta az asszonyt. A gyerek mindent lát és megjegyez. Minden most íródik a lelkébe, ami később ő maga lesz. – Miklós – tette karjára a kezét figyelmeztetően. – Idegenben vagyunk, idegenek között.

– Mitől félsz? Tudom, mit csinálok. – A zsebében cigaretta után kotorászott, aztán üresen kihúzta a kezét. – Nem kell izgulnotok.

– Bitte – lépett az asszony elé az idegen és nyújtotta a fakalapácsot. Mit dörgölődzik ez örökké a feleségemhez? – tüzelte magát Miklós. Elégedjen meg a néger nőjével.

– Nem – kiáltott rá. – Nem kell. Vigye innen. Jó az, ami nekünk van.

Amaz csodálkozó elképedéssel ránézett, lassan leereszkedett a fakalapács nyelét markoló keze.

– Apa – szólalt meg a háttérben a gyerek. – És ha endékás?

Miklós összerezzent. Hamarjában nem jutott eszébe semmi. Mit lehet erre válaszolni? De valamit mégis csak kell, ha a gyerek kérdez. Egy felnőttnek mindig kell.

– Köln nem endéká – mondta torkát köszörülve. – Sose volt az. – Türelmetlenül megrántotta magát.

– Na, indulás! – szólt nyakába dobva egy törülközőt. – Irány a tenger.

– Hűvös van – mondta tétován a felesége. – Neked se tesz jót a hideg tenger.

– A tenger mindenképpen jót tesz, akár hideg, akár nem – jelentette ki a férje megföllebbezhetetlenül. – Szóval jösztök?

– Mi majd reggel – mondta az asszony. – Gyurit se merem most elengedni. Neked talán nem árt meg. Te edzett vagy.

– Én igen – felelte a férfi és elkocogott. Futva tette meg a kétszáz méternyi utat a tengerig, a vasúti töltés túlsó oldalán. Lendületből vetette magát a hullámokba. Bőrét frissítően csípte a só. Önfeledten lubickolt. Egyedül volt a vízrengetegben. Az emberek nem tudják mi a jó – gondolta. Elpuhulnak a technikai kényelemben. A praktikus eszközök kényelmében.

Hintáztatták a hullámok s egyszerre odaképzelte a néger nőt. Milyen lehet egy fekete női test? Itt a vízben . . .

Fázni kezdett, borzongva kilábolt a partra, végigdörzsölte magát a törülközővel. Mire a sátorhoz ért, Zelma lefektette a gyereket. Tréningruhát öltöttek, kisétáltak a tengerhez. Este lett, fehéren villódzó tarajos habok rojtozták ki a sötétséget. Távolabb lüktető fénybetűket szórt egy partmenti mulató: Siesta, Siesta.

Mentek a ropogó kavicsfövenyen a látványosság felé. Miklós egyszerre így szólt:

– Emlékszel Zelma? Egyszer azt mondtad, a tenger minden világnyelven nőnemű. Persze nem véletlenül. Az élet anyja, az élet a tengervízből kelt ki. De a németben semleges. Jellemző ez a semleges is.

Az asszony megszorította a kezét.

– Érzed ezt az isteni levegőt? – Arcát belemártotta a tenger felől fújdogáló szélbe. – Nagyon, nagyon boldog vagyok.

– Valami azért nincs itt rendben – mondta a férje. – Egy német mit akarhat egy néger nővel. Épp egy német. A te fejedbe nem ütött szeget?

– Nem, azt hiszem.

– Zsidó meg néger. Ezeknek ugyanazt jelentette, amikor még folyton nyertek.

– Akkor ez még kicsi lehetett. Olyanformán, mint a miénk. És különben is.

– Különben is – mit akarsz ezzel mondani?

– Hát csak azt, hogy nem ők győztek. Nyerés, meg győzelem – szerintem nem ugyanaz.

A férfi szinte oda se figyelt már, mindegyre a fejét ingatta.

– Meg ezek a szolgálatok – dünnyögött maga elé. – A tüntető szolgálatok. Azért . . .

– Miért? – nézett fürkészve arcába az asszony. Ott most összekuszálódtak a vonások, keresztül-kasul beszőtték a fonalak, már-már hálóként tapadtak rá.

– Mit mondtál, miért? – faggatta aggodalmasan, az meg a fejét rázta a hálóban.

Megcsomósodott hangon válaszolt.

– Győztek, nem győztek . . . Már magam sem tudom.

– A gyerek előtt – szólt az asszony megriadva. – Szépen kérlek, egy szót se róluk a gyerek előtt. – A férfi meg utána mormolta:

– Úgy, úgy, a gyerek előtt.

PESTI JÁNOS

Tél

A kémény jobb oldalán, végig a tűzfal mentén másfél méteres hó nyomja a háztetőt. Van elég az ólakon is, eltűnt a fűrészbak, nem látszik az ősszel fölszerelt vízfogó csatorna, a kertben a szőlőkarók kisebbek, mint a tarló nyáron, az aratógép után. Sötét van még, hajnali öt lehet, a szél úgy sivít a gyümölcsfák koronáján, mint a hegypásztor szokott Sárszentlőrincen, hogy elijessze a kártevő madarakat. Az öreg hunyorog a kút előtt, torokban repedt, irdatlan gumicsizmáit tempósan emelgeti, zsíros, ócska kucsmáját jobban ráigazítja a fülére. Mit akar ez az idő? Egy hónapja sincs, féligmyílt, fázós rószák hintáztak még az udvaron, most – alig valamivel újév után – az ember a kutyát se verné ki a szobából. Elég odabotorkálni a tyúkólhoz, kitalálni sem tudná, hol lehet a vályújuk, pedig tegnap is utat hányt mindenhova, szélesre tisztította a járdát, beszélt a szomszéddal, hadd dobja el a ház mögül is a havat, lehordott egy kocsiravalót a padlásról, a fáskamrában előkaparta a tüzelőt – hogyan találhat be a hó a cserepek szélén?! –, de legjobban a háztető izgatja. Lehet az épület hatvan éves, vályog és tömés a fala, a szúrágta, korhadt gerendák sem bírhatnak ki sokat. Bezzeg, amit három éve otthon eladtak, tartana ítéletnapig, de hát a nyolcvan év kikezdte az embert, ideszorult a feleségével a városba, a fiuk közelébe. Tegnap is itt volt, együtt járták körbe a házat, a padlást segítette letakarítani.

– Valamivel a tetőn is meg kellene bolygatni a havat, papa! – szólt vissza az autójából –, maga úgyis ráér, találjon ki valamit.

Faralt az a fránya gép, a szomszédokkal taszigálták ki az útkereszteződésig, nem biztos, hogy Józsi idenéz mostanában, őt azonban az odavetett szavak egész éjjel nem hagyták nyugton.

– Mi az, há mén? – rebbent föl az asszony, mikor ő fél órája fölkászálódott a fekhelyéről, pedig ahogy szürkült, máskor is kivetette az ágy – esténként a tyúkokkal szoktak lefeküdni –, most arra is kíváncsi volt, ez a bolond idő hogyan tette tönkre a tegnapi munkáját. Akkor a pince előtt nem volt semmi, most a középső unokájának – az ősszel látta utoljára – derékig érne. Nyikorog a nemrég mázolt, fagyott festékű, öreg ajtó is, huzatot kaphat hátulról, de a szellőzőnyílást nem akarta teljesen bedugni, a fülledt, párás meleg ártana a bornak, s kell egy kis levegő a répának, krumplinak is.

Emlékszik, az első világháború előtt volt ilyen tél..

Akkor nősült, a lakodalmasok a szomszéd faluból jövet keresni sem próbálták az utat, a szánkók repültek, mindenen keresztül, nem kellett félni a Sió jegén sem. Egy-két bolondos vőfély – melegboroztak indulás előtt – léket akart vágni („Fogunk az újmenyecskének vacsoráravalót!"), két fejsze kicsorbult, eltört egyiknek a nyele is. Ki törődött vele, tavaszig szépségesen faragtak másikat, a csorba fejszéket is kiköszörülték. Erő, egészség, – akkor az ember gondolata is más. Így nyolcvan után semmi sem esik jól. De ő még csak-csak, hanem a felesége. Minden évben kórház, tavaly a medencecsontja törött el, nyáron a szemét operálták.

– Egy hét után el is felejti – nyugtatták az orvosok, és a fia is rábeszélte. Ami a feledést illeti, tart máig, hanem a műtét nem sokat változtatott a helyzeten. Jó, ókulával lát valamelyest – régebben hiába próbált fel akárhányat –, de esze csak a torkosághoz van, ha a fiuk időnként hoz valamit.

Addig igyekszem kitalálni valamit, amíg föl nem kel – gondolja, és a derekán összébbfogja a bekecsét, mert alábújt a szél. Ég az utcai lámpa, újra körüljárja a házat. Egy-két ember mocorog már a járdán, hatra mennek a szomszédos gyárba, hanem a hideg aligha csökken. A ház mögött legszívesebben még távolabb dobálná a havat, látszik a falon, milyen magasra szívódott a nedvesség, de az ember nem lehet olyan

önző, tekinteni kell a másikat is. Jó, ha megúszák árvíz nélkül, ki tudja még, milyen lesz az olvadás.

Odamegy megint az ólakhoz, benéz az ajtókon. Bizony, mindent szépségesen telesodort a szél. A nyulak bírják, melegíti őket a bundájuk, a ketrecükre egy-egy zsákot dobott, csak az a néhány baromfi . . .! Ráadásul Józsi ezekkel van oda, már az ősszel kiirtotta volna valamennyit.

– Ki látott ilyen marhaságot – pöröl velük állandóan –, a piacról tömik beléjük azt a drága kukoricát. Nem érné meg, ha kettőt tojnának is naponta.

Ő hallgat, meleg vizet öntött tegnap is a vályúba, hamut szórt a fészkük alá, dobott be hozzájuk a nyulak trágyájából. Józsi úgy tesz, mintha ezek jelentenék a legnagyobb ráfizetést. Mikor mondták ők neki, hogy másképp csinálja a dolgát?! Villa, kocsi – kétévenként másik –, tavaly, mikor a legújabbat összetörte, elvitte az ő betétkönyvüket is. Nem irigylik tőle, megtalálják másban, hetenként kétszer jön, és sohasem üres kézzel. Igaz, tegnap elvitte azt a vékony földjáradékot is, amit a lőrinci téesz küldött, de igaza van, kellett húsz kiló darálthús a hízóhoz, hogy legyen elég töltelék. A malacot persze itt nevelték, egyet a többi árán szoktak hizlalni, de ruhára pénz sohse kell, ő a Józsi, a felesége meg a menyük levetett holmiját örökli évek óta. Karácsonyra meleg alsóneműt is kaptak. A járadék persze több volt, mint amibe a hús kerülhetett, de mindegy, az ő gyerekük, másuk sincs ebben a soktornyú városban, csak ezekkel a tyúkokkal ne kötözködne annyit. Másnak könnyű tanácsokat osztogatni, de azt beláthatná, hogy őket az unalom ölné meg, ha ezt a pár baromfit is kiadnák a kezükből.

Igaz, nemigen tojnak már, három éve hozták ide őket.

Talán Józsira kellene hallgatni, fiatal jércéket ígért a tavaszra. „Ősszel levágják, aztán megint másikakat hozok az anyósomtól!" – mondta, már tudja isten, hányadszor. Ezen gondolkodik még, de a fehér tyúkot mindenképpen meghagyja. Jó tojó volt, és különben is . . . – maradjon Lőrincről valami. A fia – más ember – képtelen ezt megérteni, akkor meg fölösleges a magyarázat. De a cserepeket át kellene rakni ezen a tetőn is. Nem emlékszik, hogy a régi háznál valaha csinált volna ilyen munkát a tél.

Persze, törődött is akkor a hóval . . .!

Szépségesen összerakta a szánkót, és hordta a trágyát heteken át. A házkörüli munkát elvégezte helyette más. Itt őrá vár minden. Az utóbbi években így volt ez már Lőrincen is. Az első gyerekük még az istálló körül találta fel magát, – elvitte a járvány. A leányt – az anyja karjáról – a torokgyík. Józsi az elemi után polgárit választotta, és még mindig tanul valami egyetemet, pedig majd' húsz éve mérnök. Ellenezték az iskoláit – főleg ő –, de amúgy nem tettek keresztbe előtte egy szalmaszálat sem. Jó feje van, járja a maga útját. Hallotta tőle többször, hogy a város legnagyobb üzemének valamilyen részlegét vezeti. Ahogy mondani szokta: neve van a szakmában. Lehet, ő nem ért hozzá, azokat a napjait szokta értékelni, amiket otthon együtt dolgoztak át a háztájiban vagy kinn az újhegyi szőlőkarók közt. A legszükségesebbet azért itt is megteszi értük, csak nem mindig veszi észre, hogy amit jónak tart, az csakugyan jó-e. Neki is könnyebb volt a helyzete, mikor még Lőrincre járhatott hazaiért. Fordult a kocka, a szülők szorulnak a gyerekre. Talán tovább, mint gondolná valaki. Hosszabb az élet – ilyesmit mond a rádió is –, csak az ember válik magatehetetlenné. Élőhalott lesz ő is, mint a felesége. Vasárnap a szerencsétlen – Józsit nem akarta keseríteni vele – kétszer maga alá rondított. Lehúzkodta az ágyneműt, adott rá másik ruhát, fél óra sem tellett el, kezdődött minden elölről. Valahogy az asszony is lecsúszott a padlóra, képtelen volt fölemelni, muszáj volt átmenni segítségért a szomszédba. A szennyes holmikról el is feledkezett, de talán a kamrában nem rohadnak el a tavaszig, akkor majd a napon kiáztatja őket. Többször elintézte már Józsi az ilyesmit, most nem tudott szólni neki. Ha megmarad a többi gyereke, megoszlik a teher. Bár . . . ki tudja. Hányat ismer, ahol az egyik testvér alig várja, hogy a másikhoz kerüljenek az öregek. Hiába, no. Haragudni sem lehet. Sok a gond, sok a munka, amellett mindent a boltból, piacról hordani, kész istencsapása. Szerencse, hogy az őszön e mellé a kis szőlő és udvar mellé Józsi tudott szerezni egy kertet. Messze van, igaz, a buta fejével képtelen megjegyezni az utat, Józsi hurcolta állandóan, mikor ásni kellett. Csoda, hogy nem vágta a fejéhez: többe kerül a leves, mint a hús.

A kertnek persze jól jött ez a hó.

Bolond nagy hantokat forgatott ki az őszön az ásó, elég volt szétmunkálni a vasgereblyével. Évtizede nem törődött vele a kutya sem, pedig – ha sikerül az összegyűjtött kis trágya mellé pétisót szerezni – várhatnak tőle valamit.

Csak az nincs, aki elkészítse! – néz befelé keserűen.

– Őrülni kell, papa, hogy legalább mozogni tud! – szokta elvágni a panaszkodását a fia.

Jó-jó, nem tudjuk, mit hoz a holnap, de ha Józsi lenne egy szobába csukva az anyjával, elmenne a kedve az élettől. Jön gyakran, na, csakhogy más az a félóra, és megint más, amit neki kell átélnie. Vasárnaponként rájuk nyit a legújabb menyük is – harmadik felesége Józsinak, sokat nem várhatnak tőle –, az ebédnekvalót olyankor föl szokta tenni. Bezzeg a múltkor mégis odaégett minden, mert sietett a buszra, az öregasszony meg nem volt hozzászokva akkora tűzhöz. Nézte ő is, mit lehetne csinálni, hiába. De azért csak megették. Neki az asszonymunka sohsem állt a kezéhez. Próbálta egyszer még a fejést is, alig adott valamit a tehén. Hiába, mindennek van valami fortélya. Kikeresi a tyúkvályút, hoz majd bele vizet. Tudja, a háztetővel lenne a legtöbb dolog, de esze sincs, hogyan fogjon hozzá. Ha csillapodik a szél, talán a kapanyélhez köt valamit, s megpróbálja az örege havat lehúzkodni. Sikerül-e, előre nem látja, egybe fagyott már minden. Józsira nem számíthat, van más dolga elég. És el is várja, hogy amit itt kell csinálni, azt lássák el ők.

Nézi, nézi a tetőt –, ne látta volna meg sohsem!

A felesége kívánkozott ide annakidején, de azt is elfeledte már. Ma ugyanúgy átkoz mindent, mint ő. Néha, magukban érzik, hogy kínlódásuk egyetlen forrása a megöregedés, de hát elevenen nem bújhatnak a földbe.

Fázik nagyon, a halántékát meleghullám önti el, egy kicsit be kéne még húzódni. Jól néz ki, ha ő is megbetegszik.

Halkan nyitja a konyhaajtót, szeme nehezen veszi ki a tárgyak körvonalait. Sámli, szék, lavór, szúette almárium, oldalán viselt ruhák lógnak egymáson, a másik oldalán törülközők. Ahogy Józsi szokta mondani: olyanok állandóan, mint a „földterhe", hiába akaszt ki folyton tisztákat. A menyük szokta mosni őket, még szerencse, hogy a házuk árkülönbözetéből vették a mosógépüket.

Akkor került az első szobába az olajkályha is.

A nyű essen bele, drága jószág! Ha azt akarják, hogy átlangyosodjék egy kicsit a levegő, égetni kell sokáig. Mikor Józsi azt mondta, nem biztos, hogy mindig ráér olajat hozni, úgy döntött, inkább behúzódnak a konyhába. Nem mintha félne, hogy a tíz literes kannát nem bírja el, de a nyavalya sem szeret idegen népek között sorba állni. A konyhában úgyis el szokták gyújtani a tüzet már reggel (Józsi hozott villanymelegítőt is, de nagyon sok áramot fogyaszt), az a néhány óra, amit lehunyt szemmel kínlódnak át, eltelik a konyhában is. Persze, egyszer-egyszer szépségesen a padlóra ment az olaj, mert nem lát jól ő sem, máskor meg az szállt ki a fejéből, merre kell azokat a büdös csavarokat forgatni.

Falok néhányat – néz a spájzajtóra –, egyre jobban érzi, milyen éhes. Jó, hogy tegnap eldugott néhány pogácsát, a felesége másképp mindent elnyelne együttő helyében. Mostanában egyre elviselhetetlenebbnek érzi a falánkságát. Nézni sem jó, amint taktusra jár a feje. Nincs foga negyven éve, de ő csak tavaly látta meg, mennyire összecsukódnak ettől az állkapcsai. Nem undorodott semmitől, de ahogy nyel, mint egy silógödör, nagyon gusztustalan. Legjobban esnék az evés egyedül, de azt nem teheti meg. S néha ő is elfelejti, ha félretesz valamit, azért rohadtak rájuk az őszön azok a szép almák is. A múltkor meg hogy járt azzal a babfőzelékkel . . .! A menye rántotta be, de akkor már nem kívánt enni belőle még a felesége sem, így három napig ott forrdogált a sparhelt szélén. Gőz és füst terjengett a konyhában, a fazékból csípős szag áradt, az aljára kétujjnyira odaégett a főzelék. Józsi vágta ki a gödörbe, az edénnyel együtt, pedig talán még lehetett volna használni. Érezte, hogy ő is hibás, így csak hallgatott. Ijesztő, mivé válik az ember vénségére.

Önt egy kis vizet, megmossa a képét. Józsi mérges szokott lenni, amiért kevés

vizet és szappant használnak. Meg az ümögért, hogy mért hordja egy hétig, éjjel-nappal. Ha tudná, hogy az anyja egész télen nem veti le a trikóbugyogóját...!

– Hányszor mondtam – szólt rájuk tegnap is –, cserélje ki estenként azt a rohadt inget! Nem ér rá? Engem kirázna a hideg, ha csúszkálna a bőrömön az a koszos holmi.

– Az te vagy – válaszolt, de a gyerek nem hagyta annyiban:

– Van elég a szekrényben, előszedjem újra?! És a gyapjúzoknik is! Már elrohadnak a gumicsizmákban.

– Hozhatnál másikat – csillapította az anyja, mire Józsi nekivörösödött:

– A kászliban van három pár, a múltkor adtam a kezükbe, már elfelejtették?

– Hajnye, ne nézz bolondnak engem is! – horkant rá, de Józsi csakugyan elővette a kapcákat. Nem érti máig sem, de olyant csak nem csinált – bár nem lehet ma meghinni senkinek –, hogy a zsebéből húzta ki őket. Igaz, sötét volt, villanyt nemigen szoktak gyújtani, harapnak valamit, a Szabó családot sötétben is elhallgatgatják, a levetkőzéshez is fölösleges a lámpa.

Belép a spájzba, keze kotorászik a stelázsi alatt, nagy koccanással borul fel a pálinkásüveg. Egy italnyi maradt – nézi fojtott káromkodással –, és gyorsan megissza. A szomszéd adta még, segítette behordani a szenet, ott volt nála borfejtéskor is, mindig áthívják, ha megszorulnak valamivel. Jó népek, csak az unokáikat nem szereti, folyton itt ugrálnak a kerítésen. Mennyivel jobb lenne, ha a sajátjai rosszalkodnának itt. De hát őket alig látja. Józsi valahogy furcsán alakította az életét. Három házasság, háromféle gyerek. A legnagyobb már középiskolás. Azt is elfelejtik néha, melyik városban lakik az anyjával. Bizony, van úgy, hogy a nevét is. Béla. Alighanem Béla. Derék növésű, akár az apja. Nem is tudná hirtelen fölidézni, kire formázik. Inkább az anyja lehet. Szőke, kék szemű. A szünetet a másik nagyszüleinél tölti, vajon ide eljön-e? A nyáron – nyolc év után – itt volt az anyja is. Fogorvos, kánikulában kesztyű volt a kezén. Amúgy barátságos, de a gyereket ritkán engedi el. Pedig Józsi mondta, mikor júliusban kiment Olaszországba:

– Egy hónap hosszú, de Béla eljön minden héten. Hoz majd, amit mondanak neki.

Nem hozott, mert azóta sem látták. Az a bolond Józsi – mások beszélik – hátaslovat vett neki, azon nyargalászik, és légpuskával lődözi a verebeket.

Pálma más, meg az anyja is.

Őket siratják máig, csak Józsinak nemigen lehet erről szólni. Még jó, hogy ők el-eljönnek, és szerencse – bár ezt végképp nem érti –, hogy Józsi jóban van mindnyájukkal. De akkor mért kellett elválni? Az ilyen öreg már nem tud eligazodni ezen a mai bolond világon.

– Majd a legkisebb unoka! – mondta Józsi a tavaszon, mikor a harmadik gyerek megszületett. – Látják, tiszta öregapja az álla is.

Lehet, de még nagyon apró. Kétszer látták csupán, félti az újasszony. Ők jobban járnak, ha helyette az anyja lenne a menyük. Fiatalka az is, negyven múlt, a lánya még gyerek. Az apja bőbeszédű, kedélyeskedő, mindig viccelődik. Ötven éves lehet, mint az ő első gyerekük volna. Legfurcsább, hogy nem nászuramozzák egymást, Józsi kívánságára a nevén kell szólítani. Ha megölnék, most akkor sem jutna eszébe, hogy hívják. Az öregasszony – fülel a konyha felé –, rettenetes, mennyire összekeveri a kiterjedt rokonságot. Főleg a menyeit. Jó, hogy nem sértődnek meg, föl sem veszik tőle. Újabban mind azzal kezdi, hogy elmagyarázza, ő kicsoda. Marikát néha mégis Orsinak szólítja. Hiába, igazán csak őt szerették. Legjobban az ő fajtájuk. Lelalábbis így látják. Lőrincen sem esett le a gyűrű a kezéről, ha valamit csinálni kellett. Persze, Marikának sem, csak ő még tanul. És alig idősebb, mint a nagyobbik unokájuk. Hogy Józsinak milyen esze van...?

Fölhajtja ismét az üveget, nem jön belőle semmi. Körülményesen visszadugja a helyére, s a lábason akad meg a szeme. Liszt vagy dara van körülötte, korommá égett valami a fenekén, úgy látszik – önti el a méreg –, főzni próbált a felesége. Az isten se tudna magyarázatot adni rá, mikor miért sikerül vagy nem sikerül neki, amihez hozzányúl. Kudarc esetén jobb, ha ő is befogja a száját, mert az átkok átkát szórja a világra.

Söprűt vesz föl, lapátot keres, összekotorja a szemetet. Önt majd rá meleg vizet, a tyúkok elcsipegetik, mást nem lehet kezdeni vele. Az öregasszonyra nem bízhatja ezt

sem, visszaöntené valamelyik zacskóba, és vele etetné meg. Nincs érzéke a világon semmihez, gyötrelem az élete a mellette valónak, de úgy látszik, az isten is fél magához venni.

Szétnéz a spájzban, nemigen van ennivaló. Otthon ilyenkor már frissen füstölt kolbász illata csiklandozta az orrát – az valami fölséges érzés –, itt csak avas, tavalyi szalonna lóg egy madzagon, mellette sonkacsülök, kevés lenne egy éhes kutyának. Ideje, hogy valami hazakerüljön a füstölőből. Józsi evvel is urizál, mással füstölteti a tölteléket. Lopják is, biztos, nem elég, hogy fizetni kell érte. Akart venni tegnap egy kis új szalonnát, de sehol sem kapott. Pedig azt mondja a rádió, az a mechanizmus nagyon jól zárta az óévet. Lehet, hogy vannak, akiknek jól – voltak olyanok mindig –, de őket az isten sohasem hordozta a tenyerén.

Kijön a spájzból, éhes nagyon, keze megcsúszik a konyhakilincsen. Lám, nyitva van, pedig az öregaszony ma még nem volt az udvaron. Mostanában ő is egyre figyelmetlenebb, de hangosan csak a feleségét szokta szidni. Nem Józsinak, önmagának sem szívesen ismeri el, hogy már ő sem a régi.

– Maga az?! – szólal meg az öregasszony, és felül az ajtónyikorgásra. Kendője a homlokára csúszott, a régi lópokróc a dunyha tetejéről lent van a földön. Ráigazítja, beljebb tolja a párnát is, érzi, hogy elmegy az étvágya. Sötét van itt, az ablak befagyva, a hideg egyre jobban hatol a ruhája alá. Csípi, rágja a bőrét, inge mintha hozzáfagyott volna a hátához, halántékát mégis forrónak érzi.

– Lőrincen voltam! – néz az öregasszony egy kivehetetlen pontra, és gyerekes örömmel mesélni kezd. Mint minden reggel! – gondolja az öreg, s legszívesebben visszafordulna. Pedig mióta itt laknak, neki is az álmok jelentik a legszebb órákat. Éjjel ételi, ami nappalonként mocorog a fejében. Néha egybefolyik a valóság a vágyakkal, azon kapja magát, hólapátolás közben is a sógorral vitázik. De most az asszony nem hagyja gondolkodni:

– A paksi vásáron voltunk – folytatja –, kasmírkendőt vett az ángyom. – S mondja, gyakran összefüggéstelenül, szerencsére nem törődik vele, figyel-e rá valaki. Mint valamikor a leckét a tanítónak, reggelenként fölmondja az álmát. Ő addig kikotorja a hamut a sparheltből, bántó a hideg, néhány percre bedugja Józsi villanymelegítőjét, aztán úgy dönt, egy kicsit még visszafekszik az ágyba. Az öregasszony már a sezlon szélén ül, lábával kotorászik a papucs után, nem találja, mezítláb akar kimenni.

– Maradj, ott az edény a sarokban! – szól rá, aztán ruhástól becsúszik a takaró alá. Józsi egyszer így érte, összeszidta nagyon:

– Most már értem, miért olyan koszos ez az ágynemű. A dolga felől ráérne ám letolni legalább a nadrágját.

Egyik fülén be, a másikon ki.

Józsi félóra múlva mindig elmegy, ő meg öltözzön, vetkőzzön?! Elég, hogy a napjaikban nincs semmi változatosság. Hajnalban kimegy, körülnéz, utána visszahúzódik egy kicsit, aztán a sparhelt, majd bekapnak valamit, s egész nap kínlódnak az újra és újra elfeketedő tűzzel.

– Mondtam, figyeld, mikor ég le, neked nincs eszed semmihez! – förmed a feleségére.

– Érdekes, tehetne rá maga is – szól az asszony, de azért odacsoszog a sparhelthez. Legtöbbször kiszedik a kürtöt, naponként kaparásznak a koromban, közben a hamuval együtt fölborítják. Mire összesöprik, és helyére illesztik a csövet is, ott van dél. Kést, villát keresnek – gyakran az asztal alól kerülnek elő –, új alkalom az összeszólalkodásra.

– Farral jöttél te a világra, jobb, ha nem nyúlsz semmihez. Mintha szándékosan csinálnál fordítva mindent!

Ha összevesznek, egyiknek sem kell az ebéd.

Az öregasszony áttotyog a szomszédba, ő olyankor olvas egy kicsit. Ötkor vacsora, aztán lefeküsznek. Valami változatosságot az jelent, ha az öregasszony nem talál visszza. Ismerik már a környéken, valaki hazavezeti. Tavaly elbódult, egy tető nélküli

pincéből húzták ki. Józsi kijárta, hogy kórházba kerüljön, ő régen volt olyan nyugton, mint abban a hónapban.

Az öregasszony hangosan csurgat, aztán a lábával valahogy fölborítja az egészet. Rongy, vödör, fél órai csiszatolás, – ő meg sem mozdul az ágyon. Lőrincen jár, hol ébren, hol alva, mint az éjjel a felesége, s valaki meg-megjelenik a szeme előtt. Szabó koma – adós maradt egy liter borral –, a Gulyás sógor. Meghányják, vetik a világ sorát, és a maguk fájdalmait, aztán ő leballag a Siópartra, kaszálni. Valami bolond gyerek biztatja, fürödjön meg. Az kéne még, hiszen tél van. Persze, de a fű... – könyököl fel, és csodálkozva körülnéz. Ördög tudja, de jó ez, mostanában úgyis aligha sikerül elmennie.

A múlt hónapban, ahogy Lőrincről visszaért, kiment a fejéből, melyik utcában laknak. Csődület támadt körülötte már a vágányoknál, mert majdnem elütötte egy mozdony. Érdekes, a családtagjait föl tudta sorolni, elmondta azt is, kik laknak a szomszédjukban, de az utca neve – mintha meg lett volna babonázva – az istennek sem jött a nyelvére.

– Megmondtam világosan, melyik vonatnál várom! – talált rá két óra múlva Józsi. Akkor őmellette már egy rendőr is volt. – Annyi esze – ezt itthon mondta a gyerek – a bámészkodóknak sem volt, hogy a zsebében megnézzék a személyi igazolványát?!

Mindegy, megtörtént, egy ideig nem mehet el, az biztos.

Álmában annál többet van otthon.

Mindig a felesége nélkül, pedig ötvenhat éve házasok.

Mikor Józsi első válásáról hallott, ez csúszott ki a száján:

– Bár én is otthagytam volna anyádat, már a lakodalom napján.

Az asszonyt ma legjobban azért gyűlöli, mert bárhova lép, vaksi szemmel is őt kíséri. „Úgy áll, hogy a tekintete rajtam legyen. Kivásállja az emberből a türelmet, de még az érzést is".

– Ne engedje el a boltba, megcsúszhat! – szólt rá Józsi a múltkor. Majdnem viszszavágta neki, hogy legalább megint kórházba kerülne.

Mert mit ér így az élete?

Igaz, ezt mondhatná az asszony is, de ő gyakran azt sem tudja, hányadán áll. Lehet, akkor legjobb neki. Motyog maga elé, beszél összevissza, nevetgél is hozzá. Ha olyankor rászólnak, bambán bámul, mintha álomból ébredne.

Igen, ötvenhat éve élnek együtt.

Tavasz, nyár, ősz, tél.

Meddig lehet, meddig kell még bírni?!

Sok embernek úgy telik el az élete, mintha mindig lakodalomban volna. Neki jött a háború, hadifogság, hazatérve a részesaratás, kuporgatni a földre. Mire lett földjük és más aratott nekik, szépségesen megvénültek. Közben újabb háború, aztán a kulákság, meg a téeszcsé. Az utóbbinak még örülnie is kellett, mert másképp a háza is adóba ment volna.

Egy nem veszett csak el: az örökös kínlódás.

A munkától nem félt soha, erről ismerik ebben az utcában is. Örül, ha hívják: Kocsis bácsi, ezt kellene csinálni.

Csak az asszony..., az volna más. Hogy legalább léphetne tőle. De ha elmegy, mindig történik valami kár. Nyúl megdöglik, tyúk elvész, félni kell, egyszer a házat fölgyújtja.

Hozzá lesz már láncolva a sírig?!

Aki börtönben ül, legalább tudja, mikor telik le az ideje, ez a szerencsétlen talán őt is túléli. Ezer ránc, csupa csont, ráaszott a bőre. Hanem a gyomra a vasszeget is megemésztené. Kérődzik egész nap, nem áll meg az állkapcsa egy pillanatra sem, néha a sarokban félreállva őrli az ínyével az ételt. Azt hiszi, ha ő nem lát, őt sem látják.

A fia olyan asszonyokat hagyott el, akiknek ő a lábát is megcsókolná.

Ha az isten meghallgatná a sóhajait...!!!

Mindegy, őrá ez méretett.

Ha elolvad a hó, talán más lesz a kedve.

Saláta, eper, hagyma pihen most a vastag takaró alatt, az ablak előtt tombol a szél. Hideg és forróság futkos a testén, a dunyha alatt sincs nyugodalma. Nehézkesen fölkászálódik, odaáll az ablakhoz. Pörög, kavarog a hó az udvaron, meg-megújuló erővel csapódik a vaskerítésnek. És magasodik, magasodik, lassan eltűnik a rózsák koronája. Tizenhatban, az Uzsoki-szoros tájékán még vastagabbnak feküdtek a tetején. Ha egy kicsit fáztak, kergették egymást. Volt ott egy fasindős ház, leszedték a tetejét tüzelőnek. Ő úgy közelhajolt egyszer a lánghoz, megégett a köpenye. Érdekes, a keze nem fázott, – akkor volt huszonhat éves. Most – érzi – egyre lázasabb. Meleg szoba és vizes borogatás kellene, mint annak idején Lőrincen.

Csönd van, alighanem elbólintott az asszony.

Megigazítja a kucsmáját, harap egy pogácsából, s megy újra az udvarra. Megy, kezdi elölről.

Hunyorog a sűrűsödő hóesésben, karja, derékfájása nem enyhül. Mindegy, az ember tegye a dolgát, amíg mozog – egyenesedik föl néha, s előre örül, hogy elmondja majd Józsinak, nemcsak a háztetőt takarította le, az örege havat az udvarból is kidobálta. Ha közben a szerszám ki nem fordul a kezéből . . .

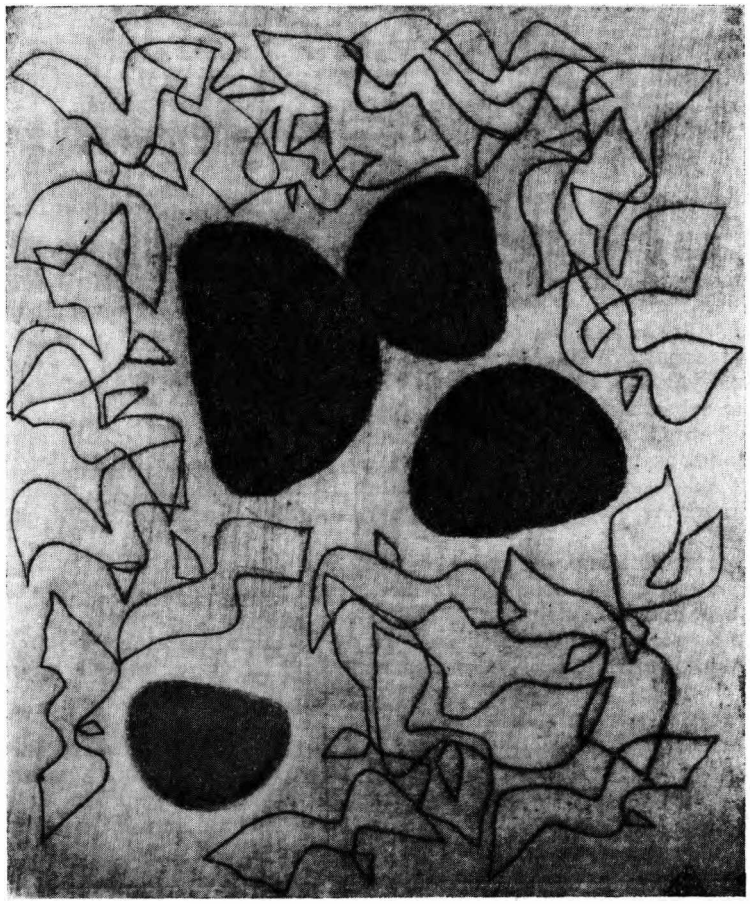

TAKÁCS IMRE

Élére fordul a mező

Kínjában élére fordul a tikkadt mező.
Láthatod alaprajzát – falak rajzát.
Legurulnak a tanyák,
elmenekülnek a járó vadak,
kifolyik a víz a kutakból,
ami maradt.

Én hova menjek, én kihez könyörögjek?
Házatlan testű csiga meddig legyek?
Voltam erős vár . . .
Hol van az már!
Ülök,
a hátamat bökik sziklás hegyek.

Fölforrt kocsonya lett az agyam.
Érezni egyszerre mindent! –
meddig bírom?
Termelem a világba rezgő énekeket.
Automata: élek, s azt leírom.

Lennék, ha hinni tudnám, az isten kísérlete.
Kíváncsiságom báránya! Felhő sehol.
Kiszárít a rádioaktív csillagsugár.
Gurul a kéve, petrence, boglya, kazal.
A fölfordulásban a múlt szétszóródik.
Élére fordul a mező kínjaival.

Tisztelgés isten előtt

Tisztelgek a teremtő isten előtt,
poharát feltöltöm borral ismételten.

Részegedjünk le, igyunk, éltessük őt,
aki az űri csöndben lesz az isten.

Fönn a csillagvilág – rendre kimért
pályákon – a temetés lassú szertartása.

Töltöm a poharakba a bikavért.
Lemállik delelő napunk arany-máza.

Szárnyam tollai barnán kihullanak,
és eljegesedik a katedrális,

durrog a léghuzatban ajtó, ablak,
szivünkben mégegy világ nem virágzik.

De ezer angyal-virág a nyílt mező
aszályán hervadozva, illatozva . . .!

A bikavér vörös, majd feketedő.
A kés az asztalunkon tövig rozsda.

Valami acél-kapu mégis ragyog,
valami gyenge kórus szól azértis!

Vérzik, teremtő isten, a homlokod.
És foszló ingem alatt vérzek én is.

A fejszével ütött harangok

Bűnöm a hallgatás volt,
néma tűrés.
Aztán a kondulás volt,
keserűség.
Végül az értelmetlen,
ronda lárma –
a fejszével ütött harangok
jajgatása.

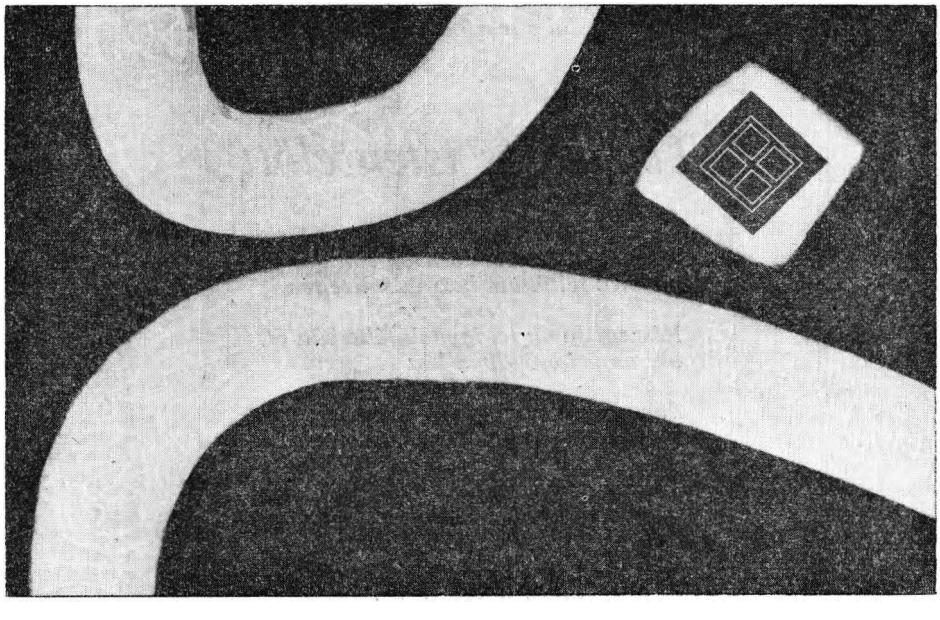

RÓNAY LÁSZLÓ

Vallomás Bicskéről

BÚCSÚ

Herceghalom után számlálni kezdtem a vasúti pálya hajlásait (addig is van belőlük bőven). Eddig, nyolc esztendőn keresztül szinte belém rögződtek az emelkedők és horhosok, most mégis számolom őket. Kutya dolog, ha az ember végképp elmetszi élete egy szálát. Azt a szálat sosem lehet összeilleszteni többé.

Most jöttünk ki az első völgyecskéből. Jobbra jókora juhhodály, balra kis házacskákat rejteget a völgykatlan. Behunyt szemmel is ismerem ezeket a szerény kis épületeket.

A másik oldalon teljesen belefeledkeztek az ultiba. Az egyik kártyázót régóta ismerem: vasutas, az állomás mellett lakik. A másik talán tovább utazik Szárig, esetleg Tatabányáig. Füstölnek, mint a kémény. Halvány irigységfélét érzek: én sosem tudtam a számban tartani a cigarettát, úgy, mint ők. Csípte a szememet iszonyúan.

– Elfogom ám, apuskám!

A vasutas most égnek emelt kézzé változik.

– Ezt? Soha életedben!

Ez már a harmadik völgy. Utána minden eddiginél nagyobb ívben kanyarodik a vonat, s az ember szinte belekábul a bicskei halastavak ezüstös csillogásába. A sínek valósággal kettévágják a szélesen terpeszkedő falut. Azt mesélik, hogy az újtelep helyén régen mocsarak voltak.

Csomagot nem hoztam. Elég teher magamat cipelnem. Most mélységesen átérzem a „nehéz szív" kifejezés valóságtartományát. Az enyém most átkozottul nehéz, mintha kilós súlyokat akasztott volna rá valaki.

– Pihengetünk, pihengetünk? – A vasutas nyúl a táskájáért, és közben új cigarettát sodor. Soha annyi „sodró", mint a vasutasok között!

Morgok valamit válaszképp, és a másik irányban indulok leszállni. Miről is tudnék vele most beszélgetni? Az unokájáról? Akit tanítottam s talán nem is látok többet?

Mintha menekülnék valaki elől. Máskor meglehetősen lassan mászom fel a vasútpart oldalában, most szedem a lábam. Itt, a két temető között, amelyek úgy állnak szemben egymással, mint két szomszédvár, minden csendes. Vagy száz métert megy az ember a fák között, aztán hirtelen kiszélesedik a térség. Ez már félig-meddig a faluközpont. Egyik oldalon ócska boltocska, mellette a nevezetes Szűcs-kocsma, amely csak akkor üres, ha zárva tart. Egyszer láttam egy embert, aki kitántorgott a füstből, és öt percig egyfolytában adta ki magából a sört. Hogy mennyit ihatott...? A másik oldalon már új „intézmény": maszek zöldséges. Annak idején innen hoztam Pestre a gyümölcsöt, zöldséget, mert szebb volt és olcsóbb.

Még néhány lépés, és hirtelen szembetalálom magam második otthonommal, a régi polgári épületével. Láttam idegennek, láttam hívogatónak, láttam otthonosnak. Most szemrehányóan nézi a tékozló fiút, aki másutt próbál szerencsét. Három- vagy négyszáz gyereknek építették annak idején. Büszkén emlegetik, hogy idejárt valaha Biáról Juhász Ferenc is. Most ezerháromszázan használják, vagy talán még többen is. Néha-néha bizony csak a KÖJÁL jóindulatán múlott, hogy év közepén nem adták ki a szünetet.

Fél tízre várnak a Művelődésügyi Osztályon. Még majdnem negyed óra. Úgy illik, hogy az iskolától is elbúcsúzzam.

A sötét folyosókon – istenem, azok a téli kerengések! – visszhangoznak lépteim. Vigyázat, kicsit csöndesebben! Nem kell érzékenykedni! Csak semmi jelenet!

Itt, ebben a teremben tanítottam először. Ezt a furcsa, kesernyés szagot sosem lehet elfelejteni. A padokon vastag porréteg ülepedett meg. Az elsőbe leülök egy pillanatra.

Ülök a padban, és várom, hogy szólítsanak. Szeretném magasra tartott kézzel elkiáltani: „Jelen!". De nem szól senki.

Egyre erősebben tűz a nap. A nagymutató vészesen közeledik a fél tíz felé. Indulni kell. Még egy utolsó pillantás. Nagynehezen kikászálódom.

Várom, hogy a folyosón nekem rohan egy gyerek. Vagy hogy egy másik a nyakamba ugrik. De a folyosó csöndes.

Még egy utolsó pillantás, s lassan besétálok azon a nagy, kitárt kapun, amely jövőmet jelképezi. A végét még nem érzékelem. De azt könnyeimen át is látom, hogy amit magam mögött hagytam, nagyon szép volt...

„ITT SZÜLETTEM"

Amikor Jakab István László megírta Bicske történetét, hosszú, hosszú lapokon keresztül a táj múltjával és természeti adottságaival foglalkozott. Engem mindig a táj jelene, tehát azok az emberek érdekeltek, akik itt élnek, s ezeken a kicsi, szűk kapukon indulnak el korán reggel, hogy háromnegyed-egy óráig rázassák magukat a tovasikló vonatokon, s már ugyancsak alkonyattal térnek vissza. Akkor hamar átöltöznek, bevágják a vacsorát („estebéd" az, nem vacsora!) és szöszmötölni kezdenek a kis kertben, vagy az udvaron, vagy a ház elejében.

A helyi kisüzemek olykor munkaerőgondokkal küzdenek. Mégsem tudják elhódítani az ingázókat. Persze az ingázásnak is megvan a maga varázsa, s aki egyszer, évek hosszú sora után, leszáll a vonatról, még hosszú ideig izmaiban, idegeiben érzi a távoli messzeségek hívását.

A lakosság jelentős része mégis itt talál munkaalkalomra. A régi nagybirtokok helyén most egy remekül működő tsz (a Rákóczi) és egy meglehetősen sok válságot megélt állami gazdaság üzemel. Persze azért nem olyan egyszerű a dolog. Mert a tsz akkora területen gazdálkodik, amelynek a végére sem lehet ellátni, és bizony olykor-olykor parlagon is marad egyik-másik nyúlványa. Az állami gazdaságban viszont azok a mezőgazdasági cselédek tömörültek – minden nélkül –, akik régen az Eszterházy-birtok földbe süllyesztett cselédlakásaiban (most is megvan sajnos némelyik) várták a lefekvésre jelt adó alkonyatot. A tsz-ek most az új nagybirtokosok. A munkaegység értéke meghaladja az ötven forintot, a háztáji is hoz jócskán (talán túlzás, de milliomosokról suttognak a faluban), s mégis van az emberekben valami kimondatlan gondolat: tulajdonképpen mi is az értelme a szerzésnek, gyűjtésnek?

> ..... Tán igazuk van az ujjongó
> verebeknek, ha sárga hasukat a porba levágják, nincs
> innen út tovább!

– fogalmazta meg ezt a pesszimista alapérzést negyven évvel ezelőtt egy bicskei születésű költő, Forgács Antal. (Emléktáblája ott látható a róla elnevezett kollégium falában, s amikor felavatták, bizony sokan hördültek fel, „ki az a Forgács?" Érdekes: ez csak a bennszülötteket jellemzi. A napi utazók új és új hatásokat szívnak magukba, s ha lassan is, de ők alakítják a falut, és nem az őket.)

– Jó föld ez itt? – kérdeztem egyszer Nagy Sándort, akit úgy kedveltem, mint legkedvesebb barátomat, pedig csak a vonatozás sodort bennünket egymás mellé. Nagyon szerettem őt hallgatni, mert józan, logikus ésszel sorolta mindig a tennivalókat. Ha jól sejtem, a Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályán dolgozott. Sokszor az ötórás vonattal jött ki Kelenföldről, mert iszonyúan szerette a földet és a munkát.

– Jó. És ha tényleg korszerű mezőgazdasági, nagyüzemi művelést honosítunk majd meg, akkor még jobb lesz.

Igen, még ma is megvan a messze elnyúló határ, itt-ott szénaboglyákkal csipkézve, mint Forgács Antal korában:

> Morgó szél táncoltatja fölötted az ágat és gyönge
> esti színbe pólyálja mögötted a bokrot.
> Kertek aljában pislog a csend, kazlak árnyában
> ébred az este, s mint kísértetek merednek a riadt jegenyék.

Aztán a Szent László patak, amely a költő szerint „derűs volt, mint a boldogok, / s lágy volt, mint egy kerevet, / a patakot szerettem én / s a patak szeretett". A mai gyerekek ugyanígy szeretik a kis patakot, amely azonban tud kegyetlen és félelmetes is lenni. Első vagy második bicskei évemben verték félre a harangokat, mert kilépett medréből és elöntötte a mélyebben fekvő házakat.

A vízzel különben is sok baj van. Ha az ember a csapot nyitná, vörösesbarna lé böffen, aztán csend, sokszor délután ötig is. Nagymosás közben ott marad a ruha, csak a fél család kap levest, és ehhez hasonló örömök várnak a bicskeiekre. S ha még csak olykor-olykor lenne így! De napról napra, óráról órára ott lebeg fölöttük Damoklész kardja. A Fejér megyei Hírlap riportere egyszer megkérdezte dr. Sass Józsefet, a Nagyközségi Tanács vb-elnökét, hogy ha egyszer interpellációt intézne saját magához, mit kérdezne elsőnek. „Hogy mi van a vízzel" – válaszolta az elnök. Mert hát ő sem tud azok helyett dolgozni, akik meglehetősen szakszerűtlenül kezelik a berendezéseket, s az is az igazsághoz tartozik, hogy korszerűtlen, elöregedett berendezés ez. A víztársulás... – igen, az sok gondot megoldana. De a bicskeiek nehezen mozdulnak. Emlékszem, egyszer a környékben portyáztam, s Újbarkig jutottam, egy hosszú-hosszú árok mellett, amelyet az ott élők – lehetnek vagy háromszázan – ástak ki társadalmi munkában, csakhogy legyen Szárról vizük. Ha Bicskén árkot kellene ásni, kirendelnék a pedagógusokat, a pedagógusok pedig a gyerekeket...

Az igazság kedvéért azért el kell mondani, hogy mégis a táj, a tavakkal és patakokkal csipkézett romantikus vidék adja Bicske fő lehetőségeit a jövőben. De ez még elég messze van.

ALVÓVÁROS?

Már említettem: rengetegen járnak el. Részben azért, mert Bicske képtelen lenne munkaalkalommal ellátni minden lakosát. Le-letelepszik itt egy-egy kisüzem, egy-két fiatallal gyarapszik a tsz és az állami gazdaság, a nagy többség azonban utazik. Utaznak reggeltől estig és estétől reggelig. Itt sosem üres a vonat. S mert három műszakban dolgozik a legtöbb budapesti és tatabányai üzem, még az éjféli és hajnali vonaton is nehéz akár egy tűt ledobni. Évről évre olvashatjuk, hogy a MÁV mindent megtesz a zsúfoltság csökkentése végett, de bizony a dolog nem olyan egyszerű. Amikor sokan utaznak, akkor zsúfoltak a vonatok. Milyen jó volna, ha a menetrendek készítői egyszer négy-öt óra tájban utaznának Kelenföldről Tatabánya felé! Egyszeriben ráébrednének, hogy még sokat lehetne tenni a kulturált utazásért!

Bicskén aztán kis ágakra szakad az utazók nagy folyama. Akik a kisállomáson szállnak le, az Újtelepre tartanak, és szidják az egeket, mert a sorompó bizony próbára teszi türelmüket. Aztán itt szállnak le azok is, akik a falu központjában laknak, vagy kifelé, Mány irányában. A maradék a nagyállomás kavicsát koptatja. Az öreg épület előtt ott állnak indulásra készen az autóbuszok, amelyek Csabdi, Vértesboglár, Mány és a messzebb fekvő vidékek felé röpítik őket. Mert bizony röpülnek, ha haladásuk sebességét a Bicske és Székesfehérvár között közlekedő vonatéval hasonlítjuk össze. Ez a szerencsétlen, kivénhedt alkotmány több mint két óra alatt cammogja meg az ötven kilométeres távolságot.

Különben a bicskeieknek nagyon fáj ez az ötven kilométer. Azt mondják – nem is oktalanul –, hogy aki messze esik a megyeszékhelytől, az messze van a megye pénztárcájától is. Sosem készítettem kimutatást arról, milyen arányban alakulnak a megyei beruházások, az biztos, hogy a nyolc esztendő alatt alig-alig látogattak Bicskére a vezetők, legalábbis nem nagyon láttuk őket. Amikor valamelyik iskolába szakfelügyelet érkezik, az is igen nehezen végzi munkáját, hetes kiesésekkel, mert Fehérvártól Bicske – a világ vége. „Ha Budapesthez tartoznánk, bezzeg..." – így sóhajtoznak mindazok, akik meg vannak győződve róla, hogy Bicske mankó nélkül nem fejlődhetik. Pedig...

Ez a pedig persze egy kicsit messzire vezet. Mindenekelőtt oda, hogy Bicskén nagyon nehéz lesz valaha is egységes tudatot kialakítani. Épp azért, mert a lakosság nagy része egzisztenciálisan nem kötődik ide, a felnövekvő generációk pedig már lelkileg is alig-alig. Az általános iskolások még haboznak, hogy a Vajda János Gimnáziumba menjenek-e, mert utána otthon is próbálkozhatnak valamivel. A végzett gimnazisták nagy része aztán kirepül ismeretlen távlatok felé szerencsét próbálni. De otthon hol is próbálkozhatnának jelenleg? A mezőgazdaságban-e, amely már megteremtette a maga ösztöndíjait, és azok mellett kötéllel sem lehetne új ember fogadására késztetni őket? Az iparba? Az itteni kisüzemekben a fizetés átlaga alacsonyabb, mint Pesten és Tatabányán.

A község vezetői pedig mindent megtesznek. A múltkor például fórumot hirdettek, hogy találkozzanak a helyi lakossággal, és előszóban válaszolhassanak a felmerülő kérdésekre. A község különböző pontjain urnákat tettek ki, hogy írásban is adjanak fel kérdéseket. S azok szaporodtak is. Aztán eljött a találkozás napja, felvonult mindenki, aki csak válaszolt, a kérdezők pedig otthon maradtak.

De nem nagyon lehet egységes a tudat azért sem, mert az értelmiségi réteg sem egységes. Itt is az a nézet kísért, hogy csak a pedagógus az értelmiségi, végezzen hát ő minden tudatformáló munkát. A pedagógus pedig azt mondja: szép, szép, de hol kapok én annyit, mint egy mérnök vagy orvos, mégis nekem kell megszerveznem a kis zászlók eladásától a tisztaság napjáig az összes rendezvényeket. Így hát kevés kivétellel ímmel-ámmal végzik az ilyen jellegű feladatokat. A népművelés többnyire nem is az ő asztaluk. Azt végzi a TIT (az utóbbi időben jobban) és a Járási Művelődési Központ apparátusa (ez is jobban, de itt meg cserélődik a vezető személye). Persze máig eldöntetlen kérdés, vajon a fiatalokat kellene-e megfogni, vagy az idősebbeket. A Művelődési Otthonban a fiatalokkal foglalkoztak eredményesebben. Az idősebb generáció lassacskán kikopott. Pedig hát... bizony azokon a Bicske környéki pusztákon is elkelne a népművelés, amelyeket ősszel és tavasszal nem lehet megközelíteni, mert kerékagyig ér a sár. És ott a könyvtár is, amely olyan, mint a nagyfiú a kisinggel: rég kinőtte már kereteit, de mindaddig nem válhat munkája még eredményesebbé, míg fel nem épül az új Művelődésügyi Központ. Hogy oda ki jár majd? Félek, hogy akik eddig nem járnak, ezután sem fognak. Akkor pedig Bicske soha nem lesz peremváros, hanem „alvóváros" marad jóvátehetetlenül!

Város? 1970 januárjától lett nagyközség, és vezetői nem szűnnek meg hangsúlyozni, hogy városi adottságokkal rendelkezik. Érthető, a dolognak pénzügyi oldala is van. Egyelőre azért a városiasodás még a jövő zenéje, legalábbis, amíg Bicske nem tudja foglalkoztatni önmagát, aligha lehet számottevő várossá. Sokkal inkább válhatik egy üdülőterületi egység központjává. Ahhoz meg az ellátást kellene rohamosan fejleszteni. De amíg heves viták folynak minden szelet sertéshúsért, amíg csak egyféle felvágott létezik, amíg egy csavarért, vagy fél kiló kátrányért Budapestre kell utaznia a páciensnek, addig Bicske nem lesz város.

Van fejlődés, nem tagadhatja senki. De azért mehetnének gyorsabban is a dolgok. Persze ahhoz az is kellene, hogy a helyi törekvéseket segítsék az országos szervek, s hogy a helybéliek ne ölbe tett kézzel nézzék, mi történik.

És még mindig ott a község szégyenfoltja, a péró.

Nincs tanácsülés, nincs fórum, nincs két ember, hogy ne beszélnének róla. S arról a majdnem ezer emberről, aki félnomád viszonyok között él arrafelé.

Reggelenként kiürül a péró. A cigánygyerekek zajló csoportban indulnak az iskola felé – nagy részük azonban nem ér oda soha, inkább megreked az árok partján, vagy valami érdekes szórakozásnál. A férfiak vizet löttyintenek magukra és rohannak a vonatra. Az idősebbek már „féljogúak", a fiatal nemzedék talán majd a munka révén megtalálja a beolvadáshoz és a kulturálódáshoz vezető utat. Pest szinte korlátlanul nyeli el a munkaerőt... Az asszonyok kosarakkal indulnak bevásárolni. Közben csoportokba verődnek, harsogva dicsérik vagy szidják a szembejövőket, s még a falu központja is visszhangzik kiáltásaiktól.

Közben nagyon-nagyon lassan folyik a cigánytelep felszámolása. De annyi előítélet, évszázadok alatt felhalmozott jogos és jogtalan, okkal vagy ok nélkül meglévő ellenszenvvel kell itt megküzdeni, hogy eltelik bizony néhány esztendő, amíg a cigányság beolvad.

1966 óta négy család épített, 19 pedig a község különböző területein vásárolt magának lakást. Ez azt jelenti, hogy 23 család költözött ki négy esztendő alatt a péróból. Hogy jöttek-e, arról nem beszél a fáma. S hogy a kimentek miképp nevelődnek át, az is titokzatos folyamat, hiszen nem is egyszer fordul elő, hogy a szomszédok a legkülönfélébb megyei és országos fórumokat ostromolták, nehogy cigányszomszédságba kerüljenek. Az is igaz, előfordult már, hogy a kulturált környezetbe telepített cigánycsalád a padló fölélésével kezdte új életét.

Mégis tagadhatatlan a fejlődés. Azzal, hogy a munkaképes cigánylakosság nagy többsége munkaalkalmat keresett magának, megkezdődött a pérón belül is az átrendeződés folyamata. Mint ahogy a konszolidáció irányába mutat a Járási Rendőrkapitányság vezetőjének nyilatkozata, aki szó szerint ezeket mondta az egyik tanácsülésen: „A cigánysággal meg vagyok elégedve, mert ha a bűnözési statisztikájukat összehasonlítjuk a tíz évvel ezelőttivel, hatalmas a javulás".

A legkisebb korosztályokat kellene megfogni. Az első lépés megtörtént: cigányóvodát létesítettek. Persze, lehet vitatkozni azon, hogy miért kell külön cigányóvoda, s miért nem járhatnak a cigánygyerekek a többiekkel. Hiszen nincs külön cigányiskola! Ezzel együtt óriási lépés! És ha sikerül elérni, hogy az iskolába járók nagy többsége ne morzsolódjék le, akkor egy-két nemzedéken belül Bicske szégyenfoltja eltűnhetik.

A legendák még élni fognak. Úgy, ahogy a költő fogalmazta egyik cigányversében; ezt is a bicskei „péró" ihlette:

A cigányokról eddig nem beszéltem,
szegényektől, jaj, istenem, de féltem,
amint jöttek rongyokba burkolózva,
a foghíjas kerítésnél lopódzva.

Kéregettek, s árultak mindenfélét:
gombát, vasszeget és óriás facsészét,
hajuk között az éjszaka szikrázott,
és szén-szemük ijesztően parázslott.

Gyereket esznek, tartotta a fáma,
s kire ránéznek, eltörik a lába,
a vérivástól barnult meg a bőrük,
futottam is, ahogy tudtam, előlük.

Egyszer aztán eggyel szembe akadtam,
hirtelen jött, már el nem szaladhattam,
csodaként néztem, eltátva a szájam,
ő is rámnézett, s nem tört el a lábam.

Hol vannak már a rongyokba burkolt cigányok? Bicskén már kéregetni sem kéregetnek (ez is pesti szokássá vált). Inkább azzal keltenek feltűnést, hogy elegánsan öltöznek, s hogy az évszázados visszaszorítottság után elképesztő arányokban keresik helyüket a megváltozott világban. Meg kellene őket tanítani az „életvitel"-re, arra, hogy nem minden pénzt kell rögtön elkölteni, mert „egyszer hopp, másszor kopp". A viselkedés szabályait kellene oktatni a számukra, hogy nem csak övék a nagyvilág, s meg kellene teremteni köztük az összetartó kultúrát, mert jelen pillanatban nagyon kicsi a kultúrigényük, még tizenöt-tizenhat éves korukban is meséket követelnek az iskolában.

Optimista lennék? Nem tudom. Míg Bicskén voltam, háromszor próbáltak cigányosztályt teremteni. Tanítottam mindegyikben. S valahogy a szívemhez nőttek az Oláh Pistik, Karcsik, a Raffael Pisták, Németh Karcsik, Poncok Jóskák – akinek bölömbika hangja elhallik a község egyik végétől a másikig –, Ilonkák. Mindegyikben valami megfoghatatlan, de nagy ragaszkodást éreztem, s romlatlan értelmet, amely adottságként él bennük, s nekünk kellene hatékony erővé formálni.

És azt hiszem, az a péró sem olyan szörnyűséges már. Igaz, egyszer jártam csak benne, az is valóságos népünnepély volt, mert ilyenkor, aki csak teheti, csatlakozik a vendéghez, valóságos udvartartás veszi körül, s szerencsés esetben még a disznók is utána nyargalásznak. (Itt vannak a legszebben gondozott állatok!) Talán öt-hat épületet kellene lebontani a központban, s kicsit levegősebb lenne máris, no meg kötelezővé kellene tenni egy-két W. C. építését, mert a jelenlegi helyzet sötétségét épp a higiénia teljes hiánya okozza.

Sass József szerint a probléma egy nemzedéken belül megoldódik. Estélyi Gyula szerint, aki a járási pártbizottság első titkára, kicsit hosszabb a perspektíva. Azt hiszem, neki van igaza. De szurkolok, hogy mégse a mi igazságunk teljesedjék . . .

A JÖVŐ

Hosszú ideig azért folyt a harc bicskei viszonylatban, hogy ipar települhessen Bicskére. Most megváltozott a helyzet. Mindenki rájött – és ez is elsősorban Estélyi elvtárs érdeme –, hogy a főváros közelségével lehet kalkulálni másképpen is. Amikor Kőszegfalvi György és Bakonyi Dezső tanulmányai megjelentek Bicske lehetőségeiről és adottságairól, mindenki úgy érezte, új dimenzióban lehet és kell is gondolkodni.

A képlet röviden a következő: A nagyközség két város vonzásterületében fekszik. Nyilván fölösleges itt egy harmadik ipari várost teremteni. Azt a módot kell tehát megtalálni, amelynek segítségével Bicske a két város, Budapest és Tatabánya kiszolgálójává válhatik. Ehhez pedig arra van szükség, hogy összhangba kerüljenek a gazdasági és üdülőterületi érdekek, s medrébe terelődjék a jelenleg tapasztalható spontaneitás, azaz kezdődjék meg ezen a részen egy üdülőterületi központ kiépítése.

Jelenleg ugyanis az országos adottságok nem elégítik ki az igényeket. Régen elmentek az emberek a Balatonra vagy éppen a Velencei-tóhoz. De most – városból városba jutnak. A Duna-kanyarral lassacskán ugyanez a helyzet. Viszont a városi embernek már szinte parancsoló szükséglete, hogy valamilyen módon, akár rövid időre, szabaduljon a körengetegből. S a nagy többség nem passzívan szeretne pihenni, nem hunyt szemmel ringatózni a napfényben vagy a Duna hullámaiban, hanem szabad idejét is szeretné hasznosan eltölteni, kertecskét művelni, zöldséget termeszteni a háztartás számára, vagy a szőlőt kötözgetni, s utána ingujjban ízlelgetni a hegy levét. Nos, ezeket az igényeket Bicske és környéke jelenlegi állapotában is ki tudná elégíteni. Már csak azért is, mert aránylag könnyen megközelíthető, még gépkocsi sem kell eléréséhez, vonat és autóbusz is jön erre, úthálózata is kielégítő. S ráadásul van ennek a tájnak nagyon erős hagyományrendszere is, amelyet azonban előbb felszínre kellene hozni, tudatosítani kellene.

A területrendezés szakemberei úgy gondolkodtak: tíz-tizenöt esztendő kell hozzá, hogy új üdülőterületi központ alakuljon ki Bicske környékén. A jelek – a hegyoldalakban sorakozó víkendházak, a megújuló présházak, az alkalmi horgásztanyák – azt

mutatják, hogy ennyi időbe sem telik és alapvetően megváltozhatik itt a táj arculata. Erre vall a rohamos spekuláció is. Az a telek, amely tíz esztendeje tízezer forintot kóstált, most ötszörösére drágult, s jönnek, jönnek szüntelenül a hiszékenység vámszedői, a spekulánsok, akik megérezték, hogy jó boltot lehet csinálni. Nagy szükség lenne itt is és máris egy intéző bizottságra, amely elejét veszi a táj kihasználásának, a rendszertelen építkezéseknek, és eldönti, melyik helyet lehet kisajátítani, melyiket nem, hol, mit kell rendbehozni, milyen vállalatokat lehet befektetésre ösztönözni a táj beépítésére.

Nálunk manapság az jellemzi az üdülőterületek kiépítését, hogy elsősorban a külföldiek igényeire vannak tekintettel, így aztán számunkra hovatovább hozzáférhetetlenekké válnak. Bicske környékének épp az a jellegzetessége, hogy a mi igényeinket képes kielégíteni. Mert egyesül itt mindaz a természeti szépség és adottság, amely hazánkban megvan ugyan, de más és más területen. A hegyvidék barátai bizonyára örömüket lelnék a *Szár-Újtelep–Nagyegyháza–Óbarok* kerítette területben, amely a Vértes szeszélyes lankáit s a Gerecse völgyeit köti össze. Ennek a résznek jó útja, vasútja van, parcellázott, közművesített, tehát elenyésző ráfordítással kialakítható lenne üdülőterületnek. A nagyegyházi halastavak mentén pedig ideális horgásztanyákat lehetne teremteni, amire azért is szükség volna, mert sajnos hovatovább egyre szűkebb területre szorulnak.

Egészen más jellegű igényeket elégíthet ki a *Tükrös–Csabdi–Előhegy–E 5-ös út–Halastavak és a budapest–győri vasútvonal* határolta rész. A Bicskéhez közvetlenül, közigazgatásilag is hozzátartozó Csabdi romantikus emelkedőivel, kis ráfordítással élővé varázsolható parkjaival a terület egyik legszebb része. A többi: mintegy 400 katasztrális holdnyi zárt kert és 200 kh hétvégi nyaraló építésére alkalmas telek azoknak is pompás hétvégi pihenési lehetőséget tartogat, akik a kellemes és hasznos egybekapcsolására törekszenek. A turistáskodásra vágyók bizonyára örömmel kirándulnak majd a Hegyikastélyhoz, az első magyar csillagvizsgáló romjaihoz, ahol egy campinget akár helyi erőből is lehetne teremteni. (Általában: Bicskét egy megfelelő hotellal, vagy egy ügyesen „körülbástyázott" campinggel Budapest elővárosává lehetne formálni. A külföldiek esetleg innen indulnának budapesti felfedező útjaikra, ami előnyösen befolyásolná a főváros jelenleg meglehetősen ingatag közlekedését is.)

Korlátlan számú pihenőtelket lehet kihasítani a *Máléhegy–Ginza–Szent György-puszta–Szent László-patakvölgy–M 7-es út* határolta részből, amely alkalmas vadászatra, sok örömet nyújthat a lovassport kedvelőinek, s elképzelhető az is, hogy egy olyan autósétányt lehet itt kiépíteni, amely összeköti a területet Budapesttel és a Velencei-tóval. Ha a Szent László-patak vizét mesterségesen megduzzasztanák, körülbelül tíz kilométer hosszúságú tórendszer jönne létre, új fürdő- és horgászparadicsom. (Feltéve, hogy a szorgos vállalatok addigra nem szennyezik el még a vizeket.) S akad itt még egy híres látnivaló: az Etyeki Szőlő- és Gyümölcsgazdaság, amely sok lépést tett már bizonytalanná, sok szót akadozóvá.

És végül: a váli völgy, csodálatos zártkertjeivel, az alcsúti arborétummal, zúgó erdőjével, melyet oly szépen jelenített meg Vajda János (akinek váli emlékszobájára bizony ráférne egy kis korszerűsítés, felfrissítés!).

Van tehát perspektívája ennek a vidéknek. Van annál is inkább, mert a jelenlegi üdülőterületek telítődtek, s még inkább azért, mert a közeli Tatabányának egyáltalán nincs zöldövezete. De van azért is, mert olyan agilis, sokat akaró vezetők állnak itt az élen, akik tudják, mit akarnak, és tisztában vannak a lehetőségekkel.

Persze a legnagyobb nehézségeket ők sem tudják megoldani, nyilván országos akarat kell ide. Mégis érdemes ráfigyelni egy pillanatra Bicskére és vidékére, mert nagy lehetőségek rejlenek benne, melyeket elmulasztani könnyelműség volna.

TÓTH EMIL

Családvédelem és felelősség

Kevés olyan divatos kérdés van manapság, mint a népszaporulat, a nemiélet, a szexualitás kérdése, amiről annyit hallunk, látunk és olvasunk az ismeretterjesztés, a tömegkommunikációs eszközök segítségével. Elég csak a Televízió ismert műsorára gondolni (némelyik nem a legszerencsésebben sikerült), a Helga című filmre, a különféle sajtótermékek nemi életet (szexualitást) tárgyaló írásaira.

A társadalom minden szintjén, minden réteg, mindenféle foglalkozású ember érdeklődést tanusít korunk e fontos, időszerű és megoldásra váró kérdései iránt. Az azonban már kevésbé szerencsés, sőt felesleges és visszataszító, amikor a közgazdász vagy a szociológus a forgalomban lévő fogamzásgátlószer mellléktüneteiről tart kiselőadást. Ez ugyanis meghaladja a gyógyszerekkel szemben támasztott kötelező útbaigazítás ismeretét.

Talán a kérdés sokféle összetevője és szubjektivitása az oka annak, hogy tudományos, gazdasági és egyéb okait figyelmen kívül hagyva, mindenki a maga módján igyekezett megoldani. Helyesebben, mindenki bírált, mindenki a másikat vádolta a hibákért, de az ügy érdekében nem sokat cselekedett, minden maradt a régiben. Sajnos, ezért nincs még ma sem igazi gazdája e közérdekű problémának.

MIÉRT IDŐSZERŰ?

A második világháború után világszerte, de főként Európában és Amerikában megindult fejlődés az általános életszínvonal emelkedésével, az ember fokozott előtérbe kerülésével járt. A civilizáció fejlődése, az általános kulturálódás megindulása az élet „titkai", kényes kérdései iránt is megnövelte az érdeklődést. Európában az utolsó negyedszázadban az átlagos életkor 65 év körül mozog. Korábban ez mintegy tízzel alacsonyabb értéket mutatott, ma viszont ez az érték évről-évre emelkedik. Az általános életszínvonal emelkedésével természetesen vele jár az is, hogy a férfiak és nők biológiai életfunkciói kitolódtak.

Nem ok nélkül állapította meg az Egészségügyi Világszervezet (WHO), hogy a fiatal kor 45 életévig tart. Az orvostudomány fiatal ága, a gerontológia (az öregedés problémáival foglalkozó tudomány) pedig azon fáradozik, hogy az élet minél hosszabb időre kitolódjék, eltűnjön a tehetetlen öregkor. Beade legújabb könyvében 120 évre teszi 2000 után az élet leghosszabb időtartamát.

A legfontosabb pedig az, hogy most jutott el a társadalmi fejlődés oda, hogy az alapvető ösztönöket a lét- és fajfenntartási ösztönt, jelentőségének megfelelően értelmezze. A fajfenntartás ösztönében korábban a nemi életnek, a szexualitásnak vajmi kevés jelentőséget tulajdonítottak, és az utódlás biológiai funkciójában kimerült ez az ösztönvilág. A mai felfogásunk szerint az örömszerzés, a szexualitás legalább olyan fontos része a fajfenntartás ösztönének, mint az előbbi. A nemi erkölcs pedig csak a szocialista társadalomban humanizálódott, juthatott el oda, hogy elfoglalja méltó helyét az ember életében.

Sokszor elhangzik az a megállapítás, hogy nincs szexuális kultúránk. Sajnos, nem alaptalanul. Nem tudjuk manapság még elég jól beilleszteni társadalmunkba a helyes szexuális életünket, így gyakran megesik, hogy alá- vagy túlértékeljük.

A nemi élet, a szexualitás célja, részben a biológiai ösztönök kielégítése, részben a reprodukció, az utódlás biztosítása, amiről a későbbiekben lesz szó. A szexualitás

lényege az egyéni önmegvalósulás során a biológiai tulajdonságok humanizálódása. Vagyis felemelni a szexualitást a humanitás szintjére, hogy küldetésének megfeleljen, mert ellenkező esetben redukálódik, állati szintre süllyed.

NŐ ÉS TÁRSADALOM

A korábbi társadalmak után a nők helyzete is lényeges változáson ment át. A női emancipáció csak a legfejlettebb társadalomban mehetett végbe. A folyamat nem volt zökkenőmentes, jelenleg is tart, de a közeljövőben a szocialista társadalomban végleges megoldást nyerhet. Hat még a múltból maradt örökség, az emberi fejeknek is meg kell barátkozniuk azzal a gondolattal, hogy a nő a férfiakkal teljesen egyenrangú, nem lehet többé kizsákmányolt. Hivatása ma már sokkal nehezebb és bonyolultabb, mint valaha. A mai nő nemcsak munkahelyén dolgozik, de feleség, anya és a háztartás vezetője is.

Anyasági hivatása biztosítéka a reprodukciónak, minden nemzet legfontosabb kötelességének. Ez a funkció nemcsak számokban, de minőségben is felelős az utódokért. A nővédelem tehát fontos része a társadalmi gondoskodásnak. Ezt tükrözi egészségügyi ellátásunknak az a törekvése is, hogy fokozottabb védelmet és ellátást biztosit a dolgozó nőknek. A 20 hetes szülési szabadság, a 2 éves anyasági segély bevezetése szinte példátlan az egész világon. Ez azonban önmagában nem elégséges, mert a másik oldalon viszont a nőket sújtja a terhességmegszakítás, mint a fogamzásgátlás legbarbárabb módszere. A nők jogainak teljes érvényesítéséért szállt síkra az MSZMP X. Kongresszusa is.

A női egyenjogúság, a nők munkábaállítása, az új gazdasági irányítási rendszer, a nők védelme megköveteli, hogy alkotmányunk még több jogot biztosítson a nőnek, mint anyának és mint munkaerőnek; és ne a házasságot mint intézményt, hanem a családot, mint a szocialista társadalom legkisebb egységét védje. A nők ügye az egész nép ügye lett. Gondunk, bajunk van bőven, de a nők jogainak a gyakorlatban történő maradéktalan érvényesítése mindennapi feladatunkká vált.

Egészségügyi kormányzatunk az immár országosan kialakuló Nő- és Családvédelem Gondozók segítségével igyekszik közbejárni a nők legfontosabb gondjai enyhítésében. E gondozók feladata tanácsot adni a helyes családtervezésben, a korszerű fogamzásgátlásban, a nemkívánt terhességek elhárításában, a meddőség kérdésében, az egyedülálló anyák (lány, özvegy, elvált, különélő stb. terhesek) elhelyezésében, és egyéb esetleges jogi kérdésekben. Ilyen jellegű tanácsadás Baranyában is megkezdte működését.

AZ IFJÚSÁG ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI NEVELÉS

Az ifjúság ma társadalmunk legtöbbet vitatott rétege. A női egyenjogúság kivívása megelégedést keltett, a fiatalok accelerációja azonban számtalan nehézséget okozott.

Éppen társadalmunk magasabb életnívója, de sok egyéb ok miatt is a fiatalok szellemi fejlődése nem követte ugyanis a meggyorsult biológiai fejlődést. A szakemberek többsége szerint a szellemi és testi érés közti fáziseltolódás okozza a fiatalok egy részének különböző formákban – különös öltözködés, hajviselet, huliganizmus stb. – megnyilvánuló lázadását a felnőtt társadalom normái vagy csak konvenciói ellen. A fiatalság lázadásának, „elfajulásának" igazolására a felnőtt társadalom egyrésze a fiatalok körében tapasztalható gátlástalan nemi életét szokta emlegetni.

A vizsgálatokból és különféle felmérésekből azonban kiderült, hogy a szexualitás egyáltalán nem központi kérdése a fiataloknak. A pedagógusok egybehangzó véleménye szerint a felnőttek többnyire a maguk szexuális gondjait és érdeklődését extrapolálják a fiatalokra, hol részvéttel, hol sunyi cinkossággal, hol pedig prüd megbotránkozással. A fiatalok maguk, ha vitára kerül sor a felnőtt társadalom ellentmondásaira hivatkoznak.

Szerintük a felnőttek társadalma különböző meggondolásokból kialakít egy szélesköru erotikus légkört, de ugyanakkor a fiataloktól antiszexuális ártatlanságot követel. Ellentmondást látnak a fiatalok abban is, hogy a felnőtt társadalom szívós, következetes harccal, a sajtót is mozgósítva kiharcolta a mezítelenséget mutogató bárokat, a sztriptízt; konfekció ipara, szövetkezeti ipara jelentős nyereségrészesedéssel gyártja a miniszoknyákat és a merész bikiniket, ezeket a reklámipar minden rendelkezésre álló eszközzel népszerűsíti – ugyanakkor ugyanez a felnőtt társadalom szemforgató megbotránkozással háborodik fel, ha a fiatalok élnek a felnőttek által teremtett lehetőségekkel.

Nem egyszer a fiataloktól az ifjúság tiszta szerelmi kapcsolatait is féltik. A fiatalok ifjúkori szerelme az élet ajándéka, élni kell vele. Lehetőleg hasonló korúakkal történjék mindez, éppúgy mint az első nemi kapcsolat is. Ez ugyanis nem hagy olyan kellemetlen érzéseket, lelki megrázkódtatást, és nem okoz egész életre szóló törést, hiszen 18–20 éves korban rendszerint azonos idealizmussal, esetleg kíváncsisággal kezdenek szerelmi kapcsolatot. A fiatal korúak nemi élete minden szempontból, de főként erkölcsi és egészségügyi szempontok miatt elítélendő, és kemény tudományos, egészségnevelési és felvilágosító tevékenységgel kell küzdenünk ellene. Elég itt csak arra utalnom, hogy akik 18 évnél előbb kezdik a nemi életet, azoknál sokkal gyakrabban fordul elő nőgyógyászati rák, és többnyire átlagos életkoruk is rövidebb. Ha viszont megtörtént a terhesség, akkor ne számkivetettként kezeljük az egyedülálló anyákat. Ne a nevelőket, tanárokat, tanítókat ostorozzuk; a szülői házban kapott nevelés a döntő. A nevelők, tanárok, tanítók nem lehetnek mindenütt jelen. Az egyedül hagyott gyermekek, a turistaházban villanyoltás után magukra hagyott fiatalok magatartásáért már nem a nevelő a felelős. Itt a gyermekbe ojtott nevelés, a magas fokú erkölcsi norma és értelem az, ami a fiatalt a korai felelőtlen cselekedetektől megvédi.

Az ifjúság helyes irányban való nevelését, az ifjúság szocialista erkölcsének kifejlődését a sajtóban, rádióban, TV-ben, színházakban látható ízléstelen, csak a szexualitást fokozó darabok, nem szolgálják. A férfiak és nők közti nemi kapcsolatot ne misztifikáljuk. Tudományos felkészültséggel felvértezett oktatók gondoskodjanak a fiatalok egészségügyi neveléséről és szexuális felvilágosításáról. A koedukációs iskola jó előképzés lehet arra, hogy a fiatalok korán megszokják a fiúk és lányok egyenlőségét a társadalomban.

Nem dőlt el véglegesen, hogy az ifjúság egészségügyi nevelését ki is végezze. Tanító, tanár, nevelő vagy az orvos. Véleményem szerint az, aki az ifjúság, osztály, tanulócsoport mai problémáit ismeri és a tudomány mai állása, a szocialista erkölcs normáinak megfelelően eligazítja az ifjúságot e bonyolult kérdésekben. Az egészségügyi, így a nemi felvilágosítás azonban nem azonos a biológiai ismeretek elsajátításával, annak ez csak kis része.

A FÉRFIAK FELELŐSSÉGE

A társadalmi életben kivívott egyenlőség kiterjed az élet minden területére. Nemcsak arról van szó, hogy a férfi is segít a háztartási munkában, a gyermeknevelésben, hiszen kollektív társadalomban élünk, és a házastársak kölcsönös segítségét az élet írja elő. Ha a munkában ez már így is van, a házaséletben sajnos még korántsem. Fentebb már volt arról szó, hogy a nemi élet a fajfenntartási ösztönnek egyik legfontosabb része. De arról nem, hogy az örömszerzésben a férfi nem lehet önző. A kölcsönös megértés, a nemi élet igazi ismerete a biztosítéka annak, hogy kevesebb rossz, kiegyensúlyozatlan házasság, és frigid nő legyen.

A kölcsönös szeretet és megbecsülés azt is megkívánja, hogy egymás testi és lelki egészségéért fokozottabb felelősséget vállaljunk. A férfiak természetesnek tartják, hogy a feleség betegség esetén ápolja, gondozza őket. Érdekes, hogy mennyire nem természetes, hogy a férfi a nemkívánt terhességek elhárításában is közreműködjön. „A nők dolga" halljuk a felelőtlen, nemegyszer ostoba férjektől. Milyen kár, hogy a

férfiak nem érzik valamilyen formában a terhességmegszakítások következményeit. A sok gyulladást, idegeskedést, lelki defektusokat és azt, hogy a sok terhességmegszakításon átesett nőnél jóval gyakrabban fordul elő majd nemiszervi rák is. Vajon gondoltak-e arra a férfiak ilyenkor, hogy csak addig kell a nő, a feleség, amíg a vágyaikat kielégítik. Attól sem riadnak vissza – a következményektől egyáltalán nem félve –, hogy nemegyszer elhagyják házastársukat, mert a terhességmegszakítás után gyakran egész életre szólóan meddővé válik a nő. Pedig ilyenkor a meddőségért mindketten, sőt ha igazságosak akarunk lenni, talán a férfi még jobban felelős.

A védekezés mindezek ellenére nem könnyű, de ma már bőven van rá lehetőség. Aligha szorul bizonyításra, hogy a futó kaland mindig veszélyesebb, mint a biztos, tartós kapcsolat. A nem kívánt terhesség elleni védekezés nemcsak a nők, hanem a férfiak dolga is. Egészséges gondolkodású házastársak esetében ez nem is lehet másképpen. Sajnos a gyakorlatban a védekezés legtöbbször a nőkre hárul. Ezért érthetetlen, hogy amikor a nők a védekezés érdekében óvóintézkedéseket tesznek; a felelőtlen, nemegyszer egészségügyileg kulturálatlan férfiak maradi, tudománytalan megjegyzéseit is el kell tűrniök.

HAZÁNK ÉS A NAGYVILÁG

Közismert, hogy az 1000 lakosra jutó élveszületéseket tekintve Magyarország világviszonylatban egyik legkedvezőtlenebb helyet foglalja el évek óta. Ráadásul igen magas a koraszülések száma, és ami ebből következik, elszomorítóan kedvezőtlen a csecsemőhalandóságunk. Márpedig egy társadalom kulturáltságának, jólétének, egészségügyi felvilágosultságának ez egyik legérzékenyebb jelzője. Egyre szépülő, több anyagi és szellemi javat juttató szocialista társadalmunk fölénye sajnos nem tükröződik a csecsemőhalandóság vonatkozásában.

A kedvezőtlen adatok hátterében a tömeges terhességmegszakítások állnak. A lakosság számához mérten világviszonylatban hazánkban történik a legtöbb terhességmegszakítás. Talán a házasságkötések nagy számával dicsekedhetünk, de örömünk nem tart sokáig, mert a válások számában már mindenkit megelőztünk, és csak a két szuperhatalom van előttünk azon a ranglistán, ahol ismét kivívtuk előkelő helyünket. Mi az oka ennek? A fejlett társadalomban az életszínvonal miatt eleve csökken a születések, a házasságkötések száma, állítják egyes demográfusok. De hát akkor miért kedvező a születések száma az NSZK-ban, Hollandiában, a Szovjetunióban és az USA-ban? Ezzel sem érvelhetünk tovább. A másik oldalt is bizonyíthatjuk (mármint azt, hogy a szocializmus bizonyos fejlődési szakaszában csökkent a születések száma), mert a körülöttünk lévő szocialista országokban azonos, vagy alacsonyabb életnívójú országokban is magasabb az élveszületések száma.

A legfőbb ok a felelőtlenség. „Először kocsi, aztán kicsi" elv, közben terhességmegszakítás és jöhet a gyerek, ha egyáltalán jön. Pedig az emberi élet egyik legfőbb célja a reprodukció. E sorok írója nőgyógyász, és nem találkozott olyan nővel hosszú praxisa alatt, aki előbb vagy utóbb ne akart volna gyereket. Hazánkban a koraszülöttek az alacsonyabb súlykategória felé tolódtak el. Ebből az következik, hogy sok az olyan koraszülött, akinek megmentéséért (különösen, ha még esetleg fertőző betegséget is kap) nem egyszer több tízezer forintot is fizetünk.

Ennek oka legfőképpen a terhességmegszakítás. De közülük kerülnek ki a csökkent szellemi képességű gyermekek is, akiknek száma így egyre növekszik és eltartásuk gondja az államra hárul. Az állami gondozásra bízott csecsemők száma is fokozatosan emelkedik. A felelőtlenségnek, a korai, felelőtlen nemi életnek, a válásoknak áldozatai ezek a gyerekek. Jó lenne ezt a felelőtlenséget államilag is megszigorítani. Sajnos, sok az olyan gyermek is, akit nem adnak állami gondozásba és a szülők kedvességét, az anyai vagy apai gondoskodást nélkülözik.

MEGOLDÁS, JAVASLAT

Hazánk egészséges fejlődéséhez nem 130, hanem legalább 200 ezer egészséges élveszületettre lenne szükség. Csak így biztosíthatnánk az utánpótlást számszerint, de a szellemi utánpótlás is kb. ennyi élveszületettből szelektálódhat a természet törvényei szerint. Közismert, hogy hazánkban a „semmit sem szabad" abortus-rendelkezést 1957-ben a „mindent szabad" rendelkezés váltotta fel. Ma már minden kétkedés nélkül megállapíthatjuk, hogy mindkettő helytelen volt. Az előző korlátokat szabott feltételek nélkül, az utóbbi lehetőséget adott a felelőtlenségre, és az egyéni szabadság hangoztatása mellett szabadossággá vált. S mindenkor, amikor tényked éseinkkel a fennálló társadalmi rendszert jogilag, erkölcsileg vagy anyagilag bántalmazzuk, vétünk a szocialista rend ellen. Ez pedig törvényes intézkedést von maga után.

Már a 30-as években szovjet szerzők megállapították, hogy a terhességmegszakítások mintegy 50 százalékának korai és késői következményei vannak, amelyek a nők egészségét rendkívül károsítják. Számtalan ilyen megállapításra jutottak azóta a magyar szerzők is. Ezek a megállapítások kisebb módosításokkal még ma is időtállóak. Senki előtt nem lehet kétséges, hogy a védekezés legbarbárabb módja a terhességmegszakítás. Megdöbbentő, hogy azoktól, akiktől legtöbbet vártunk volna a kérdés megoldásában, némák maradtak, vagy nem egyszer szélsőséges elképzeléseiket hangoztatták. Ezek után nem meglepő, ha vezető szülészeti intézményeink jóformán alig foglalkoznak a helyes megelőzés kérdésével. Nemcsak a lakosság egészségügyi és szexuális kulturáltsága ismertetésében maradtak le vezető szülészeink, de még a szülész-nőgyógyász orvosképzésünk is az utóbbi időkig nélkülözte a nő- és családvédelem, ha úgy tetszik, családtervezés legfontosabb tudnivalóit. De sok kérdésben ma sincs egységes állásfoglalás és az anyagi és egyéb érdekellentétekről legtöbbször csak a napilapokból értesülünk. A szenvedő alany természetesen az a lány és asszony, akinek érdekében aránylag elég keveset tettünk.

De egyedülállóak vagyunk abban is, hogy abortus-rendeletünk mellett eredményeink egyre rosszabbak. Sem a környező szocialista országokban, sem másutt a világon ilyen kis lélekszámú ország nem engedheti meg magának, hogy abortus-rendelete annyira liberális legyen, és a felelősségérzetet, a korszerű védekezést ennyire nélkülözze. Ma már minden józan, tudományos ismerettel rendelkező szakember tudja, hogy a csecsemőhalálozás legfőbb oka a terhességmegszakítás. A Magyar Nőorvosok Lapjában már korábban hangoztattuk, most megismételjük, hogy a fennálló abortus-rendelet revízióra szorul. Az ifjúság, de az egész lakosság széleskörű egészségügyi és szexuális nevelése és felvilágosítása mellett, valamennyi védekezési mód olcsó és könnyű hozzáférhetősége után – házasságon belül – csak 2 szülés után engedélyezzék a terhességmegszakítást. Bizonyára az ilyen rendelkezések mellett a rászorulók élnének a ma már szinte valamennyi megkapható védekezési eljárással. Még csak annyit jegyeznénk meg, hogy ilyen terhességmegszakításos rendelet gyakorlati megvalósítása az egész világon ismeretlen, nem valószínű, hogy a világ több, mint két milliárd lakosához mérten a mienk a legjobb megoldás, hiszen eredményeink akkor nem lennének a legrosszabbak.

Fejtegetéseinkben nő- és családvédelmet említettünk mindvégig, mert mint hangsúlyoztuk, az anyaságra való nevelés, a felkészülés, a praeconcepcionális gondozás (az a gondozási forma a gyógyító–megelőző betegellátásban, amikor a gondozás már a megtermékenyülés előtt megkezdődik a leendő apánál és anyánál. Így a gondozás biztosíthatná nemzedékről nemzedékre a szellemileg és testileg egészséges utódokat), már a megszületés után kezdődik, hogy egészséges újszülötteket segítsünk a világra. Ez a célja a családnak és társadalomnak egyaránt. Kell annyi erkölcsi és anyagi erővel bírnunk, hogy a hibákat kijavítsuk, mert különben összeütközésbe kerülünk szocialista elveinkkel.

Borsos Miklós: Takáts Gyula (érem)

TAKÁTS GYULA
60 éves

BORSOS MIKLÓS érme
CSORBA GYŐZŐ: Takáts Gyulának
TAKÁTS GYULA versei
POMOGÁTS BÉLA: Antik örökség és modern világ
MARTYN FERENC: Takáts Gyulának
WEÖRES SÁNDOR: Takáts Gyuszinak
TÜSKÉS TIBOR: Mint fán az évgyűrűk

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Takáts Gyulának

1

A Kovács Sebestyén utcai kiskertes kisház Kaposváron és a római Via Giulia kiskertes nagyháza egybecsúszik bennem.

A Falconieri-palota ablakaiból mintha a sétáló „polgárjelölteket" látnám, s a családi udvar közepén mintha főúri barokk-kút csörgedezne.

Rég-rég semmi közük sem volt egymáshoz. Ez is, az is a saját nyelvén szólított meg, és beszélt rólad.

Köznapi gyümölcsfák, hazai virágok, locsolt-kő-szagú veranda-árnyék, régi, meleg-barna bútorok, tejeskávé, lánynevetés és rengeteg béke nyelvén az egyik –

forgatagos utcazaj, terepszínű platán-törzsek, mozaikpadlós cellaszobák és cifra dísztermek, zúduló izgalom és öblös-villámló évezredek nyelvén a másik.

Ez a másik nyelv lett az erősebb, de nem hallgatott el amaz sem. Mindkettő egyszerre emel ki téged az időből, s idéz elébem. Nagyon figyelek, mert el akarom mondani, amit elmondanak.

2

Ránk zuhant a Város: Róma, és ránk zuhant Itália. Nem volt gyakorlatunk az ilyesmiben. Egymásnak nyomtuk vállunkat, hogy könnyebben viselhessük. Kishivatatalnokok merev napirendjét parancsoltuk magunkra, hogy könnyebben viselhessük.

Én gyöngébb voltam. A közösen megszabott kereteken kívül más engem alig tartott. Szédültem, megzavarodtam, bizonytalanná váltam.

Neked hazulról hozott, makacs életformád volt. Most visszanézve látom, mekkora erejű. Pedig akkor néha mosolyogtam egyen-máson. Persze, hogy mosolyogtam, hiszen például a decemberi–januári alig 10–15 fokos szobahőmérséklet ellenére, (amikor én esténkint mindent magamra húztam és teritettem), te nem voltál hajlandó egyetlen hálóinqnél többet fölvenni, mert „ez így van rendjén", s megbotránkoztál, amikor éjszakai öltözködésre biztattalak.

Persze, hogy mosolyogtam, amikor például a cipő-sámfát még néhánynapos kirándulásainkra is magaddal hoztad, s el nem mulasztottad a cipőbe dugni, mihelyt levetetted, mert „ez így van rendjén".

Persze, hogy mosolyogtam az ilyesmiken, holott mennyit segítettek rajtam. Tartásod engem is tartott, beléd kapaszkodhattam, és megkapaszkodhattam benned.

3

Az a mi Rómánk húszegynéhány évnyi messzeségbe zuhant.

Másfél esztendeje ismét a Városban jártam. Izgatottan indultam, – szokvány-hasonlat: ahogy a hajnali szeretőhöz.

Ott aztán kerestem, megszállott konoksággal kerestem a régit, s kerestem hozzá az újat is.

Kevés újat találtam, s a régiből sokat nem találtam újra.

Más lett a Falconieri-palota, mellette a Tiberis, odébb a Farnese tér s a Campo de'Fiori . . . nem sorolom tovább.

Nyilván, mert a „vidéki" Róma „fővárosi" lett. Nyilván, mert az én szememre is rátapadt egy s más ezenközben. De nyilván, nagyon nyilván azért is, mert nélküled láttam viszont, s a te hiányod tette őket idegenné.

Az újhoz pedig még nem találtam meg a magányosság módszereit. Róma nem akart észrevenni nélküled, s mutatni magát annak, akit veled együtt szokott meg.

4

Újdonsült balatoni vagyok: három-négyéves mindössze. Régi kacérkodásom a Tóval komolyra fordult. Nem tagadom: te is kerítőm voltál. Főként írásaiddal, legfőként verseiddel.

Hát lehet-e nem odakívánkozni présházaidról, nádjaidról, horgászcsöndjeidről, vitorlásaidról, gémjeidről, békáidról, potykáidról, szunyogaidról, pákászaidról, bibiceidről, hínárosaidról, fakutyáidról, jég-cincogásodról, berkeidről s egyebekről olvasva.

Lehet-e másként látni a vidéket, az északi és déli partot, mint te a becsei mészkövön vagy egy csónakon ülve?

5

Valamikor tíz-tizenöt éve egyszer kislányaimnak a hátrabukfencet akartam megmutatni. Természetesnek hittem, hogy megy még, bár régóta nem csináltam. Napokig terde nyakkal jártam utána. Talán akkor jöttem rá először igazán nyersen, sőt kegyetlenül, hogy lelkem és szivem idejére csöppet sem hederít a valóságos idő.

Gyulám, hatvanéves lettél. Ez a te születésnapod is amolyan hátrabukfenc-féle nekem. Ferdült nyakkal, zavartan igyekszem szinkronba jutni a valóságos idővel, mai veled és mai magammal. Bizony, első találkozásunk óta kereken harminc év telt el. Te hatvanéves lettél, én ötvennégy. Szeretném a kijelentő mondat szigorú-tárgyilagos hangsúlyával tudtára adni gyanútlan szivemnek: bizony, kocogok utánad szorgalmasan, bizony, nem helyben-jártunk, mint jó volt hinni: bizony, rohantunk az időben, rohant velünk az élet-szellemvasút, pókháló is verődött arcunkhoz, mint ott, de ez a pókháló bőrünkbe vágódott, és rajtunk is maradt.

6

A Kovács Sebestyén utca és a Via Giulia . . . A családi ház és a palota... Harminc év és hatvan év . . . Élet-koordináták, sors-meghatározók.

De mégsem ezeknek a környékén kell keresni téged. Van neked igazibb világod: saját földrajzával, éghajlatával, flórájával, faunájával, embereivel s legfőként –: a saját törvényeivel. Ezt a világot te teremtetted írásaiddal, s maradandónak teremtetted.

Maradandósága a te maradandóságod is. Itt–itt kell keresni, és itt lehet megtalálni téged. Most s majd később az időben, mely csak kívülről és békésen mossa-simogatja világod határait, ostromolni meg se próbálja.

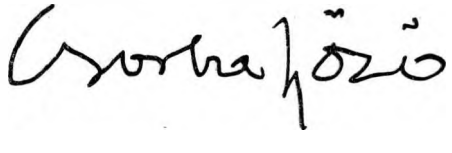

TAKÁTS GYULA

Jönnek felénk

Ó az a Csend: az ős-egész!
Ki mindenekelőtt és mindet . . .
És az a Fény! . . . Ismerni végre
mind! . . . Térképe rajzát és a forrást,
hogy tükréből kilépve,
mint sérthetetlen vértbe
nézzünk minden elébe . . .
Ó Az és Ez a Fény!
A parlagi számsor: – az egytől-százig –
másik láncsora hiányzik,
hogy lábon viseljük kinját!
S a kertünkből kivertek,
mint két atlantiszi nő
e parti buckák tükrein
csak néha rémlenek elő . . .

A világ küszöbéig jönnek,
a formát szólító gyöngyház-partokig
s amig a gyémánt újra metszi,
ülnek, mint szép emlékeink az idő
bányánkba épült grádicsán
s a lépcsős rétegek, csigák
virágos órája és szám-lapján
az alkony vékony márványa
meg se csorbul . . . Valami
csillag-tengelyű egyensúly
élő kristálya épül árbocra,
oltárra, petrencékre . . .

Aztán szédítő váratlanul
a vitorlák, kelyhek, tengelyek, rudak
mindent fölemelve,
– mint mértani-vonzásu bárka –
jönnek felénk, mint Ararátra . . .
Jönnek s e fölkent, néma, éles ábrák
a pincéink és verseink között
– hogy tudd és soha el ne hagyd –
akár a kés, az arcukat
szivedbe mártják.

Nem szemünk, lényünk

Borsos Miklósnak

Ott ülsz . . . Vagy én ülök? . . .
Virágillat a tüzes sarlón,
mely itt most öblünk íve . . .
Már indulásra kész, – borul –,
de még a faggyús padlón
csak nézek a penge élire.
Nem szemünk, lényünk figyel,
mikor suhint a jel,
mint villám vagy zöld öröm.
Szákunkba merve ezt,
bár vihetném most is haza:
telt versek . . . szép hajók . . . halak . . .
Dörög . . . Testét dobálja már!
Vadrózsatüskés pikkelyekkel
vagdal a vad sárkánytaréj.
S mint élve nyúzottak szobra,
– mint Marszüasz –, a hegyek torka
üvölt . . . Maradj! . . . Mi lenne,
e mélyből, ha karját
vagy szép mellét emelve
sikoltó szirtjeink között
egy deszkaszál se lengne?

Rálép a júra mészkövére

Beton vermekben gyűjtjük a vizet
s az időmérő hegy nyarában
zománcos bádog hordja szét . . .
Bójáktól csillámlik az alkony
s tölébred száraz kráterében,
kriptából kél a kislombú remény!
Elrúgja görcseit, a férgek odvát
s a kőbesulykolt tölgyfa
most lényegül . . . Föláll lobogva . . .
Rálép a júra mészkövére
és vermünk tükréig,
mint tündér robog . . .
Hogy rálelt, akár az anyját,
csak nézi és benne: önnön arcát!
A víztől visszavert mosollyal
a kútból is kilép a hajnal.

Utolsó niklai töredékek

I.

KÖLCSEYHEZ

Nem feledtetés fátyolával!
Terítettél le engem bárddal,
Mint szérüdre toppant bikát.
. . . . . .
Eged, pennád kicsiny . . . Alája
Nem fért agancsom koronája.

II.

MAGÁRA

Hogy elhagyjon a Múzsa,
Csak ezt akarta volna?
De akkor kövemre,
Ha nem én,
Mint érc-csapású jel,
Oroszlán-körmü sors
Te írjad: Dániel! . . .

A pillanat szikráin túl

Ez az ember nemrég kovács volt . . .
Már nem a vasat,
a vulkán kövét veri.
Piros szikrák helyett
a zöld lángokat kedveli . . .
A pillanat szikráin túl
kis létrákat rakva,
látja, mint jönnek föl a napra
a föld alól a fák,
ahol minden kovácsok
egyetlen, nagy kohója lángol.

POMOGÁTS BÉLA

ANTIK ÖRÖKSÉG ÉS MODERN VILÁG

Megjegyzések Takáts Gyula: Knósszosz romjain *című verséhez*

Két évtizeddel ezelőtt, pontosabban 1948 telén, Takáts Gyula nosztalgikus fájdalommal búcsúzott Itáliától. A napfényben fürdő görög oszlopsorokat elhagyva visszatért a ködös Közép-Európába. „Babér helyett a köd zizeg / és zuzmarás bogáncs zörög... / Amott egy csárda . . . Dermedt szivedet / izzítsd e szalmaláng fölött" – hangzott a búcsúzó vers. S a búcsúba szorongás vegyült: „Majd negyven éve és első telem, / hogy mandulák virága fürdetett / s ujjam örökzöld lomb között / izzó narancsot szüretelt. / Az első tél s az is lehet, / hogy ép az utolsó telem. / Már zúg a harmadik harang. / Piros stigmája szívemen." Aligha gondolhatta, hogy látni fogja még a mediterrán partokat. Pedig költészetének mindig ihletője, élménye volt ez a mediterrán világ: a Dunántúlban is a latin Pannóniát kereste, Horátiusra hivatkozott, ismerte és szerette az antikvitást. Életformáját a klasszikus harmónia rendjében építette, költészetében ott vannak a magyar klasszicizmus Berzsenyit idéző fényei.

Görögországba látogatva – 1965 nyarán – tehát szinte „hazatért", otthonos tájra érkezett. A görög kultúra ugyanis talán még jobban vonzotta, mint a latin. Itáliában a görög oszlopsorokra figyelt, s történelmi érzékenységét is a görög eredetiség ragadta meg. Hellászt ezért úgy üdvözölte, mint e történelmi-mitologikus táj visszatérő fia. Egész ciklust – *Nem, Euterpe, Delphi felé, Emlék Eleusisból, A Zeusz templom egyik oszlopára, Tragédia Epidaurus színpadán, „Sétakocsizás újholdnál Athénben", Szalamis öble fölött, Csak szózat volt* – szentelt a görögországi utazás élményeinek. Közéjük tartozik újabb költészetének egyik önvalló, ars poeticát fogalmazó verse: a *Knósszosz romjain* is.

Magyar költő számára az utazás mindig számvetést jelent. Nem elégedhet meg a látvánnyal, a művészeti emlékek lírai leltározásával; legalább annyira kell figyelnie az otthonhagyott világra – a haza és az emberiség nagy problémáira –, mint azokra a csodákra és látványokra, amiket az idegen tájak és városok tárnak naponta elé. Vagyis nem érheti be impresszionista ámulattal, az idegen élet közegében is személyes és „hazulról hozott" kérdéseire kell keresnie a válaszokat; mérlegelni, gondolkodni, összehasonlítani kényszerül. S nem ritkán éppen idegenben találja meg azt a választ, azt a gondolatot, amit idehaza is keresett. Az utazásnak ezek a nyereségei okozták, hogy az elmúlt évtized költői útinaplói oly gazdag gondolatisággal, a személyes vallomás oly heves indulataival fogalmazták meg egy-egy magyar lírikus eszményeit és életelveit. Vas István és Fodor András angliai, Rónay György franciaországi, Kalász Márton németországi, Garai Gábor itáliai, Fodor József, Képes Géza – és Takáts Gyula – görögországi verseire gondolok. Valamennyi verses útinapló, vagy költői ciklus az „élménylíránál" többet ad: mindannyiuknak a költői világképet és elhelyezkedést érintő értelme van.

Ez az értelem ad jelentőséget a *Knósszosz romjain* című költeménynek is. Takáts Gyula verse már hangjával és terjedelmével is figyelmet ébreszt. A költő előző korszakaiban ugyanis – hogy visszatérjünk a műfajelmélet klasszikus kategóriáihoz – többnyire „dalok" születtek, melyek inkább a megfigyelések artisztikus rendjével, a bennük megnyilatkozó egyensúly tisztaságával ragadták meg figyelmünket, s általában kerülték a lázasabb indulatokat, a diszharmonikusabb látomásokat. A *Knósszosz romjain* viszont „rapszódia", amely kilenc részre tagolva, egy nagyobb ívű gondolat és látomás rendjében ad képet a diszharmonikus élmény feszültségeiről. Része annak az új tájékozódásnak, amely általában Takáts Gyula legutóbbi verseskönyvében: az 1968-as *Villámok mértaná*ban öltött alakot.

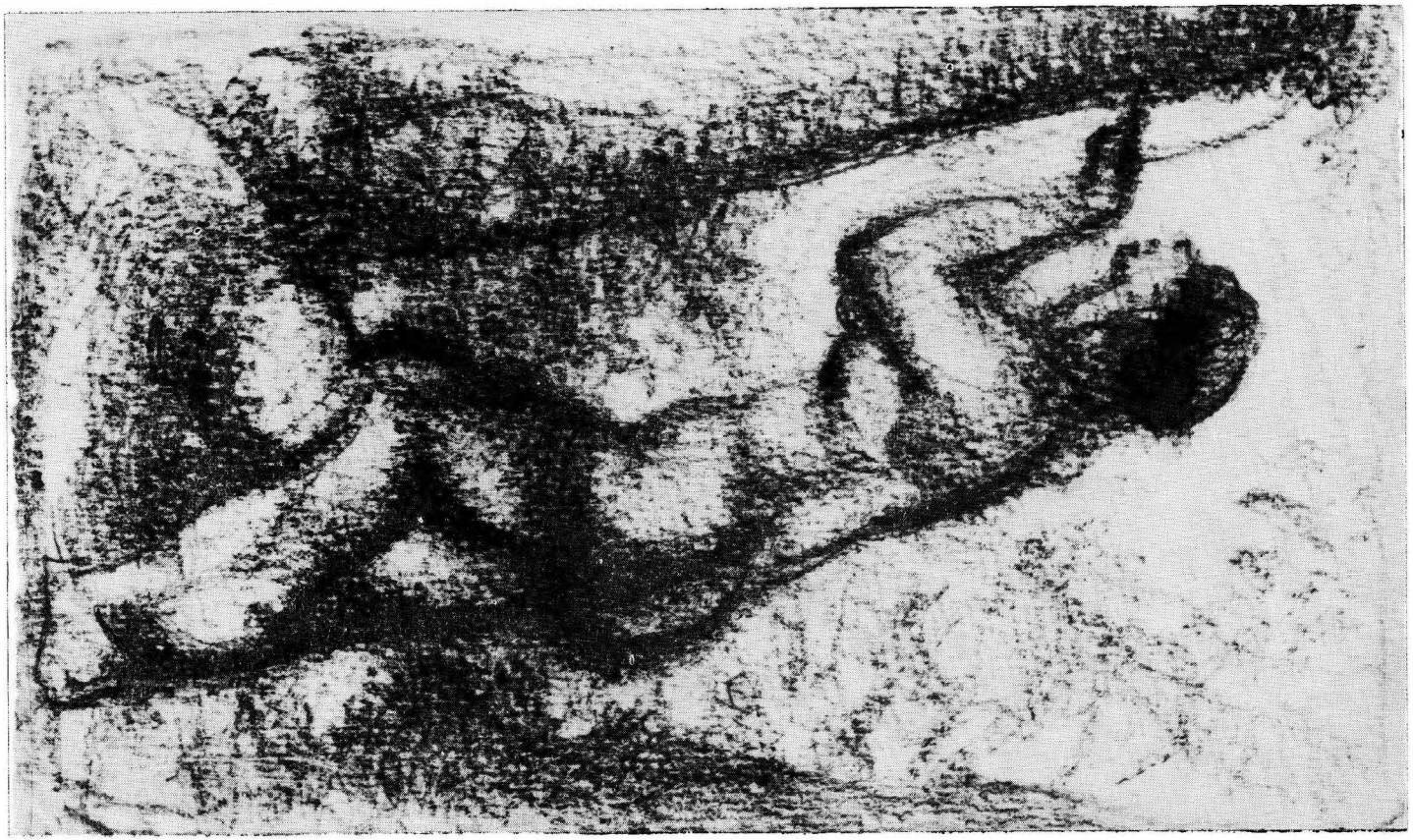

Tanári Gyerekeknek

Gyulám,
gyúl szám
szívem
lelkem,
tegnap,
együtt
képet,
Pécsett
készült-
nén. Ezt
nem ért-
ém nyár-
kán a-
zzal, hogy
nád nagy
agglalg,
ezt elál
nná-
gá-
nnál
nem-
dem,
pun-
ktum.

Weöres Sándor.

A rapszodikus fogalmazás és a belső feszültség oka az, hogy a verset az élmény *dialektikája* feszíti; ez a feszültség szabja meg a soraiban megszólaló érzést, a kompozíciót és az egymással kontrasztot alkotó képek anyagát.

A feszültség már a költemény kezdő képeiben is érvényesül. Az első rész két képsort helyez egymás mellé: a klasszikus nyugalmú mediterrán természet és a zakatolórobbanó modern technika képeit: „kitört az Orient Expressz / a gépek vad bikája . . . / A buzák és pipacsok közül / egy igen, vagy talán sohasevolt / márvánnyal szabdalt horizontra! / Csattogva s mint őrült sikongva / agavék s istenek testét tiporva!" Ebben a kontrasztban a vers alapvető élménye jelentkezik: a *Knósszosz romjain* ugyanis a klasszikus-antik világot méri össze a modern ember helyzetével, éléményeivel. Ezt az összemérést érezhető dinamika feszíti, hiszen a klasszicitás általában harmóniát, egyensúlyt, emberi rendet jelent, a modernség pedig zaklatottságot, feszültséget, belső diszharmóniát. Évszázados hagyományai vannak annak, hogy a „modern" világ válságai elől menekülő ember a mediterrán életrend harmóniájában és az antikvitás nyugalmat sugárzó emlékei között keres belső békét és életerőt. Goethe, aki ezt a magatartást klasszikus mintává tette, így írt a *Római elégiák*ban: „Mily boldog vagyok itt Rómában! Visszaidézem /azt az időt, míg fent Északon éltem: a Nap / szürkén ködlött s ránehezült koponyámra az égbolt, / ott fullaszt a világ, szintelenül gomolyog, / és örökös szomj üzi a szellemet énje homályos titka után s szótlan gondolatokba merül. / Immár homlokomat derüsebb éther koszoruzza, / létre Apolló hív szineket és alakot" (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). (Csak zárójelben hívhatom fel a figyelmet arra, hogy Takáts Gyula előbb idézett verse: a *Búcsú Itáliától* mennyire hasonló élményt – a délszaki derű és a hazai ködös, sivár élet egybevetését – fejezi ki.)

De nemcsak a táj és a környezet fejez ki egy más minőséget, mint a technikai civilizációra épülő modern világ, hanem a tájat körüllengő, a szigetek és városok, hegyfokok és romok köré aurát rajzoló történelem és mítosz is. Takáts Gyula Odysseus tengerén hajózik Kréta felé, s az út minden egyes állomásán a mitikus hajós alakját idézi maga elé. „Tüzes tengelyük körül nyüszitve, / mint veszett centrifuga / a vonitó mitológiával / száguld a tajték és idő / a jelenbe" – olvassuk múlt és jelen, mítosz és valóság találkozásáról. Ezeket a találkozásokat fejezik ki a vers utalásai Odysseusra, Circére, Calypsóra és Tiresiasra, a jósra, aki Oidipus király végzetének ismerője lett. A magyar költő évezredek emlékei fölött utazik, hajózik, lerombolt, ám ma is élő kultúrák nyomában halad. Maga a verscím is a múltat idézi: a krétai Knósszosz városa, legendás királyi palotája négyezer éve épült, az európai kultúra legrégibb emlékei közül való.

A múlt, a mítosz idézése tehát általában szembeállítást jelent: a klasszika és a jelenkor egymásnak antagonisztikus párjai. Különösen akkor, midőn a jelennek olyan rétegei tárulnak a költő szeme elé, amelyek végképp tagadják az antik világból sugárzó emberséget és harmóniát. Takáts Gyula elhajózik egy sziget mellett, amelyet Görögország fasiszta megszállásának idején koncentrációs táborrá építettek ki a németek: „. . . az ott, / a kopár, zafirral átütött, / nem is sziget, de temető . . . / Ezer görög a drót mögött / s egy szálig ott veszett". Ez a kép, ez a mozzanat fejezi ki talán a legjobban azt, hogy a klasszikus harmónia hazájával mit tett a modern világ; hogy Odysseus mitologikus szörnyeit micsoda borzasztóbb és valóságosabb szörnyek váltották fel.

Ithaka tehát eltűnt az idő mélyebb rétegei alatt, a modern kor másfajta civilizációt, kultúrát, másfajta embert telepített a klasszikus romok fölé. E két kultúra, két emberi rend lényegi különbségét és feszült dialektikáját ragadja meg a vers. (Ennek a dialektikának – az összemérésnek és a szembeállításnak – a példáit tovább is lehetne idézni!) S ez a dialektika feszül a vers stílusában, metaforáiban és kompozíciójában is.

Lássuk először talán a szóképeket. Takáts Gyula versei általában arányos szóképeikről ismertek, metaforáit artisztikus belső rend teszi harmonikussá. „Piros száján a mosolya / világitott, akár a réten / a sás szokott a nádból, / mikor a könnyü nyárfacsónak / kendert szállit a békés tónak . . ." – ilyen derűs képet rajzolt korábban Takáts Gyula verse *(Fakutyán, ténybenn)*. Vagy: „Kering az ég lilára-gyulladt szárnya, / s a sávos árnyak, mint a tikkadt zebranyáj / lassan vonulgatnak a kerten át" *(Sűrű nap ez)*. Ezekben a képekben a belső arányosság, a nyugalmas derű uralkodott. S most? A me-

taforákban is feszültség támad, a klasszikus nyugalmú mediterrán táj látványa úgy alakul költői képpé, hogy ez a kép nyomban dinamikát kap, mozogni kezd, feszítő erő költözik belé. Tágabb és szabadabb asszociációk teremtik meg a *Knósszosz romjain* képeit. A görög szigettenger például így jelenik meg: „Az elsüllyedt Atlasz emeli karját / a térképre föl és belemarva, / ujja a kéket kiszurva / napot lélegzik ujra . . ." Ebben a komplex képben egy egész dráma rejtőzködik. Egy másik metafora pedig a jelen és a múlt egymásba hömpölygő rétegeit világítja meg a hullámzó-tajtékzó tenger képével: „Tüzes tengelyük körül nyüszitve, / mint veszett centrifuga / a vonitó mitológiával / száguld a tajték és idő / a jelenbe." Feszültebbek és dinamikusabbak ezek a képek, tagadhatatlan, hogy Takáts Gyula eddigi metafora-alakító módszere – amely a szürrealista technikának is egyfajta Csokonaira emlékeztető „rokokó" bájt tudott adni – némiképp átalakult. Egy összetettebb és dinamikusabb metaforizmus körvonalai bontakoznak ki a *Knósszosz romjain* olvasója előtt.

Említettük, hogy a verset az élmény belső feszültsége hatja át. Ez a feszültség, a dialektika dinamikája határozza meg a költemény kompozícióját és stílusát. Takáts Gyula verse a *belső vita* szervezetlen formájából teremt költői alakzatot. A vers voltaképpen egy utazás élményeit és az élmények nyomán rajzó gondolatokat foglalja össze. Az élményeket az utazás látványai szabják meg: a hajóút, a látóhatárra kerülő szigetek és hegyfokok, az elvonuló városok. Ezek a látványok válnak a meditáció forrásaivá, s indítják meg a mitológiát, a kultúrtörténetet vagy a huszadik századi ember keserves tapasztalatait idéző gondolatokat. És minthogy e gondolatok nyomban szembesítik egymással a klasszikus múltat és a huszadik századi jelent, az antik harmóniát és a modern diszharmóniát, a meditáció belső vitává, az eszmélkedés színpadán folytatott diszkusszióvá válik, s ez a vita határozza meg a költemény felépítését és nyelvi szövegét. A vita – a köznapi életben is – érvekből és ellenérvekből, kitérőkből, szaggatott mondatokból, befejezetlen következtetésekből áll. Ilyen módon alakult a *Knósszosz romjain* stílusa is. Gyakoriak a gondolatjelel vagy hármas ponttal elválasztott, illetve lezáratlanul maradt gondolatok. „– De hol van Tiresias? . . . A szellem? . . . / . . . Ithaka? . . . Nincs . . . csak neki volt! . . . / Velőkig rázó gépház . . . / Vonító mitológia / Ithaka nincs . . ." – hangzik például ennek a diszkusszív stílusnak egyik jellemző példája.

A vita – mint mondottuk – a költő „lelkének színpadán" zajlik, a személyiség belső övezeteiben. Az érveket és ellenérveket egyazon tudat ütközteti egymással össze, hogy a küzdelemből valamilyen eredmény: feloldás szülessék. A költő eszmélete így lesz – Vas István szép Cusanus-versének szavaival – „coincidentia oppositorum", vagyis az ellentétek keresztezési pontja. Takáts Gyula eszméletében is küzdelem folyik: a klasszikus harmónia eszményét kell összebékítenie valamiképpen a modern világgal, amiben sorsánál fogva élni kényszerül. Ő is érzi azt a drámai helyzetet, amiben a modern ember él, különösen akkor, ha visszapillanthat az „aranykorba": a klasszikus harmónia hazájába. „Álltam, mint borotván, e világban" – írja ő maga is, érezve a helyzetében rejlő drámai mozzanatot. Ám azt is tudja, hogy valamiképpen meg kell oldania ezt a helyzetet. Többféle megoldás is kínálkozik. Elvetheti a klasszicizmust, akár sajnálkozó lebecsüléssel tekinthet reá, de akkor az örökség egyik legtöbbet érő kincsétől fosztja meg magát. Hátat fordíthat a modern világ válságainak, diszharmóniáinak, hogy a klasszicizmusban keressen menekülést, de akkor álomvilágba, képzelgések közé kerül. S végül szintézist kereshet a klasszikus örökség és a modern világ között, vállalhatja a régit és az újat, őrizheti a humánus örökséget, egyszersmind részt vehet a modern világ mozgalmaiban-küzdelmeiben.

Aki tovább akar jutni, és le akarja küzdeni a változó korszak dilemmáját, bizonyára e harmadik – igaz nehéz és áldozatos – lehetőséget választja. Ezt teszi Takáts Gyula is, midőn az antik harmónia és a modern válság dialektikájából a humanizmus mai változata felé tájékozódik. Midőn vállalja az örökséget, de vállalja a kor nagy feladatait is. Midőn a humánus rend törvényét fogalmazza meg, törvényt, amely magába zárja a klasszicitást és a modernséget, a hagyományt és a változást, s amely valamiképpen a továbbjutás záloga lehet:

Tedd hát a kezed a szívemre.
Kedves, tedd ide bátran,
mert ez a világ!... Ez,
mi itt dobog s e fénylő kékség
közötti vad disszonanciák
s a vérünkből hulló reménység,
mely íme, hogy virrad, hajónk előtt
a napba most jeget emel.
Hideg fővel a Törvényt!... Versbe!
Ahogy a bíró, Minos emelte.
És áll, mint ott Ida hegye,
az örök és tiszta mérce.

Ebben a törvényben és mércében talál megnyugvást a görögországi utazás zaklató és számvetésre kényszerítő élményei után. Élmények után, melyek egy klasszikus táj klasszikus látványai és emlékei között éppen a modern világ diszharmóniáján gondolkoztatták el. S melyek belső vitát keltve a klasszikus európai hagyományok és a korszerű életérzés szintézisében adtak feleletet a költő korábbi kérdéseire. Azokra a kérdésekre és gondokra is, mikről a két évtizeddel korábban fogalmazott itáliai búcsú is számot adott.

TŰSKÉS TIBOR

MINT FÁN AZ ÉVGYŰRŰK

TAKÁTS GYULA MŰVÉSZETE

A diákkorban, folyóiratokban elszórva talált versek után a *Színház az „Ezüst Kancsó"-ban* volt az első könyv, melyet Takáts Gyulától olvastam. „Miskovics Valkó, a méhész, este érkezett meg abba a kisvárosba, amelyik ott kotyol délen, az enyhe párájú drávai síkságon. Már tél végére járt az idő. A sáros dombhátakon egyre fogyott a hó, és az utcákon szörtyögtek, fecskendeztek a járdák billegő téglái. A sötét és a köd úgy megült mindent, hogy alig tudott elvergődni a házig, amelyben éjszakai szállást remélt..." Így kezdődik a regény, s amint valamely zenemű elsőként leütött hangjai fölkeltik az egész mű varázsát, e sorok azonnal megéreztetik az elbeszélés hangulatát.

A vidéken átutazó Miskovics Valkónak – folytatódik a regény – a kisváros egyetlen szállodájában, az „Ezüst Kancsó"-ban szorítanak helyet, ahol akkor már egy vándorszínész társulat tanyázik. Itt, ebben a világvégi kis szállóban hősünk akaratlanul is néma szemlélője lesz a társulat két tagja, Ladilla József, a templomi orgonistából lett színházi zongorista és Károlyi Anikó, a koloratúr-primadonna tragikus szerelmi történetének. Miskovics Valkóval újból a regény végén találkozunk, Ladilla temetésén, a gyászolók között, ahol mindegyre a szomorú kérdést ismételgeti magában: „Vajon miért kellett meghalnia Ladilla Józsefnek?" Ami a méhész megérkezése és Ladilla halála közt az „Ezüst Kancsó"-ban történik, arról szól a regény.

Arról, és még sokkal többről. Lapjain egy isten háta mögötti magyar, dunántúli, még pontosabban: somogyi kisváros, Bakád (Nagyatád?) képe bontakozik ki az olvasó előtt. Felvonulnak a két háború közti vidéki élet jellegzetes alakjai, Csullog, a reménytelenül szerelmes főpincér, a snájdig katonatiszt, a szépelgő ferencrendi házfőnök, Zöldvölgyi vándorszínész társulatának tagjai, az úrhatnám bakádi polgárok, és sorsukból megismerjük a hajdani vidéki élet erkölcsét, azt a „jóvilágot", amikor a becsület hiva-

tott mércéje a párbajkódex volt. A regény a szemétdombon kakaskodó magyar vidékiesség kitűnő szatírája.

És még ennél is több: költői szépségű alkotás.

A *Színház az „Ezüst Kancsó"-ban* lapjain a regényíró nem tagadta meg a lírikust. A regényben a dunántúli táj és a magyar élet friss és eleven színei vannak jelen. A finom költőiség szatirikus elemekkel, a derű és a humor az egyre komorabb színekben kibontakozó tragikus hangokkal keveredik. Milyen dallamos, poétikus neveket viselnek ezek az emberek! Miskovics Valkó, Ladilla József, Szilva Elvin, Pasavszky de Cassano... Mintha levendula illatú, biedermeier hangulatot árasztó szobákból lépnének elénk. Milyen fintort vágó, groteszk hasonlatok szövik át az író stílusát! „Lelkiismeretének avarjában gázoltak a gondolatai" – mondja egyik hőséről. A sűrű atmoszféra és a költői hangulatú előadás egyrészt *A helység kalapácsa* ízeit idézi, másrészt Krúdy Gyulát juttatja az olvasó emlékezetébe.

1957-ben jelent meg a *Színház az „Ezüst Kancsó"-ban.* Azóta vagyok kortárs olvasója Takáts Gyula művészetének. Munkásságának korábbi, több mint két évtizedes szakaszát csak utólag, „irodalomtörténészként" ismerhettem meg.

Takáts Gyula 1911-ben született Tabon, Somogy megyében. Gyermekéveinek színhelyét *Egy flóbertpuska története* című, 1967-ben megjelent regényében idézi föl. Egy apáról-fiúra szálló, réges-régi fegyver köré fonódó történetet mesél el, de nem a puska és a könnyen veszélyessé váló lövés az írásban a fontos. Nem a golyó, hanem a gondolat talál célba. Az író életének kútja fölé hajolt, s annak legmélyéről fölhozta a gyermekkor emlékeit. Az öreg mordály csak ürügy, hogy megelevenítse szűkebb hazáját, a somogysági tájat és az élményeknek azt a körét, amelyet gyermekként megismert. Jelkép a puska; az élményeknek az a mágnese, amely maga köré gyűjti, elrendezi és megköti emlékeit. Az író legszemélyesebb életéről vall, egy messzetűnt korról, gyermekkoráról, az első háború utáni vidéki életről, egy se város, se falu településről, a dunántúli élet jellegzetes figuráiról, családtagokról, mesteremberekről, vásározó iparosokról, kisvárosi tanárokról, egy kvietált tengerészkapitányról, magányos farkasként hegyközségbe szorult emberekről. A mesékből, a szülők emlékezetéből pedig egy még régebbi múlt elevenedik meg és van jelen a gyermeki képzeletben, az az idő, amikor betyárok lesték az utast az erdőn, és a mezőről elhajtották a jószágot. Az is az írónak a históriai múlt iránti vonzalmáról tanúskodik, hogy a történet hősei, a kis gyerekcsapat előtt a föld mélye föltárja titkait: egy ásatás körül segédkeznek, régi kövekre bukkannak, római aranypénzt szitálnak ki a homokból...

És körben megelevenedik a természet, a Balaton közeli táj, ahonnét a vizek már Belső-Somogy tájai felé futnak, de a dombokról, a fák ágai között a nagy tó tükre is meg-megcsillan. Virágok, fák állnak őrt és vigyáznak az ember életére; rókák, sasok, szarvasok, őzek kísérik útján. A gyermekkor a természet és az emberi világ kapcsolatának, egymásrautaltságának és harmóniájának életre szóló élményével ajándékozta meg az írót. S azzal a „tanulsággal", hogy két hazája van mindenkinek: a nagyvilág és a szülőföld. S az utóbbi nem kevésbé fontos és szép, mint a másik. Horgony a szülőföld, mely nélkül a tág és messzi óceánokon sem lehet biztonságosan hajózni...

A tanár-apa fia maga is tanárnak készül. A Pozsonyból Pécsre települt tudományegyetemen földrajz-történelem szakos tanári oklevelet és *A somogyi Nagyberek*-ről írott disszertációjával (1934) bölcsészdoktori címet szerez. Munkácsi, majd kaposvári gimnáziumban tanít. Hosszabb ideje a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum igazgatója, illetve a Somogy megyei Múzeumi Igazgatóság vezetője.

Első verseskötete, a *Kút* 1935-ben jelent meg. Azóta számszerint húsz könyve látott napvilágot, közöttük öt szépprózai munka és egy tanulmánygyűjtemény. Három munkáját a kiadó elsősorban a fiatal olvasóknak szánta. 1963-ban képzőművészeti alkotásaiból nyílt kiállítás.

Munkásságát első jelentkezése óta a kritika megkülönböztetett figyelemmel kíséri. Nemzedéktársai közül Forgács Antal, Jankovich Ferenc, Radnóti Miklós, Rónay György, Sőtér István, Thurzó Gábor, Vas István írt egy-egy kötetéről, némelyikük több alkalommal is. Magában Takátsban is erős a nemzedéki kötődés: ha könyvről ír, legszívesebben kortársainak műveiről mond véleményt; újabban rendszeresen publikálja

nemzedéktársairól szóló emlékezéseit, lírai portréit. Századunk irodalmában alighanem a Nyugat harmadik nemzedéke volt az utolsó csoportosulás, amelyet a születés azonosságán túl a nemzedéki összetartozás tudata kísér. A húszas-harmincas évek fordulóján jelentkeznek ezek az írók, főként a Nyugatban, Babits íróvá avató kézrátételével indul pályájuk; majd 1943-ban, a rövid életű, de annál jelentősebb Ezüstkor című folyóirat körül tömörülnek és jelentkeznek együttesen – talán utoljára. E folyóirat lesz a nemzedék névadója is, melyet a kritika hol tartózkodással, óvatos fenntartásokkal emleget velük kapcsolatban (lásd Halász Gábor: *Az ébredő város, Továbbjutni, Tiltakozó nemzedék* című írásait), hol – az ötvenes évek elején – megbélyegző jelzőként olvas rájuk, hol pedig – Rónay László: *Az „Ezüstkor" nemzedéke* című 1968-ban megjelent, igazságosztó irodalomtörténeti dolgozatában – humanista magatartásukat értékelve elismerésként tűz a mellükre.

Takáts Gyuláról azonban nemcsak a szorosabban vett nemzedéktársak szóltak elismeréssel, hanem az utána jövők, a fiatalok is. Domokos Mátyás, Fodor András, Görgey Gábor, Gyurkó László, Simon István, Szeghalmi Elemér és mások egy-egy új vonással rajzolták tovább a művekből feléjük tekintő arcot. Az ő írásaikban már aligha lehet szó „nemzedéki elfogultságról"; érdeklődésük magyarázata sokkal inkább Takáts Gyula rokonszenves emberségében és költészetének humanista tartalmában, magatartásának, ízlésének és esztétikájának eredetiségében és értékében rejlik.

Takáts Gyula verseket, regényeket és elbeszéléseket ír, keze alól tanulmányok és műfordítások kerülnek ki, s emellett jó érzékkel forgatja az ecsetet és a krétát. Mi az, ami ezt a sokszólamú életművet összeforrasztja? Mi az, ami művészi sokoldalúságának egységét biztosítja?

Takáts Gyula mindenekelőtt és bármely műfajban: költő. „A poétai mű nem egyéb, mint szobor" – idézi Berzsenyit a róla szóló tanulmányban, s mi sem mondhatunk Takátsról találóbb jellemzést: művészete olyan, mint a szobor; egyetlen tömbből kifaragott, széttörhetetlen, egységes egészet alkotó. Színe és anyaga ugyanaz. A műfaji változatosság: egy folytonosan növekvő, szervesen épülő lírai életmű gazdagsága. A művek úgy rakódnak-épülnek egymásra, mint a fa évgyűrűi. Idővel egyre erősebb, vastagabb lesz a törzs, de ettől a fa karaktere nem változik. Az egymásra rakódó rétegek művészetének kiterjedését növelték, árnyalatokban gazdagabbá, érettebbé tették, színeit, hangulatait elmélyítették, de természetén, alkatán, habitusán nem változtattak. Modulációi olyanok csak, mint amikor a tárgyak a nap járásától új színt kapnak. Hangban, szemléletben ugyanaz maradt. Takáts Gyula regényíróként, novellistaként, gyerekversek szerzőjeként, műfordítóként, esszéistaként, festőként egyaránt költő, lírikus.

Alkatának megközelítésére a legtávolabbról vezető utat talán a tanulmányok kínálják, hiszen itt a szerző csak álruhában, közvetve vallhat magáról. Irodalmi és képzőművészeti dolgozatainak azonban – melyek közül néhányat *Képek és versek útjain* cím alatt foglalt kötetbe (1961) – láthatóan nemcsak ugyanaz a szerzője, mint a Takáts-verseknek, hanem ugyanaz a szemlélet, ugyanaz a költői látás is nyilatkozik meg bennük, mint a versekben. Takáts tanulmányait is költő írta. Lírája a cikkeket is át meg átszövi; a tanulmányok tele vannak személyes utalásokkal; s az időben távolesó tárgyakról is oly közvetlen hangon szól, mintha ismerőseiről beszélne. Írásainak hangja, szerkezete olyan, mint a novelláé. A közvetlenség, a meghitt líraiság párája felhőzi be őket. Egy-egy sorában, fordulatában, hasonlatában szinte verstöredékekre, költői képekre bukkanunk. Tanulmányait ugyanaz a tömör, zsúfolt, roppant érzékletes és tárgyias nyelv jellemzi, mint verseit. Hány „rétege" van ennek az egyetlen mondatnak: „A vár helyén akkor még a Szokolai berek fűzfás nádasai és az emelőhálókkal zaklatott vize rejtette a hajdani vársánc cölöpeit." A tanulmányíró nyelvét főként a jelzők teszik színessé, szemléletessé, érzékivé. Mondatépítése, dallamosan lejtő szakaszai, élő, mozgalmas, cselekvő igéi szinte barokkos díszt adnak stílusának.

A „gyökerekről", a sajátos költői világkép kialakulásáról, a motívumokról és az eredőkről a legtöbbet a szülőföldről, valamint az olvasmányairól, könyveiről írt tanulmányokban vall. Takáts Gyula jellegzetes társadalmi élményeket hozott magával. A tabi „öreg ház", ahol született, az apai nagyapa háza „ott állt az országút mellett, melyen a vásáros szekerek zörögtek át, nagy céhládákkal és ketrecekkel". A házban a ke-

reskedelem és az ipar „együtt fészkelt", s a viszonylagos jólét, a szorgalom és a hasznos munka emlékét hagyta a költőre. Anyai örökségként a „szemléletes elbeszélőkészség" mellett „egy eltűnt életformát", „álombirodalmat" kapott, amelyről – amikor felnőtt emberként viszontlátja – ezt írja: „az Antal-kisasszonyok földjei már a mesék igazságosztó törvénye szerint is a szorgalmas nép kezén virulnak". Takáts elutasítja az „átlag rendi magyar" gondolkodást, ugyanakkor mély és őszinte rokonszenvet érez a reformkori „tanult", „humanista műveltségű" polgárosult nemesség iránt. Ezt az értéket mint lelki nemesség és humanista magatartás, kultúra szeretet és haladó gondolkodás őrizte meg magában.

Társadalmi élményei mellett költészetének legerősebb meghatározóivá a tájélmények váltak. Lírája a dunántúli, közelebbről a somogyi táj szemléleti valóságából fakad; ennek elemeiből épít maga fölé egyetemes érvényű költői világot. Amit Rippl-Rónairól mond, rá is érvényes: „Öntudatos vidéki művész, akinél a vidéki íz általános emberi, s magas eszközökkel a világnak vetített. Élete és alkotása az örök művészi cél példája: szolgálni, táplálni, színezni az örököt anélkül, hogy elszakadnánk talajunktól és önmagunktól." Takáts egyik kezével a tájba fogózik, a másikkal a világba, a mindenségbe nyúl. Általános érvényű mondanivalójának kifejezésére a kezeügyébe eső somogyi–dunántúli táj képeit használja föl. A Balatontól és a Drávától határolt táj nemcsak szülőföldet, életkeretet ad számára, hanem költői élményanyagot is. Somogyisága elválaszthatatlan egyetemesség-igényétől. Tájszeretete alapját képezi világba tárulkozó művészetének. A természeti benyomások egyetemes érvényűre emelése – ez Takáts lírájának lényege.

A tanulmányok bizonyságot tesznek írójuk kifinomult képi látásáról. Ezt bizonyítják Rippl-Rónairól és Martyn Ferencről szóló, nagy beleérző képességgel írt dolgozatai, ezt sejteti Egry Józseffel való barátsága, s ezeknél is közvetlenebbül vallanak erről eredeti grafikái, színes ceruzarajzai. „Festői hajlamom lírai hajlamommal együtt nőtt, sőt gyermekkorom egyes szakaszaiban a verselés ösztökélő vágya fölé terebélyesedett" – írja. Takátsnak festői látása, „vizuális világképe" van. A jelenségeknek elsősorban képi oldala ragadja meg. Első „olvasmányai" azok a könyvek voltak – írja, – amelyekben színes képeket talált, „a Természet csodái három és Blücher Modern Technika könyvének két vaskos modellatlasza. Már mielőtt a betűvetés és az olvasás titkait megismerhettem volna, ezek a könyvek, amelyeket alig birtam el, lettek az én képeskönyveim."

Legszebb tanulmányai azok a portrék, amelyekben író-elődeiről, „példaképeiről", Janus Pannoniusról, Csokonairól és Berzsenyiről szól. Ezek a nagyszerű invencióval megrajzolt jellemzések a költői beleélés remekei és mindig kicsit önarcképek. „Alapképletük": az igazi művészben élet és költészet egymástól el nem választható szövetségben van. Janus költészete nem „retorizáló versírás", hanem életből és természetből fakadt magasrendű művészet. Az irodalmi előítéletekkel szemben Berzsenyi „csodálatosan gazdag és igazán korszerű egyéniségét" bizonyítja. A *Dorottyá*val kapcsolatban tett találó megfigyelései is ebbe az irányba mutatnak: „A Dorottya szatírája családi jellegű. A költő éles nyelvét kedves emlék fékezi. Inkább csak alaposan kiborotválja az arcokat és csípős alkohollal permetezi, miközben egyre kezében tartja a komikum pengéjét. El kell ismernünk, atyjától örökölt tehetséggel villogtatja végig egész eposzán."

Janusról, Csokonairól, Berzsenyiről szólva a költő önmagáról vall. Ösztönös ragaszkodást, lelki rokonságot érez velük, s a maga írói-esztétikai elveit látja bennük igazolva. „Somogyi magányomban mind többször menekültem e tájon számkivetve élt költők szelleméhez" – írja. Az úgynevezett ösztönös alkotókhoz vonzódik, eszménye a természet és a föld felé forduló élet, a duzzadó erő. Életnek és költészetnek ezt az egységét nevezi lírai realizmusnak, s első jelentkezését Janus Pannoniusnál fedezi föl irodalmunkban. Emellett Csokonaiban és Berzsenyiben „egy tökéletes magyar költői stílus" igazolását látja, s nevükben a népi gyökerű, nemzeti verselés mellett száll síkra. Eszménye a „magyar poézis menetele". Elítéli a „klasszikus és modoros szentimentalizmus" védelmezőit, s azokat, akik esztétikai sablonokat, doktrinákat állítanak a mű-

vészet elé. A kiagyalt szabályok helyett a természet törvényeit, a finomkodás ellenében a népi ízeket, az idegenmajmolással szemben a nemzeti formákat becsüli.

Takáts Gyula lírájának megközelítésére sajátos utat kínálnak szépprózai művei (*Vágják a berket*, 1942. *Polgárjelöltek*, 1945. *Kinek könnyebb?* 1963.) A koncentrikus körökből épülő életmű egyik – a tanulmányoknál személyesebb – rétegét alkotják ezek az írások. Itt az író történeteket mond el, emberi sorsokról mesél, de a valóságot költő módján ábrázolja.

Ami a válogatott elbeszéléseit magába foglaló kötetben, a *Kinek könnyebb?*-ben az olvasót először megragadja, az az írónak a „helyi klímához" való erőteljes kötődése, a szülőföld uralkodó jelenléte. Az elbeszélések kivétel nélkül a Balaton környékén játszódnak. Időpont: a második világháború és az utána következő zavaros időszak, a reménytelenség és a remény, a kétségbeesés és a hit korszaka, az „adsza-nesze-világ". Szőnyegbombázás, kiürítés, infláció, gabonaspekuláció, a koalíciós pártharcok, a földosztás díszletei között játszódnak történetei. De ezek csak amolyan jelzett díszletek: vékony szálon kötik a mesét a korhoz és a történelemhez, s az elbeszélésekből nem kerekedik ki szélesebb társadalmi tabló, átfogó kor-dokumentum. A történeti és társadalmi változások megéreztetésénél sokkal nagyobb szerepet kap a táj emberformáló erejének s a tájban élő emberek jellemének a bemutatása. Takáts elbeszéléseiben ugyanolyan intenzitással jelenik meg a Balaton-környéki táj, mint Krúdynál Óbuda, a tabáni öreg házak, Tömörkénynél az Alföld, vagy Gellérinél a pesti külváros. A történetek színhelye: a víz és a berek világa, a tóparti üdülőtelepek, az üdülőtelepek mögötti falvak s a falvak fölötti hegyek, a Badacsony és a fonyódi hegy kettős kúpja, s megint a víz, melyre a kék hegyek árnyékukat vetik. Hősei régi udvarházak lakói, hajdani urak, hóbortos dzsentrik, akik alól kicsúszott a talaj, elvesztették időérzéküket, s most különféle bolondságokra tékozolják életüket; továbbá dolgozó emberek, a tó körül és a vízből élő szegények, halászok, pásztorok, hajósok, mesteremberek, a nép fiai.

Az író pontosan ismeri világát, kitűnően gazdálkodik anyagával. Térben és időben bármennyire körülhatároltak ezek az elbeszélések, nincs bennük ismétlés és egyformaság, a színhely, a kor, a figurák rokonsága ellenére mindegyik írás más és más.

Az elbeszélések líraisága, az író sajátos világa és látásmódja leginkább Krúdy novellisztikájával rokonítja Takáts szépprózáját. Nem „modern" és nem „puritán", hanem „színes" és „romantikus". Elbeszéléseit érzelmi intenzitás fűti, leírásait érzékletes költői nyelvvel teszi plasztikussá. Prózaíróként is ún. „festő" író: kerek történeteket, lezárt emberi sorsokat rögzít, s egy-egy táj képét, az alakjait körülvevő hangulatot eleveníti meg. A tóvidék és a hegyközségi élet eseteit beszéli el, azokat a történeteket, amelyeket maga is látott, hallott, átélt. Jellemző, ahogy novelláit indítja; az egyes szám első személyű előadás: „A juhásszal a gyógyszertárban találkoztam . . ." „Kevés olyan összeférhetetlen embert ismertem, mint a tóparti fiatal lakatost . . ."

Takáts nemcsak rögzít, hanem árnyal, színez, „varázsol" is. Különösen a jellemzésben figyelhető ez meg. Szinte minden alakjának van valami „titka". Első megjelenésükkor komor és sötét az arcuk, leszegett fejjel, tétován járnak, félszegen kapkodják tekintetüket. Az író titkukat akarja megfejteni. S amíg a miért?-ekre keresi a választ, alakjai megnőnek, jelképekké válnak. Így lesz a végrendeletét fogalmazó, bolond Blazovich Ádám a pusztuló kor, a letűnő világ szimboluma *(A végrendelet)*; s a kitelepítés és a bombázás poklában bárányait mentő juhász az értékek megőrzésének, a szülőföld szeretetének, az igazi emberiességnek a példaképe *(A pásztor)*. Így válnak az írások – azon túl, hogy egy adott történeti időhöz és egy földrajzilag meghatározott tájhoz és etnikai egységhez kötődnek – állandó érvényű igazságok, mély emberi felismerések kimondóivá, néha a „legenda", a népi misztika világába áthajló látomásokká.

Az író stílusa, szinte versmondatokra szabott nyelve, hasonlatainak sokasága még mélyebbre árnyalja az elbeszélések líraiságát. Íme egy novellába ültetett vers-részlet, költői erejű, érzékletes leírás: „A szobára kagylószín fény vetődött a tó jegéről. A gerendákról csüngő rafiák szálai kénsárgán világítottak, és az aszalt szőlők töpörödött gyöngyeiben rózsaszín-lila lángok gyulladoztak. A vendéglős kihúzta a pohárszék fiókját, belenyúlt, és a fény magasába lendítve a kezét, harsány kiáltással meglobogtatta a kártyapaklit, és döcögve osztott."

Takáts Gyula novelláiban a költőiség nem kívülről bevitt idegen elem, hanem az írások alapanyagából kisarjadt valóság. Nincs bennük semmi kényszeredettség, mesterkéltség, keresett irrealitás. Elbeszélései a valóság talaján állnak, erős szálak kötik alakjait a földhöz. Ugyanakkor álmokkal, látomásokkal, transzcendens élményekkel érintkeznek hősei. Legjobb, igazi remeklésnek számító elbeszélései azok, amelyekben a közvetlen, érzéki tapasztalat, a nyers élmény és a tárgyi valóság szinte megemelkedik s észrevétlenül oldódik át a „titkok", a „legenda" világába (*A tóparti két lakatos, Vince gödre*), vagy ahol a misztika és a babonaság „titkait" mezteleníti le, a hit világát hozza emberközelbe (*Kinek könnyebb?, Fényes pokol*). Takáts Gyula elbeszéléseivel a magyar irodalomban először teremtette meg a somogyi táj, a berek, a Balaton – Egry József festészetével egybemérhető – páratlan szépségű, egyéni leleménnyel és költői erővel megformált „misztikáját".

Az olvasó személyes emlékeinek felidézésétől, az író világát meghatározó gyermekkori élményeken, valamint a tanulmányokban, a képeken és a novellákban megfogalmazott költőiségen át érkezünk el Takáts Gyula művészetének legbelső köréhez, a versek költészetéhez, a lírikus lírájához.

Takács Gyula par exallence költő; természeténél fogva az. Amire ránéz, azonnal mint vers, mint költészet jelenik meg előtte. Az élet dolgai, mint költészet rendeződnek el benne. A világ jelenségeire rányílt szeme, állandó költői látása van. Amint a jó szobrász nem kifaragja a kőből művét, hanem a kőben meglátott, megálmodott formáról hántja le a fölösleges anyagot, ugyanúgy születik Takáts Gyulánál is a vers: a papírról hívja elő a sorokat. Élet és költészet, valóság és líra különös egysége teremtődik meg így nála.

Amit írtam, jószívvel írtam!
Bent aludt mind a papírban.
Csak rásütött kedvemnek napja
s megjelent a lapon szívemnek rajza.

(Csak rásütött)

Amit lát és átél, az élmény, a hangulat, a gondolat azonnal verset fakaszt benne.

Írni, amint a delejes papír
világít és zizegve,
minthogyha mágneses tér lenne,
kész rímeketránt tollhegyedre.

(Könnyű, de kint)

A költő a havas, téli kertben egy törött szárnyú, árva gólyát pillant meg. A látvány vers-ihlető. Amíg az árva madár menedéket talál s födél alá sétál, elkészül a vers is:

Egy gólya áll a kertben árván . . .

Csak néz . . . Elindul s merev szárnya,
mint toll piros tintába mártva
egy verset ír a tiszta hóba,
amíg beér az istállóba.

(Mint csillag ül)

A puszta szavaknak is varázsos, képzelet-mozgató erejük, „mágnes-villanásuk" van. A költő a köznapit is a költészetbe emeli.

Festék, ecset, trágya . . .
Három szó . . . Egy se versnek készült.
Szaladtam ép postára

és mintha szállna könnyű égből:
– festék, ecset és trágya –
szavak arany varázsa
körém dönögve szédült.

(Egy vincellérnek szánt levélke)

A „nádi csend", a „zöld bozót", a „kígyószemű holt-berek", a rózsák, a virágok hímpora, a csalit, a pikkelyes hátú tó, a gálicos kutak, a láp világa, a présház, a szőlő, a seregélycsapat, a fakutya, a borkóstoló, a pince, a mandulás, a hegyközségi élet, a dunántúli táj és természet a versek visszatérő eleme. A balatoni táj – Németh László szavával – szinte a költészet félkész áruit kínálja. Takáts költészete – sajátos áttételekkel s egy másik művészet nyelvén – arra a népi ízekkel átszőtt magyar barokkra emlékeztet, amelynek legszebb épületeit a Balaton melléki hegyközségekben találjuk. A Szentgyörgyhegy, a Királyné szoknyája, a Becehegy oldalán álló, homlokzatukon faragott kőszobrokkal díszített hegyi kápolnákkal, földreroskadt présházakkal, szép ritmusú, félköríves, oszlopos tornácú falusi házakkal rokon hangulatú ez a líra.

Takáts költészete az érzéki benyomásokhoz, a természethez, a tájhoz, környezetének tárgyaihoz tapad. A felületes szemlélő éppen ezért igen hamar kész az ítélettel: a „Balaton költője", a „dunántúli idill" megszólaltatója, „Somogyország" lírikusa... Holott kimondott tájleírásaiban is mindig van valami egyetemes, villanásnyi tájképein is ott rezeg a világ. Élményanyaga a somogyi–balatoni táj szemléletéből fakad, igaz, de a téma megragadása egyetemes érvényű; költői világában az egész mai élet elfér. „Mondanivalómban a táj nem több – vallja –, mint az érzelmek szimboluma... Verseim a technika és haladás, az emberiség jelenének és jövőjének derűs és deres tájait idézgetik." A táj nem tárgya költészetének, hanem közvetítő eleme a költő érzéseinek, hangulatainak, látomásainak. A természet a kifejezést segítő eszköz. A költő személyes érzései a tájban revelálódnak, a természettel azonosul, a táj átlényegül, jelképpé válik. Azt is mondhatnánk, Takáts Gyula számára a táj az az archimedeszi pont, ahonnét kiindulva egy teljes és önálló érzelmi és gondolati világot boltoz maga fölé. A versek nem a tájról, a Balatonról, a behavazott présházról, a tavaszi viharról szólnak, hanem egy sajátos és eredeti életérzés és gondolati anyag kap bennük formát.

Ezt tükrözi a Takáts-vers felépítése is.

Verseinek kiindulási alapja a természet, a megfogható valóság, amit lát, tapasztal. A költő a konkrét életmozzanattal, valóságdarabbal azonosítja magát, a természet megszűnik elsődleges lenni, feloldja lelkivilágának közvetítőjévé, kifejező eszközévé teszi. Egy ponton aztán a természet és a költői „én" egyaránt eltűnik, „izzó szárnnyal" „felröppen" a vers, hogy az „álom képleteinek", a „káprázatoknak", a költőnek a világba való egyetemes kitárulkozásának adjon helyet. Ha a versalkotás folyamatában az első lépés a természet és az „én" egymásba olvadása volt, ez a lépés az „én"-nek az „örök magasság"-ba, a „földi végtelen"-be, a transzcedens valóságba való feloldódása. A kézzelfogható realitásból indulnak el a versek, s a végtelenben kötnek ki.

A lehetséges példák közül nézzünk meg egyet közelebbről!

A vers első sora maga az érzékelhető valóság:

Piros a bor... Kemény a donga.

A költői „én" már a második sorban azonosul a valósággal:

Szívemben mintha csárda volna.
Muzsikál benne egy barna cigány.
Hallgatom... Játszik a citerán...

Aztán belépnek a versbe a látomást mozgató, képzeletet indító szavak:

Tűnődik, tűnődik csárdán és magán...

Rápislog a lámpa... Dideregve látja...
Recegteti s néz a méretlen világba...

Ezután a vers egyszerre meglódul, s a „végtelennek száll":

Csillag alatt vizek-közti porba
kétmilliárd cigány húzza-húzza.
Villogó hullámon remegve
úszik a sok áradó hang messze:
néma, fényes jég-azúr mezőbe,
csillag-szűrő felhő-gleccserekbe...
Fülelek... Nézek... – Mit, kinek izennek?
Végtelen vágy száll a végtelennek
s mintha innen üresen maradna,
mintha minden szállna csillagokba,
s kékbehajló parton a sok csárda
kegyetlen szép tenger szélin állna.
Fülelek... Nézek... Vacog bent a cigány!
Keresgél a húron, a jeges citerán.

(Néz a cigány)

E verseknek nincs vége, lezárása. „Lebegnek", „kinyílnak", mint ég felé tárt szirmú virágok. Tele vannak – különösen a vers befejezése – ilyen szavakkal: „csillag-tér", „égbe ránt", „ringass", „emelj", „kitárul lényem", „szétáradt", „szétfolyva tágul", „tűnődöm". Efféle sorok „emelik meg" a verset: „a nap folyik széjjel a csöves világba", „flótázó, tiszta messzeség", „szárnyra kél a képzelet", a „fenyőfa... csúcsára nézek és a csillagokra", „föllibbent im az ó-szivárvány". Minduntalan fölbukkan egy „szárnyas tündér", egy hegedülő „rózsaszín angyal". A költő gyakran idézi a „gyöngyből cseppent alkohol"-t, az „álmos rémület"-et, a „mámor ringó padlói"-t.

De Takáts „látomásos" versei is mindig realisztikusak. A valóság mint alap, indító elem vagy visszahúzó erő képzeletének szárnycsapásait hosszú „nylon szálon" tartja. Nem az „ég", a „csillagok", az irrealitás e költészet lakóhelye, hanem a való. „Elíziumnak kertje" helyett a földi szépséget keresi, melyet

mint jó kerítés, akként zárja
a nyers való gledicsiája!

Százszor inkább tövist, mint kokaint,
mely bódít... Százszor embertestű kint!

(Theoxenia?)

„Pannon derű", „dunántúli idill", „bukolikus hang"? – nem tűrik a versek e jelzőket. Igaz, egy részüknek alaphangja a harmóniavágy, a szeretet, a derű, a boldogság, az életöröm. Már a címekben is mennyi fény és ragyogás: *Fénylett, mint új elem, Ragyogj, messze fénylő, Átsugárzik és ragyogva...* Tévedés volna azonban ezt a hangot idillnek nevezni. A költő számára a boldogság nem a kevéssel beérés öröme, nem a jámbor középszer kívánása. A teljesség és a mindenség vágya, a lét egésze és a boldog jövő kívánsága szabja meg e líra határait.

Nem középút!... Vagy föld! Vagy ég!
Kellett nekem a teljesség!...

Láb a földön, szív az égbe,
állok a lét egészébe
s zsúpunk nádszál-furulyája
szól csillagok kórusába!

(Átsugárzik és ragyogva)

Az idillel felesel a költő racionalisztikus szemlélete. Verseiben az egyik leggyakrabban előforduló szó az ész, az értelem. Amint a felvilágosodás korának emberét az ész tisztelete vezette el a természethez, azonképpen a természet-elvű költő, aki a természetben érzi magát teljes embernek, eljutott a figyelő értelem és a szabad ész dicséretéig. Takáts Gyulában van valami, ami a felvilágosodás korának íróira emlékeztet. Szépnek tartja az anyagi világot, a természetet, s mint a botanikus és költő Fazekas Mihály, ő is a „lét matériáját" figyeli. A szőlőhegyre mikroszkópot visz magával, s a lencsével és a verssel együtt vallatja a világot:

Itt kint is, e szőlőhegyen
kint van a mikroszkóp velem.
Rózsák, virágok himporába
kóstol szemem-sugára . . .
Nem pincénk vegytanát,
apró ábrákon át
nézem e lüktető hegyet
a szervetlen anyag felett . . .

(Tán ép azért)

Akár jelképnek is fölfoghatjuk a képet. Az idill – ha jól értem a szót – mindig valami elől való menekülést s valami után való vágyódást fejez ki. Például a városba szakadt ember nosztalgiát érez az ártatlannak hitt falusi, „pásztori" élet, a derűsnek vélt természet után. Adott esetben még ez is lehet „pozitív". De Takáts Gyula nem vágyódik a természetbe, hanem benne él; közelről – mikroszkópon át! – figyeli és rögzíti jelenségeit. Számára a természet nem „menedék", hanem a „vaskosabb csoda"; s a vers a „lángragyúlt való dús vesszőin kigyulladt látomás". Inkább egy racionalista költő szemlélete fogalmazódik meg e versekben, mint holmi édes-bús hangulatok kergetése, az „ártatlan örömök" utáni vágyakozás.

A költő számára a valóság tényei a legfontosabbak; azokat emeli költészetébe:

Szavak mögött bújkáló való
Téged kutatlak, ki vagy mindenható.
Ki, nem lendülsz, de pusztulva, örök vértben ülsz
és székből és kőből, mint cigány hegedülsz.
Téged megfogni mérem hálóim sorát,
szent oltás frigyébe fogva valót és ideát.

(Ars poetica)

A tárgyak tisztelete él benne, makacs ragaszkodás a való jelenségekhez. Az értelem fényével, az „ész lencséjével" világítja át a csodát, s viszont: a líra varázsával emeli a való világ tényeit költészetébe. Ez a racionalisztikus közeledés a természethez kizár minden homályt, „pásztori" hangulatot, a „természet ölén" való pihegést. Sokkal inkább a fény, a világosság tisztelete, az arányérzék, a tiszta formák keresése jellemző erre a költészetre, mint az idill, a derű.

Törd szét az almát.
Számold meg magját.
Lesd el tudását,
mely fákat alakít.

Ez az igény kizárja, hogy a költő belefeledkezzék a természet vizsgálatába, s ne vegye észre a természetben élő embert. Takáts líráját már azért sem lehet a „tájköltészet" kétesen csengő címszava mögé gyömöszölni, mert verseiben mindig jelen van a történelem változásait átélő, a társadalom mozgástörvényei alatt álló ember. E lírában helye van a nép, a milliók sorsával való azonosulásnak, a háború miatti keserűségnek és fájdalomnak, a humanisztikus jövőért érzett aggódásnak.

Takáts táj-szimbolikája nem fedi el a valóságot, a költő és a világ kapcsolata sosem tűnik el költészetéből. Takáts lírájába minden belefér: „szépség, jó, gép és képzelet". Látja az élet változását, a távolságot legyőző közlekedés rohamát, az új utakat – a rétet „beton szorítja le" –, látja az aratógépet, tud az atomról, az égitestek körül zümmögő „szárnyas emberről". Költészetén van ablak a közösség, az új élet felé. Hallja a „nép ki nem mondott szavát", válaszol az ötvenes évek torzulásaira, az irodalmi élet fonákságaira. Derűs, meleg színekkel rajzol képet a táj és a rajta élő ember átalakulásáról. Érzékeli a „porból boldog korba" lépő ember „tiszta távlatát", a „szárnyas, zúgó századokat", aggódással és szeretettel, cselekvésre buzdító hittel beszél a jövőről.

Aki a diófa alatt marad,
nem lát eget, se madarat.
Pedig más lett ég és madár.
Országút lett az ábrándok útja.
Motor-angyal szárnya hasogatja.
Ábránd helyett nem is kár.

(Mit bánom én)

A tematikai sokféleség a hang és a kifejezés változatosságával párosul. Megzendíti a derűs, szép szerelem húrjait, de az irónia, a finom humor és az erotika pán-sípján is tud játszani. Hol kedves és játékos, hol gúnyos és ironikus. Műfajai különfélék: a kétsoros epigrammától a komikus eposz-féléig ível érdeklődése, de ír elbeszélő költeményt, óda-töredéket, apró lírai rajzokat. Nyelvének korábbi csillogása idővel egyszerűsödött, a hasonlatokban való dúskálást a gazdag és eredeti metaforák váltották fel. Mondatai összetöredeztek, stílusa leegyszerűsödött, sajátos versalkotó módszeréhez alkalmazkodott. Takáts kísérletező szellem. Újabban a gondolati-tartalmi törekvéseknek nagyobb teret hagyó szabadvers és a prózavers – sőt képvers – lehetőségeit próbálgatja.

Verselését valamiféle zeneietlenség jellemzi. A kritika néha szemére veti érdes, csikorgó rímeit, ritmikai szabadosságát, a nyelvi szabályokra fittyet hányó verskezelését. Takáts Gyula azonban oly következetesen használja a pályája kezdetén kialakított formát, oly hűséggel ragaszkodik „hibáihoz", hogy végülis „törvényerőre emelte" azokat; s a szabad rím- és ritmuskezelés ma már egy tudatosan vállalt és vallott költői program gyakorlati megvalósulásaként jelentkezik verseiben. A szabályos ritmusformák és a tisztán csengő rímek helyett minduntalan merész ritmusváltások, szabad strófaképletek és szinte már rímnek sem számító asszonancok bukkannak elő verseiben. A bartóki zenében még valamiféle igazolást is talált a gyakorlat, s Takáts ma már teljes következetességgel használja ezt a rá jellemző zeneietlen formát.

A költő, akit pályája első jelentkezésétől mindmostanáig nemcsak a barátok, költészetének hívei, értő és igényes méltatói kísértek végig, hanem a kérdőjelek, a fenntartások, az elmarasztaló ítéletek is nyomon követtek, szinte rákényszerült, hogy maga is megfogalmazza a költészettel kapcsolatos igényeit. Ez a magyarázata, hogy Takáts Gyula versei között szokatlanul nagy számban szerepelnek a különféle ars poetica-szerű költemények, amelyekben költői hitvallását, sajátos látás- és alkotásmódját védi és értelmezi, sőt egy terjedelmes tanulmányban is *(Hét levél a költészetről)* kifejti a költői hivatásról vallott gondolatait. A vizsgálódásnak, melynek során végigjártuk költői látásmódjának, művészetének a legkülönbözőbb műfajban rokon megszólalását, legillőbb befejezése az lehet, ha ezekből a programos, ars poetica-szerű megnyilatkozásokból idézünk néhány jellemző részletet, s mintegy az író szavával hitelesítjük a róla mondottakat.

Az „idilli" jelző ellen például így védekezik:

– Présház idill? . . . – Neked adom!
Mint vádlott lógsz e vonalon . . .

A gondolatot egy másik versében szinte szó szerint megismétli:

meghitt világ? – neked! – kanok kutyák
porondja! ... éjről éjre vérhabot
és fojtó hurkot rejt itt minden ág ...

A szőlő, a rét, a pince, a bérc s a csónak – nem elringatnak, hanem „deresre húznak"; nem elfordítanak a valóságtól, hanem közelebb visznek hozzá:

... mind, ami neked
csak árnyék volt és fa, lugas,
nekem szívgörcs, – míg műveltem –,
és verejték sós magja volt ...

A présház, a szőlőskert nem idillt ad, hanem kemény, megküzdött életet; a sziklaorom nem magányt kínál, hanem elmélkedő helyet a világ gondjai fölött. S ha volt is egykor költészetében hajlandóság az ellentétek feloldására, az élek és szögletek tompítására, most azt írja:

Már nem hiszek, kimondom bátran ...
az idilli falu-romantikában ...

A kicsinylő jelzők elutasítása mellett költői igényét pozitív formában is megfogalmazza. A valóság, a realitás elsődlegességét valija: „Lírámban a valóság az a repülőpálya, amelyről indulni tudok." Hiszi, hogy a lírai szép – hasznos lehet, hogy költészet és szolgálat nem idegen egymástól. „Nép és ég közelben" akar alkotni. Költői „alapanyaga" az érzés; a „jó ösztönök" parancsát lesi, a „kinyíló képzelet" fűti, s a szív szavára bízza magát. „A szívre tettem én lemezt ..."

A lírát életstílusnak tekinti. Nem a költő, hanem a költészet a fontos. „Nem a madár! – Szentség a szárny! – A dal!" – írja abban a versében, melyet Babits Mihály emlékének ajánl, akinek gondolataival – „nem a költő szüli a dalt, a dal szüli énekesét" – egyberímelnek sorai.

A költészetben az ember és a világ közti kapcsolat megteremtésének egyik lehetőségét látja: „a megismeréshez is a poézis vezessen"; a költészet emel a „szűz Harmóniába". Ahogy a tudós műszerekkel kutatja a világot, a költő az – ezzel egyenértékű – sejtéssel, költészettel, poézissel nyomozza a mindenség titkait. Költő és csillagász között tehát alig van különbség: „Az értelemnek szárnya van, nem csupán teste"; minden költői szárnyalás pedig csak akkor ér valamit, ha „rend-vágyó", ha törvényre lel, ha „mértan".

Takáts Gyula számára az a költő, aki lát és megismer. Akinek kezében iránytű a költészet.

Takáts Gyula az a költő, aki kérdez, keres és kutat. Így válhatott művészete a táguló világ megismerésének és a „testvéri társ" megtalálásának egyik lehetőségévé.

VIDOR MIKLÓS

Szántó Tibor halálára

Szemében a lyukas világgal
azon a havas hajnalon
álmában lépte át
az őrzetlen határt

Addig se félt
hézagos látomását
dioptriái közt feledte
elúnt jelzők után hajítva arcát

Csikorgó mondat az igazság
tudta mindig s már azt se bánta
amit értelmetlen kiállt
s most odaér – ki veszi észre?

Ha ébren van tán mosolyog
de lehet hogy mosolygott így is –
Aztán már csak a telefonok szóltak
s mi valahányan szégyelltük magunkat

Család

A bokrok a sövénysor meg a csavarodó út
a kerten át
s túl a fölső kapun a lejtős tág mező
meg a cigányszemű cseresznyefák

A málnatövek és a romfalú ház
mely pusztulóban mesekastélyt játszik
s lépcsős pincéivel kitört ajtóival
mohos boltívek közt suhanc szél felesel –

Már rájuk gondolok ha azt mondom hazamegyek
S ha megkérdem hazajutok-e még
nincs kitől várjak rá feleletet
De nékem ennyi
emléknek is családnak is elég

Rabszolga

Rágyújtasz jössz-mégy a lakásban
dolgod halogatod
a telefonban vadidegen hang szól
postád jön átveszem

Hordom neved végzem berögzült
kényszercselekvéseidet
De mindmáig nem mondtad meg mivégre
és kit utánozok?

Mióta élek egy födél alatt
reményeiddel titkaiddal!
Szerelmed földúl s kivilágít
bőrömre tetoválva hegeid

De néha már nem értem mit akarsz
jogom van tudni valahára –
mást úgysem érdekel – mért álmodom
rémképeiddel éjszaka?

Honnét nyilall belém egy név egy arc?
Lassan kísértetház leszek –
mire jutok ha vaksötétben
hunyod le rám szemed?

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Művészbuli

Kizárólag a kultúrszomj, pontosabban az irodalom szeretete magyarázza, hogy Irmuska elfogadta Kaszás Balázs meghívását és pesti tartózkodása idejére hozzá költözött. Ezzel mellesleg megtakarította a szállodai költségeket, s némi alapot teremtett ruhatára felfrissítésére, ez azonban nem sokat számított. Balázs megígérte, hogy bulit rendez a lakásán, amelyre fiatal írókat és művészeket hív meg, hogy Irmuska ilyenformán tájékozódhasson az irodalom világában, ami leghőbb vágya volt.

Egyszer ezért, máskor amazért kellett a bulit elhalasztani, míg végül Balázs ahelyett, hogy maga rendezett volna bulit, elvitte a lányt Palackay István festőművész műteremlakásába, mely a célnak sokkal inkább megfelelt, mint Balázs mini egyszobása.

Ételről-italról piknik alapon gondoskodtak, egy pillantás az asztalon silbakolt különféle tartalmú palackokra, a képzelet máris nagy hajnali okádások kereszttüzében érezte magát, mint egy égő ház, melyet közrefognak a tűzoltó fecskendők.

Mindjárt az elején az tűnt fel Irmuskának, hogy a „fiatalok" tetemes része közel jár a negyvenhez, a harminchoz, a húszasokat elenyésző hányad képviselte, azok is mind költők. Eleinte példás csendben beszélgettek, iskolás fiúi vagy diáklányi fegyelemmel üldögéltek, elhangzott egy-két új vicc, ezt a könyvet föltétlenül olvasd el, amazt ne, a kiállítások közül ezt érdemes megnézni egyedül, a színházi előadások közül amazt. Elcsurrant egy-egy pletyka is, de nem élvezte senki.

Irmuska a műterem egyik sarkába húzódott, ahonnan a terepet beláthatta. Egyrészt, mert a megjelenteket nem ismerte, másrészt, mert Balázs ahelyett, hogy vele törődött volna, egy vadfekete hajú, duzzadt arcú-mellű-fenekű lányt fűzött részegen, anélkül, hogy egy pohárral ivott volna. Miközben a mérgét ropogtatta, nézelődött, hogy kivel állhatna bosszút. A műteremben semmiképpen, ott még ülőhely is alig akadt, nemhogy gyors bosszúra alkalmas fölös fekvőhely.

Felcsigázott várakozással jött ide s íme, unalom lengi körül. Ahogy nézelődött, az átelleni sarokban megakadt a szeme egy apró, rémült emberkén, akinek ide-oda járt a szeme, minden erősebb hangra megrezzent, pontosan úgy viselkedett, mint a ketrecében megijesztett házinyúl, csak éppen dobbantani nem tudott. Senkinek eszébe nem jutott mellé telepedni vagy szót váltani vele.

– Ki az a tag? – tudakolta attól a lányosan szőke fiatalembertől, aki időnkint itallal vagy szendviccsel kínálta.

Amaz megvonta a vállát:

– Azt hiszem, ő maga sem tudja.

Hirtelen két ember robbant be a langyos hangulatba, egy kopottfejű zeneszerző hasra hízott feleségével. Egyiknek is, másiknak is újság volt a kezében, azt csapkodták s közben tébolyult nézéseket küldtek a mennyezetre:

– Hallatlan! Példátlan! Botrányos!

– Ezt írni az én férjem operájáról! Ezt! – A töredezett lakkú hüvelykujj rábökött a kérdéses helyre.

– Ezt írni!

– Az Operaház fel van háborodva! Én is fel vagyok háborodva! A sajtó is fel van háborodva. Adjatok valamit inni.

Férj és feleség egymással szemben ült le, mialatt egyik a másik szájából vette ki a szót s úgy méltatták példás házastársi együttérzéssel a férj muzikális zsenijét, a kritika körbejárt.

– Ez a hólyag azért olyan egocentrikus, mert így kompenzálja, hogy semmi egyénisége nincs – súgta a szőke fiatalember Irmuska fülébe.

– De hiszen, – szólalt meg a házigazda, – a kritikus minden állítását bizonyítja.

– Épp ez a baj!...

– Ugyan, miért volna ez baj?

– A kritkának nem az a feladata, hogy bizonyítson, hanem hogy előmozdítsa a kultúra szeretetét, hogy kedvet csináljon a jó muzsika, a jó irodalom, a jó festészet élvezéséhez...

– Ilyen kritikákkal nem lehet felvenni a harcot a Csárdáskirálynő szemlélet ellen.

– A bizonyítás elnehezíti és élvezhetetlenné teszi a kritikát.

– Az a jó kritika, amelyik nem sokat okoskodik...

– Hanem megdicsér téged.

– Kikérem magamnak! Itt elvekről van szó, ilyenkor nincs helye a személyeskedésnek.

– Amikor ilyen rosszak a honoráriumok, nem engedhetjük meg magunknak, hogy a kritika is ellenünk forduljon.

– Dehát ez nem kritika, ez szódiáré.

– Szódiáréért nálunk Kossuth-díjat adnak.

– De nem a kritikusoknak.

Széles vállú, kurta törzsű, ragyás ábrázatú ember szökkent a szoba közepébe, marcona megjelenése belefagyasztotta a mondandót az üvöltözőkbe. Meredt halszemmel nézték, amaz intett, hogy na, most eljött az ideje, most megszólal:

– Úgy beszéltek, mintha nem vettétek volna észre a folyamatot. De lehet, hogy így is van, mert a lényeges nálunk mindig a falu bitangja volt. Ha Mátyás király körülnézne, azt mondaná, nem indulok, nem veszem be Bécset, mert nincsen már magyar irodalmi kritika. Itt már csak Mao segíthet egy vérpezsdítő kulturális forradalommal, ami úgy issza fel a szemetet, mint a szikkadt föld a tavaszi esőt. Nem én mondom ezt, hanem Mátyás király, aki lépést akart tartani Európával.

– Mi az a folyamat, te ridegmarha?

– Vakok királya, aki egy népmesei tökből született, azért olyan vékony az agya, mint a tökmag béle. A folyamat az, hogy minden valamire való magyar irodalomtörténész sorra a világirodalomba emigrál. Így akarnak megszabadulni a gyűlölködések, ostoba intrikák, túlértékelések, kényszer-nagyítások, ilyen meg amolyan presszziók igájából. Hányan hibbantak bele, akik megpróbálták az elmúlt huszonöt év irodalmának történetét megírni? A számuk sokaság. És mégis irigyelnek bennünket, pedig a mi életünk abban múlik el, hogy párhuzamot vonunk Zrínyi Miklós eposza és Pitykeházi Gerendás Róbert költészete közt.

– Tudja, miért beszél így?

Irmuska csak akkor fogta föl, hogy őt kérdezik, mikor az újonnan melléje telepedett enyhén megérintette a karját. Hosszú, feltűnően sápadt, kifejezéstelen arcot látott, a két mélyenülő szem tört fényt sugárzott:

– Azért beszél így, mert egy nyelven sem olvas a magyaron kívül, így nem emigrálhat a világirodalomba. Pedig mindent megkapott, a félvilágot bejárta különféle küldöttségekben, ő képviselte a magyar kultúrát, a magyar szellemet, de a két világnyelvből, amelyekre a legtöbbször szüksége volt, nem tud többet mint amennyi egy szállodai kulcs elkéréséhez és egy ebéd megrendeléséhez szükséges. S a többi is ilyen.

Éles hang csattant föl, oly éles, hogy muszáj volt odafigyelni:

– Hogy ki nagy író?

Hatáskeltő szünet, majd:

– Mindenki. Ki azért, mert nagyra értékelik, ki mert ő értékeli nagyra magát, ki mert sokat keres, ki mert sokat szenved, ki mert sokan olvassák, ki mert kitüntették, ki mert nem olvassák, ki mert mellőzték. Mindenki, mindenki, mindenki nagy író.

– Nó és a Bereki? A Végsőkig kitartani! – zengte, azzal elment s titokban kiegyezett a hatalommal. Hat embert zártak be miatta, de nincs rá mód, hogy valaki a számlát benyújtsa.

– Miért éppen az ő számláját nyújtsák be? Annyi a kifizetetlen cech...

Az átelleni sarokban a nyúl-ember szeme úgy forgott, mint egy epilepsziásé.

– Figyeljen rám, – szólalt meg a sápadt fiatalember s nem ivott, csupán megnedvesítette az ajkát egy vékony korttyal. – Ezekben a kamaszságban rekedt emberekben mind ugyanazok a kiegyenlítetlen ellentétek feszülnek. Én nagy árat fizettem érte, a legnagyobbat, de a tökéletes és megingathatatlan egyensúly állapotában élek. Ha ezt valaki észrevenné, példát mutathatnék egész kulturális életünknek, melyben páratlan fordulat jönne létre. Korszakváltás, hogy szaknyelven fejezzem ki magam. Dehát itt...

Mozdulattal fejezte be a mondatot, olyasformán mintha annyira reménytelennek tartaná a helyzetet, hogy ha leszakadna intés közben – a kezét, sőt a karját sem sajnálná.

– Mit tett, hogy az egyensúlyi állapotot elérje? – érdeklődött Irmuska.

– Én csak annyit, Istennek hála, hogy a konzekvenicát levontam. Amikor a hitlerizmus polárizálta az ellentéteket, az apám családja erre, az anyám családja amarra optált. Az első menetben az apám családja hurcoltatta el az anyám családját, a második menetben az anyám családja hurcoltatta el azokat, akik az apám családjából megmaradtak. Engem mindkét részről megkíméltek, mert én nem fértem bele a polarizációba. Most már senki nem él a családomból, így a tézis–antitézis folyamata lezáródott s én a tiszta szintézis állapotában élek, amit ezek a nyomorult senkik felfogni sem képesek.

A megdöbbenés Irmuska szelíd tekintetét úgyszólván ráforrasztotta a mellette ülő arcára. Amit hallott, lassan hatolt bele:

– Iszom valamit, – szabadkozott s a palackokhoz menekült.

– Mit tölthetek? – kérdezte egy mély hang. Széles száj, töppedt orr, egészségesen ragyogó kék szem, tizenkét fogas mosolygás.

A maga mély női ösztönével Irmuska tudta, hogy megtalálta a bosszúálló személyét és rövidesen elér vele szerelmi pályafutása második állomására.

– Már zúg a fejem, – hárította el a töményt, – szódát kérek.

– Miről hantázott az a sápadtarcú? – intett a sarok felé az új ismerős.

– Ki az?

– Egy a sok közül, aki szeretné magára felhívni a figyelmet, de hiányzanak a megfelelő képességei. Legszívesebben hordóról szónokolna – mint az előbb a Dúvad, – csakhogy félénk. Ehelyett fülbesúg, többnyire a származásáról. Azzal kezdte, hogy az apja kuruc volt, az anyja labanc. Nem tudom, most éppen hol tart.

– És...?

– Áh, – legyintett a fiatalember, – művei még nincsenek, de sérelmei már vannak.

Hirtelen hangot váltott:

– Engem Török Károlynak hívnak. Téged?

Irmuska megmondta a nevét, aztán mégis ivott.

– Balázzsal futsz? Azért kérdem, mert nagyon tetszel, de Balázs jóbarátom.

Ja, igen! Irmuska körülnézett, kisebb-nagyobb csoportokban most már mindenki ordított, néhányan megpróbáltak ennek ellenére táncolni, de minduntalan beleütköztek a kivörösödött képű vitatkozókba. Se Balázst, se a vadfekete lányt nem látta. Megindult; Karcsi utána, a konyhában két lány feketét főzött, s valamin remekül mulattak, kuncogásuk összekeveredett a kávé illatával. A következő állomás – véletlenül – a vécé volt – senki. A lakószobából nyögések szűrődtek ki, Irmuska belépett a félig nyitott ajtón, egy pár küzdött a vetetlen ágyon a gyönyörért, csak az érdekelte, Balázs-e a férfi, de nem. Üres volt a fürdőszoba is. Karcsi ráfordította a kulcsot s elvigyorodott.

A bosszúállás három menetben zajlott le. Időnkint le-lenyomták a kilincset, a nehezebb felfogásúak többször, valaki nagyon erőszakoskodott, annak Karcsi kikiáltotta:

– Várj sorodra.

– Ha a csajt benthagyod, várok, ha nem, betöröm az ajtót.

Irmuska felismerte a Dúvad hangját s ijedten pillantott új partnerére.

– Áh – legyintett az –, ez a díszökör a légynek sem árt. Akarom mondani minden ügynek árt, amit szolgál, mert sem azt nem tudja, milyen ügyet szolgál, sem azt, hogyan kell eredményesen szolgálni. Néha-néha belebőg valamelyik értekezletbe, aztán eloldalog...

Most is ez történt. Nemsokára a vécé harsogása tudósította őket, hova oldalgott a nagyhangú bajnok.

– Én is tudlak úgy kalauzolni, mint Balázs – kezdte a fiatalember, aki költőnek mondta magát, felajánlotta albérleti szobáját arra az időre, amit Irmuska még Pesten tölt. Megegyeztek benne, hogy már aznap éjjel nála alszik.

Mire visszaérkeztek a műterembe, odabenn már tombolt a nagy magyar vita, a zene elhallgatott, a táncosok is beállottak az üvöltők körébe. Valakit uniszónó szidtak, mint később kiderült azért, mert nem elégedett meg a saját hülyeségével – megtehette volna –, hanem csupa hülyével vette körül magát. Helyet szorítottak nekik a körben, hiába kérdezték, kit készítenek ki, nem kaptak feleletet. Talán mert éppen abban a válságos pillanatban érkeztek, amikor a hangszálak már elfáradtak, a hangerővel való érvelés még a legszívósabbaknak is nehezére esett, amikor pesti szokás szerint az elvi vita hirtelen átváltozik viccelődési alkalommá.

– Most derül ki, mennyire igaz a HHH-törvény.

– Az mi?

– Ezt se tudod?

– Hülye Hülyét Hoz!

Szerzőjét senki sem ismerte, de a szójáték csábítása mindenkit megejtett s egymásután hangzottak el a HHH-változatok, mindegyiket harsány hahota fogadta:

– Himpellér himpellért hívogat.

– Hólyag Hólyagot Húz.

– Hitvány Hitvánnyal Házasul.

– Herék Hézagnak Hódolnak.

– Ez nem jó! Rossz! Úgy van! Rossz!

– És ez? – Hülye Hülyétől Hatványozódik!

– Remek!

– Hazug Hazugot Hág!

– Húgyos Húgyossal Hál.

– Hányadék Hányadékhoz Hű.

Karcsi a kör közepére lépett, két felemelt karjával csendre intett:

– Ha megengeditek, összefoglalom az értekezlet eredményét: – a Hülyék Hűsége Hervadhatatlan, mert Hülyének Hiányozna a Hülyeség, tehát ahol Hülye a Hivatal a Hólyagság nem Hiánycikk.

Nagyon büszkének érezte magát, hogy Karcsit megtapsolták. Gyöngéden végigsimított a karján, csakugyan többet ér, mint Balázs, amellett költő, nem prózaíró. Úgy érezte, jó cserét csinált.

– Ugye – kérdezte Karcsit olyanszerű hamvassággal, mint Montesquieu perzsája –, ez itt a kultúra fellegvára?

Karcsi szokása szerint legyintett, de megfontolta s nem azt mondta, ami először a szájára kívánkozott:

– Sajnos, az. Csak az a baj, hogy ebben a fellegvárban csupa állat van. Nem kivételezek magammal. Én is állat vagyok. Itt nem lehet az ember más. A hülyeség úgy vesz körül, mint a levegő, megszoktuk, mint a mélytengeri hal a nyomást, mint a teve a sivatagot. Ezt lélegezzük be, ez a természetes elemünk, ebben és ebből élünk. Persze, hogy érvényes a HHH-törvény, szükségszerűen az. Otthon majd felolvasom neked a legújabb verseimet. Jó versek – nem szégyenlem kijelenteni, de hülyék.

– Az lehetetlen – suttogta Irmuska ellágyultan.

– A mi irodalmunkban csak néhány embernek van esze, de jobb nem utánajárni, hogy mire használják.

A műterem hangulata ismét változott, átellenben a házigazda mutogatta festményeit az érdeklődőknek, Karcsit is oda hívták, Irmuska követte volna, de a nyülember útját állta. Pontosabban úgy állott meg előtte, hogy csak intenie kellett volna, félreugrik, de riadt szeméből szinte süvöltött a könyörgés, hogy hallgassa meg.

– Felkeltette az érdeklődésemet – mondta bocsánatkérés formán –, s azt is megtudtam, hogy mi a célja, hogy tájékozódni akar az irodalmi életben. Ha egy kicsit ráér, ha nem zavarom és ha nem talál túlságosan ellenszenvesnek, akkor leülhetnénk oda,

ahonnan annak a különben nagyon tehetséges Török Karcsinak a társaságában távozott, akit én csak azért nem tartok olyan nagyra, mint megérdemelné, mert többre is képes volna, szóval, ahonnan éppúgy figyelemmel kísérte ennek az emlékezetes estének az eseményeit, mint én szemben, a másik sarokból.

Oldalt lépett, vagyis szabad választást biztosított a lánynak, vonásai mosolygásszerű alakzatba rendeződtek. Valahogy úgy mosolygott, mint Marsias, amikor Apolló a hántásban a lábikrájánál tartott.

Tudásszomja arra unszolta a lányt, hogy ne szalassza el az alkalmat. Pohárral a kezükben letelepedtek arra a fenéknyomorító padfélére, amit a festő – bővebb keret híján – ülőalkalmamatosságként beszerzett. A nyúlember körülnézett s miután farkast nem látott a közelben:

– Természetesen minden köztünk marad? – kérdezte alig hallhatóan s felvonta a szemöldökét. – Nem mintha nem vállalnám minden szavamért a felelősséget, de sokan furcsának, esetleg sértőnek találnák, hogy magának, az idegennek megnyilatkozom, önekik, régi ismerőseimnek viszont nem, ami természetesen csak azon múlik, hogy a véleményemre senki sem kíváncsi, amit én nagyon helytelennek tartok. Lett volna alkalmuk engem nyilatkozatra bírni, hiszen elvi alapjaim szilárdak, talán éppen ezért nem unszoltak, mert előre tudták, hogy mit fognak tőlem hallani.

Irmuska biztosította, hogy ő semmiképpen nem tartozik ezek közé, hanem őszintén kíváncsi . . .? . . . véleményére.

– Dugonicsnak hívnak – mutatkozott be, és haladéktalanul hozzálátott az elemzéshez. – Magának, ugyebár, az volt a benyomása, hogy itt ebben a társaságban – a véleményeknek olyan változatos felvonulásában gyönyörködhetett, mint egy velencei karneválon, vagy Mohácson busójárás közben? Ugye?

– Velencében nem jártam . . .

– Sajnálhatja. Nohát, ha azt hiszi, mélységesen téved. Elhangzottak olyan kijelentések, amelyeket az avatatlan trockizmus számba vehetett, mások guevarista, nihilista, anarchista tanokat hangoztattak, sőt állítólagos maoisták is akadnak köztük – ha a véleményeket vesszük figyelembe s nem ami mögöttük rejlik. A valóság az, hogy szélsőbaloldali jelszavak mögé rejtőznek, az én taktikám viszont az, hogy leleplezem őket. Most is ezt teszem. Tulajdonképpen ez az egész mozgalom énellenem irányul, a konspiráció szót kizárólag azért nem használom, mert ez a fogalom a személyi kultusz idején olyan elemekkel társult, amelyekkel a közösséget nem vállalhatom.

Ebben a percben nótaszó hangzott föl, a társaság kétfelé oszlott, az egyik csoport Palackay festményeit nézegette, vagy éppen gyönyörködött bennük, a másik csoport – törökülésben a padlón – magyarnótákat énekelt, valamelyest kulturáltabban, mint a múltban szokás volt, vagyis nem teljes hangerővel, hanem félig-meddig muzikálisan. Most éppen azt fújták, hogy „Hej, Dunáról fúj a szél".

– Hallja? – pattant föl a nyúlember ültéből. – Ez a bizonyíték az összeesküvésre. Hát juthat valakinek eszébe éjnek idején egy műteremben a Dunáról énekelni, ha nem forgat valami gonosz tervet a fejében? Megyek, megyek, mielőtt az életemre törnek! . . .

Valószerűtlenül gyorsan tűnt el, a helyét máris elfoglalta valaki:

– Pszihopata – hallott egy üreges hangot, mely valaha basszus lehetett. A férfi, akitől a minősítés származott, valaha minden bizonnyal méltó volt a telt basszushoz, öregségét méltósággal viselte. Felemelte kezét, melynek fején májszínű foltok tenyésztek:

– A szomszéd lakásban lakom s ha a fiatalok összejönnek, nem tudok aludni. Azért jöttem át. Egyébként arra akarom kérni, hogy mielőtt elítélne bennünket, írókat, sommásan, mint a fiatalok mindig, egy körülményt ne felejtsen ki a számításból: – azt, hogy célszerűtlen konstrukcióban élünk. Két folyóiratunk van s az kevés, amellett ugyanazt a népfront-politikát követi mindkettő, emberség szempontjából ez üdvös, ami az irodalmi ízlést illeti, káros. Egy folyóirat akkor jó, ha A és B írásai azért szerepelnek benne, mert szemléletük rokon a folyóirat szemléletével, X és Y pedig nem azért nem kap ott helyet, mert 56-ban hőzöngött, az ötvenes évek elején sztálinista volt, vagy mert X írását közölni kell, mert így és úgy, hanem mert más irodalmi irányt követnek, mint a folyóirat. Az íróknak nincsen módjuk ízlésük alapján verődni csoportba,

hogy folyóiratuk révén megnyerjék a közönséget s a maguk eszménye szerint formálják az ízlését. Nincsenek kristályosodási pontok, szövetkezésekben, ellenségeskedésben nem az ízlés a döntő tényező, így aztán senki nem találja a helyét, sem az írók, sem a szerkesztők, sem a kritikusok, de még az irodalomtörténészek sem. Na, Isten áldja.

Őt is úgy nevelték, mint minden magyar embert az utóbbi évszázadokban, hogy ha mondanivalója nincs, akkor énekeljen. Épp a dalolókhoz készült csatlakozni, mikor egy dúlt ábrázatú ember tántorgott elébe:

– Rosszak az idegeim – mondta bemutatkozás helyett, az önszánalom szomorú mázа vonta be az arcát. – Ha így folytatódik tovább, veszendőbe megyek, mint annyi más magyar tehetség. Azt hittem, maga talán segíthet rajtam, de hiába, nincs erőm tovább küzdeni...

Azzal felállt, az italos asztalhoz ment. Valami nagyon erőset ihatott, mert mikor az üres poharat visszatette az asztalra, megborzongott. Erőt vett magán, magába döntött még egy pohárral, aztán kitántorgott az ajtón. Irmuska sohasem tudta meg, ki az.

A nyúlemberről viszont megkapta a felvilágosítást Karcsitól, hazafelé menet a taxiban. Ő nem nyúlembernek hívta, hanem tetű és poloska hibridnek, ami sokkal szebben s főleg korszerűbben hangzott.

– Ez a szerencsétlen, amolyan tartalék-ember, valahányszor leváltják valamelyik szerkesztőt, lapnál, folyóiratnál, rádióban, tévében, kiadóban – az ő neve mindig szóba kerül. Ilyenkor mindenki frászban él, mert ha ezt kinevezik!... sokatmondóan legyintett. – Aztán az állást mással töltik be, az írók fellélegeznek, ő meg összeomlik és tovább nyomoz, hogy megtudja, ki fúrta meg. Ha neszét veszi valamilyen összejövetelnek, hívatlanul megjelenik és addig szimatol, amíg a végén beszarik, akkor hazamenekül.

– És Dugonicsnak hívják?

– Azt állítja, hogy Dugonics Titusz, mielőtt a törökkel a mélybe ugrott, felcsinált egy szerb lányt s ő annak a leszármazottja. Szerintem inkább az az úr az őse, akiről Karinthy egyik legszellemesebb reklámszövegét írta: – „Shakespeare drámát – Dietrichstein poloskát irt."

Megérkeztek, Karcsi ajtót nyitott, az előszobában virágos pongyolás nő, először csak a fejét csóválta:

– Jaj, Török úr! Jaj, Török úr!

De aztán széles, barátságos mosollyal fogadta üdvözlésüket.

– Reggelit nem kérünk – mondta a költő a küszöbről.

Odabent a savanyú szagú bútorozott szobában gyorsan ledobálták magukról a ruhát, egy-két moccanás, egy-két nyögés, mélyen, egészségesen aludt mind a kettő.

POLGÁR ISTVÁN

Káin

A tőkén barnuló szemek –
az ezerjónak betűtyültek,
zsendülésben érte a zápor,
nyálkásodnak a repedések.

Tépett hálóján ellebeg
a rovar-csillag, úszva tüntet.
A szüretelők zsivajától
fodrai gyűrődnek a szélnek.

Útszélen gép, tüdőbeteg,
régóta áll; mogorva, csüggedt.
Kiált az öcskös, túlra átszól,
szavára csendesül a részeg:

Súlyos puttonyt emelgetek,
de érik bennem már a büntett –
elismételtem tízszer-százszor:
majd megtudjátok, én is élek!

Nyugtató

E szanaszét dobált sok lenge holmi
övé, s most attól kell-e megbomolni,
hogy ő maga száz kilométerekre?
Legjobb, ha jógapózba térdelek le,
s a hasizmomra koncentrálok inkább.

Időben is oly messze-messze tőlem,
s most térben is. Persze, ez semmi, őt nem
kísérheti a féltés, mint detektív,
megalázná csak . . . Domború a test-iv,
a jógamundra foglya már gerinc, láb.

Ha életem életét elorozná,
ha ami jó, én tenném neki rosszá –
a lehetőség rémületre vált át,
hány férfi torzítja gnómmá a társát! . . .
Ritmikus légzés, kapcsolj ki egészen.

Semmit sem tudunk, csak ösztönünk horkan:
kerüljük, ami helyrehozhatatlan,
ő ott, én itt – s majd együtt újra, holnap . . .
A zsírpárnáim szépen apadoznak,
legalább ennyit mégis csak elértem.

SZABADI JUDIT

KÉPGYŰJTÉS ÉS HITVALLÁS

Dr. Rácz István magángyűjteménye

A pécsi Janus Pannonius Múzeumban tavaly érdekes, és jellegét tekintve szokatlan tárlat nyílt meg: Rácz István magángyűjteménye. Tehát nem művész vagy művészcsoport mutatkozott be, hanem egy műgyűjtő, s rajta keresztül egy látszólag „vegyes" festőtársaság, melynek tagjait sem generációk azonossága, sem közös stílusirányzat nem köti össze. Az, hogy „társultak", az, hogy egy jellegzetes és egységes szellemi karakterű közösség tagjai, az Rácz István műve, aki felismerte Gulácsy Lajos és Egry József, Nagy István és Vajda Lajos, Vajda és Bálint Endre, Bálint és Ország Lili között a rokonvonásokat. De nemcsak felismerte, hanem azáltal, hogy egymás mellé tette „kedvenceit", kitapintotta, s mintegy megjelenítette a XX. századi magyar művészettörténetnek egy jelentős és összefüggő vonulatát, egy olyan festészetét, amelynek esztétikája, alaptörvénye és valósága a látomás, vagy Gulácsy szavával élve: a káprázat.

Szembetűnő, hogy ezeknek a festőknek az emberi, s még inkább a művészi sorsa a magányosság; esztétikai értelemben kikezdhetetlenek, a közízlés számára azonban többé-kevésbé idegenek; nagyok, de nem sztárok, olyanok, akikre nemzeti önelégültséggel lehet hivatkozni, de akiknek nem kísérte útját sem társadalmi, sem anyagi megbecsülés. Rácz lényegében a sorsukban osztozott azzal, hogy elkezdte gyűjteni őket, s méghozzá milyen botrányos könnyelműséggel: Rippl-Rónait, Czóbel Bélát, Koszta Józsefet, Rudnay Gyulát, Ferenczy Károlyt, Szőnyi Istvánt áldozott fel értük, tehát csupa jó és megbízható nevet. A sokszínű és széles skálájú gyűjtemény így lett egyre „szegényebb", de ugyanakkor egyre koncentráltabb és egységesebb. S ebben a folyamatban a kollekció rendeltetése is megváltozott; puszta lakásdekorációból és gyönyörködtető kedvtelésből megszállottságtól hajtott *misszió* lett.

Rácz István nem a reprodukáló, hanem a lét alaptörvényeit kutató és megjelenítő mesterek mellett tett hitet, azok mellett, akiknek jelentőségét és értékét sem művészeti mozgalmak, sem stíluskategóriák nem szavatolják és nem magyarázzák. Ez a gyűjtői kockázat csak fokozódott, mikor élő festőket is beemelt rendkívüli múzeumába, időben és művészettörténetileg beigazolatlan, csupán szűk körben ismert műveket.

Lehetetlen elvitatnunk, hogy Rácz István ezzel olyan tettet vitt véghez, amely – természetesen a maga szerény hazai módján – beilleszthető az avantgarde műgyűjtés történetébe, melynek hőskora a XIX. század utolsó harmadára esett, s lényegében az impresszionisták fellépésével kezdődött. Az impresszionisták és az értük síkra szálló Zola új és forradalmi korszakot nyitott a festészet és a műkritika történetében, de ezzel egyidejűleg a műgyűjtés és a műkereskedelem történetében is. Azzal például, hogy a műkereskedő Paul Durand-Ruel és a festékárus Tanguy apó megvásárolták Manet, Monet, Pissarro, Degas, Henri Rousseau képeit, polgári foglalkozásuk tisztes nyugalmát a legmegveszekedettebb támadásnak tették ki, nem is szólva a súlyos anyagi kockázatról, arról az állandó és reális veszélyről, hogy vállalkozásukba belebuknak, erkölcsileg és anyagilag tönkremennek. Durand-Ruel így ír erről: „Egy igazi műkereskedőnek egyszersmind megértő műbarátnak is kell lennie, mindig készen arra, hogy anyagi érdekeit feláldozza művészi meggyőződéséért... A nagy festőink szép művei iránt érzett szenvedélyem teljesen elfelejtette velem, hogy kereskedő vagyok." Ezek a sorok jelzik a műkereskedelemben bekövetkezett fordulat lényegét: a műkereskedők egy kicsiny csoportjából a modern művészet mecénása lett. A XIX. századnak ezek a bátor műpártolói nemcsak az egyénen, tehát

magán a festőn segítettek azzal, hogy a nyomor és a kitaszítottság éveiben vásároltak tőlük, hanem történelmileg is páratlan tettet hajtottak végre: népszerűsítették és diadalra juttatták a modern művészetet. Egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy nem lett volna impresszionizmus Durand-Ruel nélkül, posztimpresszionizmus Theo van Gogh és Vollard nélkül, Picasso Vollard és Kahnweiler nélkül. S ez nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy még a műpártolásnál is nagyobb és rendkívülibb dolog történt itt; *profécia*, olyan meggyőződés és hitvallás, amely merőben új, társadalmilag és történelmileg még nem szentesített művészetnek „hitelezett".

Talán nagyképűségnek tűnik, ha Rácz gyűjtői munkásságát összefüggésbe hozzuk a művészettörténet eme nagy prófétáival, márcsak azért is, mert Rácz István nem a legfrissebb, nem az ún. avantgarde művészet mecénása. Hitelezni in inkább „visszafelé" hitelez, többnyire már nem élő művészeknek, akiket nem felfedezni, hanem inkább *elfogadtatni* és *megérteni* kell. Ez azonban nem Rácz István hibája, nem ő tehet arról, hogy nálunk nemcsak a hitelezés, hanem a törlesztés is missziós tetté válhat. S hogy ez mennyire így van, azt a gyűjtemény történetének ismerete is segít megértetni.

A Rácz-gyűjtemény alig tizenöt esztendős, s az a vágy hívta életre, hogy tulajdonosa „a művészi harmónia és szépség birodalmát érezhesse maga körül". Eleinte ezt az érzést szinte valamennyi műalkotás közvetíthette a számára, és ezért Rácz István minden képet megszerzett, ami csak megtetszett neki, legyen az dekoratív csendélet vagy impresszionisztikus tájkép, posztimpresszionista női akt vagy lélekelemző portré. A nagybányai iskolát *Ferenczy Károly* két kompozíciója (Lótanulmány a Három Királyokhoz, Nagybányai táj hídda!) képviselte, az alföldi festészetről *Koszta József* híres *Szélmalom* c. képe adott hírt, a posztimpresszionizmus *Szőnyi István* (Zebegényi Dunakanyar, Beszélgetők), *Bernáth Aurél* (Női akt, Ablakos csendélet), *Berény Róbert* és *Bartha László* (Tihanyi sétakocsizás c. korai képe) műveiben jelentkezett, de nem hiányzott a rangos gyűjteményből *Rudnay Gyula* sem, sem pedig *Rippl-Rónai József* (Favágók, Kalapos nő), *Mednyánszky László* (Töprengő, Hadifoglyok karácsonya, Téli táj, Csavargó), *Vaszary János* és *Czóbel Béla* (Szakácsnő). A „legavantgardabb" vonalat *Barcsay Jenő, Bene Géza, Gadányi Jenő* képviselte, s ott volt a mai gyűjtemény megalapozójaként *Egry József* számos műve, többek között a *Kabinfalak*, a *Kilátás Fonyódra*, a *Fűzfák*, a *Hazatérő* és a *Badacsony* c. nagyméretű kompozíció. Hamarosan azonban Rácz István számára kimerithetővé vált a kiegyenlített szépségnek az a langyos közege és szelíd unalma, amelyet a szellemileg közömbös, illetve semleges képei árasztottak. Elsőként a Rudnay-, Ferenczy-, Bernáth-, Berény-, Bartha-, Vaszary-képektől vált meg, majd nehéz szívvel Mednyánszkytól (utolsó művét csak három évvel ezelőtt cserélte el egy Gulácsyért), Rippl Rónaitól (a Favágókat egy Vajdára váltotta át) és Czóbel Bélától, de le kellett mondania Bene Gézáról és Gadányi Jenőről is, akiket elsőként pártolt vásárlásaival az 1950-es évek végén.

A középszerű és hagyományos festői kavalkád helyébe súlyos és hideg fenségű Nagy István-képek, szigorú, absztrakt rajzú Vajdák, a történelem tömegtragédiáit jelekkel felidéző Ország Lili-művek, gyönyörű és nyugtalanító Gulácsyk, szorongást keltő Bálint-víziók, fanyar és szarkasztikus Anna Margit-festmények kerültek.

A múzeum nagy „öregjei": Nagy István, Gulácsy Lajos és Egry József. Mindhármójuk pályája a század elején bontakozott ki, csakhogy, amíg Gulácsy munkásságát tragikusan rövidre mérte skizofréniája (csupán másfél évtizedig dolgozott), addig Nagy István 1937-ben bekövetkezett haláláig nem tette le az ecsetet. Egry József pedig még a II. világháború után is alkotott remekműveket. A Rácz-gyűjtemény *Nagy István* képei a festő legáradóbb és egyben klasszikusnak mondható korszakából származnak, az 1925 és 1928 közötti évekből. Nagy István ekkor festi Erdélyben monumentális havas tájképeit, kék színre hangolt, meredek hegyoldalait, a rengő fűben kaszáló parasztjait, szilárd szerkezetű karámjait és összevont, tömbökbe foglalt legelő állatait. Rácz képei: az *Erdélyi falu*, az *Erdei tisztás boglyákkal*, a *Birkák tisztáson*, a *Kaszáló*, a *Karám télen*, a *Gereblyézők*, a *Legelő állatok*, a *Tehenet vezető férfi*, a *Karám és pásztorlány* mindezeket a „témákat" megjelenítik a nagyistváni

sűrítés, drámai erő és természet iránt érzett már-már panteisztikus áhítat legmagasabb fokán.

A *Gulácsy*-képek – számszerint nyolc darab – nem egyetlen alkotóperiódusból származnak. Szinte mindegyik kép más „korszakból" való, s annyira különböző, amennyire Gulácsy egész életműve – teremtő szenvedélyének és esztétikájának azonossága mellett is – olyan zavarba ejtően sokoldalú, ellentmondásos és változatos. Ha mégis meg akarnánk határozni ennek a pályának az irányát és a festői út fejlődését, a kezdetét a szecesszióban jelölhetjük meg. Gulácsy rendkívül fogékony volt az angol praeraffaelitizmus, nevezetesen Rosetti és Burne Jones nosztalgiája, élveteg romantikája iránt, bár mikor – csupán külsőségekben – követte őket, sem illusztratív kötöttségük, sem száraz stílusuk nem béklyózta meg. A Rácz-gyűjteményben lévő, 1904-ből származó főműve, a *Dal a rózsatőről*, ennek a praeraffaelita igazodásnak az egyik, csodálatos szépségű eredménye. – Gulácsy saját formáinak, illetve stílusának megteremtése közben talált rá a rokokóra, mint a leghitelesebb jelmezre, amely kifejezhette őt, amely állapotának, szomorú kirekesztettségének éppúgy megfelelt, mint varázslatos álmainak és eszményeinek. A Rácz-féle Gulácsy-kollekciónak talán legszebb darabja ez a „rokokó kép", a *Menüett*, amely valószínűleg 1912-ből származik. Gulácsy színei ekkor már kivilágosodtak, a mély, borongós barnák, súlyos zöldek és vörösek helyét az áttetsző zöld, a rózsaszín, a világos okker és a fehér foglalta el. A hagyományos szerkesztésmóddal is felhagyott, anélkül azonban, hogy bármelyik divatos izmusnak „bedőlt" volna; megszűntette az elő-, közép- és hátteret, s lebegő, súlytalan figuráit, ezeket a lélegző bábokat, egynemű és szabálytalan közegbe helyezte, ahol a táncparkettről rózsató kuszik fel, a táncoló pár közé pedig virágszirmok hullnak. Ilyen rokokó kép még Rácz Istvánnál a *Kalapos nő* és a *Nő fejfák közt*, de közöttük van az 1912-ben megrendelésre festett „rendhagyó" *Golgota* is, melyen nem Krisztus, hanem a sorsát gyötrődve viselő sokaság az, amely a világmindenség kínszenvedését megéli. Az öt főműhöz csatlakozik egy kicsiny tájkép, egy szarkasztikus portré és egy csuhás és álarcos figurákat megjelenítő kompozíció, melyet feltehetőleg 1914-ben, a téboly kitörésének esztendejében festett Gulácsy.

Egry József ma már csak négy, de különösen értékes képpel szerepel a gyűjteményben. A *Badacsonyi est* 1930-ból származik; kék-rózsaszín színkáprázatában jellegzetes, de formáinak kemény és élesre metszett tömörségében különleges Egry-mű. Az *Esti fények* (1936 k.) és a *Kabinok árnyéka* (1945 után) mellett kiválik egy szinte grafikusi szűkszavúsággal megoldott *Önarckép* (1947). Ez az öklére támaszkodó, keserű és minden öntetszelgéstől és póztól mentes arc egyike Egry utolsó önvallomásainak.

Gulácsy és részben Egry látomásos festészetének folytonosságát – természetesen más indíttatásból és más formarendszerben – Vajda Lajos tiszta szerkezetű képeiben találjuk meg. Vajda a magyar művészettörténetnek különösképpen azok közé az adósságai közé tartozik, amelyeknek a törlesztése még nem történt meg. Nem is azért, mintha nem lenne szó róla, s hébe-hóba nem jelennének meg munkásságát méltató publikációk, hanem azért, mert Vajda festészetének „nyitját" még nem találták meg. Kuriózum maradt, akit leginkább sorsáért tisztelnek (1941-ben, 33 éves korában halt meg tüdőbajban), s akinek művészi értékei előtt saját nemzedéke és az utókor is értetlenül áll. Vajda szürrealista absztraktciója idegen test a magyar festészetben; intellektualizmusa, minden bájtól és érzelmességtől mentes, tiszta „csengésű" rajztechnikája, szerkesztőelvének „banális" nyíltsága és megfejthetetlen bonyolultsága nem engedi meg, hogy a művészettörténet perifériájáról beljebb kerüljön. A Rácz-gyűjteményben hat festmény képviseli intellektualizmusában is látnoki művészetét: a *Szentendrei udvar* (1935 k.), a *Gyertyás lány* (1936), a *Lebegő házak* (1937), a *Maszk Krisztussal* (1937), az *Északi táj* (1938) és a *Hold-maszk* (letét). Ezek a képek – leszámítva az indulást és a befejezést – egy rövid alkotó pályának szinte valamennyi mozzanatáról hírt adnak. Az 1935-ből származó képen még azt festi meg Vajda, amit a népművészeti és ortodox emlékeiről nevezetes, mediterrán jellegű településen lát: egy szentendrei udvart felülnézetből. A *Gyertyás lány* már „ikonkorsza-

kának" egyik bensőséges darabja; a *Lebegő házak* pedig megfosztva az etnográfiai meghatározottságtól, stilizált elemeivel szürrealista asszociációkat kelt; míg a *Holdmaszk* végsőkig leegyszerűsített tojásdad formája, sejtelmesen egymásba áramló zöld és narancssárga színei mágikus sugallatúak. Mindezeknél talányosabb, formailag is meghökkentőbb, s minden előzmény, mondhatnánk, festői hagyomány nélkül való a *Maszk Krisztussal* és az *Északi táj*. Az egyiknek a bonyolultsága látszik megfejthetetlennek, a másiknak a végtelen egyszerűsége. A *Maszk Krisztussal* c. képen egy zuhanó testű, csupán körvonalakkal jelzett mélylila Krisztus, egy „üres" hold és egy emberi fej formáiból alakul ki a csillagszerű kompozíció, grafikusan és mégis festői erővel – kersztény reminiszcenciák modern, meditálásra késztető megformálásával. Az *Északi táj* klasszikusan érett mű: alig jelzett és mégis monumentális alakzatai, tiszta kékjének transzcendens sugárzása a világ örök formáit jelenítik meg.

Nem véletlen, hogy egy olyan gyűjteményben, amely elképzelhetetlen Vajda Lajos teremtő géniusza nélkül, oly hangsúlyos hely jutott Vajda egyik közeli barátjának és művészi-szellemi rokonának, *Bálint Endrének*. Bálint, akinek pályája a 30-as években a fauvok és Braque, valamint Czóbel Béla igézetében indult, Vajda hatására más eszmények szolgálatába szegődött. Gyermekkori emlékeit támasztották és erősítették fel benne azok a festői motívumok, amelyeket Vajdával együtt tanult meg látni Szentendrén; így lett máig kimeríthetetlen ihlető forrása a népművészet. Bálint lényegében a háború után, 1949–50 körül talált rá saját hangjára; ekkor alakította ki egyéni formáit, de még újabb néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ezeket a formákat összegezze, s létrehozza párizsi éveinek, ún. nosztalgikus szürrealista festészetének gazdag termését. Rácz István Bálint-kollekciója 1950-től máig fogja át a festő életművét; az 1950-ből származó képek fontos momentumokat árulnak el Bálint művészi útkereséséről (a *Játékok* c. sorozat néhány lapja); az 1959 és 62 közöttiek meggyőzően vallanak eredeti stílusának megteremtéséről (*Séta a temetőben* – 1959, *Honvágy* – 1960, *Roueni látomás* – 1961, *Groteszk temetés* – 1962); míg az 1964 és 1968 között keletkezett festmények sokrétű képet nyújtanak „posztpárizsi" korszakának oldottabb és lirizálóbb ágazatáról. De nem hiányoznak Rácz gyűjteményéből azok a legújabb, 1969–70-es monotypiák sem, amelyeknek rusztikussága, pogány derűje és dekorativitása már Bálint festészetének felfrissülését jelzik.

A jelenkori festészetet Bálinton kívül még két művész, *Anna Margit* és *Ország Lili* képviseli. Anna Margit városias festészetében minduntalan felbuggyannak a népművészet ikonográfiai, formai és színbeli elemei; a *Madárdalban* (1948) éppúgy, mint az *Ars poéticában* (1952). A Rácz-gyűjtemény harmadik darabja a *Virágos kalap* (1966), kiforrott stílusának remekműve: naiv és raffinált, derűs és tragikus, akár egy Gulácsy-kép.

A kollekció legfiatalabb művésze *Ország Lili*. Festészetét következetesen, szinte minden hatástól érintetlenül alakította ki; egyetlen művészrokonának Kemény Zoltánt vallja. Ikonszerű, illetve absztrakt képei önkéntelenül simulnak bele az együttesbe: a *Korpusz*, a *Templomok*, a *Kopt betűs triptichon*, a *Börtön*, az *Oltár*, a *Temető*, a *Bábel*, a *Régi város*, a *Mágikus királyok* és monotypiáinak igényes variációi. Képeinek visszatérő elemei a kövek és ezekre a kövekre, illetve falakra felrajzolódó mitologikus-biblikus motívumok (Gyertyatartó, Mózes kőtáblái), amelyek összekapcsolódnak a kozmikus jegyekkel és az emberrel. Az utcák, sírok, kapuk, függőkertek „hieroglifái" éppúgy Kelet iránti nosztalgiáját és a többezer éves történelmet idézik fel, mint a héber és a kopt betűk jelei, amelyekkel később „teleírta" kék, barna és szürke színre hangolt kultikus kompozícióit. Szenvedélyes „történelmi krónikáiból", valamint tragédiákkal terhes és rajongó életörömtől áthatott vízióiból különleges darabokat őriz a Rácz-gyűjtemény, amely ezzel napjaink egyik legkorszerűbb táblaképfestészetének is otthont nyújt.

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

DÉVÉNYI IVÁN KERNSTOK-PORTRÉJA (Bp. 1970. Corvina Kiadó). Kernstok Károly a magyar művészeknek abba a csoportjába tartozott, akiknek „az élet több volt a poézisnél". A hivatalos formák falain kívül élt többnyire: progresszív-radikális szemlélete, humanizmusa olykor szinte megelőzi képi újszerűségét is. Szociális érdeklődése, a szebbre való szándék ott élt már 1905 előtti, hagyományosan realista, megfontoltan impresszionisztikus képeinek tematikájában. Talán másodszor érkezik 1907-ben Párizsba, Gauguin és Cézanne posztumusz diadalának, a Vadak sikeres „elfogadásának" és a kubisták kísérletezésének esztendejében: a még Munkácsyt is felhígítva közvetítő Benczúr stílusa, a szeretett Courbet és a barbizoni realizmus ekkor tűnhet előtte „múltszázadinak." Eszméihez méltó kifejezést keresve válik a következő másfél évtizedben nemcsak jeles teoretikussá és szervezővé (MIÉNK, Nyolcak, Nyergesújfalu), de jelentős művek is közvetítik ezt a tartalmi és formai paralelt (Asszonyok a vízparton, Czóbel-portré, női- és fiúaktok, Magányos hajnali lovas, Lovasok a víz partján, lovas kompozíciók stb.). Kernstokot tehát sokféle irányú önkifejezése okán tartjuk számon a 20. századi magyar művészet forradalmárai között, és elsősorban a mintegy másfél évtizedre megvalósult egységet szeretjük és értékeljük.

Természetes tehát, hogy Dévényi Iván látható gonddal és vonzódással megírt, okos könyvecskéje (a szöveg egyik első változatát éppen a Jelenkor közölte pár év előtt) ezt a periódust elemzi a legrészletesebben. 15 évet tehát a festő 67 esztendejéből (1873–1940). Hasonló sorban rendeződik a könyvben található 54 kép is: csak a legjelentősebb műveket reprodukálja az előzményekből és az 1920 utáni termésből. És ilyenek nem kis számmal vannak, ha az „átlag" már fáradtabbnak tűnik is.

Kernstok a századeleji „második reformnemzedék" jelentős tagja tehát: Ady a „táborkeresés" és nagy ajándékozás második hullámában (1914 január–február: Ki látott engem?) nem érdemtelenül ajánlja neki a Sípja régi babonának című „bujdosóversét". Régi barátot jutalmaz evvel, szeretett modellt, bár nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a Margita élni akar festőfiguráját kizárólag Kernstokról mintázhatta. Ottokár, a piktor olykor kissé hasonlít Czigány Dezsőre és másokra ugyanígy.

A tábort ütő Kernstok elméleti írásai (kár, hogy ezek jegyzéke hiányzik a róla szólókban alapos bibliográfiából) a poros milléniumi hagyományokkal szembeszegülő festőt és szervezőt mutatnak, egyidejű képei az „új emberű új világ" művészi vágyait, közéleti szerepe (legkivált 1918–19 eseményeiben), „vonzásai és választásai" forradalmi szándékú és tetterős embert: Dévényi ezen a három szálon közelíti és mutatja be a teljes művet, fel-felvillantva a kortársak (Bölöni, Kassák, Lázár Béla, Lyka, Rózsa Miklós stb.) mondatait is.

1919 ősze és az ezt követő „restauráció" talán Kernstok számára hozta a legnagyobb törést a kortársak között (mellette Czigány); az emigrációban sem talál korábbi önmagára; nem megtagadott, inkább elvesztett korszak lett a progresszív és forradalmi fényeké. Szívesen olvastunk volna többet a festő 1920 utáni életpályájáról; feleségének berlini (?) portréját örömmel fedeztük fel Philipp Clarisse Czóbel-albumában. És jeles Kernstok-képek is lehetnek külföldi gyűjteményekben.

A művész nyergesújfalui villája (sokan megfordultak itt, még Ady is) alkalmasnak tűnik egy emlékmúzeum létesítésére: Dévényi korábbi kutatásai és most könyve is bizonyosan időszerűvé emelik ezt a lehetőséget. A sikeres művészeti könyvsorozat pedig tervszerűen teljesíti feladatainak legkiválóbbikát: a század magyar képzőművészetének bemutatását. A Nyolcakból talán már csak a Pór- és Czigány-portré hiányzik. Tihanyi-könyve után szívesen ajánljuk az olvasók figyelmébe Dévényi Kernstokját is.

Az illetékesek gondjába pedig a Kernstok-életmű méltó bemutatását: kiállításon vagy az elképzelt emlékmúzeumban.

VÁMOS FERENC: LAJTA BÉLA (Bp. 1970.) Lajta Bélát századunk magyar architektúrájának úttörői között tartjuk számon; ismeretesek harcai és mellőzései is a rövid életpálya (1875–1920) során. Művét és szándékait valóban csak az utókor (amely már tisztábban lát és Lajta helyét is találja a kortársi Európa építészetében) vállalta és értékelheti: ez valósult meg Vámos Ferenc posztumusz monográfiájában. Major Máté írja le a hatalmas Lajta-könyv kalandos sorsát, amely közel másfél évtizedes processzus után végül is a szerző (a kiváló építész és szakíró, Lechner Ödönről 1927-ben jelent meg hasonló monográfiája) utolsó műve lett. A kimerítően tájékozott és hasonlóan tájékoztató mű Lajta útját és művét követi képben és írásban európai tájékozódásaitól néprajzi gyűjtéséig, terveken és megvalósulásokon keresztül, kudarc és siker útján a hirtelen halálig. Olyan elemző pályakép ez, amelyet végül is minden jelesebb művészről meg kell majd írni (fotók és jegyzetek minden adat és leírás párjaként), méltán lehetett Lechner után Lajta a következő. Vámos hősét „nemes elfogultsággal" a második reformnemzedék társadalmi és művészeti mozgalmainak áramában mutatja be; a radikálisok, a Nyugat, Bartók és Kodály, a Nyolcak fegyvertársaként. A lapokon feltűnik a „műve mögé bujtatott" ember is: a Lechnert mesterének valló építész maga is a polgári átalakulás híve és harcosa volt, Jászi, Kernstok, Szabó Ervin barátja. A Vámos életpályáját is megkoronázó könyv máris elkerülhetetlen szakmunka lett a századelő tanulmányozására, bemutatja Lajta tanítványait, Függelékében a századelő tervpályázatait; kár, hogy a gyorsabb tájékozódást nem segíthetik az elmaradt mutatók.

Valóban Lajta az első, akit a provincializmus vádjának félelme nélkül mutathatunk fel a század első húsz esztendejének magyar építészetéből (olvassuk el Ady sorait az Országházról!); az Akadémiai Kiadó pedig az egyetlen, amely vállalni tudná a vaskos mű másnyelvű edicióit. Ugyanakkor hasonló elfogultságú monografusokat kívánunk architektúránk más jeles egyéniségeinek (pl. Kozma!) is.

CSONTVÁRY (Németh Lajos könyve; Corvina Kiadó). Amíg egy állandó gyűjtemény létre nem jön a század legkiválóbb mesterének permanens publikációjára, addig a most másodszor megjelent nagyszerű monográfia látja el ezt a feladatot: a kiváló műtörténész minden adatot és dokumentumot idéző, a képek többségét felsorakoztató remek albuma. A tudományos bőséggel és írói igénnyel rendszerbe fogott, példátlan és példaadó pályakép. Csontváry az elmúlt évtizedben jutott végre a magyar Parnasszusra, jelentőségét méltóan hirdeti a könyv, szövegével és képanyagában egyaránt. Az első kiadás óta változtak egynémely adatok (pl. a festő sírhelye körül, a képek dokumentációjában), a művek méltóbb helyre és gondozásba kerültek, bár olvastunk közben avatatlanul romboló restaurálásról. A szöveg tehát gazdagodott adataiban, ugyanakkor tömörebb és árnyaltabb lett (a műfajban ritkán adódik kétszer lehetőség), a színes táblák száma is bővült, de a korábbi kétszeresénél többre nőtt az album ára is.

A Csontváry-titok Németh Lajos kivételes munkája során megfejtett lett tehát, a különleges papíron reprodukált sok kép és ihletett szöveg méltó formában reprezentálja a festőt; az idegen nyelvű készülő kiadásokban is. Hazai terjesztésre javasolnánk egy rövid kronológiával és bevezetővel a táblák fűzött különkiadását; így bizonyosan többen zarándokolhatnának a festő Cédrusához. Ma már aligha vitatható, hogy Csontváry kiemelt helyet érdemel Európa és legkivált a rá is büszke honfitársak tudatában. Képei külön termeket az újjáépült Várban, reprodukciói helyet a diákszobák falain: Ady verseskötete és Bartók lemezei mellett. Németh Lajos legszebb elemzései a tankönyvek oldalaira valók: a második kiadás ismét csak élmény és ismét csak szenzáció. A festő, a monográfus és a Kiadó kollektív érdeméből.

CZÓBEL (Philipp Clarisse albuma; Corvina Kiadó). Kassák remek interjúja, Kállai Ernő, majd Genthon István monográfiái után a fiatal művészettörténész gondosan megszűrt adatokkal és szép stílusban megírt bevezetője, az album 6 egyszínű grafikai reprodukciója és 24 színes táblája hozza elénk ismét a teljes alkotói erejében levő 88 éves mestert. Czóbel neve ismerősen és talán 1905/06 óta változatlanul magas értéken cseng a nemzetközi művészeti világban, az album összeállítója kitűnik avval is, hogy eddig ismeretlen vagy nem reprodukált műveket közöl színesen: Chicago, Párizs, Amszter-

dam, Hamburg és Genf gyűjtőinek tulajdonait. A vagabundus festő életútjának követése hozott és tartogat még meglepetéseket. Czóbel külhoni barátai és képeinek szerencsés tulajdonosai a magyar festőben a 20. századi európai művészet egyik jeles alkotóját tisztelik. A szerző és a képek bizonysága szerint okkal és okosan így: bizonyosan erről győz meg mindenkit a Mester tervezett műcsarnoki tárlata is. Külön említenénk az album borítójának hátlapján közölt remek pillanatfotót: a szépséget állandóan kereső és figyelő Czóbel „eltalált" portréját.

Kár, hogy a szerző adósunk maradt egy teljesebb irodalomjegyzékkel, bár ezt nyilván pótolja majd a várva-várt kiállítás katalógusának összeállítója. Czóbel képvilága aligha fakul: az albumban közölt 60 esztendős képek „fauve" színei ma is elevenül szólnak a szemlélőhöz. Bizonyíték az a szerető figyelem is, a rajongó csodálat, amely Szentendrére vagy Budapestre árad, Czóbel egy-egy párizsi kiállítására az égtájak felől. A monografusból és a krónikásból egyaránt.

A MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET TÖRTÉNETE (Szerk. Fülep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna. Corvina Kiadó: 4. átdolgozott kiadás). A sikeres összefoglaló mű új kiadása az átdolgozáson kívül említésre méltó meglepetéseket is hozott, pl. a művet megosztotta egy szöveges és egy képkötetre. A nyilvánvalóan technikai és anyagi megfontolásból eredt változásnak kár lenne örülnünk: nem könnyíti a monográfia használhatóságát. Örömünk inkább abban lehet, hogy nemcsak a történeti kutatás új eredményei kerültek a lapokra, de az elmúlt esztendők szellemi eredményei is: elsősorban egy „befogadóbb" szemlélet, amely Vajda Lajos és Paizs Goebel színes reprodukcióját hozta, az építészeti és szobrászati anyag teljesedését, Gadányi, Kassák, Korniss, Moholy-Nagy képi jelentkezését. Persze a modern (és nyilván érdekfeszítőbb) anyag még korántsem tekinthető teljesnek, desiderátánk kiváló névsorrá kerekednék, Anna Margittól (mondjuk) Ziffer Sándorig. Az elsőtől képet kerestünk hiába, a másiknak még a neve is hiányzik a mutatókból. Kiegészítésül és szerencsére Németh Lajos már külön kötetben is közreadta a modern magyar művészet történetét. A most negyedszer megjelent monográfia kissé megtévesztő: a cím alól hiányzik a korábban jelzett dátum: a feldolgozás 1945-ig tart. A kétféle papíron és más okokból is olcsóbban előállított kötetek ára viszont emelkedett.

ERMITÁZS – Francia festészet, 19–20. század (Artia K. Prága.) A nagyszerű leningrádi képtár gyűjteményét bemutató sorozat ötödik kötete a címben jelzett korszakból válogat: 90 kiválóan nyomott táblán mutatja be többek között Bonnard, Matisse, Marquet, Vlaminck, Derain, Rouault, Picasso és Léger műveit. A moszkvai Puskin-múzeummal együtt és a francia hasonlók mellett bizonyosan ez a leggazdagabb lelőhely az említettek együttes megismerésére: felpezsdül a szívünk már a nevekre is. Morozov és Scsukin hagyatéka (mellettük másoké és a húszas évek ajándékai, vásárlásai) alapja lett egy szinte páratlan gazdagságnak, ez mutatkozik az albumokban is. Külön örülünk a publikációnak és külön végre annak, hogy az alapos és nagy rokonszenvvel megírt bevezető és elemzések szövege ezúttal gondosabb magyar fordítóra talált. Nem kis mulatságunkra szolgált egy korábbi albumnál pl. a szembetűnő különbség a képjelzés helyének leírása és a reprodukciókon felfedezhető valódi szignóhely között. A népszerű sorozat dokumentációja kiválóan segíti a kutatás munkáját is.

I MAESTRI DEL NOVECENTO címen, egy firenzei kiadó gondozásában azonos formájú, ugyanazon elvek szerint szerkesztett, egyidejűleg olcsó albumokat láttunk az Idegennyelvű Könyvesboltban: Marini, Miro, Le Corbusier, Picasso, Antoni Gaudi, Mondrian, Max Ernst, Kenzo Tange és Fernand Léger művészetéről. A sorozat köteteit ismert olasz műtörténészek és kritikusok írják és állítják össze; a festők mellett szobrászok és építészek is helyet kapnak az 1900-as évek művészei között. Mindannyian cca. 44–48 színes reprodukcióval, meglepő élmény a szobrok és az épületek színes látványa: elevenné válik így a holt anyag, egy-két árnyék hatására megváltoznak az elképzelt arányok is. A bizonyosan érdekes, riportként pergő bevezetéseket irodalmi szemelvények, biografikus fotók és jórészt grafikai művek fekete-fehér reprodukciói tarkítják, a színes táblák után életrajzi kronológia, majd bibliográfia következik. A sorozat tendenciájában a mi „kiskönyvtárunknak" felelhet meg – ugyanígy a Forma e colore, az I maestri

del colore, a L'arte moderna, a Classici dell'arte; Rizzoli és mások –, a miénknél gazdagabb publicitással és lehetőségek között. Szívesebben fizetnénk valamivel többet, ha a szép albumokat magyar fordítással együtt vásárolhatnánk, a kötetek egy jól szervezett kooperációval bizonyosan beilleszkednének a hazai kiadói tervekbe is.

MŰHELYTITKOK (Corvina Kiadó) címmel okos és szép, egyúttal olcsó (hisz az ifjúságnak szánt) sorozat indult a képzőművészeti műfajokról. Egy-egy fiatal alkotó mutatja be saját művészetét. Az eddig megjelent három füzet az építőművészet (Finta József), a festészet (Karátson Gábor) és a mozaikművészet (Granasztói Szilvia) titkaiba és történetébe, szemléletébe és szépségeibe kalauzol: régen szolgált hasonló örömünkre ifjúságnak szánt művészeti könyv. A szöveg „első kézből való", szépek a rajzok (ugyanazon kezekből) és a színes táblák is jól választottak. Szívesen várjuk a további köteteket.

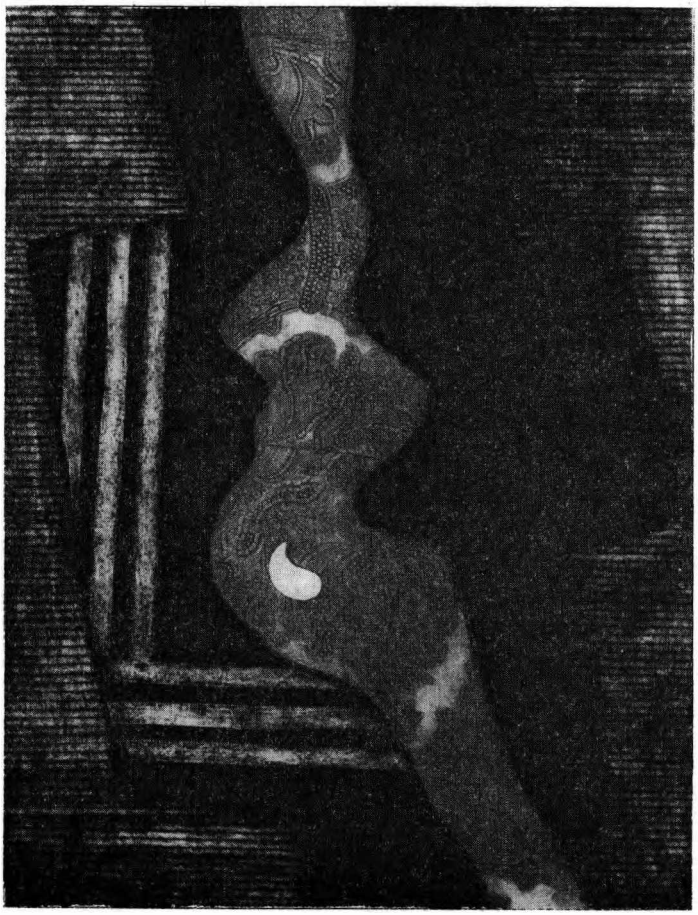

HAJNAL GÁBOR

Bezárt kapu

Hátam mögött rendetlen vonuló hadsereg
borotválatlan fáradt gyűrött emberek
vonszolják magukat szekerek között

Hátam mögött rendetlen vonuló hadsereg
befordulok az üres néptelen utcába
az otthonos város ellenségesen les rám
kopog a bakancsom a reggeli szürkületben
hátam mögött a megtett út feszült nyugalma
előttem már a bezárt vastag kapu
hátam mögött őrjárat jöhet minden pillanatban
előttem a bezárt vastag kapu
dörömbölök az álmatlan kisírtszemű virradatban
hátam mögött őrjárat jöhet minden pillanatban
be kell jutnom a bezárt vastag kapun
hátam mögött őrjárat jöhet minden pillanatban
előttem a bezárt vastag kapu

dörömbölök dörömbölök dörömbölök
(1944. nov. 3)

Felgyógyulás

Alacsony ég alatt
égő hegekkel
tűröm az üres napok vonulását
céltalan szavak sorakoznak nyelvemen
és keresem
tétován régi magamat.

Kóstolgatom
a feltámadás szörnyű átkát
a meghalás főpróbája után.

NAGY L. SÁNDOR

SZOVJET KRÓNIKA

Legutóbbi krónikánkban – múló irodalmi hangulatoknak engedve magunk is – főként a problémákról adtunk számot. Némi rezignációval írtunk például a *Novij Mir* átszervezéséről is. Az elmúlt hónapok eseményei (persze: irodalmi és nem irodalompolitikai eseményei) azonban mintha azt bizonyítanák, hogy indokolatlan volt a borúlátás. Legalábbis a Novij Mir esetében . . .

GYÓGYULÁS ÉS MEGÚJULÁS

A tapasztalat szerint egy-egy jelentősebb sebészeti beavatkozás után a beteg általában vagy meggyógyul, vagy búcsút mond a világnak. A Novij Mir esete semmiképpen nem az utóbbit mutatja. A jelek szerint a krízis elmúlt, a folyóirat pedig a jelentős személycserék után is tartani tudja rangos irodalmi helyzetét.

A folyóirat 1970. 6. számát például látnivalóan a folyóirat régi módon értelmezett értelmiségi jellegével való szakítás jegyében szerkesztették. A „nyafogó" és „lelkiző" intellektuelekkel szemben, akik állítólag egyedül uralták ezt a fórumot, az új szerkesztő bizottság két fiatal munkás-író – Anatolij Krivonoszov és Viktor Leszin – elbeszélését vonultatja fel. Ennek a vonalnak az erősítését szolgálja továbbá nyíltan *Borisz Polevoj* háborús naplójának közlése is („Azon a nehéz télen").

B. Polevoj a Pravda tudósítójaként tette meg az utat Moszkvától Berlinig, majd a nürnbergi per idején a szovjet újságíróküldöttség vezetője volt. Élményeit eddig három kisregényben foglalta össze: „A nagy ellentámadás", „Nürnbergi jegyzetek", „Doktor Vera". (Ez utóbbit nemrég színpadra és filmre is átdolgozta.) A most közölt naplórészletek a németek „Tájfun" elnevezésű hadműveletének meghiúsítását, a Moszkva alatti ellentámadás eseményeit elevenítik fel. Az 1941 telén írott haditudósítások persze nem hatnak ma már a friss élmény elevenségével. De valószínűleg nem is csupán az írói felfedezések indokolják közlésüket, hanem a folyóirat új koncepciója.

Ugyanebben a számban szerepel a Novij Mir két korábbi felfedezettje – *Viktor Nyekraszov*, meg *Fazil Iszkander* is egy-egy remekbeszabott írással. V. Nyekraszov írásának már a címe is sérti a tréfát nem értők fülét – „Vendégségben Ignátyev grófnál". Különösen, ha meggondoljuk, hogy a szóbanforgó Alekszej Alekszejevics Ignatyev gróf az egykori kijevi főkormányzó fia, aki Kuropatkin tábornok adjutánsa volt az orosz–japán háborúban, azután pedig a Nagyorosz Birodalom katonai attaséja lett a skandináv államokban, majd az első világháború idején – Párizsban.

Nos, V. Nyekraszov is kijevi születésű, s ez már úgy látszik elegendő alap volt ahhoz, hogy interjút készíthessen a gróffal, aki 1937-ben egyébként hazatért, felvette a szovjet állampolgárságot és „Ötven év a csatasorban" címmel kiadta visszaemlékezéseit. Valószínűleg az orosz katonaerénynek éppen ez az érdekes dokumentuma hívta magára az író figyelmét és nem maga az idős katona személye. Azonban a két dolog így együtt – a történelmi emlékrajz és a katonahűség eleven megtestesítője – az írás tulajdonképpeni tárgyánál szélesebb témát vet fel: a hűség és az emberség kapcsolatának ma is annyira időszerű témáját.

Fazil Iszkander, a ma is szülőföldjén élő abház anyanyelvű író a grúz népi élet témáit feldolgozó humoros tárgyú novelláival tört be a „nagy irodalomba", a Novij Mir állandó szerzői közé. Az évek során azonban a folklór elemei egyre inkább csak motívummá váltak nála, eszközzé az általános érvényű mondandó kimondásához – vagy éppen ki nem mondásához. Ez az utóbbi a szerepe a grúz „couleur locale"-nak a most közölt elbeszélésben, a „Gazdag szabó és a többiek"-ben is.

A Gazdag szabó is abban a házban lakott, ahol az író töltötte gyermekkorát. Gazdagnak pedig azért hívták, mert a magánprakszisából összegyűjtött pénzecskéjén vett egy kis telket magának. No már most, ha nem csal az író emlékezete, akkor ebben a házban azidőtájt (a harmincas évek közepén) mindenki szentül hitte, hogy a kommunizmus és az általános jólét megvalósítása már csak az éppen soronlévő terv túlteljesítésének a kérdése. Ezért-e, vagy egyszerűen csak mert irigyelték, a Gazdag szabót mindenki az átkos magántulajdon megszállottjának tartotta és nyilvánosan megvetette.

Valószínűleg éppen ez az általános (és képmutató) megvetés volt azonban a fő oka a Gazdag szabó megátalkodottságának. Amint hazai példákból is jól tudjuk, az ilyenféle kisemberekben a fenyegetettség érzése szüntelen ellentámadási (majd egyszerűen: támadási) készséget fejleszt ki és néha a legváratlanabb tettekre ragadja őket.

A szóbanforgó grúz szabócskának az agresszivitása elsősorban „népnevelői" tevékenységében nyilvánul meg. Kisebbségi érzése, szüntelen belső nyugtalansága arra kényszeríti, hogy minduntalan magyarázza és indokolja tetteit. Ezt persze nem teheti anélkül, hogy egyben ne értékelje-kritizálja környezete cselekedeteit is. Így lassanként szavakban megfogalmazottan, „megideologizáltan" is szembe kerül egymással a két világrendszer – a Gazdag szabóé és az általánosan uralkodó.

Meg lehet a maga jó oka annak, hogy ez a történet éppen most bukkant fel az író emlékezetében. Fazil Iszkander novelláinak a varázsa nyilván nemcsak a gyermekkori emlékek hímporától van. A Gazdag szabóról szóló példázatban jól kivehetően érzik az író és egész nemzedékének nosztalgiája a boldog „békeidők" naiv korszaka iránt, amikor a világ olyan egyszerűnek látszott, hogy egy nagyokos szabó meg egy lelkes kis gimnazista is meg tudta magyarázni. A sok fontos anyag mellett nyilván ez indította a Novij Mir szerkesztőit ennek az elbűvölő kis írásnak a közlésére.

HADVEZÉREK ÉS KÖZKATONÁK

A folyóiratokban most egyébként a keményebb hang uralkodik. Egyaránt vonatkozik ez a „hivatalos" és az „ellenzéki" művekre.

Az első csoportra talán a legjellemzőbb *K. Szimonov* háborús regénytrilógiájának befejező része, az „Utolsó nyár" (Znamja, 1970. 6., 7., 8. sz.).

Szimonov – született katona. Nemcsak azért, mert régi katonacsaládból származik, hanem, s ez az író számára még fontosabb – a katonaélet, méghozzá a baka-lélek kiváló ismerete miatt. Amíg a később híressé vált haditudósító-írók nagyobb része (jól tudjuk Ehrenburg vagy Polevoj visszaemlékezéseiből is) kedves, de nem túlságosan marasztalt vendég volt a lövészárkokban, és inkább a felsőbb parancsnokságok politikai osztálya körül tevékenykedett, addig Szimonov egy lövészszázlóaljban harcolta végig a sztálingrádi csatát és mindvégig meg tudta tartani ezt a hús-vér közelséget a katonákkal.

Talán ezért van, hogy az író háborús naplója regényfolyammá változva-nemesedve sem ismétli az utólagos, elvont okoskodások manapság oly gyakori hibáját. „... A teljes igazságot kell kimondanunk, mert csak a teljes mértékben ábrázolt nehézségek adhatnak képet a párt és a nép hősiességének teljességéről" – mondotta Szimonov nemrég is, a szovjet írók IV. kongresszusán.

A legújabb regényben azonban az író mintha maga szegné meg ezt a szabályt. Nem úgy persze, mintha most egyszerre el akarná hallgatni mindazt, amit saját szemével látott: a front szörnyűségeit, a hátország szegénységét, az embertelen megpróbáltatásokat. Szimonov okos ember és jól tudja, hogy az ilyenféle „lakkozás" ma már nem számíthat elnézésre az olvasóknál. Ő nagyobb téttel játszik.

Sztálin szerepének és az ún. személyi kultusznak az értékeléséről van szó. Ez a téma középponti helyet foglal el a regényciklus mindhárom kötetében. A trilógia főhőse ugyanis Szerpilin altábornagy, akit közvetlenül a háború kitörése előtt koholt vádak alapján letartóztatnak, majd a németek gyors előrenyomulásakor megengedik neki, hogy alacsonyabb beosztásban „jóvá tegye hibáját". Az „Élők és holtak"-ban Szerpilinnel éppen akkor találkozunk, amikor az maroknyi csapatával kitör a németek gyűrű-

jéből, hőstettével nemcsak katonaerényeit, hanem kommunista hűségét is bizonyítva. Ugyanezt a próbát az őt egykor feladó tiszttársa, az „éber" és helyezkedő Baranov nem állja ki: meg akarja adni magát a németeknek és Szerpilin ezért kénytelen kivégeztetni.

A „Nem születünk katonának" azt a folyamatot mutatja be, amint a rosszul kezdődött háború valóban népi háborúvá válik, amint lassanként megérnek a győzelem feltételei. Szerpilin már hadosztályparancsnokként vesz részt a Moszkva alatti nagy ellentámadásban. Hogy valóban Sztálin személyes bizalma vagy csupán a pillanatnyi, jól felfogott hadiérdek állította-e őt és a hozzá hasonló embereket ilyen felelősségteljes posztra, erre a kérdésre nem válaszol az író. Abból azonban, hogy Szerpilinnek és a hasonló módon gondolkodó főtiszteknek (például helyettesének – Zaharovnak) a regényben szinte napról-napra, óráról-órára meg kell küzdeniök a bizalomért – inkább az utóbbira lehet következtetni.

Új regényében, az „Utolsó nyár"-ban Szimonov mintha azt akarná bizonyítani, hogy a bizalmatlanságnak és gyakran a hozzá nem értésnek ez a légköre csak esetleges és időleges jelenség volt a hadseregben: nem valami általános politikai ok váltotta ki, hanem egyes parancsnokok régimódisága vagy éppen tökfejűsége. Lvov, a front haditanácsának tagja például nem bízik Szerpilinben. A Belorussziában kibontakozó nagy ellentámadás előestéjén azzal a kéréssel fordul Sztálinhoz, hogy az ne erősítse meg az egykor internált főtiszt hadseregparancsnoki kinevezését. Sztálin ingerült hangú táviratban válaszol, amelyben nyomatékosan megkéri Lvovot, hogy ne figyelmeztesse őt unos-untalan az éberségre.

A Szovjet Hadsereg győzelme nem egyszerűen katonai nyereség volt, hanem forradalmi tett is egyben. A győztesek nem hódítók voltak, hanem a szocializmus katonái, akik számadással tartoznak népüknek és saját kommunista lelkiismeretüknek – milyen áron és mivégre vívták ki a győzelmet. Ez a lelkiismeret-vizsgálat a lényege Szimonov regényének, s ez szólal meg két másik mai tárgyú műben is.

V. Tyendrjakov „Az elnök halála" c. kisregényében (Moszkva, 1968. 3.) szinte már Kodolányi vagy Németh László veséig hatoló tekintetével vizsgálja egy kis falu életének utolsó ötven esztendejét. Még a cselekmény is drámai sűrítettségű, egyben-másban hasonlít a „Végrendelet"-hez.

Halálán van a falu mindenható kolhozelnöke, Jevlampij Likov, a nagybeteg ágya körül ott állnak barátai és ellenségei – a kolhoz nehéz történetének főszereplői. Göcsörtös botjára támaszkodva előbiceg az első elnök, Matvej Sztugyonkin, aki leszerelt vöröskatonaként érkezett ide valamikor kolhozt szervezni és aztán úgy is vezette még hosszú ideig a közös gazdaságot – fegyverrel a kézben. Itt van Iván Ivánovics, a tanult középparaszt is, aki mindvégig a legkövetkezetesebb ellenzője volt ennek a módszernek. Ő sem vitte azonban sokra. Mindkét lába elfagyott a közmunkán és most csak könyvelő. Kettejük versengésében így hát nem lett győztes. Mire Sztugyonkin hatalmaskodását a járásnál is megelégelték, már senki sem emlékezett Iván Ivánovics szerény helytállására. Az ügyes brigádvezető, Likov lett az elnök. Ő aztán talpra is állította a kolhozt, de nem annyira a jobb munkaszervezés, mint inkább az emberek nagyobbfokú kihasználása révén. De most neki is lejárt az ideje.

Persze nem csupán arról van szó, hogy az öregek elmennek. Ez az élet, – a történelem rendje városon és falun egyaránt. A baj akkor van, ha a helyükre nem méltó utódok kerülnek. És mint Kodolányi darabjában, itt is az általános elsatnyulás képe kezd kirajzolódni. Elmennek a régi nagy öregek és a helyükre simaszájú, nadrágos emberek jönnek. De könnyebb lesz-e vajon majd velük az élet?

Hideg márciusi napon kísérik utolsó útjára az elnököt. Életében sokat panaszkodtak kemény kezére, most mégis hüppögve állja körül sírját a falu népe. Tompán dübörögnek a fagyos rögök a tölgyfa koporsón. Az elnök unokaöccse, egy puhakalapos fiatalember szakavatottan irányítja a temetési szertartást. Meglehet, hogy ő lesz az új elnök? Az emberek mindenesetre lopva már reá tekintgetnek. – Ki idegenül, ki bizakodva. És itt-ott már puhára olvadt rögök is akadnak a kézbe. A föld lassan felenged.

Bizonyára véletlen, hogy *Z. Zsuravljova* kisregénye „A bemutatót megtartjuk!"

(Znamja, 1969. 6–7.) éppen egy koratavaszi napon kezdődik. De talán valami belső törvényszerűség nyilvánul meg ebben a véletlenben is.

Az egyik kis vidéki színház tájelőadásra indul. A színészek fázósan húzzák össze magukat az autóbuszban és rossz előérzettel gondolnak a járási központ szállodájának mindig fűtetlen szobáira. A szakszervezeti titkár különösebb meggyőződés nélkül bátorítgatja őket. A sofőr morgolódik a rossz út és a hófúvások miatt. Minden a szokásos módon történik, Jurijt, a hősszerelmest játszó fiatal színészt mégis valami különös nyugtalanság tartja fogva.

A dolog tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy a legutóbbi üzemi esten, amelyen Jurij is fellépett, a pedagógiai főiskoláról egy aranykeretes szemüvegű docensnő az ifjúság erkölcsi kérdéseiről tartott előadást. A táncra éhes kiskatonák meg a maróslányok türelmesen végighallgatták a szónoklatot. Jurij azonban feladta a küzdelmet annál a mondatnál, hogy „minden hajadon – jövendő anya; következésképpen nemcsak leendő gyermekei kell, hogy tiszteljék, hanem leendő férjei is". Bár az elnökségben ült és még szerepelnie kellett volna, kétségbeesetten távozott.

Ahogy ez már lenni szokott, ha egyszer valami nagyon befészkeli magát az ember fejébe, az eseményeknek gyakran véletlen láncolata is különös jelentőséget nyer. Jurának is úgy tetszik most, hogy minden összeesküdött ellene, valamint a dolgok megszokott és elfogadott rendje ellen. A hó túl gyorsan olvad az utcákon – itt is – ott is előbukkan alóla a hosszú tél alatt lerakódott sok szemét és kacat. Az emberek zárkózottan topognak a buszmegállóknál, mindenki csak azzal törődik, hogy ki ne hulljon valami felszálláskor a szatyrából. Egyszóval – a világ rossz hangulatban van. Felesége ráadásul nem érti meg őt, kisfia pedig tanulás helyett mindenféle utcakölykökkel szaladgál. És amikor a tájelőadáshoz még csak be sem fűtik tisztességesen a járási kultúrházat, betelik a pohár – Jurij lemondja az előadást.

Ilyesmiért egy vidéki színházban fegyelmi jár. Ez annál súlyosabb dolog, mert – kimondatlanul is mindenki érzi ezt – a kollégák tulajdonképpen egyetértenek vele. – Bármilyen disznók is ezek a kultúrigazgatók, meg minden, azért játszani kell. – Egy színésznek játszani kell!

De mit tegyen a színész, ha nincsen módja elmondani a színpadon mindazt, amit gondol és érez, ha egy hivatalból szalasztott vidéki igazgató hosszú éveken át csak fogpaszta-reklám mosolyú hősöket játszat vele? Megvan persze erre is már régen a felelet – más igazgatót és más szerepeket kell hát találnia. Jurij annak rendje és módja szerint össze is csomagol, bizonytalan időre elbúcsúzik a családjától és elindul szerencsét próbálni.

De most, hogy már mindennel leszámolt, ami ehhez a városhoz köti és Leningrádba szóló repülőjeggyel a zsebében tapossa az olvadó havat a buszmegállónál, most egyszerre eszébe jut annak a jelenetnek a megoldása a harmadik felvonásban, amely miatt összeveszett azon a baljós napon a főrendezővel, önmagával és a világgal is. Igen, most már bizonyosan tudja, ez volt az oka mindennek. Ha ezt a jelenetet megoldja, talán még a pedfős docensnőtől sem kell félnie.

Jurij összetépi a repülőjegyét és felugrik a szuszogva közeledő autóbuszra, hogy idejében beérjen még a próbára. – Nincsen más igazgató, nincsen más színház, nincsenek más szerepek. Munka van, és néha, amikor a szerencse kedvez és minden jól összejön – valami kis alkotói büszkeség. De ez nem is olyan kevés.

Csodára persze már nem lehet számítani. De ha mindenki csak a leheletével olvaszt egy keveset a földünket körbefogó jégpáncélon, már attól is emberibbé válik az élet. A rettenetes hadistenek mennydörgő szózatai közepette ezt az egyszerű földi igazságot fogalmazza a mai szovjet próza megannyi értékes alkotása.

TÓTH BÉLA

A HUMOR AZ IFJÚSÁGI IRODALOMBAN*

A HUMOR NEM TRÉFA. – A magyar prózairodalom egyik mesterétől, *Karinthy Frigyes*től származik az az első hallásra meghökkentő mondás; „A humorban nem ismerek tréfát". A nagy humorista tollához illő kijelentés mély felismeréseket tartalmaz a humor lényegéről és szerepéről. Mindenekelőtt azt, amit ki is mond, hogy nem tréfa, nem vicc, nem a felületen mozgó játékos szórakozás. A humor a személyiség legmélyebb rétegeiből fakad, onnan hoz felszínre valamit, ami fontos, komoly, figyelemre méltó, elgondolkodtató, leleplező, vagy iránymutató, és mindig valami igazság, amely a dolgok lényegéhez tartozik. Jellemző vonása a humornak az is, hogy megnyugtató hatással van az emberre, nyugvópontra hoz benne valamit, ami korábban nyugtalanította, amire választ keresett és végre választ is talált. A humor elsőrendű intellektuális termék, *Richard Bamberger* professzor szerint a tehetséges irodalmi alkotás egyik biztos ismérve. Mégis elsősorban az ember érzelmi-hangulati szférájára fejti ki hatását s ha célba talál, akkor pozitív hatása félreismerhetetlen: fokozza a személyiség emocionális felhangoltságát, feloldja a pszichikum belső feszültségét, kedvező feltételeket teremt az interperszonális kapcsolatok számára s olyan jól ismert kísérőjelenségeket hoz létre mint a mosoly, nevetés, derűs lelkiállapot, jó közérzet stb. Mentálhigiénés befolyása tehát rendkívül becses, – ami korunk emberének zaklatott idegállapotát tekintve már önmagában sem lebecsülendő hatás és jelzi a humor jelentős egyéni és társadalmi funkcióját.

A humor és kísérőjelenségei a fiatalok személyiségének fejlődésében is fontos serkentő tényezők. A gyermek ugyanis természeténél fogva derűs lény. A humorra a szeizmográf érzékenységével reagál mivel nála adekvát belső szükségletek kielégítését szolgálja. Amely gyermek humor-szegény környezetben nő fel és e primér szükséglete kielégítésére nem nyílik elegendő alkalma, annál e derűs életszemlélet, az egészséges és sérülékeny optimizmus könnyen elsorvad és egy belülről táplált nyugtalanság válik úrrá rajta. A humor tehát hasznos és szükséges tényező, a személyiség fejlődését előmozdító lelki vitamin, amely akkor fejtheti ki legerőteljesebb hatását, ha a gyermek- és ifjúkor minden szektorát dúsan behálózza, minden életmegnyilvánulásban jelen van.

Az ifjúsági irodalom művelői korán felismerték a humoros tartalmú írások és illusztrációk vonzóerejét a gyermekekre és mind a mai napig igyekeznek kielégíteni e csillapíthatatlannak mutatkozó igényt. Meglepő viszont, hogy a humor tudományos kutatása, annak esztétikai, főképpen azonban pszichológiai, pedagógiai és szociológiai vonatkozásainak vizsgálata mind ez ideig az elhanyagolt témák közé tartozik. Pedig itt a problémák egész sokasága vár megoldásra, de legalábbis megvitatásra.

E tanulmány összeállításakor arra törekedtem, hogy néhány adalék közreadásával hozzájáruljak a humor és a gyermek kapcsolatának tisztázásához, elsősorban e kapcsolat fejlődéspszichológiai vonatkozásainak bemutatásával. Az adatokat, amelyekre a későbbiek során hivatkozni fogok, 7–15 éves iskolásgyermekek komplex pszichológiai vizsgálata során szereztük. 1964 és 1968 között kereken 2500 gyermeket kérdeztünk meg Budapesten és az ország más városaiban, falvaiban. Akkori vizsgálatainkat azzal a célkitűzéssel végeztük, hogy a mai magyar gyermek irodalmi érdeklődéséről korszerű és megbízható képet készíthessünk. A kutatásokról, azok eredményeiről két tanulmánykötetben számoltunk be. („Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén". Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 157 old. – „Az általános iskolai tanulók irodalmi érdeklődésének pszichológiai vizsgálata." Akadémiai Kiadó, Budapest 1969. 246 old.) A vizs-

* *A hasonló címen 1970. ápr. 1–8-án Urachban (NSZK) rendezett nemzetközi tanácskozáson elhangzott felszólalás.*

gálatok során gyakran előfordult a tanulók megnyilatkozásai közt a humorra, az olvasmány vidám, nevettető tartalmára való hivatkozás. Érdeklődésük motivációjában is jelentős helyet foglalt el, – nemcsak a fiatalabb, hanem az iskolakötelezettség felső határain álló serdülők válaszaiban is. A továbbiakban bemutatjuk e megnyilatkozásokat és igyekszünk belőlük következtetéseket levonni témánk vonatkozásában.

A 7–9 ÉVES GYERMEK ÉS A HUMOR. – 944 hét-kilenc éves iskolai tanulótól kérdeztük meg tanítóik útján, hogy mit szeretnek jobban mesehallgatás, vagy meseolvasás közben: *izgulni, sírni (szomorkodni), nevetni, gondolkodni, vagy félni.* A tanulók 55%-a a nevetést, tehát a derűt, humort, vidámságot említette válaszában. Más vizsgálatokkal pedig arra kerestük a választ, hogy egy konkrét mese, mint pl. „Hófehérke és a hét törpe", vagy pedig a gyermek előtt ismert olvasmány miért tetszik. A megkérdezettek ez esetben a mese vagy olvasmány érdekfeszítő, izgalmas jellegét hangoztatták. Mindkét vizsgálatból az tűnt ki, hogy az olvasmány vonzóerejét két tényező és azok kölcsönhatása határozza meg. Az egyik tényező az olvasmány keltette belső feszültség (érdeklődés, izgalom, félelem, szorongó érzések stb.) és a feszültség feloldása, átmeneti megszűnése. Ez utóbbinak mentálhigiénés szempontból is igen alkalmas módja a humor és az általa kiváltott nevetés. A könyvtári tapasztalatok szerint is azok a könyvek a legkeresettebbek, amelyek alkalmat adnak arra, hogy gyermek kedélyvilága e két pólus közt játékos könnyedséggel csapongjon s végül nyugvópontra jusson.

Az izgalom és humor egyensúlyára szükség van a személyiség harmónikus fejlődéséhez. Az egyik tényező (izgalom) által kiváltott nyugtalanságot, belső feszültséget a másik tényező, a humor egyenlíti ki és helyreállítja a megbomlott egyensúlyt. Egyes gyermekek túlzott egyoldalúsággal izgalmas könyvek mellett kötnek ki – többnyire a ponyvaregényeknél. Az idegrendszer tartós feszültségi állapota náluk a pedagógiában jól ismert káros következményekkel járhat. A humor egyoldalú „fogyasztása" sem kedvez azonban a gyermek pszichikus fejlődésének. Elernyeszti, túlzottan fellazíthatja az élet akadályainak sikeres leküzdéséhez annyira szükséges pszichikus készenléti állapotot. A két tényező dinamikus egyensúlyára van szükség ahhoz, hogy a személyiség egészségesen fejlődjék. Vizsgálatainkból is kitűnik, hogy mennyire e követelmény szerint működik a gyermek egyensúlyozó ösztöne. A két vizsgálat összevont adatai szerint a humor és az izgalom 35,5%: 43,0%-os arányban fordul elő a tetszés és érdeklődés motívumai közt. Azt mondhatjuk tehát, hogy a 7–9 éves gyermekek elsősorban az érdekfeszítő és ugyanakkor humoros tartalmú, – az ő nyelvükön szólva – az „izgalmas" olvasmányokat kedvelik.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül a két nem pszichés különbségéből eredő kérdéseket sem. A 7–9 éves lányok a humort a fiúkhoz hasonló mértékben kedvelik és igénylik. Ugyanakkor azonban szívesen veszik, ha a mese, vagy történet megható, szomorú hangulatokat ébreszt fel bennük. Szentimentalizmusuk mértékére vall, hogy az ide vágó adataik ötszörösen túlszárnyalják a fiúk hasonló megnyilatkozásait. A humor, a jókedv, a derű ellenpólusán található elérzékenyülés, szomorú hangulatok tehát már az olvasás technikai elsajátításának éveiben erősen befolyásuk alatt tartják a lányok irodalmi érdeklődését. A két nem pszichés különbségének egyik jól megragadható vonása tárul itt elénk, amelynek pedagógiai tanulságait már a kezdő iskolás gyermekek irodalmi nevelésében is érvényesítenünk kell.

A SERDÜLŐ ÉS A HUMOR. – Kísérjük nyomon a humorhoz való viszonyulás sorsát a serdülő gyermeknél. A felmérések során 750 fiút kérdeztünk meg, akiknek indokolniok kellett, hogy miért tetszett a legjobbnak tartott olvasmány. A tetszés indokai közt a 9–15 éves *fiúk* leggyakrabban racionális és emócionális motívumokat említettek. Összesen 432 adat (a válaszok 35,5%-a) szerepel a motívumoknak ebben a fő csoportjában. Ebből 50 esetben hivatkoznak az olvasmány vidám és szomorú jellegére, Az ellenpólusok közül a megható-szomorú 23, az érdekfeszítő-izgalmas pedig 256 adattal fordul elő a válaszok között, amelyek osztályonkénti megosztódását (a 432 adatot 100%-nak véve) a következő táblázat tünteti fel:

MOTÍVUMOK	OSZTÁLYOK III.	V.	VIII.	Összesen III–VIII.
vidám, humoros	23	13	14	50
	17,5	9,2	8,7	11,6
megható, szomorú	9	7	7	23
	6,9	5,0	4,3	5,3
érdekfeszítő,	83	82	91	256
izgalmas	63,4	58,6	56,6	59,3

A tetszés kialakulásában előforduló motívumok több lényeges jelenségre hívják fel a figyelmet. A hossz- (longitudinális) és keresztmetszeti (vertikális) összehasonlítás nemcsak a motívumok egymáshoz viszonyított arányait érzékelteti, hanem az előrehaladó évekkel bekövetkező átrendeződéseket, mint például a kvantitatív csökkenéseket is. Szembetűnő az az elapadás, amelyet a vidám, humoros motívumok az évek során elszenvednek. Ugyanakkor az izgalmas-érdekfeszítő iránti érdeklődés a 9–10 éves fiúknál a csúcsponthoz érkezik. Úgy látszik eszerint, hogy a prepubertás időszak az irodalmi érdeklődés motiválásában is fordulópontnak számít és az erősebb érzelmi effektusok javára billen a mérleg nyelve. Az olvasmány vidám vagy szomorú hatása azonban kisebb számarányai ellenére sem lebecsülendő. Kedélynevelő, a túlfűtött idegizgalmakat kiegyenlítő szerepével változatlanul számolnunk kell. Sok megnyilatkozásban együtt szerepel mind a két motívum ilyen megfogalmazásokban: „nevetséges és izgalmas", „izgalmas és vicces" stb. Eszerint tehát csupán a hangsúly eltolódásáról van szó a nagyobb idegizgalmakat kiváltó olvasmányok javára. A komplex élményben azonban jelen van az az igény is, hogy a felgyülemlett izgalom levezetése a humor útján idejében megtörténjék.

Lássuk ezek után a 750 *lány*tól származó válaszok adatait. Megoszlásuk a következő:

MOTÍVUMOK	OSZTÁLYOK III.	V.	VIII.	Összesen
vidám, humoros	20	19	14	53
	14,8	12,6	8,4	11,6
megható, szomorú	19	19	25	63
	14,1	12,6	14,8	13,8
érdekfeszítő,	77	85	88	250
izgalmas	57,1	56,7	52,1	55,1

Amint a számok is mutatják, a vidám, humoros, valamint az érdekfeszítő-izgalmas motívumok százalékos értékei a fiúkhoz viszonyítva nem árulnak el feltűnő különbségeket. A csökkenő tendencia itt is mindkét motívumcsoportban érvényesül. Annál jellemzőbb azonban, hogy a lányok megnyilatkozásaiban sűrűn előfordul a megható, szomorú motívum. Korcsoportonként legalább kétszer annyi a számuk, mint a fiúké. Sőt, a 14–15 éves lányok csaknem négyszeresen szárnyalják túl a fiúkat. A tendencia ellentétes le-

folyású. A fiúk csökkenő érdeklődésével szemben a lányok érdeklődése a serdülőkor végére a csúcspontra ér. És hogy nem véletlenül alakult így a lányok érdeklődése azt egy korábbi, az 1956–60-as években végzett felmérésünk is bizonyítja, amikor is pontosan ugyanazt a kvantitatív eredményt kaptuk. A lányok kedélyvilága akárcsak a kezdő iskolás években a szomorkás, szentimentális hangulatok befolyása alá kerül. A belső egyensúly kialakításában a bakfis-években jó szolgálatot tehetnek a lányregények. E műfajon belül olyan olvasmányokról kell gondoskodnia a családnak, iskolának és könyvtárnak, mindenekelőtt azonban a könyvkiadásnak, amelyek kellő pedagógiai hatásrendszerükkel egyrészt gazdagítják a serdülő lányok érzelem- és kedélyvilágát, másrészt pedig a humor és jókedv megfelelő adagolásával megakadályozzák a szentimentális érzelmek elburjánzását, visszatartják a serdülőt a giccs és a ponyvaregény olvasásától. A magyar ifjúsági könyvkiadás igyekszik megfelelni e fontos pedagógiai és fejlődéspszichológiai feladatnak. *Karl Bruckner:* Szadako élni akar, *Ch. Brontë:* A lowoodi árva és *Nagy Katalin:* Intőkönyvem története c. könyve megjelentetése – hogy csak e néhányat említsem az eléggé gazdag választékból – kitűnő példák arra, hogy miképpen lehet összekapcsolni a személyiség-fejlődés természetes belső igényeit a korszerű pedagógiai követelményekkel. A serdülő lányt is erősen vonzza a humoros tartalmú olvasmány. Kiegyensúlyozatlansága következtében azonban a derűs hangulat könnyen átcsap szomorúságba, lemondásba, pesszimista megnyilvánulásokba, sőt depresszióba. A jó olvasmány, a derűt, optimizmust árasztó, jó ízű nevetésre ingerlő könyv azonban igen hatásos eszköz lehet ahhoz, hogy a serdülőkor érzelmi ellenpólusai között hányódó gyermek lelki egyensúlyát megőrizze és hosszabb időre stabilizálja.

VIZSGÁLÓDÁSAINK NÉHÁNY TANULSÁGA. – 1. A humor a gyermekkor egész folyamán a személyiség fejlődésének nélkülözhetetlen tényezője. A gyermek- és ifjúsági irodalomban is a jelentőségét megillető helyet kell a humornak biztosítani. Általános tételként kimondhatjuk, hogy a humor nélkül jó ifjúsági könyv nehezen képzelhető el. Amely könyvből pedig hiányzik, vagy csak nagyon vékony erekben csordogál, az a mű nem járulhat hozzá kellőképpen a gyermek egészséges kedélyvilágának fejlődéséhez. – 2. A humor nem elszigetelten, sohasem mint egyedüli motívum fejti ki hatását, hanem mint az írásmű által kiváltott idegfeszültség ellenpólusa. A biztosító szelep szerepét tölti be azzal, hogy meggátolja a túlságosan erős izgalmak eluralkodását. Az ifjúsági könyv írójának tehát a humor és a vele ellentétes pólusok (izgalom, szomorúság) egyensúlyának megteremtésére kell törekednie. – 3. A fiúk és lányok humorigénye kvantitatíve megközelítően egyforma. Kvalitatíve azonban a pszichés nemi sajátosságaik különbözősége miatt jelentősen eltérnek egymástól. Az eltérések természetét még nem ismerjük kellőképpen. Egzakt pszichológiai kutatásoknak kellene tisztázniok e különbségeket, hogy aztán a kapott eredményeket írók, illusztrátorok, szerkesztők, kiadók, pedagógusok és gyermekkönyvtárosok felhasználhassák. – 4. A nemes humorral átitatott és tehetséggel megírt könyv ritka jelenség. Sok ország könyvterméséből azonban könnyűszerrel össze lehetne válogatni egy kiadványsorozatot és meg lehetne teremteni belőlük a humoros olvasmányok standard bázisát, amely évről évre újabb művekkel egészülne ki. Úgy vélem, hogy az említett akció nemcsak a nemzeti könyvkiadások választékát gazdagítaná, hanem a nemzetközi megértésre nevelés változatlanul fontos ügyét is eredményesen szolgálná. A humor igen hatásos eszköznek bizonyulna ahhoz, hogy megértőbben közeledjünk egymáshoz és készségesebben munkálkodjunk a népek jobb megértését gátló akadályok elhárításán. Ennek alapjainak kiépítését egy humorban bő kiadványsorozat hatásosan szolgálná.

MELIORISZ BÉLA

Vers alkonyi órában

Fiatal vagy
karcsú mint egy balatoni vitorlás
de a céltalan csavargások után
mikor fáradtan járdaszélre ülsz egy nap
hirtelen érezni kezded a dolgok súlyát
még a jelentéktelennek tűnőkét is.
Izgatott vagy és révedező
mert régvárt perc
az önmagadra találás perce ez.
Az égen karmolás: jegenyék csúcsának nyoma
testedben zuhanó mozdulatok
szemedben mélyzöld tisztaság
fejedben rend.

És az alkony parazsában
fogak és fegyverek és békítő szertelenségek.

Asztalnál

Anyámnak
egyetlen öröme most
nézni mint fogy az edényből
a meleg vacsora.
De én a távoli kedvesről mesélek
őt rajzolom hogy anyám is megszeresse.
Dicsérem szépségét jóságát
az arcáról a melléről a derekáról
beszélek.

Anyám nem szól
de értem szemében
a még bújkáló nevetést.

BENKŐ ÁKOS

A FÓRUM REGÉNYPÁLYÁZATÁRÓL

Az újvidéki Fórum Könyvkiadó 1968-as nagy regénypályázata jelentős eseménye volt a jugoszláviai magyar irodalomnak. Jelentős, mert ebből az ígéretesen bontakozó, különösen a hatvanas évektől kezdve magáról egyre többet hallató irodalomból a dráma mellett eddig elsősorban a regény hiányzott, vagyis éppen a legelterjedtebb és világszerte legnépszerűbb irodalmi műfaj, amelynek több tucatnyi válfaja a legteljesebben képes bemutatni mindazt, ami századunk olvasóit a legjobban érdekli: sorsunkat a szédítő tempóban változó világban. Természetesen már a pályázat előtt is született néhány értékes és színvonalas vajdasági magyar regény. Ám ha szigorú mértékkel mérünk, akkor azt kell mondanunk, hogy – Gobby Fehér Gyula és Gion Nándor kisregényét leszámítva *(Kenyér – Kétéltűek a barlangban)* – lényegében Major Nándor *(Dél,* 1965.), Varga Zoltán *(A méregkeverő,* 1966.), Végel László *(Egy makró emlékiratai,* 1967.) és Burány Nándor *(Összeroppanás,* 1968.) művei reprezentálták kellő művészi színvonalon a modern jugoszláviai magyar regényt.

A regénypályázatról a csaknem teljes kép birtokában – hiszen a díjnyertes és kiadásra javasolt művek Burány Nándor átdolgozás miatt késő *Megtorlás*ának kivételével 1970 első felében eljutottak az olvasókhoz – ma már nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy sikerrel zárult. Igaz, remekművek nem születtek, új *Méregkeverő* és *Összeroppanás* sem, de hat-hét igényes, figyelmet és elismerést érdemlő alkotás igen. Ez pedig a meglehetősen regényszegény Vajdaságban csöppet sem lebecsülendő, sőt, talán éppen a „változás kezdetét" jelző eredmény.

A pályázatot Gion Nándor nyerte meg *Testvérem, Joáb* c. regényével, amelynek középpontjába nagyon időszerű társadalmi és erkölcsi kérdést állított: a közélet tisztaságát veszélyeztető, az egyént pedig megalkuvással, erkölcsi zülléssel fenyegető *összefonódottságot.* Így a díjnyertes mű közeli rokona Deák Ferenc *Áfonyák* c. verses drámájának. A történet hőse és elbeszélője S. Tamás (Tom) építésügyi ellenőr. A cselekmény során – amely végig a jelenben játszódik – fokozatosan ismerjük meg Tomot, barátait, szerelmét, Máriát, valamint a kisváros helyi hatalmasságait: Búrt, az önkiszolgáló bolt vezetőhelyettesét, a külföldön élő, Fehér Lónak becézett Pazavert, aki minden évben új kocsival jön haza ügyeskedni-üzletelni, Joáb I-et, a dúsgazdag városelnököt, Joáb II-őt, az egykori ifjú kommunistát, aki a felszabadulás után alaposan megszedte magát a közvagyonból, Opatot, a sánta pincért, aki rendőrparancsnok korában jó néhány embert „kinyírt", Akilevet, a jelenlegi rendőrfőnököt . . . E díszes társaság tagjai egymás kezében vannak, ismerik egymás viselt dolgait. Aki egyszer belépett egy ilyen erős érdekszövetségbe, annak számára nincs visszaút, előbb-utóbb kénytelen asszimilálódni. Ha nem adja fel egyéniségét, elveit, ha dacolni próbál, akkor lenézik, kiközösítik, vagy lassú pusztulásra kárhoztatják, mint Török Ádámot, az elvhűség és naiv becsületesség regénybeli megtestesítőjét.

A cselekmény elején az olvasó érdeklődését még a Tom lelkéért folyó harc köti le, ám ahogy haladunk előre az időben, egyre nyilvánvalóbbá válik e harc végső kimenetele. A hősből antihős lesz, mert az adott társadalmi közegben – ahol döntő többségben vannak a gyávák, az önös érdekeikért minden hitványságra képes megalkuvók – a tisztaság és a becsületesség számára csak a strandkabinokban, a raktárhelyiségek padlásain és az ideggyógyintézetben jut hely.

Gion semmit sem fogalmaz meg tételszerűen, még csak valamelyik regényalakja szájába sem adja mondanivalóját, hanem informatív jellegű leírások felsorakoztatásával – amelyek közül az aktuális politikai eseményekre történő célzások nem épülnek be szervesen a cselekménybe és nem szolgálják a mű maradandóságát – készteti az olvasót ennek felismerésére. A regény nyelve a maga szürkeségével, egyhangúságával,

szándékos ismétléseivel itt nemcsak az atmoszféra-teremtés eszköze, de – néhány epizód kivételével – a jellemzésé is, vagyis végső soron a mondanivalót szolgálja.

Major Nándor második díjas regénye, a *Hullámok* – amely azóta Újvidék város Októberi-díját is elnyerte – véleményünk szerint elmarad a szerző korábbi szépprózai teljesítményei mögött. Pedig Majornak most is van bőséges élményanyagra támaszkodó, komoly társadalmi mondanivalója, elsősorban a háborús nemzedékről és a mai ifjúságnak egy bizonyos rétegéről. Mindezt érdekes és izgalmas olvasmány formájában igyekszik megfogalmazni, olyannyira izgalmasban, hogy a feszültség biztosítása érdekében a bűnügyi regény elemeit is jócskán felhasználja. A kifogástalan logikával megszerkesztett regénynek azonban éppen a véletlenekkel, meglepő rejtélyekkel és rejtvényekkel telezsúfolt külső cselekmény túlbonyolítása válik kárára. Mert a váratlan fordulatok, a szereplők közötti bonyolult kapcsolatok alakulása, majd ezek fokozatos kibogozása túlságosan lekötik az olvasó érdeklődését, de a szerzőét is, aki – a meseszövésre és a késleltetésre koncentrálva – meg-megfeledkezik a felvetett társadalmi problémák alaposabb kibontásáról és a jellemek elmélyültebb ábrázolásáról. Így a *Hullámok*at nem tarthatjuk igazán sikerült regénynek, csupán a tehetséges és sokoldalú író kétségtelenül érdekes és gazdag, ám sok jel szerint elsietett és rendezetlen munkájának.

A regénypályázat harmadik díja, majd ezt követően a megosztott HID-díj az eddig inkább csak költőként ismert Domonkos István *A kitömött madár* c., helyenként magával ragadó, élményszerű művének jutott. *A kitömött madár* izig-vérig epikus műnek indul: a bűvös köréből kitörni nem tudó, szánalmas sorsú Skatulya Mihály cigányzenész történetének. A mű sikerültebb első fele tulajdonképpen egy nagy, érzékletes, élményszerű és helyenként megrázó erejű belső monológ. A szerző azonban nem tudja végig tartani ezt a magas művészi szintet, prózája egyre jobban fellazul, s a „regény" szerkezetileg is felbomlik, átalakul nehezen, vagy alig követhető, lírai betétekkel átszőtt prózai szöveggé. A történet helye és ideje rejtve marad előttünk, a középponti figurák száma egyről háromra szaporodik... Így aztán *A kitömött madár* a legkülönfélébb interpretációkra ad alkalmat. Bányai János például *a regény látszatát keltő szöveg*nek nevezi Domonkos művét, amelyből a hagyományos regény megkérdőjelezését véli kiolvasni. A HID-díj bíráló bizottságának véleménye – mely szerint a mű „költői intenzitással fejezi ki a szerző létérzését, s benne a modern prózaforma hiteles és érvényes tartalommal telitődik" – tömörségében is találó értékelés a regény *első feléről*. Stílusával, részletszépségeivel vitathatatlanul kiemelkedő mű *A kitömött madár*, amelyben benne volt a „nagy" regény lehetősége. Ennek megírásához azonban ezúttal még kevésnek bizonyult a szerző epikus vénája és kompozíciós készsége. Ha az író végig Skatulya Mihály „világán" belül marad – aki nemcsak eredeti, de egyidejűleg reális-költői-szimbólikus figura –, ha a vélt vagy valódi újításokat nem viszi túlzásba, akkor most egy minden tekintetben kiemelkedő vajdasági regénnyel lennénk gazdagabbak.

Bányai János *Súrlódás*a – a cím a szavak, a gondolat és a tett közötti „súrlódásra" utal – súlyos társadalmi és etikai kérdéseket érint. A művet, legalábbis annak jó néhány részletét feltehetően az 1968-as egyetemista mozgalmak ihlették. Hősnője egy fiatalon kiégett tanárnő, Réti Eszter, aki 23 éves korában már semmiben sem hisz. Valamikor habozás és lelkiismeretfurdalás nélkül vallott bukott forradalmár apja ellen, de hogy ezt milyen meggondolások alapján tette, az nem derül ki világosan a regényből. Eszter növendékeivel, de önmagával szemben is túlságosan elnéző, ám nem elvi meggyőződésből, csupán azért, mert utálja a maradiságot, s idejében rá akarja döbbenteni tanítványait várható sorsukra. A mély, őszinte érzések és a humánum szinte teljesen hiányoznak a hősnőből, aki lassan teljesen kiábrándul korábbi eszményeiből, csak a jelennek él, így próbálva megszabadulni múltjától s lerázni magáról a felelősséget tulajdon jövőjéért. De ez a passzivitásba menekülő lány a maga módján mégis lázadó. Lázadó, mert nem tudja és nem is akarja elfogadni a jelent. Érzi, hogy valamit tenni kellene, vallja a lázadás szükségességét, de annak célja még korántsem világos előtte. Csak azt tudja, hogy a szocialista társadalom keretein belül maradva valami mást, valami jobbat akar, mint ami most van. Bányai nem válaszol meg egyetlen kérdést sem, csupán „rákérdez" a problémákra, meditál és – legtöbbször inkább csak sejtetésszerű-

en – ábrázol, de éppen így lesz a *Súrlódás* nemcsak a hősnő folytonos hiányérzet miatti rossz közérzetének és a jelennek regénye, hanem felrázó erejű, a felvetett kérdések továbbgondolására serkentő mű is.

Varga Zoltán kitűnően megkomponált, gondolatgazdag társadalmi-lélektani álomregényében, az *Életveszély*ben egy közlekedési szerencsétlenség döbbenti rá a hőst korábbi életének sivárságára, és készteti lelkiismeretvizsgálatra. A mű hőse Polgár György építészmérnök, aki a cselekményt indító balesetig – amelynek felesége, Ági csaknem áldozatul esett – a fridzsider-szocializmus híveként élte a maga kis életét. Az építési pályát is azért választotta, mert azt jól fizetik. Munkahelyén elsősorban a helyezkedést és a törtetést igyekezett megtanulni. Nem is eredménytelenül: feleségét sikerül beprotezsálnia egy olyan állásba, amelyre több, Áginál sokkal alkalmasabb és rászorultabb jelentkező is volt. Ha egyéni érdekei úgy kívánták, nem riadt vissza a leggyalázatosabb megalkuvásoktól sem: így amikor pályázatot írtak ki az igazgatói állásra, ő egy „nagyképű és üresfejű frátert" támogatott, mert ez látszott kifizetődőnek. Mások sorsa egyáltalán nem érdekli. Az országúton fetrengő embert is lelkiismeretfurdalás nélkül otthagyja, azzal nyugtatva meg magát, hogy az illető biztosan „csak részeg" volt. Az emberiség sorskérdései untatják, a közügyek is csak akkor érdeklik, ha őt magát személyesen érintik. Feleségét egyszerűen kívánja és megszokta, de közös szenvedélyük, céljuk – amiért vállvetve küzdenének – nincs. Polgár György alvó lelkiismeretét éppen az a karambol ébreszti fel, amelynek következményeképpen felesége életveszélybe kerül. A regény nagyobbik felét kitevő, néhol Kafkát, néhol Karinthyt idéző fantasztikus-irreális álom-részben a hős kénytelen szembenézni korábbi önmagával, önzésével, életének ürességével.

Varga Zoltán ezúttal is biztos kézzel ragadja meg a problémát, érdeklődésünket végig lekötve, nagy meggyőző erővel ábrázolja hőseit. Kerüli az elvont bölcselkedéseket, noha a főhős lázálmában lejátszódó történetek valósággal csábítanak erre. Elmélkedések helyett lebilincselően érdekes, fordulatos, szinte minden motívumában napjaink valóságához kötődő cselekményben hozza tudomásunkra komoly, tanulságos, az olvasót is önvizsgálatra késztető mondanivalóját.

Végel László regényének – *A szenvedélyek tanfolyama* – fiatal hősei éppen a tengerparton nyaralnak, amikor megtudják, hogy barátjukat, Bélát – aki a legkülönb volt köztük, s akinek valamennyien sokat köszönhetnek – gyilkossági kísérlet miatt letartóztatták. Béla rálőtt egy gazdag öregre, aki testestől-lelkestől meg akarta vásárolni menyasszonyát. Ez a váratlan esemény érthetően megzavarja a társaság gondtalan életét. Megszakítják nyaralásukat, s elindulnak, hogy barátjuk segítségére siessenek. Ám hamarosan kiderül, hogy csak kevesen tartanak ki eredeti elhatározásuk mellett, a gyávábbak megfutamodnak a cselekvés elől. Mindössze hárman vállalják, hogy leleplezik Béla tettének valódi okait – mert tisztában vannak vele, hogy nem egyszerű féltékenységi drámáról, jóval többről van itt szó –, azt remélve, hogy ha csak egyszer sikerül tönkretenniük azokat „akik be akarják csapni, be akarják szennyezni az embert, akkor később már könnyebb lesz". De a védőügyvédtől megtudják, hogy barátjukat csak úgy menthetik meg, ha tettét – igazi céljától és értékétől megfosztva – egy fiatal szerelmes meggondolatlanságává fokozzák le. Így is történik, látszólagos és tényleges megalkuvással, amit az adott társadalmi helyzet parancsol. Egyelőre ez az egyetlen lehetséges módja az erőgyűjtésnek egy későbbi cselekvéshez. Mert a szocializmus eszméjét meglovagoló szerencselovagok érdekszövetsége ezúttal még erősebbnek bizonyult azoknál a fiataloknál, akik vereségük ellenére sem válnak megalkuvókká, nem adják fel a reményt, nem hagyják beporosodni az emberi élet bemocskolói ellen tartogatott fegyverüket.

A verseny végén új oldaláról mutatja be Gobby Fehér Gyulát, „az elidegenült világ meséskönyvének" *(Elrontott csodák)* szerzőjét: egy félszeg kishivatalnok kalandjainak ürügyén a vidéki élet tegnapi és mai visszásságairól rajzol ironikus képet. Új regényében – bár parabolisztikus részletekkel itt is találkozunk – végig a realizmus talaján marad. A korábbi munkáira olyannyira jellemző pesszimizmust most az irónia és a kissé groteszk humor váltja fel. A „mese" egy jellegtelen fiatalemberről szól – nyilván ezt a jellegtelenséget jelzi névtelensége is –, aki úgy érzi, ezernyi kötelékkel

feszítették a valóság fölé, ahol tehetetlenül vergődik. Nem tud beletörődni helyzetébe, de ahhoz sincs elég ereje, hogy kezébe vegye sorsa irányítását. Gyermekkori félrenevelés, ostoba előítéletek, szokások terhével a vállán csetlik-botlik az életben, kudarc kudarc után éri, s a regény végén is – amikor azzal áltatja magát, hogy végre egyszer saját elhatározása szerint, önállóan cselekedett – lényegében szülei kívánságának tesz eleget.

Csalódással tettük le Deák Ferenc pályázati regényét, a *Mételyt*, csalódással, mert a szerzőt az egyik legjobb felszabadulás utáni vajdasági magyar novellás kötet *(Rekviem)* és a legjobb dráma *(Áfonyák)* szerzőjeként ismertük meg. A *Mételyben* – akárcsak Deák korai elbeszéléseiben – fontos szerepet játszanak a gyermekkori lelki defektusok. A regény hőse elsősorban múltjában kutatja azt a „mételyt", amelyben már „benne volt a végzetesség". Ám az ilyen „visszafelé nyomozásnak" a jugoszláviai magyar irodalomban már olyan kitűnő irodalmi előzményei vannak, mint Varga Zoltán novellái és Burány Nándor *Összeroppanása*, amelyek fényében még élesebben ütköznek ki Deák regényének árnyoldalai, gyengéi. A *Métely* – bár akadnak benne érdekes, nagy drámai erejű részletek is – egészében gyengén sikerült, széteső, rendezetlen mű. Márpedig ezt a rendezetlenséget itt semmi, a hős lelkiállapotának belső logikája sem indokolja. A sokoldalú szerző tehát – miként első regényében, az *Ámokfutók*ban – nem tudott vérbeli regényírói erényeket fölvonultatni, nem volt képes mondanivalóját élményszerűen és meggyőzően művészi formába önteni.

Tolnai Ottó regényének, a *Rovarház*nak epikus alapanyaga alig több néhány homályos, térben és időben csak nagyon halványan körvonalazott történet-töredéknél. Egy-két részlet – itt elsősorban a gyermekkori emlékeket felidéző asszociáció-sorokra gondolunk – még követhető költői próza. A történet hőse egy Máté nevű fiatalember, feltehetően egy maoista csoport tagja, aki szállodai szobájában meditál gyermekkoráról, barátairól, szerelmeiről, majd a városban, az állatkertben kószál, végül egy maoista összejövetel filmvetítésén találkozunk vele. Ha hihetünk az egyes fejezeteket bevezető naptárképeknek, akkor a hős 1968 augusztus elseje és tizenharmadika közötti fantáziacsapongásainak vagyunk tanúi, amelyek közül csupán egy-két „hippy-novellára" emlékeztető részlet köti le érdeklődésünket. A könyv egésze azonban a legteljesebb zűrzavar, a legvégletesebb és teljesen sikertelen kísérlet. Lehet, hogy kifejez egy bizonyos életérzést, ez azonban vajmi kevés egy regényhez. A *Rovarház* polgár- és elvtárspukkasztásra szánt „újításaival" – melyek egy része 40–50 éves –, gyakran funkciótlan kollázsaival, olykor az obscenitás határát súroló erotikus részleteivel nemcsak a formátlan műfaj, de itt-ott az irodalom határain is kívül esik. Ami ebből a raffinált módon, de többnyire tartalom és megfogható cél nélkül megszerkesztett üres lapokkal is „bővített" szövegből irodalmi alkotásként fogadható el, az a négy ívnyi terjedelmet is alig éri el.

A FÓRUM regénypályázata elsősorban a fiataloké volt. A tizenkét jutalmazott, illetve kiadásra javasolt mű közül tíznek negyvenen inneni író a szerzője. Az idősebb generációt mindössze ketten, Bogdánfi Sándor és Kopeczky László képviselik, olyan művekkel, amelyek feltehetően sikerre számíthatnak az olvasóknak egy bizonyos rétegénél.

Változatok egy életrajzra: ez lehetne az alcíme Bogdánfi Sándor pályázati regényének, az *Egy merénylő vallomásá*nak, amelynek első lapjai nagyon emlékeztetnek egy néhány évvel korábban megjelent kitűnő vajdasági regényre és áttételes társadalmi regényt sejtetnek. Ám a jó alapötlet, a sikerült indítás és problémafelvetés után a várt társadalmi tabló elmarad, helyette egy merénylő életrajzát kapjuk négyféle – hol megszépített, hol sötétebb, hol teljesen kendőzetlen – változatban, minden fejezetben másmás szereplő részletesebb bemutatására helyezve a hangsúlyt. A szerző ügyesen bonyolítja a cselekményt, le tudja kötni érdeklődésünket, mert elsősorban szórakoztatni akar, olykor nem is a legigényesebb eszközökkel. A regény társadalombírálata – néhány keserű és fájdalmas igazság kimondásától eltekintve – lényegében egy polgári család erkölcsi züllésének bemutatására redukálódik, s végül magáról a merényletről sem tudjuk meg teljes bizonyossággal, hogy az politikai tett, vagy csupán szerelmi bosszú mű-

ve volt-e. Jól komponált, jól megírt szórakoztató regény az *Egy merénylő vallomása.* Csak sajnálhatjuk, hogy nem több ennél.

Kopeczky László regénye, *A ház* egy házépítés fordulatos és humoros történetét ígéri. Ezzel azonban a szerző végig adós marad. Megismerkedünk ugyan a cselekmény során néhány érdekes figurával – mindenekelőtt a már-már mániákusan építkező, folyton álmodozó-tervező-ügyeskedő Frédivel és barátjával, a költővel – és szituációval. Hőseink a gyakorlati munkát nem ismerik, mégis szüntelenül bizakodnak, de hasztalan, mert végül kénytelenek rájönni, hogy valahányszor hozzá akarnak kezdeni a házhoz, egyre távolabb kerülnek tőle. Így aztán Frédit egy kissé tragikomikus hősnek is kell tartanunk, akinek dédelgetett álmát – félig felhúzott házát – valósággal eltünteti a föld színéről egy hóvihar. *A ház*at komoly regényként nem tudjuk elfogadni, de humoros műként sem tudjuk igazán élvezni, mert a komikumot elsősorban a szójátékok képviselik a regényben, néhol szellemes, de gyakran erőltetett szójátékok, amelyek ilyen nagy mennyiségben inkább fárasztanak és bosszantanak, mint nevettetnek.

A FORUM regénypályázatának legnagyobb eredményét abban kell látnunk, hogy mozgósította a vajdasági prózaírókat, akik bebizonyították, hogy regényt is tudnak írni. És nem is akármilyen regényeket! Mert a díjazott és kiadásra javasolt regények többsége jelentős, a közelmúlt, de mindenekelőtt a jelen legfontosabb kérdéseit „megközelítő", ízig-vérig mai mű, amelyekben a ma emberét leginkább foglalkoztató-izgatógyötrő társadalmi és erkölcsi problémák iránti fogékonyság a legváltozatosabb írói szemléletmóddal és ábrázolásmóddal párosul.

A regények nagy többsége a fiatal nemzedék útkereséséről szól, így a valóságnak csupán egy része – igaz, a jövő szempontjából döntő fontosságú része – tükröződik bennük. Érthető, hogy a fiatal íróknak a fiatalokról szóló regényeiben a hősök is fiatalok: Gion, Major és Végel például csoportokat szerepeltetnek, a többiek a változó világ jelenségeire más-más módon reagáló regényhőst állítanak a cselekmény középpontjába. A szerzők – elenyésző kivétellel – fontos, aktuális, valamennyiünket foglalkoztató és továbbgondolásra késztető mondanivalóval lépnek a nyilvánosság elé. Így Szenteleky Kornél nagy álma egyre közelebb kerül a teljes megvalósuláshoz: nem késik immár a vajdasági regény, megérkezett, s ebben a regénypályázatnak is megvolt a maga erjesztő-serkentő szerepe. Mégis súlyos hiba lenne szerepét és jelentőségét eltúlozni. A pályázatok ugyanis nem kedveznek az igazi nagy művek születésének. A már regényíróként is ismert szerzők közül ezúttal sem múlta felül senki korábbi legjobb teljesítményét. A verseny légköre, a határidő szorítása, a terjedelmi kötöttség ... feltehetően most is szerepet játszottak abban, hogy a pályamunkák egyike-másika a kiérleletlenség, az elsietettség, a túlírtság és a nyelvi bizonytalanság jegyeit is magán viseli.

Örülünk az eredményeknek, a „változás kezdetét", a hatvanas évek közepén megszületett modern jugoszláviai magyar regény fellendülését nagy mértékben elősegítő regénypályázat sikerének, de ne feledjük, hogy a biztató fejlődés még korántsem azonos a csúcsra érkezéssel. Erre még várnunk kell. De – az erőket ismerve – reméljük, nem sokáig.

Mészöly Miklós:

PONTOS TÖRTÉNETEK ÚTKÖZBEN

Mészöly Miklós előző könyvében, a bibliai pálfordulás előtörténetét feldolgozó *Saulus*ban a regény tetőpontján Istefanos letör egy tamariszkuszágat és ráfekteti az ág árnyékára. Ez a mozdulat, ez a ,,néma szókimondás'' oly sokat jelenít meg a valóság összefüggéseiből és ellentmondásaiból, hogy nemcsak Saulnak, a regény olvasójának is szüksége van rá, hogy Istefanos megismételje a mozdulatot. Mert nemcsak arról van szó, hogy előbb le kell törni a gallyat, csak akkor találkozhatik az árnyékával, nemcsak arról, hogy a juhokat őrző öregembernek meg kell vakulnia, ha az elveszett anyajuh nyomába ered, hanem magáról az *azonosságról*, tehát Saulról, aki úgy érzi, még nem eléggé önmaga; s ha elgondoljuk, hogy a kulcsjelentőségű mozdulatot az az Istefanos teszi meg, akit épp Saul üldöz a halálba, és épp egy tamariszkuszággal teszi meg, mely már önmagában is szimbólum, akkor nem nehéz elképzelnünk, hogy ez az egyetlen gesztus, melyet az író aprólékos pontossággal ír le, mivé transzformálódik a regény összefüggéseiben.

Ez lehet a *Pontos történetek útközben* írói kiindulópontja. A *Saulus*ban megnövekedett a tárgyak, a tárgyi világ jelenségeinek súlya, nevezetesen azoké a tárgyaké és jelenségeké, melyek különleges transzformációra voltak képesek az író keze alatt. Sőt, a *Saulus* hőfokán valósággal mindent bűvkörébe fogott ez a transzformáció: a regénynek azokat a motívumait is (például az ezüstpénzt gurító gyerekek, a sarucsattogás stb.), melyek közel sem konkretizálhatók úgy, mint a tamariszkusz letörése. Az íróban tehát felébred a kísértés: vajon nem maguk a tárgyak és a jelenségek hordják magukban a transzformációt? Ha igen: nem volna-e elegendő csak a jelenségeket rögzíteni? És Mészöly Miklós nekivág a nagy kalandnak, mely saját írói fejlődésén belül – mintegy *Saulus*ból. Új könyvének hősnője, akár a kamera teleobjektívje, csak rögzíti a történeteket, ő maga szinte teljesen inkognitóban marad. Úgy tűnik, nem is maga a hősnő, nem a szubjektum a lényeg, hanem a tárgyi világ pontos vonalai. ,,A honvédekről, akiket fölvetett a víz, egész sorozat ceruzarajz készült. Annyira naivak, részletezők, hogy majdnem jók már'' – jegyzi föl Mészöly hősnője a vízaknai református múzeumban; s ez a mondat sokat elárul a szerző ars poeticájából, mely szerint a valóság összefüggéseihez, lényegéhez talán a *részletezéssel* jutunk a legközelebb.

Ha ezt az írói törekvést el akarjuk helyezni az élő irodalomban, kereshetünk analógiákat. Robe-Grillet például, a francia ,,új regény'' reprezentáns képviselője, elveti a valóság minden más megközelítési módját, s egyedül csak a leírást tartja lehetségesnek. Aki leírja a dolgokat – állapítja meg –, az eltökélten kívül helyezi rajtuk magát. S ebben az esetben már nem arról van szó, hogy magáévá tegye őket, vagy bármit is átvigyen rájuk. Ha az a kiindulópontunk, hogy a dolgok *nem azonosak az emberrel*, akkor kitartóan elérhetetlenek maradnak, és nem hódíthatjuk vissza őket semmiféle szenvedés árán. Eddig Robe-Grillet gondolatmenete, mely első látszatra hasonlónak tűnik a Mészölyével. De ha közelebbről szemügyre vesszük a *Pontos történetek*et, nem nehéz észrevennünk, hogy Mészölyt egy világ választja el a ,,nouveau roman''-tól. Tudniillik Mészölyt nem az érdekli, hogy a dolgok nem azonosak az emberrel, hanem hogy azonosak-e önmagukkal? S amikor elvonatkoztatja az írói módszert a *Saulus*tól, a regénytől, amint a fentebb vázolt ,,kaland'' mutatta, voltaképpp nem tesz mást, csak tovább nyomoz, akár maga Saul: az ember önmagával való azonosságát, ennek előfeltételét a dolgok azonosságában keresi. A formai leírás – mondja Robe-Grillet – mindenekelőtt elhatárolás: az író tudja, hogy nem ér el valamilyen ,,tárgyon túli területre'', de elvágja annak lehetőségét, hogy bárki ilyen területet keressen. Ez azonban Mészöly számára nem a geometriai leírás kultuszát jelenti, hanem egy sajátos értelemben vett realizmust: ha a dolgok a leírás, azaz az *elhatárolás* által azonosak, ebben a tárgyi világban az emberi megnyilvánulások is autentikusak lesznek. És a *Pontos történetek*ben a hangsúly továbbra is az emberi megnyilvánulásokon marad; azt mondhatnánk, az író laboratóriumi tisztaságot akar teremteni az ember ember-voltának vizsgálatához, vagy pontosabban: mintegy az ősi egyértelműség, az önmagával azonos világ rezervátumába helyezi vissza e vizsgálandó megnyilvánulásokat.

Innen ered a könyv legnagyobb erénye: a szenvtelenül jegyzett párbeszédekből egyszerre kicsap az emberség, az érzelem melegsége, mely épp azért oly hiteles, mert szinte tapintható és mérhető, mint a kémcső falán kikristályosodó só. A „ponttól pontig" húzott vonalakban mindig ott a két pont egyértelmű kapcsolata, még akkor is, ha maga a világ – úgy, ahogy az író látja – képtelen határozott szabályokat adni *általában* a vonalak meghúzására. A leírás végsőkig vitt szenvtelensége, mely már-már Robe-Grillet-vel rokonítja a *Pontos történetek útközben* Mészölyét, csak egyik oldala az éremnek: a másik – ennek épp az ellenkezője: az ócskapiacon, a vasúti váróteremben vagy a szállodai szoba éjszakai „csendéletében" az önmagára határolt tárgy és az önmagára határolt emberi gesztus a dokumentumok élességével világítja meg egymást. Ez a dokumentum-élességű megvilágítás teremt ritka valóság-atmoszférát a könyv lapjain. Ami felejthetetlen olvasmányélménnyé teszi ezt a talán nem a legkönnyebben olvasható könyvet.

PÁLYI ANDRÁS

Simon István:

GYALOGÚTRÓL A VILÁGBA

Simon István prózai gyűjteménye látszólag egymástól távol eső írások – esszék, tanulmányok, útijegyzetek – füzére. A látszatot erősíti a szerző mentségkeresése, mely szerint a kötet egységét külső fókusz, a minden emberben meglevő ismeretszerző-igazságkereső igény táplálása, és kielégítésének szándéka adja. A szándék megvalósul olyan formában, hogy önmagát, az emberré, költővé érés folyamatát tárja az olvasó elé. Lírától – a költő számára biztonságos tértől – elütő vállalkozás ez. Nehézségei vannak; a ritmushoz, a rím és ütem szabályozta rendhez képest a próza lazább viszonyai bizonytalanságot keltenek. A lírai vallomásokhoz szokott költőnek meg kellett küzdenie a próza szabályaival, az élmények egymásba fonódó szálaival, s a rendteremtés igényével, objektív szemlélettel *eljutni a többi ember számára is érdekes tanulságokhoz.*

Költők, írók számára – sokan vallottak már erről – örök kincsesbánya a gyermekkor, az ifjúság tiszta lapjára felírt é'mények letörölhetetlenek. Simon István *Bazsiról* írt vallomása is ezt igazolja. Az eldugott, kevesek által ismert Veszprém megyei falucska jelenti számára a mindig megújuló indulás forrását és támaszát. Mit is adott a szülőföld, az a kis falu? – teszi fel a kérdést, s a válasz önmagában jelzi azt a szeretetteljes viszonyt, mely a költőt szülőföldjével összeköti. A tollforgatás oka, irányító centruma Bazsi. Nemcsak arra ösztökélte, hogy nevét, hírét elvigye a világba; a költői programot is meghatározta. Mivel? A világával. A falucska viszonyai könnyen áttekinthetők; szigorú rend, ősök által gyakorolt hagyomány-törvények szabják meg az emberi kapcsolatokat, irányítják az életet. A visszatekintő költő számára a gyermekkori világ legkönnyebben felismerhető motívuma a falusi élet természetközelsége. Elég kilépni a vakítón fehérre meszelt szülőház ajtaján, s máris szembetűnik a bozótos patakpart, a dombok szelíd hullámzása, néhány lépés után pedig „nimfás tavak, faunos ligetek" várták (és várják) a falu lakóit. A vallomás szerint ez a szépség adta az okot és a bátorságot a versíráshoz. A negyvenes évek költői termése ebből az élménykörből ered. Idézzünk fel egy képet:

Egyre sárgul már a nyárban,
s duruzsol a kusza rét.
A folyón túl piros tehén
magánosan legelész.

Gólya száll a petrencére,
a poszméhek rajzanak.
Tornyosulnak fent a felhők,
sárgán bújik el a nap.

Az idézett vers is arra utal – amit a vallomás kimond –, hogy a táj, a falut környező természet nemcsak témát adott a költőnek, hanem meghatározta az írásmódját, sajátosan jellemző jegyeket hagyott a stílusán. Ahogy a környező világ, a versek is könnyen áttekinthetők, a képek világosak, arányos az építkezés. A vallomás és versek tanulsága szerint ez a költői látásmód telve van ellentmondásokkal. Szemléletesen mutatja ezt a versek tiszta rendje és a való világ kuszáltsága, bonyolultsága közötti kontraszt. A költőnek küzdeni kell a nyersanyag-

gal, a sejtések, érzetek sokágúságával, hogy a gyötrődés tegye igazzá a világos formát, azt, amelyik a legjelentéktelenebb és legsötétebb emberi pillanatokban is talál szépet, általános érvényű igazságot. Ez a költői látásmód nem hagyomány nélküli, fölismerhető benne *Petőfi példája.*

Elődökhöz és kortársakhoz való viszony a kötet második kérdésköre. Folytatása ez a vallomásoknak, tágabb tér és időhatárok között. A költő az irodalomban is azt a *gyönyörű rendet* kereste (és keresi), amellyel Bazsi útjára indította. Vallomása szerint József Attila költészete, önteremtette világa adott az eszmélődő fiatalembernek örökérvényű élményeket a gyönyörű rendről. „József Attila költészete egy újonnan kialakuló világ felfedezése is volt nekünk – írja Simon István –. Átrendezte vagy elindította bennünk az átrendeződést – ahogy agyunkban, tudatunkban megmozgatta a fölismerés részecskéit – az emberi élet viszonylataiban, a lét szinte anyagszerű valóságismerete tekintetében is. Hasonlóan, mint az áram, amikor az erősebb frekvencia új erővonalakat hoz létre mágneses erőterében. Kialakulóban levő irodalmi tudatunkat s az iskolában szerzett addigi élményvilágunkat mozdította ki a helyéből." A rend, a logika, a tiszta világkép felfedezése küzdelmet kívánt, különösen azoktól, akik – mint a szerző is – petróleumlámpa mellett böngészték a sorokat, próbálták értelmezni az addig nem hallott szavakat. Meghökkentő s egyben megfejtésre ingerlő volt József Attila költészete – vallja Simon István –, s azt is, hogy a versek megfejtésével a környező világ, a dolgok is elrendeződtek.

Ebből a nézőpontból az irodalom *változó és változtató* jellege tűnik ki legélesebben. A szerző egyéni és társadalmi értelemben egyaránt példákat hoz a változásra. A fent idézett sorokban ezt önmagára egyértelműen megfogalmazza: a József Attila-i életmű tanulmányozása az egyéni fejlődés indítása és kifejeződése volt. Ugyanígy társadalmi értelemben: a paraszti világ mozdulása az irodalom számára témát és programot jelentett. E világ ábrázolása népi irányba kormányozta az irodalmat. Erre a jelenségre a máról visszatekintve arról ír Simon István, hogy a népi irodalom több volt művészi tükörképnél; tennivalókat megfogalmazó, világnézetet adó irodalom volt. Az élő irodalomban is ezt sürgeti. Az új feladatok előtt álló irodalomnak és az új létfeltételek között élő, formálódó parasztifjúságnak szüksége van a kölcsönös kapcsolatra.

A nagy társadalmi változások irodalmi ábrázolásának kétféle sajátosságára hívja fel a figyelmet a *Művészetről az ifjúságnak c. írás.* Eszerint a literatúra vagy a forradalom pillanatában tükrözi annak lényegét, vagy visszatekintve a bekövetkezett konszolidáció higgadt értékelésével. A szerző az utóbbi formát tartja – a hitelesen ábrázolható igazság szemszögéből – jobb lehetőségnek. Példaként Lengyel József írásaira hivatkozva, amelyek a személyi kultusz ellentmondásait tárták fel, évekkel az események után. A példákkal mai irodalmunk kortükör jellegének ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint a parasztság – mint a társadalmi élet egyik vezető osztálya – nem szerepel íróink, költőink témái között. Pedig a paraszti életforma változásának két évtizede irodalmilag nagy lehetőséget rejt magában. Intellektuális, divatos áramlatokhoz kapcsolódó művek a kortükör jelleg eltorzulásához vezethetnek, s ez az új, még alakulóban levő szocialista nemzeti tudat károsodását jelenti. Az irodalom – fogalmazza meg a konkluziót – a vélt modernség érdekében nem mondhat le társadalmi valóságunk mélyebb föltárásáról, tudatosításáról.

A hazai példák mellett külhoniakat is találunk a kötetben, s ezzel a gyalogútról ténylegesen a nagyvilágba jut – a költő kalauzolásával – az olvasó, Vietnam, Egyiptom, Havanna az út egy-egy állomása. Ezeknek az útirajzoknak legfőbb törekvése ébrentartani a figyelmet a nemzetközi élet nagy hullámverései iránt, a napi híreknél elemzőbb, lényeglátóbb módon, de nem mentesen az irodalomtól sem. Hiszen a kötet tanulmányozása után sejtéseink lesznek vietnami irodalmi törekvésekről, az egyiptomi színházi kultúra alakulásáról. A gyalogútról nagyvilágba kerülő költő mindenhol a haza, a magyar irodalom nézőpontjából tájékozódik. Így találja meg a vietnami dzsungelben a költészet hivatásának igazolását. Egy kis nemzetiségi faluban *Petőfi* verse – Egy gondolat bánt engemet – bizonyítja, hogy az igaz szavak eltéphetetlen szálakkal kötik össze az emberiséget.

(Magvető)

LACZKÓ ANDRÁS

Boldizsár Iván:

AZ ANGYAL LÁBA

Félreértések elkerülése végett: *Az angyal lába* cikkgyűjtemény. Válogatás közel egy évtized terméséből. A szerzői előszó szerint: „... Két szándék vezérelt akkor is, amikor nem gondoltam rájuk írás közben. Az első az volt, hogy hírt adjak a hazai olvasónak a nagyvilág vezérlő eszméiről, irányzatairól, válságairól és reménységeiről. A másik az volt, hogy a változó magyar társadalom gondjainak és gondolatainak helyét megkeressem Európa szellemi térképén."

Ha az író ilyen világosan rögzíti szándékát, akkor a kritikus elsődleges feladata annak a megvalósítással való egyeztetése. Elöljáróban közölhetjük, véleményünk szerint a szerzői szándék megvalósult. Nem utolsósorban azért, mert a kötet – elég kivételesen – több s nem kevesebb a benne foglalt cikkek summájánál.

Az angyal lába sok mindennel foglalkozik, sokféleképpen. Akad benne útinapló-részlet (amely sohasem puszta táj- s műemlékleírás) glossza, jegyzet, majdnem-tanulmány és majdnem-kroki. A szerző a sok között színes képet ad Spanyolországról, Leningrádról, a halott Torcelló'ról. Beszámol néhány konferenciáról (miután a szerző elsőkézből kapja a közléseket, hiszen a világ számos nagysága barátja, ismerőse, vitapartnere – ezeknek az írásoknak is életszaga van). Más cikkekben megoldatlanságuk miatt tartós aktualitásra számító hazai kérdéskomplexumokat vet fel.

Akármilyen művelt ember – számos kérdés akad, amelyben nem éppen specialista. De már régen tudjuk: akármiről szól – érdemes odafigyelni. A figyelés többnyire praktikus tanulságokat gyümölcsöz.

A „fikció" némi hanyatlása az információ erőteljes előretörése korszakában – megbízható informátor. Mint ilyen, Boldizsár Iván nemcsak a televízió-nézők egyik kedvence, hanem – elsősorban útinaplóival – a könyvpiac egyik kimagasló siker-szerzője.

Információi sohasem meghökkentő leleplezések. Ritkán találunk műveiben a köztudattal homlokegyenest ellenkező megállapításokat, pláne tényeket. A kulisszatitkok – úgy tűnik – kevéssé érdeklik. Ha a magyar irodalmi közvélemény elfogadta, magáévá tette azt a helytálló megállapítást, hogy Boldizsár „a magyar kultúra nagykövete", akkor tudomásul kell vennie azt a tényt is, hogy a nagykövet – diplomata. Boldizsár Iványnak pedig nemcsak belföldi – külföldi akusztikája is van.

Miután az utóbbi leméréséhez szükséges eszközeink hiányoznak – az előbbivel foglalkozunk.

A szerző nemcsak azért ért el legelsősorban az útinapló „műfajában" jelentős sikert, mert maga a műfaj az utazó, utazásra készülő s otthonmaradó magyarok körében érthetően nagyon népszerű. Boldizsár Iván a maga különleges adottságaival (s ezek segítségével megszerzett ugyancsak különleges lehetőségeivel) a legjobb és ugyanakkor legnépszerűbb magyar útinapló-szerző (hogy írói és publicisztikai munkásságát ne említsük). Siker és érdem szerencsés és örvendetes egybeesése nálunk nem olyan ritka, hogy meglepetésünk kifejezésére késztessen minket. Nem olyan gyakori, hogy némi oknyomozás nélkül haladjunk el mellette.

A sikertényezők közül meglehetősen lényeges az a köztudott tény, hogy Boldizsár Iván – nemcsak hazai viszonylatban – kitűnő újságíró. A kitűnő vagyis magasszintű újságírás egyik előfeltétele a jó taktikai érzék, amin természetesen nem taktikázást vagy pláne manipulációt értünk, hanem a potenciális olvasóközönséghez való szükségszerű s egyben tisztes alkalmazkodást – elvfeladás nélkül.

Meglehetősen világos, hogy Boldizsár Iván nemcsak a nagyvilágot, a hazát is alaposan ismeri. A hazában a közönség kivételes fogékonyságát s természetes gyanakvását, a hazai tájékozottság fehér foltjait, a közérdeklődés fókuszait, bizonyos előítéletek, sémák, megrögzöttségek legerősebb hadállásait. Tiszteli a nemzeti érzékenységet s pontosan tudja, hogy az hol jogosult. Adott előítéletek ellen nem igen intéz frontális támadást, hanem taktikusan, okosan közelíti őket, tehát szerény eredménnyel harcol ellenük. Nem akar – sportnyelven szólva – minden sort 6:0-ra megnyerni. Meg kell jegyeznünk, hogy az információs cél érdekének szolgálatában néha hajlamos fölöttébb bonyolult kérdések kissé leegyszerűsített közelítésére (lásd említett útirajzában a mai Spanyolország gazdasági-politikai helyzetének vázolását).

Ilyesmi azonban ritka jelenség írásaiban s eltörpül egy negatív erénye mellett: sohasem dezinformál – információval. Ezen nem azt

értjük, hogy nem közöl hamis tényeket (ez természetes) hanem azt, hogy nem hódol be annak a meglehetősen elterjedt szerzői divatnak, amely akadályokat, sőt csapdákat állít különös előszeretettel az olvasó útjába. Akár úgy, hogy túlzásba viszi a szakzsargon használatát, akár úgy, hogy sokféle, egymással merőben ellentétes olvasói következtetések bőséges alkalmát nyújtja – vagy azért, mert álláspontja saját maga előtt sem egészen világos, vagy szándékosan.

Boldizsár Iván már cikke kezdetén a lényeghez nyúl s azt egészen a finisig nem engedi ki kezéből. A szellemi süketség különleges mérve kell hozzá, hogy valaki ne tudja követni tiszta logikáját vagy ne ismerje fel ugyancsak tiszta stratégiáját.

Szuverén biztonsággal kezeli magaválasztotta, egyéniségének megfelelő írói eszközeit. (Közbevetőleg: a *színvonalas* újságíró és az író nem ellentétes, hanem nagyjából azonos fogalmak.) Sokan mondják: ,,szeretem Boldizsár Iván stílusát.'' Pedig ez a stílus nem különösebben jellegzetes, egyszeri vagy utánozhatatlan. Hasonlít a ,,hagyományos'' magyar élőbeszéd közvetlenségéhez, szellemességéhez, amely fordulatos, kedveli a rövid mondatokat, jóval szívesebben illusztrál anekdotával, történettel, mint elvont eszmefuttatással. (A módszer – miután tömegtájékoztatás esetével állunk szemben – nem azonos azzal a jelenséggel, amellyel Az angyal lábában található *A gondolati restség* című pompás írás foglalkozik.) Joggal mondhatjuk: Boldizsár Iván stílusának világossága – az olvasóval szembeni udvariasság nem kivételes és nem túl gyakori megnyilvánulása.

A helyesen megválasztott forma, írói modor és módszertan fölöttébb eredményesen szolgálja a Boldizsár Iván által tudatosan és öntudatosan vállalt funkciót. Több mint információforrás. Eligazít az információdzsungelben, hiszen például az átlagutazó Európajárásának élményanyaga a legtöbb esetben ilyen dzsungel formáját ölti.

Az angyal lába olvasása közben világosan érzékelhető, akár ,,vezérlő eszmékről'' szóló híradásai, akár impresszionista útiélmény beszámolói jelentős hozzájárulások például olyan egymással szorosan összefüggő kérdéskomplexumok tisztázásához, mint a nemzeti önismeret vagy ,,helyünk a nagyvilágban.'' Olvasója válogatja: van, akinek Boldizsár Iván könyve felső, van akinek középfokú ,,tanfolyam.'' A ,,tantárgyakkal'' való ismerkedés – ilyen vagy olyan fokon, az ő írásaiból vagy másokéból – közügy. Egy kis nemzet nem tudhat eleget a nagyvilágról – s önmagáról.

LORÁND IMRE

ÉVEK, SUGARAK

Vasi írók antológiája

Már most megállapíthatjuk, hogy a hetvenes, jubileumi év az antológiák feltámadásának éve volt. Országos és megyei-helyi gyűjtemények sorakoztak egymás után, hírt adva szunnyadó vagy alig ismert erőkről, demonstrálva egy-egy szellemi központ életképességét, mecénások nagyvonalúságát. Bizonyos idő után fel lehet majd mérni igazi jelentőségüket egy-egy város vagy megye szellemi arculatának vonásaiban, s vizsgálni lehet keletkezésük társadalmi hátterét is. Amit már most egyértelműen bizonyítanak, az nem kevesebb, mint a többek által szorgalmazott vidéki irodalmi társaságok újjáélesztésének, létrehozásának alapfeltétele, kisebb-nagyobb erők jelenléte nagymúltú városokban, egy szerkesztőség vagy intézmény tűzhelyénél.

Vitán felüli, hogy ezek az erők nem márholnapra nőttek ki a földből, eddig is jelen voltak, hatottak is a maguk módján, de ahhoz, hogy sugaruk messzebb érjen, kellett a támogatás, az évforduló nyújtotta alkalom. Hogy az őket összegyűjtő lencse a mostani helyén marad-e, fokozva vagy egyszerűen együtt tartva a sugarak erejét, az nemcsak az antológiák szereplőin, a lencsét feltartó kézen is múlik.

A *szombathelyi Városi Tanács* már tavaly szép példáját adta a helyi irodalom megbecsülésének azzal, hogy könyvben jelentette meg *Cs. Nagy István* verseit. A sort a vasi írók antológiájának kiadásával folytatja, s reméljük, hogy nem áll meg a két könyv után. Rövidebb-hosszabb életű alkalmi kiadványok helyett vagy mellett egy-egy ilyen gesztussal egy város, egy országrész önismeretét, önbizalmát növelheti, lehetőséget nyújtva az értékek osztályozására, a tehetségek kibontakoztatására.

Az *Évek, sugarak*-at, *Káldi János* szerkesztette, s tudomásunk szerint szerepel benne mindenki, aki ma Szombathelyen és Vas megyében él és írónak számít. Hat prózaíró és

hét költő műveit olvashatjuk, „súlyuknak" megfelelő terjedelemben. Ez persze csak a költőknél szembetűnő, a prózaírók mindnyájan egy-egy elbeszéléssel vannak jelen. A szerkesztő nem ragaszkodott új írásokhoz, azt tartotta szem előtt, hogy mindenki a legjobb színvonalán legyen képviselve. A nevek közül nem egy országosan ismert, kötetet vagy köteteket fémjelzett korábban, de ha máshol nem is, az *Életünk*ben valamennyi szerzővel találkozhattunk már.

A messzebb hangzó szólam a költőké. *Káldi János* három kötettel, antológiákban és folyóiratokban közölt verseivel köztudottan egyéni színfoltot képvisel a mai magyar lírában. Közéleti érdeklődése, sajátos versépítése, természeti képekben megjelenített meditációi emelik a kötet rangját. *Gazdag Erzsit* nemcsak az óvónők, a gyakorló szülők és a gyerekek ismerik, öt kötete után az irodalmi közvélemény is jogosan tartja számon. Itt közölt versei közül a *Megérett a kukorica* és a *Suba-lecsaló* tetszik jobban. *Cs. Nagy István* költészetéről az 1969-ben megjelent első önálló kötete alapján alkothattunk képet magunknak. A dalformán, a népi fordulatokon is átüt gondolati igénye, s ez a filozófiai irányultság az, amely – hitünk szerint – további kibontakozásának útja lehet.

A kötet-nélküli költők közül *Kulcsár János* szerepel a legtöbb verssel. Tehetsége garasát régen letette már folyóiratokban, antológiákban. Szomorkás, emlékező-nosztalgikus versei közül a *Tél elején* és az *Öregek tánca* emelkednek ki. Két darabja (*Falusi isten, Szivárvány havasán*) a korábbi változatok ismeretében arról tanúskodik, hogy sokáig érleli, formálja, átdolgozza verseit, s ez belső igényre, fegyelmezettségre vall. *Konc József* a „Kilencek" tavalyi antológiájában tűnt föl. Soraiban, képeiben – tehetsége aranyfedezeteként – itt is feszültség, költői erő vibrál. *Csikós József* és *Urbán László* két-két verse alapján jellegzetességeket megállapítani, messzemenő következtetéseket levonni nem lehet.

A prózaírók témái nagyobb részt történelmiek, a tizenkilences, negyvenötös sorsfordulóval vagy a háborúval kapcsolatosak, s ezzel mintegy az antológia jubileumi jellegére is utalnak. *Dávid József* lélektanilag motivált, drámai maggal bíró, mai témájú novellája (*Majd holnap . . .*) egy váratlan kitüntetés földrengés-szerű következményeinek rajzával mutatja meg, hogy a mai szokvány, látszólag problémátlan házasságokban sokszor vulkáni erők feszülnek. *Farkas Imre* egy második világháborús közkatona tragédiáját, *Várhelyi József* – egy kis falu viszonylatában – a tizenkilencben összecsapó erőket, *Pozsgai Zoltán* a földosztást akadályozó úri manipulációkat legyőző falusi vezetőt, *Bertalan Lajos* a háború végén hazafelé igyekvő fiatalok hányattatását írta meg. Azzal, hogy alakjaikat az élet döntő helyzeteiben ábrázolták, a novella alapvető követelményének eleget tettek. A lehetséges többletet itt leginkább *Farkas Imre* írásában érezzük. *Pósfai H. János* elbeszélése, annak ellenére, hogy eleven problémát ír le, nem lépett túl a tárca követelményein.

Az antológia kiválaszt és összekapcsol. A legerősebb összekötő szál maga a kenyeret adó város, amely jelen esetben jó ügyet támogatott. Az *Életünk* köré csoportosult, a lap törzsgárdáját alkotó szombathelyi íróknak adott fórumot, bebizonyítva, hogy egy könyvkiadó nélküli város is képes rá, hogy évente legalább egy kötetben felmutassa értékeit. – A kötet függelékében a szerzők arcképét láthatjuk, és életrajzi adataikat olvashatjuk.

BERTÓK LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

2

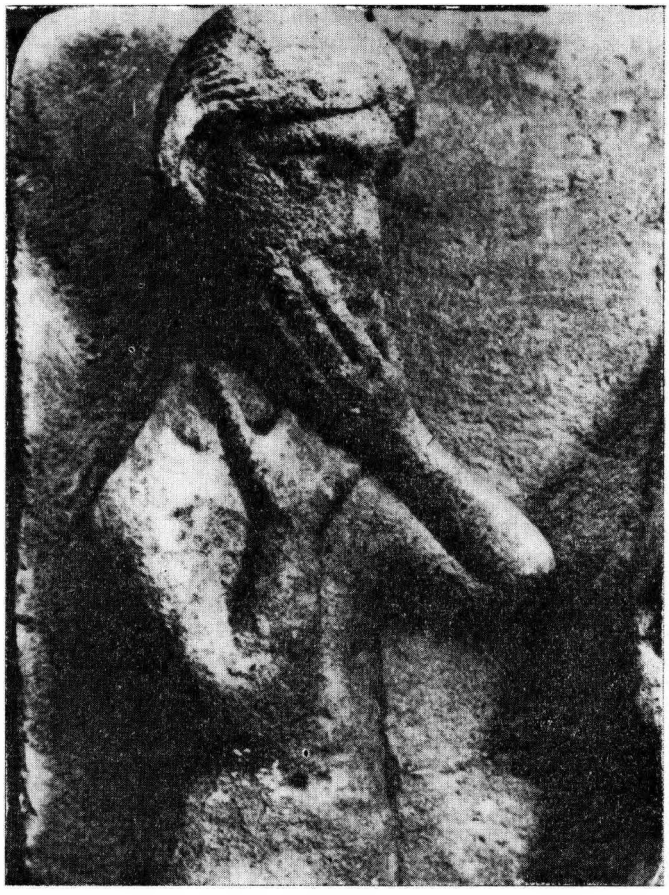

Ádám feje. Részlet a Kiűzetés c. domborműből. (Románkori kőtár, Pécs)

István király Pécsett 1009-ben püspökséget alapított. Az egyház – épületei számára – az ókeresztény temető területét vette igénybe. A püspök – mint egyházi földesúr – egyben a város ura is volt. A székesegyház mellé püspökvárat, palotát építtetett. A püspökség megalapítása a város gyors fejlődését hozta. Egymás után települtek be a szerzetesrendek: bencések (1076), domonkosok (1283), ferencesek (1301). 1367-ben Nagy Lajos egyetemet alapított itt. A szellemi kultúra fejlődése magával hozta a művészetek kivirágzását. A reneszánsz idején, 1536-ban Oláh Miklós, Szathmáry György titkára már így vallott a városról: „Pécs püspöki székhely, a terebélyes tölgyekkel borított Mecsek hegy tövénél terül el. Székesegyháza valóban tényes és büszke építmény . . . A vár alatt terül el a gyönyörű város, itt laknak a kanonokok és a lelkészek. A hegy északi oldalán lévő püspöki kertben eredő forrás negyven malmot hajt; a hegyből még több forrás is fakad, melyeknek vizét csatornákon a városba vezetik, bora is híres.''

A székesegyház építése Pécset már a XII. szd.-ban az ország egyik művészeti központjává emelte. A krónika feljegyzései szerint a régi templom 1064-ben leégett. Az újjáépítés legkorábbi idejéből ránk maradt XI. szd.-i oszlopfejezetek faragott, figurális ábrázolásai (Ádám az almával, szirén és kentaur) már gyakorlott művészkezekre utalnak és hasonlóak azokhoz, amelyek István király budai és esztergomi építkezéseinél készültek. A nagyszabású munkálatok a XII. szd. elején indultak meg, s a század végére elkészültek a csodálatos gazdagságú faragott plasztikák. Az építőműhely az évszázad folyamán művészi stílust teremtett, amely szétáradt az ország területén. Hatása, vagy az ittenî mesterek kezenyoma felismerhető a Dunántúl, sőt Erdély több templomán. – De nemcsak az építészet, hanem a művészi kifejezés egyéb területein is alkalmazták a pécsi faragványok motívumkincsét – így az ötvösségben, a falfestészetben, a kódexek miniatúráiban – ezáltal egységes művészi stílust teremtve, az ízlés fejlett, magas fokán.

A grandiózus méretű, faragványokkal és festéssel dúsan borított székesegyház a maga korában az európai építészet legjobbjai közé tartozott. Művészeti múltunk legszebb emlékeinek tragédiája szerencsétlen történelmünk, a háborús pusztítások sora, amelyek következtében ránk már csak töredékek maradtak. Mégis, ezekből is kibontakozik előttünk egy korszak magas művészi igénye, amely, ha századokig rejtve volt is, ma talán annál inkább megbecsült.

A székesegyház faragott szobrászati emlékeit a pécsi románkori kőtár őrzi. A kutatás megállapította, hogy az építkezésen két, esetleg három műhely is dolgozott. Az egyik ízlése, faragásának módja franciásabb, a másik csoporté inkább az olasz építészethez közelít. Ám az idegen hatások, stílusjegyek mellett több részlet a helyi hagyományokra utal. Különösen az egyes ábrázolások módját befolyásolták és alakították az itteni szokások és igények. – Így például egészen sajátos és egyedülálló az altemplom két lejárójának dús szobrászati dísze, hisz a sötét és keskeny térben az ábrázolások nem érvényesülnek kellőképpen. Mégis, az altemplomnak tulajdonított fontos szerep a figurális ábrázolások jelentős részét ide csoportosította. Mindkét lejárót három-három domborműves mező borítja, hasonlóképpen díszített az ajtó feletti rész is. A jelenetek az egyik oldalon a teremtést, a paradicsomi életet és a kiűzetést ábrázolják, a másikon a bibliai Sámsont, a „fanyűvés" mozzanatait, s az újszövetségből vett témákat: pásztorokat, napkeleti bölcseket. Különleges a sámsoni témaválasztás és magas művészi szintű az ábrázolás. A művész finom érzékkel igyekszik a tér kifejezésére. A pásztorok viselete, a saruk kötése, a tarisznya formája a stilizált elvonatkoztatás mellett is a korszak életére, a helyi, pécsi szokásokra, vagy hagyományokra utal. A figurális ábrázolásoknál általában inkább a fej, az arc finom megmintázására törekedtek, a test arányainak követése nem volt fontos számukra. A szobor az építészeti együttes része volt, a vallásos érzület tolmácsolására az átszellemült arc kifejezése elegendőnek bizonyult. Sajnos, a ránk maradt figuráknak a legtöbb esetben épp a fejrésze rongált, töredékes, mert a törökök – vallásuk emberábrázolási tilalmának engedelmeskedve – az elérhetőket elpusztították. Így néhány apostol, gyámkő, az alvó három király, s nem utolsó sorban a végtelenül finom, sokszor idézett angyal, a Kiűzetés domborművén látható Ádám-fej ábrázolásából következtethetünk a művészi megjelenítés magas szintjére.

A románkori faragványok ornamentális díszének főmotívuma a szalagfonat, ez az ősrégi, még az ókeresztény művészetben gyökerező, s később is igen kedvelt díszítmény. A pécsi műhelyben a stilizált díszítőforma a valóságból vett indamotívummal bővült (talán éppen a pécsi szőlőskertek sugallták a naturális díszítőelemet). A gazdag faragások kék, vörös és arany festéssel voltak borítva s a freskókkal egyértékű, színes belső teret alkottak. A falfestmények sajnos elpusztultak, szépségükről ma már csak egy-két akvarell-másolat tájékoztat.

A székesegyház országos jelentőségű művészi tevékenységének hatása természetesen az egész város és a megye életére is kiterjedt. Bár Pécsett a világi építészet gótikus korszakának emlékét eddig csupán a Káptalan u. 2. sz. házon sikerült felfedni, hihetjük, hogy több hasonló, faragott díszű és freskókkal is ékített palota állott már ekkor. A környék templomai, kolos-

Oroszlán a népoltárról.
(Románkori kőtár, Pécs)

Apostol könyvvel XII. sz.
(Románkori kőtár, Pécs)

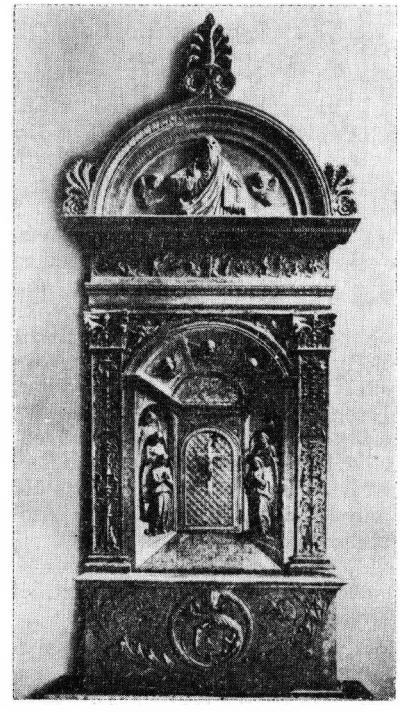

Szathmáry György
reneszánsz pasztofóriuma.
(Pécs, Székesegyház)

torai és várai hasonló művészi igényről tanúskodnak. Az okleveles adatok szerint az 1015-ben alapított pécsváradi apátság kolostora az egyik legkorábbi a hazaiak között. Apátjai a XIII. szd. első felében több alkalommal pápai megbízottak voltak. Ez időben az apátság mellé vár épült. A feltárások számos, szépen faragott építészeti részletet hoztak felszínre ebből a korszakból. A gótikus építészeti stílus elterjedését bizonyítja a mánfai templom, a mecseknádasdi Szt. István kápolna s a környék várai közül az elpusztult Rékavár, a feltárt Márévár, s nem utolsó sorban Siklós vára.

A románkori székesegyház építkezéséhez – ha nem is nagyságában, de művészi szintjén mérhető a siklósi vár kápolnája, amely a hazai későgótikus építészet egyik legértékesebb alkotása. Áttört, tagolt, sokszögű szentélye, magasbatörő vonalaival a belső tér monumentális hatását biztosítja. A templomhajó oldalain alakos ábrázolású freskókat tárt fel a kutatás. E falfestmények a magyarországi gótikus festészet legszebb alkotásai közé tartoznak. Az egyik freskó a várat birtokló Garay Jóbbal lehet összefüggésben, erre enged következtetni ábrázolása, amely a bibliai Jób elé járuló várurakról szól. A másik fülkében a „Fájdalmas Krisztus" (Vir Dolorum) jelenete. A fülke hátsó falán két, egymást fedő freskót szabadított fel a restaurálás, ábrázolásuk feltehetően Szt. Lászlóra utal. A gótikus építőművészet remek alkotása a vár délkeletre néző emeleti falán, faragásokkal gazdagon tagolt erkély. A kúszólevelekkel, fiatornyokkal, szamárhátíves, folyamatos frízzel díszített zárt erkély annak a szobának szerves része, amelyben a Perényi család címerét viselő, reneszánsz stílusú kandalló áll. Ugyancsak a Perényiek építőkedvét és művészi ízlését dicséri a kápolnába nyíló reneszánsz ablakkeret, amelynek felületét finomművű faragás borítja. A tér kitöltésére felhasznált motívumok ezúttal nem növényi elemek, hanem Krisztus kínszenvedésének eszközei: kehely, kereszt, létra, harapófogó, szegek, lándzsa stb.

A siklósi vár reneszánsz faragványai egykorúak Szathmáry György püspök nagyszabású pécsi építkezéseivel. Városi palotáját, mely a Székesegyház közelében épült, díszes faragások tagolták. Tettyei nyári villája két emeletes, nyitott erkélyes, olaszos ízlésű ház volt. A reneszánsz stílusa, a humanizmus életszemlélete Pécsre a XV. szd. végén ért el. Művészeti hatását legjobban éppen Szathmáry megbízásai jelzik. Ránk maradt emlékei között a legjelentősebb, a magyarországi reneszánsz szobrászatnak is kimagasló értéke Szathmáry György pasztofóriuma. Siklósi vörösmárványból készült, valószínűleg olasz mester műve. Magas művészi kvalitása jól jelzi a korszak pécsi uralkodórétegének kinifomult ízlését. A Mátyás udvarából áramló reneszánsz művészeti kultúra Pécsett kedvező talajra lelt, a többfelé folyt gazdag építkezések nyomait máig őrzik az építőkőnek később felhasznált, itt-ott előkerülő, faragott profilú töredékek. A Káptalan u. 2. sz. ház reneszánsz ablakai, nagykiterjedésű, homlokzati freskójának folt-maradványai a művészet polgári célú, szélesebb körű felhasználását bizonyítják.

A nagyszerű kibontakozást hirtelen megszakította a török uralom. 1543-tól a reneszánsz művészet helyébe dzsámi, türbe, csorgó-kút került. Szathmáry tettyei palotája derviskolostorrá változott, a székesegyház élelem és hadiszer raktárként szolgált. Mégis, a török építészetnek hazai viszonylatban néhány jelentős emléke maradt ránk s ezek ma már szervesen hozzátartoznak megszokott városképünkhöz. Jakováli Hasszán dzsámija épen maradt minaretjével hazánkban az egyetlen ilyen épületegyüttes. Evlia Cselebi török utazó, aki 1660–64 között járt Pécsett, a dzsámik mellett beszámolt azokról a kutakról is, amelyek a város utcáit díszítették. Leírása művészi kivitelt sejtet: „Tizenhét sárkányszáj alakból szökött fel a víz és három bronz ökörfej, illetve teknősbéka-derék tartott, hogy a szemlélő elméje megáll rajta" – írta Széchenyi tér közelében állott kútról. A török-kor művészeti emlékei a város magyar lakosságától azonban idegenek maradtak, s a korábban virágzó fejlődés a balkáni török hódoltsági terület szintjére szorult vissza. A polgárosodás csak későn, a török kiűzése utáni eszmélséssel, a művészi fejlődés pedig a provinciális barokk templomépítészettel indulhatott meg.

TIZENHAT új lappal bővült Martyn Ferenc Berzsenyi rajz-sorozata. A 48 darabból álló teljes grafikai anyagot márciusban mutatja be a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum. A kiállítást *Takáts Gyula* rendezi. (Képünkön a sorozat egyik új lapja.)

MEGJELENT a Somogy című antológia első száma. – A Somogy megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya kiadásában megjelenő antológia új köntösben, új szerkesztőbizottsággal és némileg új programmal lép az olvasóközönség elé. Az antológia a Somogyi Írás és a Somogyi Szemle utódjának tekinti magát, s folytatni kívánja e lapok legértékesebb hagyományait. A Somogy című antológia – amit évenkint három alkalommal szeretne a kiadó és a szerkesztőség megjelentetni – elsősorban irodalommal, művészettel, helytörténettel és közművelődéssel foglalkozó írásoknak biztosít helyet. Az antológia a szűkebb pátria, Somogy megye sokszínű életét kívánja bemutatni és az ország elé tárni. Munkatársul hívja a somogyi és a megyéből elszármazott írókat, költőket, kutatókat és szakembereket.

Az első szám gazdag és változatos tartalmat kínál nyolc ív terjedelemben. A helytörténeti írások közül kiemelkedik a jeles Berzsenyi-kutató Merényi Oszkár dolgozata a niklai Berzsenyi-mondákról. A szépirodalmi rovatban – többek között – Bisztray Ádám, Fodor András és Győri László versét találjuk. Kellner Béla és Szeléndi Gábor a somogyi könyvtár-, illetve oktatásügyről adja közre tanulmányát. Bellyei László a Csiky Gergely Színház műsorával foglalkozik. Az antológia első számát – Pomogáts Béla, Draveczky Balázs és Horányi Barna tollából – néhány érdekes művészet- és irodalomtörténeti adalék zárja Bartók Béláról, Forbáth Imréről, Németh Lászlóról és Gábor Andorról.

A PÉCSI *Janus Pannónius Múzeum* 1971. évre is több képzőművészeti tárgyú *kamarakiállítást tervez.* Márciusban kívánja megismertetni *Barcsay Jenő* konstruktív művészetét Pécs város közönségével, a művész kisméretű, intim hangulatú olajfestményeinek bemutatásával. A nyári hónapokban kerül sor városunk jeles festőjének, a két éve elhunyt *Gábor Jenő* alkotásainak gyűjteményes emlékkiállítására. Az egész életművet átfogó bemutatót a Tudomány és Technika Háza nagytermében rendezi a Múzeum. Augusztus–szeptemberben rendezik a szentendrei művészet egyik jelentős képviselőjének, *Bálint Endre* művészetének bemutatását.

MÁRCIUS címen megjelent Pécsett Lemle Géza szociográfiai írásainak és irodalmi riportjainak posztumusz kötete. A kötetet a Baranya megyei Tanács adta ki, Pákolitz István szerkesztésében.

KAPOSVÁR felszabadulásának 26. évfordulója alkalmából átadták a város művészeti díjait. Első díjjal tüntették ki *dr. Kanyar Józsefet*, a kaposvári Állami Levéltár igazgatóját, *Takáts Gyula* költőt, valamint *Gerő Kázmér* és *Ruisz György* képzőművészt.

A FIATAL pécsi írók 1968-ban alakult csoportja – az Őszi szivárvány és az Útközben megjelenése után – harmadik antológiáját tervezi. Az új kötet a pécsi fiatalok szociográfiai írásait és irodalmi riportjait gyűjti egybe.

A KÖTET SAJTÓVISSZHANGJÁBÓL:

„Vallom, hogy amint egy nemzet tudatát elsősorban irodalma őrzi, alakítja és formálja, ugyanúgy egy városról, egy kisebb közösségről a köztudatban élő képet is leginkább az ottélő, ott született, ott dolgozó, vagy akárcsak rövid időre ott megpihent írók művei alakítják és formálják" – írja Tüskés Tibor *A pécsi irodalom kistükre* című kitűnő esszéjében, melyet rangos köntösben, gazdagon illusztrálva adott ki a Jelenkor szerkesztősége. A szerző a pécsi irodalom fogalmába nemcsak azokat az írókat sorolta be, kik Pécsett születtek és ott éltek, vagy onnan származtak, hanem azokat is, kikre hosszabb-rövidebb időn át hatott a város, és műveikben megemlékeztek róla.

(Könyvtáros)

Napjainkban, amikor az irodalmi és művészeti élet decentralizációs folyamatának lehetünk a tanúi, már természetesnek tűnik, ha egy-egy vidéki város sajátos arculatú kulturális központtá válik. S az is, hogy évtizedek során felgyülemlett szellemi értékeit igyekszik rendszerbe fogni, feltérképezni, összegezni, és a kulturális irányelvek szellemében közkinccsé tenni. Ez a cél vezethette a Jelenkor szerkesztőségét, amikor tavaly elkezdte folytatásokban közölni Tüskés Tibor munkáját a pécsi irodalom történetéről. És Baranya megye Tanácsát is, amikor most könyvalakban megjelentette a művet, *A pécsi irodalom kistükre* címmel, kétezer példányban, szép papíron, ízléses kiállításban... Tüskés Tibor, a Jelenkor és a Baranya megyei Tanács példát adott: hogyan kell gazdálkodnia egy városnak ragyogó múltbéli értékeivel, az épülő jövő érdekében.

(Petőfi Népe)

Tüskés Tibor nem pécsi születésű ugyan, ámde hosszú ideje már ebben a városban él, és Pécs múltjának, kultúrájának egyik legjobb ismerője. Az ismeret szeretettel, megértéssel, mélységes beleérzéssel párosul nála. Így tehát minden adottsága megvan arra, hogy a város irodalmi életének közel ezer esztendejéről Mór püspöktől Szántó Tiborig érdekes, színes képet rajzoljon.

(Mecseki Bányász)

A múltból a jelenig ível Tüskés Tibor könyve, amely arra int és arra figyelmeztet, hogy érdemes a helyi hagyományok gyűjtésével intenzívebben is foglalkozni, hiszen a sok összegyűjtött kis adalék végül szerves egésszé áll össze, amelyből nemcsak a helyi, hanem az országos történet mélyebb összefüggései is kibomlanak.

(Fejér megyei Hírlap)

A szerző nem csupán krónikása, hanem alakítója is Pécs irodalmának. Ez a kettős szerep feltétlenül befolyásolja könyvének jellegét. Az író-irodalomtörténész erényeinek szerencsés találkozása valósul meg a műben: adatokban úgyszólván teljes, dokumentumokban is gazdag, mindemellett emlékezetes olvasmányélménnyel ajándékozó... Írók, irodalomtörténészek, irodalomtanárok, népművelők és az idegenforgalmi hivatal idegenvezetői egyaránt haszonnal forgathatják. Sőt a könyv, véleményem szerint, a szélesebb olvasóközönségre is joggal számíthat... Csak dicsérni lehet a Baranya megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya áldozatvállalását, amellyel a művet könyvalakban is megjelentette.

(Dunántúli Napló)

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ILLYÉS GYULA:
A „TISZTÁK" VERSEIBŐL

•

CSULÁK MIHÁLY
EÖRSI ISTVÁN
HALLAMA ERZSÉBET
ELBESZÉLÉSE

•

CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZÍNHÁZRÓL

FUTAKY HAJNA:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK III.

•

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

GÁL ISTVÁN:
FULEP LAJOSRÓL

LORÁND IMRE:
A KRÚDY-RENESZÁNSZ

POMOGÁTS BÉLA:
JUHÁSZ FERENCRŐL

•

HÁRS ÉVA:
A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET
KISTUKRE

3

6, Ft

SZÁMUNK SZERZŐI

ANGYAL JÁNOS
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BEBESI KÁROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSULAK MIHÁLY
CZIMER JÓZSEF
EÖRSI ISTVÁN
FUTAKY HAJNA
GÁL ISTVÁN
HALLAMA ERZSÉBET
HÁRS ÉVA
ILLYÉS GYULA
KISS DÉNES
LORÁND IMRE
MARAFKÓ LÁSZLÓ
NÁDOR TAMÁS
NÉMETH GABRIELLA
PARTI NAGY LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
PETRŐCZI ÉVA
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SERES JÓZSEF

KÉPEK

MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM 1971. MÁRCIUS

TARTALOM

ILLYÉS GYULA: A „Tiszták" verseiből – – – – – – – – 195
HALLAMA ERZSÉBET: Húsevők (elbeszélés) – – – – – 203
CSULÁK MIHÁLY: Bojky János tűzérhadnagy élete és halála (elbeszélés) – – – – – – – – – – – – – 208
EÖRSI ISTVÁN: „Az élet megy tovább" (elbeszélés) – – – – 215
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Teljes eget, Egy vonat fut – 225
GÁL ISTVÁN: Jegyzetek Fülep Lajosról – – – – – – – 226
POMOGÁTS BÉLA: Párhuzam és halmozás (Juhász Ferenc Anyám című költeményének szerkezeti elemei) – – – – – – 231
RÓZSA ENDRE versei: Idegenek, Mecsek – – – – – – 243
CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia (Beszélgetések a mai színházról) – – – – – – – – – – – – – – 245
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték III. – – – – – – 254
BEBESI KÁROLY versei: Kimerültség, Arcod – – – – – – 257
NÁDOR TAMÁS versei: Hajnal, Rekviem – – – – – – – 258
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika – – – – – – 259
HÁROM FIATAL KÖLTŐ: NÉMETH GABRIELLA, PARTI NAGY LAJOS és PETRŐCZI ÉVA versei – – – – – – – 265
LORÁND IMRE: A Krúdy-reneszánsz és előzményei – – – – 269
KISS DÉNES: Gyurkovics Tibor: Vaskakas – – – – – – 274
ANGYAL JÁNOS: Rózsa Endre: Kavicsszüret – – – – – 276
SERES JÓZSEF: Ratkó József: Egy kenyéren – – – – – – 277
CSÁNYI LÁSZLÓ: Németh István: Vadalma – – – – – – 279
MARAFKÓ LÁSZLÓ: A tavasz ígéretei (Fejér megyei írók antológiája) – – – – – – – – – – – – – – 280

BERTÓK LÁSZLÓ: A Jelenkor repertóriuma 1958–1968. – – – 281
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre III. – – – – – 283
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 287

KÉPEK

A szám teljes képanyaga:
MARTYN FERENC Berzsenyi-sorozatából

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,– Ft.

71-121 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

ILLYÉS GYULA

A „Tiszták" verseiből

Keveset tudunk a *tiszták*-ról, a magyar nyelvű közlemények révén.

Ezért nem érzem fölöslegesnek, hogy az olvasó elé bocsássak még egyebet is abból, amit az elsőül épp Pécsett bemutatott színmű előtt vagy után róluk írtam.

Ezzel azonban az írói műhely ajtaját is meg kell nyitnom; ha csak rövid bepillantásra is.

A tragédiát eredetileg versben akartam megírni. Ezekből következik mutatóba néhány darab.

A színi helyzeteket fölöslegesnek vélem itt ábrázolni. Mellékes tán az is, hogy szerepként a verseket ki mondja. Itt önmagukban kell vizsgázniok.

*

Hét éve már – nyolc éve már? –
hogy nem szállsz le e zárda-várból!

*

Messze alattunk
rakja tészkét a kondorkeselyű is.

*

Míly délcegen, míly egyenes derékkal
indulnak lentről föl a meredekre
telénk csapatban s külön-külön a tenyők.
Oldalra dőlve, térdre hullva
egy-kettő, ha elér ide alánk
a sziklacsúcsig;
egy sincs, aki
fölvergődne a várfalig.
Így járnak majd a támadók is?

*

Megvéd az Úr!

*

Hét éve már, nyolc éve már?
Hogy te itt e zárda-vár torony-csúcsában
e májusban is hófödte hegyek
koszorújában

jársz föl-alá vagy állasz mozdulatlan;
koszorújában
e májusban is hófedte hegyeknek,
nem le, de fölfelé tekintve;
koszorújában
kelet és nyugat tudósai
tiszteletének;
gyűrűjében a szeretetnek,
amit országok sora sugároz feléd;
nem fejednél van a glória,
lábadnál tündököl;
miért nem akarsz kilépni
ebből a sokrétű gyűrűből,
hogy mentsd magad,
mielőtt az ostromlók serege
megvonná utolsóul azt a kört,
amely a tajtékzó gyűlöleté?
Amely halálod hozza?

•

Hajó ez itt
Ez a magányos bérctető!
Árbockosár
vártornyodnak e kis padlásszobája.
Száguldanak
gyors rendelésükkel a felhők:
ősziek még? tavasziak már?
Nem ők
löknek előre azzal, hogy mögénk rohannak
kettéhasadva ott az orrnál.
Miként a Jövendőt sem ők:
a mögénk repülő napok hozzák.
Nem az Idő és nem a Tér
jövendőjébe utazunk.

Más cél iránt
hagyunk el partot, szülőhoni láthatárt.
A világ mozgása fölött,
az Idő mozgása fölött
m i haladunk!

•

De hova még?

•

Nemcsak a húst és nemcsak a halat:
nem ettük mi a sajtot, a tojást sem.
Nem éltünk más élő halála árán,
bármily megejtő volt is rá a csábítás
e föld urától, Satanastól,
bármily goromba volt is a parancs rá
e földi lét urától, Belzebuth-tól:
hogy hulla-zabálók legyünk! Hogy
ne csak ölj: fald is föl, akit megölsz!
Nem ittuk el a borjak elől a tejet,
sem a bárányok és gidák elől.
El nem raboltuk
egy gyümölcstől a gyümölcsét:
meg tudtuk várni, amíg önként ő maga
adja nekünk, lábunkhoz ejtve.
Megértettük, Uram, hogy nincsen alku,
hogy v a g y-v a g y és – pártodra álltunk
védeni szent igéidet,
nyomult felénk bár kard miatta –
S most te nyújtasz kardot felénk
s nem hegyével, hogy beledőljünk:
markolatával, hogy mi éljünk?

*

Ne folytasd. És tejét anyádnak
nem szívtad el?
S nem vágsz késsel tennen húsodba,
ha kidobod a kelevényt?

*

Szemed ragyog,
bár arcod kék már a hidegtől.
Honnan veszi
az olaja-nincs mécs a lángot?
Honnan veszi
a szemed azt a lobogást?
Nincs a testednek egy porcikája
amely ne dideregne.
És fölhevül
forróságba esik, akit
tekinteted elér.

*

Földben vagyunk,
a bűzlő, a porhanyós, pondrós
földbe vagyunk ágyazva ugyanoly
mocsokba, akár gyökerével a virág, amely
miből is áraszt annyi színt és illatot?

A föld, a szennyes
halad át és át rajtunk, hófehér
fogával a szűz is a piros-ropogós
cseresznyét szagolni is undok
trágyává gyúrja át:
és ez a föld.
Derékon alul a szennyes anyag
rokonának vallja magát
már a rózsaszín csecsemő.
Semmivel kevésbé, akár a tölgy,
bele vagyunk kötve a földbe.
Őrült beszélhet a maga
szabadságáról, – fölemelkedéséről! –
amíg a Sátán tertőiből
jobbik felét
ki nem tépi, ki nem halatja.

•

Éget a kín, – de melegít is?
a szíjcsapástól megparázslik
a bőr, – de meghevül a szív is?
E csak nagyjából megmunkált kövek közt
milyen hideg kell még, milyen fagyosság,
milyen csípős szél, milyen csupa tű hó
a rossz eresztékek közül reád,
mennyi törődés, hányódó didergés
e sasfészeknél is ridegebb, egyszerűbb
heverő helynél, hogy e próbák
fordított kotlós melegétől
kikölj, – miből, mivé?

•

Horpadt, betört
testedben: szennytől tapadó
héjadban – jól érzed magad?
Burkodat, a romlástól bűzlőt,
a csak csont- és bőr arcodat mintha
büszkeség hevítené?!
Kotlós-meleg valóban
a láz, mely megvacogtat?
A széteső testből valóban
új élet madara repül ki?
Legyen a te hited szerint!
De az ellenség, az nem térden közeleg
feléd.
De szálegyenesen lépdelnek föléfelé
a hegy derekán már a zsoldos katonák
feléd

s felém
kit fogadalom köt, hogy megvéd
s védeni foglak, nézd, fegyverrel is
téged, a fegyver-tagadót.

Megátkozod a fegyverünk?

•

Akikben megvan az erő,
hogy méltósággal elpusztuljanak,
igazán azok méltók rá, hogy éljenek;
kik emelt fővel halni tudnak,
ők tudtak volna emelt fővel élni is:
halálunk hát az élet diadalma!
S a gyilkosok gyermekei
azzal sem menthetik hóhér apáikat:
az erősebb került fölül,
az „életrevalóbb"! Nem: a puhányabb,
az aljasabb, a gyengébb, s csak azért, mert
a téreg mindig szaporább,
mohóbb, lelketlenebb,
gyilkosabb: állatibb!
Nem lépünk be a jövőbe, amely
ember helyett pondrót terem.
Azért halunk meg, mert miénk
lehetett volna, csak miénk az élet.
Mi voltunk életre-valók,
arra a létre, mely tovább tart, mint a föld.

•

Láttam a csődört és a kancát,
ahogy az egyik nyerített
és remegett a másik.
Lány vagyok, szűz még,
tudtam, hogy megnyittatásra ítélt, hát
remegett bennem is a tisztaság.
Le tudtam volna győzni:
szerettelek, szeretlek.
Láttam a bikát, a bakkecskét,
az emsét és a kant
ahogy hörögve, mekegve, röfögve
szóltak egymáshoz, mint az ember is, ha párzik,
az ördög nyelvén.
Itt van, ha tetszik, szétvetem a térdem.
De mit hozol belém? Az állatot.
Arcodon zsákmány-faló kéjjel
mi vigyorog rám? Az állat.
Nemző dárdaként szép szemedből is

az mered rám, hogy állattá igázol.
Nem előre viszel, ha karba kapsz:
hátra, az emsék, a szukák
alomjára, vakogni.
Engem, ki énekeltem!

*

Hogy magyarázzuk meg, hogy kik vagyunk?
Öljetek meg, az lesz a magyarázat,
tetteitekkel
a műveinkre.
Szépek a városaink?
Bizonyára, ha le ti döntitek,
mert a ti szemetekben rútak.
Nőink nőiesek valóban,
dallamosak a dalaink?
Törvényeink emberiek?
Azóta tudjuk igazán,
mióta arcotokra állati
düh torzul látásuktól is.
Tükreink vagytok: bestia vigyortok
mutatja, van tán mégis bennünk angyali.
Örülünk, hogy gyűlöltök.
Hisz az a mérce,
hogy meddig jutottunk előre
e földön, ahol a Romlásé a Rend!
Döfjétek szívünkbe a lándzsát
s ne adja Isten látnotok,
ki vérzik tőle el.

*

Segíteni akarok, neked
halálomig,
neked, Jó Isten
és halálommal is
hadd árthassak neked
te ősi Rossz,
ki isten vagy, szintén, tudom.
És megköszönöm a kegyet, hogy én
a porszem is föltámadhatok ellened.
Köszöntlek hát és ünnepellek téged is,
örömre korbácsoló gyötrelem,
erőt-adó Gonoszság,
erényre vezető Bűn.

*

Nem!
Mi vagyunk mégis a derülátók.
Mi, akik meghalunk
önként választva azt a pusztulást,
hogy láng sercegtesse ki belőlünk a zsirt,
a vért, a spermát.
Barátaim, ha ember halhat valaha
reménnyel, mi halunk:
van bennünk több az életünknél.

*

Őrület mindez, őrület!

*

Csak szembefordulás az őrülettel,
a földi léttel.
Mert kérdezd meg majd tenmagadtól akkor,
ha haldokolsz, bár csupa-csipke ágyban:
micsoda téboly volt, hogy éltél,
ahogy ma élsz,
időt fecsérelve – mi végre,
az isten-kimérte időt?
Vágyakat csitítva – mi végre,
ördög-keltette vágyakat?
amikor minél később, annál hamarabb,
annál fájdalmasabban
vonalat húz, mint összeadások alá
s megejti számvetésed a halál,
és – mint mindenkit – elmarasztal.

*

Nem élet, ami nem vállalja eleve
a halált; ami nem több a halálnál.

*

É s e z a z u t o l s ó i m á n k.

A pusztulás is szárnyalás!
Ami romlik, ami oszol,
fölszabadul,
akár a sírból.
Izegő-nyüzsgő föltörés
mindennek bomlása, megannyi
légvétel, pihe rebbenés!

Tojása héját a kikölt madár: úgy
tiporja, ami ég, maga alá
holt anyagát: láncát veti.
Népem erdőtűz-kihunyása,
csattogó tollakkal eget vívsz.

Ez a te próbád.
És elleneidé.

S mind e világé.

Az omló fal széttárja karját
és – kettéhasadván – ledől bár,
föllélegezve küldi vissza
hű lényegét, amitől fal lett.
Minél mélyebbről, annál egyenesebben
suhan föl arany nyílként a zuhanni
züllött nőből, az, ami nem lett:
ami lehetett volna! Rothadás
mocskából lép elő
legvilágítóbban az eszme. Semmi
szépség nem tündökletesebb, mint
amelynek rútság volt a fészke.
Népem, trágyával megdobáltatásod
törli ragyogóra az orcád.

A pusztulás, a pusztulás:
emelkedés.
Föltámadás szárny-erejével
feszül elő csontburkából a mag
s a jog.
Népem, jelened romjain
fetrengve vívod ki magad –
Váltsd ki magad!
Omoljon porrá bár a boltív,
kariatid ős igazságaink.
föl, föl és föl!

Mi közösít ki, mi nyom ki magából
bennünket? Örvendjünk neki:
gőg és hazugság!
Micsoda hiányunk miatt
nem illünk annyia közé?
Az legyen büszkeségünk.
Kiszemeltettünk, igen ki s el: innen!
Stigmaként égnek sebeink.
Világítják az ember éjszakáját.

HALLAMA ERZSÉBET

Húsevők

Pedig már olyan jól éreztem magam. Múlófélben volt a szaggatás is a derekamban, ez az újfajta fáradtsággal kevert fájdalom-emlék. Mama délelőtt megtisztította az összes ablakot, Panna megcsinálta a mosást. Olyan jó dolgom van mellettetek, mondtam nekik, mint hajdanán. Nevettek. Panna az ő szégyenlős, apácás mosolygásával. Azért jöttek, mondták, vagy nem? Letettük az ikreket, kávét főztünk, Mama meggyújtotta a kislámpát. Tisztítószerek utánozhatatlan jószaga lengett a lakásban. Terpeszkedtem a fotelban és azon tűnődtem, hogy íme, túl vagyunk a nehezén. Két gyereket szerettünk volna és tessék, egyszerre itt van mind a kettő. Ez voltaképp olyan mulatságos. Kristóf nem tudja megkülönböztetni a gyerekeket, de ezt persze nem vallja be, csak les... Panna meg Mama holnapután elutaznak. Egy röpke hónap és én is megyek vissza a gyárba. A munkámra is gondoltam, emlékszem. Egy rácson törtem a fejem, ami a mai csöpp lakásokban is leválaszthat egy meghitt kis sarkot. A jó kis sarkok az otthon titkai, gondoltam, mert mindenféle szamárság jutott az eszembe, például, hogy azt a rácsot úgy kéne megcsinálni agyagból, hogy a vizipálmák légies hangulatát idézze.

Akkor csengettek. Panna kis sovány alakja megrebbent, mint egy tollpihe, ha ráfújnak. Aztán visszaült és ügyetlenül mondta: a férjed, biztosan. Hagyták, hogy én nyissak ajtót.

Nyomultak befelé egyrakáson, majdnem rámestek. Gráf virágos hangulatban volt, egy pezsgősüveget dugott az orrom alá, az üveg nyakán cafatokban lógott az ezüstpapír. Valéria fényesre kefélt sima fejét most is kissé oldalra hajtotta, olyan volt, mint egy szentkép. Mint egy sértődött szentkép. Kristóf a háttérben lelkendezett, tolta maga előtt Vicát és fogta Jocó deltás vállát. Csak néztem. Hogy ezek hogy keveredtek így össze? Jocót ezer éve nem láttam, igaz, nem is hiányzott. Vica meg... de hát elmesélte rögtön ő maga, hogy volt, mint volt, mit gondolt magában, amikor lement a lépcsőn, mit akart vásárolni a sarkon, hogy futott bele Kristófékba, hogy könyörögtek neki, jöjjön velük, hogy ment vissza átöltözni, milyen cédulát hagyott hátra az urának, ha netán... Vica őrülten fárasztó. Piros ruha volt rajta, a három piros ruhája közül az egyik.

Mit tehettem volna? Örültem a vendégeknek. Próbáltam valahogy eligazítani a dolgokat, de lehetetlen volt. Mindenki egyszerre beszélt. Jocó kótyagosan átölelt, érzelgősen énekelte a fülembe: ma önről álmodtam megint... Igazán hálás vagyok érte, mondtam neki, akkor meg Panna suttogta a fülembe nagy titokzatosan, hogy ezek előszedték a vasárnapi húst. Legyintettem, mire Panna csak nézett megbántottan, azzal a nagy kerek apácaszemével. Odakint Jocó már klopfolta a húst, Kristóf fokhagyma után kotorászott. Gráf az üvegből kínálgatott mindenkit, ölelgette a Mamát és esküdözött, hogy világéletében ilyen bájos, ősz, szemüveges nagymamáról ábrándozott, és reméli, hogy a Mama nem ad neki kosarat. Gráf egy aranyos hülye, a Mama nem is sértődött meg, csak kicsikét csodálkozott. Neki így még nem udvaroltak.

Akkor kezdtem ideges lenni, amikor a fokhagymás húsillatra mind kirepültek a konyhába és körüldongták a gáztűzhelyet. Gráf villával bökdöste a húst, Vica tanácsokat adott, hogyan kell igazi fokhagymás húst sütni. Kristóf úgy hallgatta, mintha nem tudta volna, hogy Vica még egy rántottát se tud tisztességesen megsütni. Egy pillanatra nekem is eszembe jutott, hogy holnap már bajosan kapunk másik húst, tehát vasárnap üres krumplit ebédelhetünk. Aztán dühös lettem magamra. Csak nem sajnálom tőlük az ennivalót? Amikor Gráf Vica szájába tömte az első falatot, mégis elfogott az idegesség. És akkor láttam meg Valéria arcát.

Valéria ott állt az ajtónyílásban, és tükörfényes fekete koponyája könnyedén a fakeretnek dőlt. Így képzelem valahogy a bibliai nőket. Ilyen érzékenyeknek, titokzatosaknak, szigorúaknak, szűzieknek. Holott Valéria nem is szűz, és nem is titokzatos. Ahogy Gráfhoz ragaszkodik, abban mégis van valami... Odaléptem melléje, meg se mozdult, akkor én is arrafelé néztem, amerre ő. És megláttam a képet, megmerevedve, széles, aranyozott keretben, egy brokáttal borított, ovális ebédlőasztal fölé akasztva. Húsevők. Ez a kép címe. A kép előterében egy vörösruhás nő áll, kissé megrogyott térddel, hátradőlve, szeme résnyire nyitva. Vele szemben hosszú, sovány, vigyorgó férfi, magasra emelt kezében egy darab hús, azt engedi éppen a nő nevető fogsorai közé. A nő másik oldalán álló férfi konyhakéssel dirigál neki, mint egy karmester. A háttérben egy bárgyún röhögő aranyifjú, hasán, kötény helyett kockás törlőruha. A nő kerek fara, ahogy a kép középpontjában vöröslik, kompozíciós telitalálat. Csak egy gyenge pontja van a képnek – át kellene festeni aranysárgával, sima háttérnek – a jobbszélen, félig árnyékban az a vézna, kicsi öregasszony, aki karjait fázósan összehúzza a mellén és ijedten, sután bámulja a jelenetet.

A kép közben elmozog, hangok repdesnek faltól-falig, fokhagymaszag csapja meg az orromat – én meg csak állok és nézem azt a kis vézna, nagyszemű öregasszonyt

azt a kis vézna, nagyszemű asszonyt, és mozdulni se merek. Borzasztól lárma van, mindenki lökdösődik, gyerekek sírnak, én nem sírok, csak állok és nézek. Az orrom előtt foszlott zöld takaróból ágynemű lóg ki, áprodott test- és rovarirtó szaga van, egy feketébe burkolt asszony rádiót cipel a hóna alatt, a rádió zsinórja hosszan hever a földön, a dugó aprókat ugrik, mint a félig agyonvert béka, ahányszor a sor lép egyet előre. Panna már az ablaknál van, hatalmas férfi takarja el előle a becsüst, Panna bontogatja a zsebkendőjét, kibontja meg visszacsavarja a jegygyűrűket, és után, kimeredt szemmel bámulja a férfi vaskos hátát. Mit néz rajta, nem tudom, a férfi borotválatlan és dühös, majd elsöpör engem is, ahogy kivágtat. Végre Panna behajol a kisablakon, most neki is csak a hátát lehet látni, keskeny és púpos a háta, mint egy girhes macskáé. Én meg csak állok és várom Pannát, várom a pénzt. Remeg a szája, mikor odaadja, a szeme merő pirosság és az alsó szemhéjában lötyög a víz, mint egy pirinyó tartályban, feszülten figyelem, és tényleg, ki is csurran a víz. Panna sír. Ettől furcsán érzem magam, elveszem a pénzt, de Panna visszaveszi, ijedten körülnéz, majd kint, motyogja, aztán a sötét, büdös kapualjban dugja a kezembe, egy szemetesedény mögött. Egy kiló citrom, megértetted? mondja nekem, hogyne értettem volna, hússzor elmondta már. Mama a sárga párnák között fekszik, piros az arca és nem ismer meg senkit, tudom, neki kell a citrom. Panna azt mondja, este újra eljön, és akkor kerek, apácafényű szemében valami furcsát látok és Panna azt mondja: ezek a rohadt, istenverte férfiak. Ámulva nézem Pannát, nem értek semmit, kit szid ez? A férjét, aki elesett a háborúban? Vagy a vaskoshátút? Vagy kit? Barna papírzacskóba teszik a citromot, két kézzel fogom, nehogy elejtsem. Mikor befordulok a kapunkon, rájövök, hogy Panna a Papát szidta, mert a Papa este későn jött haza énekelve és nem tudta, hogy a Mama... de azt meg Panna nem tudja, hogy a Papa kint aludt a konyhában, ülve. Reggel láttam, hogy a viaszosvásznon egy picike nedves foltot hagyott a Papa homloka... és mire mindenre rájövök, már én is sírok. A barna zacskó elázik, egy citrom kigurul, a többi megy utána, szétesik az egész. Szerencse, hogy ez már a mi lépcsőházunkban van és senki se szedi fel előlem a citromokat. Igazán szerencse.

Ezek ketten, Panna meg Valéria, bementek a hátam mögött a szobába. Én meg kissé ütődötten ácsorogtam ott, mintha nem tudnám, hol vagyok.

– Látod, milyenek! – mondta nekem Vica, panaszkodva és ugyanakkor lelkesen – pedig már vacsoráztam is.

– Már nem fogyókúrázol? – mondtam erre én, ami igazán ostoba és elhamarkodott szöveg volt. Tüstént meg is bántam. Gráf rögtön bizonygatni kezdte, hogy Vicának

nincs miért fogyókúráznia, szakasztott olyan, mint Tintoretto Zsuzsannája, vagyis tökéletes.

– Ó, a drága reneszánsz – sóhajtott Gráf, és ebből pontosan tudtam, hogy be van rúgva. – Azok a reneszánsz pipik!

Valéria már megint ott állt mellettem, és egy óriási, zöldkockás férfizsebkendőbe fújta az orrát. Ez volt a mániája, használta Gráf zokniját, gatyáját, zsebkendőjét, néha még az ingét is.

– Miért, maga festő? – kezdett rá Vica. Úgy látszik, most kapcsolt. – Én először nem is akartam elhinni, igazán ... Nahát! És mondja, miket fest, tájképeket vagy ...

– Odanézzetek, micsoda műveltség! – sipította Gráf. Úszott a gyönyörűségben.

– Úgy értem, miket! – mondta Vica mérgesen. – Tájképeket vagy aktokat?

– Ha önt lefesthetem, asszonyom, akkor mind a kettőt – jelentette ki Gráf, de Kristóf valamit közbeszólt a húsról.

– Ne zavard őket! – kiabálta Jocó. – A szent művészetről társalognak.

– Zöldségeskerteket fest – mondta egészen halk, gyanúsan selymes hangon Valéria. – A káposzták és ribizlik között kétlábú lovak sétálnak, napernyővel. Az égből zuhognak a lila háromszögek és ...

– Valéria, drágám – mondtam neki.

– Áh! – mondta Vica, mintha azt mondaná: így már érthető.

– Asszonyom – folytatta Gráf zavartalanul –, térjünk vissza a festészetre. Kiskegyed szeretné megörökíttetni magát egy darab vásznon. Mármost a reneszánszban ezt úgy csinálták ...

Őrjöngve hülyéskedtek. Megpróbáltam elcsípni Kristóf pillantását, de reménytelen volt. Már ott tartottak, hogy hogyan kellene elárverezni Vicát, megfestett vagy eredeti állapotban. Megkezdték az árverést, persze, Gráf volt a kikiáltó. Jocó közben rázta a pezsgősüveget, fejjel lefelé, hátha jön még belőle valami.

Bementem Valéria után. Már ott ült a földön egy párnán, szeme révülten tapadt a szőnyeg félholdas mintájára. Álla a térdén feküdt, ettől összenyomódott az arca. Olyan volt, mint egy megtépázott gumibaba. A Mama meg fejtett valamit, hogy mit, nem tudom, de Panna tartotta a kötést, a Mama meg gombolyította. Megpróbáltam elcsípni a Mama pillantását is, de ez se sikerült. Valamit mondani akartam neki. Kellett volna valamit mondanom, de az az ostoba fonál most is úgy állt a kezében, mint valami pajzs, elhárított vele mindent. Kellett volna valamit mondanom, ahogy a Mama ott ült kicsikén és feszesen, de a lámpa fénye úgy burkolta be kettőjüket, mintha az istenek láthatatlan falat húztak volna köréjük. Golyóálló üvegből volt az a fal, és én hiába tátottam ki a számat, hogy mondok valamit a Mamának, hiába, mert a Mama csökönyös, mint egy ...

anyád csökönyös, mint egy öszvér, kiabál az apám, és izzadt arcának gödrein fáradtan bukdácsol a fény, egész testemben remegek, hogy az én apám ilyet mond nekem, pedig nem is nekem mondja, hanem a konyhaasztal késnyomokkal szabdalt sarkának, és ordít még mást is, mindenféléket, hogy az atyaúristen így meg úgy, a Mama arca meg egészen merev és szürke és tompa fényű, mint a bádog, egy töröttfejű fakanállal kavargatja a sistergő hagymát, elképesztő ez a kavargatás meg a Papa kiabálása, de akkor csend lesz és a Papa mintha a pince mélyéből hörögne fel, azt mondja: nem felelsz? a Mama felemeli a fakanalat, hogy odébb tegye, de a fakanál egy pajzs és a Mama eltűnik mögötte. Hallom a csendet, a fakanál tompa koccanását, aztán azt mondja nekem a Mama: gyere, felvisszük a ruhát ... FELVISSZÜK A RUHÁT, szürke, habos gombócok lötyögnek a fazékban és a fazék füle vágja a tenyeremet, lihegek, a Papa alakja ott tornyosodik az ajtókeretben, vonz, mint egy mágnes, de a kezem a mosófazék fülén van és a Mama húz engem a fazékkal együtt, a kezemet rettenetesen vágja a bádog, a Papa alakja, mint egy mágnes, húz engem, de megyünk, a Papa azt mondja, elmegyek, ELMEGYEK, valamit szeretnék én is mondani, de nem tudom, mit, a bádog

vágja a kezemet, a Mama csökönyös, mint egy öszvér, mondta a Papa és elment. A lábamszára nekiütődik a fazék éles szegélyének és vérzik, a Mama a mosókonyháig vonszol engem, a fazék füléhez ragadt, néma kis legyet, ott a gőzös félhomályban leül valami edényre és azt mondja a reszkető, véres lábamnak, hogy eriggy innét

Valamit mondani akartam a Mamának, át a golyóálló üvegfalon, de ő csak ült ott, szemben Pannával, és gombolyítottak. És akkor mindenki bejött, láttam, hogy a savanyított káposztát is felbontották, a káposzta rózsaszínű szálai kilógtak Jocó szája sarkán. Viháncoltak, Gráf vakarózott, mint egy ketrecbe tett majom, Kristóf bejelentette, hogy a társaság elmenne egy kicsit szórakozni. Mindjárt körül is duruzsolta a Mamát, hogy milyen szerencse, hogy itt vannak, van kire hagyni a gyerekeket.

Összerezzentem. Még nem hagytuk itt soha a gyerekeket. Fürösztöttük és bámultuk őket és itthon ültünk. De azonnal megszólaltam.

– Pompás, menjünk!

A Mama valahogy rámnézett, de hogy hogyan, nem tudom. Kicsit szédültem, a szemem, mint a megbabonázott, minduntalan visszatért a Jocó szájából kicsüngő káposztaszálakra. Mintha a tengeristen részeg szolgája mászott volna elő az óceán fenekéről, szájában pár szál hínárral. Vica fésűt kért, megigazította a harisnyáját, néztük Valériával, hogy vonul kifelé. Piros szövettel takart, kerek feneke úgy imbolygott előttünk, mint a hajó fara a széljárta vizeken.

Aztán Valéria megszólalt.

– Én nem megyek sehová.

Ugyanúgy ült a földön, térdére fektetett állal, és nézte a szőnyeget.

– Valéria, drágám – mondtam neki megint erőtlenül.

De mindenki Gráfra nézett, mit mond ő.

– Kérlek – mondta ő nyugodtan –, önálló nő vagy. Oda mész, ahová akarsz.

Valéria egy pillanat alatt talpon volt, lebbent a zöldkockás zsebkendő és Valéria eltűnt.

Utána mentem. Már bőgött.

– Én ezt nem bírom tovább... A kis doktornék a specialitása. Tájképet fest vagy aktot? hogy ő lefesti... röhögnöm kell!

– Hát röhögj – mondtam neki elkeseredetten. Nagy zavar volt fejemben.

– Röhögök is – zokogta –, röhögök az egészen! Te, én egy akkora barom vagyok...

Lassan megnyugodott, kifújta az orrát Gráf zsebkendőjébe, és a szemembe nézett. Kis fekete feje parányit oldalra billent, és egy űzött állat gyötrelmes dühével azt mondta:

– Persze, neked könnyű. Neked legalább már gyerekeid vannak attól, akit...

Mintha jéggolyókat csúsztattak volna végig a hátgerincemen. Minden eszembe jutott hirtelen

egy nyári éjszaka sötétkék ege, Kristóf kezemet szorító keze, egy összeborított zsíroskenyér hólyagosan kettéváló szeletei, rajta a fogak helye, két kis pihés fej Kristóf karján, az isten szerelmére, vigyázz rájuk! csak nem képzeled, hogy a saját gyermekeimet! valami boldog nevetés, egy gyűrött párna csücske, a HIÁNY, ami kiszárítja a torkot, kiszívja a falak színét, ragacsossá teszi a tárgyakat, egy csokor tövestül tépett erdei ibolya, egy fénynyaláb visszaverődése az ernyedt vállizmokról

Minden eszembe jutott és ugyanakkor semmi sem. Egy villanás volt az egész, de a fejem, akár egy nagyra nőtt, kongó hordó. Csak a kezemben éreztem a testet nem öltött vágyat, hogy egy sima, fekete kis kígyófejet összetörjek a kövön.

Jó, hogy a nyelvem mindig lassúbb, mint a gondolataim. Mire megszólaltam, tudtam már, hol vagyok, kihez beszélek és egyáltalán.

Kristóf és Jocó hülyéskedtek odabent, mint két cirkuszi bohóc, ha fenyegetően unatkozik a közönség. De senki se figyelt rájuk, mikor Valéria belépett, mind Gráfra néztek. Gráf hosszú karját föllendítette és odaintett a könyvespolcnak.

– A grófnő elkészült, kocsis, befoghatsz!

Körülnéztem a feldúlt szobában. A földön a párna még őrizte Valéria testének nyomát, az üres pezsgősüveg egy széken hevert, mint egy döglött hal. Hűvös undor fogott el.

– Induljunk már! – mondta valaki.

– Okvetlenül fel kell néznünk Tiziánhoz is – harsogta Gráf. Valéria felnézett rá, és Gráf nagyúrian megcibálta a fülét. Úgy láttam, hogy az egész lány egy merő szőlőkacs és csimpaszkodik Gráf testén.

Visszanéztem, de kár volt. A Mama meg Panna ott álltak a megvilágított ajtórésben, mint két kopott, fekete madár.

– Van itthon szódabikarbónád? – mondta az anyám. – Pannának szüksége lesz rá.

– A baloldali kisfiókban – mondtam gépiesen, és az jutott az eszembe, hogy az ikrek kiságya néha megreccsen éjszaka, de a gyerekek sose ütik meg a kezüket, ha forgolódnak. Az ablakon át kékes neonfény világít be rájuk. A kékes, földöntúli fényben csepp szuszogások melegítik meg a csendet és a kiságyak mellett matrac van a földön meg két nyáritakaró. Itt alszunk Kristóffal, amíg Panna meg az anyám nálunk vendégeskedik. A szobában hintőpor- és szappan- és virágillat lebeg. És még az is eszembe jutott, hogy jó a gyíkoknak. A gyíkok hangtalanul surrannak és elvesztett testrészeik újra kinőnek. Szép és bántatlan élet lehet a gyík-élet. Aztán az a képtelen gondolatom támadt, hogy az én szívem olyan, mint a narancs. Valamikor egy, vagy legfeljebb két narancsot vettünk és gerezdenként szétosztottuk a családban. Ha más is ott volt, annak is jutott egy gerezd.

Valéria belémkapaszkodott lent, a hűs utcán. Mind előttünk mentek, Gráf és Kristóf azon vitatkoztak, mit kéne inni, rumot, mondta Kristóf, pálinkát, te fafej, bömbölte Gráf és egymás hátát döngették. Jocó énekelt: ó, máj bébi . . . Hogy ez örökké énekel . . . Vica nevetett és nevetett köztük, a nevetése szétfolyt előttünk az úton, és mi lépegettünk ebben a nevetésben, mint egy folyómederben. Én és Valéria. Mint a testvérek.

Érzem, hogy nedves a szemem, pedig egyáltalán nincs sírhatnékom. Nem az a nő vagyok, aki felnőtt korában az egereket itatja. Talán ez a pára, ami megüli az utcát, a fákat, a házfalakat, leszáll a talpunk alatt megreccsenő kavicsokra, az előttünk csordogáló nevetésre, a szomorúságomra. Mert szomorú vagyok, de ez a szomorúság egészen más. Szomorúnak lenni tulajdonképpen jó. Ez persze megint a szokásos ostobaságom, mert van belőlük bőven, kár lenne tagadni. Sok bajom van magammal.

Sok bajom van magammal, gondolom szomorúan, de az ember nem gyík. Valéria rámdől és halkan nyögdécsel, mert Valéria is szomorú. Sajnálom Valériát, látom, hogy kicsi fekete feje oldalra billen, fáradtan, szomorúan. Szegény, szegény Valéria.

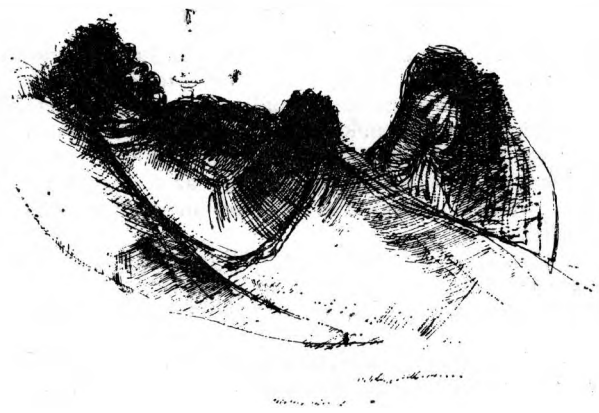

CSULÁK MIHÁLY

Bojky János tüzérhadnagy élete és halála

Bojky János tüzérhadnagy a nyitrai 37-es tábori tarack-ezred hatodik ütegében szolgált, amikor kitört a világháború. Kivitték a frontra, megjáratták vele Galíciát, Erdélyt, meg a Doberdót. Teleaggatták a mellét kitüntetéssel, de elő nem léptették az egész háború alatt. Nem szerették a felettesei, mivelhogy a közkatonákkal tartott, legénységi kosztot evett és jóbarátságban volt a tisztiszolgájával. Egyszer le is akarták fokozni, de azt azért mégsem tudták megtenni vele, olyan sok volt a mellén az ezüst meg az arany.

Mikor aztán tizennyolcban összeomlott az olasz front, és a többi tisztek mind elszöktek haza, a legénység őt választotta meg az ezred parancsnokának. Igaz, akkor már csak gúnyból mondhatták volna rájuk, hogy ezred, olyan kevesen maradtak. Jó, ha kitették egy üteg létszámát.

Bojky hadnagy azért megtiszteltetésnek vette a legénység bizalmát. Megmondta nyíltan, hogy most még jobban össze kell tartani, mint a Tagliementónál. Csak akkor jutnak épségben haza, ha nem dobálják el a fegyvereiket, vigyáznak a fegyelemre és nem próbálnak a maguk szakállára kettesével-hármasával hazaszökdösni.

Voltak, akiknek nem tetszett ez a beszéd, azok másnap odébbálltak, nem kereste őket senki. Akik megmaradtak, azok rendben hazaértek Magyarországra, pedig nem volt kis dolog minden baj nélkül átjutni Jugoszlávián. Senki sem gondoskodott róluk, mindenki gyűlölte vagy nevette őket. Hát még milyen nehéz volt az ágyúkat is hazahozni!

Most látszott meg igazán, milyen jó katona a hadnagy úr, és szerencsére tudott a szerbek nyelvén beszélni. Ha kellett, kért, ha kellett fenyegetőzött, ha másképp nem ment, hazudni is hajlandó volt, de hazahozta az embereit meg az ágyúkat.

Mikor felérkeztek Budapestre, megbámulták őket az emberek, mert akkorra már alig lehetett katonával találkozni. Mind hazaszöktek a családjukhoz. Akik maradtak volna, azokat erőszakkal leszerelték. Forradalom volt az országban, úgy mondták, hogy őszirózsás forradalom. A hadügyminiszter is azt mondta, hogy nem akar többé katonát látni.

A hadnagy úr nem sokat törődött az ilyesmivel, nem is igen értette, hogy áll a politika. Megállította az embereit a városparancsnokság előtt, ő meg bement, hogy útiokmányokat kérjen. Kérni akart még két hét pihenőt is, hogy valamennyire rendbe tehessék magukat, mert amióta hazaindultak a frontról, igen lerongyolódtak.

Ott a városparancsnokságon először csak küldözgették jobbra-balra, nem is igen akartak vele szóbaállni, csak nagy nehezen talált egy öreg ezredest, aki végighallgatta. A hadnagy úr mindent megjelentett neki az útjukról és megkérte, tartson szemlét a legénység felett, mert nagyon derék katonák, ennyit megérdemelnek a hazától.

Olyan szépen kérlelte az öreg ezredest, hogy az a végén felcsatolta a kardját, megszemlélte a sáros, rongyos tüzéreket és valahogy még azt is elintézte, hogy az egyik laktanyában szállást kapjanak.

Mikor minden lezajlott, a hadnagy úr engedélyt kért, hogy leléphessen, de az öreg ezredes visszatartotta még egy szóra.

– Mik a terveid, édes fiam? – kérdezte az öreg katona, a Bojky hadnagy úr meg azt felelte neki:

– Ha letelik a két hét pihenő, hazaviszem az ezred maradékát Nyitrára. Itt az ideje, hogy leszereljenek, mert nagyon várják már haza a katonákat. Magam meg hazamegyek

a falumba, Bojkra. Van ott édesapáméknak egy pár lánc földjük, meg egy vízimalmuk, valahogy majd megleszek közöttük. Úgy látom, most egy időre mindenkinek elege van a katonákból.

Felállott erre az öreg ezredes, elsétált az ablakhoz és kibámult az utcára. A Körúton civilek vonultak fel és azt kiáltották, hogy éljen a munkáshatalom. Az öreg ezredes nagysokára visszafordult az ablaktól és azt mondta a hadnagy úrnak:

– Téged, szegény fiam, megviseltek az események, kimerültek az idegeid, kórházba kell vonulnod. A katonáid leszerelését majd mi szépen elintézzük.

Erre azonban felpattant a székéről Bojky János tüzérhadnagy és kiáltozni kezdett, ami bizony nagy fegyelmezetlenség volt, akárhogy is vesszük.

– Nem azért húztam ki a tüzéreimmel négy esztendőt idegen földön, hogy most hűtlen legyek hozzájuk. Ott akarok lenni, amikor levetik a mundért, nehogy kisemmizze őket valaki. Mert amíg a hazát védték, mindenki azt ígérte, hogy ha hazajönnek, minden másképp lesz. Aki jó katona volt, földet adnak annak.

Nem tetszett ez a beszéd az öreg ezredesnek, azt mondta, hogy megkótyagosodott egy kicsit a hadnagy úr, pihenje ki magát szépen. A katonáit úgysem tudná hazavinni Nyitrára, mert a Felvidéket megszállták a cseh legionáriusok. Oda magyar katona be nem teheti a lábát. Az emberek nélküle is levetik majd a katonagúnyát, az ágyúkat beolvasztják acélnak, a lovakat meg levágják a vágóhídon. Úgy sincs elég ennivaló Pesten.

Szerencsére a nagy kiáltozásra bejött az ajtón egy vörös karszalagos katona. Nem volt annak semmi rangja, de az ezredes úr mégis hallgatott rá, mert ő volt a főbizalmi. Hát ez a katona aztán szépen végighallgatta a hadnagy urat. Mikor mindent megtudott, csóválta ő is a fejét, magyarázott mindenfélét a forradalomról, de a hadnagy úr csak oda jutott mindig vissza, hogyan érhetnének mégis haza Nyitrára. Onnan indultak a háborúba, oda is kell megérkezni nekik.

A főbizalmi nagyon türelmes ember volt és a végén csak megértette a hadnagy úrral, hogy egyelőre nem lehet hazamenni. Azt azért a bizalmi is úgy gondolta, hogy nagy kár volna a tüzéreket szélnek ereszteni. Jöhetnek még olyan idők, amikor a forradalomnak is szüksége lesz katonára.

Attól a naptól kezdve a tüzérek rendesen kapták a zsoldot, az ellátást, őrszolgálatot is tartottak, rendes katonamódra éltek.

A bizalmi sokszor meglátogatta őket és előadást tartott a forradalomról, meg arról is beszélt, hogyan rendezték be országukat az orosz katonák. Legtöbbször mégis arról volt szó, hogy mit akarnak a kommunisták itt Magyarországon.

A hadnagy úr maga is szívesen hallgatta ezeket az oktatásokat, tetszett is neki sok minden abból, amit mondtak, de azért olyan is volt, amit nem értett pontosan. Arról azonban sohasem feledkezett meg, hogy négyszemközt megkérdezze a bizalmitól, mikor mehetnek Nyitrára.

Lassan múlott a tél is, márciusi szelek kezdtek fújdogálni és egyszer nagy felfordulás lett a városban. A karszalagos katona éjjel jött ki hozzájuk és azt mondta, hogy mostantól kezdve nagyot fordulnak a dolgok, mert győzött a proletárdiktatúra.

Hát a tüzérek csak várták, hogy mi lesz ez a nagy fordulat. Nem lett semmi különös, a katonák még jobban szökdöstek haza, meg az ellátás lett rosszabb. Azt mondták, hogy bojkottálják az országot, nem engednek be még élelmet sem, hogy kitörjön a lázadás.

– Ebből még könnyen háború lehet – mondták a tüzérek és vártak.

Egy este a Szidelszky százados úr jött meg, aki a Piavénál dezertált tőlük és gyorsan bezárkózott az irodába a hadnagy úrral. Amikor egyedül maradtak, elmondta, hogy biztos hírek szerint már csak pár napig tartja magát a diktatúra és másnap lőni kell a Tanácskormány épületére. Fellázadnak a ludovikások és az Ántánt is mellettük van.

A hadnagy úr azonban nem akart fellázadni és azt mondta, hogy ő hadiállapotban van az Ántánttal. Behívta az ügyeletest és lefegyvereztette vele a Szidelszky százados urat.

Akkor nagyon megdicsérték az egész alakulatot, hogy hűek maradtak a proletárdiktatúrához.

Egyszer hajnalban riadóztatták őket, mert az a hír jött, hogy megindultak a csehek Budapest felé. Tele lett a kaszárnya civilekkel, mindenki fegyvert követelt, hogy mennek ők is a csehek ellen. Megjött a karszalagos katona is és azt mondta, hogy két napon belül állítson fel a hadnagy úr a tüzérekből meg az önkéntesekből egy önálló vörös zászlóaljat, mert mennek ki a frontra.

A hadnagy úr lett a zászlóalj parancsnoka, a főbizalmi meg beállott közéjük politikai biztosnak.

Nem sok idő maradt rá, hogy összeszokjon a zászlóalj, indulni kellett, de a hadnagy úr nem is bánta. Azt mondta, hogy a tűzben majd összeszoknak.

Az nagyon szép volt, amikor végigmentek a Körúton, elöl a gyalogság, mögöttük a géppuskások, utánuk az ágyúk, a végén meg a trén. Vörös rózsa volt a sapkájuk mellett és azt énekelték:

Ne sírjatok budapesti lányok,
Visszajövünk még hozzátok
Valaha, valaha, vagy soha . . .

Aztán mentek tovább a gyárak között Palotára, mert ott volt a bevagonírozás. Mindenki integetett nekik, de olyan is volt, aki abbahagyta az integetést, beállt közéjük a sorba és ment velük a csehek ellen. Egy öreg ember meg kihozott a gyárból egy vörös zászlót, megcsókolta és odaajándékozta nekik. Hát ennek nagyon megörültek, mert a nagy készülődésben nem is gondoltak rá, hogy nincs zászlójuk. Anélkül meg hogy mentek volna a csehek ellen?!

Szobig vitte őket a vonat, onnan már gyalog kellett továbbmenni. Hadtápterületen jártak, az Ipoly túlsó partján ott lapult az erdőben az ellenség. Közéjük is lövöldöztek a bitangok, de nem volt veszteségük szerencsére.

Mikolánál utolérte őket a parancs, hogy támadáshoz felfejlődni. Lett is egy órán belül akkora ramazuri, hogy a Piavénál sem különb. Jó helyük volt a csehheknek a túlsó parton, de csak kipörkölték azért őket estére. Átkeltek a folyón, aztán mentek szépen tovább előre.

Perbeténél megálltak egy szusszanásra, mert a csehek erősítést kaptak, meg a zászlóaljra is ráfért egy kis pihenés. Egy primási uradalomba kvártélyoztak be, hogy rendbeszedjék magukat. A béresek örültek is nekik nagyon, de az intéző nem szívesen látta őket. Azt mondta, hogy a legionáriusok úriemberek voltak, nem nyúltak semmihez, a Vörös Hadsereg meg rablóbanda, csak szégyent hoznak a magyar becsületre.

Annyi igaz volt ebből, hogy a csehek nem rekviráltak. Minek is tették volna, az intéző a maga jószántából is tejbe-vajba fürösztötte őket. Tudta, hogy csak addig alhat nyugodtan a béresektől, míg ott vannak a csehek. Bent is laktak a tisztjeik a kastélyban, azt sem bánta, hogy a feleségének tették a szépet.

Így mesélték a béresek.

Erre a vöröskatonák meg azt határozták, hogy ha már így áll a dolog, lásson az intéző úr egy kis csodát. Kinyitották a magtárat és kiosztották mind a gabonát a majorbeli népeknek. Akadt egy-két legény, aki a bútort is kezdte kifelé hányni az intéző úr lakásából, de a hadnagy úr meg a politikai biztos a levegőbe lőttek, aztán mindjárt rend lett.

Mikor tovább kellett menni, a hadnagy úr parancsba adta, hogy a sovány tüzérlovak helyett vigyék el az uradalmi muraközieket, de ezt az intéző sehogy sem akarta engedni. Ahogy ezen vitatkoztak, a hadnagy úr odavágta az intézőnek, hogy hazaáruló, de még azt is, hogy reakciós, pedig ilyet még sose mondott azelőtt.

Az intéző nagyon vörös lett erre, és már nem törődött vele, miket beszél. Azt kiabálta, hogy visszajönnek a csehek, mert a franciák mellettük vannak és akkor a vöröskatonák mind a fákon fognak lógni.

Ezt azért már Bojky hadnagy úr sem tűrhette tovább, előkapta a pisztolyát, de a politikai biztos lefogta a kezét, hogy hagyja. A lovakat elvitték és meg sem álltak Újvárig. A szomszéd falukban azt beszélték, hogy tele van a város légionáriussal, de alig kellett egyet-kettőt lőni, már takarodtak is a csehek kifelé.

Nagy ünnepség volt a főtéren, sokan mondtak beszédet, egy cvikkeres meg különösen dicsérte a vöröskatonákat. Elmondta, hogy milyen nagy hőstettet vittek végbe, elfoglalták a várost egy gyenge zászlóaljjal, hiába védte három ezred légiós.

No erre aztán elkezdődött a csúnya világ, a házak tetején ugatni kezdtek a géppuskák, az udvarokból meg jöttek elő a csehek. Kisült, hogy a legtöbbjük bennrekedt a városban, elbújtak a padlásokon, meg voltak, akik bújtatták is őket. Persze, nem a szegénység. Aztán most, hogy látták, meg hallották, milyen kevés a vöröskatona, egyszerre megjött a bátorságuk.

Ott is maradt akkor a zászlóaljból több, mint száz ember, a többiek meg bizony megfutottak. Csak a városon kívül tudta összeszedni a vöröskatonákat Bojky hadnagy úr meg a politikai biztos. Még szerencse, hogy közben megjött Léva alól egy pihent vörös ezred, azzal együtt kiverték a cseheket. A cvikkeres ember akkor már ott lógott az utcán egy lámpavason. Felakasztották a civilek, mert áruló volt, az ő beszéde adta meg a jelt a támadásra.

Újvár után megint nem volt kedvük megállni a cseheknek, mehettek előre a mieink harc nélkül. Bevették Nyitrát, Tapolcsányt, de a bajmóci hídnál csak meg kellett állni.

Addigra a csehek is összeszedték magukat, nagy erőket vontak össze. Jött a fegyver meg a lőszer a franciáktól és új parancsnokot is kaptak, aki megesküdött, hogy kutyakorbáccsal kergeti vissza a vörösöket. Jelinek ezredesnek hívták az új parancsnokot és már Szibériában is harcolt a bolsevikok ellen. Nagyon bíztak benne a franciák, el is látták mindennel, amit csak kért.

Sokáig készülődött az ezredes a támadásra, biztosra akart menni, de a vörösök is jól beásták magukat. Így aztán kárba veszett a nagy készülődés, tízszer is visszakergették a Jelinek legionáriusait.

Közben megjött a hír, hogy a többi vörös ezred is megy előre. Visszafoglalták Kassát meg Eperjest és Bojky hadnagy úr már minden nap várta a parancsot a támadásra, de egészen más történt.

Az jött, hogy vonuljanak vissza ahonnan elindultak, vissza az Ipoly mögé, mert így szól az új egyezség a franciákkal. Hát ezt senki sem akarta elhinni, még maga a politikai biztos sem, telefonált szegény jobbra-balra, de mindenhol azt mondták, hogy nincs semmi tévedés, vissza kell menni.

Elkezdték a kiürítést, megsiratták őket minden faluban, amerre csak keresztülmentek, mert nem igaz ám, hogy várták a cseheket, csak az urak várták, nem a népek.

Ahogy elindultak visszafelé, Bojky hadnagy úrnak nem lehetett a szavát hallani a vezényszavakon kívül. Amikor Újvárt is feladták, a városon kívül leszállt a lováról és azt mondta, hogy ő tovább nem megy egy lépést sem, nem engedi lövés nélkül masírozni a cseheket. Ő még olyat – azt mondta – nem hallott, hogy egy győztes hadsereg feladja a pozícióit. A politikai biztos ott könyörgött neki, hogy ne tegyen ilyet, teljesítse a parancsot, de a hadnagy úrral akkor már nem lehetett beszélni. Az emberek közül is sokan melléálltak, nem is csoda, hisz mind idevalók voltak a környékre, aztán nagyon elunták már a sok hazátlanságot.

Nagy zavar támadt ebből, sokan eldobálták a fegyverüket és hazamentek, mások vonultak tovább a parancs szerint, de volt vagy száz ember, aki ott maradt a hadnagy úrral. Leginkább az olyanok, akik együtt voltak vele a fronton. Ezek azt mondták:

– Minket sem hagyott el a hadnagy úr a bajban, mi is vele maradunk, ha így hozta a sors.

A politikai biztos először otthagyta őket, de nem telt bele félóra, nagy káromkodva visszajött és azt mondta, hogy nincs szíve továbbmenni, inkább ő is pusztuljon el ezzel a fegyelmezetlen népséggel.

Mert bizony mindenki tudta, hogy aki itt marad, annak ütött az utolsó órája. De úgy voltak az emberek, hogy inkább meghalnak, de lövés nélkül nem adják a Felvidéket Jelinek ezredesnek.

A hadnagy úr akkor felmászott egy magas fára, mert más hely nem volt, ahonnan meszire lehetett látni. Onnan fentről nézte messzelátóval, mi történik, és kiadta a tüzéreknek a parancsot, helyezzék az ágyúkat tüzelőállásba. Nem soká kellett várni, már

jöttek is a csehek. A vasút két oldalán a gyalogság, a tüzérek az országúton, a sok vonat meg a sineken.

Négy ágyújuk maradt a vörös tüzéreknek, a hadnagy úr mind a négynek más tűzparancsot adott. Egyszerre lövette a cseh tüzéreket, a gyalogságot, a trént és a tehervonatokat. Nagy riadalom támadt az ellenség közt, mert arra már nem is számítottak, hogy tüzet kapnak. Egymás után gyulladtak ki a vonatok, a gyalogság meg futott hátra. Nagy nehezen megállították őket, felfejlődtek rajvonalba és megindultak a töltés mellett. A hadnagy úr látta a távcsövön, hogy Jelinek ezredes vezeti őket. Bátor ember volt az ezredes, mert felment a vasúti hídra, onnan irányította a támadást. Aztán nem is volt a kezében semmi fegyver, csak egy kutyakorbács.

A mi tüzéreink lőttek szorgalmasan, pusztították az ellenséget, a hadnagy úr mégis szidta őket, mert a vasúti hidat nem tudták eltalálni. Ott fenn a fán a hadnagy úr úgy látta, hogy valahányszor a híd mellett csap le a gránát, a Jelinek ezredes nagyot nevet és azt is hallotta, amint odakiált neki:

– Nem tudsz lőni, Bojky hadnagy, kutyakorbáccsal kergetlek ki a Felvidékről, ahogy megmondtam.

Közben fogyott már a lőszer, alig maradt egy-két gránát. Akkor a hadnagy úr mind a négy ágyút a hídra irányíttatta és odakiáltott a tüzéreknek.

– Édes fiaim, pontosan lőjjetek!

Hallgattak is rá a vörös tüzérek, mert ha nem is látták a Jelinek ezredes vigyorgó arcát és a hangját sem hallhatták, azt mégis megérezték, hogy most a vöröstüzér becsületről van szó és mind a négy gránát beletalált a hídba.

Akkor a hadnagy úr nagyot nevetett ott fenn a fán és elkezdett kiáltozni.

– Jelinek ezredes, hol a kutyakorbácsod?

Valahogy lesegítették a fáról, de akkor már nagyon rossz állapotban volt a hadnagy úr.

Csak annyi idejük maradt ezután, hogy felrobbantsák az ágyúkat és már körül is voltak véve. Szuronyra került a sor, nem volt irgalom egyik oldalon sem. Csak azok estek fogságba, akik súlyosan megsebesültek, a többi vöröstüzér mind ott maradt vérbefagyva. A foglyok közül is sokkal elbántak a csehek, a politikai biztost elsőnek akasztották fel egy vadalmafára, de előbb kiszúrták a szemét.

Nem maradtak élve többen tizenkét embernél a hadnagy úrral együtt, akit egy legionárius őrmestert vert fejbe puskatussal. Aki megmaradt, azt feldobálták a csehek egy szekérre és bevitték Újvárba.

Nagyjából bekötözték őket, aztán vitték Terezinbe a többiekkel együtt, akiket a városban összefogdostak.

Majd egy évig éltek a terezini internálótáborban. Sokan elpusztultak, mert olyan keveset adtak enni, hogy a szemétdombra szökdöstek krumplihéjat gyűjteni. Attól meg kitört a vérhas és pusztultak az emberek, mert nem is igen gyógyították őket.

Akik ezt is kibírták, azokat kezdték egy év múlva hazabocsátani. Bojky hadnagy urat ki akarták toloncolni Magyarországra, de valami jó embere elintézte, hogy ott maradhasson Csehszlovákiában. Így maradt meg az élete, mert ha akkor átteszik a határon, otthon biztosan felakasztják.

Így aztán a hadnagy úr szépen letelepedett Újvárban. Igaz, nem kapott semmi rendes munkát, hiába volt tanult ember, csak zsákolni mehetett a malomba. Még így is minden héten jelentkeznie kellett a csendőrségen. Lakást a régi vöröstüzérek szereztek neki itt a Kender utcában, ebben lakott jó négy-öt esztendeig.

Aztán lassan változni kezdtek az idők. A régi legionáriusok egy műszakba jártak a volt vöröskatonákkal, együtt szidták a gyárosokat meg a képviselőket. Azt mondták, hogy a cseh urak éppen annyit érnek, mint a magyarok. Később már azt sem üldözték, aki nyíltan kommunistának vallotta magát, a pártba is beléphetett, nem törődött azzal senki.

Egyszer a malmosnak eszébe jutott, hogy minek zsákol a Bojky hadnagy úr, mikor az irodában is eldolgozhatna. Így aztán könyvelő lett belőle a malomban, több fizetést kapott, kezdett úgy öltözködni mint a többi úri emberek. A szállását is otthagyta a Kender utcában, és a főtéren vett lakást.

Valami azért mégsem volt rendben, mert a többi urak nemigen barátkoztak vele, azt mondták, hogy csendes bolond. Igaz volt-e vagy sem ez a beszéd, ki tudhatná? Akik legjobban ismerték, a Kender utcaiak, azt mondták, az se csoda, ha történt valami a fejével, amikor látni kellett neki, hogyan foglalják el a legionáriusok azt a földet, amit az ő vöröstüzérei vérrel öntöztek. Vagy már előbb is megtörténhetett a baj, a Piavénál, ahol az a sok ember elpusztult.

Valaki megszervezte a régi vöröstüzérek közül, hogy aznap, amikor a csehek felakasztották a politikai biztost, minden évben kimenjenek a vadalmafához és koszorút akasszanak az ágára. Oda mindig elment a hadnagy úr is, este meg összejöttek a Janics-vendéglőben sörözni, meg a régi időkről beszélgetni.

Így élt csendesen a Bojky hadnagy úr, nem is lett volna semmi baj vele, ha nem jön közbe a szobor.

Kitalálták a csehek, hogy szobrot kell állítani Jelinek ezredesnek és össze is adták rá a pénzt. Elkészült a szobor hamarosan, aztán, amikor megvolt az avatás, mindenki azt mondta, hogy nagyon szép. Úgy ábrázolta az ezredest francia tábornoki sapkában, mert a halála után előléptették tábornoknak.

Bojky hadnagy úr nem sokat törődött a dologgal, de amikor este hazament, mégis megtörtént a baj. A főtéren már égtek a lámpák, aztán odavetítették a Jelinek arcát a hadnagy úr szobájába. Ha felgyújtotta a villanyt, akkor minden eltűnt, de amikor lefeküdt, csak el kellett oltani és akkor megint ott volt a falon a Jelinek.

Oltotta, gyújtotta a villanyt a hadnagy úr, de a végén már nem bírt magával, szerzett valahol egy kalapácsot meg egy létrát, kiment a szoborhoz és kezdte szétverni a Jelinek ezredes fejét.

Persze egy-kettő előjöttek a csendőrök és lefogták. Nagy baj lett volna a dologból, de egy kommunista képviselő kijárta, hogy ne kerüljön bíróság elé a hadnagy úr. Azért persze nem úszta meg szárazon, becsukták Nyitrán a bolondok házába és ott tartották két esztendeig.

Mikor kijött, sokáig úgy látszott, hogy nincs már semmi baja. Dolgozott rendesen a malomban, de egy éjszaka megint csak kiment a szoborhoz és verni kezdte kalapáccsal az ezredes fejét.

– Én győztem, Jelinek ezredes, mégsem kergettél az Ipoly mögé a kutyakorbácsoddal. Te szobor vagy, én meg élek. Itt vagyok, ebben a városban, ahová te sohasem tehetted be a lábad!

Persze megint bevitték Nyitrára és most már ki sem eresztették többet. Csak akkor szabadult meg, amikor vége lett a Csehszlovák Köztársaságnak és Újvár megint visszakerült Magyarországhoz.

Akkor a határon nagy dísszel fogadták a Bojky hadnagy urat és autón hozták Újvárba. Ott is sokáig ünnepelték, rendkívüli előléptetést kapott, alezredes lett belőle és a kormányzó vitézzé avatta, mint a magyar nemzet mártírját.

Fel is vitték aztán Pestre, betették a minisztériumba, de nem tarthatták soká, mert valami baj tényleg volt a hadnagy úr fejében. Először csak áttették a Frontharcos Szövetségbe, de itt sem soká maradhatott, nyugdíjazni kellett. Mielőtt leszerelték volna, az volt az utolsó kívánsága, hogy megkaphassa a Jelinek ezredes bronzfejét. Oda is adták neki, mert a fordulat után persze ledöntötték a szobrot.

Elvonult aztán a fejjel Bojky hadnagy úr a szülei kicsi birtokára, de már mindenkije elhalt közben. Az alezredesi nyugdíjból azért szépen megélhetett.

Élt is csendesen a szülői házban, nem ártott senkinek. Hanem, amikor közeledni kezdett annak a napnak a fordulója, amikor össze szoktak jönni a vöröstüzérekkel, megint erőt vett rajta a nyugtalanság. Egyre-másra kezdte küldözgetni a leveleket Újvárba a tüzéreinek, hogy ott legyenek ám a megszokott helyen. Csakhát nem kapott választ senkitől.

A Janics vendéglősnek is levelet írt, hogy ötven személyre terítsenek a különszobában, aztán becsomagolta egy nagy bőröndbe a Jelinek ezredes fejét és felszállt a vonatra.

Elég korán érkezett, de a különszobában már szépen fel volt terítve. Fogadták is

a vendéglősék nagy tisztelettel. Ő meg leült az asztalfőre, kicsomagolta a Jelinek fejét és várt türelmesen.

Aztán lassan nyolc óra lett, mégsem jött senki. Kérdezgetni kezdte a pincért, de az nem tudott semmit mondani. Akkor szaladozni kezdett ki az utcára meg a söntésbe, hátha ott majd ráakad valakire. Egy ember a söntésben aztán megsajnálta és megmondta, hogy hiába várja a vöröstüzéreket, mert azok vagy börtönben ülnek, vagy internálótáborban. Aki meg otthon van, az sem mer ilyen helyen mutatkozni. Az volt az első dolguk a csendőröknek, hogy a vörösöket összefogdossák.

Akkor a Bojky hadnagy úr arcát elöntötte a pirosság, visszaszaladt a különteremben, törni kezdte a tányérokat, meg nagyon kezdte gyalázni a lovastengerészt, ki kellett hívni a rendőröket.

Akkor ott bent a kapitányságon nagyon megverték a hadnagy urat. Nem tudták, hogy bolond-e vagy mi, mert azt kiabálta, hagyjanak neki békét, mert ő a Jelinek ezredes és minden magyart kutyakorbáccsal fog kikergetni a Felvidékről.

Még az volt a jó, hogy gyorsan híre ment a dolognak és egy órán belül ott volt a kapitányságon a polgármester. Ment a telefon jobbra-balra, reggelre kijött Pestről három magasrangú katonatiszt, köztük egy orvosezredes. Azok aztán mondtak hideget-meleget a rendőrkapitánynak a botrány miatt, még jó, ha megússza lefokozás nélkül.

A szegény hadnagy urat szépen kimosdatták a vérből, új ruhát adtak rá, aztán autón átvitték az Arany Oroszlán szállodába. Ott majd bevárja a katonaorvossal, míg érte jönnek és elviszik a szanatóriumba. De a hadnagy úr ott sem tudott megnyugodni, csak ült az ágyon és jöttek a könnyek a szeméből. Amikor meg az orvos leszaladt a trafikba szivarért, ez elég volt neki arra, hogy a melléklépcsőn leszökjön az utcára.

Ment aztán sietve a hadnagy úr az utcán, hóna alatt az ezredes feje, nem is nézett hátra, ment egyenesen a folyóhoz. Mikor kiért a vízhez, nyakára hurkolta a Jelinek bronzfejét, még egyszer körülnézett, aztán beugrott a vízbe.

Keveset kínlódhatott, úgyis pislákolt csak benne az élet, a nehéz szoborfej meg rögtön le is húzta. Nem soká kellett keresni, csáklyákkal hamar megtalálták.

Szép katonatemetést rendeztek neki az urak, még papot is kapott, mert azt mondták, hogy *pillanatnyi elmezavarában* lett öngyilkos. Az újságok meg csak annyit írtak, hogy *tragikus körülmények között vetett véget életének.*

Ágyútalpra tették a koporsóját, díszszakasz lőtt a levegőbe, mikor leeresztették a sírba, és maga a polgármester mondta a gyászbeszédet.

Ott volt a városból mindenki, aki az urakhoz számította magát.

Amikor aztán mindennek vége lett és hazamentek az urak, csak két rendőr maradt a sír mellett, hogy ne történjék rendzavarás.

Mikor besötétedett és a rendőrök látták, hogy semmitől sem kell tartani, ők is bevonultak a kapitányságra.

Akkor jöttek elő a sötétből öten a Kender utcaiak.

Ketten kint maradtak a kapu előtt, hogy ha baj van, jelezzenek, a többiek meg körülállták a sírt. A Szabó bognár elővette a faragókését és ahol ki volt vésve a fejfára aranybetűkkel, hogy vitéz Bojky János alezredes, szépen hozzáfaragta, hogy elvtárs. A Balogh szobafestő meg már tartotta is az ecsetet és befestette a faragott betűket vörössel. Nem mondott beszédet senki, csak a bal öklüket emelték magasba a munka végeztével, úgy köszöntek a szegény hadnagy úrnak és húzódtak is haza gyorsan.

Aztán úgy is maradt a hadnagy úr fejfája, ahogy kijavították, mert az urak közül senki sem ment ki többet a sírhoz, a Kender utcaiak pedig meg tudták őrizni a titkot.

EÖRSI ISTVÁN

„Az élet megy tovább"

AZ ELSŐ MONDAT

„Irén harmadik napja nem mozdul ki a szobájából." E mondat értelme attól függ, hogy kicsoda Irén és milyen a szobája. Ha például szép, derűs és gazdag lányról van szó, mondjuk egy akadémikus vagy nőgyógyász gyermekéről, aki szabad idejében zongorázni szokott harminckét négyzetméteres szobájában, a sokhelyiséges szülői házban, melynek ablakai a Gellérthegyről a Dunára bámulnak le, akkor a fenti mondat merőben mást jelent, mint a mi esetünkben. Mi ugyanis egy halott asztalossegéd és élő takarítónő egyetemet végzett lányáról beszélünk, aki nem túl szép és csöppet sem derűs, szabad idejében állást keres, szobája pedig albérlet egy ósdi pesti bérház legfelső emeletén, hat négyzetméteres cselédszoba, mely a gangra néz. Most ismételjük meg: „Irén harmadik napja nem mozdul ki a szobájából." A mondat értelme már körülhatároltabb, de ismereteink még túl gyérek ahhoz, hogy képet kapjunk teljes jelentőségéről. Azt is tudnunk kell, hogy nyár van, nagy a hőség; a ház cserépteteje szinte izzik, átforrósodik a mennyezet. Az ablakot ki lehetne nyitni, de akkor bárki bebámulhatna a gangról, egyenesen az ágyra, ahol Irén fekszik. Felkelhetne persze, de akkor a sarokban kellene ülnie, a széken, behúzott lábbal, vagy a szekrény oldalának dőlhetne, de egyik megoldás sem kínálna kényelmes testtartást. Továbbá: nem elég becsukni, el is kell függönyözni az ablakot, mert csak a függöny védi meg a kíváncsi pillantásoktól vagy ezek lehetőségétől, ami egyremegy. A függöny viszont állandó sötétséggel tetézi a hőséget. Irén választhat: vagy felgyújtja a lámpát vagy állandó éjszakában fekszik. A lámpa kellemetlenül piszkos fényt áraszt, mely árt az amúgyis rövidlátó lány szemének; a sötétség viszont kizökkenti az időből a félelembe. A függöny lehetővé tenné ugyan Irén számára, hogy ruhátlansággal enyhítse a hőséget; de meztelenül nem tudna kiszaladni a bácsi szobájába, ha mégis megszólalna a telefon. Irén ugyanis telefonra vár, noha tudja, hogy hiába, és ha mégis felcsendülne, az is csak újabb bajt hozna rá. Ezek után könnyebb lelkiismerettel ismételhetjük meg:

„Irén harmadik napja nem mozdul ki a szobájából."

A mondat azonban pontatlan. Irénnek a természet könyörtelen rendje folytán többször is el kell hagynia a szóbanforgó szobát. Részint elég gyakran megy ki vizet inni a szomszédos konyhába, részint olykor fel kell keresnie a vécét. Egy ilyen alkalommal találkozott a bácsival, aki szokása szerint nyitott sliccel, gyors apró léptekkel közeledett célja felé, Irén zavarában köszönt, a bácsi mindkét kezével a nadrágjához kapott és elnézést kért. Irén is elnézést kért, majd udvariaskodni kezdtek az ajtó előtt, végül a lány elmosolyodott (!), és átengedte a terepet. Az ilyen kalandozások azonban nem módosították lényegesen a helyzetet, és mivel a lány a szobájában étkezett (kenyeret, körözöttet, paprikát), tárgyilag nem érdemes akadékoskodni.

A HAJSZA

Irén naponta négy-öt órát alszik, ugyanennyit van félálomban, ideje többi részét sírással tölti. Ilyenkor többnyire hason fekszik, orrát a párnába fúrja és szemüvegtelen szeméből dől a könny. Sírása látszólag függetlenedett okaitól, ezek az okok azonban testet öltenek, ahányszor lámpát gyújt, hogy megnézze, hány óra. Ilyenkor ugyanis önkéntelenül a falra pillant, ahol Ernő fényképe virít. Ernő röhög (mint mindig), sőt: rajta röhög, életnagyságú arckép, nyakban levágva, borotvált fej, vastag száj, rossz-

indulatú (és egyben nyomorúságos) ráncok a szem körül; mellette másik kép, Ernő kivilágított feje, hold gyanánt, az éjszakai Gellérthegy fölé montírozva. Ernő a Szabadságszoborra ragyog, a kép előterében pici nőalak szemléli a szobrot, közelről felismerhetjük benne Irént. Ezt a képet a három nap alatt többször is szét akarta tépni, de a széttépett kép a visszavonhatatlanság képzetét keltette volna, és Irén éppen ettől rettegett. A Gellérthegy minduntalan eszébe juttatta utolsó (vasárnap esti) találkozásukat. A hegy oldalában, egy sziklánál történt, amelynél máskor már szeretkeztek is, álló testhelyzetben, az ügyeletes rendőrök és voyeur-ök várható fortélyaitól kissé idegesen. Irén nekidőlt a kőnek és felnézett Ernőre. „Várakozó testtartás?" – kérdezte a férfi. Irén ezt nem hallotta meg, és inkább egy Tóth Pál nevezetű festőre terelte a szót, aki „A harmadik világháború után" című képsorozatán égési nyomok segítségével kívánta fokozni a hatást. Irén járt nála (kis csönd), a műteremben (hosszabb csönd), és megmondta neki, hogy ez az eljárás, a vászon füstölése, nem túl eredeti, és meglehetősen külsődleges. „A téma sem túl eredeti" – jegyezte meg Ernő – „ha Tóth Pál komolyan venné a világháborút, mint lehetőséget, ha valóban el merné képzelni magának, akkor nem tudna képeket gyártani róla." Irén hevesen védelmébe vette Tóth Pált (akit egyébként nem kedvelt túlságosan), mire Ernő leült egy kőre, elővett a zsebéből egy zsömlét, és megkérdezte a lányt, hogy kér-e egy harapást. Irén még mindig a sziklának dőlve állt, kihívó pózban, de ez már komikusnak hatott, mert megszakadt köztük a térbeli kapcsolat; ráadásul a zsömle egy intellektuális magánbeszédet szakított félbe, és ezt Irén – némi joggal – sérelmesnek ítélte „Gyere ide" – mondta. Ernő odalépett, a zsemlét karhossznyira kinyújtva. „Mi bajod?" – kérdezte a lány. „Nem harapsz?" „Mi bajod?" „Negyed tíz" – felelte Ernő. „Na és?" „Háromnegyed kilenc óta állunk itt." „Na és?" „Legkésőbb fél tízkor felszólítasz, hogy öleljelek át." „Már most felszólítlak." Ernő vállat vont, átölelte. „Ha most gyorsan a magamévá teszlek, akkor hazamehetek?" „Haza." „Akkor lássunk neki" – indítványozta Ernő. Irén pofon akarta vágni, de a férfi hátralépett és megkérdezte: „Hangulati előkészítés is szükségeltetik?" „Igenis, szükségeltetik" – válaszolta Irén – „és főként az szükségeltetik, hogy szeress." „Ha teszem azt, szeretlek" – kérdezte Ernő – „akkor hazamehetek anélkül is, hogy magamévá tennélek?"

A többnyire sötét, de olykor piszkosfényű szobában Irén már csak azért sem folytatta tovább e dialógust, mert reménytelenül összemosódott az utolsó két év hasonló hangvételű párbeszédeivel. Ezeket meglehetős rutinnal harcolták végig, várták, sőt talán tisztelték is egymás fordulatait, szigorúan ragaszkodtak a szereposztáshoz, amely szerint Irén nyögte, zokogta a szövegeit, Ernő pedig az unalomtól és a (némelykor szatirikusan túljátszott) közönytől akadozva beszélt. Ezek a leleményesen bonyolított jelenetek rendszerint Irén sírógörcsével végződtek, amelyeket Ernő csak egyetlen, bevált módon szüntethetett meg. Vasárnap azonban tizenegy felé nyilvánvalóvá vált, hogy a férfi más csattanót keres. Irén fel akart menni hozzá, de ő csak a fejét rázta, kimért, szögletes mozdulatokkal. „Katától félsz?" „Nem félek, de lehet, hogy odahaza vár, zeneszónál." „Már kulcsa is van?" – jajdult fel Irén. Ernő nem felelt. Irén persze tudta, hogy a nőnek nem lehet kulcsa, Ernő ehhez túl óvatos, hallgatását mégis beismerésként értelmezte. „Miért, miért, miért" – zokogta Irén nem is a férfi, inkább a vaksors indítékait firtatva – „miért jogosult egy idegen nő arra, hogy a lemezeidet hallgassa? Csak mert egy házban laktok?" „Először is nem idegen" – válaszolta Ernő – „másodszor is a saját lemezeit hallgatja. Háromszáz van neki, és kettesével szokta áthozni." „Akkor gyere te hozzám." „Azt sem lehet. Nem várathatom a végtelenségig." Irén gátlástalanul felsírt, Ernőt persze idegesítette a hangerő, és a szereposztásnak megfelelően figyelmeztette a lányt, hogy otthagyja, ha nem szipog halkabban. Irén ezt természetesen nem hitte el, minden alkalommal elhangzott néhány ilyen fenyegetés, de azért – szintén a szereposztásnak megfelelően – még hangosabban jajdult fel, „Ezt nem teheted", és megragadta Ernő jobb csuklóját. Ernő a megíratlan forgatókönyvnek engedelmeskedve megnézte balján az órát, és vészjós hangon közölte, hogy fél tizenkettő, „Ölelj meg", mondta Irén, még mindig a szabályok szerint, Ernő azonban teljesen szabálytalanul kitépte karját a lány kezéből és se szó se beszéd futni kezdett lefelé az ösvényen, „Állj meg, állj meg" – kiabálta Irén, majd az új szituációnak

megfelelően utána vetette magát, a szégyen és a düh szárnyakat adott neki, de Ernő is gyorsított a kanyargós úton, nem vesztegette erejét kiabálással, Irén látta, amint a lámpák alatt fel-felvillan borotvált koponyája, üvöltve rohant mögötte, ámuló szerelmespárok mellett húztak el, Irén iszonyodva idézett emlékezetébe három kamaszsrácot, az egyik kitette elé a lábát, majdnem elvágódott, röhögve a nyomába szegődtek pár méteren át, „Fogják meg!" – kiabálták, Ernő közben egérutat nyert, Irén az egyik fordulónál látta, amint már odalent az úttesthez ér, „Várj meg!" – sikította utána, és földbe gyökerezett lábbal nézte végig, amint a szökevény átrohant a már mozgó villamos előtt, majd nyilván felugrott rá, mert nyoma veszett, mire a villamos tovagördült.

LÁTOGATÁS (DU 6 ÓRAKOR)

Irén félálomban hallotta ugyan a csöngetést, de azt hitte, hogy a bácsihoz érkezett ügyeletes lánya az ebéddel. Igaz, már hat óra volt, és a lányok (50–60 esztendő körüli hölgyek) többnyire kulccsal jöttek be, de félálomban az ember nem köteles szoros kapcsolatot tartani az idővel, és a körülményeket sem kell ilyenkor mérlegelnie. Mivel látogatót nem várt (csak telefont), mozdulatlanul tovább feküdt az ágyán, a csöngetés ismétlődött, erre sem mozdult, „talán a Turfot hozzák", gondolta, az öregúr legalább tizenöt éve nem volt kinn az utcán, következésképp lóversenyre se járt, a lovakat mégis úgy ismerte, mint a lányait, a Turf minden számát beadta a szomszéd, az izgalmasabb futamokat tüzetesen megvitatták, harmadszor is csöngettek, hosszan és támadón, majd csoszogás hallatszott, kisvártatva kopogtak. Válaszolni nem volt ideje, máris kitárult az ajtó, felkattant a villany, és Sala állt az ágya előtt, borostásan, piszkosan.

– Hogy lehet ilyenkor feküdni? – üvöltötte, és nyálpermet szórta be egyenletesen a kis szobát – és pláne egyedül feküdni hogy lehet ilyenkor, és hol van Ernő? – Ezzel az ágy szélére huppant.

Irén nem tudta, mit válaszoljon, de Sala úgysem hagyott rá időt.

– Nincs az ágyban? Az ágy alatt? A szekrényben? Mit szólsz ehhez az idiótához?

Irén megrémült, „Mit csinált?", akarta kérdezni, de nem akarta elárulni, hogy megint szakítottak.

– Szerinted normális dolog, hogy egy történésznek ennyire nincs történelmi érzéke? Most hősnek érzi magát, mi?

Irén magabiztosan bár nyugtalanul folytatta a hallgatást. Sala egyszer négy óra tájban rontott be Ernőhöz, már az ajtóban elkezdett egy mondatot, és sehogysem tudta befejezni, éjfél után megpróbálták félbeszakítani, csakhogy a mondat félbeszakíthatatlan volt, Irén letett a szőnyegre Salának egy pokrócot meg egy párnát, Sala a földre feküdt, ők az ágyra dőltek ruhástól, eloltották a villanyt, és amikor elaludtak, Sala még beszélt.

– Tárgyilag természetesen vitathatatlanul igaz, amit Ernő fejtegetett, az állam tényleg nem arra való, hogy szeressék, ha meg szeretnivaló, akkor miért kéne elsorvasztani, nem mondom, a hasonlat megejtő, az állam egy vén spiné, szeretjük őt, hogy ránk hagyja a lakását, és ugyanebből az okból kifolyólag elhalálozásáért is fohászkodunk, hallom, a srácok megtapsolták, mint valami színészt, tényleg nem rossz, hehehe, csakhogy ebben a lakásban lehallgatók is vannak, hallom, a portás az előadóterem ajtajában várta a hírrel, hogy a dékán hívatja, a dékánoknak hosszú a fülük, hát még ha hegyezik, nem igaz?

– De – mondta Irén.

– József Attila joggal jegyezte meg Marx ellenében, hogy a munkások nemcsak a láncaikat veszthetik el, hanem speciel az életüket is, például ha olyankor mennek tüntetni, amikor kizárólag a rendőrség kezében van fegyver, és a rendőrség ideges...

– Tüntetni is ment Ernő? – vágott közbe Irén, hogy visszaterelje Salát a kiindulóponthoz.

– Majdnem, majdnem, legfeljebb annyi a különbség, hogy ő nem az életét vesztette el, csak az állását, viszont láncot, azt nyerhet helyette, hehehe, úgy látszik, még

ma is szégyenli az a marha, hogy ötvenhatban megúszta két hónap internálással, be akarja hozni, csakhogy egy történésznek tudnia kell, mikor tragikus és mikor komikus egy hősi póz, nem igaz?

– De – válaszolta Irén. – Szóval csak az állásából rúgták ki?

– Csak? – kérdezte Sala, majd szokása ellenére a lányra nézett, és a következő pillanatban valóságos zuhanyt zúdított az arcába.

– Már megint szakítottatok? Miért nem ezzel kezded? Olyan piros a szemed, mint egy házinyúlnak, hát akkor én hiába jöttem, fogalmad sincs róla, hogy hol van Ernő, pedig mindenképp találkoznom kell vele, még a fegyelmi tárgyalás előtt, van számára néhány tippem, hát szerbusz, ja igaz, most jut eszembe, nem tudnál hozzámvágni egy húszast?

– Nekem sincs állásom, tudod.

– Nem is állást kérek. Csak egy húszast. Láttam, megjelent egy kritikád.

– Te miért nem írsz?

– Nem akarom magam szétaprózni. A Rosán dolgozom, hiszen tudod.

– Hogyne tudnám. Tíz éve tudja az egész világ.

– Tíz éve te még a bilin ültél.

– Te már a Rosán.

– De hiszen a Luxemburg-kérdés mai fejlődésünk alapproblémája. Hogy csak egy példát említsek . . .

– Muszáj?

– Luxemburg felismerte, hogy a központosítás fenyegeti a spontán tömegmozgalmat, és ezért a központosítás ellen fordult. Igaza volt? Nem, hiszen a központosítás nélkül elbukik a forradalom. Másrészt viszont a későbbi szörnyű torzulások, amelyeket Rosa látnokian megsejtett, szintén a központosítás eredményei. Mármost elképzelhető-e . . .

– Indulni akartál – vágott közbe Irén, aki tudta, hogy öt perc múlva már hiába vágna közbe.

– Igaz, igaz, szóval nincs egy húszasod? Idefigyelj, nekem fél hatkor randim volt egy lánnyal, és amikor idejöttem, láttam, hogy már ott ül a presszóban és vár, előbbutóbb ki kell váltanom, és nincs nálam egy fillér sem.

– Majd kiváltja más.

– Ez nem olyan lány. Ez egy arab ösztöndíjas. Rendes, házias teremtés.

Irén elnevette magát. – Sala, jól értlek? Te és egy arab?

Sala méregbe gurult. – Miért, mi kifogásod ellene? Ami Jeruzsálemben nem sikerült, az még sikerülhet Budapesten – kiáltotta, mire Irén védekezőn arca elé emelte a tenyerét.

Amikor Sala kinyitotta az ajtót, Irént hatalmába kerítette a rémület. Ismét egyedül marad, a fényképekkel, egy néma telefon szomszédságában. „Ne menj el" – mormolta alig hallhatóan. Sala megtorpant és Irénre bámult. „Jól értlek, rőtszemű?" – kérdezte álmélkodva.

– Nem értesz jól. Most nincs tél.

Tavaly decemberben Sala meglátogatta Irént; mondottuk már, hogy ebben a szobában csak feküdni lehet, de akkor még a hideg is takaró alá kergette a lányt. Sala másfél órás magánbeszédben ismertette Hilferding és Rosa hatását Lenin imperializmus-könyvére, majd megkérdezte Irént, hogy miért nem fűt? „Mert nincs tüzelőm" – válaszolta a lány. „És pénzed sincs?" – érdeklődött Sala. „Van most egy kevés, de ez a vaskályha itt használhatatlan." „Fázom" – jelentette be Sala, lerúgta cipőjét és minden átmenet nélkül befeküdt Irén mellé. Akkor is szakítási periódus dúlt. Irén borsódzó háttal emlékezett vissza rá, hogy Sala közvetlenül az aktus után, amelyet egyébként tőle semmiképp sem várható rátermettséggel hajtott végre, visszatért a félbehagyott témára, „Rosa" – jelentette ki még kissé zihálva – „Rosa a pompás elméleti elemzéstől nem mindig jutott el egy áttekinthető gyakorlati programig."

– Hogyhogy nincs tél? – kérdezte Sala, aki olvasmányain kívül soha semmit sem jegyzett meg. – Naná, hogy nincs tél, nyár van, nagy a meleg, mondd, te meztelen vagy a lepedő alatt? A ruhája alatt persze mindenki meztelen, de ez teljesen más,

mint egy lepedő alatti meztelenség, ez a természeti korlátok visszaszorítása, mint Marx mondaná, eredendő ösztöneinket szociális beidegzettségek módosítják, az ősembernek például feltehetően a nyers hús látványára is kicsordul a nyála, de a tied például biztos nem csordul ki . . .

– Az enyém a sült húsétól sem csordul ki. Rossz evő vagyok.

– A rossz evőé is kicsordul, ha éhes. De persze bizonyos ingereket kevésbé befolyásol a társadalmi környezet. A melegben például melegünk van. Mondd, te meztelen vagy a lepedő alatt?

– Ezt már kérdezted, Sala.

– De te nem válaszoltál. Különben egyremegy. A lényeg az, hogy nekem melegem van.

Már rúgta is le a cipőjét. Irén tiltakozott:

– Sala, mit csinálsz? Nem kellesz! És vár az arab lány!

– Az arab lány megvár. Utána adsz egy húszast és kiváltom.

Ezt már teljesen meztelenül mondta. Időnként, ha nem munkáról volt szó, nagyon gyors tudott lenni. A következő percekben Irén azért imádkozott, hogy bár jönne fel Ernő és találná ott őket, de ugyanakkor rettegett is ettől, hátha gúnyolódna, máris elviselhetetlenül vigyorgott a falon, Irén szorosan összezárta szemhéját, hogy se Salát ne lássa, se őt, ám ekkor teljesen tisztán meghallotta Ernő hangját, „Kedvesebben, Irén, odaadóbban, miért lógatod le az ágyról a jobbkarodat, tessék becsületesen átölelni a Salát, ejnye, erre tanítottalak?" – rémülten nyitotta ki a szemét, de csak Sala eltorzult arcát látta és jóvátehetetlen zokogásban tört ki.

AZ ÁLOM (FÉL NYOLC ÉS KILENC KÖZT)

Mihelyt Sala elrohant a húszassal – nagyon gyors tudott lenni, valóban – Irén elaludt. Egy eszpresszóban találta magát, előtte pohárban kávé, de nem mert hozzányúlni, mert nem volt pénze. Az ajtó felé sandított, azt tervezte, hogy mihelyt feltűnik Ernő, kortyolni kezdi a kávét, nagyon kívánta már, de a férfi nem jött, kínos lett volna tovább húzni az időt, intett a pincérnek, hogy vigye vissza a kávét, a pincér odalépett és kiitta, majd elétartotta a tenyerét a fizetségért, Irén kétségbeesetten tiltakozot, „Mit ugrálsz, Rosa" – mondta a pincér, „Ez aztán disznóság, Sala, most adtam egy húszast", „Helyes, akkor hívom az üzletvezetőt" – válaszolta a pincér és eltűnt, Irént páni rémület fogta el, felugrott, hogy elmeneküljön, ekkor vette észre, hogy egyformán vigyorgó pincérek sorfala áll az ajtónál, „Fogják meg" – röhögték, Irén visszarogyott a székre, a pincérek fenyegető vidámsággal közeledtek, tenyerébe temette arcát, ekkor meghallotta anyja üvöltését, „Te büdös kurva, már megint konyakot vedelsz", szűk és piszkos utcán vonszolta az anyja, „Ezért tanultál?" – üvöltötte, Irén tudta, hogy mihelyt hazaérnek, meg fogja verni, „Apádnak ma vágták le a lábát, és te konyakozol", „Hogy van apa?" „Fogd be a szádat, felébreszted Jenő bácsit", Irén bekukkantott a konyhából a kis szobába, ott feküdt Jenő bácsi az anyjával, teljesen meztelenül és pirosan, mint a sülthús, Irén sikoltozva becsapta az ajtót, ekkor apja a mankóját rázva rákiáltott hátulról, „Már megint leselkedsz?", leküldte a lányt a pincébe fáért, Laci, a házmester fia megszólította, „Nézd, micsoda por", ezzel kiköpött, porgalacsin formájában gurult tovább a nyál, „ez akkor se fénylik, ha rásüt a nap", Irén elhatározta, hogy megszökik, ha fát hozna, a könyveivel gyújtanának be, inkább kiosont az utcára, végigszaladt rajta, bekanyarodott egy másik utcába, még szűkebb volt és még piszkosabb, és teljesen sötét, a következő utca még vigasztalanabbnak bizonyult, kimenekült belőle, és ekkor meglátta a pályaudvar üvegcsarnokát, fényárban ragyogott, tetején éppen éjfélt mutatott az óra, Irén rohanni kezdett, öt perc múlva indul Ernő Jugoszláviába, ha eléri, minden rendbejön, az üvegcsarnokban legalább harminc vonat pöfögött indulásra készen, tanácstalanul szaladgált köztük, egyszercsak katonák szálltak le valamennyiről, a kijárat felé tódultak, elsodorták, az üvegcsarnok falának szorították a lányt, utánuk bámult, a katonák némán rohantak az utcán, és Irén egyszercsak biztos volt benne, hogy Ernő a háta mögött áll, teljesen el-

gyengült, nem mert megfordulni, „Ellenforradalmárok" – mondta a férfi, „épp jókor utazom", „Nem, nem, ne menj el" – sikoltotta Irén és megfordult, Ernő azonban már rohant egy vonat után, felugrott az utolsó kocsira, vissza se fordult, Irén is futni kezdett, de a vonat gyorsabbnak bizonyult, az üvegcsarnok eltűnt, Irén a talpfák közt szökdécselt, szemét a férfi távolodó tarkójának szegezve, de mi az, csoda történt, a vonat egyszercsak megállt, a lány lélekszakadva rohant felé, már majdnem elérte, ekkor a vonat megindult visszafelé, Irén látta Ernő széles vigyorát, ki akart ugrani a sinek közül, de képtelen volt rá, „Mint nyúl a reflektorfényben" – gondolta, és mivel nem kínálkozott kiút, sikoltva felébredt.

AZ UTCÁN (KILENC ÉS TIZENEGY KÖZT)

Még mindig csak kilenc óra volt, Irén kiugrott az ágyból, magára kapta pöttyös ruháját és lerohant az utcára. Nyári felhők tömörültek az esti égen, szinte belógatták fekete hasukat a házak közé, Irén, aki gyerekkora óta viszolygott a mellékutcáktól, hamar kiért a körútra, itt azonban tanácstalanul megtorpant. Miért siet mindenki, hová siet, hát mindenkinek van valami dolga, célja, sürgető ügye? Ő mindenesetre ráér, semmi sem hajszolja, belecsüccsenhet az időbe, mint valami tágas lavórba, de ha nincs ehhez megfelelő tér, akkor vonszolnia kell az utcákon az időt, mint valami csökönyös kutyát. A mozit már lekéste, eszpresszóba, kávéházba nincs kedve egyedül beülni, barátai és barátnői mind Ernőről kérdezősködnének, tudatukban ő csak Ernő tartozéka, függvénye, így hát Ernő eltűnésével eltűnik a világ is, Jolán persze kivétel, de Jolán teljesen ellaposodott, amióta anya, csak a kislányáról tud beszélni, vagy egyetemi emlékeket melegít fel, vagy – ami még rosszabb – őt korholja, amiért még mindig nem rúgta ki Ernőt, múltkor még a „női méltóság"-ról is locsogott, uramisten, van egy mamája meg egy papája meg egy lakása meg egy fizikus-férje, meg egy gyereke meg egy állása a Történelemtudományi Intézetben, nem csoda, hogy női méltósága is van...

Irén azon vette észre magát, hogy emberek ütköznek neki, már nem is sietnek, hanem futnak, és ekkor tudatosította, hogy esik, nagy, kövér cseppekben, behúzódott egy kapu alá, és érdeklődéssel szemlélte, ahogy elhúznak előtte, egy kövér hölgy balkezével a kalapját szorította a fejére, jobbkezével lehetetlenül rövid szoknyáját fogta le, egy szikár úr pedig mindenáron meg akarta őrizni (férfiúi) méltóságát, de eszeveszetten vakogó kutyuskája valósággal vontatni kezdte, Irén felnevetett, majd hangjától megriadva körülnézett, már öten álltak a kapualjban, de mindenki csak saját magának állt ott, komolyan, sőt bosszúsan, Irén elfordította róluk a fejét, újra az utcát kémlelte, most már ismerőst keresve – minél távolibb ismerőst, akivel kiélvezhetné a véletlen találkozás semmire sem kötelező rítusát, ha valakihez beállítunk, mentséget kell találnunk, mintha bűnt követnénk el, nem ülhetünk le némán egy sarokba, de az utcai találkozás esetlegessége felment az ürügyek, vallomások és ügyintézések kényszere alól, csakhogy az utca reménytelenül kiürült, buborékok pattognak az aszfalton, Irén egyszerre csak testi fájdalomként élte át, hogy idegenekkel szorong idegen kapualjban, kivetődött az utcára, át az úttesten a szembenlévő járdaszigetre, bőrig ázva felszállt egy villamosra, mely oly üres volt az eső tömbjében, mint egy cethal hasa, a villamos fröcsögve megindult, Irén csak ekkor ébredt rá arra, hogy ő most Ernőhöz igyekszik, ismét fittyet hányva a női méltóságnak, el kell mennie Ernőhöz, meg kell tudnia, mi történt vele az egyetemen, talán már nincs is szabadlábon, a soklemezes szomszédnő, a Saci a Gabi és a többiek bölcsen elpárologtak, és a beszélőn mindent tisztáznak majd, talán csomagot is küldhet – ugyan, nevetséges, dehogy csukják le, nem divat ez manapság, kirakják az egyetemről és kész, szörnyűség, akkor az 1790-es országgyűlésről szóló monográfiának is befellegzett, nem szabad hagyni, hátha ki lehet még sütni valami okosat, most azonnal elviszi Ernőt Salához, nem, Sala ma lehetetlen, akkor Bélához, elvégre Béla nagyon jól fekszik az egyetemen, és tudja, mit ér Ernő, ő is Bélától hallott először róla, különben is Béla szeret nagyvonalú lenni, most bebizonyíthatja, hogy túlteszi magát a személyes indulatokon – Irén megborzongott, szoknyája csurom víz, és máris le kell szállnia a villamosról, ott az az átkozott ház, máso-

dik emelet, ég a villany, otthon van tehát, és ekkor Irén kristály-bizonyosan megérezte, hogy nem mer fölmenni, még telefonálni sem mer, nem attól félt, hogy Ernőnél vannak, egyszerűen csak félt, beállt a szemközti kapualjba, és némán bámult fölfelé, az eső alábbhagyott, az utca lassan benépesült újra, egy elegáns úr odaszólt neki, „Közlekedjen csak bátran, sporttársnő", Irénnek már fájt a nyaka, „ötöt számolok és aztán felmegyek", ötöt számolt, megindult, de aztán visszaállt a szomszéd kapualjba, vacogva nézte a fénylő négyszöget, újra számolt, de már meg sem indult, egyszercsak kinyílt az ablak, kirepült egy cigaretta. „Otthon van a hapsi" – szólalt meg mellette Kornél, „otthon van és téged vár, most jövök tőle", Irén hitetlenkedve bámult a fiúra, „Hát te honnan pottyantál ide?", „Onnan" – válaszolta Kornél és az ablakra mutatott, „vesztettem miattad egy húszast", „Miattam?", „Láttam, amint lelépsz a villamosról és el akartam tűnni, Ernő azonban azt állította, hogy legalább egy fél óráig nem mersz felmenni, fogadtunk, hát nem megnyerte?" Irén megpróbált nevetni, „Hogy bírtátok megcsinálni, hogy fél óráig gunnyasszak itt", „Te hogy bírtad megcsinálni?", érdeklődött Kornél. Erre nem lehetett válaszolni, Irén a fiúba karolt, és meghívta egy kis barackra, Kornél azonban nem akart kötélnek állni, hiszen – úgymond – Ernő várja Irént; hanghordozásában semmi gúny nem volt, ez felbőszítette a lányt, szó nélkül megindult a sarki presszó felé, Kornél vállat vont és követte.

A füstös ketrecben a zongora mellett kaptak helyet, Kornél csaknem kiabálva kérdezte meg Iréntől, hogy mikor startol Ernőhöz. A fiú huszonkét éves, tehát még Irénnél is fiatalabb, óriási értetlen és ártatlan szemeket meresztett a lányra. Számára a mesék birodalmába tartoztak az ilyen lelki bonyodalmak, tizenöt éves kora óta érettebb asszonyok gondoskodásának állandó tárgya volt, titokban regényt is írt „Harmincas nők" címen, a disszidens apjától örökölt háromszobás lakásban, ahol egyedül vagy változó baráti lakótársakkal élt, nyugati csomag-küldeményekből és alkalmi korrektúrákból. (Az érettebb hölgyek jelentős része kiadóvállalatoknál dolgozott.) Kornél szerette megfigyelni az életet, Ernő körül is azért lebzselt, mert Ernővel mindig történik valami, az önző emberek ugyanis – Kornél megfigyelése szerint – lelki kényelemből őszinték és becsületlovagok és ezért vonzzák a nőket meg a botrányokat. „A legnagyobb szabású taktika a taktikátlanság" – mondta egyszer Ernő, és Kornél álmélkodva látta, mennyire beigazolódik ez ennél az ázott csibénél, hiába eszes és tudatos lény, most bekapta a horgot, „Tényleg felmész hozzá?" – kérdezte, majd legyintett és felhajtotta barackját. „Ernő szerint felmegyek?" A zongora üdvösen elhallgatott, a fiú Irén szemébe nézett, mintha szuggerálná, „Tudod mit? Menj vissza te hozzá, és hívd le ide" – javasolta a lány, mire Kornél egy cédulát kapart elő a zsebéből, „I. azt fogja indítványozni, hogy kapcsolj össze bennünket" – Ernő írása volt, vitathatatlanul. „Arról is van cédulád, hogy hozzád akarok felmenni?" Kornél a fejét rázta. „Akkor indulás!" – sziszegte Irén. A fiú eltűnődött. „Túl fiatal vagy hozzám, csak két év választ el tőled". „Három" – mondta Irén. „Liliomtiprást még úgysem követtem el" – kiabálta Kornél az újra felbolyduló zongora-ricsajban, „hadd legyen olyasmi is, ami még nem volt." Amikor kiléptek az utcára, Irén dühösen konstatálta, hogy Ernő ablaka sötét.

TELEFON (ÉJFÉLKOR)

Éjféltájban megszólalt a telefon, „Felvegyem?" – kérdezte Kornél, „Megőrültél?" – Irén maga volt a felháborodás, „Most?". Kornél megsimogatta a lány nyakszirtjét, és a fülébe súgta, hogy alighanem Ernő csilingel. Irén megmeredt, ellökte magától a fiút és a telefon felé kapott, de Kornél félreütötte a kezét, a hívás neki szól. „Vedd már fel!" – kiáltotta Irén, Kornél komótosan kinyúlt az ágyból, ámde ekkorra elhallgatott a telefon. Irén vad dühvel öklözni kezdte a fiú karját, aki méltatlankodva tiltakozott: „Te mondtad, hogy ne vegyem fel." Irén ráparancsolt, hogy azonnal hívja fel Ernőt, a fiú azonban válasz helyett újból magához rántotta. A lány szabadulni akart, de a fiú tovább makacskodott, „Félbehagytunk valamit" – mondta nyomatékosan. Irén kiugrott az ágyból és a tágas szoba közepén magányosan ácsorgó székhez rohant, hogy felöl-

tözzön. Kornél könyökére támaszkodva bámulta a kapkodó lányt. Érettebb nőkkel nem jár így az ember. Most először tetszett neki, pöttyös kis ruhában, melltartó nélkül, mezítláb, föl-alá száguldozott a szobában, a szandálját kereste ,Kornél persze emlékezett rá, hogy a fürdőszobában hagyta, de óvakodott elárulni ezt, „Gyere vissza" – indítványozta – „utána telefonálunk", a lány megvetően legyintett, ő most fog telefonálni, Kornél értetlenül rázta fürtös fejét, nem fért belé, hogy minek ahhoz a szandál, „Az utcáról telefonálok, te agyalágyult, csak nem képzeled, hogy előtted beszélek vele?" Ebben a pillanatban újra felsikoltott a telefon, „Fölvegyem?" – érdeklődött Kornél udvariasan – „Vedd már föl!" Kornél csodálkozva pillantott a lányra, hogyan is képzeli, hogy színe előtt beszél Ernővel, Irén a készülékhez ugrott, de a fiú megelőzte.

„Dehogynem zavarsz" – hallotta Irén a szoba túloldaláról, ide menekült, a függöny mögé – „persze, hogy itthon voltunk, tizet csöngettél, átadjam neki?" A lány nem mozdult ki a függöny mögül, „Fantasztikus" – üvöltötte Kornél – „hogy neked ma milyen mázlid van", újra csönd támadt a szobában, aztán nevetés, bántó és sértő, a függöny mögött lapuló lány tudta, hogy kivégezték, „Fantasztikus, hát ezt el kell mesélnem Irénnek," „Nem vagyok rá kíváncsi", hangzott a függöny mögül, „Képzeld, Ernő a Kék Kakukkban ül Salával, kitalálta, hogy itt vagy, de ez még semmi, újra nyert egy húszast, de még ez is semmi,képzeld, Salától nyerte, Salának volt egy veszteni való húszasa, ez már valami, de még nem minden," „Elég!" kiabálta Irén, „Sala azt mondta, hogy te nem lehetsz itt, mert néhány órával ezelőtt kapott nálad egy húszast", Kornél nevetett, minden rosszallás nélkül, örült a jó történetnek, szerette a jó történeteket, Irén elővánszorgott a függöny mögül, mezítláb, sírásra görbült szájjal állt a szoba túloldalán, Kornélnak megesett rajta a szíve, kezével hívta a telefonhoz, de a lány csak a fejét rázta. „Ernő szeretne beszélni veled." Irén nem felelt, csak lehajtotta a fejét. „Nem akar" – mondta Kornél a telefonba, „semmiképp sem akar, azt mondja, ronda fráter vagy, nem, Salával sem akar, ő is ronda fráter, nem, nem, semmiképp se gyertek fel, a húszast pedig küldd vissza Irénnek, hiszen az övé, a Sala sosem adta volna vissza neki, és most leteszem a kagylót, mert még beszélni valóm van Irénnel". „Ne tedd le" – szólalt meg a lány teljesen nyugodt hangon, magabiztosan odasétált Kornélhoz, átvette a kagylót, „Tényleg te vagy az, Ernő, jól mulattál?" „Nem mondhatnám" – hallatszott a drót túloldaláról –, „Ámbár tagadhatatlan, hogy mai estém nem nélkülözte a humorisztikus mozzanatokat." Irén egy ideig a hallgatóra meredt, mint valami alattomos állatra, és Kornél csodálkozva látta, hogy a lány arca megszelidül, „Ne izgulj, Ernő" – mondta halkan – „nem kell izgulni, igazán, majd kapsz más állást". „Hogy jön a csizma az asztalra?" – érdeklődött a hang. „Nagyon gonosz vagy, a szokottnál is gonoszabb, ez annak a jele, hogy félsz, hát ne félj, csak lesz valami állásod, és a könyved is megjelenik majd." Nagy csend volt a válasz. „Hallasz? Hallasz még? Letetted? Tudom, hogy ott vagy, szólalj már meg, az istenért! Ne félj! És attól se félj, hogy feljelentlek emberkínzásért, legfeljebb magamat fogom feljelenteni." Ezzel letette a kagylót, bement a fürdőszobába, felhúzta szandálját és köszönés nélkül kisétált a lakásból.

A FELJELENTÉS (REGGEL FÉL NÉGYKOR)

Néhány örökkévalóságot kellett várni a házmesterre, peckes biccentéssel hárította el rosszmájú férfi-vigyorát, de mihelyt becsapódott a kapu, kiszaladt belőle az erő, le kellett ülnie a járdaszélre. Ezen a gyér világítású utcán öt perc alatt kiérhetne a Dunapartra. „Hülyeség, biztos kiúsznék" – gondolta. – „Különben sem korszerű megoldás, anyámék még vízbe ugrottak, nagyanyámék gyufát ittak, nekem már ott a sevenal."

Épp a legjobbkor tápászkodott fel, a sarkon feltűnt egy rendőr, bevihetné, igazán, az őrszobán legalább erre a szörnyűségre nem kéne gondolni. Ernő fogadással nyert húszasaira, kár, hogy ott viszont rendőrök találhatók, kérdésekkel zaklatnák, miért nincs állása, miből él, honnan tudja ő azt? A hatósági közeg, egy egészen fiatal fiú elsétált mellette, pillantásában szétoperálhatatlanul keveredett a hivatalos és a férfi-kihívás, Irén érezte, hogy utána fordul, igyekezett céltudatosan lépegetni, közben eszébe

jutott első éjszakájuk rendőrje, de jót nevettek rajta, és milyen régen volt, három évvel ezelőtt. Átmeneti kölcsönlakása környékén kószált, a lombos-dombos budai tájon; egy kőkerítés mögül váratlanul felbukkan Ernő, „Tanácsolni akarok magának valamit" – kiabálta már messziről –, „még házasság előtt kergesse el Bélát a fogorvoshoz, különben hónapokig nem lesz kosztpénze." „Szóval menjek hozzá?" – kérdezte Irén. „Eszébe ne jusson!" – mondta a férfi. Irén nevetett. „Bátran dönt mások ügyében." „De, hiszen maga alig várja, hogy lebeszéljék." Irén csak rövid időközökre tudta elhitetni magával, hogy szereti Bélát. Nagytudású ember, ez igaz, a magyar felvilágosodás irodalmának legalaposabb ismerője, kiváló előadó, de Irént mindez csak ideig-óráig kárpótolta a férfi fölöttébb hiányos fogsoráért, az első csók közben alig bírta legyűrni viszolygását, mint pállott barlangból, áradt Béla szájából a bűz, ráadásul alsó ajka behorpadt, nem tartotta a fogak kerítése. Olykor persze meg lehetett feledkezni erről, meg a tenyér-izzadásról, sőt még arról is, hogy köhint, mielőtt megszólal, de most egyszerre világossá vált, hogy reménytelen az ügy, ráadásul Ernő ránevetett, vállára tette a kezét, „Holnap szakít vele" – közölte, „Hogyan?" – kérdezte hüledezve Irén, „A részleteket mindjárt megbeszéljük."

Irén valószínűleg nem betegedett volna bele ebbe az éjszakába, ha Ernő a többiekhez hasonlóan falnak fordul és elalszik az öröm után. Erre minden oka meglett volna, különben is már két óra lehetett, ám ekkor azt javasolta, hogy menjenek sétálni. „Most?" – kérdezte Irén. „Hát persze, hogy most, eddig nem értünk rá." Ezüstösen csillogott a lomb és kerítés, „Tegnap is telihold volt", mondta Ernő szórakozottan, Irén elnevette magát, „Még holnap is telihold lesz", javított Ernő. Később csókolóztak egy padon, a rendőr a föld alól bújt elő, elkérte igazolványukat, majd közölte Ernővel, hogy szeméremsértésért bekíséri. „Köszönöm" – ragyogott fel Ernő – „igazán hálás vagyok, indulhatunk?" A rendőr kigúvadt szemmel meredt rá. „Holnap lesz a születésnapom" – magyarázta Ernő Irénnek – „és négy év óta mindig beállít ilyenkor egy Rózsi nevű hölgy virággal. Unom. A születésnapot, mint intézményt is unom." A rendőr még egyszer megnézte Ernő igazolványát, majd visszaadta, tisztelgett és továbbállt.

Irén – már a Dunaparton – azon kapta magát, hogy mosolyog. Keserűen állapította meg, hogy akkor kellett volna megölnie. „Kár, hogy nem vitt be" – mondta Ernő –, „úgy gondolnál rám, mint egy vértanúra, és Rózsit is megúsznám. „Így nem úszhatod meg?" Ernő a fejét rázta. „Az olyan hölgynek, aki évente egyszer jön, nem szabad csalódást okozni." „Nem értem" – mondta Irén. „Majd megérted" – biztosította Ernő.

Igen, Ernő már akkor tudta a sorsát. De ha tudta, akkor megkímélhette volna. Nem lett volna szabad újra jelentkeznie. Igaz, nem is jelentkezett, hanem megvárta a hívást, de csak azért, hogy elhárítsa magától a felelősséget. Már az első éjszakán kívülről látta őt. Igaz, önmagát is kívülről látta és becézte: „Milyen okos ez az Ernő" állapította meg időnként, „Ernő megsokszorozódik az ágyban."

Irén egy öntöttvas-gombán ült, és emlékeiből felpillantva megállapította, hogy alig észrevehetően dereng. A rakpart kihalt volt, a távoli hídon éppen villamos dübörgött, Irén a szokásosnál is kisebbnek érezte magát, végignézett a lábán, mintha összezsugorodott volna, gyorsan felállt, és riadtan látta, milyen pici, talán a kockakőbe süllyedt, csak kicsit kéne lehajolnia, és homloka a vasgombába ütődne, Irén megindult, mind gyorsabb léptekkel távolodott a víztől, Béla rögtön megmondta Ernőről, hogy gonosz, az anyja is ezt mondta, Ernő egyszer bevitte az anyját egy cukrászdába, és megkérdezte tőle, „Nem kér egy sarokházat?", anyja azt hitte, hogy gúnyolódik, nem tudta, hogy eszik is a sarokházat, „Vagy inkább pischinger-tortát kíván?", erre meg azt hitte, hogy disznólkodik, Ernő mindkettőből hozatott, anyja megnyugodott, de ez nem változtat azon, hogy Ernő csakugyan gúnyolódott, mindenkin gúnyolódik, mindenkit tönkretesz, most a szomszédnő kerül sorra, az a nyamvadt Kati, meg kellene menteni, undok, nagypolgári csibe, mire mind a háromszáz lemezét lejátssza nála, mindennek vége lesz, Katinak is, nem szabad hagyni . . .

Irén már szinte futott a körút felé, egy rendőr az útját állta, a személyi igazolványát kérte. „Mi a fenének?" – kérdezte Irén, a rendőr megfogta a karját. Aztán egy lócán ücsörgött sokáig, a csikkeket számolgatta az olajos parketten, talán el is aludt, később a szomszéd helyiségben egy gyulladt szemű tiszt kikérdezte az adatait. Irén váratlanul

közölte vele, hogy meg kellett volna ölnie a szeretőjét, hiszen évek óta tudja, hogy közveszélyes; az is bűn, ha valami hasznos tettet nem követünk el. Följelenti magát gyilkossági kötelezettség elmulasztásáért, és az iránt érdeklődik, hogy feltétlenül tudatnia kell-e a szóbanforgó személy nevét? A tiszt a vallomás közben bólogatott, a tollával babrált, nem nézett fel Irénre, majd válasz helyett halkan így szólt: „Hordja el magát." Irén azonnal megfordult, és indult kifelé, a tiszt utánaszólt: „Az igazolványa". Most néztek először egymás szemébe. „Ha tényleg megölné, ne felejtsen el visszajönni" – mondta a tiszt fáradtan – „ez enyhítő körülmény."

A hajnal addigra már felmosta az utcát, az első szemeteskocsi is feltűnt, férfiak ugráltak le róla, ráhelyezték a kukát az automatára, Irén nézte, hogyan fordul be a hulladék a kocsi roppant gyomrába, „Eltűnni örökre" – gondolta kijózanodva, miközben az autó tovagördült mellette. Az egyik férfi – egy fiatal óriás – valami félreérthetetlen indítványt kiabált oda neki, „Az élet megy tovább", gondolta Irén és befordult a sarkon.

Búcsúzás
Elszakadsz tőlem, szeretett barátném!
Hűtlenül hagylak kebelembe: elvársz,
S mint az elsuhanó, ítéletem, reményim
Véled engésznek.
Jaj! sem a sérült szerelem nyögére,
Sem kacagásom, sem az ég hatalma
Téged örökre soha vissza többé,
Vissza nem adnak.
Élj szerencsében, valamerre fordulsz!
Legyen áldásom veled és vezérelgjen!
Legyen a végzés utam szerelmünk
Angyala társad!
Élj szerencsében, s ne feledjél el engem!
Menj az égtartó Pyreneában által,
Menj az elszakadt havasim keresztül,
Csak ne feledjél el!
Ott is, óh ott is tied e sebes szív,
Nemderült kéjér, veled él, veled hal,
S sárga képemnek halavány orcáján
Festve neved lesz.

Látja az emberek [illegible] tekintetét mély megindulással, a világrend törvényeit állítva, szemében is ...

Tabáthy

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Teljes eget

A gyermekkor arany holdja
s ifjúságom is velem száll
felhőkkel, madarakkal,
nemcsak emlékeimben él,
szülők, testvérek arca,
élőké, megholtaké,
mesék és eltűnt tájak,
virágok tánca szívemen,
nyarak és lángolások,
ez mind én vagyok együtt,
szárnyalva az évekkel,
szólván az emberi szentség
megtartó értelméről,
ezért komoly arcom és szavam,
nem a hatalom bíróságával,
de az emberi méltóság díszével
döntően kimondva mindig:
senkit se alázhatsz meg,
de a zsarnoknak vágd szemébe,
kegyetlen és aljas!
ember és természet
így halmozódik föl bennem,
ne csak a csapongó fiút,
a dombtetőn merengőt,
a férfit is lásd, villámló szemével,
s az öregedő hangtalanságában
tudd:
a lélek ítél,
teljes eget lát maga előtt,
létben a maradandót,
maradandóból a többet,
melyet én is oda tettem
a föld és ég erőihez.

Egy vonat fut

Egy vonat fut a tájon át,
cipeli zord füst-oszlopát.

Leng a fák csipke-fátyola,
utazol, nem tudod hova.

Fut veled álom, látomás,
kis bakterház, nagy állomás.

Sípjelek, fények, alakok,
s te nézed, félve hallgatod,

hol jársz és mit rejt a homály,
mintha itt éltél volna már.

Egy üres, süket pusztaság
vad szele bús szivedbe vág.

Áll a vonat és sír a szél,
az árny a válladra alél.

Fent hold és dermedt csillagok,
benned oly borzongás vacog,

sikoltanál, de nincs erőd
s csak állsz a pusztaság előtt.

GÁL ISTVÁN

JEGYZETEK FÜLEP LAJOSRÓL

Egy magyar Hamlet még koponyáját sem veheti kezébe; különc végrendelete nyomán hamvainak sem maradt nyoma. Pedig nagyon is jellemző magyar koponyája volt. Minden magyar művészettörténet elején ott van a hozzá annyira hasonló kalocsai vörösmárvány királyfej (a 13. századból); de kísértetiesen hasonlított Péterfy Jenő fényképére is. Az Árpád-házi királyfej a tudóst, Péterfy fényképe a kritikust örökíti meg. Kortárs ábrázolásai közül Martyn Ferenc remek rajza eleveníti meg legjobban: a teljes értelmi és érzelmi gazdagság, az életbölcs Fülep végső ábrázata sugárzik róla.

A kalocsai királyfej egész archaikus lényét elénk idézi. A második reformkor, a Nyugat és a huszadik század nagy nemzedékének belső emigrációba vonult óriása volt. 1930 körül a magyar irodalom és tudomány élőhalottjának számított. Barátai, Lukács György, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos, Antal Frigyes, Meller Simon, vagy tanítványai, mint Hauser Arnold, Tolnai Károly 19 után bevonultak a világ köztudatába. (Itthon csak kevés tanítványa maradt, mint Káldor György vagy Szántó Rudolf.) Ő a harmincas évek közepe táján Illyés Gyula látogatása nyomán jutott vissza megint a magyar szellemi életbe, hogy rövid intermezzo után újra visszasüllyedjen zengőtövi magányába. Ha néha megszólalt, tömörre fogott, rövid megnyilatkozásaiban a Nyugat első éveinek prózáját vélték hallani soraiból. Valóban közel állt ez Ady prózájához. Németh Lajos szerint a modern magyar filozófiai és művészettörténeti műnyelv megteremtője; lehet, hogy így van, ennek azonban semmi köze a Magyar Filozófiai Társaság, vagy a Minerva Társaság stílusához – közelebb áll ez a 16–17. század magyar prózájához, sőt, mint stílusvizsgálatok be fogják majd bizonyítani, egyenesen annak továbbfejlesztése. (Diákkoromban könyvtárában egyszer a régi Nyugat-ok lapozgatása közben nyitott rám: „Ne ezekkel töltse idejét – olvassa Thököly emlékiratait.")

Németh László legújabb életrajzírója azon csúfolódik, hogy nemzedékünknek, az 1930 körüli fiatalságnak bálványai voltak. Valóban voltak, mert kivételes nagyságok éltek még fiatalkorunk idején. Az a szerencse jutott osztályrészemül, hogy sokukat, legtöbbjüket, még én is ismerhettem és csodálhattam. Az első, akit fölkerestem, ki is lehetett volna más, mint Szabó Dezső, akivel tizenhét éves koromban interjút csináltam. (Dombóvárott létezett akkor a Tolnavármegye c. ellenzéki napilap.) Emberi közelségébe az óriások közül azonban először Fülep Lajosnak jutottam. Ennek egyszerű oka volt. Rejtekhelyétől, Zengővárkonytól, ahol református lelkész volt, a mindössze húsz km-re fekvő nagyközségben, Bonyhádon jártam gimnáziumba. A Zengőre kirándulva, pécsváradi vagy pécsi rokonokat látogatva útba ejtegettem, parókiáján élvezve szívélyes, de mindig szabadkozó vendégszeretetét, kalauzolását a Zengő körüli gyönyörű tájakon. Abban az időben ritkán állított be vendég hozzá; ő maga is elvágta szellemi összeköttetéseit. (Rejtély, miért nem a maguk idejében írta meg nagy tanulmányait Derkovitsról és Csontváryról, amikor segíthetett volna rajtuk.)

Bölöni György Ady könyvében a félelmetes hírű fiatal műkritikust Ady becéző szavával szakállas Krisztusnak emlegeti. A századforduló poshadt művészeti életében a fiatal Fülep műkritikáival olyan izgalmat és felháborodást keltett, mint a fiatal Péterfy színikritikáival. Fülep ezt az első fiatal kritikuscsoportot élete végéig szeretettel emlegette; Hevesi Sándor, Kárpáti Aurél és Márkus László állt akkoriban közel hozzá. Módja nyílt, hogy hosszú évekre külföldi tanulmányutakra küldjék. Itália, Párizs, sőt Anglia voltak vándoréveinek színhelyei. Egyszer részletesen elmesélte, hogy búvta az angol székesegyházak tornyait, padlásait, tetőszerkezetét, hogy mindent kézzelfogható valóságában ismerjen meg. Rómában a nagy vatikáni diplomata, a híres műértő Ram-

polla bíboros társaságába került; Fülep első felesége, Erdős Renée meg is írta egyik nagysikerű regényében ezt a korszakát. Hosszú évekre Firenzében telepedett le. Papini barátságába fogadta, mint ezt a Krisztus követése előszavában oly érzékletesen megírta. Onnan szerkesztette a szellemtörténet első magyar folyóiratát, A Szellemet. Lukács György, Fogarasi Béla, és a Babits–Juhász–Kosztolányi levelezésből is zseninek tűnő Zalai Béla voltak fő munkatársai. Az első világháborút Itáliában élte át, példátlan éleslátással figyelve és jelentve a világpolitika valódi menetét, igazi hátterét és várható jövőjét. A Huszadik Századba a háború végén írt nagy tanulmányában a demokratikus és szocialista új Olaszország víziója bontakozik ki. Fülep barátai lettek a fasizmus előtti, első világháború utáni Itália irányítói, köztük a nagy barát, Amendola.

A német–osztrák összeomlás után az angolszász hatalmak befolyását látta emelkedőben, amit ezek olaszországi jelenléte indokolhatott. Károlyi Mihály őt bízta meg a Magyar Népköztársaság itáliai képviseletével. 1919 februárjában a Külügyminisztériumban kapott nagyobb beosztást és rövidesen, 19 februárjában a pesti egyetem újjászervezésekor természetesen ő kapta az olasz tanszéket. Maradandó 19-es irodalmi alkotása Szabó Dezső Elsodort falu-jának monumentális bírálata a Nyugatban, a magyar kritika egyik legnagyobb teljesítménye, műelemzése. Szabó Dezső a Segítség-ben adta vissza a kölcsönt a tőle megszokott rosszmájúsággal, de bizonyos fokú becsüléssel is. „... Havas tanár, akibe Párizs, Flórenc, Róma belemérgezték a csak szépségben, csak esztétizálásban, csak kultúrában élés vágyát. Itt tanár már tizenkét év óta. Itt, ahol az uccákat por és trágya fedik, ahol naponta kétszer disznókonda visít végig a házak közt, ahol vasárnap délután hármonika a zene és ahol a patikusnak irodalmi véleményei vannak! Szenvedélyesen veszi a könyveket, a képeket, a folyóiratokat: elbújtatja közéjük életét. És ír, ír fiókjának tanulmányokat, esztétikai méltatásokat: hogy nagyvárost, tudományt, és kultúrát hitessen maga köré. Nem jár sehová, lányra nem néz. Csak ezek közé a titkos tüzű lelkek közé jön el néha, hogy kibeszélhesse könyvekben felszívott lelkét...", „... Havas félő reménykedéssel nézett Bálintra, mint a nagyon szerelmes kérő a döntő pillanatban. Eltikkadt hangon mondta: – Mester, én írtam egy esztétikai méltatást a mesterről. Ha egyszer kegyeskednék elolvasni. Bálint nagyon unta az effélét, de a mai nap lefogta rosszaságát. – Hozza el egyszer hozzám a tanár úr, – mondta lehetőleg érdeklődő arccal. Havasnak ünnepélyes lett az arca, mintha egy előtte levő oltárról tizenkét gyertya világítana rá. Titok-felbontó, halk meleg hangon mondta: – Kimutattam benne, hogy mi a gyökérlényege annak a nagy újságnak, amit a mester jelent a művészetben. A mester ösztönös művészi látásában elért ahhoz a világlátáshoz, ahol a tudomány van. Semmi sem álló, semmi sem mozdulatlan vagy dermedt a mesternél. A mester szemeiben minden anyag, az egész élet örök rohanás, folytonos tovamozdulás. Hiszen érdekes, így van ez még a mester írásaiban is. A mester igésítette az egész mondatot: jelző, tárgy, határozó, minden igeszerű lett, hogy mondja ezt a folytonos tovazáporozását minden levegőnek, mert a világ ige. A mester örvénylő atom-gyökeréig látta meg a világot és ez határozza meg egész művészi technikáját. A mesternél a holttest szétrohan. rohanás az alvó test is, akár egy homályos verembe hajított kő. Csodálatos, csodálatos! Halkan, vallomás-szerűen, vallásos cirógatással mondta szavait. Bálint már a belső szemeivel is ránézett. Eddig csak úgy futó köszönésekből ismerte a tanárt. Hány ilyen földrehullott papja lehet az országban, hány dugott láng éghet így az ő lángjától!..." (Segítség. II. köt. 52., 54–55. l.)

A 18–19-es állomásai miatt papírforma szerint emigrációba kényszerült Fülep itthon maradt és vidékre ment. Először Baján vállalt lelkészséget, majd egy egész kis faluba, Zengővárkonyba választatta meg magát. Baján jóbarátja volt az egyetlen könyvkereskedő, Kollár Kálmán, később a pesti Egyetemi Könyvesbolt újjászervezője, majd az amszterdami Pantheon Verlag tulajdonosa és a háború után az első nagy nemzetközi irodalmi folyóirat, az Erasmus alapítója és főszerkesztője. Bajáról szekerezett át gyakran Decsre, ottani lelkészbarátjához, Arany Dénes-hez. Itt kezdte gyűjteni cserepeit, szőtteseit, szökrönyeit, húsvéti tojásait. Várkony ősmagyar, de rendkívül kicsi, szerény jövedelmet biztosító parókia volt. Utolsó postája és vasúti állomása Pécsvárad.

Második felesége 19-es professzori korának rajongó tanítványa volt, maga is a magyar népzene és népművészet szakértője. Láttam a Babits-hagyatékban Fülepné egy levelét, ebben megírja, hogy férje nem bírja tovább a nyomort, ha nem segít rajta a Baumgarten-alapítvány, öngyilkos lesz. Babits, aki Dante- és olasz szakértő-mivolta miatt annyira becsülte Fülepet, rögtön nagydíjat adott neki. (Fülepnek egyébként Babits Divina Commedia-fordításáról nem volt föltétlen jó véleménye, szerinte a Vita Nuova-t kellett volna fordítania.) De jellemző Fülepre, hogy alig jutott hozzá a pénzhez, kertjében saját tervei szerint egy hatalmas terméskő könyvtárat és dolgozószobát építtetett. Itt töltötte délelőttjeit egyházi ügyeibe vagy kéziratiaba elmerülve. Hosszú kutyanyelvekre szeretett írni, éspedig lúdtollal. A templom és parókia mögötti kert valóságos paradicsoma volt, egyik oldalán a hegyoldalról csobogó csermellyel, zümmögő méhessel, termésüket potyogtató alma-, körte-, szilvafákkal. Garmadában állt a gyümölcs a fű között, a gazda figyelmére sem méltatta. Első látogatásomkor tudtam meg, hogy a ház gazdája szigorú diétán él, míg vendégeit legízesebb csirkepaprikással kínálgatta, ő maga főttkrumplin, rizsen, párolt gyümölcsön élt.

Fülep Lajos neve a Pesti Naplóban került elő újra 1929-ben, amikor három folytatásos cikkben a dunántúli magyarság pusztulásának körülményeiről és okairól nyilatkozott. Kodolányi János akkor már megírta, sajnos ma már elfelejtett röpiratát „A hazugság öl!"-t, és mindaz, amit ő és Fülep előtárt, készen állt Babits Orgovány-ban kivégzett jogászprofesszor nagybátyjának, Budai Dezsőnek első világháború előtti tanulmányaiban. Ezek a cikkek azonban nyomtalanul eltűntek. A népi mozgalmak, a Sarló, a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok írásaiban sem idézik őket. 1930-ban Gunda Béla, a mai debreceni etnográfus professzor társaságában látogattuk meg Fülepet. Az általunk legtöbbre becsült, és nekem földim, Illyés Gyulának nem győztük ecsetelni Fülep egyedülvalóságát magyar sorskérdésekben. Fülepnek is rokonszenves volt Illyés első pár kötete; tény, hogy Illyés elhatározta, meglátogatja Fülepet egyik hazarándulásakor. A Nyugatban megjelent Pusztulás, amely Babits, Németh László és mások írásai nyomán valóságos mozgalmat indított meg, ma már történelmi dokumentum.

Mikes Lajos halála után az Athenaeum fillérekért kiárusította a húszas években kiadott és raktáron maradt Mikes-szerzőket. Fülep Lajos Magyar Művészete szintén közöttük volt. Vas István önéletrajzából is kiderül, milyen nagy hatással voltak nézetei nemzedékünkre. (Lechner dicsőítése miatt pár éve nem kisebb világnév, mint Pevsner adott neki fényes igazolást.)

Fülepnek Európa csak egyik oldala volt. Ő sosem tudta elválasztani a magyar múlt helyes tudatát a legmélyebb európai műveltségtől. Sajnos a harmincas években nem létezett még zsebmagnó, s így csak a mi agyunkban élnek még intései, tanításai, helyreigazításai. A Zengővárkony fölött elterülő évszázados hatalmas szelídgesztenyeerdő és az egész a Dráváig kilátást nyújtó roppant fennsík volt sétaközi vizsgáztatásainak és oktatásainak színtere. Mint D. H. Lawrence-nek, neki is különös tehetsége volt a genius loci, vagy a jobb angol kifejezéssel a „spirit of the place" iránt. Felejthetetlenek recitálásai az angol és német klasszikusokból. Tőle tanultam meg csodálni Robert Browning-ot; ma is látom és hallom, ahogy először szavalja:

„Oh Galuppi, Baldassaro, this is very sad to find!
I can hardly misconceive you; it would prove me deaf and blind;
But although I take your meaning, 'tis with such a heavy mind!

Here you come with your old music, and here 's all the good it brings.
What, they lived once thus at Venice where merchants were
the kings,
Where St. Mark's is, where the Doges used to wed the sea
with rings?"

(Vas István fordításában:

Ó Galuppi, Baldassaro, szomorú, hogy rád lelek!
Nem vagyok süket, se vak, hogy téged meg ne értselek,
De a szívem oly nehéz, míg képzeletem száll veled.

Íme itt jössz ó zenéddel, régi kincseket kínál.
Mondd, így éltek Velencében, hol a kalmár volt király
S tengert jegyzett el a dózse, hol a Szent Márk-templom áll?)

Nagy rajongója volt Meredithnek, de még jobban csodálta, amikor egy egész telemet rászánva végigolvastam összes műveit, és valóban bámulatraméltó sokféle magyar vonatkozását összeállítottam. De ő tanított meg az angol parasztlázadás nagy költőjének, William Langland-nek nagyságára is. A középkori angol misztikusok, Richard Rolle of Hampole nevét pedig tőle hallottam először. De ugyanígy hívta föl figyelmemet a nagy német misztikusokra, Susora, Mechtild von Magdeburgra és Hildegard von Bingenre. A spanyol manieristákat, Gongorát, Avilai Szent Terézt és San Juan de la Cruzt akkor emlegette, amikor magyar költők még létükről sem tudtak. De tőle tanultam meg becsülni John Lylyt is, a Euphues szerzőjét. És nincs vége-hossza azoknak a tanácsainak, amelyekkel az irodalom- és művészettörténet vagy a történettudomány igazi és érvényes klasszikusaira és nagy műveire terelte figyelmemet. (Nem akarom megbántani azokat az élő vagy mások által becsült írókat és tudósokat, akiknek értékét kétségbevonta.)

Hamar odahagyta a Választ, mert távolról sem váltotta be az ígéreteket és reményeket. Viszont mégiscsak a népi írók fölfedezésének vagy forgalmazásának köszönhette, hogy a harmincas évek második felében, a pécsi bölcsészeti karon a művészetfilozófia magántanára lett, és így komolyabb jövedelemhez juthatott. Föl kell jegyezni, hogy Halasy-Nagy József volt az, aki minden akkori kormányfórummal szemben részleges rehabilitációját keresztülvitte. (Mihelyt komolyabb, állandó jövedelemhez jutott, jelentős összegeket költött megint könyvtára gyarapítására; 1937–38-ban nagy csomagokat küldtem neki Bécsből.) A pécsi professzorok közül rajta kívül még Csekey István, a magyar alkotmánytörténész, a pragmatica sanctio valódi történetének leleplezője állt közel hozzá, már csak azért is, mert a várkonyi gesztenyés fölött vásárolt szőlőt magának, és így gyakran érintkeztek. Amikor Kerényi Károly Pécsre került, néha-néha ő is kirándult hozzá, de Kerényi maga is csak előadásaira utazott le Pécsre. Pécsi tanítványai közül Weöres Sándor volt az, akiben lelkéből lelkedzett magzatját megtalálta.

45-ben Keresztury Dezső átnyújtotta egyet. ny. r. tanári kinevezését Pécsre, majd Zambra Alajos halála után a pesti olasz tanszékre hívták meg, és egyúttal az Eötvös Kollégiumban fő-fő tutori állást kreáltak neki. Az olasz tanszékről Gerevich Tibor halála után a művészettörténetre váltott át, és voltaképpen itt nevelte jelentékeny tanítványi gárdáját: Körner Évát, Németh Lajost stb. Eötvös Kollégiumi megbízatása azonban elkésett volt. Fülep ugyan kommunistának vallotta magát, de elképzelhetetlen volt, hogy ő nevelje az oly sokrétű háború utáni Eötvös-ifjúságot. Halász Gábor, Bernáth Aurél által föstött portréjának leleplezési ünnepélye után Lukács György társaságában engem is behívott abba a külön kis néprajzi múzeumba, amelyet gyűjteményéből akart élő okulásul az Eötvösben fölállítani. Pesti, megnőtt jövedelméből könyvtárának szerzett be megint, szerinte nélkülözhetetlen darabokat; a British Council könyvaukcióját kihasználva, az újabb angol művészettörténeti irodalmat és kedvenc angol könyvsorozata, a World's Classics köteteit hozattam meg neki. Valódi munkatere a nagy magyar művészettörténet és a művészettörténeti kutatás megszervezése volt. Buda egyik legszebb tájképében, a Széher út fölött bérelt magának kedvenc Zengő vidékére emlékeztető házat, itt látta hetenként egyszer vendégül leghűbb tanítványait, az őt több versében megjelenítő Fodor Andrást, az őt zenében is köszöntő Sárosi Bálintot

és másokat. Ahogy Várkonyban, itt is télen-nyáron saruban, kampósbotjával tette meg hatalmas sétáit.

1970 szeptemberének egyik napján féllábában vérkeringési zavarok támadtak. Türelmes fekvés talán rendbehozta volna, de ő kikövetelte az éroperációt. Másnapra, ágyából kiugorva, embólia végzett vele. Nyolcvanhat évének hitetlenkedő csodálói végül is fölöslegesnek tartották a szabad természetben való sok sétát, a szigorú diétát, a szabályos ebédutáni pihenést és a korai fekvést. Valószínűleg azonban éppen ez a fegyelmezett életmód hosszabbította meg legalább három évtizeddel életét, hiszen sok nagy kortársa, Ady, Babits, Karinthy, Kosztolányi, Móricz és a többi óriás, nemzedékekkel őelőtte távozott.

Fülep Lajos a magyar művészettörténet, filozófia, irodalmi és művészeti kritika egyik legnagyobb alakja; Pécs, Baranya és a Dunántúl modern kultúrtörténetének kiemelkedő személyisége; különös, nagy ember volt, ne veszítsük szemünk elől.

POMOGÁTS BÉLA

PÁRHUZAM ÉS HALMOZÁS

JUHÁSZ FERENC ANYÁM CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK SZERKEZETI ELEMEI

1.

Roman Jakobson hivatkozik egyik tanulmányában – *Grammatikai párhuzamosság a népköltészetben* – G. M. Hopkins 1865-ös *On the Origin of Beauty* című dolgozatára, amely úttörő módon ismerte fel a kifejezés paralelizmusának poétikai értékét. „A költészet míves része – írta az angol tudós –, talán azt is mondhatnánk, mindaz, ami a mívességhez tartozik, a párhuzamosság alapelvére vezethető vissza. A költészet szerkezete a párhuzamosságok folytonossága, amely a héber költészet és az egyházi zene antifóniáinak úgynevezett technikai párhuzamosságaitól a görög, olasz vagy angol költészet bonyolultságáig terjed." Jakobson maga is megerősíti és igazolja ezt az elgondolást: „A grammatikai jelentések szimmetrikus ismétlése és szembeállítása – mondja *A grammatika poétikája és a poétika grammatikája* című tanulmányában – költői kifejezőeszközzé válik." Majd így folytatja gondolatmenetét: „Valamely adott költeményben fellelhető különféle morfológiai osztályok és szintaktikai szerkezetek kiválasztásának, megoszlásának és kölcsönös kapcsolatainak elfogulatlan, figyelmes, kimerítő, teljes leírása magát a kutatót is meglepi a váratlan és feltűnő szimmetriákkal, a kiegyensúlyozott struktúrákkal, az egyenértékű formák és a szembetűnő ellentétek hatásos halmozásával, sőt meglepik a költeményben használt különböző morfológiai és szintaktikai struktúrák erősen korlátozott halmazával; épp ez az elhatároltság teszi lehetővé, hogy követni tudjuk a ténylegesen felhasznált alkotórészek mesteri kölcsönhatását. Emeljük ki még egyszer ennek a költői eszköznek a különösségét: minden kellő érzékenységgel rendelkező olvasó, ahogy azt Sapir mondaná, ösztönösen érzi ennek a grammatikai eszköznek hatékonyságát és szemantikai súlyát anélkül, hogy bármiféle »kísérletet tenne tudatos elemzésre«".

Juhász Ferenc *Anyám* című költeménye – ahogy a költő mondja: éposza – is a „szintaktikai struktúrák halmazára" épül; az éposz olvasója ezúttal is „ösztönösen érzi ennek a grammatikai eszköznek szemantikai súlyát." Vagyis olyan költői alakzatról van szó, amely maga is a tudós nyelvész által magasztalt „grammatikai szépséget" sugározza. Ez a grammatikai erő azonban magyarázatra szorul. Ösztönös érzésünket tudatos belátássá kell alakítani. Vagyis kísérletet kell tenni a költemény grammatikai rendjének elemzésére, fel kell deríteni a szintaktikai formák belső törvényszerűségeit, a grammatikai rend költői funkcióját, poétikai értelmét.

Az *Anyám* szintaktikai formáinak – párhuzamos szerkezeteinek és halmozásainak – rendszerbe foglalása igen bonyolult feladat. Főként azért, mert e formáknak mindmáig nem alakult ki egységes, széles körben alkalmazható rendszere; s egy általánosan érvényes elméleti tipológia voltaképpen ki sem alakítható. A rendszertani kísérletek mindig egy konkrét szöveg elemzéséből születtek, s ezért mindig csak bizonyos körben alkalmazhatók.

Robert Lowth – a párhuzamos nyelvi szerkezetek költői jelentésének első kutatója – az ószövetségi szövegek vizsgálata nyomán alakította ki osztályozási rendszerét. 1778-ban, Ézsaiás könyvének fordításához írt értekezésében a párhuzamos sorok három fajtáját különböztette meg: a szinonim, az ellentétes és a szintétikus párhuzamosságokat. „Megfigyelhető – mondja –, hogy e különböző párhuzamosságok állandóan keverednek egymással; és éppen ez a keveredés adja a kompozíció változatosságát

és szépségét." A magyar elméleti irodalom lényegében ezt a tipológiát követi. Arany János nevezetes verstani tanulmánya – *A magyar nemzeti versidomról* (1856) – e nyelvi formák három osztályát különböztette meg. „Első – írja – a *párhuzamos*, miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik, s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét... Másik az *ellentétes*, midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki... Harmadik az *összerakó* (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi *haladványt* (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, *kiegészítő toldalékkal*, ismételtetik..." Hasonló rendszert vázolt fel Vikár Béla is, midőn a paralelizmusok három fajtájáról – a párhuzamos, az ellentétes és a fejlesztő – formáról beszélt.

Mások természetesen – az elemzett szöveg tulajdonságaitól függően – más tipológiát alkalmaztak; általában több kategóriával dolgoztak. Így R. J. Hightower 1959-ben hatféle paralelizmust különböztetett meg: az ismétlést, a szinonimiát, az antonimiát, a „hasonlóságokat" (lexikai és grammatikai hasonlóságok), a „különbözőségeket" (grammatikai hasonlóság, lexikai különbözőség) és a formapárokat (lexikai kapcsolódások, grammatikai hasonlóság nélkül). Más tudósok elsősorban finn–ugor népköltészeti anyag alapján dolgoztak ki tipológiai rendszereket. Oskar Kallas észt lírai dalokat vizsgálva, Wolfgang Steinitz pedig Arhippa Perttunen karjalai énekeit elemezve csoportosította a párhuzamos sorokat. Ám mindezek a kutatások inkább csak az elemzett szövegek belső struktúráját tárták fel, a paralelizmusok általánosan használható tipológiájának kidolgozására nem vállalkoztak. S nem oldották meg a sorpárok határain kívül eső paralelizmusok problémáját sem. Roman Jakobson találóan jegyezte meg Steinitz kutatásairól: „A szerző feltárta a párhuzamos sorok közti nyelvtani kapcsolatok »változatait«, de a szerkezetileg különböző sorpároknak és ezek jellegzetes funkcióinak nagyobb szövegösszefüggésben való egymásra hatását egy önálló, az adott dalt teljes egészként vizsgáló eljárásnak kell kiegészítenie, amelynek következtében a pár nélküli, elszigetelt sorok helyére és szerepére vonatkozóan is új és árnyaltabb elemzést nyerhetünk."

Az *Anyám* párhuzamos formáit vizsgálva tehát nem igazodhatunk egy készen lévő tipológiához. Az elemzésnek a szöveg belső törvényszerűségeit kell felkutatnia, a kompozíció tulajdonságait kell feltárnia. Az imént összefoglalt vélemények mégis megszívlelendők; két kérdésben is eligazítanak: 1. Minden tipológiai vizsgálat középpontjában az a három kategória áll, amelyet először Robert Lowth, majd Arany és Vikár is megkülönböztetett: vagyis a mellérendelő, az ellentétes és a szintétikus alakzat. Ezeket az alakzatokat kell nekünk is figyelembe vennünk. 2. Meg kell fogadnunk Roman Jakobson figyelmeztetését, és a sorpárok vizsgálatát ki kell egészíteni a szöveg tágabban értelmezett paralelizmusainak feltárásával. E párhuzamosságok teljes rendszerét sajnos nem kutathatjuk fel és írhatjuk le egy rövidebb tanulmány keretei között (Steinitz több mint kétszáz lapos könyvben elemezte Arhippa Perttunen énekeit!). Csupán azt szeretnénk jelezni, hogy Juhász Ferenc éposza milyen paralel formákra épül, s miként valósítja meg a Jakobson által méltatott „grammatikai" költőiséget.

2.

Az *Anyám* paralel nyelvi formái négy „közegben" vizsgálhatók. Külön lehet elemezni a soron (mint legkisebb egységen) belüli, a sorok egy nagyobb csoportján belüli, az „énekek" szerkezetében megvalósuló, s végül az eposz teljes struktúrájában alakot öltő (az „énekek" egymás melletti rendjében kifejezett) párhuzamosságokat. Ezeket a párhuzamosságokat természetesen csupán a kisebb egységeken – a sorokon és a sorcsoportokon – belül hozták létre grammatikai erők, a nagyobb egységek párhuzamos formái a stilisztikai és tartalmi megfelelésekben öltenek alakot.

I. SORON BELÜLI PARALELIZMUSOK:

1. *Szóismétlések:*

a) teljes szóismétlés: pl. „titok, titok, titok, titok" (87. l.)

b) szóismétlés birtokos személyragkülönbséggel: pl. „irgalmaim, irgalmaid" (141. l.)

c) jelzőismétlés felsorolásban: pl. „pórusos zöld fej, zöld urna" (75. l.)

d) szóismétlés különböző grammatikai funkcióban: pl. „anyag az anyagba zárva" (87. l.)

e) jelzőismétlés különböző grammatikai helyzetben: pl. „gyökér-száj a gyökér-szűgyet (20. l.) (alany jelzője, tárgy jelzője).

2. *Alaktani párok:*

a) veláris-palatális szimmetria: pl. „hártyák, boldog véredények" (87. l.) (a sor első négy szótaga veláris, a második négy palatális)

b) alliteráció: pl. „kő-keresztek, kő-kaktuszok" (12. l.)

c) belső rím (asszonánc): pl. „áll a ködbe tekerődve" (41. l.)

3. *Jelentéstani párok* (itt érvényesíthető pl. a Lowth és Arany alkalmazta tipológia):

a) szinonímia (rokonértelműség): pl. „nincsen bűnöd, nincsen vétked" (98. l.). Ez időnként lehet háromtagú is: pl. „csontok, szőrök, szent hajzatok" (87. l.)

b) antinómia (ellentétesség): pl. „kő csillagok, vak kő-kések" (88. l.) Ehhez a formához sorolhatók azok az „abszurd" antinómiák, melyeket a költő képtelen látomásai teremtenek: pl. „nagy szitakötő-párducok", „páncélos kék griff-malacok" (130. l.) Ezeket az alakzatokat rajzolta fel *Az éjszaka képei* és a *Gyermekdalok* „állat-szürrealizmusa", hasonlóan Hieronymus Bosch vízióihoz (amelyekre az *Anyám*ban maga Juhász is hivatkozik, 130. l.)

c) fokozás (szintétikus paralelizmus): pl. „Köd, köd, köd, köd, isten füstje" (38. l.)

Néhány helyen – e fenti párhuzamosságokon kívül – olyan paralel formákat is találunk, melyekben egy-egy mellérendelt mondat tölti ki a sor egy-egy felét: pl. „miért hivtok, mit akartok" (216. l.), „anyám áll, és nem is tudja" (40. l.), „áll anyám, nézi a ködöt" (65. l.).

II. SORCSOPORTOK PARALELIZMUSAI:

1. *Alaktani párhuzamok:*

a) sorismétlés: pl. „a könnyek, a könnyek, könnyek, / a könnyek, a könnyek, könnyek, / a könnyek, a könnyek, könnyek" (289. l.)

b) sorpárok ismétlése (szószerinti ismétlés): pl. „tőlem holtak mit akartok, / szívem felé mért haraptok, / tőlem holtak mit akartok, / szívem felé mért haraptok" (217. l.)

c) sorpár-ismétlés változással: pl. „mintha mindörökre volna / a ködben állni a dolga, / mintha volna mindörökre / dolga meredni a ködbe" (53–54. l.) (a sorpárok „képlete": *a-b-a-b).*

d) sorpár-ismétlés változással és megfordítással: pl. „aki adsz majd szent védelmet /amikor a halál zörget, / csont ujjával, ha kopogtat / elállod akkor az utat" (94. l.) (a sorpárok „képlete": *a-b-b-a)*

e) sorismétlés „chiazmussal" (keresztező szerkezettel): pl. „harapja a csont a földet, /harapja a föld a földet, / harapja a föld a csontot, harapja a csont a csontot" (20. l.)

f) előtagismétlés (anafóra): pl. „Sír a varangy, a mirigy bak, / könnyei: fröccsös-poharak, / könnyei: elrothadt tüdők, / könnyei: szőrös csecsemők, / könnyei: földagadt májak, / könnyei: fölpüffedt lábak" (51. l.)

g) utótagismétlés (epifóra): pl. „Halottaim, halottaim / földbe-hívó halottaim, / integető halottaim, / csalogató halottaim, / fosztogató halottaim, / csábítgató halottaim . . ." (209. l.)

h) rím (szintén alaktani paralelizmusnak tekinthető): az *Anyám* általában páros rímeket használ, pl. tiszta rím: „ott állsz szűz királynő fenség, / virágzó Tavasz-istenség" (136. l.); asszonánc: „te Virágzó Világasszony / illatos Sohase-Alkony" (136. l.); a tel-

jes soron végigvonuló rím (asszonánc): „Világok Kigondolója, / Világok Kihordozója" (136. l.). A rímek közé sorolható az utótag-ismétlés is.

2. *Jelentéstani párhuzamok:* A) párhuzamos ismétlések és felsorolások:
a) szinonim ismétlés: pl. „odakint a hó zuhogott, / vak fehér pettyekkel ömlött, / pamut-csillaggal özönlött, / örvénylett vatta-csillaggal, / kristályvatta ős-szárnyakkal, / kövér pamut-fonalakkal . . ." (110. l.)
b) fokozó ismétlés: pl. „áznak az ezerévesek / és a tízezerévesek / és a százezerévesek / és a millió évesek" (227. l.)
c) ismétlés metaforával (a második sor metaforikusan ismétli meg, képezi tovább az első): pl. „a Föld, mint az asszony-hüvely, / a Föld, mint a vérző kehely" (144. l.)
d) szinekdoché felsorolás (az egész helyett a részeket sorolja fel): pl. „mintha csupa Jézus-keze / rothadna ott és vérzene, / mintha csupa Krisztus-lába / rothadna rá a mohára" (39. l.)
e) felsorolás síkváltással alaktani ok miatt: pl. „rostok, kötések irgalmak, / hámok, pórusok, parazsak, / pernyék, kövek, rögök, lángok" (88. l.). A vers a biológia szintjéről a *pórusok–parazsak* alaktani hasonlósága révén vált át a fizikai jelenségek szintjére.
f) felsorolás síkváltással jelentéstani ok miatt: pl. „szőrök, csontok, pihék, erek, / hártyák, izmok, kérgek, kövek" (89. l.). A biológiai és fizikai szint közötti átváltást az *izmok* és *kérgek* jelentésbeli hasonlósága (szerkezetbeli hasonlósága) teszi lehetővé.
g) kultúrtörténeti felsorolások: pl. az alvilági vízióban megidézett filozófusok, természettudósok, írók, zenészek felsorolása: „a Föld-szívben Bach és Verdi, / Schönberg, Haydn, Monteverdi, / Alban Berg és Anton Webern" (242. l.)
h) vallástörténeti felsorolások: pl. „mint eres kocsonya-Buddha, / lüktető kristály-Jézuska" (123. l.)
i) mese- és mítosz-alakok felsorolása: pl. „Ó, a kicsi Csillag-asszony, / a zöld-arcú Tündér-asszony, / a zöld-arcú csöpp Ősanya, / a zöld-arcú Angyalocska, / a picike szent Ősasszony, / a fönséges Moha-asszony, / elvarázsolt Tündér-koca, / a mítikus Époszkacsa, / világtojást keltő Réce" (268. l.) (vagyis a finn–ugor mítosz lényei)
j) önálló alkotású mitikus lények felsorolás: pl. „nem láttad a Halál-Angyalt, / a Mosolygó Fojtó Angyalt, / a szőrcsipke Végső Angyalt, / Fekete Megfojtó Angyalt" (288. l.)
k) abszurd víziók felsorolása: Juhász Ferenc – már említett – látomásos „állat-szürrealizmusának" lényei, pl. „láttam, körülötted csodák: / Hieronymus Bosch-világ, / szent csoda-szörnyek nyüzsögnek, / szent szörny-létezők lebegnek, / zöld lombban bagolykoponyák, / tarisznyarák-embercsodák, / fatörzsre-kötözött szívek, / ember-répa bohócfejek, / gyíkfarkú varangy-angyalok, / szitakötő kőhal-csikok, / lépegető halmadarak, / pávafarkú béka-lovak . . ." (130. l.)
l) jelentéstani osztályok részletezése: pl. „tele volt az minden jóval, / enni és innivalóval, / búzával, kenyérlepénnyel, / fagyott szírral, fagyott vérrel, / fagyott szalonnával, mézzel, / árpával, rozzsal, kenyérrel" (190. l.)
B) antinóm ismétlés: pl. „kan-rózsatűz, szörnyű kezdet, / alvadt-vérből épült végzet" (18. l.), vagy „te a feszületnél könnyebb, / a Mindenségnél nehezebb" (18. l.)
C) szintétikus ismétlés (az ismétlés azon a módon „képzi" tovább a vers menetét, amit Arany János „haladvány"-nak nevezett): pl. „mulandóságból kimerve, / kristályhóba tekerve" (18. l.), vagy „Áll anyám a téli ködben, / az isten-orrlika füstben, / áll, mereng, a ködbe réved, / kérdezi a mindenséget" (62. l.). Általában a szintétikus ismétlés köti össze a költemény mellérendelő felsorolásait, halmozásait.

3. *Komplex párhuzamok* (alaktani és jelentéstani paralelizmus)
a) előtagismétlés szinonim ismétléssel: pl. „szeme előtt látomások, / szeme előtt jelenések" (41. l.), vagy: „kőcsipke-dinoszauruszok, / őskő-láng diplodocusok, / kőcsillag-brontoszauruszok, / kőhab-tirannoszauruszok" (68. l.)
b) előtagismétlés fokozással: pl. „égő gyertyával topogtak, / égő gyertyákkal futkostak, / égő gyertyákkal lobogtak" (287. l.)
c) előtagismétlés keresztező szerkezettel (chianizmussal): pl. „kőcsontváz sárkánykirályok, / kőcsipke-királysárkányok" (68. l.)

d) utótagismétlés (távolabbi) szinonim ismétélssel: pl. „S a szőrharang-manó apa, / a kőmedve-törpe apa, / a rozsomák-arcú apa, / a cickány-tarkójú apa" (168. l.)
e) szóismétlés fokozással: „rózsatűzözön-örvénylés, / rózsatűzözön-hömpölygés, / rózsalángrobbanás rózsa" (90. l.)

III. *PARALELIZMUS AZ „ÉNEKEKEN" BELÜL:*

Az *Anyám* „énekei" („fejezetei") olyan struktúrákat alkotnak, amelyeknek rendező elve a párhuzamosság: a tartalmi és mitikus elemek, a stiláris módszerek és a metafora-rendszerek paralelikus használata. Ezek a párhuzamosságok egyaránt átszövik a szöveg gondolati anyagát és kifejező eszközeit. Az alábbi fontosabb típusokat különböztethetjük meg:

1. *A gondolati-filozófiai mondanivaló antinómikus megszervezése:* Az *Anyám* filozófiája a költői személyiség belső drámájára épül: ebben a drámában a pusztulás és az élet elvei küzdenek. Az apa halála, amely a pusztulás irgalmatlan kényszerére utal, éppúgy hatalmas látomásokban és metafora-sorozatokban jelenik meg, mint az anya élete, amely a létezés fennmaradását, a természet önvédő rendjét, a halálon győzelmet arató újjászületést jelképezi. A *Mit tegyek?* című „énekben" (az eposz zárófejezetében) közvetlenül is az élet-elv és a halál-elv küzdelme ölt alakot. A fejezet e két motívum drámai párharcára épül, látomás-rendszerében a pusztulás és az élet víziói váltakoznak, s e két princípium valamelyike időnként felerősödik. A végső győzelem azonban az életé. A fejezet a halottak idézésével indul: „Halottaim, halottaim / földbe-hívó halottaim, / integető halottaim, / csalogató halottaim . . ." (209. l.). Széleskörű mitikus alvilági panoráma tárul elénk: a földbe szálló apa pusztulásának képei után sorra felidéződnek az irodalomnak, a filozófiának és a zenetörténetnek azok az eltávozott klaszszikusai, akiket Juhász mestereinek és példaképeinek tekint: Dylan Thomastól Kazinczy Ferencig és Mozarttól Bartókig. A halál-látomás odáig fokozódik, hogy a költő saját megsemmisülésének, alvilági „alászállásának" vízióját is felrajzolja:

a Földgolyóban szétáradó
lángja a rezesbandának,

. . .

ha a fiú hazatalál,
ha megtér a tiszta földbe,
a szent Bolygó-ősanyába,
anyag-halhatatlanságba,
a halhatatlan anyagba
szívét a föld-lángba dobva,
nem a mennybe, a pokolba. (253. l.)

Ezt a halál-látomást azonban mintegy drámai „átcsapással" az élet, a vállalkozás képei követik. A megsemmisülés vonzását az apa pusztulásának emlékei hívták elő, most az anya alakjának felidézése váltja ki a fennmaradás akaratát: „Magamat földbe nem oldom, / nekem más dolog a dolgom, / anyámat kell megvédenem, / a haláltól elrejtenem. / Szívem nem őrölheti meg / föld, kő, tűz, rothadás, féreg, / anyámat kell megvédenem, / a szívembe építenem!" (258. l.) Ettől kezdve fokozatosan erősödik a halált elutasító elhatározás, az élet principiuma. Ez a principium is látomásokat gyújt, egyfajta mitikus fogalmazáshoz vezet. Juhász a végtelenbe növekvő ember mítoszát teremti meg:

kristállyá növök ragyogva,
tágulva, nőve, dagadva,
sejtjeimmel egyre nőve,
folytatódva, építődve
növekszem a világtérben,

ágazva a Mindenségben,
nővök, mint kristály-harmatcsepp,
mint óriás kristálykönnycsepp,
ősnövésem egyre könnyebb,
benövöm az izzó csöndet,
ragyogva, szótlan lobogva,
önmagammal folytatódva,
önmagamat szétnövesztve
a Mindenséget benyelve,
őslétemmel széttolódva,
ránőve a csillagokra,
mindent befolyva, benőve
a létbe beépítődve,
a létet magamba zárva,
kristály-magányomba zárva,
könnytelen világtereket,
égő anyagszigeteket,
forró csillaghalmazokat,
lüktető őscsillagokat,
hogy már testemben ragyognak
a csillagok, napok, holdak . . . (302–303. l.)

Az élet és a halál látomásos-mitologikus drámája szervezi meg tehát ennek az „éneknek" a struktúráját. És a költemény többi fejezetében is ki lehetne mutatni az antinomikus konfliktusra épített drámai kompozíciót. *A halott* című fejezetben a ravatalon fekvő apa látványa és a sírgödörből feltámadó apa látomása, *Az elhagyott ház*ban a pusztulás ködébe temetkező halottas udvar szorongató emléke és a gyermekkori kert nosztalgikus képei, az *Éhség*ben az életért folytatott küzdelem és a könyörtelen pusztulás mítoszai között jön létre az antinomikus drámai konfliktus. Vagyis mindenkor az élet és a halál jelentéstartalma között.

2. *Mitologikus párhuzamok:* a költeményben megfogalmazott mítoszok ugyancsak paralelikus – szinonim vagy antinóm – rendbe szerveződnek; függetlenül attól, hogy Juhász a mitologikus közkincsből választotta vagy maga teremtette mitologikus alakzatait.

a) szinonim párhuzamosság: a paralel szerkesztésnek ez a fajtája érvényesül az *Éhség* című fejezet osztják eredetű mítoszában. (E történetnek csupán bizonyos elemei találhatók meg az osztják mitológiában, Juhász Ferenc szabadon alakította át az eredeti kompozíciót). Az eget, Tórem isten trónját megostromló emberke kettős vállalkozásában és kettős zsákmányában (a bőség-dió és a kard) az ugor mitológia szinonim párosságra épülő szerkesztésmódja érvényesül.

b) antinóm párhuzamosság: ez a párhuzamosság jelenik meg azokban a mitologikus alakzatokban, mítoszt szervező látomásokban, amelyek az eposz filozófiai mondanivalóját antinóm drámákba rendezik. Ilyen antinómia például *Az elhagyott ház* című fejezet istent és ördögöt megidéző víziója. A pusztulást ábrázoló képek kozmikus méreteket kapnak; isten halálának mitologikus látomását vetítik elénk:

Köd, köd, köd, köd, isten füstje,
kiszúr habjából a tüske,
a kerítés föld felé dől
isten vak leheletétől,
tántorognak a zöld lécek,
az üresség-rácsú rések,
zöld moha-hüvelybe húzott
rosttá-rohadt zöld léccsúcsok,
a rozsdás ácsszögek kéken
könnyeznek a kerítésen,

kereszt-eres vascsillagok
rozsda-vizenyője csurog,
mintha csupa Jézus-keze
rothadna ott és vérzene,
mintha csupa Krisztus-lába
rothadna rá a mohára,
mintha csupa isten-borda
csurgatná levét a sárba,
isten mellkasa fölnyitva
sárga folyadékkal sírna,
röhögve után feldöfve
s folyna vére a köldökre,
az ágyékszőr rostos sárga
gyökérszív-szőrpamacsára.. (38–39. l.)

Az isten-pusztulás látomását azután a Sátán diadalának antinómikus víziója egészíti ki:

A kút keményen gőzölög,
vizében a sátán hörög,
kidugja moha-füleit,
kristályalma-légyszemeit:
két fekete szőr-rózsára
ragasztott szőrös és sárga
szemét, a két gyémánt-almát,
sokszögűre csiszolt halmát,
kidugja mohos kezeit,
mohos, nyálas orrlikait,
moha-szája is kilángol
a kristálypikkely-magányból:
s túj, hörög, köp, ködöt, füstöt,
mint gőzt a fortyogó üstök,
isten szívébe harapna,
isten szívébe, ha tudna. (39–40. l.)

3. *Stiláris párhuzamosságok:* A szöveg stílusa is a paralelizmus törvénye szerint szerveződik különböző rétegekbe. Ilyen stiláris rétegződés tapasztalható *A halott* című fejezet első és második fele között. A fejezet első része „nominális" stílusú, majdnem kizárólag nominális mondatok (állítmányok) írják le a ravatalon fekvő halottat, a pusztulás és a gyász képeit: „A homlok: viasz-narancshéja; / a szemhéj: zöld bogárpáncél, / piros-csíkos, rücskös, sárga, / bogár páncél-fedőszárnya . . ." (7. l.) A fejezet második fele ezzel szemben „verbális" stílusban készült; elszaporodnak az igék, a korábbi statikus képet élénk, dinamikus cselekvés váltja fel: „csak én láttam, ahogy roppant / rengéssel a sír megmoccant, / a föld feltúródott lassan, / tornyot épített magasan / . . . s apám halál-kristály lába / lángolt a földből kiállva . . ." (22–23. l.) A két stílusréteg a szöveg érzelmi-indulati váltását fejezi ki: a „nominális" stílus a pusztulás állandóságát, befejezettségét, a „verbális" pedig a halál ellen lázadó látomást, az élet dinamizmusát. A két stílusréteg a fejezet belső antinómiájában ad nyelvi alakot.

4. *Metafora-rendszerek párhuzamossága:* Az *Anyám* metaforái gyakran egész metafora-rendszerekbe szerveződnek, terjedelmes sorcsoportokat fognak össze. Két egymást követő metafora-rendszer paralel struktúrát alkothat: így például a költemény kezdő képeinek két csoportja is. Az első metafora-rendszert a *kő* szókapcsolatai hozzák létre: „a szemhéj: . . . rostosodó sárga kőfal / kőbánya kő-csomójára / forrt pórusos kagyló szárnya, / vak mészkőhab-kőgolyókra / kövesedett kőhab-rózsa, / kő-bordák, kő-vályuk fehér / kőfodrán kő-csipkeszegély, / kő-erekkel, kő-lécekkel / befont kőbuborék-kehely" (7. l.). Ezt a képsort azután a *viasz* szókapcsolatai fejlesztik tovább: „Az orr: kőlap-sivatagon / fekvő kőviasz-liliom, / mohos kék kőhalmazokon, / pórusos kő-

ravatalon / fekvő viaszkürt . . . / szőrös viaszbuborékok, / fagyott, kőeres gömblángok / fehér viaszpillér-csönddel / megosztott iker félgömbje" (8. l.). A két metafora-csoport párhuzamos struktúrába rendeződve mutatja be a halálba merevült emberi testet, a pusztulás formálta szoborszerű alakzatot.

IV. *PARALELIZMUS A KÖLTEMÉNY EGÉSZÉN BELÜL*

Az *Anyám* „énekei" látszólag szervezetlenül, különösebb kohézió nélkül követik egymást. Mintha Juhász Ferenc ahhoz a lírai kompozícióhoz tért volna vissza, amit Bori Imre írt le az *Apám* szerkesztő eljárásainak elemzése során. „Az emlékezés ködéből – olvassuk –, jellegzetesen romantikus költői alapállás ez, bontakozik ki apja alakja: egészen a hallucinációig feszíti a »megidézést«, előtérbe állítja a maga költői alakját, túlsúlyra hozza az epika mögött készülődő közvetlenebb líraiságát, amely az »emlékezés-technika« segítségével most már egészen szabadon áramlik. Mozaikokra törött eposz született így, amelynek már nincs is epikus szerkezete, s az epizódokat a költő érzelmes heve tartja össze: a műnek jellegzetesen lírai logikája van már." Az *Anyám* „mozaikos" kompozíciója azonban csupán látszólagos: valójában szerves kapcsolatok kötik egymáshoz az „énekeket". Az eposz fejezetei egymásnak felelnek, rejtett szálakon fut az üzenet az „énekek" között. Már említettük, hogy az egyes fejezetek kompozíciójában drámai antinómia érvényesül: az élet és a halál elvei küzdenek. Ez az antinómia hatja át a költemény egész kompozícióját, ez az antinómia teremt kapcsolatot a fejezetek között.

Az eposz struktúráját a párhuzamos kapcsolatok egész sora szövi át. Ebből a szempontból tanulságos megfigyelni a záró fejezet – *Mit tegyek* – szinonimikus visszacsatolásait. A fejezet kezdete az apa alvilági helyzetét írja le, hasonlóan az első „ének" látomásaihoz. (Azzal a figyelemre méltó változással, hogy nyugodt, statikus ábrázolásra cserélte a korábbi túlfűtött, robbanásos dinamikát.) A továbbiakban a halott apa körül felrajzolódó alvilági panoráma arra a képre emlékeztet, amely korábban az anya alakját vette körül (a második fejezetben). A végtelenbe növő s anyját védőn magába fogadó fiú mítosza pedig korábbi képre: a magzat-lét víziójára rímel (a harmadik fejezetben.) A zárófejezet tehát mintegy az összefoglalás szándékával idézi fel újra az előző részletek hangsúlyos motívumait. Mindez egyfajta zenei – szimfónikus – kompozíciót ad Juhász Ferenc eposzának.

Ugyancsak a párhuzamos megfelelések közé tartozik az az antinómikus kapcsolat, amely az apa és az anya alakja köré szervezett mítoszok között jön létre. Mindkét alakot – az eposz gyakran ellentétes elveket képviselő hőseit – mítikus övezet veszi körül. Az apa sorsa az emberi létezés tragikus korlátozottságát és esendőségét jelképezi: korai halála a pusztulás egyetemessé tágított szimbóluma. Az anya alakja ezzel szemben a természet szüntelenül megújuló hatalmát személyesíti meg: ő a létezés reményének letéteményese, az élet oltalmazója, az újjászületés záloga. E két mítikus jelkép antinómiája az első két fejezetben jelentkezik. *A halott* című rész mítikus apa-figurája a pusztulásban is dinamikus erő marad, a kozmoszba növekszik, a megsemmisülés és az anyag igáját levető öröklét között száguldja be a lehetőségeket. *Az elhagyott ház* anyaalakja viszont töprengve áll a halál ténye előtt, kis kertjét nem hagyja el, alázattal és reménykedve vállalja azt az örök küldetést, hogy fenntartsa az életet. A dinamizmus és a meditáció, a kozmosz és a falusi kert, a tragédia és a bizalom drámai ellentéte ez; mintha Madách dilemmája fogalmazódna meg újra: az a konfliktus, amely *Az ember tragédiája* Ádámjának és Évájának sorsából-küzdelméből ismerős.

Végül a párhuzamosság elvének érvényesülését érezhetjük abban a szándékban is, amellyel Juhász az 1950-ben írt *Apám* mellé állította az új eposzt. Az *Anyám* sok tekintetben folytatja és kiegészíti a régebbi költeményt: a költő változott filozófiájának és poétikájának közegében eleveníti fel a régi témát, a régi érzéseket és fájdalmakat. Juhász maga is a két könyv összetartozásáról beszél: „Mint a dió két héj-felét, úgy kellett egymáshoz illesztenem a két verset, s nem kis töprengésembe és gyötrelmembe került, amíg eljutottam a fogalmazás-pillanatig. Az *Anyám* tehát folytatása és befejezése

a vallomásnak, úgy vall anyámról, a szegénység köznapjairól, tárgyairól és életéről, a múltról és a halott ősökről, anyám teremtő testéről, hogy tudja: ők ketten, így époszi himnuszba foglalva, ott sugárzanának termékeny életükkel és tevékeny szívükkel a versben, amely nemcsak az ő életük és sorsuk összefoglalása, de akar lenni a szegénységből-jöttek, a kétkeziek, a kemény és tiszta világépítők és világfönntartók éposza is." A két éposz testvérisége zárja le azoknak a párhuzamosságoknak a sorozatát, amelyek Juhász költeményének – a soroktól az „énekekig" és az „énekektől" a teljes szövegig – struktúrát adnak: létrehozzák ennek a lenyűgöző versnek a geometrikusan arányos, mégis egy élő szervezet bonyolultságával kialakított alakzatát.

3.

A párhuzamos nyelvi formák a költészet ősi és minden korban alkalmazott eszközei. Az egyetemi stilisztikai tankönyv így határozza meg a paralelizmus fogalmát és stilisztikai értékét: „A *mondatpárhuzam* (paralelizmus) azt jelenti, hogy rokon tartalmú, hasonló szerkezetű mondatokat rendelünk egymás mellé – esetleg bizonyos fokozatosság elv alapján –, hogy mély benyomást tegyünk az olvasóra, erős érzelmi megindultságot ébresszünk lelkében. A párhuzamos gondolatokat tartalmazó mondattagok szimmetrikusan helyezkedhetnek el, egyes részek esetleg a tagmondatok elején ismétlődhetnek..." A kínálkozó példaanyagból Vörösmartyt *(Országháza),* Petőfit *(A XIX. század költői),* Adyt *(Sóhajtás a hajnalban)* és József Attilát *(Áradat)* idézi a könyv. Az *Anyám* ismétléseiben és halmozásaiban azonban nem egyszerűen e fenti alakzat érvényesül. A Juhász-vers kompozíciójának analógiája az archaikus költészetben kereshető. Mint említettük, Robert Lowth a 18. század közepén a héber költészetben mutatta ki először azt a stilisztikai formát, amely egy szöveg teljes struktúráját paralelizmusokban szervezi meg. (Maga a „paralelizmus" kifejezés is tőle származik.) Őt követve kutatta fel azután a tudósok egész serege – pl. W. F. Albright, F. M. Cross, S. Gevirtz, H. L. Ginsberg, J. R. Hightower, J. Gonda, W. Steinitz, R. Austerlitz, N. Poppe, T. Kowalski, V. Zsirmunszkij és R. Jakobson – a közel-keleti, az indiai, a kínai, a török, a mongol és a finn-ugor népek paralelikus költészetét.

A párhuzamosság – számunkra – legismertebb példája természetesen a finn-ugor ősi hagyományban ölt alakot: a *Kalevala* párosan pergő soraiban vagy az osztják és vogul hősi énekek ismétléseiben. A régi magyar költészet vagy a magyar folklór kutatói nyelvünk és poétikánk természetes tulajdonságának – finn-ugor örökségének – tartják a mellérendelő kifejezést, illetve a paralel szerkesztést. Arany János – már idézett művében – határozott formában jelenti ki: „Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhythmus (ezen a kifejezésen a gondolatritmust érti! P. B.) báját ismerte, s minden afféle, mint rím és mérték, nála legföllebb esetleges volt: alig szenved kétséget." Anonymust idézi, akinek párhuzamos szerkesztésű (sőt a hangsúlyosabb kifejezés kedvéért rímmel is ellátott) latin soraiban ősi magyar verses mondák fordítását sejti: „Omnes loca sibi acquirebant, / Et nomen bonum accipiebant." Vagy (a pogány Thonuzobáról beszélve): „Et dum Beatus rex Stephanus / Verba vitae praedicaret / Et Hungaros baptizaret, / Tunc Thonuzoba in fide vanus / Noluit esse Christianus, / Sed cum uxore vivus / Ad portum Obad est sepultus." Az ő elméletét fogadta el és fejlesztette tovább Vikár Béla is, aki népi költészetünk alaptörvényének tekintette a párhuzamos szerkezeteket. Jacobi Lányi Ernő pedig egyenesen a népiség kritériumának tartotta a paralelikus alakzatokat.

A párhuzamos nyelvi formát gyakran a magyar nyelv „alkati" tulajdonságának tekinti a hazai nyelvtudomány. Ha nem is beszélünk azokról a publicisztikus vagy egyenesen irracionális elméletekről, melyeket Karácsony Sándor vagy Féja Géza állított fel a magyar gondolkodás „mellérendelő" természetére vonatkozólag, akkor is meg kell említenünk, hogy jeles nyelvtudósok a párhuzamos szerkesztésmódban látták nyelvünk egyik megkülönböztető jegyét. Zolnai Béla például így írja le a magyar nyelvnek ezt a sajátosságát, az indo-európai nyelvektől elütő természetét: „Mint valami *natura naturans,* teremtő tevékenységben önmagát sokszorozza a magyar nyelv, néha egészen buja vegetációt hozva létre. A francia igen korlátozott gazdagodási lehetőségek

között él, a német képzőkben nem éri utol a magyart, de összetételében fölülmúlja. Ez a német tulajdonság a szintetikus gondolkodásra jellemző. A német mondat is terhesebb, komplikáltabb szerkezetű és szabálytalanabb, mint a magyar. Mintha a germán csak mérföldes mondatcsizmákban tudna járni. A magyar mondat sokszor közel marad az analizálatlan összképzet állapotához: ilyenkor a ráértés, a melódia tartja össze, a hangsúlyt kerekíti teljes értelművé; szerkezetében inkább mellérendelő. A francia mondat olyan, mint valami harmonia praestabilita, amelyben minden monas-nak, a gondolat minden parányának törvényes rendben érvényesülnie kell. Teljes analízisben, föloldásban áll előttünk, ami a német gondolat-kozmoszban ködösen gomolyog. A francia morfológia is analitikusan, a szavai viszonyát, a fogalmak módosulását lehetőleg tényezőkre bontva fejezi ki. A magyar egységben látja a dolgokat, néha az izoláló nyelvekhez hasonlít, lazán szintetizál, de a részek bármikor szétbonthatók és az alaktan is megenged bizonyos egyéni kezdeményezéseket. Semmi rendszert nem követ a magyar gondolkozás merev következetességgel." A paralel szerkesztés olyan tulajdonságnak tekinthető, amely nyelvünk természetéből következik.

Juhász tehát a finn-ugor paralelizmust használja és újítja fel. Szerkezetei azonban bonyolultabbak, összetettebbek, mint a *Kalevala* vagy a vogul és osztják hősénekek szerkezetei. Ezek a versek általában a párosság elvére, szimmetriájára épülnek; vagyis kéttagú mellérendeléssel fejezik ki mondanivalóikat. Idézzük talán a *Kalevala* híres kezdő szakaszát: „Mostan kedvem kerekedik, / Elmém azon töprenkedik, / Hogy ím dalra kéne kelni, / Ideje volna énekelni, / Nemek nótáit dúdolni, / Fajok énekeit fújni; Szavaim szétolvadnak számban, / Beszédim buzognak bátran, / Nyelvemre sűrűn sietnek, / Fogaimra folyton folynak." E tíz sor öt gondolatot közöl, mindegyik egyszer megismételve. Juhász módszere ettől meglehetős mértékben eltér: az ő mellérendelései nem elégszenek meg az egyszeri ismétlődéssel, egész sorozatokba, halmazokba rendeződve sorakoznak egymás után. A „párosság" az ő számára kevés: párhuzamos szerkezetei sokszor a versszakok egész csoportjait fogják össze. Az ismétlődések *halmazokba* rendeződnek és ezek a halmazok jelentik a költemény struktúrájának alapvető szerkezeti elemét; ugyanazt az elemi szerkezetet, amelyet a finn-ugor népi költészet a páros sorokban hozott létre. Az *Anyám* ezeknek az egymással szerves kapcsolatban álló komplex halmazoknak a sorozata. A *Kalevala* szakaszainak szerkezete így sematizálható: a–a′ – b–b′ – c–c′ . . . (stb.); az *Anyám* kompozíciója ezzel szemben ilyen sémát mutat: a–a′–a″– (stb.) –b–b′–b″– (stb.). Ráadásul Juhász verse gyakran él enjambement-okkal is, amely eljárást az archaikus költészet nem ismeri. Vagyis az új költői éposz bonyolultabb, összetettebb alakzatot épít az ősi költői örökség formáiból. Egyfajta szintézist teremt az archaikus mellérendelés és a modernebb – komplex, polifónikus – kompozíció között. Jakobson alternatív lehetőségnek tekintette e két poétikát: a költő – írta – „Vagy szimmetriára törekszik, és tartja magát ezekhez az egyszerű, megismételhető, átlátszó szerkezetekhez, amelyek bináris . . . alapelvre vannak felépítve, vagy túlteszi magát rajtuk, ha egy »szerves káoszra« vágyik". Juhász új éposza e két elv szintézisét valósítja meg.

A *Kalevala*-modelltől való eltávolodás (vagy mondhatnánk e modell „megszüntetve-megőrzése") magyarázatát az archaikus dalnok és a modern költő helyzetének és koncepciójának lényegi különbsége világítja meg. Az archaikus poétika szabályait sokszor a költemény előadásának vagy mnemotechnikai megőrzésének körülményei alakították ki. Solymossy Sándor szerint a *Kalevala* páros sorait az magyarázza, hogy a verseket ketten (a päämies – a főénekes és a kertoja – az ismétlő) adták elő. Mások a szóbeli költészet általános emlékezéstechnikai követelményeivel magyarázzák a párhuzamos szerkezetek létrejöttét: az ismétlés ugyanis megkönnyítette az emlékezet dolgát. Roman Jakobson ennek ellentmondva Herder tömör kérdésére hivatkozik: „Még sohasem látott táncot?" A párhuzamos szerkezetek létrejöttének szerinte nyelvi, pontosabban esztétikai oka van: „A nagyfokú párhuzamosság – mondja – szükségszerűen tevékennyé teszi a nyelv valamennyi szintjét. Az inherens és prozódiai megkülönböztető jegyek, a morfológiai és szintaktikai kategóriák és formák, a lexikai egységek és szemantikai osztályaik – mind konvergenciájukban, mind divergenciájukban – önálló költői értéket kapnak." Juhász halmozásainak is esztétikai jelentősége van, a módszer

oka elsősorban mégis bölcseleti. Az *Anyám* költője a létezés gazdagságát, a világmindenség komplex halmazait és az élet változatait kívánja a költészet szférájába emelni, költőileg újrateremteni. „Verseim – mondja egy nyilatkozatában – nem zsúfoltabbak, mint az élet és nem rejtelmesebbek, mint egy pillanatuk." Egy másik nyilatkozatában pedig így beszél: „A létezés mérhetetlen sokaságban és változatosságban egymásra halmozza a dolgokat: a költői-halmozás a létezés gyönyörűsége. Nem a lét utánzása, de azonos-rangú lét teremtése." Ez a filozófiai program érvényesül az *Anyám* párhuzamaiban és halmazaiban is.

Ez a grammatikai párhuzamokra épülő szerkezet a modern vers egy különös típusát képviseli. Az európai költészet – a romantika és még inkább a szimbolizmus óta – a metaforát juttatta uralkodó szerephez a versben. A klasszicista vers retorikai alakzatokat használt, a modern vers metaforikus, méghozzá egyre kötetlenebbül és egyre hevesebben ilyen. Vannak irányzatok – pl. a francia szürrealizmus, a cseh poétizmus, az orosz imaginizmus, a magyar konstruktivizmus stb. –, amelyek valóságos *„metaforizmust"* alakítottak ki. Borisz Paszternák így magyarázza e „metaforizmus" kialakulásának okait: „A metaforizmus a legtermészetesebben következik abból, hogy az ember nem örök életű, feladatai viszont már előre meg vannak szabva jócskán. Ez az ellentmondás arra készteti, hogy élesen, sasszemmel figyelje a dolgokat, és szemvillanás alatt, de egyszeriben megérthető rávillantásokkal magyarázza meg azokat. Éppen ez a költészet. A metaforizmus a nagy egyéniség sztenogramja, lelkének gyorsírása." A metaforizmus tehát a legfontosabb elemeket-jelenségeket választja ki a dolgok komplex halmazából, s őket lényegíti át esztétikailag funkcionáló szóképekké, metaforákká. Juhász költeménye ezzel szemben a „létezés mérhetetlen sokaságát és változatosságát ragadja" meg. Vagyis nem „egyszeriben megérthető rávillantásokkal", hanem komplex „halmazokkal" dolgozik. Ezért érthető, hogy e „halmazok" nem a „metaforizmus" szokásos rendjében szerveződnek, hanem paralelikus-mellérendelő elv szerint. A *metafora* elvét a *metonimia* elve váltja fel: egy új versépítő eljárás, amely lexikai, szemantikai és grammatikai párhuzamosságokban szervezi meg a költeményt. Ez a *metonimikus* módszer hozza létre az archaikus és folklorisztikus örökség formáiból az *Anyám* modern költői alakzatát.

Archaikus és modern eljárások szintéziséről beszéltünk, már több alkalommal. Juhász költeményének – miként korábbi költészetének is – ez a szintézis az egyik legfőbb vívmánya és érdeme. A népi örökség és a modern költészet oly sokszor sürgetett magasabb egységét – Nagy László mellett – Juhásznak sikerült megalkotnia. E szintézis voltaképpen Bartók nevéhez fűződik. Ő volt az, aki nemcsak műhelyében, zeneszerzői gyakorlatában törekedett arra, hogy az archaikus parasztzene dallamkincsét s építkezésmódját a modern zenébe emelje, hanem elméleti állásfoglalásaiban is a szintézis szükségessége és lehetősége mellett érvelt. Bartók figyelt fel az ősi népzene és a modern zenei törekvések lényegi rokonságára; úgy gondolta, hogy az a zenei forradalom, amely a kései romantika – Wagner és Richard Strauss – „ultrakromatizálása" ellen lépett fel, a népzene archaikus formáiban találhat ösztönzést és felhasználható megoldásokat. De nemcsak Bartók gondolkozott így; a primitív népművészet modern kiaknázása – lehet mondani – a kor európai művelődésének általános igénye volt. Gondoljunk az archaikus afrikai, ázsiai, óceániai és indián képzőművészet világsikerére, s arra az ösztönző, formaképző hatásra, amit ezek a művészi alakzatok és módszerek a modern festészetre (pl. Picassóra) és szobrászatra gyakoroltak. Az archaikus és modern elemek építő szintézisének gondolatát tehát mintegy évtizedek óta kínálja a kor művészi gyakorlata és elmélete.

A harmincas évek teoretikusai nálunk is az archaikus és a modern poétikák szintézisét sürgették. Németh László egész könyvet írt a hagyomány és az európai hivatás egységéről – *Magyarság és Európa* –, s ő volt az is, aki Bartók nevéhez kötötte, „Bartók-modellnek" nevezte a szintézisre törekvő poétikát. Sürgető szava, ismételten megfogalmazott érvelése akár újabb írásaiban is e „modell" megalkotására buzdítja a költészetet. Harcostársa és barátja: Gulyás Pál pedig a „népi-nemzeti klasszicizmus" kritikájában jutott el egy új és szervesebb népiség követeléséhez. Tanulságosak Gulyás érvei: véleménye szerint a múlt századi népiesség csak a paraszti művelődés legfelső

rétegét használta, nem tárta fel az archaikus mélységekben rejtőző „pentaton" lehetőségeket. „A magyar klasszicizmus – olvassuk – egy formai befejezettség tökélyével, egy klasszika-fikcióval elibe vágott egy lényegi befejezettségnek, s eltorlaszolta a magyar szó mélyebb rétegei alatt lappangó erőket". E „mélyebb rétegek alatt lappangó erők" felszabadítására törekedtek a modern magyar líra különféle vállalkozásai is. Mindenek előtt – megelőzve a teoretikusokat – maga Ady, akiben Németh is, Gulyás is az archaikus poétika és a modern költészet szintézisének úttörő megteremtőjét és első klasszikus mesterét látták. De ezt a szintézist kereste Gulyás is, s ezzel kísérletezett József Attila is néhány szép versében: a *Bánat*, a *Regős ének*, az *Áradat* és *A hetedik* alakzataiban.

Juhász Ferenc az utód természetes feladataként folytatta tovább az ő művüket. Megismerte és elfogadta a Bartók-féle szintetikus poétikát. Bizonyára ennek a vonzalomnak és felismerésnek is szerepe van abban, hogy oly tudatos elkötelezettséggel és „tanítványi" szeretettel fordult Bartók Béla személyiségéhez és műveihez. Az *Örvénylések Bartók Béla körül* és a *Szarvassá változott fiú*... költője abból az ősi és tiszta forrásból merített, ahonnan maga a mester is. Már *A tékozló országban* ezeket a forrásokat kereste fel: a régi magyarság rejtező értékeit, *A Szent Tűzözön regéi*ben pedig még messzebb lépett az időben: az ugor mítosz felé. Az *Anyám* ezt a vállakozást folytatja tovább: az archaikus költői formák modern átalakításában a „bartóki" szintézist hozza el újra közénk.

RÓZSA ENDRE

Idegenek

A KÖRFORGALOM sürög még; az est
eljátszik, meg-megrázza a teret,
bádogegérkét terelget a lyukba:
személygépkocsi fut be egy kapun.

A külvárosok csendjéből a lárma
árnyékképét egy dal ollózza ki.
Éjről éjre, az ég hanglemezén
a hold serceg később, a némaság.

Körpályára engem mi kényszerít?
Micsoda légszomj? tüdőm űrhajóin?
S milyen honvágy taszít ki meztelen,
hogy fölszálló jövőmből lezuhanjak?

MEGSEMMISÜLNI! Az egyetemes
tömegvonzást kioltja arcod fénye.
A születés ez. Magzati bolyongás
tengere után zátony: két síkos comb.

Hajótörés a szárazföldön téged
hogyan is érne? Előbb süllyed el
a part, ahová lábadat se tetted;
Vénusz-dombod örök tény kikötője.

Mint fuldokló arc, merültem föl benned,
ha felmerültem . . . Nyugodtan hihetted:
csak eggyel több a bójákból, melyek
szép mélyeidet bukdosva vigyázzák.

ÍGY TÖRTÉNT? Hallgass. Éppolyan unalmas,
ha még így sem. – Majd felőről, ne félj,
az évadok, a lejárt csókok malma.
De mi közöd van ahhoz, hogy szeretlek?

Ott a helyed, kiütve, mint a sakkból,
sorsom szélén, a többi közt. S ha még
bukásomat kivárva, visszaállsz:
bárhová lépj is, fából faragott

sötét királyné – ott pusztulsz legott!
Koronád árnyát kisemmizte fényem.
Akácfa voltál, teljes, virágmelles,
kivágtalak. Most már bábud se kell!

FEKETE–FEHÉR kockák süllyesztőin,
állok időm négy torlaszfala közt.
Szippant lefelé hideg léghuzat.
Súlyosan inog illatod fölöttem.

Mint hányinger az alkoholos vérben,
páternoszter kering az éjszakában.
Alászállnál, de földalatti sincs,
üresen buknak fel a mozgólépcsők.

A világvégén állhatnál csak így:
háborús hitves, meddő boldogasszony.
Szavam romos virradat felvonóján
két emelet közt elakad. Ne várj rám.

Mecsek

1. Az ég alján elalvó denevérek:
fejjel lefelé csüggenek a fák.
Lassan lecsöppen, gyűlik már a csillag.
Nincs holnap, melynél nem hullhatsz alább.

2. Madártojás-színű kavicsain
megül a forrás. Tudom, hogy kikölti.
Kőből a szárny – s majd súlytalan lebegnek.
A kovahéjon fagyok csőre üt ki.

3. Itt surrant el gyerekkorom. Milyen volt?
Mint levedlett gyíkbőr, a tegnapok
eleven-ezüst hajlatokkal őrzik
a színehagyó, rég leszállt napot.

4. Ha volna vadon, ahol örök a
kora reggel, én azt választanám:
piheg az erdő, s harmat gyöngye csillog
egy pókszálon, a levegő nyakán . . .

5. Gubacsdarázsként megszúrja a nap
az ég levelét. Nő a virradat.
Kihord majd sorsod belső sötétsége:
idő előtt fényre ne fúrd magad!

CZIMER JÓZSEF

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

Beszélgetések a mai színházról

BEVEZETŐ: BESZÉLEK A FEJEMMEL

Annak idején, mikor először került a kezembe Beckett „Godot"-jának francia példánya, már hallottam róla, ismertem néhány jelentős író elismerő véleményét és bizonyos várakozással fogtam hozzá az olvasásához. Minél tovább olvastam azonban, annál jobban elkeseredtem: egy szót sem értettem az egészből. Mikor az első rész végére értem, abba akartam hagyni. Ez nyilván szélhámosság, vagy valami esztelen divat. Hol van ebben épkézláb cselekmény? Hol van itt valami előrehaladás vagy jellemfejlődés? Egyáltalán hol vannak itt jellemek? Sőt, hol vannak itt dialógusok? Teljesen érdektelen, össze nem függő, néha egyenesen értelmetlen párbeszédek, minden megközelítés kétségbeejtően reménytelennek látszott. De nem hagytam abba. Fáradságaim, küzdelmeim, vereségeim szívóssá tettek. Az Ótestamentumban van egy részlet, amely elmeséli, hogy Lábántól hazafelé tartva, Jákob addig már gazdagra szaporodott családjával és állataival letanyázott a Jabbók folyónál. Éjszaka felkereste egy angyal, hogy birkózzék meg vele. Megkezdődött a viaskodás. Jákob keményen küzdött, az angyal nem bírt vele. Jákobnak megroppant a dereka, de nem adta meg magát. Így jött el a hajnal, amikorra az angyalnak vissza kellett térnie a mennybéli seregekhez, és kérte Jákobot, hagyják abba a birkózást. Jákob azonban nem engedte el az angyalt. „Nem, amíg meg nem áldasz engem." És az angyal, hogy visszamehessen, megáldotta Jákobot, aki egy nagy nemzetség és tizenkét törzs atyja lett. Így meséli a bibliai legenda.

Nekem ez a legenda sok segítséget nyújtott az olyan nagy türelmet, állhatatosságot kívánó munkákban, amilyen a nyelvtanulás, vagy a dramaturgiai munka, az olyan munkákban, amelyekbe néha már megrokkan a derék, de nem szabad abbahagyni, míg valami áldást nem szerez belőle az ember. Tovább olvastam tehát a „Godot"-t is. És túl voltam már a második rész felén, mikor egyszerre megéreztem, miről van szó. Megéreztem Beckettet, a költőt, aki a gondolkodni tudó ember kétségbeesését kiáltja a világba, szinte könyörögve, hogy cáfolják meg. A gondolkodásra kárhozott ember kétségbeesését, aki ahogy megy előre az életben, egyre várja, hogy majd csak kap valami értelmet az egyéni élete, az egész emberi lét, azzal hitegeti magát, hogy ez csak idő kérdése, majd kiderül. Közben pedig végzi a mindennapi lét apró szükségleteit, az életkörülményeit kielégítő dolgát, azzal csalva magát, hogy ez a sok értelmetlen semmiség, ami majd velünk együtt eltűnik a nemlétbe, valamiért fontos, mert végül mégis csak megjön Godot. De megjön-e? Hallottam a kisfiú sírását a sötétben és felismertem benne a magam hangját. Onnan, hogy a „Godot"-ban megéreztem a költőt, már csak egy rövid lépés kellett megérteni hatásának dramaturgiai törvényeit, a mondanivaló új értelmezését, a dialógus és az építkezés az eddigiektől eltérő funkcióját. Jó néhány évvel ezelőtt az Írószövetségben rendeztek egy vitát a drámai nyelvről. A vita résztvevőiből nemcsak szinte általános ellenszenv, de valami olimpuszi magasságból fölényes lebecsülés áradt a mai dráma bizonyos irányzataival szemben. Végül felálltam és elég nagy elképedésre elmondtam, hogy én Beckettet jelentős írónak tartom, hozzátéve, hogy tudom, ebben a percben, ebben a teremben egyedül vagyok ezzel a véleményemmel. Amikor az Írószövetség ezt a jegyzőkönyvet ezzel az én keserves mondatommal együtt sokszorosította, a résztvevők aligha gondolták, hogy Beckett néhány év múlva Nobel-díjat kap. Nem mintha a Nobel-díj valamiféle abszolút mérce volna, korántsem az, de ma már jóval nehezebb volna Beckettről a meg nem értésnek ilyen lekicsinylő gesztusával beszélni. Számomra ez azért is tanulságos, mert én azon az író-

szövetségi ülésen is elmondtam, hogy eleinte nekem is mennyi bajom volt a Godot-val, de volt és van, akkor is, azóta is minden újjal, ami az irodalomban és a művészetben, vagy hogy a suszter a kaptafánál maradjon, a drámában és a színházban elébem került.

De mi az új? A „Ludas Matyi" egyik mottója szerint az újszülöttnek minden vicc új. Nos, mikor „újszülött"-ként botcsinálta módon dramaturg lettem az Ifjúsági Színházban, nekem minden új volt. Másutt már elmondtam példákat arról, hogyan voltam kénytelen három, öt, tíz, húsz estén át végignézni ugyanazt a produkciót, hogy egy színpadesztétikai jelenség törvényét megfejtsem. Közben az évek során átolvastam vagy áttanulmányoztam a dráma, a dramaturgia, a színpad irodalmában mindazt, ami egy szakembernél köteles alapozásnak tekinthető. Amíg tehát becsületesen elmondhatom, hogy nálam régiben már semmi új nincs. Mégis a maiban napról napra találkozom újjal. Ennek a hangsúlyozását nagyon fontosnak tartom. Vannak ugyanis közírók, szakértők, kritikusok, írók, vagy drámával foglalkozó még ki tudja milyen foglalkozású emberek, akik időnként megállapítják egy-egy új jelenségre, hogy abban nincs semmi új, az már előfordul Euripidésznél vagy Plautusnál, Shakespeare-nél vagy Racine-nál, vagy a huszadik század elején. Ez csak a műveletleneknek új. A tájékozottságnak ez a bunkója legtöbbször akkor kerül elő, mikor egy új jelenséget nem lehet már visszaszorítani, ilyenkor mondjuk róla, hogy divat, és ha ez sem segít, akkor hogy nincs benne semmi új. Mikor ilyesmit olvasok – nem szívesen idézném fel a példákat –, ebben is magamra ismerek, mert gyakran nekem is ez az első reflekszem egy ilyen jelenségre. Pedig . . .

Pedig úgyszólva minden esetben kiderül, hogy ez a magatartás tévedés. Az új egyáltalán nem szűnik meg minőségileg más lenni azért, mert egyes elemeiben vagy akár nagyjából már valahol régen is előfordult. Shakespeare-nél – aki úgyszólván mindent kitalált, amit drámában és színházban ki lehet találni – már előfordult a narrátor (V. Henrik), de a huszadik századi német epikus dráma narrátora egyáltalán nem azonos vele. Shakespeare darabjaiban rengeteg a dalbetét, de ezek nem azonosak Brecht songjaival. A Hamlet „értelmetlen" dialógusai és a „szó, szó, szó" hitványságának tudata nem jelenti ezt, hogy az abszurd dráma csupán egy Hamlet-részlet illusztrációja vagy utánzása. Nagyon mélyen megmaradt bennem Leninnek egy fejtegetése az Állam és forradalom-ban, amelyet végül is – egy Marx idézetre hivatkozva – úgy sommáz, hogy az új történelmi alkotások sorsa, hogy összetévesztik a társadalmi élet régebbi intézményeivel, amelyekhez valamelyest hasonlítanak. Ez a figyelmeztetés sokszor kijózanított abból a gőgből, amellyel a tudásunk, szaktudásunk vagy általános műveltségünk felpumpál bennünket. Arra intett, hogy tanuljak, ne csak a könyvekből, de az orrom előtt lévő tényekből is.

De hát végre is melyik valamirevaló drámaíró ne akarna újat? Nem az utánzókról, a tehetséges, vagy tehetségtelen epigonokról beszélek, hanem éppen azokról, akik a szokatlanság ilyen vagy olyan oldalával meghökkentenek. És itt a mi meghökkenésünk számít, nem az, hogy ezek az írók – vagy színházi művészek, vagy egyéb alkotók – mit mondanak saját munkásságukról. Mert e tekintetben az alkotók kétféle magatartása ismert. Az egyik, aki a maga mondanivalóját forradalmi igénnyel csapja ki a közéletbe és azt követeli a világtól, amit annak idején a pápa Nagy Károlytól, hogy „adora quod incendisti et incende quod adorasti", imádd, amit eddig égettél, és vesd tűzbe, amit eddig imádtál. Van azonban tudós, például Freud, aki folyton azt bizonygatja, hogy amit ő mond, azt már tudta Szofoklész, Platón vagy Dosztojevszkij, ami igaz lehet, de a freudizmus mégis teljesen új jelenség. De hogy a drámánál maradjunk, van drámaíró, aki programszerűen ír „pour épater le bourgeois", vagy éppen "le prolétaire", azért, hogy elképesszen. Brecht például tudatosan akart mindent új módon csinálni. Ezzel szemben Ionescoék nem győzik hangoztatni, hogy ők a drámát visszaviszik Szofoklészhoz és Shakespeare-hez, de azért egyik fajta drámától sem lehet elvitatni, hogy új jelenség és a kor ilyen vagy olyan társadalmi szükséglete, de a maguk korának társadalmi szükséglete jut benne kifejezésre.

A gyakorlati szükség és mindennek a tudata kényszerített rá, hogy letegyek a fölényes kézlegyintésről, amikor a kor – saját korom – új és mindig újabb dramaturgiai jelenségeivel szembenézek. És beszéljek a fejemmel, amikor azt képzelem, elég, ha

a dráma fejlődési folyamatának máig érő láncolatával megismerkedtem, annak dramaturgiai jelenségei között tájékozódni tudok és efemernek tartok mindent, ami ettől eltér. Beszéljek a fejemmel, ha elfeledkezem róla, hogy a két és félezer éves európai dráma típusai, a legnagyobbak is mind efemernek bizonyultak, de mind, a legkisebbek is rajta hagyták nyomukat, hatásukat a következő korok és korszakok drámai alakulatán. Legutóbb röviden elemeztem, hogy a korszerűtlenné vált naturalizmus milyen örök értékeket hagyott a dráma és a színház fejlődésére. Ha mármost egy fiatal magyar, vagy angol drámairó jelentkeznék valami meghökkentő drámával, amelyben halmozódnak naturalisztikus elemek, óva inteném magam, hogy legyintsek rá: „A naturalizmust már száz éve feltalálták." A kor, a saját korom színházi jelenségeivel szembenéző „Kis házi enciklopédiának" ez az értelme.

1. A DOKUMENTUM-DRÁMA, AVAGY A DRÁMAI HITEL

- *A dokumentum-dráma hülyeség. Dráma helyett egyszerű politikai agitáció a színpadon.*
- *A dokumentum-dráma a jövő színpadi műfaja.*
- *A dokumentum-dráma múló divat.*
- *Elég volt a színpadi mesékből. Az így vagy úgy kiagyalt színpadias történetekből. Minden drámai történet szimbólum vagy magánügy. De már elég a gyermeteg szimbólumokból is. A színház ennél komolyabb dolog. Tények kellenek, tények és tények!*

A dokumentum-dráma kétségtelenül a XX. század második felének színházi jelensége. Ekkor válik műfajjá. Mintha csakugyan valami hitelesség-igény hozta volna létre. Mindenesetre úgy látszik, az jellemzi, hogy nem kitalált mesét, hanem valódi történetet, vagy legalább megtörtént tényeket visz színpadra, azokat nem költi át, hanem eredeti mivoltukban mutatja be és bizonyítékul, drámai indokolásul is eredeti dokumentumokat használ fel.

Ez a szó, hogy drámai hitel, nem szerepel, vagy hogy óvatosabb legyek, tudomásom szerint nem szerepel a dramaturgiai irodalomban. Nekem a kifejezést a mi irodalmunkban jól ismert epikai hitel fogalma kölcsönözte. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hitelesség kérdése, mint a dráma anyagának a tényekhez való viszonya, a dráma elemzésében korábban ne merült volna fel. Ha azonban meggondolom, a hitelességnek korábbi igénye és a dokumentum-dráma hitelesség-igénye között három különbség van.

Először is régebben a hitelesség igénye csak történelmi drámával kapcsolatban merült fel. A dokumentum-dráma hitelesség-igénye azonban nemcsak múltbeli, de jelen kortársi anyagokra is vonatkozik. A jelenkori anyagokban pedig nemcsak a történelmi eseményekre, mint mondjuk az atombomba létrehozása, vagy egy nagy horderejű nemzetközi döntés megszületése, hanem egy nem történelmi személy, vagy mondjuk egy történelmileg jelentéktelen, de tipikus emberi sors dokumentáris ábrázolására is.

A második különbség, hogy a hagyományos igény a hitelességet – ha egyáltalán számon kérte – csak a cselekmény egészétől, a leglényegesebbtől kérte számon, a részletektől nem. Természetesnek vette, hogy a dramaturgia építkezési és hatástörvényei, időbeli és térbeli sűrítések, tömörítések, egyéb követelmények a valóság részletelemeit a dramaturgia törvényei alá rendelik, szükségképpen megváltoztatják és ezt nem is érezték torzításnak. Ezzel szemben a dokumentum-dráma a hitelesség-igényt elvben kiterjeszti a részletekre is, sőt a részleteknél is kötelezővé teszi a dokumentálást.

Végül harmadszor a régi dráma a hitelessége alapjául szolgáló dokumentumokat feldolgozta, dramatizálta, a leveleket, tanulmányokat, egyéb anyagokat beleépítette a dialógusokba. A dokumentum-dráma ezt a hagyományos feldolgozást is többnyire el-

utasítja, mint ahogy általában elveti a drámai mesterség hagyományos szabályait is. A dokumentum-drámában dokumentumokat eredeti mivoltukban is bemutatnak: fényképeket, filmeket levetítenek, magnószalagokat lejátszanak, leveleket, jegyzőkönyveket felolvasnak vagy bemutatnak.

– *A dráma legyen dráma.*
– *Szóval l'art pour l'art?*
– *Mért lenne ez l'art pour l'art?*
– *Tacitus a nagy történetíró, nem Livius.*

Mielőtt a lényegesebb kérdésekre térnék, hadd említsem meg, hogy a polgári irodalom nagy része elég hosszú ideje nem hisz az irányzatos, vagy hogy az újabb kifejezést használjam, az elkötelezett irodalomban. Ennek a társadalmi, világnézeti hátterét elég gyakran és elég alaposan megbeszélték, én itt a ritkábban vizsgált szakmai, irodalmi, ha úgy tetszik, dramaturgiai oldaláról vetnék rá egy pillantást. Számomra a kérdésnek ezt az oldalát polgári oldalról Maugham fogalmazta meg a legtömörebben, mikor a „Summing up"-ban kifejti, hogy a célzatos irodalom iránti szkepszise az írói mesterség eszközeinek ismeretéből fakad. Az írónak megvan a módja rá, mondja, hogy annak az ügynek a híveit, amelynek elkötelezte magát, vonzó embereknek ábrázolja, annak a híveit, amely ellen küzd, visszataszítóknak, és így annak az ügynek az igazságát hiteti el, amelyiket akarja. Nem akarok itt belemenni a kérdés részleteibe, de a dolog szakmailag sem ilyen egyszerű. Kétségtelenül van az elkötelezett irodalmaknak ilyen leegyszerűsített módszerük is, és néha ezzel is szenvedélyes remeket lehet alkotni, láttunk erre is példákat. De – hadd utaljak csak a mi sematizmusunk évtizedére – amikor ez kizárólagos módszer lesz, valóban, mintha Maughamot igazolná. Vannak azonban igen szilárdan elkötelezett írók, akik más, összetettebb módszert választanak igazságuk ábrázolására. Mindenesetre a dokumentum-dráma mintha osztani akarná a polgári irodalom szkepszisét és nem merné az igazságot az írói mesterség kezére bízni. A történetíró Livius az események leírásában szó szerint „idézi" királyok bőbeszédű levélváltásait, sőt hadvezéreknek katonáikhoz intézett csata előtti hosszú beszédeit, amikre természetesen semmiféle dokumentuma nem volt, maga fogalmazta, vagy újrafogalmazta őket. A szűkszavú Tacitus ilyet nem tesz. Csak azt tünteti fel hitelesnek, ami hiteles, gyakran megemlít ugyan még udvari pletykákat is, de ezeket mindig azzal vezeti be, hogy „dicitur", „fama erat", vagyis hogy „állítólag", „azt mesélték". És mégis, hogy átsüt minden során az „elkötelezettség"! Az „Annales" bevezető mondataiból híressé vált program, hogy „sine ira et studio", hogy indulat és részrehajlás nélkül fogja megírni az Augustus utáni császárság történetét, stílus iránt érzékeny fülnek azonnal „gyanússá" válik, és csakugyan a szófukar, csak a tények előadására szorítkozó mondatokból, hogy izzik a köztársaság szeretete! A dokumentum-dráma, hogy latinosan fejezzem ki magam, ezt a szigorúan tacitusi magatartást látszik követni. Mielőtt azonban valaki közbevetné – később magam is fel fogom vetni –, hogy más a történetírás és más a dráma, mások a feladataik és mások az eszközeik, hadd térek vissza a drámai hitelhez.

Először is hadd állapítsam meg, hogy történelmi drámának sohasem sikerül történészi értelemben teljes hitelességre szert tennie. Az író nem tudós, nem támaszkodik eredeti kutatásokra, többnyire egyik vagy másik történetíró álláspontját veszi alapul. Mivel pedig a történészek gyakran egymással is vitáznak, kétségbevonják a dráma alapjául szolgáló állásfoglalás, nem egyszer még a dokumentumok megbízhatóságát is. Másrészt azonban azt is előre kellene bocsátani, hogy a dokumentum-drámának viszont rendszerint nem sikerül a programszerűen „irodalommentes", abszolút dokumentumdrámát létrehozni. A dokumentum-dráma is többnyire rákényszerül bizonyos irodalmi vagy színpadi engedményekre. A hosszú beszédeket, jegyzőkönyveket, egyéb szövegeket néha le kell rövidíteni, néha kissé meg kell szerkeszteni, a dokumentumok néha nem tükrözik eléggé a mögöttük álló jellemeket, ezeket gyakran oda kell vetíteni satöbbi, a collage festői elemekkel keveredik, tehát „tiszta" dokumentum-dráma úgyszólva,

nem létezik. Úgy érzem azonban, hogy mindezek mellékes kérdések, nem ez a dokumentum-dráma színházi problémájának lényege.

A dokumentum-dráma olyan korban születik, amelyben az emberek meggyőzése fontosabb, mint az emberek nevelése. Más szükséglet hozza létre, mint a történelmi drámát, még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a történelmi drámákat is különféle okok hozzák létre. Nem véletlen, hogy a dokumentum-dráma szocialista ihletésű, fogantatása akár Brechtre visszavezethető. De kialakulásában a társadalmi okokon kívül szerepe van a dráma műfaji problémáinak is. Talán nem szorul bővebb bizonyítgatásra, hogy a dráma hagyományos formái századunkig bizonyos értelemben kompromittálódtak. A dráma kompozíciós elemei kezdtek „szabályokba" merevedni, és ezzel a drámai mese kezdte hitelét veszteni. A hagyományos drámaszerkesztésnek már olyan technológiája alakult ki, hogy azt minden mesterember (irodalmi mesterember) elsajátíthatta. A jó történet, vagy a jól szerkesztett történet nem fémjelezte többé a drámaíró rangját. Ellenkezőleg. Darabgyárak kezdtek dolgozni már a múlt század első felében Franciaországban (Scribe-ék), a XX. században pedig a színpadi kiadóknak már nemzetközi méretű üzemeik voltak, főleg Bécsben, Budapesten és New Yorkban. Jól szerkesztett színpadi történetet írni lassan valósággal kompromittáló lett, mesteremberre való, nem művésznek való munka. (Hozzájárult ehhez egy romantikus fogantatású, hazug, de közhellyé vált elképzelés az írói munka természetéről, a kötelező ihletettségről, de ez más kérdés.) Mindenesetre így történhetett, hogy a színpadi játéknak, a bohózati szerkesztésnek és a mulattatásnak egy olyan géniuszát, mint Feydeau, egy kalap alá vettek a korabeli francia és európai színpadokon rákburjánzásként tenyésző ügyeskedőkkel.

Persze, az igazság kedvéért azt is hozzá kell tenni, hogy mindez csupán színházi vetülete egy sokkal általánosabb jelenségnek. Voltaképpen ez ugyanaz a folyamat, amelynek során a fényképezés elterjedésével a képzőművészetből szinte kiszorult az ábrázolás, a figuratív jelleg, vagy a zenéből kivonult a dallam és csak az olcsóbb, népszerűbb hatásokra appelláló műfajokban maradt meg, mint a hagyományos színjáték a bulváron. Ez a folyamat, mint más művészetekben, egyéb jelenségeket is hozott létre. Ilyen az abszurd-dráma, de ilyen a dokumentum-dráma is. Ha még azt is hozzátesszük, hogy a drámai technika kompromittálásához a szerkesztésen kívül hozzátartozik a dialógus-technika kompromittálódása is, a kétfajta dráma párhuzama még világosabbá válik. De természetesen nemcsak a párhuzam, hanem a közöttük levő ellentét is. Mert egész másként távolodik el a mesétől az abszurd-dráma és másként a dokumentum-dráma, amely Brechttől tanulta megvetni az andalító mesét a társadalmi igazság kemény feltárása jegyében.

De hát mért kellene egy mesének andalítania? Lehet a valóságról is mesélni a színpadon. Az igazat is fel lehet vázolni egy színpadi történetben, nemcsak a kiagyaltat! És így mennyivel érdekesebb!

Különös: dramaturgiai tapasztalatom azt mutatja, hogy a jó dokumentum-játék, tehát a dokumentum mint műfaj, még ebben is, az érdekességben is állni tudja a versenyt a mese műfajokkal. Az utóbbi években íróktól, dilettánsoktól, féldilettánsoktól – minden időnek megvannak a szokványos témái – nagyon sok olyan színdarabot kaptam elolvasásra, amelyek arról szóltak, hogy tehetséges újító munkáját különféle erők, vezetők, bürokraták, irigy vetélytársak stb. meghiúsítják, a történetbe, kivétel nélkül, családi konfliktust is vegyítettek, egyébként ilyen darabokat láttunk színházakban is. Ezek a darabok hősük kálváriáját – szerzőjük tehetsége arányában – többkevesebb érdekességgel írták meg, de őszintén szólva egyik sem volt olyan érdekes, mint a „Nehéz emberek" akármelyike, akik saját ügyüket mondták el minden dramatizálás nélkül. És hadd szóljak itt egy pár szót a pletykáról, mint irodalmi műfajról.

Pest külvárosában születtem és nevelkedtem, egy vert falú házban. Pontosabban: az „épület" két L-alakú földszintes ház volt, közös udvarral, mindkettőben háromhárom szoba-konyhás munkáslakással, sok gyerekkel és az egyik ház végében egy pékséggel. Az udvaron naponta kétszer nagyon sok asszony gyűlt össze, a pékhez jöttek, nem kenyérért, hanem süttetni. Reggel megjelentek a kenyérkosarakkal, ezekben – hogy bele ne ragadjon, – lisztes kendőbe csavarva, mint a csecsemőt hozták a ke-

nyértésztát, amelyet maguk dagasztottak, maguk szakítottak ki, ezért is hívták a kenyérkosarat szakajtónak. Aztán ott várakoztak nyáron az udvaron, télen a pékség szűk helyiségében, míg a pék kiszedte a parazsat, vagy míg bemelegedett a kemence, vagy amíg rájuk kerül a sor. Délben aztán újra megjelentek, megvárták, míg a pék beleugrik a kemenceajtó elé vájt, kitéglázott verembe, és elkezdi kiszedni a barnára pirult, forró kenyeret. A várakozás idején csoportokban folyt az asszonyi pletyka. Mikor a pék kiszedte a frissen sült kenyeret, amelynek itt-ott falnivalóan felhasadt a héja, vízesvödörbe mártott puha nyeleskefével végigsimította a kenyér forró tetejét a cédulával együtt, (minden kenyérre cédulát kellett tenni a tulajdonos nevével) és akkor a felsistergő párával megcsapta az ember orrát a frissen sült kenyér illata. Ott szívtam magamba az asszonyi pletyka élvezetét a friss kenyér illatával együtt.

Az én személyem irodalmi világunkban nem olyan fontos, hogy jogom lenne első személyben beszélni. Nem is azért modom el mindezt, nem is a „drámai hitel" kedvéért, hanem inkább azért, mert bennem a pletykának egész más természete él, mint ahogy azt irodalmi életünkben, mióta némileg közöm van hozzá, hallom és olvasom. Gyakran tapasztalom, hogy a pletykát, mint öncélú, magánügyben való vájkálást szembeállítják az irodalmi elbeszéléssel, amely nem öncélú, hanem eszmei mondanivalója van. Ezt én mindig álmélkodva hallom. Irodalmi feldolgozás és pletyka között egész más a különbség, a drámát illetően ezt dramaturgiailag nagyon pontosan meg lehet jelölni, néha kénytelen is vagyok íróbarátaimnak megtenni, de itt most másról szeretnék beszélni. Én ezt az öncélúságot a gyerekkoromban hallott temérdek pletykában úgyszólva sohasem tapasztaltam. Tucatjával tudnám ma is elmesélni azoknak a pletykáknak sorát, amelyeket ma sem felejtettem el: mért lett öngyilkos a Gerőfi gyerek; mért jelentette fel a hivő Usák (a „hivő" szekta tagja) a kommunista Virág susztert; a Király csendőrtiszthelyettes felesége a világ legszelídebb asszonya, gyerekeik a legrendesebb, legtisztességtudóbb gyerekek, hogy veri őket mégis esténként otthon a derékszíjjal minden este a tiszthelyettes, miközben egy hangos jaj-nak nem szabad elhangzani; mért nem megy soha férjhez a gyönyörű Tonigold lány satöbbi, satöbbi, de ezeknek a pletykáknak egyike sem volt öncélú, ezeknek mindnek mondanivalója, tanulsága, célzatossága volt. A pletyka társadalmi veszélyessége éppen nem az öncélúságában van, hanem abban, hogy igen gyakran elmaradott, konzervatív, néha egyenesen reakciós erkölcs nevében vonja le a tanulságait!

Mármost mi köze mindennek a dokumentum-drámához? Elég sok. A közönség szereti a pletykát olvasni is, színpadon nézni is, és nemcsak a magánéleti pletykát, a közéletit is. (Olvastam én már a Rákosi-ügyet is pletykaszinten megírva és az író sztalinizmussal vádolt, mert nem javasoltam a bemutatását.) Mármost előfordul, hogy közéletünkben az írót valami megbotránkoztatja, mint ahogy az asszonyokat megbotránkoztatja valami a közösségükben (vagy károrömmel tölti el őket, ha a dolog jól végződik). Az író ilyenkor tollat fog, a történetet átkölti, a jelenséget irodalmi, színpadi formába öltözteti, mellékalakokat kreál, szerkeszt, helyzeteket konstruál satöbbi, és a színház előadja. Pedig itt a dokumentum-műfajoknak óriási az előnyük! A kommunikációs eszközök technikai fejlődésének igen nagy a szerepe a dokumentum-műfajok kialakulásában. Jusson csak eszünkbe, egy televíziós beszámoló egy falusi boszorkányüldözésről, mennyivel meghökkentőbb és mennyivel hatásosabb, mint az eset nyomán írt iránydráma egyes istenhátamögötti tanyáink elmaradottságáról. Egy-egy kirívó, „megbotránkoztató" eset színpadi „mesésítése" egyenesen levon az érdekességéből. Az eredeti nevekkel, az eredeti anyaggal, dokumentum-szerűen, sokkal érdekesebb. Ez is egyik tényezője a dokumentum-dráma előretörésének.

Úgy látszik azonban, minél több tényező kezd tisztázódni a dokumentum-dráma körül, annál elkerülhetetlenebb, hogy szembenézzünk a következő kérdéssel, a legnehezebbel.

– *Mit ér? Amit használ?*
– *Mit ér, ha nem használ?*
– *Én is azt mondom!*
– *Vagyis . . .?*

Az érték az a fogalom, amelyet mintha azért teremtett volna az ember, hogy amikor már minden világosnak és természetesnek látszik, újra és újra zavarba hozza magát.

Műfajok születése és átalakulása természetesen sohasem véletlen. A dokumentumdrámát is társadalmi szükség, egy szerves fejlődési folyamat hívta életre, létéről tehát nincs mit vitatkozni. Ha meg ráadásul igaz ügy, jó ügy szolgálatában áll, és meg is tud győzni az igazáról, ez egyben igazolta az értékét is. Vagy nem?

Persze: a társadalmi mondanivaló nem azonos a művészi értékkel, de én itt nem arra gondolok, hogy a forradalmiság, vagy az elkötelezettség, ha lapos, unalmas, nem jelent esztétikai értéket, mert ennek a társadalmi haszna is csak látszólagos. Én nem a hatástalan művek értékéről beszélek, hanem azokéról, amelyek színpadon nagyon hatásosak, meggyőzőek, sőt gyújtóhatásúak! Ez egyben azonos az értékükkel?

Mintha a kérdés leegyszerűsödnék: nem az a zene a legjobb, amely a legnagyobb tömegnek tetszik, de a kérdés nem ilyen egyszerű. Itt nem a „mindenkinek tetsző" zene andalító, kizárólag szórakoztató jellegéről van szó, hanem olyan darabokról, amelyek nemcsak elkötelezettek, de hatásosan azok, igen jól tudják, mit akarnak, jól ismerik nézőjüket, jól rendezik el anyagukat és frappánsan adják elő mondanivalójukat. Van-e ezekután valakinek joga felvetni ezen túl is az érték kérdését? Nem éppen ebben van az értékük? Milyen formális jegyeket, a priori konstruált dramaturgiai „törvényeket" akarnánk még számon kérni rajtuk? Milyen elvont formális színpadi esztétika nevében akadékoskodunk, mért nem a tartalom a legfontosabb, különösen ha az szocialista tartalom, és mi a forma lényege, ha nem az, hogy a leghatásosabban juttassa érvényre a tartalmat?

Nem kell természetesen különös elmélyedés, csak a kérdés rövid továbbgondolása, hogy kiderüljön, melyik felfogás képviseli a formális álláspontot.

A dráma értelme (a mi esztétáink úgy fogalmaznák, hogy a dráma célja) „eleitől fogva az volt és az marad", hogy a néző szeme előtt felbontsa a valóságot, aztán a néző szeme előtt újra összerakja és ezzel feltárja, vagy megpróbálja feltárni az emberi lét, a valóság törvényeit. A drámaíró, akinek igénye van önmagával és a nézőjével szemben, ezt nem mindig a tudatával, hanem egyszerűen az igényével, de megteszi, megteszi egy mese elmondásával, de megteheti egy dokumentum, vagy egy dokumentumanyag előadásával is. Ha igazi író, ezt anyaga kiválasztásával, elrendezésével, konfliktusba szervezésével, megoldásával, de mindenképpen keresztülviszi. Ez a feladat hol könnyebbnek, hol nehezebbnek bizonyul, de az eredmény szempontjából ez mellékes. Ilyen értelemben tehát nincs különbség mesedráma, történelmi dráma, vagy dokumentum-dráma között. Csak olyan dráma van, amely a valóságot elemzi és értelmezi, vagy újraértelmezi és ehhez néha nincs szüksége még mesére, sem dokumentált, sem költött mesére, de néha még hagyományos cselekményre sem. Ha túl a nélkülözhetetlen szórakoztatáson és a mi esetünkben a meggyőzésen, a műben nincs meg a tartalmi általánosításnak ez az igénye, akkor csak formális dramaturgiai igénynek tesz eleget. A formális dramaturgiai igény éppen azt jelenti, hogy a mű olyan dramaturgiai fogásokat, ha úgy tetszik törvényeket érvényesítsen, amelyek biztosítják a nézőtéri hatást. Akár a szórakoztató, akár az agitatív hatást, akár a kettőt együtt.

Nincs itt helye a kérdés részletezésének, de nem lehet nem hangsúlyozni, hogy minden drámai érték hatásában két elem érvényesül. Az egyik, amit a dráma magáról a korról, magának a kornak mond, a másik, amit mélyebben a világról, a korábbi és későbbi korok emberi létezéséről tud. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez a két elem nem külön-külön réteg, hanem egymáson keresztül jut kifejezésre.) Gyakran emlegetik például azt a szerepet, amelyet mondjuk Periklész alakja jelentett Szofoklész Oidipuszának megszületésében. De ha a drámának csak ez volna az értéke, alig hinném, hogy Magyarországon – mint az most történik – másfél év alatt négy színház tűzné műsorára. Természetesen a Romeóban is több van, mint a feudális partikularizmus elleni állásfoglalás és így tovább, és így tovább. Ha egyáltalán fontos volna, hivatkoznék rá, hogy gyakran idézzük Shakespeare mondatát a színjátszás tükréről, amely felmutatja „a század testének tulajdon alakját és lenyomatát" (egyébként az eredetiben nincs század, „time" és „age" van.) El szoktunk felejtkezni azonban a mon-

dat elejéről, amely szerint a színjátéknak az is feladata, hogy „tükröt tartson mintegy a természetnek" (aholis az eredetiben nem szerepel a mintegy szó).

Az igazi drámának ez a kettőssége, némileg vulgarizálva azt mondanám, a társadalmi és filozófiai jellege, ez az, ami valamirevaló drámaelméletben a legtöbb gondolatot érdemli. Mert akárhogyan forgatjuk is, az igazság az, hogy maradandóvá a formai értékeken túl, az utóbbi teszi a drámát, az, amit a saját korának mond, az utóbb legtöbbször háttérbe szorul és a későbbi felújításoknál a színház a saját korának szóló mondanivalóval helyettesíti. Az a dráma, amely enélkül a kettős igény nélkül íródik, az mondanivalóval vagy anélkül, csak pletykaszinten mesél. És a dokumentum-drámának sincs más mértéke, mint a többinek. Az a dokumentum-dráma, amely, mint ahogy gyakran teszi, többre becsüli a tárgyát a témájánál, ettől a maradandó értéktől fosztja meg magát.

– *Esztetizálunk, esztetizálunk? Ezzel az ürüggyel távolítjuk el a társadalmi mondanivalót a színpadról?*
– *Itt nem a társadalmi mondanivalóról van szó.*
– *Az a baj!*

A dramaturg számára a dráma és a színpad minden elvi kérdése, mint a rendező, de talán a kritikus számára is, gyakorlati problémaként jelentkezik. Ez esetben, ha elismerem is, hogy a dokumentum-drámát természetes fejlődés eredményeként a kor hozta létre, tehát nincs rajta mit vitatkozni, csak tudomásul kell venni, még mindig megmarad a kérdés, hogy vajon mindennek, ami van, egyben kell-e lennie? A fasizmust is szükségszerűen hozták létre bizonyos társadalmi, gazdasági, politikai, tehát történelmi feltételek, de ez egyben annyit jelent, hogy el is kell tűrnünk? A hasonlat durva is, igazságtalan is, de nem véletlenül mondom. Beszélgetésekben gyakran kiderül, hogy vannak, akik bár elvileg megértik, hogy irodalmi tényeket másképpen kell kezelni, mint politikaiakat, de szívük mélyén ugyanazt a reagálást érzik természetesnek. És ez nemcsak baloldali jelenség, hanem, mint a dokumentum-dráma esetében, jobboldali is. Nyilvánvaló, hogy nem minden drámai érték, még csak nem is minden dráma, amit színházban játszanak. És ez a „nem minden" elég széles skála a revütől tegyük fel a dokumentum-drámáig. Vannak, akik szívesen hangoztatják (persze, nem nálunk), hogy a kor egy másik képződménye, a happening, olyan dráma, amelyet nem színházban játszanak, szemben a dokumentum-drámával, amely olyan nem-dráma, amelyet színházban játszanak. Mondanom sem kell, hogy így a tétel egyik oldala sem igaz, bár az biztos, hogy a dokumentum-dráma inkább meggyőzni akar, mint szórakoztatni. (Vagy ha nem akar, egy lépés és happening lesz belőle.) Az első feladat tehát megkülönböztetni a dokumentum-drámában a társadalmi hasznot és a kritikai értéket. Gyakorlatilag ez nagyon fontos, még ha bizonyos szakértelmet igényel is. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy gyakorlati célzatú megkülönböztetésről és nem szembeállításról beszélek. Aki ugyanis a kettő különbségét elmossa, vagy a kettőt azonosítja, elárulja a művészi értéket, szélsőséges esetben magát a társadalmi értéket is. Aki azonban a kettőt szembeállítja egymással, az a sznobizmus, a széplelkűség jegyében elárulja a társadalmi haladást. Ez talán közhely, de a színpadon gyakorlati következményekkel jár. Feltéve ugyanis, hogy a színház a dokumentum-dráma eszmei tartalmával, tendenciájával egyetért, még mindig három eset lehetséges. Ha a színpadi mű eszközeiben igénytelen, argumentációja színpadiatlan, ezért hatástalannak ígérkezik, a színháznak legyen bátorsága nemet mondani, akkor is, ha a tendenciával egyetért, sőt annak színházi demonstrálását kívánatosnak tartja. Köteles elemezni azokat az okokat, amelyek a hatástalanságot eredményezik, mert egy ilyen munka színrehozása veszélyesebb, mint egy akármilyen gyenge, vagy rossz darab. Egy gyenge darab ugyanis csak színrekerülésének közvetlen felelőseit, elsősorban természetesen a szerzőjét kompromittálja. Olyan dokumentum-dráma azonban, amely nem tud meggyőzni, kompromittálja az ügyet is, amelyről a színpadon az a benyomás keletkezik, hogy igaza nem bizonyítható. Milyen jól ismerjük a színházban ezt a negatív hatást. Amikor azok, akik már úgy meg vannak győzve, hogy semmi sem ingathatja meg őket, örömmel hallgatják

az igazukat felmondó szavakat, a nézőtér többi része pedig, még ha a szomszédja kedvéért, vagy a jó ügy iránti tiszteletből tapsol is, szkeptikusabban kel fel a székéből, mint ahogyan leült.

A másik eset, ha a dokumentum-drámának nincsenek is mélyebb művészi, vagy irodalmi igényei, de a munka a tisztességén túl meggyőző és jó előadás esetén hatásos. Ebben az esetben a színház köteles a társadalom, ha úgy tetszik a nép, a haladás képviseletében a mű mellé állni és minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítani ezt a hasznos társadalmi hatást. Ha a színház küzd, és jogosan küzd az ellen a polgári koncepció ellen, hogy az irodalom postásának szerepére korlátozzák, akkor vállalnia kell az ebből fakadó következményeket. Persze irodalmi kézbesítőnek lenni kényelmesebb. Ha az irodalom szállít igényünknek megfelelő darabot, rendben van, eljátsszuk. Ha nincs meg a kívánt irodalmi színvonal, vállat vonunk, kérünk jobbat. Klasszikus mindig van. De a színház nem adhatja meg magát a széplelkek diktatúrájának. A színháznak ezt jó szívvel vállalnia kell és a maga részéről minden fantáziáját, leleményét, tehetségét és szakértelmét, dramaturgiai, rendezői és színészi szakértelmét csatasorba kell állítania, hogy a kívánt hatást minél meggyőzőbben, minél igazabban érje el. Úgy érzem, hogy a népszínháznak nem az ötezer személyes nézőtér, nem a „közérthető" stílus a lényege, hanem ez a magatartás.

A harmadik eset, ha a színház olyan dokumentum-drámát kap, amelyben magasabb igénnyel érvényesül a meggyőzés szándéka. A mű olyan mélyen nyúl le az emberi lét, a társadalom, az élet törvényeinek alsó rétegeibe, hogy az maradandó értéket ígér. Ebben az esetben a színház erőfeszítésének középpontjába azt a törekvést kell állítani, hogy az előadás ezeket a mélyebb értékeket kibontsa. Majdnem azt merném mondani, hogy ez a fajta dokumentum-dráma az emberiségnek gyógyszer, vagy gyógymód, amely a betegség leküzdésére alkalmas, szemben az előbbivel, amely inkább fájdalom-, vagy lázcsillapító, tehát csak tüneteket szüntet. Persze ez hasonlat, ezért nemcsak magyarázza, de torzítja is az igazságot és csak azt akarom vele mondani, hogy bár az orvos feladatának lényege a gyógyítás, azt sem hanyagolhatja el, hogy a beteget megszabadítsa a fájdalomtól, a láztól, a gyötrő tünetektől, megakadályozza a beteg teljes legyengülését és alkalmassá tegye a végső gyógyulást hozó kezelés befogadására.

Befejezésül ne feledkezzünk meg róla, hogy az ilyenfajta újítások, mint a dokumentum-dráma, nemcsak rombolnak, építenek is. Lázadásában a hitelét vesztő drámai történet és a hitelét vesztő dialógus ellen lerombol bizonyos drámatörténeti konvenciókat. Ugyanakkor azonban erősíti bennünk a szigort a történet és a dialógus igazságának igénye iránt. Ez is hozzátartozik történelmi szerepéhez.

– *A költő a kitalált hazugságon keresztül is el tudta mondani az igazat.*
– *Ki tiltja meg, hogy most az igazságon keresztül mondja el?*

Még csak annyit, hogy mindaz, amit itt a dokumentum-drámáról elmondtam – magukat a műfaji kérdéseket kivéve – érvényes az úgynevezett publicisztikai drámára is.

(*Közönség és nép* című folytatás következik.)

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK III.

DONALD FREED: NYOMOZÁS

Legtöbben azzal a várakozással ültünk be a nézőtérre, hogy Donald Freed darabja révén részt veszünk egy „nyomozásban", amely felfejti a hírhedt Rosenberg-per rejtélyeit. Az amerikai szerző azért írt és szerkesztett dokumentum-drámát az ártatlanul elítélt és kivégzett házaspárról, hogy a mai közönségnek bizonyítsa igazukat, egyben figyelmeztessen a boszorkányperek koholóinak ma is ismerős hangjaira. A pécsi színház magáévá tette a szerző szándékát és sietett a hazai közönségnek közvetíteni. A darabot Magyarországon – sőt Európában – Pécsett játszották először. A politikai feladat vállalása mellett szerepet játszott a darabválasztásban a műfaj is. Dokumentum-dráma. Az embereket ma – jobban, mint valaha – a tények érdeklik. Hányan és hányszor gondolták el az elmúlt évtizedekben, hogy a költői képzelet naiv próbálkozás, legmerészebb elrugaszkodásait is megszégyenítik az élet tényei! Ezenkívül a tények iránti érdeklődésnek technikai oka is van: a közlési technikák fejlődésével egyre alaposabb ismereteket szerezhetünk aktuális, közérdekű eseményekről. Mindenki úgy érzi, hogy a hiteles információk birtokában maga döntheti el, milyenek objektíve e tények, mi a valóságtartalmuk, röviden: mi az igazság? A dokumentum-irodalom ebből az érdeklődésből jött létre, ennek felel meg. Jól illik egy népszínház műsorába.

Nem véletlen, hogy a műfaj legtöbb darabja bírósági (vagy hasonló) tárgyalásokból veszi anyagát; ezekben többnyire közérdekű eseménysor sűrűsödik össze, élesen kiválnak emberi törekvések, kirajzolódik a szereplők karaktere, s mindez eredeti dialógusokban. Persze az „irodalmi" drámában is így van (sőt!), de ott írói fikció hozza létre, míg itt – maga az élet. Legalábbis így tűnik. Valójában a dokumentumok eredeti terjedelmükben, formájukban mégsem kerülhetnek színre, hisz pl. egy tárgyalási jegyzőkönyv rendszerint sokkal hosszabb (a Rosenberg-per esetében 1638 nyomtatott oldal), tartalmaz sok mellékes részletet, ezért a szerző az anyagot válogatja, rendezi, új egységbe szervezi. „Tiszta" dokumentum-dráma tulajdonképpen nem is lehetséges, de olyan igen, amely jelentős események dokumentálásával *megteremti azt a színpadi hatást,* amit a közönség úgy fog fel, hogy *„a tények önmagukért beszélnek". A műfaj sajátossága ebben a hatásban van,* ezért kelt másfajta – esetleg intenzívebb – érdeklődést, mint egy hasonló tartalmú „irodalmi" mű.

Freed darabjában két síkon folynak az események. Központi sík az 1951-es New York-i per tárgyalása, ezzel párhuzamosan olyan jeleneteket idéz fel, melyek a szereplők magánéletét, múltját hozzák be, vagy néhány motiváló mozzanatot. A két síkot körülveszi egy erőteljes hangulati atmoszféra, mely az akkori társadalmi közérzés, közhangulat – gyanakvás, erőszakpolitika, atomhisztéria stb. – dokumentumaiból épül fel: képek, filmrészletek, politikusok beszédei, nyilatkozatok, egy riporter kérdései. A nézőtér közvetlenül a tárgyaláshoz kapcsolódik: Freed a nézőket mint esküdteket vonja be a felelősségbe. Ennek nagy hatása lehet Amerikában, nálunk formálisan hat, egyetlen néző sem érzi magát találva. A darab átplántálása nemcsak ennek a mozzanatnak ártott szükségszerűen, hanem a nagyon jelentős hangulati szféra megteremtésének is. Nem rendelkezünk a dokumentációhoz szükséges filmekkel, képekkel, eredeti hangfelvételekkel, ezek nagyobbrészt elmaradtak az előadásból, kisebb részben áldokumentumként kerültek bele (pl. közéleti szereplők megszólalása színészek hangján.) A darab eredeti dokumentációja – a szövegkönyv szerint – tehát gazdagabb, főként hangulati síkon, de van egy alapvető *gyengéje,* ami alighanem *az ügy, a per, a tények természetéből adódik.* A darab gerincét a Rosenberg-per tárgyalási jegyzőkönyve alkotja, azaz ennek részletei. Nos, a boszorkányperek „szerzői" évszázadok

(évezredek?) óta tudják, hogy *negatívumot nem lehet bizonyítani.* Vagy csak egyféleképp: hamis tanúkkal, álbizonyítékokkal, amiket a hatalommal, apparátussal rendelkezők tudnak előállítani. Minden koncepciós pernek ez a kulcsa, ezért tudják „bizonyítani" az ártatlanok bűnösségét, s ezért nem tudják az ártatlan vádlottak igazolni bűntelenségüket. Kénytelenek a vádak puszta tagadásával beérni, a vád pedig hosszan vonultatja föl a maga – átlátszó, ostoba, művi – bizonyítékait és preparált tanúit. A jegyzőkönyv ezeket rögzíti, így *az igazság* nem közvetlenül, hanem csak közvetve, kerülővel, a *döntő és hiteles bizonyítékok hiányából tűnik ki.* Ha a per anyagát könyvben elolvassuk, percig sem kétséges, hogy tele van homályos, zavaros, tisztázatlan pontokkal, melyeknek a tisztázását éppen a bíróság akadályozta meg. Olyan, mint egy gonosz, sötét mese. Színpadon ezt a homályt még fokozza a dokumentumanyag szükségszerű hézagossága; egy sor részlet, motívum felmerül aztán eltűnik, azaz nyitva marad, tehát kérdésekre késztet. Pl. mi volt a „koncepció" az állítólag megszerzett információk útjáról? Hogyan juthatott hozzá egy söprögető közkatona az atombomba műszaki leírásához? A párttagság tényét miért nem lehetett vállalni? Miben állt – ha állt – Gold és Fuchs kapcsolata a „barátságon" túl? A kérdéseket még sokáig lehetne folytatni. Valószínűleg az ügy szándékosan előállított homályára utal Bloch, a védőügyvéd is, amikor ezt mondja: „Nem tudnám megmondani maguknak, hogy valójában mi történt ezzel a két emberrel . . ." Kétségtelen, hogy ez a zavaros megfoghatatlanság is sokat mond, de nem a színpad nyelvén. A drámához tiszta, részleteiben is következetes argumentálás kellene. Amit a dokumentumok lelepleznek, az a bíróság mesterkedése, terrorja, a kormánykörök és az „igazságszolgáltatás" összeesküvése. Meggyőződünk arról, amit a Nobel-díjas fizikus, Urey így fogalmazott meg: „. . . a vádiratban nincs logika és leleményesen hamisított tanúvallomások felnagyítására épül." Meggyőződünk arról is, hogy a kommunista Rosenberg-házaspárt azért *kellett* bűnösnek találni, mert a valódi vádlott a kommunista párt volt, a pártról *kellett* bebizonyítani, hogy hazaáruló kémszervezet. Íme, a „koncepció" lényege. Az eszmei várakozás ezzel ki is elégül, de a néző elvárásai a konkrét életfolyamat teljességét, a „nyomozásban" való saját részvételét illetően – az említett okokból – nem teljesülnek. A demonstrált tények csak töredékesen beszélnek. Belőlük nem tudjuk megalkotni azt a konkrét, tiszta képet, amit szerettünk volna. Érezhetett némi hiátust a színház is, ezért gondolhatta szükségesnek, hogy az előadás végén egy *utójátékban* magyarázattal szolgáljon a közönségnek . . . Csakhogy a színpadi magyarázat mindig inadekvát, különösen ha célt tévesztve olyasmit rág szájba, amit a darab világosan elmondott: Rosenbergéken keresztül a kommunizmus „vádlottságát". Az utójáték így csak szószaporítás, bátran elmaradhatott volna.

A rendező *Sik Ferenc* az ügy és a műfaj iránti nagy érdeklődéssel állította színpadra a darabot. Minden mozzanaton érezni, hogy a világos, egyszerű, könnyen appercipiálható megoldást kereste (néha túlságosan is), finom hangsúlyokkal emelte ki a jelenetek legfontosabb mondatait, motívumait. Kitűnően oldotta meg a „két színpad", a két életsík párhuzamos és szüntelenül kapcsolódó eseményeinek pergetését. A két felvonást úgy építette fel, hogy állandó értelmi és hangulati emelkedésben vannak a befejezés tetőpontjáig. Ez a tetőpont az I. rész végén egy *boszorkánytánc.* A szöveg hangmontázst ír elő, megszólaltatva azokat a szereplőket, akik Rosenbergék sorsát befolyásolták, többségükben megpecsételték, Hoovertől Greenglass mamáig. A hangok egymást túlkiabálva, egymás szavába vágva hangzanak fel a hangszóróból. Sik ehhez egy pantomimot rendezett, amivel a hangbeli közlést látvánnyá is tette, a pusztító erőknek azt a viharzását, ami a két ártatlan embert elsöpörte. A II. rész végén a kivégzést Freed a „Halál Szertartása"-ként kívánta demonstrálni, inkább csak ritikus elemekkel és sok naturális borzongatással. A rendező letett a részletező bemutatásról (szoros kapcsolatban a játékstílussal), csak a lényeges momentumokat jelenítette meg nagyon egyszerű, tiszta képekben. Látjuk az eseményt, de ez róla való véleményünket, vele kapcsolatos érzelmeinket is kifejezi. Sik valóban szertartást teremtett, egy *rekviem* megrendült hangulati magasába emelte a befejezést, melynek íve a megtört védőügyvéd monológjában szépen száll le, a végső néma rózsajelenettel ismét felszárnyal . . . Amit a szöveg nem tudott nyújtani, a rendezés sokszor pótolta.

Akadt az előadásban néhány olyan egyszerűsítő, „szemléltető" beállítás, melyről csak azért érdemes szót ejteni, mert összefügg a színház egyébként nagyon pozitív művészi programjával, a közérthetőségre törekvéssel. A *közérthetőség* tulajdonképpen kötelező a szocialista művészetben, de mindenki, aki megvalósításával foglalkozik, tudja, mennyire nem egyszerű program, nem is egyértelmű. Rendesen *a* közönségről beszélünk, de valójában csak rétegezett, differenciált közönség van, a konkrét közönség mindig ilyen. Az általában vett közérthetőség legfeljebb egy elvi közönségnek felel meg. Bizonyos, hogy ha a kis Rosenberg fiú levélírás közben úgy szótagolja Eisenhower nevét, mint egy hazai kisiskolás, akkor „X. néni az 5. sorban" kitűnően és egyből megérti, hogy a kisfiú gyermeki ákom-bákomjaival kér kegyelmet a szüleinek. Ha az FBI-nyomozó brutális pofozó-ember, akkor „X. néni az 5. sorban" kitűnően és egyből megérti, hogy az FBI karmaiban jogtiprás, erőszak vár az áldozatokra. Csak azt nem értem, hogy *a* közönséget miért kell „X. néniben" meghatározni... Nagyon helyes, ha egy mindent játszó színház tartózkodik az arisztokratizmustól, de mi indokolja, hogy – akár apróságok erejéig – vulgarizáljon? Az emberek fogékonyságát – úgy vélem – jobb egy kicsit túl-, mint alábecsülni. (Az utójáték problémája is részben idetartoznék.)

A játék stílusát a darab sugallta, mely azért született, hogy Rosenbergék sorsát bemutassa. A két főszereplő alakját a dokumentumokon kívül a hétköznapi életjelenetek építik fel, de ezeknek sem a jellemábrázolás a célja – csak járulékosan –, hanem a sorsuk teljesebbé tétele. A többi alaknak tulajdonképp csak funkciója van, legfeljebb egy-két jellemvonásuk villan fel. Sik Ferenc a legjobban választott, amikor olyan egységes játékot dolgoztatott ki a szereplőkkel, melyet a beleélő, azonosuló játékmóddal szemben *megmutató játéknak* nevezhetnénk. Közelál Brecht iskolájához. Nem mind értették egyformán jól, de hibás, félreértett szereplője nem volt az előadásnak, nem volt – pedig a szöveg nem zárta volna ki – „üres" jelenet sem. A játékstílust a Harry Goldot alakító *Holl István* valósította meg tökéletesen, rendkívül fegyelmezetten mutatta be a sokszorosan aberrált erkölcsi roncsot, az alak extrém színei – s a remélhető siker – sem csábította nagy, rángatózó alakításra. Hasonlóan jó lett volna *Kézdy György* (Irving Kaufman bíró), ha egy indulatkitörése – pszichológiailag tán indokoltan – el nem viszi percekre szerepe alaphangjától. *Vajda Márta* és *Győry Emil* a két főhősben az *áldozatot* hangsúlyozták. Vajda Márta megéreztette még Ethel Rosenberg értelmi erejét és erkölcsi szilárdságát is. Győry kedves, diákos Juliust formált, erőtlenebbet, mint a történtek szerinti lehetett. Sportnyelven szólva a szereposztás egészében megfelelt a papírformának. Így természetes, hogy Győry ismét egy mai melankolikus figura, *Paál László* meg a „végzetesen szelíd" védőügyvéd volt. Vajon nem vezetné-e új művészi eredményekhez, a kövesedő skatulyák széttöréséhez a két színészt (meg másokat is), ha egyszer új szerepkörben, újszerű feladatban tennék érdekeltté? Szeretnénk Győryt egyszer már másnak is látni, nemcsak enervált, modern félhősnek (vagy a típus bármikori megfelelőjének), Paál Lászlót az örökös ügyefogyott jóember helyett pl. – urambocsá! – intrikusnak! Csoda lenne, ha a folytonos rokon figurák nyomán nem alakulnának ki a sztereotípiáik.

A rendezés és játék legnagyobb érdeme a *kifogástalanul kidolgozott szöveg és mozgás*, a nagyon pontos színpadi összhang, a mindig tiszta, érthető szövegmondás. Ritka erények manapság, ezért is sokat enyhítettek a darab szervi hibái okozta hiányérzetünkön.

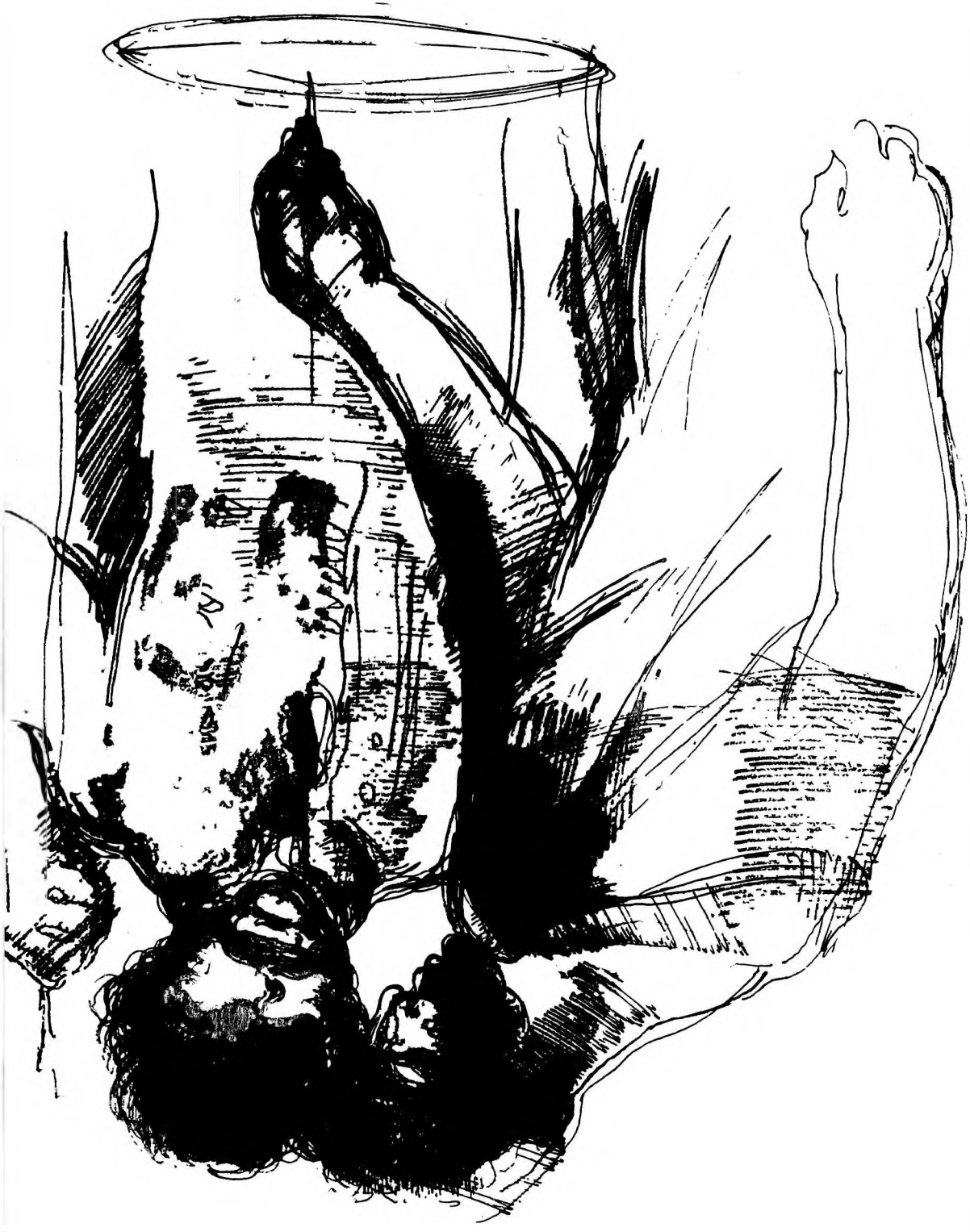

BEBESI KÁROLY

Kimerültség

Végre elült a lárma. Csöndes szobám
meghittebb arcát villantja rám.

Boldog idill. Isteni nyugalom
lut szét a táradt talakon.

Lásd, máris reménykedem, tervezek,
de amint kezed kezemből elveszed,

mint kisgyerek, nézek rád bután,
riadtan kapok a kezed után.

Arcod

Vonatablak-keretben
él az első arcod.
Évek robajlanak
mögötte tűnő tájként.

Szétfoszló bozót.
Fűcsomó. Alagutak.
Távolban csellengő alak.
Hajnal. Alkonyat.

Állomások egymásutánja.
Jelzők: tilos! szabad!
Váltók. Tolatások.
Holtan hanyattfekvő árok.

Országhatárok.
Kényszermegállók.
Utak. Sinek. Sinek. Utak.
Szabdalják arcodat.

NÁDOR TAMÁS

Hajnal

Mert nincs mennyország,
se pokol,
se: egyszer majd . . .
se: amikor . . .
– fölveszed huzatos kabátod,
szidod a földet, az eget,
s mert arra gondolsz: valaki
talán még szót érthet veled, –
a füstös fellegek alatt,
a tél-szutykos kövezeten
fél-józanon, fél-részegen
látsz üres utcát, vak falat:
s míg nyakonönt az égi lé,
elindulsz lassan fölfelé.

Rekviem

Nagyanyám, világ jobbágya,
mennyei öregasszony,
mi maradt utánad?
Lepedő alatt csontkupac.
Édes föld pár virágnak.

Néhány cigaretta
siratógyertyája,
anyám ravatal-szája,
halott siron a hulla-fű,
és én. hamu tekintetű.

Dalolótól a döngve lépő,
mit akart tőled nagyapám,
a kő-beszédű jövevény?
Hogy osztoznátok szörnyű kincsen:
hóhérló hetvenhét sebén.

Volt előbb: fénylő főkötő,
templomi mézes zsoltár,
lett aztán: töretett gerinc,
tíz ujj, tíz stigmás fagyökér,
ötven év, ötven barbár.

Ötven dühödten zúduló,
csontjaidban duhajkodó,
szemed, szád bilincsbe-verő,
öledbe karddal csörtető,
melled dómjára tipratő . . .

S az epilóg: az inda-táj,
a benső gyilkos szög-bozót,
a végleg vérbefagyott száj,
mely mégis újból dalra nyílt,
mikor már néma s béna volt.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

„A NAGY JÖVŐNEK FÉNYES ARCZA"

. . . a köztársaságtól külön válva tettek
Egy új kormányformát, – melyet elneveztek
Kommüne vagyis a *közös* hatalmának
Mely annyit tesz: egynek annyi van, mint másnak.
Ha teszem Péternek többje van, mint Pálnak,
Adja a felét a szegény Andrásnak.
Ezeket vezérli Pyat Felix, Paschal,
Delasclüz és Groussett, Vallesi Gyulával
Dombrovszki és mások . . .*

Amikor 34-ben kimentem egy szemeszterre Párizsba (17 év lett belőle . . .), a XIII. kerületben laktam, nem mesze a boulevard Auguste Blanquitól. Húsz éves voltam, csakhamar politikai emigráns lettem, mert itthon perbe fogtak. Bár nyakig benne voltam a forradalmi irodalomban, nem nagyon tudtam, ki volt az a fél életét börtönben töltő Blanqui, akiről ennek a nagy munkáskerületnek az egyik körútját elnevezték. Még kevésbé sejtettem, hogy ez a kerület külföldit választott községtanácsosnak a Kommünbe, s ez nem más volt, mint Frankel. Minden nap gyalog baktattam az utolsó párizsi villamos útvonalán, a rue de la Glacière-en végig s a boulevard du Pont Royalon átvágva a Val-de-Grâce mellett – immár a Diáknegyedben –, elérkeztem a rue Gay-Lussachoz vezető elég meredek Claude Bernard utcába. Itt sokszor láttam egy magas, köpenyes, enyhén görnyedt hátú, lengő fehér szakállú, Mikulás-szerű aggastyánt. Nem tudtam, ki volt, de azt mesélték, hogy az egyetlen még élő kommünár. Ma már nem tudom ellenőrizni, igaz volt-e, vagy csak mese. De ha eleven tanút nem is láttam, a házakat, a néma tanúkat igen, hiszen ezen a gyalogúton, amely a Sorbonne felé vitt, csupa olyan épület húzódott, amely már a Kommün idején is állt, ugyanis Párizsban ezrével voltak két-háromszáz éves házak. Ám akkor a Kommün csak néhány sematikus mondat volt a fejemben az első proletárdiktatúráról (most már tudom, hogy nem volt sem igazán proletár, sem igazán diktatúra); a szívemben pedig néhány elég kusza érzésfoszlány hős nemzetőrökről, kitartó barikádokról, lángoló középületekről, vad versailles-iakról . . .

Később, a hosszú párizsi évek során én is többször elzarándokoltam a Père-Lachaise-be, a kommünárok híres falához, például 1935-ben, amikor Barbusse-t temették; még később, a felszabadulás után, – immár mint a Magyar Népköztársaság szerény, de „félhivatalos ügynöke" (azaz a párizsi magyar sajtóiroda munkatársa), a fogadásokon megismerkedtem Marcel Cachinnal, a magyaros vendégszeretetet (kivált a barackpálinkát) kedvelő harcsabajszú, ősz veteránnal, az *Humanité* főszerkesztőjével, és meghatottan fogtam barnafoltos, inas kezét, amely néhány évtizeddel azelőtt még több kommünárét szorongatta.

Igazában azonban nem a helyszínen, hanem most, a centenárium alkalmával, idős fővel láttam bele a „szakadékba, amelyben a jövő lappang" (Hugo), tündöklött fel előttem „a nagy jövőnek fényes arcza" (Darmay Viktor). Korábbi tudatlanságom védelmére felhozhatnám azt a szomorú és meglepő tényt, hogy nálunk negyedszázad alatt egyetlen magyar monográfia sem jelent meg a párizsi Kommünről. Azt a néhány, egyébként fontos és érdekes munkát, amely vele kapcsolatos, elsősorban csak a magyar vonat-

* Álmosi Jenő: *Francziaországi véres napok, 1871,* Debrecen.

kozásoknak szentelték. Az egyetlen magyar monográfiát Németh Andor írta, s ez az imitt-amott vitatható, de lényegében Kommün-párti (már amennyire 1932-ben valaki nyíltan az lehetett . . .) kitűnő korrajz itthon nem jutott el hozzám. Párizsban pedig, noha a Tanácsköztársaság bécsi követségének sajtóattaséját, József Attila bizalmas barátját jól ismertem, erről a könyvéről nem is tudtam (mellesleg elég furcsának tartom, hogy a centenáriumra egyetlen kiadónak sem jutott eszébe újra megjelentetni ezt a remek és tanulságos olvasmányt, amelyről az Új Magyar Lexikon *párizsi kommün* című, szerintem túlságosan kurta cikkéhez biggyesztett irodalom szemérmesen – vagy szektásan? – hallgat).

Mostani Kommün-tárgyú munkálataim és olvasmányaim során a legtanulságosabbnak és a leghatásosabbnak Chabrol, *A testvériség ágyúja* című, 51 íves regényét találtam. A francia újrealista próza e jeles képviselője, akinek már négy regénye jelent meg nálunk, talán nemcsak pályája legjobb munkáját írta meg, de azt is megkockáztathatom, hogy a Kommün-tárgyú dokumentációs művekben roppant gazdag francia irodalmon belül, a szépirodalmi alkotásokban rendkívül szegény területen, Chabrol monumentális munkája a legméltóbb írás ehhez a világtörténelmi eseményhez. A szerző most is ugyanazt az írói fogást választotta, mint a magyarul 1963-ban megjelent *Isten bolondjai* című, a délfrancia *camisard*-felkelésnek szép emléket állító történelmi regényében: a „szóvivő" ismét egy költött szereplő, Florent Rostel, a tizenhét éves parasztfiú, akit egy 48-as veterán nevel forradalmárrá, s aki 1870 augusztusában a feltartóztathatatlanul előrenyomuló porosz hadak elől menekül Párizsba, pontosabban a XX. kerületbe, azaz Belleville-be (ez a proletárnegyed volt a Kommün legkitartóbb és leglelkesebb tömegbázisa). A szerző 866 oldalas korrajza elsősorban ennek a forradalmi külvárosnak az eposza. A cselekmény alapmozzanata az, hogy egy belleville-i zsákutca lakói, de elsősorban az „ifik", ötezer frankot gyűjtenek egy ágyúra. Az öntöde gazdája nem hajlandó elkészíteni, de a lelkes fiataloknak sikerül rábeszélniük a kohászokat, akik azután – egyéb nyersanyag híján – a gyerekek által összeszedett bronzgarasokból öntik ki a Testvériség névre keresztelt „főszereplőt", amely körül kavarog és nyüzsög ez a tarka társaság. Chabrol nagyon érzékletesen eleveníti fel a korhangulatot. Elsősorban a fiatalokról rajzolt arcképeivel és ifjak életének színdús festésével remekel, de érzékletesen idézi az egész embersűrűs, dalos és dolgos külvárost. Méghozzá árnyalatosan. Regénye egyszerre pártos és tárgyilagos, sohasem esik a sematizmus hibájába. Bár lelkes híve a haladásnak, objektíven ábrázolja mind a nép, mind a vezetők gyengéit.

Regényében természetesen a történelmi figurák is feltűnnek. Közülük a legtöbbször Gustave Flourens, a Kommün egyik legvonzóbb, legérdekesebb, leghősiesebb figurája szerepel. A kiváló fiziológus fia alig volt huszonöt éves, amikor a *Collège de France*-on, a legfelső francia főiskolán, apja helyettese lett, de mivel azzal vádolták, hogy ateista tanokat vall, külföldre kellett menekülnie. 1866-ban a krétai felkelés segítségére sietett. Aztán Athénban beleesett a görög kormány és a francia császári nagykövetség csapdájába: egy francia gőzhajóra rakták gúzsbakötve. Párizsban „izgató" népgyűlési szónoklataiért három hónapra ítélték. Később megint emigrálnia kellett, és csak 1870 augusztusában tért vissza Belleville-be. Chabrol regényében Florent az ő lovas-stafétája lesz, s híven szolgálja ezt a festői figurát, akire a „nemzetvédelmi" kormány, azaz a Thiers-, Trochu-, Favre-banda, háromszázezer frank vérdíjat tűzött ki. (Hogy mekkora volt ez a csillagászati összeg, talán azzal tudom érzékeltetni, ha emlékeztetek rá, hogy a nemzetőrök napi zsoldja mindössze másfél frank volt!). Megvallom, elkápráztatott és lenyűgözött ez a figura, aki az 1871. október 31-i elvetélt felkelés (a Kommün „főpróbája") alkalmával a Városházán székelő minisztertanács asztalára ugrott, és csizmáját szinte a fiskális „miniszterek" reszkető képébe nyomva kiáltotta: „Uraim, önök a foglyaim! Őrmester, vegye őrizetbe Trochu polgártársat." (Trochu Párizs térparancsnoka volt!) Rochefort, a francia XIX. század legérdekesebb és legkalandosabb sorsú lapszerkesztője, az örökké lelkesedéstől lángoló, de meggondolatlan forradalmár megtisztelően honfitársainkhoz hasonlította (Párizsban akkor még elevenen élt a magyar szabadságharc emléke): *„Quelque Magyar prêt à endosser son dolman pour monter à cheval"*. Igazi bohémfigura volt: százezer frank életjáradékot örökölt,

ennek ellenére szinte sohasem volt húsz garasnál több a zsebében. Fantasztikus fizikumánál fogva, hosszú ideig meg tudott lenni táplálék és alvás nélkül. 1870 decemberében újra tőrbecsalták: a letartóztatására kirendelt vadásztiszt bevallotta, hogy a parancsot az a Clément Thomas generális adta ki, akit azután március 18-án a Montmartre-on a felkelők agyonlőttek. Flourens április elején a kommünárok egyetlen jelentős kitörési kísérlete során életét vesztette. Testét egy trágyás targoncára dobták, diadalittasan Versailles-ba vitték, ahol az úrinők kettéhasított koponyájában esernyőjük hegyével kéjesen piszkálták agyvelejét . . .

Milyen izgalmas életrajzi regényt lehetne írni „a nyughatatlan Flourensről, az örök összeesküvőről, a népforradalom legkörülrajongottabb és legpechesebb alakjáról" (Németh Andor), akiről – hősi haláláról beszámolva – a *Kákai Heti krónikája* című egykorú magyar lap 1871. ápr. 16-i száma is megállapítja: „rossz időben született". Chabrol regényében és egyéb mostani Kommün-olvasmányaimban is legjobban ezek a lenyűgöző figurák ragadtak meg. Például Jaroslaw Dombrowski, a nemes származású, de szegény cári tiszt, akit miután részt vett az 1863-as lengyel felkelésben, tizenöt évi száműzetésre ítéltek, de megszökött a Szibéria felé tartó menetből, és Párizsba menekült, ahol mint a Kommün tábornoka hősi halált halt. „Azok közül a férfiak közül való volt, akik mint Bem, meg a többi lengyel inzurgens, élethossziglanra jegyezték el magukat a forradalommal" (Németh Andor). A Kommün utolsó heteiben a ravasz Thiers ügynökei megkörnyékezték, s noha fütyült a pénzre, amit ígértek neki, s egy pillanatra sem ingott meg, némileg gyanúba keveredett (mint a Kommün majdnem valamennyi hadvezére . . .). A Véres Hét barikádjain elkeseredetten kereste a halált, hogy megmutassa, „hogyan hal meg egy áruló". Sikerült neki. Bajtársai fiákeren vitték a Városházára, a finom kék selyempaplanos boudoirba, ahol valaha Valentine heverészett (a széplány apja Haussmann rendőrfőkapitány volt, aki azért végzett merész császármetszéseket a vén város ezredéves testén, hogy örökre lehetetlenné tegye a barikádharcokat . . .).

Dombrowski nem félt a haláltól, sőt valószínűleg kereste. Az azonban bizonyos, hogy Delescluze hősi halála valóságos öngyilkosság volt. A Kommünnek ez az egyik legvonzóbb hőse, aki végigszenvedte az előző három rendszer minden börtönét, már az első napokban arról beszélt, hogy nem éli túl a forradalom bukását. Már nagyon beteg (asztmás) volt, amikor megírta búcsúlevelét nővéréhez: „Bocsáss meg, hogy előtted távozom. Nincs erőm, annyi bukás után elviselni ezt az újabbat." Aztán kürtőkalaposan, sötét császárkabátban, vörös vállszalagjával, méltóságos léptekkel ment a golyósöpörte bulváron, s a torlasz tetején bátran szembenézett hóhéraival. Így terítette le a katonák golyózápora.

Persze, a feddhetetlen hősök, a bátor katonák mellett, a következetes és puritán szocialisták mellett, mint Frankel, vagy Varlin, néhány kalandor is akadt. A leglátványosabb és legregényesebb ilyen figura Cluseret, az elvetélt festő: először apjának – aki Lajos Fülöp barátja volt – a regimentjében szolgált, aztán a legrangosabb katonai főiskoláról (Saint-Cyr) kikerülve, a 48-as februári forradalom idején becsületrendet kapott a felkelőkkel szemben tanúsított könyörtelen magatartásáért. Később III. Napóleon valamilyen homályos anyagi ügy miatt elbocsáttatta a hadseregből, de a krími háborúban már részt vett, Szevasztopol ostrománál megsebesült, majd az afrikai gyarmatosító seregben tűnt fel, de – ismét valamilyen sötét sikkasztás után, – le kellett mondania. 1860-ban Nápolyban Garibaldi vezérkari alezredessé nevezte ki. Miután azonban a legendás olasz szabadsághőssel is összeveszett, Amerikába ment, beállt az északi hadseregbe, itt maga Lincoln elnök nevezte ki dandártábornokká. Később Angliában telepedett le, de a rendőrség elől visszatért Párizsba, ahol 1868-ban ismét elítélték, s életét csak amerikai állampolgárságának köszönhette. 1870-ben a Köztársaság kikiáltása után ő proklamálta a lyoni Kommünt, később pedig a párizsi Kommün vezérkari főnöke lett. Maga mondta Delescluze-nek, hogy a versailles-i kormány egymillió frankot ajánlott fel neki. De nem ezért, hanem tehetetlen kapkodásáért tartóztatták le. Május 21-én, vasárnap, Vallèsnek, a Kommün legnagyobb írójának, ragyogó hírlapírójának és bátor zászlóaljparancsnokának elnöklete alatt tartott tragikus utolsó községtanács-ülésen ítélkeztek felette (mellesleg felmentették), amelyen már nem Cluseret

zavaros ügye volt a fájdalmas szenzáció, hanem az, hogy a terembe berohanó Billioray községtanácsos és Központi Bizottsági tag bejelentette: „A versailles-iak behatoltak..."

S ezután jött el a „szörnyű, de dicső óra" (Darmay), és „Párizs újra benépesült" – ahogyan a csodálatos Rimbaud-vers mondja. Újrakezdődött „a párizsi orgia", s a „szent városba", a „sok-fájdalmú városba", a „döglött paloták" közé betódultak a „gyávák és a szajhák", a „vérbajos kóklerek" és a „szép . . . csodaszép" Párizst „bűzös fekéllyé . . . rothasztották . . .".

TERVEK ÉS REMÉNYEK

Már két krónikámban foglalkoztam a 68-ban alakult Írószövetség munkájával, terveivel és reményeivel. Talán emlékszik rá az olvasó, hogy eléggé borúlátóan vélekedtem a májusi „kis forradalom" irodalmi „vadhajtásáról".

Most azonban lehet, hogy a valóság – legalábbis bizonyos mértékig – rácáfol szkepticizmusomra. Én örülnék neki a legjobban, hiszen az *Union des Écrivains* küzdelme az írók helyzetének rendezéséért és megjavításáért csak rokonszenvet kelthet.

A VI. terv (nálunk nem köztudott, de mégis tény, hogy a felszabadulás után – még az Ellenállás bizonyos mértékig forradalmi szellemű elképzeléseit megvalósítva – Franciaországban is bevezettek egyfajta tervgazdálkodást, bár természetesen ez az adott társadalom kereteiben csak az államkapitalizmus megnyilvánulása lehetett) közművelődési bizottsága, amelynek elnöke nem más, mint Pierre Emmanuel, a nálunk is ismert újdonsült akadémikus, befejezte tervkidolgozási munkálatainak első szakaszát. A bizottság több munkacsoportban dolgozott. Az egyik az irodalmi tervet dolgozta ki, François-Régis Bastide író, az *Éditions du Seuil* lektora és a párizsi rádió kulturális vitaműsorainak legügyesebb házigazdájának a vezetése alatt. A csoportban dolgozott Camille Bourniquel, aki decemberben kapta meg a Médicis-díjat; Jean-Louis Curtis, Goncourt-díjas író; Bertrand Poirot-Delpech, a *Monde* színikritikusa, aki 1970-ben elnyerte az Akadémia regénynagydíját; Robert Sabatier, akinek *Bulvár* című regénye magyarul is megjelent, valamint több könyvkiadói és könyvtári szakember. Aktívan tevékenykedett a csoportban az említett Írószövetség két befolyásos tagja is, nevezetesen Roger Bordier és Bernard Pingaud.

A munkaközösség nem elvont esztétikai kérdésekkel foglalkozott, hanem nagyonis parlagi, de az írók sorsa szempontjából létproblémákat jelentő anyagi ügyekkel. Olyan javaslatokat dolgozott ki, melyek arra hivatottak, hogy felszámolják az alkotó tevékenységet károsan befolyásoló társadalmi, gazdasági és szerződésjogi gyakorlatot. Mellesleg, de nem kevesebb nyomatékkal, a csoport elaborátuma kellőképp ostorozta a cenzúrát is, amelyről legutóbbi krónikámban részletesen írtam.

Mivel az író mégiscsak az olvasóból él, a munkaközösség javaslatokat dolgozott ki a könyvfogyasztás és az olvasás jelenlegi alacsony szintjének felemelésére is, hiszen a könyvkiadó-szindikátus 1960-as statisztikája szerint a franciák 57%-a egyáltalán nem olvas könyvet. Az Országos Statisztikai Intézet jelentése szerint 1963-ban a fogyasztási cikkek rovatában csupán 0,57%-ot tett ki a könyvre költött összeg, s ez az arány 1968-ban is ugyanennyi maradt. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy mondjuk egy havi kétezer frankot kereső dolgozó havonta csupán 10 frankot költ könyvre. A munkaközösség a helyzet megjavítása végett javasolja a közkönyvtárak helyzetének megjavítását, mert jelenleg ezeket a lakosságnak csak 4%-a veszi igénybe, s a könyvtári hálózat nagyon elmaradott, mert amíg Franciaországban a könyvtárakra fordított költségekből egy főre 0,65 frank jut, ez az arány Kanadában 6,36, Angliában 10,5, az USA-ban 12,6, Dániában pedig 17,5 frank. A munkacsoport javasolja még az üzemi könyvtárak fejlesztését; a roppant magas könyvárak csökkentését, éspedig elsősorban a forgalmazás költségeinek redukálásával, mert ezek jelenleg körülbelül 50%-ban terhelik az eladási árat; a munkaközösség szerint fejleszteni kell az iskolákban az olvasásra-nevelést, többek közt osztálykönyvtárak felállításával; növelni kell az író társadalmi szerepét, például író-olvasó találkozók rendezésével; szaporítani kell a TV-ben az irodalmi adások számát; végül rendezni kellene az évtizedek óta sokat vitatott és nem egy parázs bot-

ránra alkalmat adó irodalmi díjak ügyét. Az érdekesség kedvéért rögtön megjegyzem, hogy a munkaközösség nagyon ötletes, sőt már-már vakmerőnek tetsző javaslata az, hogy rendezzenek egy „irodalmi díjtalan évet"; azt remélik ugyanis, hogy így felmérhetnék, hogyan befolyásolják a díjak a könyvforgalmat.

A csoport legnehezebb feladata a költők helyzetének vizsgálata volt. A csoport egyik tagja előadta, hogy egy vidéki művelődési házban általában 800-an szoktak megjelenni, ha egy ismert énekesnő lép fel; a színielőadásokat 350-en nézik meg; ha egy neves előadóművész tart szavalatokkal tarkított előadást a XIX. század egyik nagy poétájáról, 60-an jönnek el – amikor azonban egy mai modern költő jön el verseit felolvasni, 7-en „gyűlnek össze" ... A munkaközösség tagjai, akárhogyan törték is a fejüket, nem nagyon tudtak kieszelni hathatós intézkedéseket eme siralmas helyzet megjavítására. Csupán azt javasolják, hogy a TV és a rádió nyújtson nagyobb segítséget a líra népszerűsítésére, elsősorban költészeti vetélkedők révén.

Egyébként a munkaközösség részletesen foglalkozott a francia közművelődésben és közéletben egyre nagyobb szerepet játszó televízióval, amelyet – a rádióval szemben, ahol sok a színvonalas irodalmi műsor – nagyon elmarasztalt: az írók benyújtott kéziratairól sokszor hónapok, vagy csak évek múlva kapnak választ, de az is előfordul, hogy a kézirat örökre elvész, néha pedig roppant hosszú várakozási idő után, stencilezett körlevél utasítja vissza; megesik, hogy a megrendelt és kifizetett szövegeket sohasem veszik fel, vagy ha felveszik is, sohasem sugározzák ...

A munkaközösség javaslatai részletesen kiterjednek a bonyolult francia szerzői jogra is, amelyet 1957-ben jelentős mértékben megreformáltak és közelebb hoztak a modern tömegkommunikációs eszközök teremtette valósághoz, de amely sok tekintetben ma is védtelenül kiszolgáltatja az alkotókat a kiadónak. Az írók leginkább azt kifogásolják, hogy, ha egész életükre kötnek szerződést a kiadóval, s ha ez közben megváltoztatja politikai vagy művészeti elveit, vagy ha üzletét másnak adja el, az írónak nincs joga felmondani a szerződését.

Végül a munkabizottság javaslatai kiterjednek a fordítók siralmas helyzetére. Igaz, hogy az imént említett 1957-es szerzői jogi törvény megszüntette a gyakorlatot, hogy a kiadó egy összegért, átalányáron megvette a fordítást, s bevezette az eladással arányos részesedést, az érintettek ezt rendkívül csekélynek találják, és igazuk is van, mert amíg a szerzők 8–20%-os részesedést kapnak, a fordítók részesedése csupán 1–3%-ig terjed. A munkaközösség javasolja, hogy az Országos Irodalmi Pénztár ösztöndíjjal segítse azokat a fordítókat, akik különösen nehéz feladatra vállalkoznak.

Persze, mindez csak terv, sőt: csupán előterv. Más kérdés, hogy mi valósul meg belőle. Némi reményt támaszthat az a kedvező körülmény, hogy a köztársasági elnök szereti a költészetet (egy lírai válogatás meg is jelent Pompidou szerkesztésében) meg, hogy a miniszterelnök is művelt irodalomkedvelő ember (monográfiát írt szűkebb hazája – Bordeaux – nagy fiáról, Montaigne-ről). Az viszont változatlanul igaz, hogy a tőkés rendszer szerkezete nem kedvez különösebben az alkotók vágyálmainak ...

KÖNYVSZEMLE

A Gondolat kiadónál megjelenő Irodalomtörténeti Kiskönyvtár sorozat új darabját, Ferenczi László Éluard-kötetét csak örömmel üdvözölhetem, mert a legjobb esszéhagyományok jegyében fogant. Adatdús, de mégsem unalmas, körültekintően árnyalatos és igaz képet ad korunk egyik kiemelkedő költőjéről. Ami a pontosságot illeti, megtagadnám önmagam, ha nem tennék néhány, a kötet értékeit nem csökkentő megjegyzést: Ferdinand Foch marsall volt, amint a szerző írja, tehát nem „tábornok", hanem tábornagy (25. old.); van egy peches francia női név, a Magdolna, amelyet nálunk 90%-ban Madelaine-nek írnak Madeleine helyett – nos, itt e név tovább torzulva, a 82. oldalon kétszer is *Madelainná* rövidült; Ferenczi Rimbaud *Une Saison en Enfer* című híres vers-ciklusát „Pokolbeli évad"-nak fordítja – joga van hozzá, de helyesebb az „Egy évad a pokolban" címet használni, mert 1. szebb fordítás, 2. ez a bevett és elfoga-

dott magyar cím; végül Pierre Seghers nevének első magánhangzójára nem kell ékezet (106. old.).

„A Művészet Kiskönyvtára" alighanem a Corvina könyvkiadó legnépszerűbb sorozata. A méltán becsült kollekció 48. számát Utrillónak, a XX. század legmontmartreibb piktorának szentelte, aki négy évtizeden át valósággal a „falu bolondja" szerepét töltötte be a Dombon. Székely András rövid, de lendületes, színes és általában a hányatott életű festő pályáját híven ismertető dolgozata megbízható munka, de kissé elhanyagolja a sorozat egyik lényeges követelményét, az esztétikai értékelést. A szerző tanulmánya második bekezdésében ezt írja: „A legenda első szereplője Suzanne Valadon, a szép és tehetséges festőnő, aki életrajzának írói előtt két évet eltagadott az életkorából. Ez a gáláns pontatlanság általában ma is megtalálható a lexikonokban. Valójában 1865-ben született egy Limousin-megyei faluban." Nos, ebben a fogalmazásban is van egy kis pontatlanság (ha nem is gáláns), mert Limousin nem megye, hanem több *département*-ra terjedő tartomány. Ennél kissé súlyosabb tévedés – mert ez már magyar vonatkozású – az, hogy a szerző a 20. oldalon azt állítja: Ady a Montmartre lakója volt. Ady minden lakhelye pontosan ismert: nemcsak az utcákról és a házszámokról tudunk, hanem általában még a hotelszobák száma is ismeretes. Ady sohasem lakott a Montmartre-on, hanem csak a Dombtól néhány száz méterre délnyugatra fekvő Batignolles negyedben. Végül az ügyesen fogalmazó szerző néha pongyola: „az utcák egymásba hajló erotikája" – mondja Utrillo képeiről, de nyilván a vén párizsi házakra, és nem az utcákra gondol.

Egyik napilapunk heves cikkben támadta meg a Gondolat Kiadót, amiért 67 000 példányban közreadta Vidocq emlékiratait. A heves ponyvaellenes kifakadást kissé demagógnak érzem, hiszen ezt a kötetet, bármilyen nagy példányszámban jelent is meg, még tizedannyian sem fogják élvezni, mint az emlékezetes TV-sorozatot. Szerintem helyes volt a Balzacot is, Hugót is ihlető, érdekes korrajzi vonatkozásokban, sőt szociológiai tanulságokban is gazdag memoárt megjelentetni. Erről különben meggyőző utószót írt Dániel Anna, a fordító, aki gördülékenyen és ízesen végezte el munkáját – bár gondosabb szerkesztés sok bosszantó pongyolaságot és bántó felületességet küszöbölhetett volna ki. Az egyik legfurább ez a szólás-mondás: „Amit rossz úton szerzel, ebek harmincadjára jut." Ez már szinte olyan szürrealista kicsavarása a közmondásnak, mint a „Ki korán kel, maga esik bele". A helyes változat „Ebül szerzett jószág, ebül vész el." De nem folytatom tovább, csak egy érdekes hibridet említek még: a 121. oldalon ez áll: „Vidocq *in contumace* halálra ítélve". Három eset van: 1. vagy megtartjuk (de ennek semmi értelme) a francia *par contumace*-t; 2. vagy a bevett latin változatot használjuk *(in contumatiam);* 3. vagy magában a szövegben lefordítjuk (amint ezt a szerkesztő lapalji jegyzetben tette) „a vádlott távollétében" – csak az ilyen öszvérmegoldás helytelen.

Vidocqtól egyenes út vezet a nálunk a TV-ben és a könyvkiadásban egyaránt divatba jött Simenonhoz. Az Európa, Rubin Péter hű fordításában, két 1967-es regényt adott ki. Az egyik *A költözködés,* amely a három fő Simenon-regénytípus közül (1. detektív-regény; 2. „rendes" regény; 3. vegyes regény) a harmadikhoz tartozik. Szokványos regénynek is beillik, de – kivált a vége felé – a legizgalmasabb krimivel is vetekszik. A kötet második darabja a modern technikájú, kitűnő hangulatú és lélektanilag is pontos *A macska.*

A Móra Könyvkiadó bizonyára sok ifjú olvasóját örvendeztette meg azzal, hogy nagyon szép kivitelezésben és Wessely László feddhetetlen fordításában megjelentette Monique Chapelle *Gérard Philipe* című képeskönyvét. Csak az nem tetszett, hogy *franozó* és *Wien*-ező sznobjainkat követve, Brüsszel helyett, *Bruxelles* áll a könyvben. Végül: Corneille *Cid*-jének hőseit – lévén, hogy spanyolok – nem Rodrigue-nak, hanem Rodrigónak, s nem Chimène-nek, hanem Ximenának kell írni, hiszen e nevek helyesen állnak a kötetben is idézett, kitűnő Nemes Nagy Ágnes-fordításban.

HÁROM FIATAL KÖLTŐ

Németh Gabriella, Parti Nagy Lajos és Petrőczi Éva mutatkozik be a Jelenkor olvasóinak.

Mindhárman fiatalok, éveik számát is, pályakezdésüket tekintve is; nyugodtan leírhatom tehát a fiatal jelzőt, anélkül, hogy bármiféle elnézést, mentegetést éreznék bele.

Együttes bemutatkozásuk indokolható a korukkal, pályakezdésükkel, szemléletük, valóságlátásuk, hangvételük bizonyos egyezésével és egyidejű különbözőségével, hangjuk árnyalataival; leginkább azonban azzal, hogy költővé érésük véletlenül így és most esik egybe. S ebben az is benne van, hogy a bemutatkozásig megtett útjuk sem volt könnyű, hát még ami ezután következik! De hát ezen a pályán törvényszerű, kötelező a megszenvedett-igazolt érlelődés.

Németh Gabriella Székesfehérváron tanár, Parti Nagy Lajos negyedikes gimnazista, ugyancsak Székesfehérvárt, Petrőczi Éva pécsi illetőségű, jelenleg bölcsészhallgató Szegeden.

Németh Gabriella valóságlátása a kétkeziek nehéz sorsáról s benne a saját küszködéséről ad hírt; a küzdést, ha áttételesen is, de folytonosnak láttatja, verseiben is megfogalmazva azt, amit egyik levelében így fejez ki: „Az ember a megrongálódott önmagát próbálja teljessé tenni a művészetben. Aki megretten attól, hogy írása ellene is ítélhet, nem csak érte, az soha sem közelítheti meg az igazságot."

Ez a küzdelem örökös szembesítést jelent a megvalósulásért és az igazságért. Ezt az állandó készenléti állapotot érlelik Németh Gabriella verseiben „a termő gyökérszagú percek."

Parti Nagy Lajos drámai erejű verskompozíciói a kegyetlen humortól a bölcs megnyugvásig mutatnak bejárható utat. Élményanyaga, szemlélete az emlékezés, a falusi élet vaskos realitása. Puritánul lényegretörő, szinte eszköztelen fogalmazása – minden didaktikus felhangtól mentesen – a régi falusi életforma bírálata is.

Petrőczi Éva témai és formai változatossága széles lírai skálát sejtet. Verseiben a sokfelé tájékozódó, magányát feloldani akaró, társkereső költő szól hozzánk, aki az élet célját-értelmét tiszteli, képi megfogalmazása ezért olyan erőteljesen friss és derűs.

Biztató várakozással nézhetünk mindhármójuk útja elé.

Tehetségük, erejük és szándékuk följogosít bennünket a bizalomra.

Pákolitz István

NÉMETH GABRIELLA

Délután jégesőben

Édesanyám az asztalodon
megkoptak az aranyedények
átfolytak rajtad az évek
mint hegyipatak kövein
aprócska vízesések
fehérré mosták hajadat
ráncokat vájtak homlokodra
csikorgóvá koptatták csontjaidat

megsúlyosodott vállad barna kalászú búzakéve

könnyre születtél – mosolyodban fénylő gyöngyök a könnyek
félelemre születtél – gyermekeidet vigyáztad mindig
örömre születtél – nevetésünk tükre az arcod

Édesanya – az éjszaka bokrán
még kirügyezik a nappali fény –
de a kopogó jégeső
sorra lesodorja a még zöldülő leveleket

és éjszakánként rámsúlyosodnak a félelem hegyei
és éjszakánként szívemre szorítom tenyeremet
és hallgatom tenyeremben szíved verését
és születő gondolatomban arcod mosolya rajzolódik

de jaj
az alkonyatok lebukó sugarai fáradt tekintetedet
juttatják újra eszembe

Ritka percek

kagylóvájta menedék az idő
a nyálkás húsú napok inyencek csemegéi

nekem kagylóban lelt igazgyöngyök a percek
azok a ritka percek
a nehezen születettek

ezek a ritka gyöngyök
fehéren fényes göröngyök

nyitott ajtókat őskor vihara csapkod
sirokból fehéren kifordult csontok
föld-szájú föld-szemű korongok

gyermekkorom te jársz itt velem
mesztelen talpad csattog – nincs kegyelem

követlek puszta határ babonás falvak
csapzott lovak szalmakazlak
emlékeim – kiszáradt gémes kutak

fülemben visszhangzó jajgatás
bennem megbarnult tüske-villogás

gyermekkorom keménnyé tettek csákányos évek
kifaragtak tört-pengéjű kések
gyöngyöztek kopogó-léptű kísértések

talán szelídebbé tesznek
a termő gyökérszagú percek

ezek a ritka percek

PARTI NAGY LAJOS

Vázlat

Kisné: *két hónapos a Józsika lelkem és egy istennek se szop*

Szomszédasszony: *a kis Józsi másfél éves és még mindig szop*

Bujál főlelkész: *az Úr eltévedt báránya a Kis Józsi hitoktatáson az ujját szopta*

Gerenda Béla vezető pajtás: *Kis Józsi pajtás az Internacionálé alatt savanyucukrot szopogatott*

A feleség: *A Józsi egy disznó mindennap leszopja magát a sárga földig*

A sírásó: *Köllött ez neked te Kis Józsi? sarat meg essőt szopol ezentul pájinka helyett*

A fejfa: *Drága Józsink sohase felejtünk*

Krizantémot ápol

Az öregasszony krizantémot
ápol, megáll fehér fal előtt,
görbe a háta. Kékzománcos
tálból csirkéknek kukoricát
szór. Bezárja az utcaajtót.
Leporolja huszárőrmester urát
a képen, hatalmas csíkos dunyha
alatt alszik, éjjel fél, égve hagyja a
lámpát.
Beletöpörödik a koporsóba.
Nem is bánja már.
Élt hetven évet.

PETRŐCZI ÉVA

Egyedül a vasárnappal

A konyha felmosott kövén
nedvesen fénylik a céltalanság
a mosogatászaj házközi
ingyenes koncertje
hozzánk is befurakszik
és aztán
csend lesz
én vagyok ébei
egyedül
unott álmát alussza
az emésztő világ
ostoba
kikoplalt ebédek
gyomorszorító mámorában
vasárnap
ilyenkor felmerül
és máskor is talán
a „nem tudok magammal
lenni"
kényszere
és nem tudom
hogy lesz-e majd
vasárnap
hogy az én-t
végre elfeledjem
és nem tudom
hogy lesz-e majd
vasárnap
amikor
valakinek
végre
lehetek
hiány.

Tettyei délelőtt

Nem történt semmi ezen a délelőttön. Galambbúgás tündöklő rácsába kapaszkodva kitekintettem a világra, kortyolt a szökőkút vizéből és vígan fürdött egy sárgacsőrű madár, smaragdszín szél fújt, sírtak a virágtalan magnóliák.
Nem történt semmi, de délben harangszót ringatott az ég, s te ringtál bennem, fényes Gyümölcs, méltatlan kertészed: én, boldog voltam ezen a délelőttön, Gerlehang-rácsú kalitkám kulcsa kéretlenül tiéd, de én könyörgök, szabadíts meg.

LORÁND IMRE

A KRÚDY-RENESZÁNSZ ÉS ELŐZMÉNYEI

„A népszerűség mámorító italából neki sokkal kevesebb jutott, igazában mindössze A vörös postakocsi megjelenése (1913) s a forradalmak leverése közti jó félévtizedben ízlelhetett belőle. Vajon ezt a rendkívüli tehetségéhez mérten közepes visszhangot azzal magyarázzuk – mint első életrajzírója, Perkátai László teszi –, hogy művészetéből a szorosabb értelemben vett politikum hiányzott, asszociációktól túlterhelt, páratlanul zenei és érzékletes stílusa pedig inkább csak a vájtfülűeket vonzotta? Ez is igaz, azonban érzelmi gazdagsága, szerelemre koncentráltsága ettől még hódíthatott volna, – aminthogy egy ideig mégiscsak megigézte a négy polgárinál feljebb nem jutott nőolvasókat is. A döntő okot tehát nem az említettekben keresem, hanem másutt, úgy, amint ezt már ő is kimondta még a világháború előtt Bálint Lajossal folytatott beszélgetésében: »Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém. Nem történnek nálam olyanok, amik megfeszítenék az olvasó idegeit, amitől nyugtalan várakozással fordítana át a következő oldalra. Ezért van, hogy engem mindig csak századok, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni.« Nem tévedett, bár ha ítéletét *számszerűen* meg is cáfolta a mai Krúdy-reneszánsz."

Nagy Miklós Krúdy Gyulával, jelen tömeghatásával kapcsolatos, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1968-as nyíregyházai vándorgyűlésén elhangzott szavaiból idéztünk. (Megjelent az Irodalomtörténet 1970. 1. számában Krúdy és Jókai címen.)

Nem az az érdekes, kik *nem* olvasták a nagy író műveit, hanem az, kik voltak, milyen réteghez tartoztak a „vájtfülűek"? Mint minden vonatkozásban, úgy az irodalomszociológiaiban is a dolgok jelen állása szerint elsősorban Tóbiás Áron *Krúdy világa* címmel 1964-ben megjelent válogatásához kell fordulnunk. A kötet anyaga feltáró jellegű, rendkívül gazdag. Irodalomtudományunk máris nagyon sokat köszönhet neki (lásd elsősorban Szabó Edének az Arcok és vallomások című sorozatban megjelent kitűnő kis Krúdy-monográfiáját). A hazai hagyományokkal ellentétben „kényes", valamint bíráló jellegű dokumentumokat tartalmaz; minden csak nem „hozsánna-album".

Izgalmas magnó-interjúi – ugyancsak a fenti hagyományokkal szemben – azt bizonyítják: irodalmi kérdésekről *lehetséges* minden fennköltséget mellőző, természetes-fesztelen emberi hangon szólni.

Az egyik ilyen interjú során Csathó Kálmán – természetesen féltréfásan – megemlíti, hogy Krúdyt „csak az írók olvasták". A Tóbiás válogatásában található írások beszédes bizonyítékai annak, hogy nemcsak az írók, hanem a szerkesztők, lektorok, kiadók stb. között igen sok volt a Krúdy-hívő. E „vájtfülűekből" álló, a megjelentetés szempontjából döntési joggal vagy legalábbis befolyással rendelkező kis csoport hosszú éveken keresztül (sőt, napjainkban is) több-kevesebb sikerrel azon igyekezett, hogy – függetlenül az üzleti szempontokból – minél több Krúdy könyvet adjanak ki, minél több írása jelenjen meg a napilapok, folyóiratok hasábjain. A nagy író mellé akarták állítani a kissé vonakodni látszó irodalmi közvéleményt.

A Kozocsa-féle bibliográfia (lásd Krúdy világa) tanúsága szerint irodalomszociológiai szempontból mélypontnak tekinthetjük az író halálát követő, 1934-től 1941-ig tartó időszakot. Akkor egyetlen kötete sem jelent meg. Hogy a két világháború közötti időszakban nem volt siker-szerző, azt ékesszólóan bizonyítja, hogy 1941-ben az *Útitársból* 1112, a *Zoltánkából* 1015, a Magyar Könyvtárban (tehát olcsó kiadásban) megjelent *Hét szilvafából* 2080 példány porosodott a kiadó raktárában, egyfajta kriptában.

Viszont 1943-ban 9, 44-ben 5 kötetét adták ki újra különböző kiadóvállalatok. A mai Krúdy reneszánsznak – a periódusok törvényének megfelelően – volt egy úgynevezett kora-reneszánsza. „Bizonyos – mondotta Kassák Lajos a Tóbiás Áronnal folytatott magnó-beszélgetés során –, hogy az, hogy ma Krúdyt az első vonalban tartják

számon, erre a figyelmet Márai hívta föl. És ezzel minden esetre szolgálatot tett a Krúdy-kultusznak, és szolgálatot tett az olvasóknak, akik hozzájuthatnak egy olyan anyaghoz, ami magában áll a magyar irodalomban."

Márai Sándor 1940-ben megjelent *Szindbád hazamegy* című regényének irodalmi közvéleményt ébresztő hatását (azt, hogy a bizonyos kiscsoport egy tagja ismét a hóna alá nyúlt klasszikusunknak, aki sajna rászorult erre) már csak azért sem vonhatom kétségbe mert – szerény adalékként – ide iktathatom, hogy engem is a tudatos, leplezetlen, s főleg hódoló *utánérzés* e jelentős alkotása vezetett el Krúdy életművéhez annak idején.

Ám az 1940-es évek elejének sajátos szellemi-politikai éghajlatára emlékezve olyan sikertényezőkről sem feledkezhetünk meg, melyek közül egynéhány kissé durván gyakorlatias jellegű. Akkoriban ugyanis a könyvpiac is reneszánszát élte. Egyre kevesebb árucikket lehetett kapni –, gyorsan, biztosan beszerezhető ajándékként elsősorban a könyv kínálkozott. Gombamódra szaporodtak a nemes és nemtelen versengést folytató könyvkiadóvállalatok. Az elsötétítés következményeként nemcsak ajándékoztak – olvastak is az emberek. A választék szokatlanul bőséges volt. A politikus elmék, akik előtt látomásszerűen kirajzolódtak a jövő körvonalai (vagy esetleg politikai kíváncsiságuk keresett táplálékot) többek között megvásárolhatták Tarlé *Napóleon Oroszországban* című, világosan érzékelhető párhuzamot tálcán kínáló művét vagy esetleg Rátz Kálmán (egykori nyilas képviselő) *Oroszország története* című vaskos kötetét, amelynek egyes fejezetei a *Bolsevik Párt története* alapján íródtak. A kevésbé politikus elmék közül sokan csak menekülni próbáltak egy politikai periódustól, amelynek foglyai voltak – az angolszász bestsellereket, elsősorban az Elfújta a szelet olvasták. A legnagyobb magyar autonóm álombirodalom megalapítójának, Krúdy Gyulának könyvei a nemesebb értelemben vett narkotikum funkcióját szolgálva bukkantak fel – részben a *kiscsoport* jóvoltából, részben közkívánatra – a feledés félhomályából.

Ismét csak a Kozocsa-bibliográfia beszédes adatai szerint Krúdy kora-reneszánsza nem állt meg a felszabadulás történelmi határkövénél. 1945–48 között 10 művét adták ki újra. 1949-ben már csak az *Asszonyságok díját,* 1950–51-ben csupán 1–1 kisterjedelmű ifjúsági könyvét.

Krúdyt – aki soha senki *ellen* nem volt magyar-nacionalistának aligha lehetett bélyegezni. Bár nem tették indexre, mint Gárdonyit, feltehetőleg a „tiszta" vagyis a megengedhetetlenül beszűkített realizmus nevében diszkriminálták, vagy azért mert társadalombírálatát nem találták eléggé élesnek. Neves irodalomtörténészünk, amikor annak idején Krúdyt „irodalmunk vonzó – taszító torzójának" nevezte – az akkori irodalompolitika álláspontját fejezte ki.

Ezt az álláspontot természetesen csak azok közé sorolhatjuk, amelyeket jóval könnyebb formálisan indokolni, mint hosszú távon *tartani.* A lassú léptekkel haladó irodalompolitikai enyhülés nyomán négy esztendős szünet után újra megjelentek a nagy író kötetei. A reneszánsz azóta is tart, jelentős művei látnak újra s újra napvilágot. A felszabadulás után napjainkig kiadott Krúdy művek példányszáma jóval túlhaladta már a félmilliót – Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz után ő a legnépszerűbb klasszikusunk s ez jelentős eredmény különösen akkor, ha tudjuk: *egyik könyve sem kötelező iskolai olvasmány.*

25 év alatt több mint félmillió kötet „behatolása" irodalmi közvéleményünk közegébe: jelentős, irodalomszociológiai értéket képviselő hódítás. Megszilárdulása még abban az esetben is szinte természetszerű, ha – ne adj Isten! – soha többé nem jelenne meg újabb Krúdy-mű. Nem számítva a felszabadulás előtt megjelent kiadásokat: ennyi kötet puszta fizikai léte s ezzel szellemi értelemben vett visszavonhatatlan jelenléte minden valószínűség szerint hosszú évtizedekre biztosítja az olvasó és a remekmű találkozásának lehetőségét.

A Krúdy-reneszánsz, az író mai közönségsikere: a kora-utókor értékelésének, megbecsülésének bizonyítéka. Mint siker – gyanús. Rutinszerűen, óhatatlanul felmerül a kérdés: mennyi a szerepe benne – akár más sikerek esetében – az értés mellett az esetleg tömegméreteket öltő félreértésnek.

Bóka László egy 1957-ben megjelent írásában hangot is adott ezirányú gyanújá-

nak: „Megrendítő, hogy ezt az életművet mennyire félreértik azok az olvasók, akiket megejtett Krúdy varázsos stílusa, s akik elábrándoztak a Krúdy-felidézte múlton észre sem véve, hogy Krúdy iszonyodik ettől a múlttól."

Egy Krúdyhoz hasonló bonyolult írói egyéniség „megfejtésének" fölöttébb érthető vágya az egymásnak ellentmondó értelmezések sokaságát eredményezi. A nehezen nyíló zárban sok kulcsot próbálnak ki. Krúdy értékelését hitem szerint még a legterjedelmesebb, legalaposabb tanulmány sem zárhatja majd le végérvényesen. S ez fölöttébb örvendetes perspektíva, hiszen jól tudjuk, hogy a végérvényesen értékelt életpályák az irodalomtörténet kriptájában foglalnak helyet; senki nem zavarja nyugalmukat – legkevésbé az olvasóközönség.

A több évtizedes „Krúdy-vita"-szemléletek, felfogások, nem utolsósorban vérmérsékletek tisztázó hatású konfrontációja. A kritika sokszor párosul szeretettel. A Bóka-idézet például ahhoz a felfogáshoz kapcsolódik, melynek szószólóit fölöttébb üdvös gyakorlati cél is vezérelte, ösztökélte: a Krúdy-könyvek megjelenésének *eszmei* alátámasztása. 1955–56-ban nem volt egészen fölösleges erőteljesen aláhúzni: társadalombíráló íróról van szó, a dzsentri-világ ellenségéről. Ez nem volt alulról-fölfelé irányuló manipuláció, még csak taktika sem. Az „aláhúzás" nem mondott ellent a kritikusok eddigi esztétikai gyakorlatának vagy belső meggyőződésének. Ha nem is az életmű alaptendenciája, de egyes vonásai alátámasztották az elgondolást. Utóvégre is – ha az *általános* tapasztalatokhoz nyúlunk – az ábrázolás ilyen művészi fokon óhatatlanul bírálat is. (Minél áttételesebb – annál hatásosabb.) S vajon a környezetükkel, társadalmukkal elégedett mameluk-írók méltók-e az utókor figyelmére? Ha Krúdy ilyen lett volna – ki törődik ma vele?

Ugyanekkor azonban *másirányú* közelítések is reálisnak, jogosultnak tűnnek, ha egy ennyire bonyolult életműről van szó. Schöpflin Aladár szerint (Krúdy világa): „Rengeteget írt a múltról és félmúltról, de nem ajánlanám, hogy valaki adatszerű forrásnak használja műveit; valóság, fantázia, szeszély formálja a tényeket és sokszor összefolyik a múlt a jelennel." Schöpflin, a nagyon komoly, felelősségteljes kritikus 1872-ben született. Hiteles szemtanúnak tűnik, ha a Krúdy-világ társadalombírálatától alig elválasztható *valóságtartalmát* vizsgáljuk.

Nagy Miklós kis tanulmányából idéztük azt a részt, amelyben azt is rögzíti, hogy a nagy író „művészetéből a szorosabb értelemben vett politikum hiányzott." Féja Géza *Krúdy, a lángelme* című mélyenszántó tanulmánya (*Lázadó alkonyat* című tanulmánykötet) követendő munkahipotézisként a folklor s az azzal tagadhatatlan kapcsolatban álló mélylélektan szemszögéből közelíti az életművet. Megállapítja: „Móricz Zsigmond . . . Krúdynál jobban ismerte a társadalmat, Krúdy viszont mélyebbről az embert. Móriczot elsősorban alakjainak társadalmi mozgása érdekelte, Krúdy az ember bizalmas dolgainak, a lélek rejtelmeinek, sőt a mélyléleknek feltárásával mondott lényegeset és meglepően újat."

A vitába – amely érdekes, de csak *egy* a Krúdyval kapcsolatos lehetséges véleményeltérések között – természetesen beleszól az olvasó is. Nélküle a reneszánsz – lehetetlen volna. Véleménye értékes, rögzítendő. Magán-közvéleménykutatásom során *látszólag* valóban Bóka László (s mások) „vonala", igazsága nyert igazolást. A megkérdezett olvasók alig-alig veszik észre a Krúdy életmű társadalombíráló vonásait. Még kevésbé „isszonyodását."

„A Krúdy hősöket ne nagyon sajnáljuk – mondotta egy nyugdíjas mérnök, az író első kiadásainak áldozatkész gyűjtője – azt csinálhatták, amit akartak. Azonban többnyire semmit sem akartak csinálni, csak rezignáltan szemlélődni, álmodozni. Sok embernél a rezignáció a jó közérzet szerves tartozéka. Krúdy jól érezte magát a pesti kiskocsmákban vagy a nyírségi tanyákon. Azért érzem *én* jól magam, ha könyveit olvasom."

Ötvenéves középiskolai tanár: „Krúdy világa kissé zárt, de színes, hangulatos. Stabilnak látszhatott, mert megállt benne az idő. Van-e hitelesebb tanú egy nagy írónál?"

Valóban ennyire félreértették volna Krúdyt olvasói? Vagy inkább azok, akik úgy vélték, hogy nem túl következetes kritikai alapállása Tolnai Lajoséval rokonítható köz-

érzettel párosult? Arra a feltevésre hajlok, hogy a Krúdynál igen gyakran a megbocsájtó irónia álruhájában jelentkező társadalombírálat ritkán *szembeszökő*. Nem vennék észre az olvasók? Valószínűtlen. *Csak nem tartják számon fővonásaként.* S ebben szerintem igazuk is van. A kor elég okát adta az éles bírálatnak, ami viszont Krúdy írói alkatától kissé távol állt. Az olvasó belenyugszik: Krúdy nem tartozik azon írók közé, akiket közéleti hév – vagy műhév – fűtött. Tudomásul vette a világot, finoman bírálta, de nem fellebbezett ellene. Az olvasó sem fellebbezett az ő alapállása ellen.

Mai népszerűsége valamiféleképpen bizonyíték. Vajon ha nem a múlt hangulatait, színeit, ízeit érzékeltetné páratlan szuggesztivitással, hanem elsősorban ellenérzésének vagy – mondjuk – iszonyának adott volna hangot s ez lett volna az *alaphang* – beszélhetnénk-e Krúdy-reneszánszról? Ismerve a magyar közönség többségének előszereteteit, viszolygásait – aligha. A lelki kényelem szűrés és védekező mechanizmus útján való megóvása attól a valóban értő közönség-hányadtól sem egészen idegen, melynek körében Krúdy napjainkban hódított.

Milyen ez a réteg? Öreg, nyugdíjas – véli a közhit, amely ez esetben sem alaptalan s ez esetben sem egészen pontos, s amelyet látszólag alátámaszt a statisztika, amely körülbelül 1 400 000 nyugdíjast regisztrál elöregedett hazánkban s egy másik, ezzel szorosan összefüggő statisztika, amely azt bizonyítja, hogy az idősebb korosztályból verbuválódik a közkönyvtári olvasók jelentős része.

Veszprémi könyvtáros koromban (1950–51-ben) főleg olyan emberek vették ki *A vörös postakocsit* vagy a *Hét bagolyt*, akiknek a századvég személyes élményanyaguk volt; amikor Krúdyval, hőseivel azonosultak – saját fiatalságukkal azonosultak s ugyanakkor saját, speciális jelenüktől is menekültek (hazánkban az idő emigránsai korszakonként más és más réteghez tartoznak – hiány sohasincs bennük) – ez a jelen abban az időben „osztály elidegenedés" következményeként a legjobb esetben éjjeliőri állás volt.

Ez a réteg azóta vagy kihalt vagy már régen nem éjjeliőr. Mégis a mai Krúdy olvasók zöme – a könyvtárosok meglehetősen egybehangzó véleménye szerint – legalább ötven éven felüli ember. Nosztalgiájuk keresne táplálékot? Minden valószínűség szerint ez sem elhanyagolható tényező. De talán többről van szó, mint a különböző irányú s színvonalú nosztalgiák egyikéről. A Krúdy életmű oly magas művészi szinten megjelenített rezignáció, a lélek téli nyugalma, visszapillantás, sőt búcsú (egyedi irodalmi jelenség, hogy többnyire egy fiatal író tolláből) – hogy *nagyon is megfelelő tápláléka a művelt, értő olvasó öregkori életérzéseinek.*

Örvendetes, hogy szép számmal akadnak fiatal vagy fiatalabb Krúdy-hívők is. Többnyire egyetemisták, akik nem tartoznak az idősebb Krúdy olvasók köréből kiváló szektához az első kiadások, a dedikált kötetek megszerzésére irányuló gyűjtő szenvedély boldog megszállottjaihoz.

Nem olvassák el – mint az említett szekta tagjai – ötször-hatszor egyes műveit. Nem igen akarják birtokolni az író eddig megjelent összes köteteit. Másféle, nehezebben elérhető, de *szellemi* teljességre törekednek. Mélyebben akarják megismerni a magyar irodalmat – s ez Krúdy nélkül lehetetlen. Hiszen egyik legnagyobb, mindenképpen legegyénibb, egyszeribb, utánozhatatlan prózaírónk. „Manapság – mondta egy egyetemista – túlteng az epigonizmus. Krúdyt azért szeretem, mert még önmagának sem volt epigonja."

A fiatalabb nemzedékhez tartozó Krúdy-olvasók egyben szorgalmas folyóirat „fogyasztók" is. Ha nem említenék e körülményt, akkor is kiderülne. Szabatos, csaknem nyomdakész esszé-stílusban beszélnek, ha irodalomról esik szó. A mai irodalomesztétika iránytűjük, bár nem állíthatjuk, hogy vakon követik. Hallottam olyan vélekedéseket, amelyekről nehéz megállapítani, hogy egyéniek-e vagy sem. Sokat emlegetik Krúdy modernségét, ami – szerintük – cselekménytelenségben, tudatfolyamatok elemzésében és időbontásban nyilvánul meg leginkább. „Virginia Woolfra emlékeztet, bár biztos nem olvasta az angol írónőt" – hallottam egy fiatalembertől.

Ebből és sok másból úgy tűnik, hogy az ifjabb nemzedék csak akkor vall magáénak egy klasszikus írót, ha annak modernsége, ezzel mai érvénye – akár az esztétika megállapításai, akár saját felismerései nyomán – bizonyítást nyert.

Talán Krúdy modernségéhez („késői romantikus, korai modern") kapcsolódik, hogy oly sokan értékelik nagyra líráját. „Úgy kell olvasni műveit mint egy verskötetet – tanácsolta egy lelkes, már nem egészen fiatal híve – újra meg újra fellapozni, nem pedig „egy tagban" olvasni. Nem kikölcsönözni kell, megvásárolni, akár a verskötetet."

A magyar olvasóközönség szinte valamennyi rétegének elnyomhatatlan realitásigényére jellemző, hogy azok a Krúdy-művek a legnépszerűbbek, amelyeket a legtöbb szál fűz a realitáshoz: a *Boldogult úrfikoromban*, a *Hét bagoly* és *A vörös postakocsi*. Az utóbbi sikerét a színmű-változat vígszínházi diadalútja – a reneszánsz másirányú fontos megnyilvánulása – is befolyásolta.

Mindent figyelembe véve: a Krúdy-reneszánsz mégsem az író érdeméhez méltó közönségsiker. Úgynevezett elitréteg körében népszerű, részben a könyvtárügy, a könyvkiadás fejlődése, a közművelődés minőségi-mennyiségi ugrása következményeként. A tagadhatatlan siker *tömegméretű* kiszélesedését elsősorban az gátolja (s e gát áttörése alig lehetséges), hogy művei nem szoros értelemben vett ifjúsági olvasmányok, mint – mondjuk – Jókai regényei. Egy másik hatalmas olvasóréteg: a nők körében sem hódít eléggé. Az okot elsősorban az idézett szerzői önvallomás pontos megállapításában kell keresnünk: „... nincs igazi mesém." Továbbá a forma és tartalom bonyolultságában, esetleg rejtett, sokakat zavaró iróniájában kell keresnünk, vagy abban, hogy életműve műveltséget, históriai érzéket s kíváncsiságot s mint általában minden úgynevezett „nehéz" olvasmány intellektuális erőfeszítést, odaadást igényel.

Krúdy Gyula szinte páratlanul szuverén ember s ugyanilyen író volt. Jóformán senkihez sem igazodott – olvasóihoz sem. Nem hibái – *legnagyobb erényei* egy teljes „frontáttörés" akadályai.

Gyurkovics Tibor:

VASKAKAS

A szellem, a gondolat éles kaszabolásai ezek a versek. Nem a költői képek rögződnek meg bennünk elsősorban, hanem az emberi tartás. Olyasmi ez – persze a műveken belül –, mint amikor a színész, az előadó nő a szerepe fölé. Gyurkovicsnál nagyon gyakran a tartás, a gondolat nő a költészet fölé. Azt is mondhatnánk, hogy a költészet Gyurkovicsnak csak egyik kifejezési formája, szinte csak ürügy a megnyilatkozásra. Ürügy, de magas hőfokon.

„Az ember – állat és angyal. Az állatnak és az angyalnak is megvan a költészete. Mind a kettő szép. A köröm, a száj, a zsigerek, fogak is szépek, s az angyal is szép. A költők azért vannak, hogy elmondják az állat és az angyal mélységeit." – írja új, negyedik verseskönyve nyitó soraiban. A lehetetlenig, a szétzúzásig a véglegest keresi. Mégis, a versek végül is sajátosan tömény kor- és világtükrözések. Igaz, hogy a tükörbe is ököllel belevág és máris szilánkokra hull, amit fölmutatna. „Ha majd a föld begyógyul, / mint régi-régi seb," írja Tékozló fiú című versében. Mert átérzi a világ betegségeit.

A versek nem egyszer lazán indulnak, mintha vaktában nyúlna a dolgok után, éppen csak simogatni akarna, önkéntelenül, szinte oda se figyelve. De amint a kezében megérzi, amit tart, azonnal megkeményedik ember, s költő. S rendszerint a végére már éles késsé változik a vers. Ez egyaránt vonatkozik a nyelvi építkezés darabosságára és a gondolat edzésére. Tűz hevíti még a sejtelmeket is, amelyek a versek végén egy pontban összpontosulnak. A végsőben, a víziában! Erre tucatszám sorolhatnánk példát. Álljon itt a Micsoda című vers:

Micsoda összevisszaság,
micsoda pompa és hiány,
ahogy kinőttem, mint az ág,
az emberiség oldalán.

Nem érdekel. Az életemnek
tündéri gőgje elreped,
és az marad, amit szerettek
belőlem a gazemberek.

Ha rajzon akarnánk ábrázolni a hatást, robbanást kellene visszafelé pergetni. Szétrepülő szilánkokból áll össze a bomba acéltömbje. Utána csend – a robbanás előtti! – következik.

A prózaversek (vagy versprózák?) áthatolhatatlan sűrűségű hangulatok. Talán a korhoz illő szóval, a jobb megközelítésért, erőtereknek nevezném őket. Ezekben is gazdagon burjánzanak a költői képek, csak lágyabbak, növényszerűbbek, mint a versekben. Assisiről, Giotto városáról írja: „Éjszaka kiterjed a meleg, a hőség könnyű lovasai száguldanak át a puha kövezeten, kiáltanak a kakasok. Az időbe keményedve, hosszan, egyenletesen." A versekből Gyurkovics költői világát nehezebben lehetne körvonalazni, mint emberképét. Az utóbbi határozott és mindig erőteljesen elüt a változó háttértől. E tekintetben egységesen zártnak mondható Gyurkovics mind a négy verseskötete (Grafit, Kenyértörés, Emberfia, Vaskakas). Ezért van, hogy akik közelebbről ismerik, tudják: kíméletlen mutatványos, a szó nemes és varázslatos értelmében. De elsősorban szellemi ékek ezek. Páratlan az önfokozása és határtalan. Mindez átszellemül a verseiben, sugárzik belőlük, de azokban inkább emberképző, törvénykiáltó.

A barátság évszakai is váltogatják egymást. Van amikor viharban, sárban, szeles hóesésben is egymásra találhatunk, máskor a derűs, nyári ég alatt is eltévesztjük a barátság ösvényeit. De a barátság sugárzik. Embertől emberig jár. Átalakít belül is. Viszont, ha elég érzékenyek önmagukban is az egyének, a barátok, akkor nemcsak az elnézés változtat a valódin, hanem az értetlenségük is. Alkotó típusoknál ez emberszabású és természetes.

Az én értetlenségem Gyurkoviccsal szemben, a nyelv pazarló, tékozló szétdarabolása. Mindent pozdorjává zúz. A határozott és határozatlan névelők úgy hevernek ezen a költői tájon, mint a – bizonyos rendszer szerint – szétdobált kisebb, nagyobb, de éles, érdes felületű kődarabok. Beléjük botlom, átbukom rajtuk és felsebeznek. Közöttük járva, egymásnak koccannak és közben akár egy-egy nagyobb szikladarab, ormótlanul gördülnek elő prózai sorok. Ettől helyenkint még kietlenebb lesz a gyurkovicsi táj. Holdvidék jut eszembe. Gyanakszom, hogy gyakran mindezek szándékos költőietlenkedések. Ám akármennyire is ágálok ellenük, be kell látnom, hogy Gyurkovicshoz már véglegesen hozzátartoznak. Sőt, jórészt

ezek a jellemzői. Ilyenkor eszembe jut, mit szokott ismételni keserűen: „Azért lettünk költők, mert embernek nem váltunk be." De ugyanakkor, mintha menekülne ettől a – szerinte – kényszerpályától. Mintha kicsúfolná ezt a kegyetlenül igaznak tűnő megállapítást. Nézzük csak meg ezt a sajátos és kemény váltólázat, a Kugli című vers építésében. Íme a második szakasz:

Kár volt a rácsot megtalálni,
amely mögül kinézhetek.
Nem maradtak csak részletek,
s az árulás kis fababái,

Ez a négy sor, bármilyen költői rendszerbe beleillik, mint maga a tökéletesség. Pontos, teljes. De Gyurkovics itt nem hagyja abba a verset. Hanyagul tékozol és kaszabol: önmagát, gondolatot, nyelvet. Íme:

melyek feldőlnek, ha dobok,
és szétcsapódnak, mint a bomba,
ha golyót veszek a markomba,
és dobok ötöt, vagy hatot.

Kétségtelenül messzemenően egyéni vélemény, de az utóbbi szakasz harmadik, de leginkább negyedik sora, már ezt a királyi hanyagságot mutatja. De aztán utána újra fölível:

Azt mondom minden este: kár volt,
a szívemért, a kocsmapénzért,
nem is találtam meg a békét,
csak amit mindenképp muszáj volt.

Tehát, mintha a saját keménységét és fegyelmét is szándékosan zúzná szét.

De már a hatása is kimutatható. Ez természetes következménye annak, hogy maga is szüntelenül és vitathatatlanul jelenlévő erőt képvisel. Örökös szellemi készenléte nyugtalanító. Meztelen karddal járkál a világban. Vele találkozni, személyesen vagy művekben, azonnal valamilyen küzdelmet jelent. Az állandó kihívást képviseli, életben és művekben egyaránt. Sok mindenre képes, de megnyugtatásra, soha. Erről is miért szólunk? Mert elsősorban emberek vagyunk, születők, küszködők, halandók és csak azután írók. Ha nem így lenne, ember és ember értéke között különbséget kellene tennünk. De az emberi életek értéke azonos; felmérhetelten. A művek értéke és hatása korántsem. Az elsődleges mű, a megvalósított emberi tartás. A többi ennek nemes vagy nemtelen melléktermék. Az einsteini felismerés az emberi élet viszonylataira is vonatkozik. Vagyis, a megvalósított élet nem azonos a művel, de jó esetben annak igen közeli körülírása, lelki tudósítása. Gyurkovicsnál e kettő nemcsak hogy találkozik, de keresztezi is egymást. Niels Bohr egyik előadásában arról szólt, hogy a valódi életben – élő sejtben – végbemenő fizikai törvényeket nehéz rajtkapni, ugyanígy a biológiai mechanizmust is. Magyarán, amíg a sejt él, csak kívülről figyeljük, amint beavatkozunk már nem él, vagy magán viseli a beavatkozás hatását, tehát nem úgy él, mint azelőtt. A következtetés marad számunkra mostanáig a megismerés útja és módja. Talán ez nem végső lehetőség. De valamiképpen így van a művészet is a világgal. Amit felmutat, az másodlagos, nem maga az élet, sem társdalmi, sem lélektani szempontból. A tragédiákban csak megjátsszuk a halált, ahogy a versekben megjátsszuk az örömet vagy a kint. S talán a mű ereje, maradandósága, mégis csak attól függ, hogy milyen mértékben járja át az alkotót a világ gyönyöre vagy szomorúsága. Visszatérve Bohr megállapítására, azt mondhatjuk, az író, a művész a társadalomnak olyan sejtje, amely a legjelentéktelenebb élettevékenységét éppen úgy közüggyé teszi, szétkiáltja, belső kényszer hatására, mint a leglényegesebbet. De magán hordozza mindig a beavatkozás hatását. S hogy megint a tudomány szavát használjam, örökös reagens. Minduntalan elszíneződik. Ez azonban nemcsak következmény, hanem életfeltétel is. A művészet a maga teljességében tehát a legemberszabásúbb megnyilatkozás.

Gyurkovics Tibor a több műfajú alkotók közé tartozik. Történetek zuhognak a versekben is, önmagától önmagáig utazik. Prózája költői erejű sűrítés, átláthatatlan érzelmi dzsungel, egyúttal gondolati szintézis. (Ne szeress, ne szeress) Drámáiban, *Estére meghalsz*, de különösen *Az öreg* című̈ben, elvonatkoztatott párbeszédekkel dobálja körül a célt. De arra vigyáz, hogy el ne találja. Az utóbbi komédia is belesűríthető egyetlen, hatalmas jajkiáltásba. Életének, műveinek főhőse, maga a szenvedés. Mindenek fölé emelkedő eszméje: a szeretet, de nem a béke. Szeretetet hordoz, sugároz, békét soha. „A víz dobog, mint könnyű dob, / a

mohó napot elnyeli. / Szeretlek. Égre-földre már. / Nincsenek feltételei.'' Ennél végsőbb összegzésre életműve befejezésekor sem lesz képes.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

KISS DÉNES

Rózsa Endre:

KAVICSSZÜRET

Későn került az olvasó kezébe Rózsa Endre első kötete, a megkésettség azonban mostanában nem feltűnő jelenség. Hét év termését foglalja magába a kötet, s ez induló költőnél nem kis idő, zsengéket, melyeket a későbbi érettebb versek tagadnak, mégsem találunk benne. A Kavicsszüret egyik legkiforrottabb, legjobban szerkesztett könyv az utóbbi időben szép számban megjelenő első kötetek között.

A költői fegyelem, céltudatos racionalitás kezdettől fogva rendező elve Rózsa verseinek. Hangja, versépítkező módszere egységes, de nem egysíkú. Sok gyökerű költészet az övé, érték ismerő és tisztelő, magába szívta a magyar és az európai költészet maradandó értékeit. Láttató erejű képekbe elvont gondolatsorokat tömörít. Képeinek anyaga érzékletes, valóságelemeik kézzel foghatóan szemléletesek, elvont tartalmuk mégis sejtelmesen gazdag. Egy példát nyelvi kifejező erejére: ,,Ültem a roppant vizeknél világos éjszaka''. Egy különös, találó jelző, egy szokatlan többes szám távlatot ad a versnek. A szokatlan távlatteremtés, a kicsinyítés és nagyítás, a hétköznapi perspektíva eltolása fontos eleme képalkotásának: ,,látod-e hogy a véletlenek villámló fürkészdarazsa / hogy döfi éles tojócsövét eleven jövőnk bábjaiba''. Sodró képekben, képi asszociációkban gazdag Rózsa költői nyelve, de fontos eszköze a kifejezhetetlen érzékeltetésére a nyelvi játék és logikai abszurditás is, például: ,,Sosem halunk meg ezen a csatatéren / Mi még sohasem jártunk erre s ha jól emlékszünk nincsen is''.

Rózsa Endre elkötelezett költő, hisz a költő társadalmi küldetésében, de verseiben még a rosszakarat is hiába keresné a ,,vátesz-költő'' korszerűtlen gesztusait, hamistudatát. Költői feladat és önmegvalósítás azonos számára, belsővé éli a történelmi-társadalmi folyamat kényszerítő parancsait. Költői szemléletének meghatározója ez a két sor, amely a kötet mottója is lehetne: ,,minden idő előre akkor visz ha / torkolattól a forrásig és vissza''. A történelmi és társadalmi valóság vállalása nehéz örökség számára: tehertétel néha a költőnek, és ellentmondásaival próbára tevő az embernek. Rózsa kegyetlen racionalizmussal szemléli örökségét, önmarcangolóan vizsgálja az örökséghez való viszonyát, elszakítja a köldökzsinórt, amely a tájhoz, hazához, felnevelő közösséghez, szellemi örökséghez köti, hogy aztán a felnőtt tudatosságával építse magába a mérlegre tett és elfogadott értékeket. Nem a kamaszgőg, hanem a feladat komolysága, elkerülhetetlenségének tudata mondatja vele egyik korai versében, hogy ,,csak amit magam alapítottam / az vagyok én az a hazám''. Világosabb és egyértelműbb ez a Jöttem az úton című szép versében:

> ,,nincs mese, föl kell gyújtanom
> gyermekkorom
> apáink nyarát bátyáink ifjúságát
> hogy hamu lesz porig hamu
> csak ez a tűz nem ábránd''

Itt annak a *tűz*nek költői megfogalmazását sejtem, amit a filozófia a ,,minden létező kritikájának'' nevez. Rózsa gondolkodási, filozófiai kultúrája szervesen épül be verseibe. A mindent tudó költő póza helyett a kérdező ember, a kérdező költő nem mindig hálás szerepét vállalja. ,,. . . aki még kérdezni sem tud / hogy értené meg mire nincs válaszom'' – írja Örökség című versében.

Termékeny szkepszissel nézi a világot, folyton rákérdez a dolgokra, kiüresedett fogalmakra, kérdéseivel fölfejti a dolgok burkát, kulisszákat rombol. Az értelmetlen lét, az önámítás szorongató víziója, minden fajta hamistudat persziflázsa az ,,Elsüllyedt csatatér'' című vers. A ,,jövő légszomjában élő'' kiáltása ez, aki a tisztánlátást, az ellentmondásokkal való szembenézést vállalja a ,,légvárak'', ,,lakatlan mítoszok'' teremtése helyett.

Illúziótlan, de nem szenvtelen, ellenkezőleg: szenvedélyesen etikus, korszerű magatartás kristályosodik ki Rózsa verseiben, amelynek velejárója néha a szorongás is. Félelmei – melyet ezek a szavak fejeznek ki leginkább: ,,meddőség'', ,,világhiány'' – egyben igényét is kifejezik: vágyát a cselekvő életre. A rossz közérzet hátterét kutatva

féligazságig sem jutunk el, ha csupán generációs okokkal magyarázzuk, mint gyakran történik. Másról, többről van szó, mert nem csupán erre a nemzedékre jellemző, hanem mindenkire, aki a ,,sárkányos kutakba'' néz. Rózsa szenvedélyesen kutatja a méltó emberi élet lehetőségeit és lehetetlenségének okait. Félelmei a cselekvő, világon mozdítani akaró ember konfliktusaiból, a szándék és lehetőség ütközéséből erednek (Őszi vázlatok, Megöregedni azt kell itt, Vers ifjúságom értelméről). Történelmi szinten akar gondolkodni és élni, szorongva kérdezi: ,,megtörténhet-e nélkülem is, ami velem?''. Példáért, megtartó erőért a bukott forradalmárokhoz fordul, a máglyára menő Husz Jánoshoz, Dózsa Györgyhöz, Achim Andráshoz, vagy – közelebb a jelenhez – a nyugati diákmozgalmak résztvevőihez, a nagy tagadókhoz és nagy akarókhoz, akik bukásukban is történelemformálók voltak, a méltó élet lehetőségeinek megteremtői, kereteinek tágítói.

Rózsa Endre egyik kritikusa a ,,heroikus pesszimizmus'' kifejezést alkalmazta költészetének jellemzésére, én inkább a keserű, megszenvedett optimizmust használnám.

ANGYAL JÁNOS

Ratkó József:

EGY KENYÉREN

Ratkó József a szegények énekese. *Jutok majd* című versében maga mondja: ,,Értük halálig elszegődöm / énekes, mindenes cselédnek.'' Verseit olvasva valóban úgy is érezzük, hogy Ratkó harcos, kemény elszánással indult költői útján és most, harmadik kötetében ez az elszánás csak fokozódott. – Nem is volna ebben semmi meglepő, hiszen a magyar irodalomban van rá bőven példa. Harcosan szólt a nép nevében már Petőfi Sándor, és a *nép* nála is többé-kevésbé a jobbágyokat, a parasztokat jelentette. A nép nevében szólt mindig Illyés Gyula, és a *nép* nála is a szegényparasztsággal azonosult.

Mégis, ezek ellenére úgy érezzük, hogy Ratkónál valami egészen másról van szó. Talán már az sem véletlen, hogy ő a szegényekről és nem a ,,nép''-ről beszél. Amikor Illyés Gyula vallomása *(Három öreg)* elhangzott, a szegénység és a nép fogalma csaknem egészen fedte egymást. Ma alapjában más a helyzet, de kétségtelen, hogy szegények most is vannak, falun, városon egyaránt. Ratkó azonban a tanyákra szűkíti a kört *(Tanyák, Tanya, Kidobott a város)*. A tanya az alap, amelyben megkapaszkodva szétnéz a világban, észlel és összegez – észlel és ítél. Mert Ratkó szívesen helyezkedik váteszi pózba és lelkesít, vagy hirdet vészt, szörnyű pusztulást. Látomások gyötrik. Ezek közül talán az *Azt álmodtam* című fogant a legkegyetlenebb, a cinikusságig reménytelen hangulatban:

> ,,vagyunk, mint a lepkék, a bogarak,
> besorolva szépség és rang szerint,
> városon, falun – ki-ki a helyén,
> tűhegyes kínnal földhöz szúrva mind,
> s vergődik e furcsa gyűjtemény.
> És fölénk hajol elsötétülő,
> borostás arccal az idő.''

Pedig ezt a kegyetlen látomást nyilvánvalóan nem, vagy legalább is nem csak az atomkatasztrófától való félelem szülte. Az ember kicsiségéről, parányiságáról van inkább szó, a nagy mindenséghez képest. Illetve nincs is itt viszonyítás, csak a kegyetlen kiszolgáltatottság, a tehetetlenség gyötri, amelyhez rendkívül plasztikus jelzőket is talál a költő: (,,tűhegyes kín'', fölénk hajló, ,,elsötétülő, borostás'' arcú ,,idő'').

Így, világtávlatba szélesülve ma már szinte általánossá váló szemléletet fejez ki a költő. Ami meglep, ami elgondolkodtat, a távol és közel, kicsi és nagy egybefonódása. A tanyákról szóltunk előbb, a valóság legeldugottabb, legistenhátamögöttibb részecskéjéről, mert – mint említettük – Ratkó mintha innen mérlegelné a világegyetemet,

> ,,Mert a szegénység megmarad
> és itt marad meg, jöhetnek
> akármilyen csodák, itt megmarad.''
>
> (Tanyák)

Vitába szállhatnánk talán. Mondhatnánk, hogy már eddig is sok a változás, és hogy a technika fejlődésétől ez és ez várható, csakhogy ezzel nagyot tévednénk, mert hiszen a tanya végső soron Ratkónál is csak jelkép: a szegénység jelképe bármilyen plasztikus képekben festi, bármennyire valóságosnak tűnik is. Erről árulkodnak az ilyen

általánosító sorok: „Ó, mikor szabadulhat / e rácsos időből a lélek?" „Fordított távcső a csordakút. / Tudós, nézz bele –"

Kidobott a város című versében is ugyanilyen reménytelennek tűnik minden. S hogy mennyire egynek érzi magát a költő a tanyai szegénységgel, arra legszebb bizonyíték a versnek ez a feledhetetlen négy sora:

„Im, ez a falu is hová
igyekszik, elér-e hazáig?
Útja végén, mint kapavégen,
kendőbe bugyolált tanyát visz."

A megszemélyesítés tökéletes. Valóságos és átképzelt egyszerre. Falu és tanya azonosul a vállán kapával munkába induló szegényparaszttal. Szinte az örök, a változhatatlanság érzetét sugalmazva. De végül mégsem a reménytelenség, hanem a változásért kiáltó gond szava ez. A sok gyötrő kép különös, meghökkentő sóhajra fakasztja a költőt:

„Szegénység, maradj még velünk,
szükségünk van a szigorodra,
választottjaink elfelejtik
anyjukat is, kikoszolódtak,
tenyerünket adtuk alájuk
lépcsőnek, most a homlokunkra
lépnének inkább, rátaposnak
szavunkra is, reccsen a gyönge szó
irgalmatlan talpuk alatt –
szegénység, maradj még velünk,
tanítsd meg őket újra dolgainkra."

(Szegénység, maradj,még velünk)

Megindítóan fájdalmas és kíméletlenül kemény ítélet ez mai életünk fölött. Ítélet, amely fejbevág, de talán éppen ezzel életre is kelt. Mit is tehetne mást az, aki – mint a bibliai Jónás – úgy érzi, rákényszerül a prófétálásra! S hogy Ratkó úgy érzi, azt nemcsak közvetlen vallomása (Jutok majd), hanem sok más verse is igazolja (Jézus, Hirdetés, Minket nem kérdezett, Új évszak kellene.) Úgy érzi, hogy ez a „hitvány, gyönyörű ország" . . . „Édes nagy fiát lökte sínre" . . . „Züllött méhébe gyömte vissza, / hogy újból a világra hozza." – Nem lehet kétség, önmagára, hivatására gondol ebben a *József Attila* című versében. Nagyon korai lenne mérlegelni ezt a sokatmondó, szerénynek aligha mondható sejtetést, hiszen Ratkó valóban jó költő, erejéből nagyon sokra telhet, de ez a nagyraszánás arra bátorít, hogy benne többet, ne csak a „szegények" prófétáját keressük.

Témakörei valóban nem szűkülnek le sem táji, sem gondolati értelemben. Közel és távol, jelen és múlt, jövő egyaránt beletartozik érdeklődési körébe. A múlt természetesen mint példa, vagy jelkép jelen és jövő viszonylatában. Elkeseredetten hadakozik a ma minden torz jelensége ellen, ugyanakkor fel-felvillannak költészetében a múlt nyomasztó képei *(Katonatemető, Lóhús, Történelem, Jelek)*. Sőt a ma költőjének, prófétai hivatásának megfogalmazása érdekében az ókorig nyúl vissza. *Jézus* című klasszikusan tömör szonettjében úgy állítja elénk Jézus tragikus alakját, hogy szinte összeborul bennünk a lélek. Milyen elszánás, tudatosság, kérlelhetetlen fegyelem! Hiszen előre tudott mindent. Híven szolgálta Istenét „megtervezett" jóságával, pedig tudta, hogy megfeszítik. És mindennél többet mond ez a sóhaj:

„Boldogasszony lett volna Magdaléna,
ha én fajom gondja-bajára néma,
süket és bamba, mint a többi ember."

Igen, igen! Ha úgy élne „mint a többi ember". De hát élhet-e úgy?! Élesebben aligha tehetné fel a kérdést a költő önmagának. És a feleletet sem. Hiszen költő, aki szerte kiáltja, hogy énekelne fákról, kövekről, fényről, „elevenszülő szerelemről" és persze, a halálról is. Megmutatná az elrejtett szabadságot, a „gyönyörű, emberhez méltó forradalmat" és hangsúlyozza:

„nem adnám el a kijelölt jövőt:
magamhoz húznék bármely népet, érte
a korai halált is vállalom;
tudok minden emberi nyelven;
a jót fölismerem; a bűnt gyűlölöm."

(Hirdetés)

Aki ennyire szereti az életet, az igéretes jövőt, nem állhat idegenül a halál problémája előtt sem. Természetesnek érezzük, hogy Ratkó egész ciklusban keresi, tapogatja, s próbál megbarátkozni vele. Ugyanakkor azonban mégis inkább csak indukáló motívum marad nála, mert abban is az élet titkait kutatja, a *Jeltelen sírhantok, hegyek* című verse pedig kimondottan lázadás ellene. A lázadás és a keserű tehetetlenség apotheozisa. De megjelenik a halál úgy is, mint amely végső arcunkat kiformálja *(Amíg a*

szív ki nem csap). És van köztük groteszk, – fájó groteszk *(Cipődobozban).* Legjellemzőbb mégis a *Halálhoz kötve* című. Benne az emlékezés pár sorban a gyermekkortól a halálba ível. Gyermekkorát, mezítlábas futkározását villantja fel, majd hirtelen látomásba lendül. Az utakról, a gyermekkori ösvényekről mondja:

„Elkoptatok talpam alol, ha néha
rátok találok, nem merek
lépni se, mozdulni se; olykor
azt gondolom, sistergő, pici lánggal
sziszegve égő gyújtózsinórok
vagytok, a húsomba telepített
halálhoz kötve."

Nem csoda, ha felzúg benne a vágy valami új, nagyszerű után. Leszámolni mindennel, de hát mit tehet itt a költő?

„Énekelhet nektek az ember,
nem szabadok akartok lenni,
hanem gőgös gazdagok."

(Új évszak kellene)

Ratkó költészetének mindinkább a prófétai, váteszi hang a jellemzője. Képei markánsak, s nem egyszer már naturalista nyerseségűek. („Jött ez az ősz sáskákkal, páncélos szájú dögökkel" – „Koporsóm növénynek, kukacnak lesz teli vályú,"), de nyerseségük sohasem öncélú, hiszen az út, amelyre lépett, céltudatosságot, kemény elszánást kíván.

(Magvető.)

SERES JÓZSEF

Németh István:

VADALMA

Németh István gyerekhőse „a boldog és felelőtlen felnőttkorba" vágyódik, épp úgy, mint Móricz Nyilas Misije, de valami mást is tud, többet és fontosabbat, ami végig ott bujkál Karacsról küldött beszámolói mélyén. „Némi keserű füst mindig megmarad az emberben" – fogalmazza meg fölényes-ironikusan magának és barátjának, de amíg végigkísérjük rokonszenves hősünket a nyári vakáció kalandjain, mi is megtudjuk, milyen messze kerültünk a boldog és felhőtlen gyerekkor legendájától, s attól a kényelmes és – mit tagadjuk – képmutató fölfogástól, mely csak meghittnek, örömtelinek látta szülő és gyerek kapcsolatát. Már Goethe észrevette: csupán a szülők rögeszméje, ha azt képzelik, hogy létük olyan fontos a gyerekeknek. Ez a rögeszme végigkíséri az ifjúsági irodalmat, s boldogan hirdeti az együgyű tanulságot is, hogy mossuk meg a nyakunkat, hozzátéve, hogy aki hazudik az lop is, a tolvajból pedig gyilkos lesz. Nyilas Misi is a szülői tekintély és felsőbbrendűség védelmében lázad egy meglehetősen absztrakt jóságért, hősiessége így egyedi s nem példakép, még kevésbé szabály. Ati, Németh István regényhőse, már egészen más világban él, s róla végképp csak a felnőtt-önzés tudja elképzelni, hogy „elkábítják elvei", mint József Attila versében, ám a klasszikus mesék rémekkel teli környezetébe se tudna beilleszkedni, mert aligha rémülne meg a Vasorrú bábától, de még La Fontaine-nek se hinné el, hogy olyan elmésen képes társalogni a reszelő és a kígyó. Ifjúsági irodalmunkban talán Móricz hőse jutott legmesszebbre, de Nyilas Misi is a megkettőzött világban él, egy valóra váltható elvont Jóság vonzásában, Ati azonban csak az oszthatatlan valóságot látja, melyben minden feltételezi egymást. Éppen ezért, ha elődeit keressük, messzebbre, máshová kell mennünk.

Jules Renard figyelmeztetett először arra, hogy szülő és gyerek kapcsolata milyen mély ellentéteket rejt. Gyerekhőse, az első valóban modern gyerekhős, Poil de Carotte (Csutak úrfi), bevallja apjának: Nem szeretem a mamát. Lepic úr zavartan kérdezi, mivel adott erre okot? Csak erre adott okot, – mondja Csutak úrfi, s beszélgetésük végén, melyben elbukik az apai fölény, megismétli: Nem szeret és én se szeretem. Lepic úr előtt egyszerre megvilágosodik valami: És azt hiszed, hogy én szeretem? – kérdezi indulatosan.

Poil de Carotte-tól – ezért idéztem hosszabban – egyenes út vezet Németh István könyvének, a Vadalmának hőséig. Nem tudom, Németh olvasta-e Renard remekét (magyar fordítása, sajnos, mindmáig nincs), de a hatásnak önmagában nem is lenne itt jelentősége, annyira más világban él Németh hőse. Éppen ezért sokkal fontosabb a gyerekkori életérzés pontos rajza, mely végképp leszámol a félreértett idillel és a szülők goethei rögeszméjével. A Vadalma ifjú hőse nem lázad, nem a felnőtt-tekintély ellen hadako-

zik, hanem saját világának létjogosultságát mondja ki. Lépésről lépésre ismeri föl az igazságot, a folyton fennkölten viselkedő felnőttek látszat-valósága mögött egyre élesebben rajzolódik ki igazi lényük s a tanulság nem éppen lelkesítő: a felnőtt magasabbrendűség épp olyan esendő, mint a gyerekkor kiszolgáltatottsága. ,,Eddig soha eszembe se jutott, hogy apa is lehetett gyerek valamikor'' – vallja be Ati, de azt is tudja, hogy ,,nekik is voltak szüleik, tanáraik és problémáik''. De mást is tud, kegyetlenebb és jóvátehetetlenebb igazságot is. ,,Nagyon is restellem, hogy egy kurta üdvözlőlapon kívül mind ez ideig egy sort se küldtem nekik.'' De mit is írna, amikor szüleivel kapcsolatban ,,csak konkrét kérdésekre tud válaszolni'', mert ,,apával nincs közös témánk, nem tudok vele elcsevegni, anyától pedig folyton csak az intelmeket kell hallanom''. A világ reménytelenül ketté vált, a felnőttek felsőbbrendűségéből önként következik a gyerekkor kiszolgáltatottsága, – ez a modern ifjúsági irodalom nagy felfedezése. Renard hőse már be meri vallani, hogy nem szereti az anyját, Ati pedig, a Vadalma levélírója, kimondja, hogy nincs közös témájuk.

Németh István regénye ezzel a keserű igazsággal jut el a legmélyebbre, s itt lép ki az ifjúsági regények kényelmes medréből. A ,,már nem is olyan nagyon őszinte és ártatlan gyerekekről'' ír, hogy saját szavát idézzük, de nemcsak róluk, hanem a még kevésbé őszinte és ártatlan felnőttekről is. A kis Ati jókedvűen és gyanútlanul vág át a karacsi nyár felnőtt-csalódást előlegező eseményein, megsejt valamit a szerelemről és a barátságról, s bár szeme még a semmit mondó anyai üzenetre is tele szalad könnyel, már tudja, hogy ,,győzni kell''. Németh humorral és költészettel búcsúzik hősétől, s ez menti meg attól, hogy üres retorikába tévedjen: ábrázolni akar s nem tanítani. S épp ezzel szakít az ifjúsági regények oktató-nevelő sémáival: nem akarja elhitetni fiatal és nem fiatal olvasóival, hogy a jó mindig diadalmaskodik, amit egyébként se hinnének el. A gyerekkori dezilluzionizmus könyvének nevezhetnénk Németh István regényét, de több ennél, mert a saját igazságukat kereső fiatalok regénye a Vadalma, melynek tükrében az ő arcuk mellett ott van a miénk is, kendőzetlenül, talán a kelleténél is őszintébben. S ha a végén fel is oldódik derűben és lírában, voltaképp keserű könyv a Vadalma, de épp itt kapcsolódik a goethei fölismeréshez és Renardhoz, akinek regénye oly sokáig magányosan állt az európai irodalomban.

•

A szerző, Németh István, sajnos alig ismert nálunk, pedig a jugoszláviai magyar irodalom megbecsült képviselője. Újvidéken él, az ottani Magyar Szó munkatársa. Eddig három novellás könyve jelent meg, gyerekeknek írt elbeszéléseit pedig Lepketánc címen adta ki. Új könyve a Móra kiadásában jelent meg, de Újvidéken készült, a Fórum Vállalat nyomdájában. Az együttműködés remélhetőleg ahhoz is hozzájárul, hogy nálunk is jobban megismerjék ezt a rokonszenves jó írót.

(Móra Könyvkiadó)

CSÁNYI LÁSZLÓ

A TAVASZ ÍGÉRETEI

(Fejér megyei írók antológiája)

Egyre több antológia jelenik meg egy-egy tájegység íróinak, költőinek műveiből, amelyben az alkotók reprezentálják ott-létüket az adott városban, megyében. Azért ott-létüket, mert többnyire nem valamilyen eszmei-művészi közösségvállalás vagy tematikai egység fogja egybe az antológiák szerzőit. A Fejér megyeiek harmadízben jelentkeznek együtt, most *A tavasz ígéretei* c. kötetükkel. Az előszó szerzőjén kívül 24 író teszi le az asztalra a maga részét – köztük különböző nemzedékek képviselői. Bár a kötet célja az, hogy minél gazdagabban valljanak az írók az elmúlt 25 évről, a változatosság egyben a kötet karakterisztikus jellegét veszélyezteti.

Nem célunk, hogy mind a 24 íróról külön véleményt mondjunk, inkább az emlékezetes alkotásokra, a kötet egészében mérvadó egyéniségekre, s terjedelmi problémákra tennénk megjegyzést.

Az antológia bevezető tanulmányát Tüskés Tibor írta, de mintha egy őshonos székesfehérvári szólalna meg a vallomásos, ítéletekben gazdag írásban. A bő fehérvári kultúrhagyományt mint tápláló forrást terelgeti a város mai irodalmi életének medencéje felé. Tüskés, aki nemrégiben már harmadik könyvével vallott Pécsről, most egy másik

régi és nagymúltú városunk fölfedeztetésével, kultúrájára való ráéreztetéssel bizonyítja, hogy a lokálpatriotizmus dunántúlivá, sőt, országossá tágítható, ha megtaláljuk a vonzalmunkra, szeretetünkre méltó emlékeket, embereket. S Székesfehérvárott sok ilyen hagyomány van . . .

Az antológia legelső írásának szerzője Barsi Dénes, a nemrégiben elhunyt, s a pályája kezdetén a népiek közé számító író. A Sötétből világosba c. novellájában mai konfliktust, nagyon is aktuális konfliktust ábrázol, egyben bizonyítékául annak, hogy élete utolsó szakaszában Dunaújvárosban éberen benne élt a mindennapok világában. Az öröm és az élet tiszta fényeivel teli elbeszélésben azért benne feszül egy ellentmondás: a tervezőmérnök-főhős lelkiismeretfurdalását az idill eszközeivel, s kissé kívülről oldja fel az író. De így, hiányérzettel is figyelemreméltó alkotás.

Takács Imre, Kalász Márton, Sobor Antal, s más ,,beérkezett'' vagy életkorban a ,,középnemzedékhez'' tartozó írók anyaga adja a kötet gerincét. Takács Imre anyaga reveláló erővel vall megújulási szándékáról. A költői megnyilatkozás eredeti tisztaságát keresi, mentesen a modern líra alkimiájának kísérleti szépségeitől. Szinte a naiv festők világracsodálkozásának és üdeségének varázslatát ismétlik meg a versei. Az Alumínium-Dorottya c. jegyzetei úgyszintén a kötet legemlékezetesebb művei közé tartoznak, s egyben kitűnő riporteri-közírói vénáról tanúskodnak.

Akik Pesti János írásait már hosszabb ideje figyelik, tudják, hogy mély megrendüléssel szemléli és örökíti meg egy közöttünk élő, de már búcsúzófélben lévő nemzedék, az idős parasztemberek életét. Kitörölhetetlen élményről és jó megfigyelőkészségről vall, hogy Pesti János a leghétköznapibb életükben is egy történelmi pillanatot ismer fel: egy eltűnő paraszti életforma tragikus heroizmusát. Csak a mód, a forma, ahogyan megidézi őket, kissé visszafogott s önismétlő, többnyire a főszereplő belső ,,szűrőjén'' keresztül láttatja ezt a világot, s ezáltal az amúgyis statikus élet képei még egy statikus ábrázolásmóddal is párosulnak.

A könyv jelentős részét teszik ki a kötettel még nem rendelkező költők versei. Ha az egyes szerzőktől szereplő versek mennyiségét a sokoldalúbb bemutatás szándékának, tehát a szerkesztői méltányolás jelének tekinthetjük, akkor önkéntelenül idekívánkozik néhány megjegyzés. Móra Magda és Kátay Antal szerepeltetését – legalábbis itteni anyaguk alapján – csupán az indokolhatja, hogy Székesfehérváron élnek, dolgoznak. Másokat tucatnyi vers sem jellemez felfedeztető erővel (Paál Lajos, Dienes Ottó). Szívesen olvastunk volna viszont többet is Neményi Lászlótól. Álmos István a fiatalabbak közül való. Terjedelmesebb anyaga azt bizonyítja, hogy ura a modern versnek, eredeti látásmód körvonalai bontakoznak ki nála, de anyagát – s gyakran egyes verseit – nem szervezi maga köré, nem kristályosítja ki egy központi élmény vagy művészi irányultság, amely az egyes verseknek az egészen belül is nagyobb feladatot rendelne. Érdemes felfigyelni Nagy Károlyra is.

A Hangpróba c. rész az egészen pályakezdőket kívánja bemutatni az olvasónak. A néhány vers alapján közülük Csató Károlyra és Németh Gabriellára tekinthetünk várakozással.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

A JELENKOR REPERTÓRIUMA 1958—1968

A Jelenkor repertóriuma immár a harmadik azoknak a mutatóknak a sorában, amelyek ,,élő'' magyar irodalmi folyóiratok anyagát tárják fel. A Baranya megyei Könyvtár szerzeményező és feldolgozó csoportjáé az érdem, hogy a Nagyvilág és az Új Írás repertóriuma után ez az újabb, bennünket közelebbről érintő kalauz is napvilágot látott. Azzal, hogy később, harmadikként jelent meg, előnyhöz is jutott a másik kettővel szemben, mert amíg azok csak hét, illetve öt év anyagát dolgozhatták fel, a Jelenkor repertóriuma az 1958-tól 1968-ig terjedő időszak, valamivel több, mint tíz év munkáját reprezentálja.

Nem véletlen, hogy mindhárom kiadványt könyvtárban, könyvtárosok állították össze. Az olvasók tájékoztatása, a kutatók eligazítása sürgető igénnyel követeli, hogy a szakmai folyóiratok nagy részének eddig is hozzáférhető kumulatív indexe mellett az irodalmi folyóiratok repertóriumai is kéznél legyenek, hogy az éves mutatók böngészgetése helyett hosszabb időszakok megfelelően csoportosított anyagában gyorsan és sokoldalúan lehessen tájékozódni.

A Baranya megyei Könyvtár ezenkívül Pécs városának is nemes szolgálatot tett, hisz itteni folyóiratot választott munkája tárgyául. A Jelenkor már eddigi „életkora" alapján is a leghosszabb életű pécsi irodalmi folyóirat, s annak ellenére, hogy országos jelentőségre tett szert, elválaszthatatlanul összeforrt a várossal. Ezt mindenekelőtt éppen a repertórium bizonyítja. Egyrészt azzal, hogy bárhol nyitjuk ki, első látásra szemünkbe tűnik a Jelenkor szerkesztőinek az a koncepciója, hogy elsősorban az itt élő íróknak biztosítanak fórumot. Másrészt a tanulmányok, cikkek, de sokszor a szépirodalmi művek tárgya is a város, vagy a megye, az itt élő emberek, az itteni gondok-örömök, a hely és a táj múltja, jelene, jövője. Aki tehát a város iránt érdeklődik, aki pontos képet akar a mai Pécsről, az nem kerülheti ki a Jelenkort. Az összeállítók ennek figyelembe vételével gyűjtötték egy csoportba a Pécs–Baranyával kapcsolatos szociológiai, szociográfiai, helyismereti, néprajzi írásokat.

A bevezető röviden összefoglalja a lap célját, tíz éves történetét, felsorolja a szerkesztőket, ismerteti a repertórium összeállításának, rendszerének szempontjait. Az anyag elrendezése műfaji és tartalmi jellemzők szem előtt tartásával történt. Az egyes csoportokon belül a betűrendet követték. Beosztását tekintve a mutató leginkább a Nyugat repertóriumára hasonlít, de amíg ott a szépirodalmat minden nyelv irodalmában műfajok szerint is szétbontották, itt az anyag nagysága ezt csak a magyar szépirodalommal tette szükségessé.

A mutató fejezetcímei sok mindent elmondanak a Jelenkor szerkesztőinek szándékáról és tájékozódásáról. A lap alcímeként olvasható meghatározás: „Irodalmi és művészeti folyóirat" a repertórium összeállítóinak elemzése szerint a következő tárgyköröket takarja: szépirodalom, irodalomtudomány, film – színház – televízió, zene, képzőművészet – építészet – fotóművészet, szociológia – szociográfia – helyismeret – néprajz, vegyes közlemények, művészi és egyéb illusztrációk, névmutató. A névmutató pontos eligazítást ad arról, hogy egy író vagy tárgy és a róla szóló irodalom mely számok alatt található.

Könyvtárosok, kutatók, egyetemi és főiskolai hallgatók a megmondhatói, hogy mennyi utánajárást, időt és türelmet igényel néha egyetlen adat felderítése. Ennek ellenére mindmáig hiányzik az elemző feltárása a század számos jelentős folyóiratának, nem is beszélve a kevésbé jelentősekről, amelyek esetleg egy város vagy megye múltjának pontosabb megismeréséhez segítenének hozzá. Áldozatkész könyvtárosokra, bibliográfusokra vár a feladat, hogy ma, a dokumentáció korában legalább a bibliográfia szintjén hozzáférhetővé tegyék a bennük szunnyadó információkat.

A Jelenkor repertóriumát a Népművelési Propaganda Iroda adta ki, mindössze hatszáz példányban. Már az Új Írás mutatójának megjelenése után, amely ugyanott készült, kifogásolta a szakmai kritika, hogy a „kiadó" nem rendelkezik a bibliográfiai kiadványokhoz elengedhetetlenül szükséges hosszú í, ú, ű betűket író írógéppel. Ezek a betűk ebből a repertóriumból is hiányoznak, de nagyobb kár, hogy az ízléses kiállítású kötet nem került könyvárusi forgalomba, csupán a Népművelési Propaganda Irodától szerezhető be.

A repertórium alapján – tíz év viszonylatában – elemezni lehetne a folyóirat tartalmát, helyét és szerepét a mai magyar irodalomban, Pécs és a Dunántúl szellemi életében, össze lehetne vetni a megvalósult dokumentumokat a folyóirat céljával, vizsgálni lehetne az egyes rovatok, vidéki és budapesti írók szereplésének arányát, összefüggéseit és még sok mindent, de ez már nem tartozik a recenzió keretébe, az már az irodalomtörténet feladata, amely remélhetőleg jó hasznát veszi a mutatónak.

BERTÓK LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

3

Kehely. A szigetvári gör. keleti templom részére készítette Radnics Simon pécsi ötvös, 1735-ben.

Elmúltak a hadak, már megnémulának
Gyászos harsogási Mars trombitájának,
A halált mennydörgő ágyúk nem ropognak,
A puskák s köszörült kardok nem villognak.
Maga a dühösség, a hadak magzatja,
Fogva van, sok ezer vaslánc szorongatja.
Az arany békesség templomát megnyitja,
Újul szakadozott oltárán kárpitja,
Kötvén homlokára szagos olajágot,
Béfedé szárnyával az egész országot,

. . .

Hogy a muzsák, kik már a vérbe öltözött
Halálos fegyverek csattogási között
Elhallgattak vala, szólani kezdjenek,
Már Mars és Bellona ne járjon ellenek,
És hogy országunkat a boldogság lakja,
Aranyidőt éljünk, ne légyen salakja.

Csokonai Vitéz Mihály: A békesség

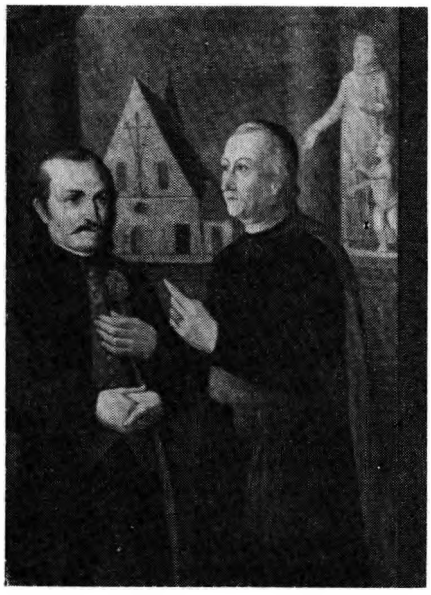

Ismeretlen magyar festő: Krautsack János György pécsi polgár és Viser Ádám kompolti apát 1796-ban.

1686-ban Pécs felszabadult az évszázados török uralom alól. A művészetek egykori városában, a középkori és reneszansz építészet magyar végvárában ezidőre a befelé forduló, földszintes török házak sora, keleti szokás szerint épült utcarendszere uralta a városképet. A középkori múltat a törökké átépített, vagy romjaiban az enyészetre hagyott kolostorok, templomok maradványai jelezték. Különös módon – a székesegyház építészeti egységében érintetlen maradt, a törökök csupán egy fából készített minaretet emeltek egyik tornyán. – A károkat a románkori és gótikus szobrászati alkotások szenvedték el. A város csak nehezen ébredt zajos, színes keleti álmából. A törökök elvonulását jelző dúlás után még sokáig kísértett a máról-holnapra élés bizonytalansága. 1780-ig, amikoris Mária Terézia szabad királyi rangra emelte a püspöki várost – a művészetek alakulását csaknem teljes egészében az egyház irányította. Csupán az építészetben, ott is a legszükségesebb középületekre korlátozva (megyeháza, gimnázium) juthatott érvényre e korszak polgári művészete. Az egyházi építkezések Pécsett a 18. szd. elején a szerzetesrendek visszatértével kezdődtek. Ezt megelőzően városi közadakozásból készült el a tájba oly szépen illeszkedő havihegyi kápolna, amelynek építőköveit a pestisjárványtól félő városi lakosság – fogadalmához híven – maga hordta fel a hegy meredek lejtőjén. A korszak építészeti, művészeti stílusa a barokk volt: a pompa, a gazdagság, az ünnepélyesség kifejezője. – A török megszállás után eszmélő városunk művészetében, építészetében azonban csak igen leegyszerűsödött változata érvényesülhetett. Pécsett nem alakult ki egységes barokk városkép, vagy városrészlet, ahogy azt Veszprém, Eger vagy Vác példázzák. Amikorra itt – a század végén – a polgári fejlődés megindulhatott, már az újabb stílusok: a klasszicizmus, a romantika, a kora-eklektika divatja szerint építkeztek. A pécsi barokk jelentősebb alkotásait inkább a szobrászatban találjuk. Ezek a plasztikai művek legnagyobbrészt az épületekhez kapcsolódtak: templomhomlokzatok, oltárok, kapuzatok díszei, s azok gazdag tagolását, ünnepélyes pompáját szolgálták. Az önálló szobormű fogadalmi emlék, kegyhely, síremlék számára készült, s ezekre a megbízásokat többnyire a helyi mesterek kapták. Jóllehet Pécsett a 18. szd.-ban országos hírű, vagy külföldről hívott művészek nem – vagy csak igen gyéren – dolgoztak, mégsem szabad alábecsülnünk e század művészi munkájának jelentőségét. Mind az építészetben, mind a képzőművészetben ekkor indult meg a helyi alkotószellem újjáéledése, a szobrászatnak, festészetnek az építészettől független, önálló érvényesülése. S ha ily módon kissé egyszerűbb, provinciális formában alakultak is a város barokk és klasszicista részletei, azok helyi íze, zamata kárpótolhatja a hírneves nagymesterek hiányát.

A pécsi építőművészet és szobrászat e korszakából az írott adatok (többnyire számadások) már több művész és mester nevét megőrizték. Így tudjuk, hogy az eredeti Szentháromság-szobrot 1713-ban Regesz Pál pécsváradi kőfaragó és Anrach Henrik pécsi szobrász készítette. Binck Imre, „szobrász fia Pécsről" 1791-ben, 19 éves korában iratkozott be a bécsi képzőművészeti akadémiára. A század közepén, a székesegyház rokokó stílusú, faragott sekrestyebútorainak és stallumainak figurális díszeit a pécsi Speth Ferenc szobrász készítette, Schwerer József asztalossal együtt. Fennmaradt több kőfaragó és építőmester neve, pécsi volt Petz András, a régi vármegyeháza építője és Krámmer János, aki a püspöki palotát emelte. Jelentős volt azoknak az ún. laikus művészeknek a munkássága, akik a szerzetesrendek, főként a ferences rend kötelékében hoztak létre néha egészen kiemelkedő, művészi értékű alkotásokat. Máig a ferencesek templomának sekrestyéjében áll az a finomművű szekrény, amelyet Jani Lukács 1745–46-ban készített Pécsett. A nagyméretű, két falat elfoglaló sekrestyebútor gazdag intarziás dísze figurális ábrázolásokat rejt. Mária Terézia-stílusban, diófából, ében- és körtefa berakásokkal készült. A felső szekrényrészhez szélesebb, hullámzóan ívelt alsó rész tartozik s a figurális berakások a homorú ajtókon kaptak helyet. Az ábrázolások különösen érdekesek, mert a mindennapi életből vett jelenetek nem csupán az egyházi szertartásokra, a rend szokásaira utalnak, hanem felvonultatják a korabeli polgárságot is, a 18. szd. közepén divatos ruhákban, környezetben. Az egyik ajtó bájosan naiv ábrázolásán például a ruhát varrogató Szent Annát lát-

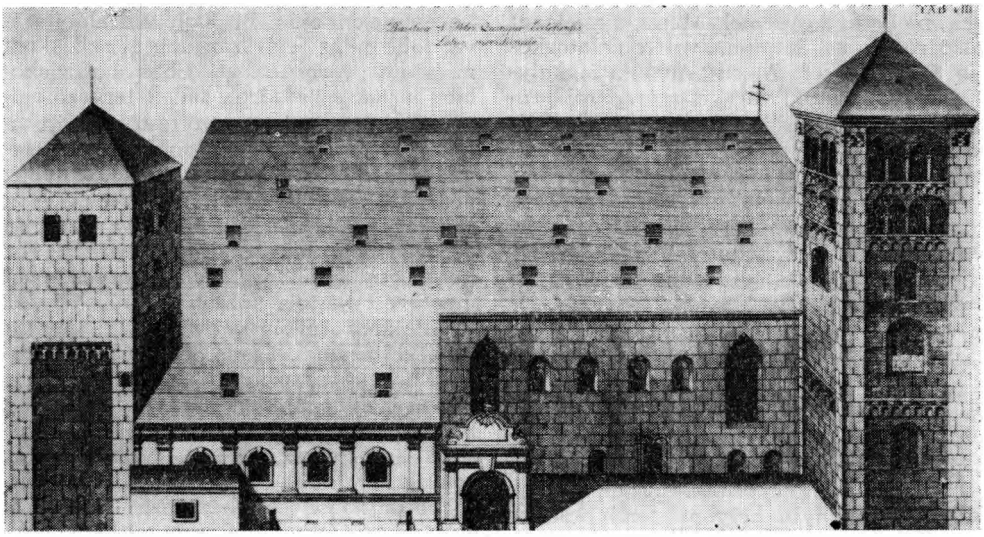

A pécsi székesegyház déli homlokzata (1804). – Weimann M. pozsonyi metsző rézkarca.

Immaculata szobor
a Káptalan u. 2. sz. ház
homlokzatán. Sartori József(?)
műve, 1760 után.

A Kulich Gy. u. 1. sz. ház kapuja
Sartori József(?) Szt Pál
szobrával. 1760 körül.

juk, mellette a gyermek Mária, s a jelenet alsó részén az ácsmunkával foglalatoskodó Szent József. Másutt gyóntató, kelyhet vivő barátok, vagy a szószékről prédikáló szerzetest hallgató nők, férfiak csoportján gyönyörködhetünk. A szekrény megmunkálása, nemes arányai, népi bájjal teljes figurális intarziái révén egyike a legbecsesebb iparművészeti emlékeinknek, és szervesen illeszkedik a magyarországi Mária Terézia korabeli bútorművesség jeles alkotásainak sorába.

A korszak újonnan épült templomainak belső felszerelését is biztosítani kellett. A faragott, szobrokkal díszített oltárokra nagyméretű olajfestmények kerültek, a szertartáshoz szükséges kelyhek, gyertyatartók, miseruhák a korszak művészi szintjén és igényével készültek. Ezeken a munkákon is többnyire helyi mesterek dolgoztak s csak ritkábban találkozunk az országban egyebütt munkálkodó külföldiek neveivel (pl. Dorfmeister). Nagyműveltségű pécsi ötvös volt viszont Radnics Simon, akinek 1735-ös évszámmal is jelzett két gyönyörű kelyhe a pécsi és szigetvári görögkeleti templomok részére készült. A figurális díszű, rekeszzománc technikával ékes kehely az ötvösművészet remeke.

A legnagyobb egyházi építkezés ezidőben a székesegyház barokk átalakítása volt, amely még Nesselrod Ferenc püspök (1703–1732) rendelkezésére indult meg. A török uralom alatt elhanyagolt épület rendbehozása címén ez az építkezés eltüntette a románkori altemplom-lejárókat s a népoltár előtt újat töretett. Megváltozott a templom külső képe is, az újonnan emelt tető óriási, ormótlan méretével sem a középkori, sem a barokk építészet tiszta stílusát nem követte. Az átalakítási munkálatok az egész 18. szd. folyamán tartottak, s ezenközben új fő- és mellékoltárok, sekrestyeberendezések, stallumok készültek. Természetesen, e nagyarányú munkához a helyi mesterek mellett a püspök idegeneket is hívott. Így a székesegyház új főoltárát Krail János Péter pozsonyi kőfaragómester szállította, a két mellékapszis szobrainak elkészítésére Klimó György püspök a bécsi Fischer Márton szobrászt hívta meg, azzal a gondolattal, hogy itt szobrásziskolát szervezzen (1775–77). A szobrásziskola megvalósulásáról nem tudunk, de alig néhány évtizeddel később, a város klasszicista stílusú építkezéseinek idején, Buck József alapításával több mint félévszázadon át rajziskola működött városunkban. Ebbe a rajziskolába jártak a polgárok házait tervező építészek, kőfaragók, díszítő festők, de itt tanulták a tervezést a különböző céhek tanuló legényei is. Amikor a székesegyház mellett a püspöki palota, a székesegyházi ruhatár, a káptalani levéltár s a plébánia egységes, barokk stílű kialakítására is sor került, a káptalani levéltár tervezésével megbízott Sartori József szobrászművész egyidejűleg elkészítette a székesegyház mellékoltáraihoz Szent Sebestyén és Mihály arkangyal szobrait. Sartori e hiteles művei mellett minden bizonnyal még több más szobrot is alkotott városunk barokkosodó épületeihez, ezekről azonban írott adatok nem maradtak fenn. Mégis, a legújabb kutatás (Aggházy M.: A barokk szobrászat Magyarországon. 1959.) neki tulajdonítja a Káptalan u. 2. sz. ház homlokzatán lévő Immaculata szobrot, valamint a Kulich Gy. u. 1. sz. épület kapuzatára emelt Szent Pál-szobrot. Pécs és Pozsony akkori kapcsolatai valószínűsítik, hogy a városunkban működő Sartori a pozsonyi Sartori Józseffel, s nem a korábban vélt trentói Guiseppe Antonio Sartori-val azonos. Mindenesetre, a mi két szobrunk tüzetesebb vizsgálata sok hasonlóságot, rokon kompozíciós megoldásokat mutat. Azonos kéz munkájára vall a gazdag ruharedőzet formálása, az alakok meghajló testtartása, barokkos nyugtalansága.

A polgári építkezések képzőművészeti díszei a kőkeretes kapuzatok szobrászi megmunkálásában, s egy-egy falfülkébe illesztett védőszent-ábrázolásban jelentkeztek. Gazdagon díszített a megyeháza kapuja, amelyen a herma-típusú atlasz-szobrok legkorábbi barokk példáit láthatjuk (1731–32). A kapu két oldalsó pilléréből kiemelkedő, kissé szögletes mozdulatú félalakok díszes, félkörívés timpanont tartanak, melynek közepén a vármegye címere, két oldalán egy-egy allegórikus nőalak helyezkedik el. Az 1780 után erőteljesebben polgárosuló városban egymás után épültek a copf, majd a klasszicizmus stílusában fogant lakóházak. Közülük néhány még őrzi eredeti homlokzati díszét, kőkeretes kapuját, régi gazdájának faragott címerét – emlékeztetve az utókor járókelőit a helyi szobrász- és kőfaragóművészet e mestereinek és mecénásainak jelenlétére.

A PÉCSI MODERN MAGYAR KÉPTÁR 1971-ben is értékes új szerzeményekkel gazdagodik. Bedő Rudolf nemzeti értékű magángyűjteményéből huszonöt műalkotás kerül a Képtárba. A képek között van Nemes Lampérth József Tájképe, Ziffer Sándor Nagybányai tája, Kádár Béla Lány hallal és Csendélet vázával című alkotásai. Pekáry István Menyecske című képe a harmincas évek elején készült, az első tudatosan naiv festmények közül való. Párját, a Falusi lány című képet a BÁV. 9. aukcióján szerezte meg a Képtár. – A grafikai gyűjteménybe Ámos Imrétől 2 rajz, Anna Margittól 1 rajz, Bokros Birmann Dezső vöröskréta rajza, Benedek Péter 1 rajza, Gadányi Jenő 2 munkája, Kádár Béla 6 tusrajza, monotípiája, Kernstok híres, sokszor reprodukált Fiúakt tusrajza, Novotny Emil és Korda Vince egy-egy alkotása kerül. (Képünkön *Ámos Imre:* Festőnő)

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ ebben az évadban ünnepli fennállásának 75. évfordulóját. A jubileum alkalmából március 18-án ünnepi díszelőadáson mutatják be Illyés Gyulának a színház számára írt új drámáját. A „Bölcsek a tán" c. vígjáték próbáinak megkezdésekor, február 6-án Illyés Gyula a színházba látogatott s nyilatkozott darabjáról a sajtó képviselőinek. „A cím jelképes, de a valóságot is kifejezi" – mondta az író. Korunk egyik fő problémája, hogy a legnagyobb jóindulattal is fanatikussá válhatnak emberek, elszakadhatnak a valóságtól, s amikor a gondolat és a realitás között szakadék keletkezik, még a bölcsek is felkerülhetnek a tára, nem akasztottként, hanem jelképesen, a valóságtól való elszakadást érzékeltetve. A jelenséget Illyés Gyula nem tartja helyhez és időhöz kötöttnek, hanem történelmileg és földrajzilag is kiterjeszthetőnek, ezért is választott a drámában olyan többrétegű vígjáték-formát, amelyben a középkori iskoladráma, a görög színjátszás és a mai gondolati és kifejezési eszközök egyaránt érvényesülhetnek.

A többrétegűség mellett van a műnek természetesen nagyon időszerű és Magyarországhoz kötött mondanivalója. A középpontban a tényleges fizikai dolgozók ügye áll, az a problémakör, amellyel a mai magyar irodalom viszonylag keveset, nem jelentőségének megfelelően foglalkozik. Vannak rétegek, amelyek elszakadhatnak a dolgozók igazi érdekeitől, s ezeknek kritikája is a vígjáték. – A mű személyes indítékairól is szólt Illyés Gyula: a „Bölcsek a tán" saját nemzedékének a néppel kapcsolatos elképzeléseivel is szembenéz, önkritikus célzattal.

A mű dramaturgiai problémáiról Czimer József, a pécsi Nemzeti Színház dramaturgja nyilatkozott, aki részt vett a darab előkészítésében, Dobai Vilmos főrendező pedig az előadással kapcsolatos elképzeléseit ismertette.

BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOK. A Művelődésügyi Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet, Baranya megye és Pécs város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya június 22–25-ig Baranyai Irodalomtanítási Napok címen – az előző három évhez hasonlóan – megrendezi az általános, középiskolai és szakmunkásképző intézeti szaktelügyelők, munkaközösségvezetők, tanárok országos találkozóját. Az előző rendezvényeken a komplex esztétikai nevelés, a műelemzés és az olvasóvá nevelés kérdéseit vitatták meg. Az idei vitasorozat a kortárs irodalom tanításának problémáit állítja a középpontba. A tervezett program szerint előadások hangzanak el a műelemzés új módszereiről, ezek alkalmazásáról a magyar és külföldi irodalom mindhárom műfajcsoportjában, továbbá megvitatják a kortárs irodalom tanításának módszertani problémáit. Az előadások és a viták mellett ankétot terveznek a Nagyvilág c. folyóirat szerkesztőivel és munkatársaival, „Az irodalom és a társművészetek" címen tanulmányutat a villányi szoborpark és alkotóház, valamint a siklósi kerámiai kiállítás megtekintésére, továbbá a komlói gyermekkórus munkájának tanulmányozására. A Baranyai Irodalomtanítási Napok idején „Baranya és az irodalom" címen kiállítás nyílik.

A JANUÁRBAN hazánkban járt jugoszláv íróküldöttség három tagja: *Miroslav Vaupotić, Duro Loncarevic* és *Vladislav Novak* – budapesti tartózkodása után – három napra Pécsre és Baranyába látogatott. A horvát vendégek Pécsett az írócsoport tagjaival folytattak beszélgetést, meglátogatták a Tanárképző Főiskola délszláv tanszékét és a Délszláv Általános Iskolát. Mohácsi tartózkodásuk alkalmával megtekintették a Délszláv Múzeumot és a Városi Könyvtár délszláv anyagát. A megye több községébe, falujába is ellátogattak.

FEBRUÁR 15-ÉN rendezték a kaposvári megyei könyvtárban Takáts Gyula szerzői estjét Jancsó Adrienne és Tüskés Tibor közreműködésével.

MEGJELENT az újvidéki *Hungarológiai Intézet* tudományos közleményeinek 4. száma. Az új szám tanulmányt közöl többek között „A szerbhorvát nyelv hatása a jugoszláviai magyarok szókincsére" címen, adatokat a 18–19. századforduló szerb–magyar kapcsolatairól, s külön mellékletben jelenteti meg a Szabadkai Népszínház magyar társulatának előadásjegyzékét és bibliográfiáját az elmúlt 25 évről.

A DUNÁNTÚLI NAPLÓ szerkesztősége ankétot rendezett február 10-én folyóiratunk elmúlt évi munkájáról. A lap január folyamán négy cikkben elemezte az egyes rovatok írásait; az ankéton a tanulságok összegezésére került sor. Mitzki Ervin, a Dunántúli Napló főszerkesztő helyettese összefoglalta a vita eredményeit és ismertette a szerkesztőség további terveit a napilap és a folyóirat hasznos együttműködése érdekében.

JANUÁR VÉGÉN szerkesztőségünkbe látogatott *Aino Raud* műfordító, a magyar irodalom kiváló észt tolmácsolója, aki jelenleg Mikszáth Kálmán műveinek fordításán dolgozik.

ÁPRILISI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Arató Károly, Galambosi László, Héra Zoltán, Makay Ida, Pál József versei
Thiery Árpád: Oroszlánok kora – regény
Czimer József: Beszélgetések a mai színházról II.
Csányi László: Arcképvázlat Gál Istvánról
Futaky Hajna: Pilinszky Jánosról
Pomogáts Béla: Déry Tibor versei

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HÉRA ZOLTÁN
MAKAY IDA
PÁL JÓZSEF
PÉCSI GABRIELLA
VERSEI

•

BERTHA BULCSU
DÉRY TIBOR
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
THIERY ÁRPÁD
WEÖRES SÁNDOR
SZÉPPRÓZÁJA

•

CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZÍNHÁZRÓL
CSÁNYI LÁSZLÓ:
GÁL ISTVÁNRÓL
FUTAKY HAJNA:
PILINSZKY JÁNOSRÓL
HALLAMA ERZSÉBET:
A MECSEKI FOTÓKLUB
POMOGÁTS BÉLA:
DÉRY TIBOR VERSEI

4

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
CZIMER JÓZSEF
CSANYI LÁSZLÓ
DÉRY TIBOR
DÉVÉNYI IVÁN
DOROGI ZSIGMOND
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HALLAMA ERZSÉBET
HÁRS ÉVA
KERÉK IMRE
HÉRA ZOLTÁN
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
MAKAY IDA
MÁNDOKI LÁSZLÓ
CS. NAGY ISTVÁN
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
PÁL JÓZSEF
PÉCSI GABRIELLA
POMOGÁTS BÉLA
SZEPESI ATTILA
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKÉS TIBOR
WEORES SÁNDOR
ZAGONY RUDOLF
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

KEMÉNY MIKLÓS
LAJOS LÁSZLÓ
MARTYN FERENC
LANTOS MIKLÓS
MAROSY ISTVÁNNÉ
NÁDOR KATALIN
RÁCZ JÓZSEF
RÁCZ KÁROLY
SZÁSZ JÁNOS
TÁM LÁSZLÓ
TILLAI ERNŐ

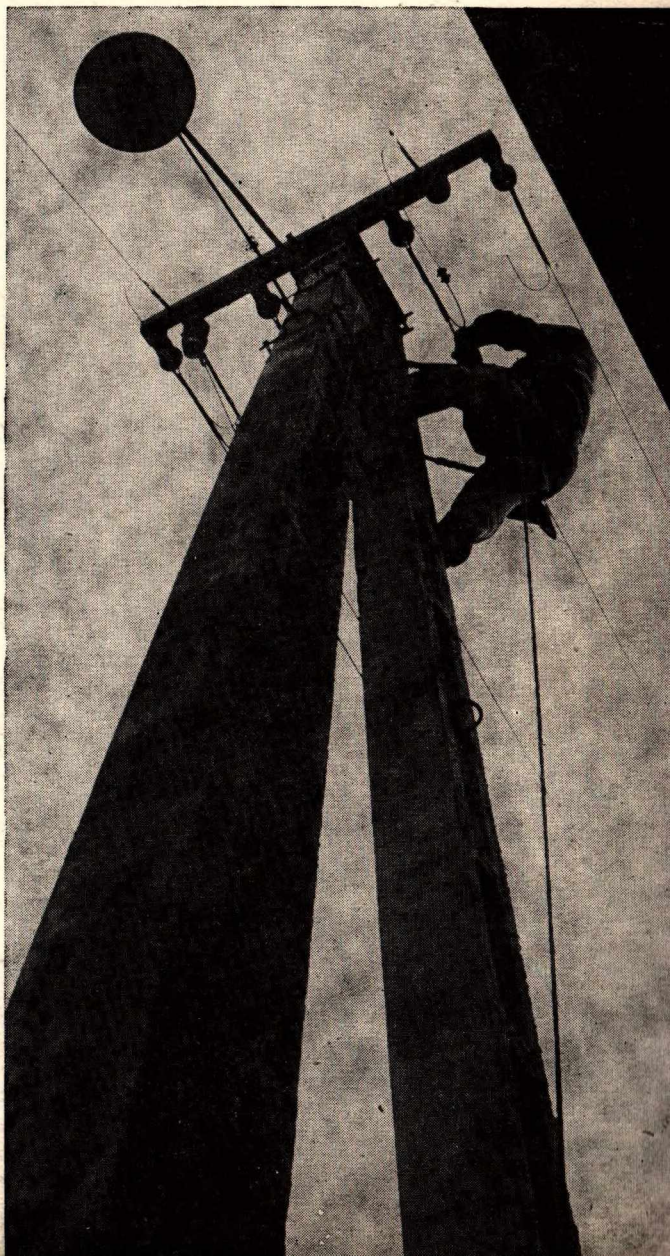

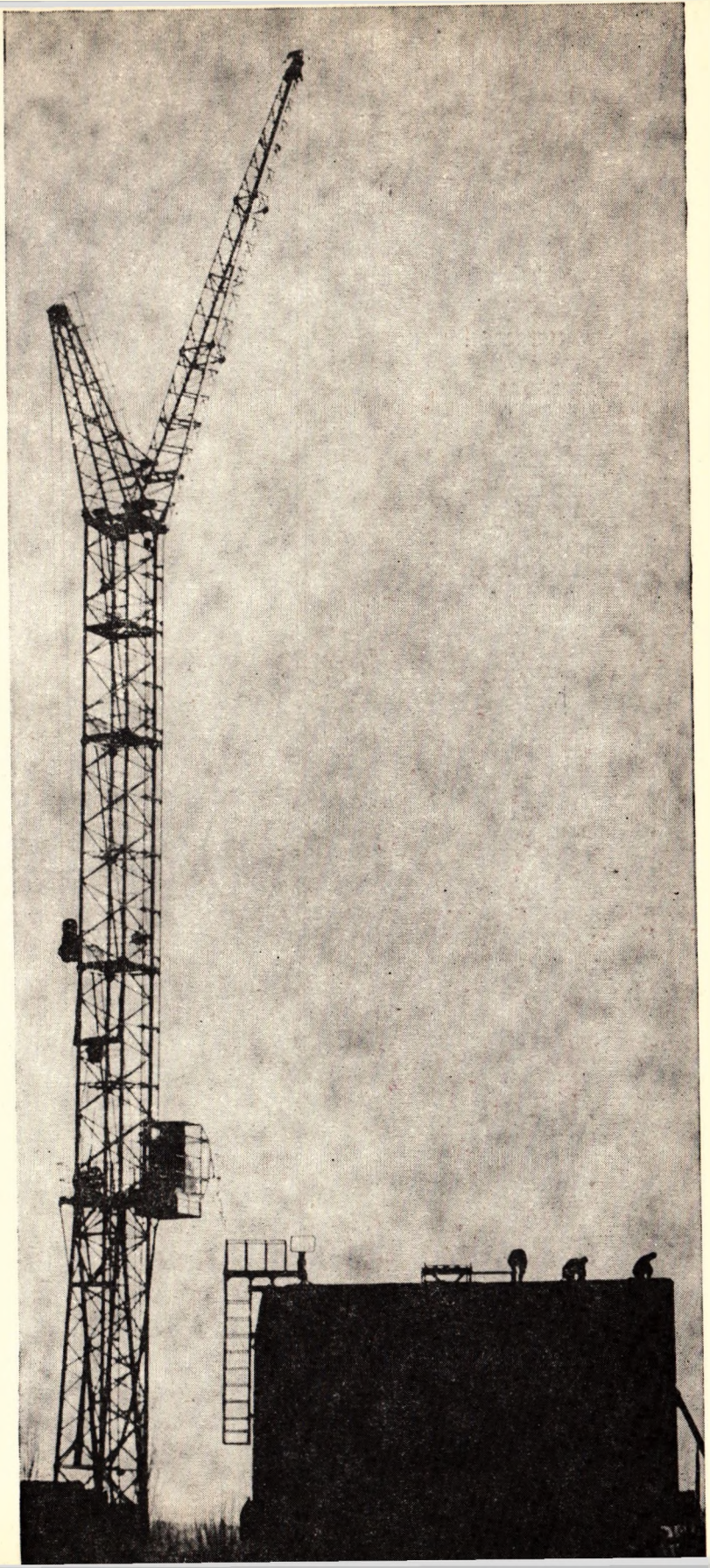

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM 1971. ÁPRILIS

TARTALOM

ARATÓ KÁROLY: Itthon vagyok (vers) – – – – – – – 291
WEÖRES SÁNDOR: Egy kortárs Psychéről – – – – – – 293
HÉRA ZOLTÁN versei: Szózat, A haldokló utolsó szavaiból, Hidak a ködben – – – – – – – – – – – – – – 299
THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora (regényrészlet I.) – – – – 301
PÁL JÓZSEF versei: Felbukkantál, A levegő, Borzas hajam – – 305
DÉRY TIBOR: A szórakozott ember (elbeszélés) – – – – – 306
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Búcsú a fegyverektől; az-az... (elbeszélés) – – – – – – – – – – – – 309
KERÉK IMRE: Öledben folytatódik (vers) – – – – – – 317
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: A Lebegők királyához, Engedj siklani 318
BERTHA BULCSU: Knoll úr kertjében – – – – – – – – 320
MAKAY IDA versei: Nem hasonlítok, Akinek megbocsáttatik – – 328
CSÁNYI LÁSZLÓ: Élmény és erudició *(Arcképvázlat Gál Istvánról)* 329
MÁNDOKI LÁSZLÓ: Megemlékezés Berze Nagy Jánosról – – 334
PÉCSI GABRIELLA versei: Mese, Groteszk – – – – – – 336
TAKÁTS GYULA: Martyn Ferenc Berzsenyi-rajzai elé – – – – 337
HALLAMA ERZSÉBET: A Mecseki Fotóklub – – – – – – 339
CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia *(Beszélgetések a mai színházról II.)* – – – – – – – – – – – – – – 343
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – – 349
SZEPESI ATTILA versei: Gitár-song, Önarckép, Nemzedékek – – 354
POMOGÁTS BÉLA: Déry Tibor versei *(Jegyzetek A felhőállatok c. kötethez)* – – – – – – – – – – – – – – 355
CS. NAGY ISTVÁN: Keresztes (vers) – – – – – – – – 360
FUTAKY HAJNA: „... Vigasztalás és megvigasztalódás..."? *(Jegyzetek Pilinszky János: Nagyvárosi ikonok c. kötetéhez)* – – 361

TÜSKÉS TIBOR: Az érdes világosság költője *(Kalász Márton válogatott verseiről)* – – – – – – – – – – – – – 367
ZÁGONY RUDOLF versei: A másik múlt, Egy ismeretlenhez – – 370
DOROGI ZSIGMOND: A sokaság fia *(Váci Mihály posztumusz verseskönyvéről)* – – – – – – – – – – – – 371
ZENTAI MÁRIA: Garai Gábor: Orpheusz átváltozásai – – – 373
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Kiss Benedek: Gazdátlan évszak – – 374
DÉVÉNYI IVÁN: Az angol irodalom a huszadik században – – 376
ANGYAL ENDRE: Miroslav Krleža: Kálvária – – – – – 377
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre IV. – – – – – 379
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 383

KÉPEK

A Mecseki Fotóklub műveiből

RÁCZ KÁROLY: Háztetők – – – – – – – – – – – 292
LAJOS LÁSZLÓ: Figyelő szemek – – – – – – – – – – 298
SZÁSZ JÁNOS: Nézőtér – – – – – – – – – – – – 308
LANTOS MIKLÓS: Lovak – – – – – – – – – – – 319
LAJOS LÁSZLÓ: Kemse (Ormányság) – – – – – – – – 342

*

MARTYN FERENC rajza – – – – – – – – 338

Műmellékleten

TILLAI ERNŐ: Káposzta –
KEMÉNY MIKLÓS: Vasárnap
SZÁSZ JÁNOS: Birkák
LANTOS MIKLÓS: Téli Mecsek

A borítón

NÁDOR KATALIN: Szervátiusz-szobor
TÁM LÁSZLÓ: Kezek
MAROSY ISTVÁNNÉ: Modern építkezés
RÁCZ JÓZSEF: Szerelő

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,– Ft.

71-741 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

ARATÓ KÁROLY

Itthon vagyok

A tűzhelyen kis lángok lelkek
lobognak melegítenek
szűkölve égési sebekkel
iszkol belőlem a hideg

Hol gumnyasztottam eddig
zuzmarával agyamon
a didergésből kilépek
páncélzatát lecsatolom

Villog kivont kard tény
kezemben markolata
suhintom négy égtáj felé
beledöföm a napba

Reped az óriás narancs
buggyan édes leve
csorog ágazó patakokban
opálos égen lefele

csorran mézszínűen csöpög
tányérsapkákra diszterekre
terpeszben álló ünnepek
lábai közt cicázó gyerekekre

Hejehujáznak rohannak velem
nyakamra spárgát kötnek
s föleresztik ingó fejem
magasába a léggömböknek

Vissza vissza sikoltod
rémülten integetni látlak
míg félelem göngyöli össze
hirtelen hosszú árnyad

Sikolyodtól orra bukott
elgáncsolt képzeletem
eléd kullog térdét porolva
megáll félúton mereven

Hívhatod becézheted a dacot
szájsarkából letörölheted
úgyis elinal megint
becserkészni a rengeteget

Eljön utánam figyeli velem
ki nyugtalan izgek-mozgok
folyékony-ólom-alkonyatban
merülnek el parázsló dombok

Vacogó foggal libabőrösen
nézi párásodó szememmel
fogadkozások aknára futó remények
oldalukra dőlve süllyednek el

lékett kapott mesékről
menekülő hajótöröttek
mentőövvel derekukon
csapkodva úsznak moszat-zöldek

Gyűrűzve forgok perdülök
én is hullámzó télben
rozmár-bajusszal tőrfogakkal
tarajló fehérségben

Esetlen járok totyogó
csobbanva bukok víz alá
foszfor-gerincű látomásért
hogy éhem csillapítaná

De tik-tak falióra üt
kőpadlón újra konyhában vagyok
s hüvelyezem a hétből
a borsószem-hétköznapot

Míg kétoldalt tölcsér-fülem kinő
hallom dobbanva mennek
szuronyt szegezve katonásan
egymás után a percek

S már l á t o m is őket mögöttük
a zászlóerdőt transzparenseket
viszik éneklő szerelmeim
fölszalagozott nevemet

Utánuk kiürül a tér
s mint akit odahagytak
elárvult emelvényen állok
szalutálok magamnak

Rossz emlékű kép ponttá zsugorodik
hunyorogva körülnézek
lángcsíkosan süvítenek
tölöttem ágyúból lőtt évek

nagy ívben hullanak le
robbanva csapódnak be ott
hol tótágast állt a kölyökkor
madártojásért ágakon
csimpaszkodott

Arcomon testemen halálig
szilánkjaik nyoma
Alpok domborzati térképe
emberöltőm lenyomata

De megvagyok itthon vagyok
dohog a Mecsek hatalmas kazán
tűzi egyre hevíti
izzásig antracit hazám

Ki tárgy lenni nem akarok
hegyesedik figyelmem
bordáimhoz koccan lógáz a világ
mint viharlámpa bennem

Őrangyalban ha hinni tudnék
vattakezű ápolónővér lenne
lazítaná időm az átvérzett
gézt koponyámra tekercselve

De nincs hát préselt fegyelemmel
hivalkodom tüntetek bátran
míg izmosodik tollai kinőnek
s talán el is bír majd a szárnyam

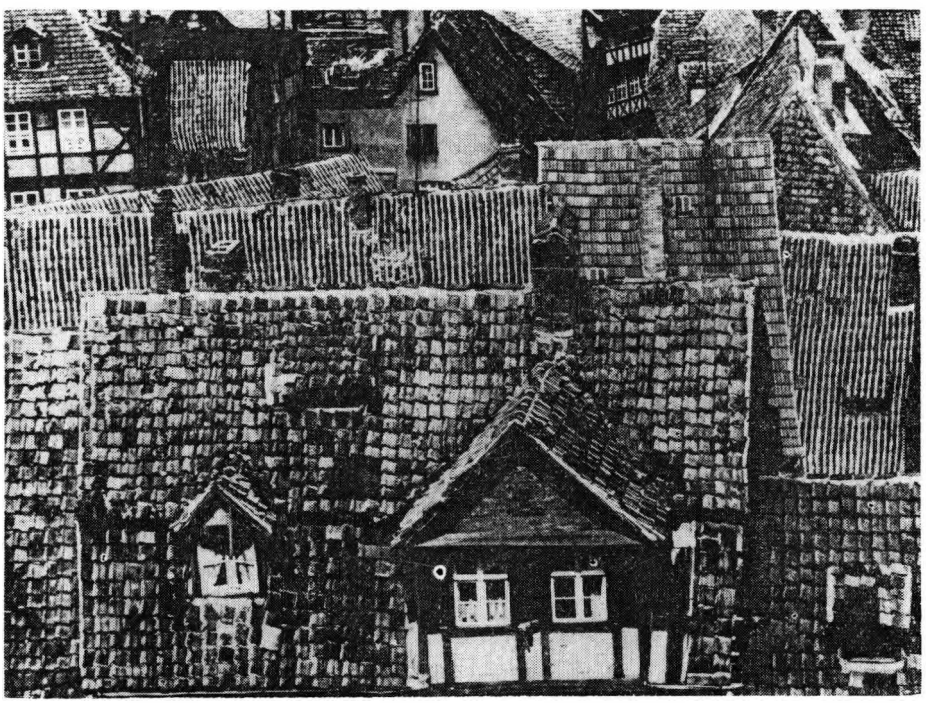

WEÖRES SÁNDOR

Egy kortárs Psychéről

Achátz Márton: „Magyar asszonyok arczképcsarnoka" (Budapest, 1871.) egyik fejezete.

LÓNYAY ERZSÉBET

(1795–1831)

A Lorántffy Zsuzsannák és Bethlen Katák után íme az ellenpélda: Zedlitzné Lónyay Eliza. Őt nem aszalta szikárrá a buzgó önmegtartóztatás, a sok imádságos térdeplés, talán nem is hitt Istenben. Erkölcse, mint a madaraké. Mégis akik láthaták őt (évről évre folyton kevesbbednek az ilyenek) mosolyogva bár, de tisztelettel emlékeznek reá, s megemlegetik leggyakoribb mondását, ahányszor feslettségét szemére veték, többnyire azt felelte: „Fogadj el olyannak, amilyen vagyok, mert ha bármi mást várs tőlem, folyton csalódnod kell bennem". S hallottam olyan hölgytől, ki sok időt töltött együtt vele: „Egész életében piszokban hentergett, különös módon mégsem tudott bepiszkolódni. Fénylett, mint a csillag".

Találkozhatnom vele csak egyszer volt szerencsém. Mint az előző karczolatokban már említém, boldogult édes apám Vayék gazdatisztje volt Irsán; s egy alkalommal, valami adásvételi ügyben, meg kelle látogatnia Budán Teleki Imre grófot; én akkor Pesten gymnasista nebulo voltam, s engem is magával vitt. Az Úrnak 1825. esztendeje májusában történt, még csak tizennégy éves valék, de úgy emlékezem, mintha ma esett volna. Apám indult a gróf irodája felé, tágas napfényes előszobán mentünk keresztül, ott ült két asszony. Hát az egyik ránk szól:

– Ispán úr, míly megfogni való kis nyúl fia vagyon. Míg oda benn tárgyal, hagyja itt nálunk, hogy rontsuk.

Ezért tehát apám belépett, én az előszobában maradtam. Az országnak akkori két leghíresebb szépsége ragyogott reám: Teleki grófné s barátnője Zedlitz báróné. Mindkettő túl az éretlen ifjúkoron, s ez még nem nagyon látszódott rajtok, Telekiné harminczöt éves volt, társnője harmincz. A háziasszony ujjast kötögetett, vendége előtt képesújság, tányérka, csésze.

Nem feledhetem őket. Telekiné Dessewffy Amália, mint egy nyugalmas antik szobor: ovalis arcz, felette bronzbarna sűrű hajkorona, fehér nagy homlok, szelid fényű zöld szemek, kissé erős metszésű orr, finom keskeny száj, rózsás orczák, gömbölyded áll. Termete magas, méltóságos, se-kövér, se-sovány, az ember három négy ficzkándó lurkót képzel köréje. Boldogító Juno jelenség, a férfiak gyönyörködnek benne, de nem futnak utána.

Zedlitzné merőben disharmonicus látomány, mintha minden porczikája más vásárról volna. Czigány vér is volt benne, s ez nagyon látszódott rajta. Fekete, örvényes haj; sötétkék, szinte fekete szempár; igen piczi orr, majdnem vastag ajkak, orczáin és állán gödröcskék. Mind e czigány lágysághoz nem illő hatalmas Lónyay homlok, melynek magasságát nehány lefele fésült tinccsel enyhité. Bőre világos barna, de a korom-fürtök mellett kékes-fehérnek s gyöngyösen csillogónak látszott. Teste gyermekien kicsi, vékony, könnyű, de acrobaticusan izmos. Ha Amália asszonyt rózsaszín márványból faragták, Eliza asszony pedig fekete-fehér patak-habból volt, folyton másként villant.

Mondom, ott álltam e két szépség előtt. Amint a báróné mély szeme rám sütött: úgy érzém, ruhátlan vagyok, átlát rajtam. Mukkanni se birtam; megszánt, székre ültetett, süteményt dugott a kezembe. Buzgón rágtam a tésztát, hogy valamit csináljak

s össze ne rogyjak, de azt se éreztem, milyen íze van. Mikor készen lettem vele, Zedlitzné szalvetta helyett csak úgy a kezével törölte le arczomról a morzsákat s az édes kenőcsöt. Most már szégyenkeztem is, közel a síráshoz.

Látta kinomat Telekiné, s megkérdé nevem. Valahogy kinyögtem, erre társalgásba elegyedtünk.

– Marczi, mit tanulsz az iskolában?

– Hát... mathesist, latint, hittant, verseket...

– Tudsz verset mondani?

Minden erőm összeszedve, a szoba közepére álltam, s hogy megmutassam, ki vagyok én: nem csak úgy hadarva, hanem lelkesen, fújtam Berzsenyit: „Romlásnak indult hajdan erős magyar..." S érzém a korbácsot kezemben, düh sodort, ostorzom e puhult, elnémetesült aristocrata nőket. S ahogy ott álltam kis csizmámban és szavaltam, hirtelen rá kelle döbbennem: mintegy füszálon kapaszkodó bogár vagyok, s két nagy idegen arcz figyel gyengéd vigyázattal, egy más fajta létből: nincs semmi kapocs, nem is lehet soha.

Visszajött apám és megmentett. De hiszen nem is akart senki se bántani, s a két hölgy búcsúzóúl ajándékokkal megtömött.

Ennyi volt Lónyay Erzsébettel találkozásom. Ám többeket hallottam felőle.

Élete, mint egy kalandos regény. Három éves korában elrabolták Lónyáról, szüleinek várkastélyából. Hol czigányoknál, hol apácza-zárdában nevelkedett. Amint nagyobb lőn, a bodrogmenti Hegyalján testvéreivel s rokonaival oly fajtalan életmódot folytatott, melyről talán nem is ő tehetett, csak neveletlenűl belecsöppent; oly bacchanalia folyt ott, hogy a közeli Gönczön vagy Vizsolyban, ha valaki dobzódott, azt mondták rá: Úgy él, mint a tokaji grófok. Nem csoda, hogy övéinek felháborító mulatozásába, éretlenül s még itélő képesség híján, belé keveredett; az a csoda, hogy mégse züllött el, s ki bírt emelkedni belőle.

Bécsi rokonaihoz, Montenuovo herczegékhez menekült; tizennyolcz éves vala, s azt mondják, akkor volt a legszebb; ott más veszély várta: annyi ostromlója s kérője támadt, főtisztek, diplomaták, uralkodó herczegek, hogy nem lehetett nyugsága tőlök. Ő volt a császári főváros ünnepelt és áhított spectaculuma.

A Montenuovo családban csak aféle társalkodónői szerepet töltött be; s nehány alkalommal, talán kitűzött virág gyanánt, Franciscus császár udvari báljaira is elvivék. S ebből ütött ki a catastropha.

Megpillantá őt Salvator Xaver főherczeg, a császár unokaöccse, spanyol trónörökös, e tizenhat esztendős romlatlan kamasz; kaszárnyában és harczi gyakorlatban nevelkedvén, leányt közelről még ritkán látott; máris lovassági ezredes, nyilván nem katonai érdemei, hanem születése folytán. Hát ez a fiú, Elizát első látásra megszeretvén, s gyanútlanúl csak jót akarván, szó nélkűl kézen fogta imádottját s a Hofburgból kivezette. Mentek az utczákon, kéz a kézben, szótlan, s a leányka csak várta, mi lesz. Végre Salvator Xaver bement egy pékségbe, vett egy krajczárért a leánynak turós pogácsát. Magának nem vett, mert két krajczárja nem volt. Leültek egy templom-lépcsőre, koldusok közé, akik hozzájok képest gazdagok, mert még a legárvábbnak is lehetett harmincz vagy ötven krajczárja.

A grófkisasszony a túrós pogácsát megfelezé a spanyol trónörökössel, majszoltak. A fiú végre megszólalt:

– Szeretlek, most és mindig. Légy a feleségem.

A leány hamarjában nem tudott mit mást válaszolni:

– Hát azt is lehet.

– Azt is? És mit még?

– Te kedves kis katona vagy, tiéd lehetek esküvő nélkűl. Egyszerűbb. Hiszen nincs két krajczárod. S a pap, orgonaszó, násznép, hosszú fehér uszály, többe kerül.

– Hogy képzeled? Én vagyok Hispania régense, én leszek a legkatholikusabb monarcha, csakis törvényesen nősülhetek.

– De a szokás a törvénytelenség. És nem tudják meg.

– Akkor még úgy se szabad, mert Isten mindent lát. Különben is, előbb megtudják, mint mi magunk. Azt is tudják, hogy itt üldögélünk.

Elza körültekintett. Sajátságos, a szokottnál ma mennyivel több semmittevő őgyeleg, ház-szegletben, oszlop tövében, függöny mögött ablakban. Egyik se pillant ide, ki újságot olvas, ki a körmét manikürözi, mind csupa discretio.

– Ha feleségül veszel, gyere velem a Tiszántúlra kanásznak. Nagyon egészséges. Túl-sokan lebzselnek itten.

– Nem megyek kanásznak, te jössz velem spanyol királynénak. De nem köthetek mésalliance-ot; beszélnem kell az országtanácssal, hogy neked uralkodói címet adományozzanak, s akkor elvehetlek. Az se baj, ha puszta cím, mely mögül a hűbér-terület rég elúszott. Lehetnél Jeruzsálem királynője. De mégsem, ezt csak egyházi személynek adják; inkább Lothringen, vagy Brabant nagyherczegnője. Vagy ha ez államközi akadályba ütközik, legyen tiéd Peru, esetleg Mexico. Tudod mit? Legyél India császárnője, jól illik a szemedhez.

– Nem kell. Őseim Rákócziak, Thökölyek, Bethlenek, mind erdélyi fejedelmi családok. A fejedelem-kisasszony titulus megillet engem, több ágról is.

Ennek Salvator Xaver igen örvendett, s kéz a kézben nyargaltak vissza az udvari bálba. Ott a fiú, Elzát vállon karolva, az osztrák–magyar Imperator elé állt:

– Ferencz bátyám, engedelme reményében, eljegyezkedtünk Transsylvania fejedelemnőjével, Princeps Rogozy unokájával.

Franciscus nagyot nézett: tudomása szerint Transsylvania az ő birodalmának egyik tartománya, semmiféle fejedelemnője sincsen. S Rogozy, a kurucz Räuberführer, aki ellen a Monarchiának nyolcz évig kelle hadakoznia! Franciscus ez évben, 1813-ban, fordult szembe kellemetlen sógorával, Napoleonnal, – most egy Rogozy unoka, még csak ez hiányzik.

A jánykát szemével felmérve, kijelenté íly alkalmakra tartogatott kedélyes Woanerisch dialectusával:

– Oan ganz hibsches Zigaanerweibli aus Schadarada Huihei.

Csinos czigány nőcske Sátoraljaújhelyről – ez persze szó szerint igaz. De a császári szájból Elza pecsétes elitéltetése.

Nehány percz múlva Sedlnitzky, a császár nagyhatalmú rendőrministere és bizalmasa, a leányba karolt és kivezette. Künt annyit mondott:

– Későre jár, ilyenkor kislánynak ágyban a helye.

Mégsem állhatta meg, lakáj-szemtelenséggel (hiszen akit a gazda megalázott, azzal a szolgának mindent szabad) megkérdezte:

– Vagy nem szeret ágyban?

Erre a nő pofon teremté a spiczli ministert. S az apró fekete czicza izomzatát ösmervén, a pofon aligha vala nőies erőtelen.

Salvator Xaver főherczeg három havi kaszárnya áristomot kapott, hogy kedvesével ne találkozhassék. A leánynak pedig rendőrministeri parancs érkezett: Elise Lonya, ki magát Transsylvania fejedelemnőjének s grófnőnek jogtalanúl nevezi, közönséges czigány kalandornő, a székvárosból kitiltatik.

Ezzel néki a Montenuovo herczegéknél befellegzett. Bár tudják, hogy Elise mit se vétett: nagyon sajnálják, de . . .

A Brunszvik grófokban volt bátorság a kitiltottnak befogadására. Ott húzódott meg, a nagy lelkű Teréz szárnyai alatt. S ha jött a rendőr-osztag, hogy a végzést foganatosítsa, valamelyik Brunszvik férfiú, hol Károly, hol Ferencz, elállta az ajtót, mondván: Gräfin Elise az ő rokona, semmi incorrect dolgot el nem követett, tehát a czigány szélhámosnő bizonnyal más valaki, keressék másutt.

Elza, daczból, a kiutasítás ellenére Bécsben maradt Brunszvikéknál nehány hónapig. Csak mikor a hullámok elcsöndesültek, akkor távozott.

Hazájába visszatérve, szinte semmije se volt; a Lónyay földbirtok, melyet az elhúnyt szülők után ő és három testvére örökölt, adósságok alatt nyögött. Az ifju grófnő, állandó otthon nélkűl, kalandozásokra tékozlá szépségét, hol Kassán, hol Pesten, hol szepesi, sárosi városokban tűnt fel és illant megint tova, gavallérjai sóvárgás és remény közt követték, többnyire csak hűlt helyét találván; ahol megjelent, olyannyi mulatozás, családi viszály, duellum, pletyka támadt, hogy veszett híre mint boszorkányszél kavargott léptei nyomába. Ez vala életének legpompázatosabb s legkritikusabb

szaka. Minden képmutató tisztességre fittyet hányó szabadosságát, szerelmi viszonyainak nyiltságát, jókedvének állandó viharos ünnepét, könnyű madár-röptét némelyek új erkölcs demonstratiojának tekintek, őt prophetanőként tisztelék, önzetlen csodálói valának, mint Dessewffy Amália, s még akkor is helyt állottak mellette, midőn a vele való érintkezés már veszedelmessé vált és botránynak minősült. De mert szeretőitől, vagy életvitelének szinte már vallási rajongóitól megfizetni nem hagyta magát, egyre nehezebb körülmények közé süllyedett; végre, üldöztetés közepett, Kassán a Dessewffy familia védő közelében megállapodván, szövés-fonásból és némi rokoni segélyből tengette életét.

A hivatal szemében lázadó, erkölcsromboló, bünöző; sectája előtt a testi-lelki szabadság felfedezője, női Columbus. Maxim von Zedlitz báró, csehországi gazdag földesúr, a hivei közt sorakozott. A hirhedett szerelem-papnőt feleségül kéré, megengedvén, sőt szinte megkövetelvén, hogy eztán se szakitson független magaviseletével. Maxim és Elise frigye 1816. esztendő juliusában, Sárospatakon megköttetett, evangélikus templomban, de a mysticus Rózsakeresztes Társaság jelvényeit és szokásait is alkalmazva. Ugyanis a báró e titkos gyülekezet tagja vala; és e kis létszámú, de szerteágazó testület évszázadok óta szemben állott minden hivatalos vallás-erkölcscsel, anélkül azonban, hogy active a törvényes rend ellen fordult volna, mert a fegyvertelen passivitas is szabályai közé tartozott.

A Zedlitz kastélyba, Kramovba költöztek, a Szudéták fenyvesei tövébe; Lónyay grófnő, immár Zedlitz báróné, életében először itt töltött nyugalmas éveket, könynyelmű csapongásairól hosszú időre megfeledkezett. Zedlitz-utódokat szült, 1817-ben Miksát, 1821-ben Máriát.

Hetven jobbágy családjok, közel ezer jobbágyjok volt. Zedlitz, ez aulicus főúr, nem lépett a jobbágy-felszabadítás hívei közé; de mint természettől jámbor ember, s mint Rosicrucianus, minden lehetőt megtett az alája rendeltek javáért. Szenvedélye volt az orvosság-feltalálás, gyógyszer-főzés, kuruzsolás. Mind az ezer jobbágyát egyenként ösmeré, s azt is tudta, melyiknek hány foga van, melyik rheumaticus, melyiknek szívét, gyomrát, veséjét szükséges orvosolni. Felesége csúfolódva, de valójában dicsekedve szokta mondani, hogy ha utaznak, Max kofferje megtelik zacskókkal, rajtok cseh nevek: ez Vaczlavnak epe-tea, ez Zdenka néni derekára karlsbadi só, és így tovább. S Eliz még écczaka is kénytelen arra ébredni, hogy párja felkiált: El ne feledd, holnap meg kell vizsgálnom Cseszlav tüdejét, ki kell húznom a kis Mara odvas zápfogát. Sokáig ez volt az egyetlen panasz, amit Elza Maximra mondogatott.

A férj jótékonykodása a feleségre is átragadt. Ő is látogatta a betegségben, vagy bánatban, vagy akármi bajban szenvedő cselédjeiket; s kalandor hajlandóságát azzal elégité ki, hogy hét országban is talált tehetséges, de szegény fiúkat, lányokat, kik az ő támogatása nélkül elkallódnának. Így lőn a szépen tánczoló gyermek Elssler Fáni, Zedlitz költségére, Nápolyban ballerina-nevendék; Kolarich Ernestina így tanulhatott Prágában énekelni; s támogatást nyert sok más, kik mégse bírtak kiemelkedni, egy liptói tót fa-faragó juhászbojtár, egy hegedüs fiú Krakkóban, egy görögül verselő medicus Pesten, s ki tudja már valamennyit. Így a férjnek is volt már asszonyán kérkedve szidni valója: kivánatára annyi aranyat költ a Fánikra és Nesztikre, mint egy Kurfürst a babáira, ő, aki Ilsén kívül nőt nem érint.

Hét vagy nyolcz éven által ennél súlyosabb panasz ritkán esett; csakhogy Erzsébet forró vére mind-keservesebben tűrte a nyugodalmas mindennapokat. Magyar hazája előmozdításával törődve, hosszabb időre Pestre költözött, s a Széchenyi István és Wesselényi Miklós lelkesítette reformer ifjúsággal foglalatoskodott. A conservativ férjnek ez mindinkább zokon esett, úgyszintén feleségének barátsága a két democratisálódó aristocratával. Már nem látá oly példamutatónak s megőrzendőnek imádott istennéje olimpusi szabadságát, mint egybekelésök idején.

Hogy a Kramovban vagy Pesten tartózkodás dilemmáját megoldaná, 1830-ban egész családját europai körutazásra vivé, majdnem egy teljes esztendőre. Bejárták Némethont, Angliát, Franczot, Italiát. Az után mégis haza kelle térniök.

1831-ben Maxim 60 éves vala, Elza 36. S akkor lángolt fel a báró féltékenysége, mikor már hamvad a parázs.

A báróné látogatásait a vigaszra, vagy más segítségre szoruló jobbágyoknál – mit az asszony az urától tanult – Zedlitz úgy tekinté: titkos szerelmi találkák izmos paraszt legényekkel. Talán önnön erejének apadása, s nem asszonyának viselkedése késztete ez állandósuló gyanúra. Ha éjjel az ablak alatt zörgött a fü: most mászik be Ilséhez a parádés kocsis. Ha több járás-kelést hallott: egyszerre egy már nem is elég a telhetetlennek, s elképzelé, ahogy felesége ágyánál sorba állanak s váltják egymást. Gyötrő káprázatok ezek, Zedlitz már aludni sem tudott, csak a fogyhatatlan szeretőket számlálta.

Egy kiérdemesült ökörhajcsár, hetven-egynehány éves, félig béna, már mozdulni alig birt, ágyhoz kötődött. Mert senkije sem élt, Zedlitzné naponta többször bejárt hozzá, etette, tisztába tette, mint a csecsemőt. S a férj, bekukkantva, látta, hogy neje a takaratlan, meztelen férfit az ágyban dédelgeti.

A báró, mikor az asszony eltávozott, izgatottan berontott az öreghez:

– Feleségem szeretkezik magával?

„Liebelt meine Frau mit ihnen?" s a vén, aki félig süket is volt, olyasmit érthetett: „Lieb ist meine Frau zu ihnen?" Azt hitte, hogy cselédjéhez mindeddig oly emberséges földesúr ellenőrizni akarja az ápolást. S az öregember, örvendvén, hogy édes úrnőjének gondoskodását legalább egy jó bizonyítvánnyal viszonozhatja, bénaságától telhetőleg bólogatott, még nevetett is:

– Ja-ja-jaa!

Zedlitz kitámolygott. Kasznárjával, bizalmasával közlé: Ílyen a szolga-fajzat, ez a hálája, hogy jó urának asszonyát elszereti; a kiméletes urat annyira pipogyának nézi, hogy gyalázatát szemébe meri mondani, még ki is neveti. A kasznár ismerte gazdájának efajta képzelgését, mégse merészelt ellene szólni, hiszen akkor ő is egy követ fú a kígyókkal.

Mindez 1831. esztendő márciusának 25-ikén történt. A kastély előtt állott a bárói címeres batár, s két ló befogva. Ma az egész család, mind a négyen, Kramovból egy másik birtokukra, Klebiczbe látogatnak.

A báró visszaparancsolta fiát és leányát. Fárasztó lesz az utazás, vihar is készül, a gyerekek maradjanak otthon.

Kocsis sem kell, az ur fog hajtani. Csak ketten ülnek a batárba, Maxim és Elza.

Nem csak az emberekre, a bárónénak az állatokra is gondja vala. Az egyik ló füle tályogos.

Kért az urától kenőcsöt a ló fülére.

Max odaadja a tele tégelyt s a kenő ludtollat. Eliz leszáll, keni a sebet; a kenőcs csip, a ló megrándul, a másikra is átragad a „bántanak, fussunk innen".

A súlyos batár előre-gördül; mire az emberek odarohannak, a nő holtan fekszik alatta.

Baleset volt, vagy a féltékeny férfi tette: nem világolt ki soha. A szép asszonynak egy sikolyát sem hallották, így távozott e világból Lónyay Erzsébet, akibe szerelmesedtek diplomaták és aristocraták Madridtól Moszkváig, Kopenhágától Konstantinápolyig.

A férj soha se gyógyult ki bánatából, soha se nősült újra. S három év múlva utána halt szerelmesének. Mikor közeledni érzé halálát, a kramovi parkban szobrot emeltetett: Elise hű portraitja, szárnyakkal; talapzatán egyetlen szó: „Psyché". Mert így szokták beczézni övéi.

Itt abba is hagyhatnám. De még elmodom, mi lett két gyermekökkel.

A cseh báró osztráknak képezte őket, német ajkú s a császárhoz hű alattvalóknak. És negyvennyolczas magyar lett mindkettő.

A kisebbik, Mária, szabadságharczunkat végig szolgálta: honvéd mozgó kórházban ápolónő volt. Itt ösmerkedett össze későbbi urával, Czóbel Endre szabolcsi birtokossal. E napokban mindketten Pesten az én vendégeim; ezen emlékezésem anyagának nagyobb részét tőlök tudom, s ők controllálják, ha valót irtam-e. Mária baronesse nem engedélyezé, hogy szeretett emlékű szüleinek képén hellyel-közzel retouchet alkalmazzak; mondá, a Hold is foltjaival együtt ragyog. – Most écczaka, mig e sorokat

jegyzem, a szomszéd szobában alszanak, s a vékony üveg-ajtón át hallom Bandi barátom fel-fel-horkanásait, s a Nagyságos Asszony kedves szuszogását.

Miksa élete, mint egy Jókai regény; ezennel tálczán kínálom thema gyanánt a mi nagy elbeszélőnknek. Császári katonatiszt volt, 48-ban Magyarországra szökött, báró Zedlay Miksa néven Komáromban Klapka segédtisztje lett. A világosi fegyverletétel után a halálra ítéltek listáján szerepelt, de még idején Törökországba menekült. Néhány év multán Abyssiniában találjuk, Axumban a Negus bizalmas embereként magyar ménest próbált tenyészteni, s ezzel az afrikai országot felvirágoztatni. Terve inkább álmodozásból, mint lehetségből szőve, nem sikerülhetett. Később Canadában az első magyar földműves colonia alapítója; de nem akart vezetője lenni, egyszerű kétkezi munkás tagja maradt. Az 1860-as években az éjszaki erdőkbe felfedező útra indult, azóta nem jő levél tőle; de a colonia tagjai azt írják, hogy küld néha életjelet.

Lónyay Erzsébetről még annyit: barátjai mulattatására verseket írt, nem ritkán sikamlósakat. E költeményeket nem taglalhatom, mert mit sem olvashattam belőlök; leánya sem tudja, megőriztetnek-e valahol.

Emlegetik, míly kiváló tornász, lovar, vívó, úszó vala. Kis gyönge szénczinegének látszott, de feketepárducz rugalmassága s ereje volt. Emlegetik sokféle kézfogását. Volt olyan kéznyujtása, mintha bársony kis czicza helyezkednék el. Tudott nedvesen tüzelő, gödör-szerű tenyeret férfi-kézbe simítni, szerelem-igérőt. Tudott baráti kezet szoritni: ne félj, veled vagyok. S néha e lágy finom marok ha bűntetni kívánt, mint aczél kapocs zárúlt, hogy a csontok ropogtak.

Ha volna fehér liliom csokrom, nem az ő sirjára vinném. Helyezzünk gondolatban emlékjelére egy szál égő piros rózsát, ennyi megilleti.

HÉRA ZOLTÁN

Szózat

Mit sóhajtozol, mondd, mi veszett el?
Leszakadtak az égről a csillagfürtök,
elakadt tán a föld csigája?
A szálló galambok hasán az ezüst megfeketült,
a tengeri koronaszíntjén szűnik az ingás-motozás?
Nem vívják a fecskék, mint régen, a várak falait,
őrült örvényben, vihar előtt?
Ó, veled voltam egykor a kiégett mezőn,
a bogáncsok languszta-vázainál.
Láttalak, s emlékezem.
Menj csak, én bízom benned!

A haldokló utolsó szavaiból

Valami hiányzott
a szavakból és a szavakon túl.
Ó, nem a szív, nem a mosoly.

Valami hiányzott
a szíven és mosolyon túl,
ó, nem a fájdalom.

Valami hiányzott túl a fájdalmakon,
ó nem a láz, ez a
festett birodalom.

Valami, amivel több
megégetésnél a tűz,
sikolynál, láznál a fájdalom.

Talán a fák csúcsain túl,
talán a felhőkön túl,
valami magas kavargás, megfordulás.

Talán a visszacsatolás,
talán a pontos célzás,
egész testünkkel bizony.

Mint mikor kőre zuhan a villám.
Valami hiányzott, miként nektek is.
Talán azért van ez, a szomjtól.

Hidak a ködben

Hová, hidak, ebben a partja-sincs ködben,
a szomorú szivárgás fölött, mely nem foszt meg
semmitől és nem igér semmit, csak csordul
homályos északról még búsabb délre?
E lassú szivárgás fölött, mely nem idéz semmit,
mintha nem is lett volna semmi, oly közönyös.

Elakadtak a szelek, a világ nyakig iszapban.
Ki menne most felhajtott gallérral, öles léptekkel,
hordozva fonák kinjait, gomolygó mámorait,
a hűlő ég alatt inat, derekat ki feszitene,
s húrt, gégét a megpattanásig?

Nagy hatalom az ég – hallik a zsalúk és kalapok alól.
Megszeppentek az őrzők.

Hová, hidak, ebben a partja-sincs ködben,
a sirály-zúzmarás szakadék fölött,
horkanó dűhvel, feszülő csűddel, sokszorozva az ágaskodást,
elvesző fejű mének, rontó szügyűek,
remegő lágyékkal, hová?

THIERY ÁRPÁD

Oroszlánok kora

Regényrészlet

I.

Lassan besötétedett.

A major udvarán lidércszerűen imbolyogtak a viharlámpák. Wolfék több mint egy órája már a kazlak között ácsorogtak a zuhogó esőben. Az őrzésükre kirendelt vöröskatonák nem túl nagy lelkesedéssel közrefogták őket, elállva a kazlak közötti kijáratokat, bár Wolféknak eszükbe sem jutott, hogy ellenálljanak, vagy megszökjenek. Csak álltak. Fölszerelésüket, kis holmijukat a nyakukban tartották. Az öreg katonaköpenyek és pokrócok átáztak, nehéz szaggal gőzöltek. A látványban volt valami állatszerű kiszolgáltatottság. Alig szóltak egymáshoz, legfeljebb föl-fölmordultak. Különös, már-már a reménytelenséggel felérő fáradtság tartotta hatalmában őket, és ezt a fáradtságot – bár ők nem tudtak különbséget tenni – nem a testükben, hanem a lelkük mélyén érezték.

Wolf a csoport szélén ácsorgott. Máskor csaknem komikus hosszúsága sorsszerűen magasodott ki a többiek közül, mint egy viharban ácsorgó csontos fa. Át is érezte ezt a sorsszerűséget. Az összenyalábolt ponyva a nyakában lógott, de nem érezte a súlyát, mint azt sem, hogy a ruhája a bőréig átázott, s időnként fázósan összekoccantak a fogai. Türelmetlenül méregette a kazlak sötétjét, mintha meglepetésre számított volna abból az irányból. Sovány, felhorzsolódott arca megfeszült a fájdalomtól, és csak az a tudat enyhítette kissé a lelkéig hatoló fájdalmat, hogy mind közül ő fog itt utoljára összeesni. A nedves sötétségen túl látta az erdészházat, az erőtlenül ledőlt falakat. Voltak pillanatok, amikor egész közel érezte, akár meg is érinthette volna, és ha erre gondolt, egy csöppet se haragudott a bőrkabátosra, a dandárparancsnokságra sem, de különösképpen önmagát sem okolta. Így tűnődött magában elégedetten: Megtörtént és kész! Meg kellett, hogy történjen, mert ez a dolgunk. Mától kezdve a valóságban is forradalmárok vagyunk, nem vitathatják el . . .

És egyszerre feltörtek a mélyről a gyerekkora óta benne dolgozó könyörtelen erők, amelyek eredetéről semmit sem tudott, csak érezte; megszületett benne a vágyakozás, hogy az igazságért harcoljon, s ha kell, gondolkodás nélkül fel is áldozza érte az életét. Egy idő óta tudta már, hogy maga a forradalom született meg benne, amelyet időről időre átélt önmagában, és azt is tudta: előbb-utóbb kegyes lesz hozzá a sors, és részese lehet egy csodálatos forradalomnak, ahol az a legfontosabb, hogy halálba küldje az igazság ellenségeit, lehetőleg minél többet, de a legszebb mégis az lesz, amikor eljön az idő, és meg tud halni a forradalomért . . . De azután eszébe jutott, hogy lecsatolták a derékszíját, elvették a fegyverét – egytől egyig megbocsáthatatlan mozdulatok – és a zászlóaljparancsnok! . . . A zászlóaljparancsnok! . . . Wolf megremegett, amikor eszébe jutott, hogy a parancsnok pisztolyának a csöve rászegeződött. Halálos biztonsággal, ellentmondást nem tűrve, mintha a pisztoly csöve mélyen befúródott volna a bordái közé. S akkor már nem volt olyan biztos az érzéseiben, nem tudta, hogy mi volt valójában az igazságos – amit ők tettek, vagy amit a zászlóalj parancsnoka – s vajon most, a körülményektől függetlenül forradalmárnak érezheti-e magát, vagy pedig nem történt más, mint értelmetlenül kockára tette a társai életét és odaadását? . . . Mint oly sokszor előfordult már, ha nehéz helyzetben érezte magát, az anyjához folyamodott segítségért. Alázattal és áhítattal gondolt rá: oldott, biztató nézésére, reménnyel teli türelmére, amellyel minden fölött úrrá lett, fáradhatatlanságára, ahogy a sötét konyhában egymás után élte az éveket, keskeny kis arcára, mely mindig olyan volt, mint egy templomba készülő gyermeké, vékony mozdulataira, ó, a csodálatos mozdula-

tokra, hisz mind olyan volt, mintha velük a levegőbe emelkedett volna, és a súrolt lábasokkal, kancsókkal, aprófával, kosarakkal, foltozásra váró nadrágokkal, ingekkel, penészfoltos imakönyvével a kezében csak egy pillanat műve, hogy elszáll a felhőkön túlra . . .

Ahogy múlt az idő, és tétlenül álldogáltak az esőben, Wolf egyszer csak megdöbbenve tapasztalta, hogy egyre nehezebben tudja maga elé képzelni az anyját. Az arca először imbolyogni kezd, majd elhomályosodik, a mozdulatai nem keltik benne a régi bámulatot, és a helyét csalódottság tölti be, mintha hosszú időn át egy tévedés áldozata lett volna. Egyre homályosabban tudott csak az anyjára gondolni, helyette mind hevesebb vágyat érzett egy tiszta ágy és benne egy engedelmes női test után. Wolf nem értette, hogy mi történik benne. Makacsul állandóan az anyja alakját akarta maga elé idézni, hogy legyen ereje elviselni azt, ami most éjszaka és holnap rá vár. Mindig oly könnyű és természetes volt, hogy az anyja után vágyódik, most pedig mély zavar és szégyenkezés fogta el, hogy másként van. De ami a legszörnyűbb volt: érezte, hogy mind kevésbé tud már küzdeni magában az anyja alakjáért, ugyanakkor pillanatról pillanatra erősödött benne a heves vágy egy fiatal női test után. A nőnek egyelőre arca nem volt, csak a formái duzzadtak és melegsége sugárzott Wolf lelkében.

*

Reggelre elcsigázva érkeztek meg a városba. A régies, kis homokkő szobrokkal és díszekkel cicomázott szálloda előtt, ahol a dandárparancsnokság dolgozott – megálltak. A szálloda lépcsősoros bejáratának két oldalánál, a mitológiai témákat idéző oszlopok előtt fegyveres vöröskatonák ácsorogtak. Rövidesen bámészkodók vették körül Wolfékat, kérdéseket tettek fel a kísérő osztag katonáinak, mások csöppet sem hízelgő megjegyzésekkel zaklatták az őrség tagjait, főként a piacra igyekvő asszonyok. Az arra járó férfiak a járdáról éppen csak odapillantottak a bizalmatlan külsejű csoportra, majd siettek tovább, mintha nekik is részük lett volna abban, amit Wolfék elkövettek.

Később a hátsó kapun bevezették őket a szálloda udvarára. Egy ideig alkalmas helyet keresve vonultak fel s alá; az egykori kerthelyiség letaposott virágágyain, a tél folyamán összedőlt lugastartókat kerülgetve, aztán hátra mentek a gőzfürdőig, ahol fertőtlenítésre vártak az előző nap toborzott vöröskatonák, végül az udvari erkélysor alatt állították sorba őket, ahol az előző báli évad idején még tánctól kipirult hölgyek legyezgették magukat, és ellágyulva hallgatták a tisztek bókjait.

Kis idő múlva alacsony, rövidlátó férfi jött ki az erkélyre, a kormányzótanácsi biztos, egy személyben a dandár közvetlen ezredének a politikai parancsnoka. Áthajolt a csiszolt kőkorlát fölött, a nyakát nyújtogatva kereste Wolfékat, majd amikor észrevette, az őrség pontosan az erkély alatt kísérletezik, hogy a fal mellé sorakoztassa az anarchistákat, fürgén – úgy tűnt: csupán egy-két lépéssel – a földszinten termett. Elsétált a komor, mozdulatlan arcok előtt. A biztos nem volt több harmincöt évesnél. A feje azonban kopaszon fénylett, ráadásul tojás alakú is volt, amitől időnként az egész ember megjelenése komikusnak látszott, bosszúságára általában akkor, amikor harcias szeretett volna lenni. Erős, telt orra fölött ingerülten igazgatta a szemüvegét, ujjával a nyergét bökdöste, mintha a szemüveg állandóan le akart volna csúszni. Kétszer is elment Wolf előtt, harmadszorra gyors lépésekkel visszajött.

Wolf elvörösödött, és azt gondolta: Megismert, mint ahogy én is őt. Kutyaszorítóban vagyok most, az biztos . . .

– Mi a neved?

– Wolf Antal.

– Szóval, Wolf Antal . . . – ráncolta homlokát a biztos. – Én ismerlek téged.

– Én is ismerem magát.

A biztos arcán egy kis grimasz jelent meg, majd a következő pillanatban eltűnt.

– Te is ismersz.

– Ismerem – mondta Wolf valamivel határozottabban, sőt most már egy kis bátorsággal a hangjában.

A biztos közelebb lépett Wolfhoz, kopasz feje nem ért fel Wolf álláig. A többiek

ezt érthetetlennek találták, s csak arra tudtak gondolni, hogy Wolf e percben a hosszúságával tiszteletlenséget követ el.

– Hogy hívnak engem? – kérdezte a biztos felpillantva Wolf arcába.

– Hajnal... Hajnal... – nyögte Wolf, és izzadni kezdett. – A keresztnevét sohase tudtam biztosan.

A biztos visszahúzódott.

– Neked bajuszod volt azelőtt.

Wolf az ujjával megtapogatta a bajusz helyét.

– A szerbek miatt levágattam.

– Az szép... – mondta a biztos elgondolkozva. – Csak azt nem értem, hogy kerülsz te ide? Azt nem értem.

Wolf arca elkomorult.

– Gyalog hoztak az éjjel.

– Szóval, gyalog.

– Majd leszakadt a lábunk.

A biztos hosszan nézett Wolfra. Távolról érkező, figyelmetlen nézés volt. Közben alig észrevehetően mozgatta a fejét.

– Akkor ti anarchisták vagyok, Wolf Antal! És valami nagy disznóságot követtetek el!

Wolf elvörösödött.

– Mi nem vagyunk anarchisták!

A biztos két nikotinos ujjával megfogta Wolf mellén a zubbonyt.

– Figyelmeztetlek, hogy ne hazudj nekem, mert mielőtt idejöttem, elolvastam a jelentést, amit a zászlóalj küldött.

Wolf arca égett, mintha felszakított sebhelyek borították volna el. Fogalma sem volt, hogy mikor fordul majd komolyabbra a dolog, a lelke mélyén leginkább mégis attól félt, hogy közben már komolyra is fordult, csak ő nem figyelt oda, és máris pótolhatatlan mulasztások terhelik.

– Maga ismer engem – mondta, és nagyon szeretett volna végre tenni valamit a többiekért, legalább kimondani egy-két jó szót. – Bányászok vagyunk mind. A tizennyolc napos sztrájk alatt szöktünk át a demarkációs vonalon. Sokan jöttünk, itt meg beálltunk a vörös zászlóaljba.

A biztos irtózott az indulatoktól, az erőszaktól, a megtorlástól még jobban, és ez volt a magyarázata annak is, hogy tulajdonképpen még mindig nem döntötte el: forradalmi törvényszék elé állíttassa-e Wolfékat, vagy pedig megbocsájtó érzéseire hallgasson. Nem szólt, de az arca valami ilyesmit mondott: az Isten verjen meg benneteket!...

– Hány éves vagy? – kérdezte végül.

– Huszonnégy – mondta Wolf.

– És ezek hány évesek itt? – pillantott a biztos a többiekre.

– A legidősebb harminc.

– Te vagy a vezetőjük?

Wolf a fejét rázta.

– Engem nem neveztek ki. Mindent együtt csinálunk.

Bencze ekkor – aki egyébként a sor vége felé állt, és nem hallott jól minden szót – úgy érezte: kilátástalan helyzetük most javult egy keveset, és elérkezettnek látta az időt, hogy megszólaljon.

– Mi megbízunk őbenne! – mondta keményen, és mereven nézett kifelé az oszlopok közül, a szálloda magas kőkerítésén túl, a szomszédos utcákon túl, mintha közben azt a látszatot akarta volna kelteni, hogy nem ő szólt.

A biztos végignézett a bányászokon. Pillantása arcról arcra vándorolt, mintha ellenőrizni akarta volna, hogy ott vannak-e még a helyükön, aztán épp oly fürge, sietős járással, mint jött – elment. Sok idő telt el, mire megjelent fölöttük az erkélyen, derékszíjjal, csillagos tányérsapkával fölszerelve. Áthajolt a korláton, és leszólt Wolfnak.

– Gyere föl ide!

Átmentek az emeleti termeken. Szőnyeg nem volt a hallban és a folyosókon, a festményeket is leszedték, csak a helyük világosodott a falon, a kárpitozott bútorok is a fal mellett sorakoztak, mint egy kitáncolt bálteremben – Wolf mégis úgy érezte, hogy az ő számára minden tárgy, az egész szálloda megőrizte hajdani előkelőségét. A túlsó szárnyon visszamentek a földszintre, majd Hajnal benyitott egy ajtón. Az irodája volt. Megoldotta a derékszíját, a tányérsapkát levágta a vaságyra.

– Mennyi a létszámod? – kérdezte, miközben a vaságy nagyot nyekkent alatta.

– Velem együtt huszonöt.

– Tudsz bánni velük?

Wolf elmosolyodott.

– Jó emberek ezek.

– Az kevés, hogy jó emberek! Nem erre van itt most szükség! Fegyelmezettek legyenek! A fegyelem, ez itt most a döntő!... Mert egyszer csak rájuk jön valami, és szépen fölrobbantják alattunk a szállodát...

Wolf hallgatott.

– Meg lehet bízni ezekben az emberekben? – kérdezte a biztos.

– Meg.

– Felelősséget is vállalsz értük?

Wolf nem szólt, mintha a választ latolgatta volna.

– Tudod mit jelent az, ha felelősséget vállalsz értük?

– Tudom.

A biztos fölkelt. Ide-oda lépegetett, mert a nem túl nagy, ráadásul bútorokkal megtöltött szobában járkálásról szó sem lehetett. Végül megállt, fürkészve Wolfra pillantott.

– Vállalod, vagy nem vállalod? – kérdezte.

– Vállalom – mondta Wolf, és szerette volna, ha a szó, amit kimondott, súlyosabban hangzik.

– Szükségünk van egy fegyelmi szakaszra – mondta a biztos. – Belőletek alakítunk majd.

– Mit kell csinálni? – kérdezte Wolf.

– Politikai ellenőrzés mindenütt!... A lakosság körében tapasztalt ellenforradalmi megmozdulások elfojtása... Azután a vonatok ellenőrzése. A vonat melegágya a politikai bomlásnak... Aztán itt van a spekulánsok megfékezése... Szebbnél szebb feladatok! A vöröshadsereg katonái között is állandóan nyitott szemmel kell járni. Figyelitek az emberek hangulatát, és ahol szükség van rá, ott azonnal közbeléptek.

Wolf szeretett volna most egyértelműen érezni és gondolkozni, ide állni, vagy oda, egyetlen helyre és nem vissza, és nem kérdésekkel halmozni el önmagát, mint tette: mit szólnak vajon majd a többiek, örüljön-e vagy sem annak, ami ezután a szakaszban rájuk vár, mélység felé zuhannak-e, vagy pedig most lépnek elő igazán forradalmárrá, most valósul-e meg az erős vágy, hogy az igazságért és mások boldogulásáért harcoljanak?... Érezte, hogy valami szétárad benne, a legkisebb idegvégződésekig elhatol, nem éget, nem dermeszt, inkább súlyos lesz tőle az ember.

– Te leszel a parancsnok – mondta a biztos.

– És nekem ki fog parancsolni? – kérdezte Wolf.

– Én. Itt szemben a folyosón van egy szoba, azt megkapjátok, ott rendezzük be a szakasz ügyeletét. Két ember éjjel-nappal szolgálatban lesz. A többiek a laktanyában naponta rendszeresen végzik a kötelező fegyvergyakorlatokat, mint a dandár bármelyik katonája. A fegyverzet egy puska, egy pisztoly. Akik ellenőrzésre mennek, fejenként öt kézigránátot is kapnak.

A biztos az asztalfiókból kerek dobozt vett elő, tele volt finomra vágott szűzdohánnyal. Nagy gonddal sodort egy cigarettát, de láthatóan nem sokat sodort eddig az életben, majd Wolfot is megkínálta. Amikor Wolf megnyálazta a papírt, az orrát enyhe púderszag csapta meg. Azt gondolta megütközve: hogy is tehette csúffá ezt a finom dohányt abban a büdös dobozban?

(Folytatjuk)

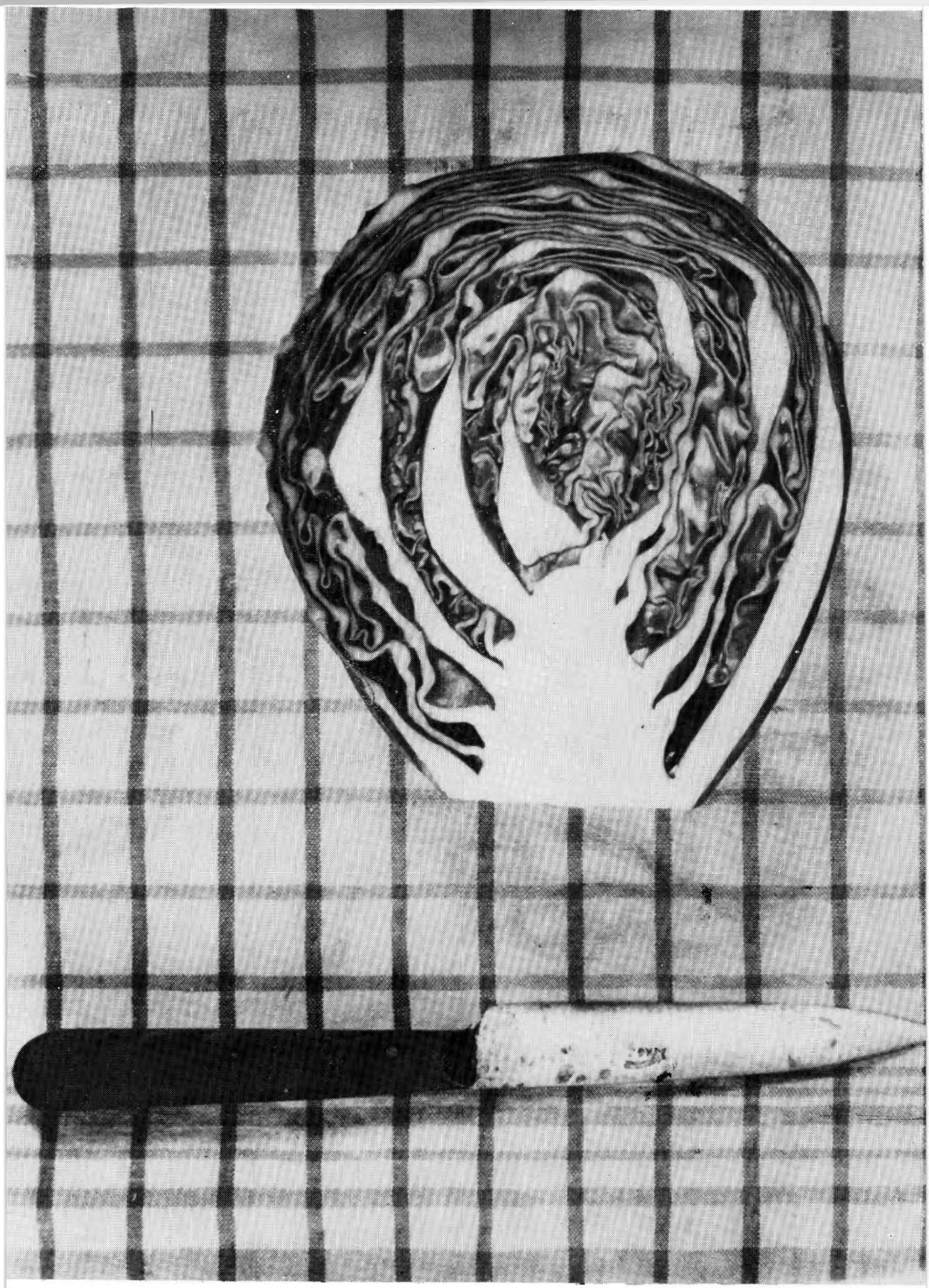

PÁL JÓZSEF

Felbukkantál

az anyaöl forrásából

első hangod a sírás

s az utolsó
még élni
még élni

lemérted-e a kettő közöttit

A levegő

mellkas-ívét megnyitotta
a deltaszárnyú lándzsa

méhek döglenek hernyók helyett
felpuffadt halak a part homokján

valahol újszülött üvölt
hangja beleharap
a Koponya-hegy köveibe

Borzas hajam

ujjaid után vágyik,
nem a rendért, simogatásért nyöszörög,
nem kell néki a szikrátpattantó fésű, –
hallod? ha fésülöm, ujjaid után nyöszörög.

DÉRY TIBOR

A szórakozott ember

Hát kérem, ilyen emberek is vannak a világon! Tudniillik szórakozottság tekintében . . .

Igaz ugyan, hogy én mindig is gyanakodtam a szórakozott emberekre. Azt véltem észrevenni, hogy emlékezetük kormányozható, vagyis csak akkor hagy ki, ha szükség van rá, hogy kihagyjon, hogy álmodozó adósok ugyan, de talpukon álló hitelezők, hogy réveteg hivatalnokok fölfelé, de óraműbélű főnökök lefelé, hogy feledékenyek, ha unt és hogy pontosak, ha új szerelem ügyében kell cukrászdában találkára megjelenniök . . . Azt véltem észrevenni, hogy az ilyen slendrián, magáról is megfeledkező, álmodozó, nem erre a földi életre teremtett bájos és megható szórakozottság vérfagyasztó pontosságú geometriai ábrává válik abban a pillanatban, hogy saját érdekeiről van szó . . .

Én kérem, amikor ez a történet lejátszódott, épp Bécsben voltam.

De előbb még meg akarnám kérdezni: nem vették még észre, milyen ravaszok a szórakozott emberek? S hogy bosszúállók is többnyire?

Teszem, itt van Dénes barátom. Medikus és amellett zenész. Szórakozott ember! Teszem, megkérem, hogy hozza el holnapra, este hét órára, a Café Zentralba Köbellin tankönyvét a szerves kémiáról. Százat tehetsz egy ellen, hogy éjfél felé fogod csak megtalálni, persze nem a Zentralban, hanem a Café Kaiserhofban, amint iszonyúan ásít s panaszosan néz reád, hogy felültetted és már két órája váratod itt, holott megígérted, hogy pontosan tíz órára . . . – Hol a Köbellin? – kérdezed. – Micsoda kérlek? – mondja. – Szóval megint elfelejtetted? – mondom és bosszankodom magamon, hogy minek is bízom meg benne. Szégyenlősen néz rám. – Hát igen! – mondja. Álmodozik. Nagy, szürke szeme, mint két szürke tó, amelyekben angyalok tükröződnek, épp aranyhajukat fonva. Révetegen szimatol. Angyalszag van körülötte. – Légy szíves, hozd nekem vissza holnapra – mondja – azt a nadrágot . . . – Micsoda nadrágot? – A nadrágomat – mondja kissé türelmetlenül –, amit Pörtschachban kölcsönöztem neked. – Négy éve, hogy együtt nyaraltunk Pörtschanchban és tényleg nekem is rémlik már, hogy ott egyszer kölcsönadott egy foltozott . . .

Hát ilyen a szórakozott ember!

Vagy, ha vendégségben vagytok együtt, elmenet, szórakozottságból felveszi a házigazda kalapját. Miért? Mert ő kalap nélkül jött, az övét odahaza felejtette s már elfelejtette, hogy elfelejtette. Vagy meg van híva hétvégre nagynénjéhez Balatonberénybe s este lefekvéskor, persze, hogy szórakozottságból, a saját szobája helyett az unokanővére szobájába nyit be, épp abban a pillanatban, amikor az a harisnyáját veti le édes, fehér lábacskájáról. Százat lehet tenni egy ellen, hogy az ötvenéves Melanie nagynénje szobájába sohasem nyit be tévedésből, amint az épp a harisnyáját húzza le . . . nem, arra a fejedet teheted, hogy nem fordulna elő, ha száz évig vikendezne is Berényben. Persze, azért néha a saját kárára is szórakozott. Például felül a 7-es kocsira, egy Déry-regényt olvas, elfelejt leszállni a Podmaniczky utca sarkán, kimegy Óbudára s csak a végállomáson veszi észre, hogy . . . S a fejére üt. De százat lehet tenni egy ellen, hogy ha akkor leszállt volna a Podmaniczky utca sarkán, pont szembe találkozik a szabójával, akinek már nyolc hónapja nem fizetett részletet, s aki kolerikus természetű ember, már több adósát hevesen megpofozta . . .

De hát most Bécsben vagyunk s nem a Podmaniczky utcán, a Ring-Rundbahnon s nem a 7-es kocsin. Dénes barátom felszáll, felragyog az arca, amikor meglát, mellém telepszik. – Rég láttalak, Prütyök – mondja –, hol csavarogsz? Mit szólsz Schildkrott cikkéhez a Medizinische Wochenschriftben a pyrasolderivatumok alkalmazásáról a mo-

dern terápiában... Rém érdekes! Tegnap beszélgettünk róla az asszisztenssel... Egyébként épp tegnap milyen érdekes esetem volt egy fiatal lánnyal! Még múlt évben ismerkedtem meg vele, de már egy féléve nem láttam... – Mit mondott az asszisztens? – kérdem. Az jobban érdekelt tudniillik, mivel épp a gyógyszertani vizsgámra készültem. Dénes int a kezével, hunyorog a szemével. – Ma este kilenc órára találkát adott a Rotenturm utcai cukrászdában. – Az asszisztens? – kérdem meglepődve. – Dehogy – mondja –, a kislány! Nagyon érdekes eset! Amellett olyan édes kis szőke feje van! – De a pyrasolderivatummal mi van? – kérdem türelmetlenül. – Semmi – mondja. – Olvasd el! Tiszta fehér, mint a kipárolt konyhasó, hirtelen rózsaszínű elborulásokkal, mint amikor a lakmuszpapír, a sav behatására egyszerre elpirul s ameleltt olyan édes kis fitos orra van... – Minek? – kérdem elborzadva – a pyrasolderivatumnak? – Dénes merengve néz rám. – Ugyan – mondja. – Grétének. Nagyon érdekes eset! Képzeld, öt perce sem vagyunk együtt...

De közben a villamos megérkezett a Burgringre s nekem le kellett szállnom... Felállok. Dénes is feláll, hadonászva jön mögöttem, egészen a lépcsőig. – Te is itt szállsz le? – kérdem. Meglepetve néz ki az ajtón. – Dehogy – mondja. – Hisz nekem még tovább kell mennem! Te jó Isten, hol hagytam a jegyzeteimet! – s hanyatt-homlok visszarohan a villamos belsejébe, én leszállok, a kocsi elindul, lentről még látom, amint Dénes hirtelen megáll futtában, s orrát vakarva, révedezve körültekint, mint aki nem tudja, hogy mit is akar tulajdonképpen. – Bimf! – gondolom.

Estefelé, amint lézengek az utcán, eszembe jut, hogy be kellene dűteni ezt a bimfet. Fél kilenc van. Pontosan kilencre elérek a rotenturmstrassei cukrászdába, a bimf már bent ül, haboskávét iszik szürcsölve. – Hogyan? Hát mégis eljöttél? – kérdem, heves felháborodást tettető arccal. Csodálkozva néz rám. – Ugyan – mondom dühösen –, már megint szórakozottságot tettetsz... vagy pedig már azt is elfelejted, amit két órával azelőtt beszél meg veled az ember... Hisz ez már dementia praecox... Mi, mi? – dadogja ijedten. – Mit beszéltem meg? – Megrándítom a vállam. – Hagyjuk ezt a komédiát – mondom –, ha megbántad a dolgot, akkor mondd meg egyenesen, szembe... Azt beszéltük meg, ma délután hat órakor, a Ringbahn B. kocsiján, a Bellaria és a Mariahilferstrasse között... talán így visszaemlékszel... hogy én jövök el helyetted a találkára Grétével... most már vissza méltóztatsz emlékezni?... hogy átengeded nekem a kislányt...

Dénes ijedten rámnéz. – Ez biztos? – kérdi. – Hogy biztos-e? – mondom s a tettetett dühtől csak úgy csattog a fogam. – Tényleg ?– kérdi Dénes s az arca most olyan kifejezést ölt, mintha már ő is emlékeznék. Aztán hosszan rámnéz, egy kicsit merengve, de azért különös a tekintete, ezúttal valóban különös. Feláll. – Hát akkor megyek – mondja. – Szervusz. Bocsásd meg, hogy elfelejtettem, amit megbeszéltünk. – Kimegy az ajtón, egyszer még szórakozottan, szomorkásan visszanéz. – Bimf! – gondolom.

Két nap múlva összetalálkozunk az utcán. Felragyog az arca. – No – mondja –, hogy sikerült? Összebarátkoztatok? – Hogyne! – mondom. – Jól érezted magad? – kérdi s hamiskásan hunyorít a szemével. – Tán csókolództatok is? – Hát persze! – felelem hetykén, mivelhogy tényleg. (Huszonegy éves voltam akkor, kérem, gyorsan ment az ilyesmi.) – Szájon? – kérdi Devecseri, s pislogva néz le vizenyős szemével nagy krumpliorrára, mintha meg akarná öntözni mindkét oldalról. Egy darabig csend lesz. Emlékszem kérem, egy kicsit mintha meg is fájdult volna akkor a szívem, sajnáltam azt a csúnya, tehetetlen, szórakozott fiút, akinek minden jó kisiklik a kezéből. – Csókolóztatok? – ismétli mélabúsan és gondterhelt arccal néz rám. – Ejnye, azt azért mégse kellett volna! Nagy könnyelműség, vétkes könnyelműség! – Már miért volna könnyelműség? – kérdem csodálkozva. Tovább ingatja a fejét. – De azért érdekes eset, mi? – mondja. – Miért volna olyan érdekes! – felelem ingerülten. – Nagyon csinos, kedves kislány, de semmi különös érdekesség nincs rajta. – Hogyan? – mondja Dénes. – És a nyákhártyái? – Mi van a nyákhártyáin? – kérdem meglepetve. – Apró vörös foltok – mondja. – Hogyan? Hát nem vetted észre? S a kezek feszítőoldalán azok a kis kerek, élénkpiros foltok, melyek alatt a bőr erősen megvastagodva, hegyszerű képletet alkot... – Hát nem láttad? – Ugyan? – mondom ingerülten – sömör, mi lenne

más! – De Dénes int a kezével. – Úgy ám – mondja –, de a nyákhártyák... Te jó Isten, hát elfelejtettem volna neked megmondani, hogy Grétének van egy nagybátyja, aki most jött haza a polinéziai szigetekről... – Kérdőn nézek rá, Dénes arcán iszonyú rémület tükröződik. S egyszerre megértem, s érzem, hogy elsápadok. – Lepra tuberosa? – kérdem dadogva. – Azt diagnosztizáltam – mondja Dénes s izgatottan néz a szemembe. – Mondtam neked, hogy érdekes eset! Tegnap még nem akartam neki szólni... előbb utána nézek a könyveimben, gondoltam, azért adtam neki találkát ma estére... De hát minden jel arra vall... Nem láttál a jobb hüvelyk- és mutatóujj között egy barnán elszíneződött göböt? – Nem emlékszem – mondom megtörten.

Csend támad. Dénes a kezét tördeli. – Egy év az inkubációs idő – mondja. – Esetleg kettő. Legtöbbször letális kimenetelű... Eddig még senkit sem sikerült életben tartani... S te azt mondod, csókolództál is vele, tán szájon is csókoltad... S én tényleg elfelejtettem volna szólni?

Hát kérem, képzelhetik, hogy mit éreztem. Képzelhetik kérem, mit éreztem az inkubáció ideje alatt, s hogy rohantam egyik orvostól a másikhoz... de hát jobb erről nem beszélni! Ha akkor leprát kapok, tisztára a szórakozottságnak tudható be, a bájos, angyaltekintetű szórakozottságnak, az önfeledt ártatlanságnak...

De hát kérem nem haltam meg. Sőt kutyabajom sem lett, nemhogy leprám. Csak iszonyú időket töltöttem el verejtékezve, főleg az első hetekben, hónapokban... Dénessel nem találkoztam ebben az időben, bárhogy kerestem is, nem tudta senki a lakását. Grétét sem láttam. Mert hogy a másnapi találkára nem mentem el, nyilvánvaló.

Egy év múlva hazautaztam. De máig sem tudom, valóban lepra esete forgott-e fenn, vagy hogy Dénes rosszul diagnosztizált-e, vagy hogy egyszerűen nem is diagnosztizált semmit és csak az én mulattatásomra találta-e ki az egész történetet? Mondtam ugye, hogy a szórakozott emberek bosszúálló természetűek?

S később aztán eszembe jutott az a különös tekintet is, amellyel a cukrászdában nézett rám, mielőtt elment, az a mélyről jövő, átható tekintet... Gyanús ez, kérem!

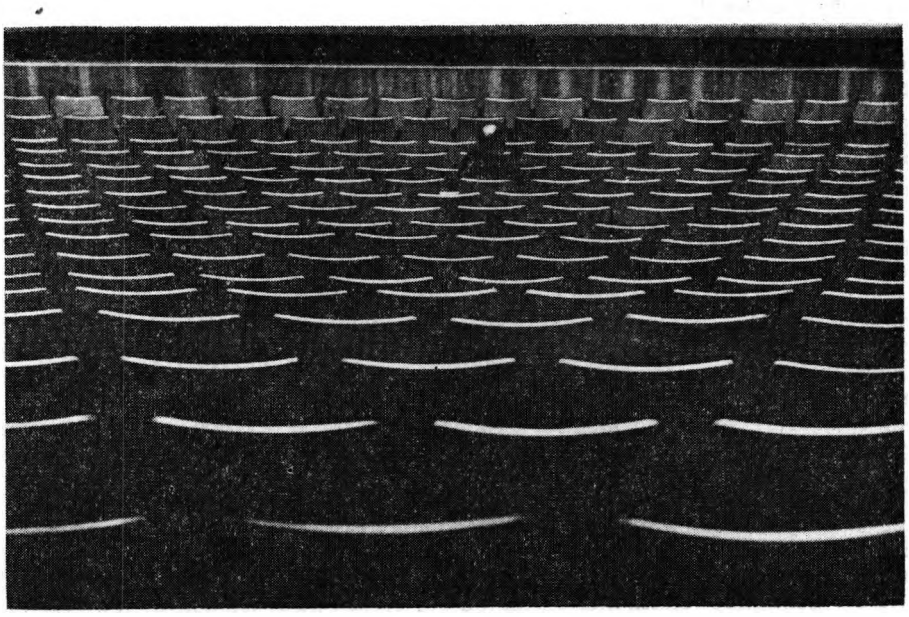

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Búcsú a fegyverektől; azaz...

Ahogy a maga kissé drámai módján kifejezte, „nyitott szemmel dúgta fejét az oroszlán torkába". Az oroszlánt Jutkának hívták, húsz esztendős volt, amikor megismerkedtek, csupa életerő, túlcsorduló életkedv, gyönyörű test, külvárosi arc, külvárosi humor. A fej tulajdonosa, Keveházy András már jóval túljárt az ötvenen, egy vegyészeti kutató intézetben dolgozott, a Farkasréten, s a munkahelyétől nem messzi lakott, három szoba hallos, újjáalakított régi villalakásban, garázzsal, mert kocsit vett magának.

Keveházy megrögzött agglegény volt, az erőszakos barátnők leperegtek róla, mint esőcseppek az ablaküvegről. Az egyik azzal kecsegtette, hogy „otthont" teremt neki:

– Minek, kedves? Nagyon jól érzem magam így.

A másik azzal, hogy „melegséget" visz az életébe:

– Fölösleges, kedvesem, külső és belső fűtéssel egyformán el vagyok látva.

A harmadik a család szépségeit akarta feltárni előtte, azaz gyerekeket szülni:

– Legyen észnél, kedves! Minek folytatni azt, amit az ember befejezni készül?

A negyedik követelődzött, hogy ennyi és ennyi évi szolgálat után megérdemli, hogy a kapcsolatukat törvényesítsék.

– Ilyesmiről köztünk sohasem volt szó, kedves.

Így szerelte le sorra a támadókat, igen szép számban, mindig elegánsan, nyugodtan, tartózkodón, hidegen, udvariasan, arisztokratikusan. Ősrégi családból származott, ezt átérezte s másokkal is annyira elfogadtatta, hogy mikor a Rákosi-korszakban „elvtársnak" szólították, az az elvtárs olyanformán hangzott, mintha méltóságos urat mondtak volna.

Jogos volt hát az általános megdöbbenés a baráti körben meg a hivatalban, amikor híre ment, hogy ez a szó jó értelmében vett úriember, egyben a kémia egyik legkitűnőbb hazai művelője, megházasodott s a felesége szexinek elvitathatatlanul szexi, de a halat késsel eszi, a tortát kanállal, zöld nadrágjához püspök-lila pulóvert visel, a szókincse olyan, hogy egy rakodómunkás egy az egyben elfogadhatná.

Az elővezetés során mindez részben túlzásnak bizonyult. Sokan azzal magyarázták ezt, hogy mítizáló nemzet vagyunk, mások Keveházy nevelő munkájának eredményét látták benne.

– Nem tudom, miért vagytok úgy oda? – nyilvánította véleményét a találkozás után egy fiatal vegyész –, Jutka jópofa csaj, az alakja remek, a humora üdítő. A titka pedig az...

Erre mindenki elhallgatott.

– Az öreg nagy nőfaló volt világéletében. Ha valamire való nő közelébe került, többnyire hanyatt fektette – jegyezte meg egy idősebb kolléga, hangjában az irigység s az emlékezés összekeveredett.

– Csakugyan! – kottyantotta ki a szőke Ili a laborból, aztán ijedten nézett körül.

– A titka pedig *az* – folytatta a fiatal vegyész –, hogy... ugyebár...

– Finoman fejezd ki magad!

– Ennél finomabban nem tudom, Ilike drága.

Jutka valahogyan meggyorsította és megerősítette Keveházy reflexeit, aki nem ámította magát azzal, hogy visszatért a fiatalsága, vagy hogy másodvirágzását éli, de azt pontosan lemérte, hogy sokkal fiatalabb, mint utolsó barátnője, a szénfekete Spitzerné társaságában. Ennyi elég volt ahhoz, hogy mikor Jutka választás elé állította, feleségül vegye.

– Nézd, Bandikám – mondta a lány –, tetszettél, nem játszottam meg magam, lefeküdtem neked ingyen. Vagy nem?

– De, de... – hápogott Keveházy szédülten a szokatlan őszinteségtől.

– Én viszont, mielőtt végzek, férjhez akarok menni. S te erre a célra marhára megfelelsz.

– Csak nem gyereket akarsz tőlem? – kérdezte a vegyész gyanakvón.

– Tenyésztési célokra egyelőre nem hasznosítom magam.

Dehát akkor? Kérdezte a férfi a kezével.

– Hiába erőlködnek ezek is, azok is, elmaradott, kispolgári társadalomban élünk. Ez a szitu. Hiába vagyok felvilágosult, félek, hogy én is úgy járok, mint egyik másik lánykollégám, egyszer csak elfog a pánik, hogy jaj istenem, nem mentem férjhez és most már késő, a kutyának sem kellek. Ebből jön aztán, hogy ha görbén néznek az emberre, azt hiszi, ezért, ha mellőzik, megint csak ezért és így tovább a komplett dili állapotáig. Én mint asszony akarok elindulni a pályámon.

– Keveházy Andrásné, építészmérnök! Jó indulás lenne, mi?

– Hű! – kaccantott föl a lány –, csak nem hiszed, hogy a te babéraidat akarom a seggembe tűzni pávatollnak?! Szó sincs róla. Az irodai szobám ajtaján ez lesz: – K. Boda Judit.

Na és? – kérdezte ezúttal a férfi keze.

– Számít a lakás, számít, hogy melletted megtanulok kulturáltan élni. Mindjárt folytatom, de már nagyon nyom a limonádé.

E rejtélyes kifejezés értelmét Keveházy akkor fogta fel, mikor a vécében fölharsogott a zuhogó víz.

– És örök hűséget sem esküszök neked, Bandikám, mert arra nincs időm – folytatta Jutka. – Betervezhetsz, mint epizódot az életedbe, én is úgy tervezlek be.

– Tiszta beszéd – ismerte el Keveházy s eltűnődő tekintettel pásztázott végig a múltján. Nem megvetendő dolog egy ilyen vérbő epizód után lépni örök frigyre az impotenciával. Olyan ez, mint mikor a színész nagy szerepben búcsúzik a közönségtől, a legszebb cezúra lét és látszatlét között. Lélekben már belement a furcsa ügyletbe, de tájékozódni akart afelől, hogy a partner miként képzeli a részleteket.

– Mit akarsz azzal mondani, hogy nem esküszöl örök hűséget? – kérdezte.

– Félrepöttyinteni nem fogok, időm sincs rá, energiám sincs rá, meg aztán haverok vagyunk. Nem igaz? Hanem a sírig nem kísérlek el, ha csak a legközelebbi hónapokban el nem hunysz, mert akkor számíthatsz rá, hogy ott leszek a temetéseden.

– Hiába – csóvált fejet a vegyész –, két világ vagyunk, két különböző világ.

– De mindkét világból hiányzik valami, ami a másikban megvan.

Azzal levetkőzött.

A férfi imádta nézni, amint keze a tarkóján, hanyatt feküdt, két teli melle kissé eltávolódott egymástól, hónalján édesen csillogott az aranygyapjú, arcán várakozás, a kíváncsiság egy árnyalatával, vajon hogy történik majd a közeledés.

Hátsó gondolatok nélkül állapodtak meg, csupán egyetlen részletet nem tisztáztak, mert e tekintetben ki-ki magától értetődőnek érezte az álláspontját. A férfi egyetlen percre sem vesztette szem elől, hogy epizódfigura, akinek hamarosan el kell tűnnie a színről. Nem örült neki, de váratlanul sem érte, mikor Jutka vagányos bájjal és közvetlenséggel, gyöngéden, mindamellett köntörfalazás nélkül tudtára adta, hogy vége.

Ezúttal Keveházy nem firtatta a részleteket, melyeknek felderítéséhez nem kellett túl sok fantázia. Biccentéssel jelezte, hogy rendben van, azzal a bárszekrényhez ment s mikor töltött, kezében nem remegett a palack, a pohár sem. Felhajtotta a vízespohárnyi whiskyt. Rámosolygott virtuálisan elvált feleségére s tűnődve így szólt:

– O, beata solitudine, sola beatitudine, beata impotencia.

Jutka megjegyezte, hogy a mondatból csak az impotenciát értette meg, arról viszont korai beszélni, hiszen...

Elengedte a füle mellett a megjegyzést s azt indítványozta, hogy ha Jutkának más elfoglaltsága nincs, menjenek vendéglőbe és az eseményhez illő keretben, pezsgős vacsora mellett beszéljék meg a továbbiakat. Ez valahogy úgy hangzott, mintha Keveházy meg akarná „ünnepelni" a szakítást, ez szemlátomást sértette a nő hiúságát. Noha

nem szándékozott fájdalmat okozni, gyűlölte a nagy jeleneteket, most mégis bántotta, hogy a férje szemrebbenés nélkül fogadja a csapást. Legalább a szívéhez kapott volna, vagy eltorzult volna az arca, bárcsak egyetlen pillanatra!...

Három üveg pezsgő ürült ki, mire végére jutottak a megbeszélésnek. Abban állapodtak meg, hogy Keveházy kiveszi a szabadságát s Jutka azalatt lebonyolítja a válást, meg mindazt, ami azzal összefügg. A költségeket a férfi viseli, az ügyvédjének teljeskörű meghatalmazást ad, egyetlen kikötése, hogy mire hazaérkezik szabadságról, ne maradjon semmi függőben.

– Oltári nagy fej vagy! – hatódott meg Jutka a maga kevéssé előkelő módján, s meg is csókolta volna férjét, ha amaz több alkalommal nem leckéztette volna meg a nyilvánosság előtt tanúsított „civilizálatlan" megnyilatkozásai miatt. Az utolsó pont megbeszélésénél kevés híján szétfoszlott a baráti hangulat:

– És természetesen az ügyvédet arra is felhatalmazom, hogy havi ezer forintot biztosítson neked.

– Minek gondolsz te engem? – pattant föl a fiatalasszony.

– Annak, ami vagy – válaszolt a férfi felkészületlenül.

– És mit gondolsz, mi vagyok?

Amúgy sebtében erre valóban nehéz lett volna válaszolni. Keveházy agya gyorsan mozgott, sorra pergette és dobta el a válaszokat.

– Szóval te kurvának tartasz? – csattant föl Jutka a kelleténél hangosabban. – Három évi együttélés alatt nem vetted észre, hogy nem vagyok az.

– Csendesebben, kérlek, csendesebben... – simogatta a nő kezét. Amaz elrántotta.

– Milyen jogon tartasz te engem kurvának?

Ekkor már néhány asztaltársaság felfigyelt, Keveházy olyan kínosan érezte magát, mintha egy követségi fogadáson lecsúszott volna a miniszter őexcellenciája jelenlétében a nadrágja. Semmitől sem irtózott jobban, mint a hangoskodástól.

– Erről szó sincs – suttogta. – Akkor nem vettelek volna feleségül.

– De akkor miért bánsz így velem? Miért akarod megfizetni, hogy lefeküdtem neked?

– Nyugodj meg, én csak át akarlak segíteni az első nehézségeken...

– Tudom – tüzelt tovább Jutka –, hogy a régi világban a nők megfizettették az izéjüket a férjükkel, tudom, hogy Amerikában ma is ez a szokás. De én más ember vagyok!...

Nyilván Jutka önérzetének ez az elemi kitörése tetemesen hozzájárult ahhoz, hogy egy pont a sok közül tisztázatlan maradt, s hogy Keveházy ügyvédje mindenben teljesítette Jutka kívánságait.

Üdülése sokkal nyugtalanabbul telt, mint feltételezte. Bármennyire előkészítette magát elvesztésére, bármennyire beletörődött a szakításba, Jutka istentelenül hiányzott, a reggelek sivárak voltak, akár felhozatta a reggelit a szobába, akár az étteremben evett. Hiányoztak az apró figyelmességek s az apró civakodások akörül, hogy ki készíti el a közös reggelit, ki kinek az ágyába fekszik. A vacsorát is könnyű kis huzakodások kísérték, nagy kacagások hol egyik, hol másik rovására s ilyen vagy amolyan engesztelési műveletek.

Keveházy tartotta magát eredeti elhatározásához, hogy a válás után nyugodt lassú csapásokkal beevez a beata impotencia szélcsendes révébe. Napról napra érett és szilárdult az elhatározása, amiben nem csekély része volt doktor Csontos Bálint nyugalmazott főorvosnak, régi barátjának, akivel összefutott a soproni Fenyves Szálló éttermében.

– Ide hallgass, András – fejtegette az öreg doktor az illendőnél több fokkal hangosabban –, más férfi az én koromban sunyít, vagy nagyokat lódít. Én nem! Én büszkén, nyílt sisakkal, öntudatosan vagyok impotens. Szabad elhatározásból, mert biológiailag még nem tartok egészen ott, de elkövetek minden emberileg elkövethetőt, hogy a libidónak még a nyomát is megsemmisítsem magamban.

Szokása szerint Keveházy a kezével kérdezett.

– Gondolj csak utána, András, mennyi bosszúságtól, szervezéstől, idegeskedés-

től, zsarolástól kíméled meg magad, ha a nőket kiiktatod az életedből.. Az egyik azzal fenyegetőzik, hogy botrányt csap, ha nem veszed el feleségül, mert állítólag felcsináltad, a másik közli, hogy kiugrik az ablakon, a harmadik a lakására hív, a férj váratlanul hazaérkezik és te három óra hosszat lapulsz gatyában a függöny mögött, ami a társadalmi állásoddal összeegyeztethetetlen. Vagy beleszeretsz valakibe és akkor jönnek a konfliktusok, ő vagy a család, az idegeid nulláslisztté őrlődnek. Veled is megesett nemcsak velem, hogy heteket fektettél bele egy nőbe, dumáltál, elvitted ide, el amoda, kéglit szereztél s az eredmény mi volt? Gyakran egy közepes koitus, ami nem érdemli meg szép magyar nevét.

Ivott, bajuszát megtörülte, majd így folytatta:

– Én, drága barátom, meggyőződéses impotens vagyok, mert nem kockáztatom, hogy egy ostoba lúd miatt infarktust vagy szélhűdést kapjak aktus közben vagy utána. És ha valami elszánt cicamama hozzám dörgölődzik, mindjárt az elején értésére adom, hogy fagylaltot, hideg sört, pezsgőt nem iszom, mert érzékeny a torkom, az agyereim meszesednek, tehát szellemi pártnernek sem vagyok alkalmas, én a nőket megnézem, sőt gyönyörködöm bennük, de csak úgy, mint a műalkotásokban, mert kezit csókolom, impotens vagyok. Neked is azt ajánlom, mint orvos és barát, hogy légy mielőbb impotens, mert annál szebben fejezed be az életedet.

Felemás vigasztalás volt, semmi esetre sem hatott csillapítólag az idegeire. Amellett az orvos, mintha maga sem lenne meggyőzve igaza felől, állandóan ismételte érveit. Keveházy tehát felült a kocsijára és odébb állt. A céltalanság érzetét azzal az egyszerű fogással hárította el magától, hogy mindig meghatározta a célt: – Soprontól azzal indult, hogy a Balatonhoz megy. Keneséről azzal, hogy Siófokra, onnan Lellére, majd Fonyódra. Útközben levegőbe bökött hüvelykek jelezték, hogy tulajdonosaik arra felé tartanak, amerre ő. Többnyire egy kissé késve kapcsolt, de felvette a kéredzkedőket, akik többnyire párban szálltak be, mert a csaléteknek kitett lány mögött csaknem mindig felbukkant a hozzá tartozó fiú. Ha rokonszenvesek voltak s elszórakoztatták, házhoz szállította őket, azon az áron is, ha emiatt meg kellett változtatnia az útirányát.

Fonyódon magányos lány állította meg, gyorsan melléje ült. Ő még egy szempillantásig vesztegelt, a lányhoz tartozó fiút várta. Nem jött senki, gázt adott, az utat nézte s visszamerült gondolatai közé.

– Meg sem kérdezte, hova megyek? – szólalt meg hosszú hallgatás után a vendégutas.

– Majd megmondja – dünnyögte szórakozottan, tekintete az országútra tapadt.

– Azt sem tudja, kit visz – hangzott a következő megjegyzés..

– Soprontól idáig legalább harminc személyt fuvaroztam, egyikről sem tudom, kicsoda.

– Hova megy tulajdonképpen?

– Őszintén szólva, nem tudom.

Egyetlen kalandja ez a lány volt, cél nélkül utazott s pillanatnyilag egyedül arra vágyott, hogy minél több kilométert gombolyítson a saját személye s valamely leverő esemény közé, amelyről Keveházy csupán foszlányokban értesült, mert szándékosan nem figyelt a vallomásra, lefoglalták saját hasonló gondjai.

A folytatásra meglett volna a lehetőség, némi szervezés, némi bonyodalom árán. Nem sokáig habozott, a sztoikus szemlélet, mely egész életére rányomta bélyegét, felülkerekedett benne. Ez is csak epizód lenne s a vége talán a mostaninál is fájdalmasabb.

Ahogy megbeszélték, hazatérése előtti nap felhívta a lakását:

– Hogyne, Bandikám, minden a legnagyobb rendben van. Mindent lebonyolítottam. Majd meglátod. Várlak. Szia.

A „majd meglátod", a „várlak" kissé meggondolkoztatta. Arról, hogy a válás után találkoznak, nem volt szó, igaz, arról sem, hogy ne találkozzanak. Így mindenesetre úribb, korrektebb, emberibb és az is meglehet, hogy egyetmást még el kell intézni.

Jutka valószínűleg leste az utat, mert amikor a villa előtt megállt, elébe rohant, átölelte, megcsókolta s lelkendezve újságolta:

– Kimondták a válást.

– Nagyon ügyes vagy – mondta fanyarul s lefejtette magáról a volt feleség karját.

– Persze Péter nélkül nem ment volna. Állati csavaros esze van az ügyvédednek s az égvilágon mindenkit ismer.. Az egész ember csupa „szevasz" és „van szerencsém".

Eközben Keveházy farral betolatott a garázsba, az ajtót bezárta, a kulcsot zsebre vágta. Hiába húzódozott, kar a karban mentek fel a lépcsőn.

– Úgy örülök neked, mint hülye tábornok a kitüntetésnek.

– És most hunyd be a szemed.

A férfi nem értette minek s ezt megintcsak a kezével kérdezte.

– Hogy annál nagyobb legyen a meglepetés.

Hát az csakugyan nagy volt, a meglepetés. Első benyomása az volt, hogy idegen lakásba tévedt. A berendezési tárgyak vezették a felismeréshez, hogy mégis otthon van, a fogas például, amely az előszoba közepéről a bal oldalra húzódott, jobb oldalt viszont másik fogas tapadt a falhoz, emezen az ő, amazon a Jutka cuccai függtek. Az ő fogasát esernyőtartó egészítette ki. Aztán az ajtók. A tantusz leesett, megértette, hogy Jutka leválasztatta a lakást.

A váratlan helyzetekben sohasem találta föl magát, teljesen hatalmába kerítette a megdöbbenés, hogy tudta és beleegyezése nélkül ilyesmi történhetett. Kérdőn pillantott a tettesre.

Jutka arca ragyogott, széles, boldog mosolygás tündökölte be. Büszke volt a munkájára és szemlátomást dicséretet várt. Kézen fogta a férfit:

– Na, gyere! – azzal végigvezette először az új lakáson, amelyben majd ő fog lakni az új férjével: – remek fiú, nagyon fogod szeretni. Lehet, hogy még ma bemutatom.

– Annyira nem sürgős – sziszegte fojtottan.

Nem elég, hogy a lakását leválasztotta, ráadásul még idehozza az új férjét társbérlőnek. No nem, bratyizni nem fogunk! A méreg lassan terjedt szét benne, feszítette a fejét, hogy a hűdés kerülgette. Megoldhatatlan lélektani helyzet! Egy jól nevelt, fegyelmezett úriember nem könnyíthet magán az övével rokon helyzetekben mindig beváló varázsigékkel, melyek épp hatékonyságuk folytán terjedtek el: „a kurva mindenségét", az „isten így meg úgy"... Amellett ez nem volna elégséges, nyomatékul pofonoknak kellene csattanniok. De hiába, az sem az ő világa. Dühöngésébe bűntudat vegyült: – ha nem keveredik bele ebbe az abszurd ügybe és nem lépi át határait, mint ahogy nem lett volna szabad megtennie, mindezt megtakaríthatta volna.

– Bandili – szólalt meg váratlanul Jutka –, neked valami nem tetszik.

Hitetlenkedés érzett a hangjában s áradt a vonásaiból. Ekkor már a Keveházy lakrészében jártak.

– Mi ellen van kifogásod? Magam dolgoztam ki a beosztást, szerintem ennél jobbat a Corbü sem tudott volna kieszelni. A mi fürdőszobánkat és konyhánkat a két lakás közé helyeztem. Amellett a közös falakat mindenhol külön szigetelték, rádió, tévé nem hallatszik át egyik lakásból a másikba. Az előszobán kívül semmi sem közös. Mi nem tetszik?

Hümmögött, a kezét dörzsölte, ami egyébként nem volt szokása. Szótlanul leült a karosszékébe, amely ugyan nem ott állott, ahol az elmúlt évtizedekben, de mégis megfelelő helyen. Intett Jutkának, hogy üljön le. Amazt egy kissé meglepte a hangulat feszessége, de semmiképpen nem zökkentette ki jókedvéből:

– Mindjárt, csak hozok piát.

– Először is gratulálok – szólalt meg a férfi ivás után –, a lakás átrendezése mesteri. Meggyőződésem, hogy kitűnő építészmérnök válik belőled.

– Már azt hittem, nem értékeled a melómat. Kösz.

– További meggyőződésem az, hogy ha majd mától hatvan-hetven esztendőre örök álomra hunyod a szemed, erre a munkádra leszel a legbüszkébb.

Jutka figyelt, két szemöldöke kifeszült a homlokán.

– Nem azért mintha nem bíznék benned. Ismerem a bürokráciát, téged is le fog nyelni, akármilyen nehéz falat vagy s addig emészt, amíg kontár nem válik belőled. De nem erről akarok beszélgetni veled. Egy kérdésre szeretnék feleletet. Egyetlen kérdésre.

– S az mi?

– Hogy olvastad-e „A burok" című hírhedt regényt?

– Nem. De miért kérded?

– Erről a regényről – egyébként megvan róla a véleményem – sok vita folyt.

– Én nem folytam bele a vitákba...

– Biztos?

Jutka türelmetlenül vonta meg a vállát:

– Nem tudom, mire akarsz kilyukadni, de tény, hogy úgy kerülgeted, mint sóher buzeráns a drága selyemfiút.

– Furcsa szellemességeket szedtél föl, amióta nem találkoztunk. De hogy folytassam, az olvasók arról vitatkoztak, hogy „A burok"-nak mi a vége tulajdonképpen. Szerintem te befejezted a befejezetlen történetet.

– Hagyd már azt a hülye regényt és nyögd ki, hogy mi fúrja az altestedet.

Keveházy beszívta az ajkát és sziszegésformán kérdezte:

– Arra volnék kíváncsi, honnan vetted azt a merészséget, hogy a lakásomat, az *én* lakásomat tudtom és beleegyezésem nélkül átépíttesd?

Ezúttal Jutkára került az elámulás sora. Alsó állkapcsa vacogásformán verődött a felsőhöz. Meglepetésében soká nem lelt szavára. Fulladt hangon kérdezte:

– Te nem akartad?

– Sok részletet megbeszéltünk, átépítésről, emlékezetem szerint nem esett szó. Nem is eshetett, a lakás harminc év óta az enyém. Tartásdíjat felajánlottam, lakást nem. Most kiderül, hogy amilyen önérzetesen utasítottad vissza a tartásdíjat, ugyanolyan gátlástalanul rendelkeztél a lakásommal.

Jutka vérvörösen pattant föl ültéből:

– Minden pénzem ráment az építkezésre, de ha így beszélsz, még ma elköltözöm.

Indult volna, de a férfi elkapta a karját, ő visszarántotta, már-már dulakodásra került sor, végül Jutka engedett. Engedett Keveházy is, mert félig-meddig bocsánatot kért, holott semmi sem esett az indulatairól távolabb. Egy pohár ital a legjobb áthidaló művelet. Ittak, ki-ki a padlót nézte maga előtt, Jutka dacosan szegte föl az állát:

– Ezek után nem tudom, miről beszéljünk... – a melle magasába emelte a kezét... – és, és, és, és – sivította –, ha nekem nem szóltál, miért nem szóltál Péternek? Az ügyvédednek! Fölösleges volt titkolódzni vele. És tudod mit? Hülyeség!

Iparkodott utána gondolni mind annak, ami azon a pezsgős, epizódzáró vacsorán lezajlott, de nem bukkant fel mozzanat, mely őt igazolta volna. Az ügyvédjével másnap beszélt, kurtán közölte vele, hogy a feleségével minden részletben megegyezett, tisztázatlan pont nincs, tekintse az asszony minden kívánságát, mintha az ő – mármint Keveházy – megbízása volna. A hibát ő követte el. Mihelyt ezt belátta, arckifejezése önkritikus színezetet öltött.

– De most aztán ki a farbával! – támadott Jutka. – Ezek szerint ki akartál tenni az utcára?

– Azt nem...

– Akkor mit gondoltál? Tudom, a sorsomra akartál hagyni, hogy menjek vissza a szüleimhez, akik elváltak és hét év óta egy rekamién alusznak, külön-külön takaróval és csak azért nem fojtják meg egymást, mert félnek a sittől. Én is csak azért nem fojtottam meg őket... Pedig még mindig jobban jártam volna, mint így...

Nyelt, megfeszítette a nyakizmait, aztán úgy robbant ki belőle a sírás, mintha öklendezne. Hüppögve panaszolta:

– Pedig azt hittem, hogy haverok vagyunk.

Mialatt a fiatalasszony sírt, sírdogált, majd csak szipogott, Keveházy átgondolta a helyzetet. Az émelygésig idegenkedett attól, hogy másokkal ossza meg hajlékát. A háborúban a halálfélelemnél is több szenvedést okozott a kényszerű zsúfoltság, az éjszakai testközelség a vele járó zajokkal, bűzökkel, érintésekkel. A barátnőivel sem aludt egy ágyban, hiába kérte egyik-másik, néhányszor megpróbálta, azzal vége.

– Haverok vagyunk – hagyta rá –, de eszembe sem jutott, hogy a történtek után egy lakásban maradunk.

– Azt hittem, hogy ... – legyintéssel fejezte be: – reménytelen minden magyarázat.

– Kész tény elé állítottál. De elfogadom, mert tulajdonképpen igazad van. Nekem kellett volna felajánlanom a lakást.

A fiatalasszony arca felragyogott, könnyei egyetlen másodperc alatt párává lényegültek s eloszlottak a szoba légterében. Innen-onnan megcsókolta a tartózkodón visszahúzódó férfit, aki miután a gyöngédségi roham kiadta erejét, tovább folytatta:

– Elvégre az életem vége felé semmi szükségem nincs három szoba hallos lakásra, plusz cselédszobára.

– Hát ez az, – én is így ítélem meg a helyzetet. – Te kifelé tartasz az életből, én most kezdem. Miért ne kezdhetném a te lakásodban, amikor békésen elférünk benne?

– Kifelé tartok ... – vonta föl a szemöldökét a férfi. Állandó közösségben élt ezzel a tudattal, de hallani nem szeretett róla.

– Vagy nem?

– Mit tagadjuk!

Tovább ittak, Jutka virslit főzött vacsorára, a fiúját letelefonálta, hogy nem alkalmas, másnap találkoznak. Keveházy hálásan simogatta végig a tekintetével. A hangulat meghitt volt, mint kapcsolatuk virágkorában

– Ne haragudj, hogy visszatérek a lakásügyre, de érdekel az erkölcsi felfogásod. Más nemzedék, más erkölcs – erre vagyok kíváncsi.

– Valamelyik filozófus ürgétől olvastam, hogy az ember minden helyzetben úgy cselekedjék, mint ahogy azonos helyzetben másoktól elvárná. Ha én öreg spinkó volnék, s a lakás az enyém volna s a fiatal férjemnek nem volna fedél a feje fölött, én nem haboznék egy percig sem. Ez az én erkölcsi felfogásom. De látom, valami nem világos.

Szokása szerint a férfi a kezével jelezte, hogy nem:

– Valamit megkérdeznék, ha megígéred, hogy nem érzékenykedsz. Szerinted egy asszony lakást elfogadhat elvált férjétől, tartásdíjat viszont nem. Mi az indokolás?

– Buta öreg szivar vagy, azért nem érted mi a különbség a kettő között – mondta Jutka s eközben engesztelésképpen apró csókokkal hintette be a férfi arcát. – A pénzért meg kell dolgozni, lakás pedig jár mindenkinek, aki dolgozik.

Körülmutatott:

– Már, mint ha van. Ebben a lakásban négy ember kényelmesen elfér.

– Érdekes felfogás – hümmögte Keveházy. – És mondd, ez általános?

– Az én nemzedékemben nagyjából az. De most már megint teljes az erkölcsi zűrzavar. Minden évjárat másként gondolkozik, a csajok egyik fele a szüzességét árulja, a másik a kurvaságát – szavait beletörődő kézlegyintéssel kísérte.

Akár az én fiatalságomban, emlékezett vissza a férfi a vad csókolódzásokra félszűz úrilányokkal, bál után a taxiban, a kapualjban, az előszobában vagy másutt; rafinált polgárasszonyokra, akik másodfoglalkozásban űzték a szeretkezést, mint manapság a téeszek a kiegészítő ipari tevékenységet. Disztingválni kell, mert párhuzamot találhatni, de azonosságot soha.

Mikor lefeküdt, egy kissé kóválygott a feje, nemcsak az italtól.

Tervszerűen készült a magányos életre, kiegészítette a lemezgyűjteményét, eddig utálta, most mégis tévét állított föl a szobájában. Könyveket vásárolt, elsőnek Schopenhauer egyik rövid dolgozatát vette meg egy antikváriumban s hagyta, hogy a kitűnő szerző meggyőzze az élet gyötrelmes és oktalan voltáról, beszerezte Boethius De consolatione philosphiae című híres művét, de nem talált benne vigaszra, annál nagyobb élvezettel olvasta viszont Platon párbeszédeit.

Hivatalában a vegyészet foglalkoztatta, néha odahaza is, ha egy-egy feladat betolakodott a magányába. Eddig túlnyomórészt krimiket olvasott, most felfedező útra indult a történelem, az irodalom, a képzőművészetek birodalmába, s minthogy az országhatárokon túli helyváltoztatást nem kedvelte, halomszám vásárolta az útleírásokat.

A leválasztott lakás nem bizonyult szűknek, Jutkáék valóban nem zavarták. Megismerkedett utódjával, Boga János épületgépésszel, gyorsan megbarátkozott vele. Esküvő előtt Jutka megkérdezte, hogy a régi világban szokás volt-e válás után gyászévet tartani.

– Csak kíváncsiságból kérdeztem – mondta a tagadó válasz után.

Jutka több ízben meghívta hozzájuk, de a meghívást csak olyankor fogadta el, ha rajta kívül más vendég nem volt.

– Nem rossz így egyedül, Bandi bácsi? – tudakolta egy nap az új férj, a lépcsőházban.

A fejét rázta, hogy nem, szó sincs róla. Ugyanígy nyilatkozott Jutkának is. A végén úgyis mindenki egyedül marad, jobb korán elkezdeni, mint későn.

– De ilyen fiatalon!

– Ne csacsiskodjatok, gyerekek.

Őszre fordult az idő, a tájat reggelenkint köd ülte meg, a nyugalmazott százados asztmában szenvedett. A közös séták megszűntek, ezzel befellegzett a hét végi programoknak. Maradt a lemezjátszó, maradtak a könyvek és a tévé.

Aznap különösen sűrű volt a köd, tejfelben úszott az egész környék, az ablakból a szomszéd házat nem, csupán elmosódó körvonalait látta, ha nem tudja, hogy ház, azt hitte volna, domb áll átellenben. Csípőre vágott kézzel vesztegelt az ablak előtt s nézte, amit a hunyorgó villanylámpák nedves fényében láthatott.

Megszólalt a csengő.

– Ki az ördög zavar ilyenkor?

Barátságtalan arccal nyitott ajtót. Jutka állt a küszöb előtt, csinosan, illatosan – visszaemlékezett, hogy ő tanította meg tisztálkodni –, jókedvűen és mégis félénken:

– Nagy kérésem volna, Bandili.

Behívta, leültette, a kezével biztatta, hogy rajta, elő a kéréssel.

Jutka körülnézett, kezébe vette a rádióújságot s a tévé műsorában az ujjával rábökött az egyik számra:

– Ezt szeretnénk meghallgatni, azaz megnézni. Úgy volt, hogy Tivadar kocsival Teriékhez visz, de a köd miatt lemondta.

Jutkáék a korszerű gépesítésben még csak a hűtőszekrénynél tartottak, a tévé már feltűnt a láthatáron, a kocsi egyelőre a távoli jövő ígérete volt.

– Gyertek át, úgy sincs programom.

– Tudom, hogy minket mindig szívesen látsz – Jutka nyelt egyet. – De nemcsak rólunk van szó, többen vagyunk.

– Gyertek. Ital van bőven, de ennivalóval nem szolgálhatok.

– Kösz... – Jutka már rohant s nemsokára beözönlöttek a fiatalok, lányok leeresztett vagy felfésült hajjal, fiúk apródfrizurában, körszakállal, állszakállal, oldalszakállal, valóságos szőrorgia. Egy-kettőre nézőtérré alakították át a szobát, Keveházy kinek-kinek abból az italból töltött, amit legjobban szeretett. A lányokat természetesen megnézte, olyanformán azonban, mint kiállításon a festményeket. Valamennyien mosolyogtak rá, a lényükből fakadó biológiai, de személytelen mosollyal, kivéve egy magas, telt, szabálytalan arcú vörösesszőke nőt, aki félreérthetetlenül rá, azaz neki mosolygott. Mikor a gines poharat a kezébe nyomta, megcsapta a nagy egészséges test meleg illata.

– Parancsoljon.

Befejeződött az idiótikus esti krónika, a képernyő elsötétült, majd a bemondónő kedves arca töltötte be. A szobában minden neszt elnyelt a csend. Még néhány perc és a népszerű énekes, rángatódzó arccal, vonagló szájjal, ide-oda tekergő tagokkal hozzákezdett a vadul ütemes üvöltéshez.

– „Isteni!" „Állati!" – „Haláli!" „Oltári!" „Marha jó!" hallotta innen is, onnan is a lelkes elismerést, halkan mindig, nehogy a lelkendező megzavarja a többiek élvezetét.

A szám véget ért:

– Nem, nem, a nagy lámpát ne gyújtsd meg! Maradjon a hangulatvilágítás.

Ittak, ettek, cigiztek, először az énekest méltatták, aztán más tárgyakra került a sor. Végül megköszönték a szíves vendéglátást:

– Nekem volt öröm – szabadkozott Keveházy s nem pusztán udvariasságból beszélt így, csakugyan remekül érezte magát, ahogy a friss élet úgyszólván körül áradta. Elégedetten dudorászva fordult vissza a küszöbről, miután az ajtót kulcsra zárta. A szobában megrezzent.

A karosszékében, amelyben az újságot szokta olvasni, a tévét nézni, most hanyagul keresztbevetett lábbal a vörösesszőke nő ült. Valószínűleg a fürdőszobából került elő.

– Annyi érdekeset hallottam magáról Jutkától, hogy kíváncsi lettem. Szeretnék elbeszélgetni magával. De ha zavarom ... – kezével enyhén a karfára támaszkodott.

– Nem! Nem! Maradjon.

KERÉK IMRE

Öledben folytatódik

fák látványosbódéi közt suhanva
átugorva szélfogó dombokat
falaim közé végre megérkezel
bevágódsz a kozmikus léghuzatban
dörgő dobokkal víg zenebonával
asztalomnál megállsz virágot
teszel vázámba részegítő
piros borral megitatsz szerelemmel
kanyargós énekkel szalagozod
a szombateste sápadt lampionját
küllőző virradatban átölelsz
vasfényü hétköznapokon velem vagy
gondok darázsfészkét fejemből
kifüstölöd megalkuvások
mocsarából kiemelsz rügyező
gallyaim csupálhatják igazam
elárverezhetik hiába
rendhagyó életem öledben
folytatódik rontás nem érhet
gyökerek indák alvilága
hiába kéri szívemet hiába
kárognak talpig feketében
varjak siratóasszonyok
vállam fölé emelkedő Nap
hozzád igazodom ne hagyj el
május bokrok alá tüzet rakó
sarkcsillagom ragyogó koronám

GALAMBOSI LÁSZLÓ

A Lebegők királyához

Ki megnyitottad türelmem kapuját,
hallgasd a Lebegők énekét.
Paripák patája üvegcipőként muzsikál,
lantokat penget kétfejű sirály.
Jönnek violakék halak,
zöldhasú siklók,
nagylendületű polipok;
fuvolát fújnak,
vibráló hárfán hajladoznak,
zsongatnak kagylókkal-teli dobot.
Boríts válladra kendőt,
hajnal szövőszékén szőtt selyemből.
Vedd föl tűzvörös csizmád,
hozasd koronád korallteremből.
Őríz nyolcfarkú cápa,
ültet fogsorára:
keringő trónra.
Jön a Hullámalatti-Birodalom
soknyelvű lakója;
hódol, táncolva lobog előtted,
harsogva nyomja
a tajtékból-épitett tetőket.
Alábuknak a szörny-városok,
a velőért hemzsegők;
lengeted rózsákkal befont szárnyad,
ne villogjanak a temetők.
Világító halak, iszapból emelkedő gyertyák,
szállnak magasba,
gémek, hófehér kócsagok
pártaként szikráznak hajadba.
Fókák bálnaszem-gyémántot
cipelnek eléd,
figyeled a tenger dobogóiról
csörtető zenét.
Ha fölnyújtod karod,
megtámasztod az eget;
tölgyesek mellé babusgatod
a gomolygó-ruhájú fenyveseket.
Biztatod a fénycsápú csillagokat;
hegyek oltárán áldozzanak
zöldlángú tüzet,
mint sámánok, pogány papok.

Hajítod a két égi labdát:
a Holdat, a Napot.
Serceg tört ezüst,
híg arany omlik a mélybe;
combtöved habos,
öledben erdőnyi kéve.
Parányi vagyok,
virágok fölött vigyázó pásztor,
harangot kérdezek
gyönyörről, gyászról.
Ki megnyitottad türelmem kapuját,
vonuló végtelen;
rejtőzhessem a Lebegők közt,
áldd meg törékeny énekem.

Engedj siklani

Szemfedő fölé hajtott fejem
fáradtan emelem.
Engedj síklani Istenem,
tajtéktalan nagy vizeken.
Ne tarts rabkötő zsinegen.

BERTHA BULCSU

Knoll úr kertjében

1. Kép

Külváros. Az utca közepén ósdi, egyetlen kocsiból álló villamos csikorog. Emeletes és földszintes házak váltakoznak. Érezhető, hogy a házak mögött kertek vannak, üres telkek, gazzal borított épületromok, rossz kerítések. Néhány portál. Patyolat, cipész és egy díszhal-kereskedő. Poros, avétt cégtábla. „Knoll Bálint: Madár és díszhal – Egzotikus ritkaságok". A portál előtt három katona áll. A kirakatot és a cégtáblát mustrálgatják. Késő délután van.

Vidosa őrmester: (A szivarját foltozgatva, sercintve) Megihatnánk egy korsó sört... Olyan száraz már a torkom, mint egy falusi padlás... Százados elvtárs, járt már az Aranykerékben...?

Vatics százados: (közömbösen, a portált mustrálgatva) Nem...

Vidosa őrmester: Pedig itt van mindjárt... Visszafelé a második keresztutca... Csapolt sör, jó pörköltek... Olyan zaftot sehol nem csinálnak, mint az Aranykerékben... A jó zaftcsinálás művészet...

Vatics százados: (még mindig a portált vizsgálgatva) Ez lesz az... Knoll Bálint, madár és díszhal...

Szalai főhadnagy: Ki a bejelentő?

Vatics százados: (irataiba pillant) Nem adtak nevet. Úgy látszik, névtelen bejelentés.

Szalai főhadnagy: Valaki unatkozik a környéken...

Vatics százados: Négyet írnak... Négy darab tiz mázsás szerkezet.

Szalai főhadnagy: Legjobb lenne hétfőre halasztani az egészet... Mire itt kiderül valami...

Vidosa őrmester: Visszafelé a második keresztutca... A kocsmáros nekem jó emberem... Az majd mond nekünk valamit erről a Knollról... Megisszuk a sörünket, és döntünk valamit... Ezeknél szombaton frissen csapolt, pincehideg sör van...

Vatics százados: (szórakozottan, tűnődve) Szombat van?

Szalai főhadnagy: Szombat délután... És ahogy ezt neked már a hét elején jelentettem, szeretnék elutazni a menyasszonyomhoz.

Vatics százados: Dunavarsány...?

Szalai főhadnagy: Ha nyolc órára megérkeznék... Ugye... Mégiscsak szombat van és...

Vatics százados: (szórakozottan nézi a kirakatot) Szombat van... Ismét szombat... Névtelen bejelentés... Ki lehet ez a Knoll?

Vidosa őrmester: Az Aranykerékben biztos, hogy ismeri valaki... Fogadok, hogy onnan hordja a sört. Onnan kell hogy hordja, s akkor a kocsmáros ismeri.

Vatics százados: És, ha Knoll nem iszik sört?

Vidosa őrmester: Efelől a százados elvtárs nyugodt lehet... Biztos, hogy iszik ez sört... Úgy issza ez a sört, hajaj...

Vatics százados: Menjünk be, ismerkedjünk meg Knollal... Ennyi időnk talán még maradt.

2. Kép

Az üzletnek tagerendás, festett menynyezete van. A bejárati ajtótól balra kalitkák sokasága emelkedik a menynyezetig, papagájokkal, kanárikkal. Mind csivitelnek. A bejárattól jobbra a csend birodalma húzódik. Nagy akváriumok, ugyancsak a mennyezetig. Az üzlet hátsó fala előtt repedezett festésű pult húzódik. A pulttól jobbra két ajtó nyílik, egyik a hátsó, másik az oldalfalba. A hátsó falon ósdi falióra ketyeg. Súlyzói mélyen lelógnak. A pult és az ajtó között festetlen, kecskelábú asztal áll, három székkel. Az asztalon pénztárkönyv, és zacskók sokasága. Knoll éppen kö-

lest szór a kalitkába. Ötven és hatvan közötti férfi. Vastag arcú, zsírosan izzad. Arcában fekete puskaporny omok. Jobb karja könyéktől hiányzik. Latog rajta az ing. Az ajtó felett megszólal a csengő. Belépnek a katonák.

Vatics százados: Jónapot kívánok . . .

Knoll rájuk pillant, de nem válaszol.

Vatics százados: Jó helyen járunk?

Knoll hátat fordít nekik. Lassan töltögeti a madarak etetőit.

Vatics százados: Knoll Bálintot keressük.

Knoll rájukmered, de nem szól semmit.

Vatics százados: Ön Knoll Bálint?

Knoll: Mivel szolgálhatok . . .? Díszhal, tubifex, papagáj? Esetleg valami egzotikus? . . . Kalitkát is árulok . . . Kalitkát, akváriumot. Pontos, megbízható berendezéseket . . . Ki adta meg a címemet . . .? A belvárosban gondolom . . .

Vatics százados: (az irataiba pillant) Névtelen . . .

Knoll: Van még két darab ékszerteknősöm . . . Ajánlhatok talán egy aligátort is? . . . Nem, az nem lesz jó. Az aligátor büdös . . . Lakásban legszebb az akvárium . . . De ha gyerek van, akkor mégis jobb az aranyhörcsög . . . (felemel egy ketrecet) Szíriai hörcsög . . . Ismerik? Jól tartható a lakásban . . . Szaga nincs. Finom, puha a bundája . . . Nyáron az erkélyen is tarthatják. Belvárosi lakás? . . . Nyilván belvárosi . . . A napfény árt neki. Napra nem lehet tenni . . . Kis árnyék, valami zöld alatt . . . Hetenként takarítjuk a ketrecet. Vizüket naponta kétszer kell cserélni . . .

Vatics százados: (érdeklődve nézegeti az aranyhörcsögöt) Szép állat . . .

Knoll: Élelmezésük egyszerű . . . Beérik a zöldséghulladékkal, esetleg egy kis kukorica . . . Becsomagolhatom?

Szalai főhadnagy: (idegesen közbeszól) Knoll, maga nagyon jól tudja, hogy miért jöttünk.

Knoll szomorúan az aranyhörcsögre pillant, aztán ketrecestől visszateszi a pult sarkára.

Vatics százados: A Flottila aknász századától vagyunk . . . Tűzszerész járőr . . . Bejelentés érkezett hozzánk, hogy az üzlete mögött a kertben, néhány háborús szerkezet rozsdásodik . . .

Knoll: A mi házunk mögött . . .?

Vatics százados: (az irataiba pillantva) Négy darab egy tonnás időzített bomba. Második világháborús, amerikai típus.

A madarak zsivajgása alábbhagy . . .

Knoll: Ki a bejelentő?

Vatics százados: Névtelen bejelentés . . .

Knoll: Na látják . . . Mindjárt gondoltam, hogy tévedés . . . De ha már itt járnak, vegyenek valamit . . . Ajánlhatom a legkisebb akváriumot, egy darab császársügérrel . . . ?

Szalai főhadnagy: Ide figyeljen Knoll. Szombat van . . .

Knoll: Szombat?

Szalai főhadnagy: És mi is emberek vagyunk . . . Engem például Dunavarsányba várnak . . . Legyen egy kicsit megértő . . . Nem okozunk semmi felfordulást. Szakemberek vagyunk. Maga az aranyhörcsöghöz ért, mi pedig a robbanóanyaghoz . . .

Vatics százados: Négy darab egy tonnás . . . Amerikai típus . . .

Knoll: (ingatja a fejét) Tévedés.

Knoll háta mögött lassan kinyílik az egyik ajtó. Sovány, harminc év körüli nő jelenik meg a nyílásban.

Vidosa őrmester: Ne haragudjon, hogy megkérdem: Honan hordja maga a sört?

Knoll: (meghökken) A sört . . . ?

Vidosa őrmester: Fogadok, hogy az Aranykerékből . . .

Az üzletben kis huzat támad. Knoll megfordul és észreveszi a feleségét. Rámered, érezni, hogy nem örül a jelenlétének.

Knoll: Te vagy az, Juli?

Juli: Hallottam, hogy beszélgetsz valakivel . . .

Knoll: Három katona van itt . . .

Juli: Beszélgessetek csak. Gondoltam, hogy a régi bajtársaid . . .

Knoll összerezzen. A katonák jelentőségteljesen egymásra néznek.

Vatics százados: Jónapot asszonyom. Ha nem haragszik, Knoll úrral váltunk még egy-két szót. Tudja . . .

Juli: Miért nem ülnek le? Sajnos az üzletet nyitva kell tartanunk. Jöhet még vevő . . . Kicsi errefelé a forgalom. De itt az asztal mellett . . . Ha leülnének . . . Bálint, van itthon sör?

Knoll: Sör . . . ?

Juli: Úgy láttam, délben hat üveggel hoztál . . .

A katonák egyenként elhelyezkednek az asztal mellett.

Knoll: Ja . . . Sört mondasz . . . Persze . . . A sör . . . Odatettem a . . .

Juli: Nem tudom hová tetted. Már én is megittam volna egy üveggel . . . Olyan melegek a délutánok. De aztán nem akartam abbahagyni a munkát. Tudják, van egy kis kötőgépem . . . Eldolgozgatok . . . Az uram is szeret egyedül lenni. Nem zavarom . . . Rendezi ezeket az állatokat, és gondolkodik közben . . . Itt nincs is akkora hőség, ugye . . . ?

Vidosa őrmester: Olyan hűvösség van itt kérem, mint egy kerthelyiségben . . .

Knoll: (a feleségéhez) A pincelépcsőre tettem a sört . . . Ahogy lemész mindjárt jobbra . . . Poharak is kellenek.

Juli: A pincében jobbra . . .? Ott már kerestem . . .

Knoll: Nem oda tettem? Na majd behozom én azt a sört, te meg állíts poharakat.

Juli: Igen, hozom a poharakat . . . (az asszony Knollra hunyorít, s fejével a kaszsza felé int. Jelezve, hogy a katonákat nem akarja egyedül hagyni a pénzzel)

Knoll: (dörmögve kimegy az üzletből) Hol az ördögben van hát az a sör . . .

Juli hirtelen a katonákhoz lép.

Juli: Én írtam a bejelentést . . .

Vidosa őrmester: A kisasszony írta . . . ?

Vatics százados: (suttogva, ingerülten) Vidosa!

Juli: Az uramnak négy bombája van a kertben. Minden éjszaka kimegy hozzájuk. Hajnalig matat a gödörben. Egyszer meglestem . . . Hallottam, hogy beszél nekik. Úgy beszél hozzájuk, mintha nők lennének, csak nagyon gonoszul. Meg akarja őket ölni . . . De én félek . . . Ha ezek a bombák mégis . . .

Vatics százados: A kertben van mind a négy?

Juli: Amikor megvettük ezt a kis házat, a bombák már itt voltak a kertben. Az uram tudta, hogy itt vannak . . . Azt hiszem, azért vette meg a házat . . . A ház egyébként nem ér sokat . . . Nagyon öreg épület, régimódi . . . A légnyomás is megrepesztette a háború alatt . . .

Neszek hallatszanak a háttérből. Juli az ajtóra pillant, aztán eltávolodik a katonáktól.

Juli: A legértékesebb halunk a császársügér . . . Csak az a baj, hogy nagyon összeférhetetlen . . . Egyedül kell tartanunk az akváriumban. Emberben is van ilyen . . . Némelyik ember, hajaj . . .

Knoll szuszogva belép az üzletbe.

Knoll: Na itt van a sör . . . Most már csak poharak kellenek . . . Juli . . .

Az asszony kimegy az üzletből.

Vatics százados: Nagyon kedves magától Knoll, hogy sört tesz elénk, de az az igazság, hogy nem söröznni jöttünk.

Szalai főhadnagy: Időnk sincs valami sok . . . Tudja szombat van, s az ember ilyenkor már katona is, meg nem is . . .

Knoll megrökönyödve mered a főhadnagyra. Egy üveg sört tart a kezében, és lassan forgatja, dobálja, mint egy követ.

Vidosa őrmester: Egy pohárral azért elfogadunk ebből a sörből . . . Ha megengedi . . . (Vidosa felkap egy üveget és kinyitja az asztal szélén)

Nyílik az ajtó. Az asszony megérkezik a poharakkal.

Juli: Beszélgessenek csak, nem akarom magukat zavarni . . .

Az asszony kimegy. Knoll merően utána pillant, aztán megtölti a poharakat, és felemeli a sajátját.

Vatics százados: A felesége azt gondolja, hogy bajtársak voltunk valamikor...

Knoll: (barátságtalanul) Nem tudom, hogy mit gondol a feleségem. Nem látok bele a fejébe. A feleségem feje egyébként is kicsi.

Vatics százados: (elhűlten) Kicsi...?

Knoll: Felborzolja a haját, így aztán nem látszik.

Vatics százados: (békítően) Bocsásson meg Knoll, azt hittük, harmónikus kapcsolat fűzi a feleségéhez... Mi egyébként is hívatlan vendégek vagyunk itt...

Knoll: Mi az, hogy harmónikus...? Bolondok maguk? Azt hiszik talán, hogy csak a nagyfejű nőket szokás szeretni? Ha a nőknek kicsi a fejük, éppen úgy szeretik őket, mintha nagy lenne a fejük. Az Államokban még jobban...

Vatics százados: Az Egyesült Államokban...?

Knoll: Igen, az Államokban...

Vatics százados: Soha nem hallottam idáig, hogy Amerikában kicsi feje van a nőknek...

Knoll: Ki mondta ezt magának?

Vatics százados: Rosszul értettem talán?

Knoll: Én azt mondtam, hogy az Államokban a kicsi fejű nőket jobban szeretik, mint a nagyfejű nőket...

Vidosa őrmester: Nem a fej számít...

Knoll: Csak a fej számít őrmester. Csak a fej. A fejtől függ minden... A fej olyan, mint egy műszer, mint egy szerkezet...

Vatics százados: Mint egy gyújtószerkezet... Így érti, nem?

Knoll: Oké... Lehet, hogy így értem...

Szalai főhadnagy: (feláll) Ha megengedi Knoll, körülnézek a kertben.

Knoll fél kézzel visszanyomja a főhadnagyot a székbe.

Knoll: Igyanak csak... Jó hideg ez a sör...

Szalai főhadnagy: Lekésem a vonatot...

Knoll: Hiába siet főhadnagy... A vonat már elindult...

Szalai főhadnagy: Dunavarsányba tíz órakor megy az utolsó. De szombat van. Szerettem volna nyolcra odaérni.

Knoll: Nincs ilyen, hogy egy vonat tízkor indul. Csak sínek vannak, és vastestek. Hatalmas lezúduló vastestek.

Szalai főhadnagy: Nem szeretném Knoll megsérteni, de a dunavarsányi menetrendet én jobban ismerem. Ugyanis Dunavarsányban lakik a menyasszonyom. Dunavarsányban, és a feje középnagy.

Knoll: A maga vonatja viszont...

Vatics százados: Knoll... Vannak pillanatok, amikor úgy érzem, hogy már találkoztunk egyszer az életben...

Knoll: (alaposan megnézi a százados arcát) Nem... Akkor én is emlékeznék.

Szalai főhadnagy: Mi az, hogy az én vonatom viszont...?

Senki sem figyel a főhadnagyra.

Vatics százados: Megenged egy kérdést...?

Knoll: Nem szeretem a kérdéseit. A halakról akar kérdezni, vagy a bombákról?

Vatics százados: A halak nem érdekelnek túlzottan. A bombákról viszont mindent tudok...

Knoll: (felnevet, majd lesajnálóan) Mindent...? Maga...? A bombákról...

Vatics százados: Ez a szakmám, Knoll... Tűzszerész százados vagyok.

Knoll: Ez a szakmája? Monja csak, a bombák milyen neműek?

Vatics százados: Nőneműek, Knoll! Mindig nőneműek...

Knoll: (idegesen, elveszti az önuralmát) Honnan tudja?

Vatics százados: A szagukról, s ahogy sikoltanak...

Vidosa őrmester: Mennyiért ad egy ilyen dögöt?

Knoll: (éppen csak odaveti) Négyszázért...

Vidosa őrmester: Nem tolongnak a vevők...

Knoll: (az őrmesterre pillant) Ne piszkálja a hüllőt. Ezeknek nyugalomra van szükségük...

Vatics százados: Kérdeznék valamit, Knoll.

Knoll: Ne kérdezzen semmit. Igyon inkább. Fölhoztam maguknak az összes sörömet.

Vatics százados: Mi történt a kezével?

A katonák mind Knollra merednek. A háttérben lassan kinyílik az ajtó. Knoll felesége sápadtan áll a félhomályban. Knoll megérzi a huzatot. Megborzong, de mire megfordul, a felesége visszahúzódik, mint egy szellem.

Knoll: Juli . . . Te jársz ott?

Válasz nem érkezik. Hosszú csend. Knoll visszafordul a katonákhoz.

Vatics százados: Mi történt a kezével?

Knoll: (megtapogatja az üres ingujjat) Leszakadt . . .

Vatics százados: Mesztegnyő. Mond ez magának valamit?

Knoll: Semmit.

Vatics százados: És mit szól Táborfalvához?

Knoll: Nem értem, mit akar mondani.

Vatics százados: Mustárgáz . . . Nem emlékszik? Első világháborús bombák, lövedékek . . .

Knoll: Nem tudom, miről beszél . . .

Vatics százados: Elásták a trianoni szerződés után . . . Azokat hatástalanítottuk 1955-ben . . . Volt ott egy törzsőrmester, aki korábban az amerikai légierőnél szolgált . . . Úgy hívták a sorkatonák, hogy „Oké törzsőrmester".

Knoll: Egyre zavarosabb lesz.

Vatics százados: „Oké törzsőrmester" talált egy második világháborús páncélgránátot. Negyvenmilliméteres, stramm páncélgránát volt. „Oké törzsőrmester", aztán megpróbálta a zsebkésével . . .

Knoll: Nem igaz.

Vatics százados: Amikor kijött a kórházból leszerelték. Hiányzott az egyik keze, s amúgy sem rajongtak a múltjáért.

Knoll: Nem igaz.

Vatics százados: Ismerte talán „Oké törzsőrmestert"?

Knoll: Jó szeme van, százados . . . Meghíztam azóta, nem gondoltam, hogy felismer.

Vatics százados: Nagyon megváltozott. Emberileg is.

Knoll: Öregebb vagyok és magányosabb. Amit a zsebkésről mondott, az pedig hazugság.

Vatics százados: Tudom.

Knoll: Lent álltam a megsemmisítő gödörben. A katonák saroglyán hordták oda a régi lőszert . . . Amikor kezembe került ez a páncélgránát, megpróbáltam lecsavarni a fejét. Felrobbant a hüvely. Oxidálódott már a gyutacs, vagy valamilyen más vegyi folyamat kezdődött a belsejében. Nem hallottam a robbanást, a fényt sem láttam, pedig azt mondják, messzire látszott. Zúgott a fejem amikor felálltam, de nem tudtam, hogy mi történt. A lejtőn kifelé indultam a gödörből. Már kint voltam, amikor éreztem, hogy valaki hátulról megfogja a karomat. Visszanéztem. De senkit sem láttam. Ahogy fordultam, megpillantottam a vért. Akkor már láttam, hogy csuklóból hiányzik a jobbkezem.

Vatics százados: Emlékszem, Knoll . . .

Knoll: Mire kórházba jutottam, elüszkösödött. Le kellett vágni könyékig . . .

Szalai főhadnagy: Ha tudom, hogy maga tűzszerész volt, akkor már régen kint vagyok a Keletiben . . .

Knoll: Én ma is tűzszerész vagyok.

Szalai főhadnagy: Úgy értem, hogy most már civil. Katona volt, és most civil.

Knoll: Nem így van, főhadnagy . . . Aki valamikor katona volt, az bizonyos értelemben mindig katona marad.

Vidosa őrmester: (bizakodóan) Igyunk akkor egyet. (felemeli a poharát, de a többiek nem is figyelnek rá) Egészségére a bajtársaknak.

Szalai főhadnagy: Mit szólna hozzá Knoll, ha én most mégiscsak megnézném a kertet?

Knoll: Ebből parancsoljon, ez még jó hideg. (sört önt a főhadnagy poharába)

Szalai főhadnagy: Nem értem magát, ember . . .

Knoll: (felemeli a saját poharát, közben a pult és az asztal között mozog) Egészségükre . . .

Vidosa őrmester: Egészségére a bajtársaknak.

Vatics százados: Hány bombája van Knoll?

Knoll: (a pultnak támaszkodva, az ajtót nézi) Négy darab egy tonnás . . . Időzített amerikai . . . Egyben óraszerkezet van, háromban aceton-kámfor . . . Nem robbantak fel . . .

Vatics százados: Mi a szándéka ezekkel a bombákkal?

Knoll: Kettő szerelhető . . .

Vatics százados: És a másik kettő?

Knoll: Azok biztosítva vannak szerelés ellen.

Vatics százados: Azért talán szállíthatók.

Knoll: Kézben... De nem biztos... Nagyon érzékenyek...

Szalai főhadnagy: Van egy ötletem, Knoll. Menjünk ki mind a négyen a kertbe. Szépen kisétálunk, zsebre teszünk három üveg sört és nézelődünk.

Knoll: Nagy még a hőség odakint.

Szalai főhadnagy: Nem nyúlunk semmihez...

Knoll: Agyonizzadunk...

Szalai főhadnagy: Fák csak vannak...? Milyen kert ez?

Knoll: Ecetfák vannak, és gaz.

Vidosa őrmester: Maguk nem ássák fel a kertet?

Knoll: Erre még nem gondoltunk...

Szalai főhadnagy: A szomszédok nem zaklatják magát?

Knoll: A szomszédok...?

Szalai főhadnagy: Az ecetfák miatt...

Knoll: A házak mögött itt mindenütt ecetfák állnak. Ecetfák, s a romok között csalán, lapulevél, bodza.

Vatics százados: Milyen romokról beszél?

Knoll: A romokról... Ezek itt nem valódi kertek...

Vatics százados: Nem értem.

Knoll: Itt nem lehet ásni... Az ásó kövekbe ütközik, edényekbe, ágysodronyokba, repeszekbe... Ezek itt nem is kertek... Sehol egy kerítés, mezsgyekő, jelzőpózna... Csak ecetfák, bodza, lapulevél... Ezeknek a házaknak itt, eredetileg nem volt sem kertje, sem udvara.

Vatics százados: Azt akarja mondani, hogy telekkönyvileg nincs udvar, a valóságban van udvar...?

Knoll: Hivatalosan itt nincsenek kertek... Mögöttünk házsorok álltak... Csak aztán 1944-ben egy szőnyegbombázás, végzett velük.

Vatics százados: Nagyon megváltozott maga Knoll.

Knoll: Dehogy... Semmit sem változtam. Az ember nem változik meg, csak lassan kijön belőle, ami eredetileg is bent van.

Szalai főhadnagy: Itt én nem vettem volna házat.

Knoll: Igaza van, ez a ház nem sokat ér...

Vatics százados: Ha kérte volna, hogy ne szereljék le, akkor...

Knoll: Kértem. Két nap alatt megjött az elutasítás. Még a kórházban feküdtem.

Vatics százados: Fellebbezni kellett volna.

Knoll: Nem bíztak bennem. Nagyon keveset tudtak rólam. Mindenki féltette a nyakát.

Vatics százados: Ne haragudjon Knoll, de én úgy emlékszem, mindent tudtunk magáról. A személyzeti osztályon mindenki bízott önben. Már csak az apja miatt is, aki munkásember volt. Csepeli öntöde, ugye...?

Knoll: Az apám könyvelő volt.

Vatics százados: Könyvelő? Érdekes... És legalább Csepelen?

Knoll: Nem. Hatvanban, a Cukorgyárban.

Vatics százados: És Csepelen az a Knoll, az ki volt?

Knoll: Az apám öccse.

Vatics százados: És mi lett az igazi apjával? Az Hatvanban maradt?

Knoll: Az én apámat 1919 őszén halálra ítélték. Ugyanis kommunista volt. Kommunista és politikai biztos. Kiszöktünk az országból. Csikágóban telepedtünk le. Apám a vágóhídon dolgozott 1922-ig. Akkor baleset érte. Meghalt. Ötéves voltam, amikor az anyám újra férjhez ment. Magyar emberhez, persze.

Vatics százados: Ha ezt maga elmondja őszintén...

Knoll: Senki sem hiszi el...

Vatics százados: Lehet, hogy igaza van, hiszen az amerikai hadseregben szolgált, mint őrmester.

Knoll: Mint őrnagy.

Vatics százados: Ne túlozzon Knoll, maga fedélzeti géppuskás volt egy bombázógépen.

Knoll: Pilóta voltam. Japán ellen vetettek be először.

Vatics százados: Soha nem mondta, hogy őrnagyi rangja volt.

Knoll: Őrnagy valaki, vagy őrmester, a halálnak mindegy. Huszonöt éve vége a háborúnak, de az én háborúm még tart...

Vatics százados: Knoll, azt ajánlom, nézzünk körül az udvaron... Lehet, hogy azok a bombák nem is olyan veszedelmesek. Sétálunk egyet, szippantunk néhány mély lélegzetet az almafák alatt, aztán kész.

Knoll: Ecetfák.

Vatics százados: (érezni, hogy nem hisz Knollnak) Mindegy. Legyenek ecetfák.

Knoll: Aztán negyvennégyben, háromszor bevetettek Budapest ellen...

Vatics százados: (megdöbben) Idejött bombázni...? Ember... Maga...

Knoll: Jelentkeztem az egység parancsnokánál, és kértem, hogy váltsanak le... De akkor már kevés volt a pilóta, sokan meghaltak... A parancsnokunk megígérte, hogy nem vetnek be többet Budapest ellen, de aztán a parancsnokunk is meghalt... Harmadszorra aztán beleszálltam a boforcok tüzébe. A fegyverbombásunk nem tudott kiugrani. Delaware indián volt, s amikor meglátta a sárga fényt, Gicelamu'kaonghoz fohászkodott leborulva. Bent égett.

Vatics százados: Maga bombázta ezt a várost?!

Knoll: Tudom, hogy mit gondolnak rólam... Önkéntes voltam... Amikor először bevetettek, tudtam, hogy a fasizmus ellen harcolok. Az apámra gondoltam... Soha nem féltem, ha Japán fölé kellett repülnöm... Berlin felett sem féltem... Csak Magyarország felett... Valami akkor megroppant bennem. Éreztem, hogy hazátlan vagyok... Elbitangolt állat. Idegen mindenütt...

Vatics százados: Idefigyeljen, nézzük meg a bombákat...

Knoll: Megfogadtam, hogy ugyanannyi bombát hatástalanítok, ahányat ledobtam...

Szalai főhadnagy: Ez a négy, ez...

Knoll: Ez a négy még vissza van.

Vatics százados: (feláll) Nézzük meg a bombákat.

Knoll: Ezek az én bombáim.

A katonák sokatmondóan összenéznek.

Vatics százados: Persze, hogy a maga bombái... Megnézhetnénk azért a kertet...

Knoll: (az asztalhoz lép és kiönti az üvegekből a maradék sört) Én is így gondolom, a kertet megnézhetnénk... Érdekes kert a mienk.

Valamennyien az aligátorra pillantanak.

Szalai főhadnagy: És, ha megállnánk az ajtóban? Bizonyára van itt valami ajtó, ami a kertre nyílik...

Knoll: Igen, van itt egy zöld vasajtó. Átjáró volt valamikor... Át lehetett járni a másik utcába. Keskeny út vezetett oda. Nem is út, inkább csak sikátor. Az asszonyok használták...

Szalai főhadnagy: Elég, ha kinyitja ezt az ajtót.

Knoll: Nyitva van.

Szalai főhadnagy: Én most már nem akarok bemenni a maga kertjébe. Elég ha az ajtóig elvezet...

Knoll: (felemeli a söröspoharát) Szívesen kimennék magukkal a kertbe... Csak attól félek, hogy megéreznek valamit a bombák...

Vatics százados: És, ha maga kimegy közéjük...?

Knoll: Megszokták már a szagomat... A kezemet... Azt hiszik, hozzájuk tartozom... Én aztán, gondolhatják, óvatos vagyok... Énekelek nekik, vagy mesélek Kaliforniáról... Nem is sejtik, hogy...

Vatics százados: A szagát...?

Knoll: (a százados orra elé tartja a kezét) Szagolja meg, milyen szagot érez?

Vatics százados: (meghökken) Nem tudnám megmondani.

Knoll: Pilóta szagot, hangár szagot, alumínium szagot, a fagyott levegő szagát. Halottak szagát... Érzi már? Égett fű, égett föld szag.

Vatics százados: (döbbenten) Igen... Égett föld szag...

Knoll: És a jegesedő alumíniumszárnyak nyögése...

Vatics százados: Szaga...

Knoll: Az ugyanaz... Csak az egyiket a fülünkkel, a másikat az orrunkkal érezzük meg... A bombák legtöbbször a szag miatt robbannak fel... Mindegyik egy hisztérika... Kényes ringyó... Fénylenek, pihegnek... Engedik, hogy matassak rajtuk... Még a legkényesebb helyeken is... Énekelek neki, s nem is sejtik, hogy meg akarom őket ölni...

Vatics százados: Mondja Knoll, van valamilyen konkrét terve?

Knoll: Váratlanul majd, mint a disznókat...

Vatics százados: Késre gondol?

Knoll: Dehogy... Csőkulcs és csavarhúzó... Megszokták már a kezemet, simogatom őket, ezek vinnyognak, de aztán hirtelen...

Vatics százados: Szép dolog, hogy énekel a bombáknak, de attól tartok, ez egy kicsit hosszadalmas módszer . . .

Knoll: (sértődötten) Hát mit lehet tenni? Én az összesnek énekeltem . . . Három bevetés, számítsa ki . . . És csak ez a négy van már az enyimekből vissza. A szomszédos kertekben persze sok bomba van még . . . Soha nem lesz ennek már vége . . . Ahol csak megbolygatják a földet, mindenütt előkerül valami. Ennyi gyilkot szétszórni Európában . . .

Vatics százados: Ebben igaza van . . . Én sem értem . . . Ahol csak házat kezdenek alapozni, vagy régi pajtákat bontani, mindenütt előkerül valami. 1945 óta négyszáz tűzszerészünk halt meg. Mind tisztek és altisztek.

Knoll: (rosszkedvűen) Szerelés közben?

Vatics százados: Szerelés, vagy szállítás közben . . .

Knoll: Ez főleg a szag miatt van . . . A bombák megérzik az idegen szagát . . . Kényes dögök ezek . . . Ringyók, én mondom magának, ez mind ringyó . . .

Vatics százados: Knoll, én megértem magát . . . De mi lenne, ha mégis kimennénk a kertbe. Csak körülnéznénk és kész . . . Két perc . . .

Knoll: Jó lenne, ha kijönnének a kertbe . . . Csak az ösvények, annyira személyesek, hogy eltévesztenék . . .

Vatics százados: Az isten szerelmére Knoll, hát mekkora ez a kert?

Knoll: Látszólag pontosan akkora, mint egy kert . . . Csakhogy az ösvények lesüllyednek a gyökerek alá, s a romok is ott vannak még mindenütt . . . A járatok, teljesen egyszemélyesek . . .

Vatics százados: Kiásta a bombákat?

Knoll: Körülástam mind a négyet . . . Mindegyik a saját gödrében pihen . . . Olyanok, mint a kanadai borz . . . Járatok vezetnek a fekhelyükhöz . . .

Vatics százados: Azt hiszem, Knoll, magának igaza van . . . Négy ember nem mehet ki a kertbe De ha ketten megpróbálnánk. Én is régi fiú vagyok.. Engem megszoktak már a bombák . . .

Knoll: Magát . . .? Maga aknász . . .

Szalai főhadnagy: Knoll, van itt valahol mosdó?

Knoll: Mellékhelyiség . . .?

Szalai főhadnagy: Így akartam mondani . . .

Knoll: (az oldalajtóra mutat) Ott az az ajtó, aztán balra . . .

Szalai főhadnagy kimegy az oldalajtón. Valamennyien utána pillantanak.

Vatics százados: Az aknákat valóban többre becsülöm . . . Látszik rajtam . . .?

Knoll: Nem értem ezt a főhadnagyot . . .

Vatics százados: Fiatalember még, és hát nagyon sietős a dolga. Dunavarsányba készül a menyasszonyához . . .

Knoll: Nem értem ezt a főhadnagyot . . .

Vatics százados: Legmagasabb a képzettsége nálunk . . .

Knoll: Kimegy a kertbe . . .

Vatics százados: Ne gondolja . . . Nagyon tiszteli magát . . .

Hirtelen megbolydulnak a madarak, vijjognak, sírnak. Vidosa zavartan megáll a vizeskannával.

Knoll: Kiment . . .

Vatics százados: Talán csak, azon a vasajtón . . .

Robbanás hallatszik. Az üzlet hátsó fala megreped. A kalitkák egy része leborul a földre. Kinyílik az oldalajtó, és nyikorogva leng, mintha a légnyomás, vagy a huzat mozgatná. Négyszögében lassan megjelenik Knoll felesége. Sápadt, fehér, misztikus.

Juli: (ijedten) A főhadnagy . . . A főhadnagy . . .

Knoll: Tudom . . . Elment . . .

Juli: Az előbb itt . . . Itt az ajtó mögött állt . . .

Knoll: Csak egyszer tévedünk, és többet nincs rá alkalom.

Vatics százados: (az ajtó felé lép, rekedten) Talán csak . . . Az is lehetséges...

Knoll: Várjon . . . Ez a kert, egyszemélyes . . .

Knoll arcát látjuk, aztán ketrecében a magányos, rémült aranyhörcsögöt, majd a csíkos, szépformájú császársügért, mely egyedül egyensúlyoz az akvárium közepén. Végül a magányos aligátort. Furcsa, fájdalmas, állati nyögést hallunk. Távoli, félelmes, bizonytalan hangot.

Nem hasonlítok

Hátrálj, míg elég messze vagy!
Nem hasonlítok asszonyodhoz.
Arcom nem puha gyermekarc,
Kín-véste, mély jeleket hordoz.
Mellem nem hüvös lányoké:
lappangó zsarát. Tüzzé lobban
egy érintéstől, s eleven szén
lesz már a kéz is. Akit szoptat,
fájdalmat nyel. Korán kiszárad.
Csípőm nem boldog asszonyé,
bronz-urnája a tűzhalálnak.
(A szerkezet rajt átdereng már;
domborműve a csontszobrásznak).
Hátrálj, míg elég messze vagy!
Nem asszonyokra: csontra, kőre
hasonlítok én mindhalálig.
Nem nő vagyok; a szerelem,
emelhetetlen tömb, az egység,
nem osztható férfira, nőre.

Akinek megbocsáttatik

Nem üt soha. És nem segít.
Senkiért nem hajol a porba.
Jóllakva ring a hintaszékben,
álmosan nézi, hull a bomba
távol mezőkre, városokra.
Ő ült o t t, a k k o r, kockát vetve
sandított olykor a keresztre
tizenkettőtől háromig.
Ő, ki nem tudja, mit cselekszik.
Tétlenséggel öl, hallgatással,
Ő, kinek megbocsáttatik.

CSÁNYI LÁSZLÓ

ÉLMÉNY ÉS ERUDÍCIÓ

Arcképvázlat Gál Istvánról

Minden azt akarta, hogy író legyen. A ház, amelyben született, a táj, amely annyi örvendetes titkot tartogatott számára, egyaránt az irodalomra fordította figyelmét, vagy talán többre is, arra, amit Cicero a studia humanitatis ac litterarum névvel illet. A bonyhádi családi házban hajdan Illyés Gyula élt kosztosdiákként, kertjükből pedig a plébániára látott, ahol Vörösmarty vendégeskedett, miközben barátaival, Egyed Antallal és Teslér Lászlóval, „beszédjük csak a haza s a literatúra volt".

Egyik tanára, a Bonyhádra vetődött Riedl-tanítvány, adta kezébe az első Babits-könyveket, s a készülő esztétának csak a szomszédos Szekszárdra kellett utaznia, hogy a valósággal szembesítse olvasmányélményeit. Egy későbbi vallomásában azt írja, olyan izgalommal járta Szekszárdot és környékét, mint Illyés Sárszentlőrincet, midőn megtudta, hogy diákkorában ott élt Petőfi. A Babits iránt érzett csodálat a feladatot is magában hordta: cikket írt a szekszárdi újságba, az első, Babitshoz valóban méltó írást, hogy a nehezen lelkesülő várost megpróbálja megtanítani legnagyobb fia tiszteletére. A vállalt feladat persze reménytelen volt, de legalább megadta Babitsnak azt az elégtételt, hogy nevét, saját szavait olvashatta a Tolna megyei Újságban, mely oly sokáig tudomást sem vett róla.

Babitstól, aki barátságával tisztelte meg, Németh László műhelyébe került. „Kár, hogy a lelkesedést nem lehet tovább oltani, mint a himlőt... Elég lennél három fakultás ifjúságának" – írta mestere a fiatal tanítványnak. „Mérhetetlenül impozáns példa volt az ő egész napi szellemi tevékenysége, élőszóban előttem kibontakozó munkássága és rengeteg új ötlete" – emlékezik vissza Gál erre az együtt töltött esztendőre. Itt, ebben az éjjel-nappal dolgozó szellemi műhelyben érett íróvá. Jobb iskolát nem lehetett volna elképzelni sem.

ÉGTÁJAK

Egyszerre kapta a tanulnivalót és a feladatot: Babitstól a szellem fegyelmét, Németh Lászlótól a kielégíthetetlenséget; kívánhat-e pályakezdő több ösztönzést? A gyerekkori emlékek is egyszerre céllá válnak, a kevert ajkú Bonyhád sűrített Dunatáj, a nagyszülőknél töltött zimonyi nyarakból szerb szavakat is hazavisz, s mindez arra jó, hogy már korán fölfigyeljen a szomszéd népekkel való sorsközösségre. Közben látóhatárát egy angliai utazás is tágítja, de az alapélményt Közép-Európa jelenti, s mint maga írja: „1930 és 1943 között minden szabad időmet és pénzemet az új szomszédállamok megismerésére és beutazására költöttem. Különösen Csehszlovákiában és Prágában éltem hosszú hónapokig, Bécsben másfél évig, de Romániában is éppen eleget."

Az anglomán divattól mindvégig megóvja ízlése és – ami ennél fontosabb – felelősségtudata, s amit a csatornán túl tanul, csak arra jó, hogy a szellem látókörét tágítsa. A későbbi évek, évtizedek során is fontos kutatási területe a magyar–angol szellemi kapcsolatok kérdése, amire korábban irodalmunk alig fordított figyelmet. Első angliai utazását sorsdöntőnek nevezi életében, de bármennyire is fontos volt, másra is jut erő és figyelem; a pesti egyetemen angol–német–magyar–művészettörténet szakos, amit egy ösztöndíjas bécsi esztendő is gazdagít, hogy hazatérve a magyar vigasztalansággal találja szembe magát. 1930 szeptemberében vonatról lelépve a nagy tüntetés sodorja magával, ellenállhatatlanul, s a politikai harcokban József Attila, Rajk László társául szegődik. Mint Goethe regényében a megszemélyesített kémiai affinitások ellen-

állhatatlansága: egybemosódik vonzás és választás, hajlam és történelem. Németh László fogadja be otthonába, hogy szinte alapító tagja legyen annak az egyszeri házi népfőiskolának, amit Németh próbált megvalósítani, maga köré gyűjtve a legjobbakat. A magyar mizéria most a rendőrség képében jelentkezik: innen viszi el, mert nem jelentette föl Rajkékat, utána egy évre kitiltják az egyetemről s a bosszú 1945-ig sújtja: nem vállalhat tanári állást.

Ez még mindig a készülődés ideje? A 30-as évek Gál Istvánja már nemcsak célját ismeri fel, fegyvereit is, s a korai tanulmányok, melyeket a Tolnamegyei Újság és a Tolna vármegye mulandóságába temetett, már férfierejében mutatják. Persze a készülődés is lehet életforma: az ötvenévest ugyanúgy látom, a folyton új feladatok kereszttüzében, kiszolgáltatottan időnek és betegségnek, holott tennivalóit tekintve a végtelennel is beosztóan kellene gazdálkodnia.

A 30-as évek elején kezdődik el az a szellemi megújulás, ami mindenek előtt a frontok tisztázását jelenti. A hitel nélküli hatalom körül szorgoskodó irodalom élvonalán is átütött a dilettantizmus foltja, a legjobbak pedig, mint Babits és Móricz, védekezésbe szorultak. Németh jelentős vállalkozását, a Tanút magára utaltsága kényszerítette ki, miután már „folyóirat sem volt, ahol megjelenjék". Nemcsak a színskála gazdagodik, minőségileg is újat jelent a később népiek gyűjtőnévvel illetett fiatalok föllépése: Illyés verseskönyve, a Nehéz föld, 1928-ban jelent meg, 1930 Szabó Pál első regényének éve, már kilépett a névtelenségből Veres Péter, Tamási Áron túl van első sikerein, s egyre bátrabban hallatja szavát a Viharsarokra készülő Féja Géza; mintha a reformkor ifjainak céltudatos lelkesedése kelt volna új életre Micsoda gazdagság! – mondhatjuk, jóllehet fölsorolásunk távolról sem teljes, hisz itt van még Kodolányi, az erdélyiek, s mindenek előtt a kor csodálatos Proteusza, Kosztolányi, s a nem, vagy alig fémjelzettek, a vidéki mizéria ma is aggasztó példái, a Szegeden rejtőző Juhász Gyula, Debrecenben a holta után is felfedezésre váró Gulyás Pál, Pécsett Várkonyi Nándor. Ebben a halhatatlan kórusban Gálnak is van külön szólama, még akkor is – kár lenne szépítenünk –, ha hangját ma is alig lehet fölismerni. Nem a szerepet választotta, hanem a fölismert jót, érték és igazság szolgálatát, s talán többet is, mert épp Németh László tanította meg arra, hogy ne országban gondolkozzék, hanem népben is, a világpolitika szélfúvásának vetett misera contribuens plebs országhatárokat áttörő egyetemességében. A szellem megbízólevelével kelt útra, azzal a fölismert és vállalt hivatástudattal, ami annyi pályát indított el – s tegyük hozzá: tört ketté – Magyarországon. Az ország gondjával nézett szembe ez a nemzedék, mely tudta, hogy az elszántság önmagában csorba fegyver, ha nincs vele a tájékozott szellem fölénye, ha nem segíti a korszerű tudás, az európai századokat átfogó műveltség.

APOLLO, VAGY A SZÉPSÉG FELADATA

Németh, miután szakított Babitscsal, 1932-ben megindította a Tanút. Nagy vállalkozás volt, mely mögött azonban nem volt nehéz felismerni a szándékot: Németh meg akarta törni a Nyugat és Babits szellemi szupremációját, hogy saját vonzáskörébe kényszerítsen minden erőt. A Tanúnak a pápai bullák csalhatatlanságát kellett volna jelentenie, amelyet a kisebb folyóiratok bolygórendszere egészített volna ki. Elsősorban a Középeurópára várt volna ez a feladat, a folyóirat megjelenését azonban megakadályozta a kijelölt szerkesztő, Gál István hirtelen betegsége. „Minden nap veszteség s inkább esett volna ágynak a fél parlament" – írta Németh már idézett levelében, amit A minőség forradalmában is közzétett (Levél Duna-Európáról).

A Középeurópa nem valósult meg soha, de a terv tovább élt s két évvel a Tanú megjelenése után napvilágot látott az Apolló, Gál István legnagyobb vállalkozása. Az Apollo nem a Tanú mellékbolygója volt, s a kiegyenlítő és összefoglaló szerepét sem akarta betölteni, egyébként is, ez a nemzedék, mely az Apolló-korszakra mindenképp nagykorúvá lett, bármennyire megértette a változtatás történelmi parancsát, nem egyformai eszményeknek áldozott. A kezdeti Nyugat szupremációja, amit az Ady örökét átvett Babits testesített meg, még nem tört meg, s Németh szembenállása gyöngíteni

sem tudta Babits tekintélyét. De a fiatal nemzedék számára már nem csupán a Nyugat jelentette az érték kizárólagosságát, még akkor sem, ha az irodalmi lovaggáütés elválaszthatatlan volt a Nyugat és Babits áldásától. De közben különböző csoportok keletkeztek, melyek megpróbálták kitaposni saját útjukat, s bár egy pillanatra se csökkent Ady, Osváth és a testileg is jelenlevő Babits tekintélye, az irodalom kezdte elveszíteni Nyugat-központúságát.

A budapesti egyetemen Horváth János és Szekfű Gyula mellett nevelődött egy nemzedék, amelynek jelentőségét az is alig csorbítja, hogy belőlük verbuválódott a „Szemle-fiúk" nem mindenben rokonszenves csoportja. Itt volt Kerényi Károly is, aki a maga neogörög Szigetét akarta benépesíteni, a pécsi egyetemen a Batsányi-kör gyűjtötte egybe a legjobbakat, Weöres Sándort, Kardos Tibort, Takáts Gyulát, Kolozsvári Grandpierre Emilt. De a baloldaliak közé sem lehet egyenlőségi jelet tenni: a nagypolgári Bálint György baloldalisága egészen más forrásokból táplálkozott, mint a proletariátussal szövetkező József Attiláé, ahogy Halász Gábor aufklärizmusa is más volt, mint Cs. Szabóé.

Ebben a szellemi gazdagságban Gál Apollója a közép-európai humanizmus eszméjét akarta szolgálni s az 1934–39 között megjelent tíz kötet munkatársait, Babitstól Bókáig, többé-kevésbé azonos cél vezette. Többé-kevésbé, mert például Bóka, aki kezdettől Németh antagonistája volt, talán maga is vezéri szerepre vágyott, s bár még sokáig kellett várnia, 1954 végéig, hogy – bizony méltatlan módon – a Petőfi Mezőberényben ürügyén, megpróbálja diszkvalifikálni az irigyelt Némethet. Az Apollóra elsősorban a saját feladat fölismerése jellemző: a megértést írta zászlajára, s a közép-európai humanizmust, hogy így szolgálja a népek közötti egyetértés gyakorlati tennivalóit s ezzel segítse elő a jövőt. Bizonyos értelemben új műfajt teremtett, s ebben lehetetlen nem észrevenni a Tanú ösztönzését, amit szerkesztője így fogalmazott meg: „A közös megjelenés és megnyilatkozás egy új formáját próbáltuk az Apollóban megvalósítani a könyv és a röpirat között, egy új műfajt kíséreltünk meg vele, mely az évkönyvnél elevenebb, mozgalmasabb, viszont nem oly múló, efemer jellegű, mint havi és hetilapjaink."

Az Apolló megjelenését a korabeli kritika meglepő elismeréssel és egyetértéssel fogadta, a Nyugattól a Szocializmusig egyaránt fölismerték benne a küldetést, „a tágabb körű eszményt, a virtuális Közép-Európa gondolatát", mint Fejtő Ferenc írta a Szocializmusban. Közben Gál a gyakorlatban is igyekszik szolgálni a közép-európai testvériség gondolatát: számára a virtuális Közép-Európa nagyon is valóságos fogalom és saját munkásságával próbálja áthidalni az országhatárokat, nyelvi ellentéteket, nacionalista érzékenységeket. Munkatársa az erdélyi Független Újságnak, a Brassói Lapoknak és a prágai Új Szellemnek, míg itthon a Tolnamegyei Újságig bezárólag a legkülönbözőbb lapoknak dolgozik. A szellem önkéntes nagykövete ezekben az években, ott van a Sarló kongresszusán, a Népszövetség prágai Közép-Európa-konferenciája a kulturális szakosztály alelnökévé választja, majd a külügyminisztérium kulturális osztályára kerül, mint az idegennyelvű könyv- és folyóirat kiadás előadója. Ennek a korszakának fontos kiadványa a Magyarország és a Balkán című könyv, amit a Magyar Külügyi Társaság Balkán-bizottsága adott ki 1942-ben, Gál István szerkesztésében és bevezető tanulmányával.

Az Apolló, amelynek utolsó kötete 1939-ben jelent meg, tudományos eszközökkel, a szellem felől közelítette meg a közép-európai gondolatot, a külsőre igénytelen Magyarország és a Balkán azonban a gyakorlati tennivalókat foglalja egybe. Az időpont sem közömbös: 1942 a német expanzió sikereinek időszaka, s Gál Balkán-programjának kifejezetten politikai éle van, amikor ezt írja: „A magyar tudományosság balkáni feladatai mindenféle politikai változások között is változatlanok voltak és azok is maradnak." A könyv a magyar Balkán-kutatás – javarészt sajnos mindmáig – megoldatlan feladatait gyűjti egybe a kérdés legjobb ismerőinek megnyilatkozásaival, azzal a különösen a háborús években érvényes figyelmeztetéssel, hogy „a magyar Balkán-kutatás hivatása és szerepe az európai tudománytörténetben nem lehet múló divatoknak alávetve".

A könyv természetesen nem tartóztathatta föl a történelem könyörtelen menetét, mégsem hangzott pusztába kiáltott szóként. Ahhoz mindenképp hozzájárult, hogy a legjobbakban ébren tartsa a ma sem időszerűtlen feladatot.

AZ ÍRÓ

Négy könyve jelent meg s folyóiratokban szétszórtan több száz tanulmánya. Az Apolló szerkesztő-szervező munkája nemcsak kifelé hatott, hanem befelé is: a folyóirat gyarapodó köteteivel a szerkesztő is gazdagodott, s amikor első nagyobb lélegzetű munkája, a Babits és az angol irodalom 1942-ben megjelent, már teljes fegyverzetében mutatja a kiforrott írót. Ezt egy angol nyelvű munka követte, a Hungary and the Anglo-Saxon World, majd a Magyarország, Anglia és Amerika, különös tekintettel a szláv világra, ami a felszabadulás után az első magyar könyv volt. Habent sua fata libelli. Ennek ez volt a sorsa: 1943 szeptemberében kezdte el szedni Tóth László, az ismert kecskeméti nyomdász, s mire a tördelés is elkészült, bekövetkezett a német invázió. Tóth, attól félve, hogy szétdobják a szedést, lematricázta és fölvitte Pestre. Úgy kellett kezelni, mint valami veszedelmes robbanó anyagot, a szellemi ellenállás bizonyítékát. A matricákat tartalmazó bőröndöt az Egyetemi Nyomda igazgatói szobájának ajtaja elé állította a lelemény, ahol – miután szembetűnő helyen volt – senkinek sem szúrt szemet.

Minden írás – bár egyformán az önkifejezés és a megmaradás eszköze –, eleve feltételezi a hatást; az írói szándék az olvasó cselekvő igazolását várja. Gál már első föllépésével is a közéleti gondokat vállaló íróként mutatkozott be, aki a magyarság történelmi feladatán túl fölismerte a szomszéd államok rokon-szerepét is. „Kezdet-kezdettől többet írtak személyemről, írásaimról és kiadványaimról külföldön, mint itthon" – írta egy levelében, s ha ebben csak a magyar mizéria megnyilvánulását látnánk, nem lenne teljes a kép. A Horthy-provizórium időszakában – de sajnos gyakran még ma is – érték és siker nem egymást feltételező fogalmak, ám Gál még Németh műhelyében sem tanulta meg, amit mestere már pályája kezdetén felismert, meglehetősen általános érvénnyel: „Mint az életben, úgy a művészetben sem mindig a legkülönbek győznek: többnyire a legszerencsésebbek, ha ugyan nem a legmarkosabbak." (Csáth Gézáról, A két nemzedék kötetben, 124. o.) Gál éppenséggel nem mondható a „legszerencsésebbnek", s hiányzott belőle a magamutogató harcosság is, mely kiverekedte volna a kortársi elismerést. Az elmaradt siker mögött értékek rejlenek, jóval több és maradandóbb, mint amit a könyvtári katalógusok címjegyzéke sejtet, mert ez az életmű tulajdonképpen ma is címszavak mögött lappang, s aki végig akarja járni útjait, át kell törnie az ellenállásnak azon a körén, amit az évtizedek vontak e pillanatnyilag alig fölmérhető életmű körül. Az ellenállás azt példázza, hogy csak a „legszerencsésebbek" kerülnek be a siker négyszögesített körébe, de ez nem törte meg Gált: konok következetességgel végzi dolgát, melyben nem lehet szétválasztani, hogy mi az, amit magára rótt és mi az, amit a kor rótt rá. S ha azt mondjuk, „alig fölmérhető", ez – sajnos – szó szerint igaz. Mert az 1947-es Magyarország és Keleteurópa című könyv, épp úgy, mint a többi, alig hozzáférhető, a folyóiratok lapjain szétszórt tanulmányok pedig ma is Csipkerózsika álmát alusszák. „Tizennyolc-húsz óra munka egy nap, étlen, öltözetlen, egyetlen kendőt csavarva hálóinged köré, felizgatva a szereptől, amely kész volt, míg te csak készülődtél" – hogy Németh említett levelét folytassam. Hát ennyi termést hozott csak a napi 18–20 órai munka? És valóban csak szerep lett volna, „amely kész volt?"

Vannak, akik egy lakatlan szigeten is írók lennének. Jókai, amilyen gyermeki lélek volt – nem is elképzelhetetlen –, a lepkéknek mesélt volna, Goethe boldog grafomániája följegyezné a növények metamorfózisát, Ady a csillagoknak szavalná verseit, s Illyés az utókornak írna, amelynek reményét soha nem szabad föladni. S vannak írók, akiknek, mint Babits mondta, a könyv is élet. Babits ilyen volt, Németh is. A könyv is élet s az erudíció is élmény, ahogy Gálnak is az volt, s amit megtanult, megpróbálta életre váltani. Ehhez is hit kell: hisz-e az író abban, hogy az értelem jóra fordíthat bal-

sorsot, feladattal pótolja az egzisztenciális aggodalmat, cselekvő reménnyé változtathatja a csüggedést. S hisz-e benne a kortárs?

Gál mindenesetre hitt. Alig lehet meghatódás nélkül olvasni 30–40 év előtt írt tanulmányait, amelyek az értelem fölényével próbálják siettetni a jövőt. A hit az erudícióhoz föllebbez, az erudíció a hitet kéri számon: szellemi életünk sok évszázados pöre. S Gál itt csatlakozik a legjobbakhoz: Bessenyei, Széchenyi, vagy akár Németh László neve kívánkozik ide. Persze az analógiák sem egyértelműek: Gálnak a széthullott monarchia fogalomkörében kellett megtalálnia azt a földrajzi és szellemi közösséget, amit a szomszéd országok – korabeli szóhasználattal: utódállamok – jelentettek. A feladatot kellett megérteni, melyet nem a nacionalista gőg fogalmazott meg, a félművelt uralkodó osztály „kultúrfölénye", hanem a népek testvérisége, a megértés, a közös sors vállalása.

A feladat megszabta eszközeit is. Amikor fiatalkori eszményeiről kérdeztem, azt mondta, sokáig nem tudott választani, hogy Babitsot vagy Szabó Dezsőt tekintse-e mesterének. A két név ma jóvátehetetlen szembenállást jelent, de akiknek fiatalsága fölött csillaguk ragyogott, tudják, hogy hatásuk alól nehéz volt szabadulni, s ne feledjük, Németh László is Szabó Dezsőnek ajánlotta 1940-ben A minőség forradalmát. S ha a fiatal Gál mindkettejük oltárán áldozott, az erudíciót tisztelte bennük, mely, bármenynyire különbözött is temperamentumuk, egyformán megszabta életútjukat. Gál egyiknek sem vált utánzójává, s most négy könyve és sok száz tanulmánya tükrében nem egy sajátos stílust revelál, hanem egy gondolatot: a több-nyelv-testvériség gondolatát, amely nem akarja feloldani a természetes nyelvi határokat, s nem egy eszményi eszperantótól várja a megoldást, hanem az érdekek és érzelmek azonosságától. Ez is magyarázata annak, hogy nincsenek föltűnő stílusjegyei, pontosabban, az erudíció egyetlen stílusjegye.

Az ifjúkori eszmények itt találkoznak, s az irodalomtörténet így mossa el a határokat: Babits és Szabó Dezső félelmetes tudása feladattá vált Gál számára, hogy – bizonyos értelemben – túl is mutasson rajtuk. Szabó megalomániája csak önmaga mértékét ismerte, Babits Európában gondolkozott, vagy pontosabban – bár soha nem írta le – a Novalis-értelmezte Európában, mely a kereszténységben testesült meg. Gál túllépett a mesterek határain, s azt kereste, mit jelentünk a világ számára. Az érdek- és érzelemközösség a szomszédokkal fűz egybe, de a magyarság jelentősége – hivatása? – a tengeren túl is fölmérhető. Ezt kutatta a Hungary and the Anglo-Saxon World lapjain, a nyugati világhoz szóló érvénnyel, majd a kissé nehézkes című Magyarország, Anglia és Amerika, különös tekintettel a szláv világra könyvében.

Ha fejlődését nyomon követjük, rögtön szembe tűnik, hogy egyre tágulnak határai. A pályakezdő még egy szűkre szabott magyarság-fogalomban gondolkozik, melyet a nyelvhez kötöttség jellemez, ezért akarja a harmincas évek elején megírni a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom történetét. A terv nem valósult meg, talán épp azért, mert látóköre folyton tágult: a magyarság problémái összekapcsolódnak a Dunatáj nagyobb és serkentőbb földrajzi és szellemi közösségével. A végleges határt azonban itt sem lehet megvonni: helyünk van a világban, minden égtájra vezetnek szálak. S a kép, amit a filológiai apparátus bizonyító ereje mutat föl, évszázados babonát igyekszik megdönteni: nemcsak átvettünk, adtunk is a világnak.

Gál, az író – sajnos, nem ritka jelenség – még felfedezésre vár, pedig évtizedekben előre gondolkozott, mert a népek testvériségével a lassan jelenné érő jövőt szolgálta egész munkássága. Írásai ma is alig hozzáférhetők, s nem tudom, hogy ötven vagy száz év múlva több lesz-e az olvasója, mint most. De ameddig jövőben gondolkoznak az emberek, kimondatlanul is, egyetlen idézet nélkül is, jelenvaló lesz.

MÁNDOKI LÁSZLÓ

MEGEMLÉKEZÉS BERZE NAGY JÁNOSRÓL

Halálának 25. évfordulóján

Amikor – még gimnazista koromban – ismerkedni kezdtem a magyar néprajzzal, az elsőként megvásárolt szakkönyvek között került kezembe a Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. kötete, a Berze Nagy János gyűjtötte *Népmesék Heves- és Jász-Nagykún-Szolnok-megyéből.* Mint a sorozat szerkesztője, Vargha Gyula is írja előszavában: „E kötet némileg eltér a Magyar Népköltési Gyűjtemény szokott formájától. Hiányzanak belőle a népdalok, balladák s a népi szellem egyéb verses megnyilatkozásai, az egészet népmesék töltik meg." Ráadásul a nyolcvanhét szöveg közül hatvanöt egy községből, Besenyőtelekről való . . .

Élmény volt e mesék olvasgatása – nem véletlenül írták róluk, hogy „a legjobban elbeszélt magyar mesék közé tartoznak". Pedig Berze Nagy szakított a korábban általános gyakorlattal: maga is megírja, hogy e meséket az „olvasó úgy kapja, a mint én hallottam őket. Nem stilizáltam rajtuk semmit". A gyűjtés idején, századunk első éveiben ez forradalmi újítás volt, korábban csak Kálmány Lajosnál, a Szeged környékén működő etnográfus-papnál találkoztunk ilyen törekvéssel.

A továbbiakban, egyetemi éveim alatt már hivatásszerűen is kapcsolatba kerültem Berze Nagy János lenyűgözően hatalmas életművével: első szemináriumi feladatom folklorisztikából és tudománytörténetből a Berze-bibliográfia összeállítása volt. Elámultam azon, hogy az általam addig csak mesekutatóként ismert tudósnak (ő írta a négykötetes Magyarság Néprajza számára a „Mese" c. összefoglalást is) milyen sokoldalú és mennyire szerteágazó a munkássága. Szó- és szólásmagyarázatok, népdal- és balladaközlések, énekes-táncos gyermekjátékok kottás közlései, néphit- és népmondatanulmányok jelzik széleskörű ismereteit, páratlan szorgalmát és hallatlan munkabírását. Ezt azért is nagyra kell értékelnünk, mert Berze Nagy János egész életében más területen, az oktatásügy terén dolgozott, és életműve, néprajzi munkássága a pihenéstől, szórakozástól és az álomtól ellopott órák eredménye. Joggal (és fájdalmas büszkeséggel) írta élete utóján: „. . . életem minden szabad óráját a néprajztudománynak szenteltem."

E nyelvészetileg is jól képzett kutató, (hiszen doktori disszertációja is nyelvészeti jellegű volt 1905-ben: *A hevesmegyei nyelvjárás*) nemcsak hatalmas anyagot tárt fel, hanem értékelte, és fel is dolgozta azt, s korának mulasztása volt, hogy életművének legnagyobb, monumentálisnak méltán nevezhető alkotásai nem jelentek meg életében. Ha elkészültekor napvilágot lát a „Meseszótár", évtizedekkel előzzük meg a világ mesekutatását, így viszont a kiadása körül folyt huzavona során, majd az első világháború következtében a hatalmas (80–90 íves) mű, melyet 60 ívre kellett rövidítenie – elveszett, nincs meg sem a kézirat, sem az annak idején kiszedett első tizennégy ív levonata. Baranya megye Tanácsának érdeme, hogy másik főműve, a *Magyar népmesetípusok* két hatalmas kötete nem jutott erre a sorsra: Berze Nagy János halála után, 1957-ben látott napvilágot az a munka, amely azóta is kézikönyve a világ mesekutatóinak.

Baranya másodszor adott példát ország-világ előtt a tudomány támogatásának ilyen formájával is, hiszen a főleg Berze Nagy-gyűjtéseket tartalmazó, általa szerkesztett és jegyzetelt háromkötetes népköltési gyűjtemény, a *Baranyai magyar néphagyományok* szintén „Baranya vármegye közönsége" kiadásában jelent meg 1940-ben. Ez a kincsesbánya, amelyet egyaránt forgatnak és használnak, idéznek a nyelvészet, a

néprajz és a népzene kutatói, méltán kapta egyik méltatójától megjelenése negyedszázados évfordulóján a „baranyai Kalevala" nevet!

Itt és most nem lehet feladatunk, hogy méltassuk Berze Nagy Jánosban a pedagógust és az embert (aki fiatal éveiben verselt is, bár 1902-ben megjelent egyetlen kötete – amely a *Tiszamentről* címet viseli – lassan feledésbe merül, s kiadatlan verseiből is csak személyéhez fűződő ünnepségeken hallhatunk) –, ezt megteszik mások. Nem tehetjük meg azonban, hogy a tudós, a gyűjtő és kutató méltatásakor ne ejtsünk szót gyűjtésszervező tervékenységéről.

Berze Nagy János tagja volt a finnországi Helsinkiben alakult nemzetközi néphagyomány-kutató társaság, a Folklore Fellow Magyar Osztályának. Az első világháború után Szekszárdon próbálkozott kérdőíves gyűjtést szervezni a néphagyományaink megmentésére (ennek eredményeit és jelentőségét feltárni még ezután elvégzendő feladata tudományunknak), a harmincas években pedig speciális kérdőívet szerkesztett a baranyai anyag összegyűjtéséhez – ennek eredménye lett a „baranyai Kalevala", amelyről annak idején így nyilatkozott *W. Anderson:* „Egyike a létező legjobb és legtartalmasabb magyar néphagyomány-gyűjteményeknek és ez nem keveset mond a magyarok eddigi, e téren elért teljesítményeinek magas színvonala mellett . . ." Vagy idézzük *Kodály Zoltán* levelét? „Bárcsak minden vármegye követné a példát!"

Gótikus ívelésű boltozatként magasodik Berze Nagy élete munkája, pedig mi mindent nem is említettünk még! Könyvismertetések és bírálatok, mitológiai tanulmányok (nemcsak magyar, hanem szomszédnépi vonatkozásokban is!), temetkezési szokások ismertetései, módszertani cikkek, mesegyűjtemények hallatlan precizitással összeállított jegyzetei, s mindez (cikkekben is formát öltő!) pedagógusi munkássága mellett! Felolvasások, előadások, hivatali és tudományos munka – hogy fér bele egy ember életébe? Tanulság és magyarázat mindenkinek az az elv, amit Berze Nagy vallott: „minden óra, amit elmúlasztok, keservesen pótolható idő . . ."

A véle és a tudománnyal szembeni mulasztásokat eddig csak részben sikerült pótolni azzal, hogy egész sor munkája jelent meg halála után:

a már említett korszakos mű, a száztizenegy esztendő kiadott és kiadatlan mesegyűjtéseit (1822-től 1833-ig) összegező *Magyar népmesetípusok* mellett két kiadást is megért az *Égigérő fa* című, magyar mitológiai tanulmányokat tartalmazó kötet; tudományos és népművelési igényeket egyaránt szolgálnak a *Régi magyar népmesék Berze Nagy János hagyatékából* (függelékében *Az Alkestis-tragédia és egy magyar népmese* c. tanulmánnyal), s az olvasók ifjabb korosztályához szól a *Szőlőszem királyfi* és a *Sárkányölő Sebestyén* című kötet.

Nem érdemünk, hanem emberi és tudományos kötelességünk volt, hogy támogassuk Berze Nagy János további néhány gyűjtésének, tanulmányának kiadását. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyvének hasábjain látott napvilágot *A folklorista Arany* és az *Arany László eredeti népmeséi*hez írott jegyzeteket tartalmazó tanulmány, s ugyanitt most van sajtó alatt *(Hegyi József* gondozásában) a *Régi népdalok és népies dalok Berze Nagy János hagyatékából* című cikk. A Pécs-Baranyai Múzeumbarátok Köre különkiadványainak első darabja is postumus Berze-mű: *Népköltési gyűjtemény a Palócságból és a Tiszamentről.*

Sokat tettünk e nagy tudós életművének beteljesedése érdekében, de egyet nem pótolhatunk: az időt! Gondoljuk el, hogy az évek, évtizedek munkájával (hiszen Berze Nagy János harminc esztendeig dolgozott a *Magyar népmesetípusok*on!) összeállított művek milyen hatással lehettek volna tudományunk és a nemzetközi tudomány fejlődésére, ha azonnal bejutnak a tudományos élet vérkerigésébe . . .

Nagy János, aki 1879-ben született a Heves megyei Besenyőteleken és 1946-ban húnyt el Pécsett, nagyot alkotott, életműve mindnyájunk példaképe lehet. Első népmesefeljegyzéseit 1894-re datálhatjuk, s élete végéig, tehát ötvenkét esztendőn át alkotott. 1904-ben helyesbítették hivatalosan is *Berze Nagy*ra családi nevét, mely név – fogalommá vált mind a magyar, mind a nemzetközi folklórkutatásban.

Most, halálának negyedszázados jubileumán kegyelettel emlékezzünk róla, őrizzük emlékét, melyet – „ércnél maradandóbban" – őriznek művei is!

PÉCSI GABRIELLA

Mese

Kötöm gyönyörű fény-ingem,
szépségem eltakaró-megmutatóját,
borostyántüm szemelgeti
simuló-megadó fonalam,
végtelen semmi-gomolyból kötök
halál ellen való csodainget
– testemre növénytakarót –
elrejteni iker-vulkánokat,
hajam madárszárnyai riadtan
lebegnek ősi pillanatok felett,
míg intésedre kitör a lávafolyam
s kettős tűzrobbanásunkban újrahevül
a mélyben az acél-szerelem.

Groteszk

Reménytelen jegenyék nyújtózkodnak.
Száll a hódító nap,
hív az ingerlő hold,
de csak állnak mulyán,
vállukon tranzisztoros rigó.
Köpnek a világra,
mielőtt elbőgnék magukat.

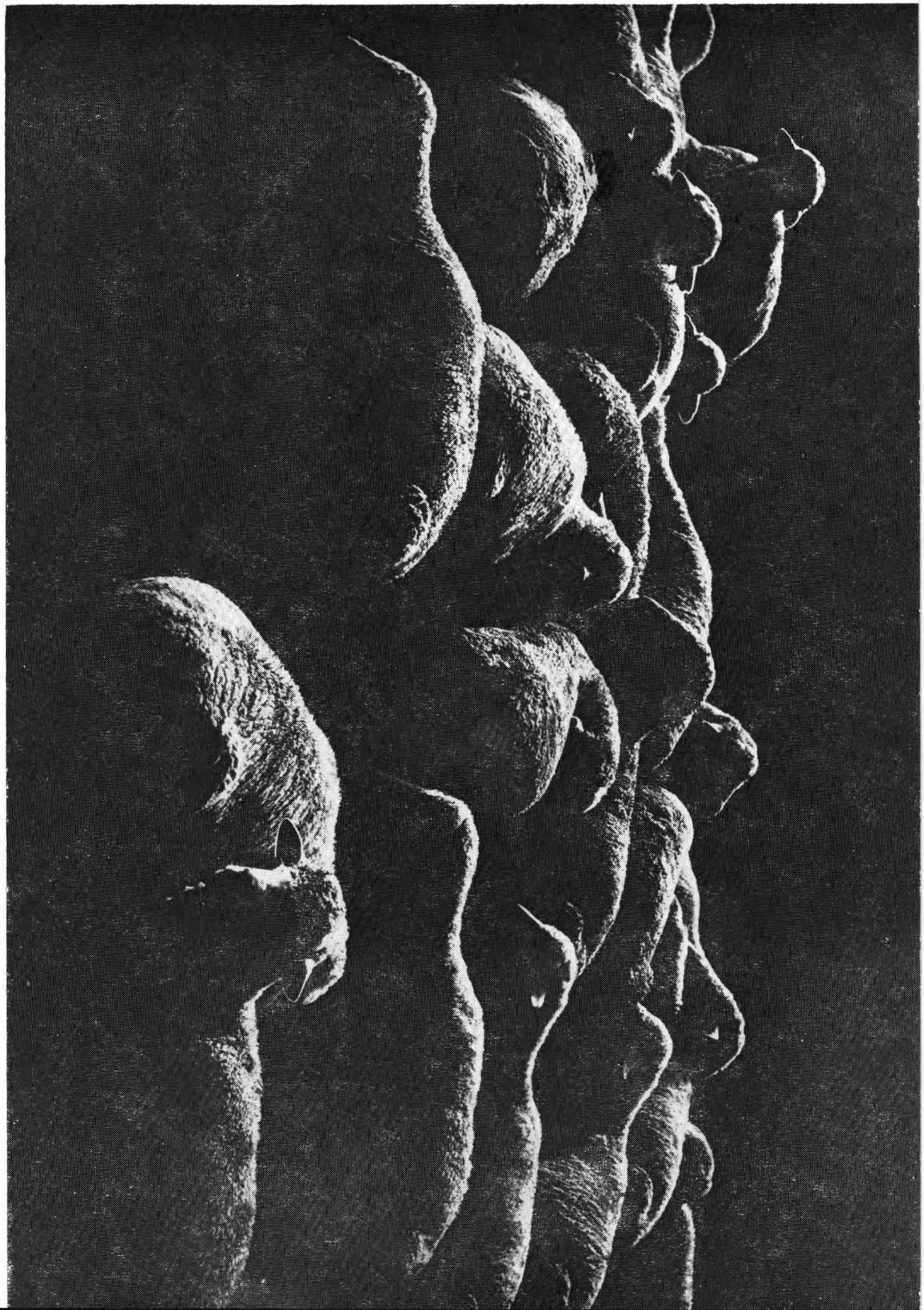

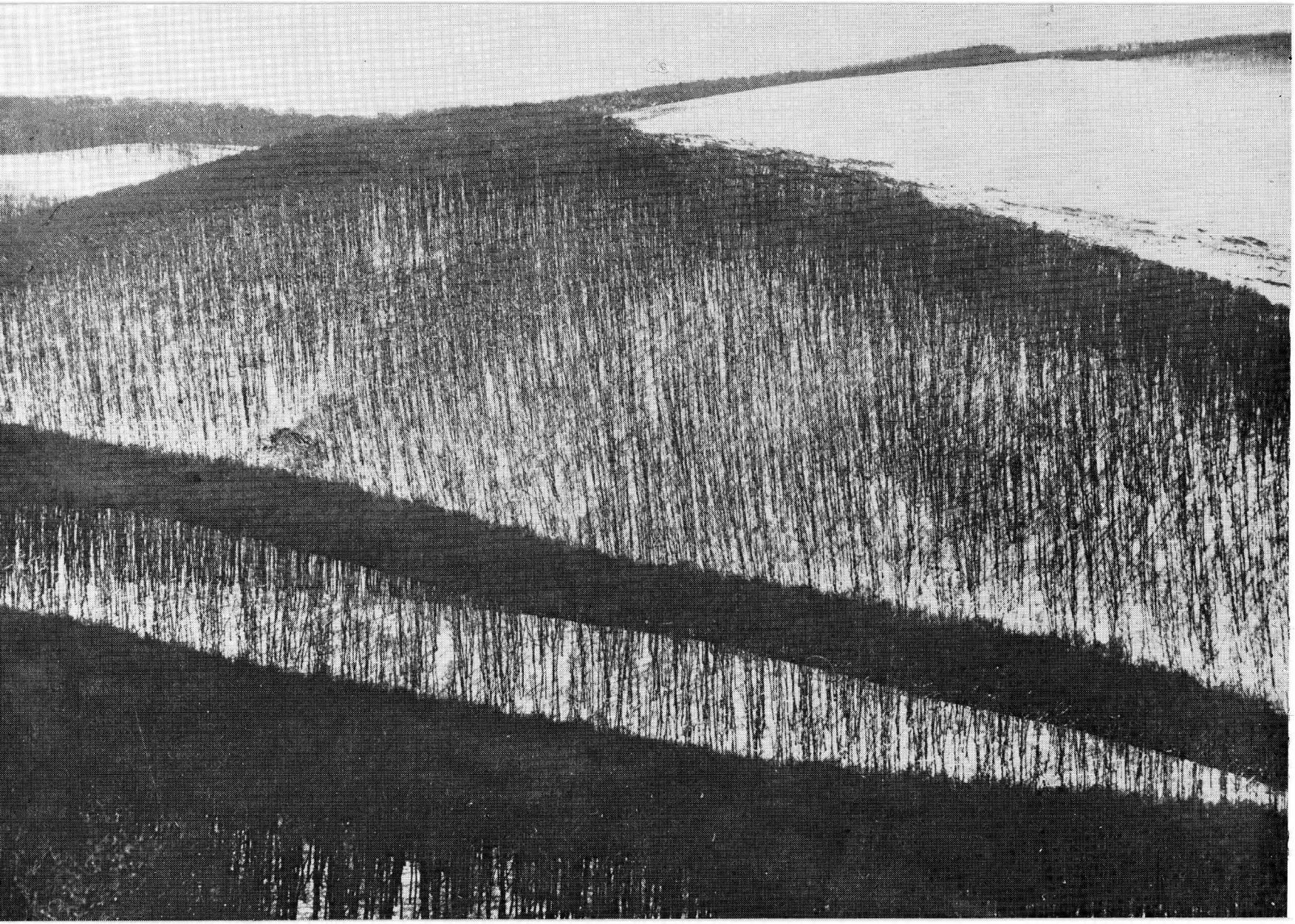

MARTYN FERENC BERZSENYI-RAJZAI ELÉ*

Berzsenyi műve a végsőkig csiszolt tökéletesség. Tökéletes, tehát mindig időszerű. Fojtott és megzabolázott szenvedélye: állandó parázs ... Verssorai: összeszikrázó, egymást feszítő és szívünkig világító szavak ... Versszakai: a gondolat, a zene, a képzelet és kemény ihlet klasszikus szerkezetei. Költői műve életünknek és világunknak – amely szavaival élve a „ tündérváltozatok műhelye", – ihletője. Így együtt e mű fegyelmével és építkezések „energiás" szavaival, soraival és versszakaival példa az alkotásra és az életre. Így volt és ma is az, és mindenkor ihletője is lesz az egyetemes igényű magyar művészetnek, amelyben, mint „A poézis hajdan és most" című versében mondja: „csak egy az igaz, nagy és jó". Ebben az utolsó, mintegy testamentumot tevő költeményében e három fogalom „mosolygó jelcímének" vallja a SZÉPET, amely lírai fogalmazásában „mint a szerelem játszi gyönyör kezén" folytatja az ÉLETBEN a teremtést ... Szavaival: „Szívből szívbe gyönyört zengve s vidám erényt"! – Vagy talán ne így vegyük Kodály Berzsenyi-ihletét a zenében és most itt a Rippl-Rónai Múzeum falain Martyn rajzaiban? ... Ezt a 47 lapot, amelyeken a Berzsenyi-mű igézetében és idézésében a „poézis ujjai" rajzolják ábráikat. Martyn tolla nem véletlen talált a niklai SZÁRNYRA. Nem véletlen ébreszti e mű szellemét és alkotójának emberi alakját: a nemesen egyszerűt, a törvény-szövegűen tiszta szavút, a „használni és nem csillogni" „mezei emberét", a „nemzetről aggódót" és „a szent poézis és a dicső erény" ébresztőjét. Verseiről szavaival szóltam és íme, ami naggyá teszi azokat, itt látjuk, mintegy tükörfényben e lapokon ... Itt a mértéket, tömörséget, a tökéletességre törést ... A szép és jó niklai méltóságát ... A költőt gyötrő ihletet ... Itt, festői jelképeivel „A magyarok" írásának lázában született kísértetet, a romlás-gondolat körmös bogáncsával és a remény pislogó gyertyájával ... A megszemélyesített titkot ... Együtt találjuk a fekete berki és a fényes keszthelyi tájjal a falu és földivalóságot kísérő és kísértő felhő-múzsákat. Akik nemcsak súgva gyötörnek, de koszorúznak is ... A fékentartott pegazust és lovasát, aki ugyancsak tud a „gyors paripán leragadva szökni" ... E rajzok egyik legszebbikén a költő „Felolvas önmagának". A líra szavaira figyel az alkotó ember ... Akárcsak másik változatában a „Berzsenyi és Horatius" című rajzán. Együtt látjuk és nézzük ezen az ihlető jelenést és tanító szellemet, amint a STÍLUST bele szúrja a jelképes EGÉSZ, a kör archimedesi pontjába, hogy abból és vele – a tollal –, világot emelhessen – MŰVÉSZETE – világunk fölé. Martyn is, és mindannyian egy ilyen jelenés, – a való fölé nőtt szellem – Sappho és Horatius-ig fénylő kettős ragyogását

* *A kaposvári kiállítás 1971. március 14-i megnyitója.*

érezzük e tiszta rajzokról. Ugyanazt, mint a nagy Berzsenyi-versekből ... Az így megszemélyesített niklai magány itt családias lírai hanggal, másutt, mint a teremtés lázának kegyetlen szelleme kísért ... E végtelen horizontú időt és kultúrát idéző Berzsenyi mű gondolati elvontságával Martyn művészetének ihletője lett. Múzsai tüze, ereje és tökéletessége, – amelyről első mondatomban szóltam –, úgy vélem Martyn Ferenc figyelmeztető ébresztése után, az 1976-os 200 éves évforduló előtt, még inkább ébresztője lesz a jelen és elkövetkező művészetünknek.

TAKÁTS GYULA

HALLAMA ERZSÉBET

A MECSEKI FOTÓKLUB

1957. március 8.: alakuló közgyűlés. Jóváhagyták az alapszabályt és leszögezték: „A fotóklub célja Pécs és Baranya fotósainak magasszintű összefogása, a szocialista fotóművészet és a fotóesztétika fejlesztése, a fotószakkörök legjobbjainak támogatása, országos és nemzetközi kapcsolatok kiépítése."

A pécsi volt az országban az első felszabadulás után alakult fotóklub.

A megalakulás előzményeiről, körülményeiről így emlékeznek néhányan az alapító tagok közül:

Dr. Oppe Sándor:

– Fotószakkörök ez idő tájt már egyre nagyobb számban alakultak a vállalatoknál, üzemeknél, különféle szervek keretében. Akkoriban én az Orvosegészségügyi Szakszervezet fotószakkörét vezettem. A fényképezés propagandája érdekében az Ofotért budapesti vezetősége lehozott Pécsre egy fotóanyagot, és a szakszervezeti székházban kiállítást rendezett. Előzőleg a helybeli boltokat is kérték, hogy gyűjtsenek össze néhány, itteni amatőröktől származó jobb felvételt. Természetes, hogy a szaküzletekben ismerték a fotós törzsvendégeket. Így került be néhány pécsi fotós képe is a kiállítás anyagába. A kiállításon sétálgattam, nézelődtem magam is, s ott voltak más fotósok is: a szakmabelit valahogyan fel lehet ismerni a viselkedéséről. Hát előbb méregettük egymást, majd bemutatkoztunk, beszélgetni kezdtünk. Kiderült, hogy nemcsak bennem, másokban is él már egy ideje az igény, hogy munkáinkat hozzáértőknek megmutassuk, bírálatot kapjunk, együttérzést és megértést legalább, ha segítséget egyelőre nem is . . . Mert a fotószakkör-vezetés szép feladat ugyan, de az ember egyszercsak túlnő azon, hogy labor-problémákkal veszkölődjék és a tömegfényképezés szintjén megrekedjen . . . Szendrődy István zenetanár ajánlotta aztán fel, hogy nála összejöhetnénk . . .

– Csak Budapesten és Sopronban dolgoztak azok a fotóklubok, amelyeknek elődje még a felszabadulás előtt keletkezett. Ilyenformán a fotó valahogy mostohagyerek volt a többi művészetek között. Igaz, nem is tekintették művészetnek, azaz éveken át vitatkoztak arról, hogy művészet-e vagy sem. Ma már ez nem kérdés, ma már, a fotótechnika hatalmas fejlődése folytán, úgy fogjuk fel, hogy a gép a fotóművész kezében ugyanaz, ami az ecset a festő kezében . . . Nos, én akkor a Nevelők Házában vezettem a fotószakkört. A művészi színvonalú fotózás alig jöhetett szóba, hiszen a zömmel pedagógusokból álló tagságot a sok úgyszólván kötelező feladat a tucatmunkára csábította. De amikor ezen az emlékezetes kiállításon összetalálkoztunk néhányan a „megszállott" fotósok közül, szinte mondanunk is alig kellett, máris értettük egymást: néhány összejövetel után világosan állt előttünk a cél, hogy művészi-esztétikai fejlődésünk érdekében fotóklubot alakítunk.

Halász Rezső:

– A klub megalakulása valóságos robbanást jelentett. Berobbant a vidék addig szervezetlen, szórványos fotó-életébe a pécsi klub, s a nyomában egymás után alakultak meg a vidéki városok fotóklubjai. Mivel a fotóesztétikának elenyészően kis irodalma van más művészetek irodalmához képest, olyan vitafórumot kellett teremtenünk, ahol magunk között, önképzés és önálló kutatás útján, mintegy megteremtjük a saját esztétikai ismeretkörünket, kialakítjuk elképzeléseinket. Ugrásszerűen alakult ki az az erős és jól felkészült gárda, amely később oly sok szép eredményt ért el. S lehet, hogy ma

már hihetetlennek tűnik, de a Mecseki Fotóklub volt Pécs művészi életében az első olyan együttes, amely a város kulturális értékeit a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolta. A fotóklub tagjai voltak ugyanis az elsők, akik nemzetközi rendezvényeken szerepeltek. Első kiállításainkon pedig megjelentek a külföldi fotóművészek.

Dr. Szász János:

– S kezdetben hatalmas vonzereje volt a klubnak. A fényképezéssel foglalkozók számára nemcsak öröm volt, de megtiszteltetés is, ha a klubba beléphettek. Még nem „aratott" akkoriban a tévé, az autó, a telek... Egy szó mint száz: jó néhány ember szubjektív érdeklődése, kedve, igénye esett egybe egy társadalmi-kulturális igénnyel, s a szerencsés egybeesés eredményezte a klub ugrásszerű fejlődését.

Az alakuló ülésen a létszám 53 fő volt.

*

Tekintsük át a klub tizenhárom éves történetét. Nem kell keresgélni az emlékezet homályában: írott krónika őrzi a fontosabb eseményeket.

Hinni kell az alapítótagok egybehangzó szavának: a klub valóban „berobbant"... Márciusban megalakult, s már májusban színes diavetítésen mutatkozott be a közönségnek, előbb két ízben Pécsett, majd egyszer Harkányban is. Klubest követett klubestet – s máris elkezdődött a pécsi fotószakkörök rendszeres látogatása, ösztönzése, bátorítása, szakmai segítése – olykor már zsúrizés révén. És még az alakulás évében, decemberben, megrendezték az első pécsi Országos Művészi Fényképkiállítást. A siker, az érdeklődés máris igazolta a klubot. Fennállása után egy évvel, a következő országos kiállításra már Belgrádból, Sarajevoból, Genovából is elküldték az ottani klubok képeiket – s a Magyar Fotóművészek Szövetsége elismerte a Mecseki Fotóklubot, hivatalosan is. Az „Ezerarcú Pécs" című fotószalon átjutott Baranya határán is, s szép sikert aratott Kaposváron.

Az önképzés – ez logikus – az első pillanattól fontos program volt. Az elkészült képek megvitatása mellett a kétéves klub már műtermi gyakorlatokat, közös fotósétákat is rendez, fotólapszemléket tart, két hetenként klubestek keretében előadásokat hallgat, szerény módon, de megkezdi egy fotós könyvtár gyűjtését. Gondolnak közvetítő feladataikra is: tematikus képekből „Kincses Baranya" címmel rendeznek fotókiállítást. S gondolnak – már ekkor – az utánpótlásra is: megrendezik az első Országos Diákfotó Kiállítást. Közben pedig a klub – akkoriban már rostálásra is szoruló – tagsága eljut az országos és nemzetközi kiállításokra, különösen a fekete-fehér, a színes képekkel és a színes diákkal. Nagy szó a klub életében, hogy saját klubhelyiséghez jut: a városi tanács Doktor Sándor Művelődési Házának igazgatója, Baló István siet a segítségükre egy állandó összejövetelekre alkalmas kis teremmel.

Az öt esztendős klub már „Nemzetközi Fotószalont" rendez, kilenc ország fotósainak részvételével. Sűrűsödnek a kezdők számára tartott előadások, tanfolyamok, vetélkedők, ankétok – már van fölösleges energiája is a klubnak, s patronálja az időközben megalakult kisebb, városi fotóklubokat. A Foto című lapban egyre sűrűbben megjelennek a pécsiek képei, az egyéni sikerek egymást követik.

Egyre több neves fotóművész mutatkozik be Pécsett: köztük Walter Dreizner, az NDK világhírű fotóriportere és Walter Benser, akinek „Leicaflexszel a világ körül" című előadása és szenzációs riportdiái új távlatokat nyitnak meg a pécsi fotósok előtt.

A fotóklub már közel tízéves múltra tekintett vissza, amikor a művelődési ház elhúzódó tatarozása következtében olyan dilemma elé került, hogy elveszítheti már kialakult törzsközönségét, sőt, a belső munka is kárt szenvedhet. Egy alagsori helyiségben dolgoztak, s nagy erőfeszítések árán sikerült elérniük, hogy például 1967-ben kilenc diaelőadást is tartottak, a következő évben pedig még többet – a kölcsönkért, kikönyörgött termekben. A pécsi fotósok tízesztendős szép tevékenységét dicsérte a Pécs képekben című fotóalbum megjelenése, amely hosszú időn át reprezentálta az

idegenforgalomban is a kétezer éves várost. S éppen ebben az időben vált az is világossá, hogy a színvonalas fotómozgalom nagy értéke lehet egy városnak, nemcsak önmagáért, hanem a város hírének, szépségének, jellegének megmutatásáért is: az 1968. évi II. Nemzetközi Fotószalonon a világ minden tájáról szerepeltek külföldi kiállítók, akik számára a klub díszes, eredeti latinnyelvű felirattal ellátott oklevelet adott, amely a pécsi egyetem 600 éves évfordulójára utalt. Pármába és Dijonba a klub tagjai állították össze a Pécs várost reprezentáló fotókollekciót. A klub tíz tagját hívta meg az ORWO gyár kutatási laboratóriuma a színes fotótanfolyamra, amely a magyar fotóklubok történetében is példátlan. Másfelől a fotóklub diaestjein a legkülönfélébb tájak, országok, városok kerültek szinte kézzelfogható közelségbe a pécsi közönséghez. Ez a nemzetközi kapcsolat nemcsak a népek közeledésének gondolatát szolgálta mindvégig, a maga természetes és egyszerű módján, hanem konkrétan azt is jelentette, hogy a Mecseki Fotóklub félszáz tagja több ezer külföldi fotóművésszel áll rendszeres kapcsolatban.

A színes diaestek növekvő színvonala, a nagy érdeklődés és az e műfaj terén végzett önművelő munka oda vezetett, hogy 1970-ben megrendezték Pécsett a Nemzetközi Színesdia-fesztivált. Két héten át minden este láthatta a közönség a nemzetközi résztvevők szép diafelvételeit, az anyag bejárta a megyét, és más fotóklubok kérésére az ország egyes vidékeit is.

Mind a mai napig kamarakiállítások, kitüntetések, fénykép-, dia- és előadás-cserék, tanfolyamok, útibeszámolók, klubestek és viták követik egymást a Mecseki Fotóklub életében.

A különféle pályázatokon sikerrel szerepelt fotóanyagból klubalbumot, az évek folyamán készült legszebb képekből archívumot létesítettek, s a fotóműzeum anyagának folyamatos gyűjtésével egy, a klub feladatain is túlnövő, kultúrtörténeti jelentőségű munkát vállaltak magukra.

A taglétszám ma valamivel 50 felett van. Sokan elkerültek másfelé a hajdani alapítótagok, jó fotósok közül, mások abbahagyták a fényképezést. De a fotószakkörök legjobbjaiból mindig új és új tehetségek, a fotó új és új szerelmesei érkeznek. Az amatőrmozgalomra jellemző változatos foglalkozási skála a Mecseki Fotóklubban is megtalálható: orvos, tervezőmérnök, bőrgyári munkás, vasutas, technikus, tanár egyaránt akad a tagok között. És nemcsak pécsiek, – sokan vállalják a távolság és az utazgatás nehézségeit is a klubért. Pécsváradon, Komlón, Szigetváron, Harkányban is élnek, dolgoznak fotóklub-tagok.

Felsorolhatatlan, ki mindenki szerepelt rangos kiállításokon, képviselve a klubot, vagy ki mindenki vett részt és ért el szép sikert a világ fotópályázatain. Jellemző azonban, hogy a Nemzetközi Fotóművész Szövetség, a FIAP nem könnyen elérhető kitüntetéseit többen is megkapták a Mecseki Fotóklub tagjai közül. AFIAP kitüntetése van dr. Szász Jánosnak, EFIAP kitüntetése pedig Halász Rezsőnek és Tillai Ernőnek. A Magyar Fotóművészek Szövetségének pedig a következő pécsiek a tagjai: Halász Rezső, Lantos Miklós, Szász János, Szendrődy István és Tóth Károly.

A klub maga megkapta a Doktor Sándor emlékérmet, a „Foto" című lap főszerkesztőjének a fotóklubok számára alapított emlékplakettjét (ők első ízben!) és a Kiváló Együttes címet.

*

Eredmény és hiba, jó és rossz, jelen és jövő – tegyük egy pillanatra mérlegre a véleményeket.

– A belső munkán, önképzésen, valamint a városunk jelentősebb eseményeihez való színvonalas hozzájáruláson kívül legfontosabb eredményünket abban látom – mondja Halász Rezső –, hogy sokat tettünk a látáskultúra fejlesztéséért. Mi kezdtük el például az országos középiskolai fotópályázatok megrendezését, amelyet az UNESCO már nemzetközivé akar tenni. A művelődési autóval járva rengeteg előadást, bemutatót tartottunk a községekben, mi rendeztük meg először a vándorló „beszélő kiállítást", a nemzetközileg is elismert képekhez magnóra vett esztétikai magyarázatot mellékelve.

A legszebb diákat és a hozzájuk tartozó írott ismertetést a filmtár révén mindenkinek rendelkezésére bocsátottuk. A tanfolyamok, a fotószakkörökkel való konkrét foglalkozások, patronálások seregéről már nem is beszélve. A klub szerepét, jövőjét biztatónak látom, problematikusnak inkább azt tartom, hogy nem illeszkedik még a kulturális életbe annyira, amennyire sikerei, nemzetközi elismertsége indokolná. A felsőoktatási intézmények, hogy csak egy példát említsek, más városokkal, nevezetesen Szegeddel ellentétben, nem tanúsítanak érdeklődést a klub iránt, holott nálunk például a főiskolán rajztanszék is van. A középiskolákban pedig a fotószakköröket inkább bizonyos technikai ismeretek bázisának, az iskola életét dokumentáló kis csoportnak látják, s nem a vizuális nevelés óriási lehetőségének . . .

– Nem ártana egy kis önmarcangolás – jegyzi meg dr. Szász János – és a gondok őszinte végiggondolása. Szerintem talán túlságosan áttértünk a szórakoztató klubestekre, ami fontos, de csak a nagyon őszinte, erős kritikai szellem érvényesülés után következhet. A kollektív bölcsesség, hogy így mondjam, ne csak a kész alkotás körül, hanem már az alkotás folyamán is nyilvánuljon meg: én a közös alkotócsoportok, fotós túrák mellett szavazok. S kétségtelen problémát jelent az anyagi helyzetünk, ugyanis hiába nyúlt a hónunk alá a Doktor Sándor Művelődési Ház, ha már el kell utaznunk valahová, a kollegák személyautóira kapaszkodva, közösen fizetett benzinpénzekből jutunk el, úgy-ahogy; nincsen közös laborunk, egy saját kuckónk, csak egy szép, de mással megosztandó termünk, lapokat alig tudunk vásárolni és a képek fölkasírozása reménytelen ábránd. Ezek azonban, akármilyen gondot is jelentenek, nem érintik a klub létjogosultságát, s – véleményem szerint is – nagy perspektíváit.

– A fotó különös valami: lehet „csinálni" és lehet a szerelmesének lenni. Hogy hobby lenne . . . – mondja a klub elnöke, dr. Oppe Sándor – ezt a szót nem szeretem. De lehet, hogy hobby eleinte a fotózás, amíg az ember végigfotózza a családját és otthonát és az őt körülvevő világot, de amikor nyugtalanná válik, s valami fontosat, lényegeset mondani is akar a képeivel, akkor már művész. A klub tagjai előtt teljesen világos, hogy a jó fénykép ugyanúgy megmozgathatja az emberek gondolkodását, fantáziáját, érzelemvilágát, mint egy más művészeti alkotás. Így hát annak, aki ezt űzi, felelőssége van. Mi az embert akarjuk mindenekelőtt ábrázolni képeinken, az embert, aki itt él, itt dolgozik, itt töpreng, itt művelődik és itt épít körülöttünk, velünk. Ezért alakult és ezért dolgozott a klub eddig is, erre törekszik ezután is: minél többekkel megszerettetni a szépet és igazat. Ez a törekvés magába foglalja létezésünk lényegét, terveinket is, jövőnket is.

CZÍMER JÓZSEF

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

2. KÖZÖNSÉG ÉS NÉP

A) KÖZÖNSÉG ÉS . . .

Mitől színház a színház?

– Természetesen a drámától. Dráma nélkül nincs színház, csak kutyakomédia. Revü, vásári bohóckodás, röhögtetés, rémítgetés, disznólkodás, a legjobb esetben prédikálás, vagy agitáció. A színházban sok minden változik. Volt amfiteátrum, volt zárt színház, volt Guckkasten-színpad, van utcai színház és lesz váltott színpad, de akárhogy változott és változik is a színház, az egyetlen, ami állandó benne, a dráma.

– Nono. Ne siessük el a dolgot. Volt idő, hogy a színház nagyon szépen megvolt dráma nélkül. Volt pantomim, volt commedia dell'arte, van balett és van happening. Való igaz, hogy a színházban sok minden változik. És az egyetlen, ami állandó benne: a színész.

– Pardon. Elismerve, hogy a színháznak igen fontos pillére a dráma is, a színész is, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a differenciált modern színház nem fogalmazható meg régi, nyugodtan mondhatjuk, elavult viszonyok konvenciói alapján. A mai színház számtalan képzőművészeti, mozgásművészeti, zenei és más művészeti elemek összetett produktuma is. A színház olyan látványbeli és hallásbeli hatásokból áll össze, amelyekre egy, mondjuk száz évvel ezelőtti színház még technikailag sem gondolhatott. Ebben az összetett rendszerbe a dráma is, a színész is csupán egy elem – bár kétségtelenül a leglényegesebb elem – de a színház lényege az a művész, aki ezt az egész bonyolult rendszert összefogja, sőt összeállítja és sajátos egységgé teremti: a rendező.

Az igazság az, hogy az ember szívesen adna igazat ezeknek a véleményeknek külön-külön is, együtt is. Mégis, ha valaki elfogultságot, vagy felületességet vetne szemére annak, aki ezeket a véleményeket akár külön-külön, akár összeötvözve elfogadja, nehéz volna vitatkozni vele. Mert igaz, a színházban sok minden változik; változhat az épület, vagy el is maradhat; változhat az összetevő, elemek hangsúlya, lehet írói színház, színészi színház, rendezői színház, ezek valamelyike el is maradhat; egyvalami nélkül azonban nincs semmiféle színház, sem görög amfiteátrum, sem shakespeare-i színház, sem pantomim, sem commedia dell'arte, sem dobozszínpad, sem körszínház, sem utcai színház, sem happening – és ez a közönség. Az irásművet is a közönség teszi drámává és nem az, hogy párbeszédekben van írva. Ha egy drámát olvasunk, az alig más, mintha regényt olvasnánk, amelyben ugyancsak leírják a beszélőket (bár még erre sincs szükség), és közlik a párbeszédet. Du Gard „Jean Barois"-ja is párbeszédekben és a drámákban szokásos zárójeles instrukciókban van írva, végig az egész majd ötszáz oldalas regény. Senkinek sem jutna eszébe drámának nevezni. Dráma csak az, amit közönség elé szántak, vagy oda kerül. Ha valakinek eszébe jutna a három részből (felvonásból) álló regényt folytatásokban közönség elé vinni, talán még a „Jean Barois" is drámává lehetne. De nézzük csak a színészi oldalát. Ha valaki tükör előtt eljátszik valamit, színház az? Még ha színész teszi is, akkor is legfeljebb csak játék, nem színház. Csak a közönség teszi azzá. Még a színház épülete sem színház üresen. Csak egy épitmény, amely ma erre, holnap arra szolgálhat. De egy kocsma, egy istálló is színházzá válhat, ha közönség tölti meg. Mert a színház egyetlen változatlan lényege ez a

Megjegyzés: Az írás néhány megállapításával, következtetéseivel nem értünk egyet. Véleményünket a sorozat befejezése után kifejtjük. Szerkesztőség.

naponta változó elem: a közönség. Ha úgy tetszik, a dráma, a színész és a rendezői elemek számlálójának közös nevezője.

Ez a vélemény talán ezért vagy azért ugyancsak bírálható volna, mindenesetre azonban ráirányítja a figyelmet a színháznak arra a valóban állandó, nélkülözhetetlen elemére, lényegére, amelyről a színház tulajdonosa körüli vitákban csakugyan elég keveset beszélünk. Pedig úgy látszik, a közönség szerepe a színházban az utóbbi időkben nemcsak megnövekedett, de szinte meg is változott.

A tudathasadás

Eddig talán nem volt a közönségnek elég jelentős szerepe?

Természetesen a közönségnek a színházban eddig is és mindig is nagyon fontos szerepe volt, és ezzel a színház mindenféle koncepciója számolt. A színházat akár istentiszteletnek fogták fel, mint hajdan a görögök, akár katedrának, mint Schiller, akár pódiumnak, mint Ibsen, akár politikai szószéknek, mint Brecht, akár megélhetésnek, akár szórakozásnak, akár csatatérnek, vagy nyilvános gyónásnak, a költészet csarnokának, vagy filozófiai katarzisnak – mindegyikre lehet példát mondani a legnagyobbak közül –, a színház minden koncepciója tudta, hogy funkciója teljesítéséhez nélkülözhetetlen a közönségnek legalább a jelenléte. Ezzel nemcsak a színház mint intézmény számolt, de nagyon tudatosan számoltak vele az alkotói is külön-külön, a vérbeli drámaírók különösen. Vérbeli drámaírónak én itt az olyan sophoklesi, aristophanesi, shakespeare-i, molière-i, schilleri, goethei, ibseni, shaw-i, pirandellói, brechti drámaírói alkatot nevezem, akinek a színpad nem nyűg, nem önkifejezésének korlátja, hanem életeleme, mozgáseleme, mint a madárnak a levegő, halnak a víz. Ezek legtöbbje maga is „csinált" vagy játszott színházat, drmaturgiájuk azoknak az eszközöknek összessége, amelyekkel a színpadon legjobban tudnak hatni a közönségükre. Shaw-t éppenúgy érdekelte a színház szerkezete, mint az angol nyelvé, Brecht ugyanúgy kívánta befolyásolni kora színjátszását, mint kora drámáját, és nincs az a kudarc, amely el tudta volna tántorítani őket a színpadtól.

Ezt azért hangsúlyozom, mert az utolsó száz évben mintha valami törés következett volna be a színház megítélésében és az ilyen típusú drámaíróknak vagy színházi koncepciónak mintha ár ellen kellene úsznia.

A mai színházzal szeretnék foglalkozni, ezért nem tudom kutatni, hogyan alakult ki a színháznak ez az „irodalmi" szemlélete, amelynek során az igazi író idegennek érzi magát a színház festett, sőt feslett, őszintétlen világában. Eszerint az írónak az a dolga, hogy megírja a remekművet, a színháznak, hogy alázattal eljátssza. A legjobb, ha az író be sem teszi a lábát abba a szárnyalást csupán akadályozó, a képzeletet lehúzó, olcsó prózai, hiú és kommerciális világba, ahol őt csak megaláztatás, vesszőfutás várja. A történész talán meg tudja mondani, hogy ennek a már-már közvéleménynek a kialakításában milyen társadalmi, történeti erők működtek közre, milyen szerepe volt benne az igénytelenség elleni küzdelemnek, az elüzletiesedés elleni harcnak, vagy a romantikus irodalmi szemlélet, itt-ott a l'art pour l'art maradványainak, de az biztos, hogy itt kezdődött a polgári színház tudathasadása. Hogy ebben a gőgben az egyes íróknál egyénileg mennyi volt a színpadi hódítás elfojtott vágya, a színház iránti irigy, buja vágyakozás, az most nem tartozik ide, de rám ma is úgy hat ez a szemlélet, mintha a zongorista panaszkodnék, hogy a zongora őt gátolja a zenei kifejezésben, vagy a karmester azt mondaná, mennyivel jobban tudna ő dirigálni a zenekar nélkül.

Pedig tapasztalatom szerint, bár a jelenség nem speciálisan magyar, nálunk a helyzet még rosszabb volt, mint egyebütt Európában.

Buborékok és A tanítónő

A magyar Thalia, mióta csak kőotthont kapott, mindig arisztokratikus volt és csak pillanatokra támadt igazi, belső kapcsolata a közönségével. Hogy ez azért alakult-e így, mert a mi színházi és drámai gyakorlatunknak úgyszólva egyáltalán nem élnek a népi gyökerei, hogy ami volna, például az iskolai színjátszás, azt is alig vagyunk hajlandók befogadni – ezt nem tudom. (Lehet, hogy ez sem ok, hanem következmény.) Az igazság mindenesetre az, hogy az a közvetlen viszony, ami egy angol, egy orosz, vagy francia színészt a nézőjéhez fűzött, nálunk a kőszínházakban alig létezett. Semmi-

féle magyarázat nem változtat azonban azon a tényen, hogy a mi színházunk feudális jellege megingathatatlan maradt, és ha a színháztörténész alaposan megvizsgálja, meg fogja állapítani, hogy polgári színház nálunk voltaképpen nem is volt. A mi színpadjainkról hiányzott a feudalizmus ellen lázadó polgár öntudata. Az első világháború előtt néhány esztendőre kezdett jelentkezni, aztán eltűnt. Tizenkilenc után polgárságunk lepaktált a feudális erőkkel, ez ma már közhely, de mit lehet tenni, ha ez az igazság, és ez az igazság színházi területen is. Érdemes e tekintetben megvizsgálni Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért pályafutását, ugyanis – indulásuk és képességük legalábbis így jósolta – ők megteremthették volna a magyar polgári színházat. Hohó, vethetné közbe valaki, hiszen Molnárnak később is voltak darabjai, amelyek a feudalizmust támadták, méghozzá a legjobbak! Hát igen, a Hattyú és az Olympia. Meg később a Panoptikum. De ha megnézi az ember, hogy ezek a darabok mit támadtak és mikor, csak bosszúságot és lehangoltságot keltenek. Az a Molnár Ferenc, akinek az akkor divatos Maeterlinck volt az eszményképe, mikor őt akarta utánozni (Fehér felhők, Vörös Malom, Csoda a hegyek közt) filozófiai mélység híján giccseket produkált. Beszédes tanulság lehetett volna számára, hogy mikor társadalmi töltetet érzett a témában, rögtön izgalmasabbnak bizonyult. De miféle töltetek voltak ezek? Ezek a darabok mind a bécsi udvar ellen íródtak (igyekszem jóhiszemű lenni), az ellen a bécsi udvar ellen, amely akkor már halott, sőt régen halott, és támadásuk még drámai témának is reminiszcencia volt csupán. És még valamit. A forradalmár érzületű írót természetes körülmények között az jellemzi, hogy minél virulensebb az ellenség, annál élesebben támadja. Mikor aztán végleg elbukott, ahogy távolodik időben a bukása, úgy hajlandó több elnézést, megértést tanúsítani iránta. Idézzük csak emlékezetünkbe A puszták népét és az Ebéd a kastélybant. Molnár azonban, minél messzebb kerül a bécsi udvar bukása, annál „bátrabban", mindenesetre annál élesebben támadja: a Hattyút 1920-ban, az Olympiát 1928-ban, a Panoptikumot pedig még egy évtizeddel később írta.

Ez az arisztokratikus színház rajta hagyta a két háború közt a bélyegét még a közönséggel közvetlenül érintkező polgári színészeken is. Saját tapasztalataim és néhány legnagyobbjaink közé tartozó színészünkkel való beszélgetés győzött meg, hogy legjobbjaik csaknem lenézték azt a közönséget, amelynek a tetszéséből éltek, és nemegyszer előfordult, hogy a tapsra éppen a főszereplők nem mentek ki a függöny elé. Csak annál nagyobb tisztelet jár azoknak a fiatal kommunista színészeknek, akik ebből az atmoszférából kiszakították magukat és kilépve a színházuk kapuján egyenesen a közönséghez fordultak.

Milyen jó volna most már leírni, hogy ezek az arisztokratikus hagyományok a felszabadulással végleg megsemmisültek. Fájdalom, ez nem volna igaz. A Nemzeti Színház például, egy ideig egyetlen kommunista színházunk, a felszabadulás után hajlandó volt feudális múltjának hagyományait őrizni, polgári drámairásunk leghaladóbb hagyományait nem. Szigetit, Szigligetit, Csikyt igen. Bródyt, Thury Zoltánt nem. A Rang és módot, a Liliomfit, a Buborékokat igen, A tanítónőt, a Katonákat, A nagy fejedelmet, vagy – horribile dictu! – az Olympiát nem. Amit hagyományainkból a feudális Nemzeti Színház nem játszott, azt nem játszotta a felszabadulás utáni Nemzeti Színház sem. És ma sem játssza. Mivel pedig sok mindent magától értetődően nem játszott abból, amit a régi igen, hagyományaink köre egyre zsugorodott. Később – néha éppen vidéken – megkezdődött a tetszhalottnak tűnő hagyományok feltámasztása, egy ilyen kísérlet nyomán került később a Nemzetibe a Mózes is. A Nemzeti azonban Vörösmartyn alul nem adta, egyetlen – különben dicséretes – ilyen irányú tette a Czillei és a Hunyadiak volt. (Igaz, hogy ezért is meg kellett küzdeniök színháziatlan beállítottságú vagy maradian betűcentrikus vagy irodalomtörténetien sznob bírálókkal.) Engem azonban most a hagyományokban is elsősorban a közönséghez való viszony érdekel. Hol vannak azok a törekvések, amelyek ha nem is a szorosan vett népi, de legalább a demokratikus hagyományokat tükröző múltat próbálják feltámasztani? Ha idehoznak egy – kitűnő – varsói produkciót, amely újjáteremt egy régi lengyel népi játékot, lelkesedünk, és írói, rendezői erőfeszítéseket teszünk, hogy magyarul is megszólaltassuk. De hol van az igyekezet, hogy saját drámai anyagaink hasonló felélesztéséhez és újra-

költéséhez a méltó írói, rendezői erőfeszítést megtegyük? Talán keserűen hangzik, de úgy hiszem, nemcsak én érzem azt, hogy e tekintetben még nem teljesítettük a kötelességünket. Egyőnk sem.

Kezdetben vala . . .?

Hosszú lett a kitérő, azt akartam jelezni, hogy a mi színházi világunk még arisztokratikusabb volt, mint az európai polgári színházé. Pedig Európában már a század eleje óta kezdtek jelentkezni azok a tendenciák, amelyek a nézővel való szorosabb, mindenekelőtt aktívabb kapcsolat megteremtésén fáradoztak. Mielőtt azonban továbbmennék, hadd szóljak egy szót a közönségnek erről az aktivitásáról.

Közhely az ember játékos volta, a homo ludensről könyvtárnyit írtak már. Az is közismert, hogy a dráma szó eredetileg cselekvést jelent. A színház az a játékos cselekvés, amely legtöbbször (nem mindig!) szóban nyilvánul meg. Ez a színházasdi valamikor a szabad ég alatt folyt, a közönség részt vett benne, a szertartásaiban, állást foglalt, beleszólt, beleavatkozott. A színjáték aztán bevonult egy erre a célra létesített épületbe és a közönségből egyre inkább passzív néző lett. A világért sem akarnám úgy feltüntetni, mintha ebben a jelenségben én valami eleve károsat, visszalépést látnék. Nagy előrehaladásnak tartom mind a dráma, mind a színház fejlődése szempontjából. De idővel – mint Madách elaggott világítótornyából – minden hasznos újból káros régi lehet, és az a helyzet, amely a nézőt egyoldalúan passzív és egyre illőbben és egyre illedelmesebben passzív szemlélővé tette, kellemetlen mellékhatásokat érlelt. A néző nem részese, csupán élvezője, befogadója lett a színpadi életnek, amely vele szemben különálló, idegen, illúzióvilággá vált. Ennek veszélyeiről Brecht annak idején elég sokat értekezett, nem akarom azt itt most megismételni. A baj nem az volt, hogy a játék bevonult az utcákról, a terekről, a piacokról egy díszes – és drága! – épületbe, hanem hogy a néző lassan nem vett részt cselekvően a játékban sem fizikailag, sem értelmileg. A második világháború utáni színházi irányzatok, legeredményesebben az abszurd színház néven emlegetett törekvések (Beckett, Ionesco stb.), ez ellen az állapot ellen vették fel a harcot. Szinte érthetetlen, hogy egyesek nálunk ettől a színház eszmeiségét féltik. Olvastam egyik írónk vészkiáltását ezek ellen a modern színházi törekvések ellen, éppen annak jegyében, hogy mi lesz így a színház eszmeiségével. Egyesek teljesen a szó, az írás bűvöletében élnek és el sem tudják képzelni, hogy más is – a cselekvés is – hordozhat eszmeiséget, nemcsak a betű. Talán övön aluli ütésnek tűnik, de az az érzésem, hogyha valaki elmegy harcolni, esetleg meghalni a vietnami szabadságért, az hordozhat annyi eszmeiséget, mint egy, a vietnami szabadságról szóló írás. Hová vezet bennünket az írói gőg! Hol van az a Faust, aki felébresszen bennünket ebből a betű-mámorból és kijavítsa János evangélista En arché én ho logosz-át („Kezdetben vala az ige") arra, hogy „Kezdetben volt a tett."

„Saját képzeletével teremtse meg . . ."

A századvég – ki ne ismerné erről Molnár szellemes elmefuttatását? – a nézó nyakát szűk gallérba, tagjait szűk szmokingba, testét szűk zsöllyébe gyömöszölte, szellemét ugyanilyen szűk kalodába zsongította, a szabad vérkeringés mind az ereiben, mind a gondolkodásában gátolva volt. Ez ellen az állapot ellen már a század elején megpróbált harcba szállni a színház, sőt, bármilyen meglepő, maga Sztanyiszlavszkij is. Akik ismerik pályafutásának egészét, azok tudják, hogy létrehozott egy avangard Stúdiót, amely életének csupán epizódja maradt, de amely következetesen és nem véletlenül elkerülte honi ismertetőink figyelmét. Sajnálom, hogy nem közölhetem itt a Stúdió teljes programját, amelyről maga így ír: „A Stúdió credója az volt, hogy a naturalizmus és a realizmus már kiélte magát." De legalább hadd írjam ide a Stúdió hitvallásáról Sztanyiszlavszkij befejező szavait: „Az új művészet ereje a színek, vonalak, hangok kombinációjában, a szavak összhangjában van. Ezek általános hangulatokat keltenek a nézőben és észrevétlenül befolyásolják, de csak sejtéseket keltenek fel benne, hogy aztán *saját képzeletével teremtse meg a fogalmat.*" A Stúdió vezetésével Me-

jerholdot bízta meg, az ő feladata lett volna végrehajtani a programot, „hogy a közönség saját képzeletével teremtse meg a fogalmakat". Az oroszországi viszonyok – 1905-ben – nem bizonyultak alkalmasnak a kísérlet megvalósítására és Sztanyiszlavszkij megszüntette a Stúdiót. Nem színháztörténetet írok, nem kívánom részletezni azt a küzdelmet, amelyet a színház a továbbiakban a közönség reaktiválásáért folytatott. Brechtet és a német expresszionizmust már említettem, de se szeri, se száma azoknak a kísérleteknek, amelyek megpróbálták a cselekményt levinni a nézők közé, vagy a nézőket felvinni a színpadra stb. (Például Reinhardt gótikusra alakított egy New York-i nézőteret a híres Vollmoeller misztérium, a Mirakel előadásához.) Voltaképpen ezt célozta már Pirandellótól kezdve az egész naturalizmus elleni küzdelem. De még a képzőművészetek és más társművészetek oldaláról is nagyon sok kísérlet történt ezeknek a színházi törekvéseknek a támogatására. Csupán érdekesség, hogy ezek közt a művészek közt mennyi magyart – persze külföldi magyart – találni, mint Moholy Nagy Lászlót a szimultán hármas színpadával, Lábán Rudolfot a táncreformjával stb. (A „persze" itt annyit jelent, hogy a két háború között ezeknek a törekvéseknek erősen baloldali tendenciájuk volt: a polgárság feje felett a néppel keresni kapcsolatot. Erre idehaza nem volt lehetőség.) A ma legszélsőségesebb színházi jelenségeire, amilyen az „élő" színház, az „utcai" színház, de főleg a „happening", elsősorban ezek a képzőművészeti törekvések voltak nagy hatással, közöttük is leginkább az „akció-festés", amelyben maga a festés már szinte fontosabb, mint a kép.

A modern színház útjának minden irányvonala a felé a törekvés felé mutat, hogy a nézőt minél tevékenyebben bevonja a játékba, és akinek az enyémnél szélesebb áttekintése van a ma színházáról, az erről ontani fogja a példákat. A magyar nézőt azonban, és azt hiszem a színház fejlődését is, kevésbé érdeklik azok az extrém játékok, amelyek – egyébként nem természetellenesen – a néző személyét akarják bevonni a játékba, mint inkább azok, amelyek a néző szellemét akarják aktivizálni. Azok közül a modern színházi törekvések közül, amelyek ebben az irányban kívántak hatni, a legnagyobb lépést kétségtelenül az abszurdnak, vagy absztraktnak keresztelt színház tette.

Az újat a régi alapján

Azon a bizonyos írószövetségi vitán, amelyről ennek a néhány írásnak a bevezetőjében írtam, egyik színházesztétánk Beckettről szólva gúnyosan kérdezte, hogy tulajdonképpen mi is az a Godot? A boldogság kék madara à la Maeterlinck? A lélek halhatalansága? Miért nem mondja meg? Valahol Észak-Afrikában úgy játszották, hogy Godot, a földreform. Persze, mert az író semmit sem mond róla, így mindenki azt ért rajta, amit akar. Ez blöff.

Vagy: Közismert, hogy Ionesco „Orrszarvú"-ját először Barrault vitte színre a Théâtre Français-ben (ismertebb nevén Odeon). Barrault a rinoceroszokban német nácikat igyekezett ábrázolni, csordájuknak a szerző instrukciójában jelölt dübörgését a Horst Wessel dal, vagy valamilyen más náci induló fejezte ki. Néhány év múlva a darabot Párizsban egy másik színház is bemutatta. Ez azonban egész más, erősen jobboldali politikai tendenciával. Ionescót megkérdezték, tetszik-e neki ez az előadás. Azt felelte, tetszik. Az újságíró felhívta a figyelmét, hogy annak idején Barrault mellett végigülte az Odeon próbáit és nagyon tetszett neki az az előadás is. Ionesco ebben nem látott semmi ellentmondást. Az a magyar kritikus, aki a figyelmemet erre az interjúra felhívta, hozzáfűzte, hogy ez cinizmus, politikai kétkulacsosság. Ionesco nem mer színt vallani.

Az örök hiba, amitől már Marx óvott: az újat a régi alapján akarjuk megítélni. Az új jelenséget a régi törvénye alapján akarjuk definiálni és ez nem megy. Ezen az alapon az újat szükségszerűen mindig el is kell utasítanunk. De hogy megint ne lépjek ki a dráma köréből, az abszurd dráma (jobb híján maradjunk meg ennél a megjelölésnél) valósága és igazsága egészen más. Mért követelnénk, hogy Beckett valljon színt a Godot-ban, mit ért rajta, az istent, a boldogságot, az üdvösséget, vagy egyáltalán mi az, amit várunk, amikor Beckett mondandója a Godot-val ennél sokkal szélesebb, amikor ő Godot alakjával éppen azt vallja, hogy mindegy, mit várunk, *bármit* várunk,

amitől azt hisszük, hogy az életünk értelmet kap vagy beteljesül, akár az istent, akár a boldogságot, bármit, hiába várjuk, csak magunkat és egymást általatjuk vele. Mint politikai lényeknek jogunk van számon kérni Ionescótól, hogy ki mellett és ki ellen van, mi a véleménye a kapitalizmusról, a leninizmusról, az indokínai helyzetről, vagy a társadalmi haladásról. De mint drámakritikusoknak első kötelességünk, hogy az Orrszarvút úgy értsük, ahogy van, és akkor éppen olyan értelmetlen azt kérdezni, kikre gondolt a rinoceroszokban, mint Beckett-től, hogy kire gondolt Godot-ban. Ionesco az Orrszarvúban az elembertelenedés általános folyamatát írta meg, mikor egy közösség egyénenként feladja önmagát és valami fenyegetés, vagy akár képzelt fenyegetés hatása alatt gyáván elembertelenedik. Ezek a drámák az általános, a legáltalánosabb emberi viszonylatok konfliktusait viszik színpadra, néha már-már filozófiailag absztraháltan, és szerintük a drámai kép konkretizálása a közönség dolga. Ahol a helyzetre ráismernek, ott a mű konkrét igazsága. Fájdalom, persze a színpadi szatíra nézőterén az emberek mindig a szomszédjukra, sohasem önmagukra ismernek, de az abszurd dráma szerzőit ez nem érdekli, számukra ez is ráismerés. Schisgal nevét ismeri a magyar néző. A Szerelem, ó!-t láthatták színpadon is, filmen is, de díjnyertes egyfelvonásosait (Tigris, Gépírók) is játszották, sőt egy a Nagyvilág-ban meg is jelent. Schisgalt egyik darabjával kapcsolatban egy újságírónő megkérdezte, mi volt a konkrét mondanivalója. Schisgal azt válaszolta, hogy azt ne tőle: a közönségtől kérdezze. Más típusú drámában gondolkodva ez a válasz cinizmusnak, vagy legjobb esetben szellemeskedésnek tűnnék. De Schisgal ezt a választ komolyan gondolta.

Hogy az ilyenfajta dráma létrejöttében a sajátos drámatörténeti és színháztörténeti okokon túl milyen szerepe lehet annak a pozitívumnak, hogy immár nemcsak egy világ van, a kapitalista, hanem kettő, a szocialista is, továbbá annak a negatívumnak, hogy mi is, a szocialista táborban is követtünk el komoly hibákat, az a szakembereknek lesz majd izgalmas témája. Az azonban biztos, hogy ez a fajta színház szinte a Sztanyiszlavszkij stúdió egyik törekvését valósítja meg. Nem hajlandó a közönséget egyszerűen fizető nézőnek felfogni, az értelmére, a szellemi együttműködésére apellál és nem megcsócsált igazságokat akar szájába rágni. Lehet ezzel a színházzal, egyenként a darabjaival egyet nem érteni, vitázni, el is lehet utasítani, de elemzés és megértés helyett vagy híján, könnyű elismerést keresve, olcsó, vagy nem olcsó szellemességekkel elintézni – ebből nincs semmi hasznunk. Mert aztán mégis itt vannak a művek. Mindenesetre ettől félteni az eszmei színházat nevetséges. Vakok volnánk, ha nem látnánk, hogy vannak még nálunk, akik a gondolati színházat úgy képzeli, hogy a közönségnek – a népnek – előregyártott, kész gondolatokat nyújtson és ezzel elérje, hogy a gondolati színházban a közönség ne gondolkozzék. Ezek – nem kevesen vannak – többnyire már Brechtet sem szeretik, pedig az ő eszmevilágával nincs vitájuk.

Ebben az írásban azonban engem most a közönség érdekel, elsősorban a mi közönségünk, a szocialista színház közönsége, a továbbiakban erről szeretnék beszélni.

Itt azonban tájékozottabb olvasó megállíthat. Igaz lehet, hogy a szocialista dráma és színház emelkedéséhez a közönséghez való viszony bizonyos változására van szükség, de a szocializmusnak eddig is volt, ma is van elképzelése erről az új viszonyról, és ez a népszínház.

Hát igen, elérkeztünk a népszínházhoz.

Úgy érzem, olyan dolgokról, mint az irodalom és művészet, csak annak van joga hangosan gondolkodni, akinek meggyőződése, hogy valami jobb felé terelhet, mint ami van. A keserves azonban ebben az, hogy ilyenkor az embernek, akarja, nem akarja, a közhiedelmek és dogmák olyan aknamezején kell átbotorkálnia, hogy nem csoda, ha egy kicsit reszketni kezd a lába, mikor elindul. De hát most már nincs mit tenni, meg kell próbálni felszedni az aknákat. Beszéljünk hát a népszínházról . . .

(Folytatjuk)

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

– EGY CIKK ÉS EGY ELŐADÁS MARGÓJÁRA – A PESTI SZÍNHÁZ GYURKOVICS-BEMUTATÓJA – KÉT ESTE A THÁLIA SZÍNHÁZ STÚDIÓJÁBAN – VIDÉKI SZERZŐ BUDAPESTEN – NÉMETH LÁSZLÓ: BODNÁRNÉ –

A cikket *Pillanatfelvételek az amerikai színházról* címmel Marton Endre, a Nemzeti Színház főrendezője írta. A Nagyvilágban megjelent útibeszámoló egyik utalása villanófényszerűen világít be a magyar színházi élet mélyére. Marton Endre, a valóban illetékesek egyike, az amerikai színházakban folyó munkáról, a bemutatót előkészítő próbákról szólva a következő fejtegetésbe bocsátkozik: „Ezek, (mármint a próbák, – TE) elsősorban anyagi meggondolásból nem tarthatnak tovább hat hétnél. A hat hétből kb. ötöt napi 6 órai munkával töltenek. Az utolsó héten ez megemelkedik napi 12 órára. Jellemző az Amerikában látott rendezői és színészi munkára, hogy a próbák nagyon keményen, céltudatosan zajlanak le, minden esetben ún. három 10 percig tartó kávézó szünettel. Ezt elmondtam itthon, az volt a felelet, hogy azokat sokkal jobban fizetik. Az *itthoniak* szerint az *ottani* művészek ilyenkor más munkát nem végeznek. Nem így van. A próbák, különösen az utolsó héten, este, sőt éjjel is tartanak. A színészek többsége pedig este valamelyik operában vagy színházban foglalt. Vagy reggel és kora délelőtt valamelyik TV-show-ban dolgozik. De a próbákon mindig nagyszerű kondícióval és fegyelmezettséggel vesz részt."

Hogyan, kérdezheti a naiv olvasó, a mi színészeink nem „nagyszerű kondícióval és fegyelmezettséggel" vesznek részt a próbákon? Hogyan, kérdezheti az is, aki gyatrán sikerült színházi bemutatók után gyakran hallotta, hogy mennyi munka fekszik a sikertelen előadásban is, nálunk a próbák nem „keményen és céltudatosan zajlanak le"? Hogyan, kérdezheti, aki történelmet tanít vidéki iskolában vagy eladó valamelyik boltban, talán neki sem kellene a munkáját teljes erővel és odaadással végeznie, mivel valahol a világon a történelemtanárt vagy a bolti eladót jobban megfizetik, mint nálunk! Tévedés ne essék, a fenti érveket nem egy vidéki színház (sok esetben valóban) rosszul fizetett színészeivel dolgozó rendező mondja el fölháborodás nélkül, hanem a Nemzeti Színház főrendezője, aki olyanoktól hallhatta, akiknek a többsége a magyarországi átlagjövedelem ötszörösét, tízszeresét vagy még többszörösét keresi.

A JELENKOR színházi beszámolóinak rendszeresebb olvasói aligha lepődnek meg a fentieken. Aligha járunk messze az igazságtól, ha összefüggéseket látunk a Marton Endre cikkében fölpanaszolt szemlélet és a színházi előadások színvonala között. Koltai Tamás írta a Színház januári számában, hogy hiába próbált, nem tudott a sok budapesti előadás közül tíz olyant kiválasztani, amelyikben valami nem rontja le az összbenyomást. Senki nem irigyli az arra érdemes színészektől az anyagi megbecsülést, de a színházi munka rovására erejüket fölös film, TV, rádió, szinkron és egyéb szerepekre fecsérlő telhetetleneknek fegyelmi úton kellene végre megvonni az ésszerű határt. Addig ugyanis a rendezők, valamint a színjátszást szívügyének tekintő becsületes művészek erőfeszítései hiábavalók lesznek.

Az előadás, amiről néhány szót szeretnék ejteni, a Vígszínházban látható. E sorok írója a bemutató után nagy elismeréssel írt már róla, hogy most aztán szégyenkezve kelljen elnézést kérnie azoktól, akik csak hónapokkal később tudták (tudják) Illyés Gyula *Tiszták* című drámáját megnézni. Miután februárban újból láttam az ősszel bemutatott darabot, képtelen voltam eldönteni, hogy az írott szöveg különös művészi ereje, gondolatainak lenyűgöző gazdagsága miatt kerülték-e el figyelmemet az előadás

hibái; avagy a sok szereplőváltozás és ezzel az együttes játék nagymérvű föllazulása miatt tűnik most még a rendezés is számos ponton megoldatlannak. Annyi bizonyos, a mostani lapos, szétzilált előadások méltatlanok a műhöz, Illyés Gyula írói rangjához, de a Vígszínház színvonalához is.

Ha valaki példát keresne annak bizonyítására, hogy Magyarországon ma „színész színház" van (nem rendező színház), aligha találhatna jobb példát Gyurkovics Tibor: *Az öreg* című darabjának Pesti Színház-beli előadásánál. Ezen ugyanis féltucat jeles színészt láthatunk, rendezői munkának azonban nyoma sincs. Csak találgathatjuk, miben merült ki a színlapon rendezőként föltüntetett Kapás Dezső tevékenysége, mert ahány színész, annyiféle stílusban, annyiféle elképzelésnek megfelelően játszik, részleteket összetartó, központi gondolatváz híján. Páger Antal „Az öregember" című magánszám-sorozatában igaz érzésekkel és enyhe szentimentalizmussal, kedves iróniával és mulattató öngúnnyal, melegen, szívhez szólóan és csetlő-botló ügyetlenséggel, kétbalkezességgel teremt emlékezetes figurát, szinte teljesen függetlenül az irodalmi szövegtől. Halász Judit saját, ellenállhatatlan egyéniségéből igyekszik életmentő vért pumpálni az előadásba; de mindvégig Halász Judit marad a darab Juditja helyett. Somogyvári Rudolf és Tábori Nóra realista vígjátékot képzelnek el maguknak, pontosan körülhatárolt társadalmi szatírát játszanak – remekül, csak éppen nem egészen ide illően. Bilicsi Tivadar mély megértéssel hoz a színpadra egy különös figurát, a lassú észjárású, merev, de a saját helyzetével többé-kevésbé elégedett öregembert; emlékezetes alakítása azonban nem segíti elő a mű lényegének megértését. És jó a többi szereplő is, különösen Tordy Géza, aki talán legközelebb áll Gyurkovics színművének groteszk hangjához, parabolikus fölépítésében rejlő stílusához.

A Pesti Színház előadásának súlyos zavarai lehetetlenné teszik, hogy Gyurkovics Tibor művéről ítéletet mondjunk. Nyugtázhatjuk a párbeszédek jó fölépítését, nyelvi gazdagságát, az egyes jelenetek komikus erejét és a fölvetett probléma fontosságát, érdekességét. Gyurkovics azonban azért választotta a parabolikus építkezést, hogy a problémák két oldalát egyenlő hangsúllyal állíthassa be: az öreg szánalomraméltó, mert a fiatalok kihasználják, rosszul bánnak vele, nem becsülik; de a fiatalok szintén szánalomra méltóak, mert az öreg puszta jelenléte lehetetlenné teszi fölszabadult életüket, megrontja együttélésüket; mohóságáról, terhes és alaptalan dicsekvéseiről, jószándékú kártékonyságáról már nem is beszélve. Mindennek azonban a színpadi játék görbetükrében kellene mélységeket, élességet, torzságot és eligazító erejű hangulatokat kapnia. Vagyis rendező kellett volna hozzá, aki a költői jelzéseket lefordítja a színpad nyelvére.

Fekete Sándor, akinek nemrég láthattuk Őserdei Szümpozion című első színművét a Thália Színház Stúdiójában, arról írt az Élet és Irodalomban, hogy szeretné megteremteni az igazi közösségi színházat, ahol kölcsönhatás alakul ki a színészek és nézők között. Fekete Sándor abban a kedvező helyzetben van, hogy a rendező Gosztonyi János és színészei nagy szeretettel, kedvvel, lelkesedéssel és szokatlanul sok ötlettel vitték színre drámaíró pályájának első termékét. A közönség élvezi is a friss, szellemes előadást, a benne elrejtett különböző irányú paródiákat, és fölszabadultan nevet. A szöveg okosan ironizál filozófiai gondolatokat, nagy leleménnyel és nyelvi ötletességgel használja föl a klasszikus drámák ismert részleteit; finom, de – a közelmúltig – nagyon is keserű gunyorossággal idézi meg az emberiség történetét az emberevéstől napjainkig. Amíg az író ötleteinek belső hajtóerejéből futja, nincs baj, néhol azonban mesterkéltség segíti túl a cselekményt a megfeneklés veszélyén. De talán a mesterkéltség zökkenőin is könnyebben átsiklanánk, ha a szerző színpadi jelenléte nem kapna oly erős hangsúlyt. Bármennyire igyekszik a szerző szerepét (is) játszó Kozák András elegáns, könnyed, bölcs és ironikus stílusú játékával a modorosságok élét tompítani, a közvetlenségi kísérletek a darab gyenge pontjai. Úgy vélem, a szerző szándékai, műhelygondjai és főleg mentegetőzései itt nem tartoznak a nézőre. Apróbb bosszúságainkra azonban szívesen terítünk fátylat annak az intellektuális mulatságnak az örömére, amit ez az előadás szerzett. Annál is inkább, mert meggondolkoztatással párosított nevetés nem éppen gyakori élménye a budapesti színházbajárónak.

Ugyancsak a Thália Színház Stúdiója mutatta be Gosztonyi János két egyfelvoná-

sosát a szerző rendezésében. Mindkét mű Eugene Ionesco parafrázisa; lényegileg más világhoz szóló művek átköltése, áthangolása a mi életünk problémáira. *A nagy lehetetlen*, az elsőnek játszott darab sikerült jobban; *A néma énekesnő* szellemes ötletét kissé túlságosan megnyújtotta a szerző. (És nem húzta meg a rendező.) *A nagy lehetetlen* a befutott sikerembert állítja szembe a „szakma sérültjével", aki bosszút akar állni elrontott életéért, de erre is képtelen, noha a lehetősége megvan hozzá. Egyik oldalon a siker pöffeszkedik, tehetségre (már?) nincs is szüksége, helyzetéből adódik a siker újratermelése, a jólét, biztonság és hatalom. (Természetesen nem politikai, hanem erkölcsi vagy inkább erkölcstelenségi hatalomról van szó.) A másik oldalon ott áll a (talán) tehetséges szerencsétlen, aki valahol elrontott egy lépést, ez ellene sorakoztatta a külső körülményeket, s olyan pszichikai állapotot teremtett benne, amely akaratgyengeségben, cselekvésképtelenségben nyilvánul meg. Sok igazság, sok jó megfigyelés, élet- és lélektani igazság van Gosztonyi Jánosnak ebben a groteszk hangvételű drámájában. Kár, hogy számos fontos problémát csak érint, fölvet, s ugyanakkor fölös ismétlésekkel, nem kellően tömörített párbeszédekkel egyes jeleneteket hosszadalmassá tesz. Az előadás azonban itt is jó, Drahota Andrea, Inke László, az egyre jobban magára találó Kautzky József a szó szoros értelmében életre keltik a torzzá formált figurákat, végig lendületben tartják a cselekményt.

Az írók alkatából, származásából, műveltségéből és személyes élményeiből rendszerint olyan erős kötöttségek következnek, amelyeket nagyon nehéz átlépni. Nagy meglepetés lenne, ha Fekete Sándor gondolati feszültségekből fölépített első műve után következő alkalommal éppen a mindennapi élet verbő ábrázolásában jeleskedne. Sem neki, sem a magyar irodalomnak nem tenne jó szolgálatot az, aki ilyesmire ösztönözné. A szellemi élet ugyanúgy a magyar valóság szerves része, ahogy az egyszerű dolgozó emberek mindennapi problémái. Néha azonban ez a sokat vitatott probléma ellenkező előjellel is jelentkezik. Semmi esetre sem szolgált Raffai Sarolta javára, hogy új színművében elhagyta azt a világot, amelyet kiválóan ismer, és a vidéki élet mindennapi problémáiból fakadó nyers élmény helyett egy lelkizéssel terhelt dramaturgiai feladványt állított *Utolsó tét* című drámája középpontjába. (Ha ezt valamilyen külső ösztönzésre tette, a tévedés terhe akkor is az övé.) Amikor a JELENKOR elismerőleg méltatta első drámáját, nem a szerkesztés tökéletessége vagy a gondolatok mélysége okán tette, hanem az életközelség és életismeret fenntartásokat elsöprő belső ereje miatt. Innen indulva és ehhez következetesen hozott Raffai Sarolta friss benyomásokat az újabb magyar drámairodalom nem túlságosan buzgó vérkeringésébe; ettől eltérve vált bizonytalanná és erőtlenné a Katona József Színházban bemutatott darabjában.

Miért éppen ezt a művét vállalta fővárosi színház? – Külső szemlélő nem tudhatja. Ráadásul sem Raffai Sarolta, sem a kritikus – aki rokonszenvvel figyeli pályáját – nem tehet szemrehányást a Katona József Színháznak. A rendező az a Babarczy László volt, aki tehetségét már sok alkalommal bizonyította. Most talán a feladat is kissé idegen volt tőle, de a siker hiánya így sem rajta múlott. Nem is a négy jeles színészen. Az *Utolsó tét* egészében elhibázott mű. Néhány jelenetében azonban sűrű, feszült drámai légkör jön létre; és a négy figura közül kettő valóságos, érdekes jellem, jó szerep. Kálmán György és Mészáros Ági élnek az alkalommal. Játékuk segít érzékeltetni, hogy jelentős konfliktus magva rejtőzik egyfelől abban a felelőtlen, könnyelmű, bűnös mulasztásokkal terhelt életfölfogásban, ahogy a zongorázgató, finomkodó férfi elvonul az élet problémái elől; másfelől abban a könyörtelen, erőszakos stílusban, ahogy az asszony semmire sem tekintve megteremti maga és családja számára a lehetséges legjobb körülményeket, kihasználván minden kínálkozó alkalmat a gyarapodásra, javak szerzésére, fölemelkedésre. Kálmán György oly súlytalan, erőtlen, légies, mintha egyike volna a zongorafutamoknak, szinte csak a bágyadtsága alatt lapuló rosszindulat, negatív erő teszi valóságos lénnyé. Drámai szerepe azonban meglehetősen passzív, csak ellenpontja erőtől, tevékenységi vágytól duzzadó feleségének. Ennek a paraszti sor legutoljáról a svábhegyi villába emelkedett hatalmas energiájú asszonynak a sorsában kétszeres tragikum rejtőzik; az önerejéből az adott társadalom erkölcséhez alkalmazkodva kiemelkedett emberé, aki szembekerült a társadalom fölemelkedésének következtében létrejött új helyzettel; – és a tevékeny emberé, akit rajta

kívülálló okok tétlenségre kényszerítenek. A cselekmény azonban nem bontja ki ezt a konfliktust, és erre nem is alkalmas. A svábhegyi villa művi környezete, a maszek kötöde ide nem illő kérdése akkor is keresztezné a dráma kiteljesedésének folyamatát, ha a szerző nem hangolná át az egész problémát az öregek és fiatalok ellentétére. Itt aztán a legnagyobb zavarban vagyunk. Az idősebb nő valóságos problémáival a fiatalabb csupa közhelyet állít szembe. A két fiatalról voltaképpen semmi lényegeset, egyénit nem tudunk meg, így aztán nem érezzük indokoltnak, miért buktatják meg a fiú anyjának a címben hangsúlyozott „utolsó lehetőségét". Raffai jól tudja, hogy a fiatalok nem egy új erkölcs makulátlan képviselői, sőt fölvillantja azt az ironikus gondolatot is, hogy az ifjú menyasszony semmivel sem különb az idősebb nőnél, csak módszerei mások, mégis az ő ellenállásukra építi a tragédiát (?). Végső soron az „utolsó tét", a maszek kötöde terve azért nem sikerül, mert a fiatalok nem kérnek belőle. Hogy ez mit jelent, nem tudjuk meg; nem is következtethetjük ki, mert ha az idősebb asszonyban valóban olyan energiák vannak, mint azt az előzőek alapján sejthetjük, nyilván új „tétet" keres majd; ha pedig ezek az energiák – esetleg már – nincsenek meg benne, úgy a probléma eleve érdektelen volt. Mégis annyi erős részlete van a darabnak, hogy a kritikus megkockáztathatja reményének hangos megfogalmazását: a kudarc után Raffai Sarolta visszatér abba a közegbe, amelyből eddig erejét merítette és szerez még a benne bízóknak kellemes meglepetéseket.

Amikor jó három évtizede a Nemzeti Színház Németh László *Cseresnyés* című darabjának bemutatójára készült és a terv ellen (a szerződések gúzsába kötve) a szerző tiltakozott, többek között a *Bodnárné* bemutatását ajánlotta. Az ebben érzékeltetett önminősítést a kritika később nem fogadta el. Németh László felszabadulás előtt társadalmi drámáinak élére általában a *Cseresnyés*t és a *Villámfénynél*t szokás állítani. A Madách Színház mostani bemutatója megkérdőjelezi ezt az álláspontot, s a *Bodnárné*t értékesebb műnek mutatja a vártnál. (Mellesleg, az 1932-ben írott *Bodnárné* sorrendben Németh László első drámai alkotása.)

A *Bodnárné* anyaga két ellentétes szellemi hatásból ötvözött: Németh László görögség-élményéből és a szerző társadalmi reformgondolataiból. A görögség-élmény jelentőségéről Németh László szépíró munkásságában elsősorban a kritikus-esszéista művei alapján szokás – némi túlzással – beszélni. A *Bodnárné* szinte az egyetlen jelentős alkotása Németh Lászlónak, amelyet alapvetően befolyásolt ez az irodalomtörténeti hatás. A tér és idő szigorú egysége mellett a sorstragédia elemi ereje mutatja ezt. Amint a cím is hangsúlyozza, a dráma az anya tragédiáját kívánta előtérbe állítani; az anyáét, aki egyenlőtlenül szereti fiait, miután azonban megkülönböztető érzelme és bánásmódja végzetes következményekkel járt, mindent megtesz, hogy kedvencének gyilkosát, most már egyetlen fiát megmentse – magának. Ádám Ottó rendezése – talán bizonyos mértékig szereposztási okokból – áthangolta a dráma belső arányait, és a kiemelkedés-helyben maradás problémájára építette az előadást. Talán ezért érezzük olyan időszerűnek ezt a bemutatót, mégis sajnáljuk, hogy Kiss Manyi hatalmas erejű, mindent elsodró lendületű, a sorsot kihívó görög hősnő *és* parasztasszony helyett egyszerűen magyar parasztasszonyt játszik. A rendező elképzelésébe illeszkedve, s talán azt is kissé erőtlenné formálva, hidegséggel, okos számítással és finom szeretettel helyettesíti a Németh László képzeletéből sugárzó szenvedélyt. Visszafogottsága néhol fölöslegesen szakítja meg a feszültséget, csökkenti a tragédia robbanásszerű kifejletét.

Itt kell közbevetni, hogy a dráma társadalmi hátterének minősítésével nem árt óvatosan bánni. Sajnos ma is akadnak, akik – többek között – Németh Lászlóra hivatkozva „népi származású értelmiségről" beszélnek, miközben csak és kizárólag a paraszti sorból kikerültekre gondolnak, holott az új magyar értelmiség jelentős hányada, különösen műszaki és gazdasági területeken, munkás származású. (A két réteg útjának különbözése irodalmilag szinte érintetlen terület.) Nem árt arra sem figyelmeztetni, hogy Bodnárék módos gazdák, cselédet tartanak, s ha az öreg Bodnár meg idősebb fia nem dolgozna oly keményen, még többet tartnának. Van is becsülete a családnak falujukban, az iparosné örülne, ha lányának az idősebb Bodnár fiú udvarolna, sőt az intéző sem „te Jánosnak", hanem Bodnár úrnak szólítja a paraszti sorban megmaradt test-

vért. Így aztán mielőtt messzemenő szociális következtetéseket vonnánk le a darabból, figyelembe kell venni, hogy szülei szegénysége miatt nem csupán a munkás és szegényparaszt, de az értelmiségi gyerekek tekintélyes része is más körülmények között végezte tanulmányait, másként tekintett jövőjére, mint Bodnár Péter, akinek családja rendkívül kedvező életmódot biztosított, átsegítette a nehézségeken, és valósággal belénevelte az urak közé tartozás gondolatát. Ha Bodnár Péter nem módos gazda fia lenne, sem a városban, sem a falusi „előkelőségek" körében nem fogadnák be olyan könnyen, mint azt a dráma alapproblémája föltételezi.

Ádám Ottó azokra az ellentmondásokra építette az előadást, amelyeket Németh László és Illyés Gyula vettek elsőnek észre, s amelyek ma is ingerlő módon tovább élnek, noha társadalmi hátterük rég megszűnt. Sok éve nincsenek már nálunk földesurak, akiknek pálmaházában a falu „vezető rétege" zártkörű mulatságot rendezhetett; de korántsem lehet ilyen egyértelműen kimondani, hogy nincsenek a falusi (és városi) kiemelkedettek között szép számmal olyanok, akik ma is a volt feudális osztályok életstílusát igyekeznek utánozni, és lenézik (többé-kevésbé nyíltan) azokat, akik a társadalom fennmaradásához szükséges fizikai munkát helyettük (is) elvégzik. Ez Németh László drámájának a magva: az egyik fiú otthon maradt, dolgozott látástól vakulásig, és fölháborodás nélkül vállalta ezt az áldozatot, míg az eredményre rá nem döbbent; s ez az eredmény nem az, hogy testvéréből mérnök, értelmiségi lett, hanem az, hogy úrrá változtatta a „kiemelkedés". Németh László a dráma írásakor abban reménykedett, hogy nemzeti problémáinkat a népből származott új értelmiség oldja majd meg. De – ámbár a *Bodnárné* az a drámája, amelyben elméletek a legkevésbé befolyásolják a mű belső törvényeinek érvényesülését, – itt figyelmeztet a legnagyobb nyomatékkal, hogy a kiemelkedő értelmiség csak akkor töltheti be hivatását, ha életstílusában, szemléletében is mássá válik, mint a „régi", vagyis nem az uralkodó osztályhoz köti magát, hanem a tömegek képviselője lesz. Bodnár János lázadását a vadászkalap, a vadászat, a dologtalan élet, a könnyűvérűség látványa robbantja ki. Bodnár öccse nem rossz fiú, tisztában van családja áldozatával, hálás is a maga módján, sőt érzelmi kötelékeit sem akarja megszakítani, csak éppen abból nem enged, hogy a mérnöki diplomával az „úr" címet is megszerezte, ez pedig arra jogosítja, hogy eltartassa magát, – amikor testvére a legnagyobb dologidőben asztagot rak, ő a feudális osztály (legalsó) rétegével vadászni menjen. (A vadászatot a harmincas évek közvéleménye a legjellegzetesebb úri passziónak tartotta.) Végső soron a pohár egy úrilány kacérsága miatt csordul ki. Németh László nagyon világosan fogalmaz: nem egyszerűen szexuális éhségről van szó, hiszen parasztlány szeretőjének teste korlátlanul János rendelkezésére áll. (Itt az ő gondolkodása is feudális elemekkel terhes.) Mégis szexualitásán keresztül fogja meg az úrilány, Cicuska, szokatlan viselkedésével, ruházkodásával, kacérságával, de mindeneknél inkább származásával.

A rendező elképzelése Bodnár János szerepét állította középpontba a fojtott légkörű, feszültségektől terhes, végre valóban drámai erővel ható előadáson. Ahogy Huszti Péter megmozdul, megszólal, megsűrűsödik a légkör. A fiatal színész lefojtott szenvedélyei kezdettől fogva a tragédia kirobbanásával fenyegetnek. (Nagy kár, hogy szövegmondása nem éppen kifogástalan.) Huszti szerepértelmezése Bodnár János tompa, tisztázatlan indulatait hangsúlyozza – nagyon helyesen. Csak elutasítás, csak romboló erők izzanak terméketlen, lassú mozgású képzeletében. Ezért nincs és nem lehet kiút a tragikus zsákutcából. Péter (Balázsovits Lajos) könnyed, elegáns életstílusával, Cicácska (Almási Éva) elkényeztetettségével emeli ki és teszi világossá, hogy János ösztönös lázadásai mi ellen irányul. Balázsovits hibátlan játékához sorolhatjuk Dégi István fegyelmezett alakítását az idősebb Bodnár János szerepében. (Almási Éva mintha tanácstalan lenne, hogy Törőcsik Mari vagy Psota Irén színészi útját kövesse, holott mostani szereplése is saját egyéniségének sok-sok színét villantja föl.)

A Madách Színház bemutatójának biztató mozzanata nem csupán a közönségsiker, az aránylag fegyelmezett, jó előadás, de – talán mindenekelőtt – az, hogy a *Bodnárné*t a négy évtizedes por alól előbányászó Ádám Ottónak határozott mondanivalója volt a darabbal.

SZEPESI ATTILA

Gitár-song

mi vagyunk a
farkasok
farkas apák
farkasai
körmüket
egymás dühén
élesítők
kültelki
ordas télben
vonítók
véres vadász vadjai
soha vért nem kóstolók
nádasokba- űzöttek
nyájas hitre térítettek
holdéneklők fogaiktól
megfosztottak tépettek
éhükben is átkozottak
hideg hóra horgadók
mi vagyunk a
bárányvérű farkasok

Önarckép

szemed alá kék idő árkol
elfut előled április
itthagy az erdő

sorsod bohóca te
bárhova mégy
játékaid már megtagadnak

napjaid faggathatod
fintoroghatnak énekeid
éjszakád szennyesét szellőztetheted

zsebedben aprópénz
karodon óra van
csontodban az idő évgyűrűi

Nemzedékek

JÖNNEK még lányos-képüek
holnap tán farkas-léptüek

KÉT SZÉKLÁB közt zsineg
rajta egy-dallamon

ÉVENKÉNT
hitéhez-soványodik

TUDJUK a vádat az
ellentámadás ellenérveit

(ÉS TI? holdon-csillagon
most álmélkodók?)

HOLNAPI ÉLETÜNK
kutakból a tavasz kiáltozása

EMLÉKEM pléhvödör a tócsák
mértana tűzfalak

térképei a roppanó
palánk

(MI HISZÜNK
ti hittetek
ők hinni fognak)

POMOGÁTS BÉLA

DÉRY TIBOR VERSEI

Jegyzetek A felhőállatok c. kötethez

Regényírók verseit a kegyelet szokta összegyűjteni vagy az irodalomtörténeti figyelem. Mert vajon nem kegyeleti aktus-e, amikor Eötvös József, Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond és Veres Péter verseiről megemlékezünk? Még Eötvös esetében is, pedig az ő költői műhelyéből olyan antológia-darabok kerültek ki, mint *A megfagyott gyermek* és az *Én is szeretném . . .* Mégis mennyivel tartalmasabban és hitelesebben képviselik őt regényei. Azért utalok erre, mert Déry Tibor versei nem ilyenek. Nem a kísérletezés, a műfajkeresés vagy egy sikeresnek tetsző „violon d'Ingres" termékei, hanem – és ezt határozottan el kell mondani – egy *szuverén költő szuverén alkotásai.* Déry versei, miket most végre felkutatott és *A felhőállatok* című kötetében az olvasóközönség elé engedett, a modern magyar költészet egyik változatát, az avantgard egyik lehetséges típusát képviselik. Közreadásuk élettel népesítette be a modern magyar líra történetének egyik fehér foltját, művészileg és irodalomtörténetileg egyformán nagy nyereség.

Volt idő, midőn Déryt elsősorban költőként vette tudomásul a közvélemény és a kritika. Vas István önéletrajzi írása: a *Nehéz szerelem* beszél arról, hogy a húszas évek költői életében milyen vonzást gyakoroltak rá Kassák, Illyés és – Déry versei. Gaál Gábor pedig a kolozsvári Korunkban nyugtázza ekként Déry második verseskötetét: „Súlyos és nyugtalanító könyv. Súlyosabb és nyugtalanítóbb, mint bármelyik kötet, mely Kassák kötetein kívül a magyar avantgarde mozgalmasabb esztendeiben megjelent. Súlyossá és nyugtalanítóvá teszi . . . Déry eredeti lírai egyénisége, melyből az álom, az absztrakció s a naturalista és impresszionisztikus látás sajátosan kevert formálásában fakadnak egy egyetemesebb szimbolikára törekvő vers inkább szürrealista, mint minden egyéb poémái. Az az öt-hat vers, amely leginkább jelzi Déryben az értéket és erőt, a legfrissebb magyar irodalom öt-hat legjobb verse." Lehet, Gaál Gábor eltúlozta kedvező ítéletét. Kritikája azonban mindenesetre sejteti azt a megbecsülést és azt a várakozást, amivel a baloldali irodalom fogadta Déry Tibornak, a költőnek fellépését, műveit.

De mit mond verseiről maga Déry Tibor? „Magam sem tudom, mit gondoljak e kötetemről – írja összegyűjtött verseinek utószavában. – Prózaírás közben néha azt hiszem magamról, hogy lírikus vagyok, e kötet olvastán, hogy mégis inkább prózaíró." Ha a költészet többet jelent, mint pusztán versírást, vagyis ha a művészi teremtés és önkifejezés személyes alakzatát értjük rajta, Déry feltétlenül költő volt prózai munkáiban is. Hivatkozhatnám *A kéthangú kiáltás* lázadó szenvedélyére, a *Szemtől-szembe* önvalló lírájára, az *Ítélet nincs* önelemző vallomásaira. Vagy akár *A befejezetlen mondat*ra, amelyet ugyancsak lírai indulat sző át: a helykeresés és tájékozódás, a vállalkozás és elkötelezettség személyes indulata. És nemcsak a regényt szervező indulat lírai, hanem a fogalmazás is költői természetű. Egy-egy leírása szinte a szabadvers önfeledt áradására emlékeztet, a mondatoknak belső ritmusa van, mint a regényt kezdő híres jelenet – a Csáky utca leírása – mondatainak is: „A kemény hideg miatt már kora este kiürültek az utcák, s minthogy a nagyobbrészt új épületekben egész emeletsorok még üresen, eleve fénytelenül álltak, a lakott szobákban pedig a redőnyök visszatartották a belső lámpafényt, míg odakünn a ritka utcai gázlámpák közül csak minden második égett, s gyenge fényüket vastagon bebugyolálta a köd, a Csáky utca sötéten és használatlanul terült el e decemberi estén, mint egy vágány, amelyet leállítottak a forgalmi hálózatból." A mondatok belső arányossága, mértani rendben tagolt szerkezete Déry avantgardista verseiből ismerős.

*

Az első versek a forradalom igenlését, vágyát és lelkesültségét hirdetik. Déry megváltást várt a forradalomtól: nagypolgári származásának nyűgétől éppúgy általa kívánt szabadulni, mint attól a folytonos lelkiismeretfurdalástól, amit a kapitalista társadalmi rend haszonélvezőjeként kellett éreznie. S tőle várta a nyomor felszámolását, a szabadság egyetemessé tételét, a háború megszüntetését: az emberi személyiség korlátlan kibontakozását. „A tragikumba zárt világnak, a minden oldalról, égről-földről zuhanó fájdalomnak megoldása: a mindenség forradalma, az anarchikus forradalom" – írta 1919 tavaszán. Az összegyűjtött versek élére tett (az 1922-ben Bécsben megjelent *Ló, búza, ember* című kötetet is nyitó) vers: *A gyújtogatók* éppen ezt a forradalmi hitet és lelkes reményt vallja meg. „Nagy viaszgyertyákkal kezükben vándorolnak a planétán, mely csendben forog égő világok között. Szájukon kialudt gyárak súlya, térdük véres és földes, zsebükből száraz kenyérhéj lóg és leheletükön, mint tenyéren a legyek, sebes lábakkal táncolnak az istenek... s tenyerükből cseppen a tűz s hajuk mint csóva lobog a jég fölött – állj meg sátán! állj meg kenyér! állj meg éhség! állj meg csoda! állj meg vörös zászló!" – hirdeti a fiatal Déry a gyújtogatók: a forradalmárok igazát.

A forradalom kudarca őt is kétségbeejtette. Dérynek, aki a legközelebbi jövőre várta az emberiség szabadságának és testvériségének kivívását, túlságosan is nagyot kellett csalódnia. Nemcsak gyászolt, hanem reményét is elveszítette. Kételkedni kezdett a történelem igazságában, az emberiség haladásában s kétségbeesetten figyelte a látszólag céltalan küzdelmeket. „Az álom vize – írta *Lázadás* című versében az ember lehetetlenségéről – felissza a világ megvakult arcát, mely lassanként elnémul, mint a jégtengerek hala. A csobogás elhal. Csak itt-ott nyúlik ki a mélyből egy kéz, vékony kéz, hosszúkörmű vékony kéz, hosszúkörmű vékony fekete kéz lázadozva isten engesztelhetetlen arca felé, mely eltakart már minden egeket". A kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érzését szuggerálja ez a vers; Déry úgy véli, hogy az emberrel idegen erők játszanak. *Barátom nálam aludt* című versében így beszél: „úgy éreztem, / hogy az élet rendetlen, és hogy mi végre küzdeni epileptikus istenekkel / és érni kalászmódra és füttyszóra halni minek?" És a történelmi szorongás fájdalmát csak erősíti személyes sorsa: a száműzetés. A világban kóborolva, otthontalanul, céltalannak tudja saját életét. *Éjjel a parkban* című versében így jeleníti meg a kiszolgáltatottság lelkiállapotát: „Nem tudok elmenekülni! Nem vagyok sem apagyilkos, sem anyagyilkos, sem hasfelmetsző, / de mint döglött hal, felfordulva, hassal a nap felé, / úgy úszom, tehetetlen, napjaim keserű levében, / sebzett homlokomat tárva."

A gyász, a kétségbeesés és a reménytelenség a halál vízióit idézi fel. Déry egyre az emberiség pusztulásának látomásával viaskodik. „Az utolsó ember meghalt – írja *Az üvegsziget* című versében – a föld, nagy üvegsziget, hangtalanul úszik a nap körül cifra kénsárga felhőbojtjaival." E kozmikus víziók mögött a világegyetem közönyének felismerésével találkozunk. Déry Bécsben és Párizsban ismerkedik meg azzal a természettudományos és lélektani forradalommal, amely a század eleje óta tart. Einstein, Planck, Freud és Jung felfedezései és elméletei végleg lezárják a tizenkilencedik század antropomorf világképét. Azt bizonyítják, hogy a világ voltaképpen személytelen törvényeknek engedelmeskedik, s e törvények az ember felett is uralkodnak. Bizakodó korok és gondolkodók azt vallják, hogy az ember felkutathatja, s ezért szolgálatába állíthatja e személytelen törvényeket. Déry azonban egy bukott forradalom után, száműzötten ismerkedik az új világképpel, – miben reménykedne tehát? Nem a lehetőségeket latolgatja, melyek révén az ember kiszabadulhat a szükségszerűségek szorításából, hanem a világ közönyének súlyát érzi, a teremtés és pusztulás céltalan küzdelmét figyeli. „A természetben nincs értelem – írja *Dadaizmus* című tanulmányában, mintegy előlegezve a *G. A. úr X.-ben* későbbi világképének egyik elemét. – Növények, emberek össze-vissza burjánoznak, csillagok kergülnek körülöttük... lehet, hogy mindennek külön-külön megvan a maga pillanatnyi értelme, de együtt s egyszerre nézve csak a káosz céltalan, sötét rángatódzásának látszik." Az ember hiába próbál teremtés és pusztulás eme céltalan párharcába avatkozni, tevékenysége hiábavaló és nevetséges. „Évezredek óta hiába küzdünk a természet s ösztöneink lázas és vak erőivel – folytatja az előbbieket –, ami eredményt emberi tudás és hatalom elért, az mint víz-

csöpp a tüzes sziklán, pillanat alatt szertepárolog, ha megcsapja a sors őrjöngő lehelete... minden fáradozás meddő, ... minden rendszer, amit a tudatos ember épített az élet köré, csak ideig-óráig bírja ki a természet vad öleléseit, hogy aztán megroppanva összehulljon." A világ alaptörvényének tehát a pusztulást tekinti, amely persze csak emberi szemmel nézve azonosul a rosszal, a kozmosz számára közömbös folyamat.

Ha a kozmosz személytelen törvényei építés és rombolás véletlen ritmusában görgetik a létezést, az ember munkája, tevékenysége ebbe a ritmusba avatkozik bele. Az ember megzavarja a kozmosz „rendjét", anélkül azonban, hogy esélye lenne a győzelemre. E gondolat szólal meg Dérynek *Az ember kivált a rajból* című versében, amely a világegyetem végső nyugalmának oktalan és meddő megzavarásával vádolja az emberi tevékenységet. A kiábrándult író személytelenségre vágyik. Úgy érzi, hogy az emberi létezés valójában közbeavatkozás a világ nyugalmába; az ember maga rút kelevény a világ testén. Irtózás fogja el: „azt álmodtam, hogy ember vagyok – olvassuk *Éjjel a parkban* című versét – Verejtékes arccal / ébredtem fel s megtépdestem hajamat s port hintettem szemeimbe." A kétségbeesés panasza és filozófiája ez. Déry azonban őszinte fájdalommal éli át ezt a kétségbeesést. Nem cinikus elembertelenedés az ő keserű bölcselete, hanem a történelem hiábavaló küzdelmeinek látványán érzett parttalan fájdalom.

A reménytelenségek e végletes fokán valóban nem marad más valóság, mint a személyes lét és öntudat. A száműzött Déry, miután elsiratta az elbukott forradalmat és a menthetetlennek hitt emberiséget, önmaga felé fordul, saját lelkébe hatol. Indulásához hasonlóan önmagát elemzi, vallatja. *Koldus* című versében mondja: „én vagyok az úr s a kút s én vagyok a koporsó." Kívül került a társadalom intézményein: „már rég kikapcsolták telefonomat / és életemet e sült társadalomból" – vallja az *Éjjel a parkban* soraival. A tökéletes magány állapotában él, senkihez sem tartozik, gyökértelenül és céltalanul kószál Európa városaiban. A magány mítoszait veti papírra: „az utcák üresek – hangzik *Városi képek* című versében – a házak üresek a szobák üresek, minden ember saját emlékévé foszlott szét és elszállt, én egyedül vérzek a téren a gázlángok alatt / fölöttem a vérpad / most fejezték le az utolsó csecsemőt." *Üvegsík* című versében pedig ezt olvassuk: „Egyedül vagyok / este nagy üvegsíkon szaladok, olyan hideg van körülöttem, a szél / izzó golyókat sodor, tükröződnek és süketen vízbe esnek / az üvegsík körül színtelen víz áll / a szél kerget, himbálódzom és félek..." Az e versekben megfogalmazott emberi állapot logikus következménye az elidegenülés. Déry „idegennek" érzi magát mindentől és mindenkitől. Ezt a közérzetét tárgyiasítja, az iménti versek élményanyagának epikus összefoglalását adja *Országúton* című regényében.

Abból a lelkiállapotból, amit ez a regény mutat, már nehezen lehetne tovább lépni a semmi felé. Inkább visszafelé lehet jutni, újabb reménységet lehet gyűjteni, újra lehet rendezni az összefüggéseket. Az idegenség és a kétségbeesés után Déry is lázadni kezd sorsa, a világ rendje és a társadalom berendezése ellen. Ez a lázadás egyre tartalmasabb és egyre konkrétabb; maguk a versek is utalnak arra, hogy a lázadó indulat nem független a szociális forradalom eszményeitől. A *Páris!* szövegébe az Internacionálé sorai szövődnek, a *Mama Oroszország* pedig az orosz forradalom iránt érzett hűségről és vonzalomról beszél: „te kedves anya te, hosszúszárú virágok nőnek szájadból / számtalan csecseden galambok ülnek / tedd szívemre kezecskédet, meghalok / fölötted süt a nap".

A lázadás után ezért az otthonkeresés küzdelme következett. Már az előbbi vers is sejtette, hogy Déry voltaképpen a szocialista mozgalom elkötelezettségében kereste és találta meg otthonát. Ennek első feltétele az volt, hogy belássa az anarchista függetlenség képtelenségét, az idegenség körül kialakított mítosz csődjét. Ez a belátás lényegében megtörtént. Önmagában azonban még kevés: a magányból ki kell emelkednie, pozitív kapcsolatokra, közösségi elkötelezettségre kell szert tennie. Déry legnehezebb éveiben is őrizte a humanizmus eszményeit, bizonyára akkor is, amidőn kétségei között meg kellett őket kérdőjeleznie. Verseinek állandó szólama a jóság, az expresszionista elragadtatás az Ember iránt. Részvéttel osztozik az emberek sorsában,

bár nem mindig érti, ismeri gondjaikat. *Bánat* című versében írja: „Sápadt fejjel / te ott a fasorból csak nézd az üres keringést: rabot, fecskét meg tolvaj feleségét / és utolsó ballagását az elbukott parasztnak; / nem baj, hogy meg nem érted: koplalva és tisztán / fuss csak tova a bánat zsákjával lábad körül." Képei között gyakran tűnik fel a jóság szimbólumaként a kenyér. Önszemléletét is a jóság és az emberszeretet igényében alakítja ki. „Itt táncol D[éry] T[ibor] marslakó, kenyérből font tagokkal" – olvassuk az *Önarckép*ben. Majd: „egy pásztor halad át a mezőn / sok ezer év után / megtalálta D[éry] T[ibor] rég meghalt szívét / házat épített belőle / boldogan élt." Vagyis küldetését az emberek szolgálatában fedezi fel. Igaz, ezek a vallomások még meglehetősen elvontak, mégis a személyiségben állandósult szolgálatigényről, közösségvágyról árulkodnak. A magányos író egyre hevesebben keresi a kapcsolatokat, a méltó elkötelezettség lehetőségeit.

Ezekről a lehetőségekről és az érettük vívott belső küzdelemről olvasunk a harmincas évek második felének verseiben. Ezek a versek azonban már a műfajváltás útját készítik elő. A mozgalmi rendben vállalt elkötelezettséget, a lázadástól és a részvéttől a forradalomig megtett utat most már a prózai írások jelzik. *A prágai lány* és a *Theokritosz Újpesten* című novellák, a *Szemtől-szembe* című regény s főként *A befejezetlen mondat,* Déry prózájának klasszikus remeke. Ezek a művek a keresés-kutatás után a bizonyosság szólamát zendítik fel, s ebben a szemléletváltásban, magatartásátalakulásban van a műfajváltás értelme és magyarázata. Déry a megtalált feladat, a vállalt szolgálat biztosabb emberi helyzetéből beszél: az avantgardista költészetet a realizmus felé tájékozódó próza váltja fel, a modern líra határtalan szabadsága után a valóságot kutató regény fegyelmében talál Déry személyisége új kibontakozást.

*

A fiatal Déry a lázadás költője, az avantgardista líra irányzataihoz és formáihoz is ez a lázadás köti. Déry a modern irányzatok csillaga alatt indult, a *Lia* vagy *A kéthangú kiáltás* az expresszionizmus szellemét és eljárásait követte. A későbbi regények és elbeszélések is az avantgardista irányzatokhoz csatlakoztak; maga az *Országúton* is az expresszionista és konstruktivista stílus példáit mutatja fel. Író és irányzat kapcsolatát azonban legeredményesebben Déry verseiben és elméleti állásfoglalásaiban nyomozhatjuk. Két verseskötete: a *Ló, búza, ember* és az *Énekelnek és meghalnak* valóságos albuma a modern irányzatok törekvéseinek. Legfőként Kassáktól tanult. Sinkó Ervin mondja el egyik emlékezésében, hogy amikor első verseivel felkereste Kassákot, a mester így beszélt: „hogy lehet ezt a banális szót leírni, hogy Nap. Írja azt, hogy kicsattant égi nyársfa." Nem tudjuk, vajon Déry kapott-e hasonló oktatást, a Napot mindenesetre rendkívül „kassákos" módon jelenítette meg. „Üdvözlégy Nap – írja –, te asszonyi térdkalács, / spirituszforraló és zenélő óra" *(Éjjel a parkban).* Versei végsőkig absztrahálják közlendőiket, ugyanakkor érzékletes metaforákat teremtenek. Déry azonban romantikusabb szellem, mint Kassák. A mester architektonikus szerkesztése, konstruktivista stílusa helyett ő egyfajta szertelenül expresszív kompozíciót használ, gyakran barokkosan zsúfolt nyelvet beszél. Versei nem olyan szervezettek, mint Kassák költeményei, szabadabban áradnak. Az expresszionista indulás után nem a konstruktív irányzat fegyelmező rendjébe fejlődnek, inkább a szürrealizmus szabadsága felé. Egyik sokat vitatott versében: az *Utolsó szó*ban például így fogalmazza meg szorongását: „Eltakarom arcomat. Gyenge a tűz mely a piros cseréptál alatt lobog a vak sarokban. A tálban gyümölcseim leve szürkén forr és dörög mint a tenger. Ki kavarta fel kanalával ezeket a dühöngő hullámokat házi edényemben melynek partjai oly törékenyek és gyengék? Hallgatom a vihart, a lecsapódó füst fölött elrohanó vihart. A meder fenekén az egyhangú kagylózúgás: mintha a bűn és a kétségbeesés almája főne. A tálból már szivárog a föld elviselhetetlen sötétsége. A tenger meg fog nyílni. Utamnak is idő előtt vége szakadhat." E verset Déry maga Hölderlinnel veti össze: a „józanság őrületéről" beszél: „oly szerencsétlennek érzem magam – mondja –, hogy szeretnék megőrülni, megszabadulni a felelősségtől." Az őrületre való hivatkozás nem más, mint lázadás, s ez a szenvedélyes, anarchikus indulat egyre kevésbé

illik a konstruktív irányok felé tájékozódó Kassák elképzeléseihez. A mester nem is késlekedik elhatárolni magát tanítványának kísérleteitől. Elismeréssel beszél ugyan tehetségéről és néhány írásáról, de megrója azért, hogy elmaradt az avantgardisták szintézis-törekvésétől, konstruktivista, kubista vagy purista fejlődésétől, s megrekedt a mozgalom lázas kísérleteiben. „Aki – mondja Kassák – eredményesen küzdötte végig a művészet háborús és forradalmas idejét, vagy annak jelentőségét megértette, az... kísérelje meg eddigi eredményeinek maradék nélküli összefogását." Pedig Déry nem maradt el a fejlődéstől, csupán az avantgárdizmus egy másik útját választotta: a dadaizmus és szürrealizmus felé tájékozódott, lázadásra törekedett. Alighanem Gaál Gábornak van igaza, aki szerint Déry költészete a magyar avantgárdista líra egyik változatát jelenti: „Nem szélsőséget, de külön profilt és hangot, melyet maga Kassák se idézett."

Déry Tibor az avantgardista lázadás útján jutott el a dadaizmus megértéséhez. *Dadaizmus* című – már idézett – tanulmányában nem kevés megértéssel ismerteti a mozgalom célkitűzéseit. Tristan Tzara zürichi 1918-as első Dada *Kiáltvány*ának tételeit visszhangozza. A világ értelmetlen – vallják a dada hívei, közöttük Déry is – fel kell tehát lázadni ellene. „A dadaista – írja – mozdulatlan, egzaltáltan égő, objektív köztükre akar csak lenni az össze-vissza mindenségnek, hogy ennek torz, összefüggéstelen képeit pontosan, hamisítatlanul vetíthesse a megriadt szemek elé." A dadaizmusnak azt a tanítását azonban, hogy a világ csupán értelmetlen káosz és a cselekvés puszta öncélú lehet, nem tudja elfogadni. „Én – vallja – nem tudok lemondani arról a hitemről, hogy az embereket új, szebb rendekbe lehet vezetni és minden erőm, művészi akaratom e cél felé taszítja életemet." Vagyis a dadaizmusban is megkeresi a szociális forradalom elemeit. Tzaráék mozgalma ugyanis nem tagadta meg kategorikusan a társadalmi rend ellen való lázadást, sőt akadtak dadaisták, akik a forradalmi mozgalmak első sorában foglaltak helyet. A német szocialisták Spartacus Szövetségében több dadaista dolgozott, a dadaista költő és festő Baargeld maga alapította meg a rajnai kommunista szervezetet, Huelsenbeck pedig így szövegezi meg a német dadaizmus programját: „Der Dadaismus fordert: 1. des internationale revolutionäre Vereinigung schöpferischen und geistigen Menschen der ganzen Welt auf dem Boden des radikalen Kommunizmus." Déry közéjük tartozik: a dadaista lázadást ő is össze tudta kapcsolni a szociális forradalommal. Erre vallanak dadaista művei, például *Az óriáscsecsemő* című különös drámai kísérlete.

Egy tágabb értelmű lázadás, a valóság ellen intézett átfogó értelmű anarchista támadás bontakozik ki Déry verselméletéből. Lírájának elméleti alapvetését *Az új versről* című rövid esszéjében dolgozta ki. A vers, általában a művészet önállóságát vallja, azt, hogy a költői tevékenység a létezés egy újabb szféráját a valóság egy újabb szintjét alkotja meg. „Az új vers – jelenti ki – önálló életet él. Nem utánozza, hanem folytatja a természetet." Egyik előadásában pedig így nyilatkozik: „az életet és a költészetet csak úgy nem lehet összekeverni, mint ahogy egy és ugyanabba a térbe nem állítható egyszerre két test." Ezek a gondolatok az expresszionizmus művészetfilozófiájának némely tételét követik. Wilhelm Worringer, akinek *Abstraktion und Einfühlung* című 1908-ban megjelent könyvét az expresszionizmus egyik elméleti alapvetésének tekinthetjük, így fogalmazta meg a művészet önálló létezésének gondolatát: „Vizsgálataink abból a feltevésből indulnak ki, hogy a művészi alkotás, mint önálló organizmus, a természettel egyenértékű és legmélyebb, legbelsőbb, lényegében nincs vele összefüggésben." A művészetet a lélek autonóm megnyilatkozási lehetőségének tartja, amely a válságba került világban egyedül képes megvalósítani a szépség rendjét. Kasimir Edschmid, az irányzat egy másik teoretikusa pedig 1917-ben jelenti ki a következőket: „Az expresszionista művész átalakítja egész környezetét. Nem néz, hanem lát; nem elmond, hanem megél; nem másol, hanem újjáteremt; nem talál, hanem keres." S végül ugyanezt az elvet fejtegetik annak a folyóiratnak, a Dokumentumnak a tanulmányai is, melyben Déry verselméleti fejtegetése megjelent. Pierre Reverdy és Németh Andor írásai egyaránt az új vers önmagában való létezését kívánják igazolni. Az avantgardizmuson belül egyedül Kassák száll vitába Déry állásfoglalásával. „Nem

arra való a fantázia – érvel –, hogy új realitásokat találjon ki, hanem hogy az előttünk levő világanyagot szerkessze össze új ábrázatúvá a művészet síkján."

Déry versei természetesen gyakorlatban igyekeznek megvalósítani a vállalt poétikát. Különös látomások szerveződnek bennük, soha nem volt tájak és élőlények rajzanak a szemünk előtt, egy valóságon túli új valóság megalkotásának tanúi vagyunk. Játékos vagy szorongásos, de mindenképpen a képzeletből kibontakozó mítoszokat olvasunk. Talán elég, ha egyetlen példát idézünk, *A hold* álomszerű képeit: „Éjjel a hold ráncaiban élünk / ott minden néma . . . óriási zöld lepkék szállnak fölöttünk, mint a felhők s ránkhullatják hideg nedvüket . . . lenn a völgyekben a lepkék üldözik a véneket / valaki fennakadt egy szakadékban fehéren vérzik / a vízesésekben láthatatlan lények élnek beleakaszkodnak lábikráinkba / délen holdtejet nyalnak és gyűjtenek az imbolygó tömegek." Az önálló struktúrákba szerveződő látomások ellenére mégis úgy tűnik, azoknak – Szegi Pálnak és Vas Istvánnak – van igazuk, akik a versek emberi magját, önmagukon túlmutató jelentését keresik. Déry tudniillik két irányban is meghaladja a Worringer-féle poétikát: egyrészt a mélylélektan (és a szürrealizmus verselmélete), másrészt az alkotás szociális hivatásának eszméje felé. Az „új verset" nem pusztán önálló létezőnek tekinti, hanem a lélek mélyén zajló ellenőrizhetetlen folyamatok függvényének is, amelynek nemcsak önkörében érvényes jelentése van, hanem szimbolikus értelme is. „Az értelmi rendszert érzelmi rendszerré építi át", a tudat alatt mozgó megnevezhetetlen folyamatokat magyarázza. Léte nem pusztán önálló, a vers nem „Ding an sich", hanem a lélek rejtett szféráinak tükre. A költő mégiscsak fontosabb, mint maga az alkotás. Az „új vers" – mint Déry mondja – ugyanakkor szociális hivatást is betölt. Nem független a társadalomtól: hivatása van, morális feladatokat kell elvégeznie. Sőt egyenesen „utilitarisztikus": „Szociálisabb a régi versnél . . . az ösztönös élet egyetemesebb erkölcsösségénél fogva." Önismeretre nevel, az igazság megismerésére biztat, lázadásra serkent. Vagyis küldetése nem sokban különbözik attól, amit a költészet morális elkötelezettségét hirdető poétikák tanítanak. És ezzel a természetével készíti elő Déry Tibor elkötelezett regényeit.

CS. NAGY ISTVÁN

Keresztes

Mi történt a legújabb zsinaton?
Homousion? Homoiusion?
Istenfia vagy istenfia-jelkép?
Igazában nem ezek érdekelték.
Előbb, mint Jeruzsálembe: Makóra
indult kaszás kereszteshábORÚra,
eretnek senki, urság-szakadár,
taktikátlan, tűzberogyó madár.

FUTAKY HAJNA

„...VIGASZTALÁS ÉS MEGVIGASZTALÓDÁS...”?

Jegyzetek Pilinszky János NAGYVÁROSI IKONOK c. kötetéhez

Pilinszky János költészetének különös egysége, szokatlan egyszerűsége minden találkozásnál újra megejti az embert. „Mindig azt az *egyetlen művet* írja, amelyben megvalósul az *egyetlen téma* totális kifejezése...” – írta róla 1967-ben Kovács Kálmán. Hogy ezt elmarasztalásnak szánta, kitűnik a kérdéssel kapcsolatos másik megjegyzésből, ami szerint Pilinszky „azonos, idült magatartás”-ban szenved. Az „egyetlen téma” nem feltétlenül művészi szegénység, különösen, ha totálisan kifejezett, mert akkor már teljes világképpé tágul. Legtöbb nagy alkotóra jellemző, hogy a létezés egy-egy legalapvetőbbnek, legkorszerűbbnek látott problémájába, mint egyetlen témába kumulálja a világról való mondanivalóit. Ami igazán ritkán esik meg, de Pilinszkyvel megesett, azt Vas István fogalmazta meg ihletetten mostanában: „... van abban valami kihívás: a csodára számítani... a kevéssel való gazdálkodás művészetének csodája *vele* megtörtént... hozzátartozik versei értékéhez, hogy csak ilyen kevés van belőlük.” Szinte azt mondhatjuk: Pilinszky csak a *válogatott műveit* írta meg, nála az irodalomtörténetnek, kritikusoknak nem sok kiszűrni valójuk akad. Művészete hatásának ez a különös ritkaság és abban szoros egység – egyik fő titka. Új kötete, a *Nagyvárosi ikonok* ismét elénk hozza „egyetlen művét”, amit korábbi köteteiből már ismertünk (a Rekviem kivételével) és a folytatást, ami az utóbbi évek útjelzője: az Introitus és a Nagyvárosi ikonok című ciklusok néhány versét, meg két prózai elmélkedését a mai költő feladatáról. Első pillantásra úgy tűnhet, ezek is szorosan folytatják az „egyetlen témát”. Annyi bizonyos, hogy szervesen fejlettek ki abból mint előzményből, sok elemük, motívumuk „öröktől fogva” készült Pilinszky műhelyében. Mégis: végletesen misztikus, korakatolikus eszmeviláguk, szinte folytathatatlan megoldásuk – *újat* jelent. Pilinszky most már az időtlen, isteni történelembe emeli témáját, a „tiszta történés” mozdulatlan totalitásában találja meg a világ egységét: isten és ember története egy, örökkön egy a *passióban.* Néhány új versében ez időtlen passió részleteit, misztikus képeit írja; tanulmányaiban mint végeredményt, végső igazságot vezeti le.

A legenda Pilinszkyt mindig katolikus költőként tartotta számon. A vallásosság stigmája azonban inkább eredendő érzelmi misztikája következtében forrt a nevére, mint művei világnézetéből. Eleven hatását a *Harmadnapon* (1959) megjelenésétől számíthatjuk. A kötet verseiben használ vallási szimbólumokat (halak, stigma, piéta, passió, a harmadnapon), de nem szorosabb értelmezésben, mint ahogy az európai hagyományban ezek közkinccsé váltak. *Világképe itt még nem vallásos, az elidegenedettség elemi tényeiből épül.* Minden mű végső, alighanem egyedül autentikus kritikája, hogy az olvasó fölismeri-e benne önmagát és világát. Kár lenne tagadni, hogy Pilinszky versei adtak ilyen fölismerést, nemcsak vallásos, misztikus hajlandóságú lelkeknek, de racionalistáknak is. Amikor a Harmadnapon 1959-ben megjelent, az előző évek annyi felszínes, optimista eufóriája után olvasói szivacsként itták a versekből azt a paradox vigaszt, hogy az embernek joga van kétségbeesni is. A versek legnagyobbrészt az ember „Téli éjszaká”-jába néznek, a József Attila-i magány megszentelt köveire épülnek. Minden kritikusa utal korai költészetének (mennyiségileg igen tekintélyes rész az egészben) József Attila-i „beütéseire”, de szinte kizárólag a képekben jelölik meg a kapcsolódás konkrét tényeit. Pl. Bori Imre: „... a képvilágban... elsősorban József Attila-reminiszcenciákra bukkanunk...” A képek hasonlósága mögött talán mélyebb téma-rokonság húzódik, melyet a nem – vagy alig – képi illúziók is megrebbentenek.

(A kérdés megérdemelné az alapos elemzést, most csak néhány példára szeretnék utalni. „Mint a halak s az istenek, / tengerben és egekben élek" – írta József Attila a világból kivetetten, a természetben helyezve el magát. Pilinszky így képzeli át magát egy boldogság-szituációba: „... hol vagyok? / Talán egy ősi ünnepen, / hol ég is, víz is egy velem..." – Az emberek egymást determináló harca József Attilánál: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikát..." Pilinszky így mondja tovább: „Vergődésünk testvérünket / Sebzi, fojtja meg." – Vajon a Késő Kegyelem szituációjába került ember nem az Íme, hát megleltem hazámat... végső megállása után kényszerül folytatni a kiüresedett életet?) Pilinszky világában ekkor az ember fölött az ég rémületes idegen, isten nincs vagy elhagyott minket:

„Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,
az irgalmatlan ég alatt
hanyattdőlök a falnak.

. . . . . .

Tovább nem ámitom magam,
nincsen ki megsegitsen,
nem vált meg semmi szenvedés,
nem véd meg semmi isten."

(Téli ég alatt)

Elhagyta a remény is az embert: a „kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / ... / felköltözik a halálos magasba." Ha istenképzet jelenik meg, az elfoszlóan bizonytalan („... éjfélkor talán / étek leszünk egy hatalmas / halász asztalán"), vagy részvétlen, idegen („Ő visszanéz az esten át, / csak néz, és meg sem ismer") vagy a kétségbeesés parancsolja elő („Eljut hozzád a panaszom? / Hiába ostromollak?") vagy a kínok forrása („Sohase szerettél, nem volt pillanat, / ennem is ha adtál, soha magadat..."). A túlvilág sejtelmei – inkább, mint hite – megjelennek, de szorongó bizonytalansággal („az égi semmi habja elkap...", „ha öröklétre születünk, / miért halunk meg hiába?") *Tökéletesen hiányzik a hivő megnyugvása, alázatos elfogadása, kételymentes hite.* Az ember rémületes magányán semmi sem enyhít.

Amivel Pilinszky meghaladta az elidegenedés- és magány-téma sok kortársi kifejezését, az az, hogy *egyszerre ragadta meg ez állapot elemi gyökereit és legvégletesebb, abszurdummá lett társadalmi kifejlését.* A Sötét mennyország Kisfiú-ja így beszél:

„Boldogtalan a pillanat, mikor
fölfedezi az árva önmagát,
s arra gondol, hogy másnak is
fontos lehet e kéz, e görbeség,
s azontul arra vágyik, hogy szeressék."

Az embert *öntudata* teszi különállóvá a természettől és választja el – valamennyire mindig – a többi embertől. Öntudatunk a személyiség forrása és fenntartója, de korlátja és magánya is. Létezésünk alapszituációja ennyiben *tragikus.* Az emberiség legjobb törekvései mindig a különállás feloldására irányultak, bár ez a cél csak végtelenül közelíthető (ami nem annyit jelent, hogy reménytelenül), mert az öntudat mindig magában hordja a különlét bizonyos fokát, formáját. A 20. század egyik legsajátabb emberi, társadalmi tapasztalata, hogy elszabadult, aljas tendenciái a kollektív sors tényének abszurddá fordításával „a botrányt most már közvetlenül követik el", a létezés alapvető ellentmondását gyilkos ketrec-magánnyá fokozzák, a személyiségét brutálisan kifosztva az embert „világárva" lénnyé nyomorítják.

„A tömött zsákok és kidöntött vödrök;
a helyezkedő hátak terrora,
a föltaszított ládák közt megindul;
az előzetes, gyilkos cenzura;
osztozkodás a hulladék kövérjén . . .”

(Frankfurt)

Kirajzolódom végleg a világból,
mint csupasz falnak állított fogoly . . .”

(Tanúk nélkül)

Pilinszky azért tudja különös tisztasággal, erővel inkarnálni (ha szabad kölcsönvennem ezt a kifejezését), az ember mindentől idegenné válását, mert a történelem egyik legnagyobb, „tökéletes botrány”-ában élte át, élte meg. A lehetőséget a közbotrány abszurdumáig fejlődni engedő világ képei még látszólagos ártatlanságukban is a közönyben lappangó pusztulást sugározzák.

„. . . . Mily üres a világ
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csörömpöl.”

(Apokrif)

Az Auschwitz-trauma benne nem csillapult az emlékezésben sem, hanem olyan költői sorsmeghatározóvá lett, amitől máig sem szabadult, épp ebből építette tovább „egyetlen témáját; immár betöltötte ez teljes költői világát. Konkrétságában a már általánosabbat megragadott borzadály manifesztálódott. Magára vett minden korábbi és későbbi idegenség-képzetet, szenvedés-formát. A versek – valamennyi vers – intenzitását hallatlanul fölfokozta az egymást asszociáló képek, fogalmak, szituációk révén kialakuló világképi egység, melyet a KZ-láger-versek történeti konkrétsága fájdalmasan közérthetővé, átélhetővé tett.

*

Az *Apokrif*-ban már érezhető, hogy a téma – a szorosan vett Auschwitz-traumát értem rajta – nem engedi lazulni Pilinszky kötelékeit. Immár örökké látja „a rézsút forduló fegyencfejet”, újra éli a „mélyvilági kínt”, bár „Haza akartam, hazajutni végül . . .”, úgy érzi: „Nem értem én az emberi beszédet, / és nem beszélem a te nyelvedet. / Hazátlanabb az én szavam a szónál! / Nincs is szavam.” A továbbfutó, feledékeny élet „senkiföldje” lett a számára, mintha az átélt legmélyebb embertelenség jóvátehetetlenül kivetette volna az emberi világból. Magától értetődően hangzik fel az Apokalipszis-parafrázis (Jelenések VIII. 7.) és „látja isten nincsen arra mód / kitörni ut remény e látomásból!” Van valami tagadhatatlan nagyság ebben az erkölcsi katatóniában, ebben a mozdíthatatlan hűségben, mely – Kovács Kálmán kitűnő megállapítása szerint (ő Pilinszky lírájára érti) – „nem ismeri a – katharzist”. Pedig keresi, s a maga módján, régi-régi vallási képzetek segítségével végül rá is talál, amikor megírja a Rekviem-et, amit „afféle XX. századi passiójáték”-nak nevez. (Ezt az írását új kötete nem tartalmazza, de kihagyhatatlan, ha Pilinszky mai eszmei, költői helyzetét kíséreljük meg fölvázolni.) A passió bibliai „modellje” önmaga értelmét önmagán túl – a megváltásban találja meg. Ez a katharzisa. De a megváltás nem e világra szól. A vallásos lélek és tanítás ennél többre tartja, hogy megnyílik a mennyország kapuja, a túlvilági üdvösség. A megváltás kathartikus hitele tehát csak a vallásos világképben, a katolikus hitrendszerben jelentkezik, de ott igen. (Tartalma jócskán különbözik is az arisztotelészi fogalométól.) – A KZ-fogoly Teréz passiójából érthetően hiányzik ez az önmagán túlmutató következmény, bár az író úgy exponálja őt, hogy „Passzív szent, az elnyomatás Jeanne d'Arcja . . .”, halála mégsem hozhat megváltást. Azaz csak egyetlen módon: ha a passió-analógia nem a köznapi hasonlóság szintjén marad, hanem az ember mai feláldoztatását belehelyezi abba a Szent Ágoston-i eredetű, középkori világképbe, melyet

modern misztikusok is megújítottak, mely egyetlen realitást ismer: istent s az ő örök eszméit. Az evilági, emberi megtörténések csupán állandóan ismétlődő parafrázisai az örök történelemnek, melyben nincs idő – az örökkévaló *van* állapotában létezik. Pilinszky számára elviselhetetlen a gondolat, hogy Auschwitz múlttá váljék, hogy az áldozatok pusztulásának ne legyen „értelme". Többször is leírja a mondatot: „Auschwitz ma múzeum." „Falai közt a múlt – folytatja Ars poetica helyett c. írásában – . . . attól, hogy lezárult, csak még valódibb, még érvényesebb. . . . A *passé* realitásába egyedül az áldozatok jutottak el. Övék ma minden jelentés. . . . Mindaz, ami itt történt, botrány, amennyiben *megtörténhetett*, és kivétel nélkül szent, amennyiben *megtörtént*." Az áldozatok újraélték, alkották a passiót s a továbbélők számára megváltást adnak, „hívnak" misztikus üdvösségük megismerésére, „ami nem egyéb, mint a mindenségben az egység bátortalanul boldog és először biztos megtapasztalása." Pilinszky a feloldást keresve *egy immár egészében vallásos, misztikus-keresztény világkép felé mozdult el*, kijelölve a színhelyet magának és témájának. „. . . beépíteni földi időnket az örökkévalóság királyi egészébe . . ." – e szándék megvalósításaképp *témája az áldozat-szituáció időtlen-örök képeivé* lényegül át.

Ennek az örök passiónak az elemei Pilinszky korábbi költészetében szinte mind adva voltak; leggazdagabban az áldozat-képzetek (pl. Stigma, Téli ég alatt, Parafrázis, In memoriam N. N., Harbach 1944., Egy KZ-láger falára, Ravensbrücki passió) és halál-képzetek (Tanúk nélkül, Pieta, Mire megjössz, Agonia christiana, Négysoros), a „Mert elhagyatnak akkor mindenek" emberi viszonyképlete, az „Örökkétartó pillanat" idődimenziója, a csupaseb lelkiállapot introjekciója „Levelenként kell félrehajtanom / a puha erdőt. Mind megannyi seb" – és folytathatnánk szinte vég nélkül. Ahhoz, hogy ezekből az örök passió megszülessen, az említett világkép átvételére, felszívására, eszmei kiteljesedésére volt szükség. „Az elmúlt évek . . . , amelyek a költői hallgatás esztendei is voltak, tulajdonképpen Pilinszky emberi és költői válságának jeleivel vannak tele, s az ideológiai, etikai értelemben felfogott világnézet kérdéseinek tisztázásában teltek el" – írta Bori Imre 1968-ban, s ugyanott beszél „a keresztény bölcselet felé való tudatos fordulásá"-ról, melynek során „megszerzi a Simone Weil-i világszemléletet . . ." Valószínű, hogy Pilinszky *mai világnézete*, melynek *sűrített képét adja a kötet két prózai írásában* (A „teremtő képzelet" sorsa korunkban, Ars poetica helyett), nem egyetlen forrásból merített, de maradéktalanul felismerhető benne a középkori kereszténység misztikus, vertikális világképe. A már említetteken túl pl. a *művész és művészet szerepének* megítélésében. Így ír erről: „Bukásunk* a teremtés realitását a puszta exisztálás irrealitásává redukálta. *Azóta* a művészet *a képzelet morálja*, hozzájárulása, verítékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására." „. . . . a valódi dolgok . . . kívülesnek a személyes teljesítmény belátható határán. . . . Az isteni kontextusban: legtöbbször más, aki az értéket megéli, s megint más, aki esetleg megírja. Mit számít? Isten az, s egyedül ő az, aki ír: a történések szövetére vagy a papírra." Tökéletesen egybehangzik ez azzal, amit a középkori művészet elvi alapjairól ír Erich Auerbach Scenes from the Drama of European Literature c. munkájában Senecát is idézve: „Istenben megvan minden dolog példája, »ő azon figurákkal teljes, melyeket Platon halhatatlan figuráknak nevez.«" . . . „A természet művészi utánzásának kérdése kevés elméleti érdeklődést váltott ki a középkorban, de sokkal több figyelmet szenteltek annak az eszmének, hogy a művész – aki hasonló istenhez, a teremtőhöz – olyan archetípust valósít meg, amely szellemében már benne élt." (Tehát nem kívülről kapja tárgyát.) – Egy nyilatkozatában Pilinszky arra hivatkozott, hogy „. . . a keresztény művészet ma is és két ezer éven át nem vette le szemét Krisztus kínszenvedéséről. Vannak nagyon fontos csomópontok." Innen ered az „engagement immobile", a mozdíthatatlan magatartásnak az a meggyőződés az alapja, hogy ami megtörtént, az az isteni történelemben örökké történik, örökké jelen van.** Ezért a legtökéletesebb dráma a mise, mely szakrális, metafizikus utalásaival játssza le újra és újra a keresz-

* *A bűnbeesést érti ezen.*

** *E gondolatnak van egy figyelemreméltó konklúziója a befejezettség morális és esztétikai értékét illetően.*

áldozatot anélkül, hogy megjelenésben ismételné. „... hallatlan csendjében mégis fel bírja idézni a megtörténtet és jelen van ott..." (Cs. Szabó: Beszélgetés Pilinszky Jánossal). Pilinszky is Krisztus kínszenvedésére függeszti mozdulatlan tekintetét, s ennek misztikus megismétléseként látja Auschwitzot, mely így és ennyiben lesz – szerinte – jelenvaló: az örök áldozat-szituáció inkarnációja. Az esemény konkrét vonásai most már feloldódnak az általánosban, az örök történettel való egységben, érvénye viszont kitágul: az ember története – örökös passió.

Pilinszky új versvilágát szinte kulcsként nyitja egy költeménye, melynek címe *Introitusz*. Vagyis: a mise, egy új mise, egy új megtörténés bevezetése. Az új történés még csukott könyv, ki merné megnyitni, ki merné fellapozni? „Ki ne félne..." elkezdeni?

„A bárány az, ki nem fél közülünk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren
és trónra száll. És megnyitja a könyvet."

A bárány, az örök áldozat. Ő ismeri fel hivatását, mely örök hivatás, „végigkocog" a napi, világi élet irreális tükör- és üvegmezőjén (önállósága nincs, csak visszaver, csak átereszt, s szünetlen változik, akár a tenger) és megéli újra örök sorsát. Pilinszky többi újabb versében is az örök stációkat keresi: Van Gogh elhagyatásában és megvilágosodásában, az áldozat-halál kitörölhetetlenségében („... ami megtörtént, valahogy mégse tud végetérni"), a hóhér eszközi örökkévalóságában („Nem tudok meghalni többé, / mióta a gyémántokat visszahelyeztem a koronába"), a „szent lator" baráti sorsközösségében. Az időtlen passiónak elkötelezett költő témája variációira, az életben fel-felsejlő elemeire figyel. A versek többek önmaguknál, ha egyetlen izzó színekkel festett kép fragmentumaiként fogjuk fel őket, mozaikrészeknek az egészből. A gyönyörködő formálásról lemondva, fokozhatatlan egyszerűségét Pilinszky bevallottan az ikonfestészet kanonizált, elemi eszközrendszeréből hozza létre. Ám az egyszerűség végletessége ki is zárja olykor-olykor a ki nem mondottak többletét: pl. „Akár a föld hol mozdulatlan / szárnyalok majd és porladok; / akár a víz, olyan közel van / a sírás ünnepélye". (Akár a föld), „A fényérzékeny levegőben / csukott szemhéjak. Anya és fia. / Fehér kezek és még fehérebb ráncok. / Piéta és laterna mágika." (Fehér piéta) Egyre rövidebb, egyre koppanóbb mondatokat ejt, néha már nem is mondatokat, csak szavakat...

Ebből az ihletből – akár forrását, akár kifejezéskörét nézzük – szükségképpen csak nagyon ritkán születhet vers; még Pilinszky mértéke szerint is. A versek helyett elméleti írásai állnak, annyiban is, hogy a versek misztikus vonatkozásait, képeik asszociációs terét ezekből fejthetjük ki. E mankó nélkül pl. alighanem megközelíthetetlen maradna a címadó vers néhány fő eleme, így ezekhez a sorokhoz: „A gyémántüres muzeum / közepében egy melltű lángol. / Lerombol és megörökít" – ismernünk kell a *múzeum* sajátos jelentéstartalmát Auschwitz vonatkozásában Pilinszkynél, a *gyémánt* és a drágakő szimbolikus lelki tökéletesség-értékét tudva a *melltű* értelme: a tökéletessé forrt áldozat tárgyi jele, s hogy a „múzeum közepében" lángol, ez asszociálja a múzeumi vitrin képzetét, viszont a vitrin üvege mögöttiségnek megint sajátos értéke van: a látszatvilágba zártságot jelenti. A *Kórus* négy sorát – „A Kreatura könyörög / leroskad, megadja magát. / A Kreatura, Az-Ami / könyörög, mutatja magát" – akkor értjük pontosan, ha tudjuk, hogy az „emberi vereség" jelenete, „amiben mintegy eleve bennefoglaltatott a föltámadás... isteni megfelelője." Ez a kulcsa a Merre, hogyan? c. versnek is: „Amerre a katonák... Amerre a katonák a vereségben." – Vas István azt mondja, ezekből a versekből olykor „a metafizikai csattanók... hiányoznak." Talán inkább *csak* a csattanók. Alázatos töredékek, nem aspirálnak arra az ívfényben összeforrt, intuícióval teljes egységre, amire a korábbi versek. Szakadozott, elemi szintaxisuk nemcsak az „emberi és költői válság" jelzése, a kifejezés válságáé is. Igaz, költőnél ez nehezen választható széjjel. Amikor Pilinszky az áldozat-sorsot az utóbbi időkben passióként interpretálja, a történésről leoldja a konkrét, történelmi vonatkozásokat, a krisztusi keresztáldozattal való kapcsolatában s ennek a katolikus világképben betöltött szerepe által – az egyetlen autentikus történéssé emeli. Ezzel érthetően szorosra vonja

a kört a költői kifejezés körül, úgyszólván csak a vertikalitásban jelölve ki lehetőségeit. Ezt nevezi „engedelmes képzelet"-nek. Nagyon indokoltan teszi fel a kérdést Szabolcsi Miklós: „És merre vezet innen tovább az út – a teljes hallgatás felé, a Csöndig?"

Abból, hogy a passió az egyetlen autentikus világcselekmény, következik, hogy a tudatosan vállalt áldozat-sors, az önként elfogadott áldozat-szituáció: *az egyetlen autentikus emberi sorslehetőség.* A létezés alapvető tragikumának a megoldása lenne ez, – és nem más, mint *a személyiség feláldozása.* A Pilinszkyre oly nagy hatást tett misztikus-gnosztikus Simone Weil szerint: „A lelkem csak annyi kell, hogy legyen a testem és Isten számára, mint ez a tollszár a kezem és a papír számára – közvetítőeszköz. . . . Az emberi személy ebben az esetben azonos az Isteni Személyek személyiségével . . . akkor ő a Krisztus. . . . Krisztus már ilyen volt, amikor született. És mégiscsak a keresztfán teljesedett be . . ." „Csak a tökéletesen üres semmi társulhat a tökéletesen tömör léttel. Csak az alázatossággal lehetünk olyan tökéletesek, mint a mi Atyánk. Ehhez egy teljesen összetört szív kell." Az Én feladása, vagy a Pilinszky szelídebb felfogását tán jobban kifejező *önátadás* gondolata *soha nem ismerheti el az ember önálló humánus lényegét,* vagy ha igen, csak az eredendő bűnösségben. Az emberi lét alapvető ellentmondásának megoldását vagy feloldását keresve ezért jut szükségképpen embertelenségbe – és csap önnön ellentétébe – minden vallásos koncepció; mert a megoldást az emberen túl jelöli ki, melyhez a személyiség, az öntudat feláldozása juttat. Minden más emberi létforma csak tengődés lehet az eredendő bűnösség valamely mélységi fokozatán. Pilinszky is csak ilyet ismer: „az áldozatét, aki fél, / a gyilkosét, ki nem érzi, hogy ölt! / azét, ki már nem is mer tudni rólunk." (T. i. a valódi áldozatokról.) *A cselekvő, a magány enyhítését a lét közösségi voltában akaró ember sors-modellje teljesen hiányzik ebből a képletből.* „Az elszigetelt magány, a passzív szenvedés teljes vállalása, sajátos irracionális-misztikus képzetek az irodalomról, a cselekvés és a történelem értelme iránti bizalmatlanság teszi egyre szűkkörűbbé világát . . ." – foglalja össze a lényeget Szabolcsi Miklós Pilinszky mai költészetéről szólva. – A Pilinszkyvel sajátságosan rokon és épp annyira ellentétes Camus egyik hőse mondja a Pestis-ben közvetlenül halála előtt: „Hogy szentté legyen az ember, élnie kell. Küzdjön." Annyival több ez a madáchi megoldásnál, hogy Camus nem ismeri az isteni garanciát. Sziszüphosz nem elképzelt, hitt, hipotétikus üdvösségéért görgeti a követ, de „A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet." Az emberi létezés nem korláttalan, alapvető tényein semmiféle program történelmi idejében nem léphetünk túl, de a *humánus lényeg* (ami a leginkább, legsajátosabban és legkizárólagosabban az emberé) *lehetőségeit megvalósítani* – ez alighanem a számunkra adott egyetlen kategorikus imperatívusz. „. . . . AZ ÉSSZEL FÖLFOGOTT / EMBERISÉG VILÁGOSSÁGA" – ha kellő mélységgel értjük, bizonyára elég lehetne ahhoz, hogy cél és értelem legyen azoknak, akik sem áldozattá, sem pribékké válni nem akarnak, akik nem felejtenek, de megőrizve tanulni akarnak, akik a korláttalan illúziót éppoly veszélyesnek tartják, mint a korláttalan önzést.

A *Nagyvárosi ikonok* költője nem tartozik azok közé, akiknek útját jámbor kritikusok tanácsai, netán revelációi cövekelhetik ki. Világszemlélete kifejtésében van egy pont, amely – ha közvetlenül nem mond is ellent vallásos világképének – magában rejt, rejthet egy közölhetőbb, emberiesebb – mert nemcsak az áldozatot, halált szemlélő –, az emberi viszonyokat előtérbe helyező magatartást. Azt írja erről: „. . . a jótett interperszonális, közvetlenségében univerzális jellege: a ‚másikban' mindig mindenki jelenlétének konkretizálása." Bajosan tudnék elképzelni méltóbb elkötelezettséget Pilinszky kivételes tehetsége, erkölcsi érzékenysége és felelősségtudata számára, mint e magatartásnak és állásfoglalásnak a költői világteremtését.

TÜSKÉS TIBOR

AZ ÉRDES VILÁGOSSÁG KÖLTŐJE

Kalász Márton válogatott verseiről

A Kalász Márton válogatott verseit tartalmazó kötetben, az *Éjféli körmenet*ben van egy négysoros kis vers, a címe is ez: *Négy sor*. Szól pedig eképpen: „Nem lazíthat ügyemen senki. – A versekben mindent szabad. – S legnehezebb kiverekedni – érdes világosságomat." Ha van vers, mely tömören összefoglalja valamely költő szándékát, ars poeticáját, ez minden bizonnyal megteszi. Kemény, ércből kikalapált sorok, akárcsak egy érem fölirata, s a másfél évtizedes költői pálya íve fölé mottóként odahelyezhető.

Kalász Mártonnak tizenöt év alatt öt karcsú verseskötete jelent meg. Kevéssé közlékeny, nem bőbeszédű, inkább szófukar költő, s az *Éjféli körmenet*ben az eddigi anyag további rostálását végezte el. Mintegy hetven verset, közte egy hosszabb elbeszélő költeményt, a *Szegődést*, valamint a száz miniatűrből álló versciklust, a *Viola d'amour*t ítélte további megőrzésre méltónak: ezt foglalja magába a könyv. Mennyiségre talán kevés, de súlyra sok, s mindenképp alkalmas arra, hogy az olvasó a költő minőségét érzékelje, s arra is, hogy a pálya ívét megrajzolja, e líra kiteljesedésének irányát és változatait érzékelje.

A költő talán leggyakrabban leírt szava a fény, a hó, a világosság. A szavak jelzője, környezete, „holdudvara" azonban szinte versenkint változik, s ezáltal tartalma is módosul. Eleinte az impresszionista tájképfestő örömével fedezi föl a színeknek a fény hatására bekövetkező változatait, az „ezüstben fürösztött hajnali földek"-et, „a répaföldek sok smaragd sorát", „a lombon áttörő fény" incselgését, később a fény elveszti ezt a tapintható, érzéki jelentését, s valami valóságfölötti értékké, eszmévé, a „vízárnyak zöldjén átderengő – üveges tiszta látomás"-sá, szimbólummá, a kiküzdött, kiverekedett bizonyosság jelképévé válik a versekben.

Kalász egy – irodalmi éghajlatát tekintve – szerencsétlen korban igen szerencsésen indult. Első versei az ötvenes évek elején és közepén jelentek meg, s a teleszájjal vagy fogcsikorgatva énekelt „tandalok" szomszédságában derűs fényükkel, tiszta csengésű hangjukkal, őszinte, meleg érzelemvilágukkal azonnal figyelmet keltettek. Kalász nemcsak mentes maradt a sematizmustól, de újat is hozott. Puha ceruzarajzok, a látványt megörökítő udvarias metszetek, eredeti megfigyelésekben gazdag impressziók ezek a versek. Emlékeket, a gyerekkorból megőrzött képeket rögzít a költő, s a versek alaphangját a kifejezés, a rátalálás öröme adja, az a felismerés, hogy meg tudja nevezni a dolgokat, hogy kezéhez és a papírhoz szelídülnek a szavak, hogy verssé rendeződnek a sorok. A „mintát" szemmelláthatóan azok a József Attila-versek szolgáltatták, amelyekben a táj, a falusi élet környezete a maga elsődleges jelentéstartalmával, rejtett utalások és áttételek nélkül van jelen, mint pl. a *Tiszazúg*, a *Falu*, a *Holt vidék* című versekben.

A pontos metszetek, az eredeti képek vonalhálózatából lassan bontakozik ki a költő személyisége. Előbb környezetének alakjait, a nagyapa, az anya, a kedves arcát rajzolja meg, aztán önmagára mutat. Fokozatosan szűkülő körökben jut el az emlékektől a valóig, a tájtól önmagáig. Éppen olyan ez az út – egy életmű keretére feszítve –, mint ahogy a *Séta bölcsőhelyem körül* című versében Ady bemutatja szülőföldjét: „Ez itt pedig magam vagyok . . ." A verseken egyre gyakrabban ütnek át a költő arcvonásai, érzései, az emlékek helyett a jelen, a harmónia és életöröm helyett a „hangtalan rettegés". A táj is elveszti derűjét, s a „moccanatlan vidék" rajzába a lucsok, az üszök, a rothadás szinte naturalisztikus színei keverednek. A költőt most már a szépség és a szenvedés, a derű és a bánat együtt nevelik. Változik a költő hangja is, meg-

sűrűsödnek a tört mondatok és a súlyos igék, s olyan áthajlások, kötések, szófűzések jelentkeznek verseiben, a táj olyan átlelkesített, megszemélyesített szerepet kap, ami sok tekintetben Csorba Győző költészetére emlékeztet, akit egyik kötetének ajánlásában egyébként „szeretett mesteremnek" is nevez.

A szökött ló elégiája az a vers, mely a fordulatot talán a legszembetűnőbben mutatja. Formában itt próbálja ki azt a hangot, a szürrealizmusét, amelynek eredményei később beáramlanak költészetébe, s itt jelentkezik talán először a legsúlyosabban az az érzés, a fájdalomé, a magányé s a hazatalálás vágya, mely későbbi verseinek érzelmi tartalmát adja: „s áll ez a szegény szökött ló – szűkölve kapar s nyihog – épít a homály köréje – sok tüskés karám-dúcot – sehol egy árva szekérnyom – szívére fájdalom ül – mi lesz ha bokros lidércek – közt itt marad egyedül – mindjobban belefonódik – a láp dús indáiba – s már nem is jön soha senki – hogy elvezesse haza?..." Ettől kezdve megnő a versek személyessége: Kalász a lélek álmait írja meg, a tisztaság, a félelem, a rettegés köveiből épít magának külön világot. Ismeri értékét és határait. Vállalja a naponta megismétlődő küszködést. Ketrecbe zárt oroszlánként tébolyultan és tehetetlenül vicsorog. Egy megrokkant, sebzett, fáradt életről küld üzeneteket, pontos helyzetrajzokat. Határhoz ért. A hangváltás egybeesik az életforma-változással: városba költözik, megnősül, gyermekei születnek, külföldi utazásokat tesz, műfordításokba merül.

Anélkül hogy a versek bármit is veszítenének feszültségükből, rendkívül magas érzelmi telítettségükből, később egyre szorongatóbban érzi a kor kérdéseit, s egyre makacsabb elszánással rázza a magány rácsait, és keresi a rend, a fegyelem feloldó fényét. A haza és az emberiség gondjaival néz szembe, „sűrű évszázad kölykének" érzi magát, s rendet akar teremteni magában. Él benne a költői szó, a kimondás felelőssége: a vers arra való, hogy értsék és erősödjenek általa.

Akkorra már kialakul az a sajátos vers-modell, amit teljesen az övének érezhetünk és összetéveszthetetlenül kalászmártonosnak nevezhetünk. A költőben volt elég erő és bátorság, hogy az indulás értékeit meg nem tagadva, de egy attól merőben eltérő hangra váltson. Megnőtt a mondatok terjedelme, ugyanakkor felépítésük sokkal bonyolultabb, összetettebb, zsúfoltabb lett. A látvány rögzítését a látomás kifejezése váltotta fel. A természeti képek szimbólumokká lettek, s megteltek rejtett emberi tartalmakkal, érzésekkel. Ezekben a versekben a kép többszörös áttételen megy keresztül, s az absztrakciónak ezen a fokán már nem biztos, hogy az az üzenet jut el az olvasóhoz, melynek közlését a költő a szavakra bízta. Amíg azonban a vers az önvizsgálat feszült pillanata marad, amíg a költő magába mélyed, higgadtságot és fegyelmet akar, amíg a „rapszódiák zord évszakát" legyőzi az „elégia", a rend és a törvény óhaja, addig a vers – költészetté nemesedik.

A másfél évtizedes költői pályának nemcsak „hosszmetszete" rajzolható meg; a válogatott kötet alkalom arra is, hogy Kalász Márton témavilágát, költészetének „keresztmetszetét" föltérképezzük.

Nemzedéktársai között kevés költő van, aki az önmagával zavarba jutott mai ember érzelmi világát, kétségeit és kérdéseit, lelkiállapotát és töprengéseit olyan magas hőfokon s olyan tiszta izzással fogalmazza meg, mint Kalász Márton. Nem receptet ad, hanem a zavar diagnózisát. Világossága „érdes", de benne van a cselekvés szükségessége. A mélyen megélt őszinteség és személyesség tüzével olyan fogalmakat és eszméket hitelesít, amelyeket már-már csak aggodalommal merünk kimondani, mert a rossz költői gyakorlat elvette súlyukat: hazaszeretet, a fasizmus borzalmai, szerelem...

Ahogy Kalász Mártonból magyar költő lett, éppen úgy írhatta volna verseit egy másik nyelven, németül. A gyermekkorban született döntés, a maga és környezete elhatározása állította nyelvünk mellé. A felnőttben tudatosult választás azonban későbbi szorongások és gátlások forrása lesz. Éjjel, az expressz hálófülkéjében törnek rá a gondolatok: újraéli elmondhatatlan érzéseit, a „faji nosztalgiák és bonyodalmak benső erdejét, amin át tán sose törhetek szabadba". Föltehetően egy külföldi, németországi utazás élményei nyomán szaporodnak meg a haza és az emberiség dolgain töprengő versek, melyekben a költő belerajzolja helyét az országba és a világba. Egyik alka-

lommal a kis népek hazája sorsán töpreng, a magányos nyelv lehetőségeit méri föl, máskor a *Szózat* „itt élned, halnod kell" parancsát értelmezi újra és fogalmazza át a maga számára. Merész, meghökkentő képek hitelesítik a vallomás őszinteségét, korszerűségét: „Így élünk, itt: egy világ cserjéi; – egymásért zúzódunk, egymást kiáltjuk – nem tudnál suhogni, én se remélni – más időben vagy másutt." S a vers után a kötetben azonnal ráfelel a másik vallomás, a világot magához ölelő féltés: „Őrizd meg magad, ó, emberiség, – a végső szárnyköröknél föl ne add . . ."

Az átkos múlt, a fasiszta barbárság fölötti döbbenet kifejezésére sokféle költői válasz született már. Az ismertebbek közül hivatkozzunk Radnótiéra, Pilinszkyére, Simon Istvánéra. Ki áldozatként, ki szemtanúként, ki kései utasként hallotta meg a történelem szólítását. A legnehezebb helyzetben talán az a költő lehet, aki sem szemtanúként, sem áldozatként nem élte meg a borzalom éveit, de másfél évtized múltán visszatérve az események színhelyére kései utasként, impresszionista útiélményekben sem akar beszámolni a látványról. Mintha Kalász Márton is, aki 1944-ben mindössze tízéves volt, egyike lenne azoknak, „akikben – az ismert Radnóti-vers szavával – megnő az értelem . . .", s akiktől a halál torkában joggal várhatta a költő: „fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek . . ." Egy buchenwaldi látogatás volt a fölkavaró élmény, ami Kalász Mártont a világ felé fordította. Tizenöt év után tér vissza a koncentrációs tábor helyére, a múlt tanulságait keresi. A borzalmakat nem leírja (mint Simon István), nem megjeleníti (mint Pilinszky), hanem újraéli, s látomásait megrendítő versek sorában mondja el; ezek közül is talán a legmagasabb hőfokon az *Éjféli körmenet*ben: „látom a sebeket, a halál foltjait – ó, látom magamon; – mintha én is fegyencruhát öltöttem volna, bőrömön – leolvasásig érezném az égetett számok helyét . . ." Bűntelenként is magára veszi mások vétkét, s döbbent látomásokban festi meg a szenvedés, a pusztulás képeit, az újkor legnagyobb botrányát, a világtörténelmi méretű szégyent.

A válogatott kötet utolsó része, a *Viola d'amour* Kalász Márton utolsó, önálló kötetben megjelent munkája. A Balassi-mottóval kezdődő mű négy ciklusra bomlik, s összesen száz, nyolcsoros, négyes rímű verset tartalmaz. Az egyetlen esztendő alatt, de minden bizonnyal nem folyamatosan írt versfüzér darabjai később rendeződtek el és nyerték el végleges helyüket. A tézis, antitézis, szintézis – *feleselés, vallomás, megfelelés* – dialektikájára épülő ciklus a világirodalom legszebb szerelmi versciklusainak méltó társa. Társa és folytatása . . . Folytatása, s ebben van igazi értéke: Kalász továbbírja az „örök" témát; az édes-keserű érzés legmaibb változatát és megfogalmazását adja. Nem történetet beszél el, hanem egy lelkiállapotot ragad meg; nem egyetlen kapcsolatról beszél, hanem a szerelem lehetőségeiről. Mindaz az érzés, ami a mai ember személyes kapcsolataiban jelentkezik, áthullámzik a verseken: civódás és féltés, összezártság és hűség, gyűlölet és őszinteség, ujjongás és kín . . . A romantikus meghatódottság áll tőle a legtávolabb. Öncsalás nélkül néz szembe a lélek érzékenységével, a test csodáival és rejtelmeivel. De a versekbe belefér a család, a gyerekszületés gondja, a jövő fölötti tűnődés is. A téma nem előzménytelen Kalász Márton költészetében: a „lágy szerelem" édes kínja már korábban is megszólalt nála. De a költő tömörítő ereje, ellentéteket és paradoxonokat kedvelő hajlama itt találkozott talán a legszerencsésebben a magára vett szabállyal. A forma szorításából nagyszerű strófák sora szikrázott föl. Íme, egyik remeklése. A négyes rím pántjai közé egész érzelmi drámát sűrít: „Reggel. Fölveszem ingem, majd – fölveszem mosolyom. – Mi fedi testem, mi rejti arcomat – egész nap nem gondolkodom. – Csatakos veríték szövi át ingemet, – ezüstlik ajkamon. – Éjfél van, alszol. Szennyesbe ingem – a – mosolyt lemoshatom."

Ideje, hogy a költőt, aki a szólásnak, a megnevezésnek ily birtokában van, valóságos súlya és értéke szerint ismerjük és becsüljük.

A másik múlt

Kézenfoglak
s a csontos sziklák jelenéből
gyermekkoromba vezetlek

nem ismerlek még
de harmatos bokrok
ág-mélyi szemével figyelsz
füves hátadon pihenek
s nem tudom
hogy szíved dobban
ha a domb megremeg

szűk utcák
alvó fogsora közt surranunk
– két ismeretlen
s fent a hegytetőn
– ahol sohase jártunk –
ölelkezünk
el nem töltött napok íze
oldódik erünkbe
s a völgy virágporából
gyűjtöm össze
terveink illatát

vágyam rőt köpenye átfog
lányos hajad
kamasz-arcom borítja
a múlt árny-tűzére szétlhull
s együtt fonjuk újra ezer szemét

szám nyíló barlangjában ülsz
s szövöd
elveszett időnk színes szőnyegét.

Egy ismeretlenhez

(Rómában, a kapucinusok
régi temetőjében.)

Nyíló fogsorod közt
alvadó mosoly
csuhád redőiben
éber nyugalom sötétlik

ágyékod kéreg-odvában ülsz
s halálunkkal szembenézel

akiktől az idő elválasztott:
csigolyák tüzére fölötted
akiktől a csend elválasztott:
ölelő bordák széttárt karjaid között

szemed üregében
nappalunk homálya retteg
cellánk ablakát
ujjaid rácsa feszíti.

DOROGI ZSIGMOND

A SOKASÁG FIA

(Váci Mihály posztumusz verseskönyvéről)

Érvényes vízumot, meghívást kaptam
minden világrészből és sürgető
kérlelést őrzök a szívem fölött.
Halaszthatatlan parancs hajszol engem:
egy öleléssel birtokomba venni,
amit szeretni lehet itt e földön.

A költő – Váci Mihály –, aki érvényes útlevelet szerzett e kínnal és gyönyörrel ötvözött világ minden tájára, aki a megbékélés és megértés követeként járta a haza és a nagyvilág útjait és ösvényeit – az elmúlt karácsonykor lett volna 46 éves. De a tavalyi tavaszon – mily jelkép! – az otthontól ezer kilométerekre, Hanoiban megszűnt dobogni „százhúszat verő szíve". Utolsó, gazdag ajándékát, legszebb könyvét felesége gondozásában jelentette meg a Szépirodalmi Kiadó „A sokaság fia" címmel.

A kötet elsősorban az 1968 óta keletkezett verseknek a gyűjteménye, ám ez újabb költemények mellett helyet kapnak benne régebben keletkezett, kötetben nem publikált alkotások is. „A sokaság fia" ily módon nemcsak az utolsó három esztendő munkáját, útkereséseit tükrözi, hanem a költő egész életművét is árnyalja – motiválja. A könyv egységét nem a versek kronológiai sorrendje, hanem a költemények tematikai, hangulati és stílusbeli egysége, egymásrautaltsága biztosítja.

Talán e könyv is segít megérteni és megértetni, hogy Váci embernek és költőnek is egyedi, megismételhetetlen jelenség volt. Kelet felől jött, a haza baloldaláról, a pázsitkapaszkodású, a halkan pergő homokkal beszórt nyírségi tájról; drága vágyakkal, szerelmes-szép küldetéssel, mint a legkisebb fiú a népmesében, hogy felmutassa a küldők arcát, megfogalmazza jogaikat. „Szőkén, szelíden mint a szél" feltámadni a világ ellen, hogy mint „történelmi alkalmazott" – annyi ellenkezéssel és közönnyel szemben – naponként újra meg újra elmondja a történelmi névsorolvasásnál a küldők, a „lobogni, szárnyalni vágyó" nép nevét. Kezdettől fogva a lehetőségeit kereső szegénység jelentőségének növekedését figyelte. Az érdekelte: miként lehetne a poros gyalogutakon, a barázdák között csak lassan fölfelejutókat átvezetni régi életükből egy miszívünk-szerinti és önékik is értelmes, érthető és élvezhető, nékik is rangot adó szocialista társadalomba. Emberként, költőként a legnehezebbre vállalkozott: annak a lehetőségeit kereste, miként lehet egy népnek a hatalom birtokában mindig fiatalnak, önmagát megújítónak, forradalmárnak maradni; miként vívhatjuk meg – immár a sáncon belül – a „még nem elég" értelmi, érzelmi, tudati forradalmát?

Sorjázó köteteinek egyre szenvedélyesebb, nyugtalanabb, remegőbb, évről évre magasabb hőfokú alaphangját és hangulatát ez az – önmagával és a környezettel állandó harcban újjászülető igény szabta meg. Innen buktak fel a gyötrődések, szenvedések, kísértések, sebesítő gerillaharcok kínjai, a „húszfokos magánybeli" vacogások. És ezeken mindig győzedelmeskedve lett Váci egy nép hivatásos, „történelmünk vad ügynökének" született képviselője. Így lett „mindenütt otthon" a hazában és így lett e „homloknyi ország" népének követe a nagyvilágban. Ilyen értelemben volt közéleti, társadalmi ihletettségű-érdekű költészet az övé egy bonyolult nemzetközi és nemzeti valóságban; egy félelmetes és fájdalmas, kegyetlen és kétségbeesett század hol megsemmisüléssel fenyegető, hol reményeket csillogtató ellentmondásai között.

Kell-e valami ennek az emberiségnek igazán?
Hiszen most építi jövője nagy stadionjait,
s gyomra nagy raktárai feltöltve évszázadokig,
és mert ez nincs meg és mert ez megvan,
és mert jóllakott, és mert éhezik,
és mert megváltják egymást, és mert kiirtják egymást,
és mert vértelen világháború van, és mert véres világbéke van,

és mert gazdag az emberiség, és mert nyomorult az emberiség,
és mert rendben él, és mert gyilkos káoszban él,
és mert mindegy, miért, mikor és hol, és mi van, és mi lesz,

egyedül annyian, oly mérhetetlen tömegben,
mindig egyedül, mindig együtt, mindig egymással,
mindenki mindenkivel, mindenki ellen,
együtt egymással, egymás ellen.

Ilyen körülmények között szólott Váci pártos hévvel, meghatározott társadalmi indulattal, kiérlelt állásfoglalással. Akként, mint akinek a forradalom nemcsak életre szóló szent élmény, hanem magatartásnorma, életforma; vérkeringésének, idegrendszerének szinte alkotórésze. Váci – társaival együtt – ismét hitelt, megbecsülést és tiszteletet szerzett a közéleti töltésű költészetnek. A nálunk 1945-ben kezdődött új történelem nemcsak születésekor volt forradalom, hanem – a változott és változó folyamatokkal, tartalmakkal, eszközökkel – fejlődésünk máig is forradalmi. Váci ebből a nézőpontból, ezekkel az emberi és költői tulajdonságokkal szemlélte, fogadta be értelmileg és érzelmileg a haza és nagyvilág bonyolult és ellentmondásos jelenségeit. Költészetében – posztumusz kötetében is – a kor emberének félelmei, kiábrándulásai, rettegései, reményei, vágyai, óhajai tükröződnek; felnagyítva, harsogón, messzehangzón.

Kétségtelen: Váci legutóbbi, 1968-as „Eső a homokra" című verseskönyvének jónéhány költeményén a megtorpanás, az elbizonytalanodás jegyeit, ismérveit fedezhetjük föl. De az is bizonyos, hogy már e versek szomszédságában megtaláltuk a továbblépés igényét és lehetőségeit megsejtető költeményeket is. Az azóta keletkezett versek (mindenekelőtt az „Ami Che Gevara naplójából kimaradt") Váci költészetének újabb – jelentőségében a 60-as évek elejének nagy periódusát, a „Méltó hatalmat", a „Te bolond" korszakát is felülmúló – kivirágzását hírlelték. Ezért is fájdalmas, hogy e továbblendülés kezdetén következett be tragikus hirtelenségű halála.

A könyv – új és régebben keletkezett, eddig publikálatlan – verseiből „talán minden eddiginél élesebben bontakozik ki az egyéniség, az a szélsőségekben mozgó, halálfélelem és intenzív életvágy kettős szorításában vergődő, ezért sorsát, küldetéstudatát lebilincselő szuggesztivizmussal átélő ember, aki a versek mögött áll." Az utóbbi két-három esztendő verseinek legfőbb sugallata: Váci az újrafelfedezés örömével és izgalmával, gondosságával és szeretetével találta meg idegen földrészeken is ereje és hite menedékét és forrását, az egyszerű embereket.

Csodálatos a Föld s az ember oly esendő.
Szeretem a sokaság fiát, az ismeretlent,
az embert, aki hordozza magában
a megválthatatlan szenvedést, a gyónást,
a halhatatlanság befelé nőtt szárnyait.
Meghalnék, hogy elhitessem vélük
– élniük érdemes volt.
És úgy hallgatom őket,
úgy nézem komoly tetteiket,
úgy bízom bennük életre-halálra,
hogy elhiggyék magukról:
övék az értelmes élet gyümölcse,
az öröklét, az örökké való tett.

Garai Gábor:

ORPHEUSZ ÁTVÁLTOZÁSAI

Garai verses játékában Orpheusz ősi, mondai alakját kelti életre, Orpheusz átváltozásain keresztül enged bepillantani a költő metamorfózisaiba. Az új harmónia keresése új műfajok meghódítását is jelenti. Kalandozását a dráma felé jelzi ez a játék. Nem drámát ír, a mítosz eleve letompítja az ütközéseket. Témája tragikus alaphangú, de a megformálás játékos, verses játék – az értelem, a költő akarata így győzte le, kényszerítette táncba kínzó démonait. Az Orpheusz-monda, vagy a tragikumot mindenáron feloldani akaró szándéka, talán csak a végén köti le a kezét, a feloldásra való törekvés erőtlenné tette befejezését.

Az Orpheusz átváltozásai az emberi lét teljességét fogja át, jelekké egyszerűsítve a világ összefüggéseit. Orpheusz mellett feltűnik Perszephoné és az öreg pásztor, öreg vincellér alakja egyaránt. Kíséri hősét a gerle, rigó, csíz szava, az élet hangjai, riasztja Kerberosz vonítása. Ugyanolyan magától értetődően szólal meg itt a zuhatag, a zivatar, a pusztaság, mint a sulykoló asszonyok és a szőlőtaposó lányok. Antropomorf világ. A görög monda naivsága teljes szépségében érvényesíti Garai természetlátását. Közvetlenségével meglep és lenyűgöz, egyszerre újszerű és archaikus. A XX. század második felében szokatlan a természeti képek sokasága, maga a természet, szokatlan és üdítő. A Rigó szemével látja a hajnalt: „Tollászkodik a nap", a szerelmesek összeborulását a kagylóhoz hasonlítja: „Csak a kagyló két fele / zárul össze ennyire". Balladás természeti jelek sejtetik a bekövetkező tragédiát: „Szűköl a szél, iszkol a lombon át . . ." – jelenti a Csíz, az álomból riadó megöregedett Orpheusz deres feje fölött „még a tegnapi alkony felhője füstölög . . .". Játékosan, színnel-ízzel jeleníti meg az erdőt, Orpheusz otthonát, ami táplálja gombával, édes szederrel, friss rüggyel, ahol avarágyán holdas éggel takaródzik.

„Egyfelől csupa mézes zene és pillangókönnyű báj. Szemközt pedig vad, bizarr és gyökérszagú képek, a naiv önzés és groteszk förtelem végletei". Vörösmarty Csongor és Tündéjéről írta Babits ezeket a csodálatos szavakat, de Garai Orpheusza is ellenállhatatlanul felidézi. Helyenként nagyon közel került Vörösmartyhoz, talán a rokon műfaj, azonos téma, azonos motívumok varázsa okozza ezt. Elemi erőket szabadít fel játékában Garai, romantikus lobogás izzítja fel nyelvét, a romantika sok kedves kifejezése hangzik fel újra Eurüdiké énekében is:

„Őszi napfény, lágy meleg,
simogasd a testemet,
bontsd le, fésüld a hajam
szőtteseddé, színarany
dél-sugár, te nyugtalan . . .
Mielőtt az éj lehull,
s csillagsátra rámborul,
kelyhed gyönyörrel itat,
ismeretlen áhitat . . ."

A pille-lebegésű szép másik véglete az alvilág bordélyházi jelenetei, a Styx csatornabűze, Kharón korhely kedélyessége, az öreg Orpheuszt megtámadó három iszonyú banya rikácsolása. De a „groteszk förtelem" megjelenítése szürkébb Garainál, mint a szépség, a vágy, a fájdalom, a keresés szólamai.

„Mindig téged kerestelek,
ne szólj, némán is értelek.
Már minden ized ismerem,
maradj velem, maradj velem".

Így „pengeti az érthetetlent, dalolja a mondhatatlant" Orpheusz Eurüdikét meglátva, és ez a dallam kíséri a vak magányba, kíséri hiábavaló keresését. A szerelem legyőzi a halált, de a közéleti költő Garai nem nyugodhat bele az individualista választba, egyén és közösség sorsa nála egy. Átértelmezi a mondát, Eurüdikének éppen azért kell elhagynia Orpheuszt, hogy az kiszabaduljon a szerelem varázsköréből, ahol „játszik a gyönyör a halállal", megértse újra az erdő madarainak szavát, más és más asszonyokban keresse mindig csak Eurüdikét, muzsikáljon a sulykoló lányoknak, pengesse lantját szüreti táncra, szolgálja az embereket.

„Valaha íj volt, azután lant /
lett belőle; most már csak
vándorbot, mert megszökött a hangja . . .
Mivel szolgáljalak már benneteket?" –
foglalja össze szép szimbólumsorral Garai Orpheusz sorsát, a költő sorsát.

A görög monda Eurüdikéje illedelmesen kígyómarástól hal meg, hogy módot adjon

Orpheusznak fájdalma nagyságát elzengeni. Garainál Orpheusz hányódik tehetetlenül, ismeretlen erőknek kiszolgáltatottan, Eurüdike „ezüst halak mosolyát villogtatva" elsiklik a rá szomjazók elől, elhagyja szerelmesét a pacsirta hívására, kíváncsiságból megy az alvilágba. Orpheusz számára csodálatos, de Kharón „épp olyan lotyó"-nak látja, mint a többi lányt, mégis elnyeri csókját, miatta marad az alvilágban. A gyöngyházfény-nyugtalan Eurüdike átalakul, az irányító gondolattá válik, hűtlen hűségét csak halála pillanatában érti meg Orpheusz.

Nem a látvány képei, a hangok igézete szabta meg a verses játék formáját. Az emberi szó a természet kardalának felelget. A természet hangjai szólalnak meg először, előkészítve Orpheusz megjelenését, aki űzőből majd maga is üldözötté válik: „Szarvas csörtet az erdőn, Kimerülten zihál; nyomában hajtók és vadászok lábdobogása, kurjongatása, kutyák csaholása hallik." Mértéktartóan él Garai az archaizálás eszközeivel, nem régiessé, időtlenné teszi általuk művét. A madarak hangjaiban játékosságát villantja elő, ami mindenütt ott bujkál a műben. „Varjú: Visszatért az árva, visszatért az árva! – Gerle: Merre fut, hová fut? – Csíz: Sehová, semerre! Sehová, semerre!" – minden madár szavát más és más hangszínnel, más ritmussal formálja, szinte lefordítja hangjukat emberi szóra. Az ismétlések, a vissza-visszatérő motívumok a népköltészethez közelítik, szorosra fűzik szerkezetét, és az ismétlés szuggesztív erejével megsokszorozzák, visszhangzóvá teszik mondatait. Hangja tükrözi Orpheusz változásait. Kezdetben teljes harmóniában él a világgal, idillikus, csupa zene, ujjongás éneke: „Óh, te édes, szép szabadság, / madárröptü fiatalság". Találkozása Eurüdikével, a boldogság pillanata csodálatos líraisággal szólal meg, fájdalma eget-földet átérő látomásokban jeleníti meg Eurüdike útját az alvilágig. Ott a groteszk veszi át a vezérszólamot. Kharón így fogadja: „Ni csak, zsugori atyafiságod lehetett, / azt a két hitvány rézpénzt is lelopták / a szemedről; lásd ezért nem kellett / a földi tested sem a sakálnak, sem a keselyűnek;" Magánya, fel-feltámadó érdeklődését követő közönye kifejezőeszközéül a megszakított mondatokat, motívumtöredékeket használja fel a költő. Stilizált népi hang, ahol egybeolvad a régi görög költészet és a magyar népdal zamata, jellemzi a munkadalokat, a táncnótákat. „Fújd a nótát, idd a bort, / járd a táncot, rúgd a port". A vidám zsongás ellentéteként szimbolikus jelentést kap néhány lassú, tétova lépés csikorgása a beköszöntő csöndben. Orpheusz a vizek forrása felé indul, hogy „önmagát feledve, / s milliókba vegyülve" befusson a végtelenbe.

Orpheusz nem értette, de vállalta a szolgálatot, amihez Garait tudatos hűség köti. Ennek a hűségnek szép vallomása az újjáteremtett Orpheusz-monda. Borsos Miklós rajzai a finom líra vonalba átköltött látomásai, méltó kísérői Garai Gábor szavainak.

ZENTAI MÁRIA

Kiss Benedek:

GAZDÁTLAN ÉVSZAK

Kiss Benedek első kötete egy lírai alkat sokrétű, sokfelé ágazó vallomása, melynek tartalmát nehéz lenne egyetlen találó kifejezéssel meghatározni. A költő, aki élete harmadik évtizedének derekán jár, könyvének ciklusaiban egy vélhetően több hónapra, talán évre visszanyúló szellemi érlelődés és kiteljesedés szakaszain vezeti végig olvasóit. Ennek a beérési, önfejlődési folyamatnak során az első szerelem csalódásairól és megpróbáltatásairól éppúgy szól, mint mai közéletünk kérdéseiről, népünk történelmi sorsáról, vagy az embernek a természetben – esetleg az univerzumban – elfoglalt speciális helyzetéről.

Kötetének gyengébb, legkevésbé élményt hagyó része az első ciklus, a Citerahúrok. Ezen érződik, hogy a költő még csak küzd költői nyelve kialakításáért, az egyéni hangért, amely nélkül semmiféle költői mű nem töltheti be a költészet egyik legszebb célját, legsajátabb feladatát: az anyanyelv s az érzelmi-értelmi megélhetőségek határainak szüntelen szélesítését. A költő kísérletei a nyelvvel így is érdekesek, s többek között azt bizonyítják, hogy a magyar verselés ősi ritmikája a legmerészebb, legrafináltabb szó- és fogalomkötések hordozására is alkalmas. A tartalom azonban, a gondolati elem, a reflexió és érzelem, a lírai átfűtöttség, hevület itt még az előrerohanó nyelvi kombinálókészséggel szemben meglehetősen hátramaradva kullog.

A szerző érezhetően a második ciklustól kezdve válik mesterévé anyagának, melyben töprengését, aggályait, kritikáját és elégedetlenségét zúdítja a világra, eléggé rapszodikusan, de tiszteletet érdemlő egyenességgel. A ciklus megkérdőjelezi népünk egész történelmi múltját, a nemzeti alkat dáridók és förtelmes zuhanások között való ingadozását, újraéli és zokogja a jobbérzés ezer csalódását, s szkepszissel mutat a ma relatív békéjére, melyben a költő már-már valamiféle indulattalan eltespedés, elzsírosodott, eltokásodott dermedtség mellékízeit érzi. Kiss epés és kíméletlen kritikus. Nem álmodja jelenünket szebbnek, mint amilyen, felbontja az utcai békés járókelők koponyájának héját, s kegyetlenül az igazat vallva, felmutatja a modern ember lényének minden tépettségét, szkepticizmusát. Önmagát is egy boncnok irgalmatlanságával vizslatja, s bár az okokra csak távol, messziről utal, végül feltárul előttünk a ma egy olyan élőjének benső énje, akit a világ változása, a természettudományos világkép tágulása (és csaló állhatatlansága), csakúgy, mint a súlyos történelmi tapasztalatok, megtanítottak arra, hogy nehezen higgyen, bár hinne gyermekként boldogan. A képlet, a sokváltozós egyenlet, amit a költő a közvetlen közelünkben élő, lélegző, vásárló és vitatkozó környezetről saját eszközeivel a táblára ír, nem egyszerű. Keresztény, egyházias elemek, a természet és ember azonosságának motívuma (szinte panteisztikus alapon), s a ,,termő narancs idő – piruló, dolgos, vidám nyarak'' várásának mozzanata él itt egymás közvetlen tőszomszédságában, úgy ahogy valószínűleg még sokak agyában, akiknek nincs meg a képességük arra, hogy benső érzés-, remény- és sejtésvilágukat olyan elevenséggel s erővel szólaltassák meg, mint a költő.

A ,,Gazdátlan évszak'' szerzőjének közérzete sok szempontból jogos és indokolt. Különösen akkor, ha a költőt is a társadalom élő, lélegző, cselekvő alanyának tekintjük. Ő alkatánál, adottságainál, mestersége követelményeinél fogva talán kötelezően merészebb fantáziájú, dinamikusabban színváltozatosság-, mozgásigényű, mint a köznapi világ más, csendesebb temperamentumú s – tegyük fel – ,,kisebb igényű'' halandója. Bizonyos fokig érthető tehát, ha a ,,béke'' prózai állapotát a betűvető, a vakmerő álmodó ,,megadás''-nak, ,,önfeladás''-nak, szürke egybemosódásban való nivellálódásnak érzi. Azonban mint gondolkodónak, távlatokba látónak és mérlegelőnek azt *is* tudnia kell, hogy ez a ,,szürke'' állapot töméntelen ember számára e percben az optimális realitást jelenti, s az ,,önfeladás'' – én inkább önkorlátozást mondanék – az élet egyéb területein maga módján kárpótol a ,,színveszteségért''. Például a fizikai alkotás terén, a csak közös és koordinált erőfeszítésekkel elérhető eredményekkel: aluljárókkal, hidakkal, hotelekkel, távközlési eszközökkel. Belső, gazdag s tagadhatatlanul nem mindig legjobban kondicionált érzelmi, gondolati életünk mellett a költőnek nem kell megfeledkeznie erről *sem*. Míg az olvasó Kiss Benedek jó, szép, elgondoztatásra késztető verseit olvassa, mellékesen, mintegy játszi látományként felvetődik benne az a gondolat is, hogy miképpen alakulna, alakulhatna a szocialista Magyarország sorsa, ha egy évben, teszem, a hazai mérnökök műhelyeiből annyi és olyan rangú ipari találmány kerülne ki, mint ahány rangos versskötet a fiatal, növekvő költők tolla alól. Vajon nem lehetne-e az ő feladatuk, éppen az övéké, akik egy gázturbinás, sugármotoros, elektronikus korszak gyermekei, hogy a történelmi sors, a nemzeti alkat gyakran jogos bírálata mellett, egyszer górcső alá vegyék a magunk lényegének ezt az elmaradását, fogyatékosságát is?

Mindez csupán kérdés és *vitapont*. Mert azt nem vitatom, hogy a ,,Gazdátlan évszak''-nak nemcsak a nyelvi eszközök fokozatos elsajátítása, uralása szempontjából emelkedő a vonala. Kiss a költő hivatására vonatkozó jó és rangos gondolatok, a szerelmi témának az előzőeknél mélyebb, egyénibb, újszerűbb hangszerelésű megszólaltatása után, a kötet végén a remény, egy eléggé elvont és távoli, de az olvasónak mégis jó érzést kölcsönző bizakodó hang megütésével, alapjában optimista távlatot nyit. A ,,hogyan''-ok és ,,miért''-ek különböző utakon, lehetőségeken való elképzelése után, úgy érezzük, a záróciklus utolsó verseiben, a ,,Nyelvemre levelet tépek''-ben s ,,Örök Betlehem''-ben egy pontban futnak össze a költő és olvasó álmai: egy gazdagabb, nemesebb, őszintébb evilági élet akarásában, melyet a költő is megvalósítani siet a maga eszközeivel. A záróversek után úgy érezzük, hogy Kiss Benedek első kötete, melyben a magunkénál fiatalabb nemzedék ad hangot érzéseinek, gondjainak, problémáinak, ha tán a mienkétől némileg eltérő felfogással

is, de nyílt sisakkal, biztató ígéret, hasznos és termékeny magvakat ígérő vetés, amelyet – saját szkepszisünk ellenére sem – szabad, lehet értetlen kézzel, érzéketlen szívvel tudomásul nem vennünk, emlékezetünkből kiirtanunk.
(Móra)

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

AZ ANGOL IRODALOM A HUSZADIK SZÁZADBAN

Az angol (továbbá az ír és a skót) irodalom közelmúltjáról és jelenéről van hivatva képet adni a *Báti László* és *Kristó Nagy István* által szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjtemény, amely a modern angol líra, szépprózа és drámaírás huszonnyolc prominens alakjáról tartalmaz egy-egy esszét; a munkatársak között találjuk Kéry Lászlót, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Lengyel Balázst, Nagy Pétert, Süközd Mihályt s több más jeles irodalomtörténészünket, kritikusunkat. (Sajnálatos viszont, hogy az új angol irodalom olyan kiváló ismerői, mint pl. Szentkuthy Miklós, Szobotka Tibor, Szász Imre, Ungvári Tamás, Szili József – nem szerepelnek a szerzők között.)

Az író- és költőportrékat Báti Lászlónak az elmúlt hatvan-hetven esztendő angol szellemi életéről nyújtott áttekintése vezeti be; Báti a kiadványban önálló tanulmány formájában nem tárgyalt jelentősebb gondolkodók, esztéták és írók (Hulme, a ,,vorticista'' Wyndham Lewis, Henry Green, Compton-Burnett, Joyce Cary stb.) munkásságát is megvilágítja alapos tárgyismeretet eláruló írásában.

Egy esszégyűjtemény, amely egy huszonhat tagú kollektíva munkájának eredménye, természetesen nem lehet egyformán magas színvonalú. ,,Az angol irodalom a huszadik században'' legsikerültebb darabjai Vajda Miklóstól (J. Conrad). Benedek Andrástól (W. S. Maugham), Egri Pétertől (J. Joyce), Géher Istvántól (Dylan Thomas) és Mihályi Gábortól (S. Beckett) valók, – a két leggyengébb írás Hegedüs Gézáé (G. B. Shawról) és Katona Annáé (H. G. Wells-ről). Hegedüs ,,elemzése'' Shaw Szent Johannájáról roppant lapos és banális (I. kötet, 78. lap, 1. bekezdés); hogy Shaw ,,az udvari bolond csörgősipkáját vette fel'', ez is poros közhely, s a puffogó jelzők, hangzatos szuperlatívuszok burjánzása sem válik javára Hegedüs Shaw-cikkének. Egyetlen lapon (I. kötet, 80. lap) a következő himnikus kifejezéseket találjuk: ,,lángelme'', ,,szellemóriás'', ,,emberfeletti nagyság'', ,,halhatatlanul friss'', ,,mesterségbeli tökély'', ,,múlhatatlan léleknemesítő erő.'' Katona Anna Wells-írásáról sem lehet sok kedvezőt mondani; a szerző még önellentmondásokba is belebonyolódik. Az I. kötet 127. lapján azt írja, hogy Wells munkáinak ,,egyik jellemzője a prózaiság; a lírát, a költészetet nem tartotta sokra, *nem is volt érzéke iránta.*'' A 129. lapon viszont már úgy vélekedik az ,,Emberek a Holdban'' című Wells-regényről, hogy abban a ,,*költői részletek* ragadják meg'' az olvasót.

A szerzők többsége elmélyülten vizsgálja az általuk bemutatott írók és költők regényeit, novelláit, színműveit és költeményeit; kiváltképpen emlékezetesek azok a passzusok, amelyeket Szegedy-Maszák Mihály ,,a francia *nouveau roman* (N. Sarraute, M. Butor) világát előre vetítő'' Virginia Woolf-műveknek, Kéry László E. M. Forster ,,Út Indiába'' című regényének, Passuth László Graham Greene ,,Hatalom és dicsőség''-ének, Nagy Péter Lawrence Durrell ,,Alexandriai négyes'' című tetralógiájának és Mihályi Gábor Beckett Godot-jának szentelt.

A legkevésbé hálás Taxner Ernő feladata volt; Taxner az egykor erősen túlbecsült (Nobel-díjjal is kitüntetett), ma már jócskán megfakult fényű Galsworthy-életművet dolgozta fel. Báti bevezetője figyelmeztet arra a veszélyre, hogy egyes tanulmányok írói ,,a szívükhöz közel álló alkotók iránt talán megértőbbek a kelleténél, arcképükön csak a szép és előnyös vonásokat hangsúlyozzák.'' Taxner azonban teljesen elfogulatlan képet rajzol Galsworthyról és a Forsyte-ciklusról, amelyet ,,nem tarthatunk egyenértékűnek Thomas Mann és Martin du Gard családregényeivel'', egyrészt mert ,,az író pszichológiája gyakran naív, elavult'', másrészt mert a terjedelmes regénysorozat egyes részeinek írásakor Galsworthy ,,tudatosan törekedett a legszélesebb, kevésbé igényes olvasóközönség ízlésének a kielégítésére'', s ez műve minőségére nem hatott jótékonyan.

A Kristó Nagy István által összeállított bibliográfia gondos, de nem kifogástalan: Kassák Lajosnak a ,,William Clissold világa'' című Wells-regénnyel foglalkozó tanul-

mányigényű recenziójára („Nyugat", 1927. évf.) nem történik utalás, pedig Kassák nem mellékes kérdést érint ebben az írásában, – szemére vetve az angol írónak, hogy új regényének eszmevilága a fasiszta ideológiához jár közel. Vargha Kálmán finom Virginia Woolf-esszéjéről és Doromby Károly gazdagon dokumentált Graham Greene-publikációjáról ugyancsak kár volt megfeledkezni.

„Az angol irodalom a huszadik században" című munka – a jelzett apróbb hiányosságok ellenére, s annak ellenére, hogy G. K. Chesterton, J. C. Powys, a három Sitwell és a „Szélvihar Jamaicában" című nagyszerű regényt megíró Richard Hughes tevékenysége nem kapott kellő hangsúlyt – a magyar olvasók világirodalmi tájékozódását igen hasznosan elősegítő irodalomtörténeti munkák egyike.

(Gondolat)

DÉVÉNYI IVÁN

Miroslav Krleža:

KÁLVÁRIA

Hosszú, termékeny életpályának minden szakaszán megjelenik a prózaíró és költő Krleža mellett a drámaíró is. Ha ennek a lezártnak még egyáltalában nem nevezhető drámai életműnek szakaszait vizsgáljuk, akkor négy etapot határolhatnánk el. Az első a korai, a szecessziós szakasz: ide tartoznak Krleža „szimfóniái" és „rapszódiái", valamint a *Legenda* című Krisztus-dráma. A második az expresszionista szakasz, míg a harmadikat az „új tárgyilagosság" és a „lélektani realizmus" szakaszának nevezhetnők, csúcspontján a *Glembay-trilógiával.* De amint Európa 1945 utáni irodalmában és művészetében újra előretörtek az eltemetettnek hitt avantgardista kísérletek, úgy Krleža, ez a kereső-kutató, próteuszi átváltozásokra is képes nagy író szintén rálépett az „új avantgarde" útjára: ezt bizonyítja *Put u raj* (Út a Paradicsomba) című, nemrég megjelent, magyarra még le nem fordított fantasztikus és „abszurd" drámája. 1970-ben sikeres horvát film is készült belőle.

Az előttünk fekvő *Kálvária* – művészi magyar tolmácsolását Csuka Zoltán szakavatott tollának köszönhetjük – írónk expresszionista korszakának, az 1920 körüli éveknek terméke. Eredeti címe *Golgota* volt, és nyelvi-stiláris eszközeivel, formai megoldásaival, illetve formabontó törekvéseivel a tízes-húszas évek német expresszionista drámáival, Reinhard Johannes Sorge, Reinhard Goering, Georg Kaiser darabjaival rokon.

Tudjuk, a német expresszionizmusnak is volt erős politikai töltése, s az egyik expreszszionista drámaíró, Ernst Toller, a Bajor Tanácsköztársaság vezetői közt állt. Mégis: a legtöbb német expresszionista megelégedett egy baloldali színezetű, ámde többé-kevésbé apolitikus humanizmussal, az „O Mensch!" (Ó ember!) ideáljának hangoztatásával. Krleža expresszionista drámája íróját azonban a forradalmi elkötelezettség művészének mutatja. Az *elkötelezett* mellett a *művész* szót is hangsúlyoznunk kell. Krleža szuverén módon bánik mindazzal, amit német példáitól tanult, és amit azután ő teljesen és maradéktalanul sajátjává lényegített.

Ernst Toller és a Bajor Tanácsköztársaság nevét írtuk le az előbb. Ezzel kissé már arra a *történeti* háttérre is utaltunk, amelyen Krleža tragédiája – mert a *Kálvária* valóban *tragikus* alkotás! – kibontakozik. 1917 és 1921 közt felkelések és forradalmak sora söpör végig Európán. A teljes győzelem csak a lenini októbernek adatik meg, a többi forradalom, hosszabb-rövidebb sikerek vagy félsikerek után elbukik. Forradalmi lendület és naivitásból, vagy gyávaságból fakadó opportunizmus, fantasztikus ábrándok és tudatos árulás, lázas aktivitás és megalkuvó félrehúzódás: mindez jelen volt ezekben a törekvésekben, és siettette bukásukat. Megint csak egy német példa: Vilmos császár lemondása és menekülése után 1918. november 9-én Berlinben először a szociáldemokrata Scheidemann, majd néhány órával később a kommunista Liebknecht proklamálta a köztársaságot. A köztársaság fogalmán azonban mindegyik mást értett, s így következett be az a megdöbbentő és véres eseménysorozat, amelynek során a szociáldemokraták a volt császári katonaság tevékeny közreműködésével likvidálták Liebknechtet és mozgalmát, a spartakistákat.

Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg emlékének Krleža verset szentelt, s tulajdonképpen a *Kálvária* is tiszteletadás azoknak, akik egy ellentmondásos korban a forradalom harcosaivá, vértanúivá váltak. A berlini és müncheni események, a magyar 1919 bukása: mindezeknek fájdalma benne lük-

tet a dráma szaggatott mondataiban. De valami más is. A nevek, a tengerparti helyszín, a ,,volt császár'' említése félreérthetetlenül délszláv környezetre utalnak, az egykori Habsburg-monarchia tengerparti vidékére, főleg Pulára, a nagy hadikikötőre. Itt a hajógyári munkásság valóban felkelést szervezett, a felkelést azonban elfojtották, hiszen a királyi Jugoszláviának nem állt érdekében egy ,,kommunista góc'' megtűrése. A helyzet tragikumát még súlyosbította, hogy a szlávok-lakta Isztria nemsokára az egyre inkább fasizálódó Olaszország hatalma alá került, s csak 1945-ben nyerte el politikai és társadalmi szabadságát.

Krleža 1920-ban, amikor drámáját írta, csak a bukást, tragédiát, golgotát láthatta. Ezért érthető, hogy elkötelezettsége ellenére sok pesszimizmussal nézi a történteket. A főhős, a munkásvezér és ugyanakkor munkásáruló Kristijan nemcsak demagóg agitátor és kétszínű besúgó, hanem maga is az események áldozata. Sokatmondóak azok a szavai, amelyeket feleségéhez intéz, miután visszatért az ellenforradalmi terror áldozatainak temetéséről, ahol ő mondta a demagóg szólamoktól hemzsegő gyászbeszédet. Most, asszonya előtt, így nyilatkozik meg: ,,Nagyszerű, pompás nap volt ez a mai! Ezért a napért érdemes volt megszületni és élni! Testem minden porcikája teljes nagyságában érzékeli ezt a napot! Nemrégiben még olyannyira feszült és homályos volt minden, s nem lehetett tudni, mi lesz. De a mai nap csupa diadal! Most már semmi sem akadályozhat meg, hogy fel, a felszínre törjek! Most egymagam állok, s milliók az enyéim, tömegek vannak a birtokomban, kezemben tartom a zászlót, és minden szabad – minden olyannyira, oly hatalmas erővel szabad!''

Olyan képlet áll itt előttünk, amely szintén jelen volt az 1920 körüli években. Kristijan szavait elmondhatta volna Gabriele d'Annunzio, a Fiumét Horvátországtól pucscsal elszakító költő-politikus, akinek seregében ott nyüzsögtek a korai fasiszták mellett az anarchista ultra-forradalmárok is. Sőt, Kristijan alakjában Krleža mintha kissé festő-barátjának, Petar Dobrovicnak alakját is megrajzolta volna. A Baranyai Köztársaság kikiáltása ugyan egy évvel a dráma megírása után történt, s Dobrovic nem volt olyan kétes jellem, mint Kristijan, a cezaromániás gesztusok azonban szintén megvoltak benne. Mai szemmel olvasva, a *Kálvária* szinte úgy hat, mint a Baranyai Köztársaság allegóriája.

Krleža műve tehát több, mint modern dráma: egy egész vajúdó kornak keresztmetszete és tükörképe. A nagy horvát írónak kedvelt művészi eszköze, hogy a valóság szövetéből kiemel egyes elemeket, ezeket aztán beleépíti, valósággal belekombinálja a maga epikai vagy drámai művébe. Nem ír ugyan ,,kulcsdrámákat'' vagy ,,kulcsregényeket'': a legtöbb esetben mégis fel lehet ismerni, milyen események, milyen személyek, milyen körülmények indították meg vagy fejlesztették tovább az alkotás folyamatát. Így válik a *Kálvária* is egy forradalmakat-szülő és forradalmakat-elvetélő korszaknak művészi hitelességű dokumentumává. Örülünk, hogy magyar fordítása megjelent. Talán valamelyik színházunk egyszer előadására is gondol.

(Magyar Helikon)

ANGYAL ENDRE

MÁJUSI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

BERTHA BULCSU: Interjú Takács Imrével
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Fábry Zoltán leveleiből
POMOGÁTS BÉLA: Pákolitz Istvánról
TAKÁCS IMRE versei
THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora – regény
TÜSKÉS TIBOR: Takács Imre költészete

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

4

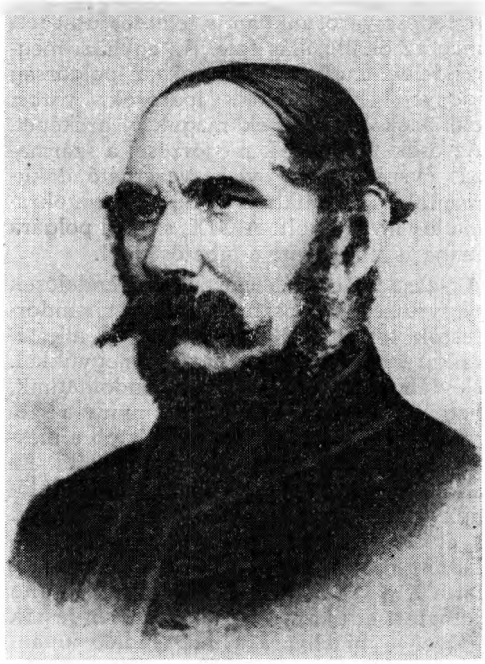

Bartalits Mihály arcképe. Fénykép után

A Bartalits készítette apostolszobrok

„Utoljára hagytam a déli homlokzat legtöbb ékességeit, az apostolszobrokat, melyek most a pécsi szemináriumudvarán vannak felállítva. Bartalits Mihály művei. Darabjuk 100 forintba került. Összesen 13 720 forintot kapott értük Bartalits. Az őket helyükre felvontató Schultz Ferenc ácsmesternek 4000 pengő forintot fizettek. 1854. október 26-án kezdték felhúzásukat és már november 12-én Girk György pécsi püspök beszentelte őket . . .

A szobrok 24 cm magas talapzatukkal együtt 4 m-nél egy kevéssel magasabbak. Mindegyik egy-egy darab budafai sárgás homokkőből készült. Sajnos olajfestékkel átmázolták őket, mi igen ártott épségüknek.''

(Dr. Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs–Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője, 1916. 3–4.)

A XIX. század folyamán a képzőművészet fejlődése városunkban is jelentős utat tett meg az önállósulás felé. Az egyházi megrendelők mellett feltűntek a polgárság igényei: kereskedők, iparosok, városi előljárók készíttettek magukról arcképet. Az ősök portréinak megőrzése, a származás évszázadokra visszavezethető dokumentálása hazánkban eddig az arisztokrácia kiváltsága volt. A XIX. század polgára maga is élni akart e lehetőséggel.

A század elején a portré-megrendelések nagyrészét még osztrák és német vándorfestők teljesítették. E művészek alkotásaikat csak ritkán látták el kézjegyükkel. Névtelenségükről arra gondolhatunk, hogy munkásságukat nem annyira a személyes alkotás vágya, mint inkább a mesterség iparszerű művelése irányította. Ez abból is következett, hogy a megrendelőnek többnyire megvoltak a maga igényei s elvárta, hogy a fizetett festő ahhoz alkalmazkodjék. Így önálló művészi gondolat a XIX. század portréfestészetében alig juthatott kifejezésre. Az ismeretlen festők művei – bizonyára a megrendelő kívánsága szerint – a legtöbb esetben gondosan feltüntetik az ábrázolt nevét, rangját, gyakran pedig utalnak arra az eseményre, amelynek alkalmából a kép született. A magyarázó szöveg többnyire a festmény előlapját ékíti. Múzeumunk egész sor ilyen festménye talán nem is annyira képzőművészeti, mint várostörténeti értéke miatt fontos. Ismeretlen alkotók művei őrizték meg számunkra Szentmiklóssy János bőrgyáros, Csepregi (Chapringer) Zsigmond vegyész, Ebergényi Farkas főkapitány, Irányi Dániel városi követ, Lickl György karmester, Weidinger Gusztáv építész, Mutschenbacher Ödön jogtanácsos s még számos pécsi polgár és egyházi férfiú arcképét. – Ha csupán a múzeumban lévő festményeket vennénk figyelembe, már abból is arra következtethetnénk, hogy e műfaj városunk képzőművészetének ez időben eléggé kedvelt és gyakran művelt ága volt. Emellett tudjuk, hogy mind a polgári családok, mind a közhivatalok és egyházi intézmények birtokában számos portrét őrzött meg a kegyelet, vagy a művészi érték tisztelete.

Az ismeretlen portréfestők mellett városunk néhány művészt név szerint is magáénak vallhat már e korban. Pécsett született Weber Xavér Ferenc, aki előbb kereskedő volt, s azután kezdett festészetet tanulni a pécsi Nachod (?) nevű festőtől. 1865–67 között a müncheni akadémián Wagner Sándornál és K. Pilotynál folytatta tanulmányait. Weber Xavér nem tért vissza Pécsre, végleg Münchenben maradt, s ott mint az akadémia megbecsült tanára működött élete végéig.

A nagyatádi születésű Mücke József Ferenc a század második felében telepedett le Pécsett. Bécsi tanulmányai után először Pesten, majd Eszéken és Zágrábban festett portrékat, életképeket és történelmi jeleneteket. Pécsett az egyetemi templom falfestményeire kapott megbízást, emellett portrékat festett. A Múzeumban lévő „Dr. Johan Béla arcképe" és „Jankó János kárászi esperes arcképe" c. művei realista törekvéséről tanúskodnak.

Sokat dolgozott Pécsett – már a század első felében – Boros Nepomuk János, Szekszárdon élő festő, aki apja mesterségét folytatta. Főleg a pécsi egyházmegye meghívására jött városunkba s oltárképeket, templomi freskókat, valamint a püspökök portréit festette (Scitovsky, Klimó, Szepessy). Szerény tehetségű, de igen termékeny festő volt, mintegy 700 képéről tudunk.

Pécsről indult művészi útjára a XIX. századi magyar festészet egyik legjelesebb alakja: Madarász Viktor. A szabadságharc után városunkban tanult jogot, miközben Pósa Gusztávnál gyakorolta a festészet mesterségét. Az itt töltött időre utal néhány, a múzeumban őrzött festménye, így pl. Madarász Manó arcképe, vagy a Madarász Aranka hagyatékából származó, nagyméretű, egészalakos Guttenberg festmény. Madarász tehetsége többre volt hivatott, mint amit a korszakban számára városunk nyújthatott volna. Művészete Párizsban bontakozott ki, ahol 14 esztendőt töltött. Péccsel való kapcsolata hazatérte után is fennmaradt, erről tanúskodnak a Czvetkovits házaspárról, az 1870-es években készült portréi.

A művészetek nagy mecénása a XIX. század folyamán Pécsett még mindig az egyház volt. A dóm – úgyszólván minden korszaknak (s minden püspökének) lehetőséget nyújtott arra, hogy művészet-szeretetét ízlésének, felfogásának s anyagi erejének határai között bizonyítsa – így

Kiss György: Szepessy Ignác szobra. 1893

Weber Xavér Ferenc: Kislány arcképe

Madarász Viktor: Czvetkovits Ferenc és neje arcképe. 1870 után

a XIX. században két alkalommal is. 1807-ben Pollack Mihály, a Nemzeti Múzeum későbbi építője vezetésével kezdődtek, és még 1830 körül is tartottak a monumentális átépítés munkálatai. Pollack a kivitelezést a pécsi Windisch János kőművesmesterre és Gianone Péter – ugyancsak helyi – kőfaragómesterre bízta. A gotikus stílusúvá formált, egységes és tetszetős székesegyház homlokzatát Bartalits Mihály nagyméretű apostolszobrai uralták. A kissé hűvös, klasszicista felfogású művész egyik legnagyobb megbízásának tett eleget a tizenkét monumentális méretű szobor kifaragásával. Bartalits egyike volt azon keveseknek, akik ekkor már művészi hivatásukból élhettek. Drezdában, Münchenben és Budapesten folytatott tanulmányai után pécsi megbízásai lehetőséget teremtettek ahhoz, hogy itt végleg megtelepedjék. Első munkái között tartjuk számon az Egyetemi Könyvtár Klimó termének fából faragott hat portrészobrát. Állandó, folyamatos munkát számára a síremlékmegbízások jelentettek. Ezek a klasszicista stílusú, többnyire figurális alkotások a pécsi és siklósi köztemetőben kerültek elhelyezésre. Élete alkonyán, 1878-ban állították fel „Piéta" szobrát a Havihegyen. A Janus Pannonius Múzeum a pécsi belvárosi templomhoz készült két szobor gipsz tervét őrzi István és Szt. László királyokról. A tizenkét apostolszobor 1882-ig, a székesegyház újabb átépítéséig volt eredeti helyén, majd a Papnevelde (ma Gyógypedagógia) udvarán állították fel őket, átadva a csendes enyészetnek. Bartalits – szerencséjére – már nem érte meg szobrainak eltávolítását, 1879-ben meghalt. Az újabb szoborsorozatot a románkorira átigazított székesegyház homlokzatára a baranyai, szászvári születésű Kiss György készítette el. Kiss György, miként Bartalits is, a müncheni akadémián tanult. Termékeny alkotó volt: részt vett az Operaház és az Országház figurális szobrászati díszítésében és Budapesten került köztérre „Csirkefogó" és „Veres Pálné" szobra is. Berzsenyi Dánielt ábrázoló műve Szombathelyre került. A pécsi székesegyházhoz az apostolszobrokon kívül több más megbízásnak is eleget tett (medaillonokban lévő szentek figurái, timpanon dombormű). Nagyarányú vállalkozása volt a pécsi Szentháromság-szobor. A pestisjárványok idején emelt emlékmű – noha egyszer már újjal cserélték fel – a századfordulóra ismét erősen megkopott. Kiss György műve 1908-ban készült el. Motívumaiban visszatért az első szobor emlékéhez és három oldalas, figurákkal, virágfűzérekkel gazdagon borított obeliszket tervezett. Kiss György alkotta a székesegyház előtti téren elhelyezett Szepessy Ignác püspök szobrát, amelyet főművei közé sorolhatunk. Elegáns, finom megjelenése, nemes arányai, mértéktartó formálása ma is városunk legjobb köztéri alkotásai közé emelik.

Az egyházi megbízások sorában kétségtelenül a század legnagyobb művészeti eseménye volt a székesegyház 1882-ben elkezdődött újabb átépítése, amelynek eredményeképpen kialakult a dóm mai formája. Az átalakítás szükségességét az építtető Dulánszky püspök Pécs polgárai előtt megfelelő érvekkel nemigen tudta bizonyítani, így az általános ellenzést, a kedvezőtlen közhangulatot a legkiválóbb művészek foglalkoztatásával akarta meggyőzni. A korabeli sajtó híreiből mégis azt látjuk, hogy a művészeti közvélemény általános megütközéssel fogadta a pécsi püspök terveit. A kiváló hírű művészek – Schmidt Frigyes építész – a bécsi akadémia tanára, Andreae Károly, Beckerath Mór és Bamberger Gusztáv festők – mind idegenek voltak. Abban az időben, amikor a magyar festészetnek és szobrászatnak – ha helyben csak kevés számban is – de Pesten már jeles képviselői éltek, az idegenből hívott művészek megbízása a hazaiak számára sértő és elmarasztaló volt. Olyannyira, hogy a tiltakozások eredményeképpen végül az alkotók sora magyarokkal is kiegészült: Lotz Károly, Székely Bertalan, Zala György és Kiss György kaptak megbízásokat jelentős freskókra és szobrászati művekre. Ehelyütt nincs mód arra, hogy a székesegyház gazdag díszítését elemezzük, csupán megjegyezzük, hogy hazai művészeink feladatukat magas szinten oldották meg. Az országos – mi több – európai hírű művészek ittléte pedig megpezsdítette a helyi képzőművészeti életet s kedvezően hatott arra a kis csoportra, amely Zsolnay Vilmos vezetésével a pécsi kerémiagyárban fejtette ki alkotói tevékenységét.

KIÁLLÍTÁS nyílt március 5-én a Képcsarnok Vállalat rendezésében Pécsett *Kós Lajos* grafikusművész alkotásaiból. A kiállítást *Martyn Ferenc* nyitotta meg. (Képünkön: Kós Lajos: Villon-illusztráció).

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ fennállásának 75. évfordulója alkalmából március 18-án délelőtt jubileumi társulati ülést tartott, majd Czenner Mihály színháztörténész megnyitotta a ,,Pécs színháztörténete'' c. kiállítást. Este díszelőadáson mutatták be Illyés Gyula: Bölcsek a fán c. komédiáját Dobai Vilmos Jászai-díjas főrendező rendezésében.

A MADÁCH SZÍNHÁZ előcsarnokában kiállításon mutatták be februárban a Pécsről elszármazott *Swierkiewicz Róbert* metszeteit, miniatúráit és kellék-terveit.

JELENKOR-EST lesz Nagyatádon április 9-én a József Attila Kollégium intézeti napja alkalmából. Az esten Arató Károly, Bertók László, Pákolitz István és Takáts Gyula képviseli folyóiratunkat.

MÁRCIUS 6-ÁN Osztopán község ált. iskolájának színjátszó csoportja a Művelődési Házban bemutatta *Takáts Gyula ,,Tündérhal és a háló''* c. balatoni verses halászregéjét.

MÁRCIUS 9-ÉN nyílt meg a Fészek klubban Lantos Miklós fotókiállítása. A Magyar Fotóművész Szövetség nevében Tillai Ernő fotóművész, Ibl-díjas építész mondott megnyitót.

,,JEL'' címen megjelent *Pákolitz István* válogatott verseinek kötete.

A SZABADKAI Képzőművészeti Találkozó Szalonja és a Szocialista Szövetség Községi Választmánya Női Szakosztálya ,,Szobrok és gobelinek'' címen kiállítást rendezett Szabadkán magyarországi és jugoszláviai képzőművészek alkotásaiból. A március 7-én tartott megnyitón Duro Stipic, a Szocialista Szövetség Községi Választmánya elnöke mondott beszédet. A kiállító művészek: Fürtös Ilona (Pécs), Honty Márta (Kaposvár), Vera Dajht-Kralj (Zágráb), Kustár Zsuzsanna (Nagykanizsa), Venija Vuncinic Turinski (Belgrád), Tobolka Etelka (Újvidék) és Zs. Kovács Diana (Pécs).

MÁRCIUS 1-ÉN rendezték a kaposvári TIT Székházban *Galambosi László* szerzői estjét Perjés Klára, Papp Árpád és Sipeki Tibor közreműködésével.

MŰVÉSZETI PÁLYÁZAT

Janus Pannonius halálának 500. évfordulója alkalmából

A Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Pécs mj. város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága és a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa Elnöksége a magyarországi humanizmus legkiválóbb költője, Janus Pannonius halálának 500. évfordulója alkalmából pályázat útján megbízásokat ad irodalmi, képzőművészeti és zenei pályaművek készítésére.

A pályázat kiírásának célja, hogy a nagy humanista szellemét folytató irodalmi, képzőművészeti és zenei alkotások létrejöttét elősegítse.

Pályázni lehet vers, elbeszélő költemény, novella, egyfelvonásos dráma, kisregény, műfordítás, ill. rajz, akvarell, olaj, kisplasztika, valamint kórusmű, szóló, kamarazenei és zenekari mű témájának, tématervének vagy vázlatának beküldésével.

A megbízásokról és a pályadíjak odaítéléséről – a művészeti szövetségek javaslatának figyelembevételével – a pályázatot hirdető szervek képviselőiből alakult bizottság dönt.

A megbízásokra és pályadíjakra a pályázatot hirdető szervek 120 000 Ft-ot biztosítanak.

A megbízás alapján készült minden mű pályázati részvételi díjban részesül. A legjobb alkotások külön pályadíjat is kapnak. Ezek nagyságát – a műfajtól és az elkészült alkotás művészi színvonalától függően – állapítja meg a bizottság. A zenei művek pályadíja magában foglalja a szövegíró díját is.

Pályázni csak eredeti, új alkotásokkal lehet. A megbízási és pályadíjak nem érintik a művek tulajdonjogát és szerzői jogdíját.

A tématerveket, vázlatokat 1971. június 1-ig lehet beküldeni Baranya megye Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 9.).

A megbízásokról a Bizottság 1971. augusztus 1-ig dönt.

A kész zenei, irodalmi és képzőművészeti alkotásokat 1972. január 31-ig kell beküldeni: az irodalmi műveket Pécs város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 1.), a képzőművészeti alkotásokat a Baranya megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának (Pécs, Széchenyi tér 9.), a zenei műveket pedig a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa Kulturális Bizottságának (Pécs, Színház tér 1.).

A díjak odaítéléséről a pályázatot hirdető szervek 1972. április 4-ig döntenek.

Pécs, 1971. március 14.

Baranya megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága

Szakszervezetek Baranya megyei Elnöksége

Pécs mj. város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL:

KÁROLYI AMY
LOVÁSZ PÁL
SOLYMOS IDA
TAKÁCS IMRE
VERSEI

•

CZAKÓ GÁBOR
LÁSZLÓ ANNA
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZÁJA

•

BERTHA BULCSU: INTERJÚ
TAKÁCS IMRÉVEL
CZIMER JÓZSEF:
A MAI SZÍNHÁZRÓL
FUTAKY HAJNA:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK
POMOGÁTS BÉLA:
PÁKOLITZ ISTVÁNRÓL
TUSKÉS TIBOR:
TAKÁCS IMRÉRŐL
VÁRKONYI NÁNDOR
TANULMÁNYA

•

HÁRS ÉVA:
A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET
KISTUKRE

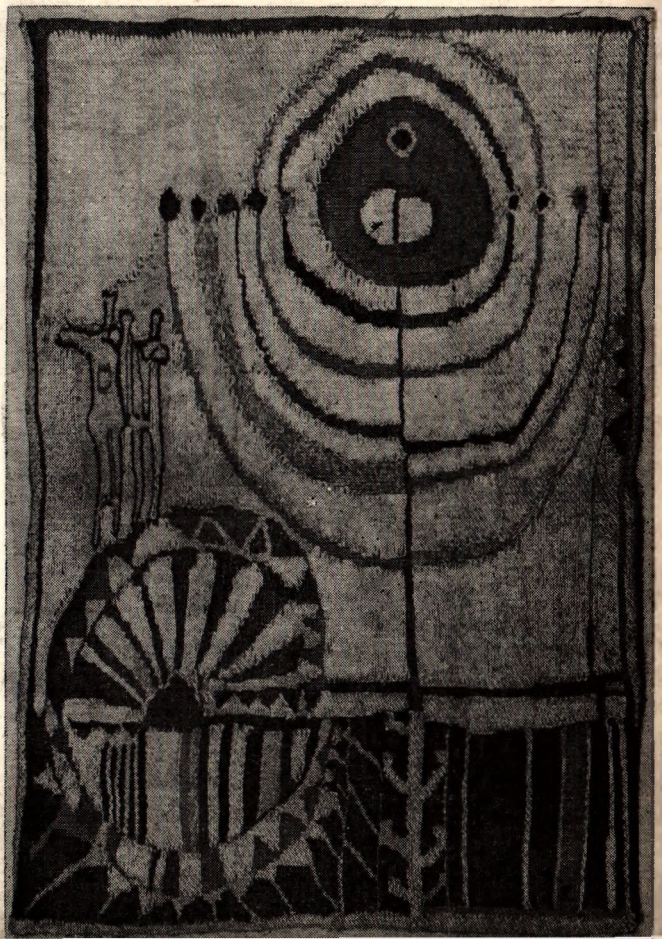

5

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BRESTYANSZKY ILONA
CZAKÓ GÁBOR
CZIMER JÓZSEF
FUTAKY HAJNA
HÁRS ÉVA
KÁROLYI AMY
LÁSZLÓ ANNA
LOVÁSZ PÁL
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIMOR ANDRÁS
SOLYMOS IDA
SZIJ REZSŐ
TAKÁCS IMRE
THIERY ÁRPÁD
TOLDALAGI PÁL
TUSKÉS TIBOR
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR

KÉPEK:

R. FURTOS ILONA
HONTY MÁRTA
ZS. KOVÁCS DIANA
KUSTÁR ZSUZSA
MÓSER ZOLTÁN

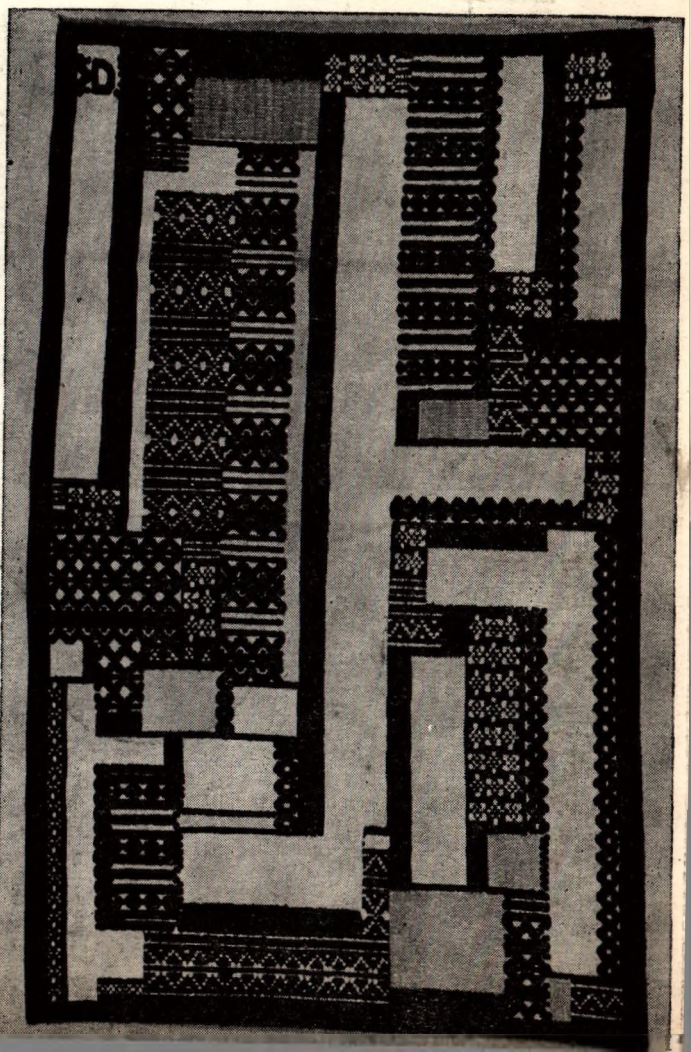

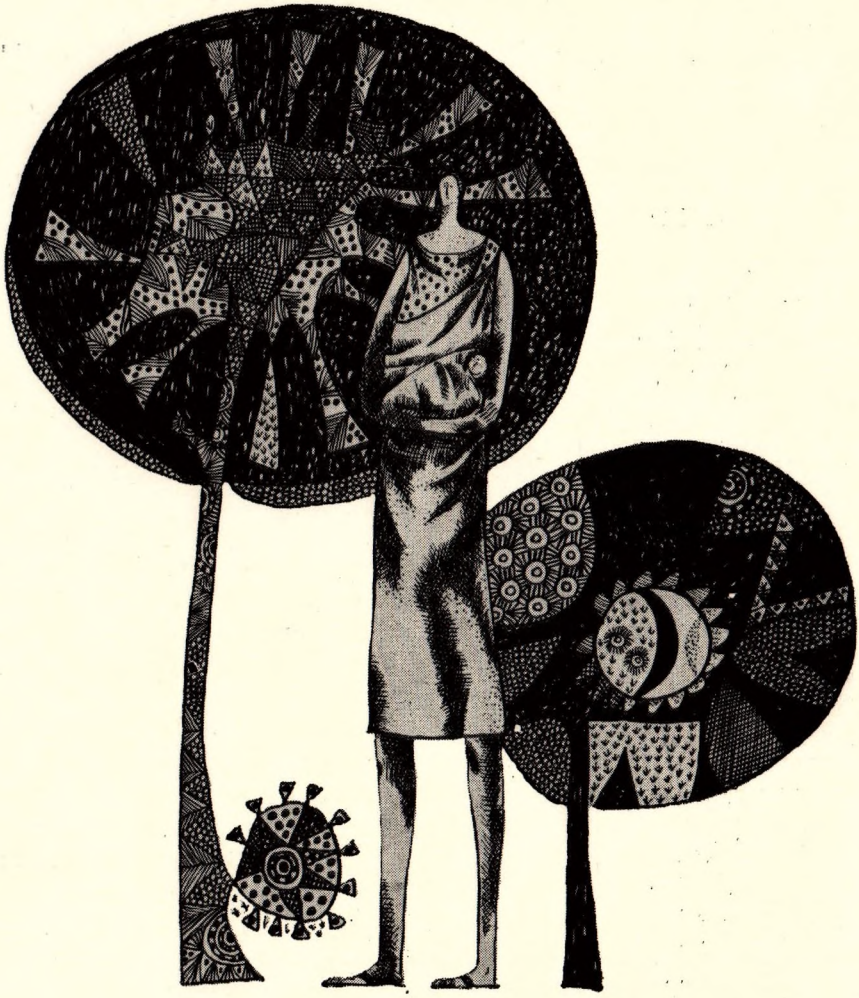

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 5. SZÁM 1971. MÁJUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Takács Imrével – – – – – 387

TAKÁCS IMRE versei: Hasukra fordult szeretők, Itt kint az éjszakában – – – – – – – – – – – – – – 395

TÜSKÉS TIBOR: „A kaland bennem mélyül" *(Takács Imre írói útja)* – – – – – – – – – – – – – – – 398

KÁROLYI AMY: Szent Györgyöt legyőzi a sárkány (vers) – – 407

LÁSZLÓ ANNA: Az útvesztő (elbeszélés) – – – – – – 409

CZAKÓ GÁBOR: Odüsszeusz (elbeszélés) – – – – – – 421

SIMOR ANDRÁS versei: Azért, Fogat és karmot, Ó, bárcsak – – 427

PÉK PÁL versei: Kit a mélység el nem oldoz, Tavaszi holdtölte – 428

THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora (regényrészlet, II.) – – – 429

SOLYMOS IDA versei: Üzenet, Regresszió, Víz alatt – – – 436

P. BRESTYÁNSZKY ILONA: Dél-dunántúli textilművészek kiállítása Szabadkán – – – – – – – – – – – – – 438

SZIJ REZSŐ: A francia könyvkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában – – – – – – – – – – – – – – 440

TOLDALAGI PÁL versei: Ezt vallom én, Ezt meséli ő – – – 442

FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték IV. – – – – – – 443

CZIMER JÓZSEF: Házi kis enciklopédia *(Beszélgetések a mai színházról III.)* – – – – – – – – – – – – – 448

LOVÁSZ PÁL versei: Genezis, Nap, Gyerekszem, Minutum, Az élet szobra, atomfényben, Világtechnika – – – – – – – 459

VÁRKONYI NÁNDOR: Monarchia és klasszicizmus (tanulmány) 461

VASVÁRI ISTVÁN versei: Hová emelhetsz?, Ott – – – – 467

POMOGÁTS BÉLA: Jelek az időben *(Pákolitz István válogatott verseiről)* – – – – – – – – – – – – – – 467

RÓNAY LÁSZÓ: Király István Ady-könyve – – – – – 473
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre V. – – – – – 475
A Jelenkor krónikája – – – – – – – – – – – – 479

KÉPEK

R. FÜRTÖS ILONA szőnyegtervei 406, 420, 426, 435, 437, 441, 460

MŰMELLÉKLETEN

1–2. TAKÁCS IMRE-portrék. MÓSER ZOLTÁN fotói
3. ZS. KOVÁCS DIANA: Szőnyeg
4. KUSTÁR ZSUZSA: Szőnyegek

A BORÍTÓN

R. FÜRTÖS ILONA (1), HONTY MÁRTA (2–3) és ZS. KOVÁCS DIANA (4) rajzai, szőnyegei

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. sz.), közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96 162 pénztárforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 72,– Ft.

71-1397 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Melles Rezső

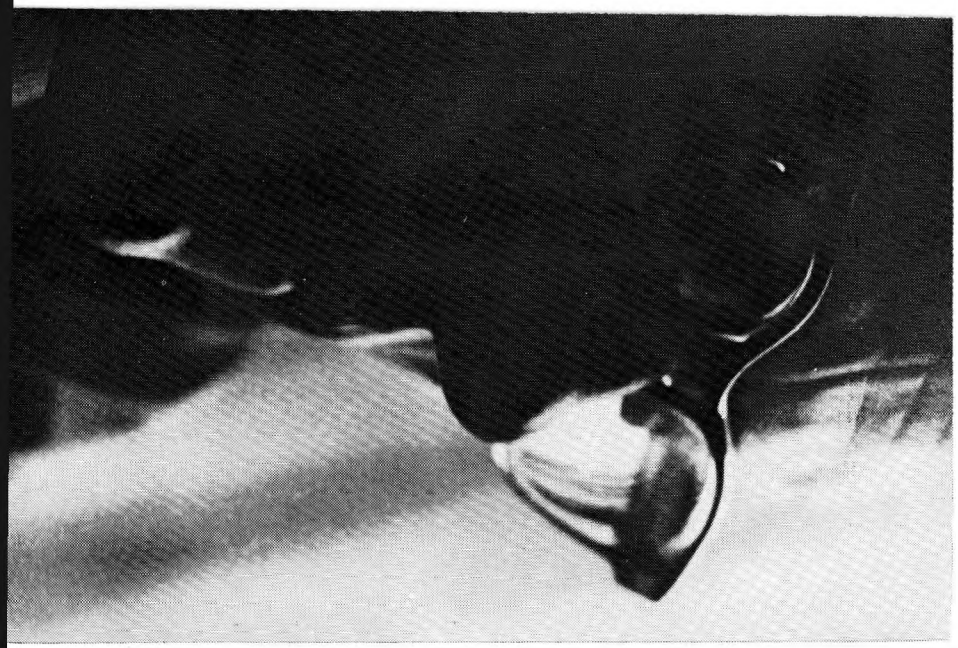

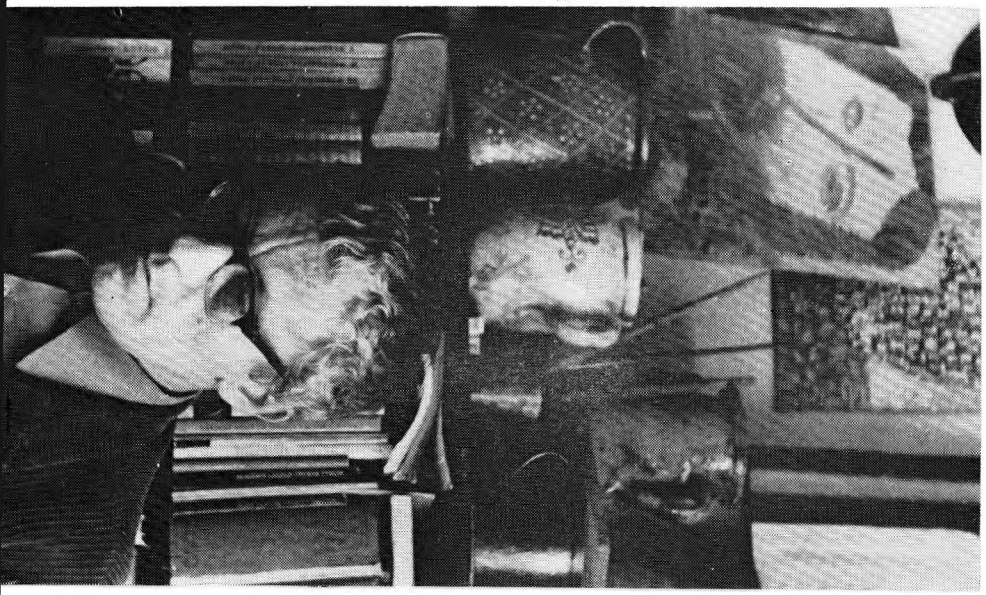

BERTHA BULCSU

Interjú Takács Imrével

Székesfehérvár, Velinszky lakótelep, reggel nyolc óra. Becsengetek. Csoszogás, hangok... Mozdul a zár. Takács Imre trikóban áll a félhomályos folyosón. Mozog az állkapcsa, rág valamit. Sovány. Csontjai fehéren meredeznek. Bevezet. Folyosó, asszonyhang, gyerekhang, fogas, szoba, szőnyeg, tárgyak, újabb szoba, egészen kicsi. Érezni, hogy aludt valaki a szobában. Takács Imre lenyitja az ablakot, aztán magamra hagy. Korábban érkeztem négy perccel. Kint is megállhattam volna négy percig, de a taxisofőr rámutatott a lépcsőházra: „D-épület" – mondta. Láttam, hogy segíteni akar, így aztán beléptem a kapun, s nekivágtam az emelkedőnek. A lépcsőfordulókban is megállhattam volna, de mire ezt átgondoltam, megérkeztem az ajtó elé. Így hát korábban érkeztem négy perccel. Nem érzek semmit, se örömet, se részvétet, sem restelkedést. Leülök, kiterítem a noteszomat az asztalra, aztán lajstromozni kezdem a tárgyakat. Olyan vagyok, mint egy végrehajtó, vagy biztosítási ügynök. Takács Imrénél foglalok. Fejet, agyvelőt, az összegyűlt szenvedéseket, az erek dermedt csokrát, a felhasználatlan, szanaszét heverő szavakat, jelképeket, Takács emlékeit... Golyóstollam egykedvűen szánkázik a papíron. A költő tárgyai kiszolgáltatottan várakoznak. A falon mángorlók függnek, lapickák, odább szalmafonatos kovász szárogató, mellette festmények, plasztikák. A képeken népi figurák, falusi asszonyok és emberek vasárnapi merevségben, körülöttük stilizált szerszámok, jelképek. Némelyik képen mutatványosok szomorkodnak. Oldalt egy polc könyvekkel és csuprokkal, az egyik fazékból ecsetek borzolódnak az ég felé. A másik polc tetején is cserépedények sorakoznak. Az egyik fazéknak rozsdás dróthurok tartja össze a nyakát. A parketten folyóiratok halmozódnak és könyvek. Az egyik polc előtt félig kész festmény támaszkodik. Vitézt, vagy apródot ábrázol majd a kép, ha egészen elkészül. Az apród arca még üres. Szürke folt jelzi az arc határait. Nincsen sem szeme, sem orra, sem szája. Az apród még nem lát, és nem hall. Az apród még semmit sem tud a világról. Azt sem tudja, hogy a mester, aki festékfoltokból lassacskán felépíti majd az arcát, valójában költő. De motozzunk még a tárgyak között. A sarokban avétt szuszék láda, a ládában festmények. És odább ismét köcsögök, és maszkok, cserépből, fából, színesen, feketén. Az asztalon füzetek, könyvek. Egy Bulgakov-kötet, Tamási Gáspár szakadozottra olvasott életregénye, aztán a Modern francia drámák feketébe kötve, és Takács Imre válogatott verseinek vaskos kötete, az Elsüllyedt föld. A könyv borítója már fakóba váltott, színét elette a por és az éles ferde szögben beverődő napfény. Az Elsüllyedt föld nagy összefoglalás, visszatekintés, emlékeztető. Takács Imre világa, mint egy hegy, elénk mered. Megállítja a szellemet, és kényszeríti, hogy odafigyeljen a kezdetekre, az útra, s vele járja a füzeseket, mezőket, a gond és a szépség fényben ragyogó útjait.

Takács Imre Rábasömjénben született 1926. augusztus 31-én. Szegénysorsú parasztcsalád gyermeke. A kenyérkereső foglalkozást kosárfonóként kezdi, aztán maga is földműves lesz. Később, 1952-ben kerül az egyetemre. Ekkor már elég rendszeresen felbukkan a neve az irodalmi lapok hasábjain. Az egyetem befejezése után Soponyára kerül, s három évig működik a gyermekvárosban, mint nevelő. Soponyáról Székesfehérvárra vezet az útja, ahol eleinte tanít, majd könyvtáros lesz. A művészetpártoló városban otthonra lel, s a könyvtári szinekura mellett idejének nagy részét az alkotó munkának szentelheti. Művei: Zsellérek unokája (versek, 1955); Kőangyal (versek, 1959); A csillagok árulása (regény, 1960); A férfi tánca (versek, 1964); Elsüllyedt föld (válogatott versek, 1969). Takács Imre verseit, míves kisprózáit, állásfoglalásait rendszeresen közlik az irodalmi folyóiratok és napilapok. Megfontoltsága, felelős

művészi magatartása általános elismerést aratott országszerte. A csillagok árulása című regényéért 1961-ben József Attila-díjjal tüntették ki. Takács Imre az utóbbi esztendőkben, mint festegető, tehetséges szobrokat faragó művész is ismertté vált. Művei több alkalommal kiállításon is szerepeltek. Festményei egyszerű, puritán kompozíciók. Paraszt ősök, kerítések, házak, népi szerszámok sorakoznak egymás mellé, és mögé, színesen, magasrendű formakultúrát hirdetve. Takács Imre a paraszti múlt, és az emberi magatartás változó rendjére figyel, lényegkereső komolysággal és buzgalommal. A tartalom megragadása során alkalmas formákat keres, így a tollat gyakran az ecset, vagy éppen a vonyókés váltja fel. Festményei, versei, faragásai harmonikusan kiegészítik egymást, erősítik a főszólamot.

Kényelmesen végzek a tárgyak lajstromozásával, mire Takács Imre visszatér a szobába.

– Kávét kellett innom, hogy felébredjek – mondja, aztán a díványra ereszkedik és falnak veti a hátát. Narancssárga inget húzott magára és halványzöld kordkabátot. Szemüvege mögül feszülő, meggyötört, csontos paraszt arc mered rám türelmetlenül. Haja már ősz. Az inak és ráncok túlfeszülnek az arcán, mintha görcs kínozná. Olyan, mint egy agyondolgoztatott éhező béres. Hangjában nyugtalanság:

– Mozdulni kellene ... Semmi felelősség, semmi hatalom ... A megélhetés gondjaiba torkollik minden – mondja.

Nem egészen értem, hogy mit mond. Az arcát nézem, egyre csak az arcát. Mintha valamilyen baljós dráma készülődne ezen az arcon. Ha megszólal, szakadékok, árkok, vízmosások, hegyek támadnak az arcán, mintha csak valamilyen misztikus erő rombolná szét megszokott, ismert vonásait.

– *Az elején kellene kezdenünk* – mondom. – *Egészen az elején. A gyerekkorodban. Miből éltetek, milyenek voltak a szüleid?*

Takács Imre cigarettára gyújt, belemered a füstbe. Sokára szólal meg:

– Apám napszámos ember volt. Két hold földön nem lehetett gazdálkodni. Egy tehene volt, ezt a tehenet fogták össze a nagybátyám tehenével. Emlékszem egy veszekedésre, ami majdnem drámai fordulatot vett a tehenek miatt ... Ki hozott a liszt mellett szenet is? Ki ment messzebbre fáért? A nagybátyám leteperte az apámat a kemenceajtó elé. Egyszer pedig a masináláskor történt a baj. Kímélték apámat, gyenge alkata miatt nyársolásra, zsákolásra nem volt jó. Számolni viszont tudott, így mázsáló lett a gép mellett. Egyszer aztán Németh úr, a masina tulajdonosa elvitt kétszáz mázsa gabonát, de elfelejtette beírni a könyvbe. Nem rossz akaratból, csak éppen elfelejtette. Az emberek megharagudtak, a házunknál fenyegetőztek. A temető ott volt a kertünk alatt. Én annak a kerítése mellett járkáltam, amikor kiderült, hogy hová lett a búza. – Egyszer meg árvereztek a pásztorháznál. Apám a nyakába ültetett és elvitt a licitára. De aztán megláttam a csendőröket. Leugrottam, és futóra ... A kéményseprőktől is féltem.

– *Házatok volt?*

– FAKSZ-kölcsönnel építettük. Falusi Kislakásépítő Szövetkezés, azt hiszem ez volt a neve. Mindig lestük a tehénből a borjút. Nem ők voltak kegyetlenek, hanem a mi szegénységünk. Apám nem mehetett a cukorgyári kampányokhoz, pedig ott három-négyszáz pengőt meg lehetett keresni. Ez az őszönkénti lélegzetvétel nekünk nem volt meg. Gyenge alkatú ember volt az apám, katonának sem vették be, csak munkaszolgálatosnak. A drámai feszültség nálunk ebből az őszi hiányból következett. Engem anyai ágon hagyott ruhákban járattak, sokszor a lányok levetett kabátjában. Négyen voltunk testvérek ... Később anyám, a bátyámat beszerezte krampácsolónak. De az sem tartott sokáig, mert megerőltette magát. Később örököltünk még ezer öl földet ... Földjeinket – két helyen is – nem akkor lehetett szántani, amikor kellett volna, mert a víz megszállta őket minden évben. Az összes átkot, ami az apámra szállt, nem tudtam megérteni. Az anyám tehetséges asszony volt, tehetségesebb, mint bármelyik az ángyaim közül. Ez olyan dráma, ahol mindenkinek igaza volt.

– *Valahol olvastam, hogy te is gazdálkodtál...*

– Először kosárkötő lettem, majd vízhordó az aratóknál. Akkor kezdett nekünk jobban menni. Két tehenünk lett... A harmincas évek végén kezdtük a kosarat főzött vesszőből készíteni. Egy zsidó kereskedő hozott valahonnan hollandi kosarat. A bogyoszlóiak megnézték jól. És lemásolták. Külföldre ment a kosár, de aztán a háború után már nem kellett. A bátyám fogságba került, az öcsém elment ipari tanulónak. Kaptunk még négy hold juttatott földet, és egyet béreltünk is, így lett hét és fél katasztrális hold.

– *Ekkor már írtál...*

– Én már kosárkötő koromban újságot olvastam, a KALOT lapját. A Magyar Vetés-ben olvastam először a modern mezőgazdasági módszerekről. Feudális ellenes volt ez a lap. Gondolati indítással éltem már a negyvenes években, pedig egyetemet végzett embert nem is láttam. Én a háború előtt már tudtam, hogy van Illyés Gyula, Veres Péter, Sinka István. Amikor ganajozni mentem, a Török áfiumot olvastam a szekéren. Nem tudtam, hogy itt mi van, de azt, hogy egy ország, ahol Veres Péter él, azt igen. Már 1945 előtt írtam verseket. Ha négy faluból állt volna Magyarország, akkor jók ezek a versek. 1943-ban írtam egy regényt is. Szépálmú gimnázista fiúról szólt, aki hazamegy és rendbeteszi a faluját. Mi akkoriban óhajtottuk a civilizációt, az anyagot, a gépeket, az üvegfalakat. – 1949-ben felvettek a Szabad Föld szerkesztőségébe. Ősz volt, éppen krumplit szedtünk. A húgom hozta a táviratot. Azt írták, hogy menjek a Szabad Föld-höz. Nem szabadott volna elmennem, de nem bírtam ellenállni a hívásnak. Úgy gondoltam, hogy majd a szüleim bérbe adják a földeket, de nekik eszük ágában sem volt a földet szétadni. Másfél hónapig voltam Pesten. Aztán meghalt az apám. Akkor hazamentem és újra felültem a szekérre. Hordtam a répát a cukorgyárba, dolgoztam a földeken tovább. 1952-ig otthon voltam. Az utolsó évben már a téeszben dolgoztam. 1952 őszén kerültem egyetemre. – Avatag volt a falusi politika. De én föllelkesültem, beugrottam a hatvanezer traktornak, amit megígértek. 1949-ben történt például a következő. Így hangzott új versem egyik sora: „Kufárok futnak, ha győz..." A szerkesztő átírta: „Kulákok futnak, ha győz..." – Istentelen volt így megszégyeníteni az embert. Mert ott Sömjénben csupa rendes parasztember lakott. Könnyű volt a versemet a Múzeum utcában átírni, de utána Sömjénben kihajtani lucernáért...?

Takács Imre nyelvén furcsán összetorlódnak a szavak. Nehezen érthető, hangtanilag göcsörtös mondatokat halmoz maga elé. Közben egyre csak szívja a cigarettáját. Egyikről a másikra gyújt. Fájdalmasan nyög a mondatok végén. Kispárnát tesz a lába alá, borzongva kuporog a díványon. Néha előrehajol, s a hamutartóba ejtett gyufaszálak lángját két ujjal elfojtja. Bütykös, vastag ujjával érzéketlenül nyúl a lángba. Milyen ember? Milyen szenvedő kezű ember ez a Takács Imre... Mit mond még? Kérdezni kell.

– *Van olyan szó, íz, illat, szín, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Van... A múltkor akartam egy ilyen verset írni. A színekből indultam volna ki, de az illatokat is kerestem... A barna, amilyen az öreganyám volt, az ablaktok, a kenyér, a gledicsia, szentjánoskenyér, a régi asztalok. A piros, a pipacstól kezdve a kislányokig, ahogy leülnek a porba. A sárga a búzaszemtől egészen odáig, hogy arattunk, s az apám orrából elkezdett folyni a gyomorsav. Szépség és szörnyűség együtt. Én voltam kint vele, markot szedtem. Részes aratók voltunk. – Hogy én festek, innen jön. Rábasömjénben háromszáz alkonyatot láttam, amikor a földünkről mentem haza. Mert mindig keletről mentem nyugat felé. Háromszáz festményt láttam. Ezen képeztem magamat. Van egy versem apám utolsó napjáról, ott a hajnalról írok. Az alkonyt még nem tudtam megírni. Városban is érezni, látni az alkonyt évente ötször, falun százötvenszer. Kozmikus élmény falun inkább van, mint itten most.

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Nem tudom... Fiatal koromban az őszt szerettem, azt hiszem most a nyarat, mert fázékony vagyok a sok cigarettától. A nikotin összehúzza a lábamban az ereket. Sömjénben én jártam egyedül ing nélkül. A vízpart akkoriban úri dolognak látszott. Két versem is van, ami a strandoló nyárról szól. Egyik balatoni, másik Velence tavi. Jó lenne olyan világban élni, ahol nyugodtan lehet nyaralni. A strandokon válságos lélekkel vagyok jelen. Pákozdon persze más... Úgy mondják arrafelé, hogy Páskom. Van ott háromszáz öles telkem, kis kamra, szőlő. Ültettem oda tíz bokor fekete ribizlit. Azt szeretem szemelgetni, ahogy a nap átsüti a szemeket, és átforrósodnak. Borom az száz, százharminc liter szokott lenni. A fiam a Takács-féle pákozdi savanyúnak nevezte el. Van egy kis otellóm is, amit tavaly már a héjon erjesztettünk, hogy szép sötétvörös legyen. Na, de egészen elkanyarodtam... – Nekem minden évszakról otthoni élmény jut eszembe. A telet is úgy őrzöm, mint otthoni képet. Van nekem egy téli napom... Mentem Bogyoszlóra, hogy kosárfonást tanuljak. Dermedt volt az egész határ. Járni lehetett a megjegesedett hó tetején. Sütött a nap, minden ragyogott. Csak a fák fekete grafikája szakította meg ezt a kék-fehér ragyogást. A kamaszkor szép élménye volt ez. A másik a szilveszteri csúszkálás... Így van. Nem a tavaszban hisz az ember, az könnyelmű, túl szép és túl rövid. A tavaszból nekem nagyon elég Janus Pannoniusnak az a verse, amit egy dunántúli mandulafához írt. Ez a vers nekem a költészet értelmét is jelenti.

– *Mit kell csinálnunk az életben? Véleményed szerint hogyan kell élni?*

– Istentelenül kegyetlennek lenni. Azért mondom én ezt, mert én igencsak jó leszek mindig, de ezzel becsapódok. Amit kegyetlenségnek mondok, talán nem is az, de el kell végezni. Csak én későn végzem el, így hát kegyetlenségnek tűnik. Annak kell kegyetlennek lennie, aki jó szeretne lenni. Aki időben kegyetlen, nem kell úgy, éreznie, hogy kegyetlen.

– *Emberi viszonylatokra gondolsz?*

– Azokra. Persze ez a szigorúság rögtön a szépséget jelenti, ha az anyaggal állunk szemben, fával, amit faragunk, bokorral, amit nyesünk, vagy ha Pákozdon a taracskot kivágom. Úgy is fordítható, hogy a művelés következetessége, és akkor már szeretet. Az embereknél ez más. Ott hiába akar az ember a szeretettel mást, mint ami a másik természetéből következik. Hozzáfűzném, hogy Veres Péter élete alkonyán hasonló felismerés alapján szerethette meg Shakespeare-t. Nem a természettel való harcok a nagy élmények, és nem is az osztályharcok, hanem az önmagunk és a környezetünk viszonya. Nem a csatározás és a történelem szorul versekre, hanem önmagunk.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Jaj, nemrég... És a gyerekkoriakat kizárva, többször az utóbbi öt évben, mint valaha is... Utoljára 1970. február 13-án. Felnőtt fejjel először, amikor a bátyámról azt hittük, hogy meghalt a fogságban. Akik jöttek haza, azt mesélték, hogy elvesztette az eszét. Amikor utoljára látták, egy kátrányos hordóban ült és kiabált. Elbújtam a szekérszínbe, és ott már nem tudtam magamon uralkodni. Húsz éves voltam akkor.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Ilyen rengeteg van. Azt hiszem, minden író többet kigondol, mint amennyit megvalósít. Nemcsak írásmű, hanem sok kigondolt szobrom és festményem is van, amivel bizonyíthattam volna. Ha egyszer olyan műhelyem lenne, ahol a fejszét, szekercét, fűrészt, ecsetet és az írógépet egyaránt használhatnám... Ahol teljes szabadságban élhetnék, mint egy iparos... Akkor igen... Olyan helyen kellene laknom, ahol ezt a ritmust, hogy most kapálok, írok, most vések, vagy vendéget fogadok, meg lehetne valósítani. Sajnálom, hogy nem olyan vagyok, mint akiket tisztelek is ezért, hogy tudnak csak szellemi emberek lenni. Az, hogy huszonhat éves koromig a falumban éltem, folyton eleven óhajtást hagyott bennem az anyag iránt. Ha én egy kertben élhetnék, akkor talán nem akarnék szép tárgyakat létrehozni. A művészet a szép tár-

gyak létrehozása. Azok az eszmei kötődések, melyek a Kréta-szigeti templomkapuhoz kapcsolódtak, úgyis elmúlnak, és most mi a magunk szellemiségével látjuk a kaput szépnek. tehát a festményeket is a magán való szépsége teszi örökké. Ha csak attól lenne szép, vagy jó, amit mondani akar, akkor már holnap érvénytelen. Ez minden művészetnek a titka. Ezért vagyok én a tartózkodások híve. Ez aztán belső feszültséget hoz létre... Nem eszi meg az ember, amit csinál.

– *Voltál valaha életveszélyben?*

– Egyszer, 1945. március 27-én. Amikor a járőr megtalálta a hídunk alatt a katonaruhát. Azt hitték, az enyém. De valami őszinteség lehetett az arcomon, mert aztán megértették, hogy nem az enyém a katonaruha. – Mondhatnám az utóbbi években engedtem magamnak annyit, hogy érezhessem magamat életveszélyben is. De ez már áttételesebb, az egyénileg kivívott szabadság állapota. Vállalt létbizonytalanság, amikor titkokat hallhat ki magából az ember, ami nem szólalna meg, ha kispolgári módon védetté tenné az életét minden áron. A költőben a belső hangra való kíváncsiságnak mindig erősebbnek kell lenni, mint a biztonság iránti vonzódásnak. A biztonságot is innen látjuk gyönyörűnek. Ha bent tapicskolnánk, az valami szörnyűség lenne. Megértem Radnótit, aki kenyeret adott cigarettáért, pedig cigarettát is adhatott volna kenyérért.

Feltámadt a szél, átsüvölt a házon. Az ajtó becsapódik, kinyílik, újra becsapódik és újra kinyílik. Odapillantunk mind a ketten. Az ajtón nincs kilincs. A kiszakadt szerkezet helyén űr tátong. Az ajtót nem lehet becsukni. Takács Imre sokáig nézi a szakadt ajtózárat, aztán megszólal:

– Nem tartok itthon bort, mert megromlanak tőle a napok. Gondoltam, majd kimegyünk Pákozdra. De az tizenkét kilométer. Én biciklivel szoktam kimenni... Feketét adhatok... Csak egy sportfőzőm van... Ezt Pákozdra is magammal vihetem. Ülök a hegytetőn és főzöm a kávét. Ez a modern világ mi...? Te persze nem iszol kávét, ugye...?

– *Nem szabad kávét innom.*

– Én azért iszom egyet... Még mindig nem ébredtem fel egészen.

Feláll, kibotorkál a konyhába. Követem. Megállok az ajtóban, és figyelem, hogyan működik. Megtölti, összeszereli a gépet, aztán felteszi a gázra. Fél üveg méz áll a keskeny konyhaasztalon. Rápillant, aztán hirtelen mozdulattal belekanalaz. Megmarkolja az üveget és kanalaz. Nyeli a mézet újra és újra. Dühösen eszik. Néha odavet nekem egy-egy szót, félmondatot. A családról, a pénztelenségről. Olyanná válik, mint egy éhes erdei medve, vagy mint a mutatványosok fáradt medvéje. Közben a kávé is elkészül. Körülményesen töltögeti, szétszereli, mossa, zörög vele, s közben meg-megszólal:

– Ha azt kérdeznéd, mi a boldogság, azt mondanám, hogy ami 1944-ben volt, amikor ettünk, ittunk, mert már semmit sem lehetett eladni, vagy megvenni. Annyi keringőt soha nem táncoltak, mint akkor. Amikor a dologidő következik, akkor vagyunk aztán boldogtalanok... Tegnap voltam egy jelölőgyűlésen. A tanácselnökhelyettes tartott egy előadást, hogy mi épült fel és mi épül még. Szégyelltem magamat. Mit csináltam én mindezért? A jövő javára mondunk le, fizetünk rá, dologidőben.

Kávézás után cigarettára gyújt. Két ujjal elnyomja a lángot, aztán hátra dől a heverőn. Pöfékel, dolgozik a füsttel. Úgy tűnik, semmiben sem talál megnyugtató élvezetet. A huzat elkapja a füstöt, kinyújtja, aztán a résekhez préseli. Nézzük egymást, Takács Imre várakozva figyel. Megszólalok:

– *Milyen a közérzeted?*

– Nem jó. Mondjam, hogy rossz? Én most valóban azon a ponton vagyok, hogy a műhellyel kapcsolatban dűlőre kell vinnem, amit mondtam. Elmegyek a vezetőkhöz, hogy segítsenek nekem ebben. Ha ez nem sikerülne, most azt is vállalnám, hogy elmegyek egy másik városba, ahol ezt megadják. Olyan életteret, ami az én alkatomhoz való. Emeleti lakásban, par exellence lehetek író, de ember akarok lenni... Tárgyi környezetre is szükségem van. Ilyen városi életformában én boldogtalan vagyok.

Az ember szeretné, ha mást is csinálhatna, mint hogy verseket csinál. Valahol, ahol beleszólhatnék valamibe. Ha megnézek egy mezőgazdasági cikket, úgy érzem, talán helyem lenne egy testületben, ahol valami eldől. Ezek a dolgok engem legalább annyira érdekelnek, mint az irodalom. Most, mintha nem lennék a helyemen. A gazda szerepe helyett, törvényen kívüli poéta. Hogy csak énekes legyek, kívül a városon, ez nekem nem tetszik. A komolyság legalább annyira bennem van, mint ahogy verset is tudok írni.

– *Tudod mi a halálfélelem?*

– Szerintem, ha éjjel felébredek és szorongásom van, az orvosi eset. Mélyebb értelmű az a félelem, amit akkor érzek, amikor jó útra tértem, jól csinálok valamit. Ilyenkor úgy tűnik, a befejezésre nem lesz módom, mert el kell pusztulnom. Harminc évesen legyintett meg először engem a halál óhajtása és ennek rémülete. A szakadatlan tiltakozás, a mégis óhaj. Múltkoriban Szombathelyen a kollégiumban aludtam. Arra gondoltam, hogy milyen szomorú az, hogy örökre szeretnék elszenderülni az idegen falak között. – Ha otthon maradok a falumban, mint téesz-tag sokkal nagyobb anyagi biztonságban élnék. József Attiláék négy pengője egy versért magasabb volt, mint a mai háromszáz forint. Ez az egy ruhám van, ebben megyek irodalmi estre, kiállítást megnyitni, mindenhová. Most kaptam egy barátomtól cipőt. Egészen jó cipő ez még ... Könyvem ennyi van, ami itt van, mert eladtam a többit. Képeim között is vannak zsürizettek, de képet nem lehet eladni.

– *Ismered a magányt? Mit csinál az ember, ha magányos?*

– Szeretem, és nem értem a modern világ emberi magányában szenvedőket, ha azok férfiak. Ha gondolkodók, atyaiak és nemcsak gyermekiek. A szellemileg érett embernek azt a magányát, amiről beszélek, én nem érzem. A nőkét igen. Egy ilyen városban is több munkásszálláson több száz fiatalember szorong. Erkölcsileg is zsákutcába kerülnek. Családalapításra nem gondolnak, a nőkkel való kapcsolatuk a leglinkebb. Pedig a megfelelőséget a női szálláson mindegyik kikereshetné. A nők helyzete nem lett megoldva, s ezzel a férfiak is veszítettek. A nők magánya szörnyű. Alkotó ember nem lehet magányos, de az a kis ember-állat, ahogy Veres Péter mondaná, a magányosságba belepusztul.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem tudom. (Nagyot nevet.) Akiket esetleg annak hisz az ember, vajon nem azok segítenek-e a legtöbbet, hogy megtaláljam önmagam határait? Biztos, hogy ellenségeim azok, akik nem szegülnek szembe velem, de valamilyen érvénytelenségükkel elveszik előlem a helyet és a levegőt. De ezekkel nem lehet találkozni, megfoghatatlanok. Nemcsak írókra gondolok és művészekre, hanem akik az íróasztalok mögött ülnek és soha nem tettek fel nekem olyan kérdéseket, amelyekről érezném, hogy jó helyen ülnek.

– *Mit tartogat neked a jövő? Vannak elképzeléseid?*

– Nem tudom. Azt hiszem, rajtam múlik. Az önmagam szigorúságának a magjában hiszek. Ha szétrobban ez a mag, akkor semmit. De most kezdhetnék szép dolgokat csinálni. Ha engedek, akkor nyekk. Ha tudsz nem engedni, akkor bármit csinálhatsz. Egyet szeretnék magamnak, egy olyan férfiúi függetlenséget, ami cselekvőképes férfiembernek a teljes szabadságot jelenti. Másként megbetegszik az egyéniség. Most mint szeizmográf tudok hasznos lenni, és nem mint teremtő egyéniség. A szeizmográf szerepet utálom és unom.

– *Véleményed szerint mi a szülőföld? Nyelv? Ház? Fák? Folyó? Illat?*

– Számomra az égbolt eseményei. A folyamatos színház az égbolton. Aztán a szél és a sömjéni éjszaka, ahol a sötétség valahogyan más volt. Az ablakokból is csak kiparázslott a fény, de nem világított. Amit most ismerek fel utólag: a tárgyak, szerszámok arányossága tanította az embert művészetre. A művészet alaptörvénye is lehetne, hogy a csép nyele és hadarója hogyan aránylik egymáshoz. Fölér az aranymetszés-

sel, mert emberiek az arányok. Ott a tarlógereblye, a vonyogó. Vagy például mekkora látszik ki a kaszaköből, ha a tokmányban van?

– *Az ember egyszercsak elkezd írni. De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény, valami, talán még a gyermekkorban. Nem tudom, erről . . .?*

– Tizenhárom éves lehettem, történelem, vagy irodalom óra után, délután a vasútparton legeltettem a vöröstarka tehenünket. Akkor írtam életem első versét. Egy új Hunyadi János óhajtása volt. Olyan jöjj el István király-féle gondolat, csak én Hunyadit óhajtottam.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Írok ötletből gépbe, és szabad asszociációs verseket kézzel. De nehezen írottak is vannak. Azok a fontosabbak. A könnyen írt versek csak olyanok, mint a légzés, vagy az új lehetőségek kutatása. A prózánál más a helyzet. A regényemet gépbe írtam. Nem kellett rajta többet javítani, mint hogy a keretet levettük és néhány szót kicseréltünk. Azt még Soponyán írtam szakaszosan. Hogy visszaállítsam a stílust, visszaolvastam néhány lapot. Az írás könnyűsége abból származott, hogy teljes szabadságot éreztem a témában. A második regényemben aztán elbuktam, mert a művészi igazmondás és a kötöttségek között nem találhattam meg magamat.

– *Mikor írsz, és hol?*

– Nem írok rendszeresen. De ezen akarok most már változtatni. Sokszor inkább este tudok írni, amikor az emberek közötti sodródásnak olyan fáradtsága szállja meg az embert, hogy fellazítja a kiszolgáltatottság. – Itt ennél az asztalnál írok, de különböző helyeken a városban is.

– *Miért írsz? Mit gondolsz, mit ér ma az embereknek az írásmű?*

– A közérzetüket és a magatartásukat letenni. Formát adni az emberek érzéseinek. Ahogy egy királysírra letesznek egy kardot. Vagy egy parasztsírhoz odatűzik fejfát. Az irodalomnak nem a társadalomformáló szerepében hiszek, hanem a közvetett hatásában, abban, hogy megtanítja az embereket gondolkodni. Én magam csak azt és akkor írok, amikor el tudok felejtkezni a reménytelenségről, ami az egyéni életen belül együttjár az írással. Életem olyan szakaszában vagyok, amikor döntenem kell a kényszerű árokugrások és az önkéntes, megtervezett hídépítés között.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– A festés és a faragás. Persze ezek között sok az idétlen próbálkozás. De ha egészen komolyan elgondolkodnék mindezen, akkor sem hiszem, hogy abba kellene hagynom. Janus Pannoniusról szeretnék egy képet festeni a mandulafácskával. Szeretném megfesteni az őseimet, úgy ahogy ez a téma megérdemli. Úgy szeretnék szobrot faragni, hogy a népi tárgyalkotások és az emberábrázolás valamilyen egységét hozzam létre. – És még valami. Szeretnék egy szép kis házat építeni a pákozdi szőlőskertembe. Nem drágát, palotát, hanem kicsit és szépet.

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem írás, hanem valami más?*

– El. Akár a Földművelésügyi Minisztériumban is szívesen tevékenykednék.

– *Min dolgozol most?*

– Véletlenszerűen írom a verseimet . . . Ameddig élek, írom. Belefogtam egy különös regénybe is, ami a múlt század első felében játszódik, határozottabb időmegjelölés nélkül. Egy obsitos a főhőse, aki szemérmetlen események sorozatán esik át. Ennek az eseménysorozatnak a végén vagyok. Innen kezdve a disznó huszár sajátos emberi magatartás kialakításával viszi tovább a regényt. Ezek még csak elképzelések. Egyébként új verseskötetem már nyomdában van, címe: Szertartás. Rövid prózai írásaim gyűjteményét is szerkesztik már a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

– *Beszélhetnél a terveidről. Mit akarsz a világban mint költő és mint ember?*

– Két hiányérzetem van. Nem tudom összeforrasztani az Elsüllyedt föld és a Henry Moore-vers világát. Egy lépés Sömjénbe, egy a párizsi galériákba. Másik gon-

dom, hogy ennek a civilizációnak a szépsége nem kapott szót a költészetben. A szó sír, az űrhajó pedig jól működik. A magyar költészetben is el kell jutni egy olyan pontra, hogy az ember magában való szépségét vagy fájdalmát jelenítsük meg. A nagy népek költőinek a nagyvonalúságára gondolok. Ne sírjon, mint a fábaszorult féreg. Egy ilyen összeötvözés talán sikerült a Picasso- és a Giacometti-versekben.

– *Milyennek látod az író társadalmi helyzetét, s helyét a közéletben?*

– Így nem látom jónak... A jó műveket nem honorálják úgy, hogy azok biztonságában az új jó műveket kivárhassuk. Napról napra élve nem tud az ember nagyobbszabású műbe kezdeni. Amikor Gelléri Andor Endre megkapta a Baumgarten-díjat, elutazhatott Velencébe. Mit mondjak? Nem arról van szó, hogy az írók képviselők legyenek. Hanem arról, hogy az írásaikban beszélhessenek még nagyobb felelősséggel. Lehet, hogy ennek nincsenek objektív akadályai, csak az idegbaj.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak? Milyen elképzelések vezérelnek?*

– Mindig biztos lehessek abban, hogy őszintén fejeztem ki magamat.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Elveszítettük egymást. Lehet, hogy igazságtalanul szakad el az ember a saját korosztályától. Ez az egész társadalom legfőbb átka. Talán lehetne kapcsolatom olyan megpocakosodott és kopaszodott negyvenöt évesekkel, akikkel ha kapcsolatom lenne valóban, nem kellene a hosszúhajú fiatalokhoz vonzódnom. Lehet, hogy rosszhiszemű az ember, ha úgy véli, a vele egykorú gyár- és iskolaigazgatók feladtak mindent. Az biztos, hogy nem tudják egymásról, ki mit adott fel. Nincs meg a társadalmi érintkezés, ami tisztánlátást adna az embernek. Könnyű azt mondani, ifjú szívekben élek... Talán élhetnék negyvenöt éves szívekben is, csak nem találja meg az ember a negyvenöt éves szíveket.

– *A nőkről is mondhatnál valamit... Mit jelentenek életedben, sorsodban?*

– Aranyat csak aranyért vagyok hajlandó cserélni. Volt idő, amikor csodálni tudtam a nőket, még ahogy a művészetet megszerettem, az is összefüggött a nők iránt érzett vonzalmammal. A nőkkel tudok beszélni, megszólalóvá válok. Negyvenöt éves vagyok, így túlsúlyba került nálam az atyai magatartás. – Hogy a pályámat megóvhassam, istentelen harcot kellett vívnom a szülői házban. Olyan kapcsolatokat is féltem kezdeni, ahol gondban vagy kötöttségben szorul meg a férfi. Kimaradt az ifjúságom. Amikor 56-ban megházasodtam, az rendező dolog volt. Valahol aztán ennek a rendezettségnek a tartalékai kifogytak. Mindenről le tud mondani az ember, de a lemondásai közben felgyülemlő hiányról nem lehet lemondani. Lehet, hogy Corbusier rendszere adja a megoldást, amikor a törzsi társadalom szerkezetét ülteti el a civilizáció magas fokán. – Én személy szerint üdvösebbnek tartanám a munkásszállások helyett a városszéli bádogházakat. Ne hazudjunk, és ne fogjuk le az életet.

– *A valóságos terveid után álmaidról is mondhatnál valamit befejezésül.*

– Most olvastam az újságban egy hirdetést. Kislángon eladna valaki egy házat nagy kerttel. Ha azt megkaphatnám... Csinálnék ott Mózer-szőlőművelést, élnék ott napi húsz forintból. Nem az izgatottság, hanem a nyugalom szülné a verseimet. Ott megszabadulhatnék az örökös félelemtől, ami a városon a létfenntartással jár. És tudnék olyan tartalékokat képezni, hogy havonta Pesten tölthessek négy-öt napot. Akkor gátlástalanul megfürdőznék abban, ami Budapestet jelenti. Esküszöm, így lennék közelebb Pesthez is, mint hogy a szomszéd városban élek fővárosi költségekkel megterhelve.

Elutaztam. Takács Imrét ott hagytam a szuszék, a zsombor, a lapickák, festmények, maszkok és a drótozott nyakú cserépedények között. Az arcán egyetlen barázda sem volt a helyén, valami készülődött a belsejében. Várom a híradást. Minden csengetésre összerezzenek.

TAKÁCS IMRE

Hasukra fordult szeretők

Schaár Erzsébetnek

Hasukra fordult szeretők sírnak fölvonyítanak egymás mellett
testük esendősége tavaszán a síkos vérlepedőn
a fogódzók elnyelődése napján mint nyálkás méhlepényen
a születés megtagadása idején a biológiai csonkaságban

Zokognak a hasukra fordult szeretők
mint kettéhasított szarvas hangtalanul a sarki fagyban
megnyúzva kizsigerelve vízzel lelöttyintve
légmentesen becsomagolva jéghártya-celofánba
és gyéren földíszítve kegyelemmel

Jéggolyócskákat sírnak a hasukra fordult szeretők
a műanyag szögekre a műbőr vánkosokra
a fénytől és nedvektől fehér sávokra
a bíbor árnyékokra
a cselekvés legfeszültebb pillanatában
a közös vállalásban

Könnyeznek a hasukra fordult szeretők
halálukban is élő csecsemő-érzékenyek
halálukban halhatatlanok
megmenthetetlenek a boldogságtól
megőszült és hasba rugdalt anya-szeretők
erre a lehetetlenült ágyra felpöccintve
a véren eligazítva mint elefántcsontból való kis szobrocskák
rabszolga-faragványok

Deresednek hasukra fordult szeretők
rándulnak elhalásuk előtt az inak izomrostok
és küldik a jeleket a sorozatban kialvó idegsejtek
a gyémánt jégcsapokkal

A kéz a férfi keze
rezzenéstelen rakja palotáit
félénk eltökéltséggel idomítja az anyag butaságát
szomorúan virágoztatja
ijesztő győzelmeivel az anyag tehetségét
a teljes öngyilkosságig a teljes újjászületésig
a létbizonytalanság kozmoszában

A kéz a férfi keze
keresztbe tesz egy szalmaszálat egy tócsa gátszakadásos partján
és találja erejét és idegrendszerét egy új világnak
és szervez átlényegülést magfúziót
halált vagy önigazolást életünknek
hozományunknak és hagyatékunknak itt a Földön

A kéz a férfi keze
becézi ujjaival
a sötétben tájékozódó ujjpárnákkal
az újjászületés keblét és tomporát
a mégis megmaradás kanca-nyakát
az egészség anya-derekát haját szempilláját
és becézi fogantatásunk dühét
a tűzzel olthatatlan tűz gyűrűjét
folyton égő szerelmünk gyapjas reszketését

A kéz a férfi keze
látja magát mezőben városokban
keresi a kötést és a köthetetlenséget
ég alatt a magányban és a forgatagban
és elhagy lucernaföldet búzaföldet
költözik az iparos városokból az öntött városokba
létezik a mozgásra emelt mozgásban
kő a kövön

A kéz a nő kis keze
felöltözteti a képzelt gyermekeket
a fehér hózivatarrá torzult nyárban
varázsol almafavirágzást forgetegből

A kéz a nő kis keze
elindul mint Ellington zenekara a zenével
a habzó tétovaságból
az alaktalanság mocsarából
a név a megnevezés a forma városába

A kéz a nő kis keze
zongorázza mozdulatlanságával
a nem volt örömöket a nem volt cimboraságokat
a nem volt utazásokat a nem volt részegséget
a nem volt félelemnélküliséget a nem volt csodát
a nem volt fájdalmakat a szabad társulásokban
a nem volt gyötrelmeket a szabadságban

A kéz a nő kis keze
nézi a megláthatatlan férfit
mikor még nem jegecesedtek a jégkristályok
a lábak ereiben a vesző barlangos dúcaiban
a homloklebenyben a rémült szív tájékán

A kéz a nő kis keze
kiröppen a befagyasztott égitest--pete-fészekből
anti-anyag idegenségtől dúltan mérgezetten
és leszáll egy levegőpárnás bolygó kertjeibe
az ember kisérletei közé a kisértésből

Fekszenek a hasukra fordult szeretők
dideregve a kihűlt fogantatás leszálló gőzeiben
zsugorodó illataiban lassuló vérkörein
és hátbatámadja őket a fagy
a váratlan átlényegülés kegyetlen menetrendje
a kifáradt forma hisztériája őrülete
az élet hordozóanyag-elmúlása

A hidegben hasrafordított fehér szeretőkben
a csipő magában feszül
tömegének belső terében szakad össze
az ágyék metszeteiben végzi a halál mozdulatát
a mellkas átlói között szorítja meg a szívet
húzza még fojtogatóbbra a szívhártyát
és a durván kilakoltatott koponyákban
fáradtan elálmosodik a két mindenség

Itt kint az éjszakában

Kifosztott önimádásukban a költők
mint a vitaminhiányos kórok betegjei
ülnek a nyakmerevítő cirkusz páholyában.

Mikrofonok fejtetőn lógó kalászai
buzogányai szívják szavaikat –
hangszórók tökvirágai harmatoznak
itt kint az éjszakában.

Lépnek a lépre hősök
itt kint az éjszakában
és jön a kalitka-lakó megfigyelés
ott bent a fényben.

*

Én tíz éve muszájból szeleltem el
mesterember bakancsban lábalni bajt.

Görcsös az érrendszerem az ósdi durvaságtól
szenvedek a civilizáció vas-zajától.

És néha megforgatnak a humbuk gyakorlatok
mint a régi radarernyőket a kert alatt.

TÜSKÉS TIBOR

„A KALAND BENNEM MÉLYÜL"

Takács Imre írói útja

Az 1950-es évek elején irodalmunkban egy új hangú, új szemléletű nemzedék jelentkezik. Följegyzésre érdemes, hogy míg ezeknek az esztendőknek – a honi „személyi kultusz" éveinek – irodalompolitikája rangos és érdemes alkotókat szorít félre, haladó és szocialista értékeket hamisít meg, másik kezével fiatal és ígéretes tehetségeket juttat levegőhöz, s az első megjelenés lehetőségét biztosítja számukra. József Attila művészetének „ellentmondásosságáról" beszélt a kritika, s ennek okát abban látta, hogy a költő nem tanulmányozta elég mélyen Gorkij és Majakovszkij műveit, nem ismerte a Szovjetunió életét. Ahogy Déry Tibor elmondja, csak a barátok segítő közbeavatkozásával sikerült elérni, hogy a költő húgának, Etusnak nevét a Rákosi-féle kitelepítések idején a száműzöttek listájáról levegyék. S az emlékezet – és a papír – megőrizte, hogy Ady összes versei úgy jelentek meg ekkor, hogy a költemények egy részének ajánlását a kiadó elhagyta, mivel az érintett személyek – rég meghalt szociáldemokraták – azóta – úgymond – méltatlanná váltak az ajánlásra... A teljes igazsághoz, a korszak valóságos irodalmi képéhez azonban az is hozzátartozik, hogy ekkor írja Juhász Ferenc *A Sántha család* és az *Apám* című poémáit, ekkor lép az irodalomba Nagy László és Csoóri Sándor, ekkor születnek Galgóczi Erzsébet első írásai, ez idő tájt jelennek meg Simon István első kötetei. Ehhez az 1950 táján bemutatkozó fiatal írónemzedékhez kapcsolódik Takács Imre költői színrelépése is.

Valódi nemzedéki bemutatkozásnak persze akkor sem nevezhetnénk együttes jelentkezésüket, ha újabb nevekkel szaporítanánk a sort. Ha valamikor, most volt meg a legkisebb lehetősége annak, hogy az azonos időben induló írók nemzedékké szerveződjenek. A személyes, emberi kapcsolatok, barátságok és összeveszések, cinkos szemvillanások és testvéri unszolások, közös manifesztumok és önálló folyóirat hiányában is lehetetlen azonban észre nem venni azt a rokon élménykört, szellemi indítást, politikai elkötelezettséget, ami ezeket az írókat jellemezte. Vidékről, faluról indultak, a családi szegénység, a paraszti múlt terhes örökségét cipelték, első írásaikat a világot megforgatni akaró indulat fűtötte. A hosszú idő után a víz alól felszínre bukó ember mély lélegzetvételével szívták magukba az új világ levegőjét. Természetes mozdulattal fordultak szembe a tegnappal, s őszinte hit élt bennük a jövő iránt. Tulajdonuknak érezték az országot, amit valódi, jogos örökösökként akartak birtokba venni. Tanulni akartak, s a költészetben a közösséget boldogító erőt láttak. „Most érik a len, – magja csupa gyöngy: – minekünk terem, – mert miénk a föld" – fogalmazta meg saját és nemzedéktársai naiv-szép hitét a fiatal Takács Imre.

Életének és költészetének térképére a népből jött értelmiségi sajátos útjának ábrái-vonalai húzhatók. Számára ez az életút elsősorban nem társadalmi érvényesülést, az életszint emelkedését, az életkeretek megváltozását jelenti, hanem megélt és feldolgozott költői-életanyagot, emberi magatartást és hűséget. Már legkorábbi verseiben mások nevében szól, a közösség költőjének vallja magát. „Akik mellettem élnek, – nem sejthetik, – hogy a sok keserűség mind – engem feszít, – s hogy ez a rendetlen ember – rendet kívánt, – mindenkit érteni akart..." Szemlélődik, nézelődik, lát és hallgat, a szavak és a képek megörökítője akar lenni. Már első költeményei elárulják, hogy a nyers, komor színekre fogékony, s a kemény szókimondás lesz a jellemzője. Realista képekben, hideg rézkarcokban örökíti meg a dunántúli zsellérsorsot, a gyerekként megélt és megismert paraszti munkát, az aratást, a legeltetést, a vízhordást, az állatok etetését. Ha ezekben a korai versekben a leírás nem is tud mindig költői magasságba emelkedni, s többnyire megreked a leltárkészítés, a regisztrálás, a felso-

rolás szintjén, s ha az újért való lelkesedés jobbára a deklaratív kijelentés formájában is kap hangot, azt hitelesen és meggyőzően bizonyítják, hogy a költő szava őszinte, és szociális elkötelezettség táplálja. Bár Berzsenyiben, Vörösmartyban, Illyésben megmutatta már a magyar irodalom, hogy a dunántúli indítás cseppet sem jelenti a hamis idillhez, a bukolikus színekhez való vonzódást, mégis mintha e tájról induló költőnek újból és újból igazolnia kellene néphez való hűségét, a társadalmi haladással egybekapcsolt hitét. Mintha még mindig nem szoktuk volna meg, hogy a Duna jobb partjáról, „nyugat felől" is lehet népet és hazát szeretni, a múlt átkos örökségét gyűlölni, a paraszti élet átalakulását szorgalmazni.

A falusi élet változásának, a múltat, jelent és jövőt egybeölelő dialektikus szemléletnek legszebb költői megfogalmazását Takács Imre úgynevezett apa-verseiben találjuk. Gyászból és emlékezésből születnek ezek a költemények, csak a sírra helyezett szegényes Katalin-virággal köszöntheti már apját a fiú. Az emlékezet azonban hitelesen megőrizte alakját, sorsának példázatát. Az első világháborút megjárt, fronton harcoló szegényember, a mesebeli Jánosok sorsát megélt apa alakja újból és újból fölbukkan a versekben. Az őszi tájkép színeire rámásolja arcának vonásait: „Hátrább egy tört ember rosszégő dohányt szív, – bodza-pipaszára alig egy araszt, – kopott kabátujján könyöke kiásít, – orcáján a vénség ráncokat szalaszt." Amikor pedig hűtlen gyerekként a temetés után visszatér a faluba, beáll az apa húzta szántásba, megmarkolja az apa kezétől meleg szerszámokat. Síremléket is versben állít neki: „S döcög a vers, – gyászom sűrű sötétségén át buktatót lép – eképp emelsz, – holtod után is, apám, föl, mint a kévét." Ez a lelkiismeretfurdalással átszőtt emlékezés, ez a gyászból és dacból, hűségből és lázadásból font szál a legerősebb kötelék, ami Takács Imrét – a jövendő években és évtizedekben is – a szegények, a dolgozó emberek, a néphez hű értelmiségi igazának kimondójaként megőrzi.

A Budapesten élő, fővárosi egyetemen tanuló fiatalember csak látogatóként tér vissza falujába, s vendégként is egyre ritkábban. Búcsúzik a szülőföldtől, összetöri apja rámaradt kaszáját, a pesti aszfalton aktatáskával jár – a költőnek emlékké lesz a falu. Múlt időben fogalmaz: „Ott éltem én azelőtt a tar mezőkön, – hideg szélben és esőben minden őszön." Nyers, földszagú emlékeit jelen életével szembesíti. Kétségei támadnak: „Lesz-e haszna az elkésett tanulásnak? – Viszek-e fényt oda, hol még fényre vágynak?" Sivárnak találja a fátlan, motorfüstben úszó pesti utcát, szomorúnak és otthontalannak érzi magát a kőtengerben. A felszíni jelenségek szembeállításánál, a „város-ellenességnél" hitelesebb és súlyosabb mondandót tartalmaznak azok a versei, amelyekben az elhagyott faluról beszél, gyakran talán csak elkapott hírek, szófoszlányok, röpke otthoni látogatások alapján. Az erőszakkal közösbe szorított parasztok világa nem vonzza. Öregapja vetőgépe helyett traktor járja a határt, mégsem akar paraszt lenni. Eltűntek a nadrágszíj-parcellák, de nem látja, hogy jobb sora lenne az embernek. „A hűvös tavaszban – táblákban áll már a föld . . . – Az embernek pedig – mégse kerekedik – új sors a táblák között?" – kérdezi. Másik versében – *Hajdúsági naturalizmus – 1954* a címe – az alföldi tanyavilágban továbbélő, sőt újratermelődő szegénység miatt emel szót: „Válogatott nép ez, – kik itt e tanyán élnek, – s annak, ki ide vénül, – mi marad reménységül?"

A társadalmi életben ellentmondásokat látó költő önmaga helyzetének és sorsának fölmérésére kényszerül. Személyiségének súlyára, az írás felelősségére, a költő szerepére döbben. Jövőjét a hasznos cselekvésben látja: „Csak nagyálmú tettekben felejtheti – önmagát a romlandó – szerves anyag." Újolag és végérvényesen elbúcsúzik a falutól, a tájtól, Az igaz szó kimondására vágyik, puha sötétség helyett a színtiszta világosság kell neki. Bizakodj, tiszta hit, fegyelem – egyetlen négysoros versszakban ezek a szavak kerülnek egymás mellé. Hitét, elhatározását néhány nagyigényű, Derkovitsban és Bartókban mércét állító versben fogalmazza meg *(Gellérthegyi filozófia, Halottsiratók, Az éjszaka zenéjéhez)*. A költő, aki korábban a dalszerű formában, a népi mondókák és rigmusok keretei között érezte jól magát, s azt írta: „döcög a vers", új formákkal és műfajokkal gazdagítja kifejezőeszközeit. A fényképező, gyakran prózai, epikus, történeteket elbeszélő verset a merészebb kompozíció,

a gondolati töprengések eredményét hömpölygtető rapszódia váltja föl, a nyelvi és ritmikai esetlegességeket a pontosság, a tudatosság szorítja ki.

Az életben tájékozódó, önismeretben gazdagodó költő világa egyre összetettebb, bonyolultabb lesz. A szavakat és a tetteket, a tegnapot és a holnapot, a múltat és a mát szembesíti. Úgy érzi, a kiszellőztetett világban még mindig kísért a régi, az óhajtott jövőt pedig még mindig jobbára a jelszavak hirdetik. A jelenségek mögé lát: „Lehullottak a díszletek". Kérdései, sőt kétségei szaporodnak. „Így leszek egyre üresebb igennel – s nemmel teltebb." *Kőangyal* (1959) című kötetének versei csupa szorongással, keserűséggel, önirónával vannak tele. Az igazság kimondásának kínja gyötri. „Szorongás hajt és zaklat, – hogy menjek, elrohanjak, – valami kegyetlen űr – tágul a szívem körül... – Lábam már gyökerezik, – derekam kövesedik, – megmerevedek állig, – nyelvem is kővé válik..." – írja a kötet címadó versében. Kemenesalját, Berzsenyi kékellő táját járva rezignáltan néz a világba. Az egymás után sorakozó versek első leütései, kezdősorai pontosan érzékeltetik ekkori lelkiállapotát: „A Napot becsomagolták..." „Leszakadtak a húrok..." „Szigetelt űrben lakom..." Előadásmódja is áttételesebb lesz, rossz közérzetéről, rezignált hangulatáról szürrealisztikus képekben, mítoszt és érzékelhető valóságot összemosó versekben tudósít.

E vívódás költői eszközökkel és hitelesen tükrözi az ötvenes évek közepének társadalmi és politikai ellentmondásait; ugyanakkor képet ad egy lélek igazságkereső szenvedélyéről. Feloldást nem a deklarált, hanem a megszenvedett, kiküzdött hitben talál. Újra fölbukkan a halott apa emléke. A síron nyíló krizantém „megszépíti a novembervégi estét, – a ködöt, a gyászt." A dolgát tevő, tüzet gyújtó ember példájában biztatást lát, s korábbi zaklatottsága, ideges nyugtalansága elégikus feloldást talál. *Vízparti elégia* című versében írja: „építek korallok módján – magamból erős várat." Az 1959-ben megjelent kötet a gyógyult szív szavával, a tavasz biztos ígéretével zárul: „Nem jött meg Józsefnapra? – Szentgyörgynapra biztosan jön a tavasz."

Takács Imre gyerekkorának emlékeiből építette meg a menedéket adó, erős várat.

1960-ban megjelent regényének, *A csillagok árulásá*-nak főhőse „az ifjúkor messzeségéből idéz vissza egy nagy szerelem igézetében átélt évszakot". A cselekmény Füzeséren, egy költött, csöndes Rába vidéki faluban játszódik, 1938-ban. Egy napszámos, korábban harangozó, majd kosárfonó parasztember fia meséli el élete egyetlen esztendejének történetét.

A regény szokatlanul élénk kritikai visszhangot keltett; megjelenésében volt valami meglepetésszerű. *A csillagok árulása* a szerző sorrendben harmadik könyve, két verseskötet után látott napvilágot, s anélkül, hogy korábban egyetlen sor novellát vagy szépprózai kísérletet közölt volna. Takács Imrét, mint az 1950 táján indult fiatal költőnemzedék egyik tehetséges tagját elfogadta már a kritika, amikor váratlanul regénnyel jelentkezett. Az irodalmi közvélemény szívesen könyveli el a szerzőt egyetlen műfajban, s minden kitörést – ha nem is minősít azonnal szabálysértésnek – fokozott figyelemmel kísér. A meglepetésnek és a megnőtt érdeklődésnek talán ez lehet az egyik magyarázata. A regény lefegyverezte az aggodalmaskodókat. *A csillagok árulása* nem a már ismert és tisztelt költő kirándulása a szépprózа tájaira, nem műfaji kaland és kísérlet. Valóságos írói teljesítmény.

Öblös Sanyi élményanyagában az író gyerekkorára ismer az olvasó. S ha nem is mondhatjuk a könyvre, hogy önéletrajz (amit állítólag – kellő őszinteséggel – mindenki meg tud írni), s ha nem is azonosíthatjuk a regény hősét az íróval (amire az olvasó mindig könnyen csábul), kétségtelen, *A csillagok árulása* önvallomásos írás, és sok olyan vonás jellemzi, ami Takács Imre költészetében is föllelhető: a társadalmi kérdések iránti érzékenység, a magyar nép és a táj szeretete, a paraszti és falusi élmények megörökítése, a realista életszemlélet, a nyers valóságot átlelkesítő költőiség. Egy regényre azonban kevés volna azt mondani, hogy a szerző költészetének forrásvidékéről közöl beszámolót, hogy Takács Imre lírájának megértéséhez ad kulcsot. *A csillagok árulása* önálló, eredeti, önmagában is értékes és jelentős alkotás. Igazi regény.

Figyelemre méltó és sajátos struktúrájú, ellenpont-technikával fölépített mű

A csillagok árulása. Az első pillanatban megfog ez a szerkesztésmód. Az előtérben egy bájos szerelmi idill, Sanyi és Ági kapcsolata áll: az érzés ébredésének, kiteljesedésének és csöndes elhamvadásának vagyunk a tanúi; míg a háttérben a falusi élet újjesztendőtől szüretig tartó képei vonulnak el. A magántörténet elbeszélését a paraszti szokásoknak, a falusi élet egy-egy jellegzetes mozzanatának – a húsvéti ünnepeknek, a pusztai ismerkedési bálnak, a kaszások fölfogadásának, az aratásnak – szinte szociográfikus pontosságú leírása szakítja meg. A szerelmi történet és a szélesebb társadalmi kép azonban nem válik el; szerves egésszé olvad; a váltások, a szerkezeti részek kiegyensúlyozottan csatlakoznak, egymást erősítik. A történet nem hullik szét apró mozaikokra, a regény nem a hajdani paraszti élet egyszerű dokumentuma. A külső leírás és a belső lelki történés egységet alkot. Az író a külső valóságot mindig a hős emberi sorsának tükrében ábrázolja, s a miliő csak annyi szerepet kap, amennyi a hős sorsának alakulása végett fontos és értelmező. Így szolgál keretül például a tavaszra készülő, ünneplő, húsvéti falu leírása a két fiatal szerelmes egymásra találásához. Az író számára mindvégig a hős ábrázolása, az életút bemutatása a fontos: hogyan érik Öblös Sanyi gyerekből férfivé.

Nemcsak a szerkezetben, hanem az ábrázolás hangnemében is valamiféle kettősség érvényesül. A húsvéti litánia után a szerelmesek kisétálnak a mezőre, a Tükörmajortól „kifelé eső határ dűlőútján, szembe a lenyugvó nappal", s félszeg bájjal-sutasággal megvallják egymásnak titkukat. A meghitt, poétikus hangulatú jelenet elbeszélése során Takács Imre ezt a mondatot adja hőse szájába: „Istennővel ültem le a répaföld végénél kint hagyott gurgatóra." Ha egyetlen képpel kellene jellemezni a regény hangulatát, akkor ezt a – répaföldet és istennőt, szerelmet és gurgatót, emelkedettséget és megfogható valóságot magába foglaló – sort idézném. *A csillagok árulásá*-ban idilli hangulat és nyers színek, lírai közvetlenség és a paraszti szegénység hűvös ábrázolása fonódik össze. Az első oldalak vaskos, nyers, népi realizmusát talán idegennek, taszítónak érzi az olvasó, hogy később, a lágy és poétikus részleteknél annál jobban meghatódjék. A kamaszos, kujonkodó humor és a párakönnyű finomság, a legénykedő jókedv és a megilletődött pillanatok jól megférnek a regényben, s együtt adják a mű sajátos hangulati varázsát. Az író nyelvében is különös, ellentétes ízek keveredtek. Stílusa gazdagon árnyalt: a kipontozott, drasztikus szólásoktól a leheletfinom szépségekig ível. Az irodalmi nyelvet az élőbeszéd és a népnyelv szólásaival gazdagítja.

A regény szerkezetében és hangulatában megmutatkozó kettősség több, mint művészi eszköz, puszta írói lelemény. Takács Imre kezén jelképes kifejezője annak a megalázó világnak, amely nem engedte kibontakozni az ember nemes és tiszta vágyait, amelyben egyfelől a vagyon, másfelől a paraszti munka gyötrelme eltorzította az őszinte indulatokat, amelyben a szomorú szegénység útját állta a fiatalok boldogságának.

A regény egyik nagyhatású jelenete az aratás, a paraszti munka legnehezebbjének a leírása. A nagy melegben, a szellőt se hajtó csendben a földesúr, a bajor királyi herceg kilátogat az aratókhoz. Kezébe veszi a kaszát, de csak úri passzióból, s néhány keskeny suhintást tesz. Az aratókat a kép elbűvöli és megigézi. Sanyi képzeletében csodálatos látomás jelenik meg. A látomás leírása szürrealizmusnak és népmesei elemeknek, modern lélektani megfigyeléseknek és népi realizmusnak különös-szép keveréke. A jelenet szinte észrevétlenül siklik át a valóságból a képzeletbe. A látomás egyszerre fejezi ki a hős, Öblös Sanyi pillanatnyi, és osztálytársai, a munkás nép évszázados vágyait. A regény e részlete egy végtelen tökéletességű, csiszolt népköltészeti alkotásra emlékeztet. A képzelet, az álmok világában a szegény kosárfonó fiú egyszerre hőssé magasodik, herceggé változik. Legyőzi és elkergeti ellenfelét, a vetélytárs őrmestert, s elnyeri szerelmének a kezét. Ajándékozó örömében paraszti szüleit, aratótársait, a falu egész népét fölszabadítja a jobbágyi kötelezettségek alól. S itt adjuk át a szót az írónak:

„– Vivat!!! – hangzik fel erre az egész birtok. Még a fák is, a búzaszálak is, meg a rozsszálak is.

Ági pedig a nyeregben ül előttem, s azt kérdezi: elviszel-e a várhelyi magas toronyba? Elviszel abba a szép terembe is, ahol a mennyezetre az eget festették fel?

Elviszel a Farkas-erdő fenyvesei alá, tiszta forrásai mellé? Elviszel a Rába mellé, a burgenlandi fenyvesek alá és a te két karodba?"

Mindez persze csak álom és látomás.

Változik a kép.

„... a szám kiszáradt, bakancsom a forró tarlóban serceg, hátamat a forró nap taszítja, arcomat pedig Ági tekintete... Vivat helyett pedig azt kiabálták a lányok: vizeeet, vizeeeet. Szegény öcskös nem győzött a kannával szaladni. Mindaz a víz, amit abban a százliteres hordóban hoztak, a hetven ember ingéről párolgott el."

S amint a képzeletbeli „vivat"-ra fájdalmasan, disszonánsan rímelt a keserű valóságra eszméltető „vizeeeet" kiáltás, ugyanúgy változott tragikusra az a szerelem is, amely Sanyit a fekete hajú lányhoz fűzte. Nem lehetett másként. A tiszta érzésnek el kellett buknia. A regény kimondatlanul is megérezteti, hogy a varázslatosan szép szerelem megszakadásának, elhamvadásának nem az volt az oka, hogy „elárulták a csillagok", hanem a szomorú valóság, a szegénység, a kiszolgáltatottság, a paraszti élet nyomorúsága. A csillagok árulása csak jelképes. A regény úgy ér véget, mint egy bánatból, szomorúságból oldódó elégia. A csillagtalan, sötét éjszakában hazaballagó Sanyit a tücskök cirpelése és egy dallam foszlányai kísérik:

Messze a nagy erdő,
Messze száll a telhő,
Messze járok, édes rózsám, tetőled.

Elmúlik a nyár,
És majd azután
Ne hullajtsd a könnyeidet, levelet se várj...

A vallomásos, meleg népszeretet, a paraszti életviszonyok tüzetes ismerete és ábrázolása, a regény tárgya sok tekintetben *A csillagok árulásá*-t a népi írók műveivel, a magyar falusi életet bemutató regényekkel és önéletrajzokkal rokonítja. *A csillagok árulása* azonban a *Számadás*-hoz és a *Talpalatnyi föld*-höz mérve is merőben más és új. A magyar parasztság írói, a népi írók nagy nemzedéke – Erdélyi, Sinka, Szabó Pál, Veres Péter – jobbára az alföldi és a tiszántúli parasztság életéről küldték tudósításaikat, s a magyar parasztság hajdani arcának csak egyik oldalát mutatták meg az olvasónak. A dunántúli parasztság életéről – Kodolányi korai novelláin és drámáin kívül – a múltban csak Illyés Gyula szólt. De a *Puszták népe* is elsősorban az uradalmak zárt világáról, a pusztai cselédek életéről rajzol képet. A felszabadulás előtti dunántúli falvak paraszti világa jóformán Takács Imre regényéig megírásra várt. S bár *A csillagok árulása* alakjai leginkább a *Puszták népe* „hőseivel" tartják a rokonságot, mégis mások: akiket Illyés a társadalomrajz eszközeivel, a szociográfia műfajából következően, csak egy-egy pillanatra villant föl művében, Takács Imrénél valóságos regényhősökké nőnek. *A csillagok árulása* a dunántúli parasztság hajdani életének hiteles, jelentős és művészi ábrázolása.

Amire a tudomány és a szociográfia a földrajzi viszonyok, a történeti és társadalmi sajátosságok, a népsűrűség, a hit stb. különbözőségének elemzésével keres feleletet, arra az író a művészi ábrázolás eszközeivel, elsősorban hősei sorsának fölmutatásával ad választ. Öblös Sanyi nem Piros Góz, nem „lázadó", nem „cselekvő" hős. Szemében, mellyel a világra csodálkozik, gyanakvás helyett ártatlan naivság csillog. Nem iszik, nem dohányzik, szemérmes, eleinte még a lányokat is kerüli. Szégyenlős, de nem gyáva. Boldogságra vágyik, de a vadságtól és a durvaságtól irtózó fiú. Tizennyolc éves, amikor kistestvére születik, s ez őt is „nagy gyerekké" teszi. A családi élet szertartásai, a falu szokásai törvényt, eleven hagyományt, illő kötöttséget jelentenek számára. Az első szerelem mámora sem teszi lázadóvá; inkább lefogja indulatait. Az igazi boldogság után vágyakozik, s a szerelemben nem pusztán az ösztön kiélését keresi, hanem a tiszta és nemes emberi kapcsolat lehetőségét. Az író azzal is egyéniségének „szelíd" vonását emeli ki, hogy állít melléje egy ellentétes hajlamú fiút, Bongyor Imrét. „Ő nagy testével, én meg nagy érzelmeimmel váltam férfiúvá"

– olvassuk a regényben. „Az, hogy én otthon ápolgattam a virágokat, s az, ahogy Bongyor ostornyéllel verte le a virágfejeket az úton mentiben is, kettőnket nagyon elkülönített."

Takács Imre nem szépíti meg a megalázó robot, a nyomor, a testi-lelki megaláztatás tényét, de a múlt paraszti élet rajzában nem is csak fekete tussal dolgozik. Ellenszenves alakjai is emberek. Durvák és kegyetlenek, de néha szívük van. Megmutatja, hogy az uradalmi cselédeknek helyenkint jobb soruk volt, mint azoknak a falusi szegényeknek, akiket körülményeik kiszolgáltattak a gazdagparasztoknak. A nyomor gyötrelme mellett a szegényparaszti élet fakó örömeiről beszél. A végleteket feloldó, az ellentéteket tompító szemlélettel ábrázolja hőseit. Takács Imre bensőségesen szereti az embert – ez adja a történet líraiságát. A komor képek, a csendőrpofonok, a bandagazda kegyetlensége mellett helyet kapnak a regényben az élet és az ifjúság derűs és boldog színei, a szenvedélyek kitörése mellett a csöndes, elmélyedő befeléfordulás.

A csillagok árulása megkülönböztetett helyet jelölt ki írója számára nemzedéktársai sorában. A regény megjelenését követő évben Takács Imrét József Attila-díjjal tüntették ki.

„Nem tudtam még tervszerűen dolgozni, különösen nem: verset írni" – mondja Takács Imre. Pályájának első két évtizede egyetlen vargabetű. A „zsellérek unokája"-ként, „parasztsuhanc"-ként az irodalomba lépő költő *A csillagok árulása* után – „tervszerűség nélkül" – újból verseskötettel jelentkezett. *A férfi táncá*-ban (1964) a *Kőangyal* óta fölgyűlt költeményeit helyezte az olvasó asztalára.

Takács Imre költészete valóban nem előre kiszemelt témák megverselése, valamiféle írói terv megvalósulása. Számára a költészet még csak nem is egy tudatosan épülő írói életmű része. Itt a vers nem „életforma" kérdése, hanem vallomás, befelé mélyülő kaland, legszemélyesebb mondanivalójának kiszakadása, örökös kín és gyötrődés, önmagáról és a világról szóló vallomásainak, leglényegesebb közléseinek egyedül lehetséges formája, az önkifejezés alkalma, önmaga megtalálásának és megtartásának a lehetősége. Ez a „tervszerűtlenség" talán nem segíti elő egy tetszetős és mutatós írói pálya kialakulását, az „érvényesülést", ugyanakkor a kiküzdött gondolatok olyan hitelét és súlyát adja meg, amelyet az olvasó csak akkor érez, ha valóban jelentős alkotások előtt áll. Olyan alkotások előtt, amelyeknek lehetetlen volt meg nem születniök.

„Amit a költő a világról mond, gyakran inkább magáról mondja, s viszont" – vallja Takács Imre. A világnak és a költői én-nek, a külső valóságnak és a személyes hangnak valamiféle szimbiózisa, különös-szerencsés találkozása, egymást erősítő hatása adja meg új verseinek a belső feszültségét, sajátos karakterét.

A férfi tánca versei kitapinthatóan három csomópont köré rendeződnek: ezek Takács Imre gondolatvilágának és költészetének uralkodó motívumai.

A legszembetűnőbb – bár az új kötetben már elég kis helyet foglal el – a falu és a paraszti élet emléke, a földtől és a paraszti életformától elszakadt, városba költözött, férfikorba lépő, hajdani parasztfiú töprengése, a nosztalgia, amivel a munkából megtérő anya alakját, a cséplőgépnél magot mérő apa robotos életét, az embert szelídítő állatok emlékét megidézi. A költő felnőtt, az ifjúság elmúlt. A legtöbb, ha az emlék – emlékezetté súlyosul.

„A föld már elfelejtett – testébe acél hasít, – mint belém a békíthetetlen világ – sikoltása" – írja a költő. Ebben a hangban nemcsak a régi, elhagyott élet utáni nosztalgia van jelen, hanem az új sebek fájdalma is. Nemzedéktársai, a faluról városba került költők közül talán Takács Imre fogalmazza meg a legmeggyőzőbben, a leghitelesebben azt a lelki folyamatot, amit a paraszti sorból kiemelkedő, néphez hű értelmiségivé vált fiatalok átéltek. Talán éppen azért, mert Takács Imre továbbra is vidéken maradt. A ma is benne élő kamasz, a régi dombsorok emléke, „az anyám sütötte jó kenyér" íze a fogat vásító idővel, a tüdőre szívott cigarettafüsttel, a városi élet nyugtalanságával vitatkozik. A „csupa-szöglet mozdulatok szégyenérzete" kötözi meg; lelkében „csomók, gubancok szaporodnak".

Takács Imre nem rekedt meg emlékei és személyes gondjai megfogalmazásánál.

Nagy kor gyermekének érzi magát; fölajzott szívvel él a mában. Amit a költő magáról mond, legtöbbször a világról mondja – nyomatékosíthatjuk előbb idézett gondolatát a szórend felcserélésével. Takács Imre azzal emeli meg költészetének súlyát, hogy egyéni gondjaiban meglátja és megláttatja a kor nagy változásait, „a történelem áramlását"; s viszont: a közösséget faggató kérdéseit, a világról szóló vallomásait egyéni élményévé lényegíti. A kötet néhány kivételesen szép darabjában ezt a szintézist sikerült megteremtenie *(Téli alkony, A férfi tánca, Születésnapi emlék, Lézengés hóesésben, Nyári rapszódia)*. Az átmeneti kor vajúdása és kínja megkeményíti szavát, gondjait nem oldja szódavízbe, a magány görcseit, a fegyvertelen ember félelmét kimondja. De verseiből nemcsak a történelem gyötrelmét és szenvedését vállaló ember szava szól, nemcsak a fájdalom, amit az érez, akin „átgázol a kor", hanem az elszántság is, a kiküzdött igazság hite, az őszinte emberségben való bizakodás, „a tiszta gondolatokat termő emberség" vágya. Nagy hit, optimizmus él benne; „szép az élet" – vallja; a világ új csodái fűtik. Mintha látná már a nagykorú embert, akiről József Attila álmodott. Nemcsak megállapítja és tudomásul veszi a történelem változását; programja: átélve elfogadni a kort. „Röptében kell elfognunk hát a madarat, s úgy, hogy röpüljön megfogva is." Másutt azt írja: „Szívemből facsarok ki – vallani igazi szót." A személyes kín és a történelmi igazság, a szubjektív hang és a „való alázatos dicsérete" meggyőző, művészi szintézisbe kerül Takács Imre költészetében.

A legutóbbi évek költői termését az *Elsüllyedt föld* (1969) című, válogatott verseit magába foglaló kötet utolsó három ciklusa tartalmazza.

A kor parancsszavára figyelő, a világ ellen – a világért szóló költő érdeklődése az emberhez talált vissza: a kaland értelmét az adja meg, ha önmagunkhoz kerülünk közelebb. A világ állandó változásban van, a régi és az új örök harcát vívja. A költő keres, kutat, fölfedez, kíváncsiság űzi. Vizsgálódásának egyetlen szilárd pontja az ember. A mai ember. A jelzőben benne van, hogy állandósága mellett változik is az ember. Nincsen fölötte ég, s alatta nincs pokol. Nem egész; „az Emberiség nagy csodái között... csak részecske." Magában hordja ítéletét; független; szavát nem hallják, „mert az ember mindinkább maga marad – ebben a közös világban". Más, mint amilyen tegnap volt, s holnap ismét más lesz, mint ma. Ősi és modern, régi és új keveredik benne.

Takács Imre egyre többet beszél verseiben ennek a mai embernek a gondjairól. Teendőire, kötelességére inti, esendőségére és szépségére figyelmezteti kortársait. Erkölcsi parancsa: mindenki dolgát tegye. A maga nevében tesz tanúvallomást, de az őszinte hang a jelenlevőket – az olvasókat – is lelkiismeretvizsgálatra kényszeríti. „Éhség – nem az evésre, éhség – nem szerelemre, éhség a bennem dúló lehetetlenségekre." Bűn, ártatlanság, törvény – ezek a visszatérő szavai. A rendetlenség, fáradtság, tétovaság ellenében idézi őket. A való világra figyel, a realitáshoz tapad most is, de a jelenségek mögé lát. Embernek lenni, embernek megmaradni ma igen nehéz, vallja, de nem bújhat el senki halak módján, a víz alá. Érveink, kérdéseink hívatlanul is utánunk jönnek. Az ember nagyságát az adja, ha a lehetetlenre vállalkozik: megpróbálja kihallani a sors lüktetését, „a kedves szívhangokat... a tördelt kövek fekete réseiből".

Egy magasabb szinten a szülőföld emléke is visszatér, s ez a már-már feledett téma újult erővel nyomul a tudatába. Szinte azzal párhuzamosan, ahogy nő aggódása a világért, az emberért, lép elő a megsúlyosult múlt. Ez már nem egyszerű emlékezés, kép a gyerekkorból, a szülőházról, a halott apáról és anyáról. A példázat erejével idézi a múltat, az ősök emlékét, a szülők alakját, egykori paraszti ismerőseit. Több ez, mint egyszerű szociális indulat a hajdani nyomorúság miatt. A szegénységnél súlyosabb ok kényszerít emlékezésre. Ősei sorsának jelképes felmutatásával példát állít, szimbólumot teremt. Eltemetik a falu hajdani sírásóját. A hír hallatára fölidézett múlt nemcsak váddal terhes. A szegények élete a szép élet példája is volt. „A földből, ki tapossa, – népből ki szaporítja, – boldogság annak terem." – „Fenyőfa-láda volt az asztalunk, – tejesfazékban pókháló feszült" – írja a szülőházról, de a ház asszonya, az édesanya hőssé, a szegénységet legyőző jóság és szépség példájává, „a csodás akarat fájává" nő az emlékezetben, kiről a himnuszok hangján szabad csak szólni. –

Kezébe vesz egy faragott tükörfát, s a megelevenedő képzelet osztálya egész történelmi múltját fölméri. A vers látszólag szól a „kanász és művész Nagy István"-ról. Valójában a parasztság sorsának eposzi méretű látomása: a népmesék igazságának – a szegényeké, a parasztság győzelmének – költői szépségű megfogalmazása: „... Nagy István, nem őriz téged kő vagy márvány, – de nemcsak becsületet, művészetet is te hagytál rám..."

Takács Imre, akinek Nagy Lászlóval és Juhász Ferenccel csaknem egyidőben indult költői pályája, annakidején az élménykör, a paraszti gyermekkor hasonlóságán kívül alig mutatott nemzedéktársaival ennél több, szemléleti rokonságot. Figyelemre méltó, hogy ennek jeleit most, pályája derekán figyelhetjük meg. Persze nem valami kései hatásról van szó, inkább a korszak nagy lírai áramlataira való rokon reagálásról. Takács Imre a nagyobb építkezésű vershez vonzódik. Gondolatait, töprengéseit a korábbinál áttételesebben, metaforikusan fogalmazza meg. Bonyolultabb lett nyelve, nagyobb feszültségeket tud teremteni a versben. Bár ma is él a kötött formával új gondolatainak kimondásához új struktúrát keres. Nagyívű verseire a mozaikszerű építkezés jellemző: gyors nekifutással, apró ötletekből, többszöri újrakezdéssel húzza föl a versek boltozatát. A ritmus, a forma egyetlen versen belül is gyakran változik. Expresszív erejű kérdések, ellentétek, tört mondatok, tárgyilagos, „helyzetelemző" közlések, rá jellemző szavak, összetételek, kifejezések teszik verseit mindenki másétól megkülönböztethetővé. „A megrövidült napok szűk torkán surrog a tellő idő", „Göbörödik a sár...", „Az öregember csitkenyét szedett a laposban..." – olyan verskezdetek, amelyekből az első pillanatban ráismerünk szerzőjükre.

A csillagok árulása után a kiadó Takács Imre újabb szépprózai munkájának megjelentetését ígérte. Az író egy dunántúli nevelőintézet belső világáról tervezett regényt. Megírásával máig adós. Takács Imre mégsem vonult vissza a vers falai közé. Különféle lapokban, folyóiratokban olvasható tárcái, polémikus élű cikkei, szociográfiai dolgozatai kötetre rúgnak már. Leginkább Veres Péter gyakorlati hasznú, praktikus népi bölcsességet kimondó cikkeire emlékeztetnek ezek az írások. Ha még hosszávesszük képzőművészeti tárgyú tanulmányait, főként Székesfehérvár művészeti életével foglalkozó kritikai írásait, s azt, hogy maga is fest és farag, egy igen sokfelé tekintő, tájékozódó, tájékoztatva tanuló művész áll előttünk.

Takács Imre pályája a népből jött értelmiségi jellegzetes útja.

Vállalja faluját, szüleit, családját, mezítlábas gyerekkorát – anélkül, hogy fölöslegesen büszke volna rá, anélkül, hogy előnyöket várna, kiváltságokat követelne érte.

Éli egy mai értelmiségi ember, az író életformáját – anélkül, hogy a városi lakás, a szellemi munka „kényelmében" szabadulni akarna emlékei terhétől, a hajdani fizikai munka izmokat görcsberántó fájdalmától, a megkésettség érzésétől.

Művészetének sajátos jellegét, belső feszültségét ez a kettősség adja. Világa egyszerre paraszti és művelt: verseiből nyers földszag árad, kukoricával rakott, fagyos göröngyökön döcögő parasztszekerek nyikorgása hallatszik, plebejus lázongás tör elő; ugyanakkor ez a költészet kapcsolatban van a magyar líra legértékesebb hagyományaival, Berzsenyi, Vörösmarty, Kassák, Füst Milán nevével, radar-ernyőit belenyújtja a modern művészet áramaiba, s követi a kozmoszba lépő ember vágyait. Takács Imre ismeri a „göbörödő" falusi sár keménységét, és ismeri a polinéziai szigetvilág totemfáinak faragását; hallotta a parasztházat betöltő siratóének zokogását, és verset írt Henry Moore-ról, a nagyszerű angol szobrászról; aratáskor kaszát cipelt valamikor a vállán, de átélte azt a fáradtságot is, ami a könyv fölé hajló fejet esténkint lekókasztja.

Költészete egyszerre paraszti és művelt, szelíd és kemény, megértő és szigorú. Verseinek lerajzolható indulati görbéje van. Zsúfolt erők lendítik magasba, s apró robbanások viszik előre. Költészete megszerkeszett, megmunkált világ, eszközei a véső és a kalapács. Eszménye a humanizált ember, a félelmektől megszabadított ember. Hogy ezt a kétségek szögesdrótjával sértő vers-nyelv, a gyötrő fájdalomtól gyakran szinte dadogó líra hordozza? Hogy nem a mézesbábok omlós-porhanyós íze marad utána a szánkban, hanem kőkristályok roszogását érezzük a fogunk alatt? Takács Imre írói in-

dulásakor a szegényemberek gondját vette a vállára, és az Öblös Sanyik tisztaságával és keménységével jegyezte el magát. Ruhája azóta páncéllá keményedett. Gyötrő kérdései – önvizsgálatra sarkallnak. Kifosztott szomorúsága – az értékek megbecsülésére int. Gondja, aggódása a világért – az okok keresésére küld. Amit mond, hitele van, mert önmaga hiteles. Görcsöket oldoz föl, mert ismeri a kín alattomosságát. Tisztít, mert a szenny miatt panaszkodik. Élni könnyít, mert terheket vállal magára.

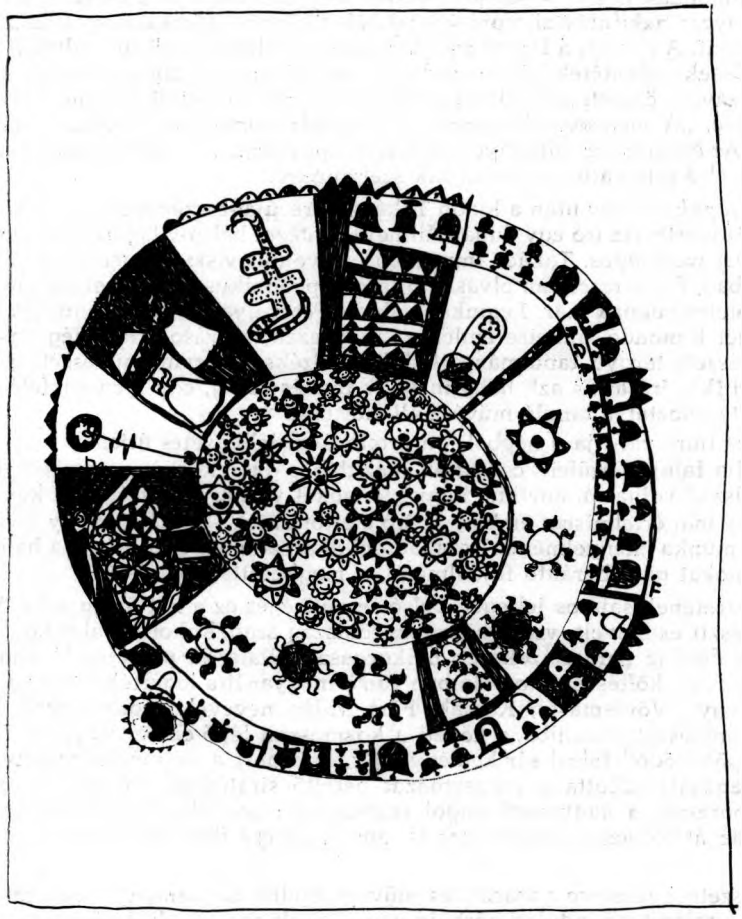

KÁROLYI AMY

Szent Györgyöt legyőzi a sárkány

I.

Ivelt nyaku, gömbölyű farú lovon
helyre kis szent ül,
fürge, csupa szem, elhiszed,
hogy jól céloz és megöli a sárkányt.
Ez így történt minden esetben:
Prágától Riláig, Zagorszktól Ráckevéig
már kétezer éve.
De Lovranban baj történt,
ivelt házkapu fölött, láthatja bárki:
katonás szent György plusz tátott torkú sárkány,
szinte várja a lándzsát.
Szent György vitéz, ki lopta ki kezedből a dárdát?
Micsoda talponálló zugába döntve áll,
vagy fekszik árnyékostul az ivó padja mentén.
Karod izmosan célra tör,
de fennakad a levegőben,
lándzsa nélkül nem pusztul a szörny
s undok karmától, veres torkától
nincs biztonságban egy szűz sem azóta.

II.

Megvénült szent György, érc-lova levetette.
Magas fűben hortyog, mellette a sárkány,
pocak-gyűrűik egymásba keverednek.
Nincs többé lándzsa, vas-pillájú szem,
sárkány-hús épp most falja a szentlelket.

III.

Ritka akácosban
rezgő levelek közt jajong a sápadt szűzleány
sárkány torkából nemrég szabadult.
De szabadítójából mi maradt?
nagy falatokban nyeldesi a sárkány.
Inyét, torkát sérti parányi tüske:
a vértet, lándzsahegyet kiköpi.
Ne késlekedj, siess, rohanj, te szűz,
fenyegesd meg ujjaddal a szörnyet,
lovagod tán kiöklendezi.

IV.

Nem íly egyszerü mégsem.
Kit védjen a vért, kit vágjon a kard,
egymásra kopirozott húscsomók,
ez lesüllyed, az felmerül,
kit öl a kard és kin segít?
Északival a déli szél,
a szörny a szenttel keveredik.

V.

Szent Györgyöt lenyelte a sárkány
elnyelte pohos hasába
hányd ki, sárkány, hányd ki
purgo, phenolphtalein, ricinus
császármetszés
élve boncolás
élve vagy holtan
de csak meduza catrangok
lengenek
rákos húscsomók
bűzös nyál folyik
Szent György sárkánnyá változik

VI.

Arkangyalok keskeny koponyája
gyertyahűs homlok
gyertyalángú szem
a fenolos, piszkos vizből
még felbukkan néha a fej
sekrestye-ajtó a száj
mögötte fehér miseruhák
az egyházfi még a szekrény körül tesz-vesz
a hívek keresztet vetnek
szétszélednek
a szentelt víz
a sok ujj-begytől
megzavarodik
a fuldoklónak segélytkérő arca
a szenteltvízben éppen felbukik
Dominus vobiscum
ajánld az Úr könyörületébe
szétszélednek a hívek
a misének vége

LÁSZLÓ ANNA

Az útvesztő

Az ógörög kultúra mai kultúránknak is gyökérvidéke. A mitológia pedig kimeríthetetlen. Amennyire ősi, éppannyira modern. A mi legsajátosabban huszadik századinak érzett fogalmaink ősképlete, kezdeti vázlata is benne rejtőzik a klasszikus világképben. Sok-sok egyéb között például az abszurditásé. Azt hiszem, a képtelen a huszadik század íróiban, művészeiben vált tudatossá, hangsúlyossá. Hollott már Daidalosz felépítette a labirintust . . .

Héphaisztosz, a munka, a képzőművészetek és iparművészetek, a tűz és láng ógörög istene, az emberszerű isten szól önökhöz. A jelenben is él és jelenkori fogalomkészlettel él. Ő mondja el Daidalosz történetét. Talán nem is a történetét. Egy motívumot, amelyhez neki is köze volt.

DAIDALOSZ FELÉPÍTI A LABIRINTUST

Daidaloszt úgy szokták emlegetni, hogy az én földi másom. Ez nem igaz, Hölgyeim és Uraim, a jellemünk túlságosan is különböző. De annyi igaz, hogy Daidalosz mindenkor szorosan hozzám tartozott. Akkor is, amikor meghívtam műhelyembe, mert nagyszabású művész volt és zseniális feltaláló. Akkor is, amikor hadakoztam vele. Még akkor is, amikor eltávolítottam műhelyemből. Miért finomkodom? *elűztem* őt, a fiával, Ikarosszal együtt. Ő pedig továbbra is tájékoztatott engem sorsa alakulásáról.

Miután elűztem Daidaloszt és Ikaroszt, sokáig süppedékes utakon bolyongtak. Majd elvetődtek a Kréta-beli Knósszoszba, Minosz király udvarába. Itt örömmel fogadták a művészeket. Daidalosz megnyugodhatott volna. Ha örökké azt nem kutatja: miféle kísérteties titok lélegzik Minosz palotájában? Merthogy *lélegzik*, azt érzékeny idegeiben érezte, biztosabban a tudásnál. Néha fülével is felfogta a titok távoli és elpárázott bőgését. – Mi ez?! – kérdezte és az udvaroncok sietve elnevették magukat: – Ó, a tengerészek játszanak unalmukban kint a nyílt vízen. Mindenféle különös hangú hajókürtöt fabrikálnak . . .

A palotában ekkortájt kötelező volt a jókedv. Mert itt növekedett eldugva a király szörny-fia, a félig bika, félig ember Minotaurosz. A gerincesebbek csak mosolyogtak állónap, a szolgalelkek boldognak mutatták magukat, szüntelen. Így fedték el a szégyent. És nagyon gyors elfelejtéssel még. Aki a lelakatolt ajtók sorát kinyitotta, hogy élelmet vigyen a Minotaurosznak (borjú-gyerek korában beérte véres vadhúsokkal, csak kamaszkorától lett emberevő), az is elfelejtette őt, mire visszafelé menet bezárta maga mögött az első ajtót.

Éppen Daidalosz és Ikarosz megérkezése idején kezdtek kiütközni a serdülő Minotauroszból eredeti hajlamai. Egy alkalommal leharapta és felfalta etetője kezét, másodszor a fülét, harmadszorra elnyelte egészen. Az első jelre a palotában mindenki elmesélte mindenkinek, hogy az etető rendkívül bátor ember, életveszélyes vadászaton hagyta ott a kezét. Amikor a füle is elveszett, hősnek nevezték, amiért résztvett egy még annál is veszélyesebb vadászaton. Mindenki büszkén-boldogan nevetett, legbüszkébben, legboldogabban az etető, amiért a figyelem középpontjába került. Amikor bevégezte a Minotaurosz fogai között, a palota lakói napjában többször elmesélték egymásnak, hogy a hős különlegesen megtisztelő feladattal külföldre távozott.

Minosz király hívatta Daidaloszt. Előbb kerülgette a tényeket. Kendőzte a valóságot. Majd erőt vett magán:

– Ne köntörfalazzunk! A tiszta értelmű, egyenes beszéd híve vagyok! A Mino-

taurosz az én fiam, gondoskodnom kell hát a lakhelyéről, most, hogy lassanként felnőttkorba lép. Te fogod megépíteni . . .

Daidalosz elhűlt. Istállót építsen?! Hogyan tiltakozzék a lealacsonyító feladat ellen? Mint egyelőre imbolygó jövevény, nem mert szembeszállni az idegen uralkodóval. Hallgatott. A király folytatta:

– Ám a Minotaurosz páratlan erejű, kidönthetné falaidat is, ha csupán négy falat építenél köré . . . Több fal kell, sokkal több . . . és nem szabad meglelnie a kijáratot . . .

Ennyi volt a megrendelés. Kisképességűek azt hihették volna: nem is különösebb . . . Daidalosz már tudta: lényegesre vonatkozik. *Műre.* Semmi köze az istállóhoz. Ezzel a művel tölti majd be küldetését. Kifejezheti élettapasztalatát, kiszűrhet az univerzumból és megfogalmazhat egy eddig soha meg nem fogalmazott törvényt, kőbe formálhatja látomását. Máris megképzett benne az útvesztő, anélkül, hogy megnevezhette volna az alakulót. Azt is érezte, hogy hírét évezredekig fenntarthatja . . . ez . . . a küldetés . . . A küldetés pedig bármilyen legyen is, a betöltése boldogító. Kivált holmi istálló riadalma után.

A boldogságig megkönnyebbült Daidalosznak esze ágába sem jutott, hogy kérdezősködjék. A lángész a legprimitívebben adódó kérdés felett is elsiklott. Hogy vajon mit eszik majd a Minotaurosz. Hiszen az épület arra éppen nem lesz alkalmas, hogy etetők ki-bejárkáljanak.

Pedig mindenkor gondolni kellene rá, mi történik majd használat közben! . . . Minosz csak kevéssel előbb indított hajóhadat Athénbe és inváziós hadseregével bekerítette a várost. A leigázottaktól azután hadisarcként és rendszeres időközökben szépövű szűzeket és daliás ifjakat követelt . . . De Daidalosznak nem fájt a feje miattuk. Daidalosz a megbízás órájától kezdve megszállottan dolgozott. Amint elkészült tervrajzával, a másolatot futárral küldte nekem, azonnal. Én pedig rávetettem magam a tervrajzra.

Előbb a bejárati csarnok. Tiszteletébresztő és gazdag. Bizalomgerjesztő. A remények terme. Ám a refrénszerűen ismétlődő díszítés a veszélyt is érzékelteti. Az ide érkező bárhová lép, feje felett a kettős bárd, a labrisz. A hajdani krétai istenek jelképe-jelvénye. A labrisz az ősi fenyegetés.

A bejárati csarnok vastag tetős. Mindaz, ami ezután következik: nyitott. Magas falak, három emeletnyiek. Daidalosz lábjegyzetben közli, hogy síkosan simák lesznek. Azt már nem közli, de nyilvánvaló: nem lehet rajtuk felmászni. A Minotaurosz amúgy sem tud magasra kapaszkodni. Ha valaki . . . ha valaki tudna tán, az is képtelen . . . Mert a síkosan sima falakról minduntalan elé mered a kettős bárd éle. Sebző fémből készíti és merőlegesen helyezi el . . . Hasznuk, mint a szögeké a drótkerítésen . . .

Ha labriszok védik, akkor ez a labirintus . . . Én neveztem el így. Később elterjedt a szó és általában útvesztőt jelentett.

A csarnokon túl tehát . . . szobányi helyiségek, félkamrák, tornácok és folyosók, tekervényes folyosók! Ha azt hiszed, balra indulsz, jobbra mégy. Ha azt hiszed, jobbra indulsz, balra mégy. Kiszögelések és görbületek, bekebelező hajlatok és az utat elvágó metszőszárak, zsákutcák. Mindez áttekinthetetlen szövevényben. Hálóban, gubancban. Gubancban mégsem, gubancot nem lehet felépíteni.

Az útvesztő maga az abszurd. Mi az, hogy útvesztő?! Nem haszonépület, nem laknivaló. Nem kultikus hely, nem szertartásra való. Gyülekezéshez sem, szórakozásra sem. Még csak nem is börtön. Az útvesztő az, ami nincs! Nemsokára felépül!

Az abszurd embertelen, emberevő. Emberhez csak az illik, amit megközelíthet és átfoghat. Amiben eligazodhat, amit saját logikájával és szabályaival elrendezhet. Amit elér, vagy felér a szívével, vagy eszével. Az abszurd egy emberalatti hatalom jeladása. Jelzése arról, hogy alkalomadtán szétmorzsolhatja az embert.

Ezt akartam volna sürgősen megírni Daidalosznak és küldtem volna a futárral máris. De bizonyosan tudtam: meddő lenne az igyekezetem, az óvásom. Mintahogy meddő volt a műhelyemben is, ahol gátoltam a képtelent, amennyire csak tellett tőlem. Amúgyis . . . Daidalosz feltárt valamit, nem pedig képzelgett. Célját teljesítette: kiszűrte az univerzumból az eddig meg nem fogalmazottat. Vakmerő volt. És míg az áttekinthetetlent kutatta, elméje világos maradt. Egyhegyű. A legmélyben járt és bele-belevilágí-

tott a szuroksötétbe – amennyire a szuroksötét megvilágosítható. A későbbi –, a labirintus felépítése közben írott számos levele mind ugyanerről tanúskodott.

Tisztelnem kellett érte. Tisztelnem, igen, bevallom. Még egyetlen művében nem volt ilyen zseniális. Még egyetlen művében nem volt ilyen bátor. Éreztem: megfizet érte. Éreztem a jövőjét. Aki felépíti az útvesztőt, fogságába is esik. Ésszerűséggel, reális és józan leleménnyel nem lehet már azután az abszurdot megjuhászítani.

Joggal kérdezhetik önök: Minosz király megbízásán túl, vajon miért volt belső parancs is Daidaloszban, hogy megalkossa a labirintust?! Miért éppen ő alkotta meg? Annak ellenére, hogy sokáig az én műhelyemben dolgozott, ahol a harmónia és az ésszerűség volt az uralkodó. Mennyit küzdöttem Daidalosszal az áttekinthető szépség, a valós, logikus gondolat és a derű nevében! Hiába. Miért?!

AZ ELŐZMÉNYEK

Daidaloszt mindenkor elborították művészi tervei és találmányai. Olyannyira, hogy a személyes, bensőséges emberi kapcsolatoknak alig maradt helye –, alig volt töltése benne. Az egyetlen kivétel: Ikarosz. S az apai kötődés szélsőségesen –, puszta logikával követhetetlenül ellentmondásos. Már-már képtelen.

Jön egy nap Daidalosz, topog, kerülgeti mondandóját. Daidalosz mindig is rühellt kérni. Kiböki végül: alkalmazzam műhelyemben Ikaroszt, a fiát. Tudta ő: veszélyekkel terhes a kérés. Bizonyos fokig önmaga ellenére kért. Apa és fia kölcsönösen bajosan viselte el a másik magasfeszültségét és kőakaratát. Folytonosan összeütköztek. Azt válaszoltam: látogasson meg bennünket Ikarosz néhányszor, majd döntünk azután. Daidalosz türelmetlenül ismételte meg kérését. Azt akarta, hogy műhelyünk nevelje meg Ikaroszt és simítsa le tajtékos energiáit.

Összehívtam munkatársaimat, utasítottam őket: fogadják szeretettel Ikaroszt, valahányszor csak vendégül látjuk. Jószándékkal igérték: így lesz. És jött a duzzadó izmú Ikarosz, munkatársaim pedig harsányan örültek: „Nézzétek csak Daidalosz fiát!" „Itt van már közöttünk Daidalosz fia!" Ha dolgozni kezdett, köré gyűltek: „Lám csak, figyeljük, mit teremt Daidalosz fia!" Ilyenkor korbáccsal csapkodtak gyulladásos sebére. Ikarosz csontos, komor arcára rádermedt a sárgás bőr.

Egyenként félrevontam munkatársaimat:

– Fogd fel, te érzéketlen: ő nem Daidalosz fia, hanem Ikarosz!

A zseni fiának új és új személyben jelentkező tragédiája. Lehetetlent követel tőle a világ. Tehetségét a lángészéhez mérik, s csupán akkor ismernék el, ha túlszárnyalná a lángészt. Ami képtelenség. Ami nem létezik. Innen eredt, hogy Ikarosz is hitt az abszurdban – annak ellenére, hogy az apja is hitt. Innen eredt állandó dühe is.

Ám attól fogva, hogy megtanítottam munkatársaimat: Ikarosznak tekintsék őt – viharszünet következett. Megszállottan csüngött rajtam. A nyomomban járt, ő volt az őszinte készség. Minduntalan ugrott, hogy segítsen. Rendkívül ügyesnek, ötletesnek bizonyult. Hasznossá tette magát. Nem tolakodott, de meghatóan, gyerekesen ragaszkodott hozzám. Sodorta a vágy: bárcsak állandósítanám műhelyemben! Akkor a nyilvánosság előtt, a műhely teljes népessége előtt bizonyíthatná be: felülmúlja apját.

Elbúcsúztunk s máris visszatért ismét. Félszegen szólt:

– Itt vagyok megint... Ha mindig itt lehetnék, boldog életem lenne!

Hagytam, hogy sodró vágya elsodorjon. Pedig közben is éreztem: átmeneti a szerep, amelyet nem képmutatás, nem csaló szándék ír ugyan, de a feltétlen sóvárgás. Minden egyebet ellepő áradat. A szerep a szerelmes férfié, ha nem elutasító a menyasszony-jelölt, mégis vonakodva mond igent. Éreztem, hogy Ikarosz a szerep nélkül agresszív és összeférhetetlen. Gondoltam: igyekszem megmenteni. Nemcsak alkalmaztam műhelyemben, több önálló, érdemes feladatot is bíztam rá, mint bármelyik pályakezdőre. Rajta hát, versenyezzen apjával!

Nem sokkal állandó alkalmazása után okvetlenül el kellett mennünk a föld hátán működő ércművesek-szobrászok-kovácsok gyűlésére. Én szeretem őket, hiszen az istenük vagyok. Szeretem őket az emberi közösségért vállalt felelős gondjaikkal – de

örök személyes panaszaikkal együtt is. Hazafelé tartottunk a gyűlésről, a jobbomon Daidalosz, a balomon Ikarosz. A fiú hirtelen kitört:

– Pitiáner volt az egész! Nevetséges!

– Meglepsz, Ikarosz.

– A mások véleményéről nyafogtak! Kit érdekel a mások véleménye?! A senkik igazodnak hozzá, a tehetség fütyül rá.

– Legfeljebb mímeli. Ezzel védekezik. Mindnyájunknak elemi szükségletünk...

– Jaj! Most jön a kifinomult lélektani vájkálás! Meg a hányinger!

Még nem tapasztaltam Ikaroszt ilyen pimasznak. Észrevétlenül kis idővel ezelőtt még csüngött rajtam. Nyugalmat erőltettem magamra.

– Tessék, Ikarosz. Mondd meg te, mi fontos.

– Nem a nyavalygás, nem a lelkizés! Keménykötésű tettekre van szükség! Hogy mindazt megtegyem, amit tenni kívánok. Tökéletesen függetlenül „másoktól"!

– Undorral említed a „másokat". Bizonyos, hogy mindnyájukat, ahányan csak vannak, mindnyájukat ki kell köpni?!

– Ha arra koncentrálok, amit *én* akarok, akkor igen! Különben százezerfelé ráncigálnak, és már nem én leszek én!

– Nézd... csak egyet mondok, éppen nem a leglényegesebbet. Hallottad, menynyit küszködnek az ércművesek az értékesítéssel. A róluk elterjedt vélemények erősen befolyásolják az értékesítést.

– Puhány népség! Mind jól akar élni. Fene bőségben és kényelemben. Utóbbiak elposhasztják a művészetüket.

– Rólad apád gondoskodik. Anyagiakban sosem nélkülöztél.

– Apámnak nehezére esik?! Jobb lenne, ha rajta ülne a javain?! Míg belefullad a saját zsírjába?!

Daidaloszra néztem. A lángész most maga volt a visszaszorítottság. Az önmegtartóztatás. Tenyerében pofonok rezegtek. Igen vigyázott, hogy ki ne repüljenek belőle. Száját is összeszorította eddig, vigyázatában nem szólalt meg. Most fojtottan fordult hozzám és szokatlanul tiszteletteljesen:

– Szépen kérlek, ne fáradj vele Héphaisztosz. Ennek az isten se szent!

– Talán meghallgat mégis. Válaszolj Ikarosz, miért kéredzkedtél műhelyembe, nem azért, hogy tehetségedet a mások véleményével igazoltasd?! Nem azért, hogy közönséget szerezz a vágyotthoz, a reménthez, apád túlszárnyalásához?! Bármely rejtett zugban is dolgozhatnál, magányosan, „tökéletesen függetlenül másoktól".

Érveit az égig csapó düh elégette:

– Ez az! Lám! Mind egyformák vagytok! Hálát várnál a műhelyedért?! Azért, ami jár nekem?! Ha Daidalosznak igen, Ikaroszn ak miért nem?!

Daidalosz továbbra is a néma önmegtartóztatást gyakorolta. Ebben a számára rendkívüli és bogos erőfeszítésben lesüllyedt. Most nem mutatkozott zseninek, csupán hétköznapi, óvatosságban vergődő apának. Ikarosz vérszemet kapott:

– Nem tetszik a nyíltságom nektek?! Elhiszem! Azt szeretitek, ahogyan az ércművesek hemperegtek a kétértelműségben?!

– Gyűlölöm a kétértelműséget és semmivel sem mentegetem. De azt tudni kell, hogy kényszerből fakadt. Alján a létharc.

– Ó hogyne! Létharc! A harchoz harcosok kellenek! Létdöglés inkább, létstrandolás! Csak figyeltem őket! Puhányok lettek, mire felnőttek. Ti is azok vagytok mindketten. Úgy látszik, nincs kivétel.

– Nézz apádra! A puhányság megtestesült ellenképe!

– Öregszik.

Egyetlen szó. Köznapi szó. Gyilkos szó. Itt a legvégsőkig igazságtalan. Daidalosz javakorabeli volt. Arca, termete szerint: kortalan. Erejét érzékelték, meg a művészetét, évei számára nem is gondolt senki. Csak a fia. Húsz esztendővel volt idősebb fiánál, s ezt a morzsaidőt Ikarosz két évezrednek minősítette.

– Újra kérlek: ne válaszolj neki, Héphaisztosz isten!

Daidalosz hangja remegett, mint az öregeké.

Önmagától félt. Ha elfogadja a kihívást és ő is porondra lép, nekivadulnak és nem lehetetlen többé, hogy megfojtja Ikaroszt.

– Kár is lenne válaszolnotok! Azt, hogy én különb vagyok a tartásomban, a nyíltságomban és az akaratomban, azt úgysem lehet szavakkal eltüntetni!

Most már magam is megdermedtem. Igen, nem tévedek: Ikarosz a húsz éves időcsermelyt áthidalhatatlan óceánnak méri. Akkoriban ez még szokatlanabb volt a szokatlannál, Hölgyeim és Uraim. Krónosznak évezredekre volt szüksége, hogy legyőzze Uranoszt, Zeusznak, hogy Krónoszt... És Ikarosz abszolutizálta a történelemben először a húsz év adta *különbséget* feltétlen *különb*-séggé. Mert másoknál inkább: szüksége volt erre.

– Éhezel, Ikarosz, azért vagdalkozol. Éhes vagy a sikerre, amelyből oly temérdek jutott apádnak.

– Íme! Tessék! Megint a mutatós és elkenő magyarázgatás! Ebben vagytok mesterek, apámmal együtt! Majd szóljatok, ha öreges magyarázatok helyett fiatalos tettekkel ékeskedtek!

És Daidalosz már beszélt. Jégtükkel:

– Szólok. Most szólok. Vagyis cselekszem. Elküldelek magamtól. Menj és légy különb ott, ahol tudsz!

– No, persze, ez is csak móka. Pocsék játszadozás...

Elindultunk. Ikarosz nagyon idegesen kiáltott:

– Héphaisztosz most állandósított műhelyében! Nem vonhatja vissza! Nem csalhat meg!

Továbbmentünk. De visszanéztünk. Ikarosz lehuppant az útszélre.

Kiszaladt a talaj a lába alól. Mit kezdjen a versenyző, ha az veszélyezteti: nem lesz kivel versenyeznie?!

Baktattunk. A sötétedés feketére váltott, puha éjszaka volt, minden kontrollt meglágyító. De Daidalosz még küzdött.

– Meleg éjszaka van, és én szeretem a nyári éjszakákat – közölte, mint az üresek.

– Illatoznak az olajfák – közölte később.

– Jó érzés lesz majd otthon lerúgnunk a sarunkat – közölte még később.

– Daidalosz, társam, miért nem arról beszélsz, amire gondolsz!

– Mert nevetségesek a gondolataim.

– Mondd ki őket!

– Amikor Ikarosz kisgyerek volt, életveszélyes játékokat játszott. Beszaladt a tengerbe, pedig nem tudott úszni. Felmászott a háztetőre és ugrani készült. Kígyót fogott és ingerelte az állatot. Ikarosz után vetettem magam, elrántottam a veszély elől. Ilyenkor toporzékolt, miért rontom el a mulatságát. Majd egyik pillanatról a másikra riadalomba zuhant. Nyüszítve, árván zokogott. Átélte, hogy a tengerbe fullad, hogy összetöri magát, hogy megmarja a kígyó. Csak én tudtam megnyugtatni, senki más. És... és most is nyüszít...

– Jó, Daidalosz, jó. Akkor forduljunk vissza.

– Bocsáss meg Héphaisztosz, zsúfolt nap volt, sokat is gyalogoltunk... már én is fáradt vagyok... De nélkülem elvész Ikarosz...

– Mondtam: forduljunk vissza.

Hangtalanul bandukoltunk visszafelé, beszédre se költöttük kimerülő erőnket. Az éjszaka csupa-csupa simogatás... A gyengéd szellőlányok karomat simogatták, az összetett, dús illatok orromat, a parányi levél-lebbenések fülemet.

Egy darabig még könnyű sorunk volt, amíg csak bandukolni kellett. Útszéli bokornál hagytuk el Ikaroszt. Az út egyforma, a bokrok is azok a sötétben... Egy ponton Daidalosz úgy véli: itt már megtalálhatjuk... Fia nevét kiáltja, senki és semmi nem felel. Széthajlítjuk az ágakat, bokorról bokorra, lassan-lassan haladunk. Közben kiáltozunk, az éjszaka megtelik Ikarosz nevével. Daidalosz már hajszolja az elveszettet, már rémképek kerítik be. Az ezerhuzalú zseni-ezermester, aki rendszerint nem is

képes törődni más emberekkel, már egyetlenegy dróton áramlik csupán: vissza akarja kapni a fiát! Már Ikarosz a legfontosabb a teremtésben.

Végre megleljük őt, az atlétatermetű fiú felhúzott lábakkal, embrió-tartásban fekszik egy bokor alján. Visszamenekült a magzatlétbe, az éjszaka méhébe. Nem alszik, de dacol, hangos hívásunkra nem felel. Daidalosz a karjába emeli, csak az ő fizikumából telik erre. Ikarosz talpraáll, s a mutálók kisikló hangján kérdezi:

– Szeretsz te engem?

Daidalosz hallgat, szégyenkezik.

– Én nagyon szeretlek téged – mondja Ikarosz rekedten, elsírja magát és apjánál is jobban szégyenkezik.

Összeölelkeznek, sokáig maradnak egymás karjában. Én szégyenkezem legjobban, mert itt most tapintatlan betolakodó a tanú.

Elindulunk megint hárman.

– Nekem csak az számít... – mormolja Ikarosz –, hogy így is elfogadsz... gorombán és...

Daidalosz közbevág, emlékezteti fiát egy tréfás szerszámra, amit ő készített neki ötéves korában. Érzésekről nem tud és nem akar beszélni. Míg elérkezünk műhelyemig, gyerekkori játékokat emlegetnek folytonosan. De csak az ártalmatlanokat, hogy meg ne zavarják a törékeny harmóniát és megrendülést.

Daidalosz boldog volt ezen az órán. Utóbb Ikarosz ismét vádaskodott. A régebbiek is megmaradtak... kivált az *öregszik*. Ikarosz rombolt apja lelkében, amikor azt mondta róla: „öregszik". Daidalosz mindig az adott kor előtt járt, féllábbal a jövőben, így ő volt a legmodernebb. Az *öregszik* után vibráló idegekkel vizslatta: vajon nem ütköznek-e ki művészetében avult jegyek... vajon a legelső-e még művésztársai között... az ereje nem fogyott?! Annyi még az ereje, mint azelőtt?! S ez az emésztő nyugtalanság vezetett a tragédiához... Előbb Taloszéhoz... Őróla kell most beszélnem önöknek.

Alkalmazottaim közül senkit sem akartam jobban vagy kevésbé szeretni, a leplezett különbséget is megérzi mindenki és rossz az eredmény. Hiába, ha akartam – ha nem: az ifjú Taloszt egyértelműbben szerettem mindannyioknál. Annak idején Daidalosz hozta el a műhelyembe, jóval előbb, mint tulajdon fiát. Sokkal lelkesebben is, a kinyilvánított szándékot nem tompították benne legyűrt félelmek és haragok. Elhíresztelte, hogy Talosz – akkor még kölyökfiú – rendkívüli tehetség, olyan, amelyhez hasonlót csak egyet-egyet szülnek a századok. Kétes hatású előzetes... legalább is minálunk. Felreklámozza a jövevényt, eleve-legendát sző köré, csodálatra készteti az embereket, akik fajtájuk keletkezésétől kihalásáig – egyénenként változó mértékben és színezettel – befolyásolhatóak voltak és lesznek. Ez a dolog egyik oldala. A másik viszont... Az én műhelyemben csupa tehetség dolgozott. A mai rangsorolás szerint: őrnagyok, ezredesek és tábornokok a tehetségben. S akkor valakiről előre jelzik, hogy noha szurtos srác még, máris marsall. Az én egész hadseregem éberen és lövésre készen leste Talosz fogyatékosságait.

Míg ismerőssé vált. Utóbb Talosz meghatotta a felnőtteket. Mert fáradhatatlan volt a munkában, de játékos is. Egyenes jellemű, szíves, sőt adakozó. Semmiféle előítélet, gyanakvás nem szennyezte. Saját ifjúsága legtisztább óráit idézte fel kiben-kiben. S elérzékenyült Taloszon, mert önmaga hajdani ártatlanságán érzékenyült el.

Daidalosz nem költötte örökké kevés idejét tanítványok nevelésére. Közönyös volt a kezdőkkel, jussanak célba maguk, ha elég erősek. Néha legyintett rájuk: ugyan hányan váltják be majd a reményeket! De Talosz kivételt jelentett. Élvezettel foglalkozott vele, önfeledt órákon át. Ezermesterségre is tanította, nemcsak a művészetekre. És vérmesebben büszkélkedett tanítványával, mint bármely tanítvány hírneves mesterével.

A nyári éghajlaton Talosz gyorsan fejlődött. Kifejlődése közben került Ikarosz is a műhelyembe. Daidalosz át-átölelte Talosz vállát, nyugtatta, mint okos apa a nagyobbik fiát változatlan pozíciója felől, amikor megérkezik a kisebb.

Talosz valahány alkotását, találmányát és újítását elsőként Daidalosznak mutatta meg. A mester–tanítvány barátság örömünnepeit élték ilyenkor, magas hőfokon. Míg

egy este Talosz legújabb kísérleteinek büszke eredményét vitte Daidaloszhoz: a körzőt. Ezen az estén Daidalosz meggyűlölte Taloszt.

Ha úgy vesszük: abban a meghatározott percben – mondjuk: félnyolc után három perccel – amikor kezébe vette és kipróbálta a vadonatúj körzőt. Daidalosz hazugnak bélyegzett mindent, ami oly szabályos, befejezett és tökéletes egész, mint a kör. Meggyőződése volt, hogy az új szerszám hamis illúziókat, csalást és öncsalást terjeszt majd. Ezt ő tudatosan felismert igazságnak vélte. De mögötte öntudatlan fedőharag, ürügyharag bujkált. Elutasíthatta a körzőt, érezte azért, hogy jelentős, nagyjövőjű találmány az. Meg is őrzi Talosz nevét beláthatatlanul sokáig. Abban az adott percben Daidalosz megelégelte tanítványa tehetségét. Felötlött benne: vajon a Talosz tehetségével dúsított idő nem azon munkál-e, hogy a fiú túllépjen őrajta. Neki köszönheti, hogy magasra jutott, de hamarosan eltépi magát mesterétől, elfoglalja a csúcsot, noha a csúcs Daidalosz birtoka. Akkor már inkább Ikarosz... bár neki sem engedte volna át a csúcsot.

Mindez pedig a lélekmélyben gyökerezett, annak is a legközepén... A látszat ellenére: gyűlölet nem támad egyik percről a másikra. Már régóta készülődött a *transzfer*. A furcsa, a képtelen *átvitel*. Daidaloszt, tudjuk, alig-alig érdekelték embertársai. És izgatta-ajzotta az egyetlen fia. Nem is a szeretet, szinte a szerelem borzoltságával. Olykor szinte a szerelem gyűlölködésével. Taloszt szeretettel szerette egy darabig. Ám már ekkor meg-megkérdezte magában: miért nem Ikarosz a különleges tehetségű?! Miért nem Talosz a pimasz, a fölényes, az ütésekre vetemedő?! Ha ilyen lett volna, Talosz visszaüti! Ikarosszal szemben tehetetlen volt apai imádatában. Daidalosz túlkiabálta nyugtalanságát: hangosan büszkélkedett Talosszal, vele ülte a sikeres és békés munka örömünnepeit. Közben gyűlt a dühe Ikarosz ellen. A düh-rakásra került az *öregszik*, meg a számtalan többi...

Talosz hozta a körzőt. A Daidalosz számára ellenszenves szerszámot. Nem is egy perc... egy vak másodperc, az okok összeugranak, meglökik a belső kart, s az már át is dobja a hemzsegő dührakást, a védekező félelmet, a gyűlöletté összeragadó elégedetlenséget *a másik* ifjúra. Aki olyan, mint Ikarosznak kellene lennie.

Ettől a másodperctől fogva Daidalosz durván bánt Talosszal, szüntelenül belekötött. A fiú nem értett, nem is érthetett semmit, zavartan kutatta a mester kedvét. Ha az legorombította, hogy miért *így*, s ő *úgy* próbálkozott, vagy *amúgy*, azonos volt a válasz. A fiú életében először találkozott a nem műbe bilincselt, de az elevenül mozgó és az elevenbe vágó abszurddal. Szenvedett.

Daidalosz gyötrőbben szenvedett Talosznál. Beindított egy beteg forgást, s ugyanez a forgás őt is pörgette, rázta, megpihenés nélkül. Tudta, hogy rosszat cselekszik, az önvád kínozta, s a kibírhatatlan önvád kényszerítette, hogy még gonoszabbul bánjon Talosszal.

Talán, ha Talosz nem annyira egészséges... Kutatta a mester kedvét, később pedig belátta, hogy ezeknek a dolgoknak nem képes nyitjára bukkanni. Akkor meg egyébbel kell foglalkoznia. S bőrén érezvén a beteg forgást, magával a tárgyi forgással kísérletezett, egészséges lelkéhez híven: termékennyel. Eredménye a fazekaskorong lett. Amikor remek találmányát első alkalommal elkészítette, örömében hebehurgyán elfelejtette a mostani Daidaloszt, s a régi képzett meg benne. Futott a régihez: jönne oda az ő munkapadjához, vagyis a fazekaskoronghoz, vagyis az ő örömehez, közös örömükhöz... Daidalosz azonnal elindult vele, némán ment mellette... Megnézte a találmányt, majd a fiú ujjongó arcába nézett... Valószínűleg belé nyilallt, hogy semmi hatalma felette. Ütheti, pörgetheti, rázhatja, a fiú dolgozik és diadalmasan dolgozik. Nincs hatalma felette, ahogyan Ikaroszon sincs. De lesz, mindjárt lesz!

Ekkor két tenyere közé kapta Talosz torkát, benyomta a gégéjét. Szemhunyásnyi időparány... Nem is voltak magukban. Egy művész, egy inas a közelükben. Mire azok felocsúdtak, Talosz holtan hevert a fazekaskorong mellett.

Nem ők hozták a hírt, hanem Daidalosz. Higgadtan állt elém, sőt... így igaz: fenségesen. Kiteljesedett a transzfer, s ő azt hitte: nagyszabású a tette. Az apaság áldozata. Gyakran lappangott a tenyerében fojtogatás... Hogy megölné Ikaroszt... Most, hogy elpusztította Taloszt, már biztonságban vélte magát: sohasem fojtja meg fiát, s az hosszú életű lesz.

– Megöltem Taloszt, Isten.

Ilyenkor a téboly környékez minket. Tudjuk: igaz a hír. Elvégeztetett. De sokkal élesebben tudjuk, hogy nem! Nem! Bármi megtörténhet a bolygón, a legképtelenebb is igaz lehet, csak ez nem. Lélekvesztve rohantam Talosz munkapadjához. A fiú mögé térdeltem, karját emeltem, mellkasát préseltem, mint a mesterséges lélegeztetésnél. Szájába leheltem, oly erővel és oly soká, hogy már azt hittem: kilehelem a tüdőmet. Azután ráparancsoltam, hogy keljen fel. Messzire visszhangzott a parancs-refrén. Eszelősen küszködtem. Pedig jól tudtam én: nem vagyok képes holtat feltámasztani.

Kimerültem, kihalt belőlem az indulat is. Odaszóltam valakinek: küldje Ikaroszt. Visszacammogtam Daidaloszhoz. Ott állt még, ahol hagytam, egyhelyben. Szomorú volt a hangom, pusztán csak szomorú:

– Elűzlek, Daidalosz.

– Nem ér váratlanul – felelt halkan. – De gondold meg: hiányozni fogok a műhelyedből.

– Nagyon hiányzol majd. Mégis nekivágsz most azonnal. Nekivágsz a semminek. Te olyan vagy, hogy találsz benne valamit. De távol innen. A közelünkben nem telepedhetsz le.

Jött Ikarosz. Már értesült a történtekről. Összekuszálódott. Az ő apja mindent mer... vakmerőbb, mint hitte... ez imponáló. A gyilkosság mégsem... éppen nem... Ikarosz a vágyaiban gyilkosságig sohasem terjeszkedett.

– Elindulsz, Ikarosz apáddal a száműzetésbe.

– Én nem öltem! – kiáltott fel. – Én dolgozni akarok itt, a műhelyedben!

Daidalosz arca eddig barnapiros volt, mint bármikor. Most elfehéredett.

– Nem én vétkeztem! – kiáltott újra a fiú és messze húzódott apjától, hogy szava és mozdulata egyaránt jelezze: elkülöníti magát tőle.

Daidalosz megtántorodott, el is vágódik talán, ha egy bronzatléta vállában meg nem kapaszkodhat. Ikarosz érezte: valami rejtett módon neki is köze van a gyilkossághoz. És semmiáron nem akarta, hogy köze legyen hozzá.

– Felelj, Héphaisztosz isten, vétkeztem én?!

– Vétkeztél, vagy se, nincs választásod Ikarosz, apádat kell követned. Több szó ne essék erről.

– Elöregedsz az ifjúság pezsdítése nélkül! – köpte hozzám utálattal a fiú. – Már se Talosz, se én...

Ezt hallottam utoljára Ikarosz szájából. Daidaloszéból meg igen különöset. Ennyit mondott búcsúzóul:

– Köszönöm.

Őszintén mondta. Szeme hálát sugárzott. Amiért nekiadtam a fiát. Más javuk nem volt egymáson és a rajtuk levő ruhán kívül, amikor elhúztak a műhelyből, dermedt tekintetű alkalmazottaim sorfala között.

A KÖVETKEZMÉNYEK

Elűztem tehát műhelyemből őket. Sokáig süppedékes utakon bolyongtak ezután. Majd elvetődtek a Kréta-beli Knósszoszba, Minosz udvarába. A király megrendelte a labirintust. Daidalosz pedig fűtötten, küldetés-tudattal dolgozott.

A labirintus elkészült. Éjnek évadján odaszállították, elhelyezték benne a Minotauroszt. És megüzenték Athénba, hogy várják az első küldeményt, a hadijóvátétel első részletét. A viszonylag szabadlelkű athéniek hízelegtek. „Legkülönb ifjainkat, legkülönb lányainkat válogatjuk" – mondta a követük Minosznak. Arra számítottak, hogy ílymódon meglágyul a király és a legközelebbi részletet elengedi. Amúgy is. Túlzott önbecsülésükben, hiúságukban arra nem lettek volna képesek, hogy görbehátú, nyeszlett ifjakat, penész színű, esetlen lányokot küldjenek. Valóban a legkülönbeket válogatták ki. Meg akarták mutatni a Kréta-belieknek, hogy milyenek az athéniek.

Minosz meg taktikai hibát követett el. Mivel szerfelett örült az athéniek önmegadásának. Mivel büszkélkedni akart hadizsákmányával. Megparancsolhatta volna, hogy

a hajó éjszaka kössön ki és titokban vezessék oda őket... Éppen nem. Ellenkezőleg. Azt parancsolta: délidőben érkezzék a hajó. És propagátorai a kikötőbe csábították a knósszoszi népet. Partra szállt hét gyönyörűséges arcú, szépövű szűz. Mögöttük a hét pompás testű dalia. A várakozó nép üdvrivalgásban tört ki. Inkább a krétai hadifölényt éltették, mint az athéni fiatalokat, mindamellett a felzengő hangot ők sem hallhatták barátságtalannak. Szemükben a szorongás kíváncsisággá változott, majd igézően elmosolyodtak.

Városszerte feliratok hirdették –, az írástudatlanok fülébe pedig a szószólók verklizték, hogy a tizennégy athénit átnevelő intézetbe viszik, ahol megtanulnak krétaiakká lenni.

Afféle ünnepségrendezők jártak előttük, elindult a menet, utánuk tódult a tömeg. A labirintushoz értek, azt kellett róla tudnia mindenkinek, hogy ez az átnevelő intézet. Tábla lógott a kapuján, gondos, sőt műves, kovácsolt betűkkel: „Ha jól tanultok, szabadok lesztek!" Csak a bejárati csarnok sejlett elő kapunyitáskor, semmi egyebet nem árult el a minden oldalról hiánytalanul zárt épület.

A knósszosziak érdeklődését felcsigázta a fiatalok szépsége és a színpadias, emlékezetes bevonulás. Minduntalan faggatóztak: ugyan ki oktatja őket, amikor senkiről se hallják, hogy a nevelőjük lenne. Ugyan miért oktatják ennyire elzárva őket, hogy sose mutatkoznak nyilvánosan? Ugyan mire szánják őket, megnősülnek és férjhezmennek majd Knósszoszban?! Kiderült: a város egész lakosságát kell sürgősen átnevelni, megtanítani a gyors feledésre. Ez egy város egész lakosságát tekintve lényegesen nehezebb munka, mint a tanulékony és rugalmas palotabeliek esetében.

A Minotaurosz kitűnően érezte magát. A tizennégy athéniből felfalt egyet-egyet, rendszertelen időközönként, ahogy tévelygésükben, koplaló útkeresésükben elé kerültek. Majd teli hassal eljátszadozott öltözékükkel, míg hajpántjuktól a sarujukig foszlánnyá szaggatott mindent.

Daidalosz ebben az időben depresszióba esett. Azaz máris saját útvesztője csapdájába. Ha kiült egy parti sziklára, éjszaka sem mozdult onnan, szemét napokon és napokon át a hullámokra meresztette. Ha ölébe tették az ételt, evett. Ha nem hozták, nem evett. Ikaroszhoz sem beszélt. Nekem azért hűdéses állapotában is írt egy levelet. Ennyi volt: „Isteni Héphaisztosz! Nem érdemes. Semmit. Még a Képtelent sem. Daidaloszod."

Azután lábra állt, erős természete utasítására. Kihallgatást kért Minosztól, hogy tiltakozzék. Így kezdte:

– Lelkiismeretem kívánja, hogy megkérdezzelek, Király, ha nem haragszol érte...

– Nem haragszom – szólt közbe Minosz –, egyáltalán nem haragszom, de nem is rendezkedem be arra, hogy az alattvalóim kérdőre vonjanak. Különben köszönöm, hogy meglátogattál, így legalább újra gratulálhatok útvesztődhöz. Remekmű bizony, s nyilvánvaló: nem sikerülhetett volna ilyen tökéletesre, ha nem építed ennyi kedvvel-gusztussal, meggyőződéssel. Nagy és derekas munka, már csak azért is, mert egyedül a fiad segített benne. És nem segíthettek tanítványok, például egy bizonyos Talosz nevű sem. Mondom, Művész: mégegyszer gratulálok.

Intett, hogy vége a kihallgatásnak. Meddig tartott, egy percig, másfélig? Eközben megromlott a viszonyuk. Minosz jól megjegyezte azokat, akik csupán a kérdés első negyedét is fel merték röppenteni. Daidalosz pedig meggyűlölte a királyt zsaroló célozgatásáért és mert torkára forrasztotta a szót. Legkivált az athéni ifjak pusztulásáért.

Mit tehetett Daidalosz? Szívesen elszökött volna Krétából. De a knósszosziak már felfedezték, hogy zseni él közöttük, díszpolgárságot és pazar villát ajándékoztak a mesternek. Ezt cserélje fel ismét a bolyongással?! Még a labirintus uralkodott a képzeletén... felrémlett, hogy a szökéssel csak egy nagyobb, annál is tekervényesebb útvesztőbe vetné önmagát... Maradt és ritkán, ernyedten, ímmel-ámmal dolgozott. Ikaroszt és nekem mentegetőzött: a grandiózus művel egy időre mindent kidob magából a művész... hiába, lassú az újra-feltöltődés...

Telt az idő, Athénnek ismét szállítania kellett az új emberadót. Addigra kiderithetetlen csatornákon, de szertefolyt a tudás a városban a tizennégyek sorsáról. Úgy tetszett: az athéniek a legszánalmasabb szolgalelkűségbe süllyedtek. Megüzenték, hogy az athéni királyfit küldik, a legkülönbek között is a legkülönbet: Thészeuszt. Megaláz-

kodásuk furfang volt. Thészeusz maga követelte, hogy az áldozatra szánt ifjak között lehessen. Elhatározta: végez a Minotaurosszal.

Thészeuszt kora ifjúságától mítosz övezte. Felülmúlhatatlan harcos, felülmúlhatatlan lantos, minden vállalkozása hősre vall és mesebelien szerencsés. Minosz lánya beleszeretett a hírébe. Sohasem látta még Thészeuszt, de már határtalanul szerelmes volt belé és rettegett érte. Meg kellett mentenie.

Titokban felkereste Daidaloszt, könyörgött neki: találjon ki valamit. Daidalosz szívesen hallgatott a királylány kérésére, íme, a bosszú Minoszon! Ennél sokkal több is: lehetőség arra, hogy a labirintusból, mint kőbe teremtett műből kivonják az öldöklő valóság szégyenét. Lángesze újra lobogott. Feltalált egy fonal-anyagot, mely hajszálvékonysága ellenére elszakíthatatlan volt. Azután megkereste az elrejtett kulcsot... a labirintus-kapu lakatjáét... Tilos lett volna magánál tartania, persze... de ő még annakidején kireszelte a kulcs-másolatot.

A bejárati csarnok túlsó küszöbére helyezte a fonalgombolyagot, ahol a kísérők nem láthatják majd... Végét a küszöb alá erősítette. Ariadné levelet tűzött rá. „A hős Thészeusznak." „Életem szerelme! A fonalat legombolyítván húzd Magad után és a fonal mentén jöjj visszafelé. Hozzám! Várlak! A te Ariadnéd."

Thészeusz pedig terve szerint: örökre végzett a Minotaurosszal. Majd megszöktette Ariadnét. Knósszosz felbolydult. Ariadné és a mester sikeresen szembeszegült Minosz akaratával... Ariadnénak nyoma veszett, a mester bármit mer... A Minotaurosz bőgése nem kelti fel többé az alvókat éjszakai álmukból...

Ennyi bőséges indok volt arra, hogy Minosz cselekedjék. És a bosszú azonfelül! A felfüggesztett, várakozó bosszú Daidalosz régebbi negyed-kérdéséért. A kirobbanó bosszú kedvenc lánya elvesztéséért.

Minosz parancsára a feliratok és a hírközlők elterjesztették, hogy Daidalosz, az idegen: aljas áruló, athéni kém. Büntetése: a labirintus. Ikaroszé is, mert az elvetemült gazember fia is résztvett az üzelmekben, apját követte, követi hát ezután is.

Amikor mindezt terjeszteni kezdték, Daidaloszra és Ikaroszra természetesen rácsukták már az útvesztő kapuját. Előbb megmotozták őket. Holmi másodkulcs, de még egy kenyérmorzsa sem maradhatott náluk.

Néhányan szövetkeztek Daidalosz és Ikarosz megsegítésére. Megkörnyékezték a labirintus kulcsosát, agitálták: fogja fel, hogy Daidalosz a kor legnagyobb művésze. Ha itt pusztul, az Kréta örök szégyenfoltja lesz. A kulcsos nem tartozott a műértők közé, vállat rántott. Ekkor Daidalosz hívei pénzt dobtak össze, sebtiben, de jókora összeget. A kulcsos értelme kinyílt. Azt ugyan nem vállalta, hogy megszökteti Daidaloszt és Ikaroszt, de a rendszeres élelmezésüket igen.

Daidalosz nekem úgy mesélte, hogy elhurcolásuk kevésbé volt iszonyú, mint gongolom, valószínűleg. Mindketten szilárdan hitték: megtalálják a szabadulás módját. Egymásban tartották a lelket. Ikarosz semmit sem tudott Ariadné fonaláról, vétlen volt. Most mégsem hivatkozott ártatlanságára, nem vádolta apját. Sorsközösséget vállalt vele, mint a törhetetlen jellemek. Bízom benne, hogy így történt. Mire Daidalosz nekem elbeszélhette... Ikarosz már nem élt. Haláláiban minden tette, gesztusa megnemesedett, idővel tökéletessé változott. S talán csak azért nem látszott utólag iszonyúnak a labirintus öncsapdája, mert az még együvé zárta őket... Még ott lélegzett mellette...

A bejárati csarnok túlsó oldalán helyezkedtek el és nem moccantak onnan. Daidalosz meggyőzte fiát: ha elindulnak, nekivágnak a végveszélynek. Az útvesztő építkezés közben többször módosított tervrajza nincs a fejében. Különben is, ha mozdulatlanok, tovább bírják az éhezést. Csupán az agyuk járt, az kutatta az egérutat.

Besettenkedett a kulcsos, ételt hozott és megkérdezte, mit kívánnak másnapra. Takarékoskodni nem kell, Daidalosz hívei vállalják a költségeket.

Daidalosz azt állítja, hosszú életének ez volt a legboldogabb órája. Ott a labirintusban. Mert megtudta, hogy elszánt hívei vannak, mert bizonyossá vált, hogy nem vesznek éhen. Leginkább, mert nemvárt boldogságából kipattant az ötlet. Ha kérhet, hát kér...

– Itt a puszta falakkal körülkerített ürességben alig-alig vánszorog a napunk – mondta a kulcsosnak. – Jó lesz az egyszerű étel, ha adsz mellé játékot. A madarak tol-

lában például elgyönyörködnénk... Egy-egy le is esik a magasból mellénk, azért jutott eszembe. De csak ritkán és kevéske... Tedd már meg, gyűjts nekünk tollakat, nagy madarakét, ha nem fárasztalak vele.

Másszor a nagy madarak csontját kérte... Megint másszor viaszt...

Amilyen megszállottan dolgozott a labirintusért, éppúgy dolgozott most, hogy kitörjön belőle. Ikarosz is vele, szüntelen. Nem hogy vánszorogtak, vágtattak a napok kísérleteik közben. Gondolták: a repüléssel kiteljesítik küldetésüket. Az útvesztő építése felszínre húzta a mélyben lappangót. A repüléssel magasba emelik nemcsak önmagukat, de az emberiséget. Lélekben máris repültek. S az apa imádta immár vele azonosult fiát, magját, folytatóját az idők végezetéig.

Óriás szárnyaikat többször szétszedték és újra ragasztották, míg hibátlanul megbízhatónak mutatkoztak. A bejárati csarnokban gyakorolták a repdesés mozdulatait. Pontosan megbeszélték, milyen magasságban kell majd szállniok, s hogy az esetleges baleset vagy kényszerleszállás miatt egy percre sem szabad eltávolodniok egymástól. Aztán kirepültek a tetőtlen labirintusból.

Az emberi faj legelőször rugaszkodik el a földtől! A vadonatúj élmény nagyszerűsége a legcsekélyebb félelmet is lesimította apában-fiúban. Ujjongva hagyták el Knószszoszt, majd Krétát is.

A nap tűzött, délre járt. Daidalosz odakiáltott fiának, hogy repüljenek alacsonyabban. Milyen a hang a parttalan levegőtengerben, szárnycsattogás közben? Talán Ikarosz felsőbbségesen parancsolónak hallotta. Már hosszabb idő óta homogén egyetértésben, egyetakarásban éltek. Ikarosz megcsömörlött tőle, valószínűleg. Talán feltámadt benne a szunnyadó dac. Feltámadt benne a *különb*-ség hite is – most érzékletesen, szemmelláthatóan megmutathatja! Emelkedni kezdett. Daidalosz kiáltott, óvta. Ikarosz még magasabbra repült. Van, akit megrészegít a zuhogó napfény. A becsvágy biztosabban. Ikarosz túlszárnyalhatja a zsenit, ő, Ikarosz és nem Daidalosz fia! A siker minden eddiginél tüzesebb mámora volt ez! Előbb a józanság kötőanyaga olvadt el. Daidalosz üvöltött. Ikarosz még magasabbra repült. Vörös karikák gurultak keresztül-kasul a képen... vörös lángnyelvek kaptak a képbe... Daidalosz irreálisan látott... Egy égre törő révült mesemadarat, egyre kisebbet... Már csak pontnyit... Úgy érezte: mellkasa kiveti dobálózó szívét, s ő lezuhan... Ekkor a mesemadár zuhanni kezdett, egyre nőtt... elzúgott Daidalosz mellett a fia. Loccsanás a tengerben, a hullámok tovább hullámzottak, mintha nem történt volna semmi.

Daidalosz vagy összevonja erőit, a máskor nem működő tartalékokat is, s mindent egy központba, a repülőmozgásba sűrít – vagy a tengerbe vész ő is. A kétféle lehetőség nem állt össze tudatos gondolattá, kérdéssé. Szervezete döntött, veséje, lépe, mája élni akart. Nyilván a szíve és agya is, de csak mint test, szerv. A hús, a velő, a vegyianyagok... a faji tröszt üzemegységének alkatrészei.

Meggyötörte utóbb Daidaloszt az életösztönnek ez a terrorja is. Nem ő határozott. Ő követte volna Ikaroszt, s a halállal a könnyebb sorsot választja. De nem volt választójoga. Repült és repült. Majd földre ereszkedett Szicíliában. Itt összetörte szárnyát és a tollakat szétszórta. Többé úgysem emelkedik a levegőbe... látná a mesemadarat... hallaná a loccsanást...

Még bódulatban lépdelt. A leggonoszabb ütés jótékonyan narkotizál eleinte. Csak akkor engedi szabadjára a kínt, amikor az ütés helye már feketés lilára érett. Daidalosz még jelentkezett Kókalosz királynál. Ez az uralkodó is szívesen fogadta. Azonnal megbízta: készítsen csecsebecséket a lányai számára. És azonnal műhelyt nyitott neki.

Daidalosz oly szép karpereceket, gyűrűket, öveket, fibulákat, nyakláncokat, fülönfüggőket és hajpántokat gyártott, hogy ahhoz hasonlót sem ismertek soha Szicíliában. Daidalosz hozzátapadt a csecsebecséihez, mert vidám holmik voltak. Ha ezek szépségét, jókedvét ki nem aknázza: kínhalált hal. Lassút, elnyújtottat, nem úgy, mint ha az első loccsanás után egy második következett volna...

Gyorsan teljesítette a rendelést, munkáját a királylányok elragadtatással nyugtázták. Ezután a palotabeli hölgyek rohanták meg: nekik is, nekik is! Daidalosz pihenőt kért, mert már egész lényét görcsbe rándította a fájdalom és az önvád. Most ismerte fel, hogy visszájára fordult a transzfer. Ha nem öli meg Taloszt, én nem űzöm el műhe-

lyemből, nem vetődnek Krétába, nem építi meg a labirintust és nem esnek a fogságba, nem alkotnak szárnyakat sem... Taloszban Ikaroszt ölte meg, csak idő kellett, hogy a kettős gyilkosság végbemenjen... Ő pusztította el az egyetlen fiát!

Az önvádat és a fájdalmat élete utolsó percéig magával vonszolta. Nem enyhítették meg a sokasodó évek. Ikarosz helyét nem foglalta el senki, semmi. Ő volt az izgatószer, az erjesztő és Daidalosz egyedül őérte tudott kinyúlni egocentrikusságából. Az a feszültségtartalom, amit ő adott, pótolhatatlannak bizonyult.

Egy napon előkelő kíséretével Szicíliába érkezett Minosz. A protokoll szabályai szerint megkülönböztetett szívélyességgel vendégelték az idegen uralkodót. De jól tudták, mit akar. Bosszúból Daidaloszt. A ritkaszép karperecek, gyűrűk, övek, fibulák, nyakláncok, fülönfüggők és hajpántok hatása beláthatatlan. Kókalosz király lányai bármit megtettek volna a mesterért. Meg is tették a magukét. Amidőn Minosz elhevert reggeli fürdőjében, rátörtek és a vízbe fojtották.

Daidalosz gyűlölte már a halált, a gyilkosságot, még akkor is, ha az ő érdekében történt. Elmenni készült Szicíliából. Előbb azért meghálálta a királylányoknak, hogy megbosszúlták a bosszútervet. Gőzfürdőt épített nekik, tettük emlékére. Afféle kisebb, ártalmatlanabb labirintust. Ki lehetett találni belőle. De a szeszélyesen ide és amoda helyezett kamrákban és a tekervényes folyosókon áramló-kavargó, sűrű gőz így is az abszurdot érzékeltette. A gőz-homályosította szem célbavivő utakat nem láthatott.

A fürdő fölavatása után Daidalosz kóborolni akart a világban. Féltem: árva kóborkutya válik a zseniből. Megüzentem, hogy visszavárom.

Fogadkoztam magamban: hidegen bánok vele. Tapasztalja csak, hogy nem hullajtom el az emlékeimet. Nem haragszom már rá, de nem is felejtek. Csakugyan... Akkor is elevenen tolultak fel a múlt-részletek, amikor műhelyembe lépett. Nem értem, hogyan lehetséges... átöleltem. Ő a mellemre vetette magát. És sírtunk, mintha nem is férfiak lennénk, alkotásban edzett férfiak.

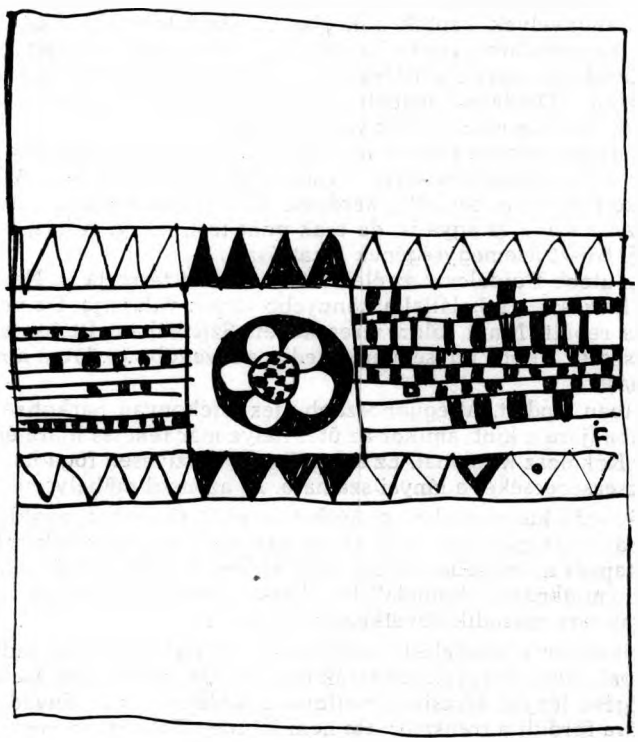

CZAKÓ GÁBOR

ODÜSSZEUSZ

Az ökrök este se mennek gyorsabban. Nem látják okát a sietésnek. Csak a megszokás miatt rakják a lábukat; de nemcsak a járást szokták meg, hanem a megszokást is. Mi más vonzaná őket hazafelé? Az istálló, a jászol? Itt kint is van fű, és a bent, mellettük kérődző tehenekben nem látnak semmi érdekeset. A munka nem fárasztó – az ökör erős állat. És az ekét húzni kell. Meg menni is kell. Amikor meg nem kell, akkor állni kell, vagy feküdni. Ilyenkor tavasszal, minden állat nyugtalan lett, megfeledkeztek az engedelmességről, folyton a levegőt, meg egymást szimatolták, ki akartak törni a hámból, rohanni szerettek volna – ők csak csóválták a fejüket, ha egyáltalán csóválták, és nem értettek az egészből semmit.

A kisfiú nagyokat toppantott a földre; azon igyekezett, hogy minél magasabbra szökjön a por szétnyitott lábujjai között. Az öreg szolga tempósan lépegetett. Egyenletes hosszúkat, a lehető leggazdaságosabban. Időnként az ökrök közé csördített és elkiáltotta magát:

– Hóóó!

Aztán ment mindenki úgy mint addig.

Esteledett. A város fölött – a palota; nehéz kövekből rakott kőház, meg pár rozzant viskó az egész – mint egy nagy mézcsepp, csurrant a tengerbe a Nap.

A vándor a palota küszöbén ült. Jókora, féligsült húst rágcsálva figyelte az ökröket, amint beterelték őket az istállóba. Aztán az öreg szolga átlépett rajta, a kisfiú pedig egyik lábát fölhúzva ugrált be mellette a házba.

Odabent kanyargott a füst a nyitott tűzhely körül. A szolgálók parazsat raktak a háromlábak üstjeibe és fölhordták a szobákba.

A kecskelábú asztalok körül ültek a kérők. Napbarnított marhapásztorok, kócosszakállú tengeri rablók – a szomszéd szigetek királyai. Az asztalfőn Alkinoosz, a szószólójuk terpeszkedett, vele szemben, a túlsó végen ült Telemakhosz, a házigazda.

Lassan végetért a vacsora. Agelaosz – testes, tar koponyájú férfi, akinek a melle szőrével keveredett a szakálla – egy lábszárcsontot vert szét a kardja fokával, mások az enyves inakat rágták, Muliosz ezüstpántos, nehéz favödörben bort vegyített.

Otthonosan mozogtak, szemmel láthatóan jól érezték magukat a házban. Mindegyikük tudta már, hogy mit hol keressen, hová dobja a csontot, melyik lánynak szóljon, ha eljön az este.

Pénelopé a hálóházba vezető lépcső aljában ült egy barnára öregedett, faragott karosszékben. Csakugyan olyan szép volt, amint a fáma mesélte. A karja gömbölyű, a haja szőke, akár húsz évnek előtte, a szája is olyan még, mint az érett barack, amikor szétválva kifeslik. Csak a szeme alá húzott apró árkokat az idő, vagy az este.

Elmerülten szemlélte a kérőket. Tekintete el-elkalandozott közöttük, elidőzött egyiknél-másiknál, némelyikre mintha rá is mosolygott volna. Ilyenkor, ha rajtakapta magát, gyorsan elfordította a fejét, és összeszorította a száját szigorú-keskenyre. Néha maga se tudta, hogy haragudjék-e rájuk, vagy sem. Évek óta ült itt közöttük minden áldott este. Eleinte, amíg egyenként szállingóztak, undorodott tőlük. Fölháborította, hogy a legudvariatlanabb kikosarazás ellenére is ittmaradtak, szemtelenül, illemmel nem törődve. Émelygett a faragatlanságuktól. Odüsszeusz jó modorú volt! Messze földön példaként emlegették választékos beszédét, udvariasságát. Végigfutott a hátán a hideg, amikor egyszer melátta Polüboszt, aki jóképű fiú létére egy kis ragyás szolgálólánnyal ölelkezett a fürdőházban. Odüsszeusz erre sohasem lett volna képes! Kik ezek őhozzá képest? Mik ezek? Az ostobaságuk is kihozta néha a sodrából. Két évvel ezelőtt Alkinoosz megleste a hálókamrába menet. Alig tudott kimenekülni a keze kö-

zül. Milyen durva, szúrós szakálla volt! És milyen erős szaga! Nem is lehet egynapon említeni az ő selymes szakállával, az ő testének illatával!

Az idő múlásával személytelenné vált az indulata. Már nem haragudott egyikremásikra ezért, vagy azért. Valamennyit egyformán utálta; csupán, mert eljöttek ide. Néha-néha kifakadt Eurükleia, az öreg dajka előtt, de az csak ingatta nagy bölcsen a fejét, és azt mondta: Mit érne az erényed asszonyom, ha nem kísértenének? Csakugyan. A legmagányosabb pillanataiban beismerte, hogy hozzánőttek már ezek az emberek a várakozásához. Arra akart gondolni, hogy nem ezek nélkül, Odüsszeusz nélkül nincs értelme az erényének. Nem sikerült. Képtelen volt fölidézni az ő mozdulatait, simogatását, arcát. Az ő vonásait kutatta a teremben ülő férfiakon. Mindet látta már ezerszer. Mindegyiken fölfedezett valamit, ami mintha emlékeztette volna őrá; mindben csalódott.

Megnézte magának a vándort is, aki éppen a morzsákat szedegette ki a szakállából. Milyen kopott, összetört öregember! Sok mindenen mehetett keresztül. Magához intette az egyik szolgálót.

– Ki az az ember?

– Valami ingyenélő. Kidobassam?

– Ne! Mit tudsz róla?

– Nem sokat. A minap vetődött a szigetre. Állítólag hajótörött, de lehet, hogy csak sajnáltatja magát. Azt mesélik, hogy járt Trójában.

– Trójában?

– Azt mondják. Heléné hallotta a kikötői őrtől, aki beszélt egy pásztorral, és az...

– Vezesd föl hozzám!

Alkinoosz lépett hozzájuk egy serleggel. Kiloccsantott belőle egy cseppet, és átnyújtotta Pénelopénak.

– A döntésedre, királynő!

Pénelopé nem vette le szemét a vándorról. Ivott egy keveset, aztán visszaadta a serleget, majd megbiccentette a fejét, és fölment a lépcsőn.

Alkinoosz dühösen lecsapta a maradékot a földre, az edénnyel együtt. A többiek kidülledő szemmel néztek Pénelopé után, egy pillanatra még inni is elfelejtettek.

– Micsoda nő! – motyogta Ktészipposz, aki minden este berúgott. – Micsoda nő! – és csuklott egyet.

A szolgálólány megérintette a vándor vállát.

– Az úrnő hívat.

A vándor összerezzent.

– Engem?

– Téged. Gyere.

Fölállt. Az ételmaradékot gondosan berakta az iszákjába, bekötötte, és letette az egészet a sarokba – védett helyre.

A kérők mind odanéztek.

Szótlanul mentek fölfelé a lépcsőn. A lány fiatal volt, ringó csípőjű. Nem régóta lehetett a háznál. A fürdő szaga áradt a testéből, hajából pedig Pénelopé kenőcsének illata. Fönt, a fordulónál visszanevetett a kérőkre.

Odaértek a nagy hálóteremhez. Az úrnő a széles nászágyon hevert. A szolgáló megigazította a térdén a takarót.

– Elmehetsz – mondta Pénelopé.

A vándor összekulcsolta a kezét és mélyen meghajolt. Úgy is maradt, míg a királynő meg nem szólította.

– Hogy hívnak?

– Aithón a nevem, – mondta halkan a vándor. – Kréthé szigetéről származom.

Pénelopé figyelmesen szemlélte a férfit.

– Azt mondják, azt hallottam, megfordultál Trójában.

– Igen.

– Láttad Odüsszeuszt?

– Igen.

– A harc után hová ment, merre indult?

– Haza.

Pénelopé önkéntelenül szétnézett, mintha Odüsszeuszt keresné.

– Beszélj! Hol láttad még? Ha igazat mondasz, azt kívánhatsz tőlem, amit akarsz.

– És ha nem?

Pénelopé a takaróra ejtette kezét.

– Megöletsz?

– Nem. Nem öletlek meg. Én már nem öletek meg senkit. Csak várok. Egy akármilyen kicsinyke hírt. Hazudhatsz is, csak beszélj róla. Mondd azt, hogy él!

A vándor köhögött.

– Pár évvel ezelőtt néhány akháj bárka kötött ki hajdani városom, Amniszosz öblében. Emlékszem, nyár eleje volt, amikor a tavaszi szelek elállnak, és minden hajón csak húzzák az evezőt. A kikötőben találkoztam vele, meg egy társával. Ha jól emlékszem, Eurübatésznek hívták a társat.

– Ó, Istenek!

– Élelmet kerestek, vizet a hajókra... Én a házamba hívtam és ott tartottam őket, amíg meg nem indult a szél. Akkor megajándékoztam, ahogy illik, majd útnak ereszteltem őket. Odüsszeusznak kettős köpenyt adtam arany csattal, amelyen szarvas és kutya képe volt kiverve; mását annak, amilyent viselt. Eurübatésznak szaruból faragott kürtöt...

– Akkor öleltem át utoljára a nyakát, amikor azt a palástot a vállára kapcsoltam!

Pénelopé kezébe temette az arcát. Amikor újra fölemelte a fejét nyugodtnak látszott. Sokáig nézte a vándort. Most nem látta öregnek. Ráncai, szájának szomorú vonallá záródott íve, őszülő haja, szakálla összeolvadt a szürkülettel, eltűnt, mintha csak álarca lett volna valakinek. Az igazi tekintetét kereste tétova pillantásai között.

– Olyan dolgokat mondasz, kedves...

– Aithón – segítette ki a vándor.

– Kedves Aithón, amit szinte el se merek hinni. De még kevésbé merek kételkedni a szavaidban. Úgy tűnik, mintha régóta ismernélek...

A vándor behunyta a szemét.

– Az arcod is ismerős. Nem láttalak valahol? Jártál már Ithakában?

– Meglehet. Már nagyon sok szigeten jártam. Talán megfordultam itt is, de ha így volt, nagyon régen lehetett. Az emlékek szálai meglazulnak és az ember idővel nem is mer emlékezni mindenre.

– Miért ne mernél?

A vándor lehajtotta a fejét és hallgatott.

Pénelopé tapsolt:

– Eurükleia!

Ráncos kis öregasszonnyá fonnyadt már a dajka. Olyan aszott volt, mint egy szakajtóban felejtett füge.

– Fürdesd meg a vendéget, adjál neki új köpenyt, inget a király ruhái közül, olyant, amilyen az ő barátjához illik.

– Mintha ő lenne – mondta maga elé Pénelopé, amikor kimentek. A hangja hasonlít leginkább. Meg a tekintete... Ó, ha egyszer visszajönne! Már mindenkiben őt vélem fölfedezni. Alkinoosz is emlékeztet rá. Az orra? Muliosznak a lépései... És ez a hang? Valóban ilyen hangja volt? Milyen hangja volt egyáltalán? És a lépései tényleg olyan súlyosak voltak, mint Muliosznak? Vagy könnyeden suhanók, mint Télemakhosznak? Télemakhosz a fia, neki kellene leginkább hasonlítania rá. Hanyattfeküdt az ágyon, kinyújtotta a lábait.

– Húsz éve meg van vetve az ágya minden este. Itt van az éjszakai köntöse is – átnyúlt a másik fekhelyre. – Ha egyszer betoppanna és idebújna? El se hinném. Meg sem ismerném az ölelését.

A vándor egy nagy szapulóban állt, Eurükleia mosta a lábát.

– Uram, ez a sebhely!

Elrántotta a lábát.

– Légy szíves, add ide a szappant!

– Miféle sebhely ez a lábad szárán? A bokádtól a térdedig? Hatalmas Zeusz!

A vándor beszappanozta a mellét, aztán levette az asztalról a kancsót, és vizet öntött magára.

– Semmi.

– Odüsszeusznak volt ilyen sebhelye! Vadászaton kapta, vadkan sebezte meg!

– Ezt lándzsa ütötte.

– A lándzsa nem ilyen sebet üt, uram!

– Nem jól talált el. Elléptem. Lecsúszott.

A dajka reszkető kézzel locsolta a vizet a vándor testére.

– Odüsszeusznak volt ilyen a lábán. Vadkan ütötte, vadászaton.

– Meglehet, – mondta a vándor – add a törölközőt.

– Hányszor láttam, amikor mostam a lábát! A bokájától a térdéig! Hatalmas Zeusz!

Eurükleia nagy könnycseppeket ejtett a szapulóba.

– Add a törölközőt, dajka!

A kérők elnehezülten böfögtek a letakarított asztalok körül.

– Mit csinálhat Pénelopé ennyi ideig avval a koldussal?

– Azt, amit velünk nem – röhögött Agelaosz.

– Anyámról itt egy rossz szó ne essék! – kiáltotta Télemakhosz, és tőrét belevágta maga előtt az asztalba.

– Taknyos – mondta Alkinoosz.

Télemakhosz fölemelte a tőrt, de Alkinoosz rá se nézett, a zsíros koszt vakargatta le késével a tenyeréről. Télemakhosz összeszorította a száját és visszaült a helyére.

– Hírt hozott apámról.

– Meghalt? – Ktészipposz egy pillanatra magához tért részegségéből.

– Él! Hazafelé tart! – kiáltotta Télemakhosz.

A kérők mind feléje fordultak.

– Él! Jaj lesz nektek, ha megérkezik!

– Taknyos! – ordított rá Alkinoosz.

Télemakhosz szembenézett a hangoskodóval. Elmosolyodott, nyugodtan visszadugta tőrét az övébe.

– Kiabálj nyugodtan, megengedem. Zabálhatsz az asztalomnál, vedelheted a boromat, sértegethetsz is. Amíg tudsz. – Kirúgta maga alól a széket és megindult fölfelé a lépcsőn. Az öreg ökörhajtó szolga vitte utána a köpönyegét.

Pénelopé a lábánál mutatott helyet a vándornak, amikor az visszatért a fürdőből.

– Ide ülj.

A vándor megtapogatta az ágy mennyezetét tartó oszlopot, mintha attól tartana, hogy kidől, ha valaki erősen nekiveti a hátát.

– Biztosan áll az – mondta Pénelopé –. Amíg a ház tartja magát, nem dől el.

A vándor fölkuporodott az ágy végébe.

– Amniszoszból hova indult? Mit mondott neked?

– Haza.

Pénelopé átölelte a térdeit. Hallgattak.

– Találkoztál vele később is? Mondta, hogy hazajön?

– Néha. Néha összefújtak vele a szelek. Mondta, hogy keresselek föl.

– Nem üzent, hogy hazajön?

– Mindig hazaindult.

– És mégsem ért ide.

– Talán félt. Nem tudta, kit talál itt helyetted, ha hazajön.

– Nem hitt bennem?

Teljesen besötétedett. A háromlábon izzó parázs is kialudt már, csak a terasz fölött nézett be néha egy-egy csillag a lassan vonuló felhők mögül. A síró asszony válla fölött úgy tűnt, mintha a csillagok reszketnének. A kérdés, akár egy lassú szárnyú, súlyos madár keringett az időmarta gerendák között.

– Senki se hisz benned, királynő. Még a kérők se, pedig ők tanúi a tisztaságodnak. Húsz év rettenetesen hosszú idő, és te túlságosan szép maradtál.

– A várakozás őrzött meg.

A vándor térdei közé temette fejét, nem szólt.

– Őrá vártam.

Ismét csend lett. A mennyezeten egy szúnyog próbálgatta a szárnyait.

– Nem lett volna szabad elengedned Trójába.

– Mit tehettem volna?

– Ha akkor itthon marad, most is itt heverészne az ágyon, mint azelőtt minden nap. Délután horgászni menne, vagy szétparancsolná a civakodó kecskepásztorokat.

– Mennyivel boldogabbak lennénk!

A vándor hanyattvetette magát. Az öreg deszkák megreccsentek a súlya alatt.

– Tíz évig volt Trója alatt. Az idő kivert a fejéből minden arcot, minden fát, minden követ, amit azelőtt ismert.

– Rám sem emlékezett?

A vándor a szoba sarkába révedt. Halkan beszélt és idegenül, mintha nem is hallaná, amit a királynő mond.

– Pénelopét nem felejtette el. Őt kereste Trója romjai között, s amikor szembeszállt a nála ezerszer erősebb Küklopsszal, olyan erőt érzett a karjában, mintha Pénelopét ölelné.

– Minden este megvetettem az ágyát...

– Pénelopénak erősebbnek kell lennie a Küklopsznál. Poszeidónnál is. Ezért árulta el magát neki. Ki akarta próbálni egy isten haragját. – A vándor suttogott, saját magának mesélt. – Kirké erős volt, ravasz, de mégis bölcs, az ő ligetében egy időben azt hitte, hogy megtalálta végre Pénelopét, szerelmes ellenségét.

– Szép volt, szebb volt mint én?

A vándor előrenyúlt, mintha a sötétség tömör testéből akarná kiformálni valakinek az alakját; de az éjszaka szétfoszlott ujjai között.

– Kirké asszony lett a szerelemben, ugyanolyan mint a többi. – Vastag, tömör felhők úsztak a csillagok elé. Elállt a szél és a szoba levegője megrekkent. Egy arasznyira se lehetett látni, csak érezték egymás lélegzetét.

– Vajon most merre járhat?

– Pénelopét keresi.

– Hol?

– Nem tudom.

– Mondd meg! – megragadta a vándor karját és megrázta. – Mondd meg!

– Nem tudom megmondani királynőm. – Nagy, csontos kezével lehúzta magához az asszonyt. Ösztönös mozdulat volt ez, maga előtt se merte megvallani, hogy miért tette. Talán megszánta az asszonyt, vagy megijedt és az ereje mögé akart elbújni. Átfonta, magához szorította, aztán nem tudta, hogy mit tegyen.

Pénelopé nem ellenkezett. Nem simult hozzá, csupán ernyedten engedelmeskedett. Arcát elrejtette a férfi bozontos, sós víztől durva szakállába, de nem érezte, hogy szúr, bőre sem érezte a kérges kéz nehezét. Izmai elernyedtek, elhagyták a csontok biztos oszlopait. Mintha az elmúlt húsz év várakozásának értelme hagyta volna el. Nem jutott eszükbe semmi.

A férfi az asszony haját simogatta. Betakarta vele az arcát, a szakálla közé keverte, ujjai közt pörgette, mint az aranyat.

– Pénelopé – suttogta, hogy megkapaszkodjék.

– Aithón! – mondta az asszony. Boldogan akarta mondani, de a hangja beszorult a testük közé.

A vándor saját szakállát érezte az ujjai között.

Elengedték egymást. Pénelopé felült, a vándor maga mellé ejtette a karját. Az éjszaka megduzzadt közöttük.

Húsz évvel ezelőtt Odüsszeusz nem is sejtette, hogy hány sziget nyugszik az óceán ölében, más nőre sose gondolt, csak Pénelopére, így aztán sem Ithakára, sem Pénelopére nem gondolt igazán. Azt hitte, megvannak. Ha eszébe jutott, megcsókolhatta Pénelopét, körbejárhatta a langyoshomokú tengerpartot, elrejtőzhetett az erdő árnyas bokrai közé a tűző Nap elől. Eszébe se jutott, hogy meg kellene keresni mindezt.

A csónak mögött magasra csapott a víz, el-eltakarva a keskeny szalaggá olvadt szigetet. Vitorlája a szél sörényébe kapaszkodott és röpült előre ismét!

Pénelopé aludt. Olyan kicsire zsugorodva, amennyire tudott. Térdeit maga elé húzta, hogy eltakarja testét, és két karjával szorosan ölelte az ágy oszlopát.

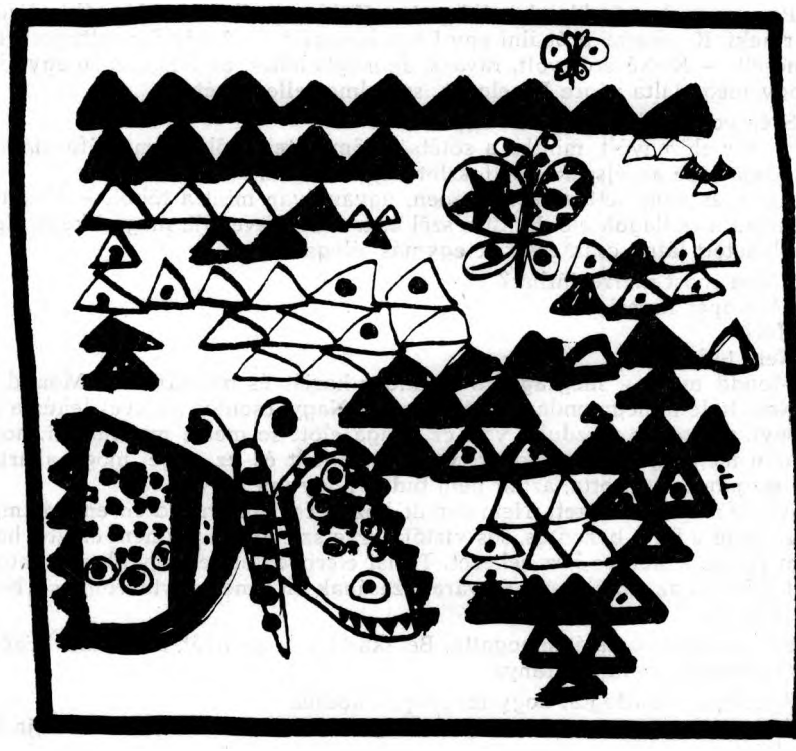

SIMOR ANDRÁS

Azért

Azért, mert egy nagy fekete felhő
szerda délután fél négykor
eltakarja a napot, és egészen ötig
a nap előtt tartózkodik az égen,
kelyhed tőlem el ne fordítsd,
ne utálj, virág,
nem én vagyok a nagy fekete felhő.

Fogat és karmot

Jó a tigrisnek – foga van,
jó a medvének – karma van;
de én hogy védjem meg magam?
Fogat és karmot adj, Uram!

Teremtő, magad képire
kit alkottál – nincs semmije,
ki megvédené – senkije,
nem harap, nem mar senkibe.

Harapja, kinek foga van,
belemar, kinek karma van.
Sebeket ki nyal hangtalan –
fogazd és karmozd föl, Uram!

Ó, bárcsak

Ó, bárcsak ismernétek trükkjeim!
Bűvészkalap alá rejtem a kint.
Minek is szánakozni valakin,
kit nem fed föl, hanem elrejt a rím?

Kit nem fed föl, hanem elrejt a rím,
minek szánakozni ily valakin?
Bűvészkalap alá rejti a kint.
Ó, bárcsak ismernétek trükkjeim!

Kit a mélység el nem oldoz

Kit a mélység el nem oldoz,
arca ki se látszik,
kockázhat érte istene
a biztos pusztulásig, –
nem tudja, hogy boldogtalan
apja visszatérhet,
s hogy vízre dönti homlokát,
s ajkán viaszkéreg, –
már nem hallja a lovasok
talpa alatt a gallyat,
hogy tutott innen, s egyszerre
gerince összeroppant,
még nem tudja, hogy szó, a hit
ablakot tép a falba,
s betör a pázsit, rozsda ül
tükörre, fára kardra, –
hogy hű csapdái túl az ég
leomló partfalán
veszélyesek még, s évei
keringnek körbe udvarán – – –

*

Mert egyszerű, hogy megszületsz
föld-ég között az ágyon,
s anyád elejt, majd áttaszít
törvényen és halálon, –
hogy tovább úsznak a csónakok
meg ifjúságod háza,
s valami ének messziről –

Öltöztet hóba, sárba.

Tavaszi holdtölte

1.
Ördögök szekerén völgybe-szakadt rosta –
Tű fokán ki taszít át a csillagokba,
s öklébe ki ragad? – Keserű vigaszod:
virágként kinyílik Brueghel-i udvarod.

2.
Reped már tarisznyád, lugasaid égnek,
megperzselt darvaid, kutyád visszatérnek,
s eljön az angyal is! – Ezékiel arca
szögön himbálódzik, bólint jobbra-balra.

3.
Te lennél, te vagy ez? – Tavaszod roncsai
fuldokló hegyek közt próbálnak szállani,
s Z úr meg Y kertedre rátalál, –
berozsdált világuk tüledbe kiabál.

4.
Holdjaid forognak, megindul a zápor,
félőrült madarak zuhognak a fákról, –
s föllázadt tű-tenger menetel a pára
ködén átderengő csodák országába.

5.
A többi csak tévedés, lakatlan csillag.
Begombolt magányod csontig kirabolhat –
Vándorolsz, vándorolsz szégyentől fényesen,
hajnaltól napestig, páncélban, védtelen.

THIERY ÁRPÁD

Oroszlánok kora

Regényrészlet

II.

Jó ideje zötyögtek már visszafelé a rossz, gödrös utakon, amikor balról a zöldes táj bordái közül egy templom vékony fémcsúcsa szúródott ki az égre.

– Egyszer már jártam ebben a faluban – szólalt meg Bencze, s úgy érezte közben, szinte megszabadul a szavaktól.

– Ott a völgyben?

– Ott.

– Ronda egy falu lehet.

– A völgy szép. Az erdőben sok a gomba.

– Mikor jártál te ott?

Emelkedőre kapaszkodtak. Benczét megnyugtatta, hogy az autó fülsiketítő erőlködése elnyeli Wolf szavait. Nem értette, hogy miért. Azt sem értette, hogy miért kezd vörösödni az arca, aztán érezte, hogy a pirosság átterjed a mellére, onnan még lejjebb más testrészek felé s a lábujjakban végződik. Már idefelé is meg akarta említeni, hogy ebben a faluban született, de valami visszatartotta, később pedig a nagy izgalom közben megfeledkezett, hogy szóljon erről Wolfnak.

– Még kiskoromban jártam itt – hazudta hirtelen. S nem értette, hogy miért hazudik.

– Kiskorodban ott voltál velünk a bányatelepen – mondta Wolf.

– Ez még azelőtt volt. Az apám kiadott falura, hogy megerősödjek.

– Rokonokhoz?

– Itt nem voltak rokonaink – mondta Bencze, s akkor a múltból mintegy cáfolatként előtűnt egy kövér, mezítlábas asszony; mindig az udvaron csapkodott a söprűjével, és az öreg madarakra emlékeztető hangon kiáltozott az utcára, meg a szomszédokhoz Bencze után. A nagyanyja volt.

– Akkor szolgának adtak – állapította meg Wolf.

– Nem szolgának – vörösödött el Bencze.

– Csak úgy tartottak? Ingyen hizlaltak? Dolog nélkül? Ilyen bolondról még nem hallottam.

– Apám fizetett értem.

Wolf nem kérdezett többet. Azt gondolta: Ez a Bencze nem tetszik nekem. Miből fizettek volna, mikor épp olyan szegények voltak, mint mi. Biztos valami kövér ángyikája van itt ebben a faluban, aki hozzánk képest beszélni se tud rendesen, és most szégyelli előttünk...

A legközelebbi táblánál intett a sofőrnek. Balra fordultak. A földút olyan keskeny volt, hogy egy jármű éppen csak elfért rajta.

– Hova megyünk? – rántotta meg Bencze Wolf karját.

– Megnézzük, hogy hol híztál meg ekkorára – vigyorgott Wolf.

– Nem fontos. Egy csöppet se fontos nekem...

– Mit riadozol? Vagy valami terheli a lelkedet? Azért nem akarod meglátni ezt a falut? Kicsúzliztad az ablakokat, vagy eltörted a köcsögöt?... Vagy egy lány van a dologban, Bencze?... Nézz oda!... Egész rendes falunak látszik messziről...

A falu előtárult a mélyből.

– Nem... nem... – mondta Bencze megzavarodva, és tisztán érezte, hogy nem akarja a viszontlátást. De, mint ahogy bevallani se merte, hogy a szülőfaluja fekszik a lábuk előtt, és ahogy a meredek, agyagos szerpentinen nagy üggyel-bajjal ereszked-

tek lefelé, méterről méterre szorítja össze valami, mint a prés – úgy a tiltakozáshoz sem érzett elég erőt magában. Csak izzadt a posztózubbony és a sapka alatt, mintha magas láz gyötörte volna. Önmagával sohasem törődött sokat. Ha valami eszébe jutott, nem szövögette tovább a gondolatait, sohase fogta el a vágyakozás, hogy a dolgok végére járjon, és így, ha időnként valami oknál fogva mégis meglátta önmagát: roppantul elcsodálkozott, furcsa félelem fogta el. Valami hasonlót érzett most is, és azt gondolta: Csak tudnám, mi az atyaúristenért tagadtam le, hogy itt születtem?...

Wolf a templomnál megállíttatta az autót. Többen azonnal kiugráltak az átmelegedett ponyva alól. Útközben befülledt a fojtogató, homokos por. Nyújtózkodni kezdtek. A foglyok, akiket Wolfék magukkal hoztak, és a csuklójuknál fogva egymáshoz kötöztek, a Rába belsejéből óvatosan pislogtak kifelé... Wolf azt mondta magyarázatul a többieknek:

– Bencze egyszer itt volt kiskorában. Most eljöttünk megnézni, hogy mi történt azóta.

A többiek érdeklődve körülállták Benczét, aki nagy zavarban volt, mondani akart valamit, talán csak annyit végre: Itt születtem én, halljátok, az előbb is mondtam, de ti nem figyeltetek oda.... Tanácstalanul nézett körül, mintha a házat kereste volna, ahol született: talán az ott szemben, vagy egy másik düledező a falu végén, gondolta, és mostani helyzetében ezt a bizonytalanságot érezte az egyetlen megbízhatónak.

Wolf az árkon túl fölfedezett egy csonka kőkeresztet, amelynek csak a függőleges szára maradt épségben, Krisztus átszögelt tenyere a levegőben meredezett, mintha el akart volna szállni. Átkelt a kiszáradt árok fölött egy keskeny pallón egyensúlyozva. Többször is körbejárta a keresztet, elolvasta, hogy ki állíttatta a templom elé, milyen alkalomból, közben pedig azon törte a fejét, hogy mihez kellene kezdeni egy olyan faluban, ahol Bencze megfordult kiskorában: Igazán megkereshetné a házat, ahol meghizlalták, de csak áll ott az autónál, mintha halvány fogalma se volna arról, hogy miért jöttünk most ide, gondolta, és akkor észre vette – mintha abban a pillanatban bukkant volna elő a semmiből –, hogy az akácfák ferde árnyékában egy mezítlábas, fiatal lány ácsorog, és nézi őt.

A lány hosszú, barna haját hátul a nyakánál színes szalag fogta össze. Kifehéredett ruhája egykor talán kék színű volt, a varrások helyéből ítélve fodrok is díszíthették.

Wolf közelebb ment.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte érdeklődve.

– Nézek – válaszolt a lány.

– Azt látom. De miért nézel ilyen szomorúan?

A lány arcán rövid mosoly suhant át, de Wolf ebben nem volt egészen biztos. Inkább csak érezte a lány mosolyát. Azt gondolta: De jó volna tudni, hogy mi minden van ennek a lánynak a ruhája alatt!

– Hány éves vagy te? – kérdezte, és közelebb lépett.

– Tizenhét múltam.

– És mi a neved?

– Milka.

– Igazán szép neved van – ingatta Wolf a fejét.

– Nem is szép.

– De szép, ha mondom.

– A szomszéd lánynak sokkal szebb neve van – mondta a lány.

– Szép neved van, ha én mondom – makacskodott Wolf. – Meg te magad is szép vagy.

A lány elvörösödött.

– Csak nem akar udvarolni?

– Miért ne udvaroljak?

– Akkor udvaroljon – mondta a lány. A szeme kinyílt, egy csöpp kihívás nélkül nézett Wolfra.

– Ha nem előzött meg valaki...

– Nincs nekem senkim ebben a faluban.

– És máshol?

– Ott se – nézett a lány tűnődve abba az irányba, ahol a teherautó állt, de nem a teherautót látta, annál sokkal messzebbre nézett. Azt gondolta: Istenem, milyen magas egy ember, ha meg akarnám csókolni, föl sem érném ... De miket gondolok én egy idegen ember előtt? – riadt meg hirtelen, mintha tettenérték volna, s úgy érezte: ideoda mozdul benne valami, a szívétől a fejéig szálldos, aztán zuhan lefelé a gyomrán is túl, le egészen, ameddig lehet, aztán vissza fel. Talán egy madár, gondolta, és Wolfra pillantott.

Wolf pedig csak nézte a lányt egyfolytában, megfeledkezve a szavakról, Benczéről, a többiekről, a völgyről, és úgy tűnt: már hosszú évek óta figyeli a lányt. Ismerős volt az arc, amelyen lent a száj oldalán minden mosolynál két, félkör alakú kemény vonás jelent meg. Ismerős volt az arc, amely talán a rövid szempilláktól: szemben nézve csodálkozó volt és nyílt, oldalról nézve azonban hűvös és tartózkodó. Aztán egyenes ívű, vékony orrát vette vizsgálat alá, aztán a szem színét; érdekes, lehet, hogy kék, de lehet, hogy szürke, gondolta Wolf, aztán hosszú, sima haját nézte, amely árnyékban barnának látszott, a fényben pedig szőke volt. Végül a lány csupasz lábára pillantott, a bokája körül és a lábaszárán fűszálak száradtak, és azt gondolta: Harmatos fűben járt, le se tagadhatná ...

A lány észrevette Wolf pillantását.

– Cipőt akartam venni – mondta. – A boltosnál voltam most.

– Cipőt? – mosolyodott el Wolf. – Szép lábod van neked anélkül is.

– De vasárnap csak nem járhatok cipő nélkül? – nézett a lány korholóan Wolfra.

– Vasárnap csakugyan nem – bólintott Wolf.

Hátra pillantott. A többiek megfeledkeztek Benczéről, közelebb szállingóztak a teherautótól. Az árkon túl – tisztes távolságban – megálltak, le nem vették a lányról a szemüket, és növekvő érdeklődéssel hallgatták a beszélgetést.

Kőnig átszólt az árkon túlról. A kezével is intett.

– Miért nem vettél cipőt magadnak, te lány?

– Mert nem adott a boltos!

– Biztos nem volt pénzed! – kiáltotta Kőnig túlról.

– De volt pénzem ...! Azt mondta, hogy fehér pénzért nem ad. Csak kék pénzért ad!

Wolf arcáról eltűnt a derű. Az arca megfeszült, nem az a fiatalember volt már, aki egy szép lányra bukkant, s azon töri a fejét reménykedve: milyen jó volna, ha a szívükbe zárnák egymást.

– Ezt mondta a kereskedő? – kérdezte.

– Ezt mondta, szó szerint.

– Hol lakik?

– Kicsoda?

– A kereskedő, aki ezt mondta neked.

A lány elfordította a fejét.

– Itt a faluban.

Wolf megfogta a lány karját.

– Elvezetnél bennünket oda?

A lány szeme riadtan kitágult.

– Nem tehetem.

– Félsz?

– Mit szólnak a faluban, hogy beárultam a boltost? Ha maguk elmentek, talán még meg is vernek engem itt – mondta a lány. Tekintete segélykérően verdesett ideoda. Volt egy félbemaradt mozdulata is, mintha el akart volna szaladni. A jóvátehetetlen bűn fölött érzett aggodalommal a hangjában, de megadva magát a sorsának és a gyöngeségének, azt mondta még csöndesen Wolfnak: – Ha annyira akarják, elmagyarázom, hogy merre kell menni.

Wolf megszorította a lány karját, a lány pedig érezte, hogy kezdi elhagyni az ereje, mind kevésbé tud ellentállni Wolf mozdulatának. Azt gondolta tehetetlen fájdalommal: Ó, istenem, ha nem éppen ő fogná a karomat, hanem azok közül valamelyik, akik ott állnak túl az árkon ... Miért pont ő fogja a karomat? Miért pont ő? ... Nem

sok hiányzott, hogy elsírja magát. Nem értette, hogy akaratán kívül megmozdulnak a lábai, mintha nem is az ő lábai lettek volna, s a keskeny pallón csak könnyen átlebbent.

Wolf a lányt maga mellé ültette az autón. A lány szívét összeszorította a félelem. Megfejthetetlen volt előtte, hogy miért nem mondott nemet Wolfnak. Hallgatnom kellett volna a cipőről, korholta magát, miért is kellett nekem éppen ott állni a keresztnél? Most már mi lesz velem, hogy ideültem a férfiak közé? ... A madárszárny repdeséséhez hasonló gondolatok csak növelték félelmét, de a félelmen is átsütött egy furcsa fölfedezés: mintha eddig – anélkül, hogy tudott volna róla – egy idegen lány lelkét hordta a testében, és erre a furcsaságra csak most, Wolf megjelenésével derült fény. A katonák arca elmosódott előtte, egyiket nem tudta megkülönböztetni a másiktól. Állandóan csak egyetlen arc lebegett előtte, mindenkit és mindent behelyettesítve, pedig nem is mert nagyon ránézni, mégsem szabadulhatott Wolf sovány, porlepte arcától, amely ha feléje fordult: egyszerre volt csodálkozó, és ugyanakkor mintha követelt volna tőle valamit.

A kereskedő a boltja előtt állt, amelynek két belső ajtószárnyát teleszögelte plehreklámokkal. Amikor meglátta a billegve közeledő teherautót, rosszat sejtve besietett a boltjába, és onnan nézelődött kifelé, abban a csöpp reményben, hogy a vöröskatonák elkerülik a boltját.

Wolf megállíttatta a kocsit. A lányt a sofőr gondjaira bízta, ő pedig Benczével és Kőniggel benyitott a boltba. A kereskedő előbb hátrafutott az ablaktalan, büdös raktárba, ahonan nem is vezetett kijárat az udvarra – még csak el se menekülhetett volna –, majd az ajtónyitásra ijedten bújt elő a hordók, deszkaládák nehéz szagú sűrűjéből, miközben egy fehér bolti köpenyt próbált felrángatni magára. Wolf meglepődve nézte a vékony, inkább könyökvédős hivatalnokra emlékeztető kis embert. Egészen másra számított – előredőlt, megereszkedett nagy hasra, zsírtól fénylő arcra, hatalmas ragadozó kezekre. Az egyetlen, ami egybevágott az elképzelésével, az a bizonytalan, bújkálva közeledő mosoly volt, amelyről nem lehetett pontosan tudni, legfeljebb csak feltételezni, hogy a kereskedő arcának melyik részén is mosolyog.

– Cipőt szeretnénk – mondta Wolf, és a fegyverét keresztbe rakta az üvegtetejű pulton.

– Cipőt, igenis ... Hogyne ... – pislogott ijedten a kereskedő egyikről a másikra. Szolgálatkészen kirakott a pultra néhány pár fénylő cúgos cipőt, szögelt talpú bakancsot, magasszárú csizmát. Előbb a fegyverre, majd Wolf sapkájának tüzelő vörös csillagára pillantva azt mondta: – Tessék csak választani, elvtársak ... Amelyik tetszik, azt válasszák ki!

Wolfék kézről kézre adták a lábbeliket. Az ajtó világossága felé tartva nappali fényben nézegették szép fényüket, ráleheltek, majd a zubbonyuk ujjával dörzsölgették. A kemény talprészeket hosszasan és szakszerűen nyomogatták, kopogtatták, mutogatták egymásnak, mintha igazi vevők lettek volna. A szép, tartós holmik láttán elismerően bólogattak egymás között.

– Csakhogy nekünk női cipőre volna szükségünk – mondta Wolf, és a két csizmát egymás mellé állította a pultra.

– Női? – rezzent össze a kereskedő. Egyszerre émelyegni kezdett a gyomra, úgy érezte; menten rátör a hasmenés, már nem is tudja visszatartani. – Szóval, női cipő ...

– Mit csodálkozik? Ha nőit mondtunk magának, akkor nőit hozzon ide! – mordult rá Kőnig, és a fekete cúgos cipőt, ami a kezében volt, levágta a pulton átvetett vászon lószerszámokra. Onnan az egyik cipő lefordult, bele a kenőcsös dobozba.

A kereskedő a szemével követte a cipő útját. Nem nyúlt utána.

– Vagy nincsen női cipő? – tolakodott előre Bencze.

– Van, kérem ... Mindenféle cipő van itt.

– Akkor hozza ide gyorsan, amit kértünk!

– Igenis, kérem ... Hozom rögtön! Nőit hozok, természetesen – hebegte a kereskedő. Fehérebb már nem is lehetett, s nem értette: honnan van még ereje ahhoz, hogy megmozduljon.

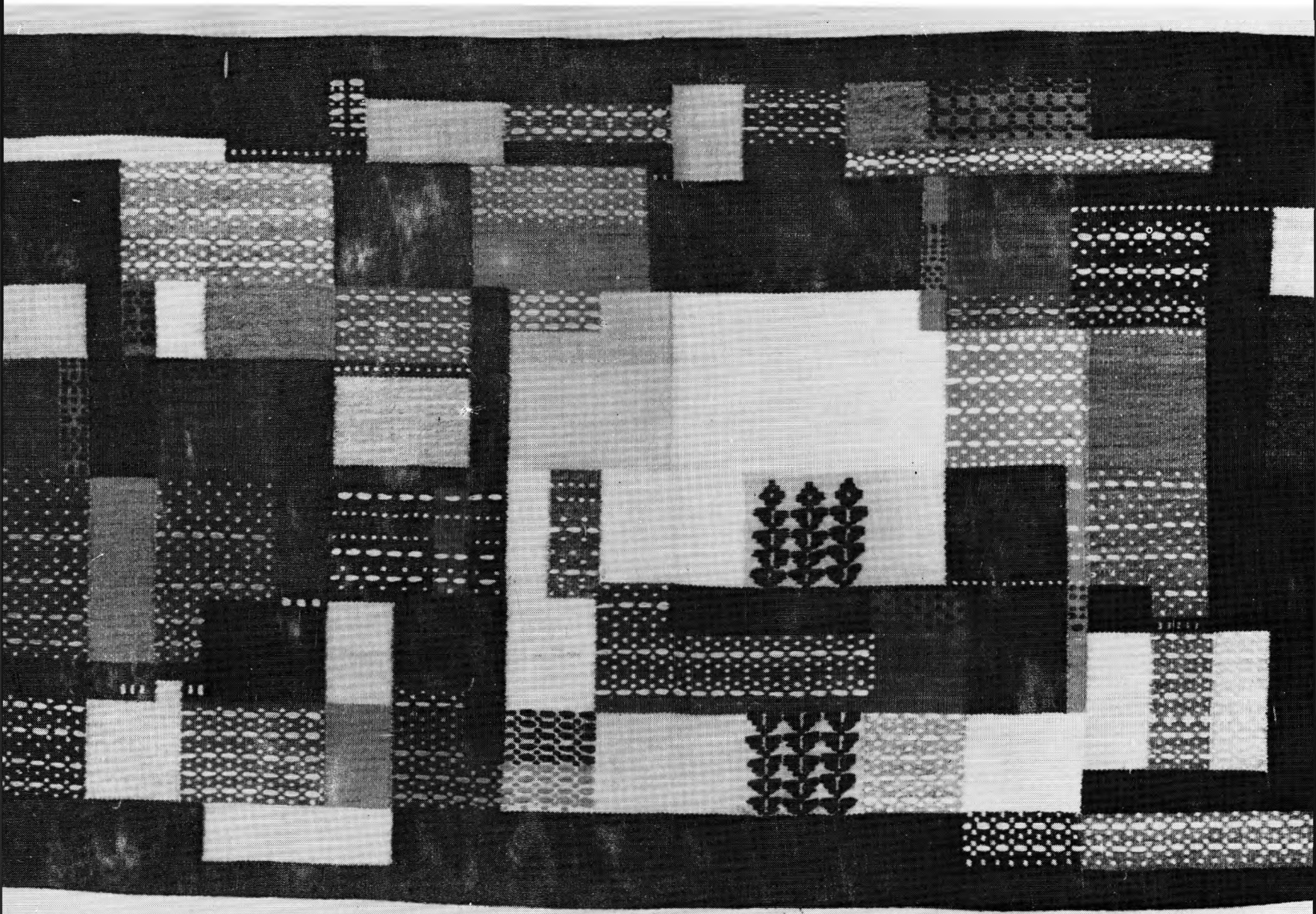

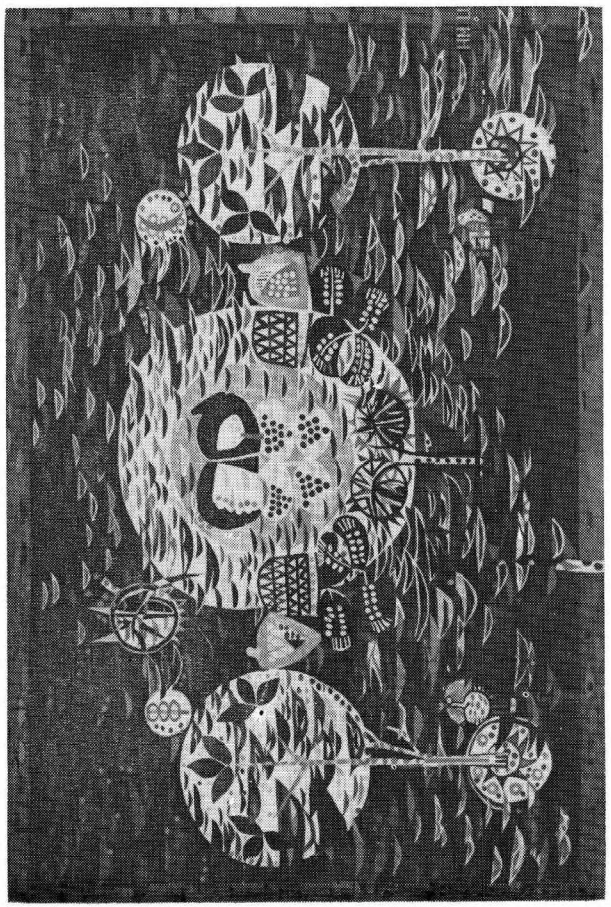

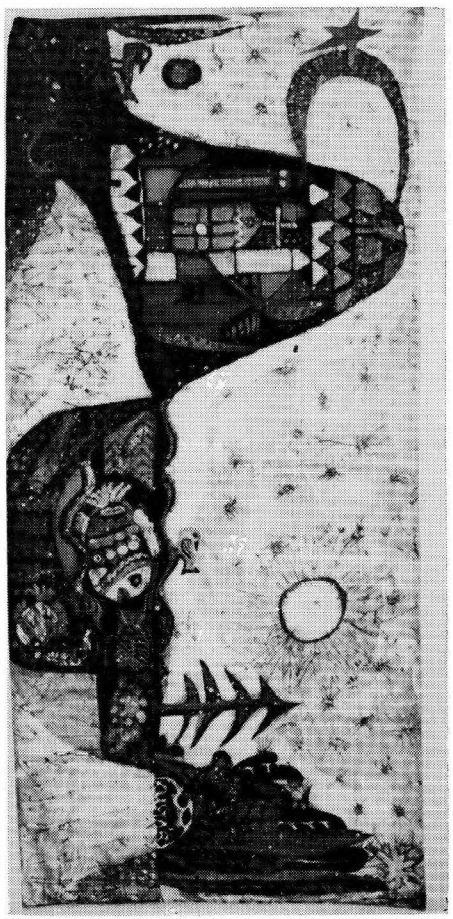

Kőnig, aki a kereskedő pillanatnyi habozását ellenkezésnek fogta fel – a puska csövével barátságtalanul a vékony kis ember felé bökött.

Wolf három pár női cipő közül kiválasztotta a legfényesebbet. A pántja közepén fénylő üveggomb díszelgett. Ez tetszett neki a legjobban.

– Ez megfelel – mondta.

– Igenis, kérem – hajolt meg a kereskedő.

– Mi az ára?

– Nincs ára.

– Mi az, hogy nincs ára? Ingyen adja?

A kereskedő tekintete alázatosan Wolf arcára tapadt.

– Nem kérek én ezért semmit maguktól. Tessék csak elvinni . . .

– Azt kérdeztem, hogy mibe kerül ez a cipő! – mondta Wolf keményen. – Vagy ingyen osztogatja mindenkinek?

– Én . . . – jajdult föl a kereskedő.

Nem folytathatta, mert Kőnig áthajolt a pulton, csaknem át is lendült az erős mozdulattól.

– Kék pénz, vagy fehér pénz ennek az ára? – kiáltott a kereskedőre.

Wolf odaszólt Benczének.

– Mondd a lánynak, hogy jöjjön be!

A kereskedő abban a pillanatban hangtalanul összecsuklott a fiókjai, feltépett dobozai, csomagolópapírjai közé. Nem bírta tovább az idegizgalmakat, és eszméletét vesztette.

A bolt előtt csődület támadt. Izgatott asszonyok, akik nem mertek belépni az üzletbe, csak kívülről nézegettek befelé és hallgatóztak.

Wolfék szótlanul törtek utat az autóhoz.

– Osztás lesz? – surrant utánuk az asszonyok csődületéből egy ragadozó hang.

Wolfék nem válaszoltak, vissza se néztek.

A lány sokáig forgatta a cipőt. Látszott rajta, hogy tanácstalan: elfogadja-e vagy sem. Az üveggombot nézte, ahogy meg-megcsillant a napon. Az ujjával gyöngéden hozzáért. Megint volt egy félbemaradt mozdulata, mintha nyújtotta volna a cipőt Wolfnak: nem kell, nem fogadhatja el, aztán egy pillanat alatt megint a gyöngeség határán érezte magát. A tenyerével letörölte a talpát, felhúzta az egyik cipőt, aztán a másikat. Wolfra nézett. Valósággal beleizzadt a gyöngeségébe, aztán átmenet nélkül sírni kezdett.

A szakasz tagjai közül többen az autó mellett ácsorogtak, nézték a lány lábát, ahogy szépen, keményen feszül a cipőben, és elégedettek voltak a fejleményekkel.

– Örülsz a cipőnek? – kérdezte Wolf.

– Örülök – szipogta a lány.

– Miért sírsz mégis?

A lány a kezével letörölte arcáról a könnyeket.

– Nekem ezután már nem lesz helyem itt a faluban.

– Ne félj! – simogatta meg Wolf a lány arcát. – Te mostantól a proletárdiktatúra védelme alatt állsz.

A lány nem szólt. Nem értette egész pontosan a szavak jelentését, csak azt fogta fel, hogy Wolf ott áll mellette a lötyögős, rosszul viselt szürke zubbonyában, olyan, mintha nem is az övé volna ez a zubbony, fanyar férfiszag árad belőle, dohányillat, egy kis izzadtság és a száraz mezei füvek keveréke. A fejük egy magasságban van, meg is csókolhatná, ő meg akkor visszacsókolná, és beszél hozzá, senki máshoz most, csak hozzá.

– Majd beszélek az apáddal meg az anyáddal is – mondta Wolf.

– A nénémnél vagyok itt.

– Apádék hol vannak?

– Az anyám meghalt két éve már, az apám pedig T.-ben szolgál a vasútnál. A kisöcsém is ott van vele . . .

– Akkor te velünk jössz – mondta Wolf határozottan.

A lány a fiatalemberre pillantott.

– Nem tudom, hogy mehetek-e?

– Miért ne jöhetnél te velünk?

– Csak... – mondta a lány szomorúan, és szerette volna valahogyan megmondani, hogy az a másik lány, akit eddig a lelkében hordott, az véglegesen felülkerekedett benne, de nem tud igazán örülni most, mint ahogy fájdalmat sem okoz, hogy az a lány, aki reggel még ő volt: érthetetlen módon nincs többé.

Wolf nem szólt. A zubbonya zsebéből papírpénzt szedett elő. Nem sok volt az egész, csupa kis címlet. Találomra kiszámolt belőle valamennyit, a többit visszagyűrte a zsebébe. A pénzt bevitte a boltba, letette az üvegre a lószerszámok mellé.

A kereskedő már éledezett. Asszonyok térdeltek mellette, akik különben nem szerették a boltost, fösvénynek és gusztustalannak mondták, de esetlensége most megindította őket. Hidegvizes ruhával törölgették az arcát és kigombolt mellénye alatt a szíve táját. A feje alá üres gabonás zsákokat gyűrtek. Wolf egy kis sajnálattal nézett rájuk; a kereskedőre is, az asszonyokra is, akik mint a varjak lepték körül a vékony kis embert, és érthetetlen volt előtte az emberi helyzetnek és magatartásnak ez a látványa. Az is érthetetlen volt, hogy az asszonyok nem törődtek vele, nem kérdeztek, nem siránkoztak, nem helyeseltek, csak szorgoskodtak. Wolf rövid időre megállt a kereskedő fejénél. Lenézett rá, s ez elég volt, hogy egyszerre valahogy minden elmozduljon a helyéről. Szerette volna parancsnok módjára átgondolni a jövőt, az övét, a lányét, a szakasz minden tagjáét, egy kicsit még a varjúszerű asszonyokét is, de képtelen volt most akár a holnapra is gondolni, s csak így vigasztalta magát, míg aztán nagy léptekkel kicsörtetett a boltból: Ha tudnám, hogy mi lesz, akkor azt is tudnám, hogy most milyen vagyok, és hogy helyesen cselekszem-e?

Amikor visszament az autóhoz, megsimogatta a lány arcát.

Egy órába telt, míg a Rába felkapaszkodott a szerpentinen.

A mély kerékvágások között időnként erőlködő, fekete füstöket eregetett a kocsi. A domboldal fiatal erdeje, az egész völgy visszhangzott a motor ütemtelen, kapkodó pufogásától, ennek ellenére volt valami tiszteletreméltó abban a makacs rendületlenségben, hogy sem a gép, sem a sofőr nem adta fel a már-már kilátástalan küzdelmet. A sofőr időnként elkáromkodta magát, ilyenkor nyolcan, tizen leugráltak hátul, és megtolták az agyagbordákon billegő, imbolygó kocsit. Már közel voltak a tetőhöz, amikor egy meredek dőlésű kanyarban – ahová a sűrű lombozat és a magas homokfal miatt a nap sohase sütött be – a Rába a nyálkás agyagon váratlanul elkezdett farolni, majd csúszni visszafelé. A sofőr sápadtan pillantott hátra. Az autó mögött megreccsent egy fiatal akácfa, majd kidőlt. Mind leugráltak, a foglyokat is lerángatták. Ordítoztak, káromkodtak, az autó pedig egyelőre minden erőfeszítés ellenére nyomta őket vissza az akácfák közé. Volt, akit pillanatok alatt kivert a halálfélelem, ezek ügyesen a kocsi oldalához igyekeztek, ha mégse lehet megállítani, legalább le ne gázolja őket, mások pedig hátul minden erejükkel nekifeszültek a roppant súlynak. Szidták az autót, azt is, aki nekik adta, szidták a dombot, a falut, néhányan Benczét is, aki hátul a két kerék között állt, a legveszélyesebb helyen. Hatalmas testét nekidöntötte az autónak, és időnként ráordított a mellette állókra.

– Ha csúszik, ugorjatok csak el innen!... – és észre sem vette, hogy nem figyelnek rá.

Bencze a sors kezét látta abban, ami történik. Átérezte és elfogadta, hogy most minden az ő hitványsága miatt történik, és amennyire örült lent a faluban, hogy nem törődtek vele, megfeledkeztek róla, nem kellett Wolfnak megmutatni azt a bizonyos házat – olyan tiszta elhatározással és eréllyel fogadta magába a nehéz, életveszélyes helyzetet, hogy ha kell: bűnhődésként a saját testével tartja fel a kocsit.

Több métert csúsztak vissza centiről centire, míg egy vastagabb fa megfogta a Rábát. Kicsit hajladozott, ropogott, aztán megállította.

Lépésről lépésre káromkodva, a verejtéktől csuromvizesen vergődtek fel a tetőig. Ott a motor, miután képességeihez mérten becsülettel helytállt, néhány méter után kiadta utolsó erejét és lefulladt. A fegyelmi szakasz tagjai kimerülten dőltek le az út szélén a poros fűbe, lucernásba, bozót alá. A foglyokkal se nagyon törődtek, csak az járt az eszükben, hogy micsoda nagy veszedelemben voltak... Wolf azt gondolta zi-

hálva: Ha ez a tragacs lemegy, ugorhattam volna én is utána. A gondolatra megborzongott.

Kis idő múlva arra lettek figyelmesek, hogy Bencze fölemelkedik a lucernából, mintha nem is a földön járt volna, kicsit imbolygott, aztán hirtelen eliramodott egészen a szakadékos part széléig, és csak bámult lefelé a nyolcvan méteres mélységbe.

– Mit csinálsz, te!? – kiáltottak utána.

Bencze meg se fordult. Nem intett, nem szólt, mintha teljesen egyedül lett volna a világon. Aztán az övébe nyúlt, kihúzott egy kézigránátot. A többiek meghökkenve nézték, hogy kibiztosítja, minden mozdulata szabályos, ahogy a fegyvergyakorlatokon tanulták, majd a gránátot lendületesen, nagy ívben lehajítja a falura. A mélyből tompa morajlás hallatszott fel. A homok felfogta a hangot, aztán mély csönd lett.

Értetlenül nézték Benczét, ahogy leül a part szélére, a mélységbe lógatja a lábait, nem törődve azzal, hogy leomolhat alatta a laza, homokos part pereme, elég egy rossz mozdulat, egy rossz fészkelődés. Ő pedig csak nézte, nagy keserűséggel a kietlen helyet, ahol a kézigránát felrobbant, anélkül, hogy kárt tett volna valamiben. A homokban alig szakított mélyebb gödröt, mint egy katonai sisak ürege. S közben valami olyasmit gondolt, hogy a homok nem vérezhet, hiába vár erre, pedig nagyon szeretné, de erről, egy szót se szólhat senkinek, és talán jobb lett volna meg sem élni ezt a napot.

Egyedül Wolf sejtett, vagy inkább csak érzett meg valamit abból, ami Benczében lejátszódott. Odament hozzá, megfogta a karját, és baráti gyöngédséggel felhúzta a part széléről. Bencze nem szólt. Engedelmes volt, vissza se nézett. Úgy viselkedett, mint egy súlyos beteg, aki nagy fájdalmában segítségre szorul, és nem ura önmagának.

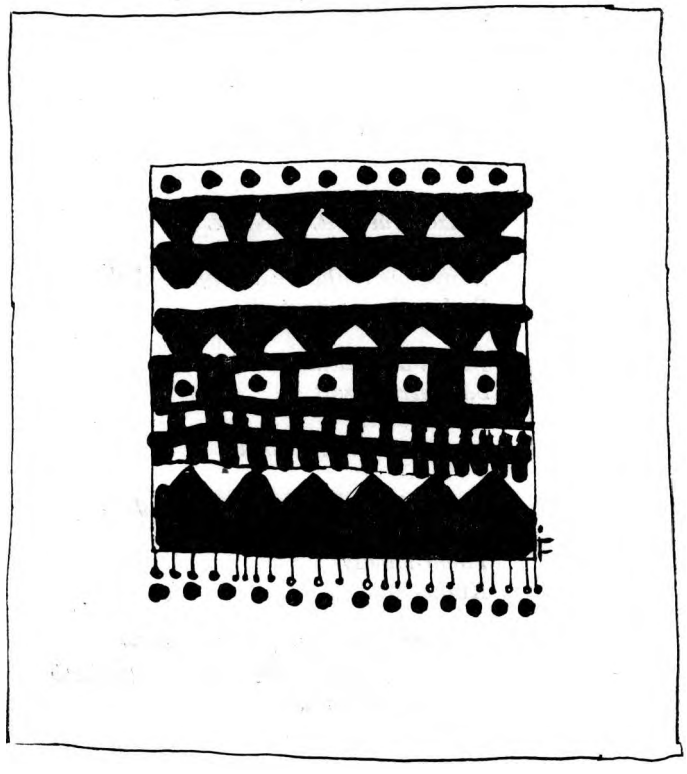

SOLYMOS IDA

Üzenet

Kié ez az ige-halom?
Előre-hátra olvasom.
Kinek szólhat az üzenet,
habár címzettje ér vagyok
– kéményetek, raktárotok.
Kövületté vált sóhajok
a kürtő hosszán; iszonyat
s narancs-édes szavak vegyülnek.

Itt van, de kokszrideg az ünnep.

Nem fényébe, csak alkonyatja
szoborképzetéhez tapadva
behúnyt szemmel úgy szűrni ki
a hahóból a jajkiáltást,
mintha elszámoltatna valaki.

Regresszió

Utazó nyár volt, de egész.
Aztán szigetelés emitt amott.
Kényelmetlenkedés a nappalokkal.
És éjszaka a zátonyok.

Mégis az akárhány hajó
bármerre úszott,
égtájára ért.
Majd: vízalatti torpedó!

– Arcok a r c visszfénye hang

Pohárhomály
Kininsöprés

Mi körnek indult, körbe ért
És mindez egyszerűbb mint hihető
ez volt a lét.

Víz alatt

Gepárdfutású lába volt nagy ollóujjai
kilincsrezeknél sárgább arcú
oboás-klarinétcs
a szólam ha követelte fújt fagottot is
még fülemülét is utánzott
és a csalogány visszaüzent neki
s volt ő födetlen megnyilatkozás
múltból jelen
jegyezni-érdemes történetem
Isten halántékához leghosszabbik létra

Távolodása nyújtható folyó

Hajóm kéménye amikor tisztelgett
gondot-viselőn mosta oldalát

Vizikastélyom kacat
árboc vitorla tat catrangjai
a hínárlétbe mállanak
úszó lakásom lesz nyálkás derengés

Fejfám a kormány lenne – elragadta
vonszolja-tolja messzire

P. BRESTYÁNSZKY ILONA

DÉL-DUNÁNTÚLI TEXTILMŰVÉSZEK KIÁLLÍTÁSA SZABADKÁN

A dél-dunántúli textilművészek jugoszláviai kiállítása a reneszanszát élő magyar iparművészet egyik legrokonszenvesebb ágának új törekvéseit mutatja be négy művész, Zs. Kovács Diana, R. Fürtös Ilona, Honty Márta és Kustár Zsuzsa munkáinak keresztmetszetében.

A bemutatott munkák a textilművészet nagy egészéből csupán egy területet illusztrálnak, a textilfalikép sok és változatos technikát egybefogó műfaját. Ez a műfaj az utolsó 4–5 évben jelentékenyen gazdagodott, formanyelvében és technikájában egyaránt sokrétűbbé vált, nemcsak hazánkban – ahol a nagy beruházási munkák és a közönségigény komoly hátteret biztosít számára –, hanem szerte Európában. A textilfalikép, a gobelin nemzetközi nyelvét Lurçat újította meg, de sokat köszönhet a modern európai textilművészet az északi országok művészeinek is. A nemzetközi koncertben erőteljes hangokkal szólaltak meg a népi demokratikus országok, elsősorban a lengyelek, csehek és románok, helyi hagyományaik modern áttételeivel. A lausannei Nemzetközi Textil Biennálék, a madridi és barcelonai textilkiállítások az egyes országok eredményeit rendszeresen közkinccsé teszik. Az itt nyert inspirációk minden ország textilművészetében, így hazánkban is, gazdagítják a látásmódot s új erőforrásokat szabadítanak fel.

A felszabadulás után jelentkező új igények a falitextil hagyományos műfaja és technikái számára is fellendülést hoztak. Gobelinművészetünk azonban a legújabb időkig nehezen tudott megszabadulni a táblakép hagyományaitól, és Ferenczy Noémi nemes, a műfaj sajátos törvényeit érvényrejuttató művészete kevés folytatóra talált. A magyar textilművészetben az utolsó 4–5 évben jelentkeztek az első törekvések a táblafestészettől elkülönülő, önálló kifejezésmódra. A hagyományos technikák a gobelin, a csomózott faliszőnyeg és a batik, illetve a kézi festésű faliképek voltak. A magyar textilművészetben az első nagy fellendülést a kézi festésű technika érte el az 50-es években a batikolt képek műfajában.

Az új felfogás és kifejezési rendszer, mely többé vagy kevésbé átírt formában a felszabadult Magyarország jelképeit foglalta magába, úttörő képviselőit Bódy Irénben, Szuppán Irénben, Juris Ibolyában, Kürthy Ödönnében, Gulás Zsuzsában, Hübner Arankában, Szabó Mariannban és Szenes Zsuzsában találta meg. Az elmúlt két évtized során maguk az úttörők is más utakra tértek, többen közülük a batikolás technikájától is elpártoltak. De a batikolás szerepe még mindig előkelő a magyar textilművészetben, bár népszerűsége ma már meg sem közelíti az ötvenes évekét.

A szabadkai kiállításon e műfajt a Nagykanizsán működő Kustár Zsuzsa selyembatik falképe képviseli. A fiatal művésznő, aki tanulmányait az Iparművészeti Főiskolán csak néhány éve, 1966-ban fejezte be, elegáns, a szürkék és barnák színharmóniáira épített munkáiban önálló formanyelv kialakítására törekszik. Képeit zalai népmesei motívumokból építi fel.

A szövött, csomózott, vagy hurkolt technikájú faliképek műfaját a szabadkai kiállításon Zs. Kovács Diana, R. Fürtös Ilona és Honty Márta művei képviselik. Ahány művész, annyiféle, szerteágazó törekvés!

Zs. Kovács Diana, a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dunántúli Szervezetének szervezőtitkára, a pécsi Művészeti Gimnázium szövő szakosztályának vezetője, 11 művével szerepel. Ezekben a szövéstechnika változatos skálájú virtuózának mutatkozik. Munkáit áthatja az anyag szépségei felfedezésének öröme. Műveiben a fáradhatatlan kutatókedv mellett a helyi népművészeti hagyományok átírása foglalkoztatja. A szá-

mára követendő utat a régi technikának és a hagyományos színkompozícióknak mai életünk kereteibe illő átfogalmazásában látja. A sokacok bütykös technikájának változatos felületkezelését adja vissza pl. az Este c. szumák szőnyegében. A baranyai szőttesmintákat teszi át a Baranya I., II., III. szőttesek szürke, kék és lila fehér, fekete, szürke-fehér színharmóniáiba. A sokac fekete-fehér színharmóniákat viszi tovább szigorúan geometrikus kompozíciójú, csíkokban rendezett mintákkal a Fekete-fehér gyapjúszőttes faliképben. Az ormánsági szőttesek szín- és formavilága is modern alakot ölt dekoratív gyapjúszőtteseiben.

A népi motívumok teljesen új szellemű, az avantgarde törekvéseken átszűrt feldolgozását mutatja a finom lila-szürke-fekete színharmóniában létrehozott, szigorúan konstruktív felépítésű négyszögletes keretekben birkák jelzésére használt falapok változatos formáinak áttételeit alkalmazó Népművészet I. c. gyapjúgobelin, melyet okker színvilágra átírva is leszövött. Ez a különleges szépségű két munka mai eredményeinek szintézise, egyben jellegzetesen egyéni, magyar népi gyökerekre támaszkodó művész markáns vonásait mutatja.

A hagyományos gobelintechnika és ennek továbbfejlesztett változatai erőteljesen foglalkoztatják Európa legtöbb textilművészét, a különféle alapanyagok felhasználásával együtt. Viszont a szombathelyi Fali és Tértextil Biennálé és Buzás Árpád nemrégiben lezajlott kiállítása a Csók Galériában egészen új világba, a harmadik dimenzióba átlépő textíliák világába hívja kirándulásra a látogatót. Az új anyagok és új jelképrendszerek kereséséből a szabadkai kiállításon R. Fürtös Ilona munkái adnak ízelítőt.

A fiatal iparművésznő, aki a pécsi Művészeti Gimnázium szaktanára, főiskoláinak elvégzése óta sikeres pályát futott be. Több gobelinje középületekben látható, pl. a Művelődésügyi Minisztériumban, a Baranya megyei Tanács épületében, a pécsi Vízügyi Igazgatóságon. Könnyed, gyermekrajzokra emlékeztető, naiv mesejelleg karakterizálja anyagból kiinduló megfogalmazású gyapjú, műszálas kenderből szőtt gobelinjeit. A műszálat és a kendert keveri is, ez munkáinak rusztikus jelleget kölcsönöz, amely a képi tartalom sűrített, absztraháló kifejezésmódjához jól illik. Gobelinjeinek a kevert szálak gazdag felületjátékot adnak. Vonalvezetése még a kisebb darabokon is erőteljes, nagyvonalú. Színharmóniái hol tüzesek, barnák, vörösek, hol a színek ellentéteire épít, pl. a kékekre és vörösekre, mint a dél-amerikai szőttesek ihlette piros-kék Rozettában, vagy az Azték naptár erőteljes barna, vörös szabálytalan sokszögeiben. Némely munkájában a szecesszió tört színvilága is visszatér.

Bár alapjaiban monumentális igényű művész, egyes művein naiv mesélő kedve bűvöl el, mint a lankás baranyai táj ihletését őrző Villányi dombon, vagy a Hajnal néhány erőteljes vonallal összefogott kompozícióján. A Csillagkép c. kompozíción jelképrendszere erőteljesen tér el a tiszta absztrakció felé. József Attila verse ihlette a Kelő korongba hajítom c. munkáját, amelyen a napkorongba néző, kiegyenesedő emberpárban a Felszabadulást ünnepli.

A hagyományos gobelintechnikát műveli, de az ihlető témát absztrakt formarendszerben teljesen átírja a Kaposváron dolgozó Honty Márta. Ő is a nagy formátumokat igényli, szövött gobelinjei közül több a kaposvári új közületi létesítményeket (Kapos Hotel, Somogy megyei Tanács Tervező Intézete, MSZMP-székház) díszíti. Gobelinjein és erősen textil jellegű grafikáin gazdag mesélőkedve, ornamentális fantáziája a magyar népmesék elemeit alakítja át modern hangvételűvé. Dekoratív képzelőereje a népmesék csodamadarait, szarvasait, virágait, egyszerű geometrikus térkitöltő díszítmények sorával gazdagítja, egyben modern, gyakran freudi álomképekben gyökerező jelképekké alakítja át. Műveinek legtöbbször visszatérő motívuma az Égigérő fa, alatta kis madár, virág, de megjelennek az apró motívumokkal rafináltan bontott felületű, pompás ikonábrázolások is, mint az archaikus ízű Ikonmadonna.

A négy iparművésznő elveiben és célkitűzéseiben korszerű, ugyanakkor más és más egyéni áttételben a magyar népművészet vagy a hazai táj inspirálta munkássága – mint cseppben a tenger – textilművészetünk új törekvéseit tükrözi.

SZIJ REZSŐ

A FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁS A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁBAN

Két év – 1968–1969 – francia „szép" könyvei a Magyar Nemzeti Galéria dísztermében ünnepet jelentettek a szép könyv híveinek és ismét bizonyították, hogy a könyv, mint ipari termék a művészi forma hordozója s képes esztétikai funkcióra, mégha netán a nyelv a néző számára érthetetlen is. A kiállításon nem a műtárgyszámba menő művészi könyvek vonultak föl, hanem a „szép" könyvek. Nem is a kisebb példányszámú, egyes bibliofil könyvklubok és társaságok intim műalkotásai, bár ilyen is akadt néhány, hanem az ún. normál kiadású „szép" könyvek, amik között természetesen művészi szépségű, „műalkotás"-számba menő könyveket is találtunk. Ezt a különbséget hangsúlyoznunk kell, mivel a könyvművészetben a szép a *művészihez* képest kevesebb.

A művészi könyvkészítés föltételezi a *nemes anyagok* választékos gazdagságát. A kiállításon föltűnt, hogy a francia könyvek között műnyomópapírra nyomott viszonylag igen kevés akadt, mert az bármilyen szép is, főleg reprodukciók számára, nehézzé, súlyossá teszi a könyvet, vakító fehérsége és csillogó vibrálása pedig nehezen olvashatóvá. Ehelyett egyéb kiváló minőségű papírok egész tömegével élhet a francia könyvkiadás, amiken – még offset eljárással is – kitűnően érvényesül a betű, rajta a fekete vagy más színű festék, a színes reprodukció is. A többszínnyomást még egyszerű hittan- és matematikakönyvekben is gyakran és gazdagon alkalmazzák.

A papír mellett a *betűtípusok* gazdagsága tűnt föl és a fokozatbeli merészség, amellyel a tipográfus, a könyvtervező él. A műszaki tökéletesség elemi föltétele a szöveget illetően a pontos *sorregiszter*, azaz a lap két oldalán a sorok pontos fedése, s ez még a kéthasábos szöveges oldalakon is érvényesült, oly hatalmas kötetben is, mint Zola nagy családregénye. Hogy ez mennyire nem könnyű feladat, bizonyította az „Aktív humanizmus" c. mű két kötete, amely gyönyörű sárga papíron készült, de a sorregiszternek csak néhol találtuk nyomát.

Érdekes volt megfigyelni a *betűvegyítés* föltámadását. Az eklektikára visszahatásként a betűvegyítést e század tipográfusai száműzték, ma újra divatba jön. S mert divattá válik, modorosságnak is hat. Jacquemard: A Krakatoa kitörése c. könyvének az az érdekessége, de nem sikere, hogy a jegyzet a főszövegtől eltérő típusú betű kövér fokozatából készült s ezáltal hangsúlyosabb, mint maga a szöveg. Ez az arányérzék fölborulása és sem logikai, sem esztétikai szempont nem indokolta.

A *kötések* korántsem mutattak annyi változatosságot, amennyire számítottunk. Az anyag nemessége azonban itt is érvényesült, a valódi bőrkötésnél nem kellett gyanakodnunk, hogy csakugyan valódi bőr-e, vagy csak rafinált utánzat. A nyersvászon több színben ugyan, de mégis szerényen képviseltette magát. A kötésről a dísz, a szín, a rajz a legtöbb könyvnél a burkolóra tette át székhelyét. Viszont érdekes volt megfigyelni az *archaizálás* jeleit, ha a tartalom azt kívánta. A Napoleonról szóló kötetek bőrkötése az empire szellemét lehelte, másik kiadvány a szecesszió halk és finom jelentkezésére utalt. Számos nagypéldányszámú könyv kötése kisipari módon készült, ami nálunk elképzelhetetlen.

Az *illusztrációkban* mindenféle irányzat érvényesült, kivéve a nonfiguratívot. A francia könyvkiadás nem félt 1968–1969-ben kiadott könyveibe múltszázadi illusztrációkat alkalmazni! – ha azok értékállónak bizonyultak. Archaizáló törekvésekkel és a népi karakterhez igazodó illusztrációkkal számos kiadványban találkoztunk, jeléül annak, hogy a „korszerű" illusztráció fogalma formai tekintetben nem egyértelműen zárt valami. Kínai tárgyú szöveghez kínai embereket, arcvonásokat, kosztümformákat idéző illusztrációkat alkalmazott a kiadó. A szótárak is színes illusztrációkat kaptak.

Egyáltalán: modern betűtípus, korszerű tipográfiai elgondolás és hagyományos stílű vagy éppen régi illusztráció nem zárja ki egymást. A XVIII. századi Párizsról szóló mai könyvben a XVIII. századi reprodukciók szerepelnek, a kötésen arra a századra jellemző stílusjegyeket találunk. Korszerű és archaizáló törekvések így férnek meg egymás mellett egy könyvön belül. A lépték helyes érvényesüléséből következik, hogy a könyvben a szöveg és az illusztráció aránya, ha az megfelelő, nem veteti észre magát. A franciák nem esnek az illusztráció rabságába, annak nem térbeli túlméretezésére fektetik a hangsúlyt. Még a gyerekkönyveknél is ügyelnek arra, hogy kevés szöveggel szemben ne ordítson egész oldalas színes illusztráció, holott nálunk nem gyermekkönyveknél is gyakori az efféle fölrúgása a kötelező aránynak, egyensúlynak. Az aránynak ez a megbillenése elemi vétségnek számít, de néha egy-egy egészen kiválóan megtervezett francia könyvben is előfordul. A provanszi harangokról és haranglábakról szóló könyvben találunk ilyen megbillenést: a jobboldalon erőteljes vonalú harangot, a vele szemben lévőn a verset a harang külső formáját utánozva szedték. A szöveg halvány megjelenésével szinte eltűnik a harang kemény, fekete vonalai mellett, ezek az egyensúlyt valósággal fölrobbantották, szinte elsöpörték a szöveget s éppen a magyar származású Svéd István által tervezett, különben nagyon szép könyvben. A szöveg kicsiny fokozatú betűből készült, s a festék, ha mégoly fekete is, korántsem nyújtott elegendő ellensúlyt, s ezért hamupipőke szerepre kényszerült a fekete vonalas, erőteljesen ható illusztráció mellett.

A francia vizuális kultúra erejére mutat az is, hogy illusztráció nélküli könyvet nem találunk a kiállításon, jeléül annak, hogy műszaki értelemben lehet tökéletes a könyv illusztráció nélkül is, de művészi értelemben szép könyv csak illusztrációval együtt képzelhető el.

Néhány *modorossággal* is találkoztunk. Például lekerekített sarkú könyvvel. Egy másik könyvnek a szövege a papírkötés külső fedelén kezdődött, az oldalszámot is föltüntették, a kötés belső oldalára ragasztott papíron folytatódott a szöveg (2. oldal) s így tovább, előzéklap, címlap nélkül. A szöveg a kötés hátsó fedelének belső oldalán ért véget. Sem a logika, sem a praktikum nem indokolja ezt a megoldást. (J. Fougere: Avalloni nénikéink-ről van szó.)

A francia könyvkiállítás tanulsága ebben a mondatban foglalható össze: a kultúrának megvannak a maga nélkülözhetetlen anyagi és technikai feltételei. Jó minőségű és változatos papírfajták és betűk, kötésanyagok, festékek, illusztrációk nélkülözhetetlenek a könyvművészethez. Ehhez párosul a tervező művészi fantáziája és a nyomda lelkiismeretes kivitelező munkája.

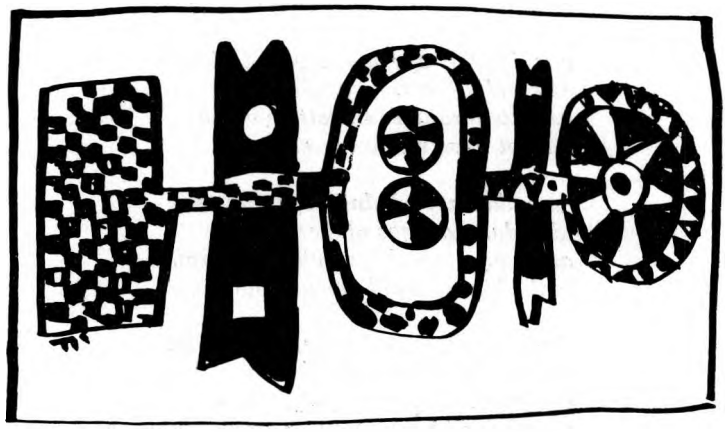

1. Ezt vallom én

Valakit lestem és követtem, baljós
árnyéka lettem és ezt észrevette,
zegzugos, keskeny ösvényekre vonszolt
kíváncsian, vagy kalandot keresve,

mert szürke volt az élete, a porból
állhatott össze, nem ismert csodát,
sem titokzatos kísértést, mert addig
kis dalokon s otrombaságon át

jutott el hozzá a világ, a szépség,
ármány és végzet talmi sugara,
tudta, hogy van szeretkezés és pénz és
van munka és gond, de nem tudta a

valódi érték számsorát, a mérték
bonyolultságát, – hátrasandított
egy fordulóban és sajnálni kezdtem:
olyan védtelen volt, olyan nyitott.

2. Ezt meséli ő

Valakire figyelmes lettem. Szemben
vele egy pad volt, és én oda ültem,
megjátszottam, hogy unatkozva nézem
az embereket, őt meg elmerülten;

egy óra telt egy így, akkor felálltam
és elindultam, ő meg követett,
mulattam rajta és szerettem volna
nagyot nevetni, de a szerepet

nem akartam feladni még, vezettem
ide-oda, zegzugos utakon,
aztán egy fordulóban visszanéztem,
hátha kikezd majd velem a barom,

de nem volt ennek esze, ez az állat
félrefordult, és a zsebeiben
cigarettát keresett: a szigetre
minek jár ki esténként az ilyen.

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK IV.

John Whiting: ÖRDÖGÖK és Illyés Gyula: BÖLCSEK A FÁN

A Pécsi Nemzeti Színház 75., ünnepi évadjának legünnepibb szakaszát egy jelentékeny *tragédia* és egy különös érdekességű *komédia* bemutatása jelölte ki. Illyés Gyula új művét ősbemutatóként, a Whiting-darabot Magyarországon elsőként játszotta a színház. *A kutyás férfi* és a *Nyomozás* „Magyarországon először" volt bemutatói után ez annyit jelentett, hogy a színház mindenekelőtt *eredeti bemutatókkal kívánja emlékezetessé tenni 75. évadját.* Az *Ördögök* és a *Bölcsek a fán* erre különösen alkalmasak voltak. Maga a jubileumi ünnepség az Illyés-premierhez kapcsolódott, a két esemény egymásra sugárzott fénye is emelte az évforduló és a bemutató jelentőségét.

Whiting művét épp 10 évvel a londoni ősbemutató után játszották el Pécsett. A Stradford Company eredeti bemutatóját annak idején a nagy teljesítménynek járó érdeklődéssel fogadta az angol kritika, s magát a darabot is. Az Osborn-nemzedék drámairói közt Whiting volt az, akit addig minden drámája után fölfedeztek és – elfelejtettek. Peter Hall fölkérésére írta meg az *Ördögök*-et, mely 1961-ben a londoni szezon szenzációja lett. – A dráma középpontjában egy önpusztító hős áll: Urbain Grandier, a pap. Olyan környezetben él (a Fonde-korszak előtti Franciaország egyik kisvárosában), mely infernális kisszerűségében kihívásnak érez minden nagyságot. Miként a kisszerűség általában. De Grandier bukását mazochista szenvedély is munkálja: az életélvezés csődjéből fakad föl benne. A cselekmény belső folyamatában azt látjuk, miként fordul a minden érzéki szépséget reneszánsz örömmel és humanista erudícióval élvező, fölényes értelmű hős önmagát a pusztulásnak vető, majd engesztelő áldozatul felajánló vezeklővé. A külső cselekmény szerint: miként pusztít el egy szokatlan, nyugtalanító egyéniséget a személytelen organizációk (egyház és állam) szövetsége, bevonva a kicsinyes irigyeket, bosszúállókat, féltékenyeket. A külső cselekménysor mélyen hiteles, történetiségében is aktuális. „Ártatlanság nincs! Nem létezik. Fogjatok gyanút az emberi jóságra, vessétek el a jószívűséget!", „A bűnben nem lehet kételkedni!" Egy püspök meg egy ördögűző dominikánus mondják e szavakat, s F. Granville Barker, a darab első kritikusa így kommentálja felfogásukat: „... ebben van az ördögi erők lényege: a bűn megérzékelése maga a bűn mozgatóereje. Olyan erős ez a bűnérzés a katolikus fejekben, hogy nem tudnak bűntelenséget látni ..." A fanatizmus, dogmatizmus mindenkori bűnüldözését jellemzi ez: annyira hinni a bűnben, az ördögben, hogy csak azt látni. A boszorkányper további kellékei is megrendítően ismerősek a 20. század emberének: a hisztériává fokozott félelem, a manipulált tanúk, a magánéleti esendőségből halálos fegyvert kovácsoló sanda rosszhiszeműség, a társadalmi-emberi problémák megoldása helyett bűnbakok üldözése és így tovább. A hajdani louduni boszorkányperből Whitingnek sikerült megalkotni a jelenség *történelmi érvényű modelljét.* Ha Grandier benső drámája is ilyen töretlen szükségszerűséggel fejlődő lenne, akkor az Ördögökben remekművet ismerhettünk volna meg. Grandierval azonban csak részben tudunk azonosulni. A „Hamlet mi vagyunk" – követelményt akkor teljesíti többé-kevésbé, mikor az élet, a szerelem örömének bűnös papjaként, a szellemi keresés embereként áll előttünk. Aztán megérti, hogy tévedés volt azt hinnie „Lehet megváltást szerezni egymás által is", meg azt, hogy „a test túllépheti a célján"; Philippe szerelme, misztikus esküvőjük, a másikban való föloldás gyönyörű biztonsága egycsapásra semmibe hull, ahogy a lány terhes lesz, s Grandier nem tanácsolhat okosabbat neki, mint hogy: „Keresd fel apádat. Mondd el neki az igazat. Ő majd talál neked egy jó embert." Innen Philippe a legsivárabb tengődésbe, Grandier önmaga elpusztításába indul. Vajon elegendőek a történtek, az érzékiség csődje ahhoz, hogy a ma-

zochizmus végletes döntését hívja elő egy emberben? Egy olyan tudatos, nagyszabású jellemben, mint Grandier? A halálkeresésnek ez a feltétlensége távol van minden szükségszerűtől, attól is, hogy *az* embernek egy lényeges életszituációját reprezentálja. Grandier itt szűnik meg *mi* lenni, a továbbiakban csak vonzó példa, de az azonosulás drámai csodáját nem nyújthatja. – Richelieu központosító törekvései kapóra jönnek neki, szembeszállása eszköz a halálhoz anélkül, hogy társadalmi tartalmát is átélné. Magatartása egy ideig nem egyértelmű. Bár cselekvően már döntött: kihívta a halált, ennek „értelme" csak utolsó éjszakáján tudatosul benne, Ambrus atya elég semmitmondó bölcsessége nyomán, hogy t. i. érzéki bűneiért érzéki kínokkal kell lakolnia s így szereznie üdvösséget. („Grandier: ... Az érzékeim által éltem ... Ambrus: ... Akkor most halj meg általuk.") A fáziskülönbség és sorrendi csere a tudatosodás és cselekvés között pszichológiailag nem képtelenség, de drámailag olyan komplikáció, aminek folytán a feszültség és a cselekmény íve a darab második felében megtörik.

Többen megírták Whitingről, hogy a Shakespeare-i hagyomány követője; Raymond Williams szerint a darab előadása „a színjátszás és rendezés olyan módszereit vonzza, amelyek a Shakespeare-i művek előadásának mai módszerei". De a *Shakespeare-hagyománynak* egy *mélyebb, lényegibb jelentkezése* is felizzik itt: *a szerelem-felfogásban.* Whiting remek érzékkel ragadta meg a napjaink szex-hullámában különös jelentőséget nyert Shakespeare-i gondolatot az érzéki szerelem vakon romboló, pusztító voltáról. Ez a szerelem-képlet jelentkezik Grandier sorsában, de még teljesebben az ő pusztulását közvetlenül okozó Jeanne nővérében. A púpos, szűzességre ítélt apácában olyan elemi erővel tör föl a vágy az ismeretlen, csak megpillantott, csak szóbeszédből „megérzékelt", ragyogó férfi iránt, hogy diabolikus szenvedélye képes föllobbantani a máglya tüzét, és önmagát teljes erkölcsi megsemmisülésbe sodorni. Többen épp *a szexualitás ördögiségében* látták e darab tényleges mondanivalóját, nem jogtalanul. Igazat látszik adni e fölfogásnak, hogy mikor Grandier és Jeanne egyetlenegyszer találkozik, – Grandier már megtöretett roncs, útban a máglyára – ezt mondja a nőnek, aki felfokozott, kiélhezett szexuális képzelgéseivel a vesztét okozta: „Nézd meg ezt, ami én vagyok, és tanuld meg a szerelem lényegét." Ez a pillanat, majd Philippe megjelenése a kivégzés után – állapotosan, vén férjjel – valóban az érzékiség pusztító, elsodró természetét összegezi. Csakhogy a szerelem-történet, – vagy inkább: a benső, *pszichológiai dráma – egy társadalmi drámával is összeszövődik.* Ennek kiválóan ábrázolt eseménysorában tisztább szükségszerűség érvényesül, hitele föltétlenebb, mint a pszichológiai drámáé. A kettő hát nem forr valóságos egységgé. Az Ördögök – sajnos nem jelentéktelen – hibái abból erednek, hogy Whiting nem tudott dönteni a két szál vonzásában arról, melyiket írja meg.

A darab értékeit hosszan lehetne elemezni, de a jelen keretek összefoglalásra szorítanak. Kitűnően szerkesztett, gyors, ironikus jelenetekből épül a darab hatalmas kompozíciója, köztük olyan csúcsok, mint Jeanne éjszakája, amikor képzeletben átéli, ami Grandier és Philippe között történik; vagy a nyilvános ördögűzési jelenet az elegáns értelem és a görcsös fanatizmus párbajával. Alakjait – az epizódfigurákat is – lenyűgöző gazdagsággal állítja elénk. Széles kört bevilágító szituációkat bont ki villámgyors dialógusokban. Tömör, szellemes és költői dikcióját (de jó volt hallani mai szerzőtől!) a megrendültség és irónia közti szüntelen vibrálás fényei világítják be. Whiting tán épp úton volt, hogy nagy íróvá váljék – és 1963-ban meghalt.

A hatalmas színpadi és színészi apparátust kívánó darab pécsi előadását sokan istenkísértésnek tartották. Bizonyos, hogy a szerepeket *jól* nem lehetett kiosztani: főként a két főszereplőnek (Grandier és Jeanne) megfelelő színészalkat hiányzik a színház együtteséből. *Holl István* korrekt alakítása színvonalas munka volt, de a főhős gazdag nagyságától, jelentékenységétől távol maradt. *Timár Éva* líraibb, pasztellebb alkat, mint a démonaitól gyötrött apáca; főként az indításnál hiányzott belőle a feszültség, ami jelezte volna „ördögeit", melyek őrjöngő hisztériába kergetik. Összeomlásában azonban meggyőző, sőt megrendítő volt. A többi szerep kisebb-nagyobb kabinetalakításra volt alkalom. Maradéktalan színészi pillanatokkal ajándékozott meg *Szabó Tünde,* Philippe gyónása az előadás legteljesebb jelenete volt. A hatalom „közegét", Laubardemont bárót *Győry Emil* játszotta. Kár, hogy nagyon jó indítása

után szerepformálása egy ponton furcsa „gellert" kapott s a hatalom személytelenült képviselője helyett dühös, ármányos intrikusra fordult. Ebben alighanem a rendezőnek is része van, akár abban, hogy néhány mozzanat kimunkálatlan maradt, pl. az ördögűző Barré meg a Csatornatisztító alakjának maivá, szimbolikussá színezése. *Sik Ferencnek* rövid idő alatt, részben beugrásszerűen kellett megoldania a hatalmas feladatot, de így is ő járult hozzá legtöbb sikerrel – kedvezőtlen esélyek ellenére – a jelentős írói érték méltó megmutatásához. Sik egyre inkább olyan rendezőnek mutatkozik, akinek *határozott, egyéni stílusa van.* Tudott dönteni abban, amiben Whiting nem, hogy a pszichológiai vagy a társadalmi vonalra helyezze-e a hangsúlyt. A társadalmit választotta, a világosabb s tán fontosabb értelmezés érdekében. Mindvégig biztosította a lényeges motívumok kibontását, végigvitelét, az időtartamban is mázsás mű gyors, könnyed pergetését. Lemondott a megjelenés pompájáról (nemcsak szükségből, ez stílusához tartozik), a legfontosabb csomópontokon így is sikerült az előadást hangulatban s látványban is az írott szöveg szintjére emelnie. Pl. Grandier és Philippe párjeleneteiben, Jeanne éjszakai látomásában, az apácák első tanácskozásában. A tömegjelenetekben ugyancsak puritán eszközökkel ért el monumentális hatást, így a már említett ördögűző (és Condé)-jelenetben. Bár Condé alakjával kapcsolatban vitatkoznék vele; megszüntette a főúri figura „szodomita"-ságát, pedig Whiting egyik írói remeklése – jóllehet részletkérdés –, hogy ezt az elragadóan okos, raffinált kéjencet hitelesen tudja pozitív emberi jelenségként felmutatni a „becsületes" fanatikusok és fantaszták ellenében. Sik stílusához tartozik bizonyos stilizálási hajlam, ami egy ponton gyengítette a játékot: az ördöngös apácák mozgását túl jelzésszerűvé, illedelmessé tette. Nem voltak azok a begerjedt némberek, akikre joggal mondja Condé: „Ezek nők, kedves. Nézd meg őket jól. És hányhatsz, ha úgy tetszik." – Mikor a pécsiek műsorra tűzték az Ördögöket, saját művészi erőpróbájukat is műsorra tűzték. Nem hiábavalóan, akkor sem, ha az előadás olykor nem érte el a darab lehetőségeit. Mert nem mindegy, hogy egy darab mire lehetőség. A nagyigényű dráma pécsi előadása nem szorul mentegetésre, művészi önvizsgálatra és továbblépésre volt biztos lehetőség.

*

Illyés Gyula új komédiája természetes középpontja lett a jubileumi évnek. A színház és Illyés együttműködése az utóbbi évek egyik legtermékenyebb művészi kapcsolatának bizonyult, az ünnep örömébe ez is belejátszott. Tavaly a *Tiszták* Pécsett szólaltatta meg először az illyési „sorsproblémákat", s most az új mű is ezt folytatná a vidámság nyelvén, hogy „megokosodásunk párja megbátorodás, sőt megvidámodás légyen . . ." – A *Bölcsek a fán* „tragédia tréfában elbeszélve"; a máról, rólunk szól, ám a színhely – egy „görög" falu, az idő – a Kr. e. IV. sz. Egy fiktív XVII. századi iskoladrámába csöppenünk, melyet sárospataki diákok adnak elő a nagyságos Lórántffy Zsuzsánna előtt. Az iskoladrámák kedvelték az ál-antik miliőt, koruk és a mitológiai világ tenyerestalpas összevegyítését; ennek receptjén röpíti Illyés is oda a maga mondanivalóját, ahol nem köti számonkérhető történelmi hitel, ahol „mindent szabad" s ahol szüntelen anakronizmus a nevetés biztos forrása. *A darab minden mozzanatának, helyzetének és alakjának – kettős jelentése, érvénye van.* Egy általánosabb, jelképes és egy közvetlenebb, konkrétabb. *A drámai totalitás megkívánja a két jelentés-sík közötti zavartalan korrelációt,* a találó egymásramutatásokat. Ha a darab nem mindig „totális" – itt kell keresnünk az okát. – Illyés Gyula februári, Népszabadság-beli cikkében beszél a gondról, amit a távolranéző messianizmus kelt benne. E darabban kifejezett aggodalma, a tragikus gyök, ilyenféleképp foglalható össze: Mi haszna a legszebb távoli célnak, ha bűvöletében süketen, érzéketlenül megyünk el az égető, napi szükségletek, a sokaság egyénileg megszenvedett hiányai mellett, ha a jövő képe elfedi előlünk a „közeli feladatok"-ét? – Jogos gond ez? Feltétlenül. A *valóságtól elszakadás veszélye* nem légből kapott, ha Illyés ettől félt bennünket – ebben komoly figyelmeztetés rejlik. Akkor is, ha áttételesen, ha a derű békéltetésével beszél. De hogyan mutatkozik a veszedelem? A darab válasza szerint háromféle eszmei-magatar-

tásbeli módon. A messianisztikus jövő-hitet a *Mérnök* képviseli a technikai forradalom („technofuturum") színeiben. Húszemeletes toronyházakért, föld alatti lakótelepekért, szintetikus táplálékért s közben az „emberiségért" lelkesedik. Ellenpólusa a hagyományok megváltó erejében hivő *Tanár*, aki ősi népszokások, rítusok és művészet feltámasztásával vélné egységesíteni a „nemzetet". Szembenállásuk, fanatikus eszmekergetésük akkor jelenik meg, mikor meggyőződésük körömszakadtig védelmében elzárják a falu népe (persze a másik tábor) elől az éltető vizet, a kutat. Magatartásuk szinte azonos; elveiket vakon ad abszurdum hajtva végül ugyanoda jutnak: föl a fára, ki az emberi társadalomból. A tudomány obskurantizálásának ábrázolása volt annak idején a *Lélekbúvár* is, de a freudizmussal szélhámoskodó dr. Szmuk extrém jelensége társadalmi nyomatékot alig kaphatott. A Mérnök és a Tanár mint a jövőhöz, illetve a múlthoz szító értelmiség és a természet-, illetve humán tudomány egyoldalúságainak képviselői – *tényleges társadalmi veszélyt jelentenek. Jelképesen.* Mert, ha konkrét megjelenésüket nézzük, akkor a Tanár „népi" eszméje, lelki-nemzetközösség ideája 30–40 év *késéssel* lép színre. A puritán-technokrata Mérnök antihumanitása meg *még* aligha fenyeget, mikor bajaink zöme technikai elmaradásunkból származik. A darab legfőbb csorbája, hogy e két figura, a maga konkrét jelentésében már nem és még nem probléma számunkra. Küzdelmük mint az értelmiség egymásnakacsarkodása, a legkeserűbb része Illyés példázatának. Filozofikus, szenvedélyes szóharcuk végigvonul a művön, de a végére, mikor groteszk abszurditásba fordul – valahogy kifárad. Inkább az írói ötlet segíti őket a fára, mint tulajdon elfajult elveik. Kettőjük között egyensúlyoz, lavíroz az *Elnök*, a harmadik veszedelem. Általánosan is jellemző, konkrétan is korszerű, a legreálisabb. Ő a hatalom képviselője, a felsőbbség, az irányítás, a hivatal. Mint ilyen a haszon nélküli ügybuzgás, bürokratikus huza-vonák, a felelősséget mindig feljebb – az istenekig – hárító kényelmesség, opportunus pozícióféltés, jelszavakban gondolkodó korlátoltság megtestesülése. Illyés egy nem méltatlanul bírált vezetőtípust szúrt tollhegyre és kitűnő *zsánerképet* festett róla. Drámai súlya persze nem sok van, mert a darabban akciók nem lévén, az Elnök is csak beszél (azt is elég óvatosan), ténylegesen nem ellenfél senkinek. A két értelmiségi körül riadtan tehetetlenkedik, békítget, udvarol(?!), a kétkeziekből álló Kórust letorkollja, hitegeti, rimánkodik nekik, míg azok megelégelve végre a dolgot – félretolják. Mi meg csodálkozhatunk: ha csak ennyiből állt, miért nem történt meg már előbb? Itt megbosszulja magát a tettek hiánya: az első, tulajdonképp egyetlen tettnél észrevesszük, hogy nem volt kinek ellenében megtenni. – A „szentháromsággal" szemben álló nép a *Kórus*, a dolgozók, a lakásigénylők. Ők szenvedik meg a tévedéseket s kérdik: „... meddig várhat a nép, meddig köteles türelemre / kézhez kapni jutalmát, / annakutána, hogy ő megtette a dolgát ..." Nekik van igazuk, őket kíséri rokonszenvünk, helyettünk és értünk indulnak el a kutat helyreállítani, a lakásokat felépíteni. Írói ábrázolásuk *a darab fő ereje:* a nép valódi pozitív hős, nem patetikus formulák szerint, de csupavalóság gondjaival, vergődésével, higgadt, megtéveszthetetlen ítéletével. Eszmeileg hozzájuk tartozik *Maya*, ez a különben szubrett-temperamentumú, oktatóhajlamú leányzó, aki a népi–„bitnik"–filozófus kukalakó *Androst* térítgeti a munka útjára. Nincs könnyű dolga, mert Andros józan szkepticizmusára a darabban nincs adekvát ellenérv. Maya végül ugyan ásót nyom a markába – ezt kap az Elnök és az úrihölgy Mellonie is –, amivel megoldódik minden bonyodalom, de vajon a puszta munka – a fizikai – elegendő, hogy megszüntesse a valóságtól elrugaszkodó terveket, a „hivatalnak packázásait", a saját zsebre dolgozást vagy látszat-dolgozást? Illyés költői világában a kézi szerszámoknak különleges szerepük van és a darabban is többet jelentenek önmaguknál: „... egy kis valóság, kézzelfogható, a köd-gyúrás után" – mondja Maya magyarázatul a szerszám mellé. A dráma társadalombírálatának objektív terében és a konkrét jelentésszinten mégis kevés a „kapanyéllel érvelés" általános társadalmi orvosszerként.

Illyés Gyulának ez a negyedik vidám műfajú színpadi műve. A korábbiakban mindig valami mást is próbált, mint csak egy vígjátékot teremteni. A *Bolhabál* és a *Tűvé-tevők* pl. a nemismert népi komédiák, látványosságok pótlására született. A *Bölcsek a fán* talán a sok elveszett iskoladráma helyébe? Az erre utaló keretjáték inkább

írói elő- és utószó, a költő közvetlen szava a vidámság, a nevetés gyógyító hatalmáról. Ennél érdekesebb és jelentősebb írói megoldás a darabban a Kórus szerepeltetése. Modern szerzők tömérdek kísérlete próbálkozott a Kar feltámasztásával, hol aktív szereplőként, hol narrátorként, hol kommentátorként. Illyésnél *a Kórus az eszmei főszereplő.* Aktív szereplő is, kommentátor is. Résztvesz a cselekményben, sőt *ő tesz,* határozott jelleme van és elmondja „gondolatink menetét és elménk tartalmát" (Arisztophanesz: Béke) is. A darab tán abban a leginkább „görög", hogy arisztophaneszi reminiszcenciákat pendít meg. Ezért is – meg egy sor okból még – van, hogy *a tragédiát kevésbé érezzük, mint a tréfát.* Az író maga is beburkolja gondjait harsány vidámságba, anakronisztikus játékokba, jellemkomikumba és tömérdek nyelvi tréfába. Annyira, hogy a gazdag humor-jelmez szinte elfedi, feledteti a dráma testi hibáit. Illyés színpadán a szó, a nyelvi tényező a játékmester. Nagy írói biztonsággal, emberi derűvel és nyelvi találatokkal megjelenített alakjai, az a könnyedség, amivel a politikai kabarét is beolvasztja darabjába – a legbiztosabb sikert garantálják.

Az egyszínhelyes, kevésszereplős kamaramű *látszólag* nem támaszt különös követelményeket a színházzal szemben. Valóságosan alighanem más a helyzet. A darab két kort kapcsol össze (a harmadik ténylegesen nincs jelen), de az egyes szereplők – láttuk – a jelenben sem tartoznak egészen együvé (népi mozgalom és hippi pl.). A kettősségek is többszörösen adottak: régmúlt és ma, tragédia és tréfa, allegorikus szint és konkrét szint. Lehet-e ebből egyensúlyos egységet teremteni? *Dobai Vilmosnak* – aki már másodszor rendezője pécsi Illyés-bemutatónak – készséggel elhisszük, hogy e darab „közel húszéves rendezői pályám talán legnehezebb feladata". Úgy döntött, hogy az előadást biztonságossá és hatásossá teszi: egyértelműbbre vette a darabot, a kettősségekből *a mát, a tréfát, a konkrét szintet* helyezte előtérbe. A másik oldalt csak halványan jelezte; akár a színpadi tanácsházán a meander-vonalas szalag az „antikvitást". (A díszletet *Vata Emil* tervezte ugyanebben a felfogásban.) Az előadást Dobai teleszórta szellemes, kifejező, mulatságos ötletekkel, végig biztosította a komédia primér hatását, működésben tartotta a jókedv mechanizmusát. Már a Szentivánéji álom-ban is élveztük Dobai ötleteit, most annál is többet láthattunk tőle. Néha tán túl sok is volt, pl. a Kórus koreográfiájában, mert az együgyűre karakterizált mozgások néha ütődöttnek mutatták az egyáltalán nem ütődött csoportot. A képi megjelenésben nagy szerepet kapott jelmeztervező *(Gombár Judit)* eklektikus tarkaságot teremtett: nemcsak görög leplet keresztezett falujáró öltözékkel, máskor mai falusi ünneplővel, de nadrágkosztümöt is a 20-as évek hölgydivatjával, fantázia-uniformist fantázia-reverendával, bukósisak és partvis kombinációjából teremtve görög sisakot stb. – A színészek élvezték a darabot, a rendező felszabadította komédiázó kedvüket és ennek öröme átjött a rivaldán. A Tanárt játszó *Győry Emil* talán pályája eddigi legjobb alakítását nyújtotta: lendülettel, sok találó színnel formálta meg az elkárhozó apostolt. *Timár Évának* (Mellonie) egy évad sem kellett, hogy a színház első művészei között tartsuk számon; ezúttal felfedezhettük kitűnő, okos humorát is. Hozzá hasonlóan hódította meg Pécset *Koltai Róbert* (Andros), aki most a leghálásabb szerepben tündökölt: hippi-rongyokban, kukában mondhatta el a biztos poéneket. Nagyon kedvesen, egyszerűen. Mostohábban bánt a rendezés *Bánffy Györggyel,* akire az Elnök – tőle oly merőben idegen – figuráját osztotta. Sok vidám, felismertető percet szerzett, de legjobb igyekezetével sem tehette valódivá az Elnök ostobaságát, önelégült korlátoltságát. Nagyon tetszett a Kórus öt embere *(Paál László, Somodi Kálmán, Kovács Dénes, Szivler József, Fülöp Mihály).* Fegyelmezett, kidolgozott alakításuk a szerény „névtelenségben" fontos pillére volt az előadásnak.

Az évfordulók ünneplése minálunk gyakran ölt valami komor pátoszt, akkor is, ha tartalmuk nem komor. A Pécsi Nemzeti Színháznak az Illyés-mű prezentálásával nagyon szerencsés hangot, formát sikerült találni jubileumi ünnepéhez. Ha értelmezni próbálnánk, mit jelentett a színház részéről az ünnep centrumában az *Ördögök* és a *Bölcsek a tán* bemutatása, így értelmezhetnénk: közönségük elé akarják vinni a *kortársi dráma* java értékeit és legfőbb feladatuknak tekintik az *új magyar művek* színrehozatalát. Nem egészen új program, de talán határozottabb, megalapozottabb, mint korábban volt. És biztosan a leghelyesebb. Sok művészi sikert, lehetőséget és bátorságot kívánunk hozzá!

CZIMER JÓZSEF

HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIA

KÖZÖNSÉG ÉS NÉP

B. ... és nép

A maradiság halhatatlan. Ebben van az én optimizmusom.

Elsőéves egyetemi hallgató voltam. A régi egyetemnek autonómiájával, numerus claususával, bajtársi egyesületeivel és egyéb középkori jellegzetességeivel együtt volt egy törvénybe iktatott tétele: a tanszabadság. Nem, ez nem azt jelentette, hogy mindenkinek szabad az egyetemi tanulás, hanem mindössze azt, hogy akit már felvettek valamelyik karra, annak joga van bármelyik másik karon is – nem, nem vizsgázni, csupán beülni egy padba és hallgatni az előadást, nem lehet kiküldeni. Ez volt aztán a tanszabadság! Mindenesetre én éltem ezzel a szabadsággal. Engem a bölcsészkaron elsősorban az ember érdekelt, igyekeztem őt – magamat, magunkat – minden oldalról körüljárni. Tudatlan kíváncsiságomban így ültem be az orvosnövendékeknek gyűlöletes, de kötelező anatómia órára. Bejött az anatómia professzora, európai hírű tekintély és a következő mondattal kezdte első előadását: „Hölgyeim és uraim, az anatómia az a tudomány, amelynek nincsenek többé ki nem kutatott problémái." „Szabad?" mondtam a mellettem ülő kolleginának. Felálltam és kimentem a teremből. Mit keresek én egy olyan helyen, ahol számomra nincs többé feladat, ahol nincs miért küzdeni.

Hát ilyen veszély a színház területén nem fenyeget. Itt mindig lesz tennivaló, amíg konzervativizmus van a világon, az pedig halhatatlan. Ezért mondom, hogy ebben van az én optimizmusom. Mert, beszéljünk csak nyíltan, ki gondolta volna, hogy lehet kommunista konzervativizmus is. Mikor gyerek voltam, az én kis agyamban a kommunizmus annyira egy volt az új, sőt a forradalmi új fogalmával a művészetben is, hogy el sem tudtam volna képzelni kommunisták közt maradiságot. Aztán jöttek esztendők, amelyekben személyi kultusz, zsdánovizmus, vagy mindegy hogyan tiszteljük, megmerevítettük a fejlődést, sőt egyedüli lehetőségként egy már akkor is maradi művészetet merevítettünk meg. De hát azokon az időkön már túl vagyunk, nemde?

A másik eszme, amely ifjú agyamban a konzervativizmushoz kapcsolódott, az az, hogy a maradiság valami merevség, hajolni nem tudás, csökönyös ragaszkodás ahhoz, ami van, vagy ami volt. Ez is afféle baconi „idolának", téveszmének bizonyult. A művészeti maradiság a leghajlékonyabb magatartás, amellyel valaha találkoztam! Tegnap a sárga nevében küzdött a fehér ellen. Ma, amikor ez már lehetetlen, a fehér nevében küzd a kék ellen. Holnap a kék nevében fog küzdeni a vörös ellen. De hogy végre visszakanyarodjunk a színházhoz, tegnap Sztanyiszlavszkij nevében harcolt Brecht ellen, ma Brecht nevében harcol Beckett ellen, holnap Beckett nevében fog harcolni még nem tudom ki ellen. Bár a haladás erői volnának ilyen hajlékonyak! Hány olyan embert ismerünk, aki fiatalabb korában úgyszólván az egész életét feltette a forradalmi újra, azt segítette is győzelemre vinni, aztán ragaszkodik annak akkori formáihoz, pedig a viszonyok megváltozván ezen már túl kellene lépni. És a haladás bajnokát a maradiak besorozzák a maguk seregébe. Az igazi forradalmár számomra az a szocialista, aki azt mondta, akkor lesz boldog, ha a nép őt, mint konzervatívot megkövezi. Mert az idő a művészetben is múlik, gyakran amiért tíz évvel ezelőtt csatáztunk, az már lassan a maradiság hadtápja. És akkor újra ki kell ásni a csatabárdot.

ROMAIN ROLLAND NÉPSZÍNHÁZA

Ezek voltak az első gondolataim, mikor elhatároztam, hogy szembenézek a népszínház fogalmával.

Tudomásom szerint a népszínház gondolata a mai értelemben először századunk elején, pontosabban 1903-ban jelent meg, szülőatyja Romain Rolland. Ez az idő a fran-

cia színház talán sohasem tapasztalt mélypontja. Úgyszólva egyetlen említésre érdemes drámaíró sincs és nem is lesz még közel húsz évig, Giraudoux-ig. Azok a nagy kísérletező rendezők, akik a húszas években újjászülik a francia színházat, még sehol. Az egyetlen kiemelkedő tehetségű bohózatíró, a még dolgozó Feydeau, szinte belefullad a sablonra dolgozó polgári vígjátékszerzők, itt-ott a csillogó újromantikus történelmi melodrámák daraböző nébe. Az igények minimálisak vagy hazugok. És a polgár – sokszor megírták már – boldog ebben a századfordulói hazug pezsgésben, a színházban is. Ebben az atmoszférában jelent meg Romain Rolland röpirata. Ebből a polgári rothadásból elég! Színházat a népnek! Olyat, amelyik a saját ügyéről beszél, amelyik felláz ítja és nem elaltatja. Ehhez meg kell változtatni a színház tartalmát – a darabokat –, a színház formáját – az épülettől kezdve a játékstílusig – és mindenekelőtt ki kell cserélni a közönséget.

Ez valóban nagyszerű program, nemcsak lehet, de kell is egyetérteni vele, szinte magától értetődő, hogy a mi szocialista színházeszményünk ihletője és alapja lett.

Igyekszem Romain Rolland gondolata iránt igazságos, sőt méltányos lenni, mert ha nemcsak a lényeget emelem ki, hanem az egész koncepciót idézem, könnyű a gondolatot diszkreditálni. Ez ama ritka esetek egyike, amikor a pontosabb idézet, a szerző azonosítása a saját szavaival hűtlen hűségnek bizonyulna, mert senki úgy nem kompromittálhatja ezt a koncepciót, mint az, ahogy Romain Rolland meg akarja valósítani. Nem is említem a többezer személyes nézőteret, a monumentális színpadot, az elnagyolt játékstílust, amelyben a színészek „nem ecsettel, hanem meszelővel festenek", csak azt, hogy szerinte mit játszanának ezek a népszínházak. Romain Rolland a népszínház lényegének az öröm, az erő, az egészség hangját tartja, ezért elutasítja a klaszszikusokat, akikben való gyönyörködés az öregség jele. „Semmiféle szépség, semmiféle nagyság nem pótolja a fiatalságot és az életet... Merjük kimondani, az önök érdek nélküli művészete aggastyánok művészete." Közben olyan nagyszerű dolgokat mond, mint drámáinak hősei. „Egy nép, ha nem tehet mást, megvan szépség nélkül, de nem lehet meg igazság nélkül." És azt vallja, hogy ha a nép elveti is a klasszikusokat, közelebb áll nagyságukhoz, mint a sznob, aki tapsol nekik. És kiket ajánl a dekadens aggastyánoknak való Euripides, Shakespeare és Goethe helyett? Jullient, Descaves-ot, Ancey-t és más, hozzájuk hasonló színvonalú drámaírókat. Műfajokul pedig a melodrámát, a történelmi eposzt, a társadalmi drámát, a legendát, a cirkuszt. Még ha óvatosságot ajánlok is a műfajok megjelölésénél, ezek ugyanis nála nem mindig pontosan ugyanazt jelentik, amit ma nálunk jelentenek, akkor is, gondolom, nem volna nehéz ezt a koncepciót ízekre szedni. A nép számára ugyanis a szépség vagy igazság dilemmája hazug szembeállítás. Lehetnek forradalmi, vagy háborús pillanatok, amelyek ideiglenesen ilyen konfliktus-helyzetet teremtenek, de ezt egy program alapjává tenni, természetesen képtelenség. Ki tiltja meg, hogy a klasszikusok szépségével a nép igazságát erősítsük vagy megfordítva? Ezért nagyon olcsónak tartanám, ha a Romain Rolland felvetette népszínház gondolatát azonosítanám azzal a koncepcióval, amellyel ő megvalósítani akarta, és ezen a címen vetném el. Én magával a népszínház gondolatával szeretnék foglalkozni. Pontosabban: amikor azt vallom, hogy a közönségnek megnő a jelentősége, elfogadhatónak tartom-e egy szocialista társadalom színházeszményének a népszínházat, ahogy azt olyan gyakran olvassuk színházi publicisztikánkban.

Voltaképpen ott kellene kezdenem, hogy történelmileg nem. Ha Romain Rolland gondolatát nem tekintem is csupán az akkori franciaországi helyzetre való reagálásnak, mint ahogy messze nem csupán az, akkor is kétségtelen, hogy számára és az ilyenfajta népszínház gondolat számára a nép általában egész mást jelent, mint minekünk. Romain Rolland és követői népen mindig elnyomott, kizsákmányolt népet értettek, amely a színházi kultúrából kiszorult két okon. Az egyik ok az, hogy a színházak olyat és úgy játszanak, hogy ahhoz neki semmi köze, a másik ok, hogy a polgári színházat nem tudja megfizetni. Harmadiknak hozzávehetném, hogy a polgári színház (területi elhelyezkedés, műsorkezdés stb.) nem alkalmazkodik a dolgozó néptömegek életkörülményeihez. Ez a helyzet sok mindent megmagyaráz még Romain Rolland tévedéseiből is, de őszintén szólva engem nem az ő színháza érdekel, hanem a mienk. Márpedig a mi színházaink és közönségük helyzete a színházak és közönségük javára gyökerében

megváltozott a történelem fordulásából egyrészt, és országunk tudatos színházpolitikája következtében másrészt. Ez olyan nyilvánvaló, hogy talán nem is igényel részletes elemzést, de azért csak hadd foglaljuk össze.

ÉRDEK ÉS TUDAT

Először is a nép nem elnyomott, kizsákmányolt osztályok gyűjtőfogalma többé, hanem nagyjából csaknem az egész ország dolgozó közössége legszélesebben véve közös érdekkel. Másodszor, ennek következtében, a színház itt nem egyik eszközként kell arra, hogy az uralkodó rendet megdöntse. Harmadszor Magyarország szocialista művelődéspolitikája egyebek közt úgy biztosította a színházat látogatni akaró nép anyagi lehetőségét, hogy állami költségvetésből fizeti a belépőjegy nagy részét. Sok egyéb intézkedés mellett igen jelentős erőfeszítéseket tett azért is, hogy a színház alkalmazkodjék a dolgozók életkörülményeihez. (Az Állami Faluszínház létrehozása, a tájolások, a peremszínház, a korábbi kezdések stb.) Itt tehát most nincsenek meg az eredeti népszínház koncepció társadalmi, történelmi feltételei és annak hősi rohamkészsége. Ezért a koncepciónak azok a járulékos elemei is, amelyek az egész koncepcióval együtt túlélték magukat, a más körülmények között más jelentést nyertek. Az „öröm, erő, egészség" követelmény, amely a rohamrakész harci önbizalom fenntartását volt eredetileg hivatva biztosítani, az új körülmények között, mikor már nem volt a rendszerben mit rohamoztatni – ha csak nem neveztünk ki mi magunk magunk közül valókat rohamozandóknak – ez a követelmény inkább afféle szocialista „keep smiling", a kincstári optimizmus igénye lett.

Hadd vizsgálódjunk azonban egy kicsit tovább, most már végleg elhagyva a múltat, a történelmi terepet és csak a jelennel foglalkozva.

Úgy hiszem, a népszínházzal kapcsolatos valamennyi hagyományos felfogásunknak az baja, hogy a nép, néptömegek politikai képzetét minden további nélkül átteszszük művészeti területre, ahol ez torzítás nélkül nem használható. A politikai nyelvhasználatban a nép bizonyos érdekek közösségét fejezi ki. A kizsákmányolással szemben a dolgozó osztályokat, külső ellenséggel szemben néha az egész nemzetet. A politika tevékenysége (valóban szocialista politikát gondolok, ahol a nép és a szocializmus nemcsak jelszó természetesen) az, hogy ezeket az érdekeket a nép élén győzelemre vigye. Itt normális körülmények között harmónia van a politikai cél és a néptömegek igénye között. Konfliktusok itt is adódhatnak vagy abból, hogy a helyes politika eltorzul, vagy abból, hogy a tömegek tudata nem helyesen tükrözi az érdekeiket, sőt előfordul, hogy ez az ellentmondás drámaian kiéleződik és a néptömegek szembefordulhatnak akár saját érdekeikkel. (Kronstadt, 1956) Ilyenkor a politika az egyensúlyt erőszakkal helyreállíthatja. Ezek azonban kivételes helyzetek. A természetes az, hogy a helyes népi politika és a tömegek igénye egybeesik.

Az az érzésem, hogy ennek a párhuzama a művészetben csaknem hasznavehetetlen. A művészetnek általában nem a tömegek érdekeivel, hanem a tudatával van dolga. És itt a széles tömegek igényének és a művészet igényeinek egybeesése a ritkább kivétel és az ütközés a majdnem természetes állapot.

Gyakran megtörténik, hogy több villámot vonok a fejemre, mint amennyit le tudok vezetni, úgy érzem, most is ezt teszem. Ezért ezt a vérlázító állításomat szeretném egy kicsit bővebben megmagyarázni.

A VÉGSŐ MÉRCE

Nem szívesen lépek ki a színházból, ahol mégis valamivel otthonosabban mozgok, ezért hadd szögezzem le itt is azt a meggyőződésemet, hogy az emberek, még ha nem tudják is, igazában azért mennek színházba, hogy életük és koruk eleven kérdéseire feleletet kapjanak. De a legtöbb esetben – és ez minél magasabbrendű a művészeti élet mércéje és minél korszerűbbet ad, annál inkább igaz – a művészi választ nem abban a formában kapják, ahogy igénylik. És ennek igazsága a művészet fejlődésének lényegében van. Hadd szóljak most a művészet demokratizmusáról.

Minden művészetnek az a rendeltetése, hogy az embernek, a lehető legtöbb embernek, az egész emberiségnek adja át a gyönyörűségét és eszméletét mindannak a nagyszerűségnek, ami az alkotó művészben lakozik. Ebben közös a feladat a politiká-

val. Nincs művész számára nagyobb boldogság, mint ha minél többen értik és élvezik. A művész örök eszménye Orpheusz, aki egyformán el tudja bűvölni az isteneket és állatokat, még a köveket is. Sőt, voltaképpen a művészi érték egyetlen végső mércéje is az, milyen sokan tudják élvezni – persze nem egyazon időben, talán nem is az életében, hanem az éveken, nemzedékeken, évszázadokon át. De már itt is vagyunk az ellentmondásnál. A minél több élvező, elismerő, megértő néha nem a közvetlen környezetben, még kevésbé a széles tömegekben, legtöbbször pedig nem is a maga korában jelentkezik. Nagyon sokat leszünk kénytelenek hazudni önmagunknak, ha a győzelmes nagyokat a maguk korában és környezetében a mai eszünkkel és értékelésünkkel akarjuk látni. A meg nem értett zseni engem nem érdekel, ez romantikus fogalom és gyakran csak arra jó, hogy zavaros kontárok és híveik vigasztalhassák magukat a kudarcaikért. Engem a meg nem értett új keserít a művészetben. És ami a művészetben új – márpedig amíg lesz társadalom, a művészetben mindig lesz új – annak mindig a régi értetlenségével kell megküzdenie. Ma nekünk, mondjuk Beethoven bizonyos modern zenei irányzatokkal szemben a legtisztább klasszikus közérthetőség jelképe. De el lehet felejteni, hogy annakidején az a zongorista, aki először vette fejébe, hogy koncertjein ezt a lángészt Franciaországban elfogadtatja, nemcsak hangversenyről hangversenyre bukott meg vele, de még a zenekar tagjai is (!) kiröhögték: csak nem gondolja komolyan, hogy ez zene? Pedig azt nehéz volna bizonyítani, hogy Beethoven igaza nem a nép igaza volt. Bartók egész lelkével talán csak elég közel állt a néphez, hiszen úgyszólván mindent tőle kapott és mindent neki akart visszaadni. De mit kezdett a nép, sőt a zeneértők nagy része a hegedű- és zongoraszonátával, vagy a Zene húros-, ütőhangszerekre és celestára hangjaival, vagy akár a Csodálatos mandarinnal, mikor már a Kossuth-szimfóniát annyi ellenkezés fogadta. És most kezdek közel jutni ahhoz, amit az előbb úgy aposztrofáltam, hogy a nép a kor kérdéseire vár feleletet, de azt a művésztől többnyire nem úgy kapja, ahogy várta. De ugyebár van művész, akinek már életében óriási sikerei voltak, ünnepelték, mert a tömegekben levő új igényt fejezték ki. Mielőtt azonban a sikerről beszélnék, hadd térjek vissza a színházra.

A színház aztán csakugyan az a művészet, amely a közönség tetszése nélkül nem élhet. Ez elemi igazságnak tűnik, és az is. És minél nagyobb a közönsége, annál jobb. Az európai dráma a sokezres nézőjű görög színházzal indul és ez a sokezres nézőjű színház Romain Rolland és minden népszínház gondolat vágyálma. 1961-ben Londonban megjelent George Steinernek, a princetoni egyetem tanárának egy ritka gazdagságú könyve The Death of Tragedy (A tragédia halála) címen. Hasznos volna magyarul is megjelentetni. George Steiner ebben a könyvében azt írja, hogy a dráma a legtársadalmibb műfaj. Létezésének teljességét csak a nyilvános előadással kapja meg. Ettől olyan lenyűgöző és ez taszítja rabságba is. Ez annyit jelent, mondja George Steiner, hogy a dráma helyzete nem választható el a közönségtől, vagy tágabb és mégis szoros értelemben a társadalmi és politikai közösség helyzetétől. A magam részéről ebben teljesen egyetértek vele. Persze ezt a szinte magától értetődő tényt gyakran vulgarizálták. Leginkább a romantikusok. „Nem kétséges, hogy a dráma akkor volt a legnagyobb, mikor a társadalom a legtökéletesebb", mondta Shelley. De a mi korunkban is megpróbálták ezt az összefüggést vulgarizálni, habár inkább fordított nézőpontból, vagyis hogy a magasabbrendű társadalomnak szükségképpen magasabbrendű a drámája. Ezt a gondolatmenetet Lukács György olyan alaposan, és csak röstelkedve merem leírni, olyan szellemesen cáfolta, hogy erre most nem is térek ki. Mindenesetre azonban úgy látszik, hogy a nézőtérnek és a dráma vagy a színház fejlődésének összefüggése kétségtelen. De vajon ez azonos a nézőtéri tömegek szerepével? George Steiner maga minél jobban belemerült az európai dráma sorsának tényeibe, annál több kétely merült fel benne a nézőtéri tömegek szerepének megítélésében. Egész odáig, hogy a végén még a görög színház nézőtömegének szerepéről is kellemetlen kérdéseket tesz fel magának. Olyanokat, hogy a görög színházról magáról túlságosan keveset tudunk. Az előadás egyben kultikus szertartás volt, innen a nagy tömeg. De vajon a Dionüszosz színház nézőterén hányan ültek, akik valóban kíváncsiak voltak az Atreida-mítosz vagy a Thészeusz-legenda huszonhatodik vagy harminchetedik új változa-

tára és akik mélyen megértették Szophoklész vagy Euripidész filozófiai gyötrelmeit. Nagyon jogosnak tűnnek ezek a kételyek. Azon a címen, hogy a színház a legtársadalmibb művészet, a színház (dráma) és társadalom összefüggését a tömeg és színház kapcsolatára vulgarizálni éppenolyan hiba, mint ugyanezen a címen egyenlőségjelet tenni a dráma és a társadalom színvonala közé. Láttuk mi magunk is megismétlődését a Dionüszosz színházbeli példának. Volt a mi életünkben is szakasz, mikor a színházainkba olyan tömegeket vezényelt – ha nem is istentiszteletre – a kor, hogy el sem fértek a járdán. De ennek minden – elvitathatatlan! – kultúrpolitikai jelentősége ellenére egy korszerűbb színház kialakítására semmilyen hatása sem volt, majdnem azt mondanám, hogy ellenkezőleg. És most térjünk vissza a sikerhez.

SZÍNHÁZ KEVESEKNEK?

Az imént már hivatkoztam rá, hogy lehetnek újat hozó művészek, új irányzatok, amelyek azonnal sikert aratnak. Talán vannak, ezt konkrét elemzés dönti el. Azt lehetne mondani, hogy ilyenkor a társadalom jobban fel van készülve az újra. De ha igaz, és meggyőződésem szerint feltétlenül igaz, hogy a művészetben minden új és haladó társadalmi igényre felel, akkor ez az új sohasem előzmények nélkül jelentkezik, megjelenésének hatása mégis legtöbbször olyan, mint a rugón tartott ördög kipattanása a varázsdobozból. Persze ez nagy távlatból, évtizedekről, évszázadnyiról visszanézve nem úgy tűnik. Ki fogja számon tartani, vagy kit fog érdekelni száz év múlva, hogy Bartóknak még az értők között is milyen átkozottul szövevényes szakmai és politikai ellenállással kellett megküzdenie, nem is szólva a tömegek értetlenségéről. Az ellenfelek – többnyire percemberkék – eltűnnek, a támogatók, a felfedezők – többnyire érdemesek – állásfoglalásukkal együtt fennmaradnak. Ma már könnyű azt mondani, hogy voltaképpen legenda a Bizet meg nem értéséről szóló korabeli sirám, hiszen megmaradtak a legnagyobbak méltató nyilatkozatai és a legjobb kritikusok kiállásai mellette. De hogy miket tudnának mondani a muzsikus és barátai a sok lúd disznót győz gyakorlatáról! Különösen, ha azt is számba vesszük, hogy a legjobb kritikus nem mindig azonos a legbefolyásosabb kritikussal. Száz év múlva aki visszatekint Beckett pályafutására, valóságos sikerfüzérnek fogja látni. A világ legnagyobb drámaírói a Godot-t mindjárt megjelenésekor mint nagy művet üdvözölték, már életében az egész világon játszották, hatvanegynehány éves korában Nobel-díjat kapott. Ionescoét dettó. 1958-ban már felváltotta Molière-t a külföldön legtöbbet játszott francia szerzők listájának élén, 1971-ben pedig már a „halhatatlan" akadémikusok közé került. De azért, hogy mennyi meg nem értéssel kellett műveiknek megküzdeniök, azt mi tudjuk, ha száz év múlva csontjaink pora nem is fog a perben tanúságot tehetni. De ilyenkor talán a művész nem fellebbezhetne az értetlen értőkkel, pénzemberekkel, hivatalnokokkal szemben a néphez? Ugye milyen gyermeteg romantika? A politikai vulgarizmus öncsalása. Művészi értelemben a nép nem tekinthető homogén fogalomnak, a tömegek pedig mindig a kevésbé fejlett, az új (a művészi új) iránt kevésbé fogékony réteget – fájdalom – a többséget jelentik.

De hogy ne húzzam tovább a magamét.

A polgári színház nem ad, vagy csak nagyon ritkán művészetet a legszélesebb tömegeknek, többnyire csak egy osztálynak, de az igazság, hogy legtöbbször annak is csupán egy rétegének. A szocialista színháznak végre módjában áll, hogy nemcsak minden osztálynak, de minden rétegnek is megadja a maga színvonalának és érdeklődésének megfelelő művészi élményt. Azt, amely kinek-kinek a maga művészi színvonalát emeli. Ebben természetesen benne foglaltatik a legszélesebb értelemben vett nép is, amelynek színházat játszani szintén sajátos feladat. A minap olvastam egy szellemes tömörséggel megfogalmazott művészetpolitikai elvet, amely szerint a művészetnek a népet kell szolgálnia, de nem kiszolgálnia. Számomra ez ezt jelenti. Valamikor – az ötvenes években – a színházpolitika minden egyes darabtól megkövetelte, hogy minden benne legyen, választ adjon minden aktuális politikai vagy ideológiai kérdésre. Minden darab külön-külön. Nem lehet most ugyanazt egy színháztól, valami népszínháztól várni. (Persze az egész népszínház-kérdés másképp merülne fel, ha a népszínház népművészeti kategória volna.) Nem szabad visszariadni attól, hogy

a keveseknek, az értőknek is lesz külön színházuk. Az írni alig tudó nyírségi parasztnak és a fővárosi egyetemi tanárnak – mégha egy-egy sikeren osztozni tudnak is – nem azonos a színházi igénye. De mindegyiküknek meg kell kapniuk a maguk színházát. A vulgáris gondolkodásnak, a tömegromantikában élőknek még mindig hallatlan gondolat a keveseknek szóló művészet. (Amely a következő nemzedékben persze már millióknak szól.) Itt van a filmművészeink küzdelme. Micsoda ostrom közepette dolgoznak a legigényesebbek, akik számára a közönség nem egyszerűen jegypénztári fogalom. Nyilatkozatok, cikkek, ankétok sorozata vonja kétségbe az ilyen „keveseknek" szóló filmek légjogosultságát. Mélyen emlékezetemben maradtak egyik jeles fizikusunknak ezzel kapcsolatban mondott szavai. Szerinte, ha az államnak megéri, hogy neki igen magas fizetést biztosítson azért, hogy évente 40–50 fiatalt megtanítson a legújabbakra, meg kell hogy érje az is, ha ezek a filmek csak keveseknek szólnak. (Különösen, ha – amennyiben értesülésem helyes – a kevesek ez esetben filmenként mintegy félmillió nézőt jelent.) És ez a színházra is érvényes. Ha azt akarjuk, hogy ne csak a jelenünknek, a jövőnknek is legyen szocialista művészete.

MÚLT ÉS JÖVŐ KÖZT

Még utalhatnék arra, hogy a közérthetőség fogalmát is ki kellene hántani a vulgáris szóhasználat burkából, aztán itt abba is hagyhatnám, rábízva mindenkire, hogy ezekből a vázlatos gondolatokból olyan következtetéseket vonjon le, amelyeket jónak lát. Mégis, hogy ne helyettem vonjon le valaki következtetéseket – él még ilyen népi szokás körünkben – néhány következtetést magam is levonnék belőlük.

Az első, amit hangsúlyozni szeretnék, hogy számomra minden művészet, minden politika, minden társadalmi cselekvés, a színház végső célja is a nép felemelése a nép gyönyörűségén keresztül. Nekik kell birtokba venniök Szophoklészt, Shakespeare-t, Csehovot és a magunk holt, élő és születendő nagyjait. Az a dolgunk, hogy a népet, a politikai értelemben vett egész népünket alkalmassá tegyük arra, hogy ezt a színházban minél teljesebben, minél hamarabb és minél nagyobb gyönyörűséggel befogadja. Másrészt alkalmassá kell tenni színházi életünket arra, hogy ezt a feladatot végrehajtsa, egy pillanatig sem feledkezve meg róla, hogy ez milyen komplex feladat, iskola, népművelés, színház, politika és még más tényezők közös erőfeszítése. Amit ezen a téren eddig is elértünk, az nagy dolog, nincs szégyellnivalónk. A színházat az elmúlt két évtizedben a már említett módszerekkel sikerült sokkal nagyobb tömegekhez közel vinni minden kultúrpolitikai torzulás ellenére. És mint ahogy a személyi kultusz torzulásai nem változtathatnak a gyárak államosításának, a földosztásnak, majd a föld társadalmasításának történelmi tettén, ugyanígy a kultúrpolitikai torzulások nem semmisítették meg a magyar színháztörténet nagy földosztását és államosítását. Történelmileg azonban úgy érzem, ennek a munkának még csak a kezdetén vagyunk, ezt folytatni kell, legalább ilyen erőfeszítéssel, a meglévő módszerek korszerűsítésével és új módszerekkel.

Másrészt azonban színházművészetünk korszerűsítésében, művészi fejlesztésében – ezúttal nem függetlenül a politikai torzulásoktól – sokat mulasztottunk. Folyton hátrafelé néztünk, hogy mit kell pótolnunk és nem néztünk előre, hogy biztosítsuk a jövőt. Színházaink még ma is jórészt egyik napról a másikra élnek. Nem, igazán nagy hozzá nem értés vagy rosszindulat kellene annak állításához, hogy színházaink színvonala alacsony, vagy akár hogy műsoruk egyhangú. De az már kétségtelen, hogy általában színházainkra jellemző a koncepciótlanság, az eredetiség hiánya, hogy sokkal tehetségesebbek a művészeink, mint az előadásaink. Aki a szomszéd szocialista országokban jár, az megállapítja, hogy az ő előadásaik sokkal színesebbek, eredetibbek, bátrabbak. Akik onnan idejönnek, tisztelettel, nem egyszer bámulattal adóznak a sok tehetségnek, főleg a színészeknek és meglepődnek, hogy az előadások milyen szokványosak, fantáziátlanok. Ezen az egyes kivételek sem változtatnak, ez a nyugati szakemberek véleménye is. Lassan európai közhely, hogy a magyar színészek brilliánsak, előadásaink, rendezés és színpadkép, konvencionálisak, szürkék.

Színháziak, magam is, sokat szidtuk irodalmi, kritikai közvéleményünket, hogy konzervatív, szinte a múlt századi gondolkodásukkal a színházakat, a rendezőket csupán a másolás szerepére korlátozva, gátolják az önálló, korszerű színházművészet, de ezzel a drámaírás kibontakozását is. Fájdalom azonban a helyzet bonyolultabb. La Rochefoucault írja: „Les querelles ne dureraient longtemps, si le tort n'était que d'un coté." Vagyis hogy a viták nem tartanának olyan sokáig, ha csak az egyik félnek nem volna igaza. A konzervativizmusnak közöttünk, a színházban is kombattáns erői vannak. Néhány évvel ezelőtt egy színházi konferencián egyik legszínvonalasabb színházunk tekintélyes rendezője éles kirohanást intézett minden modernebb, főleg avangard színházi törekvéssel szemben, egyebek közt szó szerint Albee ellen. Ehhez minden művésznek joga van, ez szemlélet kérdése. De alig telt el néhány év és éppen az ő színháza hozta először színre Albeet. Majd egy-két újabb év, és éppen ez a rendező hozza színre színházában Beckettet. De ha csak az avangardról volna szó. Eszembe jut, hogy ennek a különben tehetséges művésznek hasonlóan jelentős kollégája évekkel korábban milyen megvetően szólt Tennessee Williamsről, és éppen A vágy villamosáról. Akkor még Tennessee Williamst nem játszottak Magyarországon. Tegyem hozzá csattanónak, hogy egy-két év elteltével – nagy meglepetésemre – ő is éppen egy Tennessee Williams egyfelvonásost választott vendégrendezésre? De talán az ilyen esetekben nem is művészi, hanem eszmei ellenállásról van szó! Hogy ideológiailag nincs békés egymás mellett élés! Meghajlok a politikai egyenesség előtt, de akkor mért vállalják később? És akkor mért olyan nehéz Brecht magyarországi útja? Csak aki bent él a színházakban, az tudja, hogy különösen az idősebb rendezőkben és színészekben még ma is milyen ellenállás él vele szemben. Íróink gyakran panaszkodnak nekem, és tapasztalatom szerint teljes joggal, hogy rendezőinkben, különösen vezető rendezőinkben milyen gyér és milyen korszerűtlen az irodalmi érdeklődés. Épp ezért hadd mondjak egy másik példát, ahol ilyesmiről szó sem lehet. Itt van az egyik, még nem az idősebb nemzedékhez tartozó rendezőnk. Született színházvezető, olvas, szereti az igényes irodalmat, koncepciója van, nemcsak mindig csinált valamit, akart is csinálni valamit. Egész felemelkedése az eredetiség, az újat akarás jegyében bontakozott ki. Örültem a sikereinek és tiszteletreméltónak találtam a tévedéseit is. Egész előrehaladása azonban a konzervatív kritika szakadatlan pergőtüzében folyt és egy ideig a színházakban is különösen a beérkezett művészek fitymálása vagy nyílt gáncsoskodása kísérte. Felettes állami szervei azonban mellé álltak és önálló színházat kapott. Itt minden ellenállás ellenére és persze ismétcsak nem botlások nélkül folytatta az újat akaró önálló útját. Az új színpadi formák keresését párosította új darabok keresésével, a színvonalas műsorral, modern külföldi és két nagysikerű új magyar bemutatóval végül is abszolút győzelmet aratott. És erre mi történt? Immár a konzervatív kritikának akart-e tetszeni, vagy a konzervatív közeg asszimilálta-e, nem a lélektani kérdés érdekel, hanem a jelenség. A történtek pedig azt mutatták, hogy ezután nemcsak a bírálói tették le a fegyvert, ő is. Színházában ezután újnak csak régit hozott. Klasszikust, elfelejtett klasszikust, átalakított klasszikust, hazait, külföldit, bármit, csak régi legyen. Ami valamiképpen új volt, az akár magyar, akár külföldi, felkerült a kis stúdiószínpadra, az eredeti színpadra nem volt méltó. Ezekután, a rengeteg régi „felfedezéséért" megkapta a kritika eddig nélkülözött tapsát. A degradált új közben változatlanul a kis stúdióban maradt, mondván, hogy ezekre lent a „nagy" (600 személyes) színházban nincs érdeklődés, miatt – mit tesz isten – a „nagy" színházból kezdett kikopni a közönség.

SÁRGA HARISNYÁBAN

Mért sorolom el mindezt (és – farizeizmus nélkül mondhatom, hiszen jóbarátokról beszélek – nem kis szívfájdalommal)? Mert azon a bizonyos színházi konferencián is a modernebb irányzatokat támadó rendező felszólalását a jelenlévők ütemes tapsa és ünneplése kísérte. Többen azt mondták akkor nekem, hogy nem őszinte ez a taps, sokan csak opportunizmusból tapsoltak. Számomra ez mindegy volt. Ugyan-

azt jelentette: a közhangulat úgy látja jónak, hogy a konzervatív nézeteket kell támogatnia. Nem mintha mindegy volna, ki miért tesz valamit. Többször láttam, hogy a vendégek megkínálják a pincért egy pohár borral. Ilyenkor a vendég egyenesen ülve, fejét hátratartva iszik, a pincér állva, előrehajolva. Én jobban szeretem, ha valaki emelt fejjel iszik. Nemcsak az említett rendező példája, de több újabb kezdeményezés sorsa tanúsítja, hogy a felsőbb szervekben megvan a hajlam, sőt a törekvés, hogy az új kezdeményezéseket támogassa. Mégis, egy régi elképzelés túlélése-e, vagy más az ok, nem tudom, de például a fővárosi színházak jórésze olyan irányítás és irányítók kezén van, akikből – a látszat szerint – hiányzik minden koncepció. Amikor azt mondom, hogy egyik napról a másikra élünk, azon azt értem, hogy csak műsortervek vannak, a színház, a szocialista színház jövőjéről való elképzeléseknek semmi nyoma. Tavaly úgy tűnt, hogy e tekintetben valami előrelépés lesz, aztán maradt minden a régiben. A színházakban ma is többnyire az a hangulat, hogy csak nem feltűnni, a szürkeség nem ri ki, aki nem csinál semmi merészet, annak nem lehet semmi baja. A „quieta non movere" uralma még mindig. Épp ezért hitem szerint az idő bizonyos szerkezeti változásokra, enyhén szólva megérett.

Így például a kamaraszínházak intézményét – a sajátos feladatokra is rendelt egyetlen Nemzeti Színház kivételével – korszerűtlennek tartom. A népszínház elképzelésekkel szemben az én meggyőződésem, hogy kinek-kinek, akár minden rétegnek külön-külön, olyan színházat kell adni, amely az ő színvonalát emeli. Ezért a nagy konstrukciók, az ömlesztett és így uniformizáltságra hajlamos színház helyett több önálló színházat. Mikor nemegyszer az avantgardot védtem (de még mikor O'Neillt is), gyakran kaptam feleletül azt a vádat, hogy ezzel akarom *helyettesíteni* a valódi drámát és a valódi színházat. Mintha egy alaptalanul bebörtönzött ember szabadonbocsátásáért emelve szót azt a választ kapnám, hogy aha, szóval én a rabokat akarom szabadon engedni és a szabadon levőket bebörtönözni. Ne mondja hát most senki, hogy íme én a nagy színházakat le akarom rombolni és pinceszínházakat akarok helyettük nyittatni. Pedig Jerzy Grotowsky – színház iránt érdeklődők az egész világon jól ismerik a nevét – még olyat is mond, hogy az ezerszemélyes színház antidemokratikus, tíz egyenként százszemélyes színház sokkal demokratikusabb, mert nagyobb választékot nyújt. Nem hiszem, hogy ez ilyen szimplán politikai kérdés, pedig nem ő az első, aki ebből politikai problémát csinál. Idézhetném Walter Scottot („Essay on the Drama"), aki szerint a színház nézőterének liberalizálódása a színvonal csökkentését eredményezte. De felidézhetném egyik különös saját élményemet is. A hatvanas évek első felében franciaországi barátaimmal kirándulást tettünk a szép Loire-vidékre. Mikor a kocsink Orléans-ból Blois felé haladt, arra kértem a többieket, tegyünk egy kis kitérőt Chambord felé. Meg akartam nézni a Napkirály kastélyát, amely akkor még rendbehozás alatt volt. Emlékeztem ugyanis rá, hogy van benne egy híres színházterem. Molière minden életrajzírója említi, Mihályi Gábor könyve is, hogy 1670-ben egy ünnepség keretében ott mutatták be Az úrhatnám polgárt. Mikor odaértünk, a kastély rendbehozása már majdnem befejeződött. A munkálatok művészi irányítója, miután sok érdekeset megmutatott, kérésemre bevezetett abba a bizonyos színházterembe. Megértően mosolygott, mikor látta, hogy nekem a meglepetéstől elállt szemem-szám. A „terem" ugyanis egy kényelmes polgári szobánál alig nagyobb helyiség. Hátsó falánál néhány hordó nagyságú tartón pár szál deszka a színpad. A színpadra egy szűk kis oldalajtón át néhány lépcsőn lehetett fellépni egy oldalsó kis öltözőhelyiségből. A színészek lába előtt a „nézőtéren" úgyszólva csak néhány széknek volt helye, annak a néhány udvari főnemesnek vagy hölgynek számára, akiket vadászatról megjövet (vadászkastély volt), vagy vadászat helyett ez egyáltalán érdekelt. Mégsem hiszek abban, hogy ez ilyen egyszerűen politikai kérdés, de hiba volna, ha néhány következtetést nem vonnánk le. Gazdasági életünk minden területén változásra törekszünk, a mennyiségi eredmények, az általánosságok hajszolása helyett a minőségi és a szükségletre való termelést szorgalmazzuk. A színházban is ideje volna. A kamaraszínházakat jó volna – horribile dictu: még vidéken is – önállósítani. Több egyéniséget, alkalmazkodóbb, versenyben lévő színházat a jellegtelen, amúgyis túlszervezett, egyeztetésekkel bajlódó általános színházak helyett. Hogy ez

drágább? Az még bizonyítandó. De még akkor is. Hogy nincs elég sok önálló művészünk? Próbáljuk ki, aztán meglátjuk! Tele vagyunk tehetségekkel, de hiányzik az igazi verseny. Csak a vak nem látja, hogy elkényelmesedtünk, stagnálunk és Malvolio módjára büszkén lépdelünk önnön elégedettségünk nyomában.

„ÚGY IS VAN!"

Ezeknek a kérdéseknek mindegyike önálló tanulmányt igényelne, de nem érzem, hogy kidolgozásuk az én feladatom volna. Én csak arra vállalkoztam, hogy felhívjam a figyelmet a közönség döntő szerepére. Mert a színházban, ma különösen, minden a közönségben dől el. Mikor ennek az írásnak korábbi folytatásában azt állítottam, hogy még az eszmei mondanivalót is hordozhatja a közönség, szerkesztőmtől levelet kaptam, amelyben elképedve írta, hogy ez lehetetlen, mert ha ez így van, akkor minden felborul, akár reakciós darabokat haladó darabként lehetne játszani. Szerettem volna egy tudománytörténeti anekdotával felelni, hadd tegyem most.

Ahogy mesélik, Robert Mayer, az energia megmaradása elvének felfedezője, vidéki orvosként jött rá a nagy horderejű igazságra. Felutazott Berlinbe, felkereste a nagy Helmholtzot, a hatalmas tekintélyű fizikust, nem könnyen jutott a színe elé, de végre sikerült és elmagyarázta neki a gondolatát. Helmholtz (akiről azt tartják, sokkal nagyobb tudós volt, mint jellem) azonnal átlátta, miről van szó, ezért meghökkenve mondta: „De, drága uram, ha önnek igaza van, akkor egy palack víznek pusztán a rázástól fel kellene melegednie!" Ettől Robert Mayer elszontyolodott és hazament. Egy év múlva egyszer Helmholtzot, amint kilépett az egyetem kapuján, megrohanta egy ember, kabáthajtókájánál fogva ráncigálni kezdte, miközben bajor dialektusban azt kiabálta: „Úgy is van! Úgy is van!" Hamarosan kiderült, hogy nem elmebeteg támadta meg, hanem ismét Robert Mayer volt, aki első találkozásuk után hazament, de a gondolat nem hagyta nyugodni. Szerkesztett egy készüléket, amely folyamatosan rázott valami víztartályt és annak belsejében egy hőmérő regisztrálta a víz hőmérsékletének emelkedését.

Nem tudom, mi igaz az anekdotából, de én is szerettem volna tüstént Pécsre szaladni az én szerkesztő barátomhoz és rázni, rázni, hogy „Úgy is van!". Bizony előfordul, hogy egy reakciós művet haladónak lehet játszani és megfordítva, anélkül, hogy a művön akár jottányit is változtatnánk, vagy akár a szándékunk erre irányulna. Ez a közönségben dől el! Ez lehet elképesztő, lehet vérlázító, lehet konfúzió, lehet reakció, tiszteljék, ahogy akarják – de tény! Persze aki jobban szereti az iskolás dogmákat, mint az igazságot, az most ujját a fülébe dughatja, mint a zárdában nevelt lány, ha káromkodást hall. De ki ne tudná százával mondani a példákat, ha nem mondja is. Majd én mondom.

A KÖZÖNSÉG DRAMATURGIÁJA

Marxista történetkönyvekben, sőt még iskolás könyvekben is olvastam, hogy a peloponnészoszi háború bizonyos szakaszában az athéni demokrácia élet-halál harcát vívta a spártai arisztokrácia ellen. Ebben a harcban az athéni arisztokrácia a spártaiakhoz húzott, ezért szerette volna, ha az athéniak abbahagyták volna a harcot, de a nép nem volt hajlandó feladni demokratikus vívmányait és a harc folytatását követelte. Ebben a történelmi és politikai helyzetben írta Arisztophanész a vígjátékait. Arisztophanészról korábban is sok rosszat hallottam. Állítólag fizetett besúgó volt, ő jelentette fel Pheidiászt, írásaiban állandóan támadta Euripidészt satöbbi. A történészek szerint azonban a béke követelésével Nikiaszék reakciós törekvéseit támogatta, mintha valaki a hitleri háború idején a Szovjetunióban vagy az Egyesült Államokban a fasizmussal való békét, a kiegyezést, a fegyverletételt propagálta volna. És így az athéni demokrácia bírálata is reakciós tett volt. Mi azonban – az egész világgal együtt – nyugodtan játsszuk, sőt egyik-másik cikkben még példaképnek is emlegetik, mert a mi közönségünknek az ő szava a békéről, sőt társadalma bírálatáról is egész másképp hangzik! Vagy közelebbi példát mondjak? A mi Nemzeti Színházunk a felszabadulás után –

pontosan 1947 októberében – bemutatta Shakespeare III. Richardját. Nem kellett semmit változtatni vagy rájátszani, a nézőtéren mindenki a hitlerizmusra gondolt. A Nemzeti Színház Sztálin halála után – még pontosabban 1955 novemberében – felújította az előadást. Ugyanaz a szöveg, ugyanaz a fordító, ugyanaz a rendező, ugyanaz a címszereplő, mégis milyen más akusztika a nézőtéren! Ki nem az előregyártott pörökre gondolt, mikor az írnok ezt mondta Hastings előre elkészített ítéletéről: „Tizenegy órán át másoltam én, az eredetit se gyorsabban írták, de öt órája sincs, hogy Hastings még élt. Ki olyan ostoba, hogy ezt a durva csalást át ne lássa?" És zúgott az ütemes taps a monológ végén: „Pocsék világ ez! Azért pusztul el, Mert ilyen bűnökről hallgatni kell." Ki hamisított itt és mit? Senki sem hamisított semmit, a közönség a változott körülmények miatt átformálta a mondanivalót. Volt néhány nyugati színház és néhány nyugati közönség is, amelyben ez a darab valósággal antikommunista leleplezésnek tűnt. (Vajha ez a múlt idő jogosult lenne!) És minek áltatnánk magunkat? Nem volt nyugati színház, amelyben Örkény „Tóték"-ját másként gondolták, mint mi? Pedig Örkény konkrét történelmi keretbe helyezte a cselekményét, itt nem lehet semmi félreértés. De a közönség dönt. (Hangsúlyozva, hogy az első közönség a rendező.) Annak idején idegenkedve fogadtam Lukács György fejtegetését, amely szerint egy mű objektív mondanivalója független lehet írója szubjektív szándékától. Úgy éreztem, ez megnyitja a lehetőséget a műbe való minden belemagyarázásnak. Ma már nemcsak ennek igazát látom be, de azt is, hogy egy színpadra írt mű szubjektív hatása független lehet a mű objektív mondanivalójától. És ma a helyzet még élesebb. A mai néző egyre inkább hozzászokik, hogy a modern dráma nem egyedi jelképekkel, nem ezotérikus szimbólumokkal dolgozik, mint Proust süteménye, Ibsen tüze, vagy Tennessee Williams polkája. Általános jelképeket, archetípusokat, alapmintákat, helyzet- és cselekvéstípusokat ábrázol, ezek befogadásában pedig a közönség szerepe megnő. Ami az aktuális értelmezés mechanizmusát illeti, azt korábban a dráma két rétegének, a társadalminak és a filozófiainak hangsúlyozásával próbáltam drámaelméletileg megmagyarázni. A dráma társadalmi oldala az idők folyamán mindig változik és változni is fog, és ennek a változásnak végrehajtója a közönség. Mert minden maradandóság alapja a változni tudás. Ez nemcsak a biológiában és a közéletben igaz, ez így igaz a nagy drámák történetében is. A halál a változhatatlanság. És aki a színházi változásban nem érti a közönség szerepét, annak a kor szelleme könnyen azt mondhatja, amit a föld szelleme mondott Faustnak: „Du gleichst dem Geist, den du begreifst, Nicht mir." Ahhoz vagy csak hasonló, akit megértesz, nem hozzám. Ismétlem, ez nem jelenti azt, hogy egy drámában ki-ki azt játszhat el, amit akar. Csak a változó részét igazíthatja, kénytelen igazítani a korhoz, a mindenkori közönséghez. A változatlan filozófiai lényeget nem. Teljes mértékben egyet értek a Népszabadság kritikusával, aki azt írja, hogy ha bemutatják Beckettet – az Ó, azok a szép napok-at –, mutassák be azt a filozófiát, amit ő megírt. De bemutatni és ezzel az ürüggyel eljátszani, hogy lám, milyen nemes az ember, küzd, mert mindig van remény – értelmetlen és jogosulatlan. Egy rendező, aki nyilvánosan harcol az avangard ellen, aztán megrendezi Beckettet – romantikusan. Ez persze nem véletlen, de hát mért rendezi, ha nem érzi magához közel? Színházi szerkezetünk korszerűtlenségének, az össze nem illők összeillesztésének, a vegyes művészi ömlesztésnek példáiban nem szűkölködünk.

TÚLZÁS, DE...

Végezetül attól, hogy a közönség egyre nagyobb részt vállal és fog vállalni a színház tartalmi feldolgozásából, nem szabad megijednünk: szokjuk meg, hogy gondolkoztassuk, ne csak oktassuk. Korunk drámájának egyik igen jó ismerője (Léonard C. Pronko) ezt a mottót írta nemrégen egyik könyve elé: „Nem olyan néző kívántatik, aki az előadás után elégedett, mint a jóllakott ember, hanem, aki mikor hazamegy, a szelleme tele van kérdésekkel és gondolkodik." Úgy látszik, a mi drámaírásunknak is vannak jelei, amelyek ebben az irányba mutatnak. Örkény, Csurka például éppen ezért igen sok bizalmat érdemelnek. Vagy olvastam például Fekete Sándor felhívását. Eredeti darab-

ját nagyon szórakoztató előadásban igen nagy sikerrel játssza a Thália Stúdió, és most az író a közönséggel együtt akar színházat csinálni, vagy játszani. Igen, mi tudjuk, hogy a szélsőség mindenütt szélsőség, a túlzás az túlzás – és mégis. A művészetben a tapasztalat azt mutatja, hogy a szélsőségekből néha csupán az eszközöket lehet átvenni, néha a technikájukat, néha a gondolkodásmódjukat, vagy csak a szemléletüket, néha különkülön elért eredményeiket szintetizálni kell. De akárhogyis, vagy éppen ezért, igen gyakran az ő magvaikból csírázik a jövő. A cseresznyemagot is kiköpjük, de azért tudjuk, hogy belőle lesz az új fa. Bocsánat a hasonlatért. Színházi területen is vannak biztató jeleink. Nemcsak igényes, de konvencionális előadások, nemcsak színvonalas, de régimódi alakítások vannak. Jó jel az új színházi kezdeményezések támogatása, fiatal rendezők pártolása, egy-egy olyan rendezés, mint a Luzitán szörny, vagy a Macskajáték. Ide sorolható egy-egy biztató cikk vagy nyilatkozat és magam is a korom gyermeke vagyok. Mégis nem hiszem, hogy nyitott kapukat döngetek. Mindenesetre azt remélem, hogy azokon az ellentmondásokon túl, amiket ezek a gondolatok majd nyilván kiváltanak, talán sikerül egy kissé ráirányítani a figyelmet a közönségre. Hajlamosak vagyunk arra, hogy teljesen külön vizsgáljuk az irodalmat és külön a színházat, és egyáltalán nem látjuk a közönséget, amely jórészt még mindig sötétben ül. Talán előbb-utóbb mégiscsak foglalkozni fogunk vele nemcsak közönségszervezői szinten.

Amint előző számunkban jeleztük, szerkesztőségünk fenntartásokkal adott helyet Czimer József írásának. A színház korszerűségének igényét fontosnak tartjuk, s egyetértünk a szerzővel, hogy ennek egyik kulcskérdése a közönség. Egyetértünk azzal, hogy a korszerű színház nem nélkülözheti a közönség differenciált szemléletét és a különböző rétegek aktivizálását. A szerzőnek a színházak struktúrájára és a szocialista színház jövőjére vonatkozó elképzeléseit, javaslatait is megfontolandónak érezzük.

Két lényeges ponton nem értünk egyet a szerzővel. Az egyik a színház és a közönség egyoldalú túlhangsúlyozása, sőt szembeállítása a drámával, a színjátszás irodalmi oldalával, komponensével. Szerzőnk a szöveggel szembeállítja a tettet, s az egyoldalú irodalmi szemlélet elleni – egyébként indokolt – polémia hevében elhanyagolja a művek eszmeiségét.

Második lényegi ellenvetésünk az abszurd színház megítélésére vonatkozik. Czimer József – éppen az eszmeiség elhanyagolásának „segítségével" – az abszurd drámák közönséget aktivizáló hatására hivatkozva véleményünk szerint kellően meg nem indokolva túlbecsüli ezeket a törekvéseket. Kellő tartalmi differenciálás nélkül elfogadja az újat, s kellő differenciálás nélkül szembeállítja a konzervatívval. Éppen ezért a „konzervativizmus" elleni támadását nem érezhetjük mindig meggyőzőnek. Aki fenntartással fogadja az abszurd drámákat, noha „új"-ak, nem feltétlenül konzervatív. Az „aggodalmaskodók" nem az aktivizáló hatástól féltik a színházat, hanem az eszmeiséggel, a „változatlan filozófiai lényeg"-gel van vitájuk.

Ezért nem érezzük az írás közlésével lezártnak és megoldottnak a mai színház korszerűségének, a színház és közönség kapcsolatának problémáját. S noha folyóiratunk nem színházi szaklap, szívesen helyet biztosítunk a témához kapcsolódó írásoknak.

A szerkesztőség

LOVÁSZ PÁL

Genezis

Az örök ív fölé, ahol
örvénylik a tisztult élem,
s a végest váltja végtelen:
roppant aranyvonal hajol.

Felé tör sóvár sejtelem;
mélységfedő árnyék alól
vágyódó szűz anyag dalol:
vajúdik a történelem.

Mindaz, min eddig súly feküdt,
mozgásba ébred mindenütt;
a rész kemény birokra kel,

törvény bilincsét oldja fel.
S kínokból kelve reszketőn
új ember áll a fénytetőn

Nap

Rég holt édesanyám
arany álorcája:
csodatévő jóság
árad sugarába.
Tavaszkor a Tisza
jégláncát eloldja.
Nyáron a Föld haját
gyöngykalászba fonja.
Tőkénk, piros lombunk
őszkor becukrozza.
Télen meg a csókja
pólyából kirúgó
újszülött kisfiam
talpát csiklandozza.

Minutum

Nézem magam időnyi életemben,
hamvam szétfúvódott, kereshetetlen

Lovász Pál május 28-án tölti be 75. életévét. A költő a 20-as évek jugoszláviai magyar irodalmának jelentős alakja. A 30-as évektől a pécsi Janus Pannonius Társaság ügyvezető titkáraként fontos irodalomszervezői tevékenységet fejtett ki. Az évforduló alkalmából tisztelettel, szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

Gyerekszem

Tárt az örömre,
vak a halálra,
mélye csodák nagy
tornyait zárja

Az élet szobra, atomfényben

Földgömb-talapzatán
a csonkja lent hever:
ember-alakzatát
ön-kéz döntötte fel

Világtechnika

Golyóscsapágyon fordul a világ,
bolygógömbláncra aranynapolaj
csöpög, robban a roppant űrmotor,
a Nagy Örökmozgó jár, zakatol,
s műszívből sír a gépemberi jaj

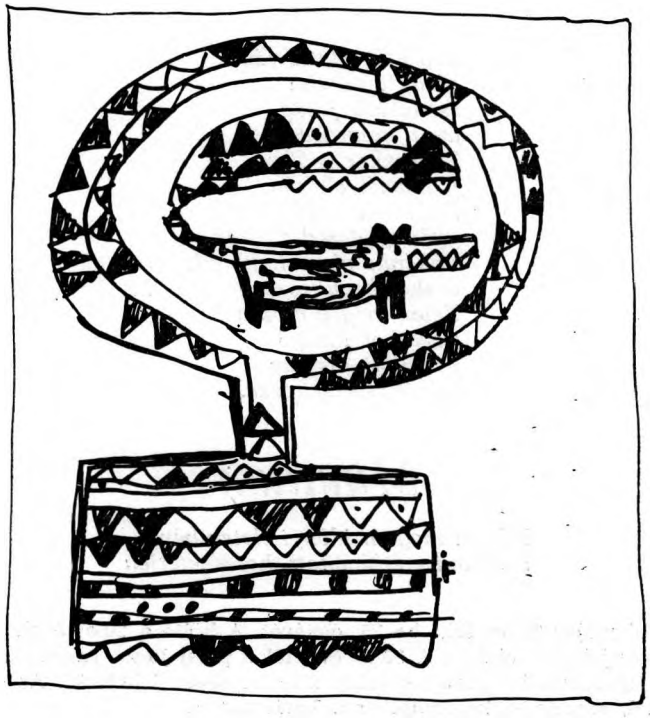

VÁRKONYI NÁNDOR

MONARCHIA ÉS KLASSZICIZMUS

A XVI. századig – a többivel együtt – a francia nép is megérett, nagykorúvá lett, a kelta, latin, germán vegyülékből nemzetté jegecült, kialakult népi karaktere, melynek jellegzetes vonásai az északi bretontól a déli provanszálig mindenütt kiütköznek. E képletben a klasszikus örökség adományai az uralkodók: a formaérzék, a tiszta arány, a világosság, az ésszerűség, röviden: clarté és raison. Övék a legrendezettebb monarchia, a legracionálisabb filozófia és a legszabályozottabb irodalom.

A monarchiát Richelieu bíboros építi fel; befelé: az államhatalmat vasakarattal királyi egyeduralommá központosítja, a feudális nemességet udvari arisztokráciává szelídíti, mely függetlenségéért és jogaiért címeket és rangokat kap cserébe, és díszruhás statisztériát szolgáltat az uralom-gyakorlás szertartásához; kifelé: hazáját lángelméjű diplomáciával, háború nélkül, Európa csúcsára emeli, vezető hatalommá a két világhatalom, Spanyolország és Anglia között. A többit elmondják a történelmi tankönyvek. Ám mindebben, minden ráción és rendszeren túl, mégiscsak valami barokk bűvölet érvényesül, amit a Reneszánsz kistirannizmusa nem ismert: a hatalom személytelen mágiája, mely ezúttal nem Isten kegyelméből ered, mint a középkorban, hanem a nép morális alkatából, s erejét az adja, hogy ennek legszervesebb tulajdonságait testesíti meg. Az új formátumú hatalom minden tehetséget, becsvágyat, fényt, gazdagságot mágnesként ragad magához, s olyan tekintélyt teremt, hogy bűvös körén kívül úgyszólván megszűnik minden szellemi és közéleti vegetáció. A francia műveltség udvari műveltséggé válik, ez másfél évszázadra megszabja jellegét, s uralmát kiterjeszti egész Európára. Az új stílus a jómodor, a csiszolt érintkezés, a cselszövényekben bonyolódó politika, a személyi versengéssé szűkülő közéleti küzdelmek, a gáláns ármányok újszerű életformáját teremti meg a reneszánsz háborúk durvább, katonás műveltsége után, s a politizáló hadvezérek és párbajozó hadfiak uralmát az etikett és az udvarhölgyek uralmával váltja fel. Ez az uralom természetesen a szellemi életet is selyemből font kötőfékbe fogja, nemigen engedi az ildomtalan természetességet, a mélyből feltörő indulatokat kirúgni a hámból. Ez a stílus testre szabott életformája és formálója a francia szellemnek, maga szülte, s engedelmesen követi szülöttjének parancsait. A finom társaság gyülekező helyei, az udvar, Rambouillet marquise és mások szalonjai az irodalmi élet fórumaivá válnak, s így a jómodor, a választékos ízlés szabja meg az írás reguláit is. Richelieu, nemigen szenvedhetvén tekintélyeket az udvaron kívül, megalapítja az irodalom udvarképes szalonját, a francia akadémiát, melynek első feladata a tiszta francia szókincs és nyelvtan törvényeinek megállapítása. Az építészet, a parképítés, a képzőművészet, a filozófia és a nyelvtan matematikusai mellett fellépnek az irodalom matematikusai is, kik ihletüket az ész, a raison szabályainak vetik alá.

Boileau versbe foglalja a racionális költészet ars poeticáját, elveti a képzelet és a szenvedélyek barbár játékait, s felkiált: „Mais nous que la raison à ses règles engage," – Minket (igazi költőket) a józan ész köt szabályaihoz! S kitörő örömmel üdvözli Malherbe-et: „Enfin vint Malherbe", végre megjött a költői nyelv rendbeszedője, ki pontos előírások szerint verejtékezi össze verseit, képzelet, belső melegség híján, de érthetően, tiszta és zárt formákba öntve. Az irányzatnak mindenesetre nagy teljesítménye, hogy vegytisztává párolja a nyelvet, szintaxisát keményen ragyogó kris-

---

Harminc esztendeje, 1941-ben indult neves pécsi folyóirat-elődünk, a Sorsunk. Szerkesztője, Várkonyi Nándor május 19-én tölti be 75. évét. Az évforduló alkalmából tisztelettel és szeretettel köszöntjük a pécsi irodalmi élet szervezőjét, az irodalomtörténészt, kultúrhistorikust és esszéírót, aki folyóiratunknak ma is tevékeny munkatársa.

tályba metszi, s így kimunkált eszköztárat teremt a stílus leendő nagymesterei (La Rochefoucault, La Bruyère) számára. Másfelől viszont utat nyit a presziőz finomkodásnak, s most már hiába küzd ellene Boileau, a szellemi és érzelmi élet megnyilatkozásai érezhetően elnőiesednek: az irodalom „modora" is effeminálódik. A gyöngéd, érzelgős pásztorregényt könyváradattá dagasztja a d'Urfék és Mme Scudéryk grafomániája; kényeskedő tolvajnyelv alakul ki, mely restelli köznapi nevükön nevezni a dolgokat, s a tükröt a Gráciák tanácsadójának hívja. De a költők, elbeszélők, levélírók zöme hű marad Boileau ars poeticájához, melynek vezérelve a logikai szerkesztés, az értelmi hangsúly és a képletté rendezett forma. A szabadon lüktető, ezerarcú élet, az érzések és indulatok kusza bozótja szabályos formákba nyírtan kerül ki kezükből, mint Manzart geometriai alakzatokká nyesett fasorai a versailles-i parkban.

Az irodalom matematikává és geometriává cirkalmazását a dráma viszi diadalra. A barokk dráma itt saját paradoxonjáig jut el: klasszikussá válik; eszmei és erkölcsi világa szerint barokk, esztétikája, és formái, azaz stílusa szerint klasszikus. A nagy barokk realisták, a szenvedély és a sors költői, a Shakespeare-ek, Calderónok a természet közvetlen vagy mélyebb valóságait törekszenek megragadni, – a francia klaszszikusok, Corneille, Racine elvont tételekké párolják az élet nyújtotta drámai anyagot: mintegy számtani képletek formájában írják fel, alakjaik a képletek tagjait képviselik, nem magukat, nem valamely teljes emberi valóságot. Pusztán előjelük kapcsolja őket össze, és küzdelmüket egymásért vagy egymás ellen az előjelek különbözése szabja meg.

Pierre Corneille fellépésekor a Reneszánsz már rég eltemette volt Aiszkhüloszt és Szophoklészt, s Seneca kiáltatott ki a tragédia atyamesterévé; Arisztotelész félreértett és rosszul magyarázott elmélete egy csodálatos hármasszabály abroncsába zárta a dráma hullámzó életét: a hely, az idő és a cselekmény természetellenes egységébe. Minden cselekménynek egy helyen és huszonnégy óra alatt kellett leperegnie, ami bántó erőszakoltságokra vezetett. De az elméleti és technikai kerékkötőknél is szorosabb béklyó a dráma kopasz tételessége. Akcióról, cselekményről voltaképpen nem is beszélhetünk. A szereplők egy-egy ideát képviselnek, melyet más ideák jelenléte kiélezett helyzetbe juttat, s a logikai mutatványok csodáit viszik végbe, hogy a válságból „kiérveljék" magukat. Cid a kötelesség előírásait hangoztatja három felvonáson át, Ximène a szerelemét, Horace a heroikus hazafiságét, Cinna a monarchizmusét, Polyeucte a vallási állhatatosságét és így tovább. Nagy eszmények ezek, s kétségtelen, hogy Corneille e nagy eszmék jelentőségét, erkölcsi súlyát, emberi értékét, méltóságát stb. illő komolysággal, költői emelkedettséggel hirdeti. Felfogása nemes, magatartása előkelő, erkölcsi érzéke pedig tiszta világításba helyezi és csorbítatlanul menti át őket a válságok ütközésein, s méltán lehetett színpadát az akarat felmagasztalásának és a lelki nagyság iskolájának nevezni. De éppen iskolás szabályossága és élettelen elvontsága valami didaktikus, rétori mezbe öltözteti ama drámai anyagot, és kiszikkasztja belőle az életteljes művészet melegét. Az ésszerűség merev világa ez, tudatos elfordulás a természetestől, a köznapitól, olyannyira, hogy tárgyait is letűnt korok és távoli népek környezetébe helyezi, mert a világ, amelyben élünk, nem méltó e magas eszmék drámai ábrázolására. Azon nem akadunk fel, hogy az antik Róma hősei, az ókori keresztény vértanúk, a régmúlt spanyol lovagok a Napkirály udvaroncainak gondolkodásmódja szerint és csiszolt nyelvén pergetik érveik és ellenérveik elfogyhatatlan orsóját, inkább az idegenít, hogy hiányzik belőlük, ami hőssé, vértanúvá, hidalgóvá tette volna őket, ha – mondjuk – Shakespeare írja vala meg. Mégis jelentős, amit Corneille alkotott; klasszikus formát adott egy műfajnak, értékes tárgykört teremtett, s eszményei, amiknek oly ékes dikcióval szegődött szolgálatába, tehetsége tisztaságát és emelkedettségét dicsérik. Férfiasság, meggyőződés sugárzik egyéniségéből egy erősen elnőiesedett környezetben.

Jean de Racine-t sokan, a legjobb hozzáértők a „nagyok", a legnagyobb költők sorába helyezik, magasztalják forró lirizmusát, érzékeny szenvedélyességét, finom, mégis erős lelki rezdüléseit. Ám ezek nem éppen a drámaíró kvalitásai, s megvalljuk, bennünket ritkán tud lenyűgözni velük; ez bizonyára saját fogyatékosságainkon múlik, de csak a magunk élményeiről számolhatunk be. A különbség a két klasszikus között

mindenesetre szembeszökő. Corneille ideák költője, mondhatni, a közérdek lebeg szemei előtt, s a nemes eszmék drámai megjelenítésével példát akar adni a helyes viselkedésre; alakjai mintegy szószéken állnak, és előadást tartanak a honpolgári kötelességekről. Racine-nak már csak egy tárgya van: a szenvedély. A klasszikus fölfogás szerint, persze, a szenvedélynek nem a lélekben és a sors forgatagában sodródó útját kíséri (mint pl. Shakespeare), hanem egyetlen fázisát ragadja ki, a válság pillanatát, midőn tetőfokát eléri, s utána katasztrófának kell következnie. Ennyiben emberibb és természetesebb elődjénél; nem oly merev logikával irányítja alakjai sorsát, nem kíván tőlük annyira kiszabott, szillogisztikus következetességet. Racine szűkebb távlatú, kevésbé rideg és nagyszerű, lágyabb, kisszerűbb, azonban ezen a szintájon élőbb és igazabb. Minthogy egyetlen tárgya a szerelmi szenvedély, hőseinek belső küzdelme nem olyan sokrétű, viszont feszültebb, líraibb. Gyér drámai motivációját (bárhonnan vegyen tárgyat) a Napkirály udvarának életéből meríti: féltékenység, álnokság, becsvágy, cselszövény stb. a gáláns, szépelgő felszín alatt. Hősei zengő dikcióval, lírai hévvel, nemes pátosszal szavalnak az ideálról, erkölcsről, nagyságról, de az igazi nagyság, a nagyszabású egyéniség jelenlétét nemigen tudják megéreztetni. Racine szenvedélyrajzában van valami nőies, nem nehezedik rá az indulat erkölcsi súlya, alig fogja fel saját következményeit, inkább csak önmagáért van: szenvedély a szenvedélyért. Az egymást űző-hajtó szenvedélyek feszült helyzetekben robbannak össze, a lobogó deklamáció ecseteli a pillanat mind sürgetőbb végzetességét, ám végül is megkönnyebbülve vagy tán csalódva látjuk, hogy a szenvedély nem sok belső, igazi tragikumot hordoz, mert a cselekmény egy váratlan, gyakorta külső fordulata egyszeriben kioltja végzetességét. Nem sűrül a shakespeare-i tragikumig, ahol az indulat sajátmagát gázolja el, – szerkesztést találunk, logikus felépítést, sakkhúzás-szerű megoldást. Mindazáltal kétségtelen, hogy Racine sokszor megtalálta a szenvedély emberien mély és igaz hangjait, s talált főként drámába illő típusokat. Phedrában az elvakult szerelem heve félelmes pátosszal, démoni végzetességgel sikoltoz, nem fékezi meggondolás, tétova elgyengülés, ahogyan csak a nő tudja odadobni magát a szerelemnek, a férfi nem. Tárgyait ő is javarészt az antik történelemből meríti, s természetes hajlamánál fogva a nő érzelmi életének szálaiból fonja drámái szövevényét. Hiányzik belőlük Corneille változatos tételessége, tárgyuk csak egy, de az indulat skálája szélesebb.

Molière, az újkori francia irodalom legeredetibb zsenije, mégsem rí ki a barokk francia válfajából, sőt inkább teljessé teszi. Odatartozik elsősorban külsőleges okokból: ő is fungál a monarchia nagy szertartásában, mint udvari mulattató, noha csontja velejéig polgár; másodsorban, mert szatírája korszerű erkölcsöket és típusokat állít rivaldafénybe; harmadsorban irodalmi származása révén; ahogyan Shakespeare a népi rémdrámából és komédiából nő ki, Molière a latin commedia dell'arte-ból, de mindketten tanulnak Terentiustól és Plautustól is. Ám nagy különbség választja el az indulatok és a képzelet északi óriásától: az esprit gaulois (a gall szellem) legyűrhetetlen benne, s ez nem tűr szabálytalanságot. Noha a társadalom fonákjainak kifigurázásától hamar eljut a nagyfajsúlyú jellemvígjátékig, nem tér le a commedia dell'arte irányvonaláról, melynek alfája és omegája a helyzetkomikum (farce-ok, sotie-k, Maître Pathelin, Scarron stb.). Itt csatlakozik a klasszikus iskolához, a jellemkomikumát nem belülről fejleszti, hanem azáltal, hogy visszás helyzetekbe sodorja szakadatlan, leleményes fordulatossággal. E módszerben van valami mechanikus, rángatott, bábjátékszerű; típusai (az álszent, az embergyűlölő, a fösvény, a képzelt beteg, az úrhatnám polgár és paraszt) nem élnek személyes életet, egyéb tulajdonságaikról mitsem tudunk meg, kívülről kapott ösztönzésekre, csípésre, pofonra, szúrásra vagy bókra, kudarcra, sikerre reagálnak jellemalkatuk szerint, s a játszma gyors ütemű, de ötletszerű, gyakran mesterséges fordulatok kergetőzése közt, a dialógusok szüntelen párviadalaiban pereg le. Végelemzésben klasszikus szkéma ez is; míg Corneille-nél az idea, Racine-nál a szenvedély kerül válságos helyzetekbe, Molière-nél a típus sodródik nevettető kalamitások közé, s ekkor gépiesen, egy megnyesett lélektan szabályai szerint viselkedik. Mindezt azonban egy nyílt szemű, igen okos, józan és szellemes tehetség tálalásában kapjuk, ki maga tulajdonképp sohasem mosolyodik el, s éberen figyeli saját alakjait.

Nem humor ez, sem mélabú, hanem több. Molière arra a komikus színészre emlékeztet, kinek élete vágya egy hősi tragikus szerep. Élete cseppet sem volt vígjátékba illő, s érezzük, hogy a *Nők iskolájá*ban, a *Misanthrope*-ban és a *Képzelt beteg*ben mélyen a lelkébe vágódott sebeket takargat. De már nagyon is eljegyezte magát a mulattató szerepével, a fájdalmat könnyek helyett kacajban kellett feloldania. A tragikus szerepet életében játszotta végig, mert bizonyára a legtragikusabb sors, ha sajátmagunkon kacagunk.

De bármily híven iparkodott az irodalom a „raison" szabályait követni, nem ő vitte végső, történelmi győzelemre a rációt, hanem – feladatánál fogva – a filozófia. Ez Descartes műve, ő az újkori klasszikus bölcselet atyja, egymaga megvívja az ész nagy csatáját, függetlenné teszi még az érzékeléstől, tapasztalástól, megfigyeléstől, kísérlettől is, szuverén hatalommá, a világ törvényadójává emeli. Hogyan lett ez lehetséges, miről volt szó tulajdonképpen? Arisztotelész óta a természet tudományos szemlélete a jelenségek merev, változhatatlan, formai felfogásához tapadt, a helyzeti vagy szintétikus geometrián alapult. A tapasztalás, a megfigyelés azonban arra mutatott, hogy a természetben semmi sem változatlanul merev, a jelenségek alapvető létmozzanata a mozgás, és Galilei korszakos jelentősége éppen abban áll, hogy a mozgás vizsgálatára alkalmas módszereket dolgozott ki. A tudomány feladata tehát az lett, hogy a megfigyelések, kísérletek eredményeiből egyetemes érvényű törvényeket vonjon le, azaz matematikailag formulázza meg őket. A matematika így kulcstudománnyá lépett elő, s ez a kor legnagyobb szabású felismerése. Már Leonardo da Vinci kijelentette: „Semmiféle emberi kutatást nem nevezhetünk valódi tudománynak, ha nem megy át a matematikai igazoláson", ugyanezt tanította Kepler: „Igazi ismeret csak ott van, ahol mennyiségeket ismerünk fel", és Galilei: „A Mindenség könyve matematikai jegyekkel van megírva", végül kétszáz év múlva Kant axiómája minderre ráüti a pecsétet: „Tudomány tárgya csak az lehet, ami matematikailag megragadható". – Ámde az újkorig használatos matematikai rendszer (aritmetika) csak megadott számokkal, azaz merev mennyiségekkel dolgozhatott, s így a jelenségeket nem tudta mozgásukban utolérni, változásaik törvényeit megformulázni. Ezen segített egyfelől az algebra vagyis betűszámtan, mely bárminő kapott mennyiségi érték behelyettesítését lehetővé teszi. Segített másfelől Descartes zseniális találmánya, az analitikus geometria, amelynek lényege, hogy koordináta-rendszerével meghatározni tudja a dolgokat, mielőtt megjelennének, s előre felírja megjelenésük módját. Pontosabban: megtalálta a módszert, mely által a geometriai alakzatok, mint változó mennyiségek funkciói ábrázolhatók, megragadhatók. Végül, Cavalieri és Kepler kezdeménye óta, betetőzi mindezt az infinitezimális számítás kidolgozása, vagyis a változó mennyiségek végtelenségig való aprózásának módszere, az elemzés ad infinitum, mely az idomok tulajdonságait állandó növekedésükből vezeti le (pl. a gömbalak nem egyéb, mint számtalan kúpalak összege). – Szembeszökő persze, hogy ez a merőben matematikai szemlélet egyáltalán nem veszi számba a jelenségek minőségi mozzanatait, azaz a természetet puszta mechanizmussá fokozza le, s így elégtelensége, egyoldalúsága a jelenségek egyszerű fenomenális leírásánál is rögtön kiütközik. Kiütközik már Descartesnál: emiatt kénytelen például az emberi testet és az állatot gépezetnek, automata mechanizmusnak felfogni, s emiatt támadt azonnal ellenzéke a szenzualistákban. Mégis ő adta a racionalizmusnak azt a lendítő erőt, mely két évszázadon át uralkodó bölcseleti irányzattá tette.

A győzelem azonban nem volt könnyű, elszakadva az összes hagyománytól, mindent elölről kellett kezdenie. A tudománynak sok ága van, mindegyik más anyaggal, tehát más módszerekkel dolgozik, holott az egyetlen megbízható, valóban tudományos módszer a matematikai. Kiválósága abban áll, hogy adatai és eredményei meg nem támadhatóan egzaktak, és hogy igen kevés eszközzel igen sokat tud megmagyarázni. Descartes tagadásba vette, hogy a különböző tudományok vizsgálódásai különböző módszereket kívánnak, mert nem a tárgyak és adatok minősége a döntő, hanem a vizsgálódó ész, amelynek természete egy és ugyanaz, és amely elsegít törvényeik fölismeréséhez. Minthogy minden emberben ugyanaz az értelem működik, azért csak egyetlen univerzális módszer lehetséges, mely különbség nélkül alkalmazható minden tu-

dományos anyagra és problémára, s egységes, összehangzó eredményekre kell hogy vezessen. Ehhez az elméleti, posztulatív tételhez 23 éves korában jutott el Descartes. Első célja lett tehát egyesíteni a matematikai tudományokat, aztán a módszert átvinni a nem-matematikaiakra, és szerves viszonylatokba rendezni őket, mint ahogyan a törzs és az ágak egy fát alkotnak. Ez a fa a filozófia.

Az egyetemes tudomány: a filozófia feladata a gondolkodás helyes irányítása; a helyesen irányított gondolkodásnak ennélfogva addig kell elemeznie a jelenségeket, míg kétségbe nem vonható, magukat bizonyító tényekhez, „tiszta és világos ismerethez" jut el; ezekből építi fel tételeit. A dolgokról való ismereteink érzékelésünkből erednek, érzékeink azonban tévedhetnek, sőt tévednek is, azaz kiindulásul föl kell tennünk, hogy képzeteink, gondolataink mind tévesek, tévedés vagyunk mi magunk is, hamis az egész világ. Egy dolog azonban mindenen túl tény marad: maga ez a kételkedés. Saját szavaival: „... midőn azt gondoltam, hogy minden hamis, szükségképp úgy kellett lennie, hogy én, ki ezt gondoltam, valami vagyok; és felismervén, hogy ez az igazság: gondolkozom, tehát vagyok, oly szilárd és bizonyos, hogy a kételkedők legképtelenebb föltevései sem ingathatták meg, azért úgy ítéltem, aggály nélkül elfogadhatom első tételéül ama filozófiának, amelyet kerestem."

Innen kezdve elegendő utalni Descartes oksorolására. Ugyanevvel a módszerrel jut el annak bizonyításához, hogy Isten van, a dolgok vannak, a világ, vagyis a természet van. Mindezt pusztán az ész eszközeivel, a helyesen irányított gondolkodással bizonyítja be, anélkül, hogy érzékeihez kellene folyamodnia. Innen már csak egy lépés, hogy tökéletlenségeink és fogyatkozásaink ellenére helyes természetismeretre tegyünk szert. Az elme világánál tisztán meghatározható és helyes ismeretet nyújtó fogalmak pl. a matematikaiak. Nem lehet, hogy a geometriai idomok tulajdonságai ne legyenek igazak gondolatomtól függetlenül is, nem lehet, hogy a háromszög szögeinek összege meghaladja két derékszögét, nem lehet, hogy kétszer kettő ne legyen négy. Amily tisztán felismerem – okoskodik Descartes –, hogy Isten kétféle dolgot teremtett: a lelket (öntudatot, ént, akaratot, érzést), és a fizikai dolgokat, ugyanoly tisztán felismerem, hogy amannak lényege a gondolkozás, emezeké a kiterjedés (térben és időben: szám, tartam, mozgás). Az utóbbiak matematikai tulajdonságok, tehát kétségbe vonhatatlanok. Az ember az egyetlen lény, akiben a kétféle lényeg egymással szoros kapcsolatba lép, ám ez mitsem változtat tulajdonságaikon: a lélek nem lehet gondolkozás (akarat, érzés stb.) nélkül, a test kiterjedés (tartam, mozgás stb.) nélkül. Viszont a gondolkozó szubstanciának nem lehet kiterjedése, a kiterjedt test nem gondolkozhatik. A test gépezet, gondolattalan és érzéketlen mechanizmus; az emberi test érzései, szenvedélyei és szenvedései a lélekkel való kapcsolatból erednek; az állati test azonban valódi gép, indulatot, fizikai örömet, fájdalmat nem érezhet.

Amint látjuk, Descartes módszere olyan kulcsot nyújt az észnek, melynek alkalmazásával előbb-utóbb mindent hiánytalanul megmagyarázhat. Aki birja a dolgok helyes felismerésének módszerét, birja magukat a dolgokat is: „a természetnek urává és birtokosává válik". Ő ugyan elvetette a gondolatot, hogy a világot megváltoztassuk magunk körül, sőt élénken tiltakozott az ellen, hogy rendszerét reformtörekvések szolgálatába állítsák. „Szándékom sose volt több – írja –, mint hogy megkíséreljem saját gondolkozásomat megreformálni, s olyan helyen építkezni, mely egyedül az enyém." Ámde hiába, a lángelme nem maga szabja meg művének sorsát; Descartes arra született, hogy a „génie latin"-nek, a francia szellemnek kristálytiszta kifejezője legyen. Akarva, nem akarva a ráció csatájának győztes hadvezére, a racionalizmus bölcseleti rendszerének kodifikálója, az észuralom megteremtője lett. A francia történelem fölött az ő géniuszának fehérfényű csillaga ég, ő nyitotta meg az utat, amelyen a fejlődés Voltaire-en Diderot-n át a forradalomig, utána Taine-ig, Renanig, Zoláig, röviden a szcientizmusig haladt, melynek alaptétele, hogy a tudomány minden problémát megold, s ezáltal boldogit. Közhely, hogy az irodalom is, kivált a regény, a „carteziánus vonalat" követte a formabontó irányzatok (szürrealizmus, egzisztencializmus stb.) föllépéséig, s csak azóta tesz újító kísérleteket (Proust, Sartre, Camus).

A rendszer egészét tekintve azonban önként feltolul a kérdés: vajon megkonstruálhatók-e az ész törvényei az ésszerűség elvei szerint és értelemszabású módszerek-

kel? Röviden, ésszerű jelenség-e az ész? Descartes rendszere velejében tagadólag válaszol, ugyanis lényege szerint idealista: a gondolat, az eszme előbb van meg, mint a tárgya, és az eszme helyes elemzése útján jutunk el a tárgy, vagyis a dolgok helyes ismeretére. A módszer deduktív: elemző, kételkedő, diszkurzív, s elvezet az első „kétségbe vonhatatlan" tényig, a gondolatig, mely van, tehát vagyok. Ez az ismeret „önmagát igazolja". Az elemzés azonban nem állhat meg itt, s a kétely nyomban megingatja e „végső" ismeret érvényét: akkor igazolná önmagát, ha egyszersmind megmondaná, honnan ered, mi a természete, s biztos ismérvvel szolgálna, hogy azonos a tárgyával, azaz hogy valóban helyes eszköze a helyes felismerésnek. Descartes kritériuma: „a tiszta és világos ismeret" nem egyéb, mint a gondolat igazolása saját magával, vagyis csak annyit állapít meg, hogy a gondolat saját magával azonos, semmi többet. Ez ésszerű megállapítás, de semmitmondó, viszont belőle arra következtetni, hogy azonos a tárgyával, ésszerűtlen. Erre a negatív eredményre, mint látjuk, a módszer következetes alkalmazása vezet.

Descartes az első szilárd tényig zökkenés nélkül jut el, de magát a tételt már képtelen tényszerűen igazolni, s ezért kívül helyezi az ésszel megragadható tárgyak körén. Íme saját szavai: „Nem fogja-e ön beismerni – írja egyik levelében –, hogy kevésbé bizonyos a tárgyak létezése felől, amiket lát, mint e tétel igaza felől: Gondolkozom, tehát vagyok? Nos, ez az ismeret nem az ön okoskodásának műve, nem mestereitől kapott tanítás; szelleme látja, érzi, dolgozik vele, s noha képzelete zavaróan vegyül gondolatai közé, hogy saját alakzataival ruházza fel, mégis bizonyítéka az ön lelke ama képességének, hogy Istentől intuitív ismeretet kapjon." Az intuíció, mint tudjuk, közvetlen, gondolkozás nélkül nyert ismeret, észen kívüli, tehát ésszerűtlen, Descartes egyenesen Istentől származtatja. Midőn Gassendi petitio principiivel vádolja, vagyis hogy a tételt önmagával bizonyítja, így felel: „Nem követek el petitio principiit, mert nem állítok felsőtételt (propositio maiort). Fenntartom, hogy hogy ez a tétel: Gondolkozom, tehát vagyok, különleges igazság, mely feltűnik szellemünkben minden más, általánosabb igazság segítsége nélkül, s függetlenül minden dedukciótól. Nem előítélet, hanem természetes igazság, mely elsődlegesen és ellenállhatatlanul hat az értelemre." Evvel rendszere alapigazságát megintcsak az ész birodalmának határain kívül helyezi.

Mi több, nem habozunk kimondani, hogy Descartes egész rendszerének váza, analitikus kifejtése *utólagos konstrukció:* az elmélet birtokába ő is hirtelen intuitív felismerés útján jutott. Még katona korában történt ez, a harmincéves háború alatt, a neubergi téli szálláson, 1619-ben, midőn „egy csodálatos fölfedezés fénye lobbant fel benne", s azonmód megértette, hogy a világ alapvetőleg matematikai jelenség. Egész munkássága nem egyéb, mint ennek a pillanatnyi felismerésnek kidolgozása, rendszerezése. Eszerint az ész klasszikus bölcselete egy észen kívüli megvilágosodás szülötte.

VASVÁRI ISTVÁN

Hová emelhetsz?

Irgalom híján szembenézni
síkfölddé laposult sötéttel,
hebegő, hitvány formálatlan
sürgésével az eltűnésnek.
Irgalom nélkül adj kegyelmet,
kit félelem hi örök anyának,
a pólyában a sár marad meg,
amitől óttad heveny húsunkat.
Hová emelhetsz, szabadíthatsz,
szakadó száltól, szilánktól,
peres kín zuhatagából,
mikor nincs tested?!
A szád, ami szemedet nyitotta,
szavad, mi fülemet nyitotta,
kinyílt a porba –
Vélném: árnyékba fogódzom,
de kinek kegyelme óvjon?
Csak kutyám árnyéka követhet
a tűzbe, mi megteremtett.

Ott

Ott állsz a hídon és vársz,
mint mindig vártál;
levegő-lengő alakod
önti a korai napot.
Ott állsz a hídon és vársz,
mint mindig vártál;
több voltál a fenyő illatánál,
mi eltulladt pillanatban él
s varázs-hatalmak alatt
nem azt éreztem, ami vagy?
Ott állsz a hídon, ott
úgy szerettelek;
nem az acsargót, ág-fény szelídet –
s hogy nem vagy már a régi tájban,
én, ember-törte, abban sem hiszek.

POMOGÁTS BÉLA

JELEK AZ IDŐBEN

Pákolitz István válogatott verseiről

Mióta a magyar irodalom erői és mozgalmai Budapesten gyülekeznek, a vidéken dolgozó költőnek nehezebb sorsot kell vállalnia. Magányosabban alkot, nagyobb közegellenállást kell legyőznie. Gyakran nélkülözni kényszerül a személyes kapcsolatokat, az értő viták és a biztató tanácsok erőforrásait. Nem veszi körül az a mozgalmas és tápláló övezet, amely a fővárosi írót, kevesebb inger éri, személyiségének belső forradalmait sokszor segítség nélkül kell végigküzdenie. Ennek ellenére a modern magyar literatúrának is voltak pillanatai, midőn egy-egy vidéki város az irodalmi élet középpontja lett: az első világháború előtt Nagyvárad, később Szeged és Debrecen jelentette a teremtő pillanatot. Nagyváradon A Holnap szervezkedett és Ady költői forradalma indult, Szegednek Radnóti Miklós pályakezdése és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma adott szerepet, Debrecenben Gulyás Pál költészete és az Ady Társaság táplálta az irodalmi életet. A felszabadulás után pedig – úgy tetszik – Pécs vált az irodalmi élet egyik tűzhelyévé. A Dunántúl és a Jelenkor munkája, Csorba Győző és a város vonzásában élő Takáts Gyula tevékenysége, Martyn Ferenc művészete jelezte, hogy a dunántúli kultúrközpont ismét a magyar művelődés szervezői és otthonai közé tartozik. Ebben az otthonban teljesedett ki Pákolitz István költészete is.

Valóban kiteljesedett. Aki ugyanis a válogatott kötet: a *Jel* verseit olvassa, „országos" mértékkel kénytelen mérni, a költőt az egyetemes magyar irodalom terepén helyezheti el. Erre kötelez a kötetben megnyilatkozó esztétikai minőség, művészi rang és költői erő. Pákolitz már régen nem a vidéki költő helyzetében alkot, nem a vidéki költő sorsát éli, – ha sorson a személyiség mozgását, választott útját értjük. Igaz, maga a helyzet is nagyot változott. Ahogy bővülnek az információs lehetőségek s ahogy megszűnnek a korlátok az információ terjedése előtt, úgy értelmeződik át a vidékiesség: a „provincializmus" fogalma is. Ma már ennek a fogalomnak nem geográfiai, hanem szociológiai jelentése van. Nem a lakóhely szerinti elhelyezkedést érinti, hanem a műveltséget, az érdeklődést és az etikát. A hírek és a könyvek mindenhová eljutnak; a televízió képernyője éppúgy elviszi a holdraszállás pillanatát Pécsre és Paksra, mint Budapestre. És a fővárosban sem kap valaki minőségileg jobb, mennyiségileg több információt. A provincializmus vagy az egyetemesség fogalma tehát inkább arra utal, hogy milyen színvonalon dolgozza fel valaki az információkat, hogyan építi őket tovább, miként éli át következményeiket.

Pákolitz István sorsa, igénye és költészete ebben az értelemben „egyetemes". Nem partikuláris, ellenkezőleg, az egyetemes művészi humánum egyik érvényes változata. Ez a változat azonban nem önmagától született, küzdelmek hozták létre: a költői személyiség, az eszmélkedés és a műhely küzdelmei. Minden küzdelemnek van egy karakterisztikus pillanata: midőn eldől a harc sikere, midőn elválik, hogy sikerült-e az előrejutás. Pákolitz fejlődésének ez a pillanata a hatvanas évek közepén játszódott le, az 1965-ös *Messzenéző* verseiben. Költészetéhez is e „pillanat" megragadása révén közeledhetünk, a belső – a szemléletet és a módszert érintő – fordulat vizsgálata a feladatunk.

A megelőző korszak – a költői pálya első két évtizede – egyfajta hagyományos lírai ideál követésében és megvalósításában öltött alakot. Pákolitz a lírai realizmus és impresszionizmus örökségét élte át, a természettől és az egyszerű emberi érzelmektől kapta élményeit. A dunai táj nemes arányaiban és harmonikus festőiségében vagy a természettel együtt lélegző ember tapasztalataiban fedezte fel a költészetet (pl. *Szüret* és *Nyitnikék* című verseiben). De eligazító, az élet rendjét és moralitását meghatározó él-

ményt adott a szerelem is. Ez az érzés sem ismerte a nagy viharokat, bensőséges hangon beszélt, biztonságot adott. Talán éppen a szerelmes versek jelzik a leghitelesebben Pákolitz István pályakezdésének eszményeit és gondolatkörét. A költő egyensúlyra törekedett, azt a biztonságot kereste, amit a fegyelmezett élet kínál. „Nem múlik el a szerelem, / csak fegyelmezett lesz: / szavak nélkül is mindentudó, / pillantásból is értő, / messzeségből is megőrző, / a lélek-rezdülést is fölfogó / bizonyosság" – olvasom *Nem múlik el* című versét. Fegyelem, egyensúly és biztonság: ők ennek az életnek és ennek a költészetnek az igazodási pontjai, eszményei. „Kiegyensúlyozott az életem, / megőriz tán a hűség és erő" – hangzik a *Méreg* első két sora.

Kétségtelen, hogy ez az életrend nemcsak biztonságot, hanem erkölcsöt és ennek nyomán méltóságot is adott. Pákolitz önmagát: személyisége megvalósításának lehetőségeit kereste a harmonikus és fegyelmezett életben, s ezért nemcsak biztonságot, hanem önérzetet is talált. Szerelmi etikája is erről az önérzetről árulkodik. Ennek az etikának a középpontjában autonóm emberek szabad és felelős társulása áll; vagyis az a gondolat, amelynek jegyében a marxizmus klasszikusai és általában a haladó gondolkodók képzelték el a férfi és a nő kapcsolatát. „Soha / nem érezhetted azt, hogy legyőzettél, / a győztes joga ma sem kenyerem; / két egyenlő így válhat örök-eggyé, / ilyen juss nélkül nincs is szerelem" – vallja Pákolitz *(Méltóság)*. De ugyanígy lehet az etika és az öntudat forrása az a fegyelem és egyensúlyérzék, amely a köznapokban keresi az önmegvalósítás terepét. Pákolitz valóban a köznapokban és az egyszerűségben találta meg etikájának forrásait. Plebejus önérzettel választja az egyszerűbb életet, a szegénység örömeit, s utasítja el a luxust, a fennhéjázó életstílus sallangjait. „Tükörfényes a sima parkett, / az elcsúszástól csak az tart meg, / hogy lassan járok, óvakodva / s emlékezve az ősz Tiborcra!" – írja rokonszenves önérzettel *(Fürdőkádban)*. Önérzettel, amely az egyszerűség erkölcsétől kapta erejét.

Költészetét éppen emiatt biztonságot adó moralitás hatja át. Pákolitz azok közé tartozik, akik erkölcsi fejlődésük során jutottak el az irodalomhoz, az önkifejezéshez. Elsősorban nem a belső élet viharai, vagy a körülötte mozgó világ látványosságai ébresztettek benne igényt a költészet iránt, hanem a morális állásfoglalás vágya, az etikai szenvedély. A versírást éppen ezért cselekvésnek kellett tekintenie: az élet és a sors alakításának, sőt szociális vállalkozásnak, amelynek révén az egyes ember részt vállalhat a társadalom küzdelmeiben. A morális igény határozta meg költői tudatát, költői önérzetét. Erről a tudatról és önérzetről vall az *Évgyűrűk* első fejezete is:

De mégis, érzem, szükséges vagyok,
szegényebb lenne nélkülem a lét;
ami a küzdelemből rám esik,
nem vállalhatja senki, semmiképp;
a roppant Egész része, semmiség
az életem, de nyugtat a tudat:
habár a résznek sorsa az enyészet,
mulása is táplálja az Egészet.

Az imént vázolt szemlélet és poétika, mint mondottam, a hatvanas évek első felében változott. E változást a személyiség indulati övezetének megélénkülése készítette elő. A korábbi egyensúly fokozatosan megbomlott, a biztonságérzés kérdőjeleket kapott. Ismeretes, hogy a költők fejlődését általában belső forrongások, gyakran válságok szokták előkészíteni. A földúlt harmóniák újjáteremtéséért vívott küzdelem szokta hozni az emelkedést. S a tehetség még a válságokat, vergődéseket és kudarcokat is nyereségre szokta váltani. Pákolitz István költészetét is diszharmonikus élmények újították meg, ő is belső küzdelmek révén alakította ki lírájának korszerűbb és érvényesebb alakzatait.

Az első megrendülést társadalmi élményei hozták. Pákolitz – hasonlóan újabb közéleti költészetünk reprezentánsaihoz – élénk figyelemmel tekint a közéletre, a szocialista társadalom fejlődésére, s felelősnek érzi magát e fejlődés sorsáért, sikeréért, meggyötri, ha zökkenőket lát, ha ellentmondásokat tapasztal. Ezért foglalkozik azzal,

amit a szociológusok „privatizálódásnak" neveznek. Ez a fogalom egész sereg káros jelenséget foglal össze: a közéleti közönyt, a magánérdek előnyét a közérdekkel szemben, a korrupciót, a harácsolást. Az új magyar irodalomban gyakran kap hangot az ellenük fellépő tiltakozás: Fejes Endre, Galgóczi Erzsébet, Somogyi Tóth Sándor műveire gondolok többek között. De a költészetben is hallatszik a tiltakozásnak és a figyelmeztetésnek ez a szólama; különböző módon és különböző színvonalon Benjámin László, Váci Mihály, Garai Gábor, Ladányi Mihály, Ratkó József, Soós Zoltán és mások verseiben. Pákolitz költészete is fellép a közöny, a kispolgáriság, az anyagiasság és a harácsolás ellen. Már a *Recitativo* is elítéli a kezüket mosó Pilátusokat, a nyüzsgő és gazdagodó kispolgárokat. A *Jegyzet* című vers a társadalmi közönyt és a sanda indulatokat utasítja el. Az *Óh, terebélyesedő szabadság* pedig a cinikus harácsolásról mond kemény bírálatot: „Oh, terebélyesedő szabadság, / cimbálják gyümölcsös ágad / kik tegnap elibéd köptek / s holnap köpnének utánad! / Óh, terebélyesedő szabadság, / ne csiklandj a nyakunkba: / cinikus pofák vigyorognak, / s egyre büdösebb a munka! / Oh, terebélyesedő szabadság, / féltve szeretlek: / szétfoszló szavak hitelét / őrizzék újra a tettek!".

A közéleti gondok nyomán megélénkülő indulat lassan felbontotta az életrend összhangját, tépelődéseket, kételyeket hozott. A végleges fordulatot azonban Pákolitz életrajzának egy tragikus eseménye jelentette: a súlyos betegség, amely ismételten ágyhoz szögezte, a halállal szembesítette, s arra kényszerítette, hogy mintegy visszavonuljon az izgalmak kihívása elől. Költészetünkben nem ismeretlen jelenség, hogy a testi gyötrelem okozza a költészet fordulatát: a költő olyan drámában kényszerül részt venni ekkor, amely mindenképpen erőfeszítésre és küzdelemre sarkallja, s arra inti, hogy elmélyüljön, mozgósítsa tehetségének tartalékait. A klasszikusok közül Babitsra és Kosztolányira hivatkozhatunk, akik éppen a betegség gyötrelmei között, a leselkedő halállal farkasszemet nézve alkották meg legnagyobb verseiket. Pákolitz is az ő etikájukat követi: nem akar megfeledkezni a veszélyekről, amelyek körülveszik; ellenkezőleg, a személyes tragédia átélése révén formálja alkotássá a pusztulással és veszéllyel számot vető ember élményeit. Ez a vállalkozás ölt alakot a válogatott verseket lezáró *Nokturno*ban is.

A személyes gondok tehát megrendítik a biztonság korábbi tudatát, válságélményeket sugallanak, hevesebb szenvedélyekre gyújtanak. Az egyensúlyozó igény ezekben a versekben úgy érvényesül, hogy elégiává csillapítja a rapszodikus indulatokat. A közelmúlt termésének mintegy alapszólama ez az elégia. Pákolitz csendes rezignációval tekint önmagára, enyhe iróniával figyeli saját panaszait és terveit. „Immár a nyárból is kiverten / lakozom egekben-vizekben; / ami van, azt mindig keveslem, / akár a szándékot szívemben. / Gazdátlan napjaim elszállnak, / adósa vagyok a világnak; / kezesem nincs, aki fizetne – / szoríts hát jobban a szivedre" – szól a *Tékozló* két záró szakasza. Elégia, rezignáció és irónia jellemzi hát ezeket a kései verseket. „A fanyar alaphangnak – írja róluk Tüskés Tibor – sokféle változata alakult ki lírájában. A rezignációnak is árnyalatai lehetnek. A jóízű humortól a keserű szatíráig, az önirónától a cinkos összemosolygáson keresztül a megszenvedett férfibölcsességig ível."

A lázadó indulatnak és az elégikus rezignációnak azonban egyformán az önkeresésben van szerepe. Ahogy korábban a biztonságos életrendben, a köznapok egyszerű dolgai között, most ebben a „filozófiai" közérzetben találja meg Pákolitz a legigazabb önmagát. Az önkeresésnek egyszersmind etikai jelentése van. Az elégikus költő éppen abban talál önérzetet, hogy óvatoskodás nélkül vállalja helyzetét és a küzdelmeket. Hogy sorsát őszinte hittel, jóratörekvéssel, emberséggel akarja betölteni. Ezt az erkölcsöt és ezt az öntudatot fogalmazza meg a *Barackfa* szép jelképében is:

S most éppen azt köszöntöm benned,
ki nem latolgat és nem enged,
nem számlál huzakodva százig:
ha itt az idő, kivirágzik!

Mert soha semmi nem lett volna,
ha a naptári protokollra
lett volna bizva rügy, hit, álom
ezen a keserves világon;

és nem is érdem lelkesedni,
hogyha nem kockáztatunk semmit;
azért drága a virág, élet,
mert környékezik fagyveszélyek.

Hittél napsugár-hírmondóknak,
költögetted az aluvókat;
s bár fagy veszejtse virág-terved:
azt tetted, amit tenni kellett!

És ugyanezt az igazságot hirdeti – a történelemből választott példa szimbolikus erejével – *Az egri várban:*

de szép a végső számvetést
követő boldog remegés,
a halálbiztos vállalást
koronázó szívdobogás;

ha nincs már semmi nehezék,
mi visszahúzna, az a szép!
mindeneknél szebb diadal:
az is győz, 'aki belehal.

Egy helytállásra és küzdelmekre vállalkozó költő fogalmazza meg ezekben a versekben az „ars vitae" törvényeit. Azokat a törvényeket, amelyek Pákolitz egyik nyilatkozatában így hangzanak: „ma is figyelmeztet az író. Állandóan felszínen tartja azt a problémát, hogy a világot meg lehet menteni. A hivatásnak ez a legizgalmasabb része. Küszködés a mindig jobbra, emberibbre . . . Az a dolgunk, hogy értelmes élettel, szép munkával töltsük ki az arasznyi létet. Minden emberi gesztus, minden jó szívvel végzett munka ilyen cselekvés, egyúttal gyönyörű lázadás is a múlás, a halál, a pusztulás és a pusztítás ellen. Valamiféle jel." Ilyen „jelek" Pákolitz versei is: jelek az időben, két értelemben is. Egyfelől a költői fejlődés, igazodás, tájékozódás jelei. Másfelől olyan jelek, amelyek Pákolitz István intellektuális és humanisztikus eredményeit mutatják; eredményeket, amelyek biztosan állják az időt.

A szemlélet és a magatartás alakulása természetesen átformálta Pákolitz poétikáját és költői műhelyét. Azelőtt lírai riportokat írt, impresszionisztikus színekkel ábrázolta a táj, a munka, a szerelem, általában a köznapi élet pillanatait. Vagy – más verseiben – egy-egy élmény nyomán vallott életelveiről, ideáljairól. Új költészete töprengőbb lett, elemző igénye mélyebbre világít, a személyiség mélyebb övezeteit kutatja fel. És e töprengések nyomán megsokasodtak a bölcseletet érintő kérdések, Pákolitz az emberi élet és sors általánosabb problémáin gondolkozik. Vagyis „kérdező" jellegű; intellektuális líraiságra cserélte a korábbi empirikus poétikát. Költeményei intellektuális elmélyedést kívánnak, dalszerűségüket az elégia vagy a gondolati líra alakzata váltotta fel. A régi folyamatos és festői modellt egy töredezettebb, a gondolatok plasztikájával ható versalak követi.

Azokban a versekben érezhető ez leginkább, amelyek az új poétika, az átalakult verseszmény rendjében fogalmazzák újra a régebbi élményeket vagy az egyszer már átélt indulatokat. Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján írt *Évgyűrűk* például az elbeszélő költészet hagyományai jegyében beszélte el a gyermekkor életre szóló tapasztalatait. Most a *Régi album félálomban* című vers majdnem hasonló élményekről ad hírt, csakhogy egy rapszodikus, személyes és intellektuálisan feszesebb forma keretei

között. „Éremszerűen", azaz jelzésekben foglalja össze azt az élménykört, amiről az elbeszélő költemény még epikus bőséggel és festőiséggel beszélt. De hasonló hangváltást fedezhetünk fel Pákolitz régebbi német útiélményeinek és mostani jugoszláviai tapasztalatainak megformálásában is. A németországi versek *(A sanssouci parkban, Buchenwaldi vendéglő, Egy német kisvárosban)* még az élmény és a meditáció folyamatos előadását mutatják, a jugoszláviai utazás nyomán írt *Kragujevác* töredezettebben, ám erőteljesebb evokációval fogalmaz: jelzéseket ad csupán. A versek konstruktív rendbe szerveződnek, a jelzések közé „ékelt" szünetnek, csendnek is információs szerepe van. Ennek a modellnek legszebb példája talán a betegségtől és a múló időtől gyötört lélek önarcképe, az *In flagranti* című költemény:

elpilledt a lélek összetartó fegyelme

kiestél
a keserves penitenciaként
magadra kényszeritett-titkolt szerepből

a puderrel-ruzzsal álcázott árok vonala
elnyelte a gombnyomásos mosolyban kivirágzó
mimes pózokat

ijesztő ez a kifosztottság
isa pur as homu
önmagadtól különválva
riadtan nézel egy pillanatig

és befordulsz
a riasztó öregség zsákutcájába

Az intellektuális igénynek és a már emlegetett iróniának van azután egy másik szemléletet és műhelyt érintő következménye is: a groteszk. A groteszknek – legalábbis a modern költészetben – mindig intellektuális mondanivalója van. Pákolitz is akkor használja, midőn a józan értelem szigorával, iróniájával tekint önmagára vagy a költészet helyzetére és lehetőségeire. Illetve, midőn a közéletben tapasztalt gondok foglalkoztatják, a „privatizálódás" jelenségeire figyel. E groteszk szemlélet van jelen a *Keserves* vagy a *Hát így* című versek soraiban.

Intellektuális igény, irónia, groteszk és jelzésszerű fogalmazás: a modern költészet tulajdonságai. Ők hitelesítik Pákolitz István lírájának fordulatát. Olyan fordulat ez, amely mindenképpen nyereség. Amely a Pécsett élő költő országos szerepét igazolja, amely érdeklődést ébreszt és rangot ad.

KIRÁLY ISTVÁN ADY-KÖNYVE

Régóta érlelődött már ez a hatalmas összegzés. Ott munkált már Bóka László Adyról írott, sajnos töredékben maradt pályaképében, s ott Vezér Erzsébet munkáiban, melyek az Ady-filológia kiemelkedő alkotásai. Maga a nézőpont már Lukács György és Révai József Adyról írt soraiban kikristályosodott, de a műelemzés módszereinek azóta bekövetkezett fejlődése, a „vers egészében való gondolkodás" képessége szükségessé tette a kiindulópont finomítását, új szempontokkal való gazdagítását. Erre vállalkozott Király István kétkötetes – és még messze nem teljes – monográfiájában, melyet igen merészen 1905-tel indít, azzal az évvel, amikor véleménye szerint Ady rálelt saját hangjára, s kialakította magában azt a vers-struktúrát, azt a koncepciót, amelyet élete végéig számtalan variációval bővített ugyan, de amely mégis alapja maradt minden versének, minden leírt szavának. Tagadhatatlan: azzal, hogy Király István lemondott a motívumkeresés időszakának elemzéséről, Ady korai verseinek szemrevételezéséről, alapvetően tért el a monografikus feldolgozás nálunk immár íratlan törvénnyé merevedett szabályáról, amely elszakíthatatlannak tartja az életrajzot és a költemény genezisének magyarázatát. Paradox módon mégis így valósul meg e két kötetben a teljes életmű elemzésének lehetősége, hiszen a lényegtelen mozzanatoktól elszakadva szüntelenül a belső fejlődés csomópontjaira koncentrálhatja figyelmét, s a költői fejlődésnek kiemelkedő állomásait jelölheti ki. S mindezt ugyanakkor olyan gazdagsággal, olyan filológiai apparátussal s már-már költői érzékenységgel teszi, hogy megírásának modorával is közeledik kimeríthetetlenül teljesnek látszó témájához.

1905 és 1912 között két döntő mozzanatot jelöl ki Király István Ady fejlődésében. Az egyik a körülbelül 1908-ig tartó „érzelmi forradalmiság" időszaka, a másik a „kétmeggyőződésű forradalmiság"-é, s míg az előbbinek az otthontalanság az egyik legdöntőbb motívuma, az utóbbiban a küldetésérzés – ha ellentmondásosan, áttételesen is – válik Ady költészetének motorjává. A monográfus rendkívül színes, érdekes portrét rajzol az 1905-ös évek Budapestjéről és azokról a különböző szellemiséget közvetítő társakról, akik a költő első korszakának ihletői, ösztönzői, szellemi irányítói lesznek. Egymást követik a remekbe szabott kisportrék, a liberális-demokrata Vészi Józsefről, a Vajda János örökségét szívósan őrző Kabos Edéről, Bíró Lajosról, a Verlaine és Rimbaud bűvöletében nevelkedett Szini Gyuláról, az érzelmi szocialista Révész Béláról és Bölöni Györgyről, aki egyszerre közvetítette Ady felé a művészi modernség eszményét és 1848–49 sajátos forradalmiságát. Ezek a rendkívül finom, érzékeny vonásokkal kidolgozott kis arcképek – melyek ugyanakkor az ilyen irányú irodalomtörténeti kutatás nagyszerű előképei lehetnek – már nyilvánvalóvá teszik: aki Góg és Magóg fiaként le akarta dönteni a társadalmi előítéletek és művészi konzervativizmus falait, bár hány társa mellett is szükségszerűen magára volt hagyatva, mert egyedül látta azt a teljességet, amely a többiek számára csak mozaikszerű, kialakulatlan hatásrendszer maradt. Otthontalanná vált Ady a „fent" világában, de tétován tájékozódott a népi mozgalmak között is, mint ahogy tétovák voltak azok maguk is. Ez magyarázza, hogy forradalmisága megmaradt érzelmi jellegűnek, anarchisztikus elemekkel színezettnek; ezért lesz verseinek egyik alapélménye az „örök gyermekség" motívuma, amely később az Ugartémában teljesedik ki. Néhány nagyszerű verselemzéssel igazolja elképzeléseit Király István. Könyvének bevezetésében már jelzi, hogy a versekhez való közelítés során nem idegen számára a strukturalizmus néhány eredménye sem, de csak úgy és addig használja ezeket, ahogy a vers teljessége megengedi. Az újabb elméleti irodalomban akad néhány példa arra is, hogy az elemzés mindinkább matematikai műveletté válik, melynek során a vers érzelmi hatásrendszere teljesen másodlagos lesz a hangkombinációk és az egyes hangok egymáshoz való aránya mellett. Király István azonban a versmagyarázatok során is költői tehetségnek bizonyul: s bár láthatóan élvezetét leli a költemény lebontásában és újraépítésében, mindezt csak azért teszi, hogy még teljesebben mutathassa fel azt a gondolati és hangulati egységet, amit egy Ady-vers képvisel. (Azért még néha ezekkel a valóban kitűnő verselemzésekkel kapcsolatban is kísért a kérdés: vajon ha túlságosan felaprózzuk egy vers egészét, s minden hang helyét, értékét és szerepét szemügyre vesszük, nem jutunk-e a kelleté-

nél messzebb a költő szándékától és ihletétől? Mert kitűnő és feltétlenül szükséges egzakt fogódzó egy vers hangtartományának felmérése, de néha szándékosnak tükröz olyan megoldásokat, amelyek a költői spontaneitás okán aligha voltak tudatosak a vers születésének pillanatában.)

Ady költői fejlődésének első korszakát elemezve Király István újszerűen és a felhozott érvek alapján nagyon elhitetően foglalja rendszerbe az avantgard különböző irányzatait. Az amit ő „művészi modernség" címmel összefoglal, természetesen rendkívül bonyolult, sokszor ellentétes irányzatok sokaságát jelenti. Ady költészetének gazdagsága viszont mégis szükségessé teszi egyfajta összegző értékskála megteremtését, hiszen semmiképpen sem lehet Adyról például azt állítani, hogy „szimbolista" volt, s még kevésbé, hogy másfajta „izmusok" kizárólagos uralma jellemezte volna versformálását. A modernség tartalmát, arisztokratikus tendenciáit, a színek, ízek, illatok iránti különös fogékonyságát sokoldalúan fejti ki a szerző, s itt merülne fel az a kívánalom, hogy időben visszafelé is kiterjessze monográfiáját – tehát hogy az 1905 előtti Adyról is képet adjon –, hiszen ez a tendencia a századvég magyar költészetében is ott rejlett, félig-meddig ki is teljesedett, s nem kevéssé izgalmas kérdés, hogyan váltak e létező és érvényesülő hatások aztán Adynál egységes, új dimenzióba emelt formáló elvvé.

A Léda-szerelem az Ady-filológia egyik legizgalmasabb problémája, amely Révész Béla, Bölöni és a többiek sok lényeglátó megjegyzése után is kívánja a teljes „igazságtevést". Király István ezt az élményt és ihletkört mint az érzelmi forradalmiság egyik motívumát – de nem kulcsmotívumát – tárgyalja, s így rengeteg félreértés és legenda lerombolására nyílik alkalma. Él is ezzel a lehetőséggel, bár e szerelem valószínűleg összehasonlíthatatlanul többet jelentett Ady számára, mint a „tiltakozás egy módját". Rendkívül finoman és találóan elemzi Király István Ady és Léda kapcsolatának különböző összetevőit, s meglátásának hitelét csak erősíti, hogy az eddigi monográfusokkal ellentétben eszébe sem jut erkölcsi okokból egyiket vagy másikat elmarasztalni, sokkal inkább e viszony szükségszerűségét és különböző motívumait igyekszik kibontani a versek egymásutánjából.

1908-ban tudatosodott teljes mértékben Adyban otthontalansága. „Hazamegyek a falumba" – írta február 4-én, a menekülés vágyával párhuzamosan azonban – és ez költői nagyságának egyik legékesszólóbb jellemzője – mind erősebb lesz verseiben a kiútkeresés gesztusa, a távlattalálás igénye. Király István gondosan elemzi Ady és a forradalom, majd Ady és a szocializmus különböző, a korban adott kapcsolódásának lehetőségeit. Joggal jut arra a felismerésre, hogy míg korábban a megváltás-vágy és a küldetés-tudat vitte a szocializmus felé, e korszakában már tudatosan vállalta munkásverseit. A szocializmus eszményéhez vezető út egyik kulcskérdése a költő viszonya a népiség problematikájához. Itt Királynak az a megállapítása látszik a legfontosabbnak, hogy Ady esetében a vállalt népiség újszerű osztálytartalmat is jelentett. E kérdéskomplexum versekben való tükröződésével és különböző megjelenési formáival kapcsolatos vizsgálódásai során jut el végül Király István Ady második korszakának lezárásához, a nagyszerű kuruc-versekhez, a szorongásos hazaszeretetből kibomló hűség érzékeltetéséhez. Ez a rész könyvének egyik legkitűnőbb fejezete, elképesztő apparátussal, nyelvi érzékenységgel követi nyomon a versek szövetéből kibomló motívumokat, melyekből végül is egy teljes, pompás portré rajzolódik ki az olvasó előtt.

Király István Ady-könyve hallatlanul izgalmas, néhol magával ragadó olvasmány. Egyes vonatkozásokban átrétegzi a század első évtizedeiről, jellemző szellemi mozgalmairól eddig kialakított képünket. Szenvedélyes, átfűlt előadásmódja, megkapó ötletei, elgondolkodtató következtetései okán aligha tévedünk, ha megkockáztatjuk azt az állítást, hogy ez a mű a felszabadulás utáni filológia egyik reprezentatív teljesítménye. Bár remélhetnénk, hogy beteljesednék a szerző óhaja, azaz könyve utat találna az Adyt érteni vágyó ifjúság és magyarázó tanárok szívébe is. Lehet, hogy első pillantásra visszariaszt valakit e két kötet impozáns terjedelme, az „ügy", Ady megszerettetése és megértetése azonban ennél sokkal többet is megér. Már csak ezért is nagy izgalommal és érdeklődéssel várjuk, a következő, berekesztő részt, amely a költő legnagyobb (és elejtett szavai szerint Király Istvánhoz is legközelebb álló) korszakáról ad majd alighanem ehhez hasonlóan lenyűgöző teljességű képet.

RÓNAY LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

5

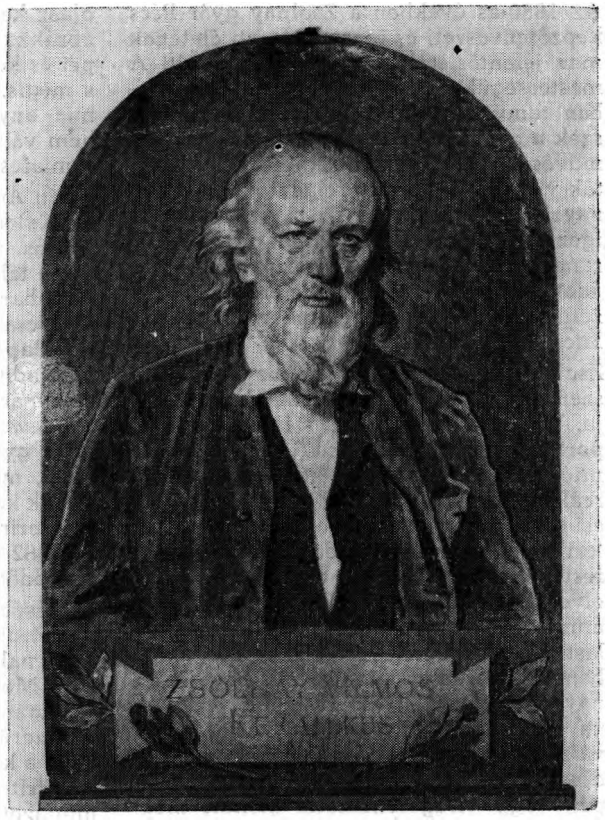

Székely Bertalan: Zsolnay Vilmos arcképe. Kerámia, 1894

„Mi Pécs szab. kir. város polgármestere, tanácsosai és törvényhatósági tagjai ezen oklevelünkkel ünnepélyesen bizonyítjuk, hogy midőn dicsőségesen uralkodó

Iső Ferencz József

kegyelmes királyunknak szolgálatját, a közjót és városunk egyéb dolgait érdeklő tárgyaknak folytatása és elintézése végett a mai alulírott napon egybegyülekezvén közgyülést tartottunk volna, ekkoron:

Nagyságos Zsolnay Vilmos Urat

a Ferencz József rend középkeresztesét, a vaskorona rend lovagját, a török császári Medjidir rend commendátorát, a franczia becsület rend és a Belga királyi Lipótrend kiskeresztes vitézét, a hazai művészi ipar egyik legzseniálisabb kitűnőségét, városunknak világsikert hozott a mily lángeszű ép oly nemesen gondolkodó polgárát, közügyeinknek mindenkor lelkes bajnokát, a jó hazafit és emberbarátot, az igazi polgári erényeket meghálálni és elismeri mindenkor készséges szivvel és lélekkel városunk Díszpolgárává egyhangúlag megválasztottuk.

Pécsett MDCCCXCVII. évi Boldog Asszony hava 25-ik napján.”

(Részlet Zsolnay Vilmos díszpolgári okleveléből.)

Az 1880-as években a Zsolnay gyár Pécs képzőművészeti és iparművészeti életének már jelentős szellemi központja volt. A mesterségüket Pesten, Bécsben, Münchenben tanult festők, szobrászok, iparművészek a gyár kötelékében dolgozva is saját művészi, alkotói egyéniségüket élték s adták vissza a dekoratív feladatokban. Zsolnay Vilmos tehetsége és magas művészi igénye a gyári alkotásoknak nemzetközi rangot biztosított. A díszítőipar napi feladatai mellett számos önálló értékű, a képzőművészeti alkotás fogalmába tartozó mű látott napvilágot.

Zsolnay Vilmos eredetileg maga is festő szeretett volna lenni. Gyermekkori barátja, Weber Xavér Ferenc, s talán a szülők portréit készítő vándorfestő voltak első tanítói a titkon áhított mesterségben. Apja reálisabb pályát szánt fia számára s a bécsi Politechnikum elvégzése után pécsi, főtéri üzletének társtulajdonosává tette. A festegetés vasárnapi szórakozássá vált s az elvesztett álmokért később a kerámiaüzem művészi gyártmányaiban keresett kárpótlást. Fiatal éveinek festői kísérletei azonban megmaradtak s tanúsítják, hogy Zsolnayból épp oly kiváló festő lehetett volna, mint amilyen nagyszerű keramikussá vált. Érdeklődésére vet fényt, hogy a kor divatja szerint művelt romantikus tájképei, vagy virágcsendéletei mellett megfestette városának néhány jellemző egyéniségét: Amtman Prosper fuvolaművészt, Weidinger Imre fagottművészt, a Széchenyi tér öreg virsliárusát és a vak furulyást, a közkedvelt „Blinde Hansel"-t. E korai festmények Zsolnay Vilmos tehetségét a müncheni akadémiát megjárt festők szintjén mutatják.

Nyilvánvaló, hogy a gyárvezető művészegyéniségének sajátos érdeklődése teremtette meg azt a légkört, amely a gyárban a művészi alkotás lehetőségét és folyamatosságát biztosította. Már az első tervezők túlléptek a könnyebb feladatot jelentő virágmotívumok, vagy stilizált díszítőelemek alkalmazásán. Így Klein Ármin, a tehetséges, fiatal művész az 1878–80-as években figurákat rajzolt tálaira: kobaltkék, játszadozó amoretteket, gazdag aranyozású, reneszánsz arcképeket. Az 1878 évi párizsi világkiállításra festett tálkáján ábrázolása az olasz reneszánsz kerámia finomságával vetekszik. Klein Ármin volt az első, aki a pécsi gyárban – a középkori olasz kerámia példáin okulva – figurális ábrákkal díszítette tálait és vázáit. Arcképei és kompozíciói mindig festői hatásúak s mégis, Klein mindenkor figyelt a kerámia anyagának követelményeire. Rajzai nem váltak öncélúvá, megmaradtak a kerámiafestés sajátosságainál.

Klein Ármin mellett az osztrák származású Kaldewey Kelemen alkalmazott többalakos, mozgalmas kompozíciókat festett díszű tálain. Ábrázolásai többnyire középkori harci jelenetek, romantikus ihletésű lovascsaták, várostromok. Nagyméretű, téglalap-alakú tálai, gazdag ornamentális peremdíszítésükkel, kobaltkék rajzukkal már-már a táblakép igényével lépnek fel. Kaldewey kitűnő rajzoló volt s ha nem a pécsi gyárban keresi megélhetésének forrását, minden bizonnyal rézkarcok, metszetek készítésével foglalkozott volna kedve szerint. Így azonban Pécsre kerülésétől – 1882-től haláláig mint a gyár festője működött.

A később Amerikában híres szobrásszá vált Zsolnay Gyula (Zs. Vilmos bátyjának, Ignácnak fia) cigány-életképeket mintázott. Modellje volt a jakabhegyi kisbőgős és cigányprímás, s figuráin már ekkor életszerűségre törekedett. Emellett kedvelte a kosztümös alakokat: szerecsenfejeket, tritonokat, allegorikus ábrázolásokat mintázott, bizonyára saját kedvtelése mellett a kereslet kielégítésére. Még a hetvenes évek végéről ismerjük néhány olyan festő nevét, akik gyári műveiket többnyire nem jelezték, így: Meisenthal, Schuller, Heinrich, Elchinger. Ez utóbbiról úgy tudták, hogy a gödöllői vadászkastély mosdókészletének kobaltkék tájképeit festette Unger Ferdinánddal, az erdei állatvilág ábrázolójával együtt. Lunacsek Viktorról annyit jegyzett meg a hagyomány, hogy 1880-tól hét esztendőn át a figurális díszítésekben tűnt ki. Azután Amerikába vándorolt s onnan visszatérve, a hajón meghalt.

Az 1885–1900 közötti években a „kerámia-festmények" érdekes sorozata látott napvilágot a pécsi gyárban. Aki nem tapintja – olajfestménynek véli a képet, amely pedig terrakottára, vagy pyrogránit lapra kerámia festékkel és mázakkal készült, kiégetett mű. Ezzel – a feljegyzések szerint eléggé bonyolult – eljárással számos tájkép született. A kerámia festékek ugyanis nyers állapotban egészen

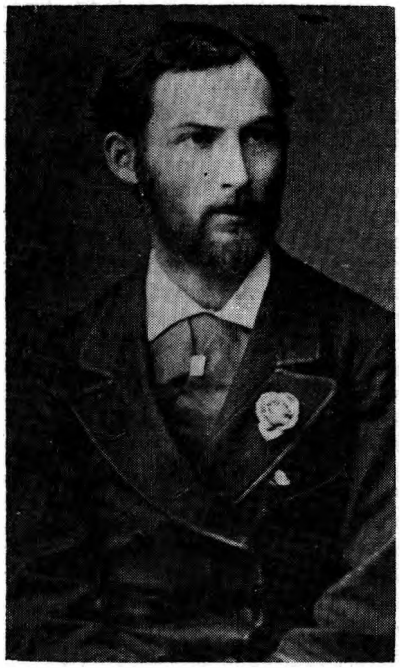

Klein Ármin arcképe. Fénykép.

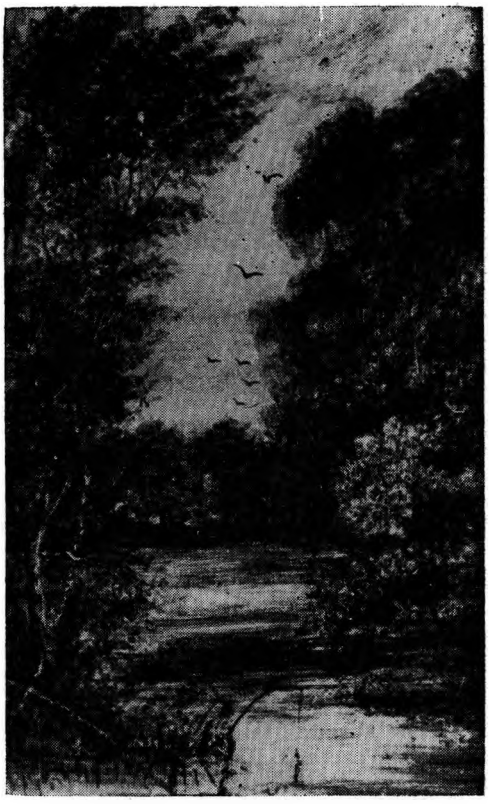

Zsolnay Vilmos: Vízparti táj. Kerámia, 1892

Rippl-Rónai József: Farkasné tányért rajzol. Kerámia, 1898

más színűek, mint égetés után – így a művésznek ún. színtabella alapján kellett a sokszínű, árnyalatokban gazdagon motivált tájat megfestenie. Csak az égetés után – amikor a korrekció már kizárt – váltak láthatóvá az alkotó előtt a kép elképzelt és valóságos színei. A kísérlet – s maga a módszer tehát minden bizonnyal feltétlen izgalmas volt. A munkát Zsolnay Vilmos személyesen irányította. Sajnos a kész művek között alig egy-két jelzett darab van (Weingarten, Hoczman L. nevével), de ismert és megmaradt Zsolnay Vilmos két próbadarabja, amelynek stílusából egyéb, általa készített kerámiaképre is következtethetünk.

A Zsolnay gyár alkalmazott, állandó művészgárdája mellett többször találkozunk a gyárban vendégként, időszakosan dolgozó művészekkel is. Ezek egyrésze a városban élő, esetleg rajztanárként működő festő, másrésze pedig alkalmilag itt tartózkodó, megbízásaival foglalatoskodó művész. Ilyen volt egyrészről Irinyi Sándor festő, a főreáliskola rajztanára, vagy Holló Zsigmond, Benczur és Lotz tanítványa. Dolgozott a gyárban Arnhold Nándor és Mücke József Ferenc, ez utóbbitól néhány arcképpel díszített falitál – pl. a Múzeum kiállításán szereplő Kossuth-tál – származik. Ő rajzolta Zsolnay Vilmos ifjúkori portréját is barna brómkrétával a kerámiamáz alá. E műveket és alkotóikat messze túlszárnyalja néhány olyan alkotás, amelyet országos hírű művészek – épp a Zsolnay gyár kitűnő eredményeinek elismeréseként – a gyári technológiával, az itteni művészeti légkörben hoztak napvilágra.

Elsőként ezek között a múltszázadi magyar festészet egyik legjelesebb alakjának: Székely Bertalannak Zsolnay Vilmosról készült arcképét említjük. Székely Bertalan a székesegyház 1882-ben megindult restaurálási munkálatainak során a Mór és a Mária kápolna freskóinak elkészítésére kapott megbízást városunkban. Ezenközben minden bizonnyal jó barátságba került Zsolnay Vilmossal s maga is megpróbálkozott a kerámia-festés izgalmas, különleges technikájával. Biztos tudással kerítette hatalmába a kerámiamázak fortélyait: a szívó hatású fajanszot a kápolnák falaihoz hasonlóan kezelte. A kép olyan lett, mint a legtökéletesebb freskó. Kiváló, jellemábrázoló portré, mely a jóbarát vonzó, egyéni vonásai mellett a halhatatlan, az örökké kutató, nagy keramikusnak állít emléket. Székely Bertalan festői karakterére jellemzőek az érzékenyen húzott, finom ecsetvonások, a lágy átmenetek, a formát határoló vonalrajz. A remek arckép ma a múzeumi kiállítás egyik legjelentősebb darabja.

A Zsolnay gyár és művészeinek korszerű szemlélete tette lehetővé, hogy 1898-ban Rippl-Rónai József is éppen itt valósítsa meg kerámia-terveit. Amikor Andrássy Tivadartól megbízást kapott arra, hogy budai ebédlőjének teljes belső berendezését megtervezze, Rippl-Rónai az étkészlet kivitelezésére a Zsolnay gyárhoz fordult. A korai szecessziós stílusban, merész dekorativitással tervezett étkészlet mellett Rippl is tanúságot tett arról az érdeklődésről és vonzódásról, amely a gyárban járt festőt – úgy látszik mindenkor – megragadta. A kerámiára portrét rajzolt, a festőműhelyt vezető Farkas Gyulánéról, amint tányért fest – bizonyára épp a Rippl-tervezte készlet egyik darabját. A sárgás alapozású, érdes felületű terrakotta-lapon a barna krómkréta-rajz nagy biztonsággal vezetett, érzékeny vonalai oly frissek, mint Rippl akármelyik, papírlapra hirtelen felvázolt rajza. Úgy kezelte a súlyos kerámialapot, mint a sárgásbarna lemezpapírt, amelyre később pasztelljeit festette. Gondja volt a modell kedves, kissé zavart mosolyára, a háttér kitöltésére. Rippl egy „tájképpel" is megajándékozta a kerámiaművészetet. Ezt a tájat – dunántúli falucskát – ellipszis alakú pecsenyéstálra festette. Sajátos, apró foltokban felrakott technikája itt a szecessziós vonalvezetés ritmikus hullámzását segíti. A Zsolnay kerámiagyár és a képzőművészek kölcsönös vonzása – bár sajátos, de nem egyedülálló. Az anyagformálás szobrászi feladat: tömegek térelosztása, ugyanakkor festői, díszítő problémákat is felvető, évezredes technika. – S talán éppen ez évezredes kultúra máig élő, folytonos megújításában rejlik a vonzalom, amely festőket, szobrászokat e mesterség gyakorlására hív. Zsolnay Vilmos és kortársainak művészi alkotásai napjainkig ösztönző erejűek.

MEGJELENT A KINCSKERESŐ

„Új lap kerül a fiatal olvasók kezébe; nem olyan gyakori esemény ez, hogy különösen ne örvendezzünk rajta" – írja Darvas József beköszöntőjében. Valóban jelentős dolog történt: a magyar irodalom történetében talán most jelent meg először kifejezetten irodalmi-művészeti folyóirat az ifjúság számára. A szerkesztőség nem kisebb feladat teljesítését vállalta, mint azt, hogy a fiatalok között széles körű tábort toborozzon a mai, modern megfogalmazású és korszerű mondanivalójú irodalmi műveknek, művészi alkotásoknak. Goethe mondása jut eszünkbe: „Az ízlést nem lehet középszerű alkotásokkal kimüvelni, csak a legkiemelkedőbbekkel." Ehhez „a legjobb is csak éppen hogy elég jó."

Az első szám biztató kezdetnek látszik. Devecseri Gábor, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Jeszenyin, Károlyi Amy, Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor, Zelk Zoltán versei, Gárdonyi Géza, Kormos István, Lázár Ervin, Németh László, Szendrey Júlia, Takáts Gyula, Lev Tolsztoj szépprózai, Apor Judit, Fakan Balázs, Hegedüs András, Karátson Gábor és Vikár László esztétikai írásai, Vargha Balázs nyelvtörő mondókái, Bárdos Lajos tréfás kánonja, valamint a jól kiválasztott Gorkij és Kosztolányi idézetek színvonalas, változatos és tanulságos olvasmányokat nyújtanak a 10–14 éves tanulóknak. A 2 íves, havonta megjelenő folyóirat Fischer Ernő által tervezett címlapja is szép, Kürthy Sándor illusztrációi művésziek, modernek.

A folyóirat egyelőre kísérleti jelleggel jelenik meg, összesen 2000 példányban, és csupán 30 iskola tanulóihoz jut el. A szerkesztőség ezekben az intézetekben végzi az év folyamán megfigyeléseit, vizsgálódásait, s ezek alapján alakítja ki a folyóirat végleges arculatát. A jövő esztendőtől reménlhetően már országos terjesztésre kerülhet.

Irodalmi-művészeti jellegű ifjúsági lap indításának gondolata először a Jelenkor hasábjain merült fel 1964-ben, az ifjúsági irodalom problémáit elemző vita során. Nagyon örülünk, hogy a javaslat most valóra vált.

A Kincskeresőnek sok sikert és hosszú életet kívánunk.

*

CSORBA GYŐZŐ is szerepel az elmúlt két évtized magyar líráját bemutató finn antológiában, amely Kaivojen maa címmel jelent meg Helsinkiben. A 25 magyar költőt felvonultató gyűjtemény a pécsi költő 12 versét közli. A kötetet Anna-Maija Raittila fordította és szerkesztette.

ÁPRILIS 19-én nyílt meg a pécsi Hírlapolvasóban *Tillai Ernő* építész „KÉP–HÁZ–FOTO" c. kiállítása.

A MÓRA FERENC Könyvkiadó „Képes Földrajz" sorozatában megjelent T ü s k é s T i b o r Magyarország című kötete. A sorozat főként az ifjú olvasók számára készül, olvasmányos, szórakoztató szöveggel, kötetenként mintegy kétszáz, igényesen válogatott képpel, színes mellékletekkel és térképekkel. A köteteket statisztikai összeállítás egészíti ki.

ÁPRILIS 23-ÁN nyílt meg Pécsett, a Technika Házában *Bizse János* festőművész kiállítása a Baranya megyei Tanács VB, Pécs, m. j. Város Tanácsa VB, a Kiállítási Intézmények és a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-Dunántúli Szervezete rendezésében.

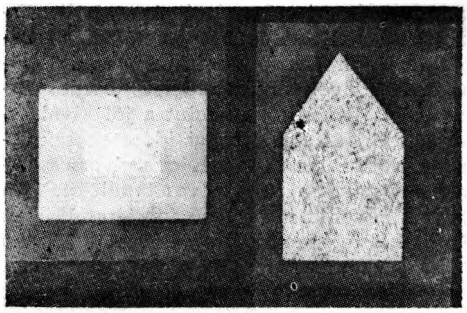

BARCSAY JENŐ képeiből nyílt kiállítás április 2-án Pécsett a Modern Magyar Képtárban. A megnyitót Martyn Ferenc mondotta, a kiállítást rendezte: Aknai Tamás. (Képünkön Barcsay Jenő: Umbrán sárgák.)

JURAJ LONČAREVIĆ, a Pécsett járt horvát író-delegáció tagja nemrég elküldötte nekünk „Šokački i bunjevački književni portreti" (Sokac és bunyevác író-portrék) című, közel 140 lapos, tíz tanulmányt összefoglaló könyvét. Érdemesnek tartjuk, hogy a jelentős, sok elmélyedéssel készült tanulmány-sorozatra felhívjuk olvasóink figyelmét, hiszen sokacok nemcsak Szlavóniában és a Vajdaság számos helységében laknak, hanem Baranyában is, bunyevácok pedig mind a Vajdaságban, mind Baja környékén. Lončarević ugyan – néhány kisebb digressziótól eltekintve – csak a horvátországi és vajdasági sokacok és bunyevácok irodalmával foglalkozik, reméljük azonban, hogy akár Pécsett, akár Mohácson vagy Baján akad majd filológus, kritikus, literátor, aki megírja a sokacok és bunyevácok magyarországi ágának irodalomtörténetét is. Szerepelnie kellene egy ilyen munkában – hogy most csak a XIX. században maradjunk – olyan neveknek, mint Blaž Modrošićnak, a „Šokačka vila" (Sokac tündér) című antológia kiadójának, Stipan Gerdenićnek, az 1840 körüli Pécs népszerű lelkészének és szónokának, avagy az apai ágon szlavóniai, anyai ágon pécsi származású Nikola Tordinacnak, a baranyai horvát néprajz gyűjtőjének. Egy „egyetemes sokac-bunyevác irodalomtörténetben" – talán maga Lončarević is gondol ennek megírására – okvetlenül elő kell fordulniok ezeknek a neveknek, ezeknek a helyenkint nagyon érdekes életműveknek. De a Pécsett kétszáz év alatt megforduló horvát írók – Kanižlićtől Krležáig – vajon nem tartoznak szintén kissé ezekbe az összefüggésekbe?

Lončarević – filológiai és históriai szempontból helyesen – horvát törzsnek tartja mind a sokacokat, mind a bunyevácokat. „Északi horvátságnak" nevezi őket, s kulturális középpontjukként Szabadkát aposztrofálja, bár az erősebben szerb–magyar jellegű Újvidéken is él húszezer horvát. Sok érdekeset tudunk meg erről a Szabadka köré csoportosuló sokac–bunyevác kulturális és irodalmi életről. Néhány általánosabb áttekintést nyújtó cikk mellett a kötet legtöbb írása valóban író-portré. Olyan rokonszenves költők jelennek meg a tanulmányok során, mint a fiatalon meghalt Stipa Bešlin és Hinko Zlomislić, vagy a hosszabb életű, de problémákban ugyancsak gazdag Ante Sekulić és Jakov Kopilović. Jó volna, ha műfordítóink is felfigyelnének ezekre – és a többi, a tanulmánykötetben szereplő – költőre. A Vajdaság és Szlavónia, tehát alföldi jellegű területek horvát költőinél sok olyan hang csendül fel, amelyet a mi „alföldi költőinknél", sőt „alföldi festőinknél" (Gulyás Pál, Holló László) is megtalálunk.

A kis könyv számos, minket is érdeklő problémát vet föl. Ez a kis bemutatás nem igényelheti valamennyi probléma exponálását, még kevésbé megoldását. Szeretnők azonban hinni, hogy Lončarević tanulmánygyűjteménye hazai magyar és délszláv íróink, kritikusainkban is termékeny gondolatsorokat indít meg.

A PÉCSI Nemzeti Színház május 14-én mutatja be Örkény István: Macskajáték c. színművét Babarczi László vendégrendezésében.

ÁPRILIS 4-ÉN nyitották meg *A III. Kaposvári Tavaszi Tárlatot.* Ebből az alkalomból osztották ki a Rippl-Rónai- és a Vaszary-díjakat.

BERZSENYI DÁNIEL emléknapot rendezett május 7-én Szombathelyen a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. A költő születésének 195. évfordulója alkalmából tudományos ülésszakot tartottak, amelyen Keresztúry Dezső mondott emlékelőadást.

ÁPRILIS 3-ÁN nyílt meg Pécsett *Érdy Győző* festőművész gyűjteményes kiállítása.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

BEDE ANNA
DEMÉNY OTTÓ
GYURKOVICS TIBOR
KISS DÉNES
TÉNAGY SÁNDOR
VERSEI

*

JÓKAI ANNA
KENDE SÁNDOR
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZÁJA

*

BERTHA BULCSU: INTERJÚ KENDE SÁNDORRAL

BÉCSY TAMÁS: A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

GYERGYAI ALBERT: COLETTE

MARTYN FERENC: BARCSAY JENŐRŐL

POMOGÁTS BÉLA: JUHÁSZ FERENCRŐL

SZÉKELY JÚLIA: BARTÓK BÉLÁRÓL

*

HÁRS ÉVA: A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZET KISTUKRE

6

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BEDE ANNA
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
BODRI FERENC
DEMÉNY OTTÓ
FUTAKY HAJNA
GYERGYAI ALBERT
GYURKOVICS TIBOR
HÁRS ÉVA
JÓKAI ANNA
KENDE SÁNDOR
KISS DÉNES
KŐVÁGÓ SAROLTA
LORÁND IMRE
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MARTYN FERENC
NEMES ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
SERES JÓZSEF
SIMAI MIHÁLY
SZÉKELY JÚLIA
TÉNAGY SÁNDOR
THIERY ÁRPÁD

KÉPEK:

BARCSAY JENŐ
MÓSER ZOLTÁN
SIMON BÉLA

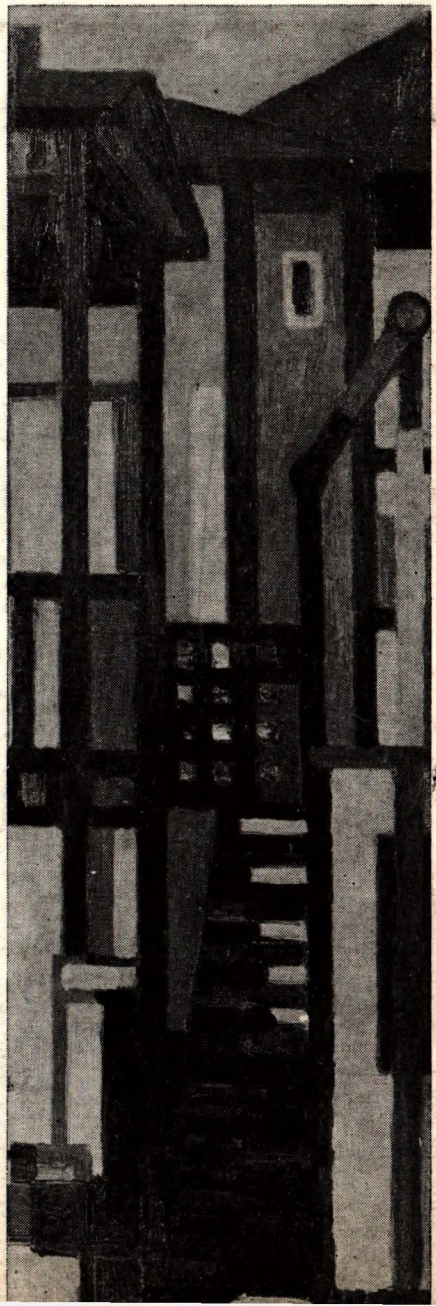

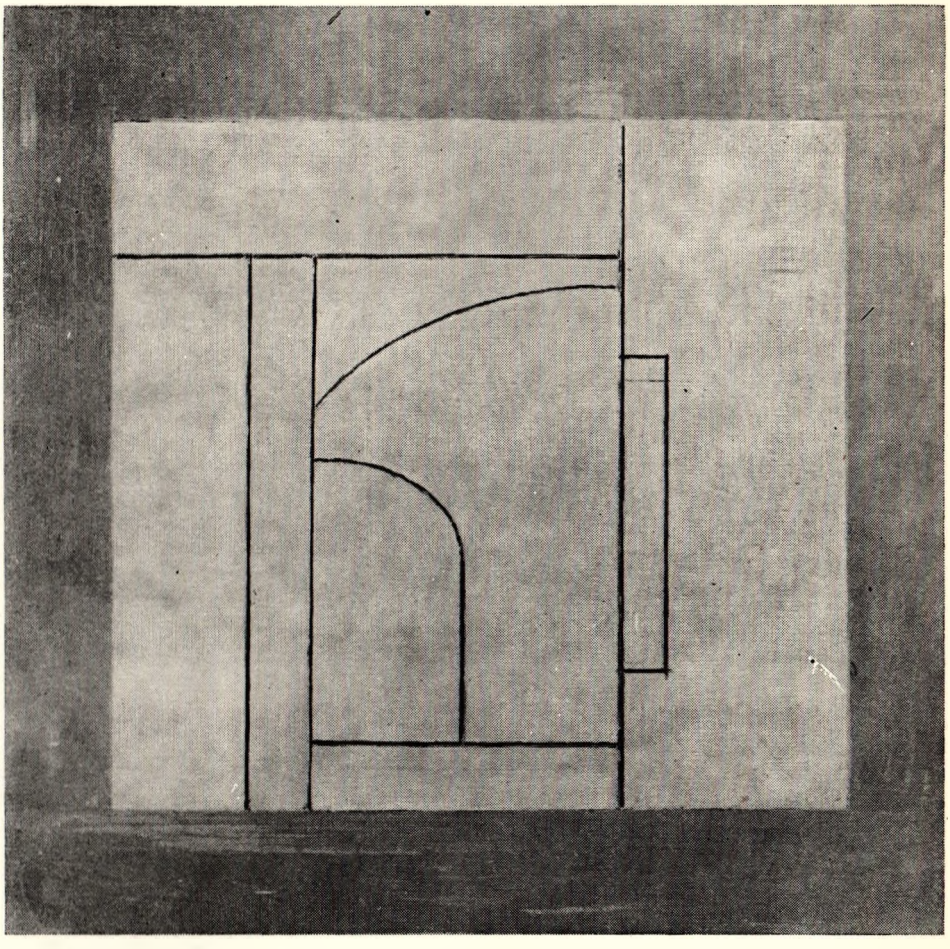

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 6. SZÁM 1971. JÚNIUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Kende Sándorral – – – – – 483
KENDE SÁNDOR: Mi nem beszélünk . . . (elbeszélés) – – 490
BEDE ANNA versei: A tűz emlékei, Csak az időt – – – – 499
JÓKAI ANNA: A reimsi angyal (elbeszélés) – – – – – 501
TÉNAGY SÁNDOR versei: Számtanpélda, Jelbeszéd – – – 505
THIERY ÁRPÁD: Oroszlánok kora (regényrészlet, III.) – – 507
DEMÉNY OTTÓ versei: Hamlet, Gyermekjátékok – – – 513
MARTYN FERENC: Barcsay Jenő köszöntése – – – – 515
BODRI FERENC: Képzőművészeti könyvszemle – – – – 517
GYURKOVICS TIBOR versei: Utcasor, Elválaszthatatlanul, Na, igen – – – – – – – – – – – – – – – 520
SZÉKELY JÚLIA: Bartók, a zongorafőtanszak tanára – – – 522
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, I.) – 528
KISS DÉNES versei: Csöndben, Árnyékom vigyáz, Sorsom – 539
GYERGYAI ALBERT: Colette – – – – – – – – – – 540
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Egy legenda ellen *(Ismeretlen Fábry-levelek)* – – – – – – – – – – – – – – 545
LORÁND IMRE: Herczeg Ferenc utókora – – – – – 548
SIMAI MIHÁLY versei: Viaskodás virága, Ív – – – – – 553
POMOGÁTS BÉLA: Vázlat a Mindenségről *(Juhász Ferenc prózaversei)* – – – – – – – – – – – – – 554
FUTAKY HAJNA: Erdő és labirintus *(Ágh István költészetéről „A tündér megkötözése" kapcsán)* – – – – – 563
SERES JÓZSEF: Parancs János: Mélyvízben – – – – – 566
BERTÓK LÁSZLÓ: Bor Ambrus: Genezáret – – – – – 568
ARATÓ KÁROLY: Sobor Antal: Az utolsó nap – – – – 569
NEMES ISTVÁN: Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc lázadó évtizede – – – – – – – – – – – – – – 570
KŐVÁGÓ SAROLTA: Egy győri kezdeményezésről – – – 572
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre VI. – – – – 573

KÉPEK

BARCSAY JENŐ: Kompozíció (500.), Képkonstrukció sárgában (506), Sárga hangulat II. (516.), Rózsaszín kapuk (521), Kékes-szürkében fehér foltok (527), Házcsoport (544).
(*Nádor Katalin* fotói)

műmellékleten

Kende Sándor-portrék. (*Móser Zoltán* fotói.)
SIMON BÉLA: Fabika. Tálas. (*Nádor Katalin* fotói.)
(Köszöntésül a Pécsett élő művész Munkácsy-díjjal történt kitüntetése alkalmából)

a borítón

BARCSAY JENŐ: Szentendrei városháza, Két fej, Vonalkonstrukció, Sárga hangulat
NÁDOR KATALIN fotói

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-2043 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

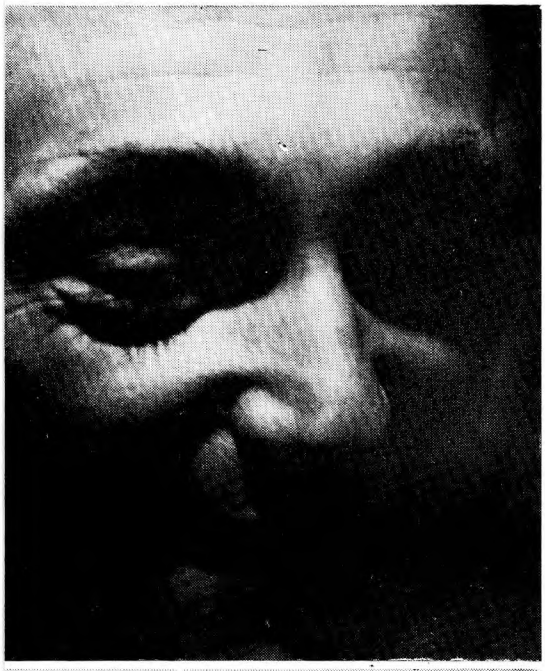

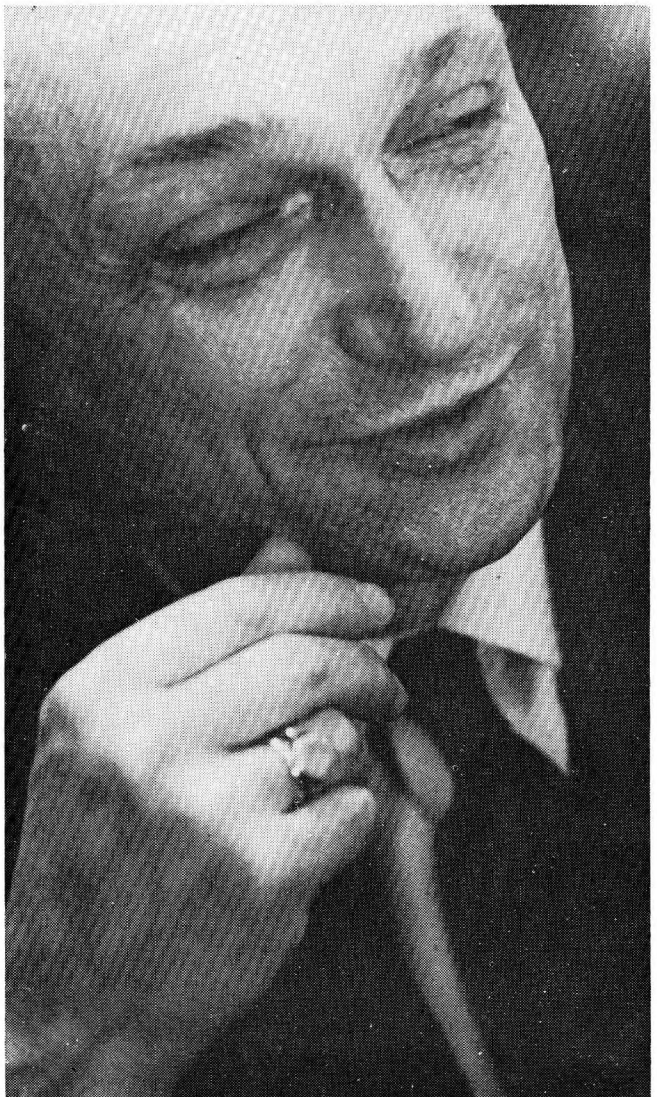

BERTHA BULCSU

Interjú Kende Sándorral

Azt hiszem, a Nádor kávéházban ismerkedtem meg Kende Sándorral... Vagy talán az üzletében?... Akkoriban a Magyar Írók Könyvesboltjának a vezetője volt Pécsen. Az üzletben hanglemezt is árultak, s középen egy üvegasztal állt fotelokkal. Le lehetett ülni, gondolkodni, várni, beszélgetni. Közben egy-egy klasszikus dallam ívelt fel a lemezjátszóról, s az ábrándos arcú pécsi lányok képzeletben Eisenach utcáin jártak, vagy éppen Firenzében. Klubszerű hangulat jellemezte az üzletet. Mindenki betért ide néhány szóra, akinek valami köze volt az irodalomhoz, vagy valamilyen áttételesebb módon a kultúra körül mesterkedett. Kende szerette a sok tereferét, csak akkor komorult el, ha áru érkezett. Ilyenkor befellegzett a klubnak, s ideges, türelmetlen hangulat ereszkedett az üzletre. Az írók, újságírók persze nem tágítottak. Kíváncsian bukdácsoltak a konténerek körül és lesték, hogy milyen könyvek kerülnek elő. Legtöbben még a csomagolás zűrzavarában igyekeztek valamit kézbe kapni, megvenni. „Papa" jómodora ilyenkor általában kiapadt. Ezt az egyet nem bírta. – Nem tudom, ki nevezte el Papának, de hol úgy emlegettük, hogy Kende, hol pedig úgy, hogy „Papa". Ez az elnevezés persze nem jellemző. Tizenöt éve ismerem Kende Sándort, azóta semmit sem változott. Mindig negyvenesnek látszott, ma is. – Nyitás előtt, vagy zárás után rendszeresen beült a kávéházba és órákon át, szorgalmasan írt. Rugós füzetbe, ceruzával, regényt... Mindig csak regényt. Szorgalmát siker koronázta. A mai napig kilenc regénye jelent meg. Kende az egyetlen magyar író, aki nemcsak megírja a könyveket, hanem el is adja azokat. Nagy dolog. Követni a mű útját a megírástól az eladásig, vagy a visszaáruzásig, polcokon, raktárakon át, kétségtelenül misszió. Én egyetlen egyszer jutottam be egy könyvraktárba, ahol az egyik novellaskötetem példányai tornyosultak, s a hitem megingott. Ma is inog. Kende bírja. Nyugodt. A kávéház zöld márványasztalán teljesítette a napi penzumot, aztán átült valamelyik zajosabb társasághoz. A régi Nádor valóságos kultúrtanya volt. A zöld márványasztalok, mint a hajók úsztak velünk a füstben előre, egyre csak előre. Legalábbis úgy éreztük. Ma már legtöbbjük gazdátlanul hányódik ide-oda, faltól-falig, ismeretlen hajósokkal, ismeretlen cél felé. Hol van már szegény Werner Pista, Zsikó Gyula, Szántó Tibor...? Sok a gazdátlan asztal. – S a nyári helyek, a sétatéri söröző? A vasárnap délelőttöket mindig a sétatéri fák alatt töltöttük, sörözgetve, sósrudat rágva, vitázva, csevegve ezer és ezer fontosnak, érdekesnek látszó dologról. Ilyenkor kerültek szóba Kende Sándor újabb és legújabb római utazásai is. Mert Kende nemcsak arról nevezetes, hogy a megírás után el is adja a könyveket, hanem arról is, hogy az összes feleségét elvitte Rómába. Pécs és Róma milyen közel került akkor egymáshoz... Szavakban. A vasárnap délelőtt nyárikék ragyogásában. A székesegyház tornya bele-bele kondult. Nyomatékot adott a szavaknak, s a fáradt papok, ahogy átsiettek a téren... Mindenkinek eszébe jutott valami régi emlék, vagy történet. Kende aztán elővette az anyja levelét, ami éppen akkor érkezett Rómából, jelezve az álmok és a valóság nagy különbözőségét. Aztán csakhamar el is utazott újra...

Kende Sándor 1918-ban született Budapesten. Polgári biztonságban nevelkedett és végezte tanulmányait. Érettségi után női szabóságot tanult, majd a háború után áttért a könyvszakmára. Jelenleg a Művelt Nép Könyvterjesztő vállalat áruforgalmi előadója. Örökké úton van, fárasztó munkát végez. Mint író, műveivel folyamatosan jelen van könyvkiadásunkban. Könyvei csendben, észrevétlenül fogynak el, a kritika és az irodalmi közvélemény különösebb reagálása nélkül. Művei: Három Lázár (1943); Egymásra ítélve (1946); Lilith fiai (1949); Közel a mennybolt (1960); Testvérek (1962); Elárult élet (1965); Fekete vakáció (1968); Felmentő ítélet (1968); Szerelmetes barátaim (1970). Kende Sándor a pécsi írók alkotó közösségéhez tartozik, kisprózái régen a Dunántúl című folyóiratban, mostanában főleg a Jelenkorban jelennek meg.

Kende Sándor utazással tölti az életét. Hetenként két napot Pesten dolgozik, két napot valamelyik dunántúli városban, és három napot Pécsen. Emberi alakja köré fakó szállodai szobák, vasúti fülkék, büfék, éttermek rendeződnek. Bizony, sivár életnek tűnik ez, s ha van főmotívuma, akkor az az idegenség.

Az Opera Szálló halljában találkozunk Budapesten. Mi az, hogy halljában? Szóval, a pult mellett szorongva, két foglalt szék és a kedvetlen portás között. Leülni sem lehet, hát még interjút készíteni . . . Így aztán átgyalogolunk a Zserbóba. Beülünk egy sarokba, és elmerülünk a furcsa zsongásban. Kétszázötven öregasszony üldögél körülöttünk. Trécsel, cseveg és karattyol. Tortáznak, konyakoznak, csettintgetnek, szürcsögnek. Konyakot rendelünk. Kende megszólal:

– Az egyetlen magyar író vagyok, aki a fővárosból költözött vidékre, és nem fordítva. Pesti barátaimat elvesztettem, s a pécsiek nem váltak igazi barátokká. Akkor már harminc éves voltam. Mire felmelegedtem valakivel, az is elköltözött Budapestre. Mind sorra . . . Pedig én annyira pesti voltam, hogy még Budára sem jártam át . . .

– *Hogyan kerültél Pécsre?*

– 1949-ben én kaptam megbízást arra, hogy a dél-dunántúli könyvesboltokat állami kezelésbe vegyem. Másrészt az akkori feleségem a pécsi színházhoz szerződött, primadonna volt. A feleségem fél év múlva aztán újra másik városba szerződött, de én Pécsett maradtam.

– *Kezdjük talán az elején. Mondj valamit a gyermekkorodról és a szüleidről. Hogyan éltetek?*

– Pesti gyerek voltam. Apám banktisztviselő volt, anyám női kalapos mester. Apámat nyolc éves koromban elvesztettem. Született ugyanis egy öcsém, s apám ennek örömére besörözött. A hideg sör leforrázta a tüdejét, meghalt. Az öcsém aztán 1944-ben, közvetlenül az érettségi után öngyilkos lett. Dumdum golyóval hasba lőtte magát. Apám halála után a Váci utcai kalapüzletből éltünk. Ide szoktunk anyámmal átjárni, a Zserbóba. Anyám aztán férjhez ment egy olaszhoz és 1949-ben kivándorolt. Azóta az olasz is meghalt már. Anyám most nyolcvan éves. Rómában, közel a Via Veneto-hoz van egy női kalapszalonja.

– *Egyszer, valamilyen nyilvánosházat emlegettél nekem . . .*

– Jaa, igen . . . A Bérkocsis utcában, egy olyan házban laktunk, ahol a földszinten nyilvánosház volt. Reggel, amikor az anyám dolgozni ment, beadott a „szép nénikhez", hogy vigyázzanak rám műszakkezdésig. Mire azok kezdtek, anyám hazaérkezett. Én nem tartom őket rosszaknak . . .

– *Aztán iskolába jártál...*

– Kereskedelmibe. Érettségi után a Rozenthal Béla és neje cégnél női szabóságot tanultam. Ma Amerikában áruháztulajdonosok. 1937-ben szabadultam, s hosszú ideig a szabóságból éltem külföldön is. Mert ahol nő van, ott mindig öltöznek, vetkőznek... Mihelyt megvolt a képesítésem, elutaztam. Olaszországban városról városra vándoroltam. Három napot dolgoztam magánmestereknél, annak a béréből három-négy napig múzeumokat bújtam, aztán mentem tovább. Nem volt munkavállalási engedélyem, s külföldinek egyébként sem volt szabad munkát adni. „Itt van ez a fél kabát, varrja meg, aztán menjen a fenébe" – mondták a mesterek. Végigjártam az olasz városokat, múzeumokat.

– *Hol jártál?*

– Velence, Pisa, Firenze, Bologna, Róma, Nápoly, Milano, Genova. Aztán átmentem Franciaországba. Először Marseille-ben dolgoztam, majd megtelepedtem Párizsban. Lejárt a tartózkodási engedélyem, de én maradtam tovább, mert közben beiratkoztam a Sorbonne-ra. Délelőtt egyetemre jártam, este pedig otthon varrtam. Így ment ez egészen a háború kitöréséig. Itthon pillanatokon belül katona lettem. A tiszti iskolából verekedés miatt kidobtak, így rangnélküli karpaszományosként csináltam végig a háborút. 1944 tavaszán kikerültem a frontra, és ősszel Kolomea falunál megsebesültem. A fronton megoperáltak. Itt, a jobb karomban, azóta sincs csont (a karjára bök). A hátgerincemben pedig van egy aknaszilánk. Nem lehetett kivenni. Így aztán nehezen ülök, s ha mód van rá, írni is inkább állva írok. – Ahogy keletről jött a front nyugat felé, a kórház is mindig idább jött. Elérte Pestet. Amikor Pestről is tovább szállították, megszöktem. Katonaszökevény voltam hónapokig.

– *A háború után...?*

– Akkor kerültem a könyvszakmába. Először mint tisztviselő, majd később terjesztési szakemberként dolgoztam.

– *Mennyit utazol havonta?*

– Van egy húszezer forintos vasúti bérletem, azt elutazom. Heti nyolcszáz kilométert vonatozom, hetenként kétszer alszom szállodában.

– *A könyvszakmát hivatásnak is tekinted, vagy csak kenyérkeresetnek?*

– Hivatásnak. Feltétlenül, de ez nem jelenti azt, hogy szeretem. Belátja az ember a fontosságát. Mindennél nagyobb fizetség, hogy az általam húszhuszonkét éve munkába állított emberek még mindig ezt csinálják. Az első boltban, ahol dolgoztam, a napi könyveladási terv kétszáz forint volt. Ma ennek a boltnak öt-nyolcezer forint az átlagos napi forgalma.

– *Ha újra kezdhetnéd az életet, mi lennél akkor?*

– Először is, ez lehetetlenség. Másrészt, akkor ugyanolyan kevés eszem lenne, mint akkor volt, amikor kezdtem. Ha a mai eszemmel lennék gyerek, az pedig keserves gyerekkor lenne. Nem akarom újra kezdeni. Inkább jó sokáig kellene élni, újrakezdés helyett.

– *Mit vennél most, ha nyernél egy millió forintot?*

– Hogy mit nem, azt tudom. Kocsit nem, házat nem, túl gazdagon a lakásomat sem rendezném be. Esetleg az asszonylányomnak vennék egy lakást. Autót semmi esetre sem vennék. Nem szeretem a rohanást. Sokkal inkább szeretek lassan járkálni, hogy benézhessek a kapualjakba.

– *Mi az életcélod?*

– Minél többet megfogalmazni abból, ami ellentmondásra ingerel.

– *Elégedett vagy?*

– Nem . . . Ha elégedettnek érezném magam, az olyan lenne, mintha állna körülöttem az élet. Nem tudnék írni, nem lenne miről. A polgári szakmát sem lenne érdemes művelni. Azt is csak azért csinálom, mert bele akarok szólni a világ menetébe. Persze, az író, ha mondanivalója van erről, írjon és ne nyilatkozzon.

– *Sikeresnek érzed eddigi pályádat?*

– Nem.

– *Mint ember, mint író, vagy könyvszakember?*

– Ezeket nem lehet különválasztani. Amikor valami sikerül, annyi harc előzi meg, hogy az ember belefásul, és nem tud igazán örülni. Az én korosztályom az a garnitúra, amelynek a háború kettétörte a pályáját. Beleestünk a háborúba, aztán az ötvenes évek cikcakkjaiba, és negyven évesek lettünk. Mindig voltak vákuumok, amelyek felszívtak embereket, de ha valaki negyven évesen kerül bele a sodrásba, az mindig gyanús. Ez nem az én egyéni sorsom, a generációmé. Innen adódik a regényeim megjelenése közötti tízéves megszakítás is.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Jobb lett volna fiatal korban rendszeresen és többet tanulni. Lehet, hogy ez is egyik oka annak, hogy irodalmi körökben gátlásaim támadnak.

– *Hiszel a barátságban?*

– Egyetlen komoly barátom volt kamasz és fiatal férfi életemben. A háború rontotta el ezt a barátomat is. Alkalmat adott arra, hogy kijátsszon, aztán meghalt nyugaton. Ha van barátság, az csak férfiak között lehetséges, a szó kemény értelmében, ahogy két ember irányító hatással van egymásra.

– *A szorongást, mint aktív érzést, ismered?*

– Amikor a civil szakmát űzöm, egyáltalán nem. Amikor abbahagyom, elkezdek gondolkodni, és mennél tovább gondolkodom, annál jobban félek. Félszeg leszek, gátlásos, ha egyáltalán meg merek nyilvánulni . . . Ha valamire büszke vagyok, akkor nem az emberi mivoltomra. Hogy mire, nem tudom, de az értelmünkre semmi esetre sem. A természet kiegyensúlyozott örökmozgó valami, amiben az értelem okoz leggyakrabban egyensúlyzavart. De ezt az álláspontomat én nem tartom pesszimizmusnak.

– *Ismered a magányt? Védekezel a magány ellen?*

– Sokat foglalkoztat a magány . . . Sokan összekeverik a magányt az egyedülléttel. Az egyedüllét hosszabb vagy rövidebb szerencsétlen helyzet, társtalanság. A magányt viszont az ember belül hordja. Valójában világlátás, szemlélet, egy bizonyos tartásforma. A magányos ember akkor is magányos, ha nincs egyedül. Egy tulajdonság valójában, ami képessé teszi az embert arra, hogy figyeljen másokra. Éppen ezért rangnak is érzem. Ez nem jelenti azt, hogy nem érzem jól magam társaságban, de az ember a magányt a társai között is viseli.

Fészkelődünk a kényelmetlen székeken. Lassan süllyedünk a kávésnénik monoton zsivajában. Mennyi habostorta, és mennyi krém?! Mind megeszik. Az édesszájú öregasszonyok élveznek egy nagyot. Ahogy lehet. Bele a szájba

a sok habot. Még bele, habot bele. Kende is az öregasszonyokat nézi. A Zserbó neki persze mást jelent, az ifjúság töredezett szigetét. Emlékeket. Itt volt a mama üzlete a Váci utcában. Talán száz méternyire csupán, s a Rózenthal cég is a közelben működött... De ennyi habot megenni? Ilyen fehér habot, habtornyokat? Megszólalok:

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Az embernek tulajdonképpen minden pillanatban meg kell küzdenie ezzel a gondolattal. Úgy nem szabad föltenni, hogy öt vagy húsz év, mert mindkettő olyan rövid... Akkor abba kellene hagyni azonnal... Ebből persze nem következik az, hogy minden napot ajándéknak érzek. Inkább gátnak, amin túl kell jutnom.

– *Lin Yutang Csin harminchárom boldog pillanatáról ír. Mondhatnál te is egyet, kettőt. Mikor vagy boldog?*

– Az a boldog ember, aki a pillanatot érzékeli és tudja, hogy mikor boldog. De én csak utólag regisztrálom az eseményeket. Amikor leszállok a vonatról, az viszont boldog pillanat mindig.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő, jellegzetes álmaid?*

– Nagyon ritkán álmodom. Keveset alszom, hajnalban ébredek. Négy-öt órát alszom és azt sem egyfolytában, többször felébredek közben. Visszatérő álmaim nincsenek, de örülnék, ha lennének.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme?*

– Nem itt ülnék, ha tudnám!... Madách szerint a küzdés maga.

– *Voltál már életveszélyben?*

– Hát ugye, háborúban jártam. Volt egy időszak, amikor nagyon megszoktam az életveszélyt. Le sem bújtam a golyók elől, de szerencsém volt. „Arra kell menni, amerre a kis Sásdi megy" – mondogatták a bajtársaim, mert akkor még Sásdinak hívtak.

– *Erről is kellene beszélnünk...*

– A háború után egy-két folyóirat közölte az írásaimat Sásdi Sándor Pál néven. 1946-ban felkeresett Sásdi Sándor, aki éppen Pécsről Pestre költözött, és a leghatározottabban követelte, hogy változtassam meg a nevemet. Épp nyomdában volt egy riportom, és hirtelen a Kende név jutott eszembe. Később ez a név törvényesedett.

– *Nélkülöztél már életedben?*

– A párizsi évek alatt, ha nem kaptam munkát, sárgarépán éltem hónapokig. Aztán a felszabadulás után, az infláció alatt újra nélkülöztem.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem tudok róluk. De az sem lenne baj, ha volnának.

– *Mikor voltál utoljára Rómában?*

– Másfél éve, és most megyek egy hónap múlva. Hétszer voltam idáig...

– *Sokáig éltél külföldön. Éreztél odakint honvágyat?*

– Honvágyat az érez, aki nem jöhet vissza. De aki azzal megy ki, hogy visszajön, miért érezzen honvágyat?... Az viszont igaz, hogy aki hosszabban van kint, ott válik hazafivá.

– *A nőkről is kellene beszélnünk és a szerelemről...*

– Jézus Mária!... Mit mondjak? A negyedik feleségemnél tartok, de ennél már a tizedik éve... Regényeimben a nőalakok vannak túlsúlyban. Pont azok, akik körül forog a regénybeli világ. A legutóbbi regényem pedig női egyes szám első személyben íródott...

– *Életednek volt olyan fordulata, ami megváltoztatott körülötted mindent?*

– Több is volt... Egyik a háború. A frontnak nagy megváltoztató ereje van. A másik a Pécsre kerülésem. Egészen más barátok, feleségek, gyerekek támadtak körülöttem, mint korábban.

– *Az ember egyszercsak elkezd írni... De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény, valami, talán még a gyermekkorban...?*

– Én nagyon jómódú polgári családból származom. Mindig ez ellen kapálóztam, írtam. Regényeim legtöbbje a polgári életforma elleni berzenkedés. De erről a témáról vagy kétszáz oldalt ír az ember, vagy nem beszél. Máig a legkedvesebb regényem a Lilith fiai. Tudod, él ez a legenda, hogy Ádámnak Lilith, a furcsa másvilági asszony volt az első felesége. A gyermekeik később harcoltak Évának, a földi asszonynak a gyermekeivel. Hát én a Lilith fiaival érzek, a szokatlanokkal, a furcsákkal, azokkal a bolondokkal, akik májusban születtek...

– *Mióta írsz?*

– Tizenhét éves koromban kezdtem, versekkel. Két verseskötetem is megjelent, de ezeket legszívesebben letagadom.

– *Mennyit jelent számodra az élmény? Indító erejű, vagy elhanyagolható?*

– Fontos és meghatározó. Az egyik legfontosabb írói erény a fantázia. De nem a kitalálás, hanem a meglévő élmények közötti törvényszerű összefüggések megtalálása.

– *Van írói példaképed?*

– A költészetben Kassák Lajos, prózában Török Sándor, esztétikában és bölcseletben Füst Milán. Ezt a művészetükre és emberi magatartásukra egyaránt értem.

– *Vidéken élsz. Milyennek érzed a vidéken élő író lehetőségeit, helyzetét?*

– Írni mindenütt lehet, és minden körülmények között. De azt amit megírt az ember, publikálni is kell. Itt kezdődik a vidékiség. Ma bátrabban nyúlnak a vidéken élő írók munkáihoz a könyvkiadók és a lapok is, de az ismeretségek, a gyakori találkozás nyilván segítenék a művek megjelenését. A hátrányos helyzet fokozódik még, ha a megjelent művek visszhangjára gondolok. Sokkal kevesebb a vidéken élő író életművének a visszhangja, mint egy fővárosi kezdő íróé. Ez nem sértettség bennem. Úgy látom, így van. És nemcsak a megjelenési lehetőségek miatt hiányzik az irodalmi élet vidéken, hanem főleg az irodalmi közélet inspiráló hatása miatt.

– *Milyennek tartod a jó közönséget és a jó olvasót?*

– A jó olvasó nemcsak a sztorit látja, hanem az izgatja, hogy a sztori miért jöhetett létre pont így...

– *Szerinted ma kik olvasnak Magyarországon irodalmi lapokat és könyveket?*

– Könyveket régen is, ma is túlnyomó részt nők olvasnak, a fizikai dolgozók és az értelmiségiek egyaránt. Az a helyzet, hogy jobban izgatja őket a másik ember sorsa, mint a férfiakat. Most előtörőben van egy olyan réteg, amelyik korábban soha nem olvasott; csak félek, hogy ezeket az új gazdasági mechanizmus tévesen értelmezett ösztönzői folytán esztétikai ízlésükben elrontjuk.

– *Mikor írsz és hol?*

– Kora reggel, ha otthon vagyok; ha szállodában, akkor munka után, este.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Akkor kezdek írni, ha nagyon sok jegyzetem van hozzá. Ekkor már tudom, mit akarok; – ennek ellenére nehezen megy, mert vigyázok a szavakra és félek a hatásuktól. A legkegyetlenebb valami, egy üres papír az ember előtt az asztalon.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Három-négy órát.

– *Min dolgozol most, milyen munkáid várnak kiadásra?*

– Most jön az első novelláskötetem. 1972-ben A Szajna lánya címmel jelenik meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál. 1972-ben egy regényem is megjelenik, címe: Száguldó nyugtalanság. Ezt a Magvető adja ki. Most új regényemen dolgozom, mindössze két fejezet készült el idáig.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz akkor? Van valamilyen kedvenc szórakozásod, passziód?*

– Sétálok az utcán. Szeretek gyalogolni, de csak a város sűrű részein, és nem országúton. A mozgást szeretem magam körül, azokat a helyeket keresem, ahol sok az ember . . .

– *Urbánus lélek maradtál . . .*

– Az maradtam. A mostani sok vidékre járásom közepette is azokat a helyeket szeretem, ahol sok ember van együtt, a gyárakat, főtereket, kávéházakat.

Az élvezetre vágyó idős hölgyek megették az összes habot. Semmit sem hagytak. Hazamentek. A zsongás alábbhagyott. A pincérnők asztaligazító munkáját finom fémes és üveges csengések kísérik. A Zserbóban fél kilenckor van záróra. Rövid idő alatt kell nagyot élvezni. Be a habot, be a szájba, torokba . . . Sok fehér habot, habtornyot. Mi is az utcára kerülünk. Kende Sándor alszik egyet az idegen szálloda idegen szobájában, aztán vonatra száll. Viszi a vonat körbe-körbe. Ha megérkezik néha, asztalhoz ül és a rugós füzetet újra teleírja. Megjelenik majd a tizedik regénye, aztán a tizenegyedik, majd a tizenkettedik, tizenharmadik, tizennegyedik . . . S a vonat is zakatol vele, körbe-körbe, míg aztán egy szürke, jeltelen napon ülve marad a koromillatú fülkében. Nem száll ki többet. A vasutasok megijednek. Bemennek a forgalmiba és jelentik . . . .

KENDE SÁNDOR

Mi nem beszélünk...

Reggel óta egyetlen telefon se. Rengeteg határidős akta lapul engedelmesen a fiókjában – de, érdekes, épp akkor nem megy semmi, amikor végre egyszer békében hagyják. Ha nem szorítja ilyen-amolyan sürgetés, akkor valahogy szétfolyik a világ. Ül a könyvtár íróasztalánál, kifestette a körmeit újra, megigazította a frizuráját, visszaszórt a táskájába már mindent, rúzst, kisollót, szemöldökhúzót, kártyanaptárt – de telefon, hálistennek, sehonnan.

Hanem fölcsattan kintről, a klubszobából, nevetőn, de azért türelmetlenül az a vidám, határozott hang, amelyre mindig felszökken a helyéről, hogy elébe fusson. Az első reflex mindannyiszor törvényszerűen az, hogy a nyakába ugrik anyjának, vagy tréfálkozva odapiruettezik hozzá és fölkapja, és pörögni kezd vele, körbe-körbe, míg abba nem hagyja ezt a csodálkozást mímelő, fulladozó kacagást; – csak amikor megáll a szögletes mozgású, kemény kis asszony előtt, akiről egyébként senki se föltételezné azt a parttalan jókedvet, akkor hallgat el mindig, hirtelen, szinte szófogadón.

Első rándulása most is az, hogy fölpattan az íróasztalától – hiszen ezer éve nem látta! – odaperdül, széttárja a karját, amilyen szélesre csak bírja – de... de hogy épp ma!... hogy épp most!... Te jó isten, ha Ákos is!... Hiszen mindjárt dél!...

– Csókolom, Márta anyu!
– Drágám!
– Meg se csókolsz?!
Nevetés.
Ő is nevet.
– Ha nem dugod ide az arcod!
– Hogyhogy ma?!...
– Nem írtam.
– Nahát...
– Szervusz, te!
– Csók!...
– Ide is egyet!
Nevetés.

Se bőrönd, de még egy kézitáska se. Csak úgy, mint amikor otthon lefut a sarki presszóba, egyedül. Blúz, tavaszi szoknya, kardigán: lányosan még mindig.

– Hogyhogy?...
– Ma.

Csak ennyit mond; – jó lenne, ha nem kérdezné a lánya harmadszor is, hogy – miért ma?...

Vagy ezt nem is kérdezte.
– Szállodában laksz?...
– Én???
– Csak azért, mert nincs nálad semmi. Lepakoltál már?

És nevetnek együtt.

– Márta anyu, ma délután vetélkedek. Azaz, vetélkedőt vezetek, tudod?

– Igen?

Az asszony az ablak felé fordul – nem néz ki, csak azt mondja:

– Szép itt nálatok.

Csönd. Egy pillanatig, amíg a lány a széket odahúzza.

– Miért nem ülsz le? Na, hiszen utaztál.

– Persze. De azért ott is ültem.

Meg kellene próbálniuk, hátha ezen is lehet nevetni?

– Ma este meglátogatom a barátnőmet úgyis . . .

– Erzsébetet?

– Tudod.

– Igazán, hogy úgyis?

– Ha mondom! . . .

– Igen . . . És holnap, holnap viszont egész nap az enyém vagy, Márta anyu; rendben? Ki is veszek egy nap szabadságot; ennyi igazán jár annak, akinek az anyuja alászáll a mennyből! A kislányodé vagy, anyu, egész nap! Holnap! – kiáltja gyorsan. Majd még hangosabb örömmel: – Holnap! Egész nap! Jaj, de jó lesz! – tapsol, táncol, aztán most valóban föl is kapja a földről az alacsony asszonyt.

De ő nem nevet. Véletlenül most éppen nem.

– Jó . . . Persze . . . Nagyon jó lesz . . . – hessegeti magáról a lánya kezét, és telefonálni akar.

Gyöngyi szolgálatkész, udvarias, valóban angyal:

– Parancsolj – tolja az asztal szélére a készüléket, majd felszökken az ablakpárkányra (idegenek jelenlétében remélhetőleg nem harangoz így a lábával).

Tárcsázás után, gyorsan a jelentkezés:

– Erzsébet? Igen, én vagyok . . . Persze! Ebédeltem már, ne ijedj meg. Hogyan? Gondoskodtál esti programról? Okos vagy, rendben; ma veled, persze, hogy veled . . . De holnap aztán semmi, ne is erőszakoskodj. Semmi, semmi; holnap a lányommal vagyok! Egész nap, természetes, hogy egész nap! Hiszen, sajnos, elég ritkán lehet az ember együtt a lányával! . . . Te is anya vagy, drágám; meg kell értened! . . . Jaj, nagyon aranyos; olyan rég láttuk egymást! Mit mondasz? Hogy tavasszal is? . . . Úgy örül! Nagyon boldog vagyok; ugye, megértesz? . . . Nagyon boldog, igen, azt mondtam . . . Tehát holnapra semmi program, ígérd meg . . . Jó, jó, indulok máris . . .

Lehet, hogy valamit még mondania kellett volna. Akármit. Még; csak úgy. Gyöngyi átment a klubszobába, becsukott egy ajtót, aztán visszajött. Valószínű, hogy közben hallotta, amit a telefonba mondott.

•

. . . Elmehettem volna arra a vetélkedőre . . . Egyetlen szóval se mondta, hogy ne jöjjek . . .

De mi mindig így járunk egymással; a fene egye meg!

Dehogyis ebédelek! Ez a görcs a gyomromban, utazás után, mindig . . . Nem kell semmi; feketét sem iszom többet . . .

– Hozzon egy duplát, kérem. És két cent konyakot hozzá.

– Csak három centesünk van, sajnos.

– Jó.

... Akkor is vele lettem volna, ha közben egy szót se szólok hozzá ... Elvégre nem tudhatta, nem várhatta, hogy csak így betoppanok; teljesen igaza van ...

Meg sem kérdeztem, miben vetélkednek? – Persze, teljesen mindegy.

Az apja is ezt nem állhatta bennem. Ezt, ezt, pontosan ezt nem; igaza volt ...

– Még egy ilyen kis konyakot; ha hozna, legyen szíves.

– Igenis.

... Ha látná, milyen szép lány lett belőle! ... – Hm. Azért most már csak ne lássa!

Azt pontosan tudhatta, milyen vagyok! Ha volt szeme, minden különösebb mérlegelés nélkül is megállapíthatta, hogy szépségnek engem igazán nem nevezhet. A nagy számra meg azt mondta: – jópofa! – És hogy ez a jópofaság meddig tetszik a férfiaknak, és hogy később minek hívják már ... – hát milyen lettem volna?! Én nem jártam az apámmal nyaralni a Balatonra! De még a Duna-partra se azért keveredtem, hogy csókolózzak a lépcsőkön ... Csókolózás! Hogyisne! Hanem röplaposztogatás Angyalföldön, már fogócskázás helyett is! Majd még az első menstruációm is úgy jött meg, a börtönben, hogy belerugdaltak kicsit a derekamba ... Aztán jelszavak mázolása éjszakánként a palánkokra, futás apám mellett a meszesvödörrel ... majd megint verés ... aztán bujkálás hetekig a szomszédoknál, s haza csak akkor merészkedtünk, ha az egész háznépe a környéket figyelte: nem ólálkodik-e idegen a közelben.

Igaz, apám nem szerette *őt*, nem akarta, nem szívesen adott pont neki ... Hát én meg ilyen lettem, olyan, mint az apám; – milyen lehettem volna?! ...

Különben az alakomra mindig is azt mondta, hogy meg kell őrülni! Ő, nyilván, hogy ő; csak ő szerette az ilyen nagy szavakat: őő, igen! A többi pedig, hogy ... (ha nevetni tudnék!), szóval, hogy kemény vagyok ... így mondta ... szóval, ezt is ő találta ki, talán azért, mert ő nem az (apám pont ezért nem szerette, talán); de azt egy ilyen férfi, ugye, igazán nem vallhatja be magáról, önmagának se, más előtt különösen nem ... nekem aztán pláne nem; ez volt a baja velem, ez, hogy nem vállalhatja önmagát senki, hanem mindenki más akar lenni – ő például: én ... – de ez nem sikerülhet, és ennek egyedül én lehetek az oka, ezért nem érdemes élni ...

Hát most már csak ne lássa a lányát! Semmi értelme. Most akkor már igazán semmi ....

– Ennivalójuk akadna valami? Csak virsli? Azt nem kérem, köszönöm.

– Konyakot?

– Nem.

... Az apám. Ha mindenben igaza lett volna, akkor mindenkinek igaza lenne, aki él. Túl egyszerű dolog; szamárság.

Ő. (Apám is csak így hívta; – ma is így említi, ha muszáj említenie, ki nem mondaná a nevét.) – Ő ... Istenem, hát markáns, bővérű férfi volt; én meg tudtam róla ezt pontosan, és elkönyveltem, számoltam vele; – mit csináljak, így történt! Olyan szép volt, amennyire én nem vagyok az. Bántam is én, hogy mit művel! ... Más se bánta, más is elkönyvelte, másnak is úgy kellett, olyan szépen, amilyennek bárki láthatta. Úgy csapódtak hozzá a fruskák később is, mint a lepkék a lámpaburához. De az ágyban, az én ágyamban, csak az enyém lehetett, ő is így érezte, csakis így volt, nem igaz ez másképpen, nagyon szeretett, ezt tudom; mindig, mindig szeretett, akkor is, amikor megpróbálta, hogy ne szeressen. Akkor sem őrült meg, csak elfogadott mindent ...

Mindent; – tudtam.

És hányszor esett úgy, hogy napokig se láttam! – Így jár, aki túl nagy istenhez köti az életét; így jár az, Márta, mondogattam, és ez igenis boldogság egymagában is. Hogy nekem, akinek kislánykora óta vigyáznia kellett magára mindig, annak végre egyszer semmi gondja. Mondom: arról, hogy napokig nem láttam, arról nem akartam számolni – azt nem akartam bizonytalanságnak érezni! Nem akartam! Ha valaki berepülő pilóta, annak parancsolnak, azt vezénylik, az nem jöhet bármikor haza! . . . Csak a pénze érkezik meg rendesen, és biztonságos a szép szolgálati lakás, és dolgozni sem kell mellette, nem is engedné, hogy dolgozzon az asszony, az ő asszonya, hiszen ha a házi munka mellett még tanulni is akarna, hát tanulhat otthon is, minden a házhoz jön, a pártmunka is, az expresszlevél is . . . – az expresszleveleket föl is bonthatja, fölhatalmazása van az urától . . . – expresszlevél: hátha intézkednie kell a távollétében, hátha értesítenie kell a reptérparancsnokságon . . .

– Fizetek; egy pohár szódát még . . .

. . . minden expresszlevélben érkezik . . . – Dehogy. Soha. Alig.

Alig . . . Az az egy, éppen . . .

Taxiba! . . . Persze, hogy azonnal rohanni kellett! . . . Egyenesen a repülőtérre, pedig oda megtiltotta, mindjárt az elején megtiltotta még nekem is.

Most se engedtek be. Sehová se.

Akkor hát kerítsék elő! Életbevágó! Megvárjuk, amíg leszáll! . . . Meg! Itt kint, a taxival!

Életbevágó . . . kivételesen megteszik . . . nekem, az ő feleségének . . . ki fogják hívni, mihelyt leszáll . . .

Várni kell . . .

Életbevágó!

– Hogy mertél idejönni!

– Olvasd el . . .

(Nem, dehogyis mondtam, biztos, hogy nem mondtam; csak simán odaadtam neki:)

– Azonnal utaznod kell . . . – legföljebb ezt mondhattam.

Összegyűrte a levelet, és a zsebébe gyömöszölte:

– Semmi közöd hozzá!

Elfordult; az ablak tükrözte vissza az arcát, az, a hideg üveg, annak kiabálta:

– És ne hisztériázz! Utálom a féltékeny jeleneteket! És itt!

– Te hatalmaztál föl. Az ilyen expresszre is! Mit tudtam én! . . . Viszont az a lány, ott, meg fog halni; azért vár, hogy a te gyerekeddel . . . hogy megkérdezze, mi legyen a gyerekeddel; nem érted?!

– Semmi közöd!

– Most nem arról van szó! Hanem, hogy mi lesz vele . . . a tiéddel . . . te, a tiéd! . . . Te, hát nem érted?! . . . Lehetetlen, hogy . . . El kell utaznod, most, azonnal; nem érted?! . . . Várnak; nem érted?! . . .

– Menj haza.

– Nem!

– Otthon megbeszéljük.

– Azonnal utaznod kell; olvasd . . .

– Hallgass!

– Akkor én utazom!

– Te???

– Én!

– Megőrültél! Menj haza, itt a taxi! Hallottad?!

– Eressz!!!

... Úgy halt meg, mint a nagy romantikus regényekben száz és száz leányanya az évszázadok során. Falusi kislány, az iskolával a nagyvárosban; a repülőtér felé vezető út közelében röplapdázás a kerítés mögött, kis trikóban. – Apja meg kitagadta, amikor kiderült a faluban a szégyen. – És vérmérgezés, vagy nem pontosan az. Aki az ágyához lépett, megfogta a kezét. Az orvos is, a nővér is, más is, én is, igen. Ahogy ültem mellette, a fehér széken. És besütött a nap, és még hatan feküdtek a szobában ... Valahonnan tudnia kellett, hogy ki vagyok – ha másból talán nem is, de legalább abból, hogy nem csak szép nem voltam akkor, hanem egészen csúnya, ez biztos; így beszélhetett neki rólam ... Az ő sápadtsága pedig, az sem a betegség miatt, hidd el; hanem mert nem haragudott rá, őrá, aki az első volt neki ... (Igen, sehogyse szabadulok a képtől: – mint a romantikus könyvekben, pont úgy, istenem.) – Csak hát a lányával mi lesz, ezzel a kis tehetetlennel, itt, mellette; – Gyöngyi legyen a neve ... és hová viszik innen? ...

Rettenetes a hőség.

– Kértem a fizetőt!

– Bocsánat; azonnal.

– Akkor egy utolsó három-centet még ...

... Szentimentális? ... Minden szentimentális, ami utolsó. Az a végső, tétova tapogatózás is, ott, a lepedő ráncai felé, meg ez a három cent konyak is. Ítélet ez is, ítélet az is. Csak csönd ne lenne utána mindig ...

– Majd én ... Figyelsz? ... – hajoltam közelebb az ágyhoz.

– Te???

– Még szoptathatom is ...

– Te???

– Én.

– Most szültél ... te ... te is?! ... Te???

– Két hónapja ... Fiú ... Annyi a tejem, hogy nézd ...

... Három napig vagy négyig voltunk utána egyedül otthon; – Gyöngyi, hallod? – egyedül voltunk otthon, vagyis a kisfiammal hárman, Gyurkával! ... Á, dehogyis hallottátok: ti semmit se hallottatok az után a három nap után, vagy a negyedik után, semmit, de semmit az egészből!

– Te!!!

– Hazahoztam, neked ...

– Ki mondta, hogy az enyém?! ... És ha ...

Akkor – emlékszem erre, szívem, nagyon is emlékszem –, hogy akkor valóban *olyan* határozott voltam, s egyvégtében mondtam el mindent, sikerült, még ezt is:

– Vércsoport vizsgálat; mit szólsz hozzá! A tiédet rádiógrammon kértem a nyilvántartásodból, a parancsnokodtól! ... Egyezik, egyeztek ... Hát nem veszhet el!

– Hogy te mindent elintézel! – csattant föl.

– Helyetted.

– Szörnyeteg!

Ekkor ejtette ki először, s maga is megijedt tőle.

– Nézz már végre rá ...

De ő csak ismételte:

– Te! ... Szörnyeteg!

Félt-e tőlem, vagy gyűlölt is? . . . Mert a szeme . . .
Éreztem-e, vagy ki is mondtam:
– Akkor az enyém lesz . . .
(. . . Gyöngyi, most jut eszembe először így: – hogy tulajdonképpen tejtestvérek vagytok! Gyurkával! De igazán: nem érdekes, hogy így még egyszer se gondoltam erre? . . . Egyvalamit hát mégis csak éntőlem örököltél, már értem: a szépségemet, hálistennek nem – de a nagy számat, azt igen; ne nevess, te! . . .)

•

. . . Itt tarthattam volna a vetélkedőre . . . Megbeszélhette volna Erzsébettel, hogy addigra visszajön. – Bár az az Erzsébet is gyanús nekem; bocsánat.
Dehogyis unja az ilyesmit! – Márta anyu? Ő aztán igazán nem! – Mit szólt volna hozzám? Még egyszer se látott ilyen vetélkedőn!
Ha hívtam volna . . . Hívni, hívni, hívni! Az ember nem találja meg rögtön az első szót! . . . A fene egye meg, hogy mindig arra az első szóra kell vigyázni! Hiszen én nem bántottam meg soha! . . . És ugye mindjárt telefonált is, hogy program, meg hogy este, meg hogy szeret, és hogy boldog vagyok, és hogy . . . – ki az az Erzsébet? . . . – mindig neki telefonál; tavasszal is megkérdezhettem volna, de . . . de hát fut, röpül folyton, bele se lehet kapaszkodni; anyu! tíz perc múlva indul a játék, tíz perc vagy húsz perc múlva, a tizedik, a huszadik, a századik, mindegy . . .
. . . Jó; nem leszek Ákos felesége, ne félj! Igazad van, nincs igazad, teljesen mindegy; nem azért . . . – igaza senkinek sincs, nekem sincs; nem azért . . . Nem azért, nem azért; értsd meg! . . . Igazad van, hogy a nagy írót szerettem meg benne, pedig nem is nagy író, de nekem mégis a nagy író, és akkor nekem mégis így van; világos? Még, ha olyan sokkal öregebb is, és ha a nagy-fia, aki nála maradt a múltjából, ezekután az enyém is lett volna, és hogy ez teljesen őrültség, mindenki ezt mondja, hogy őrültség, hogy könnyelműség, hogy áldozat, hogy imádatból nem szabad, szóval, hogy komplett őrültség, ezt mondja mindenki, én is ezt mondtam, és mégis . . . – csak te nem mondtad, de csak te nem akartad igazán, és . . . és én se . . . És már én se . . .
Hát nem tudod, hogy már én se? . . . már tavasszal se? . . . De hát elhozta most a fiát, ideállította elém, ma délben is, mindjárt azután, hogy elmentél . . . Tudtam, hogy idejön, tudtam, hogy meg akarom neki mondani . . . Csakhogy pont amikor te itt vagy, velem, vagy odaát a könyvtárban, vagy itt valahol, a városban, Erzsébetnél, vagy mit tudom én, hol vagy velem . . . amikor ő is azt hiszi, hogy azért nem akarom mégse, mert ahogy mindenki huhogja: a nagyfia miatt nem, – mert hogy őrültség, hogy fiam legyen mindjárt, ez, szóval az, aki nem is az . . . – hát én, épp én mondjak neki ilyent, én, aki . . . aki épp úgy nem vagyok a tiéd, anyu, és akinek ilyen barátnője van épp azért mégis, te, Márta anyu! . . . s akkor mondjam, hogyan mondjam *akkor*, amikor itt vagy velem?! . . . – Pont most jöttél; tudtad, hogy most kell döntenem, hogy most akarok dönteni; – honnan érezted így?! . . . – és azért röpültél el, dacból, konokságból, vagy mit tudom én, talán azt hiszed, ez a bizonyos agyoncsodált, agyongyűlölt, agyonfélt keménységed (melytől, tudom, te félsz és te szenvedsz legtöbbet), s melyet tüntető büszkeséggel viselsz mégis, amiatt kell folyton kifutnod a világból –, hogy magam dönthessek; hogy ne hívhassalak, hogy ne tarthassalak! . . . – hát haragszol rám? Tíz perc múlva indul a vetélkedő; nem rutin, semmi se történik rutinból, soha, még a hazugság se, annak se, aki min-

dig hazudik – ne félj. Ne félj, örököltem tőled – mit? – pont, ami a legfontosabb!

Jössz holnap?!...

... Ebben a városban mindig így van? – imént még majd elolvadt a járda, most meg már csíp a szél, goromba, kergeti az embert – pedig nem kell félnie a nyavalyásnak, hisz eszébe se jut senkinek, hogy kérjen tőle valamit. Kitől? mitől? – tőle? Ugyan! Ha zivatar sincs a hóna alatt, akkor mi-jogon ijeszteget?! Be nem zavar egyetlen kapu alá sem, hogyisne!... Egy meleg tea legföljebb, ott, a presszóban, de csak amúgy állva, persze, fél rum bele, igen, nekitámaszkodva a pultnak – az emelkedő, szállongó gőz hogy szétterül a homlokon, s ölelkezve nyúl a halánték felé...

– Még egyet tessék, ugyanígy, igen... Tessék?... Nem, nem ülök le; csak így... Köszönöm...

... Revolverezni is sokféleképp lehet, az ám!... Például azzal, hogy... – Na, nem, várjunk, megálló; azt is én kezdtem, természetes, hogy elkezdtem... Hogy mindig is mennyire szerettem volna egy kislányt; és ha a Gyurkánk már itt van, akkor meg méginkább; szóval, hogy nem akarom ezt a Gyöngyit odaadni senkinek, és semmiért, mert így jó, így lesz nagyon szép, illetve majd csak lesz valahogyan...

– Majd lesz lányod! Éppenséggel még lehet...

Ő mondta, s nem kiabált, szépen beszélt; – revolverezett:

– Lányunk! *Nekünk*... Érted, miről beszélek?... Ha olyan nagyon akarsz egyet mégis...

– Ha akarom...

– Akarod?...

– Akarom...

– Akkor majd nem kell ez...

(Nem, legyünk csak igazságosak, ezt nem mondta már, csak hallgatott, csak revolverezett, és én féltem a revolvertől, mindenki fél; – nem féltem, csak csöndet akartam, az eszelős, a reszkető, a bizakodó, az erőszakosan didergő csöndet akartam, a mindegy-milyen csöndet akartam, higgyétek el...)

És várni... és várni tovább... És mennyire nem-várni!...

Hogy csak lány ne legyen!

Ez a szurkolás, a szorongó fél-gyilkosság: – csak ne... csak az ne!... Utálkozás és émelygés; – anya, aki a gyermekét hordva... Egyszer már meg is indult az egész, de a görcseim... – még ne!, a bizonyosság, az még ne!...

– Csak egy rumot; teát nem. A süteményt? Jó, majd odakint. Adja ide, nem bánom. Csak gyorsabban!...

... István lett. Mert az apját is így hívják.

(Megint a szél.

Jó; hát legyen a szél.

A pad. Fa alatt; – kevesen járnak, ég a lámpa. Nincs hideg.)

... Tíz kislány, száz kaland, futó kaland, így hívják – nem baj, majd elmúlik... Majd lehiggad; az okos asszonyt nem idegesíti... lakásom van, két szép fiam, vagyis három gyermekem, mind egészséges, mindannyian egészségesek vagyunk, megvan mindenünk; mit akarok még!... Két nap szolgálat, egy nap otthon; – három nap szolgálat, fél nap otthon, és így tovább; – tíz kislány, száz kaland... Aztán, igen, aztán hirtelen csak egy. Marica. Megtudtam, hogy ez Marica. És hogy: egy... – Két nap szolgálat, fél nap otthon; aztán – most az: egy...

És végül fél nap se otthon.

Kilenc se!

Disszidálás. – Repülővel. Maricával.

A parancsnokságról:

– Márta, maga még nem tudja?!...

Más is:

– Igazán nem tudja?!...

Gáz! Vagy a szolgálati ház emeletéről!... Gáz. Mind a négyen. Gyurka, István. És Gyöngyi, velem. Négyen. Talán sikerül... Túl szépek vagytok... Azért majd sikerül. A világ is szép; mégis...

(A pad. Másik pad. Nem kell a világos... Lefeküdni nem szabad. A szálloda, igaz a szálloda!... – Nem! Csak nem lefeküdni!... Tea nincs sehol; forró tea az egész világon sincs ilyenkor, tessék tudomásulvenni!...)

... A kilencedik nap. Apám jött.

És valaki föl tudott nevelni... Három unokát...

Énvelem a legkönnyebb: – kórház, altatás, még mindig kórház, csak aludni, aludni, még, csak aludni...

Mert utána, utána... mi az, hogy utána?... Végleg a semmi! Így, egyszerűen, drágám; nem baj, ha nem érted, mi az? – Semmi. A Semmi. Pont. Az sem: – luk.

Vagyis: – szolgálati lakásnak vége, a pártból alászolgája (majdnem az apámnak is!), állás, ugyebár, semmi... aztán végre, jósokára segédiktatónak Csabára...

Nem túl messzire, az igaz... Nem mindig egyedül, csak...

Eh, ez a krémes, vagy mi a fene!... A cukrászdában se ettem volna meg; minek adták velem?!... Fuj!

... De ti vagytok.

*

... Úgy kitakarítok, Márta anyu, de úgy, még az előszobát is fölnyalom, hogy elcsúszol, amikor belépsz – fenékre ülsz; sss, de kinevetlek!

Albérlet vagy nem albérlet – idenézz, hogy rendben a szekrényem; elájulsz, ha belesel! Torony-pontosan egymáson minden: – valld be, így még neked se sikerült mindig a fehérneműinkkel!... A Patyolatból is megkaptam mindent – a tiszteletedre, látod! – összes őszi göncöm rendben már! Itt lógnak, itt fekszenek, itt sorakoznak: – számbaveheted, mije van a lányodnak; nézd!... Pulcsik, kardigánok, száljaim letakarva; – nem te tanítottál rá?...

Be mersz nézni a konyhába? Ez a sarok az enyém; – elég ez nekem, anyu; mikor főzök én itthon?!...

Várj, az ablakot még befújom ezzel a vacakkal; – nem bírod a szagát? – mire jössz, kiszellőzik! Csak ragyogjon!...

*

... Szégyen... ilyenkor reggel, az új fényben, a betolakodó napban – szégyen az eszmélés... Hogy este, sötétben, éjszaka, a hidegben, a magányban, a közönyös villanyfényben – fájt.

Nem szabad...

Mert akkor ilyen a reggel...

Amikor pedig rendben hát megint minden. Megint – és régóta. Lakás is, állás is – nekem is, nektek is – mindnyájatoknak, mindnyájunknak, ugye... Megnőttetek; – felnőnek a gyerekek, így mondják, mindennek ellenére is fel-

nőnek a gyerekek . . . Mert én „kemény" asszony voltam – ugye, ezt hajtogatta, Gyöngyikém, körülöttünk mindenki? . . .

De hát most, most mindez már hová lett?! Tehetetlen, toporgó, nyavalyás, szenvelgő, lelkiző fehérnép, öregedő liba, aki nem tudja kimondani, még kimondani se meri, amit akar – amit szeretne . . .

Elég volt! Gyerünk! Kifizetni a szállodát, aztán gyerünk!

– – –

– – –

– – –

Szentség! . . . Hol hagytam a pénzem?! A táskám!

A táskám megvan! De a pénz?!

Itt – nem – csak amit visszakaptam valahol – begyűrtem a zsebembe! – Semmi – ez semmi!

És ez! – egy húszas; – hol adták vissza?!

Szentség! – Hol?! – Melyik presszóban? . . . – mit ittam? – teát? – hol?! . . .

Á! – más személyzet . . . A tükröm is, hol a . . .

– – – –

– – – –

Menni, menni, menni innen! . . .

És megint nem beszélni.

Nem, nem, nem! Fölösleges, és értelmetlen, és minek? és úgyis úgy lesz . . . és jó lesz, minden lesz, mindig minden meglesz . . . – Csak mi nem beszélünk.

Ne beszéljünk.

Tudod, hogy nem szoktunk beszélni.

Tudod, hogy nyugodt vagyok.

Nyugodt vagy, tudom.

Csak ez az, amiről egyszer mégis beszélnünk kellene . . . Ez, ez, ez . . .

Majd egyszer.

Hát látod . . .

*

. . . Jé, de sietett a postás!

Ki dobta be a levélszekrénybe?!

– *„Táviratilag hazarendeltek, nem maradhattam két napig . . ."*

. . . ő??? . . . hát itt volt! . . . és nem jött fel??? . . .

Nem lehet! – Mi nem lehet?!

Soha nem sértődött meg. Márta anyu nem sértődik meg.

. . . Hiszen döntöttem! . . . Micsoda szó, juj! – Hiszen *úgy* döntöttem; nem tudod?! . . .

Nem tudtad?!

De, de, de: – amikor kezedben volt a tollad . . . amikor ezt írtad . . . amikor nekifogtál, akkor tudtad . . .

Színházjegyet szereztem estére . . . és húst kaptam, hogy főzzünk magunknak, együnk valami házi ebédet . . .

És nincs semmiféle Erzsébet; tudom. Még ha telefonálsz is neki legközelebb.

– *„. . . . apád hazajön, amnesztiát fog kapni. Vagy már hazajött. Én nem akarom látni; ezt tudod. Téged is, remélem, békén hagy."* –

. . . Megbeszéltük.

BEDE ANNA

A tűz emlékei

Kis kertem
a vulkán oldalán
hervad a szőlő levele
már seregély se száll
majd csak a hó
majd csak az álom
Álmodtam talán
hogy hánykódtak alattam tűztengerek,
hullámokon úsztatták a felgyúlt eget,
a hegy vörös kakasként rázta magát,
szikrákkal szikráztatta az éjszakát,
hol kukurikolt, hol jajgatott,
habokba ugráltak égő kődarabok,
vérzett a víz, sistergett, sikoltott a kő,
megnyílt a föld, részeg hegyek tántorogtak elő,
vörösréz-békák pattogtak ide-oda,
vörösréz-madarak zuhantak a tűz kútjaiba,
és fájt a tengernek a hegy, fájt a magasnak a mély,
fájt víznek a tűz, tűznek a víz, napnak az éj,
a mélységnek fájt fájó-fájdalmat okádnia,
fájt a hegy-csecsemőknek a vajúdás-komédia . . .
Már nincs
nem is volt
a születés nehezebb mint a halál
de mindkettőt könnyű elfelejteni
Már
nem él
csak szedett tőkén néhány színes levél
Fejem lehajtom
álmodom hulló hóról
hamvazó takaróról
halk szellő-altatóról
örök-csöndet adóról
a vulkán oldalán

Csak az időt

Két festőnővel sétáltam tegnap.
Rajzolták kanyarulatait az útnak,
festették a jeges fasorokat,
ahogy az ég peremén összefutnak.

Vonalak, fények, színek kavargása . . .
Álltunk szikrázó hóbástyák felett,
elbűvölten merültek a tájba,
nézték a mélyen táruló teret.

Én meg csak az időt
láttam, amint zúdul a kunyhókon át,
a hátunk mögött
elporlott ezredek lenyomatát.

Csak az időt,
mely sziklákat dönt ki és völgyeket ás,
s a nyomok fölött
csak élet van, halál és feltámadás.

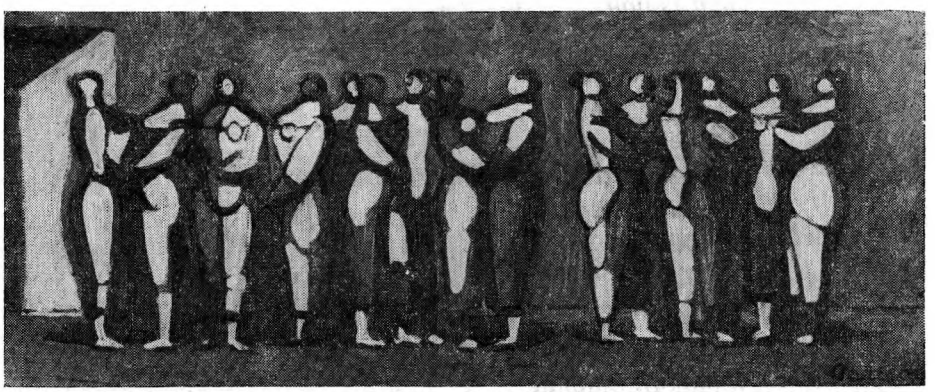

JÓKAI ANNA

A reimsi angyal

Ott áll a kapubélésben, szárnya még feszül az utazástól.

– Itt vagyok – szól a mellette álló csonka férfiszobornak. S mosolyog hozzá, kis kacér grimasszal, mint aki hosszú bújócska után fölfedi magát.

A férfi sértődött. Homlokán három mély ránc, az angyalra rá se tekint. Nem is hallja talán. Előre néz, a földre, dagadt szemhéját leereszti, csupa kétségbeesés.

– Nem bírom tovább – mondja. Pedig szent.

Felettük tébolyultan nyúlik a gótika. Elvékonyodó ujjak a távozó értelmet keresik.

Már ősz van, hidegebb a száraz csipkék csontsárgasága. Odahúzódnak a hippik, zörög a konzervdoboz, legurul a lépcsőn, üresen, a paradicsomos hal végigfröcsköli a köveket. Jean-Baptiste előveszi a pipát, a füst felszáll az angyal arcába. Louisa nevet.

Jean-Baptiste-nak tetszik:

– Kifüstöljük innen – mondja.

Odakeni maszatos ujját az angyal lábához. Mint a vér, ragyog a paradicsom.

– Hol voltunk tegnap? – kérdezi Louisa, feketevirágos trikóját bokájáig nyújtja, beletakaródzik.

– Nem mindegy? – Jean-Baptiste visszaül mellé, saruját lerúgja, meztelen talpát dörzsöli a kőlépcső élihez.

– És innen hová megyünk?

– Ne kérdezz! – feleli a fiú. – Aki kérdez, annak hazudnak.

A lány vállat von, hanyattfekszik a lépcsőn, fordítva, a feje lelóg.

– Ez a mi angyalunk – mondja hirtelen. – Nézd csak a haját.

Valóban. A homlokán meg a fülénél lágyan bekunkorodik.

Jean-Baptiste rojtozza a nadrág szélét.

– Nekünk nincs angyalunk.

– Én egyszer sírtam – mondja Louisa, látszólag logikátlanul.

A fiú kotorászik a foszlott zsákban. Kiveszi a narancsszín csatosüveget. Iszik. Nyújtja a lánynak, kortyol az is.

Reggel van. Jean-Baptiste odavizel az angyal lábához, a patak lefolyik.

– Mi is megdöglünk – mondja Louisa.

– Észre se vesszük majd – Jean-Baptiste korbácsba fonja a haját. – Mi nem termelünk fájdalmakat. A semmi örül a semminek. Érted te ezt?

Kocsi, csukott, koromsötét Mercedes húz el a templom előtt, eltűnik balra.

– Ki az okos? – kérdezi Louisa. – Aki vállalja a céltalanságot, vagy aki letagadja és kitalálja a pléhdobozt, négy kerékkel?

– Disznók – Jean-Baptiste köp. – De te ne kérdezz.

A koromsötét, csukott kocsi jobbról visszakanyarodik, fékez a lépcsőnél. Nyílik a rejtett ajtó, a családfő kilép. Szőke, ápolt szakálla elnyeli a száját. Ki-

segíti feleségét, a feleség haja is szőke, hosszú, egyenletesen hosszú, minden hajszál milliméternyi pontossággal ér véget a háta közepén. A gyerekek is szőkék, két kislány. Fejükön fehér, hajtott szélű vászonkalap, szalag tartja összsze az álluk alatt. Foguk kissé előreáll, ettől úgy tűnik, kíváncsiak.

– Mégis ez az – mondja Klaus. Elindul felfelé, az asszony és a gyerekek mögé sorakoznak, Klaus szakálla elöl lebeg, mint a pajzs.

Kikerülik Jean-Baptistot és Louisát, a köpést, a mártást és a vizelettócsát, egyenként kerülik ki s közben sunyin odalesnek.

– Szomorú. Hej, de szomorú – mondja Hilde, s megigazítja a fehér kalapocskákat.

Jean-Baptiste tövig kinyújtja a nyelvét, Louisa is, bégetnek.

– Ezt miért csinálják? – kérdi Hilde.

– Ezzel fejezik ki állati lényegüket – mondja Klaus –, és megvetésüket minden iránt, ami az emberi szellem nagyságát dicséri. A székesegyház, melynek lépcsőjén haladunk, a tiszta gótika pregnáns esete . . .

A kisebbik fehérkalapos visszabámészkodik Jean-Baptiste-ra és Louisára. Megbotlik az utolsó lépcsőn. Az apja észreveszi és figyelmeztetően, indulat nélkül belenyomja hüvelykujját a lányka bordái közé.

– Jaj – sikoltja a gyermek, de csak ennyit és fegyelmezetten belép a sötétbe.

– Kiirtjuk őket? Ezeket mind? – kérdezi Louisa. Szórja a zsákból a ragacsos papírokat.

– Ostoba. Röhögj rajtuk. Látod – Jean-Baptiste fölmutat –, ez is röhög az egészen.

Félkézzel eléri az angyal térdét, körbetapogatja, aztán fogják a zsákot, húzzák maguk után és eltűnnek a porban.

Klaus hunyorog a hirtelen fényre, becsukja az útikalauzt.

– Az oldalhajó gazdagsága vetekszik a kereszthajóéval – mondja. – Siessünk, Hilde. Még három hátra van.

– Klaus! – az asszony megáll a lépcső alján, a két gyerek mellette s ő könnyedén rájuk támaszkodik. – Kell, hogy legyen itt egy angyal. Valami angyal . . . – folytatja, bizonytalanul a csöndben. – Úgy írják a könyvek.

– Konvencionális megállapítás. Hemzsegnek az angyalok. A középkori templom jellegzetessége – mondja Klaus oktatóan.

– De ez egy *más* angyal . . . Különleges . . . – mondja Hilde s kapaszkodik a vékony nyakacskákba.

Klaus ránéz, szigorúan.

– Az angyalok egyformák. Lapos díszítőelem. Nem értelek, Hilde.

Hilde mégegyszer megpróbálja, visszalép egyet a lépcsőn, a gyerekek nem követik, megállnak, Klaus lent a kocsinál, ijesztő ez a bomlás, a négyszög megcsuszamlása.

– Jövök, Klaus – mondja. Simított szoknyával ül a kocsiba. – Hova megyünk most? Tudod?

– Nem értelek, Hilde – ismétli a férfi. Lyukacsos kesztyűt húz, begyújtja a motort. – Metzből jöttünk, s megyünk Párizson át egyenesen Chartres-be. Világos?

A kislányok megerősítik álluk alatt a szalagot. Hilde bólint, s ahogy a kocsi előredöccen, ráhull haja az arcára.

– Elkéstem – lihegi Madame Chouchou, s ötöt kopog a kövön botjával. – Pedig ezek adtak volna. Érzem.

Itt szokott állni az oldalkapunál. A külföldiek azt képzelik, a templom nevében tartja az ezüstös skatulyát.

– Drága jó Szűzanyám, segíts! – mondja az angyalnak. – Micsoda rossz nap. Drága Szűzanyám. Hiszen te mindent el tudsz intézni. Most hova szaladjak? Inkább a mozihoz? Drága Szűzanyám – mondja az angyalnak konokul. – Két hét derült időt kérek tőled, hogy legyen kedvük jönni . . . és azokat hozd ide, akiknek van és adnak, mi az neked, látod én hiszek benned, te viszont elintézed cserébe . . . Híveidet segítsd, ne az ellenségeidet, légy rendes, légy okos, drága Szűzanyám . . . – Csókot lehel csokorba fogott ujjaira, felteszi a csókot az angyal ruhájának redőibe.

– A mosolygás nem elég – mondja gyengéd megrovással. – Ezt belátod.

Áll a botra támaszkodva, kémleli a főutcát, a nap szembeéri, az ezüstös skatulya visszaveri a fényt, morzejel vibrál a levegőben.

– Mit? – mondja az öregasszony. – Menjek át a Koronaékszerekhez? Igen? – Izgatott lesz. – Megtehetem. De ha megint becsaptál, nagyon fogok haragudni.

Mielőtt lelép, megüti a bottal a lépcsőfokokat. Az égre óriási felhő ragad, s órákon keresztül esik az eső. Olyan erősen esik, mint tavasszal, átlósan esik, a templomőr behajtja a kaput.

Marcello a rajzmappával felszalad az útról, lapul a falhoz, az angyal alá. Az eső itt is eléri, s a talapzaton összegyűlt tócsa széles kalapjára csurog.

Futna tovább, a mappát dugdossa pepita köpenyébe, az égre néz és az angyalt látja meg helyette, váratlanul, egészen közel. Meglepődik. Az angyal arcát vékony fonálban befolyja a víz, szemüregéből a nyújtott szájszögleten át, kis megszakításokkal peregnek a cseppek sovány mellkasára.

– Szép – gondolja Marcello és bűvölten figyeli. – Szüntelen mosolygás a szüntelen könnyek alatt.

– Nem felejtem el – ígéri önmagának. Viszi a mappát, a hasára szorítva, a hűlő fasorban.

Aztán nem esik többé. De a nap nem tér vissza, csak átdereng a szürkeségen.

Bálnaalakú busz érkezik, egyetlen, icipici ajtó az elején. Az icipici ajtócska kinyílik, a vezető kiszáll. Int. S kiszállnak mindannyian, libasorban, a vezető ajka mozog. Hozzácsapja a sofőrt is a menethez. Kulcsot vesz elő, gondosan lezárja a busz ajtaját. A többiek várnak, amíg a kulcsot aktatáskája mélyén elhelyezi.

– Lehet kicsit beljebb menni – mondja a vezető, s ők beljebb mennek.

Egy fejkendős néni, súlyos hajkoszorúval, tétovázik a küszöbön. A jobb kezét már emelné a homlokához.

A vezető gyorsan melléáll, megfogja ezt a jobb kezet könyéknél, s udvariasan átsegíti a küszöbön.

Sokáig maradnak bent. Egy napszemüveges fiatal nő sokszorosított nyomtatványból olvas, időnként körülnéz, keres, s mikor a kettő – papír és tárgy – egyezik, diadalmasan felkiált.

Majdnem elhaladnak, visszafelé, az angyal előtt. A vezető fejét csóválja, súg valamit a napszemüveges nőnek, rábök az aktatáska csücskével a lista utolsó pontjára.

A nő szégyenkezve tereli vissza a csoportot. Dallamos althangján elmeséli, amit a szoborról tudni illik. Ketten jegyzetelnek.

A vezető előresiet, kinyitja a bálna-busz ajtaját. Ott áll, amíg egyenként beszállnak, a szája megint mozog. A sofőrt vidáman feltaszítja a kocsiba, utánaugrik ő is, ruganyosan, – azután valamennyien kiintenek a törhetetlen ablakokon, integetnek az üres térnek.

Alkonyodik, de ezt csak sejteni, csupán a szürke lesz szürkébb, ahogy mögüle a fény kivonja magát.

Hriszto két tömött bőröndöt cipel, viaszosvászon batyu a hátán.

– Csak ezt a nyomorult templomot elérjem – fohászkodik –, ezt a nyomorult, rohadék templomot. Leülök a lépcsőre, az archaikus pofákhoz, kifújom magam, aztán irány a vasút.

Huppan a csomag a kövön. Hriszto előveszi zsebkendőjét, leteríti, ráereszkedik, térdét összezárja. Nyálazza szíjas tenyerét.

Nyugtalan lesz. Kibontja a viaszosvásznat, keres valamit. Megnyugszik, sóhajt.

– Elintéztem a dolgaimat – gondolja elégedetten. – Már-már azt hittem, kifutok az időből. De mégis sikerült.

Mária lassan sétál fel a lépcsőn. Zöld muszlinsál lebeg utána, őszülő kontyát körülkötötte. Szétnyílik alatta a plisszészoknya, mint egy néma harmonika.

Fázik, kezét a nyakára borítja, keresztben, olyan ez, mintha bal kézzel meg akarná fojtani magát, de a jobb keze nem engedi még.

– Az ember mindent magával cipel – gondolja, pedig nincs nála más, csak az apró gyöngyháztasak, nikkelezett csattal. – Mindig, mindent, mindenhova.

Az angyal beolvad a falba, az asszony tétován odanéz, de csak a homorú sötétet látja.

Hriszto fiatalabbnak hiszi Máriát. Megtéveszti a zöld muszlin és a gyöngyháztasak. Közelebb húzódik, kirakja kincseit a lépcsőre.

– Technika – mondja dicsekedve, – Rádió. Sechs tranzisztor. Verstehen? Six.

– Eljöttem otthonról – gondolja Mária. – Otthon a lányom festi a műhaját. A lányom lánya kihányja a tápszereket. A lányom apja tévét néz és sört iszik.

– Magnetofon – mondja Hriszto és lázasan pakol. – Made in Japán. First class . . . – Piciny, cérnavékony elemlámpákat gyújtogat, hadonászik, vihog.

Mária szórakozottan bólint.

– Kár volt – gondolja. – Hiszen most már végleges: nem a világot csukták be. Az én ablakom lett tejüveg.

Hriszto hatalmas ollót mutat, csattogtatja.

– Prima . . . Prrrima . . . – ropog az r betű, pattogva ugrál a kövön.

Mária már emelkedne, amikor meggyújtják az oldalreflektorokat.

A férfi szemből látja az asszony arcát, gyorsan szedelőzködik.

Felfénylik az angyal, mosolya ömlik az árnyék alól.

– Angyal – mondja Mária döbbenten. – *Az* angyal.

– *Ein* Angel – legyint Hriszto –, nur ein Angel. – Á kétezer wattos fényszóróra mutat: – Technika . . . Ja. Technika ja. Aber Angel . . . – sajnálkozva ingatja a fejét. Siet. Huszonegy húszkor indul a vonat, átszállással, haza.

Az asszony marad még. Megpróbál a szobor mögé nézni. Aztán ágaskodik, rángatja a csonka lábujjakat. Ravasz fény ez. Alulról halad fölfelé.

– Mit tudsz te? – kérdezi az angyaltól. Ingerli ez a rendíthetetlen mosolygás.

TÉNAGY SÁNDOR

Számtanpélda

Ha összeszámolnánk
eddig megtett lépéseinket
igen figyelemreméltó következtetésekre
jutnánk
Csupán azt kell eldönteni
melyek voltak a fontos
melyek a hiábavaló lépéseink
A számok összehasonlításából megkapjuk
a végeredményt

E művelethez persze csak az kezdjen hozzá
akinek megbízható a memóriája
és aki szántszándékkal nem csapja be magát

Példának okáért
eddig 6 millió 517 ezer 341 lépést tettünk
hogy eljussunk a zöldségeshez
483 millió 869 ezret azért
hogy munkahelyünkre érjünk
mondjuk 180 milliót azért
hogy megtaláljunk egy nőt
ennél valamivel többet hogy aztán
elkerüljük egy másik nő miatt
eszpresszó fodrász WC értekezlet
ennyi és ennyi
ne felejtsük ki a társadalmi haladás útján
megtett lépéseinket
valamint a kutyakiállításra futballmeccsre
és rovargyűjtésre felhasznált lépéseinket sem

Ugyanígy megszámolhatjuk szavainkat is
Itt a következő szisztéma szerint csoportosítsunk
szavak amikor csak beszéltünk
szavak amikor mondtunk is valamit
Ennyi és ennyi szóval csaptunk be valakit
ennyivel magyarázkodtunk ennyivel védekeztünk
ennyivel és ennyivel igyekeztünk
szigorúnak jópofának megbízhatónak látszani

Persze ezek csak példák az anyaggyűjtésre
a listát mindenki kiegészítheti
jellegzetesen egyéni lépéseivel
és szavaival

A végeredmény hitelessége érdekében
azokról a lépésekről sem szabad megfeledkezni
amikor csak egyhelyben toporogtunk
vagy lábunkat lóbáltuk
továbbá azokról a szavakról sem
amelyeket valamilyen oknál fogva
sohasem mondtunk ki

Jelbeszéd

Mióta siket-némák a szomszédaim
én is szótlanabb vagyok
különös jeleket találok ki
hogy megértessem magam

Például belerugok a székbe
kéziratpapírral tömöm be a fülem
az asztalról lesöpröm a hamutartót
a szivarzsebembe öntöm a pálinkát
néha amikor nagyon fontosat akarok mondani
a falba verem a fejem

Elhihetik nagyon tartalmas
ez a jelbeszéd
Csodálkozom is hogy a tévébemondók
nem hasonlóképpen kommentálják
a világeseményeket

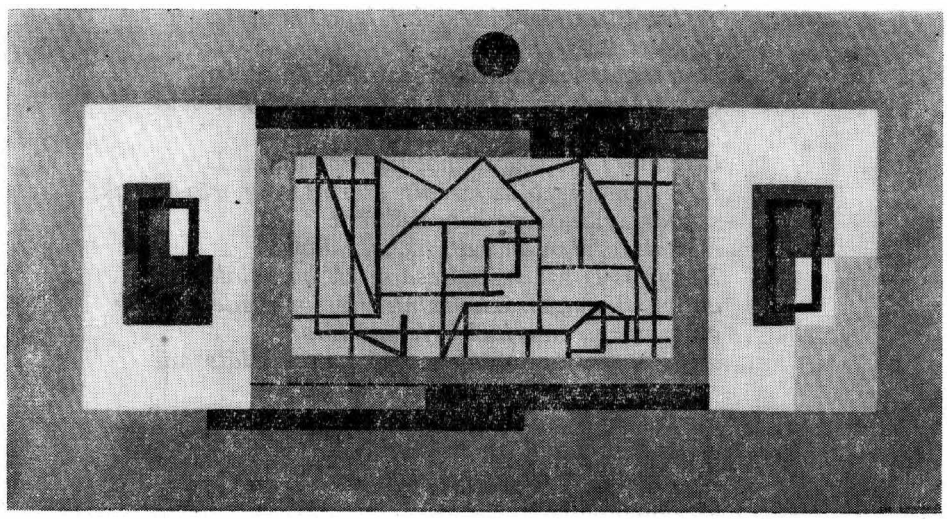

THIERY ÁRPÁD

Oroszlánok kora

Regényrészlet

III.

A katonai helyzet súlyos volt. Sokkal súlyosabb, mint Wolf sejtette.

Előző nap három fontos esemény történt, amely megrendítette a fegyelmi szakasz önbizalmát. A biztos éjszaka átküldött a demarkációs vonalon egy olasz származású vöröskatonát a szerb megszálló katonaság parancsnokához. Az olasz útjáról csak a dandárparancsnokság vezetői és a fegyelmi szakasz tudott. Wolfék elkísérték az olaszt a demarkációs vonalig, ott ácsorogtak elérzékenyülve nem messze a viadukttól. Az erdők sötét vonulatánál csak sejteni lehetett az erdészház romfalait. Mindent csak sejteni lehetett, azt is, hogy ott állnak a sűrű éjszakában, az olasz könnyű lépéseinek neszét is csak sejteni lehetett, amely csakhamar felolvadt a meleg csöndben. Ez volt az utolsó útjuk a Rábával. Bár annakidején elég nehezen barátkoztak meg a nevetséges formájú autóval, most körülállták a szálloda udvarán, búsan nézték a kocsit és a gyerekarcú sofőrt, aki a katonai fölszerelések rakodását irányította. Csaknem könnyeztek.

Nem sokkal később, még a kora reggeli órákban távirat érkezett Budapestről.

MINDENKI MARADJON A HELYÉN!

A biztos még abban az órában a páncélozott sínbusszal elindult a fővárosba. Kopasz fejét kidugta a kajütszerű ablakon, és azt mondta Wolfnak:

– A délelőtt folyamán égessetek el minden iratot! Ez legyen az első dolgotok!

– Az egész irattárat? – hökkent meg Wolf.

– Az egészet! Az utolsó ív papírig mindent!

Wolf megsemmisülve ácsorgott a sínbusz mellett, a papírokkal a kis remény is elszállt, s tulajdonképpen csak most fogta fel, hogy valóban nagy baj van. Azt gondolta sóhajtva: Papírokat életemben még nem sajnáltam ennyire.

A biztos intett, hogy hajoljon közelebb.

– Ha az olasz megérkezik odaátról, helyezzétek el az ügyeleti szobátokban. Mondjátok meg neki, hogy estig okvetlenül visszajövök, addig onnan sehova el ne mozduljon! Ti pedig vigyázzatok rá, mintha a testvéretek volna!

Reggeli után, amely fél csajka feketekávéból és egy darab sűrű, morzsalékos kenyérből állt, a szakasz Wolf irányításával kihordta az irattárat a kazánházhoz. Az egészet bedobálták a tűztérbe, kevés petróleummal megöntözték, és a szélénél meggyújtották. A rövidcsövű szállodai kéményből hamarosan áttetsző, sárga lángok csaptak ki. A fegyelmi szakasz tagjai ott álltak temetői csöndben, mintha fontos hozzátartozójukat búcsúztatták volna. Komor arccal nézték a kéményt, a magasban eltűnő lángokat. Az arcok megváltoztak, kirajzolódott rajtuk a reménytelenség. Napok óta hallották a roszszabbnál rosszabb híreket az összeomlás előtt álló tiszai frontról, amelyben, mint a vérátömlesztés, már csak egy-egy elkeseredett ellentámadás tartotta az életet. Szegeden a francia megszállás védelme alatt már menetkész volt a fehér ellenforradalmi hadsereg, és az utóbbi héten a vörösdandárból több tisztnek nyoma veszett. Wolfék a rossz hírek ellenére is rendületlenül bíztak a helyzet jobbrafordulásában, nem tudták elhinni, hogy elveszhet minden – egész a mai napig. Az iratokkal a reményük is elégett. Alig szóltak egymáshoz, és az, hogy aznap is elvégezték a laktanya udvaron a kötelező fegyvergyakorlatokat, a többiek nem kis ámulatára, ez már nem a remény ereje volt, hanem a megszokás fegyelme.

Wolf egész délelőtt a városban bolyongott. Utcáról utcára járt minden különösebb cél nélkül, közben kérdéseket tett fel magának, és válaszokat keresett hozzájuk. Keserves út volt, mert ezek a kérdések nemcsak a lány sorsára, nemcsak a saját és kettő-

jük életére vonatkoztak, hanem mindarra, ami körülöttük történt, amire Wolf feltette az egész életét. Tekintete ide-oda vándorolt a házakon, a siető, riadt arcú embereken, és azt gondolta: milyen furcsa, hogy miután elégettük azokat az élettelen papírokat, ezek a házak és ezek az emberek az én szememben már nem ugyanazok, mint előtte voltak.

Amikor visszaért a szállodához, a főbejárat lépcsőjén egy tízéves formájú mezítlábas, elhanyagolt gyerek ült.

– Mit keresel itt, fiú? – hajolt le hozzá Wolf.

A gyerek felpillantott, aztán szótlanul elfordította a fejét. Wolf jobban megnézte a széltől recézett, fáradt arcot, rosszul nyírt rövid haját. Ismerősnek tűnt előtte a fiú, mintha látta volna már, tegnap vagy tegnapelőtt, nem régebben, s akkor hirtelen rájött, hogy az állomáson találkozott a gyerekkel, amikor Hajnalt lekísérte a sínbuszhoz.

– Mit kerestél reggel a vasúti váróban? – kérdezte.

– Ott aludtam.

– Miért nem mentél haza aludni? Elvertek otthonról?

– Nem idevalósi vagyok.

– Hát, hova?

– Messze innen – válaszolt bizalmatlanul a gyerek. Nem nézett fel.

– Mit keresel itt a városban? Csavarogsz?

– Nem csavargok. Csak a nővéremet keresem itt.

– A nővéredet?

– A nővéremet – biccentett a fiú. Elkomorulva nézett maga elé a lépcsőre. – De most már rátaláltam végre erre a házra, és megvárom, amíg előjön.

– Ebből a házból? – csodálkozott Wolf. – Nincsenek itt nők, te fiú! Itt katonák vannak. Vöröskatonák.

– Tudom, hogy itt van. A faluban a néném megmondta, hogy eljött a városba a vöröskatonákkal.

A lány ekkor már, ki tudja milyen belső sugallatnak engedelmeskedve jött elő a lármás, költözködő szállodai folyosók szövevényéből, ott állt az ajtóban a régi, kifehéredett ruhájában, amelyet valaha fodrok díszíthettek, lábán az üveggombos cipő ragyogott. Lejött a lépcsőkön, kicsit elérzékenyülve, kicsit meg is törve a találkozás pillanatától.

Azt mondta Wolfnak halkan:

– Az öcsém.

A gyerek felnézett.

– Nagyapát megölték! – nyögte, majd térdre borulva heves zokogásban tört ki. Fájdalmasan és hangosan zokogott, felzaklatva maga körül mindent. Nagysokára is csak szaggatottan, összefüggéstelen szavakkal tudta elmondani, hogy a lovon portyázó fehér tisztek alkonyatkor törtek a majorba. Azonnal lefogták a gazdaság kinevezett üzemvezetőjét, az egyik volt bérest, aki leltárba vette az uradalmat, és a nagyapjukat is lefogták, aki május elsején az uraság hintajában ült. Egész éjjel verték és vallatták, majd hajnalban a kivezényelt álmos cselédek szeme láttára a major mögött egy szilfára sorban felakasztották őket.

Az olasz nem sokkal az est beállta előtt érkezett meg. Kimerülten terült el az ügyeleti szoba vaságyán, és rövidesen mély álomba zuhant.

Wolfék sötétedés után kivilágíttatták az egész várost, és tízes csoportokban járták az elnéptelenedett utcákat.

A sínbusz az esti órákban érkezett meg.

A biztos első útja a szállodához vezetett, bezárkózott az irodájába. Az asztalon nagy összevisszaságban hevertek az olvasatlan politikai füzetek, a szekrény sarkán kimosva várakozott a csajkája. Minden olyan volt, mintha a munkáját megszakítva csak egy percre hagyta volna el a szobáját. Azt gondolta: Minden így is marad... Néhány személyes tárgyat még elő is szedett a ruhájából: az öngyújtóját, a ceruzáját, amelynek a végéről madzagon kopott radírgumi lógott. A Vörös Újság legutóbbi számát is kitette. Egy csomag kártya is a kezébe akadt. Töprengett, hogy mit csináljon vele, az emigrációban talán szükség volna rá, végül ezt is a vaságyra dobta. Elégedetten né-

zett szét, és azt gondolta: A szobám tehát így fogja megvárni a fehérek bejövetelét, mintha magam is itt volnék a közelben . . .

Miután mindent elrendezett, felébresztette az olaszt.

– Mit intéztél?

Az olasz sokáig dörzsölte duzzadt, kialvatlan szemeit, időbe telt, míg teljesen magához tért, és Hajnalt is felismerte. Az inge alól lepecsételt borítékot húzott elő.

– Az ezredes azt üzeni, hogy két feltétel mellett minden bányász visszamehet – mondta. – Az egyik feltétel, hogy adják le a fegyverüket, a másik pedig az, hogy írásbeli kötelezettséget vállalnak, hogy rendesen le fognak menni a bányába, és úgy dolgoznak, mint békeidőben.

Hajnal felbontotta a levelet és elolvasta.

– Valóban – bólintott.

Wolf bement a biztos után az irodába. Megállt az ajtónál, mint oly sokszor, de most esetlenül, ólmos fáradtsággal a tagjaiban. Fölfedezte, hogy hosszú karjaival se tud mit kezdeni, mintha elbizonytalanodott sorsa a karjaiban testesült volna meg. Mintha nem is az enyémek volnának, tűnődött, majd amikor a nyitott ablak tükrében a tárgyak fakó vonalai között meglátta sötétlő, kissé görnyedt alakját, megborzongott, s borzongott egyfolytában. Minden erejét össze kellett szednie, hogy legalább megközelítse azt a fegyelmezett, szolgálatkész tartást, amellyel három hónapon át oly sokszor állt ezen a helyen, az ajtó közelében.

A biztos az asztalfiókban rendezkedett.

– Vége van? – kérdezte Wolf tompán.

A biztos sokáig nem válaszolt. A fiókba bámult, amely maga volt a rendetlenség, tele kis lim-lomokkal, feljegyzésekkel, piros madzagokkal, a futárküldeményeket kötözték át ilyen madzagokkal, pecsétviasz is volt, körömolló, egy zacskóban szódabikarbóna, meg egy ezüstkanál, amit évek óta a zubbonya felső zsebében hordott, és most megvált ettől is.

– Nincs vége, Wolf Antal – mondta. – De meg kell tanulnunk, hogy az élet csak úgy önmagától nem teljesíti az ember álmait. Ezt nagyon bele kell vésnünk az emlékezetünkbe.

Wolf egyik lábáról a másikra nehezedett, de furcsa módon nem érezte, hogy súlya van.

– Maga elmegy – mondta szemrehányóan.

A biztos felnézett. Nem Wolf szavai, hanem a hangja hatolt beléje türelmetlenül, erőszakosan, egy csöpp, de egy csöpp megbocsátás nélkül.

– Ülj le ide az ágyra – mondta.

– Nem. Itt akarok állni, ahol mindig szoktam.

A biztos csak nézte Wolfot, aki úgy állt ott, mint az utolsó almafa a kertjükben, ő pedig valósággal érezte a mozdulatot a kezében, mintha benne szorongatta volna a megrozsdásodott, égett fejszét.

– Mind elmegyünk innen – mondta.

– De maga messze megy.

– Bécsbe. Jugoszlávián és Olaszországon keresztül. Hamis útlevéllel.

– A mai napig együtt voltunk, és most elmegy, mintha elege volna belőlünk. Itt hagyja az embereket, akik a halálba mentek volna magáért meg a forradalomért.

A biztos betolta a fiókot, felállt, odament Wolfhoz.

– Tovább kell élni. Ez most a legfontosabb.

– Mindenki tovább akar élni.

– De a mozgalomnak is tovább kell élnie, Wolf Antal, nemcsak nekünk személy szerint. Egy kis lélegzethez jutunk odakint Bécsben, és újra kezdjük, mert az életünket tettük fel erre. A forradalom elbukott, de nem halt meg.

Wolf nem szólt.

– Ha itt maradok, kivégeznek engem is a fehérek. A bukott forradalmak sorsa, hogy a legjobb forradalmárokkal is úgy bánnak el, mint a közönséges bűnözőkkel. Mert dühükben nem tudnak velük mást csinálni . . . A történelem ismétlődik, és nagy önzés volna azt kívánni, hogy épp velünk ne történjen meg az, ami az elkövetett hibák-

kal és a bukással jár. De az éltethet tovább bennünket, hogy tudatosan, célszerűen fogtunk a dolgokhoz, és ha időnként jártunk sárban is, belül tiszták maradtunk.

– Maga elmegy – morogta Wolf.

– Ti is elmentek haza a bányához. A szerb parancsnok írásbeli ígéretet adott, hogy visszafogad benneteket, szüksége van rátok. A demarkációs vonalon túl biztonságban lesztek. Most akármilyen rossz életet is előbbre kell tartani, mint a halált. Vállalni kell az átmenetet, és ehhez élni kell. Nem csüggedés ez, nem feladása a harcnak, hanem materialista felfogás. Nem elfordulás attól, amit a forradalomért vállaltunk, hanem a szükségszerűség. A mozgalomnak most arra van szüksége, hogy éljünk, és bármilyen körülmények között is, de dolgozzunk.

– Nem fáj magának, hogy elhagy bennünket? – kérdezte Wolf. Elkerülte a biztos tekintetét, kinézett az ablakon, és maga sem értette, hogy miért, szerette volna, ha esik az eső.

A biztos sokáig nem válaszolt.

– „Nagy az én bűnöm: a lelkem a bűnöm, hogy messze látok és merek"... – mondta a csönd után. – Egy nagy költő, Ady Endre írta ezt, Wolf Antal. Ha már nem bírok a nyugtalanságommal, akkor ezt a két sort kezdem hajtogatni magamban. Ettől megnyugszom. Tudom, hogy egész idő alatt jót akartam, és ez is megnyugtat. Teljesíteni akartam az álmokat. Tudtam, hogy tenni akarok valamit, és azt is tudtam, amikor hozzáfogtam, hogy mit akarok tenni. Így jutottam a mozgalomba. A többi a véletleneken múlt. Amit tettem, nem bántam meg. Az ember, amit tudatosan cselekszik, esetleg később helytelennek tarthatja, de soha meg nem bánhatja. Ez az én fundamentumom, Wolf Antal, és ettől kisebb a fájdalmam, hogy elmegyek. Nem tudom, hogy mi lesz ott kint. Mi vár rám? Hazátlanság, üldözés, illegalitás, nélkülözés, talán börtön?... Nemcsak benneteket hagylak el. Azt a nőt is, akit mindennél jobban szeretek, a feleségemet. Mindent itt hagyok, ami történt velem az életemben. Másnak talán nem fontos minden kis részlet az életében. Nekem mind kedves és fontos, és hogy itt hagyom őket, nagyon meg fogják nehezíteni az emigrációt. Mindent itt hagyok, Wolf Antal, és ez nagyon szomorú egy olyan embernek, mint én vagyok. Itt hagyom a kedves helyeket, ahol megfordultam. Az embereket, akiket ismertem. A könyveimet is itt hagyom, Wolf Antal! Tudod te, hogy mit jelentenek nekem a könyvek? Az este, amikor jöttem visszafelé a sínbusszal, ilyeneket gondoltam magamban: köszönöm Peter Nansennak a Gottesfried-et, köszönöm Ernst Hardtnak a Tantrist, a Tote Zeit-et. Ady Endrének minden sort, amit írt. Romain Rollandnak az egész Jean Christophot. A szegény kisgyermek panaszait Kosztolányinak, és az Őszi koncertet különösen, amelyet nemcsak szavakban, hanem hangokban érzek. Karinthynak a Martinovicsot. Flaubertnek az Education Sentimentale-t köszönöm. Különös melegséggel köszönöm Baudelaire-nek a szonettjeit, Rilkének A kornétás halálát. Aztán Tolsztojnak és a többieknek, akik nekem mind csak adtak, folyton csak adtak. De, hogyan mondjak köszönetet? Zolának például a Germinálért? Hogyan? Hogyan köszönjem meg Rembrandtnak, hogy élt, Segantininek, hogy elment a hegyekbe kék eget festeni... Ilyeneket gondoltam az este a sínbuszon...

A biztos megfogta Wolf karját, és barátilag megszorította.

– Látod, Wolf Antal, ilyen könnyű nekem innen elmenni...

A folyosón hangosan dobogtak, majd lázas sietséggel valami nehéz tárgyat húztak végig a kövön. Wolf örült a hirtelen támadt zajnak, amely elnyomta a biztos rekedtes, már-már elérzékenyülő hangját, és a csöndet is, ami körülvette ezt a hangot. Wolf nem szólt. Azt gondolta: Valóban nem hagyhatjuk abba, újra kell kezdeni, és ehhez ők jobban értenek. Mi majd várjuk őket, hogy egyszer eljönnek megint, és ott folytatunk mindent, ahol abbahagytuk... A biztosra nézett, aki ott állt előtte alacsonyan, összetörődött arccal, még mindig fogta a karját, és mozgott a szája, mondott valamit. Wolf arra gondolt, hogy milyen gyakran érezte: egészen más világ az, ami a biztos mögött áll – tele van felfoghatatlan könyvcímekkel, tollas kalapú nőkkel, parfőmillattal, selyemszínű hálószobákkal. Ettől a világtól idegen az övé: a vas szaga, az erdők nyirkossága, a vizek ezüstös keménysége, idegen a káromkodás, a munka bűzlő izzadtsága, az életveszélyes kifakadások, amikor egy rossz pillanat is elég, hogy egymás tor-

kának rontsanak, az egész életük idegen a biztos világától, az életük, amit a munkásújságok rendszerint csak úgy jelöltek a cikkekben, hogy „nyomorúságos"... S mégis úgy érezte Wolf: valahogyan együvé tartoznak, mintha nem tudnának szabadulni egymástól, sőt voltak olyan pillanatok is, amikor arra gondolt, hogy tulajdonképpen olyan az egész, mintha egy kettéosztott ember részei volnának; ő meg a biztos. Majd azt gondolta, ha ez így volna a valóságban, akkor most minden töprengés és aggodalom nélkül feltehetné a legkínzóbb kérdéseit, mint a tulajdon másik felének: a forradalomról, a szeretetről és a gyűlöletről, az életről és a halálos puskalövésekről, arról: hogyan lesznek a jómódú emberekből is forradalmárok, nem hazugság és ámítás-e ez, ugyanolyan forradalmárok lesznek-e ők is, mint egy proletár, aki beleszületik osztálysorsába, és vajon ez a forradalom, amitől oly nagy szomorúsággal búcsúznak most, nem az olyan távolról érkezett forradalmárok bizonytalankodásai miatt bukott-e meg?...

Bezörgettek az ajtón. Nem volt vesztegetni való idő, egy órán belül a vörösdandár utolsó katonájának is el kellett hagynia a szállodát, a laktanyát, az egész várost. A fegyelmi szakasz vacsora óta teljes menetfelszerelésben, útrakészen várakozott a szálloda udvarán. Wolf is elindult a holmijáért, amelyet a gépház hajdani szerszámos szekrényében rejtett el, amelyben ősz óta az olajos kócok és rongyok között egerek tanyáztak. Tapogatózva haladt a szálloda csupasz folyosóin, a villanykörték nagy részét leszerelték, csak a fordulókban világított egy-egy. A barlangszerűen sötét szakaszokon Wolf csak a huzat alapján tájékozódott, hogy merre lehet az udvar. Néha úgy érezte: irdatlan mélység fölött egyensúlyoz.

A gépház körül egy lélek se volt. Megkerülte az épületet. A padlásszobából halvány világosság szűrődött ki. Wolf az ablak alatt háttal a falnak támaszkodott. A mai napon többször is volt úgy, hogy szerette volna üresen találni a padlásszobát, mint egy kalitkát, amelyből akadály nélkül, fényszárnyakkal elszállt a lány, aki csak egy meseálom idejére kapott életet és adhatott boldogságot. Wolf napok óta nem érzékelte már a dolgok valóságos helyét, az embereket se találta a szokott helyükön, ahová önmagában állította őket, elsősorban azokat nem, akikről úgy érezte, hogy sokat jelenthetnek az életében. Megnyugvás után vágyódott. Egy megnyugvást jelentő pontra csak, odafordult volna teljes arccal, mint a nap felé, ha melegség után áhítozik az ember. Egy nyugalmas, tisztafejű óra után vágyódott, amely elegendő lett volna, hogy a legfontosabb dolgokat eldöntse és elrendezze magában. Különösen azóta lett ez égetően fontos, amikor T.-ben a szalmán Benczével egymásnak rontottak, Bencze kis híján eltörte a lábát, majd a rövid eszméletlenség után felnyitotta a szemét, a lába már nem fájt annyira, vizes ruhát csavartak rá, mozdítani is tudta, a lány ott ült mellette a szalmán, Bencze is ott volt a közelben, könnyekkel a szemében. S olyan volt ez, mint a válaszút; az egyik oldalon Bencze azzal, ami eddig volt és amit akart, a másik oldalon pedig a lány azzal, amire nem számított, de amitől már nem tudott szabadulni. Délelőtt a város utcáin csavargás közben az is megfordult a fejében, hogy legjobb volna vissza se menni a parancsnokságra, legjobb volna elbujdosni a világ szeme elől; mert haldoklott már a cél, a forradalom betűi, melyeket ábrándos módon mindig ott látott ragyogni az égen, most szétoszlani látszottak, mintha csak felhők lettek volna; mert Bencze többé már nem testesítette meg azt, amit odaát a bányavidéken, mielőtt átlépték a demarkációs vonalat; mert hiába próbált a régi módon az anyjára gondolni, hiányzott belőle az áhítat és az alázat, tekintete nem biztatta már a távolból, vékony gyermekszerű mozdulatai nem szálltak többé felfelé a magasba, a felhőkön túlra. Wolf eljutott a tanácstalanságot okozó fölfedezésig, hogy az életében megjelentek azok az érzések és gondolatok, amelyekről senkivel se tud beszélni. Akkor a lányra gondolt, mint az ilyen érzések és gondolatok egyik legfontosabb okára, s a szívét összeszorította valami. A félelem fogta el.

Wolf bement a gépházba, elindult fölfelé a lépcsőkön. Jó volt most arra gondolnia, hogy ami a lánnyal s vele történt, az nem lehetett másként, és ami történt közöttük, az nem történhetett meg mással. Külön külön nem nagyon emlékezett, hogy mi történt közöttük, kivéve azt az egyet, ami utólag olyannak tűnt, mintha maga is először csinálta volna – nem nagyon emlékezett a szavakra, a mozdulatokra, de az egész nagyszerűségét és visszavonhatatlanságát érezte, és tudta már – szerette volna, ha a lány

is tudja –, hogy születésüktől fogva volt bennük egy sorsszerű hely, amelyet csak most fedeztek fel önmagukban. Valójában most nyert értelmet, hogy találkoztak, mert ennek a belső helynek ez a tartalma, senki más nem foglalhatta el, és most már nem is törölhetik ki egymást az életükből.

A lány az ágy sarkán ült, fejét a nagy rézgombra hajtva, mintha szunyókált volna. A zubbonyt és a vöröscsillagos sapkát összehajtogatta és maga mellé tette az ágyra. A petróleumlámpa az asztalon pislákolt, kormos cilinderéből minden nagyobb lobbanásnál füst szállt fel, és érezni lehetett a kanóc szagát.

Wolf félretolta az összehajtogatott zubbonyt, a sapkát és a lány mellé ült. Amíg hallgatott s múltak a másodpercek egymás után, a rákövetkezők mind súlyosabbak és hosszabbak voltak.

– Gondoltad, hogy nem jövök? – kérdezte Wolf. Két térde közé lógatta az öklеit.

– Nem gondoltam – válaszolta halkan a lány. – Éreztem, hogy jönni fog.

– Régóta vársz?

– Amióta a kisöcsém visszament az apámhoz.

– Nem akartál vele menni?

– Én nem – mondta a lány. Lehunyta a szemét, és erősen akarta, hogy Wolf hozzáérjen.

– Jól érzed magad?

– Nincs semmi bajom.

– Én most elmegyek megint.

– Hova megy? – riadt fel a lány.

– Elmegyek, de reggelig visszajövök – mondta Wolf. Az öklét mélyebbre eresztette a térdei között, a fejét is utána hajtotta.

– Ne menjen el.

– Félsz?

– Nem félek, de ne menjen el.

– Mennem kell most, de utána visszajövök ide érted. Itt várj meg.

– Miért megy el?

– A sínbusszal elkísérjük a biztost a Balatonig. Csak öten megyünk a szakaszból. Nem engedhetjük a biztost egyedül. Megvárjuk, míg felszáll a fiumei gyorsra, aztán jövünk vissza a sínbusszal. Negyven kilométer, a reggel beállta előtt itt leszek érted.

– Ha visszajön, itt maradunk? – kérdezte a lány.

– Itt nem.

– Hova fogunk menni?

Wolf nem válaszolt, de ennek nem az volt az oka, hogy reménytelennek látta a jövőjüket. Arról akart valamit mondani, hogy az életükben ezzel az éjszakával nem lezárulnak a kettőjük között lévő dolgok, hanem ellenkezőleg felnyílnak és megmutatják mindazt, ami egymás mellett rájuk vár. Wolf azonban csak elgondolni tudta ezeket, kimondani nem.

– Fújd el a lámpát! – mondta végül.

– Jó, majd elfújom.

– Most fújd el, mielőtt elmegyek.

A sötétben megcsókolták egymást. Wolf úgy ölelte a lányt, mintha nemcsak a szerelmese, hanem a húga is lett volna, a lány pedig finom odaadással őt, amilyenre csak a legmélyebb érzések teszik képessé az embert, és miközben magába szívta a férfi szagát, amely most is olyan volt, mint a száraz mezei füvek keveréke, azt gondolta: Én itt maradok, amíg csak vissza nem jön, ha kell, akár egy évig is várok rá, hiszen mi most már összetartozunk . . .

DEMÉNY OTTÓ

Hamlet

Mérgezett volt a tőr hegye,
s most, Dánia ifjai vállán
testem s fölötte lelkem
lebeg a gyászos, meghökkent teremben,
csepürágók s udvari nép között.
Nem hittem volna éltemben soha,
hogy gőg, sértettség
és gyermeki bánat,
ilyen hűvös közönybe torkollik.
Mit tett anyám?
Asszony volt,
szeretett!

A király hatalomra tört,
és mert apámé volt a hatalom;
elvette tőle, hogy övé legyen.
Polonius súnyin ügyeskedett.
Aranylánca volt legfőbb ékessége
és kenetes szavak;
jól, rosszul csűrhetők.
Én meg – úgymond –
Opheliát szerettem,
de csak negyvenezer
fivér szerelme – szó, szó!
Míg önmagamnak voltam
a világ.

Így hát az élő nem tud semmit.
Kizökkenti egy szó,
egy mozdulat.
Mi fontos, mi nem?
amíg érez, tán a gyönyör egyetlen lényege,
avagy talán,
hogy miben lel gyönyört?
Dárdákon én most
némán vonulok.
Se nagy király,
se félbetört remény:
Holt Hamlet ez,
ki élni nem tudott,
mert hitt a szellem
rémisztő szavának,
míg maga is szellemmé változott.

Gyermekjátékok

Anyunak csinálok perecet sárból
nagyapónak sárpipát
bagózni a kertben
a cicának sáregeret
sáregérnek sárdiót
ha a házba is bevinném
anyu mindjárt veszekedne
inkább mindet összerontom

*

Ez a kocsi Trabinyák
apa viszi a fiát
kirándulnak Balatonra
anyu hátul bóbiskol
– ne hajtsatok olyan gyorsan
mert majd jön a karambol
az anyukák mindig félnek
borzasztóakat mesélnek

*

Nem eszem meg a levest
fáj tőle a térdem
sóska spenót kulimász
abból sose kértem
majd Erzsike hoz nekem
finom zsiroskenyeret
közepét kirágom
tudom én hogy mi a jó
így élem világom

*

Bumm bumm szól az ágyú
szalad az ellenség
eltaláltam Gyuri kakast
föl is fordult
tessék
mért jött erre
sajnálom
ő csípett meg a nyáron

MARTYN FERENC

Barcsay Jenő köszöntése*

Az elmúlt 25 esztendőben – úgy történt – egy sor kiállítás első napján mondhattam rövid bevezetőt. Ha jól számolom, összegyűjtve, amire persze nem kerül sor, egy kis kötetre tellenék belőlük – vernissage-ok naplója!

A kiállítónak, munkásságának szánt tiszteletadásnak voltak ezek jelei – valójában pedig ugyanakkor, minden alkalommal a műalkotás, a mű és az idő viszonyáról igyekeztem szólni, arról, hogy mi nézők (persze egy kiállítás keretén belül) fölfigyeljünk a haladó idő és a művészet-tett igazolt összefüggésére, időmérő igazára.

Bevallom, a mai napon és itt, Barcsay Jenő pécsi kiállításán valóban zavarban vagyok. – Dürer németalföldi útinaplójában – az 1520–21-es esztendőkről van szó – arról ír, hogy megérkezvén Amsterdamba, a céh, a festők céhe borral, telt boros kancsókkal fogadta. Ha most Barcsay Jenő festményeire gondolok és ha festőjüket valóban illendően köszönteném, a mi pécsi borainknál van-e többet érő és szebben szóló? Mert minden egyéb: csak szó . . . s vajon mondhatok-e mást és újabbat, amit még nem mondtak el. Vagy talán a hallgatás, a kontemplácicó lenne a helyes köszöntő?

Vagy fölidézhetném a „közelt", találkozásunk emlékét?

Mert való, hogy régtől fogva, évtizedek óta ismerjük egymást, olykor, nem túl gyakran találkozunk, inkább én kerestem őt. De lám, ma ő jött, nem először Pécsre.

Miről volt szó, miről is beszéltünk egy-egy találkozáskor? Őszintén megmondom, pontosan nem mondhatom meg: in medias res ugyanarról, félmondatokkal, ügyetlenül; gondokról, az életről, a lehetségesről, a lehetetlenről, a mibenlétről és hogyanjáról, az időről – két „illetré" . . . Minderről emlékezve, köszönthetem-e Barcsay Jenőt?

Aztán – de előbb rendeznem kellene a bőséget – tudjuk, hogy a szerkezet és a kontraposzto – Barcsayról szólva már e két szó és jelentése mily messziről indulna és mily messze vezetne, ha életművét lapoznánk fel. Mily egymástól távol eső fogalom dialógusa a francia kubizmus, másrészt a gerendákból épített erdélyi formája a meglátásnak. Vagy a kicsiny képek titka, melyekből óriási mozaikok válnak valóra, melyek nemcsak szálfákat állítanak egymás mellé és félkörök ácsolják össze épületté, hanem alapként barna földet, tömböket görgetett össze a festő.

Mi a titka fiatalságának, időtlenségének, az-e, hogy egyforma, az-e, hogy a számára egyedül lehetségeset mondja és ismétli, az-e, hogy egyéni és szinte személytelenül művelt? Valahol – tudom – tanár, vagy tanító, a főiskolán sok esztendeje anatómiát, művészetit „ad elő". Ám erről is, a szinte egész életet követelő hivatásról nemcsak tanítványok, felnőtt nemzedék, de könyvei igazítanak el, hogy miképpen működik az emberi test, mit jelent számára a tér és mit a gyakorlat meg a drapéria, ha befedi a testet.

* A pécsi kiállítás megnyitóján hangzott el április 2-án.

Valaki, nem is egy, tanulmányt írt Barcsay rajzairól, nem a rajzoló „művészről" – szerencsére –, hanem a Barcsay-húzta vonalról, az övéről, a vonal indításáról, vonal-idő útjáról, a vonalhúzás mibenlétéről, a vonal befejezéséről – erről sem mondhatok tehát újat. De – ez azonban bizonyos – nem is mondtam ügyetlen, méltatlan dicsérő szót.

Igen, elvégezték ezt írások, tanulmányok, interjúk, bőségesen követve a festő életútját, mint kevését kortársai között. Tanulságos Barcsay Jenőnek önönmagáról, festői rendjéről valló gondolatainak szűkszavúsága és határozottsága. Mégis mégegyszer, szerényen visszagondolok azokra a nagyméretű mozaik felületekre, melyeken Barcsay összegezi mindazt, amit alkotott, megőrizvén műveinek önállóságát, ugyanakkor e kompozíciók éppen tartalmi és formai megoldásával választ ad az építészet és a festészet ma és mindenkor, szüntelenül fennálló, vitatott, nagyfontosságú kérdéseire. Tudomány, tudományt kivívó művészet Barcsayé – kérdezi a kérdés, s nekem még megfontoltan is, kedvem volna igennel válaszolni.

Mert korunk a tudomány, a szellemi utazók nagy vitorlásainak korszaka, az ipari civilizáció egyet jelent az ismeretek uralmával, a tudás több a hiedelemnél, a megmérés egyformán értékeli a föltedezést az alkotással. Vajon nem gondunk-e a gondolat, hogy évtizedek óta a tudomány és nem a művészet adja a beavatottak és a vezetők sorát? De a számokkal párhuzamosan, a tudomány pontosságával egyidőben a „nehéz" költészet, az „érthetetlen" zene, a nyugtalanító képzőművészet is szólt – közölt újat és újabbat a maga portáján az „ismeretlen" emberről és vett birtokba roppant tereket.

Szerencsés emberi sors Barcsayé!

A kortárs, a társadalom mint létezőt és nem mint lehetségeset vette tudomásul életművét, ezt az értelemmel, tudománnyal megalkotott épületet, mely állván, annak tereit – bennünket kézenfogva és benne vezetve – az érzelem jósága teszi otthonná.

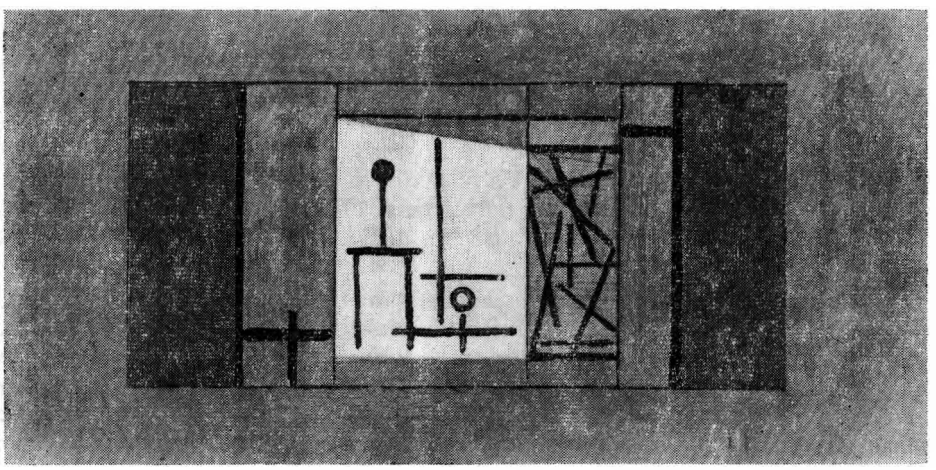

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

ARADI NÓRA: A SZOCIALISTA KÉPZŐMŰVÉSZET TÖRTÉNETE – MAGYARORSZÁG ÉS EURÓPA

Az ismert művészettörténész nem könnyű, de mindenképpen jelentős és megtisztelő feladatra vállalkozott, amikor az európai és magyar szocialista szobrászat és festészet történeti és összehasonlító monográfiáját írta meg. Kivételes és többirányú tájékozottság és sokesztendős kutató munka eredménye az adatokkal és képekkel gazdagon dokumentált kötet, amely – ismereteink és érzéseink szerint – nemzetközi aspektusból is figyelemre méltó feldolgozása a témának, ugyanakkor értékes forrás nemzeti kultúránk progresszív történetéhez. „A magyar képzőművészet . . . különleges gazdagsággal szól bele a szocialista képzőművészet európai történetébe . . .” – írja a szerző és joggal, így műve az első olyan jellegű monográfia, amelyben a hazai művészet egy nemzetközi szellemi és stílusáramlat egyenrangú részeként szerepel.

Úgy tűnik, hogy Aradi Nóra korábbi munkái (monográfia Rétiről, Kosztáról, Fónyi Gézáról és Dejnekáról, A képzőművészet és közönség, A katedrálistól az ipari formákig, Az absztrakt művészet című történeti és művészetszociológiai könyvek, a Daumier, Derkovits és utódaik c. tanulmánygyűjtemény stb.), gazdag históriai és elméleti, ugyanakkor pedagógiai munkássága mintha ezt a főművet készítette volna elő. És nyilván várhatjuk még a téma kiegészítéseinek, részproblémáinak teljesebb és árnyaltabb feldolgozásait.

„Az előtörténet és a történet kezdetei” című indító fejezetben a múlt század illúzióvesztett, szociális tendenciákkal telített, a polgárság humanitáseszméinek valóságos jelentkezését ábrázoló francia, magyar, német és orosz mestereit mutatja be (Daumier, Delacroix, Courbet, a peredvizsnyikek, Kollwitz, a magyar kritikai realizmus alkotóinak népközeli munkásságát), majd az 1910-es esztendők gazdag hazai kibontakozását (Mednyánszky, Vaszary, Pór, Tihanyi, Kmetty, Nagy Balogh, Uitz stb.), a Magyar Tanácsköztársaság európai szinten is elsőként kimagasló proletárművészetét, a nagyszerű plakátokat. Meglepőek és meggyőzőek egy-egy téma képpárhuzamai (pl. a Picasso Vasalónőjével szerves kompozíciós egységet mutató Kocsar és Uitz kép vagy az ellenforradalmárokat fenyegető tanácsköztársasági plakát – Kónya Sándor műve – angol és orosz változatai és más hasonló paralelliák), az 1920-as évek forradalmi orosz művészetének itt ismét tárulkozó gazdagsága, az ebben rejlő „nagyművészet” kellőképpen még fel sem tárt nagyszerű lehetőségei. Ez utóbbi téma és korszak új szemléletű feldolgozása ugyancsak időszerűen izgalmas és szinte halaszthatatlan feladat, Camilla Gray monográfiája és Mácza János orosz nyelvű könyve nehezen megközelíthető, és véleményünk szerint is erős kiegészítésekre szorul. Sok más mellett kivételes gazdagságról adott híradást a Kegyetlen szerelem című novellagyűjtemény (Bp. 1969.) remek képanyaga. Dejneka konstruktíve monumentális és Kuzma Petrov-Vodkin kissé melankolikus és miszticizáló képvilága – úgy tűnik – nemcsak az egyetlen monográfiára és köztulajdonra méltó téma a korszakból, bizonyította ezt pl. a német Liszickij-album (Drezda, 1967. VEB Verlag der Kunst) és jónéhány katalógus képanyaga, tanulmányok sorozatai.

„A szocialista tendenciák szerves részei mindig a kortárs művészeteknek . . .” – írja Aradi az előszóban. Örömmel látnánk a kizárás helyett legalább megfontolandónak néhány jelentős művészről és forradalmi szándékú stílusról tett megállapításait. Ahogy történelmietlennek ítéli Camilla Gray könyvében (New York, 1962.) az orosz művészet históriáját az avantgarde-ra szűkíteni – nyilván jogosan és okkal így –, hasonlóképpen annak látszik egy az előzővel szembenálló véglet is. Malevics művészete véleményünk szerint nem tekinthető pusztán „a háborús válság időszaka termékének”. Számunkra megrendítőek Malevics vagy Goncsarova háború előtti figuratív parasztábrázolásai, Chagall kisvárosi nyomorte-

nyészete és marhakereskedői, Larionov szánalmas katonái és tovább. Mindez még a szuprematizmus és rayonizmus előtti és nemcsak az akadémiákkal áll szemben, de az elnyomó cári hivatallal és természetesen az imperialista háborúval is. A szerző – bár elismeri a „formaanalízis követőiben az igen mély közösségi igényt" (itt elsősorban a Bauhaus mestereire kell gondolnunk) –, nem lát okot kételkedésre jónéhány avantgarde művész szocialista és forradalmár voltának és kijelentései őszinteségének valódiságában. Korábbi műveiben ezt a gondolatot – Képzőművészet és közönség – Aradi Nóra már részletesebben kifejtette.

A könyv további fejezetei, Derkovits, Dési Huber és többek munkásságának példás eszmei-formai elemzése, egy-egy uralkodó motívum allegorikus-szimbolikus tartalmának felbontása és történelmi feldolgozása, Masereel, a franciák (Picasso, Léger és mások) új szemléletű bemutatása a monográfia és a szerző jeles érdeme. Jelentős eredmény a teljes kötet szerteágazó kérdéskomplexusaival, gazdag anyagával és dialektus-történeti szemléletével is. Problémáink az avantgarde megítélésével kapcsolatban személyes vonzódásainkat és kételyeinket igazolják jobbára, nem a kötet hiányait.

Végül és ismétcsak: Aradi Nóra monográfiája a téma nemzetközi érdeklődésére és tekintélyre számot tartható kézikönyve. A Lunacsarszkij óta vitatott problémák megnyugtató lezárásához még sok esztendő feltáró és kutató munkája, publikációi és vitakészsége szükséges. Ehhez is nagyszerű alap a megidézett kötet, örömmel látnánk kibővült, másnyelvű és egyúttal olcsóbb kiadásait. Gondoljunk végre a téma iránt kiváltképpen érdeklődő tanuló ifjúságra, a „szakma" mellett a könyv elsősorban az ő kezükbe való. Ebből tanulhatnák a jelenkori európai és magyar művészet progresszív ágának történetét. (*Corvina, 1970.*)

VICTOR VASARELY ÚJ KÉPESKÖNYVE

A „planetáris folklór plasztikai ábécéjének" forma- és színkombinációiról Vasarely magyarul éppen a pécsi kiállítás katalógusában írt. A mester szülővárosának Modern Magyar Képtárában tartott tárlat (1969) szeriográfiái már ennek a magyar népművészet színeiből kinőtt konstruktív világnak képi struktúráit állították elénk. A képek – csak szükségből használjuk ezt a szót – négyzetekből, a négyzetben ismétlődő és variálódó szabályos formákból szerveződnek, a két alapforma „fizikai megjelenése vagy fehér-fekete, illetve fekete-fehér, pozitív-negatív, továbbmenve színes-harmonikus, vagy színes-kontrasztos egységet ad" – írja a mester a pécsi katalógusban. A színek változásai számokkal jelezve számtani vagy mértani haladványok formájában is jegyezhetők.

A hibátlan és tökéletes technikai sokszorosítást Vasarely a művek életrajza kezdetének tartja („a múlt egyedi mesterműve helyett manapság 10, 100, vagy 1000 mestermű kreálható, minőségi veszteség nélkül"), így szeriográfiai lapjai, albumai és gonddal összeállított katalógusai maguk is önálló műalkotásnak tekinthetők.

Már a „Vasarely I" című monografikus képeskönyv is rászolgált csodálatunkra (Neuchâtel, Ed. Griffon, 1965. Arts Plastiques du XXe Siècle), nemcsak a művekkel, de a könyv megszerkesztettségével, technikai és tipográfiai kivitelével nemkülönben. A francia vagy német nyelvű verzióból és a Corvina Kiadó által közreadott fordításból ismerhettük meg a művek mellett Vasarely alakuló világát, festői és emberi szándékait. „Ez a monográfia méltán hódította meg a világot" – írja Marcel Joray az új album (Vasarely II. Neuchâtel, Ed. Griffon, 1970.) bevezetőjében. Nem sok kockázattal jár, ha megállapítjuk, hasonló siker vár e mostanira is. Az új képeskönyv oldalait szintúgy Vasarely tervezte, ugyanígy a lapok kreszcsendós illeszkedését, kölcsönösségét, szinte zenei felépítését, szín- és formaharmóniáit. Ezúttal már nem monografikus, inkább „vallomásos" mondatokat olvashatunk a szövegoldalakon (Joray bevezetője után): Vasarely művészetelvi gondolataiból, ars pictúrájából, maximáiból kapunk válogatást.

Első benyomásunk, hogy ez a kötet ott kezdődik, ahol az előző véget ért: a lapok összképe sokkal színesebb, a képvilág egységesebb, hiszen jórészt az időközben eltelt öt esztendő kiteljesedő „alakításait" láthatjuk itt. A „planetáris folklórral" kezdődő korszak (remek emblémája ennek a szélességi- és délkörök hálózatával jelentkező glóbusz sokszínű ábrája) és az így kibontakozó „világjelek", a „Hommage á Hatszög", a „Hommage á Vo-

nal'' (ez utóbbi magyarul szerepel a francia nyelvű kiadásban is), a ,,Véga-Oud'', a ,,Zénith-Nadir'' neveken jelentkező optikai struktúrák alkotásait. Az ,,egydimenzió születésétől'' a kétdimenziós formák szabályos, mértani haladvány szerinti csökkenése vagy növekedése révén homoruló vagy domborodó struktúrák felületéig. Az elvékonyodó vagy vastagodó vízszintes vagy függőleges párhuzamosokból (ugyanígy növekvő átmérőjű, egyközpontú körökből) a mester önportréi bontakoznak előbb. A képek többsége egy vidám színvilág élénk erősbödésének vagy kontrasztos játékainak szabad variációit adja, színek és formák vagy éppen egy teljesedő monokrómia végtelen kombinációit.

Az album második részében varázsos kolorikával megoldott optikai testábrázolások (a ,,Hommage á L'Exagone''-ból születtek), optikailag többféleképpen értelmezhető színes modellösszefüggések láthatók, majd az ún. ,,lehetetlen testek'' kombinációi és sorozatai, fémes csillogású lapokból tökéletes illeszkedéssel összeállt és egymásba bújt kopjafák, tériesült síkformák világa. Többjük a felsőbb matematika és geometria görbe felületeinek egymásbatörését idézi, Vasarely művészetével kapcsolatosan nem véletlenül utalhatunk annyiszor algebrai analízisekre, hiszen kombinatorikája, variációi és permutációi logikai és aritmetikai analízisek tiszta világát villantják elénk. Akár a bachi zene: színekben a hangok, formáiban a melódia ölelkező, szimmetrikus, akár ellenpontos harmóniái. Többedfokú egyenletek koordinációs ábrajeleit véljük felfelni: a Törvény, a Rend, egy felsőbb harmónia távoli és szinte megvalósíthatatlan igézeteit.

„Tegnap: művészet a lakásért – ma: alkotás a városért'' – hirdeti egyik mondatában Vasarely. Az album befejező része (az életrajzi kronológia, a magyar nyelvű tételekben egyre gazdagabb kiállítás-jegyzék és bibliográfia előtt) meggyőz a mondat igazsága felől: a mester térdekorációinak (homlokzatok, kerítések, belső felületi vagy elválasztó kiképzések stb.) és urbanisztikai alkotásainak fényképei (Caracas, Essen, Montpellier, Paris, Bonn egyetemein, a brüsszeli Hilton Hotelben és másutt) egy új városkép, forma- és színritmika előhírnökei. A formai rend nyilván hasonlót ingerel a tudatban, a mester ,,architektonikus egybefoglalásai'' a jövő képét vetíthetik elénk.

„A művész szenteskedő – az alkotó jókedvű'' – írja másutt, és a Gordes-i ,,Vasarely-centrum'' szinte zenei harmóniákra épülő belvilága, a párizsi egyetem egyik udvarának színes alumíniumrácsozata (a nézőpont, a napszak, a fény és árnyék változása mindegyre új emóciókat ad), akár a budapesti nagy tárlat megnyitójának és enteriőrjének fotói (hasonlóul más városok bemutatói is) ezt a jókedvű alakításvágyat és rendteremtést igazolják.

Az új képeskönyv a mű újabb fejezete, és várhatók a következők is. Megjelenése mellett örömmel regisztráljuk Vasarely győri szcenikai jelentkezését, személyes jelenlétét nemkülönben.

GYURKOVICS TIBOR

Utcasor

Paul Delvaux-nak

Csak üljenek a terde nők
a végtelen kapuk előtt,
mutatva teszes ruhájukon
átdomborodó mellüket.

És vörösszőke nagy hajuk
a hátuk közepéig ér,
finom székeken ülnek, a
kárpit vörös, a láb tehér.

Éles a nap, de a fejük
fölött a hegyek havasak,
mindig ugyanaz a ruha,
és mindig ugyanaz a nap.

Mi ez? Hol ez? Kék ég, finom
fa-fal, helyi és végtelen,
maga elé néz mindegyik,
ruhájuk állig nagy selyem.

Kedd. Kora délután. Kezük
ugyanúgy ölbe téve le.
Senki se kérdi, mi van itt,
valamelyik ebédel-e?

Az irreális tenger, a
finoman csiszolt kapubolt!
Ajtó, ajtó, rés, sárga út,
lehetetlenné indokolt.

Végtelen, kicsi fal előtt
távol egy férfi elhalad.
Ők ülnek. Ugyanaz a ruha,
és mindig ugyanaz a nap.

Elválaszthatatlanul

Riasztanak a régi csókok
éjjel fölülök és orditok – ne!
Kezemet magam elé tartom
és befogom a szám

Kinagyulnak a régi részletek
mint japán film kegyetlenkedései
hallatszanak nagy lihegések
az orrba fújt lehelletek
mintha lovak orrlukába
préselődne a levegő
szájunk behasad
érezni a bőr erős nyálas szagát és mi
irtózva nézünk egymás tükröződő szemébe.

Na, igen

Megőrülök az egyedülléttől
néha bemegyek a városba
hozzáérek kezekhez hajakhoz
szándékosan véletlenül

Vagy kihalt idegen mozikban állok
Jean-Louis Trintignant sötétszemüveges fényképe alatt
meg a márvány
lépcsőfordulónál

Néha meg csillogó barométert
frottir harisnyát
óraszíjat vásárolok magamnak

Aztán hazamegyek
kinyitom az ajtót
becsukom az ajtót
s elkárhozom.

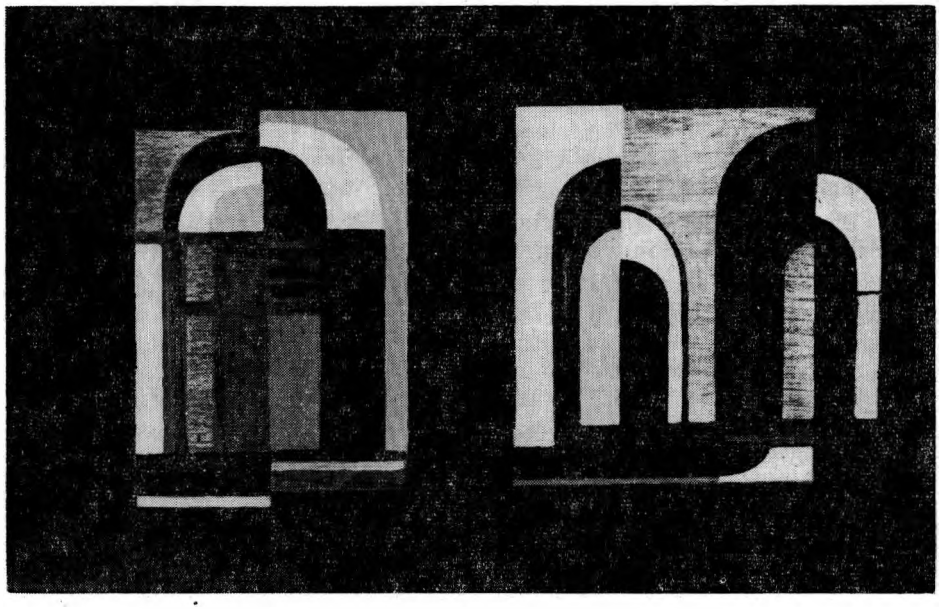

SZÉKELY JÚLIA

BARTÓK, A ZONGORAFŐTANSZAK TANÁRA*

A művészettörténetből tudjuk, hogy a lángész ritkán talál megértést saját koránál. Bachnak például száz évre volt szüksége ahhoz, hogy teljes nagyságában bontakozzék ki az emberek előtt. A gyorsaság századában Bartók ezt az utat rövidebb idő alatt tette meg, s talán éppen most, halála után huszonöt évvel lehetünk tanúi a történelmi pillanatnak, amikor Bartók eljutott végre az emberekhez, még saját hazájában is. Mennél távolabb vonul az idő az élő Bartóktól, annál közelebb kerülnek művei az emberekhez.

Műveivel öt világrész muzikológusai foglalkoznak behatóan, s foglalkoznak majd az eljövendő századok folyamán. De Bartókról az emberről csak azok beszélhetnek, akik ismerték személyesen, s ezek egyre kevesebben vannak. Pedig beszélni kell róla, mert Bartók, az ember nem volt kevesebb műveinél. Ehhez hasonló példa alig akad a művészet történetében, az ellenkezőre annál több. Eltűnt alakját valóságos legenda veszi körül. Ha emberi magatartásról, tiszta erkölcsről, makulátlan, hősies jellemről van szó, Bartók a példakép. Oly korban élt, amelyben, ha valaki nem akart embertelen lenni, akkor mártír vagy hős lehetett csupán. A fasiszta Európában Jókai regényalakjait ismerhettük fel, Jókai ördögeit és angyalait, s nem Madáchéit, aki szerint az ember sárból és aranyból van összegyúrva. Ebben a rémkorban Bartók jelleme mindvégig színaranynak bizonyult.

Emberi magatartása olvasható minden életrajzában. Az életrajzírókkal szemben fölmerülhet a gyanú, hogy Bartók portréját a megszépítő messzeség távlatában talán kissé idealizálták. Manapság divat nálunk a deheroizálás. Ez a divat még Rákóczit, Kossuthot, Arany Jánost és Liszt Ferencet is kikezdte, szerencsére végül is eredménytelenül. De Bartókkal szemben minden deheroizálási szándék eleve reménytelen. Amit életrajzírói írnak, szóról szóra igaz, nincs abban túlzás, idealizálási szándék.

De most nem életrajzáról, nem is műveiről van szó, azokat úgyis mindenki ismeri. De nem mindenki tudja, milyen zongorista volt Bartók.

Hogy miképpen zongorázott Liszt Ferenc, azt senki nem tudja, de ezért nem is lehet szemrehányást tenni senkinek, hiszen a tizenkilencedik században még nem lehetett beszélni semmiféle hangfelvételről. De hogy Bartók zongorázása csak egészen fogyatékosan maradt meg, azért felelősségre vonhatjuk a világ minden rádióállomását, hanglemezgyárát. Pótolhatatlan veszteség!

És éppen a legfontosabb felvételek hiányoznak: Beethoven összes zongoraszonátáinak interpretálása.

Minden Bartók-kutató muzikológus részletesen foglalkozik annak kimutatásával, mily közeli rokonság észlelhető Bartók és Beethoven között. Ez nem csupán műveikből világlik ki. Világosan kitetszett ez abból, *ahogyan* Bartók Beethoven műveit játszotta. Akik emlékeznek rá, tudják, hogy Bartók volt a

* *Előadás a Pécsi Tanárképző Főiskola Bartók-emlékünnepségén.*

világ legnagyobb Beethoven-játékosa. Ez természetes is, hiszen a nagy zongoristák közül Bartók volt az egyetlen Beethovennel egyenrangú muzsikus. Aki hallott tőle valaha egy Beethoven szonátát, az megérezhette, hogy *ő* Beethoven legközelebbi hozzátartozója. Úgy adta elő Beethoven zongoraműveit, mint ahogyan a törvényes örökös kezeli jogos örökségét, gonddal, szeretettel, a hitelesség biztos tudatában, nyugodt fölénnyel. Sokan emlékeznek még erre, leginkább tanítványai, akik abban a felbecsülhetetlen szerencsében részesültek, hogy minden egyes Beethoven-szonátát többször is hallhattak tőle, nemcsak koncertjein, hanem az órákon is, a tizennégyes tanteremben. A kötelező tananyaghoz tartozott évi három Beethoven szonáta, s mivel több év, s még több tanítvány volt, így minden szonátát végighallgathatott tőle az a tanítvány, aki nemcsak a saját, de az évfolyamtársak óráit is végigülte. A tanár úr ugyanis minden órára hozott művet előjátszott a második zongorán.

Legjobban szerette az opusz 110. nagy Ász-dúr szonátát. Ha valaki megkérdezte, melyik szonáta megtanulásához fogjon hozzá, igen gyakran ajánlotta ezt. Sokszor hallottuk tőle órán. Lélegzetállítóan drámai volt, ahogyan játszotta. Az embernek az volt az érzése, hogy maga Beethoven ül a Bösendorfer zongora előtt, s játssza saját művét, kotta nélkül. Ez volt az igazi Beethoven.

És ennek örökre nyoma veszett! Itt volt az alkalom, megragadni valamit Beethovenből, s ezt az alkalmat nem ragadta meg senki. Nincs felvétel! Ez a pillanat most már meghal azokkal, akik emlékeznek rá. Mert hiába írunk, beszélünk, fecsegünk róla, reménytelenül dadogva, esetlenül bukdácsolva a szavak között, nem tudjuk visszahozni. Mennyivel többet mondana egy kopott, régi hanglemez! Hiszen a leghálásabb emlékezetnél is többet ér a gép. Hitelesebb, pontosabb, cáfolhatatlanabb, megértőbb az embernél, aki a gépet megteremtette. Megteremtette, ám nem használta ki, legalábbis nem ott, ahol ez esetben a legfontosabb lett volna: a művészet szolgálatában.

Bartók nem szeretett tanítani. Ezt többeknek említette, de tanítványaival nem éreztette, nem is lehetett észrevenni rajta, mert nagyon sokat és részletekbemenően foglalkozott mindenkivel. Hivatalosan háromtól hatig tartott a zongoratanítás, de olykor még nyolc után is ott lehetett őt találni a tizennégyes teremben. Ült a második zongora előtt, hallgatta a tanítvány játékát, vagy előjátszotta a hozott anyagot. A látszat azt mutatta, hogy öröme telik a tanításban.

A látszat? Hiszen Bartók irtózott minden látszattól, hazugságtól, a képmutatást akkor is megvette, ha annak önfegyelem volt a neve! Márpedig itt ellentmondás mutatkozik. Ha valaki saját bevallása szerint nem szeret tanítani, miért mutat e tevékenység iránt több érdeklődést, mint tanártársai, akik harsány lelkesedéssel járnak be a Zeneakadémiára zongoraleckéket adni?

A magyarázat kézenfekvő. Bartók jobban kedvelte e nevelőmunkát, mint bárki más, de mégsem telt benne akkora öröme, mint például a népzenegyűjtésben. Mert ez volt legnagyobb öröme, ő maga írta: „Ami engem illet, csak annyit mondhatok, hogy az az idő, amit népdalgyűjtéssel töltöttem, életem legszebb része, és ezt nem adnám oda semmi másért sem."

A népdalgyűjtés olyan boldogságot jelentett számára, amelyet zongoratanár társai nem ismertek. Ehhez képest a zongoratanítás háttérbe szorult.

Ha tehát Bartóknak valamihez nem volt kedve, – mint ahogy a tanításhoz nem volt, – akkor azt a munkát még mindig lelkiismeretesebben végezte, mint más, akinek csak ez volt a dolga.

„A megformálás az igazi tehetség erőpróbája" – mondotta Bartók, s ezt

nem csupán az alkotó, de az előadóművészetre is értette. Minden zeneszerző stílusába beilleszkedett, de minden stílust a bartóki formanyelvre fordított le. Saját formanyelvének két alappillére: a ritmus és a hangsúly. Egyetlen hangsúly miatt olykor tízszer is megállította a növendéket. Először megmutatta az általa elképzelt hangsúlyt, a második zongorán. Aztán, ha ezt a növendék nem tudta pontosan átvenni, akkor az első zongorán játszotta el ő ugyanazt, hogy még a két zongora közötti árnyalatnyi hangszínkülönbség is eltűnjék. A növendék türelme fogyott, az övé nem. Még idegesnek sem látszott, amiért ennyi időt kell elvesztegetnie részletekre. A tanítás legnagyobb jelentőségű kérdése azonban nem a részletek kidolgozása, hanem a formaérzék fejlesztése volt. Aki egyszer megtanult tőle egy Beethoven-szonátát, az megértette, mi a művészi forma. Úgy megragadni egy zeneművet, hogy az első taktustól az utolsóig minden szerves összefüggésben legyen egymással, a mű lényegét egyetlen kerek egészbe foglalni, ez volt a bartóki zongorázás. Amilyen aprólékosan csiszolgatta a ritmikai vagy hangsúlyhibákat, olykor szinte a kicsinyesség látszatát keltve, olyan nagyvonalú volt, amikor a teljes mű egészének megformálására került sor. Hogy e megformálásban mekkora szerep jutott a részletek előzetes tisztázásának, az csak akkor derült ki, amikor a mű már a növendék keze alatt is kezdett kialakulni.

Természetesen nem technikai csiszolásokról volt szó. Félreütések, rosszul kigyakorolt futamok, ügyetlen oktávfogások nem tartoztak a hibák közé, melyeknek kijavításával Bartók sok időt vesztegetett volna. Kigyakorolja-e ezeket a növendék, vagy sem, az az ő magánügye, a növendéké. A skálákat, ujjgyakorlatokat nem ellenőrizte, ám feltételezte, hogy a növendék a cél érdekében szorgalmasan skálázik. De igen gyakran megkérdezte, hogy az egyes szólamokat hogyan hangszerelnénk? Hangszerekről, hangszercsoportokról sokkal több szó esett, mint skálamenetekről, oktávfogásokról, csuklógyakorlatokról.

Egy zongoradarab megtanulása után a növendék már az illető zeneszerző stílusjegyeivel is tisztába jöhetett.

Néhány példa:

Bach műveinél arra figyelmeztetett, hogy e zongoradarabokat részben csembalóra, részben orgonára kell elképzelni. Mivel Bach maga mint előadóművész elsősorban orgonista volt, zongoraműveit (A Wohltemperiertes Klavier volt a kötelező tananyag) nem zongoraszerűen crescendók és decrescendók között kell elképzelni, hanem regiszteresen. Minden szólam élje a maga külön regiszteréletét, végig ugyanegy hangerősségben, mert hiszen az orgonán sem lehet egy regiszteren belül halkítani és erősíteni. De a Bach-mű szerencsére sokszólamú, ezért a zongorán is épp oly színes lehet, mint az orgonán. Csak míg ott a hangszín készen kínálkozik, azon változtatni nem lehet, addig a zongorahangot az előadó maga hozza létre a hangszergyáros helyett. Hogyan áll a helyzet Bachnál az annyira fontos hangsúlykérdésben? Hiszen az orgonán nem lehet hangsúlyozni. De igenis, lehet. Csakhogy ez a hangsúly Bachnál nem dinamikai, hanem agogikai. A Wohltemperiertes Klavier preludiumai és fugái sohasem mosódhatnak össze pasztellszerűen, minden egyes szólamnak plasztikusan kell kidomborodnia. A vonalak félreérthetetlen tisztaságát azzal is biztosítani kívánta Bartók, hogy a pedál használatát a minimumra redukálta.

Ennek ellenkezője egy másik példa: Debussy. Debussy zongoraműveinél megengedhető a sok-sok pedál. Rengeteg pedál, fojtott hangsúlyok, sforzatok, marcatok, mindenféle hangsúly, sokszínű, hullámzó hangtenger, szélzúgás, esőszitálás. Impresszionizmus. Debussy nem volt tananyag, nem is tanulták sokan,

csak aki magától hozta órára, mert tudta, hogy ha Bartók és Kodály műveihez akar eljutni, meg kell tennie a hozzájuk vezető utat. De persze Bartók és Kodály sem volt még akkor tananyag.

Közben Chopin, Liszt, mint kötelező tananyag. Chopin műveit akkoriban világszerte nagyon szabadon játszották – a romantika ürügye alatt, a romantikus szabadságot félreértve, formátlanul, pontatlanul, alig hederítve a kottában lefektetett szövegre. Világhírű úgynevezett Chopin-specialisták egyszerűen meghamisították azt, amit Chopin leírt. Nem így Bartók! Ő úgy játszotta Chopint, mintha Mozart volna. Nemcsak szerette, de tisztelte is. Bartók, az előadóművészek között a legnagyobb alkotó, ő volt az egyetlen zongorista, aki mint zongorista, háttérbe vonult, amidőn egy másik nagy alkotó művét kellett előadnia. Ő pontosan azt játszotta, amit a másik költő a kottába lejegyzett. Koncerten ritkán játszotta Chopin műveit, egy alkalommal a g-moll balladát tűzte műsorára, úgy játszotta, mintha Beethoven-mű volna, nem romantikusan, hanem klasszikus tisztasággal, szigorú fegyelemmel. Nem is volt sikere vele. Az elrontott ízlésű közönség megszokta a cigányosan szabad, tetszetős koncertkalandozásokat Chopin műveinél. A mai ízlés utolérte az akkori Bartókot. Rubinstein mai Chopin-interpretálása erősen emlékeztet Bartók régi Chopin-felfogására.

Lisztet nagyon szerette. De nem virtuóz darabjait. Pl. a rapszódiákat sohase adta fel. Véleményt persze nem nyilvánított róluk, de ha valaki azzal a kéréssel hozakodott elő, hogy Liszt valamelyik rapszódiáját szeretné tananyagába felvenni, ezt javasolta: „Tanulja meg inkább a Vándorévek valamelyik darabját." Ezek közül a Vallée d'Obermannt szerette legjobban. Liszt műveit is, akárcsak Chopinéit, inkább klasszikusan, mint romantikusan játszotta. Egyetlen hanglemezfelvétel maradt fenn ennek bizonyítására, a Sursum Corda. Szívesen adta fel még a h-moll szonátát, a h-moll balladát, a Weinen Klagen-t, a Villa d'Este szökőkútját, Szent Ferenc legendáját, s az egész Vándoréveket.

Még egy példa. Mozart. Természetesen kötelező és ajánlott anyag. Mozart műveinél sem került sor a technikai problémák bővebb magyarázatára. Annál inkább arra, hogy tisztában van-e a növendék azzal, hogy Mozart miféleképpen hangszerelte zenekari műveit? Tudni kellett, ha Mozart a szóbanforgó zongoradarabot történetesen zenekarra írta volna, mely szólamokat miféle hangszercsoportokra osztotta volna? Mit kaptak volna a vonósok, mit a fafúvók, rézfúvók? A hangszerelési problémák tisztázása könnyítette a zongoradarab előadását. Mozart műveinél rokokó festményekre kellett gondolni, napsütéses színekre, a forte: éles napfényben, a piano árnyékban.

Ha tanítványai közül valaki azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy a tananyagon kívül, modern magyar szerző művét szeretné tanulni, akkor habozás nélkül Kodályt javasolta. Saját műveit soha. Csak aki már végigtanulta Kodály zongoraműveit, az vihetett órára Bartók-művet, de azt is csak kérdezés nélkül, előzetes beleegyezését meg sem várva.

Kodály zongoraművei közül a Sírfelirat és a Rubato volt a legkedvesebb darabja. Hallatlan feszültséggel adta elő őket, koncerten mindenki mást megelőzve, még kéziratból. Hangversenyén a Sírfeliratot is, a Rubatot is a közönség síri csöndben hallgatta végig, utána fergeteges tapssal megismételtetve mindkét remekművet. Nagy haladást jelentett ez abban az időben, az érzelgésre hajlamos, komoly művek befogadására alig képes közönség körében.

Ebben az előadásban lehetetlen volt ellenállni az új zenének, meg kellett érteni, el kellett fogadni. Kodály zongoraműveinek Bartók volt leghivatottabb tolmácsolója, bemutatója, propagálója, egyetlen zongoraestjének műsoráról sem hiányzott Kodály neve, s a tizennégyes tanteremben is nagyon fontos szerep jutott Kodály zongoraműveinek.

Saját műveit Bartók sohasem adta fel. De ha valaki mégis órára vitte őket, akkor ugyanúgy tanította őket, mint más mesterekéit. A különbség csupán annyi volt, hogy míg Bach, Beethoven, Kodály, Chopin műveit kotta nélkül játszotta, addig saját műveit a második zongoránál kottából adta elő. Még szemüveget is tett föl, hogy jobban lássa a kottafejeket.

Zongoraművei közül abban az időben saját bevallása szerint a Gyermekeknek című négykötetes gyűjteményt kedvelte legjobban. Ezt meg is lehetett érezni abból, ahogyan előadta őket. Itt egymásra találnak azok, akiket legjobban szeretett: a paraszt és a gyermek, utóbbinak ajándékozva a kincseket, melyeket az előbbitől gyűjtött. Amilyen megmásíthatatlan formába öntötte a kis népdalokat, ugyanolyan magától értetődő egyszerűség jellemezte előadásmódját is, amellyel tolmácsolta őket. Megpróbáltuk őt utánozni. De nem lehetett. A tökéletesség utánozhatatlan. Ezt nyilván ő maga is tudta, ezért hajlandó volt koncessziókat tenni. Még azt is megtette, hogy kisebb változtatásokat tett a kompozícióban, hogy ezek révén a növendék számára megkönnyítse a megformálást. Egy ilyen változtatást őrzök a Gyermekeknek II. kötetének XXXXII. darabjában. Ceruzabejegyzés igazolja Bartók sajátkezű írásával az utolsó tíz taktuson történt „korrigálás"-t, mely nem a mű, hanem a növendék érdekében történt.

Különös gonddal tanította a Gyermekdarabokat. A jéghideg, zárkózott, komor tekintet eltűnt, hogy kedves, derűs közvetlenségnek adjon helyet. Bartók mosolygott, amikor e gyermekdarabokat tanította.

Gyermekeknek . . . Nagykötetes kincsesbánya. Eljövendő századok zenét tanuló ifjúságának okulására és örömére.

Befejezésül, mint szonátában a visszatérés, ismét Bartók előadóművészetének és zongoratanításának legnagyobb jelentőségű motívumára, a Beethoven-kérdésre fordítjuk a szót.

Hogy Bartók, a zongorista, egyenes leszármazottja Beethovennek, ezt a zenetörténeti lánc is példázza. Beethoven zongorista tanítványa volt Czerny, Czernyé Liszt, Liszté Thomán, Thománé Bartók. Ki tudná, hány kézmozdulat, frazírozási momentum öröklődött át a nagy őstől! S ezek szemtanúi lehettünk, anélkül, hogy tudtuk volna, honnét származnak. De a kiváló közvetítőket átugorva Bartók és Beethoven között bizonyos legközvetlenebb közeli rokonság is létezik. Kiderül ez világosan műveiből. Erre már a világ minden Bartók-kutató muzikológusa rámutatott és joggal. De hogy milyen közeli a kapcsolat közöttük, az legjobban az eltűnt Beethoven-interpretálásból derült ki, sajnos, csak azok előtt, akik tanúi lehettek.

Dehát eltűnt-e nyomtalanul?

Nem. Néhány évvel ezelőtt valahol előkerült egy régi, kopott lakkfelvétel. Bartók és Szigeti játsszák rajta a Kreutzer-szonátát. Néhány mérnök nekilátott, s a régi, kopott lemezt csodával határos eredménnyel úgy kiglancolta, hogy vadonatúj hanglemezt lehetett belőle csinálni. Mintha most vették volna fel, fejlett technikai körülmények között. Ez az egyetlen dokumentuma Bartók Beethoven-játékának. Nagy szerencse!

Ismeretes, hogy Tolsztoj nem szerette Beethovent. Különösen a Kreutzer-

szonátát gyűlölte. Nem kevesebbel vádolta, mint azzal, hogy gonosz indulatokat vált ki az emberből, s a legnagyobb bűnre, a gyilkolásra is képessé teszi azt, aki hallgatja. Súlyos vád. De ha Tolsztoj hallhatta volna ezt a Bartók–Szigeti-féle mennyei tisztaságú, tökéletes Kreutzer-szonátát, ezt a hamisítatlan, igazi Beethovent, akkor minden bizonnyal revideálja álláspontját és megbocsát Beethovennek.

Bartók zongorajátéka a csekélyszámú hangfelvételen kívül azért mégis tovább él, mégpedig legkiválóbb tanítványa, Pásztory Ditta zongorázásában. Nagy szerencse, hogy a Hanglemezgyár fölvette tőle többek között a teljes Mikrokozmoszt. Mintha Anna Magdaléna Bachtól hallhatnánk a Notenbüchleint!

Hogyan kell Beethovent játszani, ezt senki jobban Bartóknál nem tudta. Hogy miképpen kell Bartókot zongorázni, ezt viszont Pásztory Ditta tudja leghitelesebben. A Mikrokozmosz-felvételből 100 év múlva is tanulhatja majd az ifjúság, hogyan kell Bartókot zongorázni.

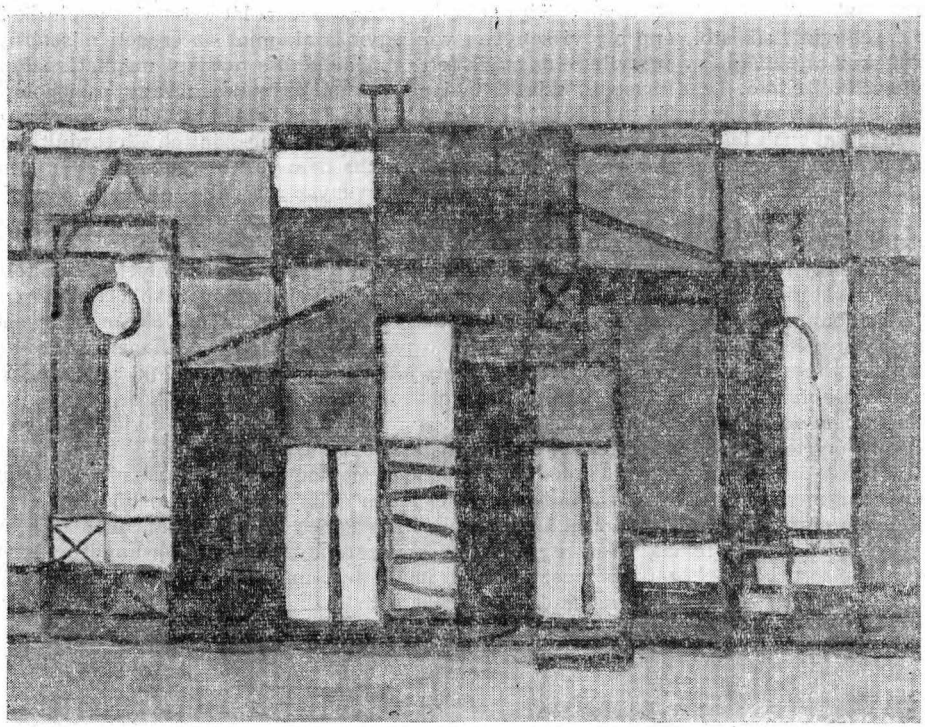

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

BEVEZETÉS

Dolgozatunkban megkíséreljük a mai dráma jegyeit részletesebben megragadni.

A Jelenkor 1970. 5–10. számaiban megjelent „A dráma-modellek és a mai dráma" című dolgozatunkban a misztérium-dráma modelljét a következőképpen adtuk meg: a misztérium-dráma (a) a feltételezett két világszint egyben-levőségét mutatja; az isteni, túlvilági szint az evilágit meghatározó; (b) a mű a két szint „határán" azt a viselkedést mutatja be rituális formában, amit az embernek gyakorolnia kell ahhoz, hogy evilági élete jó legyen (ókori misztérium-dráma), illetve, hogy a túlvilágon elérje az örök boldogságot (középkori misztérium-dráma); (c) a művekben ív-feszültség jön létre azáltal, hogy szembekerül az ember evilági prefigurája és túlvilági figurája; (d) mind a történetet, mind a szereplőket absztraktan, elvontan ábrázolja. A művek megvalósulásához feltétlenül hinni kellett a másvilági létezésben.

Az említett dolgozatban igyekeztünk azt is megmutatni, hogy a misztérium-drámák modellje a mai drámák egy jelentős részében is megvalósul. A modern misztérium-drámáknak azon legfontosabb jegyét, amely megkülönbözteti azokat mind az ókoriaktól, mind a középkoriaktól, abban jelöltük meg, hogy jelentős részükben eltérően kezelik, látják az ún. másvilági szintet. A „másvilági" és az evilági szint helyett az emberi lét két síkját tételezik fel. Ám e két szint, sík stb., épp oly viszonyban van egymással, mint az eredeti misztérium-drámákban az evilági és a másvilági: az egyik (ott: a másvilági) a másikat meghatározó, azt törvényekkel ellátó. Ez a második szint a mai misztérium-drámákban vagy pszichológiai (pl. J. Genet), vagy „eretnek-katolikus" túlvilág (pl. T. S. Eliot és A. MacLeish), vagy a realitás magasabbnak felfogott szintje szemben az alacsonyabb illúzió-szinttel. Előfordult, hogy a világnak még nem ismert, az ember által még birtokba nem vett részét tekintették a már megismertnél fontosabbnak, a már megismertnek törvényszerűségeket adónak. Láthatjuk azt is, hogy feltételeztek egy spirituális túlvilágot, de azt a Semmi-vel azonosították (S. Beckett), vagy azt csak töredékeiben megragadhatónak mutatták (E. Ionesco).

Nem ennyire részletesen, de foglalkoztunk azokkal a jegyekkel is, amelyeket nem tehettünk a misztérium-drámák modelljének részeivé, de amelyeket nagyon sok, különösen a 20. században megírt, a misztérium-drámák modelljét magában rejtő művekben észrevehettünk. Ilyen volt többek közt az, hogy a szereplők gyakran nem jellemek, hanem költői képmások. A szereplők nem életfolyamatba ágyazott jellemként kerülnek elénk, s ugyanakkor gyakran többféle jelentésük van. Ennek a kérdésnek elemzésekor (de akkor is, amikor a történet nem-szekventált előadásáról, valamint a művek megértésének elvi problémáiról szóltunk) érintenünk kellett a líraiság kérdését–problémáját is.

Ebben a dolgozatban azt kívánjuk részletesebben megmutatni, hogy a mai misztérium-drámákban mennyire jellemző a lírai látásmód és a líra műfajában szokásos művészi eszközök egy jó részének az alkalmazása. Úgy véljük, hogy éppen ez, a lírai látásmód és a lírai eszközök jó részének felhasználása egyik olyan sajátossága a mai misztérium-drámáknak, amely – elsősorban a középkori misztérium-drámáktól (a második szint másként történő felfogása mellett) – legjobban megkülönbözteti azokat.

*A DRÁMAI MŰVEK MAI MŰFAJI MEGHATÁROZÁSA**

Nemcsak bizonyításra nem szorul, de közhely, hogy minden dráma tartalmaz lírai elemeket. „A líra hagyományos megjelenési formái közül a drámában a lírai betét, a lírai monológ és a lírai párbeszéd a legfontosabb" – írja Állandóság a változásban című tanulmánykötetének Az epika és a líra szerepe a modern drámában című kitűnő tanulmányában Vajda György Mihály. Ezután részletesen elemzi ezek szerepét. Más vonatkozásban említi a líraiságot Szántó Judit (Korunk drámai formái): „Általában elmondható, és ez a megállapítás ma változatlanul érvényes, hogy az igazi nagy drámának a líraiság szerves velejárója; a bemutatott cselekménynek, szituáció és jellem dialektikájának, a műből sugárzó szükségszerűségnek és jelképes értelemnek olyan költészete van, amely nem a mű egyes különválasztható elemeiből bomlik elő, hanem magából a mű egészéből. És ugyanakkor nyilvánvalóan azt jelenti (ti. a dráma líraisága B. T.), hogy a néző számára az igazi drámai élmény egyben egyfajta lírai élményt is implikál, a katarzisban érzelmei jóval magasabb fokra hevülnek, mint amilyet a drámában lezajló események puszta elbeszélése valaha is kiválthatna." Ezenkívül említhetjük még, hogy a drámairodalom nagyjait, elsősorban persze a mindenre őspélda Shakespeare-t szokás nagy drámaköltőnek is nevezni, jelezvén, hogy az az esztétikai szépség, és az élet mély igazságainak fel- vagy megismerésekor jelentkező élmény – amely elsősorban a lírai művek sajátja – a nagy drámákból sem hiányzik soha.

Una Ellis-Fermor egész könyvet írt a dráma „határai"-ról. (The Frontiers of Drama). Ebben azt vizsgálja, melyek azok az életjelenségek, amelyek nem szoríthatók be a dráma meghatározott formái közé. E meghatározó formai jegyek közé tartozik a viszonylag rövid terjedelem és az, hogy az írónak mindent a szereplők cselekedetei és szavai révén kell elmondania. Una Ellis-Fermor több olyan művet elemez, amelynek, véleménye szerint, olyan életjelenségeket sikerült magába ölelnie, amelyek elvben már nem fejezhetők ki drámai műformában. Könyvének egyik fejezete a szóképekkel foglalkozik (The Functions of Imagery in Drama). Megállapítja, hogy a szókép az egyik olyan lehetőség és eszköz, amely a drámai hatásokat tágíthatja. Példái elsősorban Shakespeare műveinek egy része. Ezekben is észrevehetjük a lírai műfajcsoportba tartozó művekre nagyon is jellemző írói eszköz használatát (pl. Troilus és Cressida). „Azon eszközök közül – írja –, amelyek egy drámának a képzeleten alapuló értelmét elmélyítik, anélkül hogy megnövelnék terjedelmét és tömegét, talán a szókép a legegyszerűbb és ugyanakkor a legerőteljesebb".

Una Ellis-Fermor a szóképek szerepét vizsgálva arról is beszél, hogy a szóképek a mű által magába foglalt világról miben és hogyan képesek többet mondani, mintha ezek híján arról csak a jellemek fogalmi úton történő megnyilvánulása és a cselekmény révén szerezhetnénk tudomást. Nem azt nézi tehát, hogy a szóképek milyen szerepet és jelentőséget kapnak a drámai művek felépítésében. Példái zömmel olyan művek, amelyekben a szóképeknek nincs is más szerepük, mint az ún. lírai értelmű elmélyítés. A szóképek természetesen a szereplők beszédében fordulnak elő a leggyakrabban. Így azok lényegében azt a funkciót töltik itt be, mint az önálló lírai versekben. Így a szóképek a drámai műfajba tartozó műveknek nem a szerkezeti és felépítésbeli értelemben vett határait tágítják.

A líraiságnak az említett, vagy az azokhoz hasonló megjelenése tehát nyilvánvaló az ún. hagyományos-drámákban is; illetve azok kiválthatnak olyan hatást is, amit a jelentős lírai művek szoktak. Ezen elemek jelenléte azonban az adott műveket nem távolította el attól a fajta drámától, amit *a* drámának szokás tekinteni; ugyanakkor e művekben a lírai elemek a speciálisan a drámai műfajra jellemző elemeket nem szorították ki, illetve eme speciális lírai elemeknek nem volt nagyon jelentős szerepük a művek szerkezetében és alapjaik felépítésében.

A lírai elemek, ahogy Vajda György Mihály említett tanulmányában megjegyzi, nagyobb intenzitással hatoltak be az olyan drámaírók műveibe, mint Brecht és Lorca. Az is ismeretes, hogy századunk több költője milyen nagy erőfeszítést tett a lírának a drámában és a színpadon való erőteljesebb megjelenítésére. Megkísérelte ezt, hogy csak a legjelentősebbeket említsünk, W. B. Yeats, J. Cocteau, T. S. Eliot és F. G. Lorca. Cocteau különbséget tett pl. a színház költészete (poésie de théâtre) és a költészet a színházban (poésie au théâtre)

* *A dolgozat jegyzetanyagát, a források pontos megjelölésével együtt, elhagytuk.*

között. T. S. Eliot a Gyilkosság a székesegyházban megírása után erejét jóformán teljesen a modern költői dráma megteremtésére fordította; számtalan tanulmányt írt költői dráma mellett.

A líra műfajára jellemző elemeknek a drámában való megjelenéséről tehát eddig általában kétféle módon volt szó. Először: a líraiságot – kimondva–kimondatlanul – mint a drámai műveket díszítő, azok szépségét is biztosító tényezőt tekintették. Amikor a drámák líraiságáról hallunk, a szöveg nyelvezetének szépségére gondolunk; vagy más szemszögből: magának az egész műnek mélységére-szépségére (hiszen a világ értelmi-érzelmi, logikai, intuitív stb. úton való mély és igaz megragadására mondjuk azt, hogy költői); vagy ismét más szemszögből azokra a jelenetekre, amelyek elsősorban ún. líraian hangulat-teremtők. Szakszemszögből nézve, beszélünk lírai betétekről (énekek, songok, dalok stb.), lírai monológról, lírai párbeszédről, a szereplők „párhuzamos beszédéről" stb. Megemlékezünk a nézőre tett olyanféle hatásról is, amely érzelmeit felfokozza, illetőleg arról a hatásról, amely hasonló a nagyszabású lírai művek olvastán létrejötthöz. Másodszor: a líra műfajára jellemző elemeknek a drámában való nagyobb mérvű megjelenését legtöbbször olyannak tekintették, amely a művet *az* igazi drámai műfajtól eltávolítja.

Éppen ezért, mielőtt a lírai elemek lényeges szerepét elemeznénk, egészen röviden, érintenünk kell a műfaj problémáját is. Nemcsak a lírai elemeknek, de a lírai elemeknek is köszönhető, hogy a dráma klasszikus műfaja felbomlott – többen azt mondják: felhígult – hogy a klasszikus műfaji szabályoktól eltávolodott. Ugyancsak – többek között – a lírai elemek lényegesebb szerepének is köszönhető, hogy a dráma mai műfaji meghatározása már egészen tág, ha a régi szemszögből nézzük. A sok létező mai meghatározás közül említsük Vajda György Mihályét: „A dráma pedig – s minél közelebb jutunk a modern, a mai drámához, annál inkább csak ez az egy vonás választja el az epikától, sőt olykor a lírától is – a dráma legfőbb jellegzetessége az, hogy *formája szerint alkalmas színpadi előadásra, színészi alakításra ad lehetőséget*", – illetve: „Az előbbi megfontolások alapján a modern drámába hatoló epika vagy líra vizsgálatakor *a drámai műfaj keretébe tartozónak kell tekintenünk minden olyan írói művet, amely valamely életfolyamat, élethelyzet vagy emberek közt végbemenő cselekmény ábrázolását színészi alakításra lehetőséget adó, színpadi megjelenítésre alkalmas formában, ilyen és ehhez hasonló eszközök segítségével kívánja elérni.*" Azért említjük épp ezt a meghatározást, mert pontos fogalmazásával a legtalálóbb. Arról van ugyanis éppen szó, hogy a dráma, mint *irodalmi* műfaj legpontosabb mai meghatározása irodalmon kívülről, a színpad és a színész felől közelítve adható meg. A régebbi meghatározások magukból a művekből és/vagy a közönségből indultak ki. Eme régebbi – és a maguk adekvát esetére, de csakis arra, ma is tökéletesen érvényes – meghatározások általánosítása mindenféle drámára, sőt *a* drámára érvényes volta azonban még ma is kísért. Una Ellis Fermor (egyébként remek) könyvének is az az általános „nézőpontja" (elvi „alapállása"), hogy az igazi drámák azok, amelyeket mi a hagyományos drámának és a középpontdrámájának neveztünk. Vajda György Mihály előbb idézett mondatát így folytatja: „Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal is, hogy ezen eszközök egy része a színészi alakításra lehetőséget adó színpadiságon kívül a drámai műfaj egyéb hagyományos követelményeinek nem, vagy csak részben felel meg." Ezután következő mondatából kiviláglik, hogy *a* drámai műfaj hagyományos követelményein elsősorban az ún. hagyományos-drámákban található eszközöket ért: „E követelmények legfontosabbjait, a drámai mű tartalmi feltárásának legfontosabbjait, *a cselekményességet*, a tömörséget, *a jellemek tiszta és gyors kibontását, az éles konfliktust*, továbbá a szereplők nyelvi jellemzésének gazdagságát' figyelemmel kell kísérnünk az epikának és a lírának a modern drámában való megjelenését és szerepét vizsgálva is." (A , ' közé tett részt Vajda György Mihály idézi: A marxista–leninista esztétika alapjai, 543. A kiemelés tőlem B. T.) Kitűnő tanulmányának egy másik részében Vajda György Mihály kimondja: „S az is bizonyos, hogy a líra e behatolása a dráma műfaji alapformájának felbomlásához részben hozzájárult, részben éppen azáltal hatolhatott be, hogy a modern dráma műfaji alapformája felbomlott". A kérdés természetesen az, hogy vajon nem épp most juthatunk-e el, többek közt épp a líraiság behatolása miatt, a dráma műfajának adekvát meghatározásához, épp ahhoz, amit Vajda György Mihály megadott? Hiszen akárhogyan is nézzük: a 20. században megírt drámai művek jó részében nem találunk pl. éles konfliktust, sőt semmilyet se. Az a törekvés, hogy az ún. hagyományos-drámákban található konfliktus-

fajtát megkíséreljék bemutatni sok mai drámában (akár G. B. Shaw, akár még Brecht műveiben is – az abszurd drámákat nem is említve) jóindulatú törekvés, de reménytelen. Eltűnt a jellem is, eltűnt az „én" is, eltűnt a konfliktus is. Ám e műveket mégis játsszák színpadon, sőt: gyakran nem kis hatást kiváltva, s ezáltal sikert elérve. A művek dialógusban íródtak, nincs bennük írói kommentár, elemzés, vagy magyarázat.

A dráma régi műfaji meghatározása magába foglalta először is azt a megkötöttséget, hogy amit az író drámailag ábrázolni akar, az kizárólag a látható és hallható cselekedetből és szóból bontakozzon ki, hiszen a drámában nincsen mód az írói elemzésre és magyarázkodásra. Ez a megkötöttség nyilvánvalóan továbbra is érvényes, ha szűkebb értelemben is, ha el kell belőle hagynunk a cselekmény szónak egyfajta értelmezését. A régi meghatározások a cselekvésre helyezték a hangsúlyt, az emberi *jellem cselekedetére*, s ezt tekintették a dráma egyik legfontosabb műfaji jegyének. Ehhez az is hozzájárult, hogy a drámát az emberi életjelenségek közül azoknak a legadekvátabb irodalmi kifejező formájaként tekintették, amelyekben emberek, emberi jellemek között kialakult összeütközés a legfontosabb (tehát nem a külső vagy belső történés: epika; nem az élmény-alap, az értelmi-érzelmi élmény-alap szóképekben történő megnyilvánulása: líra). A jellem, a konfliktus, a cselekmény (s más okból a drámai szituáció és tragédiákban a drámai szükségszerűség) lettek tehát *a* dráma egyik szemszögéből való meghatározásának a legfontosabb jegyei. E jegyekhez még egy sor olyan járult, amely más szemszögből lett a meghatározó jegy, a közönség felől nézve: aránylag rövid terjedelem, a könnyen áttekinthető cselekmény, egyszerre realizálható helyszín és időpont stb. A század elején, 1911-ben A modern dráma fejlődésének története című művében Lukács György adott az akkori helyzetnek (és a még elég sokáig érvényben lévő helyzetnek) tökéletesen megfelelő műfaji meghatározást: „A dráma olyan írásmű, mely *valamely összegyűlt tömegben közvetlen és erős hatást akar létrehozni*, emberek között lejátszódó megtörténések által." (Látjuk: ebben a meghatározásban még a jellem alapvetően benne van: „emberek között lejátszódó megtörténések által".) A dráma elé a színház, azaz a színpad és a színész is állított – korlátként és lehetőségként egyaránt – különböző követelményeket. Az irodalmi műfajiság és a közönség szemszögéből történt meghatározások és az azokban rejlő követelmények számos ponton találkoztak, s így a szabályok csak erősítették egymást.

Kétségtelen, hogy mindazon művek közül, amit drámának nevezünk, azok a művek a leggyakrabban előadottak, talán a legolvasottabbak, a legfeszültebbek és legizgalmasabbak, amelyekben a fent említett követelmények a legélesebben valósulnak meg, tehát azok, amiket hagyományos-drámáknak neveztünk. Ezért is válhattak – ismét: többek között – ezek a művek *a* műfaj példáivá. De, ahogy azt említett dolgozatunkban a középpont-drámája modelljének bemutatásakor igyekeztünk bizonyítani, a hagyományos-drámák műfaji jegyei közül több már egy sor görög és Erzsébet-kori drámára nem alkalmazható, vagy csak részben, vagy csak erőszakoltan alkalmazható. A misztérium-drámákat pedig nem tekintették drámáknak, s újabbkori jelentkezésük esetében gyakran a „könyv-dráma" – műfaji szempontból elítélő – megjelölését kapták. A misztérium-dráma – vélték – a drámatörténet sajátos mellékhajtása, vagy éppenséggel csak a csíra, hiszen *a* valódi dráma történetének kezdeténél találhatjuk, mind az ókori, mind a középkori misztérium-drámákat. A közfelfogás szerint belőlük *nőtt ki az igazi* dráma.

Manapság, amint láttuk, a műfaji meghatározás eltávolodott a hagyományos-dráma kívánta szemszögektől, s annyira kitágult, hogy elsősorban csak a színház igénye (színpad és színész) fogalmazható meg benne. Ebben azután adekvátan megragadható a hagyományos-dráma, a középpont-drámája, az eredeti misztérium-dráma és a mai misztérium-dráma is. Éppen azért valljuk azt a meggyőződést, hogy a hagyományos-drámára jellemző jegyeket nem lehet *a* mindenkori és mindenféle, de különösképpen nem *az* egyetlen és *az* igazi dráma műfaji jegyeinek tekinteni; s nem lehet minden olyan művet, amely a hagyományos-drámától tér el, *a* műfajtól való eltéréssel vádolni.

A lírai látásmódnak, a lírai élménynek, a lírai műfajára jellemző eszközöknek a drámában való alkalmazásakor, illetőleg ezek vizsgálatakor különösen felvetődhet magának a műfajnak a kérdése. Hiszen, ha van olyan drámai mű, amelyben a líraiság több, mint akár díszítőelem, akár a mű egészének költői szépsége (s épp ez az, amit a továbbiakban bizonyítani igyekszünk), akkor a dráma dráma marad-e? Akármi is az érzelmi viszonyunk

a hagyományos-drámához, észre kell vennünk, hogy az ún. nagy drámákon belül más modellt megvalósító mű is található; észre kell vennünk, hogy a tragédiákban (amely más szempontból nevezhető műfajnak, mint a vizsgált) két dráma-modell is megvalósul: a hagyományos-drámáé és a középpont-drámájáé; észre kell vennünk, hogy az ún. középfajú drámákon belül három modellt találhatunk: a hagyományos-dráma csökevényes modelljét, a középpont-drámájáét és a misztérium-drámájáét. S kétségkívül: hiába szeretjük a hagyományos drámákat, egyre ritkábban találkozunk velük, egyre több az olyan mű, amely a misztérium-dráma modellje szerint épül fel; hiába szeretjük a tragédiát, egyre ritkábban találkozunk velük (vagy meg is szűnt, ha igaza van George Steinernek), s egyre több, J. L. Styan találó meghatározása szerint a „sötét komédia". De észre kell vennünk azt is, hogy e műveket játsszák, a színpadon élő személyek megjelenítik (vagy megjeleníthetik). Úgy véljük nem szabad e műveket *a* drámai műfajtól való eltérő, s ezért hígabb, rosszabb, inadekvátabb műveknek tekintenünk. (De a hagyományos-drámáktól való alapvetően különböző voltukra rá kell mutatnunk). Fájó szívvel vagy örömmel, de *a* drámáról való elképzelésünket kell módosítanunk, s következésképp műfaji meghatározásán változtatnunk, úgy, ahogy azt Vajda György Mihály is megtette.

A SZIMBÓLUM ÉS A MAI MISZTÉRIUM-DRÁMA

Akárhonnan közeledünk is a szimbólumhoz, akár kommunikációelméleti, akár irodalomelméleti-stilisztikai, akár irodalomtörténeti kiindulópontból, minden esetben eljutunk a valóság feltételezett, vagy valóban meglévő két síkjához. Erich Kahler írja: „Az áthidaló cselekvésnek ez a lerögzítése, mint elválasztott entitásnak és a létezés eltérő szférái megalapozott összekapcsolásának a megállapodása jelzi a szimbólum való kezdetét." (The Nature of the Symbol). A stilisztikai meghatározás így szól: „Szimbólum vagy jelkép . . . valamely gondolati tartalom (eszme, érzés, elvont fogalom vagy égész gondolatsor stb.) érzéki jele". A szimbólum „megjelenik mint terminus a logikában, a matematikában, a szemantikában és szemiotikában és ismeretelméletben; s ugyancsak hosszú története van a teológia (a ‚szimbólum' szinonímája a ‚krédónak'), a liturgia, a szépművészetek és a költészet világában. Az az elem, amely osztozik a forgalomban lévő meghatározások mindegyikében, valószínűleg az, hogy valami áll valami helyett, reprezentál valami mást" – írja R. Wellek és A. Warren. „A dekadencia az egyénit akarja kifejezni, a szimbolizmus az egyetemest, a költő egyéniségén túlhaladót, *az érzéki látszat mögött az eszmei lényeget*" – mondja Komlós Aladár. Két jelenség tehát mindig van: (1) az, ami valami helyett áll, és (2) az, ami helyett áll a valami. Ez a tény két szint, két sík lehetőségét, a gyakorlatban sok esetben megvalósulását is magában rejti. A konkrét megvalósulásokat vizsgálva gyakran kell észrevennünk, hogy a két szint a meghatározó és a meghatározott viszonyában van.

A szimbólumnak ez a jellege nagyon is alkalmas lehet arra, hogy a misztérium-drámák modelljének két szintje rajta keresztül valósuljon meg. Elvileg épp korunkban lehetne a szimbólum a misztérium-drámák modelljének adekvát alapja. Hiszen korunkban az emberek általánosságban nem hisznek semmiféle isteni másvilágban. A szimbólumban viszont az érzéki látszat és a „mögötte" lévő eszmei lényeg jelenik meg. Az érzéki látszat lehetne az evilági világszint, míg az eszmei lényeg a „másvilági". Nagyon sok mai dráma, amely a misztérium-drámák modellje szerint épül fel, bemutat valami ehhez hasonlót.

A középkori misztérium-drámák szereplői allegórikus alakok, allegóriák voltak, s a művek – ha tetszik – allegórikus látásmódból jöttek létre. Az allegória épp úgy két tényezőt, két szintet tételez fel, mint a szimbólum, ha kiindulópontja épp ellentétes is. Ez kiviláglik Király István szavaiból: „Hisz az esztétikai ismeretelméleti műszó (ti. a szimbolizmus) – Goethe fogalomhasználatából általánosodva – alkalmas volt arra, hogy mint pl. Lukács Györgynél, a realizmus esztétikájának is szerves része legyen, s jelentse a valóság mélyebb összefüggéseit konkrétan, képszerűen, az egyes jelenségben megélő és megjelenítő művészi ábrázolásmódot, az ‚evilági' ábrázolásmódját, *szemben a túlvilággal az elvonttól, az általánostól kiinduló, allegorizáló művészi módszerével.* A szimbolizmus mint történeti jelenség, mint történelmileg meghatározott irányzat viszont épp ezzel az allegorizáló ábrázolásmóddal tartott rokonságot: a felszín valóságának a meghaladását a túlvilágiság,

a transzcendencia útján képzelte el. Az általánost, az értető lényeget nem úgy fogta fel, mint az adott valóság elrendelt részét, mint annak mélyebben fekvő, de szerves tartozékát, hanem – s vonzódása a böhmei, a swedenborgi, s a szolovjovi misztikához már egymagában tanúskodott erről – úgy, mint kívülfekvőt azon: fő ismérve lett a puszta zeneiség, az irracionális sejtető, homályos mítoszalkotás." Mindezeken kívül az allegórikus történet és allegórikus alak épp egyértelműségénél fogva a 20. század világánál jóval egyszerűbb és áttekinthetőbb középkori világszemlélet drámai kifejezésére eleve alkalmas volt.

Ám, ma, amikor nem hiszünk az isteni másvilágban, a nem allegorizáló szimbolizmus több oknál fogva is alkalmas lehetne arra, hogy a misztérium-dráma modelljének alapját (a két világszintet) jelenthesse. Az első ok – már láttuk – az érzéki látszatnak és az eszmei lényegnek a szimbólumban való együttjelentkezése. A másik ok, hogy a szimbólum sejtet, megérzékeltet. Épp ezért látszik alkalmasnak arra, hogy bonyolult és összetett korunk sok összefüggését magábazárhassa, illetve megsejtetve, megérzékítve kifejezhesse. Hiszen ha nem-szimbolista műben a szerző korunk egészét kívánná megragadni, vagy eleve lehetetlenségre vállalkozik, vagy (amire több példa is van) műve annyira zsúfolt lesz, hogy minden, a műalkotás műalkotás-voltához elengedhetetlen keretet szétfeszít.

A szimbolista dráma, akár pl. Ibsené is, a maga lényegét megsejtésekkel, megsejtetésekkel kívánja elmondani. Míg pl. Shakespeare-nek a hagyományos-dráma modellje szerint megírt művei, pl. a Hamlet, a mű egészének lényegét a történet logikailag felfogható apró változásaiban éppúgy kifejezi, mint a történet egészének logikailag felfogható szükségszerűségében: mindaz, ami sejtetés, ami asszociáció, az – még ha nagyon lényeges is – csak járulékos elem. Még akkor is csak járulékos elem, ha épp ezek miatt tartjuk a művet igen nagy műnek, és Shakespeare-t nagy drámaköltőnek. A Vadkacsa vagy a Rosmersholm a történet apró változásainak vagy akár magának az egész történetnek a szintjén oly keveset mond, hogy attól egyik mű sem lenne nagy és jelentős dráma. Hogy mi a vadkacsa, hogy mi a malomzúgó, s hogy mi ezek tartalma és jelentése stb., valamint hogy ez a jelentés hogyan fonja át és be a szereplők történetét, életét, egész világát, sejtenünk lehet és asszociálnunk kell. Eme megsejtés és asszociáció nélkül a mű teljesen elveszti jelentőségét. A mű mondanivalójának megértéséhez, felderítéséhez a konkrétan ki nem fejezhető és csak a szimbólummal megsejtető-megérzékeltető tényezőknek a megléte alapvetően szükséges. Ezek nélkül a történet érdektelenné, jellegtelenné, lényeges tartalom nélkülivé válna. S az ilyen megsejtés, megsejtetés és asszociáció „körül" mindig líraiságot érzünk, azaz a lényegnek az érzelmekben, intuícióban, az „idegrendszerben" megjelenő bizonytalan körvonalú és bizonytalan tartalmú bizonyosságát; szemben a fogalmakban rögzített határozott körvonalú és határozott tartalmú bizonyosságokkal.

A szimbólum szükségszerű velejárója az asszociációs lehetőség, a megsejtése, megsejtetése épp olyan jelenségeknek, amelyek elvesztik a maguk jellegzetességét, sőt tartalmát és fontosságát is, ha határozott körvonalat és határozott tartalmat kapnának. A szimbólum nem hiába adekvát lírai eszköz, s úgy véljük, nem véletlen, hogy a lírai elemeknek lényegesebb és alapvetőbb behatolása a drámába épp a szimbolista drámával kezdődött.

Az ibseni drámák azonban emberi megtörténéseket közölnek. Egy szimbólum pedig sohasem megtörténés. A szimbólum van; az olyan állókép, amelyben egyszerre együtt él az érzéki látszat és az eszmei lényeg, az, ami valami helyett áll, s maga a valami. A szimbolista dráma – ha a dráma fogalmán a hagyományos drámát értjük –, épp ezért kissé önellentmondás. Hiszen csak az képzelhető el, hogy a történet *megérkezik* egy szimbólumhoz, vagy hogy a történet révén egy szimbólum *kialakul*. (Nem a történet, a mű menete révén derül ki, lesz átadott, nem ennek előrehaladása a szimbólum előszámlálása). Igaz, kétségtelenül igaz, hogy a jellemek által előadott cselekményeknek és a jellemek által elmondott szavaknak a révén kialakuló szimbólum olyat is hozzá tud adni a mű jellemeinek, cselekményének és a szavaknak az értelméhez, amit a puszta jellemek, a puszta cselekmény és puszta szó nem tud hordozni és kifejezni. Mégis ezekben a művekben nem egy adott szimbólum bemutatását-megmutatását kapjuk, hanem kialakulását.

A drámatörténetben Maurice Maeterlinck egyes drámái valósítják meg azt az impresszionisztikus-szimbolisztikus drámát, amelyekben a szimbólum nem a cselekménysor végére alakul ki. Maeterlinck több művében az egész mű állóképszerűen szimbolikus. Így azt mond-

hatni, hogy elméletileg tekintve az ő művei sokkal inkább megfelelnek a szimbólum természetének és sajátosságának, mint Ibsen művei. Mivel a mű „állókép" és szimbólum egyszerre, szükségszerű, hogy benne alapvetően használ fel lírai eszközöket.

A LÍRAI ALAPÉLMÉNY INADEKVÁT KIFEJEZÉSE

Maurice Maeterlinck-nek, ennek a valaha oly nagy hatású, később – joggal – csak az irodalomtörténeti művekben élő szimbolista költőnek drámáival kapcsolatban éppen ezért gyakran emlegetik a lírai jelzőt is.

A vakok című drámájában félreérthetetlenül megtaláljuk a két világszintet, méghozzá szimbolikusan. A vakok az emberek, általában minden ember szimbóluma. A Sziget, amelyen vezető (a pap) nélkül élnek, pedig a földé. A mű menetében nincs különbség a vakon született és a később megvakultak között. Ez a különbség csak a dramatis personae felsorolásakor van meg, később meglátjuk miért. Vakságuk nem, vagy elsősorban nem fizikai vakság, hanem éppen a második, a törvényt és értelmet adó (e műben az értelmet adó vonáson van inkább hangsúly) szintet nem látó voltunkat szimbolizálja. Feltehető, hogy azt ami az „út"; hogy hol vannak; hogy milyen időpont van (dél vagy éjfél); hogy mi az a valami, ami az ég alatt vonul; hogy egyáltalán hol élnek stb., stb. csak a vezető, a pap tudja. Ők ezeket a lényeges dolgokat nem látják, nem is láthatják. Amit a „látó", a vezető, a pap lát (vagy látott): az a második világszint, az amelyik a Szigetnek is, életüknek is stb. értelmet adhatna. A mű ebből a szempontból tehát a misztérium-dráma modelljének alapját megvalósítja. Ez a modell itt szimbólumra épül: az emberek, az ő fizikai vakságuk, és a Sziget az érzéki látszat; az ő lényegre való vakságuk, ellenséges és ismeretlen űrben való életük pedig az eszmei lényeg. De hol és hogyan szerepel ebben a líraiság alapvetőbben és lényegesebben, mintsem hogy csak járulékos elem legyen.

Ha a hagyományos-dráma modelljének szemszögéből nézzük és kérjük számon a műtől *az* adekvát drámai eszközök használatát (*az* adekvát drámai eszköznek tekintve a hagyományos-drámában megjelenőket), könnyen megmutatható, hogy itt nincs konfliktus. Konfliktus nem is lehet a műben (a hagyományos-drámában megjelenő konfliktus értelmében), hiszen ami*vel* a vakok szembenállnak, a második szint nem megjelenített, és ennek következtében kétoldalú akciókra nem is kerülhet sor. Innen nézve azonnal szembetűnő, hogy a mű sajátságos lírai helyzet, vagy hangulat, állapot megjelenítése. A mű csak annyiban „mozog", hogy a végén a vakok felismerik: a vezető, a pap már halott; illetve, hogy valakivalami megérkezik. Ám ez a felismerés objektíve nem lényeges, hiszen a felismerés előtt elmondott szövegek, azok tartalma már olyan állapotra utal, amelyben nincs vezetőjük. A vakok egy pillanatra se jelennek meg előttünk vezetővel, magatartásuk nem változik a vezetővel rendelkező emberek magatartásából a vezetővel már nem rendelkező emberek magatartásává. A mű tehát nem azt a pillanatot vizsgálja, amikor a vezetővel rendelkezett, de most már nem rendelkező vakok magatartása megváltozik. Nem ez a változás érdekli. A mű mélyén az az élmény húzódik, amit életében egyszer-kétszer mindenki átélt, illetve ami az adott korban (impresszionizmus-esztétizmus előretörése a múlt század utolsó évtizedeiben) alapvető élmény volt: nem látunk-tudunk semmit, ami lényeges, vezetőnk – ha volt – elengedte kezünket, s itt állunk az ismeretlen erőknek kitéve teljesen tehetetlenül. S kétségkívül: a mű nem is más, mint ennek az élménynek, ennek az emberi bensőben kibomló élménynek a rögzítése. A mű alapja tehát itt már lírai élmény, ha tetszik költői élmény, s lényegében, mint a lírai élmények legtöbbje, statikus. A mű előrehaladása egyenlő az élmény (valódi vagy látszólagos – most mindegy) körbenjárásával.

A hagyományos-drámában megjelenő élménynek, vagy az epikában megjelenő élménynek megvannak a maga adekvát kifejezési eszközei. Az a mű, amelynek alapjául lírai élmény szolgál, lírai eszközökkel fejezhető ki a legmegfelelőbb módon. Hogyan történik ez A vakokban?

A szereplők, a Három Vakon Született, s a többi, később megvakult szereplők egyike sem önálló, határozott jellem. A dramatis personae felsorolása közben különbséget tesz ugyan az író közöttük; van A Legöregebb Vak, Fiatal Vak Nő, Egy Eszelős Vak Nő stb. – de ezek csak megkülönböztető külsőségek. Lényegében egyetlen megkülönböztető külsőség, jegy –

ha tetszik –, nem realizálódik komolyan; sem a halvány story szintjén, sem a szöveg szintjén nincs különösebb jelentősége annak, hogy az egyik vak Asszony a Legöregebb, a másik pedig Eszelős. A Három Vakon Született Férfi és a Három Imádkozó Vakon Született öregasszony között az író még ilyen módon sem tesz különbséget. Ez a tulajdonságuk alapjaiban lehetőséget ad arra, hogy lírai élményt adekvátan fejezhessenek ki, adekvátan rögzítsenek és adekvátan közvetíthessenek. A lírai élmény ugyanis mindig összetevőkből, élményösszetevőkből áll. Ám ezek egyike sem lehet konkrét jellem, s annak megnyilvánulása. A jellem cselekvésben nyilvánul meg: térre, időre és oksági összefüggésre van ehhez szüksége. A lírai élmény, ha az valóban lírai, ilyenekre nem ad lehetőséget. S ezért, ha A vakok szereplői nem jellemek, akkor elvileg hordozhatják és közvetíthetik a lírai alapélmény összetevőit.

Ők nem is allegorikus alakok, akik akármit (pl. Eszelősség, Fiatalság, vagy akár a Vakság) allegorikusan jelenítenének meg. Egyetlen tulajdonságuk van, minden szereplőnek közös, egyetlen tulajdonsága az, hogy vak, azaz magától, vezető nélkül nem láthat, nem látja a lényeget. Ám épp ez, hogy végeredményben teljesen egyformák, hogy mindannyian csak ezzel az egy jellegzetességgel kapcsolódnak a lírai alapélményhez, teszi őket a lírai alapélmény drámailag inadekvát rögzítőivé és kifejezőivé. Az a lírai alapélmény ugyanis, hogy vakok vagyunk a lényegre, s nincs is hozzá vezetőnk, valamint ennek (Maeterlinck által sugallt) érzelmi tartalma, a kétségbeesés, sokkal összetettebb. Ennek az élménynek sokkal több és egymással nem, vagy nem csak azonos jellegű összetevője van. Ám a szereplők egyforma, azonos jellege azt sugallja, hogy az alapélménynek nincs több összetevője, csak ez az egyetlen egy (hogy ti. vakok vagyunk). Az alapélményt ezáltal teljesen leegyszerűsíti, s következményében az hitelét is veszti.

Mint élményösszetevők, inadekvátak a szereplők még másért is. A szimbólumnak az a fajtája, amelyik itt megjelenik, azzal az allegorizáló ábrázolásmóddal tart rokonságot, amelyről Király István beszélt, de még más értelemben is. Nemcsak azért allegorizáló ez a szimbolizmus, mert „a felszín valóságának a meghaladását a túlvilágiság, a transzcendencia útján" képzeli el, de azért is, mert az alapélmény egyik összetevőjét egyszerű, az allegóriáknál szokásos határozott körvonalúsággal fejezi ki. Az alapélményt kifejező élménytartozékok egy részéhez, a szereplőkhöz, a maguk szintjén (mint szereplőknek, s nem mint a szereplők szavainak a szintjén) nem is tudunk hozzáasszociálni semmit. A vakok így csak kicsiny mértékben lesznek a lírai alapélmény egyik összetevőjének rögzítői és közvetítői. Az alapélményből csak egyetlen összetevőt kifejező voltuk miatt (a vakság), valamint határozott körvonalúságuk következtében sokkal inkább az íróban volt alapélmény szócsövei lesznek, mintsem azok megtestesítői. Ebben az összefüggésben természetesen nem arról van szó, hogy a vakok jellemét kellene gazdagítani. Ha jellemük gazdagodna, még a vakok is elvesztenék azt a tulajdanságukat, hogy a lírai alapélmény kifejezői lehessenek. A jellem, vagy jellemek nem hordozhatnak *lírai* alapélményt.

A lírai alapélmény összetevőinek adekvát színpadi megjelenítése – ahogy a később elemzendő művek majd bizonyítják – csak úgy lehetséges, ha azok mindegyike egy-egy szereplővé válik. Saját lírai alapélményét Maeterlinck természetesen mással is kifejezi, mint a vakokkal. Hiszen pl. ehhez a lírai alapélményhez tartozik a második világszint és annak immáron (mert vezető nélkül vannak vagy vagyunk már) megismerhetetlen, érthetetlen jellege is. Amivel Maeterlinck alapélményének ezt a részét kifejezi a színpadon szó marad.

Ugyanerről a kérdésről – noha egészen más szemszögből közeledve hozzá, Lukács György így beszél: „A wagneri zene hatásához hasonló mámort kerestek Maeterlinck drámái is. Mert nem szabad soha elfelejteni, hogy azok az érzések, amelyekből nőtt, az a világnézet, amit kifejez, nagyon erősen és mélyen rokonok a Wagneréivel: buddhisztikus-keresztyén menekülés az életből, lemondás az életről, fatalismus, az elmúlás, az elpusztulás mámoros hangulata (Maeterlinck első korszakáról beszélünk most, arról, amelyben technikája kialakult). Ez az érzés narcosist keres a művészetben; minden érzékre való lehető legerősebb, legingerlőbb hatást, ami azonban mégsem válik egészen határozott érzéssé. Bármilyen intensív is, bizonytalan marad: képek hatnak a szemre, zene a fülre és mind a kettőben gyengéd kézzel vannak megérintve a lélek legrejtettebb titkai. Oly halkan, hogy csak a félig kimondottság, csak a néma és puha megértés narcosisát adják, sohasem a kíméletlen mindent elmondás mámoros keserűségeit. És a szem ezalatt egyszerű nagy tájak, egyszerű,

nagy decoratív vonalain és nagy, színes foltokban látott emberek alakjain pihen. Primitívség és raffinéria, decoratív monumentalitás és a lélek leghalkabb hangjai: ezeknek vegyüléke ez a művészet. Ezért áll lényegében ilyen közel a balladához. Az is csak helyzeteket rajzol és nem összefüggéseket, csak tulajdonságokat és nem embereket, csak hangulatokat és nem világot. Az sem mond el, az sem fejez ki soha végleges erővel semmit, annak is a sejtetés a legnagyobb ereje. Az igazi dráma legnagyobb ellentéte ez; az igazi drámai hatásban mindig van valami abból, amit Ibsen mondott a költészetről:

Írni: azt jelenti, hogy önmagunk elé
Törvénybe idézzük magunkat.

Itt csakúgy, mint Wagnernél, éppen ez van a lehető legenergikusabban elkerülve. Wagner zenében, tehát a leghalkabb, a legdiscrétebb, de a legmámorítóbb nyelven szólaltatja meg lélekmegismeréseit, Maeterlinck, és akik utána jönnek szavakkal. Maeterlinck dialógusa, mint Kerr mondja, azt, amit Wagner muzsikával fejez ki, szavaival képes megsejtetni, megérinteni és életre kelteni a hallgatóban." (Lukács György: A modern dráma fejlődésének története).

Elvileg tehát egyáltalán nem szükségképpen, de gyakorlatilag szó marad A vakokban a tenger, ami a Szigetet körülveszi, az éji madarak, a falevél, a hó stb. – tehát mindaz, amivel és amiben az író a második világszintet elénk állítja. Ezek közül egyik-másik a néző előtt látványként is megjelenik (vagy megjelenhet), de nem válik a színpadi világ életének szerves részévé; az élményösszetevők eme jelentős részei nem lesznek az alapélményt adekvátan kifejező szereplőkké.

A Szigetet körülvevő tenger, az éji madárcsapat, a falevelek stb. éppúgy a kifejezendő alapélmény összetevői, mint a vakok. A lírai alapélményt tekintve tehát ezek mind azonos neműek, azonos jellegűek, azonos síkon lévőek. A két világszintet tekintve két különböző világszintet vannak hivatva megmutatni: a vakok az evilági embereket, a madárcsapat, a hó, a falevél pedig a másvilági szintet. De ez csak tartalmuk jelentése szerint két szint. Ahol az élményösszetevőket hordozó érzéki látszat megjelenik (az érzéki látszat akár a vakok, akár a madárcsapat stb.) tehát az élményben, ott azonos szinten van mindkettő, az érzéki látszatén, s nem egy másikon. Ám mivel a vakok *szereplők*, a többi *nem*, a lírai alapélmény megjelenítésekor az eredendően azonos síkon lévő élményösszetevők közé olyan távolság kerül, hogy egyneműségük, azonos síkon lévőségük megszűnik. Elvileg, mert szereplők, a lírai élmény adekvát kifejezői csak a vakok (de ők – ahogy láttuk – más vonatkozásban nem adekvátak), a többi nem. Az élmény egyik összetevője (a vakok) *elmondja* az élmény második, harmadik stb. összetevőjét, ami által ezek más szintre, más síkra kerülnek, mint amit eredeti helyük megkíván. Ezáltal feloldhatatlan zavar keletkezik. Az élmény több, eredendően azonos jellegű összetevője (az elmondott Sziget, tenger stb.) jogtalanul kisebb helyet, teret, hangsúlyt kap, mint a vele eredendően azonos súlyú, jelentőségű másik összetevő (a *megjelenített* vakok). Hatása ennek az lesz, hogy a színpadról csak hangulat árad, hiszen az élményösszetevők jelentős része nem kap drámai dinamizmust. Az alapélmény sok összetevője nem abban a formában jelenik meg, amely színészi alakításra lehetőséget ad. (Jól tudjuk, hogy ezzel a színészi alakítás kérdését is érintettük. A „színészi alakítás" kifejezés a színházi konvenció szerint jellem-megformálást jelent. A színészi alakításról másként, mint jellem-megformálásról eddig legfeljebb csak gyerekdarabokban, mesejátékokban stb. beszélhettünk; és csak ott volt adekvátnak tekinthető más, mint nem emberi jellem-megformálás színészi alakításnak. Egyébként bizonyosnak látszik, hogy másféle színészi eszközök szükségesek az olyan alakítandók alakításához, amelyek költői képmások, mint azokhoz, ahol az alakítandó jellem. A vakok előadásakor pl. bizonyos, hogy még nagyobb lesz a színpadon a zavar és elvi rendetlenség, ha a színészi megformálásban a vakok speciális, egyéni jellemét keresnék meg, s azt igyekeznének a néző elé állítani.)

De nézzük meg, hogyan építi fel Maeterlinck a lírai alapélményhez szervesen hozzátartozó második világszintet.

Első példa: A vakok vezetőjükről, a papról beszélgetnek. A pap elment.

HARMADIK VAKON SZÜLETETT: Hová ment kenyérért és vízért?

A LEGÖREGEBB VAK ASSZONY: A tenger felé.

HARMADIK VAKON SZÜLETETT: Az ő korában már nem indul így az ember a tenger felé!

MÁSODIK VAKON SZÜLETETT: Közel vagyunk a tengerhez?

A LEGÖREGEBB VAK ASSZONY: Igen, hallgassatok egy kicsit, és meghalljátok. Közelből hallani a sziklafalon megtörő tenger nyugodt mormolását.

MÁSODIK VAKON SZÜLETETT: Nem hallom, csak az imádkozó öregasszonyokat.

A LEGÖREGEBB VAK ASSZONY: Ha jól figyelsz, az imádságukon át is meghallod.

MÁSODIK VAKON SZÜLETETT: Igen, hallok valamit, ami nincs messze tőlünk.

A vakok a Szigeten élnek, ami a földet szimbolizálja, s a Szigetet tenger veszi körül. A tenger tehát az, ami többek között a második világszintet szimbolizálja. A második világszint azonban csak azáltal jelenik meg, hogy a vakok nem tudják-hallják azt, amit a néző tud és/vagy hall. Az író világosan megírja „hallani . . . a tenger . . . mormolását". A vakok csak akkor hallják, ha jól figyelnek („Ha jól figyelsz, az imádságukon át is meghallod"), s akkor is csak „valamit" hallanak: „hallok valamit, ami nincs messze tőlünk". A tenger azáltal lesz a nézőnek jelentős, hogy a vak nem mint tengert, mint a tenger zaját hallja, hanem „valamit".

Második példa: „Egy raj éji madár csap hirtelen a lombba" – írja az ún. szerzői instrukcióban Maeterlinck. Ezt a vakok a következőképpen realizálják:

MÁSODIK VAKON SZÜLETETT: Figyeljetek csak! Figyeljetek csak! Mi ez itt fölöttünk? Halljátok?

A LEGÖREGEBB VAK: Valami elsuhant köztünk és az ég közt!

ELSŐ VAKON SZÜLETETT: Nem ismerem ezt a zajt.

Az instrukcióból világos (s feltehetően a nézőnek a színpadi látványban), hogy madarakról van szó. A vakok azt, amiről a néző tudja, hogy micsoda, ismét úgy realizálják, hogy „*Valami* elsuhant" – méghozzá „köztünk és az ég közt". A madár, éppúgy, mint a tenger mormolása valamivé, méghozzá a második világszintet eme valamiben, mint szimbólumban megragadható, valamivé lett.

A szimbolista tendencia nyilvánvaló: az író azt akarja megmutatni, hogy az oly mindennapos dolgok, mint a tenger mormolása, a madárcsapat repülése, a falevél hullása valami mélyebbet (ha tetszik: magasabbat) jelenthet, hordozhat maga körül, azaz valami lényegesebb szimbolizálására, lényegesebb megsejtetésére alkalmas.

Igen ám, de ismeretes, hogy a rossz költő – többek közt – azért rossz, mert a benne (feltételezve) bonyolult és igaz érzést-élményt olyan primitív szóképekkel fejezi ki, amelyek nem képesek az olvasóban az eredeti élmény mélységét, bonyolultságát, sőt – épp ennek következtében – igaz voltát felidézni. A rossz költő tehát nem megfelelő szóképekbe rögzíti élményét, s az így nem is tudja az olvasóét vezérelni. Ennek következménye azután az is, hogy a mégoly igaz, mély és bonyolult alapélményt a rossz eszközök primitívvé, vagy éppen hamissá is teszik. Lényegében itt is ez történik.

Ugyanígy jelenik meg a mű végén az a valaki-valami, amit a vakok közül először A Fiatal Vak Nő „vesz észre", illetőleg, amit közülük egyedül Az Eszelős Vak Nő csecsemője lát. Az ami-aki érkezik a második s egyben az „evilágot", a Sziget világát meghatározó világszintről érkezik. A szövegek teljesen bizonytalanná teszik azt, ami-aki jön: „Azt hiszem, valaki jön"; „Lépteket hallok a messzeségben"; „Lépteket hallok messze-messze tőlünk"; „Figyeljétek hát a lépteket!"; „Közelednek! közelednek! hallgassátok csak!" – ezt mind A Fiatal Vak Nő szavaiból tudjuk meg. A Legöregebb Vak Asszony is ezt mondja: „Nagyon lassú léptek neszét hallom . . ."; „Errefelé közelednek a léptek; figyeljétek hát! Figyeljétek hát!" A néző senkit és semmit nem lát, nem is hall; a szerző arra vonatkozóan, hogy ki vagy mi jön még a szerzői instrukcióban sem közöl semmit. Az érkezőket csak a csecsemő látja, s ő „Valami különös dolgot láthat", de a néző és a többi szereplő számára ekkor sem lesz világos, hogy mit lát: „Lát valamit! Látnia kell valamit, ha sír!" A Fiatal Vak Nő szavaiból tudjuk meg azt is: „Megálltak közöttünk a léptek", de ő sem tudja, hogy kik jöttek, hisz megkérdezi: „Kik vagytok?" A legtöbb felvilágosítást A Legöregebb Vak adja: „Hallom, hogy valami ruha súrolja az avart". A Legöregebb Vak Asszony mondja meg: „Itt vannak! Itt vannak köztünk! . . ." Végül ugyancsak az ő szövege: „Könyörüljetek rajtunk!" zárja a művet.

A láthatatlan valami-valaki szimbóluma a második világszintnek, onnan „érkezett" a láthatatlan világból és a vakoknak csak az evilággal való érintkezésében (léptei zajában) jelenik meg.

A mű végső kicsengésében tehát azt mondja, hogy vezető nélkül vakok vagyunk, de valamit-valakit az értelmet adó második világszintből megsejthetünk, megérzékelhetünk. E végső kicsengésben az is benne van, hogy eddig konkrét vezetőnk volt (egy pap), most már az sincs, csak megérzékelhető-megsejthető valaki-valami. Ám persze az is lehet – a mű megengedi ezt a lehetőséget is –, hogy aki-ami közeledik, az a halál.

Az egész mű felfogható úgy is, mint egy lírai vers. A szóképek egy része nem válik szereplővé, de szereplőkkel mondatja el az író a saját lírai alapélményét, s így természetesen azokat a költői képeket is, amelyekben alapélménye rögzítődött. Ezért próbálja azzal differenciálni az alapélményt, illetőleg adekvátabb eszközökben rögzíteni és közvetíteni az élményösszetevőket, hogy a vakokból két csoportot alkot. De ez azért nem valódi különbség, mert a műben nevüktől eltekintve nem látszik semmi különbség a vakon születettek és a később megvakultak között. Ugyanakkor, mivel a szereplők egyetlen egy tulajdonságukkal kapcsolódnak az alapélményhez, illetőleg, mivel az alapélmény egy részét quasi-életet élő szereplőkben fejezi ki, a szövegek egy része eme quasi-élet illúziójának felkeltése céljából kerül a műbe. Ezek természetesen a darab legszervetlenebb részei. Az a valaki-valami, akinek megérkezését, itt-létét sejteni lehet csak, úgy jelenik meg a színpadi szereplőknek és a nézőknek egyaránt, mint az írónak: testetlen megsejtésben. Ezt a szereplők *szavakban* közlik. Így végső soron nem a szereplőkben jelenik meg, hanem az íróban, a szereplők szó szerint csak az író helyett beszélnek. A szerepek tehát ebben a vonatkozásban is csak szócsövek.

Ugyanakkor: valami-valaki megérkezését csak-szavakban elmondva lírai versben elhisszük. Színpadon ennek meg kellene testesülnie ahhoz, hogy a színpad törvényeinek következtében elhihessük. Hiszen a színpadon csak az adekvát, ami *látható* szavakban-alakokban bomlik ki, jelenik meg. A vakok eme szövege még csak nem is szimbólum, pusztán csak teljesen bizonytalan tartalmú kijelentés.

Az alapélmény megjelenése tehát mindenképpen inadekvát, mert legtöbb része szóban jelenik meg. A szó más síkon helyezkedik el a színpadon, mint a szereplő, a látható alak. Az eredeti élményben minden érzéki látszat, tehát pl. a vakok éppen azon a síkon vannak, mint az a valaki-valami, ami a mű végén láthatatlanul és megsejtésekben érkezik meg; illetőleg mint annak a második világszintnek az érzéki látszata, ami előbb is inadekvátan bomlott ki, jelent meg. Hiszen a tenger, az éji madárcsapat stb. azáltal lehet a második világszint megjelenítője, hogy a vakok *valaminek* nevezik azt, amiről a néző *tudja*, hogy tenger, madárcsapat stb. Így transzponálhatjuk őket magasabb szintre. Mivel a néző tudja-látja, hogy a tenger mormog s a falevelek esnek, de a szereplők nem tudják, hanem valaminek nevezik, a néző kényszerül arra, hogy ezeknek nagyobb, mélyebb jelentést és jelentőséget tulajdonítson. Ha ez elvileg önmagában elfogadható is, ha önmagában az alapélményben igaz lehet is, hogy egy falevélnek nagyobb-mélyebb jelentése-jelentősége van, mint a megszokott jelentéktelen: itt – a drámai műben –, mivel az alapélmény összetevője és egyszersmind csak-szóban kifejezett (önmagában meg nem szólaló, önmagát nem demonstráló) nem kaphatja meg ugyanazt a jelentőséget és helyet, mint amilyet az alapélményben megkapott és elfoglalt. A színpadon a szereplők szájából elhangzó szó csak szélesítheti, mélyítheti (stb.) azt a tényezőt, amit a konkrétan megjelenített személyben (vagy cselekményben) alapjaiban már megismertünk.

A szimbolizmus, a szimbólum tehát csak lehetőség arra, hogy a líraiság nagyobb mértékben hatoljon be általa a színpadra. De csak lehetőség és nem biztosíték. A szimbólum „alatt" lírai alapélmény rejtőzik, de ez önmagában még nem teszi a lírai elem lényeges behatolását a drámába. A lírai alapélményt adekvátan is kell kifejezni.

A lírai alapélmény kifejezése azért történik inadekvát módon, mert nem drámairói eszközökkel fejezte ki Maeterlinck. A „drámai eszközök" itt természetesen nem annyit jelent, hogy nem rajzolt meg éles konfliktust, hogy szereplői nem eléggé jellemek. Eszközei azért nem drámairói eszközök, mert lírai alapélményét versbe kívánkozó, versben adekvát eszközökkel, csak a szereplők által elmondott szóképekkel fejezte ki, s nem színpadra való, színészi alakításra lehetőséget adó eszközökkel. Mert színészi alakításra lehetőséget adó drámairói eszköz a képmássá lett, megtestesített, eljátszható szókép.

(Folytatjuk)

KISS DÉNES

Csöndben

Csak csöndben ahogy jön a nyár
kifeslek az időburokból
kemény leszek mint a mag
végleges arcú és szikár
szüntelenül szabadabb
a pályán ami az enyém
ki nem keres is megtalál

Csak csöndben ahogy jön a nyár
ivódnak belém évszakok
viselem régi éjszakák
harmatos csillag-könnyeit
a házban ahol születtem
pocok túr féreg hangya él
füvek gyökere lakik

És mégis mégis ott lakom
belém temették nagyapám
nagyanyám ül két ránc alatt
a nap ekéi forgatják
akár valami zenét
az engem is majd földelő
hangtalan omló napokat

De ami kell az teljesül
ami lehetek az vagyok
Szelidek között vad talán
és vadaknak túl szelíd
Elvéthet mind aki szeret
viselem az életemet
csöndben ahogy ragyog a nyár

Árnyékom vigyáz

Lemondott énrólam a bába
már a harmadik napon
De mégsem éltem hiába
s nem hiába folytatom

Eltévesztett szülő gyermek
elhagyott néhány barát
Osztályozva feleleteim
legyintettek az iskolák

Megbuktam csöndekből szavakból
Az sem ért aki szeret
Árnyékom vigyáz el ne vétsem
zuhanáskor a helyemet

Sorsom

Feldobott pénzdarab a sorsom
ha a fej koppan – mutatja irás!
Csillagok: szegek a koporsón
tartják a kinyilatkoztatást

Az ég virágzik rám csukódik
Arcom a fények temetője
Nézd a szemem: élő síremlék
a volt van lesz ragyog belőle

GYERGYAI ALBERT

COLETTE

(1873–1954)

Mint a goethei Szép Helénát, Colette-et is, amíg élt, épp annyira s épp annyiszor ünnepelték és ócsárolták – *bewundert viel und viel gescholten* – s tegyük hozzá: nem is ok nélkül. Az az írónő, akinek gyermeki, falusi emlékeit ma már hazája iskoláiban, mint a francia próza mesterműveit tanítják, holott élete javarészét a félvilág s a rosszízű „irodalmi" melléktermékek légkörében töltötte, könnyelműen, önfeledten, engedve minden rossz kísértésnek – bizonyosan nem gondolt arra, mikor pályája kezdetén, Willynek, a pornográfia királyának oldalán, oly szaporán írogatta erősen fűszerezett Claudine-regénykéit, vagy mikor, Willytől elválva, orfeumi táncosnőként járta be évekig Nyugat-Európát, hogy egyszer majd, öregkorára, a francia irodalom nagyasszonyaként tartják számon, hogy Nobel-díjas honfitársai, Gide és Camus, Mauriac és Martin Du Gard, versengve hódolnak előtte mint művészetük egyenrangú társa előtt, s hogy maga a francia állam a Palais Royalban ad neki szállást, amelynek kerti ablakából, végső, glóriás éveiben, egyszerre láthatta a gyermekek s a szerelmesek játékait, s népe viharos történelmének bronz- és márványemlékeit. Akit útja arra visz, ne röstelljen megállni a palota rue Vivienne-i, külső homlokzata előtt: ott olvashatja, márványba vésve, Colette nevét és évszámait, s ha ideje van, el is ábrándozhat egy nem mindennapos pálya nem mindennapos végletein, amely, akár a George Sandé, végig egyre magasabbra lendült, s amely a „boros" Burgundia egy kis falujában kezdődött, hogy nemzeti temetéssel s apoteózissal érjen véget. Mi mindenre gondolhat ily helyen a literátor vagy a moralista? talán arra, hogy egy hosszú élet mennyi változatos élményt s ellentmondást sodor magával, talán arra, hogy az öregkor bölcsessége nemcsak hogy megfér, nem is egyszer, a fiatalkor tévelygéseivel, hanem hogy bizonyos fokig épp azokban gyökerezhet, talán arra, hogy a fejlődés, pláne az irodalomban, sosem egészen logikus, s a legjobb kertész se tudja mindig, milyen gyümölcs növekszik a fáján. Mások is letértek, nem is egyszer s legtöbbnyire fiatalon, arról, amit a régiek „az erény útjainak" neveztek, s hány írónőről hallottunk, s nem is csak a franciáknál, aki nemcsak szerelmi teljesítményeivel vált „híressé", hanem frissen és folyékonyan megírt rendőrségi, alvilági vagy esetleg börtönbeli kalandjaival! Mindegyikre rásütött, ha csak pár hétre vagy hónapra is, s főképp ha a kifejezés adományával is rendelkezett, az irodalmi dicsőség oly csalóka, állhatatlan s kiszámíthatatlan napja – de egyikből sem lett Colette, legalább is mindmáig, ami főképp azt bizonyítja, hogy egy életmű kiérleléséhez sem a temperamentum, sem a tehetség nem elég, s hogy a hosszú életen, a munkán, a türelmen s egy kissé a szerencsén kívül sok más képesség, körülmény és szilárd alkatrész kell hozzá, amelyek, mint a jó kőműves kötőanyagja a köveket, úgy fogják egybe, egésszé, tartóssá és harmonikussá, ami magában szétesőt, formátlan és poslatag. A Claudine-féle csípősségeket – egy falusi kislány otthoni, majd párizsi kalandjait – süldőlányok s gimnazisták olvasták, ők is csak lopva s nemcsak betűéhségből – míg az érettkor remekeit a legszigorúbb kritikusok ele-

mezték s elemzik ma is, anélkül, hogy varázsuk nyitját akárcsak meg is közelíthetnék, s a puritán ízlésű De Gaulle, könyvtárában Chateaubriand-nal s a nagy francia emlékírókkal, Colette-et is olvasgatta üdülésül vagy tanulságul, emlékíró munkássága közben, s Malraux-val Colette nyelvezetéről s főképp jelzőiről vitatkozott: joggal, mert Colette stílusa ha talán nem is új utat, de új magaslatot jelent a francia irodalomban, s jellegzetesen éles és pontos jelzőhasználata nem egyszer Proustot is megihlette. A kezdeti pornográfia s a végső stílusremeklés közt Colette – nem hiába volt jó pár évig táncosnő – felsőbbséges fesztelenséggel lebegett a kétértelműségek és a sikamlósságok felett, s hírnevét sokáig talán éppen témaköre tette oly ingataggá. Nálunk is, bár több kísérlet történt legjobb géniusza megvilágítására, még a két háború közt is csak afféle „irodalomszéli" jelenségnek számított, holott akkor már első állattörténeteit maga Francis Jammes ajánlotta az olvasók figyelmébe, s a *Chéri* két kötete (egy szépfiú s egy vén kurtizán merészen kétes drámája a húszas évek Párizsának felejthetetlen keretében), bár mit sem tagadott meg a múltból, Colette-nek egészen új arcát mutatta meg káprázatos teljességgel. Remélhetőleg az az új válogatás, amely csupa vonzó és jelentékeny művét tartalmazza, biztosabb alapot nyújthat Colette magyarországi újjáértékeléséhez.

Mivel magyarázhatjuk, a századforduló irodalmában, Colette sajátos tehetségét, fejlődésének irányát, legigazibb remekléseinek lényegét és létrejöttét? A kritika, amely szívesen emlegeti a születési, a környezetbeli, a földrajzi hatásokat, ezúttal a bortermő Burgundiát teszi felelőssé: viszont ha tudjuk, hogy többek közt, Bossuet, a nagy hitszónok is ennek a tartománynak a szülötte, nem tudjuk, mennyire higgyünk a földrajznak vagy a kritikának? Legfeljebb az a körülmény látszik tetszetősnek, sőt meggyőzőnek, hogy Colette falun született, Saint-Sauveur-en Puisaye-ben, Gabrielle-Sidonie Colette néven, ugyanott is nevelkedett félparaszti, félpolgári szüleinek szárnya alatt, a múlt század derekán viszont a vidék még mindenképpen messze esett Párizstól, s így Colette soká megőrizhette vidéki szokásait és tájszólását, sőt, pályája s inspirációja legszerencsésebb éveiben életének ebből a periódusából merítette legtisztább és legmaradandóbb könyveit, mint *Sido*-t, édesanyjáról, vagy pedig mint *Claudine házá*-t* egykori falusi otthonáról. Írói pályája mindamellett mégis csak Párizsban kezdődött, a századvég „szecessziós", bizonytalan alapú, bizonytalan szemléletű s bizonytalan ízlésű irodalmi életében, amelynek a könnyedsége valamint könnyelműsége még a kritikába is belopózott, s amelyben a komolyság egyértelmű volt az unalommal. Itt evickélt a kezdő Colette oly mentorok oldalán, mint első férje, a regénygyáros Willy, aki egész üzemben termelte, sőt termeltette erotikus fércelményeit, s aki ebbe az üzemébe fiatal és jobbra termett feleségét is befogta, vagy mint második férje, az egykor oly elterjedt napilapnak, a *Matin*-nak szerkesztője, aki meg tárcákat, riportokat s színikritikákat rendelt „jótollúnak" mutatkozó élettársánál – s a faluból felkerült kislány ilyenképp már-már elmerült egyrészt az olcsó erotika, másrészt a botrányokból élő napikrónika hullámaiban. Mi mentette meg Colette-et, ha nem is mindjárt, ha sosem végleg, ezektől a mindenképp irodalomellenes kísértésektől, amelyek, igaz, jólétet, kissé gyanús népszerűséget s bizonyos jellegzetes „márkát" biztosítottak néki ebben a moloch-étvágyú, mindig újra és még újabbra éhes, nem is mindig válogatós, mindenáron mulatós atmoszférában, amelynek élvezeteinél csak áldozatai számosabbak? Talán paraszti józansága, fel-

* *Megjelent a G i g i című Colette-kötetben (Európa Könyvkiadó, 1969).*

oldhatatlan vidékiessége, amely, igaz, nem védi meg mindig pákosztos kíváncsiságától, zűrzavaros hajlamaitól s haláláig oly eleven s mindenre kiterjedő érzékiségétől, s témáiban, leírásaiban, a szerelem labirintusának minden kitérőjében és barlangjában ezért is látszik olyan meghitt és igazmondó krónikásnak – viszont mégis ez a vérében rejlő okossága óvja meg attól, hogy túllépje a megfigyelés, a kísérletezés, a személyes élmény első és csábító állomásait. Szívesen játszik a tűzzel, s játék közben bizonyosan többször meg is pörkölődhetett, különben honnan merítette volna szinte kizárólagosan szerelmi történeteinek megdöbbentő hitelét s ledér légkörük ellenére nem egyszer oly végletes drámaiságát? Gondoljunk „nagy" korszakának olyan remekeire, mint a *Duo* vagy a *A kuckó**, vagy Renée alakjára a *Kóborélet*-ben, bár ez a könyve még csak mintegy az első spontán lendület a későbbi biztos találatokhoz. Vagyis, míg egyfelől nemcsak hogy teljes részt vesz „hősnőinek" teljes érzelmi életében, hanem a maga életét adja nekik maradéktalanul, másfelől, valami különös szimbiózis következtében, míg Renée, Léa, Julie vagy *A katonasapka* Marcója az ő vérével táplálkoznak, ő maga, Colette, velük és bennük éli ki végesvégig a valóságban csak megkezdett, csak megkívánt, csak megálmodott, de mindig idején elfojtott vagy eszesen fékezett étvágyait és szenvedélyeit.

Idáig jutva talán közelebb érünk Colette művészetének forrásaihoz és korlátaihoz. Mint a legtöbb nőíró (ha nem is mind s ha nem is mindig), ő is, sokkal mélyebben és kizárólagosabban, mint elődei, elsősorban önmagát s legfeljebb beszédes barátnői vallomásait regényíti, s még az olyan önálló, kívülről látott s kerek művekben is, mint *A macska* vagy a *Zsendülő vetés*, ugyanaz az érzéki sóvár és telhetetlen Colette bujkál, nem csupán a keretben, a bretagne-i tengerpart vagy a párizsi villanegyed ózonos tájképeiben, nem csupán a sorok közt, a tömör, éles, kiszámított s mégis oly forrásízű nyelvezetben, hanem még a történet s a szereplők bonyodalmas mélyeiben is: *A macska* szeszélyes erotikája a „rossz", a régi, a boszorkányos Colette egyik régi állattörténetének afféle ördögűző praktikája, egy úri kert s egy önző szerelmespár nagypolgári tragikomédiájában, és a *Zsendülő vetés* névtelen fehérruhás hölgye, a kamasz Phil felavató papnője a szerelemben, mintha csak Colette egy futó nyári, tengerparti vágyának volna a megtestesülése. Az érzelgést s az önsiratást aránylag hamar elvetette; a vásári erotikát legfeljebb annyiban, hogy megfinomította, hogy meg tudta szabadítani rikító sallangjaitól, s ki tudta fejteni belőle a maga pogány, érzékletes s minden elevent átfogó, átkaroló, már-már mintegy átforrósító „világszemléletét", – ha szabad e nagy szóval élni ennél az oly természetes, mesterkéletlen, mértéktartó s korlátait mindenki másnál jobban ismerő írónőnél –, amely azonban mégis csak megilleti teljes joggal, mivel végig hű marad hozzá, mivel áthatja minden lapját s mivel ez emeli ki pusztán csak szórakoztató, önelégült s gépiesen s félnyersen termelő „nővérei" közül. Igaz, akár tudatosan, akár talán kénytelenségből, majdnem mindig megmarad az egyéni élmények s a szerelmi bonyodalmak nem egyszer szűknek s egyhangúnak érzett keretei között, s bizonyos önirónia val ő maga idézi egyik férjét, aki meg is kérdezte tőle, hogy a szerelmen, a létnek ezen a nagy „banalitásán" kívül nincs-e azért valami más is az emberi életben? De ha arra gondolunk, hogy a francia irodalom legjellegzetesebb alkotói épp a nagy emlék- és önéletrajzírók, s hogy maga a francia regény s talán nem is csak a regény, elsősorban s túlnyomóan, a szerelem száz arcának taglalása és ünneplése, talán ke-

* *Megjelent a G i g i című Colette-kötetben (Európa Könyvkiadó, 1969).*

vésbé csodálkozunk egyrészt Colette e monomániáján, másrészt azon a kivételes és dédelgető kedveltségen, amelyben már életében s azóta is részesül, minden egyhangúsága és egyoldalúsága ellenére.

Mert e határokon belül Colette teljes öntudattal s teljes hatalommal uralkodik. Birodalma, jól tudja, kicsi, de ezen belül gyengéden, igazságosan, értelmesen, árnyalatosan és főképpen könyörületesen kormányozza mind népét, mind önmagát, mert tudja, tapasztalásból tudja, hogy örömeink mulandók, hogy létünk mindenképp véges, hogy az ember, az esendő ember, érzékeivel, vágyaival és talán túlbecsült értelmével legfeljebb csak megállapíthatja s még jó, ha kissé enyhítheti a maga és mások szenvedéseit. „Boldogság" nincs, csak boldog pillanatok, s ezért kell élvezni módjával, túlzás, szavalás, szenvelgés nélkül, a természet és az emberélet minden mégoly mulandó kedvességét, a jó kenyeret, a tiszta forrásvizet, a se zöld se túlérett gyümölcsöt, egy arc, egy test oly törékeny hamvát és harmóniáját, egy madár villanó röptét, egy nyíló virág bársonyát, egy kedvünkhöz illő tájat, egy testi vagy szellemi találkozást – mindent frissen, közvetlenül, tudatosan, világos szemmel, mert hisz sose fürödhetünk kétszer ugyanabban a folyóvízben. Szimpla és lényeges bölcsességét Colette főképp anyjától, Sidótól, Burgundiának ettől a falusi Cybeléjétől tanulta, akinek egész anyai tanítása egyetlen szóból állt: *Nézzed!* Nézzed mindazt, ami szép, ami veszendő, amit nem láthatsz elégszer, a nyíló kaktuszt, a surranó macskát, a hajnal vagy az alkony színét, egy kert jószagú tarkaságát, szenvedő vagy jókedvű, de mindenképp élő embertársadat, egy gyermek kérő, vagy kíváncsi, vagy vigaszt váró tekintetét – s Sidónak a halált is túlélő jelenlétében az idős Colette mind engedőbben hallgat anyja hangtalan intésére, egyre mélyebben néz maga köré, egyre többet lát szobája ablakából, ahova az öregkor nyomorúságai is kényszerítették. Így élesíti, finomítja s tökéletesíti egyre jobban mestersége eszközeit, így válik frivol élvezőből megértő s mindent látó moralistává s mindig rövid, tömör és szűkrefogott szerelmi históriáival kora egyik legtudatosabb s legtökéletesebb stilisztájává. E tekintetben a *Hotelszoba* valóságos mintaképe Colette kifürkészhetetlen művészetének: mintha csak egy mindennapos históriát mesélne el, nyugodtan, csípősen, fesztelenül, persze egy szerelmi históriát, kurtizánok és nagypolgárok szerelmi örömeit és bánatait, egy kis alpesi fürdőhely hanyagul odavetett keretében, amelyben ő, az írónő és macskája mintegy a kísérőkórus nem egészen részvétlen szerepét játssza – és ez a nyári fürdőkaland szemünk előtt s napról napra kerekedik, tisztul és kristályosodik egész drámává, egy nyaralás, egy hotelszoba, egy futó ismeretség semmiségéből a táji, a morális és a lélektani szövevények káprázatos tűzijátékává. Birodalmának Colette szinte sosem lépi át a határait: végig kitart egyetlen témája, a nem is nagybetűs szerelem mellett, s alapjában mindig csak magáról ír, „arról, amit magamról tudok, amit magamból eltitkolok, amit magamban elképzelek s amit magamtól kitalálok". Az alkotás óriásait, Shakespeare-t, Goethét, Rembrandtot s a velük egyenrangúakat kivéve, kérhetünk e vajon többet alkotó testvéreink zömétől?

Megfejtettük-e Colette „titkát"? Félő, hogy nem, de talán úgy ahogy lemossuk a gyalázatot, amely nevét és életművét még ma is elhomályosítja nálunk, s ablakot nyithatunk könyveinek tisztább és elfogulatlanabb áttekintésére. Nem minden műve remekmű, sőt alig van „igényes" alkotása – s mégis hogyha végignézünk több mint negyven kötetén, egy félszázad termésén, lehetetlen nem észlelünk egyrészt ami egységbe fogja, másrészt ami korának akár legjobb írói közt is megkülönbözteti őket, mivel mindent friss szemmel, a maga

szemével tud meglátni, s a maga nyelvi eszközeivel tud tökéletesen kifejezni: Colette a köznapi valóság mesterkéletlen költője, s még az oly tündérregét is, mint a *Gigi*, valóságként, közönséges valóságként tudja „ránkolvasni". Kortársai közt kissé olyan, mint a maga századában s hazájában a titokzatos Vermeer, akinek tájai, csendéletei, mindennapos modelljei alig-alig különböznek, főképp első tekintetre, annyi más holland „kismester" témáitól és felfogásától – viszont, ha sokáig nézzük kékjeit és sárgáit s az arcokra s a tárgyakra mindennünnen beáradó s szinte mindent elöntő és mindent felderítő világosságát, Colette legszebb lapjaira, prózájának kék és sárga villanásaira kell gondolnunk, azokra a pontos és zenei jelzőkre, amelyek minden témabeli zártság és egyhangúság ellenére olykor egy tájon, egy arcon, egy egyéni sorson túl az emberi szív leghomályló bb rejtelmeire vetnek világot . . .

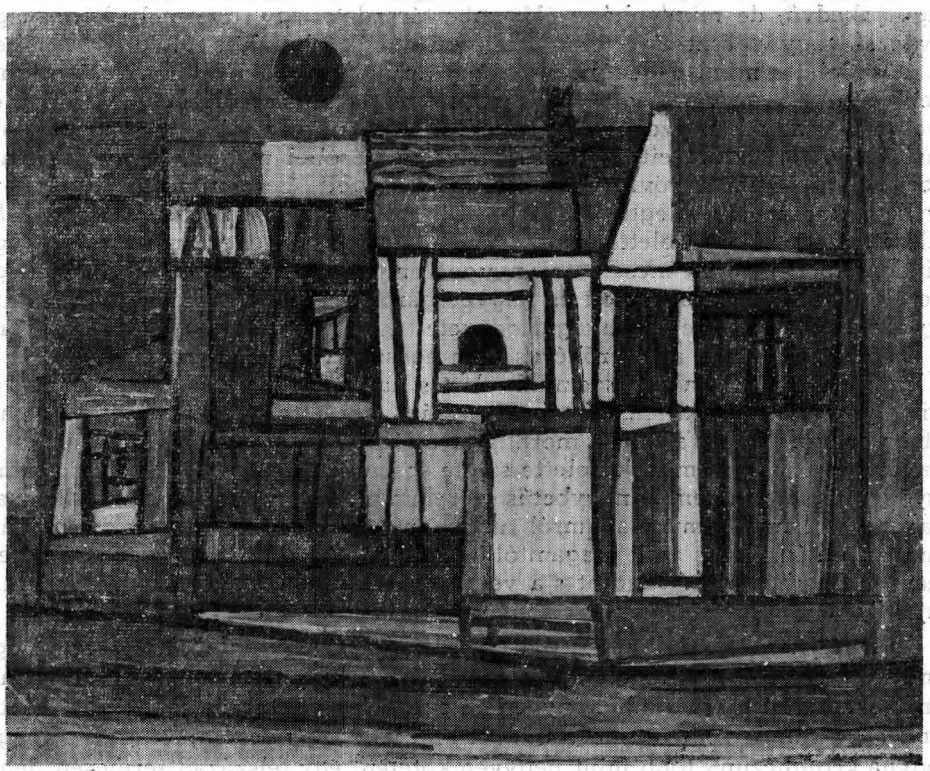

MARAFKÓ LÁSZLÓ

EGY LEGENDA ELLEN

Ismeretlen Fábry-levelek

Kegyeletsértő tettnek tűnhet, ha nem sokkal az író halála után az irodalom kutatója a legszemélyesebb dokumentumok föltárására törekszik. Mert nem tolakodás-e az életművet kutatva az élő embert keresni? Reméljük, hogy nem. Az *élő* mű kívánja, hogy feltámasszuk az embert, aki megalkotta.

Kilenc levelet (köztük egy képeslapot) bocsátott a rendelkezésemre a Fábry-levelek címzettje, J. G.-né, egy regénybe illő sorsú asszony, aki jelenleg Pécsett, egy szociális otthonban él. J. G.-né Miskolcon született, hosszú ideig itt élt, s Kaffka Margitnak is tanítványa volt. Fábry Zoltánnal Rozsnyón ismerkedett meg, fiatal korában. Ezt az ifjúkori ismeretséget újította fel, amikor 1957-ben, hosszú hallgatás után a teljes magányosságból kereste fel levelével Fábry Zoltánt.

A levélrészletek közzététele talán segít valódibbá árnyalni egy legendát, a „stószi remete" legendáját. Ugyanis Fábry Zoltán visszavonult életéből helytelen a teljes elzárkózásra következtetni. Fábry Zoltán nemcsak a világ nagy eseményeit nem szűnt meg éberen figyelni, hanem a személyes emberi „mikrokapcsolatokat" is gondosan őrizte és ápolta. A Pozsonyban megjelenő *Hét* c. magyar nyelvű hetilapban Batta György bizonyította meggyőző érvekkel, hogy a legenda hamis. Ahogy írja: „. . . ne ítélkezzünk egy-két kósza hír alapján és ne vegyük át az újságokban egyszer-kétszer megjelent bombasztikus jelzőt." (Remete volt-e Fábry Zoltán? Hét, 43. szám, 1970. X. 25.) A cikk egyben olyan asszonyokra is felhívta a figyelmet, akiket egészen az író haláláig meleg barátság fűzött Fábry Zoltánhoz. A legenda-foszlatáson túl remélhetőleg a Fábry-életmű módszeres kutatói is találnak hasznos adalékokat az alábbi levelekben.

Fábry Zoltán első válaszlevele J. G.-nének 1957. IX. 20-án íródott Stószról. Az író ebben a levélben még nem tudja, hogy ki az őt megkereső levél írója, bár sejti, hogy a homályba vesző ifjúkor valamelyik élő tanúja jelentkezett.

> „Mintha egy jóságos, de szomorú kéz hirtelen függönyt nyitott volna negyven év előttre. Villanásszerűen előttem állt a Kertész utca, ahogy épp befordultam a sarkon. Szegény, drága Maca!
>
> Egyedül maradtam, egyedül kellett maradnom, mert csak így lehettem az, aki lettem. És lám, még sem vagyok egyedül: Maga is rámtalált, az ifjúság is eljött egy pillanatra.
>
> Töröm a fejemet, ki Maga? Poppéé Olguska, aki volt, aki a leveleket közvetítette: szőke volt, mint egy angyal. Maga az Olguska?
>
> Vagy az a másik? Szép barna lány volt: tanító volt az apja. Ott laktak a sarkon, de nevére nem emlékszem."

A második levélben (Štós, 957. X. 20.) már magától rádöbben, hogy ki is valójában a levélíró. És vall önmagáról:

> „Én még 1919-ben hazakerültem és a tüdőbaj ágynak döntött. Megírtam Macának és ő Irénnel 1920 nyarán fel is keresett. Egy hétig voltak nálunk: búcsúztak. Csak amikor férjhez ment írt újra. Soha többé nem láttam. Talán 1940-ben írt Rozsnyóról egy lapot: fiát volt ott érettségiztetni. 1955-be tudtam meg véletlenül, hogy még 1953-ban meghalt.
>
> . . . . . .

Én betegen itthonrekedtem és így lettem író. 1925-ben meghalt édes anyám, 1931-ben a nővérem. Azóta egyedül vagyok hatezer kötet könyvvel: mindent tudok, de mindeneket meg nem mondhatok. Igaz, hogy a „stószi remete" az irodalmi jelzőm, de azért éltem az életet egészen mostanáig és bizony sokszor kettesben. Most majdnem úgy vagyok a szívemmel, mint Maga, csak a baj neve más, és azonkívül általános érelmeszesedés. Gépelnem nem szabad és csak így kézzel írogatok, vagy diktálok. Emelet és teher nekem is meg van tiltva.

Életem a könyveimben van, melyek közül az utolsó kettőt most Maga is ismeri.

Ennyit magamról . . .

. . . . . .

. . . Magában egy író veszett el. Levelének vannak olyan felvillanó részei, szavai, sugárzásai, melyek engem a kritikust, megdöbbentettek igazukban, szépségükben."

A továbbiakban időrendi sorrendben közlöm a levelek nyilvánosságot érdemlő részeit.

Štós, 958. I. 22.

„. . . . remélem megkapta a még Kassáról írt lapomat, melyben megköszönöm levelét és megírtam, hogy november közepétől újra kórházba kerültem a szívemmel. (ez évben már másodszor) . . ."

Egy képeslap Szliács fürdőről:

Sliač 958. III. 28.

„. . . . már harmadik hete vagyok itt Szliács-fürdőn, ahol a beteg szíveket kezelik. Kb. ápr. közepéig maradok itt."

Štós, 958. VIII. 17.

„. . . . megérdemlek minden szemrehányást, hogy ily soká nem írtam, és éppen mert Magának nem írtam. De van úgy az életben, hogy egyszercsak megállunk, elhallgatunk: ólomsúly van bennünk, nem tudunk, nem akarunk mozdulni, szólni. Valahogy így voltam és vagyok. Vannak ilyen mélypont-időszakok. Levelek tömege vár válaszra, és minden nappal nehezebb az elmulasztottat jóvátenni.

Mégcsak betegségre sem hivatkozhatom. Mentegetőzésre ez csak félig lehet ok, mert jobban érzem magam, mint egy év előtt. Ezt egy holland gyógyszernek, a Vasolastine-injekciónak köszönhetem. Nagyon nehezen, csak külföldről lehet beszerezni, és Magának is használna, hisz egy betegségünk van: angina pectoris (nálam teljes érelmeszesedéssel). Persze, Szliácsról hazajövet, voltak és vannak állandó visszaesések, rohamok. Elég egy kis megfázás, láz, vagy a nálam gyakori erős fog-íny-vérzés és akkor minden marad a régiben.

Nagyon keveset tudok dolgozni, pedig mennyi mondanivalóm lenne! Most nyáron állandóan vannak látogatók: diákok, irodalmi kutatók Magyarországról is: hisz a könyvtáram és levéltáram valóságos lelőhely. Ezek a látogatások, ha jól is esnek, de azért fárasztók is: épp a beszélgetés az, ami fáraszt . . ."

Ezek után mintegy tíz éves szünet következik be a levelezésben.

Štós, 967. VIII. 29.

„. . . . Nagyon kimerített az „ünneplés" és a látogatók, vendégek áradata. A rengeteg levélre és táviratra nem is tudok felelni, csak kiragadva a legfontosabbakra és így a Magáéra is, hogy megköszönjem. Persze most csak röviden, mert rengeteg a restanciám levelezésben."

Štós, 967. XII. 3.

„. . . még csak most jutok válaszhoz. Beteg is voltam, aztán határidőre kellett szállítanom kéziratot. A jövőre megjelenő „Stószi délelőttök"-höz, mely már nyomdában van, kellett végre megírnom az előszót. És ez a kis írás húzódott el három hónapig, ami bizony rossz fényt vet jövőbeni munkaképességemre. Ezt a könyvet persze elküldöm majd, ha megjelent. Most karácsony előtt Pesten adtak ki a Szépirodalminál egy *Válogatást.* Ebből – mert nem tudok oly könnyen hozzájutni példányokhoz, nem igen fogok tudni küldeni. Próbálja, mint könyvtáros a könyvtár részére megszerezni . . ."

Štós, 968. V. 7.

„. . . nem operáltak, sikerült – legalábbis egyelőre – injekciókkal, gyógyszerekkel rendbe hozni. Utána megint más bajok: a bal lábban trombophlebythis, majd újra kórházi vizsgálatok. Most itthon vagyok, de hogy meddig, nem tudom. Persze semmit vagy alig dolgozgatok . . ."

Végezetül az utolsó levelet teljes terjedelmében közlöm:

Štós, 969. II. 2.

„Kedves Juci,

levele – Ady részét illetően – megdöbbentett. Úgy a hatása alá kerültem, hogy én is azt kérdezem magamtól, hogy is volt az? Mert az idemellékelt egészen friss cikkem – Ady-emlékezésem – másképp tudja. Annyira vizuálisan előttem áll az a várakozó, ródli kép, a szituáció, ahogy ülök a szánkón és a fürdői főorvos villája előtt várom a lányát, aki a . . . . . (olvashatatlan szó, M. L.) hírt hozta: Ady meghalt. És most a maga emléke. Úgy emlékszem, én 19-ben csak február elején jöttem Miskolcra.

Mindegy. Mindkettőnkben ott él kivéshetetlen Ady élő képe, és mintha csak összebeszéltünk volna, Maga a levelét ezzel fejezi be: „De feltámadt Ady! és a siratók töröljék le könnyeiket". Az én befejező mondatom ennyi: „Ne sírj kislány!" És ez az igazság!

December elején jelent meg új könyvem „Stószi délelőttök". Ha tudtam volna, hogy még Pécsett van, küldök egyet, (de azt írta utolsó levelében, hogy elmegy), mostanra minden könyv elfogyott. Pedig ez a legigazabb könyvem és egy negyede Ady! Ha esetleg második kiadás készül, abból küldök. Nem szerezhetné be a könyvtár számára? Hátha még Pécsen kapható a könyvkereskedésekben.

Egészségileg most nem jól vagyok, csak vegetálok.

Loli volt itt egyszer nyáron protekcióért unokája számára. Sajnos, nem sikerült.

Szeretettel ölelem
Zoli

Mellékelve:
„Ady nem halt meg"
A pesti képeslap „Tükör" idei 2. számában (jan. 14.) van egy fényképekkel illusztrált rólam szóló cikk: „Látogatás F. Z.-nál" címen.
Ezenkívül a szegedi „Tiszatáj" vezeti be januári számát Ady-cikkemmel.
egy másik
A „Stószi délelőttök"-ről a következő hónapokban a pécsi „Jelenkor" is hoz kritikát"

LORÁND IMRE

HERCZEG FERENC UTÓKORA

„És mert a kis országban az irodalom volt a legnyitottabb ajtó a földi jókhoz: elkezdett írni szabályos, enyhe, zsongító elbeszéléseket és regényeket. Volt ezekben a szabatos, világos és hibátlan magyarságú elmeművekben kedves bakfis, előírás szerint züllegető magyar nemes, sőt . . . még kurucokat és honvédeket is tudott találni a hazafias házi fogyasztás számára. A nagyváros elegáns női fürdőiben alkalmaznak szép-fiú masseuröket, kik ügyes ujjaikkal a legálmosabb női test ösztöneit is fel tudják bizsergetni. Ilyen beau masseurje volt König a magyar úriosztály legértéktelenebb, korpával bélelt részének."

Így persziflálja a *Segítség*ben Szabó Dezső König Lajost, az írót. Nem kétséges, hogy kurzus-arcképcsarnokában – akár Maczuga főigazgató Pintér Jenővel, Borkuthy Evelin pedig Tormay Cecillel – König Herczeg Ferenccel azonos. Elsősorban Szabó Dezső követői körében vált szinte sztereotípiává, hogy Herczeg és a sikeres tehetségtelenség – szinonim fogalmak.

A leértékelés részben valóságalapra: az író páratlan termékenységének *selejtjére* támaszkodik. Ezenfelül meglehetősen érthető visszahatása is volt a minden valóságalapot nélkülöző kincstári Herczeg-értékelésnek. Olybá tűnik, hogy a konzervatív kritika és publicisztika elemzés helyett félévszázadig tartó pohárköszöntőt mondott. Nem ritkán nevezték „írófejedelemnek". Egy antológia ezt a címet viseli: *Herczeg Ferenc, az írófejedelem.* Futó Jenő az Irodalomtörténet különlenyomataként 1927-ben megjelent tanulmánya csupán a hódolat *átlagát* mutatja be. A *Szelek szárnyán* című adriai útleírással kapcsolatban megállapítja, hogy Herczeg „látása Petőfiével rokon." A *Kaland* című elbeszéléskötetről ezt írja: „A novella terén Herczeg már elérte azt a magaslatot, amelyet felsőfoknak nevezhetünk." Kijelöli az író helyét is: „Művei a világirodalom jeles alkotásaival mutatnak eszmei kapcsolatot s míg ő így világirodalmi magaslatra emelkedett, idegen nyelvre lefordított művei a világirodalom tényezőivé váltak."

Herczeg „világirodalmisága" egyébként nem Futó Jenő találmánya. Ő volt az első magyar író, akit Nobel-díjra terjesztettek fel s az Akadémia javaslatát a Császár Elemér szerkesztésében megjelent Irodalomtörténeti Füzetek 1925. évi 1. számának tanúsága szerint nem kisebb ember, mint Horváth János fogalmazta meg.

A hazai progresszív – vagy ilyen elemeket is tartalmazó – áramlatok, csoportok Herczeggel szembeni ellenérzése még érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy a siker-író meglehetősen befolyásos *konzervatív* politikus is volt; két cikluson keresztül Tisza-párti képviselő, a pártvezér személyes barátja (majd az ellenforradalom Tisza-kultuszának elindítója).

E barátság következményeként egy meglehetősen reakciós folyóirat megalapítása is jelentkezett. „A Magyar Figyelőnek – írta Herczeg Ferenc emlékirataiban – az volt a körülmények által diktált programja, hogy támadó hadjáratot indítson a politikai radikalizmus, a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia . . . ellen." Herczeg következetes konzervativizmusával (s ettől alig elválasztható *közéleti karrierjével)* páratlan jelensége általában nonkonformista (bár ebben nem mindig következetes) irodalmunknak. Fél évszázad folyamán volt a Petőfi Társaság elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, a Revíziós Liga elnöke, felsőházi tag, az I. osztályú érdemrend és a Corvin-lánc tulajdonosa –, hogy csak a leglényegesebbeket említsem.

A Horthy-rendszer a dualizmustól örökölte – a konzervatív jogfolytonosság nevében – az írót, akit politikai-szellemi-erkölcsi gyökerei a Monarchiához kötöttek. Csathó Kálmán róla írt kitűnő emlékezésében említést tesz róla, hogy a rendszer számos vezetőjét – érdemük szerint – lenézte. De lényegében az ő nótájukat húzta, elfogadta a tisztségeket, a kitüntetéseket, a „hivatalos író" kétes pozícióját – hiszen talán magasabbra hágott, mint Tisza idején.

Olyan magasra, hogy *időnként* megengedte magának a nonkonformizmust. Mint meggyőződéses 67-es: nonkonformista volt 1896–1912 között. Mint „klasszikus" jobboldali szembenállott a Hitler uralomrajutását követő idők jobboldali radikalizálódásával, embertelenségeivel. Az időkre s főleg az íróra volt jellemző, hogy a dualizmus korcs liberalizmusához való makacs hűségével már-már a „baloldaliság" határait közelítette. Vas István emlékezései szerint Hevesi András megjósolta: Herczeget (és Csathót) nem változtatja meg a nácizmus.

I.

Úgy érzem, hogy mindezek előrebocsájtása nemcsak kiindulási alapként szükséges. Azért is, mert a mai fiatalabb nemzedék (körülbelül harmincöt évig bezárólag) vajmi keveset tud róla, mint ez számos beszélgetés során kiderült. Szándékosan választottam ki nagyon olvasott, esztétikailag képzett fiatalabb férfiakat és nőket, akik meglehetősen jól ismerték még a mai ifjú költőket is (sőt, mai ifjú költő is akadt közöttük).

Mit tudott ez az úgynevezett elit-csoport Herczegről? Legtöbbjük emlékezetében – nyilván Szabó Dezső-olvasóként – sváb származása rögződött meg. Volt, aki „melodrámai" adatra emlékezett: párbajban megölt egy embert. Néhányan iskolakönyvből idéztek: „gyűlölte a forradalmakat, az ellenforradalmat támogatta." A felötlő az volt, hogy valamennyien olvasták egy vagy két művét, ami többnyire arra indította őket, hogy *ne* olvassák el a többit. Általában rosszul választottak: *Szabolcs házasságát*, a *Lélekrablást*, *Egy lány történetét* említették. Többnyire nők, akiket az „ígéretes" cím vonzott – irodalmi műveltségük ellenére.

További tájékozódásom útja a közkönyvtárakhoz vezetett. A könyvtárosok arról számoltak be, hogy Herczeget elsősorban az idősebbek olvassák, a fiatalabb nemzedéket nem vonzza. Előfordul, hogy kikölcsönzik egyik-másik művét, de sokszor kiolvasatlanul hozzák vissza. Olyanokat mondanak, hogy „elavult", „nem irodalom". Olyan jellegzetes megjegyzés is elhangzott, hogy „sápadt írások ezek, kérem . . ."

Akik könyvtárakból kikölcsönzik, antikváriumokban vásárolják Herczeg műveit – vagyis az idősebb korosztályhoz tartozók – nem annyira olvassák, mint amennyire *újra olvassák* őket. Nem hozzájuk térnek vissza, hanem emlékanyagukhoz, amely nemcsak személyes élményeket, hanem esetleg azokhoz fűződő olvasóélményeket is tartalmaz – akár más, régebben népszerű író esetében.

A fiatalabbak közönyének vagy elutasításának oka csak részben a mai politikai-irodalmi értékrend *feltétel nélküli* elfogadása, vagy annak a „kiesés"-nek hatása, amikor az író művei indexen voltak. Ugyanis a fiatalabb nemzedék irodalomtörténetünk, publicisztikánk – sőt az index – ellenére is méltányol különböző okokból kifogás alá eső szerzőket s műveiket.

II.

A mai nemzedék nem olvasatlanul, hanem *olvasás után* veti el Herczeget. Nem az irányítja, hogy „kilóg" a mai értékrendből, nem is az előítélet, hanem a mindennél erősebb, őszintébb állásfoglalásra késztető személyes tapasztalat.

E meglehetősen elterjedt vélekedés sommásan és „globálisan" épp úgy nem igazságos, akár Szabó Dezsőé. A vele szemben okkal szigorú irodalomtörténet – amely, mint irodalmi, irodalomszociológiai és politikai jelenséggel, bőven foglalkozik a szerzővel lexikonokban s kézikönyvekben – néhány művének „esztétikai amnesztiát" adott. Egyéni véleményem szerint a *Bizánc*ban, ebben a didaktikus drámában a Monarchia felbomlásától való megalapozott rettegését sikerült nemzetféltéssé kiszélesítenie. A *Pogányok*ban és *Az élet kapujá*ban felötlő erény a szigorú szerkesztési fegyelem, az elbeszélés sodra és az írói mértéktartás. Minthogy az uralkodó osztály romantikus-marciális történetszemléletéhez igazodott, történelmi tárgyú műveit nem annyira a jó értelemben vett történelmi, mint amennyire bizonyos *politikai* érzék jellemzi. A szerző hasznosította azt, hogy időnként magasszintű politikai döntések kibice volt – innen ered az intrika történelemformáló erejébe vetett hite. Nem hiába vonták annyiszor párhuzamba Molnár Ferenccel: ő is színpad-, sőt exportképes könnyű darabokat írt (közülük kiemelkedik a bravúrosan megkomponált *A kék róka).* Vagy egy tucatnyi novellája értékállónak bizonyult.

A fiatalabbak alig ismerik el írói érdemeit. Elfogultságuk aligha tartozik a bonyolult irodalomszociológiai jelenségek közé. Ha van magyar író, akinek nincs és nem is lehet affinitása ezzel a nemzedékkel, – akkor Herczeg Ferenc az. A sommás elvetésből pedig némi következtetés nyílik bizonyos korosztályok közérzetet is tükröző előszereteteire és elvárásaira.

Herczeg selejtjének fő lelőhelyei: társadalmi regényei és elbeszélései szerelem és becsület-centrikusak. A becsület – kaszinói becsület. Az álproblémák a látszat megőrzése vagy elvesztése körül sorakoznak zárt rendben. Riesman, az amerikai szociológus kifejezésével élve: ,,kívülről irányított'', jólnevelt, jómódú, presztízzsel, státussal rendelkező emberek lépnek elénk. Kaszinótagok!

Mai szemmel Herczeg legtöbb munkája patétikusnak és naivnak tűnik. Súlyosbító körülményként az igényes – tehát gyanakvó – olvasó hamar átlát a szitán (vagy a manipuláción): okos ember naivitása s hideg ember szándékolt, gondosan kiművelt pátosza ez. Az akkori igényekhez való – kortársainál, Malonyainál, Szomaházynál, Farkas Pálnál színvonalasabb – igazodás.

A régi, szinte páratlan arányú Herczeg-siker (könyvben és színpadon) író és olvasó közötti, igen erős kölcsönhatást tükröz. ,,Aki már élt abban az időben – írja Schöpflin Aladár –, s csak egy kicsit is figyelte az akkori társadalmi életet, elfogadja azt a nézetemet, hogy Herczeg férfitípusai jelentékeny hatással voltak a magyar úri férfitípusok kialakulására.'' (A mai helyzettel ellentétben író és olvasó között erős volt az affinitás – a kölcsönös igazodás nem kívánt egyikük részéről sem túl sok engedményt.)

Akkoriban (s bizonyos jelenségek arra mutatnak, hogy változott formában, leplezetten némileg ma is) az ,,érvényes'', viszonyulási pontnak tekinthető úri férfitípus – a dzsentri volt. Származását tekintve maga Herczeg pedig sváb polgárcsalád sarja. Természetesen az ő esetében a ,,sváb'' annyiban lényeges, hogy gimnáziumban tanult csak meg magyarul. S írásai bizonyára azért ,,szabatosak, világosak, tiszta magyarságúak'', mert e hideg és okos ember pontosan felmérte, meddig merészkedhetik biztonsággal egy olyan nyelv őserdejében, amely nem anyanyelve.

Az ő esetében sem a nemzetiség, hanem az *osztály* a lényeges. Herczeg a nem-magyar polgárság többségét követve – rossz irányban asszimilálódott. A dzsentri lett az ideálja. Szigorúan előkelő hősei, mint például Szabolcs, Sárkány, Arató professzor (Csathó szerint az író önmagáról mintázta az alakot): dzsentroid, urbánus nagypolgárok. Merevebbek, hidegebbek, céltudatosabbak a hiteles mikszáthi dzsentrinél. Minden valószínűség szerint Tisza István nemcsak politikai – férfiideálja is volt. Ő pedig – mint azt Herczeg számos cikkében említi – nem győzte hangsúlyozni, hogy sokat kell tanulnunk az angoloktól, még inkább a poroszoktól.

A mai olvasó egy sokkal oldottabb kor gyermekeként is meglehetősen viszolyog ettől a világtól, s attól, ahogy azt Herczeg túlságosan könnyed, elmélyültségtől, környezetrajztól, általában atmoszférateremtéstől irtózó tolla inkább vázolja, mint ábrázolja. Valójában a magatartások bemutatója, ami valahogy logikusnak tűnik olyan rétegekről szólva, amelyek a látszatra esküdtek. De – sajna – még ezeket a magatartásokat se nézi kritikus szemmel, hiszen azonosítja magát velük, az úriember-eszmény megfelelő külső jelentkezési formáinak ítéli őket. A mai olvasó *legalábbis* a magatartás bírálatát nem mindig az érvényes politikai-irodalmi szabványok védelmében és képviseletében hiányolja Herczegnél. Tapasztalat szerint jóformán egyetlen írót sem fogad el, aki – jól tudja miért – úgyszólván lemond az írói funkciójától nehezen elválasztható, többé-kevésbé mélyenszántó vagy találó kritikáról. Egy egyetemi hallgató szerint: ,,Herczeg sematikus író – a millenium idejéből.''

Kitűnő érzékkel látta meg a dátumot. Herczeg írói-politikai egyénisége már akkor kialakult s – ellenállva a változásoktól meghatározott valóság kísértéseinek – *végig ugyanaz maradt.* (Németh László írja róla: ,,Ifjúkori műveiben viszont azt bámulom, hogy aki öreg korában ilyen józan, hűvös fő: ifjúságában is ilyen kevéssé volt költő.'')

Ám a dualizmus utolsó időszakát, majd a Horthy-kort nem a történelemkönyvekből, hanem főleg Móriczból tanulta a mai fiatalabb nemzedék. S nem ma, hanem már a Horthy-rendszer vége felé egyre többen fogadták el Herczeg konzervativizmusa (s játszi könnyedsége) ellenében Móricz realista, komor társadalomképét – akár levonták ennek politikai következményeit, akár nem.

III.

A Herczeg ellen felhozott világszemléleti vagy inkább esztétikai természetű *mai* kifogások jelentős tradíciókra támaszkodnak. Még a nagyon lelkes Futó Jenő is említést tesz a szerző invencióhiányáról. Gyulai, Péterfy, Schöpflin természetesen még tovább megy. A legtovább – maga Herczeg Ferenc, aki a Gótikus ház címmel megjelent emlékirat-kötetében így ír: „... saját tehetségem felszínén maradtam, nem mélyedtem el magamban. Nemegyszer éreztem, hogy a mélységben ellenkező irányú áramok jelentkeztek, de sokkal fiatalabb voltam és sokkal mohóbb, semhogy kedvem lett volna önmagammal tragikus leszámolásba bocsájtkozni. Nem adtam oda magamat az irodalomnak, inkább az irodalmat akartam tulajdonomba venni. Nem is vettem komolyan a mesterségemet."

Ha Herczeg Ferenc teljes önkritikát gyakorol – mindezt *nemcsak* fiatalkori önmagára vonatkoztatja. Néhány időtálló munkája ellenére a magyar irodalom *torzói* közé tartozik. Nem életkörülményei, betegsége, a közönség meg nem értése vagy leküzdhetetlen belső gátlásai akadályozták, mint sok magyar írót, költőt tehetsége kibontakozásában, hanem szerencsés élete s páratlan irodalmi-társadalmi siker által – látszatra – igazolt önbizalma.

IV.

Nem meglepő, hogy az igényesebb olvasót nem vonzza Herczeg. Nehezebben érthető, hogy a kevésbé igényeseket sem, tisztán szórakoztató vagy – Szabó Dezső kifejezésével élve – „zsongító" irodalomként. Hisz a történelmi regény – s a szerző oly nagy előszeretettel foglalkozott a történelemmel – néhány évtized óta „keresett cikk" s a szerelemcentrikus regény pedig mindig az volt. Miért méregdrágán megfizetett bestseller ma is Harsányi Mátyás királya, Üstököse, Magyar rapszódiája, Gulácsy Irén Nagy Lajosa, Jezabelje – miért nem az a sokkal színvonalasabb *Pogányok*, *Az élet kapuja* és a többiek?

A választ talán két kritikus *együtt* adja meg. Zsigmond Ferenc 1928-ban megjelent monográfiája szerint Herczeg Ferenc nagy érdeme, hogy középúton áll Jókai romantikája és az „újabb" realista áramlatok között. Németh László szerint az Ocskay brigadérosban: „... elég lelki valószínűtlenség, de igen kevés költészet van ahhoz, hogy romantikus legyen. Ocskay miután a bűntudat minden iskolai labdacsát bevette, maga adja át magát Jávorkának, akit ő foghatna el. Jókai, Vörösmarty elhitették volna ezt magukkal; Herczeg csak szállította." Hogy „szállította" – ezt a kevésbé igényes olvasó alig veszi észre. De azt már annál inkább, hogy vonatkozó szükségletét nem elégíti ki Herczeg felemás vagy racionalizált romantikája. Jókai ebben a tekintetben majdnem vegytiszta, Harsányi pedig – második világháborús szólással élve – „valódi pótanyagot" nyújt. Nem szólva arról, hogy rengeteg hiteles és kevésbé hiteles adatot, társaságilag hasznosítható kultúranyagot is. Herczeg viszont van annyira író, hogy jelentős történelmi ismereteit – szorgalmának gyümölcseit – művészi módon beolvassza színdarabjaiba, regényeibe. Rossznéven veszik tőle azt is, hogy történeti epikája és drámája dualista meggyőződését is tükrözi. Ez a meggyőződés pedig – az elfogadott rossz kifejezéssel élve – „deheroizál" éspedig ott, ahol ezt kevesen kívánják. (1925-ben a Híd című színdarabja – Kossuth-ellenessége miatt – felzúdulást is keltett a *hivatalos* siker közepette. Császár Elemér azzal a groteszk magyarázattal próbálta menteni Herczeget, hogy a darab főhőse Széchenyi István, Herczeg azt mutatja be, milyennek látta a „nemes gróf" Kossuth Lajost – a lebecsülő véleményért ő felelős, nem Herczeg.)

V.

Ha a történelmi érdeklődésű, többnyire férfiolvasók így állnak Herczeggel, mit szólnak hozzá a nők? „Mi közöm Herczeghez?" – kérdezett vissza egy buzgó, ám nem túl igényes nőolvasó. Valóban mi közük a mai nőolvasóknak az író szerelmi regényeihez? Mi közük van például a *Lélekrablás* Hajnalkájához, aki kijelenti férjének: „Királynő leszek minden férfi számára, cseléded csak neked." Vagy mi köze Szabolcs Forgács Malvinnal kötött sanyarú érdekházasságához s ezzel párhuzamosan Leticia hercegnővel folytatott szerelmi viszonyához, a dzsentri felfelé irányuló szexuális mobilitásához. Mi köze ahhoz a ma már

álproblematikához, hogy elvehet-e egy úriember egy „bukott" úrilányt, vagy pedig Simon ezredesnek, a „bukott" Zsuzsa apjának van igaza ez ügyben, aki meg akarta ölni leányát. S a „kedves bakfis", a menyecske, aki „kacér a botrányig" . . .? Lehet, hogy éltek – de egy másik bolygón. A katonatiszti kaució majdnem olyan ismeretlen fogalom az olvasó számára, akár az obstrukció vagy az ex-lex. Nem tudja méltányolni azt a bravúrt sem, hogy Gyurkovics mama számos leányát hozomány nélkül adta férjhez, s méghozzá milyen jól. A Herczeg nézetrendszeréből oly természetesen adódó feudális nőszemlélet, a külön férfi és női erkölcs – sajnos – nem annyira a múlté, mint a kaució vagy – legalábbis formájában – a hozomány. Az írói álláspont ezért még inkább taszító. Leginkább talán azért, mert nőalakjai is engedelmesen visszhangozzák; valahogy úgy, mintha a rab a börtönőr szemével nézné helyzetét.

Még Herczeg értéke: iróniája is taszítja ezt az olvasóréteget. Hogy is állunk általában az iróniával? Van, aki lelkesedik érte; van aki nem tartja adott szellemi éghajlatunk alatt a komoly közelítés alkalmas eszközének. Annyi bizonyos, hogy a lektűr híveit nagymértékben zavarja.

Márpedig, hogy Herczeg – minden ellenkező állítással szemben – mégiscsak író és nem iparos, azt bizonyos helyzeteket, emberi viszonylatokat élesen megvilágító, ma is élvezhető iróniája is bizonyítja. Az iparosnak – aki halálos komolyan veszi önmagát – se humora, se iróniája.

Viszont már Sue óta az iparos demokrata vagy legalábbis áldemokrata. A könyvpiacot lehengerlő új magyar bestseller-írók őszintén demokraták. *Herczeg őszintén – nem az.*

Ez a vonása nemcsak abban nyilvánul meg, hogy figurái többségükben párbajképes úriemberek és finom úrhölgyek. „Több főurak könnyelműen kártyáznak és fényűznek" – persziflálja Herczeget Karinthy. A lektűrfogyasztónak – aki örül, ha bepillanthat az „előkelő világ" életébe – ez nincs is olyan nagyon ellenére. Viszont nagyon is ellenére van, hogy a szerző e világ közepéből kitekintve – úgyszólván lenézi az olvasót. Aki azt szeretné – mily képtelen követelmény éppen Herczeggel szemben –, hogy az író a lektűr ősi hagyományaihoz ragaszkodva időnként „odasózzon" a fényűzőknek, vagy – koncot dobva a „népnek" – elvétesse a vezérigazgatóval a gépírónőt. De hol van Herczegnél gépírónő? A kevésbé igényes olvasó közös nevezőre jut az esztétikailag képzettekkel: társadalombírálatot kér számon. Azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy nem a valósághűséget, hanem több együttérzést, főleg emberi érzelmet kíván. Minthogy a demokrácia kétségbevonhatatlanul humánum – tettenéri az antidemokratikus írót abban, hogy világa érzelmileg beszűkült. S ez hangsúlyozottan lektűrellenes tényező.

Herczeg Ferenc mai, sokoldalúan indokolható elvetése az ő esetében a reális értékrend helyreállítása volna – amennyiben nem *egész életművét* utasítaná el irodalmi közvéleményünk. De egy demokratikusabb, inkább-reális, kevésbé illuzionista utókor ilyen sommás ítélete is igazságtevés az „írófejedelem"-fikcióhoz viszonyítva.

SIMAI MIHÁLY

Viaskodás virága

Viaskodás virága
verejték- s vérillatú
alvókra zihál így a liliom
az örökálom-szagú liliom
alvókra aj szép halottakra

litániát zihálva fejet-hajtva
eljövök mégis villó szobádba
haj élni-szeretők virága
viaskodás virága rőt liliom
vagyok én a te alvód ébren
vagyunk szép pár a koroméjben
s tudván tudjuk nincs irgalom

haj viaskodás virága
húsevő harangok szavával
áldassék benned akaratom
halálig-zsoldos akaratom
vérzek veszitem a világot
de zuhanván is zászló szivárog
fölrepedt szemhéjam alól

de őszben száraz virágpörnyében
föltámad megvert hajnalom
kél mint új nap gyönyörűszépen
fölszáll ez a főnix forradalom

fölemeli a nagyvérű éghez
hét sebben saslódó homlokom

Ív

Verdes a madár Fölzuhan
az égre Ide szeretné azt a tészket
Az ív legmélyére Az azúr-
szurdok foszló fehér cserjéi közé

De tudja mint minden pillanat
ez is megtarthatatlan
hogy a szivárvány is – vissza a földre
ahol a hűség és halál gyűrűit
véres lábára kalapálták

POMOGÁTS BÉLA

VÁZLAT A MINDENSÉGRŐL

JUHÁSZ FERENC PRÓZAVERSEI

„Mit akarok én költészetemben? Tervszerű és pontos munkával megkísérelni a lét egyetemességének megfogalmazását." (Juhász Ferenc)

1.

Juhász Ferenc *Mit tehet a költő?* című könyvének kritikusai elmondották már, hogy a prózaversek és költői prózák Juhász önszemléletét, világnézetét és költészettanát fogalmazzák, hogy a versek világába nyitnak utat, adnak bevezetőt. A *Vázlat a mindenségről* kötet írásainak is ez az értelme, ez a szerepe. Az 1967-ben megjelent első prózai gyűjteményt folytatják, az irodalmi és művészeti élet aktuális eseményeiből, az ünneplés vagy az emlékezés alkalmaiból indulva fejlődnek személyes vallomássá, Juhász lírai életművének egy fejezetévé. A személyes mondanivaló és a költői fogalmazás övezete előtt azonban van ezeknek az írásoknak egy tárgyias és fogalmi szférája is. Egy-egy költői prózát akár „esszé" gyanánt is olvashatunk. Különösen a *Valami a végtelenből* címet viselő sorozat darabjait. Az esztétikai-művészettörténeti felismerés, a portréalkotás igénye és a fogalmazás tárgyszerűbb módja határozza meg ezeknek az írásoknak az objektív övezetét.

E prózák az irodalom, a művészet klasszikus vagy kortárs alakjait és irányzatait vizsgálják, világítják meg. Sorra olvasunk Baudelaire-ről, Petőfiről, Adyról, Juhász Gyuláról, Szabó Lőrincről, Radnóti Miklósról, Berda Józsefről, majd Illyésről, Zelk Zoltánról, Somlyó Györgyről, Kormos Istvánról és a legifjabb nemzedékhez tartozó Kiss Benedekről. A művészeti témát választó írások pedig Ferenczy Béniről, Halmy Miklósról, Schéner Mihályról, Hajnal Gabriellárról szólanak, vallanak. Az emlékezés alkalmai hívták életre ezeket a szövegeket: Petőfi halálának 120., Radnóti halálának 25., Szabó Lőrinc halálának 10. évfordulója, Zelk Zoltán és Somlyó György szerzői estjének vagy Kormos István és Kiss Benedek verseinek bevezetése, Schéner Mihály és Hajnal Gabriella kiállításának megnyitása. És alkalmak szervezték meg a *Valami a végtelenből* sorozat jegyzeteit is: az Új Írás műmellékletén „megrendezett" reprodukciós „tárlatok". E „tárlatok" során Picasso, Henry Moore, Jean Lurcat, Fernand Léger, a Ferenczy-család, Uitz Béla, Pór Bertalan, Vajda Lajos, Vilt Tibor, Amerigo Tot, a Szervátiuszok és Berki Viola művészetével, a „pop-art", az afrikai művészet vagy a fiatal orosz festők eredményeivel foglalkozott Juhász.

Az alkalom természetesen csak a megfogalmazás alkalmát jelöli. Hiszen Juhász portréi és jegyzetei legkevésbé sem alkalmiak, ellenkezőleg az ellenőrzött felismerés és a szilárd meggyőződés megnyilvánulásai. Juhász azokról beszél, akikhez személyes vonzódás fűzi, akikről mondanivalója van, s akikről szólván a saját költészetéről és világképéről tud számot adni. Bravúrosak né-

hány szóban vagy néhány fordulatban vázolt jellemzései. Egy-egy költő, író egyéniségének, szerepének vagy értékének közepébe talál velük. Ilyenek például a Petőfiről írott emlékezés képei, melyek az utódokat idézik, az utódok arcát villantják fel. Arany Jánosról szólván „gyűrt ezüst-töprengésről, szivárgó ország-nehéz könnyekről" beszél, az öreg Vörösmartyt idézve ezt írja: „akinek úgy fájt már a verse, mintha saját szívébe döfködne késsel, s úgy tántorogna sírva és motyogva, vért-lövellő mellkassal a világegyetemtűz fölött átívelő deszka-pallón, a csillagtalan ürességtérben, mint egy kő-dárdával szügyön-szúrt ős-sárkány". S Jókait is milyen találó módon, kegyetlenül, mégsem igaztalanul ítéli meg: „Jókai Mórt . . ., az akasztófa büdös ágán ülő sárgarigót, aki világító jácintkék szemével, szerelmes szentjánosbogárnősténypotroh-tűzű szemével már virágot látott a sivatagban, virágot és virágzó almafát és azért beszélt a halál-ágon, míg alatta korhadoztak és rothadoztak a csontok, testek, szőrök, koponyák." De ugyanilyen tömörek és kifejezők a Radnóti-emlékezésben felvillanó arcok és képek is. Ányos Pál: „a hold foszforcsipke-szövetébe göngyölt szívű árva", Dayka Gábor: „a falusi penészes sírkövek fehér és esőfoltos kőleheletét szíve bánatos üregeiben hömpölyögtető", Berzsenyi Dániel: „a zsíros őscet-szívű, jajgató, vasforgácsgöndör, ősmárvány-bölénybika léptű, vaskos, szőrös kezét, az öreg lúdtollat-fogót gyertyalángnál neurotikusan szívére szorító", Kazinczy Ferenc: „a klasszikus álmokra hajló, márvány-Vénuszok márványcsecsére homlokát hajtó, copfos, Mozart-zenéje-tekintetű forradalmár". Megannyi találó kép, „irodalomtörténetileg" is hiteles vízió.

Külön helyet foglal el ezeknek a portréknak a sorában Juhász Petőfi-arcképe; az a szuggesztív látomás, amit Petőfi Sándorról fest. Petőfivel nem először foglalkozik: a *Petőfi Sándor csontjait* az 1955-ös *Petőfi válogatásakor* és az 1959-es *Petőfi szigora* előzte meg. Már az első előlegezte az 1969-es szöveg gondolatait. Juhász, miként a modern magyar művészet, szakít a romantikus Petőfi-ábrázolással, azzal az érzésvilággal, amit Madarász Viktor képe: a „Petőfi halála" vagy Huszár Adolf Duna-parti szobra sugall. Illyés valóságos ábrázolásának és Ferenczy Béni tragikus-elégikus szobrának útmutatása nyomán az ő Petőfije védtelen és elhagyott. Juhász a sápadt arccal menekülő, halálfélelemtől ziháló költőre gondol, aki tisztaság és a költészet szentje, pusztulása ezért valódi tragédia. Ezt az elhagyott, kiszolgáltatott, mégis örök példát adó embert idézi fel a Petőfi halálának százhuszadik évfordulójára írott emlékezés.

E víziók általában egyetlen írói tulajdonságra, jellegzetességre épülnek. Juhász azt az esszéista hagyományt követi, amelynek módszertanát Taine alapvetése dolgozta ki: egy fontosabb felismerés vagy gondolat köré szervezi portréit és jegyzeteit. Ez a módszer érvényesült az első prózagyűjtemény Csokonairól, Petőfiről, József Attiláról és Vas Istvánról szóló szövegeiben. És most az újabb arcképvázlatokban, emlékezésekben és bevezetőkben is. Petőfi Sándor: a tisztaság szentje, Ady: a Mindenség megszólaltatója, Berda József: a létezés iránt megnyilvánuló szeretet, Radnóti: „a boldog halálra-ítélt". S e „kulcsszavakból" vezeti le azután Juhász a költői természetet, a személyiség és a mű bonyolult összefüggéseit. Különösen a rövidebb művészportrék és jegyzetek árulják el e módszer lényegét. Picasso: a teremtő indulat, Henry Moore: a törvénykezés, Fernand Léger: a valóság iránti szeretet, Uitz Béla: a lázadó erő, Vajda Lajos: a teremtő elragadtatás, Amerigo Tot: a győzelmes élet hőse és példája lesz. Juhász egyszerre „fejti meg" hőseinek egyéniségét, művét és avatja jelképpé őket. Egy-egy etikai vagy művészi elv szimbólumaivá.

Az alkotó személyiség, legyen Petőfi vagy Ady, Picasso vagy Henry Moo-

re, ugyanis éppen azáltal válik jelképes értelművé, hogy Juhász egyetlen tulajdonságát ragadja meg, emeli és fejti ki. Ez az egyetlen tulajdonság, a portrék középpontjában álló gondolat vagy felismerés válik a hangsúlyozni kívánt életelv és művészi törvény médiumává. Vagyis a portréból így lesz esszé: egy általánosabb felismerés és gondolat kerete. Sőt személyes műfaj, az esszének egyféle vallomásos változata, minthogy a kifejtett elvek és gondolatok Juhász Ferenc költői világának törvényei közé vezetnek, a személyiség struktúrájára világítanak.

Az emlékező írások és bevezetők, megnyitók személyessége az új könyv belső természetét érinti, már ezekben a „tárgyias" írásokban is jelzi, hogy a Juhász-kötet célja és értelme a személyes vallomás. Ez a vallomás ölt azután alakot – most már kendőzetlenül, megjelenési formájában is lírai módon – az utolsó fejezet: a *Költészet-katedrális* írásaiban. Ezek az írások a műhelyről, a költői létezés problémáiról és az alkotó egyéniség terveiről vallanak. Köztük olvashatók azok a nyilatkozatok, amelyek az eposz-műfaj értelméről, a magyar líra nemzeti hagyományairól, a fiatal költők helyzetéről beszélnek, vagy Juhász újabban megjelent könyveiről: *A Szent Tűzözön regéi*ről és az *Anyám*ról adtak hírt, még a megjelenés előtt. Bennük már közvetlenül Juhász Ferenc világképéről, költészettanáról és műhelyének alakulásáról olvashatunk. Ők folytatják a *Mit tehet a költő?* és *A Szent Tűzözön regéi* prózaverseit.

2.

A portrékban jelentkező jelképiség, szimbólum-teremtő erő tehát személyes mondanivalót közvetít. Baudelaire a tervszerű munka és a teremtő szabadság, Radnóti Miklós az életszeretet példája lesz. Aki ismeri Juhász Ferenc költészetét, tudja, hogy ezek az etikai kategóriák az ő művének és gondolkodásának is központi fogalmai. Ezeket a fogalmakat rajzolják fel következetes rendszerességgel az új kötet írásai.

A rendszerességet, az emberi és művészi elvek összefoglalására és kifejtésére törekvő szándékot két körülmény váltja ki. Az egyik a modern költészet általánosabb helyzetét, a másik a mai magyar líra nemzedékeinek sorsát érinti. Juhász abban látja a kor költészetének általánosabb problematikáját, hogy ez a költészet minden eddiginél jobban kötődik az ember mai valóságához. A klasszikusok – a romantika, a parnasse vagy a szimbolizmus mesterei – nosztalgiák közt élhettek, a valóság elől az álomba menekülhettek, a képzeletbe emigrálhattak. A mai költő „összezsugorodott" világban él, s a valóság nagyjából hasonló kérdésekkel vallatja mindenütt. „És ó, hol vannak a titkos Indiák – kérdezi Juhász –, távoli tájak, dzsungeli álomszigetek? A Boldogság szigetei? A Halhatatlanság szigetei? Összezsugorodott a Földgolyó. *Az elvágyódásra itt már nincs lehetőség.* Rakéta-idő jött, interkontinentális idő". Vagyis a világ egységesült, homogén közeggé vált, a nosztalgia számára – Baudelaire nosztalgiája számára – nem maradt terep. Vállalni kell a való világ és az emberiség gondjait.

A költői gondolkodást meghatározó másik körülmény a magyar líra mai helyzetéből fakad. Juhász több alkalommal is irodalmunk és kultúránk halottairól beszél, s nagyon is tudatában van annak, hogy ezek a veszteségek mit jelentenek. „Mindig temetünk. Amíg minket temetnek. Mert temetni muszáj. Ez a lét rendje. De mostanában nagyon megszaporodtak halottaink és temetéseink

– kezdi *Szabó Lőrinc tíz éve a földben* című írását. – És csupa Zrínyi Miklósok halnak meg mostanában. Csupa végvári-halál, csupa országos-halál, csupa jövendő-halál, csupa mi-marad-belőlünk-ezután-halál! Meghalt Tamási Áron. Meghalt Berda József. Meghalt Kodály Zoltán. Meghalt Ferenczy Béni. Meghalt Kassák Lajos. Meghalt Áprily Lajos. Meghalt Füst Milán." És ehhez azóta hozzátehetnénk még néhány nevet: Kodolányi Jánosét, Veres Péterét, Szabó Pálét, Sinka Istvánét. Valóban, az utóbbi évek igen megritkították a magyar alkotó értelmiség idősebb nemzedékeit. Éppen azok távoztak, akiknek jelenléte biztonságot adott, akik személyükben képviselték művelődésünk folytonosságát, a magyar kultúra hagyományait. Ebben a helyzetben igen megnövekedett az utódok felelőssége és szerepe. S az a nemzedék, amelyhez Juhász is tartozik, éppenséggel művelődésünk fenntartójává vált. Vagyis egyszeriben megnövekedett a küldetése, megsokasodtak a terhei. Juhász maga is érzi ezt a fokozott felelősséget, tudja, hogy a ravatalok és a temetések nemcsak gyászt jelentenek, hanem köteleznek is. Az örökség vállalására, a gazdátlanul maradt feladatok folytatására, a hivatás betöltésére. Amikor irodalmunk, művelődésünk halottait elsiratja, e megnövekedett hivatással is számot vet, a munka folytatására is vállalkozik.

E kettős körülmény okozza, hogy Juhász újabb költészetében oly hangsúlyosan érvényesül a tudatos és tervszerű munka etikája. Már egy 1966-os nyilatkozatában „megtervezett költészetről" beszélt. Most több írásban is kifejti ezt a gondolatot. „A költészet tudatos építés – mondja például a *Költészet-katedrális*ban. – A költőnek egész életművét tudatosan kell fölépítenie. Ezen belül egy-egy művét is a legnagyobb tudatossággal és pontossággal kell megszerkesztenie és kidolgoznia." *Költészet-építés, csönd-halál, vallomás-vágy* című prózaversében pedig a következő olvasható: „A költészet állandó gyakorlat. A költészet örökös cselekvés. A költészet folyamatos munka." S ezt a folyamatos és tervszerű munkát ünnepli a Baudelaire vagy Picasso művészetéről írott vallomásokban is. „Baudelaire a végtelen tervszerűség, a kristálykemény makacs kitartás" – mondja; „Őszinte hódolat a teremtő indulatnak és a megvalósító erőnek. Boldog főhajtás a mindenség-termékeny, mindenre-bátor ember előtt, a kifogyhatatlan-teremt kéz, a forradalmi-bátor szív előtt, a makacs, megállíthatatlan, elnémíthatatlan, burjánzó, végtelen, mámorító, bódító akarat előtt" – olvassuk. Juhász költészettanában – a mi hagyományainkhoz képest – szokatlanul nagy szerepe van a tudatosság és tervszerűség elveinek. A modern költő elvei ezek, érvényességüket Juhász hatalmas műve igazolja.

A munka- és cselekvés-központú költői etikából következik az a kritika, amellyel Juhász a magyar történelemben végigvonuló cselekvésnélküliséget és tehetetlenséget sújtja. A történelmünket illető kritika Széchenyi vagy Petőfi óta hagyományosan a tehetetlenségben, a felelős cselekvés hiányában látja a kudarcok okát. Ezt a kritikai hagyományt folytatják egyébként azok az irodalmi vagy történelmi, esetleg publicisztikai közegben zajló viták is, melyek az utóbbi években bontakoztak ki a nemzeti történelem kudarcairól és mulasztásairól. Juhász maga is a cselekvés hiányában látja a bukások és torzulások okait. *A délibábok hőséről*, Arany László elbeszélő költeményéről írván fest komor víziót e tehetetlenségről és következményeiről. „Nem hogy kitörni nem tudott önmagából – mondja Hübele Balázsról, aki az ő ítélete szerint is a magyar történelem egyik végzetes típusa –, de önmagát megtalálni se tudta levegőbe-szétfoszlott barátunk, nem is lehetett belőle Történelem, vagy Történelmi múlt, [. . .] se Tanulság, se Bűn, se Mámor, mert mindene hamis volt, szerelme, cselekvés-vá-

gya, valamivé-lenni-akarása [. . .] Hübele Balázs mégcsak nem is dilettáns, mert annak is jelentéktelen. Hisz a dilettáns is akar valamit. Valamit folyamatosan akar, a halálig! Ő az akarattalan akarás, a kis humbug, a semmi-megvalósulás."

Juhász keserű szavakkal leplezi le és átkozza el ezt a tehetetlenséget, a Hübele Balázsok, Táblabírák, Pató Pálok, Bolond Istókok és Csóri vajdák mulasztásait. De nem mitizálja a tehetetlenség bűnét, nem a „nemzeti alkatban", hanem a történelmi sorsban keresi a mulasztások okait, magyarázatát. Jól tudja, hogy a cselekvés képtelensége nemcsak magyar vétek, hanem a kis nemzetek nyomorúsága, sőt az átlagember (mondhatnánk: a „kispolgár") életvitele. „Nem fajtánk egyik rossz őstulajdonságának emberré-teremtett képlete volt ő írja a »délibábok hőséről«, de Földünk átlagemberének átlagmegvalósulása, a mindig mindenütt föllelhető akarnok akarattalanság, a nagyot-akaró középszerűség . . ." S talán történelmünk zökkenőit, kudarcait is az okozta – külső körülményeink mellett –, hogy ez az „átlagosság", ez a terméketlen középszerűség irányította a nemzeti életet. Különösen a negyvennyolcas forradalom veresége után, abban a korban, amely a hivatott vezérek pusztulása vagy emigrációja következtében a középszerűség bajnokait, Hübele Balázsait és Pató Páljait állította az ország élére. Juhász is a kiegyezést követő korszakra gondol. Petőfi-emlékezésében keserű szavakkal ítélkezik e korszak felett.

A tehetetlenséggel szemben Juhász a cselekvés, az alkotás etikájával vértezi fel magát. Az emberi létezés egyetlen értelme szerinte a cselekvés, a hivatás vállalása és betöltése, a feladatok elvégzése, az alkotó munka. Berda Józsefre emlékezve írja: „nem tehetünk mást, mint próbáljuk megvalósítani küldetésünket és hitünket, hogy élvén boldogan és örömmel, elégjünk énekeinkben, tetteinkben és álmainkban. Mert ez ember-létünk egyetlen érdeme és értelme." A cselekvést pedig mindenkinek a maga tehetsége és képessége szerint kell gyakorolnia, vagyis a költőnek fogalmaznia kell. A fogalmazás – a modern magyar líra Adyt és József Attilát idéző hagyományai értelmében – Juhász Ferencnél is cselekvést jelent. *A kiválásról és a feladatról* című verspróza ezt 1967-ben így fejezte ki: „A művészet, bármilyen indulatú és megjelenési formájú is: cselekvés. *Azzal cselekszik, hogy van!* Nem önmagát cselekedteti, de önmaga a cselekvés." Most pedig Schéner Mihály és Halmy Miklós kiállításának bevezetőjében olvassuk: „minden igazi művészet cselekvés, tehát változtatni-akarás, minden művészet *beavatkozás*, olyan cselekvés, amely művészi akaratával kényszeríteni akar a fölismerésre, s a fölismerésen át a megváltoztatásra és a megváltozásra." S ugyanezt a gondolatot fejtik ki a *Mit tehet a költő?* című költői próza is. Juhász a költészetben, mint cselekvésben jelölte meg a maga történelmi létének értelmét, ebben az elvben talált hivatást és etikát. Ez magyarázza egyszersmind műhelyének intenzitását, munkájának teremtő termékenységét is.

3.

A költői teremtésnek, az alkotó munkának azonban nemcsak történelmi és etikai értelme van, hanem ismeretelméleti és kozmikus küldetése is. Közismert, hogy Juhász költészete a mindenséggel kapcsolatba került emberi személyiség helyzetét, kérdéseit és törvényeit fogalmazza. Új kötetének címe – *Vázlat a mindenségről* – is erre vall. A mindenséget Juhász szintétikus és elemző módon mutatja be. „A fizikusok – írja – megpróbálhatják és megpróbálják

egyetlen képletbe, egyetlen mindent-föloldó és mindent összesűrítő egyenletbe összevonni a Mindenség lényegét, az Egyetlen alapját. De a költő, ha valóban az, ha érti hite sorsát, ha hiszi sorsa értelmét és lángját, a költő a Mindenséget mindig együtt-mondja, ott remeg a Mindenség minden részletében, ott ragyog a halálban és a fényben, benne a Mindenség minden sejtje virágzik és lüktet, benne a Mindenség egyszerre jelen van, benne a Mindenség teljes gomolygása, benne a Mindenség múltja és jövője. Benne a Mindenség maradandósága." Vagyis Juhászt – az egész mellett – a részletek érdeklik, a mindenség, az anyag megvalósulási formái, a létezés alakzatai. Innen ered hallatlan érdeklődése az anyagi formák iránt, az a figyelem, amivel az élettelen és élő természet legapróbb jelenségei és részletei fölé hajol. Ha a materializmus többet jelent egyszerű világnézeti deklarációnál, Juhász költészete igazi materialista költészet. Az, amely az anyagban, a mindenségben keresi a létezés értelmét; magában a világban, a kozmoszban a transzcendenciát. „Mert mit is jelent az: Isten? – kérdezi – Talán az ős-összefüggést, az ősrejtelmet talán. Létünk értelmének jelentését." És ezt az értelmet magában a létezésben találja meg. Metafizikájából így lesz ontológia és ismeretelmélet, szorongásából vagy transzcendencia-igényéből így fakadnak az evilági filozófia kérdései.

Ezek a kérdések a természetre, a kozmoszra és a földi valóságra irányulnak. Előbb arról beszéltünk, hogy Juhász különös figyelemmel fordul a valóság és az anyag részletei felé. A „mindenséggel mérd magad" józsefattilai parancsát analitikus értelemben valósítja meg. Innen ered érdeklődése a „folyamatok, állapotok, állandóságok, építkezések, rejtelmek", az anyagi világ alakzatai és minőségei, fajtái és struktúrái iránt. Juhász olvasói tudják, hogy költészete micsoda természettudományos és történelmi apparátussal dolgozik, hogy mennyire a teljesség fokán foglalja össze a biológia, az őslénytan, a csillagászat tudásanyagát. S e stúdiumoknak a mindenség, az anyagi világ megközelítésében, költői átélésében van szerepe. A fogalmazásnak ismeretelméleti feladata van. „Lehet-e a Mindenségről beszélni? – kérdezi Juhász. – Létét és lényének értelmét fölfogni és megérteni és újra-mondani annyi, mint a Mindenség lényegét és jelentését, föladatát és szerkezetét, részleteit és csodáit megérteni, fölfogni . . ." A költészet tehát, midőn a valóság vizsgálata nyomán megteremti a maga alakzatait, ismeretelméleti küldetést tölt be, ember és világ harmóniáját segíti, az anyag és a tudat kapcsolatát mozdítja elő.

Juhász költészettanának középpontjában tehát az a meggyőződés áll, hogy az alkotó munka a világmindenség – és benne természetesen az ember – megismerését, megértését teszi lehetővé. A mindenséget vizsgáló, számláló, lajstromozó költő a létezés törvényeit is megfogalmazza, összefüggéseit is felfedezi. Tágabb értelemben ez azt jelenti, hogy értelmet ad a kaotikus alakzatokba szerveződő világnak, amely tudat nélkül pusztán kusza és rendetlen formák gomolygása lenne. A kozmosz rendjét az emberi tudat alkotja meg, a kozmosz értelmét az ember ismeri fel és képviseli. „A Mindenségnek – érvel Juhász – nincs mintája, sorsa. A Mindenség önmagában-árva és önmagával-teljes." Úgy hangzik ez, mint a modern filozófiák vagy művészeti irányzatok egyik-másik alaptétele. Az önmagában értelmetlen kozmosz víziója mintegy végigvonul a huszadik századi gondolkodás történetén. Ebből a vízióból sokan azt a következtetést vonták le, hogy a kozmosz értelmetlensége (abszurditása) képtelenné teszi az ember létezését is, feleslegessé teszi a megismerést és értelmetlenné a cselekvést. (Az abszurd irodalom jutott el egészen ide.) Juhász másfelé mozdul, másként gondolkodik. Cselekvés-központú etikája nem is tenné lehetővé, hogy az

abszurdokhoz csatlakozzék. Mást akar: a világ önmagában értelmetlen voltával szembe az embert akarja állítani. Ha a kozmosz nélkülözi az értelmet, az ember – vagy általánosabban: a gondolkodó lény – feladata, hogy az értelem elvét bevigye oda, hogy megismerő és rendszerező tevékenysége révén adjon értelmet annak az univerzumnak, amely az értelem fogalmát, ha nem is tagadja, mindenesetre nélkülözi. A Somlyó Györgyről írott szöveg ezt így fogalmazza meg: „A lét önmagát nem érti. Önmagában néma és magányos. Beszéde csak az anyag virágzása. Azontúl csönd van és kitaszítottság, azontúl csönd van, a magányos dolgok halmaza, szövetsége, keringése, egymáshozkötöttsége; a sötét űrben gömb-alakzatok és gömb-halmazok magányos derengése; a csönd kockái, gyűrűi, idomai, tartályai és buborékjai lebegnek egymás mellett egymáshoz-szótlanul. Mert önmagát hallani süket a Mindenség. Mert mindenség-nyelven csak az ember beszél. Azontúl a Mindenség önmagának hallatlan. Csönd van. S a Mindenség önmagába-halmozott dolgai, egymásra és egymásba-halmozott alakzatai izzanak, lángolnak és ragyognak."

Az embernek ez a képessége – a megismerés és fogalmazás képessége – „kozmikus" hivatást jelent. Betöltése kozmikus feladatot. Ha nincs ember, a világmindenség sorsa a közönybe fullad, a kozmosz hiába pusztítja és teremti önmagát. „Az önmagában való lét, az embernélküli természet, az önismeret-nélküli világegyetem öncélú és fölösleges – vallja Juhász. – Ember nélkül nemcsak a költészet, de a lét, a természet is értelmetlenül virágzik önmagában." A költészet tehát nemcsak az embernek, hanem a létnek is beszél, az ember nevében nyilatkozik meg, arcát a mindenség felé fordítja, hogy betölthesse a legnagyobb küldetést: legyen a létezés önismerete, öntudata. És a költőt ez a küldetés is alkotó munkára kötelezi, cselekvést parancsol neki. Cselekvést, vagyis teremtést, állandó készenlétet, folyamatos munkát, – azt az életrendet, amely a cselekvésközpontú etikából következik.

4.

A *Vázlatok a mindenségről* olvasója, ahogy már korábban a *Mit tehet a költő?* című gyűjtemény közönsége is, általában felteszi a kérdést: hogyan helyezkednek el az olvasott szövegek Juhász Ferenc költői művében, vajon versek, tanulmányok vagy prózai szövegek ezek? Juhász maga válaszol a kérdezőknek *Mit tehet a költő?* című írásában, midőn magyarázatot ad a „versprózának" nevezett műfaj problémáira. (Hasonló magyarázat hangzott el Juhász egyik televíziós nyilatkozatában is.) „A goethei értelmezésű aktualitás ihletettje és terméke minden verspróza – jelenti ki –, mégis föltörhetetlen gömb-héjazatú, pórusos mészkéreg-tartály, gömbszerűen zárt, egy-jelentésű, akár a vers. Ezért is mondom vers-*prózának* őket, s nemcsak azért, mert megfogalmazás-módjukban, belső szerkezetükben, nyelvükben, mondat-építési módszerükben, kép-áradásukban szinte teljesen azonosak verseimmel. Én levelet is úgy írok, ahogy verset, vagy prózát, kis különbséget csak a gyakorlati tárgy (az elmondandó dolog: alkalmi, állandósult, belső, vagy külső) ad a megfogalmazásban. De az értelmezés és a kimondás, a lényeget-kutatás és a szerkezet-röntgen-átvilágítás módja, ihlete és szenvedélye, szenvedése és megaláztatása mindig azonos: ha versről, ha prózáról, levélről, vagy akár egy üzenetről van is szó. Szeretem a vers-prózát, gyökér-esetlegességei, időszerűség-rücskei beleszövődnek és beleolvadnak az egész mű humuszába és életébe. Így lesz a verspróza-kötet (a vallomások kő-koc-

káit az élet-szerelem habarcsával egymásra-ragasztva épületté) önvallomás és napló, történelem és költészet-életem története, gyarlóságaim és hitem új szárnya, aggódásaim, világ-féltésem, lét-szerelmem és emberiség-szerelmem vallomása."

Vagyis a versprózák a költészet törvényeihez igazodnak, a költészet részei. Kompozíciós módjuk és képalkotó módszerük azonos a Juhász-vers építkezésével, ugyanannak a műhelynek az eredményei a versprózák, mint az eposzok. Szerkezetük a „hosszú versekben" megszokott elvet követi: zenei kompozíciót ad. Juhász eposzai a felsorolás és a fokozás technikáját használják, témáikat a zenei variációk rendje szerint dolgozzák fel. A témák időnként visszatérnek, esetleg új motívummal vagy színnel gazdagodnak. *Petőfi Sándor csontjai* című versprózáját például a következő módon bonthatjuk szerkezeti elemeire: *A* (vízió a földben pusztuló testről) – *B* (Petőfi halála a csatamezőn) – *AB* (vízió a földben pusztuló Petőfiről) – *C* (Petőfi és az örökélet) – A^1 (vízió a halálról) – B^1 (Petőfi halála) – C^1 (Petőfi utókora) – *D* (a költő kötődése Petőfihez) – C^1 (Petőfi utókora) – D^1 (a mai költők kötődése Petőfihez). A vers két témára osztható tehát: az első téma a múltat: Petőfi pusztulását és testi sorsát vizionálja (*A* és *B* motívum); a második téma az utókort: Petőfinek és utódainak viszonyát mutatja be (*C* és *D* motívum). A két téma motívumai egymásba váltanak, a két téma egymást szövi át. A témák egyszersmind ellentétes viszonyban állanak: a pusztulás látomása és Petőfi példájának fennmaradása egymásnak antitézisei. A témák és a motívumok dialektikája lendíti előre a szöveget.

A kompozícióhoz hasonlóan a versprózák képalkotása is Juhász költészetének belső törvényeire utal. Ahogy *A Szent tűzözön regéi*, a *Gyermekdalok* vagy az *Anyám* egymásból fejlődő, szinte láncreakciószerűen kialakuló képhalmazokat teremt, a *Vázlat a mindenségről* is e halmazokban, fokozásokban és felsorolásokban valósítja meg önmagát. Ezekben a képekben is érvényesülnek Juhász technikájának törvényszerűségei: a mítosz, a technikai-természettudományos metaforaképzés vagy a kultúrtörténeti anyag, a hagyományos toposz vakmerő átalakításával dolgozó technika. Még a költőportrék is mitizálják hőseiket. Vagy nem lesz-e mitikus figura a csatamezőn legyilkolt Petőfi Sándor, a Mindenséggel viaskodó Ady Endre? Vagy akár Berda József, akinek kevéssé mitológikus, nagyon is emberi alakja válik látomásossá: „Ott vánszorgott elnehezült nagy testével a halottas menetben, ott vánszorgott könnyesen, mint a Föld-ősidő halállal-megjelölt nagy-léptű ősi lénye, tésztás, szemölcsös, mirigy-rózsás nagy arcát a halottas-ének ropogó fekete kendőire ejtve, tésztás nagy szép fehér kezei az őrjöngő nyár fényhab-virágaira, arany-sisakjára, tűzkristály-páfrányaira csüngtek." Vajon nem a *Gyermekdalok* ősvilági hősének alakmása-alakváltozata ez a portré? Juhász – mondottuk már – találó színekkel jellemzi hőseit, egyszersmind azonban mitologikus lényekké is formálja őket, a legendák és mítoszok auráját rajzolja pusztulásba hanyatló fejük köré.

Metafora-technikájának másik két sajátossága: a technikai metaforaképzés és a toposzátalakítás elve is szerepet kap a versprózák szövegeiben. (A biológia metaforateremtő sugallatairól most nem is beszélek, erről érvényesen írtak a költőről szóló tanulmányok, pl. Bori Imre vagy Diószegi András írásai.) A modern technika jelenik meg például a Petőfi-emlékezésnek abban a komplex részében, amely a költőt ledöfő katonát ábrázolja, mint a Császár és a Cár „manipulátorát". A hagyományos kép átalakításának evokatív erejű példája az a mód, ahogyan Juhász a sárkányt leszúró Szent György ábráját formálja. Petőfi halála a Szent György-kép megfordítása: a „gyűlölet-pikkelyes *sárkány*" lóról döfi le a

„Költészet Szent Györgyét". A példák egész sora kínálkozna még, de talán e néhány is érzékelteti, hogy a versprózák a költemények, az eposzok építkezését követik.

A verspróza mégsem egészen azonos velük. Ha Juhász költészetének műfaji rétegződését vizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a költemények, az oratóriumok és az eposzok mellett a versprózák alkotják költői művének egyik karakterisztikus műfaját. A verspróza („poème en prose") a modern költészet egyre nagyobb szerepet kapó alakzata. Közvetlen hagyománya Baudelaire *Spleen de Paris*-ja (első kiadásának jellemző címe: *Kis költemények prózában)* és Rimbaud *Színvázlatok*ja, amelyek mintegy kialakították a forma természetét. A francia költészet azóta is gazdagítja ezt a hagyományt. A magyar lírában főként újabban hódított teret a prózavers alakzata. Illyés, Weöres Sándor, Vas István, Képes Géza, Takáts Gyula, Somlyó György úttörése nyomán általánosan használt forma lett. Juhász versprózáinak közelítése során azonban ez az összefüggés még kevés: a meghatározás körét tovább kell szűkítenünk. A definíció kulcsszava bizonyára az *esszévers* lehet.

A modern költészet gyakran szervezi szintézisbe a klasszikus műfajokat. Regény és esszé, dráma és líra, sőt líra és esszé is egyesülhet. Juhász Ferenc költészetében különösen nagy szerepe van ezeknek a szintétikus műfajoknak: az oratóriumokban (a *Szarvassá változott fiú . . .*-ra vagy *Az éjszaka képei*re gondolok) líra és dráma szervesül, az eposzokban (*A Szent Tűzözön regéi, Gyermekdalok, Anyám)* pedig líra és eposz válik egységes műfaji alakzattá. A verspróza műfaja a líra és az esszé szintéziséből jön létre; vagyis egy személyes és egy tárgyias, fogalmi alakzat egységéből. Az esszévers különben nem ismeretlen fogalom a mai magyar költészetben: Illyés *Elnyelt népe* vagy Nagy László versei: a *Bartók és a ragadozók* és *A föltámadás szomorúsága* éppúgy esszéversek, mint Juhász *A halottak faggatása* és *Örvénylések Bartók Béla körül* című művei. E két költemény révén alakította ki Juhász a maga esszévers modelljét, verspróza műfaját. Már Diószegi András utalt arra *Juhász Ferenc, a megújító* című tanulmányában, hogy: „az olvasó ugyanolyan intellektuális erőfeszítésre kényszerül e versek olvasásakor, mintha analitikus prózát, magvas kérdésekről szóló esszégyűjteményt tanulmányozna." A verspróza műfaj ívét azután a *Mit tehet a költő?*-kötet s *A Szent Tűzözön regéi* néhány szövege rajzolta fel. És most a *Vázlat a mindenségről* darabjai. Olyan költői struktúra született ezekben a könyvekben, amely egyformán alkalmas arra, hogy a személyes vallomás és a fogalmi kifejezés közege legyen. Amely egyszerre hordoz filozófiai és lírai tartalmakat. Amely sikerrel ostromolja „a lét egyetemességét", s amely arra hivatott, hogy ennek az egyetemességnek a költői vizsgálata, megismerése és megfogalmazása legyen.

FUTAKY HAJNA

ERDŐ ÉS LABIRINTUS

Ágh István költészetéről A tündér megkötözése kapcsán

Ágh István költészetének forrásvidéke az aranykori *erdő*. Kevés gazdagabb mitikus szimbóluma van az emberiségnek; Ágh számára a vágyott teljesség minden érzéki, érzelmi pozitívumának foglalata. Titokteljes mélye valaha Saturnus világát ringatta, de ma is a természet érinthetetlen nyugalmát rejti; otthona a sűrű, a máshonnan kivetettnek, „esti szerelem-táj"; a gyermekkor emlékekben örökkévaló világa egyre felidézi az „egy percnyi aranykor"-t, levágott rétek és keserű kákics illatával, mikor „... a felhők és a szőlővirágos / hegyoldal között egyszer életében / lebegő madárként megállhatott". A gyerekkor ugyan messzetűnt, vele a természeti világ közvetlensége, az erdő, a rétek, a falusi élet, a szülőház is, a költőt már más táj veszi körül, de a régi máig él benne, a lélek tájain. Vele nőtt meg, már rég nemcsak erdő, nemcsak természet, hanem tagolatlan, sugárzó egységű *jelképe* a világ értelmes rendjének. Magában rejt egy sor pozitív etikai és szociális tartalmat, az ember önmagával való tiszta azonosságát abból az őszinte, éltető környezetből származóan, mely Ágh István gyerekkori, természeti-falusi világa volt. Épp gazdagsága folytán tudja ma is táplálni Ágh költészetét, s a külső világot humanizáló elszánásaihoz – új kötete mutatja – a teljesség ősmintáját jelenti.

„Közel húzódik életemhez, s nem tudom,
mekkora, hol végződik, fal nekem ő, élő
panasztalom. . . . . .
Vagy nincs már ez az erdő? Vagy talán benne
vagyok? S mindig egymásra gondolunk,
amint járom ösvényeit egyedül, üres kézzel."

(Az én erdőm)

Kezdetben Ágh Istvánt az a *nosztalgia* indította versre, mely személyes múltjába, gyermeki világába, napos rétek és árnyas tisztások illatába fájt vissza. Elszakadása ettől a világtól fel-felszakadó sebeket hagyott, az új valóság, a nagyvárosi életforma rideg-idegenül vette körül. Csupasz magányában – „letaroltattam héjamig én, csupasz fenyőmag" – a környező világot megint mitikus képekben érzékelte. „Rézerdő"-ben járt a *volt* és *lesz* közt, elveszetten:

„mégis megyek, bár nem tudom
minek keresem ami nincsen,
nem mehetek vissza soha,
ahonnan el kellett mennem"

– ám ez a rézerdő merőben más már, mint a régi erdő, közelebb áll egy félelmes útvesztőhöz. Valóban, a nagyvárosi élet közönyös kuszasága, a modern valóság fizikai, pszichikus és szociális bonyolultsága mit idézhetne találóbban, mint a *labirintus*-jelkép tartalmait? A *Rézerdő* kötet tele volt a labirintus-világ verseivel: „... csak bolyongok, dülöngök oda-vissza, / réstől résig, ajtót ajtóra nyitva, / hogy kijuthassak innen valahol ..." (Fölriasztott reggelem); „... mint egy legombolyított, összekuszált, / végtelen cérnaszál után a kék máskszem, / olyan vagyok ..., ... előttem és hátam mögött ugyanaz a világ ..., ... mintha elölről kezdeném ..." (Harangszó a tengerészért). Az új nagy élménykör úgy épült ki az erdő-élmény mellett, hogy nem szüntette meg, sőt: az továbbra is tápláló erő, megtartó bi-

zonyosság maradt (pl. Gesztenyefa, Másoké ez a május, Egy fehér hajszálra, Lejöttünk a zöld hegységből stb.) olyan módon, ahogy aranykor-képzetek a vélt vagy hiteles múltból felragyogtatva a jövőnek siettek elébe már többször a világon. A teljesség, a rend, az igazságosság világáról való elképzelések sosem voltak a vallás előjogai. Az emberiség sosem élt nélkülük, és amikor e világra helyezte reményei színhelyét, akkor kezdte hathatósan szolgálni célját, a humánus rendet. – Ágh István megőrizte magában a mítoszt, mely annyiban gyermeki, hogy gyermekkori eredetű, de szimbolikus egészében teljes értékű, s költészetének funkcionáló háttere, alapja ma is, bár nem változatlanul. Ami eszmeileg új ebben a költészetben, az nem független tőle, még kevésbé ellentétes. Csakhogy a költő most már a mélyebben, differenciáltabban megismert világban, a labirintust ismerve keresi az emberi rend, a teljes értékű viszonylatok csíráit, lehetőségeit; magasabb szinten kísérli meg újrateremteni.

A tündér megkötözése versei többször az elveszettség leküzdéséről, *tágasabb célok felismeréséről* adnak hírt, egyelőre még kisebb erővel, mint a világ bonyolultsága okozta szorongásos állapotról; s ez elsősorban a kifejezés uralkodó eszközein múlik: döntően az utóbbi interpretálását célozzák. Ám az eszmei új azért jelen van. A versek egy része arról beszél, hogy a költőt a valóság *tudatosabb* szemlélete és az emberi *közösség* megérzékelt, felfogott *kötelezettség-adása* új viszonyulásokra ébresztette. Tudatos értékítéletei, elkötelezettségének tendenciái az erdő-hagyomány teljesség-tartalmaival állnak kapcsolatban: leginkább közéleti verseiben jól felismerhető az az üzenet, amit ez az élménykör küld ma is valódi értékekről, emberhez méltó világról ebbe a költészetbe (Lamentáció a kutyákért, Virágnyílásból földbe, Aranykorba vezető, Fejem fölé XIII és XVII, Felejtetted Ofélián, Üdvözlet az embernek). Ágh István felismerte, hogy a világ ugyan olyan – amilyen, de épp ezért kell emberivé, otthonná tenni, ami megfelelő áttételekkel azt jelenti: erdővé. Itt kell újra megtalálni, átélni – nem egyénileg, véletlenül, de nekünk együtt – a bokros, vadsóskás tisztások nyugalmát, észrevenni a remegő fűszálak, kék vízfodrok finomságát, a „boldogság csöndes és szemérmes" érkezését egy szép, fiatal nőben, lecsukott szemhéjában, szőke csitrikben, jázminillatban és akácszagú szélben, kávében és tejszínhabban – akár kopár hétköznapokban. „Megtalálja az örömet a fürge tekintet / és az igazán hallgató fül. . . . egyik reggel / meghallja az elfelejtett madárszót" – mondja az Aranykorba vezető c. versben. Fordulat abban van, hogy vállalja az új otthon-teremtést, az új teljesség alakítását. „Hajlékom, földbemélyülő életem, / enyémmé lakom ezt a mélyülőt" – vallja s már „áll az asztal, alszik az ágy, lobog a tűz". Szürke, napi ügyek közt tágasabb szemhatárra is tekint: „aggódó szemeim, hamutartó-matatásom, / lekapcsolni a biztosítékot, / s mint tenyeret belehelni ezt a házat . . ." A házához fűzöttség a népért, másokért való élet vállalásával is párosul: „. . . beleszeretek e fajba, / üdvözlet felvett alakomnak, nekem, / ki már te vagy . . ." Az individuális és kollektív sors egyesítésére törekvés élménye megintcsak az erdő-mítoszból sarjad („. . . talajt / kell rabolnom, ágat, négylábút, szárnyast / . . . / apád leszek, kiszáradok parancstalan, / kitéphetetlen fává elhülök, sötétedek" – Üdvözlet az embernek.) A közösséghez fordulásában épp az a valódi, a végleges, ami ide ereszti gyökereit. Új magatartása különben még nem olyan integráns része a költői személyiségnek, nem olyan tisztán és természetesen az, mint az elveszett paradicsom iránti nosztalgiái vagy az útvesztő okozta magányérzése volt. Gesztusa, mellyel az emberi közösséghez fordul, még szögletes, túl széles is: van benne valami prófétai fennköltség, kívülről ellenőrzi és halálos komolyan veszi önmagát, néha valóban „lábujjhegyen állok". Az új eszmeiség, magatartás világosan kapcsolódik ugyan aranykor-archetípusaihoz, de *nem tisztázta még két nagy szimbólum-körének egymással való viszonyát*, rejtett kapcsolatait, így az új gondolatok az aranykor-képzeteket aktualizálják, de némiképp deklarációként hatnak a labirintus-élményekkel szemben. A kettő szembesítése nem várathat magára sokáig, már jelzést is találunk rá:

„kimondom utólszor tű, fa,
május, nap, lepke, szerelmem,

rá a jégvisszhang, fűrész,
cilinder, szög, rozsda, bádog."

(Fejem fölé XVI.)

A tisztázást természetesen a valóság egyértelmű viszonyainak talaján is el kell végeznie.

A kötetben – főként a megformálás szintjén – a valóság bonyolult kuszasága okozta szorongás az uralkodó életérzés, a széttört vagy véletlenszerű – tehát értelmetlen – kapcsolat az uralkodó képi elv. Jó okkal idézi mottóként az amerikai A. C. Clarke szavait a világ *„mindent elsöprő, észbontó bonyolultságá"*-ról. Azt sem lehet félreérteni, ahogy helyzetét fizikai pontossággal meghatározza a tárgyi világban („. . . . új plakátok / szemünk fölött, a munka / hideg szerszámnyelei alul, / újságok támadása szemben / hátul az ütközők . . ."), a többiek között („. . . . itt / mindig mások visszhangja jön, / s elfordul, mint a folyosók . . ") és sajátmaga viszonylatában („valaki jár, valaki jár, / kérdezem ő lehet-e, / ha szakállam árnya nyakán?"). A világ bonyolultsága – általánosságban ma már persze nem *fel*-ismerés, egyszerű ismeret, közismeret. Konkrét, egyéni átélésében, speciális megjelenésében és ennek kifejezésében azonban bőséges költői lehetőség rejlik. Valódi találat pl., amikor Ágh a modern világban való egyedülvalóságát, labirintus-félelmét a szállodai magányhoz kapcsolja. Egy sor képe, képzete biztos rátalálás az élmény, a felismerés egyszeri kifejezésére: a „drótrozsdás szakadék", hóolvadás utáni árkok szemétdombja, a békés kézben „pisztollyá változtatni kulcsaimat"-kényszere, „a részegek . . . kalapjukba fogózva mennek" iróniája és így tovább. Ágh István a versmodor, a versépítés adekvációján is, sőt ezen különös gonddal munkálkodott, és új verseiben olyan technikát fejlesztett ki, melyet kézzelfoghatóan a világ kusza tömkelege indikált. Szemléletmódjának mitikus-jelképi természete szerint képzelete erősen vizuális, de a hagyományos költői kép áttetsző rendjét már nem érzi a bonyolultság kifejezésére alkalmasnak, igen helyesen. A megszüntetni-akarás azonban nagyobb erőket köt le a versekben, mint az új képi rend megteremtése. Egy *látomásos* képnyelven szól, pedig tulajdonképp nem látomásos költő. Látomásait nem is a belső látás áradása, forró intenzitása teremti, hanem – gyakran privát – csapongása. Néha iróniikus, de inkább csak vitatható asszociációs-technikával rendeli egymáshoz a fűtött élményanyag, hangulat, szín- és formavilág, köznapi tárgyiasság részleteit, pl.: „. . . . mint pókjaid / kapálódzok a semmiben, / nyálamból párolok oxigént, / bukással nyugtatom magam / hátraúszó púpok fölé. / / Csak én, még a madár se jár, / hol az a láthatatlan Úr / rendetlenségben hagyta dolgait, / csörlője ronggyal kitömött, / szálló korpája fényt szakaszt, / kocolódva röpködnek katonaládái, / szívverése csúszkál / egymáson szép halottaim / poshadt disznótök-arca." (Hasonló példákat bőven hozhatnánk az Öt zodiákus jegy verseiből, a Valóban élünk, a Holdfogyatkozás, az Üdvözlet az embernek stb. versekből.) Nem az a baj, hogy ezek a látomások töredékesek, összeziláltak, nehezen érthetők; a tartalom végülis kifejthető, de a megfejtés nem ad esztétikai örömet, sok képelem expresszivitását csökkenti vagy épp kioltja, hogy oly esetleges, távoli mozzanatokat társítanak, melyeket csak privát asszociáció hoz kapcsolatba. Fárasztó utat kell járni köztük, s a ráismerés szikrája nem pattan. Úgy érezzük, a nagylélegzetű bonyodalmassághoz képest meglehetősen kevéske mondandót rejtettek. Szerencsére a jó versekben – ilyen sok akad – sikerül a közlés érvényét is biztosítani. Itt a versek mélyebb, de kitapintható szerkezetét szilárd gondolat- vagy képívek alkotják, mint a *Sivatagi testamentum, Fejem fölé II, III, V, XVII, Az utolsó hónap ünnepei, Az én erdőm, Aranykorba vezető, Fegyverek* és még egy sor versben. Az asszociációk ezekben is feszültek, de megvilágító kisülésben lobbannak fel, mert összetartó rendjük adott. Önálló világuk van.

Fiatal költőink körében ma nem nagy becsülete van a gondolati (nem a „logikai" szinonimájaként használom) pontosságnak, a kifejezés fegyelmének; kicsit divatosan kötelező a szokatlanság, a különös, ami nem hasonlít, ami eltér. Ágh Istvánt is megérintette ez, legbeszédesebben azok a képei árulkodnak, melyekben a szokatlan már komikumig hajszolt, pl.: „állát könnye kihegyezi", „szél viszi el egy kanca könnyében / szeretőim arcát", „fejemről / valami hatalmas karimával / csorgatok lábam elé fényt, esőt". – A hagyományos képvilág átalakítása mint Ágh költői műhelyének egyik erőteljes tendenciája – pozitív és szükséges törekvés. Iránya, módja már kevésbé egyértelmű. Talán, ha a modern költészet szikárabb, koncentráltabb gondolatiságának lehetőségeihez közelednék, tisztább eredményekhez jutna; még akkor is, ha ez nálunk nem divat. – Amikor kifejezésébe „magánjelrendszert" vezet be, szükségképpen szűkebb ösvényen halad, mint új eszmei érdeklődése, közösségi irányulása kívánná. Ezért is *lebeg* még az új program. George Steinert kell idéznem: „Hogy egyáltalán hathasson, az új privát nyelv mögött a géniusz erejének kell állnia; a puszta tehetség . . . nem elegendő." A „puszta tehetség" ugyan nem kevés, de az avant-

garde lázával szétvert jelentést, összefüggést, képet és beszéddallamot valóban csak „intenzív és sajátos látomás", intenzív és sajátos gondolat sugárzása tudja reveláló, felismertető, új egységbe forrasztani. Ágh István verseiben többnyire akkor történik meg, amikor valamilyen részlet, kép, szó intonálására fölfénylenek nagy alapszimbólumai, azok valamilyen aspektusa, megjelenése, és hatalmas asszociációs terükkel bevilágítják a vers homályos rejtekútjait. „A ritkuló levelesen áthulló fényt elképzelem", s a labirintusba is fény hatol.

Ágh István *a világgal és önmagával való azonosságát keresi*, költői és emberi aranykorát. *Új* rendet és *új* teljességet, mert mély, múltból sugárzó élményei most már a tudatos ember összetett, különbségtevő látásával párosulnak. Ez a kifejezésbe is bonyolultabb jelképeket, többszólamú hangot hív; az önmagát kínáló és ellenálló kifejezéssel való küzdelmét gyötrőbbé teszi: „mintha táncolnánk összekötözve", de még nem azonosultan. A vers sokféleképp lehet *szép*. Szép, amennyiben *rátalálás*. Rátalálás, amennyiben megvilágító, *tölismertető jel*, összekapcsol a valóság valamilyen részével, önmagunkkal. Ágh István nem éri be kevesebbel – hiszen költő. Új kötete ezt a *legmagasabb igényt* fejezi ki és teljesítésére tesz várakozóvá.

Parancs János:

MÉLYVÍZBEN

Parancs János verseinek egyik jellemzője a szétszórtság. Mintha csak színes tükördarabok csillognának sötéten villogó színekkel. A költő viaskodik, keresi önmagát, s nem talál semmi biztos pontot. Igaz, eddigi élete hányatott, sőt – ahogy ő érzi – reménytelen, kilátástalan volt. Kit vádoljon érte? Az önvád nem megnyugtató, s nem is igen visz előre. Pedig Parancs János belső zaklatottságának értelme éppen az lenne, hogy letisztulva új utakra térhessen. *Irodalom* című versében ki is mondja:

A kacatokat és a vásári maskarákat
elejtem, és új utakra indulok."

S megtoldja ezzel a sorral: „Derüs és konok vagyok."

Ebből a „derü"-ből és „konok"-ságból azonban inkább csak a konok birkózást érezzük. A tépelődést, amely mindent sötétbe von: a reggelt, az estét, mezőt, várost, tengerpartot... mindent, mindent:

„mindennap elindulok, gyötröm magam,
föltápászkodom a csöndből, kilépek a
pokol kapuján"
(Mindennap elindulok)

És hiába minden önbiztatás, számára még a szerelem is gyötrő öröm. Nem a szerelem boldogságát érzi, csak azt, hogy ha nem lenne „magányosabb lennék / mint voltam nyolc éven át."

Kétségtelen, hogy ennek a gyötrődésnek is megvan a maga lírai hangulata, amely akár vonzó is lehet, együttérzést válthat ki bennünk, ha igazán mélyről, költőiségből fakad. Parancs Jánosnak sok olyan verse van, amelyben általános, mély emberi érzéssé nemesedik a fájdalom. Főképp a rövidebb versekben talál rá erre a hangra *(Öregek, Akárhol jártam, Szorongás, Táj)*. Ez utóbbit különösen szépnek, szívbemarkolóan fájdalmasnak érezzük. És mennyi szín villan föl a tíz sorban! Az első sorok úgy indulnak, mintha örömet hirdetnének: „madárcsicsergés tüzoltózenekar / tengerparton ficánkoló rémetehal", de a harmadik sorban hirtelen jajt kiált: „és lábnyomok a homokon vércsepp ragyog." Micsoda disszonáns ige itt a „ragyog"! Hiszen inkább derültséget, vidámságot hirdetne, de itt az elhullajtott vércsepp vésztjelzővé válik. A csendes indítás után egyszerre mintha csak dögletes levegő suhanna végig a tájon. Érdemes egészében idéznünk a folytatást, mert a vers egyébként szinte már a kis remekművek varázsával ragadja meg képzeletünket, borzolja fel idegeinket:

„böfögnek a habot szelő kalandorok
madarak usznak a viz alatt, mint delfinek
s mint karóba huzott paraszt kivirágzik a
liget
a kásás hóban gőzölögnek a lócitromok
remélem mondta T rövidesen felfordulok
elkocog fakó lován a győztes alkony
s a fáradt szél üldögél a parton."

Az erősen lüktető, meg-megugró gyors ütemek a nyomatékos rímeléssel erős vonalúakká teszik a gyakran meghökkentően merész képeket: „s mint karóba huzott paraszt kivirágzik a liget". Lehet, talán abszurd kép ez, mégis mellbe vágja az olvasót éppen úgy, mint az utána következő két sor groteszkssége. S végül, mint valami elpihent véres csatatér fölött „elkocog fakó lován a győztes alkony / s a fáradt szél üldögél a parton".

Pedig a kötet beköszöntő verse nagy, szabad fellélegzés a sok elszenvedett csalódás után, amely külföldi csavargásaiban érte. „Egyedül bukdácsoltam a vérben és fuldokoltam a sárban" – panaszolja – s kegyetlen képekben idézi nyomorúságának, fájdalmának emlékeit. „Mikor rámrohant a kísértők hada, / és zuhogtak a vádak, zuhogtak a fenyegetések, / fáradtan és kétségbeesetten mindent kikiabáltam; / mert másom nem maradt, csak a pusztába hörgött szavak." – Aztán váratlanul szabadnak érzi magát. „Boldog voltam s vagyok" – vallja, de ugyanakkor furcsa képek is riasztják: „köröttem irgalmatlan, hüvös késes hullanak" s az égen csak „pislákol néhány csillag".

A tétovaság, a bizonytalanság mindinkább úrrá lesz ismét rajta, s versei ezt tükrözik. (Most mihez kezdesz? Forgácsok. Február tizenöt, Állóképek, Akárhol jártam, stb.). Megkísérli valahogy rendbeszedni érzelmeit, eligazodni, megbékélni önmagával s a világgal. Ez a szándék szülhette *Emlékmű* című prózavers-ciklusát is, amelyben párizsi éveinek kísértését, terhét szeretné végleg lerázni magáról. Párizsi szobáját idézi: börtönét, amelyről ma is gyötrő emlékei vannak. A szegénység és rémület fojtogatta, s az utolsó évben már úgy vonszolta magát, mint „egy beteg állat". Lassan elmaradt mindentől. Úgy érezte, hogy vállalnia kell az újrakezdés kockázatát. Hazajött tehát, de tépelődései megmaradtak. Hogy mért jött haza, vagy egyáltalában miért ment el? Nem tud mást mondani: „Elmentem, mert nem értettem a világot", „Álmaim csaltak el, a lehetetlent ostromló vágyaim." S hogy miért jött haza? „Újra élni akartam, s tenni valamit; elhessegettem a halál madarait."

Gyötrődik az eltékozolt évek, a csapdák és hazug álmok miatt. „Most emberszabású méretek közt botladozva élek. Csodálkozva sétálok a szikrázó ég alatt" – vallja kételkedő buzgalommal. Mégis, ez a kételkedő igazságkeresés biztató pozitívumként jelenik meg a legreménytelenebbnek tűnő versében is.

A lírai hangulat, költői tömörség verspróza-jában is megkapó és egyéni. Új hangot, új színt jelentene tehát máris Parancs János költészete a magyar irodalomban? Ezt aligha mondhatnánk, de képei színei sajátosak. A fiatal lány

„álmában a párnát szoritja,
csattog kék lepkeszárnya,
elviszik némán a barbár
városok felett lebegve."

(Fiatal lány)

Az érlelődő érzéki vágy és szűzi riadozások úgy sűrűsödnek erotikusan finom, lebegő képekké ebben a versben, hogy már-már a szerelmi vágyakat dicsőítő költeménynek érezzük. A tiszta öröm és gyönyör lenyűgöző himnuszának, de a költőben élő erős kiábrándultság még itt is közbeszól:

„Legyen az övé az önfeledtség,
a játék izgalma s kegyelme,
ugyis megérkezik majd rendre
a csontokat szaggató fájdalom."

Mintha csak valamely régi, a világtól elfordult szerzetes jelszava sikoltana közbe: memento mori! Természetesnek érezzük, hogy az ilyen nyugtalan, halálvíziós életérzés nem igen szülhet mást, mint nyugtalan, szenvedélyes, izzó képekkel, víziókkal zsúfolt költészetet, amelyet még akkor is elgondolkodtatónak éreznénk, ha több lenne bennük a közéleti ihletés, vagy – túl az egyéni lét keservein – általános emberibbé, mély humánummá szélesedne. Parancs János azonban még mindig belső önmaga bűvöletében él, s láthatóan nehezen is tud onnan kitörni. Pedig a szükségét nagyon is érzi. Erre mutatnak végletesen borzongató víziói (Mindig újra, Harminc év, Együtt velük). Erre mutatnak az olyan tépelődő emlékezések, mint a már említett verspróza-ciklus (Emlékmű), a *Félmúlt* című versének kissé hosszadalmas, elnyújtott vallomása a reménytelen magányról, s a menekülés kínzó fájdalmáról. S ezekhez bátran hozzáállíthatjuk a *Férfikor* lemondó, nem egy helyt cinikusan bölcselő sorait. Hiszen ilyen már a hangulata is:

„Légy óvatos és körültekintő
veszélyek idején, vagyis bárhol, bármikor."

Aligha kell ehhez bővebb magyarázat, s talán semmi sem bizonyítja jobban, hogy valóban át kellene már törnie minél hamarabb saját korlátain, ki kellene vergődnie a bizonytalanság, reménytelenség mélyvizéből, hogy a megsemmisülés olyan csodálatos víziói helyett, vagy mellett, mint a *Hullámverés*, az önmagára találás, az elmélyült humánum versei is helyet kaphassanak. Akkor talán elmaradnak lassan azok a gyengébb, kellően át nem élt, bizonytalankodó versek is (Apák és fiúk, Közjáték, Jelek, stb.) amelyekből egy kis csokorra valót még össze lehetne szedni a kötet verseiből. *(Magvető, 1970)*

SERES JÓZSEF

Bor Ambrus:

GENEZÁRET

Az ötvenéves Bor Ambrus arról vall ötödik könyvének ,,fülén'', hogy későn kezdett írni, ezért nincs ideje ,,szép történetekre, fél- és negyed-konfliktusokra . . . Mesékre sincs, és arra se, hogy eredményeken'' elringatódzon. Másoknak sincs – írja, majd így folytatja: ,,Évtizedeink és jelenünk ellentmondásaival kell szembenézni, kertelés nélküli számvetésre és számadásra kell az idő.'' A vallomás és írói program egyértelmű, rokonszenves, nem ígér szenzációt, nem szorul magyarázatra. Az író elhatárolja magát divatos témáktól és megoldásoktól, vállalva ennek minden következményét, nem megbökkenteni, hanem elgondolkoztatni és használni akar. Itt és most.

De ez az ,,itt és most'' nem elszigetelt rezervátum. Előzményei vannak, és Bor Ambrus ismeri az előzményeket. Nemzedékével együtt felnőttként élte át az elmúlt harminc év történelmét. Tud viszonyítani. Az emberi aljasság, gonoszság és korlátoltság ismérveit nem könyvekből és mások meséiből tanulta meg, személyesen tapasztalta. Tudja a tiszta kapcsolatok jelentőségét és múlandóságát, a történelem szélvédett völgyeiben kivirágzó apró örömöket, az elviselhető lemondást. Tudja, hogy az egyes ember és az emberiség magával cipeli történelme nyomait, és minden emlékben van valami tanulság.

A Genezáret tizenkilenc novellája időben is átöleli az elmúlt három évtizedet. A könyv egyik legdrámaibb, legjobban megkomponált elbeszélése, a *Kis mezei futás* a nyilas terror embertelen és logikátlan világába visz el, ahol az áldozatok egészen az utolsó pillanatig el sem hiszik, hogy velük is megeshet az, ami másokkal megesett, hogy megaláztatásuk a halál előszobájában történik, hogy a puskacső előtt majd egymással kell versenyt futniuk nyomorult életükért, és hogy ez a futtatás az emberi hazugságnak és aljasságnak a legmagasabb foka, hisz a végén mindkettőjüket lelövik. Az író pontosan fogalmaz, feszültség és erő vibrál a sorok mögött. Nem a szavakat, az általuk megelevenített világ levegőjét érzékeljük, és megborzong a hátunk. Kitűnő írói teljesítmény.

A személyi kultusz időszakának bizonytalanságát, emberi és társadalmi kérdőjeleit ábrázoló három elbeszélésben is a hiteles helyzetrajzot, az atmoszférát teremtő írói képességet tapasztalhatjuk. Azokról az évekről van szó, amikor a falujárás elvesztette már nemes lényegét és öncélúvá vált, amikor az emberekre ,,valamit csak rásütnek'', hogy kiemeljék, elvigyék őket, amikor hiábavaló az egyéni boldogulásra való törekvés, az őszinte emberi kapcsolatok megbicsaklottak, a félelem és a szorongás kerítése közé került az élet. A három írás közül a *Huszonnégy jérce* emelkedik ki.

Az emlékek visszajárnak. Emberarcok és hangok, tárgyak és helyzetek ébresztik őket. Ott vannak Bor Ambrusnak a mában játszódó novelláiban is. Feltűnnek és feloldódnak. Ma már mások a gondok, mások ,,a kor tényei''. Ma már az Adria partján találkozhat a valamikori vallató és vallatott. Az öregek gondja az, hogy milyen típusú tévét vegyenek, a fiataloké, hogy ,,Nagyon sok variáció nincs'', a középgenerációé, hogy elmúlik az élet, a szerelem, hogy a lakás, az autó, a biztos kenyér nem minden. Baj van az emberi kapcsolatokkal. Bor Ambrus látja, hogy a fiatalok üresjáratú vitáikban, céltalan kóborlásaikban egymást és az értelmes életet keresik *(Genezáret)*, hogy egy új telefon beszerelése elegendő ok arra, hogy újra osztályozzuk barátainkat, ismerőseinket *(Telefonszámok)*. Látja, hogy a pénz, a viszonylagos jólét nem old meg semmit, ha belül, az emberben üresség marad, ha nem mer leszámolni, ha nem változtatja meg életét. S nem élvezheti igazán a megvalósult álmot, akinek se pénze, se bátorsága nincs hozzá. ,,Van, ami van, lehet, ami lehet'' – fogalmazza újra a

„Savanyú a szőlő" elméletét a Velencében nyaraló középkorú házaspár. *(És ha mégse mennénk Muranóba?)*

A könyv első és utolsó novellája azonkívül, hogy egybefogja a többit, két magatartásforma, két út lehetőségét kínálja. Az első, az *Ablakból* című a közöny, a világot és a többi embert páholyból, a kis saját kuckóból figyelő életforma rajza. Azé a világjelenséggé terebélyesedő álláspontté, amely a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatja mások iránt, azé az emberé, aki elfordítja a fejét, ha embertársait szenvedni látja, aki tétlenül nézi, ha az utcán agyonvernek, megaláznak valakit. Az utolsó, a *Szarvasszem* című novella a humánus, a társadalmi ember bemutatása, aki a tömeggel sodródik ugyan, de képes áldozatot hozni másokért, mert megtalálta önmagát. A két írás összevetése, helye a kötetben azt bizonyítja, hogy az írónak „pedagógiai" szándéka van, s nem vitás, hogy melyik emberre szavaz. A tanulságot azonban nem ő mondja ki, s ez teszi a kötet egyik legjobb írásává a kafkai atmoszférájú utolsó novellát.

Apró portréiban, karcolataiban emberi arcokat, sorsokat és jellemvonásokat rajzol. Tömörítő képessége, lírai ereje ezekben éri el a legmagasabb fokot. Kiemelkedik közülük a *Katona*, a *Profil*, a *D*, a *Kishirdető*, a *Páratlan*, a *Napszám*.

Bor Ambrus mintha a célnak alárendelné eszközeit: egyszerűségre, pontosságra törekszik. Az egyszerűség néha szürkeséget eredményez, a pontosság és a tömörség viszont sajátos tiszta levegővel tölti meg írásait. Helyzetképe, erkölcsi ítéletei, az a szándéka, hogy az „Árnyékból mutasson a fény felé" ezáltal az atmoszféra által hatnak. Ez adja korszerűségét, és ez bizonyítja írói jelentőségét.

(Magvető.)

BERTÓK LÁSZLÓ

Sobor Antal:

AZ UTOLSÓ NAP

Az utóbbi időben prózairodalmunkban sorra születtek azok a regények, amelyek a háború utolsó huszonnégy óráját és a felszabadulás első napjait idézik. Főhősük gyerek, akinek szemével látjuk az eseményeket és aki a gyötrő, szorongató élmények szorításában egy történelmi sorsfordulón hirtelen felnőtt lesz. A „sebzett nemzedék" gyermekkorának ábrázolását kísérlik meg ezek a regények, annak a nemzedékét, amelynek felhőtlen kamasz- és ifjúkora nem volt, mert nem is lehetett. Ez a nemzedék, a közti fokozatot kihagyva, egycsapásra lett felnőtt a gondolkodásra, ítélkezésre és felelősségtudatra kényszerítő élmények miatt. Míg mások hat-hétévesen bújócskáznak vagy számháborúznak, az akkoriak 1944–45-ben a halál előli bújócskát és az igazi háborút élik át és szenvedik meg. Bertha Bulcsu és Mezei András regénye mellett Sobor Antalé is ennek a gyerekkornak a rajzát adja szépen, hitelesen, pontos leírásaiban néha megrendítően.

A regény jelképes címe – „Az utolsó nap" – a háborús szenvedések és megpróbáltatások utolsó szakaszára utal. Egyes szám első személyben mesél egy kisfiú – az író – erről az időszakról, és az emlékezés logikája szerint ennek az utolsó napnak előzményeiről, azokról a tapasztalásokról és eseményekről, melyeknek addig tanúja és részese volt. Ez a kisfiú pedig igencsak józsemű megfigyelő, élesen vésődnek emlékezetébe a legapróbb részletek is. Sobor Antal e találó részletek felidézésével igen jól bánik és kitűnően jellemzi a békeidők és a végéhez közeledő háború kisvárosának figuráit. A kisváros, amelyen majd többször átvonul a front, jellegzetes tenyészet a vasárnap délelőtt katonáival misére vonuló és utána térzenét adó Tülü kapitánnyal, a kacsintáskor bajszát mozgató sarki rendőr Betlivel, a behemót Undund bácsival, fehér ruhás lányokkal. Idillikus lenne tehát a kép, ha a romokból felcsapó füst nem keretezné. Az író szerkesztési leleményét bizonyítja, hogy az emlékképek észrevétlen, törés nélkül csúsznak át egymásba, láncolatot alkotva kapcsolódnak, mégsem burjánzanak el, hanem az egyes fejezetek végén a pillanatfelvételek sorát követve visszakanyarodunk a fejezetet nyitó képhez. Így a látszólagos laza komponálás ellenére a regény statikai egyensúlya nem billen ki – viszont az írónak lehetőséget ad a kötetlenebb, oldottabb előadásra. Él is a lehetőséggel, minduntalan keveredik a valóságos történés a képzeletben lejátszódóval, a konkrétum a valóság felettivel. Néhol ezt mítosszá és legendává tágítja, mint az aratás szünetében az árnyékban pihenő béresek előtt a búzában lépegető paraszt-Jézus

esetében, akit csőre töltött fegyverrel két kakastollas vesz üldözőbe. Sobor Antal nem dolgozik harsány, erőteljes színekkel, hisz abban, hogy pasztellszínekkel meggyőzőbben festheti meg a háborúvég tablóját, a szordinós hang különös módon felerősíti a rettenetet. A nyilas mentalitásról mennyit tudhatunk meg abban a jelenetben, amelyben a bizonytalan foglalkozású Gyuri, későbbi keretlegény, előre elgondolt terv szerint végez egy macskával: „Az alvó macskához lopódzott, ügyesen ráborította a mosófazekat, a zsák száját a pad széléhez illesztette, egyik lábával addig tolta a fazekat a pad szélére, amíg akkora rés keletkezett, hogy kifért rajta a macska. Beleugrott a zsákba . . . A zsák száját két marokra fogta, . . . és kétszer-háromszor irtózatos erővel odaverte a macskát a kőre."

Sobor lírai hangvételű, finom eszközökkel megírt regényében sikeresen kamatoztatja képzőművészeten csiszolódott látásmódját, leírásai rajzszerűek, plasztikusak, látomásokat közvetítenek, a rácsodálkozás és fölfedezés öröméről tanúskodnak. De egyúttal el is hátrál a felfénylő tárgyaktól és jelenségektől, hogy felmérje és megítélhesse őket. Írói megközelítésének titkát e „fogásban" lehet kilesni leginkább – maga vallja: „Gyakran nézem a házunkat és környékét innen a szomszédból. Új, különös jelentést nyernek a dolgok, eltávolodik tőlem mindaz, ami odaát természetesen vesz körül."

Végezetül összegezésként: „Az utolsó nap" Sobor Antal teljesedő írói pályájának szép állomása, elismerést és figyelmet érdemlő regényét méltán sorolhatjuk a jó és értékes teljesítmények közé.

ARATÓ KÁROLY

Kabdebó Lóránt:

SZABÓ LŐRINC LÁZADÓ ÉVTIZEDE

A nagy terjedelem kétségkívül jó lehetőséget biztosíthat az adott pályaszakasz teljes feltérképezésére (Kabdebó Lóránt 680 lapos könyvet írt Szabó Lőrinc első évtizedéről). A szerző megpróbál élni ezzel a lehetőséggel. S ha a tanulmány az eddig kialakult Szabó Lőrinc-képen lényegesen nem is változtat, azt a legapróbb részletekig lenyúló elemzéssel kiteljesíti, színezi. Kutatásának módszere megfelel a korszerű kutatás általános elveinek: tekintettel van arra, hogy a költői életmű nem légüres térben alakul, személyes-életrajzi és kortörténeti tényezők feltárásával fényt derít azokra az indítékokra, amelyek Szabó Lőrinc első évtizedének expresszionista stílusát, a materializmussal érintkező anarchista lázadó szemléletét kiteljesítik.

A tanulmány alighanem végképp eldönti azt a pert, amely a kritikában kialakult Szabó Lőrinc helyének kijelölésében: pusztán azért, mert a népiesek befogadták, amikor ellentéte a Nyugattal kiéleződött, még nem lehet Szabó Lőrincet a népiesek táborába sorolni. A mesterek (Babits, Stefan George, Georg Heym, Ernst Stadler stb.) nem a népiesek költői eszményei felé sodorják. Noha antikapitalizmusa közös a népiekkel, ízigvérig radikális polgár, a polgári élet konfliktusának egyik legnagyobb költő-ábrázolója. S ehhez – Illyés Gyula szavával – saját magát nyújtotta modellnek. Nyakig ült a „gyehennában", s azt mondta el, amit a maga bőrén tapasztalt. Sorsa sajátos sors. Csak pályakezdésének első éveire érvényes, hogy lényegében a kortársaival azonos utat járja (108. l.). A sátán műremekei kötetben útja elválik a polgár kortársakétól is: az ő lázadása radikális és szélsőséges lázadás; álláspontja egyike az adott viszonyok között lehetséges legbaloldalibb álláspontnak. Hogy lázadása tömegerőhöz nem kapcsolódhatott, abban nemcsak neki, hanem a körülményeknek is része volt. Szabó Lőrinc 1926 táján a legkorszerűbb forradalmiság kapujában állt. A küszöböt azonban nem léphette át, ennek egyrészt oka volt a radikális értelmiség fásultsága és a magyar munkásosztály elfáradása az 1919-es forradalmat követő üldözöttségben.

Lényegesnek kell tekintenünk Kabdebó felismerését, hogy Szabó Lőrinc lázadó magatartása nem volt provinciális és korszerűtlen. Sőt sokkal inkább az európai, mint a hazai áramlathoz kötődött. Az európai polgári demokratikus viszonyok között az értelmiségi fiatalok lázadása még inkább kibontakozhatott részben az ifjúsági mozgalmakban, részben pedig a művészetekben: különösen az irodalomban és a zenében.

A fiatal Szabó Lőrinc formai törekvéseinek megítélésében is eljut a szerző a leglé-

nyegesebb felismerésig: míg az értelmiségi robot bemutatására a modern költészet bonyolult formakészletét használja a költő, a természetversekben és a versforma kiképzésében egyszerűségre törekszik, a népi hangvételhez közeledik. Líránkban először tesz kísérletet a Bartókéhoz hasonló modern szintézis megteremtésére. Ami költészetünkben külön-külön szálakon fut (a két végletet Babits illetve Erdélyi József jelenti), azt Szabó Lőrinc nem kevés sikerrel ötvözi. Költészete így összekötő ív lehetett a Nyugat költői és az érett József Attila között.

Míg a leglényegesebb kérdésekben Kabdebó Lóránt helyes következtetésekhez jut tehát, tanulmányának sok-sok részlete vitatható. Véleménye szerint Szabó Lőrinc költőink közül talán „a legérzéketlenebb a históriai szemléletre", mert „rezignáltan figyeli az idő múlását". Csakhogy a költőt éppen az ellenforradalom világának kilátástalansága vezette el a keserű felismeréshez: a haladó eszmék bukásával önmaga kiteljesedésének lehetőségét is elvesztette. Nagyon is jól meghallotta a történelem intő szavát. József Attila marxista történelemszemléletét nem kérhetjük tőle számon, jelene ellen azonban a maga módján szenvedélyesen tiltakozott: reménytelenségét az idő értelmetlen múlásával érzékeltette, mert izgatta a forradalom bukását követő évek terméketlensége. Történelmi hitelű ítéletet úgy mond az ellenforradalom sötét éveire, hogy az „arasznyi lét" és a „gyors halál" alternatívájában az utóbbinak nyújtja a pálmát.

Másutt a szerző Szabó Lőrinc természetszemléletét marasztalja el, s verseiből azt hallja ki, hogy a természet közömbösen fogadja az emberiség csalódásait, el nem ringathatja, az elveszettért kárpótlást nem nyújthat, *a költő magányára csak értelmetlenségeivel felelhet* (Kabdebó kiemelése). Pedig korántsem arról van pl. szó, hogy a természet „elhagyja a szerelmében csalódott költőt", hanem talán éppen az ellenkezőjéről. Szabó Lőrinc a népdalköltő magatartásába illeszkedik, s bánatát a természet tárgyaiba és jelenségeibe vetíti ki, azok lelkének fájdalmas hangjaival rezonálnak. Tanúsítja ezt többek között éppen az a vers is, amelyet Kabdebó a természet „idegenségének" bizonyítására idéz: „Elmentél, s megnémult a föld. Halott erdők / mélyébe tünt az eddig oly vidám visszhang / . . . / A délután biztató zöldje elsápadt, / a friss vadrózsa összecsukta bimbóit . . . / A hajlongó / fák közt éjfélig megmaradt a csönd és sirt." (91. l.) Nem idegen természet ez, sőt nagyon is emberiesedik. A vers mintegy előhírnöke József Attila és Radnóti antropomorfizáló ábrázolásának. Ők abban jutnak túl Szabó Lőrincen, hogy nem csupán a természetet, hanem a tárgyi világot is emberiesítik. A költői magatartás lényeges vonásai már közösek. L. pl. József Attilánál: „Mióta elmentél, itt hüvösebb / a sajtár, a tej, a balta nyele, / puffanva hull a hasitott fa le / s dermed fehéren, ahogy leesett." (Mióta elmentél.)

Kabdebó könyve arányaiban és az elemzés színvonalában eléggé egyenetlen. A költői formavilág vizsgálatában a legkisebb elemekig, a hangokig is igyekszik eljutni. A költői világ (tartalmi kérdések) elemzésénél eléggé a felszínen jár. Sőt helyenkint nem is elemez, hanem deklarál, amelyhez a versek pusztán példatárként szolgálnak. Az efféle versidézetek indokolatlanul felduzzasztják a terjedelmet.

A formai kérdések elemzésénél sem követi teljes mértékben a legkorszerűbb műelemzés módszereit. Míg a hangok stilisztikájának, a versképtő zenei elemeknek, valamint a mondatszerkezeteknek vizsgálatánál objektiv tényezőkre támaszkodik, ezért eredményei általában meggyőzőek, a képalkotás elemzése korántsem eszerint történik. Nem tudja feltárni kielégítően Szabó Lőrinc verseinek asszociációs szféráit. Nem derül fény a legfontosabb energia-forrásokra, a képalkotó eszközökre. Megállapításai ezért túlnyomórészt az általánosság szintjén maradnak. Így fontos megállapításai is súlytalanokká válnak, mert kinyilatkoztatásként hatnak. Igaz pl., hogy A sátán műremekei c. kötet „a szociális érdeklődésű expresszionizmus legjobb elemeinek összegezése" (477. l.), de ezek az elemek teljesen homályban maradnak; vagy: ugyancsak igen lényeges megállapítás, hogy a végleges forma felé tartó költő verse „szinte prózai leírás felé fejlődik" (620. l.), de egy szó sincs azokról a stíluselemekről, amelyek a verset a prózai leírás felé közelítik.

Fárasztó olvasmány Kabdebó Lóránt könyve stílusának lazasága, sok esetben már-már pongyolasága miatt. A helytelen szórendből eredő pongyolaságot az olvasó még úgy-ahogy elviseli, de a képzavarhoz vezető pontatlanságon már joggal megütközik: pl. „Szerelmes verseinek együttmozgása, hempergései után szokatlan e távolság" (254. l.);

„A tehetetlenség, kétségbeesés döbbent képben ölt testet" (563. l.); „... a külsődlegesebb, eseményes kép előkészíti az egyszeri kétségbeesett képet." (624. l.) De szép számmal fordulnak elő alig-alig megfejthető vagy már-már teljesen érthetetlen mondatok is: pl. „A testek, melyek állati természetességgel találkoznak *az emberi tudatossággal vállalt összefonódásban*, a történelem egyik legszentebbnek tartott hasonlatában *idealizálódnak.*" (552. l.); „A küzdelmes lakásviszonyok, még erősen túlozva is a múlt bajt:" (575. l.). Ingerlően kedvelt szava a fuga, fugátó, amely a könyv elejétől a végéig minduntalan megjelenik, s helyenkint már-már groteszk vagy értelmetlen szerkezetet eredményez: pl. „Gyakran elégszik meg ilyen megérezhető, általunk is rekonstruálható azonosításokkal a fugába." (336. l.); „Mihelyt leállt a gyönyörködés filmszerűen (!) pergetett fugatója," (584. l.). Az már nem stiláris modorosság, de megütközéssel olvassuk, hogy Kabdebó Várkonyi Nándort „kívülálló, naiv szerző"-nek minősíti (484. l.).

Az a benyomásunk, hogy Kabdebó Lóránt mégsem tudott teljes mértékben megbirkózni összegyűjtött monumentális anyagával. A bőséges terjedelem lehetőségeit így nem tudta egészen kiaknázni, könyvén a bőbeszédűség uralkodik. Bátrabb szelekcióval, igényesebb szövegezéssel lényegesen emelhette volna könyvének értékét.

(Szépirodalmi, 1970.)

NEMES ISTVÁN

EGY GYŐRI KEZDEMÉNYEZÉSRŐL

1967-ben a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség fennállásának tízéves évfordulója alkalmából megjelent Győrben egy kis könyvecske, a KISZ Győr–Sopron megyei és Győr városi Bizottsága kiadásában, „Harcban született" címmel. Jubileumi kiadványnak szánták, írója és szerkesztője a győri rádió tehetséges munkatársa, az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt Túri Lajos volt. Ez a kiadvány akkor egy konkrét dátumhoz kötődött, és talán fel sem figyeltünk volna rá, ha azóta nem követték volna ezt az elsőt újabbak.

Fiatal újságírók riportkötetei jelentek meg, amelyekben ifjú riporterek fiatalokról írnak. 1968-ban Szapudi András: Ősök és utódok, 1969-ben Gárdonyi Béla: Arcok, utak, állomások című kötete látott napvilágot, és tudomásunk szerint újabb kötet van készülőben. Az említett szerzők a győri Kisalföld munkatársai, Szapudi a mezőgazdasági rovatnál dolgozott, Gárdonyi a kulturális rovat vezetője.

Szapudi kötete a falusi fiatalság problémáival foglalkozik, a városba áramlás hátterét, okait és következményeit vizsgálja. Szociológiai igényű riportokat készített, mondanivalóját pontos adatok, statisztikák, hivatkozások teszik még hitelesebbé. A kérdések, feleletek, adatok között egy sajátos világ bontakozik ki az olvasó előtt, és egy szenvedélyes fiatal újságírót ismerünk meg, aki őszinte együttérzéssel beszél a fiatalok nehézségeiről és eredményeiről egyaránt.

Gárdonyi Béla kötete jellegében, témaválasztásában más, mint Szapudié. Míg Szapudi elsősorban a falusi ifjúság életét kutatta, Gárdonyi tágabb körben mozgott. Mint a kötet címéből is kitűnik, elsősorban jellegzetes portrékat rajzol, különleges vagy éppen tipikus helyzeteket ragad meg. Ír munkásfiatalokról, értelmiségiekről, művészekről, disszidálást megkísérlő fiúkról. A „vakvágányra futó" életek éppúgy érdeklik, mint a klubmozgalom, az irodalmi színpadok, a fiatalok szórakozása, napi munkájuk, sikereik. Míg Szapudiról azt mondhatjuk, hogy írásai „szociológiai igényűek", Gárdonyi inkább epikus oldalról fordul hősei felé. A magatartások úgy érdeklik, hogy azok miként illeszkednek társadalmunk erkölcsi rendjébe.

Manapság a fiatal újságírók gyakran panaszkodnak, hogy írásaikat nem értékelik a kritikák, munkájuk elsősorban a napilapok rovataira korlátozódik. Nincs terük az összehasonlításra, a kötetben való publikálásra. A győriek biztosították ezt a lehetőséget a fiatalok számára és kezdeményezésük követendő példa lehet, talán országosan is. A megyei, városi KISZ-bizottságok a megyei lapok szerkesztőségeivel karöltve gondozhatnák hasonló kiadványok megjelenését, támogathatnák a fiatal újságírók törekvéseit.

KŐVÁGÓ SAROLTA

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

6

Nikelszky Géza rajza

„A szecesszió, mint új művészeti törekvés, a XIX. század utolsó éveiben Bécsből jött hozzánk. Ott 1898-ban alakult ki ez irány G. Klimt vezetése alatt. De a híres első kiállításukat én már 1897 év ősz elején, Münchenbe menet, útközben kiszállva, Bécsben megtekinthettem s érdekes katalógusukat sok időn át megőriztem. Kolo Moser, Joseph Hoffmann, Emil Orlik, Otto Wagner, Alfons Roller voltak a kezdeményezői. De kitetszően a jeles építész: Joseph Olbrich – Otto Wagner egyik legkiválóbb tanítványa – volt ennek a különválásnak, a szecessziónak a nagymestere, amelynek árama a Lajtán túl is terjedt, s a pécsi Zsolnay-kerámiára is hatással volt."

(Nikelszky Géza: Festőpályám emlékeiből.
Kézirat, 1960. Janus Pannonius Múzeum adattára.)

A századfordulón, s az azt követő tizenöt-húsz esztendő során Pécs képzőművészetét és iparművészetét az Európa-szerte divatossá vált szecesszió határozta meg. Az új művészeti stílus fogadásában és kibontakoztatásában városunk – s a Zsolnay gyár – országosan is kezdeményező szerepet vállalt. Ami kerámiában, épületdíszítő elemekben a szecesszió jellegzetes formáit és színeit követte, ez időben csaknem kizárólag a pécsi gyárból került ki, és ékíti mindmáig nem csupán Budapest s több nagyvárosunk, hanem számos külföldi ország ekkor emelt, szecessziós stílusban tervezett épületét.

Zsolnay Vilmos hamar felismerte, hogy ez a művészi áramlat – éppen dekoratív szín- és formagazdagsága következtében – a díszítő kerámiában új lehetőségek kibontakoztatását jelenti. A szecesszió egyik legfőbb jellemzője a virágmotívumok túláradó, mindent beborító használata volt. A klasszikus formákat hullámzó, izgatott felületű, indákkal és kacskaringókkal is nyugtalanná tett díszítmények váltották fel. A pécsi gyár rendelkezett azokkal a lehetőségekkel, amelyek az Európában már elterjedt stílust hazai sajátosságokkal, különös ízzel gazdagíthatták. – Nem csupán Zsolnay Vilmos minden újat szívesen fogadó, friss szellemű művészegyénisége, de a stílus dekorativitása, a népi formakincs felhasználására irányuló igénye s nem utolsósorban a díszítő kerámia úgyszólván minden ágában alkalmazható sokoldalúsága miatt, a szecesszió hamar talajra lelt. „Kivirágzott a szecesszió az építkezési osztályon, a kályhagyárban, a szobrászati műhelyben, a kerámia szakiskolában: kőből formált virágok tenyésztek a kályhacsempéken, növénytartó edényeken, kerti vázákon, ülőkéken, fali-kutakon, vízköpőkön, épületdíszeken" – írta emlékezéseiben e korszak jellemzéséül Nikelszky Géza (A Zsolnay gyár művészete, 1959.).

A szecesszió művészi formanyelvének kibontakoztatásához a díszítmények, gazdagon festett vázák, tálak, a szoborfigurák folyamatos és változatos, mindamellett egyéni hangú kivitelezéséhez a pécsi gyárba Zsolnay új, fiatal művészeket hívott. Elsőnek 1898-ban a tordai születésű, 28 éves Apáti Abt Sándor szobrász érkezett Pestről, Stróbl Alajos epreskerti műteréből. Abt Sándor már mestere mellett megkísérelte, hogy a szecesszió felfogásában, a naturális részletezés rovására, kissé dekoratívabban mintázzon. Nikelszky Géza feljegyzéseiből tudjuk, hogy ez lett Pécsre kerülésének egyik indítéka: „Egy nagyobbszabású, szarvast ábrázoló szobrát a Mester nem találta – az apró részletek elhagyása miatt – kielégítőnek, a szarvas-szobor díjat nem kapott. Emiatt elkedvetlenedve ajánlkozott a megélhetést kereső művész a Zsolnay gyárba, amely neki aztán kenyeret adott. – A Zsolnay gyárral közvetlen szomszédos Pálya utcai földszintes gyári munkásházban lakott, s mert eleinte nem volt semmi bútora, különös kedvből, bútorait a fehérre meszelt falakra festette." – A „különös kedvű" Abt Sándor volt a faunok, nimfák, fúriák s „kártevő szellemek" mintázója. Eozinszobrocskák sorozatát, vázák domborműveit formálta, kissé groteszk, de finom humorral. Sokoldalú tevékenységére jellemző, hogy szecessziós feladatai mellett másirányú szobrászi munkákat is végzett. 1900-ban a párizsi világkiállításra porcelánból huszár-sorozatot készített, a világ összes huszár-egyenruháját felvonultatva. Zsolnay Vilmos halála után ő kapott megbízást a Horvay János készítette Zsolnay-szobor öt mellékalakjának megmintázására. E figuráknál természetesen alkalmazkodnia kellett a főalak művészi felfogásához, annak természethű motiválásához. A gyárhoz fűződő kapcsolata, munkássága segítette a szobrászi feladat teljes átélésében. Abt Sándor mintegy tíz évig élt Pécsett. Betegsége fiatalon elszólította a szobrászi alkotómunka mellől. 1909-ben visszament Budapestre s a székesfővárosi ipariskola tanára lett, majd Kálnán, Nógrád megyében fejezte be életét, 46 éves korában. Életművét, a szecessziós szobrászat és porcelánplasztika hazai művelésében elért eredményeit a pécsi gyárban készült és gyakran még kézjegyével sem jelzett alkotásai őrzik.

Dařilek (ejtsd: Dazsilek) Henrik mindössze tizenkilenc éves volt, amikor a budapesti Iparművészeti Iskola elvégzése után Pécsre került. Ő lett a Zsolnay gyár ún. igazi „könnyűkezű" szecesszionistája, akit pedig voltaképpen nem is az új stílus művelésére, hanem a budavári királyi palota számára készülő kerámiaképek, az Árpád-házi királyok festészeti munkáihoz hívtak Pécsre. Bécsi születésű volt s

A Pécsi Napló szerkesztősége.
Nikelszky Géza rajza

Feleki Boriska primadonna.
Nikelszky Géza karikatúrája

talán ezért is vonzódott a dekoratív bécsi szecesszió díszítésmódjához. Több figurális terve mellett jellemzően szecessziós felfogású a pancsovai Takarék épületének homlokzatára festett nőalakja. Ő készítette az 1907. évi pécsi országos kiállítás plakátját is, de a kiállítás megnyitását már be nem várva, Újpestre költözött s mint tervező iparművész, lakberendezésekkel s bútorgyárakban tervezéssel foglalkozott. „– Dařilek kitűnő festő volt és gyors fejszámoló – emlékezett rá Nikelszky Géza –, ami festőben nagy ritkaság. A piktúra minden neméhez értett, szinte utolérhetetlen technikai ügyességgel, akár olajfestésről, akár vízfestésről volt szó. Az iparművészeti tervezés minden módjában otthon volt, s a kávéházakban, vendéglőkben, csupa bravúrból, a fejszámolásban a pincéreket megszédítette a tudásával. – És ő volt Pécsett 1900 elején a kedvelt „piros arcú ifjú, Abt legszívesebb mulató-társa."

A szecessziós stílus magyar változatának egyik jellemző, az iparművészet dekoratív formanyelvében talán legjellemzőbb képviselője Nikelszky Géza, a Zsolnay gyári művészek későbbi krónikása volt. 1899-től ötvenhárom éven át volt a pécsi gyár tervezője, fiatalabb korában a város képzőművészeti életének egyik szervezője, sokat publikáló grafikusművésze és kritikusa. Eredetileg az Árpád-házi királyképek elkészítéséhez hívták, mint Dařileket. A szecesszionisták sorában a népi motívumokból merítő, magyaros díszítményeivel tűnt ki. Dekoratív tervei vázákra, kályhacsempékre, falburkoló lapokra kerültek. Egyik legjelentősebb műve az 1911. évi torinói világkiállítás magyar pavilonjának eosindíszítéses falkiképzése, fekete alapú, népi motívumokkal díszített csempékkel. Nikelszky Géza Münchenben tanult s szíve szerint Hollósy Simon iskolájában maradt volna, ha hivatalos ösztöndíja nem kötelezi a dekoratív festészet gyakorlására. Így a Münchenben akkor elsők közt számontartott bajor mesternél: Adolf Eschlenél tanult, miközben mindvégig kapcsolatot tartott a Hollósy iskolával. Gyári, iparművészeti munkássága mellett sem mondott le soha a festészetről, de főhivatása miatt csak szerényebb lehetőségek között, főként akvarell képeken s rajzokon művelte. Szecessziós forma- és színfelfogását ezeken a művein is sokáig megőrizte (pl. Mályvák, Óbányai dombhát c. képei a Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében, valamint a város irodalmi, színházi életéről készült karikatúrái).

A bécsi akadémiáról jött a Zsolnay gyárba a pozsonyi születésű Mack Lajos szobrász, 1899-ben. Abt Sándor segítőtársa lett a finomművű kisplasztikák tervezésében, s a világkiállításra készülő huszárszobrok készítésében. Munkásságában a túlfinomult, naturális formaképzés éppúgy helyet kapott, mint a stilizált, dekoratív szecesszió. Esetenként monumentális feladatokat is végzett, így az 1911. évi torinói kiállítás bejáratának nagyméretű ős-magyar alakjait ő tervezte.

A Zsolnay gyár e négy művésze talán először jelentett Pécs életében olyan közösséget, amelyet mint művészi alkotócsoportot, a város is magáénak vallott. Nemcsak gyári munkahelyükön, de a város művészeti életében is megbecsülést élveztek, közismertek voltak – amint Nikelszky írja: „. . . ha egy félszázad előtt a gyár művészeiről beszéltek, bennünket említettek, négyünket, mint egy komplexumot, névleg, időrendi sorrendben: Abt, Dařilek, Nikelszky és Mack. Mi voltunk a szecesszionisták."

A gyár állandó művész-alkalmazottainak munkái mellett még néhány – a stílusra jellemző – olyan mű született, amelyet vendégművészek alkottak. Már az előző fejezetben utaltunk Rippl-Rónai József Zsolnay gyári működésére. Az Andrássy-féle étkészlet és Rippl remekbe készült, nagyméretű vázája – a dekoratív stílus Párizsból hozott, s már kiteljesedett, érett felfogásával – a gyári művészek számára minden bizonnyal példaként hatott. Ugyancsak Párizs szellemét hozta Pécsre a fiatal Mattyasovszky Zsolnay László, a tízes években, amikor a gyárban néhány nagyméretű, alakos ábrázolásokkal díszített vázát tervezett és festett. A pécsi Zsolnay-kiállítás egyik legszebb darabja az a gömbváza, amelyen fekete levél-ág füzérek között finomhajlatú táncmozdulatokkal női aktokat ábrázolt – a dekoratív stílus egyéni átfogalmazásában.

A szecesszió virágzása nem volt hosszú, a század húszas éveiben már csak elvétve, egy-egy művész munkásságában, élt tovább. A pécsi szecesszionisták közül Nikelszky őrizte meg hatását maradandóan.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

5

A TARTALOMBÓL

WEÖRES SÁNDOR:
PSYCHÉ VERSEIBŐL

✦

BERTHA BULCSU: INTERJÚ
CSUKA ZOLTÁNNAL
CSUKA ZOLTÁN:
A LÁZADÓ VÁROS

✦

EÖRSI ISTVÁN
LÁZÁR ERVIN
PÁL RITA
SOBOR ANTAL
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZÁJA

✦

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA
LÁNCZ SÁNDOR:
BIZSE JÁNOS MŰVÉSZETE
LORÁND IMRE:
A SZEXUALITÁS IRODALOM-
SZOCIOLÓGIÁJÁRÓL
TAKÁTS GYULA:
RIPPL-RÓNAI LEVELEK
TUSKÉS TIBOR:
VERES PÉTERRŐL

7-8

12,– Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BELLYEI LÁSZLÓ
BENKŐ ATTILA
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
BÉKÉSI GYULA
BÓDAS JÁNOS
BODRI FERENC
BORBÉLY SÁNDOR
BOTÁR ATTILA
CZILCZER OLGA
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSUKA ZOLTÁN
EÖRSI ISTVÁN
FUTÁKY HAJNA
HÁRS ÉVA
HEGEDÜS LÁSZLÓ
HORPÁCSI SÁNDOR
JENKEI JÁNOS
KÁLDI JÁNOS
LAKATOS ISTVÁN
LÁNCZ SÁNDOR
LÁZÁR ERVIN
LORÁND IMRE
MAKÁY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
NÉMETH TIBOR GYÖRGY
ORSOVAI EMIL
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL RITA
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIMON ZORÁD
SOBOR ANTAL
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TIMÁR GYÖRGY
TUSKÉS TIBOR
VIDOR MIKLÓS
WALLINGER ENDRE
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK

BIZSE JÁNOS
CZÓBEL BÉLA
MÖSER ZOLTÁN

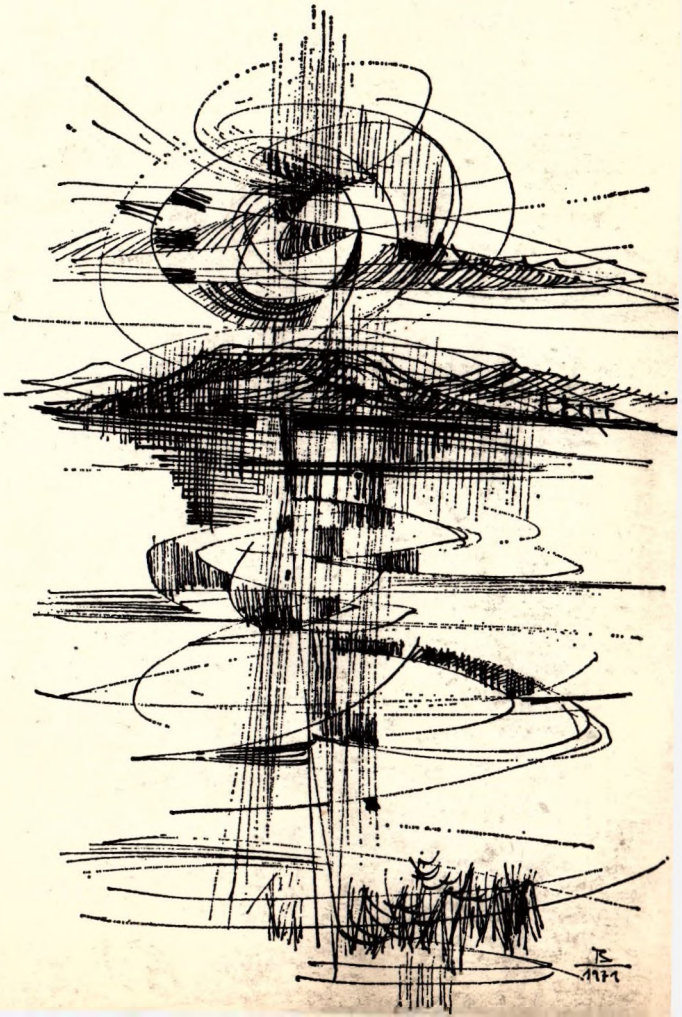

1971

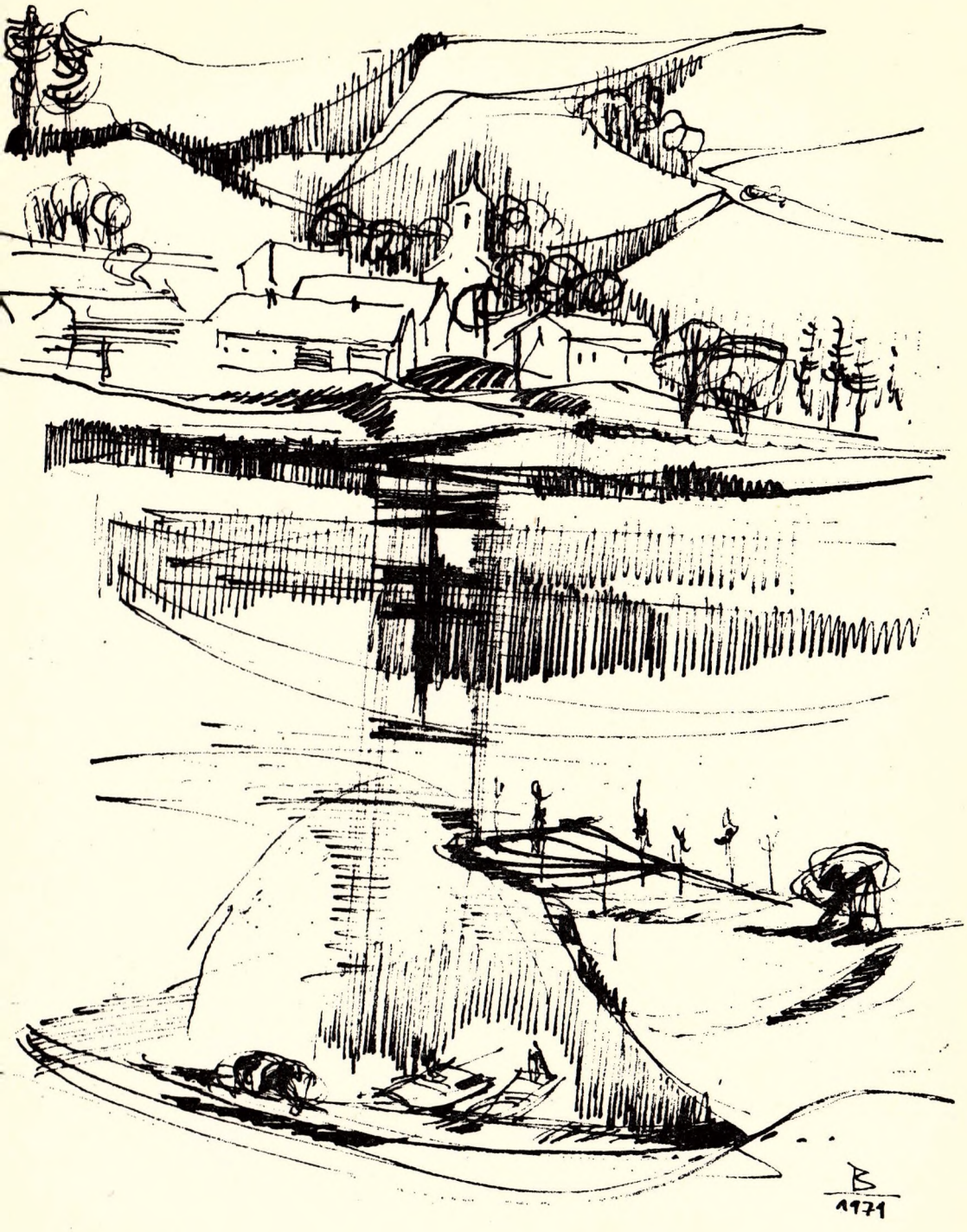
B
1971

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM, 7–8. SZÁM 1971. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TARTALOM

WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Akrostichon, Sárospataki polgár leány, Die taube priorissa, Psyché confessioja, Kéretlen tanácsok, A hajó gyár, A vas pálya sorompó kitalálása, Nap kelte) – – – – – – – – – – – 579
Utószó, 1971. – – – – – – – – – – – – – – 584
BERTHA BULCSU: Interjú Csuka Zoltánnal – – – – – 593
CSUKA ZOLTÁN: A lázadó város (Részlet a *Pécs felett csillag* című emlékiratból) – – – – – – – – – – – – 600
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Mária éneke, Egy kútásóra, 1944, Bábel – – – – – – – – – – – – – – 616
THIERY ÁRPÁD: Csavargók estéje (elbeszélés) – – – – 619
EÖRSI ISTVÁN: A kibúvó (elbeszélés) – – – – – – 626
PÁL RITA: Hétfő (elbeszélés) – – – – – – – – – 635
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Mi már, Mi jöhet még – – – 640
LÁZÁR ERVIN: Három mese – – – – – – – – – – 642
LAKATOS ISTVÁN versei: Anktartisz, Egy kőre Epitáfium – 651
SOBOR ANTAL: Így kezdődött . . . (regényrészlet) – – – 653
BENKÓ ATTILA: Színhely (vers) – – – – – – – – 666
ORSOVAI EMIL: Ember-szivárvány (vers) – – – – – 667
KÁLDI JÁNOS: A Lilla-múzeum falára (vers) – – – – 668
LÁNCZ SÁNDOR: Bizse János művészetéről – – – – 669
TAKÁTS GYULA: Huszonnyolc Rippl-Rónai levél – – – 673
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika – – – – – 686
BÉKÉSI GYULA versei: Öreg porta, A megcsonkított – – 691
BÓDÁS JÁNOS: Aszály (vers) – – – – – – – – – 692
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték V. – – – – – 693
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről – – – – – 699
WALLINGER ENDRE: Színházi levél Kaposvárról – – – 705
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány II.) – 712
MAKAY IDA versei: Presszó, vasárnap, Halott nagyanyámnak 721

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika – – – – – 722
LORÁND IMRE: Gondolatok a szexualitás irodalomszociológiájáról – – – – – – – – – – – – – – 728
HEGEDÜS LÁSZLÓ: Szekszárdi meditáció (vers) – – – 733
TÜSKÉS TIBOR: Veres Péterrel Baranyában és a Balatonnál 734
BORBÉLY SÁNDOR: „Én álmodtam álmaidat, tetteid én viszem tovább" (Észrevételek legfiatalabb íróink kötődéseiről) – – – – – – – – – – – – – – 737
BOTÁR ATTILA versei: Őrizzék csak, Találka, Négy parancsolat – – – – – – – – – – – – – – 742
CZILCZER OLGA: Változatok egy témára (vers) – – – 743
TIMÁR GYÖRGY: A rezignált lázadó (Rákos Sándor: Meztelen arc) – – – – – – – – – – – – – – 744
MARAFKÓ LÁSZLÓ: Szepesi Attila: Az üveg árnyéka – – 748
POMOGÁTS BÉLA: Garai István: Pannónia ékkövénél – – 749
RÓNAY LÁSZLÓ: Sánta Ferenc: Isten a szekéren – – – 750
SIMON ZOÁRD: Mándy Iván: Előadók, társszerzők – – 752
VIDOR MIKLÓS: Dékány Kálmán: Fölfelé az Etnán – – 753
JENKEI JÁNOS: Baráth Lajos: Külső körön – – – – 755
HORPÁCSI SÁNDOR: Czakó Gábor: A szoba – – – – 756
MÁTYÁS ISTVÁN: A szépprózа új termései – – – – 757
NÉMETH TIBOR GYÖRGY: Fodor András: Szólj költemény 758
CSÁNYI LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Irodalmi nevelés a tanórán kívül. Kortárs irodalom a középiskolában – – – – 760
BELLYEI LÁSZLÓ: Darkó István: Romok és fények – – – 762
ANGYAL ENDRE: Dervis Šusić: Én, Danilo – – – – – 763
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre VII. – – – 765

KÉPEK

BIZSE JÁNOS rajzai – – – 615, 634, 641, 672, 690, 711, 741

Műmellékleten

Csuka Zoltán-portrék. (Móser Zoltán fotói)
BIZSE JÁNOS: Színpadkép, Úton az Adria partján (Nádor Katalin fotói)
Rippl-Rónai József, Lazarine, Rippl-Rónai felesége (Balkay László fotói)
CZÓBEL BÉLA: Lányfej, Varrólány (Nádor Katalin fotói)

A borítón

BIZSE JÁNOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-2043 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

WEÖRES SÁNDOR

Psyché verseiből

AKROSTICHON

Gondgya életemnek, szépséges Tsapásom
Gyakorta okozza hév köny hullatásom,
Sőtt nagy dühöss Poklom, fog tsikorgatásom,
Rúla vagyon nékem sok gondolkodásom.

Alig járúl hozzám eggy két kedvest szóllni,
Holován ortzámat pirosra patskolni,
Télen fagyos kezem forrón meg-markolni,
Ünnep napkor aztán még is meg-tsókolni.

Széles mellye, sullyos termete hatalmas,
Jó lovon járása deli diadalmas,
Karja Birodalmat meg-víni alkalmas,
Véle de nélkűle, életem siralmas.

Tó szélin ha állok, tésülködök ottan
Lábomig le-omló fekete hajamban
S a tó tükörébe merengek magamban,
Felém még se lépdel, ölben vinne onnan.

Ollykor víg kedvemben etetek pityéket,
Rutzákat, tikokat, zajgó szárnyas népet,
Szép hajuldozásom felé ha tekénget,
Katzag eggyet kettőt, és más hova téved.

Nem ismér-meg sovár tsendes bánatomban,
Mordan figyel hevess zokogó kínomban,
Majd veszettségemben, sékoltozásomban
Haragoss beszéddel keseritt még jobban.

Pedig az Biblia hírli szent szavával
Hajdanán Jákóbot örülni Leával,
De nem tsak az első hites aszszonyával,
Rákhellel-is, szebb s jobb második párjával.

Szerelmesem ezértt meg-vallhatom néked,
Hogy ha kénlódásom gyermek bajra véted,
Bábbá tészen fösvén irégy feleséged,
Engem meg-öl im-már betegségem értted.

Tállyán, 9. Februarii Anno 1809

SÁROS-PATAKI POLGÁR LEÁNY

Bodrog parttyát tsiga járja,
Agaskodik a szorvája,
S hogy ha fogom kis markomba,
A szorváját vissza vonnya,
Szégyenemre.

Ám ha Patak fő utszáján
Lejtek faromat riszálván,
Minden legény szeme tátva,
Agaskodik a szorvája,
Örömömre.

A hány deák, vagy úr féle,
Meg-fütykölne, tova-lépne,
Velem tengölt ne akasszon,
Nem kell nékem bába asszon,
Szégyenemre.

Mennyi kényes dölfös kokas,
Többet ér eggy varga inas,
Tsirizes kis gatyájába
Hiven vár rám a szorvája,
Örömömre.

Kassán, Desevffi Jósef Bátyáméknál, 1812. év Novemberében.

Irám vidor barátnéjaimmal, Desevffi Amália és Maylad Denise is részt veve ezen paizán, ám innocens Musai szorgoskodásban. De mennyi hadd el hadd lőn belűle, mint ha bizon tizenhat esztendőn túli nagy fiataloknak nem lenne szabad tudnia még tsak semmit is, mind arrúl, mellyet nap mint nap látnak! Pedig a mostani sebes és sebhett időkben, még szándok nekűl is, sokat tróbála minnyája.

A tsintalan Rigmus ki-tudódék, s kele három féle Critica: melly más és más! Amálka édes Attya, a jó Desevffi Jóset, elégűlten mosolgott, hogy illy Aufgeklärt lyánya vagyon. Deniset, az ángol Lord Kenneth menyasszonyát, mint eggy gyerkőtzöt, öregjei sarokba állíták; testvére Josó tsak annyit szólla, hogy a ki jobbat irni nem tud, hallgasson inkább. Nékem Ninon testvér néném, s az ura Gaston sógorom azt mondák: sok féle romlottságom okábúl vissza küldnek a Dominicana apátzákhoz a Szent Katalin klastromba Regens-purgába, hol 10–12 éves koromban raboskodék.

Nota bene vero, Gaston Sógorom vevé-el makulátlanságom, ő követett-el rajtam incestust többszer is, és hasamat veré, támada olly abortusom, tsaknem magam is véle mentem, s az olta vérzéseim vadnak. Nem hihetem, ha Nina Testvér Néném is, nem vak ő, ne tudna errűl. Tsak nem szóll, tsak azt áhittya már esztendőkön által, hogy pusztulnék innejt. Gastonnal, vérmes rabiatus Urával Ninon szembe szegűlni nem mer, tsak sáppadozik, remeg, nagyokat nyel, fél szavakkal panaszolkodik s utánna kis fiához menekűl; de im-már Sógorom is ohajttya távozásom, az iliak miatt, mert nem ő az eggyetlen a világon. Mostan betegen, szerentsétlen, midőn a gyors Postillon is hóba jégbe gyakorta reked, utazhatok öreg házi szolgánk és felesége kiséretiben a fűttetlen kotsiban. Három vagy négy hét, míg oda érek, ha uton el nem patkolok, hiszem ugy is ezt szeretnék. S mind ezt a tisztesség s tekintet nevében. Bár itt meg-várhatnám még a tavaszt!

DIE TAUBE PRIORISSA

Mater:
Du magst wegziehn von unserm heiligen
Kloster? Warum denn? Und was willst du werden?
Novicia:
Prostituierte.
Mater:
Schrecklich! Sag's noch einmal!
Novicia:
Ich werde Hure.
Mater:
Meine liebe Tochter,
Das ist sehr gut. Ich hörte erst Protestant.

Regensburg, 5. Maii Anno 1813.

A fennti vers a Klastrombúl való szabadúlásomnak rövid s kissé túlozott dramatisálása. A való történet ennyi: A zárdában úgy érzém magam, mint matska a zsákban, hát levelet irtam Bétsbe, eggyik udvarlómnak, Zedlitz Miksa bárónak, hogy szöktetne-meg innét, s a tsillaga lehetnék. Max, e kissé sánta, de különben jó formájú Schlesiai Freiherr, ugyan meg nem szöktete, hanem eggy hó mulva meg-jelene Oncle-ommal, Mailath János gróffal a zárdában, és kezdtenek a bőrömre lizitieren. Elösször János bátyám indúlt tsatába érettem; s a Priorissa el-utasittá: nem vethet eggy Calvinista kezébe, a kárhozatba. Miért alitá a pápista Mailathot kálomistának, secretum. Erre Max, a ki Lutheranus, a klastromi reliquia bóltban annyi pápai, bibornoki, püspöki, apáti medáliát vásárla öszve, legalább 30 drb. fityegett a mellyén. Ettűl a Mater annyira megrettent, alig győze mentegetődzni, engem rögtön Zedlitznek ada, s könyörgött, hogy habozásaért, melly tsak quiproquo, fel ne jelentené. – Im igy történt, hogy Protestantnak nem engede, Prostituiertnak igen.

PSYCHE CONFESSIOJA

Buda, 23. Oct. Anno Domini 1814.

Bolond Atyám hívott Psychének,
Ez harmadik kereszt-nevem.
Mindég Amor karjában égek,
A Lélek és a Szerelem

Külön nem válható sohsem.
Míg másulásiban reménylek,
Hivságos forgalomban élek,
Tarka s vidám az életem;

S ha majdan eggyszer tsendre térek,
Nem forgok többé: meg-lelem,
Hogy Szerelemre vált a Lélek
S Lélekre vált a Szerelem.

KÉRETLEN TANÁCSOK

A SZERELEMRŰL

Hogyha a fürj húst lángba veted: szenes és keserű lessz;
Jól forgasd nyárson, s lessz ropogós pecsenyéd.

LEÁNY FURFANG

Sárika sírsz: nálad szebb lányok hátra szorítnak.
Kell alakoskodnod, s gyűjtheted udvarodat:
Színlelj kis szeleburdit, s könnyen elérni remélnek;
Mímelj titkos bút, mint ki vigaszra szorúl;
Sejtess gyenge szivet, s praedának nézik a gyengét –
Ám aki változatid csapda-vasára futott,
Ahhoz büszke legyél: Mit képez, uram fia, rúlam?
Aztán választhatsz foglyaid ezredibűl.

EGY BÚBÁNATOS ARSZLÁNHOZ

Franzli panaszlod, a nők közt mind frigidákra találsz te.
Az volnék magam is, Franzli, veled feküvén.
Mert ha ügyes vagy: elöbb tüzesitsz, az után tüzesülsz csak;
És ha a kés éles, sohse kemény a kalács.

Bécsben és Sopronban, 1825 őszén

A HAJÓ GYÁR

A két Max, férjem és fiam,
Mária leányom, meg magam,
Ámulva sétálánk a Dockban,
Kelet népségi elhagyatottan.

Nyúlánk aczél Elevatorok
Tekergették vékony nyakok,
Zárt tenger rész fölé nieredve
Megannyi hideg fényes fejecske,
Mint ős idők sárkányai,
Vagy honni rét gúnárjai
Ész nélkül s annál gőgösebben.
S lehet, virágoknál kecsesebben,
Semerre fűszál, galy, bokor,
Csupán homok part s hab fodor:
Nem földi, más világi látvány,
Barmok helyett sok állvány bálvány.
A Nagy Max mongya: – Wonderful!
A kis Max rá dupláz magyarul:
– E lessz a jövendő, még csak kezdet,
Az emberiség nem révedezhet,

Város, falu, vasból leszen,
S állat, növevény szükségtelen;
Ne szánts-vess: gyárts. – S Mariska szesszen:
– Und werden wir einander essen?

Liverpool, Junii 1829

A VAS PÁLYA SOROMPÓ KITALÁLÁSA

Csóré szerzetesek feredőztek a nyári habokban,
Hol kicsi palló-híd ivel a gyors patakon.
Ifjú apáczák jöttenek átbillegni a deszkán,
Ám a barátok hím vesszejeket helezék
Sorban a keskeny hídra. A nővérkék sikogattak,
Mert bármely piczi láb sem leli rajta helyét,
Annyi a fekvő bimbó, és bűn öszve-tiporni.
Mit tegyenek? Szoknyát mellyig emel valahány,
Erre a vesszők mind meredeztek a kék levegőbe
S áttipegett a vidor sürge apáczamenet.
Ott vala Stephenson történetesen s el-utánzá:
Gyártott olly fa-rudat, melly ha vonat bepötög,
Lankattan lekonyúl, elzár kocsi- és gyalog-útat;
Ám ha mezétlábos tarka menyecske csoport
Várakozik s kaczagó hölgyekkel tellt uri hintó:
Megrendűlve feláll: Tessenek, imhol az út!

London, Wauxhall. 1829. Julius

NAP KELTE

Halhatatlan édességgel
Száll s elébem görnyedez,
Számlálatlan gyengédséggel
Mint Seraph körűlövez,
Tenger mélyből hódolással
Mint Cherub fakaszt özönt,
Mennyből édes áradással
Mint Archangelus köszönt,

A kezembe tükröt adva
Fellibbenti fátylamat,
Hadd ismernék en magamra,
Ám takar fény áradat,
Tükrömben kering a pára,
Második leplem borít,
Míg jövőm alázatára
Múltam gőgje nem tanít.

Irám Genuában egy kis templomban egyedül
1829. September 29

Utószó, 1971

Az ismeretlen poetria tíz verse, teljes neve nélkül, „Psyche" jelzéssel, egy vegyes régi kézirat-kötegből bukkant elő 1964-ben. A további kutatás több eredményt hozott: 1970-ben talán egész oeuvre-je, továbbá neve és élettörténete újra napvilágra került.

SZÁRMAZÁSA ÉS GYERMEKKORA

Psyché, azaz Lónyay Erzsébet 1795. január 27-ikén, Nagylónyán született. Apja Lónyay János, egyik leggazdagabb birtokos nemese a hajdani Partiumnak; grófi, sőt volhiniai és moldaviai fejedelmi címet viselt, de rangjait csupán a hagyományokra hivatkozva hordta, várispán és hetman őseire visszatekintve; a Habsburg uralkodók, Erdély bekebelezése után, e famíliának csak nemességét ismerték el. A Lónyay család később lett gróf, majd egyik ága herceg.

Psyché anyja egy cigánylány fattya, Nyiri Borcsa, kit az egyik Mailáth gróf saját gyermekének tekintett és örökbe fogadott, így lett belőle Mailáth Borbála grófnő; cigány részről állítólag Szindel cigánykirály leszármazottja, királykisasszony.

1789-ben történt, hogy a szittya fejedelem és a cigány királynő házasságot kötött. De nem csupán képzelt birodalmuknak éltek, más tartományaik is voltak: Lónyay János csillagász és asztrológus, Borcsa pedig a cimbalom, zongora s orgona művésznője, Czinka Panna-szerű tünemény. Így hát nem csoda, hogy első lányuk Anna Urania Erato nevet kapott, a második pedig Erzsébet Mária Psyché lett: „Bolond Atyám hívott Psychének. Ez harmadik kereszt nevem . . ."

A Lónyay házaspár boldogan élt a hét-rétegű fellegben és szivárványban, amit a képzelt trón, a nem csak képzelt szerelem, a két feketehajú, barnabőrű romni, a műkedvelő tudóskodás, a tanulatlan ösztönös zene, a várkastély, a nagybirtok adott. Rokonuk, Dessewffy József gróf, a kassai költő és politikus, legjobb barátjuk és tanácsadójuk; gyakran látogatták egymást. „Már tsetsszopó koromban ölben ringata S ezért gyakran le vala pisilve általam" – írta róla Psyché, aki változatos és veszélyes életében mindig a Dessewffy rokonságnál talált óvó menedéket.

Történt, hogy az akkoriban leghíresebb cigány hegedűs, Bihari János, egyik két napig a nagylónyai görögkeleti pópa vendége volt. Aztán mind-gyakrabban; Bihari és Lónyayné, a két cigány őstehetség, nagyon szeretett együtt muzsikálni. Ritka öröm és egyre sűrűbb családi veszekedés, harag, sírás, szótlanság.

1798-ban a prímás megszöktette Borcsát; és az ekkor hároméves kisebbik leányt, a későbbi költőnőt is vitték. Miskolcra mentek, ahol Biharinak háza és rokonsága volt. De megélhetése nem; folyton vándorolni kellett, új családját elhagyva, Pesten, vidéken, külföldön hegedült, hol bandában, hol egyedül. Mindritkábban látogatott Miskolcra, aztán már csak pénzt küldött, azt is mind-gyérebben. Az apa a gyermeket követelte vissza, az anya pénze pereskedésre ment. Meg orvosra. Többnyire ágyban feküdt; a füstös kislányt a szomszéd Nagy cipészmesterék etették, gondozták. 1801-ben Nyíri Borcsa meghalt, 32 évet élt.

„Hóltan nem is láttam Édes Anyámat" – írta Psyché tíz évvel később, levélben, a cipész unokájának, gyermekkori barátjának, Ungvárnémeti Tóth Lászlónak. – „De az ágyánál valék, a mikor vitték a ruháit, kis butyorba kötték, ennyi maradt. Még ennyi se, csak a puszta falak. Soha se láttam ennyire üres falakat, ott semmi volt, fel-foghatod? Tólták-ki az ágyat, az ő hűltt helyit, és tsikorgott, dörgött. Hat esztendős valék, de úgy emlékezem, hogy éppen mostan történik, érted-e, az olta folyvást ez történik."

SERDÜLŐKORA

Az egyedül maradt Psychét a Bihari-rokonság vette magához, a világjárt öreg oláhcigány Miskóczi Tódor. Az apa már nem kérte vissza gyermekét: évek óta úton volt a nyugati országokban; ott újra nősült, második felesége Charlotte Neipperg-Montenuovo grófnő, akitől két fia született, Pál és Gábor. Vagy ahogy Psyché becézte őket: Palcsó és Gabó.

A kislány gyámja, Dessewffy, úgy intézkedett, hogy a regensburgi dominikána apácák Sienai Szent Katalinról nevezett leánynevelő intézetbe írassák, melyet javarészt magyar főúri családok tartottak fenn, s ahol a Lónyay famíliának alapítványi helye volt. De négy évbe telt, míg a gyermeket a távoli, bajorországi zárdába vitték. Addig Tódor cigányéknál és Nagy György vargáéknál nevelkedett, s gyerekkori barátja és első szerelme, Ungvárnémeti Tóth László tanította írni-olvasni. Erről az időről később mindkettőnek költészete és prózája megemlékezik, bőségesen és szenvedélyesen.

A leendő költőnő, mingyárt kezdetben, az élet bonyolult gazdagságát–szegénységét tapasztalhatta: cigány és iparos nevelői a közéjük csöppent grófkisasszonnyal oly gyengéden bántak, mint később senki; utána kegyetlen ellentét volt a német főúri zárda aszkétikus szigorúsága. 1804-tól 1807-ig élt a kolostorban, aztán apja Nagylónyára visszahozta.

Csak néhány hónapig élhetett újra szülőfalujában. Apját szélütés érte, s mikor napok múlva eszméletre tért, más emberré változott: dühöngött, ki akarta irtani családját. Ő, a kozák atamán, lekaszabolja ezt a sok németet. – Legidősebb leánya, Anna, ekkor már gróf Haller Ágoston tállyai birtokos felesége; a gyermekek oda menekültek; az osztrák grófnő hitves pedig szüleihez Bécsbe visszatért. Lónyay János elborult elmével meghalt 1810-ben, 55 éves korában.

A költőnő első versei 1808-ban, Tállyán, Halleréknál keletkeztek; tizenhárom esztendős volt ekkor. Kezdeti poézisével berepüli zsenge életét: Dajkálkodása Gabó testvéröccse mellett. Flörtje Czizmazia Isti-Pisti diákfiúval. Francia nyelvtanulás, több rokonlánnyal együtt, egy sárospataki magán-iskolában, Novák Luca kisasszonynál, aki magát állítólagos francia ősei után Lucie Dupuynek nevezte. S az apjával újra felvett levél-kapcsolat; úgy érzi, hogy a szerencsétlent gyermekei magárahagyták, elárulták. Szűzességének korai elvesztése, testvér-nénjének urával, Haller Gastonnal: „Sír a bimbó rósa, Sírj, bimbó rósa." S néhány hónap múlva megénekel egy elhajtott magzatot: „. . . sohse volt, Álmodád, semmi se volt . . ."

Vagy mégis volt? „Gaston Sógorom vevé-el makulátlanságom, ő követettel rajtam incestust többszer is, és hasamat veré, támada olly abortusom, tsak nem magam is véle mentem, s az olta vérzéseim vadnak." Sógorára vádaskodik a napló-feljegyzésben, de versei önmagát mutatják a történtek igazi okozójának. Olvashatjuk gyermeki irigy dühöngését nénje ellen, akinek mindenből több és jobb jut, mint őneki. S a férjet a Bibliából oktatja: Jákob megszerezte

Lea mellé Rákhelt szebb s jobb második párjának – írja az „Akrostichon"-ban, hol a versfejek, vagyis a strófák kezdőbetűi a „Gaston" nevet adják; s utána „psz": vagy titoktartásra intés, vagy valószínűbben a Psyché szó kezdete. – Melyik tehet a történtekről, a harminc éven felüli sógor, vagy a tizennégy esztendős leánygyermek? A kislány üldözte szívósan a férfit, s az csak akkor nyúlt hozzá, mikor azt hitte, hogy felesége belehal az első szülésbe – így beszéli el Psyché „Az oktalan" című históriában.

ELSŐ KÖLTŐI SIKERE

Így lett a gyermekből érett nő és költő. Kezdeti sikereit az idős mestereknél, Dessewffynél és Kazinczynál aratta, elbájolódtak a furcsa koraérett poetriától, s nem fukarkodtak a dicséretekkel. „Desevffi Jósef bátyám eggy dallomat ditséré, úgy mond ebből eggy piczinke hölgy érintése, meleg lehellése még száz évek múlván is éreztetni fog."

Kazinczy két költeményt ajándékozott Psychének. Egyikben ihletőjeként ünnepeli, szinte látjuk elragadtatott mosolyát:

AZ ÉN SUGALLÓM

Az a kis lányka, kit nekem,
Hogy verseim sugallaná,
Társúl a Músa rendele,
Egy csintalan, dévaj gyerek.
Epéje nincs, de gondolatlan;
Jámbor, szelíd, de nagy bohó;
Enyhíteni kész a szenvedőt,
Az ártatlant kész védeni,
Ha bár saját vesztével is.
De néha rá jön a gonosz szél,
Elkapja egy pajkos gondolat,
Nem bír magával, egyre sért
Barátot és patvarkodót.
És hogy ne fájjon a döfés,
S enyhűljön a seb, mellyet ejte,
Nevetve pattantja el nyilát!
S zománcz fogsort látat vele,
És a legbájosbb ajkakat.
S ezek miatt a vett döfést
Patvarkodója, mint barátja
Békével és nevetve tűri,
S a vett döfésnek még örül,
S csókolja a szép szelíd kezét.
Nem illy szelíd az ő keze,
Ha a félbolond s a félokoska
Dagállyal járúl ő elébe.
Öl akkor és nem sért, nyila.
Nevet, mert ő szeret nevetni,
Illyenkor is, de megvetéssel.

Hogy jobban sújtson a csapás;
S örűlve, hogy haragja nektek
Kedvét nyilván jelentheti,
Kiknek virágait nyujtogatta.

A másik költeményben a mester szól a tanítványhoz, Kazinczy igényesebb verselésre buzdítja a kezdő költőnőt. A vers első felében ironikusan ajánlgatja a szokványos gajdolást, mellyel népszerűséget szerezhet az újtól idegenkedőknél. De ha nem törekszik olcsó sikerre, inkább a Ráday Gedeontól kezdeményezett rímes-mértékes nyugateurópai verselés, a hím- és nő-rímek franciás váltakozása visz a Parnasszusra:

MÚSÁMHOZ

Leányka, dalt! de ne mint eddig dallál.
Becsületet azzal sokat nem vallál.
Gajdolj ha kell, de úgy, hogy mindenek,
Tudósok és tudóskák értsenek.
Nem élünk Athenásban, nem Romában,
Mit dúdolsz hát görög s deák schemában?
Az a külszin, hidd el, csak flosculus;
Parturiunt, s lesz ridiculus mus.

Szólj igazat: te is vágysz tetszeni;
Költőink közt szeretnél fényleni.
Akard s megvan. Légy ujra az, a mi voltál,
Szólj a szerint, miként régebben szóltál.
Uj szót ne gyárts, az ókat ne keresd,
A francziát, a dájcsot ne kövesd.
Beszédednek adj bájt, adj könnyüséget,
Adj rendidnek hasonló hangu véget.
Kap a manó, nem más, a verseken,
Ha nehezek, s rim nem cseng végeken.

De te pirúlsz megfutni a könnyü pályát,
Hol X szedett koszorujába – zsályát.
Jó; verd tehát bilincsekre magad.
S a verselés dühe ha megragad,
Zsongásidban vedd Rádayt vezérnek,
Mérd a mit az olasz, francz, német mérnek.
Cserélj nehéz és könnyű tagokat,
A rímekben nő s him hangzásokat.
Igy lesz neved, Músácskám, a Parnasszon –
Örűlj neki – Tekintetes tudós kisasszony.

A nagy pártfogók és bölcs oktatók aligha sejtették, Psyché mennyi gúnynyal raktározta emlékezetébe a kitüntető bókok és csókok özönét, a megszédült vén kappanok ugrálását – míg ő a termetes ifjú Jozsókat és Mikákat ugrálta körül, ugyanoly szédülten.

Psychének a fiatal legények iránti serdülőkori nimfomániáját az első szerető, Gaston, megsokallta. „Im-már Sógorom is ohajttya távozásom, az ifiak miatt, mert nem ő az eggyetlen a világon." És testvér-nénje szabadulni kívánt a másod-feleségtől. Útnak indítják a dominikánák leánynevelő intézetébe Regensburgba, ahol már töltött néhány kegyetlen évet. 1812 decemberében utazni kell, bele a viharos, hótorlaszos télbe, a tavaszt sem várhatja meg. A kolostort raboskodásnak tekinti, nem örömest indul, tele dühhel Gaston iránt; a szorongva tűrő és kisfiához menekülő Ninont inkább megérti, nénje elleni régi haragja s irígysége szánalomra változott.

Bécsben az utat megszakította, Neipperg-Montenuovo gróféknál, mostoha-anyja szüleinél néhány napot töltött. A tizennyolc éves sötét keleti szépség halmozta a hirtelen hódításokat, csodájára jártak; többek közt ekkor ismerkedett meg későbbi férjével, Maximilan Freiherr von Zedlitz sziléziai földbirtokossal, aki rögtön egy életre rabja lett. Negyven éves, kissé sánta, különc ember, dilettáns tudós, Psychét az apjára emlékezteti.

1813 elején megérkezett a bajorországi zárdába. Belül csend, fegyelem, ima, tanulás, pontosan beosztott idő; kinn tombolt a történelem. A francia forradalom utókora volt ez, Napoleon erőszakának és lefoszlásának ideje, a bécsi Habsburg trón megaláztatása; öröknek látszott eszmék, alkotmányok, uralmak, kasztok szinte megolvadtan örvénylettek. Részben a korszellem sodrában, részben a kolostori szigor kontrájaként, a fiatal költőnőt anarchikus lázongás feszítette. A „Tarantellá"-ban tombol a nő-emancipáció szenvedélyes igénye: nem kell neki vallás, költészet, erkölcs, anyasors, becsület, csak cigányosan szabad élet! Az intézetben úgy él, „mint matska a zsákban". Levélben kéri rajongóját, Zedlitzet, hogy szabadítsa meg innét, s meg fogja hálálni.

Nem kért hiába. A „Boeotische Schweine" nevű víg kompánia néhány tagja, köztük Zedlitz, megjelent a kolostor falai alatt, és kérte az ifjú komtesszt. A szándék tisztességes, a hölgy a Freiherr menyasszonya; a zárda-főnöknő mégsem akarta kiszolgáltatni őt a Boeotiai Disznóknak, csak akkor engedett, mikor az egyházi felettesek beavatkozásával fenyegették.

A kis kompánia alapszabályainak megfelelően, s a novícia megszöktetését ünnepelve, néhány hónapra gond és cél nélkül utazni ment. Meglátogatták Goethét, és – anélkül, hogy személyét s jelentőségét ismerték volna, csak véletlenül – Hölderlint. S a költőnőre, aki sose kereste az érvényesülést, a világnagyság elriasztón, s a szerény ismeretlen őrült a rejtve fénylő lélekként hatott.

Nyár végén a vándor baráti társaság Bécsbe visszatért. Zedlitz, aki szíve hölgyét Regensburg klastromából kimenekítette, Bécsben a Theresiana leánynevelőbe adta, maga pedig hazautazott falura, hogy tervezett házasságához a hatalmas családfő engedelmét kérje.

A Theresiana nem volt oly szigorú intézmény, mint a Santa Catharina, s a növendék naponta pár órát Neippergéknél tölthetett. Itt az öreg Grossmutti – a második Lónyayné anyja, Palkó s Gabó nagyanyja – élni s nevetni szerető matróna, kitűnően mulatott Psyché furcsa ötletein, csúfolódásain, őt magához vette társalkodónőnek, udvari bohócnak. Psyché hódításai s a miatta kerekedett lovagias ügyek, válások, botrányok akkora port kavartak, hogy a Theresiana s a Zedlitz rokonság nem vállalta őt tovább; a leány nem tehetett mást, mint hogy vőlegényével szakított s a Grossmuttihoz költözött. Mikor egy kamasz

Lothringen főherceg szerette volna feleségül venni, mint szélhámosnőt kiutasították a székvárosból.

Ekkoriban halt meg pártfogója, az öreg hercegné, s Neippergéknél nem lehetett maradása; Brunswick grófék fogadták be a kiutasítottat, a hatósággal dacolva. Elise nehéz helyzetbe jutott; versben, „Levél Cousinomnak Újhelre", pénzt kért unokatestvérétől s szeretőjétől, Mailáth Jozsótól. A kértnél többet kapott, de nem Jozsó, hanem Haller Kriszta küldte, akit a hívséges Bözse távollétében József elvett feleségül.

Ráadásúl a hívséges Bözse teherben volt, életében másodszor. Elhagyta Bécset, a világ szeme és szája elől Thurzó Ferenc árvamegyei főispán diszkrét oltalmába menekült, Námesztóra, a Magura erdejébe. Itt szülte meg magzatát, akiről azt sem tudta meg soha, fiú volt-e vagy lány, a diszkrét főispán oly gyorsan gondoskodott, hogy a gyermeket nyomtalanul elpusztítsák, ne szálljon szégyen az előkelő atyafiságra.

E borzalomról senki sem értesült, emlékét csak Psyché hosszú verse őrzi: „Epistola ennen magamhoz". S utána egy rövidebb vers, Jozsó és Kriszta kisfiának születésére. Krisztinához szól, benne semmi harag, se szemrehányás, csak kísérteties zokogás, neked van, nekem nincs.

A titkos szülés s a gyermek-ölés a lénye gyökeréig megrendítette; mindeddig csaknem gondtalanul könnyed poézisébe ezentúl valami árnyék vegyül. Verseinek hangja, ez esemény előtt és után, szokatlanul komor. „Ne rázd a tsonttyaimat" – szól önmagához.

„Félek, hogy újra táncolok." Ez be is következett. Mintha mi sem történt volna, megint röpke szerelmekben, mulatozásban, olykor nyomorúságban sodródott ide-oda, főleg Kassa környékén, Dessewffy grófék közelében, akik botrányainak következményeitől megoltalmazták.

HÁZASSÁGA, IRODALMI TERVEI, HALÁLA

1816 elején újra találkozott egykori vőlegényével, Max Zedlitz báróval. A tekintélyes Zedlitz vének, kik a könnyelmű grófnővel kötendő frigyet ellenezték, ekkor már nem éltek. Júliusban Max és Ilse egybekelt, s birtokba vette a cseh-szilézíai Kramówban a Zedlitz-rezidenciát.

Életében először, a költőnőre nyugodt, biztonságos esztendők köszöntöttek. Maxnak két utódot szült, a kis Maxot és Mariet. De a verselést abbahagyta, a békés hétköznapok nem inspirálták. 1816-tól 24-ig, leveleken és kis jegyzeteken kívűl, talán nem is írt egyebet, mint 1820-ban, gyermekkori társának, Ungvárnémeti Tóthnak hirtelen halála után, rá-emlékezését.

1824-ben mozdult ki először hosszabb időre a néki oly ellenszenves békés jómódból. Pár hónapot Pesten töltött, s a következő években mind-több időt szánt Magyarországra; rokonszenve és erszénye a magyar reform-mozgalmat támogatta, irodalomban és társadalomban egyaránt.

Ekkor kezdett ismét verseket írni. Többnyire csak ötleteket négy sorban, tömör, egyszerű, öreges vázlatokat, bár még csak harmincas éveit taposta. Verseinek közlése foglalkoztatta, de inkább negative, hiszen úgyis csupán felháborodást keltene.

1828–29 fordulóján két tucat leánykori zsengéjét megküldte, vagy átnyújtotta Toldy Ferencnek, ítéletét kérve. Hamarosan visszakapta, némelyik kézirat-lapra Toldy piros tintával bírálatot jegyzett, olyik hosszúra nyúlt s a hátlapon is folytatódik. A megjegyzések a következők:

„Séta lovaglás." – Az ifju lovasok hajnali lenge vonulása álomi szép. De az után a tumultuosus jelenet durván kizökkentő.

„Klavier Studium." – Ez jobb. Csak ez is valamiképen goromba, mint egy hollandus festmény; több italiai simaságot, finomságot!

„Dal." – „Ha feléd gondolok, harmatos a testem." Tudja-e Ngs. Báróné, ez mily associatiot kelt menthetetlenül? (Utána Psyché kézírása:) Hogy ne, sz azért irtam.

„Az oktalan." – Törvényszéki vádirat, nem poema.

„Die taube Priorissa." – Egy magyar honleány miért ir német verset? Ámbátor ez németül is csak egy derber Witz, kein Gedicht.

„Sáros-Pataki polgár leány." – A diákok nótás könyveiben voltak ilyen hunczfut rigmusok, ez előtt ötven évvel. Már ezen tul vagyunk.

„Levél Cousinomnak Újhelre." – E vers se milyen nyelven sincs. Kezdete, a szuszogás s herébe rúgás, talán nyírségi czigány idioma, mikor jól felöntöttek a garatra. Folytatódik németűl, de keverve francziával és olasszal. S hogy tovább melly nyelven szól, azt már a pünkösdi tüzes nyelvek se tudják. Scandal: ilyen szó nincsen. Latinul scandalum, németül Skandal, francziául scandale, spanyolúl escandalo, sat. Magyarúl – botrány. Nem folytatom. (Psyché kézírása:) the scandal, ánglus.

„Egy lovász fihoz." – Megfejthetetlen rebus. De szerencsére!

„Leány kéz." – Csillogva kezdődik. De a „czukher pratzni" Bessenyei korába illő.

„Ius ultimae noctis." – A borzalmak kihegyezését olykor a mi nagyreményű ifjú Vörösmartynk is túlságba hajtja. Ám ennyire még sem. S . . g, és hasonló szavak: még Csokonainál is izetlenségek; az óta fejlődtünk!

„Két familiaris portrait." – Végre valahára igaz érzemény: a szülők iránti tisztelet és szeretet. Csak ne hemzsegne mesterkedő túlzásoktól, tekerintményektől.

„Epistola ennen magamhoz." – Ez még lehet jó költemény, csak átalakításra szorul. Ne legyen személyi vallomás, mert igy durva és nyers. A fő személy legyen egy teherbe esett egyszerű paraszt leány, a ki önnön hibáján kívűl meggyaláztatott; igy irandó, de több részvéttel, érzékenyen, nem íly kegyetlenűl. „Gyász orgonája búgó szél" sat., a csecsemő sir nélküli sirjának ábrázolata: bombasticus ugyan, de felemelő. Hanem a fához vert pólyás: lesujtó s tűrhetetlen. – Erre Ngs. Báróné felsikolt: De hiszen igy történt, igy igaz! Tehát a költészetben hazudnia kell? – Nem, a költészetben nem kell hazudni, nem is szabad; hanem a realitast az idealissal harmoniába rendezni. Hogy az Ön nyelvén szóljak: Mondjuk, kimegyek a closetra s elvégzem szükségemet; és az eredményt nem ajánlhatom fel költészetként, pedig valóság. Vagy más példát mondok: Nyolcz óra hosszat aluszom és egy-folytában hortyogok, „krr-hrr" ezer egynehányszor egymás után. Ha egy poeta ott van s türelmesen jegyzi minden krr-hrr hangomat: valóságot ir, még sem fogja végig olvasni senki. De ha valamely virgoncz ifju lantosunk, Czuczor, Garay, vagy más, a hortyogásomról gúnyverset farag, ilyetén formán:

Estétől reggelig vala,
Hogy a rút Schedel horkola.
Torkában hersegett a gége,
Rezgett sárgás bajúsza vége . . .

– s így tovább, de jobban; én nem vagyok költő. Úgy-e bár, ez is valóság, minden hamisítás nélkül? Csak a költészetnek megfelelő alakra idomítva! Ezt szivlelje meg Ngs. Báróné, esedezve kérem.

„Krátky." – „Nagy becsednek játszani kedves az én kecsemmel." Ngs. Báróné ezt a konyhán danoló Marcsától tanulta. Alig ha érti, mit irt.

„Venus és Mars." – Erre már nem tudok mit szólani. Tisztelt barátjait irigyelem.

„Válasz Josónak" – Semminő magas érzés. E költeményben a bájos fiatalok ugy húzakodnak, forognak, mint az ebek a Stadtparkban; ez nem szerelem, legfeljebb szerelmi éhszomj. Semmi emberség, mennyi állatiság – miért?

„Az én Daemonom." – Hiszek Önnek. Ha messziről nézem a szép hölgyet: isteni alak. Ha megcsókolom, érzem a szagát, látom bőrének porusait. A Báróné mindent közelre hoz, talán igaza van, de én még nem tudok belé törődni, hogy közelről ilyen rútak vagyunk. – Óh szent Poesis, nyugtass meg, hogy igaz kép, melyet távlatban látok, érzemények s eszmények ünnepi díszében! S a közelről látott porus-szerkezet, anyajegy és ragya, ámbár valóság, még is csak részlet, mely elvész az egésznek pompájában!

Ezek Toldy pirostintás glosszái a kézirat-íveken. S a levele:

„Pesten, 1830. esztendő I. hó 7-dikén.

Kedves és tisztelve szeretett Báróné!

Megkövetem, mert költészetéről több rosszat írtam, mint jót. Higyje meg, ha silánynak itélném, nem beszélnék íly sokat – akkor minek – s elintézném egy udvarias bókkal: lyrája kedves házi mulatság, de publicum elibe nem való; vagy más e félével. De nem így van; lyrája megrázott. Kétségkivül, van benne szikra. Sőt több: tűz. Olyan tűzvész, mely felperzseli a hajlékokat, s csak hamvat s törmeléket hágy pusztítása nyomán. Sajnálatosan, nem az a tűz, mely szeliden lángol a tetők alatt, meleget, eledelt készít, a család, a haza, az emberiség javára. Óh ha ezen tüzet reménylhetném a Ngs. Bárónétól! Könyörögve kérem, genialitását domesticálja, s én leszek legboldogabb olvasója. Ha létre hozná a talentumához méltó műveit, örvendenék, ha köz kézre én bocsájthatnám. Azt, mi eddig készült – bizonnyal megérti Ngs. Báróné – nem közölhetem, ha nem akarok rosszat Önnek és magamnak; ha a törvénnyel, a templommal, az álladalommal szembe szegülni nem látjuk sem lehetségét, sem értelmét.

Példátlan egy asszony költőnél íly nyilvános gyónás, és (bocsásson meg, ezt nem én mondom, de általán ezt mondanák) szemérmetlenség. Nem egy előkelő úrnő finom beszéde. Ha csak abban nem, hogy honunk állapotja iránt ugyan oly hideg, mint aristocratiánknak majd teljes egésze. Már mint a verseiben; mert hiszen az életében nyoma sincs e közönynek, ismerjük gyakori adományait; nem csak ád, hanem ésszel ád, jól megnézi, hová, mikor, mennyit. S Ön, a ki segélyeivel áldozatos, költészetében még sem gyújt a haza oltárán egy gyertyácskát sem, a mikor költőink ez oltárra szívöket s mindenöket vetik.

Bocsássa meg az őszinte versek költő asszonya, hogy én is, a kötelező illedelem határán túl is, őszinte voltam. Ngs. Bárónét leboruló hódolattal tiszteli Toldy Ferencz.

P. S. – Orthographiánk fejlődését is ajánlnám Báróné Asszonyom figyelmébe. Róla, tőle, s nem rúla, tűle; gyertya, s nem gyortya; térd, s nem térgy, sat. Csekélység, könnyen megtanulhatja, ha arra érdemesiti."

Toldy idegenkedő, bár részben értő kritikájára Psyché versben válaszolt. Hiányzik válaszából mindaz a méltatlankodás, lesújtottság, sértett becsület,

védekező harag, mit effajta bírálat kiváltani szokott. Felelete udvarias, de a címzetthez és önmagához egyformán kíméletlen.

Halála előtt néhány héttel Kramówból küldte néhány új versét Fáy Andrásnak Fótra, nyugateurópai családi körutazásán írottakat. A levél dátuma 1831. február 28. „A hogy korosodom, különködésem tám fogyatkozik, még sem tudom, néha is lészen-é koszorúzott halott belőlem a magyar Pantheonban, mit jövendöl Fáy Uram? Csak kevés verset írtam, de dolgoztam én majd mindeniken hetekig, valahány szó Nebentonjaira vigyázván, mint valamelly Ánglius Poeta. Lehetőleg nem a conventionalis szót írom, hanem a több felé reflectálót, ezért azt hiszik suta vagyok, mellé ver a beszédem. Hányszor figyelmeztetnek: tudom-é, hogy ez vagy az a sorom ollyant mit is jelent, a mire gondolni nem illő. Talám azt hiszik, hogy a mit a nő beszédje mond, ugyan akkor ugyan azt mondja szeme villanása, nyaka tartása, szája széle, hajfürtiből figyelő füle; Fáy Uram bővön tapasztalá, imez miként vagyon; egyik se hazudság, csak külön külön kell felfogni valamennyit. S ha a költői foglalatosság annyiban áll, hogy gégéből fuva gurgulyázni kelletik a sententiát, mint templomban a cantornak, halálos komollyan és egy értelemben: akkor feminából valóban soha nem lehet e fajta állat . . ."

Utolsó ránkmaradt írása ez a költőnői vallomás.

Halálos balesetét, vagy férje általi meggyilkoltatását elbeszélte Achátz Márton (élt 1811–1898), víz-szabályzó mérnök és műkedvelő író, Jókai barátja. A költőnőt férjének lovai és kocsikerekei gázolták halálra, 1831. március 25-ikén, a harminchatodik életévében.

PSYCHÉ ÍRÁSMÓDJÁRÓL

Lónyay Erzsébet szeszélyes és következetlen írásmódját e könyvben átvettük; a kor többi szerzőiét is; az akkori ortográfia még nem volt egységes.

Azonban elhagytuk a hajdanában szokásos sok hiányjelet (a', 's, stb.) és némelyik összetett mássalhangzó kétszeres írását (pl. aszszony, moczczan).

Psyché szavaihoz és mondataihoz sajátságos írásmódja is szervesen tartozik; hangzása, de néha jelentése is megváltozna mai helyesírásban. Élete során ortográfiája sokat változott; a ts-t később cs-re, a tz-t cz-re cserélte; élete utolsó éveiben helyesírása alig tér el kortársaiétól.

Beszédének, az ódon írásmód és fogalmazás ellenére, teljes közelsége, személyes jelenléte van. Érezzük lehelletét, melegét, érintését. Hangja árnyalatai közt megvan még az a kislányos sikoltás is (Szedgyünk tseresnyét, bor pirosat, chérie!), mely a fiú jelenlétében, de a fiut a játékból látszólag kihagyva hangzik – ahogy *Toldalagi Pál* kis remekműve, a *Fiatal lány* című medaillon rögzíti ezt a röppenő tüneményt:

Társnőjét hivja és a hangja
madárszerű: félig sikoly,
félig ének. Az őstermészet
időtelen dalaiból
valami, ami be nem végzett,
félig kész, s örökké való;
valami nyers és csillogó.
Érezni a gyönyörüséget,
ami ezen a fiatal
női testen átfut. A dallam
hiv, csábit, eped és akar
és mindenképpen halhatatlan.

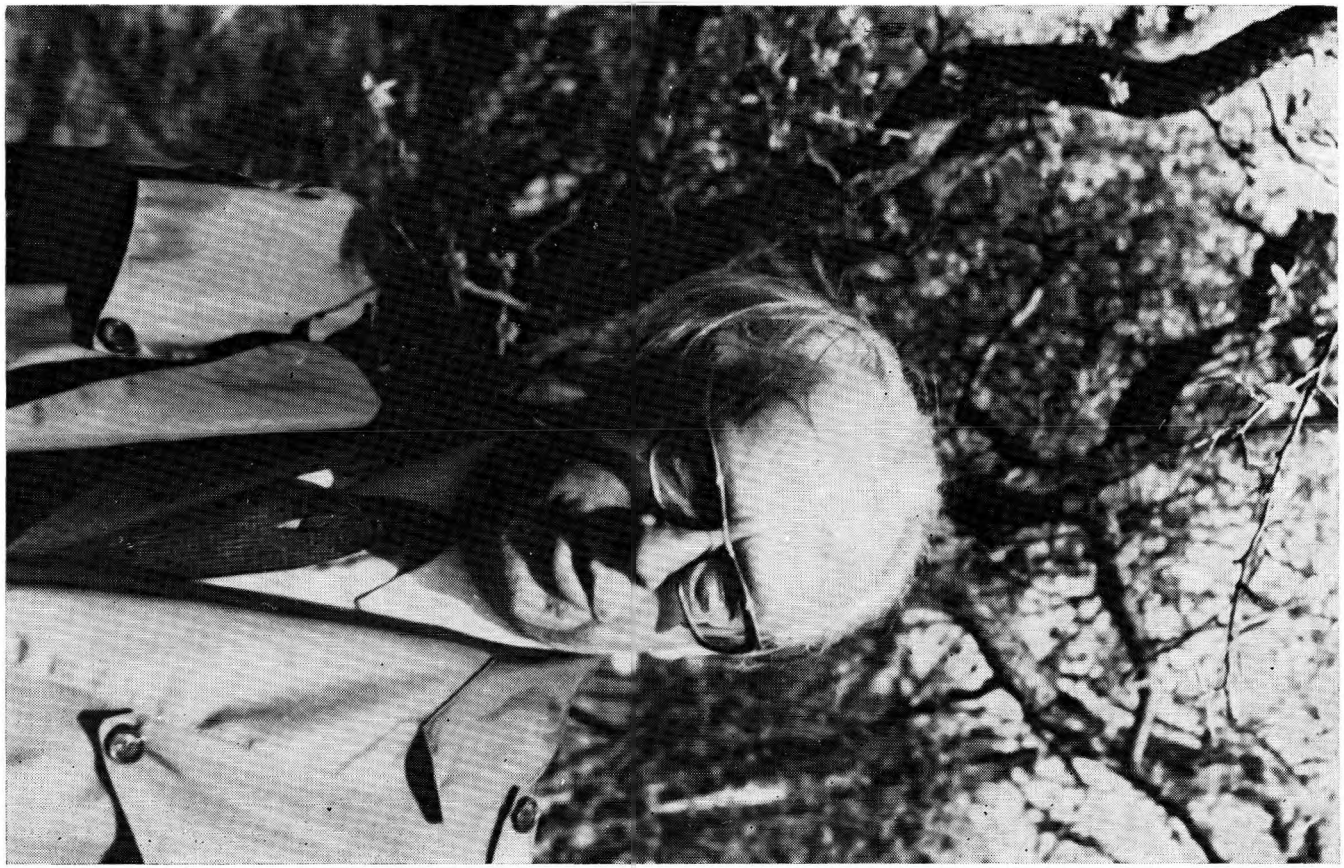

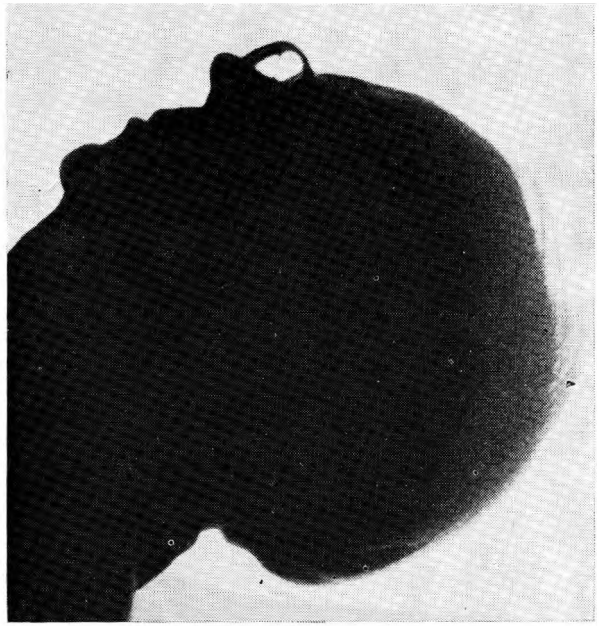

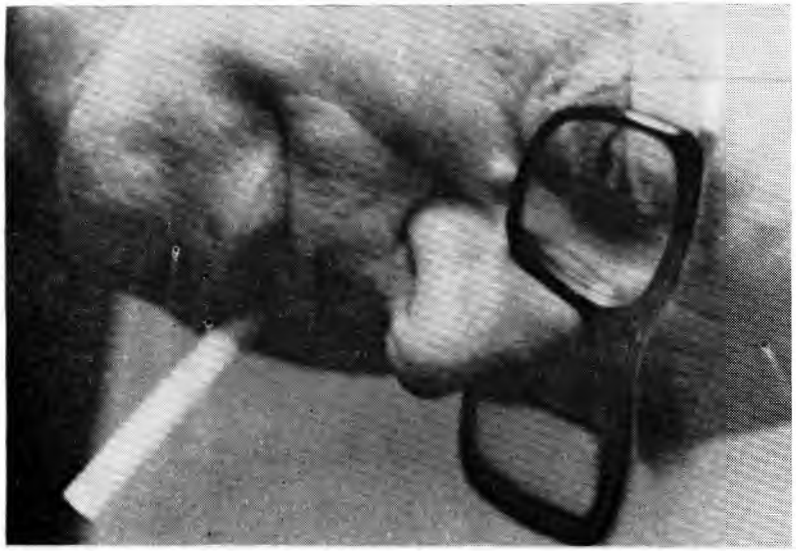

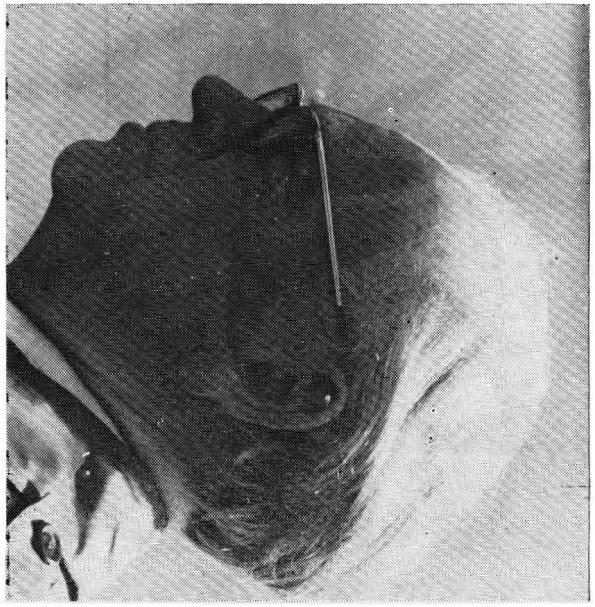

BERTHA BULCSU

Interjú Csuka Zoltánnal

Érdliget. A házat sokáig keresgélem. Az utcát is. Földút, méteres kátyúk a közepén. Kertvárosi illúzióim lassan foszladoznak. Vasútvonalak, távolsági autóutak, s a magasfeszültség nehéz, végeláthatatlan kábeljei felszabdalják a tájat. Négy, öt, hat felé szakadnak a rétek, kertek, gyümölcsösök. A házak megfeszülnek, megszorulnak az utak között. Csuka Zoltán háza lapostetejű, modern ablakos építmény. Gondozottnak látszik, újszerűnek, ideiglenesnek. A földúthoz viszonyítva alacsonyan fekszik. Kerítés övezi, és zöldellő fák. Csuka Zoltán a kapuban fogad. Ki gondolná, hogy hetven éves? Tartását, derűs nevetését a negyven évesek is megirigyelhetnék. – A kert nagy és áttekinthetetlen. A kerítés és a ház között egy Borsos Miklós-szobor áll 1941-ből. Nőalak mészkőből. Harminc éve mossa az eső, szívja a nap. Az arc jellege már elhalványult. A közelben jázmin, mogyoró- és orgonabokrok. Odább a kerítés mellett diófák, körtefák. Csuka Zoltán az egyik pusztuló diófára mutat:

– 1935-ben ültettem. Legalább háromszor elbúcsúztam már tőle, úgy tűnt nem láthatom többé, de aztán újra és újra hazakerültem. Alatta fordítottam Ivan Goran Kovacsics Tömegsír című költeményét.

Előkerül egy kutya. Szelíd korcs. Nagyjából zsemleszínű, de a hátán vörhenyes.

– Na itt a Milka is . . . Szentendréről hoztuk a Múzeum udvaráról. Megtetszett. Éppen Gustav Krklec horvát költővel jártam ott, és elhoztuk a kutyát . . .

Csakhamar újabb kutya kerül elő. Kiderül, hogy a lakó kutyája, s kiderül, hogy van még egy harmadik kutya is az udvaron. Ekkor alaposabban szemügyre veszem a kertet. Furcsa bizonytalanság fészkel a szívembe. Csuka Zoltán világának hol vannak a határai? Mi tartozik bele ebbe a világba, és mi reked kívül a kerítésen? A szomszédos ház mindenesetre a kerítésen belül van, mi több, a kerítésen belül még két ház épül. Nagy böhöm családi házak. Az alapozásuk már elkészült. Körben téglahalmok, meszesgödrök, kivágott fák. Csuka Zoltán háza mögött virágoskert, a virágoskertben kacsák falatoznak.

– No nézd csak, kiszöktek a kacsák – mondja Csuka minden indulat nélkül.

– *Kacsákat is tartasz?*

– Nem, ezek a lakó kacsái.

Ahogy ott állunk a gyepesebb részen, előkerül két kisgyerek, s a kacsákat kezelésbe veszi. A kert sarkában hevenyészett, térdig érő kerítés rozsdásodik. A gyerekek beterelik a liliputi kerítés mögé a kacsákat, s rájuk zárják az ajtót. De hiába. Valahol rés tátong a kerítésen, mert a kacsák újra csak kiszöknek. Egy menyecske is előkerül.

– Katika, kiszöktek a kacsák – mondja Csuka.

A menyecske először a gyerekeket tereli be, aztán a kacsákat. Hiába. Mire megfordulunk, a kacsák már újra a virágok között hápognak.

– Az a baj, hogy tavasszal nagyon feljön a talajvíz, s a gyümölcsfák nem

bírják ezt a sok nedvességet – mondja Csuka, s a tönkrement fákat mutogatja. Engem a házak izgatnak. Rámutatok az egyik épülőfélben levő házra:

– *Ezt ki építi?*

– Mi . . . Vagyis a lakó . . . Tolnából jöttek fel, nagyon jóravaló házaspár. Szorgalmasak, rendesek. Tolnában nem találták meg a számításukat. Itt a közelben most mindketten munkát kaptak.

– *És ez a ház?*

– Ez is az én házam. Ingyen szoktuk kiadni, hogy lakjon itt velünk valaki . . . Tudod, sokat utazunk. Most ez a fiatal házaspár lakik bent. De ha elkészül a házuk, nem adom ki többet, hanem megalapítom ebben a házban a Jószomszédság Könyvtárát. Kibővíttetem majd, s minden könyv idekerül, ami a szomszédos délszláv népek irodalmából magyarul megjelent, plusz ami a magyar irodalomból ott megjelent. Képeket, festményeket is szeretnék kiállítani ebben a házban. Tudod mi lesz itt? Zarándokhely . . . Ezt nem én mondom, hanem tavaly nyáron az újvidéki szerb Matica elnöke, Mladen Leskovac. Példát mutatunk . . . Régóta foglalkoztat ez a gondolat, de amikor 1970-ben az újvidéki Matica székházában ezek a szavak elhangzottak, véglegessé érett az elhatározásom. Azt gondoltam: ha lúd, legyen kövér.

A kacsák hápogva elsoroltak a virágágyások közül, s a kert távoli, zegzugos végébe totyogtak. Ahogy a kacsák után pillantok, ólakat veszek észre. Gondolom, a lakó tákolta össze azokat is. Csuka Zoltán büszkén áll mellettem, mint egy patriarka. Telkét demokratikusan megosztotta a rászorulókkal, s a jószomszédság könyvtára majd aláhúzza, értelmezi egész írói, fordítói hitvallását.

A lapostetejű házban Csuka Zoltán bűbájos kedvességű felesége fogad bennünket, s egy ifjú könyvtáros Pest megyéből. Az ifjú könyvtáros verseket ír, de a hazai folyóiratok ridegen bánnak vele. Nem így a jugoszláviai Híd. A Híd éppen mostanában közölte a verseit, s az ifjú könyvtáros már egy jugoszláviai utazás terveit szövögeti.

A ház nagyon tágas. A pécsi származású Molnár Farkas tervezte 1932-ben. A szobák egymásba nyílnak, minden ajtó tárva. Az ablakok olyan szélesek, mint a falak. Bőséges fény árad a szobába. Csuka nevetve meséli, hogy negyvenötben kitörtek az ablakok. Minden házba lakók költöztek a környéken, de az övé senkinek sem kellett, mivel a fal hosszúságnyi ablakokat sem bedeszkázni, sem papírral beragasztani nem lehetett. Az is kiderül, hogy a házat a harmincas évek elején emeletesre tervezték, de aztán jött a háború, s maradt az építmény földszintes, lapostetejű.

A falon Borsos Miklós-rajz 1938-ból, önarckép. A folyosón Zentai Tóth Istvántól egy embernagyságú szobor. Női akt. S a szekrény tetején is egy fekete anyagból mintázott parasztasszony fej. A szobrász édesanyja.

Csuka Zoltán jugoszláv konyakot tesz az asztalra. Felbontja az üveget, koccintunk. Most már el kell mondanom, mit tudunk Csuka Zoltánról.

1901-ben született a bánáti Zichyfalván. Költő és műfordító. Pályája Pécsen indul. A Diák és a Krónika című lapokat szerkeszti, közben a villamos szakszervezet jegyzője. Amikor 1921-ben kiürítik a szerbek Pécset, elmenekül. Mint szakszervezeti funkcionáriust letartóztatták volna. Tizenkét évig emigrációban él a Vajdaságban. Újvidéken az Út című avantgard folyóiratnál dolgozik, majd napilapoknál, aztán saját maga ad ki folyóiratokat. A jugoszláviai magyar nyelvű irodalom egyik vezető személyiségévé válik a két világháború között. 1933-ban, amikor meghallja, hogy Érden Károlyi Imre parcelláztatja a birtokát, telket vásárol, házat épít, megveti a lábát Magyarországon. Amint hazatér, a budapes-

ten megjelenő Láthatár felelős szerkesztője lesz. A felszabadulás után 1947 elejéig Keresztúry Dezső miniszterségе alatt sajtóosztályvezető, majd később a Magyar–Jugoszláv Társaság ügyvezető titkárává választják. 1950. január 26-án koholt vádak alapján letartóztatják, s öt évvel később, 1955. január 26-án szabadul ki. Rehabilitálják, munkához lát. Azóta rendszeresen megjelennek a versei és fordításai. Csuka Zoltán közel nyolcvan művet fordított magyarra, köztük a híres montenegrói püspök, Petar Petrovics Nyegos drámai költeményét, valmint Ivo Andrić és Miroslav Krleža műveit. Fordításaiért 1963-ban József Attila-díjjal tüntették ki. 1969-ben a Jugoszláv Zászlórend aranykoszorús érdemrendjét is megkapja, majd a Jugoszláv PEN Klub díját. Művei: Versek (Pécs, 1920); Mese az orgonakirályfiról (Pécs, 1920); Utak (Újvidék, 1922); Megyünk (Újvidék, 1922); Fundámentom (Újvidék, 1924); Esztendők ütőerén (Újvidék, 1926); Mindent legyűrő fiatalság (Újvidék, 1931); Tűzharang (Újvidék, 1933); Életív (válogatott versek, Debrecen, 1936); Sötét idők árnyékában (1939); Buzgó kiáltás (válogatott versek, 1957); Piros pünkösd Pécsett (elbeszélő költemény, 1959); Jugoszláv irodalomtörténet (1962); A szentendrei rebilis. Jahov Ignjatovic életrajza; Előretolt állásban (válogatott versek, Újvidék, 1966).

Beszélgetésünket hatalmas hangrobbanás vágja ketté, ijedten a mennyezetre pillantok. Aztán újabb, és ismét újabb.

– Ez a mi átkunk. Repülőgépek – mondja Csuka.

– *De ilyen alacsonyan?*

– Van a közelben egy repülőtér. A felszálló gépek éppen a mi házunk felett érik el a hangsebességet... Nemrégen lezuhant itt egy szállítógép. Ráesett az egyik közeli házra, és agyonütötte a lakóit. A pilóták is bent égtek.

Kint még remegnek a diófák. Nehezen indul a beszélgetés. A füzet már kézben, s a toll is. Újabb kupa konyakkal erősítjük magunkat. A konyak aztán eszembe juttatja Újvidéket, Csuka Zoltán életét és megszületik az első kérdés.

– *Mondj valamit a gyermekkorodról. Mit csináltak, miből éltek a szüleid?*

Csuka belemered az ablak hatalmas négyszögébe, s valahol a fákon, mezőkön túl, az idő végtelen folyamatában kapaszkodók után kutat. Sokára szólal meg:

– Pénzügyőri szemlész volt az apám... Nagyon szegény székely családból származott, de amikor én megszülettem, már jobban ment neki. Becsére már emlékszem, meg is írtam egy versben, hogy hallom, ahogy a kubikosok jönnek hazafelé a Tiszáról és a talicskájukat tolják maguk előtt. Szabadkára is emlékszem. A gimnáziumban Kosztolányi Dezső apja volt az igazgató. Fekete ferencjózsefben járt, nagyon tiszteltük... Érdekes, gyermekkoromban azt hittem, hogy Szabadka színmagyar város. Akkor találkoztam először a nemzetiségi problémával, amikor egyik osztálytársam, Szakmeiszter Ernő 1910 körül átiratkozott a szerb iskolába. Én a magyar elemi iskolába jártam... Az én iskolámat egy kocsmáról nevezték el, így Vörös Ökörnek hívták... De aztán egy konfliktus után az apám átiratott a zsidó iskolába. „Itt legalább németül is tanulsz" – mondta.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Bácskához sok minden köt. Gyermekkoromból Palicsra is emlékszem. A „tündéri titkok tiszta tükrére", ahogyan Kosztolányi Dezső látta.

– *Mi hát a szülőföld? A közös nyelv? Az emberek, a falu?*

– Van a szerbben egy szó: Zavicsáj... Ez nem szülőföldet jelent egészen,

de valami hasonlót. Én Bácskában voltam igazán otthon. Bácska volt az én zavicsájom. Nem szülőföld, hanem haza. De ugyanúgy otthoz érzem magamat Pécsen, mert ott az eszmélkedésem tisztább volt. Nekem is „két hazát adott végzetem".

– *Mi az ami emberi, írói arculatodat meghatározta? Származásod, neveltetésed? Eszményeid?*

– Kálvinista nevelésű ember vagyok, ezt a szabadelvű szellemet máig megtartottam. A tiltakozás hajlamát is . . . Én gyermekkoromban mindig olyan városokban éltem, ahol nemcsak magyarok laktak, hanem szerbek és németek is, vagy románok. Fölötte álltam a vallásnak és a nemzetiségnek. Topánfalván például a katolikus papnak minisztráltam, de a református pap Verespatakról lovon járt át hozzánk hittanórát tartani, és zsoltárokat énekelni. Eljártunk a román családokhoz is . . .

– *Mit jelentett neked Pécs? Az induló írónak?*

– Nagyon sokat. 1915–21-ig éltem Pécsett. Ott érettségiztem . . . Pécsen ismerkedtem meg a nyomdafesték illatával. Alig nőttem ki a rövidnadrágból, már lapot szerkesztettem, és megjelentek az első verseim. Pécs mély kultúrája, a mediterrán levegő, bizonyos szellemi oltást adott belém. Pécs akkor már egyöntetűen magyar volt, ez is hatott rám, bár furcsának találtam. Pécsen ismerkedtem meg a munkásmozgalommal. A szerb megszállás alatt Pécs egész munkássága sztrájkba lépett, követelve, hogy magyar maradjon a város. Ez a mozgalom nem volt sovén és nacionalista. Tiszta érzések. Csak ragaszkodás a hazához, néphez.

– *Az emberi élet eseményei nem egyenrangúak. Vannak fontos, sorsfordító történések . . . Mi volt életed nagy fordulata?*

– A nagy fordulat az volt, amikor tizenkét évre átkerültem Újvidékre. Akkor költészetemben teljesen megújultam. Tudatosan avantgardista költészetet műveltem. Életem másik nagy fordulata 1933-ban következett be, amikor visszaköltöztem Magyarországra.

– *Mit gondolsz, mi az életünk értelme?*

– Könnyen tudok válaszolni. Elsősorban a munka. Vagy mondjam azt, hogy a szerelem? Az csak húszéves korban érvényes. Az életnek az a munka ad értelmet, amit az ember szeret. Ha megtalálod azt a munkát, amit érdemes csinálni. Az ilyen munka orvosság is, gyógyír a sebekre. Az ember csalódásaiért is kárpótlást ad. Én egyébként a fizikai munkát váltogatom a szellemivel. Nagyon szeretek fát vágni. Ha csak lehet, favágással kezdem a napot.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Szoktam . . . Visszatérő álmaim most már nincsenek. De 1955-ben, amikor hazajöttem, nem egyszer a feleségem rázott fel álmomból, mert kiabáltam. De ez már elmúlt . . . Nagyritkán, ha visszatér. Néha visszaálmodom magamat Bácskába, fiatal vagyok, utazok, lapot alapítok, szervezek . . .

– *Elégedett ember vagy?*

– Én örökké elégedetlen vagyok, de a csendes elégedetlenek fajtájából. Nem háborgok, és igyekszem úgy megcsinálni munkáimat, hogy elégedett legyek . . . De ezt soha nem sikerült igazán elérni.

– *Vagyonod van?*

– Van egy írógépem, feleségem, kutyám és az a ház . . . Bár ez az utóbbi sokszor inkább teher.

– *Anyagi gondjaid vannak?*

– Nincsenek anyagi gondjaim, de rengeteget dolgozom . . .

– *Melyik a kedvenc ételed és italod?*

– Az italra könnyen válaszolok. Kedvelem a dalmát vörösbort, s itthon a szekszárdit, villányit, s legújabban a kunbajai kékfrankost. A dalmát vörösbor persze más, talán fanyarabb. A hegyek kopársága és a kövek forrósága is bent van. Az ételek közül a rácos pontyot és a roston sült dalmát halakat szeretem.

– *Nélkülöztél, vagy szenvedtél a háború alatt?*

– Nem mondhatnám . . . Pécsre utaztam a kellő időben. Pécsen, amíg Pest felé meg nem nyílt az út, minden volt, túró, tejfel, hús . . . 1944 novemberében az érdi házunk körül nagyon bizonytalanná vált a helyzet. Ágyútűz, németek, nyilasok. Kihajtották a lakosságot a Duna-partra. Lövészárkot kellett ásni . . . Amikor az oroszok Kiskőszegnél átkeltek a Dunán, azt mondtam a feleségemnek: „Gyerünk Pécsre, az a város idáig még minden háborút megúszott." – November 27-én az utolsó pécsi vonatra felszálltunk a Keletiben. Körben dörögtek az ágyúk, s a lövedékek vörösre festették az eget. Keserves utazás volt. 28-án Bicsérden megállt a vonat. Úgy hírlett, Pécsen már bent vannak az oroszok. De még nem voltak bent. Gyalog indultunk el Bicsérdről . . . Az országútra nem mertünk felmenni, mert ott a németek özönlöttek nyugat felé . . . Az árokparton és a sáros szántások szélén bukdácsoltunk. Az eső is megeredt. Amikor a város határába érkeztünk, dél volt és mi hallottuk, hogy odabent szólnak harangok . . . Az utcákon egyébként kísérteties csend volt. Sehol senki. Csak német utóvédeket láttunk. Délután három órakor beérkeztünk a Rákóczi útra. Akkor már körben dörögtek az ágyúk, s az utcán aknák robbantak. A pincében megtaláltuk a családot. 29-én reggel bent voltak az oroszok. Kimentem az utcára, megszólítottam egy katonát. Cigarettával kínáltam, aztán elbeszélgettünk. Három hét múlva már az Új Dunántúlt szerkesztettem.

– *Hetven éves leszel szeptemberben . . . A hetven év során voltál életveszélyben?*

– Voltam . . . Az ember legtöbbször észre sem veszi, hogy életveszélyben van, csak utólag. De akkor aztán kénytelen észrevenni. A legveszélyesebb helyzetbe 1945 márciusában jutottam, amikor a németek megindították a nagy ellentámadásukat, s Pécset kezdték kiüríteni az oroszok. Az Új Dunántúl felelős szerkesztője voltam. Ha akkor a németekkel visszajönnek a nyilasok, minket keresnek legelőször. A méreg ott volt a zsebemben. Elhatároztam, ha a németek betörnek Pécsre, beveszem a mérget . . . Aztán ugye 1950-ben sem tudtam, hogy tizenöt évet kapok, vagy halálra ítélnek . . .

– *Van valamilyen tárgy vagy egyéb érték, amit szeretnél megkapni?*

– Pillanatnyilag egy festmény . . . Most éppen a Műcsarnokban látható Kanyovics Milan szerb festőművész kiállítása. Van ott egy festmény, a címe: Kuruc harcos. Ezt szeretném megkapni. Ha megkapnám, ezt a képet tenném Milorad Jankovič szerb regényíró könyvének a címlapjára, amit egyébként én fordítok. De ez a népek barátságát is szimbolizáló kép a Jószomszédság Könyvtárában is méltó helyre kerülne.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Kinek nincsenek? Szenvedélyesen szeretek jó műveket fordítani.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Ünnpet . . .? Hát a karácsony, mert az a szeretet ünnepe . . . Egyébként mindenki az ünnepeken végzi a legkedvesebb munkáját. Tudod mikor tudtam az ünnepet átérezni? Amikor 1920-ban, vagy 21-ben május elsejét ünnepeltük . . . Az egész munkásság felvonult . . . Fel a Tettyére . . . Én a menet közepén

haladtam, és néztem, hogy a vörös csillag hogyan emelkedik, lüktet a tömeg élén felfelé. Akkor az milyen szép volt... Most öregségemben munkával ünnepelek.

– *Ha lehetne, lemondanál valamelyik tulajdonságodról?*

– Nagyon nehéz kérdés... Most legutóbb megjelent egy versem az Élet és Irodalomban. Így kezdődik: „Nem hagy el, nem hagy el, engem a szerelem..." Hát én szívesen lemondanék erről.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem hiszem, hogy vannak. Tudok én mást mondani? Sajnálom őket, ha vannak – mondja Csuka Zoltán, aztán rágyújt és nagyot nevet. Hömpölygő, nekiszabaduló a nevetése. Mélyről jön, őszinte. Örül az életnek. Jó egészségének, nyugalmának. Örül a házának, feleségének, kis birodalmának. Olyan formán nevet, mint a színészek közül Pécsi Sándor... Életerős nevetése van, sok regiszterrel, sok tartalékkal... Az ember állandóan érzi, hogy ez a hetven éves Csuka Zoltán még sokkal nagyobbat is tudna nevetni. S bizony mondom meg is teszi... Majd váratlanul... Nyilván a kertben áll majd, talán a kedvenc diófája közelében, s akkor aztán nekiereszti a hangját, s Érdliget fái, zöldet, hatalmasat lobbannak. Talán még a fővárosba is behallatszik ez a nevetés, s kis zavar támad a hivatalokban. Történik valami...

– *A közéleti szerepléssel hogyan vagy?* – faggatom tovább a költőt.

– Az egész irodalmi munkásságom közéleti szereplés. A versírás éppen úgy, mint a fordítás. Tanácstag is voltam itt Érden, de aztán a betegségemre való hivatkozással lemondtam. Mások jobban el tudják intézni az ügyeket, mint én... Nekem írni kell, fordítani...

– *Véleményed szerint beszélhetünk írók és írástudók felelősségéről?*

– Beszélhetünk. Minden művéért felel az ember...

– *Úgy értem, hogy az írók vajon felelősek az embertársaikért?*

– Igen... Az egész költészetem ezt jelenti. Felelősek vagyunk az embertársainkért és a jövőért.

– *Az űrkorszakban mi lesz a költészettel? Megtartja a régi rangját?*

– Meg... Nem írnék verset, ha ebben nem hinnék. Igaz, hogy egyre kevesebbet írok. Erre a kérdésre választ ad a legközelebbi verseskötetem címe: Ellentmondás a halálnak. Nem az én egyéni halálomról van szó, az mellékes. Az emberiség sorsára gondolok. Én akkor voltam békeharcos, amikor az nem volt divat, a húszas-harmincas években. A négerek felszabadítását is akkor sürgettem írásaimban, amikor az nem volt divat. Mindez nálam nem divatáramlatoktól függ, hanem az egész életem tartalma.

– *Két világháború után, s a fenyegető harmadik előtt, gondolsz néha az emberiség sorsára, jövőjére?*

– Csak egy-két címet sorolok fel a verseskötéteim közül: 1933: Tűzharang... 1939: Sötét idők árnyékában... A címekben benne van minden. A mostani verseskötetem címe: Ellentmondás a halálnak. Mert ellent kell mondani a halálnak. Ez olyan hagyomány nálunk magyaroknál, hogy aki nem hű ehhez, az nem is magyar költő. „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért..."

– *A délszláv népek szeretetéről is mondhatnál valamit?*

– Nem szerethetem a népemet igazán, ha a szomszédos népeket nem sze-

retem. Ez nemcsak a mi kötelességünk, hanem kölcsönös kötelesség. Ez a véleményem, ez mellett kitartok.

– *Mikor írsz, és hol?*

– Kora reggel. Hat óra előtt fent vagyok. Fizikai munkát végzek először, aztán nyolckor leülök az írógéphez és estig dolgozom. Este olvasok. Rengeteg az olvasnivalóm.

Feláll, a dolgozószoba ajtajára mutat. Nagy íróasztal, szinte rajzasztal áll az ablak közelében. Bőséges fényben fürdenek a tárgyak. Modern bútorok, könyvespolcok, s a falon sok fénykép. Főleg írók a Vajdaságból és Jugoszláviából.

– *Min dolgozol most?*

– A mai szlovén lírát szerkesztem, állítom össze, és egy részét fordítom is az Európa Kiadó számára. A nyers fordításokat mind én csinálom, de műfordítok is. Utána a múltszázadi, szentendrei író, Ignyatovics Jakov memoárját fordítom magyarra. És van egy érdekes tervem. Volt a múlt században Boszniában egy kormányzó. Az osztrák–magyar pénzügyminiszter, Kállay Benjamin, aki megírta a szerb nép történetét. Ivo Andric így szól hozzám nemrég: „Csuka, magának meg kelleni írnia Kállay életét, sokat köszönhet neki Bosznia." A mai Bosznia-Hercegovina élete igazolja, hogy Kállay jót tett az országnak. Ő alapította például Bosznia Nemzeti Múzeumát. Ha lesz időm elutazom Boszniába . . .

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed? Passziód?*

– Én mindig írok és fordítok. Ez a munkám és a passzióm is.

– *Beszéljünk a barátokról és a nőkről. A nők nagyon fontosak.*

Csuka talányosan nevet, aztán megszólal:

– Mindig voltak az életemben nők, akik néha barátok voltak, és voltak barátaim, akik között sok volt a nő. Nagyra becsülöm a nőket. A férfi barátaim közül hadd említsem meg Szenteleky Kornélt, akivel hosszú ideig együtt csináltuk a jugoszláviai magyar irodalmat. Ő, anyai ágon a Kisfaludyakig tudta visszavezetni a családfáját.

Végszóra betoppan egy kálvinista pap. Motorbiciklin érkezik. Kedélyes férfi, irodalmár, és mindemellett Érdparkváros tiszteletese. Megbolydul a ház. Csuka Zoltán felesége megteríti az asztalt. Kolbász, sült hús, hagyma kerül az asztalra. A poharak megtelnek vörösborral. Megtelnek, aztán kiürülnek. A könyvtáros költő a verseiről beszél, a kálvinista pap a békekongresszusról. Kiderül, hogy ott volt, aztán kiderül, hogy Martin Luther King utóda, Ralph Abernathy is ott volt. De nemcsak ott, hanem Érden is. Hatalmas fényképek kerülnek elő. Abernathy megáldja az épülő érdi templomot, megáldja a kálvinista papot, megöleli a kálvinista papot. Abernathy itt, Abernathy ott. A könyvtáros költő újra és újra szóbahozza a verseit, s a Híd legújabb számát, melyben a költemények megjelentek. Csuka Zoltán issza a vörösbort, kínálgatja a sült húst. Nagyokat nevet, bólogat. Élvezi a nagy társaságot. Kint már sötét van. Ég a villany. Eszünk. Újra és újra megbámuljuk a néger papot. A kezét, az arcát, a palástját. Kiderül, hogy a palást az érdi tiszteletes tulajdona. Így is érdekes. Fogy a bor, s a távolsági autóúton az utolsó autóbuszok szuszognak Budapest felé. El kell búcsúznom. Csuka Zoltán az elágazásig kísér. Nevet . . . Nevetése hizlalja a dús lombú érdligeti fákat. Fekete lombok suhognak. Vastag húsú levelek remegnek a szélben.

CSUKA ZOLTÁN

A lázadó város

Részlet a PÉCS FELETT CSILLAG című emlékiratból.

A kilencszázhúszas esztendő első napja éles, jeges északi széllel köszöntött be. Az utcákon behúzott nyakkal, didergősen siettek az emberek, csak úgy futtában kívántak egymásnak boldog új esztendőt s máris tovább szaladtak.

Apámmal, aki zsoltáros székely paraszti család sarja volt, együtt mentünk az újévi istentiszteletre s aztán szorongó szívvel a Munkácsy Mihály utcába, a kicsinyke udvari szobába.

Útközben újságot akartunk venni, de nem kaptunk; aznap kezdődött a nyomdászok sztrájkja, amelyet a vas- és fémmunkásoké követett. Végigsiettünk az elhagyatott utcán és bekopogtunk.

Emmike akkor már holtan feküdt az ágyán, az orvos és halottkém is elment, édesanyja a koporsót várta, amit hamarosan hoztak is. Az ágy fejénél feszület állt, mellette gyertyák lobogtak.

Két nap múlva temették, ugyanolyan fagyos, szeles időben, mint amilyen újév napja volt. Az iskolában még karácsonyi szünet, a városban sztrájk, lap nem jelent meg, iskolatársai nem tudtak a halálesetről s így csak nagyon kevesen követték a koporsót, amelynek élén a katolikus pap és a kántor sietett. Már alkonyodott, a város fölött a hegyen gyulladoztak a fények, amikor gyalog visszasiettünk a városba. Fülemben még sokáig ott csilingelt a temetői lélekharang szava.

Az élet pedig ment tovább, mintha mi sem történt volna. Mikor az iskola újból megkezdődött, már diáktársaim is tudták, milyen bánat ért, sőt a tanárok is; hosszú hetekig békén hagytak, egyik sem feleltetett.

Én sokáig a koporsóról énekeltem, amely Szent Mihály lován komoran úszott tova a kora téli alkonyatban, aztán eltűnt a sírgödör mélyén; a „meghalt menüettről", amely nem is oly rég, s mégis oly távol muzsikált a gyertyafényes estben, mert nem volt villany és álmodoztam a kicsi társról, aki oly gyorsan hátatfordított ennek a világnak. De az örökké vidám, ifjú diáktársak közt, a tanulás, a lapszerkesztés, az önképzőkör gondjaiban és a forrongó világban, amely nap-nap után új szenzációkat hozott, a nagy seb hónapról hónapra gyorsan hegedt.

Az új, avantgarde magyar irodalommal már előbb is találkoztam s igen nagy hatással volt rám Kassák Lajos stílusforradalma, a Bécsből hozzánk érkező MA és a magyar lapok. Már 1920 februárjában megjelent Pécsett egy aktivista folyóirat, az „1920", s maga a cím is meghökkentő volt. Haraszti Sándor szerkesztette, akire még a reáliskolából emlékeztem, amint roppant határozott és fölényeskedő hangon ágált a folyosókon. Én, a „negyedikes", az alsós, legalább olyan nagy tisztelettel néztem fel rá, mint Kodolányi János barátunk lobogó sörényére, amely a tízpercekben végighullámzott a széles folyosón. Voltaképpen másra sem emlékszem, csak erre a költői hajra, s alatta a vézna test fö-

lött lámpásként ragyogó, lángban égő szemekre. A kisdiákok utána fordultak és tisztelettel suttogták: költő! Kodolányi aztán jó darabig eltűnt az életemből, én más iskolába mentem, ő pedig Székesfehérvárra, ahol a forradalmi időkben állítólag az „iskoladirektórium" elnöke lett.

„Epatez le bourgeois". Valóban csak úgy áradt a megrökönyödést keltő új stílus az „1920" hasábjairól, s nem tagadom, engem is lázba hozott, noha expresszionista szabad verseket csak jóval később kezdtem írni, már a Krónika hasábjain, majd 1922-ben újvidéki folyóiratomban, az ÚT-ban. Még most is jól emlékszem Haraszti Sándor beköszöntő cikkére az első számban: „Kopogunk a koporsókon". Kissé mesterkéltek és eltúlzottak voltak ezek az expresszionista sorok, s még ma, ötven év távolából is annak látom őket. Ugyan kit ne hökkentettek volna meg akkoriban az ilyen mondatok: „Mi jöttünk régi hidakon át a Tegnap börtönéből szabadultan és a piramisok alól, a katakombák vesztőiből kiszökött tempónk testvértelen erőnket szívünket, telitorkú örömzsoltárral kiparittyázta a meztelen mezőkre" . . . Fel is kavarták Pécs irodalmi közvéleményét s nem maradtak hatás nélkül.

Ebben az évben lettem szerelmes a francia irodalomba és – főként – Párizsba; ebben, bevallom nagy része volt francia–magyar szakos tanáromnak, Fehér Sándornak. Tudtam, hogy Anatole France és más francia írók műveit fordítja, s főleg akkor nőtt nagyot a szememben, amikor egy könyvkereskedés kirakatában megpillantottam egyik fordítását, a „Nyársforgató Jakab meséit". Fehér Sándornál tapasztaltam először a tanár nemesen egyszerű közvetlenségét; nem úgy beszélt velem, mint diákkal, hanem mint jóbaráttal, nyoma sem volt benne a fensőbbséges leereszkedésnek. Azok között volt, akik (mint Doktor Sándor, Ember János tanfelügyelő, Bodnár Zsigmond, Polácsi János stb.) rendszeresen előadásokat tartottak a *Munkásiskolában*, s még hozzá, mai nyelven szólva, „társadalmi munkában", de egy nagy különbséggel: az uralkodó hatalom ellenére, tehát tántorithatatlan meggyőződésből.

Mert ebben az évben már bátorság kellett ahhoz, hogy az úgynevezett értelmiségiek közül bárki is a munkásság ügye mellett kitartson, annál is inkább, mert a polgári osztályban népszerűtlenség járt érte, hiszen a hazaárulás gyanújával, sőt vádjával is szembe kellett néznie. Amíg ugyanis alig félév előtt a polgárság szinte természetesnek tartotta, hogy a megszállókkal fraternizáljon és a megszállás további fenntartását kérje tőlük, addig most a szerb megszállók vezetői (Svetozar Rajić alispán, Čolakantić városparancsnok) a maguk nacionalista szempontjából közeledtek a munkássághoz, amely tiltakozott az ellen, hogy a fehérterror urai ebbe a városba is bejöjjenek, ami kétségkívül a Tanácsköztársaságban résztvett munkásság elleni hadjáratot indította volna el. Ezt persze a polgárság nem nézte jószemmel: amit szabad Jupiternek . . . Másfél évvel később el is következett a bosszúállás korszaka.

Amikor február végén a pécsi lapok részletesen beszámoltak Somogyi és Bacsó meggyilkolásáról, nemcsak a munkásság, hanem a szabadelvű polgárság is elkeseredetten tiltakozott az iszonyt keltő gaztett ellen. Hatalmas néptömeg vonult fel erre a gyűlésre, amelyet a megszálló hatóság a saját taktikai szempontjaiból, természetesen szívesen engedélyezett. A gyűlés főszónoka Doktor Sándor volt, aki azt hangoztatta, hogy azok az álkeresztények, akik a krisztusi tanok mögé bújva cselekszik gaztetteiket, ma is szívesen megfeszítenék Krisztust, ha megjelennék köztük. Nem sokkal később Nendtvich Andor polgármester „jóakaratú" felhívására, hogy a szocialisták „korszerű" programot adjanak a pártnak, a Munkás így válaszolt: „A mi programunk, ha reformra szorul, sem-

mi esetre sem lehet olyan, amely jobbra kanyarodást jelent, hanem csak olyan, amely balra mutat... Álszocialisták, papiroselvtársak nem evickélhetnek a mi légkörünkben". A gyűléseken pedig Lenint éltették és Hajdu Gyula hazatérését követelték, ami természetesen a megszállóknak sem tetszhetett.

Így hát érettségi után szemtől-szembe kerültem az élettel, s az akkori körülmények között nem is gondolhattam arra, hogy valahová főiskolára vagy egyetemre iratkozzam; az élet feladataival szembenézni és gyakorlati munkát végezni, ez volt az én első szemeszterem. Amint már az iskolában bevezettem magamnak a „polytechnikai oktatást" és kapálni mentem, vagy söröskocsit kísértem, most olyan életformát kellett választanom, amely elsősorban kenyeret, megélhetést nyújt, viszont ugyanakkor folytatnom kellett a tanulást. Arra egy percig se gondoltam, hogy valamiféle „hivatalba" menjek írnoknak vagy más effélének; ehelyett lapot indítok, kiadom első verseskönyvemet és meséskönyvemet, ugyanakkor pedig olyan szakmát keresek, ami megélhetést biztosít. Mert azzal már akkor tisztában voltam, hogy irodalomból megélni aligha tudok, de újságírónak sem akartam menni, ez egyáltalán nem vonzott. Fehér Sándor már az iskolaév befejezése után foglalkozott a gondolattal, hogy kivándorol a reménytelennek látszó világból; valahová nyugatra megy. Ezt az érettségi banketten bizalmasan meg is mondta nekem.

A villamosvasút dolgozói között volt néhány jóbarátom, akik felhívták figyelmemet arra, hogy a keresztényszocialistákkal egyre élesedő harc miatt szívesen vesznek fel a villamoshoz olyanokat, akik szocialisták, én pedig az egész iskolával együtt már egy év előtt beiratkoztam a pártba, később pedig a kommunista ifjúmunkások szervezetébe. Így aztán ősz felé behívót kaptam kocsivezetői próbaszolgálatra, hogy levizsgázzam. Vagy egy hónapig kaptam gyakorlati és elméleti oktatást, s vezettem villamost, természetesen egy tapasztalt kocsivezető irányításával, aztán vizsgát tettem. Most már csak a végleges alkalmazásra kellett várnom, ami elég sokáig húzódott, s csak az után léptem munkába, amikor a városvezetés a munkásság embereinek kezébe került.

Másik tervem könnyebben ment. Már diákkoromban, amikor a DIÁK-ot és főleg amikor az ÚJ DIÁK-ot szerkesztettem, bizonyos gyakorlatot szereztem a lapszervezésben is, így hát elhatároztam, hogy kiadom első verseskönyvemet. A Taizs nyomdától kaptam árajánlatot. Összeállítottam a kötetet, aztán elvittem Fehér Sándorhoz, nézze át (mai kifejezéssel „lektorálja"), s írjon előszót hozzá. Fehér már útra készülődött, s úgy láttam, bizonyos meghatottsággal fogadott. Azt mondta, hagyjam nála az anyagot, majd átnézi és megírja a bevezetőt. Nem telt bele egy hét, a bevezető és a versek kézirata nálam volt, nyomdába lehetett adni. Sohasem felejtem el Fehér Sándor szemét, amely olyan közelről nézett rám, mint addig még soha. Nem láttam abban a szemben mást, csak bánatot és szeretetet. S meghökkentem, hogy egy férfi szemét ilyen mély árkok vehetik körül. Hiszen egészen fiatal lehetett az az ember, nem lehetett több harmincöt-negyven évesnél, s én szinte megrendültem: a csalódások milyen mély redői futnak végig a homlokán és a szája körül.

Mikor elváltunk egymástól, kezet fogott velem, aztán homlokon csókolt és egyszerű, keresetlen szavakkal kívánt az életben minden jót. Soha többé nem láttam.

*

Harminc esztendővel később, egy zimankós télvégi éjszakán egy nagyon öreg, nagyon megviselt és csonttá soványodott, de szénfekete szemű és fekete

hajú férfi cellájába kísértek cellatársnak. Egy hónapot töltöttünk együtt; volt időnk megismerkedni egymással. Elmondotta, hogy *Simon Mózesnek* hívják, beregszászi ügyvéd, majd két évtizeden át a csehszlovákiai kommunista párt képviselője volt a prágai parlamentben. Előzőleg pedig, a Tanácsköztársaság idején, Kaposvárott töltött be igen fontos funkciót; ott ismerkedett meg pécsiekkel, Hajdu Gyulával és Haraszti Sándorral is. Mikor a német fasiszták Csehszlovákiát lerohanták, szinte az utolsó pillanatban sikerült repülőgépen elmenekülnie; előbb Hollandiába, majd Londonba ment, később pedig New Yorkba, ahol a magyar nyelvű kommunista lap szerkesztőségében dolgozott. Sokat mesélt feleségéről, Editről (akit úgy hívtak, mint az én feleségemet) s ez is közelebb hozott bennünket. Hatvannégy éves volt akkor Mózsi, de olyan szerelemmel beszélt asszonyáról, hogy az egy húsz évesnek is becsületére vált volna, s én akkor döbbentem rá (amivel jóval később Kassák öregkori szerelmi költészete is lenyűgözött), hogy a hatvanéves ember is ifjúi hevülettel szerethet – ha igazán szeret.

Egykori New York-i magyar barátairól is sokat beszélt, köztük egy White nevű textilesről, aki valamikor vidéki tanár volt Magyarországon. S miközben leírta ezt a White nevű férfit, hirtelen gyanú támadt bennem, hogy ezt a „vidéki tanárt" én is ismerem. Megkérdeztem:

– Nem Pécsett tanárkodott valamikor ez a te White barátod?

– De igen. Honnan tudod?

– Francia–magyar szakos tanárom volt. Ezen kívül ő írta első verseskönyvem bevezetőjét. Akkor Fehér Sándornak hívták. Még most is emlékszem a befejező sorokra. Jól megtanultam:

„Csuka Zoltán, miért jöttél hozzám? Miért akartad, hogy a te tavaszi nekivirulásodat én lendítsem az emberek közé? Tudhatnád, hogy az ilyen magamfajta, nyárvégi ember nagyon tudja már, hogy miben fogsz csalódni, mennyi hivésed, vágyad, haragod fog fáradt mosolygásba keseredni . . .

Féltenélek, óvnálak, de tudom: hiába. Hát csak ereszd neki a szárnyadat, neki a magasnak, úgyis mindegy: te azok közül való vagy, akik nagyon megütik magukat."

*

Minél inkább növekedett a fehérterror Magyarországon, annál több emigráns újságíró tűnt fel Pécs utcáin; ha jól emlékszem, már a húszas esztendő végén kapott menedékjogot többek között *dr. Hesslein* József, *Pázmány* Zoltán, *Páll* Tamás, aki Temesvárról került Pestre, majd onnan Kassán át Pécsre. Jórészükkel már érettségi után megismerkedtem, életemben azonban *Kondor Regős* László játszott nagyobb szerepet, akivel egy éven át szerkesztettem a havonta (és ami fő: rendszeresen) megjelenő irodalmi folyóiratot, a *Krónikát.*

Kondor Regős mögött ekkor már „nagy irodalmi múlt" volt, hiszen Pestről tért haza Pécsett lakó édesanyjához; versei a HÉT-ben és más folyóiratokban jelentek meg; Raith Tivadar volt akkori eszményképe, sok verset közölt tőle az októberben induló Krónikában. Csak természetes, hogy az iskolapadból alighogy kikerült ifjú ember ugyancsak felnézett Kondor Regősre, akiről Kodolányi János azt írta a Süllyedő világban, hogy költői tehetsége tudatában mindig magasra emelt fejjel járkált Pécs utcáin, nagyon csinos, szép fiatalember volt: Apolló. Könnyedén lebegő verseit mindig a Parnasszus étheri magasságában írta, a négy éves világégés befejezése után is csak ilyenféleképpen ágált a háború ellen:

„Kék derüre zöld boru,
mindig, mindig háboru . . ."

Ebben az évben alakult meg a Művészkör, amelynek tagjai a Royal kávéházban tanyáztak és szőtték terveiket Pécs kialakuló művészi életéről; megalapították a Művészházat, amely a Széchenyi tér egyik házának földszintjén talált otthonra, az ún. „Klozimozi" egykori helyiségében (ma cukrászda van benne), ahol egyik modern kiállítás a másikat érte. A festők közül *Molnár Farkas* és *Stefán Henrik* állt közel hozzám. Ezen a nyáron végre beköltözhettünk a rácvárosi szőlőből és a Petrezselyem utcában kaptunk két nagyobb és egy kisebb szobás lakást. Ezek közül a legnagyobban, egy tágas, világos sarokszobában rendezte be műtermét a két festőművész, s ezzel egyszerre én is belecsöppentem a művészélet kellős közepébe. Akkor jöttem rá, hogy az olajfesték szaga ugyanolyan mámorító lehet, akárcsak a nyomda illata, amely négy évtizedig kísérte életemet.

Pécs szellemi élete egyre jobban fellendült. A Dunántúlon, Pécsi Naplón és Munkáson kívül hamarosan a Hír is megjelent, a keresztényszocialista Pécsi Est (Perr Viktor lapja), később pedig a Baranyai Magyar Újság, melyet Hesslein József dr. szerkesztett, néhány budapesti emigráns közreműködésével; ez a lap már kimondottan a megszálló hatalom érdekeit képviselte. Ezenkívül több bulvárlap is az utcára került (Császár Géza és Fekete Tivadar lapjai). Ez valóságos sajtóáradatot jelentett az akkor még aránylag kis városban, hiszen Pécs akkori lélekszáma fele annyi sem volt, mint az 1945 utáni, lassanként nagyvárosi jelleget öltő megyei székhelyé.

Ennyi újság, hetilap, folyóirat (itt természetesen a jelentéktelenebbeket meg sem említettem) modernebb lapterjesztést és megfelelő reklámintézmény létesítését is megkövetelte, s ezekben a hónapokban ismerkedtem meg *Schmolka* Somával, aki Budapestről csöppent hozzánk, és szakember volt ezen a téren. Hórihorgas, szikár, rokonszenves és értelmes arcú férfi volt, szerette az irodalmat, s nem az üzlet, hanem az irodalompártolás kedvéért vállalta a Krónika kiadását, valamint első verseskönyvem, majd nem sokkal később meséskönyvem megjelentetését és terjesztését. Az Apáca utcában volt a székhelye, s oda mentem el Kondor Regős Lászlóval, hogy megismerkedjem vele. A Krónika emblémáját Molnár Farkas rajzolta, ez az expresszionista ízű fiú-akt ékeskedett az egy évig megjelenő folyóirat címlapján. Meséskönyvem, a *„Mese az orgonakirályfiról és más mesék"*, már a Részvény-nyomda akkori értelemben korszerűen felszerelt üzemében készült s én órákhosszat elnéztem Molnár Farkast, amint kőre rajzolta a színes illusztrációkat. Pécs már akkor élenjárt nyomdatechnika tekintetében, s hogy ez mennyire így volt, csak akkor győződtem meg, amikor egy évvel később Újvidékre vetődtem emigrációba; ott akkor még sem szedőgépet, sem körforgógépet nem találtam a nyomdákban. Legfeljebb a szerbek *„Zastava"* című napilapjának nyomdájában volt szedőgép, de rotációs sehol.

Schmolka Soma nagy buzgalommal igyekezett a Krónikát és könyveinket terjeszteni, s noha honoráriumot alig kaptunk, a nyomdaszámlákkal nem voltak gondjaink, s ez az akkori viszonyok között sokat jelentett.

Mialatt irodalmi és képzőművészeti téren avantgardista mozgalmak forradalmasították a várost, ennek a nagy és lázas hevületnek Pécs társadalmi forradalma adta meg a kellő alapot és hátteret. A demarkációs vonalon túl a fehérterror egyre jobban tombolt, s ez elkeserítette a munkásságot, amely csaknem teljes egészében baloldali érzelmű volt és nem tudta elfelejteni a vérbe fojtott

proletárforradalmat. A Pécsi Nemzeti Színház fennállásának huszonötödik évfordulójára készült, ugyanakkor azonban a színészek, az idény bezárása előtt nyílt levélben fordultak a bérletesekhez: mivel az elmúlt szezonban az egyre növekvő drágaság miatt négyszer kellett a belépőjegy-árakat emelni, viszont a bérletárak nem emelkedtek, önkéntesen fizessenek utólag bizonyos összeget, mert a mutatkozó deficitet a színészeken akarják bevasalni. Nyíltan kimondják: éhezés előtt állnak. Ugyanez volt a helyzet a munkabérek terén is, az időnként felemelt bérek nem tudtak lépést tartani a drágasággal.

A munkásság körében erős mozgalom indult, hogy hívják haza olaszországi emigrációjából *Hajdu* Gyulát. Erről azonban a szerb megszálló hatóság hallani sem akart, mert a pécsi munkások közszeretetben álló vezetője a Tanácsköztársaság idején a szerb hatóságok kijátszásával ment át Kaposvárra és állt a forradalom élére.

Júniusban híre jött, hogy *Linder* Bélát, aki előzőleg Pécsett is járt, Zomborban letartóztatták és Újvidékre kísérték, nemsokára azonban megtudtuk, hogy ismét szabadlábra helyezték. Végül is július 31-én Rajić kormánybiztos engedélyezte a volt Nemzeti Tanács visszaállítását, s ez volt az első lépés arra, hogy Pécs város élére új törvényhatósági bizottságot válasszanak, mert a régi mandátuma lejárt.

A pécsi burzsoázia látta, hogy ezzel a város a munkásság kezére kerülhet, ezért *Zichy* Gyula megyéspüspök vezetésével küldöttséget menesztettek a kormánybiztoshoz és tiltakoztak a lépés ellen. De hiábavaló volt minden erőfeszítésük, mert augusztus 8-ra népgyűlést engedélyeztek, és ott, mintegy húszezer ember előtt elsőnek Doktor Sándor szólalt fel. Doktor Sándor visszautasította a burzsoázia vádját, hogy a munkásság hűtlenné akarna válni hazájához. „A mi hazánk nem Horthy országa . . . A mi hazánk nem ismer elnyomást, nem ismer urat és szolgát . . ." – mondotta. Tolmácsolta az olasz szocialisták és Hajdu Gyula üdvözletét, mire a népgyűlés lelkesen éltette Hajdut és követelte, hogy engedjék haza. A megszállás kezdetén a Nemzeti Tanács kezében volt itt a hatalom, a város vezetősége pedig hűséget esküdött neki. Ez alól senki fel nem mentette.

Polácsi János elítélte a megyéspüspök vezette küldöttség tevékenységét s azt hangoztatta, hogy a Nemzeti Tanács, mint jogutód, törvényesen írja ki a választásokat. Hock János bejelentette, hogy a bányászok lelkesen csatlakoznak az indítványhoz. A népgyűlés megválasztotta az új Nemzeti Tanácsot, amelyben 34 szocialista, 15 polgári radikális és 3 pártonkívüli foglalt helyet.

Jellemző, hogy a Pécsi Napló, amely mint a liberális polgárság lapja mindeddig a munkásság mellett állt, most rendkívül tartózkodóan viselkedett, s már nem mert a munkásság óhaja mellett állást foglalni.

Most már gyorsan peregtek az események. Szeptember első napjaiban megtartották a választásokat, amely a munkásság elsöprő győzelmét hozta. Szeptember 6-án az újonnan megválaszott törvényhatósági bizottság megtartotta első ülését, amelyen Linder Béla volt hadügyminisztert választották meg polgármesternek (Linder baranyai családból származott), Dettre János szegedi ügyvédet pedig főjegyzővé, de utóbbi nem érkezett meg Szabadkáról, ahol emigrációban volt és a Bácsmegyei Naplót szerkesztette.

Szeptember 23-án beiktatták Pécs város új vezetőségét hivatalába, ami ellen a jelenlévő Nendtvich Andor addigi polgármester óvást emelt azzal, hogy a választást nem tartja törvényesnek és hivatala átadását megtagadja. Drámai jelenet következett ezután. A határrendőrség főnöke felszólította, hogy kövesse,

mire Nendtvich sápadtan válaszolt: „A megszálló fegyveres hatalomnak kényszerből engedelmeskedem."

Még aznap délben átkísérték Sásdra.

Ezzel Pécs város és a megszállt Baranya életében új fejezet kezdődött: harc az ellen, hogy a fehérterror hatalma bevonulhasson a város területére.

Nem sokkal később Budapesten a magyar parlament megszavazta a botbüntetést.

*

A kép, amely ezekből a mozgalmas hónapokból majd ötven év mélységéből is az élmény fehér izzásával él bennem, kétségtelenül Hajdu Gyula hazaérkezése volt. Mint említettem, a pécsi munkásság részéről mozgalom indult, hogy a megszálló hatóságok engedjék haza olaszországi emigrációjából Hajdu Gyulát, akinek személye egyedüli garancia lehet arra, hogy az ellentétes hatalmak birkózásában a munkásság valóban megtalálja azt az utat, amely a felemelkedéshez vezethet és példaszerű tisztasággal ragyoghat majd az utókor előtt. Mert a magyarországi emigránsok között kétségtelenül olyanok is akadtak, akik hajlamosok voltak a kalandorpolitikára s rövidlátásukban nem vették észre, hogy amikor a Horthy-rendszert megtagadták, ugyanakkor egy másik munkáselnyomó rendszer zsákmánya válhat belőlük, és Magyarország azt az egyetlen, kicsiny, de többségében valóban magyar területet is elveszítheti, amelyet a nagyhatalmak kapitalista ítélkezése a szétszabdalt népnek még meghagyott. Az ítélet elfogultságát pedig csak növelte az, hogy a magyar nép sorsdöntő pillanatában cselekvőleg is az orosz nép forradalma mellé állt. A Magyar Tanácsköztársaság leverése után pedig nem volt kétség, hogy az úri osztály vétkeiért a dolgozó nép egészének kell fizetnie.

Hajdu Gyula a Pécs sorsát eldöntő nagy sztrájk idején, s jó ideig utána is a megszállók foglya volt, s csak azért került társaival együtt szabadlábra, mert azt hitték, hogy készséges báb lesz a kezükben. Mikor azonban a magyar proletariátus forradalma megkezdődött, Hajdu a megszállók éberségét kijátszva, átjutott a demarkációs vonalon s azon a poszton állott, amelyen lelkiismerete parancsszavára hallgatva, állnia kellett. A tanulság után nehezen szánták rá magukat, hogy Pécsre visszaengedjék, annál is inkább, mert a kommunisták pártja egyre erősödött Jugoszláviában. Most azonban az erők újabb játéka taktikus sakkhúzást diktált, s végül is Rajić kormánybiztos és a szerb kormány beleegyezett Hajdu hazatérésébe.

A pécsi munkásság alig néhány nappal Hajdu hazatérése előtt már tudta, hogy Belgrádba érkezett s hamarosan itthon lesz. S aznap futótűzként terjedt el a hír, hogy este, az eszéki vonattal érkezik.

A pécsi szocialisták pártja, a szakszervezetek s a baloldali polgárság nagyrésze már a koraesti órákban gyülekezett a főpályaudvar előtt, hogy Hajdu Gyulát fogadja. Én is ott voltam az ifjúmunkások soraiban és izgatottan vártam, mikor fut be a vonat az állomásra. A főpályaudvar előtt felsorakoztak a bányászok, egyik akna bányászcsoportja a másik mellett, kezükben égő Davy-lámpákkal. A lámpasor végestelen végig ott csillogott a széles sugárúton, amelyet odafönn a Zsolnay-szobor masszív tömege zárt be. Láttam már fáklyásmenetet, de egyik sem volt olyan megrendítő hatással rám, mint a bányalámpásoknak ez a csillogó füzére. Négyezer bányászlámpa sorakozott egymás mellett, s ez valóban lélekemelő látványt nyújtott.

Mikor a vonat berobogott az állomásra, a szabolcsi bányászok zenekara rázendített a jól ismert forradalmi dalra:

„A proletár áldozata vér,
Rúgják, hogyha enni kér . . .”

„Mint valóságos népvándorlás, özönlöttek az emberek ezen az estén a pályaudvar felé – írta a Munkás augusztus 28-i számában –, ahol *Pécs* József mondott üdvözlő beszédet, amire Hajdu Gyula köszöntötte a pécsi munkásokat és bányászokat, akikkel testvérként összenőtt a nehéz küzdelmekben eltöltött hosszú évek során . . .”

Fél évszázad távolából persze már nem emlékszem Hajdu beszédére, de egyre igen: Hajdu Gyula a szónoklás nagymestere volt, de szavai soha olyan közvetlenül gyújtó hatást nem gyakoroltak, mint ezen az estén, emigrációból való visszatérésének perceiben. Még ma is látom karcsú alakját, s ahogy a szavakat kísérő kéz mint láng lobogott fölötte. A tömeg nem oszlott szét, ujjongva özönlött utána, végig a hosszú Indóház utcán, a Rákóczi úton s alig akarták elengedni, hogy végül édesanyja ölelő karjaiba fogadhassa.

Ez az este már eldöntötte a pécsi választásokat; másképp nem is végződhettek, mint a munkásság teljes győzelmével.

Mit láthattam szinte gyerekfejjel én abból a nagy politikai kavargásból, ami akkor Pécset körülvette? Legfeljebb azt, hogy az uralkodó osztályok érdekellentétei ütköznek meg egymással, s mindegyik a dolgozó tömegek lelkesedését akarja felhasználni, hogy saját malmára hajtsa a vizet, de mindezt tisztán megfogalmazni aligha tudtam volna. Csak azt láttam, hogy olyan tiszta jellemek és egyéniségek mellett, mint Doktor Sándor, Hajdu Gyula, avagy tanáraim közül Fehér Sándor, eléggé kétes egyéniségek is nyüzsögtek a sajtóban, mint a cinikus Császár Géza, a tehetséges, de velejéig romlott Fekete Tivadar, Lenkei Henrik, a gyanús életű festőművész stb. Dobrovics Petárt nem ismertem, legfeljebb expresszionista képeit, s tudtam, hogy szerb, de az ő szerepének ideje akkor még nem jött el.

A megszálló hatalom persze csak taktikából engedte haza Hajdu Gyulát, akiről már tapasztalatból tudták, hogy nem alkuszik, de alig került a város vezetése új kezekbe, máris megtalálták azokat a kétes jellemű elemeket, akiknek segítségével megkísérelték a párt egységét megbontani és így keresztülvinni azt a szándékukat, hogy ha lehet, mégiscsak annektálják ezt a területet. Császár Géza jellemét megismertem már akkor, amikor cinikus mosollyal beszélt egyszer verseimről, de még inkább, amikor lapjában a címoldalon megjelent a kárörvendő jelmondat: *„Lassú víz pártot mos!”* Nem is nagyon leplezgették, hogy szeretnék a munkásság egységét megbontani. A pártvezetőség hiába kérte a megszálló hatóságot, biztosítsa végre a dolgozók jobb ellátását, ismerje el a tőkések nagyobb megadóztatásának jogosságát, adjanak segítséget a lakásínség megoldásához, – falra hányt borsó volt minden. Végül is december 19-én a pártvezetőség kiáltványt bocsátott ki, amelyben nyíltan feltárta az egyre súlyosbodó helyzet okait, s végül leszögezte:

„A helyzet tehát most ez: a közellátás céljára szükséges támogatást a város hatósága a vármegye részéről nélkülözi, programunk megvalósításához szükséges pénzügyi eszközök megteremtését megakadályozzák, a vasutak és egyéb intézmények szabotálásának leküzdéséhez szükséges hatalommal a várost fel nem ruházták, a jugoszláv hatóságok pedig azt nem fékezik. Mivel ezek szerint

a párt, mely csak az elvek rovására tett súlyos engedményekkel vállalkozhatott a város ügyeinek vezetésére, a kilátásba helyezett és remélt támogatás helyett súlyos akadályokra talált, a Magyarország felé kiható nagyobb berendezkedés útján minden erőfeszítés, sürgetés és memorandumozás dacára egyetlen lépéssel előbbre nem jutott, el kellett határoznunk, hogy a város igazgatásának, a párt tekintélye alatt való vezetését továbbra nem vállalhatjuk, a párthoz tartozó bizottsági tagokat felhívjuk, hogy megbízatásukról mondjanak le . . ."

Ugyanakkor a Munkás vezércikkben szögezte le: „. . . A szervezett munkásság megpróbálta a nehéz feladatot becsületesen megoldani. Kezét azonban megkötötték, ezért visszaadta a látszathatalmat . . ."

A válasz nem késett sokáig: Hajdu Gyulát először Belgrádba hívatták, majd visszaküldték Pécsre, ahol útlevelet nyomtak a kezébe és közölték vele, hogy távoznia kell Pécsről és a jugoszláv területről. Ezzel a pécsi munkásság ismét elvesztette azt a vezetőjét, akinek meggyőződésében és jellemében megbízhatott.

Ami ezután történt, az Linder Béláék és a többiek részéről már csak megalkuvás volt a sorssal, s a továbbiak folyamán megfosztotta a mozgalmat a komoly alapoktól. Mi akkor, fiatal fejjel, mindezt még nem láthattuk, hiszen nem is volt betekintésünk a kulisszák mögé. Linderék a december 19-i határozatot nem hajtották végre, sőt néhány héttel később meg is változtatták. A munkások mit tehettek volna mást, összeszorított szájjal vették tudomásul Hajdu újabb kiutasítását, mi pedig, festők, írók, muzsikusok tettük továbbra is dolgunkat, mint a fenyegetően növekvő lavina lábánál játszadozó gyermek.

*

„A halottak gyorsan lovagolnak", s főleg egy olyan ifjú életében, akiben pattanásig feszül az életigenlés, teli van tervekkel, s ezeket a terveket meg is valósítja. Persze a felejtés nem ment könnyen, hiszen az a kicsiny és hétköznapinak látszó tragédia nagy lélekrengést váltott ki belőlem. Nyáron és ősszel is nem egyszer gyalogoltam ki a messzi temetőbe, hogy egy-egy virágszálat tegyek a friss sírra. Halottak napjának előestéjén is lementem, noha csontig metsző északi szél süvített, s csak néhány árva lélek bolyongott a máskor emberektől nyüzsgő temetőben. Mikor a sírnál megálltam, a szél arcomba vágta a jeges esőt, s hamarosan vissza kellett fordulnom, mert úgy éreztem, meggémberednek a tagjaim. Nem volt csoda: akkoriban a pécsiek megismerték a nélkülözést; nem volt elegendő élelmiszer, s a megszállók nem törték magukat, hogy a munkásság gondján enyhítsenek. Az én egészségem is leromlott.

Amikor az esteledő félhomályban hazatértem, a Petrezselyem utcai műteremben a szó szoros értelmében tavaszi derű és meleg fogadott: Molnár Farkas és Stefán a Művészház kiállítására készülődött és új expresszionista képeik megszületését ünnepelték. Emlékszem: még a megnyilazott Szent Sebestyén is szinte derűs mosollyal fogadta testébe a nyilakat, s Fiesola dombján magasba szökkentek az itáliai ciprusok. Molnár Farkas nemrég járt Itáliában s magával hozta a vidám Giovinezza tavaszi dallamát; akkor még nem sejtettük, hogy nem sokkal később már a fasizmus bitorolja a pattogó ritmusokat.

S tavasz a télben; nem sokkal később ismerkedtem meg azzal a másik barna fürtös, s örökké mosolygó szemű lánnyal, aki akkor lépett az életembe, s lett végül is – tizenkét évvel később – a feleségem.

Decemberre kialakult körülöttem a merőben más, új világ, a fiatal festők,

tollforgatók, bohémek pécsi világa. Stefán és Molnár műtermében sűrűn megfordultak az akkori Pécs festői, újságírói, versírói s nyilván így került oda Schuber Rezső is, aki az *„1920"* embereihez tartozott, s legmerészebb ifjúi éveiben nemcsak képzőművészeti kritikákat, hanem verseket is írt; később a Krónikának dolgozott, az *„1920"* ugyanis, nevéhez híven még abban az évben megszűnt. Így vetődött oda ezen a télen Kodolányi János is, aki ekkoriban Vajszlón lakott, de elég sűrűn bejárt Pécsre. Voltaképpen ekkor ismerkedtünk meg.

1920 utolsó hónapjában már én is bejáratos voltam Rezsőék vendégszerető és ártatlanul bohém társaságába, a Papnövelde utcai házba, ahol a lányok szobájában gyülekeztünk össze, amelynek két ablaka az utcára nyílt. S mikor a szomorú emlékű ó-évtől búcsúztunk, az én múltba merengő tekintetem elől már ennek a vidám társaságnak a dalai hessentették el a sötét árnyakat; a zongoránál Ándi ült, a később világgá vándorolt muzsikus; ő kísérte zongorán a Schubert-dalokat, a Die Forelle-t, a Doppelgängert, s a lélek legmélyebb zugait felkutató Loewe-dalokat. A hangulat gyorsan emelkedett s magával ragadott bennünket. Éjfél tájban Ándi már magyar népdalokkal párhuzamosan délbaranyai szerb dalokat is énekelt.

Nem sokkal később keresett fel először Petrezselyem utcai lakásunkon Kodolányi János; verseket hozott a Krónikának. Vagy két évtized múlva, a Süllyedő világban írt lelkes hangon találkozásunkról, arról „a vidám izgalomról, amit csak az ifjúkori barátságok tiszta rajongása tud felvetni". A Papnövelde utcai lányos házról is írt emlékirataiban, ide kívánkozik néhány sora:

„Egy estét együtt töltöttünk . . . Schuberék kis házában. Rezsőn, a két kedves, szép barna lányon, Zoltánon és rajtam kívül Molnár Farkas is ott volt. Keleti stílusban ünnepeltük barátságunkat, s búcsúzásomat Baranyától. A szoba közepén piros kendővel letakart lámpa világított a szőnyegen, köröskörül divánpárnákon tobzódtak a vendégek, a borospoharak és flaskók a földön sorakoztak. Ady-verseket szavaltunk, Schuber a zongorához ült és operát rögtönzött, mi felcsaptunk színészeknek, ágytakarókba, papírsüvegekbe öltöztünk és énekelve rögtönöztük a szerepünket. A lányok játszották a női főszerepeket, Molnár Farkas gitárral szerenádot adott, az ablakpárkány volt az erkély, ott ült az egyik lány, s szívére nyomott kézzel epekedett a gitározó lovagért. Reggel énekelve vonultunk az ébredező kisvárosi utcán, a megyeház előtt silbakoló őrrel szóváltásba keveredtünk, majd üstökösként villant fel agyunkban a forradalmi terv, hogy irodalmi és művészeti társaságot alapítunk Focus névvel, s annak az lesz a különlegessége, hogy névtelenül adja ki a tagok remekműveit, mert nem fontos a név, az egyéni érvényesülés, csak a kollektív munka, az eszme és a haladás a fontos . . ."

Íme, egyetlen gondolatcsöppben a Pécs fölött háborgó eszmei és szellemi tenger, Kodolányi megfogalmazásában.

*

Január elején megérkezett „behívóm" a villamosvasúthoz; végre teljesült az álmom: napi nyolc órai fizikai munkát végezhettem, a többi órám pedig az irodalomé s a folyóiraté lehetett. Akkor már rég Lépes György volt a villanytelep és a villamosvasút legfőbb irányítója és a teljes személyzet átszervezését is végrehajtották; valamennyi dolgozó a szocialista párthoz tartozott, a szocialista szakszervezetnek volt a tagja. Kezdetben ugyan nem a kapcsoló mellé állítottak, hanem kalauztáskát akasztottak a nyakamba, de ez nem sokáig tartott,

s hamarosan villamoskocsit vezettem. Az első napok különös élménye az volt, hogy ha este hazamentem, s az álom környékezett, folyton az alattam visszafelé futó úttestet láttam és ez is mámorító érzés volt. Kora hajnalban keltem és rendszerint öt órától délig dolgoztam, vagy egy órától estig, s így a nap fele az irodalomé, a lapszerkesztésé volt, a másik fele a villamosé. Havonta egyszer szakszervezeti gyűlést tartottunk, amely „beállás" után kezdődött s rendszerint a hajnali órákig tartott. Ma már nem emlékszem, ugyan mit is vitatkoztunk éjszakákon át, annyi azonban bizonyos, hogy nemcsak aprólékos kenyérkérdésekről volt szó, hanem elsősorban a világpolitikáról és Pécs különleges, nyugtalanító helyzetéről. Jól esett, hogy – úgy éreztem – egy sorban lehetek azokkal, akik új világot építenek. Akkor arról álmodoztam, hogy az eljövendő világrendszerben az lesz az eszményi, ha az „értelmiségi" munka eggyéolvad a „fizikaival", s a kommün eljövendő világában minden értelmiségi néhány óra testi munkát is végez.

Az újesztendő első napjaiban déli szél kerekedett s a fagyos Szilveszter után egyszerre elárasztott bennünket a csalóka tavasz; Pécs derűs kék égboltjával amúgy is szereti a mediterrán tájat játszani, s most mintha a szivárvány összes színeit láttuk volna az egyébként nagyon is komor, viharfellegektől terhes időben. Vajon sikerül-e kivárni, hogy odaát, a demarkációs vonalon túl megszűnik a fehérterror és nyugodt örömmel fogadhatjuk a demokratikus magyar köztársaság csapatait?

Az oroszországi események vérmes reményeket keltettek bennünk, az ellenforradalmi Wrangel végleges vereséget szenvedett, s az akkori SHS királyságba menekült mintegy 150 ezer főnyi wrangelistából még Pécsre is jutott elegendő. Az SHS belügyminisztérium menedékjogot adott nekik, ugyanakkor a baranyai terület autonómiájáról tárgyalt Lovászy Mártonnal és Linder Bélával, másrészt egyre erősebben üldözte a szerb és horvát kommunistákat. Pécsett már januárban feltűntek Wrangel hadseregének menekültjei; a Nőegyletben orosz hangversenyt rendeztek, amelyen a város polgári előkelőségei és dámái tüntetően ünnepelték a nagyhercegnői énekesnőt és a tiszti szereplőket. A város látszólag a baloldali munkásság vezetése alatt állt, amit a tőkések úgy igyekeztek ellensúlyozni, hogy egymás után zárták be a nem rentabilis üzemeket. Erre a szocialista párt márciusban nagygyűlést hívott egybe, amely határozati javaslatot hozot: az SHS állam helyezze felügyelet alá a szünetelő üzemeket, s azokat a munkásság vezetésével ismét indítsák meg. Csupa ellentmondás, belső feszültség izzott körülöttünk. Északról és keletről is érkeztek emigránsok, magyarok és wrangelisták; áprilisban egyszerre 370 érkezett ez utóbbiakból, akik otthont, elhelyezkedést kerestek. Odaátról egy napon azt a hírt kaptuk, hogy Budapestre érkezett IV. Károly exkirály; ez persze újabb nyugtalanságot keltett a szerbek körében, de hamarosan lecsillapodtak a kedélyek, mert Horthy erélyes intézkedéseket tett az exkirály távoltartására, aki most már az ő köreit zavarta.

Tavaszodott, s mire a tavasz kibontakozott, verseimben már én is fellazítottam a formát; sokat tanultam az expresszionistáktól, de a szabadversig még nem jutottam el. Volt annyi mértéktartás bennem, hogy nem rugaszkodtam el a múlt éltető talajától, nem téptem el a gyökereket és nem feledkeztem céltalan, üres játékba.

Egyre többet csavarogtunk a Mecseken, amely erdőivel, vadvirágaival és labirintos ösvényeivel várt ránk. Akkor bizony még gyalog zarándokoltunk fel a Misinatetőre vagy a Tubesra, a Dömörkapuhoz, vagy éppenséggel le a Lám-

pásvölgybe s a Mélyvölgy erdeibe. A *Tavasz* ünnepét Patacson ültük meg, egy jegyzőbarátom vendégszerető házában, a *Sistak* közelében (így olvadt magyarba a lőtér német neve). Az ünnepi asztalt és a lányokat virágfüzérrel díszítettük, s tán többet daloltunk, mint beszélgettünk. S közben, persze, szőttük nagy terveinket. A Krónika akkoriban Schmolka barátunk szakszerű terjesztésével Bácska és Bánát városaiba is eljutott, s ma is őrzöm a Pécsi Napló egyik kommünikéjét, amely a lap megjelenésekor így hangzott: *„A megszállt területen és Jugoszláviában megjelenő és kulturális missziót teljesítő Krónika az egyetlen magyar nyelven megjelenő szépirodalmi lap.* S valóban így is volt; ezt akkor tapasztaltam, amikor ez év őszén Újvidékre vetődtem emigrációba. A Holländerféle fatelep tulajdonosának fia (később az ÚT című aktivista folyóirat kiadását segítette) azért vett fel fahordó munkásnak, mert már ismerte a nevemet, amikor pedig a deszkák annyira felmarták a tenyeremet, hogy egyik konzervgyárba léptem be munkásnak, azért kerülhettem a ládarakodástól az adminisztrációba, mert az igazgató fia, Kovács István, aki éppen akkor végezte a gimnáziumot, szintén jól ismerte a Krónikát. Így hát, végeredményben a Krónika is egyik előkészítője volt a később kibontakozó vajdasági magyar irodalomnak.

A villamosvasút és lapszerkesztés így osztozkodott akkori pécsi életemen s a távolból visszapillantva magam is csodálkozom, hogyan jutott időm és energiám minderre, hiszen a villamosvasutak szakszervezetének jegyzője is voltam, s ez is adott néminemű elfoglaltságot. De ott voltam Pécs akkori élénk művészi életének kavargásában s a Művészházban megrendezett expresszionista kiállítás körül (Molnár Farkas, Stefán Henrik, Johann Hugó, Gábor Jenő, Gebauer képeire és nevükre emlékezem) épp úgy tevékenykedtem, mint ahogy a Művészkör áprilisi irodalmi matinéján is résztvettem. Az előadást a Pannonia nagytermében tartottuk, ahogy akkoriban mondták: „zsúfolt ház" előtt. Schuber Rezső a művészet akkori forrongásáról, az expresszionizmusról és konstruktivizmusról beszélt, Kondor Regős László és én verseinkből adtunk elő, s persze ének és zeneszámok is tarkították az előadást.

A „fascista" jelzővel is ebben az időben találkoztam életemben először; a Pécsi Napló egyik áprilisi számában írt „az olasz nép söpredékéről, a fascistákról". (Így!) S érdekes: ez a lap a liberális polgárság lapja volt.

Május közeledett, május elseje, s a pécsi munkásság talán addig még soha olyan nagy lelkesedéssel nem készült a május megünneplésére, mint ebben az évben, amikor számára valóban a „lét vagy nemlét" forgott kockán.

Az a május elseje!

A villamos szakszervezetben épp úgy készültek rá, mint a Művészkörben, a felvonuláson azonban én nem az írók, újságírók és egyéb művészek csoportjában vettem részt, hanem a villamos szakszervezet népes táborában. A reakciós voltukról híres Heppek, Kontrák és egyéb „fehérek" akkor már rég Pesten voltak, s bosszút lihegtek, mi pedig Schneider Károly kocsimester vezetésével gyülekeztünk. Ezen a napon teljes munkaszünet volt Pécsett s a felvonulás idején még villamos sem járt. A munkások szakszervezetenként vonultak s bejöttek Pécsre a bányászok is. Kora hajnalban a városház tornyáról tárogató zengette szét a házak fölött az Internacionálé hangjait, ötkor pedig bányász és munkás zenekarok járták be az utcákat. A Széchenyi téren volt a gyűlés, amelyre az ünnepi szónok, Gyetvai János Bécsből jött le a párt nevében, délután pedig a város különböző pontjairól kígyóztak a menetek a Tettye felé. A menet élén vörös csillag tündökölt, kétfelől vörös zászlók; soha nem felejtem el a látványt, amint a meredeken magasba emelkedő Tettye utca tetején szinte lüktetett az a csillag

és a két zászló mind magasabbra, magasabbra, diadalmasan. A menetben rengeteg zászló, transzparensek, amelyek a világforradalmat éltették és Hajdu Gyula visszatérését követelték.

S aztán odafönn a Tettyén megkezdődött a népünnepély, a tánc, a cigánymuzsika, s késő éjszakáig harsogtak a forradalmi dalok, egybeölelkezve a magyar népdalokkal.

Ebben az időben már nem egyszer kísértett a gondolat: mi lesz, ha a nagyhatalmak mégis úgy döntenek, hogy Baranyát és Pécset már most visszaadják Magyarországnak. De mi makacsul ragaszkodtunk a „világforradalom", a világszabadság gondolatához, amely olyan tündöklő fénnyel ragyogott felénk Petőfi költészetétől egészen Adyig.

Így hát ugyancsak elcsodálkoztam, mikor július elején szolgálatból hazatérve Kodolányi Jánost találtam odahaza kis szobámban, s mellette egy csendes, magábahúzódó, s meglehetősen szótlan lányt, akit még sohasem láttam, s akiről Kodolányi sem szólt eddig semmit.

– Megnősültem – mondta csendesen és nagyon határozottan. – Megyünk Budapestre.

Elámultam. Oda? Az oroszlánbarlangba? Ez lehetetlen.

– Igen – mondja Kodolányi. – Úgy gondoltam, ha menni kell innen, nem Jugoszlávia felé megyek, ahol semmi keresnivalóm, hanem északra. Még mielőtt összeomlik itt ez a kártyavár. Eldöntöttük.

Ezt többes szám első személyben mondta. Elképedve tiltakoztam a gondolat ellen, hogy *oda* menjen, ahol népelnyomás van, de Kodolányi elmagyarázta, hogy neki más a taktikája. Vele ott a kutya sem fog törődni, különben sem vett közvetlen részt a „mozgalomban".

Nem tudtam megérteni, de meghatott bátorsága és becsületessége, ahogy szembeszállt a tiltakozó szülőkkel. Akkor ismertem meg Tildit, aki csendes szótlanságával maga volt a hűség és bátorság megtestesülése, s egy életen, nyomorúságon, küszködéseken át is állhatatosan kitartott a vézna és testileg olyannyira törékeny férfi mellett. Kodolányinak még nagy megpróbáltatásokon kellett átmennie, amíg révbe ért és országos hírű író lett belőle. Akkor egy kicsit nehezteltem rá, azt hittem, elfordul tőlünk, pedig lényegében nem így volt.

Elbúcsúztunk, s csak jó másfél évtized után találkoztunk újra. Tildinek akkor már két szép, nagy gyermeke volt, Kodolányi pedig az IGE, az Írók Gazdasági Egyesületének volt a vezetője.

*

Július 27-én híre érkezett, hogy letétbe helyezték a párizsi külügyminisztériumban az érdekelt hatalmak a trianoni szerződés ratifikált példányait s most már megérett a helyzet arra, hogy a megszálló hatalom a békeszerződés értelmében a pécs–baranyai területet kiürítse. De változatlanul fennmaradt a bizonytalanság, mert megszállók és bábjaik csaknem az utolsó napig letagadták a valóságot a pécsi munkástömegek előtt, s azzal hitegették, hogy kiürítésre egyelőre nem kerül sor. Ők mást szerettek volna.

Az események ámokfutása volt az utolsó hat hét, a legvérmesebb reménykedést a kétségbeesett csüggedés váltotta fel, s ez készítette elő az utolsó napok kalandos és szinte tragikomikus befejezését. Valóban a megdöbbenés, félelem, elkeseredés és harag érzelmei kavarogtak a lelkekben, s az indulat felülkerekedett a józan észen. Július utolsó napján odaát Jugoszláviában feloszlatják

a kommunista pártot, merényletet követnek el a régens ellen. Augusztus elején Pasics Nikola miniszterelnök még fogadja Linder Bélát s a lapok azt jelentik, hogy belgrádi kormánykörökben a megszállt területek kiürítéséről semmit sem tudnak. Augusztus 11-én Pécsre érkezik Gosseth ezredes. Háromszáz tagú munkásküldöttség keresi fel, amelynek kijelenti, hogy megnyugtathatja a munkásságot: kiürítés esetén nem lesz bántódása. Ugyanakkor a város „hölgyei" is felkeresik és virággal ajándékozzák meg. Aztán leállnak az összes üzemek, a nép az utcára tódul, felvonulnak s így tiltakoznak az ellenforradalom csapatainak bevonulása ellen. Egy héttel a kiürítés előtt a szerb főispáni hivatal közli, hogy „ a kiürítési híreknek nincs hiteles alapjuk . . . s erre vonatkozólag a főispáni hivatalhoz semmiféle jelentés sem érkezett". Sőt, ezekben a napokban érkezik Pécsre a jugoszláv pénzügyminiszter egy delegációja, hogy a jugoszláv pénz oly régóta várt bevezetésének ügyét rendezze. Kilencedikén már Rajnić alispán és Linder Béla is megkapják az értesítést a kiürítésről, de erről a nyilvánossággal egy szót sem közöltek. Augusztus 14-én a pécs–baranyai terület megkezdi szakszervezeti kongresszusát, amely tiltakozik, hogy Pécset és Baranyát kiürítsék mindaddig, „amíg Magyarországon a mai Horthy-rezsimet egy, az októberi forradalom vívmányainak megfelelő . . . demokratikus rezsim fel nem váltja."

S ebbe a Kongresszusba kapcsolódott bele az a nagy népgyűlés, amely az egész város dolgozó népét megmozgatta, s amelyen a pécsvidéki bányászság is részt vett. A népgyűlés tiltakozik a kiürítés ellen. Linder Béla lép a városháza erkélyére és kijelenti: „Ha ide bejönnek Horthyék, elpusztulnak a bányák, a gyönyörű gyárak, megsemmisül a város, romhalmaz lesz minden"; Gosseth ezredes, akinek hivatala a városházán volt, az egész népgyűlés szemeláttára autójába ül és elhajtat: a tömeg tüntet ellene.

Aztán Pázmány Zoltán jelenik meg a városháza erkélyén, az emigráns újságíró és szavaival fehér izzásig szítja a tömeg elkeseredését: „Nemcsak a mi kis hitvány életünkről van szó . . . Egy letiport országról és annak rabláncra vert népéről, amely innen, tőlünk várja a felszabadulását . . ."

De vajon ez a talpalatnyi föld az, ahol megvetheti lábát a proletariátus és megdöntheti a magyar burzsoázia uralmát, amely mögött ott állnak a győztes nyugati hatalmak, a kisantant?

S megint új, meglepő jelenet: az erkélyen magas, szálas, sasorrú, fekete hajú férfi jelenik meg, akit a tömeg nem ismer, legfeljebb az értelmiségiek és műbarátok. Szájról szájra száll a neve: *Dobrovics Petár*, (a már akkor jónevű festőművész), aki a hatos ezred zendülésében is részt vett.

„Csak fegyverrel vehetik el tőlünk ezt a területet!" – dörögte. – „Hatvanezer sokác és ötvenezer munkás élete forog kockán; erről a földről van szó, ahol születtünk, ahol élni akarunk!"

S egy újabb fordulattal:

„Kijelentem: innen proklamáljuk a baranyai magyar–szerb köztársaságot. Elhatározásunkról értesítjük a belgrádi kormányt és kérjük jóváhagyását. Esküt teszünk, hogy ezt a földet utolsó csepp vérünkig védelmezzük!"

Mikor született meg benne a gondolat? Már előbb, vagy elragadta a szangvinikus hév, a művész indulata?

A lelkesedésnek és a szónoki szavaknak megvannak a saját belső törvényeik. Tízezer ember emeli fel a kezét, tízezer ember ismétli az eskü szövegét: „. . . Életünket, vérünket, testünket-lelkünket, mindenünket áldozzuk a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságért . . ."

Utána a tömeg egy része felvonult a megyeháza elé, ahol Rajić alispán biz-

tatgatta őket, hogy az eseményekről futárral értesíti a kormányt, de kérte: tartózkodjanak a kilengésektől és őrizzék meg a rendet és nyugalmat.

A szakszervezetek kongresszusa délután három órakor folytatta tanácskozásait, melyeket délelőtt a népgyűlés miatt félbeszakított. Az elnöklést most Dobrović Petár vette ás és hangoztatta: „ne legyen többé jobb és baloldal, a jelenlegi küzdelem egységet követel, mert egyforma mindannyiunk sorsa". Azt is bejelentette, hogy küldöttség élén sürgősen Belgrádba utazik, ahol a kormány vezetőivel tárgyal a kikiáltott köztársaság elismeréséről, s a dobrovoljácok segítségével fegyvert is fog szerezni. A többi felszólaló is hangsúlyozta, hogy a frakciózásnak most meg kell szűnnie. Az intézőbizottság nyomban kiáltványt fogalmazott meg, amelyet magyar, szerb és német nyelven kiplakátoztak és röplapokon is terjesztettek. A kiáltványban a „Baranya–bajai szerb–magyar köztársaság intézőbizottsága" tiltakozik az ellen, hogy a területet kiürítsék s a polgárokhoz, munkásokhoz és földművelő parasztokhoz fordul: a népek önrendelkezési joga alapján vegye kezébe sorsának intézését. Az októberi forradalom demokratikus néptörvényei szellemében sürgősen végrehajtják a földosztást, s a földet a dolgozó parasztság kezébe adják.

Az intézőbizottság még aznap este teljes számban felkereste Gosseth angol ezredest, az antant pécsi missziójának vezetőjét, s miután Dobrović Petár vázolta az okokat, amelyek Pécs népét a köztársaság kikiáltására késztették, angol nyelvű memorandumot nyújtott át, amelyben megismételték kívánságukat s hangsúlyozták, hogy nem engedik ideplántálni a magyar ellenforradalom borzalmait, s nem hisznek a „megnyugtatásnak", hogy nem lesz bosszúállás. Arra az esetre pedig, ha a magyar csapatok mégis bevonulnának, „fegyverrel, szerszámmal, puszta kézzel, minden erejükkel ellenállnak, a bányákat felrobbantják és az üzemeket tönkreteszik". Az ezredes válaszáról a Munkás másnapi számában ezt írta: „Gosseth ezredes kiijelentette, hogy mint katonának, nem lehet feladata a politika, mégis igyekezett megnyugtatni a küldöttséget, hogy az atrocitások ellen a munkásságot meg fogják védeni. Jelezte, hogy egy 50–60 személyes névsor van a kezében, amit a magyar kormánytól kapott, s amelyen azok a személyek szerepelnek, akiknek a kiürítés esetén ajánlatos lesz a területet elhagyniuk. A bizottság által bejelentettek továbbítását ígérte."

Ezt követte az estére hirdetett újabb népgyűlés, amelyen a Munkás közlése szerint mintegy huszonötezer ember vett részt.

Így peregtek le filmszerű gyorsasággal egyetlen nap eseményei. Az egész város izzó katlanhoz hasonlított. A következő napon ugyanilyen népgyűlések zajlottak le Mohácson, Szigetváron, Siklóson, Barcson és Baján.

Elrepült a nagy kő, ki tudja, hol áll meg.

S másnap reggel a Munkás címlapján öles betűkkel állt a lesújtó cím: *Elvégeztetett!* A Pécsi Napló pedig bejelentette: „Az antant határozatára az SHS állam végrehajtja Pécs és a megszállt területek kiürítését. Gosseth ezredes külön kérésére negyvennyolc órával elhalasztották a kiürítést, hogy a menekülők időt nyerjenek. Utolsó haladék volt ez."

A Pécsi Napló vasárnapi, augusztus 21-i számának ez volt a főcíme:

„Értesülésünk szerint hétfőn délután 5 órakor bevonul a magyar hadsereg zöme!"

Ezt a hírt azonban én már Hercegszőlősön olvastam, ahol Szőlősy M., volt patacsi jegyző látott vendégül.

*

Mintha csak gúnyolódott volna a természet, a hét egyik éjszakája szebb volt a másiknál, nyugalmasabb, csendesebb és igézetesebb, mint valaha. Este még egyszer felkaptatott a kis társaság a Tettye-sík alá, a hajdani függőkertekbe, amelyekben valaha talán még Janus Pannonius is elmerenghetett. Fölöttünk balra úgy lebegett a házak fölött a Havihegy fehér kis temploma, akárcsak a telihold az égen, hátunk mögött a Tettyei romok Patkó-íve, s még feljebb a meredek sziklafal, ahonnan még Sopianae épületköveit termelték ki az egykori római ősök. S én búcsúztam Pécstől, mert valami homályos sejtelem azt súgta: hosszú évek fognak elperegni, amíg ismét visszajöhetek (ha egyáltalán visszajöhetek), de ennek az éjszakának a valósága soha többé vissza nem tér.

Aztán elbúcsúztunk egymástól, alig pár óra maradt hajnalig, amikor fel kellett kelnem. A lányok aludni tértek, s én Weininger Ándi társaságában mentem haza. Ő is arról beszélt, amire én gondoltam: a megállíthatatlan és visszatéríthetetlen időről, amely elsuhan, semmibe tűnik, s mindent, de mindent magával ragad.

Pirkadt, amikor felébredtem. Apám már mellettem állt, fekete föllegha jtója a vállán; mindenáron velem akart jönni a határig. Anyám sápadtan és könnyes szemmel kérlelt, ne menjek a bizonytalanságba, ki tudja, mi vár rám, de én makacsul a fejem ráztam: nem, itt nem maradhatok. Aztán felkaptam a hátizsákomat és bugyromat, s kiléptünk a vaskapun.

Velem szemben már derengett, s odafönn az égen, fénylett, ragyogott, tündöklött a hajnali csillag.

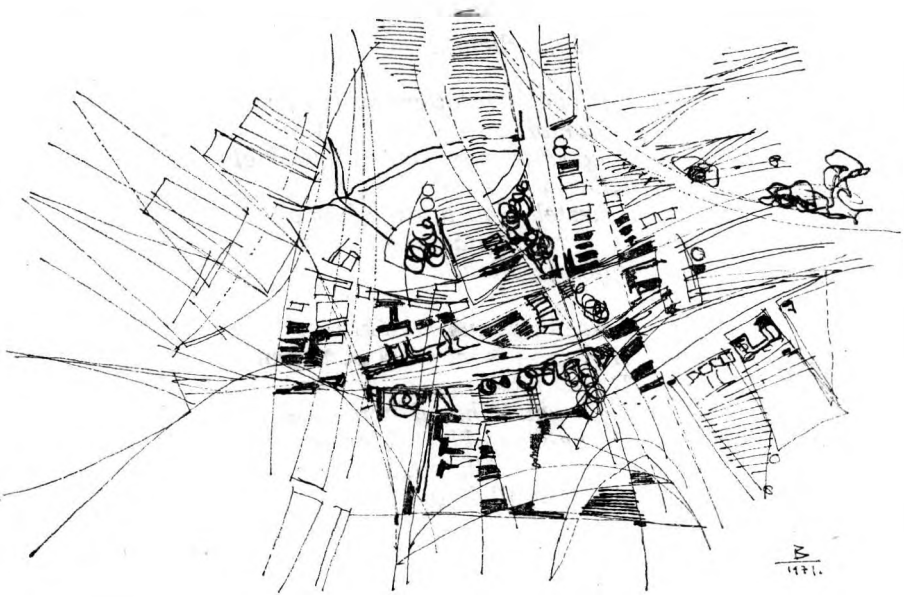

PÁKOLITZ ISTVÁN

Mária éneke

Fűszerszámmal és kenettel
Jöttünk három asszonyember
De a holtnak már hült helye
Csak egy angyalforma gyerek
Ül a kövön kürtjét fújja – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Mit szóljunk három asszonyok
Mégis csak különös dolog
Ez az alig-kamasz gyerek
Emelte föl a sírkövet
Még hárman se bírtuk volna – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

De ha nincs a kriptaboltban
Hová tűnt élve vagy holtan
És a strázsáló katonák
Hanyatt-homlok ki merre lát
Nyomozhat a Prefektura – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Óh én egyszülöttem szólj már
Legalább anyádnak szólnál
Még ránk fogják úgy loptunk el
Kihúztunk kenderkötéllel
S kertek alatt vittünk bújva – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Lassankint már emlékezem
Hogy mit is mondtál pénteken
De azt hittem szegény fiam
Nem gondolhatod komolyan
Vérbe-mocsokba ájulva – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Az lehet hogy istent szültem
De a fiamnak örültem
Bárcsak maradt volna veszteg
Abban mit az apja kezdett
Ott a baltája gyalúja – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Kedves húgom immár nézd el
Nem érem föl asszonyésszel
A kínhalál igazi volt
S feltámadt halottaiból
Ahogy megmondotta vala – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Ijjedezni most már nem kell
Induljunk Jérusálembe
Szárnyaljon a hír szerteszét
Ha újból megfeszítenék
Fölkelne sírjából újra – –
Föltámadott
Alleluja alleluja

Egy kútásóra

A féllábú részeges Kofler
valahogy nemigen rajongott az elméleti dolgokért.

Inkább tapasztalatból tekintette föl
a temérdek világegyetemet.

És nemcsak szélességében,
hanem mélységében is.

Harminchárom dűlőben ásta-fúrta
A jóvizű csordakutakat.

A vizet még véletlenül se itta meg,
de soha nem is prédikálta.

Tudomásul vette, micsoda áldás,
ezért fakasztotta bőven embernek és baromnak.

A végleg beomló kútban
legyen neki könnyű a föld.

1944

Két jancsiszeg
eléggé láthatóan hiányzik
mennybeballagó bakancsomból.

Folthátánfolt pantallómat viszont eltakarja
a jócskán délcegebb újoncra méretezett
és agyusztálásért rimánkodó köpeny.

A mélyebben rejtőzködő hiányokat
nem észleli a strázsamester.

A jancsiszeg pótlása után
nyugodtan elvegyülhetek
a nyugtalan kisvárosi hangyabóly
szentléleknélküli pünkösdjében.

Legénységi állományú egyén
be sem teheti lábát a Kaszinóba.

Kézigránátnyi lelkesedésem sincs
a kincstári munícióból.

Senkinek se tűnik föl
hogy a fegyverletételen is túl vagyok.

Bábel

A nyelvek sokféleségéből adódó
vásári zűrzavar
nagyon hátráltatja a munkát

Emiatt ugyan még fölépíthetnénk
a Tornyot

Az a keserves
hogy olykor mintha nem is akarnánk
megérteni egymást

THIERY ÁRPÁD

Csavargók estéje

A szállodákat már elfoglalták a külföldiek, de messze volt még a nyár. Hiányoztak a gyerekek, a park szélén konzervet bontogató alkalmi turisták, hiányzott a kiránduló motorkerékpárok mindent betöltő, erőszakos berregése, és hiányoztak mohó pillantásukkal a pecsenye színű nyaralók, akik évente két hetet élnek, legfeljebb hármat, de akkor mindent legázolva, fáradhatatlanul.

A szállodasor strandja közelében kis halásztelep volt. A szerszámos bódé előtt kifeszített hálók szárítkoztak, a kátrányos edény mellett egy behorpadt halászcsónak hasalt a homokon. A hálók előtt, ahova a víz áramlása napközben tavaszi gallyakat, nádat, fatörmeléket sodort a túlpart felől – egy férfi ült. A vizet nézte, az érdeklődés legcsekélyebb nyoma nélkül. Durva szövésű fekete vászonnadrágot és vékony talpú bakancsot viselt. Északias mintázatú pulóverének két kinyúlt ujját elöl laza csomóra kötve a hátára terítette. Széles állkapcsú, meleghez-hideghez egyformán edzett arca a pásztorfaragásokra emlékeztetett. Nem volt több harmincöt évesnél, legfeljebb negyven. Külsejéből ítélve lehetett ez is, az is: különcködő szállóvendég, de nyomorult csavargó is, aki a szélcsendben megpihent egy órára, és egy csöppet sem izgatja, hogy a mai éjszakát megint a szabad ég alatt tölti.

Frank a közelben ácsorgott, a szállodák előtt húzódó kavicsos partszegélyen. Ő is a vizet nézte, amely sohase volt hozzá ennyire nyilvánvalóan idegen, mint most. Lehajolt, benyúlt a vízbe, és azt gondolta csalódottan: Tizenhét éves voltam, amikor életemben először láttam ezt a vizet, és úgy képzeltem, bárcsak tenger volna, hogy sohase juthassak a végére, most meg, most meg . . . Máskor végigrohant a parton, be a strandra, messze kiúszott a bójákon túlra, aztán futva vissza a nádas szélén, s amikor már fájni kezdtek a lábai, beült egy kerthelyiségbe, kért valami erős italt és csak ült magában, kerülve a feltűnést.

A háta mögött a frissen nyírt füvön magabiztos, hangoskodó kis csoport haladt el. Italokról vitatkoztak. Frank meg se fordult, ismerte őket: a szálloda folyosóiról, az étteremből, látta őket az autók mellett, a játékteremben, a vízparton – arcukon örökké a gondtalanság ostoba derűjével. A fürdőhely tele volt ilyen alakokkal. Váratlanul és ellenszenvesen bukkantak fel, mindent körülvettek, ami számításba jöhetett, mint a ragadozók: a bazárokat és az úszómedencéket, a szép lányokat és a hírlapárusokat, a pénzváltó helyeket és a part mentén sorban gubbasztó horgászokat. Frank dühös volt: Ha üres volna a zsebük, meg se tudnának mukkanni . . . Összefolyt amit mondtak, majd egy vékony, de ellentmondást nem tűrő hang kinyerített a lármából.

– Annyi fogalmatok sincs hozzá, hogy a grogg az egy téli ital!

Távolodtak, foszlányokra szakadozott a hangjuk.

A pulóveres férfi váratlanul megszólalt.

– Ezeknek aztán jó dolguk lehet – mondta. A szeme sarkából Frankra pillantott.

– Irigyli őket?

– Én? Ugyan miért?

– Tele vannak pénzzel – mondta Frank, és az erdő szélénél eltünedező csoport után nézett. – Mindenhova autókkal száguldoznak, a legfinomabb italokat isszák és a tengerről is úgy beszélnek, mintha mosdótál volna.

A pulóveres gyűrött cigarettákat szedett elő a zsebéből. Kiválasztott egyet, a többit visszadugta.

– Maga talán nem közéjük tartozik? – kérdezte, miközben rágyújtott.

– Én? – lepődött meg Frank. Nem szólt többet. Megcsapta a nyírt fű nyers, zöld szaga. A kertészfiú egész délután dolgozott a nyírógéppel. Frank szerette volna kimondani: mégiscsak érthetetlen és igazságtalanság, hogy a kedvükért újra és újra lekaszabolják a füvet, elkerítik a vizet, a legszebb helyekről távoltartják a kispénzűeket és a halásztelep is nyilván csak azért maradhatott itt a szállodák közelében, hogy kedvükre megbámulhassák – de hallgatott.

– Azt csak tudja, hogy milyenek belül ezek a szállodák? – kérdezte a pulóveres.

Frank elfordult. Csak érezte a csúfolódó, slampos mosolyt, de nem tudott haragudni, sőt megbántva sem érezte magát a mosoly miatt. Egész életében gondosan kerülte a bizalmas ismerkedéseket, inkább udvariatlanul és ostobán hallgatott, mint hogy másokról vagy önmagáról beszéljen. Legfeljebb közömbös dolgokról ejtett néhány szót, s emiatt nemcsak azt gondolták róla, hogy zárkózott, hanem azt is, hogy szófukarsága mögül nagyképűen átnéz az embereken. Most azonban történt valami. Úgy tűnt: egyetlen pillanat az egész, oly váratlan volt és furcsa módon, mintha nem lett volna előtte egy másik pillanat, amely megelőzte az idő múlásának rendje szerint s utána se következett volna semmi.

Frank a zsebébe nyúlt és elővett egy levelet.

A pulóveres szó nélkül elvette a levelet. Nem állt fel. Mielőtt olvasni kezdett, jobban szemügyre vette Frankot. Nyugodtan nézte, mintha az járt volna az eszében, hogy a találkozásuk a sors elrendelése. Frank pedig – bár miközben a pulóveres olvasott, kissé kiszolgáltatottnak érezte magát, a levél egy másik ember kezében kétségessé tehetett mindent, amit eddig a legjobb belátása szerint elhatározott és magára vállalt – többé nem akarta magába zárni a szomorúságát, az őt körülvevő emberekkel és dolgokkal szembeni értetlenségét, a szögletes ügyetlenséget, amellyel a kapcsolatokat és a helyzeteket megérintette, nem akarta magába zárni gyermeteg hiszékenységét, meg-megújuló kudarcait és örökös reménykedéseit. Az érzés egyre erősebb lett benne, mind mélyebbre hatolt s olyan volt, mint egy álom, amikor a valóságot a valószerűtlentől nem lehet elválasztani.

„Megpróbáltam eleget tenni az elhatározásomnak – kezdődött a levél –, csakhogy a szomorúságot nem tudtam száműzni az életemből. Mentségemre szolgáljon, hogy nehéz gyerekkorom volt, amit tetézett a háború és az árvaságom. A lelkem mélyén hobó szerettem volna lenni. Egy időben mindenre kapható is voltam, és volt idő, amikor azért imádkoztam, hogy a bűnös ép bőrrel meneküljön meg. Csak sokkal később tanultam meg az igazság győzelméért izgulni. Noha ma is tudom: az emberek igazsága bonyolultabb, mint azt mi elképzeljük. Később megtanultam azt is, hogy a dolgok fölött gondolkozni kell: mi miért van? Végül megértettem, hogy az ember élete valójában sorozatos lemondásokból áll. Tartósan boldogok nem lehetünk. Ideig-óráig is csak úgy, ha kellő mértékben szomorúak vagyunk. Vagyis kizárásos alapon: minél kevesebbről kell lemondanunk, annál boldogabbnak érezzük magunkat. Elismerem, hogy amit erről tudok, az nem a teljes igazság, csak egy emberi töredéke annak, de a legtöbb, amit megtehettem. A szomorúság nem a legfontosabb az életemben,

de szükségem van rá, és azt is megértettem, hogy nem lehetek más, mint ami vagyok . . ."

Frank, amíg a pulóveres olvasott – látta önmagát: ahogy tegnap reggel a levélírást befejezve ül az asztalnál, nyoma se volt már az írás előtti hangulatnak. Új életet fogok kezdeni, mondta jó hangosan, mintha valaki még lett volna a szobában. Kissé még szédelgett az éjszakai ivászattól, felbontott egy üveg sört, de nem ivott belőle. Letette az asztalra a rádió mellé, amit éppúgy nehéz volt bekapcsolni, mint kikapcsolni, és működés közben gyakran elnémult. Egy ideig fel s alá mászkált a keskeny, hosszú szobában. Megsimogatta az asztalon a kis tárgyakat, egytől egyig a lányhoz kapcsolódtak ezek a tárgyak: az ezüstszürke Ferrari, a kutya, az oroszlán, a torzonborz kozákfej – mintha bátorítást remélt volna a kis tárgyaktól. A falról egy nagyfülű rajz nézett le rá. A rajz egy kis eltéréssel Frankot ábrázolta: nagy fülekkel, széles vigyorral, a könyökén támaszkodva. A lány egy vasárnap délután rajzolta le, a papír szélén ott volt az időpont is: 17 óra 27 sec . . . De most sem a rajz, sem a tárgyak nem adtak reményt és lendületet Franknak, a biztonság érzetét se nagyon, hogy számíthat valamire, amit a sors másoktól megtagadott. Leült az asztalhoz és föltette magának a kérdést: mi a magyarázata szomorúságának? A magányosság egész életében csak jót tett neki, a kudarcok újraedzették és megóvták attól, hogy elbízza magát. A veszélyektől régtől fogva nem félt, a szomorú végű szerelmek pedig mindig csak addig fájtak, míg újra és újra meg nem értette, hogy élhetetlenül viselkedik a nőkkel szemben. És akkor folyamatosan, különösebb töprengés nélkül az életre szóló elhatározások rendíthetetlen biztonságával és könnyűségével írni kezdett.

A pulóveres visszaadta Franknak a levelet. Nem kérdezett, nem szólt. Az arca – úgy tűnt fel – mindenre magyarázatot ad, amit érez és amire gondol. Elismerést és részvétet sugárzott, a ráncos mosoly a szeme körül egy kevés biztatást. A pulóver ujjait kioldotta és belebújt.

– Sebestyén a nevem – mondta végül. – Meghívhatom vacsorára? Itt szálltam meg a közelben.

Az első távoli lámpák fénye hullócsillagként csapódott le a víz tükrére, bogarak zúgása kezdte megtölteni az estét. Sebestyén a kápolna mögött lakott egy terepszínű sátorban. A parton két fehér vasúgy váza hevert ledőlve. Frank a vörösfenyők között gyakori táborozás nyomait fedezte fel. A part vacsora illatú volt és egy kissé áhítatos. A kétszemélyes sátor nyílása a kápolna gótikus ívelésű ablakára nézett. A vaskapu, mely a vasúti töltéssel párhuzamos utcára nyílt és éjjel-nappal nyitva volt, hirtelen megcsikordult. Frank a kápolna oltárát és a sekrestyét magába foglaló épülettől nem látott a kapuhoz. Elég sötét is volt már.

Sebestyén kidugta a fejét a sátorból.

– A kapu nyikorgott? – kérdezte.

– Azt hiszem.

– Akkor a sekrestyés jött meg. Régi ismerősöm, szobatársak voltunk a menhelyen. Abban a zöld faházban lakik, ott a kút mögött – mondta Sebestyén, és miközben egy nagy doboz húsoskonzervet, vöröshagymát, egy tálban hideg sült keszeget, demizsont, turista teafőzőt, egy bögrében éretten illatozó juhtúrót rakott ki a sátor elé; egy olcsó tákolmányra mutatott, amely a kápolnánál is szánalmasabban húzódott meg a telek végében. Elégedett szemlét tartva az ételek fölött, azt mondta még: – Ezek a groggosok nem esznek ennyi minden földi jót, pedig nekik még a bőrük alatt is pénz van.

Hangos zörgéssel csomagolópapírt terített szét a kopott füvön. Látszott, hogy komolyan veszi a vendéglátást. Visszabújt a sátorba, zseblámpájának fénye ide-oda villogott, végül egy zacskóban sót s egy literes fehér üvegben pálinkát hozott elő. Mindent elrendezett a csomagolópapíron, időnként barátsággal és hálásan pillantva Frankra, majd végül, amikor lángra lobbantotta a tüzet, egy viseltes takarót nyújtott oda Franknak.

– Erre üljön, nehogy a ruhája . . .

Sebestyén letelepedett a csomagolópapír másik oldalán, a tenyerével lesimította a papír szélét. Üggyel-bajjal felbontotta a húskonzervet. A bádog felsértette az ujját. Egy ideig bosszúsan szopogatta belőle a vért, aztán beleszagolt a konzervdobozba, a tűz fénye felé fordította, oly közel és olyan sokáig, hogy a zsír olvadozni kezdett. Vékonynak csöppet sem nevezhető szeleteket kanyarított a szikkadt kenyérből. Ezt befejezve a pálinkásüveget Frank kezébe nyomta, ő maga pedig kezdetnek lenyelt egy sült keszeget, majd a bicskája hegyére tűzve a falatokat, jóízű csámcsogással, de nem gusztustalanul – enni kezdett. Frank, bár napok óta rendetlenkedett a gyomra, ivott a pálinkából, evett a keszegből, megint ivott a pálinkából, evett a húsból, aztán másból is, és mind kevesebb lelkifurdalást érzett önmagával szemben, hogy eredetileg úgy szerette volna, ha a mai este az előző nap dolgai fölötti tűnődéssel telik el, elmélyedve és talán megfejtve a dolgok és a feltételezések szövevényeit.

Jó ideig nem szóltak egymáshoz. A lángok imbolygó, néma világításában úgy tűnt: megfoghatatlanok és nem evilágra valók.

– Nagy könnyelműség megváltoztatni azt, amit a sors az emberben elrendelt – csóválta Sebestyén a fejét. – Az amit ott leírt annyi, mintha a lelkét eladta volna az ördögnek.

Frank nem szólt. A levegő egészen lehűlt, megborzongott. A kést üresen forgatta a kezében, és arrafelé bámult a vastagodó estében, amerre a kis halásztanyát lehetett sejteni, ahol Sebestyénnel találkozott.

Nem akarta Sebestyén előtt szépíteni a dolgot.

– Azt gondoltam: a világnak nincs szüksége szomorú emberekre – mondta. – Ha pedig így van, akkor másképpen kell berendezni az életemet. Megpróbáltam. Küzdöttem a szomorúságaim ellen, azonban egy idő után egyre több szomorúsággal kellett megküzdenem. Nem értettem, egyre csak jöttek a szomorúságok, a jelentéktelen semmiségek, amelyek azelőtt fel sem tűntek, most jelentőséget kaptak. Már-már nem tudtam különbséget tenni az anyám halála, vagy egy hajnalig tartó részegség, vagy egy elrontott utazás miatt érzett boszszúság között. Tegnap reggel aztán megírtam azt, amit megírtam.

– Az egyik dolog elvezet a másikhoz – bólintott Sebestyén. Töltött magának a vörösborból, és miközben le nem vette a szemét Frankról, lassú kortyokkal megivott egy bögre bort. Az edényt szájával lefelé a demizson nyakára akasztotta. Merőn nézett Frankra. – Mit fog csinálni azzal, amit arra a papírra írt?

– Semmit. Mit csinálnék? Leírtam, mert úgy éreztem, hogy le kell írni.

– Leírta, aztán idejött ebbe a szép szállodába – mondta Sebestyén keményen, de gúny és keserűség nélkül.

Frank nem válaszolt. Tekintete a tűzbe révedt, a lángokat figyelte, hogyan keskenyednek, görbülnek, rövidülnek, mintha a parázs egyiket a másik után beszippantotta volna. Amikor a szeme égni kezdett, töltött magának a demizsonból. Jól esett neki, hogy vörösbor van benne. Egész életében jó viszonyban volt a vörösborokkal.

Sebestyén fölszeletelt egy fej vöröshagymát, alaposan megsózta, majd a bicskája hegyével szálanként felrakta a megmaradt sült keszegekre. Nagy gonddal csinálta, az arca valósággal megváltozott: eltűnt róla a szigorúság, sajnálkozó lett, mintha elrontott volna valamint. Szerette volna valamilyen formában Frank tudomására hozni, hogy a felismerés nagyságát és lényegét felfogta: mire vannak teremtve ők ketten – távolságokra és küzdelmekre. A keszegekből hármat Frank elé rakott, a többit a tálban hagyta, majd száraz gallyat tördelt, először vékonyabbakat, aztán vastagabbat, és tele tüdővel fújni, élesztgetni kezdte a tüzet.

– Maga még sohase próbált jókedvű lenni? Egyszer se? – kérdezte, amikor végre ropogni kezdett a tűz.

– Megpróbáltam én, de csak részegen sikerült – legyintett Frank. – Azt mondják, részegen egész jópofa vagyok. De józanul? . . .

Sebestyén a tűz fényében vizsgálat alá vette Frank arcát.

– Csakugyan. Most is szomorú.

– Maga sohase szokott szomorú lenni?

– Én csak igazán! Gyerekkoromban kilenc állami nevelőotthonban fordultam meg – mondta Sebestyén. Lecsukta a szemét, felidézve magában a múltat: egy sárga állomásépület körvonalai kezdtek kirajzolódni a fejében, az épület sárga falai világítani kezdtek, a mázsaház előtt falusi asszonyok bújtak ösz-sze, a nevelőszülők. Ő megrángatta a felügyelőnő karját, és azt kérdezte: Melyik ezek közül az enyém? . . . Kinyitotta a szemét, a varázslat megszűnt. Azt mondta Franknak: – Tizenkétszer szöktem meg, de ne higgye, hogy csavargó vagyok. Nem vagyok én csavargó, csak hiszek abban, hogy van egy biztos pont valahol messze a távolságban, ahová nekem el kell jutnom. És akkor azt mondhatom mindenkinek, az egész világnak, hogy elértem, amit akartam.

A csomagolópapír szélén közelebb húzódott, és megragadta Frank karját.

– Látja azokat a héttonnás Skodákat a kápolna mögött? – siklott el tekintete hirtelen a sátor fölött, egészen a fák koronájának a magasságáig, majd kissé lejjebb ereszkedve befúródott a messzeségbe.

Frank kissé fáradtan bámult a fák közé.

– Ott a parton! – suttogta Sebestyén.

– Látom – bólintott Frank komolyan.

– Csakhogy ezek narancssárgák. Nekem pedig égszínkék Skoda kell! Égszínkék! Az pedig állítólag csak Keszthelyen van. Most oda tartok, csak megpihentem egy kicsit . . . – Sebestyén a tenyerével végigsimított az arcán. – Ráadásul ezek a narancssárga Skodák nem is igaziak, mert ha meg akarom őket közelíteni, egyre csak távolodnak tőlem. El, el! . . . Utánuk megyek egészen a partig, ezek meg rá a vízre, mint a kacsák. Én pedig csak állhatok ott a parton, mert úszni sajnos, nem tudok. Ezek az átkozott Skodák meg ott lebegnek a vízen . . .

Frank bűntudattal és egy kis aggodalommal figyelte Sebestyén arcát: rajta volt ebben a percben az egész élete – magányossága, félelmei, értelem után vágyakozó reménykedései . . . Frank tudta már, hogy valamit megmozdított a másikban, egy különösen súlyos tárgy mozgásához hasonlítható ez: csak az első mozdulat ellenőrizhető – csak az a miénk, gondolta Frank, és megértette: nem ura már sem a mozgásnak, sem annak a bizonyos valaminek, amit megmozdított. Sem ő, sem Sebestyén. A bűntudat miatt szeretett volna úgy viselkedni most, mint akik ezután, ha nem ismerhetik is, de a jövőben már mindig számon fogják tartani egymást.

– Évekig a vágóhídon dolgoztam – szólalt meg mély hallgatásából Sebestyén. – Jó helyem volt ott. Kétszer is emelték a fizetésemet, de én egész idő alatt arra készültem, hogy otthagyom őket. Elvégeztem a tanfolyamot, jogosítványt szereztem. Be is ajánlottak egy garázshoz. Hat hónapig dolgoztam ott, de nem találtam rá az égszínkék Skodára. Erre azt mondták a munkaügyin: rájöttek, hogy engem kétszer is kezeltek az ideggyógyintézetben, ilyen múlttal nem kaphatok kocsit, nemhogy égszínkéket... Én az életemben sohase lázadoztam. Ahhoz gyávának éreztem magamat. Nem azért szöktem meg tizenkétszer az intézetből, mert fellázadtam. Én mindig csak vágyakoztam valami után, mert a vágyakozáson túl sohase jutottam. De amikor a garázsban felmondtak a kék színű Skoda miatt, akkor már nem bírtam tovább. Nem tudták kicsavarni a kezemből a bicskát...

Sebestyén hirtelen elhallgatott. Sokáig mozdulatlanul ült, majd anélkül, hogy ügyet vetett volna az étel és az ital maradványaira, köszönés nélkül bemászott a sátorba, fejét a nyíláshoz igazította, és magára húzta a takarót. Úgy tett, mintha gyorsan elaludt volna, valójában pedig türelmetlenül várta, hogy Frank szól végre valamit, s akkor folytatni lehet a beszélgetést, és akkor elmondja majd, hogy egyszer gyerekkorában megkergették a vasutasok. Az ötödik szökése volt, egy időre sikerült eltűnnie az üldözők szeme elől. Kifulladva roskadt le a raktárak árnyékában. A vasutasok álmában ütöttek rajta. Amikor visszavitték, az intézeti nevelő megcsavarta a mellén a kabátot, és ráordított: – A Szózat utolsó két sorát! Hallottad? Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell! Hallottad? Énekelj! Nyisd ki a szádat, rajta! Vagy nincs hangod?...

Frank töprengve ült a tűz mellett. Mostanában, ha magára maradt, legtöbbször az életére gondolt, mint a fiatalságukon túljutott férfiak rendszerint, állandó lelki feszültségekben és érzelmi rövidzárlatokban vergődve, hogy mi akart lenni, mi lehetett volna és mi lett? Mindig attól félt, hogy egyszer elfelejti: milyenek voltak a régi örömök, amikor még a külvárosban élt. Most ez a csavargó formájú ember felébresztette benne mindazt, ami volt, fellobogtatta benne azt az időt, amikor úgy hitte, hogy mindenek fölött áll a hősiesség, és ebből következően az életben mindenhez lesz elég erő és lendület benne. Azt gondolta: elmondhattam volna még ennek a Sebestyénnek, hogy egy fokkal se voltam hanyagabb vagy kisebb képességű, mint a legtöbb, csakhogy én egész életemben a látszat ellenére úgy viselkedtem, mint egy romantikus hős. Makacsul hittem abban, hogy jön majd egy váratlan fordulat, egy új helyzet, ami egycsapásra mindent megold...

A levelet előszedte a zsebéből. Egy darabig nem tudott dönteni, hogy a tűzbe dobja-e vagy sem. Végül visszatette a zsebébe. Feltápászkodott, végignézett sötét, mellényes ruháján, az ing mandzsettájának fehér csíkja szinte világított a kabát ujja körül. Egy pillantást vetett a vörösfenyők alatt álló sátorra: Alszik és égszínkék Skodákról álmodik, gondolta kissé irigykedve. A parazsat el akarta taposni, aztán mégis úgy hagyott mindent, ahogy volt. A fák között elindult a víz felé. Úgy tervezte: sétál egy keveset a parton, aztán visszamegy a szállodába, ahol a hét utolsó három napjára szobát foglalt magának. Ahogy távolodott a sátortól, minden lépés után jobban és jobban megkönnyebbült, mintha egy boldogtalan világból igyekezett volna kifelé. Sebestyén helyett most a lányra gondolt: érzelmek nélkül, tisztán. A taxiban egy szót se szóltak egymáshoz egész úton, pedig nem vesztek össze. Nem értették, hogy miért nem szólnak egymáshoz. Frank a poharat hibáztatta magában. Azon az estén valahogy összetört, váratlanul és értelmetlenül. Babonás félelmében, hogy

előbb-utóbb oka lesz valaminek, leszédült az asztalról. Frank megpróbálta elképzelni, hogy milyen lesz majd az az este, amikor nem áll a kályha mellett és nem várja a kopogást, amely késések nélkül mindig megérkezett egyetlen halk koppanás formájában. Azt akarta mondani a taxiban: nem fogok írni, nem fogok telefonálni, semmit sem teszek, hogy helyrehozzam a dolgokat, és annak ellenére teszek így, hogy az én életemben, ami közöttünk van, nem ismételhető és nem lehet utánozni . . . De nem szólt. Másnap megrendelte a szobát három napra, itt a szállodában.

Sebestyén a sátorból figyelte Frankot. Csak nézte, nézte, ahogy távolodik. Először különös gyöngédséggel, mintha egy gyermek után nézett volna, de amikor Frank kiért a fák lombja alól, és a parton alakját megvilágította a rázúduló kemény fény, mögötte pedig ott csillogott hidegen és fényesen a víz – megborzadt a látványtól. Az arcára kiült a döbbenet és a veszteség miatt érzett keserűség. Ledobta magáról a takarót, kiugrott a sátorból, magával rántva a rögzítő kötelet, átgázolt a csomagolópapíron, az étel és az ital maradékain.

– Várjon meg! Várjon meg engem! – kiáltozott Frank után fájdalmasan.

Frank megállt. Aggodalmasan, rosszat sejtve nézett a fák sűrűjébe, ahonnan esetlenül, bukdácsolva, nagy igyekezettel kalimpált elő Sebestyén. Lihegve állt meg Frank előtt, megfogta a karját, a tekintetét kérlelően ráemelte.

– Ne lépjen rá a vízre – mondta csöndesen.

Frank megütközve nézett rá.

– Nem is akarok.

– De én látom, hogy azt akarja.

– Honnan veszi ezt?

– Látom, hogy mit akar – rándult meg csalódottan Sebestyén arca. – A sátorból figyeltem minden mozdulatát.

– A szállodába akarok menni – mondta Frank. – Késő van már, szeretnék lefeküdni.

– Én tudom, hogy maga a vízre készül – mondta Sebestyén. Emberi méltóságát feladva, sőt elveszítve alázattal állt Frank előtt.

Frank Sebestyén arcára pillantott, és látta, hogy csöndben, férfiatlanul folyik a könnye. Átölelte.

– Mi történt? Mi van magával, ember? – kérdezte gyöngéden, biztatással.

– Hallja, hogy ne lépje a vízre? Az isten szerelmére kérem, hogy ne menjen a vízre! Maradjon itt kint a parton! . . .

Frank, Sebestyént félig átölelve állt a kavicsos partszegélyen. Nem tudta pontosan, hogy mitévő legyen ebben a különös helyzetben. Egy kicsit félt is, aztán a jobb oldalon, a bordái alatt mintha megnyílt volna a bőr, de az is lehet, hogy csak megfeszült. Az oldalában furcsa, gyorsan terjedő melegséget érzett, majd a melegség forróságba csapott át. Először a fejét öntötte el, majd az egész testét. Jól esett neki a levegő hideg áramlása. Ezt még felfogta, aztán a gyöngeség kezdett úrrá lenni rajta.

Sebestyén pedig, akinek egyfolytában hullott a könnye, addig nem húzta ki a bicskát, amíg Frank szorítása ernyedni nem kezdett.

EÖRSI ISTVÁN

A kibúvó

Jóleső elfogódottságot éreztem, amikor dr. X.-szel megérkeztem a Vár egyik dülöngélő utcájába, és a cirádás kapukulcs megfordult a zárban. X.-né kisietett elénk az előszobába. Szőkés varázsú hölgy volt, telt és csodálatosan arányos, férjénél jó öt centiméterrel, nálam fél fejjel magasabb. Ösztönösen is hibát kerestem rajta; a tökéletes szépség elijeszt, mert ártalmára van minden érzés és indulat, melyet esetleg kiválthatnék belőle. Végül meg kellett elégednem azzal, hogy feje súlyos, tömött kontyot kívánna, nem pedig fiúsan rövidre vágott hajat.

– Hadd mutassam be, kedves Eszter, Borsi János filozófust és ideiglenes lakótársunkat, akiről már nem kis rokonszenvvel beszéltem neked. Egyben át is adom, gondjaidra bízom és rendelkezésedre bocsátom, hiszen végzetét senki sem kerülheti el. Én pedig a családi kör ilyen szívvidító kibővülésének örömére elszaladok egy üveg borért, mivel barátunk a maga anakronisztikus módján a célratörő tömény italoknál szívesebben issza a hegy levét.

Hajlamom az elvont gondolkodásra, sajnos közönyössé tett a tárgyak világa iránt; ez a lakás azonban rögtön lenyűgözött. Az egyik szoba végletes modernségével groteszkül és pezsdítőn virított ki az avítt környezetből. Alacsony, élénk bútorok, széles és jókedvű rekamié, bolyhos szőnyeg, a falból szellemesen kikacskaringózó lámpatartók, különféle színű és alakú, házilag készített ernyőkkel, a falakon, szeszélyesen megtervezett nyersfa könyvespolcok e célra kialakított közeiben egy Klee- és egy Kandinszkij-metszet, továbbá Vajdakép, Ámos- és Kondor-rajz. A rekamié fölött, különállóan és beépítetlenül, egy számomra ismeretlen festő kéken álmélkodó műve virult, mely nyilvánvalóan a háziasszonyt ábrázolta. Sárga háttérből szökkent elő ez a kékség, nem lehetett eldönteni, hogy a ruha vagy a test formája áramlik-e olyan megejtően a néző szemébe, a határok meggyőzően egymásba oldódtak, mert minden átlelkesült, ami ehhez a nőhöz tartozott. És mégis: mintha valami hiányzott volna, de nem a részletekben – talán a rész-mozgások feleseltek egymással akaratlanul? Töprengve mentem tovább a másik szobába, mely az előbbivel tudatos ellentétben biedermeier-jellegű volt, majd a konyhába, ahol a bútoroktól a csempékig, az edényekig, sőt a gáztűzhelyig, a frizsiderig és az autógejzirig minden a kék különböző árnyalataiban pompázott; a fürdőszobában viszont minden tárgy zölden virított, különc humorral, csodaszépen.

– És most nyilatkozzék, de őszintén: hogy tetszett a lakásom?

– Bámulatos! Ez a leg . . .

– Illő is, hogy dicsérje – szólt a végszóra belépő doktor. – Feleségem ugyanis szobrásznak készült, de hamar ráébredt arra, hogy szobornak jobban megfelelne, ezért áttért a lakberendezés művészetére. Csakhogy miután férjhezment, teljes joggal úgy találta, hogy egyetlen lakás is végtelen sok feladatot halmoz az igazi tehetségre, aki el tud mélyedni a részletekben, és ezért azóta foglalkozását tekintve ezt a lakást rendezi.

– Menjünk talán be a szobámba – javasolta Eszter. – Ott kényelmesebben járathatsz le a barátod előtt.

– Ez úgysem sikerülhet neki.

– Barátunk ugyanis javíthatatlan romantikus.

– Miért volnék romantikus? – kérdeztem elhamarkodottan.

– Az öngyilkosok többnyire romantikusok: regényt várnak az élettől, s aztán a körülmények vasláncolata kihúzza vonakodó fejüket a homokból.

Kínos csönd támadt. Eszter nyilván tudta, hogy dr. X. engem a kórházban ismert meg, ahová öngyilkossági kísérletem után szállítottak; tudta, hogy nemcsak munkaerőnek költöztem hozzájuk, hanem gyógyulni is; dr. X. szavai mégis mintha fel-nem-robbant gránátot pöccintettek volna közénk.

– Nem vagyok romantikus – morogtam.

– Éppen Ön állítja ezt? – kérdezte rázkódó vállal a doktor. – Ön, aki marxista ihletésű szabadságeszményét marxista börtönökben tárolta?

Eszter nem mutatott meglepetést; tehát ismerte előtörténetemet is: a börtönt, az olajralépett feleséggel, lakástalansággal, hivatás-válsággal tetézett szabadulás utáni tengés-lengésemet, frissen beszerzett szerelmi csalódásomat, mely arra is fényt derített, hogy oktalanul ültem: az időközben felnőtt nemzedék úgy néz rám, mintha más bolygóról keveredtem volna elő. A doktornak igazán nem kellett volna előráncigálnia mindezt, egy poén kedvéért.

– Ennek semmi köze a romantikához.

– Ne szabadkozzék – mondta mosolyogva Eszter. – Mi úgy találjuk, a modernség vargabetűjével vissza kell találni a romantikához, hogy el ne veszítsük a természetes színeket.

– Ki az a „mi"? – kérdeztem botorul.

– Egyik fele ott ül az Ön jobbján – válaszolta a doktor –, a másik felét, aki a többesszámot indokolttá teszi, noha vitatható, hogy rászolgált-e a személyragra is, e zseniális kékség alkotóját, fogadni mernék, még ma este megismeri.

– Elvesztenéd a fogadást. Dénes tegnap, amikor elhozta a képet, azt mondta, hogy nem jelentkezik, amíg el nem készül a Harmónia-sorozat második darabja.

Már javában iszogattunk, amikor megszólalt a csengő. Vézna, hórihorgas fiatalember botorkált be Eszter előtt a kivágódó ajtón. Seszínű haja nem sokkal feje búbja előtt startolt, ám a nyakszirtnél busásan behozta, amit elöl elmulasztott. Borotvát nem ismerő, rózsás arca kerekdeden imbolygott a valószínűtlenül hosszú nyak fölött – arra gondoltam, hogy bármelyik pillanatban letörhet a feje. Néhány lépést tett előre, majd magas, nyújtott hangon így szólt:

– Ne ha . . . ne haragudj, Eszti, hogy visszajöttem . . .

– Hadd mutassam be F. Dénes festőművészt – szólt a házigazda. – Méltóztass helyet foglalni. Hogyhogy vissza?

– Ugyanis dél . . . délelőtt már itt voltam a képért, de nem akarta visszaadni, és most már biztos, igen, biztos (ismét kizárólag Eszternek beszélt), hogy még nincs kész. Vissza kell adnod, csak egy napra, ott az orr körül . . . meg a jobb szemnél is . . . És ott az az okker . . . az okker nem egészen . . .

– Annyi képet csinálhatsz rólam, Dénes, amennyit akarsz, de ezt nem adom vissza. Talán fura, hogy éppen én dicsérem, de gyönyörű. Egy pillanatra sem tudom nélkülözni. Örülök, hogy végre befejezted.

A festő az öngyújtó felé nyúlt, aztán inkább az én poharamat fogta meg, a szájához emelte, de meggondolta magát és ismét letette.

– Azt mondod, befejeztem? De hát egy kép... egy kép nem akkor van kész, amikor nem festik tovább... hanem amikor... amikor lehetetlen tovább festeni... Most látom, nem, hát most látom, hogy az egész arcon... az a matt felület ott... Azt akarod, hogy soha többé ne vegyek ecsetet a kezembe? Én nem tudok... én képtelen vagyok komolyan foglalkozni egy új képpel, míg az előzőt nem oldottam meg egészen...

Hosszú huzavona után megegyeztek abban, hogy Eszter másnap pontosan öt órakor elmegy a portréért, mégpedig velem, hogy én is megismerkedhessem a műteremmel, és Dénes tiltakozhat, ahogyan akar, ha kell, karhatalommal kaparintja meg mását és jogos tulajdonát. A művész tüstént megnyugodott, gyorsan leakasztotta és falnak fordította a képet, majd bemutatkozott nekem. Újabb üvegek kerültek elő, éjfélig mindhármukkal összetegeződtem.

A lakás egyetlen köznapian berendezett helyiségében, a rendelőben tértem nyugovóra. A doktor biztosított róla, hogy itt nem zavarok: amióta folyamatban van a kinevezése, gondolni sem tud a praxisára.

Reggel munkához láttam. Dr. X. egy rakás tavalyi és tavalyelőtti külföldi szaklapot és különlenyomatot készített ki a számomra; első lépésként ki kellett keresnem és jegyzékbe kellett foglalnom az érfallal és különösképpen a lipoproteinekkel foglalkozó közleményeket.

Böngészés közben meghökkenve tapasztaltam, milyen sűrűn és elismerően hivatkoznak dr. X. 1959-ben megjelent francia nyelvű tanulmányára. Ebéd közben beszámoltam erről Eszternek.

– Kálmán zseni – felelte. – Most fogsz csak igazán meglepődni! – Kiszaladt és egy paksaméta levéllel tért vissza.

– Különböző nemzetiségű professzorok írták. Tanácsot kérnek tőle, vitáznak vele, kiegészítik megfigyeléseit, gratulálnak neki. És ez az én őrült férjem egyiküknek sem válaszolt. Tudod, közleménye megjelenése után egy héttel kellett megválnia állásától, és ez nagyon megviselte.

Egy közlékeny ápolónő már a kórházban elárulta, hogy dr. X. egész fiatalon nagy ember volt egy kutatóintézetben, de aztán távoznia kellett, mert „bánata volt". „Ez a szabatos kifejezés", mondta a doktor, amikor puhatolóztam nála, „ámbár én inkább úgy mondanám, hogy egy tavaszon át a saját vérképemen tanulmányoztam az alkohol hatását".

Délután a festő műterme felé ballagva Eszter ismét férjére terelte a szót.

– Azt szokta mondani, boldogabb volnék vele, ha feltalálná és rólam nevezné el az érelmeszesedés ellenszerét. Ez tévedés. Hiú vagyok, de nem azért vonzódom a művészekhez, mert megörökíthetnek; hanem mert szükségem van arra, hogy visszaverhessem mások fényét.

– Kálmánnak is van fénye.

– Hogyne; de ő nem óhajt tükröződni. Nem sejtheted, mit állok ki két hét óta szinte szenvedélyes közönyétől. Pedig mennyire örülök, hogy újra dolgozhat!

Vigasztalni kezdtem, hogy csak látszatból ítél, Kálmán gőgből és szeméremből elfojtja ugyan érzéseit, de nyilván nem tudná nélkülözni őt.

– A nadrágját sem tudná nélkülözni. Amikor Kálmán rámbizonyította, hogy nem lehetek művész, elhatároztam, hogy legalább nyersanyag leszek. Ő azonban csak kelléknek néz.

– Nem érzed magad mellette szépnek?

– Ez csak egyszer fordult elő. Amikor kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy ő is ember.

– Két évvel ezelőtt?

– Igen, amikor ivott és durvább volt, mint a lópokróc, és két éjszakát végigbőgött a szobájában.

Egy újlipótvárosi ház hatodik emeletén, leválasztott egyszobás lakásban élt és dolgozott F. Dénes festőművész. A sarokban keskeny dívány, melyet majdnem átböktek a rugók, itt-ott néhány szék, egy ceruzafeljegyzésekkel elborított fa-asztal, falraerősített deszkán néhány könyv, és mindenütt festékek, ecsetek, tálak, félig telifirkált és telipingált pappendeklik, furnírlemezek, hulladéklécek, vásznak, a gömbölyded csilláron szeszélyesen szétszórt állatfejek, a pucér falakon fák, napok és holdak, tarka összevisszaságban és befejezetlenül, és mind e zűrzavar közepén ott pompázott a festőállványon a kék portré, de uramisten! – milyen állapotban! Az arcot csaknem teljesen lekaparta a művész, a hátteret durván összepöttyözte, és már az alak megejtő kékségébe is belemázolt.

– Mit műveltél, Dénes! – Eszter majdnem sírt. – Ehhez nem volt jogod!

– A helyzet ugyanis . . . a helyzet az, hogy pillanatnyilag nem egészen kivehető . . . grandiózus változásokat tervezek . . . majd meglátod . . . A harmónia . . . nem olyan könnyű az, már Püthagorász is . . . de hát ő csak az arányokban . . . színek nélkül nem megy . . . az arcon is tükröződnie kell a kék valamilyen visszfényének . . . Idenézz, itt . . . Most még csak pacának látod, de később . . . És nem szeretem ott hátul azt a sárgát!

Amíg a töredékek és képtörmelékek számlálhatalan sokaságát szemléltem, ámuldozva egy-egy vonal, színfolt, kontraszt szépségén, megvilágosult előttem e művész tragédiája: attól retteg, hogy túlszép álmai eltorzulnak a festék és a vászon kézzelfogható anyagában. Egyetlen képét sem fogja befejezni.

– Ne szomorkodj, Eszti – mondta, és ügyetlenül megsimogatta a nő haját –, majd meglátod . . . meglátod, milyen gyönyörű lesz.

Eszter köszönés nélkül sarkonfordult, de a festő nem-várt fürgeséggel az ajtónál termett, nekivetette hátát, karját széttárta és oly gyötrődő arccal nézett a szép nőre, mint valami keresztrefeszített. Rövid tárgyalás kezdődött, melynek során Dénes megígérte, hogy nem keresi Esztert, míg kész nincs a képpel, Eszternek viszont addig sem szabad gunyorosan gondolni rá.

Természetesen már másnap – és ettől kezdve naponta két-háromszor – felsírt a telefon: ilyenkor a festő elpanaszolta Eszternek, vagy távollétében nekem, hogy a könyvkiadók csak protekciósokkal illusztráltatnak, a Képzőművészeti Alap csak giccsért ad pénzt, beázott a mennyezete és falfestményei szétrohadnak, válófélben lévő unokanővére két kislányával betoppant hozzá, és már a második (harmadik, negyedik) napja nem hagyja dolgozni. E hívások mögött az az álmatag és megfogalmazatlan remény rejlett, hogy Eszter egyszercsak megszánja és feloldja látogatási tilalmát. Erre azonban nem került sor.

A telefon-korszak mintegy két hétig tartott, és ez a két hét alighanem a boldogság szigete volt életemben; tudatosan használom ezt a kifejezést, noha dr. X. a maga halk és mégis metsző hangján joggal minősítene romantikusnak érte. Élvezettel végeztem „hivatali" munkámat: cikkeket fordítottam és kivonatoltam, sőt még arra is maradt időm, hogy újra foglalkozzam rég-tervezett könyvemnek, az öngyilkossági kísérletem előtt belémrekedt „Cinizmus etikája"-nak előkészítésével. Tételeimet élvezettel magyarázgattam Eszternek hosszú sétáinkon: vannak ugyebár öncsalók és cinikus csalók, de létezik egy magasabbrendű, bölcs cinizmus is, mellyel értékeinket védelmezhetjük. Nem tudom,

milyen eredményeket könyvelhetek el filozófiatanári minőségemben, de azzal mindenesetre elhenceghetek, hogy rábeszéltem Esztert: növessze meg a haját.

A szigetek azonban úgy látszik arra valók, hogy elsüllyedjenek. Péntek este – még egy hete sincs, hihetetlen! – beállított Dénes, hóna alatt egy becsomagolt képpel. Eszter lelkes izgalommal tuszkolta be a szobába, ahol épp a másnapi munkát beszéltem meg a doktorral. Az égimeszelő megállt a szoba közepén, és Eszter hiába próbálta kihúzni hóna alól a műalkotást: könyökével az oldalához szorította, és feje csökönyösen ingott a magasban.

– Meg sem mutatom, Eszti, csukott szemmel festettem . . . az Alapnak, de már későn értem oda . . . holnap majd újra . . . Miért nézel így, giccs, persze, hogy giccs, de hát pénz is kell . . . Hogyan fejezzem be a képedet, meg az egész Harmónia-sorozatot, ha nincs pénzem? A vászon is meg a festék is meg minden pénzbe kerül . . . A kenyér is . . . Ezért kapok hat-nyolc százast . . . Milyen jó lesz akkor újból . . . újból kinyitni a szemem.

Eszter tüntetően elfordult, így emlékeztetve a festőt a megállapodásra. Ez meg csak állt, esetlenül és bénán, hóna alatt a becsomagolt szörnyűséggel.

– Gondolom, nem járok messze az igazságtól – mondta dr. X. –, ha feltételezem, hogy jövetelédel nem a pénzgazdálkodás elszomorító tényére óhajtasz figyelmeztetni.

– Azért jöttem . . . Nézz rám, Eszti, kérlek . . . A kép nagyon szépen halad . . . A háttérben óriási dolgok . . . De az Alap legjobb esetben is csak a jövő hét közepén fizet . . . Figyelsz, Eszti? A lakbért viszont . . . Szóval . . . a harmadik részletet nem tudnátok előlegezni? Ugyanis holnap a legutolsó nap . . . Tulajdonképpen ma lett volna, de a házmester kivételesen hozzájárult, hogy csak holnap . . .

– Az első két részletet azért adtuk egyszerre oda, hogy a lakbért is kifizethesd.

– Igen, csakhogy váratlan kötelezettségek . . . A nővérem a két kislányával . . .

– Feleségem ugyanis négyezer forintot ajánlott fel tíz hónapi részletre ama képért, melynek el-nem-készülte gyászbetűkkel áll majd a jövő művészettörténeteiben – magyarázta X., majd Dénes felé fordult:

– Elmondhatatlan szerencsének tartom, Dinike, hogy kisegíthetlek, de csak ha baráti alapon tehetem, és nem beszélsz közben mindenféle képekről.

– De hiszen a kép valóban szépen alakul . . . már a jövő szerdán . . . nem, kedden . . .

– Örvendetes, de engem nem érdekel. Itt van négyszáz forint, parancsolj, de ezt a pénzt kivételesképpen meg kell keresned. Mivel ez szokatlan érzés lehet a számodra, megnyugtatlak, hogy könnyű munkát kapsz. Csak azt kell utánam mondanod, hogy . . .

– Kálmán! – kiáltotta Eszter, és visszafordult a társaság felé.

– . . . hogy baráti szívességből kéred, mert a kép sohasem lesz kész.

– De hiszen meglesz . . . biztos meglesz . . .

– Akkor még egyszer kifizetem.

– Szóval azt . . .

– Hallgass! – Eszter már majdnem sírt.

– Fájó szívvel meg kell vallanom – szólt dr. X. –, hogy nem érezhetek együtt a jelenlévők pelyhedző humanizmusával. Hazugsággal locsolni a gyöngeségeket, hogy az égig nőjenek – humanizmus, tépdesni a gyökereiket – ke-

gyetlenség, fekélyt csókolgatni – humanizmus, kivágni – könyörtelenség, pártolni a tehetetlenséget – humanizmus, megvetni – szívtelenség.

– Én is élősködök rajtad – mondta Eszter.

– Tagadhatatlan. De ellenszolgáltatásokért. Ki kell engem bírnod a pénzemért. De mit nyújt nekem ez a huligán?

– Nem túl meggyőző hasonlat – szóltam közbe.

– A hasonlóság kísérteties. A huligán sem dolgozik és Dinike is él. Csakhogy a valamire való huligán legalább a saját normáit betartja. Hallottatok a Princ-féle galeriről?

Nem válaszoltunk, de Kálmánt már nem lehetett megállítani.

– E tiszteletreméltó társaságban annyira kivirágoztak a kollektivizmus eszméi, hogy még a nemi életből is kiküszöbölték a rosszemlékű individualizmus csíráit. A nők, az időpontok és a kéglik be vannak osztva, a tarifa két rongy, kültagok négyet fizetnek, a jövedelem a közösségé, mely viszont viseli a nők felruházásának terhét. És az egyik lány mégis felrúgta volna a rendet: nem akart lefeküdni a soros fiúval. Indoka még a ténynél is vérlázítóbb: be-le-sze-re-tett egy másikba. Csak azzal akart, akár sorosan, akár soron kívül. Mit gondolsz, Dinike, mit csináltak vele?

A festő hallgatott.

– Addig lógatták ki a Halászbástyánál a mélység fölött, míg nem jött meg az erkölcsi érzéke. Hat derék közösségi lénynek fél éjszakájába került e lány perverzitása, mondhatnám: szodomita romlottsága. Mit gondolsz, Dinike, nem kellett volna egyszerűen lepottyantani azt a perszónát?

– De hát... ugye csak viccelsz?

– Az irhabundát persze el tudta fogadni. Vagy rákényszerítették?

Szerencsére ebben a pillanatban megszólalt szobámban a telefon. X. kisietett, és amikor két perc múlva visszatért, arcának két mély ráncát szinte betemetette egy váratlan kamaszmosoly.

– Te Arany – mondta Eszternek –, július tizenötödikén, vagyis három nap múlva az Intézetben dolgozom. Szabadkezet kaptam.

Felémfordult és magyarázóan hozzátette:

– Kiderült, hogy a tudományok sikeres műveléséhez önmagában véve nem elegendő valamely professzor ániszának beható ismerete; sem a mértékletes élet.

Ebben a pillanatban rémülten láttam, hogy Dénes szétlöki valószínűtlen karjait, mitől is a kép a földre pottyan, majd odabóklászik kínzójához és átszellemült arccal megöleli:

– De örülök... Kálmánkám, hát ez igazán nagyon... Végre sikerült...

Ám ennek újból arcára tapadt az undor. Lefejtette, vagy inkább letörte magáról a festő ujjait, majd szótlanul kiment. Egy üveg ginnel tért vissza.

Feljajdult a vad és mégis megfoghatatlanul tárgyilagos, csaknem gunyoros zene, és én úgy éreztem: megérkeztem valahová, ahol talán kipakolhatnám cókmókomat. Kálmán ábrándosan a poharába bámult, nyoma sem volt most benne a „szenvedélyes közönynek", Eszter pedig mosolyogva nézte. A fényképészboltok kirakatát idézték eszembe, és ez a gondolattársítás, mivel róluk volt szó, csiklandós örömmel töltött el.

Egyszercsak Dénes dr. X.-re szegezte hunyorgó szemét és a dob dörejébe szivárogatva bicsakló hangját megkérdezte tőle:

– Bocsáss meg, de... már egy idő óta meg akarom... mintha te már nem

is . . . mintha az utóbbi időben . . . mintha te már egyáltalán nem is szeretnél engem . . . Megbántottalak vagy . . .

Mi hárman egymás arcát fürkésztük, hogy jól hallunk-e.

– Bárcsak felbukkanhatna bennem a kósza remény, hogy gúnyolódsz, Dinike.

– Legalább azt áruld el – makacskodott a festő –, csak azt, hogy mivel bántottalak meg?

– A léteddel – dr. X. penge-hangja áthasította a zene rikító függönyét. – Mit kezdhet egy orvos, aki csak alantas testi dolgokban jártas, ötvenöt kiló zörgő árnyékkal? Lehet-e például egy árnyéknak érelmeszesedése? És ha legalább szolid árnyék volnál! De tebeléd naponta vért kell pumpálni, lelket, önbizalmat, lakbért. Mit gondolsz, összehasonlíthatatlan jóságú barátom, kitől vonatik meg mindez?

– Kálmán, kérlek, hagyd abba – mondta Eszter sápadtan. – Gondolj arra, hogy mekkora öröm ért ma.

– Mit gondolsz, piktor, milyen jogcímem marad az élethez, ahhoz, hogy örüljek nélkülözhető, de mégiscsak értelmesnek látszó munkámnak, ha árnyékságod is jogosan imbolyog itt?

– De hiszen – motyogta a szerencsétlen – az embereknek szükségük van . . .

– Soha-el-nem-készülő képekre?

– Kálmán, könyörgök, gyere táncolni, vagy te gyere, Dénes, nem baj, ha ügyetlenkedsz, majd tanítlak . . .

A zene nyúlósan érzelmes régiókba siklott, Dénes félig fölemelkedett, de tekintetét nem bírta levenni kínzójáról, ahogy a nyúl sem tud kiugrani a reflektor fényköréből. Sóhajtva rogyott vissza a székre.

X. felhajtotta a harmadik poharat, majd mintha Dénes már nem is létezne, élénken felénk fordult.

– A mélyen tisztelt társaságnak talán nem kell bizonygatnom, hogy rakoncátlan szellememet sehogysem bírtam felhúzni korunk uralkodó kaptafájára. Abban az egyben azonban maradéktalanul egyetértek a kommunistákkal, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék.

– De hiszen én dolgozom meg gond . . . gondolkozom . . .

A doktor hátradőlt, fojtott nevetés rázta.

– E bejelentésed második kitétele megérdemelné, hogy egy vicclap különkiadásban nyomassa le a téged ismerő exkluzív közönség számára. Ami pedig a munkát illeti: mind a négyen tudjuk, hogy te legfeljebb csak tevékenykedsz, Dinike, egy mihaszna szépségeszmény törmelékeit izzadod ki magadból, és nem is viszed soha többre. Végeredményben nem is létezel, legfeljebb a statisztikai kimutatásokban, barátaid költségvetésében, és gyönyörű hitvesem szánakozó szívében.

Eszter ekkor eltorzult arccal sikoltozni kezdett. Dr. X. olyan kézmozdulatot tett, mintha legyet akarna elhessegetni.

– Ugyan, Eszter, ezzel a műsorszámoddal nem szoktál nyilvánosan fellépni. János, kérlek, vidd magaddal a Kicsi Kapuba, hozzatok valami italt.

Ezzel visszafordult a festőhöz, és közönyösen, a kapatosság minden jele nélkül magyarázni kezdett neki valamit. Az meg szemmel láthatóan elázott már. Duzzadt bébiajka szétnyílt, két sima arcán végigcsorgott a könny.

Alig léptünk ki a mélytengeri atmoszférából a szabad levegőre, Eszter megragadta a vállamat:

– Segíts nekem, Piroskám – kérlelt. Először használta gúnynevemet, mely hajam színéről ragadt rám. – Elkísérlek a vendéglőig, de aztán egyedül menj vissza hozzájuk, én már nem bírom, és próbáld kiragadni a karmai közül.

Hamar hazaértünk, de már senkit sem találtunk otthon. Eszter nagyon izgatott lett; megígértem neki, hogy felkutatom őket.

A kapuban éppen azon tűnődtem, hogy merre vágjak neki az éjszaka gömbjének, amikor felbukkant Kálmán: a Halászbástya felől jött.

– Elkísértem kicsit – magyarázta. – Biztos, ami biztos. Párszáz lépés után majd csak tovább hurcolja a tehetetlenségi nyomaték.

– Mondd, Kálmán, te voltaképpen féltékenységből gyötröd?

Rámbámult: – Attól tartok, kérdésed áthágja a bizalmaságnak azt a határát, melyet ismerőseim tiszteletben szoktak tartani. Egyébként – ha már szóba hoztad – lehet, hogy magasabb szempontból féltékeny voltam rá.

– Voltál?

Megvonta a vállát. Beléptünk a lakásba, és az ajtó résén át láthattuk, hogy Eszter eloltja a villanyt.

– Egy nap alatt több érzelmet és gondoskodást pazarolnak rá, mint például rám egy év alatt.

– Miért, te is igényled?

– Nem igénylem. De megillet.

Reggel ötkor felrikoltott a telefon. Félálomban nyúltam ki érte. Valaki az iránt érdeklődött, hogy járt-e előző este nálunk F. Dénes festőművész.

Fél óra múlva megérkezett a hatóság: két fáradt, alacsony civilnyomozó. Leültünk a városzobában, Eszter fehér pongyolában az ajtónak támaszkodott.

Kálmán előadta, hogy este idehaza iszogattunk, majd amikor Eszter és én leszaladtunk utánpótlásért, Dénesnek mehetnékje támadt. Hányingerre és szédülésre panaszkodott. Lekísérte a kapuig, Dénes továbbment a Halászbástya felé, ő pedig az ellenkező irányba indult meg, kis magányos sétára. Visszafelé jövet a ház előtt találkozott velem. Ha szabad neki is feltennie egy kérdést: miért érdekli ez a hatóságot?

A nyomozók válasz helyett felém fordultak és megkérdezték, hogy ki tudom-e egészíteni az elhangzottakat. Némán nemet intettem. Ekkor dr. X. leplezetlenül rámmosolygott.

– Árulják el végre, mi történt!

– Az történt, elvtársnő – válaszolta az egyik látogató –, hogy ma hajnalban a Halászbástya alatt megtalálták F. Dénes széjjelzúzódott holttestét.

Eszter remegő ajakkal, de könnytelenül vette tudomásul a hírt. Amikor a házigazda kikísérte a nyomozókat, hozzámfutott és suttogva megkérdezte:

– Így volt?

Bólintottam, mert hang nem fért ki a torkomon. Eszter felzokogott, kirohant az ajtón és bezárkózott a fürdőszobába.

Éppen bőröndömet csomagoltam, amikor Kálmán belépett. Távozási szándékom csöppet sem lepte meg, nem is vesztegetett rá szót, hanem rögtön az iránt tudakozódott, hogy miért nem tártam fel az igazságot bűnüldöző szerveink előtt? Nem bírtam válaszolni, így hát sorra vette lehetséges indokaimat: hálából, barátságból jártam el így? Vagy talán feltételes reflexszé rögződött bennem négy év alatt, hogy a hatóságnak mindenképpen lódítani kell? Vagy esetleg ráébredtem arra, hogy őneki, dr. X.-nek nem lehet olyan fontos Dénes és az erkölcsi világrend, hogy kockára tenné érte azt a kézzelfogható eredményekkel kecsegtető munkát, amelyet el kell végeznie?

Felkaptam a fejem. – Hihetek neked? – kérdeztem. – Igen, egyedül ez az érved nyugtathat meg.

– Hit? Megnyugvás? – kérdezte dr. X. – A cinizmus etikusa öncsaláshoz folyamodik?

– Mit akarsz tőlem? – kérdeztem kétségbeesetten.

– Segítek neked gondolkodni. A benned rejlő korpásszívű jogászt megnyugtattam talán, de a lángoló moralistának később feltétlenül eszébe jut, hogy gyilkosság az is, ha feledhetetlen barátunk esetleg burkolt buzdításomra vagy akár hallgatólagos jóváhagyásommal követte el élete egyetlen eltökélt tettét . . .

– És erre mit felelsz?

– Semmit. Ez a feltételezés olyan kósza és bizonyíthatatlan, hogy nem érdemes róla beszélni. Én csak egy tevékeny életformát védtem, színvonaltalan vitában. Most pedig azt szeretném, ha előttem érnének be gyanúid és kételyeid. Nem áll érdekemben, hogy később, amikor már nem tudlak ellenőrizni, a rendőrségre loholj, vagy szevenálokat vacsorázz ismét.

Öt nap óta szövögetem tovább ezt a párbeszédet, idegenek közt, egyedül, kis albérleti szobámban. Vicces, hogy a csalásról meg az öncsalásról meg a cinizmusról akartam írni, és közben lepottyantam a jog és az erkölcs közt tátongó szakadékba. Csak nem azért hallgattam a nyomozók előtt, mert nem akartam megfosztani az emberiséget egyik legtehetségesebb gyógyítójától? De hiszen az ilyen arisztokratikus különbségtétel századunkban több áldozatot szedett magának, mint az érelmeszesedés!

Ha újból altatókat falnék, még az a veszély sem fenyegetne, hogy megmentésem esetén dr. X. osztályán kötnék ki. Ő már kutatóintézetben dolgozik, az emberiség javára.

Tegnap felhívtam Esztert, de amikor meghallottam a hangját, letettem a kagylót. Mit mondhattam volna neki? Hogy költözzön ő is el? Hogy növessze tovább a haját? Hogy sohasem lesz kész a Harmónia-sorozat? Mert nem készül el, kedves Eszter – Dénes ezúttal tökéletes kibúvót talált.

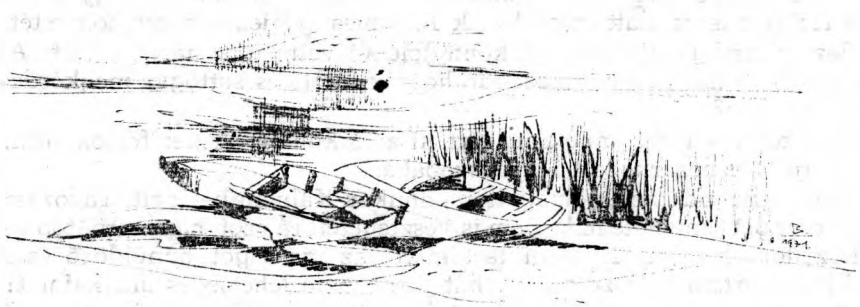

Hétfő

Ahogy távolodott, érezte Iván szemét a haján, hirtelen megfáradt lábán, táskát lóbáló kezén.

Biztosan megfordul. Vár. Hogy én is visszanézzek, integessek, mosolyogjak, ez még párszor megismétlődik, amíg el nem nyel bennünket az utca első fordulója.

Aznap délelőtt már keveset beszéltek. Olyasmit, hogy süt a nap, hánykor indul a vonat és írjál ám.

Otthon nem csomagolta ki a táskáját. Még van egy órám az iskoláig – gondolta. Feküdt a heverőn. Később megfésülködött és ugyanazon a sarkon, közel az állomáshoz... látta is Ivánt és hallotta mindkettőjük hangját.

Aztán már semmi se volt ismerős.

Az épület kellemes melege. A megszokottság mindennapos nyugalma. Fényesremosott folyosó. A tanári, arcok, beszélnek, mondanak valamit, felelni kell.

Majd elmúlik. Egy-két nap és elmúlik – gondolta.

Megint olyan lesz az ötszáz kilométer, mint eddig. Majdnem természetes.

Aznap csak egy osztályt vizsgáztatott.

Tételt húztak.

Ismerte őket.

Tudta, kinél hogyan kell odafigyelni, és azt is, némelyik reménytelen eset.

A kis Martovicsnak sikerült a közepes.

Zolit csak nehezen lehetett áttuszkolni.

Most is ez a nyomorult kettes. Éppenhogy.

Zoli arcán így is felfénylett valamicske öröm.

A fiún nem látszott, hogy már majdnem tizenhat éves. Szótlan arca ezzel a pillanatnyi boldogsággal elviselhetetlenül fojtogatta Annát.

Jó lenne abbahagyni az egészet.

A vizsgáztatást.

Hazaküldeni a többieket.

Beszélgetni Zolival.

Semmit se tudok róla. Hetenként kétszer előttem ül a padban. Állami gondozott. Ez van beírva az osztálykönyvbe. És hogy segédmunkás.

Biztosan ott is ilyen. Csöndes.

Milyen lehet, ha nevet?

Nem szabad belegondolni, beszélni meg úgyse lehet róla. Valahogy senkinek se sikerül elmondani az ilyesmit. Senkinek.

Iván.

Hát persze. Neki.

Zolit is, meg mindent.

Hátát a falnak támasztva ült, Iván feje az ölében.

– Már nem is éreztem magam embernek. Hetek óta – mondta a fiúnak.

– Őrültség! Nagyszerű ember vagy, Anna.

– Az emberhez hozzátartozik a szó. Nem kényszerszavak, muszájmondatok. És a mozdulatok is. A sok-sok szorgos, méhecske-mozdulaton kívül valami más . . . Ikermozdulatok. Tudod, hogy álmodban is takargatsz? Az utóbbi időben már csinálhattam akármit, ha nevettem is . . . akkor se . . . akkor se éreztem magam igazán embernek.

Iván megkereste a lány arcát.

– Butaság – mondta a tenyerébe Anna. – Butaság, hogy én mennyire féltem tőled is.

– A félelemmel elzárod magad.

– Féltem, hogy belémmarsz. Megtehetted volna. Könnyen. Csak azért, mert szeretlek.

– Nem akarom. De előfordulhat.

– Régóta nem félek tőled.

– Régóta?

A lánynak eszébe jutott, hogy Iván nem mondta ki, amit más már az első héten a fülébe üvöltött volna. És amikor kimondta, akkor is kérdezte. Úgy ölelte magához, hogy minden igaz lehet, minden a világon, csak az nem, hogy itt van, Annánál; „szeretsz? Mondd! Mondd már! Ugye nagyon szeretsz?"

– Amikor már tudtam, hogy nem akarsz bántani, akkor az a másfajta félelem . . .

– Mifajta félelem, Anna?

– Csodálatosnak hiszel. Pedig nem vagyok az. Rettegtem, hogy elárulom magam, elárulom az ócska kis dolgaimat, mindenkinek vannak ócska kis dolgai, förtelmes mondatai, dühödt, igazságtalan felszikrázások . . . Sohasem tudtam megszokni őket, itt vannak bennem, előjöhetnek. Akármikor. Talán észre se veszem. Csak te. És akkor már nem tudsz velem mit kezdeni.

– És most már ettől se félsz.

– Veled olyan lehetek, amilyen vagyok. Pontosan olyan.

Sári arca felszikrázik, „isteni" sikkant és nézi a cetlijét, „a Rákóczi-féle szabadságharc" teszi még hozzá és Anna visszamosolyog. Ott érzi magát a Főiskolán, a legkedvesebb tanára előtt, talán neki lehetett olyan az arca, mint most az enyém – gondolja –, örült és azért se haragudott, hogy Ádám-Évánál kezdem a szabadságharcot, mint ahogy most Sári fogja, aki mindent el akar mondani, sietve, kicsit lázasan, harmincéves és most végzi a hetedik általánost, arcán csodálkozással, a valamihez későnjutott emberek hálájával. Mindent tudni szeretne, mindent elmondani . . . A technikumot is, ahová majd beiratkozik és hogy mennyi kis szobor, kerámia, szín, forma fut át a kezén, naponta belegyönyörködik az anyagba, még este kilenckor se fáradt, talán legszívesebben elölről kezdené a napot.

Hát igen, nekem is vannak ilyen nekifutós napjaim – gondolta Anna –, amikor megszabadulok mindattól, ami eddig rossz volt, biztosan érzem, most már igazán rajtam múlik minden, ha akarom, én leszek a legboldogabb ember a világon, és olyankor bolondos leveleket írok neked Iván és látom is a mosolyod, ahogy olvasod, sokszor egymás után – melletted a rongyosra föltépett boríték –, olvasod a levelemet és közben beszélsz hozzám, egy-két szót mondasz csak, de a t e hangsúlyoddal és ettől az a fajta nyugalom kerít be, amiből már nem hiányzik semmi.

Zs. Jóska.

Tételt húz.

Rögtön vissza is adja.

Na nem. Ennyire azért itt se egyszerű. Leülsz és gondolkodsz. Ha nem jut eszedbe semmi, másikkal próbálkozhatsz.

Jóska ül.

Pofonegyszerű.

Nem tudok semmit, nem tanultam semmit, nem figyeltem soha, nem érdekel semmi.

Na jó, azért kibírom ezt a bulit.

Félóra különkínlódás Jóskával.

Kár a gőzért Anna, kár.

Tudhatnád.

Tegnap is beszéltetek róla.

Mentél az utcán a kollégáiddal és nem is azt sajnáltátok, hogy az időtöket duplán fölzabálják ezek a vizsgák, mert „az első percekben tökéletesen tisztában vagyok azzal, hányast írhatok be a végén, de mégis, a lelkiismeretem . . . és hogy igazán mindent megtettem . . .''

Megtehetünk mindent.

Megteszünk mindent.

Mindent?

Nemrég hallottad Anna – merő véletlen –, hogy Zs. Jóska éhezik.

Picike gyerek.

Tizenhat éves.

Tizenkettőnek látszik.

Amikor „fölmérted'' a társaságot, a túlkorosakat, a máshonnan kiebrudaltakat, a még tankötelezeseket, rácsodálkoztál erre a negyvenvalahánykilós srácra, hogy majdnem annyit keres, mint te, segédmunkás, műhelyt söpröget és . . .

Hát éhezik.

Persze, talán nem is ettől kicsi. Nyúlánk gyerekek is lehetnek csontsoványak.

Fizetéskor elszedik a pénzét, előtte gyorsan megveszi az ebédjegyét, aztán . . . néha akad valami ennivaló otthon is. Az üzemben biztosan. Délben. Lehet enni. Néha jóllakni is. És otthon hallgatni, hogy rohadt kölyök, te legalább ettél, mindennap jóllaksz, telezabálod magad és . . . a fene egye meg a műhelyt, a koszosan hagyott sarkokat, a letolásokat, hát nem mindegy, naponta kétszer söprök, vagy huszonháromszor, és itt is mindegy, a suli, jövőre úgyis felmentenek, elmúltam tizenhat, a pénzemet éppúgy elszedik, de legalább suliba nem kell járni, és mi közöm a világháborúhoz, mit tudom én, melyik hányadik és mikor volt, mi közöm hozzá, arra emlékszem, hogy abban a sárga könyvben az a Boger szétloccsantotta egy gyerek fejét, meg arra, hogy a Babij Jar egy szakadék, de olyan keveset olvasott ebből a tanár, „csak pár percünk van, tulajdonképpen ennyi se'', pedig az a gyerek igazán érdekelt, és az is, hogy egy másik kissrác kikapaszkodott abból a szakadékból, Babij Jar, valami ilyen neve lehetett a szakadéknak, furcsa, hol is volt, Japánban, vagy Vietnámban, igaz, nem is próbálom fejbentartani és arról meg pláne nincs fogalmam, hogy mi az a „korunk fő kérdései''.

Na elég. Elég, Anna.

Mert mit tehetünk?

Ha legalább behunyhatnánk a szemünket.

De ez se megy.

És így?
Kettőnkre jutna száz.
Vagy ötven.
Szabad időben.

(Létezik ilyen? És ha igen, jut belőle a saját gyerekünknek is? Mennyi? Egy óra naponta? Másfél?)

Tehetetlen vagy Anna. Mert igazánból nem segíthetsz Zs. Jóskának. A többinek se.

Ha megfeszültök is mindannyian, ha ötven óra lenne minden napotok, akkor is . . . kevés.

Iván átölelte.

– Vigyázz, te drága. Megfázol.

– Meleg van. Süt a meleg.

– Januárban!

– Januárban.

– A cseresznyefa, hát mit szólsz hozzá, Iván? Él. Ugye, él? Ezek már rügyek és virág lesz belőlük.

– És a törzse, az ágai, kár, hogy nem tudunk rajzolni, mert ezt a fényes-ezüstös cseresznyefaörömet le kéne festeni, a nyárfánk . . . mintha most látnánk először, nyáron egészen más és ősszel is, most ez a csontváz, azért így is a mi nyárfánk, igen, Anna, a föld is, a hófoltok, a csak innen látható felhők, mit szólnál, ha azt mondanám, semmi kedvem elmenni?

– Semmi kedvem elmenni, Iván.

– Rohanunk. Folyton rohanunk. Van egy szombatunk, egy vasárnapunk és akkor te futsz az iskoládba és az a rohadt vonat . . .

– Mindig a rohadt vonatok.

– Azért ne legyél szomorú.

– Nem vagyok szomorú.

– Levélben . . . Levélben sokszor, Anna.

– Nincs levél, nincs posta, vonat, iskola, meg pénz, ami után futkosni kell. Semmi, azonkívül, hogy . . . hát itthon vagyunk, nem?

Az ablak aprócska négyszögében élesedtek a cseresznyefa ágai, árnyékos-feketébe ütköztek, eltűntek, két csillagot látok – mondta Anna –, nem, hármat, innen hármat lehet – felelt a fiú, és Anna is látta a harmadikat, Iván fejéhez bújva.

Andris fekete szeme verdes, a tekintete, mint Zolié. Erről lehet rájuk ismerni. A szemüknek csak a színe más.

És a csöndjük is egyforma.

Andris a történelemmel bajlódik. Keresgéli a szavakat. Anna segít. Ennyi az egész.

És a nevenincs szomorúság valahol legbelül.

„Az öcsém is velem van és ez jó. A néni rendes, csak kicsit öreg. De azért rendes hozzánk. Jobb, mint az otthonban. És van még két testvérünk. Ikerkislányok. Nem tudom, hol. A fényképen az öcsémre hasonlítanak és talán rám. A szemük meg olyan csillogó."

– Hánykor kelsz, Andris?

– Öt felé. De vasárnap tízig is elalszok. Olyankor jó. Meg amikor hazamegyek. Akkor is aludni szeretek a legjobban. Ha nincs munka. Meg ha nem kell a boltba menni.

Anna utána néz.

A folyosón még nyolcan várják.

Ferivel legalább nem kell kínlódni. Negyvenéves. Két elemivel iratkozott a dolgozók iskolájába. Nem hiszi el, hogy nyolcadikos bizonyítványt kap és sohase kell többet leírni az önéletrajzába, hogy foglalkozásom vagonkirakó, munkahelyem a szabad ég alatt van, lehet nyár vagy tél, egyformán kell fogadnom, ezt azért kell eltűrni, mert iskolahiányom van.

Soha életében nem fogja elhinni semmiféle papírnak, aláírásnak, pecsétnek, hogy már nincs iskolahiánya. Görcsös megalázottsága szívós akaratba feszül, talán még álmában is tanul, és olyan könyveket szeret olvasni, „ami tudós emberekről szól, akik valamit feltaláltak."

Mielőtt kimondaná a szavakat, Annára néz.

Ilyenkor bólintani kell, mosollyal jelezni.

Kicsit fáradt mosollyal.

Már erre is alig futja.

Zsuzska kávét főz, sorra benyit a tantermekbe, Anna egy hajtásra nyeli a koffeint, cukor nélkül, és mintha fejbevágták volna, szédül, a súlyok ólmosak, de hiszen már csak négyen vannak, még hárman . . .

Szédülök, hát persze, Iván . . . ma reggel ígértem meg, nem iszom több kávét és ez már a negyedik. Vagy ötödik? Most jó lenne egyedül, akárhol, csak egyedül és arra gondolni, Iván mit mondott reggel és később, amikor már jöttek lefele a hegyről, meg a vonaton, amíg zötykölődtek a városba, „vigyázz magadra, vigyázz magadra nagyon", de hát mire, miért kell mindig vigyázni magamra. Iván meg csak hajtogatja, hogy „nagyon" és hogy „egyél rendesen, és legyél jókedvű, te drága . . ."

Semmi baj, Iván. Csak messze vagy.

És így nehezebb szótfogadni neked.

Vacsorázni se lesz ma már erőm, kedvem.

Nem is tudom már, hogy csináltad tegnap este. Játszottál, nevettél, és amíg figyeltem rád, a szemedre, a hangodra, a süteményt is megettem és a befőttet, és bólintottam, mint a gyerek, hogy finom, pedig utálok enni.

Előtted kihűlt az étel. Hozzá se nyúltál. Pedig éhes voltál. Te voltál éhes.

Álmodban simogattál.

Reggel elmeséltem.

Néztük, ahogy a januári ég fáradt-szürkéjén átvilágít a nap, kék, lila, piros és sárga csíkokra szabdalja.

– Szép a szemed – mondtad az állomáson.

BERTÓK LÁSZLÓ

Mi már

Mi már soha egy űrkabinban
soha együtt egy csigaház fölött
soha együtt lövészárokban mi már
nem öntözünk közös virágot
pedig itt áll Justitia
billeg a mérleg lebegünk
kidobált homokzsákok felett
egyikünk fölemelkedik
aztán fordítva így vagyunk
le-föl kinek van igaza?
ki tud a régi bajnokok
páncélingébe belenőni?
ki tud hamarább belefogyni?
nem lenne jobb saját gunyánk?
nem a sziklát kellene inkább
közösen megmozditani
amig a nagy ivben kilőtt
tüzes golyó szét nem lapit?

Mi jöhet még

Bekeretez a tél: körülvág
fehér mezőbe ragaszt
derékszögben fémlemezeket
fejem fölé kampót szegez
fölakaszthat becsomagolhat
arcom már alig változik
nagy olvadások idején
tükre még fáknak szarvasoknak
aszályban megrepedezik
kitátott száj lesz szakadék
falevél-hámréteg alól
szemem nedve még ki-kicsillan
de homlokom decemberi
fák ráncait ölelgeti
lezárva végérvényesen.

Melltől lefelé hó alatt még
megteszűlnek a gyökerek
nyilaznak intézkednek
gének postástáskáiból
kivesznek egy-egy levelet
küldik a liftet telefonoznak
hisznek valamiben
végleges ujjlenyomatok
szobrok felszeletelt napok
szitakötőszárnyak redőzete
képszerű állapotom alatt
törvénykeznek teszik a dolguk.

Fehér ingemen díszzsebkendőmön
piros rózsa lenyomata
hő stigmája kín lúdbőrzése
átüt őseim szívverése
átüt a Tejút ritmusa
a hold gombjával begomboltan
pórusaimban csillagokkal
a képen én vagyok
mi jöhet még? egy kupola
tüzes keréken? egy autóbusz
menetrenddel céllal iránnyal?
mediterrán kézszorítások?
mediterrán arcok esői?

LÁZÁR ERVIN

Három mese

A BÁRÁNYFELHŐBODORÍTÓ

Ez a mese két csavargókülsejű egyénről szól. Meg mindazokról, akik szerepelnek benne. Nevezetesen Gepárd Géza alőrmesterről, Medve Medárd főőrmesterről, Vadkan Valdemárról és Szirénfalvi Szürkevarjú Szerénáról. De azért persze legfőképpen a két csavargókülsejű egyénről, aki a mese kezdetén éppen a Négyszögletű Kerek Erdő felé ballagott nagy fityekkel. Vagy kis fityekkel. Nem tudom, mert a kisebbik csavargókülsejű elég gyakran mirgett-morgott. Ha gyorsan mentek, eképpen:

– Mit rohansz, nem szalad el az erdő!

Ha erre a nagyobbik lassított, eképpen:

– Hogy lehet így cammogni! Sose érünk az erdőbe.

Most már aztán nem is lehet kétséges, hogy a nagyobbik csavargókülsejű Mikkamakka volt, a kisebbik pedig Vacskamati.

Őket vette észre a Négyszögletű Kerek Erdő két rendfenntartó közege egy tisztásról.

– Aha – kiáltott Gepárd Géza alőrmester –, két csavargókülsejű!

– Isten hozta őket – mondta örömmel Medve Medárd, aztán eszébe jutot, hogy ő a főőrmester és igen szigorú ábrázattal hozzátette: – Irgumburgumteremtetteszedtevette!

Gepárd Géza alőrmeser majd elájult a meghatottságtól. Te jó ég, ha egyszer majd ő is megtanul ilyen szépen beszélni!

– Eléjük vágunk a riadóautóval – rikkantotta.

Medve Medárd bólintott.

A riadóautó egy tölgyfa alatt szundikált. A riadóautó ugyanis maga Vadkan Valdemár volt. Ez ügyben be is festették kékre s az oldalára fehér csíkot pingáltak. Ahogy egy riadóautóhoz illik. Azaz egy riadóvadkanhoz.

– Ébredj! – böködte őt Gepárd Géza alőrmester. – Csavargókülsejűek.

Vankan Valdemár nagy nyugalommal a másik oldalára fordult. Tudta, hogy nem lehet ez valami sürgős ügy, mert akkor Gepárd Géza a saját lábán közlekedne és nem a riadóautót helyettesítő Vadkan Valdemáron, azaz őrajta, márcsak azért is, mert Gepárd Géza legalább ötször olyan gyorsan tud futni, mint ő. Mármint Vadkan Valdemár.

– Jó-jó – mormogta –, csak feltöltöm az akkumulátoromat.

Ezzel megevett négy makkot, két borbolyagyökeret, három szilfahajtást és tévedésből egy folyami kavicsot.

– Az utóbbi időben kissé kemények a csigabigák – mondta mélabúsan.

Ebben a pillanatban ért oda melléjük Mikkamakka és Vacskamati.

– Jónapot, jónapot – mondták –, ez a Négyszögletű Kerek Erdő?

– Isten hozott benneteket – köszönt vissza Medve Medárd főőrmester –, ez. És menjetek nyugodtan, mert mindjárt letartóztatunk benneteket. Csak rendbehozzuk a riadóautót.

– Ne ijedjetek meg, esetleg szirénát is használunk – tette hozzá Gepárd Géza.

– Sok szerencsét hozzá – mondta Mikkamakka.

– És fityfiritty – toldotta meg Vacskamati, hogy ő is mondjon valamit. Mert őneki mindig kell valamit mondani. Okvetlenül.

Ezzel mentek tovább.

Vadkan Valdemár végre feltöltötte az akkumulátorát, igaz, közben megette Gepárd Géza sapkáját is. Az alőrmester sivalkodott, de Medve Medárd megnyugtatta.

– Sapka nélkül is gyönyörű vagy. Kerítsd elő a szirénát.

A szirénát elég nehéz volt előkeríteni, mert éppen napozott egy águegyen. Mármint Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna. Ő volt ugyanis a sziréna.

– Szirénázzatok magatok – mondta dühösen. – Éppen most, amikor végre kisütött a nap!

– Ne vitatkozz! – mondta hivatalos hangon Gepárd Géza.

De Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna vitatkozott.

– Kérjétek meg Rigó Rezsőt, ő majd szirénázik nektek.

– Nem elég félelmetes – torkolta le az alőrmester.

Végre elkészültek. Szürkevarjú Szeréna Vadkan Valdemár fejére ült, a hátára meg Medve Medárd és Gepárd Géza.

– Négyes sebesség – rikkantott az alőrmester.

– Akkor recsegni fog a sebességváltóm. Előbb egyesbe tegyél – mondta Valdemár és meg se mozdult.

– Na jó, akkor egyes – egyezett bele Gepárd Géza.

Kocogni kezdtek. Szürkevarjú Szeréna rikácsolt.

– Elég gyengén adod elő – mondta neki Gepárd Géza –, úgy szólsz, mint egy repedtfazék.

A szürkevarjú megsértődött, már lebbentette is a szárnyát, hogy elröpüljön, de Medve Medárd közbeszólt.

– Nagyon jól csinálod. Istenien. Még Bölömbika Balambéron és Szélkiáltó Szidónián is túlteszel.

Erre a szürkevarjú maradt és szirénázott tovább.

Vadkan Valdemár ekkor már négyes sebességgel haladt, ami annyit jelent, hogy négyszer annyira lihegett, mint egyes sebességben. A gyorsasága mit sem növekedett.

– Egy kis fogyókúra jót tenne nektek – nyögte. – Azazhogy nekem tenne jót. Mondtam, hogy ne egyetek folyton. A legutóbbi út óta legalább öt kilót híztatok.

– Én aztán nem – méltatlankodott Gepárd Géza –, én szilfid vagyok.

– Nem szilfid vagy, gepárd vagy, mikor tanulod már meg – mérgelődött Medve Medárd. – S csak nem azt akarod mondani, hogy én híztam öt kilót!?

– Á, dehogy – ijedt meg az alőrmester –, dehogy, biztos Szürkevarjú Szeréna hízott öt kilót.

Szeréna torkán akadt a szirénázás.

– Ééén? Öt kilót! Amikor összevissza fél kiló vagyok!

– Érdekes – mondta elgondolkodva Medve Medárd –, akkor hány kiló lehettél, amikor öt kilóval kevesebb voltál?

– Akkor hét nemlétező szürkevarjú voltam – vihogott Szeréna.

– Ezt nem értem – morgott Medve Medárd.

– Én is csak félig értem. Azaz félig nem értem – bizonytalankodott Gepárd Géza.

– Ha tovább folytatjátok, szándékosan defektet kapok – lihegte Vadkan Valdemár. – Világéletemben utáltam a számtant. És különben is fáradt vagyok.

– Na jó – mondta Medve Medárd –, akkor viszlek egy kicsit.

Vállára kapta a riadóautót szirénástul, gepárdostul. Csak akkor ültek vissza Vadkan Valdemárra, amikor végre meglátták Mikkamakkát és Vacskamatit. Szeréna szirénázott, ahogy a torkán kifért.

– Mi az, félrenyeltél? – kérdezte tőle Vacskamati.

– Őrült, nem látod, hogy sziréna vagyok!

– Nem vitatkozunk – mondta Gepárd Géza szigorúan, miközben fürgén lepattant a riadóautóról. – Le vagytok tartóztatva.

– Foglyokat nem szállítok – mondta gyanakodva Vadkan Valdemár.

– A gépkocsi nem beszél – utasította rendre Gepárd Géza.

– Mi az, hogy le vagyunk tartóztatva? – kérdezte Vacskamati.

– Hát az kérlekalássan azt jelenti – mormogta Medve Medárd, miközben lekászálódott Valdemárról (a riadóautó megkönnyebbülten felsóhajtott) –, azt jelenti, hogy . . . izé . . . szóval, hogy le vagytok tartóztatva.

– Nagyszerű – örült Vacskamati –, még sohasem voltam letartóztatva.

– Kuss! – szólt rá Gepárd Géza.

– S ha szabadna tudnom, miért vagyunk letartóztatva? – érdeklődött Mikkamakka.

– Mert csavargókülsejűek vagytok – mondta fölényesen Gepárd Géza alőrmester.

– Hát hogyne lennénk csavargókülsejűek – mosolygott Mikkamakka –, amikor tényleg csavargunk.

– Ajaj – nyögött fel Medve Medárd –, ez nagyot változtat a tényálláson. Tényleg csavarognak.

– Csak ő csavarog – kiabált Vacskamati –, én nem.

– Kuss! – mondta neki Gepárd Géza és Medve Medárdhoz fordult. – Munkakerülés – súgta neki.

– Aha, igazad van – csapott a homlokára Medve Medárd. – Munkakerülők vagytok. Hihi.

– Csak ő – kiabált megint Vacskamati. – Én rengeteget dolgoztam.

– Kuss! – mondta neki Gepárd Géza.

Medve Medárd megköszörülte a torkát.

– Szóval akkor munkakerülésért . . .

– De hát hogy képzeled – szakította félbe Mikkamakka –, tudod mennyit dolgoztam én?

– Hát akkor halljam, mit dolgoztál? – szegezte neki a kérdést Medve Medárd.

– Nézz csak az égre! – mondta Mikkamakka.

– Nézek – szegte hátra a nyakát Medve Medárd.

A többiek is az eget nézték.

– Mit látsz?

– Bárányfelhőket.

– Milyenek?

– Bodrosak.

– Na látod!

– Mi az, hogy „na látod"?

– Mit gondolsz, mitől bodrosak?

– Mitől? Tényleg, mitől? – álmélkodott Medve Medárd.

– Hát, mert kibodorítottam őket – csapott a mellére Mikkamakka. – Mivelhogy én vagyok a bárányfelhőbodorító.

– Ó – mondták mindannyian –, gyönyörűséges.

– Engem is kibodoríthatnál – sóhajtott Szirénfalvi Szürkevarjú Szeréna.

– Akkor csak ezt visszük el – mutatott Gepárd Géza Vacskamatira. – Mert ez nem dolgozott semmit.

– Dehogynem – siránkozott Vacskamati –, Mikkamakkának segítettem.

– Tényleg segített? – kérdezte Medve Medárd.

Mikkamakka felelet helyett az égre mutatott.

– Nézzétek csak!

Ott úszott egy bárányfelhő. Olyan kócos, hogy még!

– Na, azt ő csinálta.

– Miért engedsz neki belekontárkodni? – kérdezte tisztelettel Medve Medárd.

– De hiszen az a legszebb – mosolygott Mikkamakka –, az a kócos.

Egymásranevettek Vacskamatival.

Ezek után nagy békességben együtt ebédeltek valamennyien. Vadkan Valdemár foga alatt nagyon ropogott valami.

– Már megint kavicsot eszel csigabiga helyett – vihogott kárörvendőn Gepárd Géza alőrmester.

– Haha – vigyorgott Valdemár –, a kitüntetéseidet eszem.

RACEGRESI ÉS PACEGRESI

Babó Titti találkozott egy öregemberrel. Az öregnek térdig ért a szakálla. Azt kérdezte:

– Tudod-e, öcsém, ki vagyok?

– Tudom bizony – mondta neki Babó Titti. – Te vagy Ajahtan Kutarbani király.

– Ejha – csodálkozott az öreg, az ámulattól még a szakálla is megnyúlt egy jó arasszal –, nem az vagyok, de ha már így kitaláltad, mostantól kezdve az leszek. Hogy is mondtad, milyen király?

– Ajahtan Kutarbani.

– Nagyon jó – mondta elégedetten az öreg és megsimogatta egy araszt nőtt szakállát. – És mit gondolsz, miért szólítottalak meg?

– Mert mesélni akarsz.

– Ejha – ámuldozott megint s most a változatosság kedvéért rövidült egy araszt a szakálla –, igaz, hogy azt akartam csak megkérdezni, hogy hány az óra, de ha úgy találod, akkor valóban mesélni akarok. És azt tudod-e, miről akarok mesélni?

– Hogyne tudnám, a furulyafákról.

Az öregember megint ejházott, a szakálla nyúlt egy araszt.

– Igaz, hogy a Nagyhajú Kopasz Tillalárómról akartam mesélni, de most már furulyafákról akarok. Milyen az a furulyafa?

– Olyan, amin furulyák teremnek.

(Ejha. Szakáll. Arasz.)

– Van egyáltalán olyan fa?

– Hogyne volna.

– Ki tud róla?

– Hát elsősorban te.

– Ejha – most már annyira csodálkozott az öregember, azazhogy Ajahtan Kutarbani király, hogy egyszerre nyúlt is, meg rövidült is a szakálla egy araszt. Vagyis éppen akkora maradt, amekkora volt. – És ezen kívül milyen bizonyítékaid vannak a furulyafák létezésére?

– Az, hogy mesélni fogsz róluk. Ami nincs, arról nem lehet mesélni.

– Az már igaz – mondta Ajahtan Kutarbani király és ezúttal a szakálla békén maradt. – És hány furulyafáról kell mesélnem?

– Kettőről. Jól tudod, hogy nincs is több. Csak két furulyafa van a világon.

– Tényleg – mondta Ajahtan Kutarbani király –, jól tudom. És azt is jól tudom, hogy ezzel a két fával egyszer minden embernek dolga akad. Nincs ember, aki ne kerülne a furulyafák elé.

– De nincs ám!

– Most már mondanám is a mesét . . . várj egy pilanatra . . . Hol is áll az a két furulyafa?

– Hát hol állna! A palotád udvarán.

– Azám – csapott a homlokára Ajahtan Kutarbani király –, a nádfödeles palotám udvarában.

– Nem nádfödeles! Fazsindelyes.

– De még mennyire fazsindelyes – lelkesedett a király és így folytatta:

Kőből rakott, fából rakott,
csillognak rajt vakablakok!

– Csak ne húzd az időt szavalással – figyelmeztette Babó Titti.

– Nem szavalok, csak egy versikét mondtam – szabadkozott Ajahtan Kutarbani. – Szóval ez a kőből rakott, fából rakott, vakablakos, fazsindelyes, hetyketornyú, szép palota a Négyszögletű Kerek Erdő szélén állt.

– Úgy bizony – bólintott Babó Titti –, nem beszélve Csodaországról, mert Csodaország ott kezdődött a palotád háta mögött.

– Méghozzá nagyon közel – emelte fel az ujját Ajahtan Kutarbani király –, mert esténként elhallatszott hozzánk, ahogy Csodaország őre, a Hétfejű Tündér énekelt.

– Hét szólamban.

– Bizony, mind a hét szájával más szólamot énekelt.

– Eladdig, amíg el nem vesztette hat fejét.

– Hát elvesztette? Akkor a vége felé azért énekelt csak egy szólamban.

– Azért bizony.

– Nem gondolod, hogy áttévedtünk egy másik mesébe? – töprengett Ajahtan Kutarbani király.

– De, de – bólogatott Babó Titti –, majdnem áttévedtünk. Ott hagytad abba, hogy kőből rakott, fából rakott, vakablakos, hetyketor . . .

– Nyú, szép palota – folytatta a király. – Igen, ott laktam akkoriban, a szakállam még hollófekete volt . . . és igen jó király voltam . . . a legjobb király.

– A legeslegjobb – lelkesedett Babó Titti.

– Alattvalóimmal – folytatta volna Ajahtan Kutarbani, de Titti közbevágott.

– Alattvalóiddal? Csak egy alattvalód volt.

– Akkor alattvalómmal mindig jól bántam, ha például éhes volt, megparancsoltam neki, hogy egyék . . . ki is volt az alattvalóm?

– Hát te magad! Ajahtan Kutarbani király egyetlen alattvalója Ajahtan Kutarbani alattvaló.

– Így igaz – bólintott Ajahtan Kutarbani –, tudom, az alattvalóm nem nagyon szeretett korán kelni, de azért mire én fölkeltem, addigra ő is mindig felkászálódott. Jól megvoltunk. Jó füle volt az alattvalómnak. Azért is hallotta meg azt a furulyás legényt.

– Aki a Négyszögletű Kerek Erdő közepén lakott egy faluban.

– Úgy bizony. A falut, ha jól emlékszem, úgy hívták, Rácpácegres. Onnan jött ez a legény. Rácegresi volt a neve. Nohát megállt ez a Rácegresi az ablakom alatt és elkezdett furulyázni. Hát olyat még nem hallottunk, se én, se az alattvalóm. Csak tátottuk a szánkat az ámulattól.

– A szakállad nyúlt egy araszt.

– Kettőt. Mert mit művelt Rácegresi azzal a furulyával! Ha azt én el tudnám mondani!

– Trillázott, sírt és nevetett a furulyája – mondta Babó Titti –, kesergett, vidított, szálldosott. Ringatott.

– Ahogy mondod – helyeselt Ajahtan Kutarbani király –, a végén le is dobattam neki az alattvalómmal egy aranyat.

– Alighogy elment Rácegresi – folytatta Babó Titti –, jött ám egy másik furulyás.

– Jött – vette át a szót a király. – Ez is Rácpácegresen lakott. Úgy hívták, hogy Pácegresi. Ez is nekikezdett furulyázni. Na de még olyat! Olyan szörnyűségeset! Én is, meg az alattvalóm is befogtuk a fülünket.

– Mert recsegett, nyílt és nyekergett a furulyája – mondta Babó Titti –, csúszott, mászott, kornyikázott. Zötyögtetett.

– Ahogy mondod – helyeselt a király. – Rögtön le is dobattam egy aranyat az alattvalómmal ennek a Pácegresinek, csak hagyja abba a vernyákolást.

– S aztán ez így volt minden nap?

– Így – bólintott a király. – Előbb jött Rácegresi és kapott egy aranyat a játékáért, aztán jött a Pácegresi és ő is kapott egy aranyat, csak ne játsszon egy hangot se.

– Mind a kettő ebből az egy aranyból tartotta el a családját Rácpácegresen.

– Öreg édesanyja és hét kistestvére volt Rácegresinek is, meg Pácegresinek is. Na de mennyire különbözött ez a két család! Mert Rácegresi otthon is furulyázott, hát vidámak voltak, Pácegresi meg otthon se tudott furulyázni, hát folyvást veszekedtek.

– Csak úgy rengett a ház.

– Egyik helyen a méregtől, másik helyen a jókedvtől.

– Pácegresi a végén még a furulyáját is eladta és egy aranyrudat vett az árán. Furulya helyett aztán ezzel az aranyrúddal járt az ablakom alá, mintha bizony többet érne az aranyrúd, mint egy szépen szóló fafurulya. Még lyuk se volt az aranyrúdon, olyan tömör volt, mint a kapanyél. De hát nem is kellett rá lyuk, mert Pácegresi nem tudott furulyázni.

– És így ment ez hosszú évekig.

– Talán százig is – bólintott Ajahtan Kutarbani –, aztán egy szép napon meghalt Rácegresi is meg Pácegresi is. Oda temettük őket az ablakom alá.

– S aztán egy-egy fa nőtt a sírjukon.

– Bizony. Rácegresién egy sudár magas és gyümölcs helyett gyönyörűséges fafurulyák teremtek rajta. Pácegresién egy zömök, terebélyes, az meg furulyaforma aranyrudakat termett.

– Ha valaki egy fafurulyát akart leszakítani, fel kellett érte mászni a fára, mert Rácegresi fája magas volt, de aranyrudat lehetett a földön állva is szakítani, mert Pácegresi fájának ágai alacsonyan nőttek.

– Milyen jól tudod – csodálkozott Ajahtan Kutarbani. – Majdnem jobban tudod, mint én.

– Azt akarod mondani, hogy ezzel vége a mesének.

– Dehogyis vége! Éppen most jön a java. Mert azok az emberek, akik el akartak jutni Csodaországba (és melyik ember nem akar?), mind ott mentek el az én fazsindelyes palotám előtt. Persze, hogy megálltak a két furulyafánál. Ámuldoztak, bámuldoztak. Aztán szakítottak maguknak valamelyikről. Vagy a Rácegresiéről, vagy a Pácegresiéről.

– És indultak tovább, Csodaország felé.

– Igen ám, de a bejáratnál elébük állt a Hétfejű Tündér.

– És mosolygott.

– Mind a hét fejével.

– Amíg megvolt mind a hét.

– Aztán csak eggyel.

– De eggyel is nagyon szépen tudott mosolyogni.

– Kiszivárványosodott tőle az ég.

– A nap belesápadt.

– És akkor mi történt?

– Azt mondta az utasnak a Hétfejű Tündér: „Bejöhetsz, hogyne jöhetnél, csak előtte furulyázz egyet nekem." Aki a Rácegresi fájáról szakított, annak megszólalt a furulyája. A Hétfejű Tündér rögtön be is engedte Csodaországba. De aki aranyrudat szakított, az aztán fújhatta. Meg se nyikkant.

– Vagyis azt se mondta, nyikk!

– Se azt, hogy tüű, se azt, hogy tii!

– A tuú-ról nem is beszélve!

– És ezekkel mi történt?

– Ezeket nem engedte be a Hétfejű Tündér Csodaországba. Mehettek vissza dolgukvégzetlen az aranyrúdjaikkal. A fafurulyások meg mind kaptak egy darabot Csodaországból. Szépen a szívükbe rejtették és mindig magukkal hordják.

– Vajon kik lehetnek többen, fafurulyások vagy aranyrudasok? – kérdezte Babó Titti.

– Azt én nem tudhatom – válaszolt Ajahtan Kutarbani király –, de azt sejtem, hogy te melyik fáról szakítottál.

– Én bizony a Rácegresiéről – mondta Babó Titti és előhúzott egy fafurulyát.

– Hát bizony én is – nevetett Ajahtan Kutarbani király és előkapta a belsőzsebéből a furulyát.

Mindjárt rá is zendítettek. Azt fújták, hogy:

Csodaország jaj de messze,
Mégis itt van a szívünkbe'.

Nagyon szépen szólt. Az öregembernek örömében egyszerre három araszt nőtt a szakálla. Babó Tittié meg hármat rövidült. Ha ugyan rövidülhet olyasmi, ami nincs.

Nem volt nálam csúnyább gyerek Rácpácegresen. Azazhogy, mit beszélek, hetedhétországon nem akadt nálam csúnyább gyerek. A lábam gacsos volt, a hasam hordóhas, a fejem úritök, az orrom ocsmonda, egyik szemem balra nézett, másik szemem jobbra nézett, hívtak emiatt kancsalnak, bandzsalnak, sandának, bandzsának, kancsinak, bandzsinak, árokbanézőnek, tyúkmellem volt, suta voltam, fülem, mint az elefánté, harcsaszám volt, puklis karom, a termetem girbegurba.

Hát ilyen csúnya voltam.

Vagy tán még annál is csúnyább.

Úgy szégyenkeztem emiatt, ahogy még senki Rácpácegresen. És forrt bennem a düh, emésztett a méreg, rágtam magam, elöntött az epe. Miért vagyok én ilyen csúnya? Kiért? Miért? Mivégre? Kivégre?

Két zenész lakott a szomszédomban Rácpácegresen. Jobbról Rácegresi, balról Pácegersi. Rácegresi tudott furulyázni, Pácegresi nem.

Rácegresi azt mondta nekem:

– Csúnya vagy, csúnya vagy, de azért rád is süt a nap. Ha egyszer jó szíved lesz, el is felejted, hogy csúnya vagy. És meg is szépülsz tőle.

De én nem jó akartam lenni. Szép akartam lenni. Mérgelődtem, acsarkodtam, kardoskodtam, epéskedtem.

Pácegresi meg azt mondta:

– Olyan randa vagy, hogy nem lehet rádnézni. Téged elvarázsoltak. Ez a hétfejű szörny varázsolt el téged biztos, aki itt lakik Csodaországban. Azt kellene megölnöd.

– De amikor olyan szépen énekel – mondtam neki.

Pácegresi legyintett.

– Álnok ének az – mondta. – Így csalja tőrbe az áldozatait.

Ez a hétfejű szörny vagy hétfejű sárkány, avagy hétfejű boszorka ott élt hozzánk közel. Mert Rácpácegres a Négyszögletű Kerek Erdő közepén van s innen csak egy ugrás Ajahtan Kutarbani király fazsindelyes palotája s a palota mögött meg rögtön kezdődik Csodaország. Ott lakott ez a hétfejű micsoda. És esténként gyönyörűen énekelt. Hét szólamban. Mind a hét szájával más szólamot. Hát ő varázsolt el engem. Őmiatta lettem ilyen rút. Na megállj, gondoltam magamban! Elhatároztam, hogy megölöm.

– Ez az egyetlen lehetőség – helyeselt Pácegresi, a zenész, aki annyira nem tudott furulyázni, hogy már nem is akart, a furulyája is tömör arany volt, lyuk se volt rajta.

Ettől kezdve minden nap edzettem, hogy legyőzhessem a hétfejű szörnyet. Hétfőn sárkánytejet ittam, kedden lándzsát szórtam, szerdán karddal hadakoztam, csütörtökön baloskával, pénteken péklapáttal, szombaton szablyával, vasárnap vassal, vérrel, vencsellővel.

Meg is erősödtem hamar s egy éjszaka nekiindultam. Karddal, lándzsával, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencsellővel.

– Megöllek, gonosz szörny, megöllek elvarázslóm – ropogtattam a fogaim között.

A talpam alatt rídogáltak a fűvek. Csak mentem: bimm-bumm. Mit nekem fűvek! A fejem felett recsegtek, sírdogáltak a fák. Csak mentem: dimm-dömm. Mit nekem fák! Az ég sóhajtozott, a föld nyöszörgött. Csak mentem: zitty-zutty. Mit nekem ég, mit nekem föld!

Hajnaltájt értem Csodaországba, még alig-alig pirkadt. De rátaláltam a hétfejűre. Ott aludt egy eukaliptuszfa alatt, be volt hunyva mind a tizennégy szeme.

Nosza, nekiestem. Sutty, levágtam az első fejét – mintha egy húr pattant volna el, földtől holdig érő, megzengett a világ. Fölébredt persze, álmélkodva bámult rám tizenkét szemével. Nem kíméltem, nyissz, levágtam a második fejét is. Illatok szabadultak el ekkor, kikerics, fodormenta, kakukkfű, orgona és nárcisz illata. Felém nyúlt, meg akart fogni. De nem hagytam magam. Dolgoztam. Harang szólalt meg akkor, sok békességes harang.

Lehullt a harmadik feje is – források, csermelyek bugyogtak fel egy pillanatra.

A negyedik is – aranyhaj fonatok libbentek s tűntek el a fák közt.

Az ötödik is – felcsilingeltek s elhaltak szánhúzó lovak téli csengettyűi.

A hatodikat nagyon féltette, húzta, óvta, de nem menekült. Lenyisszantottam. Harang szólalt meg akkor, sok békességes harang.

De akkor, jaj, elkapott. Szorosan magához ölelt, mozdulni se tudtam. A fejem épp a mellére szorult, hallottam a szívdobbanásait. Kopp-kopp, dobogott a szíve. És azt kérdezte tőlem:

– Mit vétettem én neked, emberfia?

– Megölhetsz – mondtam neki –, szétroppanthatsz. De akkor is jól tettem, amit tettem, mert ilyen csúnyává varázsoltál. Én vagyok a legcsúnyább ember a földön.

Fölpillantottam, megláttam a szemét. Fénylett a szeme, mint szép távoli csillag. Megláttam az arcát. Tavak jóságos tükre, föld barna nyugalma, templomok békéje, májusi rétek szépsége – ilyen volt az arca.

– Te bolond, te bolond – mondta kedvesen.

Megcsókolt jobbról, megcsókolt balról, megcirógatott.

Ez nem öl meg engem, ez nem varázsolt el engem, ez nem bánt engem, ez szeret engem. És már sírtam is, te Úristen, hat fejét levágtam!

Elengedett. A szeme tükrében megláttam magam. A lábam egyenes volt, a hasam sima, a fejem hosszúkás, nem voltam se bandzsa, se lapátfülű, se tyúkmellű, se harcsaszájú.

Térdreestem előtte.

– Nem érdemlem én ezt – mondtam neki. – Változtass vissza rúttá. Hiszen hat fejed levágtam. Jaj, csak visszaragaszthatnám.

Rázta a fejét, hogy nem lehet. Mosolygott.

Ekkor kelt föl a nap, rásütött. Akkor jöttem rá, hogy hiszen a Hétfejű Tündért akartam megölni, a világ legjóságosabb tündérét. Balga fejjel hat fejét levágtam. Mi lesz, ha ez az egy feje is elvész?

– Engedd meg, hogy a testőröd legyek, engedd meg, hogy őrizzelek – mondtam neki.

Bólintott.

Soha többé nem mentem vissza Rácpácegresre, ott maradtam a tündért vigyázni. Őrzöm ma is, lándzsával, karddal, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencsellővel. Ne is próbáljatok rossz szándékkal közeledni hozzá! Nem engedhetem bántani.

Mert egy bolond levágta hat fejét, csak egy maradt neki. Erre az egyre vigyázzunk hát mindannyian. Lándzsával, karddal, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencsellővel. És szeretettel.

LAKATOS ISTVÁN

Antarktisz

Papír hóvidékén törékeny sorok.
Havas jégmezőn fulladó lábnyomok.

Megindul, megáll, indul újból a sor.
A szánokra fémszürke mennybolt hajol.

Az emlék kegyelmét a szív őrzi még.
A szem föl se rebben: fagyott kővidék.

Fagyott mondatok, hangjatűnt híradás.
A zászlót a Sarkon felállítja más.

Viták önmagával, szünetlen, szavak.
Ha most visszafordul, talán megmarad.

Ököl görcsbe sápad, s amit zár, tövis.
Tovább! nincs menekvés, ha délnek tör is.

Fehér test remeg föl: fehér só seben.
A csönd állig ér; hó, fagy érzéktelen.

Egy arc. Most megértette, nincs szánalom.
Le kell verni sátrát a jégtorlaszon.

S a száj. Kő-merev. Nem tud ordítani.
Szeleknek rivallnak le zord sípjai.

A szív is kihül. Szembe könny visszafagy.
De hírt, még ha pár sort is, itt írva hagy.

A szándék nemes volt utolsó napig.
Ha lát még: a végső magány partjait.

S nem olvad belül semmi, görcs nem lazul.
A nyugvót a jég őrzi romlatlanul.

Remény már lerontva, s mi rosszabb jöhet?
Idáig se hű eb, se társ nem követ.

Szobornéma, márványhideg megvetés.
A hó mellig ér. Mínusz ötven. – Kevés.

A kín így is ég. Csillapulhatna csak!
Ha feltépi mellén a zubbonyt: szabad.

A szív: szikla-szabdalta holdbéli táj.
A kín mozdulatlan. Mi fény volt, homály.

Körülvette mindenfelől végzete.
Veszített, habár senki nem győzte le.

Fehér csont fehérlik fehér arc mögött.
Madár nem kering itt a fekvő fölött.

Mikor kelnek életre holt szörnyei?
A nemlét fegyelmét a test fölveszi.

A zászlót az ormon felállítja más.
A Naplót bevégezte. Nincs folytatás.

Egy kőre

Ha szólnod kell, szólj. Mindegy, hogy kinek.
Örülj, ha találsz megértő szívet.
De hogyha nem, végy egy követ elő,
és mondd annak, csak mondd. Hallod, te kő?

Epitáfium

Költészet! álmok, emlék temetője;
holt fény, Ágnes, egy sírkő sikolya.
A végtelen – örökre fáj – legyőzve.
Nem támad fel semmi, soha.

SOBOR ANTAL

Így kezdődött...

Regényrészlet

1914. augusztus 2-án, a mozgósítást követő héten a népfölkelőkkel kiegészített gyalogezred fölsorakozott a Röhling-kaszárnya udvarán. A díszmenet után Nedeczky Vilmos alezredes beszédet intézett a katonákhoz. Szólt a királygyilkos nemzetről, a megtorlásról, az ügy igaz voltának biztos tudatáról. A fegyveres elégtétel történelmi nagy napjaiban – mondotta – betölti és fölemeli lelkünket a hivatás, hogy nekünk kell életünkkel és vérünkkel megpecsételni hazánk sorsát. Ütött az óra. Fegyvereinken ma Isten áldása, holnap a dicső győzelem fénye ragyog . . .

A rézfúvós zenekar indulójára körletébe vonult az ezred, csupán egyetlen század lépett ki a vonalból, és a gesztenyefasorban helybenjárással várta meg a mars végét. Dernői Kornél századparancsnok Halt-ot vezényelt, majd Jobbra át-ot. Halk hangon közölte, hogy a Divizionskommando rendelkezésére a század a trénhez csatlakozik, az árkászok mellé kerül Arbeiterabteilung-szolgálatra.

Ezután zubbonya fölső zsebéből papírszeletet vett elő, fölolvasott róla hét nevet. A szólítottak: Kemenes Géza szakaszvezető, Hirtling József tizedes, Dorogány István őrvezető, Cseke Andor, Gyarmati Gábor, Starkbauer Ferenc és Széles Márton népfölkelők hangos Hier-kiáltással keményen kiléptek a sorból.

– Kemenes szakaszvezető úr! – szólt ezután a százados. – Sorakoztassa mögöttem a szólítottakat!

A szakaszvezető futólépésben a százados mögé került, vezényszavára fölsorakozott a hat ember.

A tiszt a szakaszvezetőhöz fordult.

– Magukat most már Rimele hadnagy úr kommandírozza. Isten velük, emberek! Isten veled, Gézám! – mondta a százados.

Lehúzta bőrkesztyűjét, kezet szorított a szakaszvezetővel, majd századához fordult, vezényelt, és kétszer balra kanyarodva megindultak a kaszárnya boltíves kapuja felé. Nótára zendítettek, örömteli énekük az Arbeiterabteilungnak szólt, hiszen ez is jobb a harctéri szolgálatnál.

Kemenes szakaszvezető oldalt megpillantotta a napfényes kaszárnyafalnak támaszkodó Rimele hadnagyot. Karbatett kézzel állt, majd ellökte magát a faltól, lassan közeledett hozzájuk. Hosszan mustrálta őket, körbejárta a kis csoportot.

– Velem jönnek a hadkiegészítő parancsnokságra. A többit majd ott megtudják. Kérem, vezényeljen! – mondta Kemenesnek.

Teljes menetfölszerelésben lépdeltek végig a kaszárnya udvarán, szemük sarkából a fiatal hadnagyot méregették. Elegáns nyári uniformist viselt, fényes bőrlábszárvédőjével inkább csinos vadász, mint háborús katona. Kemenes szakaszvezető nézte a legkitartóbban, de egyelőre ő sem láthatott belőle mást, mint

a keskeny hátára feszülő zubbonyt, a vállszíját, a szorosan csípőjére simuló pisztolytáskát. A hadnagy valamivel előttük lépdelt a gyalogjárón. Ezt a távolságot az utcán is megtartotta, a járdán ment, mintha nem is tartozna hozzá az úttesten masírozó különítmény. Nem nézett hátra, mint aki tudja, hogy az imént adott utasítás láthatatlan köteléke úgyis hozzákapcsolja a hét katonát.

A Röhling-kaszárnyától a hadkiegészítőig tíz perc az út – békében. Most azonban háború van, beletelik félóra is, mire odaérnek. A város utcáin szakadatlan nyüzsgés, fölfordulás uralkodik a mozgósítás óta. A mellékutcákat eltorlaszolják a szekerek, az abrakoló lovak. A várost, mint a nagy vásárok idején, elözönlötte a környékbeli falusi nép. Mindenfelé lovakat etető, itató öregemberek, sürgő-forgó, hírekkel teli asszonyok, hangos gyerekek. Főleg a kaszárnya és az állomás környékét szállta meg a sokaság. Mindenki a bevonulókról akart megtudni valamit; szomorúan vagy örömmel, csodálkozva vagy hitetlenkedve nézik a mundérba öltözött férfiakat, amint zárt sorokban egy-egy transzporttal kilépnek a kaszárnya kapuján, masíroznak az állomásra, ahol éjjel-nappal szüntelenül folyik a bevagonírozás. A városi nép napjai is az utcán telnek, a tömeg reggeltől estig hullámzik le és föl. A kereskedők boltjaik előtt állnak, a hivatalnokok minduntalan az utcára futnak, csoportosulások támadnak. Ahányszor fölharsan a rézfúvós zenekar hangja, annyiszor támad sokadalom; mindenki látni akarja, melyik század indul. Az utca mindkét oldalát elözönlik, éljenzés, sírás, jajveszékelés közepette kísérik a menetoszlopokat. A zenekar rendületlenül játszik, mintha el akarna fojtani minden egyéb hangot, ami a katonák körül elhangzik. A nagy lármában elvesznek, összekeverednek a szavak, a nevek, az adatok. Már senki sem tudja, ki kinek kiabál, hova szólnak az üzenetek, az üdvözletek.

A főútvonal most megtelik, fölharsan a rezesbanda indulója. A hadnagy egy karmozdulattal jelzi Kemenesnek, hogy térjenek át a csatorna partján a szomszédos térre.

Egy héttel ezelőtt még minden utcával számolni lehetett a városban. Kemenes Géza akkor még járókelő volt, a város tiszteletben álló polgára, a telekkönyvi hatóság tisztviselője, aki a hivatali órák lejártával hazafelé tart, ezenközben arra megy, amerre kedve tartja; azt az utat választja, amelyik tetszik, ha akarja, éppen a legrövidebbet, ami a hivatalától otthonáig vezet. Kigombolhatja sötét zakóját, kissé hátratolhatja szalmakalapját, betérhet a kávéházba vagy bármelyik vendéglőbe, ahol habzó sör mellett vidám délutáni kompániák időznek. És ott van a korzó! Jobbra-balra hajlongva, kalaplengetve köszönti nagyszámú ismerősét, megáll egy-egy szóra, férfiakkal komoly városi ügyekről tanakodik, hölgyekkel könnyed szót vált a melegről, a fürdőzés gondjairól, a gyerekek fejére barackot nyom. A sétány hűs fái alatt megpillantja a családját, felesége rózsaszín krepdesinjét, a gyerekek patyolatos fehér ruhácskáit. Gézuka elébefut, kézenfogva vezeti anyuskához. Körbeállják a babakocsit, gyönyörködnek a kisebbikben, az alvó Olgácskában. Előfordul, hogy benéznek felesége, Blanka szüleihez; s amíg Tercsi szolgáló a gyerekekkel játszik, addig ők a szaletliben megkóstolják az apósa pincehűvös borát, kortyolják anyósa városszerte híres törökkávéját.

Úggyel-bajjal elérték a teret, Rimele hadnagy megállt a Stefán-féle vendéglő előtt, intett, hogy ők is álljanak meg. A tér túlsó végén vonulnak a menetszázadok, a rézfúvósok csinnadrattája verődik a fák és falak között, a tömeg kiabál, sikongat, éljenez.

A Stefán-vendéglő udvaráról egy fiáker fordul ki, benne állva egy részeg trénőrmester énekel. Karját magasba lendíti, torkaszakadtából ordítja: Ne sírj öreg Ferenc Jóska . . . Cigánybanda lép a kocsi mögött, húzza a trénőrmester nótáját. A tömegből egy ulánusfőhadnagy válik ki, vörös arccal, föltartott lovaglóostorral fut a fiáker elé, megállítja, csöndre inti a cigányokat. Föllép a kocsira, egy perdítéssel az ülésbe taszítja az őrmestert, aki bambán szalutál neki, összeszorított szájjal nagyokat nyel. A tiszt magából kikelve, fojtott hangon korholja a részeget. Az ostorral a kocsis vállára csap, valamit mond neki. A fiáker gyorsan indul, a cigányok visszasomfordálnak a vendégfogadóba. Az őrmester fölál, de az ulánustiszt visszarántja az ülésre. Erre megint ordítani kezdi: Ne sírj öreg Ferenc Jóska . . . Aztán a kocsi oldalára borul, hangosan zokog.

Rimele hadnagy megvető mosollyal nézte végig a jelenetet. Arca hosszúkás, vékony és sápadt. Hideg, szürke szempár, az ajka szinte egyetlen vonal, az álla kemény, szögletes. Most két ujjával megfogta tábori sapkája ellenzőjét, megemelte, majd ujjai hegyével érintette homlokán a vörös csíkot, amit a bőrbetétes sapka hagyott. Aztán visszahúzta, gondosan ügyelve, hogy a perem ezúttal följebb kerüljön, ne ugyanabba a vágásba.

Fáj neki – gondolta Kemenes. Nézte a fiatal tisztet, és megpróbálta leolvasni róla, kiféle-miféle lehet. Ez a mozdulat, ahogy igazított a sapkán, a fájdalmas vörös csík érintése a homlokán kétségtelenné tette Kemenes előtt, hogy a hadnagy nem hivatásos tiszt; ő is a mozgósításkor vonult be, nem szokott még hozzá a komisz sapka viseléséhez. Egész lénye, hűvös eleganciája úri származásra vallott; s hogy fontos, befolyásos család sarja, mutatja, hogy a hadkiegészítőn teljesít szolgálatot, bizonyára afféle adjutánsként.

Ahogy a fiáker eltűnt a térről, a hadnagy engedett merev tartásából, zárkózott fegyelméből, feszteleneb bül állt, akkor igazított a sapkáján. Megkönnyebbült – vélte Kemenes. Nem neki kellett beavatkozni a kellemetlen incidensbe. Nem lehet igazi katona a hadnagy, inkább civil úr, mint erélyes tiszt. Lám, most elővette farzsebéből ezüst cigarettatárcáját, rágyújtott. Csak tartalékos tisztek gyújtanak rá nyilvános helyen ilyen hanyagul. Szolgálatot teljesítő hivatásos tiszt nem dohányzik az utcán, még háborúban sem.

– Szakaszvezető úr! – szólította meg aggódó arccal Kemenest az egyik népfölkelő. – Mi lesz velünk, hova vezényelnek bennünket?

– Éppen úgy nem tudom, ahogy maguk sem tudják. Bízzunk benne, hogy jó helyre kerülünk – mondta Kemenes, és most először vette szemügyre embereit.

A két altiszt, Hirtling és Dorogány csöndesen beszélgetett; Kemenes nem ismerte őket, a négy népfölkelőt is most látta először. Valamennyiüket vidéki, falusi embernek nézte, Dorogány afféle kishivatalnok, Hirtling és Starkbauer messziről elárulja, hogy iparosember. A többiek parasztok, környékbeli kisbirtokosok. Szeretett volna hirtelen mindent megtudni róluk, de ez most reménytelennek látszott. Kint a főúton már a menetoszlop vége haladt, a hadnagy tett néhány türelmetlen mozdulatot, mintha siettetné a marsot. Intett, hogy induljanak, folytassák az utat.

Ismét a főúton jártak, Kemenes üdvözölte ismerőseit a tömegben, jobbrabalra integetett, csöndesen köszöngetett.

Megérkeztek a hadkiegészítő parancsnokságra, a kapuőr keményen szalutált a hadnagynak. A visszhangos kapualjban nagy lármát csaptak szöges bakancsaikkal. A hadnagy utasította őket, vonuljanak az udvarra, amíg ő jelentést tesz érkezésükről.

A napfényes udvar néptelen volt, poros gömbakácok álltak a falak előtt. A telek végében hátsó udvar istállóval, előtte a térségen fekete hátaslovat járatott egy ingujjra vetkőzött katona. Hosszú járszalagon kényesen járt körbe a kanca, könnyű galoppját egyszer-egyszer táncos lépésekre váltotta.

A katonák a fal tövében álltak, nézték a lovat, az utána forgó, csettintgető katonát.

– Ennek van ám jó dolga! – mondta Cseke Andor népfölkelő, és fejével a lovász felé mutatott.

– Én is szívesen lennék ilyen tiszti lovász, ezek mind szélvédett helyen vannak. Ráadásul ilyen fáin ló mellett öröm is az élet. Ezeknek a nóniusz kancáknak nincsen párjuk a világon! – mondta Gyarmati Gábor, és elragadtatással nézte a lovat.

– Nincs több három évesnél – jelentette ki az előbbi katona.

– De nincs ám! Ez olyan biztos, mintha én törzskönyveztem volna.

– Higgyék el, a lovásznak is csak itt jó – szólt Hirtling tizedes. – Én voltam lovász, tudom, mit jelent. Harctéren csapattiszt lovászának lenni, nem leányálom.

– Egy falumbeli ember tüzérlovak mellett szolgál. A fene megette azt is! – szólt bele a beszélgetésbe Starkbauer.

– A harctéren semmilyen lovas szolgálat nem jó – folytatta Hirtling. – Dupla gond, vesződség. Akkor már inkább gyalogos vagyok, magamnak viselem gondját. Örülök, hogy megszabadultam a lovaktól, átkerültem az infanteristákhoz.

– De az ilyen hátországi tiszt lovászának jó sora van. Nem hiszem, hogy szagol ez puskaport. A gazdája messze elkerüli. Ennek a kancának is fújhatják a marsot, oda se neki! A keringőhöz van ez szokva, meg a vasárnapi sétalovaglóshoz – vélekedett Starkbauer.

A katonák nevettek. Tovább is tartana a tűnődés lovasságról, gyalogságról, ha közülük a legidősebb, Széles Márton hirtelen meg nem kérdezi:

– Hát velünk most mi lesz?

A csöndes tanakodásban ez a kérdés kimondatlanul is ott bujkált, s most, hogy Széles Márton kibökte, fölkapták a fejüket, még a két altiszt is a szakaszvezetőre nézett. Kemenes hozzájuk fordult.

– Hamarosan megtudjuk, emberek. A hadnagy úr jelent bennünket, s ha visszatér, minden kiderül. Talán nem lesz nehéz szolgálatunk, és a harcteret is elkerüljük. Legalábbis egyelőre.

– Adná az Isten, szakaszvezető úr! – mondta Széles Márton.

A katonák Kemenes szavaitól bizakodók lettek, máris úgy tekintettek rá, mint parancsnokukra, aki mindig többet tud náluk, akitől a sorsuk függ. Megenyhült a katonás fegyelem, szívesen beszélgettek; az általános reménykedésben bőbeszédűek lettek, hallani akarták egymás szavát, ismerkedni akartak.

– A szomszédom, bizonyos Harangi Gáspár az élelmezéshez került, ide a városi raktárba. Hej, ha mi is kifognánk valami hasonlót!

– Pedig csapkodott ám körülöttünk a mennykő! Úgy teltek egy héten át a menetszázadok, mint cséplőskor a zsákok.

– Fő, hogy szerencsésen kimaradtunk mindegyikből! Mert mindig hullik mag a zsák mellé is. Nem igaz?

– Csak abba az átkozott kaszárnyába ne kellene már visszamenni! Azt nagyon nem szeretném!

– Csapkodott, csapkodott az istennyila. Ahogy most már csapkod odakint is a gránát meg a srapnel . . .

Kemenes hallgatta őket, reménykedésüket a magáénak érezte, hiszen ő is szorongva ült egy héten át a Röhling-kaszárnyában, minden percben várva, hogy szólítják, beosztják valamelyik induló századba. De most már ő is bízott benne, hogy egyelőre elkerülik a frontot, hiszen a hadkiegészítő kötelékébe tartozni, valamilyen itthoni szolgálatot jelent. Hogyan is mondták az előbb? Mindig hullik mag a zsák mellé.

Nagy csörömpöléssel kinyílt a kapu, begördült rajta egy katonai autómobil. A kanca megrettent a hangra, a lovász egyetlen ugrással mellette termett, kantáron ragadta a nyugtalan lovat. Az autómobil megállt a katonák előtt, a sofőr kiugrott, ajtót nyitott a hátul ülő idős tisztnek.

Kemenes Vigyázz-t vezényelt, maga pedig szalutált az autómobilból kikászálódó őrnagynak. A tiszt megbökte a sapkája ellenzőjét, hátrament a lóhoz, megveregette a nyakát, zsebéből cukorkát vett elő, bőrkesztyűs kezével a pofája elé tartotta.

Az őrnagy visszafelé jövet megállt a katonák előtt.

– Maguk? – kérdezte Kemenestől. – Maguk az új vasútbiztosítók?

– Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, Rimele hadnagy úr vezényletével érkeztünk az imént.

– Úgy? Ön Kemenes Géza?

– Parancsára őrnagy úr.

– Jól van . . . Föl a fejjel, barátom! – mondta az őrnagy, és megbökve sapkáját a sofőr kíséretében fölment a lépcsőn, ahol Rimele hadnagy is eltűnt.

A katonák egymásra néztek, aztán Kemenes szakaszvezetőre, akit az őrnagy név szerint szólított.

– Vasútbiztosítás! – sóhajtott Dorogány őrvezető.

– Istenem! – fohászkodott Széles Márton. – Jobbat nem is remélhettem volna!

Kemenes Géza mosolygott. A tiszt szavai elárulták rendeltetésük célját. Vasútbiztosítók lesznek. Nagy kő esett le a szívéről, ő is sóhajtott, ahogy az imént Dorogány.

Jókedvük kerekedett, most már türelmetlenül várták vissza a hadnagyot, akiben megszabadítójukat látták.

– Hadnagyi egyenruhában maga Szent Mihály arkangyal jött el értünk, emberek! – lelkendezett Hirtling tizedes.

Ebben a pillanatban megjelent a lépcsőn Rimele hadnagy egy százados társaságában. Kemenes ismét vezényelt, tisztelgett. A százados papírról fölolvasta a neveket, aztán hosszan végignézett rajtuk.

– Ma reggel egy katona megszökött az állomáson. Az első szökevény a városban. A mozgósítás óta az állomáson valóságos népünnepély folyik, ezt most megszüntetjük. A parancsnokság szigorú rendelkezéseket léptetett életbe. Maguk heten megerősítésül mennek a vasúthoz, hogy elejét vegyük a maihoz hasonló gyalázatos eseményeknek. Szolgálatuk fontos és felelősségteljes; határozott, kemény katonai fegyelmet kíván. Minden körülmények között ehhez tartsák magukat! A parancsnokuk Kemenes Géza szakaszvezető, összekötőjük a törzzsel Rimele hadnagy úr. A többit majd tőle megtudják. Végeztem!

A százados kezet nyújtott Rimelének, néhány halk szót váltottak, aztán elment.

A hadnagy intett, hogy a szerelvénnyel, fegyverrel együtt kövessék őt.

Hátul az udvarban befordultak egy ajtón, fölmentek az emeletre. A hűvös lépcsőházban kacsingattak egymásnak, örültek a jó beosztásnak, de hangosan nem beszéltek róla a hadnagy jelenlétében. Úgy érezték, kivételes szerencse érte őket, ezt nem szabad elkiabálni.

Végigmentek az emeleti folyosón, amelynek falán tábla hirdette, hogy ez itt a *Katonaotthon.* Az épületnek ez a szárnya egy nagyobb teremből és két kisebb helyiségből állt, mindegyiknek nyitva az ajtaja. A nagyteremben asztalok és székek, afféle étkező, a kisebbek közül az egyik társalgó és játékszoba, a másik könyvtár. A falon zománctáblás föliratok: *Sakk, dominó, malom, Egy tea 4 fillér, A Katonaotthonban minden katona otthon van!* A barátságos föliratok ellenére az otthon most zord és kihalt, sehol senki. A mozgósítás óta nem valószínű, hogy főznek még a négy filléres teából, vagy valaki beülne ide dominózni.

A folyosó kanyarulatától raktárszobák sorakoznak. Rimele hadnagy megállt, az egyik ajtóra mutatott:

– Itt új uniformist vételeznek, új lábbelit kapnak, ezt a régi kacatot pedig leadják! Odaát a másik szobában szerelvényt kapnak, leadják ezeket a rozsdás Werndl-puskákat, helyettük Mannlichereket kapnak, új bajonettet. Ha befejezték a faszolást, átöltözést, bejönnek ide a könyvtárszobába, lepakolnak, a szobát lezárjuk, és Kemenes szakaszvezető úr elviszi magukat a Neptun fürdőbe tisztálkodni. Tessék, kezdjék el, a raktárnok már tud magukról!

A hadnagy sarkon fordult, ők pedig a raktárnok őrmestertől sorra átvették az új holmit. Tetőtől talpig átöltöztek, vadonatúj alsó- és fölsőneműt váltottak, kicserélték a fegyvereket, dupla tölténytárban húsz-húsz golyót kaptak, új bajonettet húztak a derékszíjra. A nyikorgó bakancsokban átlépdeltek a könyvtárba, ott szépen a fal mellé rakták a bornyút, a fegyvert a munícióval. A gondosan válogatott csukaszürke uniformisban, a sárga lábbeliben lementek az udvarra; elégedetten méregették magukat is, egymást is.

Kemenes Géza sorakozót rendelt el, de mielőtt elindultak volna, az istálló felől halk füttyentést hallottak. A lovász jelzett nekik, intett, hogy várjanak. Fékszáron tartva két fölnyergelt kancával közeledett hozzájuk.

– Maguk is a vasúthoz kerültek? – kérdezte.

– Oda.

– Szerencsés flótások. De sokan örülnének, ha maguk között lehetnének most!

– Maga sem panaszkodhat, komám! – mondta Hirtling.

– Nem is akarok, káplár uram. De maguk aztán kifogták! A hadnagy úr igen derék ember. Örülhetnek, hogy a keze alá kerültek.

A kapu alatt lovaglóruhás hölgy jelent meg, a lovász elnémult, összecsapta a bokáját. A hölgy szapora léptekkel a lovakhoz ment; futó pillantást vetett a katonákra, parányit mosolygott is. Széles karimájú kalapja félig elfödte az arcát. Ahogy ellépett előttük, érezték finom parfümjének illatát. Megsimogatta a fekete kanca homlokát, cukrot dugott a szájába. Intett a lovásznak, aki nyomban melléje pattant, kecses mozdulattal tartotta a tenyerét. Az asszony fölemelte a lábát, a csizma orrát belehelyezte a lovász tenyerébe, és egyetlen lendülettel a nyeregben termett. A kantárt szorosra kapta a melle alatt, előrántotta csizmája szárából a lovaglóostort, csettintett, térdei közé kapta a ló derekát. A mozdulatra a kanca fölkapta a fejét, fordult, vágtában iramodott el az udvar hátsó kijárata felé. A lovász csöndes galoppban követte.

A katonák nézték a lovagló asszonyt, a szálegyenes tartását, a vágta ütemére süllyedő-emelkedő karcsú csípőjét.

– Ez igen! – fújta ki a levegőt Dorogány őrvezető, mint aki egy ideje nem vesz lélegzetet.

– Mondtam én, hogy ennek a fickónak van a legjobb dolga a világon! – szólt Cseke Andor.

– Vele aztán én is ellovagolnék! – nézett utánuk Dorogány még akkor is, amikor a lovasok már kikanyarodtak a fasorra nyíló kapun. – Na, mit szólnak hozzá?

– Gyönyörű teremtés! – lelkendezett Gyarmati Gábor. – Látták, micsoda járása van? A mozgása is elárulja, hogy nincs több három évesnél.

– Én nem a maga nóniusz kancájáról beszélek! Az úrnőről van szó, nem a lóról – méltatlankodott Dorogány.

A katonák nevettek, Kemenes is elmosolyodott a félreértésen.

– Induljunk, emberek! – mondta.

Ismét fölsorakoztak a vezényszóra, keményen kiléptek, végigcsattogtak a boltíves kapu alatt.

A Neptun fürdőben letisztálkodtak, a szappan és a víz újabb örömöket szabadított el bennük, már-már gyerekes hancúrozással fröcskölték a vizet, nevetve mosták egymás hátát.

Kemenes Géza a medence lépcsőjén ült mellig a vízben, és a legutóbbi fürdőbeli délutánra gondolt, július huszonharmadikára, amikor kis társaságuk ugyanitt ült a lépcsőn. Csöndes beszélgetésben telt az idő, s egyszer csak megjelent Szekulics Richard ügyvéd. A városi újságból hangosan fölolvasta a Monarchia ultimátumát, amelyre július huszonötödikén este hat óráig meg kellett adni a kedvező választ, mert különben a fegyveres elégtétel következik. Akkor délután még bíztak valami kedvező fordulatban, tanakodtak is felőle a Neptun medencéjében, amely gyakorta helyszíne volt a világ sorsa fölötti komoly töprengéseiknek. De ezúttal – jól emlékszik – mindenki fejét lógatva távozott, senki sem ajánlotta a szokásos fürdő utáni sörözést. A baljóslatú ultimátum szavai jártak a fejükben, a levegőben érezték a háborút. Egyedül Szekulics Richard volt élénk és hangos: az összecsavart újságot mint kardot forgatta a levegőben, és dühtől elfúló hangon követelte az azonnali mozgósítást. Ha rajta múlna, ultimátum nélkül történne a lerohanás.

Kemenes egy kicsit elszundított a medence langyos vizében; mire fölébredt, emberei már fölöltözve várták a kabinsor előtti padokon. Fölöltözött, s mivel volt még idő bőven este hét óráig, a bevonulásig, visszafelé menet betértek a Stefán-féle vendéglő kerthelyiségébe. Sört rendeltek, mindenki egyetlen hajtásra itta ki a korsóját. Ittak a nap izgalmaira, a vasútbiztosításra, a kiadós fürdőre; nyögve, sóhajtva törölgették bajuszukról a fehér habot.

Lénárd úr, a városi fotográfus érkezett masinájával a vendégfogadóba. Kemenes odaintette őt az asztalukhoz, megállapodtak egy fölvételben. Odaálltak a vadszőlővel futtatott kerítés tövébe, középütt Kemenes, jobbról-balról az altisztek két-két népfölkelővel. A fotográfus eligazgatta őket, figyelmet és barátságos arcot kért, bebújt a fekete klott-zsákba. Némi mozgolódás után kidugta bal kezét, magasra tartotta, utasítást adott, hogy mindnyájan csakis a kezére nézzenek, számoljanak magukban háromig. Minden a legnagyobb rendjén ment, s akkor a művész elkattintotta a masinát.

Asztalukhoz visszatérve Stefán úr várta őket, a tulajdonos.

– Kemenes szakaszvezető úrék az én vendégeim! – mondta a kocsmáros, és hét pompás pörköltet hozatott illatos uborkával.

Stefán újabb sörökkel köszöntötte a vitéz urakat, gratulált nekik a szerencsés szolgálathoz. Fölemelték a korsókat, lelkesen, kipirult arccal éltették a császárt:

– Es lebe der Kaiser hoch! – kiáltotta a nagydarab vendéglős.

Kemenes kérte a fotográfust, hogy a kész képeket majd az állomásra küldesse ki utánuk. Elbúcsúztak Stefán úrtól, és jókedvű marsban bevonultak a hadkiegészítőre.

Rimele hadnagy már várta őket, tájékoztatta Kemenest, hogy éjszakára a Katonaotthon könyvtárában szállásolnak, bevitette már részükre a hat fekhelyet. Hideg vacsorát vételeztek a raktárnok őrmestertől. Holnap reggel leteszik a hűségesküt, és megkezdik a szolgálatot az állomáson.

Ezután a hadnagy elmosolyodott, fölengedett feszes tartása, könnyed társasági mozdulattal nyúlt a tárcájáért, cigarettával kínálta Kemenest. A szakaszvezető csodálkozott, hogyan tud egyik pillanatról a másikra katonából civil lenni, merev arcú, kemény szavú tisztből fesztelen, világfias, kávéházi aranyifjúvá vedleni.

– Azért készíttettem csupán hat fekhelyet a könyvtárban, mert maga, szakaszvezető úr, gondolom, szívesebben hál otthon. Adja át Hirtling káplárnak a parancsnokságot, menjen haza éjszakára. Ha nincs ellenére, tarthatunk együtt, meghívom a kávéházba egy italra.

– Köszönöm, hadnagy úr, az éjszakai eltávozást is, a szíves meghívást is – mondta Kemenes.

Arra igazán nem számított, hogy ilyen hamar maga viheti családjának a jó hírt: a vasútbiztosításhoz került. Azt meg éppenséggel nem gondolhatta, hogy újdonsült parancsnoka kávéházi meghívásban részesíti. Ha mindez egy héttel ezelőtt történik, semmi különös nincsen abban, hogy együtt ül ő, a járásbírósági tisztviselő egy fiatal úrral a kávéházban. Most azonban kissé szokatlan lesz, hadnagy és szakaszvezető együtt.

Nem sokat töprengett ezen, örült, hogy hadnagya közvetlen ember, aki eltekint a formáktól, s hajlandó vele a szolgálaton túl szorosabb kapcsolatot is teremteni. Átadta a parancsnokságot Hirtlingnek, jó éjszakát kívánt, meghagyta a reggel hat órai ébresztőt.

A kávéházi nagyteremben egy sarki márványasztalhoz ültek; a hadnagy otthonos mozdulattal röpítette sapkáját a fogasra, intette magához a pincért. Egy palack rumot rendelt. Kemenes meghökkent: csak nem képzeli a hadnagy, hogy ketten isszák meg a sok italt? A pincér meghajolt, mosolyogva bólintott a szakaszvezetőnek, halk hangon azt mondta: van szerencséje Kemenes urat katonaként köszönteni a kávéházban.

– Apropos! – intett a hadnagy a pincérnek. – Csak tíz után vacsorázom. A szokásos két terítéket kérem.

– Igenis, hadnagy úr – hajolt meg a pincér; buzgón szaladt, nyomban hozta a rumot a két pohárral.

A hadnagy egy intéssel elhárította a pincér szolgálatát, maga töltött.

– Igyunk a szolgálatra – mondta mosolyogva. – A mi kettősünkre, szakaszvezető úr! Remélhetőleg, tartós lesz! Egészségére!

– Isten éltesse a hadnagy urat! Isten éltessen bennünket ebben a szolgálatban! – mondta Kemenes, és jó kedvvel hajtotta le a pompás italt.

A hadnagy nyomban kitöltötte a második poharat is, újra megemelte:

– Erre egy pohár kevés! Proszit!

Lehajtották a másodikat is, a hadnagy újra töltött.

– Három a magyar igazság!

A hirtelen lehajtott három pohárka ital kellemes jóérzéssel töltötte el a szakaszvezetőt, olyannyira, hogy gondolatban már a negyediket emelte föl. Cigaretta után nyúlt.

– Ha megengedi, hadnagy úr! Egy kis hazai, magam töltöttem . . .

– Nem, nem, szakaszvezető úr! Az jó lesz majd magának boldogabb időkben. Most az ünnep kedvéért hadd kínáljam én!

Zubbonya zsebéből finom dobozban szivart vett elő, megkínálta Kemenest.

A bécsi Virginia valóban méltó volt a márkás rumhoz. Kemenes szinte beleszédült az első szippantásba, hátradőlt a széken, és most először körülnézett a kávéházban. A régi időkhöz képest kevesen voltak, a helybeliek közül csupán két öregúr, a többiek átutazók, katonának vonuló urak, néhányan feleségestől. Annuska, a kasszírnő magas pultján trónolt villogó fehér vállaival, mosolyogva bólintott ide Kemenesnek. A szakaszvezető visszamosolygott, némán meghajolva köszöntötte őt. A kasszírnő mosolya, a maga gáláns meghajlása újra a negyedik pohár rumot idézte föl benne, s Rimele hadnagy, mintha gondolataiban olvasna, íme, már ki is töltötte.

Ittak, szívták a finom szivart.

– Igen. Isten éltessen bennünket, szakaszvezető úr! Ahogy az imént mondta. Lám, milyen jó, hogy van Isten, aki éltet bennünket. Nem gondolja, hogy ilyenkor, háborúban kétszeresen is jó, hogy van Isten?

– Mivel kétszeresen van rá szükségünk, hadnagy úr – mondta Kemenes, és újra Annuskára mosolygott.

– Kétszeresen? Lám, mennyire igaza van magának! Nagyon érdekes! Már ami az Istennek ezt a dupla szükségét illeti. Bizonyára emlékszik még az alezredes délelőtti szavaira: Isten megáldja fegyvereinket. Erre az áldásra pedig azért van szükség, hogy győztesek legyenek fegyvereink. Nemde?

– Minden bizonnyal, hadnagy úr.

– Na, erre most igyunk! A győzelemre!

Fölhajtották az ötödik pohár rumot, a hadnagy kigombolta a zubbonya fölső gombját. Hosszú, egyenes szálú szőke haját hátra simította, de nem sikerült a mozdulat, egy tincs visszahullott a homlokára, a vége a füle mellett lelógott. Ettől a hadnagy kissé csapzottnak látszott.

– Hát igen, szakaszvezető úr – hajolt előre, rákönyökölt az asztalra, Kemenes arcába nézett. – De nem gondolja, hogy azok . . . azok odaát, az ellenségeink is éppen így fohászkodnak? És mit tehet most Isten? Fohász innen, fohász onnan, áldás ide, áldás oda! De hol legyen a győzelem? Lehetőleg, mire a lomb lehullik . . . Mikor is hullik le a lomb, szakaszvezető úr?

– Az attól függ! Itt nálunk októberben. Tőlünk délre . . .

– Nos, tőlünk délre? Később, ugyebár? Aztán van olyan hely, ahol egyáltalán le sem hullik. Hát nem furcsa? Dupla Istenre van itt szükség és gyors lombhullásra . . . De mi most igyunk arra, hogy legalább egy Isten éltessen bennünket, és legalább itt hulljon le a lomb minél előbb!

Megint ittak, és Kemenes kissé kényelmetlenül érezte magát, izgett-moz-

gott a széken, igyekezett érdeklődő arccal hallgatni a hadnagyot. Megfeledkezett a szivarról, hosszú hamurudat vert le róla a kristálytálba.

– Isten éltesse! – emelte föl poharát a hadnagy újra.

– Egészségére, hadnagy úr! – mondta Kemenes, és egy kicsit elpirult, mert szándékosan kerülte Isten nevét, az Isten éltesse-köszöntést.

Szerette volna, ha a tiszt befejezi ezt a beszélgetést, és áttérhetnek másik témára. Aggasztották a renitens szavak, ahogy a hadnagy a háborúról beszélt, a jól érezhető gúny, amellyel előbb az alezredest, majd a császár mondását idézte. Mit akar a hadnagy? Fölforgató szavai mögött puhatolózó szándék rejlik, vagy valójában így vélekedik a háborúról? Akár így, akár úgy van, mindenképpen kellemetlen ez az egész. Ő csak egy szakaszvezető, nem filozófus. Mi köze ehhez a mindenáron kapcáskodó, kötekedő okoskodáshoz? A hivatali életben sem szerette ezt a krakéler fajtát. Csak bajt hoztak, elégedetlenséget szítottak, magukra és környezetükre vonták a fölsőbbségek gyanakvását és ellenszenvét. Kemenes világéletében őrizkedett ettől a fajtától, s most csodálkozva ismerte föl, hogy katonai fölöttesét is ebből a fából faragták. A világ már olyan, hogy a tisztviselő azt teszi, amit a főnöke kíván; a katonaságnál a baka a szakaszvezetőre hallgat, a szakaszvezető a hadnagyra, ennek a százados parancsol, és így tovább. Ha az ember a maga helyén eleget tesz a kívánalmaknak, megtalálja az egyensúlyát, megbecsülést szerez, viheti is valamire. De mire jó ez a békétlenség, erőnek erejével firtatni és keresni a kákán a csomót?

– De hadnagy úr, a sérelem és a vér . . . – lökte ki magából védekezésül ezeket a mostanában gyakran emlegetett szavakat.

– Ugyan, kérem! Hagyjuk ezt! Sérelem annyi van, ahányan vagyunk, nem is beszélve a vérről. Értse meg, ha mi itt, ennél az asztalnál komolyan veszszük a szavakat, hogy Isten éltessen bennünket, nem hihetünk igazán a háborúban! Ez a két szó: Isten és élet, sokkal súlyosabb annál, hogy dobálóddzunk vele!

Kemenes egyre pörgette a márványlapon a talpas poharat, nem nézett föl a hadnagyra. Most, hogy abbahagyta ezt a furcsa fejtegetést, Kemenes megkönnyebbült. A hadnagy egyre hangosabban beszélt, hangjára többen is fölfigyeltek, a kasszírnő sem mosolygott már, összevont szemöldökkel, aggódva figyelt rájuk.

Kemenes szeretett volna már kívül lenni innen, inkább maradt volna az embereivel, minthogy ilyen kellemetlen beszélgetésbe keveredett. Keserves árnak tartotta ezt az estét az otthoni éjszakáért. Ráadásul az idő múlik, a rumos üveg még félig van, egyelőre semmi jele annak, hogy a hadnagy útjára bocsájtaná. Hirtelen heves vágy fogta el, hogy azonnal induljon, mielőbb betoppanjon otthon, talán még a gyerekeket is ébren találja. Érezte, hogy a fejébe szállt az ital, jól látta a hadnagyon is a rum hatását. Bénultságában azonban nem tudott szóhoz jutni, nem is akart véleményt nyilvánítani. De mozdulni sem tudott, hiába kereste azt az apró mozdulatot, amellyel legalább jelét adja mehetnékjének. Megbántani, sérteni sem akarta a hadnagyot, hiszen akármilyen zavaros gondolkodású is, mégis a fölöttese.

– Hahó! Péter! Te itt vagy? – hallatszott egy hangos kiáltás.

Magas, őszhajú százados állt a mosdók felől vezető folyosó ajtajában.

Mindketten odanéztek, Rimele nyomban fölugrott, a százados elé sietett, kezet fogtak, megölelték egymást. Együtt léptek az asztalhoz, Kemenes fölugrott, összecsapta a bokáját.

– Engedd meg, százados uram, hogy bemutassam Kemenes Géza szakasz-

vezető urat, aki egyébként a helybeli telekkönyv kitűnő tisztviselője. Balán Ervin százados úr – mutatott Rimele az idős tisztre.

– Csak semmi formaság, kedves barátom! – intett Kemenesnek a tiszt, és szélesre tárta karjait. – Hadd hívjam meg az urakat asztalunkhoz, odaát a belső szobában! Tudják, mi négyen, vén rókák, hajdani ezredtársak, odaát ünnepeljük váratlan találkozásunkat, egyben búcsúestet is ülünk, holnap indulunk az arcvonalba. Gyerünk, fiaim, menjünk!

– Köszönettel fogadjuk, sőt elfogadjuk a tisztes meghívást, százados uram – mondta Rimele, és kacsintott Kemenesnek.

Kemenes örült a vén tiszt megjelenésének, meg nem is. Örült, mert megszabadította a kínos beszélgetéstől, bánkódott, mert tovább húzódik indulása; a tisztek asztalától nem állhat föl egyhamar. Látta a századoson, hogy odaát alaposan túl vannak már az első poharakon, csillogó szemmel, bazsalygó, nagy selma arccal invitálja őket az újabb iváshoz, miközben csókokat dobál Annuskának, hívogatja is az asztalhoz.

– Előbb azonban itt kell egyet koccintanunk! – mondta Rimele, és intett a pincérnek, hogy hozzon új poharat.

Vidám koccintás következett, amitől nyomban elszállingóztak Kemenes rossz gondolatai. Együttesük most olyan volt, mint egy kedves vidéki vadásztársaság, vagy valami úriházi keresztelő. A meghitt vendégjárások, poharazások emlékét idézi.

Kemenest az új tiszt megjelenése mindinkább jókedvre hangolta. Ezek a derék tartalékos tisztek igazi civiles fesztelenséggel viselkednek, nem sokat adnak a sarzsira, a szakaszvezetőt is befogadják kávéházi körükbe. Vidéki urak ezek a javából; a katonaság az első látásra talán mindenkit zordabbra fest, mint amilyen valójában. Rimeléből is a hirtelen bevonulás hozhatta ki a filozofikus hajlandóságot, no meg a ki tudja, hányadik pohár rumocska! Az ilyen fiatalurakat próbára teszi és apátiába dönti az is, ha – tegyük föl! – hirtelen ott kell hagyniuk valami nőszemélyt. Hihi! Csakugyan! Hát persze, biztosan nő van a dologban. Könnyen elképzelhető, hogy a csinos Rimele odahagyott valahol egy elragadó kis hölgyet... Ó, azok a kis nők! No-no, hát egy kis selmaság még nem a világ vége! De nem ám! Nincs is abban semmi Isten ellen való. Lám, Annuska, a kasszírnő érti a dolgát, most megint úgy mosolyog, de úgy... Ez a százados egészen visszavarázsolta ide a boldog békeidők kávéházi hangulatát. Nicsak! Már meg is csipkedte Annuska állacskáját. Az ördög vinné el! Ez aztán a vén kurafi!

Annuska itt áll közöttük, fekete bársonyruhájának kivágásában tündöklik hókeble, karját, vállát hol egyik, hol a másik komisz zubbonyhoz érinti; azzal a nagy-nagy nézésével bámulja őket, búgó hangján kérdezi, a rumot utánuk vitesse-e a belső szobába.

– Nem! – kiált Rimele. – Előbb magácska is megkóstolja! Koccint velünk, aztán elteszi a maradékot, és a főúrral majd iszik az egészségünkre. Arra, hogy Isten óvja a ki tudja, meddig vidám katona urakat!

A főúr hallja ezt, mosolyogva fordul ide, mélyen meghajol. A hadnagy kitölti az italt, Annuska a kasszából egy gyűszűnyi poharat hoz magának. Körülállják az asztalt, emelik a poharakat, isznak. Annuska a pohár fölött Kemenest nézi, a szeme a szakaszvezetőn röpdös. Később Kemenes vállára teszi a kezét.

– Nagyon jól áll Kemenes úrnak az uniformis. Nem győzöm nézni, milyen fess benne!

Kemenes megfogja a kasszírnő fehér kezét, maga elé emeli, megcsókolja.

– Nusika kisasszony nagyon kedves, és ezekben a zord háborús napokban a legszebb békét idézi.

– Nekem mindig öröm, ha fölidézhetem a régi szép időket – búgja, és finoman, éppen csak érintve megsimogatja Kemenes arcát.

– Uraim! – bömböl a vén százados. – Bármennyire is fáj megválnunk a legszebb béke legszebb angyalától, emlékeztetem önöket, hogy katonák vagyunk, és odabent a belső szobában katonák várnak ránk! Nem szabad megfeledkeznünk róluk. Nusika kisasszony, tiszteljen meg bennünket személyesen egy üveg pezsgővel! – mondta a százados, és már tessékelte őket befelé; közébük állt, vállukra tette a kezét, átölelte őket. Eközben a pincér a lengőajtóhoz ugrott, mindkét szárnyát kitárta előttük.

Így léptek be a belső szobába, ahol az asztal körül három idős tiszt ült, két főhadnagy és egy őrnagy.

– Itt hozom az uraknak Rimele Pétert, a mi kedves jó Frici bátyánk, hajdani ezredtársunk legkisebbik fiát!

– Éljen!

– Szervusz, Péter!

– Édes öcsénk! Isten hozott! – kiáltották a tisztek, és sorban kezet ráztak Rimelével.

Aztán a hadnagy bemutatta Kemenest, megint hozzátéve, hogy a helybeli telekkönyvi hivatal kiváló tisztviselője.

– Csak nem a megboldogult dercsei jegyző, Kemenes Pali fia vagy? – kérdezte az asztalfőn ülő őrnagy.

– De igen, őrnagy úr – szólt katonásan a szakaszvezető, és hangosan összecsapta a bokáját.

– Fiacskám! – kiáltott az őrnagy. – Hagyd a pokolba ezt a forsriftos meldungot, mert olyat mondok, hogy még! Vagy azt akarod, hogy vezényeljek neked? Ruht, setzen!

Nagy hahota tört ki, és mindnyájan leültek.

Annuska hozta a pezsgőt, Rimele hadnagy gyakorlott, ügyes mozdulatokkal bontotta föl a palackot, figyelmet kért a pukkanáshoz.

– Tűz! – vezényelt a százados, és eldördült a pezsgőspalack.

A habzó, gyöngyöző ital beleömlött az egymás mellett sorakozó talpas poharakba.

– A találkozásunkra! A hajdani híres ezredre! És búcsúnkra! Holnap indulunk a harctérre!

Mindannyian fölálltak, komor arccal tekintettek a pezsgős poharakba, aztán fenékig ürítették őket, majd leültek.

A szakaszvezető sorra nézte a tisztek arcát. Holnap indulnak a frontra. Vajon, találkozik-e még valaha ezekkel a kedves öregurakkal? A háborúban nem érdemes ezen meditálni – döntötte el Kemenes. Itt minden találkozás az utolsó lehet, még az első is.

– Drága uraim! – mereng föl az őrnagy. – Ebbe az ordenáré csukaszürkébe bújtatnak itt már mindenkit. Hányan hordjuk még a régiek közül az ezred hajdani kék uniformisát? Hányan emlékeznek még, hogy ez az ezred valaha Bécsben, a Máriahilferstrasse-n székelt? Ugyan ki emlékszik már a pazarul kivilágított császárvárosra, a kávéházak nyáresti muzsikájára, a bécsi szépasszonyok szemére . . .

– Istenem, azok a kis biergartenek . . . – sóhajtott a százados.

– Brünn, Olmütz, Könniggrätz . . . – borong mellette az egyik főhadnagy, s mintha erre várnának, mindannyian lehajtják a fejüket.

– Tirol, Vorarlberg . . . – sorolja tovább a másik főhadnagy.

– Innsbruck, Feldkirch, Bregenz . . . – zárja be a kört az őrnagy.

A százados megragad egyet a mozsárágyúkként sorakozó palackok közül, hatalmas poharakba tölti a bort.

– Uraim! Ennek a nagy ezrednek az emlékére!

Fenékig itták a poharakat.

E pillanatban diszkrét ajtónyitás mellett egy ordonánc surrant a szobába. Néma vigyázz-állás és főhajtás után Rimele hadnagyhoz lépett, súgott valamit a fülébe. A hirtelen búskomorságba esett öreg tisztek nem is vették észre az ordonáncot, mindnyájan maguk elé meredtek az asztalra. Előbbi vidám kedvük elszállt, borongás vett erőt rajtuk, az ezred múltja fölötti talán kötelező merengés, amit súlyosbított a nehéz vacsora, a sokféle ital. Már nem vesznek tudomást senkiről és semmiről; a Mariahilferstrasse-n vagy Vorarlberg égbenyúló hegyei között járnak.

Rimele bólint, egy intéssel elbocsájtja az ordonáncot. Hirtelen föláll, vigyázz-ba merevedik.

– Tiszt urak! Tartottam szerencsémnek a találkozást a híres ezred veteránjaival, boldogult apám bajtársaival. A Jóisten legyen önökkel, szerencsés utat! Ezúttal a kötelesség szólít, mennem kell.

A tisztek fölkapták álmos fejüket, fölálltak, néma vigyázz-ban búcsúztatták a hadnagyot. Nem néztek rá, mindegyik egyenesen, merev főtartással előre meredt. Rimele egy szemvillanással jelezte Kemenesnek, hogy együtt lépnek le.

Hátra arc-ot csináltak, elhagyták a termet.

Odakint az ajtó mögött Rimele elnevette magát, bizalmasan Kemenesbe karolt.

– A vén bolondok! – mondta. – De azért kedves fiúk, nem?

– Nagyon kedvesek, hadnagy úr.

– Kár értük. Szép, gutaütéses halált érdemelnének. Most majd elesnek az arcvonalban. Isten legyen irgalmas hozzájuk! De szakaszvezető úr, induljon most már haza! Megérkezett a vendégem, átmegyünk egy külön szobába vacsorázni. Ismeretlenül is mély hódolatom a kedves feleségének. Auf Wiedersehen, Herr Zugsführer!

– Jó éjszakát, hadnagy úr!

Rimele ahhoz az asztalhoz tartott, ahol az imént együtt ültek, s ahol most egy lila ruhás, lefátyolozott arcú, nagyon előkelő hölgy várta. A hadnagy kezet csókolt neki, a karját nyújtva együtt mentek a mellékajtó felé. Útjuk közben még hallotta Rimelét, amint fölemelt ujjal utasítja a pincért:

– Valami finom cukkedlit a hölgynek!

Ahogy elléptek előtte, végigmentek a nagy termen, Kemenes ismerősnek találta a hölgyet. Érezte parfümjének illatát, és eszébe jutott a délutáni lovagló asszony: a nyúlánk, karcsú alakja, a feszes lovaglónadrág, a mozdulat, amint a nyeregbe lendül, a ló törzsét szorító térdek, a vágta ütemére hajlongó csípő . . . Biztosan tudta, hogy a délutáni lovas úrnő tűnt el Rimele hadnagy karján a lengőajtó mögött.

Kemenes Annuskához lépett, szalutálva búcsúzott tőle.

Mámorosan tartott hazafelé a sötét, kihalt utcákon. A nyári éjszaka régi-régi hazatéréseket idézett föl benne. Legénykorában járt így haza a kávéház-

ból, a kaszinóból, ilyen bódultan, ilyen könnyűnek érezve magát. Fütyörészett, dúdolt, föl-fölnyúlt az akácokra, levelet, virágot tépett.

Aztán fiatal házas korában azok az éjféli kapatos hazatérések! A hivatali kollégák szokásos asszony mellől csábító dévaj társasága tartotta fogva, itatta. Éjféli órán kóborolt haza a nyáresti utcákon, s Blanka, a drága, kisírt szemmel ott várta a hálószobában. Ó, alig vigasztalhatta meg! Hogy menekült a boros lehelete elől! Hogyan vált az éjszakai óra a csöndes mentegetőzésből, bűnbánatból szerelmes hadakozássá! Kacagott aztán Blanka, és megenyhült végképpen az éjjeli csavargó iránt . . .

BENKŐ ATTILA

Színhely

Belépsz vele és nélküle
olyan egymás után, hogy megpillantod
hajlásukat, amint összemosódnak
a telerajzolt falakra vetítve –
A részletek éppen csak elmozdulva
jelzik a visszatérés hasadékát,
áramlásuk alján még vaskosak,
itt-ott, mint rovarálcák, üresek.
Megállít és körülfog ez a csapda
kőbe karcolt nevük is arcodon
hideg hodályban száz meg száz „itt jártunk"
padló alól magányod nyöszörgése –
Ez így, mintha koponyád terme volna,
nem lakható, de jönnek és nevetnek
a valóság turistalányai.

ORSOVAI EMIL

Ember-szivárvány

Csak néha láttalak meg
filmek ablakából
most izzadt utazás
elém hozott a távol
szép égi ék kékjénél
szebben égve
terülsz előttem el millió
köveddel beszélve
tengerhaboddal öntözöl
formálsz szobor-örökké
mintha nem engednél
soha többé

de ujjaim közt
pergetem a percet
mindent megértve mindent
elfelejtek
gyík-sorsom emlék-sziklák alatt
porba-cikkan
szerelmes időt
hordozok csontjaimban
enyém ezer vihar tárt nap
vájt partok öble
leszállás kráterekbe múlt-
pokol-körökbe
engem emel mennybe
a pazar cinquecento
s idegen ízű édes dallamán
a szent szó
míg pergetem az időt
nincs ocsú közötte
hajó jön értem gyöngéd
tengeri ködökbe
és ott is én vagyok
a végtelen víz arcán
vihar után beteljesült
ember-szivárvány

(Forio d'Ischia)

KÁLDI JÁNOS

A Lilla-múzeum falára

Dunaalmásnak hűséggel, szeretettel

Nem Lévainé, nem Véghné,
de Lilla van itt;
villogtatja az idő
álomi lábnyomait.
Nem az idős, csupaszív asszony,
de az a lány,
aki a versek rózsái közt lépdelt
– és lépdel! –
szaporán.

Az arcára nézz:
láng-szép virradat.
A szemét figyeld:
abban kel föl a Nap.
Föltartott ujja int:
abból is süt a csoda.
A ruhája zeng,
mint százhúsz orgona.

Itt, ahol járt,
még most is szelídek a szelek.
Az ég: testvéries, meleg-
kék üzenet.
Még most is rezdül az ág a fákon,
amerre
naponta elsietett.

Halhatatlanul tündöklöl.
Nem a lomb, nem a virág, de ő suhog,
elüldözi a „Fátumot",
a hegyek kérdéseire megfelel,
megy a vizen – és nem süllyed el.

LÁNCZ SÁNDOR

BIZSE JÁNOS MŰVÉSZETÉRŐL

Mind erősebbé válik az utóbbi évek során az a hipotézis, hogy az elmúlt két évtizedben kialakult egy „pécsi iskola", mely nem elsősorban az alkotói stílus egységével, hanem a látvány-élmény fokozott átírásával, új képi törvényszerűségek keresésével, s ezen át a valóság új összefüggéseinek feltárásával jelentkezik. E művészet gyökerei kettősek: fel kívánja használni egyrészt a XX. századi modern képzőművészet eredményeit, másrészt a megye soknemzetiségű népművészetéből is táplálkozik. Az 1969-ben a Magyar Nemzeti Galériában együtt jelentkező Baranya megyei művészek kiállítása megerősített e feltevésben, s az iskola létrejöttének okát elsősorban Martyn Ferenc kiemelkedő szerepében: művészeti kvalitása vonzerejében, művészi habitusában és etikus magatartásában jelölhetjük meg. Az ő munkássága, jelenléte volt az az erő, mely a fiatalabbakat vonzotta, s nem egyszer képformáló tevékenységükre is rányomta bélyegét.

A Pécsett, a Technika Házában most gyűjteményes anyaggal bemutatkozó Bizse János oeuvre-je megerősíti a feltételezés igazát. (Mellesleg: mikor lesz már vajon az ország szellemileg is egyik legjelentősebb városának megfelelő kiállítóterme?!) A művek az ötvenes évek közepétől napjainkig sorjáznak: indítás és zárás között hatalmas, változatos és változékony képi világot mutatva be.

Az időben legkorábbi művek – a *Gyerekjáték I–III.* – kapcsolódnak legerősebben a martyni képi világhoz, s egyben a hagyományosan ábrázolt, megszokott térstruktúrához is: a vonallal kettéosztott két képsíkhoz, ahol a felső az eget és a légteret, míg az alsó a földet jelképezi. Ezeknek az összefogott formáikban „keljfeljancsi"-ra, ezen belül a részformákban kacsára, vitorlára stb. emlékeztető képeknek közös jellemzője, hogy a világosabb háttér előtt „repkednek" a sötétebb amorf formák, melyek alig kötődnek a kép alsó szférájához. A műveket a fent és lent még megőrzött viszonya jellemzi; itt még figurációkban gondolkodik Bizse János, s nem csupán a néző, de még önmaga számára is fontosak e megszokott fogódzók. S jóllehet a *Vörös-fekete-sárga ritmus* világosabb sárga alap elé festett vörös, sötétebb sárga és fekete „lebegő" formáival már elhagyja a két képsík megszokott osztását, még megtartja az alak-alap szokott előadásmódját. Érzékelésünk ugyanis mindig egy viszonylag közömbös, de szükséges és reálisan létező háttéren megjelenő, abból kiemelkedő, körülhatárolt alakot mutat. Az alak és alap ilyen megkülönböztetésének elvével magyarázhatjuk a látást: a háttér – az alap – viszonylag elnagyolt, de folytonos szerkezetű, s erre rajzolódnak a diszkontinuusan elhatárolódó alak formái. Így az érzékelés egyszerre kapcsolódik az ellentétesen jelentkező kontinuus-diszkontinuus formavilághoz, s ebben mintegy az egész valóság mozgását is megragadja. A pozitív és negatív egyidejű jelenléte a művészi alkotás lényeges vonása: Bizse János e képein még őrzi ezeket.

Az időben következő művek visszatérnek a látványhoz, vagy legalábbis jobban közelítenek ahhoz: a *Víz mélyén* a biológiai naturalizmusra emlékeztet, annak részletező fogalmazása nélkül. Ezzel körülbelül egyidőben, az ötvenes évek derekán, indul meg Bizse János művészetében az a kétirányú folyamat,

mely későbbi képi világának kibomlásához vezet, s melyek időnként párhuzamosan egymás mellett, egyidejűleg is jelentkeznek: a konstruktív művek és a több rétegből épített képek. Ez utóbbiak sémája az a két különböző színű üveglemez, melyek egymásra téve harmadik színt adnak. A felületek áthatásának ez az elve különösen alapvető a konstruktív tendenciák művelői között. Moholy-Nagy már a húszas években több geometrikus kompozícióján alkalmazta ezt; találkozunk vele Martyn Ferenc munkásságában is *(Álló alak).* Bizse Jánosnál az 1957 körül festett *Csendélet*en találjuk magunkat szembe első ízben e megoldással: a kettős átvonuló alap és a váltott színritmus: kékre sárga – sárgára kék tételeiben. Művészete másik csomópontjának a *Siénai emlék*et tekinthetjük: a két kvazi-figura, amely középkori lovasokat idéz, téglány alakú elemekből épül. E szabálytalan, sötét színvilágú, négyszögletes formák egybeolvadva is elkülönülnek a bontott alaptól, de nem emeli ki őket abból a vonal kontúrja, s így – mintegy az alapba olvadva – egységben jelentkeznek. E formarend hosszú sort nyit meg Bizse János képein: képarchitektúráit a színek térképző hatására alapítja. A színekből ritmikusan épülő képi rend eltérő színvilága két periódusra oszlik: az elsőt az intenzívebb színekre épített képek jelentik: vörösek, narancsok, lilák s kiegészítő színeik jelennek meg. Szép példája ezeknek a *Színpadkép* (1958 k.), amelyen a színek ritmusát a fekete álló téglányoknak befelé, a kép közepe felé történő áramlása szabályozza, ezzel a labirintus ősi formáját idézi fel – de ide sorolható a *Belső tér,* a *Színes városfalak,* a *Vásárcsarnok Párizsban.*

A második periódus – bár időben pontosan nehezen határolható el – kapcsolódik a korai „lebegő" képekhez. Ezeken bontakozik ki a már korábban jelzett réteges szerkezet; a színek megvilágosodnak: egészen világos, fehéres sárgás-zöldek – mély olívzöldek és feketék közé építve – uralják a képteret. A négyzetekben, téglányokban jelentkező színek hol a háttér előtt két fókuszban, kettős kúpszerűen csomósodnak össze *(Táncszvit),* hol szabályos egyöntetűséggel áramlanak szét a képsíkon, hol meg cikcakkszerű csapongással jelennek meg.

E kompozíciókkal egyidejűleg születtek nagyméretű figurális alkotásai is. A *Kokszmű* képtere négyszeresen osztott: jól megkülönböztethető az alul-felül és az elöl-hátul. A felső szinten talicskázó figura látható, alul a kemenece körül tevékenykednek az alakok. Mindez az első síkban történik, ez sötétebb színű – a hátsó sík viszont középről, hátulról nyer fényt, s világos színével emelkedik ki a kétoldalt sötétebb kompozícióból, melyet a horizontális kettős tagolás mellett vertikálisan hármasan tagol. Bizse János a színkompozícióban a klasszikus elvekkel ellentétben a modern színépítést alkalmazza: a kép előterében alkalmaz hideg, míg a háttérben meleg színeket, s ezzel a kép síkját szilárdítja, erősíti.

E művel egyidőben készült három nagyméretű murális alkotása: a tabi kultúrotthon sgraffitója (1959), a pécsi Köztársaság téri óvoda faliképe (1960) és a munkásszálló mozaikja (1961). E két utóbbi művénél hasonló színkomponálási elvet alkalmaz, mint a Kokszműnél: a háttér meleg, világos színei elé állítja a sötétebb, hidegebb színű alakokat. Az *Erőmű* csarnokának hatalmas terét pedig a belejátszott vöröses-narancsos négyszögek ritmusaival teszi mozgalmassá.

Bizse János e korszakának művei szorosan kapcsolódnak a portugál festőnő, Vieira Da Silva, illetve a francia Jean Bazaine műveihez. E hasonlóság, anélkül, hogy utánzásban merülne ki, egyben kijelöli festészetének koordinátáit is: e művekben ugyanis a természet és motívum nem közvetlen indítéka a fes-

tészetnek, ez a piktúra nem „a látvány igazságán gyullad" (Bernáth), hanem az csupán anyagot, élményt nyújt, művészi izgalmat kelt, s ebből növekszik ki a kép, jön létre a síkon a formák réteges elrendeződése. Az így keletkezett kép a természettől már függetlenné vált formai szerkezet; rácsai közé a természet jellemző motívumai, melyek a vizuális koncipiálhatóságot előidézik, hermetikusan bezártak, s csupán az elmélyült szemlélő leli fel azokat. Mind e művészet hátterében a század nagy egyéniségének, Paul Kleenek a művészete áll, az ő húszas évek közepén alkotott képei, s az a tétele, mely szerint a művészi hatás fontos eleme a néző gondolati bekapcsolása; a felismeréshez vezető utolsó gondolati lépést a nézőnek kell a képhez hozzáraknia: s ebből az *aktív* felismerésből fakad az evidencia élménye, jön létre a kapcsolat műalkotás és néző s ezáltal művész és közönség között. A vonalat vonalra építés, majd ezt továbbfejlesztve, réteget rétegre, struktúrát srtuktúrára halmozás művészi felfogása a természeti világ építettségével, erről alkotott emlékképeinkkel cseng össze. A nézőt addig vezeti el, míg az összefüggések már sejthetővé válnak, s ott rábizza őt saját élményeire és képzeletére. Erre utalnak Bizse János képeinek címei: *Repülőgépről, Erdők felett.* A kvázi-tájkép a több réteges vonulatból revelálódik, s a színek: barnák, zöldek, sárgák is az emlékképnek ezt a kibomlását segítik elő. Ez a teljes képteret betöltő szerkezet, a kanyargó, áradó színes vonalak többrétegű rendszere Bizse János legújabb képein besűrűsödik az alap előtt álló keresztalakban átáradó réteggé, vagy az alap előtt megjelenő vastag, sötétebb vonalak átvonuló rendszerévé *(Az Adria partján, Fények a vízen, Fénylő Dunapart, Útiélmény).*

Bizse János e képei érzelmeket váltanak ki a nézőből, *felidézi* – kinek-kinek egyéni élmény- és képzeletanyaga szerint – annak emlékképeit, de *nem fejezi ki* a művész érzelmeit, nem mondja ki azokat, ezzel tehát az alkotó mintegy távoltartja magát nézőitől, szubjektivitásában is személytelen maradva. Ezzel szemben érdekes feloldódást mutatnak murális alkotásai; a madarak csapongását örökítő komlói mozaik-sor, vagy nagyméretű gobelinje, az *Akvárium:* ezeken ugyanis megteszi azt a bizonyos „utolsó lépést". Látványközelisége az élmények átírásának elvontabb módszere ellenére is természetközelségét e művei is bizonyítják, s egyben utalnak arra is, amit éppen az „Új művek" kiállítása kapcsán gyűrűző vita is tételezett: hogy nem minden alkotás a régi értelemben vett táblakép, ami napjainkban még ebben a formában jelentkezik. Anyaghiány, helyhiány, megbízások elmaradása, megszokás s még sok más oka lehet annak, hogy a művészek egy része továbbra is a megszokott „táblakép" formában alkotja műveit, jóllehet nem avval az igénnyel, amellyel egykor a reneszánszban e műfaj keletkezett. Messze vezetne a fejtegetés a táblakép történelmi szerepéről, (nem is ide tartozik) s a vele szemben támasztott esztétikai igényről. Bizse János képei többé nem táblaképek a fogalom klasszikusan vett értelmében: e formában keresi csupán az emberi világ kifejezésének, a gondolatébresztés lehetőségeinek új útjait-módjait. Ebben kapcsolódik egyben korunk áramlataihoz, még ha alkotói módszerével meg is bontja szubjektum-objektum viszonyának megfelelő egységét, s a forma konkrét jelentését tagadva, csupán az asszociációkra kívánva építeni, éppen asszociációinak hatékonyságát teszi kétségessé.

Bizse János nem-ábrázoló, elvont műalkotásai így lemondanak a valóság teljességének ábrázolásáról, a „pars pro toto" elvét megtagadják; e helyett olyan ritmuson és színeken alapuló új valóság-összefüggéseket kívánnak feltárni, ennek helyébe állítani, mely amazt nem pótolhatja. Nem az emberi alaknak min-

denáron való megjelenését hiányoljuk a művekben, hanem általában a konkrét, egyértelmű formákban asszociálható világképet. A végtelenül vonuló, le nem zárt, többrétegűen egymást átható formák kifejezik ugyan a „minden mindennel összefügg" általános igazságát, de saját világunkról nem vallanak, s ezzel lemondanak a művészet katartikus hatásáról. Az általános érvényű formák megnehezítik a szemlélő azonosulását, pedig igaza van Forgács Lászlónak, a korán elhunyt jeles esztétának: „Felocsúdni a költői mű névre szóló üzenetére – ez a katartikus hatás titka". Erről mond le minden elvont műalkotás.

Hosszú idő után első ízben nyílt alkalmunk áttekinteni, számbavenni Bizse János munkásságát. A magyar avantgarde hagyományai viszonylag csekélyek, történelmi szerepe azonban ennek ellenére jelentős. A naturalizmus és az akadémizmus betokosodásából az avantgarde útja vezet ki, mégha alkotásaival – esztétikánk szerint – nem is érthetünk egyet. Kár lenne lebecsülni szerepét a környezetformálás, az ipari és iparművészet korszakos fejlődésében: ezen keresztül rendkívül fontos tudatformáló hatása is van. A „pécsi iskola" a kicsit megkésve kibontakozó magyar avantgardenak jelentős műhelyévé nőtte ki magát: ebben jelentős helyet foglal el Bizse János munkássága.

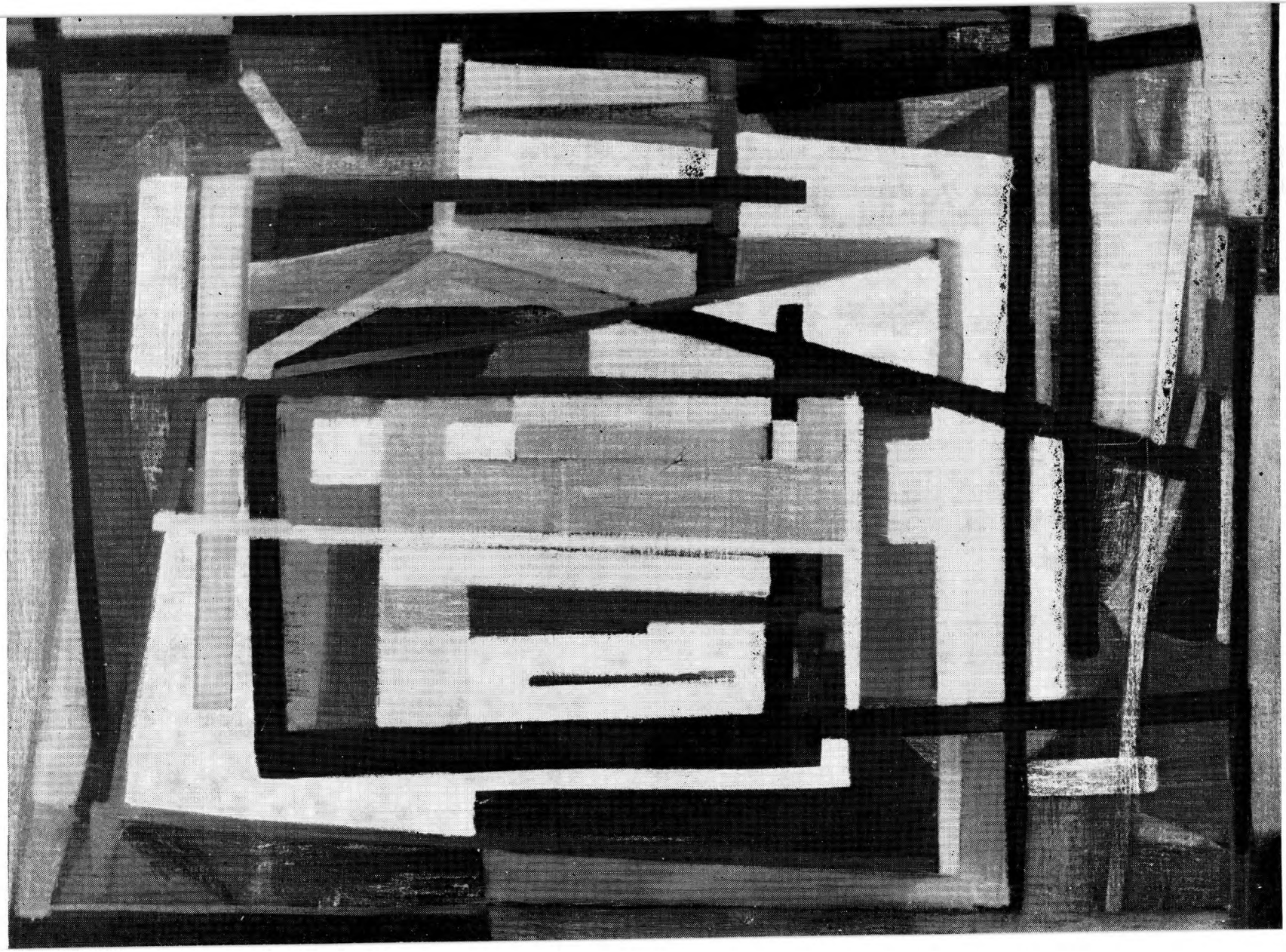

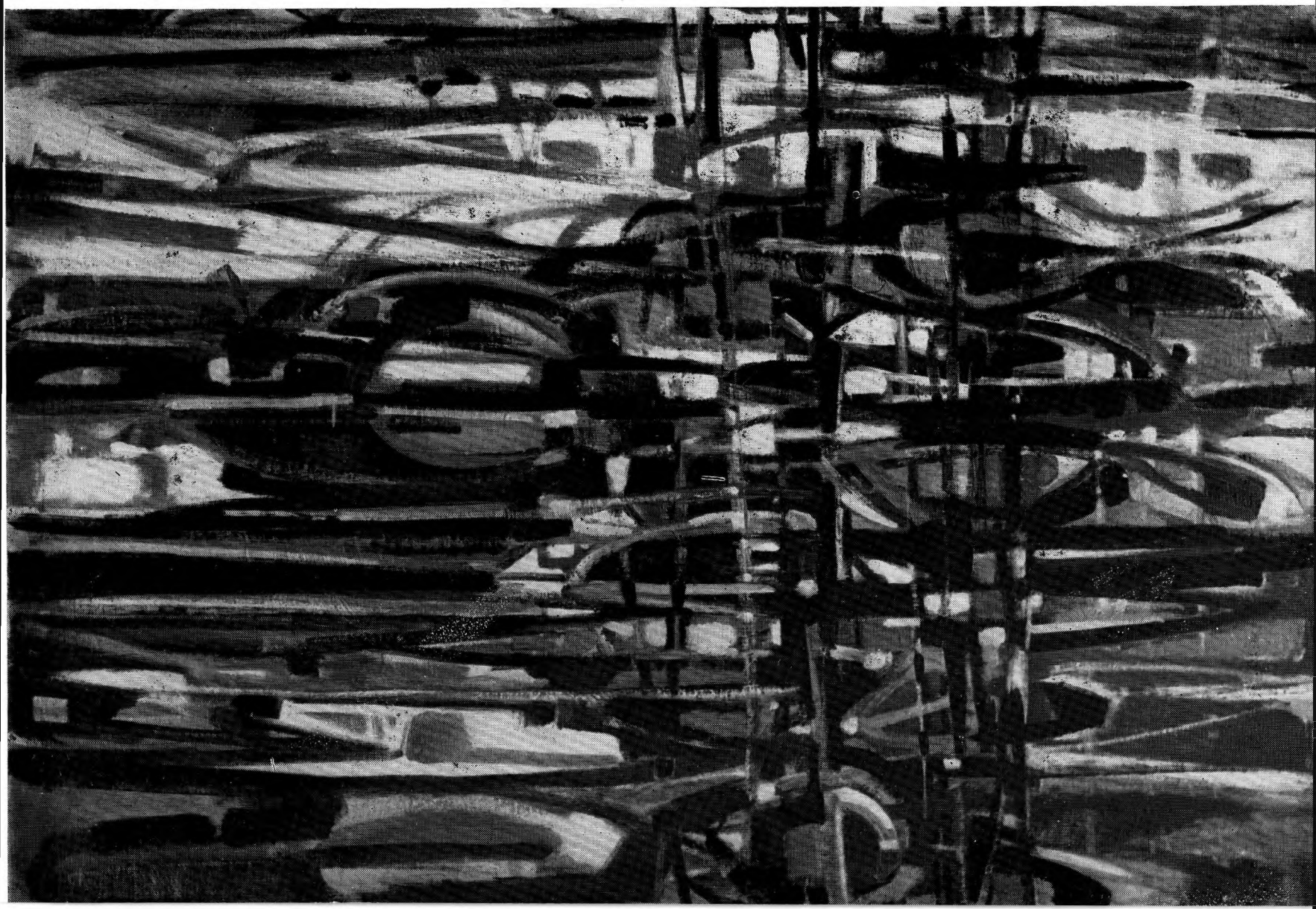

TAKÁTS GYULA

HUSZONNYOLC RIPPL-RÓNAI LEVÉL

I.

Az itt közölt huszonnyolc levelet és levelezőlapot Rippl-Rónai egy családnak írta. Nagyobb részében dr. Balkay Béla budapesti ügyvédnek, néhányat feleségének, – az ő „kedves komámasszonyának" – egyet pedig fiuknak, Balkay László tanulónak címzett. Tőle kerültek, édesanyjának pasztellképével együtt Kaposvárra ezek a levelek. A keltezések szerint 1899 és 1919 között írta őket. Van köztük egy 1929-es évszámú berlini üdvözlet is. Nyolc darab pedig alkalmi postásokkal küldött és keltezetlen. Tehát mintegy harminc év barátságát rögzítik. Családi és közéleti, gazdasági és művészeti ügyeket-bajokat, terveket tárgyalnak. Rippl-Rónai utazásokkal és művészettel átszőtt hétköznapjait idézik Banyuls, Somodor-Aszaló, Budapest, Kaposvár, Balatonföldvár, Raspail, München, Orleán, Berlin, Bécs, Párizs és Macon városok és fürdők között. Egy kedélyes és kedvesen hasznos és kérésekkel teli érdekes barátság hangulataira, eseményeire világítanak rá.

Rippl-Rónai rendkívül ügyes, a hasznosságot is mindig szemelőtt tartó egyéniség volt. Álmai is földönjárók. Amint környezetében mondották, minden arannyá változott a keze alatt, lettlégyen az föld, vagy kép, barátság vagy szépség. Mindig vonzódott a sajátkedélyű, nem fontoskodó, de a segítő, jó tanácsadó, művelt barátokhoz.

Ilyen ember volt dr. Balkay Béla budapesti ügyvéd, aki mint embert és művészt is megértette és szerette is Rónait. Kéréseit elintézte. Olyan tanácsadója volt, aki a mester hangulataihoz is szívesen alkalmazkodott. Így alakult ki az a meleg és közvetlen emberi légkör közöttük, amely a mester leveleiből világít. Igen érdekesek ezek a hosszú és rövid írások. Rónai egyénisége, őszintesége azzá tette hétköznapjait és írásait. Önmagáról, környezetéről, barátairól és a művészek világából sok adattal szolgálnak. A somogyi tél festői hangulata, a kaposvári környezet, az aranyérmek herce-hurcája, a Róma Villa berendezése érdekesen keverednek adóügyekkel, ügyvédi megbízással, szén kéréssel és jóhangulatú vacsorára szóló meghívásokkal, kávéházba, vizitre és Kaposvárra történő invitálásokkal. Személyekben az aszalói főnök Ödön öcsémtől a pödöri öregbirkás Molnár Istvánon át, Őfelsége Ferenc Józsefig ível a szereplők sora, akit épp bécsi kiállítására vár. Közben itt is, ott is művészeti életünk alakjai is megjelennek. Nádtollal írt sorai között a Monarchia „boldog napjai" és az összeomlás utáni idő kísért.

II.

Érdekesek leveleinek utalásai a mester pénzügyi dolgaira, a hírverés és a kiállítások rendezésének ügyeire. A „Világ" napilap itt közölt és kivágott cikke – melyet Rippl-Rónai levele mellé csatolt –, ízelítőt ad a mindenkori zsüri mércék és mérlegek ingására és a díjazások értékelésére. Érdekesek, mert írójuk a régi és az új harcának középpontjában áll. És mindig az új oldalán! Tehát tanító-

mestere volt és lesz is a mindenkori lelki fiataloknak. Mert Ő, a művekkel politizáló haladóknak volt bátor, szókimondó harcosa, ha kellett Apponyi Alberttel, Tisza Istvánnal és az egész maradi rendszerrel, az elöregedett, makacs „benczuri" öregekkel szemben.

Külsőben és szívében és lelkében ő az ízlést csinosító nagy „dekorátor" volt. Olyan ember, aki akárcsak ivánfai otthonában, a világban is meg akarta teremteni maga körül a szép országának szép társadalmát. A jóízlésűek társadalmát, melynek „polgárai" ideális környezetben boldogan élnek.

Mindez épp szülővárosában sikerült legkevésbé. Pedig megérdemelte volna a segitséget és bizalmat, itthon, hiszen ő aztán igazán somogyi „tüke" volt. Levelei is egyre erről beszélnek. Szűkebb hazájáról, ahova minden barátját haza hívott. Mindig szeretettel és kedéllyel. Balkay Bélát is ezért a közvetlen, megértő és megérző kedélyért szerette. Vonzódott hozzá, mert egyformán jó házigazdák voltak. Később komák, mert Balkayék Bandi fiának keresztapja lett. Az itt közreadott levelei mellett itt vannak Balkay Bélának és Bandi testvérének Lászlónak „a kiváló fényképészi tehetséggel megáldott derék fiúnak szépen sikerült képei" Rónairól, Lazarinéről 1914-ből. Igen hangulatos – itt először közölt –, jó érzékkel készített művészi portrék ezek. Amint írta, sokhelyen aratott velük sikert. Az egyik fényképen ízléssel és gazdagon terített asztal körül ülnek Balkayék Rónaival. Olyan kép ez, mint amilyeneket gyakorta festett Rónai a kaposi „tisliző́kről". De ezen a képen nagyvárosi, azokon zöld kaposi és színes Piacsek környezet és társaság. Nála jobban alig ismerték Somogyot. Ezt az ő világát szerette volna megörökíteni nagyméretű alkotásokon is. Csak épp megrendelést nem kapott Somogyban. Pedig igényelte, kereste az alkalmat és a hozzásegítő összeköttetést. 1900–1925 között, ha városunknak a művészetekhez csak közepesen is konyító vezetősége lett volna, akkor ma megye- és városházunk és középületeink freskói, berendezései, üvegablakai művészettörténeti és idegenforgalmi vonzásúak lennének. Élő múzeumok, mert akkora erő és pazarló alkotókészség égett ebben a kaposi művészben. De legyünk szerények, még ma is csak terv a kaposvári Rippl-Rónai képtár.

III.

Rónai kedéllyel bírta akkor mindezt. Velük szórakozott, róluk festett, de ellenük írt. Róluk mintázott és értük tett ez a rendkívül gyakorlati ember, aki mindenben és mindenkiben meglátta és megfogta a hasznosíthatót. Legyen az a magyar „iskolahajó" ügye, vagy reklám-ember, okos mágnás, vagy mecénás hajlamú tőkés. Célratörő volt. Szerényen a zsákba nem rejtette a vágyait. Kimondta, megírta újságcikkben, levélben, szóban. A kitüntetéseket számontartó, jó összeköttetéseket kereső és teremtő művész-diplomata volt. Gazdag hazai és külföldi barátokat szerző kedves és kedélyes társalkodó. De mindezt a művészetért tette. Pontosabban az új művészetért. Mert asztal és állvány mellett, tollal és ecsettel csak ezért harcolt a maradiság ellen. Így aztán mindig időszerű emberi szerepe is.

Ez a huszonnyolc levél adatokkal színezi egyéniségét. A fotók és írások így együtt, amikor az ember is ránk néz a sorok közül, azt hiszem, még érdekesebbé teszik leveleinek olvasását.

Kaposvár, 1971. május hava.

Takáts Gyula

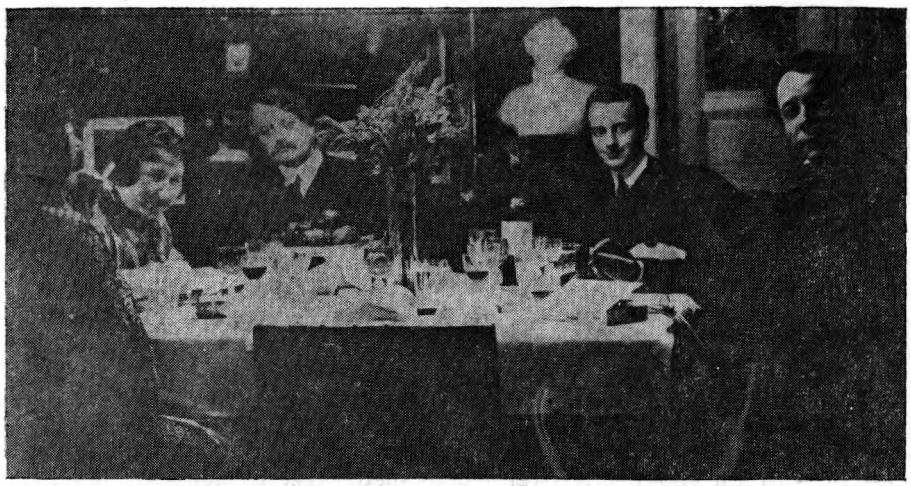

Vacsorán dr. Balkayék Kelenhegyi úti lakásán. Balról jobbra: Lazarine (háttal), Balkayné, Rippl-Rónai, Urbáry Sándor műkorcsolyázó bajnok és Jeney Jenő gratikus.
(Fotó: dr. Balkay Béla)

Dr. Balkay Béla Kelenhegyi úti lakásának verandáján Balkayné és Rippl-Rónai.
(Fotó: dr. Balkay Béla)

Levelek – levelezőlapok (évszámozottak)

1.

Levelezőlap.
Ngy. Dr. Balkay Béla ügyvéd úr, Budapesten. Hongrie. Rökk Szilárd u. 8. I. Postabélyegző kelte: 1899. szept. 4.
Talán csak nem értettél félre, hogy semmi jelt nem adsz magadról? (Kézjegy.)
Banyuls sur Mêr Pirenée Orientales – France.

2.

Somodor-Aszaló, Somogy. 1901. febr. 2.
Édes Bélám!
Képzeld mily nyomorult ember vagyok – elfelejtettem lakcímedet. – Huszárhoz kellett emiatt fordulnom. Igaz, hogy sok írni valóm nincs is, de mégis szeretnék veled beszélgetni – el akarom neked mesélni, hogy mióta elutaztam Budapestről – itthon vagyok. Kis feleségem megérkezett, Zichy Ödönnél is voltam 5 napig. Tanulmányokat festettem is róla. Igen kedves, beszédes ember. Alig eresztett el.

Most a vidék oly szép – a hó oly vonzó fehér – este pedig lila színű, hogy kijöttünk Ödön öcsémhez Aszalóba. Itt pasáskodunk, iszonyatosan hízunk, mert kijárni nem lehet, (nem lévén ellátva jó holmikkal!). Mily jól beleilleszkednétek ti is kis feleségeddel ebbe a furcsa kis házba, ahol titeket éppúgy szeretnének, mint minket magunkat. Szánjátok el magatokat, jöjjetek le egy-két napra. A konfort nagyon parlagias, de őszinte rossz. – Enni, inni van, csak az a jóízű humor kellene még, ami benned oly termékeny talajra talált. – Addig, amíg én pingálok, öcsém vonatokat meneszt és csibéket hajszol, Lazarine (feleségem) pedig Octave Mirbeau újabbik könyvéből meríti a morált, a Kati, meg a Kata lányok pedig győznek utánunk tisztogatni és főzni.

– Több tájképet festettem.
Ma a változatosság kedvéért Molnár István pödöri öregbirkást festettem le. Teszem a régi világból. Úgy néz ki, mint egy érett őszibarack – belerajzolva pár férfias vonást. – Ha valaki nagyon akarna réveden – tőlem valamit átvenni, jobban mondva megvenni, úgy csak vezesd el Olgyaihoz, Fő utca 21. (Olgyai, ha jól emlékszem vasárnap, de lehet ám, hogy hétfőn du. 3-ig fogad.) – Mindennap délelőtt is benn szokott lenni. Téged bizonyosan el is fog fogadni! –

– Azt tudjuk, hogy könyved megjelent – sok sikert hozzá! Üdvözlünk mindnyájan benneteket –

igaz barátsággal:

Rippl-Rónai

3.

Somodor-Aszaló, Somogy, 1901. febr. 15.

Édes Bélám!
Könyvedet megkaptam, igen szép volt tőlük, hogy megemlékeztek rólam! Köszönöm szépen. A könyv beltartalmát még nem ismerem, mert nem volt időm benne lapozgatni. – Sokat dolgozom, fel kell használnom a telet, különösen a havas motívumokat. Lesz megint egy szeries somorodi-kép. Igen szép hangulatok vannak itt. – A könyv külalakjára úgy látszik nagyon sok gondot fordítottak. Hiszem, hogy minden úri ember asztalán találkozunk vele. – Ödön öcsém

azt mondta, hogy jobb szerette volna, ha a postás dolgát magad végezted volna. Így most már együtt pityizálgathatnánk és hallgathatnánk a te kedélyes és humoros beszélgetéseidet. – Huszár elutazott. Nem tudom miért, de abszolúte semmit sem tartott be, amit ígért elutazása előtt; úgy látszik, nagyon körmire égett az elutazás. – Kíváncsi vagyok mennyire lesz rendezettebb visszatérte után. – Küldött egy levelet, amelyet valószínűleg futtában írt meg olyannyira, hogy a Seress 3 nótás képéért járó 25 fr-ot is kifelejtette belőle, pedig említi levelében, hogy oda mellékelte.

– Pertik Ottóval sem úgy végzett, mint hitte vagy hittük volna – nemhogy 150 koronáért nem vette meg a „parkrészletet", hanem nekünk tegnapi levelében írja, hogy a képre egyáltalán nem reflektál és a vételt egy más időre és képre hagyja. – Most már Kammerernek talán nem is illik fölajánlani? (Azt hiszem, ezt a képet, és még egyet, – Degaston-nál tette le a Royalban.) – Levelünkre te sem válaszoltál, talán meg sem kaptad. – Az Atheneumtól furcsa levelet kaptunk abbeli kíváncsiságunkra, hogy a még náluk levő 500 drb. catalógust küldjék el hozzám – szétküldetés végett, miután nekik is annyi az érdekük – legalább is – mint nekem magamnak.

– Itt a levél olvassák.

– Azt hisszük, hogy ez nem igazságos, de különösen nem lojális eljárás Emich részéről, hiszen mi Huszárral azt vittük ki nála, hogy nem kerül nekem a dolog egy garasomba sem. Arra meg az öreg úr számíthatott volna, hogy egész vékonyka kis füzet nem lehet, mert ő maga kérte bele az illustrátiókat. Gondolom ez 6 lapot foglal el maga. – Azt is tudta, hogy többen írnak bele, és végül azt is, hogy ő mennyi reklámot csinál. – Mi nagyon szép tettet láttunk Emich eljárásában, amint Te azt jól tudod és – neki ajánlottuk a könyvecskét, amit ő elég haragosan visszautasított. Helyébe pedig azt izente azzal, aki az első példányokat hozta, hogy az öreg elámult az ívek számán és azt kívánja, hogy 60 fillérért adassanak el és az a könyvecskén rajta legyen. Miután én a kiállításom küszöbén álltam (ez volt du. 3 és 4 óra közt), 5 órakor volt a megnyitás, nem akartam megellenezni a dolgot, nem is nyilatkoztam semmi mellett, semmiféle beleegyezést nem láttam fennforgónak, elég diplomatikus módon azt válaszoltam, hogy én úgyis annyiért szándékoztam eladni, (de ezzel korántsem gondoltam arra, hogy neki adom el, hiszen ezt te mind jobban tudod, mint én magam). – Azután ki az a bolond, aki egy embert fizet még azért, hogy az Atheneumnak adja el a maga rovására a katalógusokat. – Abszurdum az egész és egyáltalán nem bizonyít sem okos, sem nemes eljárás mellett. – Itt a késő megbánásnak nem volt helye – illett volna levonni a konzekvenciákat. Ez úri dolog, de így „belegyezést" hazudozni és ilyen furfangos módon – a bizalmatlanság jeleivel – követelni egy oly összeget, amely csak a mese könyvekben található, igazán komisz dolognak tartom. – Mit szólsz hozzá. – Én mindig éreztem valamit, hogy Dánia bűzlik, de Huszár mindig azt hangoztatta: az Atheneummal végeztünk, különben is ő ismeri azokat az urakat, különösen Emichet. – Írtam neki, hogy elutazása előtt menjen el, írja, hogy ott volt, de nem találta Emichet. Különben írja újra, hogy ne aggódjam, lehetetlen, hogy kellemetlenkedjenek. Az ügy el van intézve, stb. . . .

Ha jónak látod elmenni az Atheneumba, menj el kérlek és beszélj az öreggel, de csak vele, és értessed meg vele, hogy nem tartom correctnek eljárását: – Írjad meg, hogy teszel-e valamit vagy nem. Kér őszinte barátsággal:

Jóska.

Kedves családodnak üdvözletünket kérjük átadni. –

4.

Nagyságos Dr. Balky Béla ügyvéd úrnak Budapesten. Erzsébet tér 19.
Postabélyegző kelte: 1903. szeptember 24.
Édes Bélám!
A kis Bandikának keresztapja szívesen leszek, bátran bejegyezhetitek nevemet. Adja az Ég, hogy Veletek együtt, jó egészségben éljen a kis apróság úgy a ti, mint az én örömömre. Mikor lesz a keresztelő? Lázárine is őszinte szívből üdvözöl benneteket és gratulál a termékenységhez és megígéri, hogy ha 100 év múlva találkozik Zóla bácsival, eldicsér benneteket neki! Én pedig a magam részéről toldalékul még azt kívánom, hogy a Zóla-féle megtermékenyülés a gyerekek vagyonára is kiterpeszkedjék!
Isten Veletek.
Úgy van, hogy ma lemegyek Abbáziába – több napra. Ödön öcsémet Fiuméba helyezték át vezető tisztnek a vasúthoz. Elkísérjük. Amúgy jó el vagyunk a mi kis „fehér házunk" körül, a vegetacció szép, a sok virág még mindig virít és szintén üdvözletüket küldik a boldog szülőknek és az egész családodnak.

Jóskád.

Kaposvár, Somogy, 1903. szept. 24.

5.

Budapest, 1908. Kelenhegyi út 12.
nov. 15.
Kedves Bélám!
Bejelentem Neked, hogy én, rövid időre feljöttem. Lázárine csókoltatja kis feleségedet, Téged pedig melegen üdvözöl. Jövő hónapban Ő is feljön velem, Karácsonyig. Most, hogy lakást változtattunk Kaposváron, sok a tenni valója, mert úgy szeretnénk berendezni, hogy a jóbarátainkat ott egy-két hétre is elhelyezhessük. Így, számítunk rátok is. Most bizonyos dolgok elintézése végett vagyok itt, de azért, ha lehet felmegyek hozzátok – talán még az volna legjobb, hogy Ti adjátok meg az engedélyt.
Kérlek Bélám, elfogyott a tojásszenünk – nagyon megköszönném, ha ismét küldetnél 20 métert.
Mit tegyek? újra adóösszeírási lapot nyomtak itt a kezembe.

Jóskád.

6.

203. Bd Raspail 1910. márt. 12.
Kedves Bélám!
Köszönöm szíves tudósításodat. Nem tudom, mondtam-e, de már az ősszel tudtomra adták, hogy kettős kivetés címén törölnek. Erről beszélgettünk még majd a nyáron nálunk vagy Földváron. Igen örülünk annak, hogy végre elszántátok magatokat és lejöttök hozzánk is. Mindenesetre eggyel több az ok, hogy mi is lubiczkoljunk a Balatonban. 4 hét múlva bizonyosan hazamegyünk – bár nehezünkre esik ezt a csodálatosan vonzó várost itt hagyni. – Párizsból 25.-én megyünk el. – München és Bécs lesz csak a megálló helyünk. Isten Veletek!
– Lazarine külön is mellékeli üdvözleteit mindnyájatoknak. –

Jóskád.

7.

I. Kelenhegyi út 12–14.
1910. április 27.
Kedves Bélám!
Piacsek Mili k. a. sógornőm, aki a gépírást – érti – tanulta itt Pesten szeretne a Te ügyvédi irodádban alkalmaztatást nyerni. (Gyorsírást nem érti, legalább nem jól.) amint tudod is az én kedves Piacsek bácsimnak a leánya aki inkább egy bizalmi állást, ahol fő a tisztesség és becsületesség, megbízhatóság, szeretne betölteni. Ha szükség van ily quálitású nőre, úgy próbáld ki – talán kedvedre lesz.
Kijelentem előre is, hogy semmi morális presszióval nem akarok élni – bár nagyon szeretném, hogy inkább ismerőseim egyikénél legyen.
Isten Veletek
hű barátod

Jóska

8.

Levelezőlap.
Nagyságos Balkay Béla dr. ügyvéd úr. Balatonföldvár.
Postabélyegző kelte: 1910. aug. 21.
Ha valami közbe nem jön, kedden a délelőtti órákban Fonyód felől megérkezünk, az idő rövidsége miatt csak a délutánt tölthetjük Veletek.
Sok üdv.!
Jóskád

9.

Levelezőlap. (München) – (A kép a Frauenkirchet és a városházát ábrázolja.)
Balkay Béláné őnagysága Budapesten. I. Kelenhegyi út 41. Ungarn –
Postabélyegző kelte: München 1923. Július 11.
Ha csak lehet gondoljanak rám is a távolban! Lazarine otthon van Anellával. Kiállításom miatt vagyok itt. Komájuk:

Rippl-Rónai József.

10.

I. Kelenhegyi út 12–14. 1911. jú. 22.
Kedves Bélám!
„A Ház" a Kiadólap tulajdonosa rendelt nálam egy plakátot az év elején. 300 Koronában állapodtunk meg Málnai szerkesztővel. Idáig többszörös megkeresésre nem fizetett a *laptulajdonos: Székely Dezső* építész és úgy hallom, hogy szorítani kell, mert feledésbe megy a dolog. Ezért kérnélek írjál neki hivatalos ügyvédi hangon, hogy fizessen, mert pörbe veszem ellenkező esetben. VI. Andrássy út 77. lakik. Úgy tudom, hogy csak így lehet nála célt érni.
Isten Veletek! Boldog karácsonyt! Kézcsókom a kedves kis komámasszonynak:

Jóskád

U. i.
„a Ház" bukófélben van.

11.

Levelezőlap.
Postabélyegző kelte: 1911. júl. 25. Kaposvár.
Balkay Béláné, ügyvédné őnagyságának Balaton-Földvár
Róma Villa. Kaposvár, 1911. júl. 25.
Lazarine a nagy hőségtől egész beteg. – Ki van merülve és így rám vár a sor, hogy megírjam válaszul, hogy mostanában még nem mehetünk. Nekem is előbb egy nagy képet kell megfestenem. Jövő hónapban itthon leszünk. Jöjjenek.

Jóska.

12.

Levelezőlap.
Postabélyegző kelte: 1912. júl. 27. Kaposvár.
Dr. Balkay Béláné őnagyságának Balaton-Földvár
Kedves sorait édes Komámasszony idejében megkaptuk. Én nem voltam itthon. Erdélyben bolyongtam. Egyelőre – míg mi tehetjük az átrándulást Földvárra – jöjjenek át maguk! Nincs kizárva, hogy akkor – visszamenet mi is magukkal tartunk. Nagyon jól esnék a Balatonban lubickolni. Lazarine, Anella külön is üdvözletüket küldik.

Jóska

13.

Levelezőlap.
Postabélyegző kelte: 1913. júl. 9. Kaposvár.
Balkay Béláné őnagysága Balaton-Földvár
Lazarin és Anella nevében is üdvözlöm magukat Kedves Komámasszony. Mi bizony az idén itt rekedtünk, de nem bánjuk, mert örök időkre szóló – elhalaszthatatlan házügyeket kellett rendbehozni. Szeretnénk, ha egy alkalommal – legalább – eljönnének a Róma Villába meggyőződni szavaim igazságáról. Mi is, Lazarine, a Hévízre megyünk seregestül. Csók, kézcsók és üdv.

Jóska

14.

Hungarie
Nagyságos Dr. Balkay Béla úr ügyvéd Budapest. I. Fehérváry út 38.
Postabélyegző kelte: D' ORLEANS . . . 10 és Budapest 1914. márc. 14.
..... (Levélben Szelvényen:)
Itt küldjük szívélyes üdvözlettel és a mielőbbi viszontlátás reményében a sárga virág palántáját.

– Rippl-Rónaiék –

15.

Levelezőlap.
Balkay László tanulónak I. Kelenhegyi út 34. Budapest.
Postabélyegző kelte: 1914. jún. 14. Kaposvár.
Kedves kis Lacim!
Lazarin néni nevében is köszönöm neked, a kiváló fényképészeti tehetséggel megáldott derék fiúnak a szépen sikerült képeket úgy szintén a figyelmet. Add át kedves szüleidnek is üdvözletünket és mondjad meg, 22-ike táján fel megyünk, hogy onnan Anellával Párisba utazzunk.

Addig is csókol

Jóska bátyád

16.

Levelezőlap.
R. Rónai. Hotel de Genéve. Macon. 5. LL.
Madame et Monsieur Béla de Balkay dr. avocat. I. Kelenhegyi út 34. Budapest. Hongrie. (Címzésen az Osztrák–Magyar Monarchia cenzúra-pecsétje.)
(A levelezőlapot Rónai franciául írta Maconból, ahol az első világháború kitörésekor a prefektus vette „pártfogásába". Internálását pár nap múlva el is rendelték. Maconból Chartreuse-be került. Levelezőlapjának kelte: 1914. 22/X. A francia szövegből Rónai óvatosan törölt hat és fél sort. Alább a szöveg magyar fordítását adom:)
„Kedves Barátaim, ahelyett, hogy veletek lehetnék itt kell vesztegelnem, (mert nem töltöttem még be a 60. évemet,) az ellenségeskedések végéig. Keserves ez az olyan embernek, aki él-hal a szabadságért. Végre is legyünk filozófusok és várjuk a legjobbat. (Két és fél sor törlés.) Legkedvesebb üdvözleteinket küldjük! Lazarine, Anella (R. Rónai fogadott lánya) és én: Jóska. 1914. 22/X.
(A címzés fölött „Én azt hiszem" – kezdéssel olvashatatlan négy sor sajátkezű törlés. A levelezőlap a Párizstól 441 kilométerre fekvő Saone-parti Macont ábrázolja. A kép magyarázó szövege fölé franciául ezt írta Lazarine:) „Válaszoljatok az Egyesült Államok bécsi követségén keresztül, nyitott levelekben, franciául."

17.

Levelezőlap.
Fa: Rippl-Rónai, Grand Hotel. – (A kép a bécsi Graben Kávéház modern szecessziós stílusú hallját ábrázolja.)
Balkay Béláné őnagyságának Budapest. I. Kelenhegyi út 34 v 38.
Postabélyegző kelte: 1916. III. 14. Wien. (Ferenc Józsefes 5 filléres bélyeg.)
Kiállításunk elrendezésével készen lévén, első fellélegzésemben magukra gondolok kedves kis komámasszonyom és Bélám! Mily szép lenne, ha feljönnének (frakk) 21-én lesz a megnyitás. Őfelsége is itt lesz, de miért is maradna el. Nem igaz?

Jóska

18.

Özv. Dr. Balkay Béláné úrasszony I. Kelenhegyi út 34.
Helyben.
Postabélyegző kelte: 1919. márc. 11. Budapest.
Kedves kis Komámasszony!
Családom nevében is fogadja mély gyászában, részvétnyilatkozatunkat. Adjon Isten sok erőt ezen új nagy csapás elviseléséhez. Engedje meg, hogy mi is sirassuk kedves halottját édes jó apját.

Jóska

I. Kelenhegyi út 12–14.

19.

Levelezőlap. (A kép a berlini dómot ábrázolja.)
Balkay Béláné őnga. Budapest, I. Fehérváry út 38. I.
Postabélyegző kelte: 1929 . . . Berlin.
Sok üdv.

Lázárin és Jóska

(Évszám nélküliek.)

20.

Balkay Béláné úraszonynak
Kedves Komámasszony.
Lazarinnel össze beszéltünk, hogy bejelentjük maguknak, hogy hová megyünk ma este vacsorázni. Képzelje, mi is feltaláltuk a budai Politischer Greizler-t – ahol egész jó a libahús. Itt leszünk, jöjjenek maguk is.

Rónaiék

A villamos elhozza egész a Krisztina térig és onnan percre van még a híres hely.
Izenje meg, hogy jönnek-e? Igen örülnénk, ha jó magyar muzsikaszó mellett diskurálgathatnánk Lazarin elutazása előtt. –

21.

Balkay Béláné őnagyságának Fehérvári út 38. I.
(A szöveg Rippl-Rónai Józsefné névjegyén.)
Holnap délben nem mehetünk. Hozzánk jönnek vendégek. Este azonban, ha kedvükre van – lehet. De ha nem – úgy máskor. Bélát, a gyerekeket, egyszóval az egész házat legszívélyesebben üdvözöljük.

Jóska

22.

Levelezőlap.
Nagyságos dr. Balkay Béláné úrasszonynak. I. Kelenhegyi út 34.
Bpest.
Ma megyünk haza 22-én délben magukra gondolok kedves komámasszonyék. Kívánok minden jót az ünnepekre – miután a Pesti Hírlap rám vonatkozó hazugságait módjukban volt elolvasni, hát kérem olvassák el a dec. 15-iki az Est-et és a Világot, ha nem is szokták. Szeretném, ha megszereznék és így tisztában lennének a nagy aranyérem üggyel.
Szerető

Jóskájuk

23.

Nagyságos Dr. Balkay Béla úr ügyvéd és neje Fehérváry út 38. I. Budapest.
Kedd.
Kérlek édes Bélám, ha van kedvetek ma este dorbézolni, úgy mi örömmel vennénk Tőletek ezt a hírt.
A kérdés az, hogy hol találkozzunk? 8 órakor a Japánban. Elmehetnénk a Somossy Orpheumba és ott vacsorálnánk. Vagy elmehetnénk a Drexlerbe, ahol most Bokrosnak jó konyhája van és onnan egyik moziba.
Mit szól kis feleséged hozzá? Vagy, ha a friss havazás térdig érő bosszankodásokat okozna, úgy jertek át hozzánk. Csak arra az egyre kér Lázárin, hogy a Balkay féle kitűnő konyhát a mi banális dolgainkkal össze ne mérjétek. Isten Veletek

Ölel: Jóskád

Holnap szerdán nem vagyunk szabadok.

24.

Péntek.
Kedves Komámasszony!
ha még van a kedvük a lumpoláshoz – úgy jó volna azt *még ma* végbevinni.
A találkozási hely a híres Japán Kávéház – este $^3/_4$8 órakor.
Mi ott leszünk és várjuk magukat.
Holnap ismét nem lennénk szabadok. Abban a reményben, hogy Béla is a terv mellett fog dönteni, maradtam kezeit csókolva őszinte híve:

Jóska

25.

Balkay Béláné Őnagyságának Fehérváry út 38. I.
Mille saluts et baiseres de votre

Lazarine J.

26.

Balkay Béláné Őnagyságának Fehérvári út 38. I.
Kedves Komámasszony!
Ha otthon lesznek ma, úgy estére átmegyünk, ti. mi holnap már leutazunk a kaposvári fészkünkbe. Mikor jöjjünk!!
Kezeit csókolja

Rippl-Rónai József

27.

Boríték hiányzik. (A levélpapír gyászkeretes.)
Édes Bélám!
A „Műhely" kiállítás körül vagyok még mindig elfoglalva – azért nem mentem fel hozzátok. Ide mellékelem az adóintést – kérlek add tudtomra, mi most már a teendőm? Holnap – hétfőn még itt leszek, azután hazamegyek, mert ott egy másik kiállítás vesz igénybe – amúgy is át vagyok hűlve – hát inkább otthon fagyoskodom. Január közepén Lázárin is feljön velem és maradunk jó egy hónapot. Kedves kis Komámasszony kezeit csókolom, igaz barátod:

Jóska

Üdv. a gyerekeknek!
I. Kelenhegyi út 12.

28.

Őnagysága Dr. Balkay Béláné úrhölgy I. Kelenhegyi út 38. Budapest.
Gellérthegy.
Postabélyegen: Kaposvár .... jan. 5. (Valószínű 1916?)
Kedves kis Komámasszony! Sorait megkaptam; nagyon szépen köszönjük a jókívánságokat, a mi ránk fér valóban. A szép dolgok amiről ír, nem érkeztek meg, de mint jelét a rám való gondolásnak igen jó néven veszem – csókolja meg helyettem Bandikát a figyelemért. Béla szép felvételeivel mindenütt nagy sikereket értem el. Egyik nagy megbecsülésben részesült az új államtitkárnál Dr. Né-

methynél. – (Némethy Károly segítette hozzá okmányok beszerzésével, hogy 1915. febr. 28-án Rippl-Rónaiék elhagyhatták a chartreuse-i zárdakolostort, ahová a francia hatóságok Maconból internálták.) – Arra a kérdésre, hogy meddig maradunk Kaposban nem nehéz a felelet, mert 10-én, ha elrontjuk a gyomrunkat a sok disznóságtól – akár nem, felmegyünk. A viszontlátás mielőbbi reményében küldjük baráti üdvözletünket.

Jóskájuk.

(A levél hátlapjára még ezt írta Rónai:)

Az ide mellékelt Világból kitűnik, hogy az utolsó szóig hazudott K. K. L. 1. Pentelei nem egyhangúlag lett. 2. Én nem Glatz-cal szemben buktam. 3. Pentelei nem kapott nagy osztrák érmet stb. 4-szer. Szamárság is még, hogy a francia művészet megmételyezte volna a magyar (müncheni) festészetet stb. –

* *

Rónai akarata szerint, mintegy levelének részeként, hogy ne csak Balkayék tudják, mi történt az 1916-os állami aranyérem odaítélése körül, itt közlöm a Rónaitól kivágott és leveléhez csatolt „Világ"-cikket. Igen jellemző és bizonyító adata annak a harcnak, amelyet a magyar festészet megújításáért folytató mester vívott a makacs és maradi hivatalosak ellen . . .

Az aranyérmek (A Világ cikke):

Mai számunkban megírtuk, hogy a Magyar Képzőművészeti Társulat zsűrije a téli tárlat kiállító művészei közül a *két állami aranyérmet Pentelei Molnár Jánosnak és Glatz Oszkárnak ítélte oda.* Ez a döntés kínos meglepetést keltett, mert a zsüri ítélete alapján egy szavazat híján nem kapott aranyérmet Rippl-Rónai József, akinek Ókulás néni című képe, ha a rendezés hibája miatt nem is függött a maga méltó helyén, úgy a művészek, kritikusok, mint a közönség osztatlan nagy elismerésében részesült. A mesternek az Ernst-múzeumban rendezett nagy kiállítása méltán bebizonyította, hogy erejének és alkotó művészetének teljében van, ez a képe, amelyet a Műcsarnokban kiállított, méltán képviselte legjavát a tudásnak és ha valaki még ma se lett volna teljesen tisztában Rippl-Rónai József ecsetjének erejével, egy emelettel feljebb, a Szépművészeti Múzeum falain, abban is kigyönyörködhette volna magát. A zsüri döntése előtt senkinek nem lehetett kétsége afelől, hogy a két nagy aranyérem közül az egyik nemcsak, hogy Rippl-Rónainak dukál, de azt meg is kapja. A másik érem odaítélésénél aztán annyira megoszlottak a vélemények, hogy joggal csak a „jó szerencsét" lehetett emlegetni.

A zsüri tíz tagból állott: gróf Andrássy Gyula elnök, Berzeviczy Albert, Molnár Viktor és Majovszky Pál, a művészek közül: Nádler Róbert, Bruck Miksa, Róna József, Tóth István, Herrer Cézár és Dudits Andor. Ezek közül a többség annyira Rippl-Rónai Józsefé volt, hogy a zsürinél a szó egyáltalán csak a másik érem odaítéléséről esett. Rippl-Rónai Józsefnek hat biztos szavazata volt, tehát a tíz szavazó közül csak négy volt ellene.

Az elnök a legjobb hiszeműséggel elrendelte a titkos szavazást, még pedig – amire még nem volt példa – mind a két díjra egyszerre. Nem tudjuk, ki tanácsolta ezt, de akik akarták, tisztába voltak az eshetőségekkel. Tíz szavazó tehát egyszerre szavazott húsz szavazattal két díjra és akkor az összes szavazatok így oszlottak meg: Rippl-Rónai József kapott hat szavazatot, Pentelei Molnár János hét szavazatot és Glatz Oszkár hét szavazatot. Rippl-Rónai József tehát egy szavazattal kibukott ebből az összmérkőzésből, holott ha az aranyérmek

fölött mint eddig, mindig egyenkint szavaznak, a maga biztos hat szavazatával négy ellenében az aranyérmet megkapta volna.

Ehhez a döntéshez még hiányzik a miniszter jóváhagyása. Véletlenségen, formaságon múlt, hogy Rippl-Rónai József egy szavazattal kibukott a díjazásból. Itt most nem akarunk se összehasonlítani, se rekriminálni, még csak egymás mellé se írjuk a három nevet. *Művészi, kritikusi és írói körökben nagy és méltó a felháborodás a zsüri téves döntése fölött,* a miniszteren a sor, hogy a hibát a magyar művészet javára kikorrigálja. A szavazást formahiba miatt kell megsemmisíteni, mert két díj fölött eddig még soha és most sem lehetett egyszerre szavazni. Tíz szavazónak leadott húsz szavazata a szavazattöbbség szempontjából másképp oszlik meg, mint egyenként a díjak szerint tíz szavazónak tíz szavazata. Ez olyan világos, hogy ehhez szó sem fér. Hogy pedig tíz szavazat közül hat szavazattal Rippl-Rónait illeti a díj, ez még világosabb.

Hiszen egyébként is minden presztízs megvan Rippl-Rónai Józsefnél ahhoz, hogy *az állami aranyérmet megkapja.* Néhány évvel ezelőtt a négyezer koronás nagy társulati díj odaítélése világosan mutatta a hivatalos intenciót, hogy Rippl-Rónait a legnagyobb díjjal akarják kitüntetni és csak azért kapta meg akkor a nagy társulati díjat, mert abban az évben történetesen ez volt a legnagyobb díj, aranyérem akkor nem került kiosztásra. Most kellett volna végre megragadni az alkalmat ahhoz, hogy a kiváló művész érdemeit, kvalitásait *hivatalosan itthon is elismerjék* és a sok előkelő külföldi kitüntetés után megadják művészetének a hazait is. *Néhány évvel ezelőtt a bécsi Künstlerhaus zsürije ítélte oda Rippl-Rónai Maillol-portréjáért az osztrák állami nagy aranyérmet,* ami azért is különösen nagy kitüntetés volt, mert idegenek ritkán kapják meg és Bécsben a magyarok is idegennek számítanak. De kiváló presztízshez jutott Rippl-Rónai egyébütt is a külföldön. A francia Societé Nationale des Beaux-Arts societairje és associerja, Milanóban diplome d'honneur-ral ismerték el művészetét és Párisban több munkája, rézkarcok, gobelinek juttattak neki ezüstérmeket. A neve mindenképpen európai név: a legjobb csengésű külföldi mesterekéi között szerepel idegen országokban s úgy látszik, csak saját honfitársaitól nem kapja meg azt a hivatalos elismerést is, amely személyének és művészetének már rég kijár.

Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy az állami aranyérmet eddig a következők kapták: Benczur Gyula (1890), Bihari Sándor (1893), Csók István (1911), Eisenhut Ferenc (1886), Ferenczy Károly (1911), Feszty Árpád (1889), Horovitz Lipót (1896), László Fülöp (1900), Magyar Mannheimer Gusztáv (1912), br. Mednyánszky László (1898), Munkácsy Mihály (1888), Olgyay Ferenc (1905), Perlmutter Izsák (1906), Róna József (1909), Spányi Béla (1893), Strobentz Frigyes (1906), Stróbl Alajos (1901), Szinyei-Merse Pál (1910), Telcs Ede (1908), Vastagh Géza (1894), Zala György (1887), Zempléni Tivadar (1900).

A külföldiek közül: Böcklin (1886), Israels (1891), Lenbach (1901), Menárd (1902), Repin (1895), Simon (1903), Solomon (1905), Stuck (1889).

Ebbe a névsorba juttatta egyelőre a véletlen Pentelei Molnárt és Glatzot . . .

*

E mellőzés Rippl-Rónait méltán zökkentette ki filozófusi kedélyéből. Hiszen Bécsben már 1914-ben megkapta az osztrák aranyérmet. A magyart csak 1917-ben nyerte el.

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

CZÓBEL BÉLA KIÁLLÍTÁSA A MŰCSARNOKBAN

„Mindig úgy fogok a festéshez, mintha elölről kezdeném . . .''

(Czóbel)

„Modern festőink közül talán ő szól hozzánk leginkább a festői kifejezés nyelvén . . .''

(Kassák)

A nagyszerű művész gazdag publikációját hozták az elmúlt hónapok: nemrégiben szép albumának örülhettünk, áprilisban az eredeti képek seregszemlélésének, amely talán a legteljesebb volt közel 70 esztendő hasonlói között. Az album és a tárlat újszerű teljességet vállalt a külföldön található művek bemutatásával, az utóbbi ezt még a korai, nagybányai és müncheni képek felkutatásával és kiállításával toldotta meg. A februárban ismertetett albumot szerkesztő Philipp Clarisse mellé tehát a tárlatot értően rendező és a forrásértékű katalógust összeállító Kratochwill Mimi neve kívánkozik: az elődök (Kállai Ernő, Genthon István, Kassák) és az ő munkájuk nyomán jutunk a Czóbel-életmű mind elmélyültebb megismerése felé. A teljesség hangsúlyozása (illúziója talán?) mindinkább szükségesnek és időszerűnek látszik, hiszen Czóbel munkássága az – így látta ezt már Pogány Ö. Gábor is A magyar festészet forradalmáraiban (1947) –, amely a század magyar piktúrájából leginkább a nemzetközi köztudatba került. Így bizonyítják ezt a katalógusokban idézettek – Braque, Coignat, Dunoyer de Segonzac, Dorival, Cassou, Waldemar George, Besson, Gromaire és mások –, akik barátjukban az École de Paris jeles mesterét tartják számon; hasonlóképpen bizonyít az is, hogy a külhoni magángyűjtők (Oscar Ghezm, Lisa Czóbel, Kellermann, Lévy, Massiani, Johnson Robert S., Segonzac stb.) mellett a párizsi Musée National d'Art Moderne is ott volt a kölcsönzők sorában, de érkezett kép még Chicagoból is. A katalógusban is megtalálható biográfiai kronológiából kitűnik, hogy a mester életének szép periódusait töltötte Európa más-más városában (Budapest, München, Párizs, Bergen, Berlin, Budapest, Hatvan, Szentendre, majd ismét és számtalanszor Párizs); képeinek, melyeket először 1903-ban, majd az 1905/06-os Salon d'Automne Fauves-termében mutatott be, az említettek mellett New York, Velence, Genf, Chicago, Amszterdam és sok más város értő közönsége örülhetett. Budapesten néhány kollektív után először 1924-ben nyílik önálló kiállítása (Belvedere).

Legutóbb a szentendrei Ferenczy Károly Múzeumban láthattunk Czóbel-gyűjteményest (1966), ahol az akkori új képek mellett a régiek a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonából és a hazai gyűjtők (Dévényi Iván, Köves Oszkár, Lányi Sarolta, Nagy István, Oltványi Ambrus, dr. Petró Sándor, Tarján Jenő, Várkonyi Zoltán stb.) falairól kerültek a kiállításra. Örömmel üdvözöltük ismét ezeket is.

De nagyobb számmal először a Műcsarnokban láthattunk képeket Czóbel

nagybányai és müncheni éveiből. A megtisztított vásznak visszakapták eredeti fényük mellett az ízüket is: az akadémikusak komor naturalizmusát (Ülő kalapos férfi, Önarckép – 1903) a nagybányaiak vidám plenerje váltja (Önarckép, Lány virágos ablak előtt stb.), bennük valamelyes szemérmes szecesszió. Tehát egyféle tartózkodó kívülállás, amely Czóbel piktúrájának mindvégig jellemzője lehet. Feltűnő, hogy a „fauvizmus" előtti időszakból, a hagyományosabb szellemet (Ferenczy Károly, Rippl-Rónai) mégiscsak követő képek mennyire egyéniek és eredetiek, versenyt állók a korszak ismert mestereivel (B. L. festő arcképe, Ülő paraszt, Lehel Ferenc Nagybányán stb.). Czóbel ezen az úton is bizonyosan jeles mester marad – hisz palettáján és vásznain ott él a fényekkel akkor teljesedő világ –, de a többszöri párizsi utak és tanulmányok (Julian: „. . . inspirációmat nem itt találtam . . ."), különösen a Vadak színtváltó reformja máig lobogóvá és visszafojtottá teszi az új képek színvilágát. „. . . azonnal kibújt belőle a kolorista temperamentuma . . ." (Cassou), de ez a kolorika ízesen eredeti és nosztalgikusan hazai, nagybányai maradt. A „magyar érzékenység finom és bájos jellegét, zamatát és melankóliáit" Jean Cassou is említi Czóbelt elemezve. Bizonyosan ez az a „morális erő", „vaskos és komor anyagszerűség", „félszegül tartózkodó lírai szellem" akár, amely Czóbel művészetét kiemeli a szabványos iskolákból; a szinte változatlanul egyéni világ minden újat és szebbet akaró csoportosulásban (MIÉNK, Nyolcak, KÚT, Gresham-kör, Európai Iskola stb.) megtalálja nemcsak a társait, híveit és elvbarátait, de olykor még követőit is. „Csodálatosan szép jelenség, ha valaki egy életen át önmaga legbensejének bemutatására kényszerül, szép hivatás, de majdnem elviselhetetlen rabszolgasors. Czóbel ezek közül a művészek közül való, akik valóban megszállottságban élnek, az alkotásban lelik gyönyörűségüket és zokszó nélkül merítik ki benne erőiket" – írja Kassák, akinek a festő Jack London tengerészalakjait juttatja eszébe, és aki néhány írásában talán a legtovább vezető kulcsot nyújtotta Czóbel megismeréséhez, felfedezve képein az öntépő „gyötrődés és gyötrelem jeleit" is: művész és mű leginkább felemelő kapcsolatát.

Találóan írja Lyka, hogy Czóbel „emberképeket" fest, a furcsa összetétel nemcsak egy műfaj neve lehet, de jelzője az egész piktúrának is. Az aktok és portrék, a szépen sorakozó csendéletek, a dombosan hullámzó tájak zárt világa mindvégig őrzi a művészet predestinációsan humánus, a világ változásait olykor csak a színek elborulásában, belső tüzeiben megelevenítő tartalmait. („. . . sohasem ragaszkodott a valóság visszaadásához, de a valóság motívumai nélkül nem tudott tovább indulni a saját erejéből" – Kassák.)

„Festészetem sok változáson ment át, a világos színekből mélyekbe és ezekből törekszem ismét derűsebb színharmóniára" – írja Czóbel 1945-ben a talán 1906 óta egységes, egyenes ívű, erősen leszűkített tematikai határok között hullámzó művészi folyamatról. A Fiú labdával (1916), A bergeni lelkész (1918), az Akt piros turbánnal (1926) aligha állomásai, inkább csodálatosan gyönyörű, a törvényre egyszerűsített és új konklúziókat ígérő kitérői a folyamatnak, amelyben Czóbel „mindig egy irányban, teljesebb és érettebb önmaga felé haladt" (Sik Csaba). A Szakácsnő (1930), a Múzsa (1930 – megkapóan szép és emlékezetes elemzését olvashatjuk Lyka egyik könyvében), A piroskendős lány (1934), a Madonna (1937), a Hátakt (1941), akár a Szentendrei Vénusz (1968) és a többiek már maga a beteljesült kinyilatkozás; nemcsak a mester, de a század művészetének kiemelkedő darabjai.

Czóbel lírai szellem, akinek művészete saját bevallása szerint is abból táplálkozik, hogy az átlagosnál jobban csodálja és szereti az életet. A „festők festő-

jének", festői festőnek tartják, pedig korántsem érzéktelen a külvilág elborulásai és derűje iránt: „megható félhomályaiban" (Cassou), a csendéletek virágai között, az aktok és portrék elrajzolt alakjaiban, homályos tekintetében ott él az elmerengő, olykor vidám, olykor nekibúsuló, emberféltő és bölcs moralitás. Olykor úgy tűnik, hogy Czóbelt csak a képben megteremthető szépség érdekli, kizárólag talán csak az oeuvre-jébe illeszthető, a színné váltható természet, az évekkel újuló, változó külvilág. Bizonyosan ezért tudta megőrizni az újabb képeken is (az idén 88 esztendős!) mindazt a friss szépséget, amely az elmúlt évtizedekben mindvégig jellemzője volt. A művek ismétcsak virágba borulnak, a szenvedélymentes nyugalommal, de áhítatos szemmel vizsgált környezet ölt ünnepi köntöst a lazán felszegelt vásznakon. Ez a festő aligha ismétli önmagát. Bár ha akarná, sem tehetné; a szeme előtt változó és képbe kívánt környezet pillanatonként váltja színeit, és említettük már, hogy Czóbel modell nélkül tehetetlen, „fejből" nem tud festeni. Cézanne szemét tarthatták a kortársak ilyennek: az ismétlődő témák mindegyre eltérő és szinte összehasonlíthatatlanul változatos képekben jelentkeztek, ugyanakkor magukon viselik a festő szuverén stílusát. Korunkban talán egyedül Czóbel szeme (és keze) ilyen: a változó világban a változatlan szépséget csodálja és keresi, találja és örökíti meg. Szemérmes panteizmusába belefér az ember eltakart vagy feltárt szépsége, visszafogott, mélytüzű színekkel hat a változó természeté, a miliőé és tárgyaké ugyanígy. Akár egy félénk virág zöldje, pirosba vagy sárgába váltó szirmai.

Marton Ervin egyidejű fotókiállításán (Magyar Nemzeti Galéria) több képen szerepel a Párizsban tartózkodó Czóbel, ezek egyike a mester katalógusában is látható: Modok Mária társaságában beszélget Picassóval, annak műtermében, kecskét tartó férfija előtt. Talán kifejezőbb egy másik, egyalakos fotó, ezen Czóbel a párizsi kopár műteremszoba ódon kályhája mellett ül, hatalmas bakancsokkal a lábain. Egy Modiglianiról (Czóbel barátja volt) készült fényképen láthatunk hasonlóan ormótlan lábbelit: az öltözék és a tárgyak magukon viselik gazdájuk szellemi lényegét. Czóbelt önmaga aligha, csak a képben megteremthető világ érdekli, benne az élet változásai, a szépség maradandósága, az ember nemesebb oldalai.

Az új kiállítás legnagyobb élménye és legnagyobb tanulsága ez, és ebben a korábban is sejtett igazságban csak megerősítenek a tárlat idejére hazakerült képek: várt és el nem felejthető ismerőseink. A reprezentatív bemutató még így is csak töredékeiben tárhatta elénk a teljes és teljesedő művet, mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy felépíthessük magunkban a czóbeli oeuvre periódusos rendszerét. És talán csak a mutatóba szereplő színes akvarellek és grafikák sora lehet az, amelyik jelzi a felfedezhetőket még, a feltűnő és elképzelhető hiányokat a tárlaton. Jó lenne egyszer ezeknek is helyet keríteni. Alkalmat az állandó publikációra. A fiatal Czóbel Rippl-Rónai egyik kiállítását naponta meglátogatta. Bárcsak hasonlót tehetnénk Czóbel képei előtt mi is.

MA 1916–1925

„Ha ennek a szónak: pionír, van valami értelme, azt elsősorban Kassákra kell alkalmaznunk" – írja Michel Seuphor a magyar mester párizsi kiállításáról. Juhász Gyula pedig egy 1927-es kritikájában a következőket: „A magyar lírának a huszadik században két nagy forradalma volt. Az egyiket Ady Endre hozta, a másikat Kassák Lajos. Mind a két forradalom teljes volt: tartalmi és

formai egyaránt" (Összes művei 8. 26. lap). Ha Juhász megállapítását a képzőművészetek szemszögéből is vállaljuk, akkor Adyék és a korai Nyugat forradalmával a Nyolcak progressziója állítható párhuzamba, de a MA jóval szélesebb látókörű szemlélete nemcsak követte és reprodukálta a képzőművészetek egyidejű forradalmát, hanem igyekezett alakítani és irányítani is. „A MA nem egy újabb művészi iskolát akar, hanem egy egészen új művészetet és világszemléletet . . . megteremteni" – jelenti ki a folyóiratban Hevesy Iván. „A világszemlélet a biztonság érzése: a legnagyobb realitás. A művész egyetlen értékmérője a világszemlélete" – vallja Kassák 1921-ben a képarchitektúráról szóló tanulmányában, és aligha kétséges, hogy a forradalmi szocializmus elveit érti világszemlélet alatt. Hevesy és Kassák „maista" tételeinek igazolását nemrégiben olvashattuk a Mester emlékező tanulmányában (A magyar avantgard három folyóirata – HELIKON, 1964.), és figyelhettük meg a magyar aktivizmus hazai és külföldi kiállításain.

A teljes mozgalom képe és története bontakozik ki az utóbb megjelent négy vaskos kötetből, a MA évfolyamainak fakszimiléjéből. A hazai terjesztés előtt egykor betiltott és napjainkban szinte hozzáférhetetlen folyóirat elégtétele ez, a „reprint" az élénk kutatói igények szolgálatára jelent meg. A tíz évfolyam elemzése aligha szorítható egy rövid recenzió keretei közé. A folyóirat egyrészt a baloldali társadalmi forradalommal való összeforrottsága, másrészt úttörő művészetforradalmi volta okán jelentős és kivételes helyet érdemel a nemzetközi avantgarde történetében, az evvel foglalkozó kultúrhistorikusok asztalán. Évtizedes fennállása alatt példaként szolgált – majdhogy elsőül – a hasonló kísérletek és vállalkozások előtt, Kelet-Európában mindenképpen így. A Budapesten (1916–1919), majd Bécsben (1920–25) eltelt időben – legkivált a proletárforradalom idején – teljes és nem minden belső harcok nélküli szinkrónia jött létre Európa leghaladóbb szellemi és művészeti áramlataival: a hazai mozgalomban bemutatkozó magyarok mellett sokirányú külföldi tájékozódás és vitakészség jellemezte.

Kassák az első számban közölt programcikkében (A plakát és az új festészet – 1916. október) körvonalazza a folyóirat progresszív képzőművészeti tájékozódásait, más beszámolók és tanulmányok (a festészet modern követelményeiről, egyidejű tárlatokról, Kernstokról, Tihanyiról, Bortnyikról, Máttis-Teutschról; nekrológ Ferenczy Károlyról, Rodinről, a Galimbertiékről stb.) és reprodukciók illusztrálják és bizonyítják a korszerű szándékokat. Kassák Aktivizmus, Hevesy Túl az impresszionizmuson, Hatvany Pál Kísérlet az expresszionizmusról címmel közöl tanulmányt, itt jelenik meg először magyarul – Dénes Zsófia fordításában az 1919-es évfolyamban és különkiadásban is – Apollinaire kiváló írása a kubizmusról.

A budapesti korszak jellemzője, hogy az irodalmat, zenét (Bartók!) és képzőművészetet előbb a háborúellenes, majd a két forradalmat megvívó munkásmozgalom, a proletárforradalom szolgálatával és igényével vizsgálta és publikálta. Elsőként és előd nélküli lehetőségeivel irányította is: Uitz, Bortnyik és mások művészete az avantgarde forma és a forradalmi tartalom együttes jelentkezésében teljesedett a folyóiratban és a kiállításokon, a különszámok közismert metszetein. Hasonló igényt tükröznek Hevesy (Tömegkultúra – tömegművészet) és Kassák (Levél Kun Bélához a művészet nevében) 1919-ben megjelent polemikus írásai. A márciustól júliusig eltelt négy hónap hozza a folyóirat legizgalmasabb számait, a mozgalom legélénkebb vitáit, de meghozza a MA igazi

táborát is: a munkásfiatalokban. Ők állnak a jobboldal támadásaival szemben, Mácza, Kassák és lapjuk mellé.

„Jelzéseket kiáltunk felétek a történelmes földről" – írja Kassák a világ művészeihez címzett bécsi programcikk elején: az első bécsi szám (Máttis-Teutsch fekete címlapjával) a nagyszerű 1919-es május elseje évfordulóján jelent meg, vállalva a proletárforradalom emlékének (pl. Kassák 1919 eposzával) védelmét és megőrzését.

A folyóirat reprintje a huszadik századi magyar kultúra egyik legizgalmasabb fejezetének dokumentuma. Kár, hogy a nagyszerű áldozattal és kiváló technikával közreadott kötetek mellett nem találtunk mutatókat és elemző tanulmányt. Hasonlóképpen hiába kerestük az egyik különszámot, az egykor megjelent négy közül csak háromnak a fakszimiléje volt az általunk forgatott kötetekben (feltételezünk még egy ötödiket is: az 1919 májusi „demonstratívet").

A reprint egyként igazolja Illyés Gyulát (az egykori munkatársat): „a MA az egyetlen kézbevehető folyóirat volt" a húszas években, „mint minden emigrációs gyűjtőhely, szenvedélyes ellentétet gyűjtött össze; láncrobbanások sorozatában élt..." és az ifjabb krónikást, E. Fehér Pált is: „a MA igazi értelme valóban Kassák volt..." (Kortárs, 1966. 6. sz. Egy folyóirat jubileumára).

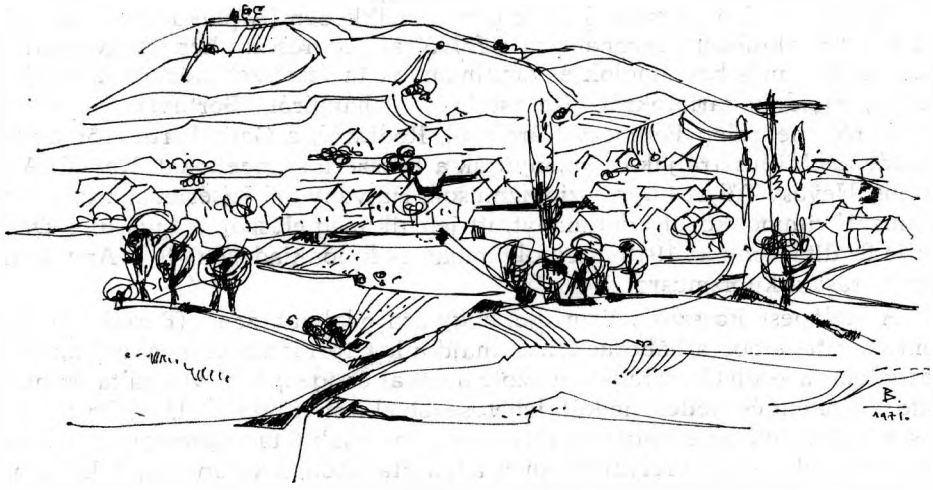

BÉKÉSI GYULA

Öreg porta

Kakas kukorékol
gőzölgő trágyadombon.

Délelőtti ég hull.

Távol:
ég tejében fürdetett jámbor
tehénkét ringat a dombhát.

Kinyitott padlásajtó.
Kifedett, csirás verem.
Előtte csúf szakajtó.
Krumpli-mocsokban lenn
paraszt morog.
Egy tuskó baltát harap;
kemény, akár a felfüstölt
disznó feje.

Karók. Venyige.
Bordáival semmit roppantó,
seprü-varas, fekete hordó.
Csak a megtartó ige
sehol.

Öreg itt minden
Halálnak tálalt csönd, enyészet. –

Gallyak közt madár csicserészget.

Holnap tán . . . esőt köp ide az isten.

A megcsonkított

1

Fogaim kétharmada oda,
gyomrom kétharmada oda,
életem kétharmada oda,
kedvem – egészében oda:
minek éljek?

2

Fogaimat megkoronázták;
– éljen: éljen a csontkirályság!
Kitüntették a hasamat
rendjellel – kapott varratot.
Gyomrom csonkolt, de jóllakott lett.
Sorsomra bárki megszülethet.
Elfogyni, halni – érdemes lesz:
Mért ne éljek?

BÓDÁS JÁNOS

Aszály

Repedez, tátogat
a föld. Aszal a szél.
Furulyává pördül össze
a tengerilevél.

A leszántott tarló
nem kínálhat mézet:
virágtalan hantok felett
bolyongnak a méhek.

Mintha a növényzet
földbe merült volna:
felnyúlik a napraforgók
arany periszkópja,

lesik az esőt, de
nincs felhő az égen.
Szél dúdol az összepördült
tengerilevélben.

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK V.

A *Tóték* és a *Macskajáték* szerzőjétől ma igen sokan várják széles e hazában a többi műfajjal egyenrangú, korszerű magyar dráma megteremtését, jóllehet mindkét, átütő sikert aratott színpadi művét elbeszélő formából, kisregényből léptette át a dráma színterére. Csakhogy a dramatizálások gyakori másodlagosságának ezekben a művekben nyoma sincs. Sőt, kortársi drámairásunk kevés meglepetése és itt-ott várakozást keltő kísérletei között szuverén formateremtő erővel, a *mait* témában és kifejezésben biztosan megragadó értékekkel tűntek fel. Bizonyos epikusság a színpadon ma már nem színpadiatlan, és nem *csak* a színi hatás brechti szándékai következtében, hogy ti. a figyelmet ne a dolgok kimenetelére, hanem a dolgok menetére irányítsa. A hétköznapi események és alakok sokáig csak az irodalom „plebejus" szintjén, a prózai, főképp kisprózai műfajokban mozogtak otthonosan, jelentéktelen tetteikkel, életükkel. Miután azonban a mindennapi ember vált – történelmileg – *az emberiség képviselőjévé*, a színpad hősévé is neki kellett válnia. Az élet mai valósága a köznapi, egy-a-sok-közül emberek életének mikromozgásaiból adódik össze, sokkal inkább, mint valaha. Az új dráma hőseinek mikrovilága az apró-tettek, apró-mozgások tömegét hozza magával – felbontva a dráma régi feszültségét, kiélezettségét –, de ezeket a mozgásokat többségükben nem lehet – időtartam és szerkezet okából sem – megjeleníteni, csupán szó esik róluk, elmondják, beépülnek az egészbe részletező megjelenítés nélkül.

A Pécsi Nemzeti Színház nagyon indokoltan mutatta be a *Macskajáték*-ot, a darab iránti érdeklődést már a visszhangos szolnoki és pesti siker fölkeltette, az új színpadi stílus és a „hagyományos formák, a szabályos cselekménydarab egyeduralmának föllazítása" érdekében végzendő teendőkről nem is szólva. Az idézett szavakat Vajda Miklós cikkében találjuk (*Vajúdó dramaturgia*, Színház 1971. május), aki ugyanitt a *Macskajáték*-ról azt írja, hogy „A remek anyag, . . . a színpadon is előidézi azt, ami Örkény utánozhatatlan írói képessége: életek jelenlétébe helyez bennünket". Az életek, alakok, helyzetek rendkívüli elevensége már a kisregényben is elragadó. Özvegy Orbán Béláné személyének és ügyének valóságát Örkény azzal az írói mesterfogással teszi hasonlíthatatlanul élővé, hogy kölcsönveszi a dokumentumok valósághitelét. A történetet quasi-dokumentumokkal – fényképekkel, levelekkel, telefonbeszélgetések és személyes találkozások meztelen dialógusaival – adja elő. Az írói narráció egészen háttérbe szorul, a szereplők „közvetlen" megnyilatkozásai vannak előtérben, így képzeletünk színpadán már olvasáskor is eljátsszák önmagukat. A színpadi mű – természetszerűen – az elbeszéléshez képest kevesebb részletet tartalmaz, Orbánnét emberi kapcsolatainak némileg ritkább, funkcionálisan egyszerűbb körével teremti elénk. A regénybelinél kizárólagosabb érvényt kap a tényleges megtörténés: Orbánné és Csermlényi Viktor életen át tartó, megszokássá hamvadt szerelmének váratlan megszakadása. A story azonban, szerencsére, így sem csak önmaga, megtartja azt a többletet, amitől a sokszor és joggal dicsért életszerűség mellett életegésszé teljesül a nézőben. Orbánné öregségének tragi-

komédiája *nemcsak egy hitelesen eleven, hétköznapi történetet perget le előttünk, – a magunk jelenvalósága is.* Mindnyájunk pillanatnyi vagy jövőbeli, de biztosan bekövetkező perspektívája. Nem annak a beleélésnek a révén, aminek felkeltése a hagyományos – Brecht szerint a „kulináris" – színház célja. Több ez és más is, mert a történetet, a szereplőket Örkény másképp láttatja. Naturalisztikus részletekből építkezik, ám ezeket bizonyos ironikus távolsággal mutatja, groteszk, sőt abszurd elemekkel keveri. (Az abszurd nála nem világnézeti alaptény, csak realitás-részlet.) Alakjai megszólalásig mi magunk vagyunk. Életük részletei a mi napi tevés-vevésünknek, barátságainknak és családásainknak, lendületünknek és visszahullásunknak, akarásainknak és rezignációnknak, apró aljasságainknak és hősiességeinknek, linkségünknek és tisztességünknek, sűrű ostobaságainknak és ritka bölcsességeinknek – pontos megfelelői, de nemcsak magunkat láthatjuk bennük, *a magunk kritikáját* is. *Örkény ironikus nézőpontja megadja a kritikus kívülállást, de nem zárja ki a részvétet, a megértést, a magunkra ráismerést sem.* A groteszkkel úgy nevettet ki, hogy közben meghűl bennünk a vér. Ábrázolásába a groteszk mozzanatok hozzák be az elvont tartalmakat: egy-egy irracionális konkrétum az általános realitások tömegét. Pl. Orbánné macskajátékai az emberi kapcsolatkeresések, egyetértésvágy, önmagunkból kilépni-vágyás toz-játékos-pótcselekvésszerű kirobbanásai. – A darabnak a mélyen mai, korszerű szemlélet- és ábrázolásmód a legnagyobb értéke, ez helyezi szerzőjét drámairásunk első vonalába. Az sem megvetendő, hogy fölényes írnitudása a szerkesztésben, dialógus-építésben, egy-egy jelenség többoldalról ábrázolásában – szinte legyőzi a nehézkedést. Ha valami fenntartásunk marad, az mégis ehhez kapcsolódik. Örkény írói nyelvének forrása a mindennapi beszéd. Maradéktalanul közvetíti ennek friss színességét, spontaneitását, de kicsit fogva is marad benne. A szöveg szintjén olykor adós marad azzal a költői többlettel, ami szemléletéből nem hiányzik, ilyenkor inkább ügyességét csillogtatja, mint kifejezőerejét.

A *Macskajáték* a mai öregség tragikomédiája. Az életkor meghosszabbodásával egyre több az öreg ember, s mintha ez szükségszerű devalvációval járna. Amiből sok van, az nem érték. De nemcsak erről van szó: a világ ma szélsőségesen fiatalság-központú. A közfelfogás azokat az emberi tulajdonságokat tartja értéknek – a baj az, hogy kizárólagos értéknek –, melyek a fiatalkorhoz kötődnek: testi szépség, erő, szexuális potencia, önérvényesítő aktivitás, megismerő mohóság, extenzív életvitel. Pedig az öregkornak is vannak, volnának értékei, s épp ezek – a tapasztalatokkal hitelesített tudás, átfogó életismeret, egy kiforrott értékrend, az emberi kapcsolatok megbecsülése, az intenzív életszférák megnőtt szerepe – szerezhetnének nemcsak a kegyes intelmek szintjén tiszteletet az öregeknek. Már hallom is az ellenvetést, hogy a mai öregek ezekkel a tulajdonságokkal ritkán jeleskednek. Igaz. Örkény pontosan megmondja azt is – miért. A regény elején: „Mindnyájan akarunk egymástól valamit. Csak az öregektől nem akar már senki semmit." A darabban is elhangzóan: „Akit semmibe vesznek, semmivé válik." Mindenkit körülvesz emberi kapcsolatainak a rendszere. Az öregedésig ezek sokfélék, változók, dinamikusak, ezerféle kölcsönösséget tartalmazók. Az öregedés során lassan megritkulnak, de inkább az a tragikus, hogy a megmaradók is kiüresednek. Ha az áramkör túlsó pólusa közömbössé, érdektelenné válik, – aktív tartalmaik elenyésznek; a puszta konvenció marad csupán. Az öregekre, az öregség értékeire nem vagyunk kíváncsiak. Örkény ezt a nagyon jelenvaló problémát öreg nők sorsában állítja elénk. Krúdy írta, hogy a nők kétszer halnak meg, – először, mikor megöregszenek. A mi éle-

tünk már szinte semmiben sem hasonlít a Krúdy-korira; milyen furcsa, hogy ez mit sem változott! – A darab tulajdonképpen egy hatalmas dialógus két nővér között: a finom, halk Giza meg a lompos, tevékeny Erzsi a megöregedés két módját jelentik. Giza „vállalni meri az öregséget", minden gondja, hogy stílusosan, ízlésesen, „emelt fővel, egy kis büszkeséggel" legyen öreg; – szánandó, tiszteletreméltó „félhalott" lesz, szobor, akinek alig vannak kinyúlásai az élők felé. Erzsinek viszont „egy élet nem volt elég", képtelen belenyugodni kapcsolatai elvesztésébe s még egyre újakat keres: a szerencsétlen Egérkével, vagy az adjunktusék macskájával, vagy az álnok Paulával. De az emberi kapcsolatok kiszámíthatatlanok, nem tudni mit hoznak. Aki igényt tart rájuk – kockázatot vállal. Orbánné ezzel és ezért teljesebb, igazabb ember Gizánál, aki különben maga mondja el önmaguk legtalálóbb jellemzését: „. . . . csak félig volt bátorságom élni", „. . . . én sohasem követtem el hibákat: életem téli álom volt, mert féltem a hidegtől", „Anyád (Orbánné ti.) sohase rettegett. Mindig és bármi áron vállalta az igényeit." Giza kivonja magát az életből, Erzsi mindig újból nekivág megostromolni, kicsikarni tőle a magáét. A fegyverei kicsorbulnak, összesebződik, de talpraáll, folytatja még hatvanöt évesen is. Neki „az élet . . . az egymásra halmozódó csodák meg nem állítható sorozata". Kinevetjük és mélységesen megsajnáljuk, megrémülünk, hogy mi is ilyenek leszünk és szeretnénk magunk is ilyenek lenni. Fél lábunkon fűzős cipő, fél lábunkon papucs . . . egy macska, vagy még az se, de akkor is, így is a teljes élet feltétlen igényével. A *Macskajáték*ban Örkény István megtalálta az élet legáltalánosabban tragikomikus mozzanatát: a megöregedést.

A pécsi előadás két művész teremtése: a vendégrendező *Babarczy László*é és az Orbánnét játszó *Pásztor Erzsi*é. Babarczy úgy állította színre a darabot, hogy ő maga szinte rejtve maradt. Tiszta, világos minden jelenet, a takarékosan alkalmazott, apró játékok szervesen illenek a szituációkba. A rendező tartózkodása megnyilvánult a szereplők oldott, spontán hatású mozgatásban, mely jól megfelelt a naturalisztikus részleteknek, de a groteszk pillanatokat kicsit elmosta. Így sok jelentésbeli többlet maradt a befejező „macskajátékban", keserű-torz tónusai nem érvényesültek. – Pásztor Erzsi alakítása a pécsi évad méltán legnagyobb színészi sikere (csak Timár Éva kelhet versenyre vele A kutyás férfi női főszerepében). Bár Orbán Béláné alakját színésznőink közül harmadikként keltette életre, akik vele látták a darabot, aligha tudják másként elképzelni, mással azonosítani ezt a szánnivalóan vesztésre ítélt, irigylésreméltóan, kicsattanóan természetes öreg nőt. Pásztor Erzsi az őszinte, forró szenvedélyek, a finom – olykor önmagán is átlátó – irónia, a merev és üres formák elleni természetes tiltakozás színeivel, gesztusaival, hangjaival állította elénk. Semmi sértett önsajnálat, könnyes bánat nincs benne: primér önátadással éli az élet változó helyzeteit. A darab első pillanatától az utolsóig színen van, s közben minden figyelmünk, érdeklődésünk rá irányul: a színésznő szinte a valóság közegévé válik. – Az Erzsi és Giza közti dialógus kétoldalúsága néha megbillent azáltal, hogy Pásztor Erzsi színészi súlyát *Labancz Borbála* nem mindig tudta egyensúlyozni: a szoborszép, finomlelkű dezertőr helyén egy érzelmes, kicsit szépelgő hölgy ült a tolókocsiban. A rendezőn is múlt, hogy az utolsó jelenet enyhén szenilisnek mutatta ugyan, de anélkül, hogy öncsalásának leleplezését megrebbentette volna. *Sólyom Kati* Egérkéje félszeg-alázatos, szeretetvágyó lényével természetes védence volt Orbánnénak; lelki deformitásait kevésbé tudta éreztetni, alighanem azért, mert a szereptől idegen, elragadóan szép, bájos lénye ebben ellentmondott. Csermlényi Viktorról a darabban sokkal többet hal-

lunk, mint amennyit látjuk. Színészi megformálójának az a feladata, hogy hitelesítse a róla elmondottakat. *Galambos György*nek ez csak félig sikerült: halkszavú, elegáns, jólfésült személyében nyomokban sem lehetett felfedezni a megírt figura vérbő, habzsoló gátlástalanságát. Néhány külsőségben megvalósította az öreg link allürjeit, művészies manírjait, de ez csak egyik fele a szerepnek. Az előadás legbiztosabb tévedése *Péter Gizié* a „százhúszéves" Cs. Bruckner Adelaida szerepében. Megjelenése, hangja meg a megírt alak és szituáció között áthidalhatatlan távolság tátongott. A gixert más szereposztással el lehetett volna kerülni. – Az előadás hibái – hibák, de mégis *csak* szépséghibák. A biztoskezű rendezés és a nagyszerű főszereplő az évad egyik legszebb színházi élményévé, legmegérdemeltebb sikerévé avatta Pécsett a Macskajátékot. Szép befejezése volt a színház 75. szezonjának.

*

Ha az elmúlt évadról szólva csak a prózai bemutatókra tekintek vissza (a 6 prózai bemutató mellett 2 opera, 1 balett, 2 operett, 1 zenés vígjáték, 2 gyermekszínházi mesedarab szerepelt még), könnyen fejemre idézhetem az „irodalomcentrikusság" amúgy is eléggé készenlétben álló vádját. Mégis ezt kell tennem. Talán érthető és megengedhető, ha egy „irodalmi és művészeti folyóirat" ezek iránt tanúsít fokozott érdeklődést, de a prózai művek, azaz előadások kiemelésének – ezúttal – elvi oka is volna. Ugyanaz, ami valószínűleg a színház vezetőit is vezérli, amikor az évi 14 bemutatóból a legnagyobb arányt, sőt ha a két gyermekszínházi darabot, ugyancsak prózákat ideszámítjuk, akkor éppenséggel a többséget ezeknek biztosítják.

Színházi előadások, műsorok kapcsán mostanában kétféle felfogás szokott megmérkőzni: az ún. *„irodalmi"* és az *„izgalmas"* vagy *„jó"* színház koncepciója. Az esetek többségében mindkét álláspont túloz, abszolutizálni kíván valamit, ami az előadásban csak egyik – nélkülözhetetlen – tényező. Az ellentét mélyén alighanem az a nagyon rossz beidegződés munkálkodik mindkét oldalon, mely mindig és mindenben sorrendet hajszol és szemléletileg képtelen elfogadni kölcsönös feltételezettséget. Bizonyos, hogy a színház speciális művészi mozzanatainak (rendezői, színészi, szcenikai vonatkozások) egyenrangúsításáért hosszú harcot kellett folytatni a valóban egyoldalú irodalomcentrikus felfogással, míg aztán a színház bajnokai mostanában olykor beleesnek – tisztelet a kevés, de annál okosabb kivételnek – az ellenfél hibájába: „jó színházat" követelnek elszakítva, gyakran szembeállítva az irodalommal, a drámával. Sűrűn hallani, hogy a színház meglehet dráma nélkül is. Czimer József a Jelenkor lapjain nemrég megjelent írásában felsorolással is élt, mi minden lehet a színház dráma nélkül. Ám, amikor a színházat ma megújító, szerinte legjelentősebb irányzatokról beszélt, kettőt emelt ki: a dokumentumjátékot és az abszurd színházat. De még dokumentumjáték sincs, abszurd színház pedig kiváltképp nincs írott mű nélkül. Beckett, Ionesco és társaik nem színházat írnak, hanem drámát. – Közhely, hogy minden dráma csak a színpadon kapja meg végleges, autentikus formáját. És mi lehet a színház dráma nélkül? Mutatványosság. Akár nagyon színvonalas, a maga műfajában művészi, de aligha totális igényű tükre a kornak, az időnek. A dráma és a színház nagy korszakai történetileg mindig egybeestek. Véletlenül? – A színházban játszott művek irodalmi értéke azért sem lehet mellékes, mert az előadásban ez színházi értékre váltódik át, a színház önálló művészi szféráit a leghatározottabban befolyásolhatja. Fordított irányú

befolyás is van persze, de míg a silány színház a drámának csak egyszeri színrevitelét rontja meg (és maga a mű számíthat újabb, adekvát színrevitelre), gyatra drámák táplálékán a színház legfeljebb vegetál, legfeljebb egyben-másban jobb sorsra érdemes előadások születnek, de nem színházművészet. Színház és dráma bonyolult, kölcsönös viszonyáról talán nem elhamarkodott az az állítás, hogy a színház művészet volta nem független a dráma irodalom voltától, – betűcentrikusság, fetisizmus és más elfogultságok nélkül. A színház „lelke" a dráma előadása.

A Pécsi Nemzeti Színház 75 évadját nagyon gondos, igényes műsorválasztás, a színház „lelkének" megbecsülése jellemezte. Az eljátszott művek (Shakespeare: Szentivánéji álom, Csehov–Arout: A kutyás férfi, Freed: Nyomozás, Whiting: Ördögök, Illyés Gyula: Bölcsek a fán, Örkény István: Macskajáték) sokfélesége, a darabok jellege a színházvezetés jó ízlését, *irodalmi igényességét* is dicséri. A hat mű közül csak a *Nyomozás* nem valósíthatta meg – jószándéka, pozitív politikai és agitációs tendenciái ellenére sem – bemutatásának célját, dramaturgiai gyengéi miatt. Ilyen színvonalú darabok importjával kár bajlódni. *A kutyás férfi* előadását a remek szerepek indokolták, a csehovi alapok tisztes irodalmi fedezetet is jelentettek. A *Szentivánéji álom*mal továbbépült a színház kitűnő, nagyszabású Shakespeare-ciklusa, az *Ördögök*-ben a kortársi drámaírás egy érdekes, jelentős művét ismertük meg. *Az évad legjelentősebb, legjobb bemutatói a mai magyar darabok voltak.* A *Bölcsek a fán* ősbemutatója minden bizonnyal színház- és drámatörténeti esemény volt: egy eredeti hangú és stílusú, szatirikus parabolát indított el nagyjövőjű színpadi útján. Azóta a darab következő állomását is ismerjük: a budapesti Katona József Színház. A szezont a *Macskajáték* előadása zárta a legszebb színházi élménnyel. Olyan művet hoztak vele közönségük elé a pécsiek, mely mai drámaírásunk egyik – ha nem *a* – legjobb, legkorszerűbb teljesítménye. Ma már üres jelszó csupán – annyiszor elhangzott –, hogy színházaink legelső feladata a magyar dráma szolgálata. A pécsi színház idei műsorában élettel, művészettel és *sikerrel* teljesen vált valósággá. Igazi jelentősége is megvilágosodott: nemcsak a drámaírás nyer vele – a színház is. Így azonos igazán önmagával.

Egy évad bemutatói természetesen semmiféle teljességet nem valósíthatnak meg, még több évad sem. Mégis feltűnik, hogy Pécsett – más színházakhoz hasonlóan – mennyire nincs érdeklődés a kortársi lengyel, román, jugoszláviai drámák iránt, és milyen szemlesütve nem veszünk tudomást a határainkon túli magyar színpadi művekről. A „kulináris" hagyományokkal szakító drámai ábrázolás nem kötődik kizárólagosan az angol és francia nyelvterülethez, a középeurópai irodalmak effajta eredményei elég számosak, nem epigon-hajtások, és drámai világképünk teljesebbé tételét is szolgálná megismerésük.

A mai dráma törekvései meg a nagyközönség spontán igényei – közismert tény – gyakran nem találkoznak. Ám az is biztos, hogy az új drámának vannak hívei, ha nem is tömegek. Czimer József – hivatkozott írásában – többek között fölvetette a rétegszínházak (érdeklődési rétegekre gondolva) ötletét, ami a fővárosban könnyen megvalósítható, vidéken nehezebb. De a *kamaraszínház* léte nálunk is kitűnő megoldást nyújthatna erre. Eddigi működtetése a Gyermekszínház formájában elég mechanikus: kis színház – kicsiknek. Ha épp nagylétszámú, mozgalmas darab kerül műsorra, mint pl. idén a *Bűvös erdő*, akkor megtörténik, hogy a szereplők a szó szoros értelmében nem férnek el, vagy mozgástér nélkül, sután szoronganak. Közben a nagyszínházi produkciók között kettő is akadt, mely inkább kamaraszínpadra kívánkozott volna (A kutyás férfi,

Macskajáték). Ha a kamaraszínház a várhatóan kisebb közönséget vonzó, de művészileg jelentős művek, a jellegüknél fogva zártabb, intimebb teret kívánó játékok otthonává válna – amire tudomásunk szerint már van is szándék –, akkor megvalósulhatna a pécsi színpadok, színházak többféle igényt kielégítő, művészileg is harmonikus, differenciált működése. A Pécsett nem létező színházi stúdió is ebben a formában kaphatna alakot, s tán jobbat, mint a másutt működők.

Színikritikusok gyakori keserve manapság, hogy alig van, tán nincs is hibátlan előadás. A rendezők szokás szerint a főszereplőkre koncentrálnak, az előadás „nagy egészére", az epizódfigurák, pillanatnyi részletek, mozgások, néha a színpad képi rendszere is véletlenszerű, mellékesen alakul. A pécsi színház előadásaiban ilyesfajta apró, zavaró bosszúságot leginkább a mellékszereplők színészi gyengeségei okoztak, meg a színpadi látvány megszervezésének gondatlanságai vagy szürkesége. Utóbbit szóvá tettük már a A kutyás férfi, a Bűvös erdő kapcsán, többen – némi joggal – hiányolták a díszletjelzéseket legalább az Ördögök-ben, a Macskajáték színpadképe szürke ötlettelenségével tűnt fel. A prózai társulat létszámához képest – úgy tűnik – elég sok nálunk az olyan színész, aki „örök epizodista", mert annak se jó. Gyakran a kitűnő főszereplők mellett (vagy ellenére) is veszélyeztetik a produkciók tisztaságát. Ugyanakkor tény, hogy *évek óta nem volt példa annyi jó, sőt nagyszerű alakításra, mint az elmúlt szezonban. Pásztor Erzsi* most méltatott Orbánnéja, *Timár Éva* sokarcú hősnője A kutyás férfiban – a mai magyar színjátszás csúcsain járt. Hasonlóan parádés alakítása volt *Bánffy György*nek „a kutyás férfi". A fiatal *Koltai Róbert* kiváló Zubolyként és az Illyés-darab beatnikjeként „futott be" Pécsett, *Győry Emil*nek is szép művészi sikert hozott a Tanár „bölcs" szerepe. Maradéktalanul hiteles volt Hermiaként, de kevésbé fényes szerepeit is mindig „jóra" fordította *Szabó Tünde*. A társulatban – ezúttal – a nők voltak művészileg az „erősebb nem". Egyes szerepkörök gazdátlansága (az Ördögök és a Bölcsek a fán gyengeségeit elsőrendűen ez okozta) férfiszerepeknél tűnt ki. A jövő évi szerződtetésekkel, néhány kitűnő férfiszínész Pécsre jöttével valószínűleg helyreáll majd az egyensúly. – A közönség emlékezetében egyes előadások mindig inkább a színészek révén válnak maradandóvá, s kevésbé a *rendezők* révén. Azt azonban minden pécsi színházlátogató fölismerhette, hogy a prózai előadásokat színpadra állító három pécsi rendező stílusban, művészi alkatban nemcsak jól kiegészíti egymást, ami felettébb szerencsés adottság a színházban, hanem biztos tudással, ízléssel irányítja a produkciókat. Finom és összetett művészi karakterével *Nógrádi Róbert* különösen a társalgási darabok, a szöveg szellemességét fölfénylető előadások hivatott rendezője. *Dobai Vilmos* az egyértelműen meghatározott széles koncepción belül a szereplőket elengedetten, felszabadítóan játszató, ötletet ötletre halmozó rendező lendületes típusa. Ilyen erényekkel állított színre két vígjátékot az idén. Az egyéni stílus legmarkánsabban *Sik Ferenc* nagyon fegyelmezett, pontos rendezéseiben (főként az Ördögök-ben) érvényesült, döntően ez tette elfogadhatóvá a Nyomozás előadását.

A színház világa ma is ébren tart az emberekben egy sor kíváncsiságot meg előítéletet. Részben vonzanak, részben riasztanak. A mai színházak belső élete ugyan már alig felel meg a „privát" elképzeléseknek, de ez nem lesz nyilvánvalóvá, amíg a színház – többnyire ma is – zárt különvilág. A függöny csak az előadások előtt megy föl. Vidéken a művészeknek csak egy része honos városlakó, más része vendég, ezért a színház életének különállása fokozottan jelentkezik. A pécsi színház kapcsolatai a város művészeti életének egészével éveken

át igen szűkkörűek voltak. Az elmúlt évben ez a bezárkózás jócskán oldódott: a jubileumi alkalom segített, hogy kölcsönös, őszinte érdeklődés támadjon színháziak és nem-színháziak, művészek és műértők között. A színház vezetői mintha jónak látnák, hogy a maguk művészi alkotóműhelyét több szállal kapcsolják a városi kulturális élethez, hogy ne csak az épület kapui nyíljanak meg estéről-estére a közönség előtt, hanem a szellemi kapukon is meginduljon az eszmecsere. Ilyen úton biztosan nyerhetne a színház értelmes ihlető hatásokat, akárcsak a fővárosból vezető csatornákon. A pécsi színház iránt a pécsiek érdeklődnek elsősorban; a művészileg értékes, sikeres 75. évad után különösen sok várakozással.

TAXNER ERNŐ

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Hadd kezdjem beszámolómat ott, ahol legutoljára befejeztem; hadd idézem meg Kiss Manyi feledhetetlen alakját. Amikor legutoljára láttam a *Bodnárné* címszerepében, nem sejthettem, hogy utolsó színpadi föllépését látom. A magyar színművészet pótolhatatlan veszteségét jelzi, hogy magával vitte az évad egyik legizgalmasabb meglepetését, az Ádám Ottó rendezésében nagy sikert aratott *Bodnárnét.*

Az 1970/71-es évadban a korábbinál sikeresebben nyúltak rendezőink a drámairodalom klasszikusainak kincsestárába. Ádám Ottó Szophoklész *Oidipusz királyát,* Vámos László az *Ármány és szerelmet* (Schiller) állította színpadra hagyományos értékeket őrző kitűnő előadásban. Ezenkívül láthattunk egy izgalmas, merész és éppen azért persze vitatható *Romeo és Júliát* is Major Tamás rendezésében. Nem volna szerencsés, ha a három különböző rendezőegyéniség törekvései közül bármelyiket abszolutizálni próbálnánk – ellenkezőleg: éppen különbözésük ígéri a színházi műsor további gazdagodását. Ez a gazdagodás „benne volt" az évadban, noha ismét sok könnyű fajsúlyú darab került színre, meglehetősen gyakran láttunk henye előadásokat és meggyőző erő nélküli színészi teljesítményeket.

Az évad jelentős sikerei közé tartozik Joseph Heller fölfedezése a Thália Színházban. Nemrégiben a különös hangvételű amerikai író nálunk is jelentős sikert aratott *A huszonkettes csapdája* című szatirikus regényével, de nyilván kevesen gondolták, hogy *Irány New Haven* című darabjának előadásán rég hiányolt magával ragadó színházi élményben részesülünk. Az abszurditásig vitt komikus helyzeteket a rendező Gosztonyi János és nagyszerű színészei (különösen Harsányi Gábor) remekül használták ki. Példát adtak, hogy kedvvel, ötletességgel, tehetséggel, művészi szuggesztivitással milyen erős hatásokat lehet elérni – klasszikus értékű irodalmi szövegek nélkül is.

Némileg hasonló gondolatokat sugall Csurka István *Döglött aknák* című színművének bemutatója a Katona József Színházban. Súlyos kritika ez, hiszen Csurka kétségtelenül legkiválóbb színpadi szerzőink közé tartozik. A darab –

jelentőségén túl vitatott – eszmei mondanivalója nem elég mély és nem elég fontos művészi értékét tekintve. Csurka nagy tehetsége csak abban mutatkozik meg, hogy kitűnő szövegeket adott, remek szerepeket írt Major Tamásnak és Kállai Ferencnek. Nehéz elválasztani Moór és Paál emlékezetes figurájának megteremtése meddig az író és meddig a színészek érdeme. Major teremtményét hajszál választja el, hogy a kabarék szabvány-reakciósának mintapéldánya legyen. Ez a hajszál azonban utánozhatatlan többletben érvényesül. Moór gerinctelen csúszómászószerűségét egy-egy szinte észrevehetetlen villanás hitelesíti. Csak egyet idéznék: öltözése jelenetét a kórházi szobában. Úgy tűnik, hosszú kötött mellénye ki fog lógni a zakója alól. Ha így történne, ez a figura mindenkori kisszerűségét bizonyítaná. De az öltöny hibátlan, Major nagyúri eleganciával áll – szinte csak pillanatokig a színpadon, s Moór egész múltja más távlatot kap. (Megint arra kell gondolnia szegény nézőnek, milyen kevés elegáns színészünk van!) Kállai más szerepet formál. A népi származású Paál nehézkességéből, darabosságából, lassúságából indul ki; ebbe építi bele a személyiség megbomlásának megnyilvánulásait, a kapkodó mozdulatokat, a hadaró beszédet, a pusztító erejű kitöréseket. Begyakorolt elvörösödései bravúrosak! A kitűnő előadás Iglói István rendezését dicséri; az viszont elgondolkoztató, hogy Major és Kállai mellett a többi szereplő – a lehetőségekhez képest is – szürke, jellegtelen, sőt helyenkint kifejezetten rossz.

Egyre több jel mutatja, hogy lassan beérnek a Thália Színház fiatal művészei, kialakul Kazimir Károly együttesének sajátos stílusa. A főrendező hosszú, türelmes munkával arra igyekszik rávezetni színészeit, hogyan lehet a nem társalgási drámákat hatásosan előadni. Munkásságának egyik jelentős erőpróbája Weöres Sándor *A holdbeli csónakos* című színművének bemutatója. Érdekes volt megfigyelni, hogy a mesejáték sajátos légkörében, szokatlan művészi körülményei között azok a fiatal, tehetséges színészek, akik csak a közelmúltban kerültek Kazimir színházához, mennyivel kevésbé találták meg a leghatásosabb, legjobb megoldásokat „a régieknél". A kitűnő Szilágyi Tibor kicsit erőltetett volt, Csíkos Gábor (egyike azoknak a fiatal magyar színészeknek, akiktől sokat várhatunk) merev és színtelen. Thirring Viola főleg szép versmondásával tűnt föl, ami – a mai rossz beszédkultúrára gondolva – egyáltalában nem kevés. Hámori Ildikó elsősorban szép megjelenésével és a lényéből sugárzó kedvességgel, természetességgel hat. (Szerepét párhuzamosan Vencel Vera játssza.) Kozák András – aki pedig régi tagja Kazimir társulatának – egy árnyalatnyival érzelmesebbre, ábrándosabbra formálja a kelleténél szerepét, adósunk marad némi iróniával. A sok kifogás ellenére azonban, a fölsoroltaknak is tekintélyes része van az előadás sikerében. Az *is* arra vonatkozik, hogy elsősorban nem ők, hanem Harsányi Gábor, Szabó Gyula, Esztergályos Cecília és Monori Lili „viszik" az előadást. Harsányi nagyszerű színésszé fejlődött, szinte pillanatok alatt sajátos vonzású légkört teremt maga körül. Szabó Gyula Vitéz Lászlója harsány és félénk, szertelenül jókedvű és óvatosan bölcs egyszerre. Monori Lili szomorkás Bolond Istókja talán minden más alakításnál jobban illik a mesék világába. Esztergályos Cecília pedig ellenállhatatlan kópéságával, szívből jövő, érdesen mulatságos, gyermeki tréfáival az est legnagyobb színészi teljesítményét nyújtja.

Sokan kifogásolták, hogy Kazimir Károly némileg módosította Weöres Sándor eredeti szövegét, verseket és betét-jeleneteket „vágott" bele. *A holdbeli csónakos* laza dráma-struktúrája azonban nem veti ki magából az idegen elemeket, sőt bizonytalan közege szinte kívánja, hogy bizonyos konkrétumokhoz kös-

sék. Weöres műve a magyar drámairodalomnak ahhoz a vékony ágacskájához tartozik, amelyből időről időre remekművek hajtanak ki. Néhány évvel *A holdbeli csónakos* megírása (1941) előtt született Tamási Áron műhelyében a hasonló szellemű *Énekes madár;* távolabbi előzménye mindkét színműnek Vörösmarty *Csongor és Tündéje,* még távolabbi a népköltészet. E művek filozófiai mélysége, játékossága, nyelvi gazdagsága, értékei és hibái persze nem egyenlőek; de közös bennük, hogy dramaturgiájuk tagadja a polgári társalgási színművek szerkesztésének, fölépítésének alapelveit. A cselekmény itt nem a valóságos élet egy lehatárolt részletére, hanem időben és térben nyitott (nyitottabb) általánosításokra hivatkozik. Sem a történetet, sem a jellemeket nem köti a mindennapi élet logikájához, hanem a mese kötetlenebb világába helyezi. Gondolatait nem a színpad valóság utánzásával próbálja megfogalmaztatni, hanem a nézők képzeletének megmozgatásával. *A holdbeli csónakos* „történetében" is a népmese sajátos, groteszk logikája uralkodik. Csodás fordulatok, abszurd helyzetek, groteszk párbeszédek hidalják át illogikus bukfencekkel a cselekmény menetének szakadékait, kötik egymáshoz az össze nem illő – irodalmi, mitológiai, kultúrtörténeti, filozófiai és magyar vagy keleti mese – elemeket. Téved azonban, aki Weöres színjátékát az irracionalizmussal, groteszkkel, abszurditásokkal dolgozó modern drámaíró törekvésekkel rokonítja. Művének filozófiai és költői kérge alatt a népköltészet ősi témái rejtőznek: a tiszta, kiszolgáltatott fiatalság küzdelme a romlottak, erőszakosok, titokzatos erejűek megrontó és pusztító szándékai ellen.

A holdbeli csónakos – akárcsak a *Csongor és Tünde* – vágyakról és az irracionálissá nőtt vágyak megvalósíthatatlanságáról; az ifjú szerelmes határtalan álmairól és a halál megkísértéséről szól. A mesejáték hőse Pávaszem királylány, aki úgy gondolja: „Nem él a földön, akire vágyom, / holdbeli csónakos, te légy a párom". A mesei közeg szenvedéseiben, megpróbáltatásaiban azonban a „földi" legény, Medvefia lapp trónörökös hűsége és áldozatkészsége megtanítja, hogy a holdbeli csónakos messze van, csak álmodozni lehet róla, nem éri meg az önfeláldozást. Megtanulja és ki is mondja: az a fontos, hogy „itt van mellettem Medvefia és vigyáz rám, nem engedett meghalni. Annyira közel van hozzám: a közelségétől nem láttam meg. Mikor valaki olyan nekem, mint a saját szívem, hogy nem is látom: azt hiszem, ez a szerelem." Ezt a költői gondolatot és tanítást Kazimir úgy igyekezett leegyszerűsíteni és nyilvánvalóbbá tenni, hogy a kerctjátékban a „mai fiú" és „mai lány" megjelenítésével, valamint a holdbeli csónakos és a mai „álomlovag", a popénekes azonosításával nyújtson segítséget az áttételes költői utalások világában járatlan, a hagyományos színházhoz szokott nézőnek. Nehéz lenne eldönteni, valóban lebecsülte-e a színházi közönség művészi fölfogóképességét – ahogy többen állították az előadás után.

Ha már utalás történt a *Csongor és Tündére,* hadd tegyem hozzá: Weöres világa következetesebben mesei. „Valóságos" népi hősök (Balga és Ilma) helyett itt a népköltészet, vásári komédia „népi hősei", a bábszínházak Vitéz Lászlója, Paprika Jancsija és Bolond Istókja szerepel. Talán azt sem érdektelen megjegyezni, hogy Vörösmarty színei sokkal sötétebbek, iróniája mélyebb tüzű, a költői anyag, amivel dolgozik, merevebb, a mű tragikus magja keményebb, könyörtelenebb. Weöres művében a játékosság, a tréfa szelleme uralkodik, szinte megfoghatatlan derű melegíti át minden sorát, még a halál-gondolat megidézését is, és az egész cselekményt végtelen könnyedség jellemzi.

A könnyedség fogalma eszünkbe jut Hubay Miklós *Álomfejtés* című színművének előadásán is. (Madách Kamaraszínház.) Itt azonban merőben más je-

lentésárnyalata van. Azt jelzi, hogy hiányzik a tartalom, a fontos írói mondanivaló a ragyogó ötletből. A darab ugyanis arról szól, hogy az első világháború kitörésének napjaiban miként zajlottak le I. Ferenc József császár és király, valamint a híres bécsi pszichológus, Freud Zsigmond doktor találkozásai őfelsége szeretőjének, Schratt Katalin színművésznőnek a lakásán. A szellemes, fordulatos, mesterien szerkesztett dialógusokkal azonban a kitűnő színészek nem tudnak mit kezdeni, mélyebbre hatoló gondolatok híján képtelenek életet önteni a kissé fáradt vígjátékba. Jellemző módon az előadás legemlékezetesebb jelenete az, amikor Horthy Miklós szárnysegéd, az ostoba szépfiú, a pásztoróra végén *nem* jelző, elromlott díszóra helyett kakukkol!

Ámbár a játékosság alapvető eleme Örkény István új színművének, Weöres Sándor *A holdbeli csónakos*ával mégis nehezen tudnánk rokonságát kimutatni. A *Macskajáték*ból hiányzik a derűs, lágy költői varázs; a játék itt más szerepet tölt be: a végsőkig szorongatott ember menekülési kísérletének egyetlen „valós" lehetősége. Örkény nagy nyomatékkal idézi meg a körülményeket, sokrétű és gazdag képet ad a hősök jelleméről. A groteszk, az abszurd, a logikai ugrások itt nem „természetesek" (mint Weöres mese-közegében), hanem kényszerhelyzetek eredményei. Hiányzik a Weöres költői utalásrendszerében megfogalmazott bölcseleti gondolat-sugalmazás is; itt az általánoshoz konkrét példákon keresztül jutunk el; megoldatlan helyzetekből, amelyek nyugtalanságot hagynak a nézőben, s ezzel ösztönzik továbbgondolásra.

Az öregek fölöslegességi érzete egyik – fontos – rétege Örkény színművének. Lényeges társadalmi gondokat érint, mélyére világít a gyakran agresszív öregség-komplexusnak, amit – valljuk be – valóban gyakran nevetségesnek tartunk, vagy valami ellen-agresszivitással válaszolunk rá. A *Macskajáték* egy tevékeny öregasszonyt emel a színpadi cselekmény középpontjába, aki – ha kell útszéli veszekedéssel védi a maga valódi vagy vélt igazát és akar magának valamit: – szerelmet, barátságot, társaságot, éltető tevékenységet – legalább játék formájában.

A dráma azonban túl az öregség helyzetének emberi és társadalmi gondjain, gondolatainkat filozófikus kérdések további csomójához irányítja: a két nővér levél, telefon és személyes vitájában a tevékeny (akaró) és a passzív (elfogadó) életszemléletet állítja szembe.

A didaktikus törekvések meglehetősen távol állnak Örkénytől, két vonatkozásban mégis harsányan hangoztatja a „tanulságot". A sokat emlegetett nyugati világgal szemben a hazai életkörülmények egyenértékűsége mellett áll ki; és a nosztalgiákkal szemben a realitások döntő szerepét tudatosítja. Weöres világa népmesék stilizált világa, a harmóniák és diszharmóniák megnyilvánulásai mindig szimbolikusak. Itt a kérdések súlyos, nyomasztó tények vetületében merülnek föl; a világ „lehúzó" erői a maguk tényleges, gyakran nyers, riasztó formájában jelennek meg. A brutális, részeges vasutas veri, kínozza, lelkileg nyomorékká teszi szegény „egérke" feleségét; az emberek türelmetlenek, semmiségekből harsány veszekedések robbannak ki, az öreg, protézisével kínlódó barátnő elhódítja szintén öreg barátnője szívszerelmét, az öreg gavallér pedig szürcsölve, csámcsogva zabál. Sivár, örömtelen világ, semmit nem ad magától, mindent ki kell belőle kényszeríteni, még a nevetést is – ha lehet.

A Pesti Színház a szolnokiak fölfedező előadását vette át. Székely Gábor (a Szigligeti Színház rendezője állította színpadra a pesti előadást is) nagyszerű leleménye, hogy meg tudta oldani a drámai mozgások szűkreszabottságából adódó következményeket. Fölösleges színészmozgatás helyett arra törekedett, hogy

a vizuális élmény fölkeltését elsősorban a színekre és a színpadon elhelyezett tárgyak atmoszféra teremtő erejére bízza. Fehér Miklós színpadán, valamint Jánoskuti Márta jelmezein a sötét tónusok, a barnák és szürkék uralkodnak; a ruhák és bútorok az elnyűttség, elkopottság, divatjamúltság tárgyi bizonyítékai. A súlyos és komor színpadkép a mozdíthatatlanság érzetét kelti. Így aztán egy-egy új ruha, élénkebb szín megjelenése jelentős ellenállást győz le, s a valóságosnál lényegesen nagyobbnak mutatja, megsokszorozza a színpadi mozgásokat. A pesti nővér világának tárgyai töltik meg a teret, a gazdag svájci testvér a színpad egyik sarkába szorul, s elegáns szürke ruhája, szép ősz haja, fémes csillogású tolókocsija tovább hangsúlyozza a kép egészének nyomasztó hatását. Ez a környezet köti és határozza meg a játék értelmét, emeli ki a szöveg konkrét történetébe rejtett filozofikus írói mondanivalót.

A nagyszerű előadás három kitűnő színésznőre épül. Sulyok Mária rusztikus egyénisége egyaránt hitelesíti a dráma elvont gondolatait, a groteszk, abszurd helyzeteket és az érzelmes felhangokat. Csodálatos gazdagságában bontja ki a kisszerű öregasszony nagy emberi tragédiájának különböző rétegeit. Játéka kiváltja ugyan megfelelő helyeken a nézőtéri nevetést, de a nevetésben egy pillanatra sem engedi fölszabadulni az embert. Olyan tragikomédiát mutat be, amelyben a tragikus elem a meghatározó. Bulla Elma eszközei, lehetőségei a tolókocsiba kényszerített szerepében szűkre szabottak. Mégis finom arcrándulásokkal, hangsúlyokkal, kicsi, heves mozdulatokkal és ernyedt átengedettséggel teljes terjedelmében be tudja mutatni a svájci nővér egyéniségét. A harmadik nagy színésznő ezen az előadáson Halász Judit, aki Sulyokénál komikusabb tragédiát játszik el, de Egérke kiszolgáltatottságának, gyámoltalanságának mélyén a jóság és emberség legszebb színeit mutatja meg. A többi szereplő kevésbé látványos feladatának hibátlan megoldásával járul hozzá az előadás nagy sikeréhez.

„Esztétikai követelményeink a valóság realista feltárását várják íróinktól, pontos híradást, őszinte szembenézést – az írói költői gyakorlat pedig épp ettől mind inkább távolodóban van. Illetőleg az igényesebb és őszintébb alkotói vállalkozások elfordulnak a hagyományos realista módszerektől, személyiségelemzés, a jelképes beszéd, az intellektuális általánosítás nyelvén szólalnak meg, és már-már úgy látszik, hogy irodalmunk fejlődése a hagyományos fővonaltól másfelé fordult" – írta Kabdebó Lóránt Darvas József *A térképen nem található* című drámájának miskolci ősbemutatója után. Sokan a Zrínyi-dráma lírai utalásaiban Darvas József drámaírói pályájának jelentős fordulatát fedezték föl és az új darab őket igazolta. *A térképen nem található* szerzője a magyar irodalom huszonötéves dilemmáját oldja föl: a társadalombíráló hagyomány és a társadalom alapvető fejlődési irányával egyetértés nagy ellentmondását. Darvast politikus múltja, társadalmi rangja, tekintélye kétségtelenül segítette a kényes kérdések sorának fölvetésében, de ez semmit sem von le személyes érdeméből, hogy a kényelmesség bonyolult tényezőinek, a változtatási szándékokat akadályozó társadalmi és lelki mechanizmusnak mélyére hatolt.

A dráma konkrét – közismert – problémából, a szabolcsi falvak elmaradottságból, szegénységéből indul ki. A konfliktus mindkét szembenálló hőse szubjektív becsületes; azonos világnézetük a marxizmus. Egyik oldalon áll az „öreg író" és ösztönzője, a „fiatal író", akinek éles hangú riportja a cselekményt elindította. Ők kívülről látják a helyzetet és mindenképpen meg akarják változtatni. Velük szemben egy régi forradalmár, a megyei párttitkár áll, akit job-

ban köt a felelősség, és akit erős szálak fűznek a változtatás ellen dolgozó erőkhöz.

A legkönnyebben elvághatónak tűnő, de talán a legnehezebben észrevehető szál a környezetéhez fűzi a párttitkárt. A környezetéhez, amelyben nyilván vannak kiváló, tehetséges, az ügyhöz hű és az ügyben hivő munkatársak (róluk nem esik szó a drámában, mert – talán kissé fölöslegesen – bonyolítanák a konfliktus kiélezését), és vannak karrieristák, kiábrándultak, megfáradtak, a nehézségekkel megbirkózni képtelenek. Őket képviseli a színműben a meggyőződés nélküli, gyenge jellemű újságíró. Jelzésszerű figurája arra utal, miként termelődnek újjá a vezető környezetében a kényelmes megoldások, a gondolkodást helyettesítő frázisok, az elavult módszerek. A vezető személyes drámáját jelzi ezzel Darvas: az elfoglalt emberét, akinek feladatai lehetetlenné teszik, hogy mindenről személyes tapasztalatok útján tájékozódjék, s aki ezáltal – bizonyos mértékig – kiszolgáltatottja környezetének. A vezető és vezetett viszonyának újabb ellentmondása, hogy a vezető – természetesen – nehezebben fogadja be a valóságra vonatkozó meglepő információkat a megszokottnál; így a vezetettnek nem csupán a megismerés nagyobb feladatával, de a továbbítás fokozott nehézségeivel is szembe kellene néznie, ha tud és akar; ha nem a könnyebb megoldást választja s ezzel konzerváló tendenciákat erősít.

A második – ugyancsak szívós – szál a változtatási *szándékok* ellen ható makacs *tényekhez* köti a párttitkárt. Darvas drámája világossá teszi, hogy amikor a riport ellen tiltakozik, nem pusztán és nem elsősorban tekintélyét védi, hanem a falu tényleges álláspontját képviseli. A szívesen panaszkodó falusiakban végzetes erők dolgoznak a kívülről közeledő segítő-változtató jószándékok ellen: a tudatlanság, a gyűlölködés, a bizalmatlanság, megfélemlítettség és a személyes érdekek bonyolult szövevénye. A mozdulatlanság a hangadóknak kedvez, akik már megteremtették az alkalmat a maguk kis pecsenyéjének sütögetésére. Tudják, hogy a szűklátókörű emberek jobban irtóznak a változtatáshoz szükséges erőfeszítésektől, mint hatalmaskodásuktól, önző mohóságuktól. A párttitkár tisztában van vele, hogy a változtatáshoz anyagi (gazdasági) erők kellenek, de a társadalom teherbírása korlátozott. (Természetesen az elmúlt évtizedek fejlődését senki nem vitatja a drámában!) Másrészt a külső segítség nem is oldhatja meg a helyzetet a belső erők mozgósítása nélkül. A belső erők mozgósítására kétféle megoldás vetődik fel. Az egyiket, az erőszak alkalmazását, az író – történelmi tapasztalatokra hivatkozva – elutasítja. Marad a nevelő meggyőzés türelmet kívánó eszköze. S itt jutottunk el a leginkább megoldhatatlannak tűnő ellentmondáshoz: ki vállalkozik a nevelő-vezető feladatra rossz körülmények között, amikor a társadalom éppen a tehetséges (tehát alkalmas) embereknek a kedvezőbb lehetőségek különböző változatait kínálja?

Darvas drámája sokrétűen tárja föl a párttitkár helyzetének nehézségeit. Mégis azt sugallja, hogy nem szabad a rossz helyzetbe beletörődni, a változtatási szándékot minden nehézség ellenére meg kell valahogyan valósítani. A dráma nem vádbeszéddel, hanem kézfogással végződik. Ebben a kézfogásban azonban benne van mindkét főszereplő önvizsgálata, az illúziókkal és tévedésekkel szembenéző tudati folyamat lelki megrázkódtatásokon keresztül vezető kemény próbája. A mai magyar forradalmár alapvető kötelességét Darvas József abban látja, hogy semmilyen körülmények között ne mondjon le a társadalmi fejlődésért folytatott küzdelemről, minden erejével keresse ennek lehetőségét és helyes módszerét. Így a dráma – a realista dráma – konkrétabb tanulságokhoz szok-

tató gyakorlatától némileg eltérőleg – végülis keresésre, további kérdezésre ösztönöz.

A Madách Színház előadása méltó a darabhoz: tiszta, világos és korszerű. A színpad fotómontázsból álló háttere nyomatékosítja, hogy a dráma mélyén dokumentum-értékű tények állnak. A cselekmény menetében ügyes megoldással egy-egy részletre hívják föl a néző figyelmét, a „kinagyításos" módszerrel mintegy hangsúlyozva, hogy a személyes tapasztalat, valóság-ismeret a tudományos megismerés korszakában is nélkülözhetetlen. A sok jó színészi alakítás közül kiemelkedik Némethy Ferenc megtört tanítója, Horesnyi László félszeg, helyét nem találó tanácselnöke, a főiskolás Muszte Anna bátor, energikus védőnője és a két főszereplő. Szirtes Ádám a népből jött öreg író önkínzó nyugtalanságát; az élet mélyétől némileg elszakadt „fenti" ember mohó valóságismereti és cselekvési vágyát fejezi ki meggyőző módon. Koltai János a párttitkár szikár, kemény, mélyen égő hűségére és felelősségére helyezi a hangsúlyt. Lengyel György rendezése elsősorban a dráma valóságfeltáró értékeit emeli ki.

Nem hozott az elmúlt évad látványos fordulatot a magyar színházi életben, de hozott néhány jó előadást, s láttunk különböző típusú és jellegű érdekes-izgalmas új magyar drámákat. Illyés Gyula *Tiszták,* Németh László *Bodnárné,* Weöres Sándor *A holdbeli csónakos,* Örkény István *Macskajáték* és Darvas József *A térképen nem található* című színművének bemutatása nem éppen rossz sorozat.

WALLINGER ENDRE

SZÍNHÁZI LEVÉL KAPOSVÁRRÓL

Fennállása óta alighanem a legmélyebb és legsúlyosabb gondokkal küszködve teljesítette 1970/71-es évadát a kaposvári Csiky Gergely Színház. Okaira még visszatérünk. Itt csupán annyit, hogy igazgatójuk évad közben távozott beosztásából, az új főrendezőre hagyományozva az idény összes személyi, művészeti és egyéb problémáját, felelősségét. A prózai vezető színészek – az a néhány is, akit korábban fizetésemelés-injekciókkal még sikerült megtartani – máshová szerződtek; helyüket új, kevésbé ismert művészekkel töltötték be, részben. A fontosabb előadások főszerepeit gyakran vendégművészekre osztották. Nem a produkció frissítésére, hanem jobb megoldás hiányában, ultima ratioként. (Az egyik ősbemutatóhoz például Szegedről, Veszprémből és Debrecenből szerződtettek egy-egy ismert neves művészt.) Ezenkívül – a székhelyi előadásokkal párhuzamosan – megyén kívüli feladatokat is vállaltak. A körzetesítés korábbi, enyhén szólva illuzorikus elképzelései – a szélesebb területű körzeti koncepciók – (szerencsére) nem váltak be, illetve Zalaegerszegre és Nagykanizsára koncentrálódtak, ahol korábban is tájolt a színház. Bérletezéssel itt is bemutatták az évad teljes műsorát: öt prózai és négy zenés darabot.

A hátrányok és megterhelő nehézségek ellenére is születtek művészi ered-

mények. Műsortervük részben igazodott a közönségigényhez, de a hagyományos célkitűzéshez is: mai tárgyú műveket, illetve mai magyar szerzők alkotásait színpadra állítani. Ez utóbbi tervük egy kivétellel (Weöres Sándor: *Szent György és a sárkány)* meg is valósult. Ámbár – a sokirányú hendikep terhei mellett is – érezhetni egy nem túlzottan rokonszenves törekvést is a kaposvári műsortervben. Olyasféle jelszóval, hogy „ősbemutatókat, minden áron..." (Arra ti. „harap" a Tv meg *a* sajtó, arra „lejönnek a fővárosi lapoktól".) Azaz ősbemutatókat más, esetleg sokkalta fontosabb klasszikus vagy mai tárgyú művek rovására. Taxner Ernő legutóbb pesti színpadokon a próbák, az alkotóműhelyi munka felhígulásának okait tette szóvá. Nem ártana ezt a kérdést egyszer vidéken is megvizsgálni: Milyen aránytalanságokat eredményez a repertoárban ez a pestivel egy tőről fakadó szemlélet, az ellenkező póluson. Ott, ahol nincs vagy kevés a „mellékes" lehetőség. Mindezektől eltekintve az évad Szakonyi *Adáshibá*jával kedvezően indult. Ezt a két egyfelvonásos: Saroyan *Hallo, ki az?* (ősbemutató) és Shaffer *Játék a sötétben* (Black Comedy) című darabja, majd Németh László *Galilei*je és egy hazai ősbemutató: Faulkner–Camus *Requiem egy apácáért* című izgalmas drámája követte. Az elmaradt Weöres Sándor-mű helyett egy reneszánsz vígjáték, Machiavelli *Mandragorá*ja került színpadra.

Németh László Galilei-drámájának színpadra állításában mindenekelőtt a választás, a vállalkozás készségét merem dicsérni. Megvalósítása nem volt egyértelműen sikeres, legalábbis nem olyan színvonalú, amilyet korábban, hasonló művészi rangú művek bemutatásakor méltán elvárhattunk a színház együttesétől. Mégis szerencsés választásnak érzem a Galileit. „Közönségcentrikusan" szólva: jó megismerni, megismertetni minél szélesebb körben azt a művet, amelyben Németh László valamennyi történelmi drámája közül talán a legteljesebben bontakozik ki az emberi igazság és a történelmi dogmatizmus összecsapása, s benne az ember tragikus elbukása és erkölcsi fölemelkedése. Több okból különösképpen megragadó ennek a katharzisnak a mélysége, emberi közelsége. A dráma főhősét – aki már életében az emberiség legnagyobb szellemi úttörőinek egyike –, Husz Jánosnak, Apáczainak, Misztótfalusinak, Németh László más történelmi hőseinek közeli rokonaként meghurcolják, emberi méltóságát kerékbetörik. Galilei nemcsak tudós gondolkodó, hanem politikus gondolkodó is, aki felismeri az előrehaladás lehetőségét és – egyházi tilalom ellenére – vállalja ennek a kockázatát is.

Ahogyan Németh László drámáinak, életművének méltatói közül többen megállapították: történelmi drámáiban nagy egyéniségek és történelmi erők viszonya izzik s általában a kényszerhelyzetbe került főhős erkölcsi magatartásának példája áll a középpontban, a jelenkor számára. Illyés Gyula ezt így fogalmazta meg: „E drámák csaknem egytől egyig azt példázzák, hogy egy közösségi érzésű hőst hogyan fojt meg, és éppen ezáltal hogyan emel föl – egyegy érzéketlen, szűkebb együttes". A Galilei-dráma cselekményszövéséből, helyzeteiből és gondolataiból óhatatlanul ráérzünk a mű sajátos történelmi időszerűségére is. Bizonyos helyzetek és szövegrészek szívenütnek bennünket úgyis, mint *egy* bizonyos történelmi időszakunkra utaló asszociatívák –, az általános emberi mondanivaló hátterében.

A kaposvári előadás, Angyal Mária rendezése nem aktualizál, nem erőltet semmilyen konkrét „utalásokat" a személyi kultusz, a törvénysértések idejére. A rendező lényegretörően építette föl az előadást, ritmusosan pergetve eseményeit, a dialógusokat. Különösen jó kompozíciós készségre vall a mű középpont-

jában álló tárgyalás képsora, növekvő feszültsége. Más kérdés, hogy a Galileit alakító veszprémi vendégművész, Bicskey Károly szerepértelmezésén nem tudott, vagy nem akart változtatni. Eszerint (a IV. felvonástól eltekintve) a címszereplő a nagy tudós alakjának egyik leglényegesebb, meghatározó tulajdonságával, alkatának intellektuális vonásaival maradt adósunk, ami az előadás egészére is zavaróan hatott: Az ő felfogásában megjelenő zsémbes-durcás, helyenként rusztikus Galilei gondolatai – modorosan „huncfut" manírokkal és kópés fintorokkal fűszerezve – gyakran hamisan csendültek. Ilyen módon elsikkadtak, szavak mögé szorultak a nagyszerű gondolkodó szellemes okfejtései, mélyebb, intellektuális humorának árnyalati finomságai, s ragyogó dikciókban kifejtett okos érveinek előadása bizony inkább emlékeztet egy házaló ravaszkodására, mint a kor nagy alakjának diplomatikus okfejtéseire. Bicskeynek ez volt a nyolcadik Németh László-szerepe. A többi lehet, hogy kiváló alakítás –, ez nem sikerült.

Az évad szereposztásbeli kényszermegoldásait a *Requiem egy apácáért* bemutatója sem tudta elrejteni. Négy közül három főszerepre neves vezető színészeket kértek fel, *három* vidéki színházunkból. Ez is okozhatta, hogy a különben jelentős művészi értékű produkció nem lehetett problémáktól mentes, kiérlelt, kiegyensúlyozott. (Igaz, benyomásaimat az utolsó előtti előadáson szereztem. Csaknem üres nézőtéren . . .)

A Requiem egy apácáért az ismert amerikai regényíró, William Faulkner *Szentély* és a darabbal megegyező című, sajátos légkörű, izgalmas, végletes szenvedélyeket kavaró (magyarul is megjelent) regényeiből született. A drámai adaptáció Albert Camus világsikerű munkája. Cselekményének színhelye, mint Faulkner egyéb műveiben is, Mississipi állam, a fojtogató levegőjű, sötét bűnöktől és alantas indulatoktól vemhes „Dél"; a rabszolgatartás emlékeit hordozó gazdag polgárság hazája. Fő figurái: a fiatal Stevens házaspár, nagybátyjuk Gavin Stevens és néger cselédjük, Nancy Manningone a déli államok jellegzetes figurái, típusai. A cselekmény középpontjában egy gyilkosság okai és következményei állnak. Nancy mániákus rögeszméje hatalmában megöli Stevensék kislányát. Szilárd hite szerint így véli megmenteni őt a szenvedésektől, amelyek ügyesen titkolt, ám egyre ocsmányabb, feslettebb magánéletű anyja mellett reá várhatnak. Meglepő drámai fordulata a darabnak, amikor kiderül, hogy a két – hozzávetőleg azonos korú – nőt egymáshoz köti a sötét múlt. Fiatal lányként tíz-egynéhány éve mindketten egy bordélyházban éltek. Nancyt a nyomor és a kábítószer sodorta, Temple Stevenst, a dúsgazdag „jó családból való" polgárlánykát pedig erőszakkal hurcolták oda. (Csalhatatlan pszichés jelek szerint nem túlzottan kedve ellenére . . .) Férje, Goven Stevens azért vette feleségül, mert úgy hitte, kompromittálta. Házasságuk – látszólag – nem jobb és nem rosszabb, mint általában a hasonló, felelőtlen és gondtalan déli polgárcsaládoké. Temple életében azonban egy zsaroló fiatalember alakjában újra felbukkan a borzongató múlt, amely vonzza is, nyugtalanítja is a fiatalasszonyt. A primitív, de tiszta lelkületű néger lány pedig úgy hiszi, tette és következménye: saját halálbüntetése árán megóvhatja a családot a további zülléstől. Vélt nemes célja tudatában megadással, szinte „megtisztulva" fogadja a halálos ítéletet. Gavis Stevens ügyvéd, Stevens nagybátyja –, aki egyben a darab narrátorfigurája is –, mindent elkövet, hogy a néger lánynak megkegyelmezzenek, de eredmény nélkül.

Mindez így, szinopszisszerűen egy átlagos ponyva krimi témája is lehetne. Itt azonban más értékrenddel találkozunk. Az eredeti mű szerzője, W. Faulkner

teljes életműve tanúsítja, hogy eszközei közt, alkotó módszereiben és egész stílusában jól megférnek egymás mellett a rémregény-kellékek, a bordélyromantika, a hatáskeltő naturalista jelenetek – és az irodalmi-gondolati igényesség, az igazságkereső humanizmus, a konkrét társadalmi háttér kíméletlenül őszinte és hiteles művészi ábrázolása.

Camus sodró erejű, ragyogóan építkező drámát szerkesztett a faulkneri alapanyagból. Megőrizve a különös alaphelyzet sajátos légkörét, alakjainak izzó drámaiságát, a társadalmi háttérábrázolás hitelességét. Kellő hangsúlyt ad természetesen a maga vitatható filozófiai tételeinek is mindenütt, ahol úgy látja, vagy látni véli, hogy az irodalmi anyagban Faulker gondolatai azonosak vagy közelítenek a Camus-i magatartás lényegéhez. Eszerint pedig a végletesen elidegenedett ember azért fogadja megadással a halál gondolatát, mivel ezzel a „létezés abszurditása" ellen lázad. Erre a tételére pontosan ráillik a néger lány sorsának ábrázolása.

Az előadás értékei közt elsősorban *Komor István* rendezése említhető. Átgondoltságával, a drámai helyzetet jól hangsúlyozó beállításaival igen jó ritmusú, feszült, érdekes, izgalmas előadást komponált, faulkneri atmoszférát teremtett a színpadon. Érezhetően és helyesen a szituációteremtés erejével, a drámai konfliktusok felépítésével tompítva az eredeti mű és az átdolgozás filozófikus tartalmát. Eredményes színészvezetése is. Eltekintve a jó részben objektív szereposztásbeli problémáktól. Ezek miatt – alkatától idegen szerepében – sem *Olsavszky Éva*, sem a szegedi *Kovács János* nem nyújthatta művészi értékeinek legjavát. Érdekes felfogású, emlékezetes alakítás volt *Hőgye Zsuzsáé* a néger cselédlány, Nancy szerepében. Mindezekkel, tehát az érdekes, izgalmas és végeredményben fogyatékosságai ellenére is nívós ősbemutatóval szemben az évad legérdekesebb és legszínvonalabb élményét számomra mégsem a Requiem, hanem egy jó 450 éves kitűnő reneszánsz vígjáték előadása jelentette.

Ritka, szinte egyedülálló jelenség a világirodalomban, amikor egy kiváló államférfi és politikai író egyetlen korszakos művével írja be nevét a drámatörténetbe. Pedig Niccolo Machiavelli erről *is* nevezetes. Ámbár, kétséges, vajon részesei lehetnénk-e a *Mandragora* című pajzán, csípős társadalomkritikai élű reneszánsz komédiának, ha szerzője életét, politikai munkásságát siker koronázza, ha politikai pályaívét nem kíséri olyan „pechszéria", hogy kétszer is száműzik. Amikor 1512-ben a Mediciek hatalmukba kerítik Firenzét, Machiavelli is összeesküvés gyanújába keveredik. Letartóztatják, megkínozzák, csak nehezen sikerül tisztáznia magát. Vidéki birtokára húzódik, hogy befejezze *A fejedelem* című ismert fő művét. Ekkor írja meg – egy kicsit önmaga elégtételéül is – a Mandragórát. Belső indítású, szinte fanatikus alkotó düh, kirobbanó szenvedély sistereg itt a felszarvazott férj meglehetősen szokványos történetében. Jellemrajzaiban is kegyetlenül őszinte alkotónak bizonyul Machiavelli. Megjelenő figuráiban érezni, hogyan dőlnek halomra Firenze erkölcsi előítéletei, hazug eszményei. Gyerekáldás után sóvárgó, ostoba, öregedő firenzei polgár; pénzéhes, korrumpálható szerzetes; minden hájjal megkent ravasz kerítő; vigyorgó szolgák és a két ifjú szerelmes alakjában a fiatalság szerelemhez való jogának győzelme – ezek építő elemei, sarkpontjai a leleplező erejű, gyilkos humorú komédiának. Friss élményekből, a kor társadalmi valóságából szívta magába alkotó szenvedélyét a szerző. Ez a fortyogó indulat, ez a szenvedélyes valóságlátás őrizte meg éppen frisseségében immár csaknem fél ezer éve a kiváló olasz reneszánsz vígjátékot.

A Mandragora az évad talán legsikerültebb produkciója. Nem véletlen, hogy a dunántúli színházak ötödik találkozóján ezt az előadást mutatták be a kaposváriak. Tehetséges fiatal rendezője, *Zsámbéki Gábor* már évekkel ezelőtti diplomamunkájával, a *Mirandolina* rendezésével is igazolta nagyszerű érzékét az olasz vígjáték, pontosabban vígjátékstílusok iránt. Két Goldoni-rendezésére is emlékszem: a *Mirandolina* után *A kávéház* színpadra állításával hívta fel magára a figyelmet. Különös szeretet és tisztelet fűzi Zsámbékit a 18. századi vígjáték olasz mesteréhez –, aki a commedia dell' arte-ból fejlett, magasabbrendű színházat teremtett –, erre utalnak a fiatal rendező művészi törekvései. A friss, bővérű, harsányan olaszos hangvételű és lendületes Goldoni-előadások hangsúlyát mindig a cselekmény realitására, a szereplők lélektani hitelességére irányította. S lényegében hasonlót érezhettünk a Mandragora rendezői munkájában is.

Egyenletes, kiegyensúlyozott előadást láttunk. A rendező gondos húzásokkal, jó arányérzékkel két részre osztotta az eredetileg öt felvonást. Szereplői – Zsámbéki színészvezetői erényeként – egységes stílusban, mindvégig felszabadultan, de mértéktartóan komédiáztak, kihasználva a ragyogó ötletek lehetőségeit. Jellemzésül egyet hadd említsek: az előadás talán legerőteljesebb színészi alakításában *Dánffy Sándort* láthattuk Timoteus atya szerepében. Mikor kenetes bölcsességeivel, skolasztikus frázisaival visszájára fordítva az igét – jó pénzért – igyekszik megnyerni Lucreziát: a „gyermekáldás érdekében" feküdjön le egy vadidegen férfival, a szép fiatalasszony éppen fürdőzik. A páter megkezdett ájtatos szövegével egyszercsak belép a fürdő nyitott hordójába és onnan zengi ellenállhatatlan szózatát – miszerint az asszony tette – ezúttal – „istennek tetsző" cselekedet... Az előadás sikeréhez jelentősen hozzájárult *Sáry László* korhangulatot festő kísérőzenéje és néhány remekbeszabott alakítás: *Mentes József* Liguriója, *Garay József* Nicia mestere, *Szabó Ildikó* Prológja.

*

Ez év tavaszán ötödször rendezték meg a *dunántúli színházak kaposvári találkozóját*. Hasonló országos rangú eseményeknél általában szokás felmérni ilyenkor az eltelt időszak eredményeit, tanulságait. A kaposvári színházi találkozóról azonban ilyen igényű összegezés (a Dunántúli Napló egy rövid vasárnapi jegyzetétől eltekintve) nem jelent meg sehol. E helyütt sem szándékozom, nem is tisztem összefoglaló elemzést nyújtani róla. Ám lényeges tapasztalatok birtokában talán nem érdektelen megjegyeznünk néhány jellemző vonását, tanulságát, korántsem a teljesség igényével.

Nem fesztivál, hanem *találkozó és vitafórum,* a szocialista ihletettségű mai magyar dráma jegyében. Ezzel az imponálóan szerény, tudatos és színházművészetünk jelenét, fejlődését egyengető nagyszerű szándékkal indult el és talált országos visszhangra a dunántúli színházak első találkozója 1967-ben. A színházi szakma ujjongva fogadta. Úgy tűnt, ez a kaposvári esemény országosan is szívügy. A magyar színházi élet reprezentánsai: írók, esztéták, tudományos szakemberek, rendezők, dramaturgok, kritikusok és színházi vezetők úgy érezték, ott a helyük egy táji kezdeményezésnél is, ahol a mai magyar dráma sorsáról, helyzetéről esik szó. Ilyen véleményeket hallottunk, olvastunk szinte valamennyi folyóiratunkban, a lapokban, hetilapokban: „Mai magyar művek –, őszinte vitalégkör: Végre! Ez kell!..." A zsürielnök díjakat osztott, tudományos előadások, színházi viták hangzottak el a szakma, a közönség, a színházi

közvélemény nagy örömére. Igaz, megjegyzendő, hogy előző évben hirdették ki a magyar drámapályázat eredményeit. Ennek is köszönhető, hogy az első két évben olyan sikeres, díjnyertes művek kaptak pódiumot, a kaposvári találkozón, mint Görgey Gábor *Rokokó háborúja*, Gosztonyi János *A sziget*, Révész Gy. István *Az első 36 óra* című – a magyar dráma történetében is kétségtelenül új hangot jelző – művei. Persze drámapályázat nincs minden évben, s később hazai drámatermésünk is alaposan megcsappant. (Legalábbis értékálló, kiemelkedő alkotásokban.) A színházak is egyre másra hivatkoztak különböző műsoregyeztetési problémákra. Ennek okán egyre gyérült a nemes célkitűzést szolgáló új magyar bemutató. Ez a tendencia persze abból is következik, hogy – miután rangsorolták, díjakat osztottak – dunántúli színházaink érthetően a legjobb produkciójukkal kívánták reprezentálni munkájukat, eredményeiket. Ezek az eredmények azonban ritkán találkoztak az évad „fesztiváldarabra" is érdemes új magyar drámájával. S egyéb felhők is „találkoztak" a kaposvári találkozó – kezdetben oly derült – égboltozatán. Nem egyszer villámokkal, dörgésekkel. Már a második, harmadik találkozón olybá tűnt, hogy mindenki megorrolt valamiért. Kit a bírálatok őszintesége, kit a nyíltsága, másokat meg a zsüri döntése érintett kínosan. A tanácskozásokat ugyanis valóban nyílt, őszinte és becsületes, szókimondó vitalégkör jellemezte. Tisztességes szándékkal, hisz' nyilvánvaló, hogy a viták, az ellentétes vélemények összecsapásai nélkül, fejlődés ezen a fórumon sem várható. Némelyik résztvevő érzékenysége azonban meghaladta a nyílt, szemtől szembe hangzó kritikai szellem tolerancia-határát. S amikor az egyik neves mai magyar drámaíró –, mivel darabját nem fogadta egyöntetű elismerés, sőt a vélemények többsége szerint kifejezetten gyenge darab silány előadását láttuk, – felugrott és – miután lehóhérozta egyik vitapartnerét – indignáltan távozott, érezhetővé vált, hogy valami nincs rendben.

A kialakult helyzeten a rendezők később úgy kívántak segíteni, hogy a színházi vitákat „kiiktatták" a programból. Mindenki szépeket mondott egymásnak, vagy hallgatott. A díjakra szánt összeget – egyenlősdi-alapon – átadták a színházak igazgatóinak: osszák szét belátásuk szerint. Megszüntették a találkozó bíráló bizottságát és a produkciókat nem rangsorolták tovább. S mivel a színházak egyre kevésbé vállalkoztak új magyar művek előadására, megváltozott a találkozó arculata is. Száműzték a kaposvári színházi találkozó korábbi tartalmas, konstruktív légkörét – ezzel a szép kezdeményezés eljutott mélypontjára. A továbbiakban a rendezők megkíséreltek valami kiutat keresni. 1970-ben úgy tűnt, eredménnyel. Ez a találkozó – néhány sikeres bemutatójával és a délelőtti ankétok tartalmas értékeléseivel – olyan reményeket ébresztett, hogy sikerült felszítani a szakma érdeklődését, a színházak találkozó kedvét, a jótékony, őszinte, szakmai viták légkörét. A találkozó arculatát illetően hallgatólagosan megegyeztek abban, hogy mindegyik színház elhozza azt a darabját, amelyet a legjobbnak ítél erre a célra. A találkozónak mindenképpen *van értelme, csinálni kell.*

Az idei esemény (?) azonban már pontosan az ellenkezőjéről győzött meg. Társrendezői elmaradtak, a négy dunántúli színház egy-egy estére eljött, bemutatkozott a Csiky Gergely Színházban. Díjak, értékelés, színházi viták, sőt a szakma, a színházi élet neves képviselői nélkül. Jelentéktelen és jellegtelen helyi eseménnyé szürkült a dunántúli színházak találkozója, ahol az előadások sem tükrözik már az esemény korábbi, valóban ünnepélyes hangulatát. Az egyetlen igazán rangos előadást – ugyanakkor a találkozó egyetlen magyar darabját – (Illyés Gyula: *Bölcsek a tán*) a Pécsi Nemzeti Színház mutatta be szép kö-

zönségsikerrel. A bemutatók sorát a Déryné Színház Madách *Az ember tragédiája* előadása nyitotta meg. Racine *Berenicéje* a Győri Kisfaludy Színház előadásában langyos fogadtatásra talált. Számomra *Egri István* szigorú, feszes rendezése kevés mozgásra, tudatos gesztustalanságra, hangsúllyal a verses mű belső művészi erejére építkező koncepciója és Vasarely geometrikus díszletei maradnak emlékezetesek. A *Mandragórát* már látta a kaposvári közönség; a Veszprémi Petőfi Színház Hasek–Burián *Svejk, a derék katona* előadása kiábrándítóan üres kabarétréfa-sorozattá szűkült, ahol a mű lényege: vitriolos politikai szatírája csupán nyomokban csillant meg itt-ott.

Mindezek ellenére, véleményünk szerint, *volna értelme* a dunántúli színházak találkozójának. Természetesen a korábbi színvonalon és az esemény kezdeti rangján. Nem a kezdeményezőkön múlt, hogy önzetlen, közérdekű törekvésük végül is eljutott a zéruspontra. Ezért a legkevésbé sem érdemli Somogy azt a lekezelő hangot, amellyel némelyik országos napilapunk aposztrofálja, vitatja a kaposvári „fesztivál" létjogosultságát. Egy lapon emlegetve a valóban sokfelé bírálható „fesztiválosdi" jelenségeivel. Persze a találkozó fogyatékosságait is hosszan sorolhatnánk. A legnagyobb hiba a gyeplő elengedése, a határozott eszmei irányítás hiánya volt. S ebben a rendezőknek az a korábbi – az egész találkozó rangját, színvonalát devalváló – intézkedése, amellyel az értékelő színházi vitákat, ankétokat megszüntették; a produkciók díjazását „kiegyenlítve" pedig a döntések komolyságát és a művészi törekvések ösztönzését eleve kizárták.

Ma még nem tudni, e sorok lélekharang-kongatást is jelentenek-e a dunántúli színházak találkozója felett. Ám, ha az illetékesek mégis úgy ítélnek, hogy ennek a kezdeményezésnek nincs tovább perspektívája, – ami valószínűleg nem használna sem a mai magyar színházművészet, sem a kritikai élet fejlődésének –, akkor is tisztelettel és megbecsüléssel kell szólnunk Somogy kezdeményezéséről. Jó ügy érdekében fáradoztak, „fesztiválmentes" önzetlenséggel. Maga az alapgondolat –, amellyel a dunántúli színházak kaposvári találkozója négy éve zászlót bontott –, igaz és jó ügy ma is. *Kár lenne érte . . .*

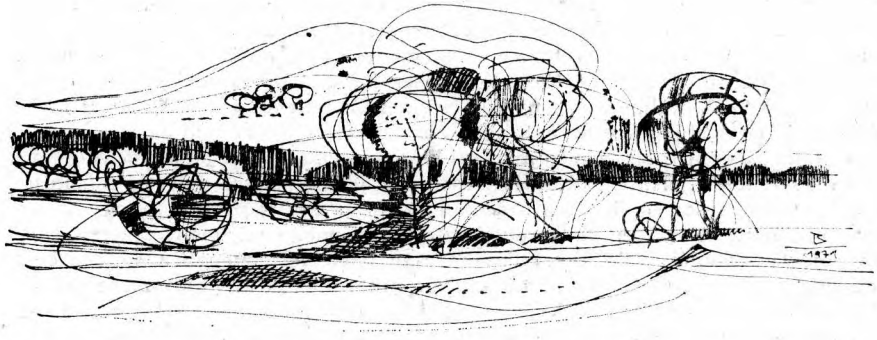

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A LÍRAI ALAPÉLMÉNY ÉS A SZÓKÉP

„Az élményben nem a tárgyi tartalma kerül előtérbe annak, ami benne tükröződik, ismertté válik, hanem az a jelentősége, amelyre az én életében tett szert, vagyis az, hogy ezt én tudtam, hogy világossá vált számomra, hogy ezzel megoldódtak az előttem álló feladatok, elhárultak az utamba került nehézségek. Az élményt a személyi összefüggések határozzák meg . . .'' – írja az általában vett élmény egy bizonyos jellegéről Sz. L. Rubinstein. (Az általános pszichológia alapjai.)

Az embernek nagyon sok dologról, voltaképp mindenről lehet élménye. Egy objektív, vagy objektívnek vehető valamiről kialakult benső áliapot, és/vagy tudattartalmak tudatos egészét, egységét nevezhetjük élménynek. Az élmény azonban sohasem oszthatatlan érzelmi-értelmi-hangulati stb. egység, noha jelentkezésekor így érezzük, így fogjuk fel, így érzékeljük. Felbontható ui. úgynevezett élményösszetevőkre, amelyek összességét (még akkor is, ha nem puszta összegét) nevezzük az élménynek. Amikor az élmény tudatosul, vagy amikor az élményt át akarjuk adni, nem magát az egységet tudatosítjuk és/vagy adjuk át, hanem összetevőit. Ha az összetevőket elősoroltuk, kommunikációs és metakommunikációs tartalmaikkal együtt hozták létre a befogadóban az átadóéhoz hasonló élményt. Az élmény tehát összetevőkből áll, amely összetevők között sajátságos viszony van már eleve, vagy az élményben most alakul ki.

Többféle élményünk lehet. Minden élmény mélyén egy objektívnek felfogható külső vagy belső mag, esetleg egy esemény áll. Lehet tehát élményünk olyan jelenségről, amelynek az objektív alapját képező történetnek megvalósulásához időre van szükség, s amelyben az objektív alapot jelentő megvalósulás időben szétválasztott csomópontjait oksági láncolat tartja össze. Ebben az esetben azt mondjuk, hogy eseményről kaptunk élményt. Mégis, egy eseménysorról való élmény, ha már kialakult, egyetlen adott pillanatban élő „kerek egész''. Az élmény akkor alakul ki, ha az a tárgyi, objektívnek nevezhető tartalom, ami „az én életében tett szert'' jelentőségre, befejeződött és lezárult. (Természetesen elképzelhető, hogy a valóság ezt *majd* kiegészíti, továbbfejleszti.) Az én életében jelentőségre szert tett tárgyi tartalom befejeződése egyenlő tudatosultságával, minden valószínűség szerint. Akkor amikor arról beszélünk, hogy ilyen-és-ilyen élményünk van, a tárgyi tartalom befejeződött. Az élmény ott él az ember bensejében. Ha elemezni kezdjük az eseménysorról kapott élményt, megfigyelhetjük, hogy az bennünk most élő összetevőkből áll. Rossz hasonlattal, az élmény mindig olyan, mint a kaleidoszkóp képe. Ám azt is megfigyelhetjük, hogy az eseménysorról kialakult élmény objektív összetevői, a valóságban élő részei nem egyszerre jöttek létre. Az élmény egyik összetevője az eseménysornak időben előbbi részéhez, másik összetevője az időben később megtörtént részéhez kapcsolódik. „Az élmény tudatosulása – írja ugyancsak Sz. L. Rubinstein – mindig és elkerülhetetlenül az élménynek a külső, tárgyi világgal való összefüggésbe hozása, sohasem a belső világban való bezárkózása.'' A tudatosítás, különösképpen, ha az még művészi kifejezés is, a tárgyi, objektív valóság tényezőivel való összekötést jelenti. Ez természetesen nem jelenti azt, ha művészi rögzítésről van szó, hogy az eseménysor egyik része pontosan abban és úgy rögzítődik, ahogy az objektív valóságban lezajlott. Az időben való szétválasztottság azonban az élményösszetevőknek csak a külső objektív világban való kialakulásakor van jelen. Az élményben minden összetevő – függetlenül attól, hogy az objektív valóságban mikor alakult ki – egyszerre él és van jelen. Magának az élménynek az adekvát visszaadása, azaz elmondása, sőt művészi rögzítése tehát mindig az lehetne, ha az élményt egyetlen pillanat alatt tudnánk visszaadni. Ehhez az kellene, ha az összetevőket, akárhány is az, egyszerre lennénk képesek közölni. Ez termé-

szetesen nem lehetséges. Az élmény átadása tehát úgy történhet, ha összetevőit egymásután elmondjuk. Ha az élmény az objektív valóságban végbemenő cselekménysorból jött létre, akkor az ott megtörtént kialakulás időrendiségében soroljuk fel az összetevőket; illetve mű esetében az összetevőket hordozó cselekmény-mozzanatokat stb.-t.

Minden hagyományos-dráma és epikai mű, de sok lírai mű mélyén is olyan élmény található, amelynek összetevői a valóságban *szükségképpen* időben szétválasztottan jöttek létre. Vannak olyan lírai művek, amelyeknek a mélyén olyan élmény található, amelynek összetevői az időben ugyan szétválasztott pillanatokban jöttek létre, de ez a szétválasztottság *nem* szükségszerű. (Egy „valami" elraktározódik, s később egy másik élmény-mag életrehívja, maga mellé állítja, azaz élményösszetevővé teszi.) Azután vannak olyan lírai művek, amelyek alapján olyan élmény található, amelyek összetevői egyszerre jönnek létre.

Weöres Sándor A vers születése című művében így ír: „Benső-élmény hangulatából nőtt az ‚Örök pillanat' című versem: feküdtem és egyszerre csak határtalan nyugalom fogott el, mintha a lényem dimenziókhoz kötött részei egy pillanatra kialudtak volna bennem, időbeli személyiségem alól kivillant volna a lény időtlen fundamentuma, mely nem ‚én' és nem ‚más', hanem egyetemes azonosság, mindentől független és mindennel azonos abszolút létező . . . azután leírtam: *‚van néha olyan pillanat, mely kilóg az időből'* – és utána a vers többi része is hamarosan alakot öltött."

Vizsgáljuk meg, kizárólag szempontjainkra figyelve az „Örök pillanat" című verset.

Mit málló kőre nem bízol:
mintázd meg levegőből.
Van néha olyan pillanat,
mely kilóg az időből,

mit kő nem óv, megőrzi ő,
bezárva kincses öklét,
jövője nincs és múltja sincs,
ő maga az öröklét.

Mint fürdöző combját ha hal
súrolta és tovalibbent –
így néha megérezheted
önnön-magadban Istent:

fél-emlék a jelenben is
és később, mint az álom.
S az öröklétet ízleled
még innen a halálon.

A mű mélyén lévő élményt maga a költő adta meg, s egy rövid mondatba összefoglalva így mondható: az ember néha megérzi időtlenségét és egyetemességét. Ezt az élményt a műben a következő szóképek rögzítik: málló kő, a levegő mintázhatósága, az időből kilógó pillanat, a pillanat kincses ökle, a fürdőző combját súroló hal, az önmagunkban megérezhető Isten, fél-emlék létezése a jelenben, bizonyos emlékek álomszerűsége, az öröklét íze. Ezek a szóképek nem egyenlők az élményösszetevőkkel, azok csak ezekben rögzítődnek. A szóképek olyan sajátságos viszonyba kerülnek, amelyekben az élményösszetevőket rögzíthetik. Pl.: „Mit málló kőre nem bízol: / mintázd meg levegőből" szóképek „tartalma" a következő: a kő az, amit szoborrá lehet mintázni, amelyhez az a gondolat tapad, hogy örökéletű, de amelyről (ti. a kőszoborról) tudjuk s most ezt közli a költő, idővel szétmállik; tehát nem lehet azt, ami igazán örökéletű akar lenni a kőbe mintázni-faragni; s ezért az örökké élő levegőben kell megmintázni azt, ami örökéletű akar lenni. Ebből összevonva megmondhatjuk a két szókép (málló kő, megmintázható levegő) azon jelentését, amely élményösszetevő: valami, ami örökéletű a levegőben kell megmintázni. Azonban minden igazi lírai műben a szóképek összefűzöttek és egymásba áthatolók, s ennek következtében jelentésük teljességét is csak ezen összefűzöttségek ismeretében kaphatjuk meg. Most, csak az első két

sort ismerve, nem tudhatjuk, hogyan kapcsolható az örökléthez a levegő (a következő sorokból derül ki: egyenlő lesz az idővel); nem tudhatjuk: mit kell a levegőből megmintázni (kiderül: semmit, mert az örök pillanat, az örökké élő levegőhöz hasonló, azzal eggyévált örök pillanat az, amiről szó van). Az indító szóképben rögzített első élményösszetevőt tehát a többihez való viszonyában értettük meg teljesen; s végső soron minden élményösszetevőt, illetve az azokat rögzítő szóképeket minden élményösszetevőhöz, illetve az azokat rögzítő szóképekhez, tehát minden részt az egészhez, egész élményhez való viszonyában érthetjük meg.

A málló kő, a fürdőző combját súroló hal stb., stb., nyilván az objektív valóságban már régebben észlelt jelenség, s nem akkor, amikor a költő fekve megérezte az „örök pillanatot". Még akkor is így van ez, ha itt olyan élményről van szó, amelynek összetevői nem eseménysorból megkapottak. Pl. a „csak egy-egy röpke pillanatra érezhető meg az egyetemes azonosság", mint élményösszetevő most él ebben a pillanatban, s ezt a „Mint fürdőző combját ha hal / súrolta . . ." stb. szóképek rögzítik. Ám a szókép is hiába zár magába már régebben is ismert jelenséget, mégis, ebben az összefüggésben most él, ebben az élményben egyszerre van jelen a többivel. A málló kőnek stb.-nek az a jelentősége kerül előtérbe „amelyre az én életében tett szert".

Így végeredményben azt láthatjuk, hogy az élménynek összetevői vannak, amelyeket szóképek rögzítenek és közvetítenek is egyúttal; illetve, hogy az élményben az összetevők is, az azokat rögzítő-kifejező szóképek is egyszerre élnek, most a jelenben; azaz – ebben az összefüggésben – statikusak. A statikus szó itt és a következőkben is mindig csak annyit jelent, hogy az élményösszetevők és a szóképek állók, az időben nem megmozdulók, illetve, hogy mindegyik egyszerre együtt, egy idő-pillanatban élő.

A szóképek az élményt „körüljárják". A körüljárják mesterséges kifejezés ebben az összefüggésben. Hiszen az élményösszetevőket rögzítő szóképek egymás után történő előszámlálása építi fel az olvasóban, vagy adja közre, magát az élményt. Azért, mivel az élmény nem lineáris, hanem kör- vagy gömbszerű, használtuk a körüljárják szót. (Nincs tehát valami, amit „körül" lehet járni). Az élmény tehát akkor lesz egész, ha minden szóképet ismerünk. A szóképek sorrendje lényegében és elvben esetleges. Ha ui. az élményösszetevők és a szóképek egyszerre élnek, s a bennük tükröződő objektív valóság elemeinek (a költő élménye részeinek) megvalósulásához nincs szükség az idő előrehaladására, akkor elvileg mindegy, melyik szóképet kapjuk meg először. Hiszen ez annyit is jelent, hogy oksági összefüggés sincs közöttük. A szóképek és élményösszetevők statikussága tehát épp azt jelenti: egyszerre élnek, nem pedig úgy, hogy az egyik az ok és a másik az okozat. Ha így lenne, objektíve is szükség lenne az időre.

Ebből azonban nem következik, hogy minden élményösszetevő, illetve az azokat hordozó szókép teljesen egyforma. Különösképp a lírai élmények mélyén találhatunk egy ún. élmény-magot. „Lelkünk alapja velünk-született ős-állomány – de minden ismeretünk jövevény rajta, élményként tapad rája – írja Weöres Sándor –. Élményként kapjuk a fogalmainkat, szavainkat, írásjegyeinket: a költemény minden porcikája élmény-származék; és sohasem egyetlen élmény áll a vers mögött, hanem milliónyinak kibogozhatatlan szövedéke. Ebből a gubancból többnyire mégis kiemelhetjük az *uralkodó élményt*, mely a vers keletkezését lehetővé tette, elindította . . . és a *mellék-élmények* egy részét is szemügyre vehetjük, ezek a motívumok mögött rejlenek." (Kiemelés Weöres Sándortól.) Mi az „uralkodó élményt" tekintjük-nevezzük élmény-magnak. Az élmény-mag az, amely az először homályosan, bizonytalanul, csak megérzékelt-megérzett módon élő élményből először tudatosul. A költő tanúsága szerint példánkban a „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből" sorban megjelenő tartalom az élmény-mag. A homályos érzések, gondolatok, hangulatok stb. tudatosulása hozta létre ezt a két sort, a benne lévő szóképeket. Ebben az összefüggésben is érdekes, amit Sz. L. Rubinstein a nem tudatos élményekkel kapcsolatban mond: „Az embernek aligha lehet bármilyen teljesen tudaton kívüli pszichikus jelensége. Lehetséges azonban, nem tudatosult, ‚tudattalan' élmény. Ez, természetesen, nem olyan élmény, amelyet nem élünk meg, vagy amiről nem tudjuk, hogy megéljük, olyan élmény ez, *amelynek kiváltó tárgya nem tudatosult.* Tulajdonképpen nem maga az élmény nem tudatosult, *hanem azzal való kapcsolata, amihez tartozik*, vagy pontosabban: az élmény nem tudatosult, mivel az, amihez tartozik, nem tudatosult; amíg nem tudatosult, hogy m i n e k az élménye az,

amit átélek, addig nem tudom, m i t élek át''. (A ritkán gépelt rész a szerző kiemelése, a többi az enyém. B. T.) Ez, úgy véljük, áttehető az élményösszetevők, illetve az ezeket rögzítő, kifejező szóképek tudatosulására is. Így az élmény egészének tudatosulása egyet jelent összetevőinek szavakká változásával, szóképpé alakulásával. „Ezt a folyamatot hívják régóta a szókeresés gyötrelmeinek. S ez nemcsak a szavak keresésének gyötrelme, hanem a gondolati kép gyötrelme is, a képé, mely állandóan kristályosodik, amely a szótömegben az egyedüli, igazán megfelelő szavakat keresi, amely a gondolat minden mélységét és árnyalatát ki tudja fejezni'' – írja J. Rjurikov. (Eszmék és esztétikák) Az élmény-mag olyan szóképet hív, s azokat olyan viszonyokkal látja el, amilyenre az adott élmény egészének szüksége van. A fürdőző combját megérintő hal egy futó pillanat átadására nagyon alkalmas. De nemcsak olyan szóképeket hív ide az élmény-mag, amelyek tárgyszerűségükben alkalmasak egy élményösszetevő rögzítésére: jelleget és finomabb jelentést is meg kell valahogyan alkotnia. A fürdőző combját súroló hal, mint szókép, nyilván többféle jelentést is hordozhat. A szóképnek a többi szóképpel való viszonya dönti el, hogy itt épp azt hordozza, hogy az „örök'' csak múló pillanatra érinti az embert, illetve, hogy ilyen sejtelmes, talán bizonyossággal soha nem érzett módon érezhetjük meg önnön-magunkban az Istent, a költő véleménye szerint.

Az élmény-mag a többi szóképet asszociáció segítségével hozza maga mellé az élmény további részét világosan kifejezendő. A „Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből'' nyilván futó, az ember által alig megérzékelhető pillanat. A fürdőző combját súroló hal azért kerülhetett ide asszociáció révén, az élmény többi részét világosan kifejezendő, mert az élmény-mag pillanatának jellegét jól kifejezheti, hiszen önmagában is, tárgyszerűségében is hordozza a futó, egy pillanatra érintkező jelleget. Nyilván más tárgyszerű jelenség is kifejezheti ezt, de az a kérdés, hogy akkor miért épp ezzel fejeződik ki, messzire vezető és igen bonyolult. Témánkhoz nem is tartozik. Az élmény-mag is, mint a többi élményösszetevő is tudatossá, azaz világossá, azaz rögzíthetővé s így végső soron átadhatóvá csak jellegének, finomabb jelentésének a rögzítésével válhat.

Az élményösszetevők és a szóképek között lévő finom egybemosódottság, egymásba áthatoltság szerves tartozékuk. Hiszen a nagyon általános, s így nagyon durva jelentést hordozó szókép ezáltal kap finom, differenciált, csak itt érvényes jelentést. De – ahogy említettük – az összemosódottság csak a vers egészének ismeretében fedezhető fel. Így minden szókép, s végső soron az egész mű teljes jelentésének felderítése csak az egész mű ismeretében kezdődhet el.

Az, hogy a szóképek asszociáció révén kerülnek a műbe, nemcsak összefűzöttségüket, egymásba fonódott voltukat hozza létre. De azt is, hogy az élmény egészét tekintve a szóképek kontinuusak. Azaz nincs közöttük semmi olyan „szakadék'', amely egymástól lényegében elválasztaná őket. Az objektív valóságban a tóban úszkáló hal és a fél-emlék között diszkontinuitás van, legfőként azért, mert az egyik *csak* az objektív valóságban, a másik *csak* a szubjektív valóságban fordulhat elő a maga elsődleges tárgyszerűségében. A műben azonban kontinuusak lesznek, mert nem tárgyszerűségükben jelennek meg, hanem mindkettő egy benső állapot milyenségét akarja és képes rögzíteni és átadhatóvá tenni. A lírai versben végeredményben mindig minden szókép épp ezért kontinuus. Hiszen mindig az élmény kifejezendő jellege kerül előtérbe, azaz azt a jelentőséget kapja meg, „amelyre az én életében tett szert''. Ez, mint probléma nem a lírai versek elemzésénél kerül előtérbe (itt csak mint tényt említettük), hanem a misztérium-drámák elemzésénél, illetve a hagyományos-drámák elemzésénél, ahogy erre a megfelelő helyen utalunk majd.

Hankiss Elemér kutatásai nyomán nemcsak azt tudjuk, hogy a lírai mű olyan modell, amely a szerző élményét úgy rögzíti, hogy egyben az olvasóét vezérli is, hanem azt is, hogy mitől-miből ered a lírai művek feszültsége. Itt is: a feszültség a különböző tudatsíkok közötti mozgás, oszcillálás, vibráció révén jön létre. Azonnal észrevehető ellentét van már a kő és a levegő között az első két sorban. De az már erős tudati oszcilláció, hogy amit a kőben való megmintázásra nem bízhatunk, azt a levegőből kell kifaragnunk. Ugyanilyen tudati feszültség az „időből kilógó pillanat'' képe is, értelme is. A „fél-emlék'' és az „álom'' szavak ugyancsak síkokat átfogók, különösképp ha az időkülönbséget is figyelembe vesszük: ugyanaz, a *jelenben* is – amikor a dolgok teljességükben élnek –, csak fél-*emlék*, s *később* ez *álom*szerű lesz majd. A vers egész menetében ezt a tudati feszültséget vehetjük észre.

Ez természetes még kiegészül azzal, hogy az olvasó megismer egy olyan pillanatot, amelyet ő még nem élt át, vagy egy olyan pillanat hívódik ismét életre benne, amelyet már átélt. Teljesen így természetesen nem élte át, s épp ezért, még ebben az esetben is benső világának tágulásáról beszélhetünk. S ez ismét tudati feszültséget eredményez.

A vers indító sorai után nem tudunk következtetni arra, hogy a műben mit közöl velünk a továbbiakban a költő. Erre már utaltunk akkor, amikor arról szóltunk, hogy nem tudjuk az első két sor után eldönteni, hogyan kapcsolható az örökléthez a levegő. De ugyanígy nem tudjuk megmondani, még valószínűséggel sem, hogy az utolsó versszak első sora után („fél-emlék a jelenben is") mi következik. Mivel egy lírai vers nem cselekményt közöl, ahol oksági összefüggés van, egyetlen igazi lírai műben sem tudjuk „kikövetkeztetni" a következő részletet. A mű mélyén lírai élmény található, a mű az élmény szóképekben rögzített előszámlálása, ahol az élményösszetevők és az azokat rögzítő szóképek között nem oksági, hanem asszociációs kapcsolat van – tehát nem is lehetséges, még elvben sem, megmondani a következő részletet, még a művek vége felé sem.

Az élményösszetevők „köre" egy-egy műben általában jól meghúzható. Pl. a „mit kő nem óv, megőrzi ő, / bezárva kincses öklét" két sorban az időből kilógó pillanat részleteződik, finomodik, kapja meg speciális jelentését. Az élményösszetevő az, hogy azokat a pillanatokat, amelyeket „öröknek" érzünk: értéket magában tartó „kerekségnek", gömbszerűségnek foghatjuk fel, érezhetjük. Ezt rögzíti a „bezárva kincses öklét" szókép. Ennek a köre a második versszak második sora. De hatása, összefonódottsága, áthatoltsága visszafelé is, előre is érezhető. Visszafelé úgy, hogy a pillanatból kilógó időnek „jelzője", jellemzője lesz, jelentése általa finomodik; előre úgy, hogy a kincses ököl is kap még „jelzőt", jellemzőt („jövője nincs . . ." stb.). A szóképek ilyen „köréből" lesznek a lírai alapélményt színpadilag adekvátan kifejező művekben a jelenetek.

Lírai mű esetében mindent a szerző mond, ő egyes szám első személyben beszél. Nem képzelhető el, hogy az Örök pillanatban több hang szólaljon meg. Így – egy bizonyos szemszögből – két szintje van a műnek. (Ahogy már A vakok elemzésekor utaltunk erre, ez a két szint semmiképp nem tévesztendő össze a misztérium-drámák két világszintjével). Lírai műben az egyik szint a szavak, azaz a mű szintje, a másik a szerző szintje, aki ezt elmondja. Ezért az összes szókép – ebből a szempontból – egyenlő és teljesen azonos: s ez az azonos szintűséget jelenti. Ezt a szintet az hozza létre, hogy a szerző *elmondja* a szöveget, illetve az, hogy amit elmond, teljesen egymás mellé kerül; ez a szint tehát az elmondás megjelenésének a szintje. Az azonos szinten lévőség természetesen meghatározó tényező. Ha elképzelhető, illetve megvalósult lenne az, hogy pl. két vagy három hang szóljaljon meg a szerző mellett (mint ahogy ez több Weöres- vagy T. S. Eliot-versben elő is fordul anélkül, hogy mint egy drámában, a beszélőt meg is nevezné), a két vagy három hang által elmondottak akkor is egységes és azonos szinten lennének. A szerzőn kívüli többi hang azonban sem az egyiken, sem a másikon. Ha pl. két hang van, s azok közül az egyik közvetlenül a szerzőé, a másik a szerzőben élő, általa elképzelt alaké, akkor három szint van. Az első, ahol a szerző szól, a második, ahol a képzelt alak szól, s a harmadik, ahol a szerző saját szavai és az általa elképzelt alak szavai megjelennek. A szerző saját teremtményével sohasem kerülhet egy szintre. Drámai művek esetében, ahol a szerző beszél az az első szint; ahol szereplői élnek és cselekszenek a második; ám a harmadik szint már az, ahol a szereplők szavai megjelennek.

Ezek a problémák lírai versben nem jelentősek. De azonnal fontossá és nagyon sok tényezőt meghatározóvá lesznek akkor, ha a lírai, statikus alapélmény összetevőit és szóképeit eljátszható, színészi alakításra lehetőséget adó módon, drámai formában fejezi ki az író. Láttuk, A vakok épp azért inadekvát kifejezése a lírai élménynek, mert a lírai alapélményben egy szinten lévő élményösszetevők és szóképek a drámai megjelenítésben különböző szintre kerülnek. Színpadon igazán a szereplő életének szintje a hangsúlyos, a szereplők által elmondott szavak szintje kevésbé. Hagyományos-drámai művekben a szavak szintje nagyon gyakran (épp mert a szó ott cselekvés) a szereplők szintjére kerül. Azonban olyan művekben, ahol a szereplők nem jellemek és nem cselekszenek, a szavak szintje nem kerülhet a szereplők szintjére.

A most elmondott tényezők alapvető jellemzői a lírai műfajcsoportba tartozó művek-

nek. Eredendően és időben először abban is jelentek meg. Ha ezeket az eszközöket drámai művekben vehetjük észre, úgy véljük, beszélhetünk arról, hogy a drámában a lírai eszközök alapvetően behatoltak.

A LÍRAI KÉPMÁS A DRÁMÁBAN

Alfred Jarry: Übü király című drámája egészen sajátságos, talán azt is mondhatni, egyedülálló módon valósítja meg a két világszintet. Ha a művet manapság olvassuk, nagyon nehezen hámozhatjuk ki belőle a második világszintet. Mai szokásaink, gondolataink, elvárásaink stb. birtokában, valamint a világban azóta megtörtént tényezők ismeretében más arculatát mutatja a mű nekünk, mint amilyet 1896-ban mutatott. A második világszint levezetését a másik két dráma-modell szemszögéből kell elkezdenünk.

A hagyományos-dráma modelljének jóformán egyetlen részét sem találjuk meg a műben. Úgy, ahogyan a hagyományos-drámák használják a konfliktust, nem is találunk konfliktust. Übü papa egyfelől, és akár Vencel király, akár Bugrisláv másfelől nem állnak tettváltás-sorozatban egymással szemben, s nem is testesítenek meg olyan elvi tényezőket, amelyek a kor fókuszában állnának. Übü papa jellemét illetően gargantuai, falstaffi hasonlóságokat emlegetnek (véleményünk szerint kissé felületesen), s a számításba jöhető ellenfelek pedig alig megjelenítettek. A mű egyes jeleneteit, vagy jeleneteinek jó részét nem oksági láncolat köti össze.

Ha a középpont-drámája modelljét, annak kívánalmait vizsgáljuk meg, könnyen belátható, hogy noha Übü papa majdnem mindig a színen van, hogy noha a szereplők jó része az Übü papához való viszonylatban ábrázolt: a mű mégsem a középponthoz való viszonyok bemutatása. Übü papát nem „járja körül" a mű ebből a szempontból, ő csak szerkezetileg középpont, s nem állítható róla, hogy „sugárzó" középpont, hiszen a szereplők (tág értelemben értve a szót) viselkedését nem ő határozza meg. Arról pedig végképp nem beszélhetünk, hogy a mű, vagy főbb jelenetei valamiféle szertartáshoz lennének hasonlatosak. Az Übü király mindenesetre több hasonlóságot mutat a középpont-drámájával, mint a hagyományos-drámával, de végső soron mégsem a középpont-drámája modellje szerint épül fel.

Mindenki, aki az Übü királyról ír, megemlékezik az 1896. december 10-i bemutató nagy botrányáról. Martin Esslin az Hernani 1830-as első előadásának zajos jeleneteihez hasonlítja a Theatre de L'Ouvre-beli eseményeket. Idézi többek között a későbbi híres rendezőnek, Jacques Copeau-nak visszaemlékezéseit, aki megírja, hogy a bemutatót füttyök, zajok, tapsok, tiltakozások, nevetések kísérték végig. Esslin elmondja azt is, hogy a híres kezdőszó („Merdre!" – „Szahart!" – Jékely Zoltán fordításában) elhangzása után tizenöt percig nem lehetett folytatni az előadást. G. E. Wellwarth ezenkívül még arról is szól, hogy minden tekintélyes kritikus a másnap reggel megjelent kritikában felbőszülten írt a darabról. Jarryról is elmondják, hogy egyik fő célja, eme művével és életével egyaránt az volt, hogy megbotránkoztassa a korabeli megcsontosodott ízlést és magatartást.

S valóban, a mű sok szava, mondata, jelenete nem is érthető meg másként, csak akkor, ha feltesszük: az író kiszólásai azok a közönséghez. Lényegében többről van szó, mint „polgár-pukkasztásról", dühödt és elszánt támadás ez a korabeli mindenféle konvenció ellen. „Jarry tiltakozása az emberi állapotok ellen primitív és kimüveletlen volt – ahogy G. E. Wellwarth írja (The Theater of Protest and Paradox) –, a vak nihilizmuson alapuló tiltakozás volt ez. Jarry ösztönzései a tapasztalatlan fiatalember zablarágásai voltak: ‚Cornegidouille! – mondja Übü papa egyhelyt – Nous n'aurons point tout démoli si nous ne démolissons méme les ruines!' Még a romokat is le kell rombolni." Amikor Übü a pénzügyeket is meg akarja reformálni, azt mondják a: „PÉNZÜGYIEK: Nincs azon semmi változtatni való!" – s Übü papa erre következő válasza: „Hogyhogy? *Ha egyszer én mindenen változtatni akarok*". – ugyanezt jelzi. „Szahar!" – kezdődik a mű, de a szó kimondását, épp itt az elején, mint a mű első szavát semmi művön belüli tényező nem indokolja. Hisz Übü mama válasza is csak ez: „Ejnye! Szép dolog megint. Milyen nagy zsivány vagy Übü papa". Nem válaszként mondta Übü a szót, nem kezdett el vele semmit, s végül – épp ezért – nem is ő mondta, hanem az író, Jarry. A szöveg itt az elején csak formálisan szól Übü mamához,

lényegében a közönségnek szól. Jarry bizonyára tudta 1896-ban, milyen hatást vált ki, s épp ezért, a hatás kedvéért írta le a mű elején, első szóként. A műből számtalan apró részletet idézhetnénk ennek bizonyítására. Említsük az I. felvonás 3. jelenetének, a vacsorajelenetnek egy részét. A szerzői instrukcióban írja Jarry, hogy Übü papa visszatérve „Egy megnevezhetetlen seprűt hoz, a lakmározók közé dobja". Ez a színpadon „játszó" kellék, tehát a néző jól észreveszi. A darabban a seprő is, megkóstolása után a mérgezés is felesleges, semmi másra, mint a közönség megbotránkoztatására nem való. Ugyanezt látjuk még előbb a vacsora menüjének felsorolásánál: „Lengyel becsinált, *patkány-karmonádli*, borjú, csirke, *kutyapástétom*", illetőleg: „... kása, csicsóka, *s kelvirág szaharban* ..." Az aláhúzott részek, ezek az „ételek" nem a vendégeknek neveztetnek meg, hanem a közönségnek. A negyedik jelenetben sincs semmi szükség a darab menetét illetően a következő dialógusra:

ÜBÜ PAPA: Nohát, kapitány, jólesett a vacsora?
POSZOMÁNY: Remekül, uram, kivéve a szahar!
ÜBÜ PAPA: Ejnye, pedig a szahar sem volt rossz!
POSZOMÁNY: Ízlés dolga.

Übü papa a kardot „szaharvágó"-nak nevezi; a nemeseket „disznóbelező"-be küldi, ahol „agytalanítják" őket; s mindez épp úgy a közönség megbotránkoztatására való, mint Übü papa kegyetlenkedéseinek leírása: „Most kezdem én: orrkifacsarás, hajkitépázás, kicsi piszkafa bedugdosása a pfülekbe, az agyvelőnek kivonása a sarkadon át, a hátulj szétdarabolása, a gerincvelő részleges vagy teljes kiirtása – csak legalább jelleme tüskéit is kiirtanánk vele –, nem felejtvén el úszóhólyagja meglékelését, s végül a Nagy Lenyakazás, Keresztelő Szent János módjára, s mindezt a Szentírás szerint, mind az Ó-, mind az Újtestámentomra támaszkodva, sajtó alá rendezve, javítva és bővítve a Pfőfőpfinánemester által! ... Nesze neked, te hurka!" Különösen eme szöveg utolsó részei bizonyítják tökéletesen, hogy itt Jarry beszél (s nem a szereplő jelleme), s kizárólag a megbotránkoztatásra való.

A szahar szó gyakori és egyébként fölösleges emlegetése ugyancsak a közönségnek szól. A nemesek, hivatalnokok, pénzügyiek „elsüllyesztése" már valamivel szorosabban összekapcsolt Übü papa magatartásával, de inkább a Jarry-féle „übüséggel". A nemesek, hivatalnokok, pénzügyiek elpusztítása a korabeli konvenciók ellen való támadás. Az írót egyébként sem alakjának jelleme érdekli, de azért ábrázolja alakját ilyennek, hogy a nemesek, hivatalnokok, királyok, az egyház (a Miatyánk recitálása a Barlang-jelenetben) a kispolgári álszemérem stb. elleni lázadását kifejezhesse. Jarryt nem a zsarnok, a durva, a gátlátalan stb. ember jelleme érdekli, nem ezt a társadalmi jelenséget támadja. Übü alakja azért lesz ilyen, hogy írójának minden elleni támadását szolgálhassa, általa kifejezhesse. Az író Übüt sohasem ítéli el. Übü, akármilyen is ő, pozitív, mert az ellen támad vele az író, amit tő maga abszolúte és kivétel nélkül negatívnak tart, a közönség világa ellen. Übü természetesen nem önmagában pozitív, nem amiatt amit tesz és amit mond, hanem azáltal, hogy *ami ellen tételi és mondatja* vele az író (a közönség véleménye, hite, magatartása stb.), *az abszolúte és kivétel nélkül negatív*. Hiába mintázta Übüt nagyon utált fizikatanáráról, nem a fizikatanárt állítja elénk. Létrehoz egy alakot, egy „gyurmát" (azonnal megnézzük, mi ez). Ami ellen szól, ami ellen lázad Jarry, az nincs a darabban: az a korabeli intézmények, erkölcsi felfogások, emberi magatartások, egyszóval a korabeli minden, még a korabeli színház is. Talán nincs a világirodalomnak még egy ilyen műve, amely ennyire kizárólagosan közönsége, közönségének magatartása, hite, véleménye, intézményei stb. ellen íródott volna csak. *Jarry semmit sem akar bemutatni*, ábrázolni: nem az ellen küzd, amit megír, hanem *azzal* küzd, amit megírt a közönség ellen: tudja, hogy az általa megírtak jobban megbotránkoztatják, mintha közönségének lényegét írta volna meg, mintha korabeli közönségének típusát állította volna színpadra. És ez itt a sajátságos, szélsőségesen és egyértelműen egyedülálló két világszint: a közönségnek a mindennapos világszintje, s az igaz, az értékes világszint, az „übüizmus" világszintje, ami a darab világában jelentkezik.

Arról, hogy manapság már Übü alakjában a megírt zsarnokot, azt a zsarnokot, aki ellen küzdünk, látjuk, nem Jarry tehet, hanem a történelem. „Ő (ti. Übü) aljas, közönséges és hihetetlenül brutális, olyan szörny, aki nevetségesen eltúlzottnak látszott 1896-ban, de amelyet a valóság messze felülmúlt 1945-ben" – írja M. Esslin. Neki azonban az a véleménye, hogy Übü alakjában az író előre kivetítette, prófétikusan megmutatta a II. világháború szörnyalakjait. Mi – ahogy mondottuk – ezt nem hisszük. Übü alakja nem zseniális előre-

vetítése a háborús bűnösnek, hanem olyan „böhőrzsák" (hogy Jarry-féle szót használjunk), amelybe írója begyömöszölte mindazt, amiről azt gondolta, legjobban botránkoztatja meg közönségét. Célja és szándéka nem az, hogy azzal botránkoztasson, amit ábrázol, hanem azért írja ilyennek, azért beszéltet Übüvel ilyen szavakat, mert ezzel okozhatja a legnagyobb botrányt.

A műnek tehát több okból is van más arculata manapság, mint amilyen 1896-ban volt. Ma nem botránkozunk meg bizonyos szavak hallásakor, hozzászoktunk már. Bennünket nem botránkoztatnak meg azok a tényezők sem, amelyek a bemutató közönségét, s a köztük ülő kritikusokat. Ugyanakkor azonban az, ami őket a szavakon túl csak megbotránkoztatta, Übü tettei, magatartása, bennünk más asszociációkat váltanak ki, más élettapasztalatot hívnak életre. És ezek Übü alakját is megváltoztatják.

Mindezeket csak azért említjük, hogy megmutassuk, az Übü király a misztérium-drámák egyik legfontosabb jellegzetességét, a két világszintet elénkállítja, noha egészen sajátságos, teljesen egyedülálló jelleggel.

Dolgozatunk témájához egészen szorosan kapcsolódik az a kérdés, hogy eme, a misztérium-drámához egy tekintetben hasonló műben mi Übü alakja? Úgy mondottuk, hogy ő olyan gyúrma, vagy (Jarry-féle szóval) „böhőrzsák", amelybe mindazokat a tényezőket, amelyek a korabeli közönséget leginkább megbotránkoztatták, eggyé gyúrta. Azonban nemcsak ezt tartalmazza.

Ismeretes, hogy Übü modellje Jarry Rennes-i természettan tanára, Monsieur Hébert volt. A kövér tanárt a tanulók Père Héb, vagy Père Hébé néven csúfolták, s ebből lett később az Übü név. Jarry tizenöt éves korában vett részt annak a, társaival közösen írt, bábjátéknak az elkészítésében, amelyből azután ő maga később drámáját megírta. A mű csírája tehát egy kicsúfoló, kigúnyoló bábjáték. Az Übü királyon is észrevehető, hogy alakjaiba csakúgy, mint a mű egész menetébe a tanulók, s később Jarry beültette a maga csúfolódó, gúnyolódó jókedvét is. A szókicsavarások, a betűbetoldások -hozzátoldások nem annyira a megírandó alak eredeti, jellembeli tulajdonságaiból, szokásaiból jönnek létre. A diák jókedve, féktelen bolondozó kedve jelenik meg Übü szavainak-tetteinek jó részében. A „pfizikuspálca" az eredeti mintára utal, s valószínű Monsieur Hébert jelenik meg akkor is, amikor Übü „szélkocsit" akar szerkeszteni, „hála a pfizikában való pfejlettségünknek és tanácsadóink lángeszének". A magyarra zseniális nyelvi leleménnyel visszaadott merdre, a szahar, aztán a pfizikus, pfegyver stb. szó kicsavarása azonban valószínűleg a diák és a felnőtt Jarry játékos ötlete. Kínosan kigúnyoló szavak ezek és éppilyen magatartás ez, de a diák szemszögéből saját jókedvének megtestesítőiként jelennek meg. Ők, illetve később Jarry, minden olyan dologgal felruházta Übü papát, amin ő, Jarry, jót nevetett. S ez a szándék nagyon is jól összetalálkozott a közönséget megbotránkoztatni akaró szándékkal: amin Jarry nevetett, azon a közönség megbotránkozott. E két szándék (nevetni és megbotránkoztatni) megjelenési formái teljesen összemosódottan, eggyéolvadtan jelennek meg a mű menetében, s Übü nyelvében. Übü alakja tipikus kamaszfantázia-szülemény, zsarnokoskodásának jellege, zamata is tréfás, a kamasz fantáziájában megjelenő zsarnok tettei azok. Az író érezhetően nem azzal törődik, hogy a zsarnokság iszonyatos oldalát rajzolja meg, vagy egyáltalán, megrajzolja. Amikor pl. Übü elintézi a nemeseket, ezt mondja: „Egy kettő, be velük szaporán a süllyesztőbe!" – s azonnal következő szerzői instrukció igen nagyvonalúan intézi el ezt a színpadi eseményt: „(A nemeseket betuszkolják a süllyesztőbe.)" Még nagyvonalúbb a hivatalnokok színpadi elintézése: „A süllyesztőbe a hivatalnokokkal!" – mondja Übü papa, s a szerzői instrukció már csak ennyi: „(Hiába kapálóznak)". A kamaszgyerek intéz így el mindenkit, ilyen félig tréfás, félig szörnyű dühvel, nem törődve azzal, hogy az elpusztítás *gyakorlatilag* hogyan bonyolódik le. Nem színpadi ismerethiány ez, nem is színpadi, drámairói értelemben vett „nagyvonalúság", hanem a kamaszfantázia nagyvonalúsága: csak az számít, azzal törődik, hogy kiélheti a „világ urának" szerepét, hogy kiadhatja a parancsot: süllyesztőbe a nemesekkel!

A mű számtalan helyén találjuk meg a gyakorlati megvalósulás hitelességének ily nagyvonalú kezelését. Pl. ahogy és amivel Übü mama meggyőzi Übüt, hogy ölje meg Vencel királyt. A kamaszfantázia számára az a fontos, hogy Übü királyt öljön, a nevető kamasznak és a közönséget megbotránkoztatni akaró írónak az, hogy a gyilkosságot azért hajtsa végre, mert mint király szerezhet magának egy esernyőt és egy nagy, sarkig érő köpönyeget. De

amikor már király lett, természetesen sem az ernyőről, sem a köpönyegről nem esik szó. De ugyanilyen kamasz-nagyvonalúsággal, a gyerek-csaták módjára elintézettek a csatajelenetek. A *felnőtt* Jarry, rendezőjéhez, Lugné-Poe-höz így ír: „Ne legyenek tömegek, ez hiba a színpadon és gátolja az értelmet. Így csak egy katona legyen a katonai szemle-jelenetben, s egyetlen egy a csetepatéban, ahol Übü azt mondja: „Micsoda vásár! Micsoda futás!" Ez az Übü nem háborús bűnös, Jarry Übü-je rémülne meg, de akkor aztán komolyan, ha valóban bekövetkezne, amit megparancsol. A darab egész menetét tekintve semmi szükség az első barlang-jelenetre, s abban a medve feltűnésére. De diák-ötletnek kiváló: mi lenne, ha Monsieur Hébert-t egy barlangban megtámadná egy medve? Kitűnő ötlet az is, hogy a Miatyánk-kal akarná elűzni. Ezen azután lehet kacagni a lyceumi tanulószobában is, – s ez ugyanakkor (de ez már a felnőtt Jarry szándéka) a közönséget is pompásan megbotránkoztatja. Übü kegyetlenkedése Übü mamával (a már idézett szövegrész) ismét tipikus kamaszfantázia, de itt most nem macskával, békával csinálják ezt meg, hanem Übü mamával. Pontosabban: nem is csinálják meg, csak elmondják. S az, hogy csak elmondják, természetesen nagyon lényeges.

Ezek miatt Übü papa nem jellem. Nem típus, akit a megfigyelésből, tapasztalatból állított össze írója. A jókedvű kamasz lelkivilágából és a közönséget megbotránkoztatni akaró költő lelkivilágából összegyúrt, elénkállított lírai képmás, lírai alakmás. Übü hirtelen félelmei, a félelmek hirtelen, már a következő mondatban bekövetkező tökéletes eltűnése, meghozzá komoly ok nélkül történő eltűnése, ha Übüt, mint jellemet tekintjük, éppen annyira tökéletesen hamis és rossz, mint egy sereg más tett és szó. De a jajgató félelem bekövetkezése, annak egy szempillantás múlva megtörténő eltűnése egyfelől a kamaszpszichére vall, másfelől mindenképpen mulatságos, sőt megbotránkoztató. Épp az irodalmárokat, a kritikusokat, s a korabeli színházi konvenciókat megbotránkoztató.

Übü alakjában így kerül elénk a színpadon – talán először – a költő benső állapotának, pszichológiai élményének a képmása. A sajátságos belső élmény összetevői a következők: a féktelen jókedv csapongása és ennek a szörnyű felnőttek, később a szörnyű többi ember (aki a közönség lesz) világával való érintkezése nyomán létrejövő megbotránkoztatási vágy. Ennek a benső állapotnak a tartalma a nevetés és a megbotránkoztatás, és megtestesítője, rögzítője, szóképből lett lírai és eljátszható képmása Übü. Ezért nem tekinthetjük Übüt sem falstaffi vagy gargantuai jellemnek. De ezért nem tekinthetjük olyan alaknak sem, aki „az ember állati természetének megrémisztő képmása" (Esslin), vagy akiben „a kozmikus rosszindulatú erőknek összes sajátossága" benne van. (G. E. Wellwarth).

A többi szereplő az alap-képmás kiszolgálója. Általában azért kell, azért kerülnek tehát a műbe, hogy a kamasz jókedvének és az író megbotránkoztatni akaró szándékának a képmása az alapélményt megvalósíthassa. Ha nincs, akinek beszéljen, akit szidjon, megöljön, süllyesztőbe küldjön stb., az élmény-mag nem tud megvalósulni.

Übü mama sok szavában a kamasz is megszólal. Ő biztatja Übüt Vencel király meggyilkolására. Amikor Übü nem törődik az életben maradt Bugrislávval, mert úgy érzi, nem árthat neki, Übü mama az, aki ezt mondja: „. . . Legyen eszed, s igyekezz Bugrislávot jótetteiddel magadhoz édesgetni". Amikor Übü papa erre nem hajlandó, ezt mondja Übü mama, a gyilkosságra felbújtó: „Hallgass rám, még egyszer kérlek! Biztos vagyok benne, hogy Bugrisláv felülkerekedik: az igazság az ő oldalán!" A naiv, a tanárait utánozva figyelmeztető kamasz szólal meg itt, nem a férjét gyilkolni biztatott, majd férjének pénzét elcsenő jellem. Mint ahogy Übü papa sem Macbeth, a mama sem Lady Macbeth, azaz nem társadalmi állapotokra jellemző, azokban tevékenykedő jellem.

A szerző bensejének lírai képmása így színpadra került. A színpadon (s ez továbblépés a maeterlincki megoldástól) nem szó, szókép, költői kép lett belőle egy szereplő szájában, hanem magává a szereplővé lett, azaz színészi alakításra ad lehetőséget. De olyan szereplővé lett, aki, mivel lírai alapélmény a létrehozója, nem jellem, hanem lírai képmás. A lírai képmás neve itt még nem hordoz külön, szavait is meghatározó jelentést (amire a szó jelentése *ráépül*, mint pl. később Eliot egyik drámájában a kísértés szavai arra a névre, hogy Kísértő), de mindazt, ami Jarryban megvolt és belőle Übüben megtestesült, nem elmondja valaki, valamelyik szereplő, hanem a költői szókép válik szereplővé. Tulajdonságait, szavait a mögötte húzódó és benne rejtőző lírai értelmű élmény-mag határozza meg. De ennek a kérdésnek további elméleti fejtegetésére Lorca és Eliot műveinek elemzése kapcsán nyílik jó lehetőség.

MAKAY IDA

Presszó, vasárnap

Együtt a kifent jólértesültek!
Indul a múlt hét krónikája.
A soros futballsztár gázsiját
borongós basszus kalkulálja.
X hol lopta össze nyaralóját,
Z-t miképp szarvazta fel barátja,
(a k i jelen, és a m e d d i g, kivétel)
Ki? Kivel? Mikor? És . . . egyáltalába . . .
Vaskos célzások. Vastag röhej harsan.
Sűrül az állott alj a poharakban.

Halott nagyanyámnak

Kinevettelek hányszor, nagymama!
a furcsa-kedves félig-sváb beszéded.
S hogy szégyelltem, hogy előre köszönsz,
és kezet csókolsz a főjegyzőnéknek.
Szidást rettegő, kicsi sváb cseléd,
szolgálnak most már királyi árnyak.
Csak éppen meg kellett halnod. Értem?!
Hol vannak ritkás egérfogaid?!
Patak-kavicsok. Félelmes szépek.
Tollbamondsz szikla-bölcsességeket.
S oly iszonyú, hogy oly hibátlanul!
Otthonra leltek szádban minden nyelvek.
És most egyetlen élő-botló szóért,
Szólj!
Odaadok minden zengő verset.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

SEMMI KÜLÖNÖS?

Sokszor intézik hozzám mostanában az elcsépelt kérdést: „Mi újság a francia irodalomban?" – amire én a nem kevésbé nyűtt „Semmi különös" választ adom.

Hogyan? – lepődhetne meg az olvasó. Semmi különös? Abban az irodalomban, amely mindig élen járt, amikor szakállrángatásról, vaskalaphorpasztásról és más efféle polgárpukkasztásról volt szó. Abban, amelyben Rimbaud és Apollinaire, Lautréamont és Jarry óta az ifjú titánok és a féktelen fenegyerekek mindig elszántan indultak a maradiság várkastélyainak ostromára? Amely az I. világháború után a világra szabadította a dadaizmus és a szürrealizmus zavaros hullámait, amely a II. világháború után az egzisztencializmus, majd az ötvenes években az „új regény" jegyében indított világraszóló újító, serkentő és kísérletező vállalkozásokat?

Igen, sajnos, a válasz menthetetlenül és változatlanul igen! Olvasom az irodalmi sajtót, hallgatom a rádió irodalmi adásait. Nos, miről van szó? Az újságok hasábjain Morand múmiaarcát pillantom meg: a nyolcvankét esztendős világutazó új könyvéről van szó, Velencéről szól, nagyon szép és érdekes – de írhatta volna ezelőtt ötven évvel is, amikor a *Gáláns Európá*-t. Beszélgetést hallok a rádióban. A riporter kérdéseire fáradt hang felel: a Montherlant-é. A hetvenhat éves mester új regényéről (*Gyilkos a gazdám*) van szó, nagyon szép és érdekes – de írhatta volna negyven évvel ezelőtt is, amikor az *Agglegények*-et (mellesleg szikkadt kíméletlenségében ugyanaz a szemlélet mutatkozik . . .).

De vessünk talán egy pillantást a legkelendőbb könyvek jegyzékére, melyet minden valamire való hetilap közöl. Íme, csak úgy találomra, mondjuk az *Express*-ből:

Cím	Szerző	Hány hete szerepel a listán?
Love story		
A remény emlékiratai	Erich Segal	28
II. kötet: Az erőfeszítés	de Gaulle	1
Kivágott tölgyek	Malraux	1
A Véletlen és a Szükségszerűség	J. Monod	23
Emberekről és növényekről	M. Mességué	10
A megrendítő jövő	A. Toffler	5
A Másik	J. Green	4
Meghalni a szerelemért	P. Duchesne	6
Last Exit to Brooklyn	Selby	9
A III. Birodalom szívében	Albert Speer	2

Amint látható: a tíz bestseller közül csak kettő szépirodalmi jellegű. Ezek közül is az egyik egy amerikai limonádé (*Love Story* – amely a filmvásznon is nagy

siker); a másik pedig a hetvenegy esztendős „nagy öreg" Green új regénye. Tehát a sikerek közt egyetlen francia szépirodalmi mű szerepel, azt is olyan szerző írta, aki 1927-ben tűnt fel a *Leviathan*-nal! A többi memoár (de Gaulle, Malraux, Speer), népszerű tudományos mű (Monod, Mességué, Toffler), amerikai pornográf szociográfia (Selby) vagy egy nagy erkölcsbotrányt bemutató – egyébként nálunk is vetített – film „megregényesítése" (Duchesne).

No és a díjak? A Goncourt és a Renaudot, a Fémina és az Interallié még úgy-ahogy „tartja magát", bár nem sok az olyan Goncourt, amelyre még a következő évben is emlékeznek. Különben a díjak körül egyre több a botrány. Mind többen mondanak le a zsürikből. Napról napra nyilvánvalóbbá válik – amit mellesleg évtizedek óta minden bennfentes tudott –, hogy ti. a díjak odaítélésében elsősorban nem a tehetség, a rátermettség, vagy a merész kísérletezés játssza a döntő szerepet, hanem a kiadói érdek, a kereskedelmi szempont, a klikkek és kotériák mesterkedése . . .

Nemrégiben Gilbert Gadoffre kritikus és esszéíró, az *Institut collégial européen* alapítója, szóval egy buzgó szimpozion-rendező égisze alatt irodalmi tanácskozást tartott néhány regényíró, költő és kritikus, aki jelentős szerepet játszott az utóbbi évek megújulási törekvéseiben. A téma: „Avant-garde és új regény". Gadoffre vitaindító előadásában feltette a kérdést: „Ma is tevékeny korszakában van-e még az avant-garde, mely az ötvenes években az új regény körül jegecesedett ki?" Már a kérdés megfogalmazása maga után vonja a nemleges választ. Minden jel arra mutat – felelt Gadoffre –, hogy a hetvenes évekre az antiracionális reakció lesz a jellemző, majd megjegyezte, hogy „a művelődéstörténet örök párbeszéd a képzelet és az értelem erői között, amelyben hol az egyik, hol a másik kerekedik felül". Michel Deguy, a nálunk is járt fiatal költő, kijelentette, hogy az avant-garde ma már nem az új regény köré csoportosul. Az új „optikai központ" a strukturalizmus. Rögtön hozzátette azonban, hogy ez nagyrészt csak általtás, mert az érdekeltek maguk sem tudják, mi tulajdonképpen a strukturalizmus. A strukturalizmussal kapcsolatos a szintén felszólaló, Nathalie Sarraute, az „új regény" egyik első úttörőjének és későbbi oszlopának a megjegyzése, mely szerint a fiatal regényírók túl kívánnak lépni a *nouveau roman* kísérletein, s csak tiszta formának tekintik a regényt, amely önmagán kívül nem tükröz semmit, s csupán a nyelvi játékokra szorítkozik. De rögtön le is szögezte, hogy ezek szerinte hiú ábrándok, mert az érzést nem lehet a művészetből kiküszöbölni (ismeretes, hogy azon a heterogén konglomerátumon belül, amelyet jobb híján „új regénynek" szokás nevezni, Sarraute asszony a Robbe-Grillet-ék technokratikus irányzatától eltérően a pszichologizáló tendencia képviselője). Azt is megjegyezte: nem hiszi, hogy „az írás öncélú játékai önmagukban eleven formákhoz vezethetnek". Le Clézio, az elmúlt másfél évtized alatt feltűnt ifjú írók legtehetségesebbike, kétségbevonta az „új regény" létezését; szerinte csak arról volt szó, hogy Jarry, Joyce, Faulkner meg a szürrealisták irányzatait időszerűsítették; s tulajdonképpen a francia „új regény" el volt maradva a kortól. Semmi esetre sem jelentett törést a mai nyugati irányzatok vezető tendenciáiban, és csak annak az útnak volt az egyik szakasza, mely az egyéntől az egyetemeshez vezet. A legradikálisabb hangot Bernard Teyssèdre ütötte meg. Szerinte ma nincs francia avant-garde, az irodalom csak az irodalmárok ügye, s Franciaország kulturális szempontból elmaradott ország, amelynek nincsenek Joyce-ai, Poundjai, Cummingsei és Borroughsai. Heves kifakadásában egyébként az egész világirodalmat elmarasztalta, mert

szerinte az irodalomnak még nincsenek meg a Pollockjai, Newmanjei, Stockhausenjei, s még nem érkezett el Mondrianig sem!

Ez a tanácskozás tehát elég lesújtó képet adott az irodalomról, s az avantgarde-ról. Kár, hogy a résztvevők meg sem kísérelték, hogy elemezzék, miért szorulnak háttérbe a szépirodalmi alkotások (formai sajátságaiktól függetlenül) a dokumentációs vagy népszerű tudományos írások mögött, illetve, hogy miért szorítja ki egyre jobban a ponyva az igazi irodalmat. Ezt persze a kritikusoknak kellene elemezniük, méghozzá szorosan együttműködve az irodalomtörténészekkel és a társadalomtudósokkal, hiszen nyilvánvaló, hogy az alapvető okok részben társadalmi jellegűek.

Ám a kritika sem áll a feladata magaslatán. Erre csak egy példát: Roger Ikor Goncourt-díjas író, aki egyébként egy realista regényciklusával tűnt ki, a *Figaro littéraire* egyik utolsó számában (azóta a nagymúltú irodalmi hetilap beolvadt a *Figaro* napilapba, ami szintén az irodalmi élet válságának egyik tagadhatatlan ténye!) ilyen kihívó című cikkel jelentkezett: „Meg fogja-e ölni a kritika a kritikusokat?" Ikor kegyetlenül elveri a port azon az „önfertőző" kritikán, amely – bár ragyogóan és „halálosan" okosan – a második, a harmadik, az *n*-edik hatványon beszél az irodalomról, úgy „terjed, mint a rák", dogmatikus, skolasztikus, „fütyül a művekre, s még henceg is vele, a nyomorult!" Ez a kritika – folytatja Ikor – „már csak ‚szövegeket' ismer, s szinte úgy tanulmányozza őket, mint az etruszk feliratokat". A cikkíró szellemesen gúnyolja a burjánzó strukturalista kritikát, amely nagyképű tudományos, illetve ál-tudományos zsargonnal pöffeszkedik és bolondítja a népet, s amelynek a tanárok, a filoszok, a pedánsok, akik az élő irodalmat sohasem értették, nem tudnak ellenállni. „Csak egy intelligens értelmiségi lehet olyan ostoba, hogy azt higgye: az irodalmat valaha is redukálni lehet a tudományra . . . A tudomány megmagyarázhatja, mi a tejút, de nem gyönyörködtethet az éjszakai égbolt szépségével. A tudomány feltárhatja, hogy milyen gyakorisággal fordul elő Rabelaisben a *böfögni* ige, de Rabelais az, aki megnevettet, mert ‚nevetésről ismerszik az ember'. Csak egy technokrata álmodhat róla, hogy a mennyiségnek veti alá az irodalmat vagy a művészetet . . ." S Ikor így fejezi be lendületesen keserű cikkét: „Ha valakinek elvágják a gégéjét, nem szabad csodálkozni rajta, hogy nem beszél többé".

Lehet, hogy az említett tanácskozás felszólalói borúlátók, lehet, hogy Ikor kifakadásai túlzottak (bár az elembertelenítő „gégemetszés" elutasítása aligha nem nagyonis indokolt), az azonban tény, hogy a francia irodalom hullámvölgyben van, amelyet nem magyaráz meg sem a tömegkommunikációs eszközök térhódítása, sem a szépirodalomtól való viszonylagos elfordulás, sem a ponyva burjánzása, sem a bennfentes körök irodalmi köldöknézése – hiszen mindez világjelenség. A különös végülis az, hogy mint e kis elmélkedés elején írtam: a mai francia irodalomban nincsen semmi „különös" . . .

IN MEMORIAM

A nagy időknek két nagy tanúja távozott a tavasszal.

Egyikük, André Billy, az irodalom terén fejtette ki működését, mint író, irodalomtörténész és kritikus. Marc Vaux a modern festészet alázatos szolgája volt, mint a világ legszorgalmasabb és egyik legtehetségesebb festmény-fényképésze.

Billy 1882. december 13-án született az észak-francia Saint-Quentin városában, s az amiens-i jezsuiták növendéke volt, sőt papnak készült, de aztán jócskán „elfajzott": Párizsban eleinte roppant prózai mesterségeket űzött (például az egyik nagyáruház katalógusait korrigálta), majd a 900-as évek elején megismerkedett Apollinaire-rel, és ez a találkozás eldöntötte életét. Amikor a nagy újító poéta belekeveredett a rémes vihart kavaró Mona Lisa-lopásba (Leonardo képét egy olasz kőmíves lopta el állítólag „hazafiságból", de egy Géry Piéret nevű bolondos fiatalember, aki Apollinaire famulusa volt, magára vállalta az ügyet), s letartóztatták, Billy, Salmon és az „Apollinaire-banda" több tagja petíciót körözött kiszabadítására. Billy ekkor indította meg a francia avant-garde hősi korszakában nagy szerepet játszó *Soirées de Paris* című folyóiratot, elsősorban azért, hogy az első szám címlapján szerepeltesse Apollinaire nevét és így tanúsítsa a költő jelentőségét, aki, ne felejtsük el, a francia hatóságok szemében akkor még csak jöttment idegennek számított! Az első számban Apollinaire még csak egy festészeti tanulmánnyal szerepelt, később azonban ebben a folyóiratban jelent meg a *Szeszek* több örökbecsű verse. A *Soirées de Paris* első száma 1912 januárjában jelent meg, aztán megszűnt, később Apollinaire, akit Oettingen bárónő támogatott, megvette Billytől és a saját számlájára adta ki, főleg azzal a szándékkal, hogy ismertesse az új piktorokat: Picasso-t, Matisse-t, Marie Laurencint, Gleize-t és Metzinger-t. 1914 januárjában különszám dicsőítette a vámos Rousseau-t, aztán Derainre, Picabiára, Braque-ra, Archipenkóra, Vlaminckra és Léger-re került sor. Ebben a folyóiratban jelentek meg Apollinaire első képversei.

Billy a művészeti megújulás lelkes pártfogója és szószólója lett a *Paris-Midi*, az *Oeuvre* és később a *Figaro* hasábjain. Beválasztották a Goncourt Akadémiába, melyben jelentős szerepet játszott. Személyes élményei alapján több vallásos válságait tükröző regényt írt; a leghíresebb az 1939-es *Introibo*. Legmaradandóbbak azonban regényes életrajzai, elsősorban az a kettő, melyet Diderot-nak, illetve Balzacnak szentelt. Termékeny író és hírlapíróként az utolsó percig rótta a *Figaro littéraire*-be irodalmi krónikáit. (Magyarul mindössze három novellája jelent meg a Pesti Naplóban.)

Billy április 10-én hunyt el. Március 1-én halt meg Marc Vaux, aki majdnem félévszázadon át volt a modern piktúra remekeinek megörökítője, montparnasse-i lakásában ezerszámra sorakoztak a lemeztartó dobozok, amelyekben körülbelül negyedmillió klisét őrzött. Eredetileg műbútorasztalos volt, de 1917-ben, huszonhárom éves korában jobb karjára megsebesült. Kiszuperálása után megvett egy ócska fényképező masinát, és elkezdte fotografálni a montparnasse-i kereskedőket, valamint a művésznegyedet akkor ellepő amerikaiakat. Egyszer, amikor éppen fényképészeti cikkeket vásárolt, a boltban találkozott egy öreg szobrásszal, aki felkérte: örökítse meg műveit. Elvállalta, méghozzá sikerrel. Így kezdődött példátlan pályafutása, melynek során az egész *École de Paris* hű szolgálójaként tevékenykedett, de sajnos Modigliani-kliséi nincsenek, mert Modinak sose volt elég pénze, hogy megfizesse . . . Kliséi közt szerepelnek a németek által deportált Feder, az expresszionista festő képei; Ortiz de Zarate, a chilei különc piktor művei; Chana Orloff orosz származású szobrásznő alkotásai; továbbá Lipchitz, Pascin, Matisse, Chagall, Brayer, és nem egy magyar művész művei. Vaux 1946-ban megalapította a rue du Montparnasse 89. szám alatti művész-étkezdét, ahol naponta 650 ebédet szolgáltak fel az éhenkórász piktoroknak. Vaux később a rue de Vaugirard 114/b alá költözött, s itt egy zöld zsalugáteres, fehérre meszelt házacskában rendezte be mű-

helyét. Az épület valaha Pompadour asszonyé volt – igaz, hogy a híres kegyencnő csak istállónak használta. Vaux alapította a kis Montparnasse-i Múzeumot is, ahol a Livornóból frissen Párizsba érkező Modigliani arcképe, Utrillo, Suzanne Valadon, Matisse, Picasso, Kisling fotói és levelei voltak láthatók. Nem tudom, kire hagyta óriási kincset érő gyűjteményét (valaha arról beszélt, hogy a Nemzeti Könyvtáré lesz), mindenesetre alighanem ez a modern festészet legértékesebb lemeztára.

CSALÓDÁS SADE KÖRÜL

1970 februári Krónikámban néhány sort szenteltem Sade márkinak, s többek közt megírtam: egy padláson megtalálták azt a málhát, amelyben eleddig ismeretlen színművei porosodtak. A francia sade-isták persze dühödten vetették magukat az „isteni márki" kiadatlan műveire, melyek azóta meg is jelentek – nem csekély meglepetést és . . . csalódást keltve. „Az ember sohsem hagyhatja el büntetlenül a kötelesség útját, mert csak ez vezet az igazi boldogsághoz . . . Ó, erény, lelkem oly drága érzeménye!" Imígyen áradozik „a bűn és a kegyetlenség apostola" (Babits) az egyik darabban. A tizenhét újonnan felfedezett színműben egyébként mindenütt az erény diadalmaskodik. A becsteleneket leleplezik, az atyák fellelik elveszett fiaikat, a hős hazafiak elhárítják az aljas összeesküvők mesterkedéseit. Így tehát a regények sötét Sade-ja után immár van egy patyolat Sade is, akinek a darabjait akár a leánygimnáziumok növendékei is műkedvelő műsoraikra tűzhetik. A Sade-kutatók azzal magyarázzák ezt a furcsaságot, hogy a márki minden áron el akarta érni, hogy darabjait eljátsszák a színházak. Mindig is szerette a társaságot, elismerésre, sikerre vágyott. Charles Nodier szerint „egészen a bizantinizmusig udvarias volt". Lély, a legbuzgóbb Sade-szakértő szerint darabjai teljesen középszerűek, sematikus kísértetek mozognak bennük, s már az első felvonásban mindig minden lezajlik. Az említett málhában fellelt napló szerint egyébként Sade darabjai egyáltalán nem „pszichodrámák" voltak, amint azt Peter Weiss elképzelte, hanem munka nélkül tengődő ripacsok által játszott, s az elmegyógyintézet igazgatóját dicsőítő ártatlan patronage-darabok . . .

Sic transit gloria inferni.

KÖNYVSZEMLE

A Kossuth Könyvkiadó értékes válogatásban adta ki Paul Lafargue írásait, részben olyanokat, amelyek magyarul eddig még nem jelentek meg. Lafargue a „fül" szerint „a Francia Kommunista Párt egyik vezetője volt", ami enyhén szólva meglepő, hisz a francia szocialista párt egyik alapítója – amint egyébként Jemnitz János alapos előszavából is kiderül – az FKP megalapítása *előtt* kilenc évvel öngyilkos lett . . . A kötetben megtalálható Lafargue leghíresebb röpirata (*A lustaságra való jog*), amelyre olykor még ma is célozgatnak a francia politikai irodalomban. Nagyon értékesek Lafargue fejtegetései *Az igazság eszméjének eredetéről*. Írásai általában nagy tudásról, bámulatos olvasottságról, meggyőző erőről, tiszteletreméltó (bár néha vitathatóan szektás) szellemi tisztaságról tanúskodnak. Rathmann Jánosnak, a válogatás szerkesztőjének nagyon nehéz dolga volt a rengeteg idegen név és szó, a sok bibliográfiai hivat-

kozás stb. miatt. Nyilván ezért van a kötetben olyan sok hiba a francia szavakban – azt azonban, hogy az előszóban is maradt egy mondat, amelyben nem egyezik az alany és az állítmány, azt semmi sem menti (36. o.)!

Csak egyetlen szépirodalmi munkáról tudok beszámolni ebben a szemlében: az Európa, hetven év után másodszor is, megjelentette magyarul, ezúttal Szávai János fordításában, Eugène Fromentinnek, a közepes tájképfestőnek, egyetlen remekbe sikerült regényét, az 1862-es *Dominique* című. Bizonyára akadnak olvasók, akiket még ma is elbűvöl ez a „borongós légkörű" (Gyergyai), romantikusan szenvedélyes szerelmes történet.

Emlékiratok viszont bőven jelentek meg az utóbbi időben: a legjelentősebb az Olcsó Könyvtárban publikált 16 íves válogatás Saint-Simon herceg memoárjaiból (*A Napkirály udvarában*). Juhász Vilmos (1941) és Győry János (1960) kisebb összeállítása után most Réz Pál értő válogatását olvashatjuk, az ő mértéktartóan régies fordításában és az ő kitűnő korrajzot nyújtó bevezetésével. (Természetesen ez a kötet is tele van francia nevekkel, de – hála a Szépirodalmi Könyvkiadó és Szabó Ferenc szerkesztő gondosságának – ezek hibátlanok!)

A szép és érdekes könyvek szerelmesei inyenc csemegét élvezhettek, ha megvásárolták Chagall *Életem* című visszaemlékezéseit, amelyeket a Gondolat a nagy festő remek rajzaival adott ki. G. Beke Margit gondos fordításában, Körner Éva jól tájékozott utószavával. Csak azt az egyet sajnálhatjuk, hogy a mester 1922-ig írta meg életét, holott még azután is rengeteg érdekes élményben lehetett része. Chagall „beköpései" épp olyan bájosak, mint képei: „A marxizmusról ugyan mindössze annyit tudtam, hogy Marx hosszú, fehérszakállas zsidó ember volt, hanem azért sejtettem, hogy az én művészetemet bajos lesz összeházasítani vele" . . .

Ugyancsak a Gondolatnál jelent meg Edith Piaf *Nem bánok semmit sem!* című emlék-kötete, méghozzá óriási apparátussal: Cocteau-előszó, szöveg- és képmellékletek, időrendi áttekintés, életrajzi jegyzetek a nagy énekesnő pályatársairól. Ezt a nagy munkát Krén Katalin, Kovács Vera, Reményi Gyenes István, Barta András és Bessenyei Mária szinte hibátlanul végezte el.

A *Világjárók* az egyik legnépszerűbb sorozat. Ebben jelent meg Jean Villain svájci riporter útikönyve (Gondolat), *Franciaországi riportok* címmel. A kötet színes (a szó szoros értelmében is, mert a képek egy része színes) és eleven képet ad az 1967-es Franciaországról, méghozzá nemcsak a felszínről, hanem a mélyebb társadalmi összefüggéseket is felvázolva. Kár, hogy az egyik riportban, amelyben mellesleg többször is szó esik a kommünről, a szerző „az 1871. május–júniusi" forradalomról beszél, holott, sajnos, júniusban már az ellenforradalom dühöngött a francia fővárosban . . . (Az újságíró nyilván 1968-at keverte össze 1871-gyel!)

Képzőművészeti könyveink közül kiemelkedik egy remekbe sikerült album, amelyet a Corvina adott ki, s amely Czóbel Béla munkásságát ismerteti, a Kossuth Nyomda dolgozóit dicsérő színes reprodukciókkal. A kötet méltó a modern magyar festészet egyik legeredetibb mesteréhez, a körvonalakat feloldó, párásan lágy harmóniákat varázsló Czóbel delejes vonzású színeihez és bűvös formáihoz.

A Corvina népszerű, „A művészet kiskönyvtára" című sorozatában jelent meg Mezei Ottó *Duchamp* című kötete. A modern piktúra izmusait megelőző mesterről elhunyta alkalmával részletesen írtam egyik Krónikámban. Mezei Ottó kitűnő bevezetőjéhez, amely nagy tárgyismeretre vall, csak annyit fűz-

nék hozzá, hogy érzésem szerint túlságosan komolyan veszi Duchamp esztétikáját, s nem veszi észre, hogy a „duchampizmus" egyik lényege a vicc, a beugratás . . .

Ugyancsak a Corvina adta ki egy másik becses sorozatában („Fotóművészeti Kiskönyvtár") a *Reismann János munkássága* című könyvecskét, amelyhez Brassai írt megtisztelő előszót. Fényképészeink világhírűek, a muzsika és a sport mellett, talán a fotó az a terület, ahol mi magyarok a legtöbbet nyújtottuk a világnak. Ez a kis kötet bizonyítja, hogy Reismann is világszínvonalú mester.

LORÁND IMRE

GONDOLATOK A SZEXUALITÁS IRODALOMSZOCIOLÓGIÁJÁRÓL

A magyar próza köztudottan hosszú ideig fehér volt. Móricz, Tersánszky, Bródy és mások műveinek egyes részletei nem sokat változtatnak az összképen. Talán az egyetlen jelentős magyar regény, amelyet bővérű szexualitás megjelenítése is jellemzett: Laczkó Géza monumentális *Rákóczi*ja volt.

Talán kissé ironikusan hangzik, de a sematizmus irodalma is jórészt fehér volt. A neobarokk idejében s azt megelőzően meglehetősen nyíltan kimondták: a nemi élet „magánügy", úriember nem ír róla. A sematizmus felfogása szerint viszont nem volt *közügy*.

A régi rendszer főleg az ifjúság erkölcsi – esetleg valláserkölcsi – nevelésének szempontjaira hivatkozott. Ezenkívül – természetesen: konstruált – embereszményére, amelynek az „úri tartózkodás", a férfiszemérem szerves tartozékát képezték. Nem egy írónkban valóban éltek ezek az inkább emberi, mint írói erények. Mások esetében viszont inkább gátlásoknak nevezhetjük őket. A gátlások pedig az úgynevezett morális tilalmak természetes szövetségesei.

A fehér irodalom azért lényegében mégis a társadalmi szinten jelentkező valóságiszony egyik következménye volt, amely nemcsak a nemi élet ábrázolására terjedt ki. Általában nincs tabu – csak *tabuk* vannak. Ahol ügyész után kiáltanak, ha az író az emberi élet bizonyos oldalát ábrázolja, ott az élet más oldalainak ábrázolása miatt is ügyész után kiáltanak. (A tétel fordítva nem érvényes. A gyakorlat bizonysága szerint a szexualitás adott helyen s időben az író „szabad szférája" lehet. Ugyanakkor az élet más területei, szempontjai – nem.) Tersánszky szeméremsértés, Féja osztály elleni izgatás, mások vallásgyalázás miatt álltak bíróság előtt. S a bíróság nem is volt olyan fontos tényező, mint a közszellem, a kiadói üzletpolitika, a belső gátlás és a következmények előkalkulációja.

Minderre s még sok másra gondolva előrelépésként értékelhető, hogy a mai magyar próza körülbelül másfél évtized óta nem fehér, sőt egyáltalán nem

fehér. Elsősorban azért, mert a fehér irodalom nem tükrözte, hanem *tagadta* a társadalmi tényeket. Így aztán tulajdonképpen a magyar társadalom irodalmi térképének a *sok közül* egyik fehér foltját képezte. (Valamiképpen így is becses adat. Nemcsak az fontos például a történetírás és a szociológia számára, hogy miről írtak az általuk vizsgált korszakban a magyar írók. Az is, hogy miről hallgattak.) Ugyanis a régi rendszert – mint az erkölcstörténetírók szerint valamennyi kort – inkább jellemezte a szabados nemi erkölcs, a monogámia tettekkel való tagadása, mint például a Szent Imre herceg modelljéhez igazodó önmegtartóztatás.

Viszont a mai magyar próza korunk szexuális forradalmáról is tájékoztat, amely – ellentétben a „demográfiai robbanással" – nem állt meg hazánk határainál. Miután előzménye nem az aszkétizmus volt, terjedelmét, arányait, minőségét jobban közelíti az a megállapítás, hogy a nemi élet *az eddiginél is szabadabb lett.* A forradalmak általában nem tartják titokban önmagukat – s mint azt lépten nyomon tapasztaljuk –, a jelzett változás hajlamos az exhibicionizmusra. Irodalmunkból sem hiányzik ez a vonás. Újból kiemelem: a tájékoztatás ebben is a valósághoz igazodik. A fizikai szerelem – életben, irodalomban – nem mindig igényel érzelmi fedezetet. Esetleg megkívánást sem. A beteljesülésnek bizonyos esetekben nincsenek formai előzményei. Az udvarlás egyezményes szertartásai sokszor az elavult ceremóniák lomtárába kerültek. Látszat-e vagy valóság, hogy az álszemérem bukása során a valódi szemérmet is magával rántotta? A testi szerelem néha a férfi- vagy nő-„fogyasztás" jellegét ölti. Új, vagy csak újnak tűnő vonások mindezek? Kortárs irodalmunk bizonyos előszeretettel tudósít róluk, talán éppen azért, mert valóban újak. Kétségtelen, hogy a hangsúlyt mégis a „hagyományos" és beteljesült szerelemre helyezi.

Irodalmunk általában meglehetősen sokoldalú információt ad korunk szexuális forradalmáról. *Sajnos ez az információ többnyire nem művészi, hanem szociológiai.* Főleg azért, mert ha egy téma szinte stereotíppá válik, akkor az ábrázolás eszközeinek ugyanilyenekké kell válniuk. S ez nem tisztán a szerzők tehetségén, fantáziáján vagy esetleg élményanyagán múlik. Legfeljebb kissé azon, hogy nem mindenki előtt tisztázott az, hogy a szexuális élet tényeinek művészi ábrázolása nemcsak hálás, hanem rendkívül nehéz, jelentős, eredeti tehetséget is próbázó feladat. Nagyok a természetes nehézségek, erős az anyag ellenállása.

George Steiner, a világhírű esszéista (válogatott tanulmányait *Egyre távolabb a szótól* címen adta ki 1970-ben az Európa) erre vonatkozólag tapasztalatok által elég könnyen ellenőrizhető igazságot vetett elmélkedései során papírra: *„Mivel az emberi test fiziológiai és idegrendszeri komplexitása adott, azoknak a módoknak a száma, amelyek révén az orgazmus elérhető vagy megszakítható, vagyis a közösülés teljes skálája alapvetően véges."*

Természetesen Steiner megállapítása nyugati „nyersanyagra", nyugati könyvpiacra támaszkodik, ahol a pornográfia jelentős iparág s olyan kiváló szerzők, mint például James Baldwin, Henry Miller vagy Vladimir Nabokov bátran ábrázolhatják a homoszexualitást, a társas-sexet vagy a kiskorúakkal folytatott szerelmet. Vagyis korlátlan ábrázolási lehetőségek birtokában is – vagy talán azok következményeként – meglehetősen jogosulttá teszik Steiner idézett megállapítását. Nem beszélve arról, hogy a modern nyugati irodalom időnként túltengő szexualitása nemcsak a társadalmi tényanyag következménye.

Néha azt a benyomást kelti, hogy a szerzőnek meg kell küzdenie a pornográfia hatalmas konkurrenciájával.

Nálunk nincs pornográfia, nem kell vele megküzdeni, s pótolni sem ildomos, mert ez idő szerint szerencsére érvényesek a jóízlés külső és belső korlátai. Ennek következtében a magyar író – ha ez esetleg szándékában állna is – csak bizonyos határokig mehet el a szexuális tematikában. Ábrázolási lehetőségei a naturalizmus határát súrló részletezés tekintetében nyugati kollégáiénál jóval szűkebbek. Például csak különnemű párokat vezethet az ágyba, kizárólag kettesben. Tegyük még hozzá, hogy a fehér irodalom hosszú uralmának természetes következményeként nincsenek olyan tradícióink, mint az amerikaiakhoz képest ma is szinte prűdnek tűnő angoloknak, akiknek D. H. Lawrence és Huxley már a 20-as évek elején bemutatta az irodalmi viktorianizmus felszámolásának néhány lehetőségét; azt, hogy – Shakespeare-rel szólva – vannak hagyományok, amelyeket tisztesebb megtörni, mint megtartani. Nálunk nem akadtak hozzájuk hasonlóan úttörők. Nem meglepőek tehát a patronok, az elcsépelt eszközök; köztük olyanok is, amelyek már akkor is patronok és elcsépeltek voltak, amikor először alkalmazták őket – ha nem a másodszori alkalmazással kezdték.

A kényelmesség felé hajló uniformizáltság okai azonban igen jelentős mértékben irodalomszociológiaiak.

Ugyanis a mindennapi tapasztalatok bizonysága szerint a közönség többségét felettébb érdekli a szexualitás. Aki ebben kételkedik, az hasonlít az öreg Kaunitz hercegnőhöz, aki állítólag megkérdezte volna Széchenyi Istvántól: „Mondja csak, az emberek még mindig csinálják *azt?*" Még az a gyanú sem lehet egészen alaptalan, hogy a szóban és írásban oly gyakran tiltakozó prüdéria egy hányada ennek az érdeklődésnek speciális, az átlagosnál jóval erősebb megnyilatkozása.

Ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy ma már nálunk a közérdeklődés erőt, súlyt képvisel. Közvéleményünk közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorol a könyvkiadásra, a filmgyártásra. Úgyszólván meghatározza, hogy milyen képek jelenjenek meg magazinjaink címlapjain (s úgy határozza meg többnyire, hogy ezek hiányos öltözékű, csinos, fiatal nőket ábrázoljanak). Ezt a megállapítást talán nem dönti meg az a látszat, hogy jónéhány könyv megjelenése, film bemutatása ennek ellenkezőjét bizonyítja. Sőt, inkább alátámasztja, hiszen előre tudottan piacképtelen művészeti termékek költségét időnként túlságosan is piacképes megjelenéssel s vetítéssel kell kiegyenlíteni.

Minthogy a tömegközlési eszközök korszakában a közönség a semmiképpen sem felelős *társszerző* szerepét játssza, a testi szerelem különböző szintű ábrázolása – hazánkban és külföldön egyaránt – nemcsak a társadalmi valósághoz alkalmazkodik. *A piac ettől aligha független valóságához is.*

Néha az a benyomásom támad: íróink több ágyjelenetet írnak, mint amennyihez kedvük van. Bár minden valószínűség szerint az író alkatával is összefügg, milyen mennyiségben használ szexuális motivációt. Az adatok szerint a fehér irodalom egyik bajnokának, Herczeg Ferencnek rendkívül *szines*, az erotikus jeleneteket oly szívesen ábrázoló Szabó Dezsőnek viszont rendkívül *kopár* szerelmi élete volt. Az ellentétpárból adódó következtetés azonban semmiképpen sem általánosítható. S az az angol kutatók által újabban feltárt tény sem, hogy a viktoriánus korszakban igen sok nagynevű író (köztük Oscar Wilde) álnéven pornográf regényeket írt. Ez is inkább a piacra, annak szükségleteire vall. Hogy milyen méretűek ezek a szükségletek, azt nem annyira az olvasóknál. mint a filmek szexuális részleteinek vetítése közben a *nézőknél* figyelhetjük

meg. Végeredményben adott pszichológiai és fiziológiai természetű indítékokon alapuló átlagos emberi kíváncsiság kielégítéséről van szó.

Ugyanekkor a szexualitás ábrázolása olyan igényeket is kielégít, amelyek nem átlagosak, ám patologikusnak mégsem nevezhetők. S így távol vagyunk attól, hogy megállapíthassuk: bizonyos esetekben az irodalom (vagy a film) terápiát is nyújthat-e.

Amerikai szociológusokban (így például Vance Packardban) felmerült az az alapos gyanú, hogy az a társadalom, amely ilyen mértékben igényli a szexualitás változatos formában való megjelenítését – vagy még inkább a mindennapi életben való állandó jelenlétét – az nem annyira „nagytermészetű", mint amennyire – természetesen nem általánosságban értve – stimulálásra szoruló. Az emberek eltérő fizikai adottságait ismerve, a gyanú valóban alapos lehet. Különösen olyan egyénekre vonatkoztatva, akiknek a szexuális partner megszerzése nem gond, viszont férfiasságuk vagy nőiességük ténybeli bizonyítását önértékelésük szerves, mellőzhetetlen részének tekintik.

S – sajnos – vannak, akiknek nem a tömegközlési eszközök által oly bőségben felkínált erotikus sokkhatásokra van szükségük. Gondjuk ugyanis a *lehetőségek* hiánya. Csak bele kell pillantani a napilapok házassági hirdetéseibe: a száraz tényközlésből a kevésbé érzékeny fül is kihallja a szexuális segélykiáltást. A szexuális forradalom nem zárja ki a szexuális nyomort, csupán elviselését nehezíti meg. A magános emberekre vonatkozó statisztikai adatok és riportok – hogy tovább folytassam a bizonyítást – elég riasztóak. Nem hagyhatjuk tehát figyelmen kívül, hogy a nemi nyomor által sújtott ember a könyvekben szexuális – s sok más egyéb – pótkielégülést talál.

A felsorolt s más okokból származó, jelenlétüket lépten-nyomon bizonyító tömegigényeket aligha lehet figyelmen kívül hagyni. Már csak azért sem, amire Sükösd Mihály egyik írásában rámutat: „. . . Hazánk olvasni képes-hajlamos lélekszámához mérve nemcsak a költők, a prózaírók is egymás nyakára hágnak." Az igényekhez való tisztes alkalmazkodás nem konformizmus, ha az író tényanyagra, vagyis a valóságra támaszkodik és nem torzítja azt el. Viszont senki sem csodálkozhatik, hogy ilyen méretekben jelentkező mennyiségi igények nem nyernek, mert nem nyerhetnek minőségi kielégítést. Prózairodalmunk ebben – s sajnos *nemcsak* ebben – a vonatkozásban is tagadhatatlanul elszürkült.

De nem „ágyirodalom"! (A gyakran hallott kifejezés közelebbről megnézve sokszor a prüdéria makacs utóvédharcának egyik jelszava.) Az „ágyirodalom" ugyanis – a pornográfia, amire az jellemző, hogy inkább a késleltetés szükséges funkcióját szolgáló, odavetett összekötőszövegek szakítják meg a szeretkezések a szó mindkét értelmében vett kimerítő leírását.

A mi irodalmunk átlagára viszont inkább az jellemző, hogy az ágyjelenetek *betétként* sokszor „kilógnak" a regényből, még inkább a novellából. S az a baj, hogy nem tudunk meg többet sem Jancsiról, sem Juliskáról, mint amennyit már akkor tudtunk róluk, amikor még nem lettek – az író akaratából, a statisztikai átlaggal egyezve – egymáséi.

Az olvasó – nem szólva a hivatásos kritikusról – joggal érezheti: a szerző nagy lehetőséget szalasztott el, amikor – általában a sejtetésen túl, a részletező naturalizmuson jóval innen –, elég sablonosan írt le egy szeretkezést. Az Ószövetség nem ok nélkül használta helyenként azonos értelemben a megismerést az együtthálással. A szerző nem élt figurái mélyebb megismerésének s megismertetésének egy nem is akármilyen lehetőségével. Az említett helyzet – akár más,

többé-kevésbé joggal *kiélezettnek* tekinthető helyzetek – ábrázolása során viselkedési és magatartási módok, rajtuk keresztül emberi jellemek kibontakoztatásának lehetőségét szalasztotta el. Általában egy regény során többször is. Egy átlagos regényben ugyanis *nemcsak egyszer* szoktak szeretkezni. Már pedig a jó írónál a szexuális ábrázolásnak s motivációnak nemcsak piacképessége, esetleg társadalmi funkciója van (s nem csupán a szociológia becses nyersanyagát képezi), hanem s főleg esztétikai funkciója.

Móricz Zsigmond (eleget támadták érte) Turi Danit, Báthory Gábort, vagy akár a Forr a bor kamaszait szerelmi életük bemutatásának segítségével is ábrázolta. Hogy modernebb példákra hivatkozzak: Fejes Endre Rozsdatemetőjében a Hábetler-lányok elég gyakran szeretkeznek, anélkül, hogy sokat törnék fejüket a partnerek megválogatásán. Szavaik, mozdulataik, az „előtte" és „utána" – a szűkszavú, lényegretörő ábrázolás során egyéniségük szerves részének, egyben mélyebb magyarázatának tűnik. A regény csoportos-sex jelenete pedig alkalmat nyújt néhány emberi portré általában szokatlan helyzet során való művészi megvillantására.

Világirodalmi példaként Simone de Beauvoir Mandarinok című, világsikert aratott regényét idézem. Inkább egy csoportról adott hitelesnek látszó információnak, mint kimagasló értéknek tartom. Remek *részletei* között van egy, amelyben szinte tökéletesen ábrázol az ágyban tanúsított viselkedés bemutatása során két embert. A hősnő és Scriassine szeretkezésének meglehetősen részletező leírására gondolok. A szerző részben – a világirodalomban ritka példaként – egy nő érzéseit, gondolatait elemzi egy „fogyasztási" vagy „miért ne?" jellegű szeretkezés közben. A férfi magatartását, szavait úgy állítja elénk, hogy egy teljes embert látunk. S ez a kivételes eset, amikor az ábrázolás *tényszerű* hitelesítése sem hiányzik. E kulcsregényben Scriassine – Arthur Koestler, aki emlékiratában önmagát ugyanilyen mérhetetlen kisebbségi érzetét agresszivitással s fölöslegesnek tűnő pót-cselekményekkel leplező embernek mutatja be, mint a szerzőnőt ágyban tanúsított magatartásának ábrázolása során.

A példák aligha győzik meg a világszerte makacs utóvédharcra berendezkedő prüdéria hazai híveit. John Gunther, amerikai újságíró századunk 40-es éveinek közepén még látta a kései puritanizmus, (amely valaha „skarlát betűvel" bélyegezte meg a házasságtörő nőt) egyik képtelenségig eltúlzott, de lényegét mégis híven tükröző megnyilvánulását. Egy amerikai kisvárosban a következő szövegű tábla díszlett: „Ebben a városban tilos minden szeretkezés, kivéve ha házastársak között és nem túlságosan érzéki módon történik."

A prűd felfogás a nemi élet irodalmi ábrázolásának gyöngéit, az elcsépelt elemeket, ízetlenségeket és idétlenségeket csak *taktikai* célpontként használja. Az esztétikai funkciót szolgáló művészi színvonalat – a tapasztalat szerint – egyáltalán nem fogadja el érvényes „alibiként". Mert nem az ábrázolás színvonala aggasztja, hanem maga *az ábrázolás* – akármilyen színvonalon.

HEGEDÜS LÁSZLÓ

Szekszárdi meditáció

Itt jártam, örökké nyugtalanul,
sietve minden utamról föl a „Várba",
régi utcákon keresztül-kasul, –
majd fakult levelekből a múltat ásva,

gyötörtem szemem s magam: mint vadul,
tántorog lejtő felé egy ország, s az árva,
gyötört nép mint hull számolatlanul.
S ha kiléptem is, fajtám kálváriája

tolakodott gondjaim közé kajánul:
úri útonállók gyilkos szolga-néppel,
török, német, hajdu, rác, – hogy szerteszéjjel:

futó, koldus nép, kit vére is elárul,
vérrel itatódott föld, s dúlt, üszkös falvak,
amik újra fölépülnek s tűzbe halnak.

*

Falum is hányszor pusztult el, fogyva egyre,
Regun, Régen, Regely: váltogatva nevét.
Volt kelta és alán erőd. Harcra kelve,
hányszor váltotta fel egymást s hány féle nép!

Koppányra is emlékszik, vad tatár tüzekre,
török dúlására, küszködőn egyre még.
Futó rácok után, puszta évtizedre,
falu nőtt a gazból, a lápból zsenge rét.

Romjaiból e város is újraéledt,
holt nép helyén új nép talált menedéket,
kolostorra, török palánkra megyeház

s templom épült a dombon, néhány büszke ház.
A kűzdő szorgalom várost növelve itt
megkapálta híresen termő hegyeit.

TÜSKÉS TIBOR

VERES PÉTERREL BARANYÁBAN ÉS A BALATONNÁL

Az első könyve, amit a háború után, hetedikes gimnazista koromban, egy dunántúli kisvárosban olvastam, a *Számadás* volt. Ugyanebben az időben még egy könyve került a kezembe, a *Mit ér az ember, ha magyar.* Az önéletrajz a kamasz magára eszmélésének, öntudatosodásának lett a serkentője; a névtelen parasztfiatalhoz írott levelekből egy városban élő, a faluval zalai regösutakon ismerkedő diák tanulta a nép- és magyarságismeret elemeit, a paraszti kultúra és életforma értékeinek a megbecsülését. A két könyv, a két élmény elegendő volt, hogy egy életre „verespéteriánussá" tegyen. A koalíciós időkben a *Szabad Száj* karikatúrái és a honvédelmi miniszterről keringő anekdoták sem ronthattak ezen a hiten; majd az ötvenes évek elején, az egyetemen kötelező olvasmánnyá előléptetett *Próbatétel* „optimista" novelláiba horgot akasztó kételkedés sem kisebbíthette ezt a szeretetet. Meg nem értett, vagy el nem fogadott gondolatai is hitemet erősítették; az egyetértés, a gondolatok találkozása viszont a kételkedés és ellentmondás racionális igényét ébresztette bennem. A tanítványi hűség tett – vitatkozóvá. Az eszméiben való kételkedés növelte a – ragaszkodást.

Ma miben látom ennek magyarázatát?

Veres Péter alighanem mindvégig az alföldi ember szemével nézett körül az országban. Ha átlépett a Dunán, szűkre húzta szemét, kritikussá, gyanakvóvá vált. Még azután is, hogy Akarattyán telket vásárolt és nyarankint kiült a Balaton partjára, a „szikes hortobágyi hazához" mérte a látványt. „Engem Pécsre csak akkor hívtak, amikor már 'valakinek' számítottam . . ." – mondta egy alkalommal. Neheztelés volt a hangjában. „De a Várkonyi Nándor kertjében látott hamvas barackokra ma is emlékszem. Valóságos kánaáni bőségű táj . . ." Hogy 1942-ben korai volt-e meghívása, vagy elkésett, nem tudom. Veres Péter ugyanis 1942 júniusában szerepelt először a Janus Pannonius Társaság ülésén, Kodolányi Jánossal együtt. A *Sorsunk* többször közölte írását, előbb a Németh Lászlóról, majd a Sinka Istvánról készült szép portrét. Várkonyihoz írt leveleiből László Lajos publikált néhányat (Sorsunk. A pécsi Janus Pannonius Társaság folyóirata. Pécs város kiadása, 1966). 1943 végén írta: „a között a néhány lap között, amelyikkel szellemi közösséget és kötelességet érzek, a Sorsunk is ott van . . ."

1956 tavaszán láttam először Pécsett. Feleségével, a *Dunántúl* című folyóirat vendégeként járt a városban, s az egyik pécsi középiskolába is ellátogatott. Egy diák valami novellafélét olvasott föl. A kanyargós írás a honvédelmi miniszteri múltból csörgedezett a jelenig, s egy faragott fokos átadásába torkollott. Az énekkar népdalokat énekelt. Amikor a Garzó Péterről és Varga Julcsáról szóló dalban odáig jutottak, hogy „rá van írva Varga Julcsa neve", Veres Péter és Juliska néni egymásra nézett, összevillant a tekintetük. A hátsó sorokban ülő fiatal tanár, akit egy másik iskolából csábított át az érdeklődés, megőrizte ezt a pillanatot. A későbbi találkozások újabb vonásokat fényképeztek a képre. De az emlékek nem lágyíthatták már meg ennek az első képnek az élességét.

A keszthelyi helikoni ünnepségeken, még az első időkben, 1960 táján, egy alkalommal Veres Péter is megjelent. Egyik délután a Tapolcára kiránduló pécsi diákokhoz csatlakozott. Egész úton népdaloktól zengett a vasúti kocsi. Ivasivka Mátyás tanár úr vezényelte a lányokat. Évek múlva is megemlegette Veres Péter ezt a társas dalolást: „Megvan még Pécsett az az énektanár? Hogy is hívják? Olyan jó rác neve van . . ."

Amikor 1959 és 1964 között a *Jelenkort* szerkesztettem, Veres Péter is ott szerepelt a között a tíz magyar író között, akinek a folyóirat tiszteletpéldányait rendszeresen megküldtük. „Cserébe" legendás hírű levelezőlapjain üzent néha. Emlékszem, egyszer Örsi Ferenc tévé-filmjét, a *Tenkes kapitány*t s ebben is leginkább Vujicsics Tihamér kísérőzenéjét dicsérte, máskor a folyóirat tehetséges, fiatal novellistájának, Lázár Ervinnek az írására figyelt föl. 1962 májusában a könyvhét pécsi vendége volt. A járási tanács dísztermében, ugyanabban a faburkolatos, barokk teremben, ahol húsz évvel korábban már egyszer szerepelt, tartott előadást. Magnetofon-szalag őrzi szavait, hangját. Itt van asztalomon a készülék; bekapcsolom. Veres Péter hibátlan, pontos mondatokban fogalmaz. Amikor annak idején a fölvételt gépbe tettük át, s közlés előtt elküldtük az írónak, jóformán érintetlenül kaptuk vissza a kéziratot. A szabadon elmondott, rögtönzött előadás szövegét csaknem javítás nélkül nyomdába lehetett küldeni. Irodalom és történelem címmel jelent meg a *Jelenkor*ban. Veres Péter még néhány napig maradt akkor Baranyában. Járt Harkányban, Siklóson, Sellyén és Csányoszrón. A harkányi strandon dicsérte a víz gyógyító erejét, és szállodákat, valóságos fürdővárost kívánt a medencék köré. Siklóson, a várban a kiállítás üvegtárlói minduntalan megállították: hol az egyiptomiak gabonatermesztéséről, hol az angol királyi udvar etikettjéről rögtönzött magyarázatot. Az étterem vendégkönyvébe a helyi gasztronómiát magasztaló sorokat rótt. Sellyén az ormánsági néprajzi múzeum felállítását sürgette. A csányoszrói fogadtatás valóságos népünnepéllyé dagadt, s jobban emlékeztetett valamely hajdani parasztpárti választási gyűlésre, mint irodalmi estre.

1966 nyarán a *Jelenkor* Veres Péter Balatoni jegyzetek című írását közölte. Tíz év balatoni tapasztalatát mondta el a cikkben. Számos éles és országosan igaz megjegyzése közé a leplezetlen elfogultság és egyoldalúság a közép-dunántúli emberről és a tóvidék gazdálkodási hagyományairól súlyos, elmarasztaló ítéletet kevert. Csoda-e, ha az odadobott kesztyűt fölvette, akinek bölcsőhely e táj, akinek fölnevelő dajkája volt a Balaton-vidék, aki nyaranta ma is dolgozni és pihenni jár a somogyi partra? A „föllázadt" tanítvány a folyóirat következő számában felelt, majd Veres Péter viszontválasza és ajánlata következett: nézzük meg együtt a Balaton két partját, mutassuk meg egymásnak, ami megmutatni való. Erre a következő év júliusában került sor. Annyi ideig voltunk együtt, ameddig egy napszámos munkaideje tart. A Wartburgot fia vezette. Fodor András csatlakozott még hozzánk: Dunántúl „súlyát" növelte. De nem volt vita már ez az utazás, ahogy egy újabb írásban beszámoltam róla, s ahogy Fodor András Veres Péterről szóló szép verse megörökítette. Veres Péter mindig a gazda szemével nézett körül itthon is, idegenben is. A gazda szemével látott a hótakaró alá, amikor a téli orosz tájon robogott vele keresztül a vonat, és az orosz föld minőségéről kérdezte Moszkvában Sztálin. („Ahol az akác magasra nő, ott jó földnek kell lenni.") A gazda szemével kereste és fedezte föl a hasznosítható szépet a balatoni műút mellett, a kaszálatlan árokparton. („Minden kaszasuhintásnyi lábon rothadó széna egy liter tejtől foszt meg bennünket.") A gazda felelősségét ébresztette föl abban is, aki a közelébe került. S a jó gazda

és a jó munkás kötelességére sarkallta, aki más élményanyag birtokában, az övétől eltérő indítással kereste az országos gondok megoldását. Amikor a fonyódiak *Párbeszéd a Balatonról* címmel kis könyvben kiadták a Balaton-ügyben váltott írásainkat és meghívtak bennünket, Veres Péter újból eljött a somogyi Balaton-partra. A lápvidéken kialakítható mezőgazdasági kultúra, a somogyi Nagyberek hasznosíthatósága érdekelte. Fenyvesen, Bogláron, Öreglakon jártunk. Esett az eső, de nem ismert fáradságot. Erejéből arra is telt, hogy késő estig a balatonszentgyörgyiek előtt beszéljen. Az üzenetét hoztam Pécsre. Olvasta László Lajos szociográfiai munkáját, *A busók földjén* című könyvét. „Ezt a darabját még nem ismerem az országnak. Látni akarom, milyen a hordalék és az ártéri talaj. Mekkorára nő benne a kukorica?"

1968 őszén a pécsváradi leányvásárra hívták Veres Pétert. Akkor írta: „. . . hajh! hajh! Jó volna mindenhova elmenni, jó volna a gondolataimat és a ‚tartásomat' mentől több emberrel megismertetni, mert nem értenek, jaj, de kevesen értenek . . . Még azok is, akik érteni vélnek. Ne kerülgessük: nem merem vállalni. Sok elhalasztott ígéret kötelez, és már nem bírok annyit, mint azelőtt. Aztán meg talán ez az alkalom sem megfelelő. A gyerekek oda mulatni jönnek és nem öles próféciákat hallgatni. A rendezvény-áradat mellesleg megint a ló túloldalára esés lesz. Mert mit tudnak adni? Vagy ‚kultúrbóvlit', vagy bóvlivá alakított álnépieskedést."

. . . Vázlatos históriai adatokat írtam arról, mi kötötte Veres Pétert Pécshez, Baranyához és a Balatonhoz. Tényekről beszéltem, hogy végképp el ne kallódjanak. Természetesen a kép még tovább gazdagítható. Egyszer ennek a kapcsolatnak részletes „irodalomtörténetét" is meg kellene írni, egyszer az emlékeket, a leveleket, a dokumentumokat is össze kellene gyűjteni. A távolodó idő sajnos a jelképes és beszédes részletektől úgyis megfoszt bennünket. Ki emlékezik már a mozdulatokra, mellyel kalapjának fogast keresett fenyvesi nyaralónkban: „Nálatok hol tartják a kalapot?" A megszólításra, mellyel a pécsi Széchenyi Gimnázium diákjaihoz fordult: „Tisztelt gyülekezet." Meg: „Felebarátaim . . ."? A Nádor Szállodából kora reggel kilépő alakjára? „Mire a többiek fölébrednek, én egyet már járok . . . Hajnalban árul el magáról legtöbbet a város."

Az idő, amit közelében töltöttem, hihetetlenül kevés. Találkozásaim Veres Péterrel élete utolsó évtizedében csak olyanok voltak, mint a kör mellé húzott érintők. Élete tükör volt, melyben élesebben láttam meg magamat. Ellentmondásra késztető gondolatai is gazdagítottak.

Fejezzük be tárgyszerűen az emlékezést; Veres Péterhez ez illik. Élete végén gyakran emlegetett szólása, írásainak már-már stereotíp fordulata volt: „Országban, népben, nemzetben kell gondolkodni . . ." Amolyan nyelvi szinonímának, helykitöltő felsorolásnak néztem a három szót. Egyszer rálapoztam Petőfi versére, a *Magyar vagyok*ra. A költemény első három versszakánál aligha lehet tökéletesebb költői megfogalmazását találni, mit jelentett Petőfi számára magyarnak lenni. Tartozni egy földterülethez, elfogadni egy etnikai közösséget és vállalni a történelmet. Petőfi válasza teljesen egybevág azzal, amit Veres Péter mond. Ahogy *A XIX. század költői* programját („Ha majd a bőség kosarából . . .") Ady a maga számára átértelmezte („Éhe kenyérnek . . ."), ugyanúgy fogalmazta át Petőfi magyarság-fogalmát, a *Magyar vagyok* három szakaszát Veres Péter az országban, népben, nemzetben gondolkodás igényévé.

Amikor előadtam neki „fölfedezésemet", azt mondta: „Hát lehet ennél kisebb igénnyel élni? A régi igazságokat újra kell mondani. S addig kell ismételni, amíg meghallják és megértik az emberek . . ."

BORBÉLY SÁNDOR

„ÉN ÁLMODOM ÁLMAIDAT, TETTEID ÉN VISZEM TOVÁBB"

Észrevételek legfiatalabb íróink kötődéseiről

Amilyen nehézkesek voltunk alig pár éve a fiatal írók, költők dolgában, most annyira örvendetes gyors *felfutásuk.* Szinte alig lehet követni az egyremásra megjelenő új könyveik sorát. Egy szó mint száz: ez a fiatal generáció szerves rész irodalmunk testében. Minden bizonnyal ők fogják – így vagy úgy – biztosítani irodalmunk folytonosságát, ideje számotvetnünk jelzéseikkel, érzéseikkel, szándékaikkal, törekvéseikkel. Tudomásul kell vennünk, nem gyerekek, ahogy a magánéletben kvalifikált tanárok, jogászok, orvosok, technikusok, nem egy esetben többgyermekes családapák, úgy az irodalomban is *felnőttek,* egyszersmind *felelősek.*

Korcsoportjuk egyébként meglehetősen összetett, bár a korhatárok már eléggé kontúrozódtak. Jobbára harminc év körüliek, meg pár húszegynéhány esztendős. Többek megmutatták már, hogy van karakterük és egyéniségük is (az egyénieskedésre ezúttal nem térnénk ki). Voltaképp nem könnyű jellemvonásaikat közös kritériumokká sodorni. Talán ott és abban lehet őket közös nevezőre hozni, ahogy és amennyiben különállnak, vagy épp *különbözni* akarnak az előttük járó társadalmi generációktól, művésznemzedékektől.

Félreértés ne essék: nem mindenben foglalnak el külön hadállásokat. Például ahogy most irodalmunk általában, ők is éppen úgy jobbára lélektani jellegű kérdésekkel bajmolódnak, a pszichológiai problémákat és eszközöket helyezik előtérbe. Az emberi magatartás, viselkedés rétegetinek felfejtése, a látszat mögött meghúzódó erők összecsapása, a történelem és a szubjektum viszonya, a magánélet belső konfliktusa izgatja őket is. Mindez azonban nem jelent feltétlenül privatizálást vagy befeléfordulást, de színezi – mostani szempontunkból – az adott körön belül az idősebbektől való különbözőségek mibenlétének árnyalatait.

Ugyanis: épp az előbbiek költői-írói meglátásában hoznak ezek a fiatalok néhány új aspektust. Talán már sokszori ismétlésnek is hat ezek számbavevése. A szocializmus belső ellentmondásaira kiváltképp érzékenyek, elképzeléseik, eszményeik és a jelen valóság közti ellentétek hamar dühbe hozzák őket. Mértékük nem az utolsó békeesztendő számait veszi alapul, hanem a belső fejlődés lehetőségeit és a környezet statisztikáit. Racionalizmus és romantika, józanság és anarchia keveredik szemléletükben. Mindezek – véleményem szerint – *kötődésük, viszonyulásuk másfajtaságában, sajátosságában,* a folytonosság értelmezésében érhető tetten náluk.

Kötődésük elsődleges jellemzője *a közvetlen kapcsolódás hiánya.* Sokan és sokféleképpen panaszolják, hogy *„apátlanul"* voltak és vannak. Sokuk édesapja maradt ott a háborúban, hiány-élményükkel nem igen tudnak mit kezdeni, vagy épp sokminden beleképzelődik ebbe a sajgó tudatba. Másoknál a felgyorsult társadalmi mobilitás tette bizonytalanná az apák társadalmi státuszát, evvel

együtt gyermeki elkötelezettségüket. Másokra is jellemző, ahogy *Szigeti György* írja tavaly megjelent első verseskönyvében: *„Apám paraszt volt, timársegéd lett, / most lakatos egy régi gyárban – / a marxizmushoz mit sem értett, / esetlen volt a cirógatásban."*

Ebben az apa-hiány-komplexumban aztán – legtöbbször kimondatlanul-megfogalmazatlanul – ott van az egykori többféle önéletrajzzal szembeni bizalmatlanság is, bár személy szerint mindig jóindulatú az alkalmankénti közeledés, és elsősorban apjuknál sajnálják *„a szádba fúlt sok szép szót"*, ahogy azt *Bencze József* kifejezte. Többek úgy érzik, hogy a közvetlenül előttük járó nemzedékek nem adják meg az együttmunkálkodás lehetőségét. *Mózsi Ferenc* egyik fiatal hősét zavarják el ennek okán egy házépítéstől fegyelmezett szerkesztésű novellájában.

Magyarázhatóak, menthetőek is ezek az ellenérzések, bár kirívó példák nem éppen segítenek ebben. *Szentmihályi Szabó Péter* például a következőképp veti el a sulykot: *„Öregek, övék az ország, alszik az ország, / Markolják a világot, eres fáradt, mohó kezükkel, / az asztal szélét, a mindenható kulcsokat, a szolgáló telefont"*. A fiatal írók és költők új orgánumában, a *Mozgó Világ* c. almanach első füzetében pedig *Czakó Gábor* elbeszélésében a farkasfiú *„acél fogsora csalhatatlan biztonsággal találta meg apja kemény szőre alatt a csigolyákat borító izmot"*.

Fiataljaink az irodalmi közéletben sem nagyon próbálkoznak a megfelelő személyes kontaktus-teremtésekkel. Külön sajnálatos az, hogy kiváltképp az élő szocialista, vagy épp kommunista íróknak, költőknek nincs határozott bázisuk a fiatalok közt. Az *Új Írás* két évvel ezelőtti körkérdéséből nyilvánvalóvá vált, hogy például legtöbb fiatal lírikusunk a maiak közül mindenekelőtt *Weöres Sándor*hoz, *Nemes Nagy Ágnes*hez, *Pilinszky János*hoz húz. Igazi szocialista-kommunista szellemű alkotóműhely kialakulásáról csak nagyon körmönfontan lehetne beszélni. Az Írószövetség mellett vagy másfél esztendeje alakult *Fiatal Írók Munkaközössége* sem számítható még egy ilyen optimális családi tűzhelynek. És ezúttal nem kizárólagosan a fiatalok hibásak.

Mindezeknek a közvetlen nexusok hiányának elsősorban a fiatalok látják kárát. Az apák társadalmi státuszának mozgékonysága – például – bizonytalanná tette *a fiak társadalmi helyzetét* is. Megint csak sokak és sokféleképpen *gyökértelenek*, valamint nehezen bírják az egy családon belüli emelkedés gyorsliftjét, a hat elemitől az egyetemi oklevélig. Keresik a biztosítékokat, ilyen formán foglalkoznak a *„családfám"* problémájával. De épp a már elmondottak miatt származásukat jobbnak vélik a legáltalánosabban meghatározni: *„ember vagyok, emberformájú ember"* – állítja a huszonhárom éves *Béres Attila*, és néhány sorral odébb még hozzáteszi: *„és hasonlítok állítólag a nagyapámra"*.

Nos, *a nagyapa képe*, alakja fölöttébb sokszor felbukkan legifjabb irodalmunkban, és ennek még korántsem lehet magyarázata a nagyszülők társadalmunkban betöltött újkeletű szerepe. Ez egyenes következménye a fenti *státusz-bizonytalanságok*nak. A testközelségen kívüli nagyapa társadalmi helyzete, meghatározottsága viszonylag biztos pontnak látszik, onnét talán biztonsággal lehet eredeztetni. *Tóth Bálint* költő például kereken kimondja, a nagyapáktól hozza *„nehéz örökség"*-ként *„a szabadság vágyát s a lázadást"*. Tisztának, sérthetetlennek tűnik a nagyszülő, idealizálják is természetszerűen, emberöltők mosódhatnak össze, valahogy már a történelemnek is szól egyúttal a tisztelet. A nagyapa *„az idő tanúja"* – mondja *Szepesi Attila*, kitől dolgozatom címét is kölcsö-

nöztem, azaz költőnk a nagyapa álmait álmodja, az ő tetteit kívánja továbbvinni.

Ebből a szemléletből aztán ismét több minden szokatlan adódik. A fiatalok illuzorikus-idilli elvárásaik a mával kapcsolatban valahonnét innen eredeztethetőek. Úgy türelmetlenek továbbá, ahogy a nagyapák voltak évszázados keserűséggel. De egyúttal – elnézést a kifejezésért – olyan naivak is. A szürke hétköznapokat ilyesfajta avítt, nem pedig modern szempontból nem hajlandók szürkének elfogadni és hétköznapoknak tudni – és itt jelentkezik megint a romantikus hajlandóság –, mindennapi csodákat várnak. Egyébként önmagukra is a nagyapák elvárásaival tekintenek, gyakran kísért a költő vátesz-szelleme.

Egyet mindenképp fogadjunk el vitaalapnak: nagyon tiszták a fiatalok szándékai, elvárásai. Nem kell tőlük megvédeni a szocializmust. Az ő számukra már egyáltalán nem, vagy csak igen-igen mondva csinált probléma rendszerünk vállalásának, illetve nem vállalásának dilemmája. Nem meglepetésnek, nem szerencsének, hanem adottságnak veszik körülményeiket. Úgy tűnik, nem lehet elégszer hangsúlyozni: túlnyomó többségük sajátjának érzi a szocializmus építését, otthonosnak magát a közéletben, illetőségét, szólásjogát magától érthetődőnek tartja. Feladatuk – ismerjük el – fura módon jelentkezik: a változót kell még változtatniuk, és evvel együtt ők nemegyszer a változtathatatlant is igyekeznek átértékelni. Művészi és ideológiai eltévelyedéseik azonban nem annyira gyökeresek és mélyek, és ha elképzeléseik egészségesen változatosak is, abban szinte valamennyien közösek, hogy vállalják a korszerű, szocialista eszméket.

Mégis: akkor hol adódnak félreértések?

Egyrészt a *beleszületettség* evidencia-élményénél, vagy *Gutai Magda* költői szavaival ott, hogy *„már megszokott varázsával vert a rend"*. Abban van és lehet nézeteltérésünk másrészt, hogy úgy érzik – például a már idézett *Béres Attila* –, hogy *„melegre tettek"* és *„az út előttem simára legelten"*. Ebben benne van egyfelől az illetékesség bizonyításának lehetetlensége fölött érzett elkeseredés, másfelől a lecsonkolt perspektívák tudata is. *Rózsa Endre* is nyilván ezt érzékeli: *„a létező egyetemesség / megfeneklik a dolgok zátonyán"*. A társaságban az egyik legfiatalabb, *Verbőczy Antal* még három éve fogalmazta így: *„naponta szülöm az elérhetetlent"*. Nyilván ezen az alapon igen elterjedt a *Déva vára* asszociáció, hirtelenjében *Mezey Katalin, Kiss Benedek, Rózsa Endre, Horváth Lajos* költeményeit említhetném mutatóba.

Mindez a korhoz való viszonyulás befolyásolja és magyarázza egyben a *hazához*, de még *édesanyjukhoz* való viszonyukat is. Az anya mindegyikőjüknél – természetszerűen – a védelmet jelenti a világgal szemben. De ezek az édesanya képek, *Bella István* kifejezésével, *„kifosztott, félárva"* szülőt rajzolnak föl. Itt sincs meg az igazi kontaktus, megértés; *Ágh István* szögezi szembe a tényt: *„nem tudod miért vagyunk kopárak"*. A hazával való viszony is ilyen formán differenciált, érzelmileg és értelmileg egyaránt.

Kétségkívül van ebben az utóbbi sajátos nexusban egy megejtő ragaszkodás, ugyanakkor jóhiszemű perlekedés is, egy pertu viszony, azt hiszem, nem ok nélkül ötlik eszembe Ady és isten sajátlagos kapcsolata. Érdekes, a legfelelősebb *hazagondolás* a prózistáknál jelentkezik. Korábbról hozhatnánk példának *Módos Péter* vagy *Csaplár Vilmos* elbeszéléseit, újonnan a nagy feltűnést keltett *Beréményi Géza* írásait érdemes elsősorban említeni. A fiktív Zs. asszonynak szóló „levelében" írja: *„Ez a hely, ahol élünk, jól tudom, a nagy fordulatok színtere, de tán sehol sem ilyen erős és élő a múlt, mint itt és közvetlen környezetünkben. Az elismert vagy elhallgatott múltról beszélek, Asszonyom. Végte-*

lenbe nyúlnak itt a jelen okai, s meg kell tanulnunk számot vetni velük, ha a pillanatban el akarunk igazodni."

Méltányolandó igényesség ez, sajnos nem mindig tud mérvadó lenni. *Szepesi Attila* egy rossz pillanatában egyszerűen mostohának hívja hazáját. *Szigeti György* a pertu viszonyt élezi: *„itt maradtam rád morogva"*; aztán *„ne hagyj engem félredobva!"*. Folyik tehát az értékelés, az átértékelés, és az eredmények olykor megdöbbentőek: *„Magyarországot / feketén fessék / a világ minden térképei!"* – javasolja *Kiss Benedek*. A huszonhárom éves *Cserháti László* írja: *„Nincs itt semmi. Minden csak hiány. / Hiány, mit úgy hívnak: minden / rendbejön egyszer"*.

Ezekhez az – önkényesen – kiragadott megállapításokhoz ez esetben politikai közelítés helyett jobb alkotáslélektani aspektusból kiindulni. Az utóbb idézett *Cserháti László* írja másutt: *„Anyám egyszer kitett a hóra / s belémfagyott a zűrzavar"*. Ez a „zűrzavar" nemcsak ifjú költőinkbe, íróinkba merevült bele. Ők jeleznek valamit; fiataljaink tudat-állapotját, amelyet holmi kedélyhangulat hullámzások nagyon is szélsőségesen ki tudnak lendíteni. Igaz ugyanis, hogy a mai fiatalok meglehetősen korán kezdenek érni, de világunk kaotikussága folytán, meg a megsokszorozódott ismerethalmaz okán tovább is tart eszmélésük, aztán a szellemi tökéletesedés nem mindig jár együtt a jellem gyors szilárdulásával. Hiányzik a *nagy iskola. Veres Péter* egy fiatal íróhoz írt levelében pontosan látta meg a lényeget: *„osztályharcélményed, sőt már osztályélményed sincs"*.

Érzik-tudják ezt a hiányt a fiatalok, *panaszolják* is. A harmincéves *Rózsa Endre* 1965-ben írta, az utóbbi időkben okkal, ok nélkül idézzük két sorát: *„Sosem halunk meg ezen a csatatéren / Mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk"*. Négy esztendő korkülönbség van *Rózsa Endre* és egykori egyetemista társa, *Baranyi Ferenc* közt, kinek két sorát szintén sokszor citáljuk: *„Mert nektek győzni dicsőség volt, / de nekünk győzni kötelesség"*. A két vers születése között is négy esztendő van, már a teljes konszolidáció utáni négy év, és mint a példa – meg még számos példa – mutatja, fiataljaink most nem találják meg a kornak megfelelő harcformájukat. De vajon megkaptak-e életideáljuk kiválasztásához minden segítséget?

Nem véletlen, hogy javarészük a *történelmet* hívja segítségül, azt igyekszik faggatni. Sajnos, ahogy csinálják, nem sok eredményre jutnak. *Dózsa György* alakja például szinte mindegyikőjük képzettársítási rendszerében benne van, de egyikőjük sem jutott el művében Dózsa átgondolt, konzekvens értékeléséhez. Még *Serfőző Simon* sem ér a lényeghez, felületen marad második kötetének egyébként szép Dózsa-költeményében. Valamifajta motiválatlan érzelmi kötődésről van itt szó, nem pedig egy elemzések során tisztított kapcsolódásról. Sajnos, inkább homályos nosztalgiaszerűség ez, mintsem meggondolt tudatosság. Így van ez a még egy smás helyen említett huszitákkal, meg a kuruc szegénylegényekkel kapcsolatban is. Más tanúságot itt sem kapunk, mint regisztrálhatjuk, fiatal íróink tendenciózusan a *századokkal előtti történelmi múlthoz* fordulnak, akarva-akaratlan kerülik – az eleven antifasizmussal gyűlölt második világháború kivételével – az utóbbi századnyi idő eseményeit.

Irodalomtörténeti kötődéseikben másként van ez. Bár az utóbbi években kétségkívül ismét megnőtt *Petőfi hatása*, föl-fölmerül – *Kovács István* szavaival – *„Petőfi szív-arca"*, és a nagyon fiatal *Bari Károly* szép versgondolatával: *„Életünkből-kitörölhetetlen szavakká tördelted lelkedet"*. Végülis azonban *József Attila* az, akivel minden fiatalnak szembe kell néznie. Ifjú költőink nem is

kerülik a találkozást. *„Nagyon sokan kuporgunk / hatalmas árnyékodban"* – írja *Béres Attila* József Attila-versében. Alkalmasint már-már nyomasztó is ez az inspiráció. Béres Attila mondja ki: *„amit magamban keresek, / miattad nem találom".*

Az az igazság azonban, hogy a fiatalok József Attila életművének *egészével* nem képesek megcsinálni a számvetést. Nem igen jutnak el József Attila eszmei nagyságához. Nem is József Attilát, hanem *Szárszó tragédiáját* keresik, így van ez például *Sumonyi Zoltánnál, Utassy Józsefnél. Kertész Péter* meg például azt kéri József Attilától, hogy *„ajándékozz szelíd szavaiddal engem".* Ily módon egyoldalúan csak – keresetlen példaként mondva – a *Medáliák* József Attilájához férkőznek közel, nemegyszer figyelmen kívül hagyva a *Téli éjszaka* költőjét. Talán *Bella István* az, aki Józsefben képes megtalálni az országban és egyetemességben gondolkodót, a nép ügyétől és az osztályharctól áthatott lírikust.

Van tehát igény fiataljainknál a pozitív kötődésekre, progresszív törekvésekre. Lehetőséget kell biztosítanunk önigényességük kiteljesedéséhez, önalakításuk tovább folytatásához. Hiszen nagyonis jellemző az, hogy a szépíró *Vathy Zsuzsa* fél évtizeddel vegyészmérnöki diplomájának kézhezvétele után első novelláskötetében így beszél: *„Azt hiszem, ha holnap megkérdezné valaki tőlem, mi szeretnék lenni, összevissza beszélnék: jógi Indiában, közgazdász, szerzetes, Szindbád, spártai harcos, utcai árus, Don Quijote, farmer, Afrika-utazó, tanítvány . . ."*

Minden magabiztosságuk ellenére – úgy vélem –, hogy legtöbb fiatal alkotónk lelke mélyén legszívesebben ezt az utóbbi státust választaná. Az eddigiek során talán épp a tanítvány lehetőségeinek hiányát érezték meg. Erre utal az a formálódási vágy is végül, amely *Gutai Magda* előbb már idézett versének másik három sorában fedezhető fel: *„Mégis: eszmélni születtem, / és napról napra bölcsebb áhitat / hajlit hűséggel, formálódó koromhoz".* De nem lenne teljes a gondolat, ha nem írnánk ide még összegzésként a befejező szavakat is: *„eszmélésem szigorú alázat / talaján fölsarjadt büszkeség: / bennem növekszik, súlyosul a század, / s nem elfogadom, keresem kezét".*

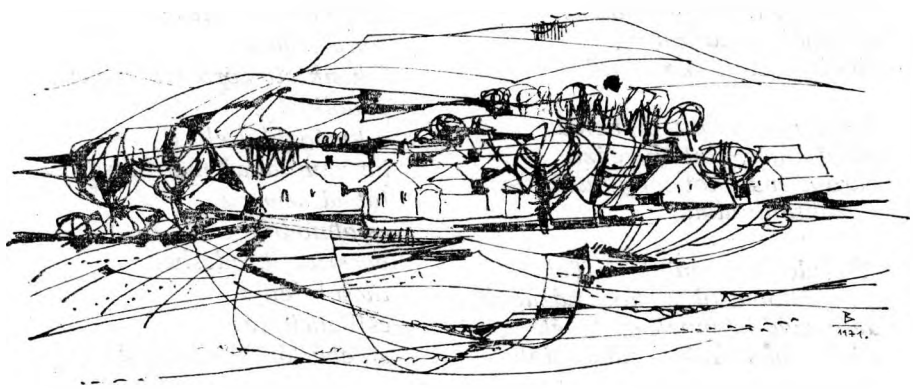

BOTÁR ATTILA

Őrizzék csak

Mit akar ilyen korán
a szél meg a tenger,
bordák kertjén
a halál ásónyomai
Most kaljek át
a hajasbabák
a sztrájkoló ősök tegyelmén
Vagy vonuljak
egy elmúlt éjszaka
egy akna-vert szerelem
tarthatatlan árkába vissza
Találjon rám a reggel:
taktemben is
szememhez-édesgetett tű
véremre-szokott tarkas
Őrizzék csak
homlokomon
az évek tejszecsapását

Találka

Idegek cigány-zsivaja.
Cserepes a szám a láztól:
köhögök, botorkálok
távol a fűtött szobáktól.

Veled van találkám, veled
sálad nincs, cipőnk beázik,
három évszakot téptünk össze
s szöktünk idáig.

Állandó lakhelyünk: a Tél,
a végállomások, a kocsmazugok,
de a szád istennek-írt levél
s jaj, válaszolok – válaszolok.

Négy parancsolat

Fölállni,
ha az ösvény elesett,
sínre szállni
a kisiklott Történet helyett,
odaállni
a kivégzőtal elé,
ha nem fakad már rózsa
fakad szivedé,
és álmodni
pacsirta-ébredésben:
tücsök-fényt
csillagciterát
s Fehérlófiát – hogy éljen.

CZILCZER OLGA

Változatok egy témára

Hogy valaki járt a szobában
csak az árnyék árulta el
mely a tiszta lapra vetődött
s tovasuhant
tapintatlanul meglökve
annak könyökét aki írt
Míg szaporodtak a csikkek
egy hamutartó homályában
mint ellenséges indulatok
gyufaszálak lobbantak el
meg-megújuló csendben
A fűtő benyitott
talán épp csak azért
hogy a tűzre nézzen
A félig nyitva hagyott ajtón
utat tört magának a hideg
s illendőségből odaköszönt
bár senki sem akart tudni
létéről ma még
ezen a későőszi korareggelen

*

A háta mögé állt
úgy lesett át a vállán
önnön árnyéka hogy
szemmel kövesse
vele a sorokat
Elfáradtunk -- mondták a szemek
de a kéz egyre szaporábban
hajtotta a lapokat
oly hevesen hogy elszakadt a papír
Oldalakat tépett ki
sorokat és szavakat
dobált a háta mögé
elolvasatlanul

*

Az asztal alá bújt
onnan nézett fel rá
Később a kávé tükréből
hogy elhagyta étvágya-szomjúsága
Ekkor füttyentett neki
mint régen amikor
hűségét próbára tette
Aztán odavetette aznapi
maradék vacsoráját

TIMÁR GYÖRGY

A REZIGNÁLT LÁZADÓ

Rákos Sándor: Meztelen arc

Szerencsés költő Rákos Sándor. Még akkor is az, ha ő maga – ami föltehető – másként érzi. Mert a költészet rendhagyó pálya: itt a hosszú mellőzöttség a legkevésbé sem jelent egyszersmind sikertelenséget, a korai ünneplés pedig csak ritkán jutalmaz hervadhatatlan koszorúval. Dudásnak, bárhogy kerülné is, a pokol a szerencse.

Rákost a kritika évtizedekig megkímélte szemhunyató fénypászmáitól. Mulasztás? Az, mégis elmarasztalhatatlan. Hiszen alkalmasint épp e mulasztás segítette hozzá – legalábbis részben – a költőt, hogy művét azzal a gigászi belső viaskodással munkálja remekké, amely nélkül csak kérészéltű siker születhet, művészet soha.

Három évtized hét kötetre rúgó terméséből ad szigorú-szép válogatást ez a nyolcadik könyv. Szemünk előtt, mint a térkép, terül el egy költői pálya, völgyeivel és magaslataival. Ideje fölmérnünk, mi a helye líránkban.

Az induláskori hatásokat vizsgálva, két név ötlik szemünkbe. Az első a Füst Miláné.

Bizony-bizony, végtére is már illenék tudnod a választ, nem csak így szótlanul kutyagolva verned föl az éjszaka bozótját, fülelvén a távoli füttyöt . . .

(Intés a szívhez)

Jaj
isten fülem világra betapasztá,
en-jajomnál egyebet meg nem hallok . . .

(A betömöttfülű jajongása)

De én, az isten szörnyetege, törzsök-
nélküli lény, magtalan s mintegy szeméremtest híján!

(Az isten szörnyetege)

Ezek az idézetek, archaikus nyelvükkel, sirám-hangjukkal vitathatatlanná teszik, hogy az induló lírikus egyik örökhagyója Füst. A másik: József Attila. Ki ne hallaná ki a *Közös burokban* kezdő soraiból: –

Minden voltunk, mi egykor egy vala
és most szétváltan új egységre tör . . .

– *A Dunánál* sorait:

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzetség, mely egymásra tör . . .?

Hanem Rákos hamar levedli az idegen bőrt. Nem csoda: a felszabadulást követő első esztendők szükségképpen hozzák magukkal a hangváltást. Rákos lírája életközelibb lesz, az áhított rend megvalósulni látszik, s a költő is föllélegzik „az olyan háznál, hol a nép a gazda". Ám csakhamar elérkezik a hatalom eltorzulásának tragikus ellentmondásokkal terhes időszaka. Hogyan hat ez a költőre?

Bámulatosan kevéssé. Legföljebb annyiból, hogy Rákos ekkor mintha szokatlanabb közegben mozogna. Természetes hajlamát, a mítosszá-elvonást egyelőre – a korszellem hatá-

sára – visszafojtja: a hétköznap ez idő tájt mint hétköznap jelentkezik verseiben. A korábbi prófétikus hang népdal-ihlette szakaszoknak, életképeknek, Aranyt idéző hangulatoknak, hagyományosabb versszerkezeteknek adja át a helyét. Gyönyörű miniatűrök születnek ezekben is, mint például az impresszionista *Fácán*, vagy a filozófikus *Átlényegülés*; s nemkülönben költőjük ritka pontosságú kifejezőerejét hirdetik szatírák *(Hipnózis)* és szerelmes versek *(Ruhátlanul)*.

A kor hivatalos eszményét, az idillt, Rákos egyetlen pillanatra sem vállalja. Ekkoriban figyelhető meg költészetében a harmadik új hang jelentkezése, a biblikus sirámokat és az életképeket követő tragikus groteszké *(Álmunkban, A házvezetőnő pokolra száll, Mélyvízben,* stb.).

Igen lényeges minőségi ugrás ez. A nézőpont hirtelen eltolódásával az ábrázolandó tárgy egyszeriben mélységet kap. (Úgy vélem, semmiképp nem tekinthető véletlennek, hogy a tragikus groteszk ebben az időszakban egyszerre többhelyütt jelentkezett Európának ebben a szögletében, s vált egy korszak jellegzetes szemléleti és kifejezési módjává.) Miről is van itt – a vizsgált életművet tekintve – szó? Rákos első két periódusának szintéziséről. A jaj visszatér, de immár közvetetten, kerülőúton, olyképpen, hogy a váratlanul új szögből láttatott életképek groteszk tragikumában jut kifejezésre. Tehát a kényszer-kitérő is gazdagodásnak lett forrása. (Erre is gondoltam, amikor Rákost szerencsésnek neveztem.)

Nem kétséges: a költői eszközök tetemes gyarapodása ez, olyannyira, hogy sok más költő bizonyára meg is elégedett volna ennyivel. Rákos továbblép. Mi már a *Meztelen arc*-ot lapozgatva tudván tudjuk, ő akkoriban legföljebb sejthette, hogy minden – vagy majdnem minden – addig elért költői eredménye (s ez sem volt kevés!) csupán készülődés, intonálás, fegyvervizsga. Hogy – kevés kivétellel – heves-naiv lázadás és fanyar rezignáció még külön versekből feleselnek egymással. Még – elszánt öklözők – csupán méregetik, kerülgetik egymást. Később majd az ütőtávval együtt csökkennek a fölösleges mozdulatok. Most még csak a program fogalmazódik meg, kissé tán túlontúl rigorózusan is:

Törpe az, ki minden szavát kimondja.
A nagy rostál. S hallgat a legnagyobb.

(Nagy költő)

De ne siessünk előre. Tűnődjünk még el részint azon, miért is fogott oly kevéssé Rákoson az 1949-től 56-ig terjedő hét sovány esztendő, részint pedig a bírálat értetlenségének okain.

Ami az első kérdést illeti, rá viszonylag könnyű választ találnunk. Rákos költészete, ha mégoly emberközpontú is (s melyik költészet nem az?), nemigen táplálkozik felszíni hatásokból. Múlékony mozzanatok akkor sem igen hagynak rajta nyomot, ha egy-egy pillanatban fontosságuk átlagon fölülinek tetszhet is a kevésbé bölcs elme számára. Ezt a költőt az emberiség nagy sorskérdései rázzák. S mert a teljesen emberi lét – az értelmes együttlét – reményének tüze hevíti, kataklizmával fenyegető kudarcának jeges lehellete fagyasztja: hideglelősen hánykolódik a két pólus között. A „Mit lehet tenni?" kérdésre hol tehetetlen átkozódással, hol dühös ellenszegüléssel, hol ráolvasással, hol elégiával, hol fintorral, hol hangos serkentő szóval, hol csöndes konoksággal válaszol; de mindig erre a kérdésre keres feleletet. Arra, hogy mit tehet a költő az emberért, s mit az ember a halál ellen.

Intellektuális líra? Ebbe a tautológiába éppoly értelmetlen volna belemennünk, mint abba a magakelletó másikba, mely szerint ez a költészet emocionális. A költészet *megismerés*, tehát eleve feltételezi az intellektualitást; de sajátos, *indulati* jellegű megismerés, amelyet képtelenség hideg számítással életre csiholni. Rákos egészen egyszerűen *költő*, mégpedig az igen súlyos szavúak fajtájából való, abból, amelynek képviselői sem a vakondtúrást, sem a szemétdombot nem nézik – még akár percre sem – Mont Blanc-nak. S ebben az értelemben – vagyis a lehető legjobb értemben – *szocialista* költő is a *Meztelen arc*-nak soká értetlenséggel kezelt és ezért mellőzött alkotója. (Mégpedig nemcsak az olyan nyilvánvalóan politikus költeményekben, mint amilyen a sokat idézett *Szegények vonulása*, vagy a *Munkásgyűlésen!)*

Mármost, hogy mi is okozta a meg nem értést? Ebben már több tényező játszhatott közre. Részint a hazai költészetbírálat színvonala; részint a költő életművében tagadhatatlanul föllelhető egyenetlenség (amelyre még visszatérek); részint pedig az a körülmény, hogy Rákos valamiképp az irodalmi élet senkiföldjére szorult, nem tartozván sem a polgárinak minősített líra táborához, sem a szocialista lobogó alatt kalózmódra hajózó almanachlíra flottájához. S mivel a kritika nem tudott vele mit kezdeni, az a képtelen helyzet állt elő, hogy ez a messzire tekintő, igényes alkotó mindkét irodalmi csoporttal szemben hátrányba került.

Idillt persze nála is találunk; de milyet? Tessék elolvasni a *Téli világ* című verset, a kötet egyik legszebb darabját! Helyszűke miatt itt csak a befejezését idézem:

Kortyolgatnánk a mélyhűtésű csöndet,
míg a ház előtt, az utca kövén,
kristályosan és laza rétegekben
gyűlne a hó s mint kozmikus növény
ablakunkra jégvirág rajzolódnék!
S úgy folyna át rajtunk e nyugalom,
mint villamos vízalatti derengés
az áttetsző húsú naphalakon.

Az *elképzelt* idillt a feltételes mód visszájára fordítja, jajjá emeli. Nincs nyugalom – hirdeti Rákos. Nincs, nem lehet nyugalma annak, aki a mindenség törvényeire, tulajdon fajtája jövőjére fülel.

Az idill erélyes félrevetéséről formai megoldások is tanúskodnak. Például az iménti idézet utolsóelőtti sorában kézenfekvő volna az alábbi, gördülékenyebb ritmusú szórend: *mint vízalatti villamos derengés.* Ösztönösen-e vagy tudatosan, ki tudja, mindenesetre a döccenősebb szórendet választotta Rákos, kiemelve ezzel a képet, amelyet az olajozottabb dallam elnyeléssel fenyegethetett volna. E törekvés mélységesen jellemző Rákos költői aszkézisére. „Én a dalt nem buta citerán tanultam" – veti oda az igazán alázatosak gőgjével a költő, s igaza is van. Harca a kész, bejáratott vers-zenékkel (a botfülűek értetlenségének egyik oka ez is!) tiszteletünkre és csodálatunkra méltó. Prófétikus nyelve nem a bűvölő krisztusi biztonságot, hanem Mózes dadogását idézi. Néhol – úgy tetszik – szándékosan „rontja el" a kellemesebb hatást kínáló változatot. (Itt-ott túlságba is hajtja ezt; például ahol hímrímre nőrímet csenget: „halál-lábaimnál", „közé-megkötözzék".)

A *Kiáltásnyi csönd* című kötet verseivel kiteljesedő érett korszak nyitányát *A tény felé* kötetből vélem kihallani. Már indító verse, a *Távoli vizeken* is kis remekmű. S utána sűrű, aszú sorok sereglenek. Negyven körül a költői lét szorongattatásai hirtelen fölfokozódnak; kevesebb lesz a kimondani érdemes szó, több a mondottak súlya. Olykor (elsősorban a *Nagy, hófehér madarak szárnyai* című költeményre gondolok) Berzsenyi jut az eszünkbe, pontosabban az a poétikai vonulat, amely Zrínyin, Berzsenyin, Vörösmartyn át Füstig ível; Rákos ehhez tartozik, ennek folytatója. Itt már nemigen találunk köntösszaggató sirámokat, mint a pálya elején, s a szelídebb képek, az idillt sóvárgó elégiák ideje is elvonult. Ez már nem is ének; Mózes fölhagyott a dadogással: kőtáblákba vési közlendőit. Tízparancsolat? Akár annak is mondhatjuk, hiszen Rákos lírája elsőrendűen etikus líra. A halál szorításában is a teendőkre figyel.

De a *Kiáltásnyi csönd*-ig még tovább tart az a bizonyos egyenetlenség, amelyről föntebb már szóltam. Mire gondolok? Arra, hogy ahol a gyermeki naivitásnak nem sikerül kitermelnie az irónia, vagy legalábbis a fanyarság antitoxinját, még a legnagyobb lélegzetű írások fölött is ott lebeg a banalitás árnyéka. Ezt főleg némely korai költemény esetében figyelhetjük meg, de hébe-korba későbbiekében is. S ezzel párhuzamosan folyik az öldöklő birok a régebbi és az új kifejezésmód, az avíttabb narratív és a modernebb asszociatív líra között. (A kötet 157-ik oldalán a *Meddőség jelei* kitűnő példa az utóbbira; két oldallal utóbb, de fél évtizeddel korábbi keltezéssel, a *Várakozás* iskolapélda az előbbire.) A *Kiáltásnyi csönd*-del érkezünk el az eddigi pálya csúcsára, ahol a tömör asszociatív költészet immár semmiféle teret nem enged a laza, narratív versépítkezésnek. S ez az a kötet, amelyben

Rákos, az ősi sumér-akkád agyagtáblák mítoszainak fordítója, újabb minőségi ugrást hajt végre, s megleli igazi nyelvét.

Nem véletlenül utaltam az agyagtáblákra. Ahhoz, hogy Rákos legújabb hangjának lényegét megérthessük, föl kell figyelnünk arra a tényre, hogy Rákos az emberiség útját fordított sorrendben járta be olvasmányaiban. Az Ótestamentum *után* jutott el az agyagtáblák üzenetéig, az áradás poézise felől a tömörítéshez. Rácáfolva Lengyel Balázs egy korábbi véleményére, mely szerint a prófétikus, rímes szabadversben jeleskedik a leginkább, egészen természetesen, legbensőbb énjének parancsára mond le immár végképp a szavak zenei mágiájáról, hogy egy ősibb mágiát elevenítsen föl: a dolgok megnevezésének, a semmitől való elhatárolásának a születéssel egyenértékű varázslatát. Csak hát Rákos modern lírikus, aki többre képes az agyagtáblák névtelenjeinél. S igen sajnálatos, hogy ezt a többletet, az igazi újat, amit Rákosnak ez a legutóbbi fejlődési szakasza hozott, még az elismerő kritikák sem igen nevezték néven.

Mint ismeretes, hazánkban a metaforikus líra Vajda Jánossal veszi át végérvényesen az uralmat a fogalmi költészettől. Az elmúlt negyven esztendő azután – mindenekelőtt József Attila költői módszerei révén – hozzászoktatott bennünket ahhoz, hogy a megnevezhetetlen, a költészetnek ez az épp annyira talányos, mint szerves része, többnyire két költői kép vagy szó egybeütközése nyomán szikrázik föl és válik érzékelhetővé, legalábbis a magyar lírában. Rákos teljesen új csapást követ. Ő nem annyira a szavak egymáshoz való viszonya segítségével, mint inkább a kimondott és kimondatlan szavak viszonya útján sugallja a meg nem nevezhetőt; más szóval: nála *a szavak és a csönd pólusai közt támad magasfeszültség.* A szó – ahogyan ő maga írja – „az elhallgatás többletével" hat igazán; folytatása ott rezeg a környező némaságban, érzékeny fül meghallja.

Itt, a *Kiáltásnyi csönd* lapjain is folytatódik lázadás és rezignáció drámája (itt igazán!); de most már nem külön versek hordozzák a konfliktus külön elemeit. Jellemző példának hadd említsem csupán az *Örökség* című verset, amelynek megrendítő erejét éppen a szembenálló tendenciák egyidejűsége adja. A korábbi versek gyermekien lázadó Rákosa innen éppúgy hiányzik, mint ellenpólusa, a kétségbeesetten lemondó. Egy *rezignált lázadó* áll előttünk; amiben persze az is benne van, hogy a hangsúly azért továbbra is a bele-nemtörődésen maradt, azon a véren vett fölismerésen, hogy a világ – ha pofonok, ha sebek árán is – folyton továbbváltoztatandó.

Ez az érett Rákos már tudja, amit csak kevesen: fölösleges mozdulatok nélkül cikázni át téren és időn. Sőt, a gyönyörű *Anyasirató* arról tanúskodik, hogy az indulat legnagyobb sodrásában is képes olyan tömörítő fegyelemre, melyet jómagam súlyosabbnak és korszerűbbnek érzek az elmúlt évtized neobarokk divatjánál.

Idestova másfél évtizede lesz, hogy *Halhatatlanság* című négysorosában Rákos, rezignáció és lázadás közt szinte keresztre feszülve, így írt:

Mint denevér az ajtó fölött,
a kor szemöldökfájára szögezve
kínlódom szétteszített szárnnyal.
Halhatatlanság, ne így keretezz be!

Hiába minden: így fogja bekeretezni. Amire azért mégiscsak vigasz, hogy a bekeretezett, fölfeszített denevéren kívül a szemöldökfa is ő, a költő. Aminthogy ő a szög is.

Szepesi Attila:

AZ ÜVEG ÁRNYÉKA

Fordított könyv a Szepesi Attiláé: a kötet első fele (tehát a korábbi termés) határozottabb, mint a befejező rész. A költő elindult az ifjúságból, valamerre a férfikor felé, de útipoggyásza egyelőre a nosztalgia.

Jelenemből előre
de nem a jövőbe

E két sor nagyon pregnánsan jellemzi az állapotát. Az elbizonytalanodás jele, hogy az ifjúkor természetes élménye, a mozgás, a fejlődés az utolsó versekben a sodortatásérzésbe torkollik (Folyó).

Vagy a tétovaság nemzedéki élménye lenne Szepesi Attilának? Nemcsak nála, hanem több fiatal költőnél kettős szándék feszül a versekben: egyszerre tapogatózni hátra és előre, a múltba és a jövőbe. Nem öncélúan, a két mozgást egymástól elválasztva, hanem egyiket a másikkal magyarázón, a kettőt egymásba építve. A kötet vége felé érezhető bizonytalanság azt mutatja, hogy eddig a történelem megvallatása, felfedezése járt nagyobb sikerrel, az előre vivő lépések – amelyek kétségtelenül mindig nehezebbek – valahol félúton megszakadtak.

Csak első pillantásra furcsa, hogy valaki huszonnyolc évesen a történelmet firtatja, s a mába, saját életébe építi bele mindazt, ami erre érdemes. Csak látszatra furcsa, mert a történelem, ha nem is sorsot, életpályát kisiklatón, de beleszólt a ,,huszonévesek'' életébe is, a gyermekkor és ifjúság legérzékenyebb pillanataiban érkezve. Ilyen élmények nyomán Szepesi Attila előtt a hazai táj nemcsak térben, hanem időben is többdimenzióssá válik, ugyanakkor megőrzi érzékletes valódiságát, festőiségét (Utazás). Letagadhatatlanul magyar valóság és kozmikus szemlélet ötvöződik egybe nagyszabású verseiben (Éjszaka). A földből betyárok csontja és az ősök koponyája fordul ki, egyszerre valóságosan és magyar költői hagyományt idézőn.

Filmszerű vágásokkal, lassú ,,kameramozgatással'' építi ezeket a verseket, ugyanakkor megkomponálásukba zenei elv is belejátszik: az érzékletes képeket hordozó rövid sorok – gyakori enjambement-okkal vegyítve – gyorsan át meg átváltanak gondolati absztrakciókba.

Szepesi Attila ritka költői adottságokkal rendelkezik: érzékenység, ösztönökben vibráló költői improvizációs készség jellemzi. (Kortársai közül az ugyancsak elsőkötetes Győri László hasonlítható hozzá.)

Vannak a költői nyelvnek olyan szavai, amelyek hosszú időre (vagy örökre?) lefoglaltattak a klasszikusok verseiben, mint nagy versek kimozdíthatatlan sarkkövei, avagy devalválódtak valamelyik irányzat ,,konyhájában''. Akármelyik esetről van szó, nagy kockázat egy mai költőtől, ha mégis megpróbálja felhasználni őket. A ,,munkás'' és a ,,paraszt'' eddig talán József Attilánál nyerte el a legsúlyosabb értelmét, s talán a sematikus korszak ürügy-költészetében koptatódott el leginkább. Szepesi Attila képes semmisnek tekinteni az olvasó előítéletét, s újra felragyogtatni, más összefüggésbe helyezve megtisztítani ezeket a szavakat a rájuk rakódott nemkívánatos asszociációktól.

vasárnap dél most nem vagyok
erős sem elszontyolodott

nem vagyok munkás sem paraszt
ülök törékeny ég alatt

ha kőre nézek kő vagyok
bárkire nézek ő vagyok

Juhász Ferenc egy helyütt azt írja: ,,A magyar költészet természete, hogy boldogan fölemészti hagyomány-múltját, mint ősök, akik megették halottaikat, népek, akik megették királyukat, hogy előzzék a mulandóságot, osztozzanak hatalmában és erejében, s önmagukba átvigyék a múlt-idő erejét.'' Majd így folytatja vallomását a hagyományról, költői örökségről: ,,. . . úgy ágyazza bele a költő a szívét (mármint a hagyományba, M. L.), mint hernyótestbe petéjét a darázs, s míg a kikelt pete-szülött fölfalja a test ragyogó, forró és erjedő tűz-gyökér-erezésű belsejét: önmagává-emészti, magába építi a múltat, lesz vére és lángja a megemésztett folytatás és indulat''.

Szepesi Attila is fölszívta mindazokat a hatásokat, amelyek ismerete nélkül ma már nem lehet verset írni – s többet is: a modern képzőművészet élményét éppúgy, mint a preklasszikus zene világát (ahogy azt magáról vallotta). A költészetben József Attiláig (,,Tanulgatom a novemberi fák / csillagtartó feszes fegyelmét'' Villon Újpesten; ,,Egyszer, ha végképp kilakoltat / magamból:

ne higgyetek neki –" Anti-én) és Juhász Ferencig nyúlnak a Szepesi-versek hajszálgyökerei. Elsősorban nem is stiláris, költőinyelvi hatásról van szó, inkább a fenti költők dikciója játszik bele, tűnik át Szepesi verseibe (utaltunk már zenei fogékonyságára).

A példák és mesterek nyersanyagából Szepesi Attila is kikeverte a maga színeit, ráérezett önnön hangjára, s éppen az önmagáévá emésztett gazdag anyag, a tehetség diktálja, hogy az utolsó versek ellágyuló-nosztalgikus világából kilépjen s egy markánsabb, a férfikor követelte lírát munkáljon ki. Ez a feltétele annak, hogy ne maradjon csak *egynek* az elmúlt években jelentkezett tehetséges költők között.

MARAFKÓ LÁSZLÓ

Garai István:

PANNÓNIA ÉKKÖVÉNÉL

A ,,magánkiadás" valamikor az irodalmi élet bevett szokásai közé tartozott; számos vers, amelyet ma a magyar költészet kincsestárához sorolunk, először a szerző kiadásában került az olvasó elé. Ismeretes ennek a jelenségnek a magyarázata: a tőkés könyvkiadás nem finanszírozott olyan vállalkozásokat, amelyektől üzleti sikertelenséget vagy politikai bonyodalmakat várt. Manapság aztán ismét akad néhány példája annak, hogy az író maga jelenteti meg műveit. Emlékszem, az első ,,magánkiadásban" megjelent verseskötet: Imre Farkas ,,lírai kutatásai" annak idején meglehetős vitát kavart. Szerintem ez a kötet vers semmivel sem volt érdektelenebb vagy színvonaltalanabb, mint a szokásos módon megjelent verseskönyvek átlaga. Példák azóta is akadtak; volt közöttük olyan könyv, amit akár az állami kiadók is megjelentethettek volna, s volt dilettáns munka is, amelynek szerzője és kiadója bizonyára jobban tette volna, ha összegyűjtött pénzén autót vásárol vagy utazni megy. De hát a ,,hivatásos" kiadók termésében is lehet találni dilettantizmust éppen eleget, s ez a dilettantizmus még azzal sem dicsekedhet, hogy nem került az államnak egy fillérjébe sem.

A szerző kiadásában megjelenő könyvek léte tehát nem okozhat különösebb problémát: sem szenzációt, sem gyalázatot. Sőt, szerintem, örvendetes jelenség, hiszen módot ad arra, hogy a kiadók elfogultsága korrigáltassék, s a ,,magánkiadás" joga bizonyára a demokratikus szabadságjogok közé is tartozik. Kultúrpolitikánk ezt helyesen ismerte fel.

Ezért nem tartom különösebb eseménynek azt sem, hogy Garai István balatoni verseinek gyűjteménye éppen ,,*magánkiadás*"-ban került most az olvasók elé. Hiszen ezeket a verseket bármelyik állami kiadó megjelentethette volna (legfeljebb fegyelmezettebb válogatásra, az anyag szigorúbb megszűrésére kellett volna a költőt biztatnia). A könyvről beszélvén tehát nem a kiadás módjáról, hanem a lapjain sorakozó versekről kell szólani.

Garai István ugyanazt az élményt élte át, mint a balatoni táj legtöbb híve és csodálója: képzeletét a pannon természet harmóniája ragadta meg. A dombok és a tó latin arányai, a színek gazdagsága, a természet békéje, a táj ,,humanisztikus" sugallata. Verseiben ezekről az élményekről beszél. S minthogy már az életformában és az élményekben is hagyományokat követ, hangjában, versstílusában is a hagyományokhoz igazodik. Balatoni képei az impresszionista líra érzékeny színeit használják: ,,Lila fátyol a kék hegyek fölött. / Mint hurja messzi csodás cimbalomnak, / a jégpáncél zeng – pedig nem is olvad –, / s a holdfényben ereszkedik a köd" – hangzik például *Téli est a Balatonnál* című versének kezdő szakasza. Általában tájképeket vagy életképeket (köztük több friss, szellemes darabot) rajzol; könnyed vonalakkal, pasztell színekkel dolgozik. Életérzése az idill, a hagyományos pannon bukolika, amelyet egyféle ,,panteisztikus" élmény, a természetben feloldani kívánó vágy hat át. Szerkesztő gyakorlata és formavilága is a hagyományokat követi: a leírást meditatív befejezés zárja le s a kötött (általában hangsúlyos vagy jambizáló) formát csak kivételesen váltja fel a ,,szabadvers" vagy a ,,képvers" *(Vadludak éke)* kísérlete.

A meditatív hang, ha nem az idillt fejezi ki, egyféle belenyugvásról beszél. Garai István számára azért jelent sokat a Balaton, mert a pannon partokon talált békét, nyugalmat, s ezt a nyugalmat meg is akarja őrizni, védeni. Költői helyzetét is ennek a belső békének a révén fogadja el. Csak na-

gyon ritkán hangzik fel az elégedetlenség szólama, a „kimaradás" fájdalma (pl. *Még egy szerelmes epilógus* című versében); költői közérzete inkább csendesen elégikus. „Ám e tevékenységemért – írja fájdalommal és öniróniával költői munkásságáról – az állam / belátom én – nem tarthat engem el. / . . . Dolgozom – s olykor, ha villan a szikra, / fényem másnak is kölcsönzöm, adom. / Az alkotók alázatával élek, / s terhedre soha népi hatalom –" *(Ülni)*. Ebben a versben a „magánkiadás"-ban megjelenő költő ars poeticája nyer megfogalmazást.

A kritikának azonban az ilyen költőt is komolyan kell fogadnia: nem az impresszszum, hanem a versek szövege dönti el a művek sorsát. S ezért hangot kell adni annak az érzésünknek is, hogy Garai István verseiben valóban kevés a személyes indulat, a kifejező erő. Formás és kulturált költészetében túlságosan is elhatalmasodott a külső és belső béke vágya, a pannon költő idillje és szerepe. Túlságosan lekerekítettek ezek a versek; sajátos ellentmondás található a költemények „halkszavú" impresszionizmusa és a szenvedélyesebb-vallomásosabb magyarázó utószó között. Ebben Garai arról beszél, hogy nemzeti létünk sorskérdéseivel szeret foglalkozni, s a „curriculum vitae", amit saját magáról ad, mintha maga is azt mutatná, hogy átélte ezeket a sorskérdéseket. Nem tudom, hogyan próbált válaszolni rájuk, a versekben ugyanis ennek a válasznak és magának a kérdésnek nincs nyoma. Garai bizonyára zaklatott sorsa következtében választotta a pannon nyugalmat, a balatoni költő szerepét, s kerekítette le verseit. Hogy valóban az legyen, aminek tudja magát, mindenekelőtt ettől a szereptől kellene szabadulnia.

POMOGÁTS BÉLA

Sánta Ferenc:

ISTEN A SZEKÉREN

„Egy nemzeti irodalom nagykorúságát – írja válogatott novelláihoz fűzött rövid utószavában Sánta Ferenc –, a próza magasrendű művelése, minőségi és mennyiségi súlya jelzi. Nagyon fontos tudni ezt a magyar irodalom szeretőinek és művelőinek egyaránt. Ez a legjobb út, mely önismerethez egyfelől, s másképpen a világirodalomhoz vezet. Magam lehetőség és tehetségem szerint e dologban igyekeztem szolgálni minden írásommal." A szolgálat, felelősség és ugyanakkor a tudatosan vállalt távlatosság dokumentumai hát ezek az írások. Legerősebben talán épp a felelősség gesztusa tör fel belőlük. Még azokban az írásaiban is ez az alapérzés, amelyekben látszólag egy tragikus epizódot dolgoz fel, akár a móriczi hagyomány szellemében – mint a *Kicsi madár*ban –, akár önéletrajzának ihletköréből – mint a kötetet megnyitó *Sokan voltunk*-ban, amelyben azért a világirodalmi igény is megvillan (talán távoli párhuzam, de érdemes megemlíteni, hogy évekkel ezelőtt a Nagyvilág közölte egy japán szerző elbeszélését, amelyben a feleslegessé vált, magatehetetlen öregasszonyt fia viszi hátán a havasok közé elpusztulni. Sánta novellájában a nagyapát fia és kedves unokája kísérik fel a halálthozó gázzal telített barlangig, melynek szájánál másnap megtalálják szép rendbe rakott ruháját és egy csirkecombot, melyet már a halálból küldött vissza a fiúnak).

A komor, tragikus alaphang állandóan megzendül Sánta Ferenc korai elbeszéléseiben. Minden szál, a cselekmény minden nagyszerű rendbe komponált epizódja az iszonyatos végkifejlet felé vezet. A *Kicsi madár* vagy a *Tündérvilág* feszes kompozíciója, a cselekmény alatt fodrozódó és az adott pillanatban felszínre törő belső feszültség pedig sokszor szinte elviselhetetlenné fokozza a kilátástalanság érzését. Még az olyan idilli pillanatokban is, mint a *Téli virágzás*, melynek befejezésében rég hallott dal csendül fel, s a tűzhely fényénél összebújó család reszketve figyeli a fagyott kismadár tétova szárnycsapásait, még az ilyen, látszólag oldott percek után is nyitva hagyja a kérdést: vajon mit hoz a holnap, mi lesz, ha tovatűnnek az ünnepek s felsejlik a következő szegényes hétköznap fenyegető árnya?

S hogy mégsem érezzük pesszimistának a választ, annak magyarázata talán az, hogy Sánta Ferenc hisz, hinni tud az emberben. Novelláinak visszatérő témája az emberlét, ezt bogozza gazdagon motiválva, a lélek legmélyéig fúrva. Ki felejtené az *Emberavatás* torokszorító felismerését, amikor az imént még gyermek főhős a tepertőt faló öccsök felé figyelve rádöbben, hogy végleg bezárult mögötte az ifjúság kapuja? Vagy a *Szalma-boldogság* örömet és fájdalmat egybejátszó végkifejletét, amely annyira emlé-

keztet a *Hét krajcárra* (anélkül persze, hogy az író akár tudattalanul is mintájának választotta volna Móricz novelláját)? Vagy a *Szegény leány, szegény legény* balladai tömörségét? (A népballada zárt, tragikus látásmódja amúgy is érezhetően közel áll Sánta világlátásához, mint az *Öreg ember és a fiatal* című elbeszélés bizonyítja.) A már-már aforisztikus tömörség, a balladai sejtelmesség egyik legremekebb példája a *Bíró Juli* című elbeszélés, amelynek hátteréül mintha Bartók *Kékszakállújának* zenéje szolgálna. De nem csak a múltban: a jelenben is adódnak iszonyú problémák, amikor fel kell számolni az évszázados kötöttségeket, amikor az új alakzatokba rendeződő élet arra készteti az embert, hogy új reflexek, új gondolatok szerint rendezze be életét. De ha rejt is magában tragikus színeket a változó jelen, mint a *Föld* című elbeszélés ,,nincs más út'' végzetszerűvé növesztett felkiáltása, érezni, hogy az élet hívása erősebb, mint a múlthoz tartó kötelékek, s hogy a gondokat nyomon követheti a betakarítás gazdag bizonyossága.

Amint a ma beszüremkedik Sánta témái közé, novelláinak felépítése is szellősebbé válik, világlátása oldottabbá, a felszín alatt meg-megcsillan a humor megbocsájtó jósága. *A csillagokig*-ban a világmindenség titkait firtató pisze kis parasztleány vagy a *Sok úr, egy paraszt* (bár ez a múltban játszódik) a legékesszólóbb bizonysága ennek. Mint ahogy alapjában véve a címadó novella is ebbe a vonulatba tartozik, legalábbis a kifejlet harsogó derűjével, amikor felesége kérdésére még mindig az elmúlt események hatása alatt remegő hangon válaszolja a parasztember: ,,Ez . . . maga az Atyaisten!'' S feledjük a titokzatos eseményeket, az országúti csodát, s legszívesebben mi is az aszszonnyal kacagnánk: ,,Ó, te . . . bolond, te!'' Ez az elbeszélés különben a kötet egyik legremekebb darabja: a racionális és irracionális réteg tündéri fénytörésében bontja ki a jelenetet az író, s közben bámulatosan élesen ábrázolja a népi lelkiség legjellemzőbb motívumait. S hasonló írói telitalálat a *Sárga virág, kék virág* is, amelyben voltaképp ugyanaz a ,,csoda'' történik meg, mint az *Isten a szekéren*-ben: a jóság és szeretet eszményé a csavargó durva lelkének mélyére hatol, s ott furcsa áramköröket kezd mozgatni, rég elfelejtett jócselekedetek ízét kelti, míg a makacsul kérdezősködő kislánnyal együtt indulnak sárga és kék virágokat szedni.

A lélek – alakítható! Ez Sánta Ferenc egyik legdöntőbb mondanivalója. S a lélek alakul is, ha függetleníteni tudja magát a világban adott rossztól. Ezt a gondolatot viszi már-már ad absurdum a ,,Garcia Lorca emlékének'' szentelt *Halálnak halála* című elbeszélésben. Ebben azonban a két halálraszánt áldozatát – kegyetlen kísérőjüket kimentik a hullámokból – már értelmetlennek érezzük, tettükkel nem feltétlenül azonosulunk. (S hogy az adott szituációtól mennyire nem függetlenedhetik az ember, azt bizonyítja a *Kicsik és nagyok* című kitűnő elbeszélés is, amelynek két kis gyerekszereplője a nagyokat utánozza félelmes élességgel: a részegen hazatántorgó apát, és a rémült édesanyát.)

A másik alapvető probléma, amely a kötet újabb novelláit jellemzi: a felelősség, az a komplexus, mikor, milyen szituációkban őrzi meg az ember jellemének, erkölcsi tartásának érintetlenségét. A *Tyúk és kakas* című novella főszereplője a maga józan eszével igyekszik ,,túlélni'' a háborút, s megőrizni a ,,vagyont''. Életét végül megmenti: s ez is elég ahhoz, hogy a fájdalmak iránt szinte már közönyösen a régi ház romjaiból elkezdje az újat emelni. S ugyanígy őrzi meg érintetlenségét a *Nácik* című elbeszélés két szereplője, az öreg és a fiú, akik a félelmetes, embertelen helyzetben, a záporozó kérdések között sem árulják el az erdőben rejtőző menekülteket vagy partizánokat. (Ez az elbeszélés külön stílustanulmányt érdemelne. A cselekmény jóformán semmit nem halad: a tettek és szavak szinte rímelnek egymásra, konok következetességükkel, koppanó egyhangúságukkal – mégis döbbenetes hatást kelt az író, és a maga teljességében tudja érzékeltetni a fasizmus elembertelenedett kegyetlenségét.) Az emberség ,,teherbírását'' próbálja lemérni *A Müller-család halálában* is. Talán még hatásosabbra sikerült volna a novella, még hitelesebb lett volna elkötelezett humanista hitvallása, ha a főszereplő kevésbé naiv és extrém figura. Persze ez a naivság voltaképp szükségszerűen keményebb, logikusabb gondolkodást kíván az embertől, és tetteinek is egyértelműbbnek kell lenniük, mint a novella sokat meditáló főhősének.

Bizonyos helyzetben az ember már megszokja, hogy elveszti akaratát, bábbá válik, aki mechanikusan cselekszik. Ilyen mecha-

nizáló szituáció a fasizmus, a háború, de akadhat olyan helyzet a „front mögött" is, amikor a katona – persze Sántánál ez sokkal egyetemesebb tétel – lemond a gondolkodás kényelmetlenségéről és kockázatáról és csak a „szolgálati szabályzat" szellemében cselekszik. Ilyenkor következik be *A veder* című elbeszélés mesterien motivált neurózisa, amely itt ártalmatlan betegségnek látszik, a valóságban azonban féktelen szadizmusban, értelmetlen öldöklésben tetőződhetik. Menekülni kell az ilyen helyzetektől! Ha nem muszáj, ne maradjunk az oroszlán ketrecében – figyelmeztet az *Olasz történet* –, inkább nézzünk szembe a nyomorúsággal és az éhhalállal. Azaz: bármilyenek legyenek is a körülmények, az adottságok, mindig és mindenben vállalnunk kell teljes önmagunkat, a legigazibb, romlatlan énünket. Erre köteleznek azok a negatív példák, melyek az emberség elvesztésének félelmetes következményeit variálják Sánta Ferenc novelláiban. S erre intenek azok a szinte légiesen finom, üdén egyszerű elbeszélések is, melyeket félve forgat kezében és gondolatában az olvasó, mert aggódik, nehogy lefújja róluk a kedvesség és finomság hímporát. Ilyen lehetsz, ilyen tiszta és igaz ember – mondja az író egyszer, s aztán keserűen tárja elénk az ember-farkas arcmását, hogy sajnos: ilyen is. Végeredményben azonban mégis csak rajtunk, világunkon múlik, melyik önmagunkat fejlesztjük ki. S ha igazabb énünk győzedelmeskedik, abban része lehet ennek a nagyon is komolyan figyelmeztető, nagyszerű írói világnak is, amely a maga képi eszközeivel ugyancsak igyekszik megvívni a teljességért való, nem könnyű harcot.

RÓNAY LÁSZLÓ

Mándy Iván:

ELŐADÓK, TÁRSSZERZŐK

Mándy Iván írásai sajátos, öntörvényű világot jelenítenek meg; ez a világ térbelileg nem széles kiterjedésű, de zárt és önmagán túlmutató egész. Ez a világ egyszerre reális és szimbolikus, tárgyias és vizionárius. Míg korábbi elbeszéléseiről nem alaptalanul állapíthatjuk meg, hogy helyrajzilag alig lépik túl Józsefváros határait, a mostani kötet szellemi topográfiája az irodalmi élet mikrovilágán belül helyezkedik el. De ennek az irodalmi belvilágnak a rajza túlutal a tárgyán; értelme, jelentése több az egyszeri történetnél, az eset szimbólummá lényegül. Az elbeszélések lapjain nem különcök, magán-bolondériájú bohémek élnek, vegetálnak, hanem a körülmények által eltorzított életű emberek. Mándy újabb kötete világosan, egyértelműen bizonyítja, hogy az író kallódó, esett figuráit nemcsak művészi hitellel, esztétikai akribiával alkotja meg, hanem társadalmi érvénnyel is. Ebben rejlik írásainak esztétikai éthosza. Mándy most az irodalom peremén létező és lézengő átírók, társszerzők, előadók sorsán keresztül mutatja be az ötvenes évek időszakát. Fabulya, Zsámboky, Turcsányi, Bácsalmási és a többiek életét a társadalom szuperegója alakította ki. A korábban értetlenséggel és elutasítással fogadott „Fabulya feleségei" c. kisregény is ebben az összefüggésben kapja meg igazi értelmét. Fabulya sorsában, történetében nem a házassági viszontagságok az érdekesek, a jellemzőek, hanem maga a sors, mely neki élni adatott.

Kevés olyan írást ismerünk, mely jobban, pontosabban megjelenítené a „személyi kultusz" hazai légkörét, mint a „Jó reggelt, gyerekek!" c. remek novella. Mándy a kornak az irodalmi életben tükröződő vetületét ragadja meg. Módszere: a pars pro toto; a részletek jellemzik az egészet, a jelenségek minősítik a lényeget. Amit az irodalom köreiben lát, az nem egyedi, elszigetelt esemény. S ezt a bugyrot alaposan, a saját bőrén, idegrendszerén megtapasztalva ismeri. Míg akarnok fél-írók, ál-írók, író-imitátorok ágáltak, grasszáltak díjakkal koszorúzva a fórumon, addig ő átírt, előadott, „feldobott" írásokat, tehát irodalmi segédmunkából élt. Hősei, ha szabad az elbeszélések alakjaival kapcsolatban ezt a kifejezést használni, maguk is ezt az életmódot folytatják, mert nem tehetnek másként. Egy átírás, egy rádióbeli rövid műsor piciknek kenyeret, lakbért jelent. De ennél az egyébként lealázó és szellemet, tehetséget, emberséget megnyomorító sorsnál is beszédesebbek azok a részletek, ahol a külvilág betör ebbe az irodalmi beltenyészetbe. Az említett novellában (talán a kötet legjobb írása), míg egy ifjúsági rádióműsor megbeszélése folyik a társszerzők: a tehetségtelen, konjunktúra-lovag fővállalkozó és az író között, a szomszéd lakásba nyomozók érkeznek, és elhurcolják az asz-

szonyt, akinek a férje valami „politikai dolog" miatt bujkál. Az „Előadó eltűnik"-ben az öregasszony becsomagolt bőröndök közt ül minden éjszaka, várja, hogy mikor viszik el. Ebben a légkörben élnek, tengődnek az előadók, a társszerzők, az átírók. Ha innen nézzük, mindjárt érthetővé válik Fabulya, Zsámboky, Turcsányi, Bácsalmási alakja és sorsa. S ezt a galériát már nem bélyegezhetjük egy különcségre beállított írói fantázia termékének.

Mándy előadásmódja tárgyilagos és szuggesztív, nem mentes az iróniától sem. Az elbeszélésekben nem annyira a cselekmény a fontos, mint inkább a hangulattartalom. A hangulattartalom az a közeg, mely hordozza, közvetíti, kifejezi az írás jelentését, értelmét. Az „Előadók, társszerzők" atmoszférája nemcsak egy történelmi korszakot idéz fel hitelesen, hanem bemutat egy általános emberi helyzetet is: a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség szituációját. Az egyszeri anyagból így bomlik ki az absztrakció, a kép így válik jelképpé. S emlékeztetővé, tanúsággá és tanulsággá. Mándy nem történelmi elemzést ír, mi sem áll távolabb tőle, mint ez a szándék. Sorsokba, helyzetekbe formálva jeleníti meg a múltat, s éppen ettől lesz élő, érvényes a kordiagnózis.

Az „Egyérintő"-ben reprezentált gazdag életmű megmutatta Mándy Iván kivételes rangját, írói nagyságát, a következő kötetek, a „Mi van Verával?" és az „Előadók, társszerzők" pedig igazolták, hogy a sokszor hangoztatott vádak ellenére van az írónak a közelmúltról és jelenünkről is művészi katharzist adó mondandója, üzenete.

SIMON ZOÁRD

Dékány Kálmán:

FÖLFELÉ AZ ETNÁN

Mi értelme izzó napverőben fölkapaszkodni a tűzhányó kráteréig a meredek, járatlan hegyoldalon, minduntalan süppedő, porló, lávaköves talajon, – hiszen kétezer líráért fölvisz a *funivia!* Igaz, a viteldíj összege viszonylagos: a kispénzű turistának esetleg meg kell koplalnia. *Dékány Kálmán* címadó novellájának hőse azonban nem kicsinyességből vállalkozik a gyötrelmes hegymászásra, hanem becsvágyból, a kaland, az erőfeszítés, a teljesítmény kedvéért. A helytállás eszménye hajtja ezt a fiatal férfit, mintha vizsgázni akarna, hogy kibírja az utat egy szál saruban, majd azt is lerántva, mezítláb, hogy odafönn a célnál adjon randevút szerelmes útitársnőjének. Az asszonyt már nem tenné ki a heggyel vívott eszeveszett küzdelemnek, őt előre küldi a drótkötélpályán. S holtra csigázva, elgörcsösödött izmokkal, csapzottan, zúgó fejjel ér föl egyedül a csúcsra.

Az író helyes ösztönnel választotta kötetének vezérnovellájául ezt az írást, érezte, hogy itt valami végérvényesen jellemzőt mond el önmagáról, mintegy meghatározza viszonyát a világgal s egyben legbelső értékrendjéről is vall. *Dékány* legszívesebben a küzdő emberrel azonosul, még közelebbről az önmagával megküzdő emberrel. A világ csak alkalomszerű színtere e küzdelemnek, a hozzá legközelebb álló társ, a szerelmes is csupán aggódó tanúja l het: nem előttük van szüksége a bizonyításra, – ő kíván bizonyosságot önmaga felől. Makacs kitartással ellenállni az összeroppanásnak, végső erőfeszítéssel eljutni a célig: ez *Dékány* számára az élet legmélyebb értelme. Nem ismeretlen az újabb irodalomban ez a kategória: világszerte földobban egy-egy regény- vagy novellahős mellében *Hemingway Robert Jordan*-jának, vagy *öreg halász*-ának szíve. S ha egy életeszmény magával ragadja az írót, még nem degradálta rangban epigonná.

A meg nem hátráló férfi szobrát vési, kalapálja meg újra *Dékány*, ezt a modellt állítja elénk többféle változatban is, hol megroppanva a kudarctól (A tengeribeteg), hol némi iróniával, melyet a szenvedélyes azonosulás hevében akár öniróniának is érezhetünk (Arc a hálóban).

Kivált alkalmasnak találja a körülményekkel szembeszegülő hős számára az idegen környezetet, a nála sokszorosan erősebb ismeretlen világot. Az a külföldet járó páros, amellyel ismételten találkozunk a kötet első novelláiban, mintha a férfi akaratából folytonosan *mérkőzne* a nehézségekkel, valamiféleképp létfontosságú számára, hogy erőt vegyen rajtuk. Szorongató és feszült fölfedező úttá válik itt a kaland, megtervezett vállalkozás inkább, mint a szabadságra szökő lélek boldog kószálása. S amit magával hoz a megjárt országokból ez az összeszorí-

tott fogú utas, az is inkább egy-egy expedíciós kibányászott tapasztalatának, mint a hangulatait követő vándor emlékének hat.

Mindebből kiviláglik, hogy *Dékány* nem afféle könnyűjáratú kalandkereső, hanem fölfedező szándékkal vág neki a messzeségnek. S titkon, be nem vallottan, mintha nem is a világról szeretne mind több tapasztalatot szerezni, hanem saját legbelső világáról. Ezek az utazások nem Skandináviába vagy Itáliába vezetnek, – legföljebb ebben az irányban haladva keresi az alkalmat, hogy szembetalálkozzék az író azzal, akivé válni szeretne. S aztán idehaza számot ad sikerről, bukásról egyazon kemény becsületességgel.

Súlyos erkölcsi elkötelezettség horgonyozza *Dékányt* a hazai világhoz, ha akarna, sem hűtlenedhetne el. Látásmódja és tartása a mai magyar társadalomhoz köti, a mi köznapjaink áramlását hordozza idegeiben. Nyugaton is az eltéphetetlenül ide tartozó ember szemével néz szét, pontosan számontartja a társadalmi jelenségek megszenvedett előzményeit, a tegnapot, a háborút, az élet változásait ott és itt. A hűségről szól novelláiban is, de sosem nyers, közvetlen módszerrel, hanem egy-egy ellesett jelzéssel ad hírt a kinn helyét nem találó, vagy a hazát cserélni készülő lélek rövidzárlatáról. (Az ember, aki a vonatokat várja – Honvágy a medencében).

De tágítsuk tovább a képet: vitathatatlanul morális töltetű novellák teszik ki a kötet javarészét. A színtér, az emberi és geográfiai helyszín változhatik, az alapkérdés makacs következetességgel ismétlődik egy-egy történet gyújtópontjában: általában a helytállásról beszél az író, mint az emberség próbakövéről. Természetes kiegészítése e szemléletnek, ha a skála túlsó végére nyúl, hogy megidézze a lelkiismeret szökevényeit, az erkölcsi világrendből kicsúszni próbálókat. Egyik legpontosabb novellája egy orvosházaspárt idéz elénk. Maguk is tudják, hogy sem az agyonhajszoltság, sem az időzavar nem menti föl őket a segítőkész humanitás parancsa alól, s ha megúszzák is a felelősségrevonást, még nem váltak bűntelenné (Másnap).

Nem mindig sikerül azonban az írónak ilyen szorosra zárnia a szerkezet kelepcéjét: ilyenkor is jelen van az erkölcsi kényszer, a döntés szükségessége, de a válasz mintha elillanna, a meg nem valósuló dráma helyett halvány hangulati foszlányokba vész a történet (Éjjel az erdőn). A drámai ütköztetéstől nem egyszer visszatorpan *Dékány*, úgy tetszik, közben gondolja meg magát, kitér és lekerekíti az ellentéteket, ahelyett, hogy kiszikráztatná (A lány, a férfi meg a barátság – Nő a díványon). Különös pedig ez a robbanó töltetet az időzítés pillanatában eláztató és hatástalanító visszahőkölés attól az írótól, aki a maga számára a szembenézést választja. Mintha hőseihez – kivált a nőalakokhoz – túlzott elnézéssel közeledne. Részvéte így is megejtő egy-egy sikerült és nagyon mai történetben (Az álmos lány) –, a végső szó kimondását azonban késlelteti a figura- és anyagkezelésnek ez az ellágyuló módszere. Az elmaradó döntés, a reménytelenség ismétlődő száz kis halálába fúló sorsok végzete, mindig az erő, az elszántság hiányáról árulkodik. Nem a hősök, hanem mesterük, teremtőjük tétovázik a Rubiconnál.

Ez a határozatlanság érződik a kötet halványabb darabjain, az érzelmes, de kicsit régimódi lírával festet idilleken, a diákkor emlékeit idéző írásokon (A latin ábécé, A felelés ma elmarad).

Dékány Kálmán útban van a kráter felé, nem kíméli magát, rokonszenvesen önfeláldozó kaptatót választ, de, úgy tetszik, megfeledkezik róla, hogy maga az erőfeszítés még nem okvetlen győzelem, s a cél elérésére olykor ésszerűbb a *funiviát* választanunk, hiszen az egyszerűbb út nem mindig könnyebb! Amivel azt szeretnők mondani, hogy a rendkívül becsületes, biztos megjelenítő erejű író fegyvertárát éppen az eddig megvetett elemekkel kellene bővíteni, a játékossággal, az itt-ott megcsillanó irónia merészebb és lazább kezelésével; oldottabb, szellősebb légkörben a kemény arcélű alakok kontraszthatása is növekedne.

A „Fölfelé az Etnán" írójának inkább kötelten szellemi kalandok mutathatnának most már irányt, mint az a könyörtelen erőfeszítés, amely a kitett célra törve mintha az út örömét is eltiltaná magától. A nekifutás arra való, hogy megszerezzük vele a lendületet és súlyunktól megszabadulva átugorjuk, amit ki nem dönthetnénk.

VIDOR MIKLÓS

Baráth Lajos:

KÜLSÖ KÖRÖN

Baráth Lajos legutóbbi kötetének címe némileg jellemző az író témavilágára is. Nemzedékének nem egy jelentékeny alakja éppen azzal hívta fel magára a figyelmet, foglalt helyet magának az irodalomban, hogy a hétköznapi sorsokat realista eszközökkel elevenítette meg, a magyar prózaírás nemes hagyományaira építve, nem idegenkedve a lírai hangütéstől sem. Baráth Lajos is ahhoz a vonulathoz tartozik, amely indítását, alapélménykörét a kétkezi munkások világában kapta. Ez minden korábbi írásának jellegzetes vonásaként meg is mutatkozik. Ezúttal némileg más körből meríti témáját, a vidéki kisvárosi életből, a sportolók világából. Ám fundamentálisan itt sem szakad el az írói fantáziáját tápláló világtól. Nem csak a tanár mondja a főhősről: „itt van Ákáczos Béla, a mi derék barátunk és az osztály egyik szorgalmas tanulója, akinek az édesapja, ha jól tudom, kétkezi munkás, és lám, ő még érettségi előtt elindulhat egy csodálatos szép versenyen"; az író maga is így jellemzi központi alakja szűkebb környezetét: „Apja és anyja csendes, sőt hallgatag emberek. Órákon át ülnek, és nem szólnak egy szót sem. Anyjának elég egyetlen tekintet, egy mozdulat, és már tudja, hogy apja mit akar, mit szeretne. A rádió némán áll a szekrény tetején . . . Régebben a kohócsarnok zúgott az alumínium gyárban, ahol az apja megrokkant. Ahol hagyta magát megrokkanni ezernégyszáz nyugdíjért."

Az író érdeklődésének fókuszában olyan fiatalember áll ezúttal, aki a mai munkáskörnyezetből fel-kitörni szeretne. A „külső körön" megjelölést tehát elsősorban így kell érteni: hátrányos helyzetben. Az írói ábrázolás melegsége nem hagy kétséget afelől, hogy Baráth Lajost ugyanaz a szándék vezérli itt is, mint korábbi munkáiban.

A megvalósításról már nem szólhatunk egyértelmű elégedettséggel. Egyrészt azért, mert a kisregény-terjedelem sem lehet gátja, korlátja a vidékiséget pejoratív értelemben képviselő figurák és környezetük elmélyült, apró részletekben is jellemző megrajzolásának. A Külső körön etekintetben hiányérzetet kelt. Másrészt azért is ágaskodnak bennünk kérdőjelek, mert Baráth Lajos kísérletező kedve nem hozza meg a kívánt eredményt, hatást: a fő cselekményszállal párhuzamos bibliai történet, mely a regény alapszövetéből szervesen türemkedik elő, kezdetben jól komponáltan válik mind erőteljesebbé s önállóvá (tehát nem közvetlen parallel replikázás a mai történetre) – végül visszahat az eredeti história kiteljesítésére, s mintha nem engedné az írót a mai valóság mélységeiben nyugodtan búvárolni.

Ákáczos Béla tornatanár-edzője irányításával a hosszútávfutók kemény edzéseket, kitartást, szinte aszketikus életet kívánó útját járva kerül az ígéretek közé. A „menők", a befutottak, a sikeres sportolók maguk között is rivalizálnak: kell-e hát nekik egy ilyen hirtelen feltűnő csillag, ígéret? Előbb nem veszik komolyan, amint azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a fiú tényleg tehetséges, mindent megtesznek, még a legsportszerűtlenebb gesztusra is képesek, csakhogy „kinyírják". Ákáczos tragédiájának egyik motívuma viszont magában a főhősben található meg: „Mindig külső körről indulni, mindig egy látszatnyi előnnyel rendelkezni, de valójában egyre fokozódó hátránnyal versenyezni. Ezt nem tartotta tisztességesnek! És talán éppen ezért, már az első százméterek után igyekezett helyet szorítani magának a belső körön . . . Elsősorban a helyezkedési oldal kötötte le a figyelmét. Igyekezett feljebb és feljebb nyomulni, beállni a legbelső körre, s számon tartani a ritmust, a tempót. Egyszóval már önmagáért a futásért futott."

Baráth Lajos új könyvében megkísérelte levetkőzni a hagyományos realizmusból táplálkozó írói ábrázolásmódot. Felemás módon sikerült ez ebben a parabolisztikus, „modern" utakat kereső kisregényben. Nem is csak a párhuzamosság elerőtlenedése miatt; hanem mert ezenközben itt-ott az anekdotizálás felszínességének veszélyei is megmutatkoznak. Erős tehetségű, rokonszenves munkásírónak ismertük meg őt – ez a ruha nem válhat szűkké számára. Mai irodalmunk adósságainak törlesztéséhez is a korábban megkezdett út folytatásával járulhat hozzá hathatósan, eredményesen.

JENKEI JÁNOS

Czakó Gábor:

A SZOBA

Aki nyomorgott már al-, vagy társbérletben, vágyott már tépett idegrendszerrel egy ágyra, egy székre, asztalra, ami csak az övé, egy szobára, ahová nem nyithatnak rá, ahol nem állíthatnak tilalomfákat, aki üzött, megtűrt valakinek érezte már magát – az megérti Czakó Gábor szándékát. Az albérlet megalázó, kényelmetlen, idegőrlő *kényszermegoldás.* Átmenet. Albérletben általában fiatal emberek élnek. Élnek? Meghúzzák magukat. Vannak, léteznek, leledzenek. Mert az albérlet csupa negatívum. Tiltások, megszorítások. Nem szabad mosni, főzni, barátokat, barátnőket hozni, gyermeket nemzeni, családot tervezni: *élni.* Sokan senyvednek így. Megérdemelnek egy könyvet (többet is).

Czakó Gábor kitűnő érzékkel nyúl a témához. Fájó ponthoz nyúl . . . Hősei ráadásul duplán, triplán is elesett emberek. Az a réteg, amelynek ábrázolását egyre türelmetlenebbül kérjük számon íróinktól. Ezt el kellett modani elöljáróban, hogy méltányosak lehessünk a szerzőhöz. Ez az első könyve . . . indulásnak biztató! Ha erényeit akarjuk számba venni, a már említett valóság-látása mellett a részvétet kell kiemelni. Részvétet a hősök iránt megválasztásukban és ábrázolásukban. Mert a kisregénynek a címmel ellentétben nem a szoba a főszereplője. Az csak színtere, a cselekmény (ami elég sovánka) motiválója és mozgató eleme. A főhős a „misera plebs", a társadalom legelesettebb rétege, amely önmaga erejéből nem tud kikászálódni ebből az állapotból.

A szoba: az a tér, az a szeglete a világnak, ahol a hősök magánélete zajlik. Ahová az ember elmenekülhet, elbújhat a világ elől. Ahova az ember azért hurcolja magával a világ gondjait (vagy azért rekeszti ki azokat), hogy mintegy megemésztve le is küzdje azokat, hogy regenerálja az ÉNnek azon szféráit, amelyek elkoptak a mindennapos kenyérharcban. A szoba: létszükséglet. Ha van. De Czakó Gábor hőseinek *nincs.* Éppen ezért arra kényszerülnek, hogy maradék emberségük megcsúfolásával és feláldozásával is ádáz küzdelmet vívjanak érte. Mert leegyszerűsítve a képletet, akinek szobája van, annak élete van, magánélete is. Akinek nem jut, akitől ezt elveszik (pl. Botos néni), az elpusztul. Morálisan is, fizikailag is.

A regényben nem feltétlenül a cselekmény hordozza a mondanivalót, ez esetben mégsem tekinthetünk el vázlatos ismertetésétől. A mozgatóelem – mint mondtuk – a szoba. Ez a Botos nénié. Igényt tart rá ő maga, a fia, a fia szeretője és Attila, az albérlő. Botos néni lesz az áldozat, fizikailag, morálisan azonban mindenki megsínyli ezt a harcot, aki belekeveredik. Botos néninek gyomorrákja van, haldoklik. Áldozatos szeretetre, ápolásra szorulna, hogy el tudja viselni maradék napjait. De a fia (aki éppen a börtönből szabadult) koncul löki Kati, a szeretője önzésének és szeszélyének: Botos nénit fondorlattal, erőszakkal kihurcolják (a szó szoros értelmében) a saját lakásából. A Botos fiúban erősebb az önzés, a gyávaság és a szerelem, mint az anyja iránt érzett halványka hála és szeretet. Engedelmeskedik Kati parancsának, aki a regény legerősebb és legcéltudatosabb egyénisége. Benne a legerősebb az önzés. Neki is hely kell, ahol nevelheti 2 éves kisfiát. Botos néniben a „lemenő ágat", a pusztuló embert látja, akit fel kell áldozni. Szemrebbenés nélkül kirúgja a lakásból a Botos fiút is, amikor terhessé válik. Szeretete praktikus és irányított, csak a kisfia iránt őszinte és osztatlan. A legpozitívabb figura Attila, akiben – éppen, mert a legelesettebb – megmoccan a hála – a szánalom – és a szeretet érzése. Szereti Botos nénit, vállalja hogy ápolja (a „szobáért", amit a lakásért kapott „cserébe").

Attila Botos néninek és a szerelmének: Piroskának köszönheti, hogy kezd emberré válni. Ám a körülmények lerombolnak benne is minden moccanó szándékot. Botos néni úgy „áll bosszút" a fia kegyetlenségéért, hogy komiszkodik Attilával és Piroskával, az ápolóival. Érezteti, hogy ő a „tulajdonos". Így Attilában is összetörik az a vékonyka kéreg, ami már-már megvédené önmagát is, környezetét is nemtelenebb indulatai ellen. Életében csak megaláztatásokban (árva gyerek, állami nevelőotthonban nőtt fel), pót- vagy ál-szeretetekben volt része. Otthontalan a világban. Botos néni és Piroska jelenthetnék az otthont, azt a meghittséget, ami önbizalmát emberivé érlelné. Teherbíróképessége nem nagy. Amikor azt látja, hogy a fiú elárulja az anyját, éppen azok ellen fordul, akik szeretik: Botos néni és Piroska ellen. Piroskát gorombán megalázza és elkergeti, Botos nénit napokig éhez-

teti, majd halálra eteti a gyomorbeteg asszonyt. Botos néni halála aztán kilöki ismét a sivár és kegyetlen világba, ahol ő a „balek", az áldozat.

Czakó regénye: fénykép, a társadalom egy rétegének metszete. Eszközei még nem árnyaltak – de szándékoltan nem azok. Tárgyilagossága azonban nem szenvtelen. Bemutatja, hogy vannak emberek, akik nem képesek önmagukban megállni, kibontani legjobbik énjüket. Nincs hol, nincs kivel, nincs kinek. – Megoldást nem ad az író; ezt a társadalomtól várja.

HORPÁCSI SÁNDOR

A SZÉPPRÓZA ÚJ TERMÉSEI

Vathy Zsuzsa: Erőterek, Lugossy Gyula: A jövevény

Néhány hónapja megújult, megszépült formában adja ki a *Magvető Könyvkiadó* az *Új Termés* sorozat köteteit. Egészvászon kötésben, tetszetős borítólappal jelennek meg – a korábbinál sűrűbben követve egymást – a fiatal írók, költők művei. Ebben a sorozatban látott napvilágot *Vathy Zsuzsa* első könyve, az *Erőterek* című novellás kötet, és *Lugossy Gyula* első regénye, *A jövevény.*

Vathy Zsuzsa néhány írásával már találkozhattunk irodalmi folyóiratok hasábjain, *Ha azon a nyáron* című novellájával pedig a fiatal prózaírók antológiájában, a *Naponta más*ban. A Ha azon a nyáron helyet kapott első kötetében is. Az ifjonti lázadás, a „miért így"-ek korát, a „szemben az élettel" időszakot ábrázolja az író ebben a novellában, s a tehetetlenség érzésének ad hangot, kissé önironikusan. A kötet legnagyobb terjedelmű írásában, az *Útijelentés*ben a novelláktól megkívánható általánosításig nem sikerül eljutnia Vathynak. Ez az írás jobbára a tények leírására korlátozódik. Lényegében útirajz. Jobb a *Jegygyűrűk* című novella. A gondolatok, az érzelmek „láttatása" jól sikerült benne az írónak. Ugyancsak jónak mondható a *Karrier* című írás, amelyik a paródia felé mutat, de Vathy ügyesen meg tudott állni a határnál, írása nem csap át a paródiába, elgondolkodtató novella marad. Tetszett az *Új Írásból* már ismert *Születésnap* is.

Nem illik a kötetbe a *Csendek* című, a többihez képest kevésbé igényes írói eszközökkel megformált írás. *A Nem mi: ők* című novella modern tanmesének tűnik a munkahelyen egész nap lógókról, beszélgetőkről, a szabadidőben maszekoló, munkaidő alatt szundító emberekről. Néhány kabarészövegre emlékeztető rész is belekerült ebbe az írásba. Például:

„Pedig Dezső bácsira nem lehet mondani, hogy a rendszer ellensége.

– Nem én – bólint hevesen. – Soha. Egyiké sem." (180. o.) Vagy:

„– Csak nem dolgozni akar? – húzza összse gúnyosan a szemét.

– Ó, nem.

– Azért. Mert akkor mondtam volna valamit." (185. o.)

A kötet tizenkét írást tartalmaz. Összegezve: az olvasható ki belőlük, hogy Vathy Zsuzsa szüntelenül figyel, keres, kutat. Hajtja a mindent megismerés vágya, éppen ezért igyekszik a körülötte lévő világot is, önmaga belső világát, érzéseit is alaposan megfigyelni. Mindig az emberre figyel, főleg – ez érthető – a fiatalokra. Az élet nem éppen egyszerű összefüggéseit próbálja kibogozni, s igyekszik mondandóját egyre újabb és újabb formába öltöztetni. Az egyes témák megközelítési módjai is sokfélék, szüntelenül változóak nála. Hőseit érzékletesen jellemzi. Vissza-visszatér írásaiban a már említett tehetetlenség érzése, valamint a lázadás az egyhangúságával, eseménytelenségével ingerlő, idegesítő élettel szemben. Hangjának egyik jellemzője az irónia, sőt az önirónia.

Nem minden írását – például az Útijelentést és a Csendeket– sikerült novellává érlelnie Vathy Zsuzsának. Ezeket nyugodtan elhagyhatta volna a kötetből. Ha pedig ahhoz is lett volna ereje, hogy a gyengébbeket esetleg később született jobbakkal helyettesítse – s ezzel vállalja első kötetének valamivel későbbi megjelenését –, akkor talán nemcsak egyes írásokat, hanem a kötet egészét említhetném most elismeréssel.

•

Lugossy Gyula második kötete, de első regénye *A jövevény.* (Nem sokkal előtte jelent meg *Körforgások* című novellás kötete.) Eseménytelen, szinte mozdulatlan világot fest a regényben, tehetetlen, önmagukkal semmit kezdeni nem tudó embereket. A történet

annyi, hogy *Áron*, a tíz éve kutatóintézetben dolgozó, egyhangú életet élő férfi meglátogatja egy vidéki kisvárosban a barátját, *Ábelt*, aki matematikatanár. Közös gyerekkori emlékeiket akarják feleleveníteni, de erre végül nem kerül sor. Lényegében nem beszélnek meg semmit, s azt is mondhatnánk: nem történik a regényben semmi. Hacsak azt nem lehet *valaminek* tekinteni, hogy Áront majdnem utoléri a szerelem, de ő ahhoz is tehetetlen, hogy eléálljon és megfogja magának.

Unalmas, egyhangú a kisváros is, az ott élő emberekkel együtt. Pontosan olyan ez a környezet, mint a két főhős. A sivár unalmasságot, az egyhangúságot, a tehetetlenséget Lugossy Gyula állandó ismétléssel igyekszik megutáltatni, elítéltetni az olvasóval. Sokkal inkább idegesítő azonban ez a fajta ábrázolásmód, s időnként erős önfegyelemre van szükség, hogy a már két, vagy három tucatszor elismételt rész'etek – a festett vasháromlábon lévő kerek lavór, az elázott szappan, a csapatostól felröppenő madarak – miatt az ember ne hagyja abba a könyv olvasását.

Aprólékos, analitikus részletességgel írja le Lugossy a tárgyakat, a fakapu rozsdás vaspántjától a postás szipkájáig. Túlságosan sokat foglalkozik a külsőségekkel, keveset a két főszereplővel, s így azonkívül, hogy mulyák, tehetetlenek, az egyik utálja a nőket, a másik szereti – csak azok nem őt –, nem is nagyon tudunk meg többet róluk. Már Áronnak is unalmas minden: „... *nagyon is jól tudja, hogy melyik irányban mi vár rá, melyik irányban milyen házakkal, milyen kertekkel, fákkal és kavicsokkal találkozna, és nyilvánvaló, hogy mindig csak azzal, ugyanazzal, és ez émelyítő, visszataszító, undorító, ha jól meggondolja az ember*". (216. o.) Újabb harminchét oldal elolvasása után mégegyszer, megerősítve kapjuk az ember tehetetlenségét: „... *mert tehet az ember akármit, bárhogy is erőlködik, mindig oda jut vissza, ahonnan elindult; a föld, a kövek, a távolságok, a végtelen tér iszonyú mozdulatlanságából nem szabadulhat ki, és akik azt hiszik, hogy kiszabadultak, azok csak különféle hazugságokkal áltatják magukat...*" (251. o.)

Még ezek után is helytelen lenne azonban azt mondani, hogy Lugossy Gyula pesszimista regényt írt. Lugossy nem látja úgy általában pesszimistán az életet. Leírt egy káros, rossz, emberhez nem méltó élethelyzetet, egy problematikus jelenséget. Akkor mi a baj ezzel a regénnyel? Az, hogy az író csak leírta, ábrázolta a jelenséget. Bemutatta, felhívta rá a figyelmet, s ezzel kész. Alakjai csak vegetálnak, fölöslegesen léteznek, mint a gyom. Nem látnak azonban kiutat ebből az életformából, s a kitörést, a továbblépést nem mutatja meg az író sem. Még csak a lehetőségét sem villantja fel. A regény végül is nem tudja elérni azt a hatást, amelyik a célja lenne, amiért íródott.

Lugossy Gyula rövid pályafutásához képest gazdag írói, főleg nyelvi, eszköztára csaknem teljességében elénk tárul a regényben is, csakúgy, mint ismert novelláiban. Kár, hogy nem egy reálisabb, mély valóságtölteténél fogva izgalmasabb cselekményre pazarolta.

MÁTYÁS ISTVÁN

Fodor András:

SZÓLJ KÖLTEMÉNY

A széleskörű József Attila-kutatás, a sokféle emlékezés, regényes életrajz, ami a költő ifjúságáról, felnőttkoráról szól, megkönnyíti s megnehezíti annak a dolgát, aki erről a témáról még valamit mondani akar. Megkönnyíti: mert a levelek, emlékezések, a szemtanúk beszámolói s a kiterjedt filológiai kutatás lehetővé teszi, hogy kivételes tehetségű lírikusunk életének minden mozzanatába bepillantsunk. Megnehezíti: mert a sokféle, sok oldalról történt elemzés, élet- és műkommentár szinte lehetetlenné teszi, hogy az élet s a versek értelmezésének szempontjából valami gyökeresen újat mondjunk.

Fodor András kis terjedelmű, elsősorban a fiatalság részére készült regényes életrajzában mégis megkísérelte a nehezet, arra vállalkozott, hogy élet és mű bemutatásával, az 50-es évek óta hagyományossá vált József Attila-képpel szemben egy új – de reális –, a költő alkotásának alapélményét, gyökereit minden szempontból megvilágító biográfiát írjon. A közelmúlt ugyanis talán túlságosan is hajlott arra, hogy József Attilában *csak* a „város peremé"-nek „proletárköltőjét" lássa, s feledje azokat az egyéb meghatározó élményeket, kapcsolatokat, rokonszenveket, melyek a költő világnézetét, „életérzés"-ét

kialakították. Fodor András kis könyvében József Attila egyik korai versére, „A legutolsó harcos'' első strófájának zárógondolatára utalva és építve igazolja azt a tényt, hogy a költő egész életében legalább annyira az elnyomott parasztság költője *is* volt, mint a megnyomorított munkásságé. Sőt, hogy túlment ezen, s a – kapitalizmus viszonyai között kialakult – rossz európai közérzet egyik kifejezőjévé vált, s ez is oka (többek közt) például Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban növekvő népszerűségének.

A költő korai hitvallásából, amelyből Fodor András kiindul, s amelyre művének koncepcióját építi („Az utca és a föld fia vagyok . . .'') valóban hajlamosak voltunk hosszú időn át egyoldalúan az „utca'' szót hangsúlyozni, s ezt az a „fentről'' sugallt nézet is alátámasztotta, mely például a tankönyvekben inkább idézte a „Külvárosi éj''-t, „A város peremén''-t, a „Nyár''-t, mint a nem kevésbé rangos és József Attilára jellemző „Falu''-t, „Holt vidék''-et vagy „Förgeteg''-et. Fodor András anélkül, hogy tagadná József Attila életművének *a munkásság öntudatosításában játszott egyedülálló szerepét*, utal a korai öcsödi s szabadszállási élmények döntő fontosságára *is*, s ezzel *gazdagítja* azt a képet, amit sajátos egyoldalúsággal a korábbi kritika – és irodalomtörténetírás kialakított (l. Révai-, Fövenyné-koncepció).

De Fodor András könyve más szempontból is hasznos és gazdagító, *helyretevő* írás. A költő halála után mind mai napig továbbgyűrűzve élnek, terjednek azok a legendák, melyek inkább ártanak, mint használnak a költő tekintélyének. S akadtak olyan tények is, melyekről az 50-es évek irodalomtörténetírása szándékosan hallgatott, s amelyeknek tisztázásáig a későbbi kutatások sem jutottak el, pedig döntő fontosságuk volt József Attila sorsának tragikus alakulásában. Most, Fodor András – késői – s minden korábbi kutatás anyagát felhasználó, de azon túl is mutató – művével végre világosabban állnak előttünk olyan kérdések, mint pl. József Attila s első menyasszonya, Vágó Márta s a Vágó család nem egyértelműen negatív kapcsolata, József Attila s az illegális KMP viszonya, feltárulnak azok az okok, melyek a költő s a mozgalom *egy bizonyos* szárnyának elhidegülését okozták, továbbá a Babits elleni támadás háttere, majd a költő s élettársának, Szántó Juditnak szilárd, mély emberi kapcsolata, az „Óda'' keletkezésének körülményei, s az is például, amiről eddig sosem hallottunk, hogy klasszikusunk életének utolsó szakaszában összebékült irodalmunknak egy másik mindinkább klasszikussá növekvő alakjával, Illyés Gyulával. Mindezek végtelenül kényes, komplikált kérdések. Nyilván – talán épp József Jolán 1940-es életrajz-regénye nyomán – sok ma is élő személyre ráhullott a vád árnya a költő korai öngyilkosságáért. Csak dicsérni, tisztelni lehet az okosságot, tapintatot s méltányosságot, mellyel az új életrajz szerzője, anélkül, hogy bagatellizálni kívánná József Attila meghasonlásának, tragikus végének okait, kezeli mindezt a sok fájó érzékenységet ébresztő, az élők agyában is bizonyára kitörölhetetlen emléket hagyó „anyag''-ot.

Az 1960-as évek filológiai kutatása – elsősorban Szabolcsi Miklós vaskos könyve, a „Fiatal életek indulója'' – jelentős apparátussal azokat a hatásokat próbálta kielemezni, amelyek a fiatal József Attilát a hazai és külföldi kortársirodalom részéről érhették. Fodor András sokban *épít* ennek a kutatásnak eredményeire. A Szabolcsi-mű gondos tanulmányozása elsősorban a „Szépség koldusa'' kötetből idézett versek bemutatásán, elemzésén látszik. Ugyanakkor azonban a „Szólj költemény'' szerzője teljesen önálló munkát is végez, s mint maga is alkotó lírikus, különösen a késői, nagy versek elemzésével számos új szempontot vet fel. Érdemes lenne, hogy megállapításai, jó megfigyelései (pl. „alany tárgy megcserélése'', mint költői eszköz [!]), bekerüljenek az irodalomtörténeti, pedagógiai köztudatba is. A korai előd műveibe beleérző másik *költő* igyekszik azokat az egyéni, lélektani okokat is megvilágítani, melyek József Attilát a „Téli éjszaka'', a „Külvárosi éj'', az „Eszmélet'' megírására késztették: a *tudatos* alkotói ambíciót, hogy nagyot, időtállót alkosson.

A könyv befejezése, az élettények felsorolása és az idézett versek nem tévesztik hatásukat. Egész félelmetes mivoltában rajzolódik ki előttünk a költő érzés- és gondolatvilágán elhatalmasodó rettentő kór, s az előzőekből érthetjük, hogy mindez szörnyű tapasztalások, költőnél kevésbé érzékeny idegzetű embert is megroskasztó szenvedések következménye. A „Szólj költemény'' szerzője itt is elgondolkoztató megállapítást tesz a költő *szellemi* halálának elkerülhetetlenségéről, amin nem sokat segített volna a „test'' fizikai megmentése. Az álláspontot lehet tán egy kicsit fatalistának minősíteni,

de azon is el lehet gondolkodni, hogy nincs-e Fodor Andrásnak igaza, mikor a kor fő bűnéül a költő alkotó szellemének eltiprását rója fel.

Egészében véve Fodor András könyve tiszta példája annak, hogy a tiszteletre méltó szorgalommal gyűjtött adatok halmazából a *lényeges* kiemelésével – az élők érzékenységének s a halott emlékének megsértése nélkül – hogyan lehet megvilágítani egy tragikus költősors minden fontos, katasztrófába vezető mozzanatát. A higgadtságot, emberséges méltányosságot és igazságszeretetet tartjuk e kis könyv legfőbb értékének, amely mellett eltörpül az a benyomásunk, hogy a prózaíró Fodor András stílusát az induló költőéhez képest helyenként kicsit modorosnak, kimódoltnak érezhetjük.

NÉMETH TIBOR GYÖRGY

Tüskés Tibor:

IRODALMI NEVELÉS A TANÓRÁN KÍVÜL. KORTÁRS IRODALOM A KÖZÉPISKOLÁBAN

A táguló világirodalom ténye egyre nehezíti a tájékozódást, a technikai ismeretek szüntelen és kötelező gyarapítása csökkenti az olvasásra fordítható időt, az eldologiasodás az érzelmi életet fenyegeti (krimi, szexponyva). S kár lenne megfeledkeznünk még egy tényezőről, amire mindenki jócskán tud példát. A modern művészet permanens forradalma felbontotta a hagyományos formákat, ami elsősorban a költészetben érezteti hatását, s még nem, vagy alig alakult ki az új értő-olvasó, hisz a legtöbben legfőljebb Ady újításáig jutottak csak el. Az olvasók verstani ismeretei nálunk soha nem voltak arányban líránk értékével, s a modern költészet megítélésénél ez sokkal súlyosabban esik latba, hisz gyakran a hivatásos kritika sem tudja (vagy csak nem akarja?) szétválasztani a jót a talmitól. Már Macaulay felfigyelt rá Byron kapcsán: „A megújulások kora mindig bővelkedik szélhámosokban" – ami óvatos kritikánkhoz szelidítve azt jelenti, hogy ma is sok a rossz vers, s ha a jószándékú olvasó nem érti, nem benne, hanem gyakran a versben van a hiba. Csak a magasabb színvonalú megértés kritikája tudja kiszabadítani az olvasót ebből a hálóból, s ezért érzem jelentősnek Tüskés Tibor vállalkozását, aki az irodalmi élményt elemzi két tanulmányában is. Elsősorban nem a gyakorló olvasóhoz szól, hanem azokhoz, akik olvasni tanítanak, a tanárokhoz. Kiinduló pontja: a tanár ne váljék automatává, s ezért „a magam ébrentartására – s titkon remélve, tanítványaim örömére – találtam ki ezeket a kísérleteket".

Kísérleteinek közös alapja saját élménye, amit rögtön ki is tágít, mert a feladat jóval távolabbra mutat, „az ízlés és az érzék nevelését az esztétikai értékek befogadására". Az irodalomtörténet önmagában adathalmaz. A divatba jött verselemzések is félreértésre adnak okot, midőn tantárggyá emelik-degradálják az élményt, s arra tanítanak, hogy „mit akart a költő mondani", feledve, hogy a jó költő mindig pontosan azt mondja, amit akar, tehát nem egy rejtett *szándékot* kell kihámozni, hanem a mondanivalóhoz kell közelebb vinni az olvasót. Egyébként is, az olvasás nem passzív időtöltés, ahogy a legtöbb olvasó gondolja, aki csak „agyonüti" könyvével az időt, hanem cselekvő részvétel, a társszerzőség talán alacsonyabb, de mindenképp figyelmet kívánó foka; a megértés az alkotáshoz visz közelebb, s a megértés-birtoklás ikerfogalma mindenképp az alkotásban való részvétel egy fajtája. De a megértés soha nem szavak, hasonlatok appercepciója, hanem az összefüggések, az egész birtoklása, amibe minden beletartozik. Az is, hogy Arannyal mi íratta A walesi bárdokat, de az is, hogy a diák Babits nem tudta fölrajzolni a Morse-gép ábráját, amint Tüskés tanítványai kiderítették. Az irodalom nem betűk és szavak mennyisége, hanem élet, az ember és a mű elválaszthatatlan kapcsolata. Tüskés „tanítványai örömére" az emberi jegyeket is fölrajzolja, s ami fontosabb, diákjaival fölrajzoltatja. Az író az ő interpretálásában nem koszorúzásra váró szobor, hanem emberi társ, intim perceink osztályosa, nem visszariasztó tananyag, hanem gondjaink szövetségese. Akiket Tüskés Tibor kalauzol végig Babits folyton felfelé ívelő körein, az élmény jogán kerülnek a világirodalom ellenállhatatlan áramlásába, s biztos, hogy az élmény nemcsak elkíséri őket életük végéig, hanem megújulva folyton gazdagodik is.

Az irodalomhoz persze az autókerekek is

közelebb visznek. Az utazás „a legmagasabb rendű ismeretszerzés", csak ezzel a szándékkal kell útnak indulni. Egy gimnáziumi osztály elmegy például Borjádra, – Tüskésék is jártak ott. A táj igazi Dunántúl: szelíd lankák, szőlőskertek, a mélyben a Sió kanyarog. Szép vidék, de ha önmagában nézem, bármelyik dunántúli tájjal behelyettesíthető, ám rögtön más lesz, valósággal átszellemül, ha tudom, hogy Petőfi járt itt, s az egyébként jelentéktelen méhesben verseket írt. A genius loci élménye a verset idézi, a vers pedig egészen más hangsúlyt kap, ha földrajzilag is kapcsolódik valamihez.

Ide tartozik Tüskés fontos didaktikai felismerése a „tantárgyak testvériségéről". Ami az első pillanatban ellentmondásnak tűnik, valójában pedagógiai feladat: a specializálódás, a résztudományok korában élünk, az élni-érdemes műveltség számára azonban soha nem volt ennyire fontos a teljes megértése. Babits – hogy Tüskés példájánál maradjunk – nem versek, regények, tanulmányok összessége, hanem – sok egyéb mellett – helytörténet is: Szekszárd, Pécs, Baja, Szeged, Fogaras, Újpest, Esztergom motiválja művészetét, jelenével és múltjával. Aki Babitsot ismerni akarja, végig kell járnia ezeket a helyeket, s miközben Babits nyomait kutatja, szinte észrevétlenül gyarapodnak ismeretei. A szerepek akár fel is cserélődhetnek: Babits csak ürügy, hogy megnyissa az ismeretek világmindenségét. A modern irodalomtanítás csak ettől a módszertől várhat eredményt s Tüskés Tibor kissé nehézkes című könyvének *(Irodalmi nevelés a tanórán kívül)* ez a legfőbb és mielőbb megszívlelendő tanulsága.

Bonyolultabb a helyzet a kortárs irodalommal, aminek Tüskés külön kötetet szentelt *(Kortárs irodalom a középiskolában).*

Auden, akit a század jeles költői között emlegetnek, nemrég egy körkérdésre ezt válaszolta: „Mint író, azt szeretném, ha az egyetemen csak száz évnél régibb könyveket tanulmányoznának." Auden ettől remélné, hogy a maradandóságra valóban érdemes művek menjenek át az irodalmi tudatba, mintegy ezzel felelve Tüskés könyvbeli vitatársának. Tüskés érve azonban meggyőző: „A művekben mindig van valami időtlen és maradandó, meg valami időhöz kötött és változó. Az, ami saját korunkhoz szól. Ezt is meg kell ismerni." De az ellenvélemény is megszólal bennünk, épp a táguló világirodalom imént említett ténye miatt, mert rögtön fölmerül a minőség kérdése is, hisz egyetlen kor sem produkált annyi esztétikai selejtet, mint a miénk. A kiválasztás a tanári felelősség dolga, s Tüskés imponáló optimizmusa egyébként is hisz a jó testvériségében, örök vonzásában. S hisz a kritika – ami természetesen nem jelenti mindig az egyes kritikust – fontosságában. Mindennek alapja a mű ismerete, tanítja Tüskés, és „a jó kritika igényes olvasókat nevel". Nemcsak pedagógiai szempontból, mint olvasmány is, a könyv egyik legjobb fejezete, midőn egy iskolai bestseller-vitával bemutatja, hogyan világosodnak meg lépésről lépésre a fiatal elmék, s az ízekre szedett siker-könyv a végén olyan siralmasan néz ki az érvek erősödő szelében, mint egy elfelejtett madárijesztő.

Könnyű helyzetben van a fizikatanár, cáfolhatatlan eredményekkel érvel, aki azonban irodalmat tanít, visszhangra vár: hogyan rezdül a lélek a szépség hívására. Tüskés eredményeivel kapcsolatban szerényen csak kísérleti módszert emleget, de amit fölmutat, jóval több: az osztályzatban talán le sem mérhető, mert később kamatozó eredmény, hogy tanítványait be tudja kapcsolni a kortárs irodalom áramkörébe, s ha a hajdani diák el is felejti, hogy mikor született Vörösmarty, valami fontosabbat tanul meg, az élmény felejthetetlen ízét.

Minden tanár naponta vizsgázik s a tanév vége számára is ismétlődő abszolutórium. Tüskés tanár úr mindenképp jól vizsgázott, amit a siker is igazol, hisz egyik könyve (Irodalmi nevelés a tanórán kívül) rövid idő alatt második kiadásban is elfogyott, s nyilván ez az örvendetes sors várja a második tanulmányt (Kortárs irodalom a középiskolában) is. A két tanulmány azt is bizonyítja, amit egyébként már régen tudunk, hogy Tüskés Tibor nemcsak jó tanár, jó író is, aki didaktikai elveit élvezetesen, szinte regényszerűen tudja elmondani. Két könyve önmagában is alkalmas arra, hogy kedvet adjon az olvasáshoz és a műveltséghez, amire talán soha nem volt olyan szükség, mint korunkban.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Darkó István:

ROMOK ÉS FÉNYEK

A kötet válogatott kiadás az író 1922 és 1947 között írt novelláiból. A válogatás és a szokásos bevezető Turczel Lajosnak, a pozsonyi egyetemi magyar tanszék tanárának a munkája. Ő is közli az olvasókkal – aki nem tudná –, hogy a kötet szerzője a két világháború közötti Csehszlovákia legtehetségesebb magyar prózaírója, az ottani kisebbségi magyar irodalmi élet irányító, vezető szervezője, a Magyar Írás című irodalmi folyóirat szerkesztője volt. Több mint 25 éven át hallgatva élt itt közöttünk, pesthidegkúti magányába visszavonultan, és most országunk határain túl egy magyar nyelvű kiadó hívja fel rá a hazai olvasók figyelmét.

Akik ismerték Darkó István írásait és közéleti tevékenységét a csehszlovákiai magyarság életében, tudják róla, hogy egyértelműen haladó gondolkodású volt mindig, emberi magatartásában igen szerény és bölcs. Prózaíróként egy elszakadt és önálló életre kényszerült magyar kisebbségi néptestben akarta hallatni azt a hangot, amelyet Móricz Zsigmond és a 20. századi megújhodott magyar prózairodalom akkor már az ország határain belül meghonosított. És ha most kezdünk rájönni arra, hogy kötelességünk törődni a határainkon túl élő magyarok kulturális, irodalmi-művészeti életével, akkor úgy kell vennünk Darkó István elbeszéléseinek a megjelenését, mint egyik jó alkalmat a tájékozódásra.

Lapozgatván Darkó István novelláskötetét, az első, ami érdeklődésünket megragadja, a magyar és szlovák népességű területeken a két nép érintkezésének, keveredésének rajza, és az a különös „couleur locale'', ami az ottani magyarok és nem magyarok életét sajátságossá, tipikusan tájjellegűvé, „szlovákiaivá'' teszi. A ködbe vesző magas hegyek, az úgyszólván csak birkatenyésztésre alkalmas magas hegyi lejtők csendje alatt emberi, népi tragédiákról beszél az író. Önkritikusan utasítja el a környező népekkel békésen együttélni nem tudók kései nosztalgiáit. Józan realizmussal mérlegeli az új helyzetet. A kisebbségi életben új lehetőséget, nemzeti tanulságot keres, de nem fordul a passzivitásba menekülő elkeseredéshez. Ebből a szemléletből kiindulva a kötet egyik legsikerültebb novellájában, az 1933-ban írt „Áll a bál''-ban megdöbbentő élethűséggel, a kritikai realizmus legjobb művészi eszközeivel mutatja be a régi magyar uralkodóosztály fiainak korszerűtlenségét és a polgári demokrácia felé fejlődő akkori szlovákiai társadalmi helyzet új intéseit.

A székelyföldről származó Darkó Istvánnak sok olyan írása van, amelyekben egymás mellett szerepeltet magyarokat és szlovákokat. Bár ő maga a kétségtelenül jobban kiszolgáltatott kisebbség helyzetéből kénytelen részt venni a népek és egymástól erősen elütő nyelvek harcában – és magyar népi alakjait szíve mélyéről fakadó melegséggel dédelgeti –, az emberi értékek rangjába mégsem a népi-nemzeti hovatartozás adataival sorolja szereplőit, hanem az emberség, a társadalmi haladás igényeinek megfelelően. Ezért akár magyarok, akár szlovákok olvassák ezeket az írásait, úgy érzem, egymás jobb megismeréséhez, megértéséhez segítik őket. (Faun a Magurán, Szlovenszkói vásár, Szárnyas ménes stb.)

A kisebbségi élet rajzán kívül Darkó novelláiban bőségesen hangot kapnak a kor nagy társadalmi és emberi vívódásai, nagy kataklizmái. Keserű képei vannak az emberi méltóság megtiprásáról, a háborúról és a társadalmi elnyomásról. A második világháború kitörésének előestéjén és a háború éveiben is gúnyos, mélyen elítélő képet rajzol a militarizmus embertelenségéről és arról, hogyan rombolja le a háború az élet emberi értékeit, hogyan sodorja magával még azokat is, akik szándékuk szerint csupán passzív szemlélői szerettek volna lenni. (Önként jelentkezett, A hóhér, Kettesben írt levél stb.)

Akik ismerik Darkó István egész életművét, tudják – a két világháború közötti Csehszlovákiában több nagyhatású regénye jelent meg –, hogy pályája elején sok ellentétes hatás között hányódott. Ma határozottan javára írhatjuk, hogy már a 20-as, 30-as években a legmodernebb európai próza hatása érezhető nála. Vannak olyan novellái, amelyekben az avantgarde legmerészebb alkotói módszereit alkalmazza, és így szinte saját korát, a kor magyar prózájának általános vonalát előzte meg. (A legnagyobb úr stb.) Fiatalságának kisebbségi magyarsága kritikai realista alkotásokat, az akkori kor és társadalom s éles tablójú epikai önarcképét várta volna tőle. Egyéni hajlamai és a székely népi hagyomány játékos meseszerűség-

hez vonzották. Ezek a hatások és törekvések azt eredményezték, hogy végül is a hagyományos prózai formák mellett maradt ugyan, de olyan egyéni elbeszélő módot sikerült kialakítania, amely még régebben írt novelláinak túlnyomó részében is frissen, korszerűen hat a mai olvasóra. Úgy érezzük, hogy prózájának modern színeit az idő múlása igazolta. Kár, hogy a modern magyar elbeszélő irodalomnak ez a kockázatos kísérletezésekre is vállalkozó, úttörőnek is nevezhető képviselője 25 éve hallgat!

A kisebbségi magyarság kritikusai gyakran emlegették Darkó stílusának „problematikusságát". Azt, hogy két táj népi nyelve keveredik nála: a székelyföldé és a palócföldé. Vannak olyan novellái, amelyekben a két táj népi alakjait tudja mesterien elénk állítani, egymás mellett szerepeltetni. (A remetemadár, Szárnyas ménes stb.) Ez a kettősség legfeljebb akkor hat furcsán, amikor palóc embereket beszéltet a székelyek eszejárásával és beszédmodorával. Egyikmásik művében előfordult ilyen nem egészen szerencsés stíluskeveredés. De Darkó tudatos művész, és jelentős prózaírói erényekkel rendelkezik. A Romok és fények novellái is igazolják, hogy a két népi nyelv tudatos alkalmazása stílusának különös egyéni ízt, helyenként népi színeket és bájt kölcsönöz, és nyelvi bravúrok művészi megoldására is képessé teszi. Ezért a Romok és fények novelláin kívül, gondolom, a mai olvasó érdeklődéssel venné a kezébe több más időt álló művét, (regényei között is vannak ilyenek), és amit Darkó István eddig bizonyított, az feljogosít arra, hogy új alkotásokat is várjunk még tollából.

A kötet válogatása, előszava jó tájékozottságról és objektív értékmérő alkalmazásáról tanúskodik. Egyetlen hiba, hogy a szövegben előforduló szlovák mondatok magyar fordítását nem kapja meg az olvasó lapalji jegyzetben vagy függelékben.

(Madách Könyvkiadó, Pozsony.)

BELLYEI LÁSZLÓ

Derviš Sušić:

ÉN, DANILÓ

Boszniai szerb paraszt, Danilo Lisičić ennek a regénynek hőse: az író vele mondatja el egyes számban életrajzát. Partizánnak állt, családja azonban a háborúban elpusztult, és a magános, öregedő férfi gazdasági beosztást vállalt Labudovacon, a lassankint várossá fejlődő nagyközségben. Rámenős, néha nem korrekt eszközökkel is dolgozó módszere azonban sok ellenséget szerzett számára, a pártból is kizárták, s végül egy kisebb helységben, Vilenicában kapott beosztást. Különböző szerelmi kalandok után feleségül vette egykori partizán-bajtársnőjét, Malinkát, de ekkor már egyre több időt töltött betegszabadságon. A könyv utolsó lapjain súlyos operáció előtt áll, s nem tudjuk, csak sejthetjük, hogy a műtét halálos kimenetelű lesz. A mű végső kicsengése alapjában véve tehát tragikus.

Ez az eseménysorozat aztán sok kisebb-nagyobb részlettel, sok mellékszereplővel bővül: közülük talán legérdekesebb a labudovaci tisztviselőnő, akit Lisičić Sarajevóban fogadott fel, s aki egy szerelmes éjszakán elmondja viharos múltját: prostituált volt, családjában kábítószercsempész is akadt, ő maga is megjárta a börtönt. Vagy Ibrahim, a mohamedán kisfiú, Danilo elesett bajtársának gyermeke, akit a főhős ragad ki méltatlan, kegyetlen környezetéből, és saját fiaként neveli.

Az elbeszélés sodra nem egyenletes. Akadnak részletek, ahol már-már lankadni kezd figyelmünk, hogy aztán megint érdekes, lendületes fejezetek következzenek. A 460 oldalas regényből érzésünk szerint száz oldalt nyugodtan elhagyhatott volna a szerző: kompozíciója egységességének ez javára vált volna.

Mégis örülhetünk, hogy Csuka Zoltán, a magyar–jugoszláv irodalmi kapcsolatoknak ez a fáradhatatlan képviselője, asztalunkra tette az 1963-ban Sarajevóban megjelent regény magyar fordítását. Jugoszláv íróbarátainktól tudjuk, hogy a szerző harminc év körüli ember. Neve mohamedán származásra utal, s egyes részletek is arról tanúskodnak, hogy a boszniai mohamedánság sajátos világát belülről ismeri. A főhős, Danilo ugyan szerb, s meggyőződéses marxista, azonban őt is sok szál köti össze ezzel a mohamedán-balkáni világgal. Fordulataival, kifejezéseivel szívesen él. A regény háttere és kerete pedig Bosznia, ez a sajátos hegyi ország. Aki már járt ott, megmondhatja, milyen kitűnően megragadta Sušić ezt a különös, számunkra már-már egzotikusan ható világot.

A cselekmény időpontjára utaló egyes jelzések alapján megtudhatjuk: a regény ese-

ményei 1945 és 1960 között játszódnak, visszatekintő utalásokkal a partizán-háború négy esztendejére. Ennek a tizenöt évnek, s az őket előkészítő, megelőző esztendőknek széles panorámáját kapjuk a regényben. Nemcsak Labudovac és Vilenica, ez a két elképzelt bosnyák városka áll a cselekmény gyújtópontjaiban, hanem fel-felvillan Belgrád és Sarajevo képe is. A nevek is sokszor „beszélő nevek". Lisičić magyarul annyit jelenthetne, mint *rókafi*, Labudovac *Hattyútalvát*, Vilenica pedig a *varázsló tündér* szerb-horvát nevéből származik.

Ezekkel a beszélő nevekkel – amelyek szerb olvasó számára világosabban felismerhetőek, mint a magyar olvasó számára – Sušić tulajdonképpen már megüti azt az eléggé szatirikus, ironikus, nem egyszer kritikus alaphangot, amely a regény egészét jellemzi. Danilo valóban „rókafi", aki hol erőszakkal, hol ravaszsággal küzd valódi vagy vélt igazáért, a bürokrata és kispolgári „hattyúk" és „tündérek" közepette, abban a tizenöt évben, amely évek – ezt a regény nagyon jól érezteti – Jugoszláviában sem voltak probléma-nélküliek. Akár *elidegenedésről* is beszélhetnénk: az egykori bosnyák paraszt-partizán egyre idegenebbül mozog a „konszolidálódó" élet keretei közt, bár van benne annyi opportunizmus, hogy legalább a külső formákat igyekszik utánozni. Helyzete mindenesetre kissé visszás, ezért jogos önirónával mondhatja magáról:

„Biztos lábbal lépj a Holnapba, elegáns és méltóságteljes külsővel, ahogyan már elrendelték neked. Ha pedig néha eszedbe jutna paraszti és háborús problémaköröd, mars föl az erdőkbe, igyál egy jót, jajgasd ki magad, aludd ki magad, hogy aztán úgy térhess vissza az emberek közé, mint érett és jóképű úr, akinek az arcáról csak úgy árad a mosoly meg az udvariasság, a ragyogóan elegáns Danilo elvtárs, aki bekötötte a benne élő paraszt pofáját, és három erős lánccal is féken tartja, medvék és tenyészbikák számára készült lánccal."

Igen, Danilo metamorfózison megy keresztül, és átalakul körülötte Bosznia, átalakul egész Jugoszlávia. Mégis, fel-feltörnek a régebbi rétegek, s ezeknek megelevenítése teszi Sušić regényét – a helyenkinti hosszadalmasság ellenére is – remek emberi dokumentummá. A boszniai, sőt tágabban balkáni-bizánci-mohamedán karaktervonások jelennek meg, a *bascsarsija*, azaz a „nagy bazár" világa – Danilo szívesen tér vissza időnkint ebbe a világba! – vagy a néprajz-kutatóktól említett *dinári violencia*, amely főleg italozás hatására mutatkozik meg. Danilo Lisičić tehát magán viseli korának, földrajzi, históriai és társadalmi környezetének sok-sok vonását. Nem tökéletes hős, sőt néha eléggé gyönge, máskor meg nevetséges. Mégis, önkéntelenül rokonszenvet érzünk az öreg harcos iránt, aki ugyan alkalmazkodott, de egészen megalkudni mégsem tudott.

Sex-jelenetek természetesen szintén akadnak a regényben, s kimutatható egyfajta egzisztencialista szemlélet is. Alapjában véve Sušić azonban kor-dokumentumot akart alkotni, emberi viszonylatok és sorsok keresztmetszetét fölmutatni. Ennek szolgálatában áll szentenciákban, aforizmatikus részletekben gazdag stílusa is: érdemes volna ezekből az aforizmákból néhányat idéznünk. Bosznia jelenik meg előttünk, ez az érdekes ország, a maga sajátos problémáival, egy átmeneti, sokszor ellentmondásos korban. A szerző legnagyobb érdeme, hogy regényében mindezt érzékeltetni tudta.

(Európa Könyvkiadó.)

ANGYAL ENDRE

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

7

Méltóságos

Nendtvich Andor dr. úrnak
Kormánytanácsos, polgármester

Pécsett

Van szerencsénk Méltóságod tudomására adni, hogy Pécsett megalakult a Pécsi Képzőművészek Társasága. Kérjük, hogy ezt jóindulatúlag tudomásul venni méltóztassék.

A Pécsi Képzőművészek Társasága célja: egyesíteni a pécsi képző, szobrász és iparművészeket; belekapcsolódás a fővárosi művészi életbe; kiállítások rendezése itt, a vidéken és a fővárosban; fővárosi művészek és művész társaságok pécsi tárlatainak az előkészítése; a műkereskedők üzelmei ellen való harc felvétele; az egyházi művészet istápolása; segédkezés nyújtása a városnak, a vármegyének a művészeti kérdések megoldásában és végül művészeti előadások rendezése.

A Pécsi Képzőművészek Társasága céljainak megfelelően a jövő év februárjában bemutatkozó kiállítást rendez. Ennek keretében óhajtja megtartani ünnepélyes alakuló közgyűlését is . . .

(Pécs, 1925. december 23-án kelt levél részlete. Janus Pannonius Múzeum Adattára.)

Amikor 1926-ban a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága megtartotta alakuló közgyűlését, a „szépművészeteknek" itt már korábban is élő mozgalma öltött hivatalosan formát. – Igaz, ez időben nagy divat volt az „egyesületesdi", a legkülönfélébb célokkal alakultak társulatok és egyletek, olyannyira, hogy 1914-ben rendelet tiltotta be az újabbak létrehozását. „Ennek dacára azt látom – írta a m. kir. belügyminiszternek Klebesberg nevével ellátott s 1922-ben kiadott újabb rendelete –, hogy különösen az utóbbi időkben, az újonnan megalakulni kívánó egyesületek alapszabály láttamozási kérelmeikkel, valósággal elözönlik a vezetésem alatt álló és amúgyis túlterhelt ministeriumot." – A pécsiek bíztak ügyük komolyságában, s a gondosan elkészített alapszabály meg is kapta a minisztériumi láttamozást, a Társaság a működési engedélyt. Ezzel a pécsi képzőművészet szevezetten és hivatalból elismerten folytathatta és bontakoztathatta napjainkban is tartó, mozgalmas életét. A Társaság már címében hordozta kettős célját: egyrészt a városban és a megyében élő képzőművészek tömörítését, másrészt pedig művész és közönsége kapcsolatának kialakítását. – Ez utóbbi ugyancsak kettős érdekű: mecénást-teremtő és ízlést-nevelő. Az alapszabály részletesen felsorolta a Társaság feladatait, többek között: „a főváros és vidéke művészi életében kapcsolatot teremteni; tehetséges fiatal művészeket tanulmányaik folytatásában segélyezni; hazai művésztársaságok és művészek kiállításainak megszervezését támogatni; művészi kérdésekben hatóságok részére szakvéleményt adni", stb., stb. Feladatának tekintette művészeti tartalmú könyvek, folyóiratok megjelenésének támogatását, művészeti kérdésekkel foglalkozó előadások szervezését. A közgyűlés határozata szerint az évente rendezett kiállításokon a Társaság egy-egy művet vásárolt és azokat tagjai között kisorsolta. Ugyanakkor művésztagjai elismertetésére díjak alapítását szorgalmazta. A Weber Xavér-díjat a müncheni festőiskola pécsi származású tanára születésének századik évfordulójára, 1929-ben alapította. „A Társaság a Weber-díjat a tavaszi kiállításon adja ki a kiállítás legjobb művének, de csak akkor, ha kimagasló művészi értékű is. A közgyűlés állapítja meg a díj összegét, mely 300 pengőnél nagyobb, 150 pengőnél kisebb nem lehet. A díj két művész közt is felosztható, s a Társaságnak csak rendes tagja nyerheti el. A díjat külön bizottság ítéli oda és odaítélése a kiállítás nyitása előtti napon történik" – olvashatjuk az 1932. évi kiállítási tárgymutatóban. Az első díjnyertes művész Gebauer Ernő volt, akinek templomfreskótervét tüntette ki a megtisztelő választás, 1930-ban. 1931-ben a város újabb díjat alapított és ettől kezdve évi 500 pengőt ajánlott a művészet ilymódon történő támogatására. Az odaítélés feltételéül meghatározta, hogy „a díjat csak az a kiállított mű nyerheti az őszi tárlatokon, melynek tárgya Pécs város múltjából vagy jelenéből való. A tárgy lehet a város valamely történeti jelenetének, a város egy részének, a városhoz tartozó nevezetes környéki részletnek a feldolgozása vagy a várossal szemben érdemeket szerzett személy portréja stb." Az ötszáz pengős díjat azonban a város ún. „takarékossági bizottsága" hamarosan háromszáz pengőre „kevesbítette". Ezt a díjat is először Gebauer Ernő nyerte el, újabb templomfreskó tervével, 1931-ben.

A Társaság 1929-től szabad festőiskolát hozott létre. Az iskola vezetésével rendszeresen a Társaság valamelyik művész tagját bízták meg. Így 1929-ben Gebauer Ernő és a nyári kurzus idején a Párizsból hazalátogató Martyn Ferenc voltak a tanárok. Az iskola növendékeinek működéséről egy-egy évadzáró kiállítás alkalmával adtak számot. A szabadiskola célja nem a művészképzés volt, csupán a művészet megszerettetése, a művészetkedvelő közönség táborának bővítése. Mindemellett a Társaságnak s a tanítást vállaló művészeknek is anyagi hasznot hozott.

Ha végiglapozzuk a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága megőrzött levelezését, a rendszeresen tartott tavaszi és őszi kiállítások tárgymutatóit, a kiállításokra beküldött művek átvételi elismervényeit, egy-egy rendezvény szállítási, takarítási, nyomdai s egyéb apró, hálátlan munkájáról és kiadásairól szóló pénztári bizonylatokat, a tagnévsort, megfakult fényképeket sikeres kiállításokról – láthatjuk, hogy a művészet szeretete, szolgálatának áldozatos vállalása akkor sem járt kevesebb gonddal, kisebb munkával, mint napjainkban. Az időben is kísértett a teremhiány, az anyagi fedezet korlátozott le-

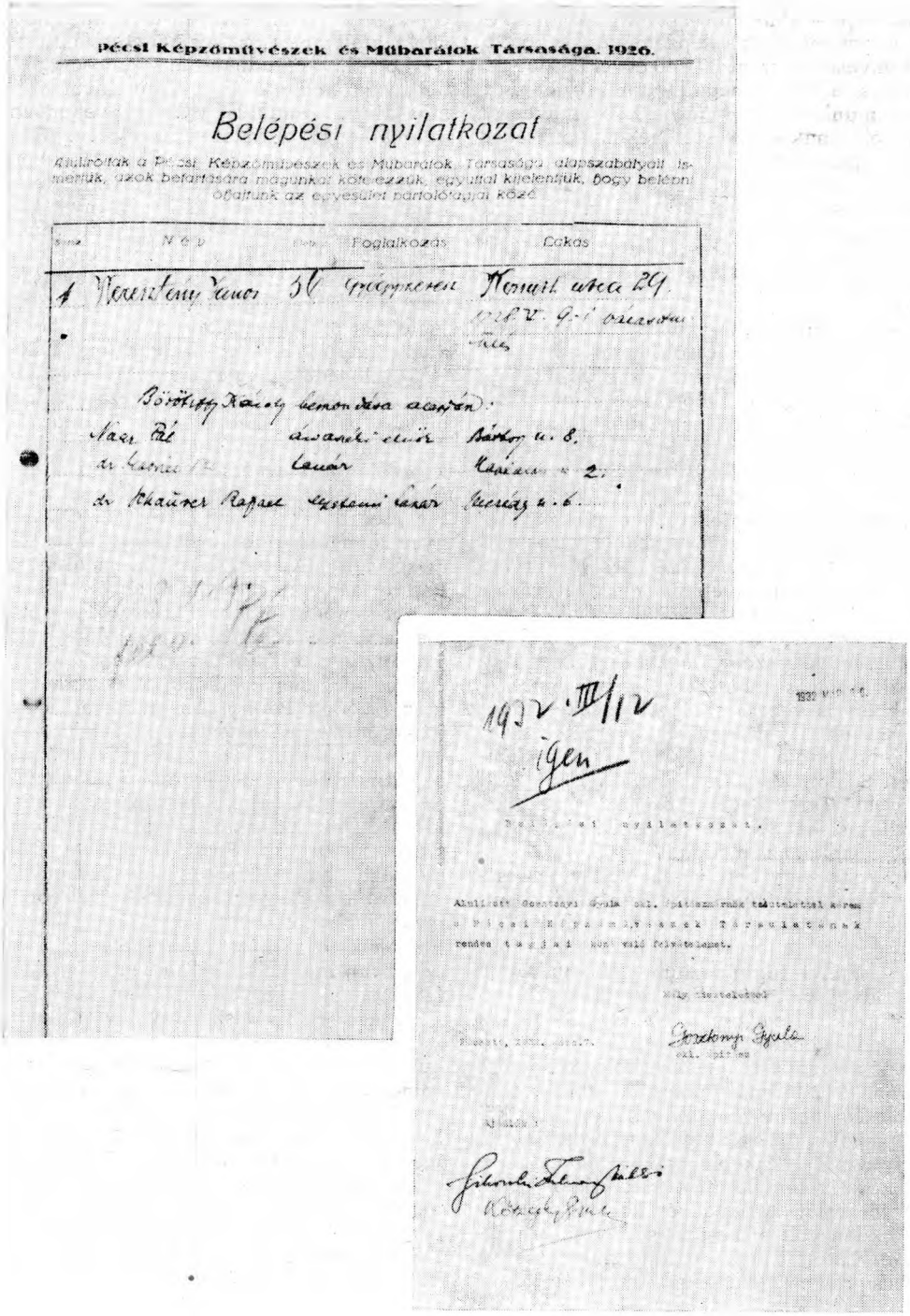

Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága. 1926.

Belépési nyilatkozat

Alulírottak a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságra alapszabályait ismerjük, azok betartására magunkat kötelezzük, egyúttal kijelentjük, hogy belépni óhajtunk az egyesület pártolóinak sorába.

Sorsz.	Név	Kor	Foglalkozás	Lakás
1.	Vezényi Vince	36	Gépészmérnök	Nemeti utca 29.

1926. 9-i közgyűlés

Bürökfy Károly bemondása alapján:

Nagy Pál	építészeti tanár	Bárány u. 8.
dr. Lyka [illegible]	tanár	Kálvária u. 2.
dr. Schaffer Rafael	építészeti tanár	Jurisics u. 6.

1926. VIII/12

Igen

1932 VIII 14.

Belépési nyilatkozat.

Alulírott Gerstenyi Gyula ok. építészmérnök tiszteletteljes kérem a Pécsi Képzőművészek Társulatának rendes tagjai sorába való felvételemet.

Pécs, 1932. aug. hó 13.

Mély tisztelettel

Gerstenyi Gyula
ok. építészmérnök

Ajánlják:

Gerstenyi Gyula
Bürökfy Károly

hetősége – a hivatalok s a közönség csakúgy idegenkedett a képzőművészek újabb törekvéseitől, mint 30–40 évvel később. Mégis, azt kell megállapítanunk, hogy a mai munka lehetőségét, a képzőművészet pártolásának és szeretetének mai mértékét ők alapozták meg, a húszas évek második felében itt élt művészek és műbarátok munkássága teremtette azt a légkört, amelyben a továbbfejlődés – műgyűjtés és műpártolás – kibontakozhatott és mai gazdag lehetőségeink között befogadtatott.

Kik a művészek, műbarátok, akiknek neveit a legrégibb írások, katalógusok őrzik? – Nagyobb részük a mai kiállítás- és múzeumlátogatók előtt sem ismeretlen: Gábor Jenő, Gebauer Ernő, Istókovics Kálmán, Forbát Alfréd, Molnár Farkas, Martyn Ferenc, Nikelszky Géza a művészek közül, a Zsolnay család tagjai – részben mint alkotó, részben mint pártoló tagok. Ott látjuk a névsorban a város építészeit: Gosztonyi Gyulát, ifj. Nendtvich Andort, azután egyetemi tanárokat, városi és egyéb hivatali tisztviselőket. A Társaság létrejöttét természetesen az a néhány képzőművész szorgalmazta és biztosította, akik a város művészeti életében már korábban is vezető szerepet vittek s munkásságukkal érdemeket szereztek. Dr. Szőnyi Ottó a Társaság 1926. évi (a Nemzeti Szalonnal, a Céhbeliek-kel, a Paál László Társasággal közösen rendezett) kiállítási katalógusának előszavában méltatja azokat az „elődöket", akik mint rajztanárok „nagy befolyással voltak tehetségesebb tanítványaikra. Irinyi után következett Arnhold Nándor, aki a mai pécsi művészgárda jórészének első mestere volt. A ciszterci főgimnázium rajztanításában is üdvös változás állott be Börötzffy tanár működése nyomán. Neki köszönhetjük egypár tehetség felfedezését." Gebauer Ernő a budapesti mesteriskola elvégzése után, 1912-től már Pécsett működött. Arnhold Nándor növendéke volt ő is még középiskolás diákként, de tanára lírai szemléletű pécsi tájképei mellől hamarosan a dekorativ templomfestészet útjára lépett. A főiskolán harmadéves korától Székely Bertalan volt a mestere s minden bizonnyal hatottak rá a kitűnő művésznek a pécsi székesegyházban alkotott freskói is.

Gebauer Ernő élete során több mint hatvan templomot s tíz középületet díszített freskóival. Fáradhatatlan, mosolygós, halkszavú művész volt. Munkáival számos díjat, kitüntetést nyert. Tevékenyen munkálkodott a fiatalok nevelésén. Még a Társaság megalakítása előtt, 1919-ben Dabasi Kováts Gyulával társulva, festőiskolát szervezett Pécsett. Tanítványai között építészek, műegyetemi hallgatók voltak. Gebauer már 1910-ben gyűjteményes kiállítást rendezett Pécsett s a Társaság már mint egyik legismertebb, a városban legtöbbet foglalkoztatott művészt hívta alapító tagjai sorába. – Gábor Jenő 1920-ban telepedett meg Pécsett, szülővárosában. Részese s egyik fő szervezője volt a helyi képzőművészeti életnek. Munkássága a legfrissebb művészeti mozgalmakhoz kapcsolódott s a pécsi útról együtt indult Molnár Farkassal, Breuer Marcellal, Stefán Henrikkel, Forbát Alfréddal. Ők négyen Németországba, a Bauhaus néven híressé vált művészeti iskolába mentek s Pécsre már csak látogatóba tértek vissza. Gábor Jenő 1926-ban Párizsba utazott, csakúgy, mint Martyn Ferenc. Martyn 15 évre eljegyezte magát Franciaországgal – Gábor Jenő néhány hónapos ismerkedés után hazajött Pécsre. Ám magával hozta Párizs művészeti hatását, amelytől hosszú ideig nem tudott, nem is akart szabadulni. Mindehhez a hazalátogató „Bauhausos" barátok megújuló, friss expresszionista élményei járultak és Gábor Jenő művészete közvetítette Pécs közönsége felé mindazt, amit érzékeny festőiségével, konstruktív igényű rajzkészségével ebből megfogalmazott.

E művészek mellett természetesen még számosan munkálkodtak a Társaság napi feladatainak megvalósításában. Az ún. „tisztikar" és a választmány mellett külön zsüribizottság működött a tárlatokra beküldött művek elbírálására. Volt egy képzőművészeti és egy külön iparművészeti szakbizottság, amelyek szervező, javaslattevő és véleményezési jogkörükben intézték a szakmai dolgokat. E bizottságokban Arnhold Nándor, Szentpéteri Kristóf, Dabasi Kováts Gyula, Kőszeghy Gyula, Nikelszky Géza, Pilch Andor nevét látjuk, mint olyanokét, akik a közös ügyekért hosszasan tevékenykedtek.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ÁGH ISTVÁN
FODOR ANDRÁS
MÁTYÁS FERENC
VERSEI

WEÖRES SÁNDOR
MŰFORDÍTÁSAI

✦

BERTHA BULCSU: INTERJÚ
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMILLEL

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL: AZ UTOLSÓ
HULLÁM

MÉSZÖLY MIKLÓS:
NOTESZ

✦

A KORSZERŰ MŰELEMZÉS:

BÉCSY TAMÁS
HALÁSZ ELŐD
HANKISS ELEMÉR
SZABOLCSI MIKLÓS
TANULMÁNYA

9

6,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ÁGH ISTVÁN
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BIALOSZEWSKI, MIRON
FODOR ANDRÁS
HALÁSZ ELŐD
HANKISS ELEMÉR
HÁRS ÉVA
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
MÁTYÁS FERENC
MÉSZÖLY MIKLÓS
M. RÓNAKY EDIT
SUTARSKI, KONRAD
SZABOLCSI MIKLÓS
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

LANTOS MIKLÓS
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

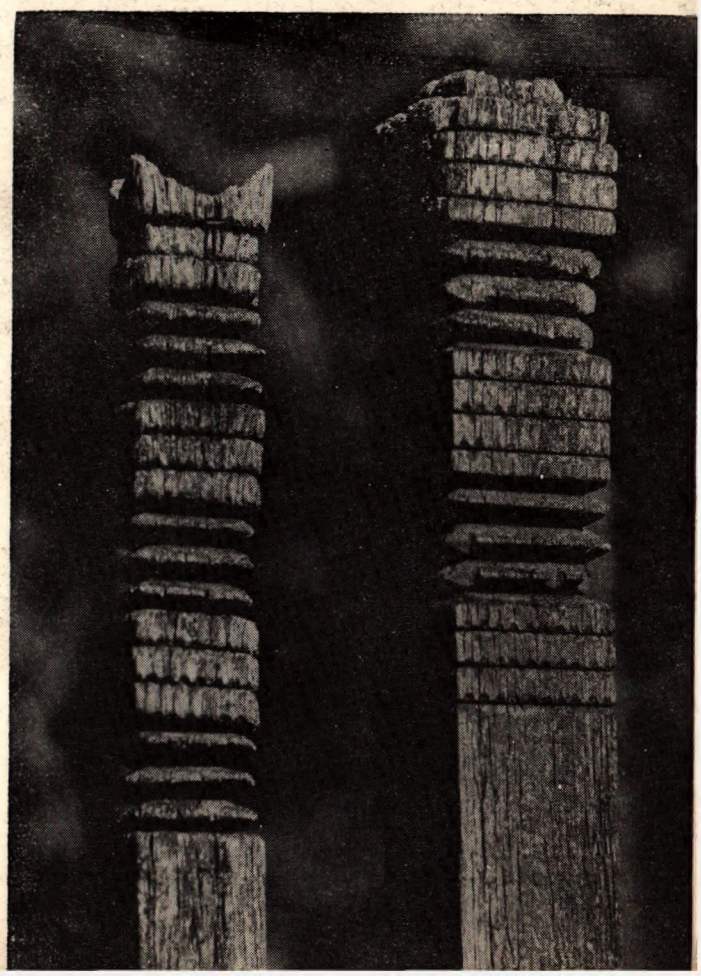

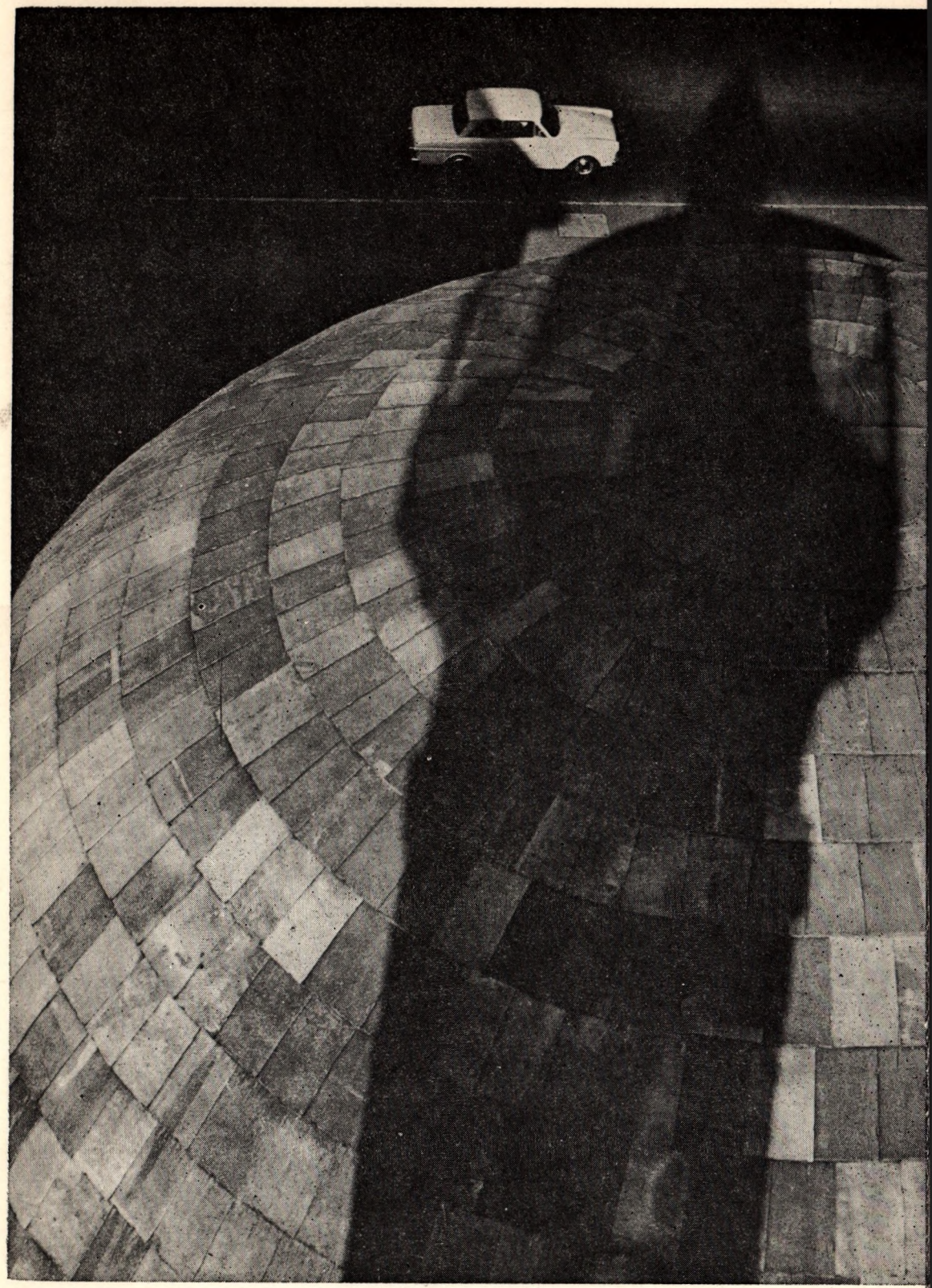

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 9. SZÁM 1971. SZEPTEMBER

TARTALOM

FODOR ANDRÁS versei: Görbült idő, Veres Péterrel a Balatonnál, Hiába – – – – – – – – – – – – – – 771

BERTHA BULCSU: Interjú Kolozsvári Grandpierre Emillel 774

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, I. rész) – – – – – – – – – – – – – – 783

ÁGH ISTVÁN versei: Széljelző alkonyat, Elveszejtve és szabadon – – – – – – – – – – – – – – 799

MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (I. rész) – – – – – – 801

MÁTYÁS FERENC: Parasztciterán (vers) – – – – – 809

TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészeti krónika *(Lantos Miklós fotói között, Lechner Ödön és Pártos György terve a Pécsi Nemzeti Színház felépítésére, Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében)* – – – – – – – – 811

MAI LENGYEL KÖLTŐK:

KONRAD SUTARSKI versei: Csillagokat préselnek, A köveket mindlassabban, A fák megnőttek az erdőn – – 817

MIRON BIALOSZEWSKI versei: Indítóokok vad országa, Sors? Mi? Sors?, Önmegváltás, Lábítás tomporítás, Találgatok *(Weöres Sándor* fordításai) – – – – – 819

*

MŰELEMZÉS ÉS IRODALOMTANÍTÁS

Baranyai Irodalomtanítási Napok, 1971.

BEVEZETŐ (M. Rónaky Edit) – – – – – – – – – 821

SZABOLCSI MIKLÓS: Modern módszerek a műelemzésben 823

HANKISS ELEMÉR: A modern műelemző módszerekről, a verskritikákról és a tankönyvekről – – – – – – 832

HALÁSZ ELŐD: Regénymodellek – – – – – – – – 842
BÉCSY TAMÁS: Mai drámák elemzése – – – – – – – 850
M. RÓNAKY EDIT: A kortárs irodalom tanításának metodikai problémái – – – – – – – – – – – – – 856

*

HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre VIII. – – – 861

KÉPEK

MARTYN FERENC rajzai 818, 849

Műmellékleten

Kolozsvári Grandpierre Emil-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)
LANTOS MIKLÓS fotói

A borítón

LANTOS MIKLÓS fotói

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-3700 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

FODOR ANDRÁS

Görbült idő

A város-széli hósivatagban
lila ég alján, mint a sziklák
meredeztek a házak.
Bementünk valahová és
a szűk lakásban
kigyúlt az öröm.
Három idegen asszony
repesve vendégelt, akár
a régen elvesztett rokont.
Mindenki helyett innom kellett,
mindenki helyett beszélni kellett.
Féltem, az ajtószárfát ütik ki,
hogy beférjen a másik,
rogyásig terített asztal.

Lehet-e ostobább kaland, mint
szökni a szeretet elől?

Éjjel két óra lehetett, mikor
rádcsöngettem a telefonnal.
Kilométerek rengetegéből,
a megkuszált órák zűrzavarából
valószínűtlen tisztán szólt a hangod.
Nem alszol még, mondtad, vasalsz,
ahogy szoktál a ruhásláda mellett.

S én újra lent a halott utakon.

Mi az amit még meg kell találnom?
Gémberült kezembe valahol itt
simult egy kontyos tarkó melege,
s repült a kongó-haragú kiáltás:
– Most azt hiszed szeret?! –

Nem, nem hiszek, –
csak nézem:
folyópartról a toronyházak
dominójátékát a magasban.
Hogyan rakosgatják az égre
világló, mézes lapjaikat.

S érzem, ahogy két át nem vett levél
marja a szállodaporta fiókját.

Görbült idő patkója:
két pólusod egyszerre húz, taszít.
Nem lehet elmenni belőled,
nem lehet visszatérni.

Veres Péterrel a Balatonnál

Kezdődik Kilitinél.
(Katonaként innét szökött,
míg én a Számadást
olvastam Lengyeltótiban.)

A feltólt kalap karimája
alól a vadviz-tükrü mosoly,
a vékony csillanásu szem
sarlója fürgén működik.
Beléakad az omlófalu házba,
kopár udvaru iskolába,
a parlagon maradt mezőbe,
az elbitangolt rétre, hol csak
savanyu fű terem.

Aztán a fák!
Csinján kell bánni a fákkal.
Pontosan tudni, úgy ahogy ő a
mátai állomáson,
milyen gödörbe, hogy ültette el
a kanadai nyárfát
1932 május 12-edikén.
És tudni kell,
a gyökerek körül
milyen kultúrát mivel a bogár, –
miért szép
minden esztétika nélkül
egy kukorciatábla.

Meg a kert, meg az erdő,
a sziklán sarjadzó barackos,
a csatornás berek.

Nem úgy a védett grófi allé
ostoba vadgesztenyefái!
Mennyivel dúsabb, hasznosabb
a mézhozó hárs . . .

Aztán,
ahogy sodor az út,
ahogy kanyarodunk a part
északi horga felé,
77 kilométer után
első mondat a tóról:

„Aj, szegény Balaton,
hogy töri-zúzza a szél!"

Hiába

Mikor a veszélyből futottál,
ahogy a lélegzeted szűkült,
úgy fogyott el a menedék.
Sorsok szurdoka fölött ha jártál,
kötélhágcsókon borzadozva,
mindig nyakadba vágta
sikos villámait az ég.

Hidakkal sem voltál szerencsés.
Esengő, nyomoru partok
között ha boltoztad magad,
hiába voltál tiszta eszköz,
személytelenebb mint egy eszme,
az árulás aknái ott lapultak
mindig a pillérek alatt.

Mennél már váltott lelkiismerettel,
hátra se nézve az úton,
sóbálvánnyá ne rémítsen a vád.
Hiába minden bűnhődött bukásod,
kudarcaidból nem tudsz kilépni.
Ártatlanúl is neked kell megadni
a vezeklők jogát.

BERTHA BULCSU

Interjú Kolozsvári Grandpierre Emillel

Nálunk, ha egy író viszi valamire, az biztos, hogy Budán lakik. Természetesen nem Budafokon és nem Óbudán. Akkor hol? Megmondom. Csakis az első kerület várnegyedében vagy a Rózsadombon . . . Esetleg a tizenkettedik kerületben . . . Esetleg . . . Az igazi a Rózsadomb. A második kerület manapság státuszjelkép. Ebben a kerületben laknak a politikusok, a gazdag, jónevű orvosok, mérnökök, a múltból ittfelejtett úrfélék, s természetesen a befutott művészek is. Mit gondolnak, hol lakik Kolozsvári Grandpierre Emil? Igen, a második kerületben, közel a Vérhalom térhez. S honnan költözött ide? Igen, az első kerületből . . . S mit gondolnak, miben lakik? Nem, nem villában . . . Kolozsvári Grandpierre Emilnek még csak harminchét könyve jelent meg . . . Igen, a huszonhatodik könyvére József Attila-díjat kapott, de ennek ellenére sem lakik villában. Kolozsvári Grandpierre Emil egy tekintélyes külsejű, bomló vakolatú társasház második emeletén lakik . . . Igen kérem, a lakás belseje viszont kifinomult ízlésre vall, s biztos, hogy mindenben különbözik a Rózsadombon szokásos belső terektől. Másfél szobás az egész birodalom. Igen, Kolozsvári szerint is kicsi. De a feleségének a Bem rakparton külön lakása van, így ezt a rózsadombit Kolozsvári Grandpierre Emil lényegében egyedül használja. De kezdeném az elején. A társasház udvarán néhány fa áll. Az előtérben szilva- és barackfák, alattuk fű. Betonozott úton és lépcsőkön jut el a látogató a ház mögé, a bejárati ajtóhoz. Enyhén piszkos lépcsőház. A második emeleten, a padlásra vagy a tetőre vezető vaslétra szomszédságában nyílik az író ajtaja. A névjegy szigorú: Dr. Grandpierre Emil. Ki gondolná, hogy író? Ez a névjegy inkább mérnököt, statikust sejtet. Szakembert. Grandpierre persze tényleg szakember, s ahogy a saját pályaívét kiszámította, azzal a tudásanyaggal ballisztikát is taníthatna valamelyik katonai akadémián.

Nyílik az ajtó. Félhomály. Az előszoba keskeny. Balra ajtók. Mögöttük valószínűleg a konyha és a fürdőszoba. Rosszul látom Grandpierre arcát. Először találkozunk személyesen. Korábban csak levelekben és telefonon érintkeztünk. A lexikon szerint januárban töltötte be a hatvannegyedik életévét. Rossz a lexikon? Alig várom, hogy a szobába lépjünk. Amint a fénybe fordul az arca, megvizsgálom. Igen, negyvennyolcnak látszik . . . Egy jól konzervált negyvennyolcas. – Bizonyos zavartsággal forgolódunk egymás körül. A magányosan élő férfiak jellegzetes idegessége Grandpierren is kitör. Egyszerre kell betöltenie a rangos író és a szolid háziasszony szerepét. Ide kap, oda kap. Egy üveg bort ránt elő valahonnan, aztán egy másikat.

– Kóstoljuk meg . . . Egerből kapom . . . Nagyon megbízható gazdától . . . – mondja.

Kiugrik a konyhába poharakért, közben fél mozdulattal a lakás nevezetességeire utal.

– Na nyisd ki ezt a szekrényajtót! – biztat.

A folyosói szekrény ajtaját maga Grandpierre nyitja ki. Élvezi a meglepetésemet. Nem szekrény, hanem egy szoba tárul fel az ajtó mögött. A szobá-

ban nagy heverő, sok szőnyeg, egy nagyon tiszta, csupasz íróasztal, az íróasztalon hamvasan új, pasztellkék írógép. Mint egy csendélet. Az asztal felett redőnyös ablak . . . A redőny résein bezuhog a délutáni hamvadó fény. Ez a kisebbik szoba. Rendes ajtó is nyílik hozzá a nagyobbik szobából. Minek akkor ez a szekrényajtó? A szekrényen át szökteti ki a lányokat? Ki elől?

A nagyobbik szobát Grandpierre íróasztala uralja. Ez már egy megbarnult darab. A tetején újabb írógép, a gép körül könyvek, jegyzetek halmai, két üveg ragasztó, ceruzák, és egy kis fémhátú tükör. Az asztal mögött kényelmes, fémlábú karosszék. A dolgozószoba leghosszabb falát hatalmas könyvespolc borítja. A polc alatt heverő, állólámpa, odább kis asztal fotelokkal. A könyvespolc egyik elérhető rekeszében dobozok sorakoznak. Hat nagy doboz egymáshoz simulva. Hát ez mi lehet? Grandpierre a konyhából előhozott üres poharakkal éppen mögém érkezik. Megszólal:

– Na látod, ez a titka annak, hogy én ilyen sokat tudok írni . . .

Kedvemért kinyitja egyiket is másikat is. Jegyzetek, újságkivágások, gépelt flekkek rétegeződnek mindegyikben. A készülő tanulmánykötet anyaga, az új regény és az új novellaskötet jegyzetei. Néhány perc múlva odább, a villanykályha fölé épített polcon is felfedezek egy dobozt . . . A szoba egéről rézcsillár ereszkedik a bútorok fölé. A szoba hangulatát a szőnyegek határozzák meg. A parkettot süppedős perzsaszőnyegek borítják mindenütt, az ablak peremét, a kis szoba ajtaját is szőnyegek takarják el. A falon is függ egy vagy két szőnyeg. Mellettük a képek elvesztik jelentőségüket. Ebben a szőnyeggel bélelt dolgozószobában lekerekednek a szavak, s ha valaki patkolt bakancsal törne be, a lépte annak is puha lenne, szinte nesztelen. Ahogy a látogató szemlélődik, állandóan úgy érzi, hogy néhány perccel korábban még egy hölgy ült a pamlag szélén. Úgy véli, parfümjének az illatát már kisodorta a huzat, de nem egészen. S talán maga a hölgy is a lakásban tartózkodik még, a szomszédos szobában, vagy talán a szekrényben, ami nem is szekrény. Az ember állandóan úgy érzi, hogy valahol, a háta mögött halkan kinyílt egy ajtó, s egy lány vagy macska a szőnyegen lépdel.

Ha a látogató aztán a dobozokra pillant, elfelejtkezik a szőnyegekről, lányokról, a halkan csukódó szekrényajtókról. Arra gondol, hogy íme egy író, aki megszervezi az életét, a munkáját, a pályáját. Egy stratéga, egy mérnök, akinek a háza táján semmi sincs a véletlenre bízva.

Néhány pillanatra megállunk az erkélyen. Gyönyörű a kilátás. Lent a Duna piszkosszürke szalagja tekereg. Lánchíd, Erzsébet-híd, Szabadság-híd . . . A Petőfi-híd már beleolvad a ködlő szürke messzeségbe. Hajókat látunk a Dunán. S a parton ott a Parlament, a túloldalon a Gellérthegy. Felülről látjuk a sziklákat. S a Duna két partján ott a város, forrón és zajosan, tüzelő kövekkel, bádog párkányokkal. A Rózsadombon üde ligetek övezik a házakat. Mindenütt fű zöldell, hatalmas vadgesztenyefák, ezüstfenyők, nyírfák látszanak alattunk körben. A levegő üde, a zajok csak szűrten, finom döngicséléssé szelídülve érkeznek el a fák közé.

Grandpierre üvegeket helyez elénk egy kis asztalra. Az egyik üvegben vörös, a másikban fehér bor van.

– Na melyik mellett döntesz? – kérdi, s nehéz helyzetbe hoz. Finom bor mind a kettő. Illatos, alig édes, de én a nyersebb, savasabb borokat kedvelem. A vörös mellett döntünk. Elkortyolgatunk egy pohárral, s közben észreveszem, hogy az erkély sarkában nagy faláda áll, a ládában föld, a földből

repkény kúszik a falra, mennyezetre. A párkányon is ládák állnak, petúniákkal.

– Ezeket a feleségemmel ültettük – mondja Grandpierre. – A repkényt minden évben visszanyesem. Ha nagyobbra nől, mint ez a belső falrész, akkor már nem lesz elég neki ez a föld, és elpusztul.

A beszélgetés nehezen indul. Kolozsvári úgy érzi, hogy az elhangzó mondatok mind veszélyesek és fontosak, mivel befolyásolhatják azt a Kolozsvári Grandpierre-képet, ami korábban az emberekben már kialakult. Annyi biztos, hogy ez a kép az íróra nézve kedvező. Az olvasók számára Kolozsvári Grandpierre Emil a par excellence író. Író, aki ír, és nem politizál, nem szervezkedik, nem okoz kínos meglepetéseket. Író, aki soha nem volt segédmunkás, és nem is lesz. Bátran lehet olvasni, hivatkozni rá, ha nősülős típus lenne, bátran hozzá lehetne menni feleségül. Nemcsak író, hanem doktor is, így aztán akármilyen idők jönnek, Kolozsvári Grandpierre Emil megtartja rangját, réteg- és osztályhelyzetét. – Kolozsváron született 1907. január 15-én. Középiskoláit Kolozsváron, az egyetem bölcsészkarát Pécsett végezte el. A második világháború végén orosz hadifogságba került. Hazatérése után a Rádiónál az Irodalmi Osztály vezetőjévé, majd helyettes műsorigazgatóvá nevezték ki. 1949-ben megvált a Rádiótól, 1951 óta írásaiból él. Művei: Rosta (regény, 1932); Dr. Csibráky szerelmei (regény, 1934); A nagy ember (regény, 1938); Alvajárók (regény, 1938); A sárgavirágos leány (regény, 1940); Tegnap (regény, 1942); Szabadság (regény, 1945); Lófő és kora (regény, 1946); A tőzsdelovag (vígjáték, 1947); Lelkifinomságok (novellák, 1948); Az értelem dicsérete (esszék, 1948); Mérlegen (regény, 1950); A csillagszemű (regény, 1953); A förgeteges menyasszony (egyfelvonásos, 1954); A csodafurulya (népmesék, 1954); A törökfejes kopja (történelmi regény, 1955); Elmés mulatságok (anekdotagyűjtemény, 1955); A bűvös kaptafa (regény, 1957); A tisztesség keresztje (elbeszélések, 1957); Foltonfolt király (népmesék, 1958); A boldogtalanság művészete (regény, 1958); Legendák nyomában (tanulmányok, 1959); Csinnadári a királyné szolgálatában (regény, 1960); A gyalogtündér (modern mesék, 1960); Egy szereplő visszatér (elbeszélések, 1961); Párbeszéd a sorssal (regény, 1962); A lóvátett sárkány (népmesék, 1963); Csendes rév a háztetőn (regény, 1964); Az aquincumi Vénusz (humoreszkek, 1965); A burok (regény, 1965); Eljegyzés mai módra (elbeszélések, 1966); Változatok hegedűre (regény, 1967); Dráma félvállról (regény, 1969); Utazás a valóság körül (tanulmányok, 1969); Nők apróban (regény, 1970); Szellemi galeri (regény, 1971); Keresztben az úton (szatírák, 1971). – Kolozsvári Grandpierre Emil kétszer kapott Baumgarten-díjat. A Párbeszéd a sorssal című regényének megjelenése után, 1963-ban József Attila-díjjal is kitüntették.

A mélyben fuldokló várost hagyjuk elsüllyedni. Behúzódunk a szobába. A bor jön velünk. Előkerülnek a jegyzetfüzetek, ceruzák. Grandpierre-re pillantok. A kártyaasztal túloldalán ül, várakozik.

– *Kezdjük a neveddel. A Grandpierre franciás hangzású. Hogyan jutottál a nevedhez?*

– Franciaországból származunk. Családom protestáns eredetű. A protestánsok a Nantes-i ediktum visszavonása után tömegesen emigráltak Németországba és Svájcba. Mi Svájcban telepedtünk meg. Később az üköm Erdélybe költözött, egy nemesi családnál franciát tanított és németet.

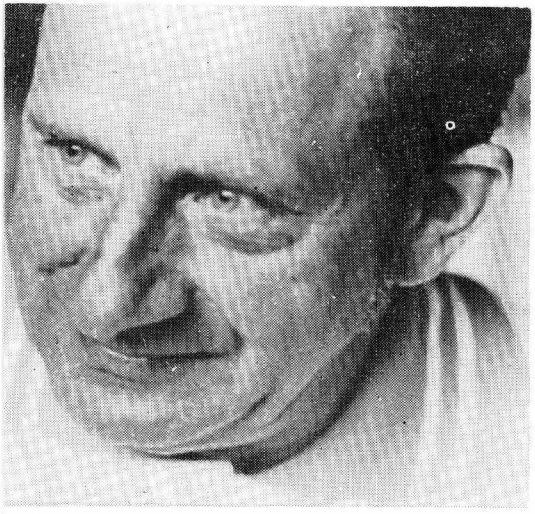

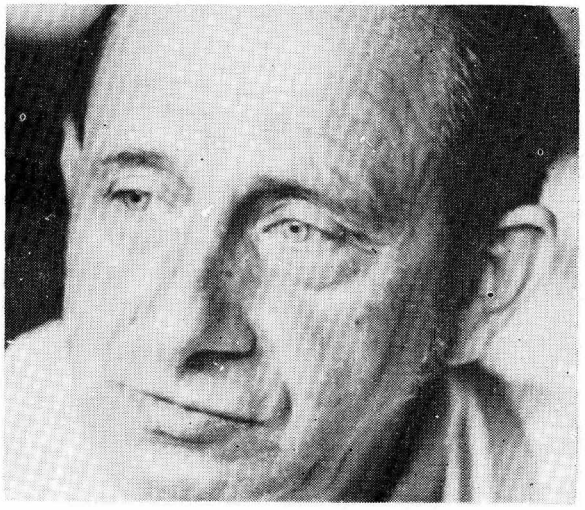

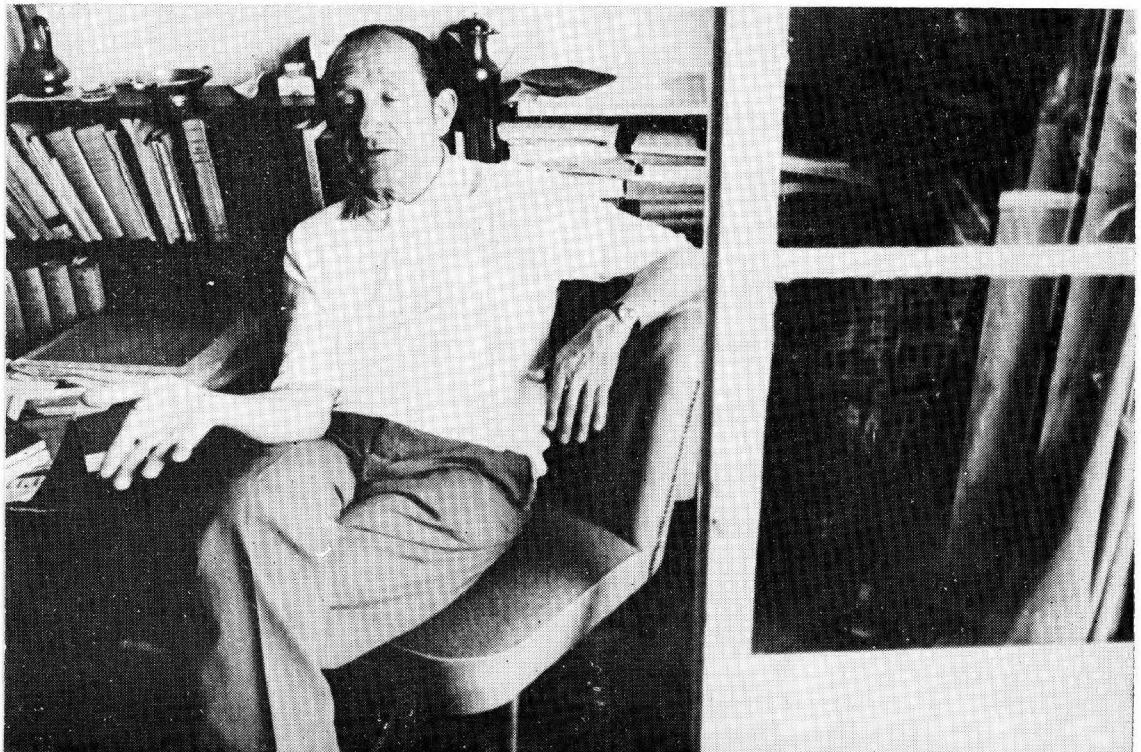

– *Miből éltek a szüleid, mi volt a foglalkozásuk?*

– Apám volt az utolsó magyar főispán Kolozs megyében, tulajdonképpen kormánybiztos. Amikor Romániához csatolták Erdélyt, megalakult a magyar párt, ahol ügyvezető titkár lett, ugyanakkor újságot is írt. 1925-ben a magyar pártnak az a vonala, amit apám képviselt, megbukott. Családostól Pestre költöztünk, ahol apám közigazgatási bíró lett. Ez a pozíció ma a legfelső bíróságnak felel meg. 1938-ban meghalt.

– *Mondj még valamit a gyerekkorodról. Hol laktatok? Mi volt ott?*

– A saját házunkban laktunk Kolozsváron. A nagyapámtól örökölte a három gyerek, de apám kifizette a testvéreket, s mi maradtunk a házban. A telek hosszú volt, két utca között helyezkedett el. A Monostori utcára nyílt a kapu.

– *A rokonok . . .?*

– A Grandpierrek egy kicsit dilisek voltak mind . . . A nagybátyám postatisztviselő volt . . . Valamiért embergyűlölő lett, s visszavonult. A magányt és a természetet választotta. Elvett egy falusi nőt feleségül, aztán kiköltözött a Kolozsvárhoz tartozó Kányamál dűlőbe. Ez akkor még olyan vad vidék volt, hogy a nagybátyám a méhes ablakából lőtt rókákat. Kányamál jó négy kilométerre van a főtértől. Egyik legszebb helyszíne ez a gyermekkoromnak. Ott kanyarodott a Szamos, nagy partomlás magasodott föléje . . . Ide jártunk ki flekkent sütni.

– *Mi a szülőföld? Hogyan érzed? A nyelv, az emberek, a falu?*

– A közvetlen környezet. Éppen erről írok most. Tizennyolc éves koromban eljöttem Budapestre, idegen környezet fogadott. Aztán Épinalba, Belgiumba, majd Pécsre kerültem, s mindenütt újra idegen környezet fogadott. Pécsről rövid időre visszatértem Kolozsvárra. Akkor éreztem, hogy hazaértem. Az a szülőföld, ahol köszönnek az emberek az utcán: „Szervusz Emil, de régen láttalak . . .” Ebbe természetesen beletartozik a nyelv, írónál különösen. Az első könyvemet is akkor, Kolozsvárt írtam.

– *Külföldön járva, éreztél honvágyat?*

– Igen, mindig. Sehol sem éreztem magamat igazán jól. Nemrég, negyven év után kint voltam Párizsban . . . Alig vártam, hogy hazaérjek. Strassbourgon keresztül jöttem vissza. A kocsi oldalán látom, hogy „Budapest, Keleti Pályaudvar”. Megörültem, beszálltam. Ebben az egyetlen egy, közvetlen magyar kocsiban, rossz volt a fűtés . . .

– *Ha nem itt élnél, akkor hol tudnál még élni a földön?*

– A magyar mellett francia kultúrán nevelkedtem, a két világháború között arra is gondoltam, hogy kivándorlok Franciaországba. Nemrég jártam ott, mint említettem. Hiába a sok közös vonás, élni csak itthon lehet. Sőt, nemélni is csak itthon.

– *Gondolom, urbánus lélek vagy . . .?*

– E tekintetben jóformán minden mai ember kétféleképpen gondolkodik. Nem tud meglenni a város nélkül, de lehetőleg falun szeretne élni. Én is így vagyok. Ez a kettősség a településeken is tükröződik. A városmag tömörül, s körös-körül egyre több a villalakás.

– *Véleményed szerint, mit kell csinálni az életben?*

– Élni kellene, erre azonban kevés idő jut. „A párduc” főszereplője haldoklása közben elmondja, hogy hetven-egynéhány évet ért meg, abból legfeljebb két év jutott a tulajdonképpeni életre.

– *Megfogalmaztad valaha az életcélodat?*

– Második elemista korom óta író akarok lenni, azóta szinte napról napra írok, kivéve azokat a kényszerhelyzeteket, amelyeket kijátszani nem tudtam. Afelől, hogy az életcélom ez, nem volt kétségem, annál bizonytalanabb voltam atekintetben, hogy a kiválasztott célt miként érem el. A magamfajta középosztálybeli gyereknek érettségi után egyetemi diplomát kellett szereznie, ha tetszik, ha nem. Az egyetemen irodalmat ugyan tanítanak, de szépírást nem. Előttem Voltaire lebegett, mint eszménykép, ő úgy rendezte az életét, hogy anyagilag, erkölcsileg és fizikailag szabad volt. Tehát azt írhatott, amit akart. Erre törekedtem én is, de egy lóhosszal elmaradtam Voltaire mögött.

– *Pécs mit jelentett neked, mint induló írónak?*

– Pécsett öt esztendőt töltöttem, mint egyetemi hallgató. Benyomásaim itt kristályosodtak ki, témáim itt értek meg, ezért fontos állomás számomra a pécsi öt év. Másrészt ott írtam a doktori disszertációmat Pirandellóról. A kiváló olasz mesterrel kapcsolatban ismerkedtem meg az egykorú, úgynevezett „modern" irodalommal, részben olasz, részben francia szerzők révén. Az első regényemet, „A rostát" Kolozsvárt írtam, hagyományos módszerekkel. Második regényemnek a miliőjét már Pécsnek köszönhetem, csakúgy mint a főszereplő figuráját, dr. Csibrákyt. Ezt a regényemet már korszerű írói eszközökkel írtam meg. Régebbi könyveim közül kevés akad, amelyben Pécs, a pécsi hangulat valamilyen formában ne szerepelne. Még annyit, hogy a háború utáni Pécs kevéssé hasonlított a mai élénk, pezsgő életű városhoz.

– *Mikor írsz, hol? Könnyen, vagy nehezen?*

– Általában idehaza írok. Ennél a kényelmetlen nagy íróasztalnál, méghozzá géppel. Nehezen lendülök bele az írásba, de ha jó úton haladok, akkor könnyen írok. Természetesen csak olyankor, ha a láthatatlan cenzor nem áll a hátam mögött, mint a Rákosi-korszakban.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Három-négy-öt órát. Aszerint ennyit vagy annyit, hogy mennyit pihentem éjjel.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

– Mindent. A művész pályája az élmények iránti érzékenységének függvénye. Aki nem él át mindent, az ezen a pályán hosszasan nem boldogulhat.

– *Milyen módszerrel dolgozol? Úgy értem, hogyan közelited meg a lényeget? Először van egy történeted, vagy először külön létezik a hangulat?*

– Sem egyik, sem másik módszert nem követem, addig egy sort sem tudok leírni, addig fogalmam sincs a történet fordulatairól és a hangulatáról, amíg a főszereplőnek vagy adott esetben a főbb szereplőknek a jellemét nem ismerem. A történet mindig a jellem függvénye, a gyáva ember gyáván, a bátor bátran, a ravasz, ravaszul viselkedik. Ez persze egyszerűsítés. A jellem ott kezdődik, amikor a gyáva ember nemcsak gyáva, hanem ravasz is, de nem így ravasz, hanem úgy, és amellett... Egyszóval a jellem a tulajdonságok bonyolult szövedéke. Az író feladata – a velem rokon gondolkodású írókra értem –, hogy a hősét olyan szituációkban ábrázolja, amelyekben jelleme minél érzékletesebben megnyilatkozik. Jellem nélkül a legremekebb szituációk sem érnek semmit. Az is igaz viszont, hogy a szituációk nélkül a jellem nem mutatkozik meg, nem bontakozhatik ki.

– *És a szituációk?*

– A szituációk teremtésének a képessége révén az író az isten vagy a sors szerepét veszi át. Azzal, hogy szituációt teremt egy jellemnek, lehetőséget nyújt arra, hogy eredményt érjen el, a maga életét élje, megvalósítsa önmagát. Kevésbé ünnepélyesen ezt úgy is kifejezhetnénk, hogy a szituációk felkínálásával az író a figuráiban éli meg a tulajdon félbemaradt esélyeit. Hadvezér szeretett volna lenni? Leírja a waterloo-i csatát úgy, mint Victor Hugo. Aki ezt szóról-szóra így csinálja, azt egocentrizmusa megakadályozza abban, hogy műve az irodalom szintjére emelkedjék. – Minden regényhősöm jelleme túlnyomórészt belőlem nőtt ki, az anyag én vagyok, más nem lehet. De mindegyikhez használtam valami fogódzót. Az én regényírói módszerem nagyjából azonos Cuvier tudományos módszerével. Ez a kiváló paleontológus néhány csontdarab segítségével képes volt rekonstruálni a brontosaurust, vagy a dinosaurust. A későbbi leletek igazolták. Ő a csontokból kiolvasta az egész csontvázat, mert rálelt a belső logikájára. De mindaz, amit hozzátett a csontokhoz, azt saját magából vette anélkül, hogy mint az egocentrikus írók – magát rakta volna a brontosaurusok helyére. Néha egy gesztus, egy mondat, egy célzás elég, s a folyamat máris megindul, fokról-fokra felépül a jellem. A következő lépés: tálcán kínálni a jellemnek a szituációt, melyben egyénisége lehetőleg teljes gazdagságában megnyilvánulhat. A módszert Cuvier-től kölcsönöztem. Az más kérdés, hogy ő ichtiosaurusokat rekonstruált néhány maradvány alapján, én csupán néhány mindennapi figurát.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– A prózaírás új útjairól a Kritika 1971. májusi számában részletesen beszámoltam. A tanulmányban arra a következtetésre jutok, hogy a második világháború után jelentkező új irányzatok a két világháború között már javában virágoztak. A „nincsenek régi viccek, csak öreg emberek" analógiájára azt mondhatom, hogy nincsenek új irányzatok, csak hiányos tájékozottság van. Ami a francia új regényt illeti, amiről a tanulmányomban nincs említés téve, abban ami új, az nem regény, és ami regény, az nem új.

– *Min dolgozol most?*

– Nyakig merültem a múltba. Tegnap című félig életrajzi, félig szociológiai regényem folytatásán dolgozom. Ez a könyv nagy próba, meg akarom mutatni, hogy régen elmúlt, látszólag a jelentől távol álló problémákról is lehet úgy írni, hogy a mai olvasó élvezze. Ha nem sikerül, legfeljebb majd azt írom a fülre, hogy ötven éven aluliaknak nem ajánlom.

– *Miért írsz? Mit gondolsz, mit ér ma az embereknek az írásmű? Írás közben milyen elképzelések vezérelnek?*

– Könnyű volna azt válaszolni, hogy megszoktam, hogy életformám lett az írás. Ez részben így is van. Az írás az életem tartalma, legállandóbb szenvedélye. Ha nem tudnék írni, belepusztulnék. Az írás azonban nem magánügy, hanem kapcsolat a külvilággal, az olvasókon keresztül a társadalommal. Minden írásnak megvan a maga címzettje. Nagyjából az a cél vezetett, hogy az írásaimban egy nyolc éves gyerek és egy nyolcvan éves aggastyán is találjon valami kedvére valót. Ezt a célt a legkevésbé jellemző regényemben, a „Csillagszemű"-ben közelítettem meg leginkább. Vannak témák, amelyeket úgy lehet kialakítani, hogy a fenti célt a mű kisebb vagy nagyobb mértékben

elérje. Számos esetben azonban a téma bonyolultsága, sokrétűsége megköti az író kezét, írását ilyenkor a kevesek címére küldi. Csaknem valamennyi írásomban a sajátos magyar életformát elemzem, ábrázolom, gúnyolom, vagy leírom. Ennek az életformának a gyökerei a középosztály gondolkodásába kapaszkodnak, s legjellemzőbb vonása a beteg valóságérzék. Ez a tulajdonság süti rá a bélyegét a magyar életre, ami távolról sem jelenti azt, hogy mindenkiben egyformán működik, nem azt jelenti, hogy senki nincs az országban, akinek a valóságérzéke egészséges lenne. Egyik kritikusom ezzel kapcsolatban amúgy félvállról megjegyezte, ugyan mi közös vonás lehet Tisza István és Jászi Oszkár között? Tisza István tudta, hogy az első világháború a monarchiát létében fenyegeti, mégsem lépett fel erélyesebben a hadüzenet ellen. Jászi Oszkár pedig mintaszerű kisebbség-politikát dolgozott ki egy olyan történelmi pillanatban, amikor a kisebbségeknek legfőbb gondjuk az volt, hogy elszakadjanak a monarchiától és önálló nemzeti államokat alkossanak. Mindkét állásfoglalás beteg valóságérzékre vall.

– *Szerinted ezt nem lehet népszerűen, közérthetően kifejezni?*

– Egyebek mellett ezt sem. Maga az egész témakör nehezen fejezhető ki. A középosztály a felsőbb osztályokkal, az európai színvonalon élő vér- és pénzarisztokráciával nem tartott kapcsolatot, nem tanult tőlük életkultúrát. Lefelé azonban, a falusi intelligenciával kezdve, száz meg száz csatornán át közvetítette a maga életfelfogását. Ez az életforma érvényesült többé vagy kevésbé következetesen azokban a vonásokban, amelyeket ma nagyvonalúan összefoglalva kispolgári szellemnek nevezünk. Nem egy esetben ezeket a jelenségeket csak esszészerű magyarázatokkal lehet megközelíteni. Az eredmények ritkán egyeznek kényelmesen elfogadott ítéletekkel. Az érdekeltek, írók, irodalomtörténészek, kritikusok úgy tesznek, mintha nem értenék, vagy tényleg nem is értik, miről van szó. Ehhez egész tudásrendszerüket át kellene rendezniük.

– *Mi az, ami emberi, írói arculatodat meghatározta? Származásod, neveltetésed, eszményeid?*

– Írói és emberi arculatomat gondolom ugyanaz a vonás határozza meg. A humoros, ironikus látásmód. Magánbeszélgetéseimben éppen úgy, mint írásaimban, ez a hang, ez a szín az uralkodó. Ha lehet a humort örökölni – e tekintetben a tudomány semleges –, akkor anyámtól örököltem, de semmiképpen sem a származásom határozta meg.

– *Véleményed szerint beszélhetünk írók és írástudók felelősségéről?*

– Minél többet hazudik egy író, annál nagyobb a felelőssége. Minél őszintébb, annál kisebb.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod? S helyét a közéletben?*

Grandpierre fölemeli a poharát, belenéz.

– Ismered Orwell nevét? Ő mondja azt, hogy minden ember egyenlő, de vannak, akik egyenlőbbek. Az íróknál is így van. Akik egyenlőbbek, azoknak remek a helyzetük – mondja, aztán szájához emeli a poharat. Hosszan iszik, én is iszom. Percek telnek el a poharak újratöltésével. Aztán félbemaradnak a mozdulatok. Megszólalok:

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– Én nagyon elszakadtam saját generációmtól. Már a negyven évesekkel barátkozom, akik biológiailag a fiaim lehetnének. Őszintén mondom, az idősebb írók egyike-másika mellett halálra unom magam.

– *Van televíziód?*

– Nincs.

– *Milyen újságokat, folyóiratokat járatsz?*

– Több magyar, egy angol és egy francia folyóiratra fizetek elő. Főleg tudományos közleményeket olvasok, ma ezen az úton kell a fejlődéssel lépést tartani.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– Nagyrészt akkor is írok. Hallgatom a Befejezetlen szimfóniát, hirtelen eszembe jut, hogy ebben vagy abban a mondatban a szórendet meg kell változtatni. Néha álmomban is írok. – A tapasztalat rávezetett, hogy nem célszerű erőmön felül írni, már csak azért sem, mert az eredmény rossz, másnap kezdhetem elölről. A prózaíráshoz egy sereg alapfeltétel mellett nemcsak taktikai, hanem stratégiai érzékre is szükség van. Néhány regényt meg lehet nekifutásból írni, tízet, húszat, harmincat már csak úgy, ha az író éppoly gazdaságosan bánik az erőivel, mint egy maratoni futó.

– *Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– A Who is who című lexikon is ezzel a kérdéssel fordult hozzám. Mivel a feleségem jobban tud angolul, megkértem, hogy ő válaszoljon helyettem. Hobby? – szólt a kérdés. Women – írta ő. Azaz: a nők.

– *Mitől vagy ideges, ha egyáltalán ideges vagy?*

– Az öntelt, agresszív butaság és a szervezési tehetetlenség idegesít vagy ingerel, s kivált, ha a kettő egyesül valakiben. Minthogy erre vagyok allergiás, szüntelen idegeskedés közepette élek. Ezért írok túlnyomórészt szatírát.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Hogy csak a legfájdalmasabbat említsem, nem sikerült elérnem, hogy tágas, kertes lakásom legyen, amelyben el tudok helyezni egy hét-nyolcezer kötetes könyvtárat, amire most már nagy szükségem lenne.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– A türelem az a tulajdonság, amelyet a legszűkebben mért nekem a sors. Általában vagyok türelmetlen, mindazzal kapcsolatban azonban, ami az írással függ össze, egy ökör türelmével viselkedem, kezdek elölről valamit, vagy járok utána, ha rossz nyomon indultam el.

– *Vannak ellenségeid?*

– Ajaj! Egy sereg poloska, patkány, mikrofasiszta... A mi jelenlegi társadalmi körülményeink között lege artis fasizmus nem bontakozhat ki. A különféle területeken garázdálkodó kiskirályoknak azonban megvan a módjuk rá, hogy tőről metszett fasiszta megoldásokhoz folyamodjanak.

– *Hiszel a barátságban?*

– A barátságban már régen nem hiszek, a barátaimban igen. Abban a néhányban, aki megmaradt, akiknek én is megmaradtam.

– *Tudod milyen a halálfélelem?*

– A halál gondolatával már régen megbékéltem. 1938 nyarán, ha jól emlékszem, miután elbúcsúztunk Hevesi Andrástól, aki akkor emigrált Franciaországba, hosszan elbeszélgettünk Halász Gáborral. Színhely a Lánchíd kávéház. Lényegében reálisan, részleteiben regényesen elmondtam Halász Gábornak, hogy a háború rövidesen kirobban, engem óhatatlanul behívnak katonának, nagy a valószínűsége tehát, hogy valamelyik hadszíntéren elesek. Egy sereg szerencsésen alakuló körülmény következtében én megmenekültem, ő szegény, aki oly hevesen érvelt ellenem, elpusztult. A szép halált lá-

bon megvenném, itt helyben, sajnos Mefisztó manapság senkit nem keres meg efféle ajánlatokkal.

– *Nélkülöztél vagy szenvedtél a háború alatt?*

– Hadifogoly voltam, orbáncot kaptam. Csaknem éhen haltam. Negyven kiló voltam, amikor elindítottak hazafelé. Halálveszélyben nem tudom hányszor voltam.

– *Hol estél fogságba?*

– Csehszlovákiában, Budjenovice mellett. Kivittek az alakulatommal. Kint két magyar menekülttábor volt, egyik Prága, másik Passau mellett. Hogy ne kelljen élelmezni, a németek egyik helyről a másikra küldözgették a magyarokat. Én igyekeztem Csehszlovákiába kerülni, hogy szovjet fogságba essek. A legrosszabbul azok jártak, akik francia fogságba kerültek.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Borzasztóan szeretem a nőket, a bort, azonkívül – (nevet, széttárja a karját) –, ha pénzem lett volna, valószínűleg sok szenvedélyem lenne. Ha lenne egy villám, nagy könyvtáram is lenne, és nemzetközileg értékes szőnyegkollekcióm.

– *Milyen szerinted a szép nő?*

– Én örök életemben a nagydarab nőket szerettem, az Anita Eckberg-féle jelenségeket. Annak idején, vidéki diákkoromban majd megbolondultam a Pfeifer ügyvéd feleségéért. Ma már biztosanráncos öregasszony – (legyint). – Volt egy barátnőm, aki száztíz kiló volt, és tragikus sorsú. Morfinista volt.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Ezen már gondolkodtam. Két millió. Azért ennyi, mert ennek a kamataiból meg tudnék élni úgy, hogy csak azt írnék, amit akarnék. Akkor írhatnék fél évig egy tanulmányt, amiért csak 2500 forintot fizet a Kritika.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– El tudom képzelni, de minek? Ismered a Vénusz-viccet... Két csillagász vizsgálja az eget. Az egyik azt kérdi: Na, van a Vénuszon élet? A másik így felel: Ott sincs.

A szobában már félhomály van. Alig tudom feljegyezni az utolsó sorokat. A tárgyak beolvadnak a sarkokba, zugokba. Kolozsvári Grandpierre Emil nem gyújtja meg a lámpát. Vár valamire. Én is várok. Kint is szürkül már. Kutyák ugatnak a szomszédos kertekben. Aztán hirtelen feláll, kivezényel az erkélyre. Oldalt a mélybe mutat.

– Látod ott, azt a nyárfát s azt a két hársat én ültettem.

Nézem a fákat. Szépek, három-négy évesek. Vékonyak, lassan belevesznek a homályba. A növendékfák alatt asztal áll, székekkel.

– Ott szoktam borozgatni a feleségemmel és a barátaimmal – mondja Grandpierre.

Felkapom a fejemet, hátranézek. Úgy tűnik, az ajtó közelében ruha libbent.

– Mi az? – kérdi.

– *Járkál valaki a szobában...*

– Hallucinálsz... – mondja.

Elbúcsúzom. A sötét szobán át az ajtóig kísér. Fülelek közben. Minden csendes, mozdulatlan. Vagy mégsem? Mintha moccanna valami a szobában... A sötétben semmit sem látok. Leereszkedem a kertbe, aztán kilépek az utcára. Grandpierre szekrényében szellemek laknak.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

I.

Akkoriban még a Bem-rakparti lakásomban laktam. A ház előtt fasor, fölötte kilátás a túlsó partra. A rekamiéról a Dunát láttam, délelőtt napsütésben, ilyenkor az apró hullámok visszfénye a mennyezeten játszott. Meztelenül napoztam az ágyon, azzal a különös jóleső érzéssel, hogy víz vesz körül mindenfelől, a mennyezeten fodrozódó hullámok ugyanúgy csobogtak, mint az igaziak lent a Duna tükrén. Valahányszor hajó haladt el a házhoz közel a folyón, fordított árnyéka végigvonult a falon.

Délutánra megváltozott a kép, alkonyat után néha húsz-harminc percig a Duna kéken tündökölt, világos és ugyanakkor valószínűtlenül mély kék színben. L'heure bleue, – mondtuk, mert „kék órán" többnyire kékre festett kakukkos órát értettek, a francia kifejezés akkor sem dúlta szét a hangulatot, ha magyarázni kellett a jelentését. Az esti Dunát arany és zöldes fények pettyezték, a túloldali villanylámpák s az újabban felállított neonégők jóvoltából. Sétálók a járdán, szerelmesek és nyugdíjasok a padokon, fel-fellobbanó öngyújtók, gyufaszálak, cigaretták. Gyér forgalom az úttesten, olykor ádáz nyikorgásokkal, sokan a kocsijuk fékjét ott próbálták ki.

Kevéssel múltam ötven, olyan kondícióban, mint egy nem rossz karban lévő negyvenes, onnan idáig semmit nem változtattam az életmódomon, sem munkában, sem másban. Egyébként nem lett volna rá mód, nyomás nehezedett rám, szellemiekben és anyagiakban egyformán. A nevem rajta volt a láthatatlan, már régen megszüntetett listán, két annyi munkáért feleannyit kaptam, mint akiket nem sújtott a gyávák félelméből létrejött ebzárlat.

Egy nap levelezőlapot kaptam, az aláírója ismeretlen, a szövege érdektelen: – könyveit nagyon szeretem, valamennyit megszereztem, csak kettő hiányzik, nem tudna-e segíteni, hogy hozzájuk jussak. Közöltem, hogy ennél és ennél az antikváriumnál szóltam, tegyék félre a kérdéses könyveket. Egy hónap múlva újabb lap, köszöni a közbenjárást és ha nem zavar túlságosan, megkérne, írjam be a nevemet a könyvekbe. Felhív, hogy megbeszélhessük.

Nem gyanítottam, nem gyaníthattam, hogy ez az irodalom kedvelő nő előfutára egy nagyon jellemző s – felteszem – törvényszerű folyamatnak. A történet folytatása sem késztetett gondolkodásra. Egy délelőtt felhívott, éppen ráértem. Megbeszéltük, hogy a Rózsadomb cukrászdában találkozunk tizenegy órakor, legyen ott korábban, tegye az asztal szélére a könyvemet, így én fogom keresni s nem neki kell utánam kutatnia az asztalok között. Még bejelentettem, hogy délben dolgom van, legyen meg a jogcímem a távozásra, ha a nő nem csinos. Mert ha az, akkor . . . Ezt azonban fölösleges magyarázni.

Mindjárt észrevettem, amint körülnéztem a cukrászdában, mert jól választott asztalt, szemben a bejárattal. Az elnyűtt arcú, táskás szemű, sápadt, koravén nő fejét nyakába húzva, riadtan ült a plüss fotelen. Egyik keze az asztal lapján, az ismertető jelül használt könyv közelében. Bűntudattal né-

zett rám, mintha az ő hibájából öt-hat évet ültem volna börtönben. Szemének kékjét a benne ragadt könnyek vizessé oldották.

Nyilvánvaló volt, hogy olyan ügybe keveredtem, amiben az irodalom nem több ürügynél vagy kelepcénél. Egy gyorsan múló pillanatra felémelyedett bennem a rossz lelkiismeret, hiszen annyi helyen megfordultam, annyi nőt ismertem, annyit megkörnyékeztem! Könnyen meglehet, hogy a harmadik mondat után számonkérnek tőlem valamit, amiről régesrég megfeledkeztem.

Túljátszott közvetlenséggel telepedtem melléje. Valami olyanszerű szöveggel, hogy hadd lám, hol vannak azok a dedikálni való könyvek. Még írtam, de már beszéltem, vaktában mindenről, ami megfordult az agyamban, hogy teljen az idő s ne következzék be az, aminek a bekövetkeztétől tartottam. Hasztalan. Lélegzetvételnyi szünet, a nő máris megszólalt:

– Nem ismer meg?

– Nem emlékszem, hogy találkoztunk volna.

Tekintetében felvizezett, oszladozó szomorúság, egy másodpercig rajtam tartotta a szemét, alulról fölfelé nézett most is, mint együttlétünk egész ideje folyamán. Beletörődőn vonta meg a vállát:

– Hát akkor mindegy.

– Bocsásson meg – mondtam s a karórámra pillantottam –, háromnegyedkor indulnom kell.

– Fizetni.

– Igenis, kérem.

Félpercnyi szünet támadt, a nő azonnal kihasználta:

– A Margitszigeten találkoztunk, egy teniszmérkőzésen...

– Soha nem teniszeztem a Margitszigeten.

– Nem maga. Nemzetközi mérkőzés volt, az akkori világbajnok játszott. Cochet. Maga mellettünk ült a Mac-pálya tribünjén... Azaz, hogy az ismerőseim mellett... Én később érkeztem... Magát bemutatták... A szünetben ők lementek a tribün elé, mi kettesben maradtunk...

Minden egyezett, Cochet-t csakugyan láttam játszani, a házaspárt, akikre hivatkozott, csakugyan ismertem, őrá azonban sehogyan sem emlékeztem.

– Én akkor tizennyolc éves voltam és a színiakadémiára jártam...

– Maga színésznő? Akkor igazán emlékeznem kellene magára.

– Két-három jelentéktelen szerepet játszottam, aztán férjhez mentem és a férjem nem engedte, hogy folytassam a pályát. Azzal érvelt, hogy a foglalkozásom összeegyeztethetetlen az ő társadalmi tekintélyével. Sohasem szerettem, de hozzámentem. Nem tudom, miért. Talán, mert arra neveltek, hogy egy lánynak meg kell ragadnia az alkalmat és mihelyt teheti, férjhez kell mennie. Elvette a hivatásom és semmit sem adott helyette. Rossz házasság volt, de csak hosszú idő múltán szántuk rá magunkat a válásra...

Fásultan meredt az asztal lapjára, rigójancsit evett, a tányéron a sötét krém maradványai: – szétkent, szétázott gyász, hasonló a tekintetében szétázott szomorúsághoz. A tányér a foltokkal a sorsát jelképezte: – ennyit kaptam az életből, vagy ennyi maradt belőle. Tragédia, de a személy, az áldozat nem keltett rokonszenvet. Tétován fölpillantott:

– Hol hagytam abba?...

– Ott, hogy négyszemközt maradtunk a tribünön...

– Igen, a szeme alig érzékelhetően megcsillant. – Kettesben maradtunk s akkor maga szembefordult velem és azt mondta, hogy soha még lány annyira nem tetszett magának, mint én és hogy találkozni akar velem... Most...

– Most?... Egy kicsit sokáig tetszett habozni.

Gépiesen használtam ki a ziccert, ki sem mondtam, máris megbántam. A jelek szerint fölöslegesen, a nő mintha nem hallotta volna.

– Nagyon csinos voltam tizennyolc éves koromban – folytatta elábrándozva –, rengeteg udvarlóm volt. Mégis úgy történt, ahogy az előbb elmondtam.

Megint az órámra pillantottam:

– Bocsásson meg, mennünk kell.

Engedelmesen felállt, szótlanul mendegéltünk a Keleti Károly utcán lefelé. Feleúton megkérdezte:

– Kik a társasága?

– Nincs társaságom.

Megint rámnézett, megint alulról fölfelé:

– Most már van – suttogta.

– Igen, most már van – ismételtem, azzal hirtelen elbúcsúztam.

Hiába taszítgattam el magamtól a történetet, foglalkoztatott. Sajnáltam a szerencsétlen nőt, ugyanakkor bosszankodtam. Annak idején egy virágzó tizennyolc éves lánynak tettem a szépet és most a randevút, meg mindazt, ami utána következhetett volna, egy elfonnyadt, megkeseredett, koravén nember kéri tőlem számon. Groteszk helyzet. Nemcsak maga a jelenbeli tény bosszantott, hanem a hajdani visszautasítás is, mert ha ez nem következik be, a mostani találkozó esetleg alkalom lett volna egy szép nyár, egy szép ősz emlékeinek a felidézésére. Ez a féleszű nő egyszerre tett erőszakot a jelenemen és a múltamon.

Egyetlen percig sem áltattam magam azzal, hogy e kései közeledést sikerszámba vegyem, férfiúi vonzerőmnek igazolását lássam benne. Tudtam, ha Nagy Jánosnak, Kovács Péternek hívnak és nem olyan foglalkozást űzök, amelytől a nyilvános szereplés elválaszthatatlan, éppúgy megfeledkezett volna rólam, mint én őróla, vagy ő a többi udvarlójáról, akik megkörnyékezték, mint ahogy én megkörnyékeztem a Mac-pálya tribünjén. Kettőnk futó találkozásának az emléke azért nem halványult el benne, mert a nevemmel sűrűn találkozott napilapokban, folyóiratokban, rádióban. Minthogy a sűrű szereplés a siker képzetét kelti, őmaga viszont mind a pályáján, mind érzelmi téren hajótörést szenvedett, nyilván gyakran gondolt arra, hogy a sorsa gyökeresen más lett volna, ha nem egy gazdag kereskedőhöz köti magát, hanem hozzám, aki művészféle vagyok, tehát aligha tiltakoztam volna az ellen, hogy tovább folytassa színészi pályafutását a Vígszínházban.

Furcsa, bizarr, különleges eset, gondoltam s azzal napirendre tértem fölötte. Azaz napirendre tértem volna, ha egyszerre nem kezd örvényleni körülöttem a múlt, ha nem csap rám vagy rajtam keresztül hol vidékről, hol Pestről, hol külföldről érkezőben az utolsó hullám, amelynek Patolicsné az előfutára volt.

Megszólal a telefon, reggel, délben, este, mindegy:

– Szervusz. Hogy vagy? – kérdi egy ismeretlen hang.

Bizonytalanul válaszolok, ki tudja, ki az, ki tudja, mit akar. Készségesen megmondja a nevét:

– Hát nem emlékszel? – hangzik aztán szemrehányásformán. – Ne marháskodj, együtt voltunk őrségen a zombori hídon, negyvenegyben, a csetnikek tüzet nyitottak ránk. Majd beszartunk, úgy megijedtünk. „Ennek fele sem

tréfa" – mondtam én, neked nagyon tetszett ez a mondás, mindig elismételted, ha az eset szóba került. Ne marháskodj, ezt nem lehet elfelejteni.

Nem, csakugyan nem, hiszen a háborúban ez volt az első eset, amikor abban a megtiszteltetésben részesültem – őrtársammal együtt –, hogy nem vaktában lőttek felénk, hanem személy szerint kettőnket vettek célba. A parancsnokságra rohantunk jelenteni az eseményt, ott már javában tombolt a tanácstalanság, mint mindenkor, ha az ellenség valamilyen mozdulata akadályozta a vezérkari tervek sima végrehajtását.

Nemsokára parancsot kaptunk, hogy ezen és ezen az utcán induljunk el a város másik végében álló laktanya felé. Néhány lépés után pattogni kezdtek a falak, pattogott a járda – a csetnikek lőttek ránk a padlásablakokból, a hivatalos vélemény ez volt. Mire a magunk részéről tüzet nyitottunk a háztetőkre. A puskagolyók egy része átrepült a házak fölött s a velünk párhuzamos utcákban esett le, ahol nyilván nagy riadalmat okozott. Bizonyság rá, hogy nemsokára záporoztak ránk a háztetőkön át felénk irányított lövedékek. Tehát a mi utcánkból átlőttek a házak fölött a másik utcába, onnan viszont átlőttek hozzánk.

Hajnal felé az innen oda, onnan meg amoda kiküldött felderítők jelentéséből kiviláglott, hogy a velünk párhuzamos utcában ugyancsak magyar csapatok tartottak a laktanya felé. Tehát testvérharc dúlt s eközben a csetnikek vagy békésen szunyókáltak a padláson, vagy odébbálltak néhány utcával.

Őrtársam meg én egy benzinhordókkal megrakott teherautón tértünk nyugovóra, kimerültebben, semhogy azon töprengtünk volna, hogy elég egy puskagolyó, egy gyufaláng, máris por és hamu leszünk.

Homályosan bár, de emlékeztem tagbaszakadt, kissé elnehezedett testére, fakószőke hajára, mindenekelőtt azonban a rémületére, amely valahogyan idegen volt tőle. Sörözésre, kvaterkázásra, ultizásra, kezdetleges tréfálkozásra rendelt alkat volt, neki is mint annyi másnak, rémület és borzalom nélkül kellett volna végigmennie a kiszabott úton. Nem feszítette tömény agresszív ösztön, legfeljebb annyi, hogy egy vaskos káromkodással vagy maximum egy seggberugással le is csapolhatta volna.

Tőlem nem messzi lakott, merő véletlen, hogy nem találkoztunk össze utcán, buszon, villamoson.

– Ejnye! – döbbent meg őszintén, mikor ez kiderült.

Bizonyára valami közlemény alatt olvasta a nevemet, ez késztette, hogy felhívjon, mindamellett megkérdeztem:

– És hogy jutottam annyi év után eszedbe?

Hosszú csend után zavart hümmögés, néhány „hát", „ugye", aminek úgy vetettem véget, hogy harmadnapra meghívtam a lakásomra.

– Öregem, drága öregem – mondta meghatottan az előszobában, két kezével két kezemet tartotta, úgy vizsgált, a tekintete megnedvesedett.

– Semmit sem változtál. Semmit, édes öregem.

Azzal átölelt, magához szorított, megcsapkodta a hátam, viszonoztam a szorítást, a hátbavágásokat. Magam is elérzékenyültem, hogy mitől, arról éppúgy nem tudnék számot adni, mint látogatóm.

– Parancsolj.

Arcán feszült, de megfejthetetlen tartalmú várakozás, úgy vette szemügyre a szobát, mint aki bizonyos benne, hogy valami nagyszerű felfedezés várja: ízletes húsok és hurkák, hordó sör az íróasztalon, félmeztelen kasszír-

nő a pamlag sarkában vagy legalább is rezesfúvósok a függöny mögött, s harsány induló, mely jöttét ünnepli.

Nem szegte kedvét, hogy mind ebből semmit nem látott. Elégedett arccal ereszkedett a karosszékbe, először hátradőlt benne, talán hogy kipróbálja, kényelmes-e vagy sem, aztán előrehajolt, összekulcsolt keze a combja közében már-már a szőnyeget érintette.

– Öregem, édes öregem – ismételte elérzékenyülten.

Borral, házikolbásszal kínáltam, jóízűen evett, saját bicskájával, hajszálra úgy, mint katona korunkban. A harmadik falás után megjegyezte, hogy jól fogna egy kis zöldpaprika. Szégyelltem, hogy megfeledkeztem róla, máris hoztam.

Fogyott a kolbász, fogyott a paprika, a bor, s mialatt fogyott, közös erővel elmondtuk, mi történt a zombori hídon a vasútállomás mellett, a párhuzamos utcákon, a kamionon a benzinhordók között, később a kaszárnyában s az iskolában, ahova elszállásoltak. A katonák feltörték egy közeli vendéglő pincéjét. Akkor ittunk először és nyilván utoljára francia pezsgőt magyar csajkából.

– „Ennek fele sem tréfa!" Mi? – búcsúzott tündöklő arccal az előszobában.

– Fele se tréfa . . . – dünnyögte a lépcsőn lemenet.

Azóta se láttam.

Nem mindegyik, sőt a többi közül egyetlen sem kerekedett ki ilyen sztorivá. De ahány hívás, ahány levél, ahány találkozás – annyi meglepetés. Máig sem tudom, kicsoda-micsoda az a Semjén Gabi, aki Montreálból „hazaruccant egy kicsit körülnézni", huszonöt év után, s ha hihetek neki, „első dolga volt engem, drága komáját felhívni, hogy kibeszéljük magunkat".

Bécsben kocsit bérelt, egy szép Fiátot, ami nálunk látványosság számba ment akkor, tátott szájjal bámulták az utcán, ő gyalázta a sebességváltója miatt, ami „divatjamúlt, ócska szerkezet", nem igazi kocsi, amelyiknek nincs automata berendezése. A Nagyszállóban vett ki szobát a Margitszigeten, oda hívott meg vacsorára. Randevú a hallban.

Mikor megérkeztem, már ott ült, de sem én nem ismertem meg őt, sem ő nem ismert meg engem. Ki-ki szörcsölgette az italát s fölpillantott, valahányszor új vendég lépett a hallba. Untam a tétlen várakozást, épp elhatároztam, hogy hazamegyek. Odaintettem a fizetőt, ő kérdezte meg tőlem, hogy nem X. Y. vagyok-e, mert ha igen, Mister Q. engem vár. Félreérthetetlen mozdulattal intett a komoran iddogáló bajuszos férfi felé, akinek óriási mosolygás nyílt az arcán, azzal megindult felém.

– Nohát, hogy elhülyül az ember. Itt ülünk szemtől szemben és nem ismerjük meg egymást.

Kissé elgombócosodott a kiejtése, de kifogástalanul beszélt magyarul, ritkán kevert a szövegébe egy-egy angol szót. Meghívott vacsorára, előre foglalt asztalt, kanadai zászló kornyadozott rajta, alig ültünk le, a pincérek bekerítettek.

Ettünk-ittunk bőségesen s egész este, kilenc órától éjfél után egy óráig közös erővel kutattunk közös emlékek után. Máshol jártunk elemibe, gimnáziumba, egyetemre, más-más katonai egységnél szolgáltunk, más-más pályán haladtunk. Zsákutcából zsákutcába fordultunk s az utca végén zavartan néztünk össze, mi az, hát megint nincs tovább út?! Végül kompromisszumként megegyeztünk abban, hogy a harmincas évek közepe táján a ferencvárosi Liliom-

ban „átkozottul nagyot mulattunk", Kovács Pistáék, Asztalos Jánosék, Kerekes Pajáék társaságában . . .

Idáig hagyján, csakugyan mulattam a Liliomban, de az ismeretlen nevekre megrezzent az arcom; nyomban leszerelt:

– Tudom mit akarsz mondani, drága egy komám. Hogy nem emlékszel rájuk. Nem is emlékezhetsz, olyan seggrészeg voltál, a pincér berúgott, mikor rálehelted.

– Emlékezetes este volt . . . – adtam meg magam.

– Meghiszem azt. Csak a magyar ember tud mulatni, csak a magyar ember ezen a kurva világon. És ezt csak az tudja, aki elment hazulról, akinek a gyökerei itt maradtak a hazai földben, velük a lelke, és csak a teste búslakodik az Újvilágban, a halandó teste, a szentségét, drága egy komám!

Még két éjjel felcsörgetett, itt vagyunk a Kaszás Marciékkal, a Topori Kálmánékkal, csak te hiányzol, édes egy komám. Nem értem rá. Negyednap hazautazott a szülővárosába. Portugáliából küldött egy lapot, „azt az estét a Liliomban, azt az estét sohsem felejtem el, te se felejtsd el, édes egykomám", azzal elnyelte a hallgatás.

Olykor gellert kapnak az emlékek, máskor megdúsulnak, valóságos tartalmuk tizedik huszadik hatványára növekednek. A Nemzeti előcsarnokában rámköszönt egy korombeli úr: P. Karcsi:

– Szervusz.

Visszaköszöntem, majd megkezdődött a személyi adatok ellenőrzésének szertartása, mely hála egy perdöntő mondatnak, nem tartott hosszan.

– Te a református sokn á l jártál, én a piaristáknál. Együtt rúgtuk a labdát a Farkas utcában.

Nincs olyan kolozsvári diák, aki ne futballozott volna a Farkas utcában, a nyom tehát jó. Emellett semmi jelentősége annak, hogy se a nevére, se az arcára nem emlékszem. Négy évig melegedtünk a közös emlékek tüze mellett, a legjobb barátságban. Valami alkalomból arról esett szó, ki melyik évben született. Négy évvel volt fiatalabb nálam, vagyis első – azaz fika – amikor én már érettségire készültem. Tehát „nem mi ketten rúgtuk együtt a labdát a Farkas utcában" hanem ő és az öcsém. A fölfedezés egyébként a legcsekélyebb mértékben sem zavarta Karcsi barátomat, talán el sem ért a tudatáig. Amiben igaza van, a gyermekkorba vágyott vissza, s oly mindegy volt, hogy ehhez én, az öcsém vagy az unokaöcsém segítette hozzá.

Nem ez a jellemző ebben a gelleres emléknek a történetében, hanem egy kijelentés, amely ugyancsak a Nemzeti előcsarnokában hangzott el:

– Sokszor keresztezték egymást az útjaink – vallotta. – Sokszor gondoltam rá, hogy megszólítalak, vagy felhívlak telefonon.

Arra, hogy miért éppen most szánta el magát, nem tudott elfogadható választ adni. Én válaszolok helyette: – az utolsó hullám ereje sodorta hozzám. Az utolsó hullám, mely a természeti erők vakságával működik.

– Tudod mi az?

Megrázta a fejét.

Más esetekre az jellemző, hogy az eredetileg sovány ka emlékek vad burjánzásnak indulnak, úgy hogy a majdnem semmiből hamarosan dzsungelszerűen dús tenyészet válik. A harmincas évek közepén néhány hónapot Bukarestben töltöttem, hazafelé megszakítottam az utat Kolozsvárt, miután meglátogattam rokonaimat, barátaimat, felültem a budapesti gyorsra. Az egyik kupéban Henrik ült, Annával, a feleségével, akit nemrég vett el. Kolozsvártól Budapes-

tig nagyrészt politikai vitával ütöttük agyon az időt, civilizáltan érveltünk, nem kaptunk össze, de minthogy egymástól eléggé eltérő nézeteket vallottunk, egyik részről éppoly makacsul, mint a másikról, ha nem is rossz, de jónak semmiképpen nem minősíthető hangulatban váltunk el.

Henrikkel soha többé nem találkoztam. Annával kerek számban, harminc év múlva. Rokonlátogatóba jött Pestre s mielőtt elutazott, felhívott. A Rózsadomb Étteremben beszéltünk meg találkát. Az utazás idején tizennyolc körül járhatott: harminc év után közel az ötvenhez, hogyan ismerhettem volna meg? A nevemre figyeltem föl, a főpincérnél érdeklődött irántam. Felálltam és elébe siettem.

– Szervusz – üdvözölt sugárzó arccal, olyan kedvesen, melegen és közvetlenül, mintha előző nap láttuk volna egymást utoljára.

– Szervusz – válaszoltam bizonytalan hangsúllyal, szinte kérdőn. Nem tegeződtünk, nem is volt rá alkalmunk, különben Erdélyben nem megy olyan könnyen a tegeződés, mint Magyarországon. Ez viszont megkönnyítette a beszélgetést.

Ha nem is találkoztunk, csak akkor egyszer a vonatban, Henrik révén, aki elemista korombán legjobb barátom volt s megmaradt barátnak később is, Anna beletartozott a gyermekkoromba még pedig olyan magától értetődőn, mint kolozsvári ismerőseim, barátok vagy idegenek.

Úgy búcsúztunk el egymástól, mint akik egy régi barátságot *folytatnak.* Két év múlva jött újra Pestre és e két év alatt közös múltunk tetemes átalakuláson ment keresztül. Az utazás egyetlen emlékből csomóponttá avanzsált, elő- és utótörténettel gazdagodott. A múlton végzett műtétről nem összefüggő szövegből, hanem odavetett mellékmondatokból értesültem, a többségükből csupán annyit fogtam föl, hogy Anna gyakran megfordult a fellegvári sörözőben, a Layda cukrászdában, a Diana uszodában, ahol én is megfordultam, de sohasem az ő társaságában. Emlékeztetett rá, hogy annak annak idején beszámolt nekem a különös módról, ahogy Ákos feleségül kérte:

– Ez az egész történet olyan, mintha regényből vágták volna ki. Apám alig tért magához délutáni álmából, eléje lép egy fiatalember, ünnepélyesen meghajlik, bemutatkozik és minden további nélkül megkéri tőle az egyetlen lánya kezét. Egy évvel azelőtt még az apámnak is kezitcsókolommal köszönt. Persze, hogy kidobta, a Szamos-parton mondtam el neked, még most is hallom a kacagásodat, szinte kirobbant belőled. Még aznap felkeresett s azt mondta, hogy öngyilkos lesz, Ákos, tudod és bocsánatot kért, hogy előzetesen nem tisztázta velem a dolgot. Apám első kérdése természetesen az volt, hogy nekem mi az álláspontom. Még csak nem is beszélt velem, képzelheted . . .

Ákost ismertem, szenvedélyes leánykérő volt, ha egy lány megtetszett neki, mindjárt megkérte a kezét, vagy tőle magától vagy a szüleitől. Nyilván más nem jutott eszébe. A kacagásom jellemzése egyezett a valósággal. Mindössze az nem egyezett, hogy akkor még hírét sem hallottam Annának, nemhogy ismertem volna.

Valamennyi utalás a régi emlékekre ilyen ködös és megfoghatatlan, tisztázásra kevéssé alkalmas volt. Ha megkérdem, hogy a Szamos-parton? – ő viszontkérdez, hogy talán nem jártam a Szamos-parton? Mindketten sűrűn megfordultunk ott, akárcsak a többi megemlített helyen, kapaszkodót csak az évszámok nyújthattak volna, de ezekből is túl sok volt, hiszen Kolozsvárt gyerekeskedtünk s egy ideig évről évre visszatértünk oda. Tehát, ha nem ebben, ak-

kor egy másik évben ültünk a Szamos-parton s beszélgettünk Ákosról vagy másokról, úgy ahogy azt Anna Párizsban elképzelte.

Talány, hogy mikor szakított időt erre a sajátságos műveletre, mert napjait, heteit, hónapjait úgy telitűzdelte programmal, hogy lélegzetvételnyi ideje sem maradt. Az Unescoban tisztviselősködött, magas rangban s hol Japánba utazott, hol Dél-Amerikába, hol Afrikába, hol Kanadába. Valószínűleg repülés közben tatarozgatta a múltat.

Nem tulajdonítottam a tünetnek fontosságot, holott ilyesmire nyilvánvalóan csak az adja a fejét, aki az adott körülmények között – ha mégoly változatosan is – nem találja a helyét. Lényegében mindegy, mert amúgy sem segíthettem volna rajta.

Első találkozásunk alkalmával, a Rózsadomb Étteremben, tehát harminc évvel a vonatban való megismerkedés után, beszélgetés közben Annával kapcsolatban is kiderült, hogy több ízben járt már Pesten. Olyan jó barátok voltunk (vagy azzá lettünk) már ezen az első találkozón, hogy jogosan tudakolhattam valamelyes szemrehányással, hogy miért csak most hívott fel, miért nem akart korábban is találkozni velem.

Óvatlanul érte a kérdés, sajátságos vágású szeme, ahogy a koncentrálástól kisimult az arca, vagy inkább megfeszült, csaknem egészen eltűnt.

– Nem tudom neked megmondani. Nem . . . nem . . . – ismételte szinte bocsánatkérőn. – Gondoltam rá, de valahogy elmaradt . . . Pedig időm lett volna . . . – folytatta, mintegy visszapillantva a múltba.

Tovább folytattam a vallatást:

– És arra tudnál magyarázatot adni, hogy most viszont miért hívtál fel?

– Muszáj volt – válaszolt tömören.

Cselekvése kényszer-cselekvés volt, a legkülönösebb fajtából. Nekem legalább is különös, mivel én más típus vagyok, bennem vagy ki sem fejlődött az az ösztön, mely az emberek nagy többségét ötvenedik évük körül kimozdítja megszokott környezetükből, vérmérsékletük és anyagi körülményeik szerint többé vagy kevésbé, vagy ha mégis, időközben elenyészett. De hiába voltam én magam mentes ettől a kényszertől, a kísértetjárást, a titokzatos vonulást nem kerülhettem el. Akikkel volt valamilyen kapcsolatom idehaza vagy külföldön, egy napon útrakeltek, levelet írtak, vagy felhívtak telefonon. Elkövetkezett életükben a „még egyszer látni akarom", a leszámolás, a feleleventés korszaka, elfogta őket a vonulás nyugtalansága – Párizsban vagy New Yorkban, Dombóvárott vagy Nagyenyeden, s útrakeltek, hogy meglátogassák a szülőfalujukat, még egyszer megmártózzanak gyermekkoruk levegőjében, holott eleve tudták, hogy mindenhol másra lelnek, véletlenül sem arra, amit emlékezetükben megőriztek, tudták, hogy maga a levegő is más, a hajdani illatokat kiszorította a szmog, az ipar mindent ellepő mocska, a régi grundon új háznegyed áll, s ha szülőházukat még nem bontották le, más a kert, hiányoznak a meghitt fák, mások sétálnak a korzón, más arc néz ki a sarki gyógyszertárból.

A tudatosabbja eleve leszámol azzal, hogy olyasmit keres, ami nincs, mint ahogy a prérik hatalmas bölénycsordái már csak a regényekben dübörögnek, ez azonban mit sem változtat az elhatározásán, útrakél. A tudatnak s tetszetős vagy elfogadhatatlan ürügyeknek valójában semmi szerepük nincs az utazásban, egy bizonyos életkorban az embereket hátára kapja egy hullám – az utolsó hullám –, mely éppolyan vak, mint a vándormadarak, az ívó halak, a lángba repülő pillangók ösztöne és elsodorja őket múltjuk egyik-másik helyszínére, életük egyik-másik szereplőjéhez. Útrakelnek, nem korábban és nem később

ben, hanem amikor a belső parancs megszólal bennük, és akkor semmi sem tántoríthatja el őket elhatározásuktól se kérés, se meggyőzés, se tiltás.

Ez a hullám sodorta hozzám többek között W. Andrást, aki akkor már André W. volt. Tournaiban ismerkedtünk meg, a textiliskolán. Más osztályba járt ő, másba én, a belgák hoztak össze ezzel a gyorseszű, mozgékony, jókedélyű alacsony fekete gyerekkel. Te is magyar vagy, ő is az, ismerkedjetek össze.

– Ide hallgasson, uram – szólalt meg, mihelyt magunkra hagytak s mielőtt még összetegeződhettünk volna, – mindkettőnk jól felfogott érdekében ne árulja el senkinek, hogy ebben a tournai-i iskolában ingyen lehet megtanulni a textil szakmát.

A karrierje mellett ez a nagyon is célszerű figyelmeztetés tanúsítja, hogy életrevaló gyerek volt. Sikeresen elvégezte az iskolát, Nantes-ban telepedett meg, francia nőt vett feleségül, egy nyolcvan kilós, gusztusos, jó természetű szépséget, beilleszkedett új hazája körülményei közé, anélkül, hogy az óhazához hűtlen lett volna.

Amolyan felületes barátság fejlődött ki kettőnk között, mélyebbre idő és mód híján, nem kerülhetett sor. Imádta a nőket és rettegett a nemi betegségektől. E két hajlam szorításából a nő szempontjából nem éppen kellemes módszerrel szabadult. Valahányszor bizalmas helyzetbe került nővel, tüzetesen megvizsgálta, s csak akkor szánta rá magát a kapcsolat realizálására, ha a látottak eloszlatták aggodalmait. Ha félreérthetetlen tiltakozással találkozott, inkább semmi. Hála e módszernek, széleskörű anatómiai ismeretekre tett szert s ami fontosabb, nem érte baleset.

Rámenős fickó volt, sokkalta inkább az, mint én. Ugyanannak a pincérnőnek udvaroltunk, egy alkalommal hármasban maradtunk a kiürült helyiségben. André ezúttal is támadott, én csendben üldögéltem. Blanche minden bevezetés nélkül közölte, hogy:

– Te, André, te állandóan kakaskodsz, én mégis sokkal jobban félek Emiltől.

Egy délután cseng a telefon. Felveszem: – André, hogy feleségével, lányával van itt, a bátyjánál szállt meg, nem érek-e rá velük vacsorázni.

– Örömmel, hisz azóta sem találkoztunk.

– Megyek érted kocsival.

Vadul, de remekül vezetett, minden mozdulatában azzal a feszülő türelmetlenséggel, amely a nyugatiakra oly jellemző s különösen szembetűnő a külföldre szakadt magyarokon.

Menetközben sietősen váltottunk néhány szót, hogy melyikünk, mikor nősült, vált-e vagy sem, van-e gyerek, vagy nincs, hogy ő megkopaszodott, én nem. Aztán amúgy mellékesen megkérdezte:

– És mi lett azzal az örökséggel?

– Miféle örökséggel? – tudakoltam.

André éppen előzött, figyelmét a forgalom kötötte le, úgy válaszolt, hogy rám sem nézett.

– Valami örökség miatt hagytad abba a textilszakmát.

Teljes jóhiszeműséggel ráztam meg a fejem, hogy nem, szó sem volt semmiféle örökségről. A téma elsikkadt, mert közben megérkeztünk André bátyjának a lakására, még le sem ültünk, már ittunk, a szoba megtelt füsttel, kacagással.

Ahányan összeverődtünk a kopott, szűk lakásban, mind imádtunk disznólkodni. Eleinte a magunk erejéből. A játékban, megkopott francia tudásom

következtében, meg sem közelítettem azt a szintet, amit az anyanyelvemen könnyedén elérek. Később malac lemezek kerültek sorra. Francia lemezek.

Ízesen, zamatosan, gusztusosan, étvágykeltőn csak a latin népek tudnak malackodni. Az angolok limerick-jéből hiányoznak a nedvek, hiányzik az erotika, e versikékben a váratlan rím a vicc, például egy közömbös földrajzi névre: – „India", a szellentést jelentő másik ige egyik alakja rímel. A kezdő sorok éppoly gépiesen készítik elő a következő sor rímjét, mint a magyar népdalokban a természeti képek. Az ötlet mögött nincsen semmi.

A disznólkodás a latin népeknél – meg azoknál, akik mint mi, részben az ő kultúrájukon nevelődtünk – szertartás. A katolikust nem elégíti ki, hogy hisz Istenben, féli Istent, beszélnie is kell róla, s minthogy emberi kapcsolatot tart vele, hozzá fohászkodik, ha valamibe belekezd és káromkodik, ha az isteni igazságtalanság áldozatának érzi magát. Mi sem áll távolabb ettől a mentalitástól, mint a puritanizmus szürkesége, görcsös gátlásossága, rideg áltárgyilagossága. Az emberi vallásosság éppúgy idegen a puritánizmustól, mint az a szemlélet, amit jobb híján érzékiségnek nevezhetünk. A kettő ebben az idegenségben rokon, ebben találkozik. Az elhivatott malackodó azért beszél a szeretkezésről előtte, utána, közben, helyette, mert a világ e legtündöklőbb ajándékából sohsincs elég, a fantázia csakúgy, mint az érzékek csak rövid pillanatokra telnek el vele. Az Isten-közelség s az erotika-közelség – bármennyire léhának tetszik a párhuzam – az élet szeretetének más-más oldalát mutatják és számos madonna ábrázolásában szétválaszthatatlanul összefonódnak. Úgy hiszem, a fanatizmus alapanyaga ugyanaz, mint a szenvedélyé s az erotománia csupán tárgyában különbözik a vallási megszállottságtól. Nem folytatom, mert egy ilyen párhuzam áttekintésére a mi oktatási rendszerünk nem ad alapot.

Kóválygó fejjel indultam haza, az ágyban még kuncogtam a borsos históriákon, père Bandoul-on, akinek „trois cent mètres en l'air, sa queue touchait encore nettement la terre", aztán elnyomott az álom.

Reggel újra kezdődött a hajsza a megélhetésért. Könnyebben élhettem volna, ha nem éppen akkor támad meg egy filozófus-tanonc, aki úgy szerezte meg mestere katedráját az egyetemen, hogy nemcsak őt gyalázta – akinek *via anum* furakodott a kegyeibe –, hanem állítólagos tanítványait, köztük engem. Következmény: – egy ideig fordításokból éltem.

Mindezek ellenére egy nap eszembe jutotta az André emlegette rejtélyes örökség, amely miatt otthagytam a textilszakmát. Néhány könyvön, egy aranyórán és egy fényképezőgépen kívül semmit sem örököltem, annak is csak belgiumi tartózkodásom után tíz évvel jutottam birtokába. Akkor halt meg az apám. Onnan idáig nem örököltem senkitől.

Nyilvánvaló tehát, hogy hazudtam Andrénak. De miért?

Türelmetlenül, ingerülten reagáltam a kérdésre. Hazudtam hát, miért ne hazudtam volna! A legőszintébb ember sem kerülheti el, hogy olykor ne keveredjen hazugságba, ha nem rosszhiszeműen: – tapintatból, emberszeretetből, lustaságból, kényelemből. André megállta a helyét a tournai-i iskolában, én nem, tehát úgy határoztam, hogy hazautazom, és mikor ezt közöltem vele, kényelmesebb volt egy nem létező örökségre hivatkoznom, mint magyarázkodni és beismerni előtte, hogy kudarcot vallottam.

Ha így lett volna, szót sem érdemelne az egész történet. Csakhogy nem így történt: s Tournaiból nem haza utaztam, hanem Brüsszelbe.

Most már nemcsak az örökségi ügy rejtélye vett körül, hanem más rejtélyek. Az örökségre, mint hazautazásom okára hiúságból hivatkoztam, önérze-

tem védelmében. Egyik városból átutazni egy másik városba viszont semleges cselekedet, amin nincs mit takargatni. Ilyesmivel a kalandkereső férjek ámítják feleségüket. Andrét ámítanom fölösleges és céltalan volt. Magamat ámítottam tehát. Saját magammal játszottam szembekötősdit.

Megint csak a miért a kérdés. Nem a mélyebb, az egész személyiség épületét érdeklő miért, arról majd később. Hanem a közvetlen. Mi késztetett annak eltitkolására, hogy nem haza utazom, hanem Brüsszelbe, az örökség meséjébe remekül beleillett volna az a kijelentés, hogy mivel pénzhez jutottam, kimulatom magam a belga fővárosban. Még csak nem is sejtem.

A rajtam eluralkodó rossz érzés jelezte, hogy nem amolyan „kinek-mi-köze-hozzá" ügy ez, ami egyedül rám tartozik s rám sem különösebben, hiszen régen elmúlt. Brüsszeli tartózkodásom tényére most már emlékeztem, a tartamára és a részleteire azonban nem, a többnyire testetlen, tartalmatlan emlékekből poshatag, nyomasztó, lidérces hangulat áradt.

Élesen megőriztem viszont a hazafelé induló vonatba való beszállásomat. A pénzemből mindössze öt frank és néhány centimes maradt. Kezemben, a bőröndjeim mellett a Budapestre szóló jegy, be akarok menni a forgóajtón, amely mellett az ellenőr ült. Megállított azzal, hogy a megengedettnél sokkal több a csomagom. Az öt frank nem volt elég arra, hogy a csomagfölösleget feladjam személypoggyásznak, még kevésbé, hogy szobát béreljek másnapig, egyem valamit. Kétségbeesetten könyörögtem neki. Hosszas kérlelés után végre meglágyult s a vonathoz engedett, a következő megjegyzéssel:

– Vous savez, c'est un sacré service que je vous rends!

Megérdemelte, a markába illett volna nyomnom az öt frankot.

– Je vous remercie, je vous remercie infiniement, – dadogtam, de nem adtam borravalót, a félszegség akadályozott meg benne, nem a takarékossági ösztön. Ma is restellem, hogy adósa maradtam.

Egyszóval Tournaiban az eddigiekre újabb kudarccal licitáltam rá. Ám ez még mindig nem magyarázza meg, miért hallgattam el André előtt a brüsszeli utazást, hiszen akkor még nem fulladtak kátyúba gyámoltalan kísérleteim, még előttük álltam. A bukás előlegezésére ugyan minden okom megvolt, de akkori gondolkodásomat semmiképpen nem a luciditás és a könyörtelen önismeret jellemezte, nem a jövőbe látás parancsára védekeztem már eleve attól, amit elkerülhetetlennek tudtam. Ezt az állítást nemcsak az előbb közölt tények támogatják, hanem a brüsszeli tartózkodás alatt fogant regényterv, a zengzetes, bár nem eredeti című „Magyar Rapszódia".

Túlzás vagy nagyképűség „regénytervről" beszélni, mert valójában a tervezés fázisáig sem jutottam el, ezt azonban csak most tudom, húsz-néhány regény megírása s legalább feleannyi terv elvetélése után. Akkoriban azt a néhány kétes ötletet, kivonatban megfogalmazott tartalmi követelményt én regénytervnek minősítettem. A hazulról hozott öncsaló kritikátlanság, a hamis magyar-tudat, ott Brüsszelben, pályafutásom legszégyenletesebb, legkevésbé menthető mélypontján tombolt legféktelenebbül, leggátlástalanabbul.

Fölötte változatos elemek keveredtek a „Magyar Rapszódia" koncepciójában, Adytól vett, félreértett gondolatok, például a kunfajta nagyszemű legényről, aki nekivág a Hortobágynak, mert nem tudja kibontakoztatni a tehetségét, sajátos magyar tulajdonságai miatt, amelyek Szabó Dezső szerint a magyart alkalmatlanná teszik a szabadversenyre, Veres Péter szerint (20 évvel később) a kollektív gazdálkodásra. Ezekhez a nemesebb elemekhez olcsóbbak keveredtek, a magyar ember lovagias, vagyis úrnak született nem szolgának,

egyenes, nyílt, őszinte s ezért nehezebb a helyzete más nemzetekhez viszonyítva, akiket e felsőbbrendű tulajdonságok nem bénítanak meg, mi védtük századokon át a töröktől a kereszténységet, de a nyugati népek hálátlanok hozzánk. Stb., stb., stb.

Egyszóval, ahelyett hogy számot vetettem volna a tényekkel, levontam volna eddigi tapasztalataimból a kikerülhetetlen következményt, hogy én, igen, énmagam és egyedül én buktam el sorozatosan, többek közt azért, mert rossz úton indultam el, megírandó regényemben nagyjából azt bizonygattam volna, mennyire méltatlan a nyugat arra, hogy értékelje az én sajátosan magyar természetemet, mely maga az emberré lényegült rapszódia. Mialatt tengődtem, poshadtam, fonnyadtam, rohadtam, már-már hullaként oszoltam, oly tehetetlennek bizonyultam, rapszódiának álmodtam magam. És még csak nem is döglött rapszódiának.

Több mint egy éve határoztam el, hogy a könyvet – aminek e fejezet egyik részlete – megírom, ezzel egyidőben hozzáláttam az anyag gyűjtéséhez. Gyanakvással fogadtam mindenkor az életrajzokat, általában az egész tudománynak nevezett irodalomtörténetet, a gyanú csomós gyökereivel saját tapasztalataim eredményeképpen még mélyebben megkapaszkodott a tudatomban. Fel akartam deríteni életem néhány szakaszát, ecélból a kortárs szemtanúkhoz fordultam, barátaimhoz, akik leveleztek velem s egymásközti levelezésükben feltehetőleg rólam is nyilatkoztak. Nagyon kevés adatra bukkantam. A szóbeli közlések megbízhatóságát a negyven évi távlat erősen lerontja, bár az egyezések egyik-másik állítást valószínűvé tehetnek.

Egy tanúság azonban – és épp a fentebb tárgyalt korról, – szerencsére megmaradt, Kováts József a holta után évtizedekkel felfedezett és méltatott kolozsvári író, gyermekkori bizalmas barátom, naplót írt és a napló reám vonatkozó részeit, nénje szívességből eljuttatta hozzám.

Kováts Jóska feljegyzései bizonyítják, hogy a belgiumi tartózkodás valóságos története helyett őt is koholmánnyal traktáltam. Íme mit írt belgiumi hazatérésemről, 1928 márciusában:

„Pesten találtam E-t, hazajött Belgiumból. Csodálatos hegyeken, völgyeken, vizeken, városokon ment át, az unalom és csömör bűnökbe vitte, s a hideg francia elme kemény, istentelen tudathoz vezette, hogy mindez nem bűn..."

E kezdet után így folytatja:

„... gyárban dolgozott Bruxellesben, a gazdagság lebegett a szeme előtt, s maga mögött hagyott sok-sok félbetört gondolatot... a gondjai utána osontak s megfordította az útját, belevette magát az egyetemi könyvtárba (Brüsszelben), tanult, írt... És ott hagyta Belgiumot, a textilt, mindent, hazajött gyorsan. Lehívtam Pécsre bölcsésznek. Most francia–filozófia–olasz szakos bölcsész. Sokat tanul."

Hazatérésem megokolásának e második változatából az örökség mozzanata kimaradt. Kováts Jóskát, aki bejáratos volt a családhoz, ismerte kolozsvári környezetünket, a pestit úgyszintén, ilyen mesével nem traktálhattam. A kemény istentelenség és a bűntudat elvesztése, a „hideg francia elme" következményeként a „Magyar Rapszódia" eszmevilágára utal. Az elsikkadt helyébe viszont két új mozzanat került, a gyári munka és a gazdagság reménye.

Nem tudnám megmondani, komolyan hittem-e, annyi bizonyos, hogy 1932-ben a Kolozsvárt megjelent „Új arcvonal" című antológiában a következő életrajzi adatot vettem be: – „Bruxelles-ben hosszabb ideig élt mint gyári munkás". Hogy ez nem igaz, azt később magam is elismerhettem, mert azokban az

időkben, amikor nem múlt el hónap életrajzírás nélkül, s egy ilyen bejegyzés előnyös lett volna, nem hivatkoztam munkás múltamra. Tiszta szerencse, ha mai magamra gondolok s a szégyenre; egyébként, ha elgondolom, ki mindenki kérkedett munkásmúlttal, naiv ostobaság.

Szerény magból nőtt kevésbé szerény hazugság. Brüsszeli céltalan csavargásaim közben véletlenül összetalálkoztam egyik tournai-i iskolatársammal, Philippard-ral, beültünk egy pohár sör mellett beszélgetni. Sokkal készségesebb, emberségesebb volt, mint a primitív kis üzemeik ipari „titkait" rejtegető francia gyártulajdonosok, felajánlotta, hogy beszerez az apja gyárába. Előbb nézzek körül, aztán nyilatkozzam, akarok-e maradni vagy sem.

„Métier circulaire français"-nak hívták a félelmetes gépet, amellyel meg kellett volna barátkoznom, hogy később mint betanított munkás dolgozhassam. A gép úgy működött, hogy a fent körkörösen elhelyezett, ütemesen mozgó kapcsok szőtték mai kifejezéssel „anyaggá" a szálakat, e kapcsokat kellett szemmel tartani s mihelyt egy szál kiszabadult a helyéről, vagy elszakadt, a gépet azonnal leállítani, visszahelyezni a szálat a megfelelő kapocsba, vagy takácshurokkal megkötni. Néhány nap és a küzdelmet feladtam. Csupa nő dolgozott a közelemben, nemcsak idősebb asszonyok, hanem kicsattanón egészséges fiatal lányok. Azzal szórakoztak, hogy néztek és kuncogtak, vagy éppen vihogtak. Kuncogásukból csak a lenézést vettem tudomásul, holott szemükben nemcsak gúny szikrázott, hanem ígéret is, biankó csekk, amit magam tölthettem volna ki, ha nem vagyok oly reménytelenül élhetetlen, ostoba, félszeg. Ahelyett, hogy szóba elegyedtem volna velük, menekültem tőlük, a gyárat is úgy hagytam ott, mint egy tolvaj, szó és köszönet nélkül, méltón a mélyen belémgyökeredzett balkáni hagyományhoz. Akkor ilyesféle párhuzamokra nem telt a tapasztalataimból, most egyre gyakrabban: az anyja aranyai nélkül alighanem Toldi Miklós is ilyen szégyenletesen eljátszotta volna lovagi pályáját, mert a maga erejéből sohsem szerzett volna se kopját, se páncélt, se pajzsot, lóról nem is beszélve.

Leszámoltam az örökséggel, le a munkásmúlttal. Maradt a gazdagság reménye, ami sokkal bonyolultabban volt valótlan, mint a másik két mozzanat. A többi közt azért, mert a gazdagság vágya így vagy úgy, erősebben vagy gyöngébben, jóformán mindenkit megejt. S ha a puszta vágynál másra nem volna szükség, sokkal több milliomos lenne, mint van.

Valahányszor új írásom jelenik meg nyomtatásban, kézbe veszem, megforgatom, belelapozok, de normális körülmények között nem olvasom el. Néhányszor megpróbáltam, még a pálya elején, de csak rossz tapasztalatokat szereztem: – a szedő hibái mellett a saját hibáimra bukkantam. Segíteni már egyiken sem lehet, a puszta bosszankodás kedvéért meg minek olvasnék? Gyakorlati okból, az más. „Tegnap" című kötetemet ötvenötben újra elolvastam, hogy az új kiadás lehetőleg jobb legyen az előzőnél. A harmadik kiadás szövegét már csak a korrektor nézte át. Tehát jogos, hogy csak homályosan emlékeztem a belgiumi tartózkodásommal foglalkozó részekre.

A nyomozás idáig bizalmas közlések, bizalmas feljegyzések körében mozgott s mindössze néhány embert érintett; rajtam kívül mindenki mást felületesen. Vonakodva vettem kézbe a könyvet, hiszen ha abban is hazudtam, az úgy már nemcsak a közvetlen szereplőkre, hanem a nyilvánosságra tartozik, ahány ember átrágta magát a könyvön, annyira.

Lesújtva és szégyenkezve tettem le a könyvet. Ha nekem is saját műveim a legkedvesebb olvasmányaim, mint pályatársaim tetemes részének, nem ért

volna annyira váratlanul a csapás. A kérdéses fejezetben, mint előre látható volt – hazudtam. Nem egyszerűen, természetesen, őszintén, hanem való és koholt elemek ravaszul bonyolult keverékével s oly szemfényvesztő ügyességgel, hogy az 1927-ben megalapozott hazugságban nemcsak másfél évtized múltán hittem, a „Tegnap" megírása idején, hanem még azután is. Sőt André figyelmeztetése sem pukkantotta szét azonnal a magamszerzette színes papírbuborékot.

Most hadd vegyem sorra az eseményeket. „A gondviselés olykor kegyes, egy-egy pillanatra kezünkbe adja hatalmát, ilyenkor magunk irányíthatjuk sorsunkat. Ezt a ritka alkalmat én Épinalban éltem át, de nem használtam fel" – írtam a „Tegnap"-ban, s ez csakugyan így volt. A számos kínálkozó lehetőség közül az egyszerűség kedvéért azt az egyet említem, amelynek döntő szerepe volt abban, hogy miután Épinalból – ahol ugyancsak textiltanulmányokkal foglalkoztam – hazatértem, ismét vissza akartam oda utazni.

A tánciskolában megismerkedtem egy egészséges, telivér, jókedélyű, gusztusos nővel, Madame Durand-nal, akinek megtetszettem s aki nekem is tetszett. Durandné az anyám lehetett volna, ezért a kelleténél idétlenebbül sündörögtem körülötte. Ami őt illeti, a korkülönbségen felül az én bátortalanságom is zavarhatta, ezért csak közvetve foglalkozott velem, a lánya ürügyén. Majd megvesztem az anyáért, annyira kívántam, mégis a lányát kértem föl táncra, egy száraz, kedélytelen teremtést, aki egyáltalán nem örült a közeledésemnek. Így adódott alkalom sajátságos párbeszédünkre.

– Sois plus gentille avec Monsieur! – intette Durandné a lányát s a szeme megvillant.

– Mais Mademoiselle est très gentille avec moi, – udvariaskodtam s közben mohón tapogattam Durandnét tekintetemmel.

– Mais non, Monsieur.

– Mais oui, Madame. Je vous assure.

Az utóbbi mondat ismét alkalmat adott egy lehetőleg minden rejtett helyre befurakodó nézésre, amelyre az özvegy most már enyhe pirulással válaszolt. Ebben a háttérben a szeme még mélyebb fénnyel csillogott, még forróbban. Mire én beharaptam az ajkam s nagyot fordítottam a lányon.

Tánc után visszavezettem partneremet az anyjához, aki ösztönös mozdulattal arrébb húzódott, feltehetőleg, hogy helyet szorítson nekem a pamlagon, de se szóval, se mozdulattal nem invitált. Ami engem illet, hagyján, én nagyjából tudom, miért viselkedtem szélütötten, de őt máig sem értem. Annál kevésbé, mert abban az időben a francia nőket még egy olyan szűk városkában sem idegesítette az efféle korkülönbség, mint amilyen Épinal volt akkor.

Novemberben, vagy decemberben játszódott le a hármas jelenet anya, lány és közöttem, egy az elvetélt kalandok légiójából. Valamilyen okból, talán mert beleszerettem a helybeli líceum tornatanárnőjébe, Francette-be, az ismeretség nem folytatódott. Durandné segítségére a következő év, azaz 1927 közepe táján lett volna szükségem. De ez ott, akkor nem jutott eszembe, csak nyáron, már odahaza, Pesten. Az esprit d'escalier újabb, ki tudja hányadik s bizonyára nem a legutolsó megnyilvánulása.

Időközben ugyanis tájékozódtam egyről-másról. A többi közt megbizonyosodtam afelől, hogy ha évfolyamelsőnek végzek, gyakorlati tudás nélkül a diplomám sem ér többet, mint az a papírféleség, amelyet a felszabadult Magyarországon negyedszázados ipari küzdelmek árán máig sem sikerül perforálni.

Épinalban nemcsak textiliskola működött, hanem tucatnyi családi üzem, az egyik zsákokat, a másik lepedőket, a harmadik törülközőket, a negyedik kartont, műselymet gyártott stb. Tucatnyi gyár tucatnyi munkással, a mai francia iparnak is ez a szétszórtság az átka, ha nem is az épinali mértékben. Egy ilyen kis üzemből a család pompásan megélt, s ha a családfőt megkérdezték a foglalkozása felől, nyugodt lelkiismerettel állíthatta, hogy gyártulajdonos, ami a tényeknek csak félig-meddig, a hiúságnak viszont tökéletesen megfelelt. Madame Durand férje halála után gyártulajdonos lett, tehát könnyűszerrel segíthetett volna rajtam.

Engem az otthoni reménytelenség és a családi állapotok, melyek annyira valószínűtlenek voltak, hogy a közvetlen tapasztalás folyamán is kételkedtem abban, aminek áldozata vagy tanúja voltam, szóval ezek az állapotok olyan mélyen, olyan végletesen elkeserítettek, hogy semmi árat nem éreztem túl nagynak, feltéve, hogy elmenekülhetek hazulról. Úgy számítottam, hogy ha Durandné barátja leszek, vagy feleségül veszem, akár őt, akár a lányát, akár a húgát, akár a nagyanyját, ezen a réven bekerülhetek próbaszolgálatra a gyárba és ott megszerezhetem azt a gyakorlati tudást, aminek a textiliskola csupán a megfejelésére, elméleti kiegészítésére alkalmas.

Noha annak látszik, ez az elképzelés egyáltalán nem minősíthető irreálisnak, ha csak időközben maga Durandné vagy a többi szóbajöhető hölgy nem elégítette ki férfi-szükségletét. Az első világháború borzalmasan megtizedelte az ország férfi lakosságát. Akárhova nézett a szem, mindenhol férfihiány tüneteivel találkozott, egész sereg üzletet nők vezettek, színházban, moziban, templomban a nők száma felülmúlta a férfiakét, az ötórai teákon, más mulatságokon nők nőkkel táncoltak, nem csak a leszbikusok. Nőhöz jutni, nőkből élni, nem került különösebb erőfeszítésbe a huszas évek elvérzett Franciaországában.

Épinalban már nem vettek idegenszámba, egy-két körbe befogadtak, többékevésbé megalapozott barátságokat és ismeretségeket hagytam magam után, köztük a Francette-ét. Most, hogy többet tudtam mind a hazai állapotokról, mind az itteni követelményekről, most hogy a tájékozódás kijózanított és egyben elkeserített, most mindazt, ami Épinalban elérhető volt, könnyebben és céltudatosabban fordíthattam volna a magam hasznára, mint néhány hónappal azelőtt, amikor még a fellegekben jártam, teli illúziókkal, gátlásokkal, előítéletekkel.

Sajnos, mire észbe kaptam, Épinalban betelt a létszám. Minthogy oda nem mehettem, a belgiumi Tournai-ba utaztam. Megint a „Tegnap"-ból idézek:

„Elég különös módon, Tournai-ban végre kedvemre alakultak a körülmények." Rejtély, milyen indulat, milyen cél, milyen nyomás, az emlékezés milyen aljas fogása íratta le velem ezt a mondatot. Mert a körülmények legkevésbé sem alakultak kedvemre, annyira nem, hogy ott-tartózkodásom szürkeségét, céltalanságát, reménytelenségét még szerelmi sikerek sem enyhítették. Arról, hogy Tournaiban tulajdonképpen mi történt, képtelen vagyok számot adni, legfeljebb azzal sommázhatom a történteket, illetve a nem történteket, hogy borzalmasan éreztem magam, mert foghattam bármibe, a tanulástól, a gyakorlati foglalkozásoktól a nők megkörnyékezéséig, semmi sem sikerült. Miután csődöt mondtam valamennyi próbálkozásommal, Brüsszelbe utaztam, feltehetőleg azzal a ködös reménnyel, hogy előbb-utóbb bizonyára akad valamilyen kedvező alkalom.

Nem akadt, sőt, ha tálcán hozzák az alkalmat, akkor sem lettem volna

képes élni vele. Mind erről a „Tegnap"-ban szót sem ejtettem, hanem a csúfos megfutamodást átkendőztem regényes konfliktussá, amelyben a hős – azaz én, – megáll a válaszúton és elgondolkodik. Ha jobbra fordul, gazdaság várja: – villa, kocsi, gyönyörű nők, utazások a Riviérától a Tűzföldig. Ha viszont a másik út mellett dönt, nélkülözésekkel kell számolnia, cserében viszont kötésig túrkálhat a szellem örökbecsű kincseiben. Nem kétséges, a szellem kedvéért lemondtam a gazdagságról, ami annál könnyebben ment, mert nem két lehetőség állt előttem, hanem az az egyetlen, hogy vonatra ülök és hazamegyek.

Egészen mégsem valótlanság az az idilli részlet, melynek színhelye a brüsszeli könyvtár. Brüsszelben úgy kapkodtam, mint a fuldokló, könyvelést tanultam *par correspondance*, statisztáltam filmfelvételnél, jelentkeztem különféle apróhirdetésekre. Ezeken felül franciaórákat vettem egy idős hölgytől, ez volt az egyetlen értelmes cselekedetem az értelmetlenség orgiája közepette, egy nagy darab hivatásos prostituáltnak pedig elhittem, hogy minél kevésbé siet az ember a szeretkezésben, annál messzibb ér, nemcsak őmaga, hanem a partnere is. A bizalomra nem fizettem rá.

Nem volt valótlanság, hogy a kapkodásokba, reménytelen kísérletekbe belefáradtan ültem be a könyvtárba s ott igen, ott végre a saját közegemben éreztem magam. Hiszen második elemista koromtól írónak készültem s az írogatást – ez a pontos kifejezés – Pesten, Épinalban, Tournai-ban, Brüsszelben sem hagytam abba. „Angyali üdvözlet" volt a könyvtári csendben eltöltött néhány óra és útmutatás a jövőre.

Még nem szűnt meg az utolsó hullám, még érkeznek innen vagy amonnan váratlan híradások, még meg-megszólal a telefonban egy felismerhetetlenné színeződött, vagy régen elfelejtett hang, elő-előtűnik az emberforgatagban egy valaha jól ismert arc. Mindamellett apadóban van a hullám s kiderül, hogy az idő nemhogy elborítaná a hajdan történteket, hanem csakúgy, mint a dagály visszavonulása után, a porondon ottmaradnak a nyílt tenger élő vagy holt lakói, roncsok, algák, moszatok s ahogy elrendeződnek egymás mellett, egy hazugság körvonalai rajzolódnak ki belőlük.

(Folytatjuk)

ÁGH ISTVÁN

Széljelző alkonyat

Tüzes mennybolt, kemence-belső
lesüllyedt sötétség fölött,
Nap halálára gondolok,
lombok feketednek, köpenyes
árnyak lobognak fülkék körül,
kagylóba küldöm szívem ideges
dobaját, megvagy-e még?
kérdez a szél,

életem egyetlen társa legyél,

a feneketlen szakadék közel
túlságosan, túl a hegyen, valaki
trombitál, indulok hozzád, arrafelé
mérgeket kotyvasztanak, hasított
patahegyen állva, tűz körül
ráimbolyognak a kamrafalakra,
minden nap, széljelző alkonyatban,
ég vörös lánya a szél,

életem egyetlen társa legyél,

pincéből fölcibált szüzeken
innen, zsigereim vonzalma,
májam, vesém nyugodalma, nem a két
egymásmelletti fa, mely soha
össze nem ér, s halotti gyertya
világítja meg karinges
águk közt az űrt,
föltámad a szél,

életem egyetlen társa legyél,

hozzád indulok, ülő vándorok
megvetett ágya, megfürdött rakodók
patyolata, malac-álom
jóllakott aratóknak, közelebb,
közelebb jobban győzöm,
bőröm alá nem fülelek,
sem a szél,

életem egyetlen társa legyél,

te előbb hazaérsz, fonál
gombolyodik lépted után,
tüskére, szarvra, csipőre
hiába fonódik fonál,
nem halhatok meg, mint az
albérlők, idegenre hagyva dögöt,
ideges szerveimet beleálmodom húsodba,
szappanvirágod habossá kérődzi
valaholi szél,

életem egyetlen társa legyél.

Elveszejtve és szabadon

A tűz vörös foka alatt
búzakalászok sárga éle
rámhajtja a múlt sószagát,
mit kiizzadtam évről évre,

gyaloglásom útja rövid
szép naiv szenvedésre ébreszt,
gyerekkorom előtünik,
mint ritkás bokorból a fészek,

falu széle az állomástól,
elfojtott láng a lángolástól,
közel vagyunk, mint nagyharang
délben a déli kondulástól,

kézben nyél, gyeplő a nyakon,
a test rózsája érintetlen,
rózsák seb-vara nyakamon,
rózsabokrokat ébresztettem,

jaj, származásom jajgatom
két ház között, mint a cigányok,
elveszejtve és szabadon
egy boldog hazát kitalálok,

találj, nyüszíti a beton
fekete vére a füvekből,
kanász leszek, kócostorom
sudarát lerántom a mennyből,

kocsis leszek, én hajtom az
utolsó lovat kétezerben,
anya leszek, olyan fiút
szülök, ki nem felejt el engem.

MÉSZÖLY MIKLÓS

NOTESZ

Krematórium; kapujában villanó-lámpás mentőautó.

„Sosem fognak elégni, uraim, még egy krematórium se tudja elégetni Önöket, olyan bigottul megmaradtak testnek . . ."

Egy ember mindig maradni fog a földön, aki azonos lesz a jajgatással.

Coué-val szólva – kitűnően érzem magamat; az akadályfutás több izmot mozgat, mint az egyszerű síkfutás.

Ha véletlenül nem tűnt volna fel: Magyarországon, ha lefelé fúrunk, 18 méterenként egy fokkal emelkedik a hőmérséklet; Európa más részein általában 35 méterenként. (Vízügyi Közlemények)

Dilemma: a stafétabot fontosabb vagy a futó?

Annyira bizonytalan vagyok mindenben – hogyan tudnék *hinni* a bizonytalanságban?

V. megállít az egyik kiadói szobában: „Nem nagyon látom írói működésed nyomát a folyóiratokban! Mit csinálsz?" „Vízjeleket írok" mondom zavaromban. Személyes sértésnek veszi.

A nyelv a „kiűzetés". Az alma egy főnév volt.

Egy reggel ezt találom a noteszembe írva: A tojás monológja. Fogalmam sincs, milyen körülmények között ébredtem föl éjszaka, hogy leírjam ezt a két szót. Napokig kísért, napokig zavartan töröm fel a reggeli lágytojást.

Csábító gondolat: kötelezni a bírákat, a szónokokat, hogy meztelenül lépjenek a pulpitusra. A mondandó, ami ezt a próbát is kiállná, mehet.

Ma a Lóvizeletgyűjtő Vállalat titkárnőjével vacsoráztam. Csinos.

Süt a nap. A kertben ütközik a fű. A csupasz fák ágain fénymáz. Három kék szoknya a kerítésen. Négy madár egy szitakötő körül. A teraszon csonka gumicső, mint egy bélcsatornává rövidített kígyó. – A leltár nyugalma! És kimerithetetlensége. Az összefüggések tébolya! És morfiuma.

Hazafelé a Balatonról, autóval. Vihar előtti ég, kék, sárga. Hirtelen egy villámsújtott fa különül el a tájtól: roncs, leegyszerűsített, mozdulatlan. Sűrítetten forma és önmaga. Mint egy műalkotás. Nem *él.*

A Vadász-naplóból:

Előzd meg a golyót, ha kilőtted. És tartsd az irányt.
A vad megcélozza a puska csövét, sokallja, hogy annyit tétovázz, és előjátékként ártatlansággal lakjál jól. Leterít. Győztesként észre se veszed.
Utolért a szárnytoll, amit a madárból kilőttem.
Csak a vadászhoz van szavam. Gyűlölöm a vadhúsárusokat.
Már reszket – a diadal utolérte magát.

Firka, a Vérmezőn felállított Uránia csillagvizsgáló-bódé falán: A villamoskerekek alól felhangzó cinikus röhej nem mindig őszinte.

Pribék szabadsága a terrorban. Gyanú nélkül lehet akár szent is. Költő. Írhatja a tilosat. Végül a kor legnagyobb költője lesz.

Nem az a meglepő, hogy a terror iszonyú; az a megalázó, hogy túl sok élvezetet nyújt.

Egy szentet elképzelni majdnem annyi, mint jobbá lenni egy pillanatra. Egy bűnöst, minden összetevőjével, és elfogultság nélkül – több.

Meditációs téma: kritikátlan létfenntartási ösztön.

Ami logikus, már igazolva van? Sokszor hallom: „Hozzászoktak, mert be kellett látniok, hogy észszerű. S ami észszerű, már megköveteli a belátást." Itt kezdődik a Nagy Megcsalatás.

Az öngyilkosok a másvilág stréberei – kivéve, ha nem azok.

Gericault: „Emberbe kezdek, oroszlánná lesz."

Micsoda csibeól! Mint a széria-kalapácsok, úgy kopog a sok csőr, s még közben is lesik a markot, ahogy a magot beszórja. Rézsút így pislantanak az égre, mégis.

Milyen ártatlanul szidolozzuk a kilincseket! Lornyonnal nézzük a fekélyt. Csipke zsebkendő mögül szagoljuk a dögöt. Elegáns mozdulattal szeletelgetjük az eldöntött aljasságot. S az ajtó előtt az álligátor.

Nélkülözhetetlen felismerés: csak arról érdemes, ami hallgat.

Nincs közömbös mozzanat, csak helytelen szempont. A figyelemre nem méltatott pillanatokból is kitelne az örökkévalóság. A szempontjainkból soha.

Megmagyarázták. Megmagyaráztuk. Megmagyaráztam. És? A tárgy már világos, az alany árnyékban. A reflektor nem világíthatja meg önmagát, csak egy másik világíthatja meg, s azt megint egy másik. De ez mégsem elég. Amit én nem tudhatok magamról, csak a másik tudhatná rólam, ha én tudhatnám róla, amit ő nem tudhat magáról. A tárgy egyre világosabb; az alany még mindig árnyékban. Azért csak rajta! Írjunk, költsünk, magyarázzunk. Utána, a csend, talán közöl valamit.

Este megjött, megetette a lovat – nem este, éjszaka jött meg, megetette a lovat – reggel jött meg, megetette a lovat – el se ment, nem etette meg a lovat – stb. Illetőleg: ő sincs, ló sincs, etetés és nem-etetés sincs.

Helyes. Most már írhatok arról, ami úgy *van*, hogy *lesz*.

Realizmus, mint a szabadság luxusa. Realizmus, mint a tudatos pontatlan célzás magasiskolája. Mi történik, ha a „pontatlan célzás" reflexe odáig tökéletesedik, hogy már a hamis céltáblát is pontatlanul veszi célba? Az eredmény lehet az is, hogy véletlenül az igazság találtatik „szíven". De ez már telitalálatnak is hiteltelen. Az így ölbe-hullott igazsággal éppúgy nehéz mit kezdeni, mint a hazugsággal.

Csak aki *előre* megy, az meri megengedni magának, hogy hálás is legyen annak, akitől különbözik.

A Karenina Annában tovább lapozok már, mikor a zemsztvo ügyekbe belemerül. A lóverseny-jelenetnél (például) soha. De (mondjuk) Szolzsenyicin „zemsztvo" ügyeinél még eszembe sincs tovább lapozni, sőt! Beszéljünk kicsit erről.

Háborús megfigyelés, békeidőben: remekmű mákgubókban embrió sörétek.

(Vágóhídi töredék) „Ledarálták a húst, fiú, most már itt maradsz öregen. A betoncsatornákban fölszáradt a vér. A villamos taglókból kikapcsolták az áramot. Nem érsz annyit, mint az üzemköltség. Régi szép idők . . ."

(Anna sírjára) Úgy vitt el a halál, ahogy a fecske ragadja fel a szalmaszálat. Remélem, nem bántott nagyon, s csak a természetes forgóidnál hajlított meg, hogy a fészek falához odasimulj. Mondd fészek, mondd madár: melyikőtök lakik a másikban?

Szelíd kérlelhetetlenség a szépség szolgálatában – ez, ami nincs.

Timon följegyzéseiből: „Történelem – vásári elektronika! Alkalmi piszkából állít kilométerkövet, s bukik orra, ugyanattól. Még büszke is, hogy újra oda piszkít a kőre." – „Hülyék! Egy nyom tündököl csak! A jobb beleillik a balba." – „Hajnali pára! Bennfentes szeplők! Hónaljban csíráztatott virág! Ami nyálkás, menlevelet kap." – „Sánták dicsőült menete az év végi bálon. Csuklójukon felelőtlen érdobogás. Hogy értik egymást! Vakon is mind odanyúlnak, és vakaróznak az elragadtatástól." – „A rézsút diadala! Csorba kések kirakata! Ferdén kicsorduló könnycsepp! Boncolatlan szeretet! Boncolatlan részvét!" – „Pusztuljatok a sírtól!"

Dél. A fölvillanó résben a pontos idő.

Csomagolok. A csomagolás, mint tapintatos végrendelkezés. Fogkefére stb. a koporsóban is szükség lehet. A többi maradhat.

(Álom) Hosszú, városvégi utcán megyek, mögöttem motyogó hang; mintha egy asszony követne a földön csúszva. De nem asszony, nem is férfi. Egyik

lába hiányzik, a másik térdben, zápfogszerű agyarban végződik, azzal kap bele kúszás közben a földbe. Valakinek, akit nem látok, panaszkodik: „Elmentem én valaha is innét? Mit láttam én? Mindig csak a mások trágyája csillogását, mosolygó arcát." Aztán kitör: „Elég!" A másik csitítja; de nekitámad. „Te motring!" A következő pillanatban már tépi-veri, kiabál: „Megszőrözlek!" Ekkor pillantom meg, akit ver: ormótlan, nagyon csupasz arc, a fején ritkás szőr.

Vérmérsékletünk szerint – aztán attól függetlenül a tények – a tényektől függetlenül a céljaink – céljainktól függetlenül a szenvedések – a szenvedésektől függetlenül a beígért jövő – stb.

Magvas hülyeség: Timon keserűsége vászonra vetítve méz.

Szociabilizált magány – ezt megoldani!

Közérzet: beleütközni a semmi idomaiba. Nincs kint és bent. Nincs áthárítás, nincs magadra-szűkítés. Összekeveredett lét. Totális határvidék. Egyedül a sivatagban; most végre mindenkiért.

Fogalmazok – a ravasz egy, de a puska csöve kettő.

Lámpám (eszem) a fénykéve területére láttatva levakít. Le kell oltanom, hogy újra hozzászokjak a „természetes" homályhoz, s tájékozódhassak. Utána újra haszon, segítség, többlet.

Racionalizmus és kockázathiány – kritikus összefüggés. A földerítésben éppúgy, mint az ábrázolásban. Szükségszerű kockázat, indeterminisztikus kvantálás az ismerettől a megértésig, ill. megértetésig.

Nem találok emberszabásúbb fogalmat az ellentmondásnál – holtversenyben a következetességgel.

Szigorúságból és vízióból építkezni.
Camus atheista? Hogyne. Olyan szenvedéllyel, hogy sikerül megfogalmaznia az atheizmus metafizikáját. A líra ajándék-bosszúja.

(Három költő arcképéhez) Nemes Nagy: habzásból fölcsapott arcél. Pilinszky: mosolytalan, derűs megsemmisültség. Weöres: organikus kristály.

Az egyszerű igazság: madárszárny-villanás. Minél egyszerűbb valami, annál szűkszavúbb. Ilyen a szerelem paradicsoma. *„Mentem volna szódáskocsisnak, ki a nagy szőke lovakat csak mossa, mossa hallgatag."* A szerelmesek nagy, szőke lovakat mosnak hallgatag. Nekitámaszkodni a ló tomporának! Félszavak kútjai! A szerelmes nem is keresi az „egyetlen metaforát" – ő maga az. Vak megy át az úton, elhivatott leleplezettségében a juhászító erő. Ha mégse – a seb, amit nyalogatni lehet, helyzete kivételességére figyelmezteti.

Túlélni – visszamaradva megelőzni. Ez is az idő-problematikákhoz tartozik.

Emberszeretet alján az elégedettség, hogy – *meghalnak ők is.*

Kezdem *tudni* magamban, anélkül, hogy részt kérne belőlem. Beköltözött, de passzív lakó. Ugyanazokban a szobákban, ugyanazokon az útvonalakon járkel, mint én. Nem közeledik, nem tágít, pusztán párhuzamos velem. Nem közeg, nem akadály, csupán jelenlét. Egyre nehezebb, egyre elkerülhetetlenebb első személyben beszélnem.

Tisztázzuk: nem célbahelyezett találat. Gellert kapott golyó. Erőfeszítés a szabadesés helyesbítésére.

Bivalyok, Galócáson: a hátuk gőzölög, de nem elmosódó felhőként, hanem csíkban, mint a kémény. Mögöttük a fenyves mélyzöldje. –

Székely asszony, kis havasalji állomáson, kislányával, fél véka krumplival, hatalmas lila-csíkos esernyővel. Hetedik hónapos. Második napja van úton, gyalog, vonaton, autóbusszal. A havason túlra megy, az ura ott dolgozik. Meg akarja beszélni vele, hogy milyen színűre fesse ki a szobát. „Mást nem?" „Mást mindent megírtam levélben" mondja. Estig várunk a buszra, a havasesőben. Reggel ér csak oda.

Mozdulatlan, téli táj. Faágak füstfinom függönye. A folyóparton magas hótorlasz, fölötte lassan vonuló jégtáblák monstrum csúcsai. Álcázott menetelés. Közös harapófogóban a tárgyiasult csenddel.

Szerelmeskedők, akik nem mentik ki maguk alól a fűben menekülő bogarat – nincs rá paragrafus.

Szerelem súlya alatt kívánni a megcsalást, megcsalatást – még nem elég felnőtt ehhez a mi kis erkölcsünk.

A hűtlenség, mint a hűség expanziója.

Távirat, álomban: „A vadszőlő gyönyörű, és ezer perec." Nő kijavítja: „Ezer kifli".

Tegnap temettük szegényt; belegebedt a konklúzió szabadságába. Kárörömmel sírunk, s örülünk, hogy nekünk még van mit morzsolgatni, a zablát.

Riport: Gyilkos napsütés. Körút. A tér fölött fekete transzparens: MAINAPIPARANCS. A tölcsér-zsivajban csak egy úttestre gurult narancs világít. Senki nem nyúl hozzá. Az autók kikerülik. Felbontatlanul hever. Állig begombolkozva nézzük.

Munch félőrült periódusa után, 1910-ben írja az *Alfa és Omegá*-t: egy asszony állatokkal hál, állatokat szül, azok a férjét apjuknak szólítják. Férj iszonyodva megöli az asszonyt. A szörny-ivadékok széttépik „apjukat". – Munch megéri még a fasizmust; 44-ben hal meg.

A független, mint a függő különös esete.

Szemfényvesztő függetlenek, akik az ürességben eveznek *szabadon;* akik az ingyeneshez úgy nyúlnak hozzá, mintha ők *szereznék* meg; akik a saját árnyékukba takaróznak, s még ideájuk sincs a napról, aminek az árnyékukat köszönhetik.

Tegnap meg fogunk születni, holnap meghaltunk, ma a kettő között folyamatosan voltunk-leszünk. – Nem kevésbé igaz ez sem, mintha pl. tízes helyett négyes számrendszerben számolunk.

Áldozatosan gonosz, mint némely szent –

Nárcizmussal gondol a saját halálára –

Christoph éjszaka vécére kéredzkedik, alig lát az álmosságtól, utána kezet akar mosni, megengedi a csapot, felkiált: „A víz geometriája!" Hat éves.

Jánoska két meséje:

Most mondok valamit, amit csak mesében lehet. Egy cicukának a házát lerontotta a kismajom. Utána együtt építettek egy új házat, abban laktak együtt. Később egérke is odaköltözött. Aztán az egérke leharapta cicuka fülét, s annak napokig nőtt a füle – napokig, napokig. Közben az új ház is össze akart dőlni, mindig letört belőle valami, az ajtó is összetörött. Akkor a cicuka – aki áj-báj macska volt – bánatában fölmászott a kéménybe, s mikor előjött, nem olyan volt, mint egy ember, hanem fekete, piszkos, mint egy kéményseprő. Utána az egérke is bemászott a füstbe, de ő ott is akart maradni, mert áj-báj egérke szeretett volna lenni. És nem is jött elő addig, míg a ház össze nem dőlt egészen. De akkor már csak a kismajmot találta otthon, aki a téglák között ült, és sírt, hogy mért is rontotta össze a cicuka házát. Az egérke meg azért sírt, hogy mért harapta le a cicuka fülét. De már nem építettek új házat. Várták, hogy cicuka mikor jön haza haragudni.

A fekete felhőből egy fecske szállt az ablak párkányára, beszállt anyuka ágyára, s ott elbeszélgettek. A fecske anyukával, anyuka a fecskével. Később a fecske beszéd helyett halkan ugatni kezdett – árva kutya lett belőle, nem volt senkije. De aztán búcsúznia kellett, megint visszafecskült, és visszaszállt a fekete felhőbe. De most nem a közepébe, hanem a tetejére. S akkor a fecske belenézett a napba, és elrontotta a szemét. Anyuka nem felejtette el a fecskét, most ő helyette vak.

Depressziós beteg mondja. Az óra megállt. Halotti csend van bennem. A szívem ver, de nem értem, hogy lehet ez. A nap átsüt a bőrömön. Mintha az egész testemet átsütné, mint valami űrt. Belül nincs semmi. Minden vér elfolyt belőlem, azóta gyengülök. *Hirtelen zokogni kezd.* Adjanak valamit, amitől elalszom. Vagy boncoljanak fel, tudják meg, mi van bennem. Csak az agyam működik már, de napról napra kevesebbet érzek. *Elhallgat, körülnéz.* Sírni se tudok már. Csak nagyon ritkán. Akkor se úgy, mint egy ember. Beszélni se úgy, csak suttogni. Olyan furcsa, hogy süt a nap.

Nem az a botrány, ha a művészetet a pszichózis véglete felől *is* meg lehet közelíteni; botrányt csak a végletek egyensúlytalansága okozhat. A jelenlétük soha.

Jób szegény, nyomorult, beteg. Úr parancsára Sátán gazdaggá teszi, elégedetté. Jób meggyógyul, lányai-fiai messze híresek szépségükről, derekasságukról. Tekintélye, jómódja teljében perbe száll az Úrral. Hogy lehet őneki annyija, mikor olyan sokaknak nincs? Hogy lehet boldog, mikor annyian boldogtalanok? Stb. Az érvek fejtetőn. A válasz, amit kap, ugyanaz.

Nézem az asztalom mellől az óriás kőrisfát. Nézem, a sok millió éves fejlődés vívódásáról *tudok*. De ez tudás, nem átélés. A hajszálra-ugyanúgy-ismétlődés levelei zöldellnek előttem. A formavívódás hiánya nyugtat meg a természetben. De ugyanez ki is űz – az átélhető önmagamba.

Szemem gömbjét hány érintő meríti ki? S ha kimerítenék: az is meghatározódna, ami belül, kívül és túl kezdettől fogva volt, bennem, magamban – a pusztán magát érintő *én*?

Tanzing, a nepali serpa, aki 1953-ban az új-zeelandi Hillaryval először érte el a Mount-Everest csúcsát, így ír a csúcsra érkezéséről: „Zsebemből elővettem a cukorkás csomagot, meg azt a piros-kék ceruzavéget, amelyet Nima, a kislányom adott nekem. Gödröt kapartam, s beletemettem ezeket. Amikor Hillary látta, hogy mit csinálok, odaadott nekem egy fehér szemű, fekete kis posztómacskát, amelyet Hunttól kapott szerencsehozó talizmán gyanánt; ezt is odatettem a gödörbe. Könyvében Hillary úgy mondja, hogy Hunt egy feszületet adott neki, s azt hagyta ott a csúcson; hát, ha így volt is, én nem láttam. Nekem csak a posztócicát adta oda. Ott feküdt a hóban a macska, a ceruza meg az édesség." Azért vigasztaló, hogy ilyesmi van a „világ tetején" – noha elég távol helyeztük magunktól letétbe, biztos helyre. Mennyivel távolabbra helyezhetjük már . . .

X. panaszkodik, hogy valahányszor támadják, nyakazzák valamiért, Z. folyton ott van a támadók között. „Akár csak Cauchon, szeret minden máglyára ítélésnél tanácsadó lenni. Igaz, Jeanne d'Arc, Husz nem jut neki – dehát, ő is csak *cochon de lait*."

Beethoven, egy emlékkönyvbe:

Woltuen, wo man kann,
Freiheit über alles lieben,
Wahrheit nie, auch sogar am
Throne nicht verleugnen.

A szintézis forradalmi keresése népszerűtlenebb, mint a bedobott gyeplő vágtája. Botránkozni szórakoztatóbb, mint érintetten zavarba jönni. Bartók jó példa rá.

Illyés írja a Nyugat Orosz Dekameronjának előszavában: egy szemernyi hazugság a műben, s az egész megromlik tőle. De ez ritka eset. A szemernyi hazugság elhelyezéséhez túl nagy technikai intuíció kell, s komoly érzék a gazdaságossághoz . . . A hazugság azonkívül többnyire nárcisztikus is, szereti elhinni magát – s akkor már variálni kell a szemernyi nem-igazat.

Camus szerint Sziszifoszt boldog embernek kell elképzelnünk. Arra a nagy hűségre tanít, amit az istenek megtagadtak. Számára a kő minden darabja, szilánkja egy külön világ, s maga a küzdelem a sziklával, az is elég, hogy betöltse az ember szívét. Kafka más ablakot nyit; szerinte Sziszifosz agglegény volt. S így érvel: a legfelszabadítóbb, a legvégtelenebb boldogság a gyermek bölcsőjével szemben ülni, szemközt az anyával. De ebbe az érzésbe más is belekeveredik: hogy nem tőlünk függ, hacsak nem akarjuk magunk is. De amit a gyermek nélküli férfi érez, az folytonosan tőle függ, ha akarja, ha nem, az első pillanattól az utolsóig, szüntelenül és eredménytelenül. – Madách Ádám-Sziszifoszát látni, elképzelni se tudjuk a várandós remény gyengéd sziluettje nélkül. Így, s éppen ezért magyar Sziszifosz.

Szkeptikus vagyok, nem tudok kegyetlen lenni. Bizakodó, csak a kegyetlen művészet vonz.

. . . a nélkülözhető szépséget felismerni, s makacsul mellőzni, hogy mezztelenebbül próbáljunk szemközt maradni a tárggyal. Valami ilyesmiről lenne szó.

Az igazi avantgardizmus minden lehet, csak feledékeny nem. Ereje éppen abban van, hogy botrányosan jól, atavisztikusan emlékezik. A konzervativizmus szenved amnéziában.

Realizmus: a hold előtt pille repül át. Csak látszög kérdése.

Egész lényeddel hasonlítani és emlékezni; talán születik valami új. Csak így.

Belső teatralitás, és felfokozott elveszettség érzés – enélkül semmi lényeges nem megy.

Bevezetendő terminus technicus: lökhárítós irodalom.

Volk ohne Eigenschaften. Musilunk nincs; pedig nagyon kerülgetjük mindennapjainkkal a méltó témát.

Ha nem történik semmi, olyan, mintha illetéktelenül utolérték volna az embert. A mai próza szívesen él ezzel az inzultáló modortalansággal – nem csoda, ha a jómodorúak úgy prüszkölnek.

Epiktetosi apokrif: Ne ess kétségbe ha az egyik lábad elhagyott – egy egész lábnyi súllyal másképp hogyan lehetnél könnyebb?

(Folytatjuk)

MÁTYÁS FERENC

Parasztciterán

TÖRTÉNELEM

Sok még a sodró Csele-patak,
amely kiárad,
könnyed is ijedt szemedbe tagy,
ha látod hazádat.

OSTROM

1.

Katicabogár voltam álmomban,
sós könnyben harckocsizott
a sisakos remény,
míg lapultam egy holt katona
szétlőtt fekhelyén.

2.

Páncélszúnyogok zümmögtek fölöttem,
mellettem zöldsávos férgek, –
tudtam, ha mozdulok:
megkóstolják a vérem

3.

Szeretnék, ha talpnyalók lennénk,
de nem tudunk saját szemünkbe köpni.

4.

Máglyák tüzében égett a szabadság, –
hívői azért maradtak tiszták.

POTSDAM

Jártam ott, láttam a díszes szobát,
ki volt feszítve az a térkép, –
melyen egy csonka angyal állt.
Hogy higgyem el a békét?

BÉKE

Akkor lesz béke, ha már
nem emlegetjük,
s az utolsó tábornokot is
ágyútalpára tesszük.

ZSARNOKSÁG

Zsarnokságban magasra tör a hurrá,
s a bölcsek nem mondhatnak ellent, –
miközben szívük, gerincük törik porrá,
s csak a friss sírok feleselnek.

VÉLEMÉNY

A némák beszédje is szívemüt,
élvezem, ami szép,
de a frázis tülemet tépi szét.

KOHÉZIÓ

Dehogy kötődés, csupán szerep,
ha a nép lelkét nem ismered.

RÉSZEGSÉG

Mondják: bölcsek, ostobák:
részegen is angyal a tiszta ember,
a becstelen templomban is ördög, –
tölts poharamba tovább!

SZÜLETÉSNAP

Vízen, kenyéren élek hatvan éve:
kiskorú vagyok még a jólétre.

SZERELEM

Minden bűn eredendő
a szerelemben,
ha nem követed el se maradsz szent,
csak buta ember.

BOLDOGSÁG

A Paradicsom? – itt van a földön,
úgy rendezd be hát életed,
hogy minden perced tündököljön,
míg a pokol be nem temet.

BIZTONSÁG

Bolygathatatlan fönt a Hold,
fénymagányában hallgat, –
földi porszemed behatoli,
de kisebb lett hatalmad,

mert a földön nyugodtan
többé már sosem alhatsz.

TŰSKÉS TIBOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

LANTOS MIKLÓS FOTÓI KÖZÖTT

A fényképezőgép ma már nem tartozik a gyerekkor teljesíthetetlen álmai közé. Ha apánk mégsem ajándékozott meg, akkor felnőtté érve, az első fizetések egyikéből meglepjük magunkat vele.

Nem olvastam kimutatást, hogy Magyarországon hány fényképezőgép van használatban, de az a gyanúm, hogy alig marad el a tévé-készülékek számától. Talán minden tizedik emberre jut egy . . .

Befűzzük az első tekercs filmet, nagy reményekkel hívóba kerülnek az első képek, megörökítjük, amikor a gyerek járni tanul, film készül az első külföldi kirándulásról, néhány jobban sikerült kockát az OFOTÉRT biztatására a kedvezményes hónapban még meg is nagyíttatunk, aztán egyre ritkábban kattan kezünkben a készülék, megnőnek a gyerekek, elfogy a téma, drágálljuk a nagyítást, s végérvényesen belépünk a vasárnapi koca-fényképészek népes táborába.

Egy időben még elméletet is tákoltam, hogy kicsit haragudjak a fényképezőgépre. A fényképezés leszoktat a látásról – mondtam. Amióta mindenki vállán ott lóg a masina, a kiránduláson jóformán csak lencsevégre kapható témát keresünk. Nem a szemünkkel, hanem a készülékkel nézünk. Nem a tudat raktározza el az élményt, hanem albumba kerülő képeket gyűjtögetünk, mint ahogy a botanikus növénygyűjtőben őrzi a lepréselt, halott, többé soha életre nem kelhető virágokat. Amióta minden lefényképezhető, gondoltam, szegényebb lett az emlékezetünk, soványabb a képzeletünk.

Művészet a fényképezés? – Ugyan, kérem. – Hányan legyintettünk rá még tegnap. Hiszen az ember szerepe itt lassan már csak annyi, hogy megnyom egy gombot. Fénymérő, színszűrő, előtét lencsék, villanó, szemcsés papír, sima papír, kitűnő előhívó oldatok állnak rendelkezésre. Mi a fényképész munkája például a festőéhez képest? Technika az egész. Ügyes automaták, vegyszerek, nagyítók pótolják az ember teremtő-alkotó mozdulatát.

Egy-egy nagyszerű fotóalbum végiglapozása után, egy-egy eredeti képességű fotós kiállításának képei között aztán lassan visszakozunk. A fényképezőgép nemcsak leszoktat a látásról, hanem meg is tanít rá. Egy-egy művészi értékű fotó kinyitja a szemünket, és a jelenség mögé vezet. A fotóművészet rá tud ébreszteni a látvány rejtett összefüggéseire. A fényképezés a nézést – látássá gazdagíthatja.

Mindez Lantos Miklós fotóművész pécsi kiállításának képeit szemlélve fordul meg bennem. A Janus Pannonius Múzeum Rákóczi úti kiállítási termének falait mintegy félszáz nagyméretű kép borítja. Képekről mindig nehéz beszélni. De ha Lantos Miklós képei nem adnának mást, mint hogy gondolkodásra és elmélkedésre kényszerítik a nézőt, már az is szavatolná, hogy képeinek önmagukon túlmutató értékük van.

De a kiállítás sokkal többet ad ennél.

A képek – témájukat tekintve – a modern építészet alkotásait és a népi, paraszti építészet pár szép darabját mutatják be, továbbá néhány tájképet és csendéletet találunk a falakon. A rendezés lemondott az oktató szándékról, s a képek esztétikai tartalmát állította előtérbe, törvényszerűségeket hozott felszínre. Nem a tárgy, hanem az ábrázolás motívumai, rejtett gondolattársítások, párhuzamok és ellentétek, a rokon-szólamúság és a kiáltó disszonancia okán kerültek egymás mellé a fotók, s ezáltal olyanná vált a kiállítás, mint egy zenemű. Dallamvonala, ellenpontokkal hangsúlyozott melódiája van a tárlatnak. A nézőben a zavartalan szépség örömét fakasztja.

Az egyik képről időrágta falusi fejfa néz ránk, s a fa anyagszerű felületével érdekesen rímel egybe a másik képen a pécsi négyszázágyas klinika előadótermének külső, pikkelyes vasbeton burkolata. Az egyik képen a tihanyi móló nagy „S" betűje kígyózik a végtelenbe, s a másikon mintha csak ez a vonal folytatódna egy épület feljárójának kanyargó csigalépcsőjében. Az egyik képen a téli szőlőhegyet látom, a karók süntüskéi szinte átszúrják a papírt, a másik lapon hófoltos táj mintázata: a tél gyolcsba burkolja a domboldalt.

De nemcsak két kép, hanem egyetlen kép motívumai között is rejtett képzettársulások születnek. Némelyik képnek két-három „rétege" is van. S az egymás mellé kerülő elemek, akárcsak a filmben alkalmazott montázs, új gondolatokat indítanak el. Evőeszközök, két tányér, sima terítővel fedett asztallap . . . Mintha élnének a tárgyak. – Napfényben fürdő, vakító fehér fal, árnyék kimetszette fekete folt, az előtérben egy malterosláda . . . Mintha most szálltak volna le a kőművesek a falakról.

Volt – vagy talán ma is tartja magát? – egy fotós babona: tájat, épületet csak úgy szabad fényképezni, hogy ember is legyen a képen. Ettől él a kép . . . Nos, Lantos Miklós nem állít az égbeszökő falak tövébe golyózó gyerekeket, nem vár addig, amíg a fák közül egy kiránduló belesétál a képbe. Minden lapja így is az emberről beszél: a csákányra-bontásra váró öreg falusi ház, ahol a mészréteg alól a tapasztás erezete is elősejlik, s a vasbeton mellvéd, mely a zsaluzás nyomait viseli.

Lantos Miklós fekete-fehér fotói a képzőművészet hagyományos műfajai közül leginkább a grafikával mutatnak rokonságot. A téli Mecsek képe távolról szemlélve szinte egy rézkarc élességével fogalmazott; a paraszttornácok nagy fény-árnyék foltjai a fametszetet juttatják eszünkbe; máskor csaknem a tusrajz vonalhálózatából bontakozik ki a látvány. Lantos Miklós újszerű nézőpontból tárja elénk megfigyeléseit. Olyan szeme van, amely átvilágítja, szimbólummá növeli a tárgyakat; a részletben – egy mestergerenda faragott végében, egy paraszthéz fonott oromzatában – az egészet, a lényeget – a népi építészet esztétikumát, anyagszerűségét, harmóniaszeretetét – tudja megéreztetni.

Önmagáról a legtöbbet a csendéletekben vall a fotóművész. Saját szavait a tárgyak jelentésére, beszédére bízza. Itt nemcsak a képkivágás, a témaválasztás, de a jelenségek elrendezése, a szerkezet is az övé. Lantos Miklós halk, szerény, érzékeny és finom egyéniség. A fotózás területén – a képeslevelezőlapok rendelésétől az önálló fotóalbumok összeállításáig – épp elég manipulációról, érdekösszefonódásról hall az ember, hogy fokozott érdeklődéssel és szeretettel figyelje a kiváló fotóművész, Lantos Miklós további pályáját.

LECHNER ÖDÖN ÉS PÁRTOS GYÖRGY TERVE
A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ FELÉPÍTÉSÉRE

1888-ban lebontották a Déryné utcai szép, klasszicista épületet, az első pécsi kőszínházat. Évekig tető nélkül maradt a pécsi színjátszás. Az új színház felépítésére a város 1890-ben írta ki a pályázatot. A jeligés pályázat történetét a városi közgyűlési jegyzőkönyv lapjain, valamint a korabeli sajtó hasábjain kísérhetjük nyomon. A felhívásra hét pályamű érkezett. A tervek „szakszerű felülvizsgálatára megalakított bizottság" Czigler Győző műegyetemi tanár elnökletével ült össze. Első díjjal az S. és L. betűkkel jelzett tervet jutalmazták. A jeligés boríték felbontása után Steinhardt Antal és Lang Antal neve hullt az asztalra. Az 1891. február 12-én kelt városi közgyűlési jegyzőkönyvben még ezt olvassuk: „Pártos és Lechner budapesti műépítészek által készített ‚P' betűvel jelölt nyílt, tehát szabálytalanul beadott pályaterv a bírálati jegyzőkönyv szerint oly előnyökkel bír, hogy annak megtervezése, a színház építési kérdésnek célszerű megoldása érdekében a bíráló bizottság által kívánatosnak jelentetett ki", s ezért a tervet a város a második díjjal azonos összegért megvásárolja. Kivitelezésre azonban – túlméretezettsége, a várható magas költségek miatt – Steinhardt és Lang tervét sem fogadták el, hanem az első és a második díjjal jutalmazott terv alkotóit újabb, szűkebb körű pályázatra hívták meg. Sürgetett az idő. A végleges határidőt július 1-ben jelölték meg. A tervek elkészültek, s a bíráló bizottság most is a Steinhardt–Lang párost részesítette előnyben. A Kossuth Lajos utcában fölépített Pécsi Nemzeti Színház 1895 őszén megnyitotta kapuit. Steinhardt és Lang álma tehát megvalósult. Ismerjük az épületet, ma is áll. De milyen volt, milyen lehetett Lechner Ödön, a századforduló legjelentősebb magyar építészének az elgondolása?

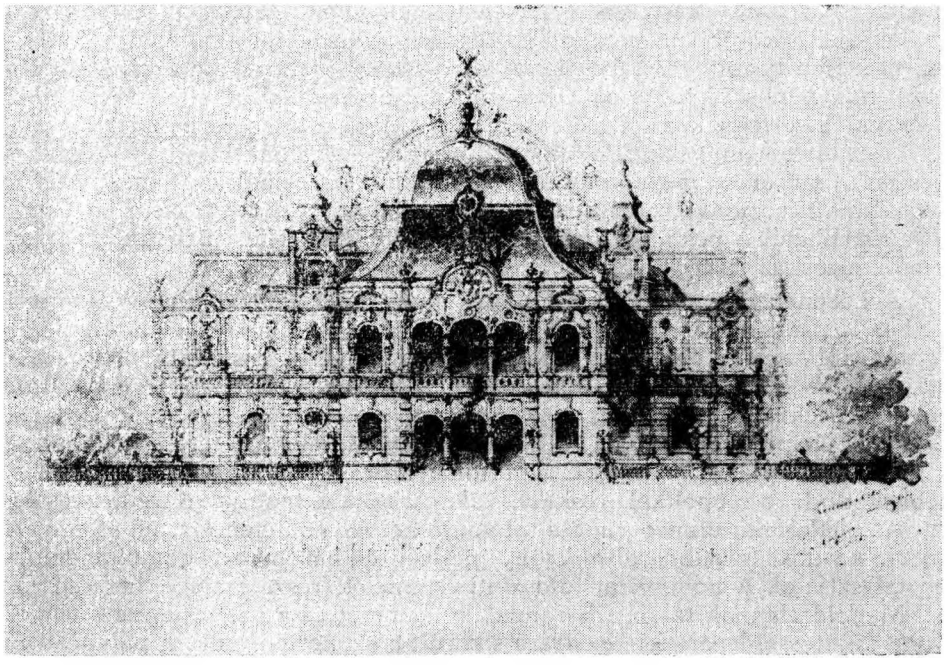

Még 1964-ben levelet kaptam Vámos Ferenctől, az azóta elhunyt kiváló építésztől és szakírótól. (Vámos már 1927-ben – elsőként – kétkötetes, szép könyvet írt Lechnerről.) Levelében a pécsi színházépítési pályázatra küldött Lechner-terv felől érdeklődött: „... nincs-e meg, ami egészen valószínűtlen, talán Pécs város tervtárában a Lechner-terv? Talán mégis megvan, mint díjat nyert terv, ott? Szenzációs lenne, ha így lenne. Ti. Lechnernek szinte nincsen terve, a fővárosi tervtárban lévő beadványi tervein kívül... Vágó Lászlónál voltak az Andrássy úti pompás palotájának (az Operával szemben), a kecskeméti városháznak akvarell képei, Lechnertől; a Postatakarék vezérigazgatói szobájában volt meg a Postatakarék homlokzatának első terv-variánsa, József főhercegnél volt a Ferenc József jubileumi templom pompás akvarellje... Málnai Béla, a századelő másik nagy építészénél volt a kőbányai templom első terv-variánsának remek rajza. Mind elveszett 1944–45 eseményeiben..." – Hozzátehetjük, a pécsi színház terve mindezeknél azért is érdekesebbnek látszott, mert a Vámos Ferenc levelében említettekkel szemben ez csak terv maradt, sosem került kivitelezésre.

1964-ben nem akadtam nyomára Lechner tervének. A 75 éves Pécsi Nemzeti Színház idei jubileuma azonban új kedvet adott a kereséshez, s egészen váratlanul, a pécsi levéltár egyik hivatali szobájának falán sikerült rábukkanni Lechner Ödön és Pártos György rajzára.

A tervet Lechner negyvenöt éves korában, építészi-tervezői pályájának viszonylag a kezdetén, legalábbis a nagy alkotások, az Iparművészeti Múzeum, a Postatakarékpénztár, a budapesti Földtani Intézet fölépítése előtt készíti. Lechner 1879-ben tér haza fiatal felesége halála után tett hosszabb franciaországi utazásából, s újból Pártos Györggyel társul, akivel hajdan Berlinben tanult, s akivel korábban, egy alkalommal már közös építési irodát nyitott. Lechner „eklektikus" korszakának évei ezek, a történelmi formákhoz vonzódik, s a francia és az angol kastélyok stíluselemeinek felhasználásával születnek tervei. Átveszi a korábban kialakult történelmi stílusok formavilágát, s kulturáltan, ízlésesen beépíti terveibe. Az önálló, egyéni, nemzeti karakterű építőművészet még nem született meg rajzasztalán, csupán a kerámia-technika felhasználásával kísérletezik az architektúrában. Majd 1902-ben mondja csak ki: „... nem tartom művészi feladatnak és perhorreszkálom, hogy ok nélkül, egy egészen új műremek megalkotásánál ne a magunkét csináljuk, hanem más kornak a kihalt formanyelvét próbáljuk utána dadogni." A Pécsi Nemzeti Színház terve körülbelül a pesti Váci utcában fölépített Thonet-féle üzletház és a kecskeméti városház terve között született.

A Lechner Ödön és Pártos György aláírásával ellátott finom akvarell a színház Kossuth Lajos utca felőli homlokzatát ábrázolja. A terv a jelenleginél alacsonyabb, szélesebb, s az utca ma is meglevő klasszicista hangulatába talán jobban beilleszkedő épületet sejtet. A rajzot a történeti formák uralma jellemzi. Lechner egyéni stílusa ekkor még nem alakult ki. A francia reneszánsz kastélyok elemeit veszi át, s a fülkékbe szobrokat helyez, a tetőre pelikánt, alája harsonás nőalakot, a sarkokra puttókat állít, a homlokzatot egymás fölött megismétlődő oszlopokkal, ívekkel, vakablakokkal tagolja. Az egészet olcsó, reneszánsz kőfalat utánzó vakolattal vonja be. Az épületen mérték és arányosság ül. Az utca forgalmától alacsony mellvéd és háromkarú gömbkandelábersor választja el. A homlokzat földszinti és emeleti része szépen rímel egymással. Megoldatlannak talán a harangalakú kupolát és a szétterjesztett legyezőforma díszítéssel lezárt, kissé cifrára sikerült tetőzetet érezzük. A pályázati rajz

harmonikus, nyugodt tagolású, méltóságos és mértéktartó épületet ígér. Ma is nehéz megmondani, hogy jól döntött-e a bírálóbizottság, amikor kivitelezésre Steinhardt és Lang tervét fogadta el. Lechner Ödön és Pártos György tervének megkerülése mindenképp a századforduló magyar építőművészetéről megrajzolható képet gazdagítja.

SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMOK VESZPRÉM MEGYÉBEN

Artur Hazelius, a kiváló svéd tudós kezdeményezésére 1891-ben, Stockholmban megnyílt a világon az első szabadtéri néprajzi múzeum, a Skanzen. A tudós svéd először öt falusi faházat bontott szét és szállított Stockholmba, majd ott a házakat újból összerakta, és megfelelő néprajzi tárgyakkal rendezte be. Azóta a világon sokfelé állítottak fel hasonló elvek alapján múzeumot, s ezeket a szabadtéri néprajzi bemutatókat skanzennek nevezzük. Nálunk e nemben a legnagyobb szabású vállalkozás a zalaegerszegi göcseji szabadtéri múzeum. Az országos, nemzeti skanzen létesítésére Szentendrét jelölték ki.

Az eredeti helyükön szétszedett és a kiállítás színhelyére szállított, illetve az ott rekonstruált épületekből emelt skanzen-típus mellett olyan szabadtéri néprajzi múzeumok is létesülnek, amelyek egy-egy épületet vagy épületegyüttest a helyszínen mentenek meg, s az épületet a maga természetes környezetében mutatják be a látogatónak. Ha ezeknek a múzeumoknak, emlékházaknak a fölkeresése nagyobb fáradsággal is jár, bőven kárpótol az eredeti, sajátos atmoszféra, a hamisítatlan miliő, a természetesség. E nemben nálunk kétségtelen a Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága jár legelébb, melynek területén öt szabadtéri múzeum található: négy a maga eredeti helyén, Tihanyban, Nagyvázsonyban, Bakonybélben és Badacsonyban, s csupán a Veszprémben 1935-ben felállított Bakonyi Ház rekonstrukció, egy öcsi ház másolata.

Mi a célja ezeknek a veszprémi szabadtéri néprajzi múzeumoknak? Mi a közös és mi a sajátos ezekben a falusi emlékházakban? A Veszprém megyei skanzen épületei lényegükben hasonlóak: a népi építkezés és a hajdani életmód bemutatását szolgálják. Ugyanakkor el is térnek ezek a házak egymástól. A tihanyi szabadtéri múzeum a balatoni népi halászat emléktárgyait mutatja be. A nagyvázsonyi paraszthéz a falusi élettel kapcsolatos néhány iparágra, a takácsmesterségre és a rézművességre hívja föl a figyelmet. Bakonybélben a bakonyi pásztorkodás és a betyárélet emléktárgyai láthatók. A Bakonyság népi világáról a legátfogóbb képet kétségkívül a veszprémi Bakonyi Ház kiállítása ad.

A Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága nemcsak életrehívója, fenntartója ezeknek a múzeumoknak, hanem jó gazdája is: bőkezűen gondoskodik színvonalas ismertetésükről és népszerűsítésükről, megőrzésre méltó kiállítási vezetők kiadásáról. Ebből az igényből született füzetsorozat négy legújabb számát tartjuk a kezünkben. A füzeteket Vajkai Aurél, Bakonyság néprajzának tudós ismerője írta. A sorozat mindegyik darabját azonos szövegű tájékoztató vezeti be a Balaton-felvidék és a Bakony népi építkezéséről, majd a szerző sok szép fénykép kíséretében az adott szabadtéri múzeum anyagát ismerteti, és a kapcsolatos néprajzi tudnivalókról tájékoztat. (Egyetlen szerény megjegyzésünk volna csak. Vajkai véleménye szerint a Balaton-vidéki népi építészet egyik jellegzetessége, a gádor vagy gang – ahogy itt nevezik –, „az ívelt és az ívet hordozó oszlopos megoldás... stílusában késő reneszánszra, de talán még

inkább barokkra emlékeztet". A gyökerek alighanem még messzibb múltba nyúlnak vissza. A dunántúli paraszti építészetnek ez a jellegzetessége, a ház hosszában végigvonuló, zömök oszlopokon álló tornác, az oszlopok formája és aránya engem inkább a román építészetre, a középkori kolostorudvarok kerengőire emlékeztet. S talán nemcsak egyszerűen emlékeztet, hanem történelmileg és esztétikailag is kimutatható a rokonság . . . Tóth Kálmán A Balatonvidék népének építészete c. munkájában már 1936-ban utalt rá.)

Vajkai Aurél nagy tudással írt, ízléses kiállítású füzeteit lapozgatom, s a magyar paraszti építkezésnek az országban még szerteszét álló, de egyre fogyatkozó emlékeire gondolok. Mennyi ízlés, gond és esztétikum, magas lakáskultúra van ezekben az épületekben! A falakon az anyagszerűség és a célszerűség törvényei uralkodnak. Csupa nemes vonal, egyszerűség, változatosság, formagazdagság. Szép bútorok, gondos berendezés. Ismeretlen mesteremberek, kőművesek, ácsok, asztalosok remeklései . . . Egyre fogy a régi épületek száma, s meg kellene tanulni, át kellene venni, ami ma is érték bennük.

De most nem a parasztházak építészeti értékére és jelentőségére gondolok elsősorban. Az jár a fejemben, milyen csodálatos kincsesbányái ezek a házak a – nyelvnek. Valóságos népnyelvi szótárral ér föl mindegyik. Lépjünk be egy parasztházba! A ház magja, a lakás legfontosabb része, a család fő tartózkodási helye a konyha. Itt zajlik a főzés, a kenyérsütés, az evés, a mosás. Középen áll a kemence. A füstös konyha kéménytelen. A szabadtüzelésű konyhából fordított tölcséralakú nyíláson távozik a füst. Ki látott még kenyérdagasztást, a következő sütésig eltett kovászt, a kihűlő kemencében gyümölcsaszalást? A kemencét tárgyak veszik körül: tűzkutya, szénvonó, pemet, piszkafa . . . A konyhában tartották a fazekakat, cserépedényeket, bögréket, csuprokat, köcsögöket, mázas tányérokat. Nekem még főzött anyám mácsikot, gánicát, prószát, dödöllét. A nyelvi finomkodás most ezekkel a „remeklésekkel" ajándékoz meg: burgonyacukor, meg vadsertés. Nézzünk körül egy régi paraszthéz konyhájában, s – ismétlem – ha csak a nyelv ajándékait keressük, akkor is gazdagon távozunk.

A szabadtéri múzeumok berendezése és ismertetése Veszprémben példaszerű: önvizsgálatra késztet. Baranyában – a pécsi Janus Pannonius Múzeum remek néprajzi osztályán kívül – e műfajban csak a sellyei ormánsági múzeum udvarán álló lakóházat és pajtát említhetjük. Rekonstrukció. Átán van még egy szerényen elhelyezett, szép délszláv gyűjtemény. Nem tartozik a múzeumi hálózatba. A tormási falumúzeum anyagát nemrég Pécsre költöztették és raktárba zárták. Az Orfű melletti falumúzeumról „nagyszabású" tervek, elképzelések születtek. Ami eddig elkészült, a rekonstruált vízimalom – áll. A baranyai skanzen végső kialakítására, olvasom egy újságcikkben, „nem ígéretnek, csak közelítő dátumnak az 1980-as időpontot lehet elfogadni". A veszprémi múzeumi igazgatóság remek füzetsorozatához hasonló kiadványt tehát hiába keresnénk Baranyában. Ám a „nagyszabású" elképzelések megvalósulásáig is helyes volna a helyszínen még megtalálható népi műemlékek megmentése és – a veszprémi példához hasonlóan – természetes környezetükben történő bemutatása, ismertetése. (Drávaiványi templom festett mennyezet-díszei, dunai halászat, zselici pásztorkodás, óbányai fazekasság, baranyai német kékfestőmesterség stb.)

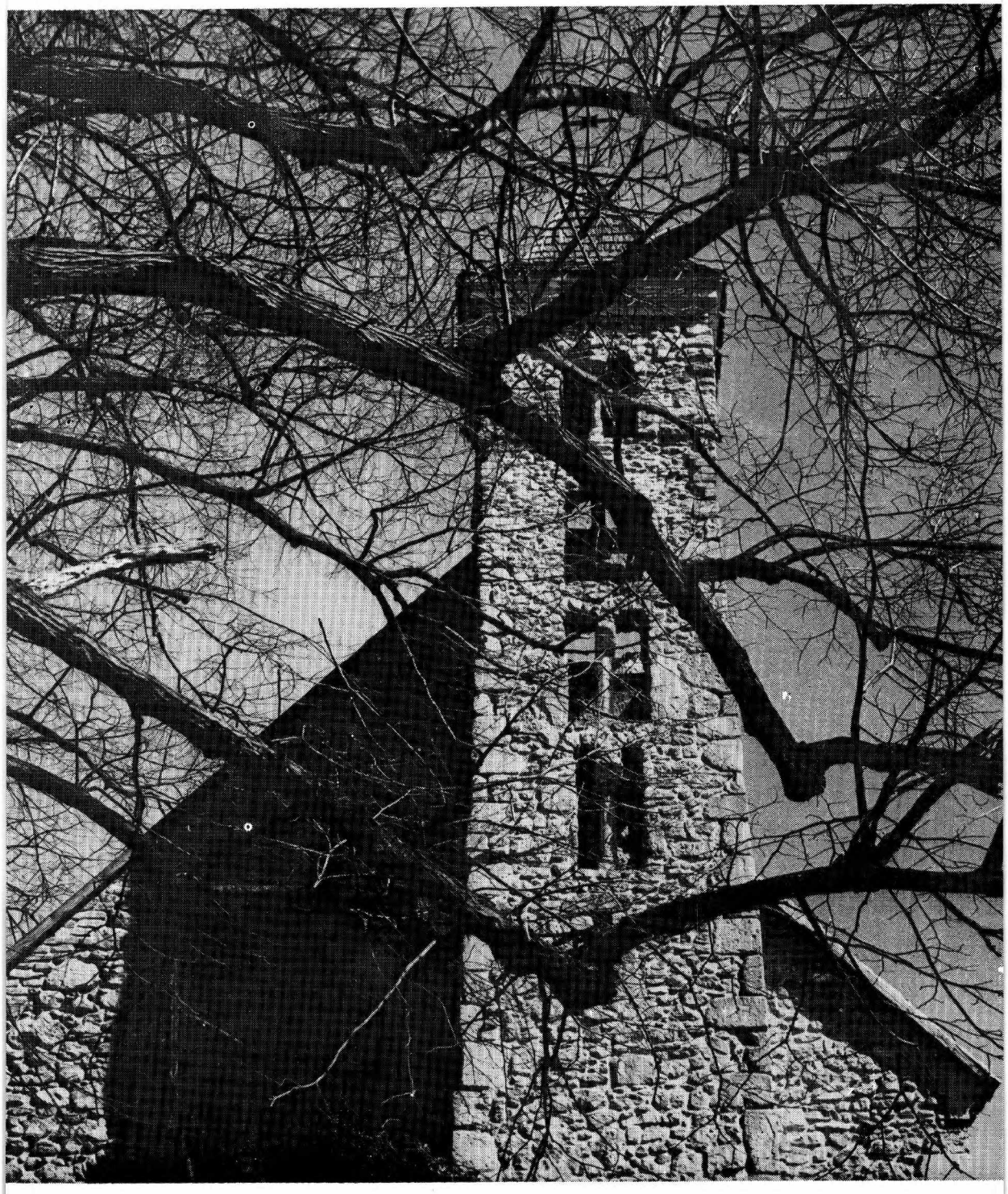

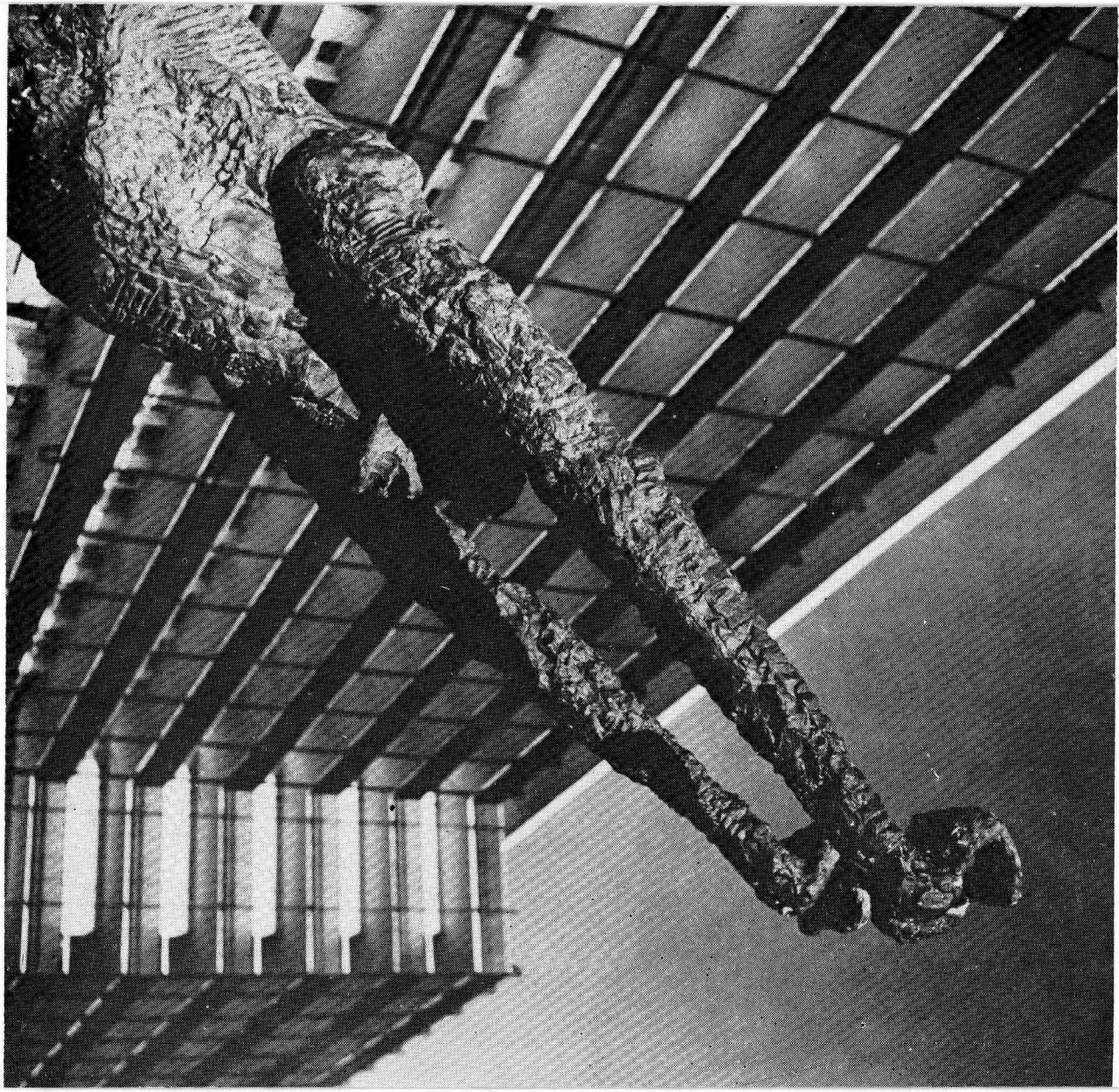

MAI LENGYEL KÖLTŐK

KONRAD SUTARSKI

Csillagokat préselnek

csillagokat préselnek lemezből
puskazörgés e műveletben
érdes plecsnik sajtoló-szeg alól
vágtáznak a zászlók felé
sapkákon sorakoznak
ki nem apadó tejutakká
csillagászoknak tábornokoknak
sánta csillagok
alig volt annyi erejük
hogy a gettóban a ruhaujjakat körülüljék
és megsárguljanak
több karjuk van mindegyik gyűrött
sose tökéletes a termelés
csupán az ellenőrzés
ezért az elhervadt csillagokkal együtt
kiselejtezték az embereket is
soványt szőröst megijesztettet ijeszthetetlent

a fű tincseiben is láttak csillagokat
folyóparton kanyarogva
kapukba kapaszkodva
diadal- és kudarc-kapukba
műhelyekben
meggondolatlan szolgáltatás helyein
szónokok fogai közé tűzve
mikor beszélnek színvonal
és áremelésről

zsúfolt villamosra kapaszkodva látták
és park éjében szerelmet siratva

már hiányzik a régi ragyogás
mert megbénítás a kisajtolás

A köveket mindlassabban

a köveket mindlassabban körülfogó szavakba merülök
álló öblökbe
iszapos emlékezetbe
itt elmosódik a fölösleges part
s a kiszabadult eszme megtalálja búvóhelyeit

minek a hidakra nézni ez ártérről
vagy a napok múlását észrevenni
szabad a háborúkat a bolyongásokat feledni
de tudni kell e szavakba mi fullad

A fák megnőttek az erdőn

a fák megnőttek az erdőn
akkor szóltak nekem
vállaljak egyet magamnak
s vigyem
hogy bizonyosan tudjam
melyik fa enyém
utat mutattak
a törzsek között

mikor a legszebbet kidöntöttem
és vittem
bizonyítékot követeltek
mi célom vele

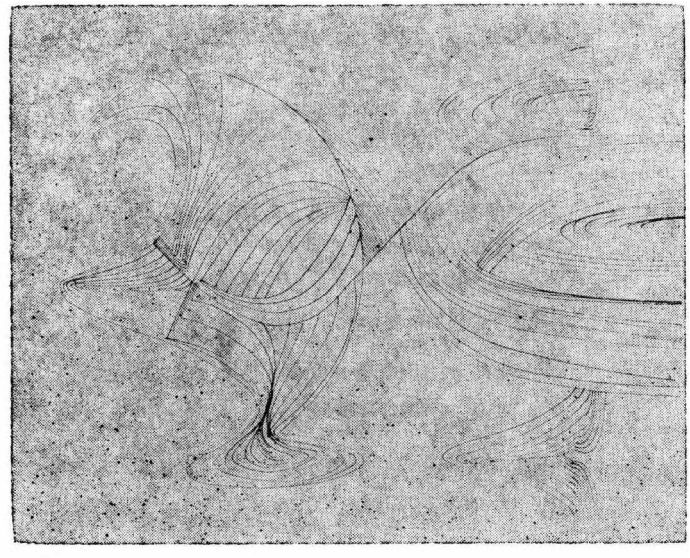

MIRON BIALOSZEWSKI

Indítóokok vad országa

A növésnek füve van.
A fünek temploma van.
A templomnak lajtorjája van.

A lajtorján tetemeket
nem hordanak.
Nem nőnek a tetemek.

Sors? Mi? Sors?

– tehát? van gondviselés? van gondviselés?
– nem tudom – mondom – nem tudom
– mikor valék mikor valánk mikor valék mikor valánk
mikor valék akkor vala nos? van gondviselés?
– nem tudom lehet és ön hiszi?
– nya valék nya valánk nya valék nya valánk nya vala
tehát? van gondviselés? mert én hiszem
– ja!
– csak az ember úgy van vele hogy ccc objektivitás
de van
– tya
– csak az ember úgy hogy
de van
– nya

Önmegváltás

megtérítem magam
fejemet teledumálom
szent
misztikus
oltári
találomra találtam
és elhagyott engem a csikarás
hát akkor sorsom sincsen

Lábítás tomporítás

nagytomporságok
a bokámat rúgják az asz . . .
aszt hiszik ez a lábam
kopp
mondják bocsánat
s én mondom hogy ez nem az én
tehá hogy ez én
ó bocs ó nat
ó ó ó

Találgatok

találgatok s találgatok
és aztán?
– és nem ta
mert

túl keveset tudok
és a túlt
és a tudást

mert sose fogom kita
melyik mikor tudós

WEÖRES SÁNDOR fordításai

MŰELEMZÉS ÉS IRODALOMTANÍTÁS

BARANYAI IRODALOMTANÍTÁSI NAPOK, 1971

„Társadalmunk azt várja az irodalomtanítástól, hogy irodalmat értő, élvező, abban gyönyörködni tudó olvasókká nevelje a fiatalokat." – Ezt a tantervi mondatot választotta országos irodalomtanítási rendezvénysorozata vezérgondolatául Baranya megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya, amikor 1968 nyarán a Művelődésügyi Minisztérium és az Országos Pedagógiai Intézet segítségével, Vörös József vezető szakfelügyelő szervezésével megtartotta az első Baranyai Irodalomtanítási Napokat. E gondolat megvalósítását igyekszik segíteni már negyedik alkalommal, e legutóbbi szervezésében Pécs Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya segítségét is élvezve.

Ez a továbbképzési forma újat, többet, jobbat hozott a régebbinél, melyre az volt a legjellemzőbb, hogy egymásnak mondogattuk – gyakorló pedagógusok – hogyan kell tanítani. E „körbenforgó" továbbképzés helyett kulturális életünk vezetői, országos hírű szakembereink: irodalomtudósaink, esztétáink, tanügyigazgatási vezető személyiségek, tankönyvírók, -szerkesztők, neves írók és gyakorló pedagógusok: közép- és általános iskolai magyartanárok és szakfelügyelők találkozását, tanácskozását, véleménycseréjét tettük lehetővé rendezvényünkkel.

Célunk az volt, hogy tanáraink szemléletét alakítsuk, segítsük látókörük szélesítését, hogy megfelelő elvi szinten ismerhessék meg a valamennyiünket legjobban izgató esztétikai, szaktudományi, módszertani kérdéseket, hogy így közelíthessenek a gyakorlati tennivalókhoz. Metodikai viták szervezésével az országos tapasztalatcsere lehetőségét is megteremtettük.

Először a komplex esztétikai nevelés problémakörét vizsgáltuk képzőművészeti és filmesztétikai közelítéssel is. 1969-ben a korszerű műelemzés szempontjairól és fajtáiról, módjairól folyt a tanácskozás. Az utána következő év előadásai, tanácskozásai a „Mit vár a társadalom az irodalmi neveléstől?" kérdésre keresték a választ. Az 1971. év fő témája: a kortárs irodalom modern műelemző módszerei és tanításának metodikai problémái.

Minden alkalommal kiegészítő programokkal is segítettük az előadásokon, tanácskozásokon hallottak elmélyítését, az esztétikai gazdagodást és azt, hogy Baranya szépségeit, jellegzetességeit megismerhessék a távolról jövők. Szerveztünk színházlátogatást, gyönyörködhettek a résztvevők a Pécsi Balett produkciójában, ormánsági körúton vettek részt, megtekinthették a villányi szoborparkot és alkotóházat, a siklósi kerámiakiállítást,

Martyn Ferenc irodalmi illusztrációit, hallgathattak várkápolna-hangversenyt és színpadi előadói estet.

A résztvevők évenként növekvő száma (az idei rendezvényen 250-en vettek részt) megelégedettsége, köszönő szavai, sorai s az a tény, hogy a résztvevők többsége újra visszatér – bizonyítják, hogy vállalkozásunk elérte célját, jól teljesíti feladatát. Az OPI irodalmi tanszékvezetőjének megállapítása szerint: „a Baranyai Irodalomtanítási Napok felnőtt a legjobb nyári egyetemek színvonalára".

Az irodalomtanítás sok problematikus területe szükségessé és lehetővé teszi, hogy folytassuk – továbbfejlesztve és tökéletesítve – ezt a már hagyományossá váló komplex továbbképzési formát, hogy ezután is segíthessük a szépet szerető, értő, élvező pedagógusokat rendezvényünk vezérgondolatának megvalósításában.

M. RÓNAKY EDIT
vezető szakfelügyelő

Következő összeállításunkban közzétesszük az idei Baranyai Irodalomtanítási Napokon, június 22–24-én elhangzott előadások – néhány esetben rövidített – anyagát, és az előadásokat követő viták összefoglalását. A tanulmányokat elhangzásuk sorrendjében közöljük.

A szerk.

SZABOLCSI MIKLÓS

MODERN MÓDSZEREK A MŰELEMZÉSBEN

I.

Mi a műelemzés? Hadd próbálkozzunk meg ideiglenes meghatározással: – olyan irodalomvizsgálati, módszertani eljárásokat nevezünk így, amelyek a művet értelmes részek szervezett egészeként vizsgálják. A műelemzés kiragadja (ideiglenesen, munkahipotézisként) a művet az időfolyamból, mintegy kiveszi onnan, hogy közelebbről szemügyre vegye, majd az elemzés után visszaiktatja oda. A műelemzés tehát egyszerre tételezi a mű viszonylagos önállóságát és ugyanakkor összefüggését a nagyobb környezettel, azaz a mikro- és makrostruktúrák kölcsönhatását és összefüggését.

Ebből következik, hogy a „műelemzés" nem önálló iskola, nem egyetlen önálló módszer, nem külön filozófiai alapú kritikai eljárás, hanem sok szempontból gyakorolható, végezhető eljárások gyűjtőneve, – a legtöbb vizsgálati ágnak, módszernek, iskolának van műelemző gyakorlata.

De ha nem is önálló filozófiai alappal bíró iskola a műelemzés, az kétségtelen, hogy felbukkanása bizonyos fokig változást jelent a magyar irodalomértési, oktatási gyakorlatban. Sok, itt nem részletezhető oknál fogva a magyar irodalomszemlélet főleg történeti jellegű volt, ezen túl elsősorban a művek morális, magatartást formáló tartalmára irányult, majd a műveket elsősorban mint ideológiai tartalmak hordozóit vizsgálta. Mindennek egyszerűsített, eltorzított változata a mindennapok és így az oktatás gyakorlatában is az egyoldalú tartalmi elemzésre való leszűkítés, vulgarizálás, egyszerűsítésre való hajlam lett. A különféle műelemző gyakorlatok bevezetése tehát kétségtelenül bizonyosfajta változtatást jelent az irodalom, általában a művészet megközelítésében, ahhoz való viszonyunkban.

II.

Mi jellemzi a modern műelemző módszereket?

Hadd vázoljak fel először egy néhány – minden típusú műelemzésnél közös – alapelvet, módszertani kérdést.

a) A műelemző módszereket az irodalomtudománnyal eddig esetlegesen érintkező rokontudományok, mint a nyelvészet, a lélektan, a filozófiai értékelmélet, a szemiotika felismerése és módszerei gazdagítják; az irodalomtudományon belül pedig az eddiginél inkább előtérbe kerül a poétika, stilisztika. A rokontudományok módszereit és eredményeit nem saját tudományágukon belül, hanem a mű megismerésének kontextusában, annak alárendelve, tehát új összefüggésben használják és hasznosítják.

b) Egy további módszertani alapelv: a művet sajátos totalitásnak tartják – de értelmes részek szervezett egészeként vizsgálják. Ugyanakkor a művet, mint sokszorosan és sokféleképpen rétegzett egységet szemlélik. Rétegezettségről többfajta értelemben beszélhetünk, de minden műelemző módszer megkü-

lönbözteti a művek felszínét és mély szerkezetét, abból az előfeltevésből indul ki, hogy a művek látható, olvasható, hallható első megjelenése, felszíne mögött másfajta mélyebb rétegek, tartalmak rejtőznek.

c) A művek részenkénti vizsgálatának egyik fontos és vitatott lépése minden egyes műelemző eljárás esetében az ún. *szegmentálás* kérdése, azaz annak a kérdésnek eldöntése, hogy mit tekintünk egymással összehasonlítható, mérhető részeknek, hol állapítjuk meg e részek határát, milyen szempontok szerint daraboljuk szét a művet.

d) Minden egyes elemzési eljárás hármas lépcsője: a mű egészének és részleteinek valamilyen szempontból való *leírása,* – az így leírt szerkezet, képlet, képződmény *elemzése,* – s az így feltárt anyag *értékelése.* Több vitánkon meg kellett állapítanunk, hogy a „nagy ugrás" természetesen a második és a harmadik lépés között van; az értékelés mozzanata mindenfajta irodalomszemléletnek és irodalomvizsgálatnak (természetesen nemcsak a műelemzésnek) kulcskérdése. A legfőbb műelemző eljárás nagy lépést jelent a pontos leírás vagy elemzés területén, de az elemzett mű értékére az így nyert eredmények ritkán adnak felvilágosítást.

e) A kiragadott, a történeti-társadalmi időfolyamból és környezetből ideiglenesen elszakítva elemzett művet az eljárás végén visszahelyezzük a történeti-társadalmi kontextusba, az időfolyamba.

f) Végül: a műelemzés mindig (mint különben minden irodalomvizsgálati módszer) csak aktuálisan, itt és most gyakorolható és a vizsgálat ideje, időpontja, körülményei befolyásolják az eredményt is. Más szóval: minden műhöz a befogadó tesz hozzá még egy jelentés és értelmezés réteget. Minden mű – voltaképpen a mindenkori befogadó által realizált, életrekeltett, folytatott.

III.

A teljesség minden igénye nélkül és nem a tudományos pontosság, inkább a felvilágosítás igényével hadd következzék néhány példa különféle műelemzési módszerekre:

A) Nyelvészeti és stilisztikai módszerek.

1) A művek nyelvészeti jellegű elemzése, pontosabban nyelvi megjelenésének grammatikai, nyelvészeti leírása és boncolása az egyik leghagyományosabb, voltaképpen már a középkor óta dívó elemzési mód. El szoktuk feledni, hogy ilyen elemzések számtalan példáját nálunk már a múlt század óta fellelhetjük; a múltszázadi Magyar Nyelvőr hasábjain pl. százával találunk tisztes munkákat, nyelvi jellegű műelemzéseket. Az is ismeretes, hogy voltaképpen e hagyományos nyelvészeti elemzés, megtoldva egy ugyancsak hagyományos kategóriákkal dolgozó stilisztikai elemzéssel, az alapja az ún. explication de textes-nek, amely a közelmúltig, pontosabban 1968-ig a francia iskolák fő elemzési módszere volt.* Gyakorlatára nálunk is van nem egy példa, habár voltaképpen soha nem volt nagyon elterjedt.

* Ld. legújabban róla Fodor István: A francia explication de textes-ről. Irodalomtudomány, szerk.: Nyirő Lajos, Bp. 1970. 353–365.

2) Újabban tovább szokás lépni a puszta nyelvi, nyelvészeti és hagyományos kategóriákkal történő stilisztikai elemzésen. Több irányban is.

Részint a nyelvészetben is tért hódít és ennélfogva a műelemzésben is tovább él a nagyobb nyelvi egységek, tehát a mondat, a szakasz, a fejezet nagyságrendű elemek nyelvészeti vizsgálata. Részint pedig, újfajta értelmezési lehetőségek bukkantak föl. Közülük hadd említsek csak két lehetőséget:

Az egyik a mű nyelvi burkának statisztikai elemzése, tehát megszámlálása, e számlálás eredményeinek felhasználása különféle célra. E statisztikai módszerek példáit, és nemcsak vers, hanem próza szövegeken Zsilka Tibor egy cikkében* találhatjuk. Ő utal olyan eljárásokra, amelyek a szavak hosszának számtani középértékét, entrópiáját és redundanciáját vizsgálják, a különböző szótagszámból álló szavak előfordulását és megterhelését, a mondatok hosszának középértékét, valamint a melléknevek és főnevek, a főnevek és igék, a melléknevek és igék arányát a mű egyes részeiben vizsgálják, és ezekből a vizsgálatokból vonnak le különféle következtetéseket az egyes szövegek jellegzetességeire.

A statisztikai módszereket veszi segítségül az az új tudományág is, amelynek megteremtése magyar tudós nevéhez fűződik; ez az ún. *fonostilisztika*, amely Fónagy Iván kidolgozta szempontok szerint az egyes hangok jelentését, jelentésértékét, jelképes értékét, stb. vizsgálja. Az ő kezdeményeire építve próbáltam magam is ilyen vizsgálatokat Eszmélet-elemzésemben. Ez a módszer sok izgalmas új és érdekes eredményt hozott, ezen kívül mintegy alapfokon az oktatásban is gyakorolható. Kettős problémája mégis van a statisztikai módszerek használatának: az egyik, ha a vizsgáló elvész a számok bűvöletében, a szavak felsorolásában, és nem lép tovább ezen a fokon. A másik egy bonyolultabb: e vizsgálatok voltaképpen akkor nyernek valódi értelmet, ha az eredményeket van mihez mérni. Azaz: a magam tapasztalatából is tudom, hogy egyetlen vers, vagy akár néhány vers hangzásszerkezetének vizsgálata még önmagában nem ad értékelhető eredményt. Ennél jóval nagyobb anyagon kell elvégezni a vizsgálatokat és főleg egy hipotetikus „köznyelvi" állapothoz kell viszonyítani az így nyert eredményeket. Mivel ez a köznyelv nagyon nehezen rekontstruálható, a költői nyelvre vonatkozó vizsgálataink eredményét bizonyos szempontból fenntartással kell fogadnunk. Végül: e módszereknél fenyegethet a petito principii: azaz eleve olyan jelentést olvasunk bele az egyes elemekbe, amelyeket bele akarunk látni, illetőleg amelyeket a szöveg egésze sugall.

Tovább menve a nyelvészeti módszerek során: a módszerek újabb csoportja már nemcsak a művek nyelvi szerkezetét vizsgálja, hanem a mű egészének, sőt az irodalom egészének *nyelvszerű szerkezetéből* indul ki, azaz a művet is binóm, azaz jelölt és jelölőből álló nyelvrendszernek tartja, nyelvszerű felszíni és mélyszerkezettel. Az ún. nyelvészeti strukturalista munkálatok egy jelentős csoportja, főleg a Roman Jakobson nevéhez fűződők, ebből indul ki. Ezért is az új nyelvi elemző módszerek egyre inkább egy szemiotikai jelrendszerben gondolkodnak: „A megnyilatkozás olyan szemantikailg zárt, viszonylag önálló beszéd-egység, melyet egyetlen beszélő konkrét céllal, konkrét idő- és térbeli körülmények között realizál" – írja pl. Lubomir Doležel.**

* Ld. Zsilka Tibor: Négy novella stilisztikai elemzése... Helikon, 1970/3–4. 351–3.

** Doležel, Lubomir: Általános stilisztikai kérdések. Helikon, 1970/3–4. 345.

E módszerek, sokban a fenomenológiai irodalomszemlélet hatására, a művet sokrétegű jelrendszernek tartják, és megkísérlik a stilisztikai kategóriákat, mint egymással összefüggő stílustörvények elkülönülő együttesét megközelíteni, majd történelmi viszonyaikban vizsgálni. Hadd idézzük ismét az előző szerzőt: „Az így felfogott művészi nyelvi stílus elemzésének három szakasza van. Az első szakaszt a mű, a szerző, a kor nyelvi eszközeinek az elemzése jelenti, tekintetbe véve azokat a forrásokat, amelyekből merítették ezeket az eszközöket. A mű, a szerző stb. nyelvi eszközeinek individuális képletét összevetjük a nemzeti nyelv társadalmi képződményeivel. Azt vizsgáljuk, hogy milyen törvényszerűségek és tendenciák irányítják a nyelvi eszközök kiválasztását, azokat a forrásokat keressük, amelyekből az író a maga kifejezési eszközeit merítette. Ezt a szakaszt az eddigi stilisztikai elmélettel és gyakorlattal egybehangzóan a mű (az író stb.) nyelvének az elemzéseként tarthatjuk számon. A mű vagy egy író nyelvének a vizsgálata tehát a mű elvi eszközeinek olyan vizsgálatát jelenti, amely az egyéni kifejezőrendszereknek a társadalmi nyelvi rendszerekhez való viszonyát térképezi fel."*

Részletesebb ismertetés nélkül, hadd utaljak arra a további lehetőségre, amely a generatív grammatika felismeréseit és módszereit alkalmazza az irodalmi mű vizsgálatára.** És végül, mindazokra a nyelvészeti eljárásokra, amelyek célul tűzik ki, hogy matematikailag vagy történetileg megalapozott modelleket építsenek föl. Ez eljárások jellegzetessége: több mű elemzéséből olyan általános törvényeket elvonni, amelyek a művek nagy csoportjára érvényesek, amelyek alapján újabb műveket lehet előállítani, és így matematikailag vagy retorikailag érvényes szabályrendszert alkotni. E modellek alkotásában is a strukturalista rendszergondolat érvényesül: a művet egy szegmentálási elv alapján különféle elemekre lehet bontani és ez elemek egy előírt modell szerint tetszőlegesen állíthatók össze.

A nyelvészeti stilisztikai jellegű elemzésekkel kapcsolatban hadd emeljünk ki néhány alapelvet, amelyek mindeme elemzések alapgondolatául szolgálnak. Az alapgondolat, az *écart* megléte. (Francia szó – jelentése „rés", – más terminusok: transfer, shift, deviáció, distort stb.). Mindezek azt jelölik, hogy a költői mű nyelve a köznyelvhez képest máshol helyezkedik el, attól lényegbevágó különbség választja el, – tehát „rés" van a kettő közt, „alakít", „torzít" a köznyelvhez képest a költői nyelv. Újabban sokan kétségbevonják ez alapelv érvényességét, és arra hivatkoznak, hogy mögötte a felvilágosodás nyelvszemlélete áll, az a nyelvszemlélet, amely kétfajta nyelvréteget különböztetett meg, és amely nálunk is megnyilvánult, például Kazinczy „fentebb stíljében". Egyesek szerint pl. a költői nyelv csak a természetes beszéd felerősítése, – vagy más környezetben való használata. Mindenesetre e különbség megléte, majd értelmezése és értékelése az egyik vitatott kérdés. Már említettük azt a nehézséget, amelyet az összehasonlítási alap hiánya jelez; hadd tegyük ehhez hozzá azokat a különböző teóriákat, amelyek e különbség okát vizsgálják. Legtöbbnyire, és újabban igen nagy hangsúllyal éppen Fónagy Iván,*** – a különbséget pszichológiai okokkal magyarázzák, a költői nyelv

* Doležel, i. h. 349.

** Ld. pl. Manfred Bierwisch törekvéseit, vö. Kanyó Zoltán cikkét, Helikon 1970. 3–4. 407.

*** A metafora a fonetikai műnyelvben. Bp. 1963. Akad. Kiadó; és: Double coding in Speech. Semiotica III. 1971. 3. 210. l.

emócióival teli voltával, avval, hogy a tudattalan, ill. tudatelőttes tartalmak ott jelennek meg, s mindez mintegy automatikusan működik.

Egy másik alapelv értelmében a költői nyelv (és természetesen költői nyelven itt prózai művek nyelvét is értjük) fő alkotó elemének, alapvető kategóriájának a költői képet tekintjük, tehát éppen ez elkülönülés, e rés fő megnyilvánulását a költői képben, (más terminológia szerint az általánosított *metaforában)* látjuk. Az allegória, a szimbólum, – a költői jelző, – más, poétikai és retorikai elnevezésekkel illetett „trópusok és figurák" – együttesen alkotják ezt a sajátos eszközrendszert, – éppen az irodalmi mű egyik megkülönböztető jelét.

És ez a jelenség már átvezet minket a vizsgálati módszerek egy újabb csoportjához.

B) *Képszerkezet szerinti elemzés*

Az elemzések e csoportjának lényege, hogy a művek előbb jellemzett (és különféleképpen értelmezhető) csomópontjait, tehát *képeit,* nyelvileg vagy pszichológiailag differenciálható elemeit emeli ki, és ezek összefüggő hálózatát rajzolja föl, mint a mű alapvető szerkezetét. Ezek az alapelemek lehetnek – tág értelemben vett, sok alkategóriát magukban foglaló – költői „képek", lehetnek a műben előforduló viselkedésformák, reagálások, visszatérő formulák, – lehetnek a téma egyes jellegzetes darabjai, ugyancsak pszichológiailag értelmezett képzetek, „obszessziók", visszatérő motívumok („témák"), – jellegzetes szereplők.

E képszerkezet értelmezése is sokfajta lehet. Újabban Nyugat-Európában erősen hajlanak e szerkezet retorikai jellegű értelmezésére, azaz annak tételezésére, hogy egy tudatosan vagy tudattalanul működő, hosszú századok óta fejlődött szabályrendszer van a művek alapján. El is hangzott már több olyan javaslat, amely az irodalom egész oktatását, voltaképpen vissza akarja változtatni a retorikává, azaz megtanulható szabályrendszerré.

Lehet ez elemeket főleg történeti szempontból értelmezni és lehet számukra is elsősorban lélektani alapú rendszereket felépíteni.

C) *Ábrázolás-technikai elemzéssorozatok*

Ez általam választott, meglehetősen önkényes cím a következő elemzési lehetőségeket foglalja össze:

A mű idő-elemzése. Közismert, hogy minden irodalmi műben többfajta idő van. Általában kétfajta időről szokás szólni, de megkockáztatnám, hogy voltaképpen négy fajta idő is van a műben és a mű körül: a befogadó ideje, a mű benső időtartama, a műben lezajló történés ideje, – és esetleg egyes szereplők külön ideje. Egy mű idősíkjainak, időváltozatainak, a különféle időfogalmak egymáshoz való viszonyainak vizsgálata érdekes és hálás feladat (ilyen típusú elemzés szép példája Halász Előd Thomas Mann-elemzése).

Természetesen ugyanígy elképzelhető egy mű, mégpedig mind lírai, mind prózai mű *tér*viszonyainak elemzése is.

Egy további szempont: a szereplő-aspektus-elemzések. Tehát a mű valódi szerzője, az elképzelt szerző, – a költői én és a műben megjelenő pszeudo-

én viszonyának elemzése, és mindezen túl természetesen a mű szereplői egymáshoz viszonyított helyének, – kapcsolódásának, e viszonyok változásának, fejlődésének részletes vizsgálata, mindez kombinálva a fentebb említett térés idő-viszonyok részletes elemzésével. Az ilyen típusú elemzéssorozat nagyobb prózai művek alapos elemzésének egyik leghálásabb formája.

Elképzelhető főleg nagyobb terjedelmű művek egyes önálló részeinek, szerkezeti egységeinek vizsgálata, e szerkezeti részek egymáshoz való viszonya, visszatérése, megismétlődése, mintegy a művek belső zenei szerkezetének felfedése. Ilyen típusú vizsgálatokra sok jó példát lelünk most is tankönyveinkben és segédkönyveinkben.

Tovább folytatva a lehetséges ábrázolástechnikai elemzések sorát: az egyes művek „dikció"-, „intonáció"-típusainak vizsgálata, azaz annak kimutatása, milyen hangot üt meg a szerző, milyen általános költői, elbeszélő hang, tónus jellemző, a műre vagy egy részére, – ez milyen történeti előzményekre megy vissza, milyen történeti, stilisztikai kontextusba illeszkedik, milyen aszszociációkat vált ki, milyen bonyolult irodalmi hálózat része.

Végül: voltaképpen ide kapcsolódik az az elemzéssorozat, amelyet külön is kiemelhetnénk, de amelyre az előadás keretei között éppen csak utalunk: a művek verstani-*metrikai* elemzése.

D) *Szemiotikai elemzések*

Ilyen típusú elemzés szükségessége újabban merült fel, s nagyrészt még csak elmélete van. Alapelve az, hogy a mű voltaképpen sajátos jelrendszer, amely önmagában is a jelek egy külön rendszerébe illeszkedik. A jelek két egymástól megkülönböztető részből állnak: a jelölőből és a jelöltből. A jelek természete többféle lehet: ismeretes a szemiotikai hármasság: ikon-, index-szimbólum.* A jelek egymáshoz való kapcsolata általában arbitriális, azaz nem természetes, hanem társadalmi megegyezés által szabályozott. A szemiotika e sajátos jelrendszerek belső törvényszerűségeit, egymáshoz való viszonyát, egymással való érintkezését kutatja. Általában: a szemiotikai mű-vizsgálatnak három alapkérdése van: milyen a jelek belső szerkezete, mi van a jelentés és jelölő közti térben; milyen a jelek egymáshoz való kapcsolata; és milyen ennek a jelrendszernek beilleszkedése a többi jelek közé. A művészi alkotások vizsgálatának innen következő egyik kérdése: a kifejező struktúra és a tartalmi-jelentés struktúra egymáshoz való viszonya. A szemiotikai jellegű vizsgálatokra már néhány kísérlet történt, inkább az általános jelelmélet terén; a művészetek közül pedig a filmnél.

Újabban erős törekvés nyilvánul meg a szemiotikailag nyert eredmények információelméleti alkalmazására. És így egy újabb lépést tettünk: az eddig nyert nyelvészeti, illetőleg szemiotikai jellegű eredményeket az információelmélet fogalmaival (a közléselmélet, pl. a hír-érték, a redundancia stb. fogalmaira gondolunk) lehet értelmezni, és ily módon a műelemzést az információelmélet egy speciális fajtájává tenni. Továbbmenve, nagy számú irodalmi alkotásból levont szabályok alapján egy deduktív, általános irodalomtudományt kívánnak megteremteni, azaz pl. az Elbeszélés, a Drámaiság, az Epikum általános szabályait felállítani. Az idevonatkozó első kísérletek a francia strukturalisták, a Communications körében már megtörténtek. Ilyenfajta vizsgá-

* Ld. Kelemen János: Mi a jeltudomány? (Sajtó alatt)

latokra az eddigi gyakorlat szerint általában olyan irodalmi vagy szellemi termékek alkalmasak, amelyekben sok az azonos, modellálható, formalizálható elem; nem véletlen, hogy ilyenfajta általános deduktív irodalomelmélet már évtizedekkel ezelőtt, V. Sopp munkájában, a folklór területén született meg. A vizsgálat másik anyaga a ponyvairodalom múltban és jelenben.

Nem folytatom tovább a szemiotikai-strukturális irodalomszemlélet további útját, amely eljutott egyik oldalon a „világ mint szöveg" felfogásáig, a másik oldalon odáig, hogy eredményeit a marxista irodalomelmélet fogalmaival értelmezi, – illetőleg a marxista esztétika, irodalomkritika művelőiben erősödött a vágy, hogy módszereiket, eredményeiket lehet gazdagítani a szemiotika és az információelmélet bizonyos felismeréseivel.* A magam részéről is úgy gondolom, hogy a szemiotikai jellegű vizsgálatok sok hasznos, a vizsgálatban termékenynek bizonyuló fogalommal és eljárással gazdagítanak bennünket: a jelszerkezet, a jeltípusok, a történeti vagy réteg-kód, a denotáció és konnotáció fogalma, a hír-érték, a valóság információelméleti megragadása ilyen fogalmak.

E) *Történeti (genetikus) elemzések*

Eljutottam addig az elemzéssorozatig, amely a mi tudományunkban és gyakorlatunkban eddig is használatos volt és így szinte csak megismételnem szükséges az idetartozó lehetséges vizsgálatok sorát. Mind e vizsgálatok alapkérdése: vizsgálni a mű kapcsolatát az őt időben megelőző, esetleg okságilag előidéző, majd időben követő irodalmi, társadalmi-történeti folyamattal.

Így vizsgálható például a mű kapcsolata írója korábbi műveivel (ennek egyik termékeny és nálunk még kidolgozandó alfaja a művek változatainak elemzése). Vizsgálható a mű kapcsolata az író életével, életkörülményeivel, – ahol természetesen pontosan elválasztható – a biológiai élet, a mű számára fontos élettől.** Vizsgálható a mű kapcsolata az irodalmi folyamattal, egyes irodalmi áramlatokkal, iskolákkal, és végül: ennek módosulásaként a mű viszonya egyes stílusáramlatokhoz.

Némiképpen különbözik ettől, ha nem a teljes művet, hanem a mű egyes elemeinek történeti mélységét kutatjuk. A műnek ugyanis szinte minden egyes eleme, minden egyes verssor és motívum önmagában is sokszoros genetikus jellegű láncolatba illeszkedik, azaz egy sorban, egy képben, egy epizódban az író életének, emlékeinek, más művek motívumainak, irodalmi és kulturális folyamatnak emlékei és maradványai vizsgálhatók. Úgyis mondhatnám: egy-egy költői sor, egy-egy prózai bekezdés önmagában is „megfagyott" történelem.

Végül: vizsgálható a mű viszonya a társadalmi (történeti, gazdasági) folyamatokhoz. Ennek módszertana, különösen az utóbbi időben, nálunk is eléggé kialakult, sok finom és érzékeny példát találunk rá. Így csak utalok rá, hogy ilyen vizsgálatnál figyelembe kell vennünk azokat a bonyolult áttételeket, amelyeken keresztül az alapvető gazdasági folyamatok érvényesülnek, (politikai, írói saját tapasztalatok, neveltetés, irodalmi folyamatok stb.), va-

* Ld. pl. a franciaországi ún. II. Cluny-i szimpozium anyagát: Littérature et ideologie. (Éd. de la Nouvelle Critique, 1971.)

** Kitűnő példája az elválasztásnak (és a marxista verselemzés gyakorlatának) Király István Ady-könyve. (Bp. 1971.)

lamint azokat a sajátos erővonalakat, ahogy a műben e változó valóság megjelenik, az írói alkaton és alkotó módszeren keresztül. Bár a marxista jellegű történeti módszerrel dolgozunk általában az irodalomkutatásban Magyarországon, még mindig van további kiaknázni való az ilyen vizsgálatokban, további tanulság és finomítani való.

F) *Lélektani jellegű elemzések*

Röviden szólnék csak bizonyos *lélektani* jellegű elemzéssorozatokról, illetőleg ezek lehetőségéről. Az eddigieken túlmenőleg ugyanis vizsgálhatók a műben különféle egyéni magatartás-típusok, különféle társadalom-lélektani viselkedésformák, és az íróra ható különféle lélektani nézetek. Talán ugyanebbe a sorba illeszkedhet a befogadás-pszichológia vizsgálata is.

G) *Ideológiai elemzés*

Kétségtelen, hogy a marxista igényű műelemzés csúcsa és végcélja, amely felé az előbbi módszerek mind mutatnak, a műben megnyilvánuló ideologikum, pontosabban a mű totalitásában megnyilvánuló ideológiai jelentés árnyalt elemzése. Arról van szó, hogy a művet mindig a valósághoz való viszonyában, a valóság mozgásához való relációiban vizsgáljuk, azt keressük, hogy a mű belső világában, sajátos ábrázolástechnikájával hogyan jelenik meg a mű emberi-társadalmi tartalma, az író világnézete hogyan szűri át, alakítja a tapasztalatot, a mű milyenfajta módosulásokkal adja vissza a valóság kihívását.

A marxista vizsgálat alapelve természetesen mindig a művek tartalmi-formai egységében való látása, ez egység elemzése, – a mű mindenfajta bonyolultságának és rétegezettségének tekintetbevételével is ez alapvető egység, megtalálása és megragadása. Általában: a történelmi-ideológiai-magatartásbeli tartalmakat esztétikailag-poétikailag is konkretizáló értékelés. Elvileg tehát: a legtöbb nyelvi, stilisztikai, szerkezeti, történeti stb. elemzés, mint részeredmény beépíthető egy marxista tartalmi-formai, ideológiai-esztétikai globális elemzésbe.*

És végül: a marxista vizsgálat ezen a ponton sohasem elégedhet meg pusztán leírással, hanem az elemzéssel nyert eredményt értékeli is, komplex esztétikai normákhoz méri, elhelyezi a műveket egy sajátos, esztétikailag és történetileg egyaránt érvényes értékrendszerben. Ezen a ponton nyernek ismét jelentőséget, immár meggazdagodva és feldúsítva, a marxista esztétika alapkategóriái: a visszatükrözés, a totalitás, a realizmus, a pártosság.

IV.

Néhány végkövetkeztetés és gyakorlati tanács

Az irodalmi mű, ha úgy tetszik, a mostanában sokat emlegetett „szöveg" tehát voltaképpen minden esetben *keresztút,* találkozópont. Több értelemben is: találkozópontja a különféle nyelvi jelenségek, stilisztikai eljárások stb, eredményének, találkozópontja a történeti-politikai-kulturális hatásoknak. És

* Ld. Király István: Ady Endre I. 9.

találkozópont még egy szempontból: mindig az alkotó, a létrehozó és a befogadó egyszeri, minden alkalommal más és másként mutatkozó találkozása. És ezt a találkozást fontossá és emlékezetessé tenni: éppen az oktatás egyik feladata.

A marxista szövegelemzés a művet, a szöveget mindig a formai és tartalmi elemek egységében látja; mindig *műközpontú*, – és eredményeit ugyanakkor mindig a történeti-társadalmi folyamat egészéhez mérve értelmezi. Vizsgálja a művek valósághoz való viszonyát, és igyekszik rátalálni a művek belső magjára, lényegére. Ha irodalomtudományi kifejezésekkel akarnám mindezt kifejezni, akkor úgy is fogalmazhatnék: szinkronikus és diakronikus módszerek egységére törekszik, és a totalitást úgy ragadja meg, hogy a mikrostruktúrát mindig belehelyezi a makrostruktúrába. Mindezzel csak utaltam azokra a vitákra, amelyeket folytatunk és amelyeket még folytatnunk kell műelemzés és történetiség, egyes strukturalista eredetű eljárások és marxizmus viszonyáról.

Nem is ezeknek részleteire térnék most ki, inkább avval fejezném be, mit használhatunk a fenti módszerekből a különféle fokú gyakorlati oktatásban, ismeretterjesztésben. Mert a tudományos műhelyek és a tudomány feladata, hogy egyes módszereket kikísérletezzen, hogy a művek egyes alkotóelemeit széjjel szedje, de az oktatásnak, ismeretterjesztésnek sohasem szabad evvel megelégednie, mindig célszerű, érthető, marxista módon értelmezett műelemzési *egységet* kell alkotnia.

Az oktatásnak is mindig a mű keltette elemi élményből kell kiindulnia, de ezt az élményt kell tudatosítania, intellektualizálnia, értelmeznie, ha kell „szétszednie", hogy magasabb egységben teremtse újjá. Azaz: az oktatásban használjuk föl a fentebb említett részelemzések, mikroelemzések szempontjait, hogy a mű hatását megemeljük, ismeretét elmélyítsük és hogy más művekre is fogékonnyá tegyünk.

Ezért tehát: az eljárások egy lehetséges sorrendje a következő: kiemelünk egyes műveket, ezeket igyekszünk a fent leírt módszerek valamelyikével elemezni. Hadd mondjam el: minden mű sajátos módon „ravasz" (a ravaszságot úgy értve, ahogyan Marx „a valóság ravaszságáról" beszélt), azaz minden mű valamilyen módon kérdez. Meg kell találnunk azt, mit kérdez, meg kell találnunk azt, hogyan hatolhatunk felszíne alá, hogyan fejthetjük fel mélyebb rétegeit. Ez a kérdés határozza meg a gyakorlati oktatásban azt, hogy melyik elemzési módszert válasszuk. Szó sincs arról, hogy a fent felsoroltak mindegyikét végig kell „játszanunk" minden mű minden elemzésekor; – a különféle indíttatású módszerek csak segítséget, támpontot, elemzési szempontokat adnak a gyakorlatban. A fenti módszerek valamelyikével kibonthatunk egy-egy mikroelemet, ennek sajátos egységét, szerkezetét, e szerkezet sajátos játékosságát, arányát kereshetjük meg, – majd e mikroelem vizsgálatát kiegészíthetjük más területekről, más művészetek, vagy a szellemi tevékenység más területeiről származó analógiákkal. Egy, (de legfeljebb két- vagy háromfajta) elemzési módszert használhat föl a mű sajátos morális, pszichológiai, történeti hatásának megemelésére.

Nem lehet minden művön minden módszert kipróbálni, de nem is szabad a műveket a maguk holt voltában otthagyni, és nem szabad bízni a „spontán" élményben: éppen a mű sajátos kérdését kell megragadni, és részletekbe menő elemzéssel próbálni meg újjáteremteni a mű egységét, totalitását, – azt az egységet, amely az oktatás során a befogadás és a *tudatos* megértés nagy élményében tükröződik.

HANKISS ELEMÉR

A MODERN MŰELEMZŐ MÓDSZEREKRŐL, A VERSKRITIKÁKRÓL ÉS A TANKÖNYVEKRŐL

[Előadásom első felében azt igyekeztem néhány példán megmutatni, hogy a nálunk kialakult szakmai közvélekedéssel ellentétben az úgynevezett újabbkeletű elemző módszerek igenis alkalmasak az irodalomtörténeti *folyamat* vizsgálatára, s következésképpen hatókörük nem korlátozódik az e folyamatból kiragadott, időtlen s zárt egységnek tekintett művek elemzésére.

A lehetséges módszerek közül egynek, a gyakorlatban már jól bevált content analysis-nek (magyarra *kvantitatív tartalomelemzésnek* fordíthatnánk) a bemutatására vállalkoztam. E módszert, tudjuk, a húszas-harmincas években amerikai sajtótörténészek dolgozták ki, s később, rajtuk kívül, széles körben alkalmazták világszerte a szociológusok, pszichológusok és más szakemberek mind szinkronikus mind diakronikus vizsgálatoknál. A módszer lényege abban áll, hogy kiválasztanak néhány, minden esetben a kutatási célnak megfelelő alapjelenséget, alapfogalmat, alapmozzanatot, s ezek előfordulását, gyakoriságát vizsgálják írott szövegekben (újságok, könyvek, folyóiratok, levelek), lejegyezhető beszélt szövegekben (rádió- és tv-műsorok, pszichiátriai dialógusok), és más, szimbolikus jelentést hordozó jelegyüttesekben (képek, épületek, öltözködés, szokások, magatartásformák stb.), majd a kiválasztott alapmozzanatok előfordulásának gyakoriságából következtetnek a vizsgált anyagok bizonyos sajátosságaira.

Szinkron vizsgálatoknál nagyjából egyidőben keletkezett szövegeket vizsgálnak, vagy legalábbis olyanokat, amelyek időbeli sorrendje a kutatás szempontjából elhanyagolható. Vizsgálták például azt, hogy mi a belföldi és külföldi hírek aránya az angol és a svájci napisajtóban:

	angol lapok	svájci lapok
belföldi	1212 egység	320 egység
külföldi	576 egység	933 egység

s így számszerű pontossággal meghatározták azt, hogy mennyivel „belterjesebbek", befeléfordultabbak, izolációnalistábbak az angol lapok, mint a svájciak. Mások azt vizsgálták, hogy az amerikai nagy napilapok és tv-állomások közül melyek a tárgyilagosabbak, illetve kevésbé tárgyilagosak, annak alapján, hogy milyen terjedelmet biztosítottak a vádnak, illetve a védelemnek egy híres, s a tettesekkel szemben nagy gyűlölethullámot kiváltott bűntett bírósági tárgyalásának ismertetésénél. Az osztályelőítéletek létét mutatták ki megint csak mások azzal, hogy megnézték, a munkások és a munkaadók közti vitákban a különböző újságok milyen gyakran adnak igazat az

egyik vagy a másik félnek. A rejtett vagy akár öntudatlan faji-társadalmi előítéletek torzító s propagandisztikus hatására derült fény akkor, midőn egy content analysis során megállapították, hogy noha az Egyesült Államok népességének mindössze 60,2 százaléka angolszász protestáns yankee, s a többiek a kevésbé elegáns „nemzetiségekből" kerülnek ki (ír katolikusok, zsidók, négerek, porto ricóiak stb.), mégis az ország közvéleményét erősen befolyásoló népszerű magazinokban az elbeszélések, novellák rokonszenves hőseinek 90,8 százaléka kerül ki az előbbi, uralkodó csoportból. S hogy egy lépéssel közelebb kerüljünk tulajdonképpeni témánkhoz, még egy irodalmi tárgyú fölmérésre is utalok. Meglepően nagy és jellegzetes különbséget mutatott ki például egy kvantitatív tartalomelemzés az amerikai és a német színdarabok tematikája között:

Az amerikai darabok tematikája:	szerelem	60%
	erkölcs	36%
A német darabok tematikája:	eszmények	44%
	hatalom	33%

Ennyit a szinkron jellegű tartalomelemzésről. *Diakronikus* vizsgálat jóval kevesebb készült, de a módszerben rejlő lehetőségeket már az eddigi eredmények is igazolják. Az eleddig legismertebb s legnagyobbszabású vizsgálat eredményeit Pitirim A. Sorokin tette közzé 1937-ben (*Social and Cultural Dynamics*, New York), négy testes kötetben. Óriási munkával és tanítványok népes seregének segítségével hatalmas anyagon s több-kevesebb pontossággal fölvázolt, a középkortól napjainkig, az európai társadalmak fejlődésének számszerű adatait, a technikai és tudományos felfedezések, találmányok koronként változó számát, a háborús és békés korszakok számarányát, a háborúk „véresség ének" fokozódását, a jogi gyakorlatban nyilvántartott bűnök változó mennyiségét és jellegét, a különféle filozófiai elméletek, irányzatok számokban kifejezhető előretörését, illetve háttérbe szorulását, a művészeti stílusok, szemléletmódok számszerű adatait (hogyan szaporodnak például a renaissance-tól kezdve a tájképek, az aktok stb.) és így tovább.

Részletesen elemezte Sorokin az irodalom fejlődését is. Kimutatta például a vallásos tárgyú francia szépirodalmi művek számarányának fokozatos csökkenését:

	vallásos tárgyú
XII. század	kb. 100%
XII–XIV. század	50–30%
XV. század	20–25%
XVI–XVII. század	25–35%
XIX–XX. század	kb. 10%

Meghatározta az „eszményi szerelem" fokozatos kiszorulását, és az erotikus, a testi, a szexuálisan egyre erősebben átszíneződő szerelem előretörését az európai irodalmakban; a gazdasági-társadalmi problémák fokozatos szaporodását a XIV. századtól fogva; a hősök társadalmi státusának fokozatos megváltozását, demokratizálódását; a pszichikailag deviáns embertípusok, a pszichopaták, neurotikusok, őrültek, bűnözők számának szinte egyenletes

növekedését a XV. századtól kezdve (ezek szerint tehát nem a XX. század „elidegenedett" irodalmának a szomorú kiváltsága ez a morbid érdeklődés az abnormális iránt!), a morális konfliktusok megoldásának fokozatos átlényegülését, nevezetesen azt, hogy míg a XII. század előtti francia és német irodalomban a konfliktusokat az esetek csaknem 100 százalékában a morális princípium javára döntötték el, a XV. században az eseteknek már csak 50, a XIX–XX. században pedig már mindössze 25–30 százalékában diadalmaskodott az erkölcsi meggyőződés és egyre nagyobb terepet kapott az egyéni vágyak és érdekek kielégülése.

A diakronikus tartalomelemzés egy másik változatát alkalmaztam én is, midőn az angol, a német és a magyar lírai költészetből vett anyagon azt vizsgáltam, hogy hogyan változnak a különböző megszólítástípusok az angol, a német és a magyar költészetben a középkortól napjainkig, vagyis hogy a költők kit, illetve mit szólítanak meg a verseikben, és a felrajzolt grafikonok, trendek alapján megpróbáltam következtetni a modern európai líra további, jövőbeli fejlődésére. Előadásomnak ez a része azonban időközben megjelent a KRITIKA című folyóiratban, így itt nem szólok róla bővebben. Néhány, elsősorban a modern magyar lírából vett példán megpróbáltam azt is bemutatni, hogy a content analysis módszerével a versek intonációjának, kezdősorainak pozitív vagy negatív jellege is, vagy akár szóanyagának szemantikai eloszlása is jól regisztrálható, s az így kapott számadatokból következtetni lehet az irodalom fejlődéstendenciáira, magatartás- és korszakváltásaira és ezekhez hasonló fontos irodalomtörténeti jelenségekre.

A továbbiakban előadásom második részének teljes szövegét közlöm.]

*

A kvantitatív tartalomelemzés módszere nemcsak maguknak az irodalmi műveknek az elemzésére alkalmas, hanem elemezhető vele az irodalmi művekről szóló kritikai irodalom, szakirodalom is, s hogy a jelenlévőket legközelebbről érintő műfajról se feledkezzünk meg: elemezhetők vele a *tankönyvek* is. Tudom, hogy ezzel, most, egy régóta és hevesen vitatott kérdéskomplexum darázsfészkébe tenyerelek bele, s tudom, hogy tapasztalatlan kívülállóként esetleg fölöslegesen is sok pro és kontra érvet s szenvedélyt bolygatok föl, de meggyőződésem, hogy mindenféle műelemzésnél fontosabb s időszerűbb itt, az egész országból egybegyűlt magyartanárok és szakfelügyelők körében, azokat a tankönyveket meg„műelemeznünk", amelyekből nap mint nap tanulnak a diákjaink. Mielőtt azonban munkához látnék, szeretném leszögezni azt, hogy kritikám nem az elemzésre kerülő tankönyv szerzője ellen irányul, akit mint kitűnő s lelkes pedagógust igen nagyra becsülök, hanem egy az évek során kialakult tankönyv-szellem, tankönyv-stílus ellen, amelynek korlátait külön-külön egyetlen tankönyvíró sem, csak széleskörű tudományos és társadalmi összefogás tágíthatja ki, törheti át.

A Magyar Tudományos Akadémia egyik munkabizottságán belül két idevágó kutatási program kidolgozása van folyamatban. Az egyik munkacsoport (Federmayer Éva, Nagy Zsuzsanna, Somló Edit és H. E.) a magyar versrecenziókban található értékterminusokat és értékítéleteket veszi számba Bajzától napjainkig; a másik munkacsoport (Joó Ágnes és H. E.) a ma érvényben lévő középiskolai magyar tankönyvekben a költészetre vonatkozó értékterminusokat és értékítéleteket vizsgálja. Hangsúlyoznom kell itt, hogy e

munkák egyelőre még az anyaggyűjtésnél tartanak, úgy hogy az eddig rendelkezésre álló anyag számszerű adatait és a belőlük levont következtetéseket csak igen nagy tűréssel és komoly fenntartásokkal szabad elfogadnunk. Bizonyos általános tendenciák azonban már az eddigi adatok alapján is kirajzolódnak; most, itt, csak ezekről a nagy vonalaikban is jellegzetes tendenciákról szólok majd. Először a versrecenziók értékrendszerének történeti alakulását, átalakulását világítom meg néhány adattal, majd e fejlődésfolyamat tükrében elemzem egy magyar irodalmi tankönyv értékvilágát.

Az már az eddigi munka során is világosan kiderült, hogy a különböző korok kritikai irodalmának gyökeresen más az értékrendszere, gyökeresen más és más a költészettel szembeni elvárása. Az egyszerűség kedvéért most mindössze két korszakot vetünk egybe: az 1950–52-es és az 1968–70-es években publikált verskritikák értékterminusait, értékítéleteit. Anyagunkat a következő folyóiratokból merítettük: Csillag, Irodalmi Újság, Kortárs, Új Írás, Jelenkor, Élet és Irodalom.

A verskritikákban talált értékítéleteket igyekeztünk néhány alapvető kategóriába beosztani. Elsősorban a következőkbe (minden kategóriánál adok néhány példát):

- *Üres ítélet* (szép, sikerült, dicséret illeti, kiváló, igényes, zseniális stb.)
- *Formával kapcsolatos* (formakészség, arányos szerkezet, zenei, plasztikus, változatos, egységes stb.)
- *Eszmeileg helyes, illetve helytelen* (szocialista, a munkásosztály mellé áll, pártos, forradalmárrá lesz, bízik a jövőben, polgári, radikális, a békét szolgálja stb.)
- *Új, egyéni, differenciált* (friss, eredeti, önálló, kortárs, meglepő, epigon, sajátosan egyéni, sematikus stb.)
- *Őszinte, hiteles, igaz* (természetes, mesterkélt, spontán, van fedezete, hiteles, híven követi stb.)
- *Vívódó* (vívódó, tépelődő, kiküzdött igazság, jövőért perlekedik, töprengő elme, belső küzdelem árán stb.)
- *Tudatos, logikus, következetes* (tudatos, józan, racionális, intellektuális, van kritikai érzéke, önismeret stb.)
- *Erkölcsi felelősség, tisztaság* (morális költő, meg nem alkuvó, erkölcsi igényesség, tiszta humánum stb.)
- *Szenvedély, hevély* (izzó gyűlölettel, lelkes, igazi melegséget nélkülöző rutin, a személyes élmény melege stb.)
- *Előrelépés* (új líránk gazdagodása, fontos lépés a szocialista költészet felé, fejlődést mutat, új vonás stb.)
- *Hatásos* (megrázó dokumentum, szívhezszóló, szívbemarkoló, szuggesztív, cselekvésre ösztönöz stb.)
- *Teli, mély* (elmélyült, felszínes, publicisztikai ízű, külsődleges, lényeglátó stb.)
- *Fantázia* (ötletes, lelemény, merészen kapcsol, képalkotó fantázia stb.)
- *Extenzív* (mindent magába foglaló, egyetemes, általános érvényű, monumentális, átfogó stb.)
- *Realista* (az életből vett reális képek, kitűnően jellemzi, a szocialista valóságból fakad, gazdag tényszerűség stb.)

És így tovább.

S most hasonlítsuk össze az 1950–52-es, illetve az 1968–70-es évek verskritikáit, abból a szempontból, hogy melyek a leggyakrabban előforduló ér-

tékítéletek bennük. Szögletes zárójelben mindig a másik korszak adatát közlöm, hogy az összehasonlítás könnyebb legyen.

1950–52			1968–70		
		[1970]			[1950]
1. Formai jegyek	145	190	1. Formai jegyek	190	145
2. Üres ítélet	86	40	2. Új, egyéni, differ.	91	58
3. Eszmeileg helyes	142	51	3. Eszmeileg helyes	51	142
4. Új, egyéni, differ.	58	91	4. Őszinte, hiteles	50	21
5. Teli, mély, üres	52	47	5. Teli, mély, üres	47	52
6. Szenvedély, hevély	38	12	6. Vivódó	41	13
7. Hatásos	38	19	7. Tudatos, logikus	40	2
8. Előrelépés	33	11	8. Üres ítélet	40	86
9. Őszinte, hiteles	21	50	9. Erkölcsiség	25	6
10. Extenzív	20	23	10. Fantázia	23	2
11. Realista	20	17	11. Extenzív	23	20
12. Vívódó	13	41	12. Hatásos	19	38

Milyen következtetések vonhatók le ebből az összehasonlításból? Menjünk sorjában.

– A hetvenes években valamelyest megszaporodtak a *formai* jegyekre vonatkozó értékítéletek, de korántsem olyan mértékben, mint ahogy azt általában hinni szoktuk. Az ötvenes években az összes értékítéletek 20 százaléka, ma 25 százaléka érinti az elemzett művek formai sajátosságait. Az irodalomtudományba időközben erőteljesen beáramlott műelemző, szövegelemző, szerkezetelemző módszerek hatása ezek szerint a kritikai irodalom e vetületében még alig érezhető.

– Örvendetes változás van viszont az *üres ítéletek* számarányában. A hetvenes évek verskritikáiban már mindössze fele annyi üres, semmitmondó, pusztán dicsérő vagy elmarasztaló értékítélet található, mint volt a húsz évvel korábbi kritikákban.

– Az ideológiátlanodás közismert jelensége e felmérés tükrében is világosan megmutatkozik. Az ötvenes években az értékítéletek mintegy húsz százaléka tartozott az *eszmeileg helyes, illetve helytelen* ítéletek osztályába, ma viszont csaknem egészen hét százaléka.

– Az, hogy a költő valami *újat, egyénit* mond, hogy nem sablonosan, hanem differenciáltan látja a világot, fontosabb a mai kritikusok, mint volt az ötvenes évek kritikusainak szemében.

– Az az előbbivel rokon kategória viszont, hogy egy-egy megjelent verskötettel a magyar költészet *előbbre lépett*, ez a *történeti és irodalomtörténeti* tudat erősen visszaszorult az elmúlt két évtizedben; ma az akkorinál háromszorta kevesebb ilyen jellegű értékítélet fordul elő a verskritikákban.

– *Összefoglalva:* a *mai* verskritikák sajátos, domináns értékkategóriái, amelyek kifejezetten csak reá jellemzők, s nem jellemzők az ötvenes évek kritikáira, a következők:

– Új, egyéni, differenciált
– Őszinte, hiteles, igaz
– Vívódó, töprengő
– Tudatos, logikus
– Erkölcsi felelősség

– Fantázia.

Látjuk, valamennyi a költői személyiség, a költői individuum fontosságát hangsúlyozzák: az autonóm költői személyiség itt az értékcentrum, az értékforrás, a költői személyiség, akinek minden szava *újszerű és egyéni, hiteles és igaz*, aki nem fogadja el a készenkapott igazságokat, hanem maga küzdi ki a maga igazságait, aki nem eleve hisz, hanem *vívódik*, aki *tudatos*, akinek erős a kritikai érzéke, aki *erkölcsi felelősségé*nek tudatában van, akinek gazdag és szabad *képzelete* van.

Az ötvenes évek sajátos, domináns értékkategóriái ezzel szemben a következők:

– Eszmeileg helyes, illetve helytelen
– Szenvedély, átélés
– Hatásos
– Előrelépés a költészet fejlődésében.

Itt, mint látható, nem a költői személyiség az értékcentrum, a legfőbb értékforrás. Az értékcentrum itt az egyénen és a költőn kívül helyezkedik el, a közösségben, a közösség világnézetében (az az értékes, ami *megfelel a közösség eszmerendszerének*, s a költő legfőbb kötelessége az, hogy teljes *odaadással és szenvedéllyel* átélje a közösség eszméit, céljait, hitét), a közösség szükségleteiben (a költőnek *hatnia* kell tudni), a közösség fejlődésfolyamatában (a költőnek a *költészet előrehaladását* kell szolgálnia).

Ennyit a verskritikák értékrendszeréről. S most helyezzük el e két korszak recenziós irodalma között az említett magyar irodalmi tankönyveknek a költőkre s a költészetre vonatkozó értékadatait.

Illetve pontosabban: csak a IV. osztályos gimnáziumi tankönyvnek a magyar költészetet tárgyaló fejezeteiben található értékterminusokat és értékítéleteket vesszük itt figyelembe, mert csak ezek vethetők össze, csak ezek hozhatók közös nevezőre az elmúlt két évtized versrecenzióinak adataival. Az, hogy nem azonos műfajok: recenziók, illetve tankönyvrészletek vettetnek itt egybe, természetesen torzítja, de talán nem teszi teljesen irrelevánssá az eredményeket.

	Versrecenziók 1950–1952	Tankönyv 1969	Versrecenziók 1968–1970
Üres ítéletek	86	94	40
Formaiak	145	166	190
Eszmeileg helyes	142	240	51
Új, egyéni	58	39	91
Őszinte, hiteles	21	8	50
Vívódó	13	9	41
Tudatos, logikus	2	23	40
Erkölcsiség	6	5	25
Szenvedély	38	5	12
Előrelépés	33	–	11
Hatásos	38	18	19
Teli, mély	52	30	47
Fantázia	2	4	23
Extenzív	20	17	23
Realista	20	14	17
	676	672	680

Mi derül ki e táblázatból? Mindenekelőtt az a legalábbis számomra meglepő tény, hogy a Tankönyv értékrendszere *jóval közelebb áll az 1950–53-as évek versrecenzióinak értékrendszeréhez,* mint az 1968–70-es évekéhez. Az a jelentős fejlődés, amely megfigyelhető az elmúlt húsz év kritikai irodalmában, s amelyre épp az imént utaltunk, úgy látszik nem, vagy egyelőre még alig gyakorolt hatást a tankönyvek szellemére. Sőt, ha hihetünk a számoknak, akkor egy kivételével mindazokban az értéktípusokban, amelyek előretörése, dominánssá válása a mai, a megújult kritikai irodalom sajátja, a Tankönyv még *az ötvenes évek recenzióihoz képest is visszaesést mutat.* Vegyük sorra az egyes kategóriákat.

– Láttuk, az ötvenes és hetvenes évek között erősen lecsökkent az *üres, a semmitmondó* értékítéletek száma, vagyis másszóval szakszerűbb, tárgyszerűbb lett az írók és a művek leírása, értékelése. A Tankönyvben viszont még az ötvenes éveknél is magasabbra szökött ennek az értéktípusnak a számaránya.

– Az *eszmeileg helyes, illetve helytelen* típusú értékítéletek száma is erősen – talán már túlságosan is – lecsökkent az elmúlt húsz évben. A tankönyvben viszont még az ideológiai közömbösséggel éppenséggel nem vádolható ötvenes évekbeli verskritikáknál is csaknem kétszer annyi ilyen típusú értékítélet zúdul a diákokra, mégpedig, s ez a nagyobb baj, meglehetősen sablonos, hamar üressé, semmitmondóvá váló megfogalmazásban. Erre később még visszatérek.

– Az, hogy a költői alkotásnak *újnak, egyéninek, differenciáltnak* kell lennie, úgy látszik, még az ötvenes évek verskritikáiban is fontosabb tényező volt, mint a Tankönyvben, s igazán fontossá, láttuk, a legutóbbi évek kritikai irodalmában lett.

– A költő *őszintesége,* művészi-emberi *hitele,* az *igazsághoz való ragaszkodása* szinte föl sem merül a Tankönyvben mint értékkritérium, szemben az ötvenes s kiváltképpen a hetvenes évek verskritikáival, ahol ez egyik domináns kategória.

– Az, hogy a költőnek meg kell *küzdenie* a maga igazságaiért, az, hogy a *vívódás,* a *tépelődés,* a *keresés* szükségszerű és értékes emberi magatartásforma a mai világban, láttuk, az utóbbi évek verskritikai irodalmának egyik nagy felismerése és már-már alapvető értéknormája. 41 ilyen értékítéletet találtunk a hetvenes évek megvizsgált kritikáiban, és mindössze 9-et a Tankönyvben, de még ezek közül is 6 negatív, elítélő értelemben fordul benne elő; például így: „önemésztő kétkedés", „keserűen kétkedő, sötéten pesszimista" és így tovább.

– A költő *erkölcsi felelősségtudata* is, látjuk a táblázatból, csak a hetvenes években vált fontos értékkritériummá, akárcsak a költői *fantázia* léte és gazdagsága.

– Valami csekély előrelépést mutat a Tankönyv az ötvenes évek kritikai gyakorlatához képest abban, hogy a versek *formai sajátosságaira,* a *költői eszközök gazdagságára* vonatkozó értékítéletek száma itt már valamivel magasabb. Ezeknek a formára vonatkozó értékítéleteknek a – sajnos meglehetősen gyenge – minőségére később még vissza kell majd térnünk.

– Tartozunk viszont az igazságnak azzal a megjegyzéssel, hogy van néhány olyan kategória, amelyben, az ötvenes éveket véve alapul, a Tankönyv ugrásszerű fejlődést, vagy legalábbis változást mutat. A költői *tudatosság, intellektualitás, logikai következetesség* például már a Tankönyvben is fontos

értékkategóriaként jelenik meg, s megfordítva, már a Tankönyvben a hetvenes évek kritikai irodalmának alacsonyabb szintjére süllyednek olyan, az ötvenes években még domináns értéktípusok, mint például a *szenvedélyes átélés*, a *forró pátosz*, vagy az, hogy a vers valamilyen szempontból *hatásos, szívbemarkoló, sugalló erejű* és így tovább.

– Meglepő viszont, s egyáltalában nem értékelhető pozitív irányú fejlődésnek az, hogy a *magyar líra fejlődéséhez* kapcsolódó értékítéletek, amelyek meglehetősen nagy számban fordultak elő az ötvenes évek kritikáiban („új líránk gazdagodása", „fontos lépés a szocialista líra kialakulásának útján"), teljességgel hiányzanak a Tankönyvből, s így, legalábbis az értékítéletek tükrében, szinte mozdulatlan állóképet kapunk a magyar líra utolsó ötven esztendejéről; minden egyformán jó, sőt – mint majd tüstént látjuk – minden tökéletes ebben az ötven esztendőben.

Anélkül, hogy egyértelműen pozitív irányúnak értékelnénk azt az utat, amelyet a magyar verskritikai irodalom megtett 1950 és 1970 között, s anélkül, hogy túlértékelnénk a legutóbbi évek kritikai irodalmának eredményeit, újító, újat kereső szellemét, tiltakozásra késztető aggodalommal vesszük tudomásul azt a tényt, hogy a magyar irodalmi tankönyvírás (– ha ugyan általánosíthatók egyetlen tankönyv elemzésének eredményei, s őszintén remélem, hogy nem –) ennyire nem tartott lépést az irodalomkritikai, irodalomtudományi fejlődéssel, hogy értékrendszere ma már szembeszökően konzervatívnak és anakronisztikusnak hat, hogy lényegét tekintve egy húsz évvel korábbi értékszemléletet, értéktudatot sugároz ma, gyökeresen megváltozott társadalmi körülmények, elvárások, feladatok közepette. S hogy ez így van, abban a tankönyvek szerzői, szerkesztői és az irodalomtudomány szakemberei minden bizonnyal egyaránt felelősek.

Köztudomású persze, hogy – a tanárok önfeláldozó munkájának, tájékozódni s tájékoztatni akaró eleven szellemének hála – az iskolai gyakorlat a tankönyvnél jóval, mérföldekkel közelebb van a mai, élő irodalomhoz s élő kritikai gyakorlathoz, de azért jó volna, ha a tankönyvek nem gátakat emelnének, hanem inkább hidakat vernének a tanári erőfeszítések és az irodalomtudományi, irodalomkritikai kutatások között.

*

Az elmondottakból talán kiderült, hogy az elöljáróban említett kvantitatív tartalomelemzés módszere alkalmas történeti fejlődésfolyamatok vizsgálatára, és hogy segítségével például meglehetősen pontosan lokalizálni lehet egy-egy mű, esetünkben egy tankönyv helyét egy adott fejlődésfolyamatban. Most, végezetül, a tankönyv még egy vetületét megvilágítandó, alkalmazzuk e módszert a szinkronika dimenziójában, vagyis magyarul: elemezzük vele a tankönyvet önmagában, időbeli, történeti összefüggéseire való tekintet nélkül. E vizsgálat során hamarosan kiderül, hogy az anakronisztikus értékszemlélet csak az egyik s talán nem is a legveszedelmesebb hátulütője ennek a tankönyvnek. Kinek lehetne ugyanis kifogása az ellen, hogy ha a tankönyvben, a jelenlegi kritikai irodalomhoz viszonyítva nagyobb teret és súlyt kapnának a nagy társadalmi eszmék s a velük kapcsolatos értékítéletek. Csakhogy: az elemzett Tankönyvben csak *teret* kapnak nagyot, *súlyuk* viszont e tér növekedésével egyenes arányban csökken. Csökken, mert ezeknek az eszmei következetességre, forradalmiságra, optimizmusra stb.

vonatkozó értékítéleteknek a túlnyomó többsége a nagy általánosságok szférájában mozog, sablonos vagy legalábbis sablonossá, semmitmondóvá válik, minthogy folyton folyvást ugyanaz a féltucat definíció és értékítélet darálódik a könyv elejétől a végéig, Babitstól Váci Mihályig. Például így, s ezúttal csak egyet emelek ki ezek közül az ismétlődő értékkategóriák közül: „előre mutat", „a jövőbe vetett hite", „a jövő oldalára áll", „jövőt féltő", „jövőbe mutató lezárás", „osztálya eljövendő győzelmét hirdeti", „korunk jövőbe mutató tendenciái", „a jövővel való teljes azonosulás", „az új világ követelése", „a mélyen óhajtott jobb világ hite", „sohasem vesztette el egy jobb világba vetett hitét", „a jövő új társadalmába vetett hite", és így tovább.

E sablonosság a többi értéktípusban is jól kimutatható. Nyilvánvaló például, hogy úgynevezett „üres" értékítéletekre is szükség van, mert elkerülhetetlenül használunk olyan kifejezéseket, hogy „nagy költő", „kimagasló tehetség", „jelentős mű"; de nyilvánvalóan nincs szükség arra, hogy az üres ítéletek túlnyomó többsége egyöntetűen és szüntelenül felsőfokban fogalmazódjék meg, mint ahogy ez a Tankönyvben történik. Találomra idézek néhányat közülük: „legjobb", „legkiemelkedőbb", „utolérhetetlen", „csodálatos", „szédületes", „rendkívüli", „legjelentősebb", „legkiválóbb", „halhatatlan szépség", „fölülmúlhatatlan érték", „csodálatos képsor", „önmagában is tökéletes", „felejthetetlen", „csodálatos jelzős szerkezet", „valóságos kincsesház", „remek", „remekmű", „remekelés", „zseniális", „irodalomtörténeti jelentőségű", „a világirodalomban is páratlan", „kevés ilyen mű van a világirodalomban", „a világirodalom legnagyobb költőinek a sorában", – és így tovább, és így tovább. Ez a felsőfokú vagy akár túlzófokú lelkendezés aligha szolgálja azt a célt, hogy a gyerek irodalmi ízlését nevelje, értékítéleteiket differenciálja, irodalmi tájékozódóképességüket fejlessze. Legfeljebb nacionalista öntudatukat fejleszthetné, ha komolyan vennék a tankönyv értékítéleteit, mert ha komolyan vennék, akkor azt kellene hinniök, hogy a magyar lírai költészet az elmúlt ötven évben több világraszóló alkotót s remekművet produkált, mint az elmúlt száz esztendő európai költészete együttvéve.

Említettük, hogy a Tankönyvben viszonylag sok értékítélet hangzik el a költői kifejezésformákkal kapcsolatban. Csakhogy: itt is pusztít az önmagát őrlő sablonszerűség. Az a jelző, illetve főnév például, hogy gazdag/gazdagság szinte szüntelen monotóniával zakatol a tankönyvet olvasó vagy tanuló fülébe: „gazdagon áradó képek", „gazdag képekbe", „változatos gazdagság", „a költői eszközök pazarló gazdagsága" (kétszer), „gazdagabb hangszerelésű formák", „gazdagok azok a motívumok is", „a vers gazdagsága", „nyelvének gazdagsága", „áradó gazdagság", „a költői eszközök roppant gazdagsága", „a költői fantázia szédületes gazdagsága", „stíluseszközeinek teljes gazdagsága", „gazdag képsor", „képgazdagság", és így tovább.

Ugyanilyen semmitmondóvá válik a zeneiségnek, mint értéknek a hangoztatása, ha ezek az ítéletek nem elég differenciáltak, nem elég tárgyszerűek, nem elég változatosak: „zengő gondolatritmus", „csupa verszene", „valósággal elandalít a mesteri rímek zenéje", „zengő rímei", „a rímek egyéni, teljes csengése", „szavakkal már alig kifejezhető zeneiség", „a verssorok zenéje", „csak a legnagyobb zenei költeményhez hasonlítható", „zengő körmondatok", „a rímek zenéje", „a verssorok lüktető zenéje", „zenei fogantatású", és így tovább.

Fölösleges folytatnunk e felsorolást. Jegyezzük meg, befejezésül, inkább

azt, hogy e kvantitatív tartalomelemzést ki lehetne terjeszteni a Tankönyv más vetületeire is, szinkron s diakron vetületeire egyaránt. Meg lehetne például állapítani a Tankönyvben található társadalomtörténeti, illetve irodalomtörténeti információk számarányát; a költőkről, mint emberekről, illetve magukról a művekről szóló részek arányát; a műelemzések parafrázisszerű, illetve ténylegesen elemző részeinek arányát; s mindezeket az adatokat össze lehetne vetni például a harmincas években megjelent tankönyvek, vagy az 1946–48-as reformtankönyvek, vagy akár külföldi tankönyvek idevágó adataival, s így időben és térben pontosan kijelölhetnénk az elemzett Tankönyv helyét.

De jegyezzük meg azt is, hogy a kvantitatív tartalomelemzés önmagában természetesen nem képes és nem alkalmas egy mű, vagy egy fejlődésfolyamat minden vetületének kimerítő, adekvát vizsgálatára. Ha például a szóbanforgó Tankönyvet valóban tüzetesen meg akarnánk ismerni, akkor eszmetörténészek, irodalomtörténészek, stiliszták, pedagógusok, szociológusok, pszichológusok aktív közreműködését kellene kérnünk, mert csak egy ilyen együttes munka során derülne ki, hogy ténylegesen milyen eszmerendszert, korszerű vagy korszerűtlen eszmerendszert sugároz a Tankönyv, s milyen irodalomszemléletet, hogy információkban gazdag-e vagy szegény, hogy közelebb hozza-e az embert az irodalom megértéséhez vagy eltávolítja tőle, hogy milyen pszichikai s közösségi hatást vált ki, untat-e vagy serkent, eltompít vagy differenciált gondolkodásra ösztönöz, szegényíti vagy gazdagítja az emberi személyiséget, – és így tovább, és így tovább.

Ha van valami, akkor a tankönyv az, ami megérné, megkövetelné ezt a nagy „felhajtást", a legkülönfélébb szakemberek s módszerek együttes bevetését. Mert – s tanár létünkre ne szerénykedjünk – a legzajosabb sikert, s a legnagyobb példányszámot elért bestseller regénynek sincs századrészt akkora hatása sem a társadalmi tudat fejlődésére, alakulására, mint egyetlen kis szürke, vagy más színű tankönyvnek. S nem anomália-e az, hogy egy feltűnést keltett, akár közepes szintű regényecskét szinte ízeire szednek a kritikusok, minden rezdülését mérlegelik, ilyennek vagy olyannak ítélik, a megjelenő tankönyvekkel pedig a kutya se törődik. Csodálom az irodalom jelenéért s jövőjéért felelősséget érző kritikusok e közönyét. Miért nem gondolnak arra, hogy nem utolsó sorban épp a ma használatban lévő tankönyvek határozzák meg azt, hogy 5, 10 vagy 15 év múlva milyen lesz a „társadalmi elvárás" az irodalommal szemben, milyen társadalmi-emberi igényeknek, magatartásformáknak, milyen ízlésszintnek kell, ha akarják, ha nem, megfelelniök az íróknak. S meggyőződésem, hogy könnyebb volna ma, az iskolákban, jó közönséget nevelni az eljövendő irodalomnak, mint annak idején majd egy tompult s differenciálatlan ízlésű s szemléletű közönséggel elfogadtatni a társadalmi tudatot formáló, gazdagító, differenciáló igazi irodalmat.

HALÁSZ ELŐD

REGÉNYMODELLEK

Arra a kérdésre, vajon lehetséges-e regénymodellek kialakítása, két okból eleve pozitív választ adhatunk. A lehetőség részben és általában azért áll fenn, mert ahhoz az elméletileg és gyakorlatilag régen eldöntött problematikához tartozik, amely egzakt természettudományi módszerek társadalomtudományokra való alkalmazhatóságára vonatkozik. Másrészt és közelebbről azért szükségtelen a regénymodellek lehetőségének külön bizonyítása, minthogy hasonló megoldásokat mind az esztétikában, mind a regénykutatásban a szó szűkebb értelmében már alkalmaztak is. A képzőművészetek esztétikájának összefüggésében Wölfflinre utalhatunk, aki a művészi alkotások elemzésekor és értékelésekor sokkal korábbi kezdeményezések továbbfejlesztése révén geometriai rendszereket vezetett be. A zeneesztétika is régóta dolgozik különféle struktúradiagramokkal, és az irodalomtudományon belül hasonló kísérletek végeredményben Arisztotelész drámaelméleti fejtegetéseire vezethetők vissza. A regény vizsgálatánál felmerülő számszerűen is igazolható összefüggések szerepére és jelentőségére szinte egyidejűen több szerző is utalt: Grabo *Technique of the Novel*-jében (New York, 1928.) és Tomasevszkij Teorija Literature (London, 1934.). A regénymodellek vagy – pontosabban – regénysémák nemcsak lehetségesek, hanem immár elismert és gyakran alkalmazott segédeszközök olyan vizsgálatoknál, amelyek a regényre vonatkoznak.

Mindenesetre más kérdés az, hogy az eddigi kísérletek milyen mértékben tartalmazzák a regény egzakt módon megállapítható és vizuálisan ábrázolható adatait, vagyis jelenlegi eszközeinkkel meddig juthatunk el ezzel a módszerrel. Kérdéses továbbá, hogy ezek közül az adatok közül melyeket nevezhetjük relevánsoknak és melyeket kell irrelevánsoknak minősítenünk. Egy harmadik és egyelőre utolsó kérdésünk pedig az, hogy milyen jelentőséget tulajdoníthatunk az ilyen úton kapott eredményeknek, akár leíró, akár történeti szempontból. Az adott keretben nem foglalkozhatunk ennek a bonyolult kérdéskomplexumnak összes vonatkozásával: arra kell szorítkoznunk, hogy felvázoljuk a leglényegesebb ismérveket és levonjuk azokat a következtetéseket, amelyek közvetlenül adódnak. Konkrét példák behatóbb taglalásáról le kell mondanunk, bár éppen ezek lennének döntő jelentőségűek, azonban annyi időt vennének igénybe, hogy be kell érnünk alkalmi utalásokkal.

Az első problémakört, melyet mintegy bevezetőként érintenünk kell, a következőképpen vázolhatjuk: milyen mennyiségeket lehet egy adott regény esetében közvetlenül megállapítani, vagy – ha valamelyest tovább lépünk – mely regénykategóriákat lehet direkt módon mérni? Már egészen felületes meggondolás alapján is számos ilyen momentum található. Így pl. a regény terjedelmét számokkal fejezhetjük ki; vagy az oldalszámmal, vagy a szavak, illetve betűk mennyiségével. Maga a külső tagolás is közvetlenül mennyiségi kérdés, minthogy arról van szó, hogy hány jelzett egységből áll a regény. Ezek mellett az egészen mechanikus, külsődleges – bár ugyanakkor pusztán anyagszerű – tények mellett azonban a regény belső összefüggéseiben is találhatunk olyan

mozzanatokat, amelyek számlálhatók. Így pl. a regényben szereplő figurák számát, hogy az egyik legprimitívebb példát említsük. Azonnal szembetűnő, hogy ezek a kiragadott elemi mennyiségek egymással kapcsolatba hozhatók, és hogy ezekből a relációkból különböző következtetések vonhatók le. Ezek a következtetések természetesen nem visznek messzire, egy szempontból viszont elméleti jelentőségűek: megmutatják – ha egészen kezdetleges szinten is –, hogy azok a különbségek, amelyek elsőre minőségi különbségeknek tűnnek, igen egyszerűen pontosan megállapítható mennyiségi különbségekre vezethetők vissza. Egy regény formai tagoltsága vagy éppen nyilvánvalóan magas fokú tagoltsága a terjedelem és a fejezetek számának arányával ily módon kifejezhető. Azt a mozzanatot pedig, amelynek adott esetben döntő szerep juthat a regénytípus meghatározásában, azt ti., hogy a regényben kevés vagy sok figura szerepel-e, a terjedelem és a szereplők arányszáma révén egzakt összehasonlítás eszközévé tehetjük.

A regény alapvető kategóriáinak kvantitatív tényezőkre történő leszűkítése általában sokkal nehezebb feladat elé állítja az embert. Nem részletezhetjük itt behatóan azt, hogy a regénynek mely kategóriáit lehet vagy kell tekintenünk alapvetőknek, már csak ezért sem, minthogy ezúttal csak azzal a kettővel kívánunk foglalkozni, amelyeknek alapvető jelentősége közvetlenül is belátható. Arra a két kategóriára gondolunk, amelyek nélkül a regény nem regény, vagy – a regény keletkezésének folyamatából kiindulva – amelyeknek közvetlen eredménye a regény. Ez a két kategória a történet és az elbeszélés. A regényt ugyanis minden körülmények között meghatározhatjuk úgy, hogy egy történet elbeszélése (ebben az esetben a funkcionális momentum, az elbeszélő tevékenysége, azaz a mű keletkezése áll előtérben), – vagy – amennyiben a hangsúlyt a tevékenység eredményére helyezzük – elbeszélt történet.* Ez a meghatározás egyrészt ugyan kétségtelenül túl általános, amennyiben mindazokat a műveket magában foglalja, amelyek az elbeszélő műfajhoz tartoznak, másrészt viszont tartalmazza a regény legalapvetőbb tulajdonságát, nevezetesen azt a tulajdonságot, hogy a regény – hogy a legáltalánosabb meghatározással éljünk – valamely lezárt folyamat elbeszélés útján történő kifejezése. A folyamaton, amelyet a továbbiakban történetnek nevezünk – legalábbis formálisan –, valóságos folyamatot értünk, mégpedig olyan folyamatot, amelynek feltétlenül lezártnak kell lennie, minthogy az, ami most történik, vagy majd csak ezután fog történni, nem beszélhető el. A történet, amely az elbeszélés folyamán sajátos módon aktualizálódik, az elbeszélés szempontjából a valóságban történt meg, a valóság két létezési formájában: időben és térben, és mindazokban a mozgásformákban, amelyek az elbeszélő által történt elkülönített valóságdarabban funkcionáltak. Az elbeszélés mint tevékenység abban áll, hogy a történet realitása az elbeszélés szintjére redukálódik, és ez nem más,

* Egy bizonyos vonatkozásban természetesen ezt a meghatározást is önkényesnek nevezhetjük. Így a francia „antiregény"-csoport felfogása szerint, melyet többek között Alain Robbe-Grillet különböző megfogalmazásban fejtett ki. „The truth is that the novel itself has lost the faith wich it once had in its story: the latter is no longer capable of sustaining it" – írja *Reflexions on some aspects of the traditional novel* c. tanulmányában (International Literary Annual. New York 1958. p. 119). Pillanatnyilag ne vitatkozzunk azon, hogy ez a tétel tartható-e vagy sem, annyi azonban bizonyos, hogy következményeiben az „antiregényhez" vezet és már csak ezért sem lehet ellenérv azzal az eljárással szemben, amely a „regény" elnevezést csak olyan irodalmi termékekre használja, amelyek történetek elbeszélése révén keletkeztek.

mint a valóságos folyamat különböző kategóriáinak transzformációja az elbeszélés lét- és mozgásformáira. Így például a tér, amelyben a történet folyamata lejátszódott, az elbeszélésben csupán látszólagosan tükröződik, és ez vonatkozik a mozgásra, a valóságos folyamat látható és tapintható stb. mozzanataira, minthogy az elbeszélés „beszélés", és ennélfogva az elbeszélésnek mindent nyelvi eszközökkel kell kifejeznie. A minőségek számának redukálása, azaz a kvalitatív transzformáció mellett szükségszerűen fennáll egy kvantitatív redukálás is, minthogy a reális folyamatot nem lehet minden összefüggésében és részletében elbeszéléssé alakítani. Ennélfogva az elbeszélés mindig kevesebbet tartalmaz a történetnél.

Azzal a rendkívül bonyolult folyamattal, amelynek során a történet elbeszéléssé alakul át és amelyről a legkülönbözőbb tudományok fejlődése következtében egyre többet tudunk meg anélkül, hogy minden részletkérdést már most ismernénk, ebben az összefüggésben még csak utalásszerűen sem foglalkozhatunk. További fejtegetéseink érdekében egyébként is a kvalitatív redukció területére kell korlátoznunk magunkat és ezen a területen is a legegyszerűbb összefüggéseket kívánjuk megvizsgálni. Így mindenekelőtt a történet és az elbeszélés kapcsolatát vesszük, ehhez azonban egy harmadik kategóriát is tekintetbe kell venni, amely a történet és az elbeszélés között foglal helyet. Megállapítottuk már, hogy az elbeszélés mindig kevesebb a történetnél, minthogy a történetnek csak egy része válhat elbeszéléssé. A történetnek azt a részét tehát – vagy másként szólva: a történetnek azt a mennyiségét –, amely elbeszélésre kerül és amely az elbeszélő tevékenység közvetlen tárgya, külön, közbeeső kategóriaként foghatjuk fel. Ezt a közbeeső kategóriát nevezzük egy ismert és sokoldalúan használt terminussal „mesének" anélkül, hogy kitérnénk annak az igen érdekes és elméletileg fontos problémának a vizsgálatára, hogy milyen mértékben lehet a mesét tartalmi mozzanatként, és milyen mértékben formai kategóriaként felfogni. A jelen összefüggésben csak arról lesz szó, hogyan lehet e három kategóriát mennyiségekre redukálni, azaz számszerűen kifejezni, és miképpen lehet a különböző mennyiségeket egymáshoz viszonyítani.

Az elbeszélés tekintetében a probléma megoldása magától értetődik: az elbeszélést terjedelmével szokás mérni és a terjedelem egységét minden nagyobb nehézség nélkül megtalálhatjuk. Az elbeszélés ugyanis tevékenység, amely időben játszódik le, ennélfogva az elbeszélés terjedelme nem más, mint az elbeszélés tartamának megnyilvánulása. Azt sem kell különösebben bizonyítani, hogy a történet is rendelkezik tartammal, hiszen folyamat, és mint ilyen, időben játszódik le. Némi eltérésekkel ugyanez vonatkozik a mesére is, úgy, hogy a három alapvető kategóriában – a történetben, a mesében és az elbeszélésben – a tartam az a mozzanat, amely mindhárom egyenértékű létezési formájaként jelölhető meg, és amely mérhető.

A három időfogalomnak van egy közös lényege – ezen belül azonban eltérő vonásokat is mutatnak fel, részben olyan tulajdonságokat, amelyekkel a három közül csak kettő rendelkezik. Így a történet és az elbeszélés ideje reális idő, a meséé viszont virtuális, és a történet és elbeszélés idejének függvénye. A két reális idő – eltekintve attól a ténytől, hogy idő – nem azonos egymással: a kettő között minőségi különbség áll fenn. A történet ideje, azaz létezési formája a múlt, az elbeszélésé ezzel szemben a mindenkori jelen. Ennélfogva a történet ideje nem csak hogy nem nyúlik bele az elbeszélés idejébe, hanem azt el sem érheti. Ugyanakkor a történet múltja a mese virtuális ideje révén

az elbeszélés jelenében aktualizálódik. A két reális időkategória ezen felül egy másik viszonylatban is eltér egymástól: a történet idejére szükségképpen a kontinuitás jellemző, míg az elbeszélésé több okból diszkontinuitást mutathat. Erre a legegyszerűbb példa az az eset, amikor az elbeszélés folytatólagosan realizálódik ugyan, de úgy, hogy az elbeszélő nem a történetet mondja el, hanem kontemplál vagy kommentál stb., azaz egy szóval: amikor valamilyen „betétet" iktat be és ezáltal az elbeszélés folyamatát megszakítja. A betétnek nemcsak különböző fajtáit ismerjük, hanem megkülönböztethetők egymástól funkciójuk és az elbeszéléshez való viszonyuk alapján is. Nem mindegy, vajon adott esetben a betét tartalmi vagy formai síkon függ-e össze az elbeszéléssel, vagy esetleg motivikus szerepet kap-e. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a tulajdonképpeni elbeszélés a betét időtartamára az elbeszélő akaratának megfelelően megszakad. (Más fajtája a megszakításnak az, amikor az elbeszélés olymódon szakad meg, hogy szüneteiben semmi sem történik: ez áll a tiszta „dokumentumregényre", nevezetesen a levélregényre, a naplóregényre, és nagy általánosságban – bizonyos alkalmi eltérések ellenére is – ide kell sorolnunk minden én-regényt is. Az elbeszélés – vagyis ezekben az esetekben a mese dokumentumok segítségével történő kifejtése – itt formálisan minduntalan megszakad és a hézagokat semmi sem tölti ki. Ennek viszont az a következménye, hogy az elbeszélésbeli hiátusok gyakorlatilag nem tűnnek fel, és ezáltal az elbeszélés jelenének állandó kontinuitása megmarad.)

A kontinuitással függ össze a kronológia vagy a kronológiai sorrend felbomlásának problémája, amelyről újabban sokat vitatkoznak, amely azonban egyáltalán nem új, hanem nagyon is régi probléma. A szóbanforgó három kategória közül kettőnél, mégpedig a történetnél és az elbeszélésnél, mindig és minden körülmények között az objektív, fizikai kronológia érvényesül. A történetnél mint formálisan valóságosként feltételezett folyamatnál a kronológiai egymásutániság éppoly természetes, amiként az is nyilvánvaló (hogy egy igen primitív fogalmazással éljünk), hogy a magasabb lapszám mindig az elbeszélés későbbi időpontját jelzi, mint az alacsonyabb, és ezen a sorrenden, vagy ezen az egymásutániságon nem lehet változtatni. Az, hogy az elbeszélő a történetből kiragadott részeket milyen sorrendben beszéli el, azaz hogy mi a mese sorrendje, nincs semmiféle objektív kötöttségnek alávetve: a történet természetes kronológiájával az elbeszélő a mese síkján tetszése szerint bánhat. És ezzel a lehetőséggel nemcsak a regény, hanem általában az epika szinte a kezdetektől fogva többé-kevésbé élt is: az elbeszélőnek azok a megjegyzései, amelyek jelzik, hogy ő „előre tudja", mi történik, a kronológia felbomlásának legkorábbi és legeredetibb példái.

A kronológiával kapcsolatban felmerül az a kérdés, amely visszavezet bennünket a különböző időmennyiségek köréhez: a kronológiai egymásutániság, az elő- és utóidejűség ténye az ellenkezőjét, az egyidejűséget is magában foglalja. Általánosan ismert igazság, amelyet éppen ezért nem is szükséges bizonyítani, hogy a regény – szemben a drámával, ha az irodalom körén belül akarunk maradni, és általában szemben a „térbeli" művészetekkel – nem képes az egyidejűség megfelelő kifejezésére, hacsak nem közvetett módon és asszociatív úton, ennek a lehetőségei azonban igen korlátozottak. Ugyanakkor nem lehet kétségbe vonni azt a tényt sem, hogy a történetek a legritkább esetben egyszerű vagy éppenséggel lineáris folyamatok – az ilyen történetek nem volnának mások, mint ad absurdum vitt absztrakciók –, hanem éppen ellenkezőleg: rendszerint sokrétűen összetett összefüggések. Az elbeszélés a törté-

netnek egyidejűen futó szálait viszont csak úgy képes kifejezni, hogy egymásutániságba bontja fel őket. Ennek az eljárásnak persze az lehet a következménye, hogy az elbeszélés hosszabb lesz a történetnél, hogy tovább tart. (Ismert példaként Joyce *Ulysses*-ét említhetjük.) Ezekben az esetekben ugyanaz játszódik le, bár más módon, mint a kronológia megbontásánál: a történetkomplexum részfolyamatainak szimultaneitása is megváltozik a mese síkján, és diakronikus lesz. Az időmennyiség tekintetében azonban azon történet-darabok időtartamának összege jön számításba, amelyek mesévé váltak és ez az összeg sosem meríti ki azokat a szimultán lehetőségeket, amelyek a történet abszolút tartamában bennefoglaltatnak.

Az elmondottak alapján most már megvizsgálhatjuk, hogy milyen módon lehetséges az imént tárgyalt kategóriákat, amelyek a regényben egymással spontán összefüggnek, valamilyen rendszerben úgy összefoglalni, hogy ugyanakkor az egzakt ábrázolhatóság követelményének is eleget lehessen tenni. A legegyszerűbb piktogramos megoldások után, amelyek az egyes kategóriák mértékeit egymás mellé állítják, és ezáltal valamilyen mérhető felállításával pontos összehasonlítási lehetőséget nyújtanak, mintegy természetes úton bukkanunk arra a koordináta-rendszerre, amely egyik tengelyén az elbeszélés idejét vagy tartamát, a másikon viszont a történet tartamát és idejét adja meg. Az elbeszélés ideje reális és pozitív idő, amely az elbeszéléssel kezdődik és szűnik meg. Ezért ennek egységeit a két tengely közül a pozitív részen kell feltüntetni. Gyakorlati okokból az x-tengely pozitív része látszik erre a legalkalmasabbnak. A történet ideje ezzel szemben elmúlt, habár reális idő volt, ezért az elbeszélés idejéhez viszonyítva negatívként kell felfogni, abban az értelemben, hogy egy nagyobb történetidő-érték az elbeszélés tengelyétől távolabb esik, mint egy kisebb. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor a történet idejének ábrázolására az y-tengely negatív részét kell választanunk. Időegységként az abszcisszán az elbeszélés szabványívre átszámított oldalszámát adjuk meg, az ordinátán pedig a történet napjait, heteit, hónapjait vagy éveit, tehát a történet legcélszerűbb egységeit, mindenesetre azzal az előfeltétellel, hogy egységesen kell őket használni. A két tengely által határolt síkon a sokféle elképzelhető regénysémák közül az a séma található, amelyet mi terminológiánkban mesegörbének nevezhetünk. Ennek a görbének bármelyik pontját az elbeszélés és a történet idejének egy-egy pontja határozza meg.

A szűkszavú matematikai megfogalmazást a következőképpen értelmezhetjük: a mesegörbe önmagában megmutatja, hogy mennyit tartalmaz az elbeszélés a történetből, megadja az esetleges megszakítások számát és helyét és feltünteti az elbeszélt történet-szakaszok egymásutánját a történet objektív kronológiájának viszonylatában. Ezen túlmenően mindenkori hajlásszöge révén tájékoztat a regény tempóviszonyairól is. A leolvasható adatok eszerint mindenekelőtt a regény lineáris struktúrájának területére tartoznak, ezen felül azonban lehetővé teszik olyan relációk mérését is, amelyek nem csak strukturális szempontból fontosak. (Így pl. az elbeszélés intenzitásának a meghatározását.)

Az egyszerű mesegörbe alkalmazhatóságát a rendszer módosítása és kibővítése nélkül is sok irányban kiterjeszthetjük. Hogy egy korábban már utalásszerűen említett lehetőségre térjünk vissza: a grafikon vonala mentén megadhatók az egyes előforduló szereplők, fellépésük tartamával együtt. Az sem okoz nehézséget, ha pontosan regisztrálni akarjuk a mese ábrázolásának módját, azaz meg akarjuk állapítani, mikor és milyen hosszan találunk direkt el-

beszélést, mikor ír le a szerző és mikor dokumentál egyik vagy másik módon. (Dialógus, belső monológ stb.) A különböző mozzanatok egyben természetes kombinációkká is csoportosulnak: így adódik pl. a tempóviszonyok, a szereplők és az ábrázolási mód kombinációjából az a tény, hogy hol él a regény a szituációtechnikával és hol valósít meg másfajta megoldásokat. Ezen felül annak sincs akadálya, hogy azokban az esetekben, amikor úgy tűnik, hogy a motivikának különleges szerepe van, a szó zenei értelmében vett motívumokat és a témákat a görbe megfelelő helyein jelezzük. A motívumok pozíciójából – eközben természetesen a görbe más sajátosságait is tekintetbe kell vennünk – felderíthető a regény esetleges „zenei" struktúrája és ezáltal lehetővé válik az, hogy egy gyakran érintett, de még mindig nem kielégítő módon tisztázott határterületen, nevezetesen a nagy epikai és zenei formák rokonságának területén előbbre haladjunk. (Ez az összefüggés pl. Thomas Mann-nál konkrétan és egyértelműen jelentkezik anélkül, hogy őrá korlátozódnék, hiszen sokkal általánosabb érvényű.)

Fejtegetéseink nem támaszthatnak igényt a teljességre: csak jelezni kívánják, hogy a kétdimenziós egzakt regénygrafikonban bennefoglalt lehetőségek mely irányba mutatnak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a síkszerű ábrázolásnak megvannak a maga természetes határai, amelyeket nem léphet át. Térbeli viszonylat, vagyis valamiféle egymásmellettiség – közvetett utalásokat nem tekintve – egy kéttengelyes rendszerben magától értetődően nem ábrázolható, ennélfogva a grafikon nem is alkalmas az alapvető kategóriák térbeli viszonylatainak megállapítására, mérésére és ábrázolására. A történet terének vagy tereinek viszont fontos szerepe van a regényben, még akkor is, ha nem tesszük is egészen magunkévá Wolfgang Kayser felfogását, aki a teret majdhogynem abszolutizálja, amikor azt mondja: „Der einzelne Roman gewinnt Geschlossenheit dadurch, dass er entweder eine Handlung oder den Raum (d. h. eine Vielzahl von Räumlichkeiten) oder eine Figur zur strukturtragenden Schicht macht." (Kayser: *Entwicklung und Krise des modernen Romans.* Stuttgart, 1955.) – (Az egyes regény azzal válik zárttá, hogy vagy egy cselekményt vagy a teret [azaz a térbeliségek sokaságát] vagy egy szereplőt tesz meg struktúrahordozó réteggé.) – A tér mindig csak egyike lehet a „struktúrahordozó rétegnek", és a történet reális tere a regényben soha sem lehet több valamiféle közvetve jelzett virtualitásnál. Ez a virtuális tér vagy ezek a virtuális terek, amelyben vagy amelyekben a mese mozog, csak oly módon ábrázolhatók, hogy egy három dimenziós koordinátarendszert hozunk létre, mégpedig úgy, hogy a két időtengely mellett – a kettőre merőlegesen – egy harmadik tengelyt veszünk fel, az úgynevezett tértengelyt és ezen – vagyis egy merőleges síkon – megadjuk a történet tereit, azokat a tereket ti., amelyekben a történetnek tekintett folyamat lejátszódik. A dimenziók megszaporítása azt eredményezi, hogy a síkdiagram térbeli modellé alakul át, amelynek a segítségével most már – bár sematikusan, de a valóságnak megfelelően – olyan mozzanatokat szelektálhatunk, amelyek a grafikon síkján megkülönböztethetetlenül egybeesnek. (Csak egy példára hadd utaljunk: nem a szimultaneisztikus törekvésekre, amelyek szélsőséget képviselnek, hanem arra a problémára, hogy hogyan kerülnek a történet szimultán elemei elbeszélésre. Ez a probléma a nagy epikus formákkal együtt lép fel.) Az elbeszélés terének kérdése is ide tartozik, annyira komplikált azonban, hogy meg kell elégednünk egy még csak nem is vázlatos utalással. Az író-elbeszélő – ha személytelenül is – mindenütt jelen van, ahol olvassák, azaz az elbeszélés helyét az olvasó

szemszögéből nézve nem köthetjük, ugyanakkor mégis mindig konkrét. Az elbeszélő tehát az elbeszélés folyamán változtathatja helyét – ezt a történést vagy ezt a megvalósított lehetőséget a regényirodalomban többek között azzal jelzik, hogy az elbeszélő gyakran átvált a múltból a jelenbe, legtöbbnyire akkor, amikor valamit leír. Ebből az következik, hogy annak a regénymodellnek, amely az alapkategóriák létformáit teljességgel tartalmazni kívánja, négy dimenziósnak kell lennie, vagyis pontosabban: csak egy négy tengelyes rendszerben építhető fel. Matematikailag e követelmény teljesítésének semmi sem áll az útjában.

Ezzel hallgatólagosan megint eljutottunk ahhoz a kérdés-komplexumhoz, amely gondolatmenetünk kezdetén már felmerült, amely azonban most konkrétabban jelentkezik és egyben konkrétabban is válaszolható meg. A kérdéseket két csoportba oszthatjuk. Egyrészről választ kell adnunk arra, hogy mi lehet a célja a tárgyalt regénygrafikonoknak és regénymodelleknek, milyen határai vannak alkalmazhatóságuknak, és mennyiben lehetne őket adott esetben továbbfejleszteni. Másrészről kíséreljünk meg választ adni arra a kérdésre, amely a modelleknek az összehasonlító irodalomtudományban játszott szerepére vonatkozik.

Fejtegetéseink alapján arra a felismerésre kell jutnunk, hogy a regénymodelleket semmi esetre sem tekinthetjük végcélnak vagy öncélnak: ezért nem lehet szándékunk, hogy önmagukért használjuk őket. Ha igaz is az, hogy – az elv fenntartása mellett – az általunk felvett tényezők számát igen jelentékenyen megnövelhetjük, és ennek folytán természetesen lényegesen megszaporodnának a kombinációs lehetőségek is, egy adott határt még a legkifinomultabb és legfelfokozottabb módszer sem hághat át: még az az eszményi modell sem képes arra, hogy a benne foglalt és rendszerezett tényeket akár megmagyarázza, akár értékelje, amely a releváns faktorok maximumát tartalmazza. Legfeljebb csak arra alkalmas, hogy mindenekelőtt bizonyos formai kategóriákat néhány elemi összefüggés mellett számszerűségekre redukáljon, és ezáltal olyan tényeket állapítson meg, amelyeket másképpen nem, vagy legalábbis nem egzakt módon lehet rögzíteni. Az elbeszélő eszmeiségét, ethoszát ilyen eszközökkel nem „mérhetjük", vagyis nem értékelhetjük, éppen ezért tévedés volna azt hinni, hogy a modell – és legyen az bármilyen tetszés szerinti modell is – a regény lényegével azonosítható. (Ez a megszorítás egyébként nyilvánvalóan érvényes az irodalom területén lehetséges grafikonok és modellek összességére, függetlenül attól, hogy mi volt mindenkori kiindulópontjuk.)

Ilyen körülmények között mindenképpen jogos a kérdés, van-e a regénymodelleknek és köztük az általunk vázoltaknak valami értelme. Meggyőződésünk szerint a kérdésre igenlő választ kell adnunk, minthogy eljárásunk lehetővé teszi bizonyos elemi, a regény és valóság viszonyában és a regénytechnika fejlődésének tekintetében jelentős, más eszközökkel közös nevezőre nem hozható összefüggések és mozzanatok pontosan mérhető és összehasonlítható mennyiségekben történő kifejezését. Olyan összefüggésekről és mozzanatokról van itt szó, amelyeknek tisztázását mind a leíró, mind pedig a történeti szempont indokolja. Anélkül, hogy konkrét vizsgálataink alapján végérvényesen akarnánk nyilatkozni – minthogy az eljárás rendkívül sok időt vesz igénybe és gépi megoldásáról nézetünk szerint még sokáig nem lehet szó, korai lenne a rendelkezésre álló anyagból általános érvényű következtetéseket levonni –, kétségtelennek tűnik, hogy ki lehet mutatni olyan modelltípusokat, amelyek

egyes írókra, egyes áramlatokra és egyes korszakokra jellemzőek. Az elmúlt esztendők folyamán több két és három dimenziós regénymodellt szerkesztettünk meg. Érdeklődésünk elsősorban a XX. századi regényre irányult, ebben a keretben azonban olyan műveket és szerzőket akartunk megvizsgálni, amelyek, és akik között lehetőleg kevés eleve azonos vonás található. A feldolgozott regények – Thomas Mann *Der Zauberberg*, Leonhard Frank *Die Räuberbande*, Heinrich Böll *Wo warst du, Adam?* és *Billard um halbzehn*, Heimito v. Doderer *Die Strudlhofstiege*, továbbá Galsworthy *The Man of Property*, Aldous Huxley *Eyeless in Gaza*, André Gide *Les Faux-Monnayeurs*, William Faulkner *The Sound and the Fury*, Jean-Paul Sartre *La Nausée* – ez utóbbiak előkészületben vannak – görbéi és modelljei sokkal nagyon hasonlóságot mutatnak, mintsem az ember a külső benyomások alapján gondolná. Elég, ha ezzel kapcsolatban a történetekhez képest rövid mesékre és a mesegörbék feltűnő diszkontinuitására utalunk mint általános közös vonásokra, és ha feltételesen levonjuk azt a tanulságot, hogy ezek a vonások jellemzőek századunk regényére. (Annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy ezekben a jelenségekben a „polgári regény" oly gyakran emlegetett „válságát" kell-e látnunk, pillanatnyilag nem vállalkozhatunk.) Ez az ebben a formájában extrapoláción alapuló megállapítás viszont világosan megmutatja a modellek lehetséges szerepét és jelentőségét: lehetőséget adnak arra, hogy segítségükkel formai és tartalmi szempontból alapvető, láthatóvá és mérhetővé és ezáltal egzakt módon összehasonlíthatóvá tett tények alapján megpróbáljunk a regény történelmi-társadalmi gyökereire és összefüggéseire olyan magyarázatot adni, amely megbízhatóbb mint az eddigi idevágó kísérletek, minthogy sokkal pontosabban számontartott és felmért nyersanyagra támaszkodik.

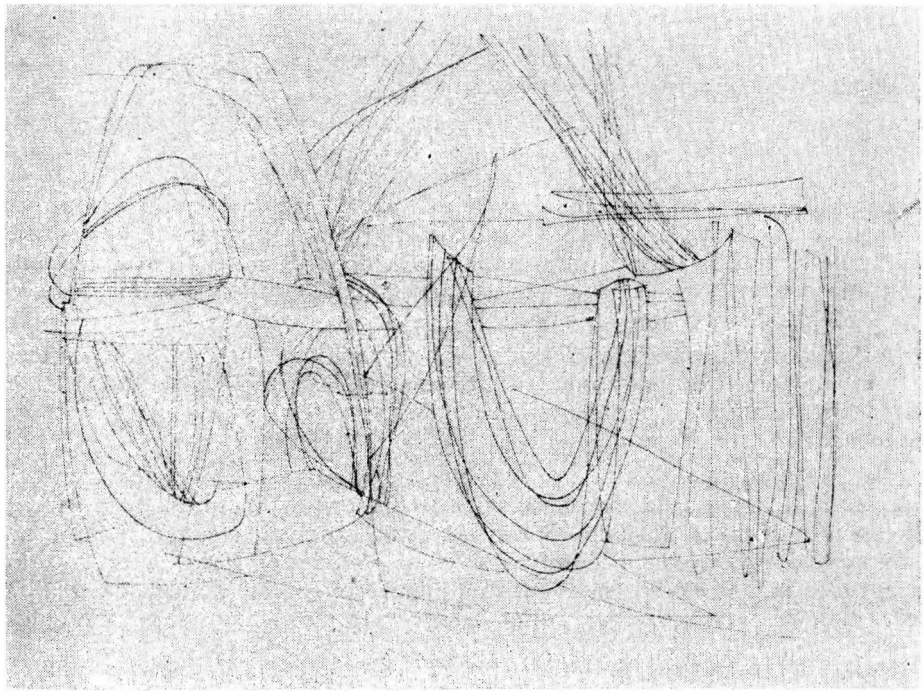

BÉCSY TAMÁS

MAI DRÁMÁK ELEMZÉSE

*KOCSIS ISTVÁN: A NAGY JÁTÉKOS**

A különböző műelemző eljárások célja nem az, hogy megtalálja az irodalmi mű „kilóját", „centiméterét", vagy „literét". A másik végletbe ugorva azonban: nem valószínű, hogy egy-egy irodalmi mű olyan önmagában való rejtély és kibogozhatatlanul megmagyarázhatatlan egyediség, amit kizárólag csak csodálni, tisztelni és szeretni lehet, de magyarázni semmiképp. (Azt hiszem, Arany János egy odavetett mondata, az a híres „Gondolta a fene", az egzaktságra törő műelemzés elé a magyar irodalmi köztudat bizonyos részeiben erős gátakat emelt. A megjegyzés ui. azt sugallja, hogy a műelemzés minden olyan eredménye, amiről nem bizonyítható az író tudatos szándéka, belemagyarázás. holott ez az állítás vagy vélemény könnyen cáfolható.) Az egzaktságra, vagy sokkal inkább az értelmi-intellektuális (de nem száraz racionális!) magyarázatokra törekvő, vagy az objektívebbnek tekinthető törvényekkel történő igazolásra törő műelemző eljárások végső soron nem kívánják a műveket az érzelmektől, a szépségtől, sőt még a megilletődött csodálattól sem elszakítani. Különösképp azért nem, mert gyanúnk szerint a legtöbb műelemző eljárás nagy mértékben igazoló eljárás. Azt akarják objektív igazságokkal, törvényekkel igazolni, amit meg lehet érezni, érzékelni. De tudjuk, az érzés-megérzékelés sokkal inkább szubjektív és így törekvésünk a megérzés objektív igazolására, ha eredményeiben nem mindig, de szándékában, és magának az eljárásnak az elve, szigorúan tudományos.

*

Amikor most a magam műelemző eljárásáról szólnék, elöljáróban meg kell mondanom, hogy ezt csak és kizárólag azért teszem, mert a Baranyai Irodalomtanítási Napok ez évi programja épp a műelemző eljárások szemügyrevétele, majd a vitákon és megbeszéléseken a napi tanítási gyakorlatban való felhasználásának megvitatása szerepel.

A Jelenkor múlt évi (1970/5., 6., 7–8., 9. és 10. számaiban) közzétett dolgozatomban három dráma-modellt állítottam fel. E modellek elsősorban a művek csoportosítására és segítségükkel történő elemzésre valók. A művek esztétikai-társadalmi stb. értékét nem lehet velük megmérni.

Az első modell az általam a hagyományos-dráma modelljének elnevezett. Ezt a modellt azokban a drámákban vehetjük észre (Szophoklész: Antigoné, Shakespeare: Hamlet, Katona: Bánk bán stb.), amelyek a világirodalom nagy műfaji példái, amelyeket a legtöbbször és a legnagyobb hatást elérve szoktak játszani-előadni. E modell mélyén, magjában egy olyan konfliktus található, amely elvileg is, gyakorlatilag is két részre bontható. Az egyik részt megteste-

* Részlet a Baranyai Irodalomtanítási Napok során elhangzott előadásból.

síti a főszereplő, a másikat ellenfele. Küzdelmük általában azért jön létre, mert az ellenfél a mű cselekményének megindulása előtt olyan tettet hajtott végre, amely létrehozta azt a drámai szituációt, amelyben a főszereplő nem tud élni. A főszereplő arra törekszik, hogy ezt a szituációt megszüntesse, míg az ellenfél arra, hogy ezt fenntartsa. Küzdelmük, konfliktusuk, – s ez végtelenül fontos – mindkét részről aktív tett-váltás-sorozatban zajlik le, s ennek előszámlálása adja a mű előrehaladását. A főszereplő egyéni sorsától függetlenül eléri azt, amit akart. (Pl. Polüneikészt eltemetik, az erkölcsös uralom helyreáll a hamleti küzdelem után Dániában, a bánki harc után Magyarországon, méghozzá az összes elvi eredményeikkel együtt.) A főszereplő ilyenfajta küzdelmének-konfliktusának két előfeltétele van. Az egyik, hogy legyen mindig az adott történelmi korszak társadalmi tudatában egy ún. fókusz, aminek a konfliktus konkrécióját is; illetőleg hogy a főszereplő egyéni életének is ugyanez legyen a fókuszában. A másik előfeltétel, hogy a főszereplő elvileg is képes legyen-lehessen küzdelmével – egyéni sorsától függetlenül – az ellenfél tette (pl. Kreón parancsa, Claudius gyilkossága) által előidézett szituációt úgy megszüntetni, hogy az egy nagyobb közösség életében is változást jelentsen. A főszereplő igazában, mivel az általa képviselt elv a kor fókuszában van, mindenki bizonyítás nélkül hisz. Az a kor világnézetéből és fókuszában álló tényezőjének etikai oldaláról következő adottság.

A másik modell az ún. középpont-drámája modellje. Ennek főszereplője megtestesíti az adott kor etikai fókuszát, mintegy azt magára véve, s a mű szerkezeti és elvi középpontjában áll. Megtestesít tehát valamilyen elvi, etikai problémát és magatartást. Az ilyen középpontról még azt is el kell mondani, hogy „sugárzó", ami annyit jelent, hogy minden szereplőre „rákényszeríti" a hozzá való pozitív vagy negatív előjelű (a skála természetesen e két végpont között széles) viszonyulást. Fontos tényező, hogy maga a főszereplő passzív. A mű itt nem tett-váltás-sorozat révén halad előre, hanem a mű előrehaladását a középpont-főszereplőhöz való különböző jellegű és előjelű viszonyok bemutatása, előszámlálása adja. E modell mélyén, magjában tehát a sugárzó és passzív középpont és a hozzá fűződő viszonyok állanak. Mivel a főszereplő passzív, e művekben jelentős szerepet kap a hosszabb lírai, vagy szónoki beszéd (pl. Az Oidipusz Kolónoszban, vagy a Lear király, vagy a Peer Gynt című drámákban). A modellhez tartozik még az egész mű vagy főbb részeinek szertartáshoz hasonló jellege.

A harmadik modell az ún. misztérium-dráma modellje. Az ókori egyiptomi és közel-keleti népek rítusaiból, a görög misztériumokból, a középkori katolikus szertartásokból és természetesen mindezek világképéből létrejött drámákban vehetjük észre ezt a modellt. A művek két világszintet, egy evilágit és egy másvilágit tételeznek fel, amelyek közül a másvilági az evilágit meghatározó, annak törvényeket, szabályokat adó. E modellnek ez a mélye, ez a magja. A művek cselekménye e két világszint „határán" játszódik, s a cselekménynek, de az egész műnek, az a célja, hogy az értékesebbnek tartott másvilági szint törvényei, szabályai stb. evilágon jussanak érvényre, méghozzá azért, hogy az evilági élet jobb, boldogabb stb. legyen. A művek ezért stilizáltak, sőt rítikusak, alakjai nem hús-vér emberek, de sokkal inkább allegorikus alakok, egy példabeszéd, vagy egy világkép elvi részeinek megtestesítői. E modell – ideológiai jellegű változásokkal – a mai drámák egy jó részében is fellelhető. A két szint ezekben is megmarad, de nem mint másvilági és evilági, hanem pl. mint a realitás és az illúzió, vagy a vágyképek tudattalan és a min-

dennapi élet tudatos, vagy a valódi és a hamis tudat szintje stb. A szereplők ebben is elvi alakok, magatartások, világkép-tartozékok és nem a hagyományos értelemben vett jellemek. E művek, Martin Esslin szerint is, szóképek, és alakjaik is azok.

Úgy véljük, e modellek „ráhelyezve" a műre, azaz elvi részeik gyakorlati hic-et-nunc konkrécióját megkeresve bennük, megmutathatják a művek „működését", eljárásait arra nézvést, hogy a valóság anyagát az író hogyan deformálta és hogyan organizálta, továbbmenve, hogyan rögzítette a saját és hogyan vezérli az olvasó élményét.

*

Nézzük meg egészen röviden, csak az alap-problémákra figyelve, mit kezdhetünk e modellekkel, vagy egyikükkel, Kocsis István, fiatal erdélyi író *A nagy játékos* című drámáját elemezve.

Először el kell mondanom a mű tartalmát: A dráma Martinovics Ignác utolsó napjáról szól. A cselekmény megkezdése előtt a már halálraítélt Martinovics több levelet írt Ferenc császárnak, amelyekben kegyelmet kért. Az utolsó éjszakán a császár megjelenik a börtönben. Még megjelenése előtt, de a két fél beszélgetésének első részéből részletesebben megtudjuk, hogy az összeesküvést Martinovics még Lipót császárral egyetértésben, a császár hatalma és birodalma megvédésének érdekében szervezte. E játék-összeesküvéssel és játék-forradalommal (a szavak felszínén) az volt a célja, hogy ezzel elkerülje, mintegy leszerelve azt, a birodalom megdöntésére irányuló esetleges valódi összeesküvést. Martinovics azt hiszi, hogy az időközben meghalt Lipót utóda, Ferenc tudván ezt, a kegyelmet személyesen hozza. Azonban kiderül, hogy a császárt csak ama bizonyos „sugárfegyver" érdekli, „amellyel egy egész hadsereg pillanatok alatt elpusztítható" (Kocsis István: Örömteremtés, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 99. old.), s amelyet Martinovics – utolsó előtti levelében így írta – már feltalált. Martinovics arról akarja meggyőzni Ferenc császárt, hogy ártatlan, s elmeséli, hogyan beszélte meg még Lipóttal az összeesküvés tervét. Ennek elbeszélésekor, a múltat visszaállítva, megjelenik maga Lipót császár is. E Martinovics–Lipót jelenetben az összeesküvő előtt látomásban egy kötél hurkolódik Lipót nyakára. Ennek jelentése: Martinovics a játék-összeesküvés ürügyén mégis valódi összeesküvést sző. Ám Ferenc számára a volt pap ártatlansága vagy bűnössége mellékes, őt csak a sugárfegyver érdekli, s hogy ezt megszerezhesse, itt előttünk aláírja Martinovics kegyelmi kérvényét. Ekkor azonban „a nagy játékos" nem akar egyedül szabadulni. Azt bizonygatja, hogy társai teljesen ártatlanok. Ügyes szócsavarással próbálja erről meggyőzni a császárt, miközben elmondja, hogy a játék-forradalom végül komolyra fordult volna, méghozzá azért, hogy ő, Martinovics legyen az a diktátor, aki majd megszünteti a diktatúrát. A II. részben társainak megmentésére azt akarja bebizonyítani, hogy alvezérei őt gyűlölik s nem a császárt, mivel ő csapta be őket. Az alvezérek gyűlölete azok ártatlanságát bizonyítaná. Bejövő társaival, Laczkovicscsal, Hajnóczyval, Szentmarjaival és Sigrayval közli is, hogy csak saját érdekében használta fel őket. Mindenképpen igyekszik magát szemükben gyűlöletessé tenni, ők végül leköpik Martinovicsot. Ez a mű szövegösszefüggésében ártatlanságukat bizonyítja, s ezért követeli a császártól, bocsássa őket szabadon. Amikor azonban Ferenc nem kegyelmez meg négy társának, ünne-

pélyesen megesküszik, hogy a sugárfegyver nem létezik. Martinovics ezen a ponton megérti, hiába volt minden játéka, egyikkel sem ért el semmit: a forradalmat sem robbantotta ki, társainak és magának az életét sem sikerült megmentenie. A Lipót császárral való második, képzeletében visszatérő jelenetben kiderül, hogy a történelmi-társadalmi osztályhelyzet, a történelem valódi tényei nem is engedték volna meg Martinovics ilyen úton való győzelmét. A dráma végső jelenetei „a nagy játékos" utolsó, most már szánalmas és groteszk erőfeszítéseit mutatják. Életét mégsem sikerül megmentenie.

Ha a hagyományos-dráma modelljét keressük a műben, a következőket vehetjük észre: van két ellenfél, de összeütközésük nem tett-váltás-sorozatban történik meg, hiszen abban elképzelhetetlen. Martinovics halálraítélt fogolyként szó szerint tetteket nem is hajthat végre a börtönben. A tett-lehetőség a császár kezében van, de ez is egy tett lehetősége: a kegyelemé. Martinovics számára így csak a szó, az előadás, a szónoklat, az érv, a vita marad. Tehát nincsen két egymással tett-váltás-sorozatban szembenálló fél. A közöttük lévő vita nem tekinthető konfliktusnak abban az értelemben, ahogyan az a hagyományos-dráma modelljét megvalósító művekben található. A vita témája így nem kapcsolódik a kor fókuszához sem. Köztük a vita mélyén az az egyéni kérdés rejlik, Martinovics meg tudja-e menteni a saját és társai életét. A hagyományos-dráma konfliktusának végső oka mindig tovább nem elemezhető világnézeti ok kell hogy legyen, olyan, amelynek abban az oldalábanrészében, amit a főszereplő megtestesít, a nézők bizonyítás nélkül hisznek. Korunkban kétségtelenül igen-igen megnőtt az élet szeretete, az élet tényének az értéke. Azonban az a gondolat, hogy a legcsúnyább élet is szebb, mint a legszebb halál, nem korunk társadalmi tudatának legfejlettebb gondolata, s így nem is áll életünk fókuszában, noha nagyon is általános gondolat és általános hit. Ezért, és nem hipokrízisünk mondatja velünk: nem tudunk azért Martinovicsnak szenvedélyesen igazat adni, mert a legfőbb értékért, az emberi életért küzd. Márpedig a hagyományos-dráma konfliktusa ezt a hozzáállást kívánná. A hős nem éri el célját. A mű a hagyományos-dráma modelljével nem adja meg magát nekünk, annak segítségével nem tudjuk értékeit megragadni, noha érezzük, hogy jelentős mű.

Ha *a* drámának csak a hagyományos-dráma modellje szerint felépült műveket tekintjük – miként nagyon sokan, különösképp azok, akik a szokványos dramaturgia nézőpontján állnak – akkor Kocsis István A nagy játékos című műve nem jó dráma. Nincs benne igazi konfliktus, s hiába magával sodró a mű textúrája, mégsincs igazi feszültség. De – s ez talán a modellek egyik nagy előnye – egy másik és ugyancsak drámai-modell segítségével a mű megmutatja nagy értékeit és szépségét is.

Ha a középpont-drámája modellje szerint vizsgáljuk ui. a következőket látjuk: A szerkezeti középpontban ott áll Martinovics. Mindvégig a színen van, a szövegek túlnyomó többségét ő mondja. Akcióit tekintve szükségképpen, helyzeténél fogva, passzív. Esetleges eredményt nem tettel, csak szóval-érvekkel érhet el. A mű elvi középpontjában is ő áll, mint „sugárzó" középpont. Sugárzó középpont volta úgy valósul meg, hogy ő letéteményese, magába gyűjtője azoknak a tartalmaknak, amelyek okvetlenül rákényszerítenek minden vele kapcsolatba került személyt a hozzá való viszonyulásra. E tartalmak a következők: egy pozitívnek ítélt tett végrehajtásának vágya, kísérlete, ahol a pozitívum konkréciója a diktátori-császári hatalom megdöntése, valamint a megvalósítás hibás, rossz eszköze, aminek is a konkréciója az,

hogy egyéni és veszélyes játékkal akarta megvalósítani. A sugárzó középpont tartalma tehát a pozitív tett-vágy és volt-kisérlet és a „nagy játékos"-ság. A pozitív cél és a rossz eszköz, nos ez valóban korunk egyik, fókuszában álló kérdése. A hagyományos-dráma modellje felől ez a probléma csak a jellem szintjén ragadható meg, csak mint Martinovics jellemének magyarázata, kifejtése. De így igazi drámaiságot nem kap, hiszen nem a mű dramatikusságát-drámaiságát, csak epikusságát, a szövegeket és rajtuk keresztül a jellemet, szervezi. Drámai értelmű szervező erővé, valamint az írói élményt rögzítő és az olvasóét vezérlő modellrésszé csak középpont voltában válhat, mert így figyelhetünk csak a hozzá való viszonyulásokra. Másképpen a tettekben realizált *ellentétekre,* illetve ezek hiányzó voltára figyelhetünk. Az előbb említett tartalmú középpont voltához való viszonyulásokat minden szereplőre rá is „kényszeriti". A Bírák a hivatalos igazság viszonyát mutatják és valósítják meg. S kétségkívül, ez is korunk egyik lényeges problémáját ragadja meg, lévén, hogy a 20. század egy – így vagy úgy – de az egyént szorító erője a pozitív törekvések „hivatalos igazságokkal" való szembesítése. A Bírák Martinovics pozitív törekvéséhez – természetesen azt elítélve – viszonyulnak. Társai, négy alvezére pedig a hibás, hamis, rossz eszközökhöz. A műnek ez a része nem eléggé kidolgozott és differenciált. A középpont-drámája modellje nagy példáinak (Szophoklész: Oidipusz Kolónoszban, Shakespeare: Lear király, Ibsen: Peer Gynt) tanúsága szerint a modell a középponthoz való, de nagyon is a korhoz kötött tartalommal rendelkező minél több viszonynak a megmutatását kéri ahhoz, hogy a mű minél tökéletesebben valósítsa meg tükröző feladatát. Megítélésünk szerint a genetikus elemzés is ezt tartja a mű gyenge pontjának. A modellel végzett elemzés révén meg tudjuk mondani, hogy a valóság anyagának milyen hibás eljárással deformált-organizált volta teszi gyengévé a mű eme pontját. Az a hibás eljárás, hogy a mű többet törődik Martinovicsnak a társaihoz való viszonyával, mint a fordítottan vektorizált viszonnyal. A mű azért gyengül itt, mert nem a középpont*hoz* való viszonyt látjuk, hanem csak a középpontnak, a tőle elirányulóan vektorizált viszonyát a négy társhoz. Mondhatja valaki, a szerző így akarta. Ez lehet. De az összeesküvés négy alvezérének a viszonyát a középponthoz azért kellene kidolgozni, mert e nélkül a középpont tartalmának pozitív oldalához való pozitív viszonyulásokat nem látjuk. Márpedig a sugárzó középpont tartalmának pozitív oldalát nem látva, csak szóban megérzékeltetve, az nem kap elég dramatikus erőt és hangsúlyt. Itt, ebben a helyzetben, a pozitív oldal csak a *hozzá* való, a feléje futó viszonyulások révén kaphatna dramatikus erőt, s nem másként.

Ez az organizációs hiba, véleményem szerint azért következett be, mert a szerző is, akarva-akaratlanul, *a* drámának a hagyományos-dráma modellje szerint felépülő műveket tekinti, illetve konfliktusnak csak az itt megjelent jellegű-formájú konfliktust. Ezt a megoldást tehát a hagyományos-dráma igénye sugallta. Méghozzá azért, mert a hagyományos-dráma értelmében vett konfliktust erősíti, pontosabban: erősítené, ha lenne ilyen, ez az organizációs eljárás.

A következő viszony a császárok viszonya a középponthoz. Ők kifejezetten a középpont „nagy játékos" voltához-tartalmához viszonyulnak. Közülük Lipótnak van – nem ismert és ezért nem is tudatos – viszonya a középpont általunk pozitívnak ítélt részéhez, a császári diktatúra megdöntéséhez. Ferencé a nagy játékosnak a „sugárfegyver" címszóba foglalható részéhez való viszony. E kettő mutatja meg a középpont konkréciójának, Martinovicsnak az

elbukását is, ez a két viszony leplezi le, hogy a pozitív célt nem is lehet elérni, mert ebbe a középpont irányába futó két viszonyba a társadalom objektív és valódi osztály- és hatalmi viszonyai is alapvetően belejátszottak, s – épp ezt hagyta számításon kívül a „nagy játékos". A társak és Martinovics viszonya voltaképp a császároknak a középponthoz való viszonyába beágyazott. Amikor ennek relatíve gyenge megoldását említettük, még nem mondhattuk, hogy a társak és Martinovics viszonya azért is gyenge, mert ezt a mű a császárok-és-Martinovics viszonyba helyezi, ennek a megmutatására használja csak fel. A középpont viszonylatai így egy kissé egysíkúak. Remekül oldja meg a mű a kettős jellegű középponthoz való következő viszonyt, a mű végén a Kapitányét. Ő a kisember, a közember, a csak pletykára figyelő kisember viszonyát mutatja fel. A lényegből semmit sem lát és ért, s ami megragadja az csak a középpontot megtestesítő egyéni ember nagysága. „De arról – mondja – hogy ön milyen kemény ember, beszélnek ám szerte a városban, nekem is nagyon tetszik, amit tízfelől is hallottam Martinovics úrról." (Kocsis István i. m. 134. old.) A súlyos és sugárzó középpontokhoz való közemberi, az értetlenséget felmutató viszonyok az utóbbi 80–100 évben megírt, s a középpont-drámájának modelljét megvalósító művek egyik majdnem állandó viszonyulása.

A mű a modell más részeit is megvalósítja. Sok benne a szónoklat, a hosszabb, érveléssel teletűzdelt előadás, a fél- vagy ál-monológ. A mű több pontja stilizált, ha tetszik szertartásszerű, a Bírákkal való jelenetek éppúgy, mint a Martinovics kivégzését mutató pantomimikus zárórész, avagy közben Martinovics látomása a Lipót nyaka köré helyezett kötélről. A teljesen adekvát megírás a két Lipót jelenetet jobban közelítette volna a szertartásszerű stilizáltsághoz.

*

Befejezésként csak egyet: a modern drámaelemző eljárásokkal nemcsak azért érdemes megismerkednünk, mert irodalmi ízlésünk és ismereteink fejlődnek, de azért, mert tanári gyakorlatunk is. Ez pedig nemcsak lehetséges és kívánatos, de szükséges is. A kortársirodalom alkotásaival szemben sehol nem tapasztalható annyi olvasói és nézői értetlenség, mint épp a drámákkal szemben. Annak a „generatív modellnek" a segítségével, amit a tanulók tudatában a középiskolákban mostanáig is általában kialakítunk, nagyon sok új, mai művel nem tudnak mit kezdeni, s könnyen arra az álláspontra helyezkednek, hogy az érthetetlen, zavaros, számukra nem mond semmit. Ez nem azt jelenti persze, hogy az ismert és a gyakorlatba már jól átment, hagyományos elemző eljárás fölösleges, rossz, használhatatlan, hanem csak azt, hogy immár – főként a mai irodalmi alkotások megértéséhez, befogadásához – nem elégséges, nem mindig adekvát. A drámaelemzés újabb, több szempontú lehetőségeit irodalomtanításunkban azért kell minél előbb realizálnunk, hogy tanítványaink – s mi magunk is – lépést tarthassunk korunk irodalmával, felkészültek lehessünk és felkészíthessünk a modern dráma eredményes vizsgálatára.

M. RÓNAKY EDIT

A KORTÁRS IRODALOM TANÍTÁSÁNAK METODIKAI PROBLÉMÁI

Az általános iskolai és a középiskolai tanárok vitájának összegezése

A ma diákjai a holnap felnőtt olvasói, s így korunk irodalmi alkotásainak olvasói is. Szükséges tehát, hogy biztos tájékozódó képesség, ízlés, értékítélet és a rendszeres olvasás igénye fejlődjön ki bennük. Mindennek kialakításában a tanulókra ható tényezők közül kiemelt szerepe van az iskolai irodalomtanításnak.

A jelenlegi iskolai gyakorlat még nem teljesíti hiánytalanul ezt a feladatot. Az idei Baranyai Irodalomtanítási Napok programjában azért szerepelt két alkalommal is szekció-vita a kortárs irodalom tanításának metodikai problémáiról, hogy a résztvevők hasznos útmutatásokat adjanak és kapjanak e fontos munka hatékonyabb, eredményesebb végzéséhez. Meg akartuk teremteni annak lehetőségét, hogy a tanácskozás hozzászólói és vezetői fogalmazzák meg állásfoglalásukat a mai irodalom tanításának céljáról, a tárgyalandó anyag megválasztásáról s a tanításával kapcsolatos legfontosabb szempontokról és módszertani eljárásokról.

*

Az általános iskolai szekció dr. Brósz Róbertné budapesti általános iskolai szakfelügyelő vezetésével ülésezett. A magyartanítást szívügyüknek is tekintő résztvevők közül huszonhárman: a fővárosból, vidéki nagyvárosokból (Szegedről, Miskolcról, Pécsről) és kicsiny falvakból (Mátraverebélyről, Bakonycsernyéről, Szabadegyházáról, Magyarbolyból) érkező gyakorló tanárok, szakfelügyelők, tanügyigazgatási szakemberek mondták el tapasztalataikat, javaslataikat, kéréseiket.

Őszinte hangnemben folyt a vita a kortárs irodalom tanításának az általános iskolában megteremthető lehetőségeiről, arról, hogy mit tehetünk a meglevő gyakorlaton belül, s milyen új utakat kell kiépítenünk a továbbiakban e munka hatékonyabb végzéséért.

A mai irodalom megismertetésének és megszerettetésének munkája azért olyan fontos az általános iskolában, mert ha már 6–14 éves korban tudatosul a gyerekben, hogy van kortárs irodalom, ha látja, hogy a ma élő írók, költők is mennyi szépséggel, színnel ajándékoznak meg bennünket, minden reményünk meglehet arra, hogy ifjú és felnőtt éveikben is életszükségletük lesz az élő irodalom olvasása, hallgatása, megtekintése. A középiskolába kerülő tanulók számára megteremtjük az alapot a kortárs irodalomban való alaposabb elmélyüléshez. E munkát az általános iskola felső tagozatán *tervszerűen, rendszeresen* kell végezniük a magyartanároknak.

A meglévő tanterv, tankönyvek, tanórai és órán kívüli lehetőségek is módot adnak erre. *A most felsorolásra kerülő eljárások egyikét-másikát a tanárok elég nagy része már alkalmazza,* a hozzászólók saját gyakorlati munkájuk részeként ismertették. Így egy csokorba gyűjtve bővítheti azok eszköztárát is, akik már régóta végzik a munkát, s nagy segítséget adhat azoknak, akik ezután, talán éppen a jelen tanácskozás hatására kívánnak hozzákezdeni.

Alapozhatnak a családi házban, a bölcsődében és az óvodában tanított gyermekverseknek, meséknek, játékoknak s az alsó tagozatos irodalmi anyagnak azokra a részeire, amelyek ma élő művészek alkotásai. Fontos, hogy az 5. osztályos irodalomtanítás kezdetén felelevenítse ezeket a tanár, s a későbbiek során is kapcsolja ehhez az

ismert anyaghoz mint alaphoz az újabb műveket – közben azt is tudatosítva, hogy mai íróink, költőink szeretnék már a gyermekekből fölnevelni olvasótáborukat.

A tanulók *figyelmét rá kell irányítani* azokra a forrásokra, lehetőségekre, amelyek segítségével megismerkedhetnek a kortárs irodalommal, a kortárs írókkal.

A legfontosabb *az olvasó tanár–olvasó diák viszony kialakítása.* A tanár maga is beszéljen olvasmányairól, a tanulók lássanak könyvet (gyakran kortárs irodalmat) a kezében – ifjúságit is, felnőttnek valót is!

A figyelemfelkeltés munkáját eleinte maga a tanár végezze, majd „figyelő szem, fül" szolgálatot kiépítve egyre jobban vonja be a tanulókat – 8-ra egészen magas fokúvá fejlesztve önállóságukat, kezdeményező képességüket! Figyeltesse velük a *tévé, a rádió, a színházak, filmszínházak, művelődési házak* megfelelő műsorait, adjon ízelítőt, előzetest ezekből, számoltassa be a tanulókat a látottakról, hallottakról, beszélje meg velük az élményt! Kiemelten gondolunk itt a verses, mesés műsorokra, az „Írók a mikrofon előtt" sorozatra, az általános iskolai irodalmi vetélkedőkre. Végeztessen velük állandó *gyűjtő munkát* – a gyermek kezébe is bátran adható napilapok, folyóiratok, ifjúsági lapok kortárs irodalmi cikkeiből!

Nézzék meg együtt *az iskola ifjúsági könyvtárának* élő irodalmi anyagát, készítsenek ebből ajánló bibliográfiát! Szervezzen *közös látogatást a közművelődési könyvtárba* – évente egyszer mindenképpen, de ha lehetséges, minden témakör (nagy fejezet) tanítása előtt, hogy ott helyben ajánlhassa a könyvtáros vagy a tanár (előzetes megbeszélés, együttműködés alapján) a fejezethez hozzáolvasásra alkalmas műveket (verseket, meséket, elbeszéléseket, ifjúsági regényeket, 7-től már mai írók tollából életrajzi anyagot, esetleg kritikát, értekezést is a tanult írókról)! Jó, ha könyváruházba, *könyvesboltba* is szerveznek közös látogatást tájékozódás céljából és a könyvvásárlás módjának megmutatására, gyakorlására. Ez nagy segítség az *otthoni kis könyvtárak* létesítésének szorgalmazásához is.

A figyelem felkeltését végezhetjük állandó váltó-*kiállítás* rendezésével: polcon, tárlóban vagy tablón anyagot helyezünk el a frissen megjelenő, olvasásra ajánlható kortárs irodalomból, s ezt időnként felfrissítjük, cseréljük. Ebbe a munkába is fokozatosan bevonhatjuk a tanulókat. Szóban is ajánlhatunk műveket, a könyv külsejének, izgalmas vagy különösen szép részleteinek, képeinek bemutatásával.

A *versszeretet* kialakítását segíti, ha önálló választás alapján hoznak a tanulók meghatározott időnként 1–1 verset, felolvassák, ha összegyűjtenek verseket, esetleg külön füzetbe rendszeresen bemásolják legkedvesebb verseiket.

A *szakkörök* tematikája is foglalkozhat részben vagy kimondottan csak kortárs irodalommal. A *könyvhét* megrendezését és a költészet napjának megünneplését is az élő irodalom közelebb hozásának szolgálatába állíthatja a tanár.

E felsorolt valamennyi módszeres eljárást végezheti a nevelő tanórán belül és azon kívül (osztályfőnöki órán, szakkörön, úttörő őrsi, raj-, csapatfoglalkozáson, családlátogatáskor, kiránduláson stb.) – az arányokat és az eljárásokat attól függően változtatva és válogatva, hogy osztályának színvonala, érdeklődése s a helyi körülmények mit tesznek lehetővé. A munka tervszerűségét biztosítja, ha már a tanmenet készítésekor megtervezi a törzsanyagot és a legfontosabb módszeres eljárásokat a nevelő. Igyekezzen a munkát úgy végezni, hogy a tanulók öntevékenységét minél inkább kibontakoztassa! Rendkívül nagy hatású, ha a tanulók egymásnak ajánlanak és értékelnek műveket. Teremtse meg a jó kapcsolatot a szülői házzal is (könyvcímek, újságok ajánlása szülői értekezleten, fogadóórán, családlátogatáson)!

Fontos *motiváló* tényező, hogy a tanulói tevékenységet, produktumot mindig *értékeljük*, jutalmazzuk (jó osztályzattal is!).

A következőkben megemlítésre kerülő módszeres eljárásokat *elvétve*, egy-két helyen, egészen *szórványosan* próbálgatták csupán. Szélesebb körű elterjesztésük, továbbfejlesztésük éppen e tanácskozás hatásától remélhető.

A színházak, az ORI és a művelődési házak segítségével nagyobb városokban, esetleg járási székhelyeken is kifejezetten általános iskolás hallgatóság számára összeállított műsort adhatnak *előadóművészek* a kortárs irodalomból. (Nagy sikert aratott Szegeden

Nagy Attila, Miskolcon Berek Katalin és Szolnokon a Szigligeti Színház ilyen jellegű műsora.)

Időközönként nagy gyerektömeget megmozgató, több fordulós *vetélkedőket, pályázatokat* hirdethetnének a megyei könyvtárak és úttörő elnökségek – megszokott vetélkedőikhez, pályázataikhoz hasonlóan – a kortárs ifjúsági prózai és verses irodalom anyagából (Nógrád megye példájához hasonlóan).

Gyermekversek, ifjúsági regények íróinak meghívása, *író–olvasó találkozó* szervezése részvételükkel – sokat segíthet a kortárs irodalom közelebb hozásában. Nagyon sokat vár a tanácskozás a Szegedi Tanárképző Főiskola szerkesztésében – egyelőre még csak kísérletként, kis példányszámban – megjelenő *Kincskereső* című *ifjúsági irodalmi folyóirat* későbbi országos elterjesztésétől. E lap a komplex esztétikai nevelést szolgálja: ízlést alakít, az irodalom, a nyelv, a képzőművészetek, a zene értésébe, élvezésébe vezeti a gyerekeket az olvasni tudó kisiskolás kortól nyolcadik osztályos korig verseivel, meséivel, novelláival, tréfás mondókáival, kis tanulmányaival, műelemzéseivel, nyilatkozataival, könyvismertetéseivel és -ajánlásaival, dalaival, illusztrációival, s ezen belül nagy szerepet szán a kortárs irodalomnak. Az olvasó általános iskolás tanulókat felszólítja véleménymondásra, ötletek, javaslatok közlésére.

A tanácskozás résztvevői összegyűjtötték azt is, hogy melyek azok a *segédanyagok*, lehetőségek, amelyek előbbre vinnék a kortárs irodalom tanítását, de amelyeket tanítási gyakorlatunk mindmáig *nélkülöz.*

Elengedhetetlenül szükséges *szöveggyűjtemény* összeállítása, kiadása a kortárs irodalomból. Talán nem is osztályokra bontott formában, hanem egy alapanyag 4–5 évenként dúsítva, vagy 6–10 évenként újabb – az eltelt időszak terméséből összeállított – válogatás (vegyes verses és prózai, vagy akár külön verses és prózai).

Több olyan *tévé-műsort* szeretnénk, különösen a 2. csatorna működtetésével, amely *direkt módon* segítené felkelteni a tanulók érdeklődését a versek iránt.

Több értékelő, az „Új könyvek"-ben megjelenőkhöz hasonló, de még részletesebb ismertetést kérünk az ifjúsági regényekről, hogy a tanár elolvasásuk nélkül is (hisz valamennyinek elolvasását meg sem kísérelheti) biztonsággal ajánlhassa őket.

Kérésünk lenne a *Móra-kiadó* „Nagy emberek élete" c. rendkívül hasznos, érdekes életrajzi sorozatának íróihoz, vegyék figyelembe az általános iskolás életkori sajátosságokat, mert az eddig megjelent kötetek tanulóink többsége számára nehéz, túlságosan tudományos olvasmányok, így – eredeti céljuktól eltérően – a középiskolások és a felnőttek olvasmányává válnak.

A vitában felszólaló Szabolcsi József (az MM Közoktatási Főosztálya Általános Iskolai Osztályának főelőadója) ismertette állásfoglalását és a minisztériumtól várható segítség konkrét formáit (módszertani segédanyag megjelentetése a szakköri munkához a közeljövőben, a jelen tanácskozáson elhangzott kérések figyelembe vétele, teljesítése).

A vitaindítóból, a hozzászólásokból, az összegezésből és Szabolcsi József szavaiból a tanácskozás résztvevői használható segítséget kaptak a vitatott munka eredményesebb végzéséhez.

*

A középiskolai szekció az ország különböző részeiből összegyűlt gimnáziumi, szakközépiskolai, szakmunkásképző intézeti magyartanárok, szakfelügyelők, tanügyigazgatási szakemberek, Komár Pálné, az OPI magyar tanszékének tanszékvezető főiskolai tanára, a Napok programjában előadást tartó irodalomtudósok, a Tankönyvkiadó munkatársai részvételével és Megyer Szabolcs fővárosi vezető szakfelügyelő irányításával tanácskozott.

A vita során kiderült, hogy a kortárs irodalom tanításának problémáit tárgyalva a középiskolai szakemberek *csak kis mértékben alapozhatnak az általános iskola ilyen jellegű munkájára.* A résztvevők tapasztalatai szerint az általános iskolából kikerülő tanulók kortárs irodalomban való tájékozottsága ugyanis nagyon vegyes képet mutat, többségüké meglehetősen hiányos. Éppen ebből a felismerésből kiindulva született az az elhatározás, hogy az Irodalomtanítási Napok során a résztvevőknek – közép- és általános iskolaiaknak

egyaránt – *erről a problémakörről szükséges tanácskozniuk.* Amilyen arányban érezteti majd hatását e vita is az általános iskolai irodalomtanításban, idővel úgy kap felkészültebb, a kortárs irodalmat jobban ismerő, szerető, olvasó tanulókat a középiskola.

A jelen középiskolai tanácskozásnak – éppen a pillanatnyilag még általánosan jellemző helyzetet figyelembe véve – *meg kellett határoznia a kortárs irodalom tanításának célját, anyagát, módszereit, a tanulók teljesítményének értékelési módjait,* felelnie kellett a miért?, mit?, hogyan? kérdésekre.

A kortárs irodalom középiskolai tanítása akkor éri el *célját,* tölti be hivatását, ha a tanulók már középiskolás korban, de az iskolából kikerülve is egész felnőtt életükben *jó szemmel, biztos ízléssel, tudatosan szelektáló, értő, élvező olvasói lesznek* a napilapokban, folyóiratokban s a könyvpiacon megjelenő *élő irodalmi alkotásoknak.* A tanácskozás résztvevőinek egybehangzó véleménye szerint ezt a célt még nem érte el eddigi irodalomtanítási gyakorlatunk, hiszen sok diplomás mérnök, orvos, agrárszakember, tanár (!) legkedvesebb olvasmányai Berkesi-, Szilvási-könyvek, és ízlése, igénye nem jut el odáig, hogy élvezzen és értsen pl. egy Kassák- vagy Weöres-verset.

A mai életünk kérdéseit, problémáit, gondjait megszólaltató kortárs irodalom segíthet a fiatalok *világképének kialakításában, jellemének formálásában.* Erről az *etikai értékről* sem szabad megfeledkeznünk az élő irodalom tanításának miért-jét vizsgálva.

Szorosan kapcsolódik a célmegjelöléshez *a tanítandó anyag kiválasztása,* a *„Mit* adjunk 4 éven keresztül a mai magyar irodalomból az ifjúságnak?" *kérdés* megválaszolása. Előnyös, hogy *a választás lehetősége szinte korlátlan.* Megszívlelendő tanács, hogy *esztétikai és etikai szempontból egyaránt értékes művek* kézbe adása a szerencsés, olyan alkotásoké, melyek lehetővé teszik, hogy megfelelő érzelmi viszony születhessen a kortárs író műve és a fiatal olvasó között. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az anyag kiválasztásában is törekedni kell *tervszerűségre,* természetesen nem merev sémák felállításával, és lehetőséget hagyva az alkalmanként adódó rögtönzésre is.

A hagyományos irodalmi műfajok (líra, dráma, epika) kategóriáiba besorolható mai irodalmi alkotások kiválasztásában – az általános iskolai vita döntésével egybehangzóan – a középiskolában is ügyelni kell arra, hogy feltétlenül sok *derűs, humoros témájú, könnyed hangvételű, életvidám mű* kerüljön a fiatalok kezébe. Jó, ha néhány mű megismerésének erejéig betekinthetnek a határon túli magyar, népi demokratikus és nyugati haladó kortárs líra, dráma és epika világába. Kiemelten fontos szerepet kaphatnak a *helyi* kortárs írók.

Rendkívül fontos, hogy a hagyományos műfaji keretekbe nem férő művekkel: a mai *dokumentumirodalommal* is megismertessük tanulóinkat. Ha újság- és folyóiratolvasóvá válnak, már középiskolás éveikben, s felnőtt életükben is egyre több riport, szociográfiai munka, kritika, memoár kerül eléjük. Ezek témájukkal is oly szorosan kapcsolódnak a mindennapok eseményeihez, hogy feltétlenül foglalkoztatják, érdeklik a tanulókat. Nagy példányszámban, olcsón meg lehet vásárolni őket, tehát könnyen kézbe adhatók. Erkölcsi nevelő hatásuk is nagy: segítenek a személyiségformálásban, az ítéletformáló képesség kialakításában, az ízlés fejlesztésében.

Teljesen fehér folt, *új munkaterület* is vár a középiskolai magyartanárra: *az irodalom műhely-jellegének megismertetése.* Ebből – a gyerekek életkori sajátosságai miatt – édeskeveset mutathat az általános iskola. Be kell vezetni a tanulókat az írás, a könyvkiadás, -terjesztés rejtelmeibe, főbb vonásokban meg kell ismertetni velük a Magyar Írók Szövetsége, a fontosabb irodalmi kiadók és folyóiratok szerepét, munkáját, a költészet napja, a könyvhét és az „Olvasó népért" mozgalom jelentőségét.

Az egész munka eredménye, sikere azon múlik, *mi módon* tudja megvalósítani a megjelölt célokat kiválogatott anyaga segítségével a nevelő.

Már az elhangzott előadásokból és a hozzászólásokból is leszűrhető tanulság, tanács a kortárs irodalom tanításának *hogyan-jához, módszertani eljárásainak* megtervezéséhez: *nincs csalhatatlan módszer,* minden tanár tehetségének, egyéniségének és lehetőségeinek megfelelően választhatja s alakíthatja ki a legmegfelelőbbeket. Éppen ezért jelen tanácskozástól *se várjon senki receptet, sablont!*

Keresnie, gyűjtenie, próbálgatnia kell a tanárnak, hogy *bőséges,* sok színű *készlete*

legyen a különböző eljárásokból. Természetesen, a törzsanyagot, annak beosztását és az alapvető módszereket 4 évre előre meg kell terveznie nagy vonásokban. Ennek a *tervszerűség*nek és a *fokozatosság*nak megtartása szükséges az eredményes munkához.

Az *általános iskolából középiskolába lépő tanulókkal beszélgetni* kell (I. év elején) az élő magyar irodalom alkotásai közül azokról, amelyeket ismernek – *felelevenítés* és a tanár könnyebb tájékozódása *céljából*. Majd szükség szerint (a tanulók tájékozottságának, szintjének megfelelően) a bevezetés, rákapatás, szoktatás, megszerettetés időszaka következik (I–III. évben) fokozatos elmélyítéssel, végül a tanultak irodalomtörténeti rendszerbe helyezése, értékelése (IV.-ben).

E munka végzése során – *egy-két jó tanács* szem előtt tartása mellett – *számtalan eljárás, fogás* alkalmazható. A vita résztvevői e tanácsok közül mindenki számára megszívlelendőnek tartják, hogy egyik legfontosabb motiváló tényező *a tanár olvasmányélménye* – mely példa és útmutatás is lehet a művek megszeretéséhez és válogatásához – és a *tanulóközösség* tagjainak kölcsönös *olvasmányélmény*-megosztása, mely – hasonló korú egyénről lévén szó – még nagyobb erővel hat a tanulókra.

Ugyancsak a munka egészére érvényes módszertani elv, hogy a *mai magyar irodalmat mint a klasszikus szerves folytatását*, a kettőt mint folyamatot, elszakíthatatlan, különválaszthatatlan egységet mutassuk meg a tanulóknak – velük kerestetve az összefüggéseket, az egymásra épülést.

Az *eljárások, fogások* közül is összegyűjtöttek néhányat. A *tanórai műelemzésekben* a mű jellegének megfelelően kellene alkalmazni szükség szerint a klasszikus irodalmi elemzési módot és a modern műelemző eljárások közül az iskolában is használhatókat. Ez utóbbira példát is mutatott a vitán Szabolcsi Miklós professzor (Nagy László: József Attila c. művének elemzésével). Nem szükséges, nem is szerencsés minden művet egyforma részletezéssel elemezni. Nagyon fontos, hogy a könnyed, vidám témájú, jól ritmizálható, dallamos verseket *játékos elemzéssel* közelítsük meg. Sor kerülhet a *szórakoztató*, csekély irodalmi értékű vagy értéktelen, de a tanulók körében közkedvelt *művek* boncolgatására, elemzésére, *megvitatására, értékelésére* is.

Úgy kell irányítani a munkát, hogy a tanulók műelemző készsége is fokozatosan fejlődjön, s képesek legyenek teljesen *önálló műelemzésre* is. Igazi élménnyé így lesz számukra a mű, s így válnak a felnőtt életben tanári mankó nélkül is *olvasó, műélvező emberekké*.

A tanóra lehet még *elindítója, szervezője* és megbeszélő, *összegező, értékelő* fóruma az órán kívüli munkának, melyet a kortárs irodalom megismertetéséért, megszerettetéséért végez a tanár és a tanulóközösség. E *tanórán kívüli eljárások:* szakköri munka kortárs irodalomból, esetleg csak a környék kortárs irodalmából, figyelő szolgálat nem irodalmi jellegű napi- és hetilapok, folyóiratok irodalmi cikkeinek gyűjtésére, irodalmi folyóiratok olvasása, egy-egy íróról hosszabb időn át anyag gyűjtése, a rádió és a tv kortárs irodalmi műsorainak hallgatása, iskolai és közművelődési könyvtár, hírlapolvasó rendszeres látogatása, távlati előkészület a könyvhétre, a költészet napjára, méltó megünneplésük, író–olvasó találkozó szervezése.

Mindezeknek a tanácskozáson megvitatott s itt felsorolt módszertani eljárásoknak saját gyakorlatában jól bevált formáit tanulmányozhatjuk Tüskés Tibor: Kortárs irodalom a középiskolában (Tankönyvkiadó, Bp., 1970.) című munkájából.

Kérték a tanácskozás résztvevői, hogy *a tankönyvben egy-egy műről több elemzést is közöljenek*, hogy a tanuló választhassa ki a neki tetszőt, így kritikai érzéke is fejlődhet. Kértek továbbá – az általános iskolaihoz hasonló, de középiskolai szintű – szöveggyűjteményt a kortárs irodalom tanításához (időnként felfrissíthető, bővíthető megoldásban). Ez tartalmazzon nagy mennyiségű anyagot, de ne regulatív funkcióval, hanem a választás lehetőségének biztosítására, s legyen árban minden tanuló számára elérhető!

A középiskolai szekció vitájának zárásakor megismételték a vezérgondolatot, mely egyben mindkét csoport tanácskozásának összegezése és elkövetkezendő tanítási munkájának mottója is lehet: azokat az alapokat kell megadnunk a tanulóknak, melyek képessé teszik őket arra, hogy befogadó szubjektummá váljanak, és ne más személy értékítéletét fogadtassuk el velük minden áron, kritika nélkül. E munka eredményes végzéséhez biztosíték a tanácskozás résztvevőinek lelkesedése, hivatástudata.

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

8

A Pécsi Képzőművészek Társasága Nagytekintetű Elnökségének,

PÉCS

Van szerencsém a mellékelt kommünikét a lapokban való közlés végett tisztelettel megküldeni.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1926. szept. 3.

Dr. Véri

a Nemzeti Szalon igazgatója.

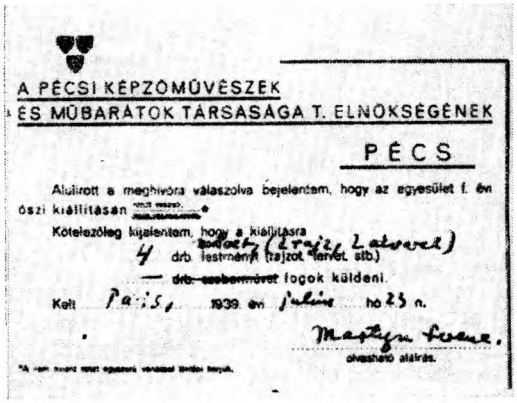
A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZEK
ÉS MŰBARÁTOK TÁRSASÁGA T. ELNÖKSÉGÉNEK

PÉCS

Alulírott a meghivóra válaszolva bejelentem, hogy az egyesület f. évi őszi kiállitásan ~~mint rendes~~ * Kötelezőleg kijelentem, hogy a kiállitásra 4 darab (Erdélyi Látnivaló) drb festményt (rajzot, tervet, stb.) ~~drb szobrot~~ fogok küldeni.

Kelt Paris, 1939. évi július hó 23 n.

Magyar Ferenc.
olvasható aláirás.

*A nem kívánt rész áthúzandó.

„A NEMZETI SZALON PÉCSETT

A Nemzeti Szalon művészeti egyesület, a Pécsi Képzőművészek Társaságával és Céhbeliek Magyar Képzőművészek Társaságával karöltve tervezett kiállítása október hó második felében fog Pécsett bemutattatni. A nagy művészeti esemény iránt a főváros két reprezentáns művésztársaságában a legnagyobb érdeklődés nyilvánul és így olyan tárlatban lesz része közönségünknek, a milyent eddig nem volt még alkalma városunkban látni, mert ez a kiállítás teljes képét fogja nyújtani a magyar képzőművészet mai állapotának és beigazolva látja majd közönségünk azt is, hogy pécsi művészeink is versenyképesek a legkiválóbb relációban is.''

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága munkásságában a legfőbb feladatot a kiállítások rendezése töltötte be. A Társaság még meg sem alakult, amikor a budapesti Nemzeti Szalon Szentpétery Kristóf pécsi rajztanárhoz fordult egy közös kiállítás javaslatával: „Mint tervet említjük meg, hogy a Pécsi Művészek Társasága első ottani bemutatkozása már a jövő év elején megtörténhetnék, amennyiben úgy a Nemzeti Szalon, mint a »Céhbeliek« Társasága örömmel valósítaná meg azt a régi tervét, hogy Pécsett 3 évtized után egy reprezentatív jellegű kiállítás keretében újból megjelenjék és ez lenne a legjobb alkalom arra, hogy a megalakulandó Pécsi Művészek Társasága velük együttesen lépne fel saját otthonukban" – írta Déry Béla igazgató 1925. december 8-án kelt levelében. A kiállítás a következő évben, 1926-ban megnyílt és a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága ezt az évet és ezt a bemutatót tekintette végülis megalakulása időpontjának. A pécsiek huszonnégy művésszel szerepeltek a tárlaton, amelynek katalógusa ugyancsak reprezentatív mennyiséget, kerek négyszáz művet sorol fel. A nagy szám ma már elfeledett nevek mellett jelentős művészek részvételéről is tanúsít: Beck Ö. Fülöp, Csók István, Deák Ébner Lajos, Glatz Oszkár, Holló Alajos, Iványi Grünwald Béla, Nagy Sándor, Orbán Dezső, Molnár Farkas, Rudnay Gyula adták meg minden bizonnyal a tárlat alaphangját. A pécsiek nagy gonddal készültek a kiállításra és műveik java színvonalban nem maradt el budapesti társaik alkotásaitól.

A pesti művésztársaságokkal közösen szervezett tárlat viszonzásaként a Nemzeti Szalon egyidejűleg felajánlott a pécsiek számára egy budapesti bemutatkozást. Igaz, hogy ebből végül a „Képzőművészek Vidéki Szövetségének" közös kiállítása lett, mégis, jelentős maga a tény, hogy helyi képzőművészeink már ezidőben vállalták – vállalhatták – a nagyobb igényű budapesti szereplést és műkritikát.

Az első bemutatkozó után, 1927-től a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága minden esztendőben megrendezte a „Tavaszi" és az „Őszi" tárlatát. Ez alól kivételt csak 1939-ben tett, amikor a választmány elhatározta, hogy „az általános és különösen a politikai helyzet miatt tavaszi kiállítást nem rendez". 1940-ben és 1942-ben a tavaszi kiállítás helyett Gábor Jenő és Gebauer Ernő egyéni, gyűjteményes kiállítása nyílott meg. A rendszeresen ismétlődő csoportos kiállításokhoz Gebauer Ernő tervei szerint készült a katalógus címlapja, amely mindvégig azonos maradt, csupán az évszám és a füzetek színe váltakozott. A csinos kiállítású katalógusok reprodukciókat csak jubileumi alkalomkor közöltek, mégis, az utókor regisztráló és a múlt értékeit kereső felmérése számára pótolhatatlan adatokat őriztek meg. A felsorolt művek címeiből megtudjuk, ki a baranyai táj, a város hivatott krónikása; ki járt külföldön, hogy hazai élményei mellé új tájak, új emberek ihletését gyűjtse s formálja képein sajátosan baranyaivá. A művészek címeiből 1928-ban olvashatjuk, hogy Molnár Farkas még Budapestről, de Stefán Henrik már a „Staatliches Bauhaus"-ból és Forbát Alfréd Berlinből tartja fenn tagságát. Martyn Ferenc, bár ekkor már Párizsban élt, pécsi címével szerepel, hisz a külföldre távozottak közül ő tart legszorosabb kapcsolatot a pécsiekkel.

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasagában a kiállítások rendezése igen szigorú elvek szerint folyt. A tárlatokon csak a Társaság rendes, azaz művésztagjai szerepelhettek s a kiállítási rendszabályok betartása mindenkire kötelező előírás volt. Talán a mai művész számára is vigasztaló lehet, ha egy 1936-ban sokszorosított „kiállítási értesítés" sorait olvasva, ilyesmire bukkan: „Minden kiállítandó műtárgy hátára kísérő jegyet kell ragasztani, amely a művész nevét és lakcímét, a műtárgy címét és árát olvasható írással tartalmazza... A kiállított műtárgyakat a Társaság nem biztosítja s ezekért anyagi felelősséget nem vállal. Pécsett már kiállított műtárgyakat és keretezetlen festményeket kiállításra el nem fogadunk... A beküldött művek közül csak azok kerülnek kiállításra, amelyeket a kiállítási zsüri kiválogatott, illetve elfogadott. A zsüri döntése ellen felszólalásnak helye nincs." (?!)

A kiállítási bíráló bizottságnak azután külön „eljárási szabályzata" volt, hat paragrafussal. Ebből csak az ötödiket hadd

MEGHIVÓ

A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZEK ÉS MŰBARÁTOK TÁRSASÁGA

1941. ÉVI JÚNIUS HÓ 8-TÓL JUNIUS HÓ 15-IG RENDEZI A PÉCSI KATOLIKUS KÖR (KARDOS KÁLMÁN-U. 11.) NAGYTERMÉBEN (HUSZONHETEDIK) FOLYÓ ÉVI TAVASZI

KIÁLLITÁSÁT

EZEN KIÁLLITÁSON BEMUTATJUK A PÉCSRŐL TÁVOZÓ GÁBOR JENŐ FESTŐMŰVÉSZ UJABB MUNKÁIT, MARTYN FERENC FESTŐMŰVÉSZ KÜLFÖLDI UTJAIN KÉSZÜLT MŰVEIT, SINKÓ ANDRÁS ÉS BÁRSONY GYÖRGY SZOBRÁSZMŰVÉSZEK ALKOTÁSAIT

A KIÁLLITÁSRA TISZTELETTEL MEGHIVJUK

A KIÁLLITÁST JUNIUS HÓ 8-ÁN DÉLELŐTT 11 ÓRAKOR NYITJUK MEG.

SIKORSKY ZSOLNAY MIKLÓS
alelnök

TÖRÖK LAJOS
elnök

KLUG K. GYÖRGY
titkár

A kiállitás nyitva naponta: délelőtt 10—1 és délután 3—7 órák között. Belépődij 50 fillér. Állandó jegy 1 pengő. Diák- és munkásjegy 20 fillér. Az egyesület tagjai nem fizetnek belépődijat. T. Tagjainkat kérjük, szíveskedjenek ismerőseik figyelmét kiállításunkra felhívni.

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításairól. Martyn Ferenc, Gábor Jenő és Sinkó András művei.

MEGHIVÓ

A PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZEK ÉS MŰBARÁTOK TÁRSASÁGA

1935. évi junius 2-tól, junius 10-ig rendezi a Pécsi Katolikus Kör (Kardoss K. u. 11) nagytermében tizenhetedik (folyó évi tavaszi)

KIÁLLITÁSÁT

melyre tisztelettel meghívjuk. A kiállitás megnyitása junius hó 2-án d. e. 11 órakor. Ezen kiállitáson kerül kiosztásra a Társaság 150 P-ős Weber Xavér Ferenc díja.

Sikorsky Zsolnay Miklós
alelnök

Török Lajos
elnök

Gosztonyi Gyula
titkár

A kiállitás nyitva naponta: d. e. 10—1-ig és d. u. 3—7 órák között — Belépődij: 50 fill. Állandó jegy 1 P. Diák- és munkásjegy: 20 fill. Az egyesület tagjai nem fizetnek belépődijat. -- T. tagjainkat kérjük szíveskedjenek ismerőseik figyelmét kiállitásunkra felhivni.

idézzük: „A szavazás nyílt, de ha csak egy tag kívánja is, titkos, s akkor a szavazás sötét és világos golyókkal történik." A zsürinek nemtetsző műveket tehát ezidőben is könyörtelenül „kigolyózták". Ügyelt a Társaság vezetősége a kiállított művek eredetiségére is. Amikor például 1930-ban Petz Györgynek az őszi kiállításra beküldött képéről kiderült, hogy az egy műlapban reprodukált német festmény másolata, hiába volt a bocsánatkérő könyörgés, a választmány kizárta őt tagjai sorából.

A tavaszi és őszi tárlatok mellett a pécsi képzőművészek számos egyéni kiállítást rendeztek és gyakran szerepeltek más társaságok által szervezett tárlatokon. Már 1928-tól szorgalmazták a Dunántúlon élő képzőművészek közös programjait, kiállítási cseréit. Kapcsolatban álltak a kaposváriakkal, a „Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal", résztvettek a Szombathelyen 1936-ban rendezett „Első Dunántúli Képzőművészeti Kiállításon". Szívesen fogadtak budapesti, vagy más városból ajánlkozó művészeket, vagy csoportokat kiállításra, de élesen visszautasították azokat, akiket Pécsre csupán az anyagi érdek, a műkereskedés – és nem az önzetlen művészi igény vonzott. A tárlatok sorában 1931-ben és 1934-ben egy-egy tehetségkutató kiállítással találkozunk. A katalógusok tanúsága szerint bárki jelentkezhetett műveivel, mert kisdiáktól a borbélymesterig mindenféle foglalkozású és korú művészjelöltet láthatunk a szereplők között. – S ha az első ilyen kiállításon a bemutatott 275 mű 71 alkotója közül ma már csak Gyarmathy Tihamér VIII. reáliskolai tanuló nevére figyelünk fel, vagy a másodikon Bizse János gimnázium III. o. tanulóéra, tudjuk, a kiállítás válogatása nem volt hiábavaló.

1943-ban rendezte a Társaság első vidéki kiállítását, Mohácson. Az itt élő Kolbe Mihály, a Martinszky házaspár és Kelle Sándor szervező segítsége biztosíték volt arra, hogy Mohács városa szívesen fogadja a pécsiek bemutatkozó kiállítását. Amint a vezetőség erről szóló jelentése tájékoztat, a mindössze egy hétig nyitvatartó kiállítást 400 felnőtt és 620 tanuló látogatta meg, 18 tárlatvezetés mellett. Mohács város polgármestere a kiállítás évenkénti megrendezését kérte, amelynek értelmében – egyben a Társaság utolsó kiállításaként – még 1944-ben is megnyílott a mohácsi tárlat.

A Társaság vezetősége értékelő felelősséggel jelölte ki a nagyobb egyéni bemutatkozóra érdemes művészek névsorát. A szerényebb tehetségek a csoportos kiállítások szereplői voltak. Az ilyen csoportos kiállításokon sohasem érvényesült az egyenlősdi elve. A művészek erkölcsi és tisztes anyagi érdekei mellett súlyt helyeztek a kiállítás ízlésnevelő és közönségszervező feladataira is. Példa erre a vendégül látott „Artes" budapesti művészcsoportnak a Társaság vezetőjéhez írt levele (1931), amelyben külön hangsúlyt kapott ez a népművelő szempont: „... elhatároztuk, hogy az iskolák, intézetek növendékei 20 fillér belépődíj mellett látogathatják a kiállítást. Csoportos látogatás esetén a kiállított műtárgyakról és a kiállító művészekről Orbán Dezső festőművész ismertető előadást tart. Azok a tanulók, vagy növendékek, akik ezt az összeget sem tudják megfizetni, és akiket az iskola vagy intézet erre érdemesnek tart, a csoporttal díjtalanul látogathatják meg a kiállítást."

A képzőművészeti kiállítások sikerét – csakúgy, mint mostanában – a helyi sajtó hírei és értékelő kritikái segítették. A „Pécsi Napló", a „Dunántúl" rendszeresen közölt nemcsak híreket, hanem elemző cikkeket is a kiállításról. A legszorgalmasabb krónikás Nikelszky Géza volt, aki szellemes, néha kissé csípős kritikáival segítette a tárlatlátogató közönség tájékozódását. Mellette Gärtner Jenő, Klug K. György, Harcos Ottó, Dénes Gizella írásaival találkozhatunk.

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállításait negyven évvel ezelőtt is abban a teremben rendezte, ahol ma. Csupán akkor más néven ismerték az utcát, a házat. Igaz, a megfelelő terem hiányáról már 1920-ban is ekképpen panaszkodott egy katalógus előszava: „Sajnos, nálunk Pécsett nem éppen könnyű egy nagyobbszabású kiállítás létrehozása. Nincs megfelelő terem. Városunk csak úgy tud majd művészi téren is fejlődni, ha egyszer ez is végre meglesz. Egy gazdag mecenás örök emléket állíthatna magának ennek megépítésével" ... – Ötven esztendő – mily csekély az idők végtelenjében! ...

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

GALAMBOSI LÁSZLÓ
KERESZTURY DEZSŐ
PÁL JÓZSEF
TAKÁCS IMRE
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

✦

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ CSERES TIBORRAL
CSERES TIBOR: JELENSÉGEK

✦

BERTHA BULCSU: BALATON
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL: AZ UTOLSÓ HULLÁM
MÉSZÖLY MIKLÓS: NOTESZ

✦

BUKKOSDI LÁSZLÓ:
ERDŐS JÁNOS GRAFIKÁI
FUTAKY HAJNA:
SZÍNHÁZI PROBLÉMÁK

10

6,—Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BORBÉLY SÁNDOR
BUKKOSDI LÁSZLÓ
CSERES TIBOR
CSŰRÖS MIKLÓS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARS ÉVA
KÁDÁR PÉTER
KERESZTURY DEZSŐ
KERÉK IMRE
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
MÁTYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁL JÓZSEF
TAKÁCS IMRE
TAMÁS MENYHÉRT
TAXNER ERNŐ
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

ERDŐS JÁNOS
MARTYN FERENC
MÓSER ZOLTÁN

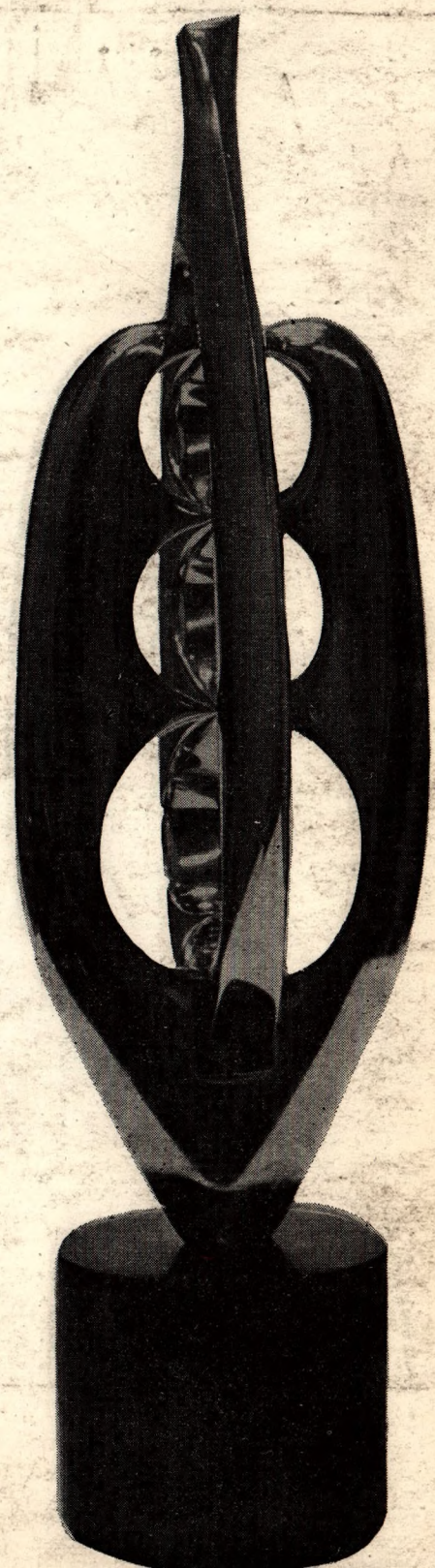

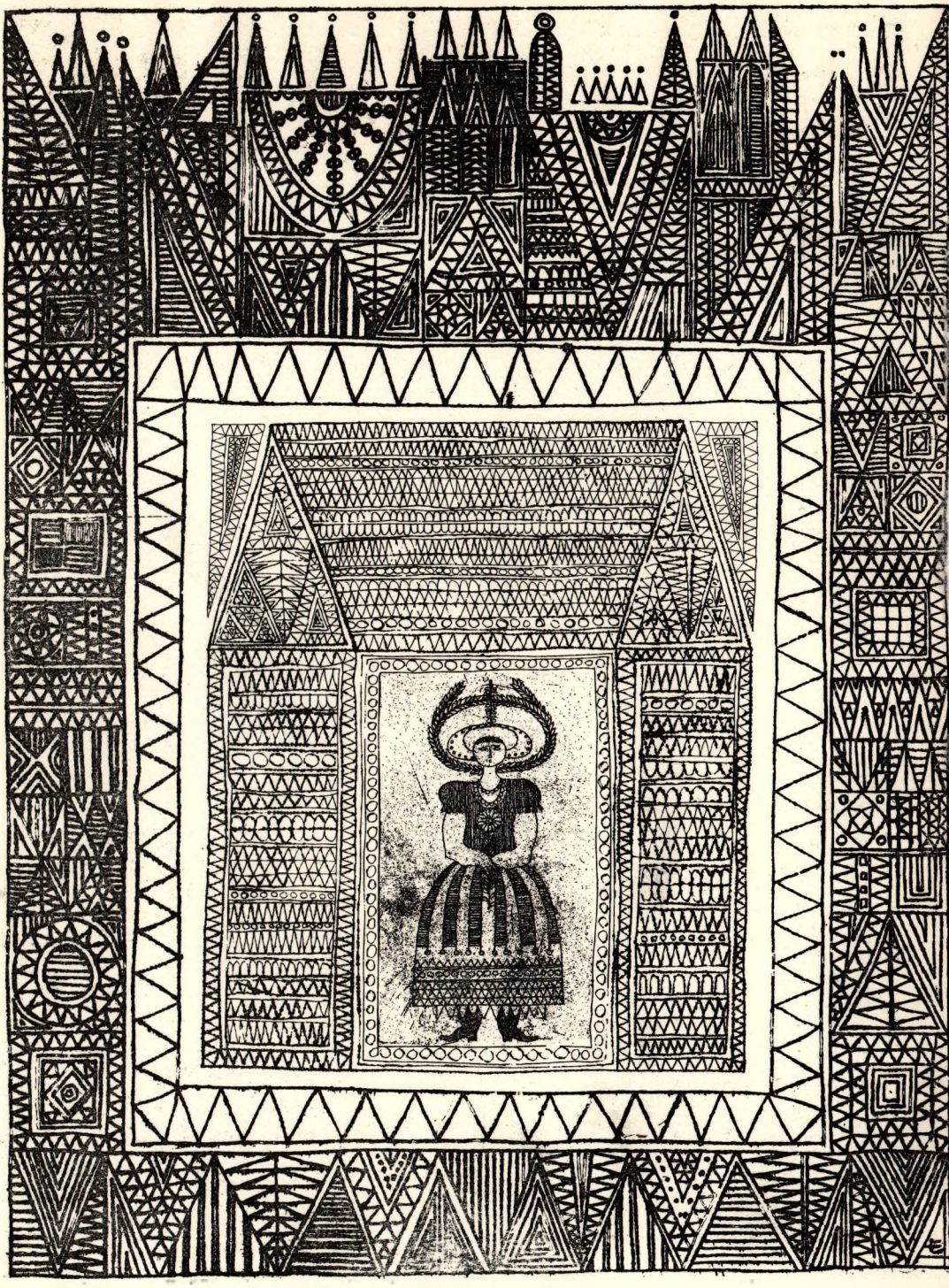

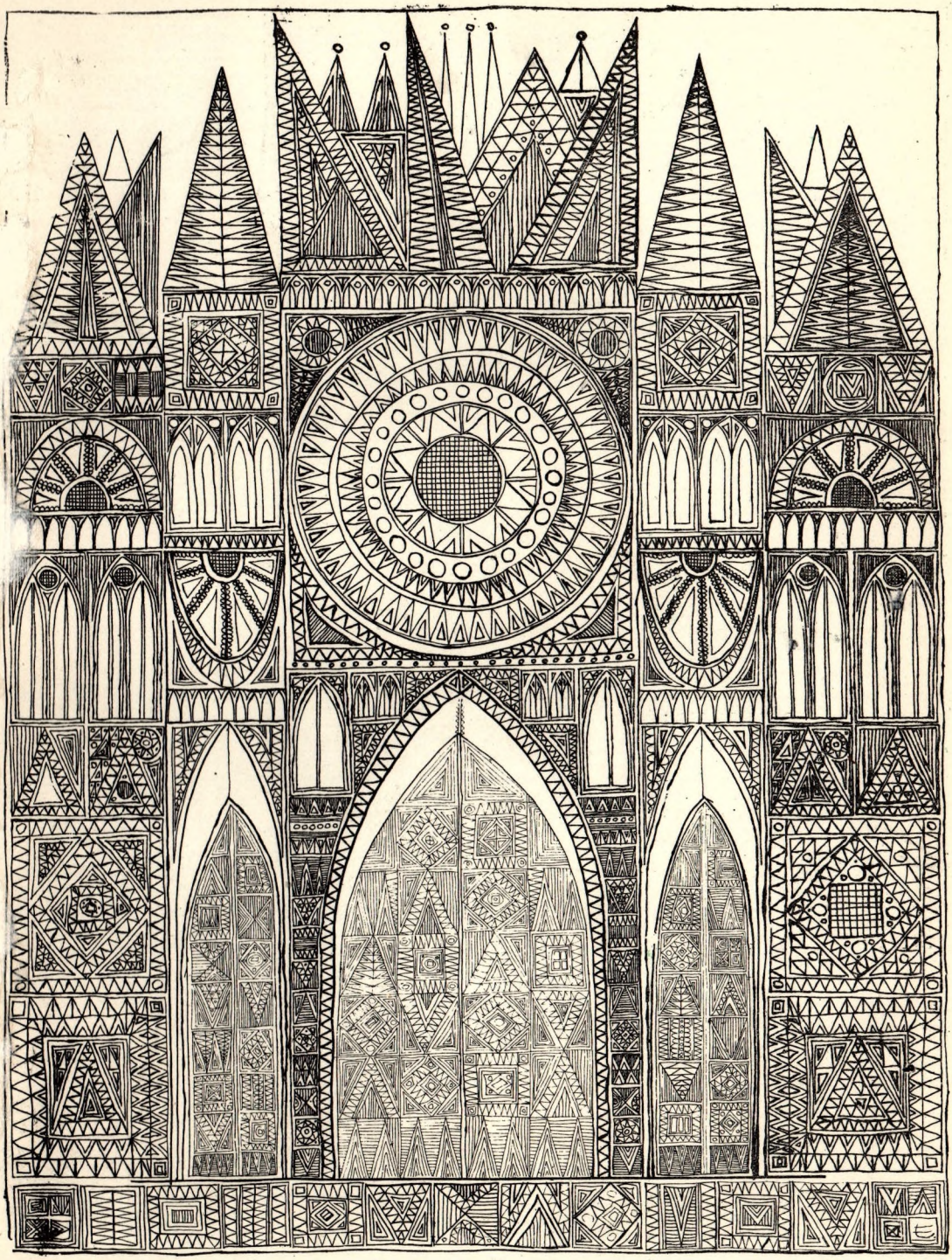

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM 1971. OKTÓBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Cseres Tiborral – – – – – 867
CSERES TIBOR: Jelenségek – – – – – – – – – – 875
TAKÁCS IMRE: A bohóc búcsúzása (vers) – – – – – 883
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, II. rész) – – – – – – – – – – – – 887
WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Francúz leçon közepett, Fragmentum, Göthe úr után, Maylad Jósefné Haller Christának, Az én Daemonom) – – – – – – – 896
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (II. rész) – – – – – – 900
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Színház, Sziget, Hűség, Száguldás – – – – – – – — – – – – – 908
TAMÁS MENYHÉRT versei: Napszakot-cserélt szerelmesek románca, Maradt a szó s a szégyen – – – – – – 910
BERTHA BULCSU: Balaton (I. *Táj és évszakok)* – – – 912
KERESZTURY DEZSŐ versei: A piktor, Dalok – – – – 925
BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: Erdős János grafikái – – – – – 927
PÁL JÓZSEF versei: Távolságok, A januári Hold – – – 930
FUTAKY HAJNA: Színházi problémák (Reflexiók Czimer József *Házi kis enciklopédiá*-jához) – – – – – – 932
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, III.) 941
KÁDÁR PÉTER: Kabbala (vers) – – – – – – – – – 946
KERÉK IMRE: Aki te voltál (vers) – – – – – – – – 947
CSŰRÖS MIKLÓS: Fodor András: Másik végtelen – – – 948
MÁTYÁS ISTVÁN: Moldova György: Hajósok éneke – – 953
BORBÉLY SÁNDOR: Buda Ferenc: Ébresszen aranysíp – – 954
TAXNER ERNŐ: Sándor István: Xántus János – – – – 955
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre IX. – – – 957

KÉPEK

ERDŐS JÁNOS rajzai – – – – – – 882, 907, 924, 929
MARTYN FERENC rajzai – – – – – – – 886, 899, 909

Műmellékleten

Cseres Tibor-portrék (MÓSER ZOLTÁN fotói)

*

A III. Országos Kisplasztikai Biennálé (Pécs) anyagából:
VARGA IMRE: Partizán
KISS NAGY ANDRÁS: Pilár
(Nádor Katalin fotói)

A borítón

A III. Országos Kisplasztikai Biennálé (Pécs) anyagából:
1. CSIKSZENTMIHÁLYI RÓBERT: Ősi hangok VI.
4. BOCZ GYULA: Virág
(Nádor Katalin fotói)

*

2–3. ERDŐS JÁNOS rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-4235 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

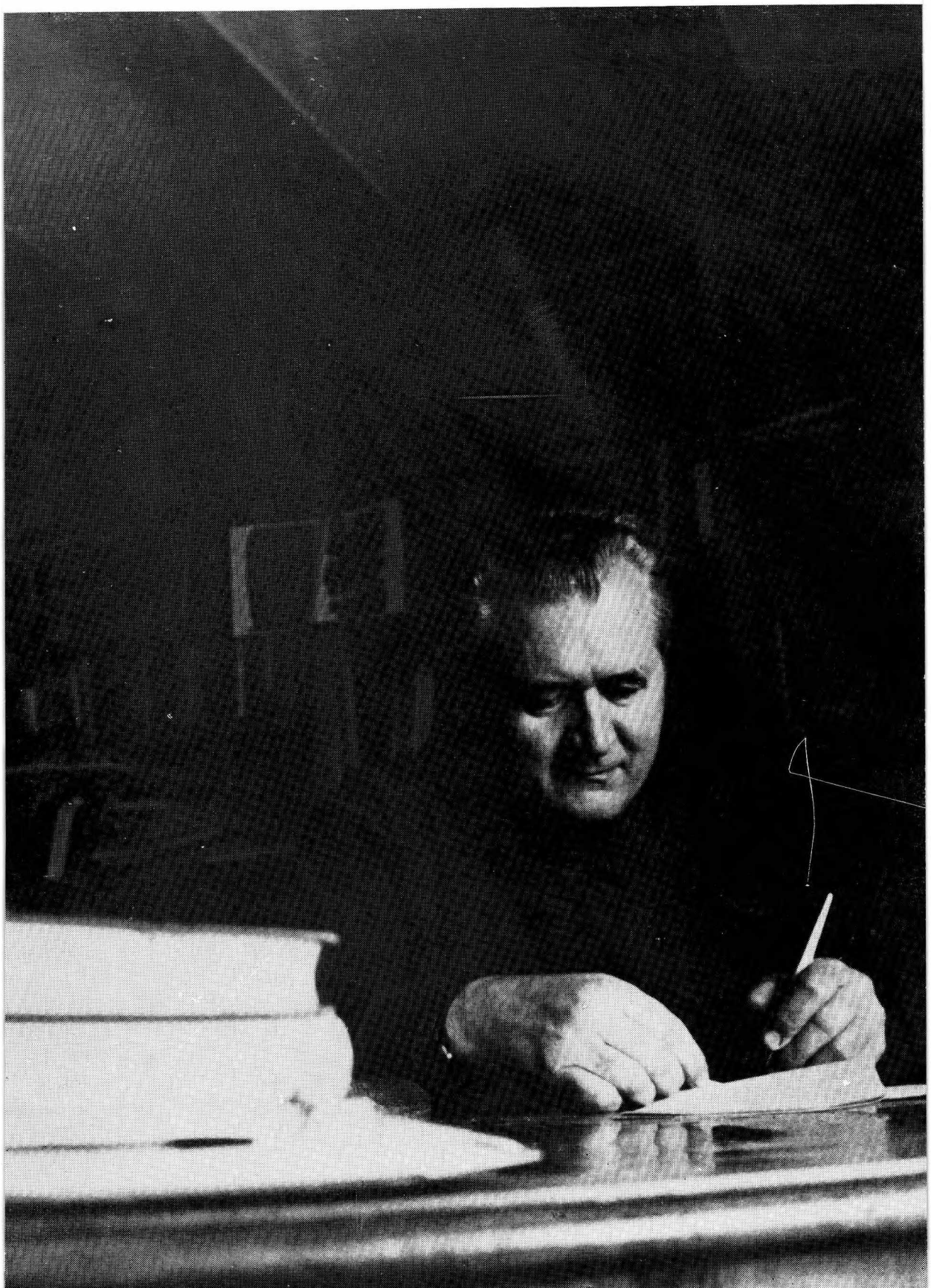

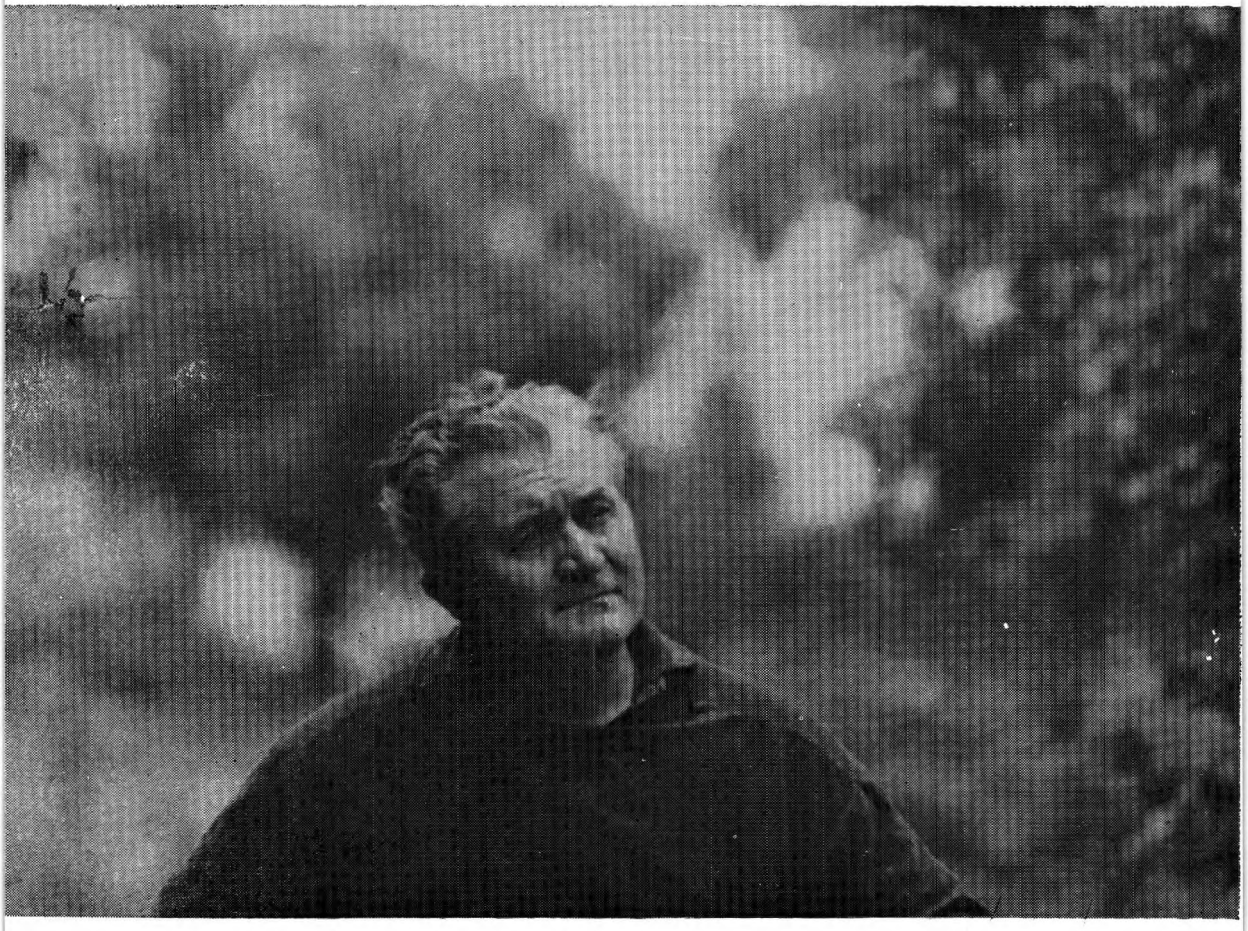

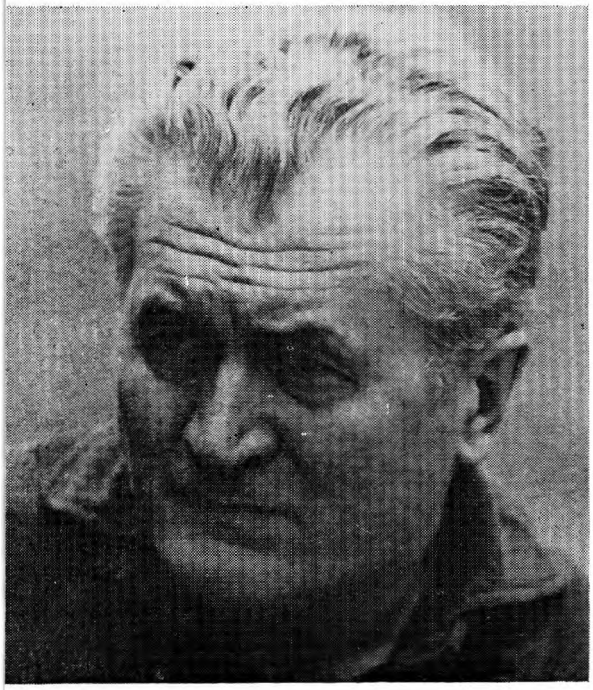

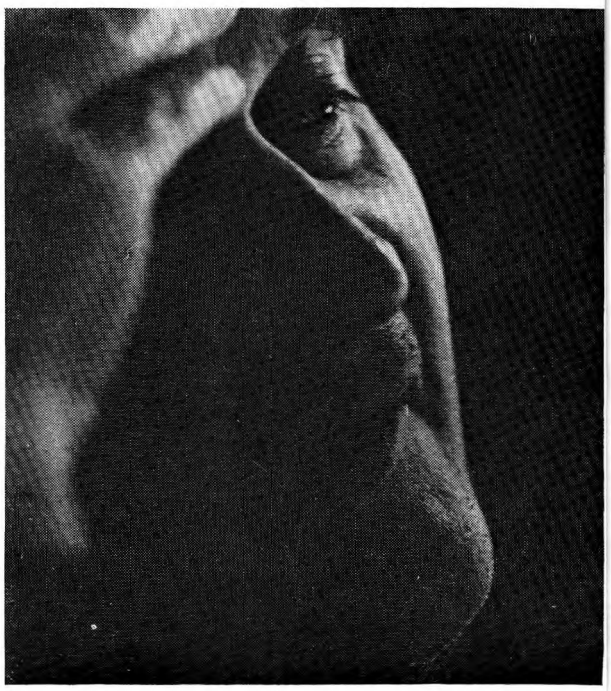

BERTHA BULCSU

Interjú Cseres Tiborral

Zuhogó esőben érkeztem Visegrádra. A kisoroszi átkelőhellyel csaknem szemben megtaláltam a jegenyefákat, melyekhez igazodnom kellett. Az út mellett teherautó vesztegelt. Néhány ember és gyerek nyulakat rakodott. A nyulakat fűzfakosárban hordták az autóhoz. Megszólítottam egy asszonyt „Cseres Tibor írót keresem . . .'' A fák között fehérlő falusi házra mutatott. A hegy lábánál nyaralók s a gazdálkodók ősi portái békés összevisszaságban váltakoztak. A jegenyék között nekivágtam az író házához kanyarodó útnak. Néhány lépés után megtorpantam. Az utat mély árkok szabdalták fel keresztben, hosszában. Szerencsémre Cseres Tibor észrevett a házból, s gumicsizmásan, köpenyesen elém jött.

– *Mik ezek, lövészárkok?*

– A csöveknek ásták, bevezetik a Duna-vizet . . . – mondja, miközben a szomszéd kertjén át felbotorkálunk a házig.

A ház hosszúkás, leginkább egy majorsági épületre emlékeztet. Mögötte van még egy kisebb vendégház is, s egy pajta vagy istállóféle épület. Mindhárom fehér, tiszta, egyszerű. A házak mögött hegyomlás, sziklaüreges szakadék, alattuk és körülöttük nagy kert, legalább nyolcszáz négyszögöl. A kerten túl egy rét, aztán az országút, majd a Duna következik. A kertben sok a szilvafa, s a bokros, egyszerű növényzet.

Cseres Tibor dolgozószobájának az ajtaja egyenesen a kertbe nyílik. Az ajtó nagy, kétszárnyú, s a szoba padlózata egy szintben van a kerttel. Nincs lépcső, nincs előtér, semmi, ami elválasztaná az embert a fáktól, levegőtől, növényzettől. Az ajtó előtti részen a fehér terméskövek hézagaiban kövirózsa és porcsfű duzzad.

Cseres az ajtóban lehúzza a csizmáját, papucsba lép, s közben a növény szétterült ágaira mutogat:

– Tudod mi ez? Porcsfű . . . Amit a Péter bácsi is szokott emlegetni. Ez a tő az Alföldről került ide. Parasztnövény. Nézd meg milyen szívós, erőszakos. Elnyomja a kövirózsát . . .

Az ajtótól kicsit jobbra nagy szelencebokor tölti be a teret, s odább is fák, bokrok mindenütt.

A szoba nagy, fagerendás, fehérre meszelt. Az ajtóval szemközt kandalló, a kandalló mellett egy ajtó, melyet metszetek, térképek borítanak. Esztergom látképe, a Duna-kanyar térképe Visegráddal és Szentgyörgypusztával, s legalul Erdély első térképe. A két szabad falat könyvekkel zsúfolt, mennyezetig érő polcok takarják. Az egyik sarokban mohácsi busó maszk lóg, a fogak között egy vaslemez.

– A pécsi filmfesztiválon jutalmazták ezzel a Hideg napokat – mondja Cseres, aztán térül, fordul és bemutat a feleségének. Az író felesége éppen csak hellyel kínál bennünket, aztán visszavonul valamelyik belsőbb szobába.

Magunkra maradunk. Cseres elhelyezkedik egy hatalmas fotelban, s engem is biztat, hogy üljek már le. Le is ülök, de előbb még megállok egy percre az íróasztala mögött, melyet közvetlenül az ajtó előtt helyezett el. Az asztal mögül a kertre látni, s a kerten túl a Dunára, s azon túl a szigetre, s azon is túl a Váci cementműre. Még a záporon át is jól látni, hogy hét kilométernyi messzeségben hogyan terjeng, gomolyog a por és a füst.

Leülök végül, s arra gondolok, hogy íme, ilyen egy befutott író kertje, nyaralója. Az idősebb írók gazdagsága, kifinomult ízlése zavarba szokott hozni. Most mégsem érzek magamban zavart. Feszültséget sem, idegenséget sem. Jól érzem magamat, szinte otthonosan. Mintha évtizedek óta ismerném a házat, a kertet és a kert gazdáját. De ez nem így van. A házban először járok, s Cseres Tibort is csak 1967 óta ismerem személyesen. Akkor több írótársunkkal együtt Olaszországba utaztunk, hogy részt vegyünk az európai írók kongresszusán. Hajnalban érkeztünk Triesztbe. Cseres Tibor egész éjszaka mesélt. Tamási Áronról, különös asszonyokról és különös férfiakról, Erdélyről... Amit mondott, annyira érdekes volt, hogy Triesztig nem hunytuk le a szemünket. – Most a kertre tárt ajtó előtt szemben ülünk egymással. Nézem az arcát. Nem mondhatnám, hogy szuggesztív egyéniség, nem sugárzik belőle fenséges magnetizmus. Mégis figyelni kell rá. Az őszülő haj, az arc régi szenvedéseket rejtő szakadékai fogva tartják a vendég figyelmét. Szavaival gyors közösséget teremt. Bevonja a közönségét a saját szuverén világába, s attól kezdve a beszélgetés a cserestibori világ öntörvényei szerint lendül előre, kanyarodik vissza történelmi példákhoz, s mindig a lényegre összpontosul. A cserestibori világ, azt hiszem, harmonikus, rendezett. Ebben a világban a szellem fénye és ereje mozgat mindent. A fák, mint társak állnak az ajtó előtt, s élvezik rangjukat, az egyenlőséget, az együtt élést Cseres Tiborral. Tavasztól késő őszig Cseres együtt lélegzik a kertjével, a tájjal. Hetenként csak egyszer látogat be Pestre, hogy az ügyeit elintézze. A telet főleg a városban tölti. De télen alszanak a fák, alszik a föld, alszik a Duna.

Cseres Tibor költőként kezdte irodalmi pályafutását, de mint novellista és regényíró vált közismertté. Alkatilag, azt hiszem, mindig prózaíró volt, s élményvilága, látásmódja, életritmusa is a prózaírásra predesztinálta. A kedvelt és olvasott prózaírók sorából a Hideg napok megírásával lépett előre a világszerte ismert, sikeres kevesek közé. – 1915. április 1-én született Gyergyóremetén. A kolozsvári egyetem közgazdaságtudományi karán szerzett diplomát. Főbb művei: Tájkép, elöl guggolva én (versek, 1937); Zöld levél árnyéka (versek, 1942); Tűz Hódréten (regény, 1950); Tél és nyár (elbeszélések, 1952); Térdigérő tenger (regény, 1954); Fergeteg fia (elbeszélések, 1955); Herebáró (regény, 1956); Különféle szerelmek (elbeszélések, 1957); Várakozó özvegyek (elbeszélések, 1960); Pesti háztetők (regény, 1961); Hideg napok (regény, 1964); Búcsú nélkül (elbeszélések, 1964); Fekete rózsa (regény, 1966); Ember fia és farkasa (regény és novellák, 1967); Bizonytalan század (regény, 1968); Játékosok és szeretők (regény, 1970). Több művéből filmet készítettek, nemrég drámaíróként is bemutatkozott. Kimagasló írói teljesítményét háromszor jutalmazták József Attila-díjjal.

Kint suhog az eső, cseng, peng az ereszalja. Néhány szúnyog bemenekül a szobába. Vékony énekük jelzi, hogy csend van, percek óta hallgatunk. Mozdulok, előveszem a noteszomat. Cseres pálinkát tölt a cserép kupákba. Iszunk. A pálinka kitűnő. Jól illik az őszies délután hangulatához. Felmelegíti a torkomat, agyamat. Újra Cseresre nézek, s kérdéseimmel igyekszem bekeríteni.

– *Mondj valamit Gyergyóremetéről, a gyerekkorodról... Mit csináltak ott a szüleid? Miből éltetek?*

Cseres hátra hajtja a fejét, gondolkodik. Sokára szólal meg:

– Az én apám favágó volt... A moldvai havasokban vágták a fát. De nem szerette azt az életet, a mostoha tisztálkodási és étkezési körülményeket. Aztán behívták katonának. Három év alatt szakaszvezető lett. A katonaságnál írni és olvasni is megtanult. Amikor leszerelt, látott valahol egy hirdetményt, hogy testőrnek lehet jelentkezni. A saját költségén Bécsbe utazott. Apám százkilencvenkét centiméter magas volt, s a súlya egy mázsa. Felvették. Mindez a születésem előtt történt. Apám osztálykörülményei megváltoztak. A testőrségnél őrmesterségig vitte. – Visszament a falujába házasodni. Az egyik gazdálkodó lányát vette el feleségül. Hol Gyergyóban, hol Budapesten, hol pedig Bécsben laktunk... Gyergyóban többnyire minden család adott valakit a szellemi életnek. Legtöbben papok lettek, ferences páterek... – Amikor Ferenc József 1916-ban meghalt, valamilyen változás történt a testőrségnél. Apám 1917-ben elment csendőrnek Erdélybe, hogy közelebb legyen a falujához. A második román betöréskor aztán beállt a székely hadosztályba. Román fogságba esett. Brassóba, a fellegvárba vitték, ahová Veres Pétert is. Onnan aztán munka közben megszökött és átjött Magyarországra. Itt kertészeti munkás lett belőle.

– *Köt még valami a szülőföldedhez?*

– Sokat jártam és éltem Gyergyóban. Kezdetben évekig. És később is vissza-vissza tértem. És otthon állandóan azt hallottam, hogy Erdélyben mi van, mi volt régen. Összes rokonaim ott élnek. Unokatestvéreim... Apámnak is anyámnak is öt testvére volt. Gyergyóremete lakossága ma is annyi mint 1900-ban volt. Akkor is, ma is nyolcezer fő. A szaporulat mindig elvándorolt. 1965-ben jártam ott utoljára.

– *Van olyan szó, íz, illat, ami nosztalgiát kelt benned és felidézi a szülőföldedet?*

– Gyergyóbeli olyan íz és tájkomplexumom van, ami együtt tartalmazza a friss méznek ízét és szagát, az árpakenyér ízét, és a Maros áradó színét, amint belefolyik a borvíz. És mindez illatban. Ennek férfiasabb változata a juhfaggyú szaga, és a sült juhhús íze. Ez úgy is előjön, hogy az egyik nagybátyám hentes volt. Az ő bőréből mindig juh faggyúszagot éreztem. Annyira beléje ivódott, hogy ő maga is egy nagy juh volt, persze kos. Azt mondták róla, hogy egy éjszaka tizenkét numerára is képes volt.

– *Mi hát a szülőföld? A táj, a nyelv, az emberek, vagy a házak formája?*

– Minden... Székelyföld és Gyergyó... Mindez annyira a szüleimen keresztül szűrődött meg, hogy... 1922-ben mi is átjöttünk anyámmal Magyarországra. Apám jó helyet kaphatott volna Dunántúlon, de anyám minél közelebb akart maradni Gyergyóhoz... Fizikailag akart közel lenni... És az esztena, az is a szülőföld...

– *Ez földrajzi név?*

– Nem... Az esztena az a hely, ahol a juhlegelő, s a pásztor szállása is van. Kijártam az esztenára. A boronaházban töltöttem az éjszakát. Átfújt a házon a szél, bent belső füstök, a rengeteg sajt és a juhbőrök szaga...

– *Miből éltek ott az emberek?*

– A falu határában kevés szántóföld volt. Az erdő jelentette a legnagyobb jövedelmi forrást. Szekereztek, borvízzel kereskedtek, pásztorélet folyt és kevés földművelés.

– *Ha nem itt élnél, akkor hol tudnál még élni a földön?*

– Nekem az utóbbi harminc évben több lehetőségem volt arra, hogy hazát válasszak. Maradhattam volna Romániában, jöhettem ide, mehettem volna máshová is. Azért választottam ezt, mert itt ér a legkevesebb megaláztatás. És ez a táj itt Visegrádnál valamiképpen megismétli a gyergyói tájat. Mögöttem hegy van, előttem víz, közben síkság. Bennem ez a tájkombináció gyerekkori maradvány. Hegy és víz nélkül nem lehet élni. Eleinte a Balaton mellett akartam valamit venni, de a Balaton nem folyik. Azért az is szép...

– *Mi az, ami emberi, írói arculatodat meghatározta? A gyergyói táj, származásod, neveltetésed, eszményeid?*

– Biztosan meghatározza az embert a sorsa, eredete, de én mindig arra törekedtem, hogy ezek ellenére írjak és dolgozzak. Tulajdonképpen a sorsunk és a körülményeink a rosszra, a semmire predesztinálnak bennünket, ennek ellenére próbálunk valamit csinálni. Maga a tanulás ma nem nehézség... Ha egy kevés dunsztja van valakinek, az már eléri a legközelebbi kisvárost. A mi időnkben ez egészen másként volt. Hogy én elkezdhessem a gimnáziumot, apámnak abba kellett hagyni a falusi munkát. Végül magamra hagyott Pesten, tizennégy éves koromban. Annak idején arra predesztinálta az embert a sors, hogy ne legyen semmi. Akkor és most, a sors mást jelentett. Tizenhat-tizennyolc félévet hallgattam a jogon, állatorvosin, a bölcsészkaron, míg végül a közgazdaságit elvégeztem Kolozsváron. Nézd, én okleveles molnársegéd vagyok. Vasöntő is voltam másfél évig.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

Előrehajol, a gyümölcsös tálból kiemel egy szilvát és bekapja. Élvezettel rágja, s közben rázza a fejét. Úgy tűnik, nem szólal meg többet, de aztán mégis. Kényelmesen végez a szilvával, aztán hátradől és megfontolt fogalmazásba kezd:

– Ezen nem gondolkodtam még... A mai próza olyan, hogy a puszta élmény nem elég. A nyers életélményre gondolok most. Ha a mai prózaírókat nézem, azt látom, hogy a művelődésük jelenti a legnagyobb hányadot, és az élmény ahhoz kapcsolódik. A személyes élmény néha gátló is lehet. Minden alkalommal megkérdezték tőlem, ha életszagút írtam, hogy ott voltam-e, velem történt-e? Ha megmondom, hogy volt az istennyila, az olvasó csalódik. Ha ott lettem volna Újvidéken, nem írtam volna meg a Hideg napokat... Egyél szilvát...

– *Kicsit majd később... Milyen módszerrel dolgozol? Úgy értem, hogyan közelíted meg a lényeget? Először van a történet, vagy először egy tétel, elgondolás, hangulat?*

Cseres bekap egy szilvát, rágja, kiköpi a magot. Nézi a mennyezetet, a szoba túlsó végét vizsgálgatja. Végül a pillantása megállapodik az íróasztalán.

– Az én nagy bajom az, hogy minden műhöz másként fogok hozzá, és másként jutok a végére – mondja. – Azt is mondhatnám, hogy minden témához más megközelítés kell. Nincs módszerem... Nekem rengeteg megírni való témám van raktáron. A témák egy része megrohad, megsemmisül. Ennek ellenére tartok egy raktárt, ami a megírandó művek lehetősége. Ezek számontartása maga a módszerem. Nem mindig az dönt, hogy mire van szükség.

– *Mikor írsz? Hol írsz?*

– Ha meg tudom tervezni este a másnapi munkát, akkor reggel jól tudok írni. Minden nap írok valamit. Sajnos éjszaka jobban megy az írás. Pesten is, Visegrádon is írok, ahol éppen vagyok.

Kezét a feje fölé emeli és kimutat az ajtón. Valahová a fák közé, a domboldalba.

– Itt van egy regénytéma felettem . . .

Kint még mindig zuhog az eső. Kéklőn derengenek a fák. Szürkül, alkonyodik. Az ajtó még mindig tárva. Nyers vízszag, földszag áramlik befelé. Cseres Tibor felesége szendvicseket és teát tesz az asztalra. Cseresék, úgy látszik, a teához is értenek. Kitűnő. Csimkentben ittam hasonlót. A teázás közben lassabban folyik a szó. Villanyt gyújtunk.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Hol könnyen, hol nehezen.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nem tudom szétválasztani a látható munkát a láthatatlantól. Naponta tíz órát írok és olvasok. Sajnos nem magamnak, hanem a jövendő munkának olvasok. Nem vagyok már nyájas olvasó.

– *Min dolgozol most?*

– Egy regényt igyekszem befejezni, amit az Új Írásnak ígértem. A címe már készen van: Parázna szobrok. Kétszázötven oldal, talán kétszázharminc. Húsz oldalt lefaragok belőle.

– *Mondhatnál valamit a Hideg napok születéséről . . .*

– Azt hiszem, mindent elmondtam már róla, amit érdemes elmondani. Legfeljebb arról beszélhetnék, hogy a francia kiadás fülszövegébe azt írták, hogy romániai magyar író vagyok. Nem tudom, hogy ezt megcáfoljam, vagy ne? A kritikusok is így emlegetnek kint. Biztosan azért írják ezt, hogy illusztrálják, milyen szabad az irodalmi élet Romániában. E könyv körül minden politikává válik, s ez nem mindig jó egy író számára.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– Rendkívül érdekel a prózaírás minden új kísérlete. Biztos, hogy nem lehet úgy írni mint régen. Ami kísérlet a kezembe jut, elolvasom, mind hatással is van rám. Viszont gyakorlatból tudom, hogy a próza az az ága az irodalomnak, ami a közönségnek szól. Ha egyáltalán meg lehet teremteni azt az új prózát, ami a legmaibb, akkor annak a legteljesebb mértékben érthetőnek kell lenni. Ez közhely, ne is írd . . . Nekem minden új műnél gond, hogyan közelítsem meg a szöveget, amit csak ma lehet leírni. Nem vagyok konzervatív. Minden pszichotechnikai újítást el bírok fogadni a saját magam számára is, ami érdekel, és az értelmes olvasót érdekelheti.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Biztosan van róla véleményem, de kerek mondatokban ezt most nem tudom megfogalmazni.

– *Milyennek érzed a generációd helyzetét?*

– A generációm helyzete, mivel nem tartozik hozzá irodalomkritikai műszaki csapat, siralmas. Ezt sem érdemes leírni . . . Nem szólhatok a generációm nevében. Nem tudom megítélni, hogy a generációm többi tagjának milyen a közérzete. Mert az, hogy az írói pályán érte őket siker vagy kudarc, az nem generációs probléma. De úgy látom, hogy az előttünk és a mögöttünk járó generációk helyzeténél a mi generációnk helyzete siralmasabb egy árnyalattal.

– *Az emberek általában azt hiszik, hogy egy villanyszerelő hasznosabb, mint egy író. Mi erről a véleményed?*

– Írója és villanyszerelője válogatja. Nagyon hasznosak a becsületes, régi kétkezi munkások. Nekem van itt kapcsolatom ilyenekkel. Ismerek egy

asztalost, méhészt, kertészt... Járt itt nálam egy kertész, hogy szemezzen. Előzőleg megpróbáltam, nekem nem sikerült, Az levágott egy ágat, s minden rügyét felhasználta. Kérdem tőle, hány százalék ered meg? Azt mondja: „Uram, ez a másfélmilliomodik szemzésem". Érdeklődöm az utánpótlás iránt... Azt mondja, a fia is kertész, de az elment sofőrnek... Ilyen munkára bizony hatvan éves kor alatt nem kapható ember. Járt nálam egy erdei munkás is. Megállította a földomlást az udvaromon. Fonatokat készített, betemette, s arra rakta a gyeptéglát. Én nagyon becsülöm ezeket az embereket. Az apám például nagyon jó fafaragó volt. Ő csinálta a falunkban a húsvéti kereplőt. Viszont a villanyszerelő, aki nem végzi a munkáját jól, az itt van, ezekben az égőkben.

Feláll, eloltja a szobában a villanyt. Sötét lesz. Felgyújtja az udvari villanyt. A bokrokat elönti a fény, s furcsa módon a szobai égők is vörösen, halványan felizzanak. Ilyent még én sem láttam. Folytatjuk a beszélgetést.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– A rendszeres kertészkedés igen sok időt von el, nem vagyok jó kertész. Csak annyit dolgozom, amennyi a napi fizikai munkához szükséges. Amikor lehet úszni, úszom. Az a legjobb. Az ásás, kaszálás mellékes tevékenységem. Ha naponta bizonyos testmozgást elvégeztem, és nem írok, akkor írásra készülök. Harminc éves koromig kevés időm volt olvasni, most olvasok.

– *Életedben volt valamilyen nagyobb fordulat?*

– Nem vagyok a katasztrófa elméletek híve. Az élet nagy fordulatai a csendes napokban esnek meg. Azt hiszem, nevetséges lenne, ha életünk nagy fordulatai egybe esnének a történelem nagy fordulataival.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Nem emlékszem. Pedig az jó dolog. Elég régen. Gyermekkoromban. Amire világosan emlékszem, az az anyám halála volt.

– *Elégedett vagy?*

– Nem. Miért lennék? Nézd, az ember sokkal többet akar elvégezni, mint amennyit el tud végezni. A teljesítményemben a kötelező lustaság is gátol. „Még érni kell, várni kell. Ami most sikerült, az soha előbb nem sikerülhetett volna" – gondolom és mondogatom. A körülmények kedvező együttállása adja meg a munka legjobb pillanatát. Ez mindig ad egy felmentést a tunyaság vétkére.

– *Szerinted mit kell csinálni az életben?*

– Azt tartom, hogy az embernek azokat a teendőit, melyeket a természet minden ember számára előír, az író sem kerülheti el. Ha egy írónak nincsen gyermeke, akkor az a motívun, amit az olvasók nagy-nagy többsége ismer, az életéből kiesik. Ez olyan, mintha a nemi életről írna valaki, akinek soha nem volt nemi élete. Ugyanilyen járulék a transzcendens élmény is az írói pályán, hogy írjon róla, vagy meg tudja tagadni. A legtöbb embernek serdülő koráig valamilyen megvalósítandó életcélja támad. Ez igen gyakran téveszméken alapul, de szükség van rá. Ez mindenkinél más. A legfőbb teendő az, hogy vagy megvalósítsa, vagy felismerje a téves alapokat.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Sok minden van, de ezek kimondhatatlanok. Nagy része nem tőlem függött, hanem a társadalmi helyzettől, körülményeimtől. Ami tőlem, és elmaradt, az csak a saját gyengeségem volt. Beszélni egyikről sem érdemes. Beszélni arról volna érdemes, amit más emberek gátló befolyása okozott...

– *Milyen a közérzeted?*

– Nincs közérzetem.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Gyakran álmodom, foglalkozom az álom jelenségeivel.

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Igen. Valószínűleg nem élek sokkal tovább, mint ameddig az apám és nagyapám élt. Minden családban vannak energiahasonlóságok. Én körülbelül hetven-hetvenkét évig élhetek. Szerencsével meghosszabbíthatom, ha pechem van, előbb meghalok.

– *Tudod mi a halálfélelem?*

– A saját testemből kiinduló halálfélelem az elég idegen tőlem. Nem egészen ismeretlen, de olyan félelem, ami belőlem kiindult volna, olyan nem volt. A háborúban többször is éreztem halálfélelmet.

– *Voltál életveszélyben?*

– Igen . . . A háborúban objektíve úgy tűnt, hogy bármelyik pillanatban meghalhatok. De a fiatalember érzései fordítva dolgoznak. Szubjektíve úgy érzi, annyira nem teljesített még semmit, annyi munkája lenne még hátra, hogy a halál nem lehetséges.

– *Nélkülöztél már életedben?*

– Igen . . . Nélkülöztem, mégpedig a legszűkösebb körülmények között is éltem.

– *Vannak ellenségeid?*

– Biztosan. Nem tartom számon őket, elég ha ők számontartanak engem.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Átmenetileg. Gondolati úton mindig sikerült a gyűlöletemet feloldani, megsemmisíteni. Belső meditációval

– *Hiszel az írók barátságában?*

– Nem hit kérdése . . . Lehetséges, ha szükség van rá.

– *Lin Yutang felsorolja Csin harminchárom boldog pillanatát. Mondhatnál te is egyet, vagy kettőt?*

– Ezen gondolkozni kellene. Az igazi boldogságok azok, melyek a természettel találkoznak. Egy olyan reggeli ébredés májusban, amikor a test teljes harmóniája, az ablakon besütő reggeli nap és az ajtón beáradó felemelkedés összeötvöződik. Szubjektív a jó ébredés. Egyenlő a boldog halállal. Ez nem a Lin Yutang-i kategória, hanem abszolútum. Még ősszel van egy ilyen időszak, amikor a természetben még minden lomb fent van, a gyümölcsök megértek, ősz van, de nincs zuhanás. A nyugalmi pillanat.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Narkomániás nem vagyok, de hajlok minden szenvedélyre.

– *Mondj egy ünnepet, olyant, ami számodra a legkedvesebb?*

– Én soha nem kötöttem ünnepekhez az életemet. Csak gyerekkoromban, de abból kinőttem. Az ünnep erőszaktétel. Az élet folyamatából következő szabályos ismétlődések előre eltervezett ritmusában szabja meg azt az emóciót, amit ünnepnek nevezünk. Nincs borzalmasabb, mint az esztendő utolsó napjára tartogatni a szilaj, tomboló kedvet.

– *Mi a kedvenc ételed és az italod?*

– Nincs kedvenc ételem és italom. Körte, szőlő, de ez nem étel, hanem gyümölcs.

– *Állandóan halljuk, hogy a modern ember így, a modern ember úgy . . . Szerinted van modern ember?*

– Talán az elnevezés rossz. Kétféle ember van. Egyik az iskolák elvégzésével, vagy még korábban befejezi a szellemi életét, a másik élete végéig kíváncsi marad mindenre, ami új. Ha az utóbbit nevezem modernnek, akkor van modern ember. Ha az előbbit konzervatívnak, az is van. Az írók között is mind a kettő előfordul. Van egy barátom, nagyon értékes ember, iskolába is jártunk együtt. Négyévenként találkozunk. Minden alkalommal két témáról tudunk beszélgetni. Az egyik egy Verlaine vers, a Monoton ősz, a másik a japán fametszetek. Ő ezt a két dolgot kedvelte már diákkorában, és még mindig ezekkel foglalkozik. Most ő modern ember, vagy nem modern ember?

– *Hiszel az emberiség haladásában? Abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Kétségeim vannak. Még az is kicsit illúzió, hogy én tudok segíteni rajta. Talán még te sem tudsz.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– El tudom képzelni. És elég elszomorító. Csökkenti a mi életünk célszerűségébe vetett hitet. Hogy ott külön élnek tízmillió éve, és nem volt kapcsolatunk, ez borzasztó dolog. A megismétlődés, kontinuitás, áthatolás nélkül történik.

– *Ha hatalmad lenne, mint politikusnak, mi lenne az első három intézkedésed?*

– Megtanultam fiatal koromban, hogy nincs hatalmam. Később, amikor kis részlet hatalmam lehetett volna, lemondtam róla.

– *Mit és mennyit jelentenek számodra a nők?*

– Mint nős ember tartózkodom attól, hogy zajosan éljek. Mondjam most, hogy a nőknek nagy szerepe van az életemben? Persze. De ezt megírom a művekben.

– *Van még valami, amit szívesen elmondanál?*

– Nincs . . . Az egy másik interjú lenne. Olyan interjút is lehetne készíteni, hogy milyen kapcsolatban vagyok a természettel. A kertünkben lakik egy sündisznó, néhány kígyó, szerintem egy vipera is, de ezt a feleségemnek nem merem mondani, aztán mókusok, vakond, görény, fácánkakas . . . Egy időben tartottunk itt négy tyúkot. A fácánkakasok lejártak hozzájuk az erdőből. Amikor aztán a tyúkok elfogytak, nagy rikácsolást csaptak a kakasok. A szarvasok lejönnek a vízre . . . A színben lakik egy pele család . . . Te láttál már pelét?

– *Képen . . .*

– A mókus és a patkány között helyezkedik el. A feje nagyított patkányfej, de lombos a farka és mókus életmódot folytat. Télen bejönnek a házba az erdei egerek. Tízesével, húszasával. Tavasszal kimennek. Most már kezdenek bejönni . . . Nagyobbak a háziegérnél és ugranak. Helyből magasugrást végeznek.

Nagyon sokáig beszélgettünk a kertben tanyázó állatokról, fákról, bokrokról. Késő este lett. El kellett búcsúznom. Cseres Tibor elkísért az autóbuszállomásig. A vaksötét hegyoldalban sokáig tévelyegtünk az árkok és a bokrok között. Át kellett másznunk a szomszéd kerítésén.

CSERES TIBOR

Jelenségek

1.

Lovasbemutatóra hívnak Visegrádra. Ez a vasárnap eseménye a Duna-kanyarban. Eszemben sincs, hogy elmenjek. A Petőfi rádió szokás szerint 13.45-kor bemondja a víz hőmérsékletét. Ma 22 fok. Az úszást nem szabad elmulasztanom.

Apad. A szárazra került folyómederben, felfelé bandukolva – másképpen nyílik meg a táj, mint fentről, akár idefentről az útról is, ahol most autók száguldanak.

Tegnap óta új szigetecskék keletkeztek a meder túlsó oldalán. Oda nem járok át. Szögmezőn kell áthaladnom. Nem veszélyes. Aki nem figyel lába elé, észre sem veszi. Valamikor a lóvontatású hajózás idején itt pihenőhely és alighanem javítóműhely lehetett. Vagy a túlsó parton működő szigeti hajóácsok egyik telepe. Araszos, kovácsolt vasszögek, pántok, ékek, patkók, félpatkók.

Ilyenkor veti ki magából a kövecses homok a beágyazott tárgyakat. A tavaly előtti apadáskor Jékely még lelkesen úgy vélte, a római őrhely hídfőjéből maradtak.

Áll egy embermagas őrkő a hajózó út szélén, ott megfordulok, hogy gyalogutam hosszát leússzam visszafelé. Kétméteres vízben úszom, olykor egy-egy mélyben rejtőző sziklától elrúgom magam. Elég jól ismerem ezt a mederszakaszt. Amint testem melege megszokja a vizet, attól kezdve puszta létemen kívül semmivel sem kell törődnöm. Már a célt sem kell bemérnem szemmel – négy jegenye, az üres kapubálványok – ott fordul a sodrás, négy-öt karcsapással csak éppen ki kell majd csúsznom belőle.

Gondolataim nem jelenvalóak hát, s hanyatt is vághatom magamat, ha a nyugatnak tartó napot jön kedvem látni. De most elég, ha tarkómon érzem.

Az utolsó harminc méteren veszem észre, a szokott kiszálló helyen zöld motorcsónakot toltak a partra. Vasárnap van. Meg kell kerülnöm. Látom, néhány pillanattal utóbb látom meg, kerül szemembe, a csónaktesten túl három fürdőnadrágos férfi áll, beszélő távolságra egymástól. A középső alacsony, szemüveges rántja magára a figyelmem, karját emelgeti, mintha kiabálna is, de nekem csak némajáték, mert fülem és gondolataim még a vízben, csak a szemem fényképez s még egy kicsit megtoldom úszásom partra kanyarodó ívét – inkább csak a megfigyelés kedvéért.

A hajózó-út szélétől már lábalom a vizet s akkor a fülemet is bekapcsolom: a szemüveges káromkodik. Szid valakit. Valamit egész hónapra kiváltott, egy anya említése becsmérlőn, szórakozni akar a pénzéért, itt magának tilos! (kinek?), horog, az anya említése, megint horog és egész hónap. A másik kettő tisztelettel hallgat, ez a szemüveges valaki lehet. Most ugrik elém, pedig már nem láthatom, a motoros oldalán a nevét: Ludas. Gyermekfej nagyságú követ emel és felém közeledik. Társa, egy szakállas fiatalember megszólal: Papa ne! Papa ne! – amint őt is leltárba veszem, három horgászbotot is látok,

abban a sorrendben, mint az elébb az emberalakokat észleltem: kőkupacokkal támasztották alá a bambuszokat. Tárgyilagos szemlélődésem alatt a szemüveges, hozzám képest alacsony és vézna emberke már mellettem hadonász a kővel. Feléje fordulok és ujjmozdulattal megtiltom, hogy kővel vagy kézzel hozzám nyúljon.

Válaszom meglepi. Engedelmeskedik. Ekkor értem meg, hogy eddig is hozzám és rólam káromkodott. Kezdjem el magyarázni, hogy én mindennap, már hatodik éve, s ő csak ma itt először . . . Fölösleges. Ez azonban felbátorítja őt utóbb, mert amikor lassan, hogy a napnak több ideje maradjon rám, felfelé igyekszem a parton, hallom, hogy mindazt ismételgetni kezdi, amire ujjam mozdulata, tilalma nem vonatkozott. A fülem uralkodik most néhány pillanatig és a hallomástól teljesen bepörgeti indulataimat. Káromkodások: az isten, itt magának tilos (sőt neked!), az anya említése, drága szórakozás, elrontják, befizetve, túlsó part, strand, anya említése, és ha még egyszer, majd meglátja!

Most már pontosan tudom, az én anyámról van szó. A következő lehetőségeim vannak: követ fogok s összezúzom a parancsnok szemüveges pofáját (távolról dobva, esetleg eltévesztem), közelről a szeme, vére, esetleg veleje rám fröccsen. Befutok a házba szénaforgató villámért s magyarázkodás nélkül altestébe vágom, jut bele több felé: ötágú a villa. Elég lesz talán a döngölő tuskó? Azt találom legközelébb. De a kőnek már kezemben kellene lennie, s az eszközökért be kell mennem a kertbe. Az legalább negyven lépés. Nem tudhatom közben mit gondolok . . .

A legegyszerűbbet választom. Feléje fordulva, fentről, arcom mellé emelem két kezem, mintha áldólag és megátkozom.

Felháborodásom rögtönzi a szöveget, de érzem, tökéletesen koncentrálok. S a legfontosabbakat többször megismétlem: *Ez a hónap számodra sehogy! És nyugalmad soha többé! Nyugalmad sem itt, sem máshol soha!*

Az időből kiesem. Az egész talán tíz percig tart. A szemüveges még egyszer felém pillant, aztán botjára mered. S egészen halk beszédemre (amit nem hallhat) apró, hangos vakkanásokkal válaszol. Ritkulnak vakkanásai, karja teste mellé szorul, mintha megkötözték volna. Valami rándítja a horgát, nem nyúlhat le, fia megy oda hozzá, becsévéli a damilt s új csalétket tesz fel.

Szorítok még egyet a hurkon, fájdalmasan felemeli fejét az alak. Otthagyom.

Többé nem látja senki horgászni a parton. A zöld motorcsónak egy hétig naponta felbőg a vízen, Bogdány felől és a kisoroszi parthoz csapódva, szemben a jegenyékkel, mindig megpördül. Senki sem ül benne? Visegrádig soha nem ér el, zúgva, a szigetcsúcs táján visszakanyarodik. Ilyenkor a motor, a kormányzó készülék fölött szemüveg reszket, egy megkötözött lélek vibrálásával, lehúzódva a teknőbe. A szabad száguldás nem érdekli sem őt, sem a motort, mellyel összeforrt – megfordul, fájdalmas bőgéssel robog vissza a vízen, s amikor a záróvonalon átsiklana, becsukott szemmel megforog, mintha örvénybe csúszott volna. Itt nincsenek örvények. Csak kötés van, csomó, bog. Kibogózni, átvágni! De a szemüveg nem látja. S azt sem tudja, mért nem tud szabadulni a helytől.

2.

Véradás utáni roskasztó fáradtság. A hőség is nyomasztó. Korán fekszem, tizenegykor. Száraz éjszaka. Nyitva hagyom az ablakot. Rögtön mély álomba merülök.

Üvöltésre ébredek, szinte pihenten: „segítsééég!" Hány órát alhattam? Az úton, közvetlenül előttem, gyilkolnak valakit. A kiáltás forgolódó: az ellenfél kezében kés, és biztos, hogy amíg beledöfi a hangba, senki nem érhet oda. Az út teljesen üres ilyenkor. A halálfélelem hiteles. Dulakodás. Egy pillanatra mintha kiszabadult volna végső erőfeszítésével a fegyvertelen, a gyöngébb –, menekülni próbál: segíiítsééég! Most megint utolérte. A nyakát fogja, már csak félig bírja kimondani a szót.

Kilépek a kertbe, egy bottal megindulok lefelé. Segítség! A kiáltás vízből jön! És folyás irányban lefelé. A hang helyének változását utólag el tudom helyezni a mozgó vízen, a folyó sebességével. Ez fuldokló! De tud úszni! Nem megyek tovább. Már hallom a kisoroszi révészek biztatását: „Tartsd magad! Tartsd magad!" Tegezik. Hangról megismerték a küzdőt. Evezőcsapásokat hallok s a nagy csöndben a lihegést. De az iménti borzalmas félelem hangja most kezd bennem felizzani, amikor tudom, partot ér, sőt hallom, a nagy csöndben, amint ruhájáról csurog le a víz. Ruhástól ment bele? A csónak fölösleges volt? Nem, a révészek visszaemelik a partról a nyögdécselő, kimerült embert. Evezőcsapások és azt hallom: „ketten indultunk el és magam vagyok." Tömör fogalmazás. Magyarázza rémületét, amiből hangja által átadott nekem is. Tehát valaki a vízben maradt. Amint ismétli: „ketten indultunk el...", úgy csöndesedik meg, úgy nyugszik el a világnak szóló halaszthatatlan közlés üvöltő fontossága, amellyel az elmúlt percekben a teremtés – élet és halál áramában érezte magát az az ember, s mert sejtelme sem volt még negyedórája, hogy minek részese lehet – a fenyegető hírt teljes hangerővel kellett átadnia. De ennek már vége. Egészen halkan még mond valamit. S erre a révészek józan válasza: „Hol van már az!"

Sokára és nehezen alszom el.

Fáradtan ébredek. Óvakodnom kell, nehogy idegen ügyek időmet és erőmet elvegyék. Rőzseszedő néni botorkál lefelé a hegyről, rekedt hangon bekiált: „Kezicsókolom iróur, teccet hallani, két legény átal akart menni a vizen!" Hasonlat bujkál a közlésben: mint Jézus és persze az is, nem sikerült nekik. Herold Margitka 68 éves leány, elszászi telepesek kései ivadéka, kántortanító lánya. (A köszönést még Török Rezsőnél tanulta.) Szívesen elbeszélgetne, a kerítés megvéd tőle. Elég biccentenem.

A buszkalauz kérdezetlen mondja, nem először ma: „Dömösön szálltak fel 23.35-kor, a lovasbemutatóról beszéltek, volt bennük ital, úgy látszik este átkeveredtek a lovasokkal Dömösre. A Medosznál jeleztek, de még előbb megkérdezte az egyik, van itt csónak? Honnan tudjam. Jó erőben lévő fiatalemberek voltak. Húsz körül. Négy perccel éjfél előtt szálltak le. Spiccesen! Forró testtel!"

Reggel óta egyetlen fürdőzőt nem látok. Megriadtak. A rádió 22,4 fokot jelez. A víz ma nyilván undort keltő mindenkiben, aki tud az éji fulladásról. Később kérdezősködtem, mennyire igaz ez. Nők többen azt felelték: „úszás közben egy hideg kéz megfogja lábam, arra gondol ilyenkor az ember, meg is halnék nyomban."

Persze ez gyermekes riadalom, rokon holmi primitív téveszmékkel, tév-

hiedelmekkel, babona. Vízbe lépéskor néhány pillanatig azért hagyom eluralkodni magamon az irtózatot.

A Duna tenger mennyiségű vizet szállít, ezért még az idén olykor meglepően tisztán tudott maradni.

Ezúttal leúszom a kikötőig. Látom a révész gondolatait: tisztel bátorságomért s el is ítél. Ő is tudja, mire gondolok: „Kérem, az a gyerek nem mert elmenni a Gabi szüleihez. Hogy ő nem meri megmondani. Ott van egy bokorban a ruha meg a cipő. Mink se nagyon siettünk, csak hajnalban, az ablakon bekopogtatva. Angelmajer csak úgy déltájban jött át, egy kis keresgéléssel megtalálta a ruházatot. A szandálba bele volt téve a karóra. Minden darabra ráismert.

– Az asztalos? – Az hát.

Szigetmonostornál vetette ki harmadnap a víz. Ott szokta, meg a római parton azokat, akik a kiságban kerülnek bele, vagy idesodorja a balsorsuk.

Beszélgetések a parti kisboltban: „Felpuffadt már azóta. Ilyen melegben! Á, csak a napon puffad fel, ha rögtön letakarják, akár újságpapírral, megmarad olyannak, amilyen volt. Hát olyannak aztán soha. Na igen, hát élni nem fog. Tulajdonképpen szerencsés volt." (Többen kérdezik): Miért? Soha nem nősülhetett volna meg. Na, de miért? A közlestévő falusi asszony létére nem tudja pontosabban megmagyarázni. Pedig olyan derékforma legény volt! Az.

Én is ismertem. Csakugyan derék-forma volt. Az apja dolgozott nekem, ladikkal a Gabi fiú hozta át a könyvespolcom deszkáit. Próbáltam beszélgetni vele, de hosszú kérdéseimre, mindig csak tőmondatokban felelt. Egyszerű értelemmel. Ha néha az úton vagy buszon vagy HÉV-en találkoztunk, soha nem köszönt. Ha én köszöntöttem, hálásan viszonozta.

Negyednap került vissza a faluba. S csak egyhetes korában, vasárnap temették. A nagy harangozás tudatta. Az egész falu kikísérte a temetőbe.

Tartozott néhány apróbb munkával nekem az asztalos, de ilyen körülmények között nem volt kedvem átmenni, vagy sürgetni.

Sikerült megfeledkeznem erről a céltalan szomorú esetről, elfoglaltam magamat egyébbel.

Szombaton zörgetik a kaput. Odanézek: ismeretlen figura. Odakiáltok: „Ki az?" „Én" – mondja gyámoltalanul. Lesétálok, hogy beengedjen. Nyitom az ajtót, még mindig nem tudom, kinek szólítsam. Kérdően nézek rá. – Hoztam a szúnyográmát, meg a faliszekrénykét.

Megtöpörödött, megsápadt, megöregedett.

Nem beszélünk a gyerekről. Szerencsére van egy közös témánk, a méhészet, arról bármikor el tudunk beszélgetni. Negyven családja van. Az idén is megjárta akácvirágzásra Bácskát, Nógrádot. Vándorméhész. Tudom, hogy a tavalyi hordás csapnivalóan sikerült. Az idei meg nagyon jól. Beszámol. Némely napon 10–15 kiló mézet szedtek össze családonkint.

Szemtől szembe nem merem kérdezni, de amikor fent áll a létrán. Puha fát, gipszet rak a falba.

– A kisebbik fia volt?
– A nagyobbik. Amaz nincsen hetven se.
– A nagyobbik, s a fiatalabbik!
– Igen. Erős volt, az építőknél dolgozott Szentendrén.
– Boncolták?

– Nem tiltakozhattunk. A boncmester egy napot késett, mert karambolozott Leányfalunál s visszavitték a kórházba.

Könny cseppen a gipszporra, szégyelli, s hogy ne vegyem észre, tovább tudósít.

– Másnap másik boncmester jött ki. Mielőtt elkezdte volna, hívattak, meg kellett tekintenem –, elcsuklik. – Ő az? Hát persze, hogy ő. Ott feküdt ruhátlanul és teljesen össze volt törve a feje, de úgy, hogy nem lehetett ráismerni. Egyébként kétségtelenül ő volt az. A boncmester azt mondta, hogy a mederben a sziklák csinálták ezt a fejével, amint görgették végig-végig.

– Mi volt az utolsó szava?

– A barátja szerint az: „nem bírom tovább!" Akkor ugrott volna be a másik fiú, azt mondja, ő is csak úgy tudott menekülni, hogy egy szikláról erősen elrúgta magát. Az örvény! Ott találtam meg a ruháját egy bokor alatt, szemben a kertemmel. Ott van felhúzva a csónakunk. Azzal akarta átvinni a barátját.

– Egyötven a rév.

– Az, de azt gondolták, már nem jön át.

– Különjárat öt forint.

– Igen. Meg akarták takarítani.

– Van ott örvény? – próbálom megingatni véleményét.

– Van. De még mekkora!

– Mikor úszott arrafelé utoljára.

– Én még soha. Nem is fogok.

Ezt helyeselnem kell. Ha ő kimúlik a világból, a környéken nem lesz több asztalos. Ilyen lelkiismeretes biztosan nem. Közlöm vele.

Jólesik neki, elmosolyodik. S én gyorsan visszaváltok az örök témánkra, emlékszik, amikor beugrattam, hogy akarok tőle venni egy család méhet? Egy feltételem volt. Viszont nincs alku. Jó. Szeretném megismerni jószágaimat: üsse mindnek a szárnyára a monogrammomat.

A vidámítás tűrhetően sikerült, de még hátra van a szúnyoghálós keret összeállítása. Keresek egy megtárgyalatlan részletet örök témánkból. A viaszkérdést nemrég olvastam.

– Mi méztermelő ország szégyenszemre évente, úgy tudom 15 vagon viaszt hozunk be drága pénzért. S mindezt amiatt, mert egyes régi elméletek szerint egy kiló viasz előállítására a méheknek 10–15 kiló mézre van szükségük, s az import-viasz ennél sokkal olcsóbb.

Csak elterelni akartam figyelmét, de amint elmosolyodik, már látom, egy kis jó fölényérzéshez segítettem.

– Három kilónál nem kerül több mézünkbe a viasz kilója. Meg aztán a méhek nem tudnak meglenni viaszképzés nélkül. Minden nemzedéknek lehetőséget kell adni, hogy valamennyi viaszt termeljen. Ha nem, zuglépeket raknak a legrosszabb helyekre a kaptárban. Az még rosszabb, ha magukon hordozzák, cipelik a megtermelt és szükségtelen viaszpikkelyeket. Még jó, ha le tudják rúgni magukról, s ott találom meg a kaptár alján a viaszszemetet. Most, hogy száz forint fölé engedték a viasz felvásárlási árát, most én is előállítok évente negyven-ötven kilót.

Elkomorodik.

– Csak gyertyának szoktam hagyni egy-két kilót.

Értem. Ezek a templomba mennek s belőlük kettő ott lobogott Gabi koporsója fejénél is.

Szerencsére továbbugrik az ő gondolata is. Mert mit szokott meghagyni ő még viaszformában? Lépesmézet. Tavaly éppen kértem, hogy nekem tegyen félre egy-két kis csemege-kerettel. De aztán valaki más elvitte.

– Tettem félre az idén is kegyednek. Áthozzam?

Hirtelen eszembe üt a Duna, a halott fiú meg minden nem édes erről. Aztán az is, hiszen én mindennap kétszer úszom azóta is!

– Hogyne, nagyon jó lesz.

Amíg a munka tart, aztán már nem beszélgetünk, csak amikor lekísérem s a Dunára tekint, ismétli: – Nagy, nagy örvények vannak benne.

3.

Hetek óta várom Repaczky Ferencet, a nyugdíjas főkertészt, a főiskola több évtizedes gyakorlati oktatóját. Itt van augusztus közepe, ha idén sem jön, megint nem tudom megnemesíteni vadfáimat.

Vacsoránál még szóba hozom, aztán elhessegetem. Mert ez bosszúság.

Besötétedett, becsukom az ajtózsalut s váratlanul elkezdek beszélni a gyermekkoromnak egy napjáról, vagyis egy éjszakáról, amikor anyámmal Pestre utaztunk és hajnalban érkezve, a Keletiből villamossal, a 46-ossal útra keltünk. Néptelen nagyvárosi éjszaka s a kivilágított búgó-vijjogó villamoskocsi. A Kmetty uccánál szálltunk le. Ezt csak később azonosítottam. A Bajnok uccába mentünk, ahol becsengettünk egy emeletes házba, az ajtó megnyílt, pénzt adtunk, anyám elfogódottan köszönt. S fel az első emeletre. A ház méretei, a házmester magassága, aki beengedett, a kopár, fátlan uccák a süvöltő, vészesen sietős villamos kietlensége. Vagy maga a lépcsőház, amelyhez csak a templom tornyába nyíló lépcsősor volt hasonlítható, de oda soha nem jártunk éjszaka.

Nóri megszólal: – Ezt még nem hallottam tőled. S ilyen élénken nem.

Vált a nyelvem, vált a kép. Nyolcéves koromban. Mért éppen ez a jelenet? Az apácai búcsú. Oda Kozéki Lalival mezítláb mentünk át. Talán még engedélyünk sem volt rá. Úgyis visszajövünk világoson. Nem tudják meg.

Fele utat az ismert ösvényen, a másik felét (3 kilométer) a kisvasút (AEGV) mellett. Az egyenesen a búcsúba visz bennünket. Jött is egy vonat, arra felkapaszkodtunk. Mire a kalauz észrevette, már be is értünk. Nagyszerű mulatság volt a búcsú. Egyébre azonban nem emlékszem, hajtottuk a bolondkocsit, háromszor, hogy egyszer felülhessünk. Ránk esteledett. Egy kicsit megszeppentünk, s ezért tétovázás nélkül elindultunk hazafelé a sínek mellett. Körülbelül tudtuk mennyi a három kilométer, de mivel a sínek tovább mentek egyenesen, s nem akartak elkanyarodni, mi is továbbtrappoltunk. Egy tábla mutatta meg, hogy Kaszaper következik. Éppen az ellenkező irányban indultunk el! Lali úgy határozott, ő a sínek mellett visszakutyagol. Én mértanból tudtam, ilyen esetben az átló a legrövidebb, feltekintettem a kelő holdra, betájoltam magam s neki a kukoricásoknak.

Riadalmaim a tanyák mellett. Közeledő vicsorgó kutyák. És sok egyéb árnyék és képzelt rémség.

Jóval éjfél után értem haza. Még hajnal előtt. Anyám várt rám. Nem szídott meg, nem vert meg, míg ettem, fejemen hagyta a kezét. Utólag érzem mennyire remegett a keze.

Míg ezt mesélem, az ajtón, a zsalun, koppanás. Nóri megrezzen, de én olyan hangerővel mondom tovább, visszatér a figyelme.

Azt mondja: – Ennyire még soha nem élted át, amit mondtál, mióta ismerlek.

Ez meglep. Magam sem értem. S ha próbálnám más gyerekkori emlékeim idézni, nem sikerülne.

Az ajtón kemény koppanás. Nóri fél. Valami nagyobb bogár lesz – tétovázok.

Semmiképpen sem ember, akitől félni lehetne – nyugtatom meg végül.

Virradat előtt még egy koppanásra ébredek. Bizonyos, hogy ez nem bogár – állapítom meg, aztán alszom még egyet.

Amint ajtót nyitunk, reggel a korai napfényben egy galamb ül a kövön. Nehogy elröpüljön, Nóri lehajolva, susogva közeledik felé. A galamb meg sem rebben. Nem házigalamb, s nem is gerle. Vadgalamb. Szelíden pislog, nem mutat félelmet. Vállán és nyaka tövén, tarkóján acélos-zöld a toll.

Nóri felemeli és vissza is teszi.

– Hideg a lába. A madarak lába forró. Megitatom.

Egy pohárban vizet hoz, vízzel kínálja a madarat. Az mohón iszik. Úgy, mintha mindig is így ivott volna, emberkézből, de már nagyon régen. Aztán úgy ül szelíd pislogással, mint aki fészkén ül. Nóri mellette marad, nézi. A galamb félóra múlva rándul egyet és meghal. Maga alá húzza lábát, magára húzza szárnyait s oldalt dől. Szeme lehunyva. Mellén olyan a toll selyme, olyan szürke, mint némelyik apácarend ruhája.

Világos, hogy ő koppantott az ajtón kétszer.

Háromszor.

Amint megmerevedik és kézbe vehető, és szoborszerű, és festményszerű, van benne valami egyáltalán nem állati.

Ahogy ott töprengünk, megérkezik Repaczky metszőollóival. Megnézi a madarat s megállapítja: kékgalamb. Huzalnak szokott ütközni röptében, az végez vele. Itt elég messze van telefon- vagy villanyhuzal.

Ezen a vidéken őshonosnak mondható a kökényszilva, annyira él s elvadult állapotából annyira mohón búvik elő a hegyoldal minden részén. Én meg sajnálom irtani a felcseperedettebb töveket.

Szemezzünk vadtestükre az öreg, pusztulandó nemes fákról – kajsziról, ringlóról.

Repaczky már indul is, keresi az öreg fákon az idei hajtásokat. Szemezni fogunk. Nem árulom el neki, hogy én már esztendők óta próbálkozom, de még soha nem eredt meg egy szemzésem sem. Nem késtünk el vele? Nem. Az idő most szerfölött jó az ilyesmire.

Segítek, figyelek. Viszem a vízben tartott szemzőágat, a hársat, a nagyító szemüveget és felváltva, hol a kést, hol a metszőollót, melyből a használt példány is megér ötszáz forintot. Csukló vastag ágat levisz, fűrész nélkül.

– Így szól a kékgalamb – mondja Repaczky váratlanul –: hú-kú-hú-krú. De csak a hímje.

Ez a mienk az éjjel sehogyan se szólt, csak koppant

Egy ikertörzsű barackfára azt mondja: – Ez több százévesnél. Jó volna megtudni, milyen alanyon nőtt.

Vizsgálódik a tövön, nem tudja megállapítani.

Akadnak közös ismerőseink a kertész-dinasztiákban. Legkedvesebb tanárának az apját ismertem. A fiú, ama tanár öngyilkos lett, mert autójával (har-

mincas évek) elgázolt valakit. De az asszony is hibás lehetett. Már menyasszony korában tudták a növendékek, kikapós. Nem mertek szólni kedves tanáruknak.

Szeretnék valamit a kerítésre. – Vadszőlőt – mondja. Ampelopszisz – csillantom meg magamat. – Nem – mondja ő –, az csak régebben volt, ezek a mostani okosok, valami rendszertani okból átkeresztelték parthenocissusra. Ha ki kell gyorsan mondani, mindig az ampelopsziszt mondom én is. Ezen az új elnevezésen meg mindig gondolkoznom kell egy kicsit.

Búcsúzáskor aztán ő ad egy kis ráadást, hogy lássam, érezzem, nem akárki végezte, helyezte be az alvó nemes szemeket a vadfákba.

– A tapadókorongos, a trifolia, az csak falra jó. Kerítésre csakis quinquefolia alkalmas, az kaccsal dolgozik.

– A parthenocissus?

– Igen.

Amint magunkra maradunk, egy háborítatlan rózsa tövénél másfél ásónyomra temetjük a kékgalambot.

Másnap, vasárnap, csakúgy mellékesen bemondja a rádió – Nagyboldogasszony napja van.

Ma tartják az apácai búcsút.

És – negyvenöt éve ezen a napon temették el anyámat.

A kékgalamb érkezése, kiszámítom, az agóniával egy órában eshetett. Aludtam s egész este hallottam a „ments meg uram" éneklését. Az örök haláltól. Nem birtam virrasztani, elaludtam, úgy, felöltözve, valahol az udvaron, vagy tornácon. Ez Remetén volt! Felébresztettek és vittek, tereltek az ő ágyához. Talán ásítottam is. Borzongásomban. Még élt, nyitva volt a szeme. De nem tudhattam, megismert-e, mert nem szólt. S a keze sem mozdult. Harminc-éves volt. Olyasmit éreztem, valami rettenetes igazságtalanság történik velem.

Amint a rádió bemondta a napot, előkerestem a menyasszonyi képét, a tizennyolc éves korit. Találtam valami galambszerűt rajta.

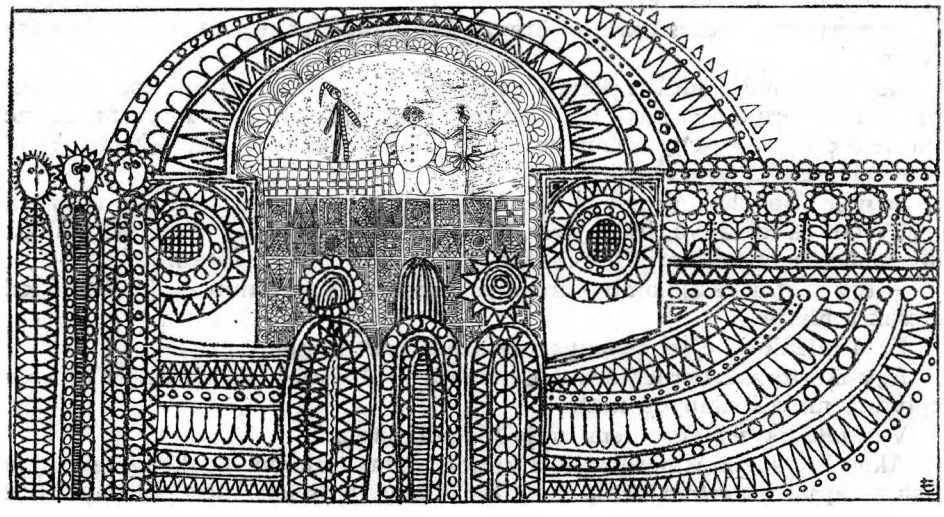

TAKÁCS IMRE

A bohóc búcsúzása

Búcsúznom tőled kellene! –
fölrobbant csodálatom ragyogott rád.
Gyulladt a szégyellt vágy tüze,
mikor a fényszórókat kikapcsolták.

Pattogva hűltek a búrák,
a hozzád beállított lámpatestek.
Szívemben Armstrong trombitált;
indultam – mennyiszer! –, hogy megkereslek.

Sötétben csillogott föl az aranypénz
melleden, lágyékodon, homlokodon.
Lihegtek a nyárban a jegesmedvék –
bolyongtam, ember magam, a vad-soron.

Féltem a vadabb sortól, ti ittatok,
nevetésed a gyémánt hangja volt már.
Furdaltak lehetetlen gondolatok:
a nevetésedet ha megcsókolnám!

Bohóc, ha rendezhetnék tréfát neked –
tragédiámat végre vedd komolyan!
Mert engem eltaszított arany-kezed,
mikor a szádat egyszer megcsókoltam.

Nevetted ellágyuló lányságodat –
indultunk volna együtt a trapézra.
Én egyszer földobtalak, elkaptalak . . .
Most érted tüzesedve vagyok vézna.

Bohóc, mint fordítottja a világnak,
a szónak, szerelemnek, szerencsének.
Veri az őszi eső sátorfámat,
a ponyva nekiteszül a hideg szélnek.

Fázik a ronda majom ketrecében,
tekeredik a kígyó, elmúlt a nyár.
Éltem boldogulásom ellenében,
kegyelmed szomjaztató Szaharáján.

Búcsúznom tőled kellene! –
a szavak birodalma szétesőben.
Rajzolni bástyát kellene,
festeni délvidéket a hideg őszben.

Ha egyszer fölgyulladna papír-hazám,
indulnék-e vajon a kútra vizért?
Fölpezseg a nérói kíváncsiság! –
megtörténnek a dolgok, mikor miért.

Meglátlak egyszer téged fordítva is,
ha voltál délibáb a nyári ködben.
Búcsúznom tőled kellene,
de csak a fehér papír énelőttem.

Írok hát – vicsorítóbb ordasoknál.
A kisded farkasfiak mind az emlőn.
Éhezésem vadabb már mindazoknál,
akik tutulni szoktak téli erdőn . . .

Elveszítettelek, gazdag vagyok –
enyém vagy ismételten, széles világ!
Elhagyom a széthulló társulatot,
szabdalva vállaimról csipkeruhát.

Például birodalmam Altamira! –
ügyködik a csonkított ujjú festő.
Potájából a színt a falra fujja,
és az odatett kézzel kész a freskó.

Az izzadt kristály alatt örök a mű.
A zsír-pupos bölények bömbölése
az ember szépségeiről szóló revű –
fölébred, ámul magán a barlang népe . . .

Badarság nekivadulni, vagy lenni több!
Ravasz vagy, Altamira, csoda-barlang!
Lélekben tiszta multat rejtett a föld,
amíg a kislány-szempár csillant rajtad . . .

Ez a nap a búcsúzás napja legyen!
Szombat, vasárnap, hétfő? – mindegy.
A tiszta szerelemben nincs kegyelem –
temessük el a földbe bűneinket!

Itt lehet cselekedni, a papiron,
és így: a részvétlenséget szimatolva.
A tartó veszteséget fogalmazom,
mintha itt is eszkaláció volna.

Elbúcsúzom tőled, de nélküled.
Tudom, a csapdát magad föl nem oldod.
Udvarlásomhoz volt csak füled.
A büszke tagadásban vagy te boldog.

Cérnát nem tépek én. Volt röhejes:
birkóztam szörnyű vastag kötelekkel.
Éhező vagyok, de nem ehes –
játszd majd a labirintust egerekkel!

Fusson a szalonnára, öledre ne
félőrült csillogással a kapzsi vágy!
Mi dolgot láttál bennem, isten szeme?
Te fölbonthatatlan, mi dolgot látsz?

Hiába gondolkodom, kívül bohóc,
butáknak érvénytelen, elijesztő . . .
Enyémek az unalmas intermezzók;
másoknak pálma jutott, nekem vessző.

A többi dolgozott, én művészetet
csináltam – és így lettem mérhetetlen.
Ettem a pelyvás, dohos zabkenyeret,
a húst az oroszlánok zabálták fel.

Tiveletek feszült meg minden este,
én pedig lazítottam a feszültséget.
Ti fölcicomázva, én kifestve;
Mutattam: az a csoda, ez az élet.

Voltál a csoda te is, én nevetség.
Te kirepültél, engem meg kirugdaltak.
Testeden a szájtátogató fenség –
és hullt rám bádog gyanánt Napod, Holdad.

Elhagyom a megfoghatatlan társulatot,
árnyékom elúszik majd egy híd alatt,
elhajítok utána száz csillagot,
csupaszra vetkőztetem önmagamat.

Fuss, mert valódiságom a szegénység!
Nem tudod, hogy eladni valóm sok van.
Áldom a velőt rabló szezon végét,
kicsire kuporodom birtokomban.

Például birodalmam a jövendő,
mint drága mikroszkóp alatt a sejt.
Oszlik a mámor-bolond arany-felhő,
sejlik a józanságból a szerkezet.

Hinném: nem emberi már látni így –
megértve, megfigyelve a sorsot,
szétszedve, összerakva elemeit . . .
Míg elmém gyönyörködik, szívem borzong.

Mégis a rejtélyesség nyilvánvaló.
A nyitottal nyílik a nyithatatlan.
Pörög az elefántcsont ördög-golyó,
inog a letaposott föld alattam.

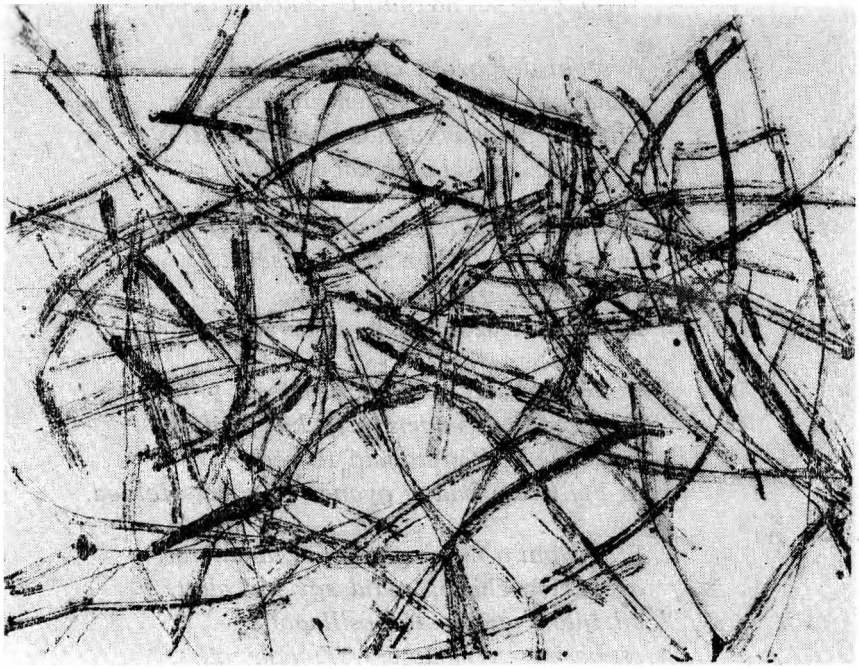

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

II.

Hetedikbe – mai fogalmak szerint harmadikba – jártam a kolozsvári református gimnáziumba. Ez az a korszak, amikor testi és lelki világunkat a gyűjtőnévvel talán legpontosabban szerelemnek nevezhető jelenség tünetei a legkülönfélébb módokon, de meg-megújuló lendülettel elárasztják. Nincs menekvés tőlük, ha csak – átmenetileg természetesen – egy bicikli révén nem.

Ahogyan ez idő tájt írott, részben megjelent verseim, megmaradt prózai feljegyzéseim tanúsítják, kétféle szerelmet különböztettem meg: „égit" és „földit", és sziklaszilárd meggyőződésem volt, hogy e kétféle érzést áthidalhatatlan szakadék választja el. Ez a hit annál könnyebben meggyökeredzhetett bennem, mert a földi szerelemmel kapcsolatban még semmi tapasztalatot nem szereztem. A csókolódzásról annyit tudtam, amennyit a divatos operettek sugalmaztak, például, hogy „lárifári, nincs mit várni, frissen jó a csók", ami a spontaneitás előnyeire figyelmeztetett, a csók természetét viszont egy másik dal jellemezte számomra félreérthetetlenül: – „adj egy édes csókot, cipi-cupi cuppanósat, édes kis babám."

Diák szerelmeimet – időrendben N. Nusit, D. Margitot és H. Ilust – „égi" rajongással vettem körül. Egészen 1924. május végéig vagy június elejéig – egyetlen egyszer kerültem olyan helyzetbe, mely az égi érzelmek és a gyarló földi vágyak összeütközését eredményezhette volna. Utána több, mint egy év telt el kísértés nélkül.

Vendégségben az O. családnál zálogosdit játszottunk, s a sors rendeléséből épp jelenlegi „égi" szerelemmel kellett egy súlyos keleti függöny mögé bújnunk zálogunk kiváltásának fizetségeképpen. Dunduskásan, kövérkésen N. Nusi velem együtt behúzódott a kijelölt helyre, félénken pillantott föl rám húsdudorok között meglapuló szürkés szemével, vajon mi következik. Nem sok következett, mindössze annyi, hogy miután ajkammal könnyedén megérintettem homlokát, fürgén kiléptem a kárpit mögül.

Visszatekintve az elmúlt évek távlatából ez több, mint furcsa, főleg, ha meggondolom, hogy az O. gyerekekkel bizalmas barátságban voltunk, gyakran megfordultam a családnál. Még furcsább, hogy amint jóval később megtudtam, vendéglátónk velem egykorú lányát épp gonorrhoea ellen kezelték. Százszor inkább a gonorrhoea, mint az a szikkadt puritánizmus, ami az én családom környezetében pusztította az életkedvet!

Egyszóval a szerelem területén még nagyon hátul kullogtam, nemcsak ami a közvetlen tapasztalatokat, hanem ami az elméleti tudást illeti, abban is. H. Ilusról – máshol Esztikének neveztem – se hinném, hogy tájékozottabb lett volna. Fél Kolozsvár fiataljai imádták s irigyeltek engem a sikerért, hogy „viszonozza" szerelmemet. Nem volt erotikus jelenség, se testével, se lényé-

vel nem hívta ki maga ellen a támadást. Viszont kevés nőt ismertem életemben, akiben annyi kedély, humor, bolondosság, kedvesség, ötletesség találkozott volna, mint őbenne. Tűzijáték volt minden megnyilvánulása, még el sem halt egy szín, már új szín izzott föl, még szét sem mosódott a forma, máris újabb formák bontakoztak ki. Noha én nem sokat lendítettem a beszélgetésen, egyetlen másodpercig sem unatkoztam mellette, s ha az „elveim", a meggyőződéseim nem bénítanak meg, akkor is bajosan gondolhattam volna Ilus társaságában holmi gyarló disznóságokra.

Néha szüleink tudtával találkoztunk, néha titokban, de a műsor sohasem állt másból, mint hogy együtt voltunk, jól esett együtt lenni, együtt nevetgélni, szerettük egymást, de ami a gyakorlatot illeti, az sétákban merült ki. Nem hogy nem csókolództunk, de a „cuppanós" csókig, sőt a leheletszerű puszikig sem jutottunk el. Szerelmünk salaktalan tisztaságát még az a részletesen sohasem taglalt, de hallgatólagosan elfogadott kilátás sem zavarta, hogy évek múltán, házasságot kötünk, gyerekeket nemzünk, egyszóval úgy élünk majd, mint mindenki más.

Egy május végi vagy június eleji forró délután a Házsongárdba mentünk kószálni, Ilus meg én. Akik csak felületesen ismerik Kolozsvárt, a házsongárdi temetőt emlegetik, gyönyörű temető csakugyan, mert inkább parknak látszik, semmint végső helynek. De a temető csupán egy csekély részét foglalja el a Házsongárdi dombnak, amely diákkoromban olyanszerű villanegyed volt, mint a Svábhegy ideát, szerényebb méretekben, sokkal szerényebb villákkal s a várostól távolabb eső részén parasztgazdaságokkal.

Ahogy felfelé kaptattunk egy meredek ösvényen, Ilus elől, én mögötte, egyszer csak hátra nyújtotta a kezét és rám mosolygott, félig hamiskásan, félig gunyorosan:

– Azért nem kell szuszogni.

Bizonyára szuszogtam, különben nem szólt volna, őmaga könnyen ment, szinte lebegett, könnyen szállt a hangja, könnyű volt a mosolygása.

Fentebb leültünk egymás mellé a domboldalon, előttünk a színes virágokkal pettyezett, dúsan zöldellő rét. De alig helyezkedtünk el, az ég elsötétült, mennydörgés, villámlás, ritkás de annál tartalmasabb cseppekben verni kezdett a zápor. A közelben paraszthház, oda menekültünk be, ott vészeltük át a vihar első rohamait.

Szívesen fogadtak, mifelénk nagyon szívesek a parasztok, egy idő múltán Ilus nyugtalankodni kezdett, hogy haza kell mennie, ennyi és ennyi időre engedték el, ide és ide, arról ugyanis, hogy a Házsongárdba megyünk kettesben, óvakodott szólni.

Ilus félcipőben volt, a földutak feláztak, az eső tovább esett, már nem záporszerűen, hanem szemerkélve. A parasztnak amúgyis dolga volt a városban, megegyeztem vele, hogy a szekerével bevisz minket. Amolyan keskeny, deszkából ácsolt egyszerű szekér volt, egy ló húzta. A paraszt a bakon, kezében a gyeplő, mi ketten hátul egy ponyva alatt. Ahogy az egyetlen árva ló „lassacskán ballagott" az egyenetlen úton, Ilus meg én akarva akaratlan kénytelenek voltunk minduntalan egymásba kapaszkodni, hogy le ne forduljunk a szekérről a tengelyig érő sárba. Az egyik nagyobb zökkenőnél félreérthetetlen jele mutatkozott, hogy égi szerelmem átlényegült földi szerelemmé.

Mérhetetlenül elszégyelltem magam.

Eddig mindenen vihorásztunk, a döccenőkön, a lovát biztató paraszt „gyi-hó" biztatásain, a ló fújtatásán és erőlködése egyéb jelein, azon, hogy

hol én rántottam vissza Ilust, mikor már-már átbukott a szekér derekán, vagy ő ragadott meg két kézzel, hogy ki ne essek.

A szégyen belémfojtotta a jókedvet.

– Most már nem is szuszog?! – csúfolkodott Ilus, s én úgy néztem rá, mint egy tetten ért tolvaj, zavaromban nyakig vörösen. A rossz út mentette meg a helyzetet, mert bűn ide vagy oda, rossz lelkiismeret, szégyen ide vagy oda, az első és legfontosabb feladat mégis az volt, hogy bent maradjunk a szekérben.

Mire a szekér a bolondok házához ért – jellemző részlet! – a Trefort utca tetején, Ilusék az elején laktak, – az eső elállt, kifújtuk magunkat, Ilus rendbe szedte a ruháját, a haját, azzal elváltunk.

Mosolyogva – Ilus mindig mosolyogva búcsúzott – úgy is érkezett, találkozhattunk bárhol, mosolygott, ha együtt voltunk, egyetlen, édes, mindig új színben csillogó, kifogyhatatlan mosolygás volt az egész lány, a mosolygás úgy övezte kedves arcát, mint a glória a madonnákat. Égetett a bűntudat, de a mosolyának nem bírtam ellenállni, csak akkor komorult el az arcom, amikor magam maradtam, szégyenemmel, pontosabban: szégyenem emlékével.

Következő találkozásunkat semmilyen különleges esemény nem mozdította ki szokott medréből, nem esett, nem villámlott, nem szekereztünk egyazon ponyva alatt, mindössze kezet fogtunk, de az égi szerelmet máris újabb sérülés érte. Az értelmem képtelen volt megemészteni és elfogadni azt a tapasztalatot, amit a testem sokkal értelmesebben dolgozott fel, s ennek következtében a továbbiak folyamán makacsul ragaszkodott ahhoz, amit értékes szerzeménynek tartott.

Test és lélek, test és tudat ilyenformán épp a szerencsés találkozás pillanatában szakadt el viszonylag hosszú időre egymástól. A helyzetet, amiben vergődtem, tragikus konfliktusnak éreztem.

Puritán család voltunk, puritánizmusunkban mindazokkal az álszenten takargatott folytonossági hiányokkal, amelyek e világnézetet világszerte meglékelik, mindenhol képmutatón és embertelenül. Nyíltan azokról a kérdésekről, amelyek belesodortak az előbb vázolt helyzetbe, természetesen nem került szó. Vagy ha mégis – egy esetről tudok –, számomra felfoghatatlan formában. Tizenöt-tizenhat éves koromban nagyon idegesen reagáltam valami semmiségre, édesanyám átölelt, magához szorított és így szólt:

– Ne légy olyan nyugtalan, szívem, majd akad egy lány . . .

Nem fejezte be a mondatot, ami épp titokzatos érthetetlensége miatt ragadt meg bennem, az ellentét révén, ami valóságos gondjaim, sérelmeim és a félig javasolt megoldás között tátongott.

Ötödikes-hatodikos koromban engem ugyanis olyasféle mellőzések sebeztek „véresre", mint az például, hogy kihagytak a kollégium futball csapatából, nem vettek be a négyszer százas stafétába stb.

Semmi esetre sem a lányok, noha ők is foglalkoztattak, pontosabban a „kötelesség" tudata, hogy a beavatáson föltétlenül át kell esnünk. E célból Göbő meg én állandóan ott hordtuk a zsebünkben a nyilvános házak hivatalos taksájának megfelelő összeget, huszonöt lejt, hogy ha véletlenül alkalom adódik, ne pénzhiány miatt essünk el a tapasztalattól. A nyilvánvaló megoldástól, hogy becsengessünk e házak valamelyikébe a Forduló utcában vagy a Búza utcában, egyelőre mélységesen idegenkedtünk. Egyebek mellett, mert valahányszor elhaladtunk e házak mellett, sohasem mulasztottuk el a becsukott zsalukat kővel megdobálni. Az sem kizárt, hogy e gátat vágyaink és a megvalósítás közé magunk építettük, ha nem is szándékosan.

Beszéljünk inkább a másik gátról, a puritánizmusról, amely sokkalta tartósabb, mint a kődobálás megtorlásától való nem túlságosan megokolt félelem. Hogy a gyerekeket mennyire nehéz befolyásolni, azt manapság jobban tudják, mint régebben. Miként sikerült mégis apámnak, aki közönyös, passzív természet volt s velünk gyerekekkel a minimálisnál kevesebbet foglalkozott, ezt a természetünktől idegen szemléletet belénk oltani?

Főleg úgy, hogy meg sem próbálta. Elég lett volna egyetlen prédikáció, és talán minden a visszájára fordul.

Maga a puritánizmus a levegőben volt. Ahogy Makkai Sándor valamelyik írásában kifejezte, Erdély örökségének egyik legnagyobb értéke a családi élet tisztasága. Hogy ez az állítás mennyire helytálló, mennyire nem s hogy mely országokhoz képest tisztább a családi élet Erdélyben, azt tudományosan eldönteni évtizedek szociológiai adatgyűjtésének segítségével is bajosan lehetne, mivel köztudomású, hogy a tisztaság ellen vétők következetesen mellőzik a nagydobot és a fanfárokat, ehelyett suttyomban malackodnak, mint derék puritánokhoz illik, s amit elkövettek, nemhogy meg nem gyónják, de lehetőleg önmaguk előtt is letagadják.

Dogma volt a puritánizmus – ami megint csak olyan gyűjtő fogalom, amely megszámlálhatatlan, néha egymásnak ellentmondó elemet ölel kétes egységbe – megállapodott, leülepedett dogma, vitatni senkinek sem jutott eszébe, a legordasabb kurvák között is nem egy akadt, akinek minden mellékmondata e dogma igazságába vetett hitről tanúskodott.

Ebben az állóvízszerű hitvilágban, az egyetlen dinamikus, az egyetlen közlésre, kifejezésre képes elem a figyelmetlenül odavetett mellékmondat volt, vagyis az állítómondatoknak az a látszólag elhanyagolható része, melyet nem hat át a meggyőzés agresszív szándéka. A mellékmondatnak ugyanaz a szerepe a tudatformálásban, mint a viselkedési példának, amely magyarázó szöveg nélkül buzdít. Ez is, az is, közvetve fejti ki hatását s minél észrevétlenebbül, annál eredményesebben.

Sokakban bizalmat keltek, ilyenformán rengeteg vallomást hallgattam meg, őszinte érdeklődéssel mindig, mert ha az nincs, a közlési kedv nyomban elenyészik. A lényeges mozzanatokról nagyobbára mindig a mellékmondatok révén értesültem. Megpróbálom a mondottakat egy szemléltető, bár a jelenség bonyolultságát távolról sem ábrázoló példával érzékeltetni: – „azt válaszoltam neki, hogy minden áldozatra kész vagyok, az csak természetes, kész vagyok erre, kész arra, ha kell, a jobb karomat is levágatom, de most éppen nem mehetek el hazulról, mert a sógorom üzent, hogy délután bejön az oldalasért, ami még jár neki a közös disznóból, de azután természetesen . . .", a szöveg ömlik, ömlik s a szótengerben a mellékmondat oly szerényen világít, mint szentjánosbogár a jupiter lámpák közelében, az igazi fény mégis az övé.

Véleményem szerint a főmondatban – kivételek mindig akadnak – a társadalom, az osztály, a világnézet követelménye szólal meg, még pedig a követelményeknek az a része, amely nem épült bele teljesen a gondolkodásunkba, vagy annyira ellenkezik érdekeinkkel, hogy bár beépült, mégsem ahhoz igazítjuk viselkedésünket. Noha olykor a nyilvánvaló s minden erőfeszítés nélkül kiszámítható érdekellentét sem eszmélteti rá a gyarló elmét a valóságra. Magam is gyönyörködtem 1914 nyarán a Monostori úton felvonuló s a háborút boldogan éltető tömeg lelkesedésében, amit a magyar felsőbbrendűségi tudat fűtött, holmi Kutyaszerbiák és más „büdös" nemzetek ellen.

Minket, középosztálybeli gyerekeket, minden bizonnyal azért fertőzött

meg oly jóvátehetetlenül a puritánizmus, mert soha senki ki nem fejtette előttünk lényegét, senki nem magyarázta, nem kényszerítette ránk és nem feleltetett belőle. Vak dogmaként működött és pusztított a puritánizmus, mint ahogy egész szellemi életünk hemzseg az ilyen soha meg nem fogalmazott, tehát cáfolhatatlan dogmáktól. Nyíltan senkinek sem jutott eszébe elemezgetni, hogy mi a különbség „úrilány" és „rosszféle" között – ez az utóbbi kifejezés egymagában jellemző –, annál gyakrabban hallottuk viszont, hogy A-né és B-né kifogástalan úriasszony, C-né és D-né viszont rosszféle. Nem a tények, nem a magyarázat, hanem a hangsúly közvetítette az ítéletet s kondicionálta bennünk az öntudatlanul formálódó értékelést, hogy az úrilány szűz, egy világ választja el madonnai tisztaságát a testiség ocsmányságaitól. Tehát tabu. Tucatnyi tabu feküdt be meztelenül az ágyamba, amíg ez az előítélet fokonkint elenyészett, míg ráeszméltem, hogy van ilyen és amolyan lány s a tulajdonságok nem az „úriságból" vagy annak az ellenkezőjéből fakadnak. Külön világ mindenki s minden kapcsolatnál „a"-nál kell az ismerkedést kezdeni s haladni tovább az alfabétikus sor valamelyik tagjáig.

Nem a kései bánkódás késztet szemlélődésre, nem az elszalasztott alkalmat sajnálom. A kedves, mosolygós Ilust, most, évtizedek távlatából is jobban szeretem annál, semhogy ne látnám át, micsoda cudar következményekkel járhatott volna, ha ő, a tapasztalatlan lány enged egy tapasztalatlan s a tetejében hülye kamasz kívánságának. Az élmény teljesebb, szebb, emberibb lett volna, ha legalább csókolódzunk, de annál tovább nem megyünk. Hiszen ha számba veszem, milyen intenzív bűntudat kínzott pusztán attól a ténytől, hogy Ilus jelenléte felkeltette vágyaimat, annak a bűntudatnak a felmérésére, ami abban az esetben fogott volna el, ha mindketten elveszítjük a fejünket, utólag sem vállalkozom. Megeshetett volna, hogy öngyilkosságot kísérlek meg – nyilván eleve elvetélt formában – vagy elbujdosom hazulról, – természetesen úgy, hogy nyomomra akadjanak. Mert afelől bizonyos vagyok, hogy bármit tettem volna, gyakorlatiasság híján, a megvalósítás balul üt ki.

Miután a szégyenletes tünetek találkozásról-találkozásra ismétlődtek, az orvoslásnak ahhoz a módjához folyamodtam, ami a hasonló korú fiúk rendelkezésére áll s élnek is vele, bár sohasem nyugodt lelkiismerettel, hanem a különféle szóbeszédek következtében beléjük rögződött félelmek közepett. Szerelmem tisztaságáért azonban nem riadtam vissza az áldozattól és minthogy az óvintézkedéseket közvetlenül a randevúk előtt foganatosítottam, többnyire célt is értem. Bágyadtan ugyan, de tisztán és növekvő ragaszkodással szerettem Ilust.

Igen ám, de engem más becsvágyak is fűtöttek. Sportolói pályám ebben az időben ért válaszúthoz. Egy alkalommal tartalékként játszottam a KAC, vagyis a kolozsvári atlétikai klub ifjúsági csapatában, nagy megtiszteltetés egy magamkorú gyereknek! A kapitány felszólított, hogy rendszeresen vegyek részt az edzéseken. Ugyanakkor Somodi bácsi, a KAC atlétikai edzője, a század elején Londonban tartott Olimpia második helyezettje a magasugrásban, ebből kifolyólag a legnagyobb sporttekintély Kolozsvárt elfogott az utcán:

– Gyere ki tréningre, fiam. Tehetséges futó és ugró vagy. A KAC számít rád.

Eddig mindkét sportot űztem, Somodi bácsi azonban megmagyarázta, hogy a futball megfér az atlétikával, de az atlétika nem fér meg a futballal. A futball ugyanis görcsös izmokat nevel, azokat is elmereviti s a tetejében állandó a rizikó, hogy az embert lerúgják. Egyszóval választanom kell.

Eredményes, de valójában felkészületlen futballista voltam, technikai tudásom hiányait gyorsaságommal és kemény játékommal néha ellensúlyoztam. Nem lévén igazi balog a számításba jöhetők között, többnyire balhátvédet játszottam. Se a szerelésben, se a triblizésben nem tűntem ki, de mivel a három kollégium valamennyi futballistája közül én futottam leggyorsabban, ritkán esett meg, hogy a labdával megugró csatárt utol ne érjem, s ha leszerelni nem tudtam, fel ne vágjam nem rúgással, gánccsal vagy más efféle fogással, hanem a gyorsaságom megtöbbszörözte testsúlyommal. Az ilyen veszedelmes helyzetekben hasznomat vette a csapat, egyébként azonban nem, hogy mást ne mondjak, sohasem oda passzoltam a labdát, ahova kellett volna.

Más volt a helyzet az atlétikában. A sok minden közül, amit állhatatlanságomban abbahagytam, talán ezt sajnálom egyedül. A rekordok mai szakadatlan csillaghullása közben az én akkori eredményeimet megemlíteni nevetséges volna. Megelégszem annyival, hogy tizenhatévesen száz- és kétszázméteres futásban, távolugrásban nagyjából ugyanazokat az eredményeket értem el, mint az ország legjobb ifjúsági atlétái.

Egyik edzésen, miután megmérte az ugrásomat, Somodi bácsi vállon veregetett:

– Na, fiam, ha versenyen ugrasz ekkorát, országos ifjúsági távolugró bajnok leszel.

Somodi bácsi lelkesen, önzetlenül, de szakszerűtlenül irányította edzésünket. A tapasztalat hamarosan rávezetett arra, hogy ha kétszáz méteren jó eredményt akarok elérni, állóképességre van szükségem, hiszen egy atlétikai versenyben az előfutamtól a döntőig többször végig kell futni ugyanazt a távot, s ha a stafétába is engem osztanak be, még többször. Somodi százas-kétszázas vágtázónak nevelt, de háromszáz méternél többet futni sohasem engedett, hogy el ne „veszítsem gyorsaságomat". Holott nyolcszázas, ezerötszázas futásokkal kellett volna sprinteri pályafutásom alapjait megvetni. Volt eset rá, hogy az előfutamban jobb időt értem el, mint a győztes a döntőben. Hiába, Somodit semmi sem ingatta meg hitében. Melegházi atléta lettem, akit verseny előtt kivesznek a vattából, verseny után még gondosabban becsomagolnak, abban a reményben, hogy az eredmény legközelebb majd jobb lesz.

Szerelmem tiszta lett, mint a patyolat, a testiség semmilyen megnyilvánulása nem ejtett foltot rajta. Ezért azonban nagy árat fizettem a sportban és az iskolában egyformán. Ötödik gimnáziumból a hatodikba csak pótvizsga árán jutottam be. Szilárdan megalapozott rossz hírem volt a kollégiumban, egyfelől mint gyenge tanulónak, másfelől, mint a legvásottabb gyerekek egyikének. Hatodikban határoztam el, hogy ez így nem mehet tovább. B. Sanyi barátom figyelmeztetett – negyvenegynehány évvel az esemény után – egy részletre, amit énmagam elfelejtettem. Ötödikben románból vágtak el, de algebrából is gyengén álltam. B. Sanyi a Kétvízközben lakott, végig a Monostori úton nap nap után együtt mentünk haza. Egy ilyen alkalommal jelentettem ki neki:

– Ha más meg tudja tanulni az algebrát, lehetetlen, hogy én ne tudjam megtanulni.

– És meg is tanultad, – folytatta Sanyi. – Év végén jó közepes voltál.

Egyszóval hatodik gimnáziumban már javítottam valamelyest tanáraim lesújtó véleményén. Ez azonban nem elégített ki, száznyolcvan fokos fordulatot akartam. Kitörni a megtűrtek közül és elfoglalni helyemet a megbecsültek körében.

Tervemben a legkülönfélébb érzelmi, értelmi, indulati tényezők kevered-

tek. Mindig hajlottam a próbatételekre, megmutatni magamnak vagy másoknak, hogy képes vagyok megtenni ezt és ezt vagy megtartóztatni magam ebben vagy abban; a puritánizmus legalább felerészt pozitív öröksége. Tehát közrejátszott ez a hajlam, összeolvadva a tőle elválaszthatatlan hiúsággal. Hajtott a felismerés, hogy rossz úton haladok, ez ismét elvegyült azzal a másik törekvéssel, hogy a fiúk között megbecsülést harcoljak ki magamnak, többé ne a csiszlikek társaságában legyen a helyem, hanem az osztály szellemi elitjében. Szerepet játszott a küzdelemben az a tudat is, hogy jövőm nem csekély részben tanulmányi eredményeimtől függ.

Újabb konfliktus és nyomában a dermedt tanácstalanság, hogy mitévő legyek. A lehetőségek tömegét áttekinteni messzi meghaladta képességeimet, a tapasztalatok egyelőre tökéletesen hiányoztak. Világfájdalmas versikékkel próbáltam könnyíteni magamon. Rászoktam, hogy ha fáj valami, verset írjak, de sohsem arról, ami fájt.

Reménytelen helyzet, amiből édesanyám jóvoltából karikáztam ki. Hosszas kunyerálás után biciklit vett nekem, s én boldogan gyakorlatoztam a csekély forgalmú Mikó utcán, majd indultam hosszabb közös túrákra, többnyire a Monostori út folytatását alkotó országúton, mely a városba bekéklő Gyalui havasoknak vezet. Útközben, Fenes közelében láttam az emléktáblát azon a helyen, ahol a kalandos politikájú II. Rákóczi György halálos sebet kapott s vele veszett a független Erdély.

Ez a bicikli mentette meg a szerelmemet, egy időre, mert később, mint másutt beszámoltam róla, magam pusztítottam el.

Kolozsvár hemzsegett a mindkét ági rokonoktól, tehát bármennyire emberkerülő volt az apám, nem múlt el hét, hogy valaki be ne állított volna hozzánk, ilyen néni, vagy olyan bácsi, éppen arra járt és gondolta, megnézi hogy vagyunk. Így kukkantott be Monostori úti házunkba este felé Malcsi néni, apám vér szerinti, de távoli rokona; csúnya, bőbeszédű vénasszony, számos vastag szőröket termelő bibircsókokkal az orra körül, fekete ruhában, mintha gyászolna, holott gyászra csak egyfolytában részeges ura adhatott okot.

Eleinte még a lazán vett udvariasság megkívánta mértékben sem figyeltem a beszédére, a családon belüli, családon kívüli unalmas pletykákra és a zaccos kávé kínálásában vagy a rétes túlgyors eltüntetésében megnyilvánuló sértésekre, amit Malcsi néni „igazán nem várt éppen tőle, éppen Teréztől, akivel ő annyi jót tett . . ." De váratlanul vad izgalom fogott el, hogy szinte összekoccant a fogam, kínomban az ujjaimat ropogtattam, hogy csökkentsek a feszültségen . . .

Rejtély, hogy ez a két ember hogyan került össze, már mint Málcsi néni, aki tanító férje háztartását látta el és Janovics Jenő, a kolozsvári Magyar Színház igazgatója. Mindenképpen tény, hogy valahonnan valahova együtt utaztak egy szekéren, szorosan egymás mellett s valahányszor megbillent a szekér egyensúlya, ahogy Málcsi néni kifejezte magát:

– Összedörgölődztem azzal a nagyszerű emberrel, lelkem, és az igazán jó volt, lelkem . . .

– Ugyan már mi lehetett jó abban? – vetette ellen édesanyám.

– Egy magamfajta vénasszonynak, Janka lelkem, az is több a semminél, hidd el, te még fiatal vagy, nem érted. De én tudom, lelkem. Két óra hosszat dörgölődztünk, lelkem . . .

Szabályosan rázott a hideg, ha a hónom alá nyomnak egy hőmérőt,

akár orvost is hívhattak volna. Holott csak a ponyva alatti szekerezés emléke újult fel az idegeimben, a házsongárdi paraszthóztól a bolondok házáig tartó emlékezetes út, a nyirkos Trefort utca, Ilus mosolygása, melyet beszippantott a kapu. A meg nem értett, el nem fogadott, ki nem élvezett, de mindenképpen nagy élmény.

Málcsi néni végevárhatatlanul kászálódott, szedelődzködött, a hárász kendőjét mégis nálunk felejtette. Nyolcadszori-kilencedszeri felszólításra, harmadvagy negyednap biciklire ültem, hogy a hárászkendőt visszavigyem. Málcsi nénit nem, de nálam jó néhány évvel idősebb lányát, Zsikét, odahaza találtam, méghozzá egyedül a lakásban.

Szervusz, szervusz. Tessék a kendő.

– Köszönöm, – félre dobta. – Sietsz?

– Sietek – válaszoltam megkönnyebbülten.

– Hova?

Erre már nem tudtam válaszolni.

– Egy kicsit csak leülhetsz.

Leültem.

– Miért oda? Miért nem ide? – tenyerével maga mellé csapott a díványra. – Vagy félsz?

– Nem félek.

Azzal melléje ültem, pontosabban a dívány másik végébe. De hiába.

– Miért ülsz olyan messze? Gyere közelebb! Vagy nem akarsz?

Közelebb araszoltam hozzá.

Kora délután volt, odakint tikkasztó hőség, idebent – a leeresztett rolók, a becsukott zsaluk mögött, félhűvös félhomály. Rajtam kendervászon nadrág, az első apacsingem, Zsike könnyű pongyolát viselt, a gombolással nem sokat vesződött, s ha nemcsak a szemem sarkából sunyítok rá, pontosan le tudnám írni, amit a meztelenségéből láttam. Nemcsak kihívón, hanem fölényesen, lekezelőn viselkedett, s mindjárt az elején megsértett:

– Biztos azért viselkedsz ilyen gyáván, mert még nem volt dolgod nővel.

– Már hogyne lett volna! – hazudtam gépiesen.

– Nem úgy értem, hanem „úgy".

– Én is úgy értem.

– Na ne mondd! – riszálgatta magát ültében. – Úgysem hiszem el.

– Ha van pénzem, elmegyek a jakiba.

– És persze nincs pénzed.

– Már hogyne volna! Most is van! – azzal előkotortam a zsebemből a beavatási célra tartalékolt és hónapok óta magammal hurcolt huszonöt lejt. Ettől egy időre, de nagyon rövid időre, megingott. Fürkészve mért végig:

– És csókolódzol velük?

– Utcanőkkel nem szokás.

Kölcsön mondat volt, nem az enyém, valahol hallottam, s minthogy a témakör szerfölött érdekelt, megjegyeztem. Most beugrott, mint egy telefonszám.

Zsike többet nem kérdezett, nem szólt, de közelebb csusszant hozzám, lágyan, minden agresszivitás nélkül vállamra tette a félkarját, mintha pihentetné, nem mintha ölelni készülne. Hosszan, figyelmesen nézett velem farkasszemet. Ó, bár szebb lett volna, gusztusosabb, finomabb! Halványkék szemében égett a savó, az arca is kigyúlt s meggyorsult a lélegzete. Egy pillanat, a karja megrándult, őmaga a mellemre tapadt, a meglepetéstől tátva maradt a szám,

úgy hogy a nyelve akadály nélkül hatolt be s kezdte meg ott sürgősnek mutatkozó, de megfejthetetlen célú tevékenységét.

Változó felhőzet: egy másodperc a meglepetés, ugyannyi az undor, aztán az izgalom magával sodort, a fejem zúgott, jelentkezett a szégyenletes tünet, amelytől annyi buzgalommal óvtam szerelmem tisztaságát. Nem viszonoztam, de teljes passzivitással átengedtem magam Zsike csókjainak. A szorításának viszont, hogy leválasszon a dívány hátáról, amihez görcsösen odatapadtam, ellenálltam.

Volt egy pillanat, egyetlen szemhunyásnyi pillanat, amikor már-már engedelmeskedtem ösztöneimnek és Zsikére bíztam magam. Ha nem hazudtam volna az előbb, hogy rendszeresen járok a jakiba, ha nem jut eszembe, hogy járatlanságomból napnál fényesebben kiderül a hazugságom, boldogan hagytam volna, hogy Zsike beavasson. A felsüléstől, a megszégyenüléstől való félelem erősebb volt bennem a vágynál és a kíváncsiságnál. Kitéptem magam Zsike öleléséből.

Ő a díványon lihegett, égő arccal, félmeztelen mellel, combbal, a tekintetében harag, értetlenség, megdöbbenés, én a dívány előtt kapkodtam a lélegzetet s igyekeztem fölényesen viselkedni.

Még váltottunk néhány szót:

– Hát elmégy? Miért mégy el?

– Dolgom van.

– Annyira sietős?

– Mondtam, hogy sietős.

– Gyere máskor is. Ígérd meg.

– Ígérem. Szervusz.

– Szervusz.

A tekintete rajtam, mint egy pányva, csak épp az erő hiányzott, ami visszaszárántana, az akarat megvolt hozzá.

A kapu alatt a bicikli, bicegve mentem odáig s még várnom kellett egy ideig, míg a nyeregbe vághattam magam. Minden porcikámban reszkettem, úgy hogy nem mertem kikarikázni a nyitott kapun. Leszálltam s a ház előtt újra felültem a gépre.

Reszkető inak, remegő karok, borzongó test, teljes dekoncentráltság. A küzdelem úgy indult, mintha a bicikli meg én volnánk az ellenfelek. Összeharaptam a fogam, a kormányt megmarkoltam, hogy megfájdult bele a kezem, vadul pedáloztam, irgalmat nem ismerőn, mintha legádázabb ellenségemen tipornék.

Gépiesen hazafelé vettem az utat, de nem álltam meg a ház előtt, tovább hajtott az izgalom, a távolban kéklő havasok felé rohantam, az országút mellett taposott keskeny ösvényen, egyre-másra hagytam magam mögött a lustán baktató ökrös meg bivalyos szekereket. Gyönyörködtem a száguldásban, a sebességben, a saját erőmben, mely képessé tett erre a vad rohanásra.

Odahaza ért utol a felfedezés, hogy gyökerestül kipedáloztam magamból a Zsike felajzotta izgalmat.

Csurom vizesen, átizzadt inggel – „fiam, ez a legszebb inged, miért nem ügyelsz rá?" – támasztottam a kerékpárt a házunk oldalához, a konyha felőli folyosónál. És boldog voltam, kimondhatatlanul boldog az új felfedezéstől, amelynek hála, a kísértést úgy kinyomhatom magamból, mint egy mitesszert anyám, ha észrevette a hátamon vagy a nyakamon.

(Folytatjuk)

WEÖRES SÁNDOR

Psyché verseiből

FRANCÚZ LECON KÖZEPETT

Mlle. Lucie Dupuy-nek.

Les pauvres gens
Sont sans cent sens.
Mais au souci de Lucie
Tous les brébis sont ici,
Ceci, cela,
Elles bêlent ill-Allah.

Sáros-Patak, 12-ième novembre 1808.

FRAGMENTUM

Burkolódik az ég nyommasztó felhőbe,
A sütő nyár múltán szúrós ősz időbe,
Villámzás, mennymoraj tép a levegőbe,
Vándornak pogátsát takarnak kendőbe.

Tellve a levegő félős madarakkal,
A tél elűl délnek rezegő szárnyakkal,
Nyirkos setét szántás az itt maradtakkal,
Tar galy verebekkel, mezőség varjakkal.

Pósta kocsi kürtöl, neki-vág a sárnak,
Bennt vagyon levelem szerelmes Atyámnak,
Sullyos a fellege borúlt homlokának,
Tám már meg sem érti szavát leányának.

Siratott szegényem, el-árúlt Apóka,
Gyáva ölelésem nyakába fonódna,
A hogy fúladó kap másik fúladóba,
És együtt merűlnek fekete folyóba.

Tállyán, 1809. esztendő őszén.

GÖTHE ÚR UTÁN

NÄHE

Wie du mir oft, geliebtes Kind,
Ich weiss nicht wie, so fremde bist,
Wenn wir im Schwarm der vielen Menschen sind,
Das schlägt mir alle Freude nieder.
Doch ja, wenn alles still und finster um uns ist,
Erkenn' ich dich an deinen Küssen wieder.

KÖZELSÉG

Gyakorta, édes gyermekem,
Olly idegen vagy én-nekem,
Nem is tudom mért, emberek rajában,
Boldogságom mind szerte dúlva.
De ha környös-környül tsend és homály leszen,
A tsókjaidrul rád ismérek újra.

Ezen Traductio Historiája: Mi után ki-hoztak engem a zárdából, eggyütt utaztunk, Nagybátyám Mailath János német magyar Költő, s leánya Henriette piczi barátném, továbbá két Zedlitz, a Poeta Christian s az Alchimista Maximilian, meg én. Weimaron át-vonulva, Göthe urat meg-látogatánk. A férfiak nem most elösször. Az öreg úr derűs és igen nyájas vala, ittuk véle eggyütt Christian franczúz pezsgő borát; de nem engedé Jánost pipálni, Christiant Zigarre-ra gyújtni, a sánta Maxot commodossan el-nyújtózni, Henriettet énekelni, engem klavierozni. Meg-kérém: ha nékünk semmit sem szabad, tsak néki, hát írna hozzám eggy költeményt. „Das geziemet sich vornehmlich nicht! Sie sind eine indische Göttin, und ein grobes deutsches Gedicht also, was Sie anbetete, wäre Blasphemie." Még-is könyvibűl sua ipsius manu ki-írná eggy régi dallát, s át-nyújtá: Ein Spiegel für Sie. E kelle néked. Meg-kisérlém Magyarra át-tennem.

Távozásunk után sokáig hallgattam. A poetai nagyságrúl elmélkedtem. Az öreg ur nagy Lyricus, nagy Epicus, nagy Dramaticus, nagy Philosophus, nagy Anthoropologus, nagy Botanicus, nagy Oeconomus, nagy nem tudom mi, akár eggy degeszre tömött almáriom, a millyet mi-felénk a szegény viselős jánkák hasára buríttanak, hogy el-vetéllyenek. Colossalis és kétségbe ejtő.

S eszembe jut eggy másik Poeta. Tíz nappal ez előtt Tübingában valánk, s a szállásunk melletti házban eggy Tischler, eggy bútor készittő dolgozott. Nem is tudom, miért nyitottunk-be hozzája; e tislernél lakik eggy Költő, valaha a nagy Schiller Frigyes famulusa vólt, aztán el-ment az esze, meg-háborodék, s az olta itten kuczorog az iparosnál, a ki jó lélek lehet, hogy el-dajkállya e tsetsemővé vissza változott férfiút, neve most nem ötlik emlékezetembe. Ez esze-

lős nem szólt, tsak felém indúla s eggy keszkenővel meg-legyinte, mint ha port verne-le a ruhámrúl. Kérdőn a gazdára tekinték, ő meg-nyugtatott: a gonosz Daemonokat űzi-el tűlem, s a tiszta Geniusokat áraszttya reám; ahányszor kinnt jártattyák, mindég keziben a keszkenő, s a bokrokat, falakat sorra legyinti, meg-álggya. Tehát a bolond nem haragbúl vert meg, szeret engem, s érzém, én is szeretem szerentsétlent, ám bár ritkán vólna türelmem vezetgetni őt, mint a jámbor bútoros teszi. S olly szép finom szellem arcza vagyon. Annyira meg-nyerém bizodalmát, hogy írásaibúl fel-olvasa nékem; pedig, mint a gazda mondá, igen ritkán tselekszi, többnyire ül és báván hallgat. Nem feledem a verseit: se értelme, se metruma, se cadentiája; zászlók, körtvélyek, erdők, tavak keringnek, usznak, rend nélkül, vagy a bolondság ismeretlen rendgyében. Mit tagadgyam, nékem igen tetszett: álmomban hallok illy költeményeket, s ha fel-ébredek, nem marad bellüle semmi.

Göthe elött méllyen meg-hódolok. De ama nyomorult eszelősnek rongyolt Lyrája, tsak azt vágynám hallnom.

Liptsében, 1813. esztendő nyarán.

MAYLAD JÓSEFNÉ HALLER CHRISTÁNAK

Kassárul S.-Újhelre, 30. Septembris 1814.

Innejt, míg jön az éj, rád hajol életem,
Halkan jársz te le-fel, szunyad a kis fiad,
Meg nem tsörren a tángyér s
Mázos bögre kezed között.

Távolbúl lebegek, látlak is, és te nem.
Fúvallat vagyok én, rebben a lámpa láng,
Nézem fénye körében
Alvód tsipke-kötős fejét.

Ajkán tsep tejedet. S el-repülök megint.
Villámlok magasan, fenn lobogó vihar,
S omlok zápor esőként
Hajlékodra, szobád fölé.

AZ ÉN DEAMONOM

Olly Daemon jár itt
Fáklyával, a ki
Nem tsak a gála ruhás
Almáriomba, hanem
A szennyes ládába
Is be-világít;

Mert a ki-mosott
És a ki-mosatlan:
Eggy-azon,
Tsak eggyszer itt,
Másszor ott.
Éppen ezért:

Ne rajtam botránkozz;
Gnothi se-auton,
Ismerd-meg tenn magad.
Oh ha az emberek
Minden helyhezetben
Látandnák enn-magok!

Gyermekem, itt
Nem Lupanarban vagy,
Hanem Templomban,
Fluidumok közepett:
Borulj-le és
Figyelmes legyél.

Kassán, 3. Octobris Anno 1814.

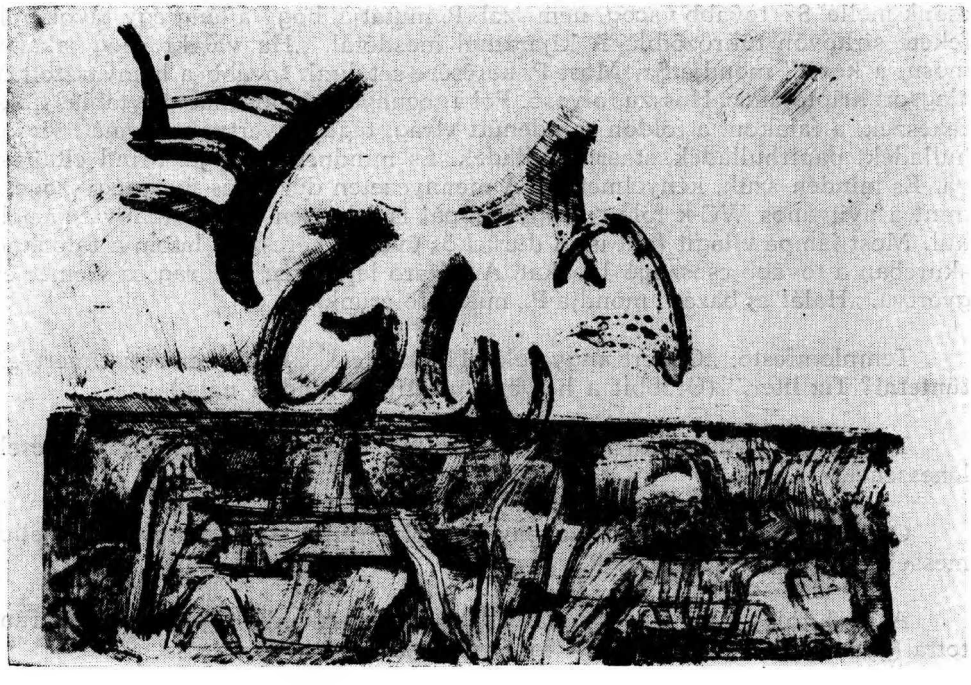

MÉSZÖLY MIKLÓS

Notesz

Halottak napja, Farkasrét. Bejárattal szemközt ovális virággrupp. Máglyaként lobog. Tömött kordon veszi körül, sok gyerek. Itt gyújtanak gyertyát az ismeretlen helyen elesettekért. A sötétben, távolabb, kivont karddal cirkáló lovasrendőrök. Fémes patacsattogás. Csend. A stearin szétfolyik a gruppszegély kőkockái mentén, nagy füsttel ég. A láng belekap a gyertyák közé szórt halom virágba. Ez még feltűnőbb, s olyan érzést kelt, hogy ez már tilos. Ha legalább kevésbé füstölne! A szél sok gyertyát elfúj. A kordon szorosabbra tömörül, hogy felfogja a szelet. A szél is túlzott és feltűnő. Provokáló. Mindenki nyúlkál, újra gyújt. Ha eldől egy gyertya, a közelben álló arcán ideges rándulás: tettenért hűtlenség, a gyertya részéről. Már egészen sötét van. A kerítésen túl villamoscsikorgás. Hosszú sor a megállónál. Egyre több a virág, a gyertya. Didergünk, átfagyunk. Egy idő múlva banalizálódik a csend, a várakozás. Feltűnés nélkül elhúzódunk, cserélődik a tömeg. Sz. azt ajánlja, sétáljunk át a zsidó temetőbe. P. gyertyákat hozott magával, hogy az elhagyatott sírokon meggyújtsa. A zsidó temetőben is meg akar gyújtani egyet, de Sz. nem engedi. „Nálunk nincs halottak napja." Fél a feltűnéstől. A keresztény és zsidó temető között vaskos kőfal. „Mi nem közösködünk" jegyzi meg vacogva Sz. Nevet. Mi is nevetünk. Rajtunk kívül senki a sírok között, visszafelé mégis égő gyertyát találunk. Zavartan nézünk össze, P. odateszi a gyertyáját a pislákoló csonk mellé. Sz. tovább vacog, nem szól. P. mutatja, hogy a láng egy távolabbi, fekete sírkövön tükröződik. A kijáratnál mosdótál. „Ha valaki meg akarja mosni a kezét" mondja Sz. Most P. kérésére sétálunk tovább a hamvasztottak alagsori kriptájához. Hosszú folyosó. Föl a mennyezetig kis márványtáblás fiókrekeszek, a falakon, a földön mindenütt virág, tégely-gyertyák, szemét, virághulladék, papírhulladék, stearin-hulladék. És mindnek a szaga. Mind eltaposva. És minden szűk, kényelmetlen. A mennyezeten dürückös üvegnégyszögek, mint a nyilvános WC-k fölött; hogy nappal is lehessen látni, villanyfény nélkül. Most lámpa világít fönt is. A dürückös üvegen keresztül látom a talpakat, skurcban a tovább csoszogó lábakat. A följáró lépcsőjén is virág és szemét és gyertya. „Halál és bazár" mondja P., mikor fölérünk.

Templomfestő. „Címert angyalokkal? Öt liter." „Régi, nemzeti címert eltüntetni? Tíz liter." (Utóbbit a helybeli párttitkár rendeli nála.)

Türelem. Az Andeseknek négyszer kellett lekopniok, hogy újra Andesek lehessenek.

Gyűlöletem tárgyára is féltékeny vagyok. Mulatságos, mikor ezt a jellemességembe is belekalkulálják.

A jövő tojásai nem a gonddal ellenőrzött fészkekbe tojatnak. Nem rántotta (gyorsétel) akarnak lenni – igazi szárnyasok.

Beszélgetés N.-el. Ismét az örök vitatémánk – abszolút morál, méltó küzdelem hiánya stb. „Nem kicsik között akarok kivételes lenni, hanem óriások között utolsó." Rendben; legyünk feddhetetlenül szerény-gőgösek. (Mi az?) De mond olyat is, amitől felugrom. „Részvét, az nincs bennem." Ez fukarság. Sose fogunk megegyezni.

Szobák, melyekben mintha épp meghalt volna valaki; s mégis várjuk, hogy belép.

Flaubert G. Sandhoz: La nature, loin de me fortifier, m'épuise. Quand me couche sur l'herbe, il me semble que je suis deja sous la terre et que les pieds des salades commencent à pousser dans mon ventre . . . Je n'aime pas la compagne qu'en voyage qu'alors l'independence de mon idividu me fait passer pardessus la conscience de mon néant. – Izgalmas rekeszek, melyeket olyan gondos görccsel igyekeznek eltorlaszolni a művek . . .

Tauszig, sírkőfaragó. Temető mellett a műhelye. A műhelyudvar, a temető tele vadonatúj sírkővel, a környék az ő Mária és Krisztus szobraival. „Jól halnak" magyarázza. Szobrai előtt megemeli a kalapját. Halálra nem gondol. Hetven éves. Az a dolga, hogy túléljen. Éjszaka sétálni hív a „műtermébe".

H. és I. vénkisasszonyok. Öccsük eltűnik a fronton, később hivatalos értesítést kapnak, hogy elesett. Réz nyomtató alá teszik az értesítést, a családi levelek közé. Öccsük szobáját takarítják, az ágyneműt váltják, konyakot tartanak a szekrényben, rumos meggyet. Ha egyikük új holmit rak be, hamarosan a másik is. Megbízható hivatalnokok a városházán. Sehová nem járnak. Otthon élnek. Figyelik egymást.

(Jung jegyzi föl) Egy öreg néger a fiához: „Itt áll az én testemmel, és még csak szót se fogad nekem!" – Szinte ugyanezt Cs. Andrásné, Bátán, 49-ben.

Misszionárius rájön, hogy a maori főnök háborúra készül. Lebeszéli. Főnök belemegy, de eszébe jut, hogy az egyik puskaporos hordó rossz, hamarosan szétesik. Muszáj mégis megindítani a háborút, hogy a puskapor kárba ne vesszen. – Bennszülöttek a lövészárkot keresztfalakkal látják el, hogy ha lelőnek valakit, a szomszéd ne lássa. (Darwin)

Ártatlanul képzeljük el az egyszerűséget. Csak az egyszerűség „értelmetlen".

A fény pontosan oda esik az alvó lány combja közé, különben az egész test árnyékban. Végleges részlet a húsból. Közelebb hajol; a piheszőrök fénye a tegnapi homokpad tompa csillogására emlékeztet. Igyekszik egyszintben maradni a szűk blendével befogott látvánnyal. Elképzeli százszoros, ötszázszoros nagyításban. Enyhén emelkedő, kicsit domború, hangafüves rét, rajta az egyirányba hajló szálak, ahogy a parti szél dönti őket: a comb íve, mint a dombgerinc, a fémszálas ágytakaróra rajzolja a biztos föld, és a bizonytalan ég választóvonalát. A takaró-horizont csupán szórt fényt kap; így majdnem olyan a táj, mintha csillagderengés keretezné. A comb-gerincen túl barlangi csend. Bozót. Tenger. Minden hasonlat jó. Kezét végighúzza a saját testén, megtapo-

gatja a térde mélyedését. Mint egy csupasz koponyán a szemgödör, a térdkalács a cro-magnon-i homlok kicsinyített mása. A lány szeméremdombja fölött sirály köröz, annyira alacsonyan, hogy ki tudja venni, a szél mikor borzolja rézsút vagy szemből a pihetollait . . . (Stb. Az *Utazások*-ból)

O. írásaihoz; – még akkor is prezentál, mikor az anyag már önként, önmaga is elámul.

A berlini Haus S. O. S. Kommune 2-ben egy lány asszociálja a közösség előtt: „Ich möchte gerne mit vielen in einem grossen Bett schlagen, aber ohne mit zu vögeln." Ha valakinek az ágyába megy: „. . . furchtbare Leibschmerzen... Körper . . . sind mir unangenehm." Eike Hemmer (a vezető): „Ich erwarte Hilfe von Euch in der Ich-Stärke, weil ich mein Es nicht durchlassen kann, mir schubweise, vom Ich kontrolliert."

Az élet és lét szituációi, mint csoportdinamikai történések, amiben látensen benne van a pszichoterápia, munkaterápia minden lényeges vonása – *ha* felismeréssé válnak. Elhanyagoljuk a történelem pszichológiai-pszichiátriai megközelítését, analizisét, értelmezését. Talán ez adhatna új szempontot, hogy másképp formáljuk.

Jó dzsessz a rádióban. Érintésközelben az izzadt hónaljak félholdja, cipőkön a hamvas porréteg. Hosszan kitartott, törés nélküli hang a felső regiszterben. (Ansermet: a saxophon hangja „phallikus".)

Elkezdtem a *Saulus*-t. Úgy írom, ahogy a gyerek fütyül az erdőn, hogy ne féljen. Nem tudom, írnám-e, ha már kívül volnék. Csak Damaszkuszig tudom kísérni. (62. aug. 8. Porkoláb-völgy)

Esik az eső, süt a hold. Se az alvás, se a munka nem megy. Tizenöt éves leveleket égetek. (1955)

Süt a hold, esik az eső. Se az alvás, se a munka nem megy. Tizenöt év múlva is leveleket írok. (1970)

Fegyvereket gyűjt, nem vadászik; Bibliákat, nem vallásos. Első felesége érzékeny, virágkedvelő, az emberek fölengednek a közelében, csak a férje nem. Hazamegy, magára csukja az ajtót. Íróasztalán rengeteg fiók, mind zárva. Asszony öngyilkos lesz. Férfi pár hét múlva új asszonyt hoz a házba. Azóta méhészkedik is. Új asszony primitív, durva, dühös a Bibliákra, fegyverekre. A kert elvadul. Férfi évekig nem érdeklődik az első házasságból született lánya után. Most, ha nagynéha hazalátogat, cinkosan neki mutogatja az újonnan szerzett tárgyakat. Lánya meséli, hogy kiskorában virrasztott éjszaka; úgy érezte, apja meg akarja ölni őket. „Neki mindegy, virág vagy újságpapír hever körülötte." Öregségére kezdi eladogatni a gyűjteményét, fiókjai kiürülnek. Yoga-gyakorlatokat folytat, úszik, sportol, templomba jár. Modora megváltozik, közlékeny, türelmes. Hatvan elmúlt már, ötvennek nézik. Szereti a virágokat. A felesége öngyilkos lesz.

Komolyan véve a vicc-kutatást és -elemzést, mint kisegítő tudományt – néhány címszó: összefüggésük a kor történelmével, nosztalgiáival, perverzióival, hitével, sérüléseivel, ízlésével; a kor tudatalattijával, információs szintjével; manipulált és rendhagyó, intim és tömeg-neurózisból származó ismeretkörével; a vicc, mint népmese-pótlék, cselekvés-pótlék, társas érintkezési forma; mint pszichológiai ösztönző és szabályozó; faji-társadalmi önbüntetés, kritikai kihívás, nyílt vagy burkolt nárcizmus; mint erkölcsi, politikai, történelmi, szociológiai szájhagyomány-marginália; mint személytelen, kollektív szellemi termék, ami nevetségesbe uniformizál, s épp a túlzással biztosít játékteret a szükséges komolyság személyességének; mint banalizált védekező-mechanizmus az egzisztencia banalizálhatatlan követelményeivel és következményeivel szemben; mint szövete a mindenkori közérzet-elemzésnek; mint banalizált élet- és létezés-magyarázat, kollektív filozófia; mint az egyetemes áttekinthetetlenség atomizált, mikro-megszégyenítése; mint burkolt bosszú a metafizikummal szemben; mint szájaló-mazochista értelmetlenség a szfinksz-értelmesség előtt. Mint agresszív remény.

A polícia nevetséges gondoskodása. (Madách)

„Milyen szubjektív!" Mondhatnám úgy is: hazárdul objektív.

Morál-görcsök, – nem kevésbé tragikomikus, mintha egy napraforgó hátat fordítana a napnak.

Életrajz:

Még kislány, mikor azt álmodja, hogy egy állat eszi a napot. Már kamasz, mikor háborúsdit játszik a társaival a réten, s egy közeledő kutya láttán felkiált: „Istenemre! Fojtsátok meg! Csöndben!" Ruhát dobnak a kutyára, hogy ne tudjon ugatni közben. Már elindul a pályáján, mikor megkérdik tőle: „Miért sírsz, Jeanne?" „Mert szeretem a királyt!" Az első vesztes csata után napról napra civódóbb, kegyetlen, öldöklésre biztatja katonáit, nem csupán harcra. Szerelmeskedő párokat ver szét. „Mint egy halálraítélt tehén" írják róla. A bíróságon megkérdik: „Mit mondtak a Hangok?" „Hogy vidám legyek, és merész." A bíró, hogy ne kelljen igazságtalan ítéletet hoznia, mérgezett halat küld neki a börtönbe. Nem gyanakszik; egyszerűen nem szereti a halat, visszaküldi. A máglyán felkiált: „A harangok! A harangok!" A rőzse közt észrevesz egy szál virágot. Lehajol, megcsókolja, odanyújtja a máglya-gyújtónak: „Mentsd meg!"

Okosan élni, – mielőtt kipróbálhatnánk, milyen okosan meghalni.

Nehézségek. A. elhatározta, hogy fényt derít X.-re. S hogy ezt éppen ő tegye meg, annál is ésszerűbbnek látszott, mert valahányszor X. megmutatkozott, A. mindannyiszor úgy érezte, hogy X. kimondatlanul is kérdést szegez neki, ami többek között B.-re is vonatkozott, akiről A. csak annyit tudott, hogy az C.-nek tett olyan kijelentést, mely szerint A. X.-nek adandó válasza attól függ, hogy C. milyen kérdést tesz fel A.-nak őróla, B-ről. És hogy maga C. sem fog soha semmi biztosat megtudni D.-ről, csak ha úgy tud válaszolni A.-nak, hogy A. X.-nek adandó válasza ne csak magára A.-ra vonatkozzék, hanem B.-

re, C.-re és D.-re is. Miután mindez zsákutcának bizonyult, elhatározták, hogy új módszert dolgoznak ki. Ezúttal B. volt a kezdeményező. Ő határozta el, hogy fényt derít X.-re. S hogy ezt éppen ő tegye meg, annál is inkább ésszerűnek látszott, mert valahányszor X. megmutatkozott, B. mindannyiszor úgy érezte, hogy X. kimondatlanul is kérdést szegez neki, ami többek között A.-ra is vonatkozott . . .

Történet Árkádiából: Két festő beszélget a kávéházban. A.: „Ha egy ország börtön, jóban kell lenni a smasszerral." B.: „Annyira igen, hogy a csajkát elém tegye, és a ceruzámat ne vegye el. Ha én nem rajzolom le a csajkát, még az unokájuk is összetéveszti a porcelánnal!" A rendőrség éjszaka elviszi A.-t és B.-t, egy hónapig ki se hallgatják őket, ceruzájukat nem veszik el, étkezéshez porcelán tányért kapnak. Évek múlva, unokájuk születésekor engedik őket szabadon.

N. okos ateista, egyéniek, bizarrak az érvei; szenvedéllyel, egyre ingerültebben érvel. Halkan figyelmeztetem, hogy „Dehiszen nincs isten!" – N. még ingerültebben kiált: „Akkor is!"

A görbülő tér gerinc-élén egy ember sajkával.

Tenger, nyár, A só lepereg. A víz sose rab.

Távirat, a tengerről: „Kiégett szipkámmal sorsközösségben. Mindennek az ellenkezőjétől távol. A holnapi csend is megérkezett. Évezredes tegnapi patanyomok. Homokba nyomódott mellbimbó ceruzavég gödrében törperák. Árnyékunk közösül a sziklafalon. Ürességbe kövesedve lüktet. Még néhány érvényes ebédjegy a közös halálig."

Pontos kidolgozatlansága adott értelmet a létezésének. Viszonyuk a lassú, apránkénti gyilkolás volt, eltartott vagy huszonöt évig. Most kezdem érezni, hogy külön-léte megszűnt, telítve vagyok a nem-létével. A felismerhetetlenségig magamba-gyilkoltam. Kezdődhet a folyamat fordítottja. Ki kell újra bontani magamból, hogy így legyek azonos vele, ami képtelenség. Egy kifejezhetetlen lehetőségben bízom; különben vesztettem.

A kísérletezés, mint exhibicionizmus. Fals. Ha már – akkor legyen mazochista.

Elfeledkeztünk az évfordulóról: 1939 tavaszán Knauer párttag levélben jelenti Hitlernek, hogy van egy fia, nyolc hónapos, vak, nyomorék, s elpusztítását kéri a fajtisztaság érdekében. Hitler Karl Brandt orvost küldi ki, aki megvizsgálja a gyermeket, s utasítást ad a likvidálásra. Az első „adminisztratív" gyilkosság.

Szelíd képeslapok: Worms felé, vonatról, temető; csupa fekete, apró márványtábla, szimmetrikus mini-négyszögek; mint egy Vasarely-kompozíció. – A mannheimi állomáson: ósdi, nagyon öreg mozdony, rikító pirosra festett kerekekkel. – Mannheimen túl: hatalmas, puszta rét közepén egy sor almafa, glédában, mint a vonalzó; körbe semmi, még bódé se. – München felé: kopár réten két városias öltözetű férfi nylon szatyorral elmerülten hajlong és keres-

gél; mögöttük pár száz méterre óriásira felfújt, meztelen gumi-görl, lazán kikötve, hogy föl-le szökdelhessen, ha fújja a szél; csúszkáló, ezüstös villogás az idomain, ahogy süti a nap.

Statisztikai szemlélet. Fantomizált összefüggések.

Fokozatok: egyén, család, törzs, faluközösség, nép, földrész, korszak rögeszme-világa és tradíció kötöttsége – s mindegyik mögött a szubjektivitás, az akol-meleg, a hűség és emberség normái, ami kirekeszt, hogy a körön belül viszonylag totális lehessen. A redukció, mint a szervezett létezés feltétele. A logika, célszerűség stb., mint a redukció „ideológiája". A totális szeretet, mint *undergrund* vállalása az abszurdnak. A történelem, történelmiség, mint „redukcióval tiltakozás" az abszurd ellen.

Hálátlan voltam, nem hoztam helyre a hibát. Mint aki tartozást ró le, virágaimat öntözöm. Kár, hogy a természet, a tárgyak nem mondhatják vissza a sok elvetélt vallomást. Vigasztalóbb jétéktere is volna a metakommunikációnak.

Napi ige: Bizonyosságaink, mint használható tévedések.

Hatni – a *pontosságban* magára hagyni.

Nos, igen. A hősök elbuknak mind. És mégis. És hiába.

Tűző nap. Mintha ő adna belépőjegyet a lelkifurdalás cellájába.

Mila: illettek hozzá az apró nyílások, kanalak, edények. Még a leveses tálban is úgy kavart egyet-kettőt, mintha gyűszűnyi nyílása lett volna. Ezekben a mozdulataiban több erotika volt, mint sok más szerelmeskedésében.

Köd, mégis száraz hideg. Kárminpiros nap a Déli-pályaudvar fölött. A köd és vöröslő nap mindig megejt. Most valami más is: a levegőben apró, nyárias bogarak. Szúnyogok? Képteelnség. Mégis hiteles. Mint a gyerekkor, az éles, elfelejtett látványok, a fölidézhetetlen, újra belém ivódó mozdulat. Apró koromszemcsék a vörössel átvilágított ködben. Szúnyogok.

Kendőbe csavar vöröshagymát, térdére helyezi. „Megölöm!" kiáltja, s rácsap, a hagyma szétlapul, besózza, megeszi. Amíg élek, így látom magam előtt azt a férfit, aki e mutatvány után az ölébe vett. De többet nem is tudok róla. Nem vagyunk se jóban, se rosszban; mégse bánnám, ha kiköltözne belőlem.

Orvosnál. Metszet-nyomokban az ifjúság, boncasztalra vetve.

Elégedettség – ki nem nyílt értelem.

Nem *kitölteni* magunkat; rendet teremteni. Ahogy egy fiókban, asztalon. A végén mindig kiderül, mennyi hely marad. Elfelejteni végleges szavainkat, hogy helyet adjunk félszavainknak, hogy kiegészülhessenek mások félszavaival. Így megneveződni. Minden önmegneveződés hatálytalan.

Többet tudni a reménytelenségről, mint ami méltányos.

Tegnapi táj: benépesíthetetlen szomorúság.

Valamire biccent a lépésével.

Nyilvános vécé benyílójában megállok, valami eszembe jut. Szórakozottságomban nem érzékelem, hogy nézek. Loncsos, elnyűtt vécés asszony áll az ajtó mellett, kezében feltörlő. Élesen figyel, durván rám kiált: „Mit bámul? Nő vagyok!"

Mozdulatlan fák, csak a koronájukon rezzen egy-két levél. Egy négy éves kislány: „Imádkoznak!"

Ősz. Esemény, ha a szék megreccsen alattad. Diókoppanás hasít a csend szemérmébe.

Az *egy* szó, amiért az egész íródott, – többnyire az marad ki, mint szükségtelen.

A bányászkör klubjában kiugrott kispap viszi a hangot. Mikor berúg, asztal alatt kigombolja a nadrágját, raffiából máslit köt a nemiszervére, így koccint. Már hajnalodik, mikor feláll, indul haza. „Söpörnek... Még az üveggyöngyöt is belesöprik a deszkarepedésbe! Bízzátok a teológiát a gyerekekre, azok majd kiszedik."

A Mitológia utolsó toronyszobája: az önirónia.

A kikerülhetetlen végrehajtása mentesít a gyanú alól?

Vidéki vendéglő, közel a benzinkúthoz. A gumimintás keréknyomokból olajcseppet szív ki a nap. Az agglegény kútkezelő egy madarat talál ki, esténként kiengedi a zubbonyzsebéből, vele itatja fel az olajcseppeket.

Haldoklik, szeme résnyire szűkül, az utolsó látvány, ami még becsúszik: a domb-gerincen makett favágók, az égre rajzolódva.

Itt fogok lakni. A tenger a villa alagsoráig csapja a hullámokat. Az elromlott redőny rése közt óriás-kaktusz csontos tüskéje szúr be. Meditáció: mikor romlott el a redőny? a tüske már úgy nőtt bele a résbe? a víz megdöntötte a kaktuszt, s a tüske így került a résbe? Lelátok a kávézó udvarára. Most kövezik. Színes mozaik-lapokat helyeznek a kásás betonba; a mester gonddal helyezi el a lapok közé a formás kavicsdarabokat, díszként. Egyet én is ledobok, s kitartóan figyelem, az én kavicsom mikor kerül sorra. Délután fél ötkor. Majdnem négy órát vártam rá. Megkönnyebbülök. Jólesik a séta a mólón. A városka dombra futó negyede csupa romház. XVI. század. Egy kutya élő halat visz szájában a kihalt utcán, beleejti egy akhantus-leveles kőkorsóba a sarkon, tovább üget. Fiatal lány néz ki a szemközti romház emeleti ablakán, zsinegen kosarat enged le a márvány gyalogjáróra, vár. Annyira átlátszó és tágranyílt a szeme,

hogy nem tudok kapcsolatba lépni a pillantásával. Mintha egy szomszédos romház belső kertjét figyelné. A zsineget kiköti a kő-oszlopos ablakkerethez, visszahúzódik. A halat beleteszem a kosárba, az üveges szemekről lekaparom a ráragadt moszatot. Már sötétedik, mikor esni kezd. A kosarat még mindig nem húzták vissza. Szám széle sós az esőcseppektől, jólesik nem letörölni. Csak akkor indulok haza, mikor zuhogóra erősödik. Nadrágzsebemben elázott gyufa, körömnyi ceruzavég, fagylaltos kanál, üres óvszeres doboz. Kimegyek újra a móló végéig, visszasétálok. Közben sorba kidobálom a zsebemből a gyufát, ceruzavéget, kanalat, dobozt. Otthon, a villa kert-kapujában a kutya vár, szájában most is egy hal. Mikor szólítom, a földre ejti, vakkantás nélkül elüget. Sistergő fénnyel villámlik a tenger fölött. A levélládában a délután bedobott újság ázik. Megnézem a halat, döglött, feje kettéharapva. Beteszem a levélládába, az újság mellé. Benyitok a szobámba. A kávézó udvarán nylon lepedő takarja a frissen lerakott mozaiklapokat. A mester a konyhaajtó benyílójában ül, éles lámpafényben, üvegből issza a vörösbort. Levetem az ingemet, a kaktusz tüskéjére akasztom száradni. A fiókban találok egy hatalmas nagyító lencsét. Megörülök neki. Úgy alszom el, kezemben a nagyító lencsével. „Majd holnap", gondolom homályosan még elalvás előtt. „Vagy tíz év múlva?"

Szerettelek; most helyette szeretlek.

Botrány. Kiderült, hogy a fal, ahol nincs semmi, valóban fal.

Sortűz! Madárraj! Legendák!

Látlelet: a gúzsevezőkön a kopasz szálkák önmaguk hosszára vetkőznek.

Emberek menetelnek egy végleges fal felé, ugyanannyian lépnek ki a fal túlsó oldalán –

A kitámasztott seprűben is a saját megrokkantságom – s a madarak egyre közelebbről elérhetetlenek.

Útközben el se indul.

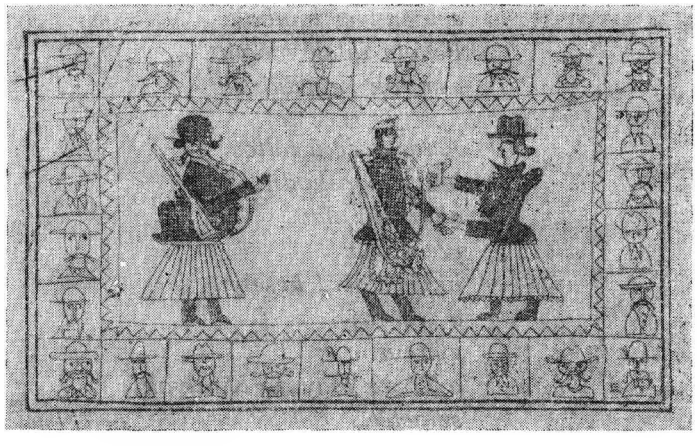

Színház

Fényfüggönyök. Szétnyíló bársonyok.
A gondolat telt tornyából kicsap.
Palást suhog. Villog aranysisak.
Simul a szó, földúltként háborog.

A képzelet kering vagy ácsorog,
teszit a szakadék fölé hidat.
Törvényt csihol a vád, ártó riad.
Az idő mélyén örök vándorok.

Vonul a csönd. Zord lárma érkezik.
A bánatot szűz gyolcsként fürdetik,
az öröm mögé kerül a halál.

Remény tűzi magára érmeit,
mint katona gyorsítja lépteit,
a sivatagból is hazatalál.

Sziget

Magasan úsznak
a mennyei lombok.
Fekete falak mögött
csontok hegedülnek.

A farkasfejű táltos
hiába ágaskodik
ablakom alatt,
Poszeidon
hiába dobál keselyűt
a Napra;
elérem
a Tűzre-Vigyázó-Királyok
szigetét.

Hűség

Egy narancsvörös madár
ölembe ejtette
a Holdat.
A szerelem kriptáján
virágot őrző
pohár lesz belőlem.

Száguldás

Elhagytuk már
az elvarázsolt kastélyt,
a rézajtajú malmot.
Egymáshoz hajlunk, mint a rózsafák,
ha széllel-átfűzött árnyék tördeli
az őszi fények lila fogsorát.
A kürtfúvó, a király elpihen.
Száguld velünk
a nagy virágvonat,
a láthatatlan, őrzött síneken.

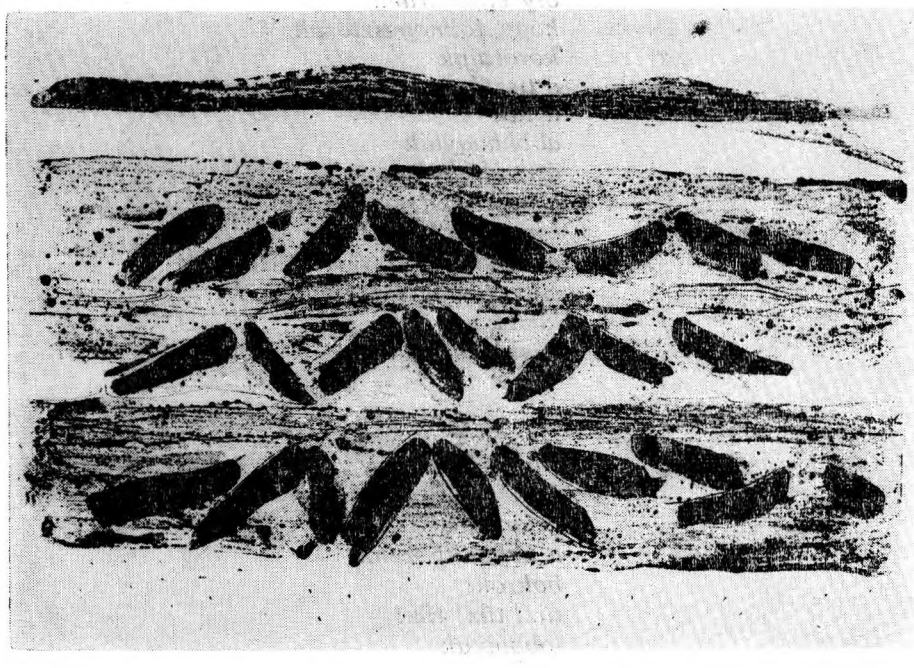

TAMÁS MENYHÉRT

Napszakot-cserélt szerelmesek románca

1

„Kék az ég" –
mondtad az ázó
lombok alatt.
„Kék az ég?" –
néztem rád
a hunyorgó
estében –
felhő-oszlató
tekintetedből,
mint villanó
fecskeszárny
sajdult át
napszakot-cserélt
sejtjeid
üzenete.
„Kék az ég" –
ismételted
oly egyszerűen,
hogy fölmagasztosult
köröttünk
a tisztás –
a fák
abbahagyták
árnyjátékukat,
a szél
fönnakadt
az ágakon,
s az elhagyott
kövek
énekelni kezdtek.

2

Kék! Kék! Kék! –
ujjongtak
a bekötött-szemű
bokrok:
tűz! tűz! tűz!
lobbantak

lángra
a vér
s a szelek
lázától.
Ég! Ég! Ég!
Tűz-birodalom! –
Aznap
szerelmünk
világló
máglyáival
rajzolt
tele
a megfogant
gyönyör!

3

Azóta
a kék égből
tenyérnyit
mindennap
haza viszek!

Maradt a szó s a szégyen

Valahol elvesztek álmaink,
talán a beteljesületlen évszakok
mélyében, a tágra nyílt nappalok,
a be nem csukodó éjszakák várakozásában.
Hollétük jeltelen. Örökségül
nem hagytak semmit. Csupán hiányodat
teszi naponta mellém a virradat.
Hiányodat: a kérlelhetetlen reményt.
Hiányodat, végérvényes üzenetével:
mondj le a visszavágyásról.
Ím, lemondtam. Maradt a szó,
az emlék – tehetetlenül. S a szégyen;
büntetés, amiért kiléptünk önmagunkból.

BERTHA BULCSU

Balaton

TÁJ ÉS ÉVSZAKOK

Először a tájról kellene beszélnem, a hegyek bazalt omlásairól, a bazalt színekről, melyek a tóból a késő őszi hajnalokon mélyszürkén és tintakéken az égre verődnek. A nap hevéről, s a dermesztő téli szélviharokról, melyek meghatározzák az élet rendjét, formáját, lehetőségeit. Az élőlények igazodnak a tájhoz. Az ember éppen úgy, mint a nyárfák, sarjerdők, nádasok, vagy a danka sirály, a kis lilik s az erdei vércse, a vaddisznó kondák, s a szelídnek látszó őzek.

Mint bejáró diák Tapolca és Keszthely, majd Balatongyörök és Keszthely között vonatozva naponta megbámultam Csobánc, Gulács, Szentgyörgyhegy, Badacsony és Szigliget különös vulkánkúpjait. Akkor természetes környezetem volt ez a táj, s a látványt nem éreztem rendkívülinek. Nem csodálkoztam és nem örvendeztem. Tudtam, hogy a hegyeknek ott kell állni a látóhatár szélén, s némelyiknek egészen a vízparton, s a Balaton vizének is ott kell lenni, ahol évek óta állandóan látom, a hegyek, dombok, berkek, nádasok zöld ölelésében. Nem örvendeztem a táj szépségének, soha nem éreztem, és nem mondtam, hogy milyen szép ez a táj. Nem beszéltünk róla az anyámmal és nem beszéltünk a tájról a diáktársakkal sem. Mégis azokban az években véső dött belém a Balatonfelvidék képe, s később, ha külföldön járva honvágyam támadt, ezeket a hegyeket, berkeket, nádasokat láttam álmomban, s azok az Istvánok, Jánosok, Bözsik és Márták kísértettek, akiket gyerekkoromban megismertem.

Csak el kell utazni és életrekel a táj. Álmunkban utánunk jönnek a hegyek. Kéken és feketén felragyognak.

*

1953 táján az anyám Dunaújvárosban (akkor Sztálinváros) dolgozott. Takarítónő volt az egyik üzemben. A déli barakkvárosban lakott egy szűk kis szobában. Érettségi után én is Dunaújvárosban próbáltam szerencsét. Akkoriban két percen belül futottam a nyolcszázat, s úgy látszott, neves középtávfutó válik majd belőlem. Egy sportszerető mérnök be is rakott a vállalatához épületkitűzőnek, a rendes, szakképzett kitűzők közé. Megalázó helyzetekbe keveredtem. A kitűzők kitűztek, én meg csak szorongattam a mérőszalag végét és vártam, egyre vártam valamire. Fárasztóbb volt, mint a kubikmunka. Délután edzésre jártam. A vörös salakon tántorogva futottam az újabb és újabb kilométereket. A baj este kezdődött. Az egyik kívül-belül vakolatlan házban rendezték be az építők üzemi szállását. Tizenketted magammal aludtam egy szobában. A ház felsőbb emeletein görögök laktak. A ház tele volt poloskával. Amint eloltottuk a villanyt, megtámadtak bennünket a férgek. Dagadtra marták az arcomat, s a kezemfejét. Ezt nem bírtam. A harmadik héten leballagtam a pentelei Duna ághoz s meztelenre vetkőztem. A ruháimat

beleraktam a Dunába. Délig a vízben áztak, délután pedig megszáradtak a köveken. Este felültem egy alkalmas vonatra, s hazautaztam a Balatonhoz.

Hajnalban érkeztem Balatongyörökre. Ősz volt. A hársfák üde sorfala között lépkedve megérintett a nádasok és a víz nyers, vastag illata. Talán egy kis briz szaladt végig a tó hátán, s a nedves levegő átszűrődött a kerteken, s az olajfüzek leheletét is magával sodorta. Beszívtam a hűvös, nyers levegőt, s hirtelen éreztem, hogy boldog vagyok. Megérkeztem. A ház, melyet béreltünk, üresen állt. A magány várt rám a falak között. Nagy hirtelen mégis fogadkoztam, hogy nem hagyom el többet a Balaton vidékét. Megülök a nádasok szélén, nézelődöm a parton, megélek valahogyan.

Egy év múlva aztán mégis elhagytam a tájat. Újra Dunaújvárosba utaztam. Elvégeztem egy tanfolyamot, s a vasműben hasznos munkával kerestem meg a kenyeremet. Néha azonban a szürke ködbesüllyedt hajnalokon felriadtam, s elmélkedtem. Sajgott a szívem, visszavágytam a Balaton partjára. Ilyenkor mindig eszembe jutott korábbi megfutamodásom, s az a hajnal, amikor hazaérkeztem. S ilyenkor mindig elhatároztam, hogy visszatérek. Örökösen a Balatonhoz készülődve furcsa módon Zalaegerszegre, Pécsre, majd Budapestre kerültem. Ma is él bennem a sóvár ábránd, s tervezgetem a visszatérést. Hívnak a hegyek s a partok.

De milyen is volt az az 1953-as ősz? Milyen volt a táj, az égbolt, a nádas? Milyen volt az arcunk?

A parton még nyitva maradt egy sörmérés. A víz csaknem az épület lépcsőjét mosta. A kavicsos placcon néhány bádogasztal állt, napernyővel. A napot tíz óra tájban egy pohár sörrel kezdtem. Takarékossági okokból nem reggeliztem, így a sör gyorsan elkábított. Könnyűvé váltam, lebegővé. A vizet tizenegyig, délig köd borította. Belemeredtem a tejüveg délelőttökbe és vártam. Mit is vártam? Úgy emlékszem, valamelyik sportegyesület intézőjét vártam. Korábban ugyanis a járási bajnokságban futballoztam. Amint hazatértem, üzentek értem... Bemehettem volna futballozni Keszthelyre, s akkor valamilyen állást is kaptam volna a környéken. Hetekig vártam az intézőt. Lehet, hogy megérkezett, lehet hogy nem. Ha megérkezett is, elfelejtettem az arcát, a mozdulatait, az ajánlatát. Csak a ködre emlékszem. A délelőtti lebegésekre. A pára nyers víz szagára. Néha furcsa módon füst szagú volt a köd, mintha tüzek égnének bent, a tó közepén. A füstöt legtöbbször a túlsó parton szívta magába a köd, s átgomolygott vele a hegyek lábához. Néha poshadt hínár vagy nádszag keveredett az illatok közé. Máskor pedig halszag. A napon száradó, csónakban felejtett csalihalak erős szaga. Tizenegy óra tájban a ködfal mögött fények gyulladtak. A párában apró fehér golyóként forgott a nap. Éppen csak látszottak a kontúrjai. A nap is lebegett. Máskor viszont kis szél támadt, s hirtelen félrecsapott egy ködfüggönyt. Ilyenkor fémesen előbukkant a víz. Olyanszerű volt, mint egy nikkeltó. Mintha valaki nikkelt öntött volna a ködbe. A part szegélye csak lassan, fokozatonként vált láthatóvá. Először a hullámtörőgát, aztán a stégek, a falusi csónakkikötő, s lassacskán maguk a csónakok is. S ahogy szertefoszlott a köd, néha megpillantottam a távolsági hajót is, messze bent, Badacsony felé igyekezve. Ezeken a délelőttökön a hajó is páraszigetek között úszott, s oly fehér volt, mint valami mesebeli hattyú. Néha úgy éreztem, hogy a tó felett lebeg, s majd csak a kikötő öblében ereszkedik a vízre. Ahogy a köd engedett, nap mint nap kihúzódtam a hullámtörőkre. Végighasaltam a köveken, s a vízbe bámultam. A vízben, s a víz szélén mindig történt valami. A hullámtörő köveken zöldből barnába váltott a mo-

hák s a moszatok színe. A víz fésülte, lengette szakállukat. A kövek aljára vándorkagylók tapadtak. Házuk színét a kovamoszatok színéhez igazították. Küszök csapatai rajzottak a tündérhínár bokrai alatt. Néhol a kövek közé beállt egy naphal. A küszökhöz veresszárnyú koncér és dévércsapat keveredett. A siklók halakra vadásztak, sütkéreztek közben. A sirályok is lecsaptak néha. Ha az árnyékuk a vízre vetődött, szétrebbentek a halak. A csendes őszi délelőttökön átlátszó a Balaton vize. A méteres vízben is fenékig látni. A növények megroppantak, s leültek az iszapba. A nádasok megsápadtak. A természet már készülődött a hosszú, kemény télre.

Az emberek is a télre készülődtek. A határban sietve gyűjtögették a terményt. Gyümölcsöt szedtek, szüreteltek. Javában érett a zöldszilváni, a szürkebarát és a juhfark. A mi kertünkben hamvas kék színbe öltöztek a besztercei szilvák. Kínálgatták magukat. Elfogadtam, amit a kert adott. Szilvát ettem kenyérrel, vagy diót, mandulát kenyérrel. Néhányan meghívtak szüretelni. Puttonnyal jártam a vágók között. Lassan beérett az összes borszőlő. Fent a szőlőkön túl a cserszömörce bokrai pirosra, sárgára, vörhenyesen aranylóra festették az erdő szélét. Hordtam a puttonyomban a sok rizlinget, furmintot, s a présből édesen csorgott a hegy leve. Teltek a hordók. A hegy oldaláról nézve a Balaton végtelennek tetszett. Opálkék szelíd ragyogás volt a tó. A hegyek vad nyári színe is megszelídült. Kékbe, palakékbe váltottak át. A balatoni körkép Györökről a legszebb. A hegy oldalából a vízre tekintve olyan panoráma tárul elénk, ami a nápolyi öböl képével vetekszik. Szentgyörgyhegy, Szigliget, Badacsony . . . A badacsonyi nyárfák, úgy tűnik, már a vízben állnak. Így látszik a hegyről . . . S a víz a hegy lábán túl, mintha tengerré válna.

Amikor beköszöntött a kukoricatörések ideje, hetenként kétszer, háromszor is kaptam munkát. A csörgére száradt kukoricások hersegtek, zörögtek. Teltek a zsákok. A munka java este következett. Szekérre raktuk a zsákokat. A gazda házánál pedig felhordtuk a zsákokat a padlásra és kiöntöttük. A keskeny feljárók, az ügyetlen létrák, s a nehéz teher ezen az őszön nagyon megkínozták az izmaimat. Mégsem mondhatnám, hogy rossz volt ez a munka. Kint, szabad ég alatt dolgoztunk egész nap. Az ország legszebb táján pihent meg a szem, ha felnézett. Reggelit adtak, ebédet és vacsorát. Igaz, hogy olyan hely is volt, ahol este tízig kellett dolgozni, s másnap pitymallattal kezdeni újra. A napszám akkor Balatongyörökön negyven-ötven forint volt, s negyven forintért akkor még huszonhat pohár sört adtak. A hajnalok ebben az időszakban már hidegek voltak. A kukoricaszáron reggelente dér csillogott, s a felvert mezei nyulak gémberedett lábbal menekültek a tökindák között. A délelőtti ködök ideje elmúlt. A víz felett éjjel, nappal kristálytiszta volt az ég.

1953-ban hosszúra nyúlt az ősz. Lassan, szemem láttára sárgultak meg a lombok, s hullottak le a földre. Néha szél kerekedett, s a száraz levelet napokig táncoltatta a falu utcáin s a parton. Ezt a boszorkánytáncot órákig lehetett bámulni, s a szem nem telt be vele. A levelek színes kavargása, mint a legfontosabb történés, sokszor kitöltötte az egész napomat. Szegény voltam és boldog. Olyan boldog, amilyen soha többet nem leszek.

Novemberben elszegődtem a kikötőépítkezéshez. Eleinte a györöki móló villamosításával bajlódtunk, később a keszthelyi kikötő átépítésével. Árkokat ástunk a parton, s a kikötő testébe csatornát vájtunk. Az árkokba, s a csatornába nagy csörlők segítségével ólomkábelt húztunk. A szelíd, mediterrán ősz hirtelen szertefoszlott. Az egyik novemberi reggelen északi szél tört ránk, s

felkorbácsolta a vizet. A kikötőn csak előregörnyedve s kapaszkodva lehetett járni. Nyolcvan, száz kilométeres szelek dühöngtek a víz felett. A hullámok nem törtek meg a móló oldalában, hanem mint vastag esők átcsaptak rajta. A tajték s a víz két-három méter magasan szállt a kikötő fölött. Ruhánk átázott, s dideregtünk a szélben. Ilyenkor apró tüzeket raktunk a vadgesztenyefák alatt, s szárítkoztunk.

A szélvihar ködöt támasztott és havas esőket. Ködöt pipáltak a hegyek, az erdők, s a tó is gőzölögni látszott. A liget ázottan dermedezett a parton. A fák ághegyein kis jegesedés támadt, s a hullámtörők mohos kövein is megjelent a jég. Ez még csak finom fénylő bevonat volt, hasonló a cukormázhoz, de a jég birodalma óráról-órára növekedett. A mólóra is odafagyott a víz, s ez már nagyon megnehezítette a munkánkat. Elég volt egy vigyázatlan lépés, s máris elcsúsztunk, elvágódtunk. A vízimadarak állandóan kavarogtak a szélben. A sirályok, s a vonuló vadkacsák, szárcsák kiáltozása messzire hangzott. A párás, nedves levegő kitűnően vezette a hangot.

Az első szélcsendes éjszakán beállt a víz. A szél talán este tíz óra tájban állt el, de reggelre már jég borította a tavat. A friss jég zöldes árnyalatú volt és a védett öblökben tükörsima. Kijjebb, az áramlások találkozásánál, ahol a szélcsend idején sem állt meg a víz mozgása, hullámosan, göcsörtösen fagyott be a tó. Ilyenkor ha visszatért a szél, felszaggatta a fiatal jeget. Ha nem támadt szél, két-három éjszaka megerősödött a jég, s akkor már kitartott tavaszig. A hízó, vastagodó jég színe zöldből, szürkéből fokozatosan a fehérbe vált. Különösen a felszín közelében fehéredik ki a jég. A jég vastagodásával megkezdődik a téli zenebona. Rianás rianást ér. A repedő jég hangja először csak a szilofonéra hasonlít, de aztán vastagodik, s a hangja is egyre öblösebb lesz. A tél közepén már a szélesebb rianások keletkezését ágyúdörejszerű éles hang kíséri. Ilyenkor már sok helyütt jégturzás, s valóságos jégtorlaszok keletkeznek.

Eötvös Károly szerint a téli Balaton hátán mozgalmasabb az élet, mint a legnagyobb nyáron. Kocsik jelennek meg a jégen, s terményt fuvaroznak a déli partról az északira, s az északiról bort a délire. A századforduló táján ez biztosan így volt, de én 1950 körül már egyetlen kocsit sem láttam a Balaton jegén. Láttam viszont nádverőket, alkalmilag én is bekerültem egy-egy csapatba, s láttam nádhordó szánokat a jégen, jégvágókat, orvhalászokat, s vasárnaponként nagyon sok korcsolyázót.

A téli jégbirodalom a mesék világát idézi. A nagy hígvizű rianásokon túl szárcsák, vadkacsák, s más, északról dél felé vándorló madarak ülnek a jégen. Kiáltozásuk messzi kilométerekre elhallatszik. Ilyenkor a nádból előmerészkednek a rókák, s hasoncsúszva közelítgetik a szárnyasokat. A rókák nyoma a jég tetejére esett friss hóban sokszor a tavaszi zajlásig megmarad. De még azon túl is, hiszen a zajló jégtáblák továbbra is őrzik a téli állatok nyomát, egészen az olvadásig. A jégre néha nyulak tévednek, néha őzek. Soknak ilyenkor beteljesedik a sorsa. Ha szél támad, veszélyessé válik a jég. Beszakadozik a rianások széle, s nagyobb, tószerű híg vizek keletkeznek. Ezek aztán vékony hártyajéggel befagynak újra, de az ember súlyát nem bírják el. A szél felkavarja a porhót, viszi a jég felett, mint a lisztet, táncoltatja a fehér lidérceket parttól partig. Ha erős a szél, elragad egy-egy kéve nádat is, s áthengergeti a déli oldalra. Csupa süvöltés, sercegés, vijjogás ilyenkor az éjszaka. A szél felkapja a hangokat, s bepréseli a házak közé. Az emberek megborzongának. Ítéletidő – mondogatják, s valóban az, hiszen alig van olyan tél, hogy

be ne temetné a hó a Balatonfelvidék falvait, útjait. Ilyenkor se ki, se be. Nem érkezik meg a kenyér, nem működik a posta, nem lehet orvost találni. A hó alatt nagy a csend. Az emberek várnak, kis alagutakat ásnak a szomszéd kapujáig, összedugják a fejüket, bólogatnak, iszogatnak.

1953-ban én is bekényszerültem a jégre. Főleg kukoricakásán éltem akkor, mert azzal kevés volt a gond. Megfőztem egy-egy fazékkal, s vöröshagymás zsírral megöntöztem. Egy-egy fazék kitartott négy napig, ha szalonna is akadt a házban, akkor ötig. Február táján már nagyon fogytán volt a kukoricadarám, s az erdő és a jég felé kezdtem sandítgatni. Az egyik ködös hajnalon aztán fogtam a baltát, horgot, merítőt, szákot, s leballagtam Szentmihály alá. Vágtam egy léket a nád mellett és leengedtem a horgomat. Estig két pontyot fogtam. Télen nagy szerencse kell a halfogáshoz. Legfontosabb, hogy az ember a bandázó pontyok nyomára bukkanjon. Ha már felettük van, akkor könnyebb a dolga. Leengedi a horgot közéjük, s ha ímmel-ámmal is, valamelyik azért ráharap. Nem éhes télen a ponty, alig táplálkozik. Este bokrokat tűztem a lékbe, hogy jelezzem a hártyajeget, aztán hazaballagtam. Ekkor ettem főtt pontyhoz életemben először kukoricakását. Ehhez a lékhez még ötször kimentem, s háromszor halat is fogtam. Amikor másodszor jártam a léknél, megmértem a jég vastagságát. Huszonhat centiméter volt. Ez jó átlagos jégvastagságnak számít. Entz Géza szerint a balatoni jég az 1939–40-es esztendőben volt a legerősebb. Akkor hatvan centiméter vastag jegeket mértek. Ezen a télen kilencvennyolc napon át fedte a tavat jégtakaró. Hasonlóan erős volt a tél az 1928–29-es évben is. Akkor kilencven napon át borította a Balatont jég, s a vastagsága ötven centiméter volt. A tó vizét leghosszabban az 1931–32 évben borította jég, méghozzá kereken száz napon át. Sokszor az is előfordul, hogy a jég a tél közepén összetöredezik, vagy felolvad, s ilyenkor hetekig szép nyílt víz a Balaton. Az erősebb fagyok idején aztán újra beáll, s jég alatt marad tavaszig.

A balatoni táj, azt hiszem, télen a legszebb. A havas hegyoldalak, s a falvak hóba roskadt házikói messzire világítanak. Jól látszanak a szőlők, s a pincék előtt a diófák. A karók, s a lemeztelenedett gyümölcsfák előfeketednek a hóból. A falu felett kezdődő erdőben sokszor megfordultam. Diák koromban sokat dolgoztam a csemetekertben, s később is fuvarosok mellett. Ezen az 1953-as télen alighogy téliesre váltott az idő, rádöbbentem, hogy nincs elegendő tüzelőm. A pincében volt ugyan még egy kevés szén, de fa az aztán semmi. Pénzem nem volt, így hát nyakamba vehettem az erdőt. Akkoriban ötforintos jegyeket osztogattak az erdészeti irodán, s ezért egy tere hulladékfát vihetett haza az ember. Hát ilyen ötforintos bilétával környékeztem meg én is az erdőt. A szomszédomnak, Riskó Mihálynak már nagy gyakorlata volt ebben az erdőjárásban. Csatlakoztam hozzá. Vittünk magunkkal két hosszú kötelet. Neki az erdőnek. Emlékszem, balra, a Csereze oldalában már erősen recsegtette a szél a fákat. Borús volt, kora délután. Mire felértünk a gyertyánosba, már szállingózott a hó. Kerestünk egy-egy lábon álló, de kiszáradt fát, aztán a kötéllel addig rángattuk, mígnem kitörött. A zajra szarvasok ugrottak el a közeli völgyben, s a csörtetésüket sokáig hallottuk. A szél is rázendített a mélyebb hangokra, s kezdtünk meggémberedni. De azért csak rángattuk le a fákat, egyiket a másik után. Amikor összegyűlt a két tere, mindegyiket áthurkoltuk kötéllel. A kötélbe a tere végénél vastag járomfát illesztettünk, s annál fogva, a köteg fát a vállunkra emelve vonszoltuk hazafelé. A gyertyánfák nyolc-tíz méter hosszúak voltak. Csak a vastagabb végük nehezedett a vál-

lunkra, a hosszabbik felük csúszott a földön. Mire hazaértünk egy-egy ilyen tere fával, nem voltunk sem élők, sem holtak. Jutalmul viszont vöröslő tüzeket raktam estelente, s a kukoricakására megittam három-négy bögre hecsedli teát. Ezeken a téli estéken gondolkodtam el először a sorsomon. Ki vagyok, mi vagyok? Miért itt élek éppen, miért nem másutt? S a térképet böngészgetve estéről-estére ízlelgettem a falvak szép nevét. Hegymagas, Nemesgulács, Salföld, Köveskál, Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Vindornyalak, Rezi, Vállus . . . Milyen szép helységnevek. Egy részük biztosan honfoglaláskori, mint például a Köveskál, más részük talán szláv örökség, vagy még régebbi. Mindegy nekem. E nevek zenéjét, hangsúlyát a levegővel szívtam magamba. Nekem ez mind magyar név, mind-mind a hazát jelenti. Ezeken a furcsa, széldöngette, süvöltöző téli éjszakákon eszméltem rá, hogy egy meghatározott közösségbe tartozom. Mormoltam a falvak nevét, átugrottam a szomszédos járásokba, megyékbe. S azok is megragadtak, bent tartottak az érzelmi körben. Ha azt mondom, Iszkáz vagy Karakó, az éppen annyira megtartónak látszik, mint Örvényes, Csopak vagy Dörgicse. Azóta is esküszöm ezekre a varázsszavakra, varázsnevekre. Szépek, meghatároznak. Éppen úgy, mint a táj, a hegyek magassága, a víz mélysége, az éghajlat s a földrajzi szélesség.

Amikor a hőmérő mínusz tíz fok alá süllyedt, a kertben megjelentek a varjak. Ellepték a diófákat, s a károgásuk behallatszott a lakásba. Órákig tudtak mozdulatlanul ülni. Néha már azt hittem, odafagytak az ágak végére. De nem. Ha fordult a szél, mindig szárnyra kaptak, és sokáig köröztek a szomszédos kertek és házak felett. A varjak megjelenése nagy viharok közeledtét, nagy havazásokat vagy nagy hideget jelzett. Ha délelőtt ellepték a kertet, éjszaka általában alább szállt a hőmérséklet, vagy nekieredt a hó. Ezen a vidéken nagy havazások jellemzik a telet. Ha nekiered, nem bír megállni, esik napokig. S ha a szél is rákezd, hát olyan boszorkánytánc kerekedik, hogy az ember nem kíván kilépni a házból. A varjak meghozták az igazi telet. Betemette a falut a hó. Én is úgy ástam ki magamat a harmadik napon. Az ajtón nem is tudtam kimenni, mert torlaszt épített eléje a szél. Az ablakon kellett kiugranom lapátostól. Délig lapátoltam, de nem volt sok látszatja, mert a szél újra és újra behordta az utat. Másnap délelőtt előhúztam a kamrából a síléceimet. Vasalót forrósítottam és viaszt olvasztottam. Jól bevaxoltam a léceket, aztán felkötöttem. Neki a Bucsi köznek, ki a faluból, fel a Csereze oldalába. A délután folyamán tízszer is megmásztam a dombot, és jóízűeket siklottam a friss hóban a völgy felé. Halványan átderengett a nap a felhők mögül, s a szél elállt. Az öreg, viharvert cserfák meg-megroppantak a fagyban. Lehetett mínusz nyolc-tíz fok. Ágaik tövében hó fehérlett. Az egész táj fehér volt. A szemközti hegyoldal házai, pincéi belevesztek a hóba. Csak a zsúpszalma, s a nádtetők széle barnállott elő a nagy fehérségből.

A Csereze tetejéről jól beleláttam a szigligeti öbölbe. A jég is fehér volt, fehér sivatag. A látóhatár szélén félkörben álltak a hegyek. Fehérek voltak azok is, csak néhol törte meg az egyhangúságot a bazaltomlások szürke színe. A déli parton párás, felhős volt minden. A Nagyberek, úgy látszik, a hó alól is tudott ködöket, felhőket támasztani. A Csereze tetejéről éppen Berényre láttam. A házak s a templom belevesztek a palaszürke téli messzeségbe. Nem vártam meg az alkonyatot. Még világos volt, amikor utoljára siklottam le a porzó hóban, s a völgyből egyenesen hazaindultam. Így is rámalkonyodott. Sötétben, átfagyott lábakkal botorkáltam be a kertünkbe.

Este nagy tüzet raktam, teáztam és elmélkedtem. Éjféltájban feltámadt a

szél. Beleugrott a kéménybe, hujjogott, süvöltözött. A kertben is csupa vinnyogás, tombolás volt az éjszaka. A sövénybe dobált avétt sarlókon, kaszákon hetekig sebezte magát a szél. Fémes, nyers süvöltése behatolt a házba, falakba, padlóba, bútorokba. Sokszor egész éjszaka ültem a kályha mellett és hallgatóztam. A főszél a Bakony felől fújt. Leugrott az Agártetőről, s a halápi haraszton meglódulva bezúdult a tapolcai medencébe. Innen már fákat, tetőket tarolva érkezett a Lesence patak völgyébe, s a Szentgyörgyhegy, Szigliget, valamint az edericsi nyereg között tovább gyorsulva, már dühödt orkánként csapott le a vízre. A szigligeti öböl örökké hullámzó vizét a kisebb hajók, vitorlások, még nyáron is elkerülik. Az ötvenes évek egyik nagy vitorlásversenye itt fulladt tragédiába. A szél egymáshoz verte a hajókat, s tizenegy versenyző meghalt. A balatoni főszél sokszor a parton is a halál hírnöke. A halápi bányászok mindig tiszta, napfényes időben kelnek útra, Tapolcára, Diszelbe vagy Hegyesdre igyekezve. De a Bakony felett hirtelen beborul az ég, s nem kell neki több egy félóránál, s az egész harasztot hó borítja. Ha ilyenkor szél támad, nehéz a lakott helyeket elérni. Alig van olyan tél, hogy meg ne fagyna valaki a halápi haraszton. Általában a csipkebokrok ágai között lelik meg harmad- vagy negyednap a szerencsétleneket. Zalahalápon mesélik, hogy a harmincas években egy egész lakodalmas menet megfagyott a haraszton. Sok az intő példa, s a helyi emberek tisztelik is az időjárást. A téli szélviharok idején nyoma sincs már annak a mediterrán derűnek, mely a csendes nyári napokon a hegyek lábánál fellelhető.

A balatoni főszél orgonahangja, süvöltése, s a hízó jég pendülő neszei hozzátartoznak a téli éjszakákhoz. Ilyenkor a tűz mellett ülve el lehet tűnődni a táj múltján. Százmillió esztendőket kell visszamennünk az időben. A szürkészöld, laposan hasadó csillogó kőzet, ami Alsóörs táján kifordul a kapa alól, Magyarország legősibb kőzete. Ókori kőzetre lelünk Zánka, Szepezd és Badacsonytomaj környékén is. Permi vörös homokkő képezi a hegyek alapanyagát. Milyen szelek pusztíthattak ezen a tájon a földtörténeti középkor idején, s később milyen szelek pusztították le a talajt a vulkanikus hegyek körül! Ahol nem védte lávatakaró a földet, ott több réteg is lecsiszolódott. A vad bakonyi szelek ma is tarolják, pusztítják a felszínt. A vulkanikus hegyek északi oldalán már meztelenül állnak a bazaltoszlopok. A hegyoldalakban sok kárt okoz az erózió. A szél, s a víz árkokat váj a szőlők közé. A termőtalaj fokozatosan lemosódik. Balatonszepezden például a permi homokkő felett már csak egyméteres termőtalaj van. A föld arca lassan változik. Az idők folyamán a Balaton kiterjedése, alakja is nagyon sokat változott. Valamikor vízben álltak vulkanikus hegyeink, s a víz a somogyi oldalon is messze terjeszkedett. Jól mutatják ezt a falunevek. Hiszen Balatonendréd ma csaknem hat kilométerre esik a tótól, s Balatonmagyaród legalább tizenötre. A tó valamikor nem volt ilyen körülhatárolható. A Zala-torkolat a Kis-Balatonnal, s a Nagyberek is a Balaton medréhez tartozott. A víz együtt mozgott, lélegzett az évszakokkal. Tavasszal kiterjedt, elárasztotta a savanyú réteket, jó ívóhelyet biztosítva a halaknak, nyáron pedig, a kánikulai forróság idején összehúzódott. Hajdan állandó árterülete volt a Balatonnak is, éppen úgy, mint a folyóknak. Az árterületen kövér legelők kínálkoztak a nyár közepére, s nagy kaszát kívánó sarjúföldek. Az ember aztán közbeavatkozott. Lecsapolták a Nagyberek vizét, szabályozták a Zala medrét. A Balaton engedelmes, fegyelmezett vízzé kezdett válni, legalábbis látszólag.

A tél végét a melegebb szelek érkezése jelzi. A jég hátán ilyenkor egyik

napról a másikra megolvad a hó. A kásás jégen már nehéz korcsolyával járni. Megsüpped az acél, s elakad. Éjszaka persze újra megfagy az egész, s reggelre göcsörtös, dorozmás lesz a jég. Ez a másnapos, egy hetes jég száz és száz lábnyomot őriz. A sirályok, szárcsák, vadkacsák, rókák, nyulak és emberek lábnyomát. Csak ilyenkor látszik igazán, hogy mennyi állatnak, s embernek akad dolga a jégen. – A Balaton leggyakrabban december végén, vagy január elején fagy be. A zajlás pedig általában február végén, március elején kezdődik.

Amint megérkeztek a melegebb szelek, valahol bent, éjszakának idején megroppant a jég. A tó közepén híg víz keletkezett, s a kéken borzolódó hullámokat ellepték a vadkacsák. Sietve felkötöttem a korcsolyámat, s mégegyszer végigszaladtam a letarolt nádasok, sárga nádtorzsák mentén, egészen Szentmihályig. A jég színe kemény fehérből vizenyős zöldbe változott. A korcsolyám megsüppedt, nagyokat estem a kásás jégen. A jég mindenütt pusztult. Kiszélesedtek a rianások, a horgászstégek tartóoszlopai kiolvadtak. Néhol már hajlott a jég a súlyom alatt. Harmadnap megjött a keleti szél, s megkezdődött a zajlás.

A vízparti településeken a tavasz hírnöke nem a hóvirág, hanem a csuka. Az olajzöld, márványozottan szürke, foltos, hatalmas állkapcsú vízi ragadozó. A csuka ívása sokszor már a jég alatt megkezdődik, de ha a jég felszakadozik, gyorsan benépesülnek a nádasok és a sekély, partmenti vizek. A csuka ívásának az ideje február vége s március. A csuka 1963 óta a védett halak közé tartozik. Korábban, 1953 táján még nem volt védett hal, de fogni csak engedéllyel lehetett. Engedélye pedig akkoriban még kevés embernek volt. Nem is gondolnak a csukára egészen tavaszig. Akkor aztán, ahogy a partról a nádkévéket a kocsikra rakják, felneszelnek a csobogásra. Valamelyik mutáló hangú legény elkiáltja magát: „Fördik a csuka!" Olyan ez, mint egy jelszó. Este már az egész falu tudja, hogy fördik a csuka. S mi történik erre? Derék, becsületes parasztemberek hajnalra átváltoznak. A sok egyenesnézésű gazdából, legényből reggelre laposnézésű, gyanakvó léptű pákász lesz. Amint megvirrad, felmásznak a padlásra, s előkeresik a tavalyi, tavalyelőtti, vagy az öreg szüléktől örökölt több ágú szigonyt. Megigazítják, ráspollyal megélezik a végeket, aztán a víz felé tájékozódnak. Beleszimatolnak a levegőbe, kiállnak a kapuba, tekintgetnek alá is, fölé is. Végül aztán a kerten át, nagyot kerülve lesompolyognak a vízpartra. Az óvatosabbak már előző éjszaka vagy kora hajnalban elrejtik a szigonyukat a learatott nádban. A parton sokáig fülelnek, tekintgetnek minden irányba, mert a szigonyozásért börtön jár. Mégsem bírnak a feltámadó halász szenvedélyükkel. Lerúgják a nadrágot, s a dermesztő februárvégi vízbe derékig beleereszkednek. Lassan lépdelnek a csobogás felé. A csuka a nádtorzsák között fürdik, könnyű megpillantani. Az is előfordul, hogy kijön a hal a bokáig érő vízbe. Mindenképpen nehéz, férfias vállalkozás ez. A láb gyorsan meggémberedik a vízben, óvatosan kell lépni. S közben figyelni a partot, mert a halászati ellenőr előbb vagy utóbb biztosan felbukkan. Közben a csukákat is figyelni kell, kiválasztani egy jó félméteres példányt, s erősen, hirtelen odaszúrni. Szép ilyenkor a víz. Fémesen csillog, a nádtöveken néhol még jég virágzik. S köztük az olajzöld, aranysárga csukák forognak, locsognak. Ha a hasukkal fordulnak a napfény felé, alabástrom fehéren tükröznek. A víznek, s az éledő nádasnak már erős, nyers, tavaszias a szaga. Ha szél lengedez, az a nedves földszagot is orra alá hajtja a halásznak. S a tavaszi föld és a tavaszi víz illata együtt, maga a boldogság. Nem beszélnek erről az emberek, hanem megélik, élvezik évről-évre.

A csuka, legkésőbb este tepsibe kerül. Megsütik, s a család jó étvággyal megeszi. Bort kortyolgatnak, s az öregek belekezdenek egy-egy régi történetbe. A tavaszi szigonyozás körül mindig nagy volt a csetepaté. Sokan börtönt jártak miatta, sokan életreszóló, kínzó reumát szereztek a jeges vízben. Mégis, mindenki csillogó szemmel mesél, halkra fogott hangon, mintha bizony az ötven évvel ezelőtti csukázást is számon lehetne kérni... Mintha élne még valaki az akkori törvénykezőkből... Vagy ha él is, törődne az öreg Andrások, Istvánok történeteivel.

Márciusban benépesültek a hegyoldalak. Megkezdődött a szőlők nyitása, aztán a metszés, karóigazítás. A metszés a legkényesebb munka a szőlőben. Mert nem mindegy az, hogy rövid vagy hosszú csapra vágják vissza a vesszőket. Van olyan fajta, ahol az alsó szem terméketlen, s van olyan, ahol még a sárszemekből is fürtök fakadnak. A juhfark rövidcsapra metszve is bőtermő, a leánykát viszont ajánlatos hosszúcsapra vagy szálvesszőre metszeni. A szőlőjét mindenki maga ismeri. Csak a gazda tudja, hogy melyik vágóban milyen szőlője van, hol mivel pótolta a hiányokat. Az öregebb birtokosok mégis kiadják a metszést, mert egyedül már nem győzik. Így aztán én is munkához jutottam ezen a tavaszon, s kerestem egy kis pénzt. Az anyám jogán a falukertben is megkaptam a tavalyi parcellát, így aztán ott is lehetett ásni, gereblyézni, veteményezni. Amerre csak néztem, emberek görnyedtek. A háztáji kertekben is összesöpörték az avart, levágták a hernyófészkeket, s elégették. A fanyar tavaszi füst hetekig tétovázott a fák között. Amikor aztán az időjárás melegebbre fordult, virágba borultak a fák. A hegyoldalak fehérbe, rózsaszínbe öltöztek. A táj képe hirtelen megváltozott. A zord télnek már a nyomát sem lehetett fellelni. A napfény, s a virágba borult mandulások, szelíd derűt sugároztak. Ki gondol ilyenkor a télre, a húsz fokos fagyokra, viharokra? A fák, az emberek, a hegyek mind-mind a nap felé fordulnak, s élvezik az aranyló sugáresőt. A víz színe zöldből kékbe vált, s a hegyek is kék drágakövekként ragyognak a parton. A nádasok üde hajtásain madarak hintáznak, csupa tavaszi harsogás, kiáltás, zendülés az egész táj.

A horgászok is megjelennek a parton. Igazítanak a stégjeiken, pallókat fektetnek végig a bemohosodott tavalyi cölöpökön. A pajtákból fészerekből előkerülnek a csónakok. Leszekereznek velük a partra, s ott felbakolják. A vasárnap délelőttök, délutánok csónakjavítással telnek. Foltokat szegeznek az öreg bárkák aljára, begittelik a réseket, aztán következik a legkényesebb, a festés. A part mentén ilyenkor hetekig terjeng a firnisz, a lenolajkence s a vastag olajfestékek illata. Ez a festékszag éppen úgy hozzátartozik a tavaszhoz, mint a virágzó fák illata. A csónakok legkésőbb május huszadikáig vízre kerülnek. A Balatonon ugyanis április húsztól május húszig tart az általános halászati tilalom. Persze, aki igazán szenvedélyes horgász, az márciusban vízre teszi a csónakját, s még az általános tilalom előtt felkeresi a jó keszegező, pontyozó helyeket. Horgászni persze a kikötőről is lehet, ahol van kikötő. Valamikor én a balatongyöröki mólóról fogtam a legszebb süllőket. Különösen szépeket lehetett fogni, ha kora tavasszal keletire fordult a szél. A keleti szél mindig meghozta a süllőket. Ilyenkor nemcsak kősüllőt, hanem egy-egy formás fogast is megakasztottunk.

A tavaszi horgászatokat valamikor mindennél jobban szerettem. Vízparton ülve körülveszi az embert a táj. Észrevétlenül egyesül vele, azonosul. Tavasszal a szemet, s az idegeket minden pihenteti. A kéklő, barátságos messzeség éppen úgy, mint a közeli nádasok üde zöldje, vagy a levegőt tisztító

hullámverés. A tavaszi szelek magukkal hozzák a hegyek közül a virágok s a rügyező fák illatát. Jó érzés ilyenkor levegőzni, szuszogni, embernek lenni. Jó érzés ilyenkor a kéklő hullámokon táncoló pótát figyelni, s az erős vad halakat partra húzni. A túlsó part nyárfái, falvai, domboldalai is jól látszanak. Úgy tűnik, hogy csak egy ugrásnyira van Berény, talán át is lehetne kiáltani. A vonatok zakatolása, s a mozdonyok füttye át is úszik hozzánk a víz felett. A füstöt is sokáig látjuk. Nagy szürke fátyolként lobog a nyárfák között. Csendes időben fél óra is beletelik mire elenyészik. A tavaszi horgászatok idején a víz még nagyon tiszta és átlátszó. Ha mozdulatlan a tükör, a csónak, vagy a móló mellett állandóan láthatunk apróbb halakat. Dévérek, kíváncsi küszök rajzanak a felszín alatt, s csak akkor fröccsennek szét, ha egy-egy növendék süllő közéjük vágódik. Ha mozdulatlan a póta, a szem elszakad a víztől, s önkénytelenül is a sirályok reptét követi. A kéklő ég, s a kékeszöld víztükör között kora tavasztól késő őszig hófehér halászmadarak keringnek. Lebegnek, lassan eveznek a partok, kőgátak, nádasok mentén, majd váratlanul zuhanni kezdenek, mint a kő. Éppen csak megérintik a víz tükrét, aztán szárnyra kapnak, felemelkednek újra. Csőrükben ezüstös fényű hal vergődik. A halak nem tudnak kiáltani. A nesztelen mozgású sirályszárnyak átemelik őket a halálba. Fényesen, ezüst pompában, hófehér szárnyak suhogása közben enyésznek el. A sirályok által naponta százszor és százszor beteljesedik a törvény. Az ember ül a csónakjában, nézi a sirályokat, s észrevétlenül elmúlik a nap, elmúlik a tavasz.

Júniusban megérkeztek a nyaralók és a peronoszpóra. Engem 1954 nyarán a szőlők levelén mutatkozó peronoszpórás olajfoltok közelebbről érintettek, mint a nyaralóközönség megjelenése. Vállamra akasztottam egy kisnyomású vermorelt, s a vörösréz tartállyal a hátamon jártam a szőlőket. Ha az idő engedte, minden nap permeteztem valahol. Néhol a vízhordást, s a bordóilé megkeverését is elvállaltam. Száz négyszögöl szőlőt verettem le óránként. Szép, kéklő sorok maradtak mögöttem. Mire eljött az este, én is megkékültem. A permetlétől átnedvesedett az ingem, nadrágom, még a fuszeklim is. Esténként leballagtam a vízhez. Beleálltam a Balatonba, s alaposan lecsutakoltam magamat. Ha a mosakodással végeztem, messze beúsztam. Egyik júniusi estén aztán elvétettem a partot. Akármerre fordultam, mindenütt puha, tömör sötétség vett körül. Áramszünet lehetett, mert a móló végén sem égett a jelzőfény. Tíz óra tájban aztán felkelt a hold, s annak a fényénél eligazodtam. Messze besodródtam. Legalább egy óra hosszat kellett még úsznom, mire elértem a partot. Ettől kezdve esténként csak akkor merészkedtem beljebb, ha telihold volt. Ezek az éjszakába nyúló úszkálások felkeltették bennem a kalandor természetet. Egyre messzebb kívánkoztam. Hol a nádasok mentén úsztam le a Szépkilátóig, hol pedig a másik oldalon Szentmihályig. Türelmetlenül fürkésztem a túlsó part fényeit és árnyékait. Július végén aztán hirtelen abbahagytam a szőlők permetezését. Hajóra szálltam, s nekivágtam a Balaton szelíd messzeségeinek.

Keszthelyről indultam egy kalóz típusú bérelt vitorlással. Mire a hajót rendbeszedtem, délelőtt tíz óra volt. Forrón sütött a nap, s a reggeli szelek éppen elülni készültek. Ezen a napon még nem ettem, s a parton akkor semmiféle ételt nem lehetett kapni. Csak bort. Így hát vettem két üveg bort és elindultam. Mire a keszthelyi öböl közepére értem, teljesen elállt a szél. Aszalódtam a forró napon. Korgott a gyomrom. Óvatosan kortolygattam a borból, s vártam a szél visszatérését. A szélcsend késő délutánig tartott. Órákon át bámultam az

alacsony fenékpusztai partokat, melyeken néhány évvel korábban még a keleti gótok királyának, Nagy Theodoriknak a palotája mellett felsőbb utasításra gumipitypangot kezdett termelni az állami gazdaság. A fenékpusztai gumiföldeken korábban én is végigdolgoztam egy nyarat, s így augusztus végén egyszerre vehettem szemügyre, hogy mivé lett Aurelianus császár, Nagy Theodorik és Rákosi Mátyás birodalma. A földeket derékig érő gaz borította.

A vitorlák árnyékába húzódva felálltam néha, s a messzeségben a Zala torkolatát igyekeztem megpillantani. Éveken át terveztem, hogy felevezek a folyón Zalavárig, s valahol a nádasok és szántóföldek között felfedezem Pribina szláv fejedelem székhelyét, Mosaburgot. Diák koromban betegesen izgatott a népvándorlás kora, s főleg azoknak a népeknek az élete, akik a honfoglalás előtt Pannóniában éltek. Amikor aztán a napszámos munkában elfáradt a testem, történelmi érdeklődésem is alábbhagyott. Ezen az 1954-es nyáron már csak hamvadó, erőtlen nosztalgia fűzött a morva-szláv néptörzs, a keleti gótok, a hunok, vagy a rómaiak fellelhető örökségéhez. Fonyódra igyekeztem ezen a forró nyári napon. Nem tudom mit akartam Fonyódon. Valószínűleg semmit. Csak menni akartam, utazni. Először Fonyódra, aztán tovább, egyik kikötőből a másikba a végtelenségig.

Délután négy óra felé megjelent a vízen egy szürke vonal. „Na jön a szél" – gondoltam. Valóban öt perc múlva meglobogtak a vitorláim. A szél keletről érkezett. Befogtam, s megcéloztam a déli partot Berény táján. Néhány perc múlva azonban délkeletire, majd teljesen délire fordult a szél. Ez már nem tetszett. Rosszat sejtve, mégegyszer szemügyre vettem az alacsony fenékpusztai partot. A Kis-Balaton felett már palaszínű volt az ég. Jól sejtettem. A Balatonon a szél forgása az időjárás változását jelzi. Ha az óramutató járásával ellentétes irányban forog a szél, akkor az idő javul, ha az óramutató járásával egyező irányban, akkor romlik. Keletiről délire fordult, s félóra múlva déliről nyugatira.

A nyugati szél növekvő erejével hamar eljutottam Balatonmáriára. Partra ugrottam, aztán az egyik közeli kereskedésben bevásároltam. Vettem néhány konzervet, kenyeret, s valamilyen olcsó felvágottat. Siettem vissza a hajómra, mert az idő fokozatosan romlott. Ettem, elindultam a part mentén Fonyód felé. – Felhős, borongós alkony ereszkedett a vízre. A messzeségben, a kikötők helyzetlámpái belemosódtak a párás sötétségbe. Némán ültem a kormány mellett, s szorítottam a vitorlák behúzó kötelét. A hajó orránál, oldalánál csobogott a víz. Szélesen örvénylő nyomdokvizet hagytam. Mögöttem derengve foszforeszkált a mélység. Szorongva vártam, hogy mikor erősödik fel a szél, és suhint végig a sötétlő hullámos vízen. De a vihar késett. Már Balatonfenyves alatt jártam, amikor az első villám belehasított a nyugati égbolt peremébe. Csak a fényt láttam, a dörgés még nem jutott el hozzám. Nem akartam horgonyt vetni, eszelősen igyekeztem Fonyód felé. Be akartam futni a kikötőbe. Fogtam a kormányt, zajtalanul siklottam a puha nyári éjszakában. A szél néha felgyorsult, pöffösödött. A hajóm ilyenkor meglódult. A zseblámpámat időről-időre felvillantottam, mert féltem, hogy belerohanok egy horgászcsónakba, vagy stégbe. Közel jártam a parthoz, de nem láttam semmit. A nádasok csak sejlettek, mert sötétebbek voltak, mint a környező sötétség.

Fenyves és Fonyód között hirtelen vízcsobogásra lettem figyelmes. Tőlem jobbra, köztem és a nádas között csobogott a víz. Nehézkes furcsa locsogás volt. Mintha bivalyok mocorognának a vízben. Füleltem, megborzongtam. – „Mit csináljak? Menjek beljebb?" – tűnődtem. Nem akartam beljebb húzódni,

mert a vihar lassan, de biztosan közeledett. Nyugaton villámlott, s halkan morajlott az ég alja. Felvillantottam a lámpámat, aztán mégiscsak fordítottam a kormányon, méghozzá hirtelen. Közvetlenül előttem hat-hét férfi gázlódott a nyakig érő vízben. Hálót húztak. A hálót tartó parafaúszók körben bukdácsoltak a hullámokon. Csaknem belerohantam az orvhalászok kerítőhálójába. Nem tudom, hallották-e, hogy csobogva közeledik egy hajó, vagy nem hallották. Annyi biztos, hogy meg sem mukkantak. Némán mocorogtak a vízben, mint a bivalyok, s akkor sem szólaltak meg, amikor rájuk villantottam a lámpámat. Nagy ívben kikerültem őket, aztán visszahúzódtam a nádas közelébe. Egyre nagyobbakat villámlott, s a fénynél már felismertem a nádasok, stégek, és a cölöphöz kötött csónakok körvonalait. A hajóm megdőlt a szélben, de én csak hajtottam tovább.

Éjfélkor elértem a kikötőt. Befutottam, horgonyt vetettem a halászhajók mellett, aztán felemeltem a borosüveget, s jóízűt húztam belőle. Fülledt, idegesítő éjszaka volt. A neszeket messzire vezette a párás levegő, s a legkisebb koccanás is kilométerekre hallatszott. Éjjel egykor aztán felbődült a szél. Mély orgonahangon kezdte, s a következő pillanatban már nyögtek a fák, a hajómon süvöltöttek a merevítők, az árboc brummogott. Nagy morajlás támadt a kikötő s a horgász sziget túloldalán. Körülöttem csobogtak, táncoltak a csónakok és a hajók. A viharos széllel az eső is megérkezett. Végigvágott az öböl vizén, mint az ostor. Ponyvám nem volt, csak két sátorlapom. Azokba burkolóztam, s amennyire csak tudtam, behúzódtam a fedélzeti deszkák takarásába. Csépelt, dobolt körülöttem az eső, s az ég akkorákat dördült, hogy nem lehetett elaludni. Hajnalig dideregtem a sátorlap alatt. Akkor aztán mégiscsak elnyomott az álom.

Amikor felébredtem, már késő délelőtt volt. A nap sütött, de a viharos szél semmit sem csillapult. Halnalra nyugatiból átfordult északira, s a felhőket szétszaggatta a tó felett.

A parton sok ember állt. Néztek valamit, ami a földön hevert. Partraszálltam és csatlakoztam hozzájuk. Egy embert néztek. Egy halott embert. Fehér vászonnadrágja volt, s rövidre nyírt őszülő haja. Azt suttogták a bámészkodók, hogy a halászok húzták ki, de akkor már nem élt. Azt suttogták, hogy a viharban felborult a hajója és összetörött. A rendőrök már bementek érte, hamarosan bevontatják a kikötőbe. – Elmentem ebédezni. Sült keszeget ettem állva. Ott sütötték a kikötőn, és a sorompókon túl. Jóízű hal volt. Később, amikor visszamentem a kikötőbe, láttam, hogy a bámészkodók igazat mondtak. A szerencsétlenül járt vitorlást a rendőrök már bevontatták az öbölbe.

Másnap délre megszelídült a viharos erejű északi szél. Felszedtem a horgonyt és tovább mentem. Este már Bogláron voltam. A víz színe még napokig zöld volt. Nem bírt megnyugodni. A szélhez, a felhők járásához és a víz színéhez igazodtam. Egész nyáron át barangoltam a vízen. Felmentem Akarattyáig, aztán az északi part kikötőit érintve, lassan csorogtam vissza Keszthely felé. A hajóról állandóan a partra vágytam. Sajgó szívvel bámultam a zöldellő, sokszínű dombokat, hegyeket. Ha tehettem partra szálltam és felmásztam a hegyekre. A hegyek tetejéről mindig visszakívánkoztam a vízre. Tihanyba négyszer is visszatértem ezen a nyáron. Az alkonyi fényben újra és újra megbámultam a gejzírkúpokat, s két alkalommal elzarándokoltam I. András sírjához is, az altemplomba.

Egyetlen fillér nélkül, soványan, éhesen érkeztem vissza Keszthelyre. A nyár végetért. Az ősz már a hegyekre ült. Megsárgultak a lombok, a cserszö-

mörce pirosló bokrai messzire világítottak az erdő alól. Kék szilva, kenyér és dió került az asztalomra. Szomorú voltam. Féltem, hogy elsodor az élet, a pálya és a megélhetés kényszere, s a víz partjára soha többet nem térhetek vissza. Azóta csaknem két évtized telt el. Tudom, hogy nincs visszatérés. Elvesztettem az anyámat, hajdani barátaimat, sok jó rokonomat. Elvesztettem a kéklő besztercei szilvák, a dió és a kukoricakása ízét. Velük együtt elvesztettem a tájat, az évszakokat, a téli szeleket és a nyári forróságot. Vettem ugyan az északi parton egy darabka földet, s a hegy oldalában megvetettem a lábamat. Fákat ültettem és szőlőt. De hiába. Ez egy másik Balaton, ez egy másik táj. Emlékeztet a nyár a régi nyarakra, s a tájban is némelyik vonás ismerős. Ismerős és idegen. Csak akkor látom a régi tájat, s akkor érzem a régi besztercei szilvák ízét, ha behunyom a szememet, s összeszorítom a számat. Mégis készülődöm. Szeretnék visszatérni.

(Folytatjuk)

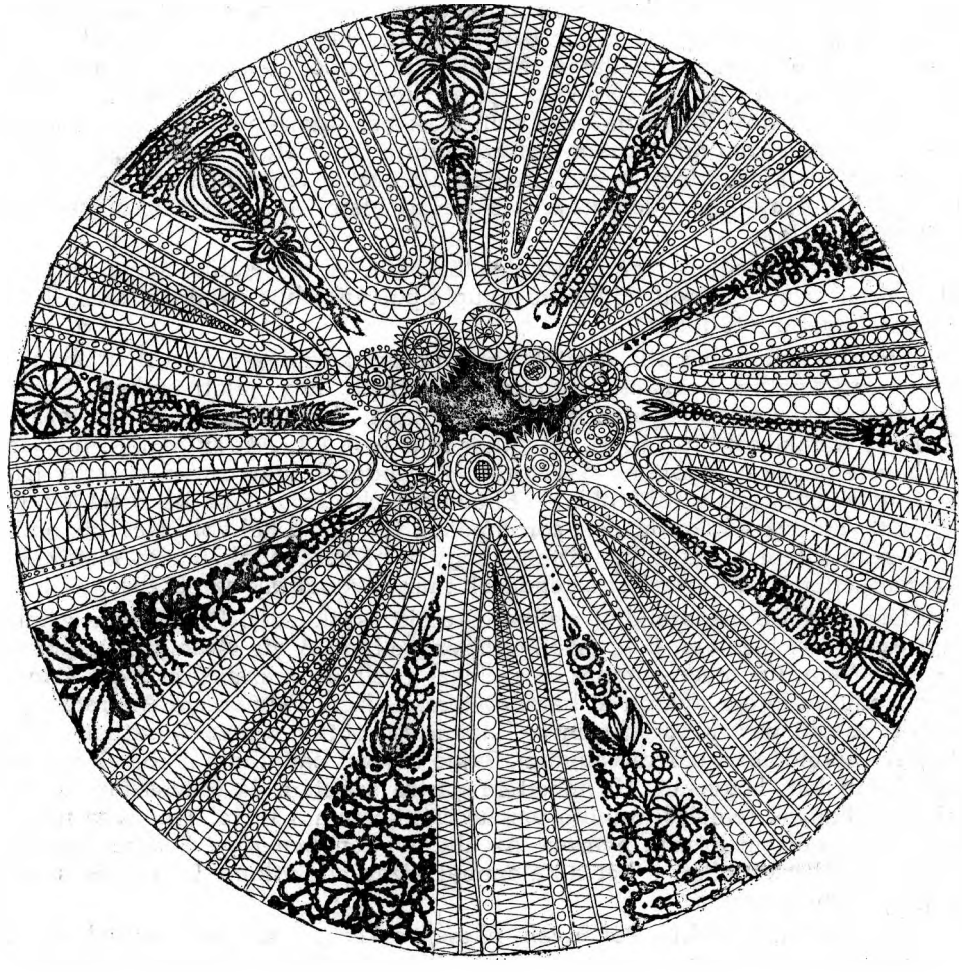

KERESZTURY DEZSŐ

A piktor

(Egry József halálának évfordulójára.)

Szürke, vizes felhők függönyzik a távol eget; lenn
fénylik a tó; hal csobban; a hullám lassan omolva
távoli kürtszót lenget a síkosan elgyürüző hab
hűs páráiban . . . Ül csak a horgász, néz, figyel éber
szívvel a szint s formát oldó, váltó ragyogásban.
Csend van benn s vele; nem mozdúl, elvétve harákol;
issza a látványt; ujja tapintja zsinórral a horgot,
s úgy cserkészi homályos mélyvízből a halat, mint
alkonyi, hajnali, évszaki fénybe, homályba hanyatló
lét vak mélyéről kristály káprázatu álmát.
Horgászpadjáról keskeny palló visz a partra:
nem szédűlve, csak ő lép rá, – így védi magányát;
ingó fényhidakon hág így fel örök tünemények
forgatagába s vissza a békés kertek ölébe.
Szófukaron bár, szivesen ejt szót földmivelővel
s ritka baráttal. Az ember, a táj: jele néki csupán a
mindenségnek . . . Az ősz pompájától bucsuzik, mert
munkához lát négy fala közt, hogy ránkörökítse
mind mit látott. Egyre nyomasztóbb felleg alatt: vad
fémmadarak falkában tépik a csendes eget, fény
csillog szárnyukon, érc dörgésük csőre szivében.
Pásztori csend szentelte meg itt azelőtt a szivárvány
kútját, ívét; most csatakos szél vijjog az őszben.
Ködből jönnek s tűnnek a ködbe, batyút, gyereket rossz
kordékon vonszolva: riadt menekültek. A hajdan
víg szüretek dalait visszhangzó dombokon átcsap,
zúdul a szennyes háboru roncsa, iszapja. A mólón
csendőr őrzi az égő szürkületben a semmit.
Ágyuk, tankok közt katonák: arc nélküli, megvert
had, kimerült, tört mozdulatok . . . Jön a tél, jön az étlen,
fátlan gond, vacogás, hurut, ájulás. Jön a rossz hír:
Pesten műtermét elvitte a bomba. Legyint: más
titkot vallat: hogy születik meg fényből az árnyék.
Hamvad a fény? Felfalja az árny? Kutató szeme erről
szól végső arcképén is kék éjbe merülve.

Dalok

1.

Míly büszke-szép volt!
Hosszú combján,
kemény vállán,
kicsiny mellén
megfeszült a napsütötte
barna bőr,
mikor átsietett a strandon
a tó felől,
s megcsillogtatta a víz üde cseppjeit.

S míly szomorú volt!
Karcsusága csontra aszott hús,
feszes bőre száraz ránccsomó,
fehér haja hókoszorúként
keretezte vértelen arcát,
ahogy átment az utcán
félszeg kis mosolyával,
mintha bocsánatot
kérne, hogy még mindig itt jár.

Mit őriz meg belőle
az emlékezet?
Szememben és szivemben
egymásra rajzolódik
feszes ésráncos bőre,
büszke s megtört alakja,
szépsége s szomorúsága.

2.

Itt vannak még,
bár szétszórva a lakásban
a házi istenek.
Néhány arckép,
tárgy, holmi, rengeteg
családi kincs: jó varázslással
egybekötözve óvja meg
az otthon lelkét.

Élünk: őket óva mi,
s hisszük: ők minket védenek;
mint sok hű római
hitte: az istenek
megőrzik; – s jöttenek
Néró fáklyásai.

3.

Azt hiszed, tiéd csak
a bánat, öröm, amit dalod
kiénekel?! Fajankó!
Ezt énekelték szerte a földön
ősidők óta, más-más
dallammal, sokféle nyelven.

Anya dalolta gyermekének,
gyerekek maguk seregének,
szerelmes szerelmesének,
gyászoló halott kedvesének.

Álom, ítélet, gyötrelem:
ha él, az élet énekel.

BÜKKÖSDI LÁSZLÓ

ERDŐS JÁNOS GRAFIKÁI

Erdős János Pécsett él és dolgozik. Egy fiatal, pályakezdő képzőművész számára ez hátránnyal jár. Nincs elzárva a külvilágtól, nincs elszigetelve, nem árt szakmai fejlődésének a vidéki város levegője, csupán kívülesik a szakírók érdeklődésén, nem kerül be a nagyközönség köztudatába. Hiába érzi magát európai képzőművésznek, s járja a művésztelepeket, az Északi-tengertől az Adriáig, Magyarországon vidéki marad. Hiába mondta el róla Solymár István, a Nemzeti Galéria igazgatóhelyettese Dürer-termi kiállításának megnyitóján, hogy a hazai képzőművészetünk grafikai törekvéseinek legjavához, képzőművészeti anyanyelvünk korszerű, szerves folytatásához tartozik –, Viborgban és Koppenhágában rendezett kiállításairól többet írt a dán sajtó, mint budapesti bemutatkozásáról a hazai, s a grozsnyani Galériában rendezett kiállításon több kép kelt el, mint a Dürer-teremben. Egyébként mindkét utolsó kiállítása azonos grafikai anyagot tartalmazott. A Dürer-teremben júniusban, s a jugoszláviai Grozsnyanban augusztusban szerepelt.

Építésznek indult, s tíz éve még azokhoz a fiatal festőkhöz tartozott, akiknek arcára csupán fintort csalt ki a figurális kompozíció látványa. Az éppen induló nemzedék reakciója is volt ez arra a művészetpolitikára, amely megfosztotta őket attól, hogy serdülő korukban hatékony képzőművészeti élményt kapjanak a kortárs piktúrától. A modern és nonfiguratív fogalmakat azonosították, inspiráló élményük néhány reprodukciós könyv volt, még élő nyugateurópai mesterektől.

Erdős akkori festményein és grafikáin egyaránt, a kissé tán megkésett konstruktív törekvések keresik a harmóniát. Kompozíciói visszavezethetők ugyan tárgyi, vagy urbanisztikai alapélményre, de táblái csupán architekturális jellemzőkkel bírnak. Érdekes módon néhány, hangulati effektivitásában kiemelkedő emlékezetes kép is születik a periódusban, talán a legkevésbé tudatos alkotások, akár tesztvizsgálatra is felhasználhatók Erdős akkori pszichikai állapotát illetően. (Legsikerültebb az „Éjszakai kompozíció" c., a fiatal pécsi képzőművészek első, 1963-ban a Janus Pannonius Múzeumban rendezett kiállításán bemutatott kép.)

Első izgalmas grafikái monotypiák; tulajdonképpen kicsinyített olajképek. Intim méretekben monumentális szerkezeti feszültségeket érzékeltetnek. (1965-ben, szintén a Janus Pannonius Múzeumban, első önálló kiállításán mutatja be őket. Ez évben még Eszéken és Bécsben is szerepel grafikáival.) Képei dekoratívak, férfiasan diszkrétek, hangulatosak, szuggesztívek, csupán kissé gyökértelenül lebegők még, mint a „Híd" c. grafikáján ábrázolt konstrukció, katalógusa címlapján.

1966 hozza a döntő fordulatot munkásságában. Meghívást és ösztöndíjat kap a herningi Akadémiától, s még ez évben a Herning melletti Viborgban kiállítást rendez. Dániában „élőben" találkozott a reprodukciókról kedvelt mesterek alkotásaival, s gyanús produkciók tömkelegével. Vendéglátói, mint amolyan Keletről jött egzotikumnak számító művésztől, elsősorban a magyar népművészet felől érdeklődtek.

Erdős mindig is szerette és alaposan ismerte népművészetünket, de a modern ember fölényével és nosztalgiájával tekintett rá, mint orvosi könyvek szerzője a varázsszövegekre. Ám amikor, csak úgy, mutatóban, székely fafaragások motívumait kezdte rajzolni emlékezetből, Dániában, furcsa dologra ébredt. Az idegenbe szakadt, bábeli zavarban pislogó ember megérezte az anyanyelv talaját, biztonságot adó erejét

A szerkesztett, architektonikus rend ettől kezdve népművészeti motívumokból épül Erdős János grafikáin. Székely kopjafák, dunántúli lapickák faragásai, somogyi pásztorok csontba karcolt jelei élnek tovább, a hagyományt egyszerre túllépő és megőrző képein. A sajátos ízt, önálló formanyelvet nyert Erdős, már nem rémült meg attól, hogy figurálisnak „bélyegzik" képeit. Mesehősök, álomalakok, pásztorok, csibék és pávák jelennek meg, várak és katedrálisok emelkednek metszetein, karcain.

Nem akarta már „utolérni" Európát. Tudta, hogy többnyire szélső pályán szalad, aki valaki után fut. Az ötpercenkénti újat akarás, s formai ötletek tobzódása és végtelen megújulása inkább a sporthoz áll közel, nem a művészethez. A festői és grafikai tevékenység nem kedvtelése, nem foglalkozása, hanem életformája lett.

Mert a kollektív kincsből – népművészetünkből – merített formanyelve, új művei, értők mellett – közönségre találtak.

Furcsa, hogy első igazi közönségsikere a társművészetek egyikében érte. Az 1967-es bábfesztiválon, a pécsi Feketeszínház rendezésében mutatta be a Hevesi András zenéjére készült „Kádár Kata" c. produkciót. Az előadás tulajdonképpen mozgó képkiállítás hatását keltette. Dunántúli lapickák stilizált változatai jelentek meg bábuk és díszletek helyett, dinamikus kontrasztot adó égővörös és kék színekben. Tulajdonképpen a képzőművészeti teljesítmény ragadta meg a bábszakma legjobbjait az előadás kapcsán. A jelenlegi kiállításain szereplő linómetszetek közt található mesesor („Sosem volt király", „Királykisasszony", „Trónörökös", „Udvari bolond", „Strázsamester") közvetlen elődei a „Kádár Kata" előadásának figurái voltak.

Finom, lírai ihletésű rézkarcainak mesevilága is a hosszú bábszínházi tevékenységéből táplálkozik. A gyermekkorból hozott mesevilág fantasztikusabb, irodalmibb. Erdőst felnőtt korában érte a mese varázsa, azért van, hogy inkább dekorativitásukat, díszítmény jellegüket hangsúlyozza. Humora is visszafogottabb, szemérmesebb. Dráma és tréfálkozás helyett valami olyan árad linómetszeteiből és rézkarcairól, ami talán legritkább életünkben és művészetünk produktumaiban, s amire épp ezért a leginkább van szükségünk: a derű. Derű, átszőve árnyalati nosztalgiával a gyermekkor, a mesék világa, a népművészet és minden tiszta és egyértelmű dolog iránt.

Formai és tartalmi szempontból egyaránt három csoportra osztható a kiállítások anyaga. Az elkülönülést a klisék alapanyaga, valamint a művelet technikája határozza meg.

A linó aránylag könnyen véshető, alaposan megmunkálható anyag. A metszés technikája közel áll a fafaragások módjához. Linómetszetein építményes rendben emelkedő, konstruktív, architektonikus ritmusú képek láthatók. Építő motívumaikat sulykolófákról, székely kapufélfáról, dudafejről, kopjafáról, borotvatartóról ismerheti a kollektív emlékezet. Jellemzői a háromszögek, hisz a bicska is legkönnyebben a háromszöget véste ki a fából.

A rézkarcok technikája már oldottabb, festői hatásokat eredményező, íves szerkezetekből álló képeket csal ki Erdősből. Apróbb alkotórészekből építke-

zik, finomabban cizellál, s a csontba karcoló pásztorok tülköt, sótartót, tükröt díszítő motívumait értelmezi át. Míg a linómetszetek nyomatai mindig archaikusan hatnak, a rézkarcok mozgást, vibrálást érzékeltetnek, mintha előéletük és folytatásuk lenne, s amit látunk, csupán a pillanatnyi állapot.

A harmadik szűk csoport tulajdonképpen műfaji keveredésből születik. Erdős a maga teremtette műfaji elhatároltságot akarja áttörni. Az aprólékosabban megmunkált, nagyméretű rézkarcokon a linómetszetek archaikus, konstruktív rendjét szeretné felépíteni. Rozettás betétek ékesítik a toronyrengetegben végződő oszlopokat, ritmikus ívek törik meg a három- és négyszögekből építkező faktúrát. Mindez nagyon szerencsésnek tűnik pl. a „Gótika", vagy a „Katedrális" c. képeken, de alapjában véve veszélyes módszer, az anyag karakterének felismerése nyomán született műfaji, formai, tartalmi egyértelműség rovására megy. Csak kuriózumként van értelme.

A sokszorosított grafika reneszánszát éli. Intim műfaj. Bensőséges közlendők, meghitt hangulatok hordozója. Művelőjétől míves igényességet kíván, közönségétől csupán jó ízlést; de talán éppen ezért lehet az ízlésfejlesztés hatékonyabb eszköze, a közönség számára út a bonyolultabb képzőművészeti műfajok megértéséhez. Ma már megmosolyogjuk azt, aki egy verstől a regény jellemzőit kéri számon, ám sokszor természetesnek tartjuk, hogy egy linómetszetet az olajképek igényével vizsgáljanak. Erdős János grafikái nem akarnak „másnak" látszani. Műfaji tisztaságukban, pontos kivitelezettségükben az eredeti élmény erejével hatnak és késztetnek meditációra.

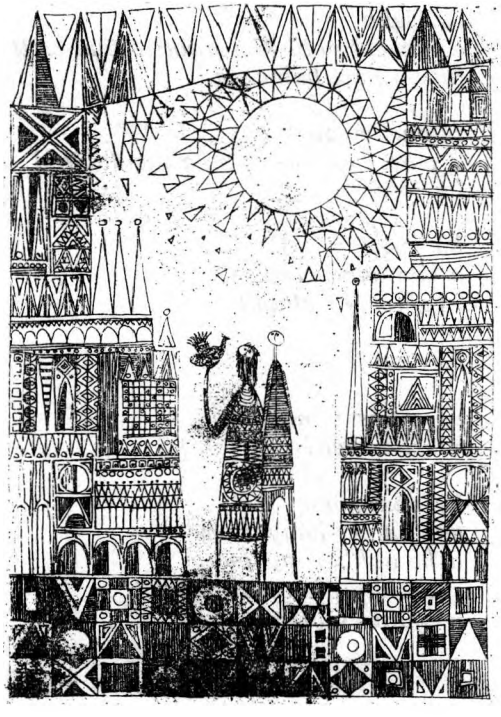

PÁL JÓZSEF

Távolságok

A fénytől megbillent az ég
íve vizbe rogyva
a vizen valaki úszik
hol a túlsó part
az innenső szakadékos

ahonnan jöttem mögöttem
már összeér a fal
becsukódott az ajtónyi rés
mit testem tört most már észrevétlen
csak a színek vonulnak
és a csöndet betöltik

s a tenyeremből kicsorgott csönd mögött
kormos szél fúj a panelváros felett
terén fesztiválok zászlai lobognak
s napjaim kilyukasztott buszjegye

és idébb
a tenyeremből kicsorgott csönd előtt
már a part homokja

talpam nyomát
a parti homokban még megtalálod
ha jössz

ha jössz
a homokba vésett
nyomomon eltalálsz

ha nem jössz

vagy jössz még?
jöhetsz még?

ha nem jössz
egy ember hagyta ott
a homokban nyomát
s mielőtt a kövekre lépett
megállt és visszanézett

majd elindult
az első kőre lépett

később a roppant
tömegü víz feletti fény
szomjasan felitta

A januári Hold

délelőttjén
hullt margarétaszirmok
madárnyomok a hóban
rajzukat megőrzi
a higany-hideg

már szárnyak nyoma
se látszik felettük
se fészek melege
se megpattant tojáshéj
csak fagyöngy csokra zöldel
az alvó almafán

se harmat
se forrásvíz

se madár

csak nyomai
a higany-hideg hóban

ott tipegnek sorban
mennek a fészek-meleg nap elé
és bele olvadnak majd a földbe

FUTAKY HAJNA

SZÍNHÁZI PROBLÉMÁK

Reflexiók Czimer József HÁZI KIS ENCIKLOPÉDIÁ-jához

Számtalan érdekes, hol vitára, hol egyetértésre késztető gondolatot mondott el Czimer József a mai színházról, színházszemléletről, főképp a közönséget aktivizáló színház szükségességéről. Számbavéve a színház fő alkotóelemeit – drámát, rendezőt, színészt, közönséget – közülük a közönségre szavaz, mint „a színház egyetlen változatlan lényegé"-re. Szívesen egyetértek abban, hogy ne csak „közönségszervezési" szinten vagy jelszavakkal helyettesítve vegyük végre számításba a színházi kommunikációs rendszer másik, „jórészt még mindig sötétben" ülő pólusát, de a közönség olyatén felfogását, hogy önmagában a színház lényege volna – egyoldalúnak tartom. Hisz közönség másutt is van, másért is van, és akkor funkciója is más. „Ha valaki tükör előtt eljátszik valamit . . . csak játék, nem színház" – mondja Czimer a színészről, így igazolandó, hogy a színészi játék is csak közönség előtt válik színházzá. Ám ez a kapcsolat megfordítva épp ennyire érvényes. Talán helyesebb megközelítés lenne az a különbségtevés, mely szerint a dráma, rendezés, színészi munka stb. *színpadi tényezők* és viszonyuk az egyik póluson, az előadáson belüli, míg *a színpad és közönség viszonya* magát a kommunikációt megvalósító, pólusok közötti viszony. Czimer túlzásának az a pozitív magva, hogy felhívja a figyelmet: a színházművészet sokkal kevésbé lehetséges közönség nélkül, mint bármely más műalkotás, jelenérvényűsége következtében közönség nélkül nem is létezhet. Napjaink színházi vitáiból a közönség-jelenlét esztétikai szerepe, e tényező jelentősége jóformán hiányzik, nagyon időszerű volt szóba hozni.

Manapság egyébről se hallunk, mint irodalmi, rendezői, színészi stb. színházról, legfőként pedig az irodalmat és a színház önálló művészi szféráját elszakító, szembeállító nézetekről. Ami az írói, rendezői stb. színházat illeti, ilyen tulajdonképp mindig létrejön, amikor a produkció összetevőinek valamelyike a többihez képest kiugró tehetséget, nagy és eredeti művészi erőt képvisel, s ezzel szükségképpen *primus inter pares* helyzetbe kerül, akár hosszabb távon. Ez ellen nem lehet – kár is volna – kifogást emelni. Mostanában azonban többnyire az történik, hogy az összetevők egyikét-másikát nem konkrét kvalitásai alapján, hanem *apriori,* funkciója folytán kívánják *kiemelni,* jóllehet csak a világról való mondanivaló eredetisége, ereje igazolhatja bármelyiket, de az aztán vitán felül. Legjobb persze, ha a színházat mint komplex egységet igazolja. Amíg a színház a drámairodalom szolgálóleányának tisztét töltötte be – tagadhatatlan: hosszú ideig – a színház speciális művészi mozzanatainak (rendezői, színészi, szcenikai) elvi egyenrangúsításáért harcolni eleven művészi cél és feladat volt. De ma már nem ezért folyik a küzdelem. Inkább attól hangosak a színházi berkek, hogy ennek a sokelemű, összetett művészetnek olyan irányzatai támadtak, melyek az alkotótényezők egyikét-másikát vagy csoportját – abszolutizálni igyekeznek. A Népszabadság-beli, nemrég lefolyt vitában is megmutatkozott ez. Sokkal támadóbban jelentkezik azokban az irányzatokban,

melyek a cselekvés, a létezés szóbeli és mozgásos formáját különítik mereven el, az utóbbit gyakran ködösen és öncélúan mítizálva. Mivel Czimer József nézeteiben is felsejlik efféle „beütés", ezeket sem hanyagolhatjuk el. Az irodalom és színház mai, néha ellenséges viszonyát – akár úgy merül föl, hogy *irodalom vagy színház,* akár úgy, hogy *író vagy rendező,* akár úgy, hogy *szó vagy cselekvés, beszéd vagy tett* – a gyanútlan néző ámuldozva figyeli és aligha érti. Pedig – állítólag – ő nem kíváncsi többé a szavakra, ő akar valamiféle totális akciónak, valamiféle tett megtételének részese lenni, miután elege van az üres beszédből.

Czimer kitűnő ismerője a mai színház sokféle programjának. „Hajlamosak vagyunk arra – írja –, hogy teljesen külön vizsgáljuk az irodalmat és külön a színházat . . ." Amennyire igaz ez, olyan meglepő, hogy állítását nyomban hitelesíti: az irodalmat a szó, a színházat a tett kategóriájába sorolja, és az utóbbi elsőségéért száll síkra. *A tett* apostola, de írás- vagy betűfóbiája – akárcsak több ilyesfajta színházi irányzaté – inkább szenzációs deklaráció, mint világos elmélet.

IRODALOM VAGY SZÍNHÁZ? SZÓ VAGY TETT?

Annak idején Ady „irodalmi" írónak nevezte az ifjú Kosztolányit, amivel a *Négy fal között* szerzőjének némi élet- és valóságidegenségére utalt. Mostanában az „érdekes" vagy „izgalmas" színház követelői, mikor elhatárolják magukat és a színházat az „irodalmitól", részben és néha ugyanazért teszik, mint Ady, – a valóság mélyebb igényéből. Az „irodalmi" elutasítása ebben a formában mindent jelent, csak nem az irodalom, a dráma általában vett elutasítását. Nem is csupán színházi magatartás, írói is. A forrón időszerű, valósághitelű, mélyen politikus műveket igényli. Speciális színházi értelemben azt is jelenti, hogy a színház feladata nem lehet merőben a szöveg reprodukálása, puszta közvetítése, sokkal inkább a szó cselekvéssé, élővé tétele. Nem egyéb ez, mint a színház művészet voltának lényege, az irodalommal nem áll szemben, sőt. Hiszen a *drámai mű,* az írás *megtörténést ír* ugyan *meg,* megszabja a megtörténést, de *nem teszi meg,* – a színpadon, *a színház művészi összetevői által lesz tényleges megtörténéssé.** A színpadi megtörténés a színházi kommunikáció vezérlője, benne kumulálódik a színpad valamenyi hatáseleme. Nagyon természetes, hogy a színház művészeinek legjavát épp a mű megtörténéssé tételének mozzanatai érdeklik, ezt kívánják a legmélyebben hatásossá formálni.* Peter Brook pl. a színpadi megtörténés *élő* voltában jelölte meg a színházi hatás döntő mozzanatát, amilyen egyszerű, olyan pompás meghatározással. Az élőt úgy is érti, hogy friss, újszerű, a megszokottól különböző. A színházművészet feladatát nem abban látja, hogy elméleteket illusztráljon, hanem hogy megtörténéssé elevenítsen eszmei, drámai tartalmakat – a *Lear királyt,* vagy az *US* dokumentumanyagát. – Hangosabbak ma azok a színházi irányzatok, melyek szerint a szó, az író műve felesleges, a színpadi közlés nyelve a t i s z t a akció. Olykor a szó helyébe különféle kinetikus, vizuális, auditív hatásokat állítanak, szélsőséges képviselőik éppenséggel sokkot, utcai kavalkádot, happeninget, – mint igazabbat, valóságosabbat a „kitalált" irodalomnál. Mátrai-Betegh Béla a Magyar Nemzetben a nyár elején számolt be a londoni Young Vic színház egyik

* *Megtörténést* a legtágabban, akár *létezésnek,* a *hatásost* olcsó mellékjelentés nélkül értve.

előadásáról (*Do it – Tedd meg!*), mely e program jellegzetes megvalósulása: biológiai cselekvések nyíltszíni produkálása agresszív fény-, zaj- és füsthatások mellett. A csehszlovák Krejča ehhez még csak közelítő színházi attrakciókról mondta, hogy „minden szélsőség kicsit ostobaság", nem egyéb „zsonglőrködés"-nél, „szemfényvesztés"-nél. Persze nem felejthetjük el, hogy a színház szavak nélküli, zenés és mozgásos formájának hagyományos műfajai is vannak, pl. a balett, pantomim, revü. Czimer is hivatkozik rájuk, ide sorolja még a commedia dell'arte-t is, aminek nincs írói szövege, s ebben a tekintetben a sor még tovább is folytatható lenne. A *mutatványos* színház a maga műfajában nagyon művészi és értékes lehet, mégsem éri el az irodalommal, a drámával élő színház kifejezésbeli és gondolati gazdagságát. A sokjelentésű, áttételes, és ezáltal többrétegű költői szó i n f o r m á c i ó s e r e j e bizonyos élet- és tudattartalmak kifejezésében mégiscsak vitathatatlanul nagyobb, mint a mozgásművészetek szükségképpen mindig sztereotípebb, stilizáltabb „nyelve". Nem értékkülönbség ez, hanem műfaji eltérés. A színház látványos műfajai évezredek alatt – pedig együtt léteztek – nem szorították ki a drámát a színpadról, ami biztos jele, hogy nem helyettesíthetik. A tétel megfordítva is igaz. Az *irodalom nélküli* színháznak (ami nem szavak nélküli is!) van ma néhány sokat emlegetett sikere, pl. az *1789* francia előadása, s ehhez hasonlók ezután is következhetnek. Eszmei anyagában ez az előadás – ha nem is íróilag formált szöveggel – lehetőséget nyújt gazdag mondanivaló kifejezésére, ahogy Gyurkó László pontosan kifejtette. Mégis – engedtessék meg – egyetértenem abban Pándi Pállal, aki épp e rokonszenves produkció kapcsán írta, hogy „az *1789* típusú előadás, az így felfogott színház nem pótolja, nem teszi feleslegessé, nem szoríthatja ki a kultúra színházából a büchneri drámát. Érdekes élményt nyújt az *1789* előadása, *Büchner azért marad . . .*" – Az irodalmat és színházat legfeljebb szakmailag, de nem programszerűen elválasztó felfogások és az irodalmat, a szót a színházból száműzni igyekvő törekvések között áll a modern színházi programok egész sora, melyekre az irodalom valamilyen fokú és célú háttérbe szorítása jellemző. Grotowski szerint pl. a szöveg nem tartozik a színházhoz csak annyiban, amennyiben „a színészi teremtés anyaga", ő ugyanis a színészi játékban, átváltozásban látja a színház lényegét. Az „irodalmi"-nak egészen sajátságos értelmezésével találkozhatunk az abszurd színház elméletében, aminek kimerítőbb vizsgálata azért is szükséges, mivel Czimer József ugyancsak kiemelte az abszurd irányzatot, mely a közönség szellemi aktivizálásában a „legnagyobb lépést" tette a „modern színházi törekvések közül".

A Jelenkor szerkesztősége annak idején két kérdésben jelezte Czimer írásával kapcsolatos fenntartásait. Amiatt, hogy a szerző „a s z ö v e g g e l szembeállítja a t e t t e t", meg amiatt, hogy az abszurd törekvéseket „t ú l b e c s ü l i". A szerző felfogásában a két kérdés látszólag összekapcsolódik, pedig tartalmukban ellentmondóak. Tanulmányának egyik jellemző passzusában nézetei sűrítetten jelentkeznek, azt írja: „*A második világháború utáni színházi irányzatok, legeredményesebben az abszurd színház néven emlegetett törekvések (Beckett, Ionesco stb.), ez ellen az állapot* (ti. a nézőt elandalított bámészkodóvá degradáló limonádé-színház) *ellen vették fel a harcot. Szinte érthetetlen, hogy egyesek nálunk ettől a színház eszmeiségét féltik. . . . Egyesek teljesen a szó, az írás bűvöletében élnek és el sem tudják képzelni, hogy más is – a cselekvés is – hordozhat eszmeiséget, nemcsak a betű. . . . Hová vezet bennünket az írói gőg! Hol van az a Faust, aki felébresszen bennünket ebből a betű-mámorból és kijavítsa János evangelista En arché én ho logosz-át (‚Kezdet-*

ben vala az ige') arra, hogy ‚Kezdetben volt a tett'." Gondolatmenetében a legfeltűnőbb, hogy a betűrágó egyoldalúsággal hadakozván, maga is egyoldalúságba csúszik: az „írói gőggel" egy másfajta gőgöt, az írást, papolást lebecsülő aktivitás-gőgöt szegezi szembe! Faust ugyan tényleg a tettben találta meg léte legteljesebb pillanatát, de – urambocsá! – ő is „irodalmi" teremtmény, eszméi írói „spekulációk". És az abszurd művek? Eltekintve attól, hogy abszurd színházként hivatkozik Beckettre, Ionescóra, akik mégiscsak darabokat *írnak*, drámáik csak előadás közbejöttével lesznek színházzá, – elég nehéz megértenünk: vajon műveik miért *inkább* tettek (és nem betűk), mint más írói alkotás? Erre még találhatunk némi magyarázatot az abszurd dráma elméletében, Czimer néhány más fogalomkapcsolására már kevésbé. De nézzük sorban!

Az abszurd színház eszméltető, a nézőt gondolkodásra késztető sajátsága következtében – ahogy mondja – nem érti, hogyan félthetik ettől egyesek a színház e s z m e i s é g é t. Czimer nem tesz különbséget a hatás módszerbeli és tartalmi oldala között, eszméltetés és eszmeiség között. Elválaszthatatlanul összefüggnek ugyan, mégis különböznek. A néző szellemi aktivizálását elérő írói, színházi eljárások, az életanyag speciális formálása és organizálása, a mű és előadás miléntje – a m ó d s z e r, mely nincs, nem lehet eszmei tartalom nélkül, de azért nem azonos vele. Akik „a színház eszmeiségét féltik" – kell-e mondani? – nem általában az eszméktől féltik, tán még a nézőket sem a gondolkodástól, hanem bizonyos, épp az abszurd művek nagyobb és ismertebb részében jelentkező eszmék befogadása ellen tiltakoznak. Más kérdés, hogy ez a tiltakozás sokszor a biztos-ami-biztos óvatoskodás, leegyszerűsítő szűkkeblűség okán hangzik el, és eszmei alapon elveti a művészi módszert is. Való igaz, hogy az abszurd színház mint az elposványosodott színházi konvenciók, klisék elleni felelős művészi fellépés nálunk nem kapott megfelelő figyelmet, még rész-eredményeit, lehetőségeit tekintve sem. De „. . . az élet aranyfája zöld" – mint az *irodalomból* tudjuk; az élet most is győz a szürke teóriákon – ha valóban szürkék: ami az abszurd irodalomban a valóság hiteles képmása, illetve e képmás kialakításának adekvát módja – az kivethetetlenül része a kor művészetének, és nem áll szemben a szocialista eszmeiséggel sem. Nem szólva arról, hogy az abszurd művek egy része eszemileg sem ellenséges (pl. Adamov). Ez mindent jelent, csak azt nem, hogy az eszmeiség védelme fölösleges és merő maradiság. Az abszurd művek értékeinek elismerése meg kritikátlan, szőröstől-bőröstől elfogadása között lényeges különbség van. Czimer elsiklik efölött. – Az összetartozó, de nem azonos tényezők különbségét – másutt – merev szembenállásként értelmezi, amikor az eszmeiségnek a szóval-betűvel, illetve a cselekvéssel való összefüggését érinti. Nem tudom, ki hiszi, hogy „csak az írás, a betű hordozhat eszmeiséget", de bizonyos, hogy Marx pl. éppen a cselekvően megnyilvánuló eszmeiséget tartotta perdöntőnek a pusztán szóbeli vélekedéssel szemben. Ha valaki elmegy Vietnamba harcolni – a példát Czimer említette –, a tett legalább annyi eszmeiséget hordoz, mintha valaki egy cikket ír a vietnami nép harcáról. Ám a tett értéke nem önmagában, hanem szociális-etikai tartalmában van, eszmeiségében tehát, ami gondolat, s ennek egyetlen lehetséges formája – a szó, a betű. Shaw írta darabjai gondolatiságának védelmében: „. . . bizonyos gondolatkészlet nélkül az emberi elme működésképtelen, következésképp színdarabok se jöhetnek létre." Tettek sem – legfeljebb ösztöncselekvések, vagy féltudatos sztereotípiák. A gondolat csak nyelvi formában él. A *szó* (vagy írás) *és tett* elválasztásának lehet elméleti oka és haszna, de szembeállításának – különösen a színpadi megtörténés vonatkozásában – aligha van

értelme; a szóban megjelenő eszme ugyan nem mindig válik cselekvéssé, de a cselekvésből sohasem hiányzik. Legfeljebb nem mondják ki, de a tettben implicite benne van. Némiképp más a helyzet azokban a mai drámákban, melyek épp a tettet szüntetik meg (antidráma). A szó jelentősége ezekben még fokozottabb, mert a mondanivaló nem nyilvánul meg másként, csak költői képmásokban. – Az abszurd színház – melyet Czimer legtöbbre értékel a „kulináris" hagyományok ellen forduló színházi irányzatok közül – épp legkevésbé a tettek színháza, s éppoly kevéssé irodalom nélküli. Az abszurd szerzők ugyan programszerűen törekednek a kiüresedett nyelvi kliséknek, a gondolkodás sztereotípiáinak és az ezek mögött meghúzódó emberi-társadalmi ürességnek a leleplezésére, de ezt maguk is nyelvi eszközökkel, írott művekben hajtják végre. Az abszurd-teoretikus Martin Esslin bőséggel tárgyalja az abszurd szerzők nyelv-felfogását és az irodalmiság kérdését. Pl.: „...ha Beckett nyelvhasználatának az a célja, hogy a nyelvet mint a fogalmi gondolkodás közegét, vagy mint az emberi állapot problémáira adott előre gyártott válaszok közlési eszközét devalválja, ezt az állandó gyakorlattá vált nyelvhasználatot paradox módon mégis kísérletnek kell tekinteni, hogy ő maga kapcsolatot teremtsen a többiekkel, közölje a közölhetetlent." A paradoxon feloldása abban van, hogy Beckett „nagyszerű mestere a nyelvnek mint művészi kifejezőeszköznek", „bebizonyította, hogy egy látszólag lehetetlen bravúrmutatvány valójában igenis véghez vihető". Amikor Kenneth Tynan és Ionesco híres polémiája folyt, Ionesco elhárította azt a vádját, hogy ő az emberi nyelv közlőképességét tagadná. „Maga a tény, hogy drámákat írok és juttatok színpadra, minden bizonnyal összeférhetetlen az ilyen felfogással. Mindössze azt vallom, hogy az embernek nehéz megértetnie magát, de nem azt, hogy lehetetlen." Mindez világos beszéd. Az „irodalmi" abszurd felfogása sem bonyolultabb, csak speciálisabb. Esslin „irodalmi" drámának azt nevezi, melyben „az uralkodó alkotóelem a nyelv marad", míg „az abszurd dráma ismét kivívta azt a szabadságot, hogy a nyelvet a maga sokdimenziós költői képalkotásának csak egyik – néha uralkodó, néha alárendelt – elemeként használhassa". A nyelv eszközszerűsége a költői képhez viszonyítva persze irodalmi jelenség és megvan minden nagy drámában, Esslin maga is említi Shakespeare, Ibsen, Csehov kapcsán, akiknél „a jellemrajzok intuitív ereje, a cselekmény sokrétű síkjai, a valóban költői nyelv összetettsége együttesen olyan képpé állnak össze, amely meghalad minden kísérletet a cselekmény vagy a megoldás egyszerű, racionális értelmezésére". A *Hamlet* „jelentésének és mondanivalójának legvilágosabb, legtömörebb kifejezése maga a dráma marad, éppen mert bizonytalanságai és nem egyszerűsíthető többértelműségei lényeges elemét alkotják összhatásának". Ami Esslin szerint menthetetlenül „irodalmi" dráma, az nem más végeredményben, mint olyan prózai kommerszmű, melyben nem a költői képmások többértelmű sugárzása, hanem a szóbeli közlés lapos *fogalmisága a domináns. A költőit kivonja az irodalomból és az irodalom nem költői részét nevezi „irodalmi"-nak.* Nos, a költőietlenség kiátkozását bátran el lehet fogadni, de a költői és költőietlen irodalom elvi megkülönböztetésénél szükséges még egy fontos mozzanat tisztázása, nehogy illúziók csapdájába essünk. Az abszurd művekre jellemző a fogalmi közlés, a nyelvi jelentés szerepének korlátozott érvénye, de *nem a hiánya.* Azért kell ezt hangsúlyozni, mert épp az abszurdok elveit sokan hibásan, túlzóan értelmezik. Nem lehet ugyanis egy bizonyos szinten túl megszüntetni a textúra értelmességét. Vajda György Mihályt idézem: „... a jelentésegységek biztosítják az irodalmi műnek azt a sajátosságát, hogy felfogása na-

gyobb mértékben történik a *ráción keresztül,* mint a zenei vagy képzőművészeti műalkotásé. A ráció egy momentuma még a leginkább irracionális irodalmi műben is megtalálható". A tudomány is a nyelv eszközével fejezi ki magát, ez épp a nyelv fogalmi tartalmai következtében lehetséges. Az irodalom azonban a nyelvnek nemcsak a fogalmi tartalmait mozgósítja, hanem még inkább (lásd: Esslin) a képszerű, közvetlen valóságvonatkozású elemeit, a nyelv ilyen lehetőségeit művészi érvényre emeli. Ám a nyelvből ez sem lúgozza ki a fogalmak nyomát, nem is teheti, mert akkor a nyelv megszűnne nyelv lenni. A nyelv költői használatának paradoxonát Lukács György jellemezte legtalálóbban: „... ez (ti. a nyelv költői használata) a minden szóban, minden mondatban rejlő elvont, logikai értelmet... szakadatlanul meg akarja szüntetni és őrizni". Dialektikus egységről van szó, melynek érvényrejutása ugyancsak hatásos, kár lenne lemondani róla a színpadon.

Bajosan értem hát Czimer József tiltakozását az ellen, hogy a gondolat kifejezője, az eszme sugárzója *írói mű* legyen, mely – ha nevének megfelel – akkor művészi megvalósítója ennek. *Színpadi szerepe nem az eszmék terrorja, hanem a gondolat, a világról való mondanivaló költői sugallása. Nem fosztja meg a színművészetet attól, hogy a megtörténés realizálásában a maga eredeti eszméit is érvényesítse, csak ennek inspirációit adja.* Irodalom vagy színház, szó vagy tett? Inkább: irodalom a színházban, szó és tett. – Úgy vélem, Czimer kifakadása az írott mű, a betű eszmeisége ellen inkább *érzelmi* töltésű, mint megalapozott vélemény. Különben miért panaszolná írásának egy másik fejezetében pl., hogy „rendezőinkben... milyen gyér és milyen korszerűtlen az irodalmi érdeklődés"? Az abszurdok iránti rokonszenve – erre próbáltam rámutatni – szintén ellentmond az „irodalomellenességnek". De leginkább ellentmond az a nagyon pozitív és hangsúlyozott felismerése, hogy ti. a színház legsürgetőbb programja: *a nézők bevonása a színpadi megtörténésbe,* a közönség *szellemi aktivizálása révén.* Ezzel kapcsolatos nézetei – az is, amit „a közönség dramaturgiájá"-nak, az is, amit a „kevesek" színházának nevez – különös figyelmet érdemelnek.

TÖMEG VAGY KÖZÖNSÉG?

A nézők bevonása a színpadi cselekménybe csaknem szakállas program már – Czimer is jelzi –, de inkább szavakban kopott el, mint a megvalósításban. Látszólag a tett-kultusz színházai tettek legtöbbet érte, mikor tetteiket leviszik a nézőtérre, a nézőt körülveszik a szereplők, néha tényleges együttmozgásra, gesztusokra, játékra késztetik, olykor rárivallnak, olykor rákacsintanak és így tovább. Nem kétlem, hogy hatásos lehet, de jelentősebbnek vélem – Czimerhez hasonlóan – azt a törekvést, melynek célja *a nézőt szellemi részvételre, aktivitásra* bírni. Nem kell messzire menni, csak Brechtig, hogy kifejtve lássuk: ennek első feltétele a színpadi kommunikáció (előadás) megfelelő szellemi mozgatóereje, eszmei és formai izgalma. Brook véleménye, hogy a színház lényege *élő* volta, szintén nemcsak az élet biológiai jelenlétére, hanem a szellemi elevenségre is vonatkozik. A művészien szervezett eszmeiség, a színpadi költészet – többek között – ezért is elhanyagolhatatlan. Szellemi tartalmakat szellemi tartalmakkal lehet intenzív mozgásba hozni, irányítani. Ez nem valami idealista elrugaszkodás. A művészetet félreértő próbálkozások azok, melyek a közönséggel a színházban akarják megtétetni az életükből hi-

ányzó cselekvéseket. A színház nem pótcselekvés és nem pszichoterápiás kezelés. Akár minden más művészet, nem a létezés maga, hanem annak „égi mása". A színházi cselekvés quasi-valóságos, nem azonos az élettevékenységgel – csak annak látszik –, és bonyolult áttételekben függ össze vele keletkezésében, következményeiben egyaránt. A következményes kapcsolat a kommunikációs rendszer másik pólusára, a közönség tudatára tett hatással, azon keresztül valósul meg.

Minden műalkotás közlés, valakihez szól, ha nincs közönsége – néma marad. A színpadi műalkotás nemcsak néma marad – meg is szűnik, mivel csak abban a pillanatban *van*, amikor közönség előtt megvalósul. Czimer Józsefnek ennyiben mélységesen igaza van. Nem elegendő csak a műalkotást létrehozó művészi tényezőkre figyelni, a színházban – inkább, mint bárhol – a közönség is részese az alkotásnak, már puszta jelenlétével is. Szellemi részvételével igazán.

Sötétben minden tehén fekete. Míg a közönség az ismeretlenség sötétjében ül, míg homogén tömeg vagy kolosszális vízfej képzetével helyettesítődik, addig nagyrészt el fognak veszni az erőfeszítések a felajzására, a bevonására, mert nem adekvátan szólnak a megszólítotthoz. Általában vett közönség nincsen. Sokkal bonyolultabbá, de reálisabbá teszi a színház mint kommunikációs rendszer vizsgálatát, ha fölismerjük, hogy a közönség sokféle konkrét ízlésű, műveltségű, érdeklődésű embert jelent. Nem a színház demokratizmusa elleni merénylet a nézők különféleségének számításbavétele, hanem épp előrelépés a szocialista művészetpolitika demokratizmusának fejlődésében. Czimer idézi Grotowskit, aki szerint „az ezerszemélyes színház antidemokratikus, tíz egyenként százszemélyes színház sokkal demokratikusabb, mert nagyobb választékot nyújt". Igen szellemes, találó történelmi elemzéssel lábol át Czimer azoknak a dogmáknak az „aknamezején", melyek a n é p e t csak egységes tömegként (persze nem mindegy az sem: miben egységes), vagy a proletárforradalom előtti korszakban történelmileg helyesen és okkal hozzátapadt jelentéssel tudják elképzelni. A népfogalom tartalma és terjedelme átalakult azzal együtt, hogy gyökeresen megváltoztak a nép életének körülményei, feltételei. Ennek – a sok között – egyik következménye, hogy „az eredeti népszínház koncepció . . . hősi rohamkészsége" és – hozzátehetjük – tagolatlansága a szocialista fejlődés egy fokán valami másnak ad helyet. Igen, de minek? Ma még csak jósolhatjuk – mint Czimer József –, de nem szubjektív ábrándként. Objektív alapja az, hogy népünk sokféle szempontból, így kulturális érdeklődés, ízlés szempontjából is rétegzett. A számszerűen nagyobb rész még meglehetősen igénytelen ízlésszinten áll, de nem kevesen vannak a képzettebbek, igényesebbek, a kor művészetét jól értők is. Semmi kétség: főként a szocialista közoktatási és művelődési rendszer jóvoltából. Mi indokolhatná, hogy a fejlettebb szellemiségű rétegeket ugyanazon a művészi krumplilevesen tartsuk, ami – egyelőre – a többeknek még megfelel? Vannak, akik az igényesebb ízlést szolgáló művészeti jelenségeket sommásan „sznobizmusnak" bélyegzik és elvetik, de a tények azért tények maradnak. A szocialista művészetpolitika önnön elveivel, céljaival kerülne ellenkezésbe, ha nem tenne különbséget valódi sznobizmus (mert ilyen is van) és valódi műértés között. „A szocialista színháznak végre módjában áll, hogy nemcsak minden osztálynak, de minden rétegnek is megadja a maga színvonalának és érdeklődésének megfelelő művészi élményt. Azt, amely kinek-kinek a maga művészi színvonalát emeli" – írja Czimer. A gondolat többféle okból is termékeny lehet, kellene hogy legyen színházi gyakorlatunk számára. A Nép-

szabadságban lefolyt vita során Gyurkó László a színház lényegét szellemiségében jelölte meg, ami elég homályos megjelölés, de tán nem torzítás, ha önálló, karakteres, korszerű művészi arculatot értünk rajta, sajátos szellemi egységet. De hogyan alakulhatna ki önálló, eredeti szellemiség egy színházban, mely – összes vidéki és sok fővárosi színház műsora ilyen – egyik nap Shakespeare-t játszik, másikon a Sztambul rózsáját, utána Brechtet aztán a Potyautast és így tovább. Ezt *kell* játszania, amíg minden színháznak mindenki ízlését szolgálnia kell. Ilyen módon a színház szükségképpen nem emelkedhet ki a közvetítői szerepkörből, s alighanem meddő marad a sok vita, az „alkotó színház" és „tolmácsoló színház" közötti is, míg színházaink szellemi, művészi egyénisége a vegyeskereskedés kereteiben vész el. Czimer „több egyéniséget" követel az „általános színházak helyett". Azt hiszem, ez az az új, aminek szocialista színházi struktúránkban következnie kell. Hogyan oldható ez meg, főképp vidéken? A szerző erre is utal: a kamaraszínházak újfajta rendszerével. Ha a kamaraszínházak a várhatóan kevesebb érdeklődőre számító, de művészileg jelentős, a korszerű színházkultúrához hozzátartozó produkciók otthonaivá válnának, mindjárt létrejönne egy kívánatos differenciálódás, a „kevesek színháza", mely természetesen mindenki számára elérhető. Megnőne a választék a közönség számára, a szellemiség kibontakozásának lehetősége a színházművészet számára. Nem lehetne ezt épp Pécsett elkezdeni?

Annál inkább szükség van erre, mert másképp a közönség szellemi aktivizálása is csak jámbor óhaj. A gondolkodás rendkívül bonyolult mechanizmus általában is, hát még variációiban. Mégis érdemes felidéznünk általános pszichológiai leírását: „A gondolkodási folyamat kezdeti mozzanata rendszerint a *problémahelyzet*. Akkor kezd az ember gondolkodni, amikor megjelenik az a *szükséglete*, hogy valamit *megértsen*"; „A gondolkodási folyamat dinamikája" pedig mozgásba hozza az összetett lelki tevékenységet, mivel „nem a tiszta ‚gondolat', hanem az élő ember gondolkodik" (Sz. L. Rubinstein). A néző gondolkodtatása tehát nem valami vegytiszta „intellektualizmus", hanem az „élő ember"-hez szóló felhívás, információ, mely annak egész emberségére reflektál. Még tanulságosabb a Rubinstein által nem ok nélkül kiemelt mozzanatokra figyelnünk. A néző akkor lesz szellemileg aktív, ha a kapott művészi információ nem közhely számára, nem lapos evidencia, hanem feszültségteremtő probléma. A feszültség a tudatában jön létre, amikor a látott-hallott megtörténések-gondolatok a valóság valamilyen új részét, valami szokatlant, vagy valamit új módon, még nem ismerten villantanak föl, új vagy más szemléleti, értékelési lehetőséggel, összefüggéssel. A felfogó tudatban ez – főként a megismerés, de az érzelmek és erkölcsiség szférájában is – feszültséget teremt, s ez épp a problémahelyzet. Ha elég mély és intenzív, akkor szükségletet formál a megoldásra, a megértésre. Nyilvánvalóan igen különböznek az emberek aszerint, kinek mi jelent, jelenthet problémahelyzetet. Az igénytelenebb embernek sokszor már egyszerű összefüggésekben, evidens tényekben is adódik ilyen, az összetettebb, bonyolultabb viszonylatok problémáit esetleg követni sem tudja. A magasabb ízlésszintűek viszont valószínűleg épp ezek iránt érdeklődnek, mivel az egyszerű összefüggések, jelenségek területén már biztonsággal mozognak, azok nem adnak nekik problémát. Az ízlésszintek különbségeit nem lehet nivellálni, valamelyik fél, réteg kivonja magát. Fejlődésünk mai szakaszában a közművelődés minden szintjén és intézményében előtérbe került a differenciált, adekvát hatás új feladata. A színházban is. E gondolatsor tehát ugyanahhoz az eredményhez vezetett, mint az előbbi.

Szorosan idetartozik Czimer Józsefnek az a gondolata is, amit a „közönség dramaturgiájának" nevez. Azt jelzi általa, hogy minden előadás a közönségben, a közönség reagálásaiban kapja meg végső értékét és értelmezését. Nagyon igaz gondolat, de kifejtését Czimer kissé túlfeszíti. Feltétlenül érvényes, míg azt jelenti, hogy ugyanazt az előadást a különféle nézők esetleg eltérően értékelik, ami az egyiknek unalmas, a másiknak izgalmas szórakozás és fordítva, és igaz az is, hogy egy előadás fogadtatását igen erősen befolyásolja a mindenkori történelmi-társadalmi helyzet, környezet, tehát az aktualitás is. Ez minden néző tudatába – így vagy úgy – „betáplált", és konkrét vonásaival az adott mű adott előadása köré egy metakommunikációs szférát teremt. Percig sem hiszek azonban abban, amit Czimer elképzelhetőnek tart, hogy ti. a közönség a művek és előadások alapeszméit, döntő tartalmait is teljesen át tudja értelmezni és értékelni. Ha így lenne, akkor a művészet eszmeisége – akár irodalomé, akár színházé – nem is létezne, csak szubjektív felhasználása. Egy műalkotás annyit érne, mint a commedia dell'arte számára az itáliai népi színjátszás archetipikus sablonjai. A műértésben ugyan a közönség az „általános jelképeket, archetípusokat, alapmintákat" konkrét megjelenésekre vonatkoztatja, és ezt a szellemi tevékenységét erősen befolyásolják aktuális mozzanatok, de alapvetően maga a mű, az előadás vezérli. Azért teheti, mert van elidegeníthetetlen akarata, mondanivalója. S akkor mi van a „reakciós" Arisztophanésszel, akire Czimer hivatkozik? Reakciós remekművek nincsenek, a hazugság remekei lennének, de azok csak napi érvényűek. A műalkotás nem rágja szájba az igazságot, de tartalmazza. Könnyen lehet, hogy Arisztophanész hajdani politikai állásfoglalását mi ma nem tudjuk olyan nagyon hitelesen értékelni, tán nem is állt oly merőben ellentétben darabjainak művészi értékével. Nem szólva arról, hogy – Czimer másutt maga is elfogadja – Lukács György már régen bevezette Engels nyomán a mű objektív értékeinek és a művész szubjektív szándékainak, felfogásának lehetséges eltéréséről szóló, kimerítően igazolt tételét.

A közönség nem írja, nem rendezi, nem játssza újra az előadást, de továbbgondolja . . .

*

A színházművészet kérdései sokkal számosabbak, mint ahogy mostanában folyó színházi vitáinkból kiderülhet. Az irodalom és színház vitája úgy eluralkodott, mintha a színház számára ez lenne a létkérdés, a mindennél fontosabb. Pedig inkább álkonfliktust élez: összetartozókat, és nem véletlenül összetartozókat akar szétválasztani, sorrendet hajszol ott, ahol kölcsönös feltételezettség uralkodik. Kára abban is mutatkozik, hogy a színház speciális művészi problémáiról – pl. a korszerű színjátszásról, a rendezői és színészi munka többféle viszonyáról, a modern művészi formanyelvvel élő díszletművészettel és a szintén sokszor újfajta kifejezésmóddal élő drámairodalommal való egységes stílusáról stb. – alig szólunk. Tán inkább ezek volnának igazán forrón korszerű, eléggé megoldatlan színházművészeti problémák. Czimer József írásában is azt tartom előremutató értéknek, hogy az eddig komoly figyelemben nem részesített közönség-tényezőt egyenértékűen bevonta vizsgálódásába és sok érdekes, okos nézetet fejtett ki vele kapcsolatban. A dolog természetéből adódik, hogy mindig kimerítően vitázunk és röviden értünk egyet. Jó lenne, ha a Czimer által behozott „új szempont" nem maradna pusztába kiáltott szó, ha a színház és közönség viszonyáról, a közönség-tényező kommunikációs és esztétikai szerepéről, jelentőségéről elmondott gondolatai elméleti kidolgozásig és gyakorlati érvényesítésig ható visszhangot keltenének.

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A DRÁMA, MINT A LÍRAI KÉPMÁSOK SOROZATA

Azokban a művekben, amelyeket ezután tárgyalunk, a szereplők lírai képmások, s nem jellemek.

F. G. Lorca: Öt év múlva című művének „esemény-története" egészen röviden elmondható. Egy Fiatalember szerelmes Menyasszonyába, aki öt évre elutazik. A Fiatalember benső elmélkedés, viaskodás után végül örömmel veszi ezt a várakozási időt tudomásul. A Fiatalemberbe szerelmes a Gépirónő, de a szerelem viszonzására a Menyasszony elutazása után sincs semmi reménye. Öt év múlva a Menyasszony egy Rögbijátékosba szerelmes, s ezért szakít a Fiatalemberrel. Ismét feltűnik a Gépirónő, s a Fiatalember most azonnal szeretni akarja. Ám az „elmúlt" öt év alatt a Gépirónő megismerte a várakozás örömét, s most ő mondja: várjunk öt évig. A mű végén a Fiatalembert három Játékos egy kártyajátszma után lelövi.

Lorca nyilvánvalóan nem ennek a semmitmondó „történetnek" a kedvéért írta meg művét, mely „Terjedelemben a legnagyobbakkal, a *Maria Pinedával* és a *Vérnásszal* vetekszik; a beleölt költői s gondolkodói erőfeszítés pedig még nagyobb is". (Németh László: Garcia Lorca színpada) A darabban nagyon sok helyen találunk olyan jeleneteket, amelyeket akkor, ha a benne lévő „eseményeket" történetként akarjuk elmondani, nem tudunk a történetbe beilleszteni. A műben lezajló „eseményeket" nem nevezhetjük történetnek, mert történeten oksági összefüggések által megjelenő csomópontokat, valamint szekvenciát, A ponttól B pontig, majd tovább C pontig haladó, jellemek közt lezajló megtörténést értünk. E műben pedig erről nincs szó. A mű alcíme: „Az idő legendája". A darabban található jelenetek „mögött" kétségkívül az időről kapott költői élmény rejtőzik. Az idő – ahogy itt megjelenik – nem az órákban, napokban, sőt (címe ellenére) nem az években mérhető idő. Az időről való élmény e műben nem az időnek általánosan elfogadott, szünet nélkül egyenes vonalban terjedő arculatáról való élmény. Az időt általánosságban az emberi megtörténésekhez, azok*ban* is rögzítjük, s ennek így szünet nélkül „egyenes vonalban" előrehaladó voltát érzékeljük. Lorca e művében az az élmény rejlik, hogy ez csak látszat, hogy még azok az események is, amelyekre a látszat szerint időre van szükség, egyszerre élnek. Az emberi megtörténésekben csak elválasztott pontokban megfogható időnek itt épp az egyben-levőségéről, összemosott voltáról való élménye jelenik meg; illetőleg az, hogy az idő egybenlevősége a szerelemben az emberi természet miatt szükségszerűen felbomlik, s időfázis eltolódások jönnek létre.

A drámában valamelyest „halad" az idő, hiszen a főszereplő Fiatalember az elején még él, a mű végén pedig meghal. A darab megengedi azt a feltételezést, hogy a nyitó és a záró szövegrész között csak egy-két másodperc telt el. Ha így értelmezzük, akkor az idő a művön belül „halad", de csak épp ezt az egy-két másodpercet.

De eme egy-két másodpercen túl az egész „történetnek" nincs szüksége az idő vitathatatlan és objektív előrehaladására, legfeljebb ismét csak a mű előadásának, elmondásának.

Elképzelhető, hogy a darab minden szereplője (talán az Inast kivéve, de őt is csak azért, mert az utolsó pillanatban, a Fiatalember halála után is belép a színre) a Fiatalember bensejében él, s így a „történet" egyetlen pillanatban elképzelt „történet". Ha így: a Fiatalember gondolja-képzeli el, milyen problémákat vetne fel, ha Menyasszonyával öt évig várnának egymásra. Vagy egyáltalán: elképzeli-elgondolja, hogy a különböző lelkiállapotok miatt az, ami egyvalakivel öt évnyi időköz elteltével esik meg, az időnek bármelyik pillanatában, több ember viszonylatában, együtt, egyszerre, egyetlen pillanatban él, valósul meg. Így a darabban minden jelenet egyetlen pillanat alatt párhuzamosan élő élményösszetevő,

illetve az azt hordozó képmás. Az öt év konkrét elmúltára nincsen szükség. Csak akkor mondhatnánk azt, hogy magára az időtartamra van szükség a darabon belül, ha olyan események történnének közben, amelyek bekövetkezésére okvetlenül időre, s okvetlenül öt évnyi (természetesen nem szó szerint) időtartamra van szükség; illetve akkor, ha ezek az események eredményeznének valami okozatot. De az a változás, ami az ,,öt év elteltével'' bekövetkezik, hamarabb is bekövetkezhetett volna. A közbeeső ,,öt évet'' nem is láttuk, csak az öt év elejét és végét. Egyetlen szereplő sem hivatkozik olyan eseményre, amelynek eredménye, hogy az öt év ,,elteltével'' a Menyasszony már a Rögbijátékost szereti. Az idő hosszabb időtartamának az emlegetésére a műnek csak elvileg van szüksége.

Ahogy említettük, minden szereplőről elképzelhető, hogy csak a Fiatalember bensejében él. Az Öreg nem jellem, nem azok a Barátok sem; a Próbababa, a Három Játékos pedig még nyilvánvalóbban nem az. Az Öreg nem véletlenül öreg. Mindig a jövőt, a darabban és a Fiatalemberben a jövőt jeleníti meg. Az ,,előre történő emlékezetre'' biztatja (,,emlékezni kell, de előre emlékezni''); az Öreg ,,megsebesül'' akkor, mikor a Fiatalember a jelenben akarja a szerelmet azonnal megvalósítani, s már nem hajlandó várakozni; szerinte szebb a költészet-teli jövőben és a vágyakban élni, mint a jelenben; ő maga mondja meg: ,,Elevenebben élnek a dolgok idebent, mint odakünt, kitéve a szélnek és a halálnak. Ezért aztán merjünk . . . nem moccanni . . . vagyis várni. Mert ha nem, az tüstént a halál, és szebb arra gondolni, hogy holnap még meglátjuk a száz aranyszarvat, amelyekkel fölemeli a felhőket a nap''; ő maga mondja, hogy ,,várni, az hinni és élni''. Annak, hogy a szereplő Öreg, külön jelentése van és jelenti az ,,öreg időt'', a jövőt. Az ember szekventált idejében a későbbi az öreg, az előbbi a fiatal. Ez az Öreg nem megöregedett ember, nem megöregedett jellem. A Fiatalemberben és Lorca élményében a jövő és a jövőre való várakozás ő; az, aki a tettet mindig el akarja halasztani. Úgy is mondhatnánk, hogy az Öreg a jelenben a jövendőnek mindig ott lévő ténye, ,,előre emléke''. Mivel a jövő mindig csak a jelenhez viszonyítva jövő: a jövő a költészet tág világa, tág szépsége is, s ezért beszél az Öreg az idő és az évek helyett költői hasonlatokban, metaforákban. Az első felvonás elvi ,,beszélgetéseiben'' az Öreg kimenetele olyan, ahogy egy probléma eltűnik az ember gondolataiból, azaz gyakran minden előkészület nélküli; illetve azért tűnik el olyan gyorsan, mert egy másik a helyébe lép. Itt is így lép be az Első Barát, aki a Fiatalember jelenét jelenti, aki a jelenidőt jelenti, aki mindig a jelennek él. A Második Barát színrelépése is az emberi bensőben hirtelen megjelenő második valami (gondolat, érzés, kép stb.) megjelenéséhez hasonlatos. A Fiatalembernek arra a kérdésére: ,,Hol jöttél be?'' – ezt válaszolja: ,,Akárhol. Az ablakon''. Ezek a belépések, eltávozások nem színpadismeret híján előkészítetlenek, hanem az ábrázolandók jellege, ténye folytán valósulnak meg így. A Második Barát a múlt, a gyerekkor. ,,Ha ezt a szerepet nem lehet nagyon fiatal színésszel játszatni, akkor inkább fiatal színésznővel'' – írja Lorca az instrukcióban. Nyilván azért, mert a Második Barát a múltat, a gyerekkort hozza be a színre. Mint ahogy az Öreg nem a jövőben élő, a már megöregedett Fiatalember, épp úgy a Második Barát sem az, aki ez a Fiatalember saját konkrét gyerekkorában volt. A gyerekkori emlékekre, a Második Barát szavaira a jövő, az Öreg, nem emlékszik. E három alak a Fiatalember gondolataiban az, amit az adott ,,időpont'' mondhatna a szerelemre vonatkozóan: a jelen pl. azt, hogy most kell kiélni a szerelmet, a jövő azt, hogy majd csak később, hosszabb várakozás után. Ők elvileg a jövő, elvileg a múlt, s csak halványan a konkrét Fiatalember konkrét múltja, illetőleg konkrét jövője.

Ám végül is nem az a legfontosabb, hogy a többi szereplő a Fiatalember bensejében van. Sokkal lényegesebb az, hogy minden szereplő, maga a Fiatalember is, Lorca lírai élményének a megtestesítője, színpadi képmása. A konkrét élmény pedig a szerelem és az idő viszonya. Az élmény többszörösen is ellentétes jellegű összetevőkből áll. Az egyik ilyen ellentétes jelleg az, hogy a szerelmet lehet mindig az adott ,,most''-ban, feltámadása pillanatában kiélni, megvalósítani, de lehet hosszú várakozás beteljesüléseként. Az idő a szerelemre vonatkoztatva így él az élményben: az idő minden pontja legmélyebb lényegét tekintve egyszerre, egyetlen pillanatban összesűrítve él az emberen, az emberben; s hogy eme lényeg csak felszínében terül szét azzá, amit mi időnek érzünk és nevezünk; s hogy az időnek eme nem-szétterült lényegét élni a szerelemben saját természetünk miatt nem tudjuk, mert az az adott most-ban sürgető; s hogy így különböző időfázisok jönnek létre, s az egy-időt

szétbontjuk. Az időnek ez az egyben-levő volta a második világszint, az, amelyik a felszínnek (a mi időnknek) törvényeket, értelmet, teljességet ad; így az egy-idő a lényeg.

A Fiatalember maga Lorca, illetve az, akin az élmény testet ölt, aki az élmény centruma, aki megéli az élményt, de úgy, hogy egyben részese, összetevője is az élménynek. A Fiatalember nemcsak értelmezője, interpretátora az élménynek, hanem összetevője is. Értelmezője, megfejtője, interpretátora annak, hogy az egy-időt élni nem tudjuk. „Menjünk. / Percet sem szabad vesztegetnem. / Tiszta vér és mély, nagy meleg / rohannak el innen velem. / Élni akarok." –, illetőleg: „A szádat!... Azonnal!... Menjünk!" – mondja a Gépírónőnek a Menyasszonnyal való szakítás után, amikor már a most-ot, a jelenidőt akarja élni. „Én vártam, és meghaltam szinte" – mondja ugyancsak a Gépírónőnek, ami pontosan ellentéte a jövő, az Öreg már idézett szavainak („várni, az hinni és élni") – illetve: „De a vér tüzes csomóival kopog a halántékomon, és most végre itt vagy már nekem". Így értelmezi azt a néző számára is, hogy az emberi természet miatt az egy-időt, az összesűrűsödött időt nem tudjuk élni, csak mindig a jelenidőt. (De ennek az élményösszetevőnek a legtisztább képmása a darabban a Menyasszony.) Mert ne feledkezzünk meg róla: az idő eme problematikája a műben a szerelemhez kötött. Nem általában „az idő legendája" a mű, hanem sokkal inkább a „szerelemben az idő", vagy az „idő és a szerelem" legendája. A múlt, jelen, jövő, illetőleg ezek összemosottsága, egyben-levősége nem általában az élmény tárgya, hanem a szerelemre vonatkoztatva, azzal összekötve. A szerelemre való várakozás-vágyakozás esetleg szebb-igazabb, mint annak beteljesülése. Ám a várakozás után beteljesülő szerelem *a* szerelemnek a legmagasztosabb megvalósulása lehetne, s általa az ember részese lehetne az egy-időnek. A Gépírónő a mű elején szerelmes a Fiatalemberbe, azonnal akarja szeretni. Ám ekkor ő még a Menyasszonyt szereti, s ahogy a Fiatalember „vár" öt évet a Menyasszonyára, úgy „vár" a Gépírónő is a Fiatalemberre. A Gépírónő nem remélte, hogy a Fiatalember szerelme feléje fordul. S öt év múlva a Gépírónő is megérzékelte a várakozás örömét, illetve azt, hogy hosszú várakozás után a szerelem teljesebb, mint azonnal. „Öt éve vár már énreám, de... – mondja a Maszknak – Milyen gyönyörű is biztonságban várni a pillanatot, amikor szeretni fog". Ám ő nem remélte, hogy ez a szerelem valóban megvalósulhat: „Lehetséges-e, hogy te vagy? így, csak gyorsan? Anélkül, hogy apránként kiélvezhettem volna a gyönyörű gondolatot: holnap bekövetkezik? Egy kicsit se sajnálsz?"

A műben nem teljesedik be a szerelem sem egy várakozás meg nem előzte, sem egy várakozás után bekövetkezhető „most"-ban. S méghozzá azért nem, mert az emberek, mivel nem élhetnek az egy-időben, csak az állandóan előrehaladóban: különböző időfázisban élnek. A Gépírónő és a Fiatalember első találkozásánál a Fiatalember hiszi, hogy várakozni kell, a második találkozásukkor a Gépírónő. A következő párbeszéd második találkozásukkor hangzik el:

FIATALEMBER: Fönt jobban volnánk. Gyere föl. (T. i. a hálószobába.)

GÉPÍRÓNŐ: Annyira szerettelek!

FIATALEMBER: Annyira szeretlek!

GÉPÍRÓNŐ: Annyira foglak szeretni!

FIATALEMBER: Úgy érzem szinte, mintha haldokolnék nélküled. Hova lennék, ha te elhagynál? Nem emlékszem semmire. Az a másik nem létezik, de te igen, mert szeretsz.

GÉPÍRÓNŐ: Szerettelek, kedvesem. Szeretni foglak mindig.

FIATALEMBER: Most...

GÉPÍRÓNŐ: Miért mondod azt, hogy most?

Az Öreg jelenik meg ekkor, zsebkendője véres. A Fiatalember „megsebezte", hiszen a saját magában élő jövőt „sebezte" meg azzal, hogy nem törődik a jövővel, mert ekkor már „most" akar szeretni. A műben a szerelem nem teljesül be soha, mert más időfázisban élnek az emberek.

A Fiatalember tehát így nemcsak értelmezője és interpretátora az élménynek, hanem egyik összetevője is, illetve az élményösszetevő színpadon eljátszható képmása. Ő interpretálja, realizálja a fáziskülönbséget, de meg is valósítja. Ugyanennek az élményösszetevőnek, illetve képmásnak a szükségesen másik oldala a Gépírónő.

A költői élmény azon összetevőjének, hogy az időbeli fáziskülönbségek az emberi természet különbözőségei, és elsősorban a szexus miatt jönnek létre, lírai képmása, elvi vonatkozásban az Első Barát, gyakorlatilag a Menyasszony. Az Első Barát minden nőt azon-

nal, a mostban akar szeretni, minden várakozás nélkül. Ám épp ezért semmire nincs ideje, minden összezsúfolódik, minden randevú és szerelem elmarad. Ő csak azért elvi megvalósítója az élmény ezen összetevőjének, mert a fáziskülönbséget csak elmondja. Aki azt meg is valósítja, az a Menyasszony. Ő csak egyetlen jelenetben látható, s voltaképp itt monológot mond, (a Rögbijátékos csak szótlanul jelen van), épp arról, hogy szerelmét azonnal kiéli, semmivel sem törődve. A Fiatalembert sohasem szerette, azért, mert az sohasem gyakorolt rá erős szexuális hatást. Ám a „most'' szerelme a szexus, ami az emberi természet szerves tartozéka Lorca értelmezésében is. Ebben a vonatkozásban arról is szó van, hogy a szerelem felparázslásának „most''-ja a szexusé, de nemcsak erről, hanem az időfázisok különbségéről is. Ez éppenséggel a szexus megléte vagy hiánya miatt jön létre. Az időfázisok azonossága az emberi természet (a szexus ennek megjelenítője-részese) miatt nem valósulhat meg.

A Próbababa a lírai élmény azon összetevőjének a képmása, amelynek tartalma az időfázisok különbözőségei miatt elmaradt szerelem keserűsége, fájdalma. Ezen a ponton egészen könnyen meglátható azt is, milyen eredménye, előnye van annak, ha a lírai élmény adekvát költői képmásokban jelenik meg a színpadon. Hogyan lehet eljátszhatóvá, színészi alakításra lehetőséget adó szereplővé tenni az elmaradt szerelem miatt érzett fájdalmat, ami az első pillantásra is versbe való, legadekvátabban csak szóképekben való elmondásra alkalmas téma? Magát az érzelmet a költő, illetve az ő színpadi megfelelője, a Fiatalember érzi. „Belép a színre a Próbababa menyasszonyi ruhában'' – adja az instrukciót Lorca. Az a ruha van rajta, amit a Fiatalember az öt év elteltekor Menyasszonyának küldött, s amiben annak meg kellett volna esküdnie vele. A Próbababa eddig a szomszéd szobában volt, s őrá terítették a ruhát. Így válik – ha tetszik – logikailag alkalmassá a Próbababa arra, hogy elmondhassa a Fiatalemberben lévő érzelmeket. Már az Öreg, az Első és Második Barát esetében felfigyelhettünk arra, hogy jelentősége van annak, hogy ő Öreg, illetve, hogy a Második Barát egészen fiatal. Azokban a drámákban, ahol a szereplő jellem, az ő jelleme szavaiból és tetteiből épül fel, lesz nyilvánvaló. A jellem személyiségét, lényegét nem tudjuk színpadralépésének pillanatában: ezt csak később ismerjük meg, miután ez szavaiból és tetteiből kiderült. A jellem által elmondott szónak tehát egy „visszafelé'', a szó alatt meghúzódó személyiség-egyéniség irányába, annak megismerése érdekében irányuló vektora is van. Nem először látjuk a szereplő lényegét, s azután szavait, hanem fordítva: szavaiból derül ki, „áll össze'' lényege, jelleme. Nevének, ha csak nem ismert történelmi személyiség, semmi jelentése, jelentősége nincsen előre, azaz addig, amíg nem ismerjük meg. Ha a szereplő költői képmás, már neve, elnevezése is jelentéssel, jelentőséggel teli. E darabban senkinek nincs neve. A Rögbijátékos azért nem x. y., mert ez az elnevezés: Rögbijátékos, sugallja, hogy hatalmas, erős, erőszakos férfi, s mint ilyennek nagy hívó, megszólító ereje van a Menyasszony nemiségére. A képmás egyetlen ténynek, az élmény egyik összetevőjének a megmutatásához kell: a nemiségre irányuló nagy megszólító erő a szerelem azonnali bekövetkezését sürgeti, s létrehozza egy másik viszonylatban a fáziskülönbséget. A Rögbijátékos, mint elnevezés, mint név, voltaképpen jelentés, vagy jelentésfelidéző: felidézi a néző asszociációiban azt a jelentést, amire a képmás-jelenetnek szüksége van. Meg sem kell szólalnia, semmiféle jellemvonást nem kell megmutatnia.

A Próbababa nagyon összetett lírai képmás. Rajta az a ruha lógott, s beléptekor azt viseli, amellyel a Menyasszony az elmaradt nászba ment volna. Így ő lírailag azonosul azzal a valakivel, akivel a Fiatalember nász lett volna. Nem a Menyasszonnyal azonosul. A Menyasszony elhagyta őt, ha nem hagyta volna el, az azonosulásra nem lenne szükség. A Próbababa lírailag azonosul a Fiatalember elmaradt nászával is, erre való vágyával is. S mivel a nász elmaradt, azonosul az elmaradt szerelem fájdalmával, s így annak is lírai képmása lesz. Másként mindezt, csak mint fájdalomteli monológot hallhatnánk. Annak, hogy a képmás nem szavakban, hanem egy élő, eljátszható alakban lép a színre, többféle jelentős következménye van. A Próbababa beszélhet először, mint olyan nő, akinek elmaradt a nász, illetőleg, mint az az ideális nőalak, aki a Menyasszony nem lett, azaz, akivel a Fiatalember hosszú várakozás után bekövetkezett nász megvalósult volna. Nem azt mondja a Próbababa, amit a Menyasszony mondana-mondhatna erre vonatkozóan, hanem mint olyan valaki beszél (akár egy ideális nő, akár a Fiatalember) akinek nász elmaradt. Így a konkrét Menyasszony kihullik a képből, s itt marad szerelmének beteljesülését kényszerűségből elmulasz-

tott valaki (egy nő és/vagy a Fiatalember). A Menyasszony más vonatkozásban marad a szituációban: tudjuk, hogy a Fiatalember vele akarta szerelmét beteljesíteni. De ő elhagyta, s „itthagyta" a Fiatalember fájdalmát. A konkrét szituációban a konkrét szavak hordozta fájdalom nemcsak egy általában vett nőé, hanem ugyanakkor és egyben a Fiatalemberé is. A szavakban azonban maga a ruha is megszólal: „Dalt mondok én / soha nem volt halálomra, / használatlan fátylam kínját / selyem- és tollkönnyem mossa". A nász megvalósulásakor, a szerelem beteljesedtekor a menyasszonyi ruha meghal, elhasználódik a fátyol (ez még külön asszociáció természetesen a szüzességre, s így a lányság meghalására is), de mivel ez nincs így, a ruha fátyol-, selyem- és toll-díszei sírnak. A lírai képmássá, eljátszható alakká lett szókép természetesen nem állandó, stabil, fix alak és jellem és személyiség, hanem átalakulásra, másba való áthatolásra képes. Egy-két sorral lejjebb a Próbababa szavaiból már a Menyasszony szavait, vagy a Fiatalember önvádját, vagy esetleg mind a kettőt halljuk:

PRÓBABABA: Hazudsz. Ezt is te okoztad

(Hogy t. i. elmaradt a szerelem.)

Nehéz ón és tajték-csikó
lehettél volna számomra,
zabolátlan szél, egy tengert
kötözve tomporodra!
Nyerítés lehettél volna,
s nem lettél, mert alvó tó vagy
mohos, száraz-lombos, melyben
ez a ruha széjjel rothad.
Jegygyűrűm, uram, óarany jegygyűrűmnek . . .

FIATALEMBER: Fénye a tükör homokjába süllyedt.

PRÓBABABA: Mondd, miért nem jöttél előbb?
Meztelenül várta, hol vagy,
pőrén, mint a szél kígyója,
csak két hegyén elomolva.

Nyilvánvaló, hogy ezt a gazdagságot (az utolsó sorokban még a ruhának másfajta szavát is benne érezhetjük) csak képmássá lett, alakká lett szókép tudja megvalósítani, méghozzá a következő módon: Tudjuk, hogy az eredeti szókép, a menyasszonyi ruha beszél a Próbababa konkrét alakján keresztül. De az, hogy beszél, lehetőséget ad arra, hogy az eredeti szóképre további szóképek épüljenek rá, s ezáltal további asszociációs lehetőségek. Így az adekvát drámai megvalósulás következtében a lírai megvalósítás lehetőségére is új sík tárul fel: a beszélő szókép újabb, olyan szókép ráépülését és beépülését teszi lehetővé, ami nem lenne lehetséges, ha a „mag-szókép" nem beszélne, ha nem lenne szó szerint megtestesült alak. Lírai versben csak az lenne elképzelhető, hogy egy szóképben (pl. a menyasszonyi ruháról) megjelenik az elmaradt nász fájdalma, de újabb szókép kellene a Menyasszonynak a Fiatalemberrel kapcsolatos érzelmének-gondolatának elmondására, s ismét újabb a Fiatalember (vagy ez esetben a költő) önvádjának a megjelenítésére. Így, mivel a kiinduló szókép beszél, méghozzá valakihez beszél, kialakul a drámai szituáció, ami lehetőséget ad arra, hogy az eredeti, a kiinduló szókép átalakuljon, vagy magára vegyen más szóképeket. Ez versben sem nagyon lehetséges, mert nincs drámai szituáció; és jellem esetében sem lehet, mert egy jellem nem azonosulhat egy másik jellemmel, abba nem hatolhat át. A Próbababáról (de akár az Öregről, az Első és Második Barátról) tudjuk, hogy nem valódi emberek, jellemek, hanem szóképek, s ezáltal nem szócsövei a szerzőnek (mint Maeterlinck vak emberei), nem a szerző hangja szólal meg közvetlenül bennük. A szerzőben kialakult szókép beszél, de alakká testesülésének következtében, az alakká lett szóképek szavaiban a szerző – ha tetszik – metakommunikációja szólal meg. Ami egy versben metakommunikáció lenne, az válik itt a kommunikációs tartalommá, ami megteremti egy további metakommunikációs tartalom rá- és beépülését. Az eredeti szókép az, aki kommunikál, az eredeti metakommunikáció a kommunikációs tartalom, s így van lehetőség újabb metakommunikáció megvalósulására. (Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Lorca is kissé objektív jellemekként kezeli szereplőit, noha nem lényegüket, de szavaik, mondanivalójuk stílusát tekintve. A szövegek sokszor a társalgási stílus szövegeihez hasonlóak, s így a stílus nem adekvát az egyes jelenetek képmásaihoz.)

(Folytatjuk)

KÁDÁR PÉTER

Kabbala

Háromszor három a neved, éjszakában kibomolva,
háromszor három a kút, mely örömünk szomját eloltja,
háromszor három a nyomasztó vasárnap,
míg hozzád elérek, s újra megtalállak.

Első a szépség glóriás, gyermeki álom az ágyon,
benne leltem fel tétován, örökös szabályod,
első az ég pántján lesben álló hajnal,
első neved egy a vörös pirkadattal.

Második a hétköznapok baltaéle közöny-tényesen,
második vele a türkiz kényelem,
másodszorra messze, a Nap gördül elő,
második neved a rendnek megfelelő.

Harmadik a kiérlelt, fölényes útálat,
harmadik az önzés, zölden habzsolva vágyat,
harmadikkal gőgömtől ökrendezve alszom el,
harmadik neved egy az értelemmel.

Negyedik a foghatatlan szigorúság életemben,
negyedik, mint levél, pillangóként cipőmre lebben,
negyedikkel csillag hozza a napkelet királyait,
negyedik neved költészet lehetne, de kényes lárva itt.

Ötödik a kényszer férge, rágva képzeletemen,
ötödik a fű, mely telente földre térdepel
ötödikért sötétet ások, és megmérgez a szeszes pihenés,
ötödik neved majd megnyugvás, s annak is merész.

Hatodik a szép, végtelennek sípoló karcsú rakéta,
hatodik mint gyár, füstöt loholva jut a célba,
hatodik a szív terrorja, kijátszva ész inasát a logikát is,
hatodik neved öböl, szelektől védne máris.

Hetedik a várakozás: fülelő nyúl a csönd erdeiben,
hetedik az ég nyugalma, mely súlyosan szememen pihen,
hetedik ősi kő, történelmével eltelek évezredekre,
hetedik neved hazúg, általtana, aztán elfeledne.

Nyolcadik kifestett cél, válogatott gyümölcs a kirakatban,
nyolcadik titkos láda, melynek zárja magától kipattan,
nyolcadikkal kinyílok, mint egy tiltott szépségű, titkos messzi rét,
nyolcadik neved a homály, mely nem akar veszni még.

Kilencedik eredmény gyöngye az ihatatlan tengeren,
kilencedik a szó, mely magától megterem,
kilencedikkel eltűnök, fogalmak gyűlnek a merev arcon,
kilencedik már te vagyok, és veled, magamban veled alszom.

KERÉK IMRE

Aki te voltál

nem akinek a szemem látott
fölszikráztatja most hiányod
azt aki valóban te voltál
csak épp nem láthatlak sehol már

lüktetsz egy másfajta közegben
már örökké megszületetlen
asztalon virágtalan váza
jelenléted hült folytatása

az ágyon hol öleltük egymást
kitölthetetlen űr dereng lásd
bennem halvány téboly csak annyi
tudjalak végképp megtagadni

CSŰRÖS MIKLÓS

FODOR ANDRÁS: MÁSIK VÉGTELEN

Fodor András új kötetének versei két ellentétes tartalmú gondolati, érzelmi, hangulati sort alkotnak. Az egyik sorhoz vívódó, kétkedő, válságos költemények tartoznak, a másikhoz a harmóniát kivívók, bizakodók, derűlátók. Költői pályakezdése óta Fodor számtalanszor fogalmazta meg eszményét a nyugodt, fegyelmezett, az ellentmondásokat tisztultabb összhangba oldó emberi-költői tartásról. Bár eddig is tudtuk, hogy e nyugalom és fegyelem kérge alatt válságos belső küzdelmek lávája forr, a *Másik végtelen* legfőbb újdonsága az életműben a drámai elem előtérbe kerülése, a kínzó konfliktusok minden eddiginél közvetlenebb és leplezetlenebb feltárása. Szíve, ösztöne, a választott és vállalt hagyományok az emberszeretetet, a derűs közösségi érzületet, a lét értelmességének hitét sugallják költőnknek; tapasztalatai, a mindennapok benyomásai és az általuk ébresztett hangulatok azonban gyakran rácáfolnak ezekre a sugallatokra. Ha Illyés az individualista személyiség kollektív érdekű és hasznú önboncolásaként jellemezte Szabó Lőrinc költészetét, elmondhatjuk: Fodor András lírája is egyre inkább hasonlít viviszekcióra, önmagán narkózis nélkül végrehajtott boncolásra, csakhogy itt a műtét alanya és tárgya a „mások sorsában élő" közösségi ember.

A magány, szomorúság, idegenség hangulatai térhódításának egyik motívuma a költő fokozatos és visszavonhatatlan kiszakadása gyermekkora meghitt falusi világából, egyáltalán a régi típusú vidéki táj és életforma „irgalmatlan változása". A *Száműzetés* c. vers az átalakuló vidék nyomorúságos látképéből növeszti ki a költő sorskérdését, a romlás vagy a „remélni mégis" dilemmáját.

Körémszegzi metsző tárgyait
a dolgok pusztasága:
a málló kő, a rozsdamart csövek,
a roskadásra ítélt épület,
a gyalázatba hajszolt katona
elárvult kőtalapzata.

Hiába tűnnek föl e tájban a modern civilizáció jelenlétéről tanúskodó rekvizitumok (az állomás, a benzinkút, a vashíd, alatta a dobogó tehervonatok), a remény egyetlen sugara nem a technikából, hanem az emberből, az etikus-humánus értelmezőből indul ki:

Egy bűnöm volt, hogy mindig rátaláltam,
kísértő hívságok között is
az utolsó igazra Sodomában.

(A bűn szó furcsa fordított-ironikus értelemben szerepel Fodor újabb verseiben, itt mintha el nem ismert erényt jelentene; erre a kérdésre még érdemes lesz visszatérnünk.) Az idézett tájkép-részlet a „dolgok pusztaságát" mint pusztulást, mint folyamatot ábrázolja. A *Magány* c. hasonló struktúrájú vers nagyvárosi képei eleve statikusak és elidegenedettek.

Gazdátlan út, gazdátlan idegenség.
Póznák leejtett huzalán
nedvesség harmata.
Lámpák opál hengere, zúgó
kivilágított ékszerüzlet.

Hivalkodón a betörőre várva
haszontalan kincsét kínálja,
ragyog az éjszaka.

Az első mondat súlyos szóismétlése, a konkréttól az elvont felé haladó általánosító tendenciája, majd a következő sorok nominális felsorolása megérezteti a tárgyak embertelen túltengését, és stilisztikailag előlegezi a költő negatív minősítését az ábrázolt látványról („hivalkodón . . . haszontalan . . . ragyog"). A második szakaszban azután a vers nyílt személyes vallomásba csap át, amelyben bravúros tömörséggel olvad össze a szomorúság, a pillanatnyi tehetetlenség megéreztetése a levertség okának feltárásával („Ma se sikerült meleggé bűvölnöm a világot") és a nem-beletörődés, a megőrzött szubjektív hűség kifejezésével:

S fejemben ők, a távoli mások,
kik elhagytak, akiket én
nem hagytam volna el soha.

A nagyváros-élmény nem mellékes epizódja a kötetnek. Előfordulásának számszerű adatai is utalnak fokozódó jelentőségére, de főként az, hogy képei nem önmagukért, nem tartalomként funkcionálnak, hanem valami másnak – lelki folyamatoknak vagy állapotoknak – kifejezésére, formaként. A költő tettenéri magát abban a pillanatban, amikor a várost először éli át mint „nagy játékszert", mint nem-várost, mint metaforát:

Oly boldog voltam
– gyerekszemű férfi,
hogy én, hogy én is
játszom vele már.

(Először a város)

Az „én – én is" nyomatékosító fokozás és a „már" szó kiemelt mondatvégi használata egyaránt az élmény novum-jellegéről árulkodik. A valamikor vidékről a fővárosba került férfi végre igazán birtokba veszi, mint játékát a gyermek, évtizedek óta érzékelt-élt környezetét. Ez a közvetlenné lett viszony teszi lehetővé, hogy a város, „a csikorogva nyüzsgő, torlódva össze-vissza kergetőző, gyilkos ködök zászlóiban kavargó fulladt roham" képsora a *Magasból* c. versben a költő sorsának allegóriába átcsapó átélt metaforájaként szolgáljon, a *Remény*-ben pedig a szorongató álom leírásában bukkanjon föl a nyargaló város motívuma, buktató horgaival, átlók csapdáival.

A magány, hajszoltság, nyugtalanság pillanatait sűrűn újratermelő életforma-váltásnak csak egyik tényezője maga a nagyváros. Egy másik, amellyel Fodor ugyancsak többször szembenéz, a „gyorsuló idő" élménye, a „sebesség révülete", az információknak a személyiséget alig gazdagító felhalmozódása, amely az elemi emberi értékek sorvadásával fenyeget. Erre a veszélyre figyelmeztet – nem szemforgató módon mások példáján, hanem a sajátján – a *Változás* c. versben. Az alaphelyzet, amelyre a vers visszautal, anélkül hogy epikusan kifejtené, csak annyi, hogy a költő másodmagával felkeres egy számára már ismert várost. Fodor egyik kedvelt versszerkesztő eljárását alkalmazza itt, számokkal megjelölt szakaszokban egy folyamat egymást követő fázisait ábrázolja költőileg. Az első szakasz a táj nagy keretének azonosságán belül a fontos részletek s főként az ember változását, a „nyüzsgő új nemzedék" másmilyenségét konstatálja; a második „a fizetett mohóság vadonában" tett kirándulásukat ábrázolja, a később fanyalgó szégyenbe forduló „szórakozást"; végül az utolsóban éjszakai hazatérésüket jelzi, az autóút mentén fölvillanó fények, formák, színek kellemesen jelentéktelen impresszióinak meg a kijózanodás, fokonként növő morális nyugtalanság érzésének ellentétét, hogy ez a feszültség a vers végén az intellektuális általánosítás szintjén is megfogalmazódjék:

Minden gyorsabb és elérhetőbb lett,
de zuhanó testünk a felelősség.
Az idő súlya mellünkre tolul.
Hogy védjük meg magunk a szeretettel?

A vers három szakának tárgyát-gondolatát összefoglalva, az egy probléma – több aspektus viszonylatot föltárva természetesen csak Fodor intellektualitásának természetét és erejét próbáltuk illusztrálni, azt tehát, ami inkább előfeltétele, mint – önmagában – biztosítéka a líra bizonyos változatában a teljesítmény értékének. De a vers maga olyasmit tartalmaz, amit nem tud bekeríteni az elvont gondolat: pontos képei, találó megnevezései, lüktető ritmusa révén az átélhető szaggatottságot, s a szaggatottság elégtelenségének érzetét. Nemcsak a gondolati párhuzam, hanem a színes és lényegretörő költői ábrázolás bemutatása kedvéért is idézünk egy másik hasonló gonddal küszködő versből, a *Vonatok* című-ből; a száguldó vonat ablakából kitekintő utazóban így vitázik látvány és eszmélet, felszín és lényeg:

Csontok kihívó játéka a vízben.
Esendő-álnok félmeztelenek
jönnek a partról arcom kaszabolni.
Tekintetük izzó karéja
beszívna minden elevent.
Ne higgy nekik! Mohó szemed
virága, mint a hószirom
forró semmibe hervad.
Éhség és rettegő csömör,
mit hozhat mást a gyorsuló idő?

A vers mégsem a csömör és kétely kérdőjeleivel végződik. Befejező részében a töprengő, szorongató kérdésekkel vívódó költőt váratlanul elfogja, magával ragadja a vegetáció csodája, az újuló mező, „a létezés dühöngő öröme". A természeti lény életteltelítettsége elhallgattatja a társadalmi lény aggodalmait.

A válság-szféra sok súlyos verse közvetlenül morális konfliktusokat tár föl. Fodornak – pontosabban a verseiből elénk lépő lírai hősnek – vérében van a jóra törekvés, a vállalt és gyakorolt pozitív erkölcsi eszmék beleépültek karakterébe. Néha maga is elcsodálkozik ezen: „Nevetséges, mért nem tudok mást, csupán hogy jó és jobb legyek" – tűnődik, de tudomásul veszi, mint ösztöne parancsát, természetes adottságot. Csak az a felfedezés döbbenti meg, hogy tisztasága ingerli az embereket. Aki sáros, megharagszik a makulátlanra. Ismerősével (barátjával?) találkozik, s az nem köszön vissza; az érzékenység „sújtó ütéssé", „a hazugság merényletévé" nagyítja föl az apró árulást (*1968. június 5.*). Daccal, gyűlölettel találkozik, azok fordítanak neki hátat, akikért tett valamit. Mivel jósága, emberszeretete üt vissza magányában, egyes önarcképein krisztusi vonásokra ismerünk.

Csillagszögek közt
hordja koronáit
ártatlan arcom üdvössége.

(A romlás évada)

. . . míg nyugalmam igaza világít,
parázsló vasból metszi glóriáit
fejem köré a gyűlölet.

(Bűneim)

A legkeservesebb következmény azonban az, hogy időnként maga is elveszti ártatlanságának hitét. A „bűntelen bűnösség" gondolatának új, lírai változata fogalmazódik meg Fodornál. Nem a József Attila-féle pszichoanalitikus magatartást folytatja (a tiszta

tudatú ember döbbent bepillantása tudattalanjának homályába), ellenkezőleg, benne társadalmi tapasztalatok, az emberek gyanakvó elfordulása ébreszti föl a kételyt és az önvizsgálat kényszerét. Részben azonosul a gyanakvással, hisz erénye bűn is, amennyiben eltávolítja az emberektől s szeretteitől, a külső bírálatokat, hol ironikusan, hol őszintén interiorizálja, s mint lelkiismeretfurdalást éli át az így keletkező lelki konfliktust:

. . . Félek,
folyton távolodom
elszánt szeretteimtől.

(Válasz egy levélre)

Ártatlan mégis hogy lehetnék?
Míg él az önvád, míg a kín
tetemre hív, taggat naponta,
el sem ítéli, föl sem oldja
emberszabású bűneim.

(Bűneim)

A modern ember fájdalmasan szükségszerű kiszakadása az áttekinthetőbb, hagyományokban és kapcsolatokban gazdagabb kisközösségek köréből; humánum és integritás a gyorsuló időben; a magánnyal fenyegető bűnös erény fölvetette dilemmák: Fodor András legszemélyesebb gondjai egyszersmind általános érdekű, égető problémák, vagy – megfordítva a tételt – Fodor azért jelentős költő, mert szubjektív élményeiben meg tudja ragadni a közös-emberit, az önmagán túlmutató mozzanatot. Futólag áttekintvén a kétely és válság indokait, motívumait újabb verseiben, ismét ki kell emelnünk, hogy ez csak az egyik oldala emberi és költői világának; szenvedései azért fontosak és érdemelnek tüzetes vizsgálatot, mert a lehetőségek szélső határait jelzik, a mélypontokat, ahonnan újra meg újra fölemelkedik magával hozott eredendő és újabban kiküzdött eszményei világába. Minél mélyebb a válság szakadéka, annál magasabbak a bizalom és remény ormai. A kötet újdonsága, mint mondtuk, a konfliktusoknak a korábbinál nyersebb-közvetlenebb kimondása, de végső szólama, tartalma, vallomása a konfliktusok leküzdhetőségének, megoldhatóságának hirdetése. Mottója az a korai Bartók-versben megfogalmazott ars poetica lehetne, hogy „csak az halhatatlan, aki fél, de ki félelmét is biztatásként hagyja reánk, a rokonokra".

A biztatás és bizalom forrásai ugyanazok, amelyekből eddig is gyakran merített a költő; hangsúlyuk, nyomatékuk változott meg inkább a viszonylatok módosulásával, a másik pólus drámaibb kifejtésével. A klasszicitás tisztelete, a hagyomány szerető fölidézése például a lelki nemességgel járó félremagyarázás és magány vállalásának, a „szemfényvesztő repüléssel" szembeni polemikus gesztusnak, a szenvedést harmóniába emelő költői eszménynek motívumaival gazdagodik a *Berzsenyi Dánielhez* c. versben. A nagy dunántúli előd példájából merít erőt saját helyzete vállalására, emberi és költői erőfeszítései folytatására:

a világ s a szív zivatarában
villámok forró kései alatt is
formába tudta
gyűrni a múlandót . . .

Igazolást és biztató ígéretet olvas ki Fodor a természetből, a tájból. Egyensúlyt, nyugalmat sóvárgó lelke párjára ismer a hűséges tájban, a vegetáció derűs csodájában. A vidék öröme a költőre szavaz, oltalma „átsüt rajongó hazugok mocsártündökletén", odaadása az ideális szerelem önzetlenségére emlékeztet.

A fogyhatatlan hűség
lehet ily egyszerű,
teremti, egyre újítja magát
a győzelmes derű.

(Szerelmünk földi tája)

A természeti szférára való utalás lényeges mozzanata a kötet címadó versének, az érdek nélküli jószándék, a hála jussáról lemondó adnivágyás nagy vallomásának, a *Másik végtelen*-nek. A költői meditációt a „békák muzsikája", a „hegy alatti éjszaka" zengése indítja meg, s e képpel finom asszociatív kapcsolatban a „nincs egyéb jogod, mint adni, adni" morálja a vers végén „valami lét alatti ösztön" parancsaként hangzik föl. Fodornál a természet csaknem mindig a jónak, a harmonikusnak szimbóluma, s az erkölcsi értelemben vett „jó" mintegy tudatosítása, továbbfejlesztése a természet ösztönös-közvetlen önzetlenségének.

Fodor lírájának alanyaként a közösségi embert neveztük meg, akinek a „mások" nem pokol, hanem életelem, életszükséglet. A közösségi orientáció és jelleg nála sajátosan bensőséges, közvetlen formában ölt testet: elsősorban tartalmas emberi kapcsolatok létesítésének igényét és parancsát jelenti, a személyes élet, a mindennapok humanizálását, „meleggé bűvölését". A szenvtelenség, az érzelmek visszaszorításának divatjával szemben önkéntelen kihívásnak hat, amikor megénekli „a lét fagyán is megtapadó" barátságot *(Egy barátságra)*, az „igazán egymáshoz nőtt" emberpár szerelmének tápláló erejét *(Csoda)*. És kivételesen, alkalomszerűen egy-egy élmény visszaviszi a látszólag elfelejtett, de belül épen megőrzött nosztalgikus csodavilágba, egy tágasságában is átfogható közösség, afféle „nagycsalád" életében való rokonias részvételbe. A *Honvágy* c. versben örökít meg ilyen ünnepet, vőfélykedését ismeretlen vendéglátók asztalánál. A vers a költő távoli múltjába, mondhatni, személytelen emlékezetébe ágyazza bele a pillanat örömét, a ráismerés élménye, az ismeretlennek már átéltként való befogadása a hazatalálás, valami hajdani mitikus találkozás megismétlődése gondolatát sugallja. S a távozást idéző bódult-irreális képek ködén át fölsejlik és megszilárdul a lelkesítően emberi fölismerés, az érzelmi és társadalmi életprogram:

Lódul velem az út, az ég
megzendült ércharangja.
Mi ez a bongás? Hova repülünk?
Mesébe? Gyerekkoromba?
Fekete bolyhait az éj
ködök hamvába ejti.
Lehet-e mámor csodálatosabb, mint
céltalan örvény zuhataga közt is
egymást keresni.

Fodor András verseiben szocialista értelmiségünk legjavának az elidegenedés még hatékony erői ellen való küzdelme fejeződik ki, harc a humanizált mindennapokért, az értelmes életért. Olykor túlságosan intimnek vagy szűkkörűnek vélt líráját ez az alaptörekvés kapcsolja be korunk nagy általános problémái körébe, művészileg jelentőssé pedig a kifejezés érett gazdagsága, hangulatot és reflexiót, költői képet és szentenciát újszerű módon ötvöző eredeti stílusa s nem utolsó sorban kötetlenség és szabály határán lebegő, mindig az aktuális mondandóval együtt születő jellegzetes ritmikája avatja.

Moldova György:

HAJÓSOK ÉNEKE

Válogatott riportok – olvashatjuk a cím alatt Moldova György új kötetében, a *Hajósok énekében*. A könyvben szereplő huszonegy riportot 1956 és 1970 között írta Moldova. (A *Konzervgyári emlékek*, illetve a *Mohácsi mesterek* felcímmel ellátottakat egynek számítom.) A legtöbb írást már ismerjük, a szerző két korábbi riportkötetében, a *Rongy és aranyban*, illetve a *Tetovált keresztben* olvashattuk őket. Csupán a kötet végén található négy 1970-ben írt, eddig kiadatlan riport.

Újraolvasni is érdekes, élvezetes azonban Moldova György riportjait. Tetszett ez a könyv, mert a benne lévő írások izgalmasak, középpontba mindig az embert állítva mondanak el lényeges dolgokat az elmúlt másfél évtizedről, azokról az évekről, amelyeket Moldovával együtt végigéltünk, s azokról az eseményekről, amelyeket divatos közhellyel így nevezünk: napjaink valósága. Esetenként pedig – egyes emberek bemutatása közben – szó esik bennük régebbi dolgokról is.

Moldova György műfaji értelemben véve valódi, jó riportokat írt. Akkor is érvényes ez, ha közülük néhány – például a *Fixfizetéses halászok*, vagy a *Vidéki zálogházak* – halványabbra, vértelenebbre sikerült a többinél. Ugyanakkor néhány másikat szinte az irodalmi alkotások szintjére sikerült emelnie. (Például a *Komlói üdvözletet*, vagy a *Tetovált keresztet*.)

Miért jók ezek a riportok? A kérdésre a választ Moldova munka- és ábrázoló módszere adja meg. Figyelemre méltó, ahogy anyagot gyűjt. Számtalan helyre elmegy, nagyon sok oldalról tájékozódik, nemegyszer maga is végigcsinálja azt, amiről írni akar. Igyekszik minél több emberrel beszélni, mindenkivel, akiről csak feltételezhető, hogy tud mondani valami használhatót. A *Rongy és arany* és *A biztosító emberei* című riportja jó példa arra, hány és hány helyet bejár, amíg úgy érzi: mindent tud a témáról, amit csak lehet.

Két fő riport-típust figyelhetünk meg a kötetben. Az egyiket *sors-riport* névvel jelölöm. A nehéz sorsú, hányatott életű, vagy a minden körülmények között helyt álló, kitartó emberekről szólnak az ide tartozó írások. A másik típust úgy nevezném: *munka-riport*. Erre jó példa a *Konzervgyári emlékek Hórukk!* című fejezete, amelyik egy éjszakai műszak munkafázisainak pontos, mondhatnám szakszerű leírása, mégis olvasmányos, érdekes. Elkerülhetetlen, hogy a kötet riportjait olvasva ne jussanak eszünkbe Moldova György szépirodalmi művei. Nem is egy regényének, hosszabb elbeszélésének a gyökerei valahova ide nyúlnak vissza, a riportokban leírt eseményekhez, a riportutakon megismert emberekhez. A riportokban regények, novellák magvát – gyakran még meg nem írtakét – véli fölfedezni az ember. Moldova egy-két oldalon elmond sorsokat, megismertet egész életekkel. Ettől a sűrítéstől, ettől az eseménybeli gazdagságtól lesznek jók elsősorban a riportjai.

Moldova György kitűnően tudja beszéltetni az embereket. Ez egyszerre előny és erény egy riporternél. Legtöbb riportjának a felépítésére az a jellemző, hogy egy-két mondattal környezetet rajzol – aprólékosan és pontosan tudja megfigyelni a környezetet, ezért képes néhány mondatban leírni –, saját véleményét időnként röviden közbeszúrja, főleg azonban riportalanyait beszélteti. Kérdéseivel valósággal rákényszeríti a megszólaltatott embereket arra, hogy saját szavaikkal mondják el a történeteket, azt, amit Moldova közölni akar az olvasóival. Az írót vonzzák a ritka, szokatlan foglalkozások, de ezek bemutatása közben sem feledkezik meg soha arról, hogy a középpontban az ember álljon, s úgy ír az eseményekről, hogy abból a leírásból a szereplők sorsa, portréja rajzolódik ki.

Az elmondottaktól lesznek valódiak és jók Moldova György riportjai. Attól, hogy igyekszik a dolgok mélyére ásni, s az eseményeknek a hátterét is kirajzolni. És attól, hogy Moldova egyformán mér, számára minden téma fontos és érdekes. Riportjai – itt az említett gyengébbeket is újra a többihez sorolom – rendelkeznek a műfaj legjobb jellemzőivel. Emberek mozognak és szólalnak meg bennük, nem hiányzik sem az időbeli, sem a térbeli történés, némi szubjektivitással íródtak, s a legtöbbtől nem maradt el a véleménymondás sem. Amelyik témát pedig nyitva hagyja az író, annál érezhetően folytatást ígér, azt jelzi a nyitottsággal, hogy többre, másra is kíváncsi, talán visszatér majd egyszer rá. A riportok

ritmusát a párbeszédek – ahol vannak – pergővé teszik.

A szépíróí eszközök tudatos alkalmazása, s a dramaturgiai ismeretek kamatoztatása előnyére vált a Hajósok éneke riportjainak. A kötetet, illetve írásait, mai prózánk jobbik feléhez sorolhatom. Megismétlem azt a véleményemet, hogy újraolvasni is érdekes, élvezetes Moldova György riportjait. Hozzáteszem azonban, hogy – éppen az elmondottak miatt – tőle még sokáig elsősorban nem gyűjteményes, hanem új riportokat tartalmazó köteteket várok.

MÁTYÁS ISTVÁN

Buda Ferenc:

ÉBRESSZEN ARANYSÍP

Buda Ferenc nyolc esztendővel ezelőtti első verskönyvének középpontjában egy József Attilának, a *mester*nek adózó hatalmas verskompozíció állt. A most harmincnégy éves költő vékony dongájú második kötetének nyitó költeménye Adyt idézi és tiszteli. A két verseskötet közt, a viszonylag nagy időkülönbség ellenére is, azonban megvan a jog*folytonosság*. Persze nem úgy, hogy Buda Ferenc közben József Attilától Ady Endréig jutott, és fordítva sem lehet ezt az utat általa bejártnak tekinteni. Buda Ferenc lírája merít mindabból a haladó költészeti hagyományból, melynek jelesei *„halhatatlan szájából kinő a liliom, kezéből kisuhog a korbács"*. Izgalmas költészet-ideál lesz így az övé: *liliomt és korbács*.

Buda Ferencnek két másik verse, a Berda Józsefre és a Veres Péterre emlékezése meg azt mutatja, hogy költőnk mostanság hol keresi az emberi értékeket, hol és kiknél tartja azokat megszemélyesítettnek. Az ő*maga attitűdje erősen *szemlélődő és értékelő*. Látszólag paradox módon meghittséget kereső ostorozás. Ilyesmire csakis baráti körben lehet képes az ember. Buda Ferenc pedig meglelte ezt a közösséget, de nem is *lelte*, ebben a közegben ébredt és él: teljesen benne lélegzik, egy levegőt szív a kétkezi élettel és annak szorgos munkásaival. Azokról vall érdekes szabad verseiben (vagy nevezhetnénk prózai költeményeknek is), *„aki nem kiált és nem lármáz, de teszi a dolgát hite és ereje szerint"*.

Buda Ferenc is teszi a dolgát, hite szerint, és van hozzá költői *ereje*, meg energiája. Szózatszerűen hirdeti hitét: *„nem lehet igaz, / hogy vér és erő hiába elároklik"*. A költőt és környezetét általában mindenütt és mindenkor *munka és gond* terheli. Buda Ferenc jól ismeri az embereket, ott él például a *„vonatozók"*, az ún. ingázók száz problémája közt is, de képes túllenni az empirikus tapasztalatokon, jól tudja, *„lép vállunkon előre a / százlábú történelem"*. Buda Ferenc megkapóan adja vissza a falu familiáris meghittségét is, az *„itt mindenki köszön / mindenkinek"*-hangulatot. De korántsem ragad le, van fix pontja, és kitárul előtte az egész világ. Szépen érzékelteti ezt: *„Ülök a kisszéken, / négy világtáj büvöletében"*.

Buda Ferenc tudja és gyakorolja, hogy költő csak *saját és sajátlagos* világa felől közelíthet a valósághoz. Minden más kötődés végül is zsákutcába torkollik. A jól körülhatárolt lírikusi belső világ elengedhetetlen. Tudatos alkotói felmérése kell annak, hogy mit akar a költő a valóságtól, és mit ad cserébe. Buda Ferenc *felméri* a maga és a világ, a költő és a valóság viszonyát. A változó pillanatok mögött megkeresi az örök érvényest. A jelenségvilágból természetes könnyedséggel emel át a lényeg szférájába érzékletes-bizonyító elemeket.

Buda Ferenc poézisében klasszikus összhangban van *az értelem és az érzelem*. Például a vén szerszámok, paraszti eszközök ürügyén mond ilyen érzelmi-értelmi verset. Mélyről szított érzelem hevíti és mélyen meggondolt értelem irányítja, szól népről, történelemről, az élet nevében. Az első, ami gondolatilag és emócionálisan is felfűti ezeket a verseket, a néphez és hagyományaihoz való kötődés-kapcsolódás, amely mindig áldásos termékenységgel hat rá. Másodszor a friss népi szürrealizmussal és realizmussal fogalmazott, ízesített, a népi világkép avatott értőjeként visszaadott remek természeti képek, asszociációk forrósítják fel ezeket a költeményeket. Nagyon jellemző az is, ahogy, már első verskötetében is jellegzetes, a *vas* fogalmával céltudatosan és invenciózusan variált szóösszetételeivel operál. *„Ráiorrt az én kezem és szivem / a vasra"* – vallja a költő.

Huszonhárom verssel manapság az elsőkönyvesek sem nagyon elégednek meg.

Buda Ferenc meg nyolc esztendő után tett ennyit második verseskötetébe. Ösztövér költő világ – mondhatnók első pillantásra. *Emlékezetes élmény* ez a könyv – állapítjuk meg végül.

(Szépirodalmi)

BORBÉLY SÁNDOR

Sándor István:

XÁNTUS JÁNOS

Ha valaki a nemzeti kultúrát emlegeti, szellemi örökségünkre hivatkozik, elsősorban írókra, politikusokra – esetleg katonákra gondol. Zenészek, festők, szobrászok másodsorban jutnak eszébe, tudósok pedig csak a következő fokozatban. Az átlagember a magyar tudomány múltjából – a humán- és természettudományt egyaránt beleértve – alig néhány nevet ismer. Pedig a tudományok fejlődésében a múlt kis és nagyobb teljesítményei talán jobban egymásra épülnek, mint a művészetekben, ahol az alkotó függősége a korábbi teljesítmények szintjétől viszonylag lazább. Sokkal többet szomorkodunk azon, hogy irodalmunk mindmáig alig került a nemzetközi közvélemény érdeklődésének előterébe, mint amennyi figyelmet világhírű tudósainkra fordítunk. Az élő tudomány esetében a helyzet az elmúlt évtizedekben megváltozott. *Illik* már tudni a magyar matematika-iskola világhíréről, s néhány általános föltűnést keltő találmány szerzőjéről. De hányan dolgoznak csendben, föltűnést nem keltő, látványos eredményekre nem vezető, de alapvetően fontos tudományos témákon; hányan tartoznak közülük a szakma világnagyságai közé anélkül, hogy egy-egy nevezetes eseményt, jubileumot leszámítva a nemzeti kultúra értékei közé felvennénk őket tudatunk értéklistáján! És a múlt!!! – Miután elhagyta hazáját (és ezt nem bíráló szándékkal említem most) tudomásul vettük Szent-Györgyi Albert – Nobel-díjjal fémjelzett – nagyságát. De kinek jutott eszébe arra gondolni, hogy Szent-Györgyi Albert nagyszerű sikerei nem pusztán saját munkájára épültek, de mellette és mögötte ott állt a korabeli magyar élelmiszer-kémikusok – szakmailag – világhírű tudósgárdája. Csak gondolatmenetem lezárásaként utalnék rá, hogy példának okáért a szeszgyártás elméletének, az erjedés tudományának kidolgozásában is milyen jelentős szerepet játszottak magyar tudósok, elsősorban Herics-Tóth Jenő. Ki tud róla, ki tud róluk?

A fentiek elmondására egyrészt az adott okot, hogy az Akadémiai Kiadó tudománytörténeti sorozatot hirdet végre nemzeti kultúránk kevésbé ismert értékeinek számbavételére; másrészt máris megjelent – a sorozaton kívül – egy példamutató mű, Sándor István Xántus Jánosról írott könyve.

Különös ellentmondást mutat Xántus János élete: egyfelől izgalmasabbnál izgalmasabb „színes" kalandok sorozata; másfelől a szakmai értékelés „szürke" tudományos eredményeit tartja számon. Sándor István feladatát az tette különösen nehézzé, hogy ennek az ellentmondásnak belső törvényeit meg kellett oldania, az „érdekes ember" rovására a nagy tudóst kellett bemutatnia. Óriási anyagot dolgozott föl és sűrített bele alig 400 oldalas könyvébe. Gondoljuk csak el, Xántus ifjúsága Széchenyi István környezetében kezdődött, a reformkor legizgalmasabb, legforrongóbb éveit fogta át; útja nemzedékének legjobbjaival egyenesen vezetett a szabadságharc fegyveresei közé, innen a Habsburgok börtönébe, majd a császári sereg kényszer-sorozottjai közé. Kalandos szökés, londoni emigráció a következő állomása. Innen kerül az Egyesült Államokba, ahol a nyomorúság elől önkéntes katonának csap föl. Katonaként kezdi tudományos megfigyeléseit vadnyugati garnizónokban, tudományos érdeklődésű katonaorvos támogatásával. Xántus Kansas környékén végzett munkája nyomán korszerűen preparálva, tartósítva hatalmas gyűjtemény jutott el az Egyesült Államok különböző intézeteibe, múzeumaiba emlősökből, madarakból, csúszómászókból, halakból, kétéltűekből, rovarokból, lepkékből, növényekből, ásványokból, csontvázakból, fészkekből, tojásokból, bőrökből, magvakból, folyók mintáiból és így tovább. Xántus János elkerült Kaliforniába, majd a Csendes-óceán partján lévő Szent Lukács fokon végzett árapály megfigyeléseket, óceán-kutatásokat. Közben pedig a kontinens őslakosságának, az indiánoknak életét tanulmányozta. Xántus jellegzetes XIX. századi tudóssá vált, sokoldalú „felfedezővé". Ma ez a sokoldalúság talán dilettáns színben tüntetné föl, akkor más volt a kor igénye.

Xántus Amerikában is szoros kapcsolatban maradt hazájával, publikálásra szánt leveleket, és a fenti tárgykörből származó gazdag gyűjteményt küldött haza. Végül pedig maga is hazatért. Kalandjainak sorozata ekkor sem szakadt meg, néhány évi itthoni munka után távol-keleti útra ment, Borneóban végzett felfedező és gyűjtő munkát. Mindez bőségesen kínálta az alkalmat életrajzírójának, hogy belefeledkezzék a kalandokba, színes, regényes művet teremtsen, esetleg az amúgyis bőséges adatokat némi képzeletfuttatással kiegészítve. Sándor István ellenállt a csábításnak, talán a kelleténél is jobban (részben terjedelmi okokból), s a nehezebb utat választotta.

Szerző maga mondja a „fülszövegben", hogy a kalandokat inkább szürkítenie, mint színeznie kellett. Egy kicsit sajnálkozunk Sándor István tudós puritánsága miatt, de kétségtelen, hogy célját csak így érhette el. Célja pedig az volt, hogy Xántus tudományos eredményeit, a budapesti Állatkert megalapítását, és a Nemzeti Múzeum mai természettudományos gyűjteményének valamint a Néprajzi Múzeum törzsanyagának „megszerzését", földolgozását kiemelhesse. Így került a könyv középpontjába a tudóssá érés folyamata, hogyan lesz a volt pécsi joghallgatóból állatokat, főleg állati tetemeket gyűjtő természetfelfedező, majd pályája második szakaszában hogyan kerül figyelmének homlokterébe a természetben élő népek élete, kultúrája. Sándor István nagy érdeme, hogy nem csupán leltárba veszi Xántus János tudományos eredményeit, de mindjárt rá is vetíti a korszerű tudományra. A laikus olvasó nem vállalkozhat Sándor István értékeléseinek bírálatára, csak elismerésének adhat hangot a szerző rendkívüli ismeretanyagának fölbecsülésekor.

Sándor István munkájának – esetleges – hiányosságait, tévedéseit majd a szakmai kritikának kell számbavennie. Az irodalomkritikus csak azért kontárkodott mások szakterületén, hogy a magas színvonalú tudományos ismeretterjesztés és kultúrtörténeti felelősség kérdésére fölhívhassa a figyelmet. Sándor István példamutató szorgalommal és aprólékos gonddal gyűjtötte összse egy – viszonylag kis könyv – óriási anyagát, hogy a tények és eredmények meggyőző erejével állíthassa a közvélemény elé egy kitűnő tudós és kitűnő ember életét, sorsát. Nem lehet eleget hangsúlyozni, milyen nagy szükség van az ehhez hasonló munkákra.

(Magvető)

TAXNER ERNŐ

NOVEMBERI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Arató Károly, Bertók László, Károlyi Amy, Rózsa Endre és Simonyi Imre versei

Bertha Bulcsu: Kik élnek a Balaton partján?

Bécsy Tamás: A líraiság és a mai dráma (folytatás)

Bodri Ferenc: Képzőművészeti krónika

Dévényi Iván: A műgyűjtésről

Futaky Hajna: Pécsi színházi esték

Kolozsvári Grandpierre Emil: Az utolsó hullám (regény)

Mészöly Miklós: Notesz (folytatás)

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

9

„A 96 művésztaggal és számos pártoló taggal működő Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kitűzött céljának megfelelően f. évi január–március hónapokban tíz művészeti tárgyú előadást tartott, a város kultúrprogramja keretében. Áprilisban grafikai szakosztálya rendezett önálló kiállítást, nyáron 4 akadémiai művésznövendéket látott vendégül, a város támogatásával, kiknek munkáiból, távozásuk előtt kiállítást rendezett.

A fenti művészi törekvésekkel szemben tagjaink még műteremmel sem rendelkeznek, ahol alkalmuk nyílna belső erejük kifejtésére. A nyári művésztelep növendékeinek elhelyezése évente ismétlődő probléma.

Felsoroltakból kitűnik, hogy Dél-Dunántúl művészeti életének fokozása és megerősítése érdekében Pécsett művésztelepet kell létesíteni, amely a gazdag művészi törekvések jutalmaként az említett hiányokat megszüntetné.''

(Részlet a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának Szinyei Merse Jenő miniszterhez küldött leveléből. 1942. XI. 21.)

A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága

Dr. Esztergár Lajos polgármester felkérésére 1942 január—április havában a Városháza közgyűlési termében minden szerdán, 18 órai kezdettel

MŰVÉSZETI ELŐADÁSOKAT

rendez vetített képekkel, illetőleg bemutatókkal :

1. 1942 január 28-án
KÁLLAI ERNŐ: Cézanne és a belőle származó konstruktiv művészet.

2. 1942 február 4-én
TÖRÖK GYULA Pénzverés.

3. 1942 február 11-én
MARTYN FERENC: Rippl Rónai József.

4. 1942 február 18-án
NIKELSZKY GÉZA: Pécsi képzőművészek.

5. 1942 február 25-én
ENTZ BÉLA: Emberábrázolás a képzőművészetben, az anatómus szemével nézve.

6. 1942 március 4-én
GOSZTONYI GYULA: Pécs építőművészete.

7. 1942 március 11-én
KŐSZEGHY ELEMÉR: Pécsi ötvösök és kovácsok.

8. 1942 március 18-án
MOLNÁR IMRE: A magyar zenei anyanyelv.

9. 1942 április 1-én
GEBAUER ERNŐ: Székely Bertalan.

10. 1942 április 8-án
GÖBEL EMIL: Színművészet.

Az egyes előadások látogatási díja 30 fillér. Az összes előadásra 2 P-ért tömbjegy váltható este a pénztárnál.

1942 őszén úgy tűnt, a rég áhított pécsi művésztelep megvalósítása biztató fordulatot vett. A kultuszminiszter meglátogatta az őszi tárlatot s itt alkalom kínálkozott arra, hogy a Társaság elnöke beszámoljon a pécsi képzőművészeti életről és kérje a miniszter támogatását az állandó művésztelep létrehozásához. Az ügy magas pártfogolását a következő levél tanúsítja: „Nagyságos dr. Esztergár Lajos úrnak, Pécs thj. sz. kir. város polgármestere, Pécs. – Értesítem Polgármester Urat, hogy a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága egy ottani művésztelep létesítése végett a másolatban csatolt beadvánnyal fordult hozzám. Örömmel veszem tudomásul a nemesszándékú egyesülésnek lendületes munkásságáról szóló beszámolót, s örömmel fogadom Déldunántúl művészeti életének fokozására és megerősítésére irányuló törekvéseit, melyekhez segítséget óhajtok nyújtani. Ezért foglalkozni kívánok annak a tervnek megvalósításával, amely a pécsi művésztelep létesítésére vonatkozik. Ez a telep nemcsak Déldunántúl művészeti életének fellendítését szolgálná, de sajátos színnel gazdagítaná az egész ország művészeti kultúráját, s magának a városnak is rendkívül nagy nyereséget jelentene, mert a telep működése révén az ország egyik művészeti gócpontjává válhatnék. Amidőn tehát a szóbanlévő telep megvalósítására vonatkozó elgondolását tudomásul vettem, felkérem Polgármester Urat, szíveskedjék részletesen tájékoztatni arról, hogy melyek volnának a telep felállításának lehetőségei, s hogy e terv megvalósításában, valamint a telep fenntartásában Pécs városa milyen részt vállal. Budapest, 1943. évi január hó 28. Szinyei Merse Jenő s. k. vallás és közoktatásügyi miniszter." – Az 1943-as esztendő nem volt éppen a művésztelepek létesítésének az éve, így a támogató levél válasza is csupán egy igazoló jelentés lett.

A művésztelep létesítésének igénye mindemellett 1943-ban nem volt újkeletű. Két évvel korábban egyszer már beadvánnyal fordult a Társaság vezetősége a polgármesterhez és kérte, hogy a Magaslati út keleti részén, a Tettyéhez közel épülhessen fel a műterem, két közös lakószobával, s egy „szolga-lakással". A miniszteri reményteljes támogatás után Gosztonyi Gyula építész javaslata szerint a Tettye tér, a Francia emlékmű és a Dömörkapu környéke került szóba, mint ahol a művésztelep megindításához, „a választmány véleménye szerint, hat művész elhelyezésére alkalmas, három ikerház építése lenne szükséges". A felépítéshez szükséges 150–160 000,– pengő minden bizonnyal hiányzott a városi kasszából, s így Pécsnek művésztelepe azóta sincs.

E hiány pótlására még a nyári művésztelepek sem szolgálhattak, hisz azok az „Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola" növendékeit látták vendégül. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága itt csak a vendégfogadó gazda szerepét vállalta, tagjai a művésztelepeken nem vettek részt. Ezek a nyári táborok 1929-től 1943-ig rendszeresen, évente két hónapon át működtek, négy-hat résztvevővel. A régi iratokból és újságcikkekből azt látjuk, hogy Mohács volt e téren a kezdeményező, mert itt 1935-ben már a művésztelep 10 éves fennállásáról, illetve jubileumáról számolt be egy ismertető cikk. Pécsett ezzel szemben csak 1930-tól működött rendszeresen, Glatz Oszkár, Domanovszky Endre, majd Aba Novák Vilmos irányításával a főiskolások nyári művésztelepe. A művésztelep fenntartását Pécs városa biztosította, oly módon, hogy a Társaság minden évben megismételt kérésére 500 pengő támogatást nyújtott. A művészek ebből személyi költségeikre 50 pengőt kaptak kézhez. Ez az összeg az évek múlásával a telep fenntartásához egyre szűkösebben volt csak elegendő, s 1943-ban a Társaság elnöke a támogatás felemelését kérte, azzal az indokkal, hogy az csupán két művésznövendék ellátását teszi lehetővé. A telep „alkalmi szállásokon", többnyire a Makár utcai iskolában kapott otthont. A felszerelést furcsa helyekről kérték kölcsön: volt, hogy a m. kir. rendőrség adott „5 darab vaságyat 10 darab hosszú ágydeszkával", máskor ezt az idegenforgalmi iroda biztosította. – 3 db mosdótálat és ugyanennyi szekrényt a szegényháztól kérek. Kérem annak engedélyezését is, hogy a telep tagjai a közjóléti szövetkezet konyháján önköltségi áron étkezhessenek" – írta a polgármesterhez szóló levelében 1941-ben a Társaság elnöke. Az már csupán a fiatal művészek jobb kedvét és munka utáni

A Képzőművészeti Főiskola pécsi nyári művésztelepének résztvevői a 30-as években

pihenését biztosította, hogy a Hullámfürdőbe s az Apollo moziba a művésztelep résztvevői a diákok kedvezményes belépőjegyét kapták. – Azt pedig csak az egyik visszaemlékező „öreg" művésztelep-tag elbeszéléséből őrizte meg a szóhagyomány, hogy ha a művésznövendéknek nem volt pénze a hazautazásra, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnöke – lévén ő a város rendőrfőkapitány helyettese – a pénztelen művész számára kitoloncoltató menetlevelet íratott, amely haláig biztosította a jegy nélküli utazást.

A művésztelep résztvevői nyári munkásságukból minden évben kiállítást rendeztek. A Társaság vezetősége abban is segítséget nyújtott, hogy a város és magánosok vásárlásait ez alkalomból szorgalmazza. A Főiskola vezető tanárainak (Lyka Károly, Glatz Oszkár, Aba Novák Vilmos) megőrzött levelei arról tanúskodnak, hogy a művésztelep nemcsak közkedvelt, de eredményes is volt. – „Ez a megértő áldozatkészség, melyet a Város közönsége ismételt lelkesedéssel tanúsított a Főiskola kultúrmunkájának elősegítésében, egyik leghathatósabb támasztékát jelentette a művészeti felsőoktatás ügyének. A nyári tanfolyamokon folyó munka ugyanis – a plein airben való dolgozás lehetőségei – szervesen egészítik ki a Főiskola téli műtermi oktatását. Így számos tehetséges és szegénysorsú művészhallgatónk juthatott a tanfolyamok révén ahhoz, hogy a főiskolai tanulmányok e felette fontos kiegészítő részét, a természetben való festést gyakorolja" – írta levelében 1939-ben a Főiskola rektora. A résztvevő művészek nevei között néhány ismerősre is bukkanunk: Percz Jenő, Pleidell János, Balla Irocska, Béres Jenő, Hantai Simon – ma is kapcsolatot tartanak városunkkal.

A művésztelepek fenntartása és a főiskolai hallgatók jelenléte a város kulturális életének egyik fontos programja, mondhatjuk, színfoltja volt. – Egy kis mozgalmasság, néha bohókás, de sokatígérő fiatal tehetségek ismerkedése a kötetlenebb alkotással, az ódon hangulatú várossal. – A Társaság sokrétű szervező munkájának egyik megnyilvánulása.

A szakmai ismeretek szélesítésének, a képzőművészeti ízlésnevelésnek másik területe az előadások szervezése volt. Talán első alkalommal Glatz Oszkár volt az, aki „A képzőművészet irányairól" 1930-ban tartott előadásával nagy sikert aratott Pécs közönsége előtt. A Főiskola jeles tanára egyik kiállításon történő szereplése alól kért felmentést s a „veszteség" pótlását Pécs közönsége nevében a Társaság vezetősége az előadás vállalásával kérte. Később, az éveken át tartó sorozat kitűnő programját látva, úgy sejtjük, itt az előkészítő munka dandárját alighanem Martyn Ferenc vállalta. Az érdeklődésre méltán számot tartható témák előadói a szakma legjobb ismerői voltak, akik készséges örömmel vettek részt ebben a munkában. Városunk joggal büszkélkedhetne azzal, hogy Csontváry Kosztka Tivadarról már 1936-ban hallott ismertető szakmai előadást (Lehel Ferenctől), hogy Hoffmann Edith, a Szépművészeti Múzeum kitűnő tudósa vetítettképes ismertetéséből okulhatott a kortárs magyar képzőművészetről. Oltványi Imre, Achátz Imre, Martyn Ferenc, Bajcsa András, Kállai Ernő, Fülep Lajos 1942-ben és 1943-ban tartott előadásai a modern képzőművészet ismertetését és jobb megértését segítették.

Nem szóltunk itt külön – mert már a bevezetőben röviden megtettük – a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága égisze alatt működő szabad festőiskolákról, a pártoló tagok részére rendezett műtárgy-sorsolásokról, a rászorult, tehetséges fiatal művészek segélyekkel, képvásárlásokkal történő támogatásáról – amelyet gyakran csak társadalmi gyűjtéssel tudott megoldani a vezetőség. Enyyi év távlatából visszatekintve, meghatottan látjuk, hogy a pécsi képzőművészek kis „törzsgárdája" mily hősies munkát végzett, és néha talán – kisebb anyagi ráfordítással, talán még szerényebben és csendesebben – nagyobb eredményeket ért el, mint azt akár ma is remélhetnők. Az új ösvényt taposók meggyőződése, a szegénység-adta önzetlen bátorság lelkesített és munkára ösztönzött. A háború is alig vetette vissza a Társaság működését, bár tagjai közül többen a frontszolgálat, vagy a bujkálás tehetetlenségére kényszerültek. – Amikor a Társaság 1945-ben kimondta feloszlását, utódjának életképes, jól szervezett egyesületet adott át.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

ARATÓ KÁROLY
BERTÓK LÁSZLÓ
KÁROLYI AMY
RÓZSA ENDRE
SIMONYI IMRE
VERSEI

*

INTERJÚ MÁNDY IVÁNNAL
MÁNDY IVÁN: MONTESSANI

*

BERTHA BULCSU: BALATON
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL:
AZ UTOLSÓ HULLÁM
MÉSZÖLY MIKLÓS: NÓTESZ

*

FODOR ANDRÁS:
BERTÓK LÁSZLÓRÓL
FUTÁKY HAJNA:
PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK
MÁNDY STEFÁNIA:
BALINT ENDRÉRŐL
POMOGÁTS BÉLA:
A MAGYAR AVANTGARD
DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

11

6,—Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
ARATÓ KÁROLY
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BECSY TAMÁS
BODRI FERENC
FODOR ANDRÁS
FUTÁKY HAJNA
HARS ÉVA
KÁROLYI AMY
KELÉNYI ISTVÁN
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
MANDY IVÁN
MANDY STEFÁNIA
MESZÖLY MIKLÓS
PALOS ROZITA
POMOGÁTS BÉLA
ROZSA ENDRE
SIMONYI IMRE
SZEGHALMI ELEMÉR
THIERY ÁRPÁD
ZAGÓNY RUDOLF

KÉPEK:

BALINT ENDRE
GÁDOR ISTVÁN
MOSER ZOLTÁN

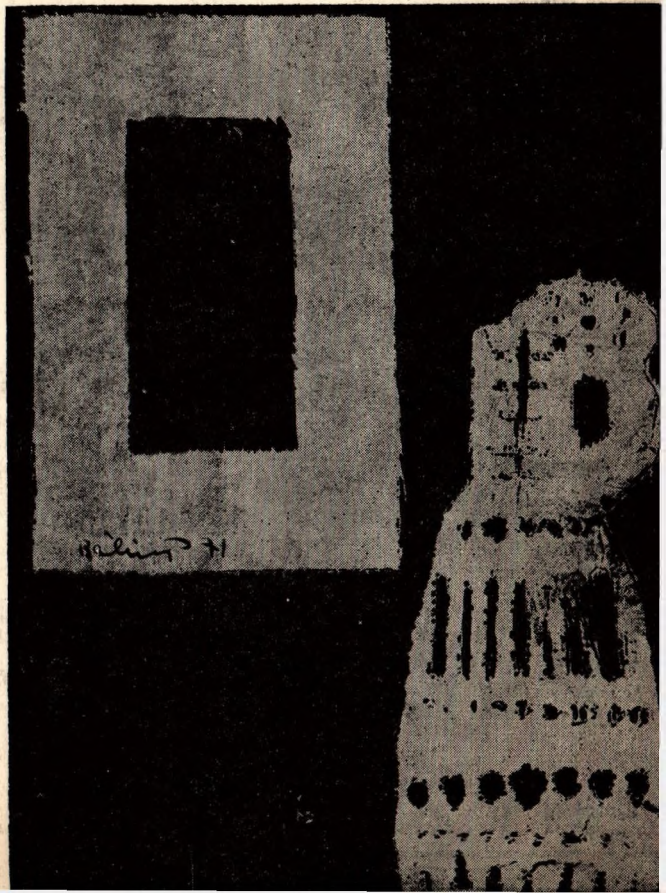

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 11. SZÁM 1971. NOVEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Mándy Ivánnal – – – – 963
MÁNDY IVÁN: Montessani (elbeszélés) – – – – – 971
ARATÓ KÁROLY: Felvételek M.-nek (vers) – – – – 975
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, III. rész) – – – – – – – – – – – 977
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Tedd le a kést, Halottak napja 984
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (III. rész) – – – – – – 986
KÁROLYI AMY: Néhánysorosok. (Gordonka a zeneakadémián, Mediterrán, Sugárvédelem, Ringben, Az óvatosak, Ex-padre, Barátok, Szépasszony) – – – – – – 994
BERTHA BULCSU: Balaton (II. *Kik laknak a Balaton partján)* – – – – – – – – – – – – – 996
RÓZSA ENDRE: Havihegyi elégia (vers) – – – – – 1006
MÁNDY STEFÁNIA: Emberi formában a csend *(Kísérlet Bálint Endre képvilágának megközelítésére)* – – – 1008
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika *(Gádor István tárlatáról, Naum Gabo tárlatai)* – – – – – – 1013
SIMONYI IMRE versei: Szabadság, Tető, szakadék – – 1017
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték *(Pirandello: Nem tudni hogyan)* – – – – – – – – – – – 1019
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány IV.) 1024
PÁLOS ROZITA versei: Anyám, Profán ikonok – – – 1029
POMOGÁTS BÉLA: A magyar avantgárd dokumentumai között *(Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrinájához, I.)* – – – – – – – – – – – – 1030
KELÉNYI ISTVÁN versei: Túl a folyón, Tánc – – – – 1040

FODOR ANDRÁS: Bertók Lászlóról – – – – – – 1041
KISS DÉNES: Kormos István: Szegény Yorick – – – – 1044
ZÁGONY RUDOLF: Pardi Anna: Távirat mindenkinek – 1046
ANGYAL ENDRE: Csillagpor – – – – – – – – – 1047
SZEGHALMI ELEMÉR: Illés Endre: A tövisszúró – – – 1050
THIERY ÁRPÁD: Jókai Anna: A labda – – – – – – 1051
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre, X. – – – 1053

KÉPEK

BÁLINT ENDRE grafikái: Kapu-rács (993), Oromfal-dísz (995), Fehér kakas (1012), Törött mézeskalácsok (1016), Lopja a kopjafát (1018), Újra a lófej (1028).

Műmellékleten

1–2. Mándy Iván-portrék
(Móser Zoltán fotói)
3–4. Gádor István kerámiái
(Nádor Katalin fotói)

A borítón

BÁLINT ENDRE grafikái
1. Angyal
2. Fehér angyal
3. Kopjafa
4. Tükör előtt

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest. V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-4811 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

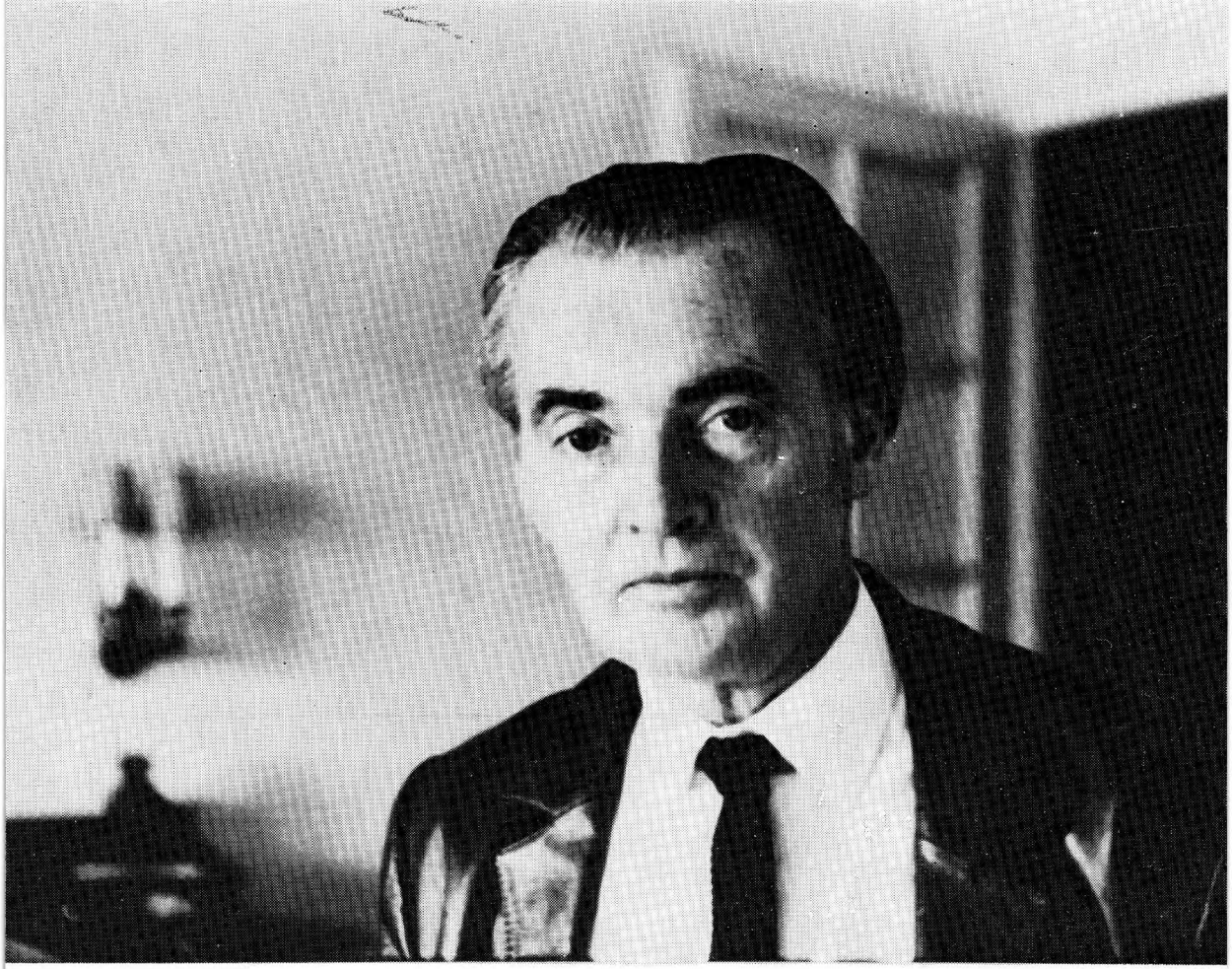

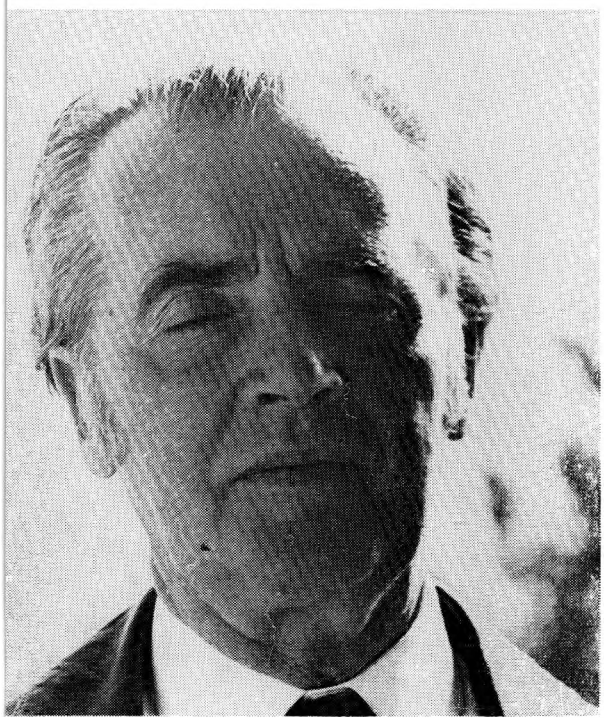

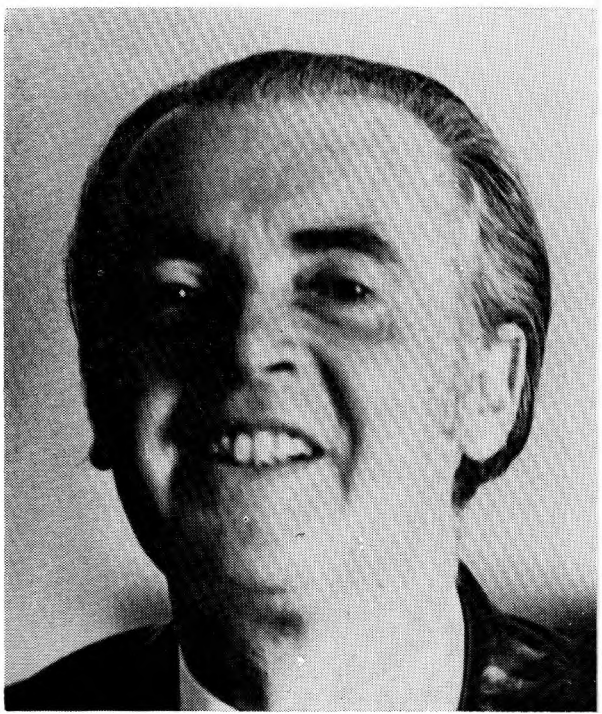

BERTHA BULCSU

Interjú Mándy Ivánnal

Az út szélén áll egy magánautó. Csikorog a motorja, de nem indul. Az autó ablakán aztán kidug valaki egy esernyőt. Meglengeti és kiabál: „Taxi . . . Taxi . . .” – Fékez mellettük egy taxi. A sofőr kiugrik a volán mellől, mert azt hiszi, műszaki segítséget kérnek. De nem. Az autóból kikászálódik az esernyős férfi és a felesége. Átülnek a taxiba. A saját autójukat otthagyják az út szélén. Ez a legújabb történet Mándy Iványról.

Állok a Mező Imre úton a ház előtt. A negyedik emeleten lakik. Négyre ígérkeztem, nem akarok előbb becsengetni. Esik az eső. Szürkén ködlik az utca. Elképzelem Mándyt, ahogy kidugja az esernyőjét az autó ablakán . . . Miért nem szállt ki az autóból? Talán akkor is esett az eső. Furcsán hat Mándy ezzel az autóval. Nem gondolná az ember, hogy autója van. Igaz, hogy megnősült. Négy esztendeje. Valaki azt mondta tegnap a Nemzetiben, hogy Mándy elegánsan, választékosan öltözik. Ez is meglepett. De miért? Csak olvasója vagyok. Főleg az utcán szoktunk összetalálkozni. Futólag, gyors intés, köszönés. És a kávéházban, amíg működött a Hungária. Mándy a mélyvízben tanyázott vagy a presszógép közelében. Én viszont az ajtóval szemben, mert mindig vártam valakit. Csak addig láttam Mándyt, amíg átment az asztalok között. Kopott kabátokra emlékszem, fakó színekre. Vagy az egy régebbi Mándy az ötvenes évekből? Vagy talán nem is Mándy egészen, hanem Zsámboky?

Esik az eső, áznak a kőangyalok. A házzal szemben, az út túloldalán a Kerepesi temető kőfala húzódik. Az angyalok, a fák és az emlékművek a kerítés fölé magasodnak. Mándy a holtak városát látja az ablakból. Vagy a Teleki teret. A ház egyik oldala a Teleki térrel határos. Persze nyoma sincs már a hajdani bódéknak, zsibvásárnak. Csak fák és bokrok csoportosulnak a padok körül. Némán, mozdulatlanul. Megváltozott a tér. Az utca is, út is. Valaha a Fiumei út forgalma hömpölygött az ablakok alatt. Mándy vajon mennyit változott az utolsó húsz évben?

Négy óra előtt egy perccel már az első emeleti lépcsőfordulóban állok. Miféle ház ez? Tiszta a lépcsőház és világos. A fordulókban ablakok. A színes katedrál üveg a sarkokban és a széleken megmaradt. A törések helyére átlátszó síküveg került. Körfolyosókra látok, asszonyok hajladoznak az ajtók előtt. Nagy a fenekük. Fogadni mernék, hogy Mándy nem tud autót vezetni. Mándyban az a szeretetre méltó, hogy nincs villanyborotvája, s ma is zsilettel borotválkozik. A vágásokra cigarettapapírt ragaszt, és sokáig áll a tükör előtt. De honnan veszem ezt? . . . Még egy forduló és mégegy . . . Lihegve támaszkodom a csengőnek. Mándy azonnal ajtót nyit. Mosolyog, nevet. Jókedvű. Tágas előszobába kerülök, majd a szobába. Két szobája van Mándynak, egybe nyílnak. Polgári bútorzat. Vitrin, tele folyóirattal, nagy tálaló, kis tálaló, magashátú, kényelmes székek, ovális ebédlőasztal, a mennyezeten gipszrozetták. A kis tálaló két oldalán színes, csavaros gyertyák, középütt régi béna óra. A falon egy festmény, valószínűleg az író édesanyját ábrázolja, s az ablak közelében egy Csorba Géza rajz 1922-ből. Mándy Iván arcképe négyéves korában.

– Látod, ez a kis kép minden vándorláson át megmaradt – mondja.

Az ablak közelében növények, fikusz, filodendron, pálma s egy televízió. Ez meghökkent. Zavartan, szomorúan nézem a készüléket. – „Televíziója van... Nézi... Aligha borotválkozik akkor zsilettes masinával..."

– *És az ablakok?*

Átvezet a szomszédos szobába. Kiállunk az erkélyre. Ázunk. Alattunk a Teleki tér, balra a temető. Jól belátni a kőfal mögé. Az egyik mauzóleum tetején hatalmas arkangyal verdes a szárnyával.

– *Nem zavar ez a temető?*

– Nem... Még az a jó, hogy ez itt van...

Visszatérünk a másik szobába, leülünk. Az ovális ebédlőasztal szélén néhány kutyanyelv hever és egy üres írógép. Nézelődöm, keresem Mándy íróasztalát, tárgyait. Nincsenek tárgyai. A vastag bútorok között óvatosan, idegenül mozog. Az asztal szélén, egészen a szélén, úgy látszik, írogatott egy kicsit. Ideiglenesen az asztalra tette a gépet, nyilván este majd elpakolja. Úgy él a saját lakásában, mint egy szállodában.

– Ez az anyám lakása volt... OTI ház...

Nézem az arcát, ruháját. Fehér ing, divatos pulóver, vasalt nadrág. Arca derűs, nyugodt. Arcvonásai enyhén határozatlanok. Ötvenhárom éves. 1918. december 23-án született Budapesten. Az ötödik gimnáziumból kimaradt és író lett. Hivatalos munkaviszonyba egyetlen egyszer keveredett. Rövid ideig, talán másfél évig lektorkodott a Népszavánál. Sokat dolgozott persze a Rádiónak, s különböző lapoknak is, de mindig mint külső... A kívülmaradás Mándynál nem program, hanem az egyéniség természetes megnyilvánulása. Életstílus, érdekes, értékes életforma. Az ötvenes években sok bírálat érte írói működését. Kifogásolták, hogy szűk körben mozog, s periférikus figurákról ír szürkeséget árasztva. Mándy öntörvényű világa időközben kiteljesedett, megszépült. A szürke sok árnyalata felragyogott. Fokozatosan megértették a hőseit és a világát. Mándy Iván nagyon jó író. Tud valamit a városlakó, elbizonytalanodott emberekről, amit senki más nem tud. Arról ír, amit ismer. Prózaírónál ez nagy erény. 1948-ban Baumgarten-díjat kapott, 1969-ben pedig József Attila-díjjal is kitüntették. Művei: Csőszház (regény, 1943); Az enyedi diák (ifjúsági regény, 1944); Robin Hood (ifjúsági regény, 1945); Franciakulcs (regény, 1948); A huszonegyedik utca (regény, 1948); Vendégek a palackban (elbeszélések, 1949); Egy festő ifjúsága (ifjúsági regény, 1955); Csutak a színre lép (ifjúsági regény, 1957); Idegen szobák (elbeszélések, 1957); Csutak és a szürke ló (ifjúsági regény, 1959); Fabulya feleségei (kisregény, 1959); Csutak a mikrofon előtt (ifjúsági regény, 1961); Mélyvíz (musical comedy, Petőfi Színház, 1961); A pálya szélén (regény, 1963); A locsolókocsi (ifjúsági regény, 1964); Az ördög konyhája (elbeszélések, 1965); Séta a ház körül (elbeszélések és kisregény, 1966); Régi idők mozija (elbeszélések, 1967); Egyérintő (elbeszélések, 1969); Mi van Verával (regény, 1970); Előadók és társszerzők (elbeszélések és kisregény, 1970); Egy ember álma (regény, 1971).

Mándy kávét tálal fel az ebédlőasztal sarkán. Hörpölgetjük, nézzük egymást. Egyetlen karcolást sem látok az arcán. A végén majd kiderül, hogy villanyborotvája is van. Megszólalok:

– *Ez a név, hogy Mándy, honnan van? Magyarosított név?*

– Nem... Szatmárból származunk, a családunk református. A nagyapám Mezőtúrról került Pestre. Postás volt, a mozgópostánál dolgozott. Még az első

háború előtt került Pestre. Az anyám apja is postás volt. Furcsa módon nálunk sok a postás – mondja Mándy és leteszi a csészéjét, várakozik.

– *Mesélj valamit a gyerekkorodról... Hol születtél, klinikán vagy otthon? Miből éltetek?*

– A Gyár utcában születtem, odakerült a nagyapám postásnak. Első élményem a két postás ló volt, azokat mindig ájultan néztem... Ott sokáig laktunk... Az apám a városházánál dolgozott, elég szegény volt. Négyéves koromban aztán egyszerre gazdag lett. Rábízták a Nemzeti Színház felépítését. Így, azóta sem épült fel a Nemzeti Színház. A Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán volt egy telek, ott akarták felépíteni... Egyszercsak elvették tőle az engedélyt, megbízást, mindent. Pénzt nem tett félre. Nagyon nagy jólétből iszonyú nyomorba zuhantunk. Illetve valami pénzt megtakarított, de azt lapokba fektette, gyereklapokat indított... A Gyár utca után jött a szálloda korszak... Nagy vándorlások kezdődtek... A második felesége révén újabb vagyonra tett szert, amit aztán nagyvonalú könnyelműséggel elpusztított. Apám újságíró volt, de nem dolgozott lapnál. Külső volt. Főleg az Esti Kurirba és a Népszavába szokott írni. Írt ő verseket is a Kiss József-féle Hét-be. Később, negyvenöt után a Kassák-féle új Idők-be is... Érdekes társaság volt az apáméké. Feljöttek vidékről és berobbantak. Nagy kávéházi beszélgetések... Maguk sem tudták, mit akarnak, de annyi minden volt bennük. – A bizonytalanság beárnyékolta a gyerekkoromat, de rengeteg izgalmat is adott. Szegény anyám volt a család rendes pontja. Állásba kényszerült. Az OTI-nál volt tisztviselő. Hozzá jártam vasárnap ebédezni, ő fizette a tandíjamat, amit aztán atyámmal együtt eltoltunk. Ötödik gimnáziumban nagy lázadás után fordulópont következett az életemben. De nem szociális okokból. A Bodográf moziban egyik délelőtt eldöntöttem, hogy nem megyek többet iskolába. Megúntam a savanyú pofákat. Eldöntöttem, hogy a reggeli folyosókat nem nézem tovább. Akkoriban a Hotel Adriában laktunk. Rengeteget olvastam. Ibsen drámákat nagy mennyiségben.

– *Családilag, társadalmilag mi határozta meg az életutadat?*

– A gyerekkor, a kiszorítottság. Még a Tisza Kálmán téren sem álltak szóba velem. „Ez nem jár iskolába, nem tudni, mi lesz belőle." És az északi irodalom, Jacobsen és Herman Bang írásai.

– *Mondhatnál még valamit a szűkebb szülőföldedről?*

– A Gyár utca, de valójában a terek háromszöge. A Tisza Kálmán tér, Mátyás tér, Teleki tér. Ezeket nagyon szeretem, ide tartozom.

– *Álmodni szoktál?*

– Hogyne... Az álom rendkívül fontos. Ugyanazok az alakok tolongnak, akik ébren is körülvesznek, csak egy-egy hangsúly megcsúszik, ahogyan ez már az álomban lenni szokott.

– *Külföldön, éreztél már honvágyat?*

– Keveset utaztam, de nekem már a Soroksári úton honvágyam van. Rettenetesen lusta vagyok... Az utazáshoz jobb nyelvtudás kellene, pénz és más alkat.

– *Ha nem itt élnél a Teleki tér sarkán, hol tudnál még élni a földön?*

– Pécsen tudnék, talán egy bécsi szállodában, talán Prágában. Talán... De ezek csak olyan feltevések...

– *Emberi lakhelynek mit tartasz ideálisnak?*

– Mindenki a maga törvényei szerint dönti el. Én egy időben nagy hajlandóságot éreztem egy másod-, harmadosztályú szállodához. Európai szinten

lévő szállodára gondolok, de nem elsőosztályúra, mert az kínos. Ez nem rossz életforma, azt hiszem.

– *Hogyan kell élni az embernek? Mit kell csinálni az életben?*

– Hát azt nem tudom... Ha az ember felismeri a saját tulajdonságait, törvényeit, akkor azon belül kell kialakítania az életformáját. Csak igyekezni nem szabad. Erőltetni valamit. Az ember, lehetőleg számára idegen kényszerhelyzetbe ne kerüljön. De a saját életéből azért a maximumot hozza ki.

– *Vannak beteljesületlen vágyaid, terveid?*

– Az van... Szerettem volna futballista és karmester lenni, de ezek nem teljesültek. A Tisza Kálmán tér B-csapatába igyekeztem bekerülni, de ez nem valósult meg. A másikat meg sem próbáltam. A futballhoz azért valamelyest értek. Azelőtt, ha egy játékos kijött a pályára, nagyjából megláttam, hogy mi van benne.

– *Elégedett vagy?*

– A jó ég tudja. A munkámmal? Azzal az ember soha. Egyébként szinte igen. Olyan rémületes és bizonytalan gyerekkorom volt, hogy ahhoz képest némileg megnyugvás a mostani életem.

– *A szorongást mint érzést ismered?*

– Nagyon. A gyerekkoromból jön, de sok minden egyéb is kapcsolódik hozzá. Talán ezért sem merek utazni... Elveszettség, bizonytalanság.

– *Mit vennél, ha nyernél egy millió forintot?*

– Gőzöm sincs. Nagyon szomorú... Az ember lázasan kapkod, de nem tudja, mit venne. Szerencsére ez a veszély nem fenyeget. De kellene lenni egy alapvető vágynak... Néha álmodom egy kertes házról. Nem vagyok természetbarát, de egy kert, ahol járkálhatnék, jó lenne. Ez a kocsi is meghaladta minden vágyamat, eszembe sem jutott volna soha.

– *Milyen kocsitok van, R 16?*

– Hogy R lenne? Nem tudom...

– *Úgy értem Renault?*

– Nem tudom... Olyan kis gömbölyű, kicsi...

– *Zastava?*

– Azt hiszem... A feleségem vezeti, én csak az ajtaját szoktam...

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Valamikor fogalom volt egy huszas. Az, azóta több okból megemelkedett. Azt hiszem, tízezer forint már egy pénzösszeg. A huszas már csak szimbolikus jelentőségű.

– *Melyik a kedvenc ételed és az italod?*

– Várj csak... A bécsi szelet volt, amíg nem lett ennyire papírvékony. És az erőleves. A Hungáriában Szécsi Margittal szoktunk enni. A feketekávé, azt hiszem, nem tartozik ide. A vörös bor talán. Ebéd után... Megkínálhatlak borral is?

– *Ha nem édes.*

– Megsértesz. Soha nem iszom édes bort.

Mándy feláll, villanyt gyújt, kimegy. Magamra maradok. A szomszéd szobában hangosan ketyeg egy óra. Figyelmeztető kattanások. Jön a bor. Fehér, száraz. Felemeljük a poharakat. Nézzük egymást, iszunk. Mándy tizenhét évvel idősebb nálam. Mi az, hogy Hotel Adria? Mi az hogy Bodográf mozi? Mi az a Bodográf? Név? Egy műszer neve vagy a mozisé?

– *Iván, mi az a Bodográf?*

– Nem tudom... Az volt annak a mozinak a neve.

Letesszük a poharakat. Mándy néz rám, nem érti, hogy mit akarok a Bodográffal. Én sem értem.

– *Hánykor fekszel le?*

– Úgy éjfél felé, mivel viszonylag korán kelek . . . Fél hétkor.

– *Az életedben volt valamilyen nagyobb fordulat?*

– Ez volt az iskola otthagyása . . . A házasság természetszerűen. De korábban még az első novellám megjelenése, ami igen rossz volt. Látogatásom Schöpflinnél, az akkori Franklin Társulatnál. Mindig ráért, pedig Schöpflin volt, és én még kezdő, fiatal író sem voltam. Döntő élményeim közé tartozik a mozi. Nem mint filmírónak, hanem mint nézőnek . . .

– *Sportoltál valamit?*

– Nem, semmit . . .

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem írás, hanem valami más?*

– Sajnos, nem. Vagy nem sajnos. De nem. A kiszorító játék alapján. Minden egyébből kiszorultam. Esetleg vágó szeretnék lenni, de nem komolyan. Az írásban is az elhagyás művészetét tartom a legfontosabbnak. Képzeletemben a vágó egyedül ül egy szobában . . . De ez nem így van, mert mellette ül a rendező.

– *Az író közéleti szerepléséről mi a véleményed?*

– Akinek erre hajlama van . . . Nekem semmi hajlamom sincs.

– *Mikor írsz és hol?*

Megérinti az ovális ebédlőasztal szélét:

– Reggel, ennél az asztalnál vagy eszpresszóban. Kézzel.

– *Könnyen írsz vagy nehezen?*

– Nehezen.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Kiszámíthatatlan, hogy meddig meredek a cetlikre. Az írás konkrétan fél óra. De előtte és utána sokáig ülök a kézirat előtt.

– *Min dolgozol most?*

– Egy elbeszélésen . . . Elég régóta. De mi az, hogy régóta? Iszaak Babel három és fél évig írt egy másfél oldalas novellát.

– *Miről szól a mostani novellád?*

– Egy öreg tábornok álmait írom, aki most éjjeliőr. A régi csatákat éli. Moziba jár csatákat nézni. Végül eltűnik a film vásznán.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Nagyon szeretek nézelődni, ácsorogni. Moziba járok, meg aztán olvasok is.

– *Kirándulás?*

– Olykor, a hegyekbe. De oda a feleségem miatt . . . Beszélgetéseket szeretek hallgatni az eszpresszóban, a tereken, az utcán, mindenhol.

– *Sikeresnek érzed eddigi pályádat?*

– Bármit mondanék, riasztó lenne. Talán nem tűnik egészen leverőnek.

– *Mennyit jelent számodra az élmény?*

– Rengeteget. Anélkül nem lehet létezni. Ehhez még csak alkotónak sem kell lenni. Az ember életében az élménynek átütő szerepe van.

– *Mi a véleményed a prózaírás új útjairól?*

– Mire gondolsz?

– *Például a francia új regény . . .*

– Inkább az amerikai prózát szeretem. Az dúsabb, igazabb. A francia kicsit spekulatív, ami nem feltétlenül baj, de nekem némiképp idegen. A huszas évek szovjet prózája is nagyszerű volt.

– *Az ember egyszercsak elkezd írni. De az alkotómunkát mindig megelőzi egy döntő élmény. Valami, talán még a gyermekkorban. Nálad . . .?*

– Egy jelenetre emlékszem. „Egy ember elaludt" . . . Mi fejeltünk. Egy csavargó átment a téren. Lefeküdt a padra és elaludt. Eltűnődtem azon, hogyan élhet, mi lesz vele? Ez az első novellám. Lényegében ugyanaz, amit azóta is írok. A táj és a kellékek, lényegében készen álltak. Később aztán a napilapokba olyanforma novellákat írtam, mintha egy öreg újságíró találta volna ki. Ha egy fiatal írótól olyan novellákat látnék, mint amilyeneket én írtam jó néhány évig, eltanácsolnám a pályáról. Hála isten, a Tisza Kálmán tér erős élményanyagot adott, és azt nem tudtam kihagyni. Sok bajom volt a hagyományos novellával, azzal, hogy egy novellában feltétlenül történni kell valaminek, és van eleje, közepe, vége. Ezzel rengeteget vesződtem, mire rájöttem, hogy nem feltétlenül ez a döntő.

– *Beszélhetünk alkotók és írástudók felelősségéről?*

– Erről mindig beszélhetünk. Az írástudóknak a saját mesterségüket kell elsősorban érteni, és azt kell tisztességesen végezni.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, s helyét a közéletben?*

– Azt hiszem, elég szerény szerep jut az írónak. Nem hiszem, hogy túlságosan törődnének vele.

– *A generációd helyzetét milyennek érzed?*

– Nem teljesen vigasztalan. A fiatalok megbecsülik, amit például a költészetben Nemes Nagy Ágnes neve jelent. De nem akarok nevekkel dobálózni. Egzisztenciálisan nagyon szerény, de normális helyzetben élnek. A napi gondoktól mentesültek.

– *Melyik a kedvenc hősöd, akivel esetleg azonosulsz?*

– Az ember némiképp majdnem minden figurájával azonosul. Legrokonszenvesebbnek nekem Csempe Pempe tűnik, naiv, de törhetetlen hite miatt.

– *Mit gondolsz, a jövő mit tartogat neked?*

– Remélem, még nem zárult le az élet, még vannak lehetőségeim. Remélem, még utazni is fogok, ami minden frászával együtt nagy lehetőség és kísérlet. Talán látok még egy igazi, jó magyar válogatottat.

– *Kijársz a meccsekre?*

– Most már nem.

– *A magányt ismered?*

– Gyerekkorom óta. Egyrészt mint érzést, de valóban rengeteget voltam egyedül. Ültem a szállodai szobákban és vártam. Feltehetően csak elfogadtam. Valószínűleg nagyon riasztó volt. Egyébként igen gyakran vagyok egyedül, de ez olyan magány, ami feloldható.

– *Tudod mi a haláltélelem?*

– Nem tudom. Csak az életfélelmet ismerem. Tele voltam különféle félelmekkel. Nem szeretnék meghalni. Ami körülöttem van, azt mindennel együtt vállalom. De a betegségektől félek és a fizikai gyötrelmektől.

– *Mit csináltál a háború alatt, hol éltél?*

– Nagyrészt Pesten voltam, különböző kórházakban. Ez apám zseniális művelete volt. Ő vitte be a különböző iratokat a katonaságnak, hogy beteg vagyok. De mindez óriási idegfeszültséggel járt, féltem, hogy egyszer mégsem sikerül a dolog. Egyetlen sorozáson voltam. Ott alkalmatlannak minősítettek. Később mindig megtudtam, ha sorozásra készülődtek, és akkor befeküdtem a kórházba. Az apám meg bement a bizottság elé és az ifjúsági regényemet letette az asztalra: „Iván fiam ezt küldi a hazának." Óriási elhitető erő volt benne. Vagy ki kellett volna végezni, vagy el kellett fogadni, amit mondott. Én

szív és tüdőt jelentettem. Eleinte a János kórházban feküdtem, majd az ostrom alatt a Csengery utcai Charité kórházban voltam. Ott ismertünk egy orvost. Bent is rémes volt, razziák voltak.

– *Édesapád egyénisége nem hatott rád nyomasztóan?*

– Nyomasztott, de csodáltam. Nem félt semmitől, és soha nem gondolt a következő napra. Az ő látványa mozdított engem a rendezettebb élet felé.

– *Nélkülöztél vagy szenvedtél eddigi életedben?*

– Sokat nélkülöztem... A szállodák között volt egy periódus, amikor a Pongrác úti lakótelepre ingyen beengedett bennünket a gondnok. A földön aludtunk kabátokon. Lírai pillanatban mondhatnám mesebeli nyomornak is, de egyáltalán nem volt mesebeli.

– *Voltál életveszélyben?*

– A háborús időszakban, a razziák alatt, mivel nem tűntem különösképpen betegnek. Hozzátehetem, hogy nagyon féltem, de nem a haláltól, hanem az odáig vezető úttól.

– *Hiszel a barátságban?*

– Feltétlenül. Mindamellett nekem nem voltak nagy barátságaim. Még akkor is hiszek a barátságban, ha meglazulnak vagy tönkremennek.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Hogyne, persze. A gyűlölet jó... Az íráshoz sok mindent hozzáadhat.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nem hiszem, de ez nem jelenti azt, hogy nincsenek.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Persze, persze... Többet kellene mozogni a szó szoros értelmében. Isten őrizz, hogy az írói szűk világot értsék ezen, de meg kellene nézni egy Teleki teret Párizsban és Londonban. Ez nem jelenti azt, hogy megírnám. Nagyon érzem magamban az ázsiai lustaságot. Hogy ezen mit értek, nem tudom pontosan. De mint gyűjtőfogalom...

– *Milyen a közérzeted?*

– Egészen elviselhető.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Nem, azt hiszem, nincsenek. Az írás nem értendő ez alatt. Szűkebb körben szeretek kószálni szenvedélyesen. A mozit sem merném szenvedélynek nevezni. Kávét iszom, sokat, de nem azon a fokon, amit szenvedélynek lehet nevezni.

– *Látom, televíziót is vettél...*

– Sokszor hetekig nem nyitom ki. Szeretném kinyitni, de ő nem hagyja. A televízió nagy lehetőség. A tévétől illik irtózni, de én nem irtózom tőle, csak nem hagyja magát eléggé szeretni.

Jól megnézem Mándy Iván. Lehetséges, hogy mégis zsilettel borotválkozik? Meg kellene kérdezni. Félreértené...

– *Milyen újságokat, folyóiratokat járatsz?*

– Nem... Soha nem járatok lapokat. De azért olvasok. Olykor megveszem. Egyetlen a Rádióújság, az jár. Régen sokat dolgoztam a rádiónak. Ez volt az indítéka, aztán megmaradt ez az újság.

– *Kártyázni tudsz?*

– Nem. Ehhez furcsa módon semmi érzékem sincs. A legprimitívebb játékot sem tudom megtanulni.

– *Hiszel az emberiség haladásában?*

– Nem a legjobb úton látom az emberiséget. De mivel mégis életben kell tartani magamat, megpróbálok hinni.

– *Gondolkodtál már azon, hogy a tér miben helyezkedik el? Túl a kozmoszon mi van?*

– Nem... Csak valami kíváncsiság és iszonyat tölt el. Inkább elveszettség érzését kelti bennem. Nagyszerű kísérletek folynak, de mivel inkább a földön tartózkodunk, itt kellene berendezni egy elviselhető életet.

– *Mi a véleményed a munkáról?*

– Ad egy bizonyos tartást az embernek. Odáig nem szabad fajulnia, hogy elviselhetetlenné váljon.

– *Sok szó esik mostanában a fiatalokról. Te milyennek látod őket?*

– Sokáig nyomon tudtam őket követni, de az utóbbi időben kevésbé. A Vera fiatalságát még igen, azt ismertem is. A mostaniak? Sokszor azt hiszem, egészen mások az alapvető tulajdonságok, szinte mintha egy másik bolygón élnének. Riasztóan romantikusak a lelkük mélyén. Sokszor a kereszténység kezdő korszakára emlékeztetnek. Közben attól félek, alig várják, hogy ők töltsék be azokat a helyeket, amiket az idősebb nemzedék foglal most el. A lelkük mélyén azért talán öregek, spekulatívak. Ezek csak feltevések...

– *Van olyan filozófus vagy irányzat, ami közel áll hozzád?*

– Nem, semmi... Ezt nem könyvelem el erénynek, mert illett volna némi érdeklődést tanúsítani a filozófia és a természettudományok iránt. Ebből meg lehetne konstruálni az öntudatos műveletlenség eszményét, de erről lemondok.

– *És a nők? A nők mit és mennyit jelentenek az életedben?*

– Tudod, volt egy nagybátyám, aki semmi egyébbel nem foglalkozott. Állítólag az úszósportban volt valami szerepe, de lényegében semmi egyébbel nem foglalkozott, csak a nőkkel. Korán meghalt. Én tisztességesnek éreztem az életét. Szép szenvedély. Ilyen töretlenül én nem mertem vállalni, mivel ezzel-azzal mégis foglalkoztam közben... De valamiképp a legtöbbet jelenti. Nagyon sokat tud segíteni az emberen egy nő, és nagyon sokat tud ártani is. Nagyon tudnak elmesélni, annyi minden összegyűlik bennük. Primér formákban. Ezek szép mondatok, de a döntő élményt mégsem ez adja velük... Tényleg a legtöbbet jelentik nekem. A nőkön belül egészen külön helyet foglalnak el az életemben a presszósnők. Talán, amiért korábban mindig oda menekültem áldatlan családi helyzetemből, ahol, hogy sematikusan fejezzem ki magamat, otthont találtam. A presszósnők uniformisától egy időben úgy elájultam, mint régen a cselédek és varrólányok a katonaruhától... A bezárt Hungáriából az egyik presszóslány a Lukács különlegességi cukrászdába került. Szörnyű név, ugye? Egyébként jó hely, második otthonom, de a lány nem tudta megszokni. Bementem. Észrevett: „Mándy úr, igyon meg velem egy kávét a Hungária emlékére" – mondta és sírva fakadt. Így a honvágyat és a hazaszeretetet még nem láttam megnyilvánulni.

Nem jut eszembe több kérdés. Iszunk egy kis bort. Embereket emlegetünk, írókat. Nézem az ovális ebédlőasztalt, a pálmát az ablak előtt s a vak televíziót.

Már az ajtóban vagyok, amikor kiszakad belőlem a kérdés:

– *Iván, mivel borotválkozol?*

– Zsilettel... Késsel felmetélném magamat. Zsilettel jó borotválkozni. Szeretek szappanozni... A fürdőszobában egyébként biztonságban érzem magamat. Ott nagyon szeretek lenni.

Így Mándy. Az ajtóig kísér.

Az utca már sötét. Esik. Áznak a kőangyalok.

MÁNDY IVÁN

Montessani

– Egyszerűen nem ismeri az előnyszabályt! – A ballonkabátos férfi előredőlt, aztán hátra. Így ingott előre-hátra, mint maga a közönség, és közben ilyeneket kiáltott be a pályára. – Minden valamirevaló bíró tovább engedte volna Böröndit! Ilyen helyzetben megállítani valakit!

Sötét árny hajolt át a pálya túlsó feléről.

– És ez már nem az első tévedése!

Zúgott, morajlott a tribün.

Odalent a pályán pedig egy ujj határozottan lefelé mutatott. A labda abban a pillanatban ott volt azon a ponton. Valaki arrébb pöccintette, de az ujj rendíthetetlenül mutatott arra a pontra. Ugyanakkor megszólalt egy jeges hang.

– Elek!

A labda a régi helyén volt, de a hang kérlelhetetlenül folytatta.

– Ha azt hiszi, hogy magának mindent lehet, hát akkor nagyon téved. – Aztán egy szó, amitől a játékos megdermedt. – Ez indolencia!

Elek kék-sárga dresszben, félvigyázzban állt. Odafent elbődült egy néző.

– Na tessék! A tanár úr. Már megint előveszi a noteszt.

Megszólalt a kórus.

– Ta-nár úr! Ta-nár úr!

A bíró nem zavartatta magát. Felső zsebéből elővett egy kis noteszt. Még egyszer Elekre pillantott, aztán beírt valamit. Aggályos, szigorú arccal hajolt a notesz fölé. A játék állhatott, a nézőtér bömbölhetett.

Egy mozdulat. Tessék elvégezni a szabadrúgást! Széttárt karral állt, síppal a szájában, akárcsak így akarná átrepülni a pályát.

Fehér mezes játékos állt neki a szabadrúgásnak. Csípőre tett kézzel, rá-érősen. Aztán rászúrta.

A bíró a labda mellett futott, kecsesen, öntudatosan.

– Lecsósok! – hallatszott odafentről. – Hajrá, Lecsósok!

Hosszan elnyújtott, kétségbeesett kiáltás. Benne volt a mérkőzés vége. És, hogy a drukker utál hazamenni, utálja mindazokat, akik otthon vannak. Egy darabig még itt ődöng a pálya körül, elkap valakit, a mérkőzésről magyaráz, a bíróról, aztán elindul. De mégiscsak volt valami remény ebben a kiáltásban. Hogy talán az utolsó percekben rákapcsolnak a Lecsósok, megfordítják a mérkőzés sorsát, csodás játékkal, pazar kombinációkkal, amiket még a válogatott csapattól se lehet látni, és amiről majd hetekig lehet beszélni.

A Lecsósok nem kapcsoltak rá.

A másik csapat se kapcsolt rá. Két játékos a partvonal mellett kergetőzött, szinte függetlenül a labdától. A labda egyszerre csak kint volt a nézők között.

A partbíró beintett.

A bíró a karórájára nézett.

– Időőő! – zúgott a közönség. – Időőő!

A bíró megint a karórájára nézett, és fütyült. Ebben a füttyben elszállt a pálya, elszálltak a csapatok. Ahogy fölpillantott a karórájáról, egy lélek se volt a pályán. A tribünök is üresek voltak. Ezen egy kicsit elcsodálkozott. A magányos tribünt nézte, mintha el akarna vele beszélgetni.

Újságpapír indult el a tribünről. Üres sörösüvegek, elhajított papírrongyok, papundekli tölcsér. Ez vette körül a bírót.

Lefelé indult a pályáról. Lassan ment, hátratett kézzel. Szőke II.-nek menekülnie kellett a pályáról. Ez jutott eszébe. Szőke II. csónakon hagyta el a pályát, rendőri fedezet mellett.

Pillanatra megállt. Nem, hát neki nem kellett menekülnie. De ha bármi történne, ha a tribün megvadulna, akkor se ítélne másképpen.

Tovább baktatott.

A pálya elmaradt mögötte. Hosszú, homályos folyosón ment végig, de akkor már nem rövid nadrágban. Meglehetősen színehagyott tropical öltöny. Megigazította karján a ballont, bekopogott egy üvegablakon.

Árnyék a tejszínű üveg mögött. Egy kéz kicsúsztatta a borítékot.

– Nem volt könnyű mérkőzés – mondta a kéznek.

Az ujjak várakozóan szétterpeszkedtek, ő meg beszélt.

– Volt egy igen vitás helyzet. Előnyszabályt alkalmazhattam volna. Pontosabban: mindenki más előnyszabályt alkalmazott volna, de én . . .

A kéz visszahúzódott. A bíró zsebre tette a borítékot.

– Úgy cselekedtem, mint Montessani.

Ezt egy lovasszobornak mondta. Hatalmas, üres téren állt a szobor. A lovas haja éppen olyan bodros, mint a ló sörénye. Kardjával a messzeségbe mutatott.

– Ott voltam azon a Közép-Európai Kupa mérkőzésen. – Szembenézett a szoborral. – Forró hangulat, többen berohantak a pályára, de Montessani tántorithatatlan volt.

Kép egy szobában. Két sorban a játékosok. Az alsó sor guggol. Középen a kissé kopaszos, acélos tekintetű bíró. Kezét az egyik játékos vállára teszi, és ettől a mozdulattól a futballista már nem is földi lény. Aztán egy nagyobb kép. Ugyanaz a bíró egyedül áll a pályán, a félvonal mellett. A kép alján a dedikálás. Carlo Montessani. Törlőrongy szalad át a képen, és egy kedvetlen női hang. „Mondja, hány képet szedett össze erről az alakról?"

– Montessani maga a jellemszilárdság – mondta a lovasszobornak. – Talán akadtak bírók, akik jobban át tudták tekinteni a mérkőzést, de ami a jellemet illeti . . .!

Úgy érezte, hogy egy nő ül a mögötte levő padon. Még mindig a szoborra nézett, közben nagyon lassan megfordult. A pad üres volt. Egyáltalán, mintha soha senki nem ülne ezeken a bárkaformájú padokon.

Meg lehet érteni. A vasárnapot inkább otthon töltik az emberek. Bár sose lehet tudni. Mindig akadhat valaki, egy nő, aki unatkozik . . . Megkerülte a padot. Be kéne ülni valahova. Egy pohár sör? Ebéd? Egyszerre elfáradt, ahogy végigbaktatott az utcán az erkélykockák alatt.

Szőnyeg lógott a magasból, tánczene szólt. Egy férfi kellemetlenül édeskés hangja.

– Rendben van, szóval ma se akarsz jönni sehova?

Hányinger. A bíró megállt az erkély alatt. Hogy egy férfi így gügyögjön!

– Az egészet csak azért csinálod, hogy engem letegyél.

Nem csodálom. A bíró a hosszan előrenyúló árnyékát nézte. Egy ilyen alakkal szóba se lehet állni.

A hang elmaradt mögötte. Ismét a tánczene hallatszott.

Megállt, mint aki vissza akar fordulni. Beszélni kéne a nővel. Hagyja faképnél azt a gügyögő majmot, ezzel nem lehet egy levegőt szívni!

Kivel lehet egy levegőt szívni?

Mélységes szomorúság fogta el, ahogy megkérdezte. Ki az, akivel egy levegőt lehet szívni? Beírta a kérdést a kis noteszbe.

A vendéglőben mindig talál valakit az ember. Játékosok, szurkolók, ismerősök Pestről.

A vendéglő kertjében ült. Sört kért sóskiflivel. Gyerekkora óta szerette a jó, ropogós sóskiflit. Tenyerét előrecsúsztatta az asztalon, a kisasszony után nézett. Kellemes, kövérkés formák. Egy ilyen nő ismeri az embereket.

– A sör rendben van, mondta, ahogy a nő visszajött, – de a kifli . . .

Biztos volt benne, hogy most elindul egy beszélgetés.

– Mást rendelt? – A nő féloldalasan állt, mint aki már nincs is ennél az asztalnál.

– Nézze meg ezt a kiflit. – A bíró hangja türelmes volt.

– Hát kifli.

– Csakhogy én sóskiflit kértem.

A nő arca fáradt lett. Belebámult a kosárkába. Vállat vont.

– Ha legalább az egyik sós lenne . . . Az egyik a három közül.

– Adjam a panaszkönyvet?

– Nem, én nem kérem a panaszkönyvet. – Sértődötten kiegyenesedett. Mereven ült egy értetlen, fekete fal mellett. – Nincs más, mint panaszkönyv?

Elhallgatott. Tudta, hogy a nő már nincs mellette. *Visszaküldöm a panaszkönyvet, ha idehozza, azonnal visszaküldöm.*

Nem hozták a panaszkönyvet. Maradt a sör és a kifli.

– Megiszol velem egy fröccsöt? – Zömök férfi ült le hozzá vastag, szürke zakóban.

– Melyik vonattal jöttél? – kérdezte a bíró.

– A délivel – mondta a másik. – Estig semmi dolgom. – Kesernyésen elmosolyodott. – Aztán színpadon vagyok.

– Mit hoztál le?

– A Sába királynőjét.

Megint előkerült a kisasszony. Sötét rosszallással nézett a bíróra. *Már a barátját is idehozza!*

A bíró még egy pohár sört kért. A másik meg fröccsöt.

– Remélem siker lesz – mondta a zömök férfi. – Persze, sose lehet tudni. A Pánikra esküdni mertem volna, és a végén majdnem megvertek.

– Valahol, mintha azt olvastam volna, hogy feloszlatják a Régi Filmek Barátainak klubját.

– Szó volt róla.

Megjelent a fröccs, megjelent a sör.

– Csak Pestre kerülnék előadónak, vagy legalább a peremvárosokba. – Ivott, majd végigsimított a haján.

Ezt mindig elmondta, valahányszor összeakadtak. A végtelen utakat, a lehetetlen átszállásokkal, a kisvárosi szállodákkal, ahol sose ébresztik fel időben.

A bíró elmosolyodott. – Egyszer már meghallgatlak.

– Ugyan! Csak éppen eldarálom, mikor készítették a filmet, ki rendezte, kik voltak a főszereplők . . . pedig hidd el, tudnék én nekik mást is mondani...

az atmoszféra, a film atmoszférája . . . dehát még azt a tíz percet is alig bírják ki! Azt mondtam, nem lehet tudni, mi tetszik nekik? Hát lehet tudni! Mindenhol az Orgonavirágzást kérik. Hogy mikor hozom már az Orgonavirágzást?

– Azért csak akadnak egypáran, akik . . .

– Akadnak. Egyszer néhányan megvártak a mozi előtt.

– Engem is megvártak a mérkőzés után.

A barátja ránézett, ő meg elhallgatott. Aztán folytatta. – És nem azért, mert meg akartak verni. Éppen ellenkezőleg. Gratuláltak az ítéletemhez.

A Régi Filmes a fejét csóválta. – Sose mondtad, hogy népszerű vagy.

– Azt most se mondom. De vannak néhányan, akik bíznak az igazságomban.

– Az igazságodban. – Elmosolyodott. – Különben én is erre gondolok, ahogy ott ülök a sötétben, és nézem a filmet. Csak dobogjatok, modom magamban, csak prüszköljetek, köhögjetek, harákoljatok, és csapkodjátok a zsöllyéket, de egyszer ti is megértitek, hogy mi az igazi film.

– Megértik – bólintott a bíró –, biztosan megértik.

– Vagy nem értik meg. – Vállat vont. – Azt hiszem, felmegyek a hegyre.

– Miféle hegyre?

– Az ér a legtöbbet az egészben. Ülök egy sziklán, és belebámulok a levegőbe. Neked is ajánlom.

– Megpróbálhatjuk.

Egy sziklán ültek a kopár hegyoldalon. De inkább, mintha guggoltak volna.

A bíró váratlanul megszólalt.

– Egyszer majdnem szétszedték a pályát egy ítéletem miatt.

– Egy ítéleted miatt?

– De én tudtam, hogy nincs igazuk. Az igazság . . . – Montessani jelent meg előtte. Egy Montessani-nyilatkozat. – Nincs külön Real Madrid-igazság, Arsenal-igazság, Juventus-igazság . . . igazság csak egy van. Úgy értem, hogy az ember ne törődjön az angol, az olasz közönséggel, akiknek mind megvan a maguk külön igazsága, hanem csak az osztatlan igazsággal törődjön. Mint Montessani. Igen, ő tudta, hogy . . .

– Mi az a kezedben?

Ki tudja, mióta gyűrögette azt a cédulát. De most kibontotta, és elolvasta.

– Kisvárdai Paplan–Újlaki S. C. Ez lesz jövő vasárnap.

Kipottyantotta a cédulát a kezéből. Nézte, hogy száll lefelé, hogy tűnik el. Összehúzta magát a sziklán, és most már csak hallgatott.

ARATÓ KÁROLY

Felvételek M.-nek

Vinnének már, dorong-lábaim visznek,
az estét futtában begombolom,
rajtam a skarlát inget,
összeütődő fahangú bokákkal
inalok eléd utcacsöndet
lyuggató kopogással –
macskakövön pamutgombolyag: nesztelen
huppan, gurul feléd képzeletem.

Idő havaz: hócsillagok,
kavargó pillanatok, drótkoronás
fákat roskasztó prémfehérbe
öltöztet pelyhező várakozás;
ablakok tőrtekintete
topogásomra szegezve,
billegtetve szárnyaid emeletről
lassú kört írva ereszkedsz le.

Árnyékom szorítom állam alá,
elkezdek játszani neked
erkélyed alatt brummogó
cigánybanda helyett –
orgonasíp: zendül a gégém,
holdfelmutatáskor búgja neved!
Lehajtott fejű éjszakák
padsorában érted perselyezek.

Hókás találkozásaink a porondon
körbedobognak tolldíszesen,
lobogásunk suhogtatom,
karikásként közéjük csörditem!
Lámpalázas bűvészkedők,
varázsolunk galambot:
pityegő vágyat tenyerünkre
s nem kapunk tapsot.

Lépésnyire jelenünktől sötét
szemüvegű kétely leselkedik,
mig ringatod a megszoptatott
szomorkodást, derüt: jóllakott ikreid
– kémkednek, nyomoznak: birjuk-e majd?
hegesztett arcú rokonok,
recsegnek csigolyáik – halljuk a zajt:
gerinc, izület berozsdásodott.

Im, a márványtalapzat, hol
magasodhatnánk: két szobor,
akkor is mozdulatlanul,
ha fejünkre verebek híg véleménye hull!
De mesterünk mielőtt vésni,
faragni kezdett volna,
kisurrantunk a műteremből
riadtan, lábujjhegyen osonva.

Hátunk mögött város dödörész,
bukdácsol motyorászva,
láthatáron barnára sült
dombok fonottkalácsa –
szatyrunkban lőtt nyulakként
nagyfülű képzetek,
himbáló fejük nyomot ir:
orrukból vér csepeg.

Füstölőn hurkás delelő,
szalonnás messzeség,
hazalátogatókra vakkant,
vicsorog loboncos vidék
– csalogatjuk, hívjuk! Önkeretes
mozaik-ég alatt
settenkedő falu,
ránkbámul, elszalad.

Kívánkoztunk susogó zöldbe –
vele már szemünk, fülünk is tömve!
A felhuzott szív egyszer
fölébreszt: csörgő vekker!
Hasas felhők, dörgéssel terhesen,
homlokunk körül úsznak –
vihar fésüli hirtelen
villámként sercegő hajunkat.

Tigris-manccsal potozkodók,
horkanva is játszani tudnánk,
de érdes nyelvvel nyalogatjuk
sebektől roncsolt, heges bundánk;
borzolódva zajtól, neszektől,
vigyázva: ki közelit meg?
nézzük tisztásunkon hancurozó,
elképzelt kölykeinket.

Akár áruház tetején
nadrágot neonfigurák,
húzzuk, szárait huzigáljuk:
megfeszül köztünk a világ –
kigyulladva tetőtől talpig
rángatjuk ketten
– de nem reped és nem szakad:
sugárzik széttéphetetlen.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

Kevés koraérett, pontosabban kevés érett gyerek akadt az osztályban, az önmegtartóztatók alkották a többséget, közöttük a legjobb koponyák. Besoroltam közéjük, ellestem különösebben nem meggyőző, de nekem nagy könnyebbséget szerző érvelésüket, mert sántíthatott bárhogy a megokolás, mindenképpen támogatta a tiszta szerelemről vallott felfogásomat. Amióta biciklitulajdonos lettem s többé nem tisztátlan manőverekkel küzdöttem az „égi szerelemért", zaklatottságom, bűntudatom szinte napok alatt megszűnt. Valahányszor a sátán megkísértett, nem oly közvetlen és oly valószerűtlenül undok módokon, mint Szent Antal sorstársamat, felpattantam biciklimre, két-három órát száguldottam, és a sátán máris indulhatott más préda után, mert velem a siker reményében egy ideig nem próbálkozhatott.

Hála az ilyenformán megszerzett testi-lelki egyensúlynak, a tanulásra fordított időt eredményesebben használtam föl, javultak a feleleteim, javultak a jegyek. Az osztály elitje emberszámba vett s nem úgy kezelt, mint egy kültelki csavargót, aki az egyik pillanatban még barátságosan beszél, a következőben álnokul elgáncsolja a dolga után indulót, kárörvendőn kiröhögi, vizsla szemmel lesi, mint áll talpra, hogy a következő pillanatban megint leteritse.

Bizalommal viseltettek irántam, befogadtak maguk közé. Velük látogattam el a román operába, ami az akkori izgatott légkörben forradalmi cselekedet számba ment. Tőlük hallottam először arról, hogy a jövőre nem egészen úgy kell felkészülnünk, mint ahogy a szüleink képzelik, mert vezető állásba emelkedni nehezebb lesz, mint eddig volt. Nehezebb, mint annak idején apáinknak. Az értelmiség különben a békekötés utáni helyzetbe se beilleszkedni, se betörni nem bírt, kivéve nehány hajlékony alkatot.

Apám kisebbségi politikus volt, a Magyar Párt ügyvezető alelnöke, ebben az időben már félig vagy egészen, bukott politikus. A döntés még nem történt meg, de gyakran szóba került, hogy Erdélyből Magyarországra költözünk. Iskolatársaimmal való beszélgetéseimből s a magam körül látottakból, leszűrtem nehány következtetést.

Egy nap összeszedtem minden bátorságomat és apám elé állottam. Bármennyire féltem tőle, bármennyire zavart szótlansága s az a szokása, hogy soha nem bontotta ki a témát, amit szándék vagy véletlen elébe vetett, amit akartam ezúttal világosan és érthetőn elmondtam. Két dolgot kértem tőle, ahhoz képest, hogy a jövőre vonatkozólag úgy dönt-e, hogy továbbra is Kolozsvárt maradunk, vagy úgy, hogy kivándorlunk Pestre. Ha az utóbbi a szándéka, kérem, küldjön ősszel magyarországi iskolába, hogy legyen időm az ottani szokásokhoz, követelményekhez alkalmazkodni és sikerrel érettségizni. Ha viszont úgy határoz, hogy Kolozsvárt maradunk, akkor tegye lehetővé, hogy a nyári vakációt román lakta területen töltsem, lehetőleg az ókirályságban, legalkalmasabb város Jasi volna, mert az állam nyelvének ismerete nélkül nem valószínű, hogy az érettségin átengednek.

– Előbb vizsgázz, aztán majd beszélünk róla.

Ezzel bocsátott el, ezzel a „majd"-dal, melyet haláláig, harmincéves koromig, mint valami varázsigét vagy inkább pajzsot használt, valahányszor sürgős lett volna dönteni, intézkedni, cselekedni, s ő sem erre, sem arra nem volt képes. Ez az első „majd" volt, már mint az életbevágó majdok közül, úgy hogy én, ha nem is megnyugodva – hiszen megnyugvásra vagy nyugtalanságra csak valamely ügy megtárgyalása után kerülhet sor – de semmiesetre sem úgy búcsúztam apámtól, mint akinek a jogos kérését meg sem értették, vagy elutasították. Ekkor még bíztam benne.

Megfeszített erővel készültem a vizsgára, s az előző évinél összehasonlíthatatlanul jobb bizonyítványt hoztam haza. Apám elégedettnek látszott s mint ilyenkor mindig, valami dallamot dudorászott a foga közt. A jó hangulat felbátorított, szerényen megkérdeztem hát:

– Ugye, apa, nem felejtette el, amit kértem?

Arca elborult s én restellkedtem, hogy úgy viselkedtem, mintha nem bíznék benne s ezzel megsértettem. De ez a rossz érzés, sok minden más érzéssel együtt elenyészett. Zsebemben a jó bizonyítvány, előttem a nagyvakáció, amelyre évről-évre úgy vágytunk, mint a legszebb ajándékra; játékaival, kalandjaival, ilyen meg olyan gyönyöreivel szüntelenül foglalkoztatta képzeletünket. A szabad idő megváltoztatta az életem kiterjedését, randevúk Ilussal, tündéri séták a sétatéri tó árnyas oldalán a lógó bajszú szomorúfüzek bánata alatt, francia órák a melegben zsírosan izzadó Matild nénivel, edzés a KAC pályán, ebben az időben futottam legjobban. Somodi bácsi két futót osztott be mellém, háromszáz méterre, az egyikkel száz métert futottam, a másik a kétszázas vonalnál indult egy szempillantással előttem, s a célig behoztam az előnyét.

– Brávó, brávó, remek futó leszel – biztatott Somodi.

Kirándulások a Hólya-erdőbe, az Árpád-csúcsra, a Szamos mellé, vagy Kányamálba, flekken-sütéssel egybekötve, bicikli túrák, zsúrok a lányos házaknál, tánciskola, vasárnapi össztáncok, oboa leckék Kotracsek mestertől, a román opera első oboistájától, esti séták barátokkal, ismerkedés Adyval, Baudelaire-rel, Móricz Zsigmonddal, sőt a koraérett Henrik révén Joyce-szal, Kováts Jóskával együtt szerkesztgettük az „Ifjú Erdély" „Somvirág" című rovatát, ez is sok elfoglaltsággal járt. Zsúfolt program minden napra, öröm minden napra, mindig más- és másfajta, és remények újabb örömökre estéről estére. És én a távolabbi jövő érdekében habozás nélkül, de fájó szívvel lemondtam az élet e csodálatosan színes és gazdag örvényléséről.

Még nehány „majd" félénk és bizonytalan érdeklődésemre, s mikor mármár úgy látszott, hogy kívánságomat végleg elnyelte a feledés, apám behívott a szobájába:

– Tessék a jegy. Ez és ez a vonat visz Málnásra. Ekkor és ekkor indulsz.

– Köszönöm, apa – rebegtem fél-örömmel, fél-gyanakvással. Örömmel, mert még soha nem utaztam s az utazás mindig kaland, mindig élmény. Gyanakvással, mert Jasi helyett, ahova kéredzkedtem, Málnásra küldött.

Málnást nem tudtam hova tenni, bármilyen furcsán hangzik, magyarázata abban keresendő, hogy a mi évfolyamunk, csakúgy mint a minket közvetlenül megelőző és közvetlenül követő évfolyamok, a tantervváltoztatások hisztériás forgatagában hányódott. Latin nyelvből kétszer vettük át ugyanazt az anyagot, első gimnáziumtól ötödikig, majd ötödiktől nyolcadikig betűről-betűre, a kémia kimaradt tanulmányainkból, érettségi előtt mégis úgy hirlett, hogy érettségi tárgy lesz. A rögtönzéseknek ebben a lavinájában, a többi közt

a földrajz majdnem elsikkadt. Jasiról, minthogy ez a város fontos szerepet játszott a moldvai fejedelemség történetében, tudtam egyet-mást, Málnásnak hírét sem hallottam.

Megpróbáltam kérdezősködni, apám válasz helyett a vonatösszeköttetést magyarázta el. E tekintetben bámulatosan tájékozott volt, nemcsak a fővonalakat ismerte, de a helyi járatokat, a bekötő vonalakat, fejben tartotta a menetrendváltozásokat. Egyszóval mindent tudott, amit a közlekedésről tudhatott; egy szuperállomásfőnök veszett el benne.

Nem a Málnásra követendő útvonal kidolgozása az egyetlen adatom, ez talán nem is volt komplikált. Miután valahányszor mód kínálkozott rá, mindenhol nyomoztam e rejtélyes ember után, K. Béla barátom negyven évvel később még mindig friss csodálkozással emlékezett apám e tárgyú előadására, egy közös utazás alkalmával, valamely félreeső vonalon.

Nem előbb, a helyszínen tudtam meg, hogy egy divatjamúlt, elhanyagolt fürdőhelyre kerültem, a lakosság nehány román tisztviselőn kívül, székelyekből állt. Apám egy Balog nevű kisbirtokossal állapodott meg, hogy szállást és ellátást ad, Balog a maga részéről Tőkés tiszteletes úrral kötött tehermegosztási szerződést. Az időt felerészt Balogéknál, felerészt Tőkéséknél unatkoztam végig.

Másra mint unatkozásra Málnáson nem adódott mód. Balogéknál két rokonszenves, de egymásra allergiás ember, – mondhattam bármit, szavaimat mindig egymás ellen játszották ki. Gyerekük nem volt, ismerőseik megint csak nem. Tőkések családját, hála a tiszteletes egyenletes kedélyének és bűbájos tizenkétéves leánykájának, kellemesebb légkör övezte. Dehát sem a lányka, se vendéglátóim nem illettek hozzám.

Gyerekkorunkban könnyen barátkozunk, Málnáson azonban nem volt kivel barátkozni, programról magam gondoskodtam. Eleinte félénken és ötlettelenül, órák hosszat könyököltem szobám ablakában s élveztem a szemközti ház munkaidőben otthon maradt lakóinak, a nagyanyának és unokáinak ízes nyelvi megnyilvánulásait. A vénasszony háztartási teendőit végezte, a gyerekek – köztük egy szőkehajú, tündérszép kislány – az udvaron játszottak. Néha összekaptak, a lármára a vénasszony kirohant a konyhából és iszonyú káromkodásra fakadt. Nem kutatta, ki hibás, ki nem, átkait arra ontotta a gyerekek közül, aki első látásra ludasnak látszott ebben vagy abban. Legtökéletesebb káromkodását tovább adom az utókornak:

– Inkább a kerítésnek verte volna apád a f . . t, mint hogy erre a nyomorult világra b . . . n, az én örök keserűségemre.

Ezúttal a címzett a szőke angyalka volt, aki nem sokkal ezután e szavakkal fordult játszótársához:

– Battam a valagyod.

Vendéglátóim biztattak, hogy ha már itt vagyok – mert ők sem értették, hogy miért vagyok itt, ha tüdőm és minden más szervem ép – használjam ki az alkalmat és látogassak el Tusnádra, nézzem meg a Szent Anna tavat.

Tusnádra gyalog mentem át, az erdőben pihenőt tartottam és mialatt – füzetem a térdemen, kezemben ceruza – a rímen vagy a készülő vers következő során gondolkoztam, egy őz annyira megközelített, hogy szinte érintett. Fejmozdulatom megrémítette, vad dobogással rohant el.

Nem oly irgalmatlanul, mint Málnást, de a nyaralók Tusnádot is elhanyagolták. Tudtommal az a szokás dívott akkoriban, hogy egész villákat vettek bérbe s jóformán mindent a vendég hozott magával, ha ágyat esetleg nem, ágy-

neműt föltétlenül. A tusnádi hegyre úgy emlékszem, hogy haboszöld, a derekáig nyírfák tenyésztek rajta, feljebb a fenyők sötétzöld birodalma következett, a csúcs belenyúlt a felhőkbe, de körös-körül az ég tisztán kéklett.

Ugyancsak gyalog – vagy nagyrészt gyalog – látogattam el a Szent Anna tóhoz. Hazamenet az országúton a terhe alatt roskadozó öreg székely asszonyt láttam. Egy darabig előttem ment, bizonytalan léptekkel, mire utolértem, már kimerülten ült. Az első ösztönöm segítésre késztetett, de nem tudtam, miként szólítsam meg. A pillanat elmúlt, visszafordulni restelltem. Olykor-olykor felszínre bukkan ez az elmulasztott alkalom, akárcsak egy másik; Pécsett, hófúvásban, átellenben a járdán elvágódott egy öregasszony s én megint csak nem avatkoztam be, holott megtehettem volna. Ma is szégyenkezem passzivitásom miatt s ma sem látom világosan, miért viselkedtem közönyösen.

Jártam az erdőket, és hogy mégse múljék haszontalanul az idő, románul tanultam iskolai tankönyvemből, amely se jobb, se rosszabb nem volt a többi iskolai nyelvkönyvnél, verseket írtam szakmányban, s minthogy védőangyalom, a bicikli Kolozsvárt maradt, ahányszor a sátán megkísértett, annyiszor buktam el.

Valamelyes mozgalmat vitt ebbe a nyomasztó eseménytelenségbe Tóth tanár úr érkezése. Rajzot tanított a kolozsvári Mariánumban, Málnásra akvarelleket festeni jött, velem egy szobában szállásolták el. Ismerkedés céljából kikérdezett erről-arról, többek között, hogy miért jöttem ide. Válaszom meglepte, de megjegyzés nélkül hagyta. E beszélgetés során szerzett tudomást arról, hogy oboázni tanulok.

Egyik reggel, hogy korábban ébredt, mint én, széles vigyorgással közölte velem:

– Éjjel nagyon szépen oboázott.

Málnási tartózkodásom idején egyedül ez alkalomból kacagtam szívből, hangosan, én akinek még manapság is kacagásra áll a szám.

Napközben a falu kiürült, este felé férfiak, lányok hazatértek. A szemközti udvaron, ahol a csúf beszédű vénasszony és a tündérszép unoka lakott, a legények néha összemérték erejüket. Szerettem volna beállni közéjük, mert szinte pipet kaptam, annyira szomjaztam a sikerre, emberi közelségre, társaságra, megint a félszegség gáncsolt el.

Sehol másutt nem láttam ezt a fajta vetélkedést, az is lehet, hogy Málnás környékére sem jellemző, hanem rögtönzés szülte. Egy jókora dorongot kellett egyik végénél marokra fogni, s úgy dobni fel, hogy minél messzibb érintse a földet, mindegy melyik felével. Ahhoz, hogy valaki nagyot dobjon, előbb megfelelő egyensúlyba kellett billegtetni a dorongot, különben kárbament a belevetett erő.

Néztem a legényeket, észben tartottam a legnagyobb dobást s egy délelőtt, hogy senkit nem láttam a közelben, magam is megpróbálkoztam a doronggal. Minden megerőltetés nélkül, jóval hosszabbat dobtam, mint a győztes székely legény. Öröm, öröm, sőt siker, ha úgy akarjuk, de magánsiker, magánöröm, amit nem hitelesített közönség.

Egyébként a málnási székelyek – férfiak-nők egyformán – vékonycsontúak, cingárok voltak. Tőkés tiszteletes fejjel magaslott ki közülük, a szélességéről nem is szólva. Valamilyen egyházi ügy kapcsán a tiszteletesnek Sepsiszentgyörgyre kellett utaznia, kísérjem el, indítványozta, örömmel tartottam vele. Úgy beszéltük meg, míg ő tárgyal, én körülnézek a városban, külön a lelkemre kötötte, hogy a múzeumot – mely egyedüli a maga nemében – el ne mulasszam megtekinteni.

Követtem tanácsát. A múzeum különlegességét, és ebben a sepsiszentgyörgyi múzeum alighanem egyedülálló az egész világon, a székely ezermesterek munkái alkotják. Híven a belémoltott előítéletekhez, ámulattal elegy csodálattal szemléltem ezeket az eszelős, semmire sem használható, de tömérdek időt, rengeteg leleményt elemésztő szerkentyűket: – tucatszám sorakoztak az egyáltalán nem, vagy csak ötletszerűen mozgó örökmozgók, palackba épített virtolások, miniatűr szökőkutak, vízimalmok, szélmalmok, szövőszékek s ami a legdöbbenetesebb: órák! Igen, bükkfából vagy tölgyből faragott kakukkos vagy ingaórák, a szerkezetükben semmi hiba, mert egy-két percig lépést tartottak a múló idővel s csak azután buktak bele az eleve reménytelen vállalkozásba. A magyar nevelésügy leglátványosabb csődje.

– Ugye, érdemes volt megnézni – kérdezte Tőkés tiszteletes diadalmasan. – Láthattad, mennyi tehetség van ebben a népben.

Akkor láttam, most inkább azt látom, hogy őbelőle, paptársaiból és a tanítókból mennyire hiányzott épp az a fajta tehetség, amire a terméketlen, sovány kenyeret adó székely hegyek között szükség lett volna.

Mielőtt elindultam a múzeumba, megmondta melyik vendéglőben ebédelünk, hogy ott keressem. Pantagrueli társaság fogadott, református papok valamennyien, ez alkalommal találkoztam első ízben tömegesen azokkal a „hústornyokkal" – a kifejezés Tabéry Gézáé –, melyektől csak úgy hemzseg irodalmunk. Parasztszármazékok voltak ezek a papok is, akiknek a torkán féltucatjával csúsztak le a flekkenek. Ugyanazt a jelenséget figyeltem meg itt, amiről Illyés Gyula írt a Puszták népében. A cingár, vagy éppen nyiszlett szegényparasztok gyerekei, mihelyt kikeveredtek az otthoni nyomorúságból, hústornyokká gyarapodtak.

Még néhány vers, néhány feljegyzés székely nyelvi sajátosságokról, néhány séta az erdőben, és elmúlott a nyár.

Katonaság, hadifogság, betegségek, Rákosi korszak – az elkerülhetetlen, az akaratomon kívül álló, a sorsszerű megpróbáltatásokat sztoikus lélekkel fogadtam mindig, tanúk rá, akikkel együtt reszkettem a lábatlani „zsákban", együtt szenvedtem a mariupoli hadikórházban. De efölött az élmény fölött máig nem tértem napirendre, egész életemet átszövi, mégsem fogadtam el, annyira idegen tőlem, annyira értelmetlen, annyira céltalan. Nem tudok napirendre térni afölött, hogy fiatalságomnak az a része, ilyen szégyenletesen ostobán ment kárba.

Még ha minden erőmből akarom, sem feledkezhettem meg a Málnáson elvesztegetett nyárról, mert egyenes vagy járulékos következmények újra és újra felidézték.

Szusszanásnyi pihenés után, megkezdődött a tanév s vele az érettségi ámokfutás és egy teljes évi szívós tanulás után bukás a vizsgán. Vagyis az első komoly erőfeszítést követő kudarc. A fájdalmat nem enyhítette, hogy felkészültem a bukásra, hiszen az ősi alma-mater-ről, a református kollégiumról már tudtuk, hogy korszerűtlen módszereket követ. Az első tanár, aki modern szellemben oktatott, egyik román tanárunk, Belea tanár úr volt, ma már az ő módszere is elavultnak számít.

Némi vigaszra volt kilátásom az atlétikai versenyen, amelyre szorgalmasan készültem s abban reménykedtem, hogy a súlydobásban elért eredményemmel nagy meglepetést keltek. A szünetekben sorra versenyeztem az osztály súlydobóival és valamennyiüknél nagyobbat dobtam. Hatvannyolc kilómmal én voltam az osztály legjobb súlydobója, de ezt csak én tudtam. Az év-

végi versenyen az egész kollégium megtudhatta volna, a hagyományos verseny azonban valamely okból, évtizedek óta először, elmaradt. Ettől a kárpótlástól is elestem.

Félig a kudarc, félig a kudarc közvetlen előzményének hatására megrendült a biztonságérzetem, megrendült az értelembe, a munkába, a családba, a társadalomba vetett hitem. A kudarcélmény a lehető legszerencsétlenebb módon épült bele a személyiségembe, legmélyebb rétegében sértette meg. Ebből az első, oly könnyen elkerülhető kudarcból – aztán a kudarcok egész serege következett s egy olyan életérzés, vagy közérzés, amely ellentétben állott a vérmérsékletemmel. Ebből következett az épináli kudarc, csakúgy mint a belgiumi szégyenletes megfutamodás, amit a tetejében átkozmetikáztam magam és mások használatára. Megmagyarázni nem tudom, de az a gyanúm, hogy számos megfejthetetlen eredetű reakciómnak ebbe az élménybe nyúlik a gyökere, a megokolhatatlan bénulásoké éppúgy, mint máskor a siker hajhászásáé.

Mielőtt tovább boncolgatnám a fejleményeket, az anyagiakról szólok. Az az összeg, amennyibe a Málnáson eltétlenkedett nyár került, a családi költségvetéshez képest nagy áldozatot jelentett, bőven futotta volna belőle másfél havi tartózkodásra az Ókirályságban. A szegénységre nincs jogunk hivatkozni.

Azonfelül, hogy nem okos dolog egy fiatalembert előregyártott kudarcokkal dobni bele a mindenképpen küzdelmes életbe, még kevésbé célszerű tétlenségre kárhoztatni, amikor tanulni szeretne s ezzel megzavarni időérzékét, mely a fiatalok legsebezhetőbb oldala. Két elveszett hónap mindenképpen két elveszett hónap, ha mégoly leleményes magyarázatok füzérjeivel futtatjuk be. Arról pedig, hogy nyelvtanulás szempontjából mit vesztettem, pontos példával szolgálhatok. Évekig bifláztam a németet – csakúgy mint a románt – könyvekből. Aztán kiutaztam másfél hónapra Bécsbe – a saját keresetemből –, s ott annyi idő alatt több német tudást szedtem föl, mint odahaza tízegynehány évi gürcöléssel.

Ősszel Magyarországra költöztünk, ott eltengődtem egy évet. Huszonnyolcban másodjára szenvedtem át az érettségi idegfeszültségeit Kecskeméten, ahol a tetejében gonorrhoeát kaptam egy érdektelen hivatásostól, mert az a gyönyörű tizenhatéves cigánylány, akivel az írásbeli vizsga idején ismerkedtem meg, közben maga is hivatásos lett, de nem Kecskeméten, hanem Pesten. Akartam vagy sem, a málnási nyár Kecskeméten is megkísértett.

Apám egyetlen alkalommal szánta rá magát, hogy lendít a sorsomon, akkor sem személyesen, csupán levelet írt a külügyi államtitkárnak. Tekintélyét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy levélbeli kérésének eleget tettek. Szolgálati ideje leteltével, a bukaresti sajtó attasét le akarták váltani, s engem neveztek ki a helyére, próbaidőre. Feladatomat elláttam, mert a román sajtószemlét kapásból lediktáltam, egyéb kötelességeimnek ugyancsak megfeleltem, hála akkor még épebb francia nyelvtudásomnak. A követ s a tanácsosok figyelmét természetesen nem kerülte el, hogy románul csak nyögve beszélek. A havi hatszáz pengős állást ott kellett hagynom, mehettem vissza Pestre, ahol a Szociográfiai Intézetben havi nyolcvanért néztem szembe a reménytelennek látszó jövővel. Málnás emléke.

Utoljára 1949 tavaszán gáncsolt el a málnási mulasztás. Menekülni szerettem volna a rádióból, mert a légiónyi tehetségtelentől, akiket ráerőszakoltak az intézményre, már-már lehetetlenné vált a munka. Az irodalmi osztályt vezettem, egyúttal műsorigazgató voltam, meg a hatvankét tagú házi társulat

vezetője, azaz színigazgató. Megkötötték a magyar–román kulturális egyezményt, amelynek egyik programpontja a budapesti egyetemen felállítandó román intézet volt. Főként azért, mert írásaimban mindenkor a békés román–magyar koegzisztencia mellett foglaltam állást, 57-ben Nagy István írt erről az Útunkban, a minisztériumi körök választása énrám esett, noha vajmi kevés tudományos munkásság szólt mellettem. Felhívott T. Gábor és megkérdezte, hogy vállalnám-e az intézet vezetői tisztjét.

– Hogyne vállalnám – feleltem habozás nélkül.

Azt hittem, hogy a feladatom az intézet megszervezésén felül a reprezentálás. Ebben a hitemben nyugodt lélekkel megmaradhattam volna, csakhogy akkor még nem tájékozódtam némely tanszékvezető professzor sajátos munkastílusáról, ami abban foglalható legtömörebben össze, hogy az egyetemnek feléje sem néz, munkáját megbízott előadókkal végezteti s ha egyáltalán leereszkedik és könyvet ír, akkor csak a szándék, a dicsőség és a tiszteletdíj az övé, a tényleges munkát valamely szürke beosztott végzi. Nemrég egy nyugdíjszakértő kiszámította, hogy egy efféle tudományos ingyenélő nyugdíjas korában havi tízezernél többet kap. A sokat kárhoztatott egyenlősdit alaposan megszüntettük.

A miniszter nem engedett el első szóra a rádiótól, T. Gábor megint felhívott, azzal hogy kihallgatáson magam kérjem elbocsátásomat. A megbeszélés folyamán megtudtam, hogy előadásokat kell tartanom.

Nekem?! Románul! Megrémültem.

Arra elszántam magam, hogy a kinevezést elfogadom s majd utólag mentegetődzöm, hogy nem így képzeltem, de hogy én magam kérjem kinevezésemet a félelmetes Révaitól s a kérés után valljak szégyent, ami egyben azt is jelentette volna, hogy félrevezettem, becsaptam, ahhoz már hiányzott a bátorságom.

Nemcsak gyáván viselkedtem, hanem égbekiáltó szamárságot követtem el. A józan megoldás a következő lett volna. Miután kineveztek és az intézetet annak rendje-módja szerint megszerveztem, tanulmányi célból Romániába utazok két évre, az első kollégiumomat hazatérésem után tartom meg, sajtó- és rádió-nyilatkozatok tűzijátéka közepette.

A málnási, majd a többi megrázkódtatás valamit összeroppantott, megrepesztett bennem. Ennyi és ennyire fölösleges kudarccal nem indulhat következmények nélkül ember a pályáján. Talán ebben rejlik a magyarázat sok érthetetlen reakcióra. Bár az is lehet, hogy mindez önáltatás.

Málnáson elmúlott egy nyár. Elmúlott üresen és haszontalanul. Holott lehetett volna szép és színes: – a gyermekkor utolsó nyara; lehetett volna eredményes: – a férfikor első nyara.

(Folytatjuk)

BERTÓK LÁSZLÓ

Tedd le a kést

Torzsák közül, kezedben késsel
mutatsz rám. Védekezel.
Szemed mögött zuhog a zápor. Fázom.
Se házam, se fegyverem.

Ami volt, arcod meredélyén
szivárog, puskaként tüzel.
Árnyékom lyukas kőkerítés
árnyéka. Cipelem.

Meghallgathatnál. Bűnös is mentheti
bőrét ítélet előtt.
Késednek nincs nyele, dobd el!
Nem érzed? Vérezel.

Ez a város északi része.
Kőbánya, katlanok. A zöld
repedésekbe fogódzik, tüntet.
Szövetségem se kell?

Ez már nem harc, önvédelem.
Hát ne ellenem! Megszökik
lábamon át a gyáva állat,
de a torzsa marad.

Nyugodj meg. Eddig se léggömb
emelt. Minden, ami van itt
naptárunkból kapott nevet,
kezünk által szabad.

A torzsák is. Újra fejelni
csonkjukat nem lehet.
Halál árán sem. Tedd le a kést!
Szabadítsd meg magad.

A nap pénzről süt. Ahol
moha, ott a meleg.
Arra van dél. Tedd le a kést.
Nem védem magamat.

Halottak napja

Halottak napja: visszapillantó tükör,
vizsgája szemnek, emberségnek,
akiket te mutatsz,
azok már nem előznek.
Sebességük fűszálak élein,
porszemeken cikázik,
arcuk
csontok roncsaiban ázik.
Mértanuk pontjai között
a közúti szabályok
érvénytelenek,
életünkre igazolások.
Meghívás nélkül jelen vannak
kanyarokban, mozdulatokban,
tekintetük, mint jelzőlámpa
bennünk villan.
Tükörbe nézünk, megalázkodunk,
mindnyájan fehér bárányok vagyunk,
virágot hintünk az útra,
fejünkre hamut,
miközben őket ünnepeljük,
azaz magunkat ünnepeljük,
hisz nincsen visszaút.

Krizantémok a temetői buszon,
fejem körül virágok,
glória, mennyei kalap,
harmattal áldott.
Fehér lobogókkal a város
kiözönlik a kapukon,
mindenki megadta magát,
nem villog szurony.
Csak az évek, a nyavalyák
szűkülő sorfala vigyáz,
dércsípte árnyékuk felett
siránkoznak a fák.
megállók vasa, csonka keresztek
tükörképe szalad.
Arcom mögött a Tejút mozdulását,
köszöntöm halottaimat.
Nagyanyámat, Katona Juliannát,
s a másikat, Farkas Katalint.
Friss fakereszt ablaka mögül
nagybátyám még némán visszaint.
Aztán újra a sejtek szava.
Ülök a buszban, térdemen fiam.
Körben a téboly tűzkarikái.
Halottak napja van.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Notesz

Produkció: bohóc ledobja maskaráját a porondon, letörli a festéket, még jobban nevetik. Ki felelős a magányért?

*

Szeretem a töredékeket, viszolygok tőlük. Majdnem megütve nem ütötték meg a hallgatás mértékét.

*

Minden nagy alkotásban van valami determináltan szomorú; minden nagy jellemben, végletesen kitárulkozó tájban, minden kiemelt, maga létébe elkülönített tárgyban. A magába visszatérni tudó görbe már nem ad fel magának új feladatot. A visszavonulásnak, a *be*-csavarodásnak ez a mozdulata az utolsó üzenet, ami még értelmezhető. Magukba-idegenedett értékek Pantheonjában járunk. Hasonló ez a platoni ideák kirakatához: üveg mögött, dermedt tökélybe zárkózó próbababák. Várják; eltűrik, hogy olcsón felöltöztessük őket.

*

Megértésből származó tévedés; tévedésből származó megértés. Minden pszichológia.

*

Az út természete, a kitűzött cél természete. Egybeesés? Amiről szó lehet, inkább: a karambol etikája, a karambol stratégiája.

*

Következetes tagadó nem lehet forradalmár.

*

Emberbarát – *jobban* gyűlöli magát, mint az embertársait.

*

Látnivaló, hogy a keménység megbukik. Látnivaló, hogy megbukik a szeretet is, olyan rettenetesen kizárólagos.

*

Utolsó mondat: most *megnézem* a halált.

*

Az utolsó, maradék szótag – az értelem biztos tehetetlenségével és bátorságával – hídnak dobja magát, túlsó part nélkül.

*

„Menjetek innét a kamerával, ember haldoklik itt, nem valaki . . ."

*

Nem tudok címet adni. Nem tudok megnevezni. Illetéktelen. Illetlen. Ráfogás. Szűkítés. Tágítás. Félrevezetés. De azon is rajtakapom magamat,

hogy mindez: késleltetés. Holtpontra föl, s ott a csendnek adni át a helyet. Semminek nincs címe. Mindennek ugyanaz a címe. Nincs *neve*, csak *név* van. Végülis.

*

S. Gy. érzékenyen nyomoz az életrajzi, intim, alkotás körüli adatmorzsák után. Végülis igaza van – miért ne? Még egy konkrét, alkotói hasfájás sem ártatlan, s még egy Lucky-monológ struktúráját is tovább árnyalhatja . . . – Nyomoz az „androgin" jegyeim után, a *Pontos történetek, útközben* kapcsán. De mehetne tovább; s akkor a *Saulus* vagy az *Atléta*, vagy bármelyik írásom kapcsán is. Ti., hogy nem ez *és* az; hanem *sem* ez, *sem* az. Hanem mi? Nyilván harcban a polarizáltsággal, a polarizáltságért. A lehetőségek kimeríthetetlenek. Egy kő, egy fa hajlásszöge, egy spárgadarab a földön, egy rés a falon, egy mozdulat önmagában, mint lefutás – az ilyen behelyettesítődéskihívások játékában a *polarizált* „nemi kötöttség" még vízjelként is alig marad meg. De a „nemi kötöttség" – hogy mégis nevezzük valahogy – annál inkább. Felteszem, hogy aki egy kővel nem tud „orgazmusig közösülni", az *igazán* az ágyban se. Csak milyen ritka! Napokra megvigasztal egy ilyen ki-, vagy inkább *belépés* emléke.

*

Közérzet: növekvő *távolság* mindenütt, mindenben. Kritikus saját-jelenlét. Műsoronkívüli. Üzemzavar közelléte. Egyre anyagszerűbb csend. Kifelé marionett-közvetlenség; mégis, valami tél kezdete. De kitől, mitől búcsúzni? Helytelen idő-fogalmak, tér-fogalmak, félelmek megalkuvása ez is. S talán nem is tél; ontológiai nyár. Tények, helyzetek, megéltségek sugárzó temetője – az ablak ide nyílik. Ettől félni kell? Fáraszt a szem *tárgyias* élessége. Lassan becsukódni, mielőtt becsukódnék – legalább a saját szabadságom nyitottságával. Edződni az „irreverzibilis variánsokhoz".

*

Ha csakugyan van „gondolkodási akauzalitása" az elemi részecskéknek, mért lenne képtelen gondolat a levelek, szirmok vonalaira kidolgozott grafológia?

*

„Tehát értjük akkor – minden világos, megfogható, mint a nyitott ablak üvegén a rálehelt párafolt . . ."

*

Bergson: „Az élet hajlam, s minden hajlam lényege kéveformán bontakozni, növekedésének puszta tényével széttartó irányokat teremteni, melyek közt megoszlik a lendülete. Ha visszanézünk saját történetünkre, mindegyikünk láthatja, hogy gyermekkori egyéniségünk, bár oszthatatlanul, mégis különféle személyeket egyesített magában, melyek – mert születőben voltak – együtt maradhattak. Ez az ígéretekkel teli határozatlanság a gyermekkor legbűvösebb varázsa." – Harmincöt éve, még diákként, H. B. tanáromat kérdeztem, hogy az ember mikor kezd öregedni. „Abban a pillanatban, mikor célt kezd találni" – mondta; mintegy Bergsont folytatva. Vagyis képzeljük úgy, hogy a belénk-írt, belénk-épített többszörös skizofréniától igyekszünk szabadulni a céljainkkal. Az abszolút *pan*-közérzet viszont az abszolút skizofrénia, isteni-gyermeki skizofrénia, ami már nincs, nem is lehet „önmaga" tudatában, mert önmaga tudatában benne *van*. Tagadással, megtagadással, elválasztással, redukcióval kezdődöm. Mint „én", öregséggel, halállal kezdődöm. Csak halálom kedvéért élhetek.

*

Semmi nem jellemzi olyan maradéktalanul egymást, mint a múlás és állandóság.

*

Plinius: „Elvesztettem életem tanúját, félek, ezentúl hanyagabbul fogok élni." – Aztán: magamat elveszíteni, és koncentráltabban élni.

*

Nem győzelem; hódító kiegyezés.

*

„Volt perc, mikor azt hittük a lövészárokban, hogy a béke is olyan, amit össze lehet hajtogatni, mint a kapcát, a hosszú alsót, s egy jól megválasztott pillanatban, amikor örülni akarunk, ünnepélyesen szét lehet bontani. Álmos trükk-nosztalgiák! Feküdjünk vissza a lőszeresládára. Még van egy kis idő a váltásig . . ."

*

Jól működik az esze; s nagy önelégültséggel mindig a természet mértékegységei szerint. Aggályosan konkrét, s úgy érzi, valóban mindent elkövet, hogy az legyen. Botcsinálta „irracionalista".

*

Földön heverő, behúzott ernyő a zuhogó esőben, tócsák karéjában. Körvadászaton az egyszál vad.

*

Vasárnap délután, nyár. Üzemen kívül helyezett laktanya a Duna-kanyarban. A kavicsos utat felveri a gyom, néhány betört ablakon keretre szegezett átlós deszkák. Az őrfülke nyitott ajtaján is átlós léc. A főkapu közelében lapos tetős, sivár cementépület, vasrácsos ablakokkal. Ezt lakják (a gondnok?); a csukott ablakokon piros függöny. A ház körül, a magas burjánba veszve, ferdére roggyant nyugágyban fürdőruhás, kövér nő klöpli-függönyt foltoz. A burján-sűrűből táskarádió szól. A műúton egymás után csapódnak el a hétvégi autók, motorosok, égnek meredő horgászbotokkal. A tábla betűit – Fényképezni Tilos – mintha frissen festették volna.

*

Gyufás skatulya aljával leüti a bogarakat, hamutartóba kotorja, rágyújt, szórakozottan gyufacsikkel pörzsölgeti a potrohot, lábakat, szárnyat. Sajátos, sercegő hang. A forróságtól az ízelt testszerkezet pontos összjátékkal finom mozgásokat végez. Újra éled, meghal. Persze. *Itt* kezdődik, folytatódik, kezdődik.

*

Maris nénivel beszélgetek, a kidőlt kerítés mellett. „Jó föld az" mondja. „De nem ám úgy, hogy le van szarva. Oda is kell azt rakni." Később újra eltűnődik. „Az a jó hízó, amelyik a vályúba szarik."

*

Fiatal legény meghal a tahi úton, otthon terítik ki, otthon ravatalozzák. Az arca nagyon piros. Az egyik rokon piros rózsákat hoz, azt akarja a halott feje köré tenni. Zsuzsi néni rászól: „Azt ne! Az a két piros nem megy együtt."

*

Mozdulatlanságig fénybe bénított Duna-ág, kimosott gyökerű parti fák, a vízen lassan széttartó, sima érintetlenségbe áttűnő hullám-ék. Távolodó motorcsónak-zúgás. Diluviális.

*

Egy szú életkora. Egy tölgyfaasztal életkora. És a végeredmény. És a végeredmény szújának életkora.

*

„Ezek a mai színek! Nincs bennük tapintat."

*

Egy hang a kupé-zsivajban: „Ma már nincsenek Magyarországon apácacsárdák!"

*

Búcsú. Ifjúság! Mennyi hiába jel. Csak árnya a kendőlobogásnak. Viharleverte gyümölcsök teljesen nyomtalan.

*

Cs. Külüs a nagyapjáról, Bátán: „Olyan öreg, hogy már kézzel eléri a gerendát, annyi a törmelék alatta."

*

Csend a lármán túl? Milyen lárma a csenden túl? Rögeszmém, hogy a csend mögött nem csend van. S hogy a létezés nem lehet hangtalan. A Lét sem. A „szférák zenéjét" hajlamos vagyok szó szerint érteni. Mért lenne egy Béta-sugár néma? Fukar koncepció, hogy a hang levegőt igényel. S ha a Hang nem? Mit tudunk a „levegőtlenség", a „semmi" esetleg zsúfolt kitöltöttségéről?

*

Egyszerű falusi ház, elhanyagolt gazdasági udvar, hátsókert. Nyáron itt maradunk, itt szeretnék dolgozni. Az udvar, a kert tele értelmetlen kőrakással, kavicsos homok-kupaccal, évek óta korhadó ág- és deszka-halommal. Fedetlen szemét, düledező ólak, félbemaradt cementépítmény, gödrök, használhatatlan tárgyak. *De nem a miénk.* Valakinek fontos volt, most nem az, s még az eltakarításhoz sincs ereje. Kitaláljuk a burján apoteózisát. A takarás, a befedés ravaszul egyszerű művészetét. A ráhagyatkozást. Csalánnak, büröknek, mindennek értéke van, mert zöld. Csupán kis fészkeket gyomlálunk ki, ahová tököt, futót ültetünk – minden jó, ami gyorsan színfalat emel. Nem a miénk – s kéjjel, felfokozott esztétikai érzékenységgel munkálkodunk (azaz, nem munkálkodunk), hogy a dzsungelnek helyet adjunk egy nyárra. Ami pusztulni indult, pusztulhat. A gazda beleegyezésével. Ennyi a mentség.

*

B. fontos tanácsot bízott rám váratlan halála előtt egy órával: „*Pincében* kell csinálni a krémest, mert *fönt* másképp lágyul meg a vaj, s nem lesz olyan *réteges.*"

*

„Te akarsz próféta lenni? Nekem van autóm."

„A szocializmust nélkülem fogják fölépíteni. Ti arra vagytok büszkék, hogy a Horthy-idő alatt süttettétek a hasatokat, nem engedtétek kizsákmányolni magatokat. Én se hagyom. Most én süttetem a hasamat."

*

Szinte mutatvány, ahogy I. szatócs svádával árulja és népszerűsíti a szocializmust idegenek előtt. Ahogy pult mögül mondódik a vevőnek, amit éppen *annak* kell mondani, piti biztonsággal és cinkoskodó szókimondással, nem hallgatva el az áru rejtettebb hibáit sem, hogy annál nagyobb legyen a hitel. Még azt sem átallja, hogy lírai elparentálással ébresszen rokonszenvet és kedvet – „Vegye, becsülje meg, uram, ebből az áruból nem lesz több, se jobb, ha lesz."

*

Nyomozom, hogy *mióta, mikor*. Az évek mögé kellene visszahátrálni, de úgy, hogy közben nem fordulnék vissza; vagyis hátrálva búcsúzni a folyton előttem hagyott jelentől, ami egyúttal egy tőlem távolodó jövőbe is rohan, holott számomra ez a jelen a legközvetlenebb múlt, miután éppen én vagyok az, aki egy folyton hozzám közeledő múltba ereszkedem vissza, mint a legközvetlenebb jövőmbe, amiről ugyan hihetem, hogy csak látszólag jövő, de hihetem azt is, hogy az a másik jövő az igazi múlt, amitől távolodom, sőt, a múltak múltja, aminek távolodását még az is megpecsételi, hogy olyan közvetlen múlt előzi meg, amit magam előtt hagyva abból a jelenidőből szakítok ki, ami már jelenként is kritikus volt, hiszen éppen a hátrálásommal fosztom meg a lehetőségtől, hogy tiszta jelenként a jövőt számomra is érvényesen határozza meg, tehát egyértelmű előzmény és ok legyen, e helyett olyan múlt következményévé is teszem, ami számomra az éppen létesülő jövő, miután abba ereszkedem vissza... Mindez megnehezíti a pontosságot, hogy *mióta, mikor*.

*

Bejegyzés egy elképzelt, kutyabőrbe kötött, öreg Biblia hátsó lapján: „Ezerkilencszázhetvenegy Kisasszony Havában Burkus négy kölyköt szül. Pál nem lévén otthon, s mivel befogadó gazdájuk sem akad, Péter emészti el őket. Nylon zacskóba mindet, azt egy másikba, abba köveket, s együtt a Dunába. A belső zacskón elfelejt lyukat szakítani, hogy a víz gyorsabban bemenjen, így vonítva úsznak a víz tetején, egy darabig, míg a levegő mind ki nem jön. Előző napon még magnóra vesszük hangjukat, annyira kedvesek; s hogy megmaradhassanak így."

*

A *Történelmi Nyelvleckék* c. népszerű sorozatból: „A hétkönapok semleges aktái közé iktatott Emberi Szabadságjogok Deklarációjának indigós másolatába csomagolt ebédpótló szalonna avasodó szagától dühbe gurult irodavezető hirtelen szanálási (likvidálási) javaslata nyomán megrémült dolgozók kollektív felkelése az Emberi Szabadságjogok Deklarációja eredeti példányának haladéktalan megszerzésére a szóban forgó ebédpótló szalonna átcsomagolása céljából."

*

Társas sex. Még társasabb sex. Legtársasabb sex. Társtalanságban társas sex. Társtalanságban még társasabb sex. Társtalanságban legtársasabb sex. Társaságban társtalan sex. Társtalanságban társas sex. Társtalanságban társtalan sex. Társaságban társas sex. Társ-társtalan-társaság-társtalanságban sex. Sexebb sex. Még sexebb sex. Legsexebb sex. SEX. SE. S. . ; , – :

•

Montázs

Virradó fák. Nappali gyökerek. Alkonyodó gyümölcs.

Kisiklás előtti másodpercek. Váltók kattogása csipkézi a fényképek szélét.

Ártatlanság. Alvajáró bűnök.

Hajsza egy szökevény emlék után. Sebezhetetlen színtér.

Golyók. Játékháború. Szénsavpezsgés.

Végleges alapkőletétel, kokárdás babérkoszorúval. Diadalív, ködből kimetszett négyszögekkel.

Világvégi táj. Nomád áramfejlesztők.

Senkiföldje a hátra és előre metszéspontján. Lehangolt szépség birodalma.

Gyáva előérzet, utólag.

Mese a távolodó képernyőn. Fejfekete, Kézszőke, Dobpepita, hárman. Mennek, mennek a világban.

Távozásukkal betoppanók.

Szüreti pukkanó békák erezik a csendet. A szódásüvegnek támasztott sétabot csontsima kampója erezetlen.

Habos fulladás. Hermelinzuhatag.

„Kel a madár, fekszik a. Fekszik a madár, kel a." Hiányos mondatok kiárusítása az ószeren.

Részegség. Szavak keresztje.

Utolsó stáció. Az elrabolt világvég hivatalos visszaszolgáltatása.

Kannibál aranykor. „Szóval, vesepecsenye lesz, magánszafttal!"

Jobb lator, bal lator apokrif párbeszéde: „Az intelem arányait hogy nem értetted, te boldog!"

Árván csalódott. Családosan meghalt.

Vakok ünnepi víkendje. Kirándulás a fehér mágiába.

Két villamos közé szorultan elveszteni örökre. És ott berendezkedni.

Elhasznált gondolatokért cserébe elhasznált gondolatokat cserébe. Valutahiány.

Csibe-foszlány. Elefánt-foszlány. Mikroszkópikus testvériség.

Hiányában közlekedni, jelenlétében parkolni.

Kérlek! Törd össze a tükrömet! A szemembe nézz!

Körvadászat. Kéjgyilkosság.

Magányos, kispénzű; zajt kér a Főúrtól.

Néma! Mindig belőlem beszél.

„Hagyjátok élni az ösvények görbületeit!" „Nem hagyjuk."

Alul a táj, fölötte gondolatok, középütt hanyatt a sík fény. Perspektíva.

Virágszerető steril ollóval virágszeretőn vágja el virágszerető gyökerüktől.

Hellyel kínálják. Állva marad. Nincsenek illúziói.

Nagy szavak, sok kis pondró.

Fokozhatatlan masszivitás. Végső tájainkba visszavonuló átmenetiség.

Síkföldi étvágy. Síkföldi hatalom.

Antik mitológia-intimitás. Görög. Meztelen óriás-testünkön bóklászó kicsi-kezünk.

Lény a lényben. Ráhajlás a ráhajláson. *Asilum anti-grammaticum.*

Kibérelt játékok. Magántulajdon gürizés. Állami rezon.

Démodé táj a holnapból; avantgard az őskori tegnapból.

Elég a tundrák hatalmából! Sosem elég a tundrák hatalmából.

Vetkőztet ,felöltöztet a lárma. Vetkőztet, felöltöztet a csend. A *különbségben* inkarnálódó SZTRIPTÍZ.

*

Szent-szöveg töredékek:

„Megmérni a magasságot a kicsivel, hogy a kicsi még elhatároltabb legyen, csak önmaga . . ."

„Nem nézni el a vigasz fölött, amit csak a mi tetteink nyújthatnak a mi tetteinkkel az ő tetteiért a saját tetteivel a közös tetteinkért . . ."

„Társam, keverj össze, húzzál belőlem, tedd magadba, keverjelek össze, húzzak belőled, tegyelek magamba, keverjenek össze, húzzanak belőlünk, tegyék magukba, keverjük össze egymás-magunkat, húzzunk egymás-magunkból, tegyük Bele, húzzunk Belőle, keverje össze Magát, húzzon Magából, tegye Magába. Finita."

„Nagy szándékai elágazásába bonyolódva, Macska, nagy szándékai elágazásával hurokba köti az Egeret; nagy szándékai elágazásában hurokra kötve, Egér, nagy szándékai elágazásával hurokba köti a Macskát; nagy szándékaiba bonyolódva, nagy szándékai elágazásával hurokra kötve, nagy szándékai elágazásával hurokba köti, nagy szándékai elágazásába bonyolódva..."

(Mese-elemzés) Rézmadár. Szárnyát leszegi, hogy megértsen. Fejét lehajtja, hogy megszégyenítsen. Fiókáit mégis szavaimmal hívogatja.

(Folytatjuk)

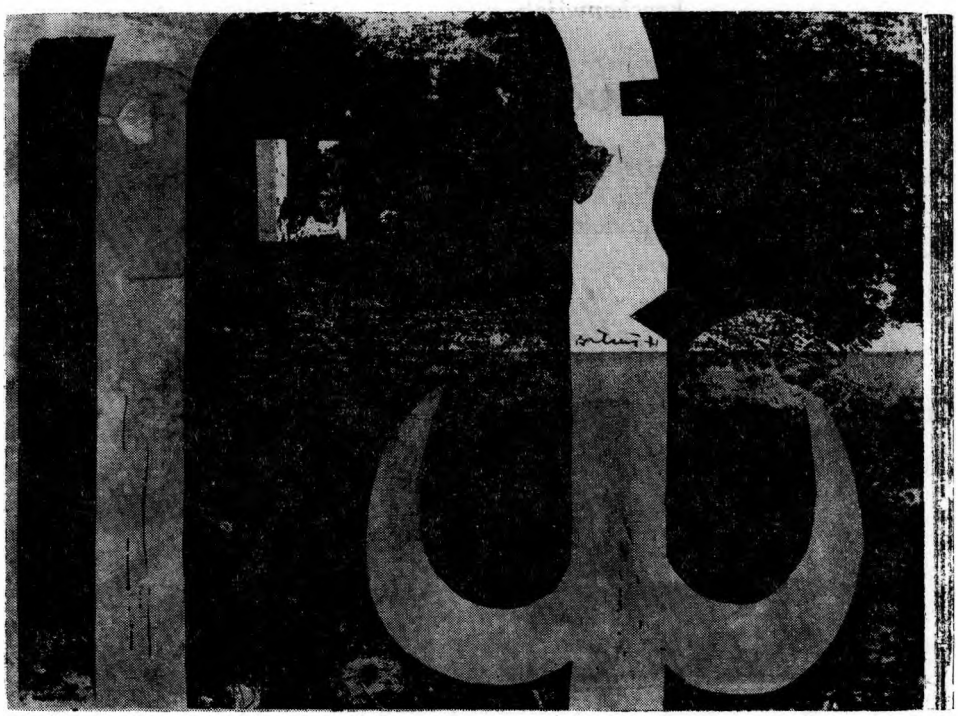

KÁROLYI AMY

Néhánysorosok

GORDONKA A ZENEAKADÉMIÁN

Picasso violinkulcs fejű lánya.
Végletekig pucér, mégis szigorú.
Szobor sarokban. Jelenésre vár,
terhes hasa Beethovent szülne már.

MEDITERRÁN

két meredély közt
agavék hidak viaduktok
tüskés tollas folyosók
denevérszárnyak
két meredély közt
kecskenyájak

SUGÁRVÉDELEM

a rosszúl haltak pora jól tapad
fertőzött hamujuk megsebez
az emlékükbe nyúlni nem szabad
rázd ki a rongyokat

RINGBEN

s a pillanatok
míg kiszámolják a boxolót
acélharsonák recsegése

egy kettő három stb.

vége

AZ ÓVATOSAK

Nyelvük se dugják ki a szélbe

EX-PADRE

Nyert az egyház, hogy elvesztette

BARÁTOK

Rémülten bámultok arcába,
mint aki akasztott emberre néz
s tüstént iszkoltok sehovába
nehogy elvágni kelljen kötelét.

SZÉPASSZONY

macskapofájú
karotta-orrú nő
karó-nyakon alamuszi fej
mindene kölcsönbe van
drogériából, patikából
haj, szem, sex, emésztés
semmije sincs
csak a pálinkás pohár
és pislogás a szomszéd lábosába
ügyesen elkanyarni
mit is kellene

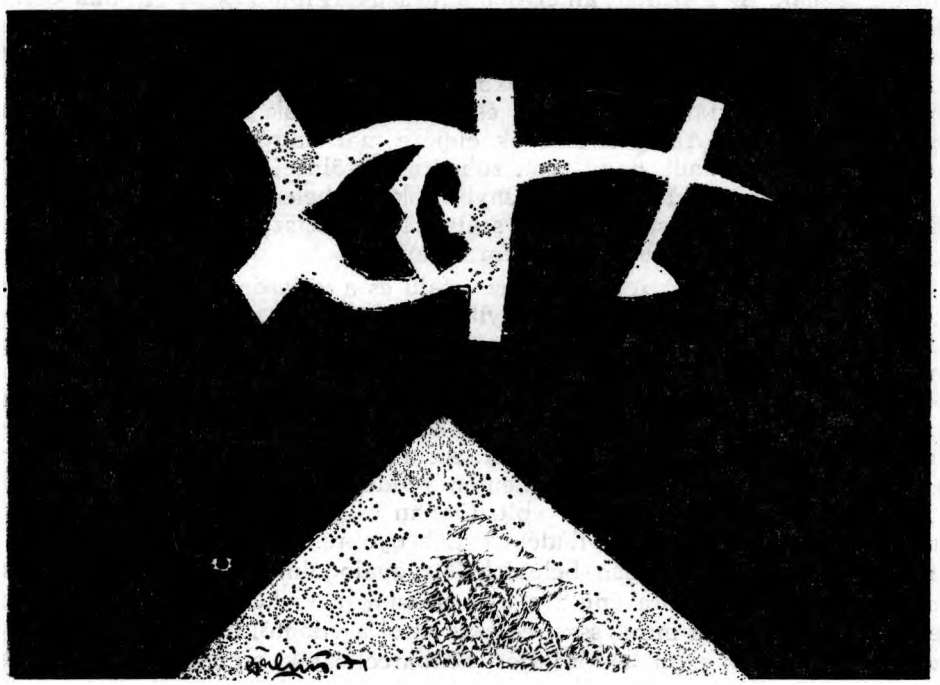

BERTHA BULCSU

Balaton

KIK LAKNAK A BALATON PARTJÁN

A házat, amiben Balatongyörökön laktunk, Nógrády László gyermekpszichológus építtette. Mi özvegyétől, Maca nénitől vettük bérbe, s annak halála után fiának, dr. Nógrády Györgynek fizettük a csekélyke bért. A ház balszárnyában egy mészgyári munkás lakott a családjával, a másik felében mi. Az örökösöké volt a manzárd, továbbá egy szoba a földszinten, s a műteremnek nevezett konyhaszerű toldalék. A ház így körülírva hatalmasnak tűnhet. Furcsa ház volt, zegzugos, a mi időnkben már romos, szinte életveszélyes. Nógrády Lászlót valószínűleg becsapták annak idején a kőmívesek. A ház nem egyszerre épült, hanem részletekben. Ahogy a szükség kívánta, mindig hozzá toldoztak egy-egy szobát, oldalszárnyat. A mai formáját, úgy tudom, a Tanácsköztársaság bukása után alakították ki. Akkor ugyanis Nógrády László elvesztette budapesti katedráját, s leszorult Balatongyörökre. Nyaralóját megtoldotta, s jellemnevelő intézetet alapított az idióta pógárgyerekek számára. Ezt annak idején magánintézetnek nevezték. Nem tudom, meddig működött ez az intézet. Talán a háborúig. Közelebbi kapcsolatba mi csak az örökösökkel kerültünk, s magával az épülettel. Az elmúlt húsz év nem használt ennek a háznak. Az a szárny, amelyben a mészgyári munkás lakott, már összedűlt. A mészgyári munkás azóta meghalt, a felesége pedig saját házat építtetett magának a Póragon. A ház nagy, legalább nyolcszáz négyszögöles kert közepén állt. Hatalmas diófák árnyékolták be az egyik felét, míg a másik felében korcs barackfák, bálványfák és szelencebokrok sorvadoztak. A kert hasonlított a házra. Az ötvenes évek elejére már nagyon elvadult, pusztult, korhadt. Ha szél támadt, nagy ágak zuhantak a földre, s nyikorgott, ropogott az összes fa s maga a ház is. A kéménybe sokszor belecsapott a szél, s a kályhák befelé okádták a füstöt. Később szélvédő kakast szereltem a kéményekre, de ha örvénylett, forgott a szél, ez sem használt.

A kert s a düledező zegzugos ház a falu és a villasor között helyezkedett el oly módon, hogy nem tartozott egyikhez sem. A ház mögött nyújtózott fel a dombra a falu. A mi kertünk s Vargáék kertje, ahonnan hosszú ideig a tejet hordtuk, szomszédos volt. A ház előtt keskeny út vezetett a cseténvi pincesor felé. Az úton túl füves pusztaság kezdődött, amit Póragnak neveztek. A Póragon csak elvadult fű, krisztustövis és csipkebokor tenyészett. Az ötvenes években a Póragon túl kezdődött a villasor. Az úri nyaralók, s a nagy, öt-hat szobás villák két párhuzamos utca mentén rendeződtek külön kis településsé. A legrangosabb az első villasor volt. Onnan csodálatos kilátás nyílt a szigligeti öbölre, a nádasokra, nyiladékokra, hegyekre. Intim kis ajtók voltak a kertek végében, s egyenesen bele lehetett gyalogolni a Balatonba. Az első villasor impozáns dombra épült, a nyaralóknak a vízhez talán húsz-harminc métert kellett lépdelni mindössze. Minket ettől a világtól elválasztott a Pórag. Az elmúlt tíz évben ezt a senkiföldjét is kiparcellázták, s ma a nyaralók soka-

sága színesedik a falu és a régi villasor között. De az ötvenes években az a terület még vad, feltöretlen pusztaság volt. Örökké szél süvöltött a sovány fű felett, s a csenevész bokrokat tépdeste, pusztította.

Baloldali szomszédunk Takács néni volt, a falu hajdani jegyzőjének az özvegye. Akkoriban a kert jövedelméből, szobák kiadásából, s földek, gyümölcsösök eladogatásából éltek. Rajtuk túl egy keskeny utca vezetett a faluba s a falun túl a temetőbe. Az utcát Bucsi-köznek hívták akkoriban, mellette ugyanis egy jókora szőlő közepén Bucsiék háza állt. Ma ezt az utcát Csont Ferenc utcának hívják, a nagybányai iskola Balatongyörökön megöregedett és eltemetkezett s félig már elfelejtett festőművésze után. Jobboldali szomszédaink Reznikék voltak. Kertjük hasonlóan nagy volt, s a házuk is szép, fazsindelyes. Valamikor Pesten volt mozijuk, s annak a jövedelméből vásárolták vagy építették a györöki ingatlant. Ez a lépés jó ízlésre vallott.

Reznikék híres emberek voltak az ötvenes években. Nem a hajdani mozi miatt, arra már senki sem emlékezett. De akkoriban náluk lakott a gróf. A gróf, azaz Széchenyi Zsigmond, híres Afrika-vadász és író. A faluban mindenki úgy emlegette Széchenyit, hogy: a gróf. Ha a Reznikné átjött anyámhoz, az is csak azt mondta, hogy a gróf így, a gróf úgy . . . A gróf körül mindig történt valami apróság, ami a szomszédasszonyokat ámulatba ejtette vagy megborzongatta. Széchenyi Zsigmond társadalmi helyzete az ötvenes években elég ellentmondásos volt. Balatongyörök lényegében kijelölt kényszerlakhely volt számára, semmi több. Szűkösen élt, sokat dolgozott. Hosszú évekig együtt utaztunk be a reggeli diákvonattal Keszthelyre. Széchenyi a Festetich kastély könyvtárában töltötte a délelőttöket, mint állományon kívüli segéderő. Esténként otthon dolgozott. Szakkönyveket fordított, írt, lektorált. Az ablaka sokszor még éjjel kettőkor is világos volt, s áthallatszott a kertünkbe írógépének a kopogása. A helyi vezetők sokáig gyanakvással kezelték, s figyelték minden lépését. Ugye gróf . . . Mit lehet tudni . . . Amikor aztán a kormány fényes fekete autói fékeztek a Reznik-villa előtt, s a politikusok elvitték magukkal a grófot vadászni, a falu vezetői is engedtek az éberségből. A helyi emberek alig tudták, hogy ki is az a Széchenyi Zsigmond. Nem olvasták a könyveit, nem hallottak a híres afrikai, indiai expedícióiról sem. A falusi emberek számára csak egy gróf volt. Hogy a grófok sem egyformák? Ki gondolt akkor erre? Senki. Az az igazság, hogy a Csui-t, a Nahar-t, az Afrikai tábortüzek-et én is csak akkor olvastam el, amikor Széchenyi Zsigmond a saját példányait kölcsön adta. – A grófról sokat beszéltek a faluban s a villasoron is. Nem értették az életét. Ez nem is csoda. Széchenyi ugyanis ebben a kis Balaton-parti faluban nem úgy élt, mint a földművesek, s nem is úgy, mint az urak a villasorban. Úgy élt, mint egy értelmiségi, mint egy világjárt szellemi ember. Képeslapokat, szaklapokat járatott, örökké könyv volt a kezében. Sétált, elmélkedett, írt és levelezett. Hetenként egyszer-kétszer látogatókat fogadott . . . De nem vizitelőket . . . Széchenyi vendégei mindig messziről érkeztek. Kik látogatták? Például a kőröshegyi parasztok, erdőkerülők, juhászok. A régi emberei. Egy sem érkezett üres kézzel. Aztán nyaranta betoppantak hozzá a fővárosi színészek, írók, a könyvkiadók emberei, régi és új vadásztársak, muzeológusok, természettudósok. Ezt látván persze a helyi előkelőség is megkörnyékezte a grófot. Széchenyi közvetlen, egyszerű modora azonban mindenkit zavarba hozott.

Széchenyi álma az ötvenes évek végén s a hatvanas évek elején valóra vált. Újra kijutott Afrikába. 1959-ben az öttagú magyar expedíciónak, mely

az 1956-ban elpusztult természetrajzi múzeum anyagát akarta pótolni, Széchenyi Zsigmond is tagja volt. Később, 1963-ban már saját szafárit vezetett Afrikába. Sok értékes trófeát, s kiállítási anyagot hozott haza a múzeumnak.

Az ötvenes években Reznikéknél egy Budapestről kitelepített zsidó házaspár is lakott. Betegek voltak mind a ketten. Csak nyugalomra vágytak és csendre. Meghúzták magukat a verandán vagy a fák alatt, és várták az estét, a reggelt, az őszt, a telet. A férfi aztán hirtelen meghalt. Hogy mi lett az aszszonnyal, arra már nem emlékszem.

Reznikéken túl hasonlóan nagy kertben, de aprócska, szűkös házban laktak Magyarék. Magyar Jóska jellegzetes figurája volt a környéknek. Szamarakat tartott, fuvarozott velük. Fuvarozott és kereskedett. Nem is igen tudtuk akkoriban, hogy mit csinál, miből él. Bibliai jelenség volt, ahogy a szamarak vontatta aprócska kocsival megjelent. Azóta hallom, hogy eladta a szamarakat, s a község szolgálatába szegődött. Magyarékon túl az ötvenes években még szántóföldek terültek el, egészen a postáig. Azóta ezt a földterületet is beépítették. A környék a felismerhetetlenségig megváltozott.

És a villasor lakói? – Regényt érdemelne. Annyi biztos, hogy a villasori status quo a felszabadulás után megremegett, megrendült. A zárt úri kerteken, villákon kereszül süvöltött a társadalmi átalakulás kíméletlen, viharos szele. De kezdjük az elején. – Kezdetben volt a falu, a föld, a parasztok és a halászok. A föld és a szőlő a parasztoké volt, kivéve a partot, a vizet és az erdőt. Ezeket ugyanis a keszthelyi főúr, gróf Festetich Tasziló birtokolta. A századfordulón Balatongyöröknek még Meszes-Györök a neve, s a mai villasor helyén még szántottak-vetettek a parasztok. A filoxéra járványt megelőző időben jól jövedelmeztek a szőlők, s a gazdáknak eszük ágában sem volt nyaralókkal, idegenforgalommal vesződni. De a filoxéra elpusztította a szőlőket, s a pénz szűkösebben csörgedezett a faluba. Györök nagyálmú, örökké pipázó igazgatótanítója aztán kiadta a jelszót: fürdőéletet kell teremteni Balatongyörökön. Hirdetéseket tett közzé a pesti lapokban, s 1896-ban meg is jelent két család a parton, s ott töltötték a nyarat. 1901-ben már huszonnyolc család nyaralt Balatongyörökön. Az úri vendégek a parasztházaknál laktak, negyven korona havi bérért, s konyhát is kaptak. 1902-ben Balatongyörökön mindössze két villaszerű épület található, egyik abból is a falu közepén. Ekkor nyoma sincs még a mai strandfürdőnek, kabinsornak, partvédőműnek . . . A parton legelő terül el, marhacsordák állnak a térdig érő vízben. A fürdőzők a csordát kerülgetve jutnak a vízbe. A falu tanítója, Üst Gyula, s a jegyző nagyot és merészet gondoltak ekkor. Felkeresték Festetich Taszilót, s engedélyt kértek tőle a partvonal fásításához, kimüveléséhez. Csodák csodája, a mogorva Festetich Tasziló, aki ugyanebben az évben nem járult hozzá, hogy Fenékpusztán kiássák a régészek Nagy Theodorik szülőházát, s aki később Horthy Miklóst sem volt hajlandó fogadni, a györöki tanítót és jegyzőt fogadta, kérésükre rábólintott. Megszületett hát a mai liget, félholdnyi árnyék, üde, kulturált partsáv. Megszaporodtak a nyaralók, s egyre többen gondoltak állandó villa, nyáriház építésére. Legtöbben a györöki magaspart gazdáit keresték fel. A földmívesek lassacskán eladogatták partmenti birtokaikat a pesti tanároknak, bankároknak, méltóságos és nagyságos uraknak. Az úri nép csak kétféle gazdától vásárolhatott földet. Vagy Festetich Taszilótól, aki sokkal nagyobb úr volt valamennyiüknél, vagy a földmívesektől, akik önérzet dolgában semmivel sem maradtak el a keszthelyi gróf mögött. A mai villasor zömében a Tanácsköztársaság bukása után, a zsíros tanácsosi, főtanácsosi jövedelmekből épült. Horthy igyekezett

megfizetni a hivatalnoki kart, s a hivatalnoki kar igyekezett valóságos úrrá változni. Így aztán a negyvenes években már feledésbe merült, hogy az eredeti gazda a györöki földműves volt, s a villasori fiatalurak nem restelltek időnként „büdösparasztozni". Ez a rossz hangulat szerencsére nem állandósult, s a villasor lakói közül nagyon sokan jó barátságban maradtak az eredeti gazdával, eljártak szőlőjébe, bort vásároltak tőle, elbeszélgettek vele.

1945-ben megroppant a villasor kasztszelleme. Az elhagyott villákba új lakók költöztek, az új lakók új szokásokat kezdtek meghonosítani. A fordulat éve körül néhány szép villa gazdát cserélt. A pesti bankárok, üzletemberek, nyugdíjas katonatisztek „rosszat sejtve" visszahúzódtak az aprócska Balaton-parti faluba. Pénzüket házakba, telkekbe és szőlőbe fektették. A házak közül később a legnagyobbakat államosították, de a telkek közül egyetlen egyet sem. A telkekről a Rákosi adminisztráció teljesen elfelejtkezett. Így aztán egy-egy pénzembernek nyolc-tíz vízparti telke is volt, nem beszélve a szőlőkről s a mandulásokról. Ezekből a rejtve maradt telkekből keletkeztek a hatvanas évek bankbetétjei, autói, pesti öröklakásai, perzsaszőnyegjei. 1960-ban már kétszáz forintért adták a telek négyszögölét, ma ezerötszázért. Ahol a családban felnőtt gyermekek, egyenesági örökösök voltak, az új telektörvény sem okozott zavart. Időben szétírattak mindent, s amit nem lehetett, azt eladták. Persze olyan úr is akadt, aki a vagyonát perzsaszőnyegek formájában mentette át . . . Györök közelében jártam egy présházban, ahol még most is hatalmas perzsák lógnak alá a mestergerendáról. Természetesen molyirtózva, becsomagolva, gondosan raktározva. A tulajdonos időnként elad egyet-egyet a szőnyegjeiből. Egy szőnyeg harmincezer forint. Az egészen nagyok ötvenezret vagy még annál is többet érnek.

A villasor lakói közül sokan már az ostrom elől lehúzódtak a vízpartra, s vissza se mehettek volna Pestre, mert a lakásuk, s mindenük, ami a fővárosban maradt, megsemmisült. Egyetemi tanárok, mérnökök, gazdatisztek rekedtek így végleg a faluban, s ezek, ahogy múltak az évek, beilleszkedtek a helyi emberek közé. Sokan megkoptak, elszegényedtek.

A villák államosítása körül nagy volt a herce-hurca. Akik idejében észbekaptak, azok hamis átírási papírokat készítettek az ügyvédjeikkel, vagy lakókat fogadtak. Az persze nem volt közömbös, hogy ki milyen lakóra tett szert. Akinek például sikerült elintézni, hogy a tanácselnök a falusi otthonából átköltözzön hozzá a villasorba, az megmentette a házát. Akinek szerényebb lakó jutott, esetleg egy sokgyerekes család, az lemondhatott a villájáról, akár államosították, akár nem. Az államosítások éppen olyan regényes fordulatok kíséretében zajlottak, mint később a villák visszaadása, illetve eladása. Az egyik volt katonatiszt például éppen börtönben ült a villák eladásának időszakában. A katonatiszt családja bent lakott a villában. Volt azonban még egy testvére. Az a gazda távollétében szemet vetett a villára. Meg is vásárolta az államtól, s a katonatiszt családját kiköltöztette a mosókonyhába. Mire a katonatiszt kiszabadult a börtönből, a háza már a testvére háza volt. Évekig nem értette, azt hiszem, ma sem érti egészen. Ezek az államosított és újra eladott villák sok bonyodalmat okoztak. Egyes Balaton-parti falukban becsületes pártemberek, tanácsi vezetők is kísértésbe jöttek, s addig csűrték-csavarták a törvényt, míg az egyik négyszázezer forintos villát százötvenezerért, a másik háromszázezer forintos villát nyolcvanezerért sikerült megvásárolniuk. Egyik a fiának, másik a lányának, harmadik a sógorának . . . A vagyon még a szenteket is megkísérti, hát még azokat az embereket, akik nap mint nap látják, hogy mennyi pénz fo-

rog, milyen adás-vételek jönnek létre, milyen összegeket fizetnek ki egy-egy közepes ingatlanért. Az árak már régen az eget verik. De még mindig akad, aki megfizeti, akinek van miből kifizetni hatszázezret, vagy akár egymilliót is. Az ember csak járja az üdülőtelepek új utcáit és csodálkozik. Félig örül, hogy íme milyen takarékos nép ez a magyar, milyen jó ízlése van, milyen faragott kőből rakatja a házát, s félig gyanakszik. Gyanakszik, mert elkezd számolni. Akárhogyan szorozza, osztja az ember, a végeredmény egyértelmű: a bérből, fizetésből élők nem építhetnek ilyen luxusnyaralókat. Ha igen, akkor nem a bérből és fizetésből. Miből akkor? És kik ezek az emberek? De ezt csak közbevetem... 1950-ben nyoma sem volt még ennek a puccos gazdagságnak. 1950-ben sokan még a villasori urak közül is napszámba jártak, vagy beálltak Keszthelyen éjjeliőrnek. Nem kellett mindnek a pénz, de aki nem érte még el a nyugdíjas korhatárt, annak vigyázni kellett. A közveszélyes munkakerülés paragrafusát akkor nagyon komolyan vették. S egyébként is mindenki igyekezett a szegénység, a kopottság látszatát kelteni.

A villasor jellegzetes figurája volt akkoriban egy bankár és a felesége. Ezek annyira el voltak foglalva egymás iránti gyűlöletükkel, hogy a történelem hullámverését észre sem vették. Egyszer fát vágtam náluk... A bankár és a felesége nyugágyaikban feküdtek az udvaron. Gyümölcsöt eszegettek, s a következő párbeszéd villódzott közöttük:

– Kedvesem, megint kivette a tányérról a legérettebb körtét...

– Édesem, túloz... Ezt a túlzási hajlamot is Antónia mamától örökölte...

– Kedvesem, ha nem tisztelném annyira, azt mondanám most, hogy piszkos dolgokat művel... Antónia anyának köszönhet mindent, az egész karrierjét, a kezemet...

– A kezét édesem, azt a saját stupiditásomnak köszönhetem... Ez a kéz...

– Kedvesem, felemelte magát...

– Édesem, hogyan emelheti fel a tyúk a sast?

– Ki a sas? Maga? Kinevetteti magát. Nahát, hogy maga sas... Egye csak meg előlem az érett körtéket, egye csak meg... Én majd megeszem a savanyú körtéket, ez illik az életemhez...

Ésették a körtéket. A hangjuk ingerült volt, a szemük villogott. A napszámomra aztán este hosszan alkudtak, kevesebbet akartak fizetni.

A közelben lakott egy másik megöregedett házaspár is. Azok viszont imádták egymást. Gyerekeik nem voltak, csak finom érzéseik. Hetvenévesek lehettek, de kézenfogva andalogtak a hársfák alatt, s ha belemerészkedtek a vízbe, ott is fogták egymás kezét, s akár hiszik, akár nem, csókolóztak. Örökké becézték egymást, s ország-világ előtt kinyilvánították bensőséges érzelmeiket. Az egész villasor röhögött rajtuk. A villák között másfajta erkölcs járta, ha nem is mindig frivol vagy nagyvilági. A falu viszont tisztelte a két öreget. Az érzelem előkelő helyet biztosított nekik a település ranglétráján. „Finom emberek" – mondogatták az öregasszonyok. Érthető. Ha a munkában elfáradt parasztasszonyok elgondolkodtak az életükön, ilyen simogatásokért bizony legalább negyven esztendőt kellett visszabotorkálniuk az időben.

Kik laktak még a villasoron? A kitűnő helybeli orvos, Pilter Sándor, aki legnagyobb elesettségem idején ingyen gyógykezelt, s aki reménytelenül beteg édesanyámat is haláláig vizitelte, kezelte. Pilter Sándor portája már az ötvenes években is nyugodt sziget volt a zűrös, átalakuló villasoron. Pilter gyógyított,

pipált és horgászott... Nyugodtabb orvost még nem láttam életemben. Szemében örökké fény és derű... Amikor pénztelen volt, motorbiciklivel járta a környező hegyközségeket, ma az autók szamarával, egy kis Trabanttal, amit ráadásul úgy nyert a lutrin. Boldog ember, vagy kedélyesen boldogtalan. Mindenesetre azon kevesek közé tartozik, akiknek életstílusa van, s azok közé, akik képesek voltak azonosulni a tájjal, hozzáalakulni az éghajlat és a természet adottságaihoz. Pilter megérkezett Balatongyörökre, s két éven belül vízi ember lett. Nagy horgász, nagy pákász...

Befejezetlen házával jellegzetes figurája volt az ötvenes éveknek a hajdani vendéglős is, Remete. Kisgyerek koromban, 1940 táján a vonatra várva a Remete-féle vendéglőbe ugrottunk be egy-egy pohár sörre, málnára. A vendéglő közvetlenül a vasúti állomás mögött állt. Remete a történelmi átalakulások közepette elvesztette a vendéglőjét, de megtartotta a házát és a szőlőjét. Borából még a legnehezebb időkben is jól megélt. Sovány, magas, hallgatag ember volt. Jó vendéglős, jó szőlősgazda. Egyik őszön nála puttonyoztam végig a szüretet. Pontosan fizetett, s valamivel jobban, mint más gazdák.

A Remetén túl néhány Maort tisztviselő lakott, néhány vénkisasszony s nagyon sok betelepült ember. A tanácsi kezelésbe vett, államosított villákat, két-három családnak utalta ki a községi tanács. Ilyen kiutalt villában laktak Varga Bálinték, Kovácsék, s a helyi vb-titkár, Csullag Rudolf is. Varga Bálint akkor még a helyi általános iskolában tanított, ma már sajnos ő is halott. Régi típusú, napcserzett, alapos munkát végző pedagógus volt. Szívta a cigarettáit, s végezte a munkáját. Minden gyereket megtanított írni, olvasni, számolni. A számolás nála különösen fontos volt. Jól tudta, hogy később az életben annak veszik a legnagyobb hasznát tanítványai. Nyaranta a pedagógusfölddel vesződött, az őszi, téli estéket pedig a zongora mellett töltötte. Vidám kiegyensúlyozottság áradt Vargáékból, örömmel tért be hozzájuk a falusi értelmiség. Náluk egy-egy üveg bor mellett mindig folyt a szó, kedves anekdoták keringtek s szólt a zongora. Fekete zongorájuk volt, s ez a bolond hangszer nekem örökké Ady Endrét juttatta eszembe és a Szilágyságot. Varga Bálint nemrég kiköltözött a györöki temetőbe. Felesége, két felnőtt lánya azóta is gyászolja. Odaveszett a kedély, a nyugalom egyszerű varázslója. Velük egy házban laktak Kovácsék. Kovács vasúti tiszt volt akkor is, azt hiszem, ma is az. Ezek a vörös homokkőből épült villák nagyon esztétikusak s kényelmesek voltak. Vargáék emeleti teraszáról például a legszebb balatoni körkép tárult a szemlélődő elé. Lent a villa alatt a nádas a felkéklő öblökkel, a víz végtelenje s a párás messzeségben a szigligeti öböl a tanúhegyekkel. Erre esett a szem reggel, este, télen, nyáron. A ház falát repkény futotta be, s a levelek kis árnyékot varázsoltak a teraszon üldögélők feje fölé. Ilyen ablakok előtt, ilyen látvány előtt üldögélve bizony észrevétlenül múlnak a napok, eliramlik az élet. Ilyen környezetben, ilyen faluban a munka is kellemes kötelesség, minden tettet, minden hasznos cselekedetet megszépít, megnemesít a környezet.

A villasor érdekes lakója volt akkoriban egy nyugdíjas egyetemi tanár. Az ötvenes években remegő kezű öregember volt már, de még mindig tevékeny. Napestig a könyvtárát bújta, dolgozott, elmélkedett. Híres ember volt a környéken, de nem a könyvek s nem a tudománya miatt. Vidéken a könyvek által senki sem válik híres emberré. A tanár úrnak volt egy nagy szenvedélye. Még nyolcvanéves korán túl is rajongott a női mellekért. Leginkább az érinthető, fogdosható meztelen női melleket szerette. Ez a mellmániája messze földön híres volt. Akkoriban vonyarci menyecskék és lányok jártak hozzá takarí-

tani, mosni. Takarítottak és mostak, amelyik menyecske aztán a mellét is meg engedte fogni, az külön kapott tíz forintot. Egy mell tíz forint, két mell húsz forint. Ez volt a taksa. S a menyecskék engedtek neki. Egyszer éppen a kertben permeteztem, amikor a tanár úrnál egy vonyarci menyecske takarított. A tanár úr kertjében szép almafák sorakoztak, s azokat óvtuk rendszeresen. Legalább harmincszor megpermeteztem azokat a gyümölcsfákat. Egyik tavaszi permetezés alkalmával, önkénytelenül is szemtanúja voltam egy mellfogási jelenetnek. A terasz üvegablaka előtt játszódott le a dolog. Véletlenül odapillantottam. Nem akartam hinni a szememnek. A menyecske közben kifelé kémlelt a kertbe. Figyelte, hogy merre járok. Észrevette, hogy látok mindent. Amikor az öregember végzett a mellfogdosással, kijött hozzám a menyecske.

– Ne ám, hogy eljárjon a szája – mondta.

– Nem szólok semmit, de hallja, jó gusztusa van magának is . . . – mondtam. Mire a menyecske:

– Ha bolond valaki, engedni kell . . . Negyven forint a napszám, ez meg húszat ad, ha mind a kettőt megfoghatja. Hát hadd fogja. Árt ez nekem? Nincs az én mellem cukorból, nem olvad el . . .

Hát nem. Ezt utólag magam is bizonyíthatom, nem olvadt el, pedig ez a menyecske sokszor megfordult a tanár úr villájában.

A györöki villasor körül az ötvenes évek végén gyilkossági legenda is keringett. Sokan még ma is megesküsznek rá, hogy a pacsai körorvos, dr. Susszer Frigyes egy györöki villában ölte meg a mostohalányát. Annyi biztos, hogy amikor 1958. augusztus 4-én reggel egy berényi asszony megtalálta azt a bádogkannát, amiben a szerencsétlenül járt Tótpál Jolán holtteste rejtőzött, Györökön azonnal arról kezdtek suttogni az emberek, hogy a lányt a villasorban ölték meg, s a bádogtartályt éjszaka dobták a Balatonba. A feltételezés nem nélkülözött minden logikai elemet, mert a Balatonon az uralkodó szélirány az északi, így ha Györökön elszabadult egy csónak vagy vitorlás, az biztos, hogy a berényi nádasokban kötött ki. Az ügyet valószínűleg az is komplikálta, hogy egy pacsai orvosnak tényleg volt villája Balatongyörökön, de az egy másik orvos volt, s azóta át is települt Jugoszláviába. S a körülmények elég titokzatosak voltak. Állandó lakója az ötvenes években sem volt minden villának. Volt néhány olyan nyaraló, amit rendeltetésének megfelelően csak nyáron használtak. Néhány befolyásos fővárosi ember, néhány orvos, így, az év nagy részében lakatlanul hagyva is, át tudta menteni a villáját az államosításokon, s a tanácsi lakásgazdálkodás zűrzavarán. Ezeknek a villáknak a lakóit csak nyaranta láttuk, akkor is rövid ideig. Mire legközelebb felbukkantak, addigra arcukat is, nevüket is elfelejtettük. Így, ilyen körülmények között támadnak tragikus legendák. Azóta a nyomozás kiderítette, hogy a bádogkannát nem Györökön dobták a vízbe, hanem Berénynél. Dr. Susszer Frigyes kis topolinóján szállította a szörnyű csomagot Pacsáról Keszthelyen át Balatonberénybe. Susszer Frigyes azóta öngyilkos lett. Bezárkózott a zalaegerszegi szállodába, s magába nyomott harminckét ampulla morfiumot. A legendák túlélik az embert, s lebegnek a valóság felett. Tótpál Jolánt ma is emlegetik a falu lakói.

A villasor történetéhez tartozik, hogy az ötvenes években nemcsak átalakult ez a telep, nemcsak bomlott, romlott, omladozott, hanem épült is. Néhány orvos, néhány művész betelepült a marakodók közé. Szép, olaszos stílusú villát építtetett magának a korszak ünnepelt tenoristája, Simándy József. Mo-

dern, kényelmes nyaralót emelt az első sor egyik üresen maradt telkére a jónevű zalaegerszegi nőgyógyász, Kovács doktor is.

Ma a villasorról, mint kategóriáról már nem beszélhetünk. Az első két utca mögött parcellázás és magáneladás révén újabb és újabb utcák nyíltak. Szerényebb s fényesebb villák sokasága épült fel a györöki parton. Modern nyaralók, szerény társasházak s paloták váltakoznak, amerre csak tekint az ember. Az elmúlt években beépítették Magyarék és a posta közötti területet, az egész Póragot, a futballpályát, s a csetényi szőlők és a Szépkilátó közötti hatalmas területet is. A kényesebb ízlésű emberek felfedezték a hegyoldalt, a szőlőket s a fenyvesek alját. Szép üvegfalú villák épültek a nádfedeles, fehér tűzfalakkal világító présházak s paraszti pincék közé.

A villasor, s a Pórag keskeny útjai a csetényi szőlők és présházak közé vezettek. Csetényben voltak a közeli szőlők és mandulások, Paphegyen s Becén a távolabbiak. A hegyközségnek az ötvenes években nagyon sok lakója volt, s ma is akadnak olyan falusi emberek, akik szívesebben laknak az erdő szélén, mint a faluban. A présházak egyik részében akkor gazdák, olyan parasztemberek laktak, akiknek a faluban soha nem volt házuk, s olyanok, kik az öröklés, osztozkodás után kiszorultak a faluból a hegyoldalba. A háborút sok városi ember is kint a pincék és a présházak között vészelte át. Ezek közül sokan örökre ott ragadtak a szélfújta hegyoldalakban. A bombázások vagy a nagy történelmi sorsforduló időszakában sokan mindenüket elvesztették. Hová is mehettek volna? Maradtak a présházakban, dolgozgattak a szőlőkben, az erdőn vagy a közeli állami gazdaságban. Megöregedtek, megkoptak. Modoruk, szavuk járása a vidék népének szóhasználatához igazodott. Ötéves présházlakás után valamennyien elfelejtkeztek a közművek kényelméről. Természetesnek tartották, hogy nincs víz, nincs villany, nincs gáz, nincs csatornázás. Megszokták a hideg vizet, a mosdótálat, s a sok kényelmetlenséggel együtt a jó levegőt és a végtelen emberi szabadságot is. Ma is ezekben a hegyoldalakban a legszabadabb az ember, fent a szőlők s a hegyek között. Kistisztviselők, hajdani tehetetlen urak, deklasszálódott katonatisztek keveredtek el a hegyközség egyszerű vincellérjei között. Nem kellett hozzá tíz év sem egészen, s már összejártak, sokan össze is házasodtak. Először csak egy lábasért, hordóért, permetezőgépért nyitottak be a szomszédba, később meg jó szóért, emberi melegségért, közelségért is. A gyerekeik együtt nőttek, együtt jártak az erdőbe fáért, gombáért, s a gazdaságokba is együtt álltak be dolgozni. Sokan ezek közül összeházasodtak s minden vonatkozásban elkeveredtek. A hetvenes évek „úriembere", ha megjelenik a szőlők között, akár mint vásárló, akár mint kiránduló, csak két öregembert lát, egy fiatalembert, s egy fiatalasszonyt, s nem is sejti, hogy az egyik öregember mindig vincellér volt, a másik viszont csak 1945 óta. Mert előtte katonatiszt, bérlő vagy éppen főjegyző volt az ország másik felében. A mai „úriember", aki az elfogadott társadalmi kategóriák szerint értelmiségi, tehát orvos, mérnök, művész, cirkuszos vagy ügyvéd, csak egy fiatalasszonyt lát, aki szőlőkapálás közben bőgeti a táskarádióját, s egy fiatal férjet, aki hajnaltól késő estig dolgozik, s akinek eszébe sem jut, hogy huszonhat évvel ezelőtt még katonatiszt volt az apja. Ha szóba kerül, nevet rajta. El sem hiszi. Hogyan is hinné el? Az apja kopott, egérszínű a kabátja, inge, barna az arca, s a szelleme szunnyadó. Talán soha, 1945 előtt sem volt az értelme különösebben éles vagy pallérozott. De elvégezte a tiszti iskolát, s tette, amit egy sarzsival feljebb megparancsoltak. A volt uralkodóosztály tagjai közül bizony sokan elhagyták magukat. Amikor nem állt mögöttük az inas, a cseléd és

a szobalány, megkoszosodtak, félig nyers, íztelen ételeket ettek. Nem ismerték a legegyszerűbb munkafogásokat, s a szerszámok puszta látásától kétségbe estek. Persze úrban is van mindenféle . . . Amelyik úrban volt tartás, s amelyik értett valamihez, az éppen csak megrezdült a fordulat éve után. De nem pusztult bele, nem koszosodott meg, nem esett kétségbe. Széchenyi Zsigmondot én életének legnehezebb időszakában ismertem meg. Nyugodtan, derűsen élt. Dolgozott, levelezett, olvasott. Értett valamihez. Természettudós, vadászember és író volt. Folyékonyan beszélt négy-öt nyelven, s ha a sors úgy hozta, fordítással is megkereste a kenyerét. A puritán életkörülményeknek pedig, azt hiszem, egyenesen örült. Hiszen az alaszkai tél kemény szélviharait sátorban vészelte át, s általában megszokta a fegyelmezett tábori életet. De jártam az elmúlt tíz évben olyan grófnál is, aki nem bírta ki a próbatételt. Kis putriban lakott a családjával, s kubikos munkából élt. 1945-ben rádöbbent, hogy semmihez sem ért. Ebbe bele is rokkant. Megkoszosodtak. Piszok, s a legyek légiói tenyésztek körülöttük. Délután két óra tájban jártam náluk, de az éjjeli edényben még bent volt az éjszakai vizelet, s a legyek annak széléről startoltak minduntalan. Ez a gróf korábban a földjeiből élt. A földjein sem maga gazdálkodott, hanem az intézője. Ő csak átnézte negyedévenként a könyveket, s megnyugodott a gazdatisztek számadásaiban. Valószínűleg még azt sem volt képes ellenőrizni, hogy mennyit lopnak tőle a gazdatisztek. A földosztás után légüres térbe került. Elvesztette azokat a termelési eszközöket, melyekből évtizedeken át élt. Föld nélkül már csak egy sovány ember volt a többi sovány ember között. Amikor én meglátogattam, akkor már sem az arcán, sem a kezén nem látszott, hogy valaha gróf volt, mi több földbirtokos. Nyomorúságos életükbe csak a bécsi rokonok csomagjai hoztak átmeneti enyhülést . . . Ez a gróf nem küzdött a sorssal. Elfogadta ami ráméretett, mindenbe beletörődött. Azt hiszem, ebből a grófból hiányzott az egyik legfontosabb emberi tulajdonság. A test és a szellem ereje, keménysége. A jellem, a szilárdság, az újrakezdés rugalmassága.

A hegyközség lakói, Vashegyen, Diáson, Paphegyen vagy a szepezdi Öreghegyen, mind-mind hasonlítanak egymásra. Azt már nem tudja megállapítani a telkek, szőlők után szaglászó, új urat játszó fővárosi műanyagiparos, hogy melyik napcserzett arcú hegyi lakó volt vincellér, s melyik volt katonatiszt. Különbséget azért mégis lát. Elég csak egy pillantást vetni a portákra, a ház mögötti lugasra, kiskertre, a kutyára, s kiderül, hogy milyen a gazda. Mert a hegyközség lakói mindig, a felszabadulás előtt is, kétfélék voltak. Tiszták és piszkosak, dolgosak és lusták, józanok és részegek. A hegyek oldalában felejtett úri nép aztán valamelyikhez hasonult. Vagy a tiszta, józan vincellérek csapatához, vagy az iszákos, dologkerülő hegyilakókhoz. Szinte egyenlő arányban láttam ilyent is, olyant is. A lecsúszott, részeges nagyságos úr persze kétszeresen visszataszító. A hegyközség gyerekei ezeket szokták levizelni az út szélén, bottal piszkálni, vagy más, látványos módon nevetségessé tenni.

A hegyközség házaihoz rossz utak vezetnek, sokszor két-háromszáz métert is gyalogolni kell egy-egy vödör vízért, nincs villany, nyáron nagy a forróság, télen nagy a hideg. Ha kiadósabban nekiered a hó, ezeket a házakat hetekre elvágja a külvilágtól. Miért szeretnek az emberek mégis kint a hegyközségben lakni? Közülük nagyon sokan beköltözhetnének a faluba, ha akarnának, de nem költöznek. A ragaszkodásnak egyik kimondatlan oka bizonyára a táj szépsége. Ezeknek az apró nádfedeles présházaknak az ablakából hatalmas kék tengernek látszik a Balaton. A ház előtt üldögélve egyszerre látják az eget, s a vizet. A végtelenség, a határtalanság bizonyára jó érzéssel tölti el

az emberi lelket, s a szabadság teljesebb illúzióját kelti. De nem is illúzióját, hiszen a hegyi lakót nem köti a társadalmi együttélés száz és száz szabálya. A hegyi lakó, ha elvégzi munkáját a termelőszövetkezetben, s a háztájiban, utána valóban azt csinál, amit akar. A víz a legtöbb helyen nem probléma. A házakhoz nagy ciszternákat építettek, s mosásra, fürdésre bőségesen van vizük. A távoli kútra csak ivóvízért kell elgyalogolni. A présház körül ott a gazdaság. Kis kert, lugas, néhány vágó borszőlő, ott van a hidas két disznóval, az ólak aprómarhával. Minden kéznél van, egyszerre lehet a szőlőt aggatni, s a kisgyerekre ügyelni, de közben még az ebéd is elkészül a tűzhelyen. Aztán a tüzelő. A hegyi lakó soha nem vásárol fát. Ott van felette az erdő, csak fel kell menni valamelyik keskeny csapáson, s leszánkáztatni egy tere fát. Az erdő valamikor a közbirtokosságé vagy valamelyik főúré volt. Ma az erdőgazdaságé, vagy a termelőszövetkezeté. A hegyi lakó viszont mindig úgy tudta, úgy érezte, hogy az erdő az övé is. Nem az egész erdő, de az erdőből annyi, ami a családi tűzhely szükségleteihez kell. Azt mondja nekem a balatonszepezdi Öreghegyen az egyik hajdani vincellér: „Idefigyeljen, ha én átmegyek a vejemhez Monoszlóra, vagy Zánkára a téesz fődekre, mindig az erdőn át megyek. A szemem egész úton a fákat mustrálgatja . . . Ej, ez de jó lenne szerszámnyélnek, ez meg karónak, amaz meg tüzelni . . . Visszafelé oda is suhintok valamelyiknek . . . Megvárom az estét, aztán lehozom a vállamon. Olyan kiszikkadt szerfáim vannak a félszerben, hogy egy bognár is megirigyelhetné . . .” – Ez a hajdani vincellér persze saját maga is kész bognár, asztalos, kovács . . . Mindent megcsinál a háza körül . . . Esős napokon leül a vonyószékre, s fáintos gyönyörű szerszámnyeleket farag, de a szánt is maga csinálta a gyereknek, s amikor a bakszekér kereke eltörött, néhány nap alatt fabrikált egy új kereket, meg is vasalta.

Az erdő más kincseket is rejteget. A hegyközség lakói imádják a gombát és a vadhúst. Az ehető gombákat ezen a vidéken még az apróbb gyerekek is felismerik. Amint tavasszal megjelenik a kucsmagomba, kirajzanak a présházak lakói. Szedik, eszik hetekig. Legjobban a vargányát, a galambicát s a nagy őzlábgombát szeretik ezen a környéken. Szeretnék persze a rókagombát is, de az a parthoz közel eső erdőkben csak ritkán található. A vargányát s a galambicát napon szárítva, télire is elteszik. A másik csemege a vadhús. Orvvadász minden faluban akad még . . . Disznóölés előtt bizony az árnyékszék deszkája alól vagy a kéményből rendszerint előkerülnek a fűrészelt csövű mordályok. Leterítenek egy-egy vaddisznót és hazaviszik. Együtt dolgozzák fel a hidasban nevelt hízóval. A vaddisznóhús leginkább a kolbászba, stifolderbe kerül. Persze nincs mindenkinek puskája. De a fegyverteleneket sem kell félteni. Ezek beérik az apróbb vaddal is. Nyulat hurkolnak, fácánt, foglyot csapdáznak, akasztanak.

A falu és a hegyközség tucatnyi gazdasági, emberi szállal kötődik egymáshoz. Rokonság, szomszédság, közös ciszterna. A falu minden valamire való gazdájának van egy kis szőlője a hegyoldalban. Délutánonként átugranak egymáshoz hegyközségiek és falusiak. Sógorság, komaság erősíti a szálakat. A falusi fiatalok a házasságuk után nem egyszer évekre kiszorulnak a hegyközségbe, mert a falusi házban kevés a hely. Öt-tíz év alatt aztán vagy megszokják a hegyoldalt, vagy összegyűjtenek egy házra valót és építkeznek.

(Folytatjuk)

RÓZSA ENDRE

Havihegyi elégia

HITEHAGYOTT
SZOBRÁSZ

sártorzók
egyensúlyzavaros alakzatok
kiállítása

teljessége kápráztatában
csak egy kis kápolna forog a
mészkősziklák talapzatán

örökkévalónak
tűnő
tárlat

odalátni
bárhonnan

oda

a percek vénasszony-ujjaira
amint olvasóként
a feketegyöngyű szöllőfürtöket pergetik

TAPINTHATÓ
IDŐ

verdesve
a kéz madara
nem bujdokol külön-évszakok bozótjában
röptében érinti a dolgok
megcsendülő jelenlétét

a végső formák faragója akár
magát állíthatná ki a napsütés ormaira

leszédül

nyomban

testet öltött
a megfoghatatlan
idomai lankásan-ékesek

SOHA MÉG
ILYEN DERŰT

mindenünnen
idelátni e szobrokra
gyermekkorom bálványai a lassú fényben
végeérhetetlenül
emelkednek

átfúj rajtuk a szél
átcikáz rajtuk a lepke
elevenségük zöld csobogás
egymást tükrözik a mozdulatok

lombok vakító sürgésében
egyik levél
a másikát

NYÜZSÖG
AZ ÜNNEP

búcsúi emlékjárás keríti az eget
melyen a madarak szobrai is kitárt szárnnyal
mintha állnának s röpülnének
az osztatlan pillanatban
harangzúgásban kopog a dió
a tisztára söpört udvaron
a levegő íve rugalmasan hajlik szememhez
hogy továbbképzeljem a
fa

télbemaradt

mozdulatát

DE KI EMEL
SZOBROT

a csonthéjroppanásnak
a kerekek elforgásának
levelek rozsdarágta lyukainak a
hömpölygő avarban
sólyomhiánynak

az ég magasán

ki emel szobrot

a tériszonynak

az eszmélet
egyedülvaló kavargásának
a portölcsérnek

vasvázaikat
milyen szobrász szerkeszti meg
ha ez az ősz is elcsavarog már

MÁNDY STEFÁNIA

EMBERI FORMÁBAN A CSEND

Kísérlet BÁLINT ENDRE képvilágának megközelítésére

Ha igaz, amit mondani készülök, a régi elv alapján már ez írás terjedelmének is bizonyítania kellene. Néhány oldalon kibontani egy alkotó személyiség alapkarakterét, rávilágítani egy életmű egészére: ez a feltétel máris olyan tömörségre kényszeríthet, amely egyrészt a lényeglátás felé segít, másrészt alighanem ugyanannyi kiegészítő mozdulatot kíván az olvasótól, amennyit minden önmagához hű – vagyis forrásait tekintve hiteles, és formáját illetően pregnánsan szűkszavú – modern műalkotás igényel.

Rövid interpretáló kísérletemet tehát egyidejűleg alkotó experimentumnak és műértelmezésnek tekintve, minden szó iránya és helye szinte eleve kijelölt. Egy gondolati koncepció és egy művészi oeuvre konfrontálásáról, illetve – mint voltaképpen minden műelemzés esetében – interferenciájáról van szó.

Kiindulópontul: mikor itt modern művészetről beszélek, a kifejezést azokra a művészi törekvésekre korlátozva értem, amelyeknél az „új" nem az érdekesség vagy esztétikai változatosság szolgálója, hanem azt célozza, hogy érzékenységének centrumában érintse meg az embert, s ilyenformán közösségi erők, tartalmak hordozója legyen.

Minél koncentráltabb a mű, annál nagyobb sugarú pillantásra, annál szélesebb ívű kiegészítő – vagy ha úgy tetszik – befogadó mozdulatra szólít fel. A költészetben a szavak zenéje, képei, éneke-tánca, a festészetben meg éppen a formáké és a színeké gyújtja fel bennünk a mű virtuális világán kívüleső valóságos fókuszát.

A huszadik század szellemi közössége ezeken a belső kiegészítő mozdulatokon, ezeken a fókusztól fókuszig ívelő sugárpályákon mérhető. A modern költészet vagy piktúra csonkasága csak látszólagos, homálya azonban őseredeti. S ilyen értelemben a homály éppen nem individualisztikus jellegű, hanem a teljesség szuggesztiójának közege. A hiány a műből homálylik, a kiegészülő világ a szemlélőből sugárzik a műre. Ez a műalkotáson való fel-felgyulladása a mai embernek minden bizonnyal egyik legmegrendítőbb alapélménye. A modern ember kozmoszában a művel folytatott párbeszéd az ima helyébe lépett.

A műalkotást körüllengő homály tehát átvilágító pillantást indukál. Az ilyen kimondatlan vagy megrajzolatlan mozzanatok mindenkor a mondanivaló rejtett hatósugarát érzékeltetik. Vagyis ami az egyik oldalról homály, az a másik oldalról fény kell, hogy legyen.

Ha a „legyen világosság" teremtő parancsa a lét egészére vonatkozik, úgy ennek az alkotó felé fordított értelme minden bizonnyal a „legyen homály" parancsa. Máskülönben a mű nem fejez ki semmit, pusztán ismétel, vagyis nem mű – és aki ezzel találkozik, annak nincs módja teremteni, megteremteni a világosságot a maga számára.

Ez az a homály, ez az a *mindenkori modernség*, ez az az őseredeti adott-

ság, amely alighanem minden korra érvényes – és a tegnapi, ma már oly világosan érthető mű legmélyebb jelentését épp abban hordozza, hogy kora számára még új, még érthetetlen, az uralkodó kifejezési formákhoz mérten még homályos volt. De akiket már megérintett a holnap üzenete, értették, merre mutat az új, az „érthetetlen" alkotás.

Arra a ma alkotó nemzedékeket illeti, azt lehetne mondani: az oly sokak által felrótt homály korban lefelé haladva nőttön nő, s ugyanakkor a mű felé közeledő kortársak szellemi pupillája egyre tágul, hogy annál több belülről sugárzó kiegészítő fénnyel teljesítsék egésszé a dialógusra felszólító alkotást.

Minél halkabb szóval, minél kevesebb vonással, minél szűkebben mért gesztusokkal minél többet mondani – persze, hogy ez lehetne a „Dichtung" végső értelme. Az eszközeiben olykor nagyon is aszkétikus, megnyilvánulási formáiban oly erősen sűrítő modern művészet némely fontos áramlata korántsem az egzisztenciális kopárság, hanem a belső pólusok között feszülő egzisztenciális csend drámáját fejezi ki.

Ilyen gondolatszövés vezet el ahhoz a piktúrához, amelyet a maga nemzedékében Bálint Endre (s egy következő nemzedékben a vele több mozzanatában rokon Ország Lili) képvisel.

Sokan sokféleképpen próbálták már megközelíteni Bálint Endre piktúráját. Nem emlékszem, hogy a par excellence *bálinti homály* lényegében középponti problémája valaha is szóba került volna. Olykor úgy tetszik, hogy csupán valamilyen igen-igen áttetsző fátylat kellene fellebbenteni, és máris kivilágosodnának e titokzatos világ kontúrjai. Máskor meg egészen nyilvánvaló lesz, hogy másról van szó: mélyebben rejlik Bálint Endre kérdése a korhoz, a szemlélőhöz, önmagához. A megkötözött angyal problémájában.

Ez a kép persze jelkép, de hiszen Bálint minden egyes festményén is az – és éppen mert jelkép, kell nagyon szó szerint vennünk. Ez az angyalszerű, csaknem mindig mozdulatlan, intenzív körvonalú zárt lény Bálint festészetének örökös tartó oszlopa, az egyetlen szilárd vertikális, amely minduntalan visszatér. Formai szempontból ezeknek az alakoknak olyasféle szerepük van, mint a hagyományos ábrázolások fáinak, tornyainak – vagyis a felmutató mozdulat, a növekedés, a világ rendje fölött őrködő bizonyosság atmoszféráját sugározzák.

Tartalmi szempontból azonban, lényük és lényegük rejtelmessége folytán mintha egy időről időre visszatérő jelenés néma kérdését szegeznék a nézőnek, a művésznek, magának az embernek.

E jelenés felbukkanásának helye és miléntje, visszatérésének rítusa és ritmusa, hangsúlya és arányai valószínűleg a kérdésnek nagyon sokféle metszetére adhatnak majd idővel választ.

Figyelemreméltó azonban már maga a puszta tény, hogy Bálint festői birodalmában mintegy őrt áll ez a bizarr, hallgatag, mozdulatlan és arcnélküli alak – hol valami klasszikusan kortalan női öltözékben különböző színű égiföldi terek időtlen homályában, hol szárnyasan vállalva angyal voltának küldetését, hol pedig szárnyafosztottan, karok nélkül, megkötözve, mint maga a mumifikált magány, a teljesítetlen küldetés.

Ha egyetlen összefoglaló szóval akarnánk illetni ezt az időről időre visszatérő sajátos jelenést, a képi történések szemtanújának, vagy közelebbről a művészi lelkiismeret megtestesülésének is nevezhetnénk.

Lényének és lényegének rejtelmessége azonban olyan világokat idéz, amelyekből maga ez a művészet a legközvetlenebbül táplálkozik: a külön-

böző középkorok világát. Azt hiszem, ebben a pillanatban ez a legátfogóbb nézőpont, ahonnan a Bálint-oeuvre homálya váratlanul megvilágosodik. Erre utalnak művészetének alapelemei, kompozícióinak felépítése, megjelenítő módszere, s mindezeken túl egész festői világának atmoszférája.

A nagy korok szuggesztív szellemi-művészeti létorganizmusáról szólva, más korszakokat így jellemez Bálint Endre egyik levelében: „Játék-művészet-élet-halál egysége felbomlott, és utána az ember külön élte az életet, külön élte a halált, külön a játékot... Az érzékenységek kidolgozódtak: ki zenére érzékeny, ki versre, ki a halálra, ki a játékra." Bálintnak ez a frappáns megfogalmazása az újkor emberéről őrá magára már nem érvényes, mint ahogy általában nem érvényes többé a legújabb kor, a modern művészet egyetlen tipikus alkotójára sem. Századunk végletes specializálódási tendenciái, mint ismeretes, úgyszólván törvényszerűen ösztökélték a modern művészet, tudomány és gondolkodás legjobbjait egy ezzel merőben ellentétes szintézis megteremtésére.

De mire érzékeny ezek szerint ő maga, az olyannyira szintézisre termett Bálint Endre – milyen programot valósít meg az utóbbi két évtizedben?

Sok erőre vall, hogy érzékeny elsősorban saját tévedéseire. 1945-ben elégett mindent, amit addig alkotott. Ebből az időből csak a barátok tulajdonában lévő egynéhány kép menekült meg. Az ilyen önégetés persze nem minősíthető merő pozitívumnak. A keresés ugyan az ifjúság privilégiuma, és ezzel a kísérletezés és az önbírálat is vele jár – de hány olyan mű kerülhetett tűzre, ami rendeltetésénél, önkifejezésénél fogva örökebb életre volt szánva. – A gesztus maga mégis azt mutatja, hogy egy művészben új érzékenységek támadtak új valóságok iránt.

„A modern európai művészet és tudomány azt az egységet, amelyet már annyiszor elvesztettünk, újból megragadta..." – olvashatjuk az Európai Iskola programjában. – „Az iskola: a mester és tanítvány egysége, a hagyomány és forradalom, a múlt és a jövő egysége a megszakítatlan jelenben."

Az Európai Iskola, a negyvenes évek derekának legnagyobb erővel kibontakozott modern magyar művészeti csoportosulása ennek a szellemi egységnek a jegyében alakult. Ehhez a modernek legjobbjait toborzó egyesüléshez tartozott Bálint Endre is.

S mint látjuk, ezen túlmenően Bálint Endre, aki mintegy 1955-ig valóban európai tanítvány – a legtágabb értelemben vett École de Paris sokféle termékenyítő átsugárzása után – paradox módon éppen az ötvenes évek Párizsában talál végleg hazai, születt önmagára. Imaginárius képvilágában visszatér vizuális és lelki-szellemi szülővárosába – Szentendrére – valamint későbbi élményforrásainak és legkonkrétabban megragadható, 1955-ös művészi fordulópontnak eredeti színhelyére: Sárospatakra és Zennyére.

„Képeimen most költői keveredésben jelennek meg a gyermekkori emlékek, álomszilánkok, nosztalgia-tartalmú víziók a halál groteszk jelképeivel, valami *középkori ünnepélyességgel* ható elrendezettségben, erősen *orientális* és *meditatív* jelleggel." Így jellemzi maga Bálint utolsó hosszú párizsi korszakát, ezt az egyik legfontosabb újjászületését, amelytől maga a mester voltaképpeni pályafutását származtatja.

E rövid történeti kitérő után egyenesen visszakapcsolódunk gondolatmenetünk eredeti áramkörébe, hiszen a művész ezeknek a festményeknek a felépítésével kapcsolatban valamiféle ünnepélyes középkori kompozíciós építkezésről beszél. S valóban sokféle analógia merül fel az emberben: a síkba épült

miniatúráké, az őt is oly mélyen megrendítő pravoszláv ikonoké, a katalán festészet közvetlen barcelonai élményeié, és általában az ősi népművészet olykor csaknem geometrikus ornamentikája, annak minden elbűvölő szabálytalanságával, s a többi naiv népi alkotás primitív, fantasztikus, mágikus figurációjával együtt.

Mindezekhez való vonzódása tette Bálint Endrét oly alkalmassá arra a nem kis feladatra, hogy néhány rövid hónap alatt elkészítse párizsi bibliaillusztrációit. Ezekben az arany-fekete iniciálékban, miniatúrákra emlékeztető szövegközti ábrákban és egész oldalas színes festményekben megtaláljuk e sokféle középkori és más régi, vagy éppen archaikus reminiszcencia megint csak jellegzetesen modernné és bálintivá szublimált képvilágát. Mauriac, a nagy francia író és esztéta a *L'Express* című lapban így nyilatkozik erről a hatalmas formátumú, pompás kiállítású bibliáról: „Mintha egy katedrálisba lépnék, ahol Bálint Endre illusztrációi a freskók és az üvegablakok".

Bálint üvegablakai egy addig ismeretlen belső világra nyúlnak. Úgyszólván minden motívuma a lét egymást elfedő, mind mélyebb rétegeiből világít felénk, és egymás után hántva le ezeket a rétegeket, mint valamiféle ősi palimpszeszten, egyszer csak a legvégső alapra – vagy talán épp ellenkezőleg: egy hierarhikus égboltrendszer legismeretlenebb kékjére bukkanunk majd.

„Minden angyal rettenetes." Minden angyal rettenetes-e? Nem, még a rilkei angyalképleteknek is annyiféle lényegére tapinthatunk olvasásról olvasásra, elégiáról elégiára, hogy az értelmezések végtelen lehetősége adódik. És Bálint angyalai? Bálint angyalrendje a rezdületlen csend felé vezető sokféle belső rezzenés hanglépcsőin helyezkedik el: a magasan suhanó harsonások, a lentebb lebegő, madár-rokon lények, a szárnyukat bontó csöndes angyalsorok és legvégül a földre szállt, a létünkké rögösödött, őrizö tengely, a nem egyszer megkötözött.

Ez az utolsó, a földbe gyökeredzett, a fenti álombeli létből alászállt,, sorsunkká érett, testbe átlépő küldött Bálint Endre sajátmaga alkotta középkorának centrális alakja. Mert ő az a festő, akinek „álmaiban megjelent emberi formában a csend". Méghozzá olyan centrális alak formájában, aki úgyszólván sohasem áll szimmetrikusan a kép tengelyében. Korábban egyszerűbben a művészi lelkiismeret megtestesülésének neveztem, a képi, vagyis a legbelső történés szemtanújának, aki éppen ezért helyezkedik el csaknem mindig a festmény egyik távolibb zugában.

Mert ő a legfontosabb, arc nélkül is szem, aki a hastingsi halászházakat ablaktalan templomtornyoknak, a szentendrei parasztablak rácsát örökre odahorgonyzott mentő szigonynak, az álló kereket neki-nekilóduló forgandó időnek, s a bálinti középkor csuklyás várakozóit egy váratlan pillanatban felénk forduló szellemi teljesség ígéretének látja.

Ez az a szellemi teljesség, amely minden igazi művész előtt egész pályáján végcélként világít. És talán ez az a végcél, amit legnehezebb emberi szóval megragadni. Nem mindig fokról fokra hágva bontakozik ki egy oeuvre-ön vagy egy koron belül, és talán nem is mindig váratlanul, kegyelemszerűen gyullad fel a végső megoldás fénye. De kétségtelen, hogy valami módon kortól és életkortól függetlenül az erre várakozó, a tudatosan efelé törő és öntudatlanul is életművük kiteljesítésén munkálkodó művészek életük legdöntőbb pillanataiban találkoznak önmagukkal, illetve hirtelen feloldó dialógusba lépnek legbenső centrumukkal.

Erre vár voltaképpen minden képen Bálint megkötözött angyala is. És szemtanúja lehetett eddig is számtalanszor, még akkor is, amikor nem bukkant elénk a palimpszeszt rétegei alól.

Sőt az embernek olykor az az érzése, hogy akkor van legintenzívebben jelen, amikor láthatatlan. De akkor már nem megkötözött. Csak példaképpen említem ismét a Hastingsi házak (1959), vagy a Csodálatos halászat (1960), az Ikon (1961), az Ábrák a palánkon (1962), majd a későbbi művek közül az egyik legszublimáltabban megoldott és döbbenetes disszonancia-érzékkel „Arbeit macht frei" címre keresztelt, már-már ismeretlen kékkel örökéletre előhívott létmotívumokat. Ezek mellett – hogy most már konkrét formában a jelenleg Pécsett látható és részben még újabb alkotásokról is szó essék – a Szentendre nyolcadik temploma, a négy képből eggyé forrasztott Jeltörténet és a zsennyei padlókból ugyancsak sajátságos bálinti jelmozaikká sűrített forma-komplexusok erőteljesen jelzik Bálint további útjának várható emelkedőit.

Mintha egy fontos útszakasz tizenkét záróköveképpen szövődnének különös jeltörténetté a kalózkodó zsennyei padlótöredékek. Aki még nem látott nagyszerű művészi önkényt annál még jóval nagyszerűbb renddé ötvöződni, azt hiszem, itt e személyes példán megérti, milyen is lehet a modern ember napról napra újjászülető belső ikonosztáza. A töredezett csillagokból fölénk szilárdult padló egy szabálytalan látomás tizenkét stációjában állítja elénk a hiányoknak és teljességeknek sajátosan absztraháló szürrealizmussal felépített rendszerét. Bálint epikus, drámai, lírai felhangjai itt mind-mind egybeszövődve, a magukra és közösségükre talált valódi mesterek halk önirónijával hirdetik a szellemi energiák megmaradásának megmásíthatatlan törvényét.

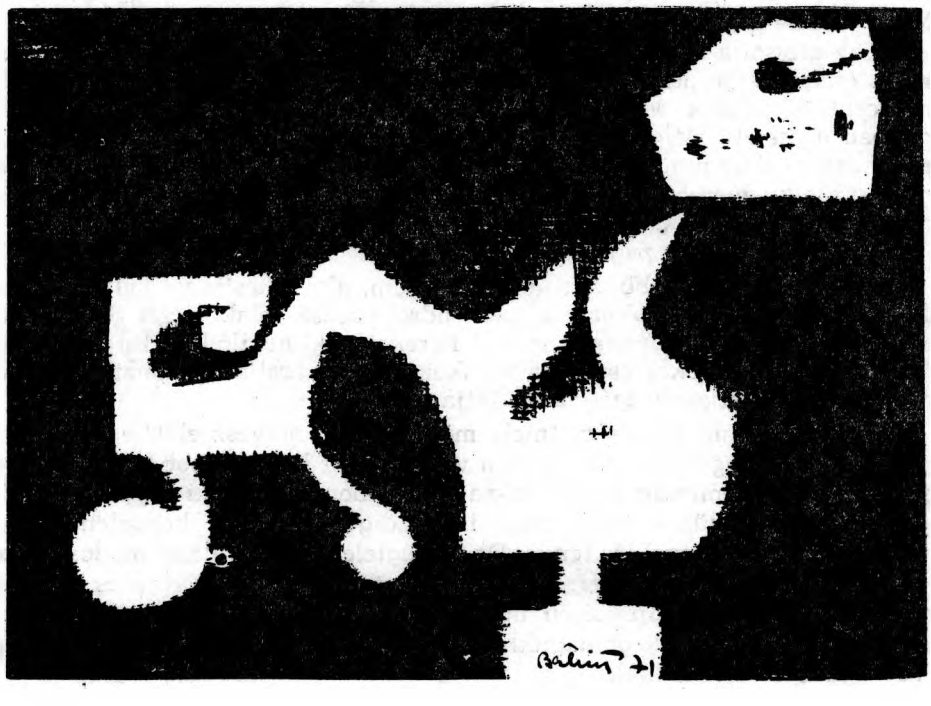

BODRI FERENC

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

GÁDOR ISTVÁN TÁRLATÁRÓL

A nyolcvan éves mester plasztikai és kerámiai munkásságát a Czóbeléhez hasonló megbecsülés és tisztelet éri és illeti: európai és hazai díjak, sokféle cím és elismerés. Katalógusának szűkszavú biográfiája és irodalomjegyzéke felsorolja a szükséges adatokat, de nem szólhat arról a megrendítő élményről, amelyet egy-egy Gádor-mű, és az ezúttal is szigorral megválogatott sorozat jelent. A bemutatottakból és a kronológia mozaikjából összeállt kép – elemzi Horváth György is a Mesterről nemrégiben megjelent „mikroalbumban" – következetes és gazdag munkával telt évtizedeket mutat: a szépség és tisztaság győzelmes ostromait.

1920-szal Gádor „tanulókora" és rövidre fogott európai odüsszeiája véget ért; azóta szinte csak dolgozik, kutat, elemez és tanít, bővebb életrajza jórészt művek és kiállítások, díjak, utazások és tanítványok, egy-egy technikai és technológiai probléma sikeres megoldásának felsorolásából állana. De a katalógusban olvasható kronológia hézagos, szerény és szűkszavú, mint az egész kiállítás is az. „Hézagaiban" művek ezrei sejlenek, szűkszavúságában egy nagyszerű jellem tartózkodásai.

Henry Moore és később Barcsay műcsarnoki bemutatkozása óta nem láttunk gazdaságosabban felépített jelentkezést: első élményünk éppen a Mester tartózkodó kitárulkozása, a tárlat levegőssége volt. A szigorú szerénység Gádor életének és teljes művészetének jellemzője lehet: egy-egy most idekerült mű csak jelzése szinte a hatvan esztendeje kiállító művész pályaszakaszainak, vonzódásának és választásainak. A tárgyak emberi tevékenységből, Gádor kezétől, művészi és emberi fejlődésének irányában, a századdal együtt alakulnak, talán a hildebrandi esztétika kánonjai szerint, utóbb a szecesszió jegyében, és azóta önállóan keresik és formálják az utat a mindegyre tisztább és puritánabb megoldások, korszerű formavilág felé. Ugyanakkor ez a lendület a tárlat szemlélőjét egyre aktívabbá teszi: a húszas évek kiemelt darabjai (női figurák, bozontos agyagoroszlánok, a kedvesen felépített Tornászok, a nemes primitívséggel virágzó Föld, a szemérmes Madonna és a többiek) még inkább a bennük rejlő báj, szépség és erő befogadására késztetnek, társadalmi szándékaikkal a későbbi munkásfigurák is. A továbbiakban mindegyre egyszerűsödő formák (a teljes természetnek mintegy a génjei) és színek nemcsak a maguk nemes artisztikumát közlik, de az agyagból, fémből, mázokból és tűzből lett világ teremtésének élményét is. Gádor a plasztikai formákat belülről, az elrejtett erőkből építi fel: a képzeletre hat tehát, a mű születésének mítoszát nyújtja, elemi erők és emberi szándékok nagyszerű dokumentumait.

Ez a művész nemcsak a kerámia évezredes műfajaiban (tálak, vázák, faldíszek stb.) jelentkezik, Gádor kiállításainak teljes plasztikai szókincse van. Falképein a samott krátereit fémlapok és -drótok meglávásodott felülete váltja, megrepedezett és bugyborékoló mázak színessége: a művek az elementáris erőkkel párosult teremtő szellem és ügyesség igézetét villantják elénk. A kerámiaművészet évszázados titkai újakkal gazdagodnak, a samott-téglára, kerámiára ágyazott üvegmozaiktól az egymástól korábban idegennek hitt anyagok ötvözéséig. És mindez egy korszerű művészi közlés, az új formákra és felületi szépségekre való szándék érdekében történik, ezért talált (és találhatna még) eleven kontaktusra korunk építő lendületével. Egy-egy a kiállításon látható kerámialap megannyi győzelem a természet erői és az emberi megszokás felett, ugyanakkor nagyszerű művészi élmény, sarkalló vágy és teremtő erő példázata. Gádor a maga területén – úgy tűnik – a bartóki analízis útjait járhatta be: a népművészeti formák közvetlen ihletésétől az elvontabb, átfogóbb, a szférikusabb és meditatívabb hangzatok felé. Kisplasztikái-

nak, lapjainak formagazdagsága, kerámiaépítményeinek, változatos ritmusú, fehér és színes porcelánkonstrukcióinak teremtő játékossága, torzóinak és egymásbaépített, akár folytatható fali díszítéseinek konstruktív ereje, állóplasztikáinak gazdag formavilága a beteljesült szépséget nyújtja és ígéri, ugyanakkor kollektív élmények forrása is. Az épületekkel teljes alkotásoknak szép példáit a remek technikával készített, színes fotomásolatokon láthatjuk. És akár a katalógus címlapjára került, kavicsba ágyazott porcelángalamb: minden mű humánus, alapjaiban és jelentkezésében, szándékaiban egyaránt internacionalista és emberi.

Gádor István hajója (akárcsak Adyé) immáron 80 esztendeje változó és előtte ismeretlen vizeken halad. A kiállítás nagyobb része az utóbbi öt esztendő munkáit mutatja be, a művek cím nélkül, levegős elrendezésben fogadnak a térben és a falakon. A sétálót meditációra intik: meghitten hívogat az ismerős, az újak mindegyike külön titok és meglepetés. Katartikus hatásuk mellett a végtelen szépség ígéretei, ugyanakkor az emberi teremtő erő példái: velük leszünk az „ölbecsaló anyatermészet" méltóbb „férfitársaivá". A szellemet a végtelen megközelítésének vágya hajtja, a szerszámot emberkéz és ügyesség. Mint a Gellért-legenda őrlőasszonyának malomkerekét. Szeretettel köszöntjük kiállításán a jubiláló művészt: a szimfónia eszázadi tétele az ő tiszta és nemes motívumaival valóban teljesedik. Ahogy ez szándéka volt, és marad továbbra is.

NAUM GABO TÁRLATAI

> „... Az én konstruktivizmusomnak nem az »absztrakt«-ság a lényege. A konstruktivizmus eszméje számomra többet jelent. Magába foglalja az ember és az élet egész bonyolult viszonyát. Egyfajta gondolkodás-, cselekvés-, érzékelés- és életmód... Minden dolog vagy tett, amely serkenti az életet, előrehajtja, hozzájárul gyarapodásához, növekedéséhez és fejlődéséhez: *konstruktív*..."
>
> (Gabo)

Nyugat-Európa nyári kiállításai között nem könnyű választani. Nemcsak a hömpölygő pop-dömping, a nevek arzenálja növeli nehézségeinket, de más nagyszerű sorozatok is: csak Zürichben Max Bill, Chagall, Arman, Vasarely, Gropius és többek tárlata látható. Bernben Kandinszkijé; Milanóban Man Ray, Münchenben Kokoschka művészete. A névsor folytatható: néhány tárlat évfordulókhoz kapcsolódik, többnek egyéb megfontolások adnak aktualitást.

Az Amerikában élő, 81 esztendős orosz „konstruktőr" egykor a Harvard építészprofesszora: *Naum Gabo* második európai peregrinációja állt a nyáron Hannoverben (Kunstverein), előtte Dániában, utóbb Grenoble-ben látható. Az első hasonló körút (Amszterdam, Mannheim, Duisburg, Zürich, London, Stockholm stb.) 1965-ben a 75 éves mestert ünnepelte, e mostani a 80. esztendőhöz kapcsolódik.

A Brjanszkban, egy kilencgyermekes család hetedik jövevényeként született Naum Neemia Pevsner. 1915-ben édesanyja nevét vette fel, amikor első „konstrukcióit" tervezte Oslóban, ide a háború zajától bátyjával, Antoine Pevsnerrel (1886–1962), a nem kevésbé jelentős szobrásszal együtt menekült. Gabo 25 éves ekkor, mögötte már a kurszki gimnázium, a müncheni egyetemek váltogatott félesztendejei: medicinát, természettudományi és mérnöki előadásokat, Wölflinnél művészettörténetet hallgat, reneszánsz kutatásokat folytat Itáliában (1912). Édesapja akaratával szembeszegülve hagyja félbe mindezeket, nyilván az ekkor már Párizsban, Archipenkonál iskolázó testvére, a Münchenben tartózkodó Kandinszkij, Javlenszkij, a Blaue Reiter-csoport mozgolódásai, Morozov és Scsukin sokszor látott moszkvai modern gyűjteménye lehet rá jeles hatással. Többszöri párizsi és moszkvai útjai: a három város nagy képzőművészeti fejlemények küzdőtere ekkor: Gabo látta és vitatta a kubisták és futuristák, az analitikusok és szintetikusok, a Section d'Or és más ihlető társulások bemutatkozásait. Ugyanakkor legkivált a „tiszta tudományok" (matematika, fizika, kémia, kristálytan stb.) iránt érdeklődött melegen, a világ

műszerekkel mérhető és törvényekbe, képletekbe szorítható realitása számára keres artisztikus kifejezést. Az izmusok tengermozgása vágyakat ébreszt tehát, a tér és idő végtelenségtől megszállott elme elégedetlen a látottak idvezítő és meghirdetett lezártságával, az önmagukat végső konklúziónak állító (álmodó?) törekvések tárgyi és írásos manifesztációival. Gabo alkotásai sohasem kúbuszok, műveinek nincsen „felülete". A mester szándéka szerint a téridő határtalanságának képzetét hivatottak kelteni. Egy-egy plasztikai realitás vázát inkább, az elemzők szerint térformává görbült síkok, olykor harmad-, akár negyedfokú függvények fémbe (plexibe, acél- és nylonhuzalokba, bronzba, hajlékony lemezekbe stb.) átültetett, térben ábrázolt szerkezetei. Ezek a „haszontalan konstrukciók" (Majakovszkij) új térérzéket és dinamikus ritmust közvetítő alkotások inkább, a „tér és idő eleven képei" (Gabo): céljuk egy „térbeli realitás". A művek Piet Mondrian elemibb síkszerkesztéseihez, Vasarely bonyolultabb analíziseihez hasonlíthatók.

Gabo saját írásai a konstruktivizmus esztétikáját, az orosz művészetet elemzik: ezen jegyzéke a mostani katalógusban másfél oldalnyit tesz ki. Dupláját a mesterre vonatkozó könyveké és tanulmányoké. Ugyancsak a katalógus-könyvben olvasható (magyarul Mario de Micheli monográfiájában) az 1920-as Realista Manifesztum, Gabo és Pevsner közös munkája, a tatlini elvektől való elszakadás jeles dokumentuma. Meglepő „hungarológiai vonatkozást" is találtunk: a produktivista csoport programját a katalógus Gabo jegyzete szerint az Egység című folyóiratból (Bécs, 1922, Komját Aladár és Uitz Béla szerk.), mint egyetlen nyugati forrásból fordította és közölte le.

A Realista Manifesztum 1920. augusztus 5-én jelent meg Moszkvában. A két testvér az 1917-es forradalmak között tért vissza hazájába – mint Kandinszkij és a többiek –, szívesen állítva munkáját az alakuló új rend szolgálatába. Gabo az oslói közös meditációk eredményeként alkotott konstruktív szobrokkal: fém- és plexilapokból szerkesztett fejekkel a csomagjában. Ezek – és újabb változataik – a mostani bemutatón is láthatók. Néhányat Read is közöl A modern szobrászat képanyagában.

Az 1917-es eseményekben az orosz művészek avantgarde forradalmi céljaik és magatartásuk társadalmi megvalósulását is látták, vállalták az átalakulást. Egyidejűleg élénk vita indul az egyedül „célirányos izmus" primátusára: Malevics, Kandinszkij, Tatlin, Liszickij, Chagall, Rodcsenko és mások mellett mindennek részese a moszkvai akadémián tevékenykedő két Pevsner fivér is. A nézetek végpontjain egyrészt Malevics absztrakt és szupremációs misztikája, másrészt Tatlin vulgármaterialista produktivizmusa áll, Gaboék véleménye valahol a kettő között.

A sok szembenálló között Lunacsarszkij 1921/22-es konklúziói kívánnak rendet tenni. A népbiztos nem vonja kétségbe a művészek forradalmi jóindulatát (erre csak utóbb akad példa), de egy közvetlenebb realitás és egyértelműbb agitáció programját hirdeti. Az orosz konstruktivisták berlini bemutatkozása (van Diemen-galéria, 1922.) az első jelesebb gyűjtemény, egyben a mozgalom utolsó lehetősége volt. Kassák tanulmányt, a bécsi MA egy teljes számát szenteli a fényképeknek, Moholy Naggyal részt vesz a megnyitón. Naum Gabo a kiállítás egyik rendezője, sok műve van jelen. Otthon már levonta a tanulságokat, a tárlat sikere után Berlinben marad. Tíz év után (1932) innen Párizsba, később Londonba (1936), végül az USA-ba költözik (1946), 1952-től amerikai állampolgár. London bombázása idején a nyugati Cornwallba menekül.

Gabo 1922-es „disszidálása" legális, és aligha politikai természetű. Ilyen irányú semlegességét akkor és mindvégig hangoztatta: „A művészet az emberi tapasztalat egyik nélkülözhetetlen kifejezője, saját alapértéke van és független a társadalmi rendszerektől..." Szívesen vitatkoznánk, de ezúttal csak jellemezzük elgondolásait. A művek ellentmondanak: a természet titkait fürkésző és feltáró, az elemi erők befogadására törekvő szellem szimbólumai. Bennük több ezer esztendő haladó természettudománya tárgyiasul. A tudatosan célratörő és eredendően dialektikus ember végtelen vágyai.

Gabbo Németországban a Bauhaus-szal, a szocialista November-gruppéval tart kapcsolatot; Liszickij, Moholy Nagy, Ehrenburg társaságában szerkeszti a Vescs-Objet-Gegenstand című konstruktivista folyóiratot (Londonban a Circle-t, 1937.). Részt vesz a Szovjetek Palotája 1931-es nemzetközi pályázatán. Párizsban a két testvér tagja az Abstraction-Création csoportnak (1932), jelentkeznek a De Stijl tárlatain. Új programjuk („... a képzőművészet alapfogalmai a tér és az idő; a térfogattal bíró test nem ábrázolhatja a

teret; a fizikai tömeg nem lehet a szobrászat eleme'' stb.) fejlettebb formában ismétli az 1920-as manifesztumot. A Gyagilev-balett számára 1927-ben díszletet és kosztümöket terveznek, a társulat A macska című játékkal a monte-carlói bemutató után turnézott: jártak Londonban, Prágában, Genfben, Berlinben és Budapesten is. Az adat a Gabo-katalógusból származik.

Gabo és Pevsner sorsa 1922 után akár a száguldó garabonciásoké: villódzó kiállítások és kiáltványok, előadások és pályázatok, művek sorozatai. Az elmondottak ürügyéül szolgáló hannoveri katalógus oldalakon keresztül sorolja Európa és Amerika városait. A műtárgyjegyzékben és fényképeken a főműveket: ,,szférikus formák, áttetsző fém- és huzalkombinációk, a bonyolult térszövevény és konstruktivitás ötvözeteit''. Mellettük emlékmű-modelljeit – egy fizikai obszervatóriumét (1922), az egy repülőtér számára tervezettet (1924–25), az ismeretlen politikai fogolyét (1953) –, apró tornyokat, térplasztikákat, ezek áttetsző, színes, lineáris és koncentrikus, vertikális, torziós és kinetikus változatait. Felépült főműve Rotterdamban, a Breuer Marcel által tervezett Bijerkorf-áruház előtt áll (az ismeretlen politikai fogoly emlékmű fejlettebb változata – 1957). A 25 méter magas, íves kontúrú és bordázatú fémkonstrukció (Gabo kedvelt oszloptémája valósul meg itt) egy fekete márványtömbről magasba törő acélépítmény. A német légibombáktól rommá lett városban az újrainduló életet, az építő szellem és legyőzhetetlen akarat diadalát hirdeti; közelében Zadkine megrázó memento-szobra (A lerombolt város – 1953) áll. Zadkine műve ,,figurális'', Gaboé konstrukció. Az absztrakt kategórizálás ellen mesterünk ifjúságától hadakozik. A megkínzott életet allegorizáló, átlyuggatott és hátrahanyatló férfitest az építés szellemét sugalló oszloppal közösséget teremt, a közösségben egyazon mondanivalót: a barbárság felett úrrá lett ember diadalát. Zadkine a dráma megrázó katarzisát kereste, Gabo a hiperboloidák hűvös és józan formanyelvét. Közösen állják az időket és jelzik az összeférő kontinuitást.

Gabo a moszkvai amerikai kiállítás (1959) idején örömmel és kíváncsian hazalátogat; felkeresi a háborúban sokat szenvedett szülőföldjét és maradék rokonait.

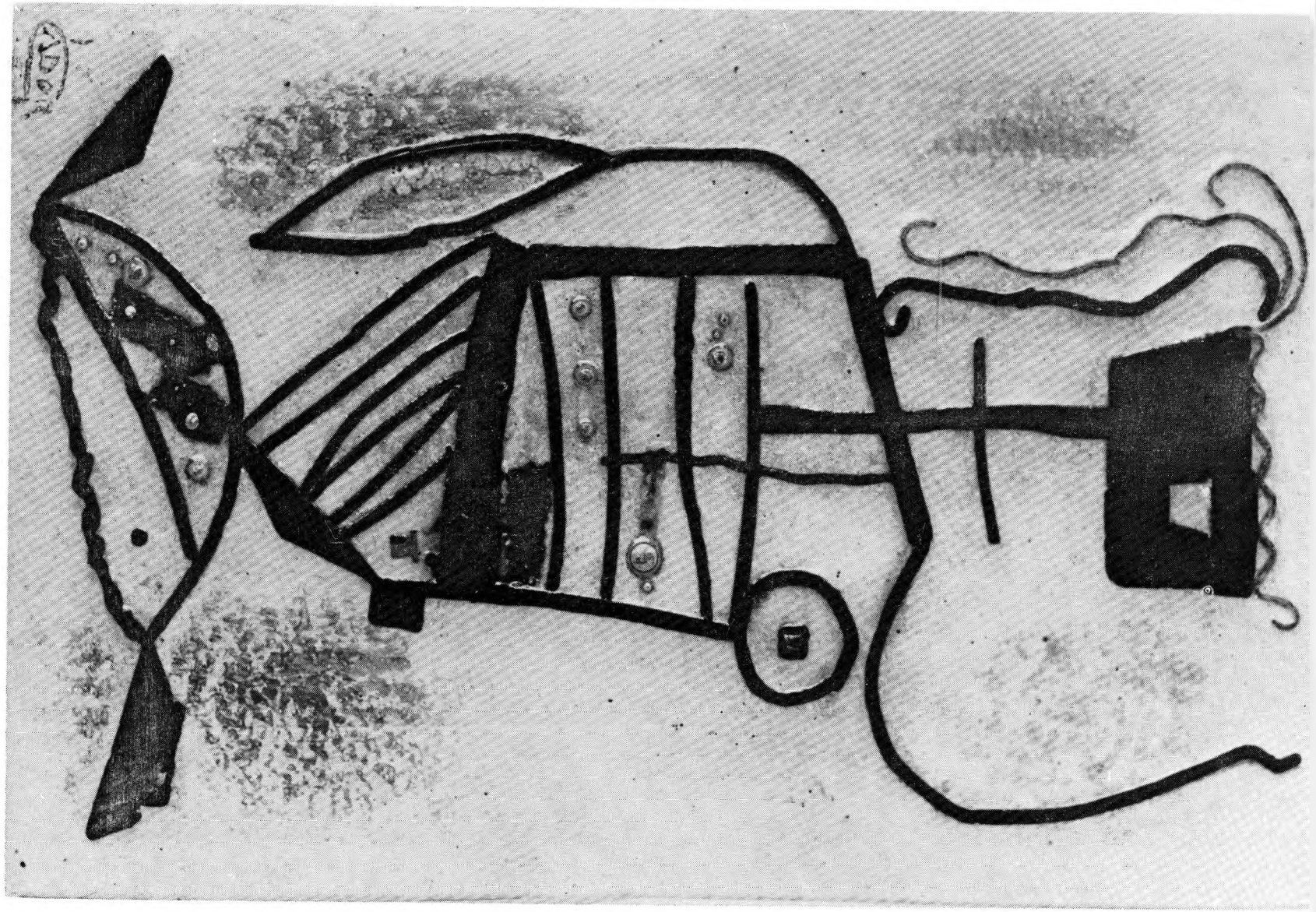

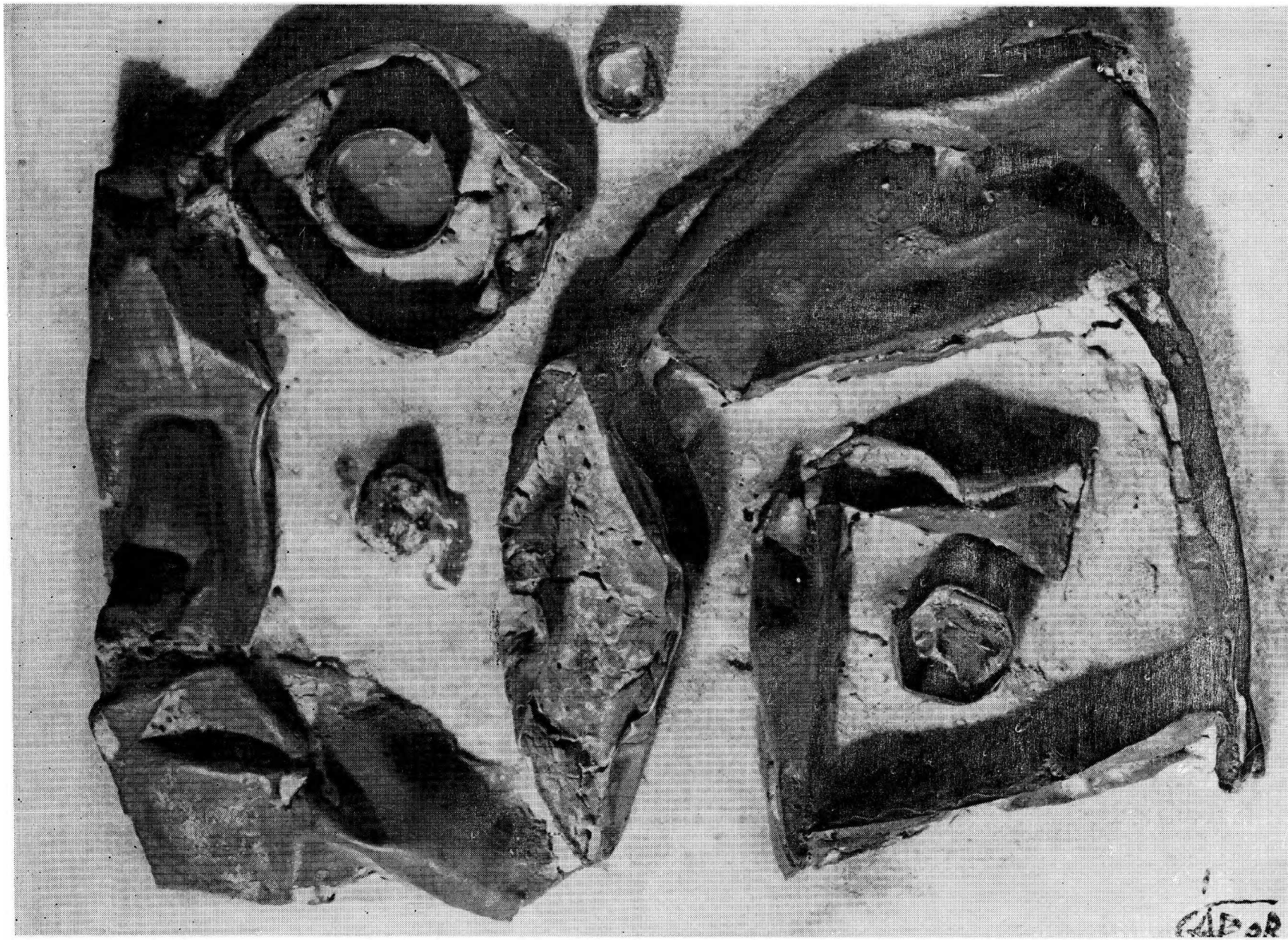

SIMONYI IMRE

Szabadság

1.

a változékony idők
valamint változatos rabságaim során
arra a belátásra jutottam
hogy a szabadság
mindig az egyet-nem-értők
a másként gondolkodók
szabadságával egyenlő
s ebbe
valamiképp
már a saját szabadságom is belefér
csakúgy mint a tiéd és az övé
hiszen köztudott hogy én is másként gondolkodom
amiként te is másként gondolkodol
valamint ő is másként gondolkodik

nahát gondolkodjunk kedveseim

2.

most már bátran kimondhatod barátom
mindazt ami bátran kimondható

Tető, szakadék

Valaki kiáltott ott a hegytetőn.
Ám mitől hangzik úgy
mintha a szakadékból?

De hát miről is beszélnek maguk
tulajdonképpen szomszéd úr?
Hogy senki se kiáltott volna
– hát az meg hogy lehetne?
Hiszen nem létezik akkora csend
hogy valahol valaki
ne kiáltana bele valamit:
egy kiáltást.

Az persze mindegy
majdnem mindegy
hogy az ormon
vagy a mélyben.
Mivel a hang a fontos
meg a telitorok
amelyik kiáltja a hangot
meg a fül a fontos
amelyik meghallja.
Meg persze a csend a fontos
amelybe kiáltani lehet
s fülelni.
A csend a fontos hát szomszéd úr
amit kettőbe hasít egy kiáltás.
Egy egész csendet – két fél-csendre.
Az előzőre meg az utánira.
Van fogalma magának szomszéd úr
mekkora az a csend
az a kettőzött csend
amelybe egy néma kiált
s három milliárd süket hallgat
mint egy fületlen pitykegomb . . .

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Pirandello: NEM TUDNI HOGYAN

A pécsi színház évek óta törekszik az eredeti bemutatók, a Magyarországon első bemutatók számának szaporítására, utóbbiak közt olyan művek színrehozására, melyek a század klasszikusaitól valók, de hazai színpadot máig sem kaptak. Az új szezon műsortervében ezek a tendenciák igen határozottan érvényesülnek. Egy aligismert Pirandello-dráma mellett a nálunk szinte ismeretlen Obaldia és a szokatlanul sűrű homályból kiszemelt Mihura egy-egy művét tűzték műsorra, Gorkijnak is egy jobbára ismeretlen műve *(Az utolsók)* szerepel a tervben. Az új magyar drámát Hernádi Gyula ígéri. A sokéves Shakespeare-ciklus a *Macbeth*-tel folytatódik. A darabválasztást befolyásolta az a körülmény, hogy a nagyszínpad felújítása miatt a városbeli játéklehetőség hónapokra a Kamaraszínházra korlátozódott, ahol idén a Stúdiószínpad munkája is megindul Csurka *Deficit* c. darabjával. A „kamarázás" kénytelensége idején változatlanul fenn akarja tartani a színház a széles népszerűség, a nívós szórakoztatás igényét is. Sokféle törekvésüknek és a nem épp rózsás fizikai lehetőségeknek az összeegyeztetése bűvészi ügyességet kíván, de legalábbis nagy művészi találékonyságot.

Az évadot a Pirandello-darabbal nyitották. Az aligismertség – ezúttal – nem éppen a hazai restség következménye, Pirandellónak ezt az időrendben utolsó, befejezett darabját szembetűnően elhanyagolják világszerte. Azidőtájt került először színre Prágában, amikor 1934-ben az idős szerző átvette a Nobel-díjat. Találkozunk olyan véleménnyel, hogy a *Nem tudni hogyan* közelálll a *IV. Henrik*-hez (Frederik May mondja) értékben, a francia Chaix-Ruy pedig „nagyon pirandellói" drámának nevezi. De mi a pirandellói? Mindenekelőtt a tárgy, a filozófia. Valóság és látszat, káprázat és realitás, tudat és ösztön, maszk és arc, szerep és egyén, konvenció és élet viszonyában, egymást kioltó hullámaiban Pirandello újra és újra felidézi azokat a helyzeteket, ahol e különbözőségek és azonosságok elnyelik az embert. *Szerb Antal* ismeretelméleti oldalról fogalmazta meg a pirandellói kérdésfeltevést: „van-e az, ami lenni látszik, és ha van, vajon megtudhatjuk-e, hogy milyen". *Kosztolányi* inkább a nagyon erős mélylélektani felfogásra reagált: „öntudatlanság és öntudat" „ébrenlét és álom, az öntudat és képzelet, az épelméjűség és őrület" határpontjain látta kisarjadni Pirandello művészetét. Igen sokan, az amerikai *Robert Brustein* is főként egyén és társadalom viszonyának pirandellói modelljével foglalkozik: „Az ember, akár az élet, megismerhetetlen, és az emberi lélek, miként az idő, állandó elmozdulásban van, de a társadalom bizonyosságot követel és megkísérli az embert saját fiktív koncepcióiba beböröntönözni." Pirandello létfilozófiáját Brustein szinte szó szerint egyezően *Kolozsvári Grandpierre Emil*lel így foglalja össze: „... az emberi misztérium a felfogáson túl van..." Megismerhetetlen. Ennyiből is kirajzolódik, hogy Pirandello a legszorosabb kapcsolatban állt kora *polgári* világának uralkodó eszméivel, „a kor egyik legjellegzetesebb képviselője". Felszívta művészetébe a

jungi pszichológia *tudatos ént* mint merev, külső burkot – és *tudattalant* mint életet, ösztönt jelentő belső magot szembeállító tanítását, a szubjektív idealista világszemléletek relativizmusát, szélsőséges individualizmusát és agnoszticizmusát, s még hosszan lehetne sorolni eszméi forrásait (akár irodalmi kapcsolatait elődökkel, kortársakkal és utódokkal, pl. az egzisztencialistákkal, abszurdokkal). Mindebből azonban egy sajátos művészi jelenséget alkotott – a pirandellói drámát, mely világképében gyakran meghaladja eszmei alapjait, s épp ez alapok tarthatatlanságát mutatja. A polgári világban hajdan dédelgetett *személyiség* devalvációja már jóval előbb megkezdődött, de nála teljes felbomláshoz érkezett. Felemésztették elszabadult démonai. *Kolozsvári Grandpierre Emil* jól látja Pirandello legfőbb eredetiségét abban, hogy nem választ alternatívái között: „... hiába választunk arc és álarc, látszat és valóság között, a választás ... valami véglegesnek, befejezettnek az illúziójával kecsegtet, holott a szüntelenül hajtó, bontakozó lét szétvet minden formát." A megállás, megmerevedés – elszakadás a létezéstől, ám a megismerhetetlenül burjánzó lét is elnyeli az embert, a kettő konfliktusa felmorzsolja.

A *Nem tudni hogyan*-ban, e „nagyon pirandellói" drámában tisztán megtaláljuk e képletet, az író legjellemzőbb problémáit. A maszk, a tudat ütközik össze a főhős, Romeo Daddi lelkében a megfoghatatlan, ösztönös, változó élettel; öntudat az öntudatlansággal. Majd oly feszes szituációban, ahogy a *IV. Henrik*ben. A két mű hasonlósága azonban még lényegesebb különbségekkel párosul, annyira, hogy a *Nem tudni...* akár a Henrik-dráma ellendarabjaként is felfogható. Ott a szerep kényszerűsége sújtja le a hőst, itt az én mélyből feltörő hullámai söprik el. Megváltás sem ott, sem itt nincs. Csak azok élnek magabiztosan, „rendezetten", akik eleve a társadalmilag szabályozott oldallal, a szereppel, a konvencióval azonosulnak (pl. Ginevra) és másról nem vesznek tudomást: „Nem az a legnagyobb baj ..., hogy ezt-azt elkövetünk, ahogy te mondod: nem tudni hogyan; hanem az, ha beszélünk róla". Dehát ezeknek a léte a látszat-lét. Pirandello nem moralista – amennyire író egyáltalán lehet nem-az –, de nem is amorális. A *IV. Henrik*ben egész határozottan, itt halványabban érvényesül erkölcsi véleménye, már azért is, mert Daddi pokoljárása jóval elvontabb, némileg kiagyaltabb is, mint a Henrik-dráma hőséé. Annak az őrülete a tisztább emberi lény kényszerű maszkja a hazug és aljas világban. Daddi őrülete inkább saját lelkéből fejlik ki, de persze éppúgy nem valódi, klinikai téboly. Az öntudatlan, formátlan létezést, melynek hatalmát megismerte, most már kizárólagos valóságnak, *a* meghatározónak véli, mert védtelennek bizonyult vele szemben. A személyiségét feldúló konfliktust az váltja ki, hogy egy kábult, valószerűtlen pillanatban megcsalta a feleségét, akit szeret, annak barátnőjével, aki szintén szerelmes a saját férjébe. Egyikük sem akarta, mégis megtörtént, „nem tudni hogyan". Gyötrődésében felidéz más öntudatlan, „ártatlan bűnöket" is; egyre szubtilisebb minőségűeket: egy véletlen-akaratlan gyermekkori gyilkosságot; az álomszerű kábulatban esett szerelmi találkozást; egy álomban elkövetett házasságtörést (de „Nincs-e az álomnak valósága is a testben, mely kedvét lelte benne?"). Különböző összetételű, érvényű „bűnök" ezek, de Daddi megrendült kételyében ismeretelméleti problémává szublimálja valamennyit, mert „ha körülötted minden olyan, mintha nem volna valóságos, amit csinálsz, az is tűnhet nem-valóságosnak". Eltűnik minden mérték, minden határ, senki sem bűnös, senki sem felelős a tetteiért. A szerető „Nem bűntársam ...! Áldozat, akárcsak én ...". A tudat és akarat – semmi, hisz elsodorja az ismeretlen tá-

madása. „... ott téved el az ember! Ahol már nem tud...", „... mikor már azt hiszed, hogy megteremtetted a tudatodat, s megállapítottad, hogy ez vagy az ilyen vagy olyan, elég valami semmiség, s máris be kell ismerned: tudatodat a semmire alapoztad..." Kétségbevonja a megismerés lehetőségét, az emberi tudás érvényét, de a felelősséget nem tudja magáról leoldozni: „... az aljasságunk a rettenetes, amely nem engedi vállalni, még megérteni sem, mert nyomban rettenetessé válik, a leggyalázatosabb bűnné..." A kettős szorításból Daddi a magára mért büntetésbe menekül. Mint Pirandellónál annyiszor, történés alig van. Van egy múltban történt eset, amely kiderül, amelyet magyaráznak, amely meghatározóvá válik. A szereplők „megszállottan filozófálnak", de sohasem unalmasan. Az alakjukat, kapcsolataikat átfűtő élet és szenvedés lüktetése, a felszín alatti, ismeretlen rétegek, tények megvilágosodásának feszültsége finom és merész gondolati utakon, egy tüzes, izgató intellektuális élménybe sodor. Dinamikája feledteti pillanatnyi fennakadásunkat is azon pl., hogy miképp felejtheti el a hős gyermekkorában és még 30 évig a gyilkosságot („eltemetett álom" volt), miképp történhetett öntudatlan formán a házasságtörés („megtörtént és szertefoszlott, mintha álmodtuk volna csak"). A szerző elvi építményének téglái itt-ott csupaszon villannak elő, a szituációban, amit létrehoznak van egy adag mesterkéltség. Mégis: oly lenyűgöző következetességgel szövi hőse körül a lelkiismereti és ismeretelméleti hálót, hogy hamarosan mi is benne vergődünk. Az élmény kétféle következtetéshez juttathat aszerint, hogy a hősben kibontakozó konfliktus melyik oldalát érezzük igazabbnak, döntőbbnek. Ha Kolozsvári Grandpierre Emilnek adunk igazat abban, hogy a pirandellói *élet*, mely szétveti a tudat és erkölcs szükségképp megmerevítő formáit – maga a szüntelen *fejlődés*, amit átélve és értve „az ember nem horgonyozhat le véglegesen ilyen vagy olyan körülmények között" – akkor Romeo Daddiban egy modern skizofréniás hőst kell látnunk, akit az emberi megismerést és felelősséget tagadó agnosztikus-idealista elvei ellenében mégis erkölcsi felelősségérzése pusztít el. Ha viszont az előbbi azonosítást nem tartjuk feltétlenül jogosnak – bevallom: magam sem – és az erkölcsi felelősség oldaláról ítélünk, akkor úgy érezzük, hogy Daddi nyugtalan és nyugtalanító lényét az erkölcsi és ontológiai relativizmus, a látszat és valóság minőséghatárait feloldó idealista káprázat nyeli el. A korlátlanban, végtelenben (melynek lényege: „ha nem érzed a határait"), „prédául vetve mindannak..., ami már nem emberi" – megsemmisül a korlátozott emberi lény. „Élet s lélek szétomló pára volna, / hogyha nem lenne száz korlátja forma" (Babits).

A pécsi előadás az utóbbi, rokonszenvesebb értelmezésen alapszik. *Sik Ferenc* rendezői elképzelése középpontjába a felelősség kérdését állította. Persze Pirandello problematikáját tulajdonképp minden válasz, minden formulázás szegényíti, Sik válasza, az előadás *elvi* rendje mégsem vádolható ezzel, mert a központi magot a többi szereplő kellően teljes emberi képlet-sorával kívánta körülvenni. A többiek nem tévednek Daddi útjára – többnyire másképp tévednek el. Az ember azoknak a tapasztalatoknak és ismereteknek a birtokában, amiket a modern világban szerzett önmagáról, kellő szilárdság híján könnyen elvész (Daddi), de szilárdsága meg leggyakrabban látszatokból, üres és merev konvenciókból áll, legfeljebb ahhoz jó, hogy fogvatartsa megrögzött pályákon (Ginevra, Giorgio, Respi ennek egyéni változatai). Valami halvány írói jelzés a kiútra azonban ezúttal mutatkozik: Bice alakján dereng át egy megoldást ígérő emberi szintézis lehetősége. Érzéseinek őszinte,

primér teljessége és finom okossága segíti őt a változó, új helyzetek megértésében, saját lényének meghaladásában. Sik felfogása (és Timár Éva alakítása) Bicének ezt a sajátos értékét a maga fejlődésében emelte ki. Az öt szereplőn keresztül a probléma teljes pirandellói spektrumát terítette volna elénk a rendező elképzelése, ha a megvalósításban eléri saját színvonalát. Nem ez történt, de vajon miért? – Annyi operett és mozgalmas monstre-mű színpadraállítása után Siknak még nem sikerült átállnia a külsőségekben visszafogott, finomabb eszközű kamarajáték-stílusra. A szereplők mozgatásában minduntalan nagyszínpadi hatáseffektusok bukkannak fel, hangerejük több decibellel meghaladja a kívánatos mértéket. A külsődlegességet erősíti a különben szép színpadképek minuciózus részletezettsége (*Vata Emil* terve), a néha operettízű jelmezek (*Vágó Nelly* tervei) túltervezettsége. Sik játékmesterként is a külsőségek vonzásában maradt: a színészi játék kifejezőeszközei a kifelé elsistergő szenvedélyek hagyományos, illúzionista fegyvertárából valók – kevés kivétellel. Modern drámák intenzív belső életet élő, pszichikus-intellektuális pályákon aktív hőseinek megjelenítéséhez ezek az eszközök alkalmatlanok. Ilyen módon semmit sem lehet kifejezni pl. az értelmi életből. A színésznek ezekhez az alakokhoz, darabokhoz nem elég előrántani kész, sokszor alkalmazott manírjait, jártassá kell válnia az emberi lét külső és belső útjain, erővonalain, s ezt a jártasságát kell esetenként a kifejezésben manifesztálni. – Végeredményben két lényeges vonás hiányzik az alakítások zöméből, két lényeges, pirandellói vonás. Pirandello hősei – itt elsősorban Daddi és Ginevra – a *szereppel* viaskodnak. Akár mert elszakad valódi énjüktől, akár mert felszívja, akár mert kiesnek belőle. Két megjelenésük van: arcuk és maszkjuk, énjük és szerepük szerint. Az alakításnak a kettő között kell mozognia, egyikből *váltania* a másikba. A váltást éreznünk kell. Sajnos sem *Linka György* (Daddi), sem *Vajda Márta* (Ginevra) szerepformálása nem törekszik rá, tulajdonképp csak Timár Éva oldja meg a II. felvonásban. Egy jellemző példa: amikor Daddi a már-már jóra forduló befejezést véres igazságszolgáltatásra fordítja, Linka játékában nyoma sincs, hogy a hősben itt, most fordult valami, hogy váltott: most és itt tépi le végleg az álarcot. Ez a legélesebb váltás, és ez is elsikkad. Nem független ettől a másik alapvető tényező hiánya sem: *az értelem szenvedélyéé*, mely főként Daddi lényét hatja át. A dráma *őbenne* zajlik. A maga számára is riasztó, ismeretlen lélekrétegeit az értelem szenvedélyes tüzével próbálja átvilágítani. Belső hasadtsága, ez a belső pokol váltja ki értelmi kalandjait a lélek, a megismerés tájain. De a többiek is szenvednek, megnyilvánulásaikat az diktálja, hogyan próbálnak ebből kitörni, szabadulni. Az előadásból a belső világ és külső megnyilvánulásainak szinkronja, de még inkább maga ez a sajátos belső világ – *hiányzik*. Nincs szenvedés, nincs gyötrelemtől szított, mégis éles, szenvedélyes gondolkozás. (Tökéletesen hiányzik a szexuális régiók megrebbenése is, pedig a Daddi és Ginevra között történtek innen okolódnak.) Helyette egy belső zűrzavar kusza homálya ömlik át a széles, sablonos gesztusokba, súlyos intonálásba, „érzelmi" szöveginterpretálásba. *Linka György* mintha összetévesztette volna Daddit egy Móricz-hőssel (Szakhmáry Zoltánnal például), eszközeivel azt idézi és a pirandelloi szövegek javarésze – szükségképpen – idegenül folyik az ajkáról. Az ilyenfajta, látványosan szenvedő, extrovert lények alkatuk szerint nem kerülhetnek ismeretelméleti útvesztőbe. Alaknak és szövegnek így nincs belső köze. *Vajda Márta* egy bajba került társaságbeli szépasszonyt állít Ginevra helyére, ami Ginevra „szerepe", már ti. a társadalmi konvenciók szerinti, de emögött egy szexuali-

tástól fűtött emberi lény áll, akit szörnyű helyzetbe sodort egy ellenállhatatlan vágyakozás. Ebből vajmi keveset mutat meg. A darab második felében *Holl István* (Giorgio) fokozatosan felnő a szerepéhez. Addig minden szavát túlzott jelentőséggel ejti, ami értelemszerűen sem indokolható, de Giorgio még gyanútlan derűjéhez sem illik. Talán meg akarta növeszteni a figurát, pedig Giorgio valóban kisszerű, köznapi lény, semmit sem sejt a feltáruló örvényből. Holl akkor veszi át helyesen a magatartását, amikor megrendülés és gyanú ver gyökeret benne. Az előadás legjobbja *Timár Éva* volt; az I. felvonásban még ő is halvány, kicsit merev, de aztán megközelítően ki tudja bontani Bice bensőségét, lényéből eredő tisztaságát, önnön korlátait kiterjeszteni tudó okosságát. Ha a partnerei nem fékezik, talán sikerült volna egy maradéktalanul nagy alakítást is teremtenie. A pécsi színház művészei közül ma ő az – tán nem egyedül –, aki *tudja* is, hogy mit játszik, anélkül, hogy az agya kattogását éreznénk. Külön élvezetet jelentett ezúttal is a szép, kulturált, pontos mozgása, a keze rebbenései, a fejtartásai. Miért, hogy színészeink nagyobb része – Pécsett, Budapesten és mindenütt – csak az aszfalton tud mozogni? Nemrég, egy főiskolás vizsgaelőadás kapcsán Molnár Gál Péter feltette a kérdést: vajon mit tanulnak a főiskolán a hallgatók? Mert a színészi mesterség alaptárgyait – beszédet, mozgást – nem, az biztos. Kérdését, azt hiszem, sok színházlátogató ismétli magában. A beszédhiányosságokat kritikusaink gyakran említik – nem sok eredménnyel, a mozgás képzetlenségét jóval ritkábban, pedig ez mintha még bántóbb volna. Persze mozgáson nem puszta járás-kelést értve, hanem a színész testi – nem szóbeli – megnyilvánulásainak egész koordinációját. A probléma országos ugyan, de *pécsi is.* Más fórumokhoz Pécsről szólni naivság volna, így a pécsi színház figyelmét szeretnénk felhívni rá: nem lehetne bizonyos képzésformákkal ezen a téren (esetleg más téren is) javítani a művészek felkészültségét? Ha minden tevékenységi területen a permanens képzés, önművelés korát éljük; sürgetjük, hogy ezt éljük már!, – a művészi tevékenységből sem hiányozhat tartósan.

*

Pirandellonak eddig nálunk két darabja volt ismert, a *Hat szereplő . . .* és a *IV. Henrik.* A *Nem tudni hogyan*-nal a pécsi színház egy további kitűnő drámáját tette ismertté. Az objektív játékkörülményeket is számbavéve *a darabválasztás nagyszerű,* sőt – talán színháztörténeti jelentőségű. A megvalósítás hibáin múlik, hogy az előadás nem teremti meg azt a nézőt és színészt próbáló, forró szellemi kalandot, ami a mű legnagyobb értéke. Ennek híján túlságosan előtérbe kerül a banális szerelmi eset ügye, annyira, hogy sok néző bizonyára elcsodálkozik: miért csapnak ekkora hűhót körülötte! Jellemző, hogy míg a dráma belső lélektájakon pusztító dilemmája azután lobog fel különösen, hogy a színen az „eset" tényszerűen kiderült, az előadásban innentől lazul a feszültség és a tényeket kissé elszublimáló magyarázkodás közben az tartja fenn az érdeklődést, hogy „mi lesz ebből". Vagyis a dolgok kimenetelére vagyunk kíváncsiak a menete helyett, ami épp ellentétes a mai, a brechti, a pirandelloi színház akaratával.

A darab színrekerülése érdekes párhuzamot tesz lehetővé Albee *Nem félünk a farkastól*-jával és – ami minket most közelebbről érint – Csurka István *Deficit* c. drámájával. Ezt az új pécsi Stúdiószínház mutatja be hamarosan. Hasonlóságok és különbözőségek, hatások és eredetiségek összevetésével a színház művészei és a közönség is bizonyára érdekes megfigyeléseket tehet majd. Legközelebb hát – itt folytatjuk.

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

De hogyan lesz lírai képmások sorozata az egész dráma?

Németh László mondja: „az első felvonás azonban ugyancsak próbára teszi a türelmet: eleven, de mégiscsak fárasztó beszéd, vita: az ifjú s a jelent és az álmot képviselő barátai közt". A darab bármelyik jelenetében nem az történik, amit egy történet logikai láncolata, esemény-menete megkíván. Az történik, amit a jelenetben szereplő lírai képmások „szétárasztanak", szétsugároznak maguk körül; az ami a lírai képmások időben (a papír vagy az előadás idejében) történő megvalósulásához szükséges. A jellemek teremtette szituációban a jellemek időbeli és az okság által összekötött mozgása valósul meg. A képmások jelenete a képmások megmutatása, megvalósulása, s így jelenetük az előbbihez viszonyítva statikus. Maguk a jelenetek komplex költői képmásoknak tekinthetők, amelyek jellegét a benne szereplő képmások határozzák meg, építik fel. A jelenet időbeliségére azért van szükség, hogy a lírai képmások a közlés csak időben tagolt lehetősége miatt felépülhessenek.

A költő és/vagy a Fiatalember élményének egyik összetevője a probléma elvisége. Valóban – ha egyébként nem fárasztóan is – az elvi megalapozás történik az első felvonás elején. A fiatalember a jövővel és a múlttal beszélget. Ezek nem allegorikus alakok, figurák, hanem a konkrét téma (az idő és a szerelem, az idő egybemosottsága) konkrét elvi oldala szóképeinek a megtestesítői. Az adott élmény elvi része tehát a mű eleje. A szoba, ahol ez lejátszódik „könyvtárszoba", nem a Fiatalember hálószobája, vagy érezhetően tekintélyes házának (kastélyának?) egy másik helyisége. Az írónak szabadságában lenne, lett volna más színhelyre, vagy akár általános jellegű, értve: nem konkrét színhelyre is vinni a jelenetet. Ő oda vitte, abba a szobába, ahol az elviség megjelenése elvileg is, hangulatilag is a legmegfelelőbb. A „vita" (ami persze egyáltalán nem vita), épp arról folyik, hogy a jelenben vagy a jövőben kell-e, érdemes-e megvalósítani a szerelmet. Azaz most, vagy jelentős várakozás után. Ez a jelenet voltaképp a Fiatalember benső viaskodása, gyötrődése az élmény elvi részei, elvi összetevői között. Ő is vágyódik a szerelem azonnali megvalósítására: ezt vagy ezt is jelenti és hordozza az Első Barát jelenléte. De a jövő (az Öreg) mindig mást sugall, mond neki. A néző az ilyen módon megjelenített benső viaskodások megérzékeléséhez, átéléséhez nem szokott hozzá, hiszen az ilyet eddig mindig monológokban tárták elé. Ha egy monológ tartalmait, szóképeit szétszedi az író és azokból élő alakokat alkot s azok szájába adja: a néző színházi konvenciói miatt azok objektív alakokká, azaz jellemekké válnak, a közöttük folyó beszéd pedig vitává. Holott nem vita ez, hanem ellentétes tartalmú szóképek egymás mellé állítása, ami ív-feszültséget eredményez a jelen és jövő és egy idő múlva (a Második Barát belépése után) a múlt között.

A Fiatalember esetleges objektív jelenidejében az utcán megöltek a gyerekek egy macskát, s a házban meghalt egy kisfiú. Egyáltalán nem szükséges, hogy ez valóban a Fiatalember objektív és konkrét jelenidejében megtörtént légyen. Az is elképzelhető, hogy a macska agyonütése és a Kisfiú halála, illetve az, hogy általuk jön a színre a halál, éppen olyan „mi lenne, ha . . .", mint az, hogy pl. „mi lenne ha a jövő egy Öreg alakjában a reá való várakozásra biztatna állandóan". A Kisfiú és a Macska színrelépésével még mindig az elviség képmásai jelennek meg. Hiszen a jövőhöz elvileg is hozzátartozik a halál, s ahogy említettük, velük-általuk az jön a színre. Elmondják, hogyan haltak meg, s hogy ezután „Holnap / egy gödörbe tesznek . . . Aztán pedig . . . jönnek és megesznek . . . Gyíkpapa és gyíkmamácska, / meg nagyon sok gyíkgyerek". A jelenet szóképe, a jövőben bekövetkező halál itt ismét tárgyiasul, két eljátszható alakban lép a színre. (Nem allegorikusan maga a Halál.) A halál nem a Fiatalember és „partnerei" közötti beszélgetés egyik megbeszélendő rész-témája, szavakban elmondott témája, ami lenne t. i., ha nem adekvát színpadi eszközökkel fejezné ki ezt Lorca. A halál, mint „beszéd-téma" így konkrét képmássá, s ezáltal drámai szituációvá és

színpadi képpé is lett. E két képmásról, mint voltaképp minden szóképről elképzelhető, hogy mással cseréljük fel, egy másikkal helyettesítsük. De csak olyan másikkal, ami ugyanezt jelenti. Hiszen a képmások fontossága-lényege nem önmagukban van, hanem jelentésükben. A jelenet, épp mert a szóképnek képmásokban, alakokban való megjelenítése adja magát a jelenetet, nemcsak a logikailag szükségeset tartalmazza. A logikailag szükséges ebben az esetben annyit jelent, hogy a szókép jelentése, azaz a szókép legfontosabb magja, lényege, amit itt konkrétan a halál. Az ami még a jelentéshez hozzájárul azáltal is járulhat hozzá, hogy a jelenet megírásának stílusa teljesen alkalmazkodik tartalmukhoz, a képmásokhoz: gyönyörű lírai a szöveg is, a stílus is. A két szereplő közül a Kisfiú a sokkal fontosabb, ő majd még felbukkan a darabban.

E jelenet után visszatér a három szereplő, jelentésteli legyezőkkel, jelentésteli hőséggel elárasztva. Ezután következik az elviség egyik legpregnánsabb és konkrét megfogalmazása. Az Első Barát az Öreggel kapcsolatban mondja az idézet első mondatát a Fiatalembernek:

ELSŐ BARÁT (a Fiatalemberhez): Ez becsap téged.

FIATALEMBER (erősen): A legkisebb hatással sincs a jellememre Én én vagyok. De te képtelen vagy megérteni, hogy egy nőre öt évig várni lehessen, eltelve és megperzselve a napról napra növő szerelemtől.

ELSŐ BARÁT: Nincs szükség várakozásra.

FIATALEMBER: Azt hiszed talán, hogy le tudom győzni az anyagi valóságot, az úton felbukkanó és egyre növekvő akadályokat anélkül, hogy másoknak fájdalmat okozzak?

ELSŐ BARÁT: Előbb jössz te, aztán jönnek a többiek.

FIATALEMBER: Várakozás közben oldódik meg a csomó, és érik meg a gyümölcs.

ELSŐ BARÁT: Én szívesebben eszem meg zölden, vagy ami még jobb, letépem virág alakjában és a gomblyukamba tűzöm.

ÖREG: Nem igaz!

ELSŐ BARÁT: Maga túl öreg ahhoz, hogy ezt tudja!

ÖREG (szigorúan): Én egész életemben küzdöttem, hogy fényt gyújtsak a legsötétebb helyeken. És amikor az emberek mentek, hogy kitekerjék a galamb nyakát, én lefogtam a kezüket, és segítettem a galambot, hogy elröpülhessen.

A jelenből a jövőbe cikázó ív-feszültség ismét megtalálható, noha a tartalmak társalgási stílusban megjelenő volta ezt itt is lényegesen enyhíti. Ebben a jelenetben is megfigyelhetjük, azáltal, hogy a szókép eljátszható képmássá lett (Öreggé és Első Baráttá), mennyivel többet tud kifejezni, ezekre még „ráépíteni" Lorca. (A gyümölcs metafora.) Még többet lehetne azonban, ha a stílus itt is alkalmazkodna a jelenet tartalmához, ahhoz t. i., hogy itt lírai képmások beszélnek.

A második felvonás elejét a Menyasszony, illetve a lírai alapélmény általa képviselt (és általunk már elmondott) tartalma uralja. Úgy véljük, az előzőekben bemutattuk már azt is, hogyan lírai képmás az ezt követő Próbababa-jelenet.

A legizgalmasabb és egyben a legszebb költői képmás a III. felvonás eleje. A szín egy erdő, mese-erdő, varázs-erdő, amelynek közepén ott áll az első és utolsó jelenet könyvtárszobája egy kicsinyített színpadon. Említettük már, hogy a mű felfogható úgy is, hogy az nem más, mint a Fiatalember gondolataiban, bensejében egy-két másodperc alatt kibomló és megjelenő élménynek a kiterítése. Ez „objektíve" a könyvtárszobában történik meg. Így, amit e jelenetben látunk, mintegy körülveszi, körülöleli az egész élményt (a színen középen áll a kicsinyített könyvtárszoba), noha éppen úgy szerves része, összetevője is annak. A bensőben kibomló élmények nem mechanikus elrendezettségűek és „mozgásúak": elképzelhető, hogy a bensőben valami körülfog olyasmit, aminek önmaga is egyik része, összetevője. S ez itt konkrétan az álom, az idő álomszerűsége, a szerelem és a halál álomszerűsége.

A jelenet bekövetkezte az események menetében logikailag semmivel sem igazolható. Nem volt az események menetében logikailag igazolható a Kisfiú és a Macska, de a Próbababa jelenet sem. A színpadot azonban itt nem az események logikája uralja, a maga oksági összefüggéseivel. A színpadra minden részében egyszerre élő költői képmás borul.

A jelenetet az álom, a szerelem, a halál vonja be nemcsak hold-kék és hold-ezüst fénynyel, de jelleggel és hangulattal is. Arlequín azonnal el is mondja: „Idő tükrén leng az álom . . . Hajáig merül az idő / s lebeg az álom vizében . . . Oszlop csúcsán ül az álom / az idővel ölelkezve". S ugyancsak ő mondja ki a mű egészének alapját jelentő élmény mag-

vát: ,,S ha az idő síkságán az / álom fallal égnek törne, / *elhiteti az idő, hogy / csak a pillanat gyümölcse*''. Megjelenik itt egy Leány is, halott szerelmesét kutatva. A Leány ismét az elmaradt szerelmek képmása. Neki is meghalt a szerelmese, mint ahogy a Fiatalember számára is ,,meghalt'' a Menyasszony. A Bohóc és Arlequín olyan ,,helyre'' akarja küldeni, ahol a halál van, a halál ,,helye''. (A Bohóc ,,Bepúderezett arca halálfej benyomását kelti''.) A Bohóc azért küldi a halál helyére, mert a szerelmek az időfázisok miatt csak a halálban valósulhatnak meg teljesen. Így lesz a szerelem és a halál összekötött.

Az erdőben lévő kicsiny színpadon zajlik le a Gépírónő és a Fiatalember második találkozása. Az erdő az álom, az idő és a halál, vagy a halál előcsarnokának a tája itt. A kicsinyített könyvtárszobába a Gépírónő megy fel. Ő utasítja az Inast: ,,Ha megérkezik az úr, engedje be!'' Ez megengedi annak a feltételezését, hogy a jelenet a Gépírónő ,,álmaiban'', álmodozásában, vágyaiban történik meg. A Fiatalember ekkor éppen annyira és úgy szereti őt, mint ahogy ő szerette a Fiatalembert az első felvonásban. Minden fordított itt. Első felvonásbeli jelenetüket a Fiatalember ,,Megírtad a leveleket?'' kérdése indítja. Most szó szerint ugyanezt kérdi a Gépírónő. Ám amikor a halott Kisfiú átmegy a színen, s a Fiatalember saját fiának nevezi, az a lehetőség merül fel, hogy ez a jelenet az első felvonás egyik, a Fiatalember bensejében volt pillanatának a kiszélesítése. Amikor azonban a következő pillanatban ismét a Gépírónő kérdezi a jelenetnyitó kérdést (,,Megírtad a leveleket?'') a két álomban, a két elképzelésben folyó jelenet eggyéolvad, s egy közös álommá, közös elképzelésben kibomló jelenetté alakul. Mintha az utolsó jelenet, amely az eredeti könyvtárszobában játszódik, ennek a folytatása lenne, vagy ennek a folytatása is, hiszen a Fiatalember ezt kérdezi az Inastól: ,,Nem volt ez az ablak sokkal nagyobb?'' A kicsinyített színpadon, az álom színpadán lévő könyvtárszoba ablaka nyilván sokkal kisebb, mint a ,,valódié''.

A második felvonás végére tehát az idő, a halál, a szerelem és az álom is teljesen eggyéolvad. Olyan része ez ennek a műnek, amelyet eddig színpadon megvalósítva nem láthattunk, nem tapasztalhattunk: a színen teljesen összemosódott lírai képmásokat látunk.

A jelenetben egyébként is nagyon sok helyen hallunk olyan szavakat, mondatokat, amelyek a mű más részeivel rejtett, vagy asszociatív összefüggésben vannak. A nyitó jelenetben, az Első Baráttal való beszélgetésben a Fiatalember teljesen illogikusan, Lorca által szándékosan így megírva (,,szórakozottan és nem figyelve a beszélgetésre'' – írja instrukcióként), egyszer csak ezt mondja: ,,Akkor én fel fogok mászni a létrán''. E jelenetben visszatér a létra, a Bohóc annak segítségével akarja a Vőlegényét kereső Leányt leküldeni a tengerfenékre halott szerelmese után, azaz a halálba akarja küldeni (,,Minek az a létra? Bohóc: Hát hogy lemehess!'') Először is elképzelhető, hogy ez a jelenet az első jelenet azon pillanatának a teljes megjelenítése, ami a Fiatalemberben akkor él, amikor azt mondja: ,,Akkor én fel fogok mászni a létrán''. De ha nem is ez, akkor is utal az egyik a másikra a halállal való összekapcsolás miatt. Úgy összefűzött ez a két jelenet, mint egy lírai vers távoli, de egymásra utaló szavai, szóképei.

A jelenetben először beszélnek a halott Kisfiúról, aztán ő megjelenik a Maszk (aki az a házmesterné, aki az ő anyja volt) szavaiban, majd a Fiatalember és a Gépírónő ezután következő második találkozásakor át is megy a színen. A Kisfiú alakja így a darab egyik leg gazdagabb költői képmásává lesz. Egyben jelenti: a halált, a házmesterné és Arturó gróf halott kisfiát, s a Fiatalember szerelmének elmulasztása miatt az ő meg se született, meg se fogant kisfiát, s ezen keresztül ismét és ő is a be nem teljesedett szerelmeket. Mint halál, nem az aktív, az élőket a másik világba vivő ,,személyt'' jelenti, hanem a meghalás tényét, mindenki számára bekövetkező voltát. A színen itt csak átmegy, a baloldali ajtón távozik, a halál ,,helyére'', arra, amerre a jelenet végén a Bohóc a Fiatalembert is akarja küldeni. Az instrukció nem közli, merre megy el valóban a Fiatalember, de mindenképpen halálába megy, ami a következő jelenetben megtörténik.

A mű utolsó jelenete ismét a könyvtárszobában játszódik. Itt jelennek meg ,,A fiatalurak, akik játszani jöttek'' – ahogy az Inas mondja; ,,Frakk van rajtuk, a ruha fölött földig érő fényes fehér-selyem köpenyt viselnek'' – ahogy az instrukció mondja. Amikor ők megjelennek a néző már hozzászokott, hogy nem reális jeleneteket lát Lorca darabjában. A Játékosok megjelenése, látványa, félig reális, félig nem. A színen egy darabig egyedül vannak, s olyan szövegeket mondanak, amelyek elsősorban a nézőnek szólnak, s elsősorban arra valók, hogy a néző a látványból a félig nem reális részt (,,földig érő fényes fehér-selyem

köpenyt viselnek") fogadja el lényegesnek. Azt akarják tehát azonnal demonstrálni, hogy nem jellemek, hanem képmások. Erre már nevük (Játékos) is utal, ha nem annyira is, mint pl. a Próbababáé. Azért utal valamelyest már nevük is képmás voltukra, mert három valódi kártyajátékosnak a megjelenése logikailag teljesen valószínűtlen. Szavaikból egyre jobban kiderül, hogy ők a három Párka modern változatai, illetve a szerzőnek a három Párkáról, a halálról, a halált-hozóról való képmásai. A mű végén ez pontosan kiderül („Az Első Játékos ollóval néhányszor belevág a levegőbe"). A Három Játékos így a költői élmény egyik összetevőjének a megjelenítői: az élet akkor múlik el, akkor jön a halált-hozó, amikor már nincsen a jövőre tartalékuk az embereknek. Az életerőt, a tartalékot a vér, s ezzel szoros egységben a szerelem jelenti. Ez azokból a példákból is kiderül, amit a Három Játékos egymásnak mesél, de abból is, amit a Fiatalember beléptekor nekik mond: „Túl korán jöttek. Még nagyon meleg van." A meleg a műben először az első felvonásban lesz hangsúlyos, méghozzá ugyanebben a vonatkozásban: a szerelem, az életerő jeleként. Amikor a halott Kisfiú és a Macska jelenete befejeződött, az Öregnek, a Fiatalembernek és az Első Barátnak „Láthatóan nagyon melegük van, és fölöttébb izgatottak", s nagy legyezőkkel hűsítik magukat. „Ez még csak növekedni fog". – ti. a hőség, figyelmezteti az Öreg a Fiatalembert. Méghozzá azért, mert még van szerelem-remény, életerő, illetőleg az fokozódni fog. Amikor a Menyasszony szakít a Fiatalemberrel, vissza akarja adni neki a tőle kapott legyezőket, de nem lehet, mert eltűntek, illetve eltörtek. Méghozzá azért, mert a szerelem elmúlt. „Nem baj, hogy elvesztek. – mondja a Fiatalember – Most is olyan szelet kavarnak, hogy a bőrömet perzseli". Amikor a Három Játékos megjelenik a Fiatalember életében, akkor a jövő, azaz a szerelem-várás, szerelem-remény, és így az életerő teljesen elmúlt. A Játékosok pontosan tudják ezt, ezért jöttek, s a Fiatalember „Túl korán jöttek. Még nagyon meleg van" mondataira az Első Játékos ezt válaszolja: „Már nem annyira". A Fiatalember előtt bezárultak az utak, így nincsenek tartalékai.

A „tartalékoknak", a szerelemre való várakozás energiáinak elapadását azonban nem láttuk folyamatban bemutatottan. Az időfázisok különbözőségét láttuk, azt, hogy valaki várni akar a szerelem beteljesülésére akkor, amikor a másik nem. Ez „öli" meg végül is a Fiatalembert, az tehát, hogy az összemosott időt, az egy-időt nem tudjuk élni.

Abból a tényből, hogy a szereplők lírai képmások, illetve, hogy az egyes jelenetek egyszerre, egymás mellett élő komplex képmások (ami a benne szereplő képmásokból épül fel) következik az is, hogy egyrészt a szereplők, másrészt a szereplők szavai egymásba áthatolók, egymásra utalók. Ezáltal nemcsak egy adott és a szituációtól függő jelentésük van. Az egyik szituációban lévő jelentésüket, asszociatív burkaikat áthozzák a másik jelenetbe is. Ezzel kapcsolatban említettünk már konkrét példákat.

Említsük még csak az Öregnek és az Apának (a Menyasszony apjának) összemosódását, majdnem-azonosulását a II. felvonás legvégén. Említhetjük a Fiatalember egyik mondatát a darab elejéről: „Eltettem a süteményt, hogy később egyem meg", amelyik még kétszer hangzik fel a műben. Először a Macska és a Kisfiú jelenetében. A Kisfiú egeret akar szerezni a Macskának, s így figyelmezteti: „De nem egyszerre megenni!" A Maszk és a Gépírónő jelenetében a Gépírónő mondja ugyanezt a mondatot: „Kislánykoromban eltettem a süteményt, hogy később egyem meg". A mondatok tartalma természetesen utalás mindegyik olyan jelenetben, ahol felhangzik, a mű egyik alapproblémájára: várjunk-e a szerelem beteljesülésével hosszabb ideig. De ugyanakkor minden jelenetben más jelentése is van. A Kisfiú részéről a Macska iránti szeretet kifejezése is. A Gépírónő szavaiként határozott emlékezés is ez egyben a Fiatalemberre.

A darab benső idejének teljes egységére, minden eseménynek egy azonos időpillanatban való „megtörténésére" utal az is, hogy a Kisfiú és a Macska halálát többször mint most megtörténőt említik. Jelenetük után belép az Inas és ezt mondja: „A házmesterné kisfia meghalt, és most viszik temetni" . . . „A gyerekek megöltek egy macskát a kertiház tetején". A fiatalember „öt év múlva", mikor meglátogatja Menyasszonyát, ezt mondja: „. . . És még . . . az utcán megvertem néhány gyereket. Kövekkel agyonütöttek egy macskát". A darab közepén a Maszk, aki az a házmesterné, akinek a fia a Kisfiú, ezt mondja a Gépírónőnek: „Éppen most hagytam el mindörökre a grófot. Ott maradt el valahol hátul, a kisfiával . . . A kisfia meg fog halni a zúzmara alatt". A mű utolsó jelenetében az Inas így szól a Szobalányhoz: „Most házmesterné, de azelőtt nagy dáma volt. Hosszú ideig élt egy rop-

pant gazdag olasz gróffal, annak a kisfiúnak az apjával, akit most temettek el''. Ha ezek szó szerint nem is úgy hangzanak, mint most, mindig most megtörténők, a szövegek visszatérése vitathatatlanul az idő bizonytalanságára, épp egyenesvonalú előrehaladásának bizonytalanságára utal. Idézhetnénk még több szöveget annak bizonyítására, hogyan mosódik össze, hogyan hatol át időnként egymásba a Próbababa és a Gépírónő; a Gépírónő, a Menyasszony és az erdőben megjelenő Leány. Mindezek azt bizonyítják, hogy az alakok a lírai alapélményt rögzítő, kifejező képmások, s a lírai alapélmény összetevői. Csak mint ilyenek folyhatnak-csaphatnak át egymásba, éppen úgy, ahogy a versek szóképei. A mű nem más, mint ezeknek az egymásba is áthatoló képmásokká, eljátszható alakokká vált szóképeknek a sorozata, egymásutáni megjelenése.

Ez a mű ezzel a jellegzetességével természetesen nem egyedi jelenség. A 20. században, különösképp a II. világháború után nagyon sok mű mutatja azt a sajátosságot, hogy alakjai lírai képmások, jelenetei pedig e képmások által összetett, létrehozott helyzetek. Így a jelenetek, ha tetszik, költői képmások, s így maga a mű, ha szabad ezt a kifejezést használni, meta-komplex költői képmás. Ez a kérdés természetesen további és másjellegű problémákat is felvet.

(Folytatjuk)

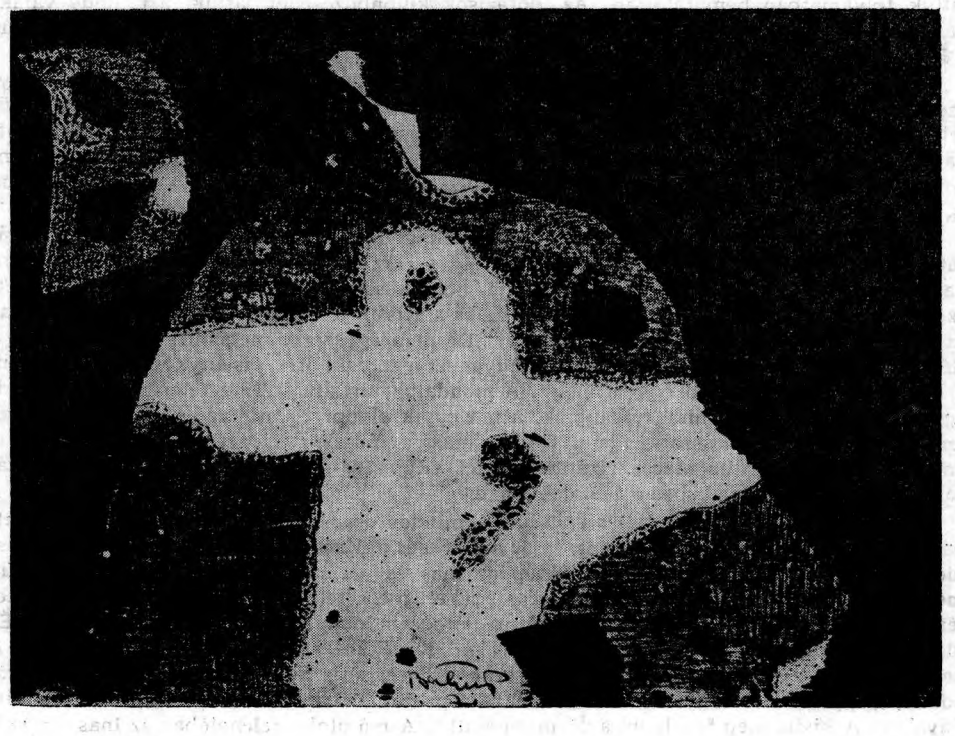

PÁLOS ROZITA

Anyám

sorsává lett vereségek
megtalált ténye mellett
szivesen hallgatott

hallotta amint a rózsa
a világegyetem névmását kimondja
hazatért fecskék szaván
a feltámadás ízét

nem hitt a halálnak
nem hitt a rossznak
míg a tél meg a tél
a tűzözön prognózisában vacogtak

kötény alá rejtve kezét
segített már
az angyaloknak

Profán ikonok

Mikor

A széllobogójú harangszó
kézen fogja a csendet

Barackizű árnyak
a növekedés rejtelmeit magyarázzák
halványodó sugaraknak

Okos tehenünk a kiskapun kopog
kemény szarvával mintha mondaná
„ki feledte el hogy én megjövök
ha este van"

Madárnyi asszony vánszorog
nehéz bugyorral koronázva
hazátlansága világnyi börtön
árvasága világnyi kő

belőle könny már nem fakad
csak a megadás könnyszaga
melyben a szó
a fulladást gyakorolja

POMOGÁTS BÉLA

A MAGYAR AVANTGÁRD DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrínájához

MEGKÖZELÍTÉSEK

Volt-e magyar avantgárd? – hagyományosan ezzel a kérdéssel indul minden nyilvános gondolkodás, amely számot akar vetni a magyar avantgárd művészet múltjával és problémáival. E kérdés ma már szónoki, az idő adott választ rá. Kassák Lajos életművének állandó és hatékony jelenléte, válogatott műveinek, majd összegyűjtött versei két hatalmas kötetének megjelenése önmagában is bizonyít. És a Kassák pályáját felmérő irodalom- és művészettörténeti munkák – Gyergyai Albert, Béládi Miklós, Bori Imre, Körner Éva és Rónay György tanulmányai – sem hagynak kétséget afelől, hogy magyar avantgárd művészet és mozgalom igenis létezett. Igaz, Kassák mellé nem sorakoznak egyenrangú társak. A francia szürrealizmus, a német expresszionizmus, az orosz futurizmus és konstruktivizmus, a cseh poetizmus és a többi mozgalom egyenrangú mesterek szövetsége volt. E mozgalmaknak voltak művészeik, szerkesztőik és teoretikusaik. A magyar avantgárdban általában Kassáknak kellett vállalnia mindezeket a feladatokat: magányos vezérként áll a szemünk előtt. De azért neki is voltak társai: egy egész nemzedék tanult tőle, amely még tagadásában és elfordulásában is megőrzött valamit abból, amit tőle kapott. A forradalmak előtt Barta Sándor, Komjáth Aladár, Ujvári Erzsi, Lengyel József, Révai József, Mácza János, Kahána Mózes és mások tartoztak az irodalmi avantgárd köreihez. Később a fiatal Déry, Németh Andor, általában a bécsi és berlini emigráció. De József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Sárközi György, Bányai Kornél, Radnóti Miklós, Pap Károly, Gelléri Andor Endre is sokat tanult az avantgárd különféle irányzataitól, nemegyszer magától Kassáktól. És sorra alakultak az avantgárd műhelyek a szomszédos országok magyar irodalmaiban: Erdélyben Bartalis János, Szentimrei Jenő, Nagy Dániel, Szántó György, Szilágyi András, Méliusz József követte az új irodalom eszményeit, Szlovákiában Forbáth Imre, Győry Dezső, Mihályi Ödön és Fábry Zoltán, a Vajdaságban Csuka Zoltán és Szirmai Károly. A húszas évek magyar irodalmának egyik karakteres irányzata, teremtő és újító változata az avantgárdban öltött alakot. Ma már közismert az avantgárd és a szocialista irodalom termékeny kölcsönössége is.

A magyar avantgárd létezése eszerint kétségtelen. Ma már gyakrabban kérdezzük: milyen volt ez az irányzat, sőt: mi az avantgárd egyáltalán? Szabolcsi Miklós, aki nemrégiben egész kis könyvet szentelt az avantgárd (és neoavantgárd) problémáinak, történeti alapon közelíti meg a jelenséget, kísérli meg a definíciót. „Most úgy látom – írja –, hogy az avantgarde irodalmi-művészeti áramlatok egymással összefüggő nagyobb csoportja (tehát áramlat, irányzatcsoport), amelyek a »középső szférában«, azaz a realista irodalom és

művészet, valamint a kommersz, hazug, álrealista, konzervatív művészet és irodalom közt helyezkednek el. Megjelenési formája pedig ezeknek az irányzatoknak legtöbbször *mozgalom, szervezett csoport* – innen, hogy az avantgarde-ot mozgalomnak vagy mozgalmak együttesének is szokás tekinteni" (*Jel és kiáltás.* Bp. 1971. 9. l.). Rényi Péter az avantgárd mozgalmak nonkomformista pozíciójára utal, midőn definiálni akarja az irányzatot: „Ha viszont egyetlen szóval meg kellene fogalmazni, ami bennük többé-kevésbé közös, akkor azt lehetne mondani: a közös mindenekelőtt az volt, ami ellen felléptek, a támadás főpontja, főiránya, amelynek stratégiai célja nem kevesebb volt, mint a kor egész hagyományos művészetének lerombolása, megsemmisítése; lázadást és rohamot hirdettek minden ellen, amit a polgári kultúra és közízlés szentnek és sérthetetlennek hitt" (*Az avantgarde-tól a korszerű alkalmazott művészetig.* Kritika 1967. 1. sz.). Bori Imre, a magyar avantgárd irodalom történetírója pedig már teljes mozgalomnak, sőt a huszadik századi magyar irodalom meghatározó áramlatának tekinti az avantgárdista törekvéseket. „Nemcsak azt igyekszünk bizonyítani – olvasható *A szecessziótól a dadáig* című könyvének (Újvidék, 1969) első fejezetében –, hogy magyar irodalmi avantgarde *volt*, hanem azt is, hogy komplex, a maga módján autochton, sajátos vonásrendszerrel bíró, általános érvényű, *teljes* mozgalom, amely nélkül a XX. századi magyar irodalom általában meg nem érthető, s alkotói egy jelentős részének interpretációja is hiányos, egyoldalú marad. S mi több: elképzelhető olyan irodalomtörténeti rendszerezés is, amelynek tengelyében az avantgarde áll, s a hozzá való viszonyulás alapján kapják meg helyüket mind az egyes írók, mind pedig az avantgarde fogalomkörébe nem sorolható törekvések is."

E közelítésekből és meghatározásokból (amelyek valójában az avantgárddal kapcsolatos nézetek típusait fejezik ki) az mindenesetre kiderül, hogy az avantgárd mozgalmi körülmények között létrejövő, nem realista stílusú művészet, amely a hagyományos polgári gondolkodás, ízlés és világkép ellen való tiltakozás jegyében született. Ehhez talán még csak annyit tennénk hozzá; hogy az avantgárd szociológiája szerint értelmiségi mozgalom; egy olyan értelmiségé, amely nem egyszer közel áll a munkásosztályhoz, belőle ered (lásd például a szovjet-orosz és a magyar avantgárd szereplőinek egy részét), s mindenképpen burzsoázia- és tőke-ellenes. Ez a körülmény okozta, hogy az avantgárd mozgalmak nagyon kevés kivétellel (pl. az olasz futurizmus, a német expresszionizmus egy szárnya) baloldali arculatúak, háborúellenesek, antifasiszták, a munkásmozgalom szövetségesei vagy egyenesen részei.

Van azután az avantgárdnak – és itt hangsúllyal a magyar mozgalomról beszélek – egy olyan sajátossága is, amely az emberről való gondolkodás, az antropológia területét érinti. Az avantgárd elmélete és művészete sohasem mondott le arról a perspektíváról, amit az ember, az emberi lélek és tudat átalakításának szenvedélye rajzolt fel elé. Mert talán mégis ebben: az emberről teremtett új és forradalmi víziójában különült el a gondolkodás korábbi fajtáitól. Az avantgárdnak határozott antropológiai képe volt: tevékeny, cselekvő embert áhított, aki egyszerre építi, valósítja meg önmagát és a közösséget, aki éppen emberi kapcsolataiban, kollektív elkötelezettségében találja meg ezt a megvalósulást. Aki összhangot tud teremteni individuális és kollektív feladatai között, egyszerre tudja vállalni a szolgálatot és szeretni a szabadságot, aki egyforma érdeklődéssel vesz részt a társadalom harcaiban és a személyes lét, meg a kozmikus összefüggések felfedezésében. Olyan ember rajzolódik ki előttünk e vízió nyomán, amilyent a marxizmus klasszikusai is el-

képzeltek, akit a jövő szabad társadalma polgárának és építőjének szántak, akiről azt gondolták, hogy az emberiség felnőttkorának beteljesítője lesz.

Ez az antropológiai vízió, a „végtelenbe derülő ember" ideálja bizonyára utópisztikus látomásnak tetszett az első világháború, a levert forradalmak, a gazdasági válságok idején, hiszen a tömeges méretekben tenyésző nyomor, a társadalmi elnyomatás, a háborús pusztulás egészen más emberi sorsokat, lehetőségeket és parancsoló szükségszerűségeket vetített a kor cselekvő emberei elé. Talán innen erednek a művészi és a politikai forradalom nézeteltérései. Az avantgárd művészet stratégiai feladatokat fogalmazott, túl messzire nézett, olyan embert szeretett volna formálni, aki akkor – a század első évtizedeiben – valóban nem volt lehetséges. A politikai avantgárd gyakorlatibb volt, annak is kellett lennie, hiszen a politika: „az egzigenciák tudománya", a lehetőségek és szükségszerűségek okos felhasználásának művészete. Ám a taktikai feladatok elvégzése olykor fájdalmasan és tragikusan háttérbe szorította a stratégiai küldetést: az ember teljes felszabadítását mindenfajta kiszolgáltatottság alól. A mi korunk – és főleg, a mi jövőnk, ha ez a jövő nem a pesszimisa futurológusok előrejelzéseit követi – azonban újra napirendre tűzte az avantgárdisták antropológiai elképzeléseit, ha tetszik, álmait. Ez a kor valóban a végtelenbe tágította az emberi megismerés határait, s éppen a technika és az etika, a tudományos megismerés és az erkölcsi tudat fájdalmas feszültségeiből ismerte fel azt a szükségszerűséget, hogy nemcsak a világot, hanem az embert magát is át kell alakítani. (E feladat persze dialektikus: a két átalakítás egymást feltételezi.) S mert korunk ilyen felismerésekre jutott, talán több megértéssel szemléli az avantgárdisták felrajzolta antropológiai látomást. Az utópiák idővel szükségszerűségek lesznek, s egy nagyszabású vízióról kiderülhet, hogy valójában hasznos stratégia.

A magyar avantgárd legfőbb forradalmi újítása is talán éppen a vizionárius emberképben valósult meg. A többi: a politikum és az esztétikum, a vitamódszer és a művészi technika ennek az eszmének a következménye volt. S itt már az is mellékesnek tetszik, hogy az avantgárd emberképe politikuma és esztétikuma milyen iskolákban öltött testet. Természetesen a magyar avantgárdnak is megvoltak az irodalomtörténetileg elhatárolható szakaszai: az indulás epizodikus futurizmusa (inkább csak a futurizmus nyelvalakító törekvéseinek számbavétele), a tízes évek expresszionizmusa, a forradalmi idők aktivizmusa, a húszas évek dadaista kísérletei, szürrealista próbálkozásai és konstruktivizmusa. Ezek azonban sokkal kevésbé különülnek el egymástól, mint az új művészet nyugat-európai iskolái és mozgalmai. A magyar avantgárd legállandóbb szólamát talán az aktivizmus: a társadalmi és emberi cselekvést hirdető lázas, expresszív irányzat szólaltatta meg. Ez az aktivizmus jelentkezett a *Ma* korai expresszionizmusában és a bécsi emigráció vagy a hazatérő Kassák konstruktivizmusában, sőt a dadaista és szürrealista kísérletekben is.

A fentiekből is kitetszik már, hogy a magyar avantgárd élete a tízes és húszas évekre korlátozható. Szabolcsi Miklós idézett tanulmánya a huszadik század elejére teszi az irányzat születését, a tízes évekre első nagy fénykorát, a húszas évekre a második hullámot és 1935–1938 körül látja az avantgárd alkonyát. Ami ezután következik, az már legfeljebb az avantgárd utóéletéhez (a második világháború után), illetve a neoavantgárdhoz (a hatvanas évek avantgárdista jellegű mozgalmai és újításai) tartozik. A magyar avantgárd élete ennél szűkebb periódust ölel fel: lényegében két évtizedet. A futurizmusról 1910-ben olvasható nálunk az első komolyabb híradás, Kassák expresszionista

szabadversei 1912-től jelennek meg, a mozgalom 1915-ben *A Tett* kiadásával születik, s 1928 körül már az „avantgárd estéjéről" olvasunk, 1932-ben maga Kassák is az avantgárd törekvések lezáródásáról beszél. A harmincas évek már egy új-realista, klasszicizáló művészetet hoznak: az érett József Attila, Illyés és Szabó Lőrinc költészetét, Kassák és Déry „klasszicizáló" fordulatát, Németh László, Kodolányi regényeit, a népi író mozgalmat, a szociográfiát. Az avantgárd lendülete ekkor már megtorpant, fénye kihunyt, s csak a felszabadulás után éledt újra néhány esztendeig.

ELSŐ HÍREK AZ AVANTGÁRDRÓL

Az avantgárd születésének hírét Magyarországra Marinetti futurista kiáltványai hozták el. Az első kiáltvány franciául jelent meg 1909. február 20-án a párizsi Figaro hasábjain. A másodikat a milánói Poesia közölte 1910. február 11-én. Ez a kiáltvány – a *Manifesto dei pittori futuristi* – jutott el Babits kezébe, aki azután a Nyugatban számolt be olvasmányáról és érzéseiről. Ebből a kiáltványból a düh beszélt, a múlt és a hagyomány ellen gyúlt harag.

Babits, a konzervatív szellemű, hagyományoknak elkötelezett gondolkodó nem minden ellenkezés nélkül olvasta ezeket a dühös és lázadó megnyilatkozásokat. Marinetti és Buzzi, a másik futurista költő egy bemocskolt és leráncigált Nietzschére emlékezteti, s a Nyugatot siet elhatárolni a Poesia törekvéseitől. „Amit az olasz – írja – az ő sajátságos gyermekes enthuziazmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog, s mi azokban nem modernséget, hanem a modernség paródiáját látjuk. Nálunk már csak harmadrangú Ady-utánzó ragaszkodik okvetlen az értelmetlenségekhez s vidéki írók akarnak mindenáron perverzek lenni, mint a gimnazista, ha tiltott gyümölcsről álmodik . . . a Nyugat több éves gyakorlatával mindig azt mutatta, hogy a költészet akkor modern, ha költészet, és nem akkor költészet, ha modern" (Nyugat 1910. I. 487–488). Mindazonáltal Babits megkeresi és megtalálja a futuristák, pl. Buzzi költeményeiben rejlő erőt is, és főként a lehetőséget: hiszen az indulatok és erőfeszítések kavargásából lehet valami.

Balázs Bélához egy másik forrás: a futurista művészek 1912-es reprezentatív párizsi kiállítása révén jutott el az újítás. Ő is a Nyugatban számolt be tapasztalatairól, idegenkedve ugyan, mégis keresve a megértés lehetőségét. (Nyugat 1912. I. 645–647). A komoly feleletnek az igényével elemzi Balázs Béla a futuristák képeit s azt az élményt, amiről ezek a lázas, feszített ábrák vallanak. Annak az új érzékenységnek a kifejezését látja bennük, aminek Bergson volt a filozófusa. Hozzá hasonlóan Kosztolányi is a futurizmusban megnyilvánuló újító szenvedélyt keresi. Az impresszionista kritikus és műélvező érdeklődésével fordul az új irány szertelenségei felé. „Elég volt a sima szépségből, a polgári szatócs-intelligenciából, a könyvmolyokból, a klasszika filológiából, bontsuk le a múzeumokat, gyújtsuk fel a könyvtárakat és a halott latin istenek helyett hozzunk új szimbólumokat. A szárnyas Mercur helyett: egy szárnyas Aeroplant, a részeg Bacchus helyett: egy diadalmas pöfögő Versenyautomobilt és Jupiter helyett: a kék eget, a hegyeket, a természet teljesen zengő szépségeit, a barbár és egész életét" – fordítja le mintegy a futuristák követeléseit, eszményeit (Élet 1913. 4. sz. 99). Kosztolányi persze csak az újítók lázongásáért lelkesedik, nem ezekért az eszményekért. Őszinte, költői gesztust lát a futurista kiáltványokban, programokban, nem követésre való

életelveket. Fölénnyel tekint rájuk, kicsit talán le is nézi igyekezetüket. Az életművész beszél, midőn a futurista lázadást így intézi el: „Minden forradalom gyerekes".

Babits, Balázs és Kosztolányi nem szegődik a futuristák hívévé. Annál inkább Szabó Dezső. A nyelvészből tanulmányíróvá lett és mozgalmi vezérnek készülő fiatal tanár Párizsban ismeri meg a futuristák írásait, s hamarosan az új irányzat propagátorává szegődik, sorra írja a Nyugatban cikkeit a futurista költők – Marinetti és Folgore – műveiről. Aztán 1913-ban megjelenteti nagy összefoglaló tanulmányát: *A futurizmus: Az élet és művészet új lehetőségeit.* Az olasz mozgalom elveiből saját vitalizmusának az eszményeit hallja ki. „Hitet kell adni a világnak – mondja –, mely égő fanatizmusban új egységbe tömöríti a beteg kor terméketlen egyéneit s új világrendben, jogban, művészetben adjon új halhatatlan formát az embernek" (Nyugat 1913. 16–23.). A fiatal Szabó Dezső jellegzetes eszméi ezek, a futurizmus valójában csak alkalom, amely előhívja a megfogalmazást. Nem is az olasz irányzat újító dühe, múlt elleni fenekedése a fontos, hanem az eszmék, miket az olaszok ürügyén ki lehet fejteni. Kitetszik ez abból is, hogy Szabó Dezső vonzódása az új irányhoz nem volt tartósabb, mint egyéb szellemi kalandjai. Kassák Lajos első folyóiratát, *A Tett*et még ő vezeti be, de nem sokkal később fogalmazott tanulmányában, az 1915-ös *A legfiatalabb irodalom*ban már ugyanazzal a harsány verbalizmussal fordul a futurizmus ellen, amivel korábban éppen az új irány védelmében a konzervatív művészetet és gondolkodást ostorozta. „Dögletes kád"-nak nevezi, „ahol már minden eddig megrágott őrültség, minden bűnös monománia, szemérmetlen reklámvadászat s akart hisztéria együtt van". Végletes ítéletekre hajlamos indulatával utasítja el az irányzatot: „Komikusabb, szomorúbb, undorítóbb szellemi betegsége még nem volt az emberiségnek". A futurizmus magyarországi fogadtatása végül is nem volt valami kedvező. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés hamar elutasítássá vált. Igaz, maga az olasz mozgalom mind jobban kibontakozó irracionalizmusa, agresszivitása és militarizmusa sem volt alkalmas arra, hogy tábort szervezzen, híveket toborozzon a magyar szellemi élet munkásai között.

A MAGYAR AVANTGÁRD BEMUTATKOZIK

A nyugatosok az olasz futurizmus kiáltványait kóstolgatják, s közben megszületik a magyar avantgárd. 1912-ben a Renaissance című folyóiratban megjelennek Kassák első szabadversei, 1915-ben első, *Éposz Wagner maszkjában* című verseskötete. Ugyanebben az évben lép a közönség elé a magyar avantgárd mozgalom első folyóirata: *A Tett.* Szabó Dezső, a futurizmus hazai patrónusa (később, mint láttuk, megtagadója és ellensége) tartja „keresztvíz" alá. Lőcséről küldi a biztató üzenetet. „Most – írja – megint összeállott egynéhány fiatal író a Herkules-munkára: irodalmi lapot alapítani Magyarországon. Messze tőlük, fájdalom, céljuk, tervük, kilátásaik ismeretlenek előttem. De tudom, hogy fiatalok, hogy új építésre feszülő erőket jelentenek, hogy be akarják kiáltani életüket az emberekbe" (A Tett 1915. 1. sz. 1–2.). Az igazi programot azonban Kassák Lajos fogalmazza meg a folyóirat 10. számában. S ő az, aki időről-időre kifejti a magyar avantgárd mozgalom elveit, megszövegezi az újítók kiáltványait.

Az avantgárdizmus történetében kiemelkedő szerepe van a kiáltványok-

nak, a manifesztumoknak. A tizenkilencedik század művészi irányzatai általában még úgy fejlődtek, hogy a gyakorlat megelőzte az elméletet, a teóriát. Chateaubriand vagy Madame de Staël romantikája megelőzte Stendhal vagy Hugo teoretikus alapvetéseit, Balzac regényírása Champfleury elméletét. A teoretikusok a művészi gyakorlat elemzése révén állapították meg a szabályokat és elveket. Az avantgárd irányzatok viszont kivétel nélkül programokkal indulnak, művelőik is először teoretikusok és csak azután írók, művészek. A manifesztumok foglalják össze azokat az elveket, miket a mozgalom majd a gyakorlatban megvalósít. Így indult a futurizmus, a dada, a szürrealizmus, és a kelet-európai avantgárd irányzatok legtöbbje. Azt lehetne mondani, volt idő – a húszas évek eleje –, midőn szinte a kiáltványok és programok túltermelése, inflációja következett, midőn annyi kiáltvány készült, hogy némelyiket már nem is lehetett gyakorlati művészi tevékenységre váltani, a gyorsan múló idő új kihívást, új programot, új kiáltványt hozott. E kiáltványok részben „szépirodalmi" szövegek: nemcsak az új irány legfontosabb tanait és eszményeit foglalják össze, hanem képet adnak stiláris, nyelvi újításaikról is. Arról a stílusformáról, amit az új irány hozni kíván, arról a nyelvi szenvedélyről, amely a mozgalom íróiban feszül. Az avantgárd manifesztumok mintegy költészetté lényegítik a doktrína elvontabb tételeit, lírai erőt adnak nekik, valósággal költői alakzatokba fogalmazzák át az elméletet. Ilyen módon öltött például alakot manifesztumokban a dadaizmus vagy a szürrealizmus költészete. S vannak irányok – talán éppen a dada –, melyeknek lírai ereje, nyelvteremtő szenvedélye sokkal „időtállóbban" valósul meg kiáltványaiban, mint a programot megvalósító versekben.

A magyar avantgárdnak is igen fontos emlékei, sokszor ma is izgalommal olvasható „alkotásai" ezek a manifesztumok. Bennük nyernek megfogalmazást a mozgalom elvei és eszményei, ars poeticája és ideológiája, a közéletre és a művészetre vonatkozó nézetek és gondolatok. Milyenek is voltak ezek az eszmék, ezek a gondolatok?

A magyar avantgárd mozgalom az első világháború körülményei között keletkezett, mintegy szembeszállva a háborús erőszakkal, s azzal a nacionalista-militarista szellemmel, amellyel a polgári irodalom nagy része fogadta és kísérte a háborút. Már Szabó Dezső lapindító írása arról a hatásról beszélt, ami a háború következtében éri az irodalmat, s azt latolgatta, hogy valójában milyen művészetnek is kell következnie a háború után. Kassák programadó kiáltványa is a változásokra utal; és egy esztendő múlva az avantgárd törekvéseket bíráló Babits is arról beszél, hogy az új művészet kezdeményezői a világháború szenvedéseinek tanulsága nyomán dolgozták ki eszményeiket.

A történelem kihívása mellett azonban voltak a mozgalomnak más életrehívói is. A huszadik század embere állandóan tapasztalja, hogy életének társadalmi és történelmi meghatározottságát milyen fokozódó erővel hatja át a modern technika és tudomány. A technika – e „második természet" – ma már nagyobb hatást gyakorol életünkre, mint elődeinkre az „első" természet, maga a naturális környezet. A századforduló konzervatív irodalma, de még maga a Nyugat sem számolt ezzel a kellő mértékben. Igaz, a technika meghatározó szerepét – mint annyi huszadik századi jelenséget – is a háború világította meg, ahol valóban döntő szerepet kapott a gép, a motor, a szerkezet. Másfelől az avantgárdnak minden addigi művészetnél szorosabb kapcsolatai voltak a technikai civilizációra épülő városi élettel. A magyar mozgalomnak pedig Kassák és mások személyén keresztül különösen erős kapcsolatai voltak a munká-

sok életével, életrendjével, azzal a világgal, amely a gyárakban, műhelyekben, a gépek mellett alakult. Nem lehet meglepő, hogy a magyar avantgárd ezért különös figyelemmel tekintett a technika vívmányaira. Nemcsak Verhaerentől és Marinettitől tanulta a gépek csodálatát, hiszen ez a csodálat mégis egy gép-nélküli korszak és egy gép-nélküli társadalmi réteg: a művészértelmiség lelkesedése és ünnepi élménye volt. A magyar mozgalom tagjai éppen származásuk következtében köznapi kapcsolatban éltek a technikával, az anyaggal, a gép iránti érdeklődésük természetesebb módon alakult. Midőn Kassák a gépek költészetéről beszél, nem a Marinetti-féle eufóriával nyilatkozik, s a technikától kapott ihletet rögtön kiegészíti azzal a költői energiával, amely a világ, a tárgyak és a lélek „csöndjétől" nyerhető. „Az új irodalomnak – olvassuk – reagálnia kell minden természeti jelenségre. Részére nem lehet tér és időbeli áthidalhatatlanság. Segítő társa minden tudománynak és viszont, elismeri és eszközeivel iparkodik megvilágítani a spirituális erőket, egyenlő énekbe akarja olvasztani a lélek misztériumát, a vér és hús erotikus nagyszerűségét, a szemétdomb tavaszi méreg párázását, a technika végtelenre éhes marconigráfját, a glóbuszt mérő lokomotívokat, az eget tapogató aeroplanokat és a nagy csöndet is, amin a tárgyak lelke beszél".

És a technika mellett, mint másik meghatározó, ott a modern tudomány. Úgy tetszik, még mindig kevéssé vizsgálta irodalom- és művészettörténetírásunk azt a hatást, amit a modern természettudomány gyakorolt korunk gondolkodására és így művészetére is. Nemcsak a technika, a repülőgép, a szikratávíró és az automobil kondicionálta a századelő ideológiáit és művészeteit, hanem a relativitáselmélet és a kvantummechanika is. A látható valóság mögött létező fizikai valóság, a tapasztalat mögül kibontakozó természettudományos felismerés szinte megkívánta az absztrakciót, az új formákat, az ábrázolás modernebb törekvéseit. Hatvani Pál, aki a Mában először próbálta összefoglalni az expresszionista művészet szemléleti és stílusjegyeit, maga is Einsteinre hivatkozik. (Ma 1919. 6. sz. 124–129.)

EXPRESSZIONIZMUS ÉS AKTIVIZMUS

A történelem, a technika és a tudomány alakulása szabta meg a magyar avantgárd kifejlődését, a mozgalom nézeteit. Természetes, hogy ez a mozgalom a baloldalon, a társadalmi progresszió oldalán helyezkedett el. Már Szabó Dezső folyóiratavatója is azt jósolja, hogy új szociális irodalom fog következni az individualista művészet után. Kassák ezt sokkal nagyobb ideológiai érzékenységgel és eltökéltséggel fogalmazta meg. „Az új irodalomnak – mondja már idézett *Program*jában –, mint egy szükségszerű társadalmi jelenségnek, állandó kontaktust kell tartania minden progresszív gazdasági és politikai mozgalommal". Sőt, rögtön az avantgárd indulásánál felhangzik az a követelés, hogy az új irodalomnak a társadalmi szerkezet átalakításáért kell küzdenie. „Szociálisan írni – fejtegeti a fiatal Révai József, akkor még Kassák mozgalmának harcosa. – Az író felelős legyen azért, amit ír. Ne lehessen többet felelősség nélkül csinálni mindenféle szépirodalmat. Tessék vállalni mindent – és nem kibújni az állásfoglalás terhei elől, előkelő, exkluzív gesztussal. Tendenciózus irodalom kell – nem is mondom, hogy szociális. Csak éppen tendenciózus és ne a semmibe lendülő legyen" (Ma 1917. 8. sz. 126–129.). Persze a tendencia – s ez eleve adódik a mozgalom szervezőinek és tagjainak fel-

fogásából és élményeiből – eleve szociális kellett, hogy legyen. Kassák és társai a közösségi és szocialista gondolat hirdetői voltak a mozgalom kiáltványaiban is. E közösségi gondolat leghangsúlyosabb kifejtése ugyancsak Révaitól olvasható, *Kassák, új tajiság és objektiv lira* című tanulmányában (Ma 1917. 12. sz. 192–193.), amely a proletárköltő vonásait keresi meg az avantgárd vezérének portréján.

A szociális mondanivalóhoz és a kollektiv szellemhez természetes módon járult a mély és átélt nemzetköziség. Az avantgárd irányok maguk is nemzetközi mozgalmak voltak (Szabolcsi Miklós elemzi *Jel és kiáltás* című könyvében azt a nemzetközi mobilitást, amely segített megszervezni a szociológiai mikroközösségeknek is tekinthető avantgárdista mozgalmakat). A magyar avantgárd ugyan csak később, a forradalmak bukása után, a bécsi emigráció idején kapcsolódott be intenzíven a nemzetközi irányzatok életébe, mozgalmaiba, de már indulásában is internacionális horizonton tekintett szét, sorra mutatta be a modern művészet mestereit. S a háború legnagyobb dühöngése, a nacionalista szólamok harsogása közepette „internacionális" számot adott ki az egymással szembefordított nemzetek költőinek verseiből. A Tett útját éppen a nemzetköziség mellett nyilvánított hitvallás következtében rekesztették el: a folyóirat megszűnt, az internacionalizmus eszméje viszont csak megerősödött.

Mindaz, amit a magyar avantgárd mozgalom hozott, új irodalomszemléletet kívánt. Át kellett alakulnia az irodalom fogalmának, s ezzel együtt a költőről, az íróról kialakított nézeteknek is. Már Szabó Dezső utalt arra, hogy a világháború gyötrelmei között meghalt az irodalmi és művészeti esztétizmus, s hogy „a l'art pour l'art boci-boci tarkája egy időre érdektelenné lesz". Kassák pedig már az expresszionista költészet ars poeticáját fogalmazza meg, midőn a vers aktivitásáról beszél: „aki verseinket előveszi – írja *Szintétikus irodalom* című tanulmányában –, az nem a régi értelemben vett szívreható zöngeménynyel, hanem egy, előtte eddig ismeretlen aktív erővel találja magát szemben . . . Célunk soha sem az elaltatás, hanem a folytonos harcra ingerlés, az egy élet kihasználtatása . . ." (Ma 1916. 2. sz. 16–21.). Ugyanezt Révai József talán még határozottabban fogalmazza meg *Ibsen és a monumentális irodalom* című írásában: „Nem szépirodalom kell, . . . ha okvetlenül jelző kell, legyen: monumentális." (Ma 1917. 8. sz. 126–129.). Élet és irodalom talán csak Adynál egészítette ki egymást ilyen szervesen. Csakhogy a „maisták" felfogása sokkal tudatosabb, ők programot csinálnak az élet és az irodalom azonosságából, kölcsönösségeiből. „Ezt a sokat kompromittált szót: művészet – fejtegeti Kassák a »szintétikus irodalom« fogalmát – most minden érzelmesség és holdkóros romantika nélkül mondom ki és szeretném, ha önök is, túltéve magukat minden esztétikai tradíción, úgy vennék az eszükbe, mintha, teszem, azt mondtam volna: becsületesség, jómunka. Magasabb terminológiával – Életforma. Mert, ha volt irodalmi törekvés, amely egyének teljesedésére érdemesült azért, hogy az élet ízét iparkodta mondatokba konzerválni – akkor ez az irodalom a világ esszenciájának készül, mert nem egy utolérhetetlen ideálja, hanem szülőanyja az élet". S már itt megfogalmazást nyer a magyar avantgárd mozgalom meghatározó irányzata és szelleme: az aktivizmus, a társadalmi és emberi cselekvés etikája és szenvedélye, amely függetlenül az expresszionizmus stílusjegyeitől a művészi újításnak értelmet és korszerű hivatást adott. „Világnézetünk és temperamentumunk harcra és a harcban vezetésre predesztinált bennünket!" – hangzik az aktivizmus egyik Kassák-fogalmazta jelszava.

Ahogy mást jelent a „maisták" számára az irodalom, mást az író is. Kassák munkásnak tekinti az írót, a művészt: a társadalom tevékeny tagjának, akinek munkája éppolyan közhasznú, mint a fizikai dolgozóé, aki egy nagy művön: az emberi szabadság és boldogság megvalósulásán dolgozik. Így lesz a művész az emberi személyiség kiteljesedésének „mérnöke", a szabadság „technikusa", a tudatos lét munkása, akinek az a feladat jutott, hogy minél több embert vezessen el e tudatos létezés lehetőségeihez. „Mi valljuk – mondja Kassák *A plakát és az új festészet* című tanulmányában, amely mintegy összefoglalta az induló Ma erkölcsi és esztétikai elveit –, hogy az ember, mivel fizikális és erősen társas lény, állandóan a kívüle levő világ behatásai alatt áll, de – s itt szakadunk ki az orthodox determinizmusból – minden dolgok fölött való szellemi fölénye így is módot ad neki a hatások legalább 50 százalékos kivédésére, rákényszerült életvitelének minél tudatosabbá, önállóbbá korrigálására. Ez a tétel áll az emberre, mint szellemi tényezőre, és megsokszorozva áll a művészre, mint az emberi maximumra" (Ma 1916. 1. sz. 2–4.). A művész tehát „emberi maximum" – minthogy a személyes létezés útjait ő deríti fel, példáit ő teremti meg –, de ez a hivatása nem jelent számára privilégiumot. Sőt inkább kötelességet, személyes létét a közösség szolgálatába kell állítania, hogy minél több embert segítsen a tudatos létezés lehetőségeihez.

Az aktivista művészet és a személyiség forradalmát végrehajtó művész eszméje nem véletlenül vezette el a magyar avantgárdistákat az expresszionizmus poétikájához és formáihoz. Egy rövid – inkább csak Szabó Dezső vonzalmaiban és nyilatkozataiban testet öltő – futurista epizód után Kassák és tanítványai a német expresszionista líra felé tájékozódnak, s a Ma teoretikusai – Kassák, Hatvani Pál, Mácza János, Révai József – is az expresszionista művészet elveit fejtik ki, legfeljebb áthangszerelve őket a magyar aktivizmus indulataira, törekvéseire. Kassák programcikkei többször is hivatkoznak az expresszionizmusra, Hatvani Pál pedig átfogó tanulmányban kísérli meg felvázolni az expresszionista művészet szemléletét és alkotó módszerét *(Kísérlet az expresszionizmusról* Ma 1919. 6. sz. 124–129.). A választás, különösen a modern művészetben, mindig tagadás is másfelől. A „maisták" is tagadják a korábbi művészetet, mégpedig nemcsak a konzervatív népi-nemzeti klasszicizmust, hanem a Nyugat szimbolizmusát és impresszionizmusát is. „Ha szép igazság volt eddig – írja Kassák –, hogy a művész hárfa, amelyen az élet játssza ki szeszélyes danáit, most legyen kemény igazság, hogy az élet csak nyers alárendelt anyag a művész formáló zsenijének."

S az sem lehet meglepő, hogy a magyar avantgárdisták szembefordulnak a háborúban hitelét vesztett futurizmussal is. Marinetti és társai háborús uszítók lettek, futurista költészetüket az olasz nacionalizmus és imperializmus szólamaira hangszerelték, s ez természetesen idegenné és gyűlöletessé vált a pacifizmust és internacionalizmust hirdető magyar avantgárd mozgalom előtt. „Az új irodalom – hangzik A Tettet indító Kassák-féle program – nem eskühetik fel egyetlen izmus zászlaja alá sem . . . homlokkal kell nekimennie a futurizmusnak is. Mert amíg az egyik végleten aszkéták bámulják köldöküket már évezredek óta, a másik végleten hiú primadonnák a háború apoteózisát éneklik . . ." Az expresszionista vonzalmak már csak azért is természetesek voltak, mert a német és osztrák expresszionisták – Georg Trakl-tól Johannes R. Becherig és Franz Werfelig – háború ellen foglaltak állást, aktivizmusuk a progresszió követeléseit hirdette, egy demokratikus átalakulás perspektíváját rajzolta fel.

A magyar avantgárd mozgalom – az expresszionista poétika vonzásában – teoretikusan is a művészet megújítására törekedett. Nemcsak a művészi gyakorlat – Kassák, Barta Sándor, Komjáti Aladár és mások versei, Uitz Béla, Mattisch Teutsch János festészete – valósította meg az irányzat elveit, hanem a doktrína is megfogalmazást kapott. Kassák *Programja*, még A Tett hasábjain, így fejezi ki az eszmei és technikai újítás szükséges voltát: „Az új irodalomnak, hogy önmaga fontosságát beérhesse, s igazságaival és szépségeivel, amelyek mindig az élet lényegéből formáltattak, hatni tudjon: szabadulnia kell minden konvencionális »eszmei« és technikai pányvából." Az új technikának azonban – és az expresszionizmus magyar tanítványai ezt is tudják – nem szabad a mondanivaló fölé nőlnie. Nem technikailag akarnak újítani, hanem életérzésben, szemléletben, mondanivalóban, s ennek a „tartalmi" újításnak a következménye és a művészi alakja az új technika. Hatvani Pál tanulmánya a „tartalom" és a „forma" egységére utal: „A legkonzekvensebb absztrakció az elemig vezet: a formán keresztül, melyet szétrombol, míg a tartalom eredetéhez érkezik. Nem szabad úgy venni, hogy az expresszionizmus a tartalmat a forma fölé helyezi. De a formát is tartalommá teszi."

E művészet eszménye egy újfajta, korszerűbb monumentalitás. Monumentalitás, amely szabad arányokba szervezi az érzelmi-gondolati mondanivalót. Ahogy Kassák mondja: „Az új festészet a monumentalitás jegyében, az ész revíziója alatt készül, s egészében mindig valami a mainál örömösebb célt szolgál". S erre a monumentalitásra szólítja az új művészet híveit a színházzal és drámával foglalkozó Mácza János és az irodalomról értekező Révai József is. Ez a fogalom erőt és társadalmi aktivitást jelent, de nemcsak ezt: „filozófiai aktivitást" is. Olyan akciót, amely a kozmosz végtelenje felé fordul, s az ember helyét, lehetőségeit ebben a végtelenben is megkeresi. Amely nem ellenséges közegnek érzi a világmindenséget, a természetet, hanem az ember otthonának. Ezért mondja Kassák programnyilatkozata: „Az új irodalom témája a kozmosz teljessége . . . Az új irodalom glorifikált ideálja a végtelenbe derülő Ember!" Ez: a „végtelenbe derülő ember" látomása fejezi ki a legjobban a magyar expresszionizmus végső céljait, antropológiáját és optimizmusát. Olyan eszme ez, amit a magyar avantgárd, noha rögös és kanyargós utat kellett megjárnia, később is őrzött, amelyhez hűséggel ragaszkodott.

(Befejező része a következő számunkban)

KELÉNYI ISTVÁN

Túl a folyón

A folyón túl örök
holdak obulusai hajnalodnak,
merülő mécsek füstölögnek az őszben,
gyászban jegenyék vonulnak, csillagtüzek
liliomsátorán gyökérszivű vének sírása
leng, kristályhálóját a halál már bennük
csomózta meg, lomha halak áramlása
sodorja súlyos szerelmeiket, bordáikon át-
ömlik az ég, mint megannyi váza s komor
edény a lét vizét mind megússza még:
e korsók lebegő árnyéka-lángja
utolszor merül le önmagába.

Tánc

Egy hang rengett végig a pusztaságon
fölzendült síró sáska, sás,
hol a bűnnek buja mécse lángolt
János szakállán hevert Heródiás,
– a próféta arca már alig derengett –
szörnyű lázban forgott a lány:
vágyak gonosz gyémántja homlokán,
a tetrarchát szégyen gyötörte
már nem is az ékes-combú lány,
szemében annak árva válla ázott,
csak hiába-nyíló csukódó véres virág volt:
– – – – – – – – – – – – – – – –
– – – – – – – – – – – – – – – –
míg a halálról Salome táncolt.

FODOR ANDRÁS

BERTÓK LÁSZLÓRÓL*

Ha megkérdeznék, – az író-olvasó találkozások már kissé megfáradt rítusa szerint: hol, mikor állt szembe először verseit ismerő, rájuk kíváncsi közönséggel, pontosan felelhetnék: 1955. június 11-én, Marcaliban, a Járási Könyvtárban – alig húsz kilométernyire attól a vidéktől, ahol addigi verseim javarészét írtam. Ám az alkalom nemcsak hely és időpont miatt vált nevezetessé. A versek elhangzása, az udvarias, bizonytalanul tapogató kérdések után, egyszercsak hátul, balra, a könyvespolcok közül kiemelkedett egy fiatalember hangja. Kiemelkedett lényegreható pontosságával, szerény bennfentességével. Kérdezte többek közt, mért lett, akkor frissen megjelent első kötetem címe: Hazafelé. Hamarosan rajtam volt a kérdezés sorja s megtudtam, hogy a Vése községből származó postásfiút Bertók Lászlónak hívják, s két versét még csurgói gimnazista korában közölte a pécsi Dunántúl.

Nem sokkal később szembekerülhettem a további Bertók versek kéziratával. Válaszomban elegendő biztatás lehetett, mert hosszú, válságos időszak után 1958 tavaszán ismét viszontláthattam a vései fiú jellegzetes, szögletes betűit: „Másfél évig egyáltalán nem, aztán csak magamnak írtam . . . A hivatalos kritika, de még a nem hivatalos baráti vélemények sem hatottak rám, nem segíthettek, mert az elmúlt években ilyesmivel egyáltalán nem találkoztam . . . Ezek a versek kapálás, szénagyűjtés, krumpliszedés közben teremtődtek, mivelhogy az elmúlt időszak nagyobb részében paraszt voltam." S végül a különös utóirat, melyhez hasonlót manapság már ritkán kapunk fiatal költőtől: „Arra kérem, mégha módjában volna is, ezeket a verseket ne adja át egyik szerkesztőségnek se . . ."

Pedig már e korai próbálkozásban is ott van a téveszthetetlen költőiség. Az intonáció gyermekien tiszta, a képi látás megkapóan eredeti:

Aszaltszilva arcu
görbült nagyanyám,
decemberi varju
vén gesztenyefán,

hócsillagos télben
lelsz-e még magot?

Másutt a színek lüktető ereje, a gondolatritmus átható fokozása muzsikás dikcióval emeli, szárnyaltatja az Erdélyi, Illyés, Gulyás Pál újította dalformát:

Ezek a szalmafényű
törtszáru délutánok,
úgy borulnak a tájra,
mint nagy sárga virágok.

Magházaik kinyíló
zsufoltságából sárga
kukorica tömődik
szekerek derekába.

** Megnyitó beszédként hangzott el szeptember 27-én, Bertók László pécsi szerzői estjén.*

Sárga a dülőutra
hintázó falevél is,
égő krumpliszár sárga
bokrába fúj a szél is.

A nap egy óceánba
hajitott sárgadinnye . . .

Bizony másképp zenél ez az áradó-lebegő megjelenítés, mint az invokációként hallott Vaskorszak, a férfi-eszmélkedés csikorgó, kemény szavaival:

A készülődés évszaka
átfordult itt a tél
itt a vaskorszak álmaim
vasakká nehezedtek
páncélingben a szerelem
a sóhajnak is súlya van . . .

A két vers közt eltelt évtized külső körülményekben nem túlságosan gazdag. Bertók 1959-ben szülőfalujából Nagyatádra került könyvtárosnak. Megnősült. A házasságból később Attila nevű fia született. Közben 1964-ben harmadrésznyi helyet kapott egy dél-dunántúli fiatalok előtt kiskaput nyitó verskötetben. Elvégezte a pécsi Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakát, majd 1965-ben az Intézmény könyvtárába került. Pécsi illetősége óta rendszeresebben publikál, főként a földrajzilag közel eső fórumokon. Szerepelt a fiatal írókat bemutató pécsi, a Dunántúl és a Magunk kenyerén című országos antológiában. Önálló verskötetének kézirata most került be a Magvető Kiadó szerkesztőségébe.

A felsorolt adatok, tények önmagukban aligha magyarázzák, hogy jutott el az aranymosolyt, aranyport idéző Bertók a didergető „Vaskorszak" élményeig, a köztes állapotig, melyben az önkifejezés felelősségteljes súlya alatt olykor annyira védtelenül áll, hogy mármár elpusztíthatná magát?

Mielőtt a magyarázatra vállalkoznék, engedjenek meg egy kényszerű kitérőt. Kortárs irodalomtörténetünk érzéketlenségére, felelőtlenségére vall, hogy még csak regisztrálni se próbál egy szembetűnő jelenséget, azt mégpedig, hogy az elmúlt évtizedekben Takáts Gyula és Csorba Győző léte, inspiráló példája, morális és esztétikai rangja, gondviselő figyelmük tágra nyíló szárnya alól a Bakony és Mecsek közt mennyi elsődleges tehetség lépett át líránk egyetemes érvényű belső körébe. A dunántúli dombok, az idill és harmónia igézetét emlegetők mintha képtelenek volnának meglátni az egyszerű igazságot, hogy nem a költő választja a tájat, a táj választja őket. Sőt, a szóban forgók mestereiket sem választják úgy, ahogy manapság divatos: kitűzött jelvény, és érvényesülni segítő státus-szimbólum gyanánt, hanem az előttük jártak sorsában osztozva próbálják a maguk külön útját megtalálni.

Furcsa módon, soha egyetlen összehasonlító elemzést se olvastam a bizonnyal izgalmas problémáról: az apadhatatlan pannon derű állítólagos hordozóinak hangja miként válik tetten érhető okok hatására, szinte egzakt törvényszerűséggel tépettebbé, drámaibbá, szenvedélyesen komorabbá, – hogy a hozott élmények s a kifele-befele ható éleslátás ösztökélő kontrollja folytán miképp válnak szemléltetőkből mindinkább kifejezőkké, líraiakká, a teljes illúziótlanságig, kétségbeesésig is felelős, a szavak egyetlen érvényes hitelét kereső igazi költőkké.

Pécsett talán a név kimondása nélkül is ráismernek a szivárványosan vibráló tónusra, mellyel az ötvenes évek közepén indult fiatal költő így festette verssé Baranyát:

Ezüstben fürösztött hajnali földek,
lucernák lilája s várakozó
árpáknak éretlen aranya-zöldje –
csillámlik, pezsdül az egész határ.

S most iktassunk ide néhány találomra kiragadott, tendenciájuk szerint mégis híven jellemző sort Kalász Márton tíz évvel későbbi terméséből:

Üzemek grafitcsarnokában,
kályhánál a váróteremben,
az elfuló kirakatok közt,
falun, uton a hideg átjár...

Vagy a szomszédos versből:

Önguny pusztit, önfegyelem.
Rám hül a riadtság, a kényszer.
Csörren a világ – téli alkony
föltárt rózsa-rom szerveken.

Hogy is volt a már idézett Vaskorszakban?

páncélingben a szerelem,
a sóhajnak is súlya van...

Íme, így jutunk vissza a régi és új Bertók versek kontrasztjáig, a közben végbement változás szükségszerűségének kimondásáig. Bertók éppen azért méltó elődeihez, mert a színek, formák nyűgöző varázsától, bénító gyötrelmek, majdhogy megfutamító válságok árán eljutott az általános érvényű, személyes vallomásig.

Útja hosszabb, nehezebb volt mint társaié. Neki a „hazafelé" a változó világ mozdulatlan, anakronisztikus börtönévé vált. Mint ömaga vall róla: harmincéves koráig élt egy harminc kilométer sugarú körben. Se becsvágy, se biztatás nem volt elegendő, hogy megtalálja onnét a könnyebb érvényesülés kirepítő érintőjét.

Túlságos passzivitás, alkati nehézkesség, mondhatnánk, de alapos ismeretség okán hajlok arra, hogy Bertók alkatát is a szorosan záró, determináló hazai környezettel magyarázzam. Az első közösség, melyhez minden bizonnyal holtáig hű lesz nemcsak szolidaritással, lázongó szorongással is telítette. „Ezt egyszer ki kell írni magamból! Családom és falum parasztjainak a megfélemlítettségből eredő passzivitását, kisebbségi érzését. Nevetséges de borzasztó a falak közt csapkodó félelem, amely egy hivatalbeli falusi ember, vagy egy nem paraszt vidéki látogató házunkba lépésekor keletkezett, a kiszolgáltatottság az egyszerű, régóta ismert asztalos, kovács s egyéb ottani iparos-ember előtt. A „mindenki-szemében-jónak-megmaradni" elve! Nagyon gyáva a falum! Mi lett a négyszáz évvel ezelőtt, hitükért kiálló evangélikusokból!"

A levél, melyből idéztem, nem sokkal a városba kerülés előtt íródott. Talán nem titokbontó ünneprontás kivallani, hogy kevéssel később, egy „Pécs" bélyegzőjű levél az új környezet teljes és kilátástalan idegenségét átkozza el hasonló szenvedélyes indulattal, s ultima rációként, korlátaival együtt is visszasóvárogja a falu közvetlenségét, melegét.

Szerencsére voltak baráti karok, akik a megtántorodót fölfogták, járni segítették. A bevándorolt fiatalember egzisztenciális és társadalmi helyzete rendeződött. Szakmája, a közművelődési könyvtárügy egyik legjobb munkásaként tartja számon. Utóbbi időkben gazdagodó, rétegződni is kezdő irodalmi tevékenysége, a visszaáramló megbecsülés szaporodó jelei, – például ennek az estnek a létrejötte – mind, mind bizonyítja: a messzeségekből kitaszított Ádám nem ácsorog többé a kapun kívül.

Amit mostani (majd itt is elhangzó) írásaiban a régi beidegződés érzékeny jelzéseiként tapasztalunk, már nem a falu-város korszerűtlen dilemmája. A közösség erejébe kapaszkodó, a kapcsolatok hiányát légszomjas fuldoklással érző költő nem saját hazulról hozott nosztalgiáját, de mindnyájunk kínzóan eleven problémáját fejezi ki, „ebben a kozmikus huzatban" – az elidegenülés modern gyötrelmeinek állandó jelen idejében – ahol éppen „most kellene az ókeresztyén mozgalmi dallam", vagy akárcsak „egy melegítő kiskutya-orrlyuk".

S látnunk és méltányolnunk kell Bertók változó körülmények közt is egyenes tartását, tárgyias bölcsességét, mindent megkérdőjelező puritán igazmondását. Soraiban a gyakorlati élet rideg prózája alól is minduntalan kihallatszik a hitvalló ember tiszta hangja:

Az a legnehezebb,
az ut a megállásig,
összedőlésig, szakadásig.
Ép ésszel végigélni,
mig az anyag átrendeződik.

Épp így vehetném sorba a versek pára-finomságú, vagy katapult-robbanású képeit, a mondandó igényessége, tonalitása mindig ott érződik bennük.

Mi is kell hát az igazi költészethez? Egy merész mondás jár eszembe, olyan valakié, akinek szavait mágnesként őrzi emlékezetem. „Az irodalomhoz, a művekhez – mondta ő, – nagy lélek kell és nem egyéb."

Ámde az egyéb mégsem lényegtelen, folytatnám most Bertók sorsán töprengve. Jól megtanult mesterség, no meg szerencse is kell hozzá, felelős kéz, mely ráüt a kritikus kezére, ha fölényes-kontár kapasújtással a gyökeret metszené el; ámde bizonyos az is, amiről sanda méricskélők, kötelező divatok idénymunkásai mit se tudnak: hiába minden ügyesség, szorgalom, alkalmazkodóképesség, nagy lélek nélkül valóban nincs igazi alkotás. Ha valamiért hiszek Bertók lehetőségeiben, azért hiszek, mert volt módom megtapasztalni, hogy ebből a „nagy lélek"-ből tisztes mennyiség szorult belé.

Kormos István:

SZEGÉNY YORICK

A költőt és műveit ismerve úgy képzelném el, hogy hanyagul, zsebretett kézzel gyalogolt át az irodalomba, a soha véget nem érő kukoricásból „az ösvény porlepett parazsán". Versei is mindig ilyen természetesen, észrevétlenül tartanak maguknál. Arra is gondolok hogy egyenesen a mesékből jött: „Nyiranyám és nyárapám / ágaiból lettem, / sarkam alatt ég bizsereg, / föld forog felettem.", írja új könyve, Névtábla seholsincs ajtómra című nyitó versében. Később aztán meggondolta a dolgot és mégis „felkiáltójel, zöld dárda / élő tengerében", a kukoricásban maradt.

Nemesi cimerünk,
országunk, fegyverünk,
ha te voltál velünk,
pokol se birt velünk.
(Óda a kukoricáshoz)

Ez a zöld vadon jó rejtekhelyet adott. De olykor-olykor még ma is, két füttyszó között, kiszól a nagy susogó rengetegből az okos vitatkozóknak és megmondja, ami azoknak nem jut eszébe. Ha egy verssort keresnek, elmondja az egész verset. Ha egy nevet említenek, sorolja a műveket. Amikor az európai költészetről szól, azt úgy teszi, mintha a jólismert, régi dűlőutakat sorolná, vagy a mezei virágokat. Aztán észre sem vesszük, amikor visszahúzódik újra a kukoricásba. Végül is azt gondoljuk, közülünk valaki mondta ki, ami korábban nem jutott eszünkbe.

Kormos István legutóbbi verseskönyve egy év híján, negyedszázada jelent meg. A nyitó vers írásának kelte is 1945. Ez a nemzedéknyi idő sem kezdte ki, olyan mintha ma írták volna, mintha abban a pillanatban íródna, amikor elolvassuk. Rajta van a foganás tiszta hamvassága. E válogatott gyűjtemény verseinek nagyrésze legalább húsz évet várt, hogy együtt kerüljön kezünkbe, és mégsem öregedtek. Nem nehézkesek, nincs rajtuk ránc. Csak bele kell olvasni a versekbe, és már tudjuk, azért nem kezdte ki őket az idő, mert a nyelv egyszerű, éppen ezért az örökhöz közelít. Hiszen az egyszerűség semmi máshoz nem hasonlítható varázsereje olyan, mint a mesebeli legkisebb fiúé, aki legyőzi a hétfejű sárkányt, erősebb a fanyúvőnél, a vasgyúrónál, hát hogyne birna az idővel is!

A legkisebb fiú hiven megőrizte magában a gyerekkor édesízű szavait. A szavak pedig megőrzik őt. Kormos Istvánról már többen megírták, hogy sajátos költészete

voltaképpen népi szürrealizmus. Mert be kellett sorolni valahova. De a besorolások elkopnak és megmarad a mű, megmarad a költő. Az pedig a gyermekkor elsüllyedt atlantiszi világában, zöld szélben téblábol gyámoltalanul, ám mindig szabadon. Ezt a természetesen megőrzött szabadságot, a tájak nagy lélegzetét, a gyöngy-csillogású sorokat, nem, nem is gyöngyökét, inkább a reggeli harmatét, ragyogtatják a versek: „Elaludt egy fűszál hegyén / éhségiben három szegény, / szemükön rét csöndje legel, / futkorásznak álmuk egén." A népballadák évszázadokon át ezer és ezer szájban lecsiszolt egyszerűsége és tömörsége jellemzi ezt a verset. A négy sor, akár önmagában is teljes ballada. Szürrealizmus lenne ez? Népi jelzővel? Nem hisszük. Hiszen a jelző a döntő! Kormos István költészetének minden gyökere a népköltészet talajába nyúlik és hajszálgyökerei elérik a népmesék határtalan tájait. A ritka műveltség úgy ragadt rá, mint a bogáncs. Nem tehet róla, de nincs is szüksége rá. Az égen neki Párizsban is „fánknap" süt, annak „zsizsegő fénykardjai között" jár. Az olvasmányélményeket elnyelik és magukba olvasztják az anyanyelv varázslatos erői. Kormos István mélységesen hisz a szavakban. Az eljövendő aranykor fényhomlokú fiairól „s nevető-kezű-lábú" lányairól így ír: „Ők szavak első jelentését mondják." A gyerekek nyílt beszéde az övé, elhagyhatatlan kort visel magán, jól emlékezik a gyerekkori táj hajnalainak, alkonyatainak csöndjeinek ritmusára. Verseiben:

A rét zöld lábakon szalad,
fésülgeti hétujjú szél,
veremben répa aluszik,
kukoricához tök beszél.

Egy szalmasárga kiscsikó
pálcalábain fut s nyerit,
a völgyben ember bandukol,
kék por kottázza lépteit.

(A nyár gyerekei)

A lopott dinnye íze elveszett. A régi harmatot is égig emelte a nap, de a nyárfasor ugyanúgy vonul a látóhatárig, mint gyermekkorában. Áll homlokig, elmúlt idők átzúduló zöld hullámaiban. Versei nyomán magunk is elfeledett szavakra emlékezünk, nagy mélységekből bukkannak elő, frissen, üdén, mint a forrásvíz.

A gyermekkori tájnál, talán csak anyja emlékéhez kötődik jobban. Balladás tömörséggel – akár a hantok a koporsóra – hullnak, peregnek az Egy kihantolt sírra című vers sorai. „A körmök ezüstholdja / hova lett szád pirossa". Másutt: „Te gyöngyed nem lehettem / keserü átkod lettem / inkább voltál te árva / én kövek zuhogása". Innét, ebből a nagy-nagy máig ható, gyerekkori szorongásból valók a látomások és a gyönyörűségek. Ez a hit tartotta meg a nyelvi erőt, ezáltal maradt Kormos István fiatal, és örökös mesehős. A mostani fiatal költőkből gyakran hiányzik ez az önfeledtség. Nem mintha Kormos Istvánnak könnyű sors jutott volna: „koponyám mezején paták / trappja bizsereg". Szinte sose filozofál, mindig megjelenít. Ez a tartás maradandóbb a divatos, álmodern költészetnél. Megmérettél című versében írja:

Homok hajamban,
fogam közt roszog,
földön guggolok,
szél, idő, halál,
lila légy donog.

Megsejtette, hogy sose téved rossz útra, aki anyanyelvéhez fordul, annak kimeríthetetlen gazdagságából merít. De mindez nemcsak sejtés, Kormos Istvánnál, hanem tudatos útvállalás. Szép példák erre a Rokonok című ciklus versei: Szarvas szarván száll az idő és a Vogul mennyegző.

Kézenfog bennünket szegény Yorick, hogy jó úton járjunk. Követjük is a régi kukoricásba. Nem mintha mindazt ne tudná, ne érezné, amit a filozófus-költők. Tudja:

Sétálni sistergő parázson
megtanultam: lehet.
Elviselem magányom:
rámégett ingemet.

(Leltár)

Nem is utasítjuk vissza, sőt megköszönjük a kézenfogást. Indulunk vissza az elhagyott mezők kukoricatengerébe, ahol még a szél is zöld. Indulunk, pedig jól tudjuk vele együtt, hogy nem mást, a gyerekkort, az elengedett kezű régi magunkat keressük, míg egyszer fájó bőrünkké válik rajtunk, ott, a zöld vadonban, fütyülés közben is, a magány emberi ruházata.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

KISS DÉNES

Pardi Anna:

TÁVIRAT MINDENKINEK

Pardi Anna ereje: intellektusa. Fénye éles, gyakran kíméletlenül őszinte: „szétoszlunk néha még a halál előtt", „küzdeni konkrét életünkért egy absztrakttá zsúfolódó világban", „hisz nemcsak a háborútól kell félnünk / hanem attól is hogy élni fogunk tovább", „csak az ifjúság kezdet és megvalósulás / a többi már fejlettebb szintézis / magas fokú ismétlés s lassú beérés / a végtelen halálba".

A kötet első darabja, a Szél a nehéz feladat vállalásának ígérete: „szigorú vagyok / dolgozom". S már ott is várakoznak azok, akiktől a költő támogatást kér: „a főrendező, a lelkiismeret", és a múltba tűnt nagyapa alakja, aki „a levelibékák elvarázsolt királyságára biztatott". A visszanéző tekintet elbolyonghat a gyermekkor színes látványai között, de az előrevetett pillantásnak be kell hatolnia az öregek ráncai közé, hogy felfedezze „a boldogság egynapos telkeit", az eltemetett vágyak, megvalósult álmok szövevényét. És milyen gazdagon térhetünk vissza, ha figyelmesen bejárjuk e két határvidék tájait! Az egyik a törvények fölött lebegő tisztasággal kínál, a másik a lemondás, az adakozás belső örömét nyújtja felénk. De itt az ifjúság: homályos célok, folytonos keresés, állandó újjászületés és megsemmisülés. Az elnéző kézlegyintéssel vagy dühös kifakadásokkal elintézett „házibulikban" a költő mást is észrevesz: „... magányosak és riadtak voltunk valamennyien sorakozó automaták... keresők és közönyösek egymásrautaltak és egymás ellen élők... kimondhatatlan szavaktól fojtott zuhanások a semmibe az eszméletlenségbe a részegségbe a tér leszűkült a helyiségek köbmétereire az emberiség néhányunkra illuzióink az összetartozásra". (Jelentés a társasági életről) De bármennyire is megtudjuk a sorokból, hogy ez nem lehet megoldás és bármennyire is őszintének érezzük e prózavers utolsó mondatait („az elidegenedett pillanatokból felszabadított a cselekvés mindenhatósága a munka szükségszerűsége a teremtés folyamatossága És ez volt a megváltásunk ez volt a megoldás"), az olvasás után a nyugtalan érzések tovább fészkelődnek bennünk.

Íme néhány a felbukkanó, megoldásra váró problémák közül, amelyek Janus-arcként merednek elénk. Pardi Anna inkább a sötét, türelmetlen, lázadó vagy olykor üres tekintetű arcot kutatja, de felvillan a másik biztató mosolya is. Nyilvánvaló előtte, hogy az ember csak egyet tehet: szembenéz és naponta újra próbálkozik, mert aki „elhatározások kezdeményezések döntések és cselekedetek veszélye nélkül élt, szabad volt és tehetetlen".

Ám a társadalom és az egyén kapcsolata e széles skálájú kötetnek csak egyik területe. A Viszonylatok rövid, csiszolt versein elgondolkodva önkénytelenül eszünkbe jut első eszmélkedésünk kora, amikor egy apró színes rovart vagy egyetlen virágszirmot tű hegyére szúrva figyelmesen vizsgálni kezdtünk. Költőnek – akiben él a gondolat türelme – az ilyen vizsgálat mindig izgalmas, de mindig csapdákat is rejt magában. Vajon csakugyan felfedezett valami lényegeset? Vajon csakugyan ő az, aki ráismert és megnevezte? Néhány kevésbé elgondolkoztató vagy éppen mesterkéltnek ható vers ellenére (Idő, József Attila, Válás után, Élni) ez a „műfaj" Pardi Annának való. A nyelv kifejező erejének megcsillantatása (Tér és idő a magyar nyelvben) rögtön egész képsorokat idéz. A Dráma absztrakt tömörsége, Az elidegenedés korában meleg szavai folytatást kívánnak. De ez a törekvés – talán öntudatlanul még – már hosszabb verseiben is felbukkan. Az első szerelem-ből a következő két sor például önálló gondolattá emelhető: „A nő szoba ahol a férfi lakozik / a férfi erkély ahonnan a nő jobban magára lát".

Bár a forma a kötet utolsó ciklusában (Egy férfi és egy nő) a legbizonytalanabb, Pardi itt tudott a legmélyebbre ereszkedni s itt mérhető le leginkább a költővé avató erőfeszítés. Nem elég a kráter széléig felkapaszkodni s szétnézve egy kőbe vésni a táj kontúrjait: le is kell bukni a képlékeny, fortyogó rétegekbe. A Szeretkezés ilyen elmerülés egyetlen elszánt lélegzetvétel tartalékával. Mégis különös, hogy bármennyire is átérezzük a felszólítás komolyságát („ernyeszd el izmaid / ernyeszd el idegeid, múltad és veszteségeid... szeress és ne szégyelld magad hogy természetes vagy és öntudatlan") ez a vers mégsem feloldódás, hanem szigorú számvetés s az intellektus tűzálló acélzsinórját a költő jóformán egy pillanatra sem engedi ki kezéből. Talán ez

a cél, ez az ambíció húzódik meg a sorok mögött: egy kimeríthetetlen emberi kapcsolatról elmondani azt, amit értelemmel egyáltalán lehetséges. Amikor olvasom, a felfedezés izgalma tölt el, de merülő búvárharangban érzem magam. Amit a mélyből felhozok, mint nemeskő csillog kezemben: „egy ölelés a legrövidebb legbefejezettebb emberi végtelenség".

Sokmindenről árulkodik, hogy a költő – egy-egy indulat vagy gondolat öltöztetésére – honnan kölcsönöz képeket. A verseket olvasva főleg a jog, az igazságszolgáltatás formulái, a hétköznapok „költőietlen" tárgyai feltűnőek. Pardi Anna ezekkel valóban eredetien és meghökkentően bánik: „Nincs enyhítő körülmény arra hogy létezünk", „az idő bűntény", „az égtájak nyílt összeesküvők / tárgyalóasztalukon kiterítve a vágy és a távolság aktái", „kihurcolom hát két bőröndben az életemet". Igaz, a képek közé becsúsznak kevésbé átgondolt, erőltetett vagy üres kapcsolódások is (pl. „utópisztikus erő rajtad a kezem").

Pardi aránylag ritkán engedi át magát a költői képzelet ismeretlen, végtelen mezőket sejttető hívásának, de a csírák már a szavak közt szunnyadnak. (Gauguin, Két utca közt a tér, Nagyvárosi szerelem, Ott jársz) Pedig ez az út nem kevésbé becses, nem kevésbé izgató: „elfér távolságod lépéseimben / elfér a csend zengések hangközeiben / mint folyó a pohár vízben s hamuban a láng emlékezete".

Néhány évvel ezelőtt Somlyó György írta a Költők egymás közt egyik bevezetőjében: „Fiatal művészek jelentkezését, gyors ítélkezés helyett, az előttük álló nehézségek vállalásának megbecsülésével kell fogadnunk – ha meggyőződhettünk róla, hogy valóban elszánták magukat e nehézségek vállalására."

Úgy érezzük, Pardi Anna első kötete mögött éppen ennek a vállalásnak komolysága áll.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

ZÁGONY RUDOLF

CSILLAGPOR

Jugoszláv lírai antológia. Csuka Zoltán műfordításai Borsos Miklós rajzaival

Lírai antológiájának előszavát Csuka Zoltán „a fordító vallomásának" formájában fogalmazza meg. Azt is mondhatnók: ez a bevezetés a jugoszláv irodalom fáradhatatlan közvetítőjének „ars traductoria"-ja, amelyben nemcsak saját pályájára pillant vissza, hanem azt is megvallja: „... immár négyévtizedes fordítói munkásságom kialakításában az esztétikai szempontok mellett mindig fontos szerepet játszott az érzelmi motívum is; a klasszikus műveken kívül mindig olyan műveket igyekeztem magyarra fordítani, amelyek a magyar olvasók szeretetét felébreszthették alkotóik és azok népe iránt is."

Ilyen gondolatokkal állította össze Csuka ezt a több mint négyszáz lapos kötetet, ahol 750 esztendő szerb, horvát, szlovén és makedón költészete szólal meg, százharmincöt költő műve, amellett népköltészeti alkotások is, a XIII. századtól napjainkig. A szorosan vett lírán kívül epikai, sőt prózai szövegek is akadnak; többnyire természetesen ezek is lírai hangvételűek. Gazdag anyag: mondanivalójával, eszmevilágával, formakincsével sokrétű és lenyűgöző. Borsos Miklós személyében pedig megtalálta antológiájához a méltó, a kongeniális illusztrátort.

Csuka válogatása bevallottan *szubjektív* jellegű. A kritikus azonban egy *másik* szubjektum: legyen szabad tehát néhány megjegyzést tennie. Mindenekelőtt ezt: a kötet a „jugoszláv lírai antológia" címét viseli, lényegében azonban a szerb, horvát és makedón líra antológiája. A szlovén anyag aránytalanul kevés. Mindössze *négy* szlovén költő szerepel a kötetben. Sajnálattal nélkülözzük a lírikusnak is kitűnő Ivan Cankar verseit, hiányzik Oton Župančič és Srečko Kosovel költészete, a modern szlovének közül pedig olyan jeles lírikusok, mint Pavel Golia, Miran Jarc, Edvard Kocbek, Ivan Minatti, Dane Zajc. Ha a különben roppant érdekes modern *makedón* lírát olyan részletesen mutatta be Csuka, úgy ezt a modern *szlovén* lírával is meg kellett volna tennie.

A régi, és különösen a modern anyaghoz viszonyítva kissé hézagosnak érezzük a fej-

lődéstörténeti szempontból igen fontos XIX. századi anyagot. Nem ártott volna az sem, ha mind a régi, mind a modern részből kimarad néhány lényegtelenebb alkotás, s helyébe olyan jelentős írók kerülnek, mint a reneszánsz-kor „dubrovniki trubadúrjai", Džore Držić és Šiško Menčetić, aztán a szerb barokk legnagyobb írója, a Szentendrén és Győrött élő Gavril Venclović, vagy a XX. században az ugyancsak szerb Jovan Dučić. Meg kell mondanunk, hogy ezeken a pontokon hiányérzetünk támad. Közzétett Csuka olyan szövegeket is (Petar Petrović Njegoš, Miroslav Krleža, Vladimir Nazor), amelyek már régebbi antológiáiban szerepeltek. A *Hegyek koszorúja* kétségtelenül epikai-drámai remekmű: milyen jó volna azonban, ha Csuka egyszer – egészében vagy részleteiben – lefordítaná *A mikrokozmosz táklyáját*, Njegoš hatalmas filozófiai poémáját! Krleža *Khevenhiller*-e, Vladimir Nazor *Gubec Mátyása* ugyancsak eléggé ismert már, viszont érdemes lenne magyarra fordítani a fiatal Krleža szecesszziós-expresszionista „szimfóniáit", avagy a korai Nazor líráját.

A *Gubec Mátyás* esetében pontosabban érzékeltetni kellett volna azt is, hogy a klasszikus-mediterrán műveltségű Nazor ezt a versét *sapphói strófákban* írta. Verstani szempontból nem egészen pontos a szerb klasszicista költők (Lukijan Mušicki, Jovan Hadžić-Svetić) antik metrumainak tolmácsolása sem. Örülnénk, ha Csuka egy újabb kiadásban korrigálná ezeket az apró szépséghibákat!

Kritikai észrevételeink elmondása után mégis azt kell hangsúlyoznunk: Csuka igen derekas munkát végzett, igen széles körképet adott. A délszláv nyelveken nem értő olvasók is megbízhatóan tájékozódhatnak majd, ezzel a kötettel kezükben, déli szomszédaink gazdag költészetében.

A válogatásnak mind esztétikai értékét, mind dokumentum-jellegét növeli, hogy szövegei a délszláv népek – mint mondottuk: elsősorban a szerbek, horvátok és makedónok – poézisének számos művészi, emberi, sőt irodalom- és művelődéstörténeti problémáját és jelenségét illusztrálják. A *Királjevics Márkó halála* című népballada a maga kétségtelenül mediterrán ambientéjével („Tenger mellett Urvina hegységben"), a halálra készülő Márkónak a halálra készülő Roland alakjával való rokonsága meggyőzően bizonyítják Nikola Banaševićnek, az 1962-ben hazánkban is járt belgrádi filológusnak tételét: a szerb-horvát népköltészet olasz közvetítéssel számos inspirációt merített a francia *chansons de geste* epikai világából. Még Bédier ismert elméletére – hogy ugyanis ez az epika a nagy zarándokhelyekhez kapcsolódik – is akad bizonyíték. Amikor ugyanis Vászó igumán (apát) megtalálja a vitéz holttestét:

A holt Márkót lovára kötözte,
Le is vitte a tenger partjára,
Felszállt véle a rengő gályára,
El is vitte szent Áthosz hegyére,
Ki is szállott Vilindár templomnál,
Be is vitte Vilindár templomba,
Földre tette, testét beszentelte,
A halottat el is énekelte,
S Vilindárnak fehér templomában
Az öreg pap eltemette Márkót.

Vajon nincs a Balkán pravoszláv zarándokhelyeinek valami olyasféle szerepe a szerb népi epika fejlődésében, mint – Bédier elmélete szerint – Nyugat-Európa katolikus zarándokhelyeinek a francia középkori epika kialakulásában? Ez a részlet mintha erre vallana.

Sok érdekes – valószínűleg tudatosan összeválogatott – dokumentumával találkozhatunk Csuka antológiájában a „délszláv manierizmus" szerteágazó komplexusának. A német Gustav René Hocke és a magyar származású Arnold Hauser ismert könyveikben gyakran utalnak a XVI–XVIII. századi manierista irodalom, képzőművészet és a „modernizmus", sőt az „avantgarde" rokonságára. Hocke arra is figyelmeztet, hogy az újkori manierizmusnak megvan a maga előjátéka a hellénizmus, a római császárkor és Bizánc esztétikai kultúrájában. Nem meglepő tehát, hogy már a XIV. századi szerb szerzetes-költő, Sziluan verseiben felbukkanik a „bizánci manierizmus", a maga stiláris virtuozitásával, formai bravúrjaival. Csuka ezeket kitűnően érzékelteti, így ebben a négy sorban:

Száva szózatát követvén, ó Szimeon,
Száva szentségét öröklöd fényességgel.
E föld hatalmát fölénnyel megvető úr
Illatos kenetünket fogadd kegyedbe.

A „manierista hagyomány" innentől kezdve szinte állandóan jelen van mind a szerb, mind a horvát költészetben. A XVII.

századi dubrovniki patrícius, Ivan Bunić-Vučić kétstrófás szép verse *(Az emberi élet)* nem más, mint egy – Csukától igen művészien tolmácsolt – manierista-barokk *concetto*. És aztán a XX. század! Az igen hamar kibontakozó délszláv szürrealizmus (a horvát Janko Polić Kamov, a szerb Vladislav Petković-Dis) az új manierizmusnak egész napjainkig továbbgyűrűző hullámát indítja meg. A manierista „szaturnuszi melankólia" (a szellemes kifejezést Hocke műveiből vettük) ott él Miroslav Slavko Madjer, Oto Šolc, Slavko Mihalić, Blažo Šćepanović, Branko Miljković poézisében, s gyakoriak a manierista ízű metafora-halmozások, vagy olyan, már a XVI–XVII. századi manieristáktól kedvelt költői motívumok, mint az *óra* vagy a *fantázia*. Ezt a tradíciót erősíti az a Hölderlin–Trakl–Kafka-vonulat is, amely láthatólag nagy hatást gyakorolt a modern délszláv lírára, így Slobodan Novak hölderlini hangulatú képeire, Nusret Idrizović vagy Krsto Špoljar „elidegenedés-költészetére".

Megjelenik – a XVIII–XIX. század fordulóján – a szerb, horvát, szlovén rokokó: Dositej Obradović, Matija Petar Katančić, Mihajlo Vitković (a magyar-szerb Vitkovics Mihály!), Valentin Vodnik verseiben. Jovan Jovanović Zmaj *Rózsák*-ciklusában a kései biedermeier szólal meg, az a stílus, amely a XIX. századi Belgrád városképét is erősen formálta. Aleksa Šantić *Karácsonyest* című szép versét pedig kétségtelenül impresszionista szemlélet élteti. Csak egy versszakát idézzük:

A kék színű füst finom szövetében
Lángolt a tűz az izzó kályha mélyén,
S az ódon szőnyeg tarka-barka képén,
Sok fényes csíkja táncolt örömében.

Ki ne érezné ezekben a sorokban az impresszionista festészet esztétikai szférájának közelségét? A horvát Tin Ujević nagy versében *(Pillantás a pitymallatba)* pedig az „expresszionista ember" életérzése szólal meg, szuverén művészi erővel.

Érdekesek azok a költők, azok a költemények, amelyek a délszláv irodalmak „regionális" aszpektusát villantják fel. Ide tartozik elsősorban a modern makedón líra, ahol persze világirodalmi, sőt *magyar* inspirációkat is találunk. Paszkal Gilevszki, görögországi makedón menekültek fia, Dégen és Székesfehérvárott járta iskoláit, s szonett-költészetét nyilvánvalóan a magyar XIX. és XX. század szonettjei ihlették. Megjelenik a sokarcú, titokzatos Bosznia: legjobban talán a Pécsett is járt Mak Dizdar verseiben, amelyek megdöbbentő erővel idézik fel a középkori bogomil metafizika világát, azt a világot, amelynek provanszál vetülete Illyés nagy drámáját *(Tiszták)* is inspirálta. A „városias" Bosznia, elsősorban Szarajevo atmoszféráját pedig a szeretetreméltó, tavaly sajnos már elhunyt Hamza Humo két verse kitűnően és hangulatosan exponálja. Nagyon érdekes aztán az egyik legjelentősebb modern lírikus, Vasko Popa, a román és szerb etnikum határvidékéről, emberi és művészi kapcsolatokkal mindkét etnikum irányában.

Formai, stílus- és művelődéstörténeti problémák egész soráról szólhatnánk még Csuka kitűnő antológiájának kapcsán. A könyv azonban nemcsak „dokumentáció", hanem egyúttal *szép versek* gyűjteménye is. Idézzünk megint csak egy jellemző példát, a mai szerb líra egyik legmarkánsabb egyéniségének, a szürrealista Dragan Kolundžija-nak *Nyár* című pompás költeményét:

Elalszom a nyár kapuja előtt. Június jön.
A kertben arany alma. Kicsiny szemem
kitárul. Az ég lombok kosarában.
Álmom – zabolátlan ló a vér tisztásán.
Leszállok s átadom néki a sárga rétet.
Aztán megint elalszom. Július jön. Az erdőben
vasra vert árnyék a nappal. Nagy szemem kitárul.
Őzek a lángragyúlt fenyőfák virágában.
Én kicsiny. Szinte hangya. Az egek fehér nyájainak
játékától zavartan hallgatok a nap sárga kertje alatt.
Augusztus jön. Kicsiny és nagy szemem nyitva.
A ló, mely valahol bennem él, dalra gyújt.

Borsos Miklós rajzolt ehhez a vershez – és a kötet számos szép költeményéhez – illusztrációt. Hadd méltassuk most megint az ő tevékenységét. Tenger- és hegy-motívumok jelennek meg lépten-nyomon Borsos illusztrációiban: érezzük, hogy látta és átélte a jugoszláv tájat, saját élményeként érzékelte a tenger és a hegyek csodálatos országát. Ehhez járult még a versek ins-

piratív ereje. Borsos az *esztétikumot* keresi, amikor illusztrál, s így kevés vonással, a lényeges motívumok néha elvonó, néha stilizáló megragadásával tökéletesen megvalósítja a szó és a kép művészi harmóniáját. Jobb munkatársat Csuka nem is találhatott volna! Kettejük munkája értékes alkotást hozott létre, olyan antológiát, amelyet szívesen olvasnak majd a jugoszláv költészet barátai, a szép versek kedvelői. *(Magvető)*

ANGYAL ENDRE

Illés Endre:

A TÖVISSZÚRÓ

A szerelemről, pontosabban öt szerelem történetéről szól Illés Endre életmű-sorozatának az idei könyvhéten napvilágot látott új kötete, A tövisszúró. Az alcím változatokat hirdet egy dallamra; a bevezetés műhelytitkokról valló sorai azt a flauberti pontosságot és igényt „leplezik le", amely Illés sajátos írói alkatából fakad: egy-egy mondatban – akár címben vagy jelzőben is az egyedül kifejezőt és találót megragadni s rögzíteni. Már a bevezető sorok olvasásakor is a téma sűrűjében járunk, ezen túlmenően az életnek, az élet művészi alkotássá való párlásának lehetünk tanúi. Az író elsőnek a Nincs alkú címet veti el, „hiszen ami a férfit és a nőt összekötheti, s a kötet éppen efölött köröz öt történetben, alkuvásokkal gyengül vagy erősödik", majd a Másnap kínálkozó címéről is le kell mondania, bár a „másnap", a törékeny szépség másnapja írói világa számára sokatmondó volna – s aztán a sorjázó ötletek egész sora után villanásszerűen bukkan fel egy madár neve, a tövisszúróé, mely jelképpé, „mitológiává" nő az író képzeletében és végül is ez marad a végső cím, hogy színes keretként fogja át a változatos, egymástól elütő és mégis azonos szellemi tőről fakadó, művészien megkomponált történeteket.

A Zsuzsa-novellák artisztikus és mégis valóságos életet árasztó csokra található a kötet elején. A szikrázó légkört s a hajszálfinom árnyalatokat is kifejező írások a férfi és nő kapcsolatának mélyebb rétegeibe nyúlnak le; a vonzás és idegenség, a forró és hűvös pillanatok váltakozása a mai ember nyugtalanságára, a szerelem érzésének többszólamúságára vet jellemző fényt. A Hinta a forrponti időszak különleges liráját kelti életre, a játékos perceket követő rosszullétben is felcsillantva az átélt, de nehezen magyarázható titkot: a szerelem sajátos érzés- és hangulatvilágát.

Az összetartozás és a bizonytalanság kettős érzete a további novellákban is szeszes lobogással ég, számos idegen szál, titok és furcsa sejtés hálózza át e kapcsolatot, a Zsuzsában élő „ezer és ezer ismeretlen sejt" már csak néha lobbant fel ragyogó momentumokat, egyre inkább sötét színek váltják fel a szerelem friss és felhőtlen világát. A test diadalmas szépségének aranykora után a romlékony elemek kerülnek előtérbe, felbukkan a létet és harmóniát felőrlő hazugság, amely pontot tesz a beteljesülést soha el nem érő kapcsolat végére.

A Hamisjátékosok a lehető legkeményebb anyagból gyúrt műremek, kérlelhetetlen elemzés, a férfi és nő kapcsolatának csontig hatoló feltárása és megelevenítése jellemzi. A hazugság itt már hatalmas erővé növekedve el is pusztítja a fokozatosan mélyebbre süllyedő nőalakot, míg a férfit „kíváncsisága" a teljes megismerésre kárhoztatja: volt feleségének teteme fölött szembe kell néznie a tévútra csúszott élet „keletkezés-történetével", minden jellemző mozzanatával, s az „emlékezés szorongató, kényszerű fájdalma" a múlt jóvátehetetlen, örvénylő valóságát, mint örökös bélyeget süti rá.

Az olaszországi nászút kezdő hangjai már díszharmóniát csendítenek meg: a férfi ekkor még szép feladatnak érzi a gőgös, fiatal nő „felgyújtását" s a salak kiégetését lényéből egy bátran és értelmesen vállalt élet reményében. De Viola minden tettével, megnyilatkozásával eleven cáfolata marad György elképzeléseinek, s a visszapergetett múlt mozaikképei a sorozatos leleplezések játékos és komoly erőpróbáit villantják elénk. Helyenként csak felületi horzsolások láttatják meg a hibákat, de aztán egyre inkább a feloldás reménye nélkül rajzolódnak ki a gyöngeségek és eltorzulások biztos jelei, a züllés könyörtelen, szinte pörölycsapásos érzékeltetése. György még egy korábbi életszakaszban megkísérli kiszabadítani Violát a dermedt és fásult közegből, önnön buta elégedettségének burkából –: „Nyújtózz magasabbra... Tanuld meg, hogy mi az ember. Add meg magad az

örömnek!... Ismerd meg a feloldódást és a felelősséget... És ne száríts ki magad körül mindent. Kezdd egy mély, nagy lélegzetvétellel... – de ezek a szavak éppúgy, mint egyéb tettek és próbálkozások kudarcba torkollnak: Viola sorsa felgyorsuló sebességgel zuhan a végső romlás, a világítóudvar sötét kövezete felé. Illés rendkívül széles skálát mozgatva, az árnyalati rezdülések finom érzékeltetésével jut el a szövevényes emberi sorsok pontos ábrázolásáig, azt is bizonyítva, hogy a megbontott időrendű és visszapergetett cselekmény is megmaradhat a logika és az érthetőség művészi keretei között.

A Történet a szerelemről és a halálról észrevehető tónusváltozást hoz, az indiai monda továbbszövése derűs színekkel idézi elénk a szerelem ezerféle és kimeríthetetlen változatait. Szávitri, a csodálatos szépségű királylány ritkán tapasztalt, emberfölötti ragaszkodásával még a halálból is visszahozza szeretett férjét, akivel egy éven át harmonikus egyszerűségben élte a világtól elvonult emberek igaz, természetes életét. A mese olajozottan halad előre, Szávitri ,,férjet kereső'' vándorlása, az erdőkön-hegyeken át vezető bolyongás, a remetékkel való érdekes eszmecserék, s a szomorú arcú, daliás Szatjavánban az igazi szerelem megtalálása, majd a Haláltól való visszaperlése jelzik ennek a fűszer illatú történetnek az egyes állomásait. Az író különleges kolorittal varázsolja az olvasó elé a mesék élénk, keleti színeit, illatát és az életöröm minden gazdagságnál, hatalomnál értékesebb, belső élményét.

Az Egyszárnyú madarak története is megmarad a mese, pontosabban egy kortalan történeti mítosz keretei között, újjáformálva a régi ,,doppelgänger'' motívumot. Orsolya férje, a hős és gyengédlelkű Zoltán másnaponként magára ölti az őt korábban megmentő és elpusztult Farkas vad egyéniségét, s ezzel kétségek közé, majd a válás útjára sodorja a Zoltánért sokáig rajongó feleséget. Orsolya az állandóan változó vonásokat és tónust még elviselné, de egy Farkas alakjában elkövetett és tetten ért hűtlenség végleg megerősíti elhatározását: elhagyja férjét és más életformát próbál kialakítani magának. A kezére pályázó lovagok közül azonban egyet sem választ, mert csak részben értékelhetőknek, ,,egyszárnyú madaraknak'' látja őket. A történet sűrített lényege a király és Orsolya utolsó beszélgetésében csendül meg; az asszony vallomása szerint a gazdagságot, a hatalmat és a barátokat el lehet hagyni, de a szerelemben nincs alászállás: aki egyszer magasan élt, fúldoklik az alacsony boltozat alatt. Az igazi és egyetlen férfi, Zoltán visszavárásával a magas igény mellett dönt még abban az esetben is, ha ez gyötrődéssel, az erős önfegyelem és a kitartó várakozás aszkézisével jár.

Az ötödik írás, a rövid lélegzetű epilógus ismét a mai ember életére bocsátja a kereső fénycsóvát. Illés Endre a közvetlen mát eleveníti meg benne, az együttélést nehezen elviselő fiatalok nyugtalan világát. A jó és harmonikus érzés, mint rövid, pillanatnyi színfolt szerepel, sehol egy szilárd pont, amelyhez hozzá lehetne csomózni a közös élet fonalát; a fiatal pár jobbára csak a veszekedések mákonya által éri meg egymás mellett a holnapot. Kezdetben még több édes ízt ad a ,,bolond kavarodás'', a végnélküli viták és ellenkezések pezsgése, aztán mindig több elégedetlenség tör fel mindkettőjükből, s az önzés, az értetlenség, az egyéni természet rossz talajvízei végleg elöntik a hétköznapokat és közös sorsuk szükségszerűen kudarcba fullad.

Az író ebben a rövidebb terjedelmű írásban éppúgy, mint a Zsuzsa-novellák vibráló és érdekes világában vagy a múlt másféle eszményeit is felszívó történeteiben teljes spektrumát adja a férfi és a nő egymás felé közelítésének, kapcsolatuk kibontakozásának, virágkorának és felbomlásának. A lényeges vonásoktól a parányi reflexiókig számos érvényes jellemzéssel, megállapítással, a társadalmi és egyéni ,,kórokozók'' feltárásával gazdagítja az olvasónak a szerelemről alkotott és kialakított világképét, megerősítve azt a felfogást is, hogy ez az érzés örök forrásban és változásban van, s mint maga a művészet, sohasem szorítható a szabályok előre rögzített és merev béklyóiba.

SZEGHALMI ELEMÉR

Jókai Anna:

A LABDA

Egyik, részemről nagyrabecsült pályatársam azt mondta a mindkettőnk által ugyancsak nagyrabecsült pályatársunk – Jókai

Anna – új könyvéről: őszinte irigykedéssel olvasta, olyan jó. Azt hiszem, az „őszinte irigykedés" valójában sokkal több, mint a pályatárs puszta elismerése. Ez már a megbecsülésen túl magában hordja az inspirációt is, ami kortárs írók között elég nagy dolog. A magam részéről sem annyira a kritikus szemével olvastam el Jókai Anna új novelláit, mint inkább a közös elkötelezettség kíváncsiságával és közösségével. Azaz: az írói világ, a hit, a vállalt elkötelezettség, az írói érzékenység emberi és társadalmi „Achilles-sarkainak", a nem csökkenő írói eltökéltségnek s a sokak által csodált kemény írói módszer feltérképezésének az igényével.

Őszinte együttérzéssel olvastam a kisregényt és az elbeszéléseket. Mit értek én itt együttérzés alatt? Értem például az olvasó őszinte osztozását a jól végzett írói munka örömében. Értem a lázadás közösségét, az embert megnyomorító helyzetek, elmorzsolódó életformák, a minden akadály útjában álló kishitűségek és meghunyászkodások ellen, s a mély együttérzést az író nemes türelmetlenségével, amely olykor fájdalmasan, de mindig igaz szenvedéllyel figyeli a lélek, a jellem elmaradásait, a közömbösséget, a képzeletre és a lépésekre már alkalmatlannak látszó embert.

Egy novelláskötet szinte kötelezi az olvasót arra, hogy különbséget tegyen a könyvben helyet kapott írások értéke – vagy inkább hatása? – között. Először azonban azokról a közös vonásokról szeretnék említést tenni, amelyek a kötet valamennyi írásában nemcsak, hogy fölfedezhetők, de az olvasó ki sem kerülheti őket. A lázadásról említést tettem az imént. Hozzáírnám még a lázadáshoz, hogy „tárgyai" félelmetes pontossággal azok az emberi gyöngeségek, amelyek cáfolhatatlanul maiak, miként azok a társadalmi pontok is, ahol ezek a gyöngeségek, fáradt magatartások, kis értelmetlen gyűlölködések, mármár reménytelenségek ballasztként lógnak a társadalom boldogulásán.

Meglehet, a könyvet elolvasva kissé sötét a kép, és türelmetlennek látszik az írónő. Fokozza ezt a látszatot a Jókai Annára oly nagyon jellemző írói lendületesség, hiszen írásai szerkezetének egyik alapvonása a lendület. S összefügg ez, véleményem szerint az alkotói nézőponttal, az írói munka kiindulásával. Feszültséggel, lankadatlan igazságérzettel, az ostobaság, tunyaság, szűklátókörűség elleni olthatatlan haraggal terhes ez a nézőpont. Itt nincsenek felhőtlen szemlélődések, jótékony indítások. Jókai Anna novelláinak nagy többségében robbanásszerűen tör fel az író állásfoglalása. Keményen, céltudatosan, jóindulatú kendő-fátylak óvatos alkalmazása nélkül.

Nem új megállapítás, hogy Jókai Anna aligha felel meg annak a fogalomnak, amit a mi olvasóközönségünk nagy része egy „írónőről", vagy „női íróról" magának elképzelt. Hozzáteszem gyorsan, hogy nagy szerencse. Itt nincs parfőmillat és púderszag, s ha elő is fordul, hogy egy szempár megtelik könnyel, az nem a meghatottságtól van, hanem a novellákban feltárt s ábrázolt emberi dolgok miatt érzett mély fájdalomtól és felelősségérzettől.

Ami a kötetben olvasható írások „sorrendjét" illeti, ennek megállapítása a szubjektum ízlésén, felfogásán, elvein, azonosulási készségén múlik. A fülklipszeit gyűjtögető leány a benzinkútnál? A gyerekarcú Babiczky s a farmernadrágját ibolyakölnivel locsolgató Babiczkyné, akik a novella napján még csak halványan, a lelkük mélyén érzik, sejtik, hogy rájuk csukták az ajtót, jön a dolgok lassú megszokása, ezentúl nem akarnak már majd mást, mint amit mások előttük kipróbáltak és megszoktak? Vagy a Családi kör szörnyű reménytelensége, kuszasága, érzelmek és napi beidegződések kereszteződése? Személy szerint talán A labda című kisregény tette rám a legnagyobb hatást: a felejtés, az emberi élet, az értelmes munka után vágyódó Melinda alakja, aki végül is a szörnyűséges Gavallér „madonnája" lesz. Aztán a piramis remek írói építménye Balázstól dr. Szoboszlaynén át a Tildikéje mellett szundító ösztönanya Rózsikáig. S végül a Téli esték ... a kis, könnyű kavicsot italos könnyedségében elindító Szappanos, s lent a mélyben Leila és Kulcsár legázolt lélekkel a görgeteggé hatalmasodott kis kavics alatt, de már mindegy: megfejthetetlen számukra a mulasztásuk, csak a mulasztást érzik ... Ez a három írás? Miközben a többivel szemben igazságtalan vagyok?

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

THIERY ÁRPÁD

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE

10

„A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete a Baranya megyei Múzeumban első csoportkiállítását rendezi. A kiállítók nagyobb része itt élő, nem egyszer országosan ismert művész, kisebb részben új név és fizikai munkás. Tervünk az, hogy az elkövetkező hetekben, ugyanezen a helyen, egyéni kollektív kiállítások gondosan előkészített sorát indítjuk és szervezzük meg. Egyidejűleg, összhangban Pécs újjáteremtő szellemi munkásságával, kiegészítve azt, néhány művészeti előadást is rendezünk. Tudjuk jól, az ország szellemi tőlépítésében a művészetnek nagy szerepe, nagy feladatai vannak – ezt a munkát lelkesen vállaljuk és meg is valósítjuk. Pécs déli, festői kerete, a megye finom képeskönyve különösen alkalmas arra, hogy itt kollektív művészeti munkásság jöjjön létre, mely később, ebben a magyar Provence-ban valóságos „iskolává" fejlődjék, következményeiben az itt élő ember művészeti kultúráját nevelje, irányítsa és életét egésszé tegye. El kell érnünk, hogy a művészet egyformán mindenkié legyen és a jövő műalkotásai élő, szükséges valósággá váljanak.

MARTYN FERENC"

Előszó az 1945. szeptember 23-tól október 7-ig rendezett kiállítás katalógusában. (Janus Pannonius Múzeum adattára.)

Nehéz eldönteni, vajon egy korszak lezárásának, vagy az új születésének kell tekintenünk azt a gyöngybetűkkel írott jegyzőkönyvet, amely 1945. szeptember 15-én, Nikelszky Géza tollával és hitelesítésével készült, s amely rögzíti a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága feloszlását és az új Szabadszervezet megszületését: „Pécsett megalakult a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete. Ez a szervezet a művészeknek hivatalos érdekképviselete. Azokat a célokat és feladatokat, amelyekért a mi egyesületünk alakult és amelynek elvégzését maga elé tűzte, a jövőben ez a szervezet fogja képviselni és elvégezni." A régi vezetőség átadta az újnak, s egyben az új szervezetnek a Társaság »vagyonát«: a kiállítási felszerelést, a könyvtárt, irattárat, az „ügykezelési és segédkönyveket megőrzésre, leltár mellett jegyzőkönyvileg". Az új szervezet vezetését Martyn Ferenc vette kezébe.

Új és alapvető különbség volt a Szabadszervezet és a régi egyesület között, hogy most csak a képzőművészek érdekképviselete lett – a „pártoló" tagok, a műbarátok kimaradtak. Megváltozott a Szabadszervezet célja és feladatköre is. A régi pártoló tagság helyett a képzőművészet új barátait kereste: közös kiállításokat szervezett a Munkás Kultúr Szövetséggel, előadásokat tartott a bányászlakta külvárosban. 1946-ban, mint a képzőművészeti kultúra terjesztésének egyik legfőbb bázisát, megnyitotta a Pécsi Képzőművészeti Szabadliceumot. „A szabadiskola feladata nem az, hogy dilettánsokat neveljen, hanem az, hogy helyes művészetszemléletet nyújtson és a képzőművészet alkotásainak igazi értékelésére és élvezésére tanítsa meg hallgatóit. Az első kísérleti év a legnagyobb reményekre jogosít fel bennünket s célunk, hogy ez az intézmény a jövőben állandó jellegűvé váljék" – írta az 1946–47. évi beszámolójában dr. Szántó Károly, Pécs szabadművelődési felügyelője. Ebben az évben a Szabadliceum 33 növendékkel működött, akiknek névsorában ott találjuk Bokros Lászlót, Dobos Lászlót, Keserű Ilonkát, Lantos Ferencet. A tanárok között Bizse János, Bezzegh Zoltán, Cseh László, Kelle Sándor nevét olvashatjuk, s a Szabadliceum igazgatójaként Gádor Emilét.

Az oktatás két részből állt, elméleti és gyakorlati feladatokkal. Tanítottak alakrajzot, festést, festészeti technikákat, általános iparművészetet. Az elméleti oktatás az esztétika, a művészettörténet, magyar irodalom, általános művészeti anatómia, etika és a karakterológia területén nyújtott ismereteket. A szorgalmas tanulókat – köztük Lantos Ferencet, Keserű Ilonkát, Tóka Vendelt – már az első tanévben könyvjutalomban részesítették. – Hogy mekkora lelkesedéssel látott munkához ez a kis csoport, mi sem bizonyítja jobban, mint a rendezett kiállítások nagy száma. A jegyzőkönyv, és részletes lista, amely a régi egyesület vagyonának – tehát a kiállítási felszerelésnek is – az átvételét bizonyítja, 1945. szeptember 26-án kelt és decemberben már a hatodik tárlatot nyitották – ez alkalommal Gádor Emil és Nikelszky Géza közös kiállítását. Ez a lendület nemcsak az indulásra volt jellemző, amikor a háború nyomasztó légköre után a tenniakarás természetes igény volt. A Szabadszervezet kétéves fennállása után, 1947-ben a huszadik csoportkiállítás katalógusának bevezetőjében Martyn Ferenc adott számot az elvégzett munkáról: „Némi eredmény – kétségkívül – kísérte az elmúlt két esztendőt: tizenkilenc kiállítás, a fennálló képzőművészeti szabadliceum, egy sor művészeti előadás és tárlatvezetés, a Magyar Szovjet Művelődési Társaság kiállításainak rendezése jelzik ezt az utat, továbbá annak az állandó jellegű modern gyűjteménynek a megszervezése, mely a Városi Múzeumban fogadja a látogatót... Közel kétezer művet állított ki két év alatt a Szabad Szervezet ötven tagja, – figyelemreméltó szám, noha természetesen nem a képek számával mérjük a munkásság értelmét... Kezünkben a Művészeti Tanács és a Szabad Szervezet budapesti központjának elismerése, mely Pécset a vidék egyik első művészeti székhelyének jelöli meg."

Aki visszaemlékszik a háború utáni évek lehetetlent nem ismerő, minden nehézséget áthidalni képes, tevékeny légkörére, talán egy kicsit összeszoruló szívvel és nosztalgiával veszi kezébe a Képzőművészek Szabadszervezete Pécsi Csoportjának kiállítási katalógusait. – Az egyiket azért, mert Egry József rajzolt a címlapjára önarcképet, a másikat, mert

Csak a befizetett tagdíj igazolásának időpontjáig érvényes.

Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Képzőművészeti Szakcsoport PÉCS

CERTIFICAT

La présidence de l'Association Libre des Beaux-Arts de Hongrie certifie officiellement, que Mme Louis Tarri Ottmar Margit née le 25. II. 1905 est membre actif de l'Association.

Budapest, le 1. I. 1947.

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK SZABAD SZERVEZETE

Budapest, VI., Andrássy-út 69. sz.

IGAZOLVÁNY

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete elnöksége hivatalosan igazolja, hogy Tarri Lajosné Ottmar Margit festőművésznő ki szül. 1905 év II. hó 25 n Szeged (vm.) községben a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezetének tagja.

Budapest, 1947 év I. hó 1. n.

ügyv. elnök főtitkár

Kiállítási katalógus címlapja.

A Magyar Képzőművészek Szabadszervezete tagsági igazolványa.

a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Budapesti és Pécsi első csoportkiállítását rendezi Pécsett a Baranya vármegyei Múzeumban a városok országos szövetségének közreműködésével 1946. dec. 8-15.

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete budapesti és pécsi közös kiállításának katalógus-címlapja. Martyn Ferenc rajza és kézírása, 1946.

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK SZABADSZERVEZETE PÉCS XXIII/K CSOPORTKIÁLLÍTÁSA

BIZSE JÁNOS: HÁZAK ÉS DOMBOK

BIZSE JÁNOS
GÁDOR EMIL
KELLE SÁNDOR
FESTŐMŰVÉSZEK

„Új színek" képkiállítása

KATALOGUSA

Kiállítási katalógus-címlap. 1947. Bizse János rajzával.

Martyn Ferenc írta s rajzolta meg a teljes – igaz, csak négy oldalra terjedő – katalógust. – Talán éppen nem volt elég betűje a nyomdának a szedéshez, vagy kevés volt a Szabadszervezet pénze – ám a valamilyen sokszorosító gépen lehúzott, kézírással elkészített katalógus számunkra ma a kiállítások egyik legfontosabb történeti emléke. Egyhelyütt a közölt rajz alatt, apró betűkkel a következő sorokat olvashatjuk: „A mellékelt klisék közül Egry Józsefét az »Európai Iskola«, Gádor–Kelle–Martyn kliséit a Batsányi Társaság bocsátotta rendelkezésünkre". Aztán néhány hirdetés, ami nyilván a nyomdaköltségeket fedezte: így az első címlapra Egry József rajza, a hátsóra Mihálovits szemüveg- és harisnya-ajánlása került, míg Kelle Sándor tollrajzával szembe az Iván cég „menyasszonyi kelengyék" hirdetése. Mindemellett pontosan tájékozódhatunk a kiállító művészekről, akik között a legjobb neveket látjuk. Észrevehetjük azt a törekvést, amely egyes művészek rehabilitációját, vagy jogos elismertetését célozza, s mindenütt, minden alkalommal a közönség megbecsülését, a művészeti kultúra mind teljesebb megismertetésének és elterjesztésének igényét.

A Szabadszervezet működésének egyik fontos támasza a Városi Múzeum volt. A kölcsönös együttműködésből közös kiállítások születtek, így az állandónak tervezett „Modern Képtár", vagy az 1848-as szabadságharc 100 éves jubileumára, 1948. március 14-én nyílt „Szabadság" címet viselő kiállítás. Érdekes adat – márcsak a mai, évfordulókra hirdetett képzőművészeti pályázatok tanulságaként is –, hogy a szereplő 26 művész összesen 11 Petőfi-portrét alkotott, de szerepel a művek címei között Kossuth, Martinovics, Dózsa, Táncsics neve, amellett, hogy a kiállításra küldött művek kivétel nélkül a forradalmi évforduló ihletésében születtek. A közös kiállításhoz a Városi Múzeum mellett a Levéltár és a Dunántúli Tudományos Intézet is érdekes tárgyi anyagot adott kiegészítésül: 48-as iratokat, dobot, pisztolyokat, kiáltványokat, hirdetményeket. Martyn Ferenc, a Szabadszervezet vezetője jól látta, hogy a korszak legfontosabb kultúrpolitikai célja a széleskörű érdeklődés és ismeretterjesztés megteremtése. A képzőművészet területén ezt a helyi kiállítások mellett országos jelentőségű rendezvényekkel is segítette. Már 1946 decemberében megrendezte a Budapesti Képzőművészek Szabadszervezetének pécsi kiállítását, majd a következő év tavaszán a Fővárosi Képtárban megnyílt „Szabad Nemzeti Kiállítás"-on tizenhat pécsi festő szerepelt. – „Szeretnénk valami mást, többet elérni, műveink kivételes, jellegeztes »couleur locale«-jával valóságos iskolát teremteni, hasonlóképp Nagybánya vagy Szentendre művészeti munkásságához" – írta egyik katalógus előszavában Martyn Ferenc, akinek azóta is fáradhatatlan működése és hatása talán mégis létrehozott már egyfajta jellegzetes, valóságos „pécsi" iskolát. 1946-ban Budapesten megnyílt gyűjteményes kiállítása nemcsak a pécsiek, de az egész képzőművészeti szakma meglepetése volt.

Az országos rendezvényekkel párhuzamosan az ismeretterjesztő, tanító célzatú programok sorában Vasas, Meszestelep, Pécsújhegy munkásai számára rendeztek kisebb kiállításokat, többnyire valamelyik körzeti iskolában vagy az üzemek területén. 1947-ben Martyn Ferenc a munkásszakkörök összeválogatott legjobb anyagából a Városi Múzeumban rendezett bemutató kiállítást.

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Pécsi Csoportjának 1945-ben harminc tagja volt. Az akkori névsornak ma körülbelül a felét tartjuk számon a képzőművészek között. – Az idő könyörtelen rostája szelektált a maradandóságra szánt művekből. Vajon az évek során át lelkesen és áldozattal vállalt munkák tömegéből szabad-e itt morzsákat kiemelnünk és ítéletet mondanunk? Megértjük-e a modern képzőművészet eszközeinek és módszerének keresésére irányuló törekvéseket Bizse János, Gádor Emil és Kelle Sándor 1947-ben megnyílt „Új színek" című kiállítási katalógusát kézbe véve? – Megítélhetjük-e, hogy mit jelentett dr. Gáspár Andor számára Ex-libris gyűjteményének bemutatása és miként hatott a máig működő „kisgrafikagyűjtők" nemes versengésére? – Aligha. A múlt eredményei a jelen alkotásaiba észrevétlenül épülnek – s a megsárgult papírok csak ritka alkalmakkor kerülnek a világosság elé.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ ILLYÉS GYULÁVAL

ILLYÉS GYULA:
A NÉPEK ÉS TUDATUK

*

FODOR ANDRÁS
TORNAI JÓZSEF
TURBOK ATTILA
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

BERTHA BULCSU: BALATON

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
AZ UTOLSÓ HULLÁM

MÉSZÖLY MIKLÓS: NOTESZ

*

BAJOMI LÁZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

FUTAKY HAJNA:
HAJNAL ANNÁRÓL

POMOGATS BÉLA:
A MAGYAR AVANTGÁRD

SIK CSABA:
HAJDU ISTVÁN MŰVÉSZETE

12

6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BEBESI KÁROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
FODOR ANDRÁS
FUTÁKY HAJNA
HANKISS ELEMÉR
HARS ÉVA
ILLYÉS GYULA
KANIZSAI-NAGY ANTAL
KARPÁTI KÁMIL
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
MÉSZÖLY MIKLÓS
NAGY GÁSPÁR
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIK CSABA
SZIRMAY ENDRE
TORNAI JÓZSEF
TURBÓK ATTILA
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

HAJDU ISTVÁN
KOLBE MIHÁLY
MÓSER ZOLTÁN

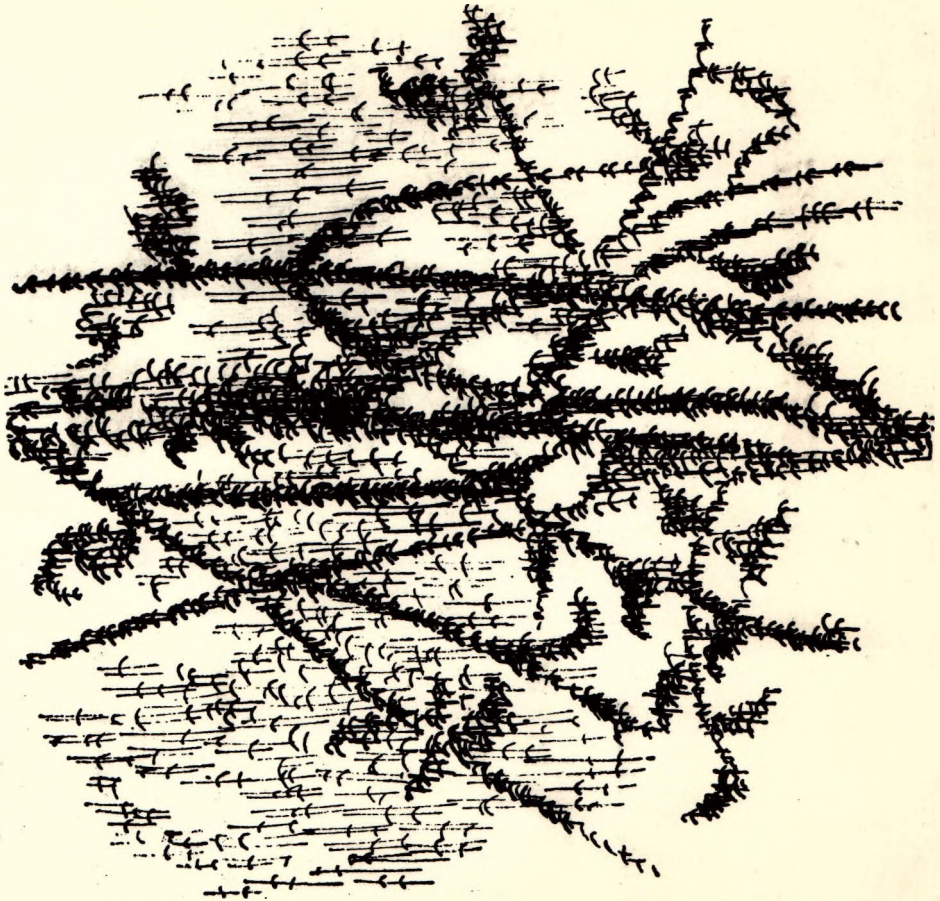

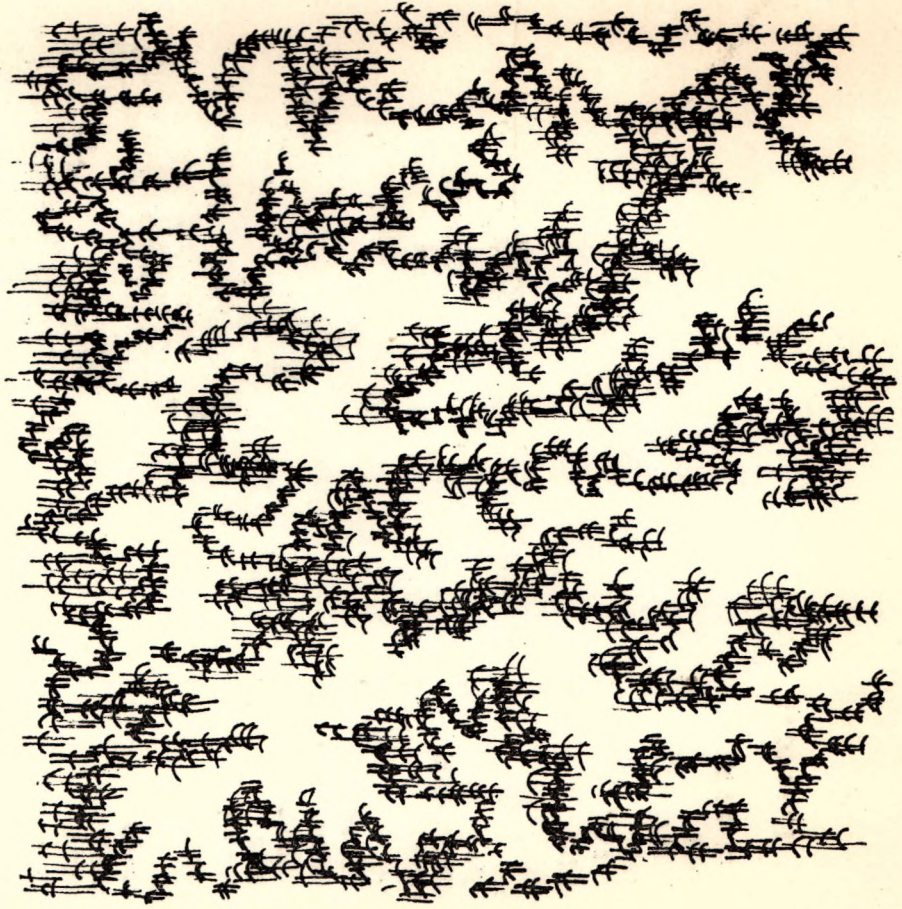

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 12. SZÁM 1971. DECEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Illyés Gyulával – – – – – 1059
ILLYÉS GYULA: A népek és tudatuk – – – – – – 1070
TORNAI JÓZSEF versei: Illyés, Test-festés – – – – – 1074
SZIRMAY ENDRE: A fény magasáig (vers) – – – – 1075
MÉSZÖLY MIKLÓS: Notesz (IV. rész) – – – – – – 1076
FODOR ANDRÁS versei: Játék, Anya, romokban – – – 1081
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, IV. rész) – – – – – – – – – – – – 1083
WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Meggondolás, Jos. Chr. von Zedlitz után. Erhörung, azaz meghallgattatás, Tükör előtt, Mariska leányom, Már nem csudálnak, Fanny Elssler) – – – – – – – – – – – – – – 1091
BERTHA BULCSU: Balaton *(Kik laknak a Balaton partján, II. rész)* – – – – – – – – – – – – – – 1094
TURBÓK ATTILA: Körsátor éjszakában (vers) – – – – 1103
NAGY GÁSPÁR: Születésnapomra (vers) – – – – – 1104
SIK CSABA: Hajdu István művészete – – – – – – 1105
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, V. rész) – – – – – – – – – – – – – – 1108
KÁRPÁTI KAMIL: Párkák (vers) – – – – – – – 1117
BEBESI KÁROLY: Banális (vers) – – – – – – – 1118
POMOGÁTS BÉLA: A magyar avantgárd dokumentumai között *(Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrínájához, II.)* – – – – – – – – – – – – – 1119
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Francia krónika – – – – 1130
KANIZSAI-NAGY ANTAL: Válasz Hankiss Elemér cikkére 1135
HANKISS ELEMÉR: Viszonválasz tankönyv ügyben – – 1137

*

FUTAKY HAJNA: Ember a mindenségben (Hajnal Anna *Csak ennyi?* c. kötetéről) – – – – – – – – – – 1138
TÜSKÉS TIBOR: Holti Mária: Farkasok és galambok – – 1144
LACZKÓ ANDRÁS: Universitas '70 – – – – – – 1145
RÓNAY LÁSZLÓ: A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve – 1147
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre, XI. – – – 1149

KÉPEK

KOLBE MIHÁLY rajzai – – – – – – – – – 1073, 1102

Műmellékleten

1–2. Illyés Gyula-portrék
(Móser Zoltán fotói)
3–4. Hajdu István szobrai:
Fej, 1960.
Asszony feketében, 1960.

A borítón

Kolbe Mihály rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekkszámla száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.
71-5309 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső
Index: 25.906

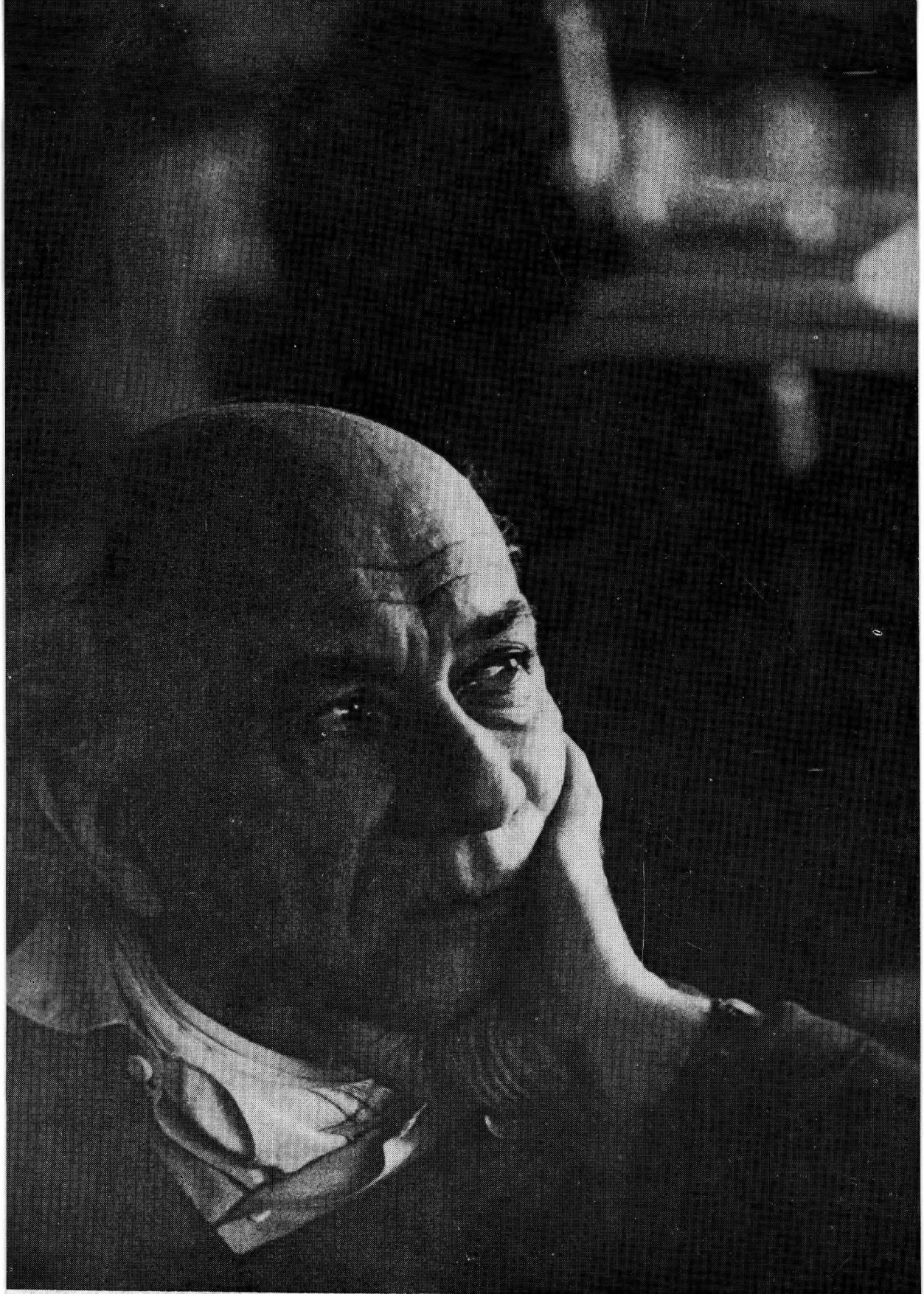

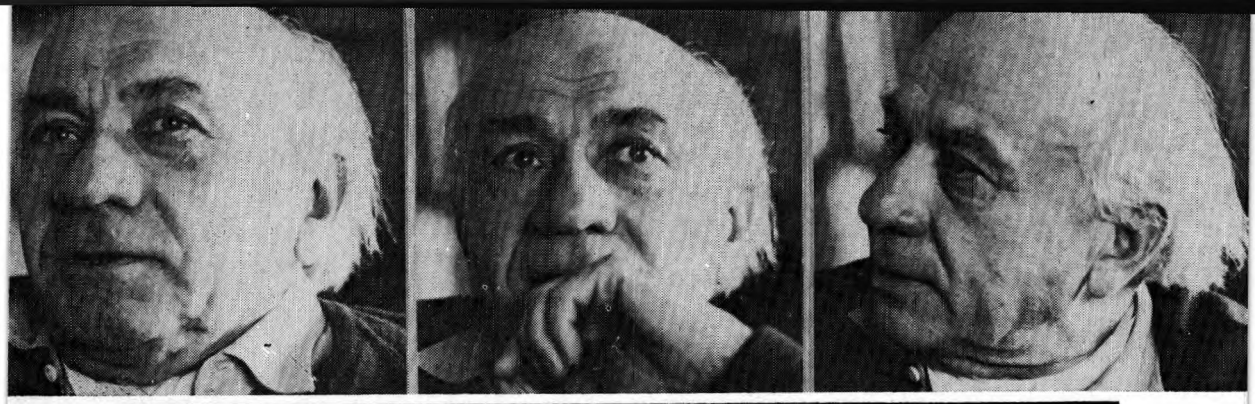

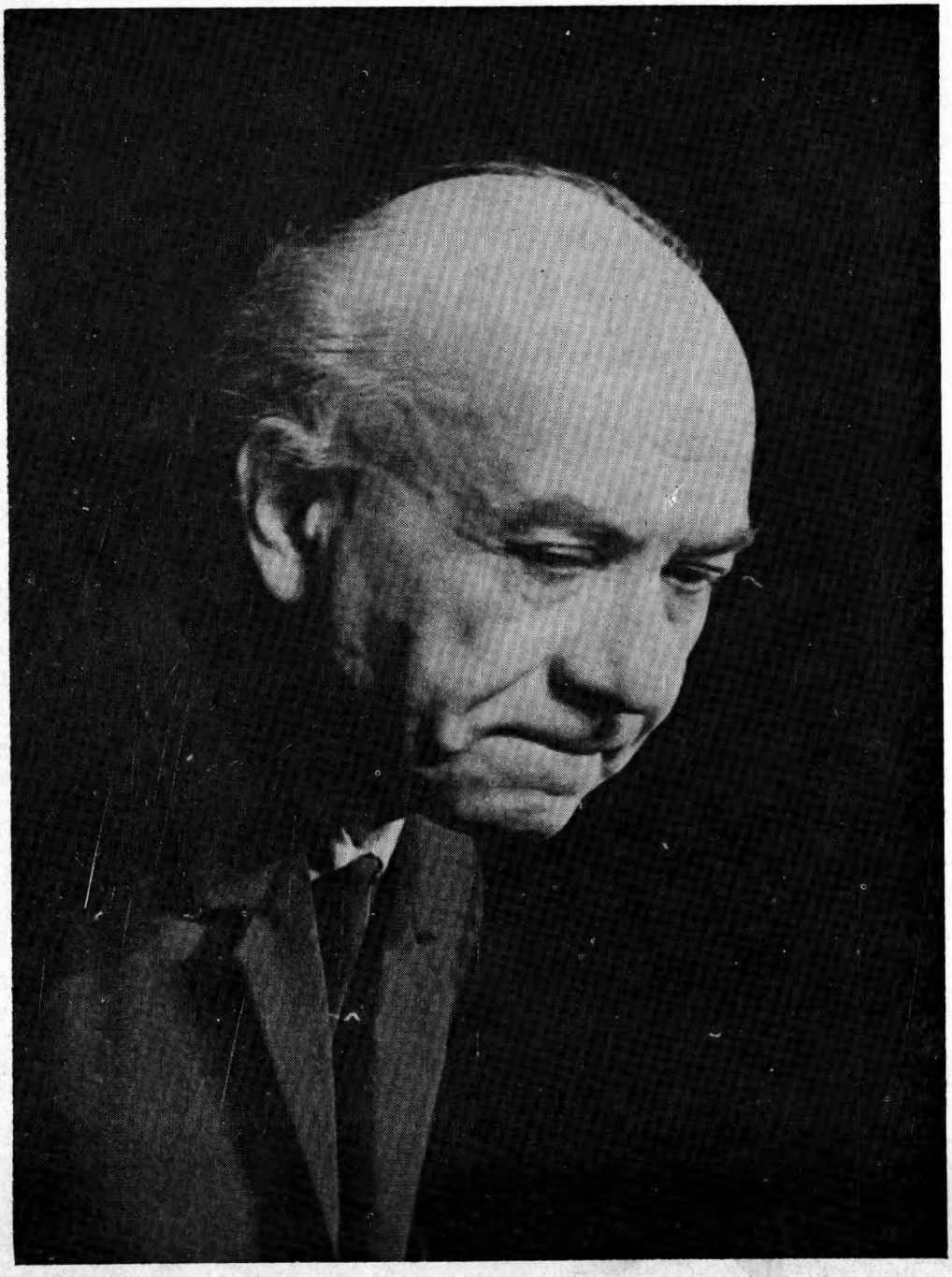

BERTHA BULCSU

Interjú Illyés Gyulával

Az utcába nem lehetett behajtani. Kifizettem a taxit és elengedtem. Fél négyre jelentkeztem be, de még csak negyed négy volt. Gondoltam, sétálok egyet a ház körül. Léptem néhányat; aztán megálltam. Kihaltnak látszott a vidék, pedig ahol kiszálltam a taxiból, több utca is találkozott. Gondozott, üres utcák. Sehol egy ember, gyerek vagy asszony. Csak fák, nagy udvarok, néma kertek. Elbizonytalanodtam. Jobb, ha azonnal becsengetek, gondoltam, s fél négy előtt tíz perccel megálltam az egyik kapu előtt. A ház a Szemlőhegy alatt állt, kert vette körül. A kertből két utcára is nyílott kapu. Én az alsó kapu előtt vártam a bebocsátásra. Alacsony, testes asszony nyitott ajtót. Nyilván a házmester. Köszöntem, kérdeztem valamit, de nem válaszolt. Csak a ház sarkánál intett, hogy menjek körbe, majd ő belülről kinyitja az ajtót. Tényleg kinyitotta. Közben láttam, hogy a kert sarkában, magas drótháló mögött néhány barna tyúk kapirgál. A lépcsőházból fehér ajtók nyíltak. A házmester rámutatott az egyikre.

– Ott csöngessen!

Csengettem. Bent írógép kattogott. Újra csengettem. Abbamaradt a gépelés, s néhány pillanat múlva Illyés Gyula felesége, Flóra asszony nyitott ajtót. Az ajtók csukódó neszére Illyés Gyula is előkerült. Üdvözlések, kabátakasztás. Személyesen, talán háromszor találkoztunk összesen. Ez feszélyez. Nehezen találok bele a helyzetbe. Alig csukódik be mögöttünk a dolgozószoba ajtaja, Illyés átsegít zavaromon.

– Van törkölypálinkám, fehér borom, s van itt a házban murci is . . . Melyiket választod?

Pécsi cirfandli kerül az asztalra. Illyés kezében megáll a pohár:

– Az Áron beszélt nekem erről a borról . . . Igaz, hogy ezt a fajtát a németek a Rajna mellől hozták magukkal Baranyába?

Feláll. Körülmutat:

– Egyszerűen élünk . . .

Kinyitja az erkélyajtót, követem.

– Azt mondják, Savoyai Eugén sátra itt állt valahol a Szemlőhegyen amikor Budát ostromolták . . .

Az erkély tágas. A Dunára látunk és a Margitszigetre. A zöld gyep, s a teniszpályák vörös foltjai jól látszanak. Árpád-híd, Margit-híd. Két híd között egy szelet zöld rét.

– Ha Európában idáig egy ágyút elsütöttek, ennek a háznak leröpült a teteje. Mindig a harcok közepén vagyunk. Negyvenötben a pesti oldalon égtek a malmok. A Gizella-malom és a többi. Úgy égtek, hogy éjszaka nonpareille-t olvashattam a fényüknél – mondja Illyés, aztán a kertbe, az erkély alá mutat:

– Azt a fürdőmedencét a saját kezemmel építettem a lányomnak.

A fürdőmedence talán akkora, mint négy fürdőkád. Körülötte a fák vedlenek. Sárga és piros levelek fedik a kert gyepét. Nehéz már felismerni a

fákat. A feketedő törzsekhez igazodom. Barack, alma, körte, mandula, s egy fügefa tele gyümölccsel. S a szomszédos kertek? Az út túloldalán már felismerhetetlenek a fák. A házak belevesznek az ágak rengetegébe. Csupa lakatlan ház. Úgy tűnik. De ez nyilván csak illúzió. A Rózsadombon minden házban lakik valaki.

Újra az asztalhoz ülünk. Igyekszem felmérni a szobát. Lehetetlen. Mégis... Nem is egy szoba ez, hanem kettő. Kettő volt valamikor. Középütt kiverték a falat. A fal maradványai két oldalon alkalmas zugokat nyújtanak heverőnek, könyvespolcnak, kis asztalnak, féltett ősi tárgyaknak. A hátsó falat könyvek borítják, előtte hatalmas íróasztal. Az asztalon könyvek és papírhalmok. Az asztal túloldalán parasztszékek. Merev, egyenes háttal, csuhéból font ülőkével. Még idább, a hajdani válaszfal tövében dohányszínű garnitúra, heverővel, könyvespolccal. A szoba másik felében polgári bútorok, asztal, szekrény, kényelmes székek. A falon néhol egy kép, festmény. Az az igazság, hogy a szoba berendezését nincs időm megfigyelni, vagy nincs erőm... Figyelmemet pillanatról pillanatra leköti Illyés Gyula. Személyisége eltakarja a szobát. Nem lehet tárgyakra figyelni, amikor jelen van. Ráadásul olyan egyéniség, akit nem jellemeznek a tárgyai, legfeljebb arról lehet szó, hogy a tárgyainak is ő maga ad értelmet, jelentőséget.

Bort iszunk. Dohányszínű fotelban ül. Öltözéke puritán. Ing, nadrág, pulóver. A nyakára kendőt tekert. Megfázott. Úgy tűnik, vad és nyers a megjelenése. Olyan, mint egy végvári kapitány, vagy esetleg, mint egy kalózhajó kapitánya. Besenyő feje félig már lekopaszodott, de ettől nem lett sem intellektuális külsejű, sem öregemberes. Erős, határozott vonalú arca van. Inkább barna, mint vidékiesen piros. Egy férfi bronzból. Egy Illyés Gyula-szobor húsból. Dühkitörésre hajlamos, ha meghal egyszer, valószínűleg az indulatai végeznek vele. Fegyelmezi magát. A szépség tisztelete, az európai kultúra a vérében van. Pontosan ismeri a szavak és a mozdulatok értékét. Az életforma, amit vállalt, kényszeríti a jóra, hasznosra, okosra, mértékletesre. A konyhában Flóra asszony gépel, a villa oldalszárnyában, vagy az emeletén asszonylánya készül a másnapi tanításra, s férje valamilyen titok tudományos megfejtésére. Rend van a házban. S a Szemlőhegy alatt ott van a város, az egész magyar nép, akikkel már írói indulásának pillanatában sorsközösséget vállalt. Nem ordíthatja el magát, nem lehet szertelen, meggondolatlan. Emberek sorsáért felel. Az emberek már nem is nézik, csak Őt... Illyés mit csinál?... Illyés mit gondol?... Illyés mit álmodik?... Így aztán úgy él, mint egy katona. Rangjelzés nélkül, de a vezérkarnál... A városban csak a művei vannak jelen, és a szelleme. A legnagyobb élő klasszikus. Rácegrespusztán született 1902-ben. Kétszer kapott Baumgarten-díjat, háromszor Kossuth-díjat. A nemzetközi költői nagydíjat, a Herder-díjat is megkapta. Művei: Nehéz föld (versek, 1928); Sarjúrendek (versek, 1931); Három öreg (vers, 1932); Hősökről beszélek (vers, 1933); Oroszország (útinapló, 1934); Szálló egek alatt (versek, 1935); Petőfi (tanulmány, 1936); Puszták népe (szociográfia, 1936); Rend a romokban (versek, 1937); Magyarok (naplójegyzetek, 1938); Ki a magyar? (tanulmány, 1939); Külön világban (versek, 1939); Lélek és kenyér (szociológiai tanulmány, Kozmutza Flórával együtt, 1940); Összegyűjtött versei (1940); Csizma az asztalon (tanulmány, 1941); Kora tavasz (regény, 1941); Mint a darvak (visszaemlékezések, 1942); Válogatott versek (1943); A tű foka (drámai példázat, 1944); Egy év (versek, 1945); Honfoglalók között (riportok, 1945); Hunok Párizsban (regény, 1946); Kiáltvány a paraszt-

ság művelődése ügyében! (1946); Franciaországi változatok (karcolatok, 1947); Összes verse (1947); Szembenézve (versek, 1947); Tizenkét nap Bulgáriában (versek, 1947); A lélekbúvár (szatíra, 1948); Két kéz (vers, 1950); Két férfi (regény, 1950); Ifjúság (elbeszélő költemények, 1951); Ozorai példa (színmű, 1952); Válogatott versei (1952); Tűz-víz (dráma, 1952); Fáklyaláng (dráma, 1953); Hetvenhét magyar népmese (1953); Tűvétevők (parasztkomédia, 1953); A csodafurulyás juhász (verses mesék és műfordítások, 1954); Dózsa György (dráma, 1956); Kézfogások (versek, 1956); Három dráma (1957); Kínai szelence (antológia, 1958); Új versek (1961); Nem volt elég . . . (válogatott versek, 1962); Ebéd a kastélyban (egy életregény fejezetei, 1962); Másokért egyedül (drámák, 1963); Nyitott ajtó (válogatott versfordítások, 1963); Ingyen lakoma (tanulmányok, 1964); Dőlt vitorla (versek, 1965); Bolhabál – Tűvétevők (parasztkomédiák, 1966); Szíves kalauz (útijegyzetek, 1966); Poharaim (összes versek, 1967); Fekete–fehér (versek, 1968); Drámák (1969); Kháron ladikján (esszé-regény, 1969); Hajszálgyökerek (esszék, útirajzok, interjúk, 1971).

Illyés kezét, poharát nézem. Nehezen szólalok meg.

– *Köt még valami Rácegrespusztához?*

– A szüleim meghaltak, a rokonok is, mások elköltöztek. De elég nagy a rokonság. A nyáron ott voltam Ozorán, a Szent István napi búcsún. Aztán tovább utaztam Dél-Magyarországra, Szegedre . . . Mennyivel kulturáltabb arra a falu és a táj . . . Cece, úgy tetszik, elhanyagoltabb. De a táj változatlan. A tájat nem lehet elfelejteni. Ahogy megy az ember a Sió mentén, vagy Regöllyel szemben bevág a Kaposvölgybe. Bonyhádon jártam iskolába, Varsádra kerültem cseregyereknek. Kocsival járva természetesnek vettem a tájat. De később csúnya vidékeken is jártam, azóta büszkeség fog el, ha a szülőföldemre gondolok. Simontornyán rendbetették a várat, de Ozorán nem. Az árkádok ki sincsenek bontva, a szép tiszti szállást lebontották. Szemnek az ötven év előtti Dunántúl szebb volt, mint a mai. Ezek a szögletes családi házak . . . Leutánozták a Pest környéki villákat. Az első szobát ezekben az új házakban sem lakják. Az első szoba, akár a kripta. Évente egyszer befektetnek egy vendéget. Diákkoromban én az első szobába húzódtam dolgozni. Olyan volt az akkor, mintha a templomba mentem volna lábat mosni. Az első szobától nem lehet szabadulni. Azt hiszik, akinek nincs első szobája, nem szállhat fel a vonatra . . . A népet nem sikerült kimozdítani . . . A magyarok nem szeretnek vidéken lakni. Az autótelítettség talán szétbontja a városokat . . . Párizsban, Londonban a lakosság évek óta csökken. Ha az autókból vidékre is jut, kertváros-ország lehet a miénk. Van egy párizsi ismerősöm, aki kétszáz kilométerről jár be a városba. Négy nap alatt elvégzi a munkáját Párizsban. Addig meghúzódik ott valamilyen szekrényben, aztán megy haza vidékre. A mi hajdani problémánk, az nem városellenesség volt, hanem kívánalom, hogyan éljünk. Most voltam Dublinben, gyerekhangok uralják a várost, Londonban, Párizsban a fiatalemberek hangja hallatszik mindenütt. Pest morcos, nincs jelen az ifjúság. Én is szeretem a várost, de csak akkor, ha a főtérről kilátok a szőlőhegyekre.

– *A gyerekkorodról mondhatnál valamit, ami a Puszták népéből kimaradt . . . A diákévekről, az életről, ami akkor meghatározott?*

– Petőfi eleinte jómódú polgárgyerek volt, aztán tönkrementek. Az ilyesmi a pubertáskor táján megmozdítja az embert. Én is hasonló helyzetbe kerültem. Anyám elvált apámtól. Nem egymás miatt, hanem apám családja miatt váltak el. Anyám feljött Pestre, varrásból élt. Választhattam, hogy hova

költözöm, a jómódú ozorai családhoz, vagy anyámhoz. Ozorán nagykocsma, jólét, bőség, primitív életforma ... Az anyámhoz költöztem. A nyitva lévő jómóddal szemben a szegénység vállalása. Ez formálta az embert. Amivel megismertetett a forradalom, azzal már gyerekkoromban találkoztam. Anyám például ateistának nevelt. És a táj ... Boldogtalan voltam, amikor el kellett hagyni a pusztát. Még jobban, amikor Simontornyáról Pestre kellett költöznöm. A vágyamat megelőzte a kényszer. Ozora nagyon szép volt gyermekkoromban, Sárszentlőrinc és Cece is. Borjád gyönyörű ... A pásztor-elterjedettség révén mindenütt nagybácsik, sógorok. Otthon voltam minden faluban ... És az esték. Egy szobát fűtöttünk télen. Minket, gyerekeket korán lefektettek. Este bejöttek hozzánk az iparosok, juhászok beszélgetni. Én még félálomban ezt hallgattam. Meséskönyvet a nagyanyám nem engedett a házban tartani, de így bejött a mese. Apám egy kis bort tett eléjük és a férfiak beszélgettek ... Milyen volt a világ negyvennyolcban? Hogyan mulattak Ukban a pásztorok? – Az első latin közmondást a falusi csizmadiától tanultam Cecén. Ez a csizmadia összekötő volt az urak és a nép között. Csizmakészítés közben elbeszélgetett a néppel, de a kocsmában már a jegyzővel, pappal és a tanítóval ült együtt. A falusi iparos maga volt a kultúrcsere. A legelőkelőbb bál Ozorán az iparoskör bálja volt. Iparosok, juhászok, béresgazdák együtt ültek. Már író voltam, Párizsból jöttem haza, de elhallgattam, ha egy iparos kezdett beszélni. Műveltek voltak. Mert mi a műveltség? Az ember árnyaltan meg tudja különböztetni a hamisat az igaztól. Aki a két kezéből megél, az nagyon független. Nagy hatással voltak rám a szerszámok, eszközök. Ezek a kis szobrok is.

Illyés a falra mutat, aztán feláll és kézbe vesz néhány fából faragott apró tárgyat. Kis billogok, két kerék, két sajtár, két kolomp, sok apró jel, mindből kettő. Egy vékony rúdról lógnak most a fal elé. Illyés magyaráz:

– Egy éjszaka húsz-harminc ellés is volt. Egyik jel az anya, a másik a bárány nyakára került. Egyszer felmentem a padlásra és tele volt velük egy zsombor.

Kimegy és behoz egy faragott fejű, ólmos végű juhászbotot. A bot markolata birkafejet formáz.

– Ez a bot a nagyapámé volt – mondja.

Finom, míves munka. Sokáig tapogatjuk, nézzük. A juhászbot élménye, úgy látszik, elkedvetleníti Illyést. Szomorúan folytat egy korábban félbeszakadt gondolatsort:

– Dublin, Párizs tele van gyerekkel, Pest kutyákkal. Nincs közösség ... Az emberek nem tudják kialakítani a közösséget. Boldogan kellene élni egy közösségben. Aztán egyesek belül lehetnek kedvetlenek is. Ismerek angol és francia egzisztencialistákat. Öt gyerekük van, jól esznek, isznak és közben élesen vitáznak. Nálunk hónapos szobában ülnek emberek és optimizmusról írnak ...

– *Gyerekkorodban, Rácegrespusztán mit szoktál reggelizni?*

– Négy tehenünk volt. Annyi volt a tej, hogy akár lábat moshattunk benne. De nagyanyám azt olvasta valahol, hogy a köménymagleves jót tesz a gyerekeknek. Anyai nagyanyám nagyon művelt asszony volt, és elhitte, ami le volt nyomtatva az újságba. Köménymaglevest reggeliztem, míg fel nem lázadtam. Később kávét, a borzalmas Frank kávéval. Anyám gyönyörű nagy kenyeret dagasztott. Kenyeret ettünk vajjal, mézzel.

– *És mostanában?*

– Teát... A feleségem odakészíti nekem a túrót, zöldpaprikát, egy szelet szalámit, kolbászt. Én készítek aztán elég erős teát. A feleségem inkább tejet iszik. – Depressziós vagyok. Iszonyú szomorúan ébredek. Le kell győznöm a szomorúságot. Le szoktam menni gyalog a Lukácsba. Ott úszom tizenöt-húsz percet. Utána valamelyik kávéházban, pihenés ürügyén és alatt próbálok olyat dolgozni, ami semmire sem kell. Kiírom magamból a szomorúságot. Hazajövök és akkor dolgozom. Általában rendelésre. Először életemben, négy nappal ezelőtt igen elszomorodtam. Este nyolcig eltöltöttem az időt munkával. A színdarabomon dolgoztam. De nem darabot nehéz írni, hanem verset. Beszólt a feleségem. S akkor hirtelen, olyan zsibbadtságot éreztem az agyamban, hogy megijedtem. Túlfeszítettem az agyamat. Akkor láttam, hogy a túlfeszített szellemi munka megrontja az életet. – Nagyon visszavonultan élünk. Színházba ritkán megyünk. Van egy televíziónk, de azt sem igen nézzük, mert nincs rá idő. Tizenegyig olvasok. Így élek. Lányunk itt lakik a házban. És van Tihany. Flóra nénjének van ott háza. Én akkor megyek oda, amikor amúgyis üres.

– *Van olyan szó, íz, szín, illat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Elég érzéketlen vagyok. Magamba zárkózott. A feleségem jobban látja a színeket. Tudomásul veszem, de nem hat rám. Soha nem volt kedvenc gyümölcsöm, színem. Húsz éves lehettem, amikor meg tudtam különböztetni a disznóhúst a marhahústól, csibét a libától. A borban is csak az utóbbi időben fedeztem fel az árnyalatokat. Még a nőknél is elsősorban a tekintet volt, ami megragadott. Barátaim, a gimnáziumban azt mondták, jó lába van ennek vagy annak a nőnek. Nem értettem. Én a mosolyt figyeltem és a tekintetet. Más szépségrendem volt, mint a barátaimnak.

– *Az év ünnepei közül számodra melyik a legkedvesebb?*

– A karácsony, az természetes... Én halottak napján születtem. A rítus az volt, hogy kivittek a temetőbe. A temetők mifelénk dombon voltak. Lobogtak a gyertyák. Közben Simontornyán előző napon volt a vásár. Így az új csizmát is mindig halottak napján kaptam meg. Felvittek a temetőbe. Imádkoztunk, de tudtam, hogy lent a pusztában már készül az ünnepi vacsora, sül a kacsa és a sütemények. Fönt a hegyen a halál hangulata, a gyertyák, a megpörkölődött fenyő, az őszirózsák illata, és a vacsora elképzelt illata összefolyt bennem. A másik nagy ünnep gyerekkoromban a Szent István napi ozorai búcsú volt. Minden környékbeli családból odagyűltek az emberek. Nagy sátrok, áruspolcok... A gyerekek kaptak egy koronát, amit elvásárolhattak a vacakosoknál. Most mennyire szegényes ez is. Ugyanazokat a bádogholmikat árulják, mint az üzletekben. Régen hat faluból, pusztáról odagyűltek a pásztorok. Majdnem nomádkori ünnepek voltak.

Kint az előszobában cseng a telefon. Öt-tíz percenként felcsörömpöl. Szűrten, bizonytalanul lehet hallani, hogy Flóra asszony beszél valakivel. Ha a drót végén fontosabb ember várakozik, Flóra asszony bekopog a szobába. Illyés Gyula feláll, kimegy, nyitott ajtó mellett telefonozik. Aztán visszasüllyed a dohányszínű fotelba, és figyelő, gondterhelt arccal várja a következő kérdésemet. Úgy látom, nem szeret interjút adni. Szenved. Félve teszem fel a kérdéseimet.

– *Magyarországon kívül, hol tudnál még élni a földön?*

– Pontosan tudom. Dél-Franciaországban, Toulouse és Albi között, ott is Réalmont táján. Királyhegy, érted? Éltem is ott. Réalmont-ban occitánok

élnek, nem is franciák. Éppen a múlt héten volt nálam itt egy occitán. Párizsban is tudnék élni, most fedeztem fel, hogy milyen szép város. Malraux kimosdatta. Ez az én bajom, hogy látom milyen egy nép, a közösség. Párizsban mindenütt fiatalok, gyerekek . . .

– *Külföldön járva, érzel időnként honvágyat?*

– Nehéz dolog . . . Éreztem, de nemcsak geográfiai értelemben, hanem az után a közösség után, amit én elképzeltem. Egy ideális hazát alakítottam ki a fejemben. Sokáig úgy éltem kint, hogy nem jöhettem haza. Ki voltam zárva, ezért vágyódtam egy elképzelt, megnemesített hazába. Közösségi életet diákkoromban itthon is láttam, Cecén. Vakáció idején együtt korcsolyáztunk. Ott volt a sok fiatal diák a Béri Balogh-kúrián, s a szomszédos zsidó kereskedő gyerekei is mind velem egykorú diákok voltak. Sommer Magda hegedült . . . Közösségben éltünk, noha háború volt. Amikor Párizsban éltem, erre vágyódtam. Megidealizáltam. Régen annyi alkalom volt a találkozásra. Nálunk most valami kardinálisan mély baj van, az emberek boldogtalanok. De ez nem a rendszerből ered, hanem a népből.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő, jellegzetes álmaid?*

– Soha . . . Évente egyszer-kétszer álmodom. Rengeteg éber álmom volt viszont fiatalabb koromban, alig bírtam az agyammal. Folyton ment, mint egy mozi. Ötven éves koromig. Áldozata vagyok a képzeletemnek. A való életem része a szabad, túlzott képzeltség. Amennyire öröm volt ifjan a képzelet játéka, annyira ellenem fordult később.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat. Milyenek az éjszakáid?*

– Nem szeretek éjszakázni. Amikor hivatalnok voltam – adtam ugyanis arra, hogy ne irodalomból éljek –, az írás rendszerint éjszakára maradt. Belefeledkezve reggel négyig. Jó egypárszor átdolgoztam az éjszakát. De ez már megváltozott. Szeretek tizenegykor elaludni, és szeretném kialudni magamat. De nem így van. Felébredek kétszer-háromszor. Négy Noxyronnal el tudom húzni reggel hatig. Akkor igyekszem felkelni és a munkát elkezdeni.

– *Írásra a reggeleket, vagy az estéket tartod alkalmasabbnak?*

– A reggeleket. Most már ragaszkodom ahhoz, hogy tizenegy óráig semmi más dolgom ne legyen. Azelőtt este dolgoztam. A hivatalom szerencsés volt, hatkor kezdtem a munkát és tizenegykor végeztem. Sajtóreferens voltam a banknál.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Nem szeretek írni. Elképzelni igen. Halogatom, ameddig csak el lehet kerülni. Nagyon szerényen dolgozom, csak cetliken, mintha mellékes volna a dolog. Nem azzal a nagy komolysággal. Majd egyszer jobban megcsinálom – gondolom mindig. De rendszerint nem javítom ki. Feleségem el tudja olvasni a kézírásomat. Legépeli. De a kefelevonatnál alig bírom megállni, hogy át ne írjam az egészet. Mindig javítani akarok. Most írtam újra a Bolhabált. Parasztoknak írtam, most átdolgoztam, hogy városban is lehessen játszani. A Dózsát is elő akarják adni, legszívesebben egy újat írnék helyette. Ugyanazokkal a figurákkal, de kijavítva. Előfordult, hogy megírtam egy verset, aztán újra megírtam és kiadtam mind a kettőt.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nagyon keveset. Három-négy órát. Az is inkább pepecselés. Akiben nincs kétely, az nem tud értékeset csinálni. Az örök példa Tersánszky, aki mellékesen írta a remekműveket. Nem is nézett oda.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak, milyen elképzelések vezérelnek?*

– Ezen sokat gondolkodtam. Soha nem akartam író lenni. Csak rengeteg töprengés után . . . Feladatom csökkenteni az emberi szenvedést. Nem tudom megszüntetni, de csökkenteni igen. Szépet írsz, elringatod, megnyugtatod az idegeket. A másik, ami ehhez kezdettől fogva társadalmilag is járul: Enyhíteni az emberi butaságot és a szadizmust. – Soha nem voltam megelégedve a munkámmal. Apám felhúzta a kerékre a ráfot, az munka volt. A pusztán learattak, az is munka volt, elvégeztek valamit. Én ilyen érzést nem kaptam a munkámtól. Ezért irigylem a szobrászokat, festőket, akiknek anyaguk van legalább. Önbizalmat nem kaptam a műveimből, még kevesebb önhittséget. Az én érdemem csak annyi, hogy az anyám nyelvét megtanultam, hogy általa jó nyelvet beszélek, tudom, mi a ritmusa a magyar prózának. Nem becsülöm le a munkámat. Ha nem csinálhatnám, felakasztanám magamat.

– *Min dolgozol most?*

– Verset szeretnék írni . . . Tudatom veled, a versírás az egyetlen komoly munka. A szomorúságot gyűri le. Talán belém nevelték, de nem tudom kivenni az életből, amit kínál. Látod, milyen egyszerűen élünk. A vers vezet. A képzeletemnek enni adok, mert engem esz meg. Malom, ami lisztet őrölhetne, követ őröl. A Bolhabált átírtam. A Bölcsek a fán című darabomat most rendezem sajtó alá. Rengeteg fölösleges dolog is van, mások ügyeit intézem. Aki nem tudja elintézni a dolgát, veled is végigcsináltatja azt, hogy nem lehet elintézni.

– *Beszélhetünk írók társadalmi felelősségéről? A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Adottság dolga. Nehéz . . . Etika és esztétika külön terület, de érintkeznek. Tragédia a közösségre, hogy bajban van, de nincs, aki kifejezze az alapbajokat. De ezért nem hibáztathatok egy szürrealista, vagy absztrakt festőt. Rengeteg ember van, aki a felelősség alól feloldotta magát, nem is érzi. De ehhez igen tehetségesnek kellene lenni. Ha egy közép, vagy negyed tehetség elviseli, hogy eltartsák, szinte semmiért, az nagy baj. Erkölcsi felelőssége van mindenkinek. Meg kell szolgálni, amit a közösség ad. Vannak közéleti költők, akik elvontan fejezik ki magukat, de száz év múlva kiderül, ők mondták ki, ami a baj . . . Ha egy haldoklónak nincs módja megmondani, hogy mi a baja, kitől lehet elvárni, hogy ennek hangot adjon? Nem tudom. Olyan, mintha XY-t felszólítanánk, hogy váltsa meg az emberiséget a ráktól, vagy Vietnamot szabadítsa fel. Egyénileg ezt nem lehet megcsinálni. Olyan dolgokat mondtak el íróink, ami elsődlegesen nem esztétika. A múzsát le kell foglalni, munkát kell neki adni. Baudelaire-be estem bele újra, mit tudott az kifejezni . . . Azt mondják róla, esztétizált. De nem. Többet elmondott, mint Victor Hugo.

– *Szerinted kik olvasnak ma verset, novellát, folyóiratot?*

– Szakértők és a fiatalok. Akik már majdnem mérgezve vannak a szépségtől. Például én. A középréteg elég keveset. Sajnálhatja. Tehát a gourmand, a gyerekek és a fiatalok.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, és helyét a közéletben?*

– Egyházfiak vagyunk. Új éneklő kanonokság fenyegeti az irodalmat. Igazat kell énekelni. Legalább ezzel szolgáljuk meg a helyzetünket. A politikusnál többet kifejezhet az író, de csak az igazat. Felel érte. A magyar szellemi életnek óriási felelőssége van a néppel szemben.

– *Az író politikai szerepléséről mi a véleményed?*

– A politikusokat a napi igazságok kötik le, és a napi eszközökkel dolgoznak. Az írónak tartósabb igazságokért kell dolgozni, tartósabb eszközökkel.

Kopognak. Bodosi György toppan a szobába. Író, s főleg Pécsely községben körorvos. Csak egy szóra, kézfogásra ugrott be. Le sem ül, siet valamilyen pesti dolga után. Bodosi Illyésék tihanyi szomszédja. Alakja a nyarat idézi, a szőlőskerteket és a Balatont. Sietve fordítok egyet kérdéseimen.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Egyre jobban szeretnék fizikai munkát végezni. De Pesten ez nehéz. Tihanyban sokáig kapáltam, kertben dolgoztam. Megvetettem közben a sportot. De rájöttem, nekem ez is sport, hiszen ha írok, sokkal többet keresek. Valami ilyesmire vágytam. Láttam Veres Péter esetét. Marad majd a séta. Szeretnék kószálni Pest kültelkein, és a balatoni falvak között, vagy az erdőkben. Többet akarok mozogni. Két éve megtanultam autót vezetni. Vágyom az emberek közé.

– *Kártyázni tudsz?*

– Nem . . . Gimnazista koromban, az internátusban kártyáztam utoljára.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Azt hiszem, túl sok. Amit csinálok, csak szenvedéllyel tudom csinálni. De kiben nincs szenvedély? – A lemondásban elég nagy vagyok. El tudom utasítani, amit az élet olcsón kínál, cigaretta, kényelem, ital. Van, amiről nem tudok lemondani, ez a szabadság. Tombolni tudok, ha korlátoznak. Az igazságtalanság szemlélése feldúl. Elönti az agyamat a vér. Ilyenkor meggondolatlan dolgokat tudok csinálni. Ezért is tartózkodom mindentől. Nem járok társaságba, a nyilvános szerepléseket kerülöm, nem járok előadni. Érzékeny, túl szenvedélyes vagyok. Nagyon megbánom később . . . Nagy a visszahatása. De vannak területek, ahol képtelen vagyok fékezni magamat.

– *Van állandó időbeosztásod?*

– Nincs, csak nagyjából. A nap felkel, felkelek, és délben eszik az ember.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Csak azt érzek. Meg fogok halni. Az örök életet hiányolom. Nem vagyok megelégedve magammal. Arany Jánosként „megemészt az örök kétely". Nemcsak a világban kell kételkedni, hanem saját magunkban is. Ha nem lenne kétely, ott maradtunk volna a fán. Nem haladt volna előre a világ. Az is bajom, hogy túl nagy tekintettel vagyok másokra. Nők neveltek . . . Nem tudom eléggé érvényesíteni a saját természetemet. Mások természete fontosabb, mint a sajátom. Egyszer valami jó cselekedetemet elmondtam az asztalnál. „Miért az asztalnál mondod el?" – kérdezte anyám. – „Azért, hogy mindenki hallja? Így nem adtál, hanem kaptál." – Később emlékeztem erre. Ezzel a tapintatossággal tönkretettek.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Kisigényű voltam kezdettől fogva. De nagyot akartam, megérteni és leírni az életet. Dosztojevszkij feltárt valamit, feltette a kérdést. Azt hittem, megoldom majd, de nem tudtam. – Ha egy pusztában élhettem volna, ahol két szoba van, az is elég lett volna. Szégyellem, ha borravalót kell adnom, vagy viszi valaki a bőröndömet. Nem voltam elegáns soha. Ilyen körülmények között mégis kitűnő szellemekkel tudtam érintkezni. Külföldön és itthon. Azt láttam bennük, körülöttük, ami nekem tetszett, a lényegretörést. Nagy fájda-

lom, hogy rengeteget kellett a létfenntartásért dolgoznom. Mikor a Nyugat szerkesztője voltam, akkor is a hivatali fizetésemből éltem. Ha nem ragaszkodom ehhez, többet foglalkozhattam volna a saját munkámmal. Talán erre ráfizettem, nem tudom. Gög volt bennem, hogy én nem élek az irodalomból.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Soha. A sírást szégyellem. A fogamat csikorgatom. A roham, a depresszió néha a közelébe vitt. Szemérmetlennek érzem a sírást. Irigyeltem Szabó Lőrincet, aki naponta ötször sírt. Én a fogamat csikorgattam. Reggel mindig éreztem, hogy fáj az állkapcsom. Megkoptak a fogaim. Később gumikészüléket is kaptam a fogamra, amit éjszaka rá kellett tenni. Gyerekkoromban azt mondták: „Fiú vagy és sírsz? Nem szégyelled magad?"

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Egyre jobban az őszt, rájöttem. A magyarok nem tudják még, milyen szép itt az ősz, a sárga, vörös, vörhenyes színek... Van négy tündéri hét őszszel, de nem lehet kiszámítani, hogy mikor. Az idei ősz tüneményes volt. A napsütéses telet is szeretem. Magyarországon ez sajnos nincs. Itt csak locspocs és köd van.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Nem tudok mondani. Pénzzel régóta nincs találkozásom. Kezdettől fogva a feleségemnek adom a fizetésemet. Sem adóüggyel, sem mással nem foglalkozom. Sajnos, az árakat sem ismerem. Nincs is oly vágyam, ami a pénzzel kapcsolatos. De volt. Az apám egyszer megkérdezte, mennyi pénz van nálam. Nem tudtam pontosan. Romlottnak tartott, mert az a réteg fillérre tudta, hogy mennyi pénz van nála. Valamikor jártam a várost, nézegettem a kirakatokat. Bonyhádon a korcsolyákat. Nagyon jól korcsolyáztam, de az enyém eltörött. Anyám aztán vett egy gömbölyű orrút, ami már nem volt divatos. A kesztyűmet mindig elvesztettem és nem tudtam pótolni. Az internátusban elvesztettem a cipőkefét, és a vizit előtt csak ronggyal tudtam a cipőmet tisztogatni. Nem tudok kérni. Soha egy krajcár adósságom az életben nem volt. Nem vagyok nyílt. Ma is azzal gyötörnek meg a legjobban, ha más részére kell kérnem valamit... Panaszkodni sem volt szabad gyerekkoromban. Évtizedek múltak el, mire otthon azt mertem mondani, hogy nem vagyok jól. Illetlennek tartottam a kérést. Kis körben ment ez, egy pusztán. Azt hittem, így működik a társadalom, de ez nem volt igaz. Én még könyvet sem tudtam kölcsön kérni.

– *Hiszel a barátságban?*

– A legnagyobb dolog volna, de ez kiment a divatból. Mindig kerestem, szociális lény voltam. Nagy barátságban voltam egy béresfiúval, elemibe jártunk együtt. Társulni kell. Nem árultam el bajban azokat az embereket, akiket becsültem. Ahogy Lőrincet megóvtuk a súlyosabb megrázkódtatásoktól... Ajándék volt Babits Mihály, Németh László, Déry Tibor és Szabó Lőrinc barátsága. Ez kezdődött József Attilával is, sajnos nem így folytatódott. – A szerelem is, sajnos teljesen átmegy a szexualitásba. Szerelemről, mint belső vonzalomról nem lehet verset írni, csak a szexről. Arról is lehet szépet. A barátságról sem lehet már verset írni. Kimegy a világból. Már csak legenda a középkorból, amikor nemcsak két ember barátsága volt lehetséges, hanem a nagyobb közösségé.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nyilván, de nem tartom számon őket. Az engem ért sérelmeket, igazságtalanságokat elviselem, de a hozzámtartozókét, beleértve a barátaimat, nem. Nem ölni, de ütni tudnék. Kijön belőlem valami nyers düh. Kard, ki a hüvelyből!

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Nem. Ingerült az voltam. Megtörtént, hogy megvetettem valakit. De ebben is volt haszonlesés, a megkönnyebbülés, hogy nincs vele tovább gondom. Némán meg tudok vetni embereket. De sajnálom is őket.

– *A halálfélelmet ismered?*

– Nem, ezt nem. Csak emberektől félek. Ostrom alatt a golyóktól nem féltem, de az emberektől igen. Kérdezd meg Flórától. A golyó egyet üt és vége, de ha ember kezébe kerülök, aki megalázhat... Itt, ebben a szobában éltük át az ostromot. Némethék voltak itt és még harmincan. Sokáig azt hittem, könnyen tudnék meghalni. Az öngyilkosság foglalkoztat. De nem tudom, hogy ez igaz-e? Volt már úgy, hogy itt volt a méreg a fiókomban, ha ez és ez következik... De nem egyedül, az egész családot beleértve. Attól félek, igazi ok nélkül megölöm magamat egyszer... A halál inkább felháborít, mint megijeszt. Emberietlen, mint minden, amit nem értek. Ilyenkor dühbe jövök.

– *Voltál életveszélyben?*

– Persze, de nem tudtam. Utólag tudtam meg. Ebben a házban volt az is. A Markos György becsöngetett, hogy a németek listáján vagyok. Nem hittem el, hogy ilyen fontos ember vagyok. Este aztán, amikor átmentünk Némethékhez, átéreztem. De nem tudtam elképzelni, hogy kijön ide négy német katona autóval, és ez megéri nekik. Ez volt később is... Negyvennégyben bujkálnom kellett. Az igazi kín az volt, hogy embereknek ezzel gondot okozok. Az egyik Veszprém megyei faluban heteket töltöttem egy kamrában. Életemben annyi befőttet nem ettem. A veszély kifejleszt bennem egy torz humorérzéket... Egyszer majdnem belefulladtam a Sióba, akkor megijedtem. Nem tudtam úszni. Véletlenül elengedtem a fűzfaágat és elmerültem. A lábam nem ért talajt. Aztán felnyúltam újra, és egy ágat sikerült elkapnom. – A kutyák mindig megharapnak. Ez benne van a csillagképemben is. Hozzászoktam, hogy a kutyák mindig megharapnak. Déryék kutyája már egy darabot megevett a lábamból.

– *Nélkülöztél a háború alatt?*

– Rengeteget nélkülöztem. Sok ember ide gyűlt. Közös szilasi ismerőseink. Mi Tihanyban akartuk végigélni, itt szinte semmi élelmünk nem volt. Aztán idekeveredett egy fehér ló. Nekem mezőgazdasági álmaim támadtak, de Némethék megbeszélték egy orosz katonával a lelövését. Azt a fehér lovat ettük hosszú ideig. A nők jártak a környékbe marharépát szerezni. Ozorán sem volt egy szem élelem, mert ötször cserélt gazdát. Ennek a háznak a fele szét volt lőve, még ez volt a szerencse.

– *Ismered a magányt?*

– Magános természet vagyok, nem érzem rosszul magamat egyedül. Ez az életformám. Bár vágyom társaság után. Feleségem későig dolgozik, mindig magánosan éltem. A messzi pusztán is el tudok lenni egyedül. Egyre kevesebb ember van, akiket ténylegesen látok.

Illyés erős arcán fáradtság hullámzik végig. Órák óta ülünk a kisasztal mellett. Besötétedett, ég a villany. Kint öt-tíz percenként megszólal a telefon. Úgy tűnik, a fáradtsága hirtelen ingerültségbe, haragba vált át. De udvarias ember, uralkodik magán. Szégyellem, hogy még vannak kérdéseim. Mégis megszólalok újra.

– *Milyen a közérzeted?*

– Jobb, mint tavaly volt. Én azt érzem, hogy Magyarország szélárnyékban van. Áldhatjuk a körülményeket. Régen volt ilyen nyugodt élete a nem-

zetnek. Most kellene megoldani sok mindent. Tisztázni. Van-e egyáltalán magyar nép? Most meg lehetne csinálni. Ez a reformok, fogalmi tisztázások évtizede. De a szellemi életünk ezt nem appercipiálta. Ki leszünk téve megint a körülményeknek, ha nem lesz elég belső energiánk. Nagy a belső közöny. Van egy szemlélet, amelyik nem szereti a magyar népet. Pedig most lehetne tenni. Nem a parlamenttől várni, mit szervez meg, hanem te, mint szellemi ember, mit teszel értük . . .

– *Mi az életünk értelme, mit kell csinálni az életben?*

– Megtoldva, amit Camus mondott: Tolni fel a követ a hegyre; hátha egyszer fent marad.

– *Másokkal összevetve, milyennek látod a magyar népet?*

– Borzalmas történelme volt. Nem ismerek még egy népet, amelyik ennyit szenvedett. Ide dobva idegenek közé, mint a másformájú csibe a baromfiudvarba. Meg kellene vizsgálni, hogy a legrégibb értelemben van-e magyar nép? Jó alkatú, de semmi nemzeti tudata nincs. Amíg fel nem pofozzák, addig azt sem tudja, hogy van. Abban a sváb községben, ahová engem német szóra adtak, magyart gyalázó verseket, mondókákat tanultam németül . . . Népünk pacifista, mert keleti. Átenged mindent. Nem volt polgársága. Óriási tennivalók vannak. A statisztikák szerint a halálba megy. Nem mi vertük ki a törököket, és azonnal jött a német. Akkor veszett el valami véglegesen. Nem úgy nép a magyar, ahogyan a többi nép az. Sok itt a tennivaló. Ahogyan Kölcseyék kimutatták a nagy veszélyt, s ez negyvennyolcban erőt adott. Nekünk pontosan ki kellene mutatni, hogy hol tart ez a nép. Én éltem egészséges nemzetekben, tudom, hogy ott milyen az életműködés. Igen érdekes dolog magyarnak lenni, mert a végzet játékát láthatjuk anyanyelvi közösségünkben. Akik nem törekednek népünk megismerésére, hanem szétbomlasztottságát a maguk egyéni érvényesüléséhez használják fel, saját létüket is veszélyeztetik ezáltal.

– *Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Igen . . . Ezen sokat gondolkodtam. Az ember előtt nincs megoldhatatlan probléma. Ha erre fordítja erejét. Logikailag még a halál is legyőzhető. Elvileg. Hogy aztán milyen tragédiák jönnek be, az sok mindentől függ. Jól tudom, nem isten kezében vagyunk, hanem a saját sorsunk a saját kezünkben – mondta Illyés Gyula.

Kabátot vett, átkísért a kerten, kinyitotta a kaput. Messze lent csillogott a város. A Szemlőhegy környéke nyirkos homályba burkolózott. Illyés elmagyarázta az utcák rendjét. Elbúcsúztam.

ILLYÉS GYULA

A népek és tudatuk

Részletek egy készülő könyvből

„Mi a magyar?" – ez volt a címe a tanulmánygyűjteménynek, melyet Szekfű Gyula szerkesztett össze a harmincas évek derekán, gyepűt emelendő az akkori német maszlag-veszély ellen. Hogy miért nem a kínálkozóbb „Ki a magyar?" lett a könyv címe, Babits indokolta meg.

Azt nem lehet megfogalmazni. Egy megbeszélés elejéből én is végigültem egy-két órát, megtisztelten és figyelmesen, épp Babits lakásán. De dolgom lévén, fölkeltem. A búcsúzkodás szokásos mosolygó – sőt tréfálkozó – hangulatában kérdezte meg tőlem valaki az ottlevők közül, nem lenne-e a boncolgatott tárgyról nekem is megírni való elmefuttatásom. Azt feleltem, van, de megírni nem tudom, oly rövid. Adnak teret a kifejtésére. Az én megfogalmazásomat minden hozzáfűzés csak homályosítaná, válaszoltam. Mindössze három szó. Bár hasznosnak tartanám, hogy akár egy vastag könyv minden lapjára azonmód odanyomtassák, hogy ki-ki újra s újra eltöprenghessen rajta, leírni fölöslegesnek vélem, mert hisz élőszóval is közölhetem. A mi a magyarra, a ki a magyarra is az én sok mérlegelés után kigondolt, sok törléssel megfogalmazott válaszom ez: aki nem más.

*

Aki nem lesz más. Aki már nem lehet más. Akik, ha voltunk is, többé nem lehetünk mások. Akik, ha akarnánk, akkor sem lehetnénk mások; sőt még akkor sem, ha mások akarnák.

Ez az utóbbi mondat szívbe hasíthat. Megtörténhet vajon, hogy egy más közösség kiszívjon bennünket eddigi közösségünkből? Az akarat rá, az mindenképpen lehetséges. Vagyis, hogy a sajátunkon kívüli csoport süsse ránk, hogy más vagyunk? Mégpedig akaratunk ellenére! Sőt elítélve bennünket. Még pedig annál erélyesebben, minél többre becsül bennünket.

*

Valamivel a *Mi a magyar* vaskos kötetének megjelenése után jómagam is szerkesztettem egy hatalmas tanulmány-gyűjteményt, Babits Mihály gyászemlékműveként. Gondom merőben az ő költői és emberi nagyságának megmutatása, megörökítése volt. A könyv fogadtatása hökkentett rá, hogy ezenközben én is azt a bizonyos gyepűt raktam. A könyvnek igen sok munkatársa volt. A bírálatok csatározásai hamarosan arról folytak, hogy e munkatársak hetven százaléka a hitlerista faj-minősítés szerint nem „árja", nem – magyar! Ám ezeket különösképpen nemcsak az „árja"-elfogultság akarta kiutasítani, más közösségbe kényszeríteni. Máshova állíthatónak tekintette őket egy-egy kurucosan németellenes bírálat is.

Még egy adat szennyes kútfőből. Ugyanezekben az időkben megjelent még egy efféle statisztika, torkukra forrasztva azoknak a szót, akik az előbbire azt hitték, tárgyilagosan bólintanak.

Ez az akkori magyar parlament tagjait sorozta rubrikába eredetük szerint. Nem az „árja" származás szerint. Illetve annak még pusztítóbb – áttételes – értelmezése szerint. Hogy a képviselők közül hánynak a fölmenője jött ide idegenből. Mintegy nyolcvan-nyolcvanöt százalékról volt kimutatható, hogy „vérségileg„ jövevénynek számít, nem őshonos. Legalábbis „kevert".

Ez a kimutatás megfélemlítésül készült. Náci-ellenes fegyvernek szántuk mi azt is, hogy a magyarság nem árja nép, hanem uralaltáji. Erre volt ez visszaütés: ha ti a magyart mint nem árját sorakoztatjátok föl, tudjátok meg, hogy az ural-altáji, mint hatóerő már nincs is: oly töredék, ha ugyan nem puszta fantom immár. A riposzt hegye szíve érhetett. Hány vajon valóban a magyar, akinek ereiben nincs annyi más vér, mint amennyi után a rosenbergi hittétel nem tekinti az egyént fajtisztának, vagyis teljesjogú honpolgárnak?

Ilyen nem-kevert magyarnak csak az vállalhatja, azaz vélheti magát, akinek őseiről három-négy nemzedékre visszamenően nincs följegyzés. Vagyis a jobbágy-ivadékok. Törékeny alap, mosolyogtató geneológia, cérnagyökerű családfa! Ezért is tartjuk illendőnek, hogy a szóhasználattal: mi magyarok, e fejtegetések során mi magunk se tetszelegjünk.

Rágalmazni ténnyel is lehet, igazságot gazember is vághat hozzánk. Homogénség dolgában, ahogy a fogalmat az imént körülírtuk, a magyar Európa egyetlen népével nem állítható hasonlítási rendbe. Lesz szó a magyar nép egyedüliségi tüneteiről s az ideges ellenkezésről, melyet ennek az egyedüliségnek csak fölvetése is kelt. Nem kétséges hogy az említett, viszonylagos egyneműségnek hiánya is egyik magyar különvalóság. „Sehol annyi bennszülött-nyelvre cserélt családnév (amit mi magyarosítottnak nevezünk) nem található, mint a magyarok országában" – írta egy – nem ellenséges – megfigyelő már száz év előtt. Sem a közeli, sem a távolabbi szomszédaink országába nem áradtak olyan tömegben más nyelvűek, mint a magyar birodalomba.

Századokig ez semmiféle asszimilálódási kérdést nem vetett fel. Mind addig, amíg az országok legtapinthatóbb kerete nem az anyanyelv volt. A beáramlás a szellemi életet sem érintette különösképpen. Ki gondolt közülünk azzal, hogy Zápolya udvarában a házi nyelv a szerb-horvát, Ulászlóéban a cseh-lengyel volt; hogy vita lehet, legműveltebb uralkodónk, Mátyás, vajon milyen nyelvet beszélt legszívesebben.

Nem lenne szerencsés ezt a párját ritkító beáramlást fölhígulásnak nevezni. Ebben az rejlene, hogy egy régibb, tömörebb oldat kevésbé értékessé újult. Nem, csak átszíneződött. Igen, a régi, az egykor „homogén" szín eltűnt, de ebből még nem következtethető, hogy az volt a nemesebb. Ilyet csak az ármálisok mondanak. A *struggle of life* éppenséggel a győztes újat nyilvánítja különbnek.

A legerősebb hatású átszíneződést a kiegyezés kora hozta. Óriási volt a fizikai behatolás is a nemzet szervezetébe. Még hatalmasabb a szellemi.

A népek agyának, idegrendszerének szerepét világszerte a polgárság vette át. Közhely volna fölsorolni, miért nem lehetett Magyarország polgársága magyar eredet. Miért nem a nép reflexeit fejezhette ki, akkor sem, amikor már úgy-ahogy magyarul beszélt. A fejlődés zökkenését nemcsak az okozta, hogy ez a polgárság egy külső erő – a Habsburg-monarchia – jóvoltából települt és szerveződött a nép életébe. Hanem még inkább az, hogy ez az újabb behatolás

a nemzetet végzetesen védtelen pillanatában érte. Történelmi tettre-feszülésének egyik legnagyobb kudarca után: midőn maga akarta megteremteni, önmagából – addigi homogenitásából – a polgárságát. Még pedig fegyverrel.

Ady már sem magát, sem hírhedett fajtáját – amely szóval ő a homogént fogalmazgatta – nem tartotta esélyes harcosnak. Az ember tehát elmélázhat, kik lehettek a fegyverforgató utolsó magyarok s hol estek el. Döbling kínálkozik, Turin. Leginkább mégis Segesvár. Már csak a homogén és a „fajtámbeli" körvonalazása végett azt a helyet idézzük fel, azt az iszonyú, nem csata, hanem mészárló-teret, ahol kánikulai forróságban meredek-úton fölfelé egy kisded hadsereg utolsó *civiljeként* félórás futás után végül is megáll és levegőtlenül, fegyvertelenül, reménytelenül szembefordul a nyakába fúvó harci paripákkal Petrovits István és Hruz Mária elsőszülöttje. Minél többször mérlegelem azt a múltból fölszívott, jövő felé lövellt erőt, amelyet művébe tartósított, annál hajlamosabb vagyok vállalni a bizonyítását: ő volt a magát esélyesnek hivő utolsó magyar.

*

De mi is voltaképp ez a közösség? Az érthetően kelletlen fül méltán igényli már idegességgel: de hát mi is az a „nemzet", mi az a „nép"?

Túl a Babitséknál elejtett szójátékon.

Hegel úgy fogalmazta meg a maga németjeinek: a nemzet entitása a néplélek. Renan pedig, a franciáknak: a nemzet naponkénti népszavazás a megörökölt közösségem mellett.

Ez is, az is homályos.

A Szovjetunió első hivatalos megfogalmazása erről: „a nemzet a nyelv, a terület, a gazdasági és a kulturális élet egységében megnyilvánuló lelkiállapot alapján kialakult tartós lelki közösség." A szovjet tudomány később hiányolta ebben a meghatározásban a közös lelki élmények szerepét. A Voproszi isztorii 1966-ban ezt a definíciót közölte P. N. Rogacsev és M. A. Szverdlin megfogalmazásában: „A nemzet az embereknek történelmileg kialakult közössége, melyet a gazdasági élet, a terület és a nyelv tartós közössége, az etnikai hovatartozás tudata, valamint a lelki alkat, az életmód, a kultúra bizonyos jellegzetességei és a fölszabadító harc jellemez." A betoldások, különösen a legutóbbi nyilván a Lenin által annyiszor idézett Marx-i axiómára mutatnak: „nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom", és magának Leninnek idevágó kijelentéseire. Ellentétben azokkal, akik a politikai internacionale megvalósulásától a nemzetek azonnali eltűnését várták, Lenin azt vallotta, hogy a nemzetek a társadalmi fejlődés magas fokán is sokáig megmaradnak, már csak azért is, mert a munkásosztály megerősödése attól is függ, hogy nemzeti határai között miképp tud és akar az új életre megszervezkedni. Ezek az ő szavai: „a haza, vagyis az adott politikai, kulturális és társadalmi környezet a proletáriátus osztályharcának legfontosabb tényezője". Ezek szabják meg harcának alakulását. „Következésképpen nem lehet számára közömbös országának sorsa sem."

A magam használatára a fenti szöveg két passzusa mellé, amikor először olvastam, vonalat tettem; oda, ahol a közös lelki alkat, azaz a közös etnikai hovatartozás tudata említtetik. Hogy ezt a fonalat még fölvegyük s megnézzük közelebbről: elvezethet ez vajon a közös eredet tudatáig? Nyilván nem s veszélyes is lenne. De az a türelmetlenség, amellyel szellemi életünk, főleg a húszas évektől a lelki alkat és etnikai hovatartozás szavainak puszta említésére fölmondta a nagy problémák kívánta tárgyilagosságot és csak a szenvedély ilyen

vagy olyan – de jellemezhetően ismét csak statisztikával ábrázolható – tüneteit nyújtotta, melyek már veszélyesnek, betegség jegyeinek mondhatók. De róluk majd később, a gyógyíthatóság kérdésénél.

A nemzet eddig fölsorolt ismérvei is elegendők az első összefoglaláshoz. Föl tudja-e mutatni ezeket a magyar anyanyelvűek összessége? Mit mond a tárgyilagosság? Azt, hogy nem. Nem lehet más meggyőződést vallanunk.

*

De nem öntetszelgés-e vajon a nemzet ilyen s ehhez hasonló tudatkihagyásáért a szellemi életet nógatni válaszra? – kérdezzük, akiket az elmúlt másfél század vezércikkei arra hangoltak, hogy az államok adminisztrátor vezetőiben lássuk a nép felelőseit; még az úgynevezett „kis" népekét is. Az államférfiak, láttuk, főleg az utóbbiak jó ideje fogatuk előtt szűkebb közéletük terén is csak olyan paripákat gyeplőzhetnek, amilyet a mindenkori világhelyzet kioszt nekik; s aminővé azokat a mindenkori helyi közszellem a helyi viszonyokhoz bejáratta. Ez utóbbit pedig rövidebb-hosszabb hatású érvénnyel mégis csak a szellemi életnek föladata irányítania. Főképp az olyan országokban, ahol századokon át önálló állami élet híján a nép tudatának megtartása a betű és a szó művészi fokú művelőire hárult. S ahol még az országot ért történelmi csapások, a nyilvánvalóan közös bajok sem erősítették a közösséget. Fölkavarva ugyan a nemzeti lelkületet, de csak még több zavart hozva föl, fájdalmasan összekeverve annak rétegeit: a nemzeti tudatot, a nemzeti büszkeséget, a nemzeti türelmetlenséget és a többit, el egészen itt a nemzet-istenítésig, ott a nemzet-árulásig.

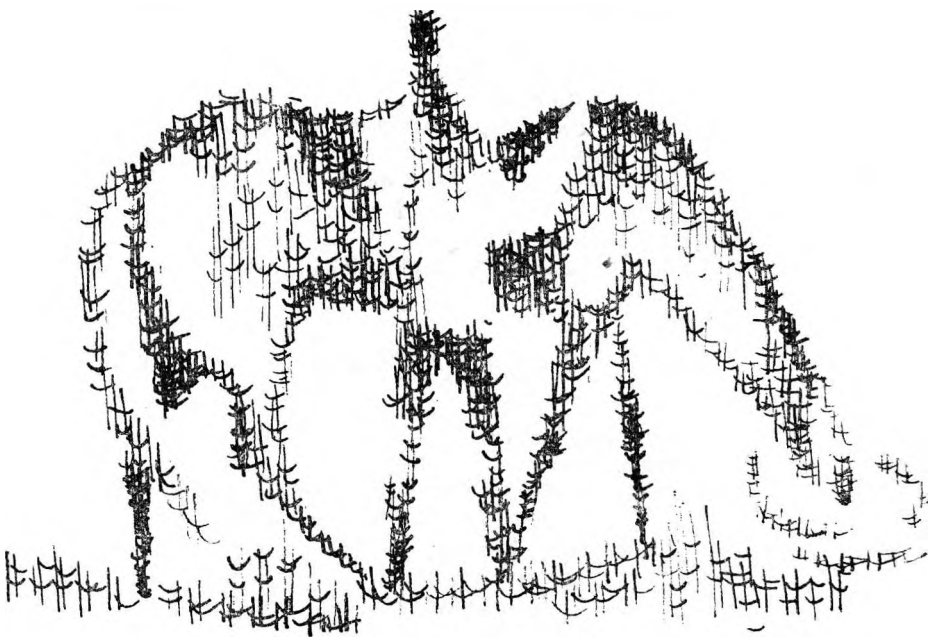

Illyés

Nagy, fehér kenyeret adott végül
s egy kerékpárt,
két óriás kerékkel.
Erre csak te tudsz fölülni, mondtam.
Levetette kabátját
és ide-oda karikázott a betonon,
válla a sürgönydrótok fölött,
világító haja a fák magasságában.
Túl voltunk a hosszú,
folyóparti úton,
napok óta jöttünk kövön, szántás-szegélyen,
a dombok vágásaiban
emberek vártak ránk,
énekeltek
és madárijesztőket gyújtottak meg;
lábunkon nem volt cipő,
gyalogoltunk, mint a béresek,
hadifoglyok.
Mellemig éreztem a föld göröngyeit, szagát,
de nem mertem szólni;
néztem a kenyeret,
néztem mózesi ujjait,
egy asszony is leguggolt mellénk
az útfordulónál,
mikor a szeme megvillant,
talpraugrott:
látjátok a tüzet? kiáltotta.
Rohanni kezdett a zöld barázdákon,
egyre messzebb,
a mozdulatlan fasorokat átszakítva.

Test-festés

Hátadra holdat,
hátamra baglyot,
melledre Budapestet, fényszórókra szögezve,
mellemre kigyót, kráteres szemekkel,
arcodra autókereket,
térképet homlokodra,
arcomra szeretkező Buddhát,
lepkecsápot homlokomra,
ezüstrepülőt hasadra, tengeralattjárót csípődre,

hátul rám nagykörmű medvét,
előre síró kisfiút
madár-ember csőrében,
lángoljon a rabló taréja,
combodra vonatokat,
rózsaszín rákokkal ablakukba,
combomra zöld körhintát,
a lábszárad legyen kék,
az enyém virágmintás,
egyik térdedre szögesdrót-tekercset,
másikra napraforgót mázolok,
legyen mit ennünk,
ha éjjel összeszednek
a két karomon leugró
ejtőernyősök.

SZIRMAY ENDRE

A fény magasáig

Csak ne ugyanúgy
ahogy eddig formálta az ajkad,
csak ne ugyanazt
ami halálig vigasztalhat,
csak ne ugyanannyit
amenyit felfog a józan elme,
csak ne ugyanúgy
ahogy lángol a lét szerelme;
ne csak azért
hogy a gonoszság megigazuljon,
ne csak annyit
hogy a földobott kő visszahulljon,
ne csak addig
amíg az évek térdre nem buknak,
ne csak annak
akinek mindig béklyók jutnak;
mert – jaj – nem lehet
mindig megszokott ritmusra lépni,
új szív, új hit kell
veled és hozzád hazaérni,
új csodák hite
hogy szerelmünk újra megválthasson,
új bizonyosság
hogy a Föld embernek megtarthasson,
tiszta szavak
felkiáltani a fény magasáig,
és biztos szárnyak
estére együtt szállni hazáig.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Notesz

Normandiából haza autóval. Argentan-ban vásárba csöppenünk. Alkonyodó, kék-lila ég alatt neon-strasszköves sátorponyva homlokzat. A bisztró padlója tele színes műanyag szalmaszállal. Fekete-fényes, páncélos hátú bogár mászik elő a plasztik réteg alól, megriad, gyorsan visszahúzódik. Már sötét van, mikor tovább indulunk. Elalszom. Álmomban egy áthatolhatatlan, feketére lakkozott ég színes szikrákat pontoz.

*

A rendezőelv, mint rögeszme. A fenotípus (átvitt és általános értelemben is), mint rögzült rögeszme. Az élet, mint képlékeny rögeszme. A rögeszme, mint aberrált kiválasztódás. Az élet, mint rögeszmék kiválasztódása. A kiválasztódás, mint rögeszmék célszerűsödése. A célszerűsödés, mint képlékeny rögeszme. A célszerűség, mint rögzült rögeszme. A rögzült rögeszme, mint célszerűsödött képlékenység. A képlékenység, mint célszerű cél-nélküliség. A cél-nélküliség, mint célszerű rögeszme. A rendezőelv, mint cél-nélküli rögeszme. A cél, mint cél-nélküliség. A cél-nélküliség, mint cél. A cél, mint céltalanság. A céltalanság, mint cél. A cél, mint célszerű céltalanságba rögzült, magát kimerítő és meghaladni nem tudó cél-nélküliség. A rendezőelv, mint a célszerűen céltalan cél-nélküliségnek képlékeny rögeszmék közül kiválasztódó, magát meghaladni nem tudó, és kiválasztódás nélkül is magát meghatározó, önmaga rendezőelve.

*

Csillaghullás. Már csak ondóból is mennyivel többet nyomunk ki a kelleténél!

*

Nincsenek szabályok. Ez sem igaz. „Nincsenek szabályok" sincsenek.

*

Álmomban egy régi novella-cím: *Templomáradás* – s képszerűen egy gótikus templomtorony, húzom magam után, gumiszerűen nyúlik, s végül már csak annyi, mint az ökörnyál-csillogás.

*

Philémon és Baukisz. Rómeó és Júlia. Mari és Huana.

*

Családi pad, mely a régi ház kertjében állt, a háborús felfordulásban eltűnik. Háború után, egy politikai-kultúr-esten kerül elő. P. ráül (gyerekkora óta gyakori vendég volt a háznál) s hirtelen a fenekével ráismer. Jobban megnézi, csakugyan az.

*

Üdülőtelepi büfé, meleg egy-tált mérnek a keskeny deszkapulton. Kevés a hely. Hatvan év körüli helybeli benfentes nagy tál zöldbablevessel. Hol errébb, hol arrább húzódik, sok szóval a „hölgyek" felé, „csak azért, kérem, hogy több hely legyen". Látványosan húzza végleges helyére a tányérját, nagy karéj kenyerét, körbenéz, hátralép terpeszállásban, merev hátgörbítéssel hajol a tányér fölé. Mindenki láthatja, hogy a legkevesebb helyet foglalja el. Választékos mozdulatokkal kanalaz, a morzsákat tenyerébe söpri, ledobja a földre. Mi többiek isszuk a Colát, sört, s akárhogy is, a mutatvány-előzékenységbe bevont résztvevők vagyunk. Mind őt nézzük, végül is mosolytalanul, de figyelmesen. Zavart csend lesz. Belénk-avatkoztak, anélkül, hogy akár bosszúsak, akár derűsek lehetnénk.

*

Legyünk igazságosak: van rugalmasság is a konzervativizmusban, nemcsak elutasítás. Bizonyos formai, tematikus, gondolati-érzelmi újszerűséget – amit a változó élet tárgyszerűen is sugall – szívesen elismer; de csak addig a határig, amíg a jelenségek szemléletének és ábrázolásának lényegi megváltoztatásával nem jár együtt. Az újszerűségnek ez a mértéke az, amivel a maga létét aktuálissá igyekszik tenni: az adódó újat *is* meglátni, de nem *újszerűen* látni. A konzervatív próbálkozások ettől pudvásak. S ha mégsem azok, egy-egy búcsúzó kor olyan tetőzései, amilyenre csak a lángész bizonyos fajtája képes: akik valamilyen formában összekötők, hidak, nem is annyira azzal, hogy átnyúlnak az újba, hanem a múltnak azzal a magukba sűrített teljességével, amivel eleve lehetetlenné teszik a visszafordulást. Ezek a véglegesen beérett, felfokozottan „korszerűtlen" művek az ébredő újnak legalább annyira ösztönzői, mint konkrétan maga a kor, amely csak kezdi az ablakait nyitni. Az ilyen mű azonban ritka. A váltás időszakában egyre kevesebb igazi mű születik a régiből, de ugyanakkor bizonytalan, hogy mi marad meg az újból. A fenti „korszerűtlenséggel" nem lehet vita. Vita csak azzal a felfogással lehet, amelyik nem a felfokozottság utolsó kilobbanásával, hanem szellemi tunyaságból abszolutizál lejárt szemléletmódokat, noha tudja, hogy a világ, amiben él, s aminek a lehetőségeivel él, már csak más szemléletmódokkal közelíthető meg. A művészet értéke s tartóssága attól függ, milyen mértékben képes egy kor létezésélményét a kor össztudásának fókuszában felmutatni. Ez a fókusz: a kor abszolút öntudata. A hiteles művészi vízió ezt virágoztatja ki. Persze, idő, hosszú út, míg a mindennapi ízlés és érzékelés vállalni meri s tudja a szembesítést az új öntudattal. Holott – az élet új *tárgyi* adottságait, ha azok vonzóak, milyen készségesen elfogadja. De ehhez nem kell feltétlenül kétlábúnak lenni.

*

Esküszik a dialektikára, – miután kiiktatta belőle az antitézist.

*

Sommázva úgy illik tudni, hogy Tolsztoj a realista, övé a hitelesebb társadalom, Dosztojevszkijé neurotikus túlzás. Kérdés, hogy a történelem melyikhez utal vissza hitelesebben, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, de változatlanul lefordítható realizmussal – s melyik utal előre hitelesebben, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, a kiszámítható realizmus nagyobb valószínűségével. Kérdés. Mindenesetre, ilyen latolgatások közepette vész el az esztétikum iránti elfogulatlan (naiv?) érzékenység.

*

„Nem szépeket hallunk rólad, Durcás."
„Tűnjetek el, de rögtön!"
„Hát illik ez, Durcás?"
„Mit akartok?"
„Azt mondják, nem szépen bánsz Gizivel, Durcás."
„Szívódjatok el innen srácok, jó?"
„Most még nem büntetünk meg, ez csak olyan figyelmeztetés."
Vállra akasztós táskájukból összekötözött patkányt vesznek elő, zsebkendős kézzel kicsavarják a nyakát, leteszik Durcás elé, melléje egy forintos hóvirág csokrot. (Durcás idézéssel szokta fenyegetni az utcabeli lányokat, ha nem feküsznek le vele.)

*

Az etikának nem érvei vannak, csupán képessége, hogy *kötelezést* ismerjek fel benne. Ezért nem mondható ki. Ami kimondható belőle: az *én* pszichológiai viszonyom a kimondhatatlanhoz.

*

Cid, Cinna: nem vak vágyak, megfontolt vágyak színpada. Cselekvő nárcizmus, ami a lelki nemesség monstruozitásával küzd az elmúlás ellen. Az aforisztikus verselés, mint a determinisztikus lefutás kalodája. Fegyelem, logika, szigorúság a szerkezetben; de ez egyáltalán nem gátolja a komplikációk halmozását. Sőt: a fogaskerék-rendszerként mind tovább finomítható logika szinte csábít is az elemek egyre bonyolultabb keverésére. S így: a determináltságon *belüli* aggályos és szenvedélyes elemzés szinte minden változatát kimeríti az érzelmeknek és gondolatoknak. S a végeredmény? Csak annyi van adva, hogy felismerjük az eszményeket, de ne éljük. Szerelem, szabadság? Tragikusan nincs ingyenben semmi. Mindennek *ára* van. A puska, amivel lövünk, egyúttal visszafelé is lő, ránk. „Művi" világ? Az, csak túlon-túl ismerős. Mindenesetre, páratlanul „kereszténytelen". Semmi sem idegenebb tőle, mint a *belátással* kiegészülő akarat.

*

Nem évülő, nem időszerűtlenedő banalitás: sok meddő vitát elkerülhetnénk, ha a művészettől nem valóságot követelnénk, hanem hitelességet; a valóság ábrázolása nem mindig hiteles, de a hiteles ábrázolás mindig megfelel a valóság lényegének.

*

A valóság annyira bonyolult, hogy könnyebb lehetségest mondani róla, mint valamit is hazudni ellenében; a „lehetséges" változatai könnyedén túlszárnyalják a hazugság erőlködését.

*

Elemi részegség. A fák, tavalyi füvek lakatlansága most kezd megtelni hivalkodással, önteltséggel, nárcizmussal. A növekedés végletesen autonom elfoglaltsága. A halál az igazi kollektív téma-föltevés. Azért hallgat.

*

Reméled, jön egy pillanat, mikor a szavak rést vágnak, s egy olyan térbe zuhansz át, ahol minden fegyelmezetten, véglegesen, tovább nem részletezhető kimeríthetetlenséggel *variábilis* – és nem olyan kisszerűen mozdíthatatlan, mint ezek az átmeneti hullámok itt.

*

A szerelem cinkossá tesz a létezők minden rendjével szemben; s szükségtelenné minden magyarázatot a közvetlenül nem érzékelhető grádusokkal kapcsolatban.

*

(1952-ből) Valaki, egy barát, vidéki elvonultságába befülledve, fölrobban Pestre s kifejti: elhatározta, hogy írni fog, olyat, amilyet kívánnak; s szégyellje magát a kor, ha megalkúvót csinál belőle. – Kamasz mutálás. A kor felelős? Felelős kor? Hová jelentsük be a panaszt? És ha bejelentettük? Az én lábamon még a paradicsomban sem áll meg helyettem senki. Bár igaz, idegerő és fakírság dolga lesz őszinte művet hagyni hátra. S leverő, hogy képesek vagyunk érzelmileg igazul megszenvedett elméleteket gyártani hivatástudatunk elfojtására, megalkuvásra. Sovány vigasz, hogy az elődök sora végtelen.

*

Valahányszor a magammal való elégedetlenség ingerültsége keres levezetőt bennem, ostoba kerülőket teszek érvelésemben, melyekben magam se hiszek. Mint a zöldár; bár sejti, hogy a lejtés iránya hová viszi, ideiglenes medreket tör. Képtelen vagyok egyértelműen állást foglalni azonnal, s a legegyszerűbb állításig folytonos hintázással jutok el. S mindig újra kezdem a játszmát. Nincsenek axiomatikus fogódzóim, csak mindig újra megszerzettek. Amit megszerzek estig, valami lebontja reggelig. Alapvetően olyan a közérzetem, hogy semmi sem lehet alapvetően végérvényes. Az abszolút legjellemzőbb vonása az öncáfolat? A totális öncáfolat? Ami viszont épp a totalitásával úgy oltja ki magát, hogy kénytelen visszautalni a totálisan megcáfolt totális állításra . . .?

*

Vezérhangya, fej vagyok a témában, agykapitalista, agykombájn – jók. De a *kupoladuma* verhetetlen. Látomás.

*

Álom: fiatalok, akik eladják, árusítják magukat, azt a tárgyat, amivel épp abban a pillanatban azonosak. Simuló trikóanyagba vannak bepakolva, s mind kékek. Tömöttek, zsufák, masszívak, és nagyon rugalmasak. Hatalmas áruházban válogatok közülük, de mindegyik egy másikhoz utasít, hogy az eladó. Kiderül, hogy egyik se; csak ha *fölébredtem.* Mikor kilépek az áruházból, már aggastyán vagyok.

*

A gyermek, a gyermek-motívumok jelentékeny szerepe a mai amerikai irodalomban. Mintha a civilizáció folyondár szorításából menekülne vissza a természetesnek és természetinek még rontatlan rezervátumába. Ahogy mi a történelmi gyermekkorunkba, a görögségbe nyújtóznánk vissza sokszor, szívesen? Handicap is a nagy történelmi háttér és hátvéd. Nehezíti a jelen önfeledtségét. A gyermeki gyermekkor: együtt és egyidejűleg hordozza minden érzelem, reflex, gondolat múltját és jelenét. Az ősit állítja két lábra *jelen idejű* húsvér hitelességgel, szüntelenül. A mi történelmi gyermekkorunk panorámája egy kicsit szobor-temető is mindig. A civilizációt a gyermek fogja humanizálni? A Gyermek, aki közöttünk jár, s nem a nagy talapzatról néz le? Bár, a görög talapzat lábánál, szerényebben, ott a Gyermek is. A hippik, ha a szó görög értelmében *cinikusok* is tudnának lenni, sejthetnék, hogy mit játszanak el.

*

Két fiatal, amerikai autós-turista az egyik körúti szálló előtt parkol. Már végigjárták Európát. Különböző nyelvű, különböző felírások az autójukon, a tetőn, a karosszérián, az üvegen. Az egyik felírás: Deutschland, Deutschland über alles. Valaki szóváteszi. Csoportosulás, kijön a KEOK autója. Udvariasan megmagyarázzák, hogy ebben az országban százezrek pusztultak el a náci ámokfutás miatt, s egy ilyen felírás joggal sérti az embereket. A két fiatalember nevet: rendben van, kaparják le, nekik mindegy; s ha akarják, felírnak helyette valami mást. A hangulat kissé fölenged, s találgatják, hogy mit ajánljanak. Végül ezt: Éljenek a magyarok! Az egyik fiatalember fölírja, megtapsolják. Kérdezik tőlük, hogy hová mennek. Térkép föl hajolva betűzik: Cluj.

*

Új-Guinea szigetén, a japánok elleni harcban elesett amerikai néger katona utolsó szavai: „Fejfámra ezt írják: Itt nyugszik egy fekete, aki harcolt a sárgák ellen, hogy a fehérek szabadok lehessenek." (Huszonöt éves újsághír.)

*

Az öngyilkosok típusa, stílusa, a kor életstílusa, mindennapos atmoszférája. A választott halál, mint önjellemzés. Pszicho-szociológiai összefüggések. (*Ma* egy Petronius?!)

*

Rimbaud *Le dormeur de val*-jának nyitó képe: „C'est un trou verdure ou chante une rivière . . ." Itt fekszik a halott katona. S a záró sor: „Il a deux trous rouges au côté droit." Milyen finoman boltozza össze a „trou" szócska a tizennégy sort. Gótikus ablak-kivágatba helyezett völgy.

*

Nem is olyan jámbor kép: őrangyal vezet át két kisgyermeket egy pallón, őrangyal középen, a két gyerek az egyszemélyes palló szélére szorul.

*

Morál-görcsök, pózok. Igazat mondás fontoskodása, mikor csak pusztít. Végül is gyávaság. Morális önzés. Morális hipochondria.

*

A közelmúlt kor-neurózisra adott irodalmi válaszainak két tipikus végletе: közöny, dühöngés. Figyelemreméltó (s épp ez utal a neurózis-gyökerekre), hogy mindkettő, bizonyos értelemben a saját struktúra ellentéteként, mintegy *átcsapásként* született meg. A nyugtalan, mindenben és mindig érdekelt-érdeklődő francia géniusz kezdte a közöny sivatagát térképezni; a Cromwellel lehiggadt angol a dühöngés dzsungelét.

*

Az öregeket vigasztalja, ha én is emlékezem?

*

Ha volna a pillanatnak billiomod része, ami vegytiszta idill – lehetne belőle milliárd évnyi is.

(Folytatjuk)

FODOR ANDRÁS

Játék

Kiszállsz az autóból. Nevetsz.
Ilyet csak filmekben látni.
Vörös bársonykabátban két
vadász vidéki úr üget.
Lovuk előtt a rókaszagra
idomított pöttyös kutyák.
Farkuk libegő zászlócskái
komikus izgatottan
verik a zsibbadt levegőt.

Hihetetlen ekkora béke.

Megállsz. Fejed fölött
akár az évszakok
elnyűhetlen virága,
sárgáll egy telt fa
moccanatlanul.

Ős híd: rovátkolt kőkapocs. Tanyák
rácsos karámkapúi. Templom
görbére rajzolt gótíve.

Valaha kezdett mondatok, miket
már nem kell befejezni.

És fönt a kert rózsái közt
minden fű vájatában harmat.
És önfeledt játék a nyírt gyepen:
egymásba koccanó színes golyók.

Játék a völgy is odalent:
tehenek, birkák, bokrok, árnyak
a barna és zöld sakkjába meredve.

S az utca is... Úgy hívják Béka ösvény.
Itt a sarok, mit úgy szeretsz,
hol egyszer fényképeztelek.

A keskeny postaláda, lonc, moha
között a fal előtt
egy gyermek mosolya...

Csak addig élj, míg játszani lehet.

Anya, romokban

Már semmit sem beszél,
csak félszavak
buknak ki torkán.
Üveg-szégyenbe fagyva állnak
feje fölött az esküvői képek,
az állát könyvre támasztó fiú.

Ő már nem látja őket, a tárgyak
törleszkedő rendjére nem figyel.
Csak a keze,
csak két keze
mozog, babrál ölében nyughatatlan, –
tép, gombolyít, sodor,
mintha valami munkát
el kéne még végeznie.

A csapott kézfejek, az elfitult
esett, fehér vakondujjak, melyekben
ott van a megható tudás,
ahogy fiam először
tépdeste szét a reggeli kalácsot.
Ott van az én kezem
mindent merő erőlködése.

Ő már semmit se mond, csak arcát
emeli néha föl.
Illesztgeti az égre idvezült
létünk iszonyu mosolyát.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Az utolsó hullám

III.

Alighogy elvágtak az érettségin, apám nyilatkozott az egyik helyi lap munkatársának, hogy családostul Magyarországra költözik. Tulajdonképpen az újság révén tudtam meg, hogy a sokat emlegetett kivándorlási terv ősszel valóra válik. Törvény volt rá, hogy idegen állampolgár Romániában nem bírhat ingatlant. Apám nyilatkozata azzal a következménnyel járt, hogy a házat, a család egyetlen vagyonát, áron alul kellett eladnunk.

A Monostor utcai házat egyébként nagyapám építtette s három fia örökölte, hogy a házat megszerezze, apámnak két testvérét ki kellett elégítenie, hogy ez mennyi nélkülözésbe került, azt legfeljebb azok a kis keresetű házaspárok érthetik meg, akik manapság a havi fizetésükből tesznek félre, hónapról hónapra ennyit vagy annyit, hogy tíz-tizenöt-húsz év múlva saját lakásba költözhessenek. Mindenképpen tény, hogy Budapestre, a nagyvárosba, szegényebben érkeztünk, mint amilyen szegények voltunk Kolozsvárt, a kisvárosban.

Mindezekről akkor még semmit sem tudtam. Másutt már beszámoltam róla, mi minden eszelősséget követtem el az érettségi kudarca és a pesti utazás között lassan múló nyáron. Ma is érzem a türelmetlenség zakatolását az idegeimben, a türelmetlenséget, hogy a zakatolás ne képletes, hanem a rohanó, a szülőföldtől távolodó vonat valóságos zakatolása legyen.

Kárpótlást vártam Pesttől a megaláztatásért, a vereségért, a korai keserűségért, tág teret az otthoni szűkös arányok helyett, lehetőséget a kibontakozásra. Úgy vágytam Pestre, mint manapság az elmaradott falu fiataljai, akik biciklin legfeljebb a szomszédos nagyközségbe jutottak el, a világ, ami azon túl terjed, ködös legenda nekik, mítosz, semmiképpen nem valóság. Az én tapasztalataim sem voltak az övékénél gazdagabbak, én is olyanformán jártam, mint ők. Nagynehezen kiharcolták s feljöttek Pestre, s a csoda helyett kopár munkásszálló várta őket, emeletes ágyak, filléres gondok. Szabó István pompás novellákat írt a Pesten elanyátlanodó vidéki fiatalokról.

Édesanyám kísért föl Pestre, először egyik rokonunknál szálltunk meg, majd egy másiknál. Kezdetben élmény élményt követett, meghívások vendéglőbe, sörözőbe, Angol parkba, Állatkertbe, utazás a szigeti lóvasúton, a földalattin, Opera, Nemzeti Színház, koncertek, múzeumok. Tárt kapuk, mögöttük minden, amiről álmodoztam, pontosabban nem az, hanem a formát öltött „nagyvárosi élet" káprázta tó színeivel, kábító ígéreteivel.

Az az érzésem, hogy mindez az enyém, vagy legalább az enyém lehet, hamarosan megsemmisült. Kívül rekedtem a kapun, anélkül, hogy becsapták volna.

Mielőtt visszautazott Kolozsvárra, hogy a költözködést lebonyolítsa – ő és nagyanyám csomagoltak be mindent, amit négyszobás kolozsvári házunk-

ból Pestre vittünk –, édesanyám bútorozott szobát vett ki részemre a Közraktár utcában, egy óriási bérház emeletén, a gang végén.

Magam maradtam félszegségeimmel, megszaporodott gátlásaimmal, ismeretség és pénz nélkül. Egyetlen eredményem és örömöm, hogy a szüzességemen nagynehezen túladtam, és így valamivel több önbizalommal találkoztam B. Sanyival, aki valahányszor a nőknél elért sikereimmel dicsekedtem – voltak, kétségkívül, de a koronázás valahogy mindig elmaradt –, mindig azzal hűtött le, hogy jó, jó, de egyszer már „reális" sikerről is szeretne hallani.

Sanyira azért hallgattam respektussal, az ő véleményét azért vettem komolyan, mert az egész osztályban egyedül ő szerzett magának igazi barátnőt. A többség puritán buzgalommal zsugorgatta a szüzességét, hárman-négyen túlestek a tűzkeresztségen, Bede Feri, Mártonffy Laci meg mások, csakhogy ők kurvákhoz jártak, B. Sanyi, az egyik legszegényebb fiú az osztályban, levette a lábáról az igazgatósági titkárnőt. Olyasmit ért el tehát, amiről én tátott szájjal ábrándoztam, még csak nem is csorgó nyállal.

A két bérházat kerítés választotta el egymástól, de az emeletekről egyik házból át lehetett látni a másikba. Egy délután, hogy unalmamban kikönyököltem a cselédszoba ablakán – abban laktam –, a szomszédos ház konyhájában észrevettem Liát, neki viszont megakadt a szeme rajtam. Se szép, se csinos nem volt, de vállalkozó szellemű, tehát éppolyan, amilyennek lennie kellett, hogy megkapjon egy magamfajta szélütött hólyagot.

Egy darabig jelekkel érintkeztünk, de minthogy ilyenformán nem értettük meg egymást, óriási betűkkel rámázoltam egy darab papirosra a következő szöveget: – TALÁLKOZZUNK! Bólintott, hogy rendben. Lemutattam. Megint bólintott. Intettem, hogy máris megyek, visszaintett, hogy ő is.

Nekem kedvezett az alapállás, hiszen Lia az én intésemre jött le a negyedik emeletről, hogy találkozzék velem. Fölényemet viszont zavarta, hogy nem sejtettem, mi lesz a következő lépés, ő viszont tudta; magabiztosan és céltudatosan viselkedett, én idétlenül heherésztem.

Második vagy harmadik találkozásunk alkalmával felvitt a Gellérthegyre: a mai sétány helyén gyalogösvény húzódott, a Citadella félig romokban. A növényzet vadul burjánzott. Eszményi hely lakás nélküli fiatalok részére.

Lia tökéletesen ismerte a terepet. Miután letértünk az ösvényről s átbújtunk néhány bokor alatt, nagyjából védett területen állapodtunk meg. Egy helyütt a talaj természetes padot alkotott, arra ültünk. Néhány pillanat múlva vadul csókolództunk, hogy annak rendje-módja szerint-e, vagy sem, nem tudnám megmondani, annyira másfelé terelődött a figyelmem. Csókolódzás közben ugyanis Lia – pontosan ugyanúgy, mint annak idején Zsike – hátra akart dönteni, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy aztán magára rántson. Én viszont ellenálltam, ami – nem lévén mihez támaszkodnom – nem kevés erőfeszítésembe került. Majd, hogy-hogy nem, felhagytam a vonakodással, egyszerre engedelmeskedtem Lia kívánságának és a tulajdon ösztöneimnek, kifogástalan lendülettel dőltem hátra és fordultam fektemből rá a nőre. Sem ante portas, sem egyéb kellemetlen mozzanat nem zavarta meg a folyamatot, mely mindkettőnk megelégedésével ért véget.

– Pedig én már azt hittem, hogy magának még nem volt dolga nővel.

Fölényesen mosolyogtam, egy Don Juan öntudatával, aki ha szemét behunyja, máris szebbnél szebb nők légióját látja kiterítve a múltjában, mint egy kirakatban a dobos-mogyorós-csokoládés tortákat, közöttük egy-egy almáspitét vagy meggyesrétest.

Lia eszményi barátnő volt, a magamfajta gyámoltalan, pénztelen fickó álmodni sem álmodhatott jobbat. Tudomásul vette, hogy szegény egyetemi hallgató vagyok, nem kívánt ajándékot, még azt sem, hogy moziba menjünk. A nemiségen kívül az égvilágon semmi nem érdekelte, az viszont annál alaposabban, annál tisztábban – amit úgy értek, hogy nem kevert bele sem érzelmi, sem anyagi mozzanatokat, a sex for sex híve volt.

Ez a műfaji tisztaság engem is megejtett. Mielőtt beavatott volna valamibe, amiről én hallomás révén sem tudtam, óvatosan figyelmeztetett, hogy meglepetésben lesz részem, nehogy rosszul reagáljak. Minden okom meg lett volna rá, mégsem lepődtem meg, kíváncsin szemléltem, csendes tűnődéssel, hogy vajon amit csinál, miért csinálja.

Rendeszeresen kirándulgattunk a Gellérthegyre, óvatosan mindig másmás környéket kerestünk fel, rossz sorsunkat mégsem kerültük el. A legteljesebb egyetértésben haladtunk a közös cél felé, amikor Lia egyszerre kizökkent a ritmusból.

A teste megmerevedett, kerekre nyílt szemében ijedt csodálkozás. Önkéntelenül megfordultam. Lábunknál ott állt a csősz, vöröses bajsza kétoldalt lelógott, arcán a borisszák lilás pozsgái, szája körül kaján vigyor.

Talpra szökkentünk, kapkodva rendbeszedtük magunkat, a csősz intett Liának, hogy maradjon, nekem meg, hogy mehetek. Hasonló esetekben – a két világháború között – érvényes törvények szerint, csak a nőt büntették. A büntetést többnyire maga a csősz hajtotta végre, de ha a nő ellenkezett, bekísérte a rendőrségre.

Az elővezetés rengeteg komisz következménnyel járt, a tapasztaltabb nők tehát óvakodtak a csősszel szembeszállni.

Nincs mit szépíteni a dolgon, cserben hagytam Liát. Ma sem tudom ugyan, mit tehettem volna az érdekében, de borzalmasan szégyelltem magam. Harmad- vagy negyednap összetalálkozott a tekintetünk a közös udvar fölött. Megfenyegetett az ujjával. Később hívott. Nem mentem, szégyenemben képtelen lettem volna a szemébe nézni.

A szerencsés kezdetet nem követte szerencsés folytatás. Lia eltűnt az életemből, űr maradt utána, megszokás, természetes igény. Utcai ismerkedéseim különféle megaláztatásokba torkolltak. Legkevésbé az egyenes visszautasítás fájt: egy reccsenés, egy nyilalás, aztán vége, mint a foghúzás. A nyílt beszédtől már csak azért is kevesebbet szenvedtem, mert fiatalságomhoz képest tömérdek időt vesztegettem el meddőn. Inkább egy durva, rideg vagy éppen megalázó „nem", mint a nálunk mindmáig divatos nyálkás huzavona, ami úgy eszi az időt, mint ahogy a szomjas föld az esőt issza.

Egy eset a fájóbbak közül. A Dohány utcában leszólítottam egy lányt, megbeszéltük, hogy másnap a Hungáriában találkozunk ötórai teán. Nekem pontosan annyi pénzem volt, amennyibe kettőnk belépője került. Odabent kiderült, hogy a belépőért csak teát kapunk, a kuglófért külön kell fizetni. Szerencsére többen voltunk s a társaság egy férfitagja, akivel öt perccel azelőtt ismerkedtem meg, miután kifizette a kuglófokat, átszólt hozzám:

– Maga jön nekem ötven fillérrel.

Mint egy arculcsapás ért a megjegyzés, amiben egyébként semmi sértő nem volt. A többiek, akik helyett fizetett, azonnal kiegyenlítették a számlát, én tőlem telhetőleg megnyugtatón válaszoltam:

– Majd legközelebb. – Nem gyanakvó vagy fukar emberrel kerültem össze, így ennyivel megúsztam. Az adósságot leróttam, de a teázgatást anyagi

fedezet híján beszüntettem, ezzel a kellemesnek ígérkező ismeretség véget ért.

Minden lehetőséget iparkodtam megragadni, hogy beleilleszkedjek új környezetembe. Folytatni akartam atlétikai pályámat. A MAC minden ősszel tehetségkutató versenyt rendezett, ezen az egyetemi hallgatók részt vehettek. Beneveztem s mindjárt nyertem két bronzérmet. A tréner felfigyelt rám, foglalkozni kezdett velem, de ahogy az idő hűvösödött, egyre erélyesebben követelte, hogy hozzak melegítőt. Volt egy szvetterem, a célnak talán megfelelt volna, csakhogy valahogy elsikkadt csomagolás közben, pénz híján újat nem vásárolhattam. Elmaradtam hát a MAC pályáról, egy kedvteléssel, egy programmal szegényebb lettem. Nemcsak azzal, hanem ismeretségek és összeköttetések szerzésétől is elestem. Ennek a zártkörű klubnak a tagjai előtt sok olyan ajtó kinyílt, amit másnak az orra előtt csaptak be. Függetlenül attól, hogy érettebben miként vélekedtem e körökről, származásom révén közéjük tartoztam és az induláshoz hatékony segítséget kaphattam volna tőlük. Lázadozni ráértem volna annak idején.

Körülszaglásztam a bölcsészkaron. A módosabb szülők lányait elkerültem, az ő igényeikkel amúgysem tarthattam lépést. Egy szegényebb lánykával kezdtem flörtölni. Már minden a legjobb úton volt, amikor beavatkozott a sors és balhoroggal kiütött.

Felderítettem, hogy a bölcsészkaron működik valami segítő egyesület, amelynek révén, egyebek mellett operajegyekhez is lehet jutni. Mucikával már jóétvággyal ízlelgettük egymást, amikor vesztemre, épp annak a napnak a délutánján vettem egy utcai árustól fügét, amely napnak estéjére szólt jegyünk az Operába. Egy harapás a fügébe, kitört a metszőfogam, s nem elég, hogy kitört, de hátul kimeredt belőle a barnásszínű tömés, ami első pillantásra a fogak között megakadt húscafatnak látszott. A látvány több, mint gusztustalan, visszataszító volt. Mégis elmentem az Operába, fogfájás ürügyén zsebkendőt tartottam a szájam elé s amögül motyogtam olykor valamit. Előadás után bocsánatkérések közepette elbúcsúztam. Mucikát azóta sem láttam, nyomtalanul eltűnt, mintha az együtt hallott opera hangjaival együtt enyészett volna el.

Hetekig éltem számkivetetten, mint egy leprás, aki maga kerüli az embereket, nehogy észrevegye, mennyire kerülik mások. Kiszakadtam a környezetből, amelybe épp hogy kezdtem beleilleszkedni. Egyelőre magam voltam Pesten, a költözködés későbbre maradt, engem azért küldtek fel előre, hogy ne veszítsek évet az egyetemen. Se ötlet – mert szélhámoskodtam volna, se pénz, se egy fogorvos címe. Írtam Kolozsvárra.

„Majd", válaszolt apám a maga időtlen patópálos modorában. A majdtól a fogam rendbehozataláig több mint egy hónap telt el, teljes magányban, teljes visszahúzódásban s a tapasztalatokból leszűrt gondolatok között. Apám tekintélyének a málnási balfogás természetesen sokat ártott. Többé már nem hittem, hogy célszerűen tudja irányítani az életemet. Nagyjából láttam, hogy az elkövetkező négy-öt évet milyen körülmények között kell átsenyvednem, minden idegem tiltakozott a kiszolgáltatottságnak, az önállótlanságnak – véleményem szerint – e végletes mértéke ellen.

Levelet írtam haza, hogy fordítsuk meg a sorrendet, előbb hadd keressek, hagyjuk későbbre az egyetemi tanulmányokat. Minthogy íráskészségem az átlagosat meghaladta, úgyannyira, hogy tanulmányi eredményeim mélypontján is megesett, hogy a magyar tanár felolvastatta a dolgozatomat, ami nagy meg-

tiszteltetést jelentett, az újságírásra gondolok. Apám, noha maga is űzte ezt a mesterséget, vagy talán épp azért, mélységesen lenézte az újságírókat. Hallani sem akart a dologról, nemhogy kész lett volna segíteni. Egyébként szilárdan és következetesen kitartott álláspontja mellett, hogy előbb a diploma, a munka, a pénzkeresés csak azután következhet.

Ebben az időben gyakran találkoztam B. Sanyival, akivel már Kolozsvárt összebarátkoztunk. Sok tekintetben ő nyitotta fel a szememet, még diákkoromban. Családja leszegényedett, apja hol itt, hol amott vállalt állást, ilyenformán Sanyi rengeteg viszontagság után került Pestről Kolozsvárra. Többet tapasztalt, többet szenvedett nálunk és több helyütt megfordult. Noha kitűnően érezte magát a református kollégiumban, a kritikai szemléletet mégis ő oltotta belém, ő, aki tudta, hogy ami van, máshol másként is lehet.

Csukaszürke használt egyenruhából átalakított rövidnadrágos ruhát viselt. Nem azért, mintha ez lett volna a divat. Ismeretségünk kis híján balul kezdődött. Óra előtt ugyanis vazelinnel kentem be a nyakát, ő meg akarta torolni a sérelmet, én menekültem előle, mert idősebb is volt, erősebb is. Valaki jelezte, hogy X tanár úr közeledik, erre mindenki a helyére ült.

Tervemet, hogy újságíró szeretnék lenni, mert így meg úgy, vele tárgyaltam meg. Eltelt csaknem ötven év, ő orvos, majd igazgató főorvos lett, elvittem hozzá az édesanyámat kivizsgálni, s mialatt anyámat röntgenezték, beszélgettünk. Egyszer csak, minden apropó nélkül megszólalt:

– Nagyon ügyetlenül csinálta veled az öreged. Újságíró akartál lenni, s az lett volna a természetes, hogy besegítsen a neked való környezetbe. Hiszen írni tudtál.

Megdöbbentett, hogy ilyen mély nyomot hagyott benne, a kívülállóban, a semleges szemlélőben ez a mozzanat, majdhogynem mélyebbet, mint bennem magamban.

Az ellentét apám és köztem tulajdonképpen ekkor kezdődött. Arra, hogy románlakta vidék helyett Málnásra küldött, még álmos értetlenséggel reagáltam. Most azonban nyíltan lázadoztam. Lázadozásomnak viszont sem a természetem, sem a nevelésem, sem a körülmények nem kedveztek. Megpróbáltam bejutni egy erdélyi érdekeltségű könyvkereskedésbe, az igazgató csodálkozva mért végig:

– Apád engedélye nélkül?

Második félévre már be sem iratkoztam az egyetemre, bármennyire érdekeltek a tanulmányok. A tandíjat, hogy legyen valamennyi mozgási lehetőségem – megtartottam, de csak utólag szóltam róla. Ugyanis kész helyzet elé akartam állítani apámat. Naphosszat az apróhirdetéseket böngésztem. Több helyütt jelentkeztem, a többi közt egy mérnöknél, az Üllői úton, valami géppel kellett volna vigéckedni, beálltam azok közé, akik vállalták a feladatot.

– Ön is? – kérdezte megdöbbenten.

Ahhoz, hogy a sofőrséget megtanuljam, az elsikkasztott tandíjból nem futotta. Egyetlen járható út mutatkozott és ma, hatvan egynéhány évesen, írói népszerűségem tetőfokán, több mint érett ésszel is sajnálom, hogy az esélyt nem játszottam meg. Az apróhirdetések között olvastam, hogy ez és ez a női fodrász tanulót keres. Egyik összekapásunk alkalmával, azzal fenyegetődztem, hogy inkább elmegyek borbélynak, csakhogy a magam lábára álljak s ne vesztegessem tétlenül az időt.

Sajnos, ezzel a kijelentéssel elsősorban bántani akartam. Ahhoz még túlságosan úrifiú voltam, túlságosan elpuhult, elkényeztetett, hogy a fenyegetést

komolyan gondoljam. Holott a pofonok aránya, melyek egy részét a mestertől kaptam volna, ha elszegődöm hozzá tanoncnak – és az elkövetkező évek során ténylegesen kapott pofonoké, rám nézve előnyösebben alakult volna, mind intenzitásban, mind abszolút számokban, s ami legfontosabb, a pofoztatás ideje tetemesen megrövidült volna.

Érettségitől a háborúig – a történelem ennyi időt mért ki arra, hogy a fiatalságomat élvezhessem, nemcsak a fiatalságom legszebb évei múlottak el üresen, de a Rákosi-korszakban sem húzódhattam vissza a szakmába, az egyedüli, nagyjából biztonságos bunkerba.

Szinte évről évre megújult az a nyomasztó élmény, melyről a fejezet elején beszéltem: – az idegen város élménye. Az otthon melegéből, biztonságából Málnásra, majd Pestre kerültem, majd Brüsszelbe – mindig szegényen és mindig úgy, hogy az utazásokból a minimális hasznot húztam. Később egyetemi ösztöndíjjal két ízben utaztam Perugiába, pénz híján Sch. Gyuszival és másokkal gyalog látogattunk el Assisibe – az országútról összehasonlíthatatlanul szebb volt, mint a következő évben, amikor a busz a város közepén ontotta ki magából a túristákat, köztük engem. Páviában kis híján egy egész évet töltöttem, megint csak ösztöndíjjal, a kollégiumi fegyelem tiltotta a gyalogtúrákat, ilyesmiről szó sem lehetett. Pénz dolgában oly szűkösen álltam, hogy még a szomszédos Milánóba sem juthattam el, napi hat Macedoniára telt, a hetediket a szerte dobált csikkekből sodortam, ha kínzott a nikotinszomj. A buzeráns szolga valahányszor belépett valamelyikünk szobájába, sóhajtozva pásztázta végig a testünket éhes szemével, de a szeméttel nem bajlódott.

Későbbi önállósulási kísérleteim éppúgy csődöt mondottak, mint az elsők, végül megadtam magam, beiratkoztam a pécsi egyetemre s öt év múlva, 1933 őszén egy diplomával és egy levéllel tértem vissza Pestre, amely éppoly félelmetesen nagy és éppoly idegen volt, mint nyolc évvel azelőtt. Elölről kellett kezdenem a beilleszkedést a környezetbe.

Gyorsan bebizonyosodott, hogy az ötévi munkával megszerzett okmány semmit sem lendít a helyzetemen. K. Jenő professzorom beajánlott a Széchenyi könyvtárba. Először tehát ott jelentkeztem.

– Kaphat íróasztalt – hangzott az illetékes hivatalnok felvilágosítása. – Ott elvégzi a hivatalos munkát, de fizetést majd csak akkor folyósítunk, ha nyugdíjazás, kihalás, betegség, áthelyezés következtében megürül egy státus. A munkafegyelem természetesen egyformán érvényes azokra, akik pénzért és azokra, akik a szebb jövő reményében dolgoznak.

– És tessék mondani, mik az esélyek?

– Gondolkozzék, fiam. Honnan tudhatnám, hogy kit üt meg a guta vagy kit visz el egy szívroham. Nem vagyok jós!

– Úgy értettem . . .

– Tudom, mire kíváncsi. Ketten dolgoznak már nálunk státus nélkül. Az egyik másfél éve, a másik egy éve. Két derék megbízható bölcsész. Maga harmadiknak kerülhet sorra, fiam.

– És addig miből fogok megélni? – rebegtem.

Türelmetlenül mért végig:

– Ez aztán végleg nem tartozik rám.

Felállt s ezzel jelezte, hogy a kihallgatás véget ért.

Több diplomás lézengett az országban, mint amennyit a vállalatok, intézmények, hivatalok foglalkoztathattak. Megalakították hát az ÁDOB-ot, vagyis az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát. Következő utam oda vezetett.

Felvették az adataimat és hamarosan elhelyeztek a Statisztikai Hivatal épületében székelő Szociográfiai Intézetbe, havi nyolcvan pengő fizetéssel.

Ebben az intézetben kezdődött hivatali pályafutásom, ez volt a kiinduló pontja hivatalaim történetének. Eleinte abban a hiszemben ringattam magam, hogy az ÁDOB-állások létesítése nemcsak törekvésében, hanem gyakorlatában is tisztességes dolog. Nem volt az sem az állami, sem a magánvállalatok részéről. Több gyár hónapról hónapra fizette a ráerőszakolt ádobistákat, de a gyár területére be sem engedte őket, amivel hozzájárult az amúgy sem lekicsinyelhető antiszemita hullám növeléséhez, néha olyan rétegekben is, amelyek különben esetleg nem fertőződtek volna meg.

Státus volt az ÁDOB is, de különleges státus, nem járt nyugdíjjal, elvben az ádobista holtáig ádobista maradhatott, mert az előmeneteli szabályok erre a szükség-státusra nem vonatkoztak.

Abban a nyomorult kis hivatalban, abban a semmiben, amit egy profeszszor becsvágya hívott életre, rajtam kívül még három éhenkórász ádoboskodott. Eleinte úgy dolgoztunk, mint manapság számos szocialista hivatalban, azzal a különbséggel, hogy kávét nem főztünk, a szokás még nem terjedt el, egyébként tengtünk-lengtünk, lépten-nyomon kimentünk a folyosóra cigarettázni, a tízórait ugyancsak kint költöttük el, néha félórákat eldumáltunk, másfél óráig ebédeltünk és soha nem furdalt a lelkiismeret, hogy keveset dolgozunk.

A hangulat egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott. Mint később kiderült, elterjedt egy hír, ami valahogyan nem jutott el hozzám s amit ki-ki saját érdekében gondosan titkolt. Én csak a tüneteket észleltem. Cigarettázni a folyosón, beszélgetni politikáról, jövőről, nőkről, tervekről elsősorban ádobista kollegáimmal szoktam, a nagy fejű, bamba nézésű Miklóssival, a sokkal értelmesebb és nyíltabb Bodor Janival, Csuka Pistával, a legszürkébbel hármuk közül. Az intézet kolostori csendben működött, hogy fölöslegesen ne csapjunk lármát, akinek eszébe jutott, hogy ideje volna abbahagyni a munkát, intett valamelyikünknek. Fél nap eltelt, nem intett senki, magam próbálkoztam hát. Miklóssi, akinek először kaptam el a tekintetét, lesunyta a fejét s a továbbiak folyamán szándékosan kerülte a tekintetemet. Ugyan mi üthetett a hólyagjába?! Bodor a fejét rázta, Csuka Pista bocsánatkérő mozdulattal utasított el. Magam mentem ki.

Máskor mindig lézengett néhány elégedetlen ádobista a folyosón, most üresen tátongott, eldobott csikkek sem piszkították be zsíros nyugalmát. Másnap, harmadnap ugyanaz a vonakodás a kollegák részéről, ugyanaz az űr a folyosón. Sőt, mi több, az ebédet – régebben hosszan elüldögéltünk a fogások mellett – ki-ki villámgyorsan tömte magába, máris rohant vissza, dülledt szemmel, izzadt nyakkal hajolt a munkájára és dolgozott, mint a megszállott.

A Szociográfiai Intézet természetesen nem foglalkozott szociográfiával, hanem kiadványában a szociográfiai vonatkozású művek bibliográfiáját tette közzé. Az adatokat mi gyűjtöttük, folyóiratokból, recenziókból – normában.

Átlapoztam – tegyük fel – a Revue de Transsilvanie című francia nyelvű román folyóiratot, ha szociográfiai vonatkozású közleményre leltem, cédulákat készítettem róla. Ezen feltüntettem a cikk szerzőjét, a közlemény címét, a folyóirat adatait és fent, a bal sarokban a decimális beosztást. Maga a cédulázás untatott, annál jobban élveztem viszont, hogy a különböző nyelvű és különféle érdeklődésű folyóiratok olvasása közben az egykorú szellemi életnek igen széles körében tájékozódtam. A tudományos folyóiratok jóvoltából nem ragadtam

bele az irodalomba, mint számos pályatársam, érdeklődésem egyre messzebb terjedt.

Az igazgató egy nap intett, hogy beszélni óhajt velem:

– Grandpierre úr – mondta azzal a szürke, szomorú, elnyűtt hivatali tekintélyeskedéssel, ami az időben dívott –, úgyis mint főnöke és mint jóakarója, saját érdekében figyelmeztetem, hogy hivatalnoki jövőjét kockáztatja. A többiek megemberelték magukat, egyedül Grandpierre úr nem. Sőt, állandóan azt szorgalmazza, hogy visszaterelje őket abba az egészségtelen hangulatba, amely az új helyzet következtében megszűnt.

Hetek óta szenvedtem az „új helyzettől", amelynek hatására az ádobisták épületszerte úgy viselkedtek, mintha a feneküket a székhez enyvezték volna. Egyedül én ugráltam fel minduntalan az íróasztalom mellől, egyedül én ebédeltem másfél óra hosszat stb. Az idegeim tudósítottak róla, hogy az igazgató nem a hatalmat akarja fitogtatni, hanem a leckéztetésszámba menő figyelmeztetéssel határozott célt követ.

Eltaláltam. A maga kényszeredett homályos, hivataloskodó stílusában igazgatóm kifejtette, hogy mivel két nyelvet főiskolai fokon tudok, másik hármat oly mértékben, amely az intézetbeli munka elvégzéséhez elég, a négy ádobista közül én vagyok az eszményi munkaerő. Mozoghatok, cigarettázhatok, nincs ellene kifogása, amíg ezzel a légkört nem zavarom, és amíg – és ez a fő dolog! – nem maradok el eredményekben a kollegáim mögött.

– Különben – folytatta –, bármennyire ragaszkodunk Grandpierre úr munkájához, nem Grandpierre urat fogom javasolni kinevezésre.

Még néhány mondat és értesültem róla, hogy a minisztériumnak az a terve, hogy az ádobisták közül a legjobbakat státusba veszik. Megvilágosodott a kihalt folyosók, a megszűnt beszélgetések, ácsorgások titka. Az ádobosok rabszolga hada a kinevezés reményében dolgozott olyan elkeseredetten, mint a korbácstól rettegő gályarabok. Verseny indult, munkaverseny Horthy-módra, életre-halálra, abban a reményben, hogy ezer közül egy esetleg célba ér.

Kollegáim helyzetében, vagyis teljes függőségben minden bizonnyal lélekszakadásig dolgoztam volna én is a csalóka remények kedvéért. Csakhogy ebben az időben már nem voltam kiszolgáltatva a hivatalnak, az államnak, a minisztériumnak, mert már több helyről húztam jövedelmet.

Miután nyolc keserves esztendeig vergődtem apám irreális elképzeléseinek vagy el-nem-képzeléseinek hálójában, elhatároztam, a magam lábára állok, kerüljön bármibe, hogy ez az oktalanul megalázó helyzet, a függőség állapota, meg ne ismétlődhessék. Ami út-mód kínálkozott, mindet megpróbáltam.

(Folytatjuk)

WEÖRES SÁNDOR

Psyché verseiből

MEGGONDOLÁS

Tornallai kastélyrúl s urodalomrúl,
Szíves Barátom! hallani sem kivánok.
Élünk eggyütt, míg fűl eggy-máshoz a kedvünk,
De azon életrűl, mit kinálsz te nékem,
Botsájts-meg, épp elegendő álmadoznom:
Vékonka nyüszüségem helett ma-holnap
Terebélles asszonyod lennék, kerekded
S elűl-hátúl eggy-forma, akár a gomba,
Borzasztó ragyagó szép kasznár fejérnép,
Körmökre bandsíttó, ha tapatt-e rájok,
Hamis notás tseléd leánt nyomorittó,
És mint szalonna sütéskor zsír tsorog s forr,
Ömölne reád mellyemből hív szerelmem,
Ha kell, ha nem, éjel nappal, és ha távol
Járnál, várnálak a gesztenye fa-sorban,
Orczám viruló piros, landis kötényem
Piros, szélmalom alakú főkötőm is
Piros, minden kokasom tarajja, minden
Virág ágyam piros, és reád özönlő
Szívem piros, piros Isten szép Világa!

Bártfán, 1815. Tavasz közepe.

JOS. CHR. VON ZEDLITZ UTÁN
ERHÖRUNG
az-az
MEGHALLGATTATÁS

Édes tavaszban tsillag fény alatt,
Világos hold-sugárral illetetten,
Illattal, hűssel, tsenddel övezetten,
Bizalmas páros járásunk halatt
Édes tavaszban tsillag fény alatt.

Érzetben gazdag, ám szókban szegény,
Szem a szemben idvezült ölelésben,
Sziv ver szíven, és kép pihen a képen.
„Tiéd örökkön!" hévvel esküvém,
Érzetben gazdag, ám szókban szegény.

„Tiéd örökkön!" vissza hangozott,
A menny felettem mint ha meg-hasadna
És az élet tsudája rám szakadna,
Rég szomjuzott boldogság át-hatott,
„Tiéd örökkön!" vissza hangozott!

1816.

TÜKÖR ELŐTT

Rég, ha járkáltam zajogó piarczon,
Mint csudán ámúlt az egész közönség,
Dolgozó kézből kiesett a szerszám:
Imhol a legszebb.

Testesült álom vala földi képem,
Lázas örvénylés kerekült köröttem:
Venus Istennő lerepült az Égbül,
Minden elolvad.

Most, a harminczad telemet taposva,
S látva tükrömben, szaporúl a ránczom:
Szinte meglep, milly csipetet törődöm
Kűl alakommal.

Ennyi bájt kegyből ada? bűntetésből?
Mit tudom hogy ki; s jöve vissza szedni.
Úgy is ellen-tét vala női testem
S férfiu lelkem:

Kivűl édes lágy simaság, de bévűl
Szikla görcsökben feszülő nehéz ércz,
Óriás műhely, veritékben ázó
Szomjas örök tűz.

Vad czigány vérem hamarébb megérlelt,
Mint a sok jámbort, s hamarébb lehervaszt,
Nincs segitség itt; ha talám akadna,
Úgy sem akarnám.

Chramow, 1825.

MARISKA LEÁNYOM

Nyakig a paplanyba takarva,
Szemei alvásra bevarrva,
Még ébren figyel az orrocska,
Már álom-tenger a hajacska.

Johannisberg, 1826.

MÁR NEM CSUDÁLNAK

Már nem csudálnak társaságban,
Hagyám virágom elhervadni.
Fogjuk-rá, jobb mint hajdanában:
Nem kell mulattatni s mulatni,
Magam mézűl kalácsra kenni,
Vágy, féltés, párbaj tárgya lenni,
Magam s mások vérét folyatni,
Illusoris képem mutatni
S reális képem scartba tenni;
Látszó formám beczézve túrva
Testem lelkem nékik csak kurva.

Párizban, 1829 őszén.

FANNY ELSSLER

Még nincs húsz esztendős e szőke lyánka,
Majdnem repűlve lejt a szirteken,
Ártatlan bájú formáit kitárja,
Bőrig vetkőze Maxnak és nekem.

Leszen belűle a világ csudája,
Most csak miénk, bizalmas meztelen,
Még nincs húsz esztendős e szőke lyánka.

Hét bárka talián halász csudálja,
A menny coupole kék ballet termiben
Együtt mozogván minden porczikája
Majdnem repűlve lejt a szirteken,
Még nincs húsz esztendős e szőke lyánka.

Pozzuoli tenger part, 1829. october 21.

BERTHA BULCSU

Balaton

Balatongyörök az ötvenes években bizonytalankodó községgé változott. Nagy birtok a falu közvetlen határához nem tartozott. A hegy és a víz közé szorult keskeny partsáv inkább belterjes szőlőskertek és gyümölcsösök kialakulásának kedvezett. Kis birtoka a faluban a legtöbb embernek volt. Komolyabb állattartásra már inkább csak azok gondolhattak, akiknek Ederics és Szigliget között is volt rétjük vagy kukoricásuk. A falu nagyobbik része valamilyen bonyolult módon mégiscsak a földből élt. A bevétel legfontosabb forrása a bor volt. A szőlő és a pince körül fordult meg az élet. Aki kiszorult a keskeny parcellákról, az ipart tanult, beállt vasutasnak, próbálkozott a hajózásnál vagy valamelyik ipari üzemben Keszthelyen, Tapolcán. Az ötvenes években tömegesen tanulták meg a villanyszerelést. Egész csapatok jártak át Zalába, falvakat, új épületeket villamosítani. A legismertebb mester Székely Antal volt, vele együtt dolgoztak Szabóék és Jenőfiék is. De villanyszerelő lett Vörös János és Lekics József is, hogy csak néhány nevet említsek. Lekicsnek azóta már önálló műhelye van, köztiszteletben álló módos emberré verekedte föl magát a szegény, paraszti sorsból. A vasútra legalább húsz ember járt már azokban az években is. Sokan a helyi pályafenntartás kötelékében dolgoztak, így esténként a háztáji gazdaságuk gondozására is tudtak időt fordítani.

Az eljárók, állást vállalók legtöbbször a nehéz kétlaki életformát választották. Hétköznap dolgoztak a fizetésért, vasárnap pedig a saját földjükön, szőlőjükben. Sokan így is mintagazdaságot teremtettek otthon. Érdemes megemlíteni Nemes Jánost, aki mint hentes, a keszthelyi Húsüzem egyik legkiválóbb dolgozója lett, s közben otthon is fejlesztette a gazdaságát, rendben tartotta, ifjította a szőlőjét, s jó bora termett. – Mégis ezekben az években enyhe bizonytalanság s gyanakvás motiválta az életet. A kedvező társadalmi átalakulásokat fokozatosan követték a kedvezőtlen gazdasági intézkedések. Nehéz adóval sújtottak minden portát, évről-évre emelték a beadási kötelezettséget, a bor körül pedig őszről-őszre újabb fináncháború kezdődött. Az emberek sokallották a fogyasztási adót, s eldugdosták a bort. Nem az egészet. De egy-egy hordóval az élelmesebbek vagy a szegényebbek mindig eldugtak. Hová lehet egy hordót eldugni? Ha mindjárt az a hordó csak kétszáz literes is . . . Kazalba, ólba, verembe . . . Elég volt egy haragos a faluban, s már ment a följelentés. Jöttek a finánc ok, s feltúrták az egész portát. Legtöbbször megtalálták a bort . . .

Amikor leesett az első hó, a legények kivonultak a présházba pálinkát főzni. Az állami főzés költségtételei teljes érdektelenséget váltottak ki az emberekből. Vagy hagyták a szilvát és a törkölyt megrohadni, vagy maguk főzték ki a zimankós téli éjszakákon. Viharok idején, könnyfakasztó hidegben, amikor a finánc oda sem találna a présházhoz, bizony begyújtottak az üst alá, s még a rézelejét sem hagyták kárba veszni. Érdekes módon a pálinkafőzőket sokkal ritkábban érte el a törvény keze, mint a bort rejtegetőket. A tél, úgy látszik, biztonságot adott. A finánc ok tudták, hogy a hegyoldalban valahol, va-

lamelyik présházban mindig csepeg a pálinka, de a finánc is ember... A finánccok maguktól soha nem helyszíneltek. Csak feljelentésre. Az egyik finánctiszt ismerősöm elmesélte, hogy szüret táján egy-egy faluból húsz-huszonöt feljelentés is érkezik. A haragosok ilyenkor törlesztenek egymásnak... Olyan ez a szüreti idő a falvakban, mint a művészeknél az április. Április negyedikén szokták ugyanis az esedékes művészeti díjakat átadni. De előtte két hónappal már mennek a feljelentések. Névvel és névtelenül. A minisztériumban nem győznek ilyenkor csodálkozni.

Az ötvenes években az idegenforgalom már a háztartások egyik fontos bevételi forrása volt. Bár nehéz ezt ilyen kategorikusan kijelenteni. Ha a vendéglátás szóba kerül, az emberek ma is a nyárfák sudarát kezdik mustrálgatni, s vonogatják a vállukat. Az a derűs jóviszony, ami a századforduló táján a nyaralók és az őslakosság között kialakult, már a múlté. A villasorok kaszt szelleme, az urak szóhasználata megriasztotta a partmenti parasztságot. Furcsa helyzetbe kerültek. Gazdák voltak, s mégis harmadrendű emberek. Az urak nem disztingváltak. Számukra a földművelő nép egyforma volt. Azt mondták, hogy „a paraszt így, a paraszt úgy"... – Eszükbe sem jutott, hogy a falun belül is vannak emberi és társadalmi különbségek. A pesti uraknak a jó gazda ugyanannyi volt, mint a dologkerülő, részeges, rossz gazda. Az úr számára mindegyik paraszt volt. S egyáltalán ahogy a villasorokon ezt a szót kiejtették, hogy „paraszt". Már a hangszínben volt valami sértő, lesajnáló, lefokozó. Amikor ezt észrevették a faluban, a gazdák arca megváltozott. Komorabbak lettek, nyersek, gyanakvók... Kezdték magukat úgy érezni, mint az amerikai indiánok... A történelmi sorsfordulók időszakában aztán sokukból kitört a nyílt úrgyűlölet. Ez az érzés, úgy tűnik, azóta elhamvadt. De ki tudja, mi van a parázs alatt? Annyi biztos, hogy az idegenforgalomért nem lelkesednek. A nyaralókat rossz hangulatban, kelletlenül fogadják. De fogadják. A gazdasági szükségszerűség erősebb az érzelmeknél. Az ötvenes években már újra kiadták az első szobát, sok háznál az összes használható helyiséget, s maguk egész nyáron át a szénás pajtában vagy a padláson aludtak. Kellett a pénz ruhára, iparcikkekre s a magas adóra. Akinek volt bora, az a nyaralóit meghívta a pincéjébe. A nyaralók aztán vásárolgatták a gazda borát. Ez ma is így van. Az üzleti mosoly már az ötvenes években megjelent az emberek arcán. De őszinte emberség, szívélyesség, és szeretet-fedezete ennek a mosolynak nem volt. Ma sincs. A vendéglátás kényszerű iparrá változott, olyan üzleti tevékenységgé, aminek a szokásokban s az emberi tudatban hagyományai nem voltak. Innen ered a sok ügyetlenség, túlzás, a sok felesleges komorság és a sok felesleges mosolygás is.

Ahogy az urak a negyvenes években nem disztingváltak, amikor a parasztokról volt szó, ugyanúgy a parasztok sem disztingválnak ma, ha városiakról van szó. Számukra úriember az, aki autón érkezik, aki városból érkezik, aki nem a helyi termelőszövetkezet dolgozója. Tehát a városi ember...

Mit látnak a vízparti falvak lakói? Azt látják, hogy amíg ők izzadnak, dolgoznak, addig mások, akik a városból érkeznek, a vízparton heverésznek, fürdőznek, napoznak, esznek, isznak, fényesednek. Azt látják, hogy a nyaraló vidám, a nyaraló költekezik, a nyaraló lányokkal sétál, csókolózik, furcsán táncol, hangoskodik. A Balaton-parti őslakosság ezt az embertípust júniusban megpillantja, s szeptember tizenötödikéig nézi, nézi megbotránkozva. Azt hiszi, hogy mindig ugyanazt az embert, ugyanazt a csoportot látja. S itt van a tévedés. A strandokon kétségtelenül felbukkannak hónapokon át nyaraló em-

berek is, de a nagy többség két hétre érkezik. Két hétre egy esztendei gyári munka, hivatali munka, aktagyártás és értekezlet után. Visszeres lábú nők érkeznek a szövödékből, s fiatalabbak, szebbek a híradástechnikai gyárakból, s még fiatalabbak és még szebbek az egyetemekről, minisztériumi titkárságokról, újságok titkárságairól. Férfiak az öntödékből, férfiak a bányákból, hivatalokból, laboratóriumokból, kutatóintézetekből. Ezek az elfáradt városi emberek a nyári két hétbe sűrítik bele egész életkedvüket, vidámságukat, mindazt a jót és üdítőt, amit egész éven át elmulasztottak. Ha megérkeznek a vízpartra, igyekeznek kárpótolni magukat az esztendős lemondásért, üzemi kosztért, túlóráért . . . Nagyokat esznek, isznak, nagyokat szippantanak az ózondús vízparti levegőből, felszabadultak, harsogva nevetgélnek. – Aki már látta az októberi smogban fuldokló Budapestet, annak mindez érthető. Gondoljunk csak arra, hogy az őszi, téli füstködön sokszor még derült időben sem képes áttörni a napfény. Magyarországon évente átlagosan hatvanegy teljesen derűs napra számíthatunk. De az országon belül is nagyok az eltérések. Budapesten a derült napok száma átlagosan ötvenhét, Balatonfüreden viszont hatvannyolc. De a pesti ember az ötvenhét derült napot sem élvezheti, mert az ötvenhétből a füstköd évente elrabol tíz-tizenkét napot. – Kárpótlásul két hét szabadságot kap. Ebbe a két hétbe sűríti a teljesebb életét. Aztán hazamegy, vissza a gyárba, az öntödébe, hivatalba, s az arca három hét alatt kifakul. De ezt már nem látja az őslakosság. Csak a kéthetes vidámságot, költekezést látja . . . Így aztán sokukban irigység vagy ellenséges érzület támad.

Ez a nyári vízparti dinom-dánom rontja a falvak munkaerkölcsét is. A nyaralóhelyek életstílusa a legtöbb kárt a falusi fiataloknak okozza. Ezek a kialakulóban lévő, lassan formálódó életek a nyári környezet hatására sokszor deformálódnak. Példaként nem a pontos, lelkiismeretes munkavégzés szépsége áll előttük, hanem egy habzsoló, költekező, fogyasztó, könnyű szerelmekkel színezett alkalmi életforma. A fiatalok közül sokan úgy érzik, hogy csak városlakóvá kell válni, s következik a könnyű, izgalmas élet. A serdülők utánozzák a nyaralókat. De mit utánoznak bennük. Nem azt a fegyelmezett, alkotó munkavégzést, ami a legtöbb nyaraló életét az év tizenegy hónapjában jellemzi. Erről a falusi fiatalok nem tudnak. Azt utánozzák, amit látnak a parton, a helyi vendéglőben, eszpresszóban. A ruhák színét, formáját, az italozási módozatokat, fiúk és lányok könnyen szövődő kapcsolatait, bizonyos szóhasználatot, hajviseletet. Így aztán nyár végére megszületik a helyi huligán, a helyi nőcsábász, a helyi nagyevő, a helybéli hippi. De nem születik meg a helybéli mérnök, kohász, ifjúmunkás. A falusi lányok közül némelyek álmodozni kezdenek. Beleképzelik magukat egy Fiat Sportba, s egyszercsak azt veszik észre, hogy alkalmilag már bent is ülnek egyben, aztán a másikban, harmadikban. Nyár végén már a Trabant is megteszi, csak történjen valami. A fiatalok fejében, lelkében minden nyáron zűrzavar támad. Emberségük kificamodik. – De ne csak a rosszról beszéljünk. Nyaranta jó hatások is érik a fiatalokat. A jó példák nyomán válnak igényesebb emberré, s törekednek egyre többen az iskolák s a szellemi pályák felé. Aki a munkája révén kíván emelkedni, tanulás, önképzés útján igyekszik teljesebb értékű emberré válni, az jó úton jár. A zűrzavaros Balaton-parti nyarakon ilyen példát is kaphatnak, láthatnak a helybéli falvak lakói.

Az emberi érzések változékonysága hol használt, hol ártott az idegenforgalom kialakulásának. Alapvetően, azt hiszem, soha nem az érzések határozták meg az idegenforgalom nagyságát, formáját, hanem a gazdasági szükség-

szerűség és a korszellem. Balatongyörökön 1896 óta mindig nyaraltak családok. A falu azóta állandóan fejlődik. A századfordulón százhúsz házból állt a falu. 1960-ban már háromszázharminchárom házat számláltak össze. A falu lakossága jelenleg nyolcszázötvenkét fő. A Balatoni Intéző Bizottság távprognózisa szerint a helység lakossága 1980-ra eléri az ezerkétszáz főt. Ezt a fejlődési tendenciát a születések száma nem látszik igazolni. 1968-ban például Balatongyörökön nyolc gyerek született, ebből egy nem érte meg az egyesztendős kort. Meghaltak viszont tizennégyen. Így a falu lakossága csak ebben az egy esztendőben hét fővel csökkent. Ha a vándormozgalmi adatokat is figyelembe vesszük, a kép akkor is kedvezőtlen, mert harminckét emberrel többen hagyták el a falut, mint amennyien odaköltöztek. A faluban mégis mozgalmas az élet. A hat üzletben, és négy vendéglátó helyen az eladók, kiszolgálók alig győzik a munkát. A magyarázat egy újabb számadat. Balatongyörök lakossága nyaranta több mint 1300 fővel megnövekszik. A nyári napokon 1300 emberrel többet kell kiszolgálni, mint télen. A nyaralóközönség, a villák lakossága ma már számszerűen is fölénybe került a helyi őslakossággal szemben. A Balaton partján a helyzet szinte mindenütt hasonló. 1968-ban Badacsonytördemic őslakossága néggyel, Balatonszepezdé héttel, Balatonmáriafürdőé kilenccel, Fonyódé tizennéggyel, Balatonföldváré héttel, Balatonszárszóé pedig három fővel csökkent. Ezzel szemben ugyanebben az évben Siófok őslakossága egy, Balatonalmádié negyven, Balatonfüredé ötven, Balatonfüzfőé ötvennégy, Balatonvilágosé tizenhat, Badacsonytomajé négy, Balatonedericsé kilenc, Keszthelyé pedig ötvenkilenc fővel nőtt. A számokat összevetve megfigyelhető, hogy az iparosodó városok, továbbá a nyaralócentrummá váló helységek lakossága növekszik, míg az egyszerű part menti falvak lakossága fogy. 1715-ben a Balaton környék egész lakossága harminckilenc községben hétezer lélek volt. A századfordulón ötven községben ötvenötezer lakost számláltak össze. Napjainkban a Balaton-parti falvak őslakossága százezer fő. A nyári népesség a nyaralókkal, villatulajdonosokkal kétszázezer, a hétvégi csúcsidőben pedig a Balaton körül több mint háromszázezer ember tartózkodik egyszerre.

A számok összevetésénél nem szabad megfelejtkezni a fejlődés korlátairól sem. A fürdőélet kialakulását alapvetően befolyásolta a vizet és partot birtokló huszonnégy főúr magatartása. Ahogy Keszthely környékének a fejlődése Festetich Tasziló hangulataitól függött, úgy Földvár környéke a Széchenyieknek volt kiszolgáltatva. Földvárnak szerencséje volt. A Széchenyiek maguk kezdték a partot fejleszteni, maguk emelték az első fürdőházakat, s még propaganda anyagot sem restelltek közzétenni az újságokban. Pénzügyileg, ezzel együtt belebuktak a partfejlesztésbe, mert a magyar úri osztály csak külföldön érezte jól magát. Földvár mégis szerencsésebb volt, mint Keszthely környéke. A déli vasút vonala 1861-ben megnyílik, s ezzel rohamos fejlődésnek indul az egész partszakasz. Az északi parton csak 1910-ben indul meg a vasúti forgalom, s ez a késés még napjainkban is érezteti a hatását. Keszthelyről ugyan egy szárnyvonalon el lehetett jutni Tapolcáig, de az ördög sem utazott akkor Vashegyre vagy Balatongyörökre. Így csak azok a pontok fejlődtek az északi oldalon, amelyeket a hajóforgalom összekötött Siófokkal. Így növekedett, szépült Balatonfüred, s vált a magyar nyelvű színházi kultúra bölcsőjévé. Balatonfüred persze már akkor is többet köszönhetett a gyógyvizeinek, orvosainak, mint a színháznak vagy a hajózásnak.

A fürdőélet kezdetei a Balaton körül néhány esztendővel megelőzik a kiegyezés történelmi pillanatát. Keszthelyen, miután 1861-ben megindult a

déli vasút, 1864-ben megépítik a szigetfürdőt. Balatonfüreden 1866-ban vízre szerelik az első fürdőkabinokat. Ilyen példák után cammognak a századforduló táján, s a tízes évek elején az északi part apró falvai. Az igazi fejlődés, a tömeges fürdőélet csak 1920 és 1940 között alakul ki a Balaton partján. Ebben a húszéves időszakban a villák százai épülnek mindkét parton, de főleg ekkor is a délin. Földvár és Siófok táján a jó hírű szanatóriumok, szállodák, penziók tucatjai nőnek ki a földből. Siófokon még repülőteret is építenek, ahol aztán nemzetközi pilótatalálkozókat rendeznek. A húszas években a legtöbb vendég Balatonlellén, Siófokon és Balatonfüreden nyaralt. Ki-ki a gusztusa és társadalmi helyzete szerint.

Nehéz lenne megállapítani, hogy Balatongyörök őslakossága jövedelmének hány százalékát köszönheti az idegenforgalomnak. Az ötvenes években a nyaraltatást nem vették komolyan. Asszonyok dolgának tartották. Mellékes pénznek. – „Ne álljanak üresen azok a szobák. Adja csak ki az asszony... Jó lesz még az a kis pénz is valamire..." – így vélekedtek a férfiak. Komoly dolognak csak a saját munkájukat tartották, s biztosnak saját jövedelmüket. Fokozottan így volt ez azokban a családokban, ahol az apa és fiú kitartott a föld mellett. A föld volt akkor még az emberek legfontosabb termelőeszköze. A termelőeszköz alapján ítéltetett meg minden ember. Akinek nem volt termelőeszköze, s csak a két keze után élt, azt nem tartották sokra Balatongyörökön. Rangban a falu első emberei azok voltak, akik a legnagyobb és legjobb földterülettel rendelkeztek. Így Szabóék, Sterlikék... Utánuk következtek a kisebb birtokosok. Azok az emberek, akik jól értettek a szőlőhöz, kertészethez, gyümölcshöz, vagyis a belterjes, nagyhozamú gazdálkodáshoz. Ezeknek a mezőgazdasági szakembereknek külön, a földtől elvonatkoztatott személyi presztizsük, tekintélyük is volt. Ezeket még a nagygazdák sem restellték meghívni egy-egy konzultációra, ha a pincében valami baj volt. Ha megnyúlósodott a bor, ha barnatörést szenvedett, vagy leállt a forrás... S ezek mentek, büszkén és halkan előadták tudományukat. A következő kaszt az iparosoké volt. Az iparosoknak is volt valamilyen termelőeszközük. Voltak szerszámaik, volt szaktudásuk s volt munkájuk. A legtöbben ipari tevékenységükkel egy kis szőlőt, háztáji birtokot is szereztek, így kijárt nekik a gazdáknak szóló megbecsülés is. Már nem emlékszem rá pontosan, hogy az ötvenes években hány iparos működött Balatongyörökön. 1968-ban tizenhárom önálló kisiparost tatrottak számon a faluban. Azóta talán még gyarapodott a számuk. De nemcsak az számított iparosnak, aki önálló volt, s a saját műhelyében dolgozott, hanem minden olyan ember, akinek szakmája volt, s a kenyerét nem paraszti munkával kereste meg. Az ötvenes években volt a faluban egy férfiszabó, két női szabó, egy kovács, két cipész, két borbély, és ha jól emlékszem, két pék. Rajtuk kívül ott voltak a villanyszerelők, hentesek, vasipari szakmunkások, autószerelők, sofőrök, akik Keszthely, Tapolca vagy Nagykanizsa környékén dolgoztak. Az ötvenes években a férfiak még a földnek adták meg a nagyobb tiszteletet, de az asszonyok lelke már átalakulóban volt. A lányok szívesebben mentek feleségül iparoshoz, vasutashoz, állami emberhez, mint földművelőhöz. Az ok társadalmi és emberi egyszerre. A nők belefáradtak a nehéz, testet és lelket sorvasztó mezei munkába. A kollektivizálásáról szállongó mendemondák miatt, elment a kedvük a birtok gyarapításától. Azért már senki sem volt hajlandó többet dolgozni, hogy újabb darab földet vásárolhasson. Az ötvenes években maguk a parasztemberek is érezték, hogy a családi kisgazdaságokkal valami baj van. Hiába dolgoztak lá-

tástól vakulásig, a termésátlagok nem emelkedtek. Bevételük csökkent, vagy stagnált. Szerették volna a munkájukat megkönnyíteni, de gépeket nem tudtak venni. Milyen gépet lehet kihasználni, vagy egyáltalán munkába állítani hat holdon, nyolc holdon? Ilyen gépet nem lehetett kapni. A kerti kisgépekben egyébként ma is óriási a hiány. De ha van ilyen gép az ötvenes években, akkor sem tudják megvenni. Talán eszükbe sem jutott ez a lehetőség. Izzadtak, küszködtek a földdel. Az asszonyok közben látták, hogy az iparosnék sokkal könnyebben élnek. Ellátják a házuktáját, elkapirgálnak a konyhakertben, de nem szakadnak meg. Hétköznap is tisztára mosott, csinos ruhában járnak, vasárnap pedig vendégeskednek, utazgatnak. Az asszonyok látták, hogy az iparosok élete könnyebb. Nemcsak a feleségeké, hanem a mestereké is. Az iparban, ahol csak lehetett gépeket alkalmaztak, a manuális munkákhoz pedig ügyesen kialakított okos szerszámokat. A lányok hamarosan megfogalmazták az óhajukat. Sokan szívesebben táncoltak a tapolcai borbélylegényekkel, mint a legjobb kiállású helybeli gazdafiúkkal.

A faluban laktak családok, akiket urak és parasztok, szinte egyezményesen jöttmenteknek neveztek. Ebbe a kategóriába tartoztak azok az emberek, akiknek nem volt házuk, sem a villasoron, sem a faluban, sem a hegyoldalban. Azok az emberek, akiknek nem volt földjük, és nem voltak ipari szerszámaik. Azok tehát, akik termelőeszközök nélkül, kiszolgáltatva álltak a kék ég alatt. Azok, akik a munkaerejüket bocsátották áruba, s azok, akiket valamilyen szerencsétlenség ért.

Törvény szerint nekünk a jöttmentek kategóriájában lett volna a helyünk, mivel nem volt sem házunk, sem földünk. Nem volt szakmánk, nem voltak szerszámaink. Bérházban laktunk, s a létbizonytalanság peremén egyensúlyoztunk hosszú éveken át. Szüleim elváltak, az anyámmal éltünk Balatongyörökön. A húgom akkoriban általános iskolába járt, az öcsém még oda sem, hiszen 1945 áprilisában született. Ha jól emlékszem, 1950-ben költöztünk Balatongyörökre. Apám eredetileg tanító volt, de a szénája akkoriban, bizonyos politikai félreértések miatt, elég rosszul állt. Később tisztázta magát. Az anyám hosszú ideig az erdőre járt dolgozni, majd aztán Dunaújvárosba került. Én örökké napszámba jártam. Ha elfogyott a pénzünk, iskola helyett kora reggel a földekre indultam. Főleg ebből adódott, hogy évente százötvenszázkilencven órát hiányoztam az iskolából.

A zűrzavaros családi helyzet, s a nincstelenség ellenére sem tekintettek bennünket egészen jöttmentnek. Ezt a rokonainknak köszönhettük. Azoknak, akik valamikor a faluban éltek, de már meghaltak, s azoknak, akik ebben az időszakban is Györökön laktak. Az anyai dédnagyapám, Cseh József, Festetich Tasziló szolgálatában állt, mint erdőkerülő. Sávolyon, Vörsön, s végül Balatongyörökön szolgált. Vörsön ugyan egy őszi vadkacsavadászat alkalmával magára haragította a grófot, később mégis feljebb rukkolt a gazdasági alkalmazottak szamárlétráján. Györökön már nem kerülő volt, hanem ő volt a körzet felelős erdőse. Vörsön sem Cseh József, hanem a récék fegyelmezetlensége miatt tört ki a botrány. Cseh József ugyanis jelentette Keszthelyre, hogy a húzás este hat óra öt perckor kezdődik. Néhány nap múlva, vagy talán már másnap, megérkezett a gróf. Berény és Fenékpuszta között, alacsony, mocsaras parton egy fűzfa takarásában foglalt lőállást. Várt. Mellette dédnagyapám. Festetich Tasziló hosszú idei kémlelte az alkonyi eget, majd az órájára pillantott. Hat óra tíz perc volt. Az órát Cseh József orra alá tartotta, és ingerülten megszólalt:

– Mi ez Cseh? Mi van itt, Cseh?

– Mindjárt jönnek a récék – mondta dédnagyapám, de hiába. A gróf sarkon fordult, és beült a kocsijába. Még a Zala-hidat sem érte el, s máris megjelentek a récék. Festetich Tasziló hazahajtatott. Dédapám sóváran nézte a récéket, aztán közéjük durrantott, egyszer-kétszer, majd a közelben várakozó fia, Cseh Joákim is előbújt egy puskával, s az is beleduplázott a vonuló récékbe. A lövöldözés zaja úgy látszik utolérte a robogó hintót. – A gróf nehezen bocsátott meg Cseh Józsefnek. De később mégis elfelejthette a réceügyet, mert behelyezte a györöki erdőségbe.

Dédapám felfelé törekvő ember volt, s a györöki erdőség biztonságából minden tőle telhetőt megtett a családjáért. Egész kondára való sertést tartott, az erdészház körül kertje, kukoricása volt, s a véndője alján mindig akadt egy kis vadhús. Akkoriban főleg a vaddisznó húsát kedvelték. A vaddisznó dúvadnak számított, így gyakran került az erdész puskája elé. A vaddisznó java pecsenyéjét aztán dédanyám, Balogh Karolin lesütötte zsírba. Ha vendég érkezett, örömmel fogadták. Tej, vaj, túró és vadhús mindig került az asztalra.

Cseh Józsefnek három fia s egy lánya volt. A három fiát taníttatta. Cseh Géza és Cseh István vasutas lett, Cseh Joákim pedig tanító, majd jóval később ipariskolai tanár Nagykanizsán. Ilonka nevű lányát a helyi igazgató tanítóhoz, Üst Gyulához adta feleségül. Dédapám kerek fejű, hosszú életű ember volt. Kilencvenhárom esztendeig élt. A grófi szolgálat idején szerzett egy nagyverandás, szép házat a faluban, s egy darabka szőlőt Cseténben. Ezeket a javakat később mind a lánya, Üst Gyuláné örökölte, s birtokolja a mai napig. Üst Gyula bácsi másfélméter hosszú pipaszárat szorongatott a kezében. A meggyfaszár végén egy tajtékpipa sárgállott, barnállott. Ez a nagy instrumentum örökké a keze ügyében volt. Pipált, mosolygott, testesedett. Korán meghalt. 1950-ben már nem élt. A falusi házba akkor Üst Gyula veje, s annak családja költözködött.

Az én anyai nagyapám Cseh Joákim volt. Tíz évvel ezelőtt temettük el. Öregkorára nagyon szűkös, szinte szegényes sorsba süllyedt. Csekély nyugdíjából napi öt cigarettára s egy tál meleg ételre futotta. A cigarettáit kettévágta, így reggeltől estélig tízszer gyújthatott rá. Odvas meggyfaszipkájában végig szívta a cigarettákat. Szenet nem vett télire, inkább a postára járt melegedni. A gyerekei persze, ahogy tudták, alkalmilag segítették.

Anyám Rigyácon született, s Kanizsán járt iskolába. A gyerekkorát azonban legnagyobb részt a nagyszülőknél, a györöki erdősházban töltötte. Az ötvenes években, amikor mindketten az erdőre jártunk dolgozni, reggelente az erdősház konyhájában vagy az udvarán kellett gyülekeznünk. Akkoriban egy Lázár nevű magas, bajszos ember volt az erdős. Az anyám ezeken a reggeleken mindig körülnézett a házban. Rámutatott egy-egy falrészre, szögletre, vagy a barnára pácolódott mestergerendára, s a régi nyarakról, telekről mesélt. Az erdészház konyhája még az ötvenes években is földespadlójú volt. Azóta hallom, hogy már Lázárék is nyugdíjba mentek, s az új erdésznek új házat építtetett a központ. – Az anyám jól ismerte Györököt, az erdőt, a falut, s az embereket is. Valószínűleg ezért telepedtünk le ötvenben éppen Balatongyörökön.

Apám Vas megyéből származott. Apai nagyapám tizenöt holdas parasztember volt Nemeskeresztúron. Ebben a faluban, és a környékén akkoriban nagyon sok Bertha nevű család gazdálkodott. Valamennyien rokonaink. A

családi legenda szerint Erdélyből származtak, s Mária Terézia telepítette le őket az Őrségben. Akkor már szabad hajdúk voltak. A Cseh famíliához hasonlóan, a Berthák is törekvő, emelkedni vágyó emberek voltak. Nagyszüleim házában ennek a többre, teljesebbre törekvésnek nagyanyám, született Zimics Ilona szabta meg a praktikus útját. Eladogatták a földeket, s a gyerekeiket taníttatták az árából. Négy fiú gyerekből egy pap lett, kettő tanító, egy pedig elment bányásznak, Bertha István, a hajdani sztahanovista bányász halt meg elsőnek. Halála jelképes. Úgy tűnik, a kétkezi munkásembereket jobban sújtja a sors. – Az összezsugorodott nemeskeresztúri gazdaságot én is jól ismertem, valamikor ott töltöttem a nyarakat, s diák koromban a mezei munkákból is kivettem a részemet. Egyik nyáron, emlékszem, szegény Bertha Pistával kettesben arattunk. Nagyapám akkor már nem élt. Néhány év múlva bányász fia is követte.

Györökön nem találtam a helyemet. Nem tudtam, nem értettem, hogy hová és kikhez tartozom. Mindenkinek volt bizonyos osztály- és rétegtudata, csak én kóválygogtam a senkiföldjén embertársakat keresve. A villasor szóba sem jöhetett. Korábban mindig azt gondoltam, hogy a tanító, az azért Magyarországon számít valakinek. S utóvégre tanító volt az apám. Igaz, hogy külön éltünk tőle, s igaz, hogy szegényen. De úgy éreztem, esik ránk azért valami fény, Zimics Ilona nem adta el hiába a nemeskeresztúri földeket. De nem. A györöki villasor lakói előtt a tanító nem sokban különbözött a parasztól, s ebben volt valami igazság, hiszen a legtöbb tanítót a parasztcsaládok adták az országnak. De a tanító, a villasori urak számára rosszabb volt, mint a paraszt. Mert a tanító már tudott valamit a világról... Mert a tanítóknak mindig mindenféle ötleteik támadtak, s ezekből az ötletekből jobbról, vagy balról, előbb vagy utóbb, valamilyen baj származott. A szellemi rang, ezen a tájon gyanús dolog volt. Anyagi, gazdasági rangja a tanítónak pedig nem volt. Ma sincs. De a felszabadulás előtt, s ötvenben? Régen egy bankár egy hét alatt keresett annyit, mint a tanító tíz év alatt. A drogista is egy hónap alatt keresett annyit, mint a tanító egy év alatt. A bérlő, az uradalmi gazdatiszt egy év alatt összeharácsolt annyit, mint amennyi pénzt a tanító egész életében keresett. A tanítót a volt uralkodóosztály lenézte, gyanakodott rá, ha csak tudta, ideológiailag, politikailag kihasználta, félrevezette, beugratta. A felszabadulás óta a helyzet változott. Javult és romlott. A tanítót s a pedagógusokat a társadalom ma sem veszi túlzottan komolyan. Sok munkát ad nekik, jobban ellenőrzi a módszereiket, maga a párt támogatja őket és támaszkodik rájuk, de az értelmiség más rétegeihez viszonyítva anyagilag nincsenek eléggé megbecsülve. Talán az új fizetésrendezés emel az életszintjükön.

A parasztok viszont reális lények. Anélkül, hogy valaha olvasták volna Marxot, megsejtenek valamit a marxizmus lényegéből. Ösztönösen úgy kezelik, aszerint sorolják be az embereket, hogy milyen a viszonyuk a termelési eszközökhöz. A termelési eszközökhöz, s az anyagi javakhoz az én viszonyom mindig rossz volt. Jellemző a helyzetemre, hogy belülről huszonegyéves koromban láttam először fürdőszobát. De saját fürdőszobára csak mostanában tettem szert. Ma sem rendelkezem más termelési eszközzel, mint az agyammal, és egy írógéppel. – Az ötvenes években még alig támadtak leírható gondolataim, s ha támadtak is, a kutya sem volt azokra kíváncsi. Akkor még a papírnak, s az alkalmas ceruzának is híjával voltam.

A györöki földművesek, s azok fiai és lányai nem tartottak magukkal egyenrangúnak. Ha szóba került a föld, én mindig emlegettem a nemeskereszt-

úri földjeinket, de a gazdák fiai csak elnézően mosolyogtak. Nem úgy néztem ki, mint aki egyetlen holdat is örökölhet ezen a földtekén. A falu lakosságával, főleg a fiatalsággal mégis jó viszonyban éltem, sokukkal bensőséges emberi kapcsolatba kerültem. Ezt részint erdész dédapámnak, Cseh Józsefnek, részint a sportnak köszönhettem. Hosszú ideig futballoztam a járási bajnokságban, s így Györök kapuját is sokáig védtem. Én voltam a kapus . . . Ez volt az osztályhelyzetem. A futballbolondéria hőskorában ez földekkel, származással, mindennel szemben elégségesnek bizonyult. Fokozatosan persze érzelmileg is összefonódott az életem a falu életével. Az első házasságom, a fiam, és még sok rokoni, emberi szál köt ma is a faluhoz. Az idő hullámverése persze szétszórta az embereket. Első feleségem és fiam sem él már Györökön. A falut csak nyaranta látják.

S a régi zegzugos ház? Omladozik . . . A kertben korhadnak, öregednek a fák. Az örökös, dr. Nógrády György is messze jár már, 1956-ban Kanadába költözött. Az újabb örökössel, Oroszi Rudolf nyomdamérnökkel és kedves feleségével, Éva asszonnyal, 1957 táján kötöttünk barátságot. A házat Éva asszony örökölte. A ház most már nagyon emlékeztet a vidéki angol kúriákra. Romantikus, kényelmetlen, szellemjárta fészek.

(Folytatjuk)

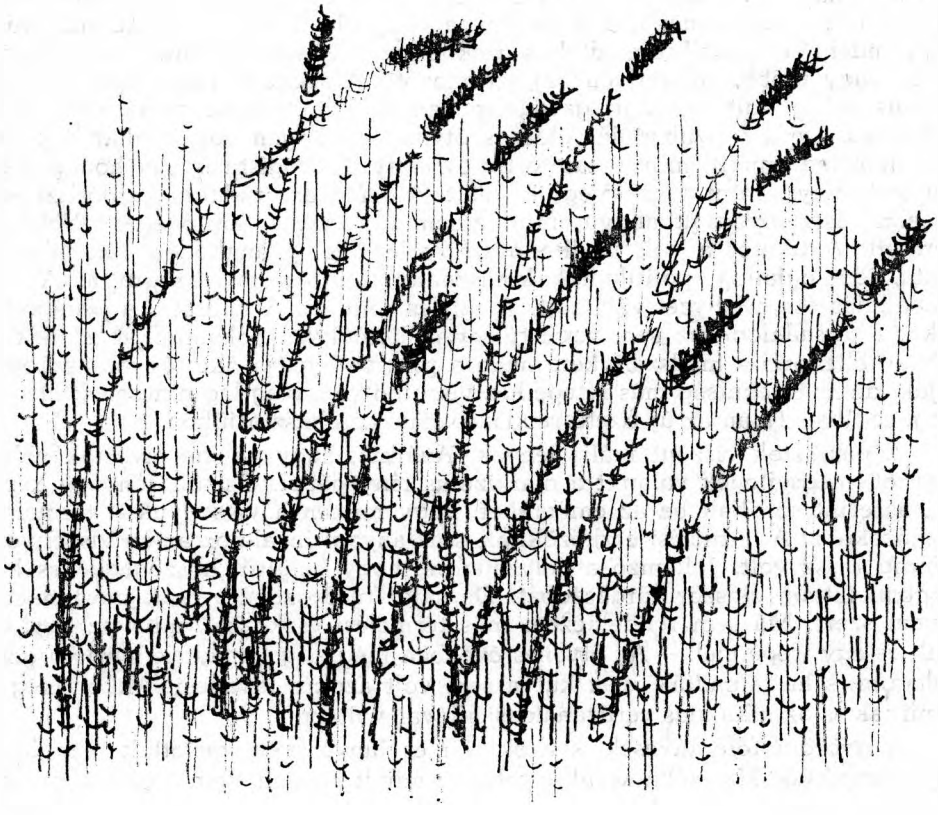

TURBÓK ATTILA

Körsátor éjszakában

Fázom a márványterem
talának dőlve, – bál van.
Csillár-árnyékban fejem
fogom, vacog a vállam.

Homályban öltöző dobok
ruhája tarka színpad.
Fölötte orv jelszó lobog.
Díszíti kölniillat.

Kabátokon a fényes
zsírfoltok érdemérmek.
Felcsattannak az érdes
hangok, bugyog az ének,

e daltól fordul a gyomor,
undor dombjának száj a csúcsa,
hidegtál-zászló lengésekor
az ujjé kezdődik újra.

*

Plakátok villanó foga
vakít mint autólámpa,
bukdácsolok, de hát hova
szökjek, milyen hazába?

Apám e földön dolgozott,
anyám volt ínség fegyence,
látva drótrácsos ablakot
születtem értelemre,

emlékeim karcolt kövek,
szilánkvasak, fémuborkák,
roncs ágak, por-tégla-törek,
huzalok, posztóka-bundák,

sötét szőnyegmintás gyepük
és anyám gyászruhája,
fülsértő csönd, mert egyhelyütt
kibökték: „te vagy az árva!"

*

Szökik a szomszéd kisleány,
a gyermekkor elszökik,
bagós fiúk közé lejár,
már másnak öltözik,

csípője megtelt, melle is
dagad, szülésre készül,
arcát is lassan ellepik
gyöngyök, homloka kékül,

ma éjjel bennem vajúdik,
lucsok lesz ébredésem,
férfit kell majd a kapuig
vinnem ölben, reménnyel:

SZIKRÁZZON FÉNYES CSILLAGA
KÖRSÁTOR ÉJSZAKÁBAN
LEGYEN NYITHATÓ ABLAKA
NE SZÖKJÖN ÁLRUHÁSAN

márványfal-visszhang-muzsikát
ne húzzanak fülébe,
húzzatok vontatóhajók, ti fák,
enyém a víz sodrása, mélye.

NAGY GÁSPÁR

Születésnapomra

Beláthatatlan város!
Hogy idomítom semmi meződhöz,
semmi anyámhoz hangomat? Tompán
kiraktak tereidre, mint egy holdutast.

Tüzesre nyíló reggelek
szürkén hordják ki a messiásokat.
Megváltást csak éjszaka ígérnek,
s bor mellett számlálják a tanítványokat.

Huszonkét évre értem eddig,
nőttem és loholtam oda-vissza a falakig.
Bordázódik az álom, de ne csodáljatok,
ha szesszel, nővel talál rám valaki.

Hordom az inget, kabátot,
beton és üveg-csapdák közé szívemet.
Gyújtsak-e gyertyát ablakomba,
aládúcoljam-e fogaimmal a szót?

A szó csak kirekeszt!

Hazaküldöm a várost. Kinek küldjem?
Hazámat is küldöm, s visszafelé szárnyal a madár.
Fiú! – Kapd fel a fejed a csattogásra!
Fölötted köröz a madár.

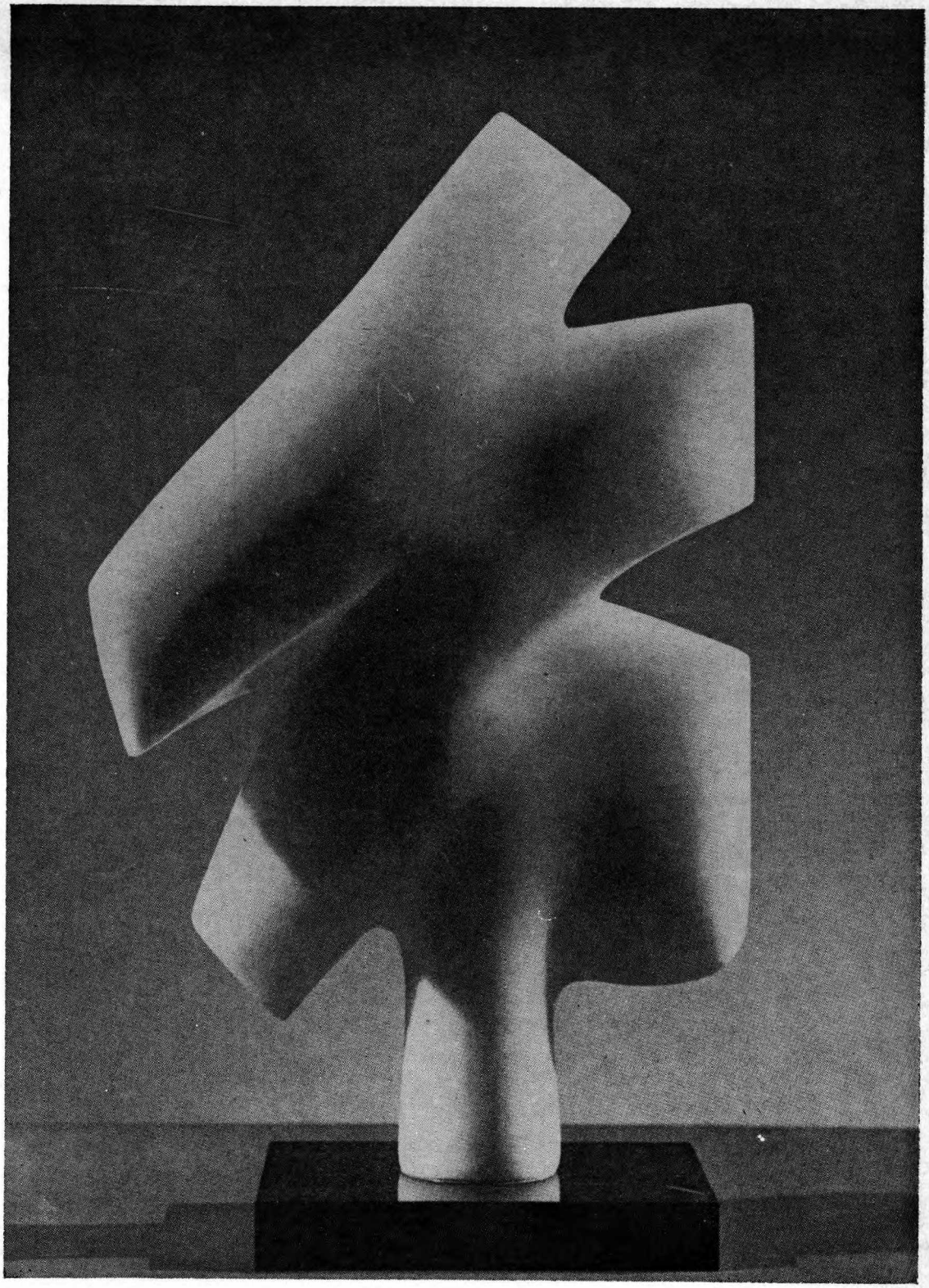

SIK CSABA

HAJDU ISTVÁN MŰVÉSZETE

Délelőtt a Musée National d'Art Moderne-ben több négyzetméteres vörösréz reliefjét bámultam meg, délután a Jeanne Boucher-galériában alig húsz centis márványszobrait nézegettem, a befelé figyelő magány törékeny emlékműveit. A sokféleség, a változatosság a legvonzóbb tulajdonsága a modern művészetnek, mégis épp a proteikusság ejti gyakran zavarba a nézőt, hiszen gyakorlott szemnek sem könnyű felismerni ugyanazt az arcot a változó maszkok mögött. Hajdu művészetében a plasztikának két ellentétes hagyománya él, a relief és a szobrok keletkezésének évszámai szerint egyidőben.

A kovácsolt fém-dombormű felületét egyszerű motívumok ismétlődése hullámoztatja, ideografikus jelekre emlékeztető formáit a ritmus mozgásának ereje préseli egymás mellé, más nézőpontból azonban szétveti őket a kohéziónál brutálisabb robbanás – a természet önkéntelen s az ember által felszabadított erőinek iszonyatos színjátékára emlékeztetőn. A formák ismétlődésének zenei szabályossága lassan eloszlatja az első impressziót, a természeti jelenségekkel való hasonlatosság felszíne mögül előtűnnek a plasztikai értékek, a megtervezettség, a kiszámítottság s az egymás mellé kényszerült, majd szétrobbanni látszó formaelemek harmonikus rendbe illeszkednek.

A galéria üvegszekrényében álló szobrocskák a néző kérdéseire csak a fények néma játékával válaszolnak, mely a márvány erezetének más és más rajzát villantja fel minden pillanatban. Az egyik rózsaszín ágai, mint a tengerfenék szivacsainak hamvas agancsai nyújtóznak szét a kompozíció középpontját alkotó gömb körül. A kőtömb sugallta forma következménye a szimmetrikus kompozíció: a természet törvénye a kézműves vágyával találkozik, aki a szabályosat ítéli a tökéletes eszményének. Hajdu formaalkotásának persze nemcsak a biológiai struktúrák a példái, hanem a mezopotámiai szobrok takarékos tömörsége is. Itt, a Tigris és Eufrátesz vidékén fedezte fel ő is a modern szobrászi elképzelések eredetét. A mezopotámiaiak innen, Hajdu pedig túl van Brâncuşi ideálján, a tojás-formán, bár ő is vallja, hogy a tiszta, a zárt, a tökéletes tojás-idom a plasztika legfőbb formaeszménye, de Hajdut már nem az abszolút izgatja.

Nem elégszik meg a természetkínálta formákkal, ha gyakran él is velük: kedvelt ötszöge például egyike a kevés számú sémának, mely a mély-tengeri élővilág végtelen formagazdagságát uralja. A természet produktumai az önkifejtés remekművei, a művész célja pedig az önkifejezés. Problémája a forma önkéntelen alakulása és kiszámított alakítása. Néhány művén felismerhető a kezdő motívum – gyakran Brâncuşi oválisa, gyakran természeti struktúra –, melynek változásait a tökéletes formálás segítségével végigkövetheti a néző. A transzformáció végső célja a figura, legtöbbször az emberi alak. Az átváltozás és növekedés témája persze fokozott jelentőséget ad a vitális elemeknek Hajdu művészetében, noha a növekedés nemcsak az élet biológiai ösvénye, mely a keletkezéstől a kialakuláshoz vezet, hanem a művészeti hagyomány eleven élete és folytonossága is. Hajdu szobrászatában új életre ébred a múlt, a neolit, a bronzkor, Egyiptom, Mezopotámia, Görögország művészete. Egy önélet-

rajzi írásában elmondja, hogy 1927-ben, Erdélyből Párizsba érkezve leginkább a történelem előtti dolgok bűvölték el, a mezopotámiai pecséthengerek, az egyiptomi gránitok, a kükládikus idolok, úgy érezte, hogy az ő kezéből kerültek ki a prekolumbiánus és afrikai istenek . . . de inaskodott Michelangelonál, Donatellonál is. Úgy próbálgatta a formákat, mint egy megtanulandó nyelv szavait: „Békés és tiszta nyelven szól hozzánk – írta róla Michel Seuphor –, mely magába olvasztotta a szobrászat minden idiómáját." Az ellenálló anyagot szereti, mert a küzdelem a pillanat túlélésének biztosítéka, a megértés ígérete, annak bizonysága, hogy művével együtt nő az élete is. Művészetének körét a jelentől az őstörténet hajnaláig tágította, hogy arról az aranykorról álmodhasson, melyről a sumérok, görögök, a románkor kőfaragói álmodtak. Hajdu művészete szenvedélyes és szeretetteljes vallomás a művészetről.

Az üvegszekrényben őrzött márványszobrok archaikusak és névtelenül előkelők, mint a történelem előtti idők királyi palotáiból kiásott leletek, bár személyes, egyéni sorshoz kötött alkotások. A művészet a század elején egyszerre ismerte meg a maga mitikus eredetét, s az alapvető természeti szerkezetek, a sejt, a kristály addig ismeretlen formavilágát, s hogy mindkettő az értelmezés és az alkalmazás szabadságát kínálja: ebből a hódításból fakad Hajdu műveinek kettős természete is, melyet Henry Moore szavaival „az emberi és elvont elem" egységeként jellemezhetnénk. Állandó biztatás számára az ősidők plasztikájának formavilága, a mívesség a hajdani mesterek munkáiban. Merészen kalandozik térben és időben, a neolitikum geometriai pontossága éppúgy izgatja, mint a kínai és japán jade-faragások túlfinomult kecsessége, mindenekelőtt azonban életnek és művészetnek az az egymást formáló kölcsönhatása, melyet saját művészetében is megvalósít. A Si King, a kínai Dalok Könyve egyik hasonlata lehetne az ars poeticája: „Ó, de daliás a herceg, / mily formás, mint faragott fa, / fényesítve, ráspolyozva . . ." – szeretné, ha szobrai olyanok lennének, mint a hasonlat hídja, melyen élet a művészettel, művészet az élettel találkozhat. Az ősi formákat nem eredeti tömörségükben alkalmazza, hanem álomképpé finomítva, nem a pontosan lemásolt mintára, inkább annak benne élő emlékére van szüksége. A szobrászat történetének minden nagy pillanata benne él művészetében, „ilyen finomságot, kulturáltságot egyetlen korszak sem ismert". (Seuphor.)

Átalakul az amfora, átalakul a vegetáció is Hajdu kezében. Hangja elnémul, mozdulata megdermed a csend ritka levegőjében; az emberi ösztönök és vágyak jelképévé lesz minden forma. Egyik szobráról mondta: „A kaktuszt a természet azért hozta életre, hogy esőért könyörögjön. Az én kaktuszom egyetlen csepp vizet várva kövesedett meg." Szobrai mégsem megtalált, hanem kitalált formákat örökítenek meg, de mintha az anyag sugallná őket. Jól megtanulta Brâncuşi leckéjét: tökéletesen ismeri az anyag természetét, mikor dolgozik, nem tesz mást, csak követi a kő mélyében rejtőző megszakítatlan vonalat, az egyenest, mely néha görbületben folytatódik, a hajlatot, mely hirtelen élben ér véget. Aligha természeti adottság, magával hozott ismeret ez: a francia összeomlás után a felszabadulásig a Pireneusokban rejtőzött s kőfaragóként dolgozott. Bourdelle után a kőbánya tanította.

Szobrait főként márványból faragja, általában rózsaszín vagy szürke árnyalatú márványból. Kis méretűek, méretükhöz arányítva is meglepően kicsi a köbtartalmuk, két nézetből szemlélhetők. Majdnem lemez-vékonyságúak, szinte testtelenül lebegnek a térben. Hajdut nem a tér és a tömeg, hanem a sziluett foglalkoztatja, a nyugodt és egyszerű vagy barokkosan bizarr körvonal.

S a felület elevensége, áttetszősége, erezete, melyre gyengéden és óvatosan ejti a fényt s a nehezebb árnyékot. A fény alig érzékelhető változása is – más fényerő, más beesési szög – új arcát villantja föl a márványnak; hosszú ideig kellene együtt élni egy Hajdu-szoborral ,hogy legegyénibb tulajdonságait megismerjük. Ha mutatnak is hasonlóságot a természettel munkái, nem geológiai rekvizitumok, mint Arp szobrai, melyek nem szabadultak ki az evolúció szükségszerűségeinek és véletleneinek hatalmából; csak a művész ujjlenyomatait őrzik, eltérőt és egyezőt egyként megértő kultúrájáról s megingathatatlan lelki egyensúlyáról tanúskodva.

Reliefjei szenvedélyesebbek és monumentálisabbak szobrainál. Robert Ganzo, a költő, Verlainet idézi Hajdu domborműveiről szólván: „testednek hegyei, völgyei . . .", mások gyermekkori tájélményekben keresik formái eredetét. Hajdu jókedvűen nyugtázza a találgatásokat, s ha már nem tud kitérni a kérdések elől, inkább a különböző anyagok tulajdonságairól, s a kézműves munka öröméről beszél. Az alumíniumban puhábbak, elfolyóbbak a formák, a rézben erőteljesebbek, határozottabbak, az alumínium fénye hűvös és távoli, a rézé meleg és ősi; de mindkettő egyaránt megköveteli a test és a szellem odaadását, az ezer meg ezer kalapácsütést. A homorú és domború, hosszúkás vagy kerekded formákat mintha valami természeti erő rendezte volna el a felületen, az építészet ésszerűségéhez Hajdu a költészet többletét adja hozzá. A szobrok desztillált, törékeny szépségével ellentétben domborművein a formák viharzó színházát szemlélhetjük, a korlátozásokat nem ismerő barokk mutatványt. A zsúfolt vagy a zsúfoltság érzetét csak a formák mozgalmasságával keltő kompozíciókat két nézőpontból is meg kell vizsgálni: távolabbról, hogy megismerkedjünk az egész nyüzsgő életével s néhány centiméterről, hogy a kiindulópontot, a kalapács halott nyomát is lássuk.

A relief formái grafikus szimbólumrendszer jól olvasható jeleiként követik egymást, vagy folynak egymásba, s a formákat körülveszik a kalapácsütések nyomai, ezek az ősi, kihalt nyelv ábécéjére emlékeztető motívumok. A formák geometrikusak, máskor leegyszerűsített növényi alakzatok; kivétel nélkül ismertek s gyakoriak a modern plasztikában. A köztük levő teret borító ideogrammák pedig, melyeket a kalapács sebzett a fémbe, a neolitkor barlangjaiban látható – állítólag – mágikus jelekre emlékeztetnek, vagy a mezopotámiai pecséthengerek lenyomatának ábráira. Így találkozik domborművein az ember és a művészet múltja és jelene; ha az alany a kihalt nyelv szótárából való, az állítmányt a beszélt nyelv feleli rá. Nem a homorú és domború elemek ritmusa, a zenei felépítés elveihez igazodó formaismétlés Hajdu műveinek kizárólagos jelentése, mint általában az absztrakt domborműveké, hanem az egységes emberi történetbe vetett hit, a folytonosság lehetőségének reménye, mely a múltat és a jelent egy kompozícióban fogja össze. S ez plasztikai értelemben is ésszerű eljárás, hiszen háttér és alak elválaszthatatlan és egyenrangú része a domborműnek. A jelentésből fakad műveinek kivételes drámaisága, a kísértő kérdésre adott dadogó és elfulladó, néha üvöltéssé erősödő felelete, melyet Robert Ganzo szerint éppúgy magyaráznak a szülőföld élményei, s nem fakuló emlékei, mint a férfikor tapasztalatai.

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A LÍRAI KÉPMÁS ÉS A FESZÜLTSÉG

T. S. Eliot: Gyilkosság a székesegyházban című drámája az író első nagyobbszabású kísérlete a költői dráma megvalósítására. E mű megírásától kezdve erőinek javarészét a költői dráma megteremtésére fordította.

A mű az első pillanatra a középpont-drámája tökéletes példájának látszik. Szerkezetileg is, elvileg is Thomas Becket áll a középpontban. Név szerint csak őt említi Eliot (a Lovagok a végső „magyarázkodásban" magukat nevezik meg). Sugárzó középpont volta könnyen belátható. Mindenkire rákényszerít egy sajátos magatartást vagy (tág értelemben véve a szót) viselkedést. Minden szereplő, a Kórus is, csak a főszereplőhöz való viszonyában megjelenített. Nem tudjuk azonban, milyenek, milyen jelleműek a Papok, a Kísértők, a Lovagok. Az ő gondolataikat, véleményüket csak Becket vértanúságáról tudjuk. A Lovagok szavai, s végső „magyarázkodásuk" is csak a szóban forgó témával kapcsolatosak. Így egyetlen szereplő jellemére sem derülhet fény, s kizárólag aszerint ítéljük őket pozitívnak vagy negatívnak, hogy milyen a viszonyuk Beckethez. A mű jó nagy része szertartás jellegű. A közepén szentbeszédet hallunk; a szereplők belépése és távozása nem életfolyamatuk eredménye, hanem elviségüké, így a drámában való megjelenésük stilizált, szertartásszerűvé válik. A szereplők megszólalása is az elviség megkívánta sorrendben, s nem vérmérsékletük, vagy jellemük más része által meghatározott időben és sorrendben történik. Az Első Kísértőt nem egyéni jelleme teszi hivatottá arra, hogy a régi örömökre és vidámságokra csábítsa az érseket – mindez időben a legrégibb s elvben az első kísértés, s a Kísértő ezért lesz az Első. Nagyon sok hosszú szöveget találunk a műben, szónoklatokat, s lírai versekhez hasonlókat egyaránt.

Hogy a mű mégsem a középpont-drámája, hanem a misztérium-drámák egy modern változata, nem amiatt állítható, mert vallásos témát ír meg. Ez a tény ebben az esetben legfeljebb következményében avatja a művet a misztérium-drámák modelljét megvalósító drámává.

A vértanú sors a katolikus szemlélet szerint „Isten-közeli" sors, abban az isteni erők, a túlvilági erők, a sors erői működnek. A középkorban kikristályosodott katolikus szemlélet szerint minden evilági történet a Biblia valamely rész-történetét utánozza, a vértanúé lényegében Krisztusét. A mű több részében ezt az összefüggést majdnem szó szerint ki is mondja. „A jövendőről nem sokat tudunk. / Csak azt, hogy nemzedékről nemzedékre / ugyanez megtörténik újra és újra" – mondja az érsek egyhelyütt. A Kórus szövege időnként a Krisztust eláruló Péterre céloz: „És ki / Nyújtja ki majd kezét a tűzhöz, megtagadván urát?" Maga az érsek pedig karácsonyi szentbeszédében Krisztus sorsát, vérét összeköti a vértanúk sorsával és vérével is. A vértanúk azért lesznek azzá, mert a hitük szerinti másvilági, isteni törvények, parancsok, értékek magasabbrendűek, lényegesebbek az evilági életéinél.

Thomas Becket előttünk megnyilvánuló sorsában az evilági teljesen érintkezik a másvilágival. A másvilágit ebben a konkrét esetben úgy is meghatározhatjuk, hogy a magasabb etikai szférával. A mű a misztérium-drámák modellje szerint épül fel. Miként a legtöbb 20. századi hasonló felépítésű műben, ebben is igen lényeges szerepet kap a líraiság, a lírai látásmód, s a líra műfajában szokásos eszközök használata.

A mű alapján T. S. Eliotnak a vértanúság elvi problémájáról való költői élménye található. Ez az élmény gondolati, intellektuális élmény. Nem a vértanúság testi nehézségeiről, a kínzatásokról, a gyilkosságot elszenvedő fizikai fájdalmáról írt drámát Eliot. Nem is arról, hogy egy speciális egyéniség miként lesz alkalmassá a vértanúságra; nem azt, hogy

a vértanúságot, minden szenvedésével együtt valaki hogyan képes vállalni és megvalósítani. A fizikailag is fájdalmas vértanú-halál a főszereplő gondolataiban sem kap helyet, erről a Kísértők egyike sem szól. A gyilkosság ténye a színpadon jóformán teljesen elrejtett. Történelmi drámát sem kívánt írni Eliot. A történelmi hitelesség csak a legdurvább tényben található: Becketet megölték 1170. december 29-én. Nem arról szól a mű, hogy ezen a napon hogyan ölték meg Canterbury érsekét és milyen események előzték ezt meg. Nagyon jellemző, hogy II. Henrik nem is szerepel a műben. A megírandó élménynek nincs rá szüksége, a történetnek lenne. Ha az előbb említett aspektusból írta volna meg a drámát, lényegében folyamatot ábrázolna, s nem statikus és líraian látott, megérzékelt, felfogott helyzetet. Mi a mártíromság értelme, milyen elhúzó erők szerepelnek, hogyan realizálódik a vértanúság értelme a kisemberekben, az érdekből végrehajtott gyilkosság hogyan fertőzi meg az egész életet: ez a költői élmény, s Eliot ezt írta meg. A tettek helyett demonstrált etikai hősiesség és demonstrált etikai gonosztett áll előttünk. Az Eliot által isteninek felfogott magasabb etikai szféra vagy világszint és az evilági érdek szintjének határvonala az, ,,ahol'' a mű lejátszódik. Mindez a vértanúságról való elvi, intellektuális élmény, s a konkrét téma csak ürügy ennek elmondására. ,,A dráma megvalósítja az azon Egyházon belüli angol dráma eredetéhez való visszatérést, amely a liturgiának (Quem queritis?) a kiterjesztése; megvalósítja a vallásos parancsok egy eszközét; s beteljesíti a drámának mindezen ősi funkcióit; útbaigazít minket a mártíromság értelmét illetően, és a liturgiának egyfajta kiszélesítése ez, amely minden rendű és rangú ember számára az Isten Kegyelmének jelét mutatja meg'' – írja D. E. Jones (The Plays of T. S. Eliot).

A szereplők ezen intellektuális költői élmény összetevőinek képmásai. Becket áll az élmény középpontjában. Ő középpontja és egyben összetevője is az élménynek. Középpontja annyiban, hogy az objektívvé vált (színpadra állított) élmény többi összetevője hozzá kapcsolódik, s egy összetevő is az eredeti, szubjektív, elioti élményben, amennyiben nélküle nem testesülne, íróilag nem valósulna az meg. Ő nem jellem, hanem a vértanú elvi attitűdjét mutatja be. Példája a vértanúnak, s nem a sok vértanú közül egy adott és meghatározott jellemű.

A Kórus, a Canterbury Asszonyok Kórusa nem reális asszonyokból áll. Nem az 1170-es, nem az 1935-ös canterbury asszonyok ők. Szövegeik magasan intellektuálisak és gyönyörűen líraiak. Ők az élmény tanúi, a vértanúság értelmének, a kisemberek számára megjelenő értelmének a realizálói és elmondói. Azt értik, látják, mondják és valósítják meg, amit azok az asszonyok, akik az elioti élményben lévő vértanúságnál, s nem az objektív történelmi eseménynél vannak jelen. Életükből, munkájukból – de mindig a vértanúságra vonatkoztatva, azzal összefüggésben – azt mondják, amit Eliot lát meg, vesz észre az objektív életet élő hasonló asszonyok életében, nem amit maguk az objektív életet élő asszonyok. A Kórus lírai képmása az élmény azon tartozékának is, hogy az etikai gonosztett, a hatalom érdekében elkövetett gyilkosság, hogyan fertőzi meg az egész életet, az egész vidéket, az összes embert. Ám ők ebben a vonatkozásban megint csak szócsövei az írónak, ha nem annyira teljesen is, mint Maeterlinck vak emberei. A megfertőzöttséget éppúgy csak elmondják, mint pl. Hamlet Gertrúdnak a tett következtében előállott megfertőzöttséget. A csodás lírai szövegek, épp nagy általánosító erejüknél fogva mégis megérzékeltetik az általános megromlást. De a Kórus egyik tagja sem lesz a megfertőzöttség lírai képmása, nem valósítják meg a megfertőzött embereket, csak elmondják önmagukról:

De ez itt, ez kívül van az életen, kívül van az időn (ti. ez a tett)
Örökkétartó pillanata a bűnnek, a romlásnak.
Olyan folt esett rajtunk, amit nem tudunk kitisztítani,
Egyek lettünk a természetfölötti féreggel.
Nemcsak mi lettünk megfertőztetve, és nemcsak a ház, és nemcsak a város,
De az egész világ rohadt el egészen.

A Kórus a ,,passziv'' megfertőzöttségről beszél, az ,,epidémiát'' megkapottakról, nem az azt terjesztőkről. Ennek a lírai képmása az, amit nem mutat meg Eliot. A Lovagok az aktív rossz, a rossz eszközének a képmásai.

Említettük már, hogy azokban a művekben, amelyek alakjai nem nevükkel szerepelnek, az alakok, a képmások elnevezése mennyire fontos. E műben Négy Kísértő jelenik meg. Ezek közül egyik sem jellem. Az alapélményhez szervesen hozzátartozik az, hogy a vértanút

valaki-valami szükségképpen megkísértse, illetve hogy akarja útjáról eltéríteni. A Kísértők külső és belső tényezők emlegetésével térítenék el Tohmas Becketet a vértanúságtól. Vannak, akik azt állítják (pl. H. Gardner és F. Fergusson), hogy e Kísértők (a Negyedik kivételével, aki a vértanúság gőgjével kísért), voltaképp nem kísértők. Azok, amelyeket mint lehetőségeket kínálnak Becketnek (kellemes életet élni, kiegyezni a királlyal vagy a bárókkal, felhasználni a kancellárságot az igaz ügy érdekében) már túlhaladottak, az érsek számára az adott időben már nem jelentenek kísértést. E vélemények (különösen H. Gardneré) szerint az első Három Kísértő szavaiban az eddig megtörténtek jelennek meg, s így ők az előzményeket mondják el a nézőknek. E nézetekkel D. E. Jones száll vitába. Egy püspök szavaira hivatkozik, aki kifogásolta, hogy a Jones-rendezte előadásban nem helyeztek elég hangsúlyt a világgal való folyamatos harcra. Ezek szerint ezt a harcot a Kísértők jelenítik meg. Mindkét szemlélet akkor fogalmazódhat meg így, ha a művet nem lírai képmásnak tekintjük, hanem ha abban két egymással szembenálló fél vagy erő akciókban lefolytatott konfliktusát keressük és véljük megtalálni. Akár a múlt bemutatására, akár a mártír és a világ harcára ilyen jellegű konfliktus-keresés figyelhet fel. Ha a Kísértőket is a lírai élmény képmásainak tekintjük, mind a Négyük szerves és teljes értékű tartozéka lesz a műnek, azaz nem gyönge múlt-bemutatók, s nem a világgal való harc gyönge megjelenítői. Mivel a mű alapja a vértanúság elvi problémájáról való intellektuális élmény, ők aktív eltérítő erőt nem képviselhetnek: amit mondanak abban épp azért nem konkrét és azonnal beteljesíthető „ajánlat" található, hanem csak esetleg azonnalivá és konkréttá tehető, de megfogalmazásukban elvi eltérítő tényezők. A konkrét tényekkel, konkrét ajánlatokkal lefolytatott csábítás mindig nagyobb konkrét elhúzó erőt jelenthet, mint az elviekkel. Amit ők mondanak azok megmaradnak az elviség szintjén. Szerepük tehát elvi-csábítás, ezt nevük, vagy funkciójuk közlése azonnal elárulja. Olyan kísértők ők, akik nemcsak eme vértanú, de minden nagy célért küzdő ember életének szerves részei. Minden nagy célt elérni kívánó ember életében megjelennek a céltól eltéríteni szándékozó kísértők. Nélkülük a mű alapélménye nem lenne hiteles, konkrétabb alakjukkal pedig szervetlen részeivé lennének. Rájuk az adott alapélményt figyelembe véve nem lehet konfliktust építeni. Ha a Kísértők belső hangok, akkor a szó szoros értelmében véve akciókra képtelenek, s az sem tud ellenük cselekedni, akciót végrehajtani, akiben megszólalnak. Az adott emberen belül megszólaló Kísértők hangjával szemben szükségképpen az adott emberen belüli másik hang áll vagy állhat csak szemben, nem maga az ember.

A Kísértők hangjai, szövegei azért lesznek azonnal és vitathatatlanul kísértő szavak, mert már nevüknek-funkciójuknak ismeretében olvassuk-halljuk a szavakat. Tudjuk, hogy a szövegeket Kísértők mondják, s ezért majdnem azt mondhatni, elvileg teljesen mindegy, mit mondanak: szavaik mindenképpen kísértésnek hangzanak. Hogy a költői képmás által elmondott szövegre hogyan épül rá nevének jelentése, annak kitűnő példája az alábbi szövegrészlet:

KÓRUS: Bagolyhuhogás ez, vagy füttyjel a fák közt?
PAPOK: Az ablakon szilárd-e a keresztvas,
a kapun a retesz, a lakat?
KÍSÉRTŐK: Eső veri-e az ablakot, szél motoz-e az ajtón?
KÓRUS: A csarnokban mi lobog? fáklya? a szobákban gyertyaláng?
PAPOK: A fal mentén ki jár? az őr?
KÍSÉRTŐK: Szelindek kószál-e kapunk előtt?
KÓRUS: A halálnak száz keze van, a halál ezer utat jár.
PAPOK: Jöhet a világ szeme előtt, vagy besurran és senki se látja, se hallja.
KÍSÉRTŐK: Jön s a füledbe suttog vagy hirtelen fejbevág.
KÓRUS: Az ember éjszaka lámpással járhat és mégis az árokba fullad.
PAPOK: Az ember fölmehet nappal a lépcsőn és elcsúszik csorba fokán.
KÍSÉRTŐK: Az ember ülhet ebédnél és ágyékán hideg fut végig.

E sorok a Négy Kísértő jelenete után hangzanak el. Ha a szövegeket úgy olvassuk, hogy nem olvassuk hozzá, ki mondja, akkor lényegében egyneműek, bárki által elmondhatók. Ha így olvassuk, csak egy helyzetet jelenítenek itt meg lírai eszközökkel; egy benső állapotnak, a halálfélelemnek, vagy a halál előérzetének, vagy egy általános félelemteli helyzetnek a megmutatása csak az egész szöveg. De a sorok ezeken kívül értelmet, külön jelen-

test kapnak azáltal, hogy a négyszer három sort más-más szereplő, a Kórus, a Papok és a Kísértők mondják el, mind a négy esetben ebben a sorrendben. A sorokra így még rávetődik az a jelentés, ami általában a Kórusé, a Papoké és a Kísértőké, természetesen az alapélmény problematikájában. Így a sorok jelentését nem a szövegek tartalma, de az határozza meg, hogy ki mondja. Pl. a „Bagolyhuhogás ez, vagy füttyjel a fák közt?" sor, mivel a Kórus mondja, a vértanúságnak, a halálnak a közeledtét, félelemteli előérzetét jelenti. Ha a Kórus mondaná a harmadik sort („Eső veri-e az ablakot, szél motoz-e az ajtón?") ugyanazt jelentené. Az ismeretlenül-ismerős veszély megjelenése-megjelenítése lenne ez így, a veszély megérzékelése, méghozzá a természet máskor esetleg közömbös hangjaiban, az eső, a szél hangjában. Mivel azonban a harmadik sort a Kísértők mondják, annak jelentése nem ez, de az eső kopogása az ablakon, a szél zöreje az ajtón a kísértők csábító szavaivá lesznek. Másképpen ellenséges zajok-hangok tehát, mintha a Kórus mondaná, amikor is a halál előérzetét, félelmét jelentené. De ugyanúgy megváltozna az első sor jelentése, ha azt mondanák a Kísértők. Akkor a bagolyhuhogás nem a félelmet jelentené, hanem a csábítók hangjait. A második sort a Papok mondják („Az ablakon szilárd-e a keresztvas, a kapun a retesz, a lakat?") s mivel ők mondják, a veszély elleni védelmet jelentik a sorok, hiszen a Papok mindig védték az érseket. Ha ezt pl. a Kísértők mondanák, jelentené, vagy jelenthetné azt is: a kísértők suttogása ellen hiába erős a keresztvas és a lakat, a kísértők szava áthatol azokon is. Ugyanezt a jelentésváltozást megfigyelhetjük, ha a további sorokat vizsgáljuk meg hasonló módon.

Mindezekkel azt akartuk demonstrálni, hogy a lírai képmás „neve" mennyire meghatározza szavainak jelentését, vagy mennyire többet jelent egy-egy szövegrész azáltal, hogy egy ismert tartalmú és jelentésű költői képmás mondja el. Ha a szereplők jellemek, a szövegek kicserélését nem hajthatjuk végre anélkül, hogy értelmüket ne vesztenék. Ha jellem beszél, nem a jellem határozza meg, mi a szöveg jelentése, hanem a szöveg tartalma, jellege stb. lesz jelentésteli a néző számára, az építi fel ugyanis számára a jellemet. A líraiságra tehát ilyen módon, a többértelműség ráépülésének lehetőségével nyílik alkalom akkor, ha a szereplők költői képmások. Hiszen a szöveg az általános helyzetet is elénk állítja, azt is jelenti, de rájuk rakódik az elmondó általános jelentése is.

E mű elemzése kapcsán azonban a feszültség problémáját vizsgáljuk meg elsősorban.

A hagyományos-drámákban a feszültség két egymással szembenálló hős egymás ellen végrehajtott akcióiból jön létre. Azt az ellentétet nevezzük csak konfliktusnak, amely két szembenálló fél egymás elleni tett-váltás-sorozatában realizálódik. A drámai akció feltételez okot és célt, s két okkal és céllal rendelkező, egymással szembenálló drámai akciót nyilván ellentétes okból és ellentétes céllal hajtanak végre; ezek nélkül tehát nincs konfliktus, legalábbis ebben a szűk, de pontosabb értelemben. Vannak azonban az életben olyan ellentétek is, amelyek között elvben sem lehetséges akció, amelyek nem akarhatják egymás megszüntetését. Ilyen pl. a nappal és az éjszaka, a fizikai értelemben vett kicsi és nagy, s lényegében ilyen nem egymást megszüntetni akaró, vagy egymás ellen akciókra nem képes ellentéteket láthatunk pl. egy lírai vers ellentétes tartalmú, hangulatú stb. részei, szóképei között. A hagyományos-drámák jellemei a műben a maguk szintjén egymáshoz viszonyítva is mozognak, „kitámadnak", vagy hátrálnak, az egyik a másikat ezen a szinten is meg akarja szüntetni, s ennek érdekében cselekszenek is. A közöttük megvalósuló dinamizmus tehát közvetlen hatás-váltás eredménye, közvetlen akció-reakció. A lírai vers szóképei a szöveg szintjén önállóan nem élnek (összehasonlítva a hagyományos-dráma egységeivel, a jellemekkel). Létüket a vers mögött, vagy mélyén húzódó élménynek köszönhetik, hisz annak összetevői (s nem egy életfolyamaté!), s így közvetlen akció-reakció dinamizmus a vers szövegének szintjén nem is lehetséges közöttük. A lírai vers szóképei a vers mögött rejtőző, általában statikus élmény rögzítésére szolgálnak. Önálló, saját akaratukból bekövetkező „tettük" nincs is. A lírai vers szóképei a honnan és hová, illetőleg a mi okból és mi célból kérdésre nem tudnak válaszolni a mű szövegének szintjén. Ott „egyszerűen" megjelennek, vannak, mert az élmény összetevői, s mert nélkülük az élmény nem lenne teljes, vagy hiteles, csak csonka, töredezett, fél-élmény, tehát voltaképp semmi, mert fél-élmény nincsen. Az előbb említett kérdések legfeljebb az élmény vertikális irányú egészét tekintve, azaz az eredeti, objektív tényt és a róla való élmény megjelenését (a szöveget) tekintve vethetők föl.

Ha a Gyilkosság a székesegyházban témájának vizsgálatakor az abban rejlő – az előbbi értelemben vett – konfliktus megvalósulásának lehetőségét keressük, akkor azt mondhatjuk, hogy elvben a királyi és az egyházi hatalom konfliktusa ebben benne van. II. Henrik szerepeltetése az arisztotelészi követelményeknek nagyon is megfelelne: a király és az érsek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, barátok voltak; most ez a barátság fordul gyűlöletté, illetőleg volt barátját gyilkoltatja meg a király saját érdekéből. A Király és az Érsek közötti ellentét realizálható lenne szabályszerű konfliktusban. Ám a műben – ahogy említettük – két világszint találkozik. A főszereplőben a második világszint törvényei, parancsai feltétlen elsőbbségének, fontosságának tudata él. A mű elvben felfogható úgy is, mint amelyik arról szól, hogy miként képes valaki a másvilági törvényeknek (vagy egy magasabb etikai szférának) saját halálával sem törődve, vagy akár éppen azáltal, érvényt szerezni. Ha a művet így fogjuk fel, vertikális mozgást vehetünk észre: az érsek az evilági szintről felemelkedik a másvilágiba, ám éppen ezáltal a magasabb etikai szféra háramlik az evilági életbe, ezáltal az ott érvényesül. Ám ha konkrétan, „gyakorlatilag" is erről szólna a mű, az érsek „felemelkedésének" szemszögéből lenne megírt, s ha így: hiányos lenne ebben a formában. Egy másik konfliktus lehetőségére nyílna ekkor alkalom: az érsek akarata, amely az értékesebb etikai szféra megvalósítására-megvalósulására irányulna és a király alacsonyabb etikai rendet megvalósítani szándékozó akarata, valamint az érsek egyéni félelmei a mártíromságtól, mint annak szövetségese, küzdhetnének ismét egymással. A műben azonban sehol nem találunk akció-reakció dinamizmust, következésképp ebből eredő feszültséget sem.

A lírai képmások feszültsége demonstrált ellentétükben rejlik. A képmások demonstrációja révén az ellentét elsősorban a néző-olvasó tudatában jelenik meg, s nem a maguk szintjén, azaz nem benne a műben. Feszültségük intellektuális, vagy hangulati, vagy érzelmi. A hagyományos-drámák jellemeinek konfliktusa a mű szintjén is feszültségteli, hiszen – ahogy említettük – azon a szinten mozognak is, támadnak is egymás ellen, nemcsak megjelennek, „ott vannak", mint képmások.

A műben egyetlen jelenet kivételével az élményből az evilági szint képmásai és a magasabb etikai szféra képmásai jelennek meg. Ez már magában biztosít ellentétességet és másságot. Ehhez még hozzájárul, hogy sem az evilági, sem a magasabb etikai szféra egymásután megjelenő képmásai önmagukban sem egyneműek, nem azonosak. A kétfajta képmás kétfajta szemszögből vizsgálja az említett lírai-intellektuális élményt.

A Kórus azonnal a mű elején a veszély előérzetéről szól, s azért jönnek a székesegyházba, „Hogy szemtanúk legyünk egy tettnél, / lábunkat ez hajtja csak / A székesegyházhoz" – azaz már tudják, mi következik: „És mi várunk, csak várunk, / S a szentek és vértanúk várnak azokra, / akikből vértanúk lesznek és szentek". Tudják tehát, hogy mihez jönnek várakozni és tanúságtételt tenni. A szóban forgó kérdés, a vértanúság értelme itt a Kórus, a köznép, a kisember szemszögéből nézett, nem az érsek, a király és nem a gyilkosság történelmi vetületének szemszögéből. A lírai élmény összetevői közül először említett a félelem. Azonban nem a gyilkosságtól, mint ténytől való félelem. Hanem attól:

Érsek, ki vesztedben biztos és biztonságban lévő vagy,
rettenthetetlen árnyak között,
hát tudod-e mit kérsz mitőlünk,
tudod-e mit jelent
Kisembereknek, ha beszövik őket a végzet szőttesébe,
a kisembereknek, akik kicsi dolgok közt élnek,
Micsoda próbatétele kisembereknek,
ha elébe állnak az ítéletnek a házon,
az ítéletnek urukon, az ítéletnek
az egész világon.

A nagyon nagy dolgokban való részvétel, azoknál való jelenlét félelme ez; ahogy Eliot mondja a kisembereké, akiket mindig megborzongat a magasabb etikai szféra, az isteni rend jelenléte, a „szent" megjelenése, a sors erőinek közvetlenül kitapintható megjelenése. A nézőre, aki ugyancsak kisember, rátelepedik ez a félelem, a végzet szőttesébe való beleszövöttség közvetlen megérzékelése.

Ezután következik ennek bizonyos fajta ellentéte: megjelenik a leendő vértanú, aki a

végzet szőttesébe a legteljesebben beleszövött, akin a sors teljesen megnyilvánul. Belépése előtt a Második Pap megdorgálta a Kórust, mert azt akarta, hogy az érsek menjen vissza Franciaországba. A belépő Érsek így szól a Második Paphoz:

Békét! Hagyd őket békén, félig önkívületben. Több
amit mondanak, mint amennyit tudnak,
s mint amit te megérthetsz.
Tudják, és mégse tudják, mi az, szenvedni, tenni.
Tudják, és mégse tudják, hogy a tett, az szenvedés,
S a szenvedés is tett. Bár nem szenved, aki cselekszik,
S aki tűr, az nem cselekszik. De mindketten belenőttek
Egy örök cselekvésbe, egy örök türelembe,
S ha mind elfogadja, akkor lesz akarattá,
S csak ha mind el is szenvedi, úgy akarják,
Hogy az ősminta megmaradjon, mert az a minta
a cselekvés
S a szenvedés is, hogy a kerék mozogjon pörögve,
Bár áll csak örökre.

A szövegekből a végzet szőttesébe való teljes beleszövöttség, annak megértése, a magasabb szféra működésének, a működés titkának az ismerete jelenik meg.

Ezáltal a néző szemléleti pontja egy másikba helyeződik át, a kisemberéből a vértanúéba. Ez hirtelen váltás, amelyre a néző az író nélkül képtelen, forrása a feszültségnek: a képmás és a szöveg más szemléleti pontot, szöget és más tudati síkot kényszerít rá. Manapság tudjuk már (Hankiss Elemér kutatásai nyomán), hogy a tudati síkok váltása, a síkok közötti oszcillálás erős tudati feszültséget eredményez. A Kísértők jelenete a vértanú magasabbrangú szemszögét szélesíti és egy újfajta feszültséget is hozzátesz az eddigi tudati feszültséghez. Ez pedig a megismerés, az új és nem várt, eddig nem tudott gondolatnak a megjelenésekor jelentkező feszültség: azé, amikor ugyancsak az egyik tudati állapotból átmegyünk egy másikba, a nagyobb és mélyebb és tágabb ismeret állapotába. Egy gondolati réteg „küszöbén" való áthatolás feszültsége ez. Hiszen most tudjuk meg, hogy a végzet szőttesébe teljesen beleszőtt vértanút nem az kísértené, nem az távolítaná el útjából, mint ami egy kisember számára lenne-lehetne kísértés. A kisember-néző saját szintjénél is feljebb lévő szintre megy át eme jelenet figyeltekor.

Ettől kezdve a szemszögek váltakozása, valamint a tudat-síkok küszöbein való áthaladás feszültsége egymásba mosódottan, egyszerre jelentkezik.

Az élmény következő összetevője lényegében az élmény kettős magjának, vagy két világszintet magában foglaló voltának a magyarázata. Az érsek karácsonyi beszédében arról prédikál, hogy a karácsonyi mise, a Krisztus születésekor celebrált mise, mint minden mise Krisztus kínszenvedését és kereszthalálát ünnepli. A mű egész értelme ugyanis ebben van: a vértanú szenvedése és halála meghozza a jó, a magasabb erkölcsi szféra törvényeinek az evilágra való megszületését. A Krisztus születésnapján, mise keretében megünnepelt krisztusi szenvedés és kínhalál – mártíromság, ha tetszik – példázza a jó, a magasabb etikai szféra földre-áramlását egy kínhalál révén. Ezt példázza az egész mű is Thomas Becket sorsában.

Ez a gondolat vezet át az élmény következő összetevőjéhez, ahhoz, hogy az a tett, amely megöli a magasabb etikai szféra törvényeit valló embert, az egész világot megfertőzi:

Ízlelte ínyem
Rothadó hús zamatát a kanálban. Érezte testem
A föld nyugtalan, képtelen feltolulását éjidőn.
Hallotta fülem
A nevetést különös hangú állatok orrában: a sakál,
a szamár, a csóka röhögését; az egér meg a
menyétke futosó zaját; a holdkóros búvármadár
nevetését. Láttam
Szürke nyakakat csavarodva, patkányfarkakat tekeregve a szürkületi homályban. Ettem

Még eleven, sima lényeket, a tengeralatti eleven
dolgok erős, sós íze rajtuk, ízlelte ínyem
Az eleven homárt, a rákot, az osztrigát, a tritont meg
a scampit, és élnek és petéznek beleimben,
és beleim szétoszlanak a szürkületi fényben.

A bűnt, a gyilkosságot itt még nem követték el. E szövegek előtt a Lovagok voltak a színen, s rá akarták venni az érseket a király előtt való behódolásra. De a Kórus már „Éreztem szagukat, a halálhozókét" – mondja, s megjelenésükkel a gyilkosság, de mindenesetre a fertőzet már elkezdődött. Ezzel indul el az a gondolat, hogy az ilyen bűn nem magános bűn, nem csak elkövetőjére hoz negatív eredményt, büntetést, hanem mindenkit megfertőz, mindenkibe negativumot épít. Ez a feszültségnek egy újabb forrása, épp azáltal, hogy a tettbe, az etikai negativumba mindenkit belesző valahogyan a sors, a végzet.

A következő képmás Becket és a halál viszonya. „A halál csak akkor jön, ha méltó vagyok rá . . . Itt senki életére nem törnek, csak az enyémre, / Én pedig nem vagyok veszélyben, csak közeli a halál". Azért figyelemre méltó képmása ez a magasabb etikai szférának, mert az azt képviselő, az azt védő megmutatja, hogy ő nem a halálban látja a veszélyt. A veszély az erkölcsi megfertőzöttségben, a bűn elkövetésében van. „Nem énnekem való városról városra szökni; / Csak vidáman szembenézni a halállal, / Csak ezen az úton védhetem / Az Isten törvényét, a szentséges kánont". – mondja még Becket. Mindez egészen más szint, egészen más tudati sík és szemszög, mint a kisembereké, akik a veszélyt a halál tényében látják, s akik – épp ezért – elszöknek a halál elől, ha lehet. A halál, az ítélet, a pokol más jellegű képmása jelenik meg a kisemberek szavaiban:

nincs itt semmi, csupán
A Halál fehér, aszott arca, Isten néma szolgája,
S a Halál arca mögött az Ítélet.
S az Ítélet mögött a Hiány, rémségesebb a Pokol
tevékeny alakjainál;
Üresség, távollét, elválás Istentől;
A fáradságtalan, rémséges utazás az üres országba,
Amely nem is ország, csak üresség, távollét, a Hiány,
. . . . .
Nem amit halálnak mondunk, hanem ami a halál
mögött nem is halál,
Attól félünk és félünk.

A néző ismét más szemszöget és más tudati síkot foglal el, kényszerül elfoglalni. A halál egyenlő az ítélettel, az ítélet elválás Istentől, behullás a Hiányba. Újabb küszöbökön megy át a néző, újabb feszültséget érez, hiszen más ez a halál, mint az érsek értelmezésében. Szubjektuma is bekapcsolódik, vagy bekapcsolódhat; az elhangzó szövegek halál-felfogásához hozzámérheti sajátjáét.

Ugyanez a képmás szélesül, mélyül a következő jelenetben, ismét Becket síkján. A Papok be akarják zárni a székesegyház ajtaját, a kezdő mondat erre vonatkozik:

Le a retesszel! Ugye könyörtelen vagyok,
kétségbeesett és őrült, azt hiszitek.
Az eredményekből ítélitek meg, akár a világ,
Hogy jó-e vagy rossz a tett.
Behódoltok a tényeknek. Minden életből és
cselekedetből
Az ember jót is, rosszat is levezethet.
S mivel az időben sok tett eredményei vegyülnek itt,
Végül a jó s a rossz egészen összezavarodik.
Az én halálomat nem az időben érthetitek meg;
Az én döntésem az időn kívül fogant,

Ha ugyan döntésnek nevezitek,
Amibe egész létezésem mindenestül beleegyezik.
Az ember törvénye fölött van az isteni törvény:
Annak adom életemet.

Az élet és halál teljesen másik viszonylata jelenik meg ebben a képmás-jelenetben. A világnak olyan képét láthatjuk, ami a következő: a világ egészének menetéhez minden pillanatban egyaránt meg kell valósulnia az abszolút jónak is, az abszolút rossznak is, sőt: annak is, ami a két szélső érték között bárhol helyet foglalhat. A jónak és a rossznak tehát az értékskála minden pontján minden pillanatban meg kell valósulnia. Ám csak az kerül bele az időbe, ami az összes lehetőség közül meg is valósul. Abszolút jó és abszolút rossz minden pillanatban csak egy van, egy is valósulhat meg. A két szélső érték között – ha az egészet egy csúcsára állított rombusz alakjában képzeljük el – a középvonalon számtalan lehetőség van, feléje egyre több, távolodóan attól egyre kevesebb; ám mindig csak egyetlen egy valósul is meg a skála bármelyik pontján. Becket döntése így fogant „kívül az időn", mint lehetőség. Az időbe csak fizikai halála kerül. Halálának lényege azért kerül kívül azon, mert általa a magasabb szféra törvényeinek csak a lehetősége kerül az evilági életbe. Halála által létre*jöhetnek* jó tettek, amelyek belekerülnek az időbe: az ő halálának lényege csak a lehetőséget teremti meg, mint a jó megvalósulásának legmagasabbrendű példája. Így csak a példa nyomán létrejött etikai tett kerül az időbe, a példa azon kívül van. A két világszint ismét tökéletesen „érintkezik" ebben a két jelenetben, az előzőben és ebben. A megismerés tudati feszültsége, a másik tudati síkra való átmenet, a küszöbön való áthaladás újabb feszültséget eredményez.

Az élmény következő összetevőjének képmása a gyilkosság után ismét a kisemberek szemszögét jeleníti meg, s az egész világ megfertőzöttségét, immáron bekövetkezett megfertőzöttségét mondja ki: „Nemcsak mi lettünk megfertőztetve, és nemcsak a ház, / és nemcsak a város, / De a világ rohad el egészen." A Kórus felszólítása „Tisztítsátok meg a levegőt!" stb. eme szövegrész elején és a „mossátok meg lelketeket" eme szövegrész végén azonban nemcsak önmaguknak és önmaguk környezetének szólnak, hanem az egész nézőseregnek. A nézők ugyanis a saját mindennapos életükben éppúgy passzív szemlélői és tanúi esetleg kisebb etikai gonosztettnek, mint ahogy nézői voltak most egy nagynak. A nézők egyéni érzelmi érdekeltsége valósul, vagy valósulhat meg itt, s ezáltal az érzelmi-hangulati feszültség is megnövekedett. Ez nem egyedi bűn, de „kívül van az életen, kívül van az időn" ismét, azaz a rossz megvalósulásának éppúgy általános példájává lett, mint Becket mártíromsága a jóénak. A passzív néző kötelessége az, ami a Kórusé, megtisztítani a levegőt, megmosni saját lelkét.

Az élmény következő összetevője, egy jelenet terjedelméig, eddig nem látott nézőpontból megírott. Többen megemlítették e jelenettel kapcsolatban, a Lovagok magyarázkodásával kapcsolatban, hogy brechti értelemben véve elidegenítő hatása van, illetőleg olyan szerepe van, mint az ún. „társalgási dráma" félre elmondott szövegeinek. Azaz általa kikerülünk a mű eddigi menetéből és hangulatából. Ha a Lovagokat képmásnak tekintjük: tökéletesen érthető, miért van ez. Azért, mert az élmény eddig nem ismert szemszögének képmása a jelenet. A szemszög a gonosztettet közvetlenül végrehajtó embereké, a rossz eszközeié. Mintha 1935-ben Eliot megérezte volna, hogy az elkövetkezendő évtizedekben mennyi eszköze lesz a „rossznak", illetve, hogy a rossz mennyire inkább csak eszközeiben lesz megfogható, mint magában *a* rosszban. A Lovagok magyarázkodásában az egyház és a király, vagy az elioti elképzelés szerint a magasabb és az értéktelenebb etikai szféra modern szemlélete is megjelenik. E modernebb szemlélet szerint „az Egyház igényeit méltányosan alárendelik az Állam érdekeinek" – ahogy a Harmadik Lovag mondja, s kéri a nézőket, „ne felejtsék el . . . mi voltunk az eszközei, hogy megteremtsék a dolgoknak azt a rendjét, amelyet önök is helyeselnek". Ez a rend pedig az egyház igényeinek alárendelése az államnak. Erről azonban Eliot véleménye nem az, mint ami a miénk. Az egyházban Eliot és a mű elsősorban nem a földbirtokost vagy a szegények illúzióval való vigasztalóját stb. látja. Az egyház magas erkölcsi tanítását (és nem az egyház tetteit!) veszi egyenlőnek az egyházzal. A szemlélet és annak lírai képmása e jelenetben tehát kettős. A Lovagok ui. egyetlen szót sem szólnak az egyház és a magasabb erkölcsi szféra összefüggéséről. A nézőbe ez

eddig Thomas Becket alakján és szavain keresztül épült be. De a nézőben, a harmincas években, különösen korunkban, beépülten él az a szemlélet, hogy az egyház világi hatalom is, feudális, vagy kapitalista hatalom is. Így a néző tudati feszültsége itt gyökerezik, s ezáltal még csak növekszik is. Méghozzá kettősen: kap egy új, eddig a műben nem megírt szemszöget, a gyilkosságot közvetlenül végrehajtókét, a rossz eszközeiét, s ebben saját egyéni szerepük szemszögét és az egyház modern megítélését, amelyet összevethet, eléggé feszültségtelien azzal, ami az elioti, becketi szemléletben egyenlő az egyházzal.

A mű azonban nem itt ér véget, következik az utolsó élményösszetevő, az utolsó lírai képmás. Ez azzal a katolikus véleménnyel kezdődik, hogy minden dologban, jóban-rosszban egyaránt Isten dicsősége jelenik meg, hogy minden dolog Isten tervében benne lévő. E gondolat mélyén feltehetően a dialektika azon törvénye jelenik meg, hogy minden dolog megismerése ellentétében, ellentéte révén lehetséges csak. A néző így kapja a legáltalánosabb nézőpontot. Ez se a kisember, se a vértanú, hanem az egész egyház, minden rendű és rangú hívő szemszöge. Ebben természetesen a kisember hite szerint való szemlélet is benne van. A Kórus visszatér ezután a kezdeti gondolati képmáshoz, a kisemberek félelméhez.

A feszültség első és legfontosabb és minden néző által megérzékelhető forrása tehát a lírai képmások többértelmű váltása-váltogatása. A kisemberi és a vértanúi szemszög és tudatsík, akár a rossz eszközéé, mind lírai képmásban jelennek meg; azonban nem egymás ellen törő képmások ezek, egymást megsemmisíteni nem is akarhatják. Hiszen intellektuálisan felfogott költői élmény képmásai ők; és noha teljesen ellentétes tartalmúak, szintűek és mélységűek, eme ellentétességet csak demonstrálni tudják. Az élményben mindnek helye van, abból nem iktatható ki, sem a költő sem egymás által, egyik élményösszetevő, illetve képmás sem. Egymás ellen törő dinamizmust a lírai képmások mégsem valósíthatnak meg. A nézőben létrejövő feszültség nem az az izgalom, hogy ki kit győz le a harcban, lévén, hogy harc nem is lehetséges. A feszültség abból ered, hogy új és új, más és más, mélyebb és felszínesebb stb. szemszöget és tudatsíkot kap a néző-olvasó minden jelenetben, s a világba ezek révén mélyebben, igazabban pillant be, átfogóbban látja általuk a világot.

Azonban hibásan és elégtelenül járnánk el akkor, ha nem látnánk és nem hangsúlyoznánk azt, hogy a lírai képmások más-más volta nem eredményez érzelmi és hangulati hullámzást, oszcillációt, vibrációt is. A kisembernek, a vértanúnak, a rossz eszközének szemszöge, illetve ezeknek lírai képmásokban való megjelenése nemcsak az értelmet, sőt nemcsak a tágan vett intellektust foglalkoztatja, hanem az érzelmeket is. A nagyság, a sors, a végzet jelenlétének félelme, az etikai bűnben való egyéni beszövöttség, a világ egészének megfertőzöttsége, a halál és az ítélet érzelmekben való megjelenése, Isten tervének átfogó volta: a Kórusban; a nagy ember etikai negatívumainak (a gőgnek) rossz érzelmeket felkeverő volta, az értékesebb etikai szféra törvényeinek érvényrejutására irányuló vágy, a halál egészen más értelmet hordozó volta stb.: Becketben (vagy Becket által) – nos, ezek mind érzelmi hatást, hullámzást is kiváltanak. Az érzelmi tartalom is más és más, a nézőnek-olvasónak érzelmei és hangulatai is átmennek változásokon és a kettő között lévő „küszöbökön".

Az ilyen jellegű feszültség, a kettős hullámzás, oszcillálás, vibrálás stb. a tudati-intellektuális és az érzelmi-hangulati, minden olyan műben megtalálható, ahol a szereplők lírai képmások, és a jelenetek eme képmások megnyilatkozásai, időben és térben történő megvalósulásai. E feszültség kétségkívül nem oly elementáris, mint az akciókban megnyilvánuló konfliktus-okozta feszültség, ebből lényegében hiányzik az egzisztenciális izgalom.

A mű a líra drámai műfajban való megjelenésének szempontjából tehát jóval több, mintsem annyi, hogy Eliot versben írta. Több ebből a szemszögből annál is, mintha annyi lenne, hogy az összes szöveg gyönyörű líra, akár önálló verseknek felfogható líra, amelynek szövegei-szavai által az ember mélyebben pillanthat bele az életbe. A még mélyebb bepillantást az eljátszható alakká lett szóképek, a képmások nemcsak megengedik, de a nézőt kényszerítik is erre. A lírai képmás az izgalom elmaradása helyett ennek a kényszerítő lehetőségét kínálja. Lehet, hogy sajnáljuk a jellemek okozta izgalom elmaradását, de örülünk a világ mély megismerése „kényszerének".

(Folytatjuk)

KÁRPÁTI KAMIL

Párkák

Mikor a harangokhoz címzett terembe léptél,
megbolydult közepén a tücsökföld,
fény buggyant át a százrésű deszkán,
meleg vacsoraténben úszott a kutyaugatás is,
nehéz csipőjüknél átölelte a Sorsszövőket.
Szél is volt. Lobogott benne a nagy, fehér főkötő-sátor.
Szitakötőszárnyból egész földnyi torlódott össze a horizonton,
mint dirib-darabra hullott templomablak.
Egy messzibb hajnal szivárgott rajta át.
Talán a tenger.
Mikor a talépcsőre ültél, egy ló hajtotta fejét öledbe:
füle hátra simult, a nyújtott pofán az orrcimpák remegtek,
szóltak-e hozzád a beteljesülés apró jelképei?
Még jó, hogy a benti csengőzsivaj felé fordult tekinteted,
nem láttad a zöld legyek itatóját, sebes hátát,
férgek fehér rózsáját a láb tölött,
azt sem láttad, mikor a szél feldöntötte
s kihűlő nyakán ujjaid késő üzenetével,
a tücskök göröngyein nyikorgott át vele
egy húszkerületi kordé a csend felé.
– Nagyon öregek vagyunk mi már, mondták a Párkák,
és nézegettek nagyító szemüveggel.
– Nem tudjuk telemerni a dézsát.
Csak a gyerekkori fényképeket bújjuk,
csak a tűzfal árnyékában fogócskázunk együtt.
Fehér bort iszunk
s a hold lavórjában gyöngéden megmossuk egymást. –
És megsárgult, öreg mosolyukba öltözötten
szétszakadoznak szemed előtt, mint sziklákon a tajték.
De mégis csak ők a Párkák!
A konyhán átfolyó patakban buzgón mossák a fölhasított
márnát.
A szénapadlás-szagú ágyból kikergetik a fácánokat.
Havas zsabójú blúzban, ezüst hajukban vízhullámmal
tessékelik sorra a kérőt,
Hullatag Balázst, Kiskatona Istvánt, Szakállragasztó Pétert,
de hátuk mögül csúfolódó bagolyszemük villogtatják:
– Karácsonyra súrolókefét vesz a feleségnek!
– Egyetlen üreg a teste: feneketlen bendő!
– Ágyban heveri át a télvizet: egyszál nadrágját elitta.
– Favágó ez: fűrészelne csak látástól-vakulásig!

Füled belogod a vastagabb szóra,
de bukfencet vetsz, mert megszabadultál,
s hogy: csiszi-csoszi, kísérik kapuig a fölsült hímfit,
te az alatt a pirospárnájú hintaszékbe surransz
s hogy ne lessenek ki platánfák fülönfüggői, a rigók,
ablakra boritod inged,
míg öled pázsitjába ejtett kézzel
fogadod a deszkafalon átérkező koraesti csillagokat.
Ha barátnőim lehetnétek! szólsz a van és nincs közt ingva,
hintázol a lehetnében,
hiszen tudod: a Párkák rossz anyákból,
alakultak haranguszályból, gyerekhomályból,
se tücsökföld,
se patak a konyha kövében,
se arany nyelvét kidugdosó fény száz repedésben,
egyesegyedül van az álom –
hisz én is álmodom föléd borulva, mikor kinyílsz
e tengerre vetett ágyon.

BEBESI KÁROLY

Banális

amikor kiürül a kamra,
a pénztárca üresen ásít,
és amikor a szerelemben is
föléd kerekedik a másik,

amikor melletted csak
hóbortos árnyékod marad,
örökös sétára indul nélküled –
anyád, apád is fölad,

amikor a nemkívánt holnap
a tegnapnál csak rosszabb lehet,
amikor rádöbbensz,
elveszett mindened,

amikor nem akarsz fölébredni,
menni és maradni sem –
állsz üres tükrök előtt,
és mosolyogsz fölényesen.

POMOGÁTS BÉLA

A MAGYAR AVANTGÁRD DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrinájához

AZ AVANTGÁRD FOGADTATÁSA

Az avantgárd művészet világszerte megosztotta a közvéleményt, egy szűk kör rajongott érte, a kritikusok zöme nevetett rajta, vagy egyszerűen becsmérelte az új törekvéseket. Nálunk sem volt más a helyzet. A konzervatív kritika szemhatárát betöltötte az Ady- és Nyugat-ellenes gyűlölködés, de azért Rákosi Jenő a Ma ellen is kilőtte nyilait, hazafiatlanságról és érthetetlenségről beszélt, s a nacionalista-konzervatív sajtó is gyakran támadta az új művészetet. (És persze abban is a konzervatív körök, a hatalom kritikája nyilvánult meg, hogy A Tettet internacionalista száma miatt betiltották.) Érdekesebb volt azonban a Nyugat reagálása, hiszen az avantgárd nemcsak az akadémizmus ellen, hanem a Nyugat ellen is fordult, s alig egy évtizeddel az irodalmi forradalom: Ady, A Holnap és a Nyugat jelentkezése után ismét felforgatta az irodalmi életet. A Nyugat oldaláról érkező kritikák nem voltak éppen türelmetlenek vagy értetlenek. Sőt érdeklődéssel és méltányossággal hajoltak az avantgárd költészet eredményei fölé.

Kosztolányit például impresszionista kritikusnak tekintjük, aki nem az elvek, hanem a benyomások mérlegén vizsgálja a műveket. Kassák költeményeit is a poézis, a váratlan szófűzések és meglepő társítások rajongójaként olvasta és kedvelte meg. Ám észrevette e költemények humanisztikus értékét, etikai mondanivalóját is, azt, hogy a háború öldöklésével szemben az ember jogait hirdetik, a fájdalomról beszélnek, a tragédiáról hoznak üzenetet. S rokonszenvvel ismerteti később Barta Sándor *Vörös lobogó* című kötetét. „A másik táborból – a magam helyéről – nézem az új költők indulását – olvasom. – Csömörüket én is érzem, s a kátyúba jutott művészetről vallom, amit ők vallanak. A mai művészet nagyrészt elpohosodott... Majdnem minden művész ilyen kalodában él. A költő pedig a világmindenséget akarja átölelni egy tág mozdulattal, kijelölni az ember helyét a csillagok és a terek közt. Csoda-e, ha új eszközökhöz folyamodik?" (Esztendő 1919. február). És Kosztolányi megértése hangzik fel abban a bírálatban is, amit Tóth Árpád írt György Mátyás verseiről (Nyugat 1914. I. 650–651.). Igaz, Karinthy paródiát jelentetett meg az avantgárdistákról *(Futurizmus.* Pesti Napló 1917. 85. sz.), de ez sem volt bántó: tudjuk, nem az sértődött meg, aki bekerült Karinthy paródiái közé, hanem akiről a karikaturista megfeledkezett.

A Nyugat-mozgalom fenntartásainak és bírálatának megfogalmazása így Babits Mihályra maradt. Nyilvánvaló, hogy a Nyugat és különösen az az irányzata, amelynek Babits volt a vezető költője és ideológusa, nem oszthatta az avantgárdisták nézeteit, s ha rokonszenvvel tekintett is a fiatalok megjelenésére, kritikával kellett illetnie egészen más világszemléletet, ízlést és esztétikát fogalmazó műveiket. Ez a kritika öltött alakot Babits nagy bíráló tanulmányában: a *Ma, holnap és irodalom*ban (Nyugat 1916. II. 328–340.). Kétség-

telen, hogy ez az elemzés adta a magyar avantgárd egyik legértőbb, legérvényesebb bírálatát. S hogy ez jelölte ki első ízben az irányzat irodalomtörténeti helyét. Babits ítéletéből és Kassák válaszából két nemzedék, két tájékozódás, két világnézet és két ízlésforma vitája bontakozott ki, s ez a vita máig ható érvénnyel világítja meg az avantgárd körül zajló nézeteltérések terepét.

Babits érvei ma is tanulságosak, rejtett módon a mai avantgárd-vitákban is felhangzanak. Első szava az elismerésé; ő is elismeri annak az erőfeszítésnek az érdemét, amely a háború barbárságából keres kivezető utat: „ha valamit – írja –, azt tanulták a háborúból, e világot átölelő jajból, a rettenetes tömegek együttmozgásából, együttszenvedéséből, a seregben élésből és emberi hatalomnak messze seregekre sújtani képes modern technikájából, hogy ne az egyén lelkében, hanem valahogy e nagy szenvedő Egész lelkében keressék a világ legmélyét, ne egyes jelenségekben, hanem a jelenségeknek a tudomány által megsejtett nagy összhatásában a világ külsejét." Ám vannak kritikusabb mondandói is. Először is bírálattal illeti az irányzat programos jellegét (éppen azt a tulajdonságát, amellyel, mint láttuk, élesen különbözik a megelőző irányzatoktól, így a Nyugat szimbolizmusától és impresszionizmusától is). „Bármennyire szabadságot hirdet is egy program – mondja Babits –: a művészetben, mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megkötöttség és kényszerzubbony." Ezzel összefüggésben kifogásolja, hogy az avantgárd program a hagyományok elvetését követeli. A programos jelleg és a hagyományok elvetésének neológ szenvedélye szerinte a fiatal irodalom különállási törekvéseiből, e törekvések „épatírozásig" hevített indulatából származik. Babits egy egészen más művészetelmélet pozíciójából ítélkezik az avantgárdon, mint amilyen pozíciót maga az avantgárd foglal el.

S ebből következnek a kritikai állásfoglalás további érvei. Babits az avantgárd szertelenségét, áradó fogalmazását és szabadabb alakzatait nem új formának tekinti, hanem a kompozíció hiányának. „Ez íróknál – mondja – még kísérlete sincs a komponálás valamely módjának, a stíl valamely új tempójának: egy-egy bizarr ötlet, a futuristák legüresebb külsőségeinek esetlen utánzása, a grammatikának és értelmességnek némi, nagyon is erőltetett és kevéssé következetes fumigálása, a mondanivaló szándékos és oktalan komplikálása . . . ennyi az egész stílusújítás." Babits, igaz, az új költészet modorosságait is leleplezi, de mintha nem venné észre a modorosságok között a valóságos törekvést és az eredményt: az igaz költészetet. Csak a formarombolásra figyel, s nem arra, hogy ez a rombolás egyszersmind új formák építését is jelenti.

Kassák válasza *(A rettenetes nagy hamu alól Babits Mihályhoz.* Nyugat 1916. II. 420–424.) lényegében azt a „fáziskülönbséget" kívánja áthidalni, amely a Nyugat és az avantgárd irodalomszemléletét választja el. Újra és részletesen kifejti a mozgalom művészetéről vallott nézeteit, s feleletét optimista nyilatkozattal zárja le: „bízunk az akaratunkban, mert az előttünk futók s a már pihenésre fáradtak kezéből mi is átvettük az örökégő fáklyát, s csak az a különbség köztünk, hogy mi más felé érezzük a célbavezető utat, mint ők és más, színesebb, gazdagabb hangszereléssel akarjuk kidobni magunkból azt, ami művészet!" Erre a nyilatkozatra még Babits válaszolt (Nyugat 1916. II. 424–425.), s ez alkalommal biztató üzenetet küldött vitapartnereinek: „Örülök, hogy mások, gazdagabbak akarnak lenni az ifjak, mint mi voltunk, legyenek is, kell is lenniök!" Ezzel a vita abbamaradt, a Ma írói, elsősorban

Kassák, Mácza, Barta és Révai azonban még több olyan elméleti cikket írtak, amely valójában Babits fenntartásaira válaszolt (pl. Révai: Ma 1917. 12. sz., Mácza 1917. 12. sz. stb.).

Az avantgárd fogadtatása körül zajló polémiák azokat a fogalmakat vitatták meg, melyek aztán évtizedekig meghatározták a mozgalom helyzetét, az avantgárdista művek recepcióját. A leggyakoribb fogalom ezek közül feltétlenül az *érthetetlenség* (értelmetlenség) vádja, amely azután időről-időre felszínre került. A konzervatív körök és a nyugatos ízlés – ha más-más meggondolásból is – egyformán érthetetlennek vagy egyenesen értelmetlennek találta az avantgárdista műveket. Kassákék már eleve ki akarták védeni ezeket a vádakat. A Ma programadó tanulmányában Kassák így beszélt: „Az emberbe zúdult világalakulás nem bírja el a törvénnyé esztétizált formákat, a forró életből lelkedzett mondanivalójához verítékezve kevesli a meglévő kifejezési eszközöket. Innen az értelmetlen zavar a laikusok szemében is, innen a néha valóban túlzott modor, amibe a keresők belesodródnak. Igazságuk értékén azonban mindez semmit sem változtat". A szövegek megértése tehát Kassák szerint is figyelmet és szellemi munkát kíván, az elfogulatlan olvasó azonban ezt a munkát könnyűszerrel elvégezheti. A gondolat, az érzés és a forma konvencióinak elutasítása kívánja meg az újszerű fogalmazást. S a konvenciók ellen nemcsak a művésznek, hanem a közönségnek is küzdenie kell. A közérthetőségnek ezt a felfogását, úgy tetszik, igazolták az azóta eltelt évtizedek.

AKTIVISTÁK A FORRADALOMBAN

Az aktivisták szociális forradalmat kívántak, folyóiratuk: a Ma üdvözölte hát az októberi magyar forradalmat, ám azt sem hallgatta el, hogy elégedetlen ennek a forradalomnak a megvalósulásával és törekvéseivel. Kassák köszöntője és programja: a *Tovább a magunk útján* (Ma 1918. 12. sz. 138–139.) inkább várakozásának és elégedetlenségének ad hangot, mint a beteljesülés örömének. Kassák az orosz forradalomra hivatkozik: „Hogy ugyancsak a háború csődjéből támadt orosz forradalom világváltoztató erővé forrta magát, az elsősorban a tömegek megneveltségének tulajdonítható." A feladat tehát Magyarországon is az, hogy a forradalom gondolata és szükségszerűségének élménye bekerüljön a tömegek közé. Kassák egyrészt a szociáldemokrata párt kompromisszumos politikájának forradalmi átalakulását, másrészt a tömegek agitációját sürgeti. A dolgozó osztályok gondolkodásának kell átalakulnia, öntudatának kifejlődnie. És ezt az átalakulást szolgálhatja a művészet is. „Ideáljaink vannak – mondja Kassák – a progresszív gondolat és egészséges érzés gyökereivel. És az osztályharc alapján a mi ideáljaink szerint akarjuk átformálni a világot. A kommunista gazdasági berendezkedés mellé a kommunista művészetet akarjuk megteremteni."

Kassák tevékeny forradalmi munkát kívánt, e tevékenység etikáját és módszertanát foglalta össze *Aktivizmus* című írásában, amely mintegy manifesztum-szerűen összegzi az aktivisták elveit és eszményeit (Ma 1919. 4. sz. 46–51.). „Aktivizmus – magyarázza a szó jelentését – új terminológia a mi társadalmi mozgalmunkban. Magyarra fordítva így értődne: közvetlen cselekvés." Az emberiség egyedül méltó életformája, Kassák szerint, a folytonos akció, az „állandó akcióban álló forradalom". Ez a gondolat az avantgárdizmus emberképéből, „antropológiai víziójából" következik, de tartalmazza azo-

kat az illúziókat is, melyek az orosz forradalom, majd a nyomában fellángoló német és magyar mozgalmak révén a „világforradalom" eszményét rajzolták a horizontra, a „permanens forradalom" perspektíváját nyitották volna meg az emberiség előtt. Kassák állandó forradalmat hirdet, de tiltakozik az ellen, hogy nézetei utópisztikusak lennének. „Nem vagyunk utópisták – mondja. – Mikor az új társadalom új emberét akarjuk megépíteni és ennek az építkezésnek a lehetőségéről beszélünk, soha sem feledjük el, hogy a szocialista végcél máról-holnapra meg nem valósítható. Ehhez a forradalmasított proletariátusnak nemcsak az életigényfejlődésig kellene eljutnia, hanem egész pszichikai összetevőinek kellene a jólesés bizonytalanságából a másképp nem élhetés bizonyosságába átszületnie". Ezt az „átszületést", vagyis változást szolgálják az aktivista művészek, akik a tömegek morális forradalmasításáért küzdenek.

A magyar avantgárd mozgalom az aktivizmus jegyében üdvözölte az 1919-es márciusi fordulatot, a proletárdiktatúra kikiáltását. A Ma hívei saját győzelmüknek, igazolásuknak tekintették a forradalmi eseményeket. Helyzetük azonban csakhamar biztonytalanná vált, mozgalmuk viták kereszttüzébe került. Ezeknek a vitáknak megvoltak a történeti előzményei már a Ma táborán belül. A magyar avantgárd egysége ugyanis már a forradalom előestéjén felbomlott, és e szakadásnak ideológiai okai voltak. Kassák imént ismertetett tanulmánya: a *Tovább a magunk útján* nemcsak a burzsoá irodalomtól határolta el az aktivizmust, hanem „balról" is: attól az irodalomtól, amely közvetlenül, agitatív módon kívánt volna beleszólni a társadalom küzdelmeibe. Etikai forradalmat hirdetett, illetve a művész feladatát elsősorban az etikai és ideológiai forradalom szolgálatában látta. „A mi szerepünk – mondta – nem azonos a pártagitátoréval, úgy annyira nem, mint ahogyan a kutató tudós szerepe nem azonos a leckéket bemagoltató tanáréval." Az aktivista tábor néhány tagja nem osztotta ezt az állásfoglalást. Nem osztotta már korábban sem, még a forradalmak előtt. Az irodalom és a politika viszonya, az irodalom közvetlen politikai és általánosabb etikai szerepe körül kialakult viták vezettek arra, hogy az aktivista mozgalom néhány képviselője: Révai József, Komjáth Aladár, György Mátyás és Lengyel József 1917-ben kivált a Ma írói közül, s miután tervezett „1917" című folyóiratuk megjelentetésére nem kaptak engedélyt, kiadták a *Szabadulás* című antológiát.

Az aktivista tábor belső válsága révén nyert megfogalmazást a „maisták" irodalomszemlélete, különös tekintettel az irodalom és a politika viszonyára. Barta Sándor a *Szabadulás* bírálata során így határozta meg a szociális művész (vagyis a szocialista művész) fogalmát: „Ki a szociális művész? Az, aki a művészetén át közvetíti el szociális mondanivalóját!" (Ma 1918. 11. sz. 135.). Szélpál Árpád pedig egyenesen megkülönbözteti a „forradalmi" és a „pártművészetet". „Művészet – írja –: az intuíció által megsejtett kozmoszba-helyezés, illetőleg annak szintetizált megérzékítése. Forradalmi művészet: ha a szintézis alapját a meglevő világnézetek megváltoztatására, előbbvitelére és folytonosan haladottabb tartalommal való megtöltésére irányuló akarat képezi. Pártművészet: ha a szintézis alapja egy pártba konzervált program megvalósítására irányuló akarat." Szélpál elveti a „pártművészetet" s ahogy ő definiálta, valóban el is kellett vetnie. Ám közben a művészet teljes szuverenitásának álláspontjára helyezkedik: „Az igazi művész sohasem fogadott el pártprogramot, de semmiféle világnézetet sem. Ő alkotott magának és az univerzumnak programot, világszemléletet . . ." (Ma 1919. 1. sz. 4–10.). Ezt az állásfoglalást egy forradalom kellős közepén persze nem lehetett tartani.

A későbbi viták alapja és kerete ezzel már adva volt a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. A Ma helyzetét azonban nemcsak ez az állásfoglalás és a nyomában felverődött polémia szabta meg, hanem egy szociáldemokrata részről érkező támadás is. A szociáldemokrata párt kultúrpolitikája ugyanis már kezdettől fogva értetlenül és idegenkedve nézte az avantgárd törekvéseit. S ennek nemcsak ízlésbeli konzervativizmusa volt az oka (amely annak idején Csizmadia Sándort helyezte Ady elé), hanem szűken értelmezett pártérdeke, a Népszava íróinak irányában megmutatkozó elfogultsága és a „maisták" részéről érkező támadások is, amelyek, ha csak mód kínálkozott rá, le kívánták leplezni a szociáldemokrácia kompromisszumos jellegét. Így azután a Tanácsköztársaság kikiáltása után, midőn a Ma hívei azt hitték, hogy az ő munkásságukat és eszményeiket igazolták a forradalmi idők, a szociáldemokrata árnyalatú lapok – Az Ember és a Népszava – durva és sértő támadást intéztek a Ma írói és művészete ellen. Kéri Pál (Az Ember 1919. ápr. 15.) és Göndör Ferenc (Népszava 1919. ápr. 16.) egyszerűen „bolondházi cellának", „irodalmi és művészeti ökörsütésnek", a „proletárdiktatúra groteszk és komikus fattyúhajtásának" nevezték az avantgárd törekvéseket. A kultúrpolitika kommunista munkásai – Révai József és Lukács György – és a kommunisták nézeteit képviselő Vörös Újság ekkor még megvédte a Ma táborát. Révai kulturális ellenforradalomnak bélyegezte a támadást, Lukács pedig józan és alkotó kultúrpolitikát hirdetett. „A kommunista kultúrprogram – írta – csak jó és rossz irodalmat különböztet meg, . . . A kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa el a proletariátusnak, és nem fogja engedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissel pusztítsák az ízlését. A politika csak eszköz, a kultúra a cél" (Vörös Újság 1919. ápr. 18.). A Ma tehát egyelőre védelmet kapott, az ellene leírt vádak azonban hatottak tovább, és kondicionálták az avantgárd mozgalom helyzetét.

Az aktivisták – mai szemmel tekintve át az akkori helyzetet – végeredményben helyes elveket képviseltek, midőn elutasították az irodalom közvetlen, napi agitációs szerepének gondolatát. Ám ezt a helyes elvet téves eszmékkel kísérték. Azok az individualista nézetek, melyeket például Szélpál Árpád hangoztatott, nemcsak helytelenek voltak, hanem lényegében el is tértek az aktivisták irodalomszemléletének többször is kifejtett és hangoztatott tételeitől. Az avantgárd ugyanis vállalta az elkötelezett, a szocialista irodalom stratégiai céljait, de elvetette a taktikát. A proletárdiktatúra hatalmi és kultúrpolitikai szerveinek viszont akkor – az intervenciós seregek gyűrűjében, a belső ellenséggel küzdve – érthető módon taktikai feladatokat kellett megoldaniok. A Lukács György által kifejtett szocialista kultúrpolitikai modell a polgárháborús és intervenciós helyzetben sajnos nem érvényesült. Ez a helyzet szabta meg az avantgárd és a kultúrpolitika viszonyát, s a helyzetből származó polémia jelentkezett Kun Béla elítélő szavaiban és Kassák Lajos válaszában. Kun Béla az „országos pártgyűlés" (pártkongresszus) második napján foglalkozott a Ma törekvéseivel. „Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból, – mondotta – és én bízom a proletariátus termelőerejében, abban a termelőerőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a Ma irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke" (Vörös Újság 1919. jún. 14.). Ez a sommás és a „proletkult" koncepcióját előlegező ítélet határozta meg a Ma további sorsát, sőt a magyar avantgárd és a kommunista mozgalom további polémikus viszonyát.

Kun Béla állásfoglalására Kassák *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című vitairata válaszolt, amely azután röpirat formájában is megjelent. Kassák a Ma útjára, küzdelmeire és elkötelezettségére emlékeztetett, a nemzetközi avantgárd kommunistáira – Henri Guilbeaux-ra, Franz Pfemfertre és Ottokar Brezinára – hivatkozott, s kétségbe vonta Kun irodalomkritikai kompetenciáját. És minthogy a vitairat hatósági engedély nélkül jelent meg és került terjesztésre, a Mát betiltották a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai szervei. A kialakult helyzetnek bonyolult struktúrája volt: jelen volt ebben a struktúrában a Ma néhány ideológusának individualizmusa, a konzervatív szociáldemokrata támadás, a kultúrpolitikában kialakult „proletkultos" szemlélet, az igen veszélyes és feszült történelmi szituáció, amely az avantgárdisták stratégiai szemlélete helyett napi küzdelmeket és agitációt követelt; mindez meghatározta az aktivisták és a proletárdiktatúra viszonyát. Aztán, ahogy a történelemben lenni szokott, a polémiák és a szakítások „nehézkedési ereje" később is hatott. Stratégia és taktika viszályából elméleti összeütközés lett, majd nyílt politikai szakadás. Az avantgárd és a kommunista mozgalom ezután évtizedekig csak pillanatokra találkozott.

A MAGYAR AVANTGÁRD DIASZPÓRÁJA

A forradalmak bukása után az avantgárd mozgalom törzsének is emigrációba kellett költöznie. Kassák, Barta Sándor, Kahána Mózes, Ujvári Erzsi, Mácza János, Uitz Béla éppúgy emigrálni kényszerült, mint azok, akikkel korábban vitáik voltak: Révai, Komját, György és Lengyel. 1920-ban a Ma is Bécsben kezdte újra a maga életét, s 1924-ig sikerrel tartotta fenn magát. Első közleményében, új programadó manifesztumában a világ közvéleményéhez fellebbezett. A bukás tragédiájáról beszélt s a változó idők új feladatait kívánta megfogalmazni. Igaz, nem is volt olyan új ez a program, ez a feladat. Kassák kiáltványa, amely a világ művészeihez fordult, lényegében azokat az elveket foglalta össze, amelyeket a magyar avantgárd már korábban: 1918 őszén és 1919 tavaszán is hangoztatott. A forradalmi és művészeti stratégia elveit, amelyeknek fókuszában az ember társadalmi és erkölcsi felszabadulása, kiteljesedése állt. Ezeknek az eszméknek a jegyében élte át az avantgárd a bukás tragikumát. „Az új művészet lényege – írta Kassák – a tragikus idők felérzése és értelemmel megvilágosítása a vajúdó időbe. Az új művész hivatása az elnyomottak butaságába és az uralkodók kalmárspekulációiba veszett emberiség önmagára ébresztése" (Ma 1920. 1–2. sz. 2–4.). És hasonló gondolatok öltenek alakot abban a válaszban is, amelyet a Ma adott az „alkotó művészek provizórikus moszkvai internacionális irodájának" kérdéseire (Ma 1921. 1–2. sz. 18.). Ezek az elvek és eszmék határozták meg azután az emigrációban tevékenykedő Ma és a körülötte szervezkedő mozgalom helyzetét.

Kassák következetesen ragaszkodott azokhoz az elvekhez, melyeket már évek óta képviselt, s melyeket a bécsi Ma első, programadó cikkeiben is körvonalazott. A folyóirat hétéves működésének ünnepére írott *Mérleg és tovább* című tanulmánya (Ma 1922. 5–6. sz. 2–4.) az avantgárd élettörténetének második szakaszát jelenti be, elvei azonban változatlanok. Nem így a tanítványok és munkatársak nézetei. Az emigrációba kényszerült avantgárdista mozgalom ugyanis nemcsak gyarapodott – hiszen például Déry, Németh Andor és Illyés Gyula akkor került kapcsolatba vele –, hanem meg is oszlott, irányzatokra és

csoportokra szakadt; és ezek a csoportok éppen egymással szemben vívták leghevesebb vitáikat. Az emigráció egyúttal a magyar avantgárd diaszpóráját is jelentette. A Ma táborából csoportok szakadtak ki, új folyóiratok alakultak, új mozgalmak szerveződtek. E csoportok általában ugyanúgy a művészet és a politika viszonyának Kassák által megfogalmazott koncepciója miatt váltak el a Mától, mint korábban, 1917-ben a „Szabadulás" csoport. Révai, Komját és Lengyel után Barta Sándor és Mácza is szembefordult azzal az állásponttal, amelyet Kassák képviselt. A Ma szerkesztőjét ugyanis korábbi nézeteiben erősítette meg a bukás: a forradalom kudarca Kassák számára azt a stratégiai elképzelést igazolta, amit a forradalom napjaiban is ismételten megfogalmazott. A tőle távolodók viszont úgy látták, hogy a bukott forradalom után új forradalomra kell a magyar proletariátust mozgósítani, s a művészetnek ebben a mozgósító munkában kell feladatokat vállalnia. Ez a koncepció nyilatkozott meg a Ma táborából kiváló írók folyóirat-kísérleteiben: az Akasztott Ember, az Egység, az Ék hasábjain. És e koncepció nemegyszer türelmetlenséggel párosult.

De magán a Ma táborán belül sem volt teljes az egység. Németh Andor az avantgárd vezérének doktrinér következetességét bírálta (Bécsi Magyar Újság 1920. szept. 12.,), Déry Tibor a nyelvi hagyományoktól elszakadó költői fogalmazást vetette el (Bécsi Magyar Újság 1921. ápr. 10.). Igaz, volt az avantgárdnak egy elégtétele is: a belső vitákkal és a mozgalmi tagozódással egyidőben el is terjedtek az új művészet esztétikai és poétikai elvei. A bécsi és berlini emigráció mellett új központ alakult Budapesten: a Magyar Írás című folyóirat, majd Palasovszky Ödön és Hevesy Iván körül, s központok alakultak a szomszédos államok magyarságának közegében is. Romániában a Napkelet, majd Szántó György Periszkópja, Szlovákiában a pozsonyi Tűz, a Vajdaságban Az Út szervezte az avantgárdista csoportokat.

DADÁTÓL A SZÜRREALIZMUSIG

A forradalom előtti korszak magyar avantgárdja, miként már említettük, az expresszionizmus művészetszemléletét érvényesítette. A húszas években viszont nagyjából két irányzat jelentkezett az avantgárdon belül: a dadaizmus–szürrealizmus és a konstruktivista iskola. A dada lázadása alig kísértette meg a magyar avantgárd mozgalmat (irodalmi teljesítményt meg – talán Déry és Mácza néhány darabján, Kassák néhány versén túl – alig hozott). A dadaista elmélettel inkább kritikailag foglalkoztak az avantgárd teoretikusai. Így Déry Tibor, akinek tollából elsőnek értesülhetett tüzetesebben az új „irányzatról" a magyar közvélemény. Déry a civilizáció válságtudatából és az embert körülvevő természet szervezetlenségéből vezette le a dada elveit. Az irányzat filozófiai relativizmusát és agnoszticizmusát osztja talán, de magától az irányzattól megriad: „eltorzulva, egy végső egyéni anarchizmus csúf koraszülöttjeként ugrál most előttünk e furcsa figura a kor vérvilágította nagy pódiumán" – mondja, mint aki nem nagyon bízik a dadaista mozgalom életképességében (Nyugat 1921. I. 552–556.).

A dada csak epizód lehetett, annál nagyobb hatása volt a szürrealizmusnak. A magyar avantgárd teoretikusai, írói sokszor akkor is a szürrealizmusra gondoltak, ha a dadáról beszéltek. A szürrealista esztétika erősítette fel a vers önállóságának elvét, „magánvaló" létezésének, a költészet teremtő tevékenysé-

gének tudatát is. A költeményt már az expresszionisták – pl. Wilhelm Worringer és Kasimir Edschmid – is önálló létezőnek, önálló entitásnak képzelték, s ők is azt a nézetet vallották, hogy a költő voltaképpen teremt. Az ő elképzeléseik erősödtek fel a szürrealisták tanítása nyomán. A magyar avantgárd mozgalom soraiból elsősorban Németh Andor és Déry Tibor fogalmazta meg ezt a gondolatot. „Az új vers önálló életet él – írta Déry *Az új versről* című esszéjében. – Nem utánozza, hanem folytatja a természetet. Az új vers anyaga nem a nyelv, mely már feldolgozása, formábaállása a nyersanyagnak, hanem maga a szó, az ősanyag" (Dokumentum 1927. május). Hasonló elveket fejtett ki Déry *A homokóra madarai* című, egyébként nagy vitákat kiváltó, előadásában is (Korunk 1927. 181–186.). „Az új líra a logika bukását jelenti – olvassuk – ... az új lírikus számára nem evidens a valószínűség kényszere ... A költő egy mélyebb rétegben heverő logika szerint dolgozik, mely kifelé önkényes, nem ellenőrizhető, de belül csalhatatlan, mint az ösztön, s amelyet érzelmi logikának hívnék."

Mi ez, ha nem a szürrealizmus költészettana? És abban is a szürrealista esztétika jelentkezik, hogy az „új költészet" teoretikusa elutasítja az irodalom fogalmi jelentését, sőt hogy az irodalmat a „szellem" megnyilvánulásának tekinti, követve a szürrealisták irracionalizmusát. „A szellem – írja Déry, Sinkó Ervinnel vitatkozva – nem törődik a külvilági élet rendszerével, akár összeütközésbe kerül vele, akár párhuzamosan halad: a saját életét éli s összeütközéseit, megbékéléseit is a saját eszközeivel fejezi ki ... Materiája irodalomban nem a valóság, hanem a nyelv; nem is a nyelv, mely már feldolgozása, formábaállása a nyersanyagnak, hanem maga az ősanyag, a szó. A szó, amely lehet a valóság megjelölése, neve, de nem szükségképpen az. A szó absztrakció is lehet, grammatikai hajtószíj, zenei hangemlék, optikai kép, lehet minden racionális értelem nélkül hangcsoport is, meghatározhatatlan asszociációk gyűjtőmedencéje." (Korunk 1927. 586–590.) A versnek, mint nyelvi struktúrának, hangtani alakzatnak az elmélete a húszas évek formalisztikus irodalomelméleteire utal, azokra az elméletekre, melyek aztán a hatvanas évek neoavantgárdjában kaptak igazi szerepet.

Az „új vers", amelynek elmélete így a magyar avantgárdban is megszületett, azután a költői gyakorlatban is alakot öltött: Kassák, Déry és az induló (majd avantgárdista–szürrealisztikus korszakát végül is megtagadó) Illyés Gyula költeményeiben. Ezek a versek a szürrealista technikát követték: a társítások szabadságában, a meglepő képek és a szokatlan metaforák különös költőiségében nyertek alakot. Költőik azonban, úgy látszik, nem követték mindenben a teóriát. Legalábbis verseik nem váltak jelentésnélkülivé, képek és szavak szabad kompozíciójává, irracionális képződményekké. Ellenkezőleg, az „új versekben" a magyar avantgárd hagyományos mondanivalói jelentkeztek: a szociális elkötelezettség, a forradalmi szenvedély, a moralista öntudat. Hasonlóan az „új vers" német mestereihez, például ahhoz a Richard Huelsenbeckhez, akinek neve majd minden magyar vitaszövegben szerepelt, s aki maga is a dadaista lázadás és a szociális forradalom egyesítésén fáradozott. És hasonlóan a francia szürrealistákhoz, akik – mint Aragon és Eluard – nemcsak művészi újítók voltak, hanem társadalmi forradalmárok is.

A szürrealista (és dadaista) újítás azután lassanként elvesztette azt a lendületet, amely a húszas évek második felében éltette. Hívei sorra fordultak a realizmus felé: Kassák lírája a harmincas években már a realista stílust képviseli, költészete is klasszicizálódott, s Illyés Gyula, Déry Tibor is sorra el-

fordultak a szürrealizmus eszményeitől. Midőn – Bálint György szellemes fordulata szerint – a költők után az államférfiak vették kezükbe a dadaista módszereket, a szellem forradalmárainak az értelem nevében fel kellett lázadniok a dadaista valóság ellen. A szürrealisták a realizmus hívei lettek, az irracionalizmussal játszó teoretikusok az emberi és kulturális értékek józan védelmén gondolkoztak; megváltozott a kor és az irodalom követte ezeket a változásokat.

A KONSTRUKTÍV EMBER

A szürrealista szabadság, az önálló létet élő vers eszméje csak az avantgárdizmus egyik útja, vonzódása és lehetősége volt. A másik lehetőség a kötöttség, a pontosság, a szerkezet: a konstrukció. Ez a változat éppen ellenkezője volt az előbbinek: játék és rombolás, ösztönösség és szertelenség helyett megfontolt építést és művészi tudatosságot hirdetett. A kubisták tér- és anyagismerete, a Bauhaus funkcionalizmusa, a Stijl geometrikus absztrakciója, a Neue Sachlichkeit tárgyias szemlélete, az orosz festők: Tatlin és Malevics „szuprematizmusa" voltak a példaképei. E forrásokból táplálkozott a magyar avantgárd konstruktivista irányzata, az elmélet és a művészi gyakorlat egyaránt. A konstruktivisták az avantgárd mozgalom indulásának szociális felelősségérzését, morális igényességét és bölcseleti optimizmusát keltették új életre. Csakhogy figyelembe kellett venniök a megváltozott történelmi körülményeket, az átélt eseményeket: a világháború, a bukott forradalmak tanulságait. És annak a tanulságát, hogy az avantgárd körökben oly lelkesen várt és kívánt világforradalom elmaradt, sőt Európa nyugati és középső országaiban a kapitalista társadalmi rend megerősödött. Ezért, jóllehet a végcélra: az ember és a társadalom szocialista átalakításának perspektívájára vetették tekintetüket, számítottak a küzdelem nehézségeire is. Tudták, hogy osztályrészük egyelőre nem a diadal, hanem a munka, s hogy ezt a köznapok ellenálló közegében kell végezniök.

A konstruktivista irányzat vezető teoretikusának feladatait Kassák vállalta, akinek szinte egész művészetszemléletét áthatották ekkoriban a konstruktivizmus nézetei. Nem véletlenül, hiszen ezek a nézetek összhangban állottak korábbi és későbbi elveivel, a pálya töretlen következetességű vonalába illettek, meggyőződésének adtak elméleti keretet. Az irányzat alapvetését *Vissza a kaptafához* című programadó tanulmányában fejtette ki (Ma 1923. 1. sz. 2–3.). Ez az írás abból a meggyőződésből fakadt, hogy a művészetnek feladatokat kell vállalnia a társadalmi ember formálásában, egy új forradalmi periódus előkészítésében. És ezért a művésznek ugyanolyan „konstruáló", építő szakembernek kell lennie, mint a tudósnak vagy a technikusnak. „Az alkotás – specialitás!" – mondja ki Kassák. A művész is specialista, ám Kassák attól is óv, hogy a művészet egyféle mérnöki, spekulatív „dilettantizmus" áldozata legyen. A művésznek alkotó munkát kell végeznie: meg kell találnia „az önmagához vezető utat, amelyen át újból tisztán tudja kifejezni alkotó karakterét". A művészet és a politika viszonya (amely a Kassák körül zajló vitáknak mindig is a centrumában foglalt helyet) a következő jelszavakban nyert megfogalmazást: „Művészek, alakítsátok ki az új emberi szellemet! Politikusok sajátítsátok ki nekünk az élet lehetőségeit!"

A konstruktivista elvek tüzetesebb kifejtésére azután két további Kassák-

tanulmány: *Az új művészet él* (Korunk 1926. 89–102.) és az *Éljünk a mi időnkben* (Korunk 1926. 455–457.) vállalkozott. E tanulmányokban fejti ki Kassák részletesebben az irányzat művészeti elveit. Az irányzat lényege eszerint az építő jelleg és az egyensúly-teremtő küzdelem. S ahogy a dada és a szürrealizmus is megkereste a maga filozófiai igazolását (tudniillik a világ „abszurd" voltában és az ismeretelméleti agnoszticizmusban), úgy a konstruktivizmus is általánosabb, bölcseleti igazolást keres. Csakhogy a konstruktivista teoretikus – szemben a dadaistával – éppen a világban, a kozmoszban tapasztalható rendre és szervezettségre figyel. „Hogy mi a konstrukció törvényét felismertük – mondja Kassák –, ezzel az élet és világ alaptörvényét ismertük fel. Tehát a magunk létezéstörvényét is. És ennyiben tisztán áll előttünk alkotásainknak, mint önmagunk más, új formába állásának tárgyi és etikai értelme. Ezen kívül pedig nincs mérték, mellyel hozzánk és munkáinkhoz közeledni lehetne." A rend és az organizáció adja tehát a konstruktivista művészetszemlélet legfőbb tételeit. „A precíz és felelősségteljes munka emberei vagyunk – folytatja Kassák az előbbi gondolatot. – Teljes intenzitással akarjuk elérni az életet, megoldottuk a levegőnél nehezebb repülőgép problémáját, megépítettük a földrengést kiálló házakat, víz alatt járó hajóink és kényelmes klubfoteljaink vannak, szavainkat belekapcsoljuk a villamossággal telített térbe s művészetünket az elefántcsonttornyokból, mint az egészséges gyereket beleállítottuk a mindennapi életbe."

Ez a feladat: vagyis a művészet – és a konstruktivizmus – beleállítása a a mindennapi életbe jelenik meg Kassák 1928-as folyóiratalapításában, a *Munka* évtizedes vállalkozásában és küzdelmeiben. Ez a szemle már a forradalmi helyzet apályában keletkezett, midőn a közvetlen politikai cselekvés meglehetősen korlátok közé szorult. A Munka programja ezért nem harci felhívás, hanem szó szerint „munkaprogram", amely a művelődés, a kulturális és erkölcsi felemelkedés, a szervezettség révén kívánná szolgálni a távolabbi politikai célkitűzéseket. „Ahhoz, hogy a munkásság szocialista politikát csinálhasson – fejti ki Kassák ezt a »munkaprogramot« –, meg kell ismerkednie az élet sokoldalúságával. A politikai harcoknak ezer összetevője van, csak természetes, aki többet ismer, akinek több van birtokában ezek közül az összetevők közül, annak nagyobb és osztálytudatosabb az ideológiai iskolázottsága s így több jó lehetősége van a politikai harcokban, amely, mint már mondottuk, nagyrészben az ideológiai összeütközések egyik harci eszköze. Nem azt mondjuk, hogy ne politizáljatok, hanem, hogy időszerűen és osztálytudatosan politizáljatok!" Vagyis a Munka ismét a stratégiai feladatok szolgálatára vállalkozik (részben ez okozta a kommunista oldalról feléje vágó kritikát), s a konstruktivista művészetelmélet és művészetpolitika ezeknek a stratégiai feladatoknak a szolgálatában áll.

AZ AVANTGÁRD ESTÉJE

Az avantgárd lázas és zaklatott életét végig kérdőjelek kísérték, sohasem némultak el az ellenvetések, a bírálatok. Sokan gondolták úgy, hogy az avantgárd művészet inkább egy társadalom és egy kultúra bomlásterméke, mintsem újabb vállalkozása, újabb korszaka. Hogy az avantgárd a szubjektivizmus és az individualizmus paroxizmusa, amely hisztériás gesztusokkal rúgja el magát az emberi kultúra évezredes fejlődésétől, hagyományaitól, egyszersmind a valóságtól és a tömegektől is. A dadaista mozgalom vad gesztusai mintha ezt

az állásfoglalást igazolták volna. Pedig az avantgárd megítélése nem lehet ilyen egyszerű. A mulandó elméletek, gesztusok és formák mellett nyilvánvalóan értékeket is hozott. A társadalmi forradalom igényét, őszintébb etikát, szabadabb művészetet. Ha csak az irodalomra, a költészetre gondolunk, új szemléletet, új módszert, a formák és a nyelv felszabadítását a hagyományos kötöttségek alól.

Ám az is nyilvánvaló, hogy az avantgárd, mint minden művészeti irány, történeti képződmény, történeti fogalom. Diadalai és megújulási kísérletei után el kellett következnie egy időnek, midőn a történelem elzárta az avantgárd további lehetőségeit s más tájékozódást, más irányt szabott. Ez az időszak a harmincas években érkezett el: a nagy társadalmi és történelmi kataklizmák előestéjén, a fasizmus és az újabb háború fenyegetései között, midőn a művészet egy felelősebb és fegyelmezettebb realizmussal tudott csak válaszolni a száguldó események kihívásaira. Ez a korszak egyúttal az avantgárd estéje lett. A magyar avantgárd mozgalom is ekkor fejezte be élettörténetének első és fontosabb szakaszát. (Egy rövid időre azután még kivirult a felszabadulást követő társadalmi és kulturális újrakezdés éveiben.)

Hevesy Iván már a húszas évek elején az avantgárd bomlását látta, és szinte Spengler bűvöletében rajzolt képet az európai civilizáció alkonyáról. (*A művészet agóniája.* Nyugat 1921. II. 1513–1520.) Mások az értelem vagy a társadalmi haladás nevében vetették el az avantgárd vívmányait, vagy tagadták további lehetőségeit. Lukács György, Gaál Gábor, Halász Gábor és Komlós Aladár – más-más oldalról, más-más szemlélettel és érveléssel – egyaránt arra hívták fel a figyelmet, hogy az avantgárd felett eljárt az idő, s hogy új és korszerű realizmusnak kell következnie. Végül pedig Kassák Lajos is felismerte, hogy elérkezett az avantgárd alkonya. A Nyugat vitájában – *Vita az izmusokról és az új művészetekről* – ő is arra a véleményre jutott, hogy „az izmusok megbuktak és nem tudtak továbbfejlődni" (Nyugat 1932. II. 551.). Egyszersmind azonban arra is figyelmeztetett, hogy az avantgárd mégiscsak a modern művészet és irodalom nagyszabású vállalkozása volt, s hogy az izmusok művészi, poétikai és technikai vívmányait az őket követő realista művészetnek is meg kell őriznie: „az izmusok átváltoztak eszközzé, illetve a nagy egész részletévé" – mondotta. Annak, aki Eluard és Aragon, Majakovszkij és Pasztenák, Brecht és József Attila klasszikus eredményeit ismeri, méltányolnia kell Kassák szavait. Az avantgárd valóban termékenyítőleg hatott, s vívmányai valóban beépültek a modern európai művészet és irodalom korszakos teljesítményeibe, értékeibe.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

FRANCIA KRÓNIKA

IFJÚ TITÁNOK EGY ÖREG SZÍNHÁZBAN

Némi lelkiismeretfurdalást érzek: legutóbbi (Jelenkor, júl.–aug.) krónikám Semmi különös? című cikkében talán kissé túlzottan lesújtó képet festettem a jelenkori francia irodalom helyzetéről. Borús mérlegemet némileg menti ugyan a cím után következő kérdőjel, no meg az a nem elhanyagolható lélektani mozzanat, hogy régi szerelme esetén az embernek fokozottabbak az igényei és kellemetlenebbek a csalódásai. Mindez azonban nehezen eldönthető alanyi momentum. Az objektív tény viszont az, hogy csakugyan megfeledkeztem valamiről, méghozzá egy olyan pozitív jelenségről, amely bizonyos mértékig derűsebbre színezi az összképet.

Cikkemben ugyanis nem érintettem a színházat. Márpedig ez az a terület, ahol a helyzet a legvigasztalóbb. Mi sem igazolja, vagy illusztrálja ezt jobban, mint az a tény, hogy az 1970/71-es évadban a Comédie-Française, amely az irodalom és művészet terén majdnem oly sokat ostorozott és gúnyolt vára volt a maradandóságnak, mint az Akadémia, merész újításhoz folyamodva bevezette az avantgarde-estéket. Három újszellemű sorozat indult, ifjú titánok modern egyfelvonásosaival. Minden szériában három-három kis darabot mutatott be Pierre Dux, a kitűnő színészből lett igazgató vezetése alatt álló színház. A francia Nemzeti Színház hatvanöt színésze körülbelül 550 előadást tart idényenként, s mintegy félmillió nézőt fogad. Természetesen a műsor zömét a klasszikus darabok teszik, de Dux véleménye szerint a repertoár „megőrzése és gazdagítása" nem ellentétes feladat. A vállalkozás példátlanul merész ebben az öreg színházban, de a tapasztalat az igazgató bátorságát igazolta. Igaz, hogy az első darabot kifütyülték, de a másodikat már melegen megtapsolták. Dux ama reményének adott kifejezést, hogy az új szerzők – (mellesleg, a molière-i hagyományokhoz híven, amelyeknek a Comédie-Française a szentélye, majdnem mind színészek vagy rendezők voltak) – később egész estét betöltő darabbal is fel fogják frissíteni az illusztris játékszín műsorát.

Az első bemutató 1970. november 2-án, a második 1971. január 18-án, a harmadik pedig március 8-án volt. A kilenc szerző neve: Romain Weingarten, Roland Dubillard, François Billetdoux, Andrée Chédid, Guy Foissy, Robert Pinget, Gabriel Cousin, Jean-Claude Grumberg és René de Obaldia. Amint látható, nálunk nem nagyon ismertek. De például Weingarten legjobb művét, A nyár című szürrealista tündérjátékot sikerrel játszotta a Pesti Színház. Ez a darab viszont keserűen leplezi le az emberi kapcsolatok reménytelenségét egy darabjaira hulló világban. Dux valóban merésznek bizonyult, hogy ezzel a kihívóan kegyetlen egyfelvonásossal kezdte ezt a már önmagában is provokatív sorozatot. Weingarten Mint a kő című jelenete börtönzárkában játszódik, s hőse... gyilkos, aki tragikus történetét a cellában lévő zsámollyal és a börtönfal köveivel illusztrálva mondja el, szaggatottan, balladai homállyal, de sokszor meghökkentő költői allegóriákkal. A második egyfelvonásost Roland Dubillard írta, aki az avantgarde-színházakban már több félig morbid, félig burleszk művel hívta fel magára a figyelmet. Az eredeti tehetségű színész-írónak a hétköznapiság baljós varázsával operáló, Beckett-hatású színpadi művei az avantgarde egyik legszélsőbb szárnyát képviselik. A Comédie Française-ben bemutatott Ha Camille látna engem című paródiáját a szerző így határozta meg: „hangjáték – versekben beszélő operett". A harmadik egyfelvonásost az avantgarde világszerte ismert, tehetséges, bár kissé zavaros ifjú mestere, François Billetdoux írta (meg kell jegyeznem, hogy ez a furcsa név – billet doux = „szerelmes levél" – bármilyen hihetet-

len, nem álnév!). Hosszú ideig, amikor még Marcel Aymével egy házban lakott a Montmartre-on, abban az utcában, amelyet Paul Févalról, A púpos hajdan roppant népszerű írójáról neveztek el, a rádió egyik legfelkapottabb hangjátékírója volt, s a hősi montmartre-i hagyományokhoz híven, pályáját a Fürge Nyúlban kezdte, mint kabaré-költő. Nálunk még teljesen ismeretlen (egyik színházunk az idei évadban akarja bemutatni leghíresebb darabját, a Csin-csin című „alkoholista" tragédiát). Billetdoux Dosztojevszkij és Strindberg követője, darabjaiban sűrűn váltakozik a dühödt erőszak és az epekedő nyájasság. A Comédie Française Párhuzamos nők című, három női sorsot egyszerre bemutató, bonyolult építkezésű egyfelvonásosát tűzte műsorra. Míg a francia Nemzeti Színház sajátosan konzervatív közönsége megbotránkozással és viszolygással fogadta ezt az első szériát, egyes kritikusok hangsúlyozták, hogy a három „ifjú titán" mind elmúlt már negyven éves, s a legújabb nemzedék már „kivénhedtnek" tekinti őket...

A második sorozatban Andrée Chédid, Guy Foissy és Robert Pinget került sorra. Az első Magyarországon teljesen ismeretlen. Féltucat regény és több verskötet szerzője. Észak-afrikai származású. (Egy kis magyar vonatkozás: arab környezetben játszódó, Bábjátékos című szimbólikus és lírai darabját Daria Gamsaragan örmény származású szobrásznőnek, Gyomai Imre, a néhány éve elhunyt párizsi magyar író és újságíró első feleségének ajánlotta.) E második sorozat két másik szerzője már többé-kevésbé ismert nálunk is: Guy Foissy Két szerető szív című egyfelvonásosát, amely a fogyasztói társadalom reklámjainak bedőlő dolgozók szellemes és lendületes színpadi ábrázolása, a rádió Kilátó című folyóirata már bemutatta, s a világszerte nagysikerű egyfelvonásos rövidesen a televízióban is látható lesz. (Ízületi gyulladás című egyfelvonásosát is sugározta a magyar rádió és televízió, ez különben a Játszma vége című kötetben is megjelent.)

Foissynál egyébként érdemes megállni egy kicsit. 1932-ben született, s volt banktisztviselő, éjjeli portás, kereskedelmi adatgyűjtő, építőipari hivatalnok, középiskolai felügyelő, francia tanár. 1961-ben a bourges-i Művelődési Házban lett színigazgatóhelyettes. Huszonnégy éves korában kezdte színpadi pályáját. Az a kis diáknegyedi Huchette Színház játszotta két darabját 1963-ban, amely Ionesco két világhírű darabját (A kopasz énekesnő és A lecke) játssza időtlen-idők óta. 1965-ben három darabját mutatták be: egyet Genfben, kettőt Párizsban. Azóta állandóan műsoron van Párizstól Montevideóig. A nyugatnémet tévé is filmre vitte műveit. Atyai szózat című jelenetét egy párizsi café-théâtre játssza nagy sikerrel. Ízig-vérig modern színpadi szerző. A legnagyobb hatással talán Ionesco volt rá, de ő nem nihilista-anarchista. Sok benne a keserűség, de józanabb, s inkább megmarad a diagnózis szintjén, ha a mai nyugati világ alapbajairól van szó, nem moralizál, csak tanúskodik, s nevetéssel igyekszik gyógyítani. Technikája változatos, majdnem minden modern színpadi vívmányt felhasznál. Nyelve, jelképrendszere, lirizmusa aránylag egyszerű, könnyen követhető, az előbb említett eléggé ekszkluzív és hermetikus szerzőkkel ellentétben nincs benne annyi minden áron való eredetieskedés.

A második sorozat harmadik egyfelvonásosát az a Robert Pinget írta, akinek Kalóz Grál című kisregénye a Modern Könyvtárban nálunk is megjelent és aki járt is Budapesten. Pinget elsősorban prózaíró, s a nouveau roman egyik legeredetibb képzelőerejű alkotója. Egyik hangjátékát az a megtiszteltetés érte, hogy Beckett fordította angolra. A Comédie-Française-ben bemutatott Főhenceg című bohózata, mely egy unatkozó uralkodó morbid mókáiról szól, az általában „visszahúzó" J.-J. Gautier-nak, a Figaro félelmetes kritikusának is elnyerte a tetszését, amihez nyilván az is hozzájárult, hogy a főhőst, ezt a szorongásos és szorongató főherceget, olyan kitűnő színész alakította, mint Jacques Charon.

A harmadik sorozatban Gabriel Cousin, Jean-Claude Grumberg és René de Obaldia darabjai kerültek színre. A harcosan baloldali Cousin nem teljesen ismeretlen itthon: Fekete opera című drámáját, amely az amerikai fajgyűlöletet ostorozza, a Modern Könyvtárban olvashattuk, és a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendékei is bemutatták. Minden drámája bátor kiállás a haladó eszmékért. Sajnos, ez a Recifei tüntetés című kis kísérlet, amely a brazil parasztok szenvedéseiről szól,

eléggé sematikus. A második egyfelvonásost J.-C. Grumberg írta: ő az egyik legfiatalabb az „ifjú titánok" közt (1939-ben született), s ő is főleg a rádiónak és a tévének dolgozik. Mintaképe O'Neill. Veszekedés című egyfelvonásosa egyszerre mulatságos és megrendítő, az emberi butaság és a társadalmi előítéletek jószándékú, de nem eléggé eredeti megjelenítése.

Az újító idény harmadik sorozatának utolsó darabja Obaldia Az ismeretlen generális című elszabadult fantáziájú bohózata volt, amelyet az említett és az avantgarde-dal szemben eléggé elfogult Gautier is nagyon dicsért, sőt magasztalt. (A darabot a Rádió Kilátó című világirodalmi folyóirata már évekkel ezelőtt ismertette.)

Akárcsak Foissynál, Obaldiánál is érdemes kissé elidőzni. A szerző 1918. október 22-én született, Hongkongban (!), apja panamai (!!) – innen a spanyol hangzású név. Több sikeres regény után több, mint féltucat egyfelvonásost, vagy mint ő nevezi őket „rögtönzést" írt, amelyeket világszerte színre vittek. Legnagyobb sikerét azonban a Vadnyugati szél című, nálunk Pécsett bemutatott vígjátékával aratta világszerte. Ötletei fantasztikusak és lenyűgözően eredetiek. Az ismeretlen generálisban például szerepel egy kém, akit Kraspeck kapitánynak hívnak, de aki... hódító sexbomba alakjában működik. A hét jelenetből álló egyfelvonásos az atomkorszak elektronikus és technokratikus hadászatának sistergő szatírája, de nem nehezedik rá a nyugati avantgarde halálos szorongása, hanem ellenkezőleg: vidító és mulatságos, pedig a hangzatos nevű arisztokrata tábornok éppúgy őrült, mint a felesége. Ennek az a nagy szívfájdalma, hogy nincsenek gyerekei, de a generális azt mondja neki: „Eszem ágában sincs, hogy árváim apja legyek!" A tábornok lakása kilenc egymába nyíló szobából áll, tizenkét páncélajtóval, amelyek mindegyike három tonna. Obaldia egyik első darabját (Térdia) az a megtiszteltetés érte, hogy Jean Vilar az Országos Népszínház műsorára tűzte. Nem kétséges, hogy a giraudoux-i szellemes bohókásságot merészen megújító Obaldia a mai francia színház egyik legötletesebb tehetsége, akinek leleményei zuhatagszerűen záporoznak.

Az „ifjú titánok" első rohama tehát végülis sikerrel zárult a francia Nemzeti Színház deszkáin. A bemutatott kilenc egyfelvonásos persze nem mind remekmű, de tarka tükrük elég finoman veri vissza a kor szorongásait, és elég híven mutatja, hogy a mai dráma milyen színpadi és nyelvi eszközökkel igyekszik kiűzni a magány és az elidegenülés ördögét.

VILDRAC ÉS AZ „APÁTSÁG"

1971. június 25-én, kilencvenedik évében elhunyt Charles Vildrac. Azt hiszem, nálunk már nagyon kevesen emlékeztek rá. Pedig Paquebot Tenacity című darabját, amelyet Kállay Miklós Kitartás címmel fordított, nálunk is sikerrel mutattak be (a Nyugatban Schöpflin írt róla), s az irodalmi csoport, amelynek Charles Vildrac egyik alapítója volt, az Abbaye, valaha sokszor szerepelt a magyar sajtó hasábjain is.

1906 őszének egy esős vasárnapján René Arcos, a Vildracnál egy évvel fiatalabb költő, Vildrac és a felesége (Georges Duhamel húga), a Párizstól délre fekvő Créteil városkában sétált a Marne festői partján, s felfedezett egy régi kúriát, amelyet két hét múlva már ki is bérelt. Ez lett a híres „Apátság", amelyben egy kis művész-falansztert rendeztek be. Csatlakozott hozzájuk még Duhamel és Albert Gleizes, a későbbi nagy hírű kubista festő. Egy Linard nevű nyomdásztól megtanulták a könyvnyomtató mesterséget, az ifjonti buzgalmukban elhatározták, hogy maguk nyomtatják ki írásaikat. A kísérlet, amelyből később az ún. unamista irány született, élén Jules Romains-nel, csupán tizennégy hónapig tartott. A kis közösség széthullott, hiszen sohasem volt határozott összefogó eszmeisége, csupán kissé kusza humanizmus tartotta össze tagjait. Hittek az eljövendő egyetemes világköztársaságban, a pedagógia emberiség-megváltó szerepében, valóságos himnuszokat írtak a tanítókhoz, akiket a Béke „nyugodt bakáinak" mondtak. A társadalmi haladásba vetett kissé misztikus hitüket a durkheimi szociológia, a szimbolizmus, Whitman humanizmusa, Verhaeren népszeretete és Zola naturalizmusa ihlette.

Vildrac több verskötete közül csak A kétségbeesés énekei című gyűjtemény ért

el sikert (1920), pedig tehetséges, bensőséges és finom szavú lírikus volt. Később elsősorban a színpadnak írt, a Népfront és az Ellenállás idején tevékeny részt vett az eszmei harcokban is. 1942-ben egyik alapítója volt az Országos Íróbizottságnak. (Magyarra többek közt Rónay György fordított tőle.)

BUDA CSEHORSZÁGBAN?

Néhány év óta egy francia filológus-csoport gigászi munkára vállalkozott: összegyűjti, megrostálja, feldolgozza és kommentálja Victor Hugo költői töredékeit, amelyek a Nemzeti Könyvtárban találhatók. Legutóbb három vaskos kötetben jelentek meg ezek a műhelyszilánkok, amelyekben a poeta doctus a világ minden országát és történelmi vagy legendás személyét idézi. A jeles francia irodalmi „barkochbázók" sokszor csődöt mondtak: az olyan neveket, mint például Bétius Epo vagy Mérodach-baladan, Récarese vagy Sommonacodon még meg tudták fejteni, s meg tudták jegyzetelni, hogy az első XVI. századi jogász, a második keleti potentát, a harmadik vízigót király, a negyedik a sziámiak főistene. De Gitomaban és Teutotechnus előtt kénytelenek voltak kapitulálni . . .

Mindezt csak azért említem, mert a költő feljegyzései közt egy ilyen alexandrinust is találtak:

Bude, Agra, Glatz, Tabor, Zarecz, Bohmisbroda . . .

Ez persze nem lenne meglepő, hiszen Hugo mindig figyelemmel kísérte a távoli nemzetek szabadságharcait: „Igaz barátunk volt – írja Illyés Gyula. – Népünk nehéz pillanataiban tétovázás nélkül kiállt igazunkért." Az Európa térképe című nevezetes versében magyar nevek is vannak: „Batthyani, Sandor . . ." stb. Ez a Sándor természetesen nem más, mint Petőfi. A különös itt az, hogy a fenti sorban feljegyzett városnevek a költő jegyzete szerint . . . „Villes de Bohême", azaz „csehországi városok". Hogyan tévedhetett ekkorát a tudós költő, aki Jersey szigetén Teleki Sándorral, Mészáros Lázárral, a két Perczellel és Orbán Balázzsal társalkodott? Lehet, hogy az idézett töredék még a szabadságharc előtti időkből származik? S különben is, ha Shakespeare egyhelyt a cseh tengerről beszél, Hugo, a líra Shakespeare-ja, miért ne tévedhetett volna?

Ha már a magyar vonatkozásoknál tartok, hadd említem meg két másik „felfedezésemet". Jó néhány éve becses kis évkönyvet vettem egy antikváriumban. 1904-ben jelent meg, és nem más, mint a párizsi színházi és zenei élet krónikája. Sajnos, csak ez az egy van meg, pedig ez már a 29. volt. Roppant részletes tükre a francia színházi életnek: minden színház minden darabja szerepel benne, a szereposztással együtt, a cselekmény részletes elemzésével, s a végén még valamennyi színikritikus neve is benne van!

Nos, az évkönyv szerint 1903. október 29-én az Odéonban bemutatták André de Lorde (van-e ki e nevet ismeri?) Idiot című kétfelvonásos drámáját, amelynek persze semmi köze Dosztojevszkij zseniális Félkegyelmű-jéhez. Cselekménye „magyar népi környezetben játszódik". Főhőse egy bizonyos Eymercik (Imre?), akit életfogytiglani fegyházra ítélnek, mert meggyilkolt egy Tchenko nevű parasztot. Ennek özvegye, Hanna, nem hiszi, hogy a félkegyelmű volt a gyilkos, hanem egy bizonyos Grégorra gyanakszik. Hogy felderítse a szörnyű titkot, feleségül megy Grégorhoz. Kilenc esztendő múltán Eymerick megszökik a fegyházból, s elmondja a nőnek, hogy csakugyan Grégor volt a tettes, majd attól tartva, hogy visszaviszik a tömlöcbe, szíven szúrja magát, Hanna pedig bosszút áll: leleplezi Grégort, az igazi gyilkost . . . Az évkönyv szerint ez a tragédia nem aratott különösebb sikert. Vajon mi lehetett mögötte? Egy kis napihír a Temps-ban? Avagy volt ennek a Lorde-nak egy magyar származású barátja, s ő mesélt neki valamit? Nem lehetetlen, mert az évkönyv szerint a Théâtre des Bouffes-Parisiens deszkáin március 31-én bemutattak egy Miss Chipp című Koldusopera-szerű „fantasztikus operettet", amelynek ugyancsak ez a Lorde volt a szerzője, s amelynek a zenéjét egy bizonyos Henri Bérény írta. Ez a Bérény nekem gyanús! Lehet, hogy Berény volt az igazi neve . . .

Impozáns köntösben, majdnem harmincíves terjedelemben jelent meg a Magvetőnél Gereblyés László Ezerarcú világ című műfordítás-gyűjteménye, melynek megjelenését – a hazai „átfutás" (jobb lenne „átballagásnak" nevezni...) egyik szomorú átka! – a költő már nem érte meg. Nem tudok róla elfogulatlanul írni, hisz a költőhöz hosszú barátság és emigrációs sorstársi rokonszenv kötött, no meg elsősorban az, hogy mindketten a francia irodalom és a francia szabadság szinte megszállott híveiként tevékenykedtünk... A legmeghatóbb és a legfájdalmasabb az utószó utolsó mondata: „További terveim? – Gyűjteményes műfordítás-kötetem előkészítésén dolgozom..." A kötetben egyébként két verssel szerepel a most elhunyt Vildrac is. Ezek magyarul eredetileg a Magyar Függetlenségi Mozgalom kiadásában megjelent Szabadság című antológiában láttak napvilágot, 1945-ben. A becses kis kötet Függelékében eredeti költeményeket is tartalmazott Gereblyésen kívül Marsall Lászlótól, Murányi-Kovács Endrétől és Németh Andortól, akik közül már egy sem él...

Dániel Anna nagy feladatra vállalkozott: Diderot-t, a francia felvilágosodás vezéralakját, „a legjobb század legjobb emberét" (France) kívánta regényes krónikában elibénk idézni. Diderot-t megragadni, feleleveníteni a szellemi szenvedélynek azt a sistergő lobogását, azt a pattogó életkedvet, azt az olthatatlan tudásszomjat, ami miatt Taine kitörő tűzhányóhoz hasonlította, s amiért barátja, Grimm, egyenesen Apollo istenhez mérte – roppant nehéz feladat. A szerző életrajzi regénye alapos ismeretről és buzgó kutatókedvről tanúskodik; az életrajzzal nincs is semmi baj, csak a regény nem igazán olyan magával ragadó, mint a hőse. Vajon Zweignek vagy Maurois-nak jobban sikerült volna? (Gondolat.)

Az Európa folytatja Maurice Druon nagysikerű, Az elátkozott királyok című történelmi ciklusának közlését. Most a III. kötet, a Korona és Méreg jelent meg, a szerző és a regényfolyam népszerűségéhez méltó magas példányszámban. Ez a kötete is érdekes és izgalmas, hiszen udvari ármányról, hűbérurak mesterkedéseiről, zavargásokról és éhínségről esik benne szó. A magyar olvasónak külön élmény a sok magyar vonatkozás, hiszen az egyik főszereplő nem más, mint Magyarországi Klemencia (a borítón is ő látható).

A Kozmosz fantasztikus sorozatában végre megjelent a francia tudományos-fantasztikus irodalom legjobb modern mesterének egyik híres regénye: Az óvatlan utazó. Méghozzá nagy apparátussal: Timár György (a fordító) a regényt kissé iskolásan „helyreigazító" utószaván kívül a kiadó még életrajzi jegyzetet is nyújt a szerzőről. Ennek csupán az a kis szépséghibája, hogy nem tud róla: nem ez az első magyar Barjavel-kötet, hiszen 1965-ben a Modern Könyvtárban már megjelent A mimóza bosszúja című novelláskötet, Martinkó András utószavával.

A Kuczka Péter szerkesztésében publikált sorozatban jelent meg Pierre Boulle lenyűgöző sci-fije is, A majmok bolygója, mely a Híd a Kwai folyón kitűnő szerzőjének egyik legjobb műve. Igényes kalandregényei közül már több megjelent (még van bőven lefordítható), most már csak a belőlük készült filmek hiányoznak...

A Szépirodalmi Könyvkiadó Olcsó Könyvtárában újabb Simenon jelent meg: Az örökös (Rónay György kiváló fordításában és szellemes utószavával). A családregények igényével írt testes kötet nem igazi krimi. Vajon igazi irodalom-e? Igen, de ennek sajnos kissé sápadt...

A Kommün-évforduló alkalmával megjelent könyvek közt a legvékonyabb, de a maga nemében átlagon felüli Bertrand Soletchnik Fiúk a barikádon című ifjúsági (Móra) regénye, melyet Görög Lívia hibátlanul fordított és amelyet Kass János remekül illusztrált.

VÁLASZ HANKISS ELEMÉR CIKKÉRE

Személyes ügyben felszólalni ízléstelenség, közügyben felszólalni kötelesség. Amikor Hankiss Elemér: A modern műelemző módszerekről, a verskritikákról és a tankönyvekről (Jelenkor, 1971. 9. szám) című cikkéhez – amelynek néhány megállapítását az Élet és Irodalom száma is átvette – néhány reflexsziót fűzök, erre Hankiss alábbi megjegyzése bátorít fel: „... szeretném leszögezni azt, hogy kritikám nem az elemzésre kerülő tankönyv szerzője ellen irányul, akit mint kitűnő s lelkes pedagógust igen nagyra becsülök, hanem egy az évek során kialakult tankönyv-szellem, tankönyv-stílus ellen, amelynek korlátait külön-külön egyetlen tankönyvíró sem, csak széles körű tudományos és társadalmi összefogás tágíthatja ki, törheti át". – A konklúzióval tökéletesen egyetértek, csupán a vitapartnerem által alkalmazott felmérő módszerek célravezető voltában kételkedem.

I.

Első megjegyzésem az volna, hogy bár a cím „tankönyveket" említ, a cikkben egyetlen tankönyv elemzésére kerül sor, s ennek kiválasztása sem szerencsés. Évek óta figyelem a tankönyvekről megjelenő kritikákat, s azt tapasztalom, hogy jóformán kizárólagosan olyanok kerülnek megbeszélésre, amelyek a mai magyar irodalommal foglalkoznak. Ez történik vitatársam cikkében is. A választás azért nem szerencsés, mert érvényes ítélet kialakítását számtalan szubjektív és objektív tényező torzíthatja el, így többek között az a közismert tény, hogy élő írók-költők definitív – lezárt megítélése lehetetlen. Egyébként pedig azt hiszem, hogy közös ügyünk szempontjából ugyanolyan fontos Petőfi vagy Vörösmarty, Jókai vagy Mikszáth tankönyvi feldolgozása, mint a kortárs-irodalomé.

II.

A „kortársi szemlélet" a közvetett oka az imponáló gondossággal készített összehasonlítás alapvető gyengeségének is. A tankönyv stílusát ugyanis az 50-es évek és a kortársi kritika stílusával veti egybe, így a tankönyvek számára mintegy „kötelező normaként" a kortársi kritikák tartalmi, stilisztikai stb. vonásait írja elő. Ez az összevetés hamis, mert különböző műfajú, tartalmú, célzatú stb. műveket ilyen módon nem lehet összevetni. Már pedig bizonyítani sem kell, hogy az irodalmi kritika és az irodalmi tankönyv két nagyon is különböző műfaj. Hankiss cikkének matematikai-statisztikai apparátusa imponáló, csupán egyetlen matematikai alapigazságról feledkezik meg: különnemű mennyiségeket sem összeadni, sem kivonni nem lehet.

A módszer, amint később bizonyítani próbálom, problematikus ugyan, de hasznos és használható, ha sikerül megtalálnunk a viszonyítás helyes mércéjét. Úgy gondolom, két irányban lehetne elindulni. Először: összehasonlítani a mostani tankönyvek és az azokat közvetlenül megelőző azonos tankönyvek stílusát. Másodszor: összehasonlítani a hatkötetes nagy Irodalomtörténet megfelelő részeinek stílusát a tankönyvekével.

III.

A cikk módszere jellegzetesen mennyiségi – matematikai jellegű. Már pedig ha mennyiségekkel dolgozom, a torzítás csak úgy kerülhető el, ha vizsgálatom a mennyiségek összegére terjed ki és nem egyetlen mennyiségre. A cikkben pedig ez történik, mert adatai kizárólag a versekre vonatkoznak, tehát elhagyja a prózai művek, képzőművészeti alkotások stb. ismertetését és az irodalomtörténeti megjegyzéseket is. A felmérésnek ezt a gyengeségét Hankiss is erősen hangsúlyozza.

IV.

A „számláló" módszernek még egy gyenge pontjára szeretnék rámutatni. Nem vitatható, hogy a mennyiség felhalmozódása itt is minőségbe csap át, de – nehéz eldönteni, hol és milyen meggondolás alapján jelölhető meg az a „kritikus pont", amikor a mennyiség valóban minőségbe csap át.

Megkísérlem néhány számadat szembeállítását. A 284 lapos tankönyvben – ha jól olvastam – 30 költőnek több mint 100 verse kerül rövidebb-hosszabb tárgyalásra. (A prózaírókat nem számítottam!) A cikk szerint 12 ízben van szó a jobb jövőbe vetett hitről, 23 ízben felsőfokú értékítéletről, 14 ízben a költői eszközök gazdagságáról és 12 ízben a versek zeneiségéről, de minden esetben hozzáteszi az „és így tovább"-ot. Nem tudom tehát egzaktan megmérni, hogy valóban ennyi van-e, vagy még több. Éppen ezért eszembe sem jut a tankönyv stílusának védelmezése, csupán elmélkedem a kétféle számsor egymáshoz való viszonyát vizsgálgatva, hogy a minőség szempontjából mi derül ki ebből. A következőket kellene megfontolni.

Nagyon félrevezethet egyes fordulatoknak a teljes szövegből, a stilisztikai környezetből való „kimazsolázása". Ha ugyanis a teljes szöveg bizonyítja, hogy a költő valóban „hisz az emberiség jobb jövőjében", ha a szöveg kimutatja, hogy az adott költemény csakugyan „remekmű", ha posszibilissá teszi, hogy „a költői eszközök roppant gazdagságát vonultatja fel", ha megmagyarázza, hogy miért „zenei hatású" – akkor ezt ki is lehet, sőt ki is kell mondani, akár harmincszor, vagy százszor, és különösen tankönyvben kell kimondani.

A fentiek alátámasztására idézek néhány sort:

„Nagy László költészete mítoszteremtő erejével, újszerű képeinek gazdagságával, sajátos ritmikájával rokon barátja, Juhász Ferenc költészetével, de különbözik is attól. Juhász Ferenc lírája ösztönös, érzelmi fogantatású, Nagy Lászlóé tudatosabb és fegyelmezettebb; Juhász képei szürrealista jellegűek, Nagy Lászlóé plasztikusabbak és racionálisabbak; Juhász szabad verses ritmusa korláttalanul árad, Nagy László az ősi, népköltészeti ritmika elemeivel zabolázza sorai áradását." (263. lap).

Úgy érzem, ez így, együttes hatásában nem túlságosan rossz, (később egy Nagy László-vers értelmezése kapcsán bizonyításra is kerül!), holott bőségesen van benne felsőfokú ítélet, gazdagság és zeneiség, sőt a további, már nem idézett bekezdésekben még „jobb jövőbe vetett hit" is. Félreértés ne essék, tudnék számos olyan ellenpéldát idézni, amikor a szöveg frázisos, sematikus, csapnivalóan rossz. Csupán oda szeretnék visszatérni, ahonnan elindultam: melyik az a pont, ahol a mennyiségi mérés eredménye már minőségi csökkenést (vagy emelkedést) jelez?

Ezt tartom a cikkben követett módszer Akhillés-sarkának. Feltétlenül hamis ugyanis a felsőfokú értékítéletek statisztikájából levont alábbi következtetés: „Legfeljebb nacionalista öntudatukat fejleszthetné, ha komolyan vennék a tankönyv értékítéleteit, mert ha komolyan vennék, akkor azt kellene hinniök, hogy a magyar lírai költészet az elmúlt ötven évben több világraszóló alkotót s remekművet produkált, mint az elmúlt száz esztendő európai költészete együttvéve".

Cáfolatként bárki olvassa el a tankönyv teljes szövegét.

V.

A cikkben alkalmazott módszereket problematikusnak tartom, de nagyon is egyetértek a végső következtetésekkel. Ez nem ellentmondás, hiszen a bizonyítás vitatható módja nem feltétlenül zárja ki a konklúzió helyességét. Egyetértek kétféle értelemben is. Egyrészt – és ez nem paradoxon – mint gyakorló tanár még Hankiss Elemér cikkénél is meggyőzőbb módon bizonyíthatnám a szóbanforgó tankönyv gyengeségeit. Másrészt több mint 20 éve járom a tankönyvszerzés kevés babért termő útjait, s keserűen tapasztaltam, hogy „a megjelenő tankönyvekkel pedig a kutya sem törődik", holott társadalmi fontosságukat nem lehet túlbecsülni, amint ezt Hankiss igen meggyőzően bizonyítja. Valóban eszmetörténészek, irodalomtörténészek, stiliszták, pedagógusok, szociológusok, pszichológusok aktív közreműködésére volna szükség, hogy az ideális tankönyv (és tanterv!) típusát kialakítsuk, ügyelve arra, hogy a sok bába között el ne vesszen a gyerek!

Illyés Gyula Szabó Lőrincről szóló csodálatos – már megint egy felsőfokú ítélet! – esszéjének ezt az alcímet adta: „... avagy boncoljuk-e önmagunkat elevenen". Örömmel ajánlom fel tankönyveimet ilyesfajta viviszekcióra, bár magam tudom legjobban, hogy vereséget szenvednék, de a megírandó újak sorozata ezzel csak nyerhet. És ez a fontos!

KANIZSAI-NAGY ANTAL

VISZONVÁLASZ TANKÖNYV ÜGYBEN

Annál is inkább köszönettel tartozom Kanizsai-Nagy Antalnak a fölvetett érdekes szempontokért, mert – mint annak idején említettem – a szóbanforgó kutatómunka még folyamatban van, s így a fölmerült szempontokat még van időnk s módunk mérlegelni, hasznosítani. E lehetőség jegyében szeretnék vitapartnerem megjegyzéseire néhány szóban reflektálni.

Ad I.

Igaza van: a tankönyvíró különlegesen nehéz helyzetbe kerül, ha a modern, a mai irodalom jelenségeit kell leírnia és értékelnie. De nem a rosszindulat vagy a szenzációhajhászás vágya késztetett arra, hogy a tankönyvek értékrendjét épp a legsebezhetőbb pontján támadjam meg; a Baranyai Irodalomtanítási Napok ebben az évben a mai magyar irodalommal foglalkoztak, ezért számoltunk be ezúttal kutatásainknak erről a területéről. Kész van s hamarosan publikálásra kerül a másik két gimnáziumi magyar tankönyv elemzése is.

Ad II.

Nem tudom, nem félreértésen alapszik-e az az ellenvetés, hogy – tankönyveket és versrecenziókat hasonlítván össze – „különnemű mennyiségeket" vetettünk egybe, s így eredményeink eleve csak tévesek, megtévesztők, torzak lehetnek. Mi ugyanis nem „kötelező normaként", nem követendő eszményként állítottuk a tankönyvszerzők elé az ötvenes, illetve hetvenes évek versrecenzióinak értékrendszerét; pusztán zsinórmértékként, paraméterként használtuk a versrecenziók változó értékrendszerét, minthogy valamiféle mérték, valamiféle viszonyítási rendszer nélkül a tankönyvek elemzése során nyert adatok semmitmondó, üres számok maradtak volna. A méterrúd sem „hasonnemű" a posztóval, mégis meg lehet mérni vele a posztót. Igaza van viszont vitapartneremnek abban, hogy a tankönyveket egymással is egybe kell vetni. A három most érvényben lévő gimnáziumi magyar tankönyv összehasonlítása már elkészült, most folyik néhány jóval korábbi (századfordulói és a harmincas évekbeli) tankönyvnek, mint további vonatkozási pontoknak a feldolgozása.

Ad III.

Valóban kizárólag csak a költészetre vonatkozó részeket elemeztük, s így konklúzióink, mint az jó előre jeleztük, csak komoly fenntartásokkal fogadhatók el.

Ad IV.

Nagy László és Juhász Ferenc költészetének idézett összehasonlítása valóban frappáns, s idézhetnénk még számos ilyen kitűnően sikerült részt a tankönyvből. Nem a tankönyv szerzője, hanem a kritikai és tankönyvírói hagyomány a felelős azért, hogy többségbe végül mégis a sablonosabb, üresebb definíciók, leírások kerülnek. Ami a pontos számadatokat illeti: a tankönyvben tárgyalt 30 költővel kapcsolatban 26 ízben van szó „a jobb jövőbe vetett hitről", 23 ízben a költői eszközök „gazdagságáról", és 43 ízben hangzik el velük kapcsolatban felsőfokú ítélet. Nem mintha e számok sokat jelentenének. Az ugyanis, hogy megállapítjuk, milyen arányban vannak a tankönyvben „üres" és „tartalmas", „sablonos" vagy „eredeti", „tartalmi" vagy „formai" értékítéletek, még távolról sem dönti el azt a kérdést, hogy jó-e a tankönyv avagy rossz, megfelel-e társadalmi funkciójának vagy sem. De hasznos adalékokat szolgáltathat e kérdések eldöntéséhez, támpontokat a továbblépéshez.

S végezetül úgy hiszem, nemcsak a magam, hanem mindazok nevében, akik felelősséget éreznek a magyar irodalom tanítása iránt, meg kell köszönnöm Kanizsai-Nagy Antal önzetlen s bátor gesztusát, amellyel tankönyveit széleskörű tudományos együttműködésen alapuló „viviszekcióra" ajánlja fel. Meggyőződésem, hogy a tankönyvek erényeiből és esetleges hibáiból egyaránt sokat tanulhatunk majd.

HANKISS ELEMÉR

FUTAKY HAJNA

EMBER A MINDENSÉGBEN

Hajnal Anna CSAK ENNYI? c. kötetéről

Mikor egy négyévtizedes költői pályát összefoglaló kötetet tartunk a kezünkben, akkor nem elég versekről beszélni. A költészetről kell, ami a kötetből kibontakozik – ha kibontakozik; ami egy költő teremtett világa. Hisz bizonyos, hogy a versek sokaságát az teszi költészetté, ha a világ sajátos, különös, de egységes képét adják, öntörvényű rendszert, mely mégsem csupán szubjektív rendszer. A versek sokmindenről, sokféleképp szólhatnak, a költészetnek mindig kell legyen olyan archimédeszi pontja, melyen egész világa nyugszik, vagy mely körül forog. Ha a versek nem vallanak ki ilyet, akkor csak versek maradnak. Hajnal Anna kötetéből költészet szól, egészen sajátos női mentalitású költészet. Régebben – sokszor még mostanság is – azért dicsérték, mert „férfias jelenség", mert versei „férfias, zárt és kemény formákban" kristályosodnak. Pedig a csiszolt és pontos formák, a szinte klasszikus versbeszéd „férfias" tudománya közel sem olyan megkülönböztető és maradandó vonása – még korábbi költészetének sem –, mint egy nagyon mély és állandó rendező elve: a rendíthetetlen, intenzív harmóniaigény és harmóniaérzékenység. Mindig ez szabályozza, rendezi és értékeli a világhoz való viszonyát, ez szabja meg élményeinek körét, kifejezésének jellegét. Mint minden meghatározó – korlátait is ez emeli. Elemi igénye a harmóniára nem tudatos elhatározásból, hanem lelkialkatból, egyéniségből, nőiségéből születik, de tudatos költői kifejezésben manifesztálódik. Nőkre jellemző, hogy valami ösztönös, mély igényből fakadóan tudják kívánni, elrendezni, megélni, megalkotni a maguk viszonyainak, környezetüknek harmonikus – legalábbis: megközelítően harmonikus – rendjét. Hajnal Annában is ez munkálkodik, ennek az élettényeit fejezi ki, s ezáltal valami igazán alapvetőt érvényesít a nőiség spirituális lényegéből.

Hogy a harmónia megjelölést ez esetben jól értsük, magyarázattal kell szolgálnom. Szeretném elhatárolni mindenféle langyos örömtől, látszat-egyensúlytól, megalkuváson nyert békességtől, az „arany középszer" élethazugságaitól. Rokonértelmű a teljesség, a végtelen fogalmával, a harmóniának azzal az ideáljával, amit az antik, még inkább az archaikus világnak tulajdonítunk. A valóság rendjének tagolatlan egységű, elemzésen felüli megérzékelése, átélése volt, s nagyszerű pillanatokban – újrateremtése. Sosem tagadta, hanem magába foglalta az ellentéteket, az egymást feltételező és fenntartó ellentmondásokat, a kiegészítő különbözőségeket és ezek egyensúly-törvényeit. A világ részletesebb megismerése sokat adott azóta az emberiségnek, de el is vett tőle. Lényegében ennek a szintetikus világélménynek a lehetőségét vette el, azaz egy időre nehezebbé tette. Úgy, mint egykor, ma már nem élhetjük át, de nem is élhetünk nélküle. Van azonban egy aspektusa, a rendé; ezen keresztül, vagy éppen ebben, ma is, sőt ma éppenséggel elhatolhatunk az Egész harmóniájának, mint nagyszerű rendszernek a felfogásához. A rendben a dolgok, események, kapcsolatok értelmet nyernek, kiteljesülnek és megértésük megbékéltet.

Mind ismer téged, aki él,
te épited a rendeket.
Vonzások, formák titkai?
Az mind a te lehelleted.

.....

téged dicsérlek, légy velem,
te, kivel édesebb az est,
mely csöndes, mint az elmulás,
és mély, akár a szomju test.

(Nyáréji himnuszok)

E rendben az ember nem kitüntetett pont, de megkeresheti a maga helyét, ahol valóban – megközelítően – átélheti e rendet. „Mint úszó, akiben a cél / elaludt, s éber csak a szél / fülében és a zsongó víz . . . // mint boldog úszó, kit a tér / hív és ő mindig odaér / és sosincs ott ahová vágyik . . . // így élek s minden lélegzettel / egy vagyok véggel és kezdettel, / igy uszom s minden karcsapással / beljebb jutok e dus világban . . .''

Hajnal Anna fiatalkori, felszabadulás előtti költészetének Alexa Károly felrótta, hogy „Csinált, akart harmónia ez – legföljebb egy-egy versben érvényesülhet'' – és nem az akkori világban. Megállapítása kicsit leegyszerűsíti a problémát, mikor a harmóniának, mint az anyagi világ egy alaptendenciájának, lehetőségének filozófiai-esztétikai fogalmát egynek veszi a társadalmi igazságosság mint harmónia fogalmával. Az anyagi világ rendjének érvényesülése, tudjuk, nem változatlan és nem abszolút. Szüntelen keresztező ellentmondások kölcsönhatásaiban csillan meg, nem mintha pillanatnyi lenne, hanem mert a véges jelenségek tömegében viszonylagos tisztasága mindig időleges. Ez is elég ok, hogy a valóság minden síkján keressük, munkálkodjunk az érvényesülésén, mert nem mindegy, hogy a viszonylag harmonikus, rend-es állapotok mennyire közelítenek tartamban és tartalomban a teljeshez, mely különben csak közelíthető. – Ha Hajnal Anna a harmónia, a rend megragadható megvalósulásait és lehetőségeit pillanatokban érzékeli, úgy hiszem igaza van. Ekkori költészetének problémáját nem ebben látom, hanem abban, hogy tárgyát időtlenül, az általánosban ábrázolja. Tárgyias és személyi kapcsolatok egyszeriségében, közelképekben a harmóniaélmény valóban nehezen közölhető, hiszen az a dolgok mélyén, mögött rejlő, átfogó rendben tapintható ki. Minél diszharmonikusabbak a konkrét viszonyok, annál inkább. Pillanatnyiság és általánosság ellentmondásának adekvát feloldásához a szerző ekkoriban még nem rendelkezett elég érett költői eszközökkel. A pillanatban felderengő, megragadott törvényszerűségeket egy lebegő-távoli, időtlen, álomszerű világba tolta, hogy elvont általánosságukhoz minél közlebb kerüljön. Képei így valóban nyertek jelentőségben, jelentés-szélességben, de testetlenek, vértelenek sokszor, nagyobb részben távol a tapasztalati világtól. Inkább csak természeti konkrétumokkal találkozhatunk nála, de ezek is többnyire mitologikus jelentésűek. Társadalmiak csak egészen áttételesen, közvetetten jelennek meg. Igen jellemző, hogy mi felé fordul, kiket szólít meg a versekben: az örömöt, szomorúságot, a napot, holdat, csillagokat, a telet, tavaszt, éjszakákat, az istent, álmot, ködöt, erdőt, tengert, szerelmet, Aphroditét és Dianát. Néha a szerelmesét és legtöbbször önmagát. Társadalmi kapcsolat túlsó pólusát soha. A költő ezekben a versekben mindig a mindenséggel társalog. Radnóti Miklós írta róla: „Ez a . . . minden pillanatában szintézist teremtő költőiség minden pillanatában a mindenséggel közlekedik''. Az elvontság ugyan eredeti és alapvető indíttatásából fakad, megjelenésének állandóságával mégis némileg tehertétele ennek a költészetnek, mert megfosztja a nyersebb, ízes-érzékletes életvonásoktól, egész világát valami holdas-napos látóhatáron túli derengésbe emeli, tartalmainak tömbjeit felbontja és összemossa. Általános összefüggéseiben kell megkeresnünk a konkrét jelenségviszonyokat. Más költőknél ez fordítva szokott lenni, s a költészet általában is ritkán kívánja a dedukciós utat az olvasótól. Hajnal Anna fiatalkori verseinek távolmaradó hűvössége, különösen, ha kötetnyit olvasunk belőlük, ennek a következménye. Ebből adódik az is, hogy ez a líra valóban nem közvetítette a „korparancsokat'' (Alexa), a társadalmi valóságot csak saját közérzetén keresztül tükrözte említett elvont áttételességében, szubtilis jelképiségben. Vannak azonban ekkoriban is olyan tartalmai, értékei – a formaiaknál sokkal fontosabbak is –, melyekkel valamit, valahogy egészen eredetien képvisel. Nemzeti költészetünkben nem szoktuk sokra méltatni, ha egy költő finom élettényeket vesz észre, azaz csak akkor, ha ezek nemzeti vagy szociális vonatkozá-

súak is. Hajnal Anna „végtelen alanyisága" nőies vonás, nőies korlát – ha úgy tetszik. Viszont alkalmassá teszi rá, hogy rendkívül intenzíven élje át ember-létének, nő-létének általánosítható meghatározóit. A legalanyibb létterületről, a szerelemről, melyben az ember leginkább önmaga – megragadó igazságokat mond el.

A szerelemélmény és a harmonikus pillanatok iránti fogékonysága logikusan hozza magával az idillt. Nem a rokokó édelgést, az antik pásztoridillt újítja meg. Századunk éppen nem idilli világában az idill gyakran jelentkezik, mint az adott társadalmi valóság tagadása (Radnótinál); Hajnal Annánál is erről van szó. Az idilli világ az az édeni tartomány, ahová fenevadak és szörnyek évadján vágyakozik. Csak egyéni életében, változékony, örökkön fenyegetett állapotokban találhatja meg: a szerelemben és a természettel való szokatlan bensőséges egyetértésben. A kettőt rendszerint együtt éli át, szerelme a természet szép, panteisztikusan megjelenített rendjébe illeszkedik:

> Tündéri vizekbe remegve merül le kéken a hajnali ég,
> ily kék csókokat sohasem cseréltek földi szerelmesek még!
> *(Fényharmatos reggel)*

A tiszta öröm és szépség romlása a legkeserűbb vád. Ébredj fel bennem, álom c. nagyszabású versében a sötét és gyötrő hatalmak jelképeivel folyó, drámai küzdelemből születik meg, majd általuk vész el ismét az idill. A vers csupa antik motívum, jelkép, de a félelemnek, szorongatottságnak, a boldogság mégis-akarásának szívszorító jelenléte szinte fölolvasztja az idilli rekvizitumokat, csak az aktuális tartalomra figyelünk.

Ha csupán arról lenne szó, hogy a szerelemben éli át a feloldódás, a megtalálás, az egész személyiségét átható megbékélés pillanatait, attól még bátran közhely lehetne e szerelmi költészet. De Hajnal Anna egy sor finom, igaz tényt fogalmaz meg kristályos tisztasággal, melyek tán közismertek, mégis alig vesszük tudomásul. Például azt, hogy a szerelmes mindig a szerelem inkarnációját látja a másikban („... mig itt átölel karod, a szerelem"), a Herceget, aki mindig egy, bárha változó személy; hogy a szerelem mindig túl sok, vagy túl kevés annak, aki szeret, s mindig más, mint a vágyott („Herceg, nem tudom, mire vártam"); hogy a szerelem emléke a sohasemvolt gyöngédség édeni nosztalgiája, képe „tündéri folyók"-ban ragyog, „melyek fölé az ámult, ifjú hold / aranyló arca szomjasan hajolt, / s úgy csókolja a vizeket a fény, / ahogy emlékeimben téged én", – és még folytathatnám sokáig. Egyik legmélyebb felismerése, hogy a szerelem teljességét a kiegészülés adja ugyan, de nem annyira a másikkal, mint önmagunk másképp hiányzó félholdjával. Finom különbséget fedez fel ezzel, de nagyon lényeges különbséget.

> Keserü öröm látni, nem egyesit
> bárminő nagy szerelem
> s ez az álvereség megedz és acéloz
> belőle fegyverkezem:
>
> mert tudja e büszke egyetlen világ
> hogy harcolni megéri,
> gyönyörü a vonzás: de nem keveredni!
> .....
> ..... ha teveled vagyok: osztatlan erőmet
> magamat ünnepelem.
> *(Ünnepek)*

Ily módon ismerteti fel emberi helyzetünket és feladatunkat a szerelemben. Egyértelműen beszél erről pl. a Gyűrű c. nagyon szép versben. Szerelemélményének ez a tartalom éppoly állandó része, mint az a – nőkre különösen jellemző – átélt tudás, hogy az ember szerelmének leglényegesebb tartalma nem a testi vágy, hanem egy spirituálisabb „találkozás": „Higyjél nekem, vad szerelemnél / vigasztalóbb a bizalom, / a szótlan csönd, melyben a lélek / föléled..." Eredetiségének és harmóniaérzékenysé-

gének talán szembetűnőbb megnyilvánulása, hogy ugyanakkor, amikor önfeledten elmondja – az előbbiekkel csöppet sem ellentétben – a testi szerelem örömét, egy – oly ritkán, ma szinte soha – meg nem pendített húrt is felzenget: a szűzesség dicséretét. Nem a vértelen aszkézisét, dehogy! Miképp az ókor emberének „megérte", hogy önálló, egyenrangú élet- és sorslehetőséget tiszteljen a szűz állapotban, úgy jelenik ez meg nála is: a női lét teljességét a szűzesség és termékenység együtt jelenti.

Kettősek .....
szüzek vagyunk, és mint a hold kemény
hüs tagjainak ezüstje, mégis ugy
virágzunk, mint a fák s a fény
megérlel bennünk édes magvakat...

(A költőnő szól)

A szerelem metafizikáját kevés költőnk dolgozta ki oly különös érzékenységgel, mint Hajnal Anna. Tündéri metafizika ez, az álmok, a megsejtések és mesék tartományába visz, ahol a női lét erővonalait a természeti világ mágnesei rendezik, szelíden és rendíthetetlenül (Holdas éjszaka, Gyíkdal, Nyírfák). Sejtelmessé szublimált kapcsolatokban tudja elmondani, hogy minden szerelemben ugyanazt a szerelmet éljük (Nyári út eső után), a szerelem mindig egy, egyetlen. Új szenvedély ösvényein régi lépteink nyomába lépünk: „Ez: az az út, az: ez az út, / gyöngyös párák közt egybefut. / / ... ez az út / a múltból jön, a múltba fut." Szerelmünknek – akárhányszor éljük át – egyetlen képe van: „megőrzi perem és keret / s minket kit fénnyel körülzárt / mint régi érmen ifjú párt"; e kép azért örök, mert „csak egy szilárd, a pillanat / amelyben tartasz, s tartalak". Ez a pillanat, mindig ez a szerelem tartalma. – A vers nemcsak a korai évek egyik legjobbja, eszközeiben is előremutat a pillanat kimerevítésének technikájával. Amíg ez újra, magasabb szinten megjelenik, egy évtized telik el. Hajnal Anna közben átéli egy költői zavar intervallumát.

A 40-es, 50-es évek fordulóján új hangot és magatartást próbál, a par exellence közösségi költőét. Ódái, himnuszai és idilljei az új, szocialista valóságot magasztalják, de az általánosságtól nem tud elszakadni, csakhogy általánossága most nem az átfogó, mélyen rejlő törvény kereséséből adódik, hanem közhasznú, kész gesztusok, frazeológia átvételéből. Nem is általános, csak általánosságoknál marad. Direkt szólamaiból, gyermeki lelkesedéséből nem a privát őszinteség hiányzik, hanem a költőé. A zárt, egyéni lét határainak kiterjesztése és versbe oldása nála (és nemcsak nála) más úton jön létre az 50-es évek elmúltával kibontakozó költészetében.

A költői alkatát megjelölő karaktervonások, melyekről már szó esett, az elmúlt évtizedben szabadon érvényesültek és el is mélyültek. Ma is legsajátabb vonása harmóniaigénye és harmóniateremtése, mely egy új, nagy élménykörrel itatódott át: az eliramló élet és idő élményeivel. Bizonyos, hogy az életről gondolkozva, senki sem kerülheti meg, de az is bizonyos, hogy élőnek nincs diszharmonikusabb tény a halálnál. Tehát meg kell érteni a törvényt, ami életet és halált egymáshoz rendel, s nem elég csak megérteni – el is kell fogadni. Hajnal Anna harmóniateremtésében a megértés mozzanata mellett most az elfogadás éppoly fontos szerepet játszik. Van, amikor ő is úgy néz szembe a halállal, ahogyan minden élő természetes, ösztönös reagálása: borzadállyal. „... gondoljátok meg: érdemes / kivárni, ami rátok les? / megéri-e az élet azt, / hogy a halál majd leszakaszt?" Ám a „nagy törvény" „szándékáról / soha nem felejtkezik", a rémült elutasítás csak a diszharmóniát mélyíti. S különben is: ahogy az idő halad, egyre többen költöznek el azok, akiket szerettünk, egyre több dolog tűnik el mellőlünk a semmibe. A világ meg tele van jelekkel, amiket hajdani élők hagytak maguk után, akik a halál előtt éppoly megrendülten álltak, mint mi. Hajnal Anna az ő jeleikben és a természet megismert rendjében találja fel a „nagy törvény" közös sűrűsödési pontjait, a legfőbb és végső rendező elvet, hogy csak az időbeli élet – élet, minden élő halálra születik. Ezért az élet elfogadása mindaddig felemás, hazug, amíg hiányzik belőle a halál elfogadása. Mert „fényben, szélben nőni, érni jó, / örülni jó, s hidd el sírni jó, / lenni jó, és látni, hinni jó – – – / jó remélni, és csalódni jó – – –

/ elfáradni s betelni is jó, / élni jó – – – s a végén halni jó." Együgyűség – mondhatná valaki – hogyan fogadhat el létének tudatában lévő, élő ember egy létezését tagadó elvet? Nos, csak úgy, ha elfogadja a valóság anyagi egységét, vele az anyag törvényét, mely létezés és elmúlás örökegy folyamatában érvényesül, s számunkra legfőbb meghatározója a rendnek. Hajnal Anna kezdettől e rend átélését, kifejezését ostromolta az ember tudatos beilleszkedésének szándékával. Most sem véli újonnan felfedezni az egyetlen lehetséges választ, hanem ott nyomoz utána, ahol ezt – még tagolatlan egységű tényként – a legmélyebben élték, tudták: az ősi embernél. A „sziklarajzok" üzenete „öröktől fogva téged hív: / készülj, mert elindul feléd". A rajzok, jelek – a pillanat megörökítései. Olyan állapotoké, jeleneteké, melyekben a „nagy törvény" sűrűsödési pontjai megragadhatók, ha figyelünk rá, ha jól értjük:

Isteni matematika
számitotta ki helyemet
számitotta ki percemet,
ha most nem látsz meg, soha már
nem lelsz meg, nem találkozunk
ez az az óra az a nap
amikor énrám tüz a nap...

(Abu Szimbel)

Az „isteni matematika" egy-egy pillanatra világosodik meg, egy-egy képben, helyzetben fogható fel. Kezdettől tudta ezt Hajnal Anna, de a pillanat megragadása most vált nála ismeretelméletileg és technikailag véglegessé.

Élő küszöb vagyok,
rajtam a pillanat
átsiklik, áthömpölyög
amint a multba halad.

(Időt!)

Időben és kiterjedésben is arasznyi létünket így látja az idő, a rend nagy folyamatában, a megismerés történetében. A rendet korábban a háromdimenziós térben kutatta, most a negyedik dimenzió felé fordul, mert „kelni s elmerülni benned rendelt aki él". Az időben megtalálja az emberi lét legfőbb meghatározóját, és egyidejűleg azt a gesztust, mely az időbeli és a végtelen egységének megragadásához és kifejezéséhez segíti: a pillanat kimerevítését. A konkrét mozzanatokat már nem oldja fel az elvont-általánosban, nem bontja ködön át foszforeszkáló képekké; a klasszikus vésetek pontos nyugalmával, világos tisztaságával ábrázolja, átható, aranyló fényben, hogy minden hajszálrepedés, titkos kapcsolat láthatóvá lesz. Érzékelhetővé. A végtelen időket sűrítő örökkévaló pillanat metafórái kinagyítják és nem távolítják a mulandó, véges dolgokat. Ha régen időtlenné tette a képeit, most beléjük sűríti az időbeli folyamatokat, s „így, ami illan, enyész, örökre fogva marad". Pl. a Sérelmek alászálló, lélekmérgező hatását mocsárba süllyedő monstrumok képével magyarázza; a Februári kankalinok a makulátlan gyanútlanság első rebbenő tapasztalását, a Vad ló az öntudatlan létezés primér érzékiségét sűríti képbe, a Bükkök a felszínen burjánzó tenyészet átvilágításával ragyogtatja ki a belső rend kristályrácsát stb. A természeti világ, mint a rend nagy térbeli manifesztációja mindig legfőbb színhelye volt e költészetnek, de az újabb versekben már nemcsak színhely. Áthatva az idővel – dinamikus, átfogó rendszer, folyamat is, szervesen illeszkedik bele a múló emberi lét. Példa és törvény az ember számára az is, hogy e világrend szüntelen alakul, szüntelenül meghaladja korábbi önmagát: „az eljövendő, / ... mely növés közben változik / ... mit annyi volt magból kivont: / míg annyi voltból, vanból, mából / egy sosem volt formát kibont". A kristályosított pillanatokban is a szüntelen mozgás ten-

denciái maradnak fogva (pl. Bánatok, Egry, Pontus Euxinus, Afrikai sziklarajzok, Freskó stb.).

Anélkül, hogy a dolgok mélyen munkáló törvények kifejezését feladná, a korábbinál jóval szorosabb valóság- és emberközelbe került ez a költészet. A régi éterikus angyalhang a nagy emberi alapélményeket értelmező, beszédszerűen tagolt emberhangra váltott, aminek formai következményei is vannak: a formai bravúrok és szigorú művesség helyébe a gondolat szaggatottságát vagy ívét enyhe jambikus lökésekkel vagy laza tagolással követő versbeszéd került. A formát egészen önmagához szabja. Néha – sajnos – a belső szerkezet szigorát is feloldja, ilyenkor egy alkalmi asszociáció elragadja a felvetett gondolattól, helyzetből s másba csap, pl. a Nyári mező, Feketekávé, az Izzó nap, A fa, Csak meg ne unja stb. esetében. Mikor napi vagy közéleti témát vet fel – ritkán – olykor megelégszik puszta reflexiókkal, külsőséges felsorolásokkal (Félek, Olvad a hó, süt a nap, Szólítom halott anyámat néhány részlete, Pesti autóbusz). Ha elhagyja alapélménye, alaptémája vonzáskörét – invenciója elbágyad. Ám, ha annál marad, egy tiszta, teljesértékű vox humana szól a versekben.

Becsapni sosem hagyta magát. Most sem hiszi, hogy az ember bárminő eszközzel – akár költőivel – legyőzheti az időt, az elmúlást. A kötet végén álló halottsirató (Tiszta tiszta tiszta) ősi és népi halotti énekek, szertartások parafrázisában élet és halál elválhatatlanságát hangsúlyozza a „meg kell lenni" fejhajtásával. De ez nem valami bágyadt fegyverletétel. „Fedjük be kegyelemmel / a vég kegyetlenségét" – ennyit tehet az ember: humanizálhatja a halált, ha léte törvényeként magára veszi, így értve át öntudata és a lét áradó egészének egységét. „Mert végtelenül érdekel / mi velem együtt zsong a napnak, / nem szeretek felbomlani / gombának földnek, tóiszapnak" – ahogy a Törvények-ben mondja. A harmónia megértése, megismerése nem csábít könnyű elnyugtatással, erkölcsi és értelmi erőt próbáló feladat, de ember módra élni és halni segít.

*

A közösségi érvényű költészettől rendesen közvetlen társadalmi kijelentéseket, társadalmi létünk magyarázatát várjuk. Hajnal Anna a legáltalánosabb emberi problémák mélyének, emberlétünk elemi törvényszerűségeinek, kapcsolatainak a felderítésével foglalkozik. Társadalmi vonatkozások csak ezek szövetén csillannak át, nem közvetlen témái vagy csak ritkán. Mégis, ha az elidegenedettség, a diszharmóniában vergődés annyi – ma még gyakran valóságos – példája fölött nem hunyjuk be a szemünket, akkor társadalmilag is érdeme szerint kell értékelnünk ezt a finom és fegyelmezett költészetet. Asszonyi szívóssággal, melegséggel, nem lebecsülendő szellemi erővel és költőiséggel az értelmes, hasznos, mert rendet vállaló és teremtő élet lehetőségeit mutatja.

Holti Mária:

FARKASOK ÉS GALAMBOK

Splittől ötven kilométerre délre van egy kis tengerparti fürdőhely. Úgy hívják: Tučepi. Itt él Holti Mária. Az Adriai-tengernek ezt a partszegélyét az idegenforgalmi hírverés „Makarskai Riviérának" nevezi. Minden oka megvan rá: kilométerekre elnyúló kavicsos strand, luxusszállók, kiadó szobák tengerre néző ablakkal, olajfaligetek, borsos árak... A földszintes, szerény, kicsinyke ház, ahol Holti Mária lakik, a műút fölött áll, a hegy oldalához tapadva. Nincs itt kiadó szoba. A néhány helyiségen öttagú család osztozik. A férj dolgozni jár a szomszédos városkába. Az asszony három gyermeket nevel. Az udvaron, növendék fügebokor árnyékában járóka...

Holti Mária évekkel ezelőtt jött el Magyarországról. Első írásait Balatonfüreden Lipták Gábornak mutatta meg. Ő biztatta további munkára. Aztán a Szépirodalmi Könyvkiadóban korrektorként dolgozott. Amikor egy jugoszláv férfi felesége lett, itt a makarskai tengerparton telepedett le. Ismerős képlet, mondhatnánk, egy magyar lány és egy idegen állampolgárságú férfi házassága. Szokatlan talán csak az, hogy ez a fiatalasszony az idegen környezetben ír is. Eleinte verseket (1969-ben egyik költeményét a Jelenkor is közölte), újabban novellákat. A jugoszláviai magyar nyelvű irodalom 1968-ban, a vajdasági Szenteleky Kornél Irodalmi Alapítvány pályázatán fedezi föl. Novelláinak első gyűjteményét most az újvidéki Fórum kiadó jelentette meg. Holti Mária tehát kétszeresen is távolesik az anyaország irodalmától: a jugoszláviai magyar nyelvű irodalom tartja számon, s emellett még egy dalmáciai településen, teljesen idegen nyelvi közegben él.

A ház mögött fátlan hegyek, esőkoptatta, hamuszínű sziklák, meredek hágók. A borókán kívül jóformán semmi növényzetet nem tűrnek. Lejjebb kőből rakott kerítések védik a lezúduló esőtől a termékeny kis foltokat. A házaktól szűk kecskejárások és kövi kaptatók vezetnek a hegyekbe.

A műúton túl egy egészen más világ kezdődik, a nemzetközi fürdőhely csillogása. Ember-hústömeg sül a forró kavicson. Tarka sátrak bújnak az olajfák alá. Babérligetek, narancsfák illatát hozza a szél. Külföldi autójelzések. Idegen szó. Parázson pirított hal nyálcsordító íze... Aztán ha megjön a bóra, kiürülnek a szállók, lekerülnek a „Zimmer frei" táblák, földrehuppannak a sátrak, csomagolnak a külföldiek. A hideg szél végigsöpör az utakon. A távoli szigetek a partok közelébe úsznak. S a hullámok nyelve, a sziklákon csattogó tenger átveszi az ember szavát.

Miért beszélek ilyen hosszan erről, hiszen a nyilvánosság elé csak a mű tartozik? Mert az írások minősége szempontjából sem érdektelen, hogy milyen az a környezet, amelyben születnek. Mert nem mellékes magánügy, hogy mennyire őrzik a múltat, a gyerekkor világát, a hazai emlékeket, és mennyire tükrözik írójuk jelenlegi életformáját, mai élményeit.

„A Dinara zord és szeszélyes hegység, melyben egyként megél a farkas, a medve és az ember is" – így kezdődik a kötet egyik írása, a *Šimunina és Anturina*, mely két különös, magányos, irigy és ravasz hegyi ember történetét beszéli el. A másikban – *Tehenek a narancsfák alatt* a címe – azt tudjuk meg, hogyan keveredik ördögcimbora hírébe Ane, aki „együtt öregedett a kecskéivel és a kövekkel, melyekhez hozzá is fehéredett", valamint megismerjük egy szigetlakó fiú sorsát, aki birkákat őriz. A harmadik elbeszélés – a címadó *Farkasok és galambok* – hőse egy a hegyekből a síkságra került kamasz. A negyedik... Az ötödik... Látnivaló, nem véletlenül időztünk fentebb oly hosszan Holti Mária mai környezeténél. Ezek az elbeszélések gyökerükkel kitéphetetlenül írójuk mai világából táplálkoznak.

De nehogy valamiféle idegenforgalmi ízekkel fűszerezett történeteket képzeljünk magunk elé! Nem útikönyvek szépirodalmaskodó változatai ezek a novellák. Még csak nem is a hagyományos értelemben vett realista tükörképei a dalmát karsztvidék világának. Talán nem is alapulnak közvetlen élményen. Ami itt szikla és tenger, sziget és narancsfa, kecske és boszorkány – szinte a világ bármely részén született írásban előfordulhatna. Van valami jelképes abban, hogy az írónő a helységek és a szereplők nevét monogrammal helyettesíti vagy kipontozza. A jellemek körvonalai elmosódnak, a helyi színek feloldódnak, az arcélek meglágyulnak. Az indító élmény ne-

hezen kitapintható az írások szövetében. A személyes benyomást hallomásból megismert történetek helyettesítik. A közvetlen valóság csak áttételesen van jelen a novellákban.

Magáról a szerző legtöbbet egy keretes elbeszélésben, a kötet utolsó darabjában árul el. Egy novella születésének a körülményeit mondja el egyes szám első személyben. A szimbolikus írás – *A hegy őrzője* a címe – egy kicsit kulcs Holti Mária egész novellisztikájához. „Irtózom azoktól az újszülött írásművektől, amelyek valamely, több évtizede elkoptatott izmus csillagzata alatt születtek" – írja. Majd később a készülő novelláról: „sajnos, csak a tónus van meg, effektus nélkül". A megírandó novella hősét így jellemzi: „Marcello Viviani valahogy idejekorán megneszelte, hogy ‚jelen lenni' valaminél, ami készül, ami folyamatban van, kitörőben, alakulóban-forrásban, és látni is annak eredményét – a legnagyobb dolgok közé tartozik." Mutatis mutandis Holti Mária novelláira is érvényes mindez. Novellái nem tapadnak ismert stílusirányzatokhoz. Írásainak inkább tónusa, színezése, árnyalata van, mint effektusa, hatása, ereje. Szemléletét a „jelen lenni" igény és nem a „példázat", még kevésbé a „változtatni akarás" óhaja jellemzi.

Legszembetűnőbb az írások laza szerkezete. Van, amikor két, első pillanatra egymáshoz nem tartozó történetet fűz egybe. „Szintén szellemvilággal kapcsolatos ez a másik história" – írja, és ezzel a mondattal máris egy új történet elmondásába vált ugyanabban a novellában. Újabb és újabb figurák jelennek meg, majd tűnnek el írásaiban. Néha szinte naturalista részletezéssel ábrázol életfolyamatokat, máskor a cselekményesség vonzza, ismét máskor az emberi viszonylatok lélektani megragadására törekszik. Stílusa alkalmazkodik az előadás kanyargó útjaihoz. Hol részletező és túldíszített, hol tömör és szófukar, hol ironikus felhangokkal érzékelteti kívülállását, hol érzelmesen tolmácsolja együttérzését. A kötet két legsikerültebb írásában is más és más értéke csillan meg. A *Šimunina és Anturina* balladás szépségű, tömör és megrázó történet, a háború előtti múlttal kezdődik, a partizánháborúk korában folytatódik, és a mában ér véget. A *Denevérek* két nő belső drámájának kísértetiesen pontos rajza. Ez két olyan írás, amelynek színeire, hangulatára, hatására, alakjaira sokáig emlékszik az olvasó. A többiben vagy a szándékolt újatakarás, a keresett homályosság és elvontság (*Meghalt a varázsló*), vagy a szertelen szerkezet, a kompozíció hiánya (*Tehenek a narancsfák alatt, Farkasok és galambok*), vagy az Ingmar Bergman-nal való egyberímelés (*Ha meg kell tenned*) zavar.

A kötet a fiatal írónő első könyve. Magatartását még az irodalmi hatásokhoz való alkalmazkodás és az önálló hang keresése, a divatos külsőségek átvétele és az egyéni élmények kifejezésére való törekvés jellemzi. A nyelv azonossága mindennél szorosabban az anyaország irodalmához fűzi. A *Farkasok és galambok* olyan tájakról küldött üzenet, amelyekről eddig igen keveset tudtunk. Holti Máriát, aki egy dalmáciai fürdőhelyen, a nemrég elkészült vakolatszagú ház kicsiny szobájában írja magyar nyelvű elbeszéléseit, aki három gyerek nevelésével osztja meg az írás gondját, számon kell tartanunk. Szavára várakozással figyelünk.

TÜSKÉS TIBOR

UNIVERSITAS '70

Az antológia, amelyet *Borbély Sándor* válogatott és szerkesztett, nyolc felsőoktatási intézmény huszonkét tehetséges fiatal költőjének és novellistájának műveit tartalmazza. Legnagyobb teret a kötetben az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatói kapták, akik közül itt tizenketten adják közre alkotásaikat. Ez az arány, amelynek nyilvánvalóan objektív okai is vannak, kedvezőtlen a vidéki fiatalokra nézve. A *terjedelem arányosításával* (egyik-másik elbeszélés terjengős) elkerülhető lett volna ez a feszültség. A kötetben útkereső és egyéni hangú tehetségek állanak egymás mellett; mindannyiukra jellemző, hogy *nemzedéki* problémákról, hangulatokról, kapcsolatokról ír. Keresik önmaguk és nemzedéktársaik helyét a világban, felszínen és mélységében egyaránt megkérdőjeleznek konvenciókat, illúziókat foszlatnak szerte.

Baka István (József Attila Tudományegyetem) *Lenin* c. verse gondolati tartalmával ragadja meg az olvasót. A szoborrá merevedő, élet nélküli Lenin-kép ellen emel

szót; a gyakran frázisos idézgetést kifogásolja. Mint mondja, Leninre hivatkoznak utcabál előtt, őt látják viszont a családi házak tégláiban. A költő jól látja, hogy ezzel az elaprózással lényegétől fosztják meg a lenini eszméket. A Leninről alkotott felszínes elképzelések elvetésével kívánja közelebb vinni őt az emberekhez. „Kinyújtott karú" szobrai helyett, amelyek „büszkén mutatnak / a disztér tulsó oldalán / egy piszkos ablakot", már látja az újakat, amelyek „csak mosolyognak, / már nem hadonásznak".

Az élet és halál dialektikáján töpreng *Aczél Géza* (Kossuth Lajos Tudományegyetem) *Fiam* c. versében. Sajátos időszemlélettel közelíti meg a kérdést; a „lét előtti lét" számára *negatív* idő, amelyben a meg nem született, de már létező fiúnak nem okoz gondot évszázadok, ezredek átrepülése, amíg anyja térben a sarokig ér, ő időben átrepüli az őskort. Amikor a gyermek a lét küszöbéhez ér, az élettel megjelenik a halál, s ezzel már az idő is másként méretik. A vers első részének a halál gondolatával záródó hangulata átváltozik a második részben, amikor *pozitív* időbe lép a gyermek. Minden az ellentétére fordul, a száguldásból lassú léptek, s a halál gondolatából életigenlés lesz: „amit eddig sosem tudtam / most üdvözlöm az életet".

Kutató nyugtalanság, filozofikus szemléletet sejtető nemzedéki alapállás érhető tetten *Meliorisz Béla* (Pécsi Tanárképző Főiskola) *Töprengő* c. versében. A mindig új nemzedék mindig rácsodálkozik a világra, feljut a jelképes töltésre, ahonnan – hite szerint – beláthat mindent, s ámul a látványon. Az idő- és térhatárok egyszerre tágulnak a költeményben. A felnövő kisgyerek előtt egyre tágabb horizontok jelennek meg, s bármerre tekint; az uszályokra, a gyárkéményekre, a „szaladó" utakra, vasutakra, mindenhol kutatja a rendet, a tisztaságot. A változó tájban látja a *munkát*, s azt is, hogy az ember és természet a munka által kölcsönösen alakul. Ez a töprengő, de a környezethez kapcsolódó állapot *Várady Szabolcs* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) verseiben vegytiszta – konkrétumoktól elszakadó – filozófiai költészetté változik. *A nagy folyamat* c. versében a törvényszerűségek érvényesülésének, hatásának materialista felfogását fogalmazza meg. Egyetlen többszörösen összetett mondat ez a huszonkét soros vers, amelynek azonban stílusbeli, formai elemei nem állnak összhangban a tartalommal; a költőt viszi a gondolat s nem a költő a gondolatot.

A politikumhoz való viszonyról ír *Zelei Miklós* (Szegedi Tanárképző Főiskola) *Téblábolók* c. versében. A költemény – talán túlzott érzékenységgel – azt fogalmazza meg, hogy a fiatalok, a húszévesek véleményére, segítségére nem tartott és nem tart igényt senki. Pedig az ország gondjait érzékelték, és tenni is tudnának. De így: „Szerelmeink közt / eltéblábolunk, / kézreadunk ezt meg azt – / a szocializmus / asszisztensei".

A kötetnek legegyénibb hangú költője *Gulyás Imre* (Kossuth Lajos Tudományegyetem), akinek itt közölt s a korábbi antológiákban szereplő verseiben egyaránt nagyfokú zeneiség és tudatosan vállalt népköltészeti hagyományok érhetők tetten. A népdalokra jellemző pergő és lassú ütemet, az asszonáncokkal, rímekkel alátámasztott zeneiséget, szótagszámláló sorfajokat (felező nyolcast) szerepeltet verseiben. Zeneiségével a *Feszültség*, hangulatával pedig az *Ősz* érdemel figyelmet.

Az antológia második – terjedelmesebb – részében a versek után hét elbeszélést olvashatunk. Ezek közül legkidolgozottabb *Beremányi Géza* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Levelet Zs. asszonynak* c. elbeszélése. A levél Zs. asszonynak különös helyen, egy fürdőben íródik; az első személyben mesélő író így mondja el lengyelországi utazásának élményeit. Ezek közül kiemelkedik találkozása a máig ható lengyel történelemmel. Olyasmit fogalmaz meg ennek kapcsán az elbeszélés, ami égető szükségként jelentkezik manapság: a mindennapi ember viszonyát a történelemhez. Milyen tapasztalatokat tudunk leszűrni a történelemből, s főként, hogyan hasznosítjuk a külhoni (jelen esetben a lengyel) história tanulságait Magyarországon? A mindenütt jelen levő történelemről Beremányi Géza ezt írja: „Nem tudom emlékszik-e, Wajda egyik filmjében láthatta egy kitüntetésekkel borított mellű, ősz szakállú, öreg katonatiszt, egy ezredes hulláját, amint kísérteties méltósággal úszik lefelé a szennyvíz árján a csatornában, odafönn pedig tombol a varsói fölkelés. Ez egy ugyanakkor nevetséges, szívfájdítóan szép, vén és örökké élő halott. Lengyelország minden csatornájában ilyen halottak úsznak, minden mezején ficánkoló vérű százéves paripák vágtatnak,

mint a szél. Ezt az országot olyan baromi erővel préselte, formálta a történelem, oly mértékben szólt bele minden egyes itt élő ember legszemélyesebb életébe, hogy végül elűzhetetlenné változott. Mint egy veszett, de hűséges kutya''. A lengyel történelem naponta megismétlődő voltából, állandó jelenlétéből hazai viszonyaink ellentmondásaira mutat rá. Nevezetesen arra, hogy könnyen *megfeledkezünk* históriánk máig érő hatásairól, pedig éppen ez biztosítja az élet folytonosságát.

Áron Attila (Nyíregyházi Tanárképző Főiskola) *A Breyermayerfrigyesek* c. rövid írásában az emberölésre használt eszközök – bajonett, revolver – használóik ellen fordulásának folyamatát ábrázolja. Ez a visszafordulás persze csak különössé szublimált viszonyok között lehetséges. A Breyermayerfrigyesekben a káros szenvedély – az állandó fegyverhasználat – elnyom minden más igényt, uralkodóvá válik, s végül legyőzi az embert. Tragédiát mégsem érzünk, mert a legöregebb Breyermayer életét kioltó lövés egy tőlünk idegen életforma – s nem az élet – végét jelenti.

A kötetben szereplő írások közül legkevésbé sikerültnek érezzük *Mózsi Ferenc* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Vereség* c. elbeszélését. Az indokolatlanul hosszúra sikerült szerelmi történet azt bizonyítja, hogy az írónak még meg kell szerezni a *tömörítés* készségét. Lélektanilag alapozatlan, csapongó fordulatai pedig arra utalnak, hogy az élmények még nem eléggé érettek a megírásra.

Az antológiában bemutatott fiatal költőkről, írókról elhamarkodott dolog lenne végérvényes ítéleteket mondani. További útjuk sokfelé vezethet; válhat belőlük irodalmi életünk aktív részese, és értő olvasó egyaránt. Az bizonyos, akármerre kanyarodjon az út, indulásuk biztató, de az ígéretek beváltásához sok munkára, tanulásra van szükség.

(Ifjúsági Lapkiadó Vállalat)

LACZKÓ ANDRÁS

A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

A Petőfi Irodalmi Múzeum nem elégszik meg a magyar irodalommal és képzőművészettel kapcsolatos anyagok összegyűjtésével és szakszerű rendezésével, munkatársai évről évre tanulmányokat is közölnek szakterületükön elért eredményeikből. Írásaik egy része a Múzeum rendszeresen – tegyük hozzá: rendszeres késéssel – megjelenő évkönyveiben olvasható. Tévedne, aki azt hinné, hogy ebben a gyűjteményben csak aprólékos filológiai műhelytanulmányok jelennek meg; akadnak nagyigényű szintézisek előmunkálatairól hírt adó írások, s igen érdekesek azok a publikációk, amelyek az intézmény hangtárának értékes anyagából adnak ízelítőt.

Az 1969–70. évi összevont múzeumi évkönyv tanulmányai szinte az egész magyar irodalom keresztmetszetét adják. A szerkesztő Baróti Dezső ügyelt is erre, bár érezhető – és ez jóformán egész irodalomtudományunkat jellemzi, – hogy inkább századunkban tájékozódott; hat olyan írás van a könyvben, amely a huszadik századi irodalom jelenségeivel foglalkozik. Kiemelkedik közülük Baróti Dezső tanulmánya Radnóti Miklós és Párizs kapcsolatáról. Először 1931 nyarán látogatott a francia fővárosba a költő, s bizonyára igaza van a tanulmány szerzőjének, amikor úgy véli, hogy utazását elsősorban Ady példája inspirálta: ,,párisijárt fiatal magyarnak lenni különösen egy poéta számára Ady óta a lázadás, az újat akarás rangját jelentette abban az országban, amelynek határaiból ekkoriban legfeljebb német földre volt illedelmes kitekinteni''. Rendkívül szemléletesen állítja elénk Baróti Dezső azt a Párizst, amely az avantgard hatására ekkortájt fedezte fel a maga számára a folklórt, s jogosnak látszik az a feltételezése, hogy az Ének a négerről című Radnóti-vers ezzel az élménnyel is kapcsolatba hozható. Finom verselemzések során bontja ki azokat a szálakat, amelyek a következő esztendőkben szeretett Párizsához fűzték Radnótit, s amelyek végig fel-felbukkannak költészetében, mint a vágyott szabadság és béke jelképei.

Izgalmas kérdéseket vet fel, vitákra és ellentmondásokra ingerel, s ugyanakkor lenyűgöz gondolati gazdagságával a Kassák

Lajossal folytatott beszélgetés. Tóbiás Áron 1963-ban rögzítette hangszalagra Kassák szavait, három esztendővel azután, hogy a költőt festőművészként is újra felfedezte a világ.

Nemcsak filológiai szempontból érdemel figyelmet Illés Ilona publikációja *(Magyar írók levelezése Stefan J. Kleinnel* – aki Mohácsi Jenő jellemzése szerint a „magyar irodalom német apostola" volt, hanem azért is, mert bepillantást enged két világháború közötti irodalmunk élet- és létérzésébe. E néhány levélben – mely a Múzeum birtokában lévő Eugen Prager-kollekciónak csak töredéke – szinte minden fontos irodalmi és politikai kérdés megvillan, amely e nehéz huszonöt esztendő alatt felszínre került. Talán ezért is érezzük a leveleket izgalmas kortörténeti dokumentumoknak. (Mint ahogy a maga nemében kortörténeti érdekességű vallomás Benedek Marcell mélyen humanista *Ars poeticája* is.)

A megújuló honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatómunka megélénkülése idején fontos közleménynek látszik Lengyel Dénes *Az irodalom helyi hagyományai* című írása. Alaposan, világirodalmi párhuzamokkal alátámasztva elemzi ezt a munkát, amelyet hitelt érdemlő módon az „Olvasó népért" mozgalom célkitűzéseivel is kapcsolatba hoz. Szükségesek az ilyen elméleti jellegű alapvetések, mert amint az irodalmi legendák kialakulását nyomon követve a szerző is figyelmeztet rá: a jószándékú és komoly eredményeket felmutató kezdeményezések mellett olykor dilettáns elképzelések, megfontolatlan törekvések is felszínre bukkannak, amelyek jóvátehetetlen károk forrásaivá válhatnak. Számtalan, a gyakorlatban is kivitelezhető lehetőséget ajánl, amelyek szabadabb teret hagynak az alkotó helyi jellegű kezdeményezéseknek – nagy elismeréssel méltatja például a Pécsi Tanárképző Főiskolán Kolta Ferenc vezetésével folyó munkaformát –, s ugyanakkor biztonságossá, folyamatossá teszik azok rendszeres tudományos ellenőrzését és irányítását.

Több értékes publikáció foglalkozik a múlt század irodalmának egyes kérdéseivel. Két tanulmány Petőfivel kapcsolatos: Kiss József és Miklós Dezső új adatokkal egészítik ki a költő színész-éveiről való ismereteinket, s székesfehérvári szerepléseit elemezve meggyőzően bizonyítják, hogy a Borostyán néven szereplő Petőfi mint színész is értékes tehetség volt. Mezősi Károly *Petőfi és Czakó Zsigmond* című írása annak bizonysága, milyen mély kapcsolatot alakított ki a költő kora haladó törekvéseivel és hasonló gondolkodású társaival. Mezősi különben joggal figyelmeztet arra, hogy a Petőfi-kutatás inkább csak legnagyobb kortársaival (Tompával és Arannyal) való viszonyát igyekezett tisztázni, s a „súlytalanabb kortársak emléke feledésbe merül". Holott a kortárs-kritika még együtt méltatta és elemezte Petőfi és Czakó Zsigmond írásainak néhány jellemző vonását, s a Szépirodalmi Szemle kritikusa – mint erre Mezősi figyelmeztet – kettejük világfájdalmának rokon vonásaira is utalt. *Torockó regénye* című tanulmányában Szekeres László Jókai Egy az Isten-ének forráskérdéseivel foglalkozik, s azt mutatja ki rendkívül aprólékos nyomozó munkával, hogy a nagy mesemondónak keresztelt író menynyire a valóságból építkezett, s annak szinte minden árnyalatát beleépítette műveibe. Ez az írás át-átforrósodik a téma iránt érzett szeretettől, s bizonyára értékes dokumentuma lesz annak a vitának, amely még ma is folyik Jókai művészi értékelése körül. (Nem szorosan vett irodalmi témáról szól ugyan, mégis érdemes felfigyelnünk Vayerné Zibolen Ágnes *Kisfaludy Károly képgyűjteménye* című tanulmányára, amely e kitűnő író művészi ízlésének és képzőművészeti tevékenységének néhány izgalmas kérdését exponálja nagy hozzáértéssel.)

Néhány értékes tanulmány, beszéd foglalkozik egyéb jelentős képzőművészeti kérdésekkel, tanulmányt olvashatunk *Balassi Bálint búcsújáról* (Lükő Gábor tollából), *Beniczky Ferenc és a manierizmus* kapcsolatáról (Jenei Ferenc munkája) s egy kiadatlan Kazinczy-levél is szerepel az évkönyvben. Külön említést érdemel még a kiadvány ízléssel összeállított képanyaga (jónéhány eddig még publikálatlan fotó szerepel köztük, s Berekméri Zoltán néhány remek felvétele), amelyet az iskolai szemléltetésben is eredményesen lehet felhasználni. Nagy kár, hogy az ismeretterjesztés szempontjait is szem előtt tartó kiadvány árát olyan magasan szabták meg, hogy bizony aligha juthat el mindenkihez, akit gazdag és értékes anyaga érdekel.

(Népművelési Propaganda Iroda)

RÓNAY LÁSZLÓ

A PÉCSI KÉPZŐ-MŰVÉSZET KISTÜKRE 11

Kiállítási katalógus címoldala.

„PÉCSI TAVASZI TÁRLAT címmel rendszeres, évente ismétlődő kiállítást kezdeményezett a Műcsarnok a helyi kulturális intézmények segítségével. Városunk képzőművészeti igénye méltán megkövetelheti, hogy más nagyvárosokhoz vagy éppen a fővároshoz hasonlóan Pécsett is legyenek országos jelentőségű tárlatok.

A kiállítás súlyát, jelentőségét természetesen nem az dönti el, hogy Budapesten, vagy vidéken hívják létre – noha sajnos nálunk még gyakoriak a vidéken lekicsinylően másodlagosnak, „provinciálisnak" minősítő vélemények. Mégis, úgy gondolom, mi, vidékiek tehetünk e vélemény megváltoztatása érdekében a legtöbbet azzal, ha kulturális igényeinkkel, művészi teljesítményeinkkel fővárosi szintet kívánunk elérni!

A Pécsi Tavaszi Tárlatokat ilyen elhatározással, ilyen igénnyel szeretnénk útjukra indítani . . ."

Az 1959. évi Pécsi Tavaszi Tárlat katalógusának bevezetőjéből.

(Képek a Pécsi Tavaszi Tárlat [1959] kiállítási anyagából.)

1949. december 17-én Váli Zoltán titkár az újonnan alakult Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége megbízásából levelet küldött Pécsre Martyn Ferencnek. A levél így kezdődik: „Szövetségünk Sztálini munkafelajánlása keretében a vidéki képzőművészekkel való kapcsolat felvételét is elhatározta. Ez a pont egyébként általános munkatervünknek is szerves részét képezi. Redő elvtárstól kapott információ alapján Téged látunk alkalmasnak arra, hogy tervünknek Pécsre vonatkozó részét végrehajtsad. Megkérünk tehát arra, hogy Szövetségünk helyi csoportját megalakítsad a mellékelt alapszabályok értelmében . . ." – És a válasz soraiból: „Köszönöm a megbízást, melyet a pécsi csoport megszervezését illetően hozzám küldtél – én az itt fölmerülő teendőket el fogom végezni. A szabadszervezetet 1945 nyara óta vezetem és munkatársaim érdeme, hogy 62 kiállítást rendeztünk ez ideig, Püspöknádasdon művésztelepet létesítettünk és három éve szabadiskolát tartunk fenn. Lényegileg a Dél-Dunántúl minden képzőművészeti problémájának megoldása a feladatunk és szerény eszközeinkkel a szocialista kultúra érdekében szakadatlanul együtt dolgozunk." A Szövetség „Dél-dunántúli Csoport"-ja Martyn Ferenc vezetésével 1950. március 20-án megalakult. Működési körzete Baranya, Somogy és Tolna megyére terjedt ki. Ez a szervezet azonban ilyen formájában alig egy évig működött, mert a Szövetség központi vezetősége átszervezést hajtott végre. A nagyobb területi megosztás helyett megyénként alakította ki a vidéki munkacsoportokat, melyeket alapszabállyal, működési renddel ellátva a „Vidéki bizottság" közvetlen felügyelete alá helyezett. A Baranya megyei Munkacsoport élére ekkor Soltra Elemér került.

A Munkacsoportok lényegében folytatták a korábbi Szabadszervezetek kiállításrendező, ismeretterjesztő tevékenységét, mégis azzal a különbséggel, hogy a művészi alkotómunka – a korszak általános igényeihez igazodva – erőteljesebben közösségi formát öltött. Az alapszabályok a munkacsoport-tagságot nem kötötték minőségi követelményhez, ennélfogva a létszám a legtöbb megyében egészségtelenül felduzzadt s inkább hasonlított „műbarátok társaságá"-hoz, mint alkotóművészek közösségéhez. Ilymódon a szövetségi tagság és a munkacsoport-tagság egyre élesebb minőségi különbségeket mutatott. Az ország képzőművészete – különös módon – két táborra oszlott: budapestiekre és vidékiekre. A képzőművészet elvi problémái: a szocialista realista alkotói módszer kimüvelése, az ízlésnevelés, a magas szintű népművelés megteremtése – közösek voltak Pesten és a vidéken, a gyakorlat során azonban – legalábbis Pécsett – a munkacsoportban tömörült működvelők, javarészt dilettánsok gáncsoskodásai gyakran hátráltatták az alkotóművészek munkáját. Ennek ellenére, 1950–1964 között, a munkacsoport működésének idején végeredményben területünkön mégis maradandó eredmények születtek, kiforrtak ma már számottevő, jelentős művészegyéniségek. Kialakult az a képzőművészeti szemlélet, amellyel az itteni művész magát általánosabban európainak, a korszak képzőművészetéhez közelebb állónak ítélte, már az ötvenes évek második felében. Napjainkban országszerte megszokottá és általánossá vált a képzőművészeti elvonatkoztatásnak az a foka, amelyet tizenkét-tizenöt évvel ezelőtt oly sokan érthetetlennek s elítélendőnek minősítettek. Pécs képzőművészei talán pár évvel megelőzték ekkor a hazai fejlődés ütemét, de ezzel talán előbbre is vitték azt. Ugyanakkor itt, közöttük, nem sokáig volt probléma és elvi ellentétek okozója, hogy egyikük természetelvű, másikuk átvitt értelmű festői módszert követ. A különböző művészi utakat járó alkotók közös céljuknak a művészi igényességet, a művészi erkölcs elvhűségét tekintették. Tanítójuk és közöttük élő barátjuk: Martyn Ferenc példájára azt vallották, hogy a világ, amelynek a művész részese, külső és belső, valójában egyformán felfogható és az alkotó egyéniségéből fakad, hogy az érzékelt valóságból mit s hogyan közöl.

A művészi minőség igénye jutott érvényre ezekben az években a Dél-Dunántúl képzőművészetének kiállítási programjában is. A közelmúlt hagyományának ismertetését célozták Rippl-Rónai, Mattyasovszky-Zsolnay László, Egry József, Ámos Imre, Bene Géza kiállításai, az akkor még élő budapesti kortársakét Gadányi Jenő, Pór Bertalan tárlata és a helyiekét Martyn Ferenc, Simon Béla, Soltra Elemér, Cseh László, Kolbe Mihály,

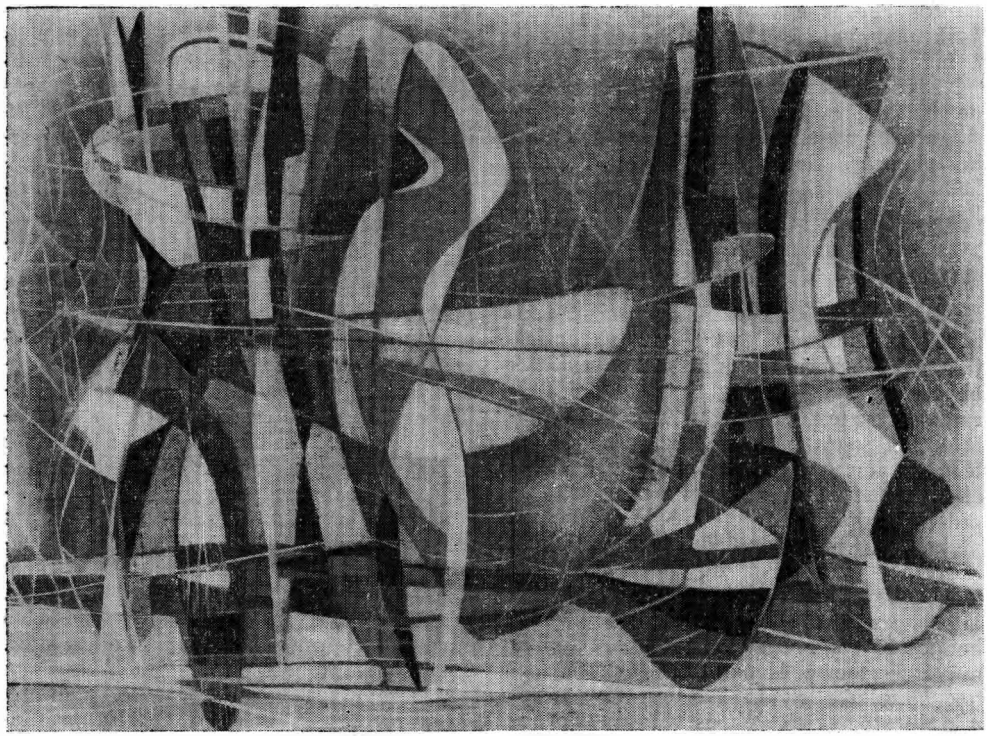

Bizse János: Táncszvit.

Soltra Elemér: Szőnyegterv.

Kelle Sándor: Anyám.

Lantos Ferenc egyéni bemutatkozásai – csak néhányat kiragadva a hosszú sorból. Somogy és Baranya megye munkacsoportjai rendszeresen cserélték az évente rendezett őszi és tavaszi csoportos kiállításaikat, de ugyanilyen kapcsolat volt Székesfehérvár, Szekszárd, Győr, Sopron, Szomtbahely, Eger és Kaposvár, valamint Pécs képzőművészei között. 1959-ben Pécsett nagyszabású országos kiállítás nyílott „Tavaszi Tárlat" címmel és azzal az elhatározással, hogy ezután évente ismétlődően rendszeressé válik itt a hazai képzőművészet bemutatása. – „Úgy gondoljuk – olvashatjuk a kiállítási katalógus bevezetőjében – hogy szocialista kultúránk fejlesztéséért a Pécsi Tavaszi Tárlatok igen sokat tehetnek. Szeretnénk, ha fórumai lennének a mai művészetünk kialakításáért folyó küzdelemnek, ezért kaput nyitunk a különféle törekvések előtt, melyek – magasabb művészi célokért küzdve – szocialista ügyünket támogatják." A kezdeményezésnek nem lett folytatása. Az országos bemutató nagy visszhangot és nagy vitát váltott ki. A képzőművészetet értő és azt féltő tárlatlátogatók éjszakába nyúló ankéton tárgyalták a kiállított művek vélt és valóságos problémáit s művészetpolitikánk aktuális kérdéseit. – A következő évben nem volt helyi erő a Pécsi Tavaszi Tárlat létrehívására, de ez az első – kísérletező, kezdeményező törekvéseivel – máig emlékezetes, máig úttörő szerepű maradt.

Az ötvenes évek művészetformáló korszaka ma már történelem s e nehéz időszak útvesztőinek és helyes törekvéseinek megítélése is könnyebb, mint annakidején. Az akkori alkotóművészek jelentős csoportja a képzőművészeti életben ma is fontos szerepet tölt be. Közülük többen a kezdeti időszaktól napjainkig részesei a helyi kultúrpolitika és a képzőművészeti élet alakításának. Így elsősorban *Martyn Ferenc*, aki a szűkebb, területi érdekeltségen túl a képzőművészet országos vezetésében is hosszú évek óta részt vállal. A munkacsoport irányításába az ötvenes évek második felében kapcsolódott be ismét. Munkássága, jelenléte, művészi igényessége azonban mindenkor kedvezően befolyásolta a megye képzőművészeti életének aktivitását. *Soltra Elemér* fiatalos, lelkes tenniakarással kezdte meg 1950-ben pécsi munkásságát. Piktúrája és vezetői módszere egyaránt belső feszültségekkel, robbanó indulatokkal volt telített. A korszak céljait követve számos figurális ábrázolást alkotott ez időben, bányász-, munkástémákat dolgozott fel. *Bizse János* ekkor is a tőle megszokott visszavonultságban alkotott. Lírai megfogalmazású, elvont festményei közül a „Táncszvit" az 1959-es Tavaszi Tárlaton kiállításra került és általános tetszést aratott. *Kelle Sándor* ez időben csaknem kizárólag a falusi életben kereste a festői témát. A megművelt termőföld, a felszántott barázda jelentette számára a természet és ember közelségét. Néhány meghitt portrét is készített ekkor, közülük az „Anyám" című jutott el a legmélyebb festői tartalomig. Kelle Sándort ez a kép reprezentálta a Pécsi Tavaszi Tárlat országos seregszemléjén. *Lantos Ferenc* művészete az ötvenes évek második felében az útkeresés, a kibontakozás periódusát élte. A pécsi bányavidék és a mecseki táj leíró ábrázolásából indult ki, azután portrék sorozatán kereste a belső emberi tartalommal a festői kapcsolatot. Sokat foglalkozott emellett a zene és a képzőművészet összefüggéseivel, a művészi ábrázolás és a kifejezés elvi problémáival. Alkotómunkája mellett részt vett a munkacsoport vezetésében is. *Simon Béla* 1955-ben jelentkezett először Pécsett önálló kiállítással. A dél-baranyai népi élet és táj színvilágából ez időben alakította ki sajátos, egyéni hangú piktúráját. Mélyről fakadó, gazdag festőisége, színdús kompozíciói közvetlen környezetének emberi problémáihoz kötődnek. A helyi képzőművészeti élet mozgalmaiba inkább csak az ötvenes évek második felében kapcsolódott, ekkor azonban munkásságát már több díjjal, elismeréssel méltányolták itt. A megyében élő művészek között szerényen, visszavonulva dolgozott már ekkor is *Kolbe Mihály*. 1958-ban a pécsi Szülészeti Klinikához készített cement-sgraffito falképével új technikát kezdeményezett s figuráinak nemes egyszerűségével magára vonta az érdeklődést.

A kiállítások katalógusai természetesen több, ma is alkotó művész nevét őrzik e korszakból. Ehelyütt most csak azokról szóltunk külön, akik a munkacsoport időszakában a helyi képzőművészet alakulását befolyásolták.